De Gids. Jaargang 83

bron
De Gids. Jaargang 83. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1919

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001191901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

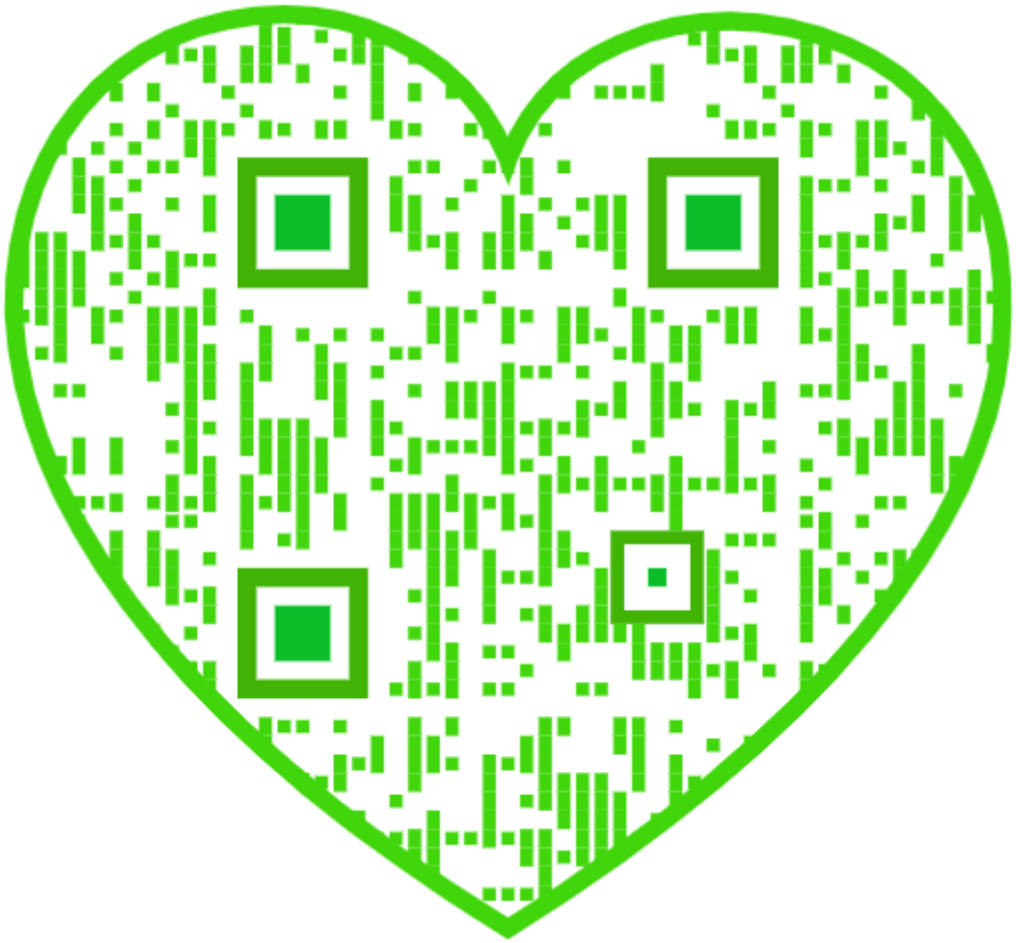

[Eerste deel]

Pandorra.

Florence, omstreeks 1494.

GENTILE VALDARNO.
MAZZEO ROSSI.
GIULIANO DI PIERFRANCESCO.
RUFFO RUFFINI.
PERINO BONGARDO.
BENOZZO MONTALTO.
BORSO, zijn zoon.
CIPRIAN, schrijver}in dienst van MIRA.
DINO, huismeester}in dienst van MIRA.
NANNI, dienaar van BONGARDO.
EEN RECHTER.
MIRA, dochter van VALDARNO, genaamd PANDORRA.
SERAFINA, dochter van MONTALTO.
CINTIA}dienaressen van MIRA.
CECCA}dienaressen van MIRA.

Eerste bedrijf.

Fiesole, zaal in Mira's huis. Avond.

I. Dino, Ciprian, Cecca; Ruffini in de warande.

Dino.
Is het waar dat je zelfs langs de wegen van de zonde gaan kunt, als de hemel maar het doel is?

Ciprian.
Dat zul je leeren wanneer je in den hemel komt. Maak voort, kan ik ergens helpen?

Cecca.
Als dat waar was zouden wij er immers allen komen.

Dino.
Jij en ik, zeker. Maar die daar bijvoorbeeld?

Cecca.
Zijn doel is de hemel, hij staat al op den drempel.

Dino.
Het zou hem heet vergaan als hij er in kwam, want de poort mag wijd zijn, maar zoo een als hem hoor ik al schreeuwen.

Ciprian.
Wat, wijde poort?

Dino.
Wij hebben het over den hemel, broeder. Waar was je? De tijden zijn voorbij dat een man mag denken aan - kleinigheden.

Ciprian.
Ja, een verstandig woord, de dagen zijn voorbij dat een verloopen jonker zorgeloos kan zwetsen van den morgen tot den avond, of een sufferd zooals ik ongestoord kan mijmeren. Een groot man was Lorenzo, maar hij heeft den tijd niet kunnen dwingen, en zijn zoon is veel te klein voor de nieuwe stad.

Dino.
Goed genoeg en prachtig als de oude. Maar de broedertjes, de jammermuilen, de penitenten, die hebben al het kwaad gemaakt, die hebben de vijandschap gestookt. Je Montalto, je Soderini, je Ridolfi, je Corsini en hoe de vrienden verder heeten, geen vloo geven ze om de deugd, de zuivere zeden, de waardigheid van den dienst, ik ken ze. Als de Medici hŭn maar de zegels geeft en de heeren van den overkant zijn rug laat zien, heilige rokjes! dan zijn de zeden zuiver, de deugd woont van San Gallo tot de Romeinsche poort en er is geen luchtje meer in geen enkele kerk. Was het vroeger zoo? Waren Piero en Giuliano van Pierfrancesco geen vrienden? Heeft Rossi niet

een zuster die Capponi heet? Getwist werd er, natuurlijk, een enkele kreeg wel een schram, zie maar, een enkele ging ook

voor lang op reis, maar dat was altijd om - een kleinigheid, mooi kind. En nu? Zij zien elkander niet, want de eene helft zit in San Marco om zich van zaligheid vol te zuigen, en de andere helft loopt den stoep van den Palazzo stuk om te hooren of zij de mooie kleeren nog dragen mogen. Een sierlijk weefsel, zonde; een tournooi, zwarte zonde; carnaval, duivels-sabbath; geen schoon voorkomen en geen schoon jonkman meer; de donkere tronies bij de hozenmakers, de slappe handel en de pest, het is alles de gerechte hand. Maar laten wij ons aan broeder Jeronimo toevertrouwen, hij zal de schaapjes in de deugd naar den hemel brengen. Deugd!

Ciprian.
Praat daar niet veel van.

Dino.
Wij zijn zondaars, omdat wij durfden en geloofden dat het gezond is te kussen en te zingen, dat het goed is onze ducaten te laten rinkelen en de stad mooi te maken met het mooiste dat wij bedenken konden. Juweelen? boeken? beelden? feesten? Drek, zegt de profeet. Wat je doen moet? Gelooven, zegt hij. Wat? Den Paus natuurlijk niet, die woont in Sodom. Jeronimo! deugd!

Ciprian.
Ik heb altijd gedacht: de deugd zal overwinnen, wat zal er dan van Dino worden?

Dino.
Laat mij waar ik ben.

Ciprian.
Hier? Ik geef een geluksduit als niet een grooter heer dan jij ons volgt. Wij gaan, en wij zijn maar de herauten.

Dino.
Heeft zij al gezegd waarheen? Of er geld is voor eten, kleeren, en een fatsoenlijk huis?

Cecca.
Ik weet het niet. Zij heeft de hoop niet opgegeven. Dat was het waarvoor Cintia uitging, gisteren en vanmiddag weer. Zij moest Montalto, den zoon natuurlijk, vragen of madonna voor den kanselier mocht komen, zij hoopt dat hij haar een vrijbrief geeft.

Dino.
De kanselier? Bongardo?

Ciprian.
Dat is de man die zelf de verbanning heeft geeischt, die zelf het vonnis heeft uitgesproken.

Cecca.
Maar toch niet voor allen.

Dino.

Voor allen. Alle kortizanen, al dezulken, staat er, die hun beroep van liefdehandel maken, gaan er uit. De mooisten van Firenze. Waar moeten wij heen?

Cecca.
Ik dacht dat alleen het minder slag verbannen werd. Saltarella is gister al gegaan, bang voor het brandmerk dat zij al heeft, met drie koffertjes en haar moeder. Laurona en Eticlina en Gracia zouden vanavond met donker gaan. Maar de grooten, madonna, Camilla, de zwarte van den kardinaal?

Dino.
Bologna en Ferrara zijn gesloten, in Rome is alles Spaansch, het ziekenhuis boordevol.

Ciprian.
Madonna heeft machtige vrienden, maar de fortuin heeft het zoo geschikt dat anderen bevelen. Het kan geen kwaad te hopen, maar ik denk wel dat wij gaan. Morgen? Venetië lijkt mij het best.

Dino.
Gewen je dan aan minder eten, want daar is iedere vrouw er een.

Cecca.
De koffers zijn gepakt.

Dino.
En zonder hoop. Zou die roode iets te zeggen hebben?

Cecca.
Stil.

Ruffini.
Pst! Meisje! Weet je nog hoe ik heet?

Cecca.
Heer Ruffini.

Ruffini.
Ga naar je meesteres en zeg dat ik er genoeg van heb. Ik wacht al een uur.

Cecca.
Zij kleedt zich, heer.

Ruffini.
Goed, maar nu zijn alle haakjes vast.

Dino.
En zij moeten toch weer los.

Ruffini.
Ga, zeg dat ik niet langer blijf.

Cecca.
Ja, heer.

Cecca gaat.

Ciprian.
Houdt je gereed, er komt dadelijk antwoord dat hij nog korter blijft.

Dino.
Ja, maar samen dan, hij heeft twee flinke armen.

II. Dino, Ciprian, Ruffini, Borso.

Borso.
Goedenavond. Waar is madonna?

Ciprian.
Zij komt, heer.

Dino.
Gauw, hoop ik, want hij schijnt meer te weten.

Ciprian.
Is zijn vader niet van den raad van Acht?

Dino.
En een van de voornaamsten van de tegenstanders.

Ciprian.
Hij is hier nog nooit geweest.

Dino.
Wel ja. Maar eerzaam.

Ruffini.
Goeden avond.

Borso.
Dank u.

Ruffini.
Zijt gij niet Borso, de zoon van Montalto?

Borso.
Juist geraden. Hadt gij mij meer gezien?

Ruffini.
Niet dat ik weet. Men heeft mij u wel gewezen: die daar, met dat braaf gezicht, dat is de zoon van den strengen heer Montalto. Maar vergeef mij dat ik u niet zag, het wemelt van brave gezichten.

Borso.
Verder.

Ruffini.
Verder?

Borso.
Ja, gij wildet weten of ik Montalto ben. Die ben ik.

Ciprian.
Pas op, die gaan elkaar te lijf.

Ruffini.
Ik kan u nog in vertrouwen zeggen dat gij hier vergeefs komt.

Borso.
Verder.

Ruffini.
Zulke mannen heeft men noodig, vlug en zakelijk. Wel dan, kort en duidelijk gezegd: Ik wacht Pandorra, en ons onderhoud zal wel tot den morgen duren. Verspil uw tijd dus niet. Er zijn andere huizen in de stad waar gij kunt zien hoe de vrouwen hun koffers pakken, haast u, het is hun laatste avond, dan kunt gij de heeren van de Acht vermaken met het verhaal van wat gij hebt gezien.

Cecca komt.

Borso.
Zijt gij niet Ruffo, de zoon van Ruffini?

Ruffini.
Dezelfde, die geen geestigheid verstaat.

BORSO.
Gij schertst. Maar ik wilde vragen of gij de heer zijt van dit huis.

RUFFINI.
Van dit huis? Ja. En er is voor u geen plaats.

BORSO.
Zeg aan Madonna dat Borso van Montalto daar in den tuin wandelt omdat hij niet wilde dat hier dezen avond twist zou zijn.

CECCA.
Ja, heer.

Borso gaat, Cecca volgt hem.

RUFFINI.
Kan je je meesteres niet zeggen dat het lang genoeg is?

DINO.
Neen, dat kan je niet.

CIPRIAN.
Beleefd, hij is van jou partij.

RUFFINI.
Kom hier.

DINO.
Vergeef mij, heer. Hier is je meesteres.

III. Mira, Cintia, Ruffini, Dino, Ciprian.

Mira.
Doe alle vensters open, zelfs de koelte is warm vanavond. Vergeet niet de rozen te plukken, Cintia, alle die je vindt, maar laat de knoppen staan. Heeft hij geen uur gezegd? Ruffini! Je komt zeker afscheid nemen, ik zal altijd aan je denken als aan een vriendelijk man. Nu herinner ik mij op eens hoe je er vroeger uitzag, een knap man moet je toen geweest zijn met die krullen en die trotsche borst. Het is lang geleden, wel vijftien jaar, ik droeg een blauw keursje met leliën gewerkt, toen mijn vader mij meenam naar het ridderspel bij Santa Croce. Een jonge man gaf mij toen suikerwerk, dat heb ik lang bewaard. Wat is er in dien tijd veel liefs gebeurd. Is dat de vesper van Santa Maria Angioli, die kleine, Ciprian?

Ciprian.
Zij luiden nu alle, ik kan ze niet onderscheiden.

Mira.
Die zachte, diepe toon: kling, kling. Iets liefs, iets donkers.

Ciprian.
Ik heb geen fijn gehoor.

Mira.
Of het iets waarschuwt. Laten wij morgen vroeg opstaan, ik wil in Santa Maria bidden.

Ruffini.
Voorzichtig. Het zou driest zijn, zoo kort voor je vertrek nog in een verboden kerk te komen. Ja, de Angioli is toch verboden voor vrouwen die het gele doekje dragen.

Mira.
Wat zeg je?

Ruffini.
Ik zeg wat ik niet helpen kan: dat alle kerken, behalve San Lorenzo, voor je gesloten zijn, en als je het waagt een andere in te gaan zou er een mooie vrouw gepijnigd worden.

Mira.
Is het waar?

Ruffini.
Als je je plichten deedt zou je het al lang geweten hebben.

Mira.
Is het waar dat wij moeten gaan?

Ruffini.
Tenzij je boete doet en je op laat sluiten in het penitentenhuis moet je morgen gaan.

MIRA.
Morgen?

RUFFINI.
Voor den middag.

MIRA.
Wie heeft het bevolen?

RUFFINI.
Het zal je weinig baten of je het weet. De

kanselier heeft het geeischt, de Acht heeft het bevolen. Alle vrouwen die op de lijst staan moeten de stad verlaten. En ik geef je een goeden raad: vermijd die stad waarheen de anderen gaan, want, ik geloof niet dat het waar is, maar ze zeggen dat de Pandorra de schuld van alles draagt. De Pandorra, zeggen ze, heeft zooveel mannen in verderf gebracht, dat de kanselier om haar alleen de heele soort verjaagt.

MIRA.
Wie is de kanselier?

RUFFINI.
Bongardo.

MIRA.
Wat voor man?

RUFFINI.
Geen man zoo als een vrouw verlangt. Eerzuchtig, hardvochtig, zijn vrienden zeggen dat hij door bekwaamheid zoo jong de hoogste gunsten won, die de macht hebben zijn altijd de bekwaamsten. Maar van zijn eerlijkheid heb ik nooit iets hooren zeggen, door zijn vrienden niet en door de mijne niet. Men ziet hem veel met zijn buurman, zijn oom Montalto, en houdt het voor een teeken dat het gauw gedaan is met zijn macht, je kunt geen vriend van twee partijen zijn. Wat voor man hij is? Zoo een die de broedertjes deugdzaam en de vrouwen onnoozel noemen, hij weet misschien niet hoe hij ter wereld kwam. Aan zulk een groen, die suft over het paradijs op aarde en het gewone leven, den werkelijken nood niet kent, heb je te danken dat je verbannen wordt, verjaagd, wie weet tot welke ellende. Maar wees gerust, mijn zoetelief, een partij zooals die hij dient regeert niet lang, je bent wel gauw terug. Kom, geen hinderlijke gedachten meer, het is je laatste avond.

MIRA.
Laat mij alleen. Dank dat je gekomen bent, het is vriendelijk; ik zal je schrijven.

RUFFINI.
Zou ik nu heengaan?

MIRA.
Er is nog veel te doen.

RUFFINI.
Lieve verderfster, ik ben gekomen om te zwelgen in verderf. Een feest wil ik met je vieren.

MIRA.
Zot.

RUFFINI.
Dat is de jeugd.

MIRA.
Als ik nog één nacht in de stad heb, zou dat een nacht zijn om feest met jou te vieren?

RUFFINI.

Ik heet Ruffini. Ik ben gaaf en goed gekleed. En mijn edelmoedig hart fluisterde mij in 't oor een aandenken te brengen.

MIRA.
Ik heb geen tijd vanavond.

RUFFINI.
Bedenk je. Wees niet dwaas, verwerp niet een die van je houdt.

MIRA.
Dino!

DINO.
Hier ben ik.

MIRA.
Is er niemand hier geweest?

RUFFINI.
O! Is het feest voor hem bestemd?

DINO.
Heer Borso van Montalto wacht in den tuin, madonna. Hij kwam hier, maar ging heen om twist met dezen heer te mijden.

RUFFINI.
Ik zond hem weg.

MIRA.
Hij wacht in den tuin? En al dien tijd hoor ik die domme praatjes aan? Wie zond hem weg?

DINO.
Hij, hij zei dat hij de heer in huis was.

MIRA.
Geleid heer Ruffini naar de poort, buiten de poort. Gauw Ciprian, zoek heer Borso, zeg dat ik hem wacht.

RUFFINI.
Pandorra gaat over tot de andere partij? Goed. Het lot wil het zoo.

DINO.
Hij is toch langer gebleven dan ik dacht. De groote deur, heer.

Ruffini, Ciprian en Dino gaan.

IV. Mira, Valdarno, Cintia, Cecca.

Valdarno komt.

VALDARNO.
Ja, ik. Hadt je zelf een kind, dan zou je het voelen. Nog eenmaal, Mira, kom ik vragen of je het overwogen hebt.

MIRA.
Vanavond, vader, ik heb geen tijd, er moet zooveel geschikt worden, voor de reis en voor wat achterblijft.

VALDARNO.
Heb je dan besloten te vertrekken?

MIRA.
Wat anders? Heb ik het besloten?

VALDARNO.
Je kunt blijven. En alles goed maken.

MIRA.
Wat kost dat?

VALDARNO.
Niets. Niets dan stil staan op den weg die naar het slechtste einde voert.

MIRA.
Niets dan mij zelf, niets dan mijn hoop, het liefste waar ik iederen dag om bid.

VALDARNO.

Het beste dat de hemel je geven kan is vergiffenis, en rust. Waar zal je rust vinden? Mijn lief kind, ik wil niets zeggen dat je verdriet doet, maar begrijp toch, ik zie het verstand in je heldere oogjes: Honderdmaal heb je mij geërgerd, ik heb de nachten van mijn tranen niet geteld, ik, arm maar van zuivere faam, die nooit van mijn dochter spreken kan, van het eenige dat ik gehad heb; wie in mijn huis kwam, wie mij aansprak zei het nooit, maar ik zag het op ieder gezicht: zoo en zoo is zijn dochter. Wat kwaad is er uit voortgekomen. Zonder dit zouden Soderini en Rucellai nog onze vrienden zijn. Maar de broeders van San Marco namen het als een welkom wapen; ziet de grooten van de stad, zoo maken zij hun kinderen, tot ontucht voert hun heidensche vereering. Het volk gelooft het, want er is gebrek. Het is na dien dag, na de prediking waarin de schande werd uitgekreten, dat Soderini en Rucellai zich van ons hebben afgekeerd, en daarmee begon de tegenspoed, daarmee zelfs begon het wankelen van Medici. Stomme wereld, die zich zoo aantrekt wat een vrouw doet! En ik? ik was een man van aanzien, nu ben ik een man van grinniken achter mijn rug, hoogstens van medelij. En honderdmaal heb ik gezegd, de muren alleen konden het hooren omdat er niemand is in mijn huis: kind, ik moet het je vergeven. Kijk nu, als je oud bent, wie zal er dan zijn die zoo over je denkt? Je bent een mensch onder menschen, en rust geeft de hemel je als de menschen je verdragen.

MIRA.

Ik zoek geen rust. En wie het bidden hoort, die hoort mijn bidden voor mijn vader.

VALDARNO.

Nu dan, wil en doe anders. Doe zooals je moeder deed, leef eerzaam met den man die van je houdt.

MIRA.

Wie moeder werd verloor zich zelf toen haar kind geboren werd. Ik heb mijzelf nog en wat mijn zelf verlangt geeft niet de man die van mij houdt.

VALDARNO.

Hoe lang ken je hem?

MIRA.

Wien.

VALDARNO.

Mazzeo Rossi.

MIRA.

Het zal drie jaar zijn.

VALDARNO.

Is hij een goed, een edelmoedig man? Is hij eerlijk, trouw, oprecht? Kan hij een vrouw gelukkig maken?

Kan hij een teedere en sterke vader zijn? Heeft hij je altijd bejegend zooals een dochter van Valdarno toekomt? Ja, ja, ja. Geloof mij, ik heb er veel gekend, je vindt voor het huwelijk geen beter man.

MIRA.
Het is toch het huwelijk niet dat ik verlang.

VALDARNO.
Wat dan? Verbanning?

MIRA.
Vader, ik heb geen tijd vanavond, kom als je lief wilt zijn morgen vroeg nog even, ik zie je in lang niet weer.

VALDARNO.
Het is je eenige tijd van avond. Wij zijn hier om te weten -

MIRA.
Wij? is Mazzeo er ook?

VALDARNO.
Wat je besloten hebt: schande voor mij, ellende voor je zelf, of een goed leven als de vrouw van Rossi. Juffer! vraag of heer Rossi hier wil komen.

MIRA.
Morgen, vader, ik zal het je morgen zeggen, of van nacht als je niet wachten kunt, maar nu niet, ik smeek je, ik heb andere dingen.

VALDARNO.
Je vindt hem in de warande, ga.

CECCA.
Ja, heer.

VALDARNO.
Verbanning?

MIRA.
Mijn laatste nacht. Cintia, maak dit los, de eerste knip. O wat een zoete geur!

VALDARNO.
Weet je hoe dat is? Er komen twee of drie man van de wacht en als zij je vinden brengen zij je buiten; daar staat het gepeupel om te kijken hoe je je pakken draagt en voortgeduwd wordt als je niet gauwer loopt, je hoort al wat ze roepen. En als je aan de grens komt loop je alleen, tot de wachters van een andere stad je vinden. En onder het zelfde gejouw, vuil van modder en bebloed, want zij weten goed te raken, loop je verder van stad tot stad. Waag niet je te verbergen, je wordt op het plein gezet, gebonden, de rokken in de hoogte en de geesel striemt je tot je in geen dagen zitten kunt. En dan het bericht: je dochter draagt het brandmerk! Genade, laten mijn ooren dat niet hooren!

V. Mira, Valdarno, Rossi, Cintia, Cecca.

Mira.
Ruik je dien geur, Mazzeo?

Rossi.
Bloemen. Het is een zachte avond.

Mira.
Niet alleen, er is nog iets anders.

Cecca.
Ciprian wacht met hem buiten.

Mira.
Zeg hem, een oogenblik. Mazzeo, vergeef mij, ik heb het mijn vader al gezegd, ik kan nu geen antwoord geven. Maar ik zal laat opblijven, of vroeg weer opstaan, kom als je wilt om middernacht, of later, of bij het eerste licht, dan zal ik het zeggen.

Rossi.
Het is een besluit, dat weet ik, maar de tijd dringt. Na middernacht vinden wij geen priester en is het morgen vroeg dan weet ik niet of ik bijtijds den rechter zeggen kan dat je madonna Rossi heet. Ze hebben geen haast voor ons, die van de andere zijde, en het zou een mooie streek zijn madonna Rossi weg te voeren.

Mira.
Ik ben het nog niet, misschien word ik het, ik weet niet, want je bent toch altijd te goed voor mij geweest.

Rossi.
Je hand, mijn vrouw, kom dadelijk mee.

Mira.
Neen, neen, ik heb een geweten, Mazzeo, je bent te goed. Ik vraag vergiffenis als ik ooit ondankbaar ben geweest. Een kus.

Rossi.
Zie je geweten een enkel keer niet aan, kom mee.

Mira.
Laat mij den laatsten avond met mijn gedachten. Ik wil afscheid nemen. Van mijn huis, mijn stad daarginds.

Rossi.
Zeg: van de jaren die voorbij zijn. Het huis behoort je als je wilt, de stad zal je eerbiedigen.

Mira.
Begrijp toch, Mazzeo, zoo als het tot nu toe was verstonden wij elkaar, maar hoe kan ik weten of ik een echtgenoot trouw zou zijn?

Rossi.
Laat mij dat weten, ik kan mijn recht verdedigen.

Mira.
Ik zelf zou dat geloof verdedigen. Maar ik ken de kracht van Mira niet.

Valdarno.
Aarzel niet lang, kind, met wikken en wegen gaat de mooiste tijd voorbij. Zie nu goed voor je. Hier woont Mira Rossi, die wat er ook gebeurde, toch de vrouw van Mazzeo Rossi is; hier heb je een huis met al wat je behoeft, en dat is veel - hoe zou

je die kanten en gouden weefsels kunnen missen en al dat weelderig kunstwerk? daar, in de meest onverwachte, de meest geschuwde sombere plaatsen zwerft een vrouw wie niemand een naam durft geven, stinkend, vuil van armoede. Kies je dit laatste, weet dan dat ook je vader voor goed zijn plaats verliest. Het is je tot dusver welgegaan, en daarom ken je de ellende niet.

Wie was het ook die mij laatst vertelde van een zekere vrouw in Bologna, die verbannen was, die heimelijk terugkeerde, omdat zij honger had, en gevat werd? ze zijn niet zacht, die van Bologna; die vrouw werd buiten de kerk in den muur gemetseld, door een gat kwam het eten binnen, tot het niet meer noodig was; metsel dat gat dicht, zeiden ze toen.

MIRA.
Lafaards.

VALDARNO.
Wreed was het. Maar zij waren overtuigd het allerergste, het allerverachtelijkste ter wereld te vernietigen.

MIRA.
Had haar onthoofd, verbrand, den leeuwen voorgeworpen. Maar een vrouw die zoo was en zoo werd als geen man begrijpt, nog martelen ook. En vertel je dit om mij te doen huiveren? Ik durf wel, en meer nog. Wat hier brandt hangt aan zulk een wereld niet. Mazzeo, het is schooner gemarteld te worden, zooals de anderen, dan te leven als Madonna Rossi.

(Cecca komt).

Maar ga toch heen, ik bid je, laat mij rustig overdenken. Voor middernacht zal ik het zeggen, kom dan.

ROSSI.
Laat ons gaan, heer. Voor middernacht. Denk goed, Mira. Het andere kun je niet verkiezen. Ik weet niet wat je weerhoudt te doen zooals je verstand je zegt - vrouwelijke verborgenheid. Maar ik smeek, doe naar je verstand, voor mijzelf smeek ik om te behouden het liefste dat ik heb, voor deze vrouw smeek ik, die ik niet verloren zou willen zien al was zij niet de mijne.

MIRA.
Ik zal aan Mazzeo denken en aan haar.

VALDARNO.
Dwazen zijn wij, om een gril weer heen te gaan.

Valdarno en Rossi gaan.

MIRA.
Cintia! Is het verbeelding, of komt die geur hier waarlijk binnen? Zoet, heerlijk, ik weet niet als welke bloem, en nog iets anders, iets dat mij flauw maakt.

CINTIA.
De heele tuin is geurig en 't is of de geur zwaar van de warmte is.

MIRA.
De heete wind is gekomen, de zomer begint vannacht. Nooit heb ik zoo verlangd de rozen vol in bloei

te zien, de roode het liefst, maar ook de witte. O, dat ik niet naar Santa Maria kan! Ik zal wel moeten.

CINTIA.
Wat?

MIRA.
Lachen, kind. Alles kan ik missen, maar in een donker huis zou ik niet kunnen leven En wat is de keus? Gebonden zijn wij allen. Ik kan het niet, ik weet niet waarom, voor mij zou er niets meer te verwachten zijn.

CINTIA.
Geef niet toe. Wij zullen immers samen blijven. Zoo lang je vrij bent is er hoop en wat zijn dan de zorgen?

MIRA.
Liefje, moet jij nu mee, heb ik je daarvoor hier genomen? Ach, ik had toch kunnen voorzien dat het zoo zou gaan, want als ik mijn been brak of maar iets leelijks kreeg, zou het met mij gedaan zijn en wat was er dan met jou gebeurd. En ik kan je ook niet achterlaten, mijn Cintia, mijn liefje!

CINTIA.
Stil maar, wij komen er wel door.

MIRA.
Ik hoop nog. Borso helpt misschien, wie weet, hij is de neef van Bongardo en zijn vriend. Roep hem, zeg dat ik nu alleen ben.

Borso en Ciprian komen.

VI. Mira, Borso, Cintia, Ciprian.

MIRA.
Vergeef mij, Borso, mijn vader was hier om afscheid van mij te nemen. Heer Montalto komt mij spreken, maar wacht hiernaast, ik kan je noodig hebben, allebei.

Cintia en Ciprian gaan.

BORSO.
Ik zal je niet lang storen, een paar woorden maar om je veel goeds te wenschen. De hemel zal goed zijn voor je, hoop ik; en als je ooit iets verdrietigs ondervindt, als je ooit iets wordt aangedaan, waar je ook bent, herinner je dat je een vriend hebt in Firenze, schrijf mij, en als je wilt kom ik.

MIRA.
Goede jongen.

BORSO.

Zie, dit zal je goed staan. Neen, een kus is het niet waard, want, om eerlijk te zijn, ik geef het uit zelfzucht - de vreugde het te koopen, het mee te dragen, de vreugde te denken dat je het om je hals doet, dat is het waarom ik het geef.

MIRA.
Laat mij dan de vreugde van één kus. Waarom heb ik je niet meer gezien? Je bent maar twee keer hier geweest.

BORSO.
Drie.

MIRA.
Drie? Ja, maar dat was zoo kort, dat je niets gezegd hebt. Wie weet hoe ik van je had kunnen houden. Maar dat is ook voorbij. Zit hier, zeg nu wat nieuws je hebt, of er nog kans is, al was het nog zoo weinig.

BORSO.
Ik heb mijn best gedaan, Mira, heel den middag heb ik gepleit. Maar hij heeft gelijk, hoe kan hij voor één den regel breken?

MIRA.
Wat heb je gevraagd?

BORSO.
Verlof dat je in het gebied van de stad mocht wonen, hier, of verder, in Prato, als de dochter van Valdarno. Zij is ingeschreven, antwoordt hij, zij heeft den cijns betaald en de rechten verbeurd die andere vrouwen hebben. Ik heb gezegd dat ik borg voor je wil zijn, dat niemand aanstoot neemt. Mijn vaders woord heeft macht, zegt hij, met het mijne verantwoordt hij zich niet. En het is zoo, hij heeft gelijk, het is nu wet.

MIRA.
Is het waar dat het om mij gebeurt?

BORSO.
De verbanning? Het is waar dat je als de voornaamste wordt beschouwd. Maar Perino oordeelt zuiver in zijn strengheid. De vrouw zelf heeft niet de schuld, zegt hij, maar de zeden waarin wij zijn groot gebracht; zooals een krijgsman het offer is in den oorlog dien hij niet heeft gemaakt, zoo gaan die vrouwen verloren door de verkeerdheid van veel geslachten, en wie de wereld helpen wil, kan wel medelijden voelen, maar niet ontzien, want het gevolg van verkeerdheid, al heeft het zelf geen schuld, is toch verkeerd. En uit het leven van zulke vrouwen komt kwaad voort, uit het een minder, uit het ander meer.

MIRA.
Denkt hij zoo, of denk je 't zelf?

BORSO.
Zoo ongeveer denkt hij. En ik.

MIRA.
Ik heb het zelf verkozen. En wíe weet wie de schuld heeft? Je hadt moeten vragen of ik zelf kon komen.

BORSO.

Het zou niet baten, zei hij.

MIRA.
Hadt dan aangedrongen.

BORSO.
Of ik het niet gedaan heb.

MIRA.
Hadt aangehouden, hadt hem hier gebracht, mij

had hij wel verhoord. Ach, ik ben onbillijk. Dan is het beslist. Ik moet weg. Morgen moet ik weg.

BORSO.
Waarheen?

MIRA.
Het is eender.

BORSO.
Ga naar Venetië, het is ver, maar veilig.

MIRA.
Een zachte avond, een avond voor muziek en heerlijke gedachten. Geef je hand, ik wil een goed mensch dicht bij mij voelen. Hoor dat lachen! Drie jaren heb ik hier gewoond en nooit gemerkt dat je hier de geluiden van de straat kunt hooren. Zoo is het, nooit heb ik het oogenblik gezien, omdat ik altijd maar verder keek. Toen ik zestien jaar was, Borso, was ik verliefd, zooals het met meisjes gaat; had ik toen mijn hart gegeven, geheel gegeven, inplaats van bij het begin al iets te verwachten, zou het dan niet een lange klare dag voor mij geweest zijn? zou het niet al lang open zijn gegaan wat ik nog altijd heb, zwaarder en voller dan toen? Ik ben voor het geluk geboren, maar ik ben schoon en ik heb nooit anders dan gepronkt. Ik ben toch niet bang, toch ook voor mij zelf niet. Waarom dan? Of zou het zijn dat er voor ieder vuur maar één hand is die het dooft? zou het zijn dat wie het hier niet vindt, het toch eenmaal vinden moet? Het kan niet vergeefs zijn. Eenmaal komt het, eenmaal zeker. Maar het wachten, te doen wat je niet wilt. Zou het nabij zijn? Ik zou heerlijke gedachten willen hebben, Borso, ik zou gezang willen hooren, o, ik zou oud willen zijn. Kus mij, ik wil een heerlijk oogenblik.

BORSO.
Lief!

MIRA.
Dwaze jongen. Ze noemen mij de Pandorra, is het niet? Is liefde dan een kwaal? Hoe zou het zijn als alle vrouwen van de wereld niets dan liefde wekten? als alle mannen altijd verliefd zijn?

BORSO.
Gelukkige wereld! wereld zonder zorgen, zonder haat of valschheid, zonder vijandschap of verdriet, o, gouden wereld!

MIRA.
En toch is er waarheid in dien naam. Vertrouw mij niet, ik spreek oprecht, vertrouw mij niet. Als ik de liefde heb gezien heb ik genoeg, en ik houd hetzelfde hart van toen ik zestien was. Ik heb nooit gedurfd, ik heb nooit gekund. En nu begint de straf. Het zal goed zijn. O Borso, ben ik zoo slecht dat ik misschien nog in de straf genot

vind, dat ik lach onder de wreedheid van de menschen alleen omdat ik iets vergeten kan? Gemeen, gemeen!!

Borso.
Mira, zeg hoe ik helpen kan.

Mira.
Ach, het gaat voorbij, mijn tijd zal komen. Blijf hier en praat met mij. Is het nog lang voor middernacht? Het duurt zoolang voor ik besluiten kan.

Cecca komt.

Cecca.
Madonna! madonna! Een groot heer is gekomen.

Mira.
Wie is het?

Cecca.
Een groot heer, er is een lelie op zijn zadel.

Cintia komt.

Mira.
Wie is het?

Cintia.
Heer Giuliano van Pierfrancesco.

Miria.
Hij ook! Of er niet genoeg zijn in de stad om afscheid mee te vieren. Ik walg van feesten. Zend hem weg, Cecca. Neen, wacht, hij heeft mij eens geholpen. Ik zal hem groeten en hem danken. Wacht, Borso, je bent mijn vriend, je praten doet mij goed, een oogenblik.

Mira en Cecca gaan.

Borso.
Is alles voor de reis gereed?

Cintia.
De kleeren zijn gepakt, maar al de rest moet achterblijven.

Borso.
Wie gaat er mee?

Cintia.
Cecca en ik, en Dino en Ciprian.

Borso.
Luister, Cintia, onthoud wat ik zeg. Madonna gaat naar Venetië, ik heb het haar geraden. Ik wil niet dat zij zorgen heeft. Hier, bewaar dit, gebruik het als het noodig is. En hier heb ik den naam geschreven van een vriend, wanneer je hulp of raad zoekt voor madonna, of voor je zelf, ga naar hem. En mocht er iets gebeuren waar geld niet baat, zend snel een bode en ik kom. Herinner madonna soms aan mij.

Cintia.
Zij zal aan u denken.

Borso.
Gaat zij alleen of geleidt heer Rossi haar?

Cintia.
Alleen, denk ik.

Borso.
In de vroegte zend ik mijn dienaar, zeg hem welken weg zij heeft gekozen. Wees lief voor haar.

Cintia.
Zij is de moeder die ik verloren had en liever dan gij weet.

Perino komt.

VII. Perino, Borso.

BORSO.
Perino!

PERINO.
De verbazing zou wederzijdsch zijn als ik niet aan je gedacht had.

BORSO.
Perino! Ik begrijp niets. Je was niet te vermurwen, je weigerde haar te zien, nu kom je hier.

PERINO.
Ik ben een man die graag het leed dat hij doet verzacht.

BORSO.
Kom je 't goed maken? kom je haar redden?

PERINO.
Dat kan ik niet. Wel kan ik zeggen dat wat ik deed niet tegen de vrouw, maar tegen de zaak was.

BORSO,
Als men je ziet -

PERINO.
Zal niemand denken dat ik kom waarvoor anderen komen.

BORSO.
Cintia!

Cintia gaat.

PERINO.
Als zij komt zal ik zeggen: Borso! wees dan vlug zooals dat meisje en laat mij twintig woorden met haar spreken.

BORSO.
Zijn zij geheim?

PERINO.
Je weet ze al. Je hebt heel den middag voor haar gepleit, mij al de verdrietelijkheid getoond die zij door mijn wil te dragen krijgt, je hebt mij verteederd en je begrijpt niet dat ik haar iets verlichten wil. Waarom ik hier kom, juist hier en niet bij een van de vele anderen in de stad die evenzoo den morgen tegemoet zien? Waarom? omdat ik haar door je voorspraak beter ken? omdat ik haar voor het toonbeeld van de zaak houd? Het zou kunnen gelden, maar zoo is het niet. Mijn oordeel en mijn ambt gebieden mij de soort te verdrijven, en mijn hart voert mij mede om te verontschuldigen wat ik goed acht. Heel den weg, Borso, heb ik mijzelf gevraagd:

is het een gril? Ik en een gril. Zóó is het gekomen: je hebt zoo warm gesproken dat ik haar duidelijk voor mij zag. Ik heb haar eens gezien. Zij is schoon. En ik wenschte haar weer te zien, eenmaal, voor zij heengaat. Waarom? Een zwakheid? Ik die maar één schoone vrouw ken wensch een andere te zien? Hoe die wensch in mij ontwaakte kan ik niet zeggen, maar ik doe geen zonde, man. Ik had mijzelf kunnen bedwingen, ja,

maar uit dien wensch kwam de andere voort om haar te zeggen: ik ben het werktuig van den staat, dat u treft om anderen te sparen, de Pandorra moet gaan, maar voor de gehuwde dochter van Valdarno is hier plaats.

BORSO.
Ga dan, ik zal het haar zeggen.

PERINO.
Wat denk je? Ik kom niet om Borso te berooven, eer zou ik, als het niet je afscheid was, jou uit haar macht bevrijden.

BORSO.
Wees gerust, voor mij is er geen gevaar.

PERINO.
Voor mij wel?

BORSO.
Wie haar ziet, ziet gevaar.

PERINO.
Daarin zijn wij gelijk.

BORSO.
Niet gelijk. Aan mij hangt niet het belang van velen, op mij heeft geen meisjeshart zijn hoop gezet. En ik, ik ken mijn lot.

PERINO.
En ik ken ook mijn lot, dat mij behoedt voor dit gevaar.

BORSO.
Goed, goed, Perino, het was een dwaze vrees, je bent te sterk voor de bekoring van een dag, ik heb je nooit verliefd gezien. Maar een andere vrees is deze: je weet hoe ze je bespieden, je weet hoe ze hun strikken leggen, en als je hier gezien wordt praat morgen heel de stad van den strengen kanselier die op den laatsten avond van een verbannen vrouw zijn deugd beproeft - een jager die voor zich zelven jaagt wat hij anderen verbiedt. Het zou even onwaarschijnlijk klinken als wanneer men zeide dat Jeronimo hier was geweest, maar daarom juist zou 't boeien. Er wordt genoeg gespot. En je zou het niet tegen kunnen spreken.

PERINO.
Noch verontschuldigen, ja, ik heb dat overwogen. Maar de menschen hebben gezond verstand: dit is wat zij hooren, wat zij zien is dat het kwaad verdreven wordt.

BORSO.
Men zegt, de blankste naam verdraagt het minst den laster. Kom mee. Giuliano is hier.

PERINO.
En waar zou ik voor vreezen? Ik kom met een zuiver hart.

BORSO.
Kom toch.

VIII. Borso, Perino, Mira, Giuliano, Edelman, Cintia, Cecca.

MIRA.
Mijn hart, ik heb 't geweten, het zal verbanning zijn en nieuw leven.

GIULIANO.
Heer kanselier! madonna heeft ons op deze verrassing niet voorbereid.

PERINO.
Door de goedheid van dezen heer weet gij mijn naam, madonna. Gun mij een kort oogenblik. U vraag ik vergiffenis zoo ik uw bezoek gestoord heb.

GIULIANO.
Geen stoornis. Uit dit huis komt de verbroedering van Firenze. Is het de Acht die u gezonden heeft?

PERINO.
In den Palazzo morgen zal ik u zeggen wat gij wenscht te weten.

GIULIANO.
Mijn vrienden zullen gaarne hooren hoe de kanselier zijn werk verricht. Bekommer u niet om ons zoo gij zaken hebt met dezen heer, wij kunnen wachten.

MIRA.
Er is geen tijd voor woorden. Het wachten zou te lang zijn. Ik dank u voor uw bezoek.

GIULIANO.
Madonna?

MIRA.
Het is laat.

GIULIANO.
Er zullen er zijn die het niet gelooven, Bongardo, ik meen: hoe bekwaamheid rijmt met onbeschaamdheid. Gij zult u mijn naam herinneren, hoop ik.

PERINO.
Geen Florentijn kan dien vergeten.

GIULIANO.
Het bezoek moest kort zijn. Vergunt gij mij weer te komen?

MIRA.
Ik dank u. Vaarwel, heer.

GIULIANO.
Madonna, het ga u wel. Heeren, wij zien elkaar in den Palazzo.

Giuliano en Edelman gaan.

MIRA.
Je hebt gelogen.

PERINO.
Hij wist niet van mijn komst.

BORSO.
En ik begrijp niet waarom hij hier is.

MIRA.
Laat ons alleen.

PERINO.
Wacht mij, Borso.

Borso, Cintia en Cecca gaan.

IX. Mira, Perino.

PERINO.
Madonna.

MIRA.
Gij zijt gekomen.

PERINO.
Weet gij waarom?

MIRA.
Ja. Zeg het.

PERINO.
Ik ben het die uw verbanning heb gewild. Is het rechtvaardig?

MIRA.
Laat ik het erkennen.

PERINO.
En ik dat het smartelijk is. Om dit te zeggen ben ik gekomen. Gij weet nu dat wie u veroordeelde een mensch is zooals gij.

MIRA.
Erkent ge ook dit? En zijt gij zoo vlug in het veroordeelen? Het is waar, de deugden die gij zoekt vindt ge in ons leven niet; wij, die geen doel hebben dat verder ligt dan dezen dag, wij kennen uw plichten niet, wij zijn er voor een kort vermaak. En toch, zoo gij erkent dat wij menschen zijn als anderen moet gij meer begrijpen. Er is een broeder in de stad die het geluk voor de wereld predikt. Hier in dit huis heb ik menschen gezien die gelukkig waren. Wat is het verschil tusschen hem en mij? waarom noemt men hem profeet en mij Pandorra?

PERINO.
Het is scherp gezien. Ik zal niet vragen wat het geluk is dat gij meent, noch of dit het hoogste doel moet zijn, want wie een stad bestuurt zoekt alleen de uitkomst: hij ziet dat broeder Jeronimo, die een beter tijd belooft, wordt aangebeden, dat de Pandorra, zoo men haar noemt, die kwaad in menig huis gebracht heeft, wordt verfoeid. En daarop staat ons oordeel.

MIRA.
Heer Bongardo.

PERINO.
Madonna?

MIRA.
Is dat de reden van uw komst? Zijt ge gekomen om dit te zeggen?

PERINO.
Ik wilde u nog zeggen dat de vrouw die als Pandorra wordt verbannen, als een andere vrouw hier veilig wonen kan. Laat ik duidelijk zeggen: als een getrouwde vrouw.

MIRA.
Bongardo is zacht gestemd, de kanselier is hard. Ik dank u.

PERINO.
Zult gij met wrevel aan mij denken?

MIRA.
Zou het u deren?

PERINO.
Misschien.

MIRA.
Dan zal ik het niet. Neen. Ik zal u vergeten.

PERINO.
Dat kunt gij niet.

MIRA.
Kent ge mij zoo goed?

PERINO.
Ik zag u eens.

MIRA.
Op de Piazza. Ge reedt tusschen de Mantovaansche afgezanten. De mantel viel van uw schouder en

sleepte over den grond, ge zaagt het niet. Kent ge mij van dien dag?

PERINO.
Dien dag heb ik al geweten dat ik u terug zou zien, en dat gij mij niet haten kunt.

MIRA.
Waarom die woorden? Ik haat u niet. Is dat genoeg?

PERINO.
Neen, niet genoeg. Ik zou wenschen dat gij zacht over mij denkt.

MIRA.
Ja. Dat ik -

PERINO.
Over mij denkt met dezelfde zachtheid die ik toen in uw oogen zag.

MIRA.
Zijt ge gekomen om dit te zeggen? Waarom verbergt ge het mij? Zie, de zomer is er, het is mijn laatste nacht, een korte tijd en alles gaat voorbij. Spreek toch.

PERINO.
Ik ben gekomen om u te zien.

MIRA.
Heb ge mij gehoord? Wist ge dat het mijn stem was?

PERINO.
Uw oogen zagen mij aan.

MIRA.
Hoe lang al?

PERINO.
Van dien dag al.

MIRA.
Eerder. Ik heb gestaard, of ik blind was, al de nachten van mijn leven, dit heb ik altijd gezien.

PERINO.
Ik heb u lang gekend.

MIRA.
Met u ben ik onder één ster geboren.

PERINO.
Ik heb lang geweten dat ik eenmaal komen moest.

MIRA.
Ge hebt niet gewild, ge hebt lang gewacht. Gij weet niet.

PERINO.
Wat gij weet, weet ook ik.

MIRA.
Meer, ik weet meer.

PERINO.
Wat gij begeert, begeer ook ik.

MIRA.
Ik begeer, ik verteer mijzelve en den begeerde.

PERINO.
Ik wil.

MIRA.
Hoe zal het lot beschikken nu wij den weg gevonden hebben, dezen nacht? Het is een andere die daarginds in een vreemde stad moet wachten. Zal ik het kunnen? Ik zal je roepen dag en nacht, het is de ziel die je hooren zult, die geen einde heeft.

PERINO.
Mijn ziel, ik kan niet komen.

MIRA.
Ik zal je roepen dat het moet.

PERINO.
Ik zal niet kunnen.

MIRA.
Ik zal je zoeken.

PERINO.
Niet hier, ik bid den hemel, laat het niet in deze stad zijn. Ze zouden je folteren, en ik die ze helpen moet, ik zou je beschermen. Laat mij bezinnen, is er geen weg, dat je eerlijk komen kunt? Wat doe ik? Waar ga ik heen? Als je in de stad terug bent? Waarom ben ik gekomen? Zijn wij geen meester van onzen wil? Een man verbeeldt zich, de nachten dat hij niet slapen kan, twee oogen schitterend in het donker, hij luistert en hij hoort wat hij niet verstaat, een diepe vrouwenstem - en moest ik daarom komen? Ik dacht te weten hoe en waar mijn leven ging, ik wist mijn plaats, mijn doel; ik heb een taak die belangrijk is, ik zag het gezin dat om mij groeien zou. De jeugd werkt voor een beter tijd, ik ben haar leider, ik draag haar banier. Zal ik ze verlaten die op mij bouwen? Ik wil het niet, ik wil niet dat je hier terugkomt.

MIRA.
Is er geen weg?

PERINO.
Niet naar hier terug.

MIRA.
Ook later niet?

PERINO.
In anderen tijd, wanneer het je vergeven is, wanneer je eerbiedig ontvangen wordt? En dan? O dwaas, dwaas hart dat roept naar jou alleen en niet weet! Hoe zou ik je kunnen vragen trouw te zijn!

MIRA.
Trouw? Je zoudt het kunnen vragen.

PERINO.
Ja, zelfs dat, ik weet het in mijn dwaasheid, zelfs dat: je eeuwige trouw zou ik kunnen vragen.

MIRA.
Je hart vraag ik, zonder einde, niet je trouw. Doe de verzinsels weg, ik zoek jou zelf.

PERINO.
Je hebt mij in je hand.

MIRA.
Voor eeuwig, ik zie het.

PERINO.
Voor eeuwig. Zie mij aan.

MIRA.

Wij zien het. Wij waren één van het begin, wij zullen altijd één zijn. Ik ga. De dwaasheden die ik nog doen kan zullen dit niet breken. Zal het hier zijn? Er is een stem van haar die ik geweest ben, die ik niet hooren wil. Als ik mijzelve vrees, als ik slecht ben, verlos mij dan van mijzelf.

PERINO.

O, ik die je altijd wil - ga en kom niet terug. Speel niet met het lot.

MIRA.
Het zal niet kunnen. Je kunt niet meer van mij weg. Wij zullen elkander hooren.

X. Perino, Mira, Valdarno, Rossi, Ciprian, Cintia.

VALDARNO.
Bongardo! Ik weet niet of uw bezoek een gunstig teeken is, maar een eer is het zeker voor madonna Rossi.

ROSSI.
Mogen wij u morgen aan den maaltijd zien?

PERINO.
Wij?

VALDARNO.
Rossi en mijn dochter, die morgen zijn vrouw zal zijn.

PERINO.
Schoon nieuws, heer. Ik wensch u voorspoed en morgen kom ik met een vroolijk hart.

MIRA.
Je bent vroeg, vader, het is geen middernacht. Maar hier is het antwoord: ik ga morgen weg.

VALDARNO.
Mira! Wees voorzichtig, ik duld niet meer.

ROSSI.
Als zij besluit, heer, is het besloten. Bongardo, vergun ons u morgen meer te zeggen.

MIRA.
Ga niet. Hij is mijn gast.

ROSSI.
Wil je mij zeggen waarom je zoo besloten hebt?

MIRA.
Ja, dat wil ik, en laat mij dan de rust die ik noodig heb. Wie zelf beslissen mag trouwt niet als zij niet gelooft aan het geluk ervan. Ik denk niet dat mijn antwoord anders had kunnen zijn, maar had ik toegestemd, dan had ik het gedaan uit zelfzucht, uit kleinmoedigheid, uit vrees. Nu bedrieg ik je niet, Mazzeo.

ROSSI.
Je wilt mijn vrouw niet zijn?

MIRA.

Ik kan niet.

VALDARNO.
Domkop, gek, wat dan, wat wil je?

MIRA.
Vrij wil ik zijn.

ROSSI.
Hoe kwam je tot dit besluit?

MIRA.
Je vraagt wel veel.

ROSSI.
Bongardo, laat ons gaan, madonna wenscht rust, zij gaat een lange reis.

MIRA.
Ga nu, vader, Mazzeo. Hij blijft.

ROSSI.
Ik verzoek u, zij wenscht te rusten.

PERINO.
Zij wil met mij spreken, heer.

ROSSI.
Spreek dan een ander keer, in een ander huis.

PERINO.
Het zou niet kunnen, madonna gaat op reis.

ROSSI.
Zoo gij weigert wilt ge het u herinneren. Doe ons de eer met ons te gaan.

VALDARNO.
Dit huis is van heer Rossi.

MIRA.
Morgen zal het zijn huis zijn. De tijd is kort. Vaarwel, vader, vaarwel, Mazzeo.

VALDARNO.
En als wij blijven?

MIRA.
Ik bid je, laat mij je dochter zijn. Sta niet in den weg dien ik moet.

ROSSI.
Arme, naar de verbanning. Bongardo, ik ga.

VALDARNO.
Vervloekt, vervloekt, dat wij met onze dwaasheid gaan.

CIPRIAN.
De dwaasheid die vrouwen maken, heer, is licht als kinderspel.

Valdarno, Rossi en Ciprian gaan.

MIRA.
Cintia, breng die rozen. Bewaar er twee voor morgen.

PERINO.
Waar ga je heen, waar, mijn hart?

MIRA.
Waar je bij mij bent, mijn hart.

Tweede bedrijf.

Florence, zaal in Bongardo's huis.

I. Perino, Serafina.

PERINO.
Serafina!

SERAFINA.

De deur stond open, ik kom je vragen wat er is.

Perino.
Je ziet verschrikt.

Serafina.
Mijn vader ging daareven uit, hij zag mij droevig aan en schudde zoo zijn hoofd, ik hoorde wat hij tot Borso zei: Wat ik hoopte kan misschien niet zijn. Ik wist dat hij ons bedoelde.

Perino.
Zei hij dat?

Serafina.
Ben je nu zelf verschrikt? Wat is er gebeurd?

Perino.
Niets, niets is er gebeurd.

Serafina.
Waarom moest hij dan zeggen: het kan niet zijn? Hij zei: het kan misschien niet zijn, dat heb ik goed gehoord. Waarom zie je mij niet aan?

Perino.
Zijn het geruchten die voorafgaan? Moet het toch gebeuren? Hoor, Serafina, er komen moeiten. Ik kan

niet alles zeggen, je weet weinig van de menschen, je bent te jong om alles te begrijpen. Wat je vader zei beteekent dat ik mogelijk geen kanselier meer zijn kan, het beteekent ongenade. Als het zoo valt en ik moet gaan kom ik terug, want mijn werk is goed geweest. Maar het zou kunnen dat ik jou verlies, en dan verlies ik het beste van mijn leven.

SERAFINA.
Het zou kunnen?

PERINO.
Als je mij niet bijstaat.

SERAFINA.
Zeg wat ik doen moet.

PERINO.
Je weet, een van de vrouwen die een poos geleden verbannen zijn heb ik gekend. Dat is het wapen in de kuiperij. Maar ik heb niet meer aan haar willen denken. En je hebt het mij vergeven.

SERAFINA.
Hoe kon ik anders als je zoo lief spreekt? Waarom was zij verbannen?

PERINO.
Je vergaf zonder te begrijpen.

SERAFINA.
Ja, ik begrijp het, zij was schoon en daarom ging je. Maar hoe kan dìt een reden zijn voor ongenade?

PERINO.
Een vrouw die ik zelf veroordeeld had moest ik niet zoeken, het is een goede reden voor verwijt. En de vijanden gebruiken dit om ons te treffen. Nu strooien ze het gerucht dat zij ergens in het gebied is, dat ik haar verberg.

SERAFINA.
Hier in de stad? Maar zij is verbannen, als men haar vindt?

PERINO.
Dan wordt zij gegeeseld, misschien gebrandmerkt.

SERAFINA.
Gegeeseld, op de Piazza? O, ik begrijp het. Zij is gekomen, zij moet je zien.

PERINO.
Het is laster Zij weet dat het niet kan.

SERAFINA.
Maar als zij toch gekomen is? Je moet haar beschermen.

PERINO.

Ik vroeg je mij te helpen.

SERAFINA.

Dat wil ik. Breng mij bij haar als zij hier is.

PERINO.

Goed kind, het is voor mijzelf dat ik je vraag. Als het waar mocht zijn, geloof niet dat ik haar heb teruggebracht.

SERAFINA.

Je hebt gezegd dat ik je vergeven moest, hoe zou ik het dan gelooven? Maar wil je haar niet helpen?

PERINO.

Je weet niet hoe het is. Wie een banneling helpt, verbergt, of ook maar met hem spreekt, wordt zelf verbannen, wie hij ook is. En raadt je mij de wet te breken?

SERAFINA.
Neen, neen, dat wil ik niet. Zij wordt gegeeseld als men haar vindt? Valsch, valsch is het zoo te straffen omdat zij van je houdt.

PERINO.
Ik zou het niet dulden.

SERAFINA.
Je moogt niet met haar spreken in de stad? Laat mij bedenken. Als zij hier is zal ik gaan en haar brengen buiten het gebied.

PERINO.
Zij zou niet willen.

SERAFINA.
Als ik zeg dat je belooft te komen?

PERINO.
De wet verbiedt het.

SERAFINA.
Maar het is hard.

PERINO.
Het kan niet waar zijn, ik wil er niet aan denken. Mijn lief, ik wil niet dat iets ons stoort.

SERAFINA.
Wij kunnen veel doen voor een ander die ongelukkig is. Er is ruimte, ons hart is grooter dan wij weten. Maar ik ben dom zooveel te praten. Ik zal bedenken hoe ik doen zal en zoodra je weet of 't waar is, zeg het mij. Wat was het andere? O, ik vergat het haast: het kan misschien niet zijn, beteekent dat ongenade?

PERINO.
Dat ik geen kanselier meer zijn mag.

SERAFINA.
Waarom?

PERINO.
Omdat men lastert. Men beschuldigt niet, men lastert maar dat ik misdaan heb, omdat men niet mij alleen wil treffen, maar je vader, Ridolfi, Corsini, de andere vrienden. Tegen zulk gerucht kan men niet beter doen dan het uit den weg gaan. Het zal zoo moeten, denk ik. Maar wij komen het te boven.

SERAFINA.
Zeker, zeker roepen ze je terug, je hebt niet slecht gedaan.

PERINO.

Zeker kom ik weer. Maar help mij, het is noodig dat één aan mij gelooft, een zuiver hart waarop ik het leven bouwen kan.

SERAFINA.
Je gelooft nog niet aan mij omdat ik jong ben. Maar meisjes worden vrouwen.

II. Perino, Borso.

Borso komt.

BORSO.
Serafina, ik wil met hem spreken.

SERAFINA.
Is het geen kwaad nieuws?

BORSO.
Wees gerust.

SERAFINA.
Ik zal iets bedenken, kom gauw.

PERINO.
Vanavond kom ik.

Serafina gaat.

BORSO.
Er is gevaar.

PERINO.
Maar wat dan? Spreek duidelijk. Wat er gebeurde is lang voorbij en toch zie ik altijd nog dat norsch gezicht. Kom, spreek.

BORSO.
Weet je het waarlijk niet? Ik kan niet helpen dat ik twijfel.

PERINO.
Zeg eerst waaraan.

BORSO.
Is zij ergens hier dichtbij?

PERINO.
Ik heb 't gehoord, zooals anderen het hooren.

BORSO.
Vergeef mij de wantrouwigheid die je dien nacht mij mee naar huis gaf, en luister, hier is het nieuws: Al dagen lang wordt er gezegd dat zij terug is in het gebied.

PERINO.
En is het waar?

BORSO.
Ik wantrouwde je en ik geloofde het gerucht. En daar ik een reden heb om haar verblijf te weten liet ik zoeken. Zij is in Prato, in een huis dat je niet zoudt vinden als je het niet kende.

PERINO.
Heb je haar gezien?

BORSO.
Neen. Sandro kwam vanmorgen met het bericht.

PERINO.
Zend hem dadelijk terug, schrijf haar - neen ik zal schrijven.

BORSO.
Ik zeg, er is gevaar.

PERINO.
In een brief van mij?

BORSO.
Natuurlijk. Bongardo verbergt haar; waar? let op zijn gangen, zie waar zijn dienaar gaat - en de rest. Wat zal ik schrijven, of zeggen als ik haar spreek?

PERINO.
Durf je het wagen?

BORSO.
Je weet wat haar wacht.

PERINO.
Zeg dat ik haar niet beschermen kan, zeg dat ik niet wil dat zij in het gebied blijft.

BORSO.
En wat zul je doen tegen het gevaar?

PERINO.
Zou een man als ik in deze stad niet altijd in gevaar zijn? En wat kan ik anders doen dan niet te vreezen?

BORSO.
Heb je Giuliano opgemerkt?

PERINO.
Hij groet te hoffelijk, anderen trouwens ook. Er zijn belangen die zij meenen te dienen. Maar zij kunnen mij zoo niet vangen.

BORSO.
Dan leggen ze een anderen strik. Giuliano's dienaren noemen je openlijk een verrader. Men zegt dat ook Medici al te vriendelijk is.

PERINO.
Wat zegt men meer?

BORSO.
Dat de Fransche afgezanten je loven als een zegen voor het bestuur.

PERINO.
Is er verband?

BORSO.
De Franschen schijnen geen vrienden van Medici te zijn, Giuliano en de zijnen evenmin.

PERINO.
De een koestert mij om mij den last te laten dragen, ik weet het.

BORSO.
En de ander dringt je daarheen waar iemand vallen zal.

PERINO.
Is er onder de fluisteraars één dien je kent?

BORSO.
Ja. Mijn vader.

PERINO.
Waarom heeft hij 't mij niet gezegd?

BORSO.
Je ziet het gevaar nu zelf. Hij weet iets, en hij zwijgt. Perino, ik ben een leek, maar neem mijn raad: geef aan een ander de eer te vallen met den meester, dan kun je later weer nuttig zijn. De vijanden zijn sterk.

PERINO.
Ik dien een goede zaak.

BORSO.
Maar ik heb mijn vader hooren peinzen of misschien een andere kanselier de zaak niet beter dient. Nog eens, hoor naar mijn raad en geef je staf terug. Dan zou ik, als ik Bongardo heette, een zaak van gewicht gaan onderzoeken in een stad waar een Giuliano of een Rossi niet den weg kent.

PERINO.
Ik ben nooit bang geweest te vallen voor wat ik liefheb. Maar het is mij of ik iets verloren heb, of ik mijzelf niet meer vertrouw.

Nanni komt.

Nanni.
Twee mannen, heer, vragen met U te mogen spreken, zij zeggen het is voor een groot belang.

Perino.
Laat ze komen.

Borso.
Mijn vader keert aanstonds van den raad terug, dan kom ik weer.

Perino.
Wacht nog een oogenblik, wij moeten overleggen hoe je haar het beste raden kunt. Ga liever zelf naar Prato.

Borso.
Vanavond nog.

Perino.
Goed. Wacht.

III. Perino, Borso, Dino, Ciprian.

Dino en Ciprian komen.

Dino.
Heer.

Ciprian.
Heer Bongardo.

Perino.
Ik heb u meer gezien.

Ciprian.
Niet zoo lang geleden. Wij brengen een boodschap van madonna Mira van Valdarno.

Perino.
Borso.

Borso.
Ja.

Perino.
Je kent madonna Mira, hoor wat zij zeggen laat.

Ciprian.
Voor uw oor is het.

Perino.
Deze heer wenscht ook te hooren. Spreek.

Dino.
Hij is een vriend.

Ciprian.
Een goede vriend, hij mag het hooren. Madonna is in de stad.

Borso.
In de stad?

Ciprian.

Ja, dezen nacht gekomen. Zij wil u zien, heer.

Perino.

Madonna weet dat het niet kan. Zij weet ook dat zij in de stad niet komen mag en welke straf haar dreigt. Gij zelf begrijpt wat ik behoor te doen als zij niet aanstonds weer de stad verlaat.

Ciprian.

Zij is een vrouw die niet telt wat zij weet of wat ik begrijp. Het zou voor het laatst zijn, zegt zij. En al weet ik niet wat zij bedoelt, als zij zegt: voor het laatst en de schandelijke straf trotseert, dan durf ik zelf voor haar te smeeken. Zij is niet meer die men als Pandorra kende. Een rustig leven was het dat wij leidden, die drie maanden in Venetië, en wij, die haar vrienden zijn, zouden wenschen dat het zoo mocht blijven. Er komt in ieder leven een tijd van inkeer, ieder mensch wendt eenmaal zijn oogen van de wereld af en ziet in de schoonheid van zijn wezen, dat is de tijd van zijn geluk, de tijd wanneer hij den schat ontdekt dien hij heeft meegebracht. Daarna leeren de meesten dat zij, om hier een plaats te houden, als de anderen moeten zijn, wereldsch met de wereld. Maar er zijn er die niets,

ook niet het minste van hun hoogheid missen kunnen, en deze gaan. Madonna is schoon geworden, heer, van die schoonheid die hier niets behoeft. En als zij met deze stem spreekt van voor het laatst, dan vrees ik.

BORSO,
Waar is zij?

DINO.
Hier dicht bij, zal ik haar halen?

CIPRIAN.
Een machtig man kan genadig zijn. Laat zij u zien.

PERINO.
Waar is zij?

CIPRIAN.
Zij wacht in een huis in deze straat.

PERINO.
Vreest gij -

CIPRIAN.
Dat zij genoeg heeft.

PERINO.
Laat mij denken. In Venetië was zij?

CIPRIAN.
Ja. Wij woonden in een groot huis dat een vriend voor madonna had gereed gemaakt. Zij ontving er niemand, zij is er geen enkel keer uit geweest. Alleen zat zij iederen dag, en niemand dan Cintia of haar kamervrouw kwam bij haar. En op een morgen, het is een week geleden, riep zij mij bij zich om over al haar zaken te beschikken. Dien avond was er feest in huis met enkele heeren die zij nooit gezien had. Een droevig feest voor ons, zij sprak geen woord, zij zat er of zij niets hoorde. Cintia kwam weenend bij mij, wij wisten het beiden: de vroolijkheid kon niet meer baten.

PERINO.
Ik weet het.

CIPRIAN.
Wanneer de geest zóó wordt beheerscht door één gedachte wint hij alles, of hij verliest.

PERINO.
En als zij wint -

BORSO.
Ga, Perino, eén oogenblik maar, ga.

PERINO.

Zeg aan madonna -

Ciprian.
Wat zal ik zeggen?

Perino.
Zeg dat de kanselier niet komen kan. Zeg dat ik haar gebied uit de stad te gaan. Zeg ook dat ik aan haar denk, en dat ik haar zien zal, maar niet hier, niet hier.

Borso.
Ik smeek je.

Ciprian.
Niet anders?

Perino.
Ik heb duidelijk gesproken.

Dino.
Een ellendig antwoord.

Ciprian.
Ik zeg u: zij heeft genoeg.

Perino.
Ga heen, ik wil niet hooren.

Borso.
Breng mij bij haar.

Ciprian.
Wij kwamen voor heer Bongardo.

Borso.
Zeg dan waar zij is.

Ciprian.
Vergeef mij. Kom, Dino.

Ciprian en Dino gaan.

IV. Perino, Borso.

Borso.
Het is al te hard, al te wreed.

Perino.
Ja, hard, hard.

Borso.
Zal ik ze terugroepen?

Perino.
Neen, neen, ik wil niet anders. Blijf, je weet dat ik niet wil.

Borso.
Ik begrijp je niet. Toen zij verbannen werd ben je uit vrijen wil gegaan, alleen om haar te zien, om haar te troosten, en nu zij in nood is, nu zij je smeekt te komen voor zij wanhopig wordt, nu blijf je hardvochtig weg. Het is of je vreest. Maar ik herinner mij, dat je dien avond voor haar vertrek geen enkele vrees hadt.

Perino.
Vrees, dat is het woord.

Borso.
Nu het kwaad gerucht zijn loop begonnen is.

Perino.
Niet dat, niet het kwaad gerucht, de kuiperijen, de verborgen strikken vrees ik, dat alles zou mij kunnen nederwerpen zonder mij te deren. Al de jaren dat je mijn gedachten kent heb je gezien dat ik maar één begeerte had: een goede stad te maken waar de menschen, die broeders en vrienden moeten zijn, goed samen wonen. Mijn stad! Ik heb in den tijd toen wij mannen werden geen liever droom gehad dan dat

hier de plek zou zijn waar broederschap een waarheid is. Op deze plek het beste dat ik weet. Zooals anderen smachten en zuchten om een vrouw, zoo heb ik hier gedwaald, 's morgens in het eerste licht, 's middags in de heete zon, in donker wanneer een ieder sliep, het kleinste hoekje en het kleinste huis heb ik liefgekregen, en ik heb altijd geweten dat de grond die mij droeg de liefste is van heel de wereld. De lichtvaardigheid van onzen jongenstijd is voorbij; toen wij groot werden en de hemel gaf niet wat groote menschen noodig hebben zeiden wij de gebeden met minder ernst dan vroeger de aftelrijmpjes. Wat blijft er over? Gelukkig wie lachen kan of

bidden. Ik heb alleen den wil om deze stad voor allen lief te maken. Maar dit heb ik, dit kan geen mensch vernietigen.

BORSO.
Dat weet ik, dat weten wij allen, en daarom ried ik je te wachten tot een anderen tijd. Maar als je de vijanden niet vreest, wat weerhoudt je dan?

PERINO.
Vrees, voor haar, misschien. Je vroeg wat ik doen zal tegen het gevaar.

BORSO.
Perino! Tegen dat gevaar was je behoed.

PERINO.
Dat hoop ik, ja, ik bid dat die goede geest over mij waken wil. De hemel weet hoe oprecht mijn hart was, hoe ik rustig en sterk te leven zocht voor de stad en voor Serafina. Dag na dag heb ik te strijden door de zwakheid van één avond.

BORSO.
En dag na dag heb je 't mij verzwegen, dag na dag heb je gezien waar mijn verlangen was en je hebt mij aangehoord zonder iets er van te zeggen. En mijn zuster was maar een goede geest die je behoeden moest. Wat zul je doen als Mira gevonden wordt?

PERINO.
Vraag dat niet.

BORSO.
Als haar kwaad gedaan wordt verlies je een vriend. Zeg mij, waarom is zij teruggekomen?

PERINO.
Je hebt het gehoord.

BORSO.
Zij kwamen voor Bongardo. Het zal zoo zijn. En je weet het en je helpt haar niet! O hardvochtigheid! Dat uit de zwakheid van dien eenen avond ook dit nog komt, ik had het niet gedacht, ik had het niet gedacht! Je huis staat naast het onze, Perino, maar laten wij weinig spreken tot je hart weer bij ons woont.

PERINO.
Dwaas, ben ik het die iets gedaan heb? Heb ik haar hier geroepen? Kan ik haar helpen zonder anderen te schaden? Zou ik je in den weg staan?

Nanni komt.

NANNI.
Heer Rossi, heer Ruffini.

V. Perino, Borso, Rossi, Ruffini.

Rossi.

Een nietig deeltje van uw tijd, Bongardo, voor een nietig onderwerp. Men heeft in de stad zoo vaak gezegd, dat gij en uw vrienden menschlievend zijt, zooals het zonen van de nieuwe leer betaamt, dat ik het wagen durf u een gunst te vragen.

Perino.

Spreek ernstig zoo gij een ernstig antwoord wenscht.

ROSSI.
In ernst beroep ik mij op uw menschlievendheid. Gij herinnert u madonna Mira. Misschien ook herinnert gij u haar naam gehoord te hebben met den mijne. Zij verliet de stad, zooals gij weet, en liet mijn wenschen voor haar welzijn achter, want Florentijnen buitenstads en Florentijnen hier moeten vreemdelingen zijn. Ben ik duidelijk?

PERINO.
Gij meent dat er geen verkeer was tusschen u en haar van den dag dat zij de stad verliet.

ROSSI.
Ja. Maar als zij in de stad terugkeert is zij onze stadgenoot en een stadgenoot mag men broederlijk gezind zijn.

PERINO.
Ik begrijp het. Meent gij dat zij terug kan komen?

ROSSI.
Neen, ik geloof niet dat het kan. Want zij draagt een vonnis en de wet is streng, wat zou zij hier kunnen vinden zóó kostbaar dat zij haar schoonheid er voor waagt?

PERINO.
Zij zal niet roekeloos zijn.

ROSSI.
Zoo denk ik ook. De gunst die ik u vraag is voor een mogelijkheid. Stel dat iemand in de eene of andere vrouw de dochter van Valdarno meent te zien.

PERINO.
Een dwaling zou gauw ontdekt zijn.

ROSSI.
Ruffini schijnt zoo te dwalen.

BORSO.
Hebt gij haar gezien? Waar? In Prato?

RUFFINI.
Zijt gij er ook geweest? Ja, ik heb haar gezien, in Prato, zooals hij al weet, en ik vergis mij zelden.

PERINO.
Ik betwijfel het.

RUFFINI.
Ik heb haar daar gezien, maar zij is er nu niet meer.

BORSO.
Waar dan? Ge weet het.

Ruffini.
Vraag het uw neef, die het 't eerst behoort te weten. Zou zij in de stad zijn?

Perino.
Ruffini vergist zich, denk ik, want madonna Mira kent de strengheid van de wet.

Rossi.
Zoo is het, zonder twijfel. Vergun mij nu een vraag. Stel dat niet Ruffini, maar een dienaar van de wacht een vrouw vindt, die op haar gelijkt, zou zij gegeeseld worden?

Perino.
Geen rechter straft zonder onderzoek.

Rossi.
Als ook de rechter zich vergist?

Perino.
Dan komt zij voor den raad.

Rossi.
Een dwaling is soms hardnekkig.

Perino.
Wie onschuldig meent te zijn kan zich beroepen op den eersten burger.

Rossi.
En die raadpleegt zijn kanselier in zulk geval?

PERINO.
Gewoonlijk, ja.

ROSSI.
Hier is mijn vraag: Wil de kanselier menschlievend zijn en die vrouw beschermen voor een misverstand?

PERINO.
Hij zal welwillend zijn.

ROSSI.
Is het een belofte?

PERINO.
Ja.

ROSSI.
Ik dank u. Mijn naam zal hem dan waarborg zijn dat die vrouw geen last veroorzaakt.

RUFFINI.
Als zij het weet loopt Pandorra vanmiddag langs de straten.

BORSO.
Wie, zegt gij?

PERINO.
Als gij de vrouw die gij voor madonna Mira hieldt terug mocht zien, in Prato of waar ook in het gebied, zult gij goed doen haar te zeggen dat de gelijkenis schadelijk voor haar is.

RUFFINI.
Gij kunt dien lieven raad wel omroepen in de stad, er zijn er meer dan vier haar welgezind.

ROSSI.
Maar niet ieder komt in Prato.

PERINO.
En niet ieder heeft een scherp gezicht.

RUFFINI.
Ik heb een voorgevoel dat mijn scherp gezicht Pandorra weer zal zien. Laat ons voor het venster staan, hier of hiernaast in Montalto's huis.

BORSO.
Er is gif in iederen blik en in ieder woord van u. Gij zijt gekomen, niet om Bongardo's hulp voor haar te vragen, maar om te ontdekken of wij weten waar zij is. Ik ben al eens om met hem geen twist te hebben weggegaan, spaar mij een tweede keer, Perino. Heer Rossi heeft het antwoord dat hij wenscht.

PERINO.

Het misverstand van uw verondersteld geval begint al, schijnt het. Laat ons verstandig zijn.

Montalto komt.

MONTALTO.
Rossi? Ruffini? Hier?

ROSSI.
Ja, heer, voor een vriendelijk onderhoud.

MONTALTO.
Mag ik onder de vrienden zijn?

ROSSI.
De gansche stad zou zich verheugen u bij ons te zien. Het onderwerp waar wij van spraken is te nietig voor uw aandacht.

RUFFINI.
Het was maar een vrouw, heer, een van de soort die men nergens in onze stad meer vindt.

MONTALTO.
Waarover nog te veel gepraat wordt. Ik zal u niet storen. Perino, ik heb haast, ik kom vanavond weer.

ROSSI.
Vergeef ons, ik verzoek u, wij hebben al te lang Bongardo's tijd verbeuzeld. Dank voor uw woord waar ik gerust op ben. Ik groet u, heeren.

MONTALTO.
Verzorgt dit teedere plantje van vriendelijkheid en het zal ons allen beter gaan. Gegroet, gegroet.

Rossi en Ruffini gaan.

VI. Perino, Borso, Montalto.

PERINO.
Zij spraken over de Valdarno, men schijnt haar in de stad gezien te hebben.

MONTALTO.
En men praat er meer van dan goed is voor een kanselier. Ik heb nu weinig tijd, maar ik liep even binnen om te waarschuwen. Blijf thuis tot wij gesproken hebben, ontvang niemand, ook niet als hij van de Signoria is. Het is misschien noodzakelijk dat je heengaat.

PERINO.
Noodzakelijk?

MONTALTO.
Misschien, zeg ik. Ik heb nu geen tijd. Ik kom van den Palazzo waar het een bedrukte middag was. Er zijn er nog maar twee waar je op vertrouwen kunt. Maar het gevaar schuilt daarin dat de anderen je behouden willen, gevaar voor ons, wil ik zeggen, voor de partij. De hoop van zooveel jaren op een oprecht bestuur, een vrijen staat! bedreigd onder een verachtelijke leus, den hatelijksten laster: ziet, zoo gaat het in Firenze als gij u misleiden laat met veinzerij: de vernedering, de duurte, de armoede, gij hebt dat alles van hun kanselier die voor hun deugden zegt te strijden, maar in waarheid voor zijn wellust de stad vergeet.

PERINO.
Laster.

MONTALTO.
Laster, ja. Je hebt een schoon geweten, gelukkig, want was er waarheid in, het zou je erger gaan dan je vrienden kunnen denken. Mijn eer zou er mee gemoeid zijn.

PERINO.

Wat is er in den raad gezegd?

MONTALTO.

Over de keuze ging het. Medici schijnt te willen dat het Rome zijn zal en er werd gezinspeeld op wat niemand zeggen durfde. De Romeinsche zeden waren het onderwerp, waarbij de naam Bongardo te veel genoemd

werd. Maar wat ik hoorde buiten den raad, als er maar iets van waar is - daar wil ik over spreken, aanstonds, want eerst moet ik overleggen. Wees zoolang gewaarschuwd: vertoon je niet, ontvang geen mensch, denk aan het doel van onze vrienden. Waarvoor kwam Rossi hier?

PERINO.
Om te zeggen van het gerucht dat Valdarno's dochter in de stad is, dat het valsch moet zijn.

MONTALTO.
Wat nut heeft de kanselier daarvan? Rossi's vriendschap maakt een zonderling begin. Waarom moest die ander hem vergezellen?

PERINO.
Ruffini is zijn vriend.

MONTALTO.
Juist, zijn trawant. Laat Ruffini nagaan en je vindt de reden van het bezoek. Ik vrees, mijn jongen, dat de strik al om je hals ligt, en wij kunnen je niet helpen. Ja, zoo zal het zijn, het wordt mij duidelijk. Maar ik wil eerst zekerheid. Vergeet niet wat ik gezegd heb, ik kom vanavond. Kom, Borso, hier over de binnenplaats.

BORSO.
Ik zal haar zoeken.

Borso en Montalto gaan.

VII. Perino, Nanni.

Nanni komt.

NANNI.
Mag ik wat zeggen, heer?

PERINO.
Wat is er?

NANNI.
Iets dat mij niet bevalt. Ik heb alles gedaan wat gij gezegd hebt. Heel den dag sta ik voor de deur en op alles wat ze vragen antwoord ik vriendelijk, ik ben niet dom. Masso denkt dat hij nu alles weet.

PERINO.
Wie is dat?

NANNI.

Masso? Kent gij den knecht van heer Ruffini niet?

PERINO.

Is hij de eenige?

NANNI.

De eenige die praat, maar er zijn er meer die zoo voorbij loopen en zoo het huis aanzien van boven naar beneden en denken dat ik er niets van merk in zoo'n nauwe straat. En gister en vandaag zie ik er minder, dat bevalt mij niet.

PERINO.

Wat vraagt Masso?

NANNI.

Eerst vertelde hij aan wien heer Ruffini brieven

schrijft - mijn heer schrijft alleen brieven aan San Marco, zei ik. Maar gister en vanmorgen vraagt hij niet meer, hij lacht maar, en gaat niet weg. Ik geef al mijn vingers als hij niet op post staat.

PERINO.
Wel, laat hem staan.

NANNI.
Ik kan hem ook eens laten liggen.

PERINO.
Laat hem met rust. Blijf binnen en praat niet meer.

NANNI.
Zooeven was er ook een meisje, zij kwam naar Masso toe en hij ging met haar mee. Cecca heet zij.

PERINO.
Ken je haar?

NANNI.
Neen. Zij wenkte, zoo, dat ik naar binnen moest, of zij er meer van wist. Er moet iets broeien, denk ik.

PERINO.
Goed. Blijf binnen. Het is niet noodig aan de deur te waken.

NANNI.
Ja, heer.

VIII. Perino, Mira.

Mira komt.

PERINO.
Kom je hier? Er zijn verspieders in de straat.

MIRA.
Ik heb ze niet gezien.

PERINO.
Waarom moest je komen?

Nanni gaat.

MIRA.
Ik moest. Ik heb geen mensch gezien.

PERINO.
Ik wilde 't niet.

MIRA.
Je verwachtte mij. Je hebt overwogen wat er gebeuren moet.

PERINO.
Ik heb geweten dat je eenmaal komen zoudt. Iederen nacht heb ik geluisterd en iederen morgen heb ik rond gezien. Maar ik wilde niet. Waarom moest je komen?

MIRA.
Vele nachten zijn er geweest en ik heb dat zelf ook veel gevraagd: Waarom zal ik hem zoeken, daar waar hij bij de anderen is, waarom kan ik niet wachten wat de tijd zeker brengen moet? En ik zat en wachtte, en vroeg iederen dag opnieuw. Maar ik heb een lichaam met honger en pijn en ongeduld, mijn lichaam kon niet meer.

PERINO.
Je weet dat ik niet mag.

MIRA.
Ik weet dat je taak hier niet gedaan is en nog lang kan duren, en ik vroeg ook: waarom zal ik wachten

op wat deze oogen niet zullen zien? Het was ongeduld dat pijn deed.

PERINO.

Er is een tijd van moeiten geweest, moeiten van het werk, moeiten van vijanden. Het werk moet goed zijn, de liefde van heel mijn leven wil dat het goed zal zijn, mijn vijanden zullen mij om mijn werk niet haten. Het werk is hier, daarom mag ik niet zijn waar jij bent.

MIRA.

Je bent bij mij, altijd.

PERINO.

Maar ik heb ook gezegd: zoolang ik een taak heb in de wereld wil ik je niet bij mij zien. Een rustig huis wil ik hebben waar het daglicht schijnt, waar ik verkwikking vind van vermoeienis en iederen morgen nieuwe kracht. Al deze dagen was ik bezig het te maken, nu kom je -

MIRA.

Ik kwam niet om het te storen.

PERINO.

Een helder hoofd wil ik hebben. Al deze dagen heb ik gestreden om mijn gedachten te bedwingen en mij zelf te overwinnen, mijn moeiten waren grooter dan ik dragen kan. Nu kom je -

MIRA.

Mijn hart, ik wist het, ik wist het alles. Ik heb gebeden: Hemelsche Moeder, ik bid dat hem gegeven wordt wat het beste voor hem is, hij is jong en hij heeft de wereld lief, laat hem groeien tot den sterksten, den grootsten onder de menschen, laat hem een zegen zijn gezegend van de menschen, laat mij wachten en het aanzien dat hij groot wordt in de stad waar ik niet zijn mag. Ik ben niet afgunstig als hij iemand toelacht, als hij zijn lieve woorden voor een ander spreekt, Heiligen! ik zou niet afgunstig zijn als hij lief was met een vrouw, iederen dag, en haar kuste, zelfs niet als er kinderen waren in zijn huis. Ieder lachje van zijn aangezicht is maar een weerschijn van hem, ieder woord is maar een klank van hem, en een kus zou maar een adem van zijn mond zijn. Laat hij dit alles aan anderen geven, want hij is jong en hij moet groeien in zijn overvloed, en zijn overvloed moet van hem vallen voor hij tot mij komt. En ik heb mijzelf gezegd: Wees dan rustig, roep dan niet wat hij hooren kan, wil dan niet zien hoe hij voor je staat en zijn hand uitstrekt, wil dan niet voelen hoe warm zijn borst is. Wees sterk en blijf waar je zit, want als je opstaat zullen je beenen gaan waar je alles wat je gesmeekt hebt zult zien, maar je moogt daar niet zijn, ze haten je

omdat ze weten dat je komt om hem weg te nemen, en het is waar, je zoudt vergeten wat je gebeden hebt, het vuur zou je verbranden. Wees verstandig en laat hem. Als het vuur hem aanraakt voor hij met de wereld gedaan heeft, zal het hem schroeien, zal het hem deren, en wat hem deert verlies je zelf. De wijsheid spreekt tot je: blijf, ga niet, want als je gaat zul je meer verlangen dan je gegeven wordt, en daar is het ongeluk van de begeerte, je zult nemen zonder te mogen, je zult verbranden hem en je zelf. Wacht, ziel, wacht, hij zal komen en wij zullen samen opgaan.

PERINO.
Ja, wacht.

MIRA.
Maar de pijn, de angst van het wachten, alleen te zitten en te voelen dat de dag rondom je kleiner wordt, te voelen dat je gedachten niet meer durven omdat het te nauw is in die plaats waar alleen maar: wacht, wacht! wordt geroepen, niets dan wacht! De angst. Ik heb den dag gezien dat ik verstikken zal. Toen ben ik opgestaan. Ik moest je nog eenmaal zien.

PERINO.
Wij zijn jong, wij kunnen het nog niet dragen.

MIRA.
Ik weet het, je dag is nauwelijks begonnen.

PERINO.
Wees stil en roep mij niet.

MIRA.
Het hart is aan de aarde niet gebonden.

PERINO.
Het zou mij roepen waar 't ook is.

MIRA.
Neen, neen, ik zal stil zijn.

PERINO.
Wacht, ik wil dat je wachten zult tot de tijd komt voor ons samen. Zie je niet dat ik hier moet blijven, dat ik niet zou kunnen als je niet wacht?

MIRA.
Nog meer? Als mijn hart je roept is het of het zal breken.

PERINO.
Het leven is nog niet rijp. Ik weet niet wat komen zal, maar ik wil doen wat ik voor mij zie.

MIRA.
Ja, ik zal wachten.

PERINO.

En kom niet terug.

Mira.

Ja. Ik weet nu wat ik wist, ik kan wachten. Het breken is maar een oogenblik, de angst gaat voorbij. Ik zal niet vragen: tot wanneer. Wij hebben den tijd niet noodig.

IX. Perino, Mira, Serafina.

Serafina komt.

Serafina.

Perino, kom je niet? Ik ben ongeduldig om

te zeggen wat ik bedacht heb. Zij mag niet gegeeseld worden. Ik zal haar den weg wijzen uit de poort. Is dat madonna?

PERINO.
Nanni! Nanni! Licht!

MIRA.
Ik ben madonna. Kent gij mijn naam niet? Maar ge zijt een jonge dochter. Gij zegt, iemand mag niet gestraft worden, ben ik dat?

SERAFINA.
Heer Bongardo vertelde mij van het gevaar dat u bedreigt.

MIRA.
En gij wilt mij den weg wijzen uit de poort?

SERAFINA.
Ja, madonna, het is veiliger als ik u leid dan heer Bongardo, maar mijn broeder zal ons beschermen.

MIRA.
Heer Borso.

PERINO.
Nanni! Licht!

SERAFINA.
Wij brengen u waar gij veilig alleen kunt gaan.

MIRA.
Ik dank u.

Nanni komt.

SERAFINA.
Wilt gij mijn kleeren dragen? O wat zijt gij schoon! Zit hier en rust.

MIRA.
Ik dank u. Ge ziet goed, de reis heeft mij vermoeid.

SERAFINA.
En vanavond reist gij weer.

MIRA.
Wenscht gij dat?

SERAFINA.
Als men u vindt! Madonna, ik weet niet wat kwaad gij hebt gedaan dat men u verbannen heeft, maar zulk een straf omdat ge toch hier komt zou vreeselijk zijn.

MIRA.

Een lieve stem. Weet ge waarom ik gekomen ben?

SERAFINA.
Gij zijt gekomen voor heer Bongardo.

MIRA.
Ergert dat u niet?

SERAFINA.
Voor u is het ergerlijk dat ge zoo moet komen, heimelijk als een dief.

MIRA.
Wat denkt ge dat ik heer Bongardo vragen kom?

SERAFINA.
Niets, madonna, vragen zult ge niets.

MIRA.
Kom dichter bij. Vreest ge niet dat ik u iets ontstelen zal?

SERAFINA.
Wat hij u geven kan zou ik zelf u willen geven.

MIRA.
Zijn er zulke wezens? Je spreekt zooals wij bidden te mogen zijn. Zou het kunnen dat je mij niet hoeft te haten?

SERAFINA.
U haten? Al hadt gij het ergste dat ik denken kan gedaan, één ding is er dat ons bindt.

MIRA.
Neen, zoo is het niet. Er is verschil. In dat eene

ding wil ik alleen zijn. Er is verschil, als tusschen zwart en wit, want jij wilt zooals de heiligen leeren, en ik zooals ik moet, zooals het vuur, om te branden en uit te gaan.

SERAFINA.
Alleen kunt gij niet zijn, uw gedachten kan ik niet tegenhouden en gij de mijne niet, hoe kunt gij dan beletten wat in mijn hart is?

MIRA.
Ik kan het beletten te komen waar ik het niet zien wil.

SERAFINA.
De hemel is het die het eene hart voor het andere opent, en als de hemel het eene sluit zal het andere heengaan.

MIRA.
En zou je mij niet haten als jij moest heengaan?

SERAFINA.
Als ik u haatte zou ik haten wat gij liefhebt.

MIRA.
Wij zijn niet zooals wij willen.

PERINO.
Mira, je kunt niet langer blijven, ik verwacht heer Montalto.

SERAFINA.
Ja, ik zal mij haasten, ik zal kleeren zoeken en dadelijk brengen. Als Borso komt, zeg dat hij ons geleiden moet.

MIRA.
Heer Montalto heeft morgen tijd. Zoek die kleeren niet. Misschien blijf ik in de stad, misschien -

SERAFINA.
Madonna, neen, ik smeek u.

MIRA.
Als ik niet blijf brengt hij mij.

SERAFINA.
Perino kan niet, hij zou zelf verbannen worden.

MIRA.
De hemel zal beslissen.

PERINO.
Het is beslist. En als je niet vanavond gaat, kan ik je niet beschermen.

SERAFINA.
Ik smeek u, madonna, als ze u zien, als ze u vatten en Perino kan u niet helpen, het zou een ongeluk zijn niet voor u alleen.

Mira.
Ik weet het, ik heb het al lang gezien. Laat mij met hem spreken.

Serafina.
Zeg dat zij moet gaan zoo dikwijls dat zij het eindelijk begrijpt. Als anderen dan jij of ik haar zien is alles reddeloos, alles reddeloos! O Heiligen! O Perino! Wat moet ik doen? De wet is vreeselijk, de wet heeft geen genade.

Perino.
Ga en kom terug wanneer je vader hier geweest is.

Serafina.
Als zij wil dat jij haar brengt, als zij niet anders kan, doe het, ik zal gerust zijn. Madonna, ik zal die kleeren halen, want gij weet het, gij kunt niet willen wat gebeuren zal.

Mira.
Ik wil het niet.

Serafina.
Ik zou u willen kussen.

Mira.
O kind, zul je mij overwinnen! Ga nu, er wordt een hart voor je geopend.

Serafina gaat.

X. Perino, Mira.

Perino.
Heeft iemand je gezien in Prato?

Mira.
In Prato? Ik heb geaarzeld, ik heb gestreden met waanzinnige benauwdheid, ik vreesde ik weet niet wat, ik zag verschrikkelijke dingen. Toen ik hierheen reisde ontmoette ik iemand dien ik vroeger kende, Ruffini, hij leende mij zijn huis, hij dacht dat ik voor Borso kwam.

Perino.
En ik ben het die door zijn domme handen val.

Mira.
Val? Val?

Perino.
Maar ik sta nog, vanavond ben ik nog kanselier en wat er te redden is van jou en mij moet vanavond nog gebeuren.

Mira.
O, het ongeluk komt van mij. Maar je bent sterk, je bent grooter dan al de anderen, je moet winnen. Serafina zal doen wat ik niet kan.

Perino.
Zij zal je brengen.

Mira.
Ja, laat zij het doen. Toen ik haar zag greep de angst weer hier, ik dacht dat ik niet zonder jou kon gaan. Maar zij is goed, de lieve trouw glanst uit haar oogen. En ik, ben ik zoo ver dat ik niet meer zag wie Ruffini is?

Perino.
Weet hij dat je in de stad bent?

Mira.
Ik kom van zijn huis in deze straat.

PERINO.
Van Ruffini? Hij dacht dat je Borso zocht en hielp je? De schurk verraadt zijn vriend om jou en mij te treffen. Maar zijn hand zal het niet zijn. Nanni!

MIRA.
Ik wordt weer beter, ik word weer die ik was. Hij zal je niet treffen.

Nanni komt.

PERINO.
Heb je ze nog in de straat gezien?

NANNI.
Ik heb niet aan de deur gestaan.

PERINO.
Ga dan en kijk of er iemand is.

MIRA.
Zend hem om Dino, als ik niet gaan kan zal hij het doen.

Nanni gaat.

PERINO.
Vlug.

MIRA.
Is er geen andere deur?

PERINO.
Achter, naar Montalto's huis. Maar heel de straat is nu bewaakt.

MIRA.
Breng mij bij Serafina, daar vinden ze mij niet. Morgen in den klaren dag zal er geen wacht meer staan, en als ik toch gevat word -

PERINO.
Stil, ik wil 't niet hooren.

MIRA.
Dan kan ik mijn lichaam haten.

Montalto en Borso komen.

XI. Perino, Mira, Montalto, Borso.

BORSO.
Mira.

PERINO.
Hebt gij overlegd?

MONTALTO.
Ja. Met vrienden die ik vertrouw. Heb je nagedacht over het belang van onze stad?

PERINO.
Ik heb nagedacht en besloten. Morgen breng ik mijn staf naar den Palazzo.

MONTALTO.
Wij kwamen ook tot dat besluit. Er werd gezegd: Terwijl wij samen zitten om te overleggen hoe wij onzen kanselier van laster zullen zuiveren, lacht iedere dienaar van zijn huis om onze onnoozelheid. Wij kunnen ons niet beklagen.

BORSO.
Hoe wist gij?

MONTALTO.
Zacht, Borso. Ik wist niets, want toen ik dit huis verliet ging ik om te leeren. En mijn vrienden wisten wat Ruffini wist. Wij beklagen ons niet, zeg ik. Maar Bongardo

heeft zoo vaak gesproken van het heil van onze stad dat hij zeker de partij niet schaden wil. Het is een harde slag, en niet voor hem alleen.

PERINO.

Ik zal morgen gaan.

MONTALTO.

Natuurlijk. En je zult eerlijk gaan. Je zult je plicht doen. Er zal gezegd worden: hij was een slachtoffer van kuiperijen, of van een zwakheid, maar valsch was hij niet. Madonna, voor sommige menschen is de wereld hard en het lot dat zij te dragen hebben schijnt onrechtvaardig. Men zal u straffen omdat gij de wet gebroken hebt, de straf zal zwaar zijn. Heer Bongardo wordt ook gestraft,

en wat hem treft, treft anderen die onschuldig zijn. Als hij u overgeeft aan de wet, bedenk dat hij het aan de stad verplicht is en niet anders mag.

MIRA.
Hij zal zijn plicht doen.

BORSO.
Dat zal hij niet.

MONTALTO.
Borso?

BORSO.
Hij zal haar niet overgeven.

MONTALTO.
Vraag het hem.

BORSO.
Is het niet vreeselijk dat zij verbannen is?

MONTALTO.
Dat is een zware straf.

BORSO.
Moet zij nog gemarteld worden? gebrandmerkt met het ijzer?

MONTALTO.
Madonna, ik zou wenschen dat mijn zoon de wet gemaakt had.

BORSO.
Wie heeft er schade van als zij nu de stad verlaat?

MONTALTO.
Perino, want hij weet dat ieder burger een banneling die hier gevonden wordt moet overgeven. Ik, want ook ik weet het.

BORSO.
Laat mij haar brengen.

MONTALTO.
Perino heeft haar gevonden.

PERINO.
En ik zal haar brengen.

Nanni komt.

BORSO.
Ik zal je haten.

PERINO.
Madonna.

MIRA.
Ik kom.

NANNI.
Er zijn verspieders van de wacht, heer.

MONTALTO.
Zij kunnen berichten wat zij zien.

Perino en Mira gaan.

BORSO.
Zal hij het doen?

MONTALTO.
Eerlijk is hij wel.

Derde bedrijf.

Florence, zaal in Bongardo's huis.

I. Perino, Borso.

PERINO.
Wat breng je?

BORSO.
Zijn wij geen vrienden meer?

PERINO.
Je komt hier niet, ik zie je nergens.

BORSO.
Laat het vergeten zijn, de dagen gaan snel voorbij. Het was niet goed je alleen te laten, maar ik dacht enkel aan mij zelf en ik kon niet met je spreken. Maar nu ik moet komen kom ik met open hand. Het is donker nieuws.

PERINO.
Wat is er?

BORSO.
Dat weet ik niet. Je ziet dat mijn vader je vermijdt. Hij peinst, hij kijkt mij onderzoekend aan en doet vragen die ik niet begrijp. Er is onrust in ons huis. En zooeven toen hij gereed stond om uit te gaan, keerde hij terug en riep mij. Laat hij zich rechtvaardigen, zei hij, en spoedig, niet voor mij, maar in het bijzijn van vrienden in den Stato. Rechtvaardigen? vroeg ik, en het eenige wat hij zei was: Laat hij komen nog dezen middag, het is vreeselijk waarvan hij wordt verdacht.

PERINO.
Is zij er in genoemd?

BORSO.
Van haar heeft hij niet gesproken. Maar als ik mijn vader goed versta moet er iets ergers zijn. Is zij nog in de stad, of in het gebied?

PERINO.
Ja.

BORSO.
Maar zij mag niet blijven.

PERINO.
Ik weet niet hoe ik haar weg kan voeren.

BORSO.
Laat mij het doen. Waar is zij?

PERINO.
Hier.

BORSO.
Hier!

PERINO.
Je hebt gezien dat zij dien avond niet buiten het huis kon komen. En wij worden nog even scherp bewaakt.

BORSO.
Hier is zij gevangen.

PERINO.
Zij durft niet heen te gaan.

BORSO.
Zij moet, zij moet. Als mijn vader dit wist verloor je den laatsten steun. Hij gelooft dat je haar hebt laten ontvluchten, hij noemt het zwakheid en is niet boos, maar dat je haar verbergt zou hem te veel zijn.

PERINO.
Vermoedt hij iets? wat denk je?

BORSO.
Vermoedt hij het? zou dat het zijn? Kom mee, gauw, hij is nu in den Palazzo met Corsini en de anderen die nog je vrienden zijn, kom.

PERINO.
Waarom? Wat heb ik daar te zeggen.

BORSO.
Dat zij niet hier is, dat je niet schuldig bent. Kom, ik heb geen rust.

PERINO.
Zal ik nòg meer leugens dragen.

Borso.
De smart er van draag je niet alleen; wat haar kan treffen weet je, maar er zullen tranen zijn die je niet ziet. Draag den lichteren last om anderen te sparen. Maar mijn vader sprak van iets vreeselijks en ik ken maar één ding dat hij zoo noemt. Is dit het eenige waarvan je verdacht kunt zijn?

Perino.
Tot nu toe.

Borso.
Kom dan. En laat mij zorgen voor haar veiligheid.

Nanni komt.

Nanni.
Heer Rossi, heer Ruffini.

Borso.
Nu niet, ik kan hem nu niet zien. Spreek later met ze.

Rossi en Ruffini komen.

II. Perino, Borso, Rossi, Ruffini.

Rossi.
Een ernstig woord, Bongardo.

Perino.
Wees kort, ik heb weinig woorden.

Rossi.
Herinnert ge u de belofte?

Perino.
Ja. Ik heb haar beschermd zoo lang ik macht had.

Rossi.
Gij zoudt welgezind zijn. Moet ik de belofte naar den geest of naar de letter nemen?

Perino.
Naar beiden, zoo gij wilt.

Rossi.
Dan zult gij ook welgezind zijn nu gij niet beschermen kunt?

Perino.

Ja. Wat wilt gij?

ROSSI.
Mijn vriend Ruffini heeft weer een vrouw gezien die hij voor Madonna Mira houdt.

RUFFINI.
Ernstig, goede vriend, ernstig zou het zijn.

ROSSI.
Je verstaat den ernst niet.

PERINO.
Is het voor u belangrijk haar te zien?

RUFFINI.
Er is geen belang voor mij u te zeggen wat ik zie, maar Rossi ter wille ben ik hier gekomen. Ik heb Pandorra gezien en meer dan eens.

BORSO.
Wees zoo goed madonna Mira te noemen zooals zij heet.

RUFFINI.
Doet het u genoegen?

BORSO.
Zij heeft er recht op.

PERINO.
Waar hebt gij haar gezien?

RUFFINI.
Gij zijt geen kanselier meer, gij kunt dien toon

van spreken laten. Ik heb haar gezien waar iedere voorbijganger haar zag, achter het bovenvenster van dit huis.

PERINO.
Zijt gij zeker dat zij het was?

RUFFINI.
Mag ik een rechter halen om het vast te stellen? Maar het spel verveelt mij, ik heb niets meer te zeggen. Nog eens: als je Pandorra niet aan den paal wilt zien, bevrijd haar dan uit deze handen.

BORSO.
Je hebt haar gezien? waarom heb je niet dadelijk gewaarschuwd? heb je het weer listig rondgestrooid?

RUFFINI.
Geen noodelooze drift. Al wordt ge nog zoo boos, u behoort Pandorra niet.

BORSO.
Madonna Mira zeg ik.

RUFFINI.
Mag ik Pandorra zeggen?

BORSO.
Dat zul je niet.

RUFFINI.
Wenscht ge meer dan woorden?

BORSO.
Ik wil je geven wat je toekomt.

ROSSI.
Vecht later, heeren, en niet hier.

RUFFINI.
Houdt dien jonkman voor hij zich bezeert.

BORSO.
Jij bent het die haar van Prato hier gebracht hebt, jij bent het die het stinkend werk van den verklikker doet. Kom.

Borso en Ruffini vechten.

ROSSI.
Houd hem, geen ongeluk hier.

RUFFINI.
O!

Rossi.
Gedaan. Hij is iemand die gewroken wordt.

Ruffini valt.

Ruffini.
Ja, gewroken. Ik haat je. Een ander zal haar niet hebben.

Rossi.
Het is uit. Ga waar geen haat is, waar je de bittere gedachten van geen vijand hoeft te vreezen. Heeren, hij kan geen kwaad woord van ons hooren, maar opdat de levenden elkaar begrijpen, dit: ik wist wie hij was en wat hij deed, ik hield hem bij mij, omdat hij gevaarlijk was.

Perino.
Hij is het niet meer.

Rossi.
Hij heeft verwanten, vergeet het niet, Montalto. Voor u wil ik getuigen dat hij eerlijk viel.

Perino.
Gij wilt uw bijstand geven dat het gerecht dit huis verschoont?

Rossi.
Kom aanstonds mee, Montalto.

BORSO.
Men wacht mij in den Palazzo.

ROSSI.
Maar dit is dringend. Wie hier komt onderzoeken vindt wat u beiden schuldig maakt en anderen groote smart zou geven.

BORSO.
Ga alleen, Perino, wij spreken daarna verder.

ROSSI.
Van u eisch ik voor Valdarno, die het mij heeft opgedragen, dat gij zijn dochter terug laat keeren.

PERINO.
Ik houd haar niet gevangen.

ROSSI.
Laat haar dan gaan. Wanneer zij terugkeert onder haar vaders hoede en ik waarborg met mijn woord dat zij de wet niet breekt, dan stelt de balie de bestraffing uit. Als zij hier gevonden wordt, baat uw hulp noch de mijne.

PERINO.
En waarom geeft ge uw woord?

ROSSI.
Ja, laten wij niets verbergen. Uw oogmerk ken ik niet, het mijne is klaar, gij moogt het zien. Gij hebt gehoord hoe het Valdarno's wensch was dat zijn dochter mijn vrouw zou worden; ook ik wenschte het en zij zelf had reeds toegestemd toen zij haar woord terugnam. Het mijne heeft zij nog en daarom wil ik dat zij, zoolang zij in de stad mag zijn, haar keuze kan overwegen. Wat zal zij kiezen, meent gij?

PERINO.
Ik kan het niet zeggen.

ROSSI.
Wij denken dat Ruffini haar in dit huis bracht, met de bedoeling die gij kent, maar wij zien geen reden dat zij hier zou blijven. Antwoord, Bongardo, zooals ik met u spreek: Wilt gij haar tot uw vrouw? Goed, antwoord niet. Maar, zoo gij het beiden wilt zal ik u niet weerstaan; zoo een van u niet wil, vraag ik dit alleen: sta gij niet in mijn weg. Wat zegt gij?

PERINO.
Ik zal niet opzettelijk in uw weg staan.

ROSSI.
Niet opzettelijk?

PERINO.

Ik zal haar vragen wat zij wil: uit de stad geleid te worden, of onder uw hoede naar haar vaders huis te keeren.

ROSSI.

Zult gij spreken in haar belang?

PERINO.

Vertrouw mij.

ROSSI.

Goed. Maar verder eisch ik dat zij dezen dag dit huis verlaat. De machten waarvan hij het geheim heeft meegenomen zijn aan het werk, wie weet hoe snel zij ons overvallen.

PERINO.
Vanavond gaat zij, met u of met een ander. Ik wacht u zoodra het donker is.

ROSSI.
Ik dank u. Nog dit: wees op uw hoede, als men u niet treffen kan door Mira zal men u treffen op andere wijze. Ga liever heen. Montalto, kom, ik volg u naar de balie.

PERINO.
Ik zal het niet vergeten. Nanni!

BORSO.
Ga nu, ik kom spoedig weer.

Nanni komt.

PERINO.
Draag heer Ruffini in de voorzaal.

ROSSI.
Moge hij de laatste zijn die haar den naam gaf van het verderf.

Nanni, Borso en Rossi gaan.

III. Perino, Mira.

Mira komt.

MIRA.
Wat was er?

PERINO.
Heb je 't gehoord?

MIRA.
Ik hoorde luide stemmen en een kreet, het maakte mij angstig.

PERINO.
Ruffini is verslagen.

MIRA.
Hij was 't die riep? Arme Ruffo. Door wien?

PERINO.
Hij tergde Borso en Borso was hem te vlug.

MIRA.

Dan komen ze. Waar zal ik schuilen?

PERINO.
Je moet nu weg. Voel je niet hoe ieder uur benauwder wordt?

MIRA.
Waarheen? Maar als ze komen. - Vlucht, vlucht nu het nog tijd is, mij kan geen kwaad gebeuren. Ga heen, als zij komen draag ik alleen de schuld.

PERINO.
Hoe dikwijls heb ik je gesmeekt, hoe dikwijls heb je kunnen gaan, alles was gereed.

MIRA.
Ik durf niet meer.

PERINO.
Het was goed beraamd. Serafina zou het niet wagen als zij niet zeker wist dat zij het kon.

MIRA.
Ik durf niet.

PERINO.
Is het gevaar niet hier? Je ziet het nu dichtbij.

MIRA.
Ja, het komt. Wacht niet, ga, ga weg van die valsche stad.

PERINO.
Niet ik, maar jij. Jij zou moeten lijden.

MIRA.
Niets, niets, niets, als het dat alleen was.

PERINO.
Voor mij is er geen gevaar zoodra ik hier alleen ben.

MIRA.
Neen, het zal erger zijn als ik niet bij je ben, waarom anders voel ik dien angst? Ik denk gedurig wat het zijn kan, ik zie het voor mij: ik kom buiten, ik word meegenomen, morgen gebeurt het op de Piazza, dan brengen ze mij weer uit de stad en ik ben alleen. Hoe weet ik dan wat hier gebeurt? wat zullen ze je doen? Neen, ik durf niet.

PERINO.
Je moet, vandaag. Als je blijft zie je een erger slag.

MIRA.
Ik zal gaan, maar niet alleen.

PERINO.
Kies zelf: Borso, of Serafina, of haar vrouw zal je brengen naar een plaats die voor den eersten nacht gereed is, en morgen ga je verder.

MIRA.
Niet alleen.

PERINO.
Of het andere: Rossi komt vanavond en brengt je bij je vader, hij zal je beschermen.

MIRA.
Moet ik met Rossi gaan?

PERINO.
Het een of het ander. Hij is nu machtiger dan ik, onder zijn waarborg ben je veilig.

MIRA.
En jij.

PERINO.
Met mij is er niets.

MIRA.
Als ik in de stad ben kan ik meer doen dan daar buiten. Maar Rossi wil zijn loon.

PERINO.
Niet anders dan als je het geven wilt.

MIRA.
Als ik zijn vrouw ben. -

PERINO.

Ik kan Firenze dienen in een andere stad.

MIRA.

Perino! Ik had niet moeten komen, ik had moeten doen wat ik wilde. Het wachten blijft, of het hier is of hier vandaan. Maar hier is 't erger, hier heb ik dien angst. De donkere kleuren van dit huis hebben mij zoo gemaakt.

PERINO.

Als Rossi je beschermt, of als je buiten het bereik van onze wet bent, kunnen ze je niet folteren. Waarvoor dan angst?

MIRA.

Niet daarvoor zeg ik immers. Wat zou 't mij deren? Maar als de straf zoo viel dat ik je niet meer zien kon.

PERINO.

Wie zal zeggen wat de toekomst heeft? Als je hier bent en ik daarginder, of als je gaat en ik blijf hier,

zal het dan niet zijn zooals wij wisten? Wij zullen beiden wachten en ieder leven gaat zooals het moet.

MIRA.
Wanneer komt de tijd dat wij elkaar geheel verstaan? Ik heb gezegd: wij zullen eeuwig samen zijn, maar zoolang ik je niet heb, zoolang ik om je roepen moet zal ik twijfelen en bang zijn. En als ik bid zal ik niet weten of ik gehoord word. Hebben de jaren van mijn domheid mij zoo gemaakt of ben ik zoo geboren? Neen, ik ben altijd dezelfde geweest, ik heb altijd dit vuur gehad dat alles wil en ik heb heel mijn leven vergetelheid gezocht. Maar nu ik je gezien heb wil ik niet meer vergeten, nu moet ik nemen wat altijd van mij geweest ls. Ik kan niet meer verwachten, ik kan niet meer gelooven, de Heiligen en de Allerheiligste niet, als ik jou niet heb. O hart, hart, o mijn zalig hart, hier wil ik je hebben. Help mij, ik word slecht, ik zou je vernielen, maar dat ben ik niet, dat is de begeerte. Help mij, zie, ik laat je los.

PERINO.
Zoo is het schooner.

MIRA.
Het is slecht, ja, ik weet het. Maar er is ook iets goeds in mij.

PERINO.
En dat moet wachten tot ik kom en blijf.

MIRA.
Spreek zoo wanneer ik weg ben, ik zal je stem hooren en rustig zijn.

PERINO.
De tijd gaat snel als wij het zoo verlangen. Heb je gekozen?

MIRA.
Ik zal gaan. Met Rossi of met Serafina, het is eender.

PERINO.
Zeg met wien.

MIRA.
Met haar, dan blijf je hier.

PERINO.
Als je haar in den tuin ziet roep haar en overleg met haar. Maar blijf niet hier, ga naar je kamer. Ik moet naar den raad.

MIRA.
Zal ik je nog zien? Dwaze vraag, het is lang geen avond. Zeg mij nog: Had Ruffini om mij getwist?

PERINO.
Iets waarin je naam genoemd werd gaf de aanleiding.

MIRA.

Het lot wil het zoo, dat zei hij toen hij heenging. Er is iets vreeselijks in woorden.
Arme man, ik mocht hem niet, maar hij hield van mij.

PERINO.

Daar is zij - Serafina! Ik ga.

MIRA.

Zal ik je zien, voor vanavond?

PERINO.
Wees gerust en wacht.

Perino gaat.

MIRA.
Wachten, ik moet wachten.

Serafina komt.

IV. Mira, Serafina.

SERAFINA.
Is hij al van den raad terug?

MIRA.
Hij gaat er heen.

SERAFINA.
Nu eerst? Mijn vader komt meestal omtrent dit uur weer thuis.

MIRA.
Waarom zie je zoo bleek?

SERAFINA.
Ik heb niet geslapen. Gister was ik verdrietig zonder dat ik de reden wist, vannacht keerde dat verdriet terug, ik kon er niet van slapen. Het komt van den regen, denk ik, er was heel den dag geen zon.

MIRA.
Wat is er met hem?

SERAFINA.
Niets dat ik weet. Waarom vraag je 't?

MIRA.
Je verbergt me iets.

SERAFINA.
Wat denk je, Mira, zeg het mij?

MIRA.
Ik moet heengaan, er is haast, jij moet mij brengen.

SERAFINA.
Eindelijk. Ik ben zoo bang geweest dat ze je hier vonden. En wil je nu gaan?

MIRA.
Ik moet, zeg ik je. Er is een twist geweest met Ruffini, en Ruffini is verslagen.

SERAFINA.
Verslagen?

MIRA.
Hier in huis. De rechter zal komen om te onderzoeken.

SERAFINA.
O, heeft hij dat gedaan.

MIRA.
Neen, niet hij. Borso.

SERAFINA.
Dan was het een ongeluk, en Borso had geen schuld.

MIRA.
Maar als ze komen vinden ze mij en op hem valt de zwaarste slag. Wist ik maar waarom hij uit moest gaan.

SERAFINA.
Ja, blijf hier niet, kom mee, ik zal je verbergen in mijn kamer, met donker gaan wij.

MIRA.
En als ik weg ben? Waarom zeg je niets?

SERAFINA.
Ik kan alleen belooven dat ik niet valsch zal zijn.

MIRA.
Lief kind, als ik hem verliezen moet staat het zoo geschreven, en als ik bid voor hem zal jij in mijn gedachten zijn. Maar het is niet dat wat ik vrees. Als ik weg ben en de wereld is hard voor hem - wij beiden weten wat wij kunnen doen. En ik zal het niet zijn.

SERAFINA.
Mira.

MIRA.
Ik kan nog strijden. Als ik wilde zou hij - Maar het is niet goed. Hoor mij.

SERAFINA.
Waarom? Wat doe je?

MIRA.
Op mijn knieën wil ik smeeken, hoor mij. Ik ga en ik zal niet terugkeeren, ik zal nooit meer vragen. Het moet gedaan zijn, geef hem alles wat je kunt. Serafina, het is veel wat ik vraag, het is meer dan ik zelf begrijp: blijf bij hem, help hem. Ja, als ik dit weet, dat jij hem helpt, zal ik rustig gaan. Ik smeek je.

SERAFINA.
Kom hier, vraag dat niet meer.

MIRA.
Weet je wat ik vraag?

SERAFtNA.
Het is niet meer dan ik moet doen.

MIRA.
Zul je het kunnen ook als hij aan een ander denkt?

SERAFtNA.
Ik ben geheel voor hem.

MIRA.
Ik hoor het en ik houd van je. Maar zul je niet zijn zooals ik, zul je niet eenmaal bedroefd worden?

SERAFINA.
Mijn droefheid zou alleen de hemel hooren.

MIRA.
Zul je nooit verlangen wat niet kan?

SERAFINA.
Waarom spreken wij van dingen die wij niet kennen?

MIRA.

Als je verlangt wat hij niet doen kan zul je te zwak zijn, en hoe zou ik rustig kunnen heengaan als er niet één mensch in de wereld is dien ik geloof? Hoor mij toch, ik zal niet terugkeeren, ik kan niet wachten.

SERAFINA.
Wachten? Waarom wachten?

MIRA.
De wereld is tusschen ons.

SERAFINA.
Wat zegt hij?

MIRA.
Ik lig voor je geknield.

SERAFINA.
Wat de hemel wil zal ik kunnen doen. Als je met mij gaat vanavond ben je veilig. Wacht dan, hij komt. Sta op, Mira.

MIRA.
Moet ik dit hooren en stil zijn? Ik ben maar klein, ik heb hem lief omdat ik niet anders kan, ja, ik zou nemen wat je geeft.

SERAFINA.
Ik ben het niet die geeft.

MIRA.
Maar ik vraag meer van je, meer dan alle grootheid. Dat jij bij hem zult blijven, vraag ik, en hem helpen en niet verlangen.

SERAFINA.
Waarom zouden wij zoo dom zijn? Geen mensch mag dit verhinderen, je hoeft niet lang te wachten.

MIRA.
Het moet, hij kan niet leven zonder de stad.

SERAFINA.
Hij zal een andere stad vinden en er even goed zijn, hij zal er grooter worden.

MIRA.
Als hij niet wil, als hij niet kan?

SERAFINA.
Wat dan?

MIRA.
Dat is het wat ik vraag en ik zal niet opstaan voor je zweert: Wees jij wat ik niet zijn kan.

SERAFINA.
Zal ik het kunnen?

MIRA.
Ik smeek je, ik smeek je.

SERAFINA.
Ik zal doen wat ik moet.

MIRA.
Vergeet nooit dat ik het gesmeekt heb.

SERAFINA.
Sta op. Laat mij even rusten in je arm.

Cecca en Nanni komen.

CECCA.
Madonna! madonna!

NANNI.
Madonna, haast u!

Cecca.
Ze komen.

Nanni.
De heer van het gerecht is aan de deur, haast u, hij komt hier.

Cecca.
Gauw, gauw!

Serafina.
Kom mee met mij.

Serafina, Mira en Cecca gaan.

V. Montalto, Borso, Rechter, zijn dienaar, Nanni.

Montalto, Borso, Rechter en zijn dienaar komen.

Montalto.
Waar is je heer?

Nanni.
Hij is uit gegaan, naar den Palazzo, als ik goed gezien heb.

Montalto.
Heer Bongardo is mijn neef, gij kunt mij zeggen wat gij wenscht.

Rechter.
Wie de wet dient schijnt vaak hard, gij weet het, heer, en vergeeft mij zoo ik u grieven moet. Ik heb bevel in dit huis te zoeken.

Montalto.
Wilt gij mij zeggen wat?

RECHTER.
Ja, heer, gaarne. Ik ken den vroegeren kanselier, ik eerbiedig hem, en mijn taak schijnt daarom zonderling. Een verbannen vrouw, madonna Mira van Valdarno genaamd, is in de stad gezien, en volgens de getuigen verbergt zij zich in dit huis.

MONTALTO.
Ik twijfel of gij haar hier zult vinden.

RECHTER.
Mijn eigen inzicht neigt naar het uwe.

MONTALTO.
Is dit de eenige verdenking?

RECHTER.
De eenige waarvan ik lees.

MONTALTO.
Laat zoeken, heer.

BORSO.
Kunt gij niet wachten tot Bongardo komt? Hij zal u verklaren hoe Ruffini, die in de voorzaal ligt, door mij verslagen werd.

RECHTER.
Ruffini?

MONTALTO.
Ruffini verslagen?

RECHTER.
Door u.

BORSO.
Ik heb het in den Palazzo aangezegd, met Rossi als getuige.

MONTALTO.
Een open strijd?

BORSO.
Perino en Rossi hebben het gezien.

MONTALTO.
Laat zoeken, heer.

BORSO.
Wacht nog een korten tijd.

RECHTER.
Wilt gij mij zeggen wat de oorzaak van uw twist was?

MONTALTO.
Is Ruffini in uw zaak genoemd?

RECHTER.
Vergun mij te zwijgen, heer. Uw twist?

BORSO.
Er was een veete tusschen hem en mij. Een beleediging deed mij het geduld verliezen.

RECHTER.
Welke?

BORSO.
Ik heb voor de balie al gesproken, maar zoo gij het hooren wilt, het was over dezelfde madonna Mira, hij ergerde mij door een beleediging van haar naam.

MONTALTO.
Gij zijt gekomen om te zoeken, heer.

Serafina komt.

RECHTER.
Het verhaal van uw zoon kon belangrijk voor mijn zaak zijn. Maar zoo gij verkiest. Ga, begin beneden in de kelders, breng een ieder die je vindt bij mij.

SERAFtNA.
Hij zal niemand vinden, heer.

MONTALTO.
Wat wil je?

SERAFINA.
Mira is niet hier.

RECHTER.
Waarom zegt gij dit?

SERAFINA.
Gij zoekt haar.

RECHTER.
Hebt gij mij verwacht?

SERAFINA.
Ik hoorde dat gij kwaamt.

RECHTER.
Madonna Mira is niet meer hier, zegt gij?

SERAFINA.
Neen, heer, ik heb haar zien gaan.

RECHTER.
Hoe lang heeft zij hier vertoefd?

SERAFINA.
Ik heb haar laten vluchten, straf mij zoo gij wilt.

RECHTER.
Hebt gij gehoord?

MONTALTO.
Ik heb gehoord.

RECHTER.
Het is hard voor u, heer Montalto. Laat mij zien. Het kan nuttig 'zijn zoo gij Bongardo niet verdedigt.

MONTALTO.
Het is niet mogelijk.

RECHTER.
Zeker niet raadzaam, nu uw dochter er mee gemoeid is.

MONTALTO.
Is er een andere beschuldiging?

RECHTER.
Gij zijt van den Stato, gij weet dat er zijn die deze vrouw hier niet kunnen zien. Uw steun, in elk geval kan schadelijk zijn.

MONTALTO.

Ik dank u.

Rechter.
Ik heb niets meer te zoeken. Gegroet, heer.

Rechter en dienaar gaan.

Montalto.
Waar is Perino?

Borso.
Hij ging naar den raad om u te spreken.

Montalto.
Je hebt mij bedrogen, Borso. Je kunt niet met mij samen wonen voor je mij weer recht kunt aanzien. En jij, dochter, hebt een strengere hand dan de mijne noodig.

Serafina.
Ik deed het voor hem.

Montalto.
Zij heeft meer kwaad gedaan dan je kunt begrijpen. De Pandorra wordt zij genoemd, omdat zij onheil brengt een ieder die haar nabijkomt? Perino was een aanzienlijk man, in de gunst van zijn gelijken en van het volk, hij verdiende het, hij was goed, oprecht, bekwaam - door welk raadsel viel hij voor haar macht? Hij werd valsch voor wie hem het liefst genegen waren. Mijn zoon bedriegt zijn vader, voor haar telt hij geen leven meer. Mijn dochter, mijn Serafina verloor haar geluk, en meer dan dat. Ja, kind, het is om te schreien, dagenlang.

Borso.
Zoo is zij niet, ik zweer het u.

Montalto.
Zoo is wat zij doet.

Perino komt.

VI. Perino, Montalto, Borso, Serafina.

Perino.
Ik zocht u.

Montalto.
Je bent naar den raad geweest.

Perino.
Corsini, en de anderen waren er.

Montalto.
Men heeft je niet toegelaten.

Perino.
Ja. Ik kreeg antwoord dat ik naar huis moest gaan.

Montalto.
Waarom?

Perino.
Ik begrijp het. Het kon niet verborgen blijven.

Montalto.
Ging je om te bekennen?

Perino.
Wees hard zoo hard gij kunt. Ik ging om mij zelf afschuwelijk te maken.

Montalto.
Was het toeval dat je het niet kon?

Perino.
Neen. Mijn domheid. Men laat zich niet bedriegen. De straf komt en ik ben dankbaar.

Montalto.
Zeg mij, Perino, hoe is het gekomen? Ik zal je niet kunnen helpen, maar ik heb je zoolang beschermd dat het mij goed zal doen te denken: zoo vond het lot zijn zwakheid.

PERINO.

Al de jaren dat ik onder uw oogen ben opgegroeid heb ik niets gewild dan wat gij hebt gezien. Hoe kwam het dat ik toen dwaalde van mijn weg? Ik deed wat een ieder goed vond in den raad, ik wist dat het harde vonnis rechtvaardig was.

MONTALTO.

Het was rechtvaardig.

PERINO.

Toch zei mijn hart dat ik onrecht deed. Honderden vrouwen waren er die het geluk wilden van iedere vrouw, een man, een huis, de kleine kindertjes, honderden waren er voor wie wij geen andere plaats hadden dan waar zij de lasten van onze weelde moeten dragen. Toen straften wij, rechtvaardig zooals gij zegt, maar zij waren het die vielen voor de schuld van anderen.

MONTALTO.

Wij straffen den dief, niet zijn vader.

PERINO.

Ik dacht ver, ja, maar wie recht wil zoekt soms ver. En hier is het raadsel waar gij naar vraagt: Waarom meende ik dat haar het onrecht meer dan anderen trof? Zij is een dochter van een der onzen, maar ook daarin

waren anderen haar gelijk. Zij riep mij en ik ging. Waarom ging ik? omdat zij riep? was het een bevel dat ik gehoorzamen moest? En toen ik gegaan was kon ik niet terug, toen begon de moeite, het onrecht dat ik zoo ver gezocht had werd op mij gewroken. Ik dacht dat ik mijn plichten kende, ik haatte wat ik mijn zwakheid noemde, ik wilde van dat uur af terugkeeren op mijn weg. Maar waarom bleef mijn geweten helder? Ik zie geen zonde in wat ik niet gewild heb. Maar dit is de waarheid, het kwaad begon toen ik te veel verlangde: van het een, dat ik wilde, kon ik niet scheiden toen ik het van het andere, dat mij gegeven werd moest doen. Had ik, toen zij mij riep en ik ging, gezegd: Mijn stad, ik kan u niet dienen; had ik gezegd: Serafina, ik moet gaan, er zou geen leugen geweest zijn en het grootste kwaad bleef voor mij alleen. Want ik kon niet anders, hoe ik ook wilde. Noem dit mijn zwakheid.

MONTALTO.
Je was geen meester meer.

PERINO.
Wanneer wij meenen dat wij onze plichten kennen en doen naar onzen wil, noemen wij ons sterk. Wanneer wij gaan waar wij gedreven worden -

MONTALTO.
Zijn wij zwak. En de sterke die in zwakheid valt is somtijds valsch.

PERINO.
Valsch. Ik heb haar bedrogen, u en allen en mijzelf. Omdat ik behouden wilde wat ik had. Valsch, het ergste valsch, omdat ik ging, ofschoon ik niet gaan wilde waar ik geroepen werd. Neen, ik wilde niet, ik wilde niet. Nooit zal ik het willen. En ik zal sterk zijn zoolang ik mijn wil heb.

MONTALTO.
Zoo, zoo zul je weer meester worden.

PERINO.
Misschien, als ik mijn straf gedragen heb, vergeeft gij wat ik u gedaan heb.

MONTALTO.
Ik vergeef het je, want je wordt weer die je was.

PERINO.
Serafina.

SERAFINA.
Spreek niet.

PERINO.
Geloof aan mijn wil.

MONTALTO.
Maak haar het oogenblik niet zwaar. Laat ons uitzien naar den tijd wanneer je terug zult keeren.

PERINO.

Is het beslist?

MONTALTO.

Hoe er ook beslist is, je kunt in de stad niet blijven.

PERINO.
En als ik moet gaan, zal het om deze schuld zijn?

MONTALTO.
Éen andere reden ken ik niet. Maar wordt er een andere genoemd, je hebt genoeg ervaring om te weten wat de bedoeling is. De macht is nu bij Rossi's vrienden.

PERINO.
Hij wil haar sparen.

MONTALTO.
Als iemand om haar gestraft moet worden, wordt ook zij gestraft. De Stato is voorbereid van erger kwaad te hooren.

PERINO.
Zal ik den laster moeten dulden?

MONTALTO.
Oordeel zelf. Als je je verdedigt wordt de ware schuld vertoond. De laster is onwaar.

PERINO.
Maar heel mijn leven wordt een leugen als ik een onverdiende straf verdraag.

MONTALTO.
Een leugen dien wij allen kennen duurt niet lang.

SERAFINA.
Zij zal het niet verdragen.

MONTALTO.
Dochter, er is genoeg gesproken over de oorzaak van dit leed.

SERAFINA.
En zij heeft genoeg geleden.

MONTALTO.
Oordeel zelf. Ik kan niet helpen. Wanneer je terug kunt keeren vindt je mijn hart open.

Bode komt.

BODE.
Heer Bongardo.

PERINO.
Geef mij dien brief.

MONTALTO.
Serafina. Kom, laat hem, hij moet alleen zijn.

SERAFINA.
Alleen, neen, niet alleen! O! wat heeft hij gedaan.

Montalto, Serafina en Bode gaan.

VII. Perino, Borso.

PERINO.
Verraad.

BORSO.
Een vonnis? Zoo snel?

PERINO.
O laf! o stom!

BORSO.
Zeg toch, wat is er?

PERINO.
Mij van verraad beschuldigen.

BORSO.
Laat mij zien. Verbannen! Vijf jaren! Het kan niet, het kan niet! Vijf jaren? Vervloekt die het schreef! Venijnige leugen, ik zal gaan, ik zal zeggen dat het een helsche leugen is. Spreek toch, wat zul je doen? Voor zonsondergang, staat er. Zit daar niet zoo stil, man, sta op, kom mee

en schreeuw het uit: wat je ook gedaan hebt, dit niet, dit niet. Spreek toch.

PERINO.
Borso.

BORSO.
Ja, zeg wat ik doen zal.

PERINO.
Ik heb nagedacht. Ik zie waar de breuk is tusschen mij en de fortuin, ik zie wat er gebeuren zal. Er zijn tijden dat wij moeten, verzet is marteling, maar wie een groote daad doet, die blijft meester. Niets heb ik gedaan van het oogenblik dat ik moest, niets, dan mij verzet -, als ik gegaan was toen ik geroepen werd was ik verloren. Het lot wilde dat ik zijn gave nam, en omdat ik het niet genomen heb, omdat ik het ook niet overwonnen heb, werd ik verjaagd, verjaagd in de eenzaamheid, gedwongen om zelf te branden in begeerte. Wie van dit vuur wordt aangestoken moet vergaan.

BORSO.
Vergaan? Het vuur dat ons heeft aangevat geeft het geluk zonder einde.

PERINO.
Het verteert, het vernielt. Begeerte is vuur, dwaas die het blusschen wil.

BORSO.
Dwaas die het eindeloos vuur niet wil.

PERINO.
Die dwaas ben ik. Het lot is sterk, maar ook de mensch is sterk. Als het moet zal ik het zijn die verteer en alle marteling zal ik dragen. Ik neem niet wat mij gegeven wordt.

BORSO.
Kom mee dan en sla dien laster neer.

PERINO.
Dat is een spel. Die daar strijden in den raad lasteren zonder het te meenen. Wat ik overwinnen zal is grooter en hoe ik het doen zal moet ik nog leeren. Ik ga. Hoe staat de zon?

BORSO.
Haast je, de klok zal dadelijk luiden. Waar is Mira heen?

PERINO.
Is zij al gegaan?

BORSO.
Serafina heeft haar laten vluchten.

PERINO.
Het is beter dat ik haar niet weerzie.

BORSO.
Als zij je zoekt?

PERINO.
Ik wil leven.

BORSO.
Vreemde wereld. Voor den een is het leven waar zijn verlangen is, voor den ander - waar?

PERINO.
In deze wereld.

Mira komt

VIII. Perino Borso, Mira.

Mira.
Het is gekomen.

Borso.
Mira! je doet mij pijn - waarom nog hier?

Mira.
Voor den avond zou ik je zien.

Borso.
Kom terug met mij, de avond valt, ik zal je rustplaats zoeken. Nu ik in mijn vaders huis niet wonen mag wil ik hier niet zijn. Draal niet, Perino, ga nog bij het zonlicht.

Mira.
Door mij is het gekomen. Maar niemand is zoo ellendig dat hij nooit verkozen wordt tot iets goeds. Kan dit een teeken zijn? De menschen hebben ons beiden uitgestooten, mij toen mijn hart de eenige waarheid leerde, jou toen je die waarheid zag. Ik zal geen droefheid hebben, niets kan ik voortaan doen dan bidden, dat je dit vergeet. Laat de kleine zorgen hier - kunnen wij niet vrij en groot zijn zooals wij geboren worden?

Borso.
Kom mee, kom mee, Hij is sterk.

Mira.
Jij ook hebt te lijden, omdat je goed was.

Borso.
Er is geen leed voor mij, geen woord wil ik er voor. Alleen, kom mee, voor hier de zwaarste slag valt.

Mira.
Wij kunnen elkaar niet weerzien, o mijn goede vriend. Hij weet hoe ik moet gaan, laat mij.

Borso.
Perino, beveel dat zij mij volgt.

Mira.
Neen, den weg waar het wachten is ben ik voorbij. Hoor mij, spreek, moet ik blijven of zullen wij doen wat dit teeken zegt: jij, zegt het, die den smaad gekend hebt zoolang je een vrouw was, die onder de verachtelijkste hardheid slecht werd, die verjaagd werd als een schurftig dier, jij zult het eene dat je onaangeroerd behieldt aan hem overgeven, onaangeroerd: hij, die zuiver bleef, die opstond toen zij geslagen werd, hij, die gezien heeft het eenige dat bestaat, hij zal je hart nemen in zijn hand, daar zal het warm zijn zoolang hij leeft. Zie, Perino, zie toch, de wereld is groot, de wereld is goed waar wij samenwonen, de zon is overal. Alle menschen smachten naar dit

wat ons gegeven wordt, waar zijn er twee zoo te zamen? Wat deert ons als je wegdoet de gedachten waarin je bent gegroeid, als je afschudt de banden die je bonden, als je de toekomst neemt en roept: Dit is de waarheid, zij is bij mij ook voor dit korte leven. De wereld is schoon voor het open hart, een

paradijs voor menschen zooals zij geschapen zijn. En moeten wij in onze blindheid toch vergaan, is het dan niet eerlijk dat allen zien wat wij zijn? Wij moeten het zijn, zie toch de dwaasheid anders te willen dan zoo het moet.

BORSO.
Hemel.

PERINO.
Het is gekomen.

MIRA.
Door mij. Hier was ik slecht, de stad heeft mij zoo gemaakt. Ik zal haar niet vloeken. Ik zal haar niets verwijten, al is zij erger dan al de Pandorras die zij maakte. Maar breng mij in een andere stad, er is zooveel in mij dat zal opengaan. Hier - o, kan ik nog kleiner worden?

PERINO.
Ik heb gezegd: ga, kom niet terug. Je hebt mij niet verstaan.

MIRA.
Ik heb je goed verstaan. De pijn had mij zwak gemaakt, er moest een einde zijn.

PERINO.
Eenmaal moet het komen.

MIRA.
Ik ben gereed.

BORSO.
Hoor, het werk is gedaan. Kom, ik smeek je, kom.

PERINO.
Vijf jaren zal ik die klok niet hooren.

BORSO.
Mira, kom, kom.

PERINO.
Hoor, de stem van Firenze zegt het. Ik zal het doen.

MIRA.
Je bent bij mij voor eeuwig.

PERINO.
Ga.

BORSO.
Daar? Heilige Moeder! Neen, neen, ik wil het niet. Hier, met mij.

MIRA.
Het is licht te dragen, want hij komt.

BORSO.
O!

Mira en Borso gaan.

PERINO.
Mijn stad, mijn stad - Firenze!

Nanni komt.

NANNI.
Heer. Wordt wakker, heer. Heer.

PERINO.
Is de zon al onder?

NANNI.
Ja, maar het is nog licht. Er is iets gebeurd. Heer Ruffini is weggehaald. En Madonna Mira -

Borso, Rechter en dienaar komen.

IX. Perino, Borso, Nanni, Rechter.

BORSO.
Gevangen!

NANNI.
De wacht heeft haar meegenomen.

RECHTER.
Heer Bongardo. Gij weet wat bevolen is.

PERINO.
Ik ga.

RECHTER.
Er zijn edele zonen ginder die Firenze noodig heeft. Zij zal u wachten.

PERINO.
Wie haar kent keert tot haar weer.

Perino, Rechter en dienaar gaan.

Vierde bedrijf.

Fiesole, zaal in Mira's huis. Avond.

I. Cintia, Montalto, Valdarno.

CINTIA.
Heer Valdarno zal aanstonds komen.

MONTALTO.
Is hij alleen?

CtNTIA.
Heer Rossi is bij hem. Gij hoeft niet zacht te spreken, madonna is weer beter.

MONTALTO.
Is zij ziek geweest?

CINTIA.
Ja heer, meer dan twee maanden lag zij in bed. De arts uit Padua, die haar redde, zegt dat zij in dit land niet leven kan.

MONTALTO.
Het is de oude vraag, waarom de een meer dan een ander krijgt.

CINTIA
Het is te veel.

MONTALTO.
De hemel telt de tranen niet. Dus gaat zij heen?

CINTIA.
Het zal wel moeten. Hier komt heer Valdarno.

Valdarno komt.

VALDARNO.
Mijn vriend, 't is lang geleden dat je mij bezocht. Ik roep je straks, Cintia.

Cintia gaat.

MONTALTO.
Ik hoor dat je dochter genezen is.

VALDARNO.
Mijn dochter, natuurlijk, alleen van mijn dochter spreekt men.

MONTALTO.
Wat zeg je?

VALDARNO.
Vergeef mij, mijn stem wordt oud, mijn ooren, mijn oogen worden zwak. Wat zal ik je zeggen van mijn dochter?

MONTALTO.
Er was nooit vriendschap tusschen ons, Valdarno. Maar ik begrijp meer nu ik zelf een dochter heb en

zorgen, die grooter zijn dan al de bitterheid van onze jonge jaren. De kwade gedachten vallen de eene na de andere af.

VALDARNO.
Dan zijn je zorgen niet groot genoeg.

MONTALTO.
Dat vrees ik, en daarom kom ik hier. Versta mij wel. Wij hebben niet de macht, maar je weet wat wij nog kunnen. Het is mogelijk dat wij ons niet verzetten tegen het nieuw gezantschap naar Borgia.

VALDARNO.
Wie zouden er gaan?

MONTALTO.
Het zouden moeten zijn die deze eer verdienen en voor Rome hebben wij mannen noodig, scherpzinnig en betrouwbaar.

VALDARNO.
Rossi?

MONTALTO.
Rossi, wellicht. En ook de naam Valdarno klinkt goed Toscaansch, hij zou de overweging waard zijn.

VALDARNO.
Hoe is de koop? Spreek vlug, op mijn jaren geeft men veel om zijn plaats terug te krijgen.

MONTALTO.
Ik verlang mijn neef Bongardo weer bij mij thuis te zien.

VALDARNO.
Hoe kan ik dien prijs betalen? Vraag het Rossi of een der anderen.

MONTALTO.
Zou hij niet gaarne met madonna Mira naar Rome gaan?

VALDARNO.
Zeker, gaarne, als zij het wilde.

MONTALTO.
Kan zij niet inzien dat het verstandig is? De gebeurtenissen hebben geleerd dat er òf voor haar òf voor Bongardo geen plaats is in Firenze.

VALDARNO.
Ja, konden wij haar genezen van die verblindheid, veel verdriet zou niet geleden zijn. Zij kan niet blijven, tenzij een huwelijk borg is voor haar eer, en 't is mogelijk dat zij dit verkiest. Een vrijbrief voor Bongardo, zeg je, beteekent -

MONTALTO.

Rome voor Rossi en voor je zelf.

VALDARNO.

Zou het laatste van mijn leven zoo goed zijn? En jij komt mij dit brengen? Is dit louter vriendschap?

MONTALTO.

Ik krijg mijn dochter weer, jij krijgt meer dan dat, en als wij elkaar dit gunnen ontwaakt de vriendschap.

VALDARNO.

Ik vergat het, je hebt ook een dochter. En Bongardo staat haar nader dan een neef. Wel, ik gun het je, ik hoop dat het deel dat ik gehad heb je bespaard mag blijven. En Rossi ook zal het je gunnen, als Mira hem

wil geven wat hij vraagt. Zij is het die over ons beschikt. Wij verschilden altijd veel, Montalto, van onze vroegste jaren af; zie nu hoe wij hierin gelijken, dat wij beiden oud zijn en dat de korte tijd die ons nog rest van onze kinderen afhangt, - van één kind dat al zooveel droefheid gaf.

MONTALTO.
Laat hier de keer zijn van haar leven.

VALDARNO.
Ik heb het lang gesmeekt, ik smeek het nu. Kom, Rossi is in mijn kamer, laten wij dit met hem bespreken. Cintia!

Cintia komt.

VALDARNO.
Vraag madonna mij hier te wachten, ik moet haar zien voor zij gaat slapen.

CINTIA.
Ja, heer.

VALDARNO.
Je arm.

Montalto en Valdarno gaan.

II. Cintia, Dino, Ciprian.

Dino en Ciprian komen.

CINTIA.
Ciprian terug, dat is een goede boodschap. Het nieuws, gauw, ik ga het haar zeggen.

DINO.
Bedaar kind, laat hem met rust, hij heeft heel den dag gereisd. Zou het nieuws zoo vroolijk zijn? Hij is ver weg geweest, dat is al en het maakt de dagen hier niet lichter.

CIPRIAN.
Hoe is madonna?

DINO.
Je zult haar zien.

CIPRIAN.
Wat is er dan? Is het toch gebeurd? Toen ik ging zei zij dat Rossi het ergste voorkomen zou.

Dino.
Toen je ging - hij deed zijn best, denk ik, maar den dag daarna stond zij op de Piazza, je kent het spel.

Ciprian.
Kwam Rossi niet te hulp?

Dino.
Niemand stoorde het.

Ciprian.
Kon je het aanzien?

Dino.
Daar kwam ik voor. Maar nog eer het begon nam de wacht mij mee naar de Signoria, waar de zaal te donker was, alleen het gejuich kon ik er hooren. Als je alles weten wilt, veertig slagen kreeg zij, en het brandmerk op het voorhoofd.

Ciprian.
Zoo doen de wilden met hun ontuig, zoo doen

de heeren in Firenze met een vrouw die naar haar stad terugkeert. Hoe kon zij blijven toen 't gebeurd was?

DINO.
De oude heer eischte haar terug en Rossi gaf zijn woord voor haar. Een groote gunst gaf toen de balie: drie maanden mocht zij blijven, maar aan het eind daarvan moet zij weer weg. Tenzij zij verstandig wordt en Rossi trouwt. Had die vervloekte Bongardo niet bestaan, het zou niet gebeurd zijn.

CIPRIAN.
Drie maanden? Die tijd is om.

DINO.
Nog een paar dagen, dan is het beslist. Maar zij is te zwak om nu te reizen.

CINTIA.
Het hoofd is nog niet genezen. Zij klaagt niet, zij spreekt niet van pijn, maar zij ligt heel den nacht met open oogen. De koortsen zijn voorbij, maar ik zie het aan haar gezicht, er is iets dat haar verteert. En zij weet het, al spreekt zij geen woord er van.

DINO.
Alleen Bongardo is in haar gedachten, drie, vier keer daags vraagt zij: Is er bericht van Ciprian?

CINTIA.
De arts zegt, zij moet naar een ander land. En zij weet dat zij hier niet blijven kan, vanmiddag nog, toen ik kwam om haar te kleeden, zag zij naar buiten en zei: Er komt een stilte over het huis die ik niet verdraag, ik blijf hier niet. De stilte, Ciprian, o ik verlang naar het einde van dezen tijd, de stilte hier is niet te dragen.

DINO.
Ik, die mij schamen moest over mijn stem, ik zing soms om te hooren dat hier menschen wonen.

CIPRIAN.
Is er kans dat zij aanneemt wat Rossi wil?

DINO.
Nu die ander niet komen kan zal zij verstandig zijn.

CIPRIAN.
Wat zegt zij?

CINTIA.
Niets, zij zegt niets. Maar ik geloof niet dat het kan. Ach, ik durf niet te zeggen wat ik denk.

CIPRIAN.
Stil, lief kind. Zeg haar dat ik er ben, zij zal mij dadelijk willen hooren.

CINTIA.

Ja, ik ga. Is het goed nieuws?

Ciprian.
Alleen dat het Bongardo goed gaat en dat nieuws is goed voor haar. Ga nu.

Cintia.
Ja. Wacht hier.

Cintia gaat.

Ciprian.
Wat denk je?

Dino.
Je bent wijs genoeg om het te raden. Herinner je je waarom zij hier terugkwam?

CIPRIAN.
Ik dacht toen dat ik wist waarvoor wij vreezen moesten. Wel? Ja, van dien tijd af moet er veel geleden zijn, en zij had toen al genoeg gehad.

DINO.
Dat is het wat ik denk, en niet ik alleen misschien; dat is het wat het huis zoo stil maakt.

CIPRIAN.
Je kent de kracht niet waarvan zij leeft zoolang Bongardo ergens op de wereld is.

DINO.
Maar toch vreezen wij allen hetzelfde. Ach, maar als het moet gaan wij verder, ieder op zijn weg.

CIPRIAN.
Hoe lang zijn wij hier geweest?

DINO.
Zes jaren ik, jij kwam een jaar te voren. Als ik hier vandaan moet ga ik in het leger, 't is eender waar. Zij is de eenige aan wie ik ooit gehecht was.

CIPRIAN.
Roep geen droefheid op met droevige gedachten. Als je iets goeds voor haar wilt doen, help mij dan. Wij moeten haar bij Bongardo brengen, er is geen andere weg voor haar.

DINO.
Ik denk dat Rossi een verstandiger keus zou zijn.

CIPRIAN.
Een vrouw die naar haar hart wil kiest met zuiverder verstand dan wij.

Mira en Cintia komen.

III. Mira, Cintia, Dino, Ciprian.

MIRA.
Geef mij die luit, ik heb lang niet gespeeld. Ben je eindelijk terug. Ciprian? en niet veranderd? Hoe lang, hoe lang is het geleden dat je ging? Je bent wel alle landen door geweest, je hebt veel moois gezien, en ik denk, je vergat dat ik hier wachtte. Speel jij, Cintia, ik kan 't niet meer.

CIPRIAN.
Lieve madonna, laat mij eindelijk uw hand weer kussen.

Mira.

Is je stem veranderd? Ik hoor er iets dat mij doet denken aan het zoete van den zomer, zoo zacht als het tortelen van een duif. Dat ik dit vroeger nooit gehoord heb. Maar een mensch verandert soms, en als hij ouder wordt komt er een zachtheid in zijn hart die in zijn stem te hooren is. Spreek nog eens, Ciprian.

Ciprian.

Een zacht oor is het dat de zachtheid hoort. Want ik ben niet veranderd en ik ben maar weinig ouder dan toen ik ging. Wat u aan den zomer denken doet is de zachtheid van uw gedachten.

MIRA.
Dan ben ik zelf ouder geworden, want deze zoetheid hoorde ik nooit.

CIPRIAN.
Wij leven soms in één dag meer dan in vele jaren, en het is maar een woord te zeggen dat het leven ouder maakt. Oud worden wij wanneer het leven ons ontgaat, maar wie meer ziet, meer hoort en meer bemint, die is niet oud; hij heeft het schoonste van de jeugd die van het leven de zoetheid hoort.

MIRA.
Het leven ontgaat wie veel bemint.

CIPRIAN.
Zooals de zomer gaat wanneer de aarde hem heeft liefgehad, zooals de tuinen geuren na een warmen dag. Maar de warmte keert terug voor den nieuwen bloei, maar de aarde wacht en de zomer keert altijd weer.

MIRA.
Moet zij dan altijd wachten, ieder jaar?

CIPRIAN.
Zooals er altijd jeugd is die zucht naar wat komen moet en altijd rijpheid die zucht uit overvloed.

MIRA.
O Ciprian, altijd, altijd weer, dat is een heerlijke gedachte. Maar is ook overvloed die altijd duurt niet heerlijk?

CIPRIAN.
Dien heb ik nooit gezien, in de wereld niet en in mijn droomen niet.

MIRA.
Heb je nooit gedroomd van iets dat eeuwig is? heb je nooit gezucht om iets dat niet kan zijn? Dan was je nooit gelukkig.

CIPRIAN.
Zoo is het, madonna, dat was ik nooit. En toch heb ik veel gezucht.

MIRA.
Het geluk is in het zuchten.

CIPRIAN.
Om iets dat niet kan zijn?

MIRA.
Iets dat eenmaal zijn moet als er geen zucht meer is.

CIPRIAN.
O schoone vrouw, gij zult het geluk zien, die het allerlaatste zoekt, zooals de hemel leert.

Mira.
Noem je mij schoon? Waarom?

Ciprian.
Omdat gij hoog zijt boven mijn kleine vreezen.

Mira.
Zie je den doek niet om mijn hoofd? Waarom verberg ik dit?

Ciprian.
Om ons te verbergen hoe klein wij zijn.

Mira.
Ik was schoon, maar hier binnen was ik leelijk en dat is op mijn hoofd geteekend,
dat ik het nooit vergeten zal.

Ciprian.
Vergeet het, vergeet dat wij niet schoon zijn zooals gij.

MIRA.
Het is goed te hooren dat je mij schoon noemt, ik weet nu van waar die stem komt.

CIPRIAN.
Zal ik het herhalen?

MIRA.
Ik weet het. Alleen ken ik den naam niet van de plaats waar hij gesproken heeft.

CIPRIAN.
Bologna.

MIRA.
Hoe waren de woorden?

CIPRIAN.
Ik had hem gevolgd en niet gevonden, van stad tot stad. In Bologna eindelijk kwam zijn dienaar en waarschuwde mij hem niet te zoeken. Ik hield mij rustig, ik wachtte.

MIRA.
Voor mij.

CIPRIAN.
En op een avond kwam hij en nam mij mee naar buiten. Eerst sprak hij niet, maar ik voelde dat zijn stilte een andere was dan ik gevreesd had.

MIRA.
Wat had je gevreesd?

CIPRIAN.
De stilte waarin de toorn broeit, de toorn die u in de pijnen wierp.

MIRA.
Dat is voorbij, wij zijn dien tijd voorbij.

CIPRIAN.
Ja, dit was een grooter stilte. En eindelijk sprak hij, maar niet veel.

MIRA.
Moet het hier zijn of daarginds?

CIPRIAN.
Madonna, hij sprak als een hopeloos mensch.

MIRA.
Je hebt het niet verstaan. Hoe waren de woorden?

CIPRIAN.
Zeg haar dat ik 't zie komen, zei hij, mijn hart moet bij haar zijn, maar ik wil het niet. Zeg haar dat ik buiten mijn stad niet leven kan, laat zij niet blijven.

Mira.
De woorden zijn hard, hard als de wereld, maar de stem die sprak, die is de waarheid.

Ciprian.
De stem was zacht.

Mira.
Zooals de zomer die voorbij is. Maar de zomer komt weer.

Ciprian.
Waar het zoete leven is keert de warmte weer. Ik zie dat hij komen zal.

Mira.
Wees stil, Cintia. Wie weet een plaats waar wij kunnen leven, wie weet de mooiste plaats?

Cintia.
De zeekust, de zeekust van Venetië, daar zul je slapen in gezonde lucht.

Dino.
Fiesole, zeg ik, hier is uw land, madonna.

Mira.
Zoo zou ook mijn vader spreken. En Ciprian?

CIPRIAN.
Iedere plaats is goed waar ik u volgen mag.

MIRA.
Mijn wijze vriend. Hoeveel dagen zijn er nog?

DINO.
Drie.

MIRA.
Laat dit de laatste zijn. Die zucht, Ciprian, ging maar wat eenmaal zijn moet. Komt dan, maakt alles voor de reis gereed.

DINO.
Waarheen?

MIRA.
De zeekust, waar het zacht is, waar je mij brengen wilt.

Valdarno komt.

IV. Mira, Valdarno, Cintia.

VALDARNO.
Nog niet in bed, kind? Goed, ik heb nog iets te zeggen. O, Ciprian, ge zijt lang weg geweest.

CIPRIAN.
Uw dochter, heer, zond mij op reis.

VALDARNO.
Wij zullen er later over spreken. Laat ons alleen.

MIRA.
Ga, en Dino ook, doe wat ik gezegd heb. Maar Cintia, blijf. Ik heb dit noodig, maak den gordel vast en leg dien zoom wat hooger.

Ciprian en Dino gaan.

MIRA.
Wat heb je mij te zeggen? Over drie dagen moet ik gaan. Ik kan ook blijven, als ik bij Rossi blijf. Is het dat?

VALDARNO.
Ik zie dat je er over hebt gedacht. Maar ik heb nog iets dat je niet weet. Mira, denk eens hoe mijn leven is geweest, hoe het zoo werd, en als er nog iets van liefde in je

over is, zoek dan of je de verwoesting van dit leven goed kunt maken. Ik krijg mijn naam terug, eer en een hooge plaats, als je zijn vrouw wordt; ook Rossi krijgt onderscheiding en samen gaan wij naar Rome, aan het pauselijk hof.

MIRA.

Kan je niet zonder mij gaan?

VALDARNO.

Rossi en onze vrienden hebben het in hun macht of de gewezen kanselier terug kan keeren. En keert hij terug dan hebben de anderen het in hun macht ons bij te staan.

MIRA.

Bedenk je niet dat ik hier wil zijn als hij terugkeert?

VALDARNO.
Wat baat het of wij er aan denken? Je weet, hij kan voor jou niet zijn.

MIRA.
Het staat niet in de wet.

VALDARNO.
Maar hij keert niet terug, tenzij Rossi het verlangt.

MIRA.
En ik kan gaan waar hij mij wacht.

VALDARNO.
Het is niet gebleken dat hij je gaarne ziet.

MIRA.
Als het mij zelf zou blijken zou ik gaan waar niemand mij meer vindt.

VALDARNO.
Denk ook aan anderen, dochter, aan zijn verwanten, aan Rossi en aan mij.

MIRA.
Verlangen zijn verwanten hem terug?

VALDARNO.
Montalto bood ons zijn vriendschap. Het schijnt dat hij zorgen heeft over zijn dochter, en dat het hem veel waard is Bongardo terug te zien.

MIRA.
Wat zei hij van haar?

VALDARNO.
Veel sprak hij niet van haar. Ik zag dat hij zijn leed verborg, maar uit een enkel woord, een zucht, een oogopslag begreep ik dat dit hem dreef bij ons te komen. Zijn dochter, je weet het, is aan Bongardo naar de wet verloofd, en als zij zelf haar hart gaf begrijp ik dat zij kwijnt om hem. Zij is jong.

MIRA.
Zei Montalto dat zij ziek was?

VALDARNO.
Neen, niet ziek maar zij kwijnt, dat weet ik.

MIRA.
Je hebt ook een dochter.

VALDARNO.
Die ziek geweest is, ja, en die mij veel zorgen heeft gegeven.

MIRA.

Wat je mij te zeggen hebt is eenvoudig, maar wij spreken zoo dat wij het niet begrijpen.

VALDARNO.

Laat ik het je eenvoudig toonen. Je kent de plaats die je in Firenze hebt: je wordt hier niet geduld dan eerbaar, de vrouw van een eerbaar man. Hier is een eerbaar man, nu, neem wat hij je biedt, en er is een eind aan alle zorg.

MIRA.

Dat is eenvoudig.

VALDARNO.

Je bent dan waarlijk een dochter van een Valdarno, je bent een vrouw die men eerbiedigt en het geluk waar je recht op hebt komt in je huis; Rossi, die een goed man is, die gedaan heeft wat hij kon, krijgt dan zijn loon; ik, die zonder mijn schuld moest lijden, zie nog lichte

dagen. En anderen ook brengt het niets dan goed, Montalto en de zijnen en hem wien je het zeker gunt.

MIRA.
Ik heb het al vaak gehoord.

VALDARNO.
Mira, moet ik op mijn knieën vallen?

Rossi komt.

V. Mira, Valdarno, Rossi.

MIRA.
Spaar het mij. Het is genoeg. Laat ik je toonen hoe eenvoudig het is. Mazzeo, hoor.

ROSSI.
't Is laat, na een nacht van rust kun je beter oordeelen. Wij kunnen wachten.

MIRA.
Maar ik niet, het is genoeg. Hoor. In een stad van marskramers kent men van ieder ding de waarde, denk ik. Wat is de waarde van een hooge plaats? Wat van een onderscheiding? Wat van een huwelijk? Wat is de waarde van een vrijbrief van een banneling? Veel, veel, je kunt het moeilijk tellen. En ik? Wanneer een kind voor het eerst bij zijn moeder ligt geeft niemand er een kwatrijntje voor; later, als zij mooi is, kan men berekenen hoeveel zij als bruid zal halen. Maar mij heeft niemand ooit iets meer gerekend dan het voedsel- van een dag. Hoe komt het dat nu een groot heer mijn vader en Rossi een hooge plaats biedt, dat Rossi den kostelijken vrijbrief geven wil, dat Montalto den bruidschat gereed houdt voor zijn dochter, - alles, alles wanneer één als ik maar wil? Hoe komt het? Is het zooveel waard wat ik te geven heb?

VALDARNO.
Het is geen handel.

ROSSI.
Een mensch geeft niets zonder iets te nemen, hij wordt gedwongen te ruilen voor hetgeen hij noodig heeft.

MIRA.
Schaam je, schaam je dan zoo'n hoogen prijs te bieden voor iets dat geen waarde heeft. Want wat nu van mij gevraagd wordt heeft geen waarde, 't is niet te koop. Je vergt te veel.

ROSSI.
Wat ik verlangde was een gift.

MIRA.

En nu het dat niet zijn kan wil je ruilen. Ik heb veel geruild, maar mijn leven behoort niet mij.

ROSSI.
Ik wilde je mijn gelijke maken.

MIRA.
Ik wilde niet. Toen boodt je een prijs en het was slavernij waarin ik leefde.

ROSSI.
Je onbillijkheid is voor anderen bestemd.

MIRA.
Anderen kwamen om wat ik openlijk te koop hield. Schaam je dat ik ooit daartoe gedwongen was.

ROSSI.
Ik? Wat schuld heb ik daaraan?

MIRA.
Wat heb ik je gegeven?

ROSSI.
Vrijwillig.

MIRA.
Hoe vrijwillig, je zou het geweten hebben als ik niet al die jaren gezwegen had, als ik je gezegd had hoe ik je verachtte.

ROSSI.
Dan moet ik nog je eerbied winnen.

MIRA.
Als het niet te laat is. Begrijp je nu hoe eenvoudig het is? Wat heb je van mij gemaakt?

VALDARNO.
Bij al het leed dat ik droeg nog dit verwijt.

MIRA.
Wie heeft mij heel mijn leven vervolgd met handel? Hoeveel bieders heb je aangebracht voor een eerzaam huwelijk?

VALDARNO.
En hadt je eenmaal aangenomen dan was je niet -

MIRA.
Wat? Voorzichtig, ik verdraag niet veel meer. Ik begin te haten. Had ik niet een moeder? heb je niet gezien dat zij een kind kreeg? Is een kind van een vrouw niet een mensch? Toen ik na al die afschuwelijkheid, na al dat vuil van valsche woorden, valsche ducaten, en valsche verachting -, ja valsch, want je bent allen even verachtelijk als ik -, toen ik na al die ellende eindelijk, eindelijk vrij en zuiver werd, heb je toen gezegd: kind, mijn kind, nu het hier binnen schoon is zal ik je beschermen, dat je dit behouden mag, want dit is je leven. Je hebt mij laten gaan omdat ik niet langer dienen kon, je hebt je geschaamd omdat ik hiervoor gemarteld werd, je hebt, toen ik op het bed lag waar dit lichaam bijna verging, aan niets gedacht dan waaraan de slavenkoopers denken. Moeder, o Moeder Gods, moet ik zoo wreed zijn? is het niet genoeg wat ik gehad heb? moet ik met mijn pijn een oud mensch slaan! O!

ROSSI.
Kom, Cintia, breng haar naar bed.

VALDARNO.

Je hebt het gehoord, een oud mensch slaan, zegt zij.

Rossi.

Kom, heer. Het verdriet dat anderen haar deden wreekt zich op u. Laat ons gaan, dat haar verdriet niet grooter wordt.

Rossi en Valdarno gaan.

Cintia.
Nu komt de vrijheid, liefste. Stil, wees stil. De zeekust en gezonde lucht. Wees rustig. Kom, en zie toe wat ik pakken moet.

Mira.
Laat mij even, straks zal ik opstaan. Het is nu stil. Zijn de deuren open?

Cintia.
Ja, het is een warme avond voor dezen tijd, een stille avond.

Mira.
De laatste zomerwarmte gaat. Zal het goed zijn aan de zee?

Cintia.
Je zult er blozen van het zuiver licht.

Mira.
Zal het mij vergeven worden?

Cintia.
De heiligen zien in het hart.

Mira.
Zal hij het mij vergeven?

Cintia.
Hij hoort je nu.

Serafina komt.

VI. Mira, Serafina, Cintia.

Serafina.
Is Mira hier? Zoo laat, denk je, en heel den weg in donker? Ik kon het makkelijk vinden, want ik zag Borso dezen weg gaan en ik volgde hem. Mijn vader mag het niet weten, hij zou denken dat ik verdriet had. Maar waarom zit je zoo stil? en zegt niets? en verbergt je gezicht? Ik ben Serafina.

Cintia.
Zij is moe, de tranen komen van vermoeienis.

Serafina.
Ja, dat begrijp ik wel, ik ben zelf zoo moe dat ik niet slapen kan. Maar wij kunnen niet stil zitten. Mira, hoor je mij.

Mira.
Wat kan ik doen?

SERAFINA.

Het is zoo lang, zoo lang geleden dat je het gezegd hebt, ik herinner mij niet goed meer wat. Maar ik herinner mij nog wat ik moest doen en hoe kan ik het als hij niet komt. Je moet hem zeggen dat ik wacht.

MIRA.

Hij is niet hier.

SERAFINA.

Dat weet ik. Hij is ver weg. Hij schreit om zijn stad, want hij is hier geboren, in het huis waar hij woont. Hij moet gauw komen, zie, hoe mooie dagen er nu geweest zijn.

CINTIA.

Wilt ge niet zitten, madonna?

SERAFINA.

Ken je hem?

MIRA.

Kom hier bij mij. Hij is verbannen.

SERAFINA.

Maar 't was voor vijf jaar, niet langer. En

als hij terugkeerde zou ik voor hem zorgen, was 't zoo niet? Je hebt het mij zelf gezegd.

MIRA.
Ik heb het je gesmeekt. Maar als hij niet wil?

SERAFINA.
O, dan kan het niet. Als hij wil dat jij het doet zal het beter zijn.

MIRA.
Neen, neen, ik ben niet eerlijk, ik zeg zooals het niet is. Hij heeft duidelijk gesproken, zijn wil is om bij jou te zijn, niet bij mij.

SERAFINA.
Waarom komt hij dan niet?

MIRA.
Omdat ik hem weerhouden heb, ik houd hem gevangen; omdat er een tijd komt dat hij moet.

SERAFINA.
Ik begrijp je niet. Ben je wreed?

MIRA.
Ik ben zooals ik moet.

SERAFINA.
Moet? Kun je niet willen wat hij wil?

MIRA.
Ik heb het gedaan.

SERAFINA.
Kun je 't niet altijd doen?

MIRA.
Zoo spreekt hij. Het is nu stil, ik zal het zeggen. Toen ik in de wereld kwam werd hier het vuur gelegd, niet een licht dat straalt, maar het vuur dat brandt, dat neemt wat het noodig heeft om te branden. Ik, ik ben slecht. Ik ben hier niet om goed te doen, ik ben hier niet om kinderen te brengen. Ik vernietig om zelf te leven. Ik ben de begeerte.

SERAFINA.
Mira, je hebt pijn gehad, ik hoor het.

MIRA.
Haat mij.

SERAFINA.
Arm hart, in die zachte borst.

MIRA.

Maar, zeg mij, ik hoef toch niet klein te zijn?

SERAFINA.
Je wilt het niet, je wilt het niet.

MIRA.
Mijn wil kan goed zijn, altijd zeg je, altijd?

SERAFINA.
Hij heeft het gezegd.

CINTIA.
Doe haar geen pijn, zij kan niet meer.

MIRA.
Is het klein altijd te doen wat anderen willen? is het klein te leven zonder hoop, zonder bidden?

SERAFINA.
Als wij 't niet doen, hoe kan hij leven?

CINTIA.
O, laat dit de laatste avond zijn, kom mee en rust.

MIRA.
Hij? Hij weet wat ik doe. En ik kan bidden eenmaal zoo groot te worden. Ik heb je eens gesmeekt meer dan zijn vrouw te zijn. En je bent het, ik zie het nu. Hij komt terug, als hij het waarlijk wil.

SERAFINA.
Zul je hem dadelijk schrijven? Iedere dag daarginds is vreeselijk.

MIRA.
Nu nog. Wacht. Wie speelt zoo laat nog in den tuin? Cintia, vraag Rossi hier te komen.

CINTIA.
Wat wil je?

MIRA.
Laat mij. Ga.

CINTIA.
Ik smeek je, denk nog even. Morgen gaan wij.

MIRA.
Ik heb veel goed te maken. Roep hem.

Cintia gaat.

MIRA.
Schrei niet, kind.

SERAFINA.
Ik kan 't niet helpen, het is van blijdschap. Maar schrei je ook?

MIRA.
Van blijdschap, dat ik je zoo in mijn armen heb. Ga in de zaal hiernaast, wacht, ik zal je aanstonds zeggen wanneer hij komt.

Serafina gaat.

VII. Mira, Rossi.

Rossi komt.

Zang in den tuin.

MIRA.
Je kunt vergeven wat ik gedaan heb. Je hebt alles gezien, je weet dat ik verdriet gehad heb. Ik ben verward geweest. Ik had zooveel te denken al die nachten dat ik niets meer begreep.

ROSSI.
Je was eerlijk, je zei wat ik lang had moeten weten.

MIRA.

Ja, ik was eerlijk toen ik zei waar mijn hart is. Maar dat kan niet zijn. Ik ben dwaas geweest te willen wat ik verlangde, terwijl ik zag dat het niet kon.

ROSSI.

Als het gekund had zou ik je niet verhinderd hebben.

MIRA.

Een vrouw die dit zoo voelt is dwaas. Maar het ergste is voorbij. Ik heb hem in den weg gestaan, ik zie het nu, ik heb mijn vader ongeluk gebracht, ik heb jou niet gedaan wat je mij gedaan hebt. Ik wil van mijn leven redden wat ik nog kan. Laat Bongardo terugkeeren.

ROSSI.

Er zal morgen een bode gaan.

MIRA.

Zal ik mijn vader zeggen dat hij zijn plaats terug krijgt?

Zang in den tuin.

Wie de bloemen van de lente
Niet voor zijn lief vergaart,
Wie de zangen van de jonkheid
Niet voor den hemel zingt,
Wie van ongekende vreugde
Niet eenmaal roept.

Die zal gaan met leege handen,
Geen zomer bloeit voor hem,
Die zal zuchten in de grijsheid,
Geen jubel hoort zijn ziel,
Die zal wachten of te morgen
Geen stem hem roept.

Laat de liefde van mijn liefste
Ten hemel gaan,
Zal de liefste van mijn liefde
Mijn hart verstaan.

ROSSI.
Je vader gaat naar Rome, Montalto houdt zijn woord.

MIRA.
Dank je, ik zie dat je vergeven hebt.

ROSSI.
't Is meer dan vergiffenis. Begrijp mij.

MIRA.
Ja, ik weet het. Een tijd van rust zal mij genezen.

ROSSI.
Je jeugd komt dit leed te boven, het leven is rijk voor een die dit geleden heeft.

MIRA.
Mijn hart zal vergeten en anders worden. Het zal je kennen, het zal opengaan voor wie het zoo beschermde.

ROSSI.
Ik zal hopen dat ik dan komen kan, ik zal zwijgen en uitzien naar dien tijd. Waar wil je gaan om te rusten?

MIRA.
Waar jij wilt wonen, of waar je mij zendt.

ROSSI.
Heb je een plaats bedacht waar je het liefst wilt zijn?

MIRA.
De stilte van de zeekust zal gezond zijn. Maar daar is het eenzaam, ik vrees mijn gedachten in de eenzaamheid. Laat mij bij jou zijn.

ROSSI.
Je hebt mij geleerd te verstaan. Als eerst het hart genezen is en het opent zich voor mij, dan zal ik vragen of ik het nemen mag.

MIRA.
Mazzeo, ik zeg dat ik vrees in de eenzaamheid, ik wil redden wat ik kan en ik vraag je mij te helpen.

ROSSI.

Ik help je zoo. Dit is geen oogenblik om te zeggen wat je zegt. Dit is geen oogenblik voor mij.

MIRA.

Ik vrees het volgend oogenblik.

ROSSI.

En zoolang je vreest kan ik niet zeker zijn.

MIRA.

Maar als je helpt ben ik veilig. Mazzeo, ik ben vernederd; ik vraag nu voor mij zelf.

ROSSI.

Je hebt mij geleerd de waarheid van het hart te

zoeken. Vraag mij niet te doen wat je daar straks nog hebt verafschuwd.

MIRA.
Je wilt eerst toonen dat je goed bent, maar ik geloof je.

ROSSI.
Ik wil dat je eerst zoo sterk zult zijn dat je niet meer vreest, ik wil dat je je niet vergissen zult. Laat mij nu recht doen, ik die je gekweld heb. Ga naar een stille plaats hier ver van daan. Ciprian zal mij schrijven, en wanneer de blos weer terugkeert op je gezicht zal ik vragen of ik komen mag.

MIRA.
Wil je mij niet beschermen?

ROSSI.
De bescherming die je nu noodig hebt kan ik niet geven.

MIRA.
Nu niet, 't is waar. Maar wie zal mij dan helpen?

ROSSI.
De jeugd, de kracht die in je is.

MIRA.
't Is moeilijk den weg te vinden. Zal het nog veel zijn wat mij wacht?

ROSSI.
Ik wil je nu niet hooren want als ik mij nu vergis kan ik mij zelf niet meer vergeven. Ga slapen. Bongardo keert terug, je vader krijgt waar hij zoolang op hoopte.

MIRA.
En jij, Mazzeo?

ROSSI.
Ik leef om dit merk uit je hart te wisschen.

MIRA.
Ik zal aan je denken als aan dien zang daareven.

ROSSI.
Je hand. Rust wel.

Rossi gaat.

MIRA.
Wat is daar? Cintia! Wie is daar? Antwoord.

Dino en Ciprian komen, Borso dragende.

VIII. Mira, Borso, Ciprian, Dino.

Dino.
Borso.

Ciprian.
Hier, leg hem zacht.

Mira.
Borso. Wat is er?

Dino.
In den rug verraderlijk gestoken.

Ciprian.
Wij kwamen buiten om dien zang te hooren, wij vonden hem achter de laurieren, hij riep ons door zijn zuchten.

Dino.
Ruffini had verwanten die Ruffini heeten. Maar de steek is goed, vriend, de pijn gaat gauw voorbij. En bloed wil bloed.

Borso.
Mira.

MIRA.
Hier ben ik, naast je.

BORSO.
Ik zie je nog. Ik ben vaak in den tuin geweest voor niets.

MIRA.
En ik kon 't niet weten.

DINO.
Ik heb hem eens gezien, maar hij liep heen.

BORSO.
Ik dorst niet na dien dag. Raak mij niet aan, het brengt geen goed.

MIRA.
Lig stil, spreek niet.

BORSO.
Ja, zoolang ik kan. Zeg Serafina -

MIRA.
Zal ik haar roepen?

BORSO.
Zeg dat zij vergeet. Mijn vader ook, dat hij vergeet.

MIRA.
Hem, wat zal ik hem zeggen?

BORSO.
Een kort leven hebben wij. Zeg dat ik 't hem lang toewensch. Van het geluk kan ik niets zeggen, daarover is beschikt. Want ik heb 't ook.

MIRA.
Kort, te kort voor al het verlangen. Maar alles wat hier verborgen is zal eenmaal groeien. Het hart is groot.

BORSO.
Ik heb het gezien in je oogen. Ik hoor het in je adem. De tijd is klein, maar ik kom eenmaal waar ik naar smacht. Het kan niet vergeefs zijn.

MIRA.
De hemel is voor allen die dit dragen.

BORSO.
Hoe lang nog?

MIRA.
Niet langer dan een droom.

BORSO.
Ik wacht.

MIRA.
Stil. Ik zal het niet vergeten.

BORSO.
Je naam is zoet. Ik zou willen zingen.

DINO.
De pijn is voorbij.

CIPRIAN.
Zijn hoofd heeft uw arm niet noodig. Kom, madonna.

MIRA.
Zal de hemel wreed zijn? zal de hemel mij Pandorra noemen?

CIPRIAN.
De hemel is door menschen niet gemaakt.

MIRA.
Zoo zacht als een kind was hij.

CIPRIAN.
Hij zal uw zuiverste getuige zijn.

MIRA.
O, Ciprian, het lot wist dat ik vluchten wilde, het heeft zich gehaast om hem te treffen.

CIPRIAN.
Kom mee. Roep Cintia, madonna wil naar bed.

MIRA.
Neen, laat mij alleen.

DINO.
Help mij hem naar de andere zaal te brengen.

MIRA.
Nog niet. Ik wil voor hem bidden. Ik zal je roepen.

CIPRIAN.
Kom, zij is sterk.

MIRA.
Ja, sterk, wat er ook komen mag. Het is niets dan het oogenblik, dat komt en gaat. Het wordt nu licht in mij.

Ciprian en Dino gaan.

IX. Mira, Perino.

Perino komt.

PERINO.
Bid ook voor mij.

MIRA.
Ik heb gebeden dat ik eenmaal terug mag geven wat ik nam.

PERINO.
Er was geen beter tijd voor hem. Ik had het zelf gedaan om hem de wreedste pijn te sparen, ik zou zijn vijand niet geweest zijn.

MIRA.
Hij zong voor hij ging.

PERINO.
Het leven had hem lief, dat was zijn vreugde; er was geen kwaad dat zijn hand moest doen en daarom zong hij.

MIRA.
Ik heb gebeden dat hij de laatste zijn mag.

PERINO.
Heb je ook voor mij gebeden?

MIRA.
Je komt te vroeg. Morgen zou de wereld voor je open zijn.

PERINO.
Zoo ver zijn wij weg geweest dat wij elkaar niet meer verstonden. Weet je nog waarom ik je weg zond, weet je nog waarom ik gaan moest?

MIRA.
Hoe zou ik begrijpen waarom de eene dag den anderen volgt? Ik heb het nooit geweten.

PERINO.

Ik kom doen waar ik toe gebracht ben.

MIRA.

Laat mij dichter bij je zijn, zeg alles. Heb je zoo geleden? en heb ik 't gedaan?

PERINO.

Ik ben de laatste die door jou niet leven kan.

MIRA.

Zijn wij zoo ver weg geweest? Als ik zit, als ik slaap, als ik denk, als ik droom is iedere adem van mijn borst voor jou en iedere warmte die ik voel. Ik ben zoo dat wat ik ook voor anderen of voor mijzelve bid een gebed is dat jij de eerste zijn mag die van mijn leven leeft, en heb je dit niet verstaan? Er was een tijd dat ik dacht: ik moet hem hebben, voor eeuwig. Er was een tijd dat ik niet anders voelde dan dit vuur. Maar 't is niet meer zoo, ik heb mij zelf niet meer, het is nu licht en rustig. Vreemd

dat het hart zoo groot kan worden. Vroeger verlangde ik lief te hebben en ik had niemand lief. Nu is het zoo groot gekomen. Hij heeft het nog gehoord. Serafina's hand was zacht in mijn hand, zooals de hand van mijn kind zou zijn. En al de anderen kan ik nu kussen. O, maar nu ken ik die heerlijkheid.

PERINO.

Nu zie ik hoe schoon je bent.

MIRA.

Ja, dat ben ik. Hoor, Perino, het is laat, het is geen tijd om veel te spreken, maar dit moet ik zeggen omdat ik voor mijzelf niet rechtvaardig ben geweest. Ik dacht dat ik altijd hard was tot aan dien eenen dag op de Piazza, maar de grootheid die ik voel is altijd hier geweest van het allereerste dat ik mij herinner. Het zal mijn moeder geweest zijn, misschien ook was 't een ander. Het was een warme dag, ik denk een morgen, omdat ik die zachtheid enkel van den morgen ken; ik zat op het gras, boven mij waren twee oogen en daarboven de hemel. Die oogen wilde ik hebben en wat daar in de hoogte was, en ik schreide; toen nam een hand mij op en ik hield iets vast, ik weet niet meer wat, zooals ik jou hand in de mijne heb. En later bij het leeren, of wanneer ik voor het venster zat, of soms ook in de drukte van de straat, kwam die warmte over mij, kwam de zon naar binnen en het was of ik alles, alles kuste. Dat was geluk, dan had ik alles aan mijn borst. Ja, zoo is het, omdat ik dat zoo vroeg al kende had ik niet één mensch lief. Ik wilde alles, ik was geen vrouw.

PERINO.

Ik heb geen andere gezien.

MIRA.

Ik ben 't geworden, ja, ik moest toch eenmaal zijn wat een vrouw is. Vroeger begeerde ik en mijn handen bleven leeg, maar van dien dag op de Piazza voelde ik hoe ik grooter en voller werd. Je bent een man, je weet dat niet. Nu kan ik een goede moeder zijn.

PERINO.

Het is laat.

MIRA.

Het is nacht. Je hadt morgen moeten komen.

PERINO.

Waarom?

MIRA.

Waarom ben je gekomen?

PERINO.

Ik kan niet buiten mijn stad, ik kom als een verrader.

MIRA.

Ga terug, wacht, morgen zal zij voor je open zijn. Rossi zendt den vrijbrief en ik ga heen.

PERINO.
Heb je dien voor mij gekocht?

MIRA.
Een mensch geeft niets zonder iets te nemen. Ik krijg de stad voor jou, het leven voor Serafina.

PERINO.
Ik kan niet buiten mijn stad en mijn hart moet zijn waar ik niet wil. Waarom heb je dat gedaan?

MIRA.
Omdat ik van mijn leven redden wilde wat ik kon.

PERINO.
Dwaas. Heb je niet gezien, toen je verbannen werdt, dat ik gedwongen was te komen? toen je heenging, dat je terug moest keeren? zie je niet dat ons lot mij hier gebracht heeft, trouweloos als ik ben? Verzinsel is het wat je van je leven redden wilt. Mij wil je, mij heb je geroepen.

MIRA.
Ja. Verzinsel is het. Ja, maak mij weer die ik ben.

PERINO.
Je hebt te lang gespeeld. De liefde waar je van sprak, het geluk, al de goedheid van de wereld was een spel voor je. Nu ben je een vrouw, te laat, omdat je hebt gespeeld, maar eenschoone vrouw, die schoon haar deel zal dragen.

MIRA.
Niet te laat, nu deze dag er is.

PERINO.
Ik ben een man die deed wat een man behoort te doen. Mijn stad, mijn stad Firenze had ik lief zóó als alleen een man verstaat; ik wilde heerschen, omdat ik wilde dat het leven hier goed zou zijn; ik wilde wat mijn plicht is, werk, iederen dag, werk, jaren lang, en zonen later om mijn werk te doen, hier in mijn stad, met de menschen van mijn stad. Het is niet je wil die het belette, het is ook mijn zwakheid niet, want ik ben sterk, maar jij zelf, wat je het vuur noemt, de begeerte. Wat is er in een vrouwenhart dat lafaards van ons maakt? Laf, te laf. Wat baatte dan mijn strijd, mijn woede en mijn hardheid, wat baatte het of ik schreeuwde: laat mij, ga weg van mij! De zekerheid hield mij vast, het weten dat ik moest - dat ik moest wat ik nu heb. Maar ik ben gekomen.

MIRA.
Dit leven is niets meer waard.

PERINO.
Een moeder zul je zijn, maar hier niet en met mij alleen.

MIRA.

Doe het, wij kunnen niet meer wachten.

PERINO.

Ik wil je zien met mijn oogen. Zie mij aan. Mira, je bent lichter dan ik dacht, je oogen en je haar. Ik wacht nog omdat ik weten wil hoe schoon dit lichaam is. Toch zal ik het liefste woord van mijn hart niet zeggen, omdat ik niet wil.

Mira.
Dat is het raadsel waarom je moet.

Perino.
Ja, vrouw, je zult het eenmaal weten, maar deze ooren zullen het niet hooren. Doe dien doek af, ik wil zien hoe ik geslagen heb, eerder kan ik niet.

Mira.
Het is niet schoon.

Perino.
Die wond is het heilig teeken van wat verloren is.

Mira.
Ons leven komt, kus mij waar ik je voel.

Perino.
Ik heb gestreden, hoe kan ik meer?

Mira.
Kus mij. Je bent eeuwig hier, je kunt niet van mij weg. Kus mij.

Perino.
Eenmaal de warmte van je mond.

Mira.
Kom.

Perino.
Ik heb je lief. Nu heb ik het gezegd.

Mira.
Laat mij het zeggen: ik heb je lief.

Hij doorsteekt haar.

Perino.
Ik heb je lief. De wereld is voorbij.

X. Perino, Cintia, Ciprian, Dino, Valdarno, Rossi, Serafina, Montalto.

Cintia komt.

Cintia.
Madonna. Gij, heer? O, Madonna! O! O!

Ciprian en Dino komen.

Ciprian.
Schoone vrouw, dit is uw hoogste schoonheid.

Cintia.
O, waarom worden wij geboren!

Ciprian.
Zij heeft het ons geleerd. Zij was een vrouw die alles heeft gehad.

Dino.
Madonna! De hel voor wie het heeft gedaan.

Ciprian.
Laat, domkop, zij wil het niet. Ligt zij hier om kwaad te wekken?

Dino.
Ik zal haar nooit weerzien, het kwaad moet uit mijn handen.

Ciprian.
Dan sta ik hier: zij wil het niet, ik wil het niet.

Cintia.
O liefste, waar is je stem?

Dino.
't Is scherp, laat mij, ik zie niet waar ik sla.

Ciprian.
Sla toe.

Cintia.
Help! Help! Niet meer!

Valdarno en Rossi komen.

VALDARNO.
Wat is het geraas?

CINTIA.
Help ons! Hier is madonna.

VALDARNO.
Een ongeluk? Wat is er? Mira! Vermoord!

CINTIA.
Je zou zoo gauw genezen.

VALDARNO.
Ik zal het je betalen.

DINO.
Niet ik, zot, laat los. Daar staat hij.

VALDARNO.
Heb jij mij haar ontroofd? O dief!

CIPRIAN.
Stil, heer, zij hoort u nog.

VALDARNO.
Dan zal zij hooren hoe hij schreeuwt.

ROSSI.
Op uw jaren kan men missen. Dit is mijn recht. En wie voor haar valt zal niet onedel vallen. Verdedig u.

PERINO.
Waartegen?

ROSSI.
Tegen uw lot.

PERINO.
Dat heb ik gedaan.

ROSSI.
Verdedig u.

PERINO.
Anders slaat ge niet?

ROSSI.
Ik sla geen weerloos mensch.

PERINO.
Kom.

Zij vechten. Perino valt.

VALDARNO.
Hij heeft zijn loon. Mijn dochter, o, wat blijft er van mijn leven over?

CIPRIAN.
Hij heeft zijn loon, als ge het zoo noemen wilt. Het wachten was niet lang.

VALDARNO.
En wie is deze?

DINO.
Heer Borso, wij vonden hem getroffen in den tuin.

ROSSI.
Roep heer Montalto, in mijn kamer.

Dino gaat.

VALDARNO.
Hij wist dat er vergelding is.

Serafina komt.

SERAFINA.
Zijn hier zooveel menschen? Waar is madonna Mira? Zij zou het mij aanstonds zeggen.

CIPRIAN.
Gij komt te laat.

SERAFINA.
Mira? Ik wist het, je oogen waren zoo licht omdat je zag waar wij moeten gaan. Maar ik heb je altijd geloofd, je zei: hij komt, en daarom wachtte ik. Is hij hier?

CIPRIAN.
Ik bid dat gij het schoonste ziet.

SERAFINA.
Ja, ik zie het. Nu kan ik het niet meer doen. Je hadt het kunnen zeggen, Perino, ik ben geen kind meer

na al die jaren. Je hebt mij niet gegroet. Maar ik ben gerust, want ik weet wat zij kan doen. Zij heeft den weg gewezen, zij zal je brengen. Voor mij is het lente, zoo zacht of ik geen kleeren hoef te dragen.

Montalto en Dino komen.

ROSSI.
Vergeef mij wat ik zeg. Uw zoon werd hier gevonden. Gij weet waar gij de hand moet zoeken die dit deed.

MONTALTO.
Mijn zoon. Mijn zoon. O dat ik je lachen zie.

SERAFINA.
Het moet een schoone weg zijn, schooner dan alle wegen van Firenze.

VALDARNO.
Geen oog ziet nu dit merk, mijn kind.

MONTALTO.
Dochter, zullen wij daar komen?

SERAFINA.
Dat willen alle menschen.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Gestalten

Rhodopis

Wanneer de dag niet meer kan storen,
Wacht mij een gast, een uitverkoren,
Menigen nacht een nieuw gezicht,
Glimlachende in het witte licht,
Onder de kroon der sykomoren.

Mijn minnaars zijn zeer zoet ter tale;
Zoo breidt de gloed der manestralen
Schijnsels van zilver op den Nijl,
Als mij hun dichterlijke stijl
Vaak in een glans van lof doet pralen.

Zij fluistren: zie den lotos drijven
En op zijn blaadren zweven blijven;
Gelijk geen sterfling 't heeft gezegd
Wat in zijn kelk wordt blootgelegd,
Kan niets uw lieflijkheid beschrijven.

Of ook -: mijn kind, die rood bemorsten,
Wijnoogsters, denk hoe trots zij torsten
En tilden aan hun rijpen last,
In volle korven opgetast,
Zoo rust mijn hand onder Uw borsten.

Ik peins, waartoe die wuft gesproken
Woorden als bloemetjes gebroken,
Voor wie al 't bloed in bloesem staat,
En leliën uit zuiverst zaad
In 't hof haars harten zijn ontloken?

Want, weet, ik zag mijn heer, den koning,
Uitrijden van zijn hooge woning,
De wind der wielen wekte een wolk,
Waarin ik, knielende onder 't volk,
Mijn armen kruiste in eerbetooning.

En sedert klaag ik, god-geplaagde,
Als Isis om Osiris klaagde,
In twijfel of dat bliksmend oog
Verwijlde waar ik nederboog,
En of mijn deemoed hem behaagde.

Zijn wagen komt mijn droom instuiven,
De mantel zwaait, de pluimen wuiven,
En ik, die nimmer naadren dorst,
Bid in gedachte: buk U, vorst,
Pluk gij mijn lotos, oogst mijn druiven.

Faunus

De nimfen spotten met mijn puntige ooren,
Mijn baard vol bijen als een honigraat,
Doch ijlings vluchten zij, wanneer een horen
Of bokkepoot mijn hinderlaag verraadt.

Ik had hen eens zoo lief die luchtge geesten
En, zelf een god van broeiïng, groei en bloei,
Voerde ik den reidans bij de lentefeesten,
Tot stof en stuifmeel stove' om ons gestoei.

Nu doe ik beter van dit spel te zwijgen,
Want mijn verlangens gaan van heimwee zwaar,
Sinds ik dien vogel eens omhoog zag stijgen,
Zeus' stormwind, zijn ontzachlijke adelaar.

Ik kan zijn koenen opsprong niet vergeten,
En hoe zijn vlucht, eerst log en nevel-grauw,
Allengs een stip werd in het ongemeten,
Het vormloos en verlossend hemelblauw.

Waar ik een leger spreid van wilde rozen,
Belet een heete wensch mij dat ik rust;
Koel ik mijn dorst met frissche boschframbozen,
Dan voel ik dat die lessching mij niet lust,

En vaak, des middags, als de drachtige aarde
Haar gistend sap in stam en stengel stuwt,
Terwijl mijn ziel van 't eigen ruig behaarde
En tot een dier vernederd lichaam gruwt,

Fluister ik peinzend: zou voorbij de wolken
Een wereld wezen, die van 't beest bevrijdt,
En zou Zeus' vogel reizen tot de volken
Wier staatsie door een tuin van sterren schrijdt?

Daphnis

Ik won in den wedzang van Battos, mijn makker,
Dit drinkvat, besneden door kundige hand;
Want, zie, langs zijn welving bewerkt men den akker,
En trosrijke ranken omslingren den rand.

Ik zong zoo gelukkig, zoo zuiver en zeker,
Dat spraakloos verrukken den luistrenden bond;
Een knaap, wien het dorstte, vergat zelfs den beker
En bracht hem, geheven, niet eens aan den mond.

Maar dat ik een lied vond, verblijdend en lavend,
Dit dank ik het fluitspel van 't mijmrend heelal,
Den tonen der velden, den klank van den avend,
Hun zacht begeleiden, hun rijzend geschal.

En dàarom ook dreef ik mijn blatende geiten
Bijeen op de melkplaats, de tochtvrije bocht,
En vulde, als om fluks van een taak mij te kwijten,
Volijvrig het drinkvat met sneeuw-vlokkig vocht.

Dan droeg ik mijn schat met voorzichtige schreden
Langs het stijgende pad naar de heilige grot,
Wier schemer bereid maakt tot vrome gebeden,
Wier stilte de stem doet verstaan van een god.

Nu wijd ik hier, vader, den gever zijn gave:
Mijn prijs, dien de druif siert en 't ploegende span;
Dat zijn schoonheid U roere, en zijn volheid U lave,
Dit wensch ik U, ziel van mijn zangen, o Pan.

Rebekka

Kalm keerde de avond in tot het gebed;
Langs veld en weg bleef geen gerucht te hooren,
Alleen, bijwijlen, neeg het rijpe koren,
Als onder 't wicht van een onzichtbren tred.

Ik nam mijn kruik gevuld uit de fontein,
En tilde haar behoedzaam op den schouder;
Mijn warme wang werd door haar koelte kouder;
Van drinken droomde ik, doch mijn dorst was rein.

Geen hand had ooit mijn boezem aangeroerd,
Geen droppel wijn vloeide in mijn helder water;
Ook had ik met mijzelvë over later
Nimmer een heimelijk gesprek gevoerd.

Ik wilde heengaan, maar een vreemde man
Rees groot en donker voor den gloed des hemels,
Rondom hem knielden vredig zijn tien kemels;
Hij zeide: o vrouwe, kom en nijg Uw kan.

Ik bracht het aarden vat hem aan den mond
En vraagde: heer, zal ik Uw dieren drenken?
Maar eer ik nog hun drinkbak vol kon schenken,
Ontwaarde ik dat een engel naast ons stond.

Dan, Izak, leidde Uw knecht mij 't goud sieràad
Om 't voorhoofd en de ringen aan mijn handen,
Het laatste licht deed de edelsteenen branden,
Mijn aangezicht blonk als de dageraad;

Maar niet voor U, gij waart hier ver vandaan
En wachtte Uw jonge bruid in Abrams' tente;
Want toen Uw dienaar uittrok werd het lente,
Toen ik zijn kemels drenkte wiegde 't graan.

En toch was ik bereid vriend en verwant
't Leed aan te doen dat zij hun lievling misten,
Immers ik wist: met God viel niet te twisten
Onder de vleuglen van zijn afgezant,

Den seraf, die zijn smetteloos gewaad
Liet schuilgaan in de schaduw van de palmen,
En in wiens mantel ik een bundel halmen
Zich buigen zag van een doorluchtig zaad.

Broeder Juniperus

Onder de lommerrijke heesters,
Genesteld in het koele kruid,
Hoor ik van ver de stem mijns meesters,
Franciscus' roerend rein geluid.

Op stilte en windvlaag aangedragen,
Ruischt zij uit gindsche woudkapel,
In stijgend juichen, snikkend klagen,
Als murmelde een verborgen wel.

Zoo straks de dienst zal zijn gëeindigd,
Wandlen de broeders mij voorbij,
De geest bevrijd, de ziel gereinigd,
Geuren van wierook in hun pij.

Dan lachen zij, mij hier te ontdekken,
En goedig plaagt hun gulle spot:
Juniperus, kan niets U wekken,
Juniperus, versliept gij God?

Wat zal ik tot de schertsers zeggen,
Ik, dagdief op mijn bed van thijm,
Om 't al naar waarheid uit te leggen
En toch te hoeden het geheim:

Hoe om mij heen de dorenstruiken
Zich vlochten tot een kroon van smart,
Wijl in hun kelken leek te ontluiken
De beker van een bloedend hart;

Hoe diep in 't groen een vogel meldde
De maar, die de eeuwen heeft bekoord,
En zijn gezang de letter spelde
Van 't troostende evangeliewoord;

Hoe in een schoof van zonnestralen,
Ontzegen aan het looverdak,
De heiland zelf kwam nederdalen
En naar mij toeneeg, tot mij sprak.

Franciscus mag dan schoon verklaren
De leer, het lijden en den dood:
Ik schik mij, luistrend naar de blaren,
Wel liever in Gods eigen schoot.

AART VAN DER LEEUW.

Wereldgeboorte.

Vraag naar de ziekte niet,
Honger niet,
Winter niet!
Ziekte is eigene plaag, en vergeten!
't Lijf loopt het stormend gebeuren te eten,
Warmt zich aan gloed, die ontsteekt àl 't gebied!

Luchten gaan stil voorbij,
Stad voorbij,
Veld voorbij.
Luchten bestaan niet, voor menschen die draven
Om in den akker des tijds te gaan graven,
Staanden en starenden dringend opzij!

Geen, die zijn leven telt,
Medetelt,
Even telt!
Muren van eigen beleid zijn gevallen:
Wat er gebeurt, dat gebeurt voor ons allen!
Ga erin voort, of verga in 't geweld!

God, die zóó toekomst maakt,
Zeker maakt,
Beter maakt,
Wat kunnen wij van Uw daden begrijpen?
O, houd ons rein, en erbarmend doe rijpen
Rust, vóór de ziél door Uw vlam wordt geraakt!

12-11-'18.
S. PINKHOF.

Opvoedend volksrecht.

II.
Zuster-landen.

Het ware voor Nederlanders van weinig belang te weten hoe het helvetische referendum werkt, indien er niet zulk een treffende overeenkomst bestond tusschen ons volk en het zwitsersche. Overeenkomst te opmerkelijker bij zóó groot verschil in bodemgesteldheid en ligging. Ons laag land: een soort uithoek, doch door de zee grenzend aan heel de wereld; Zwitserland: op een berg gelegen, aan alle kanten omringd door machtige naburen, doch zóózeer het middenpunt vormend van Europa, dat het wel eens diens draaischijf wordt genoemd.

Die groote overeenkomst blijkt niet slechts den Nederlander bij een langer verblijf aldaar, doch wordt bevestigd door de geschiedenis van beide volkeren. Inderdaad, evenknieën zijn Helvetische republiek en Geuniëerde provinciën; beide kunnen tijdperken aanwijzen waarin macht en aanzien geheel onevenredig waren aan de kleine afmetingen; beide helaas, hebben te treuren over lange tijden van inzinking en bederf. Maar aangezien de zuidelijke republiek véél ouder is, dekken zich niet de gelijksoortige tijdperken; zijn tegenover elkander verschoven. Zwitserland is ons voorgegaan op het pad der eere, ging eveneens vóór op den afdalenden weg. Heden ten dage is het ons weer vooruit (gelijk een oudere past); krachtiger

herleefde daar de zelfregeering. Want het zwitsersche referendum - daarvan eens zoo duidelijk teeken - moet men niet aanzien voor een kostelijk kleinood, eeuwenlang zorgvuldig bewaard en behoed! Voorzeker, met een vergrootglas rondspeurende, kan men wel in de middeneeuwen iets ontdekken dat er eenigzins op gelijkt; en wie zijne gymnasiale bagage niet verkwanselde, kan Tacitus opslaande, vernemen hoe bij de Germanen de oversten beslisten omtrent onderwerpen van minder gewicht, maar over hoofdzaken heel het volk, doch de zwitsersche geschiedenis leert onomstootelijk dat het referendum geheel modern is; dat het niet enkel op zwitsersche toestanden past, doch allerwege levensvatbaar is, zoodat er dan ook geen reden bestaat waarom dit instituut van zelfregeering niet in ons noorden ware in te voeren.

I.

In het algemeen wordt ten onzent de geschiedenis van Zwitserland slechts terloops behandeld. Wat heel jammer is. Want bij geen ander volk ter wereld kan men zóó goed nagaan hoe uit zéér kleine elementen van lieverlede een geheel ontstaat. Als door een mikroskoop, ziet men de kerncellen zich roeren, zwellen, splijten, elkander naderen; de vormlooze massa van lieverlede gestalte aannemen. Eindelijk is het lichaam geboren, met oogen, mond en vooral: zeer sterke knuisten! Wat kerels, die zwitsers te Sempach; waar hunne befaamde hellebaarden wegmaaiden den bloei van zuid-duitschen en oostenrijkschen adel; wat kerels, die zwitschers te Murten, duizende en duizende bourgondiërs dringend in het meer, waar ze jammerlijk omkwamen! En dit zijn maar een paar namen, mèt Granson, waar de overmoedige Karel zijn schat verloor, evenals bij Murten de eer, straks bij Nancy het leven. Hoevele andere slagvelden hebben niet de Alpenbewoners, ze drenkende men hun bloed, tot monumenten hunner onversaagdheid gemaakt!

Wat de zwitsers onderscheidde te land? Precies hetzelfde als wat onze janmaats zoo gevreesd maakte ter zee: ten top gedreven doodsverachting. Hoe enterden onze jongens met hunne lage vlugge bodems de trotsche logge galjoenen, hoe klauterden ze met het mes tusschen de tanden tegen het

hooge boord op, om dan - als een waterval - over de verschansing heen neer te ploffen op het dek, de onthutste vijanden op een hoop drijvende in het ruim, gelijk een schepershond de kudde! Evenzoo stormden in gedrongen gelederen de boerenzoons der oer-kantons met tweemans-lange lansen onvervaard op het paardevolk in, op de vuur en dood brakende kanonnen; alles tredend onder den voet. Hoor den grond daveren onder hun zwaar bespijkerde schoenen:

> Bumperlibum; Unruh das kumpt!
> Was tut uns, was tut uns
> Donner, blix, hagel? Heiahan, aberdran!

Begrijpelijk dat alle vorsten van Europa bogen als knipmessen voor wie op het slagveld beslisten over de viktorie, van wier goedvinden afhing wie zoude regeeren over de vlakte der Po, òf in Bourgondië, òf langs den Rijn. Geen soldijen te hoog om zulke lansknechten aan te werven: men kocht immers mèt hen de overwinning?[1)]

Totdat in den slag bij Marignano.... Van toen af (1515) taant hun roem; de zwitsers bleken niet onoverwinnelijk te zijn. De betoovering was verbroken, en de oorzaak van de nederlaag werkte na: oneenigheid, het niet langer betrachten van het gulden voorschrift *Concordia res parvae crescunt*, óók ten onzent niet in de harten geschreven en enkel op de munten gestempeld. Losser en losser werd de band der kantons, ieder zinnend slechts op klein, eigen voordeel. En toen scheurde de Hervorming Zwitserland in twee deelen - evenwichtige deelen, elkaars krachten geheel verlammend. Want niet zooals in Nederland, kon een machtiger partij de leiding op zich nemen, stuur geven aan de buitenlandsche staatkunde.

Breed bleef de barst gapen tusschen protestanten en katholieken; bloedige botsingen waren geenszins zeldzaam. Zelfs laat in de 19de eeuw was nog niet de vrede gesloten - men denke aan de Sonderbund. Eerst in de jongste jaren snoerden

1) Men stelle zich de toenmalige zwitsers niet voor als boerenpummels, plotseling van achter de ploeg gehaald. Ook de middeneeuwers wisten *preparedness* te schatten. Reeds eeuwen was het gewoonte dat de zwitsersche jongmans zich als soldaten verhuurden in Italië. Dáár leerden zij den krijgsdienst. Zij waren dus minstens evengoed geoefend als hunne tegenstanders; doch vochten thans niet - gelijk dezen - als huurbenden, maar voor eigen haard. En hoe stalen de Alpen de spieren!

gemeenschappelijke belangen en.... gemeenschappelijk gevaar den band steviger vast.

Zulks alles uit een te zetten ligt natuurlijk buiten het bestek van dit opstel. Doch let op het jaartal van den slag bij Marignan! Zwitserland's roem taande reeds, toen de onze nog niet eens in opkomst was; en weldra geraakte de Helvetische republiek deerlijk ten achter. Zelfs spreken de zwitsers liever niet over hetzelfde tijdperk dat ons onsterfelijk maakte! Geldzucht doodde de eerzucht. Een regentenheerschappij brak aan, waarbij vergeleken de nederlandsche kinderspel was. Veel geld kwam het land in. Frankrijk, Oostenrijk, de italiaansche potentaatjes, zelfs Spanje, van allerwege subsidieerde men de kantons, stopte daarenboven de toongevers in de steden en landschappen veel toe. Enkel ten einde te voorkomen dat de zwitsers partij zouden trekken voor den concurrent, verbieden zouden aan hunne jongelingen dienst te nemen in den vreemde. Hoe broodnoodig waren die huurbenden! Ook Nederland kon er niet buiten. - Van daar ten onzent nog zoovele zwitsersche namen.

In omkoopbaarheid gaven protestantsche en katholieke kantons elkander niets toe. Alleen Zürich vormde - eenigermate althans - een uitzondering. Zwingli's prediking tegen vreemd geld en uitheemschen dienst had indruk gemaakt. Ook namen hier de gilden deel aan de regeering, hielden de aristocraten in toom.

Wat eigenaardige gevolgen had de goudstroom uit den vreemde! Hoe minder burgers eenig kanton telde, over hoe minder hoofden de ingekomen gelden te verdeelen waren. Derhalve nieuwelingen het verwerven van het burgerschap zoo moeielijk mogelijk gemaakt! Zelfs de landelijke kantons hielden zich aan dezen regel. Glarus bijv. besloot tien jaren lang niemand op te nemen, ten einde de spoeling niet dunner te maken; Appenzell slechts twee nieuwelingen per jaar toe te laten; Nidwald verhoogde het te betalen burgergeld van vijfentwintig op duizend franken. In de steden was men nog moeielijker. Te Bern bestond ten slotte de bevolking voor deel uit opgezetenen, zonder eenig staatkundig recht; op wie dus ook niet neerdaalde den buitenlandschen gouden regen.

En nog heel wat bezwaarlijker dan burger te worden, viel het den burger om ambten en waardigheden te verwerven.

De regenten wilden niet gaarne hun deel zien verminderen. En er viel heel wat te bikken! Onze patriciërs konden behalve in eigen provincie, hoogstens hunne zoontjes onderbrengen in Staats-Brabant en Staats-Vlaanderen. Doch denk eens: heel Vaud (grooter dan Noordholland) behoorde aan Bern. Thurgau en de Tessin waren gemeenschappelijk eigendom van enkele der oudere kantons, die om beurten deze wingewesten bestuurden ten eigen bate. De Valtelina (thans aan Italië toegewezen) was eigendom der Graubunden. Hoog-Valais beval over Laag-Valais. En in het noorden overal brokken lands (sommige heel vette) welke bij toerbeurt werden geexploiteerd.

Vijftig baljuwschappen konden de Berners begeven. Hoe dan ook hunne dochters in trek waren! - *Barettli-töchter* werden deze genoemd naar het zonderlinge hoofddeksel (ietwat gelijkende op het huidige dienstmeiden-mutsje) dat hun vaders bij hooge gelegenheden droegen. Het kleine aanbod verhoogde den prijs. Slechts 243 families behoorden in Bern tot den regentenstand, en van deze konden slechts 68 tot de hoogste ambten opklimmen. (En vergeet hierbij niet dat Bern middellijk en onmiddellijk regeerde over een oppervlakte bijna gelijk aan half Nederland!) In Luzern (zoo groot ongeveer als de provincie Utrecht) was het aantal regenten tot 29 gedaald, bleef zulks jarenlang - nieuwe geslachten werden niet opgenomen. En genoegzaam overal gold als regel: dat eerst het derde geslacht van een nieuw burger eenig ambt, hoe klein ook, kon bekleeden.

Waar zoo de aristocratie (de zwitsersche regenten gaven zich - soeverein zijnde - *motu proprio* het adelspraedicaat) in den wieg reeds een burgemeesterbenoeming vond, gaf zij natuurlijk zich geenerlei moeite om het ambt te verdienen. De Bernsche jongelui waren dan ook spreekwoordelijk onwetend. Onwetendheid werkt spilzucht in de hand; deze geldnood. Alle ambten werden daarom verkocht aan de meestbiedenden; zelfs de rechterlijke. En om zich schadeloos te stellen, werden de burgers - vooral de buitenlui geknepen. Ook de proceslust werd aangemoedigd: het grootste deel der boete kwam den ambtenaren te goede. Vooral Tessin leed onder dit euvel. Locarno telde onder de nauwelijks duizend inwoners niet minder dan 33 advocaten!

Het platteland verloor alle zijne vrijheden. Het geringste verzet smoorde men in bloed. Er is heel wat gevochten! Wie thans reist door de liefelijke Entlebuch, kan zich moeilijk voorstellen hoe fel daar door de boeren gestreden werd tegen de Berner en Luzerner heeren (1653). Al hunne eeuwenoude rechten werden hun ten slotte ontnomen.

Zürich, het meest humane kanton wellicht, verbood niet slechts aan de landelijke bevolking eenige nijverheid uit te oefenen door welke de ambachtslieden in stad schade konden lijden (zoo iets herinneren zich ten onzent ook wel de Groninger ommelanden), maar de boerenzonen belette men den toegang tot hoogere studiën; zelfs van het predikambt werden zij uitgesloten!

En Bazel, dat in de plattelanders slechts menschenvee zag, overwoog in 1761 ernstig of men den boeren niet moest verbieden kaas te maken. Dan zou de boter goedkooper worden!

Zelfs het lijfeigenschap bestond nog in meerdere streken. Te Thurgau bijv. werden in het midden der 18de eeuw bij eene volkstelling 20.000 inboorlingen gevonden, die aan den grond verbonden waren. Eerst de omwenteling maakte aan dezen toestand een einde.

Daarbij: volkomen verwaarloozing van de belangen der gemeenschap: dijkages slecht onderhouden; verwilderde rivieren overal moerassen vormend; de zorg voor de groote verbindingswegen (behalve in Berner gebied) overgelaten aan het believen der kleine aanliggende gemeenten; zelfs over de meest belangrijke Alpenpassen slechts voet- en lastdierpaden!

Niet minder groot was de ellende in het godsdienstige. Gastvrij was men tegenover broeders in den geloove uit den vreemde. (De engelsche parlementsleden, die Karel I richtten, vluchten moesten na Richard Cromwell's aftreding, vonden een rustig levenseinde aan het Léman-meer, niettegenstaande het dreigen van Karel II). Maar wie van een andere overtuiging waren dan heeren regenten! *Ad majorem Dei gloriam* schroomden noch protestanten, noch katholieken andersdenkenden gevangen te zetten[1)], te verbannen, hunne

1) De Berners veroordeelden tot de galeien op het Léman-meer. (De zwitsersche admiraal is heusch geen Offenbach-sprookje; zelfs een beroemde fransche zeerob achtte dit ambt niet beneden zich. Een hollander: Maximiliaan Ivoy, in Geneefschen dienst, maakte in 1672 plannen voor zwitsersche oorlogsbodems, welke zich nog bevinden in het Berner archief.) De katholieke kantons zonden hunne slachtoffers naar de Venetiaansche galeien.

goederen verbeurd te verklaren, hen te brandmerken, te verbranden of te onthalzen. Servet is waarlijk niet de eenige martelaar; en geen partij heeft in dezen recht anderen den eersten steen te werpen.

Ergst van alles: de bedrukten vonden geen troost bij de geestelijkheid. Dominé's en pastoors hielden het gezag hoog. Zonneklaar werd uit teksten bewezen, dat de nauwelijks op het kussen geschoven regenten, bij Eeuwig raadsbesluit daar waren neergezet!

Geen wonder dan ook dat Goethe, verbaasd en geërgerd, op zijn Alpenreis uitriep: de zwitsersche vrijheid is een sprookje; staat op sterk water! Toch waren de heeren regenten bang dat ze niet pierdood was: veiligheidshalve verboden zij het drukken van eene geschiedenis der Republiek ‘omdat het ongeraden was de burgerij te herinneren aan vroegere voorrechten, niet meer passend in dezen (verlichten) tijd!’

Waarom dit alles verhaald? Om den lezer duidelijk te maken, dat indien heden ten dage meer dan elders, het volk in Zwitserland zich zelf bestuurt, zulks niet is *omdat*, maar *niettegenstaande* vroegere toestanden; toestanden waarbij vergeleken die onzer republiek paradijsachtig waren. Slechts in één opzicht gaven zwitsers en nederlanders elkaar niets toe: de Bondsdag was even besluiteloos als onze Staten-Generaal. Spottend schrijft een zwitsersch regent: ‘Indien onze Hoogmogenden moesten verklaren dat het dezen winter heeft gesneeuwd, geloof ik dat een dusdanig gewichtig besluit niet zoude genomen worden, alvorens minstens een twaalftal ruggespraken te hebben gehouden.’

En tòch is het dag geworden!

II.

In korte trekken is thans te schetsen de herleving van het zwitsersche volk en de invoering van het referendum. Maar vooraf is deze vraag te beantwoorden: Hoe werd een zoo wild volk zóó tam? Men kent het gezegde: *quand le bâti-*

ment va, *tout va*. Dat is een echt fransch, parijsch gezegde. Doch waar de landbouwende bevolking overweegt, geldt een andere regel: gaat het den boer goed, dan floreert de stad. En het ging de zwitsersche plattelanders in de 18e eeuw zéér naar wensch. Hoe geknecht ook staatkundig, welvaart stemde de boeren vredig: in den vollen melkemmer weerspiegelt zich alles blank!

In de toenmaals zeer kleine steden, (geen telde meer dan 20.000 inwoners; de meesten bleven verre beneden de tienduizend) deelden de staatkundig onmondigen: winkeliers en ambachtlieden, in der boeren-welvaart. Alles dommelde rustig voort: eerst als de maag gaat krieuwen, springt men te bedde uit!

Daarenboven ontbrak het jonge, roerige element, dat niet als de ouderen van dagen, *virtutem post nummos* stelt. Wie lust had te zwerven (en welken zwitser is dat niet ingeboren?) nam dienst bij den buitenlander. Tegen het midden der 18de eeuw bevonden zich bijv. niet minder dan 60.000 Alpenzonen in vreemde legers. En zulks op eene bevolking van weinig meer dan één millioen! Kwamen de jongelingen als grijsaard terug in de *Heimat* (nooit vergeten; zóózeer geliefd, dat het op zware straf verboden was in de fransche regimenten de *Ranz des vaches* te doen hooren: het *Heimweh* werd dan te machtig!) dan wilde de oud-gediende rustig genieten van het meegebrachte, en brak zich niet het hoofd met politieke bespiegelingen.

Zwitserland ware dan ook nooit wakker geworden, indien niet in 1798 (merk op hoeveel later dan ten onzent!) de fransche nabuur onzacht had aangeklopt. De Berner schatkist, welgevuld, kon zóó goed te pas komen; o.a. voor de Egyptische onderneming! En wrakker nog dan de ommuring van Jericho, bleek het zwitsersche staatsgebouw. Reeds door den dreun der naderende regimenten viel het in puin. Verweer was dan ook niet mogelijk. Op militaire uitgaven was te veel bezuinigd; ieder kanton slechts op eigen behoud bedacht. Gevoel van samenhoorigheid bestond niet meer. Evenals nu in Rusland, vormden zich dadelijk bij het uiteenspatten kleine republiekjes, die zich haastten een eigen vlag uit te denken en zich door eigen douane af te zonderen. Eendagsvlinders; door de franschen onmiddellijk doodgeknepen.

Want evenals Nederland werd Helvetië tot wingewest. Slechts met dit onderscheid, dat terwijl Napoleon onze glorieuze republiek tot koninkrijk verlaagde, hij te vol eerbied was voor de oude zwitsersche triomfen (hij haastte zich het slagveld bij Murten te bezoeken) om den oostelijken nabuur diens eere te ontnemen. Maar inderdaad ging het den zwitsers even slecht als ons.

Toch bleken zij hardleersch. Na den val van den keizer trachtten de oude regenten zooveel mogelijk den vroegeren toestand te herstellen. Heelemaal gelukte dit niet. De fransche revolutie werkte na. Langzaam, heel langzaam werd het volk wakker. Hilty beschouwt dan ook het tijdvak 1815-1848 niet als een van wedergeboorte, doch als een herrijzen uit zware ziekte. Niet het geheele volk kreeg deel aan de regeering; het was de bloeitijd van den middenstand en de gezeten burgerij, evenals in Frankrijk, Engeland en ten onzent. Eerst toen de vreemde legers geen zwitsers meer opnamen, de jongelingen dus in eigen land een werkkring moesten zoeken, naast het boerenbedrijf zich kon ontwikkelen de nijverheid - vloek en zegen der moderne maatschappij - kwam eindelijk het geheele volk tot zijn recht.

Het was niet louter toeval dat de eerste vrijzinnige hervormingen werden ingevoerd in een nieuwbakken kanton: St. Gallen, gevormd uit allerlei brokken; half katholiek, half protestantsch; zonder overleveringen en vooroordeelen. Onder den indruk der fransche Julie-omwenteling, werd hier het volksveto ingesteld (1831). Wel op ietwat onbeholpen wijze; doch in alle geval, het was een begin. Bazel-land volgde in 1832, Valais in 1839, Luzern in 1841. Te Zürich mislukte een poging daartoe in 1842.

Niet dat de kantons het recht van veto invoerden, was van zoo groote beteekenis, dan wel dat zulks het volk zich rekenschap deed geven hoeveel nog ontbrak aan het zelfbestuur. Weldra dan ook werd aangedrongen op het recht van referendum en van initiatief. - In alemanisch Zwitserland vertaalt men dit laatste door *Vorschlagrecht des Volks*, en niets verhindert dergelijke benamingen ook te verdietschen.[1)]

1) De volgende poging hiertoe neme men voor lief. Referendums onderscheidt men in obligatorische en facultatieve. Het *obligatorische referendum* treedt steeds vanzelf in werking, zoodra een wet of besluit, waarop het toepasselijk is, door het parlement (of den gemeenteraad) is aangenomen. - Want eerst na de volksbeslissing kan tot uitvoering worden overgegaan. - Men kan derhalve dit soort referendum vertalen door *verplichte volksraadpleging* (Een taalvitter zal misschien opmerken, dat 'raadplegen' niet altijd in zich sluit: raad opvolgen. Maar hier is geen twijfel mogelijk; het volk is soeverein; de regeering nadert dus het volk als een mindere zijn chef; heeft de chef raad gegeven, dan is voor goed uitgesloten, dat de mindere een eigen weg inslaat).
Een zeer gewichtig onderdeel van het obligatorische referendum is het *finanz-referendum*. In vele kantons en gemeenten nl. is voorgeschreven dat alle aanzienlijke uitgaven - hetzij jaarlijksche, hetzij uitgaven voor eens - als deze bepaalde bedragen overschrijden, aan volksgoedkeuring moeten worden onderworpen. Dit soort referendums zoude men dus in het nederlandsch kunnen noemen: volksraadpleging omtrent groote uitgaven; doch korter: *finantieele volksraadpleging*. (In sommige kantons werd zelfs eenigen tijd de *geheele* begrooting onderworpen aan de volksbeslissing. Doch dit is afgeschaft als onpraktisch; te meer omdat de geregeld daarop voorkomende posten toch steunen op wetten en besluiten, reeds vroeger aan de volksbeslissing onderworpen).
Het *facultatieve referendum* is het recht van (een bepaald aantal) burgers om van de regeering te eischen, dat deze een volksstemming uitschrijft omtrent wetten of besluiten, door het wetgevend lichaam aangenomen. Dit kan men vertalen door vorderbare volksraadpleging, maar korter door (volks)-*aanvraagrecht*.
Nu blijft nog over te vertalen het jongste volksrecht: het *initiatief*. Het initiatief is het recht van (een bepaald aantal) burgers om bij den wetgever een voorstel in te dienen, dat niet alleen

Het veto-recht was eene naäping der franschen. Wie herinnert zich niet *le Roi-veto?* Doch voor de volksraadpleging (voortaan zullen in dit opstel bij voorkeur nederlandsche benamingen gebezigd worden) is in Noord-Amerika de peetvader te zoeken. Evengoed echter kan men dit

door hem moet worden behandeld, doch ten slotte aan de volksbeslissing onderworpen. Men kan het dus vertalen door (volks)*voorstelrecht*.
De burgers kunnen òf het voorstel indienen in den vorm van een denkbeeld of schets (*Anregung*), òf als een in de puntjes uitgewerkt ontwerp *(ausgearbeiteter Entwurf)* Het wetgevend lichaam kan naar believen de schets al dan niet uitwerken; mag zelfs een tegenvoorstel ontwerpen; doch in alle geval moet omtrent schets, uitgewerkte schets, ontwerp der burgers of tegenvoorstel, het volk geraadpleegd worden. Indien enkel over een schets is te beslissen en het volk deze goedkeurt, *moet* de wetgever die schets uitwerken; daarna onderwerpen aan de eind-goedkeuring van het volk. (Goedkeuren is hier gelijkbeteekenend met bekrachtigen; immers het volk is soeverein.) - Ook sommige besturen hebben het voorstelrecht, doch dit is een onderdeel van minder beteekenis.

recht beschouwen als geboren uit zwitsersche toestanden.

Een bewijs daarvoor leveren bijv. Uri en Zug. Bij het instellen der volksraadpleging (1844) schaften deze kantons af de *Landesgemeinde*: de aloude volksvergadering, waarop eenmaal 's jaars de samengestroomde burgers gemeenschappelijk beslisten door handopsteken over alle aangelegenheden van het kanton. Doch in alle geval was het geenszins een geleidelijke overgang uit de regenten-overheersching, toen in het tijdperk 1860-1870 (vooral 1869 was in dezen vruchtbaar!) zoovele kantons de volksraadpleging invoerden, daaronder Zürich en Bern[1].

Enkele bleven achter, daaronder - ietwat wonderlijk - het roerige Genève (waar eerst in 1879 het voorstelrecht werd ingevoerd) en het niet minder roerige Ticino (dat hiertoe overging in 1883). Dat ten slotte alleen alles bij het oude lieten Appenzell-Innerrhoden en Fribourg, werd reeds vroeger aangestipt. Wel te begrijpen - zult gij zeggen: dit zijn immers zuiver katholieke kantons, en die houden niet van nieuwigheden! Gij vergist u echter: het katholicisme staat er heelemaal buiten. Dat bewijzen de overige acht katholieke kantons en de beide met gemengde bevolking, waar de katholieken in de meerderheid zijn, en wèl het volk beslist! Doch Fribourg en Appenzell i. Rh. zijn zéér aristocratisch. Naar Fribourg verhuisden indertijd de Lausanner bisschop met zijne geestelijken, alsmede de katholieke adel van Vaud, toen deze landstreek protestantsch werd. En zij zijn er voor goed gebleven; evenals de katholieke oer-Amsterdammers nu nog huizen op de kasteelen in pruissisch-Gelderland, waarheen zij vertrokken toen de stad ‘omging’.

III.

Meen echter niet dat het volk zonder strijd zijne rechten verwierf! Integendeel, met hand en tand verdedigden zich de regeerende klassen in hare laatste bolwerken: de parlementen. En wie argumenten voor of tegen het referendum zoekt, heeft slechts de beraadslagingen op te slaan, welke aan de invoering voorafgingen. Politici behoeven zich heusch de

1) Om den lezer geen overlast aan te doen, wordt hier niet op kleine verschillen gewezen; enkel in groote trekken geschetst.

hersens niet te pijnigen; al wat men kan uitdenken '*hat schon die Vorwelt sich gedacht!*'

Aartsvaderlijk bezorgd waren de parlementariërs: 'Ons volk is niet rijp voor zoo iets. Alleen wij, vergrijsd in het staatsbestuur, kunnen oordeelen wat goed is voor het gemeenebest'.

Welk vader - werd geantwoord - zou ooit zijn zoon meerderjarig achten, indien niet de wet een leeftijdsgrens stelde voor het voogdijschap? Gij, volksopvoeders, veroordeelt u zelven door te verklaren nog niet uwe leerlingen wegwijs te hebben gemaakt in al die eeuwen, welke gij op het kussen zat! Dat bewijst hoe noodig is uw heengaan. Hoe leert men zwemmen? Op het land of in het water? Na enkele vooroefeningen en even aan den hengel: frisch kopje onder!

'Maar toen het volk ons koos - merkten de kamerleden op - kon het dan toch geacht worden te weten wat het deed. Schonk ons zijn vertrouwen. Als wij zulks niet langer waardig zijn; welnu, het kieze anderen!'

Zeker kan het volk anderen kiezen - luidde de tegenwerping - maar in den tusschentijd kunt gij veel bederven. Daarenboven, eerlijk opgebiecht: *Hoe* wordt gij aangewezen? Zonder persoonlijk te worden, en u te vragen of gij u zelf tot de wijste, knapste, meest ervaren vaderlanders rekent: op welk een vaag program wordt gij gekozen; een program zóó lang, dat wie aan 't einde komt, het begin is vergeten. Vol met goede raadgevingen voor de politieke reis. Maar evenals bij alle lange reizen: het eenige wat men werkelijk, zeer stellig kan verwachten, kan voorzien, is: het *onvoorziene!* Dan laat het program in den steek. - En kiest u inderdaad het volk, het geheele volk? Of slechts een brokstuk van een brokstuk? Een onder-onsje van kiesvereenigingen; nog kleiner: enkele kopstukken uit de besturen, misschien - zooals in Amerika - wijst een partijleider de partij den weg. En hoevelen gaan niet ter stembus, geenszins ter uwe wille, doch alleen omdat - stemmen zij u niet - een ander op 't kussen wordt geholpen, die ze nog minder gaarne er op zien. Men kiest dus als tusschen twee kwaden: het minste! - En met u afrekening houden bij de herkiezing? Wien staan aan het einde van een veeljarig zittingstijdperk nog alle tekortkomingen voor den

geest? Kennen wij ook niet die parlementaire truc: heel op het laatst nog zooveel mogelijk wetsontwerpen er door te halen, welke den kiezers welgevallig kunnen zijn, zoodat deze denken zullen: Eind goed, alles goed! Het is een onbegonnen werk een veeljarige zittingsperiode uit te pluizen. Zelfs bij de jaarrekening van een leverancier herinnert zich het slachtoffer niet meer de eerste posten. Daarom verlangen wij in onzen snel levenden tijd *maand*rekeningen; anders is contrôle ondoenlijk. Slaapt men niet het rustigst in hotels, waar men iederen morgen de nota van den vorigen dag ontvangt? De volksraadpleging nu is zulk een dagrekening; dàt is de practische moderne contrôle!

'Ja, maar' - wordt aarzelend aangevoerd - 'denkt gij dat bij zulk een aan banden leggen, nog werkelijk knappe en geschikte personen genegen zullen zijn een kamer- of gemeenteraadscandidatuur te aanvaarden? Iemand waar wat in zit, laat zich niet als een kleine jongen aan de hand leiden.'

Een tegen-argument hiervoor te zoeken, is overbodig. *De ervaring heeft gesproken*. Nergens waar het volk wordt geraadpleegd, is de candidatenlijst kleiner geworden, het peil der vertegenwoordiging gedaald. En evenmin zoekt men te vergeefs naar ministers!

Daarenboven; gedeelde smart is halve smart. Een persoonlijke motie van afkeuring wordt gevoeld; doch de blaam welke een heele meerderheid treft, deert niemand in het bijzonder. Ook zijn de kamerleden zich wel bewust, dat de meeste wetten niet op heel mooie wijze tot stand komen, het gevolg zijn van een *compromis*, dikwijls van een voor alle deelnemers zeer *compromitteerend* compromis. Zoo licht wordt in de oververhitte kameratmosfeer iets goed bevonden, dat bij kalmer overweging toch blijkt niet in den haak te zijn. Het volk nu, dat den strijd, het gekonkel niet mede maakte, rustig bleef, zal nuchter oordeelen. Niet enkel doet uitspraak dan het hoofd, het verstand, maar in die stilte òòk: het *geweten*. Geen valsche schaamte noodzaakt alsdan iets goed te keuren, wat men in zijn hart afkeurt. Ook beslissen mede de stillen in den lande, die zich bij gewone verkiezingen niet doen hooren, die zich aan geenerlei partij willen aansluiten, aangezien immers iedere partij is: *partijdig!*

Nu het noodschot! 'Hoe kan een eenvoudig burgerman

ingewikkelde wetten beoordeelen?' Hilty antwoordt hierop terecht: *Wetten mogen niet ingewikkeld zijn*. Wie kan anders eischen dat het volk die naleeft? Glashelder moeten moderne wetten zijn, zonder stadhuiswoorden en advocaten-doolhoven. De wetgever veronderstelt dat ieder de wetten des lands kent. *Doch leert men de burgerij die wetten kennen?* Hoe weet de wetgever dat deze zijne verordeningen begrijpt? De burger kan alleen wegwijs worden door hem die in handen te geven. Zulks nu geschiedt bij het referendum. Vooraf ontvangt elk stemgerechtigde een afdruk van de wet, welke te onderzoeken is. En alleen op die wijze wordt een belachelijke veronderstelling tot werkelijkheid.

In Zwitserland is dan ook de weerzin tegen de volksraadpleging gesmolten als sneeuw in de zon. De felste tegenstanders waren dan ook minder personen van een bepaalde richting of geloof: zoowel liberalen als conservatieven, rechtschen en linkschen hebben allen op hunne beurt getracht de invoering te beletten, *wanneer zij de meerderheid hadden en vreesden hun monopolie te verliezen*. Nu het eenmaal overal is ingevoerd, zijn de klachten verstomd. De parlementaire atmosfeer is door het referendum gezuiverd, gelijk Curti opmerkt, die zoo lange jaren zelf lid was van kantonalen raad en bondsparlement.

> Sind doch die Räte (daaronder verstaat hij kantonale- en bondsparlementen) nur zu sehr geneigt, wo sie eigenmächtig handeln können, zu einem besonderen Stände, zu einer Kaste zu werden, welche statt des gemeinen Wohles Sonderinteresse pflegt. Die Volksstimmungen rufen den Parlementarier je und je ihre Pflichten ins Gedächtnis zurück; sie ermahnen sie, wieder 'Fühlung mit dem Volke' zu suchen, und wenigstens die schweizerische Erfahrung liess selten den Ausfall der Referendums-abstimmungen bedauern.'

Wie, die eenige ervaring heeft van het parlementaire leven, weet niet hoe meer en meer de volksvertegenwoordiger wordt tot zaakwaarnemer, door zijn kiezers als het ware hiertoe gedrongen wordt; niet meer zuiver staat noch tegenover de regeering noch tegenover zijne collega's? *Do ut des*, wordt regel. Dientengevolge zijn ook zij te controleeren. Wie anders kan zulks doen dan het volk zelf? Het referendum is derhalve in de huidige omstandigheden niet slechts gewenscht, maar *dringend noodig*.

IV.

Hoewel voor ons het meest valt te leeren uit de kantonale volksraadpleging, zal toch allicht een lezer vragen hoe het referendum werkt wanneer grootere massa's in beweging zijn te brengen, derhalve als het geheele zwitsersche volk opgeroepen wordt om te beslissen. Met enkele woorden zij derhalve het Bondsreferendum geschetst.

Wel was bij plebisciet in 1802 de constitutie van den Bond aangenomen, werd op gelijke wijze de nieuwe grondwet in 1848 goedgekeurd (welke aan 50.000 burgers het recht toekende herziening aan te vragen) doch eerst bij de grondwetswijziging van 1874 werd ten volle gebruik gemaakt van de ervaring intusschen in de kantons verkregen omtrent het referendum. Toen werd bepaald dat voortaan alle bondswetten en gewichtige besluiten, alvorens van kracht te worden, zijn te onderwerpen aan de volksbeslissing, indien zulks aanvragen 30.000 burgers of 8 kantons. In 1891 werd tevens ingevoerd het volksvoorstelrecht. Verlangen 50.000 burgers dat de grondwet worde herzien of aangevuld, dan *moet* de volksbeslissing worden ingeroepen.[1)]

Op oordeelkundige, bescheiden wijze maakt het zwitsersche volk van deze rechten gebruik. Van 1891 tot en met 1915 (de oorlog bracht tijdelijk stilstand te weeg) zijn in het geheel op 31 verschillende dagen over 39 verschillende onderwerpen volksstemmingen uitgeschreven. (In de jaren 1899, 1904, 1909 en 1911 vond geenerlei oproep plaats). Evenals bij de kantonale beslissingen wisselde de opkomst tusschen ongeveer 50% en 80% der stemgerechtigden.

Van allerlei aard waren de wetten waaraan het volk zijn aandacht had te wijden. Sommige betroffen het tarief der invoerrechten en de wijze waarop het aldus binnengekomen geld is te verdeelen over de kantons; andere beoogden het instellen van staatsmonopolies (lucifers, alcohol), het verdrijven van

1) Ook hier, het zij ten overvloede herinnerd, wordt enkel in groote trekken geschetst. Zoo kan bijv. gelijk reeds werd opgemerkt, in spoedeischende gevallen het referendum worden uitgesloten. Op de daarbij te nemen voorzorgsmaatregelen (groote meerderheid) kan hier evenmin worden ingegaan. Van groot praktisch belang is de zaak niet, want het parlement blijft zich bewust dat het volk heer en meester is.

de absinthpest, het slachten volgens joodschen ritus (de beide laatste beslissingen werden genomen op voorstel van burgers). Ook de ongevallen- en ziekteverzekering, de pensioenregeling van bondsambtenaren, het gebruik der waterkrachten (de witte steenkool) gaven aan het volk gelegenheid zijn stem te doen hooren. De naasting der spoorwegen werd in 1898 onderworpen aan de volksbeslissing en goedgekeurd met 386.364 stemmen tegen 182.718. Deze beslissing bewees wederom voor de zooveelste maal dat de eenige wijze om precies te weten hoe een volk over iets denkt, is: zulks te vragen. Want aanleiding tot deze volksstemming gaf een verzoek van 85.505 burgers om die naasting - reeds in de kamers goedgekeurd - te onderwerpen aan de volksbeslissing. Zij deden zulks natuurlijk in de overtuiging dat het volk het besluit ongedaan zoude maken.

Veronderstel eens dat in een gewonen, ouderwetschen staat zich zulk een groot aantal burgers tegen een te nemen maatregel verzet. Wat een herrie zouden zij maken in kranten en op volksvergaderingen ten einde bij de regeering den indruk te doen ontstaan, dat heusch het heele volk anders denkt dan het parlement, dat dus een kamerontbinding gebiedend noodzakelijk ware. Want natuurlijk, 85.000 burgers uit alle deelen des lands weten beter hoe de volksmeerderheid denkt, dan de heeren in de vergaderzaal, en zouden zich zeker niet ten strijde aangorden als zij geenszins overtuigd waren dat de meerderheid der burgerij hen steunde! Hoe kan trouwens de regeering de volksmeening kennen! Hoogstens kan zij deftige hoogwaardigheidsbekleeders raadplegen, die al lang alle voeling met het volk hebben verloren (zoo zij die ooit hadden!) alsmede partijleiders, die enkel hun partijbelang voorstaan en liefst hun aanhang grooter voorstellen dan die in werkelijkheid is. Zulk een ouderwetsche regeering kan evengoed de knoopen tellen van den ambtelijken rok, en moet wel ten einde raad kamerontbinding uitschrijven.

Wat dan? Zullen inderdaad de kiezers enkel en alleen de wet in het oog houden, welke aanleiding geeft tot het misbaar? Is het niet een te schoone gelegenheid om de tegenpartij te wippen, zich meester te maken van het ‘regeeringskasteel’? Alle oude grieven worden opgehaald, alle modder

omgeroerd, welke bezonken lag op den politieken bodem! 't Is zoo goed visschen in troebel water! De verkiezing wordt een gewone partijverkiezing; de wet waarom het gaat, wordt eenvoudig een partijleus; om macht, niet om recht wordt gestreden, zóó hevig, zóó bitter, dat nog lang nadat de stembus heeft gesproken, rust en vrede niet terugkeeren in den lande.

Hoe anders bij een volksbeslissing op zwitsersche wijze! Aannemen of verwerpen bij referendum, heeft geen nevengevolgen. Geen minister treedt af; geen afgevaardigde verdwijnt. De aandacht van het volk wordt niet afgeleid van de hoofdzaak, *kan* niet afgeleid worden: de beslissing is een zuiver feitelijke. Heeft hij *ja* of *neen* gezegd, dan keert de burger wederom rustig terug tot zijn werk. - En hoe heeft in het onderhavig geval de uitkomst de verwachting bedrogen! Bijna met dubbele meerderheid werd immers de naasting der spoorwegen aangenomen! Of dit een voordeel of een nadeel was, ziedaar iets waaromtrent het een vreemdeling vergund is te zwijgen. (Geldelijk althans bleek het een strop; was zulks reeds vóór dezen oorlog. Maar niemand kan regeering of parlement iets verwijten; het volk zelf heeft beslist). Wat echter zonneklaar bleek: dat zelfs 85000 burgers niet konden voorzien het oordeel van de meerderheid des volks! En in landen waar geen referendum bestaat, durft men nog beweren dat een handjevol ministers over den volkswil kunnen oordeelen!

Uit het bovenstaande is natuurlijk geenszins de gevolgtrekking te maken dat nimmer bij zulke volksraadplegingen de hartstochten gaande worden! Dat ware de zwitsers tot engelen verheffen! In niet geringe mate bijv. is het antisemitismus schuld dat in 1893 oordeelkundige bepalingen omtrent het ritueele slachten in een volstrekt verbod werden omgezet, al waren het dierenvrienden die de beweging gaande hadden gemaakt. Maar is het niet beter dat flinkweg tot uiting komt wat gist en woedt in de volksziel, dan dat zulks gewelddadig wordt onderdrukt?

Zoo verlangden in 1894 ruim twee en vijftig duizend burgers dat de Bond zich zoude verklaren voor het recht op arbeid. Liebknecht achtte deze beweging slechts agitatorisch van nut. (Want natuurlijk trok dit socialistisch initiatief de aandacht

der uitheemsche partijgenooten.) Bebel vond die niet veel zaaks. Het zwitsersche volk gaf dezen gelijk. Met 308.289 tegen 75.880 stemmen werd het voorstel verworpen. Maar nu was dan ook de lucht gezuiverd!

De laatste referendums van beteekenis betroffen de oorlogsheffing voor ééns, in 1914 aangenomen met 479.583 stemmen voor en slechts 27.461 tegen, alsmede de instelling van een administratief gerechtshof, eveneens met groote meerderheid goedgekeurd. Opmerkelijk slechts dat de gemobiliseerden in beide gevallen zoo geheel verschillend stemden. De oorlogsbelasting keurden goed 68.369 militairen; slechts 6515 waren er tegen gekant. Doch bij de vraag of een administratief gerechtshof ware in te stellen, beaamden zulks slechts 30.257 soldaten, 35.948 ontkenden de noodzakelijkheid.[1)]

1) Voor bijzonderheden omtrent andere bondsreferendums worde verwezen naar het jongste geschrift van Curti 'Die Resultate des Schweizerischen Referendums.' Bern, Wijss, 1911. Daarin zijn behandeld de bondsreferendums gehouden in het tijdperk 1870 tot en met 1910. De latere zijn kortelijk vermeld in het zwitsersche statistische jaarboek voor 1915. Met opzet blijft hier buiten bespreking het 2 Juni 1918 verworpen bondsreferendum, waartoe de socialisten het initiatief namen. Het beoogde de invoering van eene voortdurende bondsbelasting in stede van een hernieuwde oorlogsheffing. (Van de 936.095 stemgerechtigden stemden 325.814 *neen*, en 276.755 *ja*.) Want hoe belangrijk ook voor de kennis der inwendige toestanden van de helvetische republiek, voor ons doel is dit referendum zonder beteekenis. Alleen is de aandacht te vestigen op de sterke propaganda der bondsambtenaren voor dit voorstel. Reeds vormen deze ambtenaren een kaste met eigen belangen, dikwijls in strijd met die der andere burgers. Daarom durft dan ook de regeering geen tabaksmonopolie voorstellen, kennende den tegenzin der burgerij tegen vermeerdering van het staatspersoneel.

   Reeds werd er op gewezen hoe men militairen het stemmen gemakkelijk maakt. Ook anderen is men ter wille. Bij Bonds-referendums moet elke kantonale regeering tijdig een dag aanwijzen waarop hun stemrecht kunnen uitoefenen: ambtenaren bij de post, telegrafie, douanen, spoorwegen, politie, enz., die wegens hun dienst niet in de gelegenheid zijn te stemmen op den dag, vastgesteld door den Bond.
   Slechts terloops kan gewezen worden op het jongste bondsreferendum; dat van 13 October jl., waarbij, met 297.149 stemmen vóór en 147.139 tegen, eindelijk de evenredige volksvertegenwoordiging werd ingesteld. Twee malen (in 1900 en 1910) was een daartoe strekkend initiatiefvoorstel verworpen - de eerste maal met eene meerderheid van ongeveer 76000 stemmen, de tweede maal met ongeveer 25000 stemmen. Het goedkeuren in 1913 door de Kamers van de St. Gothardconventie, welke veel kwaad bloed zette, gaf 100.000 burgers aanleiding een derde poging te wagen. Dat eerst thans de beslissing viel is ten eerste aan den oorlogsschrik te wijten, welke in den beginne de parlementaire bezigheden verlamde, later aan langdurig gehaspel in de Kamers zelve. Deze toch hebben - gelijk men weet - recht een tegenvoorstel aan de volksbeslissing te onderwerpen. Ten slotte is van dat tegenvoorstel niets gekomen; enkel onder aan het stembillet de mededeeling geplaatst (in de drie talen): 'Die Bundesversammlung beantragt dem Volke die Verwerfung des Volksbegehrens'.
   Zoo desalniettemin - en tegen de algemeene verwachting met zóó groote meerderheid - het voorstel thans is aangenomen, moet dit aan velerlei oorzaken worden toegeschreven. Niet het minst aan steeds klimmende ontevredenheid over de wijze waarop de Bondsraad gebruik maakt van de uitgebreide macht hem door de Kamers ter gelegenheid van dezen oorlog verleend. De stemming is dus eenigszins aan te merken als een votum van wantrouwen zoowel tegen den Bondsraad als tegen de Kamermeerderheid welke dezen steunde. Voorzien wordt dat de komende evenredige verkiezingen een einde zullen maken aan de thans langdurige overheersching der liberale partij èn in de Kamers, èn in den Bondsraad, welke door de vertegenwoordiging wordt gekozen.

V.

Natuurlijk is in Zwitserland het referendum niet een geheel op zichzelf staande uiting van den volkswil. Overal

wordt in de wetgeving de nieuwere geest vaardig. Zoo kiest thans in 23 kantons (alleen Fribourg en Valais bleven achter) het volk zelf den *Regierungsrat*, d.w.z. wat ten onzent zijn de Gedeputeerde Staten. (Waarbij nogmaals er op gewezen worde dat de kantons souverein zijn, evenals voorheen onze provinciën: die raad dus is de hoogste macht). Vooral in de laatste jaren heeft deze regeling voortgang gemaakt. Curti geeft daarvan eene zeer opmerkelijke verklaring, welke mij bij persoonlijk onderzoek bleek juist te zijn. Men wordt nl. overal de partijregeering moede, erkent het goed recht der minderheden op aandeel in het dagelijksch bestuur. (Trouwens ook in het dagelijksch bestuur van den Bond heeft niet uitsluitend één partij zitting. Men ziet hieruit hoe ons angstvallig speuren naar 'homogene' ministeries uit den tijd is!)

'Waar de kantonale parlementen de kantonale besturen kozen (onze gedeputeerden) werd weinig of niet op de aan-

spraken der minderheid gelet,' schrijft Curti.[1] 'Men moge aanvoeren dat zulks te billijken was in de dagen van heftigen strijd, doch het is een feit dat bij alle partijen de verdraagzaamheid toeneemt, andermans rechten meer erkenning vinden. Waar nu de uitkomsten van het referendum duidelijker en duidelijker maakten hoe weinig getrouw de parlementaire verhoudingen de geestelijke stroomingen des volks, de volksmeeningen en overtuigingen afspiegelen, daar kon het besturen door één partij of richting zich niet langer handhaven. *Die Mitglieder der Regierungen sollten nicht mehr vorzugsweise nach den Gesichispunkten der Fraktionszugehörigkeit und persönlicher Liebesbedienste gewählt werden, und damit, dass der Regierungsrat aus Personen verschiedener politischer Richtungen zusammengesetzt wurde, hoffte man durch die Parteien selbst für die Staatsleitung die Vorteile der Selbstcontrolle und Koöperation, eine Verhütung der Korruption und die Anbahnung gemeinsamen Schaffens zu gewinnen*.'

(Om tegenstanders dadelijk een wapen uit de hand te slaan: de evenredige vertegenwoordiging is nergens in Zwitserland gebleken een panacee te zijn voor parlementaire kwalen. Het is een billijkheidsmaatregel, gelijk zoovele andere en maakt noch het referendum, noch andere middelen van contrôle overbodig).

Wie het geduld had bovenstaande uiteenzettingen te lezen, zal nu - aan het eind gekomen - allicht vragen in hoeverre Nederland voordeel kan trekken uit de zwitsersche ervaring omtrent volksraadpleging en voorstelrecht?

Allereerst worde rondweg erkend dat nog veel water door den Rijn zal stroomen, alvorens de democratische vloedgolf zóó hoog stijgt, dat men zelfs niet meer op het Binnenhof droogvoets kan loopen. Het heeft dus weinig nut bespiegelingen te houden over een mogelijk landsreferendum.

Wèl zal dit eenmaal moeten komen, en lang dralen is gevaarlijk. Meer en meer toch groeit in ons volk het bewustzijn, dat in 's lands vergaderzalen niet alles in den haak is. En het mederegeeren over ons parlement geeft lust *zelf* mede

1) In *Die Schweizerischen Volksrechte 1894 bis 1900*, Bern, *Wijss*, 1900.

te regeeren. Waar zoo veel moeielijker tijden staan te wachten - immers in den economischen oorlog, welke na de vrede noodwendig zal uitbreken, komt onze neutraliteit, veel meer nog dan thans, in het gedrang, - is geenszins uitgesloten de mogelijkheid dat het baloorige volk zelf het roer in handen wil nemen.

Hebben wij het daartoe voldoende *geschoold?* Wel heeft ons volk een *partijschool* doorloopen; doch een *staatsschool?*

Zwitserland heeft óók roerige elementen; doch aan de opstootjes hebben niet weinig schuld *indésirables*, die er al te gastvrij een schuilplaats vinden. (Zoo herbergt Genève, gelijk onlangs werd nagegaan, niet minder dan 4.000 deserteurs en dienstontduikers uit België, Frankrijk en Italië). In het algemeen genomen geeft de bevolking er zich beter rekenschap van de bezwaren waarmede de regeering heeft te kampen, wat m.i. in niet geringe mate is toe te schrijven aan het regelmatig uitoefenen der soevereiniteit door het referendum. Dit dwingt tot nauwkeuriger beoordeelen van den gang der staatsmachine, tot zelf wikken en wegen der voor- en nadeelen van veranderingen. Kaufmann heeft gelijk: het nieuwe volksrecht is een voortreffelijk leermiddel!

Een dergelijk leermiddel kan ook de nederlander zich verschaffen: de leerschool zij ten onzent echter de *gemeente*. In de eerste plaats: de grootere gemeenten. Deze toch hebben wat inwonertal en budget betreft, veel overeenkomst met zwitsersche kantons; en om deze reden werd dan ook straks zoo uitvoerig beschreven de werking van het kantonale referendum. Want wel zijn in vele zwitsersche gemeenten de nieuwe volksrechten ingevoerd, doch nergens is daar het inwonertal zoo aanzienlijk als in onze grootere gemeenten; allicht zoude men dus tegenwerpen dat hetgeen mogelijk blijkt in het klein, daarom nog niet geschikt behoeft te wezen voor grootere eenheden.[1)]

1) In de kantons Genève en Neuchâtel hebben alle gemeenten het facultatief referendum en het initiatief. In Ticino alle gemeenten met meer dan 3000 inwoners. Verder de steden Chur (15.000 inw.), Biel (29.000 inw.), St. Gallen (38.000 inw.), Bern (85.000 inw.), Bazel (132.000 inw.), en Zürich (189.000 inw.). In sommige dezer gemeenten bestaat ook het finantieele referendum. (Zie voor de beteekenis dezer namen de noot op blz. 103). Dezer dagen is ook Schaffhausen gevolgd.
Het aantal burgers, noodig tot aanvrage eener volksbeslissing is verschillend. In Neuchâtel en in Ticino 5% der stemgerechtigden; te Chur 100 burgers; te Biel 300; te Bern 500; te St. Gallen 800; te Bazel 1000; te Genève 1200; te Zürich 2000. - Dit laatste cijfer schijnt groot, komt echter ongeveer overeen met 5% der bevolking, evenals in de kantons Neuchâtel en Ticino.

Men zou kunnen beginnen met aan onze grootere gemeenten (bijv. die boven de 50.000 zielen) de bevoegdheid te geven tot invoering der *finantieele volksraadpleging*. Daartoe te dwingen is niet raadzaam, want ook in dit opzicht kan Zwitserland ons leeren. Daar gaat niet alles in eens. Doordien elk kanton zijn eigen wetgeving bezit, elke gemeente zich daarenboven zooveel mogelijk zelfstandig bestuurt, is er het heele staatsorganisme bijzonder soepel. De ondervinding van den een komt den ander ten goede. Is het daarentegen niet zielig om aan te zien hoe ten onzent zich de ministers afbeulen ten einde het heele staatsraderwerk in gang te zetten en te houden? Van lieverlede zijn er zoovele raderen en radertjes bijgekomen, dat haast alle kracht verbruikt wordt door de wrijving, en er in het samenstel weinig of geen beweging komt.

Evenals te Zürich en in zoovele andere zwitsersche steden en kantons dient ten onzent het finantieele referendum *verplicht* te zijn; tweemaal 's jaars zijn dan de burgers op te roepen ter vervulling van hun taak: het beslissen over groote uitgaven, jaarlijksche of voor ééns. (In elke gemeente zijn, naar gelang der grootte, de grens-bedragen anders te stellen). Ook is het wenschelijk een kleine boete te heffen van de thuisblijvers; al zal de wijze waarop deze is te innen, wellicht anders zijn te regelen dan te Zürich. Maar een kleine aderlating is wel noodig: hoe klein ook: een boete maakt meer indruk dan het langste betoog.

Vooral het finantieele referendum heeft voor eerstbeginnenden groote opvoedende kracht. Cijfers geven zulk een goed houvast. Men behoeft niet te vreezen dat hieruit eene angstvallige, ongepaste zuinigheid zal voortvloeien. Kaufmann's onderzoek heeft het ongegronde dier vrees aangetoond:

> Die Verbesserung des Unterrichtswesens selbst ging mit der Ausübung des Referendums Hand in Hand. Häufig wurden Ausgaben für die Volks- und Fortbildungsschule mit der Begründung beschlossen, dass

dem Bürger, der das Referendum ansübt, reichere Mittel der Bildung beschafft werden müssen.

Wel, - gelijk reeds werd aangestipt - verhindert het volk overbodige en ontijdige uitgaven. Zoo zulks niet altijd uit de referendums blijkt, *is dit omdat vele onbekookte voorstellen achtergehouden worden, juist uit vrees voor die volkskritiek*.

Welk een goede leerschool zulk een finantieel referendum kan zijn, moge blijken uit wat bijv. de ingezetenen der stad Zürich te beoordeelen kregen tengevolge dezer instelling. Te beslissen viel over de naasting en aanleg van tramlijnen, over het aankoopen van groote oppervlakten gronds voor arbeiderswoningen, over het voorzien in den woningnood, het aanleggen van straten, van een electrische centrale, van een algemeen slachthuis, over het bouwen van scholen en weeshuizen, over het verleenen van bijdragen voor het tooneel en voor volksvoorstellingen. Ook de bouw van een alcoholvrij volkshuis met leeszalen, badkamers enz. ten bedrage van fr. 250.000, werd bij volksraadpleging goedgekeurd.[1)] En te Bern - teneinde ook een ‘brandend’ vraagstuk aan te roeren - werd bij referendum de gasprijs verlaagd.

Hebben ten onzent enkele gemeenten de verplichte finantieele raadpleging aangenomen, dan zal het tijdstip aanbreken, waarop is in te voeren het *volks-aanvraagrecht*: het recht van burgers om aan te vragen een volksbeslissing omtrent verordeningen en besluiten, genomen door den gemeenteraad.

Het initiatief: het *volks-voorstelrecht*, kome het laatst. Dit is ook voorshands het minst noodig. Allicht toch zal in den gemeenteraad zelven eene groep het voorstel indienen dat de geestverwanten daarbuiten in behandeling wenschen te zien genomen. Eerst wanneer het blijkt, dat voor doovemans ooren wordt gepreekt, kloppe het volk harder aan de deur.

Van onze groote steden zal het nieuwe instituut zich geleidelijk verspreiden over het land, doordringen tot de provinciale staten, eindelijk ook tot 's lands vergaderzaal.

1) Mijn bijzonderen dank aan den secreraris der stad Zürich, die zoo welwillend was mij de gemeentelijke gegevens te verschaffen. Aan den secretaris van het kantonale bestuur ben ik de cijfers der kantonale volksbeslissingen verplicht, voor zooverre deze nog niet in een afzonderlijk geschrift waren openbaar gemaakt.

Lest, best! Want dan zal verwezenlijkt worden de wensch, eens door koninklijken mond gesproken, en ons allen in het hart gegrift. Hilty heeft ter gelegenheid van het zeshonderdjarig bestaan der helvetische republiek breeder uitgewerkt het denkbeeld onzer geëerbiedigde koningin-moeder, scherp aangeduid de toekomst-taak van kleine landen; taak welke alléén hun voortbestaan wettigt en mogelijk maakt. 'In welvaart vadsig voort te dommelen is niet het doel waartoe God menschen en volkeren schiep. Wij, zwitsers, die het eerst in Europa vestigden de democratie, wij moeten thans der wereld bewijzen - alle oude en nieuwe vooroordeelen ten spijt - dat de democratische regeeringsvorm diegene is, welke het best orde en zedelijkheid waarborgt. Niet slechts aan enkele bevoorrechten moeten wij de regeerkunst leeren: een ieder op zijne beurt en op zijne wijze, het *geheele* volk dient deel te nemen aan het openbare leven. Niet enkel op stoffelijke behoeften worde het oog gericht, ook het hoogere leven is te trekken binnen ieders gedachtenkring. Dit moet van nu af doel worden en roeping onzer Confederatie.'[1)]

Kan aan Nederland hooger ideaal worden voorgehouden, dan aan hare even roemrijke oudere zuster? Is voor ons - die in geest zoo gelijken op de Alpenbewoners, wier geschiedenis evenwijdig loopt aan de hunne - is voor ons andere roeping denkbaar?

Zoolang men nog ten onzent kan spreken van een 'regeeringskasteel' - middeneeuwsch beeld voor een middeneeuwsch ideaal! - waarin stevig verschanst (als ware het volk de vijand) zich het bestuur bergt, blijft in Nederland democratie een ijdele klank. Wat beteekent trouwens bij de hedendaagsche aanvalsmiddelen zulk een kasteel? Hoe gemakkelijk kan eene vreemde mogendheid het bestormen, een eigen regeering in de plaats stellen! Eerst als het *heele* volk, tot de uiterste hoeken des lands, souverein is, kan die souvereiniteit niet worden verdelgd.

Ook deze oorlog maant ons: niet op vestingen te steunen. Het heele volk moet vesting zijn! Alleen reeds uit zelfbehoud zijn kleine staten verplicht der wereld te toonen

1) In zijn gelegenheidsgeschrift: de zwitsersche constituties, geschreven op verzoek der Bondsregeering. Het geeft een overzicht van alle grondwetten van den aanvang af der republiek.

dat eene democratische regeling van het gemeenschapsleven bestaanbaar is. Want zal ooit vrede heerschen, dat moeten er geen groote staten meer zijn, enkel bonden van kleine staten, ieder souverein in eigen kring.

Zwitserland is ons in dezen voorgegaan; is ons vooruit gebleven. Daarentegen zijn wij in één opzicht zéér bevoorrecht: het zwakke, bijzonder zwakke punt der helvetische constitutie is de presidentskeuze. Telken jare wisselt de voorzitter van den Bond, gekozen door het parlement uit de zeven leden van het dagelijksch bestuur. De zwitsersche president voelt niet achter zich staan heel een volk!

Hoe anders ten onzent! En waar de Oranjes zich steeds toonden volksvrienden te zijn in de ware beteekenis des woords, als zoodanig geëerd en gesteund door alle vaderlanders, zal onder hun erfelijk voorzitterschap, wijs beleid en toewijding, beter nog dan de zwitsersche, de nederlandsche democratie de taak kunnen vervullen, welke die zoo ervaren staatsman aanwees: der wereld toonen dat geen staat machtsgrootheid van noode heeft om aan zijne burgers een menschwaardig bestaan te verzekeren.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Naschrift.

Dit opschrift werd geschreven in de eerste maanden van 1918, toen nog niets deed vermoeden, dat zóó spoedig de democratische stroom ook Nederland zoude aangrijpen. Komt het tot een nieuwe Grondswetherziening, men make van de gelegenheid gebruik om in de Grondwet op te nemen het referendum en het volksinitiatief.

Wanneer de Eerste Kamer wordt afgeschaft, mag het referendum dubbel noodzakelijk heeten. Immers alleen aan rustverstoorders zoude het aangenaam zijn, indien voortaan, zonder beroep, over het wel en wee van ons land een handjevol zoo gemakkelijk te beïnvloeden parlementariërs konde beslissen. Referendum en volksinitiatief zijn alsdan de eenige middelen, waarmede ons Parlement in het rechte spoor kan gehouden worden.

November 1918.
R.T.N.

Nieuw licht uit het oosten.

Een ieder kent het type van het oudheidkundig museum, zooals dat in de meeste groote steden in binnen- en buitenland in verschillende schakeeringen is te zien. Het bevat eene uitgebreide verzameling min of meer belangrijke of merkwaardige voorwerpen, dikwerf van groote beteekenis voor den kunstkenner, den geleerde, den man van studie, doch van weinig actueel belang. Dergelijke musea moeten er zijn; zij kunnen den enkeling groote diensten bewijzen, doch het groote publiek, the man in the street, kent alleen hun bestaan, niet hun inhoud en wandelt er voorbij.

Het sinds jaren door onzen Minister van Koloniën ter voldoening aan art. 62 al. 15 der Grondwet[1)] aan de Staten-Generaal aangeboden Koloniaal Verslag over Ned. Indië doet in menig opzicht denken aan dergelijk oudheidkundig museum. Iedereen die in onze Koloniën belang stelt of daarmede in relatie staat, kent het bestaan van dit periodiek. De dorre inhoud en geringe actualiteit zijn echter oorzaak dat het alleen geraadpleegd wordt door hen, die op een bepaald punt licht zoeken; de groote menigte geeft zich niet de moeite het in te zien.

Het moet hieraan zijn toe te schrijven, dat eene nieuwigheid, voor het eerst ingevoerd bij het onlangs verschenen Kol. Verslag van 1917, tot dusver niet de aandacht heeft getrokken die zij verdient. Aan dit verslag is voor het

1) luidende: ‘De Koning doet jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag geven van het beheer dier Koloniën en bezittingen en van den staat waarin zij zich bevinden’.

eerst eene Inleiding toegevoegd; het museum is voorzien van eene nieuwe vestibule en deze voorhof is ingericht en gestoffeerd zóó opvallend en zóó geheel afwijkend van hetgeen het museum tot dusver te zien gaf, dat het in alle opzichten de moeite loont dit nieuwe toevoegsel aan het oude gebouw van naderbij te bezien.

Het door de Grondwet geëischte 'omstandig verslag' was tot dusver weinig meer dan eene aaneenrijging van verschillende feiten en statistieken niet zonder belang voor den historicus of statisticus, maar ten eenenmale ongeschikt om den oningewijde een indruk te geven van wat Indië beteekent en wat daar omgaat. De thans aan het Verslag toegevoegde Inleiding brengt in dezen opzet een radicalen ommekeer. De dorre statisticus maakt plaats voor den deskundigen, critischen en in menig opzicht onderhoudenden geschiedschrijver. Deze begint met de openlijke erkenning, dat het Kol. Verslag, zooals het tot dusver werd ingericht, de steeds toenemende belangstelling in Indië niet kon bevredigen en deelt voorts mede, dat daarom ditmaal, bij wijze van proef, eene inleiding zal worden gegeven houdende mededeelingen en beschouwingen omtrent verschillende belangrijke onderwerpen, in de hoop daardoor in wijden kring, zoowel in Nederland als in Indië, het inzicht te verhelderen in den algemeenen gang van zaken en een indruk te geven van het gevoerde beleid. De inleiding is niet uitsluitend bestemd 'tot voorlichting van ambtelijke en parlementaire kringen, maar heeft ook de strekking het publiek in het algemeen in te lichten over verschillende onderwerpen van Regeeringszorg en de bedoelingen en beweegredenen die de Regeering bij de behartiging daarvan leiden'.

Wanneer men bedenkt, dat van de zijde der Indische Regeering sinds jaren de grootste geheimzinnigheid werd betracht - en in verband met de ministerieele verantwoordelijdheid ook betracht moest worden - ten aanzien van de beweegredenen van regeeringsdaden, dan doet het weldadig aan te vernemen, dat, wellicht ook onder den drang van de instelling van een Volksraad, voortaan de deuren van het Indische bestuursgebouw wagenwijd opengezet en ook de meer intieme vertrekken voor iedereen toegankelijk gemaakt zullen worden. Want de Inleiding moge, als onder-

deel van het geheele Kol. Verslag, aan de Staten-Generaal zijn aangeboden als een document afkomstig van den Minister van Koloniën, het is niet twijfelachtig - een vluchtige blik op den inhoud van deze Inleiding zal dit voor een ieder duidelijk maken - of het is de *Indische* Regeering die hier aan het woord is. Dit geeft aan sommige passages van het document een pittigen bijsmaak, dien men aan officiëele stukken tot dusver slechts zelden kon proeven. In ieder geval kan met voldoening geconstateerd worden, dat de Indische Regeering zich van haar taak heeft gekweten met eene openhartigheid en oprechtheid, die, in het tot dusver gehuldigd stelsel van geheimzinnigheid, niet genoeg gewaardeerd kunnen worden. Onder verschillende opschriften worden de belangrijkste gebeurtenissen en verschijnselen in de Indische maatschappij gedurende de laatste jaren behandeld en telkens wordt men getroffen door het streven naar eene zoo onpartijdig en volledig mogelijke uiteenzetting van den loop van zaken.

De eerste paragraaf van de Inleiding handelt over de *Stroomingen onder de verschillende volksgroepen* en geeft een overzicht van samenstelling en streven der vereenigingen, die in den laatsten tijd op den bodem der Indische maatschappij hebben wortel geschoten: de inlandsche als de Sarekat Islam, Boedi Oetomo, de Regentenbond e.a.; de Europeesche als Insulinde, de Ind. Soc. Dem. Vereeniging, de Indische Vrijzinnige Vereeniging, de Ned. Ind. Vrijzinnige Bond, de Christelijk Ethische partij e.a. Van elk dier partijen wordt het streven, het werkprogramma en den invloed in het kort weergegeven; volstaan moge hier worden met de aanhaling van hetgeen gezegd wordt omtrent de oudste en meest besproken partij de Sarekat Islam: ‘Haar succes’, aldus de Inleiding, ‘op Java en Madoera is algemeen wat het ledental betreft, maar de bereidwilligheid om zich geldelijke opofferingen te getroosten is gering, zoodat o.m., als gevolg hiervan, op economisch gebied weinig is verricht; zij draagt in hooge mate bij tot de ontwikkeling van het zelfbewustzijn bij de groote massa der bevolking, die bij haar steun zoekt tegen veel wat vroeger zwijgend gedragen werd; zij verlevendigt het godsdienstig gevoel harer leden, brengt door den godsdienst eene aaneensluiting tusschen

hen tot stand en is op verschillende plaatsen geleidelijk zich aan het ontwikkelen tot een orgaan, waaruit de stem des volks spreekt; in de Buitenbezittingen is haar invloed sterk toenemende'.

Van groot belang is hetgeen gezegd wordt in de paragraaf handelende over *de heerendiensten en belastingen ter Sumatra's Westkust en Tapanoeli* en die over *de onlusten in Djambi en Palembang en hunne oorzaken*. Ten aanzien van eerstbedoeld punt erkent de Inleiding, op grond van de resultaten van het onderzoek-Liefrinck, met prijzenswaardige openhartigheid welke fouten begaan zijn bij onze bestuursvoering ter Westkust en in Tapanoeli, en in welke richting verbetering gezocht is en voortaan zal moeten worden. Hoezeer de ijver, voortvarendheid en toewijding der ambtenaren geroemd moeten worden, zoo zegt de kroniekschrijver, hebben zij toch te veel uit het oog verloren, dat Sumatra's Westkust niet meer in het stadium verkeert waarin pioniersarbeid moet worden verricht; integendeel kunnen de toestanden daar in hoofdzaak reeds als gevestigd worden beschouwd en moet aan de verdere ontwikkeling daarvan rustig en beleidvol worden voortgebouwd. Vooral moet van de nagari-besturen worden gebruik gemaakt voor eene goede en billijke toepassing der verschillende belasting- en heerendienstregelingen. 'In dit opzicht zijn de goede bedoelingen van de in 1915 ingevoerde nagarie-donnanties door verschillende ambtenaren misverstaan. Instede van de nagari-besturen op te leiden en hen geleidelijk te brengen tot een juist inzicht van hun taak, hebben juist de voortvarende ambtenaren zich veelal in de plaats dier besturen gesteld en aan die besturen, misschien zonder zich daarvan zelf bewust te zijn, dikwijls hun wil opgelegd'. - Van Tapanoeli wordt erkend en in bijzonderheden aangetoond, dat de heerendienstplicht aldaar in de laatste jaren tot het uiterste is opgevoerd. Tengevolge daarvan en van 'de ontijdige invoering van een niet voor zijn taak berekend districtsbestuur, verschillende ondoelmatige en slecht overwogen maatregelen inzake de hervorming van het volksbestuur, de plotselinge invoering van allerlei heffingen enz.' vielen, onder de bevolking en onder een groot deel der hoofden onrust, ontevredenheid en verbittering waar te nemen. De z.g. Parhoedamdam-beweging

in de Batak-landen, welke een gemengd politiek en mystiekgodsdienstig karakter droeg, stond dan ook in nauw verband met de ontstemming onder de bevolking. Bij de ambtenaren hebben ongetwijfeld lofwaardige bedoelingen voorgezeten, maar ‘evenals in Sumatra's Westkust, heeft het ook in Tapanoeli den ondergeschikten ambtenaren daarbij aan voldoende leiding en toezicht ontbroken, terwijl ook hier te veel is gelet op dadelijk te verkrijgen zichtbare uitkomsten en te weinig op de lasten, die daardoor op de schouders der bevolking worden gelegd. Vertrouwd mag worden, dat na de op verschillend gebied thans getroffen voorzieningen, het bestuur voortaan in een milderen geest en met meer bedachtzaamheid zal worden gevoerd’.

Ook ten aanzien van de Djambische onlusten vindt men in de Inleiding eene onvervaarde erkentenis van begane fouten. Djambi is jaren lang achterlijk geweest en kwam eerst een tiental jaren geleden in aanraking met de Westersche beschaving. ‘Het bestuur heeft getracht dien achterstand zoo spoedig mogelijk in te halen, maar is daarbij met eene onverstandige overhaasting te werk gegaan’. Gewezen wordt dan op tal van regelingen, nuttig uit een Westersch oogpunt, doch die bij eene achterlijke bevolking als die van Djambi, slechts bevreemding, later ontstemming konden wekken: te zware belastingheffing, onderwijsdwang, terzijdestelling der adathoofden, waaraan toe te schrijven is dat de opstand van 1916 zoo snel om zich heen kon grijpen daar ‘ons bestuur niet alleen den steun der adathoofden heeft gemist, maar ook die hoofden tegen zich had, wijl de meesten hunner de zijde der opstandelingen kozen’. Voorts de langzamerhand ingeslopen gewoonte om bij de bestuursoefening te bevelen in plaats van het vroegere meer gemoedelijke beraadslagen, waardoor de bevolking zich meer en meer van ons bestuur afwendde en dit laatste van de bevolking vervreemdde. ‘Het verschijnsel deed zich voor dat de bevolking begon terug te verlangen naar het vroegere vorstenbestuur, dat wel willekeurig was, maar waaraan een zekere gemoedelijkheid niet kon worden ontzegd, terwijl, als gevolg van een en ander, oude, in de volksziel aanwezige idealen weder opleefden en in het algemeen een groote vatbaarheid ontstond voor allerlei politieke, mystieke, fanatiek-godsdienstige of

zelfs pan-islamtische stroomingen'. Nog verdient vermelding dat rondweg erkend wordt 1°. dat ten duidelijkste is gebleken, dat er geen sprake van kan zijn, dat de Sarekat Islam *als zoodanig* tot het verzet aangespoord heeft of daarmede aangevangen is, dan wel daaraan heeft deelgenomen, 2°. dat de opstand het bestuur ten eenenmale heeft verrast, hetgeen is toe te schrijven aan zijne toenemende vervreemding van de bevolking mede als gevolg van de terzijdestelling van het invloedrijk adatbestuur, waardoor het zich blijkbaar niet bewust was van de mate van verbittering door de bestuursvoering der laatste jaren gewekt en het van verschillende zijden dreigend gevaar (Mohammedaansch fanatisme e.d.) niet voldoende heeft onderkend.

Van groot belang zijn de opmerkingen in de Inleiding over de *Gedragslijn der Regeering tegenover de verschillende bevolkingsgroepen*. Deze gedragslijn wordt als volgt omschreven: 'Opheffing van alle niet door bijzondere omstandigheden geboden wettelijke en administratieve onderscheidingen, toekenning van eene geleidelijk toenemende mate van medezeggenschap in het plaatselijk en in het landsbestuur en tegemoetkoming aan billijke verlangens en wenschen om verbetering of verandering van bestaande toestanden en verhoudingen'. Omtrent de gedragslijn zelve, zoo zegt de Inleiding, bestaat in beginsel weinig verschil van gevoelen; dit is wel het geval ten aanzien van het tempo dat den een te snel, den ander niet snel genoeg voorkomt. Zij, die op spoed aandringen, vergeten te veel dat toestanden en verhoudingen, die tientallen van jaren hebben bestaan, niet op eens kunnen worden veranderd en dat diep ingrijpende hervormingen voorbereiding en tijd eischen. Bij de invoering zijn omzichtigheid en beleid noodig. In welk tempo de weg (ook in de z.g. Buitenbezittingen) verder zal worden afgelegd, hangt af van den groei en de ontwikkeling der Indische maatschappij, waartoe de Regeering wel kan meêwerken, maar die toch in hoofdzaak beheerscht wordt door invloeden, die buiten haar macht zijn gelegen en de wijze waarop de in enkele bevolkingsgroepen thans veelal nog sluimerende krachten zich zullen ontplooien.

In dit verband krijgt ook de Indische pers eene zachte, maar niet onverdiende vermaning. Vertrouwd mag worden,

zoo verklaart de Inleiding, dat naarmate de hervormingen voortgaan, de critiek matiging zal willen betrachten. ‘Vooral van de pers zou ten deze door voorlichting van het publiek een groote verreikende invloed kunnen uitgaan en zeer te betreuren is het dat een groot deel der pers tot dusver zijn invloed niet in die richting heeft aangewend’. En verder wordt er op gewezen, dat eene gezonde ontwikkeling alleen kan bereikt worden door eene samenwerking van alle bevolkingsgroepen, berustende op onderlinge waardeering en op het bewustzijn, dat zij, bij de in te voeren hervorming, elkanders steun behoeven. In eene maatschappij nu ‘welke bestaat uit door ras, landaard en godsdienst van elkaar verschillende bestanddeelen, kan de door een deel der pers veroorzaakte verscherping van de bestaande tegenstellingen niet anders dan belemmerend werken’.

Het zou te ver voeren hier een, zij het dan ook beknopt, overzicht te geven van den verderen inhoud der Inleiding. De mededeelingen over de hervormingen van de maatschappelijke en agrarische toestanden in de Vorstenlanden, de kolonisatie ter Oostkust van Sumatra, de terugbrenging van particuliere landerijen tot het Staatsdomein, het boschwezen in de Buitenbezittingen, het onderwijs, de alcoholbestrijding en de volksgezondheid zullen hier dan ook niet verder besproken worden. De lezing daarvan kan echter aan ieder belangstellende ten zeerste worden aanbevolen. Toch moet, vooral ook met het oog op de specifiek *Nederlandsche* belangen, nog een oogenblik worden stilgestaan bij de beide paragrafen handelende over *De gevolgen van den oorlog op het handelsverkeer* en de *Aanpassing van de scheepvaart aan het gewijzigd handelsverkeer*.

Wat het handelsverkeer betreft, dit ondervond uit den aard der zaak evenals de geheele maatschappij de gevolgen van den oorlog. Dat intusschen het maatschappelijk leven in Indië niet geheel ontwricht is en zelfs nog in betrekkelijk gunstige omstandigheden verkeert, kan hieruit worden verklaard, dat, zij het niet zonder moeite, nieuwe wegen werden gevonden om het handelsverkeer ten deele te herstellen. Vooral inzake de handelsrelaties met Amerika openden zich ongedachte mogelijkheden en voor verschillende artikelen bleek het verlies van de Europeesche markt voor een belangrijk deel te kunnen

worden goedgemaakt door de Amerikaansche. Ook voor de toekomst is de mogelijkheid geschapen voor verdere uitbreiding. Ter toelichting geeft de Inleiding nu eenige zeer merkwaardige cijfers over den uitvoer van Ned.-Indië naar Amerika voor en na het uitbreken van den oorlog en met name in de jaren *1913* en *1916*. In eerstbedoeld jaar werd van de artikelen: hevea, copra, coca, klapperolie en tin nog *niets* uitgevoerd naar Amerika. In 1916 werd van den *totaal*-uitvoer van deze artikelen resp. 58%, 9%, 60%, 35% en 60% uitgevoerd naar Amerika alleen; van andere artikelen werd in percentages van den totaal-uitvoer, in beide jaren naar Amerika uitgevoerd:

	1913.	***1916.***
Huiden	5	41
Peper	14	67
Tapiocameel	42	63
Kapok	15	53

Van belangrijke uitvoer-artikelen als hevea, coca, tin, peper, tapiocameel en kapok gaat dus reeds meer dan de helft van den totaal-uitvoer naar Amerika. Het is duidelijk, zoo zegt de Inleiding, dat onder die omstandigheden eene geregelde scheepvaartverbinding met Amerika voor Indië van het hoogste belang is geworden en dat eene toeneming van de thans reeds onvoldoend geworden tonnenmaat, waarmede die verbinding wordt onderhouden, ten zeerste gewenscht zou zijn.

Van niet minder belang zijn de mededeelingen omtrent de gebleken mogelijkheid tot invoer in Indië uit Japan van verschillende artikelen, die vroeger uit Europa werden betrokken; van Japansche zijde werd met gretigheid van deze gelegenheid gebruik gemaakt en de invoer van Japansche goederen nam tusschen 1913 en 1916 zeer belangrijk toe. Van artikelen als cement (in vaten) en ruw zwavelzuur leverde Japan in 1913 nog niets, in 1916 reeds *meer dan de helft van den totaal-invoer*. Van artikelen als: aardewerk, zwavel, glas en glaswerk, kleeren, koper, kramerijen, rijst en steenkolen levert Japan thans een derde of méér van den totaal-invoer. *Het lijdt geen twijfel*, zoo zegt de Inleiding, *of de nauwere handelsbetrekkingen*, *tijdens den oorlog tusschen Indië en Japan ontstaan*, *zullen ook na den oorlog blijven voortduren*,

en de Europeesche huizen, *die vroeger aan Indië plachten te leveren*, *zullen een harden strijd hebben om hun plaats in Indië te herwinnen*[1].

Eindelijk verdient de aandacht hetgeen de Inleiding mededeelt inzake de gebleken mogelijkheid om in Indië zelve markten te vestigen van Indische producten, die tot dusver in Europa ter markt werden gebracht. De verkoop van thee ter markt te Batavia is in de laatste 2 jaren zoodanig toegenomen, dat thans reeds *meer dan een derde van den geheelen thee-oogst* in het land van voortbrenging wordt verhandeld. Ook voor rubber nam de Bataafsche markt voortdurend toe in beteekenis. Zeer krachtig ontwikkelde zich voorts de tinmarkt, van welk metaal in 1916 ruim 300.000 pikols tegen zeer bevredigende prijzen te Batavia werden verkocht. Deze markt is, volgens de Inleiding, in die mate levensvatbaar gebleken, dat zij ook na den oorlog hoogstwaarschijnlijk zal kunnen blijven bestaan, 'wijl de besparing aan commissies, welke verkregen wordt door verkoop in het land van voortbrenging, te groot is dan dat er van de zijde van den handel eenige reden zou bestaan om te verlangen naar herstel van de vroegere markt in Nederland. *In elk geval lijdt het geen twijfel*, *dat alleen het belang van Nederlandsch-Indië beslissend mag zijn voor de vraag*, *waar in de toekomst dit metaal zal worden verkocht*'.

Zonder omwegen constateert de Indische Landvoogd, dat het in de lijn eener natuurlijke ontwikkeling van Ned.-Indië ligt, dat het door het scheppen van markten voor hetgeen het voortbrengt en, in sommige gevallen, ook voor hetgeen het behoeft, zich in economisch opzicht van het buitenland onafhankelijk maakt. Dit streven naar economische onafhankelijkheid op nijverheidgebied en de behartiging daarvan zou b.v. kunnen geschieden door eene afzonderlijke geldinstelling zoo noodig met geldelijken steun der Regeering in het leven te roepen. Gedacht wordt hierbij aan een zoogenaamde industriëele bank naar het voorbeeld der Duitsche industriëele

1) De cursiveering hier en in het vervolg is van steller dezes. - Volgens latere berichten bedroeg in 1917 de uitvoer uit Ned.-Indië naar Japan 17 miljoen yen en in het eerste halfjaar van 1918 14 miljoen yen. De invoer uit Japan in Ned.-Indië heeft in 1917 bedragen 36 miljoen yen en in het eerste halfjaar van 1918 14 miljoen yen.

banken en de in den laatsten tijd in Engeland, Frankrijk en Amerika opgerichte gelijksoortige instellingen.

Ten slotte moge nog met nadruk worden gewezen op de waarschuwing in de Inleiding gericht aan het adres van de Ned.-Indische Scheepvaartmaatschappijen. Het handelsverkeer heeft de oude begane wegen verlaten en het staat te voorzien, dat de thans gevonden nieuwe wegen na den oorlog niet meer verlaten zullen worden en dat een volledig herstel der oude verbindingen, die meestal over het Moederland liepen, uitgesloten is te achten, waar meer en meer het besef doordringt, *dat Indië in vele gevallen dien schakel kan missen en zelfstandig zijne belangen kan en moet behartigen*. De scheepvaartmaatschappijen nu hebben zich blijkbaar niet voldoende rekenschap gegeven van de economische ontwaking van Indië en van de noodzakelijkheid, om zich aan te passen aan de nieuwe verhoudingen. Deze toch eischen dat ter dege rekening worde gehouden met de wenschen en belangen van handel en nijverheid in Indië, als een zelfstandig economisch geheel, met terzijdestelling van andere belangen. Bij de Batavia-vrachten-conferenties is gebleken, dat de scheepvaartmaatschappijen te weinig inzicht toonden in hare taak als verzorgster van Indische belangen en te veel op den voorgrond stelden het behalen van onmiddellijke voordeelen, zich uitende in het willekeurig opdrijven der vrachten. Bovendien werden van de zijde van handel en nijverheid bij herhaling klachten geuit over het opeischen door de Nederlandsche Regeering van op Indië varende schepen waarbij, huns inziens, niet alleen de belangen van Indië werden achtergesteld bij specifiek Nederlandsche belangen, maar bovendien noodeloos scheepsruimte werd verspild.

Het voorafgaande moge volstaan om een algemeenen indruk te geven van de groote beteekenis van het nieuwe toevoegsel aan het Koloniaal Verslag. Die beteekenis ligt vooreerst in de medegedeelde cijfers en feiten; voorts in de openhartigheid en oprechtheid, waarmede bestaande toestanden worden blootgesteld en de fouten, die, volgens Regeerings opvatting, begaan zijn, worden erkend; eindelijk en niet het minst in het nieuwe licht dat zij doen vallen op de verhoudingen en toestanden die zich in de laatste jaren in de Nederlandsche

Koloniën en het verre Oosten hebben ontwikkeld. In dat licht zien wij duidelijk voor ons de richting waarin de beide hoofdgroepen der Indische maatschappij bezig zijn zich te bewegen: eenerzijds de pas ontwaakte inheemsche bevolking, die niet langer als onmondig beschouwd en behandeld wil worden en haar plaats onder de zon opeischt, anderzijds de Europeesche nijverheids- en handelswereld, die zich wenscht los te maken van onnoodige en kostbare relaties met het Moederland en het handelsverkeer meent te kunnen leiden in de richting van eene op economisch en industriëel gebied onafhankelijke Indische gemeenschap.

Beide bewegingen verdienen in hooge mate de aandacht van het Moederland; zij zullen in de naaste toekomst van het meest actueel belang worden en ons volk stellen voor de noodzakelijkheid van ernstige overwegingen en diep ingrijpende beslissingen. Wil er tusschen Nederland en het Verre Oosten een band blijven bestaan, dan zal die in karakter en in samenstelling principiëele wijzigingen moeten ondergaan; men zal zich hier te lande èn op staatkundig èn op economisch en handelsgebied moeten losmaken van vele tot dusver geliefkoosde begrippen en tradities en zich tijdig moeten aanpassen aan toestanden, die zich sneller en ingrijpender zullen wijzigen dan hier vermoed wordt.

Voor de beoordeeling van de voortaan te volgen richting is een juist inzicht in deze toestanden onmisbaar. Het Departement van Koloniën en de Indische Regeering verdienen den dank van allen die belang stellen in Indië's evolutie, voor den eersten zeer gewichtigen stap, met de Inleiding tot het Koloniaal Verslag van 1917 gedaan in de richting van meer volledige openbaarheid, ook inzake de intieme aangelegenheden der Indische huishouding.

Wel is waar is met deze regeeringsmededeelingen, hoe belangrijk ook, het laatste woord niet gezegd. Bij de lezing van de Inleiding mag niet vergeten worden, dat hier de Regeering zelve aan 't woord is en in menig opzicht optreedt als rechter in eigen zaak. Bij het vonnis, dat in de Inleiding wordt geveld over het optreden der Indische bestuursambtenaren, wordt de vraag: òf en in hoever de Regeering zelve in het geding betrokken is, buiten beschouwing gelaten. De onmiddellijke oorzaak voor de Djambi- en andere onlusten

moge gelegen zijn in overdreven ijver en onvoldoenden tact der bestuursambtenaren, voor de beoordeeling der dieper liggende oorzaken heeft men zich af te vragen welk stelsel de Regeering volgt bij de opleiding en voorbereiding dier ambtenaren; hoe dezen, eenmaal in dienst gekomen, door hun chefs en dezen weer door de Regeering, geïnstrueerd worden omtrent de door hen tegenover de inheemsche bevolking aan te nemen houding en in het algemeen, wat van hooger en allerhoogste zijde verricht is om onder de ambtenaren den door de Regeering gewenschten geest te vormen en aan te moedigen. Het ambtenaarscorps heeft het recht, alvorens veroordeeld te worden, een antwoord op deze vragen te eischen.

Evenzeer mag gevraagd worden of bij de zeer besliste waarschuwingen, die in de Inleiding tot het Moederland worden gericht inzake het economisch en handelsverkeer, wel voldoende is overwogen, dat voor het vervormen van Indië tot een economisch zelfstandig geheel, nog andere factoren in beschouwing genomen dienen te worden dan de cijfers van in- en uitvoer. Bij de verdere ontwikkeling der gebeurtenissen van den oorlog zal vermoedelijk al spoedig blijken, dat de opbloei van nijverheid en industrie voor een niet gering deel afhankelijk zijn van overwegingen van internationaalstaatkundigen en economischen aard; zoowel in dit als in zoo menig ander opzicht nu zal de medewerking van den Nederlandschen Staat voor de ontplooiing van het Indisch handelsverkeer evenmin gemist kunnen worden als de steun van het Nederlandsch kapitaal en de Nederlandsche energie.

Maar dit alles kan hier voorshands buiten verdere beschouwing blijven. Daarin moge eene aansporing worden gezien om de Inleiding te lezen met critischen blik, het doet niets tekort aan de ingenomenheid, waarmede wij het inslaan van een nieuwen koers inzake de voorlichting van het publiek door de Regeering hebben te begroeten. Moge van verschillende zijden waardeering worden betoond voor dit novum en moge onze Regeering daarin aanleiding vinden om ook in de volgende jaren met dezelfde loyauteit en openhartigheid het Nederlandsche publiek te blijven voorlichten omtrent Indische aangelegenheden. De perzik smaakt naar meer!

C.J. HASSELMAN.

Een oud-Romeinsch vredes-ideaal.

I.

De geschiedenis der menschheid geeft een lange aaneenschakeling van oorlog en wapengeweld te aanschouwen. Zij is vol verlangen naar vrede tevens. Dat is misschien de meest hopelooze en bitterste tragiek in den ontwikkelingsgang der menschheid, dat zij den vrede gebeid en gewild heeft, den vrede met allen en den vrede voor altijd, en dat zij telkens weer naar de wapenen heeft gegrepen. In het teeken dier verdoemende tegenspraak staat onze tijd, heeft de Nieuwe Geschiedenis, hebben de Middeleeuwen, heeft de Oudheid gestaan. Ook en zelfs Rome, niet alleen het nieuwe Rome van den Keizertijd, maar het oude van de Republiek. Het volk, dat den veroveringsoorlog als een systeem hanteerde, en van Latium uit de wereld onderwierp, datzelfde volk droeg diep in zijn gemoed het verlangen naar vrede. Niet op de bekende voorstelling der *aetas aurea* wil ik in dit verband de aandacht vestigen: die is niet eigen Romeinsch, zij is òf van de Grieken overgenomen òf van Grieksch-Italische herkomst. Er zijn andere en meer eigen uitingen van het vredesverlangen van het oude Romeinsche volk. Wellicht kan men de sporen daarvan terugvinden in den Aeneas der overlevering, gelijk Vergilius ons dezen heeft geschilderd, den legendairen stamvader der Romeinen, den zachtaardige, wien de wapenrusting niet staat, die de Homerische gruwelstukken uitvoert op een aangekleede manier en wiens inborst vrede en rust ademt. Duidelijker nog in de legende van den ouden koning Latinus, die in langdurigen

vrede landen en steden regeerde[1] en, toen hij ten slotte gedwongen was de sombere Januspoort te ontsluiten, zelf de poort niet aanraakte 'en met weerzin meed de droeve taak, zich verbergend in het eenzame duister'[2]. Maar het vredes-ideaal der Romeinsche Republiek, het vage vredesverlangen, dat is ontkiemd in het oorlogzuchtige volk en dat in de volksziel is blijven sluimeren in de dagen van verovering en strijd, vindt zijne mooiste en diepste uiting in de legende van Koning Numa.

De tweede der legendaire koningen van Rome, Numa Pompilius, was in den vollen zin des woords een vredevorst. Schier elk onderdeel van het Numa-verhaal spreekt van de vredelievende bedoelingen van den heerscher.

Of koning Numa den dienst van Vesta in Rome heeft ingevoerd, dan wel dit initiatief moet worden toegeschreven aan Romulus, daarover is de legende het met zich zelf niet eens[3]. Maar zooveel is zeker, dat de nadere inrichting en de verzorging van den cultus van overheidswege, het werk is van koning Numa[4]. De openbare Vesta-cultus beteekent de cultus van het heilig haardvuur der gemeenschap, de rechts- en vredesgemeenschap van den staat, zooals het heilig haardvuur in huis het symbool is van de eenheid, die de leden van hetzelfde gezin en hetzelfde geslacht vereenigt. Uitsluiting van het haardvuur beteekent uitstooting buiten den kring, die het haardvuur onderhoudt en daarin zijn middelpunt vindt; uitsluiting van het haardvuur der gemeenschap dus uitstooting buiten de vredige volksgemeenschap, derhalve ballingschap en vogelvrijverklaring, zooals uitsluiting van het huiselijk haardvuur gelijk staat met uitstooting buiten de vredige familiegemeenschap. Het heilig haardvuur van den stad-staat is de zichtbare uitdrukking van de vredige openbare rechtsgemeenschap, de uitbouw van de rechtsbescherming der bijzondere familiekringen tot nationalen kring en nationale rechtsbescherming, de bestendiging van de

1) Aeneis, VII, 45-46.
2) Aeneis VII, 617-619.
3) Dion. Halic. II 65; Plutarchus, Romulus 22.
4) Dion Halic. II 64, 5; Cicero, de re publica II, 14, 26; Livius I, 20, 3; Plutarchus, Numa 9; Ovidius, Fasti VI, 258-260; Aur. Victor(?), de viris ill. 3, 1.

ontluikende gemeenschapsgedachte. De openbare Vesta-cultus beteekent dus: de vrede binnen den stad-staat, de vrede thuis; verzorging en nadere inrichting van den dienst van Vesta: bevordering van den binnenlandschen vrede.

Koning Numa nam andere krachtige maatregelen tot bereiking van hetzelde doel. Hij wakkerde den landbouw aan op groote schaal, volstrekt niet in de eerste plaats ter wille van bodemverbetering en werkverschaffing, maar het boerenbedrijf buit hij uit als een zedelijke kracht, die den vrede doet liefkrijgen, 'als een liefdedrank, om zijn onderdanen de liefde tot den vrede in te gieten.'[1] Vervolgens groepeerde hij de burgers naar beroepen. De jonge stad droeg hare herkomst uit de versmelting van het Romeinsche en het Sabijnsche element als een kiem van onverzoenbare tegenstelling met zich mede. Koning Numa bedacht toen dit middel, dat ook werkelijk afdoende bleek: hij deelde het volk in in beroepsklassen, die de burgers van Romulus en de burgers van Tatius in gelijkheid van belangen omsloten[2]. Hij bouwde tempels voor de Trouw en voor den Grensgod[3]. De Trouw is van de familie van den vrede. De Grensgod is de hoeder van den vrede en getuige der gerechtigheid, wakend tegen list en geweld bij elk stuk grond, door den wil des konings geplaatst als onschendbare grenssteen, bij de akkers der burgers en bij de landerijen van den staat[4]. Zoo was de binnenlandsche politiek van Koning Numa gericht op de grondvesting en instandhouding van den nationalen vrede.

Zijne buitenlandsche staatkunde ademde geheel denzelfden geest. Hij riep het priestercollege der Fetiales in het leven[5]. De Fetiales verschijnen al in de Numa-legende als de hoeders van het volkenrecht en de bezweerders van den onrechtvaardigen oorlog. Maar zij zijn meer dan dit: Plutarchus noemt hen de eirenophulakes, de wachters van den vrede en wil zelfs - hoe is mij niet duidelijk en doet in dit verband ook

1) Plutarchus, Numa 16; Cicero, de re publica II, 14, 26. Vgl. ook Dion. Halic. II, 62, 4.
2) Plutarchus, Numa 17.
3) Livius I, 21, 4; Plutarchus, Numa 16; Dion. Halic. II, 62, 4-5.
4) Dionys. Halic. II 74, 2; Plutarchus, quaest. romanae 15.
5) Dion. Halic. II, 72, 1; Plutarchus, Numa 12.

niet ter zake - hun naam daarvan afleiden. Hunne opdracht luidde: te pogen het openen der vijandelijkheden te voorkomen en hiertoe hunne toestemming niet te geven, vooraleer der vredelievende beslechting van het geschil de pas was afgesneden. Zelfs ondernamen zij reizen naar het land, vanwaar de oorlog dreigde, om, ter voorkoming der ramp, onderhandelingen te voeren[1]. Misschien schuilt ook in de instelling van het college der Salii[2], de priesters van den voortschrijdenden Mars, die zich op het eerste gezicht voordoen als oorlogspriesters, zekere vredesgedachte: bedienden zij niet den grimmigen god met zachtheid en omzichtigheid, om zijne lusten te houden binnen de perken van het mogelijke en het behoorlijke? In de lezingen der Numa-legende, die de Oudheid ons heeft overgeleverd, heb ik deze gedachte intusschen niet uitgesproken gevonden. Merkwaardig is echter een zuiver antimilitaristische maatregel van koning Numa: de maand Maart, die het oude kalenderjaar opende, wordt van zijne eereplaats verdrongen door de maand Januari[3]. Dit wil zeggen: de oorlogsgod moet wijken voor den god van den vrede. Want deze oorspronkelijkste, diepste en rijkste persoonlijkheid uit de Romeinsche godenwereld had ook vredesbeteekenis. Als zoodanig vinden wij hem niet vereerd in den Janustempel of in de Janustempels - er waren meerdere in Rome - maar in het heiligdom van de Januspoort. Zoolang de oorlog woedt, blijft het heiligdom geopend; de dubbele poort wordt gesloten, zoodra er vrede is. Dat was in den aanvang vermoedelijk niets anders dan het met godsdienstige wijding gesmukte beeld van de stadspoort, die geopend bleef zoolang het leger een uitval deed. Later was de gedachte: de opsluiting van den razenden oorlog, wien de wijdgeopende deuren den terugkeer vergemakkelijken, wanneer hij is losgebroken. Dat was op zich zelf al een vredesgedachte, die bewees, dat de Romeinen wel degelijk den vrede koesterden. Van het begin van het Koningschap tot het einde der Republiek, dus nominaal van 754 tot 29 voor Christus, is de Janus-

1) Plutarchus, Numa 12.
2) Dion. Halic. II, 70, 1; Livius I, 20, 4; Cicero, de re publica II, 14, 26; Plutarchus, Numa 12; Aurelius Victor(?), de viris ill. 3, 1; Florus I, 2, 2; Ovidius, Fasti III, 387.
3) Plutarchus, Numa 19.

poort slechts tweemaal gegrendeld geweest! Na den eersten oorlog met Carthago en dan gedurende heel de langjarige regeering van koning Numa. Niet heeft hij het heiligdom gebouwd[1)], maar hij heeft met de daad de Januspoort gesloten gehouden[2)]. In de langdurige, onafgebroken sluiting van de dubbele poort ligt de zichtbare en zeer duidelijke uitdrukking van de vredespolitiek[3)] van den vredevorst[4)]. Ruim veertig jaren heeft koning Numa het schip van staat gestuurd in vredige banen, zonder dat een enkele oorlogsstorm den koers heeft doen wijzigen. Koning Numa heeft geregeerd in onverstoorden binnen- en buitenlandschen vrede[5)].

Dit alles vormt te zamen een wel overlegde vredespolitiek. Het zijn niet toevallige maatregelen, ingegeven door de wijsheid van een zachtaardig en vredelievend vorst. Het Numaverhaal brengt de volle bewustheid der vredespolitiek sterk naar voren. Cicero en Plutarchus zeggen het beiden, dat de bevordering van den landbouw werd ondernomen als een snelle en krachtige propaganda voor den vrede[6)]. Plutarchus vermeldt voor Numa's ingrijpen in de orde van den kalender deze beweegreden: ten einde het vredesregiem in alle opzichten de voorkeur te verschaffen boven de soldatenmacht[7)]. Het was koning Numa's vooropgezet doel, het onrustige en verwilderde volk te veredelen en aan vrede te gewennen en den woesten oorlogzuchtigen geest te verzachten en te temmen[8)]. Zelfs maakte hij aan dit verwijderd en verheven

1) Zoo is wel de juiste lezing van de oude voorstelling. Ook de andere lezing kwam veel voor: Livius I 19, 2; Plinius, nat. hist. XXXIV 16, 33; Aulus Gellius I 12, 10. Ten onrechte meent men haar terug te vinden bij Aurelius Victor (?), de viris ill. 3, I: portas lano gemino aedificavit. Twijfelachtig is de zin van Florus I 2, 3.
2) Livius I 19, 4; Plutarchus, Numa 20; Aurelius Victor(?), de viris ill. 79, 6; Aurelius Victor, de caesaribus 1, 3; Florus IV, 12, 64; Vell. Paterculus 2, 38, 3.
3) Quietum regnum Pompili. Horat. Carm. I. 12, 33-34.
4) Rex placidus: Ovid. Fasti VI, 259.
5) Summa in pace concordiaque: Cicero, de re publ. II 14, 17. Uitvoeriger: Dion. Halic. II 60, 4; II 76, 2-3; III 6, 1 en Plutarchus, Numa 20. Verder: Diodorus VIII 14 en 15; Ovidius, Fasti III 281-282; Aurelius Victor (?), le vir. ill. 3, 2.
6) Zie hierboven blz. 133 noot 1.
7) Numa 19.
8) Woorden van Plutarchus, Numa 8. Zoo ook Cicero, de re publica II 14, 26 en II 13, 25.

doel de werken des vredes, de inrichting van den godsdienst en de wetgeving, ondergeschikt[1].

En het beoogde doel werd bereikt: een ruime en gezonde atmosfeer verspreidde zich van Rome uit alom over de Italische landen en allen voelden een groot verlangen naar orde en vrede. In heel Italië werden feesten aangelegd, de bewoners kwamen zonder vrees te zamen tot spel en vriendschapsmaal. Zoodat de wijsheid van koning Numa een bron werd, waaruit de deugd en de gerechtigheid stroomden naar alle volken en de heerschende rust zich naar alle kanten verspreidde[2]. De menigte werd van de wapenen afgewend en geestelijke bezigheid werd gezocht[3]. Dat was de verhooging van het intellectueele peil der bevolking. Ook het moreele peil steeg: de trouw en de eed regeerden den staat in de plaats van wetten en straffen[4]. En Rome's aanzien bij de omliggende volken steeg: onder Romulus beschouwden zij de nieuwe nederzetting niet zoozeer als een stad dan wel als een legerplaats, die hun aller bestaan belaagde, nu droegen zij Rome zulk een eerbied toe, dat zij het zich als een vergrijp tegen den godsdienst zouden aanrekenen, de stad te schenden[5]. En zoozeer steeg zelfs het internationale aanzien van den vredevorst, dat hij de scheidsrechter der volken werd[6]. Zoo staat de figuur van koning Numa: ‘bij de onderdanen bemind, bij de omwonende volken geacht, door de nakomelingen vereerd’[7].

II.

Ziedaar de legende van koning Numa in hare vredesstrekking. De vraag rijst nu: wat leert ons de legende ten aanzien van de geestesgesteldheid van het Romeinsche volk?

1) Cicero en Plutarchus t.a.p. Livius I 19, 4; Ovidius, Fasti III 277-280; Aurelius Victor (?), de viris ill. 3, 1. De omgekeerde voorstelling (de vrede, die recht en godsdienst voortbrengt) Cicero, de re publ. V 2, 3.
2) Geheel Plutarchus gevolgd. Numa 20.
3) Livius I 21, 1.
4) Livius ibid.
5) Livius I 21, 2. Vgl. ook I 21, 6.
6) Dion. Halic. II 76, 3.
7) Dion. Halic. ibid.

Dit staat vast, dat de persoonlijkheid der eerste twee koningen van Rome elken historischen grondslag, ja elken historischen achtergrond mist. Romulus en Numa Pompilius zijn verzinsels van latere geslachten. Volgt daaruit de waardeloosheid der legende, die zoo zelfs haar karakter van volkslegende zou inboeten om te worden neergedrukt tot pure mythe?

Men stelt het gaarne zoo voor. Het verhaal van koning Numa zou niet berusten op een oude volksoverlevering of geen elementen van een oude volksoverlevering bevatten, doch een bedenksel zijn van een latere priesterkaste, die er belang bij had, het volk te doen gelooven aan de oude herkomst van godsdienstige instellingen, welke hare macht en haar aanzien verzekerden. De oudste waarneembare sporen van het Numa-verhaal dagteekenen van de helft der derde eeuw vóór Christus. Men besluit dan, dat de gansche voorstelling een voortbrengsel is van priesterbedrog uit dien tijd.

Ik wil deze meening, waartoe hypercritiek van wat de oude Romeinen zelf als hun historisch verleden voor oogen stond geleid heeft, een oogenblik aanvaarden. Dan volgt daaruit toch dadelijk dit gegeven, op zich zelf al merkwaardig genoeg, dat in hun eigen belang fantaseerende priesters het der moeite waard achtten, aan de generatie van den eersten Punischen oorlog een verhaal op te disschen, waarin de vredesstrekking sterk op den voorgrond treedt. Een volk dat men meent langs dien weg te kunnen vangen en dat zich inderdaad vangen laat - want de Oudheid zelf heeft aan de waarheid van het verhaal niet getwijfeld[1] - geeft daardoor blijk, waarde te hechten aan hetgeen hem wordt voorgehouden. Dit wil zeggen, dat er in dat volk een vredesideaal moest sluimeren, waarzonder elke speculatie van den priesterleugen ijdel zou zijn geweest.

Maar ik ga verder. Het is op zichzelf al niet waarschijnlijk, dat een verhaal plotseling aan het volk door een wankelende priesterkaste met vrucht kon worden voorgezet, indien dat verhaal niet aansloot bij een levende traditie. En nu heeft ten aanzien van de bestanddeelen der Numa-legende het

1) Zelfs de Christelijke Oudheid twijfelde niet aan de juistheid der overgeleverde feiten. Zie Augustinus, de civ. dei III 9.

historisch onderzoek wel zeer merkwaardige dingen aan het licht gebracht: de dienst van Vesta en de Vestaalsche Maagden, de Salii, de pontifices, de flamines, de fetiales, de cultus van Quirinus en Terminus zijn ouder gebleken dan Rome zelf. Men heeft de sporen daarvan teruggevonden bij allerlei andere volken der Italisch-Latijnsche Oudheid. Wat het Numa-verhaal heet in te schuiven, gaat aan Numa zelf vooraf! Daaruit volgt, dat het verhaal onmogelijk als mythe kan zijn uitgedacht om een eerbiedwaardige herkomst en een hoogen ouderdom te verzinnen voor instellingen van latere dagteekening, maaksels van priesterhand. Wat inderdaad zoo oud en eerbiedwaardig was, moest toch natuurlijk den Romeinen als zoodanig bekend zijn en behoefde geen priesterleugen om zijn crediet bij het volk staande te houden.

Bovendien geldt dit. Het zou begrijpelijk zijn, dat belanghebbenden bepaalde instellingen, als priestercolleges of een zekeren cultus, meer historische vastheid bij het volk zochten te verschaffen door het bestaande te omgeven met een aureool van oude nationale herkomst. Maar wij hebben het Numa-verhaal leeren kennen als een aangekleede vredesgedachte. Er was toch niet in de derde eeuw of vroeger een vredesgedachte, die tot practische uiting was gekomen, er was niet eene vredesbeweging, welke de priesters wilden bevorderen. Welk denkbaar belang kon de priesterkaste er bij hebben, het volk een vredesidylle uit vroegeren tijd voor te zetten?

Ik meen te mogen besluiten, dat het Numa-verhaal als geheel, maar eerst recht het Numa-verhaal in zijne vredesstrekking, niet een aetiologische mythe kan zijn, in eens uitgedacht om voor bestaande verschijnselen een opgesmukte verklaring te geven. Het is niet een mythe, maar een legende, het bevat althans talrijke brokstukken van legendairen aard, overblijfselen van een oud taai volksverhaal, dat van geslacht tot geslacht is overgeleverd, totdat de generatie van den eersten Punischen oorlog het goot in een litterairen vorm.

In dit licht bezien, is de legende van Koning Numa niet alleen teekenend voor de derde eeuw, maar krijgt zij waarde ook voor de geestes- en gemoedsgesteldheid van

vroegere dagen. En zelfs voor de latere eeuwen. De vredesdroom van Numa Pompilius is uitgevonden door Romeinen en heeft voortgeleefd onder Romeinen. Dat bewijst twee dingen: vooreerst dat de oude Romeinsche mentaliteit, ondanks hare ruwheid, ondanks de oorlogssfeer, waarin zij was gegroeid, diep in het hart een ver ideaal van vrede met zich droeg, dat zij behoefte had om te zetten in een vredesverhaal. Dan dit, dat de latere geslachten de bekoring van dit vredesideaal bij voortduring hebben gevoeld. Want de latere geslachten staan volstrekt niet met onverschilligheid tegenover dit verhaal, zij aanvaarden het niet enkel als een vermeende historische werkelijkheid, zij zien niet in Numa Pompilius een heerscher, die geleefd heeft in een grijs verleden en wiens levensbeeld geen waarde meer heeft voor hunnen tijd. Maar zij vereeren den vredevorst en zij waardeeren zijn vredeswerk. Dionysius van Halicarnassus, Livius, Plutarchus gewagen daarvan met den diepsten eerbied[1)], en zóó blijvend was de indruk, dien de Numa-figuur als vredevorst gemaakt heeft op het Romeinsche volk, dat de tweede eeuw na Christus háren grooten vredevorst niet beter meende te kunnen eeren dan door hem met Numa Pompilius te vergelijken[2)].

Zoo leefde ook het oude volk van Rome, de kinderen der oorlogzuchtige Republiek, niet zonder een stil verlangen naar den vrede. Het is wel zeer sprekend, dat zelfs bij een zóo imperialistisch denkend en strevend volk nog plaats was voor een vredesideaal. Gedijen kon de vredesgedachte in die omgeving niet, zij werd niet door de daad bevrucht. Die verheven taak bleef aan het Keizerrijk voorbehouden. Maar toen dan het vredesrijk zou worden gegrondvest door Augustus, kon de bezielende gedachte van dien grooten tijd aansluiting vinden bij het oude volksideaal, dat was blijven sluimeren in de volksziel als de legende van Koning Numa.

J. VAN KAN.

1) Dion. Halic. II 76, 4; Livius I 21, 5 en 6; Plutarchus, Numa 20 en Vergelijking van Lycurgus en Numa 2.
2) Eutropius VIII 8, 1; Aurelius Victor (?) Epit. 15, 3; Hist. Aug. III 13, 4.

De Vereenigde Staten en het volkenrecht.

Het volkenrecht is ontstaan uit wilsovereenstemming tusschen de verschillende staten. Deze gebruikelijke voorstelling van zaken is niet onjuist, maar wel geschikt om de aandacht af te leiden van het feit, dat de ontwikkeling van het volkenrecht meestal aan zeer bepaalde volkeren te danken is, nu eens aan deze, dan aan gene, en dat er ook landen zijn, die nooit of zelden iets hebben bijgedragen tot den groei van het recht der statengemeenschap. Vraagt men bij de ontwikkeling van het volkenrecht telkens, in welk land of welke landen hare oorzaak is te vinden, dan blijkt, dat het vooral krachtige, jonge staten, of ook zich verjongende landen zijn, die het volkenrecht vooruit brengen. Ons eigen land is daar een sprekend voorbeeld van; het is de jonge Republiek der Vereenigde Nederlanden, die eerst tegenover Portugal, dan tegenover Spanje en tenslotte tegenover Engeland de vrije zee opeischt en zij is het ook, die in de 17e eeuw het krachtigst het ‘vrij schip, vrij goed’ tracht te doen overgaan in het stellig volkenrecht; die aandrift is later verminderd; te dankbaarder mogen wij daarom zijn, als mannen als Asser of Vollenhoven ons weer nieuwe wegen wijzen. Ook bij zich verjongende staten doet zich het verschijnsel van volkenrechtelijke stuwkracht voor: het Frankrijk der revolutie heeft evengoed ingewerkt op het volkenrecht als het hereenigde Duitschland van 1870 dit deed met name bij de internationalisatie van nog onopgedeeld te koloniseeren gebied.

Van geen land echter is een zóó intensieve invloed uitge-

gaan als van de Vereenigde Staten. Dadelijk als de Unie als zelfstandige staat optreedt, wordt die invloed merkbaar; en niet op één gebied, maar over de geheele volkenrechtelijke linie gaat dan een frissche westenwind waaien over den atlantischen oceaan en het merkwaardige is dan bovendien, dat die bries niet gaat luwen na eenigen tijd, maar zij waait nog altijd even krachtig. Dikwijls is hetgeen Amerika wil zeer radicaal, zelfs de mogelijkheid op een diplomatiek échec schrikt zijne regeering dan niet af, en geleden échec doet haar den moed niet opgeven; de hoofdindruk, dien Amerika's staag stuwen achterlaat, is die van actief idealisme.

Vanuit hunne geïsoleerde ligging, van de rest der wereld, behalve van Engeland - Canada, schier overal gescheiden door oceanen, zijn de Vereenigde Staten wellicht ook beter dan eenig ander land bij machte 's werelds gang objectief te beschouwen; geene vooroordeelen doen Amerika vasthouden aan zooveel wat de oude wereld maar niet kan loslaten; het streven naar een zoo vreedzaam mogelijk tezamen-leven der staten, dat is de roode draad, die heenloopt door de volkenrechtsvernieuwing, die van Amerika uitgaat; wat daarmede in strijd is, vindt de Unie gereed om het zoo mogelijk te doen verdwijnen, maar naast opruiming van wat opruiming verdient, wordt ook dadelijk begonnen aan den opbouw van het nieuwe, eene betere internationale organisatie.

Amerika's werk wordt daarbij ook vergemakkelijkt door de Monroeleer, die zich kant tegen elke eenzijdige aanranding der statenzelfstandigheid. Vormt deze leer, ontdaan van hare politieke uitwassen, niet eigenlijk ook een der grondrechten van eenen goedgeordenden Volkenbond? En klinkt de grondtoon der Monroeleer niet generaliseerend, maar ongenoemd door in het geheel der 14 punten, waarin president Wilson op 8 Januari 1918 zijn toekomstprogramma ontvouwde?

In de volgende bladzijden zullen eenige grepen gedaan worden uit den rijken schat van hetgeen de Vereenigde Staten aan het volkenrecht geschonken hebben. Daarbij zal het zg. ‘Amerikaansche Volkenrecht’ niet genoemd worden. Wat men in Zuid-Amerika onder dien wijdschen naam heeft willen doen verstaan, maakt, op de keper beschouwd, meer den indruk eener nuance, zooals er elders in het volken-

recht wel meer bestaan, dan van iets zelfstandigs naast het ‘gewone’ volkenrecht, en bovendien schijnt de houding der Unie ten opzichte van dat ‘Amerikaansche Volkenrecht’ soms eer europeesch dan zuid-amerikaansch.

Er is wellicht geen volkenrechtelijk ideaal, dat de Vereenigde Staten vanaf hun ontstaan met zulken hartstochtelijken en nimmer verslappenden aandrang blijvend hebben nagejaagd als de onschendbaarheid van den particulieren eigendom in den oorlog ter zee, de afschaffing van het buitrecht. Nooit is Amerika moede geworden erop te hameren, dat de oorlog is een strijd tusschen de staten als zoodanig en hunne krijgsmachten, niet een strijd tusschen de bevolkingen: evengoed als in den oorlog te land het recht om der bevolking hare eigendommen zonder vergoeding af te nemen is verdwenen, behoort dus ook in den oorlog ter zee dat ‘laatste overblijfsel van de bella privata’ afgeschaft te worden. Die pogingen der Vereenigde Staten om het buitrecht te schrappen uit het volkenrecht, zij zijn telkens mislukt; maar tegenstand is er immers om te worden overwonnen!

Reeds zoover terug als bij den vrede met het oude moederland (1783) tracht Franklin het nieuwe beginsel te doen aanvaarden, zonder succes evenwel. Beter slaagde men twee jaren later in het bekende handelsverdrag met het Pruisen der Aufklärung. Als in 1823 staatssecretaris J.Q. Adams zijnen president Monroe ertoe weet te brengen op breederen grondslag aan eenige mogendheden voorstellen in dezelfde lijn te doen, laat hij zich in zijn dagboek in de meest enthousiaste bewoordingen uit over de zegeningen, die de amerikaansche voorstellen aan de geheele menschheid zouden kunnen brengen. De voorstellen werden echter niet aanvaard, maar die afwijzende houding schijnt slechts geschikt om Amerika te stijven in zijn besluit zijn ideaal onverkort hoog te houden; het wil van geen transigeeren weten, zóó zelfs, dat als het parijsche Congres van 1856 althans aan het onder onzijdige vlag varende vijandelijke goed de onschendbaarheid waarborgt - hierop wordt teruggekomen - de Vereenigde Staten weigeren dezen stap in de goede richting te aanvaarden, op grond dat de Parijsche Zeerechtdeclaratie niet elk drijvend vijandelijk goed onschendbaar verklaart. In de zestiger en zeventiger jaren schijnt de wereld iets

toegankelijker te worden voor Amerika's streven, doch als de eerste vredesconferentie het onderwerp voor hare opvolgster aan de orde stelt, blijken in 1907 toch nog niet genoeg regeeringen gewonnen om het mogelijk te maken het volkenrecht te wijzigen op dit punt.

Wat in dezen nog niet volstreden strijd telkens zoo treft, is ook het zeer radikale van Amerika's 'doctrine historique' gelijk zij terecht is genoemd. Deze radikale trek is trouwens dikwijls het kenmerk van amerikaansche voorstellen op volkenrechtelijk gebied: men zoude die voorstellen dan eerder verwachten van een congres van vredesvereenigingen dan daar, waar het geldt praktische rechtsvorming te verwezenlijken. Maar Amerika kon zich zooiets veroorloven als de mediatie-procedure, die in 1899 met zooveel verwachtingen door zijnen gedelegeerde Holls in het verdrag betreffende de vreedzame beslechting van internationale geschillen werd gebracht, doch die daar volkomen voor parade in is blijven staan.

Radikaal in hooge mate is ook zeker het amerikaansche voorstel op de Congoconferentie (1884-85) om geheel Centraal-Afrika te neutraliseeren. De Vereenigde Staten hadden in hunne jonge jaren bij zich zelf thuis de noodlottige gevolgen ondervonden van het betrekken van de inboorlingen in den strijd tusschen blanke mogendheden: van deze ellende wilden zij het nieuwe afrikaansche kolonisatiegebied vrijhouden door eenvoudig den oorlog buiten dit gebied te bannen, het reuzenland te neutraliseeren. Van dit zeldzaam gedurfde voorstel klinken slechts een paar zwakke echo's in de Congo-aktie na. Eenigszins in dezelfde lijn lag het weinig praktische en dan ook mislukte amerikaansche voorstel van 1910, dat niets minder beoogde dan de internationalisatie van de sporen in Mandchurije. En toch, wat schuilen in deze niet geslaagde pogingen perspectieven van internationale organisatie!

De beide laatstgenoemde voorbeelden werpen mede licht op de houding, die Amerika tegenover zwakkere, niet-westersche landen pleegt aan te nemen. Deze is in beginsel onbaatzuchtig, beschermend en uitbuiting door anderen afwerend. Teekenend zijn hierbij de betrekkingen tot China en vóór Japan's emancipatie ook tot dat land, temeer waar praktisch tegenover het Verre Oosten de Monroeleer in veel zwakkere

wijze wordt gehandhaafd dan tegenover de rest der wereld. De houding van Amerika is dus in beginsel datgene, wat zij zoude moeten zijn in een volkenbond der toekomst. Aanstonds na de openstelling van de twee oostersche landen wordt bij de tractaten van 18 Juni en 29 Juli 1858 aan Amerika de rol van bemiddelaar toegedacht voor het geval China door eene andere mogendheid onrechtvaardig zoude worden behandeld dan wel onderdrukt of Japan geschillen met eene europeesche mogendheid zoude krijgen. Als na Shimonoseki (1864) of na den Bokseropstand (1900) schadevergoedingen aan de benadeelde westersche landen moeten worden betaald, scheldt Amerika zijn aandeel in de indemniteiten geheel of gedeeltelijk kwijt; in China wenscht Amerika slechts de open deur, geene havenkoloniën, ook wanneer andere groote mogendheden daar anders over denken; aan de Vereenigde Staten dankt China de internationale bevrijding van den door Engeland opgedrongen opiumvloek. En zoo kan men doorgaan. Dat Amerika ook hier weer al te radikaal kan zijn bewijst het voorbarige Burlingameverdrag van 1868, waarbij den Chineezen het vrije vestigingsrecht in Amerika werd gewaarborgd, iets wat in Californië tot zulke ontstemming leidde, dat het verdrag weldra weer moest worden ongedaan gemaakt.

Groot is ook de invloed, die van de Vereenigde Staten is uitgegaan op het neutraliteitsrecht. Dit geldt in de eerste plaats van het gedeelte van dit recht, dat tenslotte in 1907 werd neergelegd in het dertiende tractaat van de tweede vredesconferentie en dat betrekking heeft op de rechten en de verplichtingen der onzijdige mogendheden in eenen oorlog ter zee. Toen in den loop der 18e eeuw de zeeoorlogen transoceanisch waren geworden en als gevolg van de daardoor ontstane uitbreiding van het oorlogsterrein het belang, dat de belligerenten, - toen vooral voor hunne kaapvaart - kregen in neutrale steunpunten, zooveel grooter werd dan vroeger, bestond hier aanvankelijk allerminst een welgevestigd volkenrecht. Aan het in den revolutieoorlog onzijdig blijvende Amerika is het nu te danken, dat er zich een zoodanig recht wèl gevormd heeft. Allerminst gemakkelijk was in den oorlog van 1792 de positie van de jonge Unie, tegenover welks neutraliteit de twee machtige oorlogvoerenden, Engeland

en Frankrijk, hunne belligerente belangen zwaar lieten wegen; Frankrijk met alle condescendentie van den grooten beschermer uit den eerst tien jaren geleden geeindigden vrijheidsoorlog, Engeland met het kwade humeur van den door dien oorlog verjaagden overheerscher. De gezanten der twee strijdende landen bij de Vereenigde Staten lagen voortdurend op de loer, - 'Genet and Hammond eagerly on the watch' schreef later Jefferson over dien tijd - of zij de regeering van President Washington ook van onneutrale handelingen konden betichten en vooral de citoyen Genet schreef dan brieven in zóó ondiplomatieken toon als er zelfs in den oorlog van 1914 door de oorlogvoerenden waarschijnlijk niet aan de onzijdigen zijn gericht. De Unie zat toen tusschen hamer en aanbeeld, maar het was taai metaal, dat daar gebeukt werd: altijd zal het een genot blijven te volgen de tegenover beide partijen strikt gelijk blijvende en eigen verantwoordelijkheid niet ontwijkende wijze, waarop de amerikaansche regeering toen met flinkheid en voorzichtig beleid tevens, haar standpunt telkens heeft bepaald. Door de drie elkaar tegenwerkende krachten is zoodoende met name op het stuk van het door de Franschen zoo begeerde en door de Engelschen zoo verfoeide gebruikmaken van de amerikaansche wateren voor eigen oorlogsdoeleinden een stel regelen gesmeed, dat weldra neergelegd in de amerikaansche Foreign Enlistment Acts, de grondslag is geworden van een uniform recht. Wanneer in den Secessieoorlog (1861-1865) het dan onzijdige Engeland tracht zich van die regelen af te maken, weet Amerika na een lang conflict Albion te dwingen zich bij het verdrag van Washington (1871) weer aan die regelen te onderwerpen en de tweede vredesconferentie behoeft hier slechts rijpe vruchten te plukken.

Ook op het gebied van den neutralen zeehandel is de invloed ten goede der Vereenigde Staten zeer merkbaar. Sedert eeuwen gold hier als gemeen recht, dat vijandelijk goed aan boord van onzijdige schepen neembaar is en noch de boven reeds genoemde pogingen der nederlandsche republiek in de zeventiende eeuw, noch later die van Frankrijk en de gewapende neutraliteiten, waren erin geslaagd het de zeeën beheerschende Engeland ertoe te brengen den

common law ten deze op te geven. Engeland bleef hardnekkig weigeren zijn ‘belligerent right’ om vijandelijk goed op zee te achterhalen, waar het drijvend gevonden werd, op te geven, wenschte ook niet, dat door de aanvaarding van het ‘vrij schip, vrij goed’ de handel in oorlogstijd de britsche koopvaarders zou mijden ten voordeele der door dien regel immers meer veilige onzijdige vlag. Ook de Unie, die als ‘permanent neutrale’ staat dadelijk den ouden nederlands chen regel had aanvaard, had moeten ondervinden, dat het hier aanvankelijk tegenover Engeland - en daar kwam het dan toch in hoofdzaak op aan! - niet op kon. Maar Amerika houdt vol. Het blijft, waar het kan, het ‘vrij schip, vrij goed’ propageeren en met vernieuwde kracht tracht het het beginsel op te nemen in eene serie tractaten met europeesche landen, als de Krimoorlog uitbreekt. En wanneer dan het groote wonder geschiedt, een der grootste uit de historie van het volkenrecht, en Engeland, eerst voor den duur van dien oorlog en in 1856 bij de Parijsche Zeerechtdeclaratie als vasten regel ook voor de toekomst, den ouden common law laat varen voor het ‘vrij schip, vrij goed’, dan zijn er hiervoor wel verschillende oorzaken aan te wijzen, maar zwaar heeft daarbij vooral gewogen de wensch om de neutralen niet te ontstemmen, in het bijzonder Amerika, dat in 1812 bewezen had, dat al te groote veronachtzaming zijner neutrale rechten het niet voor eenen oorlog deed terugdeinzen. Amerika's rol in den Krimoorlog illustreert tevens den heilzamen invloed, die van een krachtig neutraal tegenwicht op het oorlogsrecht kan uitgaan. In den oorlog van 1914 was, zelfs toen de Unie er nog buiten stond, dat tegenwicht te zwak; de pogingen, die in dien tijd door de regeering te Washington gedaan zijn, teneinde het onzijdigheidsrecht tegenover beide belligerente partijen te handhaven, zijn er niet minder de aandacht om waard; zij liggen geheel in Amerika's lijn om de vrije neutrale zeevaart door eenen oorlog zoo min mogelijk te laten belemmeren.

Ook in vredestijd heeft de oude voorstander van het mare clausum, Engeland, kunnen ondervinden, dat Amerika andere idealen had. Staat ons land aan het beginpunt van den strijd voor de ‘vrije zee’, dit beginsel heeft pas volkomen gezegevierd, als na langen diplomatieken strijd, in

1858, staatssecretaris Cass er eindelijk in slaagt aan Engeland de erkenning te ontlokken, dat, tenzij bij verdrag anders is bepaald, in vredestijd oorlogsschepen vreemde koopvaardijvaartuigen nooit mogen visiteeren.

Kenschetsend is de zeer juridische wijze, waarop de volkenrechtelijke zaken in Amerika behandeld worden. Het grondwettelijk voorschrift, dat de tractaten 'the supreme law of the land' vormen, heeft ook in dit opzicht beteekenis: het volkenrecht wordt in de Vereenigde Staten geadministreerd op denzelfden voet als het nationale recht. Het bleek reeds, hoe, als president Washington het met zich zelf eens is geworden over de verplichtingen, die op het neutrale Amerika rusten tijdens den revolutieoorlog, hij er aanstonds toe overgaat dit neutraliteitsrecht neer te doen leggen in eene Uniewet in optima forma: klaarheid en rechtszekerheid moeten ook gelden op het gebied van het volkenrecht. Als in den Secessieoorlog onzekerheid bestaat over het recht van den oorlog te land, krijgt Lieber de opdracht dat recht in artikelvorm te beschrijven; de beroemde General Order no. 100 is er het gevolg van en deze maakt het in 1874 mogelijk een internationaal reglement te ontwerpen, dat de eerste vredesconferentie in hoofdzaak slechts had te registreeren. Dat de regeering de belangen heeft waar te nemen van hare onderdanen, die eischen tegen vreemde regeeringen hebben - in laatste ressort door arbitrage -, is eene waarheid, die in de Unie, meer dan vaak elders het geval is, in hare juridische consequenties ten volle wordt uitgewerkt; een afzonderlijk bureau voor claims aan het Department of State met eigen door de claimants in acht te nemen procedure-regelen, is er het gevolg van. De archieven van buitenlandsche zaken vormen in de Vereenigde Staten niet eene papiermassa, die men schuwt, omdat ze niet toegankelijk werd gemaakt met het gevolg dat de weg er onbekend in is, maar integendeel wordt alles gedaan om er het grootst mogelijke nut uit te trekken: de kostbare State Papers met hunne veelnamige vervolgen, de eveneens door het congres geautoriseerde volkenrechtelijke digesten van Wharton en Moore, de arbitrage-verzameling van laatstgenoemde, zijn er om het te bewijzen.

Deze amerikaansche kijk op het volkenrecht als één geheel

vormend met en gelijke behandeling verdienend als het landsrecht, maakt de tournure d'esprit der amerikaansche juristen en staatslieden bijzonder geschikt voor alles wat beoogt internationale organisatie. Op zeer aanwijsbare wijze heeft hiertoe ook medegewerkt de omstandigheid, dat het reeds vrij gecentraliseerde gebouw van den bondsstaat der constitutie van 1787 gegroeid was uit den zeer lossen 'volkenrechtelijken' band, waardoor de Articles of Confederation van 1778 de dertien staten bijeenhielden. Zoo heeft de eigen constitutioneele ontwikkeling den weg, die naar hooger organisatie leidt, doorloopen en kan die staatsrechtelijke evolutie uit de jaren 1778-1787 door de amerikanen aan de overige wereld worden voorgehouden als voorbeeld van hetgeen ook door het internationale statenstelsel zoude kunnen worden nagevolgd.[1)].

Het voorafgaande brengt als van zelf tot het verreweg belangrijkste stuk internationale organisatie, dat de Vereenigde Staten hebben opgebouwd en wel door middel hunner arbitrage-politiek. Tot aan de geboorte der Unie hoogstens een gelukkig diplomatiek toeval, wordt de arbitrage in de handen der regeerders der jonge republiek aanstonds het middel bij uitnemendheid, waardoor alle internationale geschillen behooren te worden opgelost, als het middel van schikking niet baat.

1) Een der redenen, waarom de Articles of Confederation van 1778 noodzakelijk wijziging moesten ondergaan, was deze, dat de Staten der Unie tijdens die eerste staatsregeling soms weigerden door de Unie gesloten tractaten na te komen en de Unie-organen niet voldoende met bevoegdheden waren uitgerust om hiertegen te waken. Aan den eersten eisch voor internationale organisatie, dat tractatenrecht landsrecht breekt, was zoodoende niet behoorlijk voldaan. De constitutie van 1787 voorzag hierin. Met eene zonderlinge inconsequentie heeft hiertegenover de rechtspraak en de literatuur in de Vereenigde Staten constant volgehouden, dat bij strijd tusschen uniewet en anterieur verdrag de rechter de wet moet toepassen, terwijl dan de executieve maar moet zien, hoe zij zich uit de daardoor ontstane, tegenover het buitenland niet te loochenen verdragbreuk heeft te redden. Evenmin in overeenstemming met eene behoorlijke internationale organisatie is de gedachte, die ten grondslag ligt aan het aan amerikaansch initiatief te danken additioneel protokol op het Prijshoftractaat (goedkeuringswet 1911 S. 298), waardoor aan dit hof zijn zuiver appèlkarakter weer gedeeltelijk werd ontnomen, de gedachte n.l. dat eene nationale grondwet zich tegen dat bij verdrag in het leven geroepen hoogerberoep-karakter zoude kunnen verzetten.

Met name tegenover Engeland, waarvan de Vereenigde Staten zich langs eene willekeurige scheidslijn afgescheurd hadden, vindt de Unie mede daardoor vrijvingspunten te over, die in laatste ressort door scheidsrechterlijke uitspraak kunnen worden opgelost. Het begint al in 1794, als het Jaytractaat tal van nog met den vrijheidsoorlog samenhangende kwesties aan een drietal arbitrale commissies onderwerpt, en ook de Monroeleer kan niet verhinderen, dat de steeds langer wordende canadeesch-amerikaansche grenslijn, het wederzijdsche streven naar het verre westen aan den Grooten oceaan, de vischrechten zoowel ten oosten als ten westen van het tusschen de twee staten opgedeelde vasteland, de wensch van beide ook om den handelsweg of een kanaal door de landengte van Midden-Amerika in handen te krijgen - telkens tot diepgaande geschillen leiden, wier gewicht echter wellicht nog overtroffen wordt door het geschil over Engeland's onneutrale houding tijdens den Secessieoorlog, dat met een pars pro toto de Alabamakwestie heet. Welnu, al deze kwesties zijn ten slotte geschikt, dan wel opgelost door arbitrage. Over de grensgeschillen werd, om van eenige kleinere te zwijgen, gearbitreerd krachtens het Jaytractaat van 1794 en het vredestractaat van Gent (1814). Door deze arbitrages zoude de geheele grens van den atlantischen oceaan tot voorbij het meerengebied geregeld zijn geworden, als ten aanzien van de z.g. noordoostgrens niet bezwaar was gerezen tegen het desbetreffende vonnis van onzen Koning Willem I, tot wiens aanwijzing als scheidsrechter A.R. Falck waarschijnlijk veel bijgedragen heeft; het scherpe geschil hierover werd in 1842 door het Webster-Ashburtonverdrag geschikt. In 1846 werd eveneens geschikt het geschil over de vraag, hoe westelijk van de meeren in het uitgestrekte Oregongebied tot aan den Grooten oceaan de grens zoude loopen, terwijl in 1903 de Alaskagrenskwestie weer door arbitrage werd beeindigd.

Herhaaldelijk ook hebben Amerika en Engeland opgehoopte wederzijdsche particuliere claims door arbitrage uit de wereld gebracht, zoo reeds krachtens artt. 6 en 7 van het Jaytractaat, zoo bij het verdrag van 1853 alle particuliere claims, die sedert den vrede van Gent waren ingediend, zoo bij het verdrag van Washington van 1871 alle claims

uit den Secessieoorlog; de laatstgenoemde arbitrage ging dus tusschen een gewezen oorlogvoerenden en eenen gewezen neutralen staat en zou tot voorbeeld kunnen strekken van wat ook door ons land na den oorlog van 1914 zoude kunnen worden bereikt, met dien verstande echter, dat in 1871 de eischen vooral van den belligerenten kant kwamen. Ook de expansie van beide angelsaksische landen in de richting van de centraal-amerikaansche landengte in de veertigerjaren leidde tot zeer acute botsingen, die, dank zij de merkwaardige schikking van het Clayton-Bulwer-verdrag, niet tot erger hebben geleid. Tenslotte gelukte het in 1910 den beiden landen ook het geschil, dat even oud was als de Unie zelf, dat betreffende de amerikaansche vischrechten op de kusten van Canada en New-Foundland, voor goed te doen oplossen door het reuzengeding voor het haagsche hof van arbitrage, nadat reeds in 1893 het zeehondengeschil uit de Behringzee door scheidsrechterlijke uitspraak was beëindigd.

Wij zien hier dus twee groote mogendheden, wier internationale verhoudingen telkens en telkens tot soms zeer heftige geschillen aanleiding geven en die daardoor ook nà 1812-1814 nog dikwijls aan den rand van eenen nieuwen oorlog hebben gestaan, maar die ten slotte er in geslaagd zijn het verdeeld houdende geschil altijd, zonder uitzondering, op te lossen door de vreedzame middelen die het volkenrecht kent. Zooals reeds blijkt uit het mooie overzicht, dat de amerikaansche geschiedschrijver Dunning heeft gegeven van de betrekkingen tusschen de twee landen gedurende de eeuw van vrede nà 1814, is het initiatief daarbij niet altijd uit Washington gekomen: er zijn arbitragevoorstellen, die van Londen zijn uitgegaan en die soms zelfs geweigerd zijn door Amerika, maar er kan toch geen twijfel aan bestaan, dat in hoofdzaak de stuwende kracht uit de Unie voortgekomen is.

Dit laatste is in niet mindere mate het geval bij de voorziening van de oplossing van *toekomstige* geschillen door arbitrage of door andere vreedzame middelen, waarbij dus de arbitrage en die middelen als vast instituut in het internationale staatsrecht hunne intrede doen. De eerste poging, in 1897 - het Olney-Pauncefotetractaat - mislukt, wellicht

ook omdat dit algemeene arbitrageverdrag te veel geschillen in eens wilde omvatten. Het eerste zoodanige tractaat, dat werkelijk tusschen de beide landen is van kracht geworden, het Root-Bryceverdag van 1908, is dan ook bescheidener; het beperkt, evenals eenige onzer algemeene arbitrageverdragen, de verplichting om te arbitreeren tot rechtsgeschillen, die de levensbelangen, de onafhankelijkheid of de eer der verdragstaten niet aantasten[1]. Maar dat hier juist voor de zwaardere geschillen de verplichte arbitrage moest worden losgelaten, is eene leemte in het instituut der vreedzame beslechting van internationale geschillen, zóó groot, dat Amerika niet rust, vóórdat zij is aangevuld. Het oogenblik om daartoe te geraken schijnt gunstig, als in 1910 het haagsche hof een einde heeft gemaakt aan het laatste der groote hangende geschillen tusschen de twee landen; maar het daarop in 1911 gesloten verdrag stuit in den amerikaanschen senaat op bezwaren van constitutioneelen aard. Gelukkiger dan staatssecretaris Knox is in 1913 Bryan, als hij er in slaagt eene voor den senaat aanneembare formule te vinden, waardoor voor elk denkbaar geschil een vreedzaam middel tot oplossing wordt aangewezen: voor sommige arbitrage, voor andere eene commissie van onderzoek, die weliswaar geen bindend vonnis kan vellen, maar gedurende wier onderzoek toch beroep op de wapenen is uitgesloten, terwijl de hoop is, dat nà dat onderzoek door een onpartijdige eene schikking wel mogelijk zal blijken. Op 15 September 1914 werd het sedert in werking getreden Bryantractaat met Engeland gesloten.

Het blijkt dus, dat Amerika er niet alleen in geslaagd is vrijwillig alle sedert ruim eene eeuw gerezen geschillen met Engeland op vreedzame wijze te beslechten, maar ook dat de twee landen deze geschillenoplossing voor de toekomst eene zoodanige plaats in hunne staatsrechtelijke verhoudingen hebben gegeven, dat zij eene rechterlijke organisatie is geworden, die bijna leemteloos is.

Intusschen, men vindt deze rechtsstaatgedachte overgebracht op internationaal gebied, niet uitsluitend in Amerika's

1) Een ander Root-Bryceverdrag, dat van 11 Januari 1909, stelt eene gemengde commissie in voor canadeesch-amerikaansche geschillen over waterrecht of andere.

verhouding tot Engeland. Ook met andere staten, met name de amerikaansche zusterrepublieken, heeft de Unie meer dan eenig ander land geärbitreerd, en wat betreft Amerika's pogingen om voor toekomstige geschillen de vreedzame beslechting als regel te doen aanvaarden, zij gelden gewoonlijk alle staten en niet Engeland alleen. Op de vredesconferentiën, waar met zeer betrekkelijk succes gepoogd wordt het mundiale recht te vormen, staat Amerika in de voorste rijen en als het eene nieuwe formule voor zijne wenschen gevonden heeft, doet het zijne voorstellen behalve aan Engeland ook aan tal van andere staten. Op die wijze hadden in het begin van 1917 niet minder dan dertig staten het Bryanverdrag gesloten, waarvan toen twintig reeds rechtskracht hadden, sommige in den gewijzigden vorm van het, nog niet werkende, nederlandsche verdrag van 18 December 1913, waarin door onze regeering wezenlijke verbeteringen waren gebracht en dat dan ook als modelverdrag in den amerikaanschen senaat tot een ‘testvote’ leidde. Zoo wordt door Amerika met voortdurende kracht voortgearbeid aan iets wat men zoude kunnen noemen eene mundiale rechterlijke organisatie, waarbij elk internationaal geschil zijne oplossing moet kunnen vinden.

Tijdens den grooten oorlog hebben Amerika's wenschen in de richting eener volledige vredesorganisatie der wereld, weer eenen nieuwen vorm aangenomen, dien van den volkenbond, waarbij de boven reeds genoemde analogie uit het amerikaansche constitutioneele recht duidelijk invloed heeft uitgeoefend. Positief zal die volkenbond, die als het laatste van Wilson's veertien punten van 8 Januari 1918 door Duitschland mede aanvaard werd als grondslag voor de vredesonderhandelingen, wel grootendeels moeten bestaan in de verwezenlijking door alle leden van den bond, dus door alle staten van de wereld, van de Bryanverdragen en in intensieve bevordering van al hetgeen de wereld tot Augustus 1914 nastreefde op het gebied van betere organisatie. Daarnaast zal echter moeten staan eene collectieve waarborging van elkanders rechten en vrijheden en een liefst praeventief werkend middel om den staat, die die rechten en vrijheden van eenen anderen staat wil aanranden, desnoods met eenen collectieven, sterken arm tot zijnen plicht terug te roepen. Het schijnt dan

ook, dat Wilsons uit de oorlogsellende geboren gedachte als integreerend bestanddeel ook kent de internationale politie.

Het gezegde is waarschijnlijk voldoende om te illustreeren het zeer vele, dat de internationale rechtsordening reeds te danken heeft en zonder eenigen twijfel nog te danken zal hebben in de toekomst aan de Vereenigde Staten. Men kan dat volkomen erkennen en bewonderen en toch niet blind zijn voor de ook hier bestaande keerzijde der medaille. Zoo is het stellig gemakkelijker goede betrekkingen te onderhouden met de andere landen, zoo die grootendeels aan den overkant van den oceaan liggen, dan wanneer men midden in het statengewoel zit. Is Amerika echter ook altijd zoo idealistisch als het nabijgelegen staten geldt? Vraag het Mexico, vraag het Columbia! En ligt onder de politiek van onbaatzuchtigheid tegenover China niet ook wel eens iets anders verscholen? Wat bleef er ook over van Amerika's kampioenschap voor een sterk neutraliteitsrecht, toen de Unie zelf aan den grooten oorlog was gaan deelnemen? Met name wij Nederlanders hebben zeer bittere herinneringen aan het brutale misbruik van macht, dat de Vereenigde Staten in 1917 en 1918 gemaakt hebben tegenover onze neutrale scheepvaart. Maar dit neemt niet weg, dat wij er prijs op stellen te erkennen het zeldzaam vele, dat de Vereenigde Staten geschonken hebben aan de rechtsontwikkeling van het statenstelsel.

W.J.M. VAN EYSINGA.

Binnenlandsch overzicht.

22 Dec. 1918.

Heeft de regeering het ‘welomschreven program’[1] thans voorgelegd?

Den 10den December heeft de minister van binnenlandsche zaken eene rede gehouden die zijn eigen voornemens en die van den minister van arbeid betrof; ook de minister van financiën is aan het woord geweest; dien van onderwijs hooren wij pas in Januari. Wij vernamen iets omtrent velerlei zaken die dit kabinet aanvatten wil, maar kennen niet het onderling verband zijner plannen, de relatieve waarde die het toekent aan elk der onderdeelen, de politieke constellatie die het bevorderen wil om de totstandkoming der hoofdzaken te verzekeren. Wat *zijn* voor dit kabinet thans de hoofdzaken? Nog altijd de onmiddellijke invoering der Talma-wetten en de verbetering der salarissen van de bijzondere onderwijzers? Of de maatregelen waarop het in de roode week gezinspeeld heeft? Met volstrekte zekerheid valt dit niet te zeggen. De regeering wil èn het een, èn het ander. Zij kondigt een overvloed van wetsontwerpen aan, maar zonder duidelijk te kennen te geven aan welke daarvan haar bovenal gelegen is. Zij staat tegenover een Kamer die van haar wetgevend vermogen nog volstrekt geen hoogen dunk heeft weten te vestigen; eer het tegendeel; - eene Kamer die echter vermoedelijk mede wil, en mede kan,

1) *Gids* 1918, IV, 474.

mits zij eene sterke regeering boven en een niet minder sterke publieke meening onder zich voelt. De regeering moet voeling verwerven en voeling behouden met de natie. Slaagt zij hierin, zij zal een beperkt aantal noodzakelijke hervormingen tot stand kunnen brengen. Slaagt zij er niet in, dan verdrinkt zij spoedig in de zee van haar eigen schier ontelbare goede voornemens, en zal hoogstens een paar rechtsche partijmaatregelen kunnen doordrijven in den tijd gedurende welken zij nog over een volgzame Eerste Kamer beschikt. Moet het daartoe komen, dan loopt het slecht af met deze regeering en slecht met de rechterzijde. Beide zullen het zich dan zelf te wijten hebben, als de antitheseleus, die men het thans nog in de macht heeft te doen verstommen, haar van ouds bekende snerpend geluid weder hooren doet. Menigeen van links wil er wat liefs voor geven, aan de bekrompenheid der vaderlandsche politiek van vóór den oorlog nu eens voorgoed te ontkomen. Wij moeten vooruit, zeide de Koningin; - welnu, wij *willen* vooruit, en zien in dat wij vooralsnog vooruit moeten onder rechtsche leiding. Het zij de leiding van eene rechterzijde die de wereld van 1918 en vervolgens, haar gevaren en haar eischen, verstaat, en niet met hare voorstellingen leven blijft in een afgesloten verleden. Het moge waar zijn dat in dat verleden de rechterzijde niet altijd bejegend is zooals had behoord: mag daarom hare politiek, nu zij voor het bewind aansprakelijk is, er eene van afrekening, van vergelding zijn? Politiek, die haar naam waard is, ziet steeds naar voren.

Wij behoeven niet alle hoop op te geven, dat de huidige rechterzijde dit beseffen zal. Er zijn, sedert het overzicht der vorige maand, veel gunstige teekenen. De Oranje-betoogingen, die gevaar van ontaarding in zich droegen, zijn gestaakt. Waarschuwingen aan socialistische wethouders van den Haag en Amsterdam zijn binnen de maat van het verstandige gebleven. Van een klopjacht op socialistische ambtenaren, van snuffelarij naar politieke overtuiging, verluidt niets. Waakzaamheid blijft plicht tegenover een partij die alleen verklaart zich in het oogenblik te hebben vergist, en weigert, de revolutie zelve af te zweren. Die waakzaamheid betracht, naar wij vertrouwen, de regeering; en nimmer wij die er haar een verwijt van zullen maken. Waakzaamheid,

zich gereed houden tot repressie, hoe noodzakelijk ook, is echter de hoogste plicht eener regeering niet. Zij zal ten slotte beoordeeld worden niet naar hetgeen zij onderdrukt, maar naar hetgeen zij schept.

De heer Ruys de Beerenbrouck, sprekende uit naam van het kabinet, doch ook in het bijzonder voor den heer Aalberse, stelde aan de orde:

1° uitvoering van art. 192 en invoering der wetten-Talma;
2° Grondwetsherziening;
3° instelling van een Hoogen Raad van Arbeid;
4° achturigen werkdag;
5° wetsontwerp op het collectief arbeidscontract;
6° herziening en uitbouw der sociale- en arbeidersverzekering, op de volgende grondslagen: premiën voor rekening der werkgevers; ouderdomsrente van *f* 3 voor 65-jarigen; vrijwillige verzekering voor niet-arbeiders, waarvan de administratie bekostigd wordt door den Staat; halveering van het getal der raden van arbeid; regeling der ziektebehandeling voor arbeiders en niet-arbeiders, waarbij de Staat een groot deel der kosten draagt; wijziging der Ongevallenwet, zoodat deze alle personen en bedrijven omvat; landbouwverzekering strekkende tot steun van hetgeen het particulier initiatief reeds heeft tot stand gebracht;
7° bestrijding van den woningnood;
8° radicale herziening van den gezondheidsdienst;
9° maar wij zien van kleinere onderwerpen af. De heer Ruys zelve noemde het
10° program van den minister van arbeid ‘zwaarbeladen’.

Bij enkele punten van deze lijst de volgende kantteekeningen:

Art. 192. Hoe minister de Visser de uitvoering opvat, is nog niet te kennen gegeven. Het onderwijsdebat is door het Kerstreces in tweeën geknipt. Het onversneden anti-clericalisme blijkt thans toevlucht te hebben gevonden ter uiterste linkerzijde, bij den heer van Ravesteyn. Van de S.D.A.P. hield de heer Ossendorp eene rede die de rechterzijde zeer geprikkeld heeft, maar die door de opiniën, vroeger door den heer Troelstra in zake onderwijswetgeving ontwikkeld, volstrekt niet wordt gedekt. De heer Troelstra is sedert zijne vergissing nog niet weder ter vergadering verschenen; zal hij ook in Januari afwezig zijn? Zoo ja, dan zal een

ander de taak toevallen, te verklaren in hoeverre de partij het met den heer Ossendorp eens is. Namens de neutrale partijtjes legde de heer Treub eene verzekering af, die bewijst dat men aan die zijde niet den geringsten lust gevoelt in den schoolstrijd terug te vallen. Zal de heer de Visser aanstonds de overtuiging weten te vestigen dat ook hij dit bovenal vermijden wil? Zoo ja, voor iedere eerlijke belichaming van Bos' denkbeeld *in zijn geheel* zal hij op steun van een aanzienlijk deel der linkerzijde kunnen rekenen.

Talma-wetten. De nadere plannen van den heer Aalberse laten van Talma's opzet inderdaad heel weinig over; hoe zal een schromelijke administratieve verwarring, hoe een vervaarlijk bedrag aan nuttelooze kosten, te vermijden zijn als die wetten nu toch eerst ongewijzigd worden ingevoerd? Zullen eerst één, anderhalf jaar lang, de arbeiders moeten bijdragen als het toch de bedoeling is de premiën vervolgens ten laste der werkgevers te brengen? - Ook bij de vrijwillige verzekering van niet-arbeiders, zegt de regeering, zal de overgangsbepaling van art. 369 Invaliditeitswet (kostelooze ouderdomsrente) worden ingevoerd. Van principieel onderscheid met het staatspensioen blijft dan alweer zooveel te minder over. Er is bijna geen punt, waarop de regeering niet (in de toekomst) aan de gewezen bestrijders der Talma-wetten tegemoet wil komen. Zullen dezen nu niet met veel kracht de wenschelijkheid kunnen betoogen, het dan maar liever dadelijk te doen?

Grondwetsherziening. De Staatscommissie is benoemd: de heeren Anema, de Geer, Kappeyne van de Coppello, Limburg, Schaper, Struycken, onder voorzitterschap van den minister van binnenlandsche zaken. Hare opdracht luidt, eene partieele herziening voor te bereiden. De minister gaf op 10 December te kennen dat deze zal kunnen omvatten: 1°. de troonopvolging; 2°. artt. 58 en 59 (oorlog en verdrag), 3°. hoofdstuk III (Eerste Kamer); 4°. instelling van andere publiekrechtelijke lichamen dan de thans bestaande. ‘De commissie kan verdere punten aangeven’; zal zij art. 195 (dat 2/3 der stemmen voor wijziging der Grondwet vereischt), zal zij volksinitiatief en referendum vergeten?[1)]

1) Noot bij de correctie (25 December): het benoemingsbesluit (van 20 Dec.) is thans publiek gemaakt. In onderscheiding van de rede van 10 Dec. blijken thans volksinitiatief en referendum onder de ‘voornaamste onderwerpen’ genoemd, doch de artikelen 58 en 59 niet.

In de roode week verklaarde de premier, dat hij op spoedige behandeling van het initiatief-voorstel Marchant-(vrouwenkiesrecht) *en op een spoedige uitspraak van het door die wet verdubbelde kiezerscorps*, prijs stelde; overnemen deed hij dit voorstel evenwel niet, en op 10 December bepaalde hij zich tot een vertrouwen, dat de Kamerontbinding, die na de eerste lezing der grondwetsherziening volgen moet, zal kunnen samenvallen met de vaststelling van kiezerslijsten, 'waarop een grooter aantal namen zullen voorkomen dan thans.' Is dit een voorteeken van weigerachtigheid bij een deel der rechterzijde, het voorstel-Marchant te aanvaarden gelijk het er ligt? De regeering schijnt zich thans dezen gang van zaken voor te stellen: onderwijsbevrediging, sociale en financieele wetten vóór de grondwetsherziening; onderwijl ook behandeling van het voorstel-Marchant; vervolgens de ontbinding. Van het denkbeeld tot het uitlokken eener *spoedige* kiezersuitspraak, waaraan ook de vrouwen zouden deelnemen, schijnt afgezien. Tenzij - wat men zich nauwelijks voorstellen kan - de regeering zich vleit, dat deze Kamer er in slagen zal, zich door het tal van wetten, die de ministers Aalberse, de Vries en de Visser zullen indienen, met spoed heen te werken. Wij voorzien eerder, dat de tijd tot 1922 er zeker mee heen zal gaan. Want er zal ook heel wat tijd moeten worden besteed aan andere onderwerpen dan de reeds genoemde. De bepalingen van het nog onbekende vredesverdrag zullen op den inhoud en de volgorde der maatregelen, waarmede de Kamer zich zal hebben bezig te houden, grooten invloed uitoefenen. Wat er aan herziening der militiewet en van andere militaire wetten en verordeningen, aan maatregelen tot opbeuring en verdediging van volkswelvaart, aan tariefwetgeving eerlang tot de meest urgente zaken zal worden gerekend, is nog niet te voorspellen, maar het is alleszins mogelijk dat het veel blijken zal.

Wij noemden onder de ministers, van welke gewichtige ontwerpen te verwachten zijn, dien van financiën. Wat er van de gansche rest van het regeeringsprogram terecht of niet terecht zal

komen, hangt voor een buitengemeen groot deel van het beleid van dezen bewindman af. Nauwelijks iets van al de maatregelen die de heeren Aalberse en de Visser in uitzicht stellen, of het kost handen vol geld. In normale tijden zou het een minister van financiën uiterst moeilijk voorkomen, dekking te vinden voor zóóveel nieuwe uitgaven tegelijk. Maar wij leven nog niet in normale tijden. Wij zijn aan reusachtige bedragen gewoon geraakt en zullen van de cijfers die men ons zal moeten noemen, minder schrikken dan wij het vóór 1914 zouden hebben gedaan. Ook zonder dat die nieuwe bedragen er bij komen zal de minister van financiën bergen van millioenen moeten remueeren. Eene overweging, die er toe leiden kan in het opgeven der kosten van noodzakelijk geachte hervormingen maar niet te schroomvallig te zijn. Het komt er niet op aan of men dure dingen doet, maar of die dingen noodzakelijk zijn tot onze bewerktuiging in den geheel veranderden tijd dien wij tegemoet gaan. Op één voorwaarde: de wijze waarop de Staat zich zijne inkomsten verschaft, moet ons niet evenveel achteruitzetten als de instellingen en maatregelen, die men uit die inkomsten bekostigt, ons vooruit helpen willen.

Het is te dezen opzichte dat de plannen van minister de Vries ernstige bezorgdheid inboezemen, en, naar den toon van vele katholieke bladen te oordeelen, niet alleen ter linkerzijde. De heer de Vries ontwikkelt zijn program met een volstrekte afwezigheid van zwaarmoedigheid die aangenaam aandoen zou, indien men mocht gelooven dat luchthartigheid er geheel vreemd aan bleef. Doch het is juist dit geloof dat hij tot dusver niet heeft vermogen te vestigen. Voor de behoeften van morgen zint hij niet op nieuwe, maar grijpt op den rommelzolder van ons financieel verleden naar lang in onbruik geraakte middelen, indertijd verlaten omdat zij bleken de volkskracht te deren en maatschappelijk onrechtvaardig te zijn in de toepassing. Gaan wij een toekomst tegemoet van staatsbedeeling onder masker, door het middel van hooge verteringsbelastingen bekostigd - bovenal door de minvermogenden? Men zegge niet dat immers een goed deel dier heffingen het karakter zullen dragen van weeldebelastingen. Deze belemmeren de binnenlandsche productie door een aantal artikelen buiten bereik te houden van min- en matig

vermogenden, en van uitbreiding der binnenlandsche productie op allerlei gebied moet Nederland het hebben. De invoering van den achturigen arbeidsdag, de verlegging der premiën van de arbeidersverzekering op de schouders der werkgevers, zullen de industrie onder zware lasten zetten, - die onvermijdelijk zijn. Men voege er geen vermijdbare aan toe. De industrie - vergoelijkt de heer de Vries - wentelt hare lasten wel af op de consumenten. Juist! met het gevolg dat zij deze in aantal verminderen, en in het eind zichzelf verlamd ziet.

Zal sterke opvoering der inkomstenbelasting de productie zwaarder belemmeren dan de verteringsbelastingen van Mr. de Vries het zouden doen? Het wordt door economen van gezag verzekerd; door anderen van geen geringer gezag betwijfeld. In deze omstandigheden moet het van groot belang zijn, de ervaring te raadplegen die men heeft opgedaan in Engeland, het land dat gedurende den oorlog het meest gedaan heeft om de oorlogskosten uit andere middelen dan leening te delgen, en daarbij zoover gegaan is van de oorlogswinst te belasten met bedragen die klimmen konden tot 80, het inkomen met bedragen die klimmen konden tot 50 pCt. Welken invloed hebben deze belastingen daar uitgeoefend op den arbeidszin der bevolkingsgroepen die er door getroffen werden? In de *Economisch Statistische Berichten* van 11 December wijst prof. Bruins er op, dat men in Engeland vrijwel zonder uitzondering dezen invloed gering acht. ‘The zeal of a yachtsman in a race,’ zegt Alfred Marshall ter verklaring, ‘is not lessened when an unusually unfavourable tide retards the progress of all; and so the business man of high faculty would not be much less eager for success, if taxation took from him and his compeers a considerable portion of their gains’. Zij zullen hooge directe lasten eerder verdragen dan de bedrijfsbelemmeringen, de staatsbemoeiïng met omvang en richting van hun afzet, die van indirecte belastingen het onvermijdelijke gevolg zijn. Daarnevens blijven de argumenten van kracht, dat indirecte belastingen het ideaal ‘belasting naar draagkracht’ nimmer zoo dicht nabij zullen kunnen komen als directe, en dat de directe belastingen de strekking hebben iederen belastingbetaler precies te vertellen wat de politiek zijner regeering hem kost; de indirecte zijn

er op uit, dit voor hem verborgen te houden, en zijn dus uit het oogpunt van politieke zedelijkheid minder verdedigbaar.

Tegen verschillende verteringsbelastingen door Mr. de Vries in uitzicht gesteld, is ook nog aan te voeren, dat zij Nederland's positie in den groothandel, die zwaar bedreigd zal raken en dus met omzichtigheid behandeld worden moet, ernstig benadeelen kunnen. Het zou ons niet verwonderen als menig lid der linkerzijde tot de overtuiging komt, een goed deel der aangekondigde plannen van dezen minister ten krachtigste te moeten bestrijden.

Die strijd zal wel spoedig moeten aanvangen, want straks moeten de millioenen er zijn. Hij zal tijd verslinden waarop anderen, Mr. Aalberse met name, ongetwijfeld reeds een begeerig oog hebben geslagen. Welke van zijn tallooze plannen (in het lijstje hierboven waarlijk lang niet alle vermeld) het hem gegeven zal zijn, vóór 1922 uit te voeren? De achturenwet zal wel kans hebben, nu de regeering zelve het voorstel van den heer Schaper door een eigen wetsontwerp zegt te zullen vervangen. De vrije Zaterdagmiddag zal daarin zijn opgenomen, verbod van Zondagsarbeid en beperking van nachtarbeid. Van den Hoogen Raad van Arbeid, waarin vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers elkander zullen ontmoeten, verwacht de regeering o.a. betere voorbereiding van sociale wetten; of die Raad ook andere bevoegdheid dan alleen adviseerende zal bezitten, is nog niet gezegd.

Wat een werk voor deze Kamer, die nog niet eens door de helft der Staatsbegrooting vóór Kerstmis zich heen kon slaan! Schaatsenrijden op glad ijs leert men niet in één dag, en ditmaal is het ijs bijzonder glad en zijn de rijders bijster onervaren geweest. Wij moeten allen het besef bij hen levendig zoeken te houden, dat zij ons nog heel andere streken schuldig zijn, eer zij in het Nederlandsche hart zullen besloten worden als politieke Jaap Edens.

C.

Buitenlandsch overzicht.

22 Dec. 1918.

De gang der gebeurtenissen begint zich, na de verbijsterende Novembermaand, te verlangzamen. De staatslieden in wier hand de nieuwe ordening der dingen berusten zal, bezinnen zich op de taak die hun wacht, plegen overleg met de regeeringen die hen machtigen zullen, zoeken aanraking met elkander. Alles begint nu te graviteeren naar Versailles, waar, in Januari, in tegenwoordigheid van Wilson, de gewichtige besprekingen zullen plaats vinden, die aan de opening van het officieele vredescongres vooraf moeten gaan. Europa is in het geval den vrede uit de hand der Geassocieerden te moeten ontvangen, en zij hebben nog niet definitief vastgesteld hoe hij er uit zal zien.

De volstrekte machteloosheid van wat eenmaal ‘de Centrale Rijken’ waren, maakt den band tusschen de Geassocieerden merkbaar losser, en zal dit in toenemende mare doen. Zij zijn nu in de periode van overmatige verzekering dat die band zoo hecht is als ooit; onbedrieglijk teeken dat zijn verslapping reeds gevoeld wordt. Tijdens het Congres van Weenen werden de overwinnaars het in de hevigste mate oneens; de landing van Napoleon eerst vereenigde allen weder. Het is gevaarlijk de toekomst te voorspellen, maar thans ziet het er waarlijk niet naar uit of 't zij Ludendorff, 't zij de Keizer, over een half of een vol jaar weder een factor van beteekenis zou kunnen zijn. De man, die voor de Geassocieerden, tijdens of vlak na de vredesonderhandelingen ‘het Duitsche gevaar’ zou kunnen belichamen, is

nog onbekend; misschien komt er nimmer een voor den dag. Tot dusver is het kort geleden nog zoo trotsche Duitsche volk een toonbeeld van apathie en stuurloosheid. Dit kan een nabuur verlokken zeer onbescheiden in zijn eischen te worden, hetgeen hem verdacht maken moet in de oogen van medestanders van gisteren.

Al bevat het wapenstilstandsverdrag omtrent de definitieve toewijzing van Elzas-Lotharingen aan Frankrijk geen woord, het laat zich met volkomen zekerheid voorspellen dat die toewijzing Frankrijk niet ontgaan zal. Maar Frankrijk hoopt op méér. Van het overgewichtige minette-gebied zal het, na die toewijzing, twee van de tot dusver gescheiden deelen in zijn bezit vereenigen: het deel van Briey, en dat van het (tot 1918) Duitsche Lotharingen. Een derde deel ligt binnen het groothertogdom Luxemburg. Frankrijk zou ook dit deel zeer gaarne inlijven, doch er zich wellicht mede moeten tevreden stellen, dat het groothertogdom aan de Duitsche toleenheid ontvalt. Hoe dit uitloope, met Briey en het Duitsch-Lotharingsche gebied in één hand neemt Frankrijk in de wereld eene 'ijzerpositie' in, die op het vasteland van Europ niet wordt geëvenaard. Om van deze omstandigheid het volle voordeel te kunnen trekken tot verheffing zijner nijverheid, moet het echter over steenkool beschikken, zooveel mogelijk steenkool, en zoo dicht mogelijk in de buurt. In de buurt nu ligt het Saarbekken. De grens daar liep in 1814 gunstiger voor Frankrijk, dan zij in 1815 is getrokken, en als minimum van gebiedsverwerving buiten Elzas-Lotharingen staat Frankrijk dan ook het herstel der grens van 1814 voor. Als minimum wel te verstaan: de begeerte reikt heel wat verder. Zal de Derde Republiek de hand kunnen leggen op de veroveringen der Eerste? België is natuurlijk buiten kwestie, de linker Rijnoever misschien niet; maar juist de inlijving of zelfs maar economische en militaire beheersching van den linker Rijnoever kan het groote middel zijn om ook België aan de Fransche belangen geheel te binden. Zooals de economische zelfstandigheid van Nederland ten uiterste bedreigd zou zijn geworden, indien Duitschland tegelijk gezag was blijven voeren te Emmerik en te Antwerpen, raakt die van België bekneld, indien Frankrijk, of een overwegend Fransche invloed, behalve ten Zuiden, ook ten

Oosten van dit land zich uitstrekt. Heeft het reeds in Nederland niet ontbroken aan lieden, die zich vermeiden in het vooruitzicht van de groote rol, die in het geheel der Duitsche economische-belangen-wereld een daarin opgenomen Nederland wegens zijne ligging zou kunnen spelen, nog veel talrijker en invloedrijker zijn in België de elementen, die zich met graagte voorstellen een hoe gewichtige plaats aan dit land kan zijn toebedeeld als deel eener economische wereld die, met Frankrijk, tegelijk eens den linker Rijnoever omvatten mocht. Het vraagstuk der verbinding van Rijn en Donau zal eerlang zijn oplossing moeten vinden, oplossing waarbij Frankrijk, weder Rijnoeverstaat geworden, een gewichtig woord kan en zal medespreken. Het is, behalve verkeersvraagstuk, ook vraagstuk van politieke strekking: de mogelijkheid van toenemende en blijvende penetratie der Slavische, Magyaarsche, Roemeensche, Balkan- en Zwarte Zeewereld door Fransche invloeden hangt er ten nauwste mede samen. De met den Donau in verbinding gebrachte Rijn zal de koningsweg zijn van het binnen-Europeesch verkeer. Vlak aan dien weg een industrieterrein van den eersten rang te bezitten zal Frankrijks beteekenis in Europa ongemeen verhoogen. Naar Fransche havens afleiden laat zich evenwel dit verkeer niet of te nauwernood. Het zal, in de richting naar het Noordwesten, òf door Rotterdam moeten worden opgevangen, òf door Antwerpen.

Van welk belang het voor Frankrijk moet zijn dit verkeer te kunnen leiden langs een weg die, van het meer van Constanz af, op geen enkel punt meer met beide oevers tot Duitschland behoort, is duidelijk. Dit doel wordt bereikt wanneer de linker Rijnoever 't zij wordt ingelijfd, 't zij langs den Rijn een van Frankrijk politiek en economisch afhankelijke oeverstaat wordt gevormd. Doch dan blijft de vraag open: Antwerpen of Rotterdam?

Om vele redenen moet Frankrijk wenschen het verkeer in een haven te zien monden die het gemakkelijker binnen de eigen invloedssfeer houden dan dit met Rotterdam ooit het geval kan zijn. Het zal dus, bij gebreke van een eigenlijk Fransche haven, Antwerpen zoeken te begunstigen. Antwerpen heeft een verbinding met den Rijn langs Nederlandsche binnenwateren, die het verkeer tot onder den rook

van Rotterdam leiden, en die men dus gaarne door een kortere vervangen ziet: een groot scheepvaartkanaal Antwerpen - Neuss of Antwerpen - Keulen. Zulk een scheepvaartkanaal zal gebied moeten doorsnijden dat aan Nederland behoort; het kan dat gebied onmogelijk vermijden, want tegen ombuiging bezuiden de Nederlandsche grens verzet zich de gesteldheid van den bodem.

Aan Nederland behoort ook de uitweg van Antwerpen naar zee. Om de nieuwe verkeerspositie geheel ‘uit te bouwen’ zou men gaarne aan Nederland èn Zuid-Limburg èn Staats-Vlaanderen ontnemen, èn den status der Beneden-Schelde herzien.

Er zijn Belgische kringen die met Frankrijk in het streven tot verwezenlijking van dezen toekomstdroom van harte samengaan. Men ziet de rijke vergoeding die Antwerpen beschoren kan zijn voor de vermindering of verdwijning der Duitsche aanloopvaart; men ziet het groote belang der waterverbinding van het Belgische industriedistrict met de Belgische haven; men ziet de afronding van het Belgische gebied met begeerde strookjes van Nederland, van Duitschland, met een deel of het geheel van het groothertogdom Luxemburg. Wat men niet ziet is, dat men België door Frankrijk laat omknellen. Wat men niet ziet is dat België zijn roeping niet minder verzaakt door in een Fransch, dan door in een Duitsch belangengeheel op te gaan. Wat men niet ziet is het tegenwicht der geestelijke belangen die de stoffelijke opwegen. Wat men niet ziet is het Vlaamsche volksgeweten, en mogelijk vergist men zich zelfs in het Luxemburgsche. Wat men niet ziet is Nederland, wat men niet ziet is Duitschland, *wat men niet ziet is Engeland*.

Het Vlaamsche volk zal zich in de verwerving van Sas van Gent en van Maastricht niet verblijden, omdat het inziet dat die de vervreemding van Nederland en de verslaving aan Frankrijk beteekent.

Nederland zal zich niet laten berooven dan door een daad van geweld die, om er het minste van te zeggen, voor de wrekers van het geweld van '14 - ongelegen komt.

Duitschland, het moge dan nu nòg zoo onmachtig zijn, wordt niet straffeloos van den linker Rijnoever verstoken, die door ettelijke millioenen lieden bewoond wordt voor wie

‘los van Berlijn’ volstrekt niet beteekent ‘los van een Duitsch staatsverband’. Noch Frankrijk, noch België, noch Nederland (voor zoover men het met de punt die, benoorden de gedroomde verbinding Antwerpen - Neuss, tot bij Kranenburg uitsteekt, als compensatie mocht willen bedenken) kunnen deze menschen als burgers gebruiken. Zij zullen elk van drieën tot last zijn, zooals de Elzassers van 1871 tot 1918 Duitschland tot last zijn geweest.

En Engeland. Het is gewis 1809 nog niet vergeten. Het heeft bij de verhindering van België's absorptie door wien ook nog altijd het oude belang. Een Frankrijk dat alles verkregen had wat het thans begeert, zou de Engelsche verbeelding geen oogenblik in rust laten; Londen zou onafgebroken den kijker moeten richten op wat er achter het gat der Westerschelde (dat ook zoo groote militaire beteekenis heeft) werd uitgespookt.

Wij hebben ons dus nog geen overdreven zorg te maken; wij moeten alleen de oogen goed openhouden. En ook, onze hand moet een gebaar weten te doen.

Niet-annexionistisch België (want dat bestaat óók) moet gevoelen dat het in Nederland een vriend heeft. Ons buurland heeft zwaar geleden en zoekt ‘herstel’. Omdat wij Maastricht en Heerlen behouden willen, behoeven wij de directe waterverbinding van Antwerpen met den Rijn niet tegen te staan. Omdat wij de goede Nederlanders die Staats-Vlaanderen bewonen niet uitleveren willen aan eene gemeenschap waartoe zij nimmer uit eigen beweging zouden willen toetreden, behoeven wij geen overleg omtrent het Scheldegebruik in zijn ruimsten omvang te weigeren. Met een in waarheid onafhankelijk België kunnen wij bedingen sluiten die wij een eenzijdig geïnspireerd België zouden moeten ontzeggen. De sporen der vervreemding van 1830 uit te wisschen voor zoover dat mogelijk is zonder de mislukte proef van 1815 te herhalen, is in het belang der onafhankelijkheid van beide landen, die, dit hebben wij van 1914 tot '18 ondervonden, niemand ter wereld zoo noodig hebben als elkander. De Belgisch-Nederlandsche toenadering moet, van een klank, een daad worden. Zoomin als wij den bloei van Antwerpen in eenig opzicht belemmeren mogen, zoomin mag België tegenhouden dat de Maas dient waartoe de natuur dien

waterweg bestemd heeft en de kunst hem ook voor de toekomst geschikt maken kan. Het Rijnsch-Westfaalsche industriegebied moet in verbinding staan met Rotterdam en met Antwerpen gelijkelijk; het Belgisch-Nederlandsche aan de Maas met Rotterdam en met Antwerpen gelijkelijk. Dat zijn groot-Nederlandsche, groot-Belgische en Europeesche belangen in één, doeleinden waarvoor geen duimbreed Nederlandsch gebied aan België behoeft te worden overgedaan, of omgekeerd. Gaan wij hier en ginder *die* wegen op, dan is de vrees, dat 't zij Nederlandsch Limburg 't zij de Scheldemond zouden kunnen worden gebruikt tot nadeel van België's veiligheid weldra hersenschimmig.

Engeland is in afwachting van den uitslag der verkiezingen voor het Lagerhuis; die uitslag is in eene bus besloten, welke geopend zal zijn wanneer men dit overzicht onder de oogen krijgt. Er wordt vermoed dat de coalitie bevestigd zal worden in haar gezag, maar de arbeiderspartij een niet onbelangrijke oppositie zal vormen, sterker vermoedelijk dan de buiten de coalitie gesloten liberalen, en met dezen en de Ieren te zamen even beneden de meerderheid blijvende, welke in wezen aan de unionisten zal behooren; immers de ‘coupon’, door Lloyd George en Bonar Law geteekend, die bewijst dat de candidaat zich als coalitiecandidaat presenteeren mag, is aan heel wat meer unionisten dan liberalen uitgereikt.

Een populaire leus in Engeland is bij deze verkiezingen geweest: afschaffing van den dienstplicht, en die afschaffing meent men aan te durven, als ook de staten van het continent den dienstplicht laten varen, waartoe het vredesverdrag hen verplichten moet. Engeland blijft dan de meester met zijn (niet afgeschafte) vloot. De leus is niet door de coalitie uitgedacht, maar vond zooveel bijval dat Lloyd George haar zoo goed als overgenomen heeft.

Een ander, die gaarne zijn leger vermindert maar zijn vloot op sterkte houdt of nog uitbreidt, zijn de Vereenigde Staten. Het werkzaamste politiegezag zal in een tijd, waarin het verkeer ter zee zulk eene rol zal spelen als in de naaste toekomst, de vloot zijn, en de Vereenigde Staten willen in dat gezag voor het minst gelijk op deelen met het Britsche rijk.

In Duitschland vullen de arsolraden voorloopig nog het tooneel, maar zijn de verkiezingen voor de Constituante een maand vervroegd. Tot 19 Januari blijft nu het regeeringsgezag in handen van de combinatie Ebert-Haase, onder toezicht van een college door het congres van arsolraden dat dezer dagen te Berlpn bijeen was, verkozen, en waarin door een zonderlingen loop van omstandigheden, tegen de bedoeling van Ebert zelf, de partij van Haase geen enkelen vertegenwoordiger heeft gekregen. De 'onafhankelijken' liepen uit de vergadering weg, toen hun voorstel, dat de 'Centralrat', dien men aanstonds verkiezen zou, niet slechts de volkscommissarissen ter verantwoording roepen mocht, maar ook zijn prealabele goedkeuring te verleenen had op elk regeeringsbesluit, door de meerderheidssocialisten werd verworpen. Men vreest nu eene terugzwenking der onafhankelijken naar de Spartacus- of Liebknechtgroep, waarvan zij zich juist begonnen waren af te keeren. Van de nietsocialisten organiseert zich vermoedelijk het Centrum het krachtigst. Van de partij der burgerlijke republikeinen hoort men nog bijzonder weinig.

Aan den Rijn valt, naar het schijnt, het leven onder de bezetting nogal mede, en is er van diepe kwetsing van het Duitsche nationaal gevoel weinig uiterlijk spoor.

Iets meer toon komt er in het publieke leven der Duitsche streken die door den vloed van het polonisme worden bedreigd.

Tot versterking der drie protestregeeringen die zich in Rusland tegen de Bolsjewiki hebben verheven (die te Omsk, Archangel en in het Zuiden, waarbij Sasonof zich bevìndt) beginnen de Geassocieerden, daartoe door den verworven toegang tot Oost- en Zwarte Zee nu beter dan te voren in in staat gesteld, ernstige aanstalten te maken.

Eindelijk zijn, van Engelsche en Fransche zijde, duidelijk verneembare waarschuwingen tot Italië gericht, om in zijne operatiën ter trans-Adriatische kust zich matiging op te leggen. De Italianen zijn al nìet de eenigen meer die een publieke waarschuwing van Engelsche zijde ontvangen hebben. De Belgen hebben er mede kunnen lezen, in zoo verschillende organen als *Nation* en *Times*.

Tusschen de drie grooten der grooten, Engeland, Amerika

en Frankrijk, zal de schijn van volkomen eensgezindheid natuurlijk het langst worden opgehouden. Wat Wilson betreft, hij vergast ons voorloopig op futiliteiten, als het voorgenomen gebruik zijner Kerstdagen. Echter zegt hij ook voor en na: ‘volkerenbond’. In wezen vernemen wij nog niet meer, dan den reeds zeer bekenden klank van dat woord alleen. Aan de publicatie van een ernstig programma ter verwezenlijking waagt zich nog geen der staatslieden die thans met verantwoordelijkheid zijn belast. Zij moeten eerst de noteering kennen die bepaalde fondsen op de politieke beurs, waartoe nu straks de bengel luidt, zullen kunnen bereiken.

C.

Bibliographie.

Marie Gijsen, Hooger op. (Rotterdam, W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij. 1918).

‘Vaders... ha... kek... kek... vaders!’ riep 't kind; ze stond naar 'r vader te kijken, zooals ze gedaan zou hebben naar 'n vlieger, die op, of ‘niet op’ zou gaan. ‘Kek... jao... neeë, hij, hij ga!’ juichte ze. ‘Hij ga weer’, danste ze’.

Ziedaar een brokje gespreks-, gesnapsweergeving in Brabantsche armoe, waartoe dit boek onder andere binnenleidt. De schrijfster kijkt daar zelf om den hoek, het beeld is onmiskenbaar van haar, zij zette het ‘niet op’ tusschen aanhalingsteekens, ze verkneukelt zich erin en het is ook schalks gevonden. Als iets, na eenig zoeken gevonden, doet het aan. Was het maar het eenig gezochte in het boek!

‘Hooger op’ heeft Marie Gijsen het genoemd. Zoo wil de Brabantsche patser Martinus Boschveld en 't lukt hem al ten deele: hij komt in den raad; zoo wil ook Fienette, zijn wufte dochter. Anders Frans, zijn zoon, aardend naar Martha, Martijn's vrouw. Hij leert voor geestelijke, maar zijn genegenheid trekt naar Liesje, de frissche, hupsche en gevoelige dienstbode van het platte-land. Bij haar is 't stellig meer dan genegenheid, al maakt ze zich dit nauwelijks bewust. Er staat immers te veel onherroepelijks in den weg. Maar blij is ze om alles van hem, droef-verward als hij heengaat. ‘Mevrouwke’ is lief voor haar, de anderen niet en juist mevrouw is zwak en tobberig. Zij sterft tegen het einde.

Dat sterven is pathetisch en opgemaakt, gezocht zooals de figuur van Liesje, een boersche engel; als Martha, broze bloem; ook als Frans, de edele. Men denkt erbij aan bidprentjes, aan stellig roomsche, ietwat drukke, kinderlijk pronkende ornamentiek, ook door de tweeslachtigheid der samenstelling. Juffrouw Gijsen laat den lezer niet in 't ongewisse, wien zij haar sympathie

heeft verpand, wien hij de zijne moet schenken. Daareven zijn de brave zielen genoemd. 't Gaat hun niet naar den vleeze, ze leven onder druk: achtergrond, waartegen hun geloofs- en liefdekracht te sterker straalt. Wat nood, dat ze dan hier ontberen? Of zou de schrijfster een verband van oorzaak en gevolg hebben bedoeld: degenen, in wie de vlam zoo zuiver gloeit, staan daardoor al vijandig tegen 't leven, dat, rauw en onmeedoogend, hen, zwakken, in den hoek duwt? Smal schuilen ze daar huiverig samen tegenover den zwaar drinkenden, zwaar vloekenden, schonkig geschouderden Martijn en Chefke zijn vriend en Fienette, zijn behaagzieke en innerlijk ruwe dochter.

Op het tweede plan heeft Marie Gijsen nog andere figuren geschetst: de kostelijke malloten Constance en Adèle en het gezin Dievers. Meer dan schetsen werden het niet. Toch staan ze den lezer scherper voor oogen dan de uitvoerig beschrevenen. Daar heeft mejuffrouw Gijsen geen partij gekozen; de menschen zijn er om 't genot der kenschets en ook wel ter vulling van den achtergrond.

Bij de anderen heeft zij, te veel gevend, minder bereikt, ze in een warreling van bizonderheden verdrinkend. Ook dat warrigpeuterige kent men van decoratief werk met oppervlakkige, wijl opzettelijke godsdienstige-symboliek. De retoriek, daaraan evenwaardig, is Marie Gijsen niet vreemd:

'Martha had 't opgemerkt. Ze zag strak op de schijf van 'r bord met 'n schuldbewust gezicht. Alle sluiers en windsels en bedeksels die men gewoonlijk over de zwarte gewetensdiepte werpt had ze expres weggescheurd...'

Ook daar komt de schrijfster met nadruk uitleggen. Waar haar uitbeeldingsvermogen te kort schiet slaat ze door:

'...Maar als die wolkensluier, die mystiek uiteengerafeld was, gloeide verblindend 't nuchter licht in 't open oog. Zou de verrukking dan nog zoo hoog zijn? Sloeg 't te felle licht niet met blindheid?...' Frans overmijmert dit bij een gesprek met Liesje. Het overspannene komt dus niet alleen voor rekening der schrijfster. Maar dat 'mystiek' hier...?

Zoo mist dit boek stijl en vasten bouw. Het is vol dialect, vol van het als een houtvuur knappende en vonken sproeiende Brabantsch. Of het echt is...? Ik weet het niet, zelfs Cremer schijnt gefantazeerd te hebben; wel, dat het als echt, als levend aandoet, al denkt men daarbij terstond aan de 'leemte', die het ook hier tracht te 'dekken', een leemte in compositie en psychologisch inzicht.

H. VAN LOON.

H. Salomonson. Menschen van hun tijd. (Amsterdam, Van Holkema en Warendorf, 1918).

Een bleek verhaal van bleeke en moede menschen, levend onder den druk, dien, zichzelf opgelegd, ze niet ontwijken kunnen, slachtoffers van eigen wilszwakte en daartegen botsende omstandigheden. Gespleten zielen, die het onmogelijke zoeken, dat is: het tezamenbrengen van wat tot innerlijke tweespalt is gedoemd, als zoodanig wis 'van hun tijd', tobberig geslingerd tusschen den onbedwingbaren drang tot zelfontleding en dien naar het geluk van zelfvergeten.

Die hunkering naar het namelooze en onvervulbare was Tino van Galen van jongs af eigen. Een herinnering uit zijn kindertijd heeft zich in zijn herinnering gegrift: hoe hij uitkeek op 'de vier lange strakke rails; vlak bij hem lagen ze op gelijke afstanden vaneen, maar verderop kwamen zij - - - elkander voortdurend nader - - totdat zij eindelijk volkomen samen leken te komen in een punt, dat héél, héél ver weg was, en dat juist iets verder scheen te liggen, dan hij zien kon'. (De streepjes duiden aan, dat ik iets wegliet, wat in dit verband gemist kan worden).

Dit beeld komt herhaaldelijk terug. Voorvallen uit zijn later leven wekken de herinnering. Met het zienlijke, het voor ieder waarneembare kan hij zich niet tevreden stellen, voor zijn besef zet het leven zich buiten de lijst van wat wij gewaarworden voort. Hij beseft dan, 'dat alle dingen, die elkander niet raken binnen de draagwijdte van onzen blik, elkander geheimzinniglijk schijnen te ontmoeten in een punt, waarvan wij de ligging slechts kunnen benaderen...'

Tot *grübeln* is Tino gestadig geneigd. Zijn leven biedt er vol-op aanleiding toe. Hij trouwt met een vrouw, ouder dan hij, die een dochter uit haar eerste huwelijk meebrengt. De fijne ontleding van de verhouding tusschen deze, Pop, en 'papa-Tino' vult dan verder 't boek. Kameraden zijn zij, elkander nader dan zijn vrouw, haar moeder, jegens een van beiden. Deze raakt onder den druk van hun jonge en sprankelende genegenheid. Het vooruitzicht, oud te worden en Tino te verliezen verbittert; afgunst op Pop, in veel haar gelijk, steekt haar. In Pop ziet ze een mededingster, die haar tot vlijmende concessies aan heur schaamte van vrouw-en-moeder dwingt.

Maar ook Tino lijdt onder het openbloeien van dit meisjesleven. Ook hij voelt zich vóór den tijd verouderd. Samen ter beoefening van wintersport in de bergen worden ze gescheiden: een studievriend van Tino vraagt Pop ten huwelijk. Deze is

opgetogen, Tino schrompelt ineen. Toch is er geen reden tot ontevredenheid. Als aan iets onontbeerlijk veerkrachtigs had hij zich aan haar gehecht, ook uit opzien tegen de benauwing van het samenzijn met zijn vrouw, reeds gestorven, als Pop ten huwelijk wordt gevraagd.

Eenzaam blijft Tino achter zooals hij eigenlijk aldoor eenzaam is geweest. ‘Hij had zijne eenzaamheid weten te cultiveeren tot een dieper levensbesef, zoo meende hij’.

Hij méénde het. Ten slotte blijkt 't niet anders dan een achterdeur om zich zelf te ontvluchten. Het leven is hem de baas en dit bekommert zich niet om zijn vernuftige stellingen. ‘Misschien zie jij dat alles te theoretisch’, voegt zijn vrouw hem toe. Waarlijk, Tino is geen levenskunstenaar. Van valsch vernuft is hij niet steeds afkeerig. Ziehier een definitie van de vrouw: ‘een vrouw is in je leven de menschelijkheids-coëfficient tusschen actie en nuttig effect...’

Als allen, die in zich zelf datgene beseffen, wat hen verhindert in actie te komen en zich zoodoende los te worstelen uit wat hen in folterende zelfontrafeling benart, om het even wat ze tot stand brengen, denkt ook van Galen gretig over het wezen van de daad: ‘ik twijfel wel eens aan de mogelijkheid van daden... ons heele bestaan is zulk een geestelijke inspanning, dat daden alleen kunnen voortkomen uit een korte, geweldige en uitputtende prikkel...’

Een misverstand, dit leven, waarin doel en middel gestadig worden verward. Het baantje van conservator in een van 't leven afgestorven museum maakt den druk maar zwaarder. Naderhand bedankt van Galen er trouwens voor. Waarom het vol te houden? Het schenkt geen troost, nauwelijks afleiding; het beurt niet op. Onverpoosd met zich zelf bezig; maakt hij zich zelf 't leven zwaar, ten slotte: onmogelijk.

Egocentrisch en lichtgekwetst tot in het oververfijnde mist hij de kracht, de omstandigheden, die het op hem gemunt schijnen te hebben, van zich af te zetten. Daardoor gepijnigd - als wanneer Pop in niets kwaads bedoelenden overmoed den leeflust van haar aanstaanden man boven Tino's boekengewurm stelt, later zijn tafel tooit met bloemen, van den ander gekregen - pijnigt hij zich zelf, het onvermijdelijke en het noodelooze hiervan inziend. Onvermijdelijk, wijl hij nu eenmaal is zooals hij is, hij aan zich zelf niet meer veranderen kan en dus de reactie van dit wezen op het leven ook als konstante grootheid is gegeven; noodeloos, wijl dit leed tot niets leidt dan verzwaring van zijn lot.

Een grijs bestaan van zacht schrijnenden weemoed, van ont-

goocheling en wanhoop, die eer hopeloosheid is, daar ze optornt tegen het noodwendige en het onherroepelijke - het leed van ouderdom en eenzaamheid, het hunkeren van jeugd naar jeugd - en in 't besef van 't onbegonnene daarin weer berust.

Een vorig maal van Genderen Stort's Hélène Marveil besprekend, noemde ik den naam van Guy de Maupassant. Aan het werk van den eersten doet dit boek, sterker nog aan den Franschman denken. Ook hier die innig-, schier eentonigheid in de concentratie op het eene simpel gestelde, simpel uitgewerkte liefdemotief. Dezelfde weemoed om de wreede onveranderlijkheid van het leven, waarmee vergeleken elk bizonder gebeuren, elke botsing in de verhouding tusschen mensch en mensch kinderachtig blijkt; dezelfde ondergeschiktheid van 't bizondere aan het algemeene; dezelfde glimlach van berusting, wijl beklag niet baat. Als de boeken van Maupassant is dit van Salomonson op één toon gestemd.

Stellig kan het klakkeloos naast elkander zetten van de beide namen verbazen. Beider waarde stel ik geenszins gelijk. Het spreekt van zelf, dat de jonge Nederlandsche schrijver met de overschatting van met dien groote op één lijn te worden gesteld heel niet gebaat is. Zijn werk is schraal. Doch de belofte is er, wijl het zuiver en innig is doorvoeld.

H. VAN LOON.

De drie vrouwen in het Heilige Woud.

Dat het landvolk van de streek omtrent Sangean het bosch op de steile heuvels heilig houdt, en het ook een woonplaats gelooft van nimfen en goede geesten, dat is om der wille van den vromen vorst die, voor onheugelijke tijden als een kluizenaar hier leefde, en wiens graf, zoo zegt de overlevering, de bemoste terp is aan den zoom van het woud, tusschen een blank-bloeiend kambodja-boschje dat er zijn zuivere en geurige kelken over strooit, en een loutere bron gelegen. Dit verhalen van hem de verzen die de dalang van Sangean velen luisteraars half-zingend voorzegt des avonds bij het flikkerende olie-lichtje - de kinders op de slaapmat in den donkeren hoek doen hun best om wakker te blijven zoo mooi is het wat daar verhaald wordt - dat hij een mild vorst was over de vele volkeren die zijn legers overwonnen hadden, van jongs aan een wel-willer en wel-doener aan zoovelen als tot zijn aangezicht naderden. Maar toen hij de middaghoogte bereikt had van zijn aan de zon gelijk leven, verzaakte hij rijkdom, macht en roem en koos het leven van een kluizenaar, om der volkomenheid wil. Want wèl begreep hij, die man van alleredelst verstand, dat de waarheid omtrent de ziel en de wereld en waarachtige deugd niet bereikbaar zijn voor den mensch die over andere menschen een heerscher is en die nooit als arbeid-genoot en vreugd-genoot en leed-genoot van hart tot hart gezamenlijk met hen, die God als zijn genooten toch schiep, aan het altijd-schooner wordende gebouw der wereld kan bouwen. Toen hij, dus, zijn zoon zijn laatste raad-

gevingen gegeven had, en zijn zoons pasgeboren zoon dien de vrouwen hem brachten zegenend terug had gelegd aan de borst der bleek-glimlachende moeder, zegde hij tot zijn getrouwe vazallen, zijn zegevierende veldheeren en zijn raadslieden lang-beproefd 'Vaartwel!' en ging heen uit het prachtige paleis, door vrouw noch dienaar gevolgd; want in de uiterste schaduw der poort had hij de weenenden die zijn voeten omhelsden en den zoom van zijn armelijk kleed tegen hun voorhoofd drukten met een onverbiddelijke zachtheid van zich gewezen. Een weinig rijst en zout aan een dorpspoort gevraagd, en water in een halve kelappanoot-schaal uit de beek geschept, dat was hem leeftocht genoeg op de reis naar het heuvelwoud van Sangean waar een droom hem de plek tusschen een kambodja-boschje en een loutere bron had getoond als zijn woonstee.

Van takken en gevlochten gebladerte bouwde hij hier een kluis. Zijn voedsel was de vrucht van het woud, zijn drank het water van de bron, zijn leven het nadenken over den mensch en de wereld. De vele ervaringen van zijn leven overpeinsde hij, de leeringen der wijzen, de gezangen der dichters, en woorden van spelende kinderen gehoord, en van vrouwen die onbeluisterd zich waanden. En wat bij dagen en bij nachten hij waarnam in het woud, het ontbotten en pralen en welken van het gebladerte, het opengaan in den morgendauw van bloesems en het rijpen der vrucht en wonderbaar vergaan tot nieuw bestaan, en het leven van de vele dieren, de sterke en de schuchtere, op den grond, en in de takken de vroolijke vogels, ook dat overdacht hij wèl; en hij gaf acht, om de wet te doorgronden van hun bewegingen, op de machten die de aarde en alle levens op haar regeerend omvangen, den hemel en de zon, de maan, de sterren, de wolken den regen en den wind. Als de spoel die een behendige weefster heen en weder werpt door de gespannen draden van haar raam, - draden waren het, wade wordt het, - zoo schoot zijn gedachte heen en weer door herinnerde dingen en geziene, - dingen waren het, wijsheid werd het.

Winde-tijding ging van hem door het geheele land: 'de groote koning woont als een kluizenaar in het woud van Sangean!' Toen kwamen de velen tot hem die het niet ge-

waagd hadden in de dagen van zijn macht en heerlijkheid; om wijsheid baden zij hem, om wetenschap aangaande het goede, en de ware wijze van leven. En hij gaf aan een ieder naar zijn behoef en de mate van zijn begrip. Zoo verdonkerd van gedachte, zoo zwaar van hart, zoo moede door velerlei dwaling kwam geen, of hij keerde terug licht-gaande, met een glans in de oogen, en handen verlangend om te streelen en om weg te schenken; als het water van de bron zoo klaar en mild voelde hij in zich zijn hart. En zoo kwamen bedroefd en gingen blijde vele maanden, vele jaren lang vele honderden en vele duizenden menschen, totdat op een ochtend voor zonsopgang eerstkomenden niet den kluizenaar vonden, maar enkel zijn bleek, als een afgevallen bloesemblad doorschijnend dun geworden lichaam.

Het geheele volk groef zijn graf en bouwde zijn grafheuvel, elk voor zich de vrome eer begeerend, elk aan elken ander haar gunnend om een eenigen en allerlaatsten dienst te doen aan hem die met zijn wijsheid en zachte deugd allen had gediend. Hem vierend herdachten en herhaalden zij zijn woorden, en het vele verheugelijke dat daaruit was voortgekomen aan vrede des harten, ook in leed, en aan zoete gerustheid van broederlijk samenleven in arbeid en in vreugde, zóó, dat vijanden het kwaad vergaten dat zij elkander aan wilden doen, en machtigen den geringe dien zij verdrukt hadden recht beloofden, en door onvergetelijk gemis bedroefden een nieuwe kracht in hun hart voelden opstaan en niet langer eenzaam waren.

Toen scheen het hun dat niet te eenenmale heengegaan de wèl-beminde was. Een afglans van zijn wezen omscheen de plek zijner woon en lange rust, zijn zegen won wie verlangende kwam, voortaan als vroeger, en zijn graf werd een bedevaartsoord als zoo vele jaren zijn kluis het was geweest.

Dat is het tot op dezen dag. Verlangenden komen ieder met zijn eigen verlangst, om groote en blijvende dingen de een, om geringe de ander. De herdersjongen die een zangduif opfokt voor den wedstrijd - heimelijk, want zijn vader fronst het voorhoofd als hij den kleine ziet staan met het hoofd op zij, luisterend naar het geroekoe uit een kooi en al zijn gedachte gedacht omtrent duiven, terwijl onbehoed de buffel dwaalt en het nieuw-ontsproten veld afgraast - de

herdersjongen bergt zijn duifje in den kambodja bij het graf, opdat door de deugd der heilige plek haar stem den echten hoogen klank krijge die wint in den wedstrijd. De koopman die de gevaarlijke reis over zee wil wagen legt zijn offerande op het graf. Vrouwen komen er bidden om een kind. En vele zijn de verhalen en ervaringen van geluk ten deel gevallen aan hen die de nagedachtenis van den milden koning aanriepen om ontferming.

Daarom twijfelde Mboq-Inten uit Djalang Tiga geenszins of loutere waarheid voorspelde haar de droom, waarin zij haar dochter Inten, die bij de geboorte van haar kind gestorven was, levend en glimlachend en als een bruid met bloemen getooid gezeten zag aan het graf in het Heilige Woud. En dit zeiden alle menschen in Soembertinggi omtrent de arme Samirah, haar die in haar gelukkiger tijd zóózeer had geleken op Inten, het Juweel als met recht haar naam haar noemde, dat zelfs goede kennissen over en weer het eene meisje met den naam van het andere groetten, - als Samirah een bedevaart had mogen doen naar het graf, wat zij immers zoo zeer begeerde, dan zeker! ware zij wel moeder geworden, en de schande der kinderloosheid en het harteleed daarover hadden niet haar arme verstand gekrenkt.

De jonge vrouw van den Resident van Sangean, die Elizabeth met het lichte gelaat dat zoo zusterlijk neigen kon naar donkere gezichten, hoorde gaarne naar de vele verhalen omtrent het wonderwerkende graf van den Vorst die om broederschaps wil een arme werd. Maar toen een vrouw wier kindje zij van zware ziekte had genezen haar van het verlangen en het verdriet der arme Samirah verhaald had, en van Mboq-Intens standvastige hoop, zag zij op met een nieuwen glans in haar oogen. En dikwijls, na dien dag, vond haar man haar alléén en stil, in gedachten diep verzonken.

***

Toen de doekoen die met het kind ook het leven uit Intens afgemarteld lichaam gedreven had Mboq-Inten het borelingske in den schoot legde, zag zij haar kleinkind niet aan. Zij wendde de oogen niet af van dat geloken gelaat die lijdelijke gestalte eindelijk stil van weenen en wringen. De vrouwen die de doode inwikkelden in de witte grafwade

moesten van haar verkilde hand de hand der moeder losmaken. Zij zat wezenloos toen de vader van den jonggeborene de bloedverwanten en de buren bijeenriep ter beraadslaging over den naam. En zag zelfs niet op toen een jonge vriendin van Inten, zelve pas moeder geworden den kleinen Kaïran aan de borst legde en medenam om tegelijk met haar eigen kind hem op te voeden.

Maar toen kwam de droom. Als een bruid bekranst, en het langs schouders en schoot lang afhangende haar zoo rijk doorvlochten met bloemen dat zij wel gekleed in bloemen scheen, zat Inten aan het graf, en zijzelve met den kleinen Kaïran aan de hand ging haastig op haar toe en riep: O mijn kind, zijt ge dan eindelijk wedergekomen!

Van dien vreugdekreet ontwaakte Mboq-Inten. Zij ijlde naar Kaïrans pleegmoeder. De vriendelijke jonge vrouw had hem aan de borst; hij dronk gretig. Naijverig zag zij het aan. Had zij het toch zelve gekund, had toch met haar eigen leven zij Intens kind mogen voeden! Met een hartstochtelijke teederheid streelde zij het zachte lijfje. ‘O hoe zal ik voor hem zorgen! Hoe zal ik hem voeden en vertroetelen dat hij groot en schoon worde, dat je je over hem verheugen kunt bij het weerzien, mijn juweel!’

Zij kon den dag haast niet afwachten om hem terug te halen in het eigen huis. Met rijst en pisang dooreengekneed tot zoet voedzame hapjes zat zij hem op haar schoot te voeren. Den geheelen dag droeg zij het kleintje met zich mede, in haar zorgvuldig geschikten sjerp als in een hangend wiegje gevleid. Hij sliep naast haar op de met een nieuwe mat bespreide baleh-baleh. Het eerste waarnaar zij zag bij het wakker worden in het vroege licht was dat kleine ronde donzig zwarte hoofd; de oogen lagen dicht, met de wimpers op de wangen als twee fijngestreepte schaduwstreekjes. Het mondje stond even open, de witte tandjes kwamen te zien. Mboq-Inten richtte zich op den elleboog op om lang hem te bekijken. Zij verzaadde haar oogen aan hem. En telkens dacht zij dan weer aan den tijd toen zij zoo gekeken had naar Inten.

Paq-Inten had het graf gekenteekend met twee sierlijk gebeeldhouwde en gestoken palen, aan hoofd- en voeteneinde dat de moeder het vinden zou als zij op de herinnerings-

dagen met het offervoedsel kwam, dat de zielen verkwikt in het land der schaduwen. Mboq-Inten echter ging enkel op de herinneringsdagen die de Adat heeft gesteld naar de begraafplaats; en na een wijle bleef zij geheel en al weg daarvan. Maar telkens weder ging zij met bloemenoffers naar het Heilige Woud; en terwijl zij den melatih-krans neerlegde op de grafterp en uit volle hand rozeblaadjes strooide over het mos fluisterde zij, met tranen in de oogen: 'Blijf nu niet te lang weg, mijn hartekind! Kom toch spoedig ach! spoedig! terug bij je lieve moeder!'

Kaïran was nog veel te klein om haar te verstaan; maar toch gaf zij hem soms bloemen in de handjes en zeide, terwijl zij hem die liet neerleggen op het graf, dat was opdat zijn moeder te eer terug zou komen: en dan bracht ze hem mee wat hij maar bedenken en begeeren kon.

Paq-Kaïran bekommerde zich niet veel om zijn kind. En nooit sprak hij over Inten. Hij ging het huis van zijn schoonouders, het afgeschoten vertrekje daarin waar hij met Inten gewoond had, in en uit of alles daarbinnen nog was zooals het een jaar lang was geweest. Mboq-Inten dacht, omdat hij, evenals zij, wachtte op Intens terugkomst, al wilde hij ook niet spreken daarover noch hooren, en al werd zijn gezicht norsch als zij tegen den kleinen Kaïran zei: 'Als moeder terug komt!' Maar op een morgen ging hij uit als naar den passar van Sangean, om te wedden bij de hanengevechten, en kwam niet terug, toen het avond werd, noch den volgenden dag. Ook toen het tijd werd om de sawahs te ploegen kwam hij niet terug. En Paq-Inten bracht met zuchten en hoofdschudden goed dat hij niet kon missen naar het pandhuis om een helper te huren in zijn schoonzoons plaats. Eenige weken daarna kwam een man uit het dorp, die met het pelgrimsschip de reis van Sumatra had gemaakt, vertellen hoe hij Paq-Kaïran in Medan had gezien. Hij verdiende goed geld op een tabak-onderneming; en daar was hij getrouwd met een Bataksche vrouw.

Mboq-Inten riep schande over hem. De oude man zuchtte enkel en zei dat het toch al te erg was. Hoe moest het nu worden met het werk op den akker, en dat terwijl het dagloon zoo hoog werd en zijn leden al stijver? Hij tobde nog toen Mboq-Inten zich den man die haar dochter had ver-

laten al lang uit de gedachte had gezet: genoeg veel betere mannen waren er in Java; Inten zou het maar voor het kiezen hebben als zij terugkwam!

Maar de schade moest geboet, waarover Paq-Inten zoo kermde en klaagde: niet in een berooid huis mocht Inten wederkeeren!

En de moeder vatte het fijne werk weer op dat zij een jaar of wat geleden aan haar dochters helderder oogen en leniger vingers had overgelaten, maar dat zij vroeger zelve zoo voortreffelijk wèl had gedaan, het batikken van sarongs en hoofddoeken en sjerpen; de Chinees in de stad, - hoe scherp bekeek hij het werk altijd door zijn groote hoornen bril! - gaf voor het hare meer dan voor dat van één der andere vrouwen.

Zij vreesde wel het zoo mooi niet meer te kunnen nu; maar met de gedachte aan Inten in het hart deed zij haar best.

Haar batikraam stond onder het afdak, daar, waar het langst de schaduw bleef. Zij hurkte neer voor de afhangende baan wit katoen, en, met gespannen aandacht begon zij te teekenen, de fijne straal gesmolten was die uit de tuit van het als een eikel zoo kleine batikdopje liep maakte rankend gebladerte en bloemen en allerlei wonderlijke op kapellenwieken fladderende vogels op het weefsel: blauw, bruin, geel en rood stonden de verfkuipen te kleuren in de schaduw van het citroen-boschje. Hoe dikwijls had zij, van kind af, altijd naar hetzelfde voorschrift, die kleuren bereid, hoe dikwijls met het was-straaltje, zwartig geworden van het vele gebruiken en afschrappen en weder smelten, die teekening gemaakt, die zij juist zóó al onder haar moeders batikdopje had zien groeien, en waarvan zij wist dat ook haar moeders moeder juist zóó haar had geteekend! Wel duizend jaar oud, had zij vaak gehoord, was het patroon. Een prinses had het verzonnen, geheel alleen zittende tusschen de bloemen en vogels en kleine dieren van het Heilige Woud, waar liever dan in haar vaders kraton zij wilde leven. De nimfen die haar woon hebben in het woud waren haar gezellinnen daar. Om voedsel noch om het behoef voor haar arbeid behoefde zij verlegen te zijn; want de boschduiven brachten haar overvloed van zoete bessen en noten uit de hooge boomen, de

grijze apen wisten wanneer zij dorst had en droegen haar ‘het koele bronnetje dat in de lucht zweeft’ aan, de rijpe kalappa-vrucht wier kern geurig water is; en de kleine bijen die niet gonzen noch steken bouwden hun nest in den boom die haar beschaduwde, zoodat zij haar hand maar behoefde uit te strekken naar de was voor haar teekenwerk, terwijl aan alle struiken de prachtigste bloemen open gingen die zij plukte om er verf uit te bereiden. De kleine schalk van het woud, het dwerghertje dat slimmer en vroolijker is dan alle andere dieren, kwam zijn dartele sprongen voor haar maken, en vertelde haar de kluchtigste verhalen.

Wie van dat alles wist hervond het in de schoone batikteekening, hoewel er veel van verloren was gegaan onder de vingers van onachtzame werksters die haar gedachten bij andere dingen hadden, zoodat de ware gedaante van wat de Prinses in het Woud had verzonnen niet meer te voorschijn kwam op hun doek, maar enkel een schim daarvan zoo ongestadig en verwrongen als schaduwen tegen den wand wanneer het sputtende olielichtje brandt. Mboq-Inten had ook nooit zuiverder teekening gezien, noch zelve gemaakt al was haar werk, dat met lust en liefde zij deed, beter dan dat van de andere vrouwen. Maar terwijl zij het nu, om den wille van Inten hervatte, haar hart vol van dat droomgezicht van Inten in het heilige woud, begon het verschrompelde en geknakte zich op te richten het slappe kreeg houding het logge won een schoonen zwier. Lieflijkheid van een effen gemoed en lieflijkheid van het woud bloeiden te voorschijn onder de druppeling van haar batik-dopje. Zelve zag zij verwonderd er naar hoe zeer de bloemen die zij met de gelige was op het witte katoen vormde toch geleken op de prachtig bonte bloemen tusschen het fijne groene boschgras, en hoe de teekening op de wieken van haar kapellen werkelijk het sieraad toonde dat zoo lokkend verschijnt en verdwijnt in de fladdering van vlinders door de tintelschaduw en de plotse zonneplekken van het woud. Uit ringelende kringen en slangelijntjes glansden de rimpellichtjes op van de bron. Zij moest denken aan de verhalen van nimfen en helden en stoute avonturen in het woud als de draak dien zij met een lang kronkellijf en uitgeslagen klauwen had geteekend zijn gevaarlijke oogen kreeg en haar aankeek. De vogel die zoo statig op wijd-

gespreide wieken zeilde was de boodschapper van een God.

Toen na de dompeling in de laatste verw en het wegnemen van de was die al de andere kleuren had bedekt, de teekening in haar volkomenheid te voorschijn blonk, stond zij zelve verrast en opgetogen. En de vrouwen van het dorp die kwamen kijken riepen het uit van verwondering. Een regentsvrouw, ja, een prinses in den kraton van Djokja zou met zulk een sarong wèl getooid zijn!

De Chinees in de stad veegde zijn brilleglazen af aan zijn grauw-zijden badjoe om het batikwerk te beter te bezien toen Mboq-Inten het voor hem uitspreidde. En in zijn verlangen om het te bezitten noemde hij zoo haastig een hoogen prijs dat hij dadelijk weer zijn woord terug moest nemen. Maar Mboq-Inten, vroeger zoo bevreesd voor hem, trok den sarong onder zijn handen weg en ging er den winkel mede uit, en hij liep haar na tot op den passar toe met het blinkend geld in zijn hand. Wèl tevreden ging Mboq-Inten naar huis. Zij voelde met trots hoe zwaar de kleine Kaïran, in slaap gevallen in die hangende wieg van den slendang, woog op haar heup. Haast kon hij groot genoeg zijn om den langen weg te loopen! Zij kon hem geven wat zijn hartje begeerde, wat zijn mondje lustte, genoeg zou er voor hem wezen van alles. O! hoe zou Inten lachen als zij hem zoo groot zag en zoo schoon! Een nog rijker offer dan anders bracht zij dien dag op het graf in het Heilige Woud. Zou het nog lang duren, och nog lang?

Maar zij wischte de tranen af die haar brandend in de oogen drongen. Zij kon wel wachten, wel geduldig wachten. Zoo wacht de landman die zijn rijst heeft uitgezaaid. Hij denkt niet aan zijn ledige schuur; hij denkt aan zijn veld, dat vol zal zijn.

***

Maar anders wachtte zij, die in haar gelukkige meisjesdagen het evenbeeld van Inten was geweest, en lachend en liefelijk als zij: anders wachtte op heil uit het Heilige Woud de arme Samirah: in vergeefsch verlangen, machteloos, in smaad.

Tegelijk hadden Inten's ouders en Samirahs ouders de bruiloft voor hun dochter bereid, in den goeden tijd van

het jaar, den blijden tijd, den rijken tijd, den rijst-oogst. De Rijst houdt bruiloft: de twee schoonste hoogst-gegroeide aren in het veld die met bloemenwindsels te saam gehouden en met een blader-baldakijntje overschaduwd te prijk hebben gestaan, worden, door een eere-geleide omgeven, in optocht naar de afgezonderde ruimte in de rijst-schuur gevoerd. En die het feest te zamen vierden, de jonge mannen en jonge meisjes beloven elkander de eigen bruiloft. Ouders overleggen, bemiddelaars gaan heen en weer, de sierlijke geschenken worden in ceremonie aangeboden en aanvaard. Dan laten de gamelanspelers de lachende bruilofts-muziek opklinken uit het brons, dan brengen buren en vrienden hun gaven voor het feestmaal, met bloemen bekranst zitten naast elkander op de eere-plaats in het huis die vroeger alleen stonden in verlangen van elkander ver. En als wederom de Rijst haar bruiloft houdt dan verschijnen tusschen de schuchtere meisjes trotsche moeders op het oogstveld; een arenschoof droegen bij het vorige feest zij in den arm, een kind dragen zij nu.

Zoo hadden Inten en Samirah hun bruiloft gevierd, in het zelfde jaar op denzelfden dag; van elkaar en elkanders wedervaren niet wetend, waren zij als tweelingszusters naar het lot zooals zij als tweelingszusters waren naar gelaat en gestalte.

Doch toen de volgende rijst-oogst kwam toen klaagden Intens vriendinnen om haar. En de plaats van Samirah bleef ledig in de rij der jonge vrouwen die naar het rijpe veld gingen; schamel, met ledige armen stond zij aléén in haar huis.

Weder een oogstfeest kwam. Zij wilde niet naar het veld, zoo arm als zij daar gekomen zou zijn, de ééne kinderlooze tusschen de vele moeders. Geen verwijt had haar man haar nog gemaakt, al sprak zijn moeder vaak bittere woorden. Maar als zij zag, op weg naar den passar of in het veld, hoe hij het hoofd omwendde naar een vrouw die, welig, met een kleintje in de draagsjerp ging, dan voelde zij haar hart krimpen dat het haar pijn deed in de borst; en in den nacht werd haar slaapmat nat van tranen.

Een goedhartige buurvrouw had haar een bedevaart naar het graf van den Koning-Kluizenaar aangeraden. En o! hoe

zeer verlangde zij daarnaar! Vanzelf, als zij de dorpspoort uit op den landweg kwam, gingen haar oogen naar de verte, waar donker het heuvelwoud stond tegen de lucht. Maar haar mans moeder, de oude Mboq-Noerdin bewaarde het geld van het gezin en Samirah dorst zelfs van het zelf-verdiende niet vragen voor de reis met den vuurwagen naar Sangean: al te wel wist zij dat het haar smadelijk geweigerd zou worden.

Mboq-Noerdin haatte haar met een hoe langer zoo bitterder haat; als zij dacht omdat Samirah haar geen kleinkind baarde; maar in waarheid, omdat Samirah ongelukkig was en zich schaamde. Zooals de kippen op het erf met scherpe snavels hakten naar een zieke kip, tot de wond waarmee zij in een hoek zat weggedoken open en bloedig lag, sterklevende wezens die het zwakke, weinig-levende uit den weg ruimden, zoo hakte zij met haar verachtenden blik en schampere woorden naar Samirah. Die altijd neergeslagen oogen, zoo dikwijls rood geschreid, die bedeesde houding tergden haar tot een giftige drift. Zij kon het niet naast zich verdragen, zij had het wel weg willen hebben uit de wereld, dat zwakke, schamele, gebrekkige, zij moest er naar steken met haar oogen en met haar stem, met woorden die waren als de angel van een schorpioen. En om het kwaad dat zij, hatend, haar aan deed moest zij nog meer haar haten. Zij liet Noerdin geen rust met haar dringen en dwingen dat hij Samirah verstooten zou, - een vrouw die Toewan Allah verwierp, die hij geteekend had met de schande der onvruchtbaarheid!

In haar angst waagde Samirah eindelijk een daad. Op een dag dat Mboq-Noerdin en Noerdin te zamen naar een ver afgelegen passar waren gegaan, sloop zij naar de medelijdende buurvrouw om eenig geld ter leen voor de reis naar Sangean. En de goede vrouw gaf niet alleen, en voor geringe rente maar, het geld; maar toen Samirah bedroefd zeide dat Mboq-Noerdin al de mooiste vruchten op het erf had medegenomen naar den passar en de andere stuk voor stuk geteld zoodat zij daarvan geen durfde te nemen, gaf zij haar ook eenige pisangs voor een offer op het graf van den Heilige en zelfs, opdat de rijke gave te eer verhooging mocht uitwerken, een veegje kostelijke zalf op een blad. Samirah deed feestkleedij aan,

zij stak een zilveren speld aan haar borst, een oleander bloem in haar haarwrong. Op den dorpsweg glimlachte zij de kinders tegen. Niet lang, niet lang meer! dan droeg zij er ook zoo eentje in den arm! Vrijmoedig voegde zij zich in de lange rij van de vrouwen die den landweg op gingen naar het station.

Maar een inval van argwaan had Mboq-Noerdin doen omkeeren op den pas-begonnen gang naar den passar. Plotseling stond zij voor haar schoondochter. Tot de laatste vrouwen toe in de rij verstonden de scheldnamen waarmee zij haar smaadde, zoo luid krijschte zij haar woede uit. Zij schudden het hoofd, al te erg toch krenkte Mboq-Noerdin haar zoon's vrouw. En er waren Hollanders op den weg die het hoorden, zag zij het dan niet? Het rijtuig van den Grooten Heer was het dat daar juist voorbij reed.

Verslagen van schrik en schaamte liet Samirah zich terug brengen naar huis. De oude dreigde: als Noerdin vernam wat zij heimelijk had gewaagd, dan zou hij haar knieën tegen elkaar schuren dat in geen maand de wond heelde; aan den stijl van het huis vastbinden zou hij haar wanneer hij weder een dag op reis ging! Zij zeide geen woord terug, met geen blik zelfs verweerde zij zich. Wel onnoodig was het dat de schoonmoeder haar goede kleeren weg nam en haar niet anders liet dan oud versleten en vervaald goed waarmee geen ordentelijke vrouw zich op den weg had vertoond; wel onnoodig dat zij haar met werk zoozeer overlaadde dat van ochtendgloren tot avonddonker geen tijd haar bleef zelfs om naar de rivier te gaan, waar de vrouwen baadden. Samirah schaamde zich te zeer over die vernedering in het openbaar dan dat zij zich onder menschen had gewaagd. Zelfs voor de vriendelijke buurvrouw verborg zij zich als zij de rijst ging stampen, op het achter erf; zij had wel gehoord wat Mboq-Noerdin die toeriep over de heg! Als een schaduw sloop zij langs de wanden, in huis. Of zij er was of niet en was, haar man en zijn moeder bemerkten het amper. Noerdin sprak zelden een woord tot haar; zijn moeder nooit eenig dan harde, waarop zij geen antwoord had. Allengs ontwende zij het spreken.

Eén zacht oogenblik maar had zij in den dag, dat was in de vroegte, als zij de tortelduif ging voeren die in haar

bamboekooitje hoog aan den katoenboom zat, bij den put. Noerdin en Mboq-Noerdin lagen nog in slaap in het duistere huis. Aan de doffe melatih-struikjes die in het langs strijken haar enkels kil maakten van dauw geurden doordringend de witte sterretjes-bloemen. De lucht werd al blanker waarin zij opkeek terwijl zij het touw vierde, en de kooi donker en even schommelend, omlaag gegleden kwam. Kleumig zat de duif, nog bevangen van kilte en donker, zij nam het diertje tegen haar hals, koesterde het, praatte er tegen met kinderwoordjes. Zij liet het rijstkorrels pikken van haar vinger en uit haar mond. Als zij het met een laatste streeling over de zij-zachte vederen weer in de kooi had gezet, bleef zij er nog een poosje naar kijken hoe het in den nieuwen zonneschijn zich verheugde, de donzige borst opzette, de vleugels nebde en den fijnen kleinen kop met de zwarte glinsteroogjes sierlijk her- en derwaarts wendde. Zij hoorde Mboq-Noerdins stem, haastig heesch zij de kooi omhoog, spoedde zich het huis in, naar de bereiding van het ochtendmaal. De dorpelingen die tusschen verschijnen en verdwijnen langs de haag van het erf een glimp van haar opvingen, zooals zij daar in haar gore kleedij, met ruig haar en doffe oogen sloop, zwijgend altijd, ook op een vriendschappelijken toeroep en groet, of zij niet hoorde en niet zag, zeiden onder elkander, als zij haar beklaagden, dat haar verstand verduisterd was door het groote leed. En misschien was zij inderdaad gaandeweg anders geworden dan andere menschen. Zij scheen de kwellingen die Mboq-Noerdin haar aandeed en Noerdins minachting die soms ruwheid werd niet meer te gevoelen. Als het gelaat van de steenen beelden in den grooten tempel, den Boroboedhoer, zoo strak en stil werd haar gezicht. Alleen als zij kinderen zag kwam er leven in. Naakte kleinen, op mollige beentjes dribbelend, speelden voorbij den ingang van het erf, dezen met een tor aan een touwtje, of met een krekel in de hand geknepen die zijn hakige pooten uitsloeg naar den halm waarmee zij hem krieuwelden, gene met een boog van palmblad en nerf waar een fluitend geluid uit kwam als hij zwaaiend hem door de lucht sloeg, zooals hij het zijn grooten broer had zien doen. Samirah kwam zachtjes naderbij. Wat een verdriet toch dat zij niets had om een kleine te lokken, geen vrucht, geen bloem, geen stukje

zoetigheid. Haar armen deden pijn van verlangen naar zulk een glad klein lijfje. Met een smeekenden glimlach en uitgestoken handen hurkte zij voor het kindje neer. Het stond stil, en keek haar weifelig aan. Een ongeruste stem riep het; het dribbelde weg en keek niet eens om. Met tranen in de oogen sloop Samirah terug. Daarna was zij nog doffer en willoozer dan anders.

Maar die lijdelijke en stomme gehoorzaamheid begon meer nog dan zijn moeders kijvend aandringen op een scheiding Noerdin te verdrieten. Op een avond, het was in den derden rijstoogst na hun trouwen, toen de mooie Sedoet van den hadji-geldschieter hem van tusschen de schoven op haar vaders akker had toegelachen, kwam hij thuis met een boozen blik in de oogen.

Samirah had groven arbeid verricht, zoo laat nog op den dag. Er was stof op haar ruig haar, achteloos hing haar sarong dien zij tot onder de naakte armen had opgeschort. Met neergeslagen oogen kwam zij haar man het avondmaal brengen. Hij stiet haar weg.

'Je aangezicht verveelt mij! Ga mijn huis uit!'

Verschrikt zag zij in zijn norsch en dreigend gezicht.

Maar Mboq-Noerdin schoot toe en greep haar bij den arm.

'Hoor je niet wat mijn zoon zegt? Wat talm je nog?'

Zij was bang dat hij misschien zijn toorn zou laten varen, als de scheiding wachten moest op den geestelijke en zijn uitspraak. Zooals Samirah daar stond in haar poovere plunje, moede gewerkt met leege handen, stiet zij haar ter deur uit.

Zij stond alleen op den verlaten dorpsweg.

Het werd al nacht.

Zij aarzelde niet, zij zag niet om. Als een mensch die wandelt in den slaap zoo gedachteloos-zeker ging zij de poort uit, en den landweg op naar het Heilige Woud.

Vele mijlen lang is de weg van Soembertinggi naar Sangean. Den geheelen nacht door liep zij.

Zij liep zonder te rusten, zij voelde niet dat zij moede werd. Duister was het en eenzaam eerst, zij wist er niet van. Het werd licht en vol menschen later, zij wist er niet van. Van één ding maar wist zij, van het verlangen naar het wonder-werkende graf, waar zij gelukkig zou worden; dat was als een binnenste plek schrijnend leven in haar, alles er omheen gevoelloos, dood.

Het was passar-dag te Sangean. Uit al de dorpen van den omtrek kwam het markt-volk er aan. Langs het voetpad ter weerszij van den breeden weg waar buffelkarren langzaam schokkend voortbewogen en vlugge ruiters draafden, liepen in lange rijen de vrouwen, met vlakke manden vol fruit en zoetigheid op het hoofd, of pakken sarong-goed op de heup; zij hadden een kleintje in de draagsjerp, kinders achter zich aan; met een onophoudelijk kabbelgeluid van stemmen, praatten zij over waar en prijzen. De mannen liepen ledig en zorgeloos. Velen droegen een duif in een kooitje dat met een bonten zijden doek overspreid was; er zou een wedstrijd van zangduiven gehouden worden op den passar. Ieder roemde de stem van de zijne; maar zij mompelden over den goudsmid van Sangean die zijn duif met een gouden ring waarin tooverkrachtige teekens gegrift waren, over de nebbe en de tong streek om haar een schoon geluid te geven; licht zou die het winnen!

Als zij de al langzamer gaande Samirah inhaalden, wendden mannen en vrouwen en kinderen zelfs het hoofd om, verbaasd over die vrouw die met ledige handen en zoo armelijk en vuil, den weg naar den passar ging, en wier doffe oogen stonden, als zagen zij niets. Zij wezen haar aan elkander.

‘Eh! Een krankzinnig mensch!’

En de Resident die met zijn vrouw op den dagelijkschen ochtendrit voorbijkwam in zijn blinkend rijtuig waarvoor de groote Australische paarden draafden, - op het naderende geluid van dien hoefslag stegen de ruiters af, stuurden de karrevoerders het buffelspan naar den kant van den weg, en het volk der voetgangers hurkte in het stof, - ook hij zag bevreemd naar die Inlandsche vrouw die midden door de in nederigheid verstilde menigte, alléén haars weegs ging; en hem ook scheen het dat niet anders dan een zieke naar den geest zij kon wezen. Haast geloofde dat zelfs Elizabeth, die, vol deernis, en dubbend over een flauwe herinnering, lang nog omzag naar die schamele en met wankele schreden gaande geheel-eenzame.

Samirah zag noch hoorde, noch gevoelde zij het. Zooals langs een steen die in bandjir-tijd van de groene helling afgesleurd op een zandbank midden in de rivier is blijven liggen, het water heen stroomt, en geen frischheid noch

nieuw spruitend groen brengt hem ook maar één van de ontelbare malsche golfjes, maar bar en dor ligt hij in de gloeiende zon, zoo vloeide die volle stroom van menschen met al hun begeerten en krachten en vreugden langs haar heen zonder dat ook maar één aandoening gaande werd in haar.

Het passarvolk haalde haar in, ging voorbij, verdween in de verre tinteling van zon tusschen schaduwen langs de tamarinden-rij van den landweg. De allerlaatsten waren verdwenen toen zij de steilte bereikte die opstijgt naar het graf in het woud.

Uit de diepe schaduw gloorde het haar tegen, overblonken van bloemen. Zij zonk er tegen aan, en lag stil.

Het was heel stil in het bosch.

Voor de al hooger rijzende, al heeter brandende zon over de boomtoppen waren al de vogelkeeltjes dichtgegaan die zoo luid hadden gezongen in het verrukkende rood van den dageraad. Geen wind bewoog het loover. Haast onhoorbaar was het gemurmel van de bron. Een koele reuk steeg er uit, reuk van water over steenen, die lokte de kapellen. Groote zwart-en-gele, die als een spel van schaduw en zonnelicht zijn, en in menigte, heel kleine, dof en teeder blauwe kwamen aangefladderd en dronken. Andere streken neer op den rijken bloemenoogst opgetast op het graf. Hun kleine lichte schaduwen gleden over Samirah's in de bloemen nedergezonken hoofd, over haar gesloten oogen.

Lang lag zij zoo.

Maar toen kwam een geluid dat haar doffe zinnen wekte: heel zacht, het kirren van een tortel, dat, even te vernemen maar, uit de kambodjakroon kwam boven het graf.

Het was de zangduif van Marjoes uit Sangean, het zoontje van den dalang die zoo schoon, geschiedenissen verhaalde van het Heilige Woud en nimfen en goede geesten.

Voor een ieder verborgen hield de kleine jongen haar daar.

Hij bracht haar heimelijk uitgezocht voer en water uit de heilige bron, 's ochtends als hij de buffelkudde van het dorp naar de ruige weide achter het woud dreef. Een windsel van stekelig gebladerte en dorentwijgen weerde klimmend

roofgedierte van den tak waaraan het kooitje hing, de kambodja-bloesems bedekten het voor aller blik. Zelf kon Marjoes het niet vinden, als hij tusschen de struiken, nog een wijltje bleef luisteren naar het tevreden koeren en roekedekoeën van zijn zangstertje.

Het was het uur nu, waarop hij placht te komen; de tortel riep naar hem.

Het leek Samirah of zij haar eigen duif hoorde. Haar arme hart dat zoo lang zich dicht had gehouden, omdat niets kwam dan wat pijn wou doen, ging open. En terwijl, met een begin van een glimlach, zij luisterde naar het duifje, kwam, stillekens aan, allerlei andere liefelijkheid van het woud op haar toe; zij ademde den fijnen reuk van water en koele vochtige aarde, van loover in de dampige schaduw, van bloemen pas opengegaan, en waar, met den dauw van den nacht, de eerste geur uit opging; zij keek naar de kapellen, die met omhooggeklepte wiekjes zaten te drinken op de natte steenen in de bron, en wegfladderden door zonnestralen en ijle schaduwen, zij keek naar de bloemen die hier, daar, ginder weer klein en klaar kleurden door den groenen schemer van het woud. Een specht hamerde; zij zocht met de oogen en vond den groenen vogel in het groene gebladerte; als een groen juweel flikkerde zijn driftig tikkende kop. Twee eekhorens die hun spel van vervolgen en vluchten door de takken van een kenarie-boom hadden gestaakt op haar komst, maar weer begonnen toen zij zoo heel stil haar zagen, wipten en sprongen door het even schuddende loover, waar de rijpe nootjes met een licht geritsel uit afvielen; nu hier dan daar gluurden zij te voorschijn, met hun spitsen rossen kop en glinsterige oogjes. De grijze apen kwamen, waaraan het volk van de streek offers brengt; ook dien ochtend hadden de markt-vrouwen vruchten voor hen neder gelegd, op de open plek voor het graf. Zij lieten de moeders vooraan die hun jong hangend aan zich droegen, de kleine handen vastgewoeld in hun vacht den smallen kop met de bleeke naakte oortjes vastgezogen aan den tepel. Geduldig wachtte de troep terwijl de voedsters zich voedden.

Als een gedachte niet, enkel als een gevoel, onduidelijk maar diep en sterk, kwam in Samirah de zekerheid op van een geluk waarvan genoeg was in de wereld, ook voor haar.

Het was of het spoedig komen zou. Hier in het woud, aan het graf van den goeden vorst, die zoovelen geluk had geschonken met zijn milde goedheid, hier zou het komen. Zij moest zich versieren er voor, zooals de meisjes in oogsttijd zich versieren voor het komende geluk, met bloemen, zooals een bruid zich versiert voor haar bruigom, met bloemen. Zij spreidde haar uit den wrong los geraakt haar uit, dat het over schouders en schoot haar viel, en hing er melatih-sterretjes in en losse rozenblaren van de offeranden op het graf. Een lange rank waaraan als morgenwolkjes purperen en teeder-roode kelken straalden hing af langs de glooiing van de terp; dien vlocht zij om haar slapen. Uit de kambodjatakken vielen zoo vele edel-witte bloemen over haar neder, de wonde van haar doorgeloopen voeten, de goorheid van haar slaafsche kleedij verdween er onder. Genezend overspreidde het heilige woud haar met zijn liefelijkheid. Als neerzijgende vlindervleugels zoo zacht zonken haar wimpers neer bij het sussende geroekoe der tortel; zij viel in diepen slaap.

Zoo, toen hij met zijn duifje dat hij voor den wedstrijd had gehaald, te voorschijn dook uit de struiken, zag haar Marjoes.

Het hartje van het kind stond stil. Roerloos van vreesachtige verrukking staarde hij op die in bloemen gekleede slaapster. Een hemelnimf zeker, als waarvan de gezangen verhaalden was die overschoone, de Prinses in het Woud zelve misschien wel, de goddelijke batikster, rustend van het lezen van bloemen voor haar bloeiend werk.

Zooals een blad in de huiverige vroegochtendkoelte beeft en bleek is aan den steel, zoo beefde en was geheel en al bleek van bewogen ontzag het jongske. Hij dacht om zijn duif niet meer, die zoo kirde en riep toch, luid door de groote stilte. Hij geraakte het woud uit, hij wist zelf niet hoe, en op den landweg en onder vrouwen op den passar die, meewarig, hem vroegen wat hem toch deerde? Stamelend antwoordde hij. De menigte liep rondom hem te hoop. Zoozeer was geen op winst of behoef bedacht, of hij liet alles liggen om het wonder. De geheele passar, volk van Sangean, volk van Djalang Tiga, volk van Soembertinggi, mannen, vrouwen en tot de kleinste kinderen toe

alles haastte naar het Heilige Woud. De modin liep mede in den drom, de tijd-regelaar aan de moskee, die toch zoo dikwijls het hoofd had geschud over verhalen van geesten en nimfen in het Heilige Woud. En door zijn dienaar gevolgd die de sirihdoos hem nadroeg ging de assistent Wedånå, die een zoon was uit het geslacht van een Regent, de menigte voor. Uit den Kawedanan waarheen een schrijver, uitgezonden om de oorzaak van den oploop op den passer uit te vorschen de tijding had gebracht, kwam de Wedånå er aangereden, die zijn paardje de zweep gaf, ontrust als hij was over zoo buitengewone gebeurtenissen in zijn streek, en verlangend om met eigen oogen zich te overtuigen dat geen kwaad daaruit voortkomen kon en niets waarover, wie weet, hem als hoofd der bevolking een verwijt zou kunnen treffen.

Het gerucht der plotselinge menigte deed Samirah ontwaken. Verschrikt zag zij in een drom van gezichten. Zij wilde vluchten, maar vond geen kracht tot opstaan; met beide handen voor de oogen dook zij zoo diep ineen, dat geheel schuil zij ging onder haar aan den purperen krans ontgleden haar dat in een dichte van bloemen bonte donkerte naar voren viel.

Een gefluister liep door de aarzelende en schroomvallige menigte. Zou niet straks, als een geur op den wind, als een maneglans tusschen wolken de hemelsche verdwenen zijn? Beleedigde haar, ontwijdde haar rustplaats hun begeerig aandringen?

En, eerbiedig, weken zij terug van het graf, en wendden zich tot gaan, toen, plotseling, met een schreeuw van blijdschap, Mboq-Inten van Djalang-Tiga naar voren drong, lachend en schreiend tegelijk, en, terwijl de tranen haar langs de wangen liepen met een snikkend gejuich den naam van Inten uitroepend. En zij wierp zich neer naast die ineengedoken gedaante onder de bloemen, en greep haar in beide armen, en kuste haar door bloemen en lokken heen op voorhoofd en oogen en wangen met de teederste kussen.

En, ‘O, Inten!’ riep zij telkens weder, o mijn kind, o mijn harte-juweel, eindelijk, eindelijk dan toch! Ach! waarom toch zijt ge niet dadelijk bij Uw moeder gekomen! Drie jaar lang verlang ik al!’

En zachtjes haar gezicht in beide handen nemende zag zij in de schuw opziende oogen, en begon overnieuw te weenen van geluk.

‘In niets zijt ge veranderd, mijn gouden dochtertje. Ach, ik kan mijn oude oogen niet verzadigen aan U! Hoe heb ik er naar verlangd, al die jaren lang, om u weer te voelen, zóó, tegen mij aan. Waarlijk, kind van mijn hart, ik ware niet in het leven gebleven, nadat gij gestorven waart, neen, zelve ook ware ik gestorven van verdriet, zonder dien droom van Uw wederkomst dien Toewan Allah zelf mij zond. Zóó, zóó zag ik U in mijn droom, zooals een bruid bekranst, hier, op deze plek, wachtend op mij en op Uw kind. Zie hem, mijne Inten! aanschouw hem! gij hebt hem niet gezien toen gij hem ter wereld bracht, gij arme, donker waren Uw oogen al. Verheug U nu in hem! is hij niet groot en schoon?’

Zij had Kaïran die, bedremmeld en half angstig naar de vreemde zag, haar op den schoot geplaatst. Uit betraande oogen glimlachend zag zij op de twee.

‘Nu! wat zegt Kaïran nu tegen zijn zoete Moeder?’

Samirah's armen gingen om het kind heen, om het zachte kleine lijfje dat warm voelde tegen haar borst. Zij dach niet, zij trachtte niet te begrijpen of te gissen, niet eens ver wonderen deed zij zich, dat kleine wezen dat zij tegen zich aanhield, dat was haar kind. Haar aan spraak ontwende lippen begonnen te murmelen.

‘Zoo zoet!’ fluisterde zij, ‘zoo zoet!’

Kaïran schepte moed. Hij dacht aan al het vele dat hem beloofd was met de terugkomst van Moeder. Half schuw nog, half vertrouwelijk al zag hij van onder zijn wimpers naar haar op.

‘Wat heeft Moeder Kaïran meegebracht?’

Een diep lachen welde Samirah naar de keel, er brak een glans uit haar oogen.

‘Zeg dat nog eens, och zeg dat toch nog eens, mijn hartje, zeg moeder tegen me!’

Een weinig verlegen en bedremmeld gehoorzaamde de kleine.

‘Moeder!’ en toen haastig:

‘Heeft Moeder Kaïran een duifje meegebracht?’

Want Mboq-Inten had zooeven op den passar, waar zij

hem niet weg kon krijgen van de tortels in hun kooitjes, gezegd dat Moeder er hem een meebrengen zou als zij kwam.

Zij zei, met een trotschen lach:

'Hij is zoo slim, die kleine! Alles onthoudt hij! Zoo waart gij ook mijn kind, verstandig van klein af. In alles gelijkt hij op U.'

Samirah zag de vrouw aan die zoo vriendelijk haar het kind in den schoot had gezet; dankbaar láchte zij haar aan.

Mboq-Inten nam haar hand en streelde die langs haar eigen gezicht.

'Zeg gij nu ook "Moeder," "lieve Moeder!" Weet-je wel dat je nog met geen enkel woordje mij begroet hebt, mijn kind?'

Willoos en gelukkig herhaalde Samirah:

'Moeder, lieve Moeder!'

Mboq-Inten wendde zich naar de menigte.

'Weest getuigen gij allen, hoe Inten mij heeft herkend, en hoe zij haar kind heeft herkend! Kom, Paq-Inten, kom! hier is onze dochter!'

De menschen stonden zwijgend.

Zij wisten niet wat te denken.

Was dit niet inderdaad Inten? met Intens gelaat? met Intens gestalte?

Daar was veel volk uit Djalang Tiga, dat Inten van kind af had gekend, en vrouwen die haar hadden zien sterven, en in de lijkwade haar hadden gewikkeld, en mannen die haar naar het graf hadden gedragen. Maar daar zagen zij haar toch, zóó, als het voorspeld was dat zij haar zouden zien, als een bruid met bloemen getooid aan het heilige graf, daar zagen zij haar, levend en met een lach van geluk neerziende op het kind Kaïran en omarmd door Mboq-Inten, als door moeder een dochter.

Geen woudnimf als Marjoes waande, en nog vol wilde houden, haast schreiend van teleurstelling, geen hemelinge was dit, maar wel waarlijk uit het graf herrezen, Inten!

Daar waren ook menschen uit Soembertinggi, die den verschrikten uitroep hadden gehoord, 'Het is Samirah!' waarmede Mboq-Noerdin, te zamen met haar nieuwe schoondochter in allerijl het woud uit was gevlucht.

Maar in die gelukkige, lachende, die moeder en dochter die liefkoosde en geliefkoosd werd, konden zij de arme

Samirah met de roodgeschreide oogen niet hervinden, die zoo schuw wegkromp voor Mboq-Noerdin's schimpende stem, in die bekranste, in bloemen gekleede de arme vervuilde slons niet die zwoegde op Noerdins erf. En zij ook dachten, dat dit zeker Samirah's evenbeeld uit de gelukkige meisjesjaren was, die Inten, die wel bij Samirah's naam gegroet werd, zoo zeer had zij op haar geleken. Vele wonderen waren geschied aan het graf van den Koning-Kluizenaar! waarom niet dit, dat Inten wederkeerde uit het graf?

Zoodat, toen Paq-Inten, weifelend en ietwat bang, te voren trad uit de menigte die hem aanmoedigend vooruit drong, iedereen verwachtte dat hij verklaren zou: 'Dit is in waarheid mijn dochter Inten'.

Hij zag het. En hij had al zoo in zichzelven gedacht, hoe het hem wel vergaan zou thuis, als hij het waagde hier, voor zoo veel menschen en het dorpshoofd en den Heer Wedånå zelven, Mboq-Inten te wederstreven, - Mboq-Inten die zoo veel geld in huis bracht, en alles zoo zéér wel beheerde, en alle dingen en ook menschen naar haar hand zette! En tegelijk dacht hij ook, hoe met zulk een schoone dochter in huis, hij niet lang meer zonder een schoonzoon zou behoeven te wezen, die hem hielp op den akker en met het ploegspan. Zoodat met die gedachten in het hoofd de jonge vrouw aanziende die Mboq-Inten bij de hand hield, hij uit volle overtuiging zei:

'Waarlijk dit is Inten!'

Hij nam haar bij de hand.

'Kom mede naar huis, mijne dochter, dat wij een feestmaal aanrichten en een offer brengen aan de geesten, en dat alle vrienden van uw moeder en van mij en al uw speelnooten van vroeger zich met ons verheugen over uw terugkomst uit het land der schaduwen.'

Hij richtte haar op. Toen zagen allen hoe schoon, met Kaïran in de armen, zij glimlachend van geluk daar stond, in haar lang van bloemen overglansd haar, en met het purperen schijnsel om het hoofd van den windekelkenkrans die doorschijnend gloorde in de zon.

Geen wonder was het, zei meer dan een, dat Marjoes haar voor een hemelnimf had gehouden, zij was liefelijk als

de bruid van den liefde-God! Met blijde woorden schikten zij zich tot een stoet om een eeregeleide naar huis haar te geven.

Maar de Wedånå, wien het verantwoordelijkheidsbesef en de zorg te sterk waren geworden, - hoezeer moest hij niet waken over de kans van zijn ach hoe lang al gehoopte bevordering, voor goed verijdeld als er beroering kwam in zijn streek! - was spoorslags naar den Resident gereden, bezweringen mompelend opdat zijn paardje hem dragen zou sneller dan de wind. En de dag was gunstig! Ternauwernood was hij uit de schaduwen van het Heilige Woud geraakt of daar zag hij op den landweg het blinkende rijtuig met den geel in de zon flikkerenden politie-oppasser op den bok en de groote geweldig-dravende paarden in een wolk van stof op zich toe komen. IJlings afstijgend stond hij met ontbloot hoofd in de zon waar het oog van den Kandjeng Resident op hem mocht vallen. O! hoe nu te spreken, zoo, dat ook de allergeringste schijn van schuld verre van hem bleef?

De groote paarden stonden stil, hij vernam de bevelende stem. Met neergeslagen oogen stamelde hij. En de dag was wel waarlijk gunstig! de Groote Heer lachte. De Wedånå waagde een steelschen blik, en voelde het bonzen van zijn hart bedaren: de Groote Mevrouw was met den Kandjeng, met een vriendelijken blik groette zij hem.

Omzichtig man als hij was had de Wedånå nooit eenig Hollander laten bemerken dat hij Hollandsch verstond: en hij hield den blik bescheiden neer, en wachtte als een die vreemde klanken langs zich heen laat gaan, en niet begeert te weten dan wat zijn meerdere oorbaar acht dat hij weten zal, terwijl, geheel gerustgesteld, hij den Resident tot zijn vrouw hoorde zeggen hoe waarlijk alleen in een streek als Sangean, geheel overschaduwd door legende en bijgeloof, zoo iets kon geschieden: dat een straatdanseres die op een stille plek zich opsiert voor een feest door een buffelherdertje voor een nimf aanbeden werd, en door een oude moeder om haar voor jaren gestorven dochter treurend, voor die dochter, uit den dood herrezen, omarmd. Op de terloops gedane vraag wie de dwaze oude was, zei hij vrij uit, Mboq-Inten uit Djalang Tiga dat juist buiten de grens van zijn district was gelegen. En wat de vrouw in het woud betreft, sommigen meenden dat zij Samirah was uit Soembertinggi, de vrouw van Noerdin,

van wie sedert lang al gezegd werd dat zij verduisterd was van verstand, kinderloos zijnde, en veel gesmaad daarvoor.

Elizabeth liet een uitroep hooren, op die twee namen. O waarlijk een wonder, aan het graf van den Koning-Heilige, die gelukkige waan, die twee levens, verloren al aan het leed, zoo liefelijk redde, die een moeder maakte en een kind van bedroefd-alleenigen! Maar de Resident, die eerst toegefelijk had geschokschouderd fronste de wenkbrauwen, in nadenken. Was die kinderpraat omtrent een uit het graf herrezene zoo onschuldig wel als het leek?

Hij dacht aan rustverstoringen die met zulk een wonderverhaal waren begonnen, weigering van heerendienst en belasting omdat een uit het graf wedergekeerde zóó geboden had, aan pogingen tot omverwerping van het wettige gezag, ten gunste van den herrezen zoon uit een lang-gestorven Sultans-geslacht. Hij ging de gevaarlijke dwaasheid in de kiem verstikken.

Of zij de bedreiging voelde van haar pasgewonnen geluk, toen die hooge, in het wit gekleede man met zijn streng gezicht door het op zijde wijkende en neerhurkende Inlander volk heen trad, week Mboq-Inten terug naar het graf; en zich nederzettend aan den voet, nam zij haar, die zij voor dochter wilde, op den schoot; zoó handhaafde, tegenover het dessa-volk, en het dorpshoofd, en den Wedånå en den Resident zelven, zij haar recht op haar.

Elizabeth raakte haar mans arm aan. Dat was zij immers, dat was zij, die arme verdwaasde van den landweg, zielsziek misschien van wie weet welk ondragelijk verdriet, waarvan zij genezing ging zoeken aan het graf van den milden heilige; dat was die weenende, die zij had zien mishandelen door de wreede oude vrouw, de gesmade kinderlooze, glimlachend nu met een kind in de armen! Haar hand op zijn arm, haar oogen smeekten: ‘Laat toch die rozen van verbeelding dagelijksch brood om bij te leven worden!’

Met een beweging van ongeduld weerde hij af: geen toegefelijkheid tegenover zulk bijgeloof, geen zwak ontduiken van den regeerders-plicht ook in geestelijke dingen de orde te handhaven!

Streng sprak hij Mboq-Inten aan.

‘Hoe waagt gij het, oude! te zeggen dat deze uw dochter

is, terwijl allen in uw dorp weten dat zij voor drie jaren gestorven is bij de geboorte van haar kind, en de mannen hier zijn, die haar begraven hebben? Lang genoeg heeft deze dwaasheid geduurd! Laat die vreemde gaan, en keer terug naar huis!'

Mboq-Inten zag op. Zij sprak niet. Maar een onoverwinnelijke wil stond in haar oogen. Samirah, bang, borg zich aan tegen die eene die goed voor haar was; en zij hield Kaïran vast geklemd in haar armen.

Haar gebaar en doodsbleek gezicht ontroerden den ambtenaar. En hij zag wel, instee van opstandigen vrijheidsdrang dien hij had willen fnuiken, enkel onnoozele wonderzucht in die vele gezichten die, in schroom, naar hem staarden. Maar hij was voogd en opvoeder van die eeuwig onvolwassenen, hij moest hen genezen van dat kinderlijke bedelen om het onmogelijke, dat zoo gaarne zich laat paaien en foppen met een schijn, dat bewuste ontduiken van de waarheid om den wille van het gewenschte.

En hij zeide ietwat minder streng sprekend toch: 'Als ik het graf van uw dochter doe openen, en U in het graf haar gebeente laat zien, zult gij dan erkennen dat zij gestorven is en vergaan? en een vreemde is het, die gij daar voor haar omhelsd houdt?'

Onverschrokken antwoordde Mboq-Inten:

'Laat het graf geopend worden waarin Inten gelegen heeft! En laat mij staan aan het geopende graf! Ik zal geen gebeente zien daarin, want zij die gestorven is en begraven was, zij is opgestaan, en ik houd haar in mijn armen.'

Het rood der ergenis steeg den Hollander naar het gezicht. Kortaf gaf hij een bevel. De zwijgende mannen gingen.

Maar Elizabeth greep naar zijn hand.

Haar oogen stonden vol tranen, zij was zeer bleek.

'O waarom zoo iets te doen? Zal dan een arme handvol dood iets vermogen tegen het leven en zijn waarheid? Zie toch de liefde in Mboq-Intens oogen! Haar liefde is het die is opgestaan uit het graf, haar liefde is het die leeft! Dat immers is het groote wonder dat liefde altijd weder herrijst in het hart van wie eenmaal heeft liefgehad! Die vergaat in geen graf, geen jaren, geen nog zoo zwaar leed krenken of ontmoedigen haar. En altijd weder

is zij de moeder, en altijd weder het kind. En door haar alleen leven en zijn zijn wij allen, allen, zooveel menschen als er op deze wereld leven en liefde behoeven.

Met een stem dieper dan haar eigene sprak zij de onbeholpen, onsamenhangende woorden, zij ging tastelings op haar gedachte toe, als blind door al te veel licht, op een waarheid toe waartegen die andere, die met werkelijkheid, en recht en wet werd gemeend, gering was en ledig, een kortstondige schijn. Zij stond bleek en bevende als een vlam, zelve een glans van dat groote licht, geheel doorschenen van zijn klaarte.

Het Inlander volk dat haar woorden niet verstond, verstond haarzelve toch, haar bleekheid en de donkere innigheid van haar oogen, en die ontroerende stem. Als naar hun heil zagen Mboq-Inten en Samirah naar haar.

Elizabeth ging op hen toe en nam, zacht, van elk een hand in haar handen. Zoo zag zij, bezwerend, haar man aan.

Hij stond nog in twijfel, donker. Maar toen zag hij in haar oogen.

De mannen die het graf moesten openen waren stil blijven staan. Hij maakte het gebaar waarop hij hen zag wachten. Verheugd traden zij in de menigte terug.

De drie vrouwen glimlachten elkander aan.

Elizabeth en Mboq-Inten zagen het rustige licht der rede opgegaan over het gelaat van haar die Samirah had geheeten maar van dit uur aan Moeder-van-Kaïran was.

Zoo schoon een wonder, dacht al het volk, was nooit nog geschied in het Heilige Woud.

AUGUSTA DE WIT.

Parijsche verzen.

I.

‘'k Ben een vrouw, als alle vrouwen,
waarom wilt ge mij omhangen
met het kleed van Uw verlangen
en mijn lichten lach vertrouwen?’
‘Om de zucht, die ik eens vond,
om d'onuitgesproken woorden,
die verdoolden op de boorden
van tomatenrooden mond.’

‘'k Weet mijn oogen zijn mijn machten,
waarom wilt gij, dat hun stralen
dieper zin U zal verhalen
dan de heugenis der nachten?’
‘Om den schemerstillen schijn
van een nauwelijks gebeuren,
dat ik heimelijk zag treuren
door het wimpren kantgordijn.’

‘'k Zie de schoonheid van mijn leden...
waarom wilt ge, dat mijn leven
niet zal stralen in zijn streven,
waar mijn lichte voet zal treden?’
‘Om het lusteloos gebaar,
dat U bleef van alle lusten,
om Uw hart, dat niet kan rusten,
wijl Uw wanhoop is te zwaar.’

‘'k Hoor de woorden van de monden,
waarom naar het hart te luistren,
als mijn minnaars mij toefluistren,
dat hun heilig zijn mijn zonden?’
‘Om de uren, die gij ducht,
om de dwaling te genezen,
dat gij van U zelf zoudt wezen,
nu ge mij, in U ontvlucht.’

‘'k Ben een vrouw, als alle vrouwen,
waarom wilt ge mij dan minnen,
nu geen hart is te gewinnen,
dat zich zuiver laat doorschouwen?’
‘Om de folt'ring, die gij lijdt,
om het brandend heet begeeren.
dat door mij, gij nu moet leeren
dragen in verwachten tijd.’

II.
Morgenwandeling.

Verlaten wij het slapelooze bed,
waartoe nog langer liggen waken?
Van woorden is geen droom te maken,
die van het looden leven ons ontzet.

Omhang Uw leên het vaalgedragen kleed,
bedek het bloot van Uwe voeten;
wij gaan en komen zonder groeten,
wij gaan naar 't bosch, dat van geen wanhoop weet.

De berken in het bleeke nevellicht,
gelijken ranke, onbesmette maagden,
die nooit het treden uit den droom nog waagden -
O, vrouw, waarom de voet hierheen gericht?

De kille nacht hangt klam nog om ons lijf,
de slaap ligt dood op onzen mond en oogen,
de zon zal stijgen zonder mededoogen
en menschen komen, en hun bont bedrijf.

Straks is het bosch in vollen dag gezet,
wat zullen wij in 't levend uur beginnen?
O, vrouw, laat ons den langen weg herwinnen
en keeren tot het slapelooze bed.

DOP BLES.

Uitverkorenen.

Onbedorven
bleekbestorven
jonge lippen,
die al tippen
snel en zeker
aan den beker
van den dood;
stomme monden,
die verkonden
ver geheim, dat géén ontsloot.

Onbedrogen
reine oogen,
die geloken
half gebroken
even schouwen
de landouwen
van een rijk,
waar te wonen
en te tronen
schijnt een lot, aan God gelijk.

Teere zielen,
die al vielen
eer de slagen
van de dagen
konden treffen,
blank en effen

nu de tijd
met geen vlekken
en geen trekken
zich een wegspoor heeft bereid.

Gave harten,
die der smarten
durend knagen
nog niet dragen,
door geen zonden
zich verwondden
tot het bloed,
voor het schrijnen
aller pijnen
door een vreemden wil behoed.

Zacht verlichte
aangezichten,
wier verschijnen
is verdwijnen
en wier leven
wedergeven
aan den dood,
nauw geboren
uitverkoren
tot een tweeden moederschoot.

HERMAN LYSEN.

Stadsgezichten.

I.
Schemering.

Aan zijden avondlucht van rozenrood
Houdt ver de stad haar nevelbeeld geheven,
Haar nevelbeeld van steen en menschenleven,
Verscheem'rend naar de verten van den dood.

Vooraan de walmig zwarte wijken, waar
Geblaakte pijpen van fabrieken rooken;
Een eind'loos kerkhof rechts, in damp gedoken,
De kale graven slapen naast elkaar...

Op donzen winden is het rood vervlogen,
De droom van licht verblonk uit aller oogen,
Het duister zinkt. Uit duizenden van lampen

Gloeit hoog en breed een sfeer van rosse dampen
Ten hemel op, een gouden smartenwolk,
Waarin het noodlot troont van gansch een volk.

II.
Voorstad bij laten avond.

Uit dompig volle proeflokalen beven
Pianodeunen jeng'lend door den nacht.
In eeuwig kinderdreinen schrijnt de klacht
Om 't slijm'rig leven, dat hun werd gegeven.

In huurkazernes woelt een klam geslacht
In 't zoel benauwen van zijn lijf'lijk leven.
De wasems van hun fletse lusten zweven
Door 't glanzend heimwee van den lentenacht.

Doch mede zweeft op blanken bloesemwind
Millioener zielen meest geheime gloren:

De schuwe smart om al wat, zeer bemind,
In 't blauw verschiet der eeuwen ging verloren;

De liefde voor een schamel menschenkind,
Uit langer jaren levensleed geboren.

MARTIN ALBERS.

Uitvaart.

Zoodra de zieke overleden was, vonden de huisgenooten na de uitstorting van hun eerste droefheid, dadelijk troostwoorden voor elkander, omdat ze wisten dat dit sterfgeval in hun eigen rustig leven geen verandering zou aanbrengen.

'We hebben gedaan wat in ons vermogen was', troostte de weduwe van Haaren zich zelve en haar zuster Sophie, de jongste van de drie, die jarenlang te zamen gewoond hadden. Sophie antwoordde niet en snikte, alsof het verlies voor haar grooter was, omdat de overledene ongehuwd was gebleven evenals zij, ze ontliep de verpleegzuster, die haar toesprak en knielde; toen haar hoofd gelijk was met het hoofdkussen, zoende ze en aanhaalde de doode Clementine, om ten minste, ééns in haar leven, al wat ze aan moederliefde had, weg te geven aan eene, die zich niet meer onttrekken kon.

Zonder een bevel af te wachten had Doortje, die al vóór de geboorte van juffrouw Sophie in keukendienst bij de familie geweest was, de gordijnen neergelaten, waarna Marie, de oude linnenmeid, ontstemd door de terreinbedreiging van háár taak, dadelijk hetzelfde deed in de aangrenzende kamers en - om de bemoeizucht van haar kameraad te overbluffen - óók in de keuken. De pastoor, die zijn plaats naast het bed niet verlaten had en het paarse stooltje nog over de zwarte jas droeg, liet Sophie begaan en Doortje, die bij het hoofdeinde stond om juffrouw Clementine eerbiedig op 't koude voorhoofd te kussen, zooals ze ook gedaan had bij de mama van de drie zusters, wachtte geduldig af. Zoodra ze gekust had maakte ze, alsof ze in een kerk de communiebank verliet, een kruisteeken en knielde op dezelfde plaats, waar ze 'n pooze staande had toegezien. Ze verborg nu het hoofd in de handen als bij een dankzegging.

‘We zullen nu gezamentlijk nog 'n paar wees gegroetjes bidden!’ besloot de priester, die tot nu toe al maar latijn had gebeden. Hij had niemand aangezien en neeroogde op de doode. Achter hem heerschte nu dadelijk de eerbiedige bedrijvigheid van menschen, die op een bekend teeken van den ontzagvollen altaardienst, alles voor een voornaam misgedeelte in gereedheid brengen; de pleegzuster knielde, juffrouw Sophie trok een stoel naar zich toe, Doortje wilde overeind om haar kameraad te waarschuwen, maar de weduwe hield haar met een hoofdknikken tegen en riep zelve buiten de kamer. De pastoor wachtte. Hij scheen zelf na 't lange ritueel van eindelooze gebedsformulieren ook eindelijk tot het inzicht gekomen, voortdurend troosteloos en tevergeefs te hebben gebeden. Hij alleen stond, fier en vol zelfvertrouwen, alsof hij de zieke had laten sterven en ze nu weer ten leven opwekken ging; verstrooid keek hij naar de vele religieuse prentjes die, gelijst en ongelijst, als één groot hartfiguur het behangmidden naast het ziekbed versierden, ook met portretten van geestelijken er tusschen - van nonnen niet; bovenaan de gedachtenisplaat van zijn priesterfeest, rondom zijn vriendelijk hoofd kleinere afbeeldingen van kerk en school en ziekenhuis, stichtingen van zijn geld en zijn ijver. Onoplettend schouwde hij naar eigen beeltenis als naar 'n vreemd, 't was ook al zooveel jaren geleden en bij zijn ziekenbezoek zag hij het dagelijks, niet alleen hier, 't was over heel de parochie verspreid en versierde even veelvuldig als het wijwatersvaatje. Hoog als op altaartreden stond hij in lage ziekenkamer, breedgeschouderd en ruggelings, als in tooi van misgewaden, naar het weinige vrouwvolk. Een verzorgde glans lichtte uit zijn zachtrooden schedel, alsof onzichtbare kaarsjes boven hem brandden en zijn weinige haren krulden een lichtgrijzen kraag over het paars van zijn stooltje. Zoodra het slot van de kamerdeur had gerucht, hervatte zijn bidstem - langzamer nu, meer zich aanpassend aan de godsvrucht der vrouwen, bijna mede bedroefd; 't had een verborgen dienst in tijden van kerkvervolging kunnen zijn. De huisgenooten antwoordden moeilijk; alleen de stem van de religieuse klonk als in eigen kapel, luide en kalm. Na het gebed fluisterde zij tegen den herder, die de twee gezusters uitnoodigde hem te volgen en

het nonneke met de twee dienstboden bij de doode alleen liet. Zelf ging hij 't laatst en sloot de deur. Op de gang ging hij voor naar de trap. Zachtpratend bleef hij één trede voor, alsof hij in eigen huis vreemden rondleidde; hij vorderde langzaam, gebaarde overdreven en sprak de gewone troostzinnetjes met veel overtuiging, omdat hij zich de eenige man wist in huis. Beneden opende hij de huiskamerdeur en weigerde toen mevrouw hem verzocht voor te gaan.

In de huiskamer hadden de gezusters en ook hij dadelijk hun eigen plaats en iedereen voelde den opzet der anderen, om het hoekje der overledene te ontzien.

Weer op haar stoel beheerschte nu de weduwe den loop van het kleine en deftige gezin; ze droeg, omdat Marie boven hielp, de verzorging der koffie op aan haar zuster die, tegen de weigering van den pastoor in, zich haastte naar de keuken, dankbaar voor 't geen ze mocht géven; 't was of de kleine gift van den warmen drank ook zijn leven beveiligen ging tegen de macht van den dood, dien ze in huis moesten dulden. Maar weer toonde hij haast te hebben.

'Zoolang we nog weigeren kúnnen, hebben we reden om tevreden te zijn!' meende mevrouw, alsof ze een stemming voorbereidde.

De pastoor schikte zich; de vergadering waarop hij in den loop van den ochtend verwacht werd zou, gaf hij toe, ook wel zonder hem tot een besluit komen.

Mevrouw knikte; ze had ook niet anders verwacht en om 't den eerwaarde aan niets te laten ontbreken, zette ze de sigaren, zijn kistje, dat ze ook na zijn afwerend gebaar bij hem staan liet. Zoolang ze beiden alleen waren, praatten ze over zwaarte van het verlies voor Sophie, die nooit den ernst van een sterfgeval had gekend; bij haar geboorte was haar vader reeds overleden en als klein meisje verloor ze haar moeder; zij en Clementine - de weduwe vermeed de overledene bij den verkleinnaam te noemen - waren altijd, ook tijdens háár huwelijk, te zamen geweest; Sophie verloor meer dan zij, omdat zij met den dood van 'mijnheer' - zoo noemde ze altijd haar man - haar zwaarsten slag meegemaakt had en zich nu door de waarschuwing van een lang ziekbed had kunnen voorbereiden. Mijnheer was plots

aan een feestmaal doodgebleven. Clementine verlangde den laatsten tijd zelve naar het eind; ze had haar pijnen, haar leeftijd en het voorrecht van bijna dagelijks op haar ziekbed de communie te hebben ontvangen; op het oogenblik was zij misschien de gelukkigste van allen; ‘als wij-hier en Clementine-ginds elkaar even konden zien nu, - wie weet!’.... en de weduwe verdroomde in stil gepeins haar vrome illusie.

Alleen voor Sophie bleef 't een slag.

Toen deze uit de stilte van de gang in de stilte van de kamer terugkwam, begreep ze dat over haar was gesproken en niet over de doode; ze gevoelde zich, ofschoon meer dan vijftigjarige, achteruit gezet als een onmondige, alsof de dood ook haar had geraakt en haar vele jaren nutteloos waren geleefd.

‘Donderdag de uitvaart!’ zei de pastoor en bepeinsde of niet een kerkelijk feest het houden van een uitvaart verbood.

‘Welke dag is 't vandaag?’ vroeg de weduwe en greep uit een vol sleutelmandje, dat ze als een brevier door het huis meedroeg, een klein zakdoekje dat haar vingertoppen beschermde en waarmee ze langzaam en bijna zonder te raken het voorhoofd overstreek. ‘Maandag’ herhaalde ze, zonder te letten op Sophie, die den naam van den dag had genoemd; 'n pooze bedacht ze zich; ze wilde eerst afwachten of de familie, die van veel kanten moest komen, dien dag hier wezen kon; ze was bang dat 'n nicht, aan wie de overledene bijzonder gehecht was.... en een getrouwde zuster, die zelve 'n zieke in huis had.... en oom Henri, die om dezen tijd van het jaar ver van huis was voor zaken.... en pater Schutte, jarenlang, toen zij nog in Amsterdam woonden, de biechtvader der overledene, die juist deze week langs moest voor een missie.... en neef Arnold, petekind van tante Clementine, die geschreven had over een operatie in het gasthuis, waarbij hij moest assisteeren.... en eensklaps haar-voor-anderen-verstaanbaargepeins onderbrekend, omdat ze niet weten wilde reeds tijdens het leven van de doode, over sterven en uitvaart hoofdbreken te hebben gehad, besliste ze: ‘voorloopig toch maar op Donderdag!’

Ze vroeg om een eenvoudig bidprentje en roemde, zonder

den Haarlemschen geestelijke te willen ontstemmen, de gedachtenisplaatjes, door den pastoor der paterskerk te Amsterdam opgemaakt. Ze dacht, terwijl ze naar eigen stem luisterde, terug aan sterfgevallen van dierbaren en tegelijk aan de troostwoorden van den Amsterdamschen ordesgeestelijke. Nu haar voor het eerst in andere stad een huisgenoot ontviel, miste ze bij het verlies ook nog de hulp en troost uit vroegeren tijd. ‘Zoolang mijnheer boven aarde stond’, vertelde de weduwe, tusschen kleine koffieteugjes zacht pratend, ‘kwamen de pastoor en de paters bijna iederen dag.. en heel de zaal, we woonden toen op de Keizersgracht schuin over de kerk, was van boven tot onder zwart bekleed met allemaal kerkegoed’, en tegen Sophie, ‘weet jij nog hoeveel meter?’

‘'k Weet wel’, herinnerde de jongere zich, ‘dat de pastoor eerst twee broeders zou sturen, maar die konden 't niet af.’

‘En 'n toeloop....’

‘De laatste avond’, vulde Sophie aan, ‘leek 't bij ons wel 'n kerk in plaats van aan d'overkant.’

‘Woonde u toen ook al bij elkaar?’ vroeg de wereldgeestelijke, blij een vraag te kunnen doen die van de patersverheerlijking afleidde. Meteen stond hij op, beloofde zoo gauw mogelijk te zullen terugkeeren en den koster te sturen.

Toen de weduwe weer met haar zuster alleen was, deed ze dadelijk de rondte door het huis, om zich te overtuigen of wel overal de gordijnen omlaag waren. Ze hechtte veel aan gebruiken en uiterlijke vormen. Het kalme rentenierslevetje der drie zusters was jarenlang een dagelijksche onderhouding geweest van een etikette, die ze ook tegenover elkander in acht namen; de weduwe, die het kapitaal had, regeerde en liet altijd eerst eigen meening blijken, voor ze de twee ongehuwden beslissen liet. ‘Zeggen jullie het maar, ik heb wel meer moeten schikken’, zei ze dan altijd met het geduldsvertoon van eene, die een man heeft gehad. Ze waren hartelijk en beleefd en bootsten op haar stoelen de deftige houding na der ovale portretten aan den wand. Toch werd er gefluisterd dat ‘de dames’ van huis uit een minderen stand hadden gekend. Háár man had al het geld ingebracht.

Ze woonden aan den buitenkant van de stad. Het breede

huis met lage étage was één kamer diep en zomerde als een koepel onder het zware geboomte van eigen tuin en Haarlemmerhout, die tot aan den voorgevel reikte; 't voerde ook den naam van een buitenplaats; zijn eenvoud verried welvaart en smaak en paste zich in elk seizoen aan de omgeving, terwijl de opdringerige architectuur der omringende villa's de laatste en eerste maanden van elk jaar misstond tusschen de sobere winterpracht van het bosch. 't Huis stond aan het kruispunt van hoofdwegen en de bewoonsters konden van uit de huiskamer naar alle kanten den aanloop zien bij de buren; kwam uit de laan, die recht op het huis toeliep, de pastoor op visite, dan vroegen ze: ‘hoe maakt 't mevrouw Westdijk?’ en naderde hij terzij van den Houtweg, dan wisten ze dat hij eerst nog een bezoek had gebracht bij Grijpink. En altijd lieten ze blijken ongezien hem te hebben bespied; ze telden hem, beter dan hij 't zelf onthouden had, de buurtvisites voor, waarbij hij hen gepasseerd had; wisten, zoolang hij bij hen op bezoek bleef, zich op hun beurt begluurd en bebabbeld en pochten, als hij geweest was, weer blij en voldaan tegenover de buren. Zijn aanloop was de eenige afleiding en aanvulling voor hun dikwijls moeilijke conversatie. Ze hadden, ofschoon ze al verscheidene jaren voor goed in Haarlem woonden - vroeger betrokken ze 't landhuis alleen in den zomer - weinig kennissen onder de leeken, vertoonden zich nooit in schouwburg, noch op concert, onderhielden in hun kleine communiteit een dagorde, waarbij elk op eigen kamer haar afzondering had, werkten als ze bijeen waren voor arme kerken, correspondeerden met dorpspastoors, die ze als kapelaan in de stad hadden gekend of waren in den middag het bezoek van een tempelheer wachtende. Ze vrijden onschuldig en louter alleen met de zwarte pastorie-uniform. De eerwaarde opvolger was hun altijd dadelijk even lief als diens voorganger.

En nu in eens was in hun droomstille tuinleven de drukte gevallen der uitvaart tegelijk met de zorg der weduwe, alles het deftig verloop te laten hebben van vroegere sterfgevallen in Amsterdam en nu de Haarlemmers te overbluffen met het Amsterdamsche rouwvertoon van patricische dooden.

Aan den ingang der zaal, die alleen werd betreden om nieuwbenoemde kapelaans bij hun eerste bezoek een pas-

senden indruk te laten ondergaan, gaf mevrouw aan Marie bevelen aangaande de meubelen, die voor de chapelle ardente verplaatst moesten worden. ‘Zooals bij mijnheer zaliger!’ besliste ze, overtuigd te worden begrepen door de Amsterdamsche, die zooveel in de familie had meegemaakt.

‘En krijgt u de koster vandaag?’

‘De pastoor heeft 't beloofd, maar... 't is hier geen Keizersgracht!’

De trouwe dienstbode knikte en bedacht met mevrouw, hoe geheel anders alles zou wezen als mejuffrouw Clementine in Amsterdam was gestorven. Zal de pater toch van staan te kijken’, meende ze luidop en bedoelde den redemptorist, die in Amsterdam de biechtvader der overledene geweest was en nog in de vorige week zijn oud-poenitente bezocht had.

Juffrouw Sophie voegde zich bij hen. Alléén tusschen de toeë gordijnen had ze in de huiskamer niet tot een bezigheid kunnen besluiten; 't gefluister trok haar; maar zoodra ze gehoord had dat haar zuster afgelegd was, ging ze naar boven. Ze verlangde. 't Scheen haar of er eensklaps een huisgenoot meer was; Clementine en de doode.

Nog eerder dan broer Ernst, naar wien van morgen dadelijk getelegrapheerd was, meldde zich de koster. Zoodra Marie hem ingelaten had, sprak mevrouw verder over den rouw af met haar dienstbode, zonder de meening van den begrafenis-ondernemer te vragen. Toen ze gereed was, ging ze naar hem om háár bedoeling en háár keus kenbaar te maken.

Hij condoleerde haar en de familie beleefd-onderdanig, als gaf hij al een voorproef van zijn bekwaamheid.

Zij bedankte en vroeg of de pastoor hem nog een boodschap had meegegeven.

Hij had den eerwaarde zelf niet gesproken, had het bericht gekregen van het pastoriemeisje.

‘Dus niets over de dag van de uitvaart?’

‘Nee mevrouw.’

‘Wilt U mij volgen.’

Ze konden afgesproken hebben zakelijk te blijven en niet over de doode te spreken. In de huiskamer aanhoorde zij zijn uiteenzetting van de verschillende begrafenisklassen; hij noemde de tarieven, waarbij het ijdelpralende standsvertoon

voor kerk en begraafplaats geheel en al inbegrepen was en sprak van effen en gegalonneerd zwart, van hoofdgestellen der paarden mét en zonder pluim, van 't aantal voorloopers, koetsen en lakeien; hij had ook klassen in de wijze van rondzegging; bij den dood van een der notabelen, 'n paar maanden geleden, hadden ze met vier man 't sterfgeval langs de huizen rondgebuurt; hij hield geestdriftig aan, maakte berekeningen uit het hoofd en verried bijna, zijn cijfers voor een eerste-klas-lijk al dagen te voren geteld, óverteld en verbeterd te hebben. Zij op haar beurt vertelde van het rouwvertoon in Amsterdam waarop hij, slim, zijn bindende tarievenlijst los liet en een begrafenis en chapelle beloofde geheel naar den wensch van mevrouw; hij durfde tegen Amsterdam op; zwart kleurde immers overal eender; hij zou met nieuwe prijzen vandaag nog terugkomen; alleen aan den prijs van de uitvaartmis kon hij niet veranderen; de kerk en de pastoor hadden hun eigen tarieven, waarover hij niet te zeggen had. Bij zijn vertrek nam hij de grootte op van de zaal en teekende met 'n paar breede handgebaren de draperie van het rouwzwart in de lucht af.

Even later rekende mevrouw met Sophie en broer Ernst, die dadelijk uit Amsterdam was vertrokken, de cijfers na van den koster. Haar hoofd liep er van om. 't Was nu Maandag, ze vroeg 't nog eens; als 't zoo moest voortduren tot Donderdag, werd ze zelve ziek.

Den avond van dien dag kwam de pastoor terug. Mijnheer Ernst, die den geheelen middag met zijn twee zusters de adressen voor de circulaires opgesteld had, hield den eerwaarde, die van geboorte Amsterdammer was, aan den praat; ze babbelden over oude pastoors, over kerken, over Amsterdamsche families, over hun jongens-zwerftochten langs Amstelveld, Nieuw Markt en Oudmanhuispoort. Er kwam wijn op tafel, omdat thee niet den geheelen avond geschonken kon worden. De sterfkamer was boven aan den anderen kant van het huis. Mevrouw hoorde toe en bewaarde den ernst. Als haar broer een enkelen keer de doode vergat, sprak zij over Clementine, herinnerde aan kleine voorvallen uit den tijd toen de overledene ook in Amsterdam woonde, eerst apart en later bij haar in. En weer was er de passende stemming. Sophie handwerkte

als elken avond. Toen de pastoor afscheid nam, herhaalde de weduwe de afspraak, dat de uitvaart zooveel mogelijk gelijken zou op een uitvaart in Amsterdam: 't aantal kaarsen op het priesterkoor moest overeenkomen met den leeftijd der doode; niet een leugelijk, maar de eigen kist moest onder de uitvaart in de kerk bijgezet staan; bidprentjes moesten uitgedeeld onder den dienst en na afloop aan de pastorie koffiekamer; want de meesten die voor Clementine te communie wilden gaan, kwamen van Amsterdam en nuchter; ook had ze vanmiddag den koster nog opgegeven de rouwkaarten te bedrukken met datum en uur van den profundisdag; ze had zich in Amsterdam altijd gesticht als kennissen en familie op den aangegeven dag de profundis kwamen bidden; zelve had ze bij anderen ook nooit verzuimd; toen ‘mijnheer’ boven aarde gestaan had, was de zwartgemaakte salon den geheelen middag en nog laat in den avond vol belangstellenden geweest; de paters, - 't was haar later ter oore gekomen - hadden elkaar afgevraagd of er in Amsterdam een openbare kapel bijgekomen was; en nu nòg, als zij deze of gene over den vroegeren tijd sprak, wist iedereen er weer dadelijk over mede te praten; 't bewaarde de herinnering; 't eenige, meende ze, wat een ongehuwde nalaten kan. Bovendien - ze wilde tegenover Amsterdamsche kennissen in alles verantwoord zijn èn - Clementine had zelve ook altijd aan een profundisdag gehecht.

Elke dag bracht nu nieuwe zorg en hoofdbreken. Broer Ernst logeerde; zijn zusters durfden 't niet aan 's nachts alleen te zijn met een lijk. Hij bedisselde met den pastoor, met den koster en met den stalhouder. Familie, die niet met de electrische tram kwam, welke dicht bij het sterfhuis stopte, moest van den trein afgehaald worden. En meer dan eens op denzelfden dag veranderden de gemaakte afspraken. Overal - op den schoorsteenmantel, op kastjes, onder heiligebeeldjes, in sleutelmandje, in zakportefeuille bewaarden de zusters en broer hun lijstjes en aanteekeningen. Als de post kwam, vreesden ze al weer voor een brief, die het program in de war brengen kon; maar was het bericht gunstig en werd overkomst voor begrafenis toegezegd, dan hadden ze hun heimelijke vreugde over het succes van de uitvaart; wat de Haarlemmers bij het vertoon van Amsterdamsche

rouwplechtigheden zouden opzien! En de Amsterdammers deden hun ouden naam van hartelijke en belangstellende menschen alle eer aan; bijna allen die verwacht konden worden, beloofden te komen en de enkelen, die zich verontschuldigen moesten, schreven niet af, maar stelden 't bezoek uit of hoopten nog alles voor hun komst te kunnen schikken. Er kwamen brieven van oude kennissen, die zij zelven vergeten en niet eens een circulaire gezonden hadden. Zelfs broer Ernst, die zoo goed als nooit Amsterdam uit kwam, kon zich hen niet eens meer herinneren.

'Hoelang wonen jullie hier nou?'

Sophie keek naar haar zuster, die 'n paar jaar na den dood van haar man, het besluit tot verhuizen genomen had.

''t Wordt zestien jaar met Augustus!' zei mevrouw.

''t Is sterk!' meende de broer, doelend op de gebleven belangstelling der Amsterdammers.

'Amsterdam verandert nooit!' prees mevrouw, die, ofschoon over mijnheer sprekend, in stilte verder nadacht over haar stad.

'Als we weer op de Keizersgracht kwamen zouden we gauwer gewend zijn dan hier', voorspelde Sophie.

'Ik zal naar 'n huis uitkijken', beloofde Ernst, die zich vroeger tegen het verhuizen verzet had.

'En anders zijn er ginds lieve menschen genoeg.... dat we 't haast zonder huis zouden afkunnen', waagde mevrouw.

'Je weet wat ik altijd gezegd heb', bood hij weer aan.

'Laat nou eerst Amsterdam maar eens hier komen', ontweek de weduwe; ze glimlachte voor het eerst na den Maandagmorgen.

Ook de Haarlemmers toonden belangstelling; velen uit nieuwsgierigheid, om te kunnen doordringen tot in het heiligdom der gezusters van Haaren, die zich altijd afzijdig gehouden hadden. Ze kwamen op den Profundisdag bidden, vonden de doode weinig veranderd, beloofden een spoedige terugkomst en noodigden de dames uit. Mevrouw en haar zuster waren tegenover haar broer trotsch op den drukken aanloop en dwongen de Haarlemmers, die familie in Amsterdam hadden, tot een gesprek met Ernst. Sophie hield het oog op de salon, waar groote altaarkaarsen een zwak licht onderhielden tusschen het vele zwart dat, opgehangen en

neergelegd, alle licht en geluid doofde; aan weerskanten der kist, die met de doode te pronk stond, waren kerkstoelen geplaatst; zij noodigde de bezoekers die hun gebed eindigden naar de huiskamer, waar mevrouw verder ontving. Heel den middag duurde de in en uitloop. De weduwe vertelde aan de belangstellenden, die vandaag voor 't eerst in haar huis kwamen, van ‘mijnheer,’ van Amsterdam en van haar vroegere huis op de Keizersgracht, zoodat het scheen, alsof ze eindelijk in haar nieuwe woning op orde was en voor het eerst in Haarlem recipieerde. Ze kon Amsterdam niet vergeten, pochte ze; ze prees Haarlem en den Hout en haar Spaarnekerk; - winkels kende ze niet; ze kocht meestal nog, als 't belangrijke inkoopen gold, op de Nieuwendijk en in de Kalverstraat - ook de winters waren erg meegevallen hier, ze had niet gedacht zoo te zullen gewennen - toch voelde ze in deze week vooral hoezeer ze nog aan Groot-Mokum gehecht was; ze was op Ernst z'n voorstel niet ingegaan, alleen om den schijn te vermijden meer aan zichzelve te denken dan aan de doode; maar als ze alleen was, zag ze de deftige stadsgrachten voor zich, de drukke winkelstraten, den Dam, het Vondelpark en de bontkleurige paterskerk; alles om haar heen deed haar denken aan vroegere woning; de dood had een nieuw leven gewekt in huis en daarbuiten, want zij voorspelde zichzelve dat haar voorbeeld overal navolging zou vinden en, als zij al in Amsterdam wonen zou, later de Haarlemsche notabelen bij sterfgevallen naar den huis- en kerkrouw zouden vragen, dien ze bij de dames van Haaren gezien hadden. 't Deed haar goed te gelooven dat er een macht van haar uitgegaan was, een invloed die na haar vertrek den goeden, ouden Amsterdamschen geest nalaten zou hier en waarvoor de pastoors en de zieltjes haar dankbaar zouden blijven. - Den laatsten avond, die aan de begrafenis voorafging, gaf ze den koster opnieuw opdrachten; nu niet meer op een toon van bevel; ze drong aan, smeekte bijna, bang dat hij door onverschilligheid of onwil de verwezenlijking van haar Amsterdamsche illusie zou laten mislukken.

Door zijn ijver pronkte het priesterkoor den volgenden morgen in een rijk rouwvertoon. Zwarte banen omstonden het altaar, dat al zijn ornamenten en kleuren verdoken hield

onder de kleurlooze livrei van den dood. Zwart tegen zwart rankten twee neergezette pyramiden die elk, uit loutere praalzucht, een dubbele rij kaarsen opvoerden ten hemel. Hoog en laag, vóór en op het altaar brandden, ten getale van den leeftijd der overledene, zwartomwonden kaarsen den stillen offerdienst van hun roodgeknopt vlammetje voor de zielerust van Clementine die, bijgeschoven en vermomd onder zwarte gewaden, mede voor de parochie ten pronk stond; 't was al één kostbaar vertoon van vroomzottige ijdelheid; de gezusters en die in de vele kerkebanken meeknielden geloofden te gader, dat elk der kaarsvlammetjes een vlammeke doofde van 't vagevuur; de pater - de Amsterdamsche - had de geestelijke verdienste van de ijdel-opgesmukte uitvaart uitgesponnen en met vrome spreuken van bijbel en kerkheiligen waar en begeerlijk gemaakt; nu werden - bedachten de zusters - de versierde waslichten geteld en vergeleken met den leeftijd op de bidprentjes die, ook 'n nieuwigheid hier, in de kerk uitgedeeld werden... ‘Bid voor de ziel van zaliger... mejuffrouw Clementine... ‘in den ouderdom van acht en zestig jaar’...acht en zestig kaarsen... meer dan acht en zestig maal overtéld en geldweeldig geschat; er zat 'n winste aan voor den pastoor, 'n winste voor het zieltje, 'n winste voor den ijdelen roem der gezusters.

Ze was tevreden, de weduwe.

De koster had zijn best gedaan; nòg, onder de plechtige uitvaartmis lette hij achter de geestelijken, die op de altaartrappen, van alle wereldsche zaken afgewend, heilig dienstwerk deden, op de oogen der weduwe, na den pastoor in volle kerk de eenige, wier wenken hij nog op te volgen had.

Na de uitvaart kwam de familie te zaam in de pastorie. Bij de eerste ontmoeting in de zaal spraken ze fluisterend en moeilijk, alsof de kerk hier ook nog in huis reikte. Ze verlangden naar het ontbijt en een dronk koffie. Alleen voor de hoofdplaatsen werd op rangorde gelet; zoodra de naaste familie het midden van de tafel bezet had, schikten de overigen zich zonder elkaar meer te ontzien. Het gerinkel van messen, kopjes en schoteltjes, dat den eersten tijd aanhield, wekte den moed en den praatlust. Neef Arnold vertelde van de operatie; oom Henri, die in Limburg reisde, was opzettelijk overgekomen en hoorde uit over de ziekte en

over den Haarlemschen dokter. Broer Ernst zinspeelde op de mogelijke verhuizing der zusters naar Amsterdam. Mevrouw ontkende met een enkel hoofdschudden, maar weersprak niet; ze had zichzelve in de laatste dagen vóór en tegen gepraat en zweeg om de meening der anderen te hooren. En dadelijk was er een ernstig verzet tegen oom Ernst. Hoe kon die nou zoo eigenzinnig zijn om de zusters die verrukkelijk woonden - waar trof je aan 'n stadskant een landhuis met tuin - 't hoofd te bestoken met verlangens, alsof hij met twee jonge menschen te doen had! Hij wist toch evengoed als iedereen dat Amsterdam niet meer was, zooals Sophie en haar zuster 't zich voorstelden! Tegenwoordig verandert in zestien jaar meer dan vroeger in hetzelfde tijdsverloop! Natuurlijk merkte hij zelf dat niet, omdat hij er dagelijks in meeleefde, maar zijn zusters zouden er zich dadelijk misplaatst in gevoelen! Zeker, de namen der meeste vroegere families leefden nog voort, de Keizersgracht was er nog en de paterskerk... maar de oude gebruiken, waaraan zijn zusters gehecht waren en welke voor hen meer beteekenden dan de naam van een straat of 'n gezin, bestonden zoo goed als niet meer. 't Was nog al 'n tijd om oude gewoonten in eere te houden! Er was geen lust meer voor deftig vertoon! 't Moest alles gauw - gauw! Als 'n ziekte maar even te lang duurt, wordt er aan opereeren gedacht en voor de begrafenis reed al de auto!.... Oude Amsterdamsche gebruiken!... De profundisdag!... Ja, enkelen deden er aan en die er dan nòg kwamen, waren juffrouwen en renteniers! Chapelle ardente heette noodelooze drukte; de meesten hebben geen tijd om in de week naar 'n kerk te gaan, laat staan dan nog te komen bidden bij 'n ander in huis!... En bidprentjes uitdeelen in de kerk? Van hen die aan tafel zaten, hadden enkel 'n paar ouderen 't heel vroeger bijgewoond en de weinigen, die nog van de oude gebruiken afwisten, beweerden juist een Amsterdamsche uitvaart, vandaag voor 't eerst weer eens te hebben beleefd hier in Haarlem!

‘'t Is ook maar 'n idee van Ernst!’ suste de weduwe, die de waarheid over haar veranderd Amsterdam aanhoorde als betrof het een nieuwe doodstijding. In de verwaarloozing van eerbiedwaardige gewoonten gevoelde ze het uitsterven

van familietraditie en ook zichzelve en haar zuster geplaatst ver buiten den gedachtenkring van bloedverwanten en kennissen. De uitvaart, die nieuw leven en Amsterdamschen geest in Haarlem had moeten brengen, was nu een zonderlinge vertooning geworden, waarover zelfs de Amsterdammers hun pret zouden hebben!...

'De Haarlemsche tantes worden oud!' hoorde ze achter haar rug al gefluisterd en ze zag, over haar ontbijtbordje gebukt, reeds de lachsche gezichten van jongelui en getrouwden. Ze verlangde nu maar naar den afloop van alles, naar het einde der tafel, naar het vertrek der familie, naar den avond, waarin ze, met Sophie, Marie en Doortje, weer vereenzaamd bewonen zou haar stille woning en den grooten tuin.

Ze ging vandaag Clementine begraven èn de laatste lieve heugenissen aan een stad, waaraan ze zich meer had gehecht dan aan menschen.

't Was een dubbele uitvaart geweest.

P. RAËSKIN.

Rembrandt en Vondel.[1)]

Dikwijls worden beiden in één adem genoemd, Rembrandt en Vondel, als de korte aanduiding van Holland's hoogsten bloei. De een dichtte onovertroffen Hollandsche verzen, de ander schiep in Holland zijn onovertroffen schilderkunst. De beste uitingen van eenzelfde volk terzelfder tijd doen allicht, wat gehalte betreft, aequivalenten veronderstellen; een redelijke verwachting, maar die in dit geval niet wordt vervuld. Aan de lofspraak, waarin Vondel en Rembrandt deelen, ontbreekt het betoog, dat een diep verband tusschen hun kunst aanwijst. Geen wonder trouwens. Volg schilder en dichter bij beurten; de reis gaat door landen ver uiteengelegen, met een andere flora en een ander klimaat. Verwantschap schijnen de twee grootste Hollanders niet te kennen. Bestaat er een relatie, dan is die zeer vaag: des cousins à la mode de Bretagne. Hoe is zulk een geringe overeenkomst mogelijk?

Tijdens hun leven kwamen tal van verschillen naar voren, zoowel in hun maatschappelijke positie, als in de uiterlijkheden van hun werk. Dit verhindert echter in 't minst niet een innerlijke harmonie. Wat een tijdgenoot beschouwt als tegenstrijdige kunstrichtingen, dat ondervindt het nageslacht,

1) Noot der Redactie. - De Redactie, zich gelukkig rekenende, het belangwekkend opstel van den Heer Schmidt-Degener te kunnen plaatsen, wenscht nochtans niet onopgemerkt te laten, dat daarin, omtrent verschillende kunsthistorische bijzonderheden, meeningen als de algemeen erkende worden voorgedragen, die inderdaad meer persoonlijke opvattingen van den schrijver weergeven. De schrijver, hierop gewezen, stelde niettemin prijs op volstrekt ongewijzigde plaatsing, aan welk verlangen de Redactie gaarne voldoet.

in veel gevallen, als een onbeduidende variant in den dienst derzelfde schoonheid. Let de omgeving vooral op het bijzondere, latere beoordeelaars zien in hoofdzaak het gelijkvormige. Onze terugblik naar vroegere beschavingen is onderhevig aan een luchtperspectief: het schijnt, dat eenzelfde atmosfeer de grootheden van één tijd omgeeft. Wanneer echter, ruim twee eeuwen later, bij Rembrandt en Vondel allereerst de contrasten spreken, dan blijkt daaruit, dat die tegenstellingen niet aan het oppervlak bleven en dat ze meer beteekenden, in beider levensloop, dan een spel van toevalligheden.

Afkomst, aanleg en opvoeding liepen uiteen. Noord en Zuid, reeds vóór 1500 afwijkend van aard, stonden hier, in hun rijpste uitingen, onverhoeds tegenover elkaar. Rembrandt, zonder zich rekenschap te geven, de diepste Hollander; Vondel, zonder het te weten, in zijn hart de Vlaam. Vondel, baseerend op een forschen gemeenschapszin, Rembrandt uitgaand van een krachtig individualisme. Vondel open en volgens Antwerpschen trant, zwaar en toch zwierig; Rembrandt, op Leidsche wijze, onmededeelzaam, vol verborgenheden en verstoken van het aangeboren gemak, waarmee Vondel zich uitte. Daarbij werd hun verschil in leeftijd door de omstandigheden ongewoon verscherpt: het werd een verschil tusschen twee generaties.

Vondel was bijna twintig jaar ouder; zijn eerste jeugd kreeg indrukken te verwerken van oorlog en ballingschap; hij had nog meegeleefd met een worstelend gemeenebest, dat naar verpoozing snakte. Met Rembrandt stond het anders; hij groeide op in een reeds bestendigden staat, die van een twaalfjarigen vrede diep genoot; zijn vroegste herinneringen lagen gekoesterd in de ongerepte rust der Leidsche kinderjaren. Schuilt hierin iets van den oorsprong van hun later onderscheid? Vondel zal directe emotie vinden in gebeurtenissen van het maatschappelijk leven. Hij poogt richting te geven aan de publieke conscientie. Vondel, didactisch, polemisch aangelegd, en met zijn drang naar onmiddellijke rechtvaardigheid, doet beperkt aan tegenover den stil-doordringenden, van den aanvang af veel contemplatieveren Rembrandt.

En hoe is elks verhouding tot het verleden der eigen kunst? Vondel was, op welke wijze men het ook keere, de erfgenaam der rederijkers. Van die rijmers uit plichtsbe-

trachting - wier nobele bedoelingen we overigens niet mogen miskennen - scheidde hem niet zoozeer zijn geestesrichting als wel zijn groot kunstenaarschap. Dat Vondel een eerbiedige herinnering bewaarde aan den ouden Karel van Mander is geen wonder; bij Vondel zelf komt de lessengevende rederijker, die of ‘eigentlyck’ spreekt of ‘overbloemt’ en die ‘het een doet staen voor het ander’, onophoudelijk uit de coulissen kijken. Zelfbeheersching leerde Vondel van de klassieken - maar ook de studie der klassieken lag in de lijn der rederijkers: ze trachtten immers, zoo goed en zoo kwaad het ging: ‘Ciceronem te conterfeyten’. Sophocles en Euripides waren Vondel's heilige voorbeelden, gevaarlijke voorbeelden tevens, omdat hij ze niet geheel verwerken kon en omdat ze niet in een levenbrengend verband stonden tot de kunst van Vondel's eigen tijd. Rembrandt daarentegen heeft nooit voorbeelden gekend, die hij niet zocht te overtreffen. Voor veel in het verleden had Rembrandt ruime bewondering, hetgeen echter samenging met een scherp en zelfstandig oordeel. Rembrandt aanvaardt van de XVIde eeuw een wijdscher nalatenschap dan Vondel - en zijn critischscheppende geest verwerft geleidelijk het volle bezit daarvan. Hij was de eerste, die een overzicht had van het tot dusver bereikte en voor wiens blik de plastische beschaving van Europa open lag. Omdat hij het verleden doorgrondde, kon hij er op voortbouwen; het gaf hem kracht omdat het hem niet bond. Vondel's ontwikkeling daarentegen ondervond, zoowel van de hooge oudheid die hij vereerde, als van het onmiddellijke verleden waar hij uit voortkwam, meer belemmering dan steun.

Maar het diepste onderscheid ligt in hun verhouding tot de religie; die verhouding verschaft, zooals wij zullen zien, de betrouwbaarste toetssteen voor hun karakters. Evenals Vondel kwam, naar het schijnt, ook Rembrandt uit een doopsgezind milieu.[1)] Mogelijk heeft hun deze menniste-invloed onafhankelijkheid geleerd bij het zoeken naar een eigen weg in 't geloof: en juist die wegen, wat liepen ze ver uiteen!

Naast dit alles tellen kleine overeenkomsten niet mee.

1) Zie over Rembrandt's Geloof het opstel van K. Vos in de Gids van 1909.

Want of nu al Amsterdam die twee productieve vernuften tot zich nam en van beiden Amsterdammers maakte en minnaars van Amsterdam, de verschillen van hun aard werden daardoor niet uitgewischt.

Dank zij zijn scherp georiënteerde kunst stond Vondel sterker in 't leven dan Rembrandt, wiens evolutie bevreemdende wendingen maakt. Wat Rembrandt voortbracht had meestal iets onverwachts en, vooral later, iets verontrustends. Hij waagde het avontuur der kunstenaars-existentie, de volledige overgaaf aan zijn roeping. Krachten, door hem zelf wakker gemaakt, sleuren hem mee; daarna aarzelt hij of keert op zijn weg terug; soms leeft hij bij den dag of gaat op stap naar het onbekende, totdat, aan 't eind van zijn leven, een mysterieus doel zijn volle consequentie vergt.

Vondel uit zich helder en gelijkmatig. Interpretatie is niet van noode. Zelfs al zegt hij iets onder den mom van iets anders, dan begrijpt jan-en-alleman Vondel. Bij hem geen floersen van geheimzinnigheid, zooals er hangen voor de tafereelen van zijn stadgenoot. Men appreciëerde Rembrandt wel en bewonderde bij vleugen etswerk of vroege schilderijen, maar voor zijn diepe gedachten had zijn tijd geen orgaan.

Rembrandt's invloed in de XVIIde eeuw is de invloed van Rembrandt's uiterlijkheden. Licht-experimenten, pittoreske aankleeding, keuze van sujet, een tijdlang beheerschte hij daarmee al wat er van de Hollandsche schilderswereld in zijn omgeving kwam. En omdat men maar hoogst zelden in zijn geest doordrong, leerden zijn volgelingen geen stijl, maar slechts een mode. Veranderen de tijden en wankelt de groote man zelf in zijn overtuiging, dan ziet men velen met zeldzaam gemak die mode weer afleggen. Als een geheel beschouwd is de Rembrandt-school een mislukking; de aanraking met een genius blijkt voor talenten dikwijls een ramp; al nam de meester maatregelen om de individualiteit van zijn leerlingen te ontzien, toch konden zich slechts enkelen handhaven; het meerendeel zengde deerlijk hun persoonlijkheidje aan dat groote vuur.

Ging Rembrandt's invloed niet verder dan de schilders, Vondel richtte zich allerminst tot de dichters alleen, maar tot alles wat in Holland beschaving bezat en misschien wel eens een enkele maal tot wat weinig beschaving bezat. Met zijn

werkwijze, met zijn partij-kiezen beoogde hij onmiddellijken invloed. Zijn katholiek worden heeft zijn carrière niet geschaad, integendeel. Buiten Rembrandt kon men omgaan, deze was uitsluitend kunstenaar en vertegenwoordigde in de samenleving niets positiefs; op mannelijken leeftijd gekomen, schuwt hij populariteit, vertoont zich weinig, speelt geen rol. Anders Joost van den Vondel, die in de stad stond als een bolwerk, waarmede men rekenen moest.

In de tweede helft van zijn leven kwam Rembrandt in botsing met den smaak van zijn tijdgenooten. Hij ontmoette toen - ook na zijn dood zou dit zijn deel blijven - bedenkingen, critiek en openlijke afkeuring. Vondel, uitsluitend beschouwd als artist, had een veel dragelijker lot. Waar hij ook tegen vechten moest, van een strijd voor zijn aesthetische inzichten behoefde geen sprake te zijn. Eerlijke twijfel aan de waarde van zijn dichterschap kwam bij niemand op. Vondel's Vlaamsch-Brabantsche beschaving was tevens de officiëele. Wat de overheden van Amsterdam zouden doen bouwen, strookte met Vondel's aesthetica. De overblijfsels van het XVIIde eeuwsche Amsterdam weerspiegelen veel van Vondel, van Rembrandt niets.

De dichter, van zijn tiende jaar af in de stad thuis, was volkomener geassimileerd dan de schilder, die zich eerst in zijn vierentwintigste, als gevormd kunstenaar, te Amsterdam kwam vestigen. Het moge gering zijn, maar in Rembrandt's houding blijft er altijd iets over van een vorig poorterschap, iets van den vreemdeling, van den afzijdschen, in zich zelf broeienden en, men vergeve mij de vergelijking, van den gaarne in zijn eentje hengelenden Leyenaar.

Minnaars van Amsterdam werden het beiden, maar elk op eigen wijs. Vondel's poëzie stijgt op als een onafgebroken hymne; niets, of het wordt ondergeschikt gemaakt aan die eene, alles omvademende liefde: Amsterdam. Rembrandt's erkentelijkheid uit zich lang niet zoo positief. Ongetwijfeld is hij tevreden geweest; hij blijft tenminste in Amsterdam wonen. Wat zijn geest ook begeerde, hij kon het in het wereldstadsleven vinden: indrukken van Oost en West, kunst van uitheemsche meesters, de volte eener bonte populatie en bovenal - hetgeen ook René Descartes zoozeer op prijs stelde - de dierbare eenzaamheid. Rembrandt neemt het gebodene

aan, naar het schijnt even gretig als ondankbaar; hij heeft met zijn dankbaarheid in alle geval niet te koop geloopen.

Slechts op één stormachtig moment, in 1641, breekt, denkelijk door een aanleiding van buiten, zijn vereering voor Amsterdam los als een dithyrambe, in het felle ontwerp der *Eendracht van het Lant*. Een allegorie; zeldzaam genoeg tevens een geestdriftige allegorie. Rembrandt getuigt van Amsterdam's verleden met een onstuimigheid, die vorm en gedachte meesleept. Naast God, wordt aan Amsterdam, in de nationale bevrijding, de hoogste glorie toegekend. Rembrandt had een zwak voor deze koortsige conceptie; vijftien jaar na de voltooiing prijkt dit paneel nog op een eereplaats in zijn woning. Maar bij deze uitsluitend retrospectieve hulde blijft het; overigens kan men naar Rembrandt's gevoelens voor het Amsterdam zijner dagen slechts gissen. Er valt op te wijzen, dat de meester aan een karig beloonde opdracht van Amsterdamsche schutters al den rijkdom schenkt en al de energie van zijn geest, zoodat er in plaats van een dor corporaalschap het markantste schilderij van Holland ontstaat; dat hij zich daarentegen van een reeks passie-stukken, besteld door zijne Princelijke Hoogheid en ruim betaald, vrij gemakkelijk afmaakt; maar deze gegevens zijn voor gevolgtrekkingen te gering. Dit weet men echter van te voren: het gevoel voor het algemeen-menschelijke vervulde Rembrandt te zeer, dan dat zijn oeuvre veel plaats zou gunnen aan een speciale liefde voor Amsterdam.

De '*Eendracht van het Lant*' was uitsluitend een verheerlijking van het verleden. Het moderne, levende Amsterdam had er part noch deel aan: ziedaar, wat met Vondel's geest in 't minst niet strookte. Zelfs wanneer Aemstel's grijze oudheid het tooneel betreedt, dan blijft Vondel zinspelen op de machtige koopstad van zijn eigen fortuinlijken tijd. Van haar eersten, opzienbarenden bloei af, totdat de veste als een rijpende vrucht ging zwellen en uitzetten, heeft de dichter haar gekend, en geen zijner vervoeringen is oprechter dan die om Amsterdam's zichtbare welvaart. De wereldhandel stuwde een overvloed op, die, naar het scheen, nimmermeer zou ebben. Als een zingende Amphion bij den uitbouw van Thebe, zoo voelt zich Vondel te midden van de grootschheid die in wording is. Wat er al gefundeerd wordt, het

ruischt van zijn verzen. Hij bemint breed opgezette stichtingen met gloednieuwe gevels, waar de voorspoed door de vensters kijkt, die van de Voorsienigheidt der Heeren getuigen en die zijn droom helpen staven van een nog rijker, nog wijdscher toekomst. En door de architectuur wordt zijn geluid als 't ware weerkaatst: fronton en portaal, bruggeboog en kerkraam, interieurs van schouwburg en raadhuis prijken met opgeschilderde of uitgebeitelde regels van Vondel's woord.

Rembrandt is anders geaard. Hij beschouwt brokkelige overblijfsels en vergeten doorkijkjes en voelt zich spoedig beslopen door de bekoring van het verdwijnende. Hij schetst, en dit is karakteristiek, de ruïne van het oude, afgebrande raadhuis, maar de verrijzenis van het nieuwe, het achtste wonder, het marmeren kapitool enz. gaat aan zijn kunstenaarsblik voorbij. Onverschilligheid juist daar, waar wij Vondel zien in zijn hartstocht.

Vondel's liefde werd zijn zwak: altijd en overal is hij vol van Amsterdam. Zingen zijn verzen van het Kaiserlycke Room of het Koninckly k Jerusalem, zijn nevengedachten dwalen langs de burgwallen en zijn diepste ik heeft de grachtenstad niet verlaten. Trekt er door de straten van Memphis de rouw-statie van Apis de stier, dan volgen in den stoet: de Heeren, en de Raad, en de Ridderschap, en de pracht der Schutterij. Telkens wordt onze verbeelding naar Dam en IJ teruggesleurd. En op de meest ongelegen momenten ontmoet men de Burgemeesteren. Daar Vondel als een rederijker het eene door het andere uitdrukt, komt het verleden te pas als een vleiende achtergrond voor zijn bewonderden magistraat. Een *Fabius Maximus* van Rembrandt tracht niets anders te zijn dan een Romeinsch consul in de strenge majesteit van het imperium. Een Romeinsch consul is voor Vondel een verkleed Amsterdamsch burgemeester, met de trekken van Huydecoper en de stem van Cornelis de Graeff.

Rembrandt ontwikkelde zich, juist in dit opzicht, geheel anders. Hij kon zoo kostelijk afwezig zijn en weggetrokken van de eigen eeuw. Neemt hij ons mee naar de tuinen van David of in den hof van Suzanna, dan blijven we ver van die vaderlandsche beemden, waar Vondel behagen in schept. Rembrandt kent de suggestieve kracht van scherpe, preciese details, maar hij tracht bovenal de atmosfeer van het ver-

haal ongerept te bewaren. Volgen we Daniël en den engel langs de oevers van den vloed Ulaï, op hun tocht naar het visioen: dan zullen we nooit het leege en duistere landschap vergeten, de sombere vegetatie, en het ertskleurig gruis dat onder onze voeten kraakt. Spreekt Jezus, over den rand van den waterput geleund, tot de verwonderde vrouw de schaarsche woorden met hun zwaren inhoud, dan staan we waarlijk te midden der Samaritaansche heuvels, evenals de schoorvoetende discipels, die het van verre aanzien. Hoe rijper Rembrandt's wezen, hoe minder herinneringen aan het actueele, en hoe volkomener de tijdeloosheid van zijn kunst. Zijn verbeelding was een magisch eiland, waar het dagelijksche kon binnenkomen, zonder den gezichtseinder te breken of den veiligen droom te verstoren.

Het tot dusver omschrevene maakt een vriendschappelijken omgang tusschen dichter en schilder weinig waarschijnlijk. Wat de een belangrijk vond, trok den ander in 't minst niet aan. De politieke gebeurtenissen, waarvoor Vondel's alexandrijnen warm liepen, hebben in Rembrandt's kunst niet den geringsten neerslag nagelaten. Hoe moeten deze beiden over elkaar gedacht hebben?

Het beste document omtrent Rembrandt's inzicht in Vondel's wezen ontbreekt: een Vondel-portret door Rembrandt is tot nog toe niet aan den dag gekomen. Onder de schare godgeleerden en medici, poëten en schilders, kunstkoopers en kunstvrienden, die voor hem poseerden, wordt Vondel niet genoemd. En al zou er ook een Vondel-conterfeitsel in zijn oeuvre herkend worden of uit de verborgenheid opduiken, dan staan we daarmede slechts voor een ernstiger feit: de dichter, zoo fluks met rijmpjes op zijn portretten, zou juist zijn portret door Rembrandt niet hebben bezongen.[1)]

Beeldde Rembrandt den grooten dichter niet af, dan is dat van zijn kant nog geen bewijs van weinig sympathie: tegenzin van Vondel om voor den eigenaardigen kunstenaar

1) Een *Peinzende Grijsaard* van 1659 in de National Gallery heeft, meen ik, op de nominatie gestaan als Vondel-portret. Een teekening naar Vondel door C. de Visscher (1657) in de Albertina leent zich voortreffelijk tot vergelijking. Vooral in de details zijn merkwaardige overeenkomsten. Maar de geheele bouw van het hoofd komt mij verschillend voor.

te poseeren, zou hetzelfde resultaat gehad hebben. Het geeft daarentegen wel te denken, wanneer Vondel, in zijn omvangrijk levenswerk, slechts één keer, en zeer terloops, Rembrandt bij name noemt. Gedurende 38 jaar heeft Vondel Rembrandt's bezigheid in Amsterdam kunnen volgen; van het eerste succes af, dat de jonge Leyenaar met Dr. Tulp's gildestuk behaalde, tot op den dag toe, dat het overlijden van den afzijdschen duisterling bekend werd. Vondel heeft tal van talenten, waaronder uiterst beperkte, in verzen gehuldigd; nooit heeft hij zich geroepen gevoeld hetzelfde te doen voor Rembrandt. Vooral met zijn later schilderwerk was deze zijn eeuw vooruit; zag Vondel daarin allerlei onbegrijpelijks en willekeurigs, dan kan hem dat niet tot verwijt strekken. Maar de etsen genoten een algemeene waardeering: niets van dit sublieme prentwerk heeft Vondel tot dichtens toe ontroerd, hoewel het toch voortdurend verhalen uitbeeldde, die hem na aan 't hart lagen. Had Vondel Rembrandt oprecht bewonderd, hij zou, dat was zijn aard, van zijn bewondering getuigd hebben. Maar Vondel beschouwde zijn grooten tijdgenoot klaarblijkelijk niet als een glorie van Amsterdam.

Denkt men aan het ruime getal hunner gemeenschappelijke bekenden - daar zijn, om bij twee voorbeelden te blijven, Constantijn Huygens en Jan Six - dan valt die terughoudendheid des te meer op. Gegeven hun kunstenaarschap in eenzelfde stad, te midden van eenzelfden kleinen kring, die hen als 't ware tot elkaar dréét - dan zouden we haast vermoeden, dat de een den ander zorgvuldig uit den weg is gegaan.

Hoe Vondel over Rembrandt dacht, komt voor een groot deel neer op de vraag, hoe Vondel over de schilderkunst dacht. Laten wij zijn preferenties voor zekere personen nog een oogenblik buiten spel, dan valt er vast te stellen, dat Vondel's voorliefde strookt met zijn Vlaamschen aard: hij hield van den Rubenesken stijl en van de groote Venetianen, wier voorbeeld Vlaanderen's kunst had helpen vormen. Had hij van de Vlamen een helder begrip, de kunst van Venetië is voor hem meer een rhetorisch beeld dan een concrete voorstelling. Om aan Vondel's aspiraties te voldoen, moest men ongeveer schilderen in den trant van den Rubens-leerling Abraham van Diepenbeeck. Voor de compositie van een historie-stuk is Vondel's grootste lofspraak de gelijkstelling

met Veronees of Rubens; in de portretkunst was de imitatie van Antony van Dyck voorschrift. Om het met één woord aan te duiden, Vondel was in zijn waardeering der beeldende kunst, een aanhanger der Barok.

Deze stijl, waarmee Rubens Europa veroverd had, straalde van een onaantastbaar prestige. Naar Rubens ging Vondel's diepe eerbied, hoewel het de vraag is of Vondel op den duur de directe aanraking met dien fellen genius had kunnen doorstaan. Vondel - de man van vaststaande regels en gekuischte taalvormen en kenner der klassieke litteratuur - voelde zich vertrouwd met een van lieverlee bekoelde en tot een bepaalde manier verstarde Barok. Hij genoot meer van het behoorlijk afgeronde dan van het ziedende, en niet zoozeer van opbruisende scheppingsdrift, dan van het voorzichtig-evenwichtige. Voor den rumoerig-grandiosen Jordaens, die bij tusschenpoozen in Holland de rol van Rubensopvolger kwam vervullen, voelde Vondel, naar het schijnt, weinig sympathie. Maar de oorzaak daarvan kan ook liggen in het agressieve protestantisme van Jordaens, dat Vondel in een Vlaam gehinderd moet hebben.

Over het geheel genomen echter is Vondel volop Barokmensch, juist ook in zijn eigen scheppingen, en wel in veel sterker mate dan gewoonlijk vermoed wordt. Van jongsaf hooren we hem prijzen als ‘klassiek’. Kan hij dan tevens ‘barok’ wezen? Zijn rustige beheersching van de taal moge klassiek zijn, maar is de aard zijner voorstellingen dat ook? Ziehier, zonder veel commentaar, een drietal willekeurige voorbeelden uit zijn oeuvre. Een van zijn schoonste reien schildert de Kindermoord te Bethlehem. Op zich zelf een sujet, dat zich gemakkelijk leent tot een spektakelstuk, en dat aan de Barok behagen moest. Rachel - een naar rederijkerswijze in het verband dubbel symbolische figuur - beschreit haar kinders:

> Zij ziet de melleck op de tippen
> Van die bestorve en bleeke lippen
> Geruckt noch versch van moeders borst.
> Zij ziet de teere traentjes hangen,
> Als dauw, aen druppels op de wangen;
> Zij ziet ze vuil, van bloed bemorst.

Hoe wemelt het hier van typische karaktertrekken der late Barok: nadruk op de uiterlijke levensfuncties, ver ge-

dreven realiteitsbejag, rhetorische antithese van leven en dood; de geheele rei strookt in opvatting volkomen met de vormenwereld van Rubens. Dan trachte men zich eens een beeld voor oogen te brengen van Konstantijntje, 't salig kijntje: hetgeen er verschijnt is het aanminnigste sieraad waarmee de Barok zich tooide, een fleurig gewiekt orgelengeltje, koontjes en kin als uit mollige kuiltjes en uit vleezige glimlachjes gemodeleerd. Wil men het volle verschil voelen tusschen klassiek en de interpretatie daarvan door een overtuigden Barok-mensch, dan kan de aanvangsregel volstaan van Vondel's verdietsching van het '*Stabat Mater dolorosa*, *iuxta crucem lacrymosa*'. Wat blijft er over van de hieratische schoonheid dezer hymne, wanneer Vondel daar zijn Barok-realisme op toepast en aldus begint: '*Jezus nat bekrete moeder*'.

Rembrandt was in de eerste tien jaar van zijn verblijf in Amsterdam eveneens een profeet van de Barok. Zijn debuut is voorzichtig genoeg om Vondel te kunnen behagen. Dat Vondel zich toen niet over hem uitliet is begrijpelijk: Vondel's belangstelling voor schilders was nog sluimerend; ze zou eerst door zijn vriendschap met den Duitschen portrettist Joachim von Sandrart ontwaken. Maar onderwijl had Rembrandt, in de jaren van 1638 tot 1641, de gematigdheid reeds op zij gezet; zijn trant wordt dan te kras om geheel te vallen in Vondel's gemodereerden smaak. Toch maakte de algemeene strekking van beider kunst op dat oogenblik een toenadering zeer wel mogelijk. Een eigenaardige onderstrooming in de Hollandsche Barok dreef schilder en dichter, zooals we zien zullen, gedurende korten tijd in dezelfde richting.

Juist toen, omstreeks 1640, begon Rembrandt te gelijken op een soort Hollandschen Rubens. Zijn faam heeft nooit luider geklonken dan in deze jaren. Daarbij werkt hij - en dat was in Vondel's oog een aanbeveling - voor invloedrijke Amsterdamsche regenten en voor zijne Princelijke Hoogheid. Hij is aanzienlijk behuisd, een schaar leerlingen omgeeft hem en zijn zelf-portretten uit dezen tijd laten zien, dat er in zijn houding heel wat pose steekt. Ook zijn stijl vertoont herhaaldelijk het theaterachtige, dat aan de late Barok eigen is. Belangstelling in het tooneel ontbrak

Rembrandt niet: hij teekent acteurs in hun kostuum, met hun geestig gebarenspel en expressieve facies; in 1641, of zeer kort daarna, etst hij, voor een bewerking van Calderon's *Leven van Constance*, de *Entrée en scène* der schoone Preciosa, die tot het oude Zigeuner-wijf Majombe haar vragen richt:

> 'Bejaerde moeder, zeg, wat maeckt ons doch genegen,
> Meer dan het andere volk, de buytenwegse wegen,
> Te vinden langs het veld, door bosch, op berg en dal...'[1)]

Vondel's drama's, tot visualisatie bestemd op de planken, moeten Rembrandt's aandacht getrokken hebben: men denke bijvoorbeeld aan den Jozef-cyclus. Dat de Gysbreght indruk op hem maakte toonde ik elders aan. De historische romantiek, die in den Gysbreght doorbreekt, heeft een weerklank in Rembrandt's werk. Zijn behagen in middeleeuwsche kleedij of wat daarvoor doorging - het kwam neer op het vervormen van Bourgondisch Oostenrijksche kostuums - houdt daarmede verband. Zelfs tijdgenooten worden uitgedoscht als personen uit een ridderlijk verleden en de tegenstrijdigheid tusschen XVIIde eeuwsche gelaatstrekken en een dracht van honderdvijftig: aren terug, is in enkele gevallen niet overwonnen; men herinnere zich het veronderstelde portret van Constantijn Huygens, bekend als Connétable de Bourbon en sommige fantasieën over Saskia, waaronder het kniestuk te Dresden; de meeste dier conterfeitsels doen onwaar, opgesmukt en onsamenhangend aan.

Beter dan voor portretten leende die stijl zich voor het uitbeelden van historiën. Met zijn bijbel-verhalen staat Rembrandt in dezen tijd op denzelfden bodem als Vondel. In 1641 sluit Rembrandt zich aan bij Vondel's glorificaties van Amsterdam, door de reeds genoemde *Eendracht van 't Lant*, een rhetorische apotheose, waarin de schilder moeite doet om zich uit te drukken in de poëtische taal van zijn tijd. En al heeft wellicht het geweld van de voordracht Vondel

1) Het Leven van Constance, door Tengnagel vertaald, verscheen in 1643 te Amsterdam. In de tweede uitgaaf van 1671 (Amst. Jacob Lescaille) verklaart Tengnagel, dat het stuk 'voor omtrent dertigh jaren door hem berijmt werd', dus omstreeks 1641. Merkwaardig, dat de uitgevers de grove print van Pieter Nolpe naar Simon de Vlieger klaarblijkelijk prefereerden boven Rembrandt's pittig etsje.

afgeschrikt, met de strekking van zulk een geromantiseerd historiestuk was hij bij uitstek vertrouwd.

Is het niet treffend, dat de enkele twee symptomen van wederzijdsche waardeering juist dateeren uit ditzelfde jaar? Rembrandt maakte Vondel een compliment, door den naam Gysbreght te plaatsen op den ringkraag van een der hoofdpersonen in zijn schutterstuk, en dit geschiedde waarschijnlijk, zooals ik elders motiveerde, in December 1641, of zeer kort daarna; de aanleiding was de wederopvoering van Vondel's tooneelstuk.[1)] Het eenige poëzietje, waarin Vondel Rembrandt bij name noemt, dateert eveneens uit 1641. Het is een loftuitinkje op den doopsgezinden voorganger Cornelis Anslo, het ontstond waarschijnlijk in het voorjaar, daar Vondel in het najaar van 1641 tot het katholicisme overging, en hij dus toen niet de aangewezen man was, om het preek-talent van den gewezen broeder-mennoniet op te hemelen. Ziehier het versje, een van de zoutelooze rijmpjes op portretten, waarvoor Vondel zijn talent misbruikte:

Op Kornelis Anslo.
Ay, Rembrand, mael Kornelis stem.
Het zichtbre deel is 't minst van hem:
't Onzichtbre kent men slechts door d'ooren.
Wie Anslo zien wil, moet hem hooren.

Dit klinkt droogjes en weinig complimenteus tegenover een erkend meester. Toch mag men er niet een opzettelijk onpleizierigheidje in zien. Het versje werd gemaakt, niet terwille van Rembrandt, maar voor hun beider vriend Anslo. Vondel poogde den predikant iets aangenaams te zeggen, dat dit geschiedde ten koste van den schilder, deed weinig ter zake. Een protégé van Vondel, de hooggeroemde Ovens, kwam er later, bij een dergelijke gelegenheid, volstrekt niet beter af. Het is al zeer fraai, dat de maker van het bezongen schilderij genoemd wordt: de poëten vonden dat in onze XVIIde eeuw allerminst noodzakelijk. Daarom, al getuigt

1) In de zoo juist verschenen Januari-aflevering van Onze Kunst (1919) komt Prof. J. Six op tegen het bestaan van een inscriptie op de bedoelde ringkraag. Ik vertoonde de photographie van dit detail aan den Rotterdamschen archivaris Dr. E. Wiersum, die zoo vriendelijk was mij tot de mededeeling te machtigen, dat hij het opschrift op dezelfde wijze leest als het door mij indertijd werd gepubliceerd.

het rijmpje geenszins van geestdrift of van buitengewone ingenomenheid, een soort van welwillendheid valt niet te miskennen. Later heeft Vondel ten opzichte van Rembrandt nooit meer dezelfde vriendelijkheid betoond. Hij vervaardigde enkele schrale rijmregels op de afbeelding van de moeder van Jan Six - het bekende portret door Rembrandt - maar van Rembrandt zelf is dan geen sprake meer.[1)]

De toenadering in 1641 kan weinig verwonderen na wat er werd aangestipt over Barok-kunst en historische romantiek, waarschijnlijk deed zich tevens een meer verborgen overeenkomst gelden.

De Barok was een stijl in katholicisme gedrenkt. Tot Vondel's religieuze kentering in dit merkwaardige jaar 1641 werkten zonder twijfel aesthetische preferenties mee. Hij durfde gehoorzamen aan een stille voorliefde, die zich reeds af en toe niet wist in te houden. De schoonheid van den ouden eeredienst overstraalde den Gysbreght met een bovenaardschen glans. Vondel liet zich meeglijden in een strooming, die velen beïnvloedde en die zelfs aan Rembrandt niet ongemerkt voorbij ging. Zou men naar de Barok kunnen zien en het oog afgewend houden van Rome? Zou men zoo maar en zonder gevaar den trant overnemen, waarin de contra-reformatie haar zichtbaar geworden kracht aanschouwen mocht?

Bij Rembrant loopt er, als uitzondering, weleens iets van Sint Anna onderdoor, maar in de vijf jaren van zijn onomwonden Barok is dat geen uitzondering meer.

Hij verbaast ons in 1638 door een ets van een paepschen santinnetje, de *Heilige Katharina met het rad*. Een andere, on-protestantsche ets, *Maria's Sterfbed*, dateert uit 1639; en in 1641 etst hij een pathetische *Mater dolorosa*, met de instrumenten der passie, Tizianesk van gehalte, maar vreemd voor het Hollandsche gevoel. In ditzelfde jaar 1641 vertoont Rembrandt ons een omwerking van Federigo Barocci's prent der Glorificatie van Maria, een *Madonna op de wolken* door een waaierenden stralenkrans omgeven, be-

1) Dat Vondel hier werkelijk het door Rembrandt geschilderde portret op het oog had, blijkt uit een opmerking van den heer J.F.M. Sterck over de houding van de hand van de voorgestelde. Zie *Een Vondelportret door Rembrandt?* Bredius bundel 1915, pag. 263.

grijpelijk voor een katholiek, maar waar een hervormde zich van afwenden moest.

Leest men nu in Vondel's *Brieven der Heilige Maeghden* (verschenen in 1642), de opdracht aan de Moeder Gods, dan valt het op, dat Rembrandt's ets der Hemelkoningin ongeveer als een illustratie bij deze verzen aansluit. Dit zijn in beider kunst wellicht de eenige volkomen aequivalenten.

Merkwaardig getuigenis omtrent Vondel's geestes-gesteldheid, die Brieven der Heilige Maeghden. Is dat nu werk van een pas bekeerde, een vondst van den luchtigen Ovidius te benutten voor de martel-verhalen der bruiden van Jezus? Men verwacht een ernstige, ontroerde uiting; er komt een vernuftigheidje. Laten we hopen, dat Vondel deze brieven reeds vroeger in de pen had. Of ging zijn religieus gevoel in den aanvang niet diep? De Roomsigheid van Rembrandt is trouwens al even oppervlakkig. Dat Saskia met haar ondeugende oogen voor het kniestukje der Heilige Katharina geposeerd heeft, zegt genoeg.

Vraagt men waarom een ronde sympathie-betuiging van Vondel's kant ontbreekt, ondanks oogenblikken van zooveel innerlijke overeenkomst, dan bestond daarvoor een kapitale reden. In deze jaren was Vondel geheel in beslag genomen door zijn vriendschap voor Joachim Sandrart, een tijdelijk in Amsterdam gevestigden Duitschen schilder, en juist in 1641 was deze vriendschap warm en groot. Vondel was een goed vriend voor zijn vrinden. Vondel's beste relaties worden door Sandrart geconterfeit, denkelijk in het vroege voorjaar van 1641; Barlaeus, Hooft, Coster en Vossius moeten aan Sandrart's portretkunst gelooven. En wat de man maakt, het wordt door Vondel bezongen. ‘Op het afsetsel des Professors der Historiën Geeraert Vossius, kunstig geschildert door Joachim Sandrart.’ Dat klinkt anders dan ‘Ay, Rembrandt, mael Kornelis stem!’ Vervolgens krijgen de schilderijen, teekeningen, marmerbeelden, waarmee Sandrart's huis gevuld is, hun beurt, stuk voor stuk, zoodat het bezingen geen eind heeft.

Uit zich zelf had Vondel even weinig oog voor schilderkunst als begrip van haar wezen; zijn oordeel was onvast, maar gelukkig kwam Jochem Sandrart hem opknappen. Sandrart was een pedant, bij wiens overvloedig getheoretiseer

een verslapte barok-trant goed aansloot. Een banale geest, met een patente gladheid en een banaal gemak; tevens, naar Vondel's hart, een man van de wereld. Deze Duitscher vervulde hier een soortgelijke rol als later de nijdassige Waal Gérard de Lairesse. Die vreemdelingen wisten op en top, hoe er in Holland geschilderd moest worden. Beiden beschikten over een internationaal decorateurs-stijltje en over het aplomb en het spraakwater van den doctrinair.

Sandrart heeft op hoogen leeftijd, in zijn *Teutsche Academie* herinneringen aan den toen reeds gestorven Rembrandt te boek gesteld. Hij tracht, onder den mantel van neerbuigende waardeering, diverse aantijgingen ingang te doen vinden. Sandrart, die eveneens een schutterstuk schilderde, was als portrettist Rembrandt's concurrent geweest; zooals veel concurrenten, keek hij met een scheelen blik naar des kunstbroeders voorspoed. Hij zag Rembrandt op het oogenblik van diens grootsten roem, rijk getrouwd, prachtig behuisd, te midden van een toevloed van leerlingen. Sandrart rekende na hoeveel al die leerlingen jaarlijks wel inbrachten; hij schatte het voordeel van des meesters onvermoeide productiviteit; en zijn verbeelding overdreef vervolgens diens ‘grosse baare Mittel’ niet weinig. Van Rembrandt's later débâcle is hem niets ter oore gekomen. Wat had hij, zooals allen, die aan uiterlijk succes gehecht zijn, daarover zelfgenoegzaam kunnen moraliseeren! Zonder twijfel zou hij ingestemd hebben met huichelaars als Andries Pels, die het betreurden, dat Rembrandt zich niet beter bediend had van zijn aangeboren gaven.

Sandrart, *behäbige* professor als hij was, zag in Rembrandt den gevaarlijken opstandeling tegen de ‘*Theorie der Kunst*’ en tegen de wijze ‘regels’ van ‘onze’ Academies. ‘Die unserer Profession höchstnöthigen Academien!’ waar de *Teekenwijze van Raphaël*, en de *Leer der Proporties*, en de *Perspectiva*, en de *Anatomia* onderwezen werden: en zoo'n Rembrandt ontzag zich niet tegen al die statige wetenschap storm te loopen. Had Sandrart soms in Amsterdam een soort Academia di San Luca op willen richten, zooals hij die te Rome had leeren kennen, en was dit plan op Rembrandt gestuit? Sandrart's woorden doen dit sterk vermoeden.

Van Sandrart is de dikwijls herhaalde insinuatie afkomstig,

dat Rembrandt zijn achtergronden zoo donker maakte om zijn slecht geteekende contouren te maskeeren. Sandrart is kortom de eerste, die Rembrandt aan den wand schildert als een ketter tegen de renaissance. Hoe geniepiger een qualificatie, des te grooter haar succes. Meer dan twee eeuwen lang heeft men Rembrandt met wantrouwen aangezien als antipode van Rafaël.

Sandrart's uitlatingen hebben belang voor onze beschouwing. Vondel toch was de bewonderaar van den man, die deze meeningen met zich omdroeg. We kunnen veilig aannemen, dat Vondel over Rembrandt in denzelfden geest leerde denken.

Maar, zal men zeggen, Sandrart vertrok - zooals vermoed wordt in het voorjaar van 1642 - en richtte Vondel's sympathie zich toen niet naar Rembrandt, wiens kunst de zijne zoo dicht genaderd was? Onmogelijk. Toen Sandrart van de baan was, had in Rembrandt de groote verandering plaats gegrepen, die hem voorgoed van Vondel zou scheiden. Rembrandt keerde zich af van de Barok, Vondel voelde zich meer en meer thuis in haar verflauwden trant, en daarmee kwam hun ééndags-harmonie tot een eind. Vondel perfectioneert, voor zoover dat mogelijk was, zijn vorm, maar in zijn wezen komen geen onverwacht-nieuwe eigenschappen aan den dag. Met zijn *Maria Stuart* en zijn *Leeuwendalers* blijft hij trouw aan de historische romantiek en aan de politieke allegorie. Het katholicisme werkt dieper in hem door en brengt hem tot ernstiger overdenkingen. Hij vindt zijn blijvende stabiliteit in de *Altaergeheimenissen (*van 1645), terwijl de zelfzoekerijen van den schilder weer in vollen gang zijn.

Rembrandt besteedt de jaren van 1642 tot 1648 aan een merkwaardige zelf-vernieuwing. Hij dwingt zich er toe alles los te laten wat hij met ongehoorde energie ontwrongen had aan de Barok. Hij doet afstand van hetgeen hij onder de knie had, en wat zijn tijdgenooten bewonderden, de gecompliceerde Barok-compostitie. Hij tracht de theater-pose en de gelegenheids-gevoelens af te leeren. Liever geen sentimenten dan onechte; en soms schijnt het of hij alleen nog maar in de echtheid der zinnelijkste gevoelens vertrouwen stelt. Hij waagt het de natuur in haar naaktheid en nuchterheden kalm aan te zien en onbevangen weer te geven. Deze schijnbaar wanhopige poging slaagt. Eenvoud en waarheid treden in de

plaats van koorts en emphase. Zijn geest wordt even rustig als zijn blik penetrant. In 1650 etst hij een schelp. En dan blijkt het, dat hij aan den dagelijkschheid der dingen een luister weet te onttooveren, waarnaast de hooge onderwerpen der historische romantiek, hoe glorieus en geweldig ook, ijdel en onbeteekenend aandoen.

En zelfs wanneer een aanleiding van buiten hem een gejaagd en schokkend sujet opdringt, dan blijft Rembrandt's gemoedsrust sterker dan welk sujet ook. In 1648 etst hij als titelprent voor een Medea van Jan Six, het *Huwelijk van Jason en Creüsa* in den tempel van Juno. De verstootene Medea wacht vol wraecksucht in het donker van een zijbeuk, het noodlottig mes tusschen de vingers; terwijl Creüsa de doodelijke tooverkroon reeds draagt. Maar deze dramatische accenten zijn volkomen onderdrukt; men bespeurt ze eerst bij scherper toezien. Uit de nuchterheid van een protestantsch bedehuis met zware pilaren en vierkante ruiten van ongekleurd glas heeft de meester een blanken kerkvrede weten los te maken; en de bekoring daarvan is zoo doordringend, dat we de naderende ontknooping vergeten. Stuk voor stuk scherp omschreven bewegen de figuren stil en rythmisch in de heldere ruimte. Een zwakke muziek steunt het ceremoniëel; de klarinet wacht om in te vallen; de plechtigheid geschiedt in het langzaamste tempo. Of Rembrandt met zulk een gematigde opvatting indruk gemaakt heeft? De Amsterdammers reserveerden hun bewondering voor de hocus-pocus-Medea van Jan Vos. En de kenners? Vermoedelijk zagen ze in een dergelijken antieken tempel slechts onmacht of grilligheid.

Deze schijnbaar onhandige architectuur kwam voort uit hetzelfde brein, dat enkele jaren vroeger met verbazingwekkende zekerheid de meest fantastische bouwsels optrok. Men vergelijke deze ets van 1648 met een Barokschepping gedurende de XVIIde eeuw op hooge waarde gesteld, de *Overspelige Vrouw* in de National Gallery, een compositie voltooid in 1644, maar waarschijnlijk vroeger begonnen en die het streven van een volle vijftien jaar samenvat. De figuren afzonderlijk tellen niet mee: ze zijn slechts een vulsel voor het grootsche samenstel van pijlers en gewelven, trappen en platvormen, voorhangen en hoogepriesterlijk

gestoelte, waarmee de Jeruzalemsche tempelpracht verwerkelijkt werd. In 1648 beperkt zich de man, die dit maakte, tot het simpele en het voor de hand liggende; omdat het een stemming bevat, die hij zoekt. De zucht om te schitteren is verdwenen. Onder den Barok-mensch heeft hij zich zelf ontdekt.

Het jaar 1648 laat tevens zien, dat ook Rembrandt's religieus gevoel zich verdiept heeft, echter op geheel andere wijze dan bij Vondel: de *Altaergeheimenissen* hebben niets gemeen met Rembrandt's *Barmhartige Samaritaan*.

Rembrandt was zóó veranderd, dat de kloof, die er tusschen hem en zijn Amsterdamsche omgeving bestond, in dit jaar 1648 duidelijk aan 't licht komt. De Heeren hadden den vrede gewild en verkregen; en nu genoot de stad van een feestroes en lag ‘tot de starren toe verdroncken’ in den smook die opsteeg van pektonnen en musketgeknal. Het vredejaar gaf aanleiding tot uitingen van gemeenschapszin, waarin Vondel vooraan stond. Alles wat naam had in de kunst deed zich gelden, alles dichtte of schilderde of werd bezongen en geschilderd. De historisch-romantische richting viert hoogtij; het schutterstuk beleeft zijn laatsten bloei. Huydecoper en Witsen waren de groote kunstliefhebbers; Vondel, Coster, Brandt en Vos de dichters; Flinck en van der Helst de schilders.

Van Rembrandt hoort men niets. Alles gaat aan zijn teruggetrokkenheid voorbij. Zijn scheppingen zijn los van het leven, dat hem omringde. Hij had genoeg aan den vrede dien hij vond in zich zelf. Hij bespiegelt hoe het uiterlijk van Jezus geweest moet zijn; hoe de trekken waren, die overeenkwamen met den geest, die zooveel wonderlijks sprak; en het is steeds de mensch Jezus, dien Rembrandt na 1648 meer en meer benadert. Hij zag het vroegwijze kind, dat de roeping in zich voelt; de jonge schuwe prediker, die zichzelf moet overwinnen; ten slotte een lijdelijke en ontkleede sterveling, aan de beulshanden der wereld overgeleverd. Het leven van Jezus dat geschreven staat in Rembrandt's oeuvre, voorspelt den penetranten genius van Ernest Renan. Een schoone Fransche uitspraak over Rembrandt luidt: il a peint l'Evangile comme Jésus l'a vécu. Denkt men er aan, hoe slecht deze woorden op Vondel passen, dan peilt men nog eens de diepte van beider verschil.

Men meene niet, dat het onderscheid tusschen Vondel's en Rembrandt's religieus gevoel neerkomt op het onderscheid tusschen Rome en Genève. Zulk een al te eenvoudige formule zou geen geringe vergissing zijn.

Rome en Genève vertoonden nog zekere overeenkomsten, zooals Servet heeft ondervonden. Rembrandt was geen calvinist, geen voorvechter van een kerkgenootschap of aanhanger van een secte; dogmatiek was hem vreemd. Zocht hij vertroosting in zijn zwaarste jaren, dan heeft hij heul gevonden bij een mild paulinisch Christendom, zóó doorleefd en doordacht, dat in veel van zijn werken het ethisch gehalte den puur aesthetischen indruk overtreft.

Vondel was een katholiek. Maar geen katholiek met Franciscus van Assisi. In dat geval zouden Rembrandt en Vondel elkaar bewonderd hebben. Vondel was een katholiek der XXVIIde eeuw, die vooral genoot van de uiterlijke majesteit der kerk en van haar op Christus' woorden zelf gegrondvest prestige.

Beschouwde Rembrandt zijn bijbelverhalen als de bron, waaraan hij zijn dorst naar menschelijkheid kon lesschen, niet aldus Vondel. Voor Vondel den dichter opende het katholicisme een schatkamer vol onverhoopte juweelen; hij vond er kleurige metaphoren, kant en klaar geslepen door een eeuwenoud mysticisme; antithesen van voorbeduiding en vervulling, waaraan hij zijn rederijkershart kon ophalen. Het bekoorde hem al die bestoven schoonheid in het licht der Barok tot nieuwen luister te doen ontwaken. Schonk het katholicisme aan zijn zoekenden geest rust en zekerheid - als kunstenaar ontleende hij er buitendien de zekerheid aan, waarmee hij Lucifer volgen kon op zijn vlucht door de hemelen. En wat was Christus in dit alles? Mensch zooals bij Rembrandt? Christus was een deel van het dogma in een schijn van kaarsen en goud; een rood-fonkelend hart, stralend en bloedend, middenpunt der immense allegorie waarin het geloof lag vastgelegd.

Ziedaar, sedert 1648, het groote verschil tusschen Rembrandt en Vondel. Een enkel voorbeeld moge dit verschil aanschouwelijk maken. Tal van werken laten vergelijking toe, maar kleine scheppingen, in alle argeloosheid voortgebracht, zullen hiervoor de nuttigst blijken. Vondel's kort gedicht *Gethsemané of Engeletroost* ontstond ongeveer terzelfder tijd (tusschen 1654

en 1657) als Rembrandt's etsje, dat hetzelfde gegeven uitbeeldt.

In Rembrandt's vertolking valt het op, dat de traditioneele lijdensbeker, de symbolische, aan de beeldspraak van het evangelie zelf ontleende beker, afwezig is. De beteekenis van dien kelk maakten de kunstenaars soms al te duidelijk door er het kruis uit te laten oprijzen. Een der twee kleine voorstudies van Rembrandt's etsje (in Hamburg) bevat nog den beker, terloops aangeduid. Rembrandt herinnerde zich dan ook bij zijn handen wringenden Heiland een compositie, waarop de beker met groote emphase is aangebracht: Dürer's Gethsemané uit de Kleine Passie. Op de Gethsemané-voorstelling der Groote Passie - een houtsneê die Rembrandt evengoed kende als wij - brengt de Engel aan Christus, in plaats van den beker, het kruis. Rembrandt echter zocht voor die komende verschrikking geen symbool. Zijn opvatting is nieuw. Christus vertwijfelt in den nacht van zijn Gethsemané als een mensch, die niets meer beseft dan dat zijn ziel benauwd is tot den dood toe. Rembrandt's meewarige engel weet van kruis noch beker. Hij kent geen andere roeping dan troost te brengen voor het afgepijnde aanschijn, en steun voor een gebroken en door zich zelf verlaten mensch.

Rembrandt's doorleefd etsje ontroert tot op den huidigen dag. Doet Vondels gedicht dan ook? Theologische overleggingen zijn vermengd met schrille, aan de zinnelijke wereld ontleende details, en nieuwe kleuren hebben een oude beeldspraak verrijkt. Vondel's engel - was het soms, vraagt Vondel, dezelfde engel Gabriël, die de Boodschap bracht aan Maria - heft aldus uit stof en bloed den neergestorten Verlosser op:

> ‘Hij stut den hals en 't hoofd en streelt de kaecken
> Met zijne handt, noch zachter dan fluweel.
> Hij kust Godt's mont, en schijnt hem aan te blaecken
> En sterckt het hart, met geur uit Godt's priëel’.

Religieus aangelegden zullen huiveren bij de uiterlijkheden van dit Barok-mysticisme. Maar men vergete niet, dat met de Barok meegestemde zielen juist van zulk een beschrijving konden genieten. De Barok hechtte nu eenmaal haar zinnelijkheid aan het bovenzinnelijke, op een voor ons stuitende wijze. Vondel's Gethsemané legt nadruk op de identiteit van Christus en de Godheid. De kern van dit gedicht is

de zelfstrijd over den symbolischen kelk - denzelfden kelk dien Rembrandt wegliet - en de engel weet God's tegenzin met redeneeringen te overwinnen. En nog heeft Christus den kruiskelk niet aanvaard of het gedicht breekt zoo verbluffend mogelijk af, met de bliksemsnelle terugvlucht van den engel hemelwaarts. Deze voorstelling is van hetzelfde gehalte als Rembrandt's stijl van 1637 met zijn tastbare bovenaardschheid en zijn behendig voltigeerend engelendom; men denke aan de suizende vaart waarmede de gevleugelde bode de familie van Tobias beneden zich laat. Rembrandt echter heeft zich uit die al te aanschouwelijke Barok losgemaakt, Vondel niet.

Dat Vondel den kelk behoudt, spreekt vanzelf. Vondel gebruikt gaarne symbolen, Rembrandt vermijdt ze. Niet zelden krijgt onder Vondel's handen ook het sujet symbolische beteekenis. Palamedes figureert Oldenbarneveldt, Maria Stuart's gemartelde majesteit doelt op Karel van Engeland. Voor Rembrandt is het onderwerp zelf genoeg, het behoeft niet nog eens iets anders te beduiden. Zijn afkeer van symbolen kan verwonderen, gezien zijn ontzaglijke iconografische kennis en den grooten invloed, dien oudere voorbeelden op hem hadden. De beeldspraak en de veelzeggende attributen van het Christendom zijn hem vertrouwd geweest. Toch blijft hij gekant tegen alles wat zweemt naar emblematiek en een allegorie zooals de Phoenix is in zijn werk hooge uitzondering. Hij slaagde er in zijn portretten vrij te houden van geslachtswapens: geen geringe overwinning van den kunstenaar op de ijdelheid van den voorgestelde. Aureolen gebruikt hij af en toe, ook in zijn lateren tijd, hoewel ze in tegenspraak zijn met zijn stijl; soms zien we ze vervangen door een flauwe uitstraling, maar in den regel blijven ze achterwege. Dat Rembrandt begrip had voor gewijde symboliek bewijst de ets van 1654, waar Maria, volgens scholastieke opvatting de tweede, maar victorieuze Eva, onder haar hiel den kop van den slang te pletter treedt. Een vroege teekening (in Oldenburg) bevat een zelfbedachte beeldspraak, de gehoornde caryatiden van Potifar's bed. En op een late ets stelde hij, hoog boven het schouwtooneel van Pilatus' rechtsverkrachting, als sprekend gevelsieraad, de hermen van *Rechtvaardigheid* en *Uitvoerende Macht*. Dit alles valt op, juist

omdat het uitzondering is. Meestal werkt hij zulke requisieten weg. Hij richt zich liever tot het gemoed dan tot het verstand.

In hetgeen Rembrandt ter zijde laat is Vondel op zijn best. Zijn Barok-paraphrase omplooit bij tijden een reeds vergeten christelijke beeldspraak met een nieuwe schoonheid. Dan blijkt het hoe diep Vondel de aesthetische bekoring van den voorvaderlijken godsdienst ondergaan heeft. Hij dringt door in hoeken, die Rembrandt verwaarloosde en doet er de verrukkelijkste vondsten. Reeds vóór zijn openlijken overgang lijkt het of dat middeleeuwsch mysticisme door een onnaspeurlijke overerving zijn eigendom is, of het diep in zijn wezen verborgen ligt, als een gloeiende kern, die op zeldzame momenten, de hemel weet van waar, fel wordt aangeblazen. Men luistere naar de betooverend-schoone aanhef van zijn rei over het bloedige lot der Elfduizend Maeghden:

> De wynpers van Gods grimmigheid
> Zal witte en purpre druiven parssen,
> En met een rooden dauw vervarsschen
> Dit veld, dat om vervarssing schreit.
> God's snoeimes strecken zwaerd en spiessen,
> Zijn wynbergh 't Ellefduizendtal,
> De druiven, die hij parssen zal
> En aan den wynstock Jesus wiessen...
>
> 't Is Wynmaend, 't is de rechte tyd.
> Laet dien Wyngaerdenier betyen,
> Die maet kan stellen yeders lyen.
> Hij zet den merckpael van den stryd.
> Hij geeft bij beurte zon en regen,
> Dan zonneschijn, dan regenvlaegh...

Glans en beeldenpracht dezer zwaar geweven verzen herinneren aan die andere zware weefsels, welke de Barok als antependium voor het altaar hing en waarin met nieuw gouddraad overoude symbolen stonden verwerkt. Onder Vondel's aanraking wordt die symboliek zinnelijk als het leven zelf - hoe stroef knarst de pers in de eerste strophe - en van de mystiek maakt de conceptie van den Barokdichter een zwoel, wreed en zwijmelend mysticisme; een tijd die in de martelies van Rubens en Ribera zwelgde, gaf zich daar gaarne aan over. Maar ongewoon sterk klinkt in deze rei de innerlijke overtuiging mee. Zij het dan een

Barok-heiligdom, men staat in een heiligdom. De vorm is volmaakt; de inhoud diep ontroerend; en toch - onrembrandtieker opvatting valt er niet te bedenken. Eerst langzaam, juist omdat het niet in 't minst hindert, dringt het tot ons door, dat we onder de bekoring kwamen van een metaphoor: dat de dichter er omheen spreekt, waar Rembrandt het essentiëele zou hebben aangeraakt.

Zou Rembrandt voor dezen mystischen nabloei ontvankelijk zijn geweest? In de jaren van zijn Barok-trant, omtrent 1639, toen deze verzen ontstonden, was dat niet onmogelijk. Maar ook later, in zijn klassieken tijd, toen hij een tegenovergesteld doel nastreefde, kon zijn meening over Vondel's verbeeldingen allicht billijk zijn. Wel had Rembrandt de Barok verzaakt.... maar verzaakt omdat hij ze zoo door en door begrepen had. Zijn kunstkennerschap was zeldzaam objectief en we mogen aannemen, dat hij, zelfs in zijn rijpste ontwikkeling, een Barok-sujet als een *Engelenval* van Rubens nog onpartijdig wist te beschouwen. Op deze wijze heeft Rembrandt in 1653 ook Vondel's *Lucifer* wellicht niet kunnen bewonderen, maar wel waardeeren. Rembrandt's hoogst enkele scheppingen, die met Vondel's engelenwereld een vergelijking toelaten, gaan in psychologie daar ver boven uit. Bij de raadselachtige, geharnaste figuur in 1655 (te Glasgow), in vroeger tijd Achilles geheeten of Michaël, dringt zich de vraag op, wie van Vondel's Luciferisten dien killen glimlach van het daemonische ooit heeft gekend?

Wist Vondel van zijn kant het veranderde streven van den jongeren kunstbroeder naar waarde te schatten? Waar zelfs het begrip barok nog niet bestond - de Barok was voor Vondel eenvoudig-weg *de* kunst - kon hij zich van een strijd tegen de Barok geen voorstelling maken; maar onbewust besefte hij dat Rembrandt's werk het beste van zijn idealen aantastte. De klassieke compositie - gebruikt bijvoorbeeld voor Deyman's Anatomie - moet hem als botte kunsteloosheid zijn voorgekomen. En waarom werd het dauw-frissche palet van Rubens verworpen terwille van troebele nuanceeringen en onpeilbare achtergronden?

Maar bovenal moet het mensch-maken der Godheid Vondel hebben geërgerd. Dat was een profanatie. Hoe zinnelijk de Barok den Verlosser ook had voorgesteld, ze waagde

nooit hem het heroïsche te ontnemen. Op Golgotha wordt het kruis opgericht en Rubens is de onverschrokken regisseur, die het drama volgens de eischen van den grooten stijl in scène zet. Maar dringt er iets van Golgotha tot ons door? Men wordt herinnerd aan het antieke godendom, aan een Jupiter Tonans, aan de expressie van den stervenden Laokoön. De gedachten gaan terug naar de smarten van Hercules op den berg Oeta, zoo bovenmenschelijk is de musculatuur van dezen heros, die tegen het lijden worstelt. Maar ook al aanschouwen we eigenlijk een Hercules - die Hercules is steeds een God.

Daar tegenover staat de opvatting van Rembrandt. Zijn Christus aan den geeselpaal is één erbarmelijk mager mensch, die lijdzaam en in stilte des harten op zijn supplicie wacht.

Zoo iets moet Vondel gekwetst hebben; dat streven druischt te sterk in tegen zijn wijze van vereering; het moet hem laag en onedel zijn voorgekomen. Een Barokartiest kon in de ontroerendste bedoelingen van dezen kunstenaar slechts platheid lezen of verguizing.

We hooren niet van een gemotiveerde vijandschap tusschen Vondel en Rembrandt; er is ook geen aanleiding deze te onderstellen. Vondel werd beheerscht door dien instinctieven afkeer, die in zijn consequentie zooveel onverbiddelijker is; zijn hardnekkig zwijgen en zijn negatieve houding ten opzichte van Rembrandt worden hierdoor voldoende verklaard.

Omstreeks 1648, toen Rembrandt zich een kluizenaarsbestaan veroorloven kon, zal Vondel's antipathie hem niet gedeerd hebben. Maar zoodra zijn wankele financiën hem noopten naar opdrachten uit te zien, moet Rembrandt tot zijn nadeel ondervonden hebben, dat hij de approbatie miste van den officiëelen Amsterdamschen poëet. Ook in dezen lateren tijd heeft geen der wederzijdsche vrienden, geen Lutma of Coppenol, Vondel er toe gebracht om ook maar het bestaan van Rembrandt's werk in zijn schrifturen te erkennen. Vondel's muze had ruimschoots belangstelling voor de pietepeuterige Rijngezichten van Herman Saftleven en de weerzinwekkende stillevens van Brizé; dat dit de onbeduidendste uitingen van het Hollandsche landschap en het Hollandsche stilleven waren, scheen hem niet te hinderen.

Meer dan de schilderkunst interesseerden Vondel de schilders.

Van jongsaf vervuld door een sterken gemeenschapszin, had Vondel al spoedig beseft, wat de gemeenschap aan bizondere persoonlijkheden dankt; maar aan het gevaar dat zijn bewondering geleidelijk overgaat in een bewierooken van al wat macht heeft of bij machthebbers in aanzien staat, ontsnapt hij niet. De maatschappelijke beteekenis van een schilder weegt voor Vondel het zwaarst. Hij zag op tegen de groote barok-kunstenaars, meestal in dienst van koningen en prinsen, gunstelingen in Van Dyck's trant, gedoscht in fluweelen mantels en met gouden eereketens omhangen; verkapte diplomaten, die onder het schilderen brieven dicteerden of zich uit Seneca lieten voorlezen; menschen van de wereld, zooals een Sandrart, die om kon gaan met de beaux esprits van den Muiderkring.

Rembrandt en de Muiderkring is een ondenkbare combinatie. Je compte parmi les maladroits, zoo had hij, evenals een moderne dichter, van zich zelf kunnen getuigen. Kort en stroef drukt hij zich uit, in karige woorden, af en toe gekruid met een brutale ironie. De habiele man, die zich goed zou houden op de vloeren der vorstenhoven, kon Vondel niet aan hem zien. Rembrandt veegde, volgens Baldinucci, zijn penseelen aan zijn kleeren af. En Sandrart herinnerde zich, dat Rembrandt al te veel omging met gemeene luiden: ‘er hat seinen Stand gar nicht wissen zu beobachten, und zich jederzeit nur zu niedrigen Leuten gesellet, dannenhero er auch in seiner Arbeit verhindert gewesen.’ We behoeven dannenhero niet te vragen of Sandrart wellicht naar het omgekeerde streefde. Het respect voor rijkdom en aanzien zat Rembrandt niet in het bloed. Een van zijn leerlingen, die hem acht jaar lang tot ongeveer 1656 toe, gekend had, verzekerde, dat de meester, was hij eenmaal aan het werk, niemand en zelfs niet den grootsten monarch ter wereld (il primo monarca del mondo) bij zich zou hebben toegelaten, voordat zijn arbeid voltooid was.

Aan Vondel's conceptie van den artiest-hoveling, seigneur als Rubens en cavalier als Van Dyck, beantwoordt dus de late Rembrandt allerminst. Het slag schilders, door Vondel stelselmatig aangeprezen kan, op één uitzondering na, aldus kort omschreven worden: matte talenten met puike relaties. Een drietal onder hen was van Duitsche afkomst en stond

daardoor in betrekking tot regeerende hertogen of keurvorsten. Die voorliefde voor Duitschers houdt wellicht ook verband met Vondel's geboorte te Keulen, waaraan hij gaarne herinnert. Tevens denke men aan Vondel's lidmaatschap van Philipp von Zesen's Deutschgesinnte Genossenschaft.

Vondel's protectie heeft steeds hetzelfde verloop. Sandrart schildert Vondel. Het conterfeitsel wordt door Vondel berijmd. Sandrart schildert Vondel's aanzienlijke bekenden. Deze portretten worden bezongen. Sandrart schildert zich zelf. Vondel bezingt:

> 'Zoo maalt Sandrart zichzelf, des Mainstrooms zuigeling.
> Natuur gaf hem 't penseel; de Tiber schilderlessen:
> Waarna de Donau zelf de goude keten hing
> Om zijnen hals.....'

Sandrart vertrekt naar het hof van hertog Maximiliaan, den Bayervorst, en Vondel dicht zijn Klaghte aen Joachime Sandrart, staende op sijn vertrek naar Bajere.

Flinck is de opvolger in Vondel's gunst. Govert Flinck, te Kleef geboren, was hofschilder van den keurvorst van Brandenburg. Hij had - voor zoover dat mogelijk was - den trant van zijn leermeester Rembrandt afgelegd, om 'de heldere schilderkunst' te imiteeren. Flinck conterfeit Vondel in 1653. Het conterfeitsel wordt naar den Directeur-generaal Hulft in Indië gezonden. Hulft zelf, benevens diverse bekenden van Vondel, de groote Huydecoper bijvoorbeeld, waren reeds door Flinck vereeuwigd. Dit alles onder stroomen van Vondel's poëzie. Bij Jan Six, wiens bruid hij schildert, neemt Flinck de plaats in van Rembrandt. En natuurlijk waardeerde Vondel hoogelijk de afbeelding van Johan Maurits van Nassau, stadhouder te Kleef.

Een voorbijgaande verschijning is de Deen Karel van Mander, kleinzoon van den beroemden rederijker, dien Vondel in 1657, tijdens zijn verblijf in Kopenhagen, leert kennen. Vondel wordt geconterfeit. De rijmen volgen. Het koningshof van Denemarken verschaft den luisterrijken achtergrond. Verzen op de portretten van de Deensche majesteiten ontbreken niet. Aan zulk een relatie dankt ook David Beck, hofschilder van Christina van Zweden, Vondel's lofgedichten.

Gedurende een blauwen Maandag is het weer een Duitscher, de uit Holstein afkomstige Jurriaen Ovens, die bij

Vondel in blakende gunst staat. Portretten door hem geschilderd, onder andere dat van Godard van Reede, en van Jacoba Bicker, worden door Vondel bezongen. Ook Vondel brengt hij op het doek, zoodat de obligate rijmen volgen. Zijn groot aanzien zou zeker zijn toegenomen, ware hij niet reeds in Mei 1663 als hofschilder naar Holstein teruggekeerd.

Intusschen was de laatste van Vondel's protégé's, Philips de Koninck, schilder van des dichters hoogen ouderdom, reeds in de gratie gekomen. In 1656 en in 1662 beeldt hij Vondel af. Die portretten worden enthousiast bezongen - ‘men kroon het koningklyck penseel’ - en een trits composities van De Koninck worden met lange poëmen bedacht. Heeft het werk van Sandrart, de late Flinck en Ovens een familie-trek - iets soepjassig Europeaansch - De Koninck's trant sluit daar niet bij aan. Hij is een andere vogel. Hij kwam uit Rembrandt's omgeving, was hoogstwaarschijnlijk diens leerling geweest, en dankt in alle geval zijn beste kunnen aan den grooten meester. Zijn stijl was zoo Rembrandtiek, dat een krabbeltje, door hem naar Vondel gemaakt, zelfs nog tot in den laatsten tijd op Rembrandt's naam stond[1]. Veel keus was er trouwens voor Vondel niet: wie kon er zich te Amsterdam op beroemen, geheel vrij te staan van Rembrandt's schilderwijs? Maar Vondel komt af en toe met een vermaning om den hoek. In het gedicht op De Koninck's *Slapende Venus* staan regels, die zonder den naam te noemen, volgens Houbraken ‘van terzijde een steek’ bevatten tegen Rembrandt. Er is niet de minste reden om Houbraken, die het weten kon, hier niet te gelooven. Vondel trouwens herhaalt slechts de critiek op Rembrandt die in de XVIIde eeuw schering en inslag was en die hij denkelijk uit Sandrart's mond voor het eerst had vernomen. Men vond Rembrandt's schaduw-donkerte overdreven en in strijd met de natuur; sommigen wreven hem aan, dat hij aldus zijn onkunde in het maken van zuivere contouren wegdoezelde door het ‘nare zwart’. Het is dezelfde aantijging, waarmede ook de kunstkooper Breughel te Rome den ouden Rembrandt bij diens Italiaanschen Maecenas Vicente Ruffo

1) Zie J.F.M. Sterck: Een Vondel-portret door Rembrandt? Bredius-Bundel pag. 260.

trachtte te schaden. Compliment van Vondel aan Philips de Koninck:

> Dus baert de kunst ook zoons van duisternisse
> Die gaerne in schaduwe verkeeren, als een uil.
> Wie 't leven navolght kan versierde schaduw missen,
> En als een kind van 't licht gaat in geen scheemring schuil.

Mogelijk steekt er in de slotregels van het gedicht *Op dezelfde Venus* een dergelijke onaangenaamheid:

> Een schilder die natuur best uitbeelt quyt zich braef,
> Wie zich aan iemand bint blijft eeuwig ieders slaef.

Dit lijkt uit de verte op een bekende uitspraak van Leonardo; maar tegenover De Koninck kon die ‘iemand’ waaraan hij zich bond, moeilijk een ander zijn dan de groote ketter Rembrandt.

De Koninck is overigens in de gratie gebleven; het was zijn aanbeveling, dat hij nimmer moede werd den ouden Vondel te portretteeren; daarvoor heeft hij, zooals alle protégé's, zijn loon ‘in vaarzen’ ontvangen.

Reeds in 1653 - toen het meerendeel der thans bekende Vondelportretten nog moest ontstaan - was de ruil van de beeltenis des dichters tegen een prijzend poëem de gewoonste zaak ter wereld. In October van dat jaar werd door Schilders, Poëten en Liefhebbers derzelfder Konsten de Vereeniging van Apelles en Apollo met een feestmaaltijd gevierd. Dat geschiedde in de zaal van den Voetboogsdoelen. Vondel zat aan tafel voor. Apollo trad op en huldigde in dichtmaat Vondel's godlyck brein, roemde diens heylige lauwrieren en kende hem de onsterflyckheit toe. In een sonnet werd Vondel betiteld als het groote licht en de Fenickx van ons Landt. Deze verzen waren van Thomas Asselijn. Een lofzang op Vondel, eveneens van Asselijn's vinding, gaf aan de banketteerende schilders een wenk als met een molenwiek:

> Doet u Penceel hem herleven op doeck.
> Gy vindt u Eerdichten weer in zijn boeck.

Deze regels, zooals Vosmaer reeds opmerkte, zouden geestig zijn, waren ze met ietwat ironie getint. Maar jammer genoeg is het de puurste ernst.

Op dit ‘Jaargetij van St. Lucas’, waarbij het niet ontbrak

aan schimpscheuten van hen die zich afzijdig hielden, volgde in October 1654 de stichting van een ‘Broederschap der Schilderkunst’. Het plan ging uit, zooals meestal in dergelijke gevallen, van een onbeduidende persoonlijkheid, Martin Kretser, een koopman en kunstverzamelaar, die ook schilderde; een Magdalena van zijn hand werd door vriend Vondel bezongen. Weer vierden de schilders feest en Asselijn vervaardigde opnieuw de noodige poëzie. En weer hoort men van Rembrandt niets. Hij schijnt bij al deze drukte glad vergeten. Men meene niet, dat de dichtende Asselijn tegen Rembrandt gekant was. In 1655 staat hij den meester als getuige ter zijde. Hij bezat werken van Rembrandt en daarbij een copie naar een Geeseling van Christus. Zijn broeder, de schilder, was door Rembrandt geëtst.

Zoo zien wij dus de maatschappelijke verhouding van Rembrandt en Vondel weerspiegeld: zelfs op een St. Lucasfeest blijft Vondel nummer één. Rembrandt is als verzwolgen door zijn eigen duisternissen. Vondel krijgt volop te genieten van zijn roem onder de tijdgenooten. Bij dit laatste festijn troont naast Vondel een der machtigste regenten, Huydecoper, wiens marmerbuste - door Quellinus - de poëet in ditzelfde jaar bezong. En uit een rijmpje van Vondel blijkt, dat ook Flinck aan een dezer maaltijden deel nam. In 1648 had Flinck Huijdecoper afgebeeld als kapitein der schutterij, aan het hoofd van zijn manschappen.

Tegen dit driemanschap - Vondel, Flinck en Huijdecoper, dichter, schilder en magistraat - kon Rembrandt niet op. De reputatie, die hij nog heeft, is geleidelijk aan het tanen, omdat ze, sedert 1642, niet meer door nieuwe groote werken gesteund wordt. Vijanden van hem waren ook, zonder dat ze het wilden, zijn talrijke leerlingen, die zijn stijl verwaterden en populair maakten, en die aan zijn trant het prestige van het ongewone ontnamen. Er ontstond trouwens twijfel in hun harten. Men zag dat de goed-betaalde, publieke opdrachten gegund werden aan jongere talenten, die de vroeger door Rembrandt beleden romantiek vermengden met Vlaamschen stijl en Utrechtsch academisme. De vele verhalen over schilders op den tweesprong tusschen Rembrandt's manier en de ‘heldere trant’, bevatten een grond van waarheid.

Door de Barok te verzaken, deed Rembrandt in zijn school

de ontreddering toenemen. Aan de Barok was men nu juist zoo terdege gewend. Over het Barok-ornament publiceert Rembrandt's oud-leerling Van den Eeckhout in 1650 plaatwerken, en tegelijkertijd doet Christiaan van Vianen hetzelfde. Rembrandt echter hernieuwt intusschen op zijne wijze de kunst der Renaissance. De Barok had het volste recht te meenen, dat ze verder was gegaan dan de Renaissance; ze kon niet anders of ze moest een evenwichtige Renaissance compositie geesteloos vinden. Men kon nog niet inzien, dat een renaissance-ontwerp, voortgekomen uit een door de Barok gevormd brein, toch op zich zelf iets nieuws was. Voor de groote ets van *Christus voor Pilatus* en voor de *Anatomie van Deyman* moeten de oudere leerlingen het hoofd geschud hebben.

Verder deden Rembrandt's amours, eerst met de déplaisante Geertje Dirckx, daarna met het meisje Stoffels, zijn aanzien kwaad. De opmerking is, meen ik, reeds gemaakt: aan Rafaël wordt een Fornarina met graagte vergeven en ‘la maîtresse du Titien’ is een vanzelf sprekend verschijnsel. Maar dat Rembrandt zielsveel hield van een dienstbode met een zacht karakter, dat kan zelfs nu nog ternauwernood door den beugel. De kerkeraad wond er geen doekjes om en verklaarde akelig-precies, dat die Hendrickje Stoffels zich met den schilder Rembrandt in hoererije verloopen had.

De financiëele débâcle van den meester deed de rest. Het beroofde hem van een ongewoon décor: zijn aanzienlijk huis met beroemde verzamelingen gevuld; verzamelingen waaraan geen kosten waren gespaard. Ook in dat opzicht had hij ruim toegegeven aan ‘eigen zinnelijkheid’. Hij stevende, onbezorgd voor de dagelijksche dingen, de toekomst tegemoet. Totdat het Scheepje van Fortuyn strandde. Het eind was de Desolate-Boedelskamer en de barre meedoogenloosheid van Amsterdam. De catastrophe, zooals het een tragisch karakter past, kwam voort uit eigen schuld.

Over Vondel is in dezelfde jaren het ongeluk gekomen. Maar voor zijn financiëelen ondergang trof Vondel zelf geen verwijt. Hij krijgt - ondanks zijn katholicisme - hulp van de heeren: een baantje. Rembrandt moet het alleen uitvechten.

Brengt rampspoed de menschen tot elkaar? Men mag het betwijfelen. De zonnige dagen vonden hen niet

samen, hun vernedering ziet ze verder verwijderd dan ooit.

Opdrachten zoo omvangrijk dat ze hem boven water konden houden, vielen aan Rembrandt niet ten deel. Het eenzaamheidsverlangen van 1648 brak hem nu bitter op. Hij weet één opdracht te veroveren: het gildestuk der chirurgijns, waarop Professor Deyman de anatomie verricht. Maar de bron voor goed betaalde opdrachten was de picturale versiering van het juist voltooide Raadhuis; een ruim aandeel daarin zou hem bij zijn geldelijke beslommeringen tot krachtigen steun zijn geweest. Wel had hij zich dan moeten voegen naar bepaalde sujetten - maar hij wist immers, ondanks dwaze belemmering, zich zelf te blijven? Anatomie, schutterstuk, regentenstuk, waarlijk een eng beperkt veld; en geen Italiaan, die zich daaraan zou hebben onderworpen. Maar de genius geeft steeds meer dan zijn sujet. En in wat hij meer geeft ligt bij Rembrandt het wezenlijke: sterk komt dat uit op de in 1656 voltooide *Anatomie van Deyman*.

Rembrandt heeft pogingen gedaan om voor het Raadhuis te mogen werken. Hij is er, zooals men weet, niet in geslaagd een stuk van zijn hand blijvend te doen aanvaarden door den Amsterdamschen magistraat.

In de schets van den *Cynspenning*, die van 1655 dateert, mag een ontwerp vermoed worden voor de versiering van de Tresory; deze voorstelling illustreert namelijk het *Date Caesari quae sint Caesaris*, een af en toe gebezigd opschrift voor belastingkantoren. Dat de *Cynspenning* een werk van grooter omvang voorbereidde, daarop schijnt ook de compositie te wijzen: deze vertoont, teruggebracht tot de renaissancistisch evenwichtige vorm, het compositie-schema van den Schuttersoptocht.

Omtrent de bestemming van Rembrandt's *Fabius Maximus* bestaat geen twijfel. Hier zien we niet een ontwerp, maar het doek zelf, zooals het gereed was om als schoorsteenstuk te prijken in burgemeesters-kamer. De compositie is in de breedte en dit komt overeen, naar het schijnt, met het oorspronkelijk formaat van de te versieren schouw.[1] Maar

1) Zie A.W. Weissman. De Schoorsteenen van het Amsterdamsch Stadhuis. Oud Holland 1907, p. 79.

waarom gunde men, toen na de verandering een compositie in de hoogte vereischt werd, de nieuwe opdracht aan Jan Lievens?

De trant van Lievens strookte met den officiëelen smaak - historische romantiek en Antwerpsche stijl-herinneringen. Lievens - hij had Vondel geportretteerd en Vondel en Jan Six hadden dit portret bezongen - wordt enkele malen voorkomend door Vondel bejegend. Ook het onderschrift van Lievens' Fabius Maximus is door Vondel gedicht.

> De Zoon van Fabius gebiet zijn eigen Vader
> Van 't paert te stijgen, voor Stadts eere en achtbaerheit,
> Die kent geen bloed, en eischt dat hij eerbiedigh nader.
> Dus eert een man den Staet in 't ampt, hem opgeleit.

Men zou zeggen, dat de Amsterdamsche magistraten zulk een aansporing om hun ambt hoog te houden allerminst behoefden. Het verhaal was ontleend aan Valerius Maximus, die uit tal van voorvallen der geschiedenis behartenswaardige exempelen had getrokken. Reeds in de late middeleeuwen aan het Bourgondische hof, was Valerius Maximus geliefde lectuur. Zijn moraliseerende bedoelingen vielen in den smaak der rederijkers. Van Mander citeert hem tien keer, tegen één keer Livius.[1)] Het aanbrengen van zulke sujetten in het raadhuis bewijst het voortbestaan der oude rederijkers-eruditie.

Het is leerrijk de composities van Rembrandt en Lievens te vergelijken. Wat verkoos men, wat werd verworpen?

De vader Fabius, de beroemde dictator, die zich voor zijn eigen zoon en voor diens waardigheid vernederen moest, is bij Rembrandt een eenvoudige, dood-ernstige Romein, duidelijk gekenmerkt als een grijsaard zonder staatsambt. Bij Lievens draagt deze oude Fabius, geheel in den geest der historische romantiek, een slependen purperen koningsmantel met hermelijnen kraag. In tegenstelling met Lievens begreep Rembrandt, dat de zoon, de jeugdige consul, zelf te paard moest zitten, toen hij zijn vader beval om af te stijgen. Rembrandt geeft de portée van het verhaal helder en beknopt, Lievens heeft de incidenten wanhopig dooreengeklutst. Merkwaardig vooral, dat Rembrandt als archaeoloog - en

1) Mededeeling van den schrijver over Van Mander, Dr. R. Jacobsen.

hoe dikwijls is hem het tegendeel niet verweten - juister is dan zijn concurrenten.

Met een kracht van evocatie, die herinnert aan het genie van Flaubert, doet Rembrandt de sombere grootschheid van het republikeinsche Rome herleven. De consul romanus verschijnt op zijn wit paard, de triumf zelf in zijn schittering van staal en goud, omstuwd door de signa, voorafgegaan door den lictor proximus en met Nubiërs in zijn gevolg. Een wapenfeit, de inneming van het hoog-ommuurde Suessa, verschaft den passenden achtergrond voor deze strenge les in magistraats-waardigheid.

De Amsterdamsche Borgerheeren hadden voor dit alles geen oog. De geesten waren romantisch bewasemd en men prefereerde de opvatting die toegaf aan een bestaande mode. Bij Vondel geschiedde dat tegen beter weten in - men lette eens op hoe handig hij in zijn *Tooneelschilt* van 1661 voor de Romantiek een achterdeurtje openzet. Ziedaar, waarom thans Rembrandt's schepping in den vreemde zwerft, terwijl het stuk van Lievens de vergetelheid in Burgemeesterskamer op het voormalige Raadhuis deelachtig is.

Rembrandt ruimt het veld voor Lievens, en de overige opdrachten in de zalen van het paleis vallen aan Bol, aan Flinck, en aan enkele onbenulligen ten deel. De groote, maar hiervoor ongeschikte Thomas de Keyser schildert in 1657, als décor der Desolate Boedelskamer, zijn *Gestrande Odysseus*, een weinig humane toespeling op de schipbreukelingen des levens, die, zooals Rembrandt, daar te land kwamen. Vondel rijmt korte explicaties, die met duidelijke letter werden aangebracht onder de tableaux zijner vrienden. Denkelijk heeft Vondel de Burgemeesters bij de keus dezer door hem bezongen ‘Romainsche historiën’ voorgelicht. De Aertsbouheer Van Campen was in 1654 uit het Raadhuis verwijderd en zijn ‘rede-ryke zin’, waarvan Huygens gewaagde, kon geen leiding meer geven.[1)] We weten trouwens uit Vondel's eigen mond, dat voor een ander, belangrijk onderdeel der wandschilderingen zijn hulp werd ingeroepen.

Na het stoffeeren der vertrekken met heylighe en wereld-

1) Zie hierover A.W. Weissman, Jacob van Campen in 1654. Bredius-Bundel p. 283.

lycke tafereelen bleef er namelijk over de blanke gaanderij, die, toen nog licht en ruim en ononderbroken, de burgerzaal omgaf, Amsterdam liep daar in en uit; het was een bij uitstek publieke plaats. Aan de vier hoeken dezer galerij bevinden zich acht groote, van boven afgeronde muurvlakken; de gedachte om in deze lunetten de geschiedenis van den opstand der Bataven tegen de Romeinen te doen schilderen, was van Vondel afkomstig. Vondel bericht ons uitvoerig hoe zijn lust vast verlangde, dat die tafereelen, getrokken uit de historiën van Tacitus, treffelijk geschilderd, de galerij van ons Kapitool op eene rij mochten bekleeden. De inval om den Bataafschen opstand te gebruiken als een rhetorisch pendant van den opstand van Holland tegen Spanje, past volmaakt in den geest van den rederijker, die in het ontset van Samarye het ontset van Leyden afgespiegeld zag. Vondel slaagde er in de Burgemeesters voor zijn doel te winnen. Burgemeester Cornelis de Graef - die de rol, eenige jaren door Huydecoper gespeeld, had overgenomen - stelt waarschijnlijk in 1659 de onderwerpen vast in overleg met Vondel, zooals uit diens *Parnasloof* blijkt. Vondel gaat geheel in deze aangelegenheid op. Hij schrijft druk over de historieschilderkunst in zijn *Tooneelschilt*, dat in 1661 gepubliceerd wordt. Hij verdiept zich in Tacitus en vangt een epos aan over den Bataafschen opstand, dat *Bato* zal heeten, maar waarvan hij weldra de fragmenten opneemt in zijn treurspel der *Batavische Gebroeders*. En dit is nog niet genoeg: hij bestudeert de kunstige printen van Tempeest, het platenboek dat in een lange reeks composities de worsteling van Romeinen en Bataven aanschouwelijk maakt. Als het weldra tot uitvoering komt, kan het dan verwonderen, dat het Vondel's groote gunsteling is, Govert Flinck, die de enorme opdracht in haar geheel krijgt toebedeeld?

Flinck stond in deze jaren hoog aangeschreven. Hij gaat Zondags na kerktijd met Jan Six over kunst kouten; en hij was de huisvriend van Cornelis en Andries de Graef. Met dezen laatsten regent had de onhandige Rembrandt in 1642 een hoogloopend geschil gehad, waarbij De Graef door scheidsrechters in het ongelijk gesteld was.

Flinck vervaardigt een serie schetsen voor de omvangrijke voorstellingen; Vondel bezingt ze, wanneer ze vertoond

worden bij een bezoek van Nassausche Heeren en Vrouwen aan het nieuw ingewijde Raadhuis.

Maar in Februari 1660 sterft Flinck en nu besluit men de groote opdracht te splitsen. En, onverwachte gebeurtenis, één der wanden schiet er voor Rembrandt over. Zoo was dan de meester, zij het in het gevolg van zijn leerling, toch het paleis binnengekomen.

Uit den aard van het sujet, dat aan Rembrandt wordt toegewezen, blijkt welk een zonderlinge reputatie hij toen reeds bezat. Van acht onderwerpen was dit het eenige nachttafereel. Men oordeelde klaarblijkelijk, dat voor Rembrandt's talent in de eerste plaats duistere composities met kunstlichteffekten in aanmerking kwamen. Hij moest op doek brengen de nachtelijke samenzwering van Claudius en diens eedgenooten, tijdens een feestmaal in het Schakerbosch. Het gehalte van zulk een gegeven strookte allerminst met Rembrandt's nieuwen, klassicistischen stijl. Heilig woud, nacht, maneschijn, feestmaaltijd, fakkellicht en samenzwering, kon het romantischer? Ook was deze scène de eenige waar geen Romeinen bij te pas kwamen, zoodat Rembrandt's kennis der oudheid, zoo gelukkig tot uiting gekomen in den Fabius Maximus, hem hierbij niet van nut was.

Hoe de tijdgenooten dit onderwerp beschouwden, blijkt uit Vondel, die de eedsaflegging van Civilis, door hem Burgerhart genoemd, in dicht heeft beschreven:

> ‘Ziet Burgerhart, een hantvol eedt-verwandten,
> In schaduw van een bosch, op 't bosch-banket,
> Met eenen eedt zich tegen Rome kanten’.

Een breed relaas vol zwakke plekken en te lang om hier in te lasschen, geeft hij in de *Batavische Gebroeders*. 's Lants Grooten festoyeeren bij maneschijn tusschen gewijde eiken. Na het brassen tracht Civilis de gemoederen te verhitten door de deugd op te haelen van 't Batavische geslacht:

> ‘En d'oude vryheid door 't Romainsch geweld verkracht’.

Dan steecken de luisterende gasten vol wraeksucht het hoofd op en weldra weergalmt het woud van wapengeklank en geschreeuw, waarmede het vloekverwantschap der Kennemers en Bataven gesloten wordt.

Zien we wat Rembrandt geschapen heeft, dan moeten we

erkennen, dat hij de romantiek niet te kort deed, al was die romantiek van een anderen aard dan verwacht werd.

Om de fel verlichte feesttafel is bloeddorstig geboefte en grijnende dronkenschap samengerot. Druïden zwelgen uit platte schalen en houwdegens uit geroofde kelken; er wordt een gelag gevierd van priesters en avonturiers, onder een neerhangend velum, op een hoog terras; enorme schenkkannen van primitieven vorm versperren de treden. Boven de barbaarsche makkers troont, in al de verwatenheid der rebellie, de formidabele eenoog Claudius Civilis. Vóór zich houdt hij met vastberaden gebaar zijn kort zwaard recht op; en alle klingen, waarop het schijnsel flitst en schampt, en alle handen en lichamen rekken zich naar den aanvoerder onder het woeste zweren van den eed.

Monumentale bouw en geheimzinnige scènerie brengen de bizarre voorstelling op een verheven plan. Trouwens, wat ons zonderling voorkomt, het kruisen der zwaarden, was den XVIIe-eeuwer welbekend. De eed van het Arminiaensch vloekgespan om Prins Maurits te vermoorden, werd door een populaire print op dezelfde wijze aanschouwelijk gemaakt. Ook de tooneelspelers zwoeren, zooals in de *Aran en Titus* van Jan Vos, en zooals Hamlet en Horatio, op de punt van den degen. Volgens Tacitus werd de eed afgelegd barbaro ritu et patriis exsecrationibus en aan die woorden heeft de meesster zich gehouden.

Het grootsche doek, het omvangrijkste dat Rembrandt voltooid heeft, wordt in de galerij van het Stadhuis aangebracht. Het is korten tijd publiek te zien. En dan gebeurt het ongehoorde. In Augustus 1662 blijkt er, dat Rembrandt zich geplaatst vindt voor de beslissing, òf het stuk over te schilderen naar de inzichten der opdrachtgevers, òf het te verwijderen.

Wat kan de Amsterdamsche overheden zoo gehinderd hebben, dat ze een verandering noodzakelijk vonden? Waren er aesthetische bezwaren? Oogen gewend aan de salon-Batavieren van Tempesta moeten vreemd hebben opgezien. Diens Bataven waren elegante figuurtjes, in dansende houding en van een behoorlijk romantisch-antiekschen snit. De oppervlakkige Tempesta paarde groot gemak aan een schijn van archaeologische eruditie: niets van zijn voorstellingen was

doorleefd of ook maar doordacht. Tempesta, de zoo eerbiedig door Vondel bestudeerde, had glad vergeten dat Civilis een eenoog was: bizonderheid van belang en waar de barbaar met reden prat op ging; het deed hem gelijken op die twee andere benauwers der Romeinsche grootheid, Hannibal en Sertorius.

Stond men soms versteld van de gedurfde interpretatie? Vond men de karakters te vulgair, de passies te elementair, of was de uitvoering te ruig? Wat men op den wand hoopte te zien, een tijdgenoot vertelt het: de Adeldom der Bataven, het puyck der voornaemsten en de treffellyckste der gemeynte. Kon men het niet zetten, dat Rembrandt zich aan een eigen programma hield? Of had men hem wellicht in opdracht gegeven de schets van Flinck bij de uitvoering na te volgen?

Wat ook de directe aanleiding was, ziedaar het conflict met de hoogste autoriteiten. De afloop getuigt voor Rembrandt's karakter. De Claudius Civilis wordt definitief uit het Raadhuis verwijderd, en Rembrandt heeft dus van voldoende tegemoetkoming niet willen weten. Het laat hem koud, dat een zijner schuldeischers reeds vlast op de problematieke som die voor dit schilderwerk betaald zal worden; Rembrandt blijft op zijn stuk staan.

Hetgeen er geschiedt is een voorspel van wat de XVIIIde eeuw zou bedrijven aan den Schuttersoptocht. De verbanning van den Claudius Civilis brengt een verminking mee, zooals een halve eeuw later de Schuttersoptocht verminkt werd om hem in hetzelfde fatale paleis een plaats te kunnen geven. Uit het geweldige doek van 26 vierkante meters wordt, denkelijk ten bate van genoemden schuldeischer, ongeveer een vierde van het oppervlak gesneden, de middengroep der samenzweerders op een vijftal feestgenooten na. Een schetsje te München laat zien wat er verdwenen is: het terras, en in de hoeken van het terras saamgehurkte luisteraars en bedienden; verder de breede treden welke naar het terras opwaarts voerden, en twee bonkig in steen gehouwen leeuwen die rechts en links, als dorpelwachters der compositie, de treden flankeerden; omhoog verdween de baldakijn en het plompe verwulfsel, door welks open bogen het omringende Schakerwoud met zijn wuivend nachtgebladerte zichtbaar was.

Het overblijfsel van Rembrandt's compositie bevindt zich thans te Stockholm, waar het de bewondering der wereld tot zich trekt. Voorwaar geen compliment voor Amsterdam en triest staal van de Voorsienigheid der Heeren!

Wie zijn de drijvers geweest aan wie deze aanslag tegen Holland's beschaving geweten moet worden? We willen het hopen, maar durven het niet gelooven, dat Vondel zich onzijdig heeft gehouden; we vreezen, dat Vondel's antipathie Rembrandt zwaar heeft geschaad. Het zou absurd zijn te veronderstellen, dat Vondel het in dezen met Burgemeesteren niet eens zou zijn geweest. Toen Jacob van Campen door de heeren verwijderd werd van den raadhuisbouw, heeft Vondel, ofschoon het een geestverwant en een geloofsgenoot betrof, geen kik gegeven.

Was het slechts een ongelukkig toeval, dat het juist de protégé van Vondel moest zijn, Jurriaan Ovens, aan wien de opdracht van den verworpen Rembrandt werd overgedaan? Ovens is daarmede gereed vóór Mei 1663; op dien datum keert hij naar zijn Holsteinschen hertog terug. En welk een stevige besogne had hij verricht! Amsterdam bezit nog heden den enormen zwarten lap waar niemand naar omkijkt, waarop niets te onderscheiden valt, die evengoed van linoleum kon zijn en die werd ingeruild tegen Rembrandt's Claudius Civilis.

* * *

Voor het Raadhuis, voor Holland en voor Rembrandt heeft deze handelwijs ver-strekkende gevolgen gehad, die wij successievelijk zullen nagaan.

Men meene niet, dat een greintje meer inzicht, een greintje minder vooringenomenheid een verstandiger beslissing had kunnen te weeg brengen. Rembrandt's pogingen om voor het Raadhuis te werken moesten onvermijdelijk falen. Het Raadhuis was de verwezenlijking van den officiëelen smaak, en Rembrandt stond daar dwars tegenover. Vondel had gelijk in eenen door over het grootsche bouwwerk te jubelen. Zijn eigen aesthetiek rees in luisterrijke gedaante voor hem op. De aertsbouheer Van Campen was - ondanks het verschil in karakter - op en top Vondel's aequivalent; hun aspiraties waren dezelfde. In aanleg rederijkers, hadden beiden de vereering van den rederijker voor de latijnsche oudheid, een vereering die een krachtige factor werd zoodra

men de klassieken in al hun uitingen kon leeren kennen en toen het niet meer bleef bij een religieuzen eerbied voor iets half begrepens. Precies als Vondel's trant vertoont dan ook het Raadhuis de tweeslachtige vermenging van Barok en Klassicisme: een warmbloedige barok voornamelijk in de sculpturen der frontons; een klassicistische discipline der groote lijnen, werk van een kunstenaar bij wien de kennis van Vitruvius reeds zwaarder woog dan de vrije creatie. Ook Van Campen's overgang tot het Katholicisme lag geheel in de lijn van ontwikkeling die Vondel eveneens volgde.

Buitengewoon sterk deed zich in de architectuur van Jacob van Campen het Vlaamsche element gelden. De Antwerpsche beeldhouwer Artus Quellinus heeft op het gebouw zijn stempel gedrukt; voor diens sculpturen spendeerde de stad op zijn minst 75.000 gulden. Terwijl Rembrandt van de groote lunetten niet één kon krijgen, werden er drie door Jordaens volgepropt met Romeinen en Bataven. Jan Vos berijmelde ze in Vondel's plaats. Het zijn waarschijnlijk Jordaens' pamfletten tegen het katholieke geloof, die Vondel weerhouden hebben, dezen lawaai-maker te bezingen. Zóó tevreden waren de Heeren over het fraaie werk van den aarts-Vlaming Jordaens en over zijn geringe geldelijke pretenties, dat hij tot dank nog een gouden medaille toekreeg.

De officieële kunstzin was Vlaamsch getint en in dit opzicht verschilden het Stadhouderlijk hof en de Burgerheeren van Amsterdam niet in het minst. Toen de Oranje-zaal gebouwd werd stond onze schilderschool in den hoogsten bloei. Ook daar worden uitsluitend Rubens-epigonen en vervlaamschte Hollanders aan het werk gezet. Raadhuis en Oranje-zaal hadden glanspunten in onze beschaving kunnen zijn; dank zij de overheden werden het onvruchtbare Vlaamsche enclave's in onze nationale kunst.

Vlaanderen's voorbeeld en de Vlaamsche rhetorica zijn voor Holland's ontwikkeling steeds een ramp geweest. Geen ongeschikter leeraar voor den Hollandschen aard dan de Vlaming. Holland's wezen spreekt uit het beste werk van Lucas van Leyden, en die heeft een schuwe en ingehouden trant. De twee grootste geesten van Vlaanderen en Holland, Rubens en Rembrandt, harmoniëeren niet. Rembrandt,

wanneer hij tot rijpheid gekomen is, toont verwantschap met Leonardo, met Titiaan en met Rafaël. Maar onder de groote schilders staat de met Vondel gelijkgestemde en door Vondel hoog geprezen Rubens van den lateren Rembrandt het verst af.

Dat de ware vertegenwoordiger van Holland uit het Raadhuis moest wijken, die ondoordachtheid heeft haar eigen straf meegebracht. Het grootsche paleis bleef een ledige schaal waaraan de kern ontbreekt. Hier ziet men de gedegenste pracht en toch geen gehalte. Alles is echt, het marmer is geen stuc; en het koper massief, de kunstvaardigheid is groot en de afmetingen zijn overweldigend. Maar de schets voor de *Cynspenning* moet men zoeken in een Londensche verzameling, de *Fabius Maximus* in den Parijschen kunsthandel, de *Claudius Civilis* in Stockholm. De beteekenis van Rembrandt voor de Europeesche cultuur weegt heden zwaarder dan ooit. Wat is het paleis op den Dam voor Europa geweest? Niets. Het stond onzeker tusschen de luwende Barok en het naderend Louis XIV. Het was de schepping van een civilisatie, die reeds gevaarlijk veel aesthetiseerde. Principiëele overwegingen hadden er ruimer deel aan dan jeugd en overmoed. En de millioenen die het kostte maakten in Holland meer indruk dan de schoonheid die het bracht. Schatten zijn er verspild aan een marmeren rhetorica en aan allegorische flousjes; dat alles tot ophemeling der magistraten van Amsterdam. Maar is er iets in de verhoudingen, iets in de sculpturen dat aangrijpt of ontroert? Over den bezoeker valt een neerdrukkende onvoldaanheid. Hij naderde, in zijn verbeelding, de plek waar het hart van Holland behoorde te kloppen. Hij zegt oef bij het naar buiten komen. Hij heeft het mausoleum bezocht, waarin de Hollandsch-Vlaamsche barok is bijgezet.

Voor Holland was de verwijdering van Rembrandt uit het hoofdgebouw der Republiek een symbolische daad. Sedert 1642 aarzelde Holland tegenover Rembrandt, in 1648 keerde het zich van hem af en het eindigde met hem te verstooten. Holland's naam verdwijnt daarmede voor goed uìt de geschiedenis der Europeesche decoratieve wandschildering. Acht monumentale lunetten moesten versierd worden, men beschikt over het picturale genie bij uitnemend-

heid... en men gunt die opdracht aan een Govert Flinck. Uitgevoerd door Rembrandt ware die reeks enorme composities het XVIIde-eeuwsche vervolg geweest op Rafaëls Stanzen. De tegenwerping dat zulk wijdsch decoratief werk niet in Rembrandt's aard zou hebben gelegen, wordt door het ééne voltooide stuk beantwoord; het bewijst dat de beteekenis dezer reeks vrij wat verder gereikt zou hebben dan de brillante serie, die Rubens aanbracht in het Luxembourg. Amsterdam behelpt zich ten slotte voor het groote werk met tweede-rangs talenten, waaronder een Vlaam en een Duitscher, totdat men, reeds in 1664, besluit de beschildering van het Raadhuis stop te zetten; de groote opdracht waarvoor in 1662 zelfs een Rembrandt niet goed genoeg was, blijft onvoltooid. Holland beperkte zich voortaan tot het genre der kabinet-stukjes.

Voor Rembrandt beteekende de weigering van den Claudius Civilis een diepere vernedering dan de insolventie van 1656. De enorme afmeting en de van boven afgeronde vorm, de bestemming voor een publiek paleis, dat wekte ook bij hem de herinnering aan wat Rafaël gewrocht had in de Vaticaansche Stanzen, klassieke composities, waaronder zich eveneens een nacht-tafereel bevond. Rembrandt voelde zich op zijn minst de gelijke van zijn Italiaansche voorgangers - zooals blijkt uit zijn manier van ontleenen, die even dikwijls van bewondering en begrip als van heldere critiek getuigt. Rembrandt kende zijn eigen beteekenis - Baldinucci schrijft hem dan ook een *gran concetto di se stesso* toe - en daarbij had hij het volste recht zich te beschouwen als de hoofdmeester eener moderne school; de verwerping van de Claudius Civilis stond gelijk met een bittere hoon. Heeft het geldelijk nadeel Rembrandt koel gelaten, de verminking van het trotsche doek moet hem zwaar hebben gedeerd. Hij moest het aanzien, dat een schepping uit zijn rijpste jaren, de grootste compositie ooit door hem ondernomen, die in ordonnantie en toets Titiaan overtrof en die de vergelijking met Rafaël uitlokte, officiëel onwaardig werd gekeurd het Raadhuis te blijven versieren.

En de uitwerking van dit alles op Rembrandt zelf? Den slag van de gedwongen publieke verkoop zijner verzamelingen was hij nog niet te boven. Hij doorleefde onrustige en

troebele jaren. De sombere evangelisten en vermoeide apostels, in biddende houding of in pijen gedoken, allen geschilderd in dit jaar 1661, ontstonden waarschijnlijk tijdens maanden van diepe neerslachtigheid. Maar reeds in 1662, wanneer hij het portretstuk der Staalmeesters voltooit, is de stemming opgeklaard: de meester blijkt in zijn arbeid heul en herstel te hebben gevonden.

De Staalmeesters brachten hem een persoonlijke voldoening, een intieme triomf, maar geen succes. Na de Claudius Civilis en de Staalmeesters hooren we niet meer van openbare opdrachten. Rembrandt en Holland - want Amsterdam was het aequivalent van Holland - hadden met elkaar afgedaan: ziedaar het blijvend resultaat van het avontuur in het Raadhuis.

Deze breuk met Holland geeft aan Rembrandt's streven naar universaliteit nieuwe kracht. Er is geen belemmering meer. Zijn kunst behoort in haar eind-ontwikkeling uitsluitend toe aan de menschheid. Daarvan getuigt bovenal - in tegenstelling met Vondel - zijn religieuze opvatting, die een laatste evolutie doormaakt. Het door Vondel gekozen geloof liet geen ontwikkeling toe. Er bestaat geen ingrijpend verschil tusschen de *Altaergeheimenissen* van 1645 en de *Heerlyckheid der Kercke* van 1663. Dit laatste, lang uitgesponnen poëem verloopt als een mat pleidooi - zijn afhankelijkheid van de Heeren dwong hem tot matiging, - terwijl voor de ware heerlijkheid het enthousiasme te kort schoot; de meesleepende pompeusheid ontbreekt, zooals Rubens die ten tooneele bracht in zijn *Triomf der Eucharistie*.

De evolutie van Rembrandt's Christendom zagen we reeds in voorbereiding. Hij was begonnen Christus af te beelden als de wonderdoener in de *Opwekking van Lazarus;* later is het - wellicht ook omdat die treffende dialoog een rechtvaardiging inhield van zijn eigen levenswijs - de *Samenspraak met de Samaritaansche* die zijn aandacht bezig houdt; het groote wonder, dat waren de levenbrengende woorden, die quintessens van het evangelie, uitgestort over het hart eener zondige vrouw.

De mensch-making van den Heiland vond haar verhevensten vorm in de *Geeseling van Christus* van 1658. Een oud gegeven, maar in Rembrandt's interpretatie een nieuwe

openbaring. Voor het eerst in de geschiedenis der kunst aanschouwen we een Geeseling waarbij geen slagen vallen. De toebereidselen hebben verschrikking genoeg. Een katrol knarst en kluisters rammelen; niets wijst er op, dat die weerlooze sterveling door bovenaardsche macht gesteund wordt; volkomen lijdzaamheid en de onmetelijke vergevensgezindheid der oogen is zijn eenige kracht.

De ets van den Heiligen Franciscus (van 1657) bewijst hoe consequent Rembrandt deze richting volgde. Een directe aanleiding voor het ontstaan van dit ontwerp is niet bekend; treffend dat Rembrandt midden in de narigheid van zijn insolventie den heilige moest afbeelden, die om zijn ideaal afstand deed van aardsch bezit en wiens bruid de armoede was. Evenals reeds in 1641 heeft Rembrandt ook voor deze ets Federico Barocci's voorbeeld gevolgd. Maar mogen we van navolging spreken, waar het ditmaal neerkomt op zulk een positief protest?

Barocci in zijn twee prenten en in zijn teekeningen (te Berlijn) laat het traditioneele onderwerp zien, de vermagerde asceet, in aanbidding voor het op cherubsvleugels zwevend crucifix, terwijl rechte lijnen het moment der stigmatisatie aanschouwelijk maken. Van dit zichtbare mirakel laat Rembrandt niets over; wel begon hij de zes vleugels in het koper te krassen, maar om ze onmiddellijk weer weg te werken; het mystieke crucifix veranderde in een plomp, uit hout gesneden en in de aarde geplant kruisbeeld; en de heilige is niet meer de uitgeteerde extaticus, maar een zwaargebouwde heremiet, levenskrachtig als het enorme geboomte en de dichte vegetatie rondom hem. Alles is, om het zoo uit te drukken, van den hemel teruggebracht tot de aarde. En gebeurt er een wonder, dan gebeurt dat op die vage plek waar Rembrandt zoo thuis was: in de ziel zelf van dezen door en door menschelijken monnik.

Breken er door deze ets lichtflitsen die Rembrandt's bedoeling verhelderen, de reeds genoemde serie van Apostelen en Evangelisten uit 1661 geeft zwaarder raadselen op. Wat heeft Rembrandt willen scheppen en waarmede houden deze figuren verband? Waarom beeldt hij in 1661 *Christus* af (Verz. Raczynski, Posen) de *Moeder van Christus* (zoogenaamde Non te Epinal) en verscheidene van de groote per-

soonlijkheden, die door het geschreven of gesproken woord, zooals *Mattheus* en *Bartholomeus*, het Christendom verspreid hebben? Voor de *Apostel Jacobus* (Verz. Willic Toledo U.S.) kan de bron aangewezen worden: Rembrandt heeft hier, naar den vorm, een der apostelen van Hugo van der Goes, op diens *Sterfbed van Maria* te Brugge, letterlijk herhaald. Het schijnt overigens dat monniken of pelgrims geposeerd hebben. Het karakter van deze figuren, waarmee hij opklimt tot den oorsprong van het Christendom, is evenmin protestant als katholiek; het kan omschreven worden als algemeen christelijk. Over den schouder van den bekommerden Mattheus leunt de jonge Titus als de engel der inspiratie. Opvallend dat Rembrandt juist aan den apostel Paulus (Verz. Kinnaird 1661) zijn eigen gelaat geeft, de apostel met de ruimste roeping en de prediker van het universeelste Christendom. Voelde de meester iets over zich komen dat geleek op de genade van een apostelschap? Hij zelf is de schoonste figuur dezer serie, met zijn zwaard en zijn beschreven rol, met zijn trekken door leed gegroefd en door een alles begrijpende en alles vergevende wijsheid verheerlijkt. Zoo bleef er van al de sabeldragende Rembrandts, die hij geschilderd had, alleen de Rembrandt-Paulus over.

En met de bekende woorden van den apostel gaan de scheppingen uit Rembrandt's eind-ontwikkeling waarlijk treffend samen: ‘Al ware het dat ik de talen sprak van menschen en engelen, en ik had de liefde niet, zoo ware ik gelijk een klinkend metaal of een luidende schel. En al ware het dat ik al de verborgenheden en al de wetenschap wist en dat ik al het geloof had, zoodat ik bergen verzette, en ik had de liefde niet, zoo ware ik niets’.

Deze geest, waarin Rembrandt zijn werk opvat, volstaat. Na 1661 kan hij, naar het schijnt, de Christus-*figuur* ontberen. Dit is zijn laatste evolutie. De bloem van zijn streven naar universaliteit is die trilogie der menschelijke liefde saamgevat in haar groote uitingen, de schilderijen te Petrograd, Amsterdam en Brunswijk. Slechts een dezer drie tafereelen bewaart de herinnering aan een parabel van Christus. Het is de parabel waarin de gevoelens van het opperwezen voor den verdoolden sterveling gelijkgesteld worden met de liefde

van een vader voor zijn verdoolden en teruggekeerden zoon. In hun bewondering voor deze opvatting gaan Rembrandt en Dostoiewski samen. Dostoiewski vond deze omschrijving van de verhouding van God tot mensch de origineelste gedachte die het Christendom kwam brengen. Toch is er, waar Rembrandt met zulk een elementaire nadruk alleen de vaderliefde uitdrukte, van een parabel geen sprake meer.

Vondel koestert in zijn *Heerlijckheid der Kercke* (1663) geen zulke hooge overleggingen. Een oogenblik lijkt het, wanneer in 1662 zijn *Bespiegelingen van Godt en Godsdienst* verschijnen, dat hij tot een breederen beschouwings-trant in staat is. Echter, dit dichtwerk is een polemiek - het richt zich tegen ‘de ongodisten, verloochenaars der Godtheit of Goddelycke Voorsienigheit - en, zooals het meestal onder het polemiseeren gaat, Vondel discussiëert over andermans thema's, en vergeet dat die thema's, zonder den verguisden tegenstander, buiten zijn gezichtskring zouden zijn gebleven. Hij vaart uit tegen Lucretius, maar ook, als we de woorden goed begrijpen, tegen een zijner tijdgenooten, die de demonstratie *more geometrico* toepaste in zaken de ziel betreffend; herhaaldelijk gaat het tegen de *causa sui*, den *deus sive natura* en de *substantia infinita*. Wie is de dwaelgeest tegen wien Vondel van leer trekt zonder hem te noemen? Is het die andere universeele geest, dien Amsterdam van zich had afgestooten en over wien kort te voren onder bazuingeschal de banvloek der synagoge was uitgesproken? Spinoza's opvattingen, ergenissen die eerst na zijn dood gepubliceerd werden, waren blijkbaar, in een kleinen kring, reeds van mond tot mond gegaan. Spinoza, dien men bezwaarlijk beschouwen kan als een Hollander, staat even ver van Vondel af als van Rembrandt. Spinoza heeft met den laten Rembrandt de universeele beteekenis gemeen; maar hij mist volslagen Rembrandt's menschelijkheid. Rembrandt's *Vader met den verloren zoon* druischt geheel in tegen Spinoza's wezen.[1)]

1) Met de veronderstelling dat Rembrandt Spinoza in een portret, thans in het Metropolitan Museum, zou hebben afgeheeld, kan ik niet meegaan. Zie hierover J. Goedkoop - De Jongh, Bredius-bundel p. 53. Unger noemde, meen ik, het eerst Spinoza's naam bij de Bespiegelingen.

Deze *Bespiegelingen over Godt* heeft Vondel allesbehalve opgesteld *sub specie aeternitatis*. Het kost hem moeite bij zijn onderwerp te blijven. Hij dwaalt af.... naar het Amsterdamsch Raadhuis, het nieuwgebouwde wereldwonder, zoo vol geriefs, zoo duurzaam, vast en sterck. En is hij daarmee bezig, dan komen ook zijn aesthetische preferenties en zijn rancunes boven:

> ‘Geen kenners schatten ooit den dollen schilder kunstigh
> Die 't dolhuis zinneloos misverft met schildery
> Gelyckt nu Rubens kunst en tafereel hierby
> Daer teekeninge en verwe, in 't hoogen en verdiepen,
> Als tegens vrou natuur, om strijt in 't kunstperck liepen;
> Waar zal dees nachtuil zich verbergen voor den dagh,
> In zyne schaduwen van spinneweb en ragh?
> De meesters zullen zich van lachen naeu onthouden.

Deze verzen, in 1662 gepubliceerd, werden denkelijk geschreven toen de nachtuil Rembrandt aan zijn nachttafreel in het Raadhuis bezig was. Lees *Stadhuis* in plaats van *dolhuis*, dan heeft men nog eens Vondel's meening over zijn grooten stadgenoot.

In deze laatste jaren was Vondel meer dan ooit van zijn kunstkennerschap overtuigd. Italië mag er zijn, maar Vlaanderen gaat bovenal. In de *Bespiegelingen over Godt* worden Michel Angelo en Bassano genoemd - absurde combinatie - maar de ware voorbeelden zijn de Vlamen Seghers, Snyders en Rubens. Twijfel aan de competentie van zijn oordeel kwam bij Vondel niet op. Hij had scherp omschreven meeningen en sprak over alles mee. Vondel, zoo heet het reeds in 1655 in een oolijk liedje, Vondel ‘zal het oordeel vellen, mits hij alle ding verstaat’. Hij wist hoe de kunst wezen moest en hoe niet. Hij behield zijn ongelukkige gewoonte om door poëtische brevetten aan schilderijen van zijn vrienden een sanctie te geven. Nog op zijn 85ste jaar laat hij een soort berijmde expertise drukken ten behoeve van den kunsthandelaar Gerrit Uylenburch en diens collectie verdachte Italiaansche schilderijen. Van den ouden Vondel had de oude Rembrandt niets te hopen.

Het is een troost, dat een in zijn gevoelsleven veel Hollandscher poëet dan Vondel, de eenvoudige Jeremias de

Decker, ‘vriend Rembrandt’, zooals hij hem noemt, tamelijk wel begrepen heeft[1]. De waardeering kwam van beide kanten. In 1660 schildert Rembrandt, ondanks zijn berooide omstandigheden, De Decker's portret kosteloos en uit eerbied voor zijn talent; zóó, dat de ziel, volgens een hunner kennissen, ‘als uit het aanschijn straalde’. De kring waarin de late Rembrandt welwillendheid ontmoette, was uiterst klein; het was de naaste omgeving; burger-menschen zonder invloed, zooals De Decker, of uitzonderingen, zooals zijn discipel Aert de Gelder.

Dat Rembrandt alleen stond en zich ook alleen voelde, spreekt ten duidelijkste uit de zelf-portretten van 1661 af. Maar die bespiegelingen van het eigen-ik getuigen tevens van stage zelf-hernieuwing en onvernietigbaar zelf-vertrouwen; ze deelen ook in die eigenaardig-weemoedige vreugde die de groote figuren van Rembrandt's laatste scheppingen vervult.

Van de majesteit dezer late Rembrandt figuur drong tot Vondel niets door. Nog eenmaal, in 1663 - toen Rembrandt zijn zingenden Homerus, den vader van alle poëzie, op het doek bracht - verwachten we een uiting van sympathie. Vondel zwijgt. Maar in 1665 blijkt het dat Vondel wel een anderen Homerus beschouwd heeft: een Homerus geschilderd door Jan Hals, bijgenaamd *den Esel*; en daarover steekt Vondel's muze haar langademige loftrompet.

Rembrandt sterft en in het jaar van dat overlijden (1669) maakt Vondel grafgedichten op den ouden goudsmid Lutma, den vriend van Rembrandt, op Hendrik Halleman, priester der Sociëteit van Jezus, op de kunstvaardige Katherina Questiers, op Augustijn van Teylingen, eveneens een priester der Sociëteit, en op Jan van Amstel, een zeekapitein. Vondel zwijgt over Rembrandt. Op het sterven van Flinck was een medaille geslagen en Vondel had het grafgedicht niet vergeten. Rembrandt verdwijnt in een enorme stilte.

* * *

Voor het toenmalige Amsterdam en voor Holland had dit overlijden niet de geringste beteekenis. Rembrandt behoorde

1) Over de relatie van Jeremias de Decker en Rembrandt zie Dr. K.H. de Raaf, Oud Holland 1912.

niet meer aan zijn geboorteland toe. Een biograaf als Brandt stond er voor hem niet gereed. Op den haat en de verguizing, zooals die zich weldra zouden uiten bij monde van Gérard de Lairesse, volgt de ergere onverschilligheid der XVIII^{de} eeuw, met haar verlengstuk, de eerste helft der XIX^{de}.

Het zijn buitenlandsche schilders die hem gaan begrijpen. Rigaud verzamelt zijn werk; Fragonard copiëert hem; Reynolds volgt hem na; Goya bewondert hem; Delacroix noemt hem aarzelend de evenknie van Rafaël. Buitenlandsche schrijvers brengen ons de mare van zijn beteekenis.

Uit onlangs bekend geworden documenten blijkt, dat de voorteekens van die algemeene, van buiten komende waardeering zich reeds vertoonden tijdens Rembrandt's latere levensjaren.

Waar wordt Rembrandt in zijn tweede ontwikkeling op prijs gesteld? Zijn eerlijke vriend Jeremias de Decker zegt het: Italië staat opgetogen aan zijnen Tiberstroom. Juist terwijl Holland aan den Amstel allesbehalve opgetogen stond, rekent de beste onder de Italiaansche meesters het een eer tegenhangers bij Rembrandt's werk te mogen maken. Waarheen gaat een Homerus van Rembrandt's hand? Naar een paleis op een eiland in de ‘oude wereldzee’. Voor het latijnsche Zuiden schept Rembrandt een Aristoteles en een Alexander. En kort voor zijn overlijden heeft een onverwacht verzoek den ouden meester nog een singuliere satisfactie gegund, en wellicht iets als een blik in de toekomst: het schoone verzoek het complete etswerk over te zenden naar Sicilië.

* * *

Merkwaardige samenloop! Zagen we Rembrandt's grootste compositie veroordeelen door het bestuur van zijn stad - we zien hem op hetzelfde oogenblik hoogelijk gewaardeerd door een Italiaan als Guercino. ‘L'artiste du nord’ wordt in het noorden op zij gezet en vindt in het zuiden bewonderaars. De vergissing ‘l'artiste du nord’ is hoofdzakelijk te wijten aan Fransche schrijvers. De Duitschers bleven niet achter en - blij eindelijk een ‘Germaan’ te vinden die een schildergenie was, al vonden ze hem dan ook bij een ander - gebruikten dit

noordelijk genie als uithangbord voor het pangermanisme.[1)] Rembrandt de Germaan is even absurd als Rembrandt de Protestant of Rembrandt de Luminist. Een geografische waarheid, het verschil tusschen Noord en Zuid, werd zwijgend overgebracht op aesthetisch gebied. Door in Rembrandt's kunst een tegenstelling te gaan zoeken met wat door het ‘lateinsche zuiden’ was voortgebracht, heeft men den kijk verloren op continuiteit en evolutie der Europeesche beschaving. Het genoegen in gemakkelijk te bevatten tegenstellingen heeft al heel wat scheeve concepties in 't leven geroepen. Rembrandt was allerminst een omverwerper der schoonheid van Umbrië, en Toscane, en Venetië; hij leefde in dagelijksche gemeenschap met de grootsten van Italië; hun intiemste gedachten waren hem vertrouwd; zijn geest stond dichter bij Titiaan dan bij Hals of Steen.

Met Rembrandt verschijnt de laatste der renaissancisten, de laatste der groote universeele meesters. Na hem kent de schilderkunst nog tal van geniaal aangelegden, werkzaam op enger omschreven gebied, maar geen die voor Europa zulk een beslissende beteekenis heeft gehad. Rembrandt bewijst aan Europa den dienst de renaissance te redden uit de barok-phase, waarin ze aan het verloopen was; hij weet de Barok snel op te voeren tot een hoogtepunt; hij rekent af met herhaaldelijk opgeworpen vorm-problemen; en vervolgens brengt hij de Barok tot haar oorsprong, tot de evenwichtigheid der renaissance, terug. Zijn werk ware onmogelijk geweest zonder de inspanning der groote Italianen vóór hem, en ook hun werk zou van geringer strekking zijn gebleken, zonder de consequenties door Rembrandt er uit getrokken. Hij vormt het besluit van een grootsche ontwikkeling.

Zoekt men onder de heroën der Europeesche beschaving persoonlijkheden om met Rembrandt te vergelijken, dan zou wellicht - voor wie den moed heeft dat te ondernemen - de vergelijking met Titiaan en Shakespeare de vruchtbaarste zijn.

Titiaan behield evenals Rembrandt zijn grooten gloed tot het uiterste. Maar beider ontwikkeling heeft een zoo goed als tegengesteld verloop. In Titiaan verflauwt gaandeweg de

1) Men herinnere zich den enormen opgang, dien Langbehn's boek *Rembrandt als Erzieher* in Duitschland maakte!

herinnering aan zijn harmonische onbezorgde jeugd. De volheid van de geneuchten des levens was zijn deel - maar de weelde van Venetië, de vriendschap van Aretino, de gunst van pausen en monarchen, die onvertroebelde voorspoed viel, naar het schijnt, met de jaren steeds zwaarder te dragen. Hoe komt het dat de oude Titiaan, wien het leven niets heeft geweigerd, de grimmigste grijsaard werd, dien de kunstgeschiedenis kent? Geen somberder, verontrustender schilderij dan zijn laatste schepping, een Graflegging, vol apocalyptische dreigementen en wanhopige smart. Stel daar tegenover de verheven blijmoedigheid van Rembrandt's laatste zelfportretten.

Shakespeare heeft, evenals Rembrandt, de tragedies der menschelijke ambitie bespiegeld; hij kent vlagen van wellicht doordringender gloed; ook over hem komt, evenals over den laten Rembrandt, de wijdsche vrede na den storm. Maar in het ijle zijner laatste scheppingen wijkt de passie van den kunstenaar voor de gelatenheid van den levenswijze. Shakespeare maakt zich ten slotte van alles los, zelfs van zijn kunst. Hij eindigt evenwichtig en gelukkig, - maar ons is de zware en inhoudrijke vreugd liever, die Rembrandt's leven kroont.

* * *

En nu de conclusies over Rembrandt en Vondel? Ze werden reeds zwijgend gemaakt, maar het moge geoorloofd zijn als besluit enkele gevolgtrekkingen samen te vatten.

Vondel is geen partuur voor Rembrandt. De vergelijking met Titiaan en Shakespeare bewijst hoe onbillijk het is Vondel aan Rembrandt te toetsen. Gelijke grootheden waren het niet. Van het vage vermoeden dat die twee verwant zijn geweest, dieper verwant dan een oppervlakkige blik het kon bespeuren en dan ze het zelf konden beseffen, blijft niets over.

Moeten we dus een tweeslachtigheid in de Hollandsche beschaving veronderstellen, die op het oogenblik van den hoogsten bloei de onsamenhangende verschijning veroorzaakte van Vondel en Rembrandt? Moeten we ons afvragen in wie van beiden de Hollandsche aard zich volkomen uitdrukte?

Het officiëele Holland verstiet Rembrandt. Aanvaardde het dus Vondel? Evenmin. Het aanvaardde van Vondel wat het hooren wilde: den klank van zijn vers. Vondel echter meende, dat hij aan zijn volk heilige waarheden te verkondigen had: hoeveel bekeerlingen zouden er wel door Vondel gemaakt zijn? Denkelijk heeft zijn voorbeeld het Katholicisme in Holland meer kwaad gedaan dan goed. Vondel's bekoring school in zijn macht over de taal; voldragen vorm, beeldspraak weelderig en toch klaar; geluid als orgelgebruis, waar de lyriek ‘als met engelestemmen’ boven uitklonk; dat viel te genieten, zooals iedere Barokkunst, afgescheiden van den inhoud; als bij ingeving hebben Vondel's tijdgenooten dit gevoeld. En toch - er had een bekeering plaats gegrepen; geen lichte zaak voor een man met zijn verleden en een zware zaak in die XVIIe eeuw; we moeten aannemen dat Vondel's weg naar een ander geloof door een hachelijke engte ging; maar trilt na den overgang zijn dichtwerk van een straffer rhythme of van fellere accenten? Terwijl zijn woord even schoon blijft, verflauwt de sympathieke hartstocht uit zijn Palamedes-tijd. Zoekt hij werkelijk zijn mede-menschen tot het Roomsche inzicht te brengen? Heet en dor moet de stem zijn van een die de conscienties wil schokken en die de vernieuwing wil prediken of den terugkeer. Vondel's geluid blijft onveranderd zoet-vloeiend en melodisch.

Met zijn deinende alexandrijn herinnert Vondel aan den rhetor, wiens tong, volgens een Grieksche beeldspraak, de muze gezalfd had met honing van den Hymettus. Maar het oude testament rept van een profeet wiens lippen met een kool vuurs geschroeid waren door den seraph: en aan deze beeldspraak herinneren Vondel's verzen nooit.

Des dichters religieuze boodschap viel dus in doovemans ooren. Maar Vondel's woord glansde van zulk een pracht, dat men vergat wat hij wilde uitdrukken. Zijn eigenlijke en goed begrepen boodschap aan Holland betrof de mogelijkheden van het Hollandsche woord.

En Rembrandt's boodschap? Hoe zou die te omschrijven zijn! Rembrandt richtte zich niet tot Holland en ook niet tot het komende Holland, maar tot de komende menschheid. Hij sprak over menschelijkheid - steeds met meer nadruk -

en daarvan was de menschheid toen minder gediend dan ooit. Hij had dus zoo goed als geen kans om begrepen te worden. Het zou nog lang duren voor Rousseau aan het menschdom weer den moed zou opdringen zich zelf te doorzien! Verstaan we Rembrandt goed, dan streeft hij er onbewust naar, het gevoelsleven tot grondslag te maken van geloof en wereldbeschouwing. Hij verkondigt, dat voor ingewikkelde vorm-problemen geestelijk gehalte het tegenwicht moet zijn; en dat de rijkdom van het kunstwerk het overvloedigst te vinden is in de emoties van het menschelijk gemoed.

Religie *preeken* doet hij nooit. Er schuilt in zijn vertolking der heilige geschiedenissen een zeker rationalisme. Vondel daarentegen *tracht* er naar om mysticus te zijn; en in enkele hooge momenten kan hij als zoodanig gelden; maar het woord moet opgevat worden in ongewoon enge beteekenis: een mysticus van nà het concilie te Trente. Zijn daarentegen Rembrandt's laatste scheppingen werkelijk omgeven door een atmosfeer van mystiek; kunnen we waarlijk aannemen, dat de liefde die hij verheerlijkt grenst aan de Caritas dan is Rembrandt mysticus in ruimer beteekenis; mysticus.... à force d'être humain.

Zoo was van de twee groote Hollanders elk het medium voor iets geheel anders. Elk was op zijn wijze een vervulling. In Vondel uit zich de wellust van een tot rijpheid gekomen taal. Door Rembrandt's inspanning bereikt de Europeesche kunst-ontwikkeling, naar inhoud en vorm, het hoogtepunt.

Eigenaardig dat elk van huis uit voor zijn levenswerk niet in 't minst scheen voorbeschikt. Vondel, noch door afkomst, noch door geboorte Hollander, vervult een bij uitstek Hollandsche taak. Rembrandt, Hollander in merg en been, die aan den drang om buitenslands te gaan niet toegaf, die met zijn vroegste paneeltjes scheen voorbestemd tot een locale beteekenis, bereikt van uit zijn broeiend individualisme een erkende universaliteit.

En hun antagonisme? Het is hoofdzakelijk de oppositie van Holland en Vlaanderen. Hun botsing is een hoofd-moment uit dien permanenten strijd, waaruit Holland steeds verslagen te voorschijn komt. Rhetorica is voor den Vlaming nog steeds de bron der kunst; rederijker van geboorte vindt hij

in zijn rhetoriek den steun voor die gemakkelijke grandioosheid, waarmee hij ten behoeve van de gemeenschap decoratieve ensembles schept. Rhetorica is bij den Hollander in den regel iets aangeleerds en gedwongens; de stroeve Hollander mist den grooten zwaai en de Vlaam steekt hem, juist in Holland zelf, zonder moeite de loef af.

De verschillen van Rembrandt en Vondel houden dus geen verband met een tweespalt in onzen aard. Van dualisme in onze cultuur behoeft geen sprake te zijn.

Wilde Rembrandt gehoorzamen aan zijn Europeesche roeping, dan moest hij zich los maken van de officiëele Vlaamsch-Hollandsche barokbeschaving, waarvan Vondel de trouwe dienaar bleef. Diezelfde voorwaarde bracht mede Rembrandt's maatschappelijken ondergang, maar verzekerde tevens zijn overwinning als kunstenaar en het behoud zijner beteekenis voor de komende tijden. Beschouwen we Vondel en Amsterdam voor een oogenblik als symbool, dan moest Rembrandt breken met Vondel en Amsterdam, om aan de wereld te kunnen toebehooren.

F. SCHMIDT-DEGENER.

(Dec. 1917-Juli 1918).

Semietische mystiek.

Wie een groep van mystieke uitingen semietisch noemt, duidt hiermee niet alleen een ethnologische eenheid aan - die trouwens slechts globaal genomen bestaat - maar wil voornamelijk een inwendige karakteristiek geven. Neemt men semietisch hier dus in zijn kultuur-historische beteekenis, dan zal het karakter der semietische mystiek reeds aanstonds duidelijker zijn. Hun groote ontplooiing van geestelijke energie hebben de semietische volken gegeven in de drie monotheïstische godsdiensten; semietisch en monotheïstisch zijn bijna synoniem geworden.

Maar dit monotheïsme is verbonden met een ander element, dat slechts ten deele semietisch kan heeten: het Hellenisme. De semietische mystiek heeft zoowel het Hellenisme - in philosophisch-religieuzen vorm - als het monotheïsme tot basis. Zij is dus syncretistisch? Ja; op dezelfde wijze als Christendom en Islam syncretistisch zijn. De analyse der godsdienstwetenschap is dus wel in staat hare samenstellende deelen aan te wijzen, maar haar harmonische eenheid wordt daardoor niet weggenomen; integendeel, zij komt er des te bewonderenswaardiger door uit.

De lijn van voorbereiding loopt van Philo over de neoplatonische wijsgeeren en de mysteriegodsdiensten naar de palestijnsche en syrische kloosters. Johannes Climacus, Basilius van Caesarea, Euagrius en anderen zijn de voorloopers der moslimsche mystieken. Isaac van Nineve heeft de uitbreiding van den Islam over Voor-Azië gekend. De bloei der semietische mystiek wordt geboren, wanneer de Moslims,

buiten Koran en Traditie om, hun dorst lesschen aan de door hun voorgangers opgegraven bronnen. Een deel van hen verlaat den semietischen bodem en vindt bevrediging in de pantheïstische mystiek, die vooral in Perzië thuisbehoort. Anderen blijven in de sfeer der hellenistisch-christelijke mystiek, die zij op hun beurt beïnvloeden.

Twee namen schitteren hier boven anderen: Gaz[a]li († A.D. 1112) onder de Moslims, Bar Hebraeus († A.D. 1286) onder de Christenen.

De verschillende mate van beider invloed staat in verband met den verschillenden bodem, waarin zij gezaaid hebben. Gazāli schrijft in een taal, die nog bezig is zich uit te breiden; voor een godsdienstgemeenschap, waarvan de levende elementen hoe langer hoe meer aan de mystiek verwant zullen blijken. Bar Hebraeus in een taal, die weldra niet meer gesproken wordt en voor een gemeente, die, wat haar sterkte betreft, in Voor-Azië een sekte te noemen is.

Het is alsof deze verschillen zich weerspiegelen in beide persoonlijkheden. Gazäli, de strijdbare, de gevierde rechtsgeleerde van Bagdad, verlaat onder den indruk van de religieuze crisis, die hij doorleeft, zijn kring en ambt, om als derwisj zijn theorie in praktijk te gaan brengen. En ook later, als hij terugkeert, geeft hij weer spoedig zijn officieele plaats op, om in zijn geboortestad Toes, in Perzië, zijn laatste jaren in mystieke retraite door te brengen. Bar Hebraeus heeft dezelfde crisis doorgemaakt; maar hij is in zijn hooge kerkelijke waardigheid gebleven. Zijn mystieke geschriften zijn onder directen invloed van Gazāli ontstaan. De theorie is bij hem nooit praktijk geworden. Hij zelf heeft over deze tweespalt zijn peccavi uitgesproken; maar verder is hij niet gegaan. Oost en West eeren hem als een groot geleerde; als mysticus is hij nauwelijks bekend; terwijl Gazāli's invloed in de geheele moslimsche wereld nog steeds doorwerkt.

Wanneer iemand, begeerig zich te koesteren aan de innigheid der semietische mystiek, Gazāli of Bar Hebraeus opslaat, zal hij terstond een slagboom op zijn weg vinden. Het wezenlijke van de mystiek, dat wat de ziel beleeft in de oogenblikken van éénwording met de godheid, is niet het onderwerp van de mystieke geschriften. De mystieke kennis

is tweevoudig: praktisch en speculatief; de praktische raakt de verhouding van mensch en God; de speculatieve of theoretische weet alleen wat aan de ziel door openbaring medegedeeld wordt. Gazāli en Bar Hebraeus verklaren beiden, dat zij alleen de 'praktische' kennis willen beschrijven, want het is niet geoorloofd de 'speculatieve' mede te deelen aan de niet-ingewijden. De mystieke ervaringen zijn dus geheim. Wat geen oor gehoord en geen oog gezien heeft en in geen menschenhart is opgeklommen, dat wordt volgens het herhaalde getuigenis der mystieken door hen beleefd; maar zij weiden er niet over uit. Hier vertoont zich reeds een trek van verwantschap met hellenistische mysteriegodsdiensten; ook hier was aan de ingewijden geheimhouding van het ervarene opgelegd. In de inwijdingsliturgieën vinden wij de eeden waarbij de geïnitieerde bezworen werd de geheimen te bewaren; en Plotinus spreekt van den algemeenen regel, waarbij aan ingewijden in de mysteriën verboden was het goddelijke mede te deelen aan hen, wien niet was ten deel gevallen het zelf te aanschouwen.

Wanneer nu de semietische mystieken voor het meerendeel blijven prijsstellen op den band met de rechtgeloovige gemeente en hare leer, dan moet hun eigen leer de esoterische zijde zijn van wat de schare in exoterischen vorm verneemt. Gazāli's groote verdienste is het geweest, dat hij in zijn hoofdwerk alle godsdienstige plichten van den Moslim met het oog van den mysticus bezien heeft. Hij schenkt zijn lezers geen van de minutieuze riten van den eeredienst; maar hij weet ze te doordringen met de ijle tusschenstof van zijn mystieke sfeer. Wie Bar Hebraeus' Boek van de Duif leest, kan aanvankelijk denken met een eenvoudig handboek voor monniken te doen te hebben; maar reeds spoedig vertoont zich - eerst nog schuchter - de bloem der mystiek en weldra staat men te midden van een vegetatie waarvan het exotisch karakter door den schrijver zelf niet geloochend wordt. Hier eerst is het ware geestelijk leven en hier mag de mysticus wel den nadruk leggen op de minderwaardigheid van den exoterischen kant van zijn eigen systeem: 'Hij, die zich zelf tot de geloovigen rekent, zonder met zijn blik te zijn doorgedrongen binnen de deur van het heilige

der heiligen van de wolk, liegt, zelfs wanneer hij belijdt met zijn tong en gelooft met zijn hart'[1].

En 'evenmin als honger wordt gestild door water en dorst gelescht door brood, evenmin zal ook de Ingewijde, die een blik begeert te slaan in de sinaïetische wolk, groot profijt hebben van het hooren voorlezen van de Schriften'[2].

Ten slotte heeft het einddoel van het religieuze leven van den gewonen geloovige, het paradijs, als zoodanig voor den mysticus dan ook geen hooge waarde. 'Zij, die op een laag plan staan, zoeken deze wereld; zij, die hoog staan, de toekomende; de hoogsten zoeken hun Heer alleen, Hem zelf, niet wat Hem toebehoort'[3]. Scherper nog uitgedrukt: 'Wanneer gij de mystieke geheimenissen wilt verwerven, haat dan de beide werelden'[4]. 'De ware mysticus is hij, die los is van deze wereld en van de toekomende; want eerst hij wordt door God met liefde tot Hem vervuld'[5].

Zoo is er nauwelijks één van de werken der wet of één van de dogma's, dat niet door mystieke beschouwing zijn esoterische waarde krijgt. De beschrijvingen hiervan, volstrekt niet zeldzaam, vergoeden veel van wat wij aan beschouwingen van speculatieven aard moeten missen. Bovendien heeft Bar Hebraeus als vierde hoofdstuk aan het Boek van de Duif, behalve een relaas van zijn bekeering, ook een honderdtal spreuken toegevoegd, die naar zijn eigen uitspraak op openbaringen gegrond zijn. Ze zijn uiteraard almede het belangrijkste deel van het boek. Zonder systeem bijeengevoegd, geven ze toch over de hoofdpunten der mystieke levensleer veel licht en tevens over de persoon van den schrijver, die hier niet als grootmeester spreekt, maar als nederig beginner, wien de zon nog niet is opgegaan: 'Hoe snel vergaat de tijd en hoe gering is de duur van dit licht; hoe kort zijn zijne dagen, hoe weinige zijne uren. En sommigen slechts, de zeer weinigen, zijn waardig geacht het te aanschouwen. Ik althans heb het gezien als de zon aan den

1) Boek van de Duif, Spreuk 17.
2) Spreuk 7.
3) Spreuk 84.
4) Spreuk 83.
5) Qosjairi, p. 166; Ibn Ata'allah II, p. 60.

horizon bij het aanbreken van den dageraad, en als een bliksemstraal die verdwijnt. De zon is voor mij nog in den Steenbok of lager, en heeft den horizon nog niet bereikt. Ik begeer en smeek, dat iets van het ware licht van den Schoone voor mij moge dagen; opdat ik niet langer aanbid Hem, dien ik niet ken, maar Hem, dien ik ken in geest en in waarheid'[1].

Het is Bar Hebraeus dus om kennis te doen en deze mystiek als geheel is een systeem van kennis, praktische en speculatieve; zij wordt dikwijls genoemd met arabische en syrische termen die wij het best met gnosis weergeven en de ware mysticus, de Ingewijde, heet eigenlijk gnosticus. Toch is de band met wat gewoonlijk gnosticisme heet slechts zeer los. Want de mystieke gnosis toont weinig belangstelling voor wat het gnosticisme zoo sterk trekt: theorieën over wereldschepping en Demiurg, over de engelen en de waarde van getallen, behoeft men bij Bar Hebraeus en Gazāli niet te zoeken. Hun gnosis heeft slechts één doel: God, het eind van alle zoeken.

De mystieke kennis is evenmin intellectualistisch of dogmatisch van aard. Zoo lang gij meent God te zullen kennen door inlichtingen, teekenen en getuigenissen, zijt gij bezig koud ijzer te smeden en bezit gij nog niet een geloof als een mosterdzaad'[2]. En 'zij, die de wolk binnengaan, verstaan de diepte en den rijkdom van God's wijsheid zonder bemiddeling van ingewikkelde overleggingen'[3].

Juist deze niet-intellectualistische gnosis is ook het einddoel van de mysteriegodsdiensten geweest. De kennis Gods, waarom Christenen en heidenen bidden, zegt Reitzenstein, 'ist weit weniger ein Wissen als ein inneres Schauen oder Fühlen'[4].

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de semietische mystieken hun eigen systeem evenzeer een zoeken van liefde als van kennis noemen. 'God liefhebben in bijzonderen zin', zegt Gazāli, 'kan alleen wie Hem kent'[5]. Isaac van Nineve heeft op zijne wijze het verband tusschen kennis en liefde

1) Spreuk 78, 79.
2) Spreuk 10.
3) Spreuk 12.
4) Poimandres, p. 158.
5) Ihya IV, 193.

beschreven: ‘Deze liefde is zoeter dan het leven. En de kennis van God, waaruit de liefde geboren wordt, is zoeter dan honig en honigzeem. Wat is de zoetheid der liefde, die zoeter is dan het leven? De liefde verdriet het niet duizend dooden te sterven voor hare minnaars. De liefde is het eind van de kennis, de kennis van de gezondheid der ziel. Gezondheid der ziel is de kracht die geboren wordt uit langdurig geduld. Wat is kennis? Het speuren van onsterfelijk leven. Wat is onsterfelijk leven? Apperceptie in God. Kennis Gods is het hoogste van alle begeerlijke dingen. En het hart, dat haar ontvangen heeft, bezit het zoetste van alle dingen op aarde. Want met de zoetheid der kennis Gods kan niets vergeleken worden’[1].

Het spreekt bijna van zelf, dat ook de semietische mystiek in hare beschrijving van de liefde erotische beeldspraak gebruikt. Hierbij knoopt zij weer voornamelijk bij het Hellenisme aan[2]. Dit blijkt onder andere duidelijk uit de beteekenis, die de Schoonheid voor haar heeft. God, de eenige essentie, van wien de wereld slechts een afspiegeling is, wordt telkens eenvoudig de Schoone genoemd. De schoonheidscultus van Plotinus is hier uit haar ijle sfeer van aesthetischwijsgeerige abstractie overgebracht naar die der erotischmystieke extase. ‘O, Uwe onuitsprekelijke schoonheid’, roept een van de Ingewijden uit, ‘laat mij Uwe kamer binnengaan, o koning, en mij verheugen en verblijden met U!’

God wordt beschreven als hij, die zich aan de reinen van hart vertoont in een kleed schitterend als sneeuw, met haren als witte wol, gezeten op zijn glanzenden troon met schitterende wielen. Op dezelfde wijze worden in de hellenistische inwijdingsliturgieën Hermes Trismegistos en Helios beschreven. Hen te aanschouwen was het hoogtepunt der initiatie. En ook de semietische mystiek kan naast een systeem van kennis en liefde, een religie van aanschouwing genoemd worden.

Dat de gave van het zien van geestelijke dingen de Ingewijden onderscheidt van de gewone geloovigen, zegt Bar Hebraeus zelf met deze woorden: ‘Sommigen van de god-

1) p. 431.
2) Men kan hiervoor vergelijken: Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen, p. 22; Poimandres, p. 226 vg.; Dieterich, Eine Mithrasliturgie, p. 121 vgg.

geleerden, volkomen op de hoogte van de heilige schriften en haar uitlegging, zijn onwillig om den weg naar het koninkrijk te leeren van de Ingewijden, die hunne vakkennis niet bezitten. Zij verstaan niet, dat, hoe scherpzinnig zij ook mogen zijn, hunne kennis er een van hooren is; terwijl die van de Ingewijden, hoe ongeschoold ook, er een is van zien'[1]. En Gazali citeert dezen versregel: 'Laat rusten wat gij hoort en neem wat gij ziet; bij het licht der zon kunt gij dat van Saturnus ontberen'.

Aanschouwing is volgens Isaac van Nineve het koninkrijk der hemelen zelf. En Euagrius noemt haar de geestelijke kennis van alles wat was en zal zijn, een kennis die den geest verheft tot aan de grens der volmaaktheid, waarin hij geschapen werd. 'Indien gij God niet kent, kan de liefde tot Hem in u niet ontwaken. En gij kunt God niet liefhebben, wanneer gij Hem niet aanschouwt. Gij aanschouwt God zoodra gij Hem kent; de aanschouwing kan niet voorafgaan aan de kennis' (Isaac van Nineve).

Hoe hooggestemd de lof der aanschouwing ook moge zijn, op een enkel punt klinkt hij wat onzeker; de oorzaak hiervan ligt in den tweevoudigen oorsprong der semietische mystiek. Het monotheïsme ontkent van huis uit de mogelijkheid God te aanschouwen: 'Mij zal geen mensch zien en leven' (Exodus 33, 20). Maar in de mysteriegodsdiensten vormt het aanschouwen van de godheid het hoogtepunt der inwijding. 'Erst das Schauen des höchsten Gottes macht der Bedrängnis ein Ende und von Lust und Freude des Anblicks gehoben, steigt der Geist zum Lichte empor, zu Helios und Mithras'[2]. De mystiek neigt soms naar de monotheïstische, soms naar de hellenistische opvatting. Qosjairi stelt de vraag of het mogelijk is in deze wereld God te aanschouwen bij wijze van charisma. Hij antwoordt, dat de consensus der geloovigen de mogelijkheid ontkent; maar hij weet, dat er afwijkingen van den consensus voorkomen[3]. En Bar Hebraeus spreekt van het onbeschrijfelijke genot, gesmaakt door den geest, die in de wolk opgenomen den Schoone aanschouwt[4].

1) Spreuk 68.
2) Dieterich, Mithrasliturgie, p. 165.
3) p. 188.
4) Spreuk 15.

Maar in den regel is de bevrijding van het lichaam tegelijk de wegneming van het floers, dat de aanschouwing belemmert. Gazali erkent echter geen wezenlijk onderscheid tusschen de aanschouwing hier en de aanschouwing na den dood. Hij vergelijkt beide met directe waarneming en de herinnering daaraan. Het aanschouwen van God's wezen in zijn volheid zal ook na den dood den mensch niet gegeven zijn. Wie dit leven verlaat ontwaakt meer of minder rein, al naar den graad van reinheid hier bereikt. Het doel en de waarde des levens liggen in deze gelegenheid tot reiniging, die de latere opklimming gemakkelijker moet maken.

Zoo blijft de dood voor de semietische mystieken - de een uit zich sterker dan de ander - de groote bevrijding. Deze beschouwing, die tegelijk een stemming is, is misschien door geen van hen zoo zuiver uitgedrukt als door hun aller meester Plotinus: 'Zoo hebben wij dan, misnoegd over onze gedeeltelijke gebondenheid, ons te haasten om van hier weg te komen, opdat wij God geheel kunnen omvatten zonder dat één deel van ons overblijft, dat niet met Hem vereenigd wordt. Dan zal het ons gegeven zijn Hem te aanschouwen en ons zelven, zooals het past te aanschouwen: ons zelven stralend van intelligibel licht, of liever als het reine licht zelf, aetherisch en vluchtig, God geworden of zijnde; brandend, maar uitgedoofd zoodra wij onze vluchtigheid verliezen. Waarom blijft de mensch dan niet daar? Omdat hij nog niet geheel los is van de aarde. Maar er zal een tijd aanbreken, dat hij zonder onderbreking aanschouwt, niet langer gehinderd door eenige belemmering van het lichaam'[1].

II

'Sluit de vensters, opdat het vertrek verlicht worde'. In deze telkens voorkomende spreuk ligt de levenspraktijk der mystiek opgesloten. Reeds het Hellenisme had dezelfde leer in minder poëtischen vorm verkondigd: 'Sluit de zintuigen van uw lichaam, opdat de goddelijke staat geboren worde'[2].

1) Enneaden VI, 9, 9 vg.
2) Corpus Hermeticum XIII § 7.

De syrische mystieken noemen de ascese het afwasschen van de smetten der ziel. De reiniging van de ziel is het doel. Dit doel hangt samen met de mystieke beschouwing van de ziel, haar toestand en haar wezen.

Bar Hebraeus vergelijkt de ziel in het lichaam met iemand die in een gesloten tent verblijf houdt. Alleen wanneer de wind de gordijnen oplicht, wanneer het tentdoek poreus is of wanneer men een opening maakt, komt er licht binnen. Op de laatste manier verkrijgen wijsgeeren en godgeleerden hunne kennis; profeten en apostelen hebben het volle licht aanschouwd wanneer de heilige Geest de gordijnen hunner tent oplichtte. De mystieken volgen een anderen weg: zij zien, doordat hunne werken van zelfverloochening het tentdoek van hun lichaam ijl gemaakt hebben.

Maar de ziel is niet alleen een gevangene, zij is bovendien ziek en de mystieke weg wordt telkens met een medische behandeling vergeleken. Het Boek van de Duif heet een geneeskundig handboek voor hen, die de hulp van een geneesheer moeten ontberen en Johannes Climacus noemt den abt van een klooster een geneesheer. Het is teekenend voor de semietische mystiek dat zij de ziekten der ziel niet in de eerste plaats de zonden of de zonde noemt; de ziekten der ziel zijn de affecties en impulsen en de stoïsche herkomst dezer beschouwing blijkt zelfs uit de syrische namen voor deze begrippen, die regelrechte vertalingen van pathos en kinêsis zijn.

De gereinigde bodem, waaruit de mystieke bloem kan opbloeien, is dus die der apathie in hoogeren zin. Wanneer Euagrius het werk der ascese beschreven heeft, laat hij volgen: ‘Daarna zal de toestand van apathie aanbreken en gedurende het gebed de geest schitteren als een ster’. Naarmate de waarneming met de zinnen verflauwt, zal de apperceptie van de ware wereld scherper worden. ‘Wie dit waarnemingsvermogen verworven heeft, wordt reeds vóór de groote opstanding opgewekt in apathie en onverderfelijkheid’ (Bar Hebraeus). Isaac van Nineve erkent, dat niet alleen de zwakken, maar ook zij, die een staat van reinheid bereikt hebben zoo hoog als door stervelingen te bereiken is, nog voortdurend tegen de affecties te strijden hebben.

De beeldspraak, die de affecties ziekten der ziel noemt,

geeft reeds te kennen, dat de semietische mystiek de ziel naar haar wezen niet pessimistisch beoordeelt. De natuurlijke toestand der ziel is die van gezondheid; de affecties zijn afwijkingen. ‘Wanneer voortreffelijkheid de natuurlijke, gezonde toestand der ziel is’, zegt Isaac van Nineve, ‘en de affecties ziekten die zich indringen om de gezondheid te bederven, dan is het duidelijk, dat de toestand van gezondheid voorafgaat aan gevallen van ziekte’. ‘Wanneer vreemde wateren geen toegang tot de bron der ziel hebben, zullen haar eigen natuurlijke wateren opwellen, de wonderbare ideeën, die naar God vloeien. Wanneer de zinnen door onafgebroken eenzaamheid gesloten en de herinneringen aan de wereld vaag geworden zijn, zult gij waarnemen welke de natuur van de overleggingen der ziel is, welke de natuur van de ziel zelve is en welke schatten in haar verborgen zijn. Haar schatten zijn de ideeën die volkomen spontaan ontspringen, waaraan menschelijke moeite zoozeer vreemd is, dat men zelf niet weet, dat men ze in zich droeg, waarvan niemand de verwekker is en die men zelfs niet aan anderen zou kunnen beschrijven’.

De goddelijke wereld waarin, na lange, moeizame voorbereiding, de mysticus binnengaat, is dus eigenlijk de schatkamer zijner eigen ziel en bij het gebed ziet hij de stralen van het licht van zijn eigen geest, dat voor hem verrijst. ‘Maak vrede met uwe ziel, dan zullen hemel en aarde met u vrede hebben. Tracht de schatkamer binnen te gaan, die in u is, dan zult gij ook de hemelsche schatkamer aanschouwen. Want die twee zijn één en wanneer gij binnentreedt, ziet gij beide. Het is niet noodig naar God te speuren in hemel en op aarde, of onzen geest uit te zenden om Hem hier of daar te zoeken. Reinig uw ziel, o mensch, en ontdoe u van de herinnering aan wat buiten uwe natuur ligt en hang voor uwe impulsen het gordijn van kuischheid en nederigheid. Dan zult gij Hem vinden, die binnen u is. Want den nederigen worden de geheimenissen geopenbaard’ (Isaac van Nineve). Een bekende moslimsche spreuk luidt: ‘hij kent het beste zijn Heer, die zijn eigen ziel het best kent’. Reeds Plotinus had geleerd, dat de ziel naar haar wezen goed en het kwade in haar iets bijkomstigs is.

‘De reine ziel’ is een gaarne door de mystieken gebruikte

uitdrukking; zij is een lofzang op de ziel zelve en tevens op den mystieken arbeid, die het kleinood tot zijn oorspronkelijke reinheid terugbrengt, of in de gewone beeldspraak: die den spiegel reinigt en polijst. Twee uit de spreuken van Bar Hebraeus mogen deze beeldspraak typeeren: ‘Zij, die doordringen in exoterische en esoterische leeringen, zonder zich te bekommeren om de reiniging van het hart en meenen den graad der volmaaktheid bereikt te hebben, dwalen. Want wat nut heeft het wonderbare maaksel van een spiegel, gevat in paarlen en juweelen, wanneer hij niet van onreinheid gezuiverd is? Maar de spiegel, die gereinigd is, zal deugdelijk blijken, ook al is hij eenvoudig van maaksel’[1]. En: ‘Hoe lang zult gij een leidsman zoeken, die in den wand van uw geest een venster zal openen, uitziende op het koninkrijk? Reinig den spiegel uws geestes van smetten, dan zal hij u de weerspiegeling van de beide koninkrijken toonen en de wegen, die u zullen voeren naar het koninkrijk der hemelen en, verder, naar het koninkrijk Gods’[2].

De beeldspraak van den spiegel geeft niet alleen den toestand der ziel weer, maar tevens hare verhouding tot God en de wereld. ‘Evenals de weerkaatsingen van den spiegel geen wezen in zich zelven hebben, maar afhankelijk zijn van het wezen der weerkaatste dingen’, zegt Bar Hebraeus, ‘zoo ook hebben de beide koninkrijken - dat der lichamelijke en dat der onlichamelijke dingen - geen waarachtig wezen in zich zelf, maar zijn afhankelijk van het eerste wezen, hun oorzaak’.

De ziel bestaat dus alleen in God en heeft tegenover Hem geen zelfstandigheid.

III.

Wanneer de ziel een spiegel genoemd wordt, is hiermede tevens een van de hoofdtrekken van het mystieke systeem aangeduid. De ziel weerkaatst het licht en het geheele systeem zou een systeem van verlichting genoemd kunnen worden. ‘Het inwendige licht’, ‘het licht van het inzicht’, ‘de

1) Spreuk 2.
2) Spreuk 58.

verlichting des harten', zijn uitdrukkingen waarvan vooral de geschriften der moslimsche mystieken vol zijn. De zooeven aangehaalde spreuk van Bar Hebraeus maakt duidelijk, dat dit inwendige licht slechts een opgevangen straal van het goddelijke, absolute, ongeschapen licht is. 'De bewoners van dat land' - het hoogste punt dat de mystieke liefde kan bereiken - 'worden verlicht door het aanschouwen van de schoonheid des konings, met een licht dat niet gemengd is met eenige herinnering aan duisternis. Daar wordt aan de ziel haar eigen schoonheid geopenbaard en ziet zij zich zelf zooals zij is, namelijk als het beeld van haar schepper. En van visioen tot visioen verandert zij en bij het essentieele licht, waarmede het heelal bekleed is en dat het heelal doordringt, aanschouwt zij zonder belemmering al de einden der schepping en verheft zich boven alle hemelen. Evenals het lichamelijk oog de lichamelijke dingen ziet door het geschapen licht, zoo ziet het oog des geestes de engelen in hun wezen door het ongeschapen licht'[1)].

Reeds het Hellenisme had God als licht opgevat. Epitheta als licht der lichten, licht uit licht, licht van hemel en aarde ontmoet men in gnostische geschriften, in hellenistische papyri, in de syrische kerkvaders en in den Koran. En ook de gedachte, dat de mystieke kennis een straal van dat licht is, is een van de centrale hellenistische voorstellingen: 'das Bild für die Gnosis ist immer das Licht', zegt Reitzenstein ergens. Plotinus beschrijft de ziel in haar vrijheid als het reine licht zelf en in de mysteriën bestond het hoogste stadium der initiatie in het aanschouwen van het licht, waarin de godheid zich openbaarde.

De verlichting der ziel wordt als een geestelijke staat en als een oogenblikkelijke toestand beschreven. Wanneer de asceet, die eerst begint door te dringen in de goddelijke geheimenissen, het ritueele gebed verricht, dan kan het gebeuren, dat een gezicht, kort en hevig als een bliksemstraal, zijn gebed onderbreekt en hem onmachtig neerwerpt. Dit is het eerste duidelijke begin van goddelijke openbaring. Wanneer hij zich dan geheel aan de Duif geeft, zooals een minnaar aan zijn geliefde, herhalen zich deze lichtopenbaringen en

1) Bar Hebraeus, Ethikon, p. 498.

weldra zijn ze niet meer te vergelijken met een bliksemstraal, maar met een ster die zichtbaar wordt tusschen twee wolken.

De moslimsche mystieken noemen deze sterk wisselende gewaarwordingen toestanden; de Syriërs spreken van veranderingen. Uitteraard laten zij zich moeilijk schematiseeren; dit neemt niet weg, dat Bar Hebraeus twaalf veranderingen beschrijft, die de volmaakten te doorloopen hebben. Ze kunnen hier slechts in het kort weergegeven worden. Wanneer de geest geheel opgaat in de geestelijke wereld, zwijgt de tong en volkomen rust heerscht over de impulsen van ziel en lichaam. Zóó geheel is de geest geabsorbeerd en gespannen, dat voedsel overbodig is en het geluid van een vogel of een vallend blad onduldbaar. Zoo was ook Mozes op den Sinaï. Dan wordt de geest zich van zijn hoogheid bewust, maar hij concentreert zich en sluit zich op in de binnenste kamer des harten. Het reciteeren van de heilige Schrift, vooral van de Psalmen, wordt de geliefkoosde bezigheid. Daarna komt de tijd waarin het vuur der liefde zoo hevig brandt, dat onwillekeurig de oogen vloeien van tranen. Wanneer dan de gedachte aan het goddelijke gericht opkomt, vervult de liefde tot de geheele menschheid den geest, die zich één met haar gevoelt; hier is geen rechtvaardige en geen zondaar, geen slaaf en geen vrije, geen man en geen vrouw meer. Maar dan richt de geest met zijn ontwaakte impulsen zich weer naar de hemelsche scharen, door wier stralen van licht en van vuur hij verlicht wordt, om te stijgen tot de trap van verfijnde waarneming; hier hoort hij de stemmen der engelen, die God prijzen met woorden, die in menschelijke klanken niet belichaamd kunnen worden. Nog hooger klimt hij in het achtste stadium, geheel tot zwijgen gebracht door den aanblik van den Waarachtige; en evenals de wolk, die voorbij de zon drijft, stralend wordt als de zon zelf, zoo wordt ook de geest, hoewel nog gebonden aan het lichaam, gelijk aan het essentieele licht. En van het hoofd tot de voeten wordt het lichaam als van vuur op de wijze van ijzer, dat gloeiend gemaakt is. Dan volgt de eenwording, waarin niet meer twee en drie zijn. Vreugde zonder bekende aanleiding, die de tranen doet vloeien, het verkondigen van de toekomstige dingen en het uitleggen

van de geheimenissen, die in God's boek geschreven zijn, kenmerken de laatste overgangen.

Dit zijn de veranderingen, die de volmaakten te doorloopen hebben. De beelden, waarmee ze aangeduid worden, zijn dikwijls die van krankzinnigheid en dronkenschap. Hoe hoog zulke toestanden ook geacht worden, ze herinneren toch nog te zeer aan de affecties en het ideaal van den mysticus blijft in schouwende rust tot God te naderen.

Wat hem in zijn verhouding tot God onderscheidt van andere vromen en wijzen, zijn de openbaringen die hem ten deel vallen. Zij zijn niet het resultaat van oefening of inzicht; gedurende de openbaring zwijgt het intellect en ziel en zinnen zijn volkomen gesloten. ‘Alle goddelijke mededeelingen aan den mensch geschieden door gelijkenissen; maar de openbaringen worden het eigendom van den mysticus door intelligibele waarneming’[1]. De moslimsche mystieken noemen de toestanden waarin openbaringen ontvangen worden met vele synoniemen, die den gemeenschappelijken zin hebben van ‘tegenwoordig zijn, getuige zijn van’. Waarschijnlijk zijn ze vertalingen van hellenistische termen; reeds Plotinus zegt, dat God niet kan gekend worden door intellectueele overlegging, maar door de paroesia epistêmês.

De toestand, waarin openbaringen ontvangen worden, is verwant met dien der ‘gemeenzaamheid’. Wanneer de visioenen geleidelijk langer van duur worden, wordt de geest verlicht en in staat verborgen dingen te aanschouwen. Zoo wordt de gemeenzaamheid met verborgen mysteriën en onuitsprekelijke gezichten geboren. ‘Wanneer de mysticus overweldigd is door vreugde over de nabijheid Gods en het aanschouwen van wat hem in openbaringen medegedeeld wordt, en wanneer zijn blik geheel opgaat in de geopenbaarde schoonheid, die hij voor zich ziet, zonder zich te keeren naar hetgeen hij nog niet bereikt heeft - dan komt in zijn hart een gezaligde stemming en deze stemming heet gemeenzaamheid’ (Gazāli).

Uit de gemeenzaamheid met God vloeit licht een houding voort, die gewoonlijk op afkeurende wijze, maar toch met heimelijke bewondering beschreven wordt: die van vrijmoe-

1) Isaac van Nineve, p. 159.

digheid. ‘Wanneer de toestand van gemeenzaamheid lang geduurd heeft zonder onderbroken te worden door begeerte of door vrees voor afsnijding’, zegt Gazali, ‘gaat hij over in een soort van vrijmoedigheid in woorden en daden. Deze houding is afkeurenswaardig om haar gebrek aan eerbied. Toch wordt zij verdragen in degenen, wien de gemeenzaamheid tot een habitus is geworden. Maar hij, die in gemeenzaamheid niet zoo ver gevorderd is en toch met woorden en daden doet alsof dit wel het geval ware, gaat er aan te gronde en vervalt tot ongeloof.’

Het naderen tot God wordt door de christelijke mystieken gaarne genoemd een binnengaan in de wolk, waarin de godheid woont. De term wordt voor het eerst gebruikt door Dionysius den Areopagiet, daarna, in aansluiting bij hem, door Isaac van Nineve en Bar Hebraeus. Natuurlijk is dit spraakgebruik ontleend aan het Oude Testament, waar de wolk de verschijningsvorm van Jahwe en tegelijk zijn omhulling is. Maar bij de mystieken is het binnengaan in de wolk een geijkte term geworden. Isaac van Nineve zelf zegt dat de staat van gelijkheid aan God, dien de Ingewijde soms bereikt, door sommigen de wolk genoemd wordt. Evenals de meeste hoogtepunten van het mystieke leven, wordt ook gewoonlijk de wolk toegankelijk in het gebed. ‘Door het gebed opent de geest de deur die toegang geeft tot de schatten des Heeren, wordt hij Zijn schatbewaarder en de uitdeeler van Zijn kostbaarheden. Door het gebed wordt de geest waardig gemaakt Zijn heerlijkheid te aanschouwen en te verblijven in de wolk van het licht Zijner majesteit, in de plaats waar de geestelijke wezens vertoeven, in verdooving en stilte, bevrijd van impulsen, in extase. Daar blikt de geest in bewondering in het licht van vele stralen dat hem omschittert, het licht dat het leven en de zaligheid der geestelijke wezens is’ (Johannes de Daliyata). Het gebed is dus ook de inleiding tot den toestand van extase. Isaac van Nineve geeft een beschrijving van den overgang van gebed tot extase: ‘Daar stijgt de geest boven het gebed en bij het vinden van wat voortreffelijker is, verlaat hij den biddenden toestand. En verder bidt hij niet meer, maar aanschouwt in extase de onbereikbare dingen, die niet tot de wereld der sterfelijken behooren. Hier is de geest in rust en weet niets meer van

wat op aarde is. Dat is wat de mystieken den staat der onwetendheid noemen en waarvan Euagrius zegt: ‘Gelukkig hij, die de onovertroffen onwetendheid bereikt, die in het gebed te vinden is’[1]. De extase - door de syrische en moslimsche mystieken genoemd met termen die verwondering beteekenen - gaat samen met een vergeten van zich zelf en van alles buiten de godheid. Extase is dus min of meer synoniem met wat de Moslims fanā ‘verdwijning, overgang’ en de Syriërs ‘vervoering’, ‘ontvoering’ noemen. ‘Wanneer gezegd wordt, dat de mysticus ontrukt wordt aan zich zelf en aan de schepselen, dan blijven hij zelf en de schepselen; maar hij heeft geen kennis meer van de menschen of van zich zelf, noch waarneming, noch gemeenschap ... maar hij is onbewust van deze allen en van zich zelf’ (Qosjairi).

Men heeft dezen toestand van ‘verdwijning’ telkens weer met dien van nirwana vergeleken en uit de verwantschap tusschen beide geconcludeerd, dat de moslimsche mystiek in dit cardinale punt van het Buddhisme afhankelijk zou zijn. Nu blijkt evenwel dat reeds Isaac van Nineve, die in de tweede helft der zevende eeuw gebloeid heeft, dezen toestand op geheel dezelfde wijze beschrijft. Dit beteekent, dat de moslimsche mystiek in de eerste plaats afhankelijk is van de syrische. En evenals alle kerngedachten der syrische mystiek is ook deze door het Hellenisme voorbereid of gevormd, zooals beschrijvingen bij Plotinus, in de Mithrasliturgie en het Corpus Hermeticum bewijzen; de syrische term ontvoering is een vertaling van harpazoo. In de Enneaden wordt de vereeniging met God aldus beschreven: ‘Dan is de ziel zich niet meer bewust dat zij in het lichaam is, noch zegt zij zelve iets anders te zijn, noch mensch, noch dier, noch wezen, noch al’[2]. Zal de moslimsche mystiek van het Buddhisme afhankelijk zijn, dan moet dus te voren het Hellenisme onder buddhistischen invloed gestaan hebben. Of dit werkelijk het geval geweest is, mogen anderen beoordeelen. Intusschen wordt door de zooeven gegeven bewijsvoering een latere inwerking van Indië op den Islam via Perzië, niet uitgesloten.

1) p. 175.
2) VI, 7 § 34. Vgl. VI, 9 § 11.

De hellenistische oorsprong van de hoofdgedachten der semietische mystiek blijkt ten slotte ook ten aanzien van haar einddoel, de vereeniging van den mensch met God. Uiteraard nadert het theïsme hier telkens tot pantheïsme, evenwel zonder daarin op te gaan. Bar Hebraeus vergelijkt God en mensch in den toestand der eenwording met ijzer, dat gloeiend gemaakt is in den oven. Het oog kan ijzer en vuur niet meer onderscheiden; toch blijven de beide substanties gescheiden. In andere beschrijvingen heet het, dat in dezen toestand twee of drie niet meer bestaan, maar alles in de eenheid is opgegaan. 'Zoo zien de kinderen Gods zich in de gelijkenis Gods en worden zij allen goden door de genade van hun schepper'. Zij kunnen met Christus zeggen: 'Ik en de vader zijn één', en: 'Ik ben in mijn vader en mijn vader is in mij'.

Bar Hebraeus citeert met instemming twee passages uit het boek van Hierotheos, den zoogenaamden leermeester van Dionysius den Areopagiet, een boek dat omstreeks 500 door een Syriër geschreven moet zijn en een grooten invloed op de semietische mystiek gehad heeft[1]: 'Wanneer de geest met den Goede vereenigd wordt, vervallen de namen liefde en min. Want hier is de minnaar de Geliefde zelf geworden. Zoo is het ook met alle begrippen die een tweeheid aanduiden, als vaderschap en zoonschap, prijzende en geprezene. Want hier is geen prijzende en geen geprezene meer'. En: 'Evenals water geschept wordt in een aantal vaten en zonlicht opgevangen in een aantal vensters en vuur in een aantal stoffen brandt en lucht besloten wordt in een aantal zakken, maar wanneer deze beperkingen opgeheven worden wordt het water en de zonnestraal weer vereenigd met het ééne element - zoo worden ook de geesten, wanneer de lichamen vervallen, allen één. En evenals het lichaam terugkeert tot de elementen waarin het zijn oorsprong heeft, zoo keert ook de geest terug tot het goddelijk wezen, waarin hij zijn oorsprong heeft, - opdat God zij alles in allen, zooals onze leermeester en leidsman ons geleerd heeft'[2].

1) A. Merx, Idee und Grundlinien einer allgemeinen Geschichte der Mystiek (Heidelberg, 1893).
2) Boek van de Duif, p. 568.

Porphyrius vertelt, dat het zijn leermeester Plotinus - voor zoover hem bekend was - viermalen te beurt gevallen is met de godheid vereenigd te worden; hemzelven slechts eenmaal. Wat het hoogtepunt van de neo-platonische wijsgeeren was, hebben de mysteriegodsdiensten op hunne wijze aan de Ingewijden geschonken; de vereeniging met de godheid was de kern der initiatie. Van deze eenheid getuigen de gebeden der Ingewijden, zooals de hellenistische literatuur er zoovele heeft bewaard: ‘Gij zijt ik en ik ben gij; uw naam is de mijne, de mijne de uwe; want ik ben uw beeld’.

A.J. WENSINCK.

Nederlandsche vlootsteunpunten en hunne binnenwaartsche verbindingen.

Dank zij een gelukkig gesternte is Nederland ongedeerd gebleven in den hevigen volkerenkrijg, en wij mogen zelfs hopen dat, niettegenstaande de onvriendschappelijke gevoelens welke in enkele landen ten opzichte van ons Vaderland worden geuit, het komende vredesverdrag onze grenzen onveranderd zal laten.

Toch ziet de toekomst voor de wereld er weinig rooskleurig uit. Weliswaar wordt de volkerenbond der menschheid als een dichtbijzijnd ideaal voorgehouden, maar de uitingen van vooraanstaande mannen der overwinnende partij wijzen ongetwijfeld meer naar een machts- dan naar een rechtsvrede. Wij zien in de komende tijden geen werkelijken volkerenbond, doch veeleer een wereldhegemonie der Angelsaksers, en een vernederd Midden-Europa, dat zich weder zal trachten op te richten. Een nieuw labiel machtsevenwicht is dan te voorzien, een scherpe belangenstrijd, die opnieuw tot een wereldbrand kan oplaaien.

Zien wij de toekomst zoo, dan is het onze plicht als Nederlanders voor het behoud onzer onafhankelijkheid tijdig maatregelen te nemen, opdat wij in staat zullen zijn onze onzijdigheid krachtiger en eervoller te handhaven, dan in de afgeloopen oorlogsjaren.

In deze benarde economische tijden is het evenwel een weinig bemoedigend vooruitzicht, jaarlijks wederom belangrijke kapitalen te besteden voor militaire doeleinden ten koste van

maatregelen, die rechtstreeks onze welvaart ten goede zouden komen.

Uit het hier volgende plan moge blijken, dat, zoo wij durven breken met de sleur, door een rationeele inrichting van onze kustverdediging de daaraan bestede kosten voor een groot deel de welvaart van ons land zullen bevorderen.

Deze oorlog heeft wel geleerd, dat een klein land, dat zich wil handhaven of verdedigen, zijn geld niet in dreadnoughts behoeft te steken, doch dat het met kleine middelen verder komt. Wij veronderstellen dus, dat onze toekomstige vloot in Nederland geheel zal bestaan uit zoogenaamd klein materieel als torpedojagers, mijnenleggers, mijnenvisschers en vliegtuigen, onderzeetorpedobooten en onderzeemijnenleggers en ten slotte uit stoomvisschersvaartuigen en sleepbooten, ingericht als patrouille- en bewakings-vaartuigen, mijnenleggers en mijnenvisschers, torpedo-vaartuigen enz.

Het spreekt vanzelf, dat de eenheden van die vloot gelijkwaardig moeten zijn aan de overeenkomstige eenheden van de vloten onzer vermoedelijke tegenstanders, willen wij hen met succes het hoofd bieden. Evenmin mogen wij uit het oog verliezen, dat het veelvuldig zal voorkomen, dat wij tegenover een overmacht komen te staan, waaraan wij ons alleen door een snellen terugtocht op de steunpunten zullen kunnen onttrekken. Alléén in gevallen, dat wij bij verrassing uit één of meer onzer steunpunten kunnen optreden tegen een gelijke of kleinere macht, zullen wij succes kunnen behalen.

In dit verband beschouwd is het logisch, dat wij verscheidene uitvalspoorten aan onze kust bezitten, welke dicht bij de Noordzee, het terrein van actie, gelegen moeten zijn.

Wij moeten er natuurlijk op voorbereid zijn, dat de vijand zal trachten een of meer dier uitvalspoorten te blokkeeren of te versperren met zinkschepen of mijnen.[1)] In zulk een geval zou een deel onzer strijdkrachten tot werkeloosheid gedoemd worden. Evengoed zal het kunnen voorkomen, dat door de overmacht van den vijand, die het meesterschap ter zee bezit, een verplaatsing over zee van

1) De in dit artikel bedoelde mijnen zijn verankerde, automatische contactmijnen.

strijdkrachten van het eene steunpunt naar het andere noodlottig zou worden.

Om ten allen tijde een verplaatsing of samentrekking van strijdkrachten mogelijk te maken is het noodzakelijk, is het zelfs een levensbelang, dat de verschillende steunpunten binnenwaarts met elkaar verbonden zijn. De breedte en de diepte van de vaarwaters en de kanalen, welke die verbindingen vormen en de zich daarin bevindende kunstwerken, als sluizen en bruggen, moeten derhalve het verkeer van onze oorlogsvaartuigen mogelijk maken.

Spreekt het wel van zelf, dat onze vloot van klein materieel in getalsterkte de mindere zal zijn van die onzer vermoedelijke tegenstanders, zoo geldt dit ook voor de luchtvloot. De in de steunpunten liggende vaartuigen zullen dus blootstaan aan luchtaanvallen, waartegen zij op afdoende wijze beschermd moeten worden. De risico, die taak geheel toe te vertrouwen aan onze luchtstrijdkrachten en aan het afweergeschut mogen wij zeker niet op ons nemen.

Daar, zooals wij aannemen, onze vloot uitsluitend zal bestaan uit zoogenaamd klein materieel, staan onze steunpunten bloot aan rechtstreeksche beschieting van uit zee door de dreadnoughts en de monitors van den vijand, zonder dat onze zeemacht zware schepen tegenover hen kan stellen.

De taak, den zwaren vijandelijken artillerieschepen het naderen onzer kust te beletten zal een moderne kustartillerie op zich moeten nemen. Maar het zou onvoorzichtig zijn het lot der in de steunpunten liggende strijdkrachten geheel in hare handen te leggen.

Wij komen dus tot de algemeene conclusie, dat de in de steunpunten aanwezige vaartuigen volkomen gedekt behooren te zijn tegen rechtstreeksche beschieting van uit zee door zwaar geschut, dat zij op afdoende wijze beveiligd moeten worden tegen luchtaanvallen, dat de steunpunten zelve zoo dicht mogelijk bij het terrein van actie moeten liggen en zij binnenwaarts met elkaar verbonden behooren te zijn.

Alléén dan zal onze verdediging elastisch zijn, alléén in dat geval kunnen wij verrassend optreden en zijn wij zeker dat, behoudens tengevolge van nautische ongevallen, wij geen verliezen lijden, die niet het directe gevolg zijn van actieve oorlogshandelingen op zee.

Wij spraken nog niet over de herstelling der beschadigde oorlogsvaartuigen. Het is natuurlijk technisch mogelijk de steunpunten zóó in te richten, dat zij de middelen bezitten zelf alle oorlogsreparaties te verrichten. Een dergelijke oplossing zou kostbaar zijn van oprichting en oneconomisch in bedrijf in vredestijd. 't Ligt voor de hand, zoo mogelijk, de plaats der steunpunten te kiezen in de nabijheid van een centrum van industrie, zoodat reparaties van eenigen omvang in vredestijd en veelomvattende herstellingen in tijd van oorlog aan modern ingerichte, vlot werkende particuliere werven kunnen worden opgedragen. De aanleg van een stelsel van steunpunten, dat aan de hier genoemde algemeene hoofdeischen voldoet, zal kostbaar zijn, doch het komt ons voor in onze omstandigheden de eenige oplossing te zijn voor de verdediging van onze kust met beperkte maritieme middelen met mijnen, torpedo's en vliegtuigen, bijgestaan door de zware kustartillerie.

De beveiliging tegen rechtstreeksche beschieting door zwaar geschut van uit zee kunnen wij verkrijgen door onze schepen ver landwaarts in te leggen of wel door hen een ligplaats te geven achter een beschermende terreinverhooging. Het eerstgenoemde middel zou het nadeel opleveren dat de afstand tot de zee groot wordt en dus de tijd noodig om uit te loopen betrekkelijk lang. Wij moeten er dus toe komen bescherming te zoeken achter een terreinverhooging.

Daar zich bijna overal aan onze kust een duinenrij uitstrekt, ligt het voor de hand de schepen te bergen achter een hooge duinkruin. Gegeven een duinkruin van bepaalde hoogte, kan de breedte van het veilige gebied achter die kruin voor bepaalde gevallen van afstand, opstelling, kaliber en soort van geschut berekend worden. Wij denken hierbij uitsluitend aan de rechtstreeksche beschieting van uit zee met het zware, machtige scheepsgeschut met gestrekte baan in een richting nagenoeg loodrecht op de kust. Toch mogen wij niet over het hoofd zien, dat de houwitser met gekromde baan zijne intrede zou kunnen doen aan boord van oorlogsschepen, welke gebruikt zouden worden voor den aanval op kusten. In dat geval is de breedte van het veilige gebied, waarover wij zoo juist spraken, tengevolge van den grooten invalshoek veel geringer en geeft alleen de ligging direct

achter de duinkruin volkomen veiligheid. De richting van de aanlegplaatsen moet dan natuurlijk ongeveer evenwijdig aan de kust zijn.

Het vraagstuk, de schepen op afdoende wijze te beveiligen tegen aanvallen uit de lucht, is moeilijk op te lossen. Wij kennen uit dagbladen en tijdschriften de door de oorlogvoerenden toegepaste methoden. Werd aanvankelijk alléén een gezichtsdekking aangebracht, zooals in den veldoorlog gebruikelijk voor het verbergen van geschutsopstellingen, magazijnen, verblijven enz., wanneer de ligging der oorlogsschepen eenmaal bekend is, zijn zij ondanks de gezichtsdekking niet meer veilig voor de bommen der vliegers. Een verbetering bestaat in het beschermen der schepen door een buiten de ligkade uitstekende, dubbele ijzeren kap, waarbij een zekere afstand tusschen de beide evenwijdige kappen behouden is. Een neervallende bom springt, zoodra ze op de bovenste kap neerkomt, vernielt die, doch de onderste kap blijft vrijwel onbeschadigd.

Wij moeten ons evenwel niet laten leiden door tegenwoordig in gebruik zijnde methoden, doch de waarschijnlijkheid vooruitzien, dat de vernielingstechniek van het werpen van bommen belangrijk zal vooruitgaan, dat de lading springstoffen en de trefkans grooter zullen worden. Wij moeten daarom het materiaal der toekomst, het gewapend beton, ter hulpe roepen.

Uit dit materiaal kunnen wij voor onze oorlogsschepen gewelfvormige schuilplaatsen[1)] bouwen, waarin zij een onderkomen vinden. Zij worden gedekt door een laag zand, of wel door een meer weerstandbiedend materiaal, zoo, dat door vliegers geworpen bommen geen schade aan de in de schuilplaatsen liggende schepen kunnen berokkenen.

Waar de schepen rijzen en dalen met het telkens wisselende tij, moet de hoogte dier schuilplaatsen berekend zijn op de waterstanden, welke bij stormvloeden voorkomen. Ter beperking dier hoogte zal ook de bovenbouw der vaartuigen van gewijzigde constructie dienen te zijn. De uitstekende deelen als de masten en stengen moeten gestreken kunnen worden, de schoorsteenen telescopisch ineengedrukt, de zoek-

1) Zie mijn artikel: ‘IJmuiden als toekomstige oorlogshaven’. Marineblad van 24 Januari 1917.

lichten met hun bordes naar beneden bewogen worden. De lengte en breedte der bomvrije schuilplaatsen houdt rechtstreeksch verband met de overeenkomstige afmetingen der vaartuigen.

Ook de afmetingen van de havens, de breedte en diepte der binnenwaartsche verbindingen tusschen de steunpunten en van de daarin gelegen kunstwerken als sluizen en bruggen hangen, zooals wij reeds opmerkten, af van de grootte der vaartuigen, waaruit onze vloot van klein materieel zal bestaan.

Vóór wij verder in dit vraagstuk doordringen zullen wij ons eerst een voorstelling moeten maken van onze toekomstige vlooteenheden. In de eerste plaats volge dan een korte beschouwing over de torpedojagers.

De waterverplaatsing[1)] van dit type van oorlogsschepen is in den loop der jaren geleidelijk toegenomen. In dezen oorlog komt een type van 1000-1200 ton bij de vloten der oorlogvoerenden veelvuldig voor. Het zal vermoedelijk vele jaren duren vóór de waterverplaatsing van het algemeen gebruikte type 1600-1800 ton zal naderen, zoodat wij de afmetingen van zulk een vaartuig wel mogen aannemen als de maxima, welke wij in de toekomst mogen verwachten. Aan de hand van de afmetingen van reeds bestaande torpedojagers van de genoemde waterverplaatsing, kunnen wij nagaan, dat bij benadering hunne hoofdmaten zullen zijn: lengte 100 M., breedte 10 M., diepgang 4 M. Hoewel de waterverplaatsing van onderzeestrijdkrachten ook geregeld stijgt, zullen, naar wij vermoeden, de hoofdmaten van de voor de verdediging van onze kust geëigende typen die van de torpedobootjagers der toekomst niet overtreffen. Eenzelfde opmerking geldt voor onze mijnenleggers, die groot in aantal en middelmatig van afmetingen in onze toekomstige vloot zullen voorkomen.

Nu wij in algemeenen zin de hoofdeischen hebben bepaald, waaraan onze marinesteunpunten moeten voldoen en de maximum afmetingen, die wij in de toekomst van onze grootste vlooteenheden kunnen verwachten, hebben vastgelegd, gaan wij over tot de vaststelling der plaatsen waar

1) De waterverplaatsing van oorlogsschepen wordt uitgedrukt in tonnen (M^3) verplaatst zeewater.

die steunpunten o.i. gevestigd behooren te worden en tot de ontwikkeling van eenige ideeën omtrent hare binnenwaartsche verbindingen.

Wanneer wij onze kust volgen vanaf de Eems, dan zien wij, dat de zeegaten van Terschelling en van Texel toegang geven tot de Zuiderzee en het Oosten van ons land.[1)] De binnenwaartsche verbinding van het zeegat van Terschelling met dat van Texel wordt gevormd door den Vliestroom, Inschot, Zuidoostrak, Doove Balg, Texelstroom en Marsdiep. Het Texelsche zeegat wordt gevormd door drie vaarwaters: Molengat, Westgat en Schulpengat, waarvan alléén het laatste bevaarbaar is voor diepgaande schepen. Het loopt in N.N.O.-lijke richtnig aan de Westzijde begrensd door de gronden van de Zuider Haaks en aan de Oostzijde door den vasten wal van Noord-Holland. De drie genoemde vaarwaters vereenigen zich tot Marsdiep, den breeden en diepen stroom tusschen de Noordelijke punt van Noord-Holland en de Zuidkust van Texel.

Zooals wij reeds opmerkten, vormen de beide beschreven zeegaten de toegangen tot de Zuiderzee en het Oosten des lands, doch ontleenen zij bovendien hunne strategische waarde aan de reede en de haven van Nieuwediep, een geschikt punt voor den vijand om als basis in te richten en bijvoorbeeld van hier over land het Noordfront der stelling van Amsterdam aan te vallen en over zee met behulp van weinig diepgaande vaartuigen het Zuiderzeefront dier stelling in te sluiten.

Wanneer in de toekomst de Zuiderzee door een dijk van Wieringen naar de Friesche kust bij Piaam wordt afgesloten, zal die dijk, waarin bij Wieringen twee schutsluizen voorkomen, toegang gevende tot het IJselmeer, een waardevolle militaire verbinding vormen tusschen Friesland en Noord-Holland, een verbinding, waarvan wij in oorlogstijd meester moeten blijven.

De afsluiting en gedeeltelijke drooglegging der Zuiderzee zal de strategische waarde der zeegaten van Terschelling en Texel dus niet verminderen, wanneer althans de richting en de

1) De in dit artikel voorkomende bijzonderheden omtrent de Nederlandsche zeegaten zijn ontleend aan de laatste uitgave (5e druk 1917) van den Zeemansgids voor de Nederlandsche kust.

diepte der verschillende vaarwaters niet in ongunstigen zin door de gewijzigde waterbeweging beïnvloed worden. Het zou gewaagd zijn nu reeds voorspellingen omtrent dit ingewikkelde vraagstuk te doen.

Zoowel nu als in de toekomst moeten in elk geval de zeegaten van Terschelling en van Texel in ons bezit blijven.

Voor de bescherming van het eerstgenoemde zeegat zou een steunpunt gevestigd moeten worden, waarvoor o.i. alléén West-Terschelling, gelegen aan het Schuitendiep, in aanmerking kan komen. De bestaande haven zou verdiept en uitgebreid moeten worden en ingericht, zooals wij reeds beschreven, zoodat onze strijdkrachten daar volkomen veilig zouden liggen voor rechtstreeksche beschieting van uit zee en tegen aanvallen uit de lucht.

In de onmiddellijke nabijheid van de Noordzee, het terrein onzer actieve verdediging, ligt het gekozen punt wel is waar niet, doch geen enkel ander punt dichter bij de Noordzee is tot de vestiging van een steunpunt geschikt. Evenmin vinden wij hier een onmiddellijk in de nabijheid gelegen industrieel achterland. Zelf zal het steunpunt ingericht moeten worden voor het uitvoeren van lichte reparaties; voor omvangrijke oorlogsherstellingen zullen de schepen naar Nieuwediep gezonden moeten worden of naar Harlingen, indien zich daar mettertijd eene scheepsbouwnijverheid mocht ontwikkelen.

Voor de verdediging van het Texelsche zeegat voldoet de bestaande marinebasis aan het Nieuwediep aan geen enkele der moderne hoofdeischen, die volgens onze opvatting aan een steunpunt gesteld moeten worden.

Niet gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de Noordzee zal een verrassend optreden onzer strijdkrachten niet mogelijk zijn; niet gedekt tegen rechtstreeksche beschieting van uit zee en tegen aanvallen uit de lucht, zullen onze schepen, magazijnen, kazernes enz. in korten tijd ten prooi vallen aan de zware artillerie der vijandelijke slagschepen en aan de bommen der vliegers.

Een ander meer geschikt steunpunt moet dus voor de verdediging van het Texelsche zeegat en als uitvalspoort gezocht worden. Voor de vestiging van zulk een steunpunt komt in aanmerking het gedeelte der door een duinenrij beschermde Noordzeekust tusschen Huisduinen en het licht

van Falga[1)] Daar, achter een breede en hooge duinkruin liggen onze schepen geheel veilig; zij vormt een afdoende dekking tegen beschieting van uit zee; de reeds in het kort beschreven gewelfvormige betonnen schuilplaatsen beschermen hen tegen luchtaanvallen.

Het havenbassin, evenwijdig aan de kust loopende, moet door een doorgraving van den duinrand in verbinding met de zee staan, waar twee havenhoofden naar het Schulpengat voeren. Behalve de schuilplaatsen voor de vaartuigen, worden de kazernes voor het personeel, de magazijnen voor munitie, mijnen, torpedo's, kortom van alle andere oorlogsvoorraden, waarvan het behoud een levensbelang vormt, naar hier overgebracht en bomvrij ingebouwd in den duinrand, die daarvoor een breedte moet hebben van 100-200 M.

Met behulp van den grond, die bij den aanleg van de havenkom vrijkomt, wordt de duinrand opgehoogd en aangevuld tot een hoogen en breeden wal.

Een industrieel achterland heeft zich in dit onherbergzaam gedeelte van Noord-Holland niet ontwikkeld, zoodat de werf in Nieuwediep bestendigd moet blijven.

Om het nieuwe steunpunt met Nieuwediep te verbinden en tegelijk als eindschakel in de binnenwaartsche verbinding met het steunpunt van West-Terschelling moet een 9 K.M. lang kanaal aangelegd worden, dat, in Oostelijke richting loopende, het eerstgenoemde steunpunt in gemeenschap brengt met het Noord-Hollandsch kanaal.

Het hier voorgestelde steunpunt zullen wij verder aanduiden onder den naam van het steunpunt of de haven bij Falga; het nieuwe kanaal, dat wij ons voorstellen ter hoogte van de Daggersvaart als Daggerskanaal.

Zooals wij later zullen verklaren, moet voor het beoogde doel het profiel van het Noord-Hollandsch kanaal verbreed en de schutkolklengte van de koopvaardersschutsluis, welke de verbinding vormt van het Noord-Hollandsch kanaal met de haven van Nieuwediep, vergroot worden.

De binnenwaartsche verbinding tusschen de steunpunten bij Falga en van West-Terschelling ter lengte van ca 93 K.M bestaat

1) Huisduinen ligt ca. 1, het licht van Falga ca. 4 K.M. bezuiden de N.W. punt van Noord-Holland aan de Noordzee.

dan uit de reeds genoemde vaarwaters, die het Texelsche en het Terschellingsche zeegat verbinden, in het Zuiden verlengd door de haven van Nieuwediep, het Noord-Hollandsch kanaal en het Daggerskanaal en in het Noorden door het Schuitendiep, dat van het Boomkensdiep naar WestTerschelling leidt.

Daar de minste diepte in den geheelen waterweg 42 dM. bedraagt, kunnen bij zeegang groote torpedojagers en boven water varende onderzeëers alleen met gebruikmaking van het tij[1] dezen waterweg bevaren.

Wij vervolgen nu weder onze reis langs de kust en komen dan bij IJmuiden, een punt van groot strategisch en economisch belang. Het is de sleutel, waarmede van de zeezijde de Stelling van Amsterdam geopend kan worden. Is IJmuiden eenmaal in het bezit van een tegenstander, dan zal hij daar een operatiebasis inrichten, waar hij zijne verdere krijgsverrichtingen voorbereidt. Daar heeft hij ook in handen de sluizen van het Noordzeekanaal, de kraan, waarmede wij de onderwaterzetting der Amsterdamsche Stelling kunnen regelen.

Is het IJmuiden van heden reeds belangrijk, de toekomst zal nog meer bieden. In de eerste plaats denken wij aan den nieuwen sluisbouw[2]. Tot de in uitvoering komende werken behooren de verlenging van het Zuidelijke hoofd en de aanleg van een nieuw Noordelijk hoofd van 2¼ K.M. lengte benoorden het tegenwoordige Noorderhavenhoofd; een nieuw Buitenkanaal benoorden het bestaande fort zal van de vergroote havenkom leiden naar de Nieuwe Sluis. Zijn deze werken eenmaal voltooid, dan kunnen reuzenschepen met een diepgang van 14 M. de haven binnenloopen, schutten en naar Amsterdam opvaren.

Het Nederlandsche hoogovenbedrijf, dat benoorden het Noordzeekanaal wordt opgericht, is een nieuw nationaal belang, dat in IJmuiden zal zetelen; 't wordt onze eenige staalstad, waarvan het behoud in oorlogstijd van het hoogste gewicht is. Modern ingerichte aanloophavens aan de zeezijde der sluizen ten dienste van het hoogovenbedrijf en voor andere IJmuiden aandoende schepen voltooien de grootsche plannen,

1) De diepte in open vaarwaters wordt gerekend beneden gemiddeld laagwater.
2) Wet van 2 Januari 1917 (Staatsblad No. 3.)

die IJmuiden maken tot een complex, waarvan het verlies als een geweldige slag voor onze nationale verdediging gevoeld zal worden. Is eenmaal IJmuiden in vijands macht dan zijn de dagen van de Stelling van Amsterdam geteld en valt het geheele Noordzeekanaal en Amsterdam, een van onze beide grootste centra van handel en industrie en de zetel van de Regeering in oorlogstijd, in handen van den vijand. Niet alleen is het verlies van IJmuiden een gebeurtenis, waarvan de verstrekkende gevolgen moeilijk zijn te overzien, doch ook de afsluiting zal reeds ernstige consequenties met zich brengen.

Wij moeten nu nog een onderzoek instellen naar de binnenwaartsche verbinding van IJmuiden met het steunpunt van Falga en beschouwen dan twee wegen. De eene leidt door het voor diepgaande schepen bevaarbare Noordzeekanaal, over de Zuiderzee naar de haven van Nieuwediep en vandaar langs het Noord-Hollandsch- en het Daggerskanaal naar de haven van Falga; de andere weg voert door het Noordzeekanaal, het Noord-Hollandsch- en het Daggerskanaal. Zooals de Zuiderzee nu is, treffen wij op Pampus een diepte aan van 21 dM. en is zij dus, ook in verband met het geringe verval, zelfs niet bevaarbaar voor onze tegenwoordige torpedobooten type Z. Wanneer de Zuiderzee wordt afgesloten en een IJselmeer gevormd, zal de diepte vermoedelijk geen wijziging van belang ondergaan, terwijl het waterpeil weinig zal verschillen van dat der tegenwoordige Zuiderzee. Evenmin als de Zuiderzee nu, zal het IJselmeer in de toekomst bevaarbaar zijn voor de oorlogsschepen, waarmede wij onze actieve verdediging zullen voeren.

Alvorens wij in nadere beschouwingen treden over den tweeden weg, zullen wij eerst vaststellen, welke de afmetingen van een kanaal behooren te zijn, dat voldoet aan de vroeger gestelde voorwaarden, dat vaartuigen van 100 M. lang, 10 M. breed en 4 M. diepgang het moeten kunnen bevaren.

Een eenigszins ruime bodembreedte maakt de navigatie gemakkelijk, vermindert de zuiging en maakt het mogelijk de snelheid te verhoogen. Wij stellen daarom de bodembreedte vast op 20 M.

Wanneer bovendien in het geval, dat zich oorlogsschepen van het een naar het andere steunpunt verplaatsen, de overige

scheepvaart tijdelijk wordt stopgezet, zal de navigatie geheel veilig zijn. De diepte van de vaargeul behoeft niet meer dan 5 M.[1)] te zijn, zoodat bij een diepgang van 4 M. een vaartuig nog één M. water onder de kiel heeft. Ook bij eenige schommelingen in het kanaalpeil blijft dan nog voldoende diepte over.

Om ons een denkbeeld te geven van de breedte van een kanaal met een bodembreedte van 20 bij een diepte van 5 M., nemen wij een helling van 1:3 aan voor de taluds; wij komen dan tot een kanaalbreedte van ongeveer 50 M.

De doorvaartwijdte van bruggen en de kolkbreedte der sluizen behoeven weinig meer dan de breedte der vaartuigen te bedragen. Een ruimte van ½ M. aan weerskanten geeft voldoende speling voor het passeeren. In de schutkolken zouden wij in de lengte een speling van 10 M. aanbevelen. Wanneer wij evenwel de doorvaartwijdte van sluizen en bruggen bepalen op 13 in plaats van op 11 M. is daaraan het voordeel verbonden, dat zee-vrachtschepen van matige afmetingen van de binnenwaartsche verbindingen gebruik kunnen maken. In de laatste jaren worden de zeeschepen voller van vorm ontworpen dan vóór dien tijd, zoodat bij een bepaalden diepgang het laadvermogen veel grooter is dan bij de oudere schepen. Bij benadering kunnen wij wel zeggen, dat een modern stoomschip met een diepgang van 4.5 M., dat zeer langzaam varende een kanaal van de boven vastgestelde afmetingen kan passeeren, een lengte heeft van ongeveer 80 M. bij een breedte van ongeveer 12 M. De netto laadruimte[2)] van zulk een vrachtschip bedraagt dan ongeveer 2000 ton.

Wanneer wij nu de aangenomen afmetingen van kanalen en kunstwerken toetsen aan den bestaanden toestand in het Noord-Hollandsch kanaal[3)], dan blijkt ons dat de diepte

1) De diepte van afgesloten kanalen wordt gerekend onder kanaalpeil.
2) Daar vooral bij een vrachtschip de waterverplaatsing varieert met het gewicht der lading, wordt het charter gewoonlijk uitgedrukt door het netto laadvermogen in M^3.
3) De in dit artikel voorkomende bijzonderheden omtrent kanalen zijn ontleend aan de laatste (zesde) uitgave (1917) van het: Overzicht der scheepvaartwegen in Nederland, uitgegeven door het Ministerie van Waterstaat.

overal meer dan 5 M. bedraagt, terwijl minstens 10 M. als bodembreedte wordt aangetroffen[1]. Alleen door verbreeding van het kanaal op verschillende plaatsen zal het mogelijk zijn de vereischte bodembreedte van 20 M. te verkrijgen. De doorvaartwijdte der bruggen en de kolkbreedte der sluizen bedragen meer dan 13 M., de kolklengte meer dan 110 M., uitgezonderd alleen de sluis bij Purmerend, met een schutkolklengte van slechts 65 M.

Om de verbinding tot stand te brengen met het steunpunt bij Falga moet alleen de laatste schakel nieuw gesmeed worden: het 9 K.M. lange Daggerskanaal, dat, in Oostelijke richting loopende, de havenkom van Falga met het Noord-Hollandsch kanaal verbindt, moet aangelegd worden.

Door wijziging van één sluis, verbreeding van het profiel van het Noord-Hollandsch kanaal op verschillende plaatsen en aanleg van het Daggerskanaal wordt dus een bruikbare binnenwaartsche verbindingen van ongeveer 100 K.M. lengte tusschen de steunpunten van Falga en IJmuiden verkregen.

De binnenwaartsche verbinding van de beide beschouwde steunpunten zou ongeveer 33 K.M. worden bekort, indien een nieuwe verbinding van het Noord-Hollandsch kanaal ter hoogte van het Alkmaarder Meer met het Noordzeekanaal ten Oosten van het dorp Velsen tot stand gebracht zou worden. Door het Alkmaarder Meer en ongeveer evenwijdig aan den spoorweg van Velsen naar Uitgeest loopende zou dit kanaal 13 K.M. lang worden.

Wij mogen nu onze reis langs de kust voortzetten en bereiken dan Hoek van Holland, een punt, welks ligging in groote trekken overeenkomt met IJmuiden. Beide plaatsen zijn gelegen aan de monding van een grooten waterweg, den Nieuwen Waterweg en het Noordzeekanaal, voerende naar de groote handel- en nijverheidcentra Rotterdam en Amsterdam. Ontwikkelt zich IJmuiden tot een der grootste visschershavens van Europa, zoo voert de Nieuwe Waterweg langs de oude visschersstadjes Maassluis en Vlaardingen.

Er is één cardinaal verschil tusschen de beide beschouwde gebieden. Het Noordzeekanaal leidt naar Amsterdam, als

1). Breedte van het kanaal: 37.6 M. en meer, bodembreedte 10 M. en meer.

eindpunt, waar de goederen verder gedistribueerd worden, hetzij te land of te water naar het achterland, hetzij per schip weer over zee; de Nieuwe Waterweg daarentegen geeft toegang tot een transitogebied van buitengewonen omvang. De belangrijke militaire positie van IJmuiden stelden wij reeds in het licht; de waarde van den Hoek is zeker niet minder. Van economisch standpunt beschouwd neemt nu reeds het gebied van Rotterdam, het achterland van den Hoek van Holland, een meer belangrijke plaats in; de scheepvaart, de handel en de nijverheid hebben een grootere vlucht genomen dan de overeenkomstige bronnen van welvaart in het gebied van Amsterdam.

Door den aanleg van den zeeweg naar Dordrecht,[1)] waardoor een uitgebreid gebied langs de Oude Maas voor zeeschepen toegankelijk wordt en gelegenheid tot ontwikkeling wordt geboden, zal Hoek van Holland toegang geven tot een achterland, waarvan de grenzen zich steeds verder naar binnen uitbreiden.

Wij brengen even in herinnering, dat in het begin dezes jaars het wetsontwerp van Minister Lely werd aangenomen om Dordrecht met de Noordzee te verbinden, langs de Oude Maas, welke door een doorgraving van de Oostpunt van Rozenburg ter hoogte van het Scheur in den Nieuwen Waterweg uitloopt. Bij de behandeling van dit wetsontwerp schetste het Kamerlid M.C.E. Bongaerts een interessant toekomstbeeld van de vermoedelijke ontwikkeling van het transitohandelsgebied onzer benedenrivieren. Deze afgevaardigde, ingenieur bij den Rijkswaterstaat, stelde in 't licht, zooals wij het hier in 't kort zullen weergeven, dat de verbinding van Dordrecht met de zee een veel wijdere strekking heeft dan dat deze stad in de rij der zeehavens zal worden opgenomen. Bij Dordrecht ligt het gebied van de machtige, Nederlandsche benedenrivieren, het van nature aangewezen zeehavengebied van den Rijn en de Maas, dat, naarmate het achterland zich ontwikkelt, steeds meer behoefte zal gevoelen aan uitbreiding en ruimte. In die richting opent zich een ruim verschiet.

1) De diepte van dezen Waterweg is bepaald op 8.5 M. beneden hoogwater.

De Rijn wordt steeds verder bevaarbaar gemaakt voor behoorlijk diepgaande riviervaartuigen. Was vroeger de blik gericht tot Bazel, nu worden reeds plannen gevormd om den Rijn tot Constanz voor de scheepvaart te openen, zoodat het Noordelijk gedeelte van Zwitserland zal behooren tot het achterland van het Nederlandsche havengebied. Gelijken tred hiermee houdt de verbetering van de belangrijke zijrivieren van den Rijn en de verbinding dier rivieren onderling door kanalen.

En ook onze Maas zal in de naaste toekomst geheel bevaarbaar zijn. In het Oosten van Europa zien wij, dat de oeverstaten van den Donau besloten hebben omvangrijke werken uit te voeren, waarna het hart van Europa bereikt zal kunnen worden door schepen met beperkten diepgang uit de Zwarte Zee en andere zeehavens uit het Oosten.

En ook de laatste schakel: de verbinding van den Rijn met den Donau, zal eerder tot werkelijkheid komen dan velen zich voorstellen.

Ontwikkelt zich het achterland op de geschetste wijze, dan zal de tijd komen, dat de eenige toegang, Hoek van Holland, tot dit reusachtige transitogebied geen voldoende capaciteit zal bezitten en zal de mogelijkheid voorzien moeten worden het gebied onzer benedenrivieren langs andere wegen, n.l. langs Goeree, Brouwershaven of Zieriksee met diepgaande schepen te bereiken.

Na deze uitweiding kan onze conclusie niet anders zijn, dan dat Hoek van Holland het gewichtigste punt aan onze kust is en in tijd van oorlog, het koste wat het wil, voor ons behouden moet blijven. De vestiging van een marinesteunpunt aan den Hoek[1)] is dus een gebiedende eisch. De natuur stelt ons in staat daar een steunpunt aan te leggen, dat beantwoordt aan de hooge eischen, welke wij meenen aan onze steunpunten te moeten stellen. De aanwezige duinenvorming geeft ons gelegenheid om een haven te ontwerpen, voorzien van de reeds beschreven gewelfvormige betonnen schuilplaatsen voor het materieel, bomvrije onderkomens en magazijnen, onmiddellijk achter een breede en hooge duin-

1) Zie mijn artikel: Hoek van Holland, de wachter van Rotterdam, Marineblad van 1 October 1918.

kruin. De ingang van die haven mondt uit in den Nieuwen Waterweg ter hoogte van de nieuwe Semaphore, in de onmiddellijke nabijheid van de Noordzee. Onderzeëers kunnen onder water het steunpunt verlaten. In het achterland zijn verschillende groote scheepsbouwwerven gevestigd, waar het materieel hersteld en nieuwe schepen kunnen worden aangebouwd.

Een moeilijk vraagstuk, dat slechts een kostbare oplossing aanbiedt, betreft het tot stand brengen eener rechtstreeksche, binnenvaartsche verbinding tusschen de beide belangrijkste steunpunten aan onze kust, Hoek van Holland en IJmuiden.

In de eerste plaats moeten wij dan den weg beschouwen langs den Nieuwen Waterweg, den aangenomen waterweg van Dordrecht naar zee door de Oude Maas, de Merwede, het Merwedekanaal van Gorkum tot Amsterdam en ten slotte het Noordzeekanaal. Bij de beschouwing van dezen waterweg merken wij op, dat hij een grooten omweg maakt, het tegenwoordige profiel van het Merwedekanaal niet voldoet aan de gestelde eischen en een groot gedeelte er van dicht achter de Nieuwe Hollandsche Waterlinie langs loopt.

Wij herinneren er aan, dat in 1915 Minister Lely aan een commissie van ingenieurs de opdracht verstrekte, een plan te ontwerpen tot verbetering van den scheepvaartweg van Amsterdam naar de Lek. De commissie raadde aan het kanaalprofiel te verruimen tusschen Amsterdam en Utrecht, voorts om een nieuw kanaalgedeelte aan te leggen van bewesten Utrecht tot even bewesten Vreeswijk[1)]. De kunstwerken in dien waterweg werden ontworpen voor vaartuigen van 110 M. lengte, 13,5 M. breedte en 3 M. diepgang. Verder strekte zich de opdracht der commissie niet uit. In aansluiting met dit plan zou het 23 K.M. lange kanaal tusschen de Lek en de Merwede op het verruimde profiel gebracht moeten worden, indien verbetering van den geheelen waterdag van Amsterdam naar den Bovenrijn beoogd wordt.[2)]

Voor ons doel zou het dan noodig zijn de diepte op 5 M.

1) Het nieuwe kanaalprofiel stelde de commissie als volgt vast: kanaalbreedte 60 M.; bodembreedte 38 M.; diepte 3,50-4,20 M.
2) De scheepvaartweg van Amsterdam naar den Rijn door in. C.A. Jolles, Ingenieur van 22 en 29 Juni 1918.

te brengen over een breedte van 20 M., dat bij de voorgestelde kanaalbreedte van 60 M. zonder meer mogelijk is. 't Behoeft geen uitvoerig betoog, dat de strategische waarde van een binnenwaartsche verbinding grooter is, naarmate hare lengte meer nadert tot den directen afstand der verbonden punten.

Van dit standpunt bezien is de waarde van den beschouwden waterweg gering; zijne lengte (± 175 K. M) bedraagt bijna drie maal den rechtstreekschen afstand (± 65 K.M.) van den Hoek tot IJmuiden, gemeten evenwijdig aan de kustlijn. Door den grooten omweg, dien hij maakt, scheppen wij met de beschreven verbinding niet de mogelijkheid, een snelle verplaatsing of samentrekking van strijdkrachten uit te voeren. Gezien al de bij dit vraagstuk in aanmerking komende factoren, moeten wij o.i. de verbinding via het Merwedekanaal los laten en een kortere verbinding zoeken.

Al evenmin is de waterweg via den Hollandschen IJsel, de Gouwe, de Aar, de Nieuwe Vaart, de Drecht en den Amstel voor ons doel van belang. Bij benadering twee maal zoo lang (± 140 K.M.) als de rechtstreeksche afstand tusschen de beide steunpunten is deze waterweg bochtig, smal en ondiep. En waarschijnlijk is zij ook niet geschikt te maken, zonder de uitvoering van uitgebreide werken, waarvan de kosten misschien die van een strategisch kanaal, dat een rechtstreeksche verbinding tot stand brengt, zou overtreffen. Want tot deze oplossing moet het komen: een strategisch kanaal tusschen Hoek van Holland en IJmuiden!

Als voorzichtige Hollanders zoeken wij in zulk een geval naar een precedent. Welnu, er is er een!

Het in de jaren 1827-1829 onder de regeering van Koning Willem I gegraven kanaal door het eiland Voorne had deels de bedoeling den scheepvaartweg van uit zee naar Rotterdam te bekorten, deels moest het een verbinding vormen in het belang der defensie, een kanaal, dat de Rijkswerf in Rotterdam met de uitrustingsplaats te Hellevoetsluis verbond.[1)] Zoo moet ook ons kanaal in zich vereenigen de belangen van scheepvaart, handel en nijverheid en van de landsdefensie.

1) De Waterweg langs Rotterdam naar zee (1866-1916), uitgegeven door het Ministerie van Waterstaat, p. 4.

Wij zijn hier in het klassieke land der strategische kanalen. Tacitus verhaalt, dat de Romeinsche veldheer Corbulo, onder keizer Claudius, een kanaal deed graven, 23 mijlen lang ter verbinding van den Rijn met de Maas. Midden tusschen deze rivieren in, in de nabijheid van het kanaal, lag de vlootbasis Praetorium Agrippinae (Arentsburg bij het tegenwoordige Voorburg). Archeologische onderzoekingen hebben uitgemaakt, dat dit strategische kanaal de tegenwoordige Vliet is; sporen van het niet meer bestaande gedeelte van het kanaal in het Westland konden nog worden aangetoond.

Van uit deze vlootbasis voer de Romeinsche oorlogsvloot binnendoor naar de Schelde en stak vandaar over naar Brittanië; naar het Noorden stevende zij den Rijnmond uit, wanneer het tegengaan van zeeroverij of andere omstandigheden hare aanwezigheid noodig maakte.

In grove trekken stellen wij ons voor een kanaal van ongeveer 65 K.M.[1)], dat, beginnende aan den Nieuwen Waterweg, door het Westland, bewesten de steden Delft, Den Haag, Leiden en Haarlem en bewesten den grooten spoorweg Rotterdam-Haarlem langs gaande, zich benoorden Haarlem met het Spaarne vereenigt.

Het verdere gedeelte: Spaarne en Zijkanaal C. van het Noordzeekanaal bestaat reeds. Haarlem met eenige andere belanghebbende gemeenten houdt zich reeds bezig met de voorbereiding van plannen om Haarlem tot een zeehaven te maken door verdieping der beide genoemde vaarwaters en ombouw van de sluizen bij Spaarndam.

De lengte van dit vaarwater bedraagt ongeveer 9 K.M., zoodat het nieuw te graven gedeelte van het kanaal bij benadering 56 K.M. lang zal zijn. Het geheele kanaal moet bevaren kunnen worden door oorlogsschepen van 100 M. lang, 10 M. breed en 4 M. diepgang.

Het behoeft geen betoog, dat de zich ontwikkelende handel en nijverheid in het uitgebreide gebied van Zuid- en Noord-Holland, waarin wij ons het kanaal denken, in de aanwezigheid van een kanaal, toegankelijk voor zeeschepen, zij het dan niet voor de grootste, een nieuwen machtigen factor tot ontplooiing zouden vinden. Wij weten, dat de bestaansvoor-

1) Het Merwedekanaal van Amsterdam tot Gorkum is 71 K.M. lang.

waarden van verschillende nijverheidsondernemingen geheel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van goedkoopen aanvoer van grondstoffen. De vaste duingronden langs de kust zijn voorts bij uitstek geschikt voor de vestiging van industriëen, voor welke de slappe bodem, welke bijna overal in de Westelijke provincies wordt aangetroffen, bezwaren opleveren. De oprichtingskosten van gebouwen op vasten grond zijn zeer veel lager, waar niet reeds groote kapitalen in de paalfundeeringen worden vastgelegd. Ten slotte zullen de reeds zwaar belaste hoofdlijnen der spoorwegen ontlast worden.

Wij mogen dus verwachten, dat de omgeving van het nieuwe kanaal zich verder zal ontwikkelen tot een machtig handels- en industriegebied, evengoed als minister Lely die verwachting koesterde voor het oevergebied langs den nieuw aan te leggen waterweg van Dordrecht naar zee.[1)]

Het is dus zéér waarschijnlijk, dat behalve de marine, de provincies Zuid- en Noord-Holland de verschillende groote steden als Rotterdam, Delft, Den Haag, Leiden en Haarlem en de voormannen van handel en industrie tot de voorstanders van dit kanaal zullen behooren.

Het zal o.i. blijken, dat de aanleg van het besproken kanaal niet uitsluitend eene' militaire beteekenis bezit, maar een algemeen landsbelang vormt en dat het terwille van handel en industrie in werkelijkheid veel ruimer ontworpen zal worden dan de eischen van 's lands defensie met zich brengen. De kosten van den aanleg zullen dan ook slechts voor een beperkt gedeelte ten laste komen van het Departement van Marine. In den grooten tijd, die wij beleven, behoeven wij het hier beraamde plan niet meer als utopisch af te wijzen.

Wij staan in het teeken van de groote waterstaatswerken. Werd niet onder het bewind van Minister Lely in enkele jaren tijds besloten tot het afsluiten en droogmaken van de Zuiderzee,[2)] tot het bouwen van een nieuwe schutsluis van

1) '....mede is het zeer waarschijnlijk, dat een uitgebreide oeverstreek tot bloei zal geraken, maar dat is dan toch een gevolg van de uitvoering van de bedoelde werken.' (Memorie van Antwoord van 8 October 1917 op het Voorloopig verslag omtrent het wetsontwerp: 'Maken van een waterweg van Dordrecht naar zee.')
2) Wet van 14 Juni 1918 (Staatsblad No. 354).

buitengewone afmetingen en het maken van verschillende daarmede verband houdende omvangrijke werken te IJmuiden,[1] tot het maken van een waterweg van Dordrecht naar zee,[2] tot belangrijke werken ter verbetering van den Nieuwen Waterweg,[3] tot zoovele andere werken, die in mindere mate de publieke belangstelling hebben? Zal niet eerlang de geheele Maas in ons land bevaarbaar zijn?[4]

Wij komen nu tot de beschouwing van het gebied der Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche zeegaten. De Wester Schelde heeft een internationale beteekenis; de zeegaten van Goeree, Brouwershaven en Zieriksee voeren alle naar Dordrecht, naar het gebied van de Nederlandsche benedenrivieren, naar het hart des lands.

Niet alle zijn voor diepgaande schepen even gemakkelijk bevaarbaar, niet alle hebben hetzelfde belang voor de scheepvaart. Toch zullen zij alle verdedigd moeten worden en een of meer punten ingericht als centra van weerstand en als uitvalspoorten. De Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche zeearmen en stroomen veranderen in den loop der tijden gestadig zoowel hunne richting als hunne diepte. Voltrekken zich soms belangrijke wijzigingen in den tijd van eenige decenniën, andere voorbeelden zijn er van vaarwaters, zooals het Hellegat tusschen Overflakkee en den vasten wal van Noord-Brabant, dat zelfs in eenige weken tijds zijn beloop verlegt en zijn diepte verandert.

Het is moeilijk op dat gebied voorspellingen voor de toekomst te maken. Hetgeen wij verder omtrent de zeearmen en stroomen zullen meedeelen geldt dus voor dezen tijd.

Het zeegat van Goeree, gelegen tusschen de eilanden Voorne met Putten en Goeree met Overflakkee heeft slechts één vaarwater van beteekenis voor de groote scheepvaart: het Slijkgat, dat zich van uit zee langs den Noordwal van Goeree uitstrekt. Dit zeegat vormt den toegang tot den tegenwoordigen waterweg naar Dordrecht. In de laatste jaren is het Slijkgat ondieper en bulterig geworden; de minste diepte, 45 dM., tegenwoordig op den drempel van dit zeegat

1) Wet van 2 Januari 1917 (Staatsblad No. 3).
2) Wet van 26 April 1918 (Staatsblad No. 275).
3) Wet van 2 Januari 1917 (Staatsblad No. 5).
4) Wet van 16 Juni 1915 (Staatsblad No. 248).

aangetroffen, bepaalt en beperkt den diepgang voor schepen bestemd voor Dordrecht. De diepte in verschillende gedeelten van dezen waterweg wordt door baggeren onderhouden. Wanneer de nieuwe zeeweg naar Dordrecht tot stand gekomen is, wordt de tegenwoordige waterweg niet verder onderhouden en mogen wij wel aannemen, dat zijne bruikbaarheid voor groote schepen aanmerkelijk achteruit zal gaan. Groote ondernemingen van een vijandelijke vloot tegen dit zeegat, zullen dan ook in de toekomst zeker niet mogelijk zijn. Toch mogen wij niet uit het oog verliezen, dat de eilanden Voorne met Putten en Beierland het Zuidfront vormen van de vesting Holland, zoodat de mogelijkheid van vijandelijke ondernemingen, zij het dan niet op groote schaal, tegen dit zeegat in het oog gehouden moet worden.

De verdediging van het Goereesche zeegat zal, volgens onze meening, heel goed kunnen uitgaan van het steunpunt aan den Hoek. De afstand over zee van den Hoek naar het Slijkgat bedraagt nauwelijks 25 K.M.

Voor het geval, dat onze strijdkrachten door de aanwezigheid van den vijand dit zeegat niet rechtstreeks kunnen bereiken, moet een binnenwaartsche verbinding voor hen open staan. De weg langs den Nieuwen Waterweg, de Botlek, het Voornsche kanaal naar Hellevoetsluis en vandaar naar de vaarwaters van het Goereesche Gat is als het ware van zelf aangewezen. Wanneer voor deze verdediging vaartuigen, van de afmetingen van het tegenwoordige materieel worden aangewezen, dan kunnen zij van het Voornsche Kanaal gebruik maken en zou alleen de Botlek op diepte gebracht moeten worden. De lengte van deze binnenwaartsche verbinding is het dubbele van den weg over zee. Hellevoetsluis kan als aanloophaven dienen voor de vaartuigen, welke belast zijn met de bewaking en de verdediging van het Goereesche zeegat. Na een bestaan van bijna een eeuw beantwoordt het Voornsche Kanaal dan nog aan de strategische bedoelingen, welke, zooals wij reeds vroeger opmerkten, mede tot den aanleg hebben geleid. Evenmin als het Goereesche zeegat, komt het ons voor, dat het Brouwershavensche gat een groote rol zal spelen bij een toekomstigen oorlog. Het eenige vaarwater loopt van uit zee in Oostelijke richting tusschen uitgestrekte banken en daarna langs den Noordwal van Schou-

wen; het is diep, doch passeert ter hoogte van Renesse een ondiepen drempel, de schaar van Renesse genaamd. Door het zeegat van Brouwershaven kan dus een vijandelijke scheepsmacht het Zuidfront van de vesting Holland bereiken. Mogen wij zulk een onderneming verwachten?

Wij gelooven het niet. Voor iederen vijand zal de mislukte Engelsche expeditie tegen de Dardanellen nog lang een waarschuwend voorbeeld zijn. De mogelijkheid, het forceeren van een breeden zeearm te beletten met mijnen en verplaatsbare batterijen, opgesteld aan den wal, is daar overtuigend gebleken.

Behalve aan de nautische gevaren, het mijnengevaar en het artillerievuur van den wal zal de vijandelijke scheepsmacht het hoofd moeten bieden aan onze maritieme strijdkrachten, die van uit het steunpunt aan den Hoek en vanuit een vlootstation op Walcheren, dat wij hieronder nader zullen beschouwen, haar den doortocht zullen beletten.

Ook een poging om het Brouwershavensche Gat binnen te loopen en te landen op Goeree of wel op Schouwen komt ons weinig waarschijnlijk voor.

Omringd door breede stroomen, bezitten deze eilanden geen havens, waar een vloot kan binnenloopen en die als basis voor verdere ondernemingen kunnen dienen, geen uitgebreide industrie, die de vijand voor zijne doeleinden kan benutten. Hij vindt er niets, dat het bezit aantrekkelijk kan maken. Golden deze omstandigheden voor de eilanden Voorne met Putten en Beierland eveneens, een groot onderscheid maakt de nabijheid van het gebied van Rotterdam, de mogelijkheid om van hier rechtstreeks binnen te dringen in de vesting Holland. Het zeegat van Zieriksee daarentegen is, naar onze meening, voorbeschikt in de toekomst een voorname plaats onder de zeegaten in te nemen. Het bekende vaarwater van dit zeegat is de breede en diepe Roompot, welke van uit zee tusschen uitgestrekte banken in Oostelijke richting de Noordkust van het eiland Walcheren nadert en langs deze kust en den Noordwal van Noord-Beveland landwaarts indringt. Ter hoogte van het Veeregat vernauwt het vaarwater zich en wordt ondieper. De minste diepte, in dit nauwe gedeelte gevonden, de z.g.n. Schaar van Onrust, bedraagt ongeveer 59 d.M. Het zeegat geeft langs het diepe Keeten,

Mastgat en Zijpe en vervolgens door de Krammer, het Volkerak, het Hellegat, het Hollandsch Diep en de Dordtsche Kil toegang tot Dordrecht en het gebied onzer benedenrivieren. Het andere diepe en breede vaarwater van dit zeegat, het Westgat, dat onbetond is, geen langsmerken heeft en waarin het tij veelal dwarsover trekt kan het alleen door hen, die een groote plaatselijke bekendheid bezitten, bevaren worden.

Wij wezen er reeds op, dat de Hoek van Holland de eenige toegang vormt tot Rotterdam, Dordrecht en het gebied onzer groote benedenrivieren. Wanneer werkelijk scheepvaart, handel en nijverheid de vlucht nemen, die wij ons dachten, zal de capaciteit van den Nieuwen Waterweg onvoldoende blijken te zijn en zal ook de risico, verbonden aan één enkelen toegang, zwaarder gaan wegen. In zijn hiervoor reeds aangehaalde rede, wees het deskundige Kamerlid Bongaerts op dezen toekomstigen toestand en voorzag, dat een tweede waterweg van uit zee naar het hart des lands noodzakelijk zou worden.

Het ligt voor de hand, dat de waterweg door den Roompot en langs de zooeven genoemde vaarwaters dezen tweeden toegang zal vormen.

Reeds de staatscommissie van 1896[1)], welke in opdracht had te onderzoeken op welke wijze Dordrecht met de zee in verbinding gebracht kan worden en daartoe verschillende wegen bestudeerde, voelde veel sympathie voor den weg door het Brouwershavensche of het Zierikseesche zeegat.

Aan de genoemde wegen, die beide door het ondiepe en snel veranderlijke Hellegat zouden gaan, waren nog niet te onderschatten voordeelen verbonden voor het zeer drukke verkeer tusschen den Duitschen Rijn en België[2)].

De werken, die noodig zijn voor het bevaarbaar maken van den zeeweg door den Roompot naar Dordrecht, bestaan in hoofdzaak uit het onderhoud van de geul door de Onrust ter hoogte van het Veeregat, het op diepte brengen van de drempels in de Karolinageul, een tak van het Volkerak langs den Brabantschen wal stroomende en van den ingang van

1) Verslag der Staatscommissie 1896, Hoofdstuk VII.
2) Het kanaal door Zuid-Beveland heeft het grootste verkeer in tonneninhoud.

de Dordtsche Kil en den aanleg van meer omvangrijke werken tot verbetering van het Hellegat.

Tengevolge van militaire bezwaren, tegen de beide genoemde waterwegen geopperd door de toenmalige Ministers van Marine en van Oorlog, moesten zij verder buiten beschouwing blijven en beval de staatscommissie den weg aan door de Oude Maas en den Nieuwen waterweg naar den Hoek. Eerst na 20 jaren kwam, zooals wij reeds vermeldden, onder het bewind van Minister Lely de wet tot stand, welke Dordrecht langs dien weg met de zee zal verbinden.

Doch het is onze vaste overtuiging, dat eenmaal een tweede toegang door den Roompot tot het gebied onzer benedenrivieren tot stand zal komen. Dan zal de bewaking en de verdediging van dien tweeden zeeweg, bevaarbaar voor diepgaande schepen, een weg, die vele buitenlandsche gezagvoerders grondig zullen leeren kennen, zoo, dat ze, zelfs als de betonning is opgenomen, hun weg zullen kunnen vinden, in de eerste plaats moeten worden opgedragen aan onze zeestrijdkrachten.

Beschouwden wij reeds in het kort de bezwaren, welke een scheepsmacht, die het Brouwershavensche gat wil forceeren, moet overwinnen, deze moeilijkheden zal een vloot, die langs den Roompot wil binnendringen, eveneens ondervinden, behalve dat de zuivere nautische gevaren, welke door de vertrouwdheid van vele van de landgenooten van den vijand met dezen zeeweg belangrijk minder zullen zijn.

Vond de aanvaller op Goeree of op Schouwen geen havens en geen industrie en was het bezit dier eilanden voor hem van weinig waarde, anders is het gesteld op het eiland Walcheren, dat een bijzondere positie inneemt. Langs den Noordwal een voorname waterweg naar het hart des lands, aan de Zuidzijde van het eiland het zeegat van Vlissingen, de toegang tot de Schelde, waarvan de ligging sinds de laatste eeuwen een internationale beteekenis bezit.

Drie diepe vaarwaters vormen het Vlissingsche zeegat. De Wielingen, het Zuidelijke vaarwater is een machtige stroom, waarvan de minste breedte ongeveer 1¼ K.M. bedraagt; zij strekt in bijna Oostelijke richting. Begrensd door ver in zee uitstekende banken en ondiepten, nadert zij bij de Belgisch-Nederlandsche grens den wal van Zeeuwsch-

Vlaanderen en volgt dien verder. Het Oostgat, het noordelijke vaarwater, in bijna Zuidelijke richting loopende tusschen uitgestrekte banken, nadert de kust van Walcheren bij Westkapelle en blijft verder dien wal houden. De Deurloo, het middelste vaarwater, heeft een ongeveer Oostelijke strekking; zij schuurt tusschen de banken door, welke de Wielingen aan de noordzijde en het Oostgat aan den zuidkant begrenzen.

Het in bezit nemen van Walcheren verschaft den vijand dus een zeegat, dat met diepe en breede vaarwaters leidt naar een uitstekende haven, den toegang tot den tweeden zeeweg naar het hart des lands en geeft hem het toezicht op het handelsverkeer met België. In één woord, Walcheren is voor hem een bij uitstek gunstige operatiebasis. Het behoeft dan ook verder geen betoog, dat Walcheren krachtig versterkt en als steunpunt voor de vloot niet gemist kan worden. Van hier uit toch en van uit het steunpunt aan den Hoek zullen onze zeestrijdkrachten een vijandelijke scheepsmacht bestoken, welke een poging zou willen wagen het Zierikseesche, Brouwershavensche of Goereesche zeegat binnen te dringen.

Waar dit Zuidelijkste onzer vlootstations gevestigd moet worden, is een vraagstuk, dat wij nader zullen beschouwen.

Oppervlakkig gezien zou Vlissingen het aangewezen punt zijn. Het bezit een voor ons doel geschikte haven, scheepsbouwindustrie is ter plaatse gevestigd, drie diepe vaarwaters leiden van hier naar de Noordzee.

Toetsen wij de ligging van Vlissingen aan de hoofdeischen, die wij aan het begin van dit artikel stelden, dan blijkt ons, dat het bloot staat aan rechtstreeksche beschieting van uit zee door oorlogsschepen aan welke het gelukt is een eindweegs in de vaarwaters van het zeegat van Vlissingen binnen te dringen. In nog ongunstiger geval verkeert het steunpunt wanneer het een vijand gelukt op Zeeuwsch-Vlaanderen te landen en hij daar zijne zware artillerie opstelt tegen Vlissingen.

In verband met de geïsoleerde ligging van dit deel van ons land zal aan een krachtige verdediging van Zeeuwsch-Vlaanderen wel nooit gedacht worden en moeten wij derhalve rekening houden met het slagen van een landing.

Tegen luchtaanvallen zijn de in de Vlissingsche haven liggende strijdkrachten geheel onbeschermd, althans volgens

onze opvatting van de wijze, waarop onze oorlogsvaartuigen beschermd behooren te worden.

Evenmin bestaat er een bruikbare binnenwaartsche verbinding tusschen Vlissingen en den Hoek; de schakel Veere - Roompot door het Veersche gat toch is niet bevaarbaar voor oorlogsschepen van de door ons gestelde grootste afmetingen. Het is dus onmogelijk van uit Vlissingen binnendoor strijdkrachten ter hulpe te zenden om het binnendringen van het Zierikseesche, Brouwershavensche of Goereesche zeegat tegen te gaan. Wel is de ligging van Vlissingen niet ongunstig ten opzichte van het terrein van actie. De drie vaarwaters, waaruit het Vlissingsche zeegat bestaat, vereenigen zich toch hier. En, zooals wij reeds opmerkten, Vlissingen is een industriecentrum.

De geschetste bezwaren maken o.i. Vlissingen toch ongeschikt voor de vestiging van een steunpunt.

Moge Vlissingen geschikt zijn als vlootstation bij de handhaving der onzijdigheid of in oorlogstijd als aanloophaven, zooals wij zulks ook reeds opmerkten van Hellevoetsluis, als steunpunt voor de verdediging des lands is het zeker niet aan te bevelen.

Wij herinneren er hier aan, dat vóór het uitbreken van den wereldoorlog een commissie is ingesteld van burgerlijke en militaire deskundigen om verslag uit te brengen omtrent de wijze waarop verbetering van de Vlissingsche haven verkregen zou kunnen worden, waarbij tevens gelet behoorde te worden op de belangen der landsverdediging.

Deze commissie stelde voor, zooals blijkt uit de toelichting tot het betreffende wetsontwerp[1)], een uitbreiding van de buitenhaven, den aanleg van een kanaal van 1½ K.M. van het vergroote havenbassin naar een terrein, naar hetwelk de werven en inrichtingen der Maatschappij ‘de Schelde’ zouden worden overgebracht en ontwierp een marinehaven Oostelijk van de vergroote buitenhaven en daarmee in rechtstreeksche verbinding staande.

De nieuwe vestiging van de Maatschappij ‘de Schelde’ is in verband met de belangen der defensie niet aan de

1) Memorie van Toelichting op het ontwerp van wet: ‘Verbetering van de haven te Vlissingen’ van 29 April 1915.

buitenhaven, doch enkele K.M. landwaarts in voorgesteld.

Had de commissie haar verslag later uitgebracht, had zij beschikt over de ervaring van dezen oorlog, had zij de reusachtige ontwikkeling van de luchtvloten en van de zware artillerie kunnen gadeslaan, wij zijn er zeker van, dat zij een ander advies zou hebben uitgebracht.

Het steunpunt op Walcheren moet, volgens onze inzichten, evenals de reeds besproken steunpunten aan onze kust, achter een beschermende duinenrij worden aangelegd en, zooals wij reeds aanduidden, in de nabijheid van den Roompot gelegen zijn.

Door deze beide voorwaarden wordt vanzelf de plaats bepaald; zij kan geen andere zijn dan in de breede en hooge duinstreek van het Oosterhoofd aan de noordkust van Walcheren, benoorden het dorp Oostkapelle. Wij zullen dit vlootstation aanduiden als het steunpunt bij Oostkapelle.

Beschouwd als uitvalspoort ligt dit station even ver van de open zee verwijderd als Vlissingen; daartegenover staat natuurlijk het feit, dat het van uit Vlissingen langs drie flinke vaarwaters bereikt kan worden; van Oostkapelle slechts door één.

De inrichting van het steunpunt komt in groote trekken overeen met die der overige vlootstations, in het bijzonder voorzoover betreft de bescherming van het personeel en het materieel tegen rechtstreeksche beschieting uit zee en tegen aanvallen uit de lucht. De binnenwaartsche verbinding met den Hoek wordt gevormd door den toekomstigen tweeden zeeweg door den Roompot naar Dordt en van die stad langs den nu bij de wet aangenomen Waterweg langs de oude Maas en den Nieuwen Waterweg; hare lengte bedraagt ongeveer 135 K.M. Alléén ontbreekt een verbinding binnendoor met het industriegebied van Vlissingen en met het Vlissingsche zeegat. Langs twee wegen kan die binnenwaartsche verbinding tot stand gebracht worden.

In de eerste plaats door het Veeregat en van Veere door het bestaande kanaal langs Middelburg naar Vlissingen. In het Veeregat zouden daartoe vermoedelijk omvangrijke werken aangelegd moeten worden om door stroomschuring dit smalle en bochtige vaarwater op een diepte van minstens 5 M. te brengen.

Het kanaal door Walcheren, dat 60 M. breed is en waarin

een minste diepte van 60 dM. wordt aangetroffen bij een bodembreedte, bijna over de geheele lengte van het kanaal van 20 M., is dus, behoudens over een paar K.M. bezuiden de schutsluis te Veere, geschikt voor de doorvaart der grootste typen van oorlogsschepen onzer toekomstige vloot.

Ook de sluizen bij Veere en Vlissingen hebben zeer ruime afmetingen,[1)] terwijl de drie draaibruggen, welke het kanaal overspannen, dezelfde doorvaartwijdte bezitten als de sluizen.

Een tweede weg, om van het steunpunt bij Oostkapelle naar Vlissingen te komen, zou loopen langs een nieuw aan te leggen kanaal, dat het steunpunt verbindt met het bestaande kanaal door Walcheren even bezuiden Middelburg.

Welke weg gekozen zou moeten worden, zou alléén een diepgaande studie van dit onderwerp kunnen leeren.

Aan den Roompot gelegen, deel uitmakende van het versterkte complex Walcheren, beschermt dit steunpunt rechtstreeks den toegang tot den tweeden waterweg naar de groote Nederlandsche benedenrivieren.

't Is om die reden, dat de keuze tusschen een toegang door den Roompot en door het Brouwershavensche gat ten gunste van het Zierikseesche zeegat moet uitvallen.

Wij komen dus tot het besluit, dat, wanneer wij de verdediging van onze kust langs lijnen van gezond verstand willen organiseeren, vijf steunpunten voor de vloot aangelegd moeten worden en wel op West-Terschelling, bij Falga, in IJmuiden, in Hoek van Holland en bij Oostkapelle, waarbij de haven van Hellevoetsluis zal dienen als aanloophaven, behoorende tot het steunpunt aan den Hoek en de Vlissingsche haven een overeenkomstige taak vervult voor het steunpunt bij Oostkapelle.

Toen in den zomer van 1914 de wereldoorlog uitbrak waren Den Helder en Hellevoetsluis onze eenige marinesteunpunten. De werkelijkheid van het groote gebeuren overviel ons. Eigenlijk hadden wij ons zelve nooit afgevraagd of juist den Helder en Hellevoetsluis voor ons de meest geschikte en de meest rationeele bases waren.

Elk volgend geslacht had ze zonder critiek van het voor-

1) De afmetingen dier sluizen zijn: lengte der schutkolk 146 M., doorvaartwijdte 20 M., diepte 5 M. beneden laag water.

gaande overgenomen. Nog altijd steunden wij voor Den Helder op het gezag van Napoleon; aan Hellevoetsluis verbonden ons nog veel oudere banden; Den Helder en Hellevoetsluis waren inderdaad historische steunpunten.

Dat allengs aan onze kust punten waren ontstaan, als IJmuiden en Hoek van Holland, welke rechtstreeks toegang geven tot de vitale deelen van ons land, dat die punten dus als vanzelf aangewezen waren voor de vestiging van vlootbases, slechts enkelen, die het hebben ingezien.

Eerst een tiental jaren geleden zijn wij tot het besef gekomen, welke waarde Walcheren bezat voor de verdediging des lands en Vlissingen meer in 't bijzonder voor de handhaving onzer onzijdigheid. Eindelijk gedurende dezen wereldoorlog hebben wij gevoeld, dat het meer dan tijd was de traditie los te laten.

Een volkomen ‘Neu-Orientierung’ in ons verdedigings-systeem is noodig.

Bewegen wij ons langs nieuwe lijnen. Laten wij niet meenen, dat de laatste groote oorlog gestreden is.

Richten wij onze verdediging naar de eischen van den nieuwen toestand in, dan zal in de toekomst het behoud onzer onafhankelijkheid niet meer afhangen van de beslissing van anderen.

E.J. LANGELAAN,
Luitenant ter Zee le klasse.
IJmuiden.

Thérèse Schwartze.
(20 December 1851-23 December 1918).

Met haar voorkomen van een achttiende-eeuwsch Fransch markiezinnetje, met haar optreden vol van tegelijkertijd afwerenden en meêslependen levensdurf, met haar origineele slagvaardigheid, met het prestige van haar erkend talent, en met haar altijd op de bres staan, waar het de eer en het gezag harer kunst gold, was Mevrouw van Duijl - Schwartze een zeldzame figuur, niet enkel in de Amsterdamsche wereld, maar speciaal ook in de kùnstwereld der hoofdstad. Al was het eerste opmerkelijk, het laatste zegt méér. Want terwijl het Amsterdam, dat zich roert en zich laat gelden, een aantal verschijningen van beteekenis kent, komt men nauwelijks tot het aantal van de vingers aan één hand, wanneer men onder de schilders van de hoofdstad wat meer naar voren tredende persoonlijkheden in de rij zou willen zetten. Vooral niet, wanneer men er dezulken onder zoekt, die naar buiten iets van den artistieken luister afstralen, welke de gevierde portrettiste omgaf, en waar zij werkelijk waarde aan hechtte. Want zooals zij in haar kunstopvatting het *portrait réprésentatif* aanhing, dat in onzen tijd op breeder linie schijnt te willen verdwijnen, zoo representeerde zijzelve gaarne. Zij was representatief van smaak en neiging, gelijk dat bij de Hollandsche kunstenaars van haar tijd als een zeldzaamheid, ja, als een uitzondering mocht gelden.

Toen Jozef Israëls eens over een der allergrootste portretschilders uit vroeger dagen, over Velasquez, schreef, deed hij teekenend uitkomen, waardoor de levenshouding van zulk een reus zich voor ons het meest onderscheidt. Hoe

hij zich, met breede kwasten en penseelen gewapend, voor een groot doek dorst te posteeren, waarop hij met bedreven hand levensgroote figuren schilderde. Hoe hij niet zocht, niet wurmde, niet wanhopig om zich heen smeet, met kwasten en stoelen.... 'En wij staan daar', zoo gaat Israëls dan voort, 'en trachten te begrijpen, hoe zulk een man in zulk een omgeving zich gevoeld moet hebben, wij schilders zonder durf, zonder modellen, zonder hof, koning of keizer om ons breed te gevoelen. Een schilderijtje van nauwelijks een paar meter beangstigt ons, en de koning lacht er wat om, om wat wij hem op een tentoonstelling van levende meesters laten zien, en wij kruipen in onze schulp, en zijn schilders van den twijfeltijd en de vreugdelooze handelingen.'

Thérèse Schwartze nu, durfde zich, als het er op aankwam, wel degelijk in haar omgeving breed te gevoelen, zij wist zich wáár zij kwam te doen respecteeren, zij liet niet om zich of om haar schilderijen lachen, en had er zich nièt aan gewend, in haar schulp te kruipen tegenover wereldsch aanzien, al nam zij dat stellig au grand sérieux. Haar tijd moge het merk van den twijfel dragen, in hààr doen en laten heeft de innerlijke onzekerheid nauwelijks een rol gespeeld. En een vreugdelooze handeling is het werk, dat haar bestaan vervulde, voor deze artieste nimmer geweest. Met benijdenswaardige opgewektheid, ja, met een blijmoedig vuur, heeft de dappere kleine vrouw de moeilijkheden van haar bezwaarlijk kunstvak en de ergernissen die het zijn trouwen beoefenaars bereidt, een bij uitstek werkzaam leven lang getrotseerd en overwonnen, - schilderend zoo lang het dag was, tot de draad al te plotseling werd afgebroken. Wij hadden haar zoo gaarne nog een langen, schoonen levensavond gegund gezien.

Zij hechtte aan het representatieve van de kunst in het algemeen, en zij hechtte zeer aan het representatieve van het portret in het bizonder. In dit laatste lag, beide, de sterke en de zwakke zijde harer kunst.

Haar zwakke, want ongetwijfeld heeft zij daardoor een der schoonste en meest verheffende zijden der portretkunst een kostbaar leven lang veronachtzaamd. Door een in vrome aandacht aanschouwen en weergeven, de heilige na-

tuur stil en waardig voor zich zelf te laten spreken, - met opoffering van al het bijkomstige het raadsel na te speuren, dat in elk gelaat verscholen ligt, - te trachten zelfvergeten door te dringen in het wondere geheim van eens menschen dieper bestaan, - te pogen door een eerbiedig blootleggen van het waarachtige samenstel en de verborgen wezenstrekken, de innerlijke persoonlijkheid blijvend naar voren te halen, - dat alles was het niet, waartoe Thérèse Schwartze zich opmaakte, wanneer zij een schilderij concipieerde.

Met de gewijde teederheid, die de natuuronderzoeker koestert voor zijn object, had haar bespieden weinig uitstaande. Het schijnt niet eens zoo heel zeker, of zij zich voor het menschelijk bizondere in haar modellen ten volle interesseerde. De *sitter* was haar vooral aanleiding tot het portret, en het schilderij zelf bleef haar datgene, waar het om te doen was, de spil, waar eigenlijk alles om draaide.

Maar hierin lag tegelijkertijd de kracht van de wakkere schilderes. Aan de frischheid van de voordracht moest niets komen te schaden. Het picturale makelij van het stuk mocht van geen aarzeling getuigen. Het laten maken van een portret kon in haar oogen nooit zijn: het zich onderwerpen aan een geestelijke operatie. Dat alles leidde slechts tot bevangenheid en zij gruwde van het scrupuleuse en het benepene. Meer dan het ontleedmes of het stilet zou haar de knallende rijzweep hebben aangetrokken. Zij haakte naar het Schwungvolle gebaar, naar verblindende verve, naar een met gulle hand en met vurig animo voorgedragen schildering. Het zoeken naar dieper duiding kon niet anders dan de afgerondheid schaden. Van Hawthornes *Profetic pictures* stond zij zoo ver af als zich maar denken laat.

Het geportretteerd worden moest naar den zin van Thérèse Schwartze een heugelijke gebeurtenis zijn, een hulde aan schoonheid, aan familie-zin, aan positie of verdienste: een onderscheiding, - iets feestelijks! En het schilderij van fraaie allure moest daarvan glansrijk getuigen. Zou men zijn model dan niet op het voordeeligst tooien? Zelfs het pasgeboren kind wordt reeds ten doop gehouden in een staatsiejurk. Ook voor een eenvoudig bezoek pleegt men zich fraaier dan gewoonlijk uit te dossen. Men zorgt er voor, in het publiek beter voor den dag te komen dan in zijn

huiskamer. Gaat de gast naar een trouwpartij zonder bruiloftskleed? En zal men het jonge meisje in een simpele jurk naar een diner laten rijden? Wordt zij voor het bal niet zoo verleidelijk mogelijk gekleed, niet extra gekapt, niet uitgezocht met linten en bloemen gesierd, en dermate geëndimancheerd, dat zelfs poudre de riz, Schminke en belladonna al dicht aan de beurt komen? Geeft het dan pas, aan zijn modellen minder zorg te besteden, waar het er op aankomt, hen een onsterfelijkheid in effigie te verzekeren? Zóó gesteld werd haar opvatting inderdaad ten hoogste verdedigbaar. En in elk geval was het nu eenmaal de hare.

Misschien beschouwde zij, zooals ik dat eens van haar hoorde zeggen, het menschenleven als een kruis met rozen. Maar de dartele bloemen waren er dan om het strakke kruis te bemantelen, althans om het geurig te verfraaien. En op het schilderij behoorden die rozen ons licht en kleur en zwier en illusie in de oogen te stralen. Het aldus opgevatte portret had stellig de taak, te behagen. Het moest vóór alles een smakelijk schilderstuk worden, vloeiend en schitterend uitgevoerd. Het zou daar, waar het kwam te hangen, in de ontvangkamer of in de vergaderzaal, of in de pompeuze hal of in het museum, een volle, afgeronde taal spreken, en zoo mogelijk, den voorgestelde op frappante wijze en met luister vertoonen. Zóó alleen kon de kunst de soort van aanzienlijkheid behouden, die in Thérèse Schwartze's gevoel onafscheidelijk was van haar wezen. Naar dat ideaal wist zij stevig koers te zetten, en in menig geval is zij het bereiken van dat ideaal zeer nabij gekomen.

Jaren geleden, naar aanleiding eener prachtige herinnerings-tentoonstelling van zijn werken, te Antwerpen gehouden, heb ik eens een beschouwing geschreven over de kunst van Antoon van Dyck. Er kwam ongeveer deze passage in voor:

‘Van Dyck is wel het summum van een hoofsch portretschilder geweest. De edellieden, mannen en vrouwen, maar de vrouwen nog meer dan de mannen en de jeugdigen onder haar nog stelliger dan de ouderen: de lieden van de wereld in het algemeen, die voor dezen schilder van evenveel smaak als kunde kwamen poseeren, mochten er zeker van zijn, bij hem hun beste wenschen bevredigd te vinden. Onder zijn blikken was men veilig, en het model

werd voor hem geen probleem, dat hij meedoogenloos doorvorschte, en waarvan hij de angstige zielsgeheimen zou uitbrengen. Het was allereerst en het bleef bovenal, aan de tenue, aan de pose, dat hij zijn zorgen wijdde. Hij maakte u tenger genoeg, om niet onbekoorlijk gezond, maar toch wel zoo bloeiend van incarnaat, om niet bepaald kwijnend voor den dag te komen. Voor plooien en groeven geen gevaar, maar aan den anderen kant evenmin voor zoetsappigheid. Niemand die ooit mooier complexies, mooier haarinplantingen, mooier lokkenval schilderde, en de prachtige teint der Engelsche schoonheden werd onder zijn penceel als het bloeiend blank van fijn-rijp ooft. Bovendien konden zijn modellen er zeker op gaan, sierlijke polsen, slanke vingeren en zelfs gepolijste nagels op den koop toe te krijgen.'

'Hij was een schilder van de zorgvuldigste kunstenaars-étikette, die opging in de raffinementen der uiterlijke verschijning, maar daar dan ook van haalde, wat er om zoo te zeggen van te halen viel. Zijn lieden zag hij aan met een zinnelijk welbehagen, waar toch iets zeer gekuischts, iets ingetogens aan bleef. Zij werden geposeerd met zwier, maar ook weer zonder al te véél zwier. De gratie zat minder in bepaalde lijnen dan in iets onnaspeurlijks, en indien hier iets van een saus in meewerkte, het was er een die vrij van bijsmaak was. Minder dan op stellige kontoeren, lette hij op het binnen-modelé, en zoo werd, wat onaangenaam mocht aandoen, gemakkelijk opgeofferd. Niettemin, en ofschoon hij in den regel nog meer om zijn schilderij dan om zijn model gaf, kon zijn bekwame hand er voor instaan een duidelijke gelijkenis niet te verwaarloozen.'

Toen het artikel, waarin dit voorkwam, in druk verschenen was, zei een opmerkzame lezer er van tegen mij. 'Maar wat gij daar over van Dyck hebt gezegd, dat is het ideaal van Thérèse Schwartze!' Ik had er bij het schrijven niet zoozeer aan gedacht, maar moest bekennen, dat veel hiervan op onze eerste portretschilderes van toepassing was. Zij had zich van den beginne af aan bij een traditie van hoofsch portretteeren aangesloten, die in Van Dyck nu eenmaal haar voornamen oorsprong vindt. Toch aardde haar kunst nog

meer naar die van den man, die het schilderen van Van Dyck, niet zoo onvergelijkelijk geraffineerd naar den vorm, en met minder zeldzame gekuischtheid van stijl, maar nog weliger en smijdiger weer vreugdevol had opgenomen: naar Thomas Gainsborough. En het meest van al misschien naar den nog lateren, weekeren Thomas Lawrence. Zij moet - het laat zich nauwelijks anders denken - den virtuozen, zwierig-vleienden trant, dien deze schilder der latere Engelsche aristocratie bij uitstek vertegenwoordigde, bewonderd hebben. Want zij hield van fonkelende oogen met een glimpje van sentimentaliteit, van smeltende rozelippen tusschen peinzende of smachtende mondhoeken, van zóó vriendelijk rood afgeteekende wangen of zóó ivoorblanke halzen, dat men het blanketsel meent te speuren, en van het fluweelig pikante eener bedwelmende gratie.

Zij hield van aangezichten met een bouw van wereldsch ras en zij hield van onbekrompen weelde in het decoratieve apparaat. En het was haar schuld niet, wanneer de luxe en de weidschheid der klasse van menschen, die zij het meest te schilderen kreeg, te zeer op den glans van verguld en peluche en satijn gebaseerd waren, en in den grond geen stijl bezaten, evenmin als meestal de welgedane vertegenwoordigers van die klasse veel karakter of snit vertoonden.

Kreeg zij in vroeger dagen soberder sujetten, zooals den Rotterdamschen Heer Toewater, of den kranigen Frederik Muller, of de indrukwekkende verschijning van haar eigen moeder uit te beelden, dan won het werk dadelijk aan expressieve kracht. En dorst zij zich, in later tijd, onstuimiger op haar schilderlust laten gaan, dan ontwikkelde zij, louter picturaal genomen, haar vermogens het hoogst in die zeldzaam malsch en met een ontstellend beheerschen van het materiaal uitgevoerde pastelportretten, die nauwelijks meer den voorgestelden persoon, maar wel zeer kostelijke illusies voor de zwelgende zinnen oproepen, wanneer zij ze op zoo buitengemeen persoonlijke wijze tot delicieuze accoorden van ruischend grijs wist uit te bouwen.

Trouwens, persoonlijk was haar werk eigenlijk doorgaand.

Men heeft van de schilderessen wel eens gezegd, dat zij de echo van een mannelijken meester plegen te geven. Bij haar was dat allerminst het geval. Wat zij vermocht, was

iets anders dan dat, waardoor haar dieper romantiesch aangelegde vader, dien zij te vroeg, reeds als kind, moest verliezen, zich onderscheidde. Op Lenbach, van wiens wenken zij in haar jeugd genoten had, leek zij weinig. Misschien had zij wat bravour van hem geleerd. Maar zij had niet diens scherpe karakteristiek, doch ook niets van zijn verblindende trucs, bijna had ik gezegd van zijn geniale charlatannerie. Wat zij van Henner kan hebben geprofiteerd, was koren op een molen, dien zij toen al lustig aan het malen had. In een eigen, smakelijk verzadigd gamma, schilderde zij haar portretten vloeiend en gaaf af in de volle, natte verf, zonder gefoezel, zonder repentirs, zonder vaalheid in het bijwerk en zonder dik aangezette pointe, - soms met een sonore muzikaliteit, altoos met onvervalschten brio. En wáár men ook een portret van haar tegenkomt, daar zal men het in zijn pakkend aspect van rijkelijkheid aanstonds, zelfs al uit de verte, als een werk van Thérèse Schwartze's vaardige hand herkennen.

Men heeft het recht, geheel andere opvattingen dan de hare te zijn toegedaan, - niet om aan deze de volle bestaanswaarde te ontzeggen, of te loochenen, dat zij die met talent heeft voorgestaan. Wat zij als schilderes in haar mars voerde is juist datgene, wat aan ver de meeste portrettisten ten eenenmale ontbreekt. Liep er, naar strenger keuring, onder haar artistieke bagage wat minder uitgelezens, met een ‘'t is huisbak en heel mijn’ had zij zich bij elke visitatie zegevierend mogen verantwoorden. Nooit trachtte zij haar aangeboren gave te forceeren tot iets wat buiten haar domein kwam te liggen. Waarlijk: ‘elle buvait dans son verre.’ In de geschiedenis der moderne portretschilderkunst zal zij een eigen smaak, een eigen opvatting en een eigen kunnen blijven vertegenwoordigen. Zijn er wel velen van wie dit zoo zonder aarzeling getuigd kan worden?

JAN VETH.

Het tooneel.

De gezegende huuropzeggingswet, toevlucht van alle Nederlanders die in weerwil van den oorlog het nog niet gebracht hebben tot grondeigenaars, komt dakloozen tooneelspelers niet te hulp en ‘Het Tooneel’ staat straks op straat. Wat daar is in een naam, nietwaar? Niemand scheldt dien van Royaards' gezelschap een usurpatie van beteekenis. Wat anderen mogen doen of gedaan hebben, aan het spel als een werk van techniek heeft niemand met meer ijver en volharding zijn gaven gegeven dan Willem Royaards. Hij heeft er de Vondel-taal van *Adam* en *Lucifer* mee aangedurfd en is erin geslaagd deze werken in de belangstelling der menigte te prenten. Het is niemand te na spreken te betreuren dat juist hij, het eerst en het ergst, daar zijn gezelschap ontbinding dreigt, slachtoffer wordt van een schouwburgnood, welken meer dan één bouwmeester van talent vergeefs heeft pogen te bezweren, toen het vóór den oorlog nog tijd was, en waartegen Haarlemsche vrijgevigheid heeft trachten te waken op een wijze zóó onpraktisch, dat men haar als een der vele mislukte proeven van oorlogs-rantsoeneering zou willen boeken. Royaards was in het Paleis voor Volksvlijt allerminst grandioos gehuisvest, zelfs was hij er niet waarlijk thuis, zoodat hem voor studie en repetitie vaak de gelegenheid zoo krap bleek toegemeten, dat dit werk bij nacht en ontijd moest geschieden. Nochtans kwam de taak er klaar, die, als spel op nieuw niveau, veler rechtmatige bewondering en algemeene aandacht gevonden heeft, zoodat m.i. look in deze kroniek aan de beduchtheid over het

voortbestaan van dit gezelschap uiting behoort te worden gegeven.

De eerste helft der tooneelmaanden heeft weinig opgeleverd. Hoorde men uit de oorlogslanden dat de schouwburgen druk werden bezocht; bleek in hongerlijdend Duitschland dit geestelijk voedsel een stilling van leed, waarnaar met alle beurzen gereikt werd; hier was het bezoek nergens meer dan voldoende en vaak teleurstellend, maar van een gelukkigen greep kon ook nergens worden gesproken.

Een zoon van den romanschrijver F.A. Buis heeft strijd gevoerd met den heer Maurits Wagenvoort over de vraag, of deze plagiaat had gepleegd voor een tooneelstuk waarvan het gegeven bij geschiedschrijvers staat geboekt en waaraan het leven ontbrak. Wat zou Sardou, wat zou zeker een Scribe daar behendiglijk pikante verfrissching aan weten te geven! Zooals de heer Wagenvoort het zich voor den geest stelde, zou er een roman uit kunnen groeien; op het tooneel schimden gestalten in kostuum voorbij, of sloten zich aaneen tot een groep, voor het panopticum geschikt.

De heer Herman van den Eerenbeemt heeft in rhythmisch proza een treurspel van vier bedrijven geschreven, dat de *Tooneelvereeniging* heeft vertoond voor een herdenkingsfeest van Willem van der Veer. Het behandelt de geschiedenis van Simson en Dalila. 't Zou mij verblijden, zoo de schrijver, later zijn werk herlezend, de vertooning als ontijdig betreurde. Als hij besefte: ‘Wilde's *Salome* heeft mij parten gespeeld. Hoèveel eenvoudiger zou ik gewerkt hebben, indien ik zuiver en echt uiting had gegeven aan wat ik bedoelde! Ik heb het veel “te mooi” willen doen. Zoo kon er van dezen arbeid nog geen werkelijke kracht uitgaan, hoewel ik de uiterste kracht begeerd heb, in den man en in de vrouw’. - Jaren geleden heeft Albert Verweij in *Pulchri* bij mooie levende beelden zijn gedichten *De Joden* voorgelezen. Deze dichter mist alles wat iemand tot het voordragen van verzen geschikt maakt. Toch ging er van zijn ‘Simson, Jood’, ook terwijl men het hoorde, veel meer kracht uit dan van dit werk, in welks conceptie heel veel moois is, dat verdiensten heeft in gedeelten, doch waar voorloopig de portefeuille de veilige schuilplaats voor had moeten blijven.

Heeft deze beginner een hoog bedoelen doen blijken Heijermans met zijn *Wijzen Kater* mikte veel lager, doch schoot weer raak. Het misverstaan, ook hierbij gebleken, heeft hij stellig zichzelf te wijten. Of... begrijpen 'partijen' elkander heel wel? Ik bedoel: de auteur en zij die ook dit stuk hebben afgekeurd, gelijk zij of gelijkgezinden jaren geleden *Op Hoop van Zegen* hebben gedaan. Bewondering vond Heijermans grif bij hen die graag op maatschappelijke toestanden hooren afgeven. Zij die daar in de komedie minder prijs op stellen, hebben afgewacht, of er in dit 'boosaardige sprookje' elementen van diepe gedachte of hoog gevoel zouden te waardeeren zijn. Er was niet anders dan vernuft. Dit, evenwel, weder overvloedig. Wat daarbij dienst doet als gevoel, is niet anders dan sentimentaliteit, maar al de persiflage is kostelijk en - ziedaar weder Heijermans, als gewikst auteur, ik wil niet zeggen een Van den Eerenbeemt tot voorbeeld, doch tot waarschuwing ongetwijfeld. Heijermans grijpt niet hooger dan zijn arm reikt, doch weet precies wat hij geeft en heeft: - ditmaal had hij in Musch een kracht, waaraan hij niet te veel kon vragen. Musch als kater is wat prachtigs: het is de spelvreugd van dit seizoen. En zoo ik er nog iets naast moet noemen, het zou Hubert La Roche zijn, niet als Spaansche Brabander van een Cyrano, maar als *Hofslachter*.

Een spel, waarop ik mij had verheugd en dat aanvankelijk veel leek te geven, want stellig zette het in met stemming, is de vertooning van een Strindberg-stuk door 'het Nederlandsch' geweest. Verkade is in debat getreden over de vraag, of de titel *Weerlicht* moest luiden dan wel *Onweer* mocht zijn. Doch het kwestieuze lag véél dieper. En het merkwaardige was o o k n u , dat hij, die over vergeestelijking een gansche brochure heeft geschreven, dit bij uitnemendheid geestelijk werk, dat is als een zich uitspreken, een rekening opmaken, vóór den dood, veel te realistisch gespeeld heeft en daardoor tot *Verneinung* maakte, wat is de *Bejahung* van het berusten: deze schoone weemoed.

J. DE MEESTER.

Buitenlandsch overzicht.

26 Jan. 1919.

Eerst in de tweede helft der maand heeft Parijs de aandacht der wereld tot zich weten te trekken, die het nu vermoedelijk langen tijd geboeid houden zal. De eerste weken van Januari keken wij allen naar Berlijn.

Zou, gelijk in Rusland, de leiding der revolutie ook in Duitschland aan eene terroristische partij overgaan?

Een heele week lang is in de straten van Berlijn om die leiding gevochten. Ebert en Scheidemann durfden haast niet te overwinnen, uit vrees dat ze niet zouden overwinnen voor eigen rekening. Eene tusschenpartij zonder wezenlijken wortel in het land, maar die, bij gedoogen der meerderheid, sedert November een groot woord had kunnen voeren in de hoofdstad, trachtte den bemiddelaar te spelen tusschen orde en geweld, en eerst onder drang van alle ordelievende elementen der bevolking heeft de regeering eindelijk den moed gevat die bemiddelaars de deur te wijzen en op het geschutvuur der bandieten te antwoorden met heviger geschutvuur. Der bandieten, want was de Spartacus-groep, gelijk zij ten slotte optrad, anders geworden dan een bende misdadigers? Liebknecht moge persoonlijk een eerzaam zwakhoofd zijn geweest, Rosa Luxemburg eene hooge, edele natuur; - de maatschappij heeft te rekenen en af te rekenen niet met bedoelingen, doch met uitkomsten. Zij deed ten slotte op gruwelijke wijze wat de regeering verzuimd had te doen met toonbaarder middelen: zij maakte eene minderheid onschadelijk, die eene heerschappij over menschen te vestigen

zocht niet op rede doch op geweld Zal de democratie een uithangbord zijn, of eene waarheid? Zoo het laatste, dan dient men, en van den aanvang af, heel precies te zijn in de beantwoording der vraag, wie bij uitsluiting van anderen zich bedienen mag van middelen van geweld en binnen welke grenzen het gebruik daarvan geoorloofd zal zijn. Bij uitsluiting het gevestigd regeeringsgezag, en in de uitoefening van bevoegdheden welke aan dat gezag bij de wet zijn verleend. Gaat men deze grenzen te buiten, dan is er geen geordend staatsleven meer, doch slechts dictatuuur.

Wat is (zal men tegenwerpen) de geheele regeering Ebert-Scheidemann anders dan dictatuur? Berust haar gezag op de wet, zooals die op 9 November 1918, dag harer optreding, in het Duitsche Rijk gold? Volstrekt niet. Op zeker oogenblik heeft zeker iemand Max van Baden beduid, dat hij liever op moest staan en een ander zijn plaats laten. Waarom mag Ebert wèl, Liebknecht niet, het gezag aan zich trekken, dat volgens de wet aan geen van beiden behoort?

Revolutie beduidt, dat op zeker oogenblik het leven de wet verbreekt. Doch dit brekende leven stelt, tot zelfbehoud, onmiddelijk nieuwe wet. Deze moge niet aanstonds in artikelen uitgeschreven zijn, dit beteekent geenszins dat zij niet bestaan zou. Het recht der regeering van 9 November is aan een ongeschreven opdracht ontsproten: de opdracht aan ieder die er den moed toe had door het Duitsche volk verleend, het te verlossen van de verregaand onbekwaam gebleken regeering van Keizer, Generalen Staf en bureaucratie; het in staat te stellen tot de werkelijke uitoefening der zelfregeering. De sociaal-democratie heeft die opdracht aanvaard en daarmede den plicht, met den meesten spoed die zelfregeering te scheppen. Tot invoering, tijdens het interregnum, van een communistisch maatschappelijk stelsel strekte de opdracht niet. Die zoodanige invoering tijdens het interregnum tracht door te drijven doet dit op eigen risico: het moet blijken of hij zich van wil of onwil, geloof of ongeloof, geestdrift, berusting of weerstand der massa eene juiste voorstelling gevormd heeft. Grove vergissingen in dit opzicht moeten, maatschappelijk gesproken, in dit tusschentijdperk juist dergelijke gevolgen hebben als straks de overtreding van bepaalde artikelen der geschreven wet ze hebben zal. Bij gebreke van gecodificeerd recht behelpt

men zich met het embryonische. En was dit, na het arsolradencongres van December, dat de vervroeging der verkiezingen tot de Nationale Vergadering verlangd had, zoo moeilijk te onderkennen?

De verkiezingen hebben plaats gehad; de eerste in Duitschland, waaraan vrouwen hebben deelgenomen. Zij hebben de sociaal-democratie van de eereplaats, die men haar 9 November had laten innemen, verwijderd. Zij is toen tijdelijk met volkomen macht bekleed als de onmiddellijke opvolgster van het keizerlijk gezag; - thans deelt zij de macht met anderen.

Zij bezet niet meer dan veertig procent der zetels, en daar de ‘onafhankelijken’ bij lange na geen tien procent halen, zal de Ebert-partij zich met de burgerlijke democratie moeten verstaan of zij wil of niet. Eigenlijk is het centrum de talrijkste groep naast die der meerderheids-socialisten, maar de burgerlijke democratie komt het centrum zeer nabij: dit heeft ruim 80, de burgerlijke democratie bijna 80 zetels. Tot kleine groepjes versmolten zijn de gewezen nationaal-liberalen en conservatieven.

Doch staatkundige invloed wordt niet naar getal alleen gemeten. Het ontbreekt niet aan teekenen dat de maatschappelijke groepen die vóór 9 November 1918 in Duitschland den toon gaven, van hun eersten schrik eenigermate bekomen zijn. Zij - of althans lieden uit hunne kringen voortgekomen - hebben, op zijn achterbaksch, de regeering van Ebert reeds zooveel kwaad gedaan als zij konden, en zullen beproeven dit te blijven doen. De burgerlijke democratie en de meerderheid van het centrum zullen echter voor eene reactionnaire politiek van monarchistische strekking niet te vinden zijn. Om ze te verijdelen, hebben zij echter de S.D.A.P. even hard noodig als deze hen noodig heeft voor maatschappelijke hervormingen.

Wanneer men - in Duitschland en elders - in de jaren vóór '14 van burgerlijk-democratische zijde de S.D.A.P. trachtte voor te houden dat men elkander noodig had en ieder op zichzelf nimmer iets duurzaams zou kunnen bereiken, placht men voor ideoloog te worden gescholden. Tot dusver ziet het er niet naar uit, dat die ideologen zich toen zouden hebben vergist.

En thans - Parijs!

Menigeen verontwaardigt zich, dat men daar niet overlegt in het openbaar.

Maar welk kabinet doet dit, ook in de meest democratisch geregeerde landen? Het kenmerk der zelfregeering is geenszins, dat men zijne leiders niet toelaat, zich te beraden in het geheim. Het is, dat zij voor elke daad, waartoe hun beraad hen geleid mag hebben, ten volle verantwoordelijk zijn.

Wat dan ook opmerking verdient, is minder het feit dat het meeste dat Wilson, Clemenceau, Lloyd George, Orlando thans met elkander bespreken nog niet aan de groote klok wordt gehangen, dan dit andere, dat er, naast het wereldkabinet, nog volstrekt niets ontstaan is dat op de kiem zou gelijken van een wereldparlement.

Men zou zich hebben kunnen voorstellen, dat er iets gevormd ware als een intergeallieerde parlementaire unie met centraalbureau te Parijs. Maar - in Amerika zijn de verkiezingen verkeerd uitgevallen; in Engeland eveneens; en het staat nog te bezien hoe, aanstonds, de uitslag in Frankrijk wezen zal, waar het mandaat der Kamer nu ook eindelijk zal moeten worden vernieuwd. Het moge waar zijn dat alom de massa onder den oorlog het zwaarst geleden heeft, doch geef haar (in de overwinnende landen) het stembiljet in handen en zij maakt khaki-verkiezingen. Dit zal wel niet zoo blijven, maar vooralsnog is het zoo. De aanwezigheid van gedeputeerden uit de tegenwoordige meerderheden der wetgevende vergaderingen van Amerika en het Vereenigd Koninkrijk zou den volkerenbond zeer vermoedelijk meer schaden dan helpen.

Elke te Parijs vertegenwoordigde regeering beseft wel, dat zij tehuis ter verantwoording kan worden geroepen voor wat zij ter vredesconferentie zal hebben nagelaten of gedaan, maar wat zij van aanspraken of vooroordeelen der eigen natie zal hebben opgeofferd of beschaamd, zal haar licht fel verweten worden, en karig de lof zijn, dien zij inoogsten kan voor 't geen aan rechten en hoogheid, dank zij haar medewerking, de gemeenschap der volken mag hebben verworven. Althans zoo lang de stemming aanhoudt waaronder onlangs de parlementen verkozen zijn geworden.

Maar of die aanhouden zal?

De kiezerskorpsen in de verschillende landen zijn nog

alleen maar geschoold voor een nationale, volstrekt niet voor een supranationale functie. Als medewerkers, zij het nog zoo uit de verte, aan iets als wereldwetgeving tasten zij volmaakt in den blinde. Die in Amerika voor zich beslist dat ditmaal de Republikein er weer eens boven op moet, in Engeland ook thans nog de regeering liever in handen ziet van een durver en doener dan van een wikker en weger, kan hij niet tevens van den oorlog gruwen en wenschen dat men te Parijs iets uitvindt om het monster te beteugelen? Niet in nationale parlementen alleen of het best spreekt het hart der wereld. Te Parijs zou zij niet zonder vertegenwoordigers zijn, zelfs al waren het alleen staatshoofden en ministers die daarheen samenstroomden. Een Wilson heeft van de mentaliteit van een Metternich niets meer over, en Lloyd George een bitter beetje. Maar bovendien is er de wereldpers.

De eerste slag tusschen oud en nieuw is over de openbaarheid geleverd, en niet goed uitgevochten. De algemeene zittingen zijn publiek, maar dienen vooralsnog slechts tot verrichtingen van louter werktuigelijken aard; zij verwijzen de avant-projets, die uit den ‘Conseil des Dix’ (de vergadering der premiers en ministers van buitenlandsche zaken van de vijf ‘grooten’) voortkomen, naar commissies, ter fine van rapport. De Raad van Tienen doet meer dan plannen maken voor de toekomst; hij bedisselt bovendien de ‘loopende zaken’ der geallieerden, en daaronder zijn vragen van een gewicht als deze: zal men al of niet met de wapenen in Rusland tusschenbeide komen? Nu heeft Wilson, tegen de Franschen in, doch geholpen door Lloyd George, gedaan gekregen dat omtrent de handelingen van dit lichaam althans een dagelijksch communiqué aan de pers wordt verstrekt. Aanvankelijk behelsden die mededeelingen ongeveer niets: de beraadslagingen waren zóó en zóó laat begonnen, zóó en zóó laat geeindigd. Een van tweeën: òf het Fransche secretarispersoneel heeft nog een poging gedaan de zaak te saboteeren, òf het is in de eerste vergaderingen warmer toegegaan dan iemand erkennen wilde eer er een resultaat zou zijn bereikt. (Het kan ook best zijn, twee van tweeën). Maar de communiqué's beginnen al wat meer inhoud te krijgen. Men kan, ze met aandacht lezende en met andere gegevens vergelijkende, tot het volgende besluit komen:

Frankrijk wil den volkerenbond nadat het zich eerst zelf voorzien heeft: op den linker Rijnoever met gebied of 'bijzondere waarborgen' (openingsrede van Poincaré); in Rusland, met zekerheid voor rente en aflossing zijner milliarden (door de *Humanité* gepubliceerde nota van Pichon); in de Levant, met Syrië. De volkerenbond zal de orde mogen beschermen die de tegenwoordige machthebbers eerst gevestigd hebben; hij is gedacht als middel tot conservatie meer dan als bron van rechtsvorming. - Duitschland (en eenigermate, Rusland) pas in den volkerenbond op het aller-, allerlaatst, als zij tot den laatsten penning voldaan zullen hebben en er aan de nieuwe 'orde' geen verwrikken meer is.

Wilson wil den bond niet als bekroning doch als fundament; te leggen wel door de overwinnaars van thans, maar het huis dat er op zal worden gebouwd moet zoo spoedig mogelijk openstaan en bewoonbaar zijn voor allen.

Lloyd George is hem (na overleg met de premiers der Dominions) bijgevallen met het aanbod, van de Duitsche koloniën vooralsnog alleen over Zuid-West (ten behoeve van Zuid-Afrika) en Kaiser Wilhelms Land (ten behoeve van Australië) te doen beschikken, doch het regime voor Togo, Kameroen en Oost-Afrika te laten vaststellen door den volkenbond; evenzoo de regelingen betreffende Mesopotamië en andere deelen van het Turksche Rijk (Engeland heeft er bezwaar in gezien dat te Konstantinopel een Fransch generaal, Franchet d'Esperey, alleen het hoogste militaire gezag der Geallieerden zal blijven verbeelden, en er nu ook een Engelsch admiraal aan wal doen stappen).

Het besluit is gevallen in dezen zin, dat aan de conferentie in voltallige vergadering zou worden voorgesteld, vijf punten commissoriaal te maken, waaronder de volkenbond nummer één staat. De vier andere zijn: 1°. inbreuken op de oorlogswetten, gepleegd door de Centrale rijken, en de wijze ze te bestraffen; verantwoordelijkheid voor het aanstichten van den oorlog; 2°. schadevergoeding; wat de vijand behoort, en wat hij in staat zal zijn te betalen; 3°. internationale wetgeving in zake industrieele en arbeidsvraagstukken, in ontwerp voor te leggen aan den volkenbond; 4°. internationaal beheer van havens, water- en spoorwegen (Dardanellen; Rijn, Donau en Schelde; uitwegen voor Polen,

Tsjecho-Slowakië en Hongarije). De voltallige vergadering heeft gisteren plaats gehad, en de vijf punten naar commissiën verwezen. Bij de inleiding van het punt 'volkenbond' heeft Wilson het essentieele gezegd: de Vereenigde Staten zijn tot medebescherming van een stel Europeesche overeenkomsten alleen dàn bereid, indien zij waarborgen inhouden voor de handhaving van den wereldvrede door (en tegenover) alle verbonden mogendheden der wereld. 'Wij mogen geen letter laten vallen van het program, dat onze lastgeving uitmaakt'. Over veel zaken die ter conferentie te berde zullen worden gebracht, is een betrouwbaar oordeel door haar zelve niet mogelijk; tegelijk met de regelingen welke het oogenblik vereischt is de schepping van het werktuig noodig, dat ze kan herzien en volmaken.

Het conferentiebesluit ter zake verlangt 'als een onafscheidelijk deel van het vredesverdrag', het in het leven roepen van een volkenbond 'om de internationale verplichtingen meer kracht bij te zetten en waarborgen tegen den oorlog te scheppen.' De bond moet openstaan voor ieder volk 'waaromtrent men het vertrouwen kan koesteren, dat het de oogmerken daarvan zal nastreven'; zijn leden komen op gezette tijden in conferentie bijeen; in de tusschenpoozen worden zijn zaken door een permanent lichaam met secretariaat behartigd. Het besluit draagt aan eene commissie op, de functies van den bond vast te stellen en zijne constitutie te ontwerpen.

Het ziet er naar uit, of gesprekken van Wilson met Smuts invloed hebben gehad op de redactie van dit besluit, waarin iets doorschemert van bijzondere aandacht voor de bewerktuiging der Britsche Rijksconferentie.

C.

Bibliographie.

Dr. F. Roels, De toekomst der psychologie. C.N. Teulings, 's-Hertogenbosch 1918.

De rede, waarmede Dr. F. Roels op 16 October 1918 het lectoraat in de psychologie aan de Utrechtsche Universiteit aanvaardde, heeft, zooal niet in den vorm, dan toch in de bedoeling, geheel het karakter van een program, en wel van een philosophisch, niet van een psychologisch program. Wat hier wordt gegeven, is naar den vorm een overzicht van de ontstaansgeschiedenis en van de nieuwste ontwikkeling der experimenteele psychologie, met commentaren. Maar daarachter verschuilt zich niet, teekent zich veeleer scherp af de bedoeling: de psychologie moet terug naar de philosophie, en wel naar eene dualistische philosophie, die haar hoeksteen vindt in de erkenning van ‘de zelfstandigheid der ziel’.

Wat vooreerst de *ontstaansgeschiedenis* der moderne psychologie betreft, meent de schrijver, dat deze haar opkomst in de tweede helft der vorige eeuw te danken heeft, vooreerst aan een reactie tegen het materialisme, en vervolgens aan den wensch, de door de natuurwetenschap tot ontwikkeling gebrachte exacte onderzoekings- en bewijsmethoden ook op de verschijnselen van het bewuste leven toe te passen. Het laatste is onvoorwaardelijk toe te geven; bij het eerste moet ik mij al dadelijk veroorloven, een vraagteeken te plaatsen. Het is zeker waar, dat Fechner, op wien Dr. Roels zich hier beroept, in zijn persoon het bewijs leverde, ‘dat philosophie en natuurwetenschappelijk denken hand in hand kunnen gaan’ (wanneer, voeg ik er bij, dat bewijs na Descartes, Leibniz en zoovele anderen nog noodig was), maar dezelfde Fechner heeft uitdrukkelijk verklaard, dat zijn opvattingen alleen met een monadologische wijsbegeerte onvereenigbaar waren, maar met alle (óók met de materialistische) vormen van monisme even goed als met het dualisme konden samengaan. Ook schijnt het mij niet geheel juist, dat het materialisme, hetwelk zich ‘zoo goed en kwaad als het ging op den bodem der ervaring plaatste,... juist hier een reeks nederlagen leed, de zwaarste wel op het terrein van de ziel en haar werkzaamheid’, immers men zou hieruit allicht kunnen opmaken, dat de nauwe

betrekking tusschen bewustzijn en hersenverschijnselen, waarop zich de materialisten steeds hadden beroepen, door nieuwe ervaringsgegevens was twijfelachtig gemaakt, terwijl feitelijk zeer bepaaldelijk het omgekeerde het geval is geweest. De oorzaak, dat het materialisme steeds meer terrein heeft verloren, schijnt mij dan ook uitsluitend te liggen in de toenemende verspreiding van het inzicht, dat het buiten staat is, die op zichzelf onbetwiste nauwe betrekking van zijne grondonderstellingen uit te verklaren. Vervolgens is het door vele psychologen uit den besproken tijd aanvaarde epiphenomenalisme (de opvatting van het psychische als een 'bijverschijnsel' van het physiologische leven) niet veel meer dan een nieuwe naam voor het oude materialisme, terwijl de meeste anderen, zooals de schrijver terecht opmerkt, zich van alle metaphysica, en dus ook van het partijkiezen tegen het materialisme, zorgvuldig onthielden. Wanneer Dr. Roels deze antimetaphysische stemming toeschrijft aan de omstandigheid, dat 'de philosophie zich in den loop der eeuwen aan te groote fouten tegenover de afzonderlijke wetenschappen had schuldig gemaakt..., nooit anders dan een stiefmoeder voor de natuurwetenschappen was geweest', dan mag wel gevraagd worden, of niet bij nadere beschouwing deze eeuwen tot één kwarteeuw zouden moeten samenkrimpen, het blijft echter waar, dat een begrijpelijke reactie tegen de idealistische philosophie van het begin der 19de eeuw voor een groot deel te gronde lag aan de afwending van alle philosophie, die zich bij de psychologen evenals bij de natuuronderzoekers openbaarde. Maar hoe dit zij, zeker kan onder de oudere vertegenwoordigers der experimenteele psychologie eerder van een reactie tegen de philosophie dan van een reactie tegen het materalisme gesproken worden.

Welke zijn nu vervolgens de nieuwigheden, die *de ontwikkeling van de psychologie in de laatste jaren* kenmerken? De schrijver haalt drie van de belangrijkste naar voren: de opkomst der speciale psychologie, de beginnende toepassing der psychologie op vraagstukken van het practische leven, en de hernieuwde pogingen om de psychologie met de philosophie in nauwer verband te brengen, en hij meent, dat deze drie zeer eng met elkander samenhangen. Tot mijn leedwezen kan ik ook hier, behoudens nadere voorlichting, niet geheel met hem medegaan.

Wat vooreerst de *speciale of individueele psychologie* betreft, is inderdaad moeilijk in te zien, waarom zij, meer dan de algemeene, te maken zou hebben met de philosophie, en waarom in het bijzonder 'het probleem van de zelfstandigheid der ziel... in de gegevens der individueele psychologie de stof

voor een oplossing moet vinden.' De heer Roels voert daarvoor aan, dat, terwijl de algemeene psychologie zich tot de verschijnselen van het bewustzijn beperkt, de speciale doordringt tot de bronnen van aanleg, temperament en karakter daarachter; heeft evenwel de eerste niet in denzelfden zin den algemeenen menschelijken aanleg te onderzoeken, als de tweede den bijzonderen? De algemeene psychologie heeft de wetten op te sporen, die zich in het bewustzijnsleven van alle menschen openbaren, en zij zal ter verklaring daarvan iets hebben te onderstellen, dat wij de algemeene menschelijke natuur kunnen noemen; de speciale psychologie merkt op, dat die wetten in het bewustzijnsleven van verschillende menschen op ongelijke wijze aan het licht treden, en moet er diensvolgens toe komen, verschillende vormen van die algemeene menschelijke natuur te onderscheiden. Maar wordt daardoor onze wereldbeschouwing op een andere manier aangedaan dan b.v. door het feit, dat er algemeene wetten van lichtbreking bestaan, terwijl toch de brekingsindices voor verschillende stoffen en verschillend gekleurde stralen verschillend zijn? En wanneer wij eens voor een oogenblik aannemen, dat het materialisme het gemeenschappelijke in het menschelijk bewustzijnsleven uit het gemeenschappelijke in de menschelijke hersenorganisatie kon verklaren, zou het er dan zooveel meer moeite mede hebben, de individueele verschillen in het eerste tot individueele verschillen in de tweede terug te brengen? Of ook: gesteld eens, dat er op psychisch gebied geen individueele verschillen bestonden en er dus geen plaats was voor een speciale psychologie, zou dan niet de numerieke veelheid der menschelijke bewustzijnen onveranderd blijven bestaan, en aan de metaphysica hetzelfde probleem voorleggen als thans? En wanneer ten slotte, zooals de schrijver opmerkt, het abstraheerend experimenteeren niet de gunstigste gelegenheid aanbiedt om zich van den vollen rijkdom en de volle diepte van het psychisch leven bewust te worden, dan mag toch eenerzijds worden opgemerkt, dat dit experimenteeren even goed plaats vindt in den dienst der speciale als in dien der algemeene psychologie, en anderzijds gewezen op de algemeenpsychologische experimenteele onderzoekingen van Ach en anderen, die er niet weinig toe hebben bijgedragen, achter de verschijnselen liggende psychische factoren aan het licht te brengen.

In de tweede plaats was sprake van de *toepassingen der psychologie*, inzonderheid op vragen van het bedrijfsleven en de beroepskeus. Van deze zegt Dr. Roels terecht, dat het voornamelijk overwegingen van practischen aard waren, die haar ontstaan in de hand hebben gewerkt, maar hij is toch van meening,

dat ‘ook de toepassing der psychologie op de vraagstukken van het hedendaagsche kultuurleven onafhankelijk van een uiteraard philosophische wereldbeschouwing niet is door te voeren’. Ik wil dit verband niet onvoorwaardelijk ontkennen, mits men dan ook toegeve, dat het er een is van zeer indirecten aard. Men heeft toch te onderscheiden tusschen toegepaste wetenschap, ethiek en philosophie: de eerste geeft de beste middelen aan ter bereiking van een of ander doel, de tweede onderzoekt of dat doel zedelijk geoorloofd is, de derde kan weer invloed uitoefenen op het gezag, dat wij toekennen aan de ethische evidentie. In elk geval hangt de psychologische techniek op geen andere wijze en niet inniger met de philosophie samen dan de natuurwetenschappelijke, in zooverre namelijk, als de toepassing der door beide ter beschikking gestelde hulpmiddelen bij de productie slechts dan zedelijk geoorloofd is, als daardoor de stoffelijke en geestelijke belangen der arbeiders niet worden geschaad.

Eindelijk de *verhouding tusschen psychologie en philosophie* in het algemeen. Ongetwijfeld overdrijft Dr. Roels in hooge mate, wanneer hij zegt, dat tot voor kort ‘philosoof het ergste scheldwoord was, dat een psycholoog naar het hoofd kon worden geslingerd’, ‘het woord philosophie op den psycholoog werkte als een roode lap op een stier’ enz., veeleer is het een feit, dat in de psychologische leerboeken van gezaghebbende schrijvers, die door hem in dit verband worden aangehaald, nog altijd heel wat meer over philosophische vragen wordt gezegd, dan b.v. in natuurwetenschappelijke handboeken. Ja zelfs hebben velen hunner, evenals ook de ondergeteekende, zich, behalve met psychologische, ook met philosophische onderzoekingen ernstig beziggehouden. Maar zij waren eenstemmig van oordeel, dat de psychologie voor zich alleen en met haar beperkt materiaal noch geroepen noch in staat is om een wereldbeschouwing op te bouwen. Inderdaad berust het échec van het materialisme juist op de omstandigheid, dat het genoeg meende te hebben aan de gegevens der natuurwetenschap om over metaphysische vragen te beslissen; door dezelfde proef te herhalen met geen andere gegevens dan die der psychologie, zou men zich aan hetzelfde échec blootstellen. Nu meent weliswaar de heer Roels, dat men het in de psychologie, en ook in de natuurwetenschap, zonder philosophie niet kan stellen, maar hij kan deze meening slechts handhaven, door alles, wat buiten de directe constateering van verschijnselen gaat, philosophie of metaphysica te noemen. Ongetwijfeld: wanneer men met Dr. Roels alle hypothesenvorming (b.v. de onderstelling van een lichtaether of van psychische energie) en zelfs alle vaststelling van wetten tot de metaphysica rekent, dan laat zich een

grens tusschen metaphysica en bijzondere wetenschappen moeilijk meer trekken. Maar tot dusver heeft men gewoonlijk onder metaphysica iets anders verstaan, n.l. die onderzoekingen, die rekenschap willen geven van de totaliteit der ons bekende gegevens, en die dus ook op den grondslag van al deze, zoowel van de natuurwetenschappelijke als van de psychologische gegevens moeten worden opgebouwd. Volgens deze grensbepaling behooren de natuurwetten en de aetherhypothese, die ter verklaring van bepaalde natuurverschijnselen is opgesteld, tot de natuurwetenschap, de wetten van het bewustzijnsleven en de hypothese der psychische energie, die van bepaalde psychische verschijnselen rekenschap wil geven, tot de psychologie; terwijl de vraag, welke rol deze en andere hypothesen in een algemeene wereldbeschouwing hebben te vervullen, overgelaten blijft aan de metaphysica. En daaronder ook de vraag naar de aannemelijkheid der hypothese van de zelfstandigheid der ziel, die immers aan hare bruikbaarheid voor de verklaring niet slechts van de bewustzijnsverschijnselen, maar ook van den samenhang van deze met de hersenverschijnselen, moet worden getoetst.

Natuurlijk is daarmede niet ontkend, dat iemands metaphysische overtuigingen of vermoedens op zijne speciaalwetenschappelijke probleemstellingen, derhalve op de richting, waarin hij als natuurvorscher of psycholoog *zoekt*, invloed kunnen uitoefenen. Zoo zal de dualist verwachten, de physische en de psychische causaliteit hier en daar doorbroken -, de materialist, alleen de physische causaliteit gesloten -, de psychomonist, zoowel de psychische als de physische causaliteit gesloten te vinden; en alle drie zullen uit den aard der zaak zoeken in de richting, waarin zij meenen iets te zullen vinden. Maar wat de nauwgezette onderzoeker werkelijk vindt, wordt door hetgeen hij te vinden verwacht en dus zoekt, niet bepaald. En zoo meen ik dan wel te mogen eindigen met de hoop uit te spreken, dat, wanneer ook de metaphysische opvattingen van den heer Roels en mij voorloopig wel ver uit elkander zullen blijven loopen, wij elkander toch op het neutrale terrein van het psychologisch onderzoek dikwijls zullen mogen ontmoeten.

G. HEYMANS.
Groningen.

J. Eilkema de Roo. Naar de bronnen van het inzicht. H.J.W. Becht, Amsterdam, 1918.

De schrijver heeft het zich zoo min als de menschen uit zijn boek makkelijk gemaakt. De titels spreken waarlijk boekdeelen. Wat wordt er in die deelen ook niet gesproken, betoogd, afgehan-

deld! De lezer vraagt zich af, of het *inzicht* er niet geheel door vertroebeld zal raken.

Het boek, waarvan de titel hierboven staat, is een tweede stadium op ‘de weg van Paul de Raet’. Den ‘maalstroom der onbewustheid’ is hij nu blijkbaar te boven. Boven de onbewustheid is Paul stellig uit, al deze menschen haast lijden aan een hypertrophie van het bewustzijn, en, keerzij van de medalje, beseffen dit en lijden daardoor dubbel. Zij allen zoeken..... noem het geluk, genot, zelfvergetelheid, bevrediging. Ze weten 't wel, die krampachtige inspanning, de koortsige zelfdwang beletten bij voorbaat de verwezenlijking van de begeerte: ‘die garstige Praetension an Glückseligkeit verdirbt alles auf dieser Welt’. Ook de Rijck, de fijngevoelige schrijver, raisonneur in het bonte gezelschap, zegt het (in het eerste deel): ‘bij kleine beetjes moet je 't leven zijn gunsten ontfutselen’. Geluk ligt in beperking, wordt op een andere plaats geleerd. Groote goden, wat wenscht men dien menschen zelfbeperking toe, vooral in woorden, in hard-op piekeren over het geluk en wat 't leven eigenlijk voor zin heeft. Hoe overspannen werkt aldoor hun bewustzijn, verstand-en-gevoel ineenen, elkaar gestadig controleerend en remmend. Men denkt aan een wekker, die dol doorraast; elk, ook het onbeduidendste, gebaar heeft het gejaagde, het schrille en schichtige, alweer: het overspannene en kunstmatige van een trilbeeld. In deze boeken, boordevol levenswijsheid, roekeloos rondgestrooid, - hoe leeg doen ze vaak aan! - schijnt alles mechanisme. Gegroeid is er niets, er is aanschouwing noch atmosfeer, innigheid noch indringende toewijding. Niettemin zijn ze belangwekkend, ze boeien stellig. Gulzig heb ik ze achter elkander uitgelezen. Geheel van dezen tijd is deze schrijver. Aan toewijding (in ander opzicht) ontbreekt het hem wis niet. In menig zielevraagstuk is hij doorgedrongen. Slechts vat hij de oplossing van den verkeerden kant aan, wil men: vervormt die felle behoefte aan zelfontleding, aan grijpen van het onzienlijke al, wat zich zijn speurenden, begrijpen willenden geest aanbiedt, tot een... vraagstuk, dat die geest tracht op te lossen in plaats, dat deze, eerbiedig teruggehouden, zich wat zich daaraan opdringt van zelve laat ontvouwen. De schrijver doet denken aan een ongeduldig kind, dat, drentelend in den tuin, de natuur een handje helpt door op barsten staande knoppen open te knijpen en zich daarmee aan de natuur vergrijpt. Slachtoffer is hij van zijn eigen ontrafeldrift.

Onwillekeurig vereenzelvigt de lezer hem ten deele met Paul, ten deele met de Rijck, ten deele ook met andere gestalten. Stellig heeft hij ze onvoldoende uit elkaar gehouden. Om uiter-

lijkheidsbeschrijving was 't hem dan ook niet te doen, hoe veel moeite hij zich daartoe moge hebben getroost. Natuurbeschrijvingen heeft hij kwistig rondgestrooid: hoe vele der... lezeressen zullen ze overslaan, gretig op de ontwarring van deze ook uiterlijke ingewikkeldheid gespannen. Ook daarover heeft de Roo de Rijck diens meening laten geven; waarover geven deze rederijken hun meening niet! ‘Ach nee - die natuurbeschrijvingen! Ik hecht daar trouwens niet veel aan, zie ze trouwens veel mooier in me zelf dan in werkelijkheid’. Eilkema de Roo zal het wel eender gaan, ook zijn zielsoog ziet scherper dan het lichamelijke. Nochtans, met natuurbeschrijvingen overstelpend, geeft hij handig, om het opzettelijke hiervan te verdoezelen, Paul de schuld, daar diens spiedende aandacht het maar niet kan laten, zich, zij het innerlijk door bekommernissen in beslag genomen, van alles in de natuur rekenschap te geven. Dat ook de schrijver de natuur in zich zelf mooier ziet men gelooft het gaarne. Deze beschrijvingen toch zijn er zonder uitzondering náást. Over alle ligt een valsche en schelle toon, zooals soms vóór een onweer of op een maanlandschap van een prentbriefkaart. Zoo ooit, dan hadden we hier atmosfeer verlangd. En om daaraan te voldoen schijnt de auteur te zeer ‘verliteratuurd’, als de ‘moderne mensen’ in het algemeen, van wie Paul spreekt.

Eilkema de Roo heeft zich daarmee geducht bloot gegeven. Hij beseft, de schreef van het gewone te buiten te zijn gegaan en dat, wie dat aandurven, wanbegrip, zoo niet: kwaadwilligheid wacht. Bij voorbaat neemt hij den handschoen op, hij lokt strijd uit. De Rijck is weer aan 't woord: ‘de recensenten vergeten, dat er een roman-werkelikheid en een reële werkelikheid is. De roman is het verkorte, saamgedrongen leven, het leven-in-inkt kunstig tot kunst gekomponeerd... De recensenten, die in de roman vooral geen romantiek dulden, vragen, zonder het te zeggen, of zelfs maar te weten, nog altijd om de, held', de ridder, de man van daden.’

Is het werkelijk waar? Zijn ‘de’ recensenten zoo onnoozel? Deze recensent meesmuilt: iets als een apologie is in dit geval geen overdaad. Wie in een roman geen romantiek duldt, blijve van deze twee af. Hoe ‘romantisch’ gaat het vooral in den maalstroom toe: dat dubbel-paar, Wildenborch en Emilie, Paul en Marcelle, voor de leus gehuwd, Wildenborch Marcelle, Paul Emilie, haar zuster, metterdaad beminnend, een chassez-croisez dat zou doen duizelen - de vier zijn van de verwarrende kruising der verhoudingen volmaakt op de hoogte! - zoo de schrijver erin ware geslaagd, het nu enkel bedacht aandoende aannemelijk

te maken. Romantiek..., de lezer denkt aan de zij van juffrouw Welders' japon - ze is altijd in de zij! -, die te pas of te onpas 'knistert' en zoo te kennen geeft, dat er alevel iets griezelig-geheimzinnigs met het verleden dezer dame aan de hand is, een suggestie, door haar somnambulistische zinspelingen en slaapwandeldood versterkt; aan Eva het herderinnetje, zoo van een bakvisch-étagère weggeloopen, dat de allerdolste taal uitslaat; aan Emilie, moderne Majoor Frans, wier schelle slangachtigheid waarlijk in de kromme sprongen van haar auto blijkt gevaren; aan Wildenborch, die zijn vrouw vermoordt en wien Jozine de Wit de zonderlingste kans op redding biedt.....

Niemand verlangt een fotografie van 't werkelijke leven in een roman, gaarne maakt men de afgeschreven woorden tot de zijne, 'kunstig tot kunst gekomponeerd.' Daaraan ontbreekt heel wat. Stellig is dit deel een vooruitgang na 1. Daar is de bruuske overgang in de verhouding tusschen Paul en Marcelle en die tusschen Wildenborch en Emilie allerminst tot leven gewekt. De lezer weet er geen raad mee en dit onvolgroeide onderwoelt den grondslag van wat in dit tweede deel wordt verhaald. Men aanvaardt, maar is geenszins overtuigd, totdat ook deze knoop wordt doorgehakt.

Gezocht is deze compositie, gezocht is bijna alles in het boek. Het zij herhaald: louter blaam is dit volstrekt niet. Deze menschen kunnen niet anders, het is hun noodlot zoekende te blijven. Maar van al dit zonderlings heeft de Roo niet weten te overtuigen. Al dadelijk is de dialoog onzuiver. Kunstmatig ook doet het verzinsel van het tuindorp aan: decor, waarin deze *comédie humaine* zich afspeelt. Als ijle schermen blijven we het zien, de menschen als vaak kwasterige marionetten, hoe ook te goeder trouw. Met groepen werkt de schrijver, alles gebeurt er op groote schaal, bij voorbeeld met de verkiezingen. En nu is het noodlottige en humoristische tegelijk, dat als op het tooneel van een volksschouwburg bij de vertooning van een Shakespearestuk de massawerking schraal en jammerlijk te kort schiet. Aldoor komen op het gewenschte oogenblik de betrekkelijk schaarsche figuren naar voren, die de handeling dragen, in wie de toeschouwer dan verzocht wordt, groepen vertegenwoordigd te zien.

Zoo is er veel schimmigs en onwezenlijks bij uiterlijke welsprekendheid in dezen roman, die, het krampachtig zoeken van een geestelijk epicurist, voor wien ook 't geloof volle waarde heeft, naar de oplossing van de innerlijke tweespalt blootleggend, daarin niet alleen van cultuur-historische waarde blijkt.

H. VAN LOON.

Souvenirs door Dr. A.W. Bronsveld. - Amsterdam, W. ten Have.

Onder veel meer vindt men in deze herinneringen poëzie, Zij is van den schrijver zelf.

> Hij hecht niet aan de feiten,
> Maar enkel aan d' idee -
> Zoo zet hij thee van water,
> Van water zonder thee.

Waar had ik dit, *Kunstig* getiteld, anti-'modern' leekedichtje al eenmaal gelezen? Den bundel, die *Rijmpjens* heet, kende ik niet. De *Souvenirs*-schrijver kwam mij te hulp. Huet heeft het dichterswerk beoordeeld. 'Zeer zou men zich bedriegen indien men meende dat deze *Rijmpjens*, omdat zij voorzien zijn van een motto uit Van Alphen, tot de klasse der kinderpoëzie behooren. Zij zijn integendeel voor een bepaalden kring van volwassenen bestemd'. En elders: 'Het strekt den heer Bronsveld tot lof, dat hij niet tevreden is met enkel maar een regtzinnig predikant te zijn. Zijnerzijds is dit een bewijs van zelfkennis en van gezond verstand. De gelegenheden om zich te onderscheiden zijn voor hem niet velen in getal'.

Deze kritiek is meer dan een halve eeuw oud. Wie in de *Souvenirs* als een merkwaardigheid leest, dat, toen dominee Bronsveld in September '68 te Haarlem kwam wonen, daar 'over Coenraad Busken Huet nog dikwerf werd gesproken', o.a. bij diens schoonmoeder, aan wie de predikant ex-officio een bezoek bracht; en verder, met de erkenning dat Huet 'menige bladzijde voortreffelijk proza heeft geschreven', tegenover de debet-posten: *Lidewijde* en 'houding' in Indië, op het kreditblad van het levensboek 'dankbaar' vermeld vindt, dat hij 'in onze dagbladen de rubriek 'Overzicht van de Pers' heeft ingevoerd en het 'Kerknieuws', zou zich kunnen verbazen, dat Bronsveld's poëzie mij enkel door Huet's kritiek bekend was.

Tegen het oordeel zal hij, voorts, kunnen aanvoeren, dat blijkens de uitvoerige berichten, pas in datzelfde Kerknieuws veler couranten verschenen, de heer A.W. Bronsveld 'om zich te onderscheiden' toch wel degelijk gelegenheid moet hebben gehad.

Bij de lektuur of het doorbladeren van deze *Souvenirs*, zal het gewraakte Rijmpje hem op pagina 48 in het oog vallen. De herhaling na zoovele jaren zal hem aandoen als één der voorbeelden van deze algemeene evidentie, dat de dichter, wien 'meer dan eens ingenomenheid betuigd is' met zijn 'kerkelijk mixed pickle', natuurlijk in het ootmoedig besef, dat alle wijsheid daalt van boven, vrijmoedig voor zijn beteekenis uitkomt. Reeds bij

het verlaten van zijn eerste (dorps)-gemeente, mocht hij ‘zonder ijdelen waan gelooven, dat er van (hem) een goed gerucht uitging’, dat zijnen arbeid ‘God wou zegenen.’ Van later leest men, onder meer, dat hij te Utrecht volle kerken had, hoewel ‘in onzen hedendaagschen tijd niemand meer, om bij-oorzaken, *behoeft* ter kerke te gaan’, en dat zijn werkkracht heeft doen denken aan ‘een wagen die in beweging is’ en waar men dikwerf nog iets opwerpt, ‘dat er wel bij kan’.

In *Souvenirs* van zichzelf niet te reppen, is vrijwel ondoenlijk - dit boek bewijst het op elke bladzij. Ook had Huet ongelijk met te onderstellen, dat de heer Bronsveld in de Betuwe aan het rijmen was geslagen, omdat het weinig beteekenen zou, ‘enkel maar een regtzinnig predikant te zijn’.

Iets anders is het met Huet's meer of min bedekte aanduiding, dat de *Rijmpjens* naar ‘kinderpoëzie’ zweemen. Daar pleitte toch niet alleen het motto uit Van Alphen voor! Het kinderlijke heeft Bronsveld behouden tot in zijn hoogen ouderdom. Zelfs blijkt hij vrijwel in alles naïef. Zie hem, wanneer hij beschrijven wil en, het de moeite waard vindend, in zijne *Souvenirs* te zetten: ‘in Zeeland vindt men geen eikenboomen, geen dennen en geen beuken’; ter inleiding van deze treffende natuur-karakteristiek welvoldaan oprakelt: ‘Mijn vriend Gronemeijer heeft ergens verteld dat ik zooveel van boomen houd, en dit is inderdaad het geval’. Lees dan achttien paginaas verder: ‘De grillige vorm van vele boomen, op wie de zeewind zijn kracht beproefd had, is zeer merkwaardig, en ik kan mij voorstellen, dat menig tijdgenoot gaarne vertoeft in die rustige omgeving’. Of twee bladzijden ervoor als merkwaardigheid van een Bevelandschen kerktoren: ‘De weerhaan gaf de richting aan van den wind’...

Schooner argeloosheid vindt ge in de pastorale herinnering van Charlois: dominee en zijn vrouw, ‘op zekeren dag’ uitgenoodigd om in den tuin te komen en, als geschenk van de Jongelingsvereeniging, een levend vet varken te aanschouwen, ‘eer het, geheel en al voor de consumptie gereed gemaakt, ons zou worden thuisbezorgd’. Zou er, dus peinst de lezer op die woorden ‘geheel en al’, te Charlois een wijze van slachten bestaan, waarbij zoo'n keu niet dadelijk sterft? Dominee licht niet nader in, doch wekt wel angstige vermoedens met het raadselachtige slotwoord: ‘wij hebben het, zonder preutschheid, dankbaar aanvaard’.

Weer andere naïeveteit uit zich twee bladzijden verder in een noot. De prediker herinnert zich, daar te Charlois op nominaties te hebben gestaan voor Den Haag, Rotterdam en Haarlem, en een aanteekening onderaan licht in, dat op het z e s t a l voor de residentie ook nog Dr. Kuyper stond.

Er zijn veel erger speldeprikken. Na de lektuur van Quack's *Herinneringen* heeft de heer Bronsveld zich geroepen gevoeld ‘*eigen* herinneringen’ in druk te geven ‘aan sommige personen en toestanden, welke beschreven worden door den heer Quack’. Het zou voldoende zijn te verzekeren, dat deze *Souvenirs*, *juist* naast die andere prachtige, verbijsterend onbelangwekkend blijken; ware het niet noodig aan te stippen, dat in dit hoofdstuk, behalve de onhebbelijkheden over de ‘tragische verschijning’ Coenraad Busken Huet - 54 jaren van wrok! - en een (ongeoorloofd) ‘citaat’ van een doode, als steek voor Prof. Pekelharing, een voorstelling voorkomt van een *debating*avond met Prof. Buys, waarop deze hoofdpijn zou hebben voorgewend om van den opponent Bronsveld af te komen; bij welke zelfvoldane mededeeling naar Naber's *Tijdgenooten* wordt verwezen, *zonder* dat in de opgegeven bladzijden een bevestiging van Bronsveld's victorie te vinden is.

Zulk een avond met iemand als Buys moet overigens een buitenkansje geweest zijn in een bestaan, dat moeilijkheden opleverde, wanneer vóór een preek uit den bijbel werd gelezen, nádat dominee den kansel had beklommen (pag. 177); en waarin het ‘voorgaan’ bij 't eten ten kasteele Ophemert (‘wij gingen er steeds henen in gala’), naar de bekentenis op bladzij 36, blijkbaar meer bezwaarde dan het dichten van de *Rijmpjens*.

De 3½ vel druks over den Ophemertschen tijd zijn eigenlijk alleen belangwekkend, alweder door naïeveteit, namelijk door het kinderlijk ontzag van den geestelijke voor de deftigheid op het gastvrije kasteel. Er is daar één treffend zinnetje: de vermelding op bladzij 51, dat een adellijke vader, die gewoon was 's morgens in den bijbel te lezen en een psalm te zingen, na het verlies van een zoon het zingen naliet.

Wreeder dan de naïeve uitvalletjes tegen enkele mannen van naam, zijn een paar beelden van kerkelijke zeden: op bladzijde 181 de wegneming van het ‘euvel’, dat een ongehuwde moeder haar kind wist gedoopt te krijgen zonder zelve er bij te zijn; op bladzij 12 de kalme mededeeling van het ‘leugentje om bestwil’, waarmee een Ophemertsch kerkeraadslid een Overijselsche gemeente door bemiddeling van een turfschipper... opscheepte met zijn dominee, die aan den drank was.

In kerkelijke bladen, orthodoxe èn andere, wordt Nederlandschen schrijvers van vertellingen vaak verweten, dat zij onsympathieke beelden van predikanten maken. Voor den in dit tijdschrift verschenen roman *De Zonde in het Deftige Dorp* heb ik mijn uiterste best gedaan, aan de oprechte bedoelingen van den daar geteekenden argeloozen predikant recht te doen weder-

varen. Nochtans ben ik beschuldigd van vooringenomenheid.

Over de *Souvenirs* van den heer Bronsveld was mij meer dan één vleiend oordeel onder de oogen gekomen. Hierom ben ik ze gaan lezen. Nu ik deerlijk teleurgesteld ben, wordt die bevinding niet verzwegen.

J. DE MEESTER.

't Geluk hangt als een druiventros..., door C. en M. Scharten-Antink. - Amsterdam, Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur.

'Beslijkte bermen, glibberige planken die de sliblaag begaanbaar moesten maken', 't zijn woorden op de eerste bladzij! En bij de beschrijving van het pontschipperswerk leeft elke Nederlander mee.

Maar 't wezen van de vertelling is daar niet.

'Er lag' - zoo eindigt dit eerste hoofdstuk - 'een edele gloed in de lucht en over het land, een lichtende rust. Doch achter de zilvergroene olijven, ongezien, bruiste zwaarder, in het stillere uur, de rusteloos woelende stroom van den Arno.'

De stroom is werkelijk achter dit leven, dreigend in een donkere diepte. Nu en dan doet hij zich even gelden; het groote tragische-gebeuren in het verhaal heeft hij voor zijn rekening.

Maar 't leven zelf is op den heuvel, op de helling en op den top, bij de olijven en bij het graan en bij de druiven, bij de boeren en hun middelpunt de villa Sassetti. Het leven in prachtige kleurigheid.

Wij roemen op onze landschapsschilders, maar hoe rijk zijn onze letteren den laatsten tijd geworden aan landschapsschoon in woorden! Van Looij heeft er den term voor gegeven: het zijn altemaal *feesten*, die Streuvels en anderen van het landleven beschreven hebben. Van Looij zelf is niet werkelijk een verteller en Streuvels' vertellingsveld is beperkt tot een enkelen stand; hier is de vreugde van het landwerk en kenschetsend is 't voor de vertelgaaf der Scharten's, dat zij de bewoners der villa daar midden in zetten, daaraan doen deelnemen - zij toch blijken thuis, even wel onder de Sassetti's als in elk der boerengezinnen.

Niettemin woont daar op den heuvel zoo iets als een groote familie, in dien cavaliere met zijne boeren, zelfs met de hofstee hem afgetroggeld. Dat is de eenheid van het verhaal, dat we het meeleven als een familiebestaan, zooals het geestelijk, door belangen en genegenheden toch ook is en bijna feitelijk worden zou, door de liefde van Filippo's overheerlijk 'natuurkind'. Het is de eenheid der poëzie. Met dichterlijke liefde, opgetogen door al de schoonheid van het land, vol vruchten en bloemen, gloeiend van kleur, hebben de Scharten's hun heuvelbewoners gezien, verzonnen, of gewenscht; en aan het onweer dat den druivenoogst neerslaat, hebben zij niet genoeg gehad; er moest de Arno bij, en de vadsigheid van dien verrukkelijken dilettant, den

cavaliere, en ook de grove begeerlijkheid van Angelo den Genuees, Angelo, bij wien ik telkens moest denken aan Hissink, een ‘rol’ voor Coen Hissink, als dit tooneel was...

Ik zeide: bij de eerste bladzijden meenen wij, aan Hollandsch water gewenden, de taal even te controleeren; we glimlachen om taalpleziertjes als ‘over-oever’, het is of we de woorden proeven, terwijl de schrijvers dat pontbedrijf doen leven - - doch met Grassi klimmen we mee, eerst het trapje der veermanskamer op, dan den heuvel. En bij de prachtige beschrijving van de boerenkeuken met tomatenkronen aan den zwarten balkenzolder, zijn we voor goed in het zuiderland.

Hoe zijn de Scharten's er thuis: hoe vinden zij hier wat hunne samenwerking voortreffelijkst te maken vermag. In de voorrede van den bundel, welke vóór deze vertelling verscheen, hebben zij daar de verklaring van gegeven. Men herinnert zich die, terwijl men mee-geniet met den benijdenswaardigen lanterfanter Filippo, in het berceau van de vruchten en bloemen. Doch is het niet aldoor eenzelfde schoonheid als bij dat symbolische bellen-blazen, die kleurigheid eenzelfde blijheid, waardoor dit boek vol leven ons boeit?

J.D.M.

De liefde die overwint, door Anna van Gogh-Kaulbach (2 dln.), Amsterdam. P.N. van Kampen en Zoon. (zonder jaartal).

Het talent van Anna van Gogh-Kaulbach vereenigt twee geestelijke gesteldheden. Deze schrijfster bezit een fijn en onverbiddelijk zielkundig inzicht en haar gemoed deint lenig mede op de golven van het leven. Zij is ontvankelijk voor stemmingen zooals een viool voor muziek, en ze doorschouwt des levens bitterheid zonder naïveteit. Zij is een modern kunstenares, die den weedom en desillusie kent waardoor de oogen stil worden en de mond wordt omtogen mef den ernstigen glimlach. Haar naturalisme is onverhuld en hare bladzijden glanzen van de gerijpte sceptiek, die de troost is der ontmoedigden. Dit alles is de ééne zijde van haar wezen. - Maar de andere zijde vertoont geloof en tendenz, gedachtestructuur en hardnekkig vastgehouden symboliek. Hare motieven schrijden aan als regelmatig opmarcheerende regimenten en zij, die zich overgeven kan aan de berustende langoureusheid, het geschenk van deze laatste tijden onzer oude cultuur, blijkt niettemin vol van geest te wezen en overtuiging. Zoo wordt deze schrijverspersoonlijkheid, in wie wij een nazaat van Goethe zien en van de moderne Franschen, voor den in literatuur belangstellenden lezer een eigenaardig probleem.

De tegenstelling tusschen de klassieke ideeënkunst en de

moderne literatuur, waar het leven wordt ondergaan en zijn impressies en ondervindingen zich vertolkt zien, ligt, naar ons voorkomt, hoofdzakelijk in beider verhouding tot het Noodlot. Het Noodlot is in die oude kunst overgedragen op bepaalde levensmachten, die werden geschapen door het geloof aan eene alleen-zaligmakende Idealiteit. ‘De wrekende gerechtigheid’, ‘het loon der liefde’, ‘de straf van het geweten’, het zijn alle ethische regelen, welker bewijs gezocht werd in geschiedenis en leven, en omdat aan dat leven bij voorbaat was opgelegd zich in de richting dier algemeene regelen te ontwikkelen, zuchtte het binnen aangenomen omgrenzingen. *Wij* leiden het Noodlot niet meer af, het is de groote, duistere macht waarin alles terugvalt, en onze literatuur, die het besef weerspiegelt van *onzen* tijd, kan het leven doen spelen naar eigen believen. De gevolgen van dien essentieelen ommekeer spreken zich uit in ons verzwakt conceptie-vermogen, in onzen lyrischen romanbouw, want met de levensdogma's verdwenen ook de dogma's der literatuur, verdwenen de gedachtenschemata, die het gebinte zijn voor het architectonisch kunstwerk. Geen gewrocht des geestes, maar eene uitvloeiing des levens is onze literatuur en als wij in den laatsten tijd enkele geestelijke perspectieven ontdekken in onze romankunst, dan moet dat verschijnsel op geheel andere wijze verklaard worden dan zijn idealistische voorgangers. In enkelc uitingen onzer nieuwste kunst weerspiegelt zich een levensomkeer, maar zij zijn evenmin als de sceptisch-getinte gewaarwordingskunst die wij verlieten, een direct product van den richtenden *persoonlijken* geest.

Het dualisme in Anna van Gogh-Kaulbach te begrijpen, is noodzakelijke voorwaarde tot een karakteristiek van haren laatsten roman, welks titel reeds klinkt als een zedelijke imperatief. Het tragisch verhaal, in dien roman vertolkt, kan aanleiding geven tot een meesterstuk van naturalisme en tot een meesterstuk van tendentieuze kunst. En nu is het eigenaardig, hoe de auteur het meesterstuk van naturalisme heeft volbracht, maar hoe, waarschijnlijk onderbewust, het zedelijk probleem, dat in het motief verscholen lag, telkens zijn invloed heeft doen gelden op zijn kunstzinnige behandeling.

De roman, waarvan de titel hierboven staat, geeft een aangrijpende geschiedenis! De geschiedenis van een kind uit den kleinen burgerstand, een jong, mooi meisje, dat voor haar moeder met naaien den kost verdient. Maar de moeder, die vol is van romantisch bijgeloof, die haar uren verdoet in kaartleggerij, ziet voor haar dochter een andere, een schoonere toekomst. Eens zal zij rijk worden, als ‘haar dag’ maar komt, - dan zal zij

het leven genieten, zij zal mooie kleeren dragen en zich baden in geluk en kostbaarheid. Al de verholen misère van de moeder zoekt zich een uitweg in phantasieën, en in plaats dat zij de wegen van haar dochter op verstandige wijze gadeslaat, kweekt zij den verborgen weeldezin in het meisje aan. Zoo een meisje, dat vaak van huis is, dat is aangedaan met een hereditaire phantastische begaafdheid tot liegen, hoe weinig dan de leugentjes als opzettelijke kwaadwilligheid bedoeld zijn, omdat kwaadwilligheid allerminst past bij haar hartelijk en goedmoedig karakter, een meisje met een sensueelen aanleg en eene ruime lichtgeloovigheid, wordt gemakkelijk verleid, en een jonge meneer, de zoon des huizes van een harer klanten, maakt van de omstandigheden gebruik, en troont haar listig mede in een hoedenzaak, waar hij haar atelierwerk verschaffen zal, maar die een stil bordeel blijkt te zijn. Eenmaal gevallen en door haar minnaar verlaten, gaat zij snel bergaf. Zoodra de aard van haar leven t'huis wordt ontdekt, krijgt de moeder een zenuwaanval, die bij vele van zulke eenvoudige lieden in de plaats komt van snel en praktisch handelen, na een dramatische scène ontvlucht zij het huis, en vindt voorgoed een onderkomen bij ‘Mamaatje Augustina’, haar patronesse. Het verhaal dat dan volgt is de verwordingsgeschiedenis van een prostituée.

In het leven van de hoofdpersoon van dezen roman verschijnen twee figuren, die immer aan haar innerlijk wezen blijven verbonden als reminiscenties van haar jeugd. Gerrit, de al te stijve en vreeselijk ernstige onderwijzer en haar broertje Gerard, zijn onafscheidelijk van het ouderlijk huis, waarin Pauline ze heeft ontmoet.

Gerrit heeft haar lief, - maar evenals haar moeder, die hem te kaal vindt en ongeschikt om den droom van rijkdom en luxe, dien ze haar dochter toedenkt te verwezenlijken, - wijst ze hem af. Die afwijzing is in harmonie met haar exuberante, afwisseling begeerende en weelderige natuur. Gerrit, de schoolmeester, hoort niet bij Pauline. Maar toch! zijn liefde is ontroerend van naïeve veneratie. Ondanks die sterke genegenheid mist hij de flinkheid de geliefde vrouw wanneer zij, prostituée geworden, het ouderlijk huis ontvliedt, tegen te houden. Zijn liefde is kinderlijke idealiteit, geen mannelijke passie en moed. -

Naast dezen Gerrit verschijnt haar broertje Gerard, een ventje dat zij lief heeft en vertroetelt met al de onstuimigheid van haar onevenwichtig hart, met al de overdreven teerheid van haar door haar zelve onbegrepen hartstocht.

Heel op het einde van het boek komen die twee figuren terug en doen haar de wanhoop van haar leven beseffen. Gerard, die

door het wederzien van de verbitterde vrouw, die in zijn jeugd het ideaal zijner droomen was, opeens de misdadige zwakheid ontdekt van zijn natuur, wil de zonde, aan Pauline bedreven, herstellen door een - te laat - huwelijk. Hij beseft eerst dat het leven de gelegenheid tot transigeeren met een noodlottige bestemming gesloten houdt, wanneer hij voor het lijk knielt der beminde vrouw, die weet dat de wonde van haar bestaan onlenigbaar is, en vrijwillig den troost zoekt van den goeden dood. -

Het hier vertolkt verhaal werd door den *mensch* van Gogh-Kaulbach geschreven, de *geest* in de auteur begeleidde het verhaal, *niet* met moraliseerende exclamaties, maar met een al te tendentieuze symboliek. Want zóó voortreffelijk is dit leven opgebouwd uit milieu en physieke en psychische voorbeschiktheid, zóó navrant-precies is het harteleed hier aangevoeld, dat het ontstellende drama in zijn smartelijken eenvoud wordt vertroebeld door den herhaalden weerkeer van symbolische motieven.

De moeder van Pauline heeft telkens een gepasten uitroep gereed over de taal der kaarten, wanneer een beslissende stap naar Pauline's verderf wordt ondernomen. Deze uitroepen verstoren het sentiment van den lezer, die de dramatiek van het verhaal reeds uit de beschrijving der feiten begreep.

Dergelijke symbolische motieven behooren bij eene in zichzelve te waardeeren, doch àndere kunst dan het stil en scherp naturalisme, dat Anna van Gogh-Kaulbach ons in dit verhaal biedt. En wij willen verder gaan, en opmerken dat de figuren van Gerrit, den schoolmeester, en van het kleine broertje Gerard alleen maar als verpersoonlijkte aanduidingen van Pauline's gemoedsgesteldheden hadden kunnen voorkomen en dat de navrante herinnering aan het ouderlijk huis, die op het einde van Pauline's leven verschijnt, indien ze door een klein, voorbijgaand voorval ware opgewekt, aan haren tragischen dood meer scherpte had verleend dan nu de ontknooping van haar levensprobleem door de lijfelijke verschijningen harer vroegere genooten geschiedt. Thans lijdt het boek aan een principieele onduidelijkheid. ‘De liefde die overwint’, - men kan het op verschillende wijze vertolken. De overwinnende liefde kan hier zijn: het dieper besef der dingen en de ondanks alles gebleven innerlijke reinheid van Pauline's natuur. Pauline heeft de sereene genegenheid gewekt van den armen, idealistischen onderwijzer, dat is van een ander dan den man die haar heeft verleid. In de genegenheid van Gerrit ligt dus een kuische liefde, die *niet* verband houdt met haar later, onkuisch leven. In Gerrit's liefde mist Pauline het karakter der deerne.

Ook kan ‘de liefde die overwint’ beteekenen het zelfverwijt in Gerrit, het eindelijk besef van de realiteit des levens, dat de smart

van Pauline in haar jeugdvriend wekt. Het kan ten slotte den zin hebben van het onpersoonlijke mededoogen, waarmee de arme, verminkte gestalte van Pauline is omhuld. Maar deze gedachte had vertolking kunnen vinden in eene objectief-gehouden overtuiging der schrijfster, in eene hunkering naar de goede, schoone en rustige dingen, in de *gedachte* aan het waanzinnig-beminde broertje, en de roman had allen schijn gemist van theatraliteit.

Toch zou het een gevaarlijke raad zijn aan de schrijfster, haar te vragen geheel van hare symbolistische methode af te zien. Want waar haar symboliek zich uitspreekt in détails, daar draagt die symboliek er toe bij om de karakterteekening en het psychisch aanvoelen der lotgevallen van de hoofdpersoon te versterken. De mond van Pauline, die ‘als een snede’ was - het is een symboliek van edeler gehalte dan de herhaalde uitroepen der moeder over de voorspellingen der kaarten. Waarom? Omdat het beeld van den scherp en pijnlijk gevormden mond ons nader brengt tot een te voren nog niet aanwezig besef van Pauline's persoonlijkheid, dus mede helpt aan ons begrip van de bedoeling der schrijfster. Terwijl deironischin ons werkende uitroepen over de kaarten een reeds bereikte en gekende bedoeling nader willen bewerken.

Niettemin, wij lazen in lange tijden niet een boek dat ons zoozeer heeft ontroerd. Al het gebeuren is gemotiveerd, het vloeit noodzakelijk voort uit de gegeven omstandigheden, uit den aard van Pauline's afkomst, milieu, karakter. En het boek heeft ons het nijpende probleem verduidelijkt van de zedelijke misdeeldheid der proletariërs. Er zijn er velen in onze dagen van overwinnende demokratie, die aan den arbeider en den kleinen burgerman verwijten, dat hij zijn hooger loon, tot leniging van eerste nooden bevochten, verkwist in luxe-uitgaven, - dat de bioscopen vol zitten en de banketbakkers en café-houders floreeren. -

Het is niet alleen de fout van den arbeider, het is ook een noodzakelijk gevolg van zijn geschiedenis. Een jarenlang verzwakt physiek, een door den nood gedeukte intelligentie mist vaak den moed der praktijk, zoekt zich een uitweg in de zoete en misleidende phantasie. Men kent het karakter der weelde niet, en phantaseert een sprookjesland, dat dicht bereikbaar lijkt door eenige meerdere penningen, een sprookjesland, dat in hevige kleuren opbloeit uit de beleving der grauwe realiteit. Zoo komen veel volkskinderen in den poezelen en gluiperigen greep der prostitutie. Indien wij, buiten alle kunstzinnige waarde en bedoeling van mevrouw van Gogh's roman, in dit geschrift onzen tendenz willen vinden, laat het dan deze zijn, dat alle demokratiseering en stoffelijke verbetering van den kleinen man averechtsch is, als wij niet tevens het volk opvoeden en veredelen.

P.H. RITTER Jr.

Maskerade[1].

Tweede hoofdstuk.

In de half-duistere eetkamer, bij een der hooge, klein geruite vensters, welke op de binnenplaats uitzagen, stond mevrouw van Ravensberg gebogen en aandachtig en wreef stuk voor stuk de zilveren lepels en vorken, die in het groen gevoerde mandje naast haar op de vensterbank lagen. Het kleurloos licht van den Novembermorgen, gevangen tusschen het grauw van de plaatsmuren, gleed langs haar bleek gezicht en het wat valig zwart harer morgenjapon, schampte langs de glimmende rondingen der mahonie meubels, lei matte glanzen over het oud-blauw der borden op het buffet, terwijl van de geschilderde portretten, binnen het beslagen verguld hunner vervallen lijsten, alleen de gezichten en handen en het paarlmoerig blank der ver ontbloote vrouwenhalzen oplichtten, het overige, in een grauwe kleurloosheid verzonken, één leek geworden met de onbestemde tint van het behangsel en het doffe bruin der hooge, oudeiken lambrizeering.

Aan het ondereind der glimmende, onbedekte tafel, een onaanzienlijk schimmetje onder de starre oogen der pronkende en zelfbewuste pruikekoppen, zat Betje, het dagkind, en poetste onder het waakzaam toezicht harer mevrouw het zilver. Elk stuk, dat uit haar klamme handjes kwam, moest bij het venster de proef der deugdelijkheid doorstaan en zoo nu en dan hief, zonder spreken, mevrouw den wit

1). Van den roman ‘Maskerade’ worden in de Gids opgenomen hoofdstuk II, IV (gedeeltelijk), VI, VII, VIII.

flanellen lap in haar blanke hand omhoog, om aan het schichtig opglurend kind een zwarte vlek te toonen, ten onomstootelijken bewijze, dat wéér een vork niet goed was uitgewreven!

Over Betje's geel-bleek muizengezicht trok dan even, als met moeite, een vaal roze blos, terwijl mevrouw al weer néér zag en door het lornjet, dat zij voor deze nauwkeurige inspectie droeg, en dat te kantelen scheen op haar grooten, rechten, welgevormden neus, in den voorraad van het mandje naar nieuwe fouten en verzuimen zocht, terwijl in haar bleek en voornaam gezicht de smalle lippen naar beneden trokken en de kin wegdook naar het plooisel der halsboord, tot die uitdrukking van verongelijkt-zijn-en-daarin-berusten, welke het gemeenlijk des morgens droeg.

Mevrouw de Bruijn van Ravensberg doorwroette dien grauwen dag een reeks van ergernissen. Bij 't ontwaken reeds had, mèt de zekerheid dat Antje een half uur te laat was, de teleurstellende balans van den vorigen avond scherp in haar gedachten gestaan en onder 't aankleeden had zij misnoegd de onkosten van het dineetje, met de drie wijnsoorten en de hors-d'oeuvres van den kok berekend en Warmelo's insolent gedrag jegens Hanny, zoowel als Tine's onhandige en linksche houding daar tegenover gesteld.

Toen zij, verlaat, aan de ontbijttafel kwam, bleek Tine evenals Lex verdwenen, terwijl de eerste haar ei had laten staan, de tweede zijn melk had omgegooid; de professor gaf, zich verdiepend in een tijdschriftartikel, op twee vragen een volslagen averechtsch antwoord en Hanny liet door Betje berichten, dat ze aan hoofdpijn leed en mama geen ontbijt voor haar hoefde te bewaren. Daarna bracht een netelig onderhoud met de keukenmeid over de restes van het diner nieuwe ergernis; de schaal met kalfsoesters, die, zij wist het zeker, half gevuld de eetkamer had verlaten, bleek tot op een paar stukjes na leeg en de rest van de asperges, waarvan zij, naar zij berekend had, nog voortreffelijke soep had kunnen maken, was, zooals Antje baloorig verzekerde, in den vuilnisbak beland. En terzij van de provisiekast stonden, als een rijtje schuldige kinders, de leege wijnflesschen, twee méér dan zij had berekend, een verkwisting welke zij den professor verweet, die door zijn onverant-

woordelijk voorbeeld de jongelui tot buitensporig drinken had aangemoedigd...

Mevrouw van Ravensberg's grieven ontlastten zich, gegeven Antje's brutale houding en kortaangebonden dreigementen, als gewoonlijk op het dagkind, dat zij bij het afwasschen van het ontbijtgerei dan ook langdurig onderhield over een scherf, welke van de kristallen fruitschaal bleek afgestooten; een vergrijp, te erger, waar mevrouw, na het geschenk van de zwarte jurk en de muts-met-linten, van Betje een onberispelijke plichtsbetrachting had verwacht, en Betje bovendien het soepvleesch mee naar huis had mogen nemen en verzuimd had mevrouw daarvoor te bedanken.

De onheilszware atmosfeer van de kille, grauw-donkere eetkamer scheen thans nog gevuld met den overvloed van Betje's tekortkomingen en in de starre stilte klonk alleen 't gesnuif van haar verkouden neusje en zoo nu en dan het tinkel-geluidje van een glimmend gewreven lepel, wanneer die door mevrouw bij den voltooiden voorraad in het mandje werd gelegd.

Van boven, als van heel ver weg tusschen de dikke muren van het oude huis, gleed het zigzag van Hanny's toonladders met tergende eentonigheid. Mevrouw van Ravensberg hield niet van muziek. Zij had daarvoor de vijandige geringschatting, waarmee haar positieve natuur zich te weer stelde tegen al wat door heimelijke, in zich-zelf besloten bekoring in staat bleek menschen tot verrukking en enthousiasme op te wekken; wel geloofde zij nauwelijks in die verrukking, zoomin als zij ooit uitbundigheid anders dan overdrijving achtte, maar zij hield een weerzin tegen deze zinnen-vervoering, als tegen al wat de macht bezat om menschen uit hun evenwicht te brengen. Zij mat de waarde van Hanny's muziek-studie dan ook uitsluitend naar de duurte der lessen van den bekenden Haagschen pianist en waardeerde thans het plichtsbesef, waarmee het meisje, ondanks haar hoofdpijn en de teleurstelling van den vorigen avond, de dagelijksche studie getrouw als alle morgens volbracht.

Terwijl zij het druilig lucht-vierkant boven de plaatsmuren monsterde en mismoedig overdacht, dat Hanny voor haar hockey-middag wederom, voor de derde maal, slecht weer zou treffen, greep haar opnieuw de bezorgdheid voor haar

dochters toekomst en de noodzakelijkheid, voor haar zelve, om het geliefdkoosd denkbeeld van een huwelijk met Warmelo op te geven... Voor Hanny's naam èn verdere kansen moest aan deze weifelende, te veel bekende en besproken verhouding een eind... Opnieuw doorvlijmde haar een woede om wat hij had gedurfd, openlijk, insolent gedurfd aan háár tafel, onder háár oogen... een woede om de eigen onmacht en het sterkst om wat haar moeder-instinct de dochter wist aangedaan... hoe had zij nog gehoopt, dat het boven, in de prettige vertrouwelijkheid der meisjeskamer, tot een verklaring zou zijn gekomen... 'Wat zit je toch te snuiven kind!' viel ze plotseling zóó bruusk tegen Betje uit, dat die, òpschrikkend uit haar doezelig suffen, kletterend een lepel op het tafelblad liet vallen. Het kind grabbelde met de van 't poetsen zwarte vingers onder haar rok, wreef dan, schuldbewust, met den handrug langs haar roodpuntig neusje, herhaalde die beweging met haar schort.

'Heb je geen zakdoek?'

Op het toonloos antwoord schudde mevrouw het grijze hoofd en terwijl haar doordringende groengrijze oogen over het lornjet heen het meisje betuurden, herinnerde zij nadrukkelijk aan de eischen van goed gedrag, welke zij aan een in uitzicht gestelden opslag van het weekloon verbonden had. Betje, zenuwachtig, snoof opnieuw.

'Neem een papier uit de prullemand en ga op de plaats je neus snuiten'.

Het kind schoof van den stoel en glipte vlug de kamer door, blij met dezen schamelen variant in den eindeloozen morgen; en toen het geijkte 'deur-dicht' haar had achterna geklonken, vertrok, in de veiligheid der leege gang, haar gedwee en sproetig gezicht onder het tuitelig mutsje in een grimas van spot en haat.

Mevrouw van Ravensberg rechtte haar rug, die stram voelde van het gestadig bukken en met een zucht overlegde ze, terwijl ze het theeservies van de meisjeskamer op een blaadje schikte, dat ze toch maar eens zou trachten met Hanny te praten... een wenk, een raad te geven misschien... Den vorigen winter, na het bal van Apollo, waar hij met haar gesoupeerd had, waren Warmelo's drukke bezoeken en zijn onmiskenbare avances voor Hanny begonnen. Doch

na een zomer, waarin hij telkens afspraken voor roei- en fietstochtjes maakte en zij meer vrijheden toestond dan ze ooit nog haar dochter had veroorloofd, was géén verloving gevolgd.

Zij had Hanny niet naar de oorzaak van dit dralen gevraagd. Het was haar gewoonte niet om ronduit over intieme dingen te spreken, want zij had een tegenzin voor het uitrafelen van gevoelens; en tusschen haar en haar kinderen bestond niet die diepere vertrouwelijkheid, welke het meisje, in heur nood, om raad en troost naar de moeder zou hebben gedreven. Doch haar wakkere geest, die immer naar de feiten oordeelde, had zonder weifelen de juiste conclusie getrokken: ze wist, dat voor Hanny de als een flirt begonnen verhouding, die haar ijdelheid had gestreeld, tot een wanhopige verliefdheid was geworden, dat Hanny nu, slap en wilszwak, onmachtig gebukt ging onder de grillige gedragingen van den gevierden, verwenden jongen en dat híj háár te duidelijk getoonde gevoelens doorzag en er mee speelde, in de ijdele overtuiging van zijn eigen onweerstaanbaarheid.

Het moest eindigen... met een openlijke breuk desnoods, wanneer Warmelo zich terugtrok als hoofdpersoon van de maskerade òf wanneer hij, - wat nog erger zou zijn - zich een ander meisje als de Prinses van Oranje koos...

Er bleef dan voor Hanny nog één goede huwelijkskans met het lustrum, die lange week van feestelijkheden en bals... maar daarna - mevrouw van Ravensberg schudde driftig het grijze hoofd als om een weerzinnige gedachte te verdrijven - zou er met de muziekstudie misschien ernst moeten gemaakt...

Van de eerste levensjaren der kinderen af, toen zij, met wegcijfering harer eigen wenschen en belangen, haar leven had ingesteld op den voorspoed van het hunne, had zij deze taak als het noodzakelijk slot harer opvoeding vóór zich gezien: hen een goed, een voornaam huwelijk te doen sluiten. Zij bouwde op de goede kansen, welke de studentenstad daarvoor bood en reeds toen haar meisjes nog schoolkinderen waren, had zij haar man overgehaald om een vasten wekelijkschen ontvang-avond in te stellen, waar de studenten, die zijn colleges liepen, hun geregelde opwachting kwamen maken. Zij had op het professors-inkomen, dat ontoereikend was voor den staat, waarin, naar den

schijn, het gezin in het groote patricische huis leefde, bespaard en beknibbeld, gewerkt als een ondergeschikte om de kosten eener tweede dienstbode uit te sparen, zich comfort en genoegens ontzegd om voor de kinderen bekwame onderwijzers te kunnen bekostigen: dans- en muzieklessen, een dure Brusselsche kostschool voor Tine en Hanny, en voor Lex, die lui was en slecht leerde, een meester, die hem elken avond in het gareel van zijn schoolwerk hield.

In deze kille zelfverloochening vond haar moederliefde voldoening en bevrediging; zij leefde voor haar kinderen en kon voor hen wat haar heerschzuchtige natuur voor den man nooit had vermocht: haar eigen wenschen en verlangens ondergeschikt maken aan de hunne. En in deze liefde, vol zorg en toewijding, maar zonder innigheid of warmte, waren de kinderen opgegroeid; wetend hun moeders gestrengheid doch stipte rechtvaardigheid, wetend, dat zij onvoorwaardelijk plichtsbetrachting eischte, maar strenger nog voor zichzelve was dan voor hen.

Toen Hanny van de Brusselsche kostschool kwam, waar ze op een kwartje weekgeld had moeten teren, terwijl haar japonnen gemaakt werden uit de afleggers der nichtjes in Amsterdam, verschafte mama voor haar debuut in de wereld een zijden toiletje van een eerste naaister; mama betaalde zonder bezwaar de buitensporige onkosten van balschoentjes en witte handschoenen, het lidmaatschap van tennis- en hockeyclub, en bromde zelfs niet wanneer er voor een tuinfeest weer een nieuw hoedje noodig bleek, of er voor de veelvuldige dineetjes en avondpartijtjes telkens weer een rijtuig moest besteld.

De schrille tegenstelling van dit vertoon van weelde met de stipte zuinigheid, die in huis als voorheen bleef doorgevoerd, was door Tine's scherpen geest gepeild en gewogen, terwijl Hanny met haar gemakzuchtige natuur, het nieuwe leventje kalmweg aanvaardde en nam, als haar goed recht, wat mama had toebereid en voorgezet. Tine doorschouwde critisch mama's oogmerk, zag nuchter onder het schoon vertoon het heimelijk doel, en haar onafhankelijke aard verzette zich reeds bij voorbaat tegen zulk gezag: zij zou er voor bedanken om, als ze achttien was, mooi opgetuigd op de huwelijksmarkt te pronk gezet te worden; zij ging studeeren,

dan had ze dien door mama uitgezochten echtgenoot niet noodig... Ze zou wel zorgen er zoo gauw mogelijk tusschenuit te zijn!

En in dien tijd had Tine zich nauwer aangesloten bij Lex, in wien ze voor allen schamperen spot een dankbaar hoorder vond; want toen voor het eerst wankelde haar geloof in mama's rechtvaardigheid en oprechtheid, voelde ze, met een wrevel en schaamte, die ze niet had kunnen definieeren, dit zorgvol beleid als een bezoedeling van het verre, met angstigen eerbied verbeide liefdewonder, dat immers door elk overleggen en berekenen, verminkt en geschonden werd.

In de meisjes-zitkamer, die gelijk de meeste vertrekken van het breede, doch ondiepe huis aan de straatzijde lag, stond Hanny voor het venster, met haar gezicht dicht tegen het glas, in spanning uit te zien. Schuin aan de overzij, uit een der groote deuren van het universiteitsgebouw, gulpte een stroom donkere gestalten en spleet uiteen in kleinere groepen, van vier, van twee, die zich links en rechts verspreidden en haastig over de straat repten.

Aan de lichtgrijze, modieuze overjas, maar meer nog aan zijn doorgebogen, nonchalante houding kende Hanny Warmelo; hij liep met van Griffen in druk gesprek aan de overzijde van de gracht en in een spanning, die trilde tot in haar knieën, waarbij alle gedachten in een vreemde ijlte rondom dat ééne belang schenen weg te wijken, verbeidde ze het alles-overheerschende: of hij op zou zien.

Zelfs toen de deurknop knarste en zij haar moeders aanwezigheid voelde, bleef zij, als gevangen, toeven bij het venster, naar den schijn frutselend aan de dorre blaadjes van de varen. In het koele, kleurlooze herfstlicht, dat hier ongetemperd door de al kale boomen binnenvlood, zag mevrouw van Ravensberg haar dochters gezicht bleek en onfrisch, de blauwe oogen flets en donker omrand. Zij schoof het blaadje met het servies op de tafel en zette zich, hijgend van het beklimmen der hooge trap, in het fauteuiltje bij de piano; haar kleingenepen, bijziende oogen betuur den de straat, zij kon geen der voortreppende gestalten onderkennen, maar een onwil kregelde in haar jegens wie daar zoo zorgeloos en lustig voorbijliepen, een onwil, die wortelde in een voor haar zelve nauw erkende vijandschap voor de andere

sekse.... en haar ronddolende gedachten concentreerden zich op wat zij Warmelo verweet: die jongelui van tegenwoordig, die een meisje 't hof durfden maken zonder ernstige bedoelingen... die berekenende, cynische studenten, die op een haar wisten of een meisje àl of niet fortuin bezat...

'Ik heb gedacht', zei ze als terloops, terwijl ze een slip van het tullen theekleed tusschen haar vingers vatte en over de dikbollende druivenranken streek, 'dat we Ben voor den aanstaanden Zondag eens te eten moesten vragen.'

Met een hoogrood gezichtje zag Hanny om. Van Griffen had, toevallig opkijkend, haar voor het venster zien staan en gegroet; en toen had ook Frits, schijnbaar verrast, met jovialen zwaai zijn slappen hoed gelicht....

Het duurde lang eer zij den zin van haar moeders woorden vatte, dan doorzag zij het argeloos voorstel als ware het de conclusie van een lang en openhartig gesprek.

Enkele weken geleden had Ben, die nimmer op de officieele jongeluidineetjes, doch enkel op een huiselijken Zondag werd genood, gesproken van zijn plannen voor het lustrum, waar men hem een belangrijke rol, die kostbare costuums eischte, wilde opdragen; en hij had, wat hakkelig en onhandig als zijn aard was, aan Hanny gezegd, dat hij graag die plaats zou vervullen zoo zij in den maskeradestoet zijn dame wilde zijn. Mevrouw van Ravensberg had toen, schertsend maar beslist, geantwoord, dat er voor Hanny niets te kiezen viel, daar ze af moest wachten welke rol haar door het maskeradecomité werd aangeboden; en Hanny, die begreep waarop mama doelde en er haar wankel vertrouwen op Frits' standvastigheid mee schraagde, had samen met Tine den goedmoedigen dikken Ben geplaagd: dat hij eerst hof-manieren, révérences en menuets zou moeten leeren, en Tine, overmoedig, beweerde, dat de karos waarin Ben als de Hertog van Wolfenbuttel zou rijden, met extra dikke veeren moest worden voorzien.

'Het zou', ging de moeder op haar effen en toch nadrukkelijke wijze voort, 'jammer zijn als Ben voor de maskerade een afspraak met Annie of Gerda maakte'.

Hanny wist geen antwoord. Ze leunde tegen het raamkozijn met een doffe zwaarte in al haar leden en hoorde mama's woorden als een vonnis, dat over haar voltrokken werd.

‘Ik wil toch niet met hem...’ begon ze in toonloos verweer, doch mevrouw onderbrak den zin met een gebaar van haar groote blanke hand en een heftig schudden van het grijze hoofd. ‘Altijd de eer aan je zelf houden’ ried ze luchtig vriendelijk als gold het een grap, terwijl ze, lenig ondanks haar forschheid, uit het stoeltje oprees en met haar vinger langs den rand der piano veegde, waar haar scherpe huisvrouwblik een laagje stof ontdekte; ‘Zei Warmelo niet, dat je veel meer plezier in de maskerade-week kunt hebben, wanneer je niet door al die verplichtingen van hoofdpersoon gebonden bent?’

‘Hij is zoo variabel’, zei Hanny, zich tegen haar moedeloosheid verzettend, nu mama raakte aan wat zij voor zich zelf nog niet als mogelijk durfde erkennen. De moeder trok de wenkbrauwen hoog, een ironisch lachje flitste om haar fijne, kleurlooze lippen; aan Hanny's lijdzaamheid stootte zich immer haar kordate en doortastende aard en haar ergernis, als gemeenlijk, uitte zich in spot:

‘Dat merkte ik gisteren aan tafel’.

In beursche overgevoeligheid keerde het meisje zich af, greep in den mist, die voor haar oogen schemerde, het blaadje van de tafel, om op de theetafel het serviesje in te schikken.

‘Een maand geleden’, zei ze slikkend, ‘was-ie er een en al enthousiasme voor, en heeft-ie me beloofd, dat we in alle geval samen...’

Ze stokte in het schrikgebaar, waarmee ze greep naar een kopje dat kantelde.

‘Voorzichtig’, waarschuwde mevrouw fronsend, ‘er is, dat zag ik bij het omwasschen, al een scherf van het melkkannetje af...’, en, als sloot deze overweging bij de vorige aan, vervolgde ze op denzelfden zakelijken toon: ‘Ben is een goede degelijke jongen... een jongen, op wien je staat kunt maken... en het zou van jou niet verstandig zijn om Ben te grieven’.

Armzalig vernederd, als een, die z'n liefst gekoesterde bezit waardeloos ziet worden in den ruwen greep van een ander, voelde Hanny wat mama wilde, welk plan haar voortvarendheid thans reeds in stee van het andere schoof... ze zag, wat ze nooit wilde zien: den vernederenden achtergrond van haar jongemeisjes-leven, waar alle kansen slim

uitgezet moesten staan, en mama ze als de draden van een net in handen hield... en ze wist, als was haar moeders rustige, koele blik een spiegel, hoe moe en bleek ze zag, hoe dof haar oogen stonden... en hoeveel vergeefsche moeiten en kosten er in vier uitgaan-winters voor haar waren gemaakt...

Mevrouw van Ravensberg schoof het sleutelmandje aan heur arm en zette den stoel recht, waarin zij gezeten had. Langs Hanny heengaand streek zij een losse lok van het blonde haar weg, verstak een speld in de glanzende wrong, en hartelijk welmeenend, als het besluit van een vertrouwelijk, openhartig gesprek, zeide zij nadrukkelijk: ‘Kies de wijste partij, kindje... geef nooit een man de voldoening, dat hij macht over je heeft.’

* * *

‘Maar met de conclusie van uw stuk ben ik het heelemaal niet eens!’

‘Van....?’ Schertsend vermanend klonk Dr. Heloma's stem; z'n hoofd met het blonde baardje neeg tusschen de smalle, wat te hooge schouders om het meisje aan te zien en tot de warrige, langs de fluweelen muts sprankelende voorhoofdsharen bloosde ze, terwijl ze kinderlijk verlegen en gedwee: ‘je stuk’ verbeterde.

Ze liepen samen over den smallen, reeds verlaten singel van het gymnasium; toen Tine, die had moeten blijven om verzuimd huiswerk in te halen, in de gang haar mantel aantrok, had ze opeens zijn helpende hand in haar rug gevoeld... hij had zich op de docentenkamer verlaat, legde hij uit, en, wat nooit gebeurde wanneer vertrekkende klassen de gang en den weg bevolkten, stelde hij, als vanzelfsprekend, haar voor: ‘Willen we samen gaan?’

Verlegen om het ongewone was ze naast hem voortgestapt, terwijl hij, met z'n zangerig welluidende, wat hooge stem, luchtig een grap vertelde van dien morgen, onder zijn les in de eerste klas; doch toen had hij, stilstaand, enthousiast opeens haar aandacht geeischt voor het druk en bont vertier van de groentenmarkt, waar zij langs gingen... een woelig kadevierkant, waar tusschen het breed en bedrijvig bewegen van

grauwe en blauwe mannenlijven, de felle kleuren vlamden van het groen, dat in de donkere, geduldige schuiten lag gestapeld, het ooft, dat puilde uit de wijd-gapende manden, het glanzende rood van tomaten en het schel-oranje van wortelen; appelen, die als een gouden stroom van de eene mand in de andere werden gestort; blanke, bolle koolen, die op hooge wagens werden gestapeld en scherp-gele citroenen, die kantelden uit een te vol geladen ben en buitelden in het vuil van vertrapt groen en gekneusde vruchten, terwijl joelende jongens er zich lachend en stoeiend naar te grabbelen bukten.

Met een druk van zijn hand op haar arm hield Heloma het meisje tegen: ‘God wat prachtig, hè... mooi is 't altijd... 'k kan er tijden naar kijken... maar zóó... in dat stille, grijze licht die gloeiende kleuren... Van Ostade, hè... of Teniers... Teniers nog méér... ken je dat groote marktstuk, in het Rijks-museum, waar links een vrouw tusschen manden met fruit zit... Dàt is als dit, hè... van kleur... van atmosfeer...!’

Tine knikte, onder den indruk, in zwijgend ontzag voor deze geestdrift over kleuren en lichteffect... Zij vond het nu óók mooi opeens, dat bont en woelig tafereel waarlangs zij jarenlang gedachtenloos was heengestapt, met geen andere bekommernis dan de vrees voor een rotten appel of tomaat waarmee baldadige jongens konden ketsen... Ze wist zich weer, als altijd, en bijna onmiddelijk wanneer ze in zijn bijzijn was, in een wereld getrokken, waar andere, hoogere waarden golden dan zij ooit had gekend, en als altijd leek het ook nu, dat zij tevoren maar een dom onwetend kind was geweest, en eerst door zijn oogen het leven schooner en dieper begon te doorschouwen.

Lang stond hij in aandacht, zijn lijf wat voorover, steunend op den stok, dien hij voor zich had geplant, doch toen zijn zwijgen duurde, voelde ze zich onrustig worden - en verweet het zich wrevelig - haar aandacht trok af van het schilderachtig tafereel, ze zag, onder den hoed, dien hij van het klamme voorhoofd had weggeduwd, de roode streep, welke het ontsierde en boven den achteloos slappen boord, zijn gerekten, mageren hals met het groote strottenhoofd, als een griezelig-puilend ding, dat hij leek te hebben ingeslikt. Maar om den innigen glans in zijn blauwe oogen, toen hij

zijn blik wendde en haar aanzag, voelde ze weer de zachte, kloppende blijdschap in haar borst, een blijheid van nederigvereeren en eerbiedige vertrouwelijkheid.

'Kunt u begrijpen', vroeg ze hem, 'u die altijd het mooie opmerkt en er zoo van genieten kunt, zoo intens... dat bij ons... bij mij thuis, niemand er iets voor voelt... dat niemand het zelfs zièt... of ook maar gelooven zou, dat je zoo'n bewondering heusch kunt meenen?'

Hij keek op haar neer; glimlachend in haar groot open, vertrouwende oogen. 'Het is een groot geluk om schoomheid te kunnen doorvoelen... te kunnen ondergaan', zei hij peinzend 'maar het maakt gevoelig, tè gevoelig voor het leelijke om je heen en jij... jou wou ik stérk maken, Tine... een persoonlijkheid.... los van de conventies van je kring, omdat ik geloof, dat je iemand zou kunnen zijn... als je maar eerst je zelf was...

'O... ik zàl me daarvan losmaken!' verzekerde zij met schitterende oogen en zij zag bij die woorden een duidelijk toekomstbeeld van zichzelve, zooals ze zou staan bij de tafel in de huiskamer voor mama, die verrast en eerbiedig naar haar luisterde; zij hoorde zich met een bezielde stem getuigen voor het recht der persoonlijkheid en zag zich een donkere sleepjapon en een eenvoudig doch flatteerend kapsel dragen, terwijl mama door heur getroffen zwijgen al erkende, hoezeer zij de persoonlijkheid harer jongste dochter immer had onderschat.

Doch dit vleiend beeld werd verdrongen door een ander... het dineetje van gisteren... waar ze gewenscht had te kunnen flirten en coquet zijn om gunsten te winnen als Cora... het oogenspel met van Hemert en het vreemde, verwarrende met den donkeren jongen, dat zij vergeefs trachtte weg te dringen uit haar gedachten, doch er vond vastgehaakt.... een loomzoete herinnering, die telkens dien morgen tusschen haar wankele aandacht voor het schoolwerk was opgedoken.

Terwijl hij zijn hoed rechtschoof en voortliep, citeerde Dr. Heloma uit Goethe: 'Höchstes Gut der Erdenkinder sei nur die Persönlichkeit', en Tine, blij om het spreken over haarzelve te kunnen ontgaan, begon haastig over zijn artikel in de Hollandsche Gids: een heel andere Goethe, dàt vond

ze zoo heerlijk, had hij haar doen kennen dan die vreeselijkonsterfelijke uit de litteratuurles, van wien je overtuigd was dat-ie onder z'n ontbijt al in aphorismen sprak en in hexameters als hij een biertje bestelde!

Hij lachte even om deze schoolmeisjesgrieven over dichtergrootheid; 'Nu ja....', weerde hij dan, met een luchtig gebaar en op dien vertrouwelijk-beleerenden toon, die haar boeide en vleide, 'schoolcliché van groote mannen-biografie.... maar wat bedoel je met de conclusie, waarin je 't niet met me eens kon zijn?'

Het bloed vlood snel onder het donzig brons van haar gebogen gezichtje: 'U.... jij beweert - als ik het goed begrepen heb tenminste - dat Goethe Frederike in den steek liet, omdat hij zich in dien tijd juist van zijn roeping als kunstenaar bewust werd en voelde, dat zij geestelijk zoover zijn mindere was.'

Hij knikte: 'Goethe moet gevoeld hebben, dat een band met haar de ontwikkeling van z'n talent in den weg stond.'

'Maar hij hield van 'r en zij van hem... het was z'n eerste echte liefde en al voelde hij zich kunstenaar, hij kon toch niet weten, dat-ie bestemd was om de grootste dichter van Duitschland te worden! Als je denkt, dat z'n eerste echte liefdesgedichten op haar geïnspireerd werden en hij tegelijkertijd nuchter overleggen kon, dat z'n talent 'm 't meeste telde.... ik kan 'm niet langer grootsch en verheven zien, nu ik dàt van 'm weet...!'

Hij glimlachte om haar opwinding, maar zijn oogen bleven ernstig: 'Persoonlijkheid, Tine; alleen de sterke, groote geesten weten dat ze rècht hebben om meedoogenloos te zijn.'

'Recht?' herhaalde zij heftig en dieper kleurend, 'maar het ging toch om de liefde. En diè is toch het hoogste, het eenig geldende... ik dacht dat u... dat jij toch ook...'

'Oho,' viel hij haar in de rede; 'aan mijn persoonlijke opvattingen toets ik Goethe niet! Dat is bakvisschenfilosofie, Tine, om elk geval van je eigen gevoelens en sentimenten uit te beschouwen!'

Alsof hij, de meester, haar voor een volle klas berispt had, zoo brandde zijn lachend verwijt.

'Maar iedereen zal toch wel.... onwillekeurig....', zocht zij schuchter en hulpeloos overtuigd van haar vol-

slagen tekort in inzicht, naast zijn welberedeneerd en mannelijk-logisch oordeel.

'O zeker... de meesten!' gaf hij schamper toe. 'Daarom staan zelfs de zoogenaamd ontwikkelden en veelzijdigen vijandig en onbegrijpelijk tegenover al wat er aan grootsche gevoelens en machtige overtuigingen in de wereld omgaat, omdat ze niet anders dan door den bril van hun eigen ingeroeste opvattinkjes kunnen kijken. Blinde mollen, die denken dat 't heelal begrensd is door hun eigen donkere gangetjes. In het licht dùrven kijken, Tine! Jullie jongemeisjes leeren moraal voor je het leven kent en ver-oordeelen eer je kunt oordeelen. En àl wat je ervan gegund wordt, krijg je in partjes opgedischt... 't wordt je niet gepermiteerd er nog 'n stuk bij te eischen! Eerste part: uitgaan... te kijk worden gesteld tusschen 'n stuk of wat mannen met geld of 'n goeien naam en probeeren de voordeeligste te krijgen.... tweede part: engagement met alle sentimenteele poespas en valsche intimiteit, die je belet je te verdiepen in de dingen waar het tusschen man en vrouw om gaat... en laatste part: huwelijk... dat is een net huis en nette meiden en nette kindertjes houën... en wee degene, die daarbuiten nog wat anders begeert en probeert te benaderen wat er in de wereld aan groots en geweldigs omgaat!'

'Zóó is het!' zei Tine met een diepen en voldanen zucht en haar oogen glansden. Zij dacht aan Hanny en Warmelo, aan wat mama's bestier voor meisjes passend en niet passend noemde; en het leek haar of het jonge meisje, dat hier met den ernstigen blonden leeraar een diepzinnig gesprek over het leven hield, een heel andere was dan de Tine van thuis, die zich morrend voegde onder het gezag, en samen met Lex de wetten en geboden ontdook.

'Ja... wij... wij meisjes wòrden geleefd', zei ze dan met een diepen rimpel boven haar oogen en wist, dat het een zin was, dien zij ergens in gansch ander verband gelezen had, doch dien ze wel in den stijl vond van deze filosofische beschouwing.

Zij stonden stil bij den straathoek, waar zich hun wegen scheidden; hij zag op haar neer met den wat meesterachtigen, goedmoedigen glimlach in zijn licht-blauwe oogen: 'Een gemeenplaats, die je nog al aardig te pas hebt gebracht'.

Tranen van spijt en vernedering sprongen in haar oogen; ‘Och’, barstte ze heftig uit, ‘waarom praat u dan met me... waarom zegt u me al die dingen; als u me tòch maar plaagt en om me làcht...!’

‘Omdat ik’... begon hij en zweeg dan opeens. Zij hoorde den plotseling veranderden stemklank, gedwee, met iets smeekends... gansch anders dan de autoritaire en zelfbewuste toon, waarvan zij blindelings het gezag aanvaardde: ‘Tine, begrijp je, dat ik het beter met je meen dan die anderen, die studentjes die met je flirten en je complimentjes maken... geloof je dat van me, Tine...?’

Het was of er iets in haar op stak, dat ergens diep in haar op de loer had gelegen... dat ze niet had willen erkennen bij haar vereering voor zijn wijsheid en inzicht... het besef dat zij toch... ondanks hij haar dom vond en een bakvisch... macht over hem bezat. En op datzelfde oogenblik zag ze hem nuchter en critisch als daarstraks, toen hij naast haar naar het bonte tafereel van de groentenveiling had gekeken... en gansch anders dan de belangwekkende jonge dichter, dien ze vereerde; z'n schriele figuur met de wat hooge schouders, waarom sluik de kleeren hingen en zijn mond, die te week en te groot, met felroode lippen tusschen het blond gekruivel van zijn baardje lag.

‘Kom je vanmiddag bij Wies?’ vroeg hij voort, toen ze bleef zwijgen.

Ze keek langs hem heen: ‘Misschien.... ik denk het.’

‘Kom je dan even boven? Dan zal ik je portretten van Goethe uit zijn jongen tijd laten zien en het huis in Sesenheim waar Frederike woonde.’

‘Als 't u belieft,’ deed ze gedwee.

‘Hè!’ verweet hij teleurgesteld, daar zij weer het vertrouwelijk tutoyeeren vergat.

Er twinkelde iets in haar oogen; met een coquetterie, anders volkomen vreemd aan haar verhouding met hem, keek ze, het hoofd schuin, naar hem op: ‘Als 't u blieft, meester!’ Ze was al aan den voorkant van de straat, en haar lach zong in zijn ooren, toen hij, verrast en overtroefd, haar een half-verlegen ‘Rakker!’ nazond.

* * *

Ongedurig flapte Tine het algebra-boek toe. Zoo slecht als vanmiddag vlotte het nooit. Ze wierp den pennehouder op het bakje, na een grimmigen spotblik op de murwgekauwde punt, gleed wat achteruit op haar stoel voor de tafel en vouwde de armen onder 't hoofd.

't Was tòch weer het oude, welbekende gevoel van verliefdheid, vaste metgezel in de melancolieke, leege ontstemming na een feest. Dat vage, week-makende verlangen naar onbestemde teederheden, dat als een zoet vergif door haar bloed trok en dat ze al gekend had in haar kinderjaren, wanneer de ontmoeting met een jongen - een onbekende, nóóit een der dagelijksche kameraden - haar heel den volgenden dag deed droomen over fantastische tochten en spelen van hem en haar samen, waarbij zij neerstortte en hij haar redde, of hij zich wondde en zij hem verpleegde.... gedroom en gedweep dat haar bezat als een vreemde kwaal, langzaam zich weer oploste in den dagelijkschen gang der dingen.... en dan een verwondering liet - als na een ziekte van welke men niet weet hoè ze ontstond, noch hoe ze genas - dat het korten tijd zoo sterk en hevig had kunnen zijn.

In den nanacht had ze van ten Berge gedroomd. Een vage, woelige, verwarde droom, maar die bij het ontwaken een gevoel van gelukkig-zijn, van zaligheid had nagelaten, over welks oorsprong ze zich in den grauwen, valen morgen vergeefsch had liggen bezinnen.

Doch weldra had ze alle weekheid afgeschud, ze was opgestaan om een gordijn te openen en op de tafel naar het tijdschrift te zoeken en in den huiverig-killen morgen had ze, warm in het deken-holletje, zich in de diepzinnige psychologische beschouwing van Dr. Heloma verdiept en naarmate zijn conclusies haar moeilijker te vatten bleken, aan de schoone, kleurige taal, het rhythme der statige zinnen en het ongewone der zeggingswijs, haar bewondering voor den jongen leeraar, die een dichter en een wijsgeer was, tevreden gesteld.

Maar op school, en zelfs nu, terwijl ze in den vrijen Woensdagmiddag haar huiswerk maakte, was toch telkens het beeld van dien ander opgedoken, de herinnering, vreemd scherp, aan zijn mond, en zijn lach, aan zijn handen zooals zij de leuning van een stoel hadden omgrepen en samen

daarmee het welbekende vage verlangen en droomerige verwachten... dat ze niet wìlde... waartegen ze zich verzette... want zij gàf immers niets om dien jongen... ze kende hem niet... had nauwelijks met hem gesproken... hij was niets dan een vreemde, dien ze bewonderen nòch vereeren kon...

Ze wierp de verspreide schoolboeken op een stapel en sprong op. Een boodschap bij Wies verzinnen... Dr. Heloma had immers gevraagd... Tusschen de cahiers in 'r tasch zocht ze een vertalingschrift, om mama, die van elke wandeling doel en reden placht te vragen, tevree te stellen, doch zij trof, in het stille middaguur, niemand op trap of portaal en even later liep zij in den zoelen, stillen najaarsdag den weg naar Wiesje's huis.

Toen ze den winkel doorging, knikte Wies' moeder haar toe, op haar stiekem-spottende manier, over het deftige hoofd héén van de dame voor de toonbank; en halfweg de bochtige trap stond Wies al gereed om aan het rafelig touw de deur van de bovenverdieping open te trekken, haar versleten en scheefgetrapt pantoffeltje kwam Tine tegemoet rollen, toen die op haar gewone drafje naar boven liep.

Ze schoven over een smal en donker portaaltje het kabinetje binnen, waar tusschen een overvloed van prullen en wrakke meubeltjes een vierkante, wankele tafel met een groen verschoten kleed door Wies als bureau-ministre was ingericht; het wijd opgeschoven raam vermocht de huislucht van kool en uien en van een klein, walmend petroleumkacheltje niet geheel te verdrijven.

‘Vertel 'ns van jullie fuif?’ Wies gebood Tine naar het krakend fauteuiltje bij het venster en wipte zelf op het ‘bureau’, waar ze vlug en lenig tusschen den chaos van lijstjes en vaasjes een plaatsje vond en zich als een japansch vrouwtje de beenen kruiste.

‘Nogal 'n saaie boel’, deed Tine onverschillig.

‘Naast wie zat je?’

‘Van Griffen.’

‘Die lange pedante met het lornjetje, die op Cora is?’

‘Ja. En Van Hemert.’

‘O!’ - Wies veerde op - ‘Verliefd?’

‘Néé.’ Tine ontkende serieus als bij een verhoor.

Wies boog naar een stapeltje nootjes op het stoffig tafelkleed, mikte een handvol in Tine's schoot en kraakte er drie tegelijk tusschen haar kleine, spitse, als van een muis scherpe tandjes.

'Heeft Warmelo je zuster gevraagd?'

'Wat een lamme verwaande flirt, hè,' smaalde ze fel, toen Tine met een minachtend schouderophalen ontkende, 'hij verdiende, dat ze 'm....' Ze spuwde driftig een schilletje van haar roode, wat te dikke onderlip; in haar kleine, ronde, als van een aapje beweeglijke oogen gloeide heur verontwaardiging.

Maar even later was ze weer een en al zakelijke aandacht voor haar nootjes, terwijl Tine vertelde van de maskerade-plannen, dat Van Griffen een intocht van Prins Willem V had doorgedreven en Bovetius en Van Hemert het een saaien pruikenboel noemden.

'Wie was de zesde?'

'Wat zesde?'

'Jongen. Er kwamen er zes, zei je gisteren en je hebt er maar vijf opgenoemd: Warmelo, Bovetius, Van Griffen, Van Hemert - als ik Jan niet had werd ik smóór op Van Hemert - Rombouts....' Wies zweeg en wachtte.... als een rechter.

'Ten Berge,' zei Tine zoo onverschillig ze kon.

Wies snoof haar wippend neusje als een vief terriertje op een rattenzolder; speuren naar verliefdheden was haar lust en haar leven en haar slimheid doorvorschte onmiddellijk waarom Tine - die nooit, als zijzelf, openhartig 'r geheimen uitflapte - den naam van dien éénen jongen verzwijgen wou.

En daar Tine's vereering voor Dr. Heloma zoowel als zijn stijgende belangstelling voor Tine, onder Wies' bizondere sanctie stonden, kreeg het geval een romantische verwikkeling, welke haar buitenmate boeide.

'Hij' - wees ze met haar kleinen, groezeligen vinger naar de bovenverdieping, waar de jonge leeraar zijn kamers had, 'vond het gisteren maar knapjes beroerd, dat jij met al die studentjes...'

'Och', viel Tine kregel uit, 'wat hoefde jij daar ook over te praten!'

''t Was toch zeker geen geheim? Hij zei dat het 'm ver-

wonderde, dat je hem gezegd had hoe 'n hekel je aan conversatie en dineetjes en al die dingen hadt...'

Gedachteloos mikte Tine de leege notenschillen naar buiten. In haar herinnering weerklonk, verwonderlijk scherp, een gesprek met Heloma, het eerste vertrouwelijke, waar zij, haar schuwe geslotenheid overwinnend, met een overgave, welke haar zelf verbaasde, dien bijkans vreemden man had gesproken over wat zij thuis miste en den drang, dien zij gevoelde om haar leven anders te richten dan naar het vaste, afgebakende weggetje, dat haar ouders hielden toebereid. Het was of zij weer naast hem door de stille, al schemerende straten ging en het dankbare geluksgevoel van dat uur hervond en of die mooie herinnering thans, door Wies' onbarmhartige nieuwsgierigheid, beduimeld en bedorven werd.

Dr. Heloma, die doctor in de letteren en tijdelijk leeraar in de laagste klassen van het gymnasium was, woonde sinds enkele maanden bij mevrouw Seters en pension. Hij had zich het voorvertrek op de tweede étage en het kleine kamertje ernaast ingericht met een fijnzinnige zorg en een onafhankelijken smaak, welke voor Wies, sinds jaren gewend aan den onpersoonlijken stijl van post-surnumerairs en belastingklerken, onmiddellijk de overtuiging van zijn superioriteit hadden vastgesteld. Vanaf den eersten dag, dat zij er stof afnam en naar hartelust neusde tusschen zijn in exotische kleuren gloeiende lappen en kussens, zijn wonderlijke beelden en gipsafgietsels, de vreemde, fel-kleurige, als met enkele rauwe strepen geveegde schilderijen en den onuitputtelijken schat van zijn boeken, was zij overtuigd van het gewicht van zijn kunstenaarschap en het feit, dat hij dichtte en tal van artikelen in tijdschriften had gepubliceerd, - een nieuwtje door Wout, haar oudste broer, uit Leiden meegebracht, - deed daar weinig meer aan toe. Zij vergastte Tine op telkens andere verhalen over den nieuwen, belangwekkenden huisgenoot: hoe hij gevraagd had of Moes de plaat van ‘Die Liebe heilt’ verhangen wou omdat dat ‘kunstmisbaksel’, zooals hij het noemde, hem aan tafel zoo hinderde; hoe hij een flesch lavendelwater op zijn schrijfbureau had staan, waarvan de geur hem bij het schrijven zeker inspireerde, en hoe hij elke week het Donderdagsche straatorgel met een kwartje afkocht, omdat zijn

zenuwen het snerpende, onzuivere geluid niet konden verdragen. En Wies had zich volkomen bereid gevoeld om Jan ontrouw te worden en in de meest hevige verliefdheid voor den blonden dichter te vallen, zoo zijn droomerige licht-blauwe oogen haar ooit anders dan verstrooid-welwillend hadden aangezien en zijn gesprekken met haar ooit anders dan de meest nuchtere alledaagschheden: de inktvlekken op zijn manchetten, de gaten in zijn sokken of de kaas bij zijn boterham, hadden gegolden. Doch toen Heloma, nadat hij Tine op de trap was tegengekomen, met veel belangstelling naar haar informeerde en zij, even argeloos, hem interessant noemde, met oogen als van den Kleinen Johannes, werd dit voor Wies' romanesken speurzin de opzet van hun liefdesgeschiedenis; en zij genoot ervan, toegewijd als een tooneelduenna en intrigeerend met de sluwheid van een oude koppelaarster.

Sinds het eerste jaar dat zij samen - de eenige meisjes tusschen een klas vol jongens - het gymnasium bezochten, bestond tusschen het vormelijk opgevoed professorsdochtertje en het vrijgevochten, vroeg-rijpe Wiesje een van die wonderlijke meisjesvriendschappen, ondanks de wisseling van ontelbare geheimen zonder dieper vertrouwen en toch niettegenstaande het verschil in levenskring, dat zich met de jaren àl scherper deed gevoelen, van een onwankelbare standvastigheid. Wies kwam zelden bij Tine thuis, zij was zich nooit zóó van haar tekortkomingen in kleeding, houding en gedraging bewust als onder de oogen van de altijd minzame en nooit vriendelijke mevrouw van Ravensberg; doch voor Tine hield het slordig, ongeregeld huisgezin van de weduwe Seters de aantrekking van een altijd weer boeiend en verrassend spel, waarop ze nooit raakte uitgekeken. In het kleine, warm-donkere bovenhuis, waar in de rommelige, gezellige huiskamer de broers in hun hemdsmouwen zaten, waar het keukentje, nauw als een kast en zonder licht of lucht alle paar weken door een andere slonzige dagmeid werd beheerd en waar op de slaapkamers vaak 's avonds de bedden nog onafgehaald stonden, heerschte een ruwe, loslippige, maar onbekommerde vroolijkheid, die Tine, gewend aan de vormelijke genegenheden van thuis, opwond als champagne.

Wel had zij, critisch, de àl te groote, bijna onderdanige vriendelijkheid van de weduwe, met haar lichte zijden blouses, valsche ponny en verlept, gepoeierd kindergezicht, doorzien, maar daartegenover stond de pralende onafhankelijkheid van de twee groote broers, die ‘Het Volk’ lazen en socialistische vergaderingen bezochten en smaalden op ‘de maatschappij’ en lak hadden aan ‘de bourgeoisie’ in een krasheid van termen, welke Tine imponeerde en die zij hoogelijk bewonderde. En wanneer 's avonds, terwijl het hulpje op den verlaten winkel paste, mevrouw begon te vertellen van Indië en den vaagaangeduiden staat van rijkdom en voornaamheid, waarin zij daar had geleefd, verhalen, onwaarschijnlijk en opgesmukt, maar zóó tintelend dwaas en onweerstaanbaar komisch, dat hen allen - en Moes zelf het meest - de tranen over de wangen rolden en de zijden pijnlijk krampten van het onbedaarlijk lachen; wanneer Rob dan grappige liedjes bij zijn banjo zong en ze allemaal de refreinen herhaalden, de kleine mevrouw het allerschrilst en het allerhardst... dan vond Tine zich zelf een heel ander meisje dan ze thuis, onder heur moeders oogen was, ze wist kwinkslag op kwinkslag en een ongegeneerde repliek wanneer Wout haar plaagde; ze kon rap en spitsvondig Rob troeven wanneer hij haar bourgeois-opvattingen en ingewortelde vooroordeelen hoonde; en zelf vertelde ze dan dwaze, geestige verhalen over familieleden, voorvallen, haar-zelf lang bekend, die ze, in zulk een opgewonden stemming, in het gril licht van schamperen spot ging zien en waarbij dan de deftige en geeerbiedigde ooms en tantes en nichten en neven, tot karikaturen en dwaze kluchtspelpoppen werden. En de grootste voldoening van zulk een avond lag in het heimelijk besef, dat mama zeker voor goed de vriendschap met Wies en Tine's komst in het huis van mevrouw Seters zou verbieden, wanneer ze van deze dolle, ongewone wijze van pretmaken iets gissen kon.

Want mevrouw van Ravensberg tolereerde slechts noode Tine's komst in het huis der weduwe, die, hoewel niemand haar een positieve onbehoorlijkheid kon nahouden, in de kleine stad toch voor eenigzins suspect werd aangezien. Tine was lastig waar het vriendinnen betrof, anders dan Hanny, die met jarenlange trouw vasthield aan een kransje

van meisjes uit haar eigen kring; Tine had met de meeste door mama uitgezochte kennisjes ruzie en schold hen spoken of schapen, en daar Wies, ondanks slordige haren en onverzorgde nagels, ijverig en nauwgezet leerde en in dat opzicht een uitstekende kameraad was voor Tine, die lui was en droomerig, verzette mama van Ravensberg zich niet tegen de vertrouwelijkheid der beide meisjes, al had zij voor zichzelf bepaald, dat, na beeindiging van den schooltijd, de verhouding een grondige wijziging zou ondergaan.

Op een verveloos en bultig blaadje bracht de kleine, altijd haastige, altijd vermoeide mevrouw Seters twee kopjes slappe thee, waarvan Wies, zonder haar houding op de tafel te veranderen er een overnam, terwijl Tine, die was opgestaan, het tweede, dat droop van het gemorste vocht, afwischte met haar zakdoek. De weduwe lachte er verlegen om, en poogde met haar batisten schortje een morsvlek op haar rozezijden boezem schoon te wrijven; dan viel ze schuinsweg op den stoel voor Wiesjes werktafel en deed, terwijl ze met de punt van een vouwbeen haar nagels schoonmaakte, een vermakelijk verhaal van de winkeljuffrouw uit den galanteriewinkel aan den overkant, die het hield met den student er boven en nou op zijn naam drie paar zijden kousen had willen koopen.

''k Had ze al voor d'r ingepakt, touwtje derom en de bon geschreven, zeit ze met een pruimemondje: O, wil u 't maar op meneer-bove z'n rekening zette? En ik meteen het zakie weer uitgepakt en net zoo onnoozel als zij: Och, dan zijn we in de war juffrouw....dan moeten 'et natuurlijk zije sòkke weze!'

'Die is goed!' schudde Wies proestlachend den warrigen krans van haar zwarte haren, als altijd in gereede bewondering voor haar moeders slagvaardige grappigheid.

'En - wat zei ze?' vroeg Tine met gespannen belangstelling; ze was lang gewend hier gul-uit mee te praten over dingen, die even vanzelfsprekend thuis nimmer zouden worden aangeroerd.

'Dan ken u het zoodje houen,' bouwde mevrouw, in het sappigst dialect, de beleedigde na, en opstaand imiteerde ze de heupdraaiende, trotsch-als-een pauw wegstappende koopster, tot ze er, machteloos in 'r lachbui, weer bij neerviel en haar hooge, proestende gilletjes boven den schater van de meisjes uitklonken.

‘Wie is die student?’ Tine gluurde nieuwsgierig de kamer aan den overkant binnen, waar in het donker achter het opgeschoven raam het matte wit van het corpsbeeld schimde, terwijl in den fauteuil bij het venster een groote, bruine doghond lag te slapen.

‘Weet ik het,’ zei mevrouw achteloos, haar aandacht opnieuw bij de theevlek op haar roze zij, ‘tegen dat ik me kwitanties schrijf scharrelt-ie alweer met een ander.’

‘Hoe-ie heet?’ veerde Wies op, in nieuw plezier, wijzend met een krommen vinger, over haar schouder naar Tine: ‘Zìj kent-em, hij is gisteren bij 'r thuis op diner geweest....! Bovetïus!’

‘Och....!’ verbaasde zich de weduwe, met haar lijzigst Indischen uithaal, en met een blik onderuit naar Tine en in mond en oogen een spottende meewarigheid, filosofeerde ze: ‘Tja.... het benne lieve jongens als je ze achter d'r mouwe kijkt!’

Meteen, met een sprongetje haar moewe rust afschuddend, was ze op, frutselde, voor het kleine, gore spiegeltje, wat aan haar stoffig-blonde, verschroeide voorhoofds-krulletjes en trok haar blousje recht; beneden had, tweemaal snel achtereen, de schrille winkelbel alarm geslagen.

Tine zag in haar herinnering de forsche, zelfbewuste figuur van Bovetïus, zooals hij gisteren op de eereplaats naast haar moeder aan hun tafel had gezeten; ze dacht aan zijn hooghartig gezicht met de strakke, als gebeeldhouwde trekken en de onverschillig-koele oogen, de mannelijk-zware, diepe stem, waarmee hij mama had gehuldigd en bedankt... Weer streelde het haar gevoel van eigenwaarde, dat zij nu dìt van hem wist en niet, als andere meisjes, dupe was van den schijn, en weer, als gisteren, boeide haar het dubbele, iets weerzinnigs, waaraan zij nochtans niet laten kon te denken...

‘Wie is een lieve jongen?’ vroeg een schertsende stem achter de aangeleunde deur en meteen boog Heloma's bleek gezicht met het blonde baardje zich om den hoek en trad hij binnen, dicht langs den muur schuivend om de overvolte van het kleine vertrek; hij lachte naar Wies en Tine, maar in zijn lichte blauwe oogen was de verlegenheid om het grapje, dat hem evenmin afging als zijn ongegeneerd binnenvallen in het meisjeskamertje, waaraan hij, met een mislukte

poging, een schijn van gewoon-doen trachtte te geven.

‘Jij bent heùsch een lieve jongen,’ prees mevrouw Seters nadrukkelijk, terwijl zij langs hem trad om weg te gaan. Ze moest zich op de teenen heffen om hem met coquette moederlijkheid een klapje op de wang te geven en van het achteloos scheef gehouden, bemorste blaadje, dat ze in haar linkerhand hield, drupte het melkig sop langs haar wat valig-glimmenden, zwart-merino rok.

‘Ik hoorde jullie boven zoo lachen,’ zei de jonge leeraar, tegen den muur geleund staanblijvend, ‘en dacht dat Tine misschien onze afspraak vergeten was.’

‘Afspraak?’ herhaalde Wies fel-nieuwsgierig. Tine voelde zich gloeiend rood worden; ‘O, ik had er wel om gedacht!’ mompelde ze verlegen. Wies schoof van de tafel, vischte met haar lenige teentjes naar een verloren pantoffeltje; haar slimme oogen glipten van de een naar den ander, achter haar toegespitst mondje verzweeg ze nadrukkelijk haar conclusies.

Tine vatte haar arm. ‘Je gaat toch mee?’ Zij zag de teleurstelling even Heloma's oogen verdoffen en dacht: waarom zeg ik dat? Want ze wist op datzelfde oogenblik, dat zij gehoopt had alleen met hem op zijn kamer te zijn en begreep den gekken en onberedeneerden inval niet, waarmee ze nu opeens dat samenzijn onmogelijk maakte.

Met zijn lange beenen wipte hij, met drie treden tegelijk, voor de twee meisjes uit de trap op: ‘Entrez mesdemoiselles!’ knip-buigend, met schertsende hoffelijkheid, noodde hij bij de wijd opengeworpen deur.

Tine liep zacht schuifelend het vierkante, lage, gedempt verlichte vertrek door, tot bij het venster en vond, als een vergeten sensatie, de toch wel prettige, verwachtingsvolle beklemming terug, die ze enkele maanden geleden, vóór de vacantie, bij haar eerste en eenige bezoek in dit heiligdom had ondergaan. En weer, als toen, trokken haar oogen eerst van al naar de beeldengroep van den faun, die de naakte nimf in zijn wilden greep hield gekluisterd, en moest zij een verwarrende verlegenheid overwinnen en zichzelf terechtwijzen: dit is kunst... daarom is het alleen mooi en niet... niet... iets anders.

Zij stond bij het kleine lage tabouretje, waarop in een diep-

groene vaas groote, rood-paarse chrysanten gloeiden, haar vingers streelden de zijdige blaadjes en zij rook den prikkelenden geur, die aan dorre bladen en zonoverschenen, diepbruinen boschgrond herinnerde; boven haar hoofd tinkelden de beschilderde glazen staafjes van een kleine chineesche gong, die bewogen in den zwakken tocht van het geopend tuimelraam waarvoor ze hingen.

'Zijn ze niet prachtig?'

Ze wendde zich om; een vroolijk antwoord op de lippen, maar op hetzelfde oogenblik zag ze, dat hij de deur had gesloten, en dat Wies, met de opzichtige bescheidenheid, waarmee zij den laatsten tijd telkens verraste, verdwenen was; op zijn gezicht las zij voldoening en verlegenheid om dit voor hen beiden onverwachte en wist, dat ze nu nìet een paar onverschillige dingen over de bloemen kon zeggen, daar elk woord en elke beweging in deze besloten vertrouwelijkheid van een andere, diepere beteekenis zou zijn.

'Ga hier zitten, Tine?' Hij boog zich naar den divan, stapelde handig de vele keurige kussens tot een gemakkelijk nisje voor ruggesteun; terwijl ze langzaam in de weeke weelde van het Perzische dekkleed zakte, voelde ze weer, als dien morgen toen ze samen naar de groentenveiling keken, het zachte, verwachtingsvolle bonzen van haar hart. Hij schoof het roodpaars fluweelen gordijn voor de breede boekenkast op zij en zocht neuriënd langs de rijen; sterk onderging zij de bekoring van al de warme, diepe kamerkleuren en de verscheidenheid der vele mooie, vreemde dingen. Om den man, wiens geest zij vereerde, sloot de kamer een schoone, harmonische uiterlijkheid, die hij, met z'n jongensachtige verlegenheid, z'n slordige colbertjes en slappe boorden op school en op straat voor haar miste, hier was hij, meer dan ooit, een kunstenaar en waard om bewonderd te worden, en meer dan ooit voelde ze zich, in dit gewichtig oogenblik van verbeiden, uitverkoren door zijn belangstelling en gelukkig in zijn genegenheid.

Hij had het boek, een geïllustreerde Goethe-biografie, gevonden en trok zijn bureaustoel schuin voor den divan, op zijn knie lag het open bij een afbeelding van een laag, wit huis met een rieten dak en veel gelijke vensters.... het zei haar niets... ze kon het onmogelijk vereenzelvigen

met de liefdesgeschiedenis van de mooie, dwepende predikantsdochter en den jongen, hartstochtelijken dichter, waarvan haar gretige fantasie zich een tragedie vol leven en kleur had uitgebeeld.

'Apropos van ons gesprek van vanmorgen...', zei hij, de bollende boekbladen bedwingend met zijn smalle, witte hand, 'ik dacht er achteraf over na en vreesde, dat ik je misschien een verkeerden indruk had gegeven... eigenlijk geen onderwerp voor een praatje op straat, hè? Goethe und die Frauen... daar is al wel een heele bibliotheek over vol geschreven en ik heb in mijn artikel - 'k weet natuurlijk niet of die bedoeling voldoende duidelijk geformuleerd is - alleen maar den nadruk willen leggen, dat hij, naar mijn inzicht, het rècht had zich terug te trekken van die vrouw, bij wie hij voelde geestelijk tekort te komen... mij dunkt, hij heeft voor zichzelf dat recht ook erkend en geweten... met Gretchen, met Marie in Clavigo mag zijn deernis voor Frederike zijn uitgesproken, ik geloof niet, dat de dichter, de man die persoonlijkheid het hoogste goed vond, daarmee, zooals beweerd wordt, zichzelf heeft willen aanklagen. En naar aanleiding daarvan wou ik je zoo graag eens zeggen Tine... we hebben dat laatst niet aangeroerd, toen we samen over jouw toekomst spraken en over je grieven... het gemis aan vrijheid... bij je thuis... Voor mijn gevoel telt alleen de liefde, die uit geestelijke harmonie gegroeid is, die alleen heeft waarde, al het andere, ondanks alle leuzen van passie en vervoering...; àl dat is minderwaardig... is, naar mijn gevoel... het hoogste in je zelf verzaken...

Ze knikte verlegen, onder den indruk, met de oogen neergeslagen. Tegen het groen en goud van de zwaar geborduurde Chineesche zijde, die achter haar tegen den wand was gespannen, zag hij haar smal gezicht bleek-ernstig onder het goudbruin van heur haren; haar devote aandacht, de stil gevouwen handen in haar schoot ontroerden hem... zijn lichte blauwe oogen knipperden vochtig, en tusschen het blond gekruivel van zijn baardje vertrok zenuwachtig zijn groote, weeke mond...

Misschien is het... verbaast het je waarom ik dat alles... och... er wordt door jullie meisjes... òch, eigenlijk door àlle jonge menschen zoo gesjacherd met de liefde... zoo

gespéél̀d ermee... dat is misschien juister... 'k Bedoel nou niet eens die zich verkóópen... om geld... om 'n positie... maar hoeveel binden zich niet om 'n verliefdheid, 'n bevlieging na 'n paar ontmoetingen... omdat je in stand, en familierelaties bij mekaar pàst en wàt is er dan van dat innerlijke, van het hoogere in zoo'n verhouding? En wat blijft er Tine, als... nou ja... als de pàssie voorbij is...?

Ze hoorde de staafjes van de glazen gong tinkelen. De zin van zijn laatste woorden had ze nauwelijks gevat, gevangen in de streelende innigheid van zijn stem.

Als een rij vage, toch scherp te onderkennen gestalten trokken al haar heimelijke liefdes aan haar herinnering voorbij; de vreemden of bijna-vreemden, die ze in hartstochtelijk gedroom had aanbeden, wier liefkoozingen haar verbeelding had ondergaan... hoe minderwaardig werd het alles onder het licht van dit nieuwe inzicht... hoe om zich voor te schamen, en dankbaar te zijn dat niemand er ooit wat van had vermoed! Doch nu hij zweeg, na die open vraag, alsof hij thans woorden wachtte van haar, bedacht zij hoe hij, naar Wies' zeggen, zich over het dineetje met de studenten had geërgerd en even overlegde ze, nuchter-scherp, of die ergernis het motief kon zijn van wat hij zoo mooi formuleerde, maar meteen verwierp zij de gedachte, als de hoogheid van het oogenblik onwaardig; zij wist zich weer, als immer in zijn bijzijn, in een andere, een edeler levensfeer; ze was niet langer een schoolkind, doch een vrouw, die de groote levensproblemen kende en neerkeek op verliefde bakvisschen, die naar avontuurtjes haakten als Wies, of, als vroeger zijzelf, dwaasweg verliefden op een mooi gezicht... een stem... een lach...

Heloma was opgestaan om het boek op zijn plaats in de rij terug te schuiven; zijn zwijgen eerbiedigde haar ontroerde verlegenheid.

En op een luchtiger toon, wuivend met een in vloei gewikkeld voorwerp, dat tusschen de papieren op zijn bureau had gelegen, beloofde hij: ‘Nu heb ik je nog wat moois te laten zien!’ Hij zette zich naast haar op den divan, en toonde op zijn gestrekte hand een kleinen ivoren Boeddha, even geel-wit als zijn zachte, bloedelooze palm. Terwijl zijn smalle vinger met den kleurloozen nagel omzichtig liefkoozend

langs de fijne lijnen gleed, wees hij haar de schoonheid van het beeldje, copie van een der beroemde Bodhysattwa's uit het Bombay's muzeum. Hier was duidelijk de invloed van Helleensch beeldhouwwerk in den statigen plooival van het kleed; minder vergeestelijkt was deze figuur dan de latere Boeddha's, waar, over het ascetisch-mager lichaam, het gewaad alleen door een enkele plooi bij enkels of polsen was aangeduid. Dit handgebaar was het gebaar van prediking... zag ze wel hoe prachtig zuiver het kleine werk was uitgevoerd, elk vingerlid, tot zelfs de vorm van de nagels intact...? Hij schoof het warm-gladde voorwerp van zijn hand in de hare, z'n stem zong, het woordspel hield haar gevangen... maar toen ze hem dichter naar zich voelde overbuigen, z'n hoofd met het warrige blonde haar vlàk onder 't hare bij zijn aandachtig beschouwen, schoof ze, nauwelijks merkbaar, van hem weg, in een plotselingen weerzin voor het contact van zijn lichaam... een onberedeneerde beweging, waarover zij zich tegelijkertijd ergerde... zij vond er vergoeding voor, toen bij het streelen langs het ivoren beeldje zijn hand even de hare raakte. Maar tegelijk lag de bekoring van het samenzijn voor haar afgeknapt als een al te strak gespannen draad, en weer als zoo vaak, kwelden haar de vragen van het eigen onbegrepen wezen: hoe kòn het, dat zij een afkeer had van zijn dichte nabijheid, terwijl zij hem vertrouwde als niemand anders, met hem bespreken kon wat ze met niemand aanroerde; hoe kwam het, dat zij nooit, in diepst geheim, verlangde, dat hij haar kussen of streelen zou... zooals van anderen.... bijna vreemden; terwijl ze zich toch zóó tot hem voelde aangetrokken... van hem hièld...?

'Je voelt er niet voor, hè?' Z'n stem klonk opeens dof, teleurgesteld. 'Scheelt er iets aan?' fronsend boog hij voorover, om haar in het afgewend gezicht te zien.

Ze hield zijn blik uit, voelend opeens de hardheid, het vijandige in haar eigen oogen... dan sprong ze op en in het rekken van haar lang en lenig lichaam was een onbewust verweer:

'Ik moet noodig naar huis.'

'Nu al...? toe... Tine...!'

'Heusch,' verzekerde ze lachend, langs hem heenziend, 'm'n werk... nog niets aan gedaan.'

Ze zag de pijnlijke bevreemding, die z'n gezicht vertrok, voelde zijn hand om de hare, den sterken druk, die duurde, hoorde het toonloos: ‘Tot ziens dan,’ waarmee hij haar gaan liet... en aldoor haatte ze zich zelf om haar rechtop en lachend onverschillig langs hem heen kijken, en wist ze weer, als dien morgen, trotsch en tòch teleurgesteld, haar macht.

Maar op het portaal, achter zijn gesloten deur, en terwijl ze in het donker langs de bochtige trap haar weg zocht, kwelde reeds het besef, dat ze hem gegriefd had, kon ze wel huilen om haar grilligheid, die moedwillig het mooie, innige had vertrapt, en in den doolhof van gedachten, waarin ze geen uitweg vond, pijnde weer de vraag, als zoo vaak: ‘wáárom deed ik zoo?’

* * *

In de sierlijke etalage van mevrouw Seters' winkel look sprongsgewijs het licht op; de kleuren van het lint, dat in lange slingers tusschen kantgekruivel en kunstig geplooid borduursel neerviel, gloeiden opeens feestelijk tusschen het vele dof-glanzende wit van schortjes en kraagjes; en van de emaille speldjes vóóraan op het satijnen kussen, - het nieuwtje waar de weduwe zelf, met haar bonten en barokken smaak verzot op was - kaatsten de banale bloemguirlandes kleine schitterglansjes als van zeldzaam en flonkerend juweel. Tine leunde in de open winkeldeur; ze wachtte op Wies, die op het laatste oogenblik mee wou, 'n eind loopen na heel 'n middag suf in huis zitten, en die nu, met veel bedrijvig geloop en slaan van deuren, 'r schoenen en mantel zocht.

Buiten viel de najaarschemering. In de smalle straat stonden de huizengevels al grauw, de kleuren van steen en verf vervaald, de venstervierkanten ondoorgrondelijk. Maar het keien-pad in het midden der al wegduisterende stoepen ving nog een gril en schamper licht uit den grijzen hemel, een bolle wind blies er wat stuivend straatvuil te hoop en telkens dwarrelden, in zotten rondedans, wat verstoven, ritselende blaren om elkander en wapperden uiteen en omhoog en weer neer, als bange, stuurlooze nachtvlinders.

Achterin de duistere diepte van den leegen winkel schreef mevrouw Seters aan het kleine lessenaartje. Voor haar lag de leeggeruimde glazen toonbankplaat als een blank

mat-spiegelend meertje, aan het andere uiteinde schikte het winkel-hulpje de laatste doozen in; na den drukken, roezigen middag waren hun beider gezichten moe-klein weggetrokken, dat van de weduwe verlepter nog dan anders, met roode veegjes over den neus en langs de koonen waarhet poederlaagje was verstoven, dat van het meisje groenigbleek met bruinige strepen om de oogen en den dunnen, bloedeloozen mond.

Tine, gewend aan het vief en pienter bewegen van die beiden en het vertoon van vroolijke gedienstigheid, dat haar altijd prettig aandeed wanneer ze den winkel door naar Wies' kamer stapte en de weduwe haar, tusschen het druk en bedrijvig plooien en schikken, inpakken en aanprijzen, een lachenden groet toezond over de gebogen ruggen der keurende koopsters, voelde de saaie triestheid van dit doode middaguur passen bij haar stemming van onvree en zelfverwijt; 't was of de grauwheid van de leege straat en de stompheid van den leegen winkel tegen haar opkropen... of alles in dit trieste oogenblik zijn valen tegenkant blootlei, en niets in waarheid mooi en goed en verheven was en alles, wat haar dien dag verheug had, alleen maar opgeblazen verbeelding of vooze eigenwaan was geweest.

‘Kan d'r boel weer niet vinden!’ Mevrouw Seters schudde het vlasblonde hoofd met een gedwee, vergeving-vragend lachje naar Tine; en 'r pen neerleggend en de trapdeur op een kier duwend, riep ze met een schellen uithaal: ‘Wies, kom-je nou!’ en liep dan, of de bedrijvigheid plots in haar moewe beenen was geschoten, dóór naar het vak naast de deur en begon, met veel bolderend gebonk en krassend geschuif, uit de geel-houten, op elkaar gestapelde doozen, iets te zoeken.

‘'t Is laat geworden, hè’, zei ze vertrouwelijk gedempt en dan, met haar stiekum lachje en een knipoogen, waarbij al 'r slappe gezichtsspieren in rimpels trokken:

‘Ja, ja, meid..., dat komt ervan!’

Tine bloosde gloeiend rood, met een pijnlijk prikken van 'r oogen of ze wel kon stampen van vernedering. Net zóó had Wies daareven gezinspeeld en haar niet eens geloofd toen ze heftig verontwaardigd ontkende; dacht mevrouw nu ook, dat ze op Heloma's kamer was gegaan om te smoezelen en te vrijen en zou ze - dít was nog het allerergste - straks nèt zulke zinspelingen maken tegen hem?

Wies stoof de trap af en in een vaart den winkel door; haar wijd wapperende regenmantel, dien ze los had aangeschoten, sleepte het kleine, tuitelige paraplu-bakje mee.

'Slons!' verweet de weduwe lachend, doch eischte dan met een plotseling vertoon van moederlijke degelijkheid: 'Doe die wilde haren in je muts, je ziet er uit als een gemeene meid.'

Wies proestte om de definitie, waarvoor ook het meisje achter de toonbank een gesmoord, hikkend schatertje had en zonder zich in het minst om het gezag te bekommeren wuifde ze: 'dag schat!' en stapte met Tine gearmd naar buiten.

Vierde hoofdstuk.

Door de even-open deur glipte Tine de meisjes-slaapkamer binnen, stuitte even, in schrik, haar loop toen ze haar zuster bij het raam ontwaarde, ging dan, zwijgend en stil, wat zoeken in de kleerenkast, die in de verste, donkere kamerhoek stond. Zóó anders was dit, dan haar gewone, drukrumoerige binnenkomst, waarbij na het zangerig-hooge 'dag!' de deur gemeenlijk met een bons in het slot kletste, dat het andere meisje in een vage verwondering opzag, en haar zoekenden blik liet glijden langs dien roerloos afgewenden rug, waarboven de hoed - de oude, kinderachtige van verleden jaar - zoo overmoedig achterover op de ordelooze haren stond, terwijl een lange, losgeraakte krul afgleed langs het roodgloeiend oor, op de kraag van het groen-wollen, gebreide en dwaas-nauwe manteltje. Maar Hanny's aandacht, snel verwelkend, als immer, naast elk belang, dat niet het ééne, allesoverheerschende voor haar zelve raakte, trok zich weer binnen den cirkel van eigen kansen en mogelijkheden terug en zij bedacht hoe dom ze was geweest, om dezen heelen mooien middag met 'r kleeren te verprutsen, terwijl ze bij een wandeling met Cora of Bé langs de singels, Warmelo, die een hartstochtelijk roeier was, zeker in zijn wherry zou zijn tegengekomen.

Langzaam en lusteloos ordende zij heur haar voor den spiegel, streek even, in een gewoonte-gebaar, zich liefkoozend langs de smalle, fijngelijnde heupen in het strak gespannen blauw van haar rok. 'Je mag je wel afborstelen, je zit vol

stof', zei ze, met een blik op Tine's grijs bestoven schoenen en opende de kamerdeur, om naar beneden te gaan.

Toen het slot achter Hanny was dichtgeklikt, keerde Tine zich om en zwaar en doelloos gleden haar armen langs haar zijden. Ze zag in den anderen kamerhoek haar beeld, vreemd-klein, in den spiegel en bleef er naar staren, sloop er dan heen, als getrokken, en drukte, met een onbewust gebaar, de handen tegen haar diep ademende borst, als was haar wild bonzend hart een fladderende vogel, dien ze in dien druk bedwingen moest.

'Zóó is het geweest', dacht zij dan, de oogen sluitend, en liet in de veiligheid van de stilte het machtig gevoel van bangheid en zaligheid weer op zich aanstuwen, doorleefde, in een opperste spanning van haar gedachten, opnieuw het eene, lange oogenblik, dat gebrand stond in haar herinnering: de berm van den stillen, zonnigen landweg, waar ze met hem in het gras had gezeten; zij rechtop, met de handen om de knieën gevouwen, hij half liggend naast haar en naar haar opziend... elk harer bewegingen wist ze nog... elk van de schaarsche, wonderlijk beduidende woorden, die zij hadden gesproken...; en toen had zij, zich vooroverbuigend om over het water te kijken, haar hand naast zich in het gras gesteund,... en de zijne, warm en vast en groot, had er zich omheen gesloten....

De diepe, zalige huivering trok, bij de intense herinnering van deze aanraking, opnieuw door Tine heen, zij voelde 't in zich gebeuren, onderging, met nog altijd haar oogen dicht, dit nieuwe, ongekend heerlijke: een trillenden stroom, die door haar heenvoer...

Dan sloeg ze de zware oogleden op en vond, verwonderd, de kamerdingen om zich heen staan, die in alles ànders leken geworden en toch dit ontzaglijke stil met haar meeleefden en ze zag zich in den spiegel, elke lijn van haar lichaam zóó scherp en zoo anders dan ooit vroeger, of het spiegelbeeld een nieuwe werkelijkheid weerkaatste... En opeens hoorde ze zich zeggen, met een klanklooze stem en woorden, die droppelden in de stilte: 'Dit is de liefde...'

Beneden snerpte het electrisch schelletje tot sein voor het middagmaal; boven haar hoofd bonkte een deur en Lex'

zware jongensstappen dreunden op de zoldertrap, terwijl hij fluitend naar beneden toog.

Als opgeschokt uit een diepen droom tastte Tine haastigonhandig naar den borstel, die kletterend viel en dien ze weer greep met doove vingers; met driftige vegen schuurde ze langs haar rok en bestoven schoenen en boog zich dan over de kom en dreef het klaterend water langs haar heet gezicht en gloeiende ooren, en als liet nu pas, bij dit druk bewegen, haar hart den stroom van vreugde vrij, voelde ze 't in zich opstuwen, zóó geweldig of haar borst van blijheid springen zou, of het uit moest laaien, aan alle kanten, uit haar warme, tintelende lijf!

En met haar handen omlaag, hangend over de breede, gladde leuning, joeg ze naar beneden, roekeloos glijdend als een wilde jongen!

Maar in de gang, die in het late, warm-gouden licht stond, dat de avondzon er door het hooge voordeur-raam naar binnenwierp, bonsde ze tegen haar vader, terwijl hij klein en sluik en inzichzelfgekeerd van zijn studeervertrek naar de eetkamer aan het andere gang-eind slifferde; en sloeg haar armen om hem heen, met jolige uitbundigheid, en zoende, met haar warme vochtige lippen, zijn koel-gladde, rozige wang, boven het kruivend wit van zijn baardje.

En hij, die soms, opgeschrikt uit zijn besloten gepeins, naar zijn kinderen tastte met den intuïtieven speurzin van een vreemde, zei, met dat warmdoorbloosde gezicht en die diep glanzende oogen vlak bij zich: ‘Jij ruikt naar de lente.’

In de eetkamer, die zij gearmd met hem betrad, wachtte, naast den dienbak met schalen, Betje als de tot steen geworden dienstbaarheid; in haar bleek-strak muizengezicht leefden alleen de onrustig zwervende oogjes. Mevrouw van Ravensberg stond, met haar rug naar de deur, over het witte tafelvlak gebogen om vleesch te snijden en Tine hoorde haar juist tot Hanny, die tegen het venster leunde, op haar koelen, stelligen toon zeggen: ‘Nee - natuurlijk geeft Tante Julie géén toestemming; hij heet Maas of Moos of zooiets, en is bij de politie....’

In een schok van verwarring wist Tine bij dezen klank van haar moeders stem opeens, dat zij een geheim, open, op haar gezicht droeg en ze sloeg, in een intuïtief verweer de oogen

neder en vluchtte in de kamerdiepte, waar het hooge licht van het binnenplaatsraam haar niet bereiken kon.

Daar, in den versten hoek, was Lex naar een stoel aan den muur gebannen en zat er met zijn knieën opgetrokken en de krant daarop uitgespreid, en verdoofde zijn ongeduldigen honger met de rampen en ongevallen van het plaatselijk nieuws.

Hanny schoof een modieuzen paarsen brief in het met ritselend vloei- gevoerd couvert en legde dit naast haar moeders bord.

‘'t Is zoo, van Meta,’ zei ze tegen Tine.

‘Wat?’

‘Hé...’, deed Hanny ongeduldig om zooveel botheid van begrip, ‘'r engagement natuurlijk.’

Met een plotselinge nieuwsgierigheid bezon Tine zich op de woorden, welke mama, bij haar binnenkomst, gesproken had; eerst nu drong het tot haar door, dat die Con... en Con's geheim golden.

‘Meta?’ aarzelde ze; ‘u zei, dacht ik, dat Con....’

Hanny had een snellen blik naar haar moeder, die de fijne lippen opeenklemde. ‘Meta is verloofd met van Suylichem,’ gaf ze kortaf uitsluitsel.

‘Die halve gare met die wipneus?’ schoot, onverwachts vanuit zijn aandacht, Lex in een proestlach.

Betje had, achter mevrouws rug, een geluidloozen grimas en haar sproetig hoofd dook tusschen haar sluike schoudertjes.

‘Alex!’ waarschuwde de moeder streng.

Zij schoof het gesneden vleesch op een bord, en wenkte met een gebiedenden blik Betje naderbij, om de schaal in ontvangst te nemen.

‘Met van Suylichem,’ zeide zij, terwijl ze zich op haar plaats aan het smalle tafeleind zette en, de handen gevouwen, wachtte op het bijschuiven der anderen, ‘doet Meta in alle opzichten een mooi huwelijk.’

‘Hij is een jaar jonger dan zij,’ fluisterde Hanny nog snel en spottend naar Tine.

Terwijl Lex het tafelgebed murmelde, wilden Tine's wijd starende oogen zich niet sluiten. Ze zag, boven den muur van de binnenplaats, de smalle streep van de doorzichtige opale lentelucht en dacht hoe nu diezelfde ijle, zacht glanzende sfeer boven de weien, dáár aan dien groenen weggekant zou staan en haar heerlijk geheim leek haar hier, op dit nuchter

oogenblik, zóó veraf en onwezenlijk als gindsche stralende eenzaamheid vèr was van dit, tusschen grauwe muren besloten, kleurlooze venster.

'Als hij van den zomer door zijn candidaats komt, gaan ze al trouwen,' vertelde Hanny, vervuld van het nieuws, waarop ze geenszins jaloersch meende te zijn.

'Hoor je het?' vroeg mevrouw, aan den professor, die gebogen over zijn bord, frutselde aan de zeentjes en velletjes van het vleesch dat hij nauwgezet fijnsnipperde. 'De oudste zoon van de Suylichem's uit Doorn, een rijke jongen. Hoor je het?' stootte ze, wat ongeduldig, aan zijn elleboog, daar zijn aandacht afwezig bleef.

Hij kneep even z'n oogen dicht. 'Dan hindert het ook niet of-ie een beetje half gaar is', zei hij effen, maar terwijl hij even tinteloogde naar Lex, die proestte.

Mevrouw van Ravensberg dook haar kin in het plooisel van haar halsboord, negeerde de opmerking als ware die niet gesproken en vroeg Hanny aan welke faculteit van Suylichem studeerde.

Geen der kinderen van Ravensberg had ooit hun moeder driftig gezien. Met een beheersching, welke zich meer verstarde naarmate zij feller drift tegenover zich voelde, deed zij elk conflict doodloopen tegen een ongenaakbaar zwijgen. Maar wel herinnerden zich de meisjes, uit hun jeugd, zeldzame, doch ontstellende woede-uitbarstingen van hun vader: zijn vuist, die bonkend op het tafelblad het gerei deed dooreenrinkelen, zijn hand, die zich hief als voor een slag, en dan een bord greep en het te pletter smeet tegen den wand... Dan hingen hun angstig-gesperde oogen aan het bleeke, hooghartig gesloten gezicht, dat heenstaarde langs het roode, vertrokkene, van den griezelig vreemd gewordene, die hun vader was, en zij durfden pas ademen wanneer moeder, met een kleurloos-effen stem, als raakte haar noch hun dat afschuwelijke, gebood om recht te zitten of hun vork vast te houden naar den strengen eisch.

In later jaren had geen dier bruischende driftaanvallen de effen gelijk-matigheid van het huisgezin meer verstoord; in hun vader, die zich meer en meer terugtrok in de afgeslotenheid van zijn studeervertrek, scheen zulke hevigheid verstorven. En hadden niet zijn plotselinge vlagen van uitbundigheid, zijn

even onbegrijpelijke als slecht-bij-hem-passende jool bij een feestje, of de half-schuwe, half-baloorige manier, waarop hij soms, met rood gezicht en kleine glinsteroogen, van een diner of vergadering thuis kwam, de herinnering aan het vroegere levendig gehouden, dan zouden Hanny en Tine en Lex, die het zich nauwelijks meer herinnerde, dat langvoorbije, akelige, als een booze verbeelding zijn gaan beschouwen.

Hanny vertelde op haar moeders vraag, dat van Suylichem al driemaal voor zijn candidaatsexamen was gezakt; en mevrouw van Ravensberg, die met haar in den grond jaloersche natuur elke winst, door een ander behaald, voelde als een nederlaag voor zich zelve, vorschte met voldoening naar wat er viel af te dingen op de overigens schitterende partij, welke Meta, de niet-mooie, niet-elegante Meta, kans had gezien te veroveren.

‘Ik weet een meisje dat er om huilen zal!’ viel Lex haar opeens, gewichtig-ernstig, in de reden.

‘Wie dan?’ Hanny, zoowel als haar moeder waren een en al aandacht.

‘Griet, uit de groentewinkel van Sas’, blageerde hij overmoedig geworden door zijn vaders bijval.

‘Foei Alex, schaam je’, zei zijn moeder geïndigneerd, terwijl Hanny bloosde.

‘Als 't toch zoo is!’ hield de jongen koppig vol.

‘Zijn het dan praatjes voor een jongen van vijftien?’ troefde zij op de haar eigen autoritaire manier.

Maar Lex, in de dwarse baloorigheid, waarmee hij den laatsten tijd, als een onwillig veulen, trappen kon tegen den wand van conventie, welken zijn moeder om den huiselijken disch hield opgetrokken, schreeuwde opeens driftig: ‘'t Is wèl zoo! Weet u dat nou? 'k Ben ze honderdmaal same tegengekomme en de heele stad weet dat-ie et met 'r...’

‘Ga de kamer uit’, viel zijn moeder hem hoog in de rede.

Kletterend smeet hij z'n vork op z'n bord. ‘Ook al best’. Toen zijn zware jongensstappen door de kamer daverden zag zijn vader op en keek hem aan; dan even naar de moeder, die recht voor zich uit staarde. Zijn hand plukte aan zijn baardje en zijn mond opende of hij iets zeggen ging, maar hij sloot hem weer en, knipperend met zijn bijziende oogen

achter den gouden bril, ging hij weer voort met frutselen en snipperen aan de spijs op zijn bord.

Mevrouw van Ravensberg zuchtte en in een pijnlijke ergernis schudde zij het grijze hoofd.

'Hij zal naar kostschool moeten', was haar trieste conclusie.

* * *

Het was een wonderlijk zoele avond van bedrieglijke zomerschheid. En Tine, met haar boeken vóór zich op het serre-tafeltje, dicht bij het vierkant van de open deuren, waarvoor, ritselend aan de ringetjes, de slappe, dunne vitrages zoetjes wapperden bij de laatste korte vleugjes van den moegeblazen wind, staarde den tuin in, naar het eind van het eerste, nog zwartig-kale grasperk en den wand van pralend rhododendron-groen; en terwijl haar lippen mechanisch het rijtje uitzonderingen van de bladzij lazen, leken al haar gedachten samen te vloeien tot één stralend middelpunt: het ééne, opperste oogenblik van dien voorbijen middag.

Mama was, na tafel, met Hanny uitgegaan om bloemen voor Meta te bestellen en Lex, van wien verondersteld werd, dat hij, evenals Tine, ingespannen aan zijn repetities zat te werken, had, even na hun heengaan, de deur fluitend achter zich dichtgeslagen.

En met een onrust, welke haar van de kamer boven naar de vensterbank in de voorkamer en vandaar weer naar de luchtig zoele serre had gedreven, drentelde Tine den tuin in, langs het smalle kiezelpad, dat zich wond tusschen de groepen dicht opeenstaande, door ouderdom grillig vertakte heesters, tot aan het onverzorgde en zwartig-leege tuineind, waar, voor het lage poortje, terzij van den geel-grauwen pakhuisgevel, onder een krom gegroeiden, verzakten pereboom, de vervelooze, donker-verweerde bank stond.

Het was een oude, lang-en-smalle tuin, zwaar overgroeid door vele breed getakte boomen en diep-weggezakt tusschen hooge klimopwanden ter weerszij. Onder den wijdgekroonden bruinen beuk vóór het huis groeide het gras spichtig en dun, en géén bloemen tierden er, dan, elken zomer opnieuw, het ééne ronde perk van geraniums met een palmpje in het midden, dat juist in het uitzicht van de

glazen tuindeur stond, en zoo, voor de bezoekers van het huis, een schijn van fleur en wel-verzorgdheid ophield. Het bleef er, zelfs op heete zomerdagen, tochtig en kil en ondanks den overvloedigen oogst van seringen in de lente en den grilligen van jutteperen in den herfst, vond mevrouw Ravensberg den tuin een duur en nutteloos aanhangsel van haar deftig huis, en de komst van den tuinman, die altijd weer opnieuw te snoeien en te mesten, gras te zaaien en blaren te vegen vond, bleef haar een voortdurende ergernis.

Maar voor de kinderen was het een tuin als géén andere geweest. Nergens kon je zóó roovertje spelen en buurt, als tusschen die tientallen dichte struikengroepen, nergens mocht je zóó hollen en stoeien als hier, op het achterste verwaarloosde grasveld, dat van het huis uit niet was te zien; en nergens hadt je zulke geheimzinnigheden: een kleine, vervallen schuur met onder het doorzichtig pannendak een vliering waar je gevangenis speelde en een poort, met in den hardsteenen toog het griezelig embleem van een doodskop, en er achter de blinde gang, nauw en donker als een koker, waarin precies zooveel akeligheden moesten gebeurd zijn, als je verbeelding in donkere nachten vermocht uit te denken.

Over den ouden, knoestigen pereboom, die aan één kant vol blijde, witte bloesems stond en aan den anderen dor en grauw-bruin, leek afgestorven, gleden de laatste zonnestralen en schampten een gouden driehoek op het vuil-geel van den achtermuur; in de klimop bij het poortje geruchtte een late vogel, of een kat, die tusschen de struiken ging avonturieren, en over den hoogen zijmuur kwam, vanuit het steegje dat daar langs liep, wat klein gerucht uit de paar armelijke woninkjes die er tusschen de stugge pakhuizen stonden, dreinig kindergehuil en gekras in een pan, die werd schoongemaakt, en een wankele vrouwestem, die flarden van een deuntje zong. Zóó had Tine den tuin gekend; zóó in avondeenzaamheid wanneer alles heel anders was dan overdag, terwijl ze er met andere kinderen speelde: en van jaren, jaren her heugden haar zulke stille, wondere lenteavonden, wanneer ze op diezelfde oude bank had gezeten, in een onbegrepen hang naar alleen en onbespied-zijn; en er had gestaard naar juist

zoo'n hoogen, ijlen, blankblauwen hemel en de adembeklemmende verwachting had gevoeld van iets, dat van heel ver, door die lauwe, zwijgende atmosfeer op haar toe leek te komen. Boven haar klapwiekte een vogel; een zoevend geluid van zijn vleugels, als van een heel fijnen toon, zong dicht langs haar heen, dan koerde zijn roep in den al volbebladerden kastanje en de ander - het waren de woudduiven, die er al jaren nestelden - riep uit een anderen boom dien klagend-diepzinnigen roep terug.

Ineengedoken zat Tine, wiegend op haar handen, die de vervelooze bank omklemden, starende naar de dorre, glimmend vochte blarenvacht, die den grond overdekte en waarin haar onrustige voeten groeven.

Op den weg van school naar catechesatie, terwijl ze, met het boekje open op haar tasch, verdiept was in de vragen, die ze verzuimd had te leeren, had ze hem onverwachts naast zich gezien en liep hij, of ze de oudste vrienden waren, met haar mee.

Maar niets was er in zijn gezicht van het broeiend donkere en hoogmoedig-onverschillige, zooals haar herinnering het nog altijd zag; nòch bracht haar zijn plotselinge verschijning de zwijgende, geheimzinnige bekoring van dien middag in de sneeuw... met jongensachtige joligheid gluurde hij in haar boekje en zei een paar oneerbiedige gekheden over den brief van Paulus aan de Romeinen en toen vroeg hij, zich vooroverbuigend om haar onder den hoedrand in 't gezicht te zien: ‘Wou je nou heusch in die duffe consistorie gaan zitten, terwijl buiten zóó de zon schijnt?’

Hoe weerzinnig en stomp had toen opeens die wachtende plicht geleken en hoe aanlokkelijk zijn vroolijk voorstel om niet het zijstraatje naar het kerkgebouw in te slaan, maar met hem de gracht af te loopen tot aan de stadspoort, waarbuiten veel smalle, lichte wegen naar de eenzaamheid van het zonoverschenen weiland voerden.

Ze hadden de stilste, meest afgelegene gekozen, waar geen huizen meer stonden na het eene lage rijtje aan het begin... Wie had het eerst dien weg gewild, en zonder woorden het den ander doen begrijpen?

Als een gouden stuifsel hing de zonneschijn over het open, nog verlaten land, verneveld waar, in de verte, de boomen

van den straatweg als een rij zilver-paarse streepjes langs den horizon stonden; niemand zagen zij, dan soms, bij een verre sloot, een boer, die daar moeilijk gebogen zijn baggernet in het glimmend zwarte water dreef; er was geen ander geluid dan het flapperen en fluiten van den speelschen wind, en het andere, daaronder, dat nòg in haar ooren zong: zijn diepe, heesch-heftige en soms toch zoo ontroerend zachte stem...

Eigenlijk had hij over heel gewone, alledaagsche dingen gesproken... over een oud paard, dat dwaas uitbundig in zijn vrijheid huppelde en sprong door het gras en schudde met de schonkige schouders, als om te voelen, dat het hatelijk tuig er niet langer drukte... over de magere, armetierige boompjes langs den weg, wier kruinen, als bange kinderhoofden, stonden weggebogen van den oostenwind, die er hun de lange wintermaanden had kromgezweept; en lang hadden ze stilgestaan, allebei naar den grond gebukt, om een grooten, zwarten kever, koninklijk onverschillig voor alle gevaar, over kraters van karrespoor en rotsen van kiezel te zien klimmen, tot aan het graspolletje, waar hij zich driftig een weg boorde naar het geheimzinnig doel van zijn ijverigen tocht.

En terwijl zij luisterde, en vaag zich verwonderde, dat hij, dien zij kende als zoo zwijgzaam, zoo moeilijk zoekend naar aarzelige woorden, over al die kleine dingen met zoo'n overgegeven blijheid praten kon, werd het haar of ze nog nooit een lentedag had beleefd, waarop de zon zóó stralend over de weien stond, of zijn stem het haar méé deed voelen: de blijdschap van zoo'n oud paard, de geduldige eenzaamheid van die schrale boomen en de wondere avonturen van zoo'n grappig ijverigen kever... Of ze een nieuw zintuig had gekregen om het leven te ondergaan, en daarmee ook, voor het eerst, zichzelve wist, zooals de jongen met wien ze ging haar zag... een meisje,... een meisje met wijde, warme oogen en een lachenden mond, en sprankelende haren langs 'r gloeiende wangen.

Bij een brug over een smalle vaart, daar waar de weg zich splitste en een wegwijzer waarschuwde voor de vele kilometers van den terugweg, zocht hij, aan den glooienden wallekant, een zitplaats tusschen het al dichte gras, dat vochtig geurde en waartusschen enkele bleeke pinksterbloemen

opstaken. En daar, terwijl ze moe en warm van wind en zon rustten, zij rechtop, met de handen om de knieën, hij half-liggend naar haar toegewend, viel voor het eerst weer het goede, vertrouwde zwijgen tusschen hen, dat naar geen woorden verlangde.

Over het water, dat blikkerde in de bochten, kwam, heel in de verte, een platte, donkere schuit aangedreven, zoo statig of ze samen ging met de kleine witte wolk, die vlak erboven den eindeloozen hemel doorzeilde; rimpelende golfjes braken met klokkende geluidjes tusschen het gras vlak aan haar voeten en als een klein, losgeraakt eiland, dreef een ronde, groene pluk kroos voorbij...

'Wat is het toch prachtig,' zei hij toen opeens, 'zoo diepblauw als het water op zoo'n vroege lentedag ziet.'

Waarom was ze daar zoo hevig gelukkig om geweest... werd het, of in dat ééne zinnetje een wereld van gedachten van hem tot haar ging, alle diepe, opgesloten gedachten, waarvoor nooit andere woorden te vinden zouden zijn...?

'Op zoo'n dag als vandaag,' zei ze stil voor zich heen en boog zich, steunend in het gras, voorover... en voelde toen hoe zijn hand, zijn warme, groote hand, zich vast om de hare sloot...

Over den zwijgenden tuin viel de schemering, bleek lichtte het kiezel van de paden tusschen de al vervagende vormen der heesters... en Tine zag haar eigen hand... een vreemd, een roerloos-eenzaam ding in haar donkeren schoot... en met een plotselinge beweging strekte ze haar armen uit en boog haar hoofd achterover, wrijvend heur haar tegen den ruigen stam van den pereboom en sloeg ze dan, in een machtig verlangen om iets vast en innig te omvatten, dicht tegen haar eigen borst.

'Als hij mij kust,' besprong haar op dat oogenblik de vraag, 'zou het dan nòg heerlijker kunnen zijn?'

Zij hoorde het bloed suizen in haar ooren; haar willige fantasie, die zich immer van elk verlangen de schoonste vervulling wist uit te beelden, schrok voor dit, wat zóó dicht aan de werkelijkheid raakte, als voor een al te fellen gloed terug. Maar onder haar vast gekruiste armen voelde ze haar hart bonzen, bonzen of het springen zou... 'O... ik hóú van hem... ik hou van hem...' fluisterde ze hartstochtelijk.

Dan liet de druk van haar armen af en ze boog voorover, in een moeheid, een weerzin, na dit opperste oogenblik, voor den laten, nuchteren dag, die nog ten einde moest geleefd... vaag overlegde ze om naar boven en naar bed te gaan, en zoo mama en Hanny en het harde avondlicht, het onverschillige gepraat te ontloopen... doch te loom om te bewegen, bleef ze, in een onbestemde verwachting, nog dralen op de bank... Toen knerste het grint en een stap klonk... ze schrok op, in een vijandig verweer tegen wie haar eenzaamheid stoorde, en liep, langs het kronkelpad, de komende tegemoet. Het was de keukenmeid, die onstemd om haar lang en vergeefsch zoeken, ongeduldig wenkte vanuit de verte en pas toen Tine naderkwam, verstond ze het geheimzinnig gemonkel: ‘Een meneer... in de salon... voor u’.

Het meisje voelde een schrik zich doorschokken, een beving in haar knieën... dan een plotselinge zekerheid: dìt had ze verwacht... dit haars ondanks gehoopt daareven, in haar eenzaam verlangen...

‘'k Loop al zoo'n tijd te zoeke’, mompelde de meid, zich omkeerend, terwijl Tine een snellen blik wierp naar het venster van de studeerkamer, waarvoor, terwille van haar vaders namiddagslaapje, het witte valgordijn nog veilig neergelaten was. De glazen tuindeur rinkelde in haar hand; of ze vleugels had, zóó vlug doortripten haar lichte voeten de lange gang en voor de deur van de salon toefde ze even, diep-ademend om het bonzen van haar hart te bedwingen... dan knarste de knop...

Aan het andere eind van de groote kamer, dicht bij het opgeschoven venster, dat met een blauw hor was afgedekt, stond Heloma. En bij het zien van zijn profiel met het baardje en den even gebogen rug tegen het schemerlichte raamvlak, doorvlijmde haar een teleurstelling zóó fel, dat ze er onder kromp als bij een lichamelijke pijn. En tegelijk joeg een driftig verlangen in haar op, om van hem weg te loopen, de deur veilig dicht te werpen tusschen zich en hem... doch reeds kwam hij, met een paar snelle stappen, naar haar toe en de kalm-hartelijke toon van zijn groet dreef haar binnen den kring van beleefdheids gewoonte terug; ze drukte de hand, welke hij uitstak en bood hem een der roodzijden fauteuils, die in den anderen raamhoek rond de zwart-glanzende salontafel geschikt stonden.

Hij schoof een ingepakt boek naar haar toe, terwijl zij tegenover hem, en onwennig rechtop, op een der ongemakkelijke stoelen plaats nam.

'Ik kom je iets brengen, Tine'.

Pas nu trof haar het ongewone van zijn komst, op dit avonduur, in haar huis, dat hij nooit vroeger bezocht had en snel woog ze de mogelijkheid, dat mama met Hanny thuis zou komen en haar met hem hier samen zou vinden.

'Weet je niet wat het is?'

Haar gedachten waren nog bij den uitleg, dien ze voor mama's bevreemding gereed zou moeten houden: een leeraar van 't Gym, die haar tegen 't examen wat hielp met taal..., verstrooid schudde ze het hoofd, de wenkbrauwen opgetrokken.

'M'n boek over Hooft, dat net verschenen is; je weet toch...? ik had je immers beloofd...?'

'O ja... ja natuurlijk', stemde ze haastig toe; 'je hebt er me van verteld...'

Over de tafel heen reikte hij naar het pakje, dat zij niet had aangeraakt en wikkelde het papier los; hij sloeg het boek bij het titelblad open en toonde haar een inschrift, met zijn karakteristieke, fijne letters geteekend... de zieligheid van het gebaar, als van iemand, die een versmaad geschenk poogt aan te prijzen, wekte plotseling haar deernis en schudde haar uit heur roerlooze gelatenheid: 'Dank je wel hoor', zei ze, opzettelijk hartelijk en stak hem haar hand toe; 'erg aardig dat je het zelf...'

Maar hij liet zijn greep niet los. Zijn witte, klamme vingers bleven om de haren gesloten, hij schoof dichter naar haar toe; in den kleurloozen schemer zag ze zijn gezicht als een bleeke vlek dicht vóór het hare: 'Tine... waarom ben je zoo? Er is iets Tine... Ik voel het. Waarom kom je zoo zelden bij Wies en nooit meer... bij mij boven...?'

Ze voelde haar hand gevangen, zichzelf gevangen en zijn bleeke gezicht en dringende stem niet-te-ontwijken dicht bij.

'Hij is verliefd op me', dacht zij tegelijk nuchter-scherp; en zag het zenuwachtig trekken van zijn mond en hoorde zijn stootenden adem als van iemand, die lang en hard geloopen heeft. Zijn greep om haar hand werd een ondraaglijkheid... ze trok zich los, zijn weerstand overwinnend...

'Tine...? verweet hij smartelijk-teleurgesteld; als een ding,

dat doelloos was geworden, gleed zijn hand op haar knie, bleef daar liggen, zoodat ze de warmte voelde, door haar kleeren heen, als het drukken van een kwellende last.

'Ik wéét wat het is', verweet hij opeens heftig; 'sinds je meedoet met die maskerade-malligheid ben je veranderd. Is dat nou iets voor jou... jij die wat beters van je leven wilt maken... die boven de banaliteit uit wilt... Is er kinderachtiger, opgeschroefder vertooning denkbaar dan zoo'n...'

Dit verwijt trof, als immer, doel.

'Wat geef ik om die maskerade!' zei ze met een spottenden schouderschok.

'Maar dan... Dus dan...' Ze begreep welke conclusies hij trok; een kilte zeeg door haar heen: 'Hij mag niets weten', was haar eenige gedachte.

Plotseling sprong hij op en ging heen weer stappen, met het hoofd voorovergebogen en wat weggedoken tusschen zijn hooge schouders. Dan bleef hij achter haar staan, klemde zijn handen om haar stoel, ze hoorde zijn zegelring tikken tegen het hout van de leuning.

Wat er tusschen ons was... zoo'n mooi vertrouwen... dat... kunnen niet dikwijls twee menschen elkaar geven, Tine... 'k Kon voor jou iets zijn... nietwaar?... Zèlf voelde je, dat ik, beter dan iemand, je begreep... Denk je dan heel niet meer aan onze mooie vertrouwelijkheid...was die toch maar 'n bevlieging van je...een bakvischbevlieging?'

Haar starre oogen zagen, door den mist van het gladgetrokken vitrage naar het huis aan den overkant, dat met dichte venster-oogen stond te slapen; in de leegte van haar gedachten zocht ze vergeefs de vreugd en de ontroering terug, welke haar vroeger zijn woorden gaven, dat gevoel, of ze in zijn bijzijn een beter, een dieper mensch werd... Waarom vond ze nu wat hij zeide opgeschroefd en pathetisch en wist ze geen anderen wensch dan hem niet langer daar te voelen, achter haar rug, met zijn adem in haar hals...?

Hij legde zijn handen zwaar op haar schouders.

'Je bent nog zoo'n kind Tiny...En ik zooveel ouder...Je begrijpt toch wel...Ik mòcht, ik kòn niet anders...nù nog... dan je vriend zijn. Maar ik weet immers...ik kàn wachten. En dat mooie tusschen ons laten groeien... tot het zóó sterk is... tot jij óók voelt dat wij... wij samen... bij elkaar hóóren...'

Zij sloeg de handen voor de oogen en kromde haar rug onder den druk van zijn vingers. Zij dacht hoe ontzaglijk gelukkig ze voor korten tijd geweest zou zijn, als hij toèn hetzelfde had gezegd en dit had beloofd... voor later...; terwijl er nu niets in haar was dan onrust voor zijn nabijheid en onwil voor zijn woorden... alleen omdat vanmiddag, aan een zonnigen slootkant, een ander, een jongen dien ze nauwelijks kende, haar hand met de zijne had omvat...

Z'n hoofd boog plotseling tot naast het hare; z'n arm gleed om haar hals.

'Zeg me alleen maar Tine' drong hij fluisterend, 'dat je wachten zult... net als ik...'

Maar met een ruk had ze zich bevrijd en stond ver van hem weg, verschanst acher de hooge leuning van een anderen stoel. 'Och toe... ga nou maar heen...' smeekte ze in een wanhopig verweer, maar z'n gezicht vertrok zóó smartelijk, dat ze schrok van haar woorden.

'Dus dan is het tòch... tòch om zoo'n jongen!' barstte hij uit, met een ruwe heftigheid, die ze niet van hem kende. 'Net als de rest loop je achter geld en deftigheid en relaties aan... God kind, weet jij daar jezelf dan niet te goed voor... voor zoo'n jongen, die je alleen wil, omdat-ie beu van meiden en fuiven is!'

Haar gezichtje trok krijtwit. Hooghartig-minachtend bogen haar smalle lippen neer, terwijl haar oogen koel en critisch hem monsterden, zóó als hij daar voor haar stond, voor die stoel-als-een-verschansing, in zijn slonzig gekreukte jasje, met zijn zenuwachtig onbeheerschte bewegingen... hij greep naar haar hand, die zij terugtrok en maakte een gekke zwaaibeweging door de lucht...

'Wat is hij leelijk zoo...' dacht ze, 'wat is het alles belachelijk en leelijk omdat hij verliefd is.'

'Wat kèn jij van het leven', drong hij, al sneller sprekend; 'een kind, een rein meisje als jij... Tiny...je wéét niet wat je... ik... ik hòu van je... zooveel hou ik van je... meer dan jij kunt... Toe... zèg dan dat er niets is... niets... met een ànder...'

Ze had een wanhopig gebaar met haar smalle schouders, staarde dan weer roerloos, als iemand, die in zwijgzaamheid duldt, langs hem heen naar buiten; zag, in het diep-zwarte

water van de gracht een schuit voorbijglijden, en den schipper, als een gebogen schim, de plecht ten einde loopen en weer keeren...

Opeens zakte hij tegen de tafel aan en snikte het uit, z'n hoofd achterover, terwijl groote, blanke tranen over z'n gezicht gleden.

'Ik heb niet eens meelij', dacht ze wanhopig; 'Ik zie alleen maar dat het belachelijk is en leelijk...een man, die verliefd is... en huilt...'

Plotseling schokte hij rechtop, veegde driftig met een grooten, witten zakdoek langs zijn gezicht en snoot zijn neus.

'Dan wil ik toch...Ik wil je vriend blijven. Ik beloof het je... Toe... doe of er niets tusschen ons veranderd is. Maar ik sméék je: peil je zelf...laat het geen gril van je zijn... beslis niet overijld voor je heele leven....'

'Goed,' zei ze, zuchtend of er een eindeloos verduurde marteling mee beëindigd werd. Hij greep, in krampachtigen druk, de hand, die ze hem toestak, duwde even zijn voorhoofd tegen haar arm, 'Kind...lieveling, lieveling!' hoorde ze hem in snikken fluisteren...dan ging hij.

In de kamer, waar het geheel donker was geworden, plekte het wit van het opengeslagen boek op het donker tafelvlak, maar terwijl het meisje zich bukte naar het gekreukte omslag, dat hij, in zijn heftig bewegen, op den grond had gesleept, look plotseling in de lantaarn voor het huis de gasvlam aan en de stralenbundel schoot zóó recht in haar oogen, dat zij deinsde. De man met het fakkellichtje hoog aan zijn stok schimde voorbij, met tikkende stappen op de stille steenen. En op hetzelfde oogenblik besprong haar, wat heel den dag in een hoek van haar denken gereed had gelegen: het fel visioen van een man en een vrouw... in een wild bonkende bak... de lijven tegen elkaar aan... de monden aan elkaar vast gezogen...ze kreunde van ellende... ze sloeg de handen voor de oogen, of ze het zóó ontloopen kon...

Wat had hij daareven gezegd... die ander... Die van 'r hield... die huilde omdat hij zóó van 'r hield...?

'Doe niets overijld... peil je zelf...'

Haar armen vielen slap langs haar neer. Alsof dat kòn... erover denken... je zelf peilen... Alsof je zèlf... besliste!

Dit was de liefde... Wat telde nog dat oude gevoel van bewondering en aanhankelijkheid voor... dien ander... Wat telde zelfs het akelige, van lang geleden, waarvan het beeld haar niet los wou laten... als ze van Alf hièld...

Haar oogen, warm en groot, staarden in het stille, witte licht van de lantaarn buiten.

Zoo was dus de liefde... Zóó machtig stormde het door je heen. Zoo plotseling als de lente kwam... die er wàs... opeens... en de knoppen dwòng om te bersten...

De liefde... En haar eene hand sloot zich om de andere, zóó als Alfs vingers haar hadden omvat.

JO VAN AMMERS-KÜLLER.

(Wordt vervolgd).

In den avond.

Tot u wend ik mij, wachtende tuin,
Wanneer de avond nadert tot den dag,
Ik ga dan tot u in, het zwaar gordijn
Der zelfbeperking om mijn beide oogen;
Ik heb den konkelenden dag gezien,
Ik heb zijn aangeslepen schreeuw gehoord,
Zijn ruchtigheid vernomen, en ben moe,
Mijn aeren zijn van 't lood der giften vol,
Mijn lippen zijn verschraald; hij kuste mij,
Mijn oogen zijn verdord, hij woei mij aan,
Mijn handen zijn verwrongen, hij greep vast;
Ik heb met hem geworsteld, en werd zwaar,
Hij kon mij niet verwinnen, noch ik hem,
Ik hield hem om zijn eeuwig lijf gevat,
Hij schudde zich, de machtige dien ik haat,
En stootte gansch verachtlijk weg mijn handen
En zeide dat hij morgen wederkwam.
Nu ga ik naar mijzelve, naar den tuin
Die in mij ligt en die mijn komst verwacht,
Ontkleed ga ik tot hem, want hij ligt naakt,
En wil dat ik zijn naaktheid naakt aanrake,
En niets weet dan het woord dat hij mij zegt,
En niets roem dan de roem die in hem is,
En niets zie dan de bloemen opgebloeid
Onder het hooge licht dat in hem zonk.
Ik ben gereed, o avond neem mij aan,
Ik ben gereed, o stilte neem mij weg,
Ik heb mijzelven ganschelijk afgelegd

En een verwonderde gaat in u om,
En buigt zich naar de wijd doorruischte lanen,
Die open wijken in zijn bevend hart,
Ik wist u niet mijn hart zoo ruim, zoo ruim
Als het Heelal bijna; Dat in u waait
Zooals des avonds waait langs zwarte kammen
Der bergen die als hooge menschen staan
De wind, de wijde wind, die het geheim
Van alle ding aan elk ding vertelt,
Die wind, die op zijn breede lippen draagt
Alle de woorden van het Noord en Zuiden,
Alle de geuren van het Oosterland,
En 't donker stofgoud van het wilde Westen;
Een zoete vlucht gaat om, een zuivering,
Het Oosten en het Westen staan gebogen
Het stralend kleine hart des menschen zingt
En is van levensharmonieën vol
En staat te beven in zich als een Dom
Waarbinnen door de vensters stofgoud valt.
En hij daarin gaat om, zooals een kind
Verwonderd tusschen vele zoete wonderen
Van kleuren, die een klankpoort binnengaan.
En altijd ruischt het orgel, - maar hij zwijgt
En buigt zich neder en hij denkt daaraan
Dat morgen tot hem zijn zal - nu nog klein -
De hooge wreede luidschallende Dag,
De ijzersterke Dag die hem verwacht
Waarmee hij worstlen moet, opdat het schoon'
Het broze teedere in hem niet sterve;
En in zich lacht hij, want hij weet, de Dag
De komende, de norsche werklijkheid
Vol stank en razernij, - vermag toch niet
Den zingenden, den zachten glans te dekken
Van d'avondtuin, die in hem wachtend ligt.

A. VAN COLLEM.

De gesmade klerk.

Van het notarishuis aan de gracht blonken de ruiten in de morgenzon en daarbinnen hing vredig de stilte. Het was even tien uur; de notaris stond zich vergenoegd voor het raam in de handen te wrijven en keek naar buiten, en de lange blonde klerk in het achterkantoor, die op de hooge kruk te schrijven zat, gebogen over zijn papier, zon popelend op het gelukkige vooruitzicht, dat deze dag evenals vorige en volgende mogelijkerwijze voor hem inhield. Van de zon zag hij slechts een deel van den glans, die in de voorkamer viel; zelf zat hij in het vale licht, dat door het raam van de binnenplaats gloorde, een bleek, koud licht, dat de ongezellige muren grauw en de houten lessenaars kaal bescheen en hemzelven goorder, zijn oogen fletser, zijn haren sluiker schijnen deed. Dit deerde hem niet; hij begeerde niet beter dan hier te mogen zitten, voor het raam zonder uitzicht naar buiten, voor de leege, vierkanten binnenplaats met rechts het fietshok en het archief, links het raam van de groote achterkamer der suite, waar de notaris en de candidaat zaten, maar tegenover hem de trap, de trap en de bovengang, die naar de woonvertrekken van het notarisgezin leidden. Door een glaswand keek hij erop en deze plaats, waar enkele malen daags de oudste dochter van den notaris hem aan de overzij voorbijging, had hij voor niets ter wereld willen missen, want juffrouw Madeleine had hij lief, hopeloos en volhardend. De trap bood hem de eenige gelegenheid om haar te zien, haar zijn hulde te brengen door zijn blos en den nederigen blik zijner smachtende oogen. 's Morgens kwam hij te vroeg, want de kantoortijd duurde hem te kort; reeds in de gang beving hem een gevoel van rust en be-

stemming; hij hing in de vestibule zijn goed op, schoof dan door de achtergang het tweede kantoor binnen langs de porte-manteaux van de gezinsleden, waar hij dicht langs haar manteltje ging en het soms beroerde. Dat beteekende hem een gunst; zijn hart zwol van geheime vreugde. Schuchter klom hij op zijn kruk en wist den dag van nieuwe verwachtingen begonnen. Het heengaan, 's middags om vier uur, kostte hem moeite; veelal draalde hij, een half uur, soms drie kwartier te lang. De heeren gingen de stad in of naar boven en wanneer hij den candidaat mede de trap had zien bestijgen en juffrouw Madeleine was niet uitgegaan, dan kon de bleeke klerk haast in 't geheel niet tot vertrekken besluiten. Buiten dit huis, in zon en vrijheid, was zijn leven arm en eentonig, maar hier tusschen de grijze muren in het sjofele licht werd het hem een kleurige sproke vol verbijsterend geluk. De arme schrijver droomde er zich tot koningszoon; de lange uren vergleden ras, terwijl hij traag zijn copieën neerschreef en aan de verre liefste dacht. Geen gebeuren aan de overzij ontging zijn aandacht. Om half tien kwam de notaris van boven en dit durfde de klerk slechts met een half oog begluren, terwijl hij zich ijverig vooroverboog en al zijn oplettendheid bij zijn letters veinsde. Wanneer de patroon binnen was, ving de volle fleur van den dag pas aan, want dan begon de bezigheid in huis. De meiden liepen heen en weer - de jonge tweedemeid, die naar hem had gelonkt met lachjes en gebeuzel op de trap! Daar had hij door zijn strenge houding een snel einde aan gemaakt, maar nog kon hij zonder ergernis niet naar haar zien, want hare toenadering had pijnlijk den afstand verscherpt tusschen hem en Madeleine, de onbereikbare. Al maakte hij zich wijs, dat die meid een vermetele was door tot hem, eenigszins een heer, de oogen op te slaan, zijn intuïtie zei hem, dat het in het notarisgezin geen bevreemding had gegeven, en uit de welwillendheid, die mevrouw hem in dien tijd betoonde, begreep hij, dat erover was gesproken en dat zij met tevredenheid zijn gepaste houding gadesloeg. Dat stelde de klerk op één lijn met de bojen, wat hem niet kwetste in zijn eigenwaarde, want die bezat hij niet tegenover dit huis, maar zijn liefde voor de dochter werd gegriefd, die thans in zijn eigen oogen verachtelijk en brutaal

geleek, al had hij steeds gemeend met de koestering zijner vereering tevreden te zijn. Dagenlang had hij van schaamte niet durven opkijken, wanneer zij langs ging en eerst gaandeweg, toen de mislukking harer pogingen de vriendelijke gevoelens van het dienstmeisje in vijandige deed verkeeren, herstelde zich zijn geschokte evenwicht. Madeleine... hij durfde haar naam weer prevelen en ook het lieve naampje, dat haar vader haar in teerhartige buien gaf, zei hij na: Madelon. Door dien uitheemschen klank werd haar verschijning zeldzamer, kostbaarder en verhevener nog dan door haar trots en schoonheid, en ook in menschen van stand begreep hij de gemeenzaamheid met haar niet en ondervond die als grofheid. Zoo ook ergerde het hem, wanneer zij haar vriendinnen als gelijkwaardigen verdroeg en evenals zij luidop sprak en lachte. Dan stelde ze hem teleur. Haar jongere zusje beschouwde hij als haar page en als ze hem toeknikte, de vriendelijke Anne-Marie, vond hij dat vanzelfsprekend en groette onbevangen met een lachje terug. Dat Madeleine hem hooghartig voorbijliep, haar donkere hoofd in den nek droeg en met kouden blik langs hem neerzag op de binnenplaats, kon hem niet beleedigen; neerslachtig erkende hij haar recht; maar liever was hem haar spotlachje, waarmede hij althans werd opgemerkt, en zalig bonsde zijn hart, vloog hem het bloed naar het hoofd de enkele maal, dat ze hem goedgunstig een groet deed toegaan.

Zijn droomen waren echter koen. In zijn gedachten daalde ze tot hem af, werd hij haar uitverkorene, ging hij openlijk met haar naar schouwburgen en concerten, werd hij schoonzoon van den notaris! Duizelig maakte dit denkbeeld.

Als ze het kantoor dan binnenkwam, hem zonder groet voorbijkeek, dan kromp hij voor zijn lessenaar ineen, neergesmakt uit zijn hoogte tot een verdrukt, vernederd mannetje, dat hunkerde naar de geringste aalmoes harer vriendelijkheid, dat zich weerloos trappen en verachten liet en zich ondergeschikte gevoelde naar rang en stand. Dan versmolt zijn grootsche visioen en de kale werkelijkheid openbaarde zich hem. Weerzinwekkend vond hij zijn houding van geslagen hond, bezwoer zich deze onzalige genegenheid te verstikken, zich los te maken van het gezin, dat

hem verloochende, van het deftige meisje, dat zijn aanhankelijkheid miskende, en te zoeken onder de burgerdochters naar ééne, die zijn hart en hand naar waarde schatten zou. Toch keek hij Madeleine bewonderend en verlangend na, wanneer ze heenging, en mocht het haar invallen hem in 't voorbijgaan minzaam te groeten, dan was spoorslags alle bitterheid vergeten, dankbare verrukking doorgloeide hem, zoodat hij vuurrood werd en te verward was voor een wêergroet. Daarna, beurtelings, betreurde hij zijn onbeholpenheid of verbeeldde zich opnieuw het verrassende gebeuren.

Zijn liefde groeide langzaam aan dusdanig boven hem uit, dat hij zich niet meer tevreden stelde met een vluchtige aanschouwing achter de ruiten, maar heimelijk ontmoetingen voorbereidde. Hij wachtte na sluitingstijd op straat haar thuiskomst af, soms ongezien, soms schijnbaar argeloos haar tegemoet loopend en door zijn hoed afnemen een groet van haar afdwingend. 's Avonds vatte hij post in de donkerte van den walkant tegenover haar huis, bestaarde de verlichte vensters van de bovenverdieping en aasde als een bedelaar op haar mogelijke uitgaan. Hoeveel kon hij zoo bespieden en hoe armzalig werd het hem te moede! Hij zag haar, mooi en rijk, op wit satijnen schoentjes in een rijtuig wippen, gereed om naar een bal te gaan en te dansen in de armen van anderen. Onder den loshangenden avondmantel wist hij haar blooten hals, hij keek in de fluweelen oogen, naar den rooden mond, en te ver stond zij zoo van hem af dan dat hij haar als de zijne zich denken kon, maar dat een ander hem de zekerheid van Madeleine's onbereikbaarheid zou komen verschaffen, was zijn gestadige angst. Zoolang zij onberoerd bleef, wist hij zijn vereering onbaatzuchtig.

Madeleine was zich hare verovering op den nietigen klerk bewust en, mochten zijn schuwe blikken haar een enkele maal vermaken, overwegend was haar gevoel van afkeer voor den burgerjongen, die het waagde anders aan haar te denken dan met den onderdanigen eerbied van een slaaf. Zijn sentimenteele extase, die ze op de trap van haar ouderlijk huis moest ondergaan, prikkelde haar drift, zij schaamde zich voor de huisgenooten, die er haar mee plaagden, voor de meiden, die er over smoespelden, voor

den candidaat, dien ze heimelijk in de plaats van den arroganten klerk wenschte. Toen hooghartigheid zijn vergoding slechts bleek te verhoogen, zon ze op zijn vernedering. Zijn ongewenschte huldiging had zij langen tijd verdragen en met wrevel bemerkt, dat het verkeer door haar eigen huis haar werd vergald, maar toen zijn achtervolging uitbreiding onderging en zij niet alleen zijn gehate verschijning aan den overkant der binnenplaats moest dulden, maar hij haar opwachtte, tegenkwam, soms een eindweegs achterna ging en eens zelfs op dezelfde tram durfde stappen, beklaagde zij zich energiek bij haar vader. De notaris, die gevoel bezat voor humor, nam de zaak niet ernstig op, maar haar moeder viel haar bij, gedreven door de begrippen der betamelijkheid. De kleine Anne-Marie echter beklaagde den armen klerk en begon van dien dag af met zijn verguisde toewijding te dwepen. Madeleine bepleitte achtereenvolgens verplaatsing, bestraffing en ten slotte het ontslag van den stillen aanbidder, maar haar vader was van oordeel, dat dergelijke kwesties vanzelf plachten dood te bloeden. Als rechtschapen mensch verdedigde hij den afwezige, wiens neiging voor zijn dochter hij stellig misplaatst vond; maar moest deze jeugdige dwaling met het verlies van een kostwinning worden gestraft? Veeleer leek hem de fout vergeefelijk. De jongen, meende hij, was jong en dweepziek, maar daarbij zeer bescheiden, Madeleine een verschijning uit een andere, een voor hem gesloten wereld..... Alleen Anne-Marie viel hem bij; gaarne had zij den ridderlijken schrijver troost gebracht.

Toen de notaris inzag, dat zijn woorden niet baatten, beloofde hij kortweg zijn tusschenkomst en Madeleine verheugde zich in haar wraak.

Dienzelfden middag ontbood de chef zijn kantoorklerk op het privé-kantoor en hij glimlachte toegeeflijk, toen de verlegen slungel voor hem stond. Daarna zei hij zakelijk, maar zonder boosheid:

‘M'n jongen, ik heb gehoord, dat je buiten kantoortijd hier in de buurt nogal eens staat te schilderen. Waar is dat goed voor?’

De bediende was ontdaan; verward begon hij te hakkelen over opzet en toeval. De goedmoedige notaris luisterde niet

naar de antwoorden, maar bekeek in gedachten zijn nagels en toen het gestotter eenigen tijd verstorven was, zeide hij met een rust, die elk verweer teniet deed:

'Wat je redenen dan ook mogen wezen, laat dat uit zijn. Anders zou ik tot andere maatregelen moeten overgaan. Overigens ben ik niet ontevreden over je.'

Daarmee kon de klerk naar zijn kruk terugkeeren; het schreien stond hem dien middag na. De letters, die hij werktuigelijk neerschreef, dansten voor zijn oogen en toen Madeleine de trap aan de overzijde afdaalde, gevoelde hij haar zegevierenden blik als een zweepslag branden over zijn gedoken gestalte, en wist hij, dat thans zijn gloeiende blos haar voldeed. Geen blik sloeg hij op en prompt vier uur vluchtte hij weg uit haar verraderlijke huis. Ook zijn urenlange wachten gaf hij op.

Zoo trad door dien schok een groote verandering in zijn leven, want, had zijn liefde nooit eerzuchtig naar erkenning gestreefd, thans, waar ze aldus werd gesmaad, nam de tragiek zijner verstooting den deemoedigen klerk gevangen. Zijn wederwaren kreeg belangrijkheid. De tegenspoed begon hem te verbitteren; hij leed onder den toorn van zijn ideaal. Maar zijn vereering hield te koppiger stand, scheen hem onbaatzuchtiger, verheffender, en tegelijkertijd werd er in geboren een kleine trots, een voldoening, omdat zijn toewijding was opgemerkt. Dit gevoelen kweekte hij zóó groot, dat het zijn gekrenktheid weldra overvleugelde en hij bijna weer gelukkig werd. Wederom keek hij Madeleine aan, wanneer zij over de trappen ging, en het leek het meisje, dat er door zijn eerbiedigen blik een glimlach schemerde. Het bracht haar in woede en ze besloot, zonder de hulp van haar vader, hem op zijn plaats te zetten. De eerste gelegenheid daartoe vond ze in het bezoek van eenige vriendinnen, die ze onder aan de trap omtrent den haar toegedanen klerk inlichtte; en zij, die tot dusver het onderwerp gemeden had uit vrees voor plagerij, gichelde met hen mee en keek met even onverholen spot als zij hem recht in het gezicht, toen hij hoopvol omhoog staarde. In schrik en verwarring lachte de jonkman terug, boog en bemerkte een proestlach van de vreemde jongedames, maar dat Madeleine driftig op de trede stampte, was hem ontgaan en den ganschen dag kon hij niet

tot klaarheid komen of deze gebeurtenis vernedering of onderscheiding voor hem inhield.

Onmiskenbaar ongeluk hing hem echter boven het hoofd, want de candidaat-notaris had het voorval bespied en aan een lichte ergenis ontdekt, dat juffrouw Madeleine hem niet onverschillig bleef. Van stond af vond hij er genoegen in, om evenals de ondergeschikte, haar zijn zwijgende hulde over te seinen, telkens als zij zich achter den overzijdschen glaswand vertoonde. Madeleine beduidde deze onverwachte verandering een blijde verrassing: meer dan vroeger kwam ze langs en draalde, lachte, flirtte coquet. De arme schijver verbeet zich van jaloezie! Hij trachtte het schaamtelooze spel niet te zien; hij kraste in razende vaart zijn pen over het papier, terwijl zijn hart onstuimig hamerde en zijn adem hijgend uit zijn borst vloog. Hij haatte den candidaat. Zijn leven werd een koorts, brandend, jagend, angstig, en iedere dag, dit voelde hij, bracht de crisis nader. Wanneer hem slechts het allerergste, de zekerheid, bespaard bleef; wanneer hij verhinderen kon, dat de twee tot een uitspraak kwamen! Maar machteloos moest hij 's avonds, nu aan den overkant der gracht, het aanzien, hoe voor zijn mededinger de voordeur breed geopend werd en hij als gast naar binnentrad, alsof deze gunst zijn recht was. Hoe benijdde hem de stumper in zijn kale overjas! Bitter ondervond hij het onrecht van standsverschil en hij droomde zich voor, hoe hijzelf als vrij man zou verkeeren in het notarishuis, hoe hij trotsch opgericht de oude meid voorbijliep, door de witte gang, de trap, de welbekende, nooit betreden trap op naar de kamer, waar een stoel voor hem aangeschoven werd naast Madeleine... De werkelijkheid was wel onrechtvaardig. Hij, die nooit haar naam mocht noemen anders dan fluisterend voor zich heen, en de ander, die straffeloos ijdele vleierijen tot haar zeide! Hij bepeinsde de ongelijkheid der partijen, verzette zich wanhopig tegen zijn onvermijdelijke nederlaag, en het spel ging ongehinderd voort.

Ook gebeurde het, dat de candidaat, om beter door Madeleine gezien te worden, voor het raam van het bediendenkantoor ging staan, plompweg voor den lessenaar van den gesmaden klerk en een kushand ten afscheid zond. Ademloos zag de schrijver het aan, stom van schrik over deze openlijke schending

der betamelijkheid, maar allermeest ontdaan over het lachje, dat als antwoord kwam. Wou ze zóó behandeld worden? Op dezelfde manier, waarop men in zijn stand een meisje het hof maakt, met lachjes en lonkjes? Hij veranderde zijn smeekend gedrag en begon den candidaat op bescheiden voet na te bootsen. Hij waagde een knikje, veelzeggende blikken recht in Madeleine's oogen en was verheugd, toen hij bemerkte, dat zij verwonderd van hem naar het achterkamerraam keek en, in plaats van boos, proestlachend verder ging. Zijn proeve hield hij voor geslaagd en hij besloot langs dezen weg zijn verloren kansen te herwinnen. Tot zijn verwondering onderging ook zijn denken aan haar verandering en instede van onbereikbaar leek ze hem vaak tartend nabij en bewust bekorend. Zijn strijd met den candidaat scheen zij niet slechts te gedoogen, maar aan te vuren; en hij bespeurde het niet, hoe hij het onderwerp van vermaak der beide anderen werd. Haar vroolijkheid mocht hem benauwen, soms vaag ontstemmen, van zoo verraderlijken aard had hij haar nooit kunnen verdenken. Toch bleef hem zijn nieuwe houding tegenover Madeleine onbehagelijk; en eerder dan zich, zooals vroeger, in zijn liefde heimelijk te vermeien, schaamde hij zich nu erover. Maar koppig poogde hij dat te ontkennen. In den bedaarden, gedweeën klerk was het evenwicht verbroken; eerzucht, durf en hartstocht stootten het omver en uit den chaos van al zijn gewaarwordingen bleef hem alleen ontevredenheid met zichzelf en zijn omgeving hinderlijk en standvastig bij. Door zijn hoedanigheid van ondergeschikte was hij tegen den candidaat niet opgewassen; vaak gebeurde het, dat hij rood werd onder diens vorschenden blik, zijn oogen niet durfde opslaan en er zich met wrevel op betrapte, dat hij schrok van de bevelende stem, die hem bruusk iets vroeg. Zijn spijt vermocht zich slechts te uiten in gedachte beschimpingen, die hij nooit dorst uitspreken en die hem innerlijk nog meer ophitsten. Zooveel hij kon vermeed hij de oogen van den notaris; hij vond er ongekende strengheid, stille afkeuring, lichte ergernis in, meende er de gemoedelijkheid van weleer te missen en zijn schuldbewustzijn maakte hem schichtig. Anne-Marie alleen, het dweepzieke jongste dochtertje, stond zijn beproefde wezen na in dezen tijd, maar och, hoe nietige waarde kende hij

haar vertroostenden glimlach en haar vertrouwelijke groeten toe! Ze verzonken in zijn dagelijksche zee van kwellingen, begeerten, zelfverwijten en vertwijfelingen. Een stille bondgenoot vermoedde hij in haar, maar zoo klein, zoo onbelangrijk! Haar nuttelooze goedgezindheid kon hem ergeren om den pooveren steun, die ze was in de algemeene vijandigheid van het huis, waarin hij tevergeefs zocht binnen te dringen. Soms groette hij haar amper terug, norsch en onverschillig; maar in vlagen van neerslachtigheid, wanneer zijn oorspronkelijke natuur bovenkwam en hij, deemoedig, bijna berustte in zijn onoogelijk lot, verweet hij zich zijn ondankbaarheid en aanvaardde Anne-Marie's vriendelijkheid als lafenis in zijn ellende, klampte zich vast aan haar medegevoel met weemoed en zoeten drang tot vergelding. Als hulp in zijn strijd bestond ze niet. Ze kon niet verhinderen, dat hij dagelijks de verbeten getuige moest zijn van het verliefde spel tusschen den eleganten candidaat en het meisje, dat hij aanbad met een innigheid, die de gevoelens der beide anderen verre overtrof, noch dat hij ondervinden moest, hoe de luchtige genegenheid van den medeminnaar boven zijn machtige liefde werd verkozen. Gaarne beschouwde hij Madeleine als een slachtoffer, dat den verleider ten offer dreigt te vallen en zichzelven als haar miskenden redder. En zij zou hem niet toebehooren; het mocht niet! Hij wilde haar winnen. Hij alleen kon haar geven, wat haar toekwam: vereering, liefde en den hoogsten eerbied. Tot dit doel maakte hij zich onbekommerd tot paskwil, grimaste even familiaar als zijn tegenstander en getroostte zich het armzaligste figuur. Hij ging hierin zoover, dat het de aandacht van den notaris trekken moest.

Als Madeleine met haar fiets in de hand de binnenplaats opkwam en de candidaat-notaris hulpvaardig toeschoot met een behendigen sprong door het raam, om het fietsenhok te openen en het rijwiel voor haar te stallen, had de klerk met afgunst opgemerkt, hoe sierlijk en natuurlijk deze zich bewoog, hoe hij een onopzettelijk praatje aanknoopte en aangename dingen tot haar wist te zeggen. En het meisje bloosde dan en gaf vriendelijke antwoorden. Een volgende maal, toen zij kwam en de candidaat met haar vader een onderhoud in de voorkamer had,

meende de bleeke ondergeschikte, dat eindelijk het lot hem gunstig was en nam een koen besluit. Hij schoof kordaat het raam de hoogte in, zwaaide zich zwierig eruit en bood haar zijn hulp, te buigend, te gedienstig, en glimmerig lachend. Het mooie meisje wendde zich walgend af. Ze trok het rijwiel naar zich toe, fronste haar wenkbrauwen en mat hem van top tot teen. Zonder een woord stak zij de plaats over op het fietshok toe en liet hem staan, gestriemd, getrapt. Toen kwam de candidaat haar ridderlijk van de opgedrongen dienstvaardigheid bevrijden, hij riep een kameraadschappelijk zinnetje en beval in 't voorbijgaan kort: ‘Ga jij naar binnen, van Buren.’

Hij droop toen af, de gesmade klerk, en binnen wachtte rechtop aan de tafel de notaris, zichtbaar misnoegd. Die sprak later een paar ironische woorden over het voorval tot den candidaat en deze bekeek hem, vernietigend. De tranen sprongen het vermetele schrijvertje de oogen uit; zijn vingers trilden om den penhouder; in zijn gezicht trokken de onbeheerschte zenuwen grillige, wanstaltige plooien. En zoo, in zijn belachelijke schande, moest hij nog de nederlaag ondergaan door haar gezien, gehoond te worden onder het bestijgen van de onzalige trap. Steeds weer zag hij zich het gebeurde ondernemen, zag zichzelven op haar toegaan, hoorde zijn woorden, boud begonnen, halverwege struikelend om haar afwijzing en tenslotte schuchter afgebroken. Hoe onwaardig stond hij daar met zijn onbeholpen armen sluik langs zijn zij, zijn hoofd geknakt, ridder van de droevige figuur! Een gore, blonde jongen, zonder manchetten, slap in z'n knieën, een slavennatuur! Zijn beeld bleef hem tijdenlang in jammerlijke scherpte bij en ook later bloosde hij bij de herinnering.

Razend was hij om zijn nederigheid, zijn algeheele dwaasheid. Wanneer hij tenminste tegenover haar trots den zijnen had gesteld, zich beleedigd getoond had en met opgericht hoofd was heengegaan. Hij had dit willen doen, dat moeten zeggen. Maar beleedigd gevoeld had hij zich niet, gestraft slechts en terecht. Er was niets in hem opgestaan tegen dezen smaad; hij had dien ondergaan in schaamte, in schande, zonder gevoel van onrecht. Hij kwam zich voor als een getuchtigd kind, dat brutaal geweest was en terechtgezet en,

bang, om meelij fleemt. In plaats dat hij getoond had, zich zijn waarde bewust te zijn! Het geheele voorval verwenschte hij dan, en begreep niet, hoe hij zoo dom had kunnen zijn om den candidaat te willen vervangen, alsof hij de hoovaardigheid der rijken niet kende en zich niet genoeg gewond had aan hun verachting. Zelfs aan zelfbeklag liet zijn gedrag geen ruimte; hij was tot berstens vol spijt, wanhoop en woede, en het besef, dat hij machteloos was om het gebeurde te niet te doen, zijn achtenswaardigheid te herstellen, dat hem niets overbleef dan afwachten, tot de tijd de herinnering der anderen vervagen zou, sloeg hem met zulk een moedeloosheid, dat hij zich onderworpener dan ooit betoonde aan zijn meerderen. Zijn stoutmoedige veroveringsplannen waren met één slag vervlogen, verpletterd door zijn fiasco; en in zijn herboren bescheidenheid gevoelde hij zich in waarheid, wel ongelukkig, maar toch minder misplaatst dan in zijn geleende aanmatiging. Het duurde lang, vóór hij weer een heimelijken blik naar Madeleine durfde opslaan, maar ook Anne-Marie vermeed hij aan te zien, omdat hij, begrijpend dat hij bespot en uitgelachen was, de ontdekking harer deernis vreesde.

Langzaam aan herwon hij toch zijn rust, vooral, toen hij bemerkte, dat de hofmakerij van zijn mededinger verslapte, nu hij den klerk daarmee niet meer hinderde en tot vermakelijke dwaasheid prikkelde.

Madeleine echter werd het bang om 't hart. Haar verliefdheid voor den veroveraar schoot plotseling en hevig op met allen gemeenlijken angst en ongeduld. Door tal van kleine bijzonderheden trachtte zij zijn opmerkzaamheid te trekken of lokte zijn vleienden glimlach uit. De candidaat was zich zijn macht bewust; hij vermeide zich in dit bewustzijn en was zuinig op zijn gunstbewijzen. Voordat hij de beslissende vraag ondernam, waartoe verstand en hart hem noopten, was het dienstig, zich begeerd te weten. Ook zijn later aanzoek bij den vader werd er door vergemakkelijkt.

Voor de onbelangrijkste boodschappen verscheen thans Madeleine op het kantoor; zij werd een oplettende dochter voor haar vader, bracht post en koffie binnen, had voor haar komen en gaan steeds een voorwendsel. De mane voorbarigheid van den klerk scheen zij vergeten, of althans ver-

geven te hebben, en wanneer zij hem zijn kop koffie in de sidderende handen overreikte, begenadigde zij den overgelukkige met een vriendelijken blik. Zelfs liet zij zich een enkele maal tot een praatje met hem in en hij, in de overstelping van dit wonder, werd niet gewaar, dat het haar listige bedoeling was om de jaloezie van den begeerden minnaar te prikkelen. Inderdaad stond haar vertrouwelijkheid met den mindere, die zich een ongepaste genegenheid voor haar veroorloofde, den candidaat tegen en hij gaf zijn ongenoegen hierover ondubbelzinnig te kennen. Niet echter op de door Madeleine gehoopte wijze, want zijn ergernis kwam meer voort uit gekwetste voornaamheid dan uit vrees voor haar verlies. Hij doorzag haar beweegredenen, keurde die af en was na haar ijdel ondernemen ongenaakbaarder dan te voren. Madeleine verwisselde grillig van gezindheid jegens den verliefden bediende, die uit zijn hemel neertuimelde in de diepste verslagenheid en het spoor van zijn gelukgesternte geheel bijster raakte. Hij zag het aan, hoe de verheerlijkte geliefde zich vernederingen getroostte om de goedgezindheid van den candidaat te heroveren, hoe ze hem zonder trots omfladderde en trachtte te bekoren - zijn gal liep er bij over; hij herdacht den ouden tijd, toen noch hij noch de candidaat voor haar bestond en hij haar onopgemerkt en vruchteloos mocht aanbidden; en hoe wenschte hij zich die dagen van gouden droomen terug! In den eenvoud van dien toestand had hij zichzelf niet verloren, zooals nu in den chaos zijner ondervindingen, nu hij niet meer wist te onderscheiden of zijn huldiging aanvaard werd of misbruikt, en vaak in zijn verwarring vreugde noch droefenis vermocht te herkennen. Hij verlangde naar het einde zijner beproevingen. Gaarne had hij het lot geweld aangedaan en de zwartste zekerheid boven den moordenden twijfel en de zaligmakende hoop der laatste tijden verkozen, al moest hij zijn ganschen inzet ermee verliezen. Zijn wensch riep het noodlot nader; eerder dan hij verwachtte werd hem zijn liefderaadsel opgelost.

Op een dag, dat Madeleine's bezoek op kantoor begunstigd werd door de afwezigheid van haar vader, bleef haar samenzijn met den uitverkorene ongestoord, want het bijzijn van den kuchenden klerk gold van geen overwegend belang.

De candidaat vond den indruk van zijn koele houding voldoende en vertoonde neiging zijn rol te laten varen. Madeleine's geluksuur had geslagen!

Door de wijd open verbindingsdeur met de achterkamer van de suite hoorde en zag de klerk haar nerveus bewegen; nooit was ze hem zoo mooi voorgekomen; nooit had hij haar schoonheid méér verwenscht. Over haar wangen lag een blos en in haar oogen een glans van jonge toekomstdroomen, zoodat het was of het verwachte geluk haar reeds omstraalde. De afgedane dienaar ondervond deze bekoring smartelijk. Hij gevoelde het onvermijdelijke naderen en boog zich vertwijfeld over zijn lessenaar, luisterend naar ieder woord, dat de anderen spraken. Aan de overzijde passeerde ongemerkt de vriendelijke Anne-Marie. Daarbinnen werden de woorden zeldzaam en bleven eindelijk uit. Toen liet hij zich van zijn kruk glijden en verschafte zich de zoozeer verlangde zekerheid. Hij dacht er van te versteenen, en terug op zijn plaats, met zijn gezicht in de handen, zag hij onophoudelijk het beeld hunner liefkoozing, alsof het een foto was, die hij in zich opgenomen had en levenslang moest ronddragen. Hij wist nu, dat zijn leven van zijn glorie was ontdaan en zijn droom geëindigd, maar de beteekenis drong niet tot hem door. Een felle, oogenblikkelijke schrik had hem getroffen, had zijn hartslag een seconde doen hokken; daarna werd het vreemd en ijl in zijn hoofd en kon hij zich zelf voorhouden, dat Madeleine voor hem verloren was en ging toebehooren aan een anderen man, zonder dat hem de wanhoop overstelpte. Veeleer kwam het hem voor, alsof nu pas de schellen van zijn oogen vielen en hij zijn nuchter verstand herkreeg, zoodat hij in staat was om dit feit eenvoudig en natuurlijk te vinden. Had hij ooit iets anders verwacht, en waarom zou de notarisdochter niet trouwen met den candidaat? Zijn liefde leek hem plotseling geheel onwaarschijnlijk, verbeelding of een droom, want de jongedame, die met haar liefste in de kamer bij zijn kantoortje zat, was een vreemde, naar wie zijn smeekend verlangen, zijn blind begeeren nooit was uitgegaan. Onverwachts herkende hij de dochter uit het huis, waarin hij dienstbaar was, die hem met boodschappen mocht belasten, wier gebaren en wijze van spreken hij van een ander dan het eigen soort

wist en waarmede hij zich niet vertrouwd gevoelde. Zijn Madeleine, die hij in al zijn deemoed zich toch ook eigen had gemaakt, veranderde in een vage schim. Had hij wel ooit iets beters dan de dagelijksche werkelijkheid nagestreefd? Had hij geleden, getobd, gehoopt; de aandoeningen van een boekenheld aan den lijve ondervonden? Had hij, tenslotte, deze verwikkelde geschiedenis zelf doorleefd en was hij daarin thans het slachtoffer, miskend, verworpen, zoodat zijn dagen voortaan leeg en triestig moesten zijn? Hoe zat hij hier dan rustig op zijn kruk en onthield zich van misbaar? Hij waande zich verlost van een hardnekkige begoocheling en zooals een herstellende in het ongeschutte buitenlicht stond hij met knippende oogen en duizelig hoofd voor de bevrijdende waarheid. De komende dagen leken hem eerder onbekommerd dan troosteloos, want thans, nu hij zijn gekoesterde liefde kaal en onnoozel had bevonden, zou hij niet weer in haar netten verstrikt raken.

Toch kon hij zijn werk niet opnemen, trilde de penhouder in zijn vingers, schreef hij bevende letters! Wat wonder! Zou niet iedereen geschokt zijn, die tot besef van zijn avontuurlijken waan komt en zichzelven zotheid moet belijden? De schrille nuchterheid verdraagt men niet opeens; licht is men geneigd zijn oogen wederom te sluiten. En och, er viel niet meer te droomen. Geen verbeelding restte den klerk en toen hij dat bedacht, schoot zijn gemoed heel onverwachts vol. Hij voelde de tranen in zijn keel groeien; wilde vluchten om te huilen, te schreien, te snikken over wat hij had verloren, want, waan of waarheid, het was het liefste geweest, dat hij bezat. Nu zou de betoovering verbroken zijn; de duizelende jacht naar luister en geluk was uit. Onbegrijpelijk leeg werd de toekomst en de dagen boden niets belangrijks meer te doorleven. Hij zag ook plotseling zijn kantoortje kaal, zijn lessenaar verveloos en het vale daglicht beknibbeld. Dat hij morgen hier weer zitten zou en verder iederen verschietloozen dag, leek hem ongelooflijk; het denken daaraan benauwde hem. Diep rampzalig zat hij boven op zijn kruk, groef zijn gezicht in de magere handen en voelde weerloos de smart in hem roeren. Hij was niet in staat zich er tegen te verzetten of den schijn te redden. Dit liet hem ook onverschillig, want thans eerst wist

hij, hoe groot nog zijn geringe verwachting geweest was, hoe vurig zijn luttele hoop en hoe geveinsd zijn onbaatzuchtigheid. Bijkans kreunend kwam zijn adem.

Langer of korter zat hij zoo, maar begreep toch tenslotte dat het niet kon duren. Hij had hevige hoofdpijn gekregen, die kloppend door zijn hersens woedde en hem alle macht tot denken benam. Hij beluisterde vaag Madeleine's treuzelend afscheid en overlegde besluiteloos, of hij vrij zou vragen onder het voorwendsel van ongesteldheid. Maar de moed ontbrak hem om zijn benijden tegenstander aan te spreken en hem zijn deerniswekkenden toestand bloot te geven. Hij vreesde den triomf in de oogen van den ander. Dat hergaf hem de wilskracht om een onverschillige houding te veinzen. Nog zat hij tobberig te twijfelen, toen de candidaat met ietwat onzekeren glimlach bij hem binnentrad. Sjofel en bescheiden boog hij met kloppend hart over zijn lessenaar en de ander trad voor hem heen aan het venster en begroette onbeschroomd zijn meisje aan de overzij met handwuiven en knikjes. Achteloos keek hij nog eens naar den klerk om, tevreden met diens onoplettendheid. Maar deze voelde geen vernedering, want wild laaide de wanhoop in hem los, toen hij, door duizend machten gedreven, kijken moest naar het wisselen van hun liefdegroet. Schier bracht het hem buiten bezinning. Hij bleef echter, zijn ontroeringen ten spijt, gedwee op zijn stoel zitten, en deze lankmoedigheid, waarvan hij zich pijnlijk rekenschap gaf, vervulde hem met groote mate van zelfverachting, die zijn vertwijfeling deed omslaan in neerslachtigheid. Hij wist zich onderworpeling, geboren slaaf, in tegenstelling met den ander, die meester was naar stand en aard. Hij wilde wel in opstand komen, maar durfde niet en ontevredenheid verborg hij laf.

Zoo bleef hij heel den langen dag op zijn plaats, ofschoon ziek en geradbraakt, en betreurde tobberig zijn halfheid. Een sfeer van mysterie doortrok de kantoren; de stilte spon er zacht en weelderig.

De klerk dacht zich in de gemoedsstemming van den candidaat in. Als hij het eens was, wiens beleden en aanvaarde liefde werd overtogen door dezen bekorenden sluier van geheimzinnigheid! Hoe zou hij zwijmelend en dronken van vervoering het zoet doorleefde herdenken, zat zich drinken

aan de zekerheid zijner verovering! Hoe zou hij zijn verkregen rechten koesteren; hoe zou hij... En hij meende, dat de candidaat te min ontroerd was door zijn geluk en dat dit de reden was, waarom hij hem zijn rijkdom niet kon gunnen. Thans leed hij tweevoudig: zijn eigen teleurstelling en daarbij het besef van Madeleine's onderschatting. Hoe hij, de onbelangrijke klerk, haar voor haar dwaling zou kunnen behoeden, daaraan waagde hij zelfs geen gedachte; maar hij beeldde zich in, dat hij zonder wrevel haar geluk ten koste van het zijne zou willen en deze belangeloosheid werd zijn nieuwste droombeeld. Wat baatte thans zijn opofferingszin? Zijn zorg om Madeleine kweekte hij hoe langer hoe meer; zijn oorspronkelijk verdriet trad er door op den achtergrond. Den candidaat ging hij beschouwen als een belager, dien hij echter niet bij machte was te ontmaskeren. Toch overwoog hij de uitwerking eener tusschenkomst, een poging tot waarschuwing, maar herinnerde zich dra zijn pijnlijke nederlaag door vroegere dienstvaardigheid en de moed ertoe ontzonk hem. Dus waagde hij slechts van zijn onheusche gezindheid blijk te geven door nu en dan een norsch antwoord, maar toen de notaris erbij stond en hem verwonderd aanzag, sloeg hij alweer beschroomd zijn oogen neer en miste daardoor een spotziek knipoogje, dat zijn vijand zijn aanstaanden schoonvader toezond.

Zoo kwamen en gingen vele rouwvolle dagen. Afwisselend betreurde hij zijn eigen en Madeleine's ongeluk en evenals vroeger vlocht dit een zoeten band tusschen hem en het meisje. Wederom verdroomde hij de werkelijkheid; zond bezorgde blikken naar de overzij, wanneer zij langs ging en lachend omkeek naar den liefste; maar zij sloeg er geen acht op, want ook de geringe waarde, die hij een wijle voor haar had gehad, was thans teniet. Haar verlovingsdag kwam nader. Voor den klerk beduidde dit geen nieuwe gebeurtenis; maar het grillige lot, dat onvermurwbaar blijft wanneer het gefleemd wordt, schenkt gaarne ongevraagde gaven; het beschikte anders over den argeloozen droomer.

Anne-Marie! Verloochend, vergeten was ze en toch zond ze in dezen veel beteekenenden tijd warmere blikken naar hem uit dan ooit en de deernis glansde er innig in. Ze kon blijven stilstaan om door de trapruiten naar den gebogen

schrijver te zien en dan zuchtend om haar vergeefsche ontferming verder gaan. Hij keek niet op; wanneer het niet Madeleine was, die voorbij kwam, werkte hij plichtmatig voort. Zijn vroegere groeten voor het zusje bleven uit; de troost van haar stom medelijden was te nietig voor zijn overweldigend verdriet. Onverschillig ontweek hij haar minzaamheid. Dat hij hierdoor voor de verbeelding van een romantisch meisje een interessante figuur werd, bevroedde hij allerminst. Hoe had hij kunnen droomen, hij, de miskende, dat tijdens zijn ontmoediging de gederfde waardeering hem gewerd en dat hij, zij het niet de praal van een sprookjesprins, toch het aureool van een martelaar had verworven.

Zijn schamel uitzien verminderde zijn aanzien bij Anne-Marie geenszins; in zijn vaal gezicht en fletse oogen ontdekte ze veel weemoed en een hoogere bezieling. Welk een blindheid om haar heen, dat niemand in hem den hoogdenkenden en diep voelenden mensch vermocht te zien en welk een besef, tusschen deze allen de uitzondering te zijn, die zijn gedeukte ziel vermocht te begrijpen! Den rijkdom, die in hem stak, zijn fijn besnaarde wezen vermoedde zij, maar onmachtig was ze, gelijk hij, om die voor verdrukking te beschermen en dit vervulde haar met verachting en bitterheid voor menschen en wereld. Onbegrepen en onderschat meende ze ook zichzelve; dit bracht haar een gevoel van bondgenootschap met den klerk in wien ze zielsverwantschap voorvoelde. Zij durfde in het gezin niet voor haar meening uitkomen en zweeg wanneer men hem, de enkele maal, dat hij ter sprake kwam, verguisde. Slechts haar hartsvriendin wijdde ze in haar geheime vereering in en samen dweepten ze over zijn weemoedige oogen, verdroomden zijn ziel tot hun zeventienjarig ideaal en bespraken hem tot hij in hun gedachten een vertrouwde werd en zij zich nauwelijks herinnerden, dat ze hem niet kenden. Vele gesprekken had Anne-Marie zich reeds met hem verbeeld en van hun verwantschap was ze zoo zeker, dat het haar slechts vanzelfsprekend leek om hem aan te spreken.

Op Madeleine's verlovingsdag verscheen zij voor den gesmaden klerk in het achterkantoor. Behalve zij beiden was er niemand in de ruime suite. De beteekenis van haar bezoek wilde ze niet door een gewoon praatje inleiden en

daardoor haar plechtigheid ontnemen; ze had zich voorgenomen alleen de opwelling van dit oogenblik te doen gelden, maar ze bloosde en sloeg verward haar oogen neer en ondervond lastig de verwondering van den jongen man. Vastbesloten stak ze echter een harer fijne handen naar hem uit en stamelde:

- Ik wou u een hand komen geven, omdat... ik wéét...

Vlammend rood werd de bediende, maar hij greep aarzelend haar handje in zijn klamme vingers en drukte het vluchtig. Schuw liet hij haar dadelijk weer los. Ook hij vond een paar schamele woorden:

- O... o ja. En... ik feliciteer u wel.

Ze keek van zijn onhandigheid op, maar glimlachte verteederd, begrijpend.

- O neen, zei ze, u behoeft mìj geen geluk te wenschen met dat engagement. Mij zegt dat niets.

- Niet? vroeg hij verrast.

- Ik heb alles begrepen.

Ze zei het zacht en langzaam; den jongen joeg het 't bloed weer machtig naar het hoofd. Hij bleef bedremmeld zwijgen en voelde zich met het wonderlijke meisje niet op zijn gemak. Pijnlijk begreep hij haar moeite en goede wil om zich op één lijn met hem te stellen en ondervond het als misplaatste grootmoedigheid, die falen moest Hij schaamde zich.

Anne-Marie, half ontgoocheld, wìlde de nuchtere werkelijkheid forceeren:

- Dacht u, dat ik niet zag, hoe trotsch Madeleine was, dat ik... niet begreep, wat er in u omging en... en wat u hebt geleden? Maar zie je, ze is u niet waard...

- Juffrouw!

- Noem me geen juffrouw, zeg Anne-Marie. Ik ben niet... als de anderen...

- O, zei hij, juffrouw! Juffrouw Anne-Marie!

- Ik was zoo graag al eerder naar u toegekomen.

Hij wist niets te antwoorden. En Anne-Marie ontviel thans al haar zekerheid van optreden.

- Vin je, vroeg ze aarzelend, vin je 't gek, dat ik naar u toekom?

De klerk keek onthutst tot haar op, zocht verbijsterd een passend antwoord, schudde tenslotte slechts zijn hoofd. Hij wist niet, wat hij ervan denken moest. Een tijdlang stonden

ze elkaar verlegen aan te zien; Anne-Marie, die begreep, dat ze voort moest gaan en uitleg geven, bekroop de twijfel hoe langer hoe meer. Angst, dat hij haar bedoelingen mocht misduiden, dreef een donkeren blos naar haar wangen; ze durfde hem niet aanzien en bracht hortend enkele zinnen uit, waarop ze met neergeslagen oogen en vliegenden adem zijn antwoord wachtte.

- Ik kon niet anders, zie je... Ik zag, hoe niemand u begreep, en... en u keek nooit meer, als ik... ik bedoel... ik had u graag wat...

- O ja, mompelde hij, evenals zij verlegen; maar toen bloeide plots een wijd verschiet voor hem open, dacht hij zijn grootsche toekomst nog niet geheel vernietigd, zijn droomen niet vergeefsch. De glans van het deftige notarishuis omgaf ook de kleine Anne-Marie en stond hem nader dan ooit. Bekoring van weelde en voornaamheid steeg hem naar het hoofd; hij keek in haar oogen, zag er een verwachten in opleven en opeens begon hij te lachen, geluidloos, onderdrukt, maar zegevierend.

Anne-Marie zag dien triomflach met ontzetting aan. Ze begreep er intuïtief de beweegreden van. Haar handen voor het gezicht slaand, begon ze te schreien en liep het kantoor uit. Verslagen, verward liep de klerk haar na. Volkomen onderworpen nu weer dadelijk, stamelde hij, bedrukt:

- Juffrouw!... Anne-Marie... Wat is er nou? Wat is er?

- Ga weg, o, ga weg. Er is niets. Ik heb me vergist. Ik... begrijp u niet.

Ze draaide zich om, sloeg de deur met een smak voor hem dicht. Uit het veld geslagen keek hij rond; niets begreep hij meer. Waartoe die kwelling, dit oprakelen zijner eerzucht, deze schijnbelofte van geluk! Ongevraagd kwam ze bij hem; mocht hij niet toegrijpen?

Toen borrelde een bittere verontwaardiging in hem op en in kokende drift smeet hij zijn boeken, zijn liniaal, potlood en penhouders de kamer door, stampte en keek verwilderd rond. Hij zag zijn pen in de vloer geprikt en een boek, dat uit den band lei, en holde weg, de kamer uit, de gang in, greep zijn jas, z'n hoed. De toorn was reeds bedaard en nog slechts bang, ontredderd, vluchtte hij weg uit het huis, dat hem smaadde.

J.M. GOEDHART - BECKER.

Heeft Jezus van Nazaret bestaan?

De hierboven gestelde vraag is in ons land aan de orde geweest sedert 1878, toen Allard Pierson in ‘De Bergrede en andere Synoptische fragmenten’ aantoonde dat men ten onrechte den historischen Jezus meent te redden door alle wonderen uit de Evangeliën weg te nemen. Er is vrij wat meer onhistorisch, schreef hij; ook zijn leer is het voor een goed deel. Voor het niet-theologisch publiek werd de vraag gebracht in 1880, toen A.D. Loman in dit tijdschrift zijn ‘Antiek en modern Christendom’ gaf, in 1884 door ‘Symboliek en werkelijkheid in de Evangelische geschiedenis’ nader toegelicht. Intusschen had hij reeds in 1881 het bestaan van Jezus geloochend. Sedert is over dit onderwerp èn in ons land èn daarbuiten heel wat geschreven. Men kan de geschiedenis hiervan en van de daarmee samenhangende vraag naar de echtheid der Paulinische brieven vinden in Dr. G.A. van den Bergh van Eysinga ‘Die Holländische radikale Kritik des Neuen Testaments’[1].

Dezelfde geleerde gaf nu ‘Voorchristelijk Christendom. De voorbereiding van het Evangelie in de Hellenistische wereld’[2]. Om aan te toonen, hoe groot een aandeel het Hellenisme, d.i. de Grieksche denkwereld, die, vermengd met Oostersche bestanddeelen, sedert Alexander gaandeweg de beschaafde wereld doordrong, op het Christendom heeft gehad, bespreekt hij achtereenvolgens: hoe die geestesrichting door de Grieksche wijsbegeerte is voorbereid, in welke

1) E. Diederichs Jena 1912.
2) J. Ploegsma Zeist 1918.

vormen zij zich kleedde (populaire wijsbegeerte), hoe zij gepaard ging met wichelarij en tooverij (occultisme) en hoe zij zich in Alexandrië met het Jodendom vermengde (Joodsch Alexandrinisme), om eindelijk de 'toepassing' te geven, d.w.z. te betoogen dat een en ander tot de overtuiging voert dat de figuur van Jezus vrucht der godsdienstige verbeelding van de tweede eeuw is. Het werk getuigt van groote belezenheid en ernstige bronnenstudie: ongeveer tweehonderd aanteekeningen, aan het slot van het boek, geven aan, waar alle bijzonderheden zijn te vinden.

Wanneer wij het vraagstuk omtrent het al dan niet historisch karakter der Jezus-figuur zoo onbevooroordeeld mogelijk in het oog willen vatten, dan moet bij ons vaststaan dat het een zuiver historisch, geen godsdienstig, vraagstuk is. Het spreekt vanzelf dat wij, die in een Christelijke maatschappij leven en zelf min of meer godsdienstig en kerkelijk zijn, hiervoor meer belangstelling koesteren dan voor de vraag of b.v. Zarathustra heeft bestaan; maar in den grond der zaak moet het ons even onverschillig zijn. Wij leven bij waarheden, of liever, bij opvattingen omtrent de beteekenis van onzen persoon èn op zichzelf èn in verband met God en de menschenwereld, die voor ons waarheden zijn. Zij loopen ver uiteen: tusschen 'laat ons eten en drinken; want morgen sterven wij' en: wij hebben een heerlijke bestemming - gaapt een afgrond; het standpunt der ongebreidelde zelfzucht en dat van 'hebt God lief bovenal en uw naaste als uzelven' liggen hemelsbreed uit elkaar; maar welke wij ook aanvaarden, onze waarde wordt uitsluitend bepaald door het karakter er van en de oprechtheid waarmee wij ze in toepassing brengen. Hoe wij aan die opvattingen komen, of wij ze van onze ouders hebben gekregen, ze onnadenkend napraten, regelrecht of langs den weg der catechisatie uit den Bijbel leerden, ze wellicht door zelfstandig nadenken veroverden - dit doet niets ter zake: het peil waarop wij als geestelijke wezens staan hangt alleen af van den ernst onzer overtuiging. De beantwoording der vraag of Jezus al dan niet geleefd heeft brengt hierin geen de minste verandering.

Zij die Jezus' bestaan ontkennen noemen zich de radicalen en behandelen hen die het met hen niet eens zijn als achterblijvers, menschen die aan den leiband der overlevering

loopen. ‘Latere, naar wij hopen meer historisch-kritisch aangelegde geslachten’, schrijft Van den Bergh[1] ‘zullen zich verbazen over het rationalistisch bedrijf van onze dagen, dat in den praeëxistenten, op aarde gezonden Godszoon, die gelijk een mysteriëngod ten bate der menschen sterft en uit zijn graf verrijst en aldus het rijk van den Satan overwint, met alle geweld een nobelen godsdienst- en zedeleeraar wil zien.’ Wie op dit standpunt staat oordeelt scheef. Radicaal in een historisch onderzoek is hij die daarbij de gezonde algemeen geldende regelen der kritiek eerlijk, zonder voorbehoud, volgt. Deze wijze van denken, en niet de een of andere slotsom, bepaalt het radicale, d.i. streng wetenschappelijke, karakter van een onderzoek.

De meening dat Jezus inderdaad bestaan heeft wordt dikwerf - ook nu door Van den Bergh[2] - ‘maar een hypothese’ genoemd. Nu, dat is waar; wat zou ze anders zijn? Is soms de meening dat hij een ‘praeëxistente mysteriëngod’ was geen hypothese? Wij leven, zelfs in de alledaagsche dingen, bij onderstellingen. Onze kennis is gering en oppervlakkig. Zelfs de opvatting, waarzonder wij niets kunnen doen, dat de stoffelijke wereld waarin wij verkeeren is zooals wij haar waarnemen, is slechts een onderstelling, en een verkeerde; want onze zintuigen bedriegen ons. Hoe zouden wij dan, wanneer wij het verleden trachten te kennen, onderstellingen kunnen ontberen? Dat keizer Augustus bestaan heeft betwijfelt niemand; want verscheiden schrijvers wier geloofwaardigheid te dezen mag aangenomen worden - hypothesen! - getuigen er van; maar als het er op aankomt ons nauwkeurig voor te stellen, wat hij bij deze of gene gelegenheid heeft ondervonden, gedaan, gesproken, komen wij in onzekerheid; want de getuigenissen stemmen niet overeen; en als wij vragen, wat bij hem omging, hoe hij gezind was, dan wordt onze kennis heelendal hypothetisch. Wij raken bij een historisch onderzoek nooit buiten hypothesen: het is de vraag slechts, welke de feiten het best verklaren.

In zake van Jezus zijn wij bij lange na niet zoo zeker als bij Augustus en tal van bekende personen uit de oudheid:

1) Voorchristelijk Christendom, 163.
2) Bl. 148.

de bodem waarop wij staan is zeer wankelend. Ik herinner mij nog zeer wel, hoe wij op de catechisatie leerden: de Evangelisten zijn geloofwaardige getuigen omtrent Jezus en zijn leer; want zij konden de waarheid weten - zij waren immers oog- en oorgetuigen? - en zij wilden alles mededeelen wat zij wisten - zij hebben het immers onder vervolgingen beleden? Het betoog was ras geleverd. Ik vrees dat menig jongmensch het er nog mee doen moet. Wat is het hol! De Evangeliën zijn allesbehalve zuivere bronnen voor onze kennis van Jezus. Willen wij omtrent hem en zijn omgeving ons een voorstelling vormen die zooveel mogelijk waar is, dan moeten wij tot het vormen van onderstellingen onze toevlucht nemen.

Laat mij die op welke de zich noemende radicalen als op een verouderde opvatting neerzien kort uiteenzetten! Onder het stadhouderschap van Pontius Pilatus (26-36) leefde in Palestina een man, Jezus genaamd, zoon van Jozef en Maria, afkomstig uit Nazaret in Galilea; hij heeft eenigen tijd, niet lang, gepredikt en zich daardoor den haat op den hals gehaald der overheid, geestelijke en wereldlijke; het eind was dat hij te Jeruzalem is gekruisigd. Na zijn dood hebben zijn volgers hem verschillende, steeds grootere, eeretitels gegeven: Profeet, Messias of Christus, Menschenzoon, Heer, Godszoon, Eeniggeboren God - altemaal reeds in het tijdvak waarin het Nieuwe Testament is ontstaan. Zij hebben zijn beeld in wonderen gehuld; natuurlijk; daar kon men oudtijds niet buiten. Voorts hebben zij getracht te bepalen, welke plaats hij, in zijn leven en vooral in zijn sterven, in de Godsregeering innam en welk heil de geloovigen door hem ontvingen. Wat de leerlingen die met hem verkeerd hadden zich herinnerden van zijn prediking hebben zij meegedeeld; wellicht zelfs te boek gesteld; maar reeds zij, zeker hun volgers, hebben niet geschroomd den meester woorden op de lippen te leggen die zij heilzaam en waar vonden, hem daden toe te kennen die zij meenden dat in zijn geest waren. Een en ander deden geloovigen van Joodsche en van heidensche afkomst; zij maakten dus een Jezus naar hun smaak, een Joodschen of een Hellenistisch gekleurden. Van het laatste is het vierde Evangelie de vrucht. Zij die leefden nadat de boeken van het N.T. geschreven zijn gingen op

dit voetspoor door, getuigen de Apokriefe Evangeliën en de Roomsch katholieke kerkleer.

Ziedaar de onderstelling aangaande den oorsprong van het Christendom die gevormd is in de scholen der moderne theologen. Zij is in tal van boeken uitgewerkt[1]. Het spreekt vanzelf dat zij een groot aantal moeilijke vragen doet rijzen en er dus over menig punt groot verschil van gevoelen bestaat; maar met deze onderstelling van den gang van zaken zijn tal van vragen bevredigend op te lossen.

Deze voorstelling is een geheel andere - om dit in het voorbijgaan op te merken - dan die welke Van den Bergh als ‘de hypothese der moderne theologie’[2] bestrijdt. Dat is de zoogenaamde ‘aftrekmethode’, een halve eeuw geleden in zwang. Men schakelde alwat blijkbaar verdicht is, met name alle wonderverhalen, uit, voegde wat overbleef zoo goed het ging bijeen, veel ruimte latende voor de onderstelling dat de overleveringen van hetzelfde feit of woord van elkaar zijn gaan verschillen, en vormde zoo een ‘leven van Jezus.’ Een voortreffelijk voorbeeld daarvan is ‘De Bijbel voor jongelieden’ V en VI, van Dr. I. Hooykaas; voortreffelijk om de vele prachtige teekeningen en diep gevoelde leeringen, daardoor voortlevende voor zondagscholen en catechisatiën, maar als vrucht van theologische beschouwing te eenen male verouderd.

Vergeefs zoeken wij in de geschriften der zoogenaamd radicalen naar een duidelijke, min of meer in bijzonderheden tredende voorstelling van de wijze waarop de mythe van een mensch Jezus ontstaan is. Bij ontstentenis daarvan moeten zij die haar een bodemlooze onderstelling noemen zelf zulk eene voorstelling vormen. De zaak moet zich dan ongeveer aldus hebben toegedragen. Eens werd in een kring van wijsgeerig gevormde Joden - stel: in Alexandrië - zeer diep de behoefte gevoeld het goddelijke in menschelijke gedaante te zien. Zij aanbaden den eenigen, onzienlijken God, vermeiden zich in diepzinnige bespiegelingen over de betrekking van Hem tot de stoffelijke en geestelijke wereld hierbeneden en eerden het hoogste tusschenwezen, ‘den

1) O.a. in mijn ‘Wat weten wij van Jezus?’ Baarn, Hollandiadrukkerij 1911.
2) Bl. 148.

gezalfden hoogepriester', het Woord Gods. In aanraking komende met het Joodsche Messiasbeeld, vormden zij, min of meer met bewustzijn, samen biddend en sprekend, een menschenfiguur, den vleeschgeworden mysteriëngod. Zij noemden hem Jezus en lieten hem optreden in het gewijde land der vaderen; daar predikte hij, deed er, ten bewijze van zijn goddelijke afkomst, zijn wonderen, en stierf er een gewelddadigen dood. Hoe kon het anders? De wereld is ver van God, duister en zondig; al is zij door tusschenkomst van het Woord geschapen, zij kent het niet en neemt het niet aan. Het spreekt vanzelf dat zij die dit beeld der fantazie voor werkelijkheid hielden, niet tevreden waren met die vage omtrekken: men dichtte verder, wist de namen zijner ouders en zijn geboorteplaats, bracht hem in aanraking met bekende personen, Johannes den Dooper, Herodes Antipas, Kajafas, Pontius Pilatus. De een voegde er dit, de ander dat bij. Zoo ontstonden gaandeweg de Evangeliën. - Ik geloof hiermee geen caricatuur te hebben geteekend, maar zoo goed een buitenstaander het doen kan mij verplaatsende in de gedachtenwereld der 'radicalen', een denkbare voorstelling van den gang van zaken gegeven te hebben.

Welnu, hiertegen zijn zeer groote bezwaren. Wanneer is deze Jezusfiguur gevormd? Natuurlijk na den tijd waarin de legende haar plaatst; immers, de geloovigen zien er op terug; 'het Woord is vleesch geworden'; dus na den tijd van Pontius Pilatus (26-36), waarmee de andere gegevens stroken: Kajafas was hoogepriester van 18 tot 36, Antipas regeerde tot 39; Johannes de Dooper is waarschijnlijk kort voor 36 terechtgesteld; daarna is dus de legende omtrent Jezus' leven gevormd. Nu is de vraag vóór welken datum zij ontstaan moet zijn. Het oudste bericht buiten het N.T. omtrent het bestaan van Christenen is te vinden bij Tacitus (Ann. XV 44), waar verhaald wordt dat keizer Nero na den brand van Rome, om de verdenking van zich af te schuiven dat hij dien aangestoken had, er een menschengroep van beschuldigde 'die gehaat was om hun misdaden en door het volk Christenen genoemd werd; welke naam is afgeleid van Christus, die onder de regeering van Tiberius door den stadhouder Pontius Pilatus was ter dood gebracht.' Hierop volgt het verhaal der afschuwelijke terecht-

stellingen: sommigen werden, in dierenhuiden gewikkeld, aan de honden voorgeworpen, anderen gekruisigd of verbrand, sommigen der laatsten 's nachts tot verlichting van Nero's tuinen. Dit is gebeurd in 64. Dat Nero de Christenen vervolgd heeft wordt ook door Suetonius in zijn levensbeschrijving van dien keizer vermeld. Wij vragen dan: indien er in 64 menschen waren die hun gemeenschapsnaam afleiden van Jezus, den onder Pilatus gekruisigden, wanneer moeten dan de Hellenistisch gekleurde Joden geleefd hebben die de legenden over hem hebben gedicht? Dat Euhemeros van de goden en godinnen menschen maakte is begrijpelijk, maar hij beschreef hen als koningen uit den Voortijd; doch wie verdichtte ooit dat zijn godheid zijn tijdgenoot was? Om deze moeilijkheid uit den weg te ruimen heeft men de betrouwbaarheid van Tacitus' verhaal in twijfel getrokken: hij vergiste zich wel eens meer. Zeker; dwalen is menschelijk, en scherpe historische kritiek was ook Tacitus' zaak niet; maar het betreft hier een feit dat hij als kind beleefd had, daar hij in 54 geboren is en in Rome woonde. Kan, heeft men gevraagd, het geheele verhaal niet door een Christen in zijn verhaal zijn gelascht? Bezwaarlijk. Zou een Christen zijn geloofsgenooten hebben geteekend als ‘om hun misdaden gehaat (per flagitia invisos)’? Kunnen dan niet alleen de woorden over Jezus zijn ingelascht? Kan de naam ‘Christenen’ niet afgeleid zijn van ‘Christus’, maar van ‘chrestos’, dat ‘deugdelijk’ beteekent, en kan dan niet de geheele Jezuslegende eerst na 64 ontstaan zijn, daar toch al de boeken van het N.T. in de tweede eeuw zijn geschreven? Op het gebied der verbeelding ‘kan’ ook het ongeloofelijkste, maar eer wij aannemen dat dit ongeloofelijke ook gebeurd is moeten wij eenigen grond zien voor die onderstelling.

Te eer laten wij na, ons in zulke hypothesen te verdiepen, omdat eenige andere bezwaren, die tegen de ‘radicale’ opvatting moeten te berde gebracht worden, des te zwaarder wegen naarmate men het ontstaan der Jezuslegenden later stelt.

Daar de Joden reeds vóór, maar veel meer na 70, schier overal gehaat waren, is het reeds vreemd dat die Hellenisten, al waren zij zelf Joden, hun godheid als een lid van het verachte volk voorstelden. Zij wilden toch dat het vleeschgeworden Woord niet door Abraham's nakroost alleen, maar

door de wereld zou geëerd worden? En dan, hoe kwamen zij aan den naam ‘Jezus’ - zoo'n doodgewonen naam? En zijn ouders heeten Jozef en Maria, namen zonder eenige beteekenis. Men bedenke wel dat dit voor de oudheid van vrij wat meer belang was dan voor ons. Een naam en hij die hem droeg stonden in nauw verband met elkaar: de naam stelde hem voor. Had men het vleeschgeworden Woord Immanuël, ‘God met ons’, genoemd, dat zou begrijpelijk zijn geweest; een plaats in het O.T. gaf er aanleiding toe (deed hem als het ware aan de hand; zie Matth. 1:23); hoe kwamen zij aan ‘Jezus’? Even onbegrijpelijk is het dat zij hem lieten geboren worden in Nazaret, een gansch onbekende stad? Was hij de Messias, de zoon Davids, dan moest hij immers in Bethlehem zijn geboren? Wij zien uit de Evangeliën, op hoe verschillende wijzen de geloovigen zijn kribbe daarheen verplaatst hebben; maar de oudste berichten noemen Nazaret; wat zeer lastig was voor de handhavers van Jezus' Messianiteit. Kan uit Nazaret iets goeds komen? laat de vierde Evangelist, die blijkbaar niets wist van een geboorte te Bethlehem, Nathanaël aan Filippus vragen, en deze heeft geen ander bescheid dan: Kom het zien. (Joh. 1:46 v.).

Ook de titel van Christus aan den in menschelijk gewaad gestoken God gegeven is bedenkelijk. Ten onrechte meent men gewoonlijk dat het geloof in een Messias algemeen was onder de Joden. Dit was het zelfs in Palestina niet. Doch daar ieefde het in vele kringen. Meestal geloofde men dat hij een afstammeling van David zou zijn; sommigen lieten hem uit Levi komen. Maar onder de Joden in de verstrooïing bestond die verwachting niet; in al de werken van Filo komt zij niet voor. Wel de hoop op het toekomstig heil van Israël, wat men gemeenlijk de Messiaansche verwachting noemt, maar het geloof aan een koning die aan het hoofd van dat Godsrijk staan zou, was, voor zoover wij weten, alleen in Palestina inheemsch. Nu de geheele wereld waarin die Jezus van Hellenistische vinding leeft is Palestijnsch: Galilea en het meer, Nazaret, Kapernaüm, Chorazin, Bethsaïda, Gadara, de Decapolis, Jericho, Jeruzalem met Tempel, Rechthuis, Olijfberg, Bethanie, Sanhedrin, Schriftgeleerden, Herodianen, Farizeën en Sadduceën -

hoe komen de legendevormers aan dien achtergrond?

Nog moet ik wijzen op één omstandigheid die zeer bevreemdend is: het kruis. De kruisstraf was bij de Romeinen zoowel als bij de Joden de meest onteerende vorm van terechtstelling. Werd zij bij de Romeinen gebruikt voor slaven en andere minwaardigen, Oud-Israël noemde een gehangene een van God vervloekte (Deut. 21:23), en de Christenen dachten er niet anders over. Christus was den dood van een gevloekte gestorven om hen van den vloek der Wet te verlossen (Gal. 3:13) - zoo werd die ergernis weggenomen. Een ergernis, een aanstoot was het kruis van Jezus voor Jood en heiden; d.w.z. het belette hen in Jezus den Christus, den Heer, den Verlosser te zien (1 Kor. 1:18, 23). Het beteekende heel wat wanneer Paulus zegt dat hij niets wil prediken dan Jezus Christus, ‘en wel den gekruisigden’ (1 Kor. 2:2). Het is alsof hij zeggen wil: hoort het, ik verloochen het niet, ik schaam er mij niet voor: den gekruisigden predik ik. Wij weten uit de Evangeliën, met hoeveel moeite dat struikelblok werd uit den weg geruimd. Aan den Romeinschen officier bij het kruis wordt de belijdenis: Deze is waarlijk Gods Zoon! ontlokt door een drie-urige zonsverduistering en een aardbeving, en Jezus' vrienden overwonnen hun twijfel door zijn opstanding. Overwonnen? Nu ja, genoeg om hem te belijden; maar het kruis bleef een doorn in het oog, niet alleen bij het eerste geslacht, maar ook bij de volgende. De kerkvader Justinus (eerste helft der tweede eeuw) laat in zijn ‘Samenspraak met den God Tryphon dezen zeggen: ‘Uw Christus is een eerloos en waardeloos mensch geworden, daar hij vervallen is onder den zwaarsten vloek die in Gods wet vermeld wordt: hij is gekruisigd’, en de vaak gebruikte schimpnaam van den Christus bij de Joden is: ‘de gehangene’ (hattaloej). De Christenen waren er mee verlegen. Hoort eens, hoe Minucius Felix, een zeer ontwikkeld, geleerd, hoogernstig man, omstreeks 200, over het kruis spreekt. In zijn ‘Octavius’ laat hij een heiden de Christenen aanvallen en door een Christen overwinnen. De heiden heeft allerlei zotte en slechte dingen den geloovigen te laste gelegd, o.a. dat zij een ezelskop vereeren, en dan een gekruisigde! ‘zij aanbidden wat zij verdienen’, en krijgt hij nu ten antwoord dat het

tot Jezus' waarde niets uitmaakt hoe hij ter dood is gebracht? Geenszins, maar - ‘kruisen dienen wij evenmin als wij ze begeeren. Gij daarentegen, die houten goden wijdt, aanbidt wellicht houten kruisen als deelen van uw god. Want ook de veldteekenen en standaarden, wat zijn het anders dan vergulde en versierde kruisen? Uw overwinningstropeeën hebben niet alleen het fatsoen van een gewoon kruis, maar bootsen zelfs een daaraan gehangen mensch na. Het kruisbeeld zien wij trouwens vanzelf in het schip, als het met gezwollen zeilen vaart of met uitgespannen riemen voortglijdt; ook wanneer men (aan een dier) een juk oplegt, lijkt het op een kruis, en wanneer men met opgeheven handen... God vereert. Zoo vindt men het kruisteeken in de natuur terug en in uw godsdienst.’[1)]

Het is voor ons, die in iemands naam, geboorteplaats, uitwendige omstandigheden, wijze van sterven, in alles wat onafhankelijk is van zijn karakter, niets zien dan toevalligheden, uiterst moeilijk ons in te denken in het gemoedsbestaan der ouden, die daaraan de waarde hechtten van met een goddelijk doel voorbeschikte, vaak voorspelde omstandigheden, bewijzen voor iemands bestemming; maar het is de moeite waard zooveel mogelijk ons in die denkwijze te verplaatsen. Wat het kruis betreft, het heeft eeuwen geduurd voordat het, nadat het geruimen tijd als amulet had gediend, voorwerp der vereering en zinnebeeld van het Christendom is geworden.

Een gekruisigde Jood uit Nazaret was een opeenstapeling van ergenissen voor Griek en Jood. Als de brutale werkelijkheid zich niet stoort aan zulke wanbegrippen, heeft hij die desondanks geloovige is veel moeite ze uit den weg te ruimen; maar hoe kon men er toe komen om ze te verdichten, wanneer men zich zijn god als een mensch ging voorstellen? Op het gebied der verbeelding, der legende- en mythevorming is zeer veel mogelijk; maar tusschen mogelijk en waar is een breede kloof.

Nog ééne zaak rest ter bespreking: Jezus' leer. Van den Bergh wijst er op - en meer dan één heeft het vóór hem gedaan - dat wij talrijke uitspraken van Jezus in de Synoptische Evangeliën bij Joodsche en Heidensche schrijvers,

1) C. IX 4 en XXIX 6-8.

vooral bij Stoïcijnen, terugvinden; zoodat van haar oorspronkelijkheid geen sprake kan zijn. Deze gevolgtrekking is m.i. geheel verkeerd; maar het is niet zoo gemakkelijk dit in te zien als wanneer het onderzoek uitwendige levensomstandigheden betreft; daartoe moeten wij ons inleven in de prediking van Jezus volgens de Synoptische Evangeliën en hierin het oorspronkelijke onderscheiden van het later toegevoegde. Dat wij ons hierbij op glibberig terrein bevinden behoeft geen betoog.

Onloochenbaar is het feit dat wij in allerlei geschriften woorden terugvinden die sprekend gelijken op woorden van Jezus. Soms echter is de overeenkomst zeer gering. Zoo - waarop Van den Bergh wijst[1] - wanneer Jezus' 'eisch ganschelijk niet te zweren ons herinnert aan de Essenen, ja, aan de Pythagoreërs, die reeds den eed verwierpen'. Dat de Essenen, na eenmaal bij hun intrede in de orde een verschrikkelijken eed afgelegd hebben, daarna den eed schuwden, is dit hetzelfde als de leer dat de mensch niet alleen geen eed mag doen, maar dat reeds de geringste onnoodige bevestiging eener verklaring Duivels' inblazing is? Het heeft er niet veel van. Doch, dit daargelaten, dat hoogstaande menschen uit verschillende tijden en landen heerlijke waarheden hebben gezien is een treffend bewijs voor den geestelijken aanleg des menschen of - om met Tertullianus te spreken - dat de menschelijke ziel van nature Christin is; maar zeer ver daarboven staat hij die een levensopvatting bezit waarin die waarheden tot een grootsch geheel zijn samengeweven, of liever, op de verschillende verhoudingen der menschen zijn toegepast, vrucht van een zeldzaam helderen kijk op de wereld, een diepen blik in de betrekking van den mensch tot God en van God tot den mensch. In Jezus' prediking vinden wij, niet slechts losse schoone woorden, maar een geheel. Hij stelt den mensch een onbereikbaar ideaal voor oogen, volmaaktheid in daden, woorden, gedachten, ja, onwillekeurige opwellingen. Dat een mensch, wie ook, ooit 'goed' zou zijn, daaraan is geen denken. Slechts weinigen vinden den weg ten leven. Zelfvoldoening, tevredenheid met het bereikte is belachelijk; zelfverheffing in hooge mate

1) Bl. 163.

ergerlijk. Wie dit verkondigt brengt niet een bedreiging, maar een Blijde boodschap; want nu is het uit met het loven en bieden met God, de wanhopige pogingen zijn gunst te verdienen, de vrees voor een oordeel. In onze beperkte verhoudingen kunnen wij niet anders dan spreken van goeden en boozen, van loon en straf; maar voor God zijn wij niet onderscheiden in vromen en zondaren. Dit in te zien is een onuitsprekelijke troost voor alwie zich klein en zondig voelt, en wel verre van verbijsterd en ontmoedigd te worden door het geloof dat hij voor niets minder dan de volmaaktheid is bestemd, wordt hij verkwikt door de gedachte aan Gods onverkoelbare liefde voor alle menschen, en de overtuiging dat de geringste daad van liefde, 'het penningske der weduwe', groote waarde heeft in Gods oog[1)].

Dit geweldige, voor de praktijk des levens te eenenmale onpraktische, idealisme vinden wij in de eerste drie Evangeliën. Wij kunnen ons zeer moeilijk verheffen tot de hoogte waarop wij het zien, onmogelijk tot het beleven er van; maar het is als een grootsch geheel in die Evangeliën te vinden. Natuurlijk is het door toevoegsels en willekeurige wijzigingen ontsierd: de Evangelisten begrepen het niet; in de andere Nieuwtestamentische geschriften zoeken wij het vergeefs. Insgelijks bij de Christenschrijvers der eerstvolgende eeuwen, die zich, om het Christendom aan te prijzen of te verdedigen, beijverden aan te toonen dat de heidensche wijsgeeren reeds hetzelfde geleerd hebben. Vanwaar, vragen wij, die grootsche levensopvatting? Is die ontstaan, zooals Van der Bergh wil[2)], doordat 'om ééne gestalte, den Godszoon, den Logos, den Mensch Gods, alle factoren die in het Hellenisme ethische en religieuze waarde hadden zich gekristalliseerd hebben'? Hoe ging dat? Als een onbewust natuurproces? Of heeft een Hellenistische Jood, dezelfde die den Jezusroman dichtte, alwat hij schoons vond in werken van Stoïcijnen en anderen saamgelezen, en is daaruit toevallig dat geheel gegroeid? Of heeft hij die levensopvatting gehad, is hij zoo groot geweest om haar te vormen, neen,

1) Vgl. mijn 'De dwaasheid der prediking van Jezus'. Baarn Hollandiadrukkerij, 1913.
2) Blz. 173.

zoo begenadigd dat hij haar zag, en heeft hij ze toen op naam van Jezus gezet? Mij dunkt, wanneer wij voor de keus tusschen deze mogelijkheden staan en wij bedenken daarbij door hoeveel bezwaren de onderstelling dat de gekruisigde Jood uit Nazaret de vrucht der verbeelding is gedrukt wordt, dan eischt men toch te veel van onzen historischen zin dat wij de onderstelling zullen opgeven dat wij dat Evangelie te danken hebben aan Jezus van Nazaret.

Leiden.
H. OORT.

De toekomst van het internationale hersenonderzoek.

Voordat de wereldoorlog zijn bijna eindelooze rampen over de menschheid en in het bizonder over het continent van Europa bracht, voordat de gemoederen, door fellen hartstocht tegenover elkander geplaatst, blind waren geworden voor gemeenschappelijken vredesarbeid, heeft bij de beoefenaars der wetenschappen steeds het streven bestaan, om, met terzijdestelling van alle politieke of rasbelangen, organisatie te brengen in de internationale samenwerking op wetenschappelijk gebied.

Reeds sedert 1855 schrijft de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, in art. 12. al. 6 harer statuten, dat de Akademie zal zijn: ‘een inrigting ter bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen, die slechts door zamenwerking van de beoefenaars der wetenschap en door de ondersteuning der Regeering kunnen tot stand gebracht worden.’ Het is niet twijfelachtig, dat men hierbij in de eerste plaats internationale samenwerking voor oogen heeft gehad. Uit de jaarboeken der Akademie blijkt het. Herhaalde malen vindt men daarin verschillende pogingen tot organisatie van internationalen vredesarbeid vermeld.

In den regel zijn het ondernemingen van grooten omvang en van bizonder wetenschappelijk belang, die men door gemeenschappelijk overleg tot oplossing beproeft te brengen. Zoo had reeds vóór 1900 de samenstelling van een internationalen natuurwetenschappelijken catalogus, begonnen op initiatief der ‘Royal Society,’ haar beslag gekregen. De

onvermoeide strijder voor dit doel, Prof. D.J. Korteweg, had al op 12 en 13 Juni 1900 deelgenomen aan een bijeenkomst van den 'international council' te Londen. Hij is sedert de ziel van dien reuzenarbeid gebleven en mag met trots terugzien op de statige rij van jaarlijksche deelen, waarin deze, voor ieder natuuronderzoeker onontbeerlijke, catalogus thans bestaat.

Het zou waarlijk droevig zijn als de oorlog de voortzetting van al dit internationale werk deed eindigen. Wel heeft het van 1914-1919 gerust, maar veel van hetgeen vóór dien tijd was voorbereid zou men weder ter hand kunnen nemen.

Want er was in 1900 een nog veel omvattender poging gedaan om de internationale samenwerking op wetenschappelijk gebied te verzekeren. Het was toen de Königliche Akademie der Wissenschaften te Berlijn, de Akademies van alle landen uitnoodigde om over te gaan tot de vorming van een gegemeenschappelijke associatie der Akademies over de geheele wereld.

Bijna alle Akademies gaven aan dien oproep gehoor. De voorbereidende werkzaamheden mochten gelukkig slagen en van 16-20 April 1901 had te Parijs onder de leiding van Prof. Darboux, toen voorzitter der 'Académie des Sciences,' de eerste bijeenkomst plaats hunner afgevaardigden. Een internationale associatie der Akademies was ontstaan.

Zij zou voortaan éénmaal in de 3 jaren bijeenkomen. De leiding zou 'à tour de role' afwisselen, zoodat telkens één of een groep Akademies uit één land, gedurende drie opeenvolgende jaren de voorzittende Akademie der associatie was en het voorzitterschap op zich nam.

Onder meer stelde de associatie zich al dadelijk voor, de vorming van bizondere commissies, vakcommissies, wier leden konden gerecruteerd worden uit alle onderzoekers op een bepaald gebied en die dus verder reikten dan de Akademies alleen.

Eén dezer commissies, door het initiatief der Sachsische Akademie der Wissenschaften bij de eerste bijeenkomst der associatie in het leven geroepen, was de commissie tot internationaal onderzoek der hersenen, of, zooals zij gewoonlijk kortweg genoemd wordt, de 'Braincommissie.'

Het zal wel niemand verwonderen, dat ik mij bij de be-

spreking van hetgeen door internationale samenwerking tot stand is gekomen, beperk, en mij uitsluitend bepaal tot het lot dezer commissie en tot hetgeen zij heeft verricht.

De geestelijke vader van deze vakcommissie was Prof. His uit Leipzig. Een zijner idealen was het, dat over de geheele wereld een systeem van instituten voor hersenonderzoek mocht ontstaan, die met elkander zouden samenwerken tot betere kennis van ons centrale zenuwstelsel. Op de eerste bijeenkomst der associatie werd deze opdracht aan de Braincommissie verstrekt en aldus geformuleerd: ‘L'association engagera cette commission de discuter la formation d'un système international d'établissements, qui soient destinés à développer les méthodes de recherches, à rassembler d'après des principes uniformes le matérial d'observation et à mettre ce dernier à la portée des savants qui pourraient en avoir besoin.’

Intusschen stonden er, behalve de Braincommissie, veel andere punten op het programma, zóóveel, dat de eerstvolgende bijeenkomst der associatie moest worden vervroegd. Zij vond plaats van 25-27 Mei 1903 onder leiding der Royal Society te Londen met Sir Michael Forster tot voorzitter. Er waren onderwijl voorschriften omtrent de werkwijze der Braincommissie uitgewerkt, die daar hun beslag kregen.

His had het opgroeien van zijn pleegkind echter niet mogen beleven. Op zijn sterfbed had hij zijn vriend Prof. Waldeyer te Berlijn de zorgen er voor op het hart gedrukt en deze verving hem als voorzitter der Braincommissie.

Op de tweede bijeenkomst der associatie werd het besluit genomen, dat ‘elke aangesloten Akademie zal trachten de Regeering van haar land er toe te brengen om instituten voor hersenonderzoek, welke in het systeem passen, in het leven te roepen’. De officieele uitnoodiging om stappen in die richting te doen, bereikte onze Akademie in Januari 1905 en reeds in haar vergadering van 30 September 1905 besloot haar natuurkundige afdeeling zich tot de Regeering te wenden met het verzoek, om in overleg met de gemeente Amsterdam een centraal Nederlandsch Instituut voor hersenonderzoek tot stand te willen brengen.

De uitnoodiging der associatie bereikte de Akademie op een zeer gelukkig oogenblik. De universiteit van Amsterdam

overdacht in die dagen het vraagstuk van een nieuw Instituut voor anatomisch onderzoek en prof. L. Bolk was juist bezig daarvoor plannen te ontwerpen. Hij begreep onmiddellijk, dat er, zooal ooit, thans een gunstige gelegenheid bestond om in ons vaderland een nuttige instelling te stichten. Ongelooflijk snel wist hij de plannen voor het anatomisch instituut zóó te wijzigen, dat een herseninstituut daaraan kon worden vastgekoppeld. Ook de administratieve moeilijkheden, die zich voordeden om Staat en gemeente Amsterdam tot samenwerking te nopen, werden overwonnen. Het herseninstituut kwam tot stand.

Het kwam onder het bestuur der K. Ak.v. Wetenschappen. De staat outilleerde het laboratorium en keerde aan de Akademie jaarlijks *f* 15.000 uit voor de bedrijfskosten. Amsterdam gaf het terrein en bouwde het herseninstituut als een deel van het anatomisch instituut der universiteit.

Het beheer werd namens de Akademie gevoerd door een commissie van toezicht van 5 leden met den secretaris der natuurkundige afdeeling tot voorzitter. De universiteit van Amsterdam oefende invloed op de daar verrichte werkzaamheden door een commissie van advies, benoemd door Burgemeester en Wethouders der gemeente die daarvoor ‘qualitate qua’ de hoogleeraren in anatomie, zoölogie en neurologie aanwees.

Toen in 1906 de derde bijeenkomst der associatie op 30 Mei te Weenen plaats vond, wist men daar dat er in Nederland een herseninstituut geopend zou worden. Men kon dus te gemoet zien, dat bij de volgende samenkomst der associatie onder de leiding der ‘Academia dei Lincei’ te Rome in 1909, de Braincommissie haar werk zou hebben begonnen met de volgende instellingen, die in het systeem pasten:

Cambridge, onder de leiding van Prof. Langley, Frankfurt a/d Main, onder de leiding van Prof. Edinger, Philadelphia (U.S.) onder de leiding van Prof. Donaldson, Madrid onder de leiding van Prof. Ramon y Cajal, Weenen onder de leiding van Prof. Obersteiner, Zürich onder de leiding van Prof. von Monakow. Met Petersburg werd nog onderhandeld over een instituut onder de leiding van Prof. Bechterew en Amsterdam was in wording.

Reeds te voren was in ruwe omtrekken omschreven in

welke richtingen het onderzoek in deze instellingen zich zou bewegen.

Dit was, zooals van zelf spreekt, een uiterst netelig vraagstuk. Ieder onderzoeker moest volkomen vrij blijven bij zijn onderzoek en de richting, waarin gewerkt zou worden, kon zeer verschillend zijn. De Braincommissie kon in dit opzicht slechts hoofdlijnen aangeven. Zij deed dat ook en had wel degelijk naast anatomie, vergelijkende anatomie, embryologie en histologie ook de physiologie (incl. de experimenteele psychologie), de experimenteele pathologie en de klinische waarneming als richtingen van hersenonderzoek in haar verband opgenomen.

Zij begreep zeer wel, dat het zelden mogelijk zou zijn om alle richtingen van onderzoek in één instituut vertegenwoordigd te krijgen. Was dit echter mogelijk, dan kon meer dan één richting in één instituut beoefend worden.

Het instituut, dat in Nederland ging ontstaan, was door de omstandigheden, onder welke het geboren werd, van zelf een instelling voor anatomie en vergelijkende anatomie. Zelfs was het, en ik kom daarop straks terug, een fout bij den opzet, dat het herseninstituut een deel van het anatomisch instituut werd. Hierdoor had men echter tevens de keuze bepaald van de leiders van den wetenschappelijken arbeid, die er verricht zou worden.

Als directeur werd aangewezen Dr. C.U. Arriens Kappers. Hij was een leerling uit de school van Prof. Edinger uit Frankfurt, de man, die het eerst had begrepen van hoe groote beteekenis de vergelijkende anatomie ook voor de architectuur van het menschelijk zenuwstelsel kon worden, vooral als men de vergelijking doorvoerde niet alleen met dieren, die opeenvolgend lager in den stamboom stonden, maar ook met zulke, wier hersenen een bizonderen of in bepaalde richting afwijkenden ontwikkelingsgang hadden doorloopen. Van Dr. Kappers mocht men dus, in de eerste plaats, studies op vergelijkend anatomisch terrein verwachten.

Maar de commissie van toezicht wenschte tevens, dat er voeling zou blijven bestaan met wat men wel pleegt te noemen: de experimenteele anatomie - een wetenschap, die beoogt de onderdeelen van het zenuwstelsel te leeren kennen door de studie van hetgeen er overblijft, wanneer

door de natuur of door het experiment bepaalde stukken er van vernield zijn en het wezen met zulk een defect korter of langer tijd voortleefde.

Dit weerspiegelde zich in de keuze van den onderdirecteur, Dr. C.T. van Valkenburg, een leerling uit de school van Prof. van Monakow te Zürich, die wel onder de voornaamste beoefenaars van dezen tak van wetenschap mocht worden genoemd.

Aan hen werden toegevoegd de heeren Ernst de Vries, thans lector in de Neurologie te Leiden, en Droogleever Fortuyn, thans lector in de histologie aan diezelfde Universiteit.

Zoo werd dan op 9 Juni 1909 het herseninstituut plechtig geopend in het bijzijn van Prof. Waldeyer uit Berlijn, prof. Golgi uit Padua, Prof. Nicholas uit Parijs en Prof. Donaldson uit Philadelphia (U.S.)

Ondanks de eenigszins eenzijdige samenstelling - er werd immers bij voorkeur anatomie gewerkt - paste dit herseninstituut volkomen in het systeem, dat His zich had voorgesteld. Onder de leiding der K. Ak. van Wetenschappen was het de centrale werkplaats voor hersenonderzoek in Nederland. Het stond in verbinding met de universiteit van Amsterdam zonder er een onderdeel van te zijn. Het voldeed in velerlei opzicht aan de bedoeling waarmee het was gesticht.

De keuze van den directeur bleek een zeer gelukkige te zijn geweest. Zijn persoonlijkheid was als geknipt voor de leiding van een internationale werkplaats. Gemakkelijk talen sprekend, zeer bereisd, altijd bereid om wetenschappelijke vraagstukken aan anderen te demonstreeren en te doceeren, zonder te stranden op de gevaarlijke klip van schoolmeester te willen zijn, had hij het voorrecht om door tusschenkomst van Artis de beschikking te verkrijgen over een zoo reusachtig hersenmateriaal van verschillende dieren, als misschien nergens anders bestaat. Daarbij begiftigd met een werkkracht en een werklust, die zelden zijns gelijken vindt, gaf hij den stoot er toe, dat er weldra van den ochtend tot den avond in het herseninstituut werd gearbeid.

Allereerst werden er verzamelingen aangelegd. Allerlei dieren uit Artis, van de allerlaagste tot de allerhoogste,

vooral die met hersenontwikkeling in bizondere richting moesten hun hersenen aan het museum afstaan. Die hersenen werden geconserveerd en bewaard. Ook werden zij in verschillende richtingen in dunne schijfjes gesneden en de zoo verkregen reeksen van doorsneden werden op verschillende wijze gekleurd en dan weer verzameld en gecatalogiseerd.

Uit die reeksen werden dan onderdeelen van het zenuwstelsel bij 50-100-malige vergrooting op wasplaatjes. geteekend, gereconstrueerd en in was gemodelleerd. Jaarlijks verscheen er een verslag, dat den geleerden in Europa de mededeeling bracht van wat er weder was toegevoegd aan de verzameling van geconserveerde hersenen, doorsnedenreeksen, wasmodellen. Dientengevolge werden ook andere onderzoekers genoopt, zeldzaam materiaal er heen te zenden. Weldra regende het geschenken uit binnen- en buitenland, uit Europa en Amerika.

De medewerkers steunden hun directeur krachtig. Na een paar jaren moest Dr. van Valkenburg het instituut verlaten, omdat hij directeur was geworden van de inrichting voor lijders aan vallende ziekte. Hij werd als onderdirecteur opgevolgd door Dr. B. Brouwer. Aan beiden heeft de directeur veel te danken gehad.

Maar, naast het bijeenbrengen van materiaal, bleef, gelijk van zelf spreekt, de hoofdzaak: het verrichten van zelfstandigen wetenschappelijken arbeid. En er werden in verschillende richtingen zeer merkwaardige resultaten bereikt.

Het is niet mogelijk om hier te spreken over de lange rij wetenschappelijke mededeelingen, die uit het herseninstituut zijn voortgekomen. Zij zijn gepubliceerd, deels in de verhandelingen en verslagen der K. Ak. v. Wetenschappen, deels in een internationaal tijdschrift, dat Dr. Kappers en prof. Van Rijnberk nieuw leven wisten in te blazen, toen zij de redactie ervan overnamen ‘de folia Neuro-biologica’, deels in de Psychiatrische en Neurologische Bladen, van welke Dr. Kappers redacteur-gérant werd.

Maar één enkel der daar bereikte resultaten moet ik toch noemen, omdat het den aard van het verrichte onderzoek eenigszins typeert: nml. de uitwerking van het begrip der neuro-biotaxis. Dit begrip was nieuw.

Ofschoon de kennis der hersenanatomie steunt op het

beginsel, dat aan elk onderdeel van het centrale zenuwstelsel een vaste plaats is aangewezen, zoo neemt dit niet weg, dat de onderdeelen ervan op elkander invloed oefenen. Een voorbeeld kan dit toelichten.

De kern bijv., die het aanzijn geeft aan de zenuw, welke de oogen zijdelings naar buiten toe beweegt, wordt door verschillende impulsen reflectorisch gebruikt. Door de optische banen, als plotseling een lichtbron van terzijde opduikt, door de gehoorsbanen als op eens een geluid van terzijde klinkt. Dan worden de oogen naar de licht- of geluidsbron toe bewogen. De wil kan ook zelfstandig de oogen zijdelings richten. Kortom die kern antwoordt op verschillende impulsen.

Dr. Kappers, die een uitstekend kenner is der ‘hodologie’ (zoo noemt men de wetenschap, welke de onderling verschillende banen in het zenuwstelsel beschrijft), had opgemerkt, dat die kern niet bij alle dieren op de te verwachten plaats werd gevonden. Nu eens vond hij haar naar de buikzijde, dan weer naar de rugzijde, dan weer in de richting van den kop of ook naar den staart toe verplaatst.

Vergelijking en reconstructie der hersenen, voor zoover zij op dit onderdeel betrekking hebben, bij velerlei soorten der gewervelde dieren, leerden hem, dat de plaats dezer kern afhing van den omvang der banen, van welke zij de impulsen verkreeg. Hij zag, om het zoo uit te drukken, dat de kern door de baan, welke haar het meest in werking stelt, wordt aangetrokken. Hij zag daarin dus een uiting van algemeene beteekenis, een door de functie in het leven geroepen plaatsverandering der onderdeelen van het zenuwstelsel. Hij noemde dit beginsel ‘neuro-biotaxis’ en werkte het voor alle kernen van de hersenzenuwen uit. Later deed hij door zijn leerlingen (o.a. door Dr. Bok) dit beginsel toepassen op het zich ontwikkelende zenuwstelsel en het werd ook daar bevestigd gevonden.

De stijl waarin gewerkt werd, de persoonlijkheid van den directeur, de krachtige steun zijner medewerkers lokten weldra onderzoekers uit alle landen naar het herseninstituut. Veteranen, als Sherrington, Mott, Monakow, Henschen, kwamen om eens te zien hoe de jonge inrichting haar taak vervulde. Jongere buitenlanders, die uit de jaarverslagen wisten, welk materiaal hier te vinden was, en uit de publicaties,

wat er gedaan werd, kwamen daar werken, en zonden er, thuis gekomen, weer nieuwe heen.

Het herseninstituut in Amsterdam was spoedig welbekend en in vollen omvang een internationale werkplaats. Zelfs tijdens den oorlog, ook in het laatste oorlogsjaar, vond men er werkers uit neutrale landen.

Thans nadert de oorlog zijn einde, maar fel is de haat, dien hij achterlaat. Ook de wetenschappelijke pers is, al moest het anders zijn, niet vrij gebleven van chauvinistische uitingen.

De internationale associatie der Akademies wordt ernstig bedreigd.

De entente-landen hebben zich daaruit teruggetrokken en op 9 December 1918 het besluit genomen om onderling een federatie voor wetenschappelijk onderzoek te vormen, van welke de centrale landen uitgesloten zijn.

De leiding dezer federatie is opgedragen aan een comité exécutif van 5 leden, vertegenwoordigend Amertka, België, Engeland, Frankrijk en Italië.

Voor de Akademies der Neutrale Staten staat de toegang tot die federatie niet open, tenzij dan na ballotage en als zij de samenwerking met de wetenschappelijke vertegenwoordigers der centrale landen prijs geven.

Geen wonder, dat men in de neutrale staten ontstemd is over de doorschemerende bedoeling om elke poging tot verzachting der tegenstellingen of tot verzoening den pas af te snijden.

Toch is het hun plicht om daarnaar te streven en maken zij zich gereed dien te vervullen, maar het zal alle inspanning kosten om na den vrede langzamerhand het internationale vredeswerk weder in gang te zetten.

Geen wonder dus, dat ook de commissie van toezicht op het herseninstituut er op uit is, om datgene wat reeds verkregen is en vruchtbaar bleek te werken te behouden en indien het mogelijk was ook te versterken. Bovendien dreigde in September 1918 het herseninstituut een anderen slag.

Het spreekt van zelf, dat iemand van de verdiensten van Dr. Kappers ook in zijn vaderland niet onopgemerkt was gebleven. Toen door het vertrek van Prof. Boeke de leerstoel in de anatomie te Leiden open kwam, noodigde de

medische faculteit hem uit, zich daarvoor beschikbaar te stellen.

Het zou een slag geweest zijn voor het herseninstituut, indien de man, die zoo bij uitstek geschikt bleek om een internationale werkplaats te leiden, op grond van overwegingen van financieelen aard er toe was overgegaan om aankomende candidaten in de geneeskunde de beginselen der anatomie te gaan doceeren. Misschien zou hij er zich zelf ook niet gelukkig bij gevoeld hebben. Maar gelukkig voor het herseninstituut was het, dat hij het aanbod der faculteit afwees.

De commissie van toezicht evenwel meende deze gelegenheid te kunnen en te mogen aangrijpen om vragen, die reeds lang aan de orde waren geweest, nu met ernst onder de oogen te zien.

Immers, het was op dit oogenblik meer dan ooit gewenscht, om een inrichting, die als centrale werkplaats in een neutraal land, het vertrouwen genoot der geleerden uit alle landen, zoo krachtig mogelijk te maken. Op dit herseninstituut zou, in samenwerking met die van andere neutrale staten, bijv. die in Zürich en in Madrid, de taak rusten om de Braincommissie weer bijeen te brengen.

Het was echter te klein geworden. De museumruimten waren overvuld. De beginfout, toen het als een onderdeel van het anatomisch instituut was ontworpen, liet zich steeds meer voelen. Wat in 1908 was ontworpen als wieg voor een zuigeling, dat paste niet meer, naarmate het kind opopgroeide.

Uitbreiding was noodig, maar uitbreiding door aanbouw aan het bestaande was onmogelijk. Dies besloot de commissie van toezicht de koe bij de horens te vatten en eens te beproeven een nieuw herseninstituut te doen ontstaan.

Want er kwam nog meer bij. Tot nu toe had het instituut uitsluitend in anatomische richting gewerkt. In 1908 was dat noodig. In Nederland was vooral de vergelijkend anatomische studie der hersenen toen nog weinig beoefend. In 1919, dank zij het herseninstituut, stond die richting in Nederland op den voorgrond. Maar er had zich geleidelijk een andere richting van onderzoek baan gebroken, die in Nederland nauwlijks vertegenwoordigd was. Dat was de experimenteele pathologie

van het zenuwstelsel, die streefde naar de kennis der oorzaken der zenuw- en geestesziekten om te geraken tot een rationeele geneeswijze dier ziekten. In Amerika bestond bijv. reeds lang het Rockefeller-instituut, dat zich uitsluitend wijdde aan de studie der oorzaken van bepaalde zenuwziekten.

In ons land werd het achterblijven in die richting zóózeer door psychiaters en neurologen gevoeld, dat uit den boezem der Nederlandsche Vereeniging voor Psychiatrie en Neurologie zich een nieuwe vereeniging gevormd had, die het proefondervindelijk onderzoek naar de therapie der ziekten van het zenuwstelsel wenschte te bevorderen.

Toen de commissie van toezicht voor de noodzakelijkheid kwam te staan, om het herseninstituut uit te breiden, lag het voor de hand, dat zij, na voorlichting van den directeur, besloot, om tevens daaraan ook de bovengenoemde richtingen van onderzoek te verbinden. Reeds de Braincommissie had dit voorzien, en ook de experimenteele pathologie en de psysiologische richtingen van onderzoek in haar programma opgenomen.

De commissie van toezicht verzocht dus den directeur een plan te ontwerpen voor een nieuw herseninstituut, waarin niet langer alleen de anatomische richting van onderzoek tot haar recht zou komen. Dit zou tevens moeten omvatten de studie op het gebied der experimenteele pathologie, ook langs chemischen weg, om aldus een betere kennis na te streven van de ziekten en de oorzaken der ziekten van het zenuwstelsel en van de middelen om die stoornissen te bestrijden.

Niet alleen bedoelde de commissie van toezicht daarmee het internationale wetenschappelijk werk in Nederland een breeder basis te geven, zij beoogde tevens een direct practisch belang voor Nederland. Want het land waar het eerst nieuwe rationeele behandelingswijzen worden gevonden, plukt het eerst de vruchten ervan.

Dr. Kappers voldeed aan dit verzoek, ontwierp een plan, dat de goedkeuring der commissie mocht wegdragen. Eenstemmig nam zij toen het besluit om zich te wenden tot het bestuur der Akademie en daaraan te verzoeken stappen te doen bij de Regeering en haar in overweging te geven over te gaan tot de stichting van een nieuw herseninstituut, zoo

mogelijk reeds bij de begrooting voor 1920. Daarbij onderstelde de commissie van toezicht, dat opnieuw zou kunnen worden gerekend op samenwerking van den staat en de gemeente Amsterdam.

De gemeente Amsterdam toch gaat den bouw van een nieuw universitair ziekenhuis ondernemen. Op de terreinen voor dien bouw bestemd kan ook het nieuwe herseninstituut een plaats vinden. De anatomische afdeeling ervan is zelfstandig genoeg geworden om den directen samenhang met het anatomisch instituut te kunnen missen en haar verbindingen met Artis zijn thans innig genoeg, om het niet langer dicht bij die stichting te eischen. Wel wordt de nabijheid van een ziekenhuis thans voor het herseninstituut verlangd.

Wanneer dan de gemeente Amsterdam gratis het terrein beschikbaar stelt en de staat het nieuwe instituut bouwt, dan behoeft er in beginsel aan de leiding van het herseninstituut niet te worden veranderd. Wel wordt het arbeidsveld ervan uitgebreid. Naast den directeur moet er een nieuw zelfstandig hoofd zijn voor de experimenteel pathologische afdeeling, waarvoor de onderdirecteur door de richting die zijn studie heeft genomen vanzelf is aangewezen, en eveneens een zelfstandig hoofd voor de chemische afdeeling.

Ondanks den omvang van dit plan, meende de commissie van toezicht, dat de belangen, die zij te behartigen had, te gewichtig waren om het niet met kracht te steunen. Het bestuur der Akademie zal dan het verzoek der commissie in de wis- en natuurkundige afdeeling brengen en deze zal het waarschijnlijk overnemen.[1)]

Dan zal de regeering komen te staan voor de vraag of ook door haar de belangen, die hiermee gebaat worden, groot genoeg worden geacht om dien nieuwen bouw te rechtvaardigen. Gelijk ik uiteenzette acht men die belangen in de wetenschappelijke kringen, die tot oordeelen bevoegd zijn, bizonder groot. Van den beginne af hebben zij zich ingespannen om het herseninstituut in het leven te roepen. Thans echter staat het, dat is duidelijk, op een keerpunt in zijn ontwikkeling.

Slaagt men er in het centrale instituut voor hersenonderzoek in Nederland grooter arbeidsveld te geven, dan zal het

1). In de zitting van 25 Januari 1919, is dit met algemeene stemmen geschied.

met dubbele kracht kunnen meewerken aan den herbouw der internationale organisatie van hersenonderzoek. Want de kracht van de gemeenschappelijke beoefening der wetenschap steunt immers op den rustigen arbeid in de werkplaatsen der vakcommissies. Hen sterk te maken zal het beste werk zijn dat de neutralen kunnen doen.

Tevens echter, en ook dit weegt zwaar, wordt een bij uitstek practisch belang door dit grooter arbeidsveld nagestreefd.

Maar al zijn de beoefenaars der wetenschap doordrongen van het groote nut dezer inrichting, zelfs al spreekt een hoogstaand lichaam als de K. Akademie van Wetenschappen zich daarvoor uit, dan behoeft men hen niet op hun woord te gelooven. Zij verlangen dat niet.

Ernstige belangen, als hier op het spel staan, mogen waarlijk wel voor breedere kringen onzer bevolking bepleit en verdedigd worden. Er rust, naar mijn meening, op hen die voor die belangen ijveren, zelfs een plicht om uiteen te zetten, waarom zij hun zoo gewichtig voorkomen.

Dit werd in dit opstel beproefd aan de hand der wordingsgeschiedenis van het herseninstituut. Het heeft voor Nederland veel goeds tot stand gebracht. Ons kleine land neemt een voorname plaats in op het gebied van het hersenonderzoek. Het is van heinde en ver daarom gewaardeerd. Dit is te danken aan het herseninstituut.

Maar er kan nog meer, nog veel meer goeds komen, wanneer op dit oogenblik een nieuw instituut het arbeidsveld mag uitbreiden en naast het wetenschappelijk ook het practisch terrein mag gaan betreden.

Niet alleen in Engeland, Amerika of Zwitserland, ook in Nederland moet het zoo worden, dat de geheele bevolking trotsch is op de wetenschappelijke stichtingen, die zij bezit, omdat zij weet waarom zij er zijn en welken arbeid zij afleveren.

Utrecht, Januari 1919.

C. WINKLER.

Gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst.

Er bestaat een treffende tegenstelling tusschen de algemeen verkondigde zedeleer - veelal als de bij uitstek Christelijke aangeduide - en de in het maatschappelijk leven geldende gedragsregelen. Het is een tegenstelling, waarvan in ieder tijdperk iedere generatie en ieder individu zich opnieuw bewust wordt, een vraagstuk, dat ieder onzer voor zichzelf heeft op te lossen, maar dat niemand voor goed opgelost aan het nageslacht kan nalaten.

Men moge in de gepredikte moraal niets anders zien dan een bedriegelijke poging tot het in den slaap sussen van de door het maatschappelijk onrecht opgewekte ontevredenheid, of wel de zonde beschouwen als de oorzaak, waardoor de practijk van het leven immer afwijkt van het door het geweten voorgehouden ideaal - om slechts de twee uiterste standpunten te vermelden - het bestaan van een tegenstelling tusschen de algemeen verkondigde zedeleer en de practijk van het leven kan niemand ontkennen. Slechts wie geheel vreemd aan de practijk van het leven zich uitsluitend aan bespiegelingen overgeeft of wie geheel onverschillig is voor de idealen, die aan de groote maatschappelijke hervormers en aan ieder onzer in zijn beste oogenblikken voor oogen staan, kan dit vraagstuk onbekommerd voorbijgaan.

Het komt mij voor, dat deze schrijnende tegenstelling tusschen de gepredikte en de toegepaste zedeleer in den tegenwoordigen tijd nergens duidelijker aan den dag treedt, dan in het vraagstuk, welke houding de overheid heeft aan te nemen tegenover degenen, die gewetensbezwaren koesteren

tegen den krijgsdienst. Het meest aangrijpende in dat vraagstuk, de oorzaak, waarom het dengene, die er zich eenmaal heeft ingedacht, niet meer los laat, is toch, dat de bezwaren, die de principieele dienstweigeraars koesteren, welbeschouwd schuilen in het geweten van ieder mensch. Men wordt het zich bewust, wanneer men dit vraagstuk zuiver stelt, dat alleen de erkenning van de hoogere roeping van den staat, het stellen van het gemeenschappelijk belang boven de persoonlijke neiging, bij de meesten onzer, waar het de verdediging van het vaderland geldt, aan de stem van het geweten het zwijgen oplegt. De groote menigte volgt het gebod der overheid zonder dat aan haar geweten te toetsen. Het vormt de aantrekkelijkheid van dengene, die om des gewetens wille weigert de wapenen op te nemen, dat hij poogt zelfstandig de normen zijner gedragingen vast te stellen. Het is de eerbied voor dit zelfstandig streven, die ieder, die er zich rekenschap van geeft, moet doen pogen aan die gewetensbezwaren, indien dat mogelijk is, tegemoet te komen.

Het eischen van den dienstplicht op zoo groote schaal als nooit te voren, heeft dit vraagstuk in den tegenwoordigen tijd meer dan ooit op den voorgrond geplaatst. En naarmate een volk in den loop der jaren minder doordrongen was geweest van de overtuiging, dat ieder burger de wapenen heeft op te nemen om zijn land te verdedigen en dus verder verwijderd stond van den verplichten krijgsdienst, bleek de behoefte grooter met gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst rekening te houden. Zoo zijn het alleen Engeland en Amerika en de kleinere landen Denemarken, Zwitserland en Nederland geweest, die getracht hebben voor dat vraagstuk een aannemelijke oplossing te vinden.

In Engeland, waar men eerst in Januari 1916 den verplichten krijgsdienst heeft ingevoerd, heeft men van den aanvang af met het bestaan van gewetensbezwaren rekening gehouden. Degenen, die daar principieele bezwaren hebben tegen het dragen van de wapenen, kunnen bij het Roode Kruis en, indien zij zelfs geen uniform willen dragen, in de fabrieken hun taak in de voor den oorlog georganiseerde maatschappij vervullen. Zelfs kunnen degenen, die tegen dit werk nog bezwaren koesteren, omdat zij ook in dien vorm indirect nog

aan den oorlog medewerken, geheel en al van den dienstplicht worden vrijgesteld[1]. De colleges, die over den ernst van deze bezwaren hebben te oordeelen, onderwerpen die aan een streng onderzoek. Althans van de ongeveer duizend dienstplichtige Engelschen, die in de eerste 18 maanden, dat deze regeling gold, zelfs niet indirect aan den oorlog wenschten mee te werken, hebben zij van ongeveer een derde deel de oprechtheid van hun bezwaren aangenomen, doch de overige naar de gevangenis verwezen.

In 1917 is in Engeland een beweging ontstaan, om deze bezwaren in ruimer mate te erkennen. Treffend is het betoog, dat de moeder van een der veroordeelden, Mrs. Hobhouse, onder den titel 'I appeal unto Caesar'[2] voor dit standpunt heeft gehouden. Zij wijst erop, dat zij, beangstigd voor haar drie zoons, die in het leger dienen, meer leed ondervindt van haar vierden zoon, die zijn leven niet waagt op het slagveld, maar twee jaar gevangenisstraf ondergaat, omdat hij zelfs niet bereid is tot burgerlijken dienst, doch aanspraak maakt op geheele ontheffing. Sinds zijn jeugd heeft hij deze denkbeelden verkondigd en er naar geleefd. De brieven, die zijn moeder overlegt, geven den indruk van volkomen betrouwbaarheid. En toch heeft de rechter de oprechtheid dezer bezwaren niet willen erkennen. Van andere zijde is daarentegen betoogd[3], dat het rekening houden met gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst een smaad werpt op degenen, die wel bereid zijn met de wapenen hun vaderland te verdedigen. Van een verdere uitbreiding der toch reeds ruime regeling of van een gewijzigde opvatting der colleges ten gevolge van deze beweging is echter niets gebleken. Indien trouwens de regeering het denkbeeld, dat zij bij de verkiezingen verkondigd heeft, dat zoo spoedig mogelijk na het sluiten van den vrede tot afschaffing van den dienstplicht moet worden overgegaan, weet te verwezenlijken, heeft het vraagstuk voor Engeland zijn beteekenis verloren.

In Amerika worden degenen vrijgesteld, die behooren tot

1) Military Service Act. 1916.
2) Mrs. HENRY HOBHOUSE 'I appeal unto Caesar' with introduction by professor Gilbert Murray. Londen, George Allan and Unwin.
3) Capt. E.J. SOLANO 'The Pacifist Lie', the case for sailors and soldiers against the conscientious objectors. Londen, John Murray.

een godsdienstige secte of organisatie, die haar leden verbiedt aan den oorlog deel te nemen. Zij moeten zich echter beschikbaar stellen voor ongewapenden dienst bij de legeradministratie, den geneeskundigen dienst of bij de genie. Of werkelijk de formeele aansluiting bij een dergelijke organisatie voldoende is en of niet een krachtiger waarborg van den ernst der bezwaren wordt geeischt, heb ik niet kunnen te weten komen.

Volgens het in Denemarken geldende stelsel wordt de oprechtheid der bezwaren door een commissie getoetst. Dat college kan de dienstvervulling van hen, die gewetensbezwaren koesteren, tot hun 22ste jaar uitstellen. In zooverre is dat een punt ook voor ons land van beteekenis, omdat in de practijk blijkt, dat de jonge dienstplichtigen, die op hun 18e jaar, bij de inschrijving voor de militie, of op hun 19e jaar, bij eerste opkomst onder de wapenen, hun bezwaren uiten, meestal blijk geven hun standpunt niet goed doordacht te hebben. Aan den anderen kant is herhaaldelijk gebleken, dat gewetensbezwaren eerst na langen diensttijd, soms eerst, wanneer de man reeds met verlof is vertrokken, oprijzen. Een groot contingent trouwens van de dienstweigeraars, die zich tijdens de mobilisatie van ons leger op principieele bezwaren beriepen, behoorden tot de landstormplichtigen, die, tengevolge van die buitengewone omstandigheden, op ouderen leeftijd (20 tot 29 jaar) voor het eerst onder de wapenen kwamen.

In Zwitserland is in het najaar van 1918 een wetsontwerp bij de volksvertegenwoordiging ingediend, dat nog niet in behandeling is genomen. Zij, die voor burgerlijken dienst in aanmerking komen, moeten zich volgens de daarin neergelegde regeling verbinden twee maal zoo lang dienst te doen als hun tijdgenooten, die bij den gewonen dienst worden ingelijfd.

Bij ons te lande heeft in November 1917 Minister de Jonge een regeling getroffen, waardoor de mogelijkheid wordt geopend binnen het kader der bestaande wettelijke bepalingen, die den dienstplicht regelen, aan gewetensbezwaren tegemoet te komen.

‘Ontheffing van den op iederen Nederlander rustenden plicht mede te werken tot handhaving der onafhankelijkheid

van het Rijk en tot verdediging van zijn grondgebied kan' zoo wordt in den aanhef van deze legerorder gezegd, 'niet worden verleend. Niettemin behoeft erkenning van een oprecht gewetensbezwaar tegen de uiterste consequentie van dien plicht, het dooden van den evenmensch, niet uitgesloten te zijn. Zoodanige erkennning kan leiden tot tegemoetkoming voor zoover daartoe in het leger gelegenheid bestaat'.[1)]

Richten de bezwaren zich derhalve tegen iedere gehoorzaamheid aan den staat of zelfs maar tegen iederen dienstplicht in militair verband, dan kan deze tegemoetkoming niet baten. Zij gaat niet verder dan den dienstplichtige te ontheffen van den strijd met de wapenen.

Verschillende waarborgen worden geeischt om de oprechtheid van de geopperde bezwaren te toetsen. De bezwaren moeten door den Minister van Oorlog worden erkend, nadat hij den raad van een daartoe ingestelde commissie, die den betrokkene hoort, heeft ingewonnen. Bovendien moet de dienstplichtige in afwachting van de beslissing van den Minister zijn gewonen dienst blijven doen en zich vrijwillig verbinden een jaar langer in dienst te blijven, dan waartoe hij zonder die verbintenis gehouden zou zijn.

Dat met deze regeling aan alle oprechte gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst zou zijn tegemoetgekomen, heeft niemand kunnen verwachten. Het is alleen een eerste poging om, zonder aan de belangen van de landsverdediging te kort te doen, voor dit moeilijk vraagstuk een oplossing te vinden. Tal van moeilijkheden treden toch aan den dag, wanneer men een doeltreffende regeling tracht te vinden.

Het blijkt, dat het grootste deel van hen, die zich op gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst beroepen, die bezwaren huichelt. Dat is niet alleen de ervaring van nagenoeg ieder, die met velen dezer menschen in aanraking is gekomen, het is ook uitdrukkelijk erkend door enkelen hunner aan wier oprechtheid men niet kan twijfelen. Zoo bleek ook, dat bijna de helft der dienstweigeraars, die op een bepaald tijdstip in een der forten van de Stelling van Amsterdam geconcen-

1) Ministerieele Beschikking van 9 November 1917, le Afdeeling no 111 (Legerorders 1917 **A** 99). De bepalingen betreffende de verbintenis zijn te vinden in de legerorders 1918 **A** 34 en 56.

treerd waren, uit de tuchtklasse te Hoorn afkomstig was. Naar de tuchtklasse worden alleen die militairen gezonden, die na herhaalde bestraffing niet voor verbetering door de gewone strafmiddelen vatbaar blijken. Zou men nu in gemoede durven volhouden, dat de door deze herhaaldelijk veroordeelde militairen geopperde bezwaren voor het meerendeel oprecht gemeend zijn?

De door de organisatie tot steun aan dienstweigeraars om de veertien dagen gepubliceerde lijsten van veroordeelde dienstweigeraars, tot voor korten tijd als 'vrijwilligers voor den vrede' aangeduid, verschaffen niet betrouwbare gegevens om een indruk te krijgen van den omvang der dienstweigering speciaal op grond van gewetensbezwaren. En toch doet deze organisatie het voorkomen of het gros der op deze lijsten vermelde personen, waarop door oprechte dienstweigeraars met minachting wordt neergezien, uit beginsel den dienstplicht weigert en weet zij ter ondersteuning van deze menschen aanzienlijke bijdragen van de goe-gemeente te verkrijgen. Somtijds schijnt de ondersteuning, die deze dienstweigeraars en hun gezinnen van hun organisatie genieten, bijna even hoog te zijn als de door het Rijk verleende kostwinnersvergoedingen. Het is derhalve wel boven iederen twijfel verheven, dat de oprechtheid der gewetensbezwaren een ernstige toetsing behoeft.

Mr. N.G. Teding van Berkhout, die een wet heeft ontworpen[1)] tot regeling van den burgerlijken dienstplicht voor hen, die gewetensbezwaren hebben tegen den gewapenden dienst, bepleit, wat men kan noemen een objectieve toetsing. Hij stelt zware eischen aan dien burgerlijken dienst: langer diensttijd, zwaarder werk, lager bezoldiging en lichter keuringseischen dan voor den gewonen dienstplicht, geen bevordering is mogelijk, de kans op vrijloting of vrijstelling van den dienst wegens broederdienst is uitgesloten. Hij meent, dat, wanneer men die voorwaarden zoo zwaar stelt, beoordeeling van de oprechtheid der bezwaren door een commissie niet noodig is. De dienstplichtige heeft de keuze

1) Mr. N.G. Teding van Berkhout. Proeve tot een wet voor burgerlijken dienstplicht voor mannen, met toelichting. Rotterdam. D. van Sijn en Zonen 1917.

tusschen den gewonen dienst met de wapenen en den veel zwaarderen burgerlijken dienst.

Dit stelsel heeft ongetwijfeld het voordeel, dat het de moeilijke toetsing van eens anders geweten vermijdt. Er kleeft echter het nadeel aan, dat de overheid de beslissing, in welke mate zij aan gewetensbezwaren wil tegemoet komen, uit haar handen geeft; het is niet mogelijk in verband met bijzondere tijdsomstandigheden of met den omvang der beweging na te gaan in welke mate de belangen der landsverdediging gedoogen aan gewetensbezwaren tegemoet te komen.

Bovendien moet men rekening houden met het feit, dat in groote kringen van het Nederlandsche volk een zóó groote afkeer bestaat van den militairen dienst, dat velen dezen zwaarderen burgerlijken dienst om andere dan principieele redenen zouden verkiezen. Door een dergelijke regeling zou men zonder noodzaak belangrijke schade doen aan de weerkracht van het land.

Ten slotte, en dit is het voornaamste bezwaar, gaat de objectieve toetsing van den Heer Teding van Berkhout uit van de foutieve grondgedachte - terecht heeft men daarop gewezen[1)] - dat aan den dienstplichtige de keuze kan worden gegeven, wat hij liever doet, zijn vaderland verdedigen of andere diensten vervullen. Dat uitgangspunt is onjuist. De grondgedachte moet zijn, dat het vaderland het recht en den plicht heeft den dienstplicht op te leggen en dat het alleen voor het geweten van zijn burgers, niet voor hun voorliefde of neiging halt houdt.

Beoordeeling van de oprechtheid en gegrondheid der bezwaren door een commissie, die den dienstplichtige hoort en inlichtingen omtrent hem inwint, is derhalve noodig. Het verdient, naar het mij voorkomt, bovendien aanbeveling, dat de beslissing, omtrent het al of niet erkennen der bezwaren, in laatste instantie wordt gegeven aan den Minister. Het zal wel nimmer mogelijk blijken, zoolang men den dienstplicht handhaaft, aan alle oprechte gewetensbezwaren volkomen tegemoet te komen. Bij iedere regeling komt de overheid eenigermate aan de bezwaren tegemoet en moet overigens de dienstplichtige een deel van zijn bezwaren laten varen,

1) ‘Gewetensvrijheid’, rapport van de commissie ingesteld door den Vrijzinnig-Democratischen Bond. Brochurehandel van dien Bond. Blz. 3.

omdat het overgroote deel van zijn medeburgers dat verlangt. Het lijkt mij nu een juiste gedachte de beslissing omtrent de vraag, hoever de belangen der landsverdediging tegemoetkomen aan gewetensbezwaren toelaten, te leggen in handen van den verantwoordelijken Minister.

Indien de commissie van advies volmaakt was en men zeker kon zijn, dat zij zou lezen tot op den bodem van de ziel van hen, wier beweringen zij heeft te toetsen, zou het stellen van nadere voorwaarden aan degenen, die voor ongewapenden dienst in aanmerking wenschen te komen, niet noodig zijn. De commissie is echter niet volmaakt en het is daarom noodig zoodanige voorwaarden te stellen, dat degenen, wier bezwaren niet ernstig gemeend zijn, worden afgeschrikt.

Het op het oogenblik geldende stelsel van Minister de Jonge stelt den dienstplichtige aanstonds twee voorwaarden: hij moet in afwachting van de beslissing van den Minister dienst blijven doen en zich bovendien vrijwillig verbinden, om een jaar langer in ongewapenden dienst te blijven, dan waartoe hij zonder die nieuwe verbintenis gehouden zou zijn. De eerste voorwaarde beoogt in de eerste plaats hen uit te sluiten, die om politieke redenen iederen werkkring in het leger, misschien zelfs alle gehoorzaamheid aan den staat meenen te moeten weigeren. Deze bezwaren, dat is blijkbaar de gedachte, kunnen door den staat nimmer worden aanvaard. In de tweede plaats is het stellen van deze voorwaarde om practische redenen gewenscht. Men stelle zich voor, dat in geval van oorlog tal van soldaten zich op hun gewetensbezwaren zouden beroepen - zulk een opvatting is besmettelijk - en zouden verlangen, in afwachting van de beslissing van den Minister, van den dienst met de wapenen te worden vrijgesteld. Het is om voor de hand liggende redenen noodzakelijk die soldaten in een dergelijk geval voor het conflict te stellen zich voorloopig te onderwerpen of zich aan strafbare dienstweigering schuldig te maken.

De tweede voorwaarde, die aanstonds den militair, die zijn gewetensbezwaren te kennen geeft, wordt gesteld, is, dat hij vrijwillig een jaar langer moet dienen. Het is voornamelijk deze voorwaarde, die hen zal moeten afschrikken, die slechts gewetensbezwaren voorwenden om van den gehaten dienstplicht af te komen.

Het komt mij op grond van de hierboven uiteengezette overwegingen voor, dat de regeling van Minister de Jonge vrijwel voldoet aan de eischen, die men op het oogenblik aan een dergelijke voorloopige regeling mag stellen. Het zal noodig zijn af te wachten, welken omvang de dienstweigeringsactie in Nederland in normale tijden zal blijken te bezitten, om uit te kunnen maken of dit in oorlogsgevaar ontworpen stelsel ook op den duur in vredestijd voldoet.

Van verschillende zijden is in de Staten-Generaal de opmerking gemaakt, dat een regeling van deze materie niet bij ministerieele beschikking, maar in een wet behoort te worden getroffen. Ongetwijfeld is men daarbij uitgegaan van de gedachte, dat, waar het de wetgever was, die den dienstplicht heeft geregeld zonder aan de wenschelijkheid van het tegemoetkomen aan gewetensbezwaren te denken, ook alleen de wetgever in deze regeling wijziging behoort te brengen. Hiertegen zou ik willen opmerken, dat de ministerieele regeling geheel en al is gebleven binnen het kader der wettelijke bepalingen en dat voorts dit bezwaar geheel en al miskent de moderne leer omtrent het ontstaan van recht. De wetten en de daarop steunende verordeningen zijn niet de eenige bronnen van het recht. Het recht ontstaat ook naast de wet en soms ontbloeit het nieuwe recht onverwachts tusschen de verdorde bepalingen van lang geleden. Zoolang het zeer goed mogelijk blijkt binnen het kader der oude regeling met moderne beginselen rekening te houden, bestaat er tot wetswijziging geen aanleiding.

Bovendien bedoelt de legerorder niets anders dan een voorloopige regeling te treffen. Blijkt dat stelsel te voldoen, dan zou men het in een wettelijke regeling met denzelfden inhoud kunnen omzetten en daarmede die bepalingen onttrekken aan de willekeur van iederen nieuwen Minister. Dat daardoor een belangrijke verbetering zou worden verkregen, kan ik vooralsnog niet inzien.

Bij de bovenstaande beschouwingen, waarin voornamelijk de practische zijde van het vraagstuk is bekeken, ben ik uitgegaan van de gedachte, dat de militair, die zich op gewetensbezwaren beroept, niet een *recht* kan doen gelden, dat zijn bezwaren worden geëerbiedigd. De meerderheid zijner medeburgers denkt over 's-lands belang anders dan hij; die

meerderheid heeft het recht de minderheid, die anders denkt, te dwingen zich naar haar opvatting te schikken. En slechts in zooverre bestaat er aanleiding met de opvatting van de minderheid rekening te houden als de meerderheid dat wenschelijk en in verband met het algemeen belang geoorloofd acht. Dat standpunt is niet onbetwistbaar en het is ook niet onbetwist gebleven.

In een verhandeling voor de Leidsche Studenten Vereeniging voor Staatkunde gehouden heeft professor Scholten de opvatting verkondigd[1)], dat, waar volgens de moderne staatsidee het recht op niets anders steunt dan op het rechtsbewustzijn der individuen, de meerderheid niet het *recht* heeft het rechtsbewustzijn der minderheid als onrechtmatig te stempelen. Dat integendeel de minderheid zelfs *gerechtigd* is overeenkomstig haar geweten te handelen.

Het valt te betwijfelen of de Leidsche hoogleeraar Krabbe, de vader van deze moderne staatsidee, voor die al te consequente gevolgtrekking uit de door hem verkondigde beginselen de verantwoordelijkheid zou aanvaarden.

Wat mij betreft, ik kan de opvatting van professor Scholten evenmin deelen. Zij zou, in de practijk toegepast, tot onoplosbare moeilijkheden aanleiding geven. Terecht is van deze leer getuigd, dat zij niet anders is dan de theorie van de anarchie.

Op voortreffelijke wijze is zij bestreden door den Engelschen staatsrechtsgeleerde Dicey[2)]. Hij weigert het geweten als eenigen en hoogsten toetssteen voor wat in het maatschappelijk leven als rechtmatig moet gelden te aanvaarden. Het hoogste gezag op dat gebied, zoo betoogt hij, berust bij den wetgever, die slechts in zooverre met de voorschriften van het individueel geweten rekening moet houden als vereenigbaar is met de belangen van den staat. Het is de bekende theorie omtrent de omnipotence of parliament van Blackstone, getemperd uit eerbied voor de vrijheid van geweten.

Wordt welbeschouwd deze leer niet stilzwijgend overal aanvaard? Heeft men niet het eischen van den eed van iederen getuige en iederen ambtenaar eerst laten varen, toen duidelijk was gebleken, dat hij voor velen niet meer was

1) De Schakel, December 1917.
2) 'The conscientous objector' XIXth Century and after. Febr. 1918.

dan een vorm, zoodat de waarborg, dien hij zou moeten verschaffen, slechts schijnvertoon bleek te zijn? Wordt niet de vrijheid van ieder burger om zijn godsdienstige meening te belijden beperkt door gehoorzaamheid aan de wet? Het schijnt, dat bij de verkiezingen van 1918, waar voor het eerst stemplicht was opgelegd, tal van kiezers op grond van bezwaren, ontleend, hetzij aan hun opvatting omtrent den staat, hetzij aan hun opvatting omtrent de verhouding van Koning en volksvertegenwoordiging, geweigerd hebben in het stembureau te verschijnen. Indien een nieuwe grondwet den kiesplicht afschaft, zal het dan zijn, omdat men de gewetensbezwaren tegen het uitoefenen van het kiesrecht wenscht te eerbiedigen of omdat practische belangen het handhaven van dat voorschrift niet langer vereischen of zelfs onwenschelijk maken?

Nog bij één punt dien ik een oogenblik stil te staan. Welk kriterium moet de Minister of de commissie van advies aanleggen bij de beantwoording van de vraag of zij bepaalde bezwaren tegen den krijgsdienst zullen erkennen? Dat is het moeilijkste punt in deze toch reeds zoo moeilijk te regelen materie. Het is echter niet noodig daarvoor bepaalde voorschriften te geven, maar zij, die tot het oordeelen over gewetensbezwaren geroepen worden, dienen zich toch van de beginselen, waardoor zij zich laten leiden, rekenschap te geven.

Men kan de verschillende bezwaren, die worden gekoesterd tegen den krijgsdienst, splitsen in twee rubrieken, die men als anarchistische en als religieuze bezwaren zou kunnen aanduiden. De anarchistische beginselen moeten, als zij consequent worden toegepast, voeren tot het weigeren van iedere gehoorzaamheid aan den staat. Zij zouden ongetwijfeld ook leiden tot het weigeren om belasting te betalen, wisten de betrokkenen niet, dat het eenige resultaat van dat verzet zou zijn, dat zij ten slotte nog meer zouden hebben te betalen. In Engeland weigeren degenen, die van deze beginselen uitgaan, zelfs in de gevangenis te werken.

Met deze bezwaren, die zich richten tegen de rechtmatigheid van zijn eigen bestaan, kan de staat geen rekening houden. De moeilijkheid is alleen, dat eigenlijk in alle gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst een spoor van dit

anarchisme, althans het beginsel der eigengerechtigheid, schuilt. Het is de grootste moeilijkheid uit te maken, of anarchistische dan wel religieuze bezwaren overwegen.

Aan de religieuze bezwaren, die men wil erkennen, moet slechts deze eisch gesteld worden, dat zij ernstig doordacht, oprecht gemeend en voor den man onoverkomelijk zijn. Hun erkenning te laten afhangen van het lidmaatschap van een bepaalde secte of kerkgenootschap zou in ons land met zijn talrijke godsdienstige gemeenten geheel en al onmogelijk zijn.

Van verschillende zijden in de pers en volksvertegenwoordiging is in den laatsten tijd aangedrongen op het zoeken naar een oplossing voor het vraagstuk der gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst en is kritiek geoefend op de wijze, waarop in Nederland de dienstweigeraars worden behandeld. Ik heb niet den indruk gekregen, dat degenen, die op een betere regeling aandringen, nauwkeurig op de hoogte zijn met de feiten of zich de moeilijkheden, die een oplossing meebrengt, bewust zijn. Dat de op het oogenblik geldende regeling dit vraagstuk voor goed heeft opgelost, beweer ik niet. Ik meen alleen - en het was de bedoeling van deze beschouwingen de gronden, waarop die meening steunt, te ontwikkelen - dat het streven naar een oplossing moet gaan in de richting, die tot nu toe hier te lande is ingeslagen.

December 1918.

A.C. JOSEPHUS JITTA.

De Remonstrantsche Broederschap.

5 Maart 1619 - 5 Maart 1919.

De school moet ter wille van den kinderlijken geest de werkelijkheid van leven en historie soms wonderlijk simplistisch voorstellen. Ik herinner mij nog goed, hoe wij uit ons jaartallenboekje leerden:

1492: Columbus ontdekt Amerika; einde der middeleeuwen.

Intusschen, dat ‘einde’ is een minder acuut sterven geweest, dan dit ééne jaartal den schooljongen wil doen gelooven. Het is zeker wel een der meest interessante vraagstukken, waarvoor zich de cultuurhistoricus geplaatst kan zien, na te gaan, hoe het proces van middeleeuwen tot nieuwen tijd zich heeft voltrokken. De 19de, de 20ste eeuwer heeft niet alleen eene andere beschouwing van de wereld, waarin hij leeft, hij denkt niet slechts geheel anders over de natuur en over het verleden, maar heel zijne geestelijke verhouding tot de werkelijkheid, zijn ‘tournure d'esprit’ is een andere geworden. Wij zien die omwenteling aanvangen nog ver terug in de middeleeuwen, wij zien den felsten strijd van nieuw en oud zich afspelen in de 16de, 17de, 18de eeuw, op alle terreinen van wetenschappelijk, kerkelijk en maatschappelijk leven.

Trachten wij de beteekenis van het Remonstrantisme in enkele groote lijnen vast te leggen, niet met de belangstelling van den specialist, den kerkhistoricus, die zich in de

dogmatische finesses, in de kerkrechterlijke controversen van de 17de eeuw gaat verdiepen, maar veeleer lettende op de geschiedenis der algemeene geestelijke ontwikkeling van ons vaderland, dan schijnt het niet onjuist als ons uitgangspunt te kiezen dezen strijd van een oude en een nieuwe wereld van leven en denken. Immers het Remonstrantisme is eene belangrijke phase in dien strijd. Vreemd en kinderlijk komt het den agnosticus, den relativist van onze eeuw voor, dat men elkaar voor 300 jaar zóó heeft kunnen verketteren, heeft kunnen vervloeken om een paar theologische stellingen, dat er in de bange jaren na de Dordtsche synode menigeen achter Loevensteins muren is geborgen of over de grenzen gezet, omdat hij anders oordeelde over goddelijke souvereiniteit en menschelijke vrijheid. Vreemd is dat ons geworden, ons, die bij de 'neutraliteit' zijn opgevoed, maar toch misschien niet zòò vreemd, wanneer wij bedenken, hoe achter deze theologische formules, die in het eerste kwart der 17de eeuw onze geschiedenis beheerschen, de worsteling schuilt van twee zeer onderscheiden inzichten in het wezen van persoonlijk en gemeenschappelijk religieus leven, inzichten, die op hun beurt weer nauw verband houden met een gansch verschillende mentaliteit.

Het Remonstrantisme, op de basis van een eigen, Nederlandsch type van Protestantsch religieus leven door Arminius opgebouwd, door de streng Calvinistische tegenstrooming voor de Dordtsche synode gedaagd en vandaar den 14den Januari 1619 smadelijk weggezonden, na jaren van verbanning en onderdrukking toch een stille, invloedrijke macht oefenend in het geestelijk leven ten onzent, heeft, meen ik, twee belangrijke bijdragen geleverd tot de structuur van het religieus en kerkelijk leven, zooals zich dat in den nieuweren tijd heeft ontwikkeld. In moderne woorden uitgedrukt, zouden wij kunnen spreken van het diepe besef van de beteekenis der menschelijke *persoonlijkheid* in de vroomheid, en daarnaast en in verband daarmede van den eisch der individueele verscheidenheid, der onderlinge *verdraagzaamheid* in het religieus gemeenschapsleven.

Nu dan de Remonstrantsche Broederschap haren 300sten verjaardag gaat gedenken, mogen ook hier enkele vluchtige

opmerkingen over deze beide karakteristica een plaats vinden.[1)]

Het vroomheidsleven van den mensch zal in zijn hoogste uitingen tweeërlei element in zich dragen. Er zal wezen een verdiept besef van de waarde en daarmee ook van de verantwoordelijkheid van den enkeling; de religieuse mensch weet zich persoonlijk geroepen tot het hoogste. En er zal ook zijn in dienzelfden mensch het sterke gevoel van zijn geestelijke machteloosheid, van zijn kleinheid, van zijn onwaardigheid: den hoogen God alleen zij eer. Ter eener zijde: gij, mensch, wordt geroepen ter bekeering, gij staat schuldig in zedelijke zelftucht de wet der liefde na te jagen; maar daarnaast: wat vermoogt gij uit uzelven; wie roemt, roeme in den Heer. Onwillekeurig komen ons hier woorden van Paulus op de lippen; zelden is wel zoo scherp die paradoxe tegenstelling in alle godsdienstige ervaring uitgesproken, als juist bij hem, als in zijn wonderlijk woord: 'werkt uws zelfs zaligheid met vreeze en beven, want - zoo zet hij er forschweg naast - het is God, die in u werkt beide het willen en het werken.' Gods werk of menschenwerk. Gods absolute souvereiniteit, Zijn macht in al wat is, ook in het kwaad, ook in het onheilige, of menschelijke schuld, menschelijke strijd, menschelijke zegepraal.

Het is hier niet aan de orde deze tweezijdigheid thans dieper te peilen, de wegen na te gaan, waarlangs men trachtte die tweeheid in één theologie te verwerken, zóó, dat noch de goddelijke Almacht, noch het menschelijk persoonlijkheidsbesef te kort zou schieten. Genoeg, wanneer de lezer met mij iets beseft van de geestelijke tragiek in deze tegenstelling, tragiek, die aan het licht moet treden, zoodra nu uit de volle echtheid van eigen religieus ervaren op één der beide zijden steeds meer, straks alle nadruk wordt gelegd. God alles, de mensch niets; - en onmiddellijk zal de humanist zich in zijn persoonlijke, zelfstandige waarde getast wanen, onmiddellijk zal de ethisch oordeelende mensch het persoonlijk schuldkarakter van het ongoddelijke in zijn eigen leven miskend achten. Maar ter anderer zijde:

1) Voor breeder beschouwing verwijs ik naar: *De Remonstranten*, *Gedenkboek bij het 300-jarig bestaan der Remonstrantsche Broederschap*, samengesteld door Dr. G.J. Heering, Leiden 1919.

predik, dat de mensch in eigen hand heeft het wel en wee van zijn ziel, dat zelfontplooiïng de groote wet is van alle menschenleven en bijna automatisch zal de reactie inzetten van de diep-religieuse overtuiging: neen, niet van wat wij kunnen en willen en doen hangt het af, maar enkel en alleen van den ondoorgrondelijken wil van den souvereinen God.

Ziedaar het diepe beginsel van den strijd, die ons twaalfjarig bestand heeft vervuld, maar die lang voor dien aan het opkomen was, die lang na dien de geesten heeft bewogen. Ziedaar meteen ook aangeduid het betrekkelijk recht èn van Calvinisten èn van Remonstranten; zij hebben beiden pal gestaan voor onmisbare elementen in het Christelijkgodsdienstig leven. Niet velen zullen nu nog willen overnemen de starre, onverzettelijke formules, waarmee de Dordtsche vaderen in scherpe polemiek de eere Gods meenden te moeten verdedigen, - ook de leiders der Neo-Gereformeerden van onze dagen hebben hunne stellingen verfijnd, gepolijst, verzacht; niemand ook zal meer op zoo kinderlijke wijze het voor een' vrijen wil des menschen opnemen, als sommige Remonstrantsche apologeten uit die oude tijden. De religieuse problemen hebben zich verplaatst; het godsdienstig zoeken en vragen, bovenal het buiten-kerkelijk, is georiënteerd aan geheel andere kwesties en moeilijkheden. De dogmatische twistpunten, waarom Remonstranten en Contra-Remonstranten elkaar ter helle hebben verwezen, zijn in onze moderne cultuur doodgeloopen.

Maar dit is toch gebleven de historische beteekenis der Remonstrantsche beweging, dat zij een rijke erfenis heeft aanvaard en heeft vruchtbaar gemaakt. Zij heeft op geen voorwaarde het raadselachtige en beteekenisvolle feit der zelfstandige persoonlijkheid willen prijs geven. Herboren persoonlijkheidsbesef is misschien wel de diepste kern der Renaissance en hoe heeft die Renaissance hier geleefd en gebloeid in Erasmus en zijn humanistische volgelingen, in Coornhert en zijn vrienden; het antieke humaniteits-ideaal der vrije, volgroeide persoonlijkheid verbond zich met Christelijke motieven en waarden. En ondanks al het middeleeuwsche in heel zijn cultuurwaardeering ligt toch ook, zij het op heel andere wijze, achter den arbeid van Luther in zijn eerste hervormingsjaren een diep en vroom individua-

lisme; ‘jeder musz in eigner Person geharnischt und gerüstet sein, mit dem Teufel und Tode zu kämpfen’. En heel wat persoonlijkheid-vormende kracht school er ten slotte ook in de mystieke zelfverdieping der latere middeleeuwen, hier en elders, in de practische vroomheid van zoo velerlei kloosterbroeders, die den bodem toebereidden voor een' nieuweren tijd. Voor dat beginsel nu der vrije, zedelijke persoonlijkheid hebben in de 17de eeuw de Remonstranten de vaan geheven, toen het machtige, systematisch zoo goed gebouwde Calvinisme ons land ging overheerschen, het Calvinisme, dat op den tegenkant eenzijdig al den nadruk legde.

Toen hebben de Remonstranten de handen ineengelegd en zij hebben terwille van hun zedelijk zelfbesef, dat niet kon verdragen, dat God, de Almachtige, zou zijn ‘de auteur van de zonde’, terwille van hunne overtuiging, dat Gods liefde zich tot alle schepselen uitstrekt, het geestelijk zwaard gevat en voor alle dingen dit ééne dogma bestreden, ‘dat Godt door een eeuwich ende onveranderlijck besluyt uyt den menschen sommige ten eeuwigen leven, sommige ter eeuwiger verderffenisse heeft geordineert, sonder eenige aenmerckinge van gerechticheyt off sonde, gehoorsaemheyt off ongehoorsaemheyt, alleen om dat hem alsoe gelieft heeft.’ Het beleedigde hun religieuse overtuiging, ook hun Bijbelsch geloof, dat ‘verre het meeste deel’ der menschen ‘ter verdoemenisse verordineert’ zou zijn[1]; zij zagen voor hunne oogen, hoe zulk een dogma menigmaal moest strekken ‘tot naedeel vande godsalicheyt ende voetsel van godloosheyt’[2].

Indien het juist mag heeten, dat dieper persoonlijkheidsbesef, ook in de religieuse verhouding, kenmerkend is voor de cultuur van den nieuweren tijd, dan mag zeker het Remonstrantsch beginsel der 17de eeuw als een sterke factor in dit wordingsproces worden geëerd.

Maar duidelijker nog klinkt ons het nieuwe geluid tegen in de stellingen der Remonstranten, nu wij gaan letten op het tweede kenmerk, dat ik noemde: de erkenning van de

1) Uit *de Remonstrantie* van 1610, uitg. door Groenewegen 1910, blz. 6 vlg.
2) J. Tideman, *De stichting der Remonstrantsche Broederschap*, deel I, Amst. 1871, blz. 30.

verscheidenheid der religieuse belijdenis en als een gevolg hiervan de eisch der verdraagzaamheid. Er zijn zeker niet vele aangelegenheden, waarin wij ons zoozeer vervreemd gevoelen van den middeleeuwschen geest, als juist hier: in de erkenning van het relatief recht van verscheidenheid van inzicht en overtuiging. Men behoeft allerminst een schouderophalend scepticus, een aarzelend agnost te zijn, men kan een mensch wezen van zeer stellige religieuse verzekerdheid en toch zal men aarzelend staan tegenover elke formuleering van 'de' waarheid.

'De' waarheid te bezitten in woord en in geschrifte, in vastomlijnde stelling, dat is voor den middeleeuwer en voor den oud-Protestant, hetzij van Luthersche, hetzij van Gereformeerde rechtzinnigheid, het zeer vanzelf sprekende. Slechts langzaam, heel langzaam zien wij, hoe deze vastigheden worden ondermijnd en de realiteit der veelzijdigheid zich opdringt, practisch en theoretisch, tot wij in de 19de eeuw menigeen aan het andere uiterste zien belanden, bij wien uit louter veelzijdigheid alle levensvastheid, alle overtuiging is zoek geraakt.

Het is zulk een interessant proces, het onvast worden der strenge belijdenis, der onwrikbare waarheid. Wij kunnen het bijna nergens zoo nauwkeurig op den voet volgen als juist bij de oude Remonstranten en hunne voorgangers. Voor een stuk is het de praktijk des levens, die er hen brengt; zoo wanneer Hubert Duifhuis, pastoor der St. Jakobskerk te Utrecht, in het laatste kwart der 16de eeuw zijn tweeërlei godsdienstoefening houdt, eerst voor zijn Katholieke gemeenteleden, dan voor zijn Protestantsche. Voor een deel is het de trouwe gehechtheid aan den Bijbel; zoo is het bij velen: wat raken hen dogmata, wat de formuleeringen der waarheid in deze belijdenis of in gene; het levend contact met hunnen Bijbel is hun genoeg. Voor een ander deel zijn het ook theoretische overwegingen in den geest van het humanisme, die vrijer houding tegenover de kerkleer ten gevolge hebben; ik denk aan een Coornhert en zijn Stoïcisme, voor wien het wezen van alle religie is gelegen in haren zedelijken inhoud, in hare moraal, en die al een eind op weg is naar de latere 'Aufklärungs'-theologie: één gelijke kern van verstandelijke en zedelijke waarheden

in alle godsdiensten, waarnaast dan de dogmata het bijkomstige, het minderwaardige zullen worden[1]. En ten slotte heeft in deze apologie der wederzijdsche verdraagzaamheid ook de politiek hare stem laten hooren; het jonge gemeenebest der Vereenigde Nederlanden scheen zoo slecht tegenover den machtigen vijand innerlijke tweedracht te kunnen velen; geen wonder, dat alleen reeds hierom Oldenbarneveldt aan het hoofd der 'politieken' zich tot de theologie der verdraagzaamheid getrokken voelde.

Van dezen nieuwen geest van anti-confessionalisme zijn de Remonstranten de wel-overtuigde vertegenwoordigers geweest, ook onder hen menschen van allerlei geaardheid: Bijbelsche Christenen, humanisten, politieken, maar toch altijd met het doel voor oogen: 'duldinge ten wederzijden in vrede ende liefde te versoecken'[2]. Ziedaar het beginsel der verdraagzaamheid in dien scherp-formuleerenden en zoo bij uitstek dogmatisch gezinden tijd openlijk uitgesproken, telkens en telkens weer. En volkomen consequent volgehouden, wanneer enkele jaren later de leidsman dier dagen, Episcopius, zelf eene belijdenis opstelt, waarin de gemeenschappelijke overtuiging wordt uitgesproken, maar daarbij niet vergeet, in de inleiding nadrukkelijk in herinnering te brengen, dat deze confessie niets kan zijn, dan een geloofsuitspraak van hem en de zijnen, dat ze nooit als bindende geloofswet mag worden opgelegd.

Vrijheid van geloofsuiting, elk sprekend uit eigen religieus ervaren. Maar men vergete één ding niet; bij de Heilige Schrift lag ook voor deze Remonstranten de grens. Dat is de onaantastbare grondstelling van elken Christen dier dagen: aan de waarheid der Schrift wordt niet geraakt. Wat menschelijk vernuft uit de Schrift wil afleiden, dat blijft het terrein der vrijheid, daar mogen de grenzen niet eng worden getrokken zooals Hugo de Groot het zegt: 'in 't stuk van ghevoelen over disputable poincten niet al te nauw

1) De sterke Stoïsche inslag in deze heele strooming is door Dilthey wel afdoende aangewezen; zie W. Dilthey, *Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation*, Leipz. 1914.

2) *Remonstrantie*, blz. 11.

gelimiteert'[1]. Maar de Schrift is geen disputabel punt. Op den duur lag in deze houding een zekere tweeslachtigheid en het zijn in later jaren ook juist de Remonstranten geweest met hun vrijer geesteshouding, met hun humanistische sympathieën, die ook die Schrift steeds nauwkeuriger, steeds exacter historisch zijn gaan onderzoeken en zoo de moderne Bijbelkritiek hebben voorbereid. Ik behoef slechts de namen te noemen van De Groot, van Clericus, van Wettstein.

Het is ons psychologisch zoo goed verklaarbaar, dat de Calvinist dier dagen het zich tot plicht rekende om tot in de uiterste consequenties van hardheid en onbuigzaamheid op te komen voor de eer van zijn God; want Zijn eer was beleedigd, wanneer maar iets werd losgewoeld van het goedsluitend systeem, dat Calvijn met vaste hand op den Bijbel had opgebouwd. 'Eenheid in het noodige, vrijheid in het onzekere, in alles de liefde', zeiden de Remonstranten. Maar er was niets 'onzeker', en het zwaard der vervolging moest worden opgenomen. Het is een brokstuk van den strijd van een oude en een nieuwe wereld en niet twijfelachtig kan het heeten, naar ik meen, hoe de historie van later eeuwen haar oordeel heeft gesproken.

Den 5den en 6den Maart 1619 zijn zeer in het geheim in een burgerhuis te Rotterdam een tiental predikanten en enkele ouderlingen en diakenen, allen van Remonstrantsche gezindheid, bijeengekomen en hebben daar in alle stilte den grondslag gelegd voor de Remonstrantsche Broederschap. Hun voornaamste leider, Utenbogaert, is niet meer in het land, gevlucht om het lot van zijn vriend Oldenbarneveldt, onvermijdelijke gevangenneming, te ontgaan. De meeste der gelijkgezinde broederen zijn te Dordrecht voor de synode gedaagd, van die synode na een stormachtige zitting weggezonden, maar niet gerechtigd de stad te verlaten, voor hun vonnis is geveld. Dat vonnis is nog niet uitgesproken, maar voor niemand kan het twijfelachtig zijn, hoe deze rechtbank van strenge Calvinisten zal oordeelen. En zoo hebben dan

1) Geciteerd in H.Y. Groenewegen, *Het Remonstrantisme te Rotterdam*, Rotterdam 1906, blz. 6 vlg.

deze enkele mannen het ‘goedt ende noodigh bevonden, in den Name des Heeren bij den anderen te komen op den vijfden Martii Anno 1619 binnen Rotterdam’, terwille van de zaak hunner overtuiging en terwille van hunne gemeenten, om deze ‘voor sodanigen uyttersten ruyne ende verstooringe, als de Contra-Remonstranten teghens deselve voorhebben, te behoeden: oock deselve aen malkanderen in onderlinghe vrede ende eenicheyt, sonder dewelcke sy niet bestaen en konnen, vast te verbinden’.[1] En na ernstig en breedvoerig overleg, in de volle bewustheid van wat dit voor hunne toekomst, misschien voor hun leven zou beteekenen, hebben zij beloofd ‘malkanderen ghetrou te blijven, ende met raedt ende daet, in de vreese Godts de handt te bieden nae vermogen, in alles wat ter oorsaecke van desen hare gemeyne sake, d' een oft d' ander mochte overkomen’.[2]

Zij hebben dit woord gestand gedaan. Enkele maanden later zijn de Remonstrantsche predikanten uit de vereenigde gewesten gebannen en schijnt de zaak van het Remonstrantisme voor goed neergeslagen. Maar voor nog het jaar ten einde loopt, hebben zij met de anderen samen in Antwerpen een hechter bond gesloten, een sterker organisatie gebouwd, en onverwijld is men aan den arbeid gegaan om onder menig dreigend gevaar, ondanks verbod en plakkaat de gemeenten in den lande te bedienen. Het is een spannend verhaal van gevangenneming en ontvluchting, van gestoorde godsdienstoefeningen ergens in het veld buiten de Hollandsche steden en dorpen, ergens in een schuur of op een leege zolder boven een pakhuis.

Zoo is de Remonstrantsche Broederschap haren loop begonnen; zij heeft moeilijke jaren kunnen doormaken, omdat zij zich gedragen wist door diep godsdienstige beginselen, omdat zij wist eene overtuiging te bezitten, waarvoor zij stond. Hare positie, hare geestelijke beteekenis is in den loop der tijden een geheel andere geworden. Dat staat boven tusschen de regels reeds geschreven. Wat in de 17de eeuw met kracht moest worden beschermd tegen machtig dogmatisme en confessionalisme: de waardij der zelfstandige zede-

1) Tideman, *t.a.p.*, blz. 27.
2) Tideman, *t.a.p.*, blz. 31.

lijke persoonlijkheid, het secundair en individueel karakter der geloofsuiting, der belijdenis, het zijn nu elementen geworden van onze geestelijke cultuur, hoezeer ook thans nog bestreden. Mogen wij dus zeggen, dat de Remonstrantsche Broederschap hare historische roeping heeft vervuld; dat haar spel nu is uitgespeeld en zij van het tooneel kan heengaan?

Wel heeft deze en gene gemeend die vraag bevestigend te moeten beantwoorden, maar dan ook slechts met miskenning der imponderabilia, der ongrijpbare factoren van het menschelijk geestesleven. Dieper immers hebben wij weer leeren verstaan de beteekenis in ons leven van verbindingen door de schijnbaar irrationeele macht der traditie geschapen, niet steeds voor redelijke verdediging vatbaar. De kerkgenootschappelijke band is er een van. Niet ieder voelt zich door dien band gebonden; zeer zeker niet in de Remonstrantsche Broederschap, die een geestelijk tehuis werd voor zoovele kerkelijke zwervelingen. Maar velen beseffen toch ook hier met den romanticus, dat al wat groeit steeds sterker en rijker zal zijn, dan wat door menschelijk overleg en vernuft gemaakt wordt. Zoolang er groei, geestelijk gehalte, zelfstandig gemeenschapsleven is in sommige, misschien in tal van Remonstrantsche gemeenten, zullen zij goed doen de schoone traditie van hun kerkgenootschap hoog te houden en ‘het godsdienstig leven te bevorderen - gelijk artikel 1 van het reglement der Broederschap luidt - getrouw aan het beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid en op den grondslag van het Evangelie van Jezus Christus’.

K.H. ROESSINGH.

De archaeologische geschiedenis van Nederland.

I

De geschiedenis gaat verder terug dan de overlevering der letterkunde.

Maar al wat als overblijfsel kan gelden van het leven uit oude tijden, waarover de historie zwijgt: de inhoud van grafsteden of de sporen van nederzettingen, heeft slechts een beperkte beteekenis. Want de graven met hun skeletten, hun wapens en vaatwerk, de woningen met hun huisraad en gereedschappen, de opgehoopte afval van maaltijden met zijn deelen van planten en vruchten en de geraamten van huisdieren, mogen dan eenig licht geven over den voortgang en de verspreiding der verschillende soorten van beschaving, over godsdienstige en maatschappelijke gebruiken, over geloof en bijgeloof, over handel en verkeer, nooit evenwel kan men er zeker van wezen, dat de vormen der beschaving, welke men ontdekt, aan een bepaalden volksstam toebehooren. En men mag daaruit geen gevolgtrekkingen maken, dat zulk een stam zich heeft uitgebreid, wanneer men elders dezelfde kenmerken van beschaving ontmoet. In den voortijd immers heeft de stijl van het leven, van het bedrijf en van de kunst nog geen individueel nationaal karakter. De technische vindingen, om zoo het geheel der beschaving aan te duiden, gaan veel verder dan het gebied van een volk of een staat.

Van alle hulpmiddelen moet men dus in deze omstandig-

heden gebruik maken om onze indrukken te bevestigen of te corrigeeren. Het bericht van een reiziger uit eenig land, waar de beschaving reeds verder was gevorderd, de vondst te midden der andere voorwerpen van een voorwerp, dat klaarblijkelijk uit vreemde, meer geciviliseerde streken is ingevoerd, ja zelfs de invloed uit ver verwijderde landen, dat alles mag niet worden verwaarloosd en geeft dikwijls aanleiding tot beschouwingen van het hoogste belang.

Voor onze vaderlandsche geschiedenis zijn deze opmerkingen van overwegende beteekenis. Want als zij eindelijk met de komst der Romeinen een aanvang neemt, dan is zij in den waren zin nog niet begonnen. De methode, die men bij het praehistorisch onderzoek toepast, moet nog worden volgehouden. En zij blijft noodzakelijk tot den Karolingischen tijd in de achtste eeuw. Met andere woorden: de archaeologie domineert in het historisch onderzoek.

De Romeinsche periode onzer geschiedenis, die van de eerste tot het eind der vierde eeuw gaat, kennen wij door literarische getuigenissen. Het voorafgaand tijdperk der hunnebedden in Drente, der grafheuvels op de Veluwe en der urnenvelden behoort tot de praehistorie. Van een opeenvolging in tijd is daar wel sprake, maar nog niet van absolute chronologie. De inheemsche beschaving dezer oudste tijden is in het gebied, door de Romeinen bezet, ten onder gegaan. Alleen in het Noorden, in Friesland en Groningen op de terpen en in het Noordoosten bleef het eigen karakter der Germaansche stammen.

Aan den anderen kant der Romeinsche periode treft men, als overgang, van de vijfde tot de achtste eeuw, den Frankisch-Saksischen tijd aan. De monumenten zijn de groote burchten, de nederzettingen op de terpen, de Frankische begraafplaatsen. Daarin trekken de voorwerpen met de versiering uit den tijd der groote Volksverhuizing het meest onze aandacht. Het is een nieuwe levensstijl en onderzoekingen uit den laatsten tijd hebben aangetoond, dat deze nieuwe stijl is ontleend aan het Oosten.

Drie elementen vallen er dus in onze oudste geschiedenis te onderscheiden: de primitieve beschaving der inheemsche stammen, de antieke beschaving, door de Romeinen gebracht, en de Oostersche beschaving der groote Volksverhuizing.

Van de oudste cultuur zijn de sporen, voorzoover zij onder het bestuur der Romeinen nog waren overgebleven, geheel opgegaan in de laatst genoemde beschaving. Gezamenlijk vormen zij den grondslag voor de beschaving der Middeleeuwen.

Een zelfstandig nationaal leven moet men evenwel in dezen tijd niet zoeken. De beweegkracht van het bestaan onzer volksstammen ligt buiten de grenzen van het land. Het voornaamste deel der geschiedvorsching, zooals reeds werd opgemerkt, blijft archaeologie.

II.

Eerst Dr. J.H. Holwerda heeft ons door zijn studiën en onderzoekingen in staat gesteld om de oudste geschiedenis van ons land te overzien.

Tien jaar geleden heeft hij een boek uitgegeven, *Nederland's vroegste beschaving* (Leiden, 1907), waarin een archaeologisch systeem voor ons land werd ontworpen. Het was zijn bedoeling om naar dit systeem het groote aantal voorwerpen, dat in onze museums lag opgestapeld, te schikken in eenige groepen[1]. Daarbij vertegenwoordigde elke groep een bepaalden toestand van beschaving.

Op die wijze werd het reeds mogelijk om in de vóórgeschiedenis van ons land een aantal perioden te onderscheiden. De beschaving in elke periode wilde Dr. Holwerda nu nader omschrijven en tegelijkertijd trachtte hij een antwoord te vinden op de vragen naar de herkomst en de tijdsorde der verschillende vormen van beschaving.

Een bestudeering van de voorwerpen in onze museums, met een ordening volgens een bepaald archaeologisch systeem, was evenwel voor de kennis onzer oudste geschiedenis niet voldoende. Want op deze wijze kon men alleen een oppervlakkige en zeer algemeene voorstelling krijgen van den toestand der beschaving, maar geen duidelijk beeld van het leven. Slechts opgravingen in de nederzettingen en begraafplaatsen der volken van het verleden zouden het mogelijk

1) Van dit materiaal had reeds W. Pleyte een algemeen overzicht gegeven in zijn *Nederlandsche oudheden* (Leiden, 1877).

maken om onze oudste geschiedenis werkelijk te leeren kennen.

Op de systematische bewerking van het materiaal, in 1907 aanwezig, kon Dr. Holwerda nu een aantal opgravingen laten volgen. Hij onderzocht eenige hunnebedden in Drente en vóór-hisrische grafheuvels op de Veluwe, urnenvelden in Brabant, Limburg en Twente, Romeinsche nederzettingen te Arentsburg bij Voorburg, te Nijmegen en te Vechten bij Utrecht, Romeinsche hoeven in Zuid-Limburg en de Betuwe, Frankische grafvelden en burchten bij het Uddelermeer en in Twente. Daardoor werd een geheel zelfstandig inzicht verkregen in elken toestand van beschaving.

Het onderzoek door opgravingen is nog lang niet voltooid. Toch is het reeds zoo ver gevorderd, dat er geen archaeologisch verschijnsel bekend is, waarvan Dr. Holwerda niet een voorbeeld door een opgraving heeft bestudeerd. Hij meent dus een rustpunt te hebben bereikt, geschikt om van daaruit de resultaten van zijn werk in hun onderling verband te overzien en zoo de archaeologische gegevens te vereenigen tot een geheel. Een eerste overzicht van dien aard was de platenatlas, *Nederland's vroegste geschiedenis in beeld* (Amsterdam, 1912). Met een nieuw boek, *Nederland's vroegste geschiedenis* (Amsterdam, 1918) wil Dr. Holwerda nu ook van het leven in oude tijden verhalen.

Het is dus uitsluitend aan zijn groote toewijding en doorzettingskracht te danken, dat Dr. Holwerda een dergelijk werk kon samenstellen. En men zal daarom het nieuwe boek met bijzondere belangstelling ter hand nemen. Want men had zeker het recht om te hopen, dat hij thans zijn onderzoekingen tot een definitief resultaat zou verwerken. Deze verwachting echter wordt niet geheel vervuld.

Immers wat is het geval?

Dr. Holwerda heeft nooit verzuimd om den voorloopigen uitslag van zijn onderzoekingen terstond bekend te maken. Zijn opgravingen hebben hem daarbij reeds dikwijls aanleiding gegeven om de verschillende vraagstukken der oude geschiedenis te bespreken in een aantal artikels in tijdschriften.[1)]

1) Ook de lezers van De Gids hebben de opvatting van Dr. Holwerda leeren kennen over de bevolking van ons vaderland (De Gids 1912 I, blz. 34-62) en over de Romeinsche periode van onze geschiedenis (De Gids 1910 I, blz. 314-355).

Een samenvatting van al deze onderzoekingen kon niet anders dan zeer gewenscht zijn. Nu hebben echter het archaeologische systeem van Dr. Holwerda en de theorieën, die hij aan de resultaten van zijn opgravingen verbond, reeds dikwijls en van verschillende zijden krachtige tegenspraak uitgelokt. Het nieuwe boek had voor Dr. Holwerda dus aanleiding kunnen zijn om zijn opvattingen nog eens uitvoerig uiteen te zetten. Een weerlegging van de tegenspraak, althans een discussie der geschilpunten ware daarbij zeker op haar plaats geweest.

Dr. Holwerda is evenwel een dergelijke discussie uit den weg gegaan. Soms vermeldt hij alleen de titels der verhandelingen, waarin men zijn uiteenzettingen bestreed. Enkele andere punten van verschil behandelde hij in de aanteekeningen achter in het boek. Maar in het werk zelf geeft hij zijn vroegere opvattingen bijna geheel zonder wijzigingen. En men krijgt den indruk, dat Dr. Holwerda veel te weinig heeft weten gebruik te maken van de denkbeelden van anderen.[1)]

Het nieuwe boek is in hoofdzaak een bewerking van de resultaten der opgravingen, vereenigd tot een geheel met een aantal algemeene beschouwingen volgens de zeer persoonlijke voorstellingen van den schrijver. Dat wil zeggen, dat het zeker ook groote waarde heeft voor de geschiedenis van ons land. Want de kennis van de opvattingen van Dr. Holwerda is van zeer veel belang voor hen, die de resultaten van zijn opgravingen willen beoordeelen. Hierdoor hebben wij immers voor het eerst een werkelijke voorstelling gekregen van onze oudste geschiedenis. Terwijl het verslag der opgravingen zelf ook later zijn groote beteekenis zal blijven behouden.

1) Ik wil hier slechts noemen de uitvoerige bespreking van den Heer C.W. Vollgraff over *Nederland's vroegste beschaving* in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond (1908, blz. 175-186) en de artikels van Prof. Blok en Prof. Huizinga over de Romeinsche nederzettingen in Zuid-Holland in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis van 1909. - Ook de beschouwing over de bevolking van ons land, die men reeds kon lezen in De Gids, vindt men in het nieuwe boek terug. En toch had Dr. W. Mulder S.J. in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis van 1916 en 1917 tegen de opvatting van Dr. Holwerda over de Celten zeer overtuigende argumenten te berde gebracht.

Die beschrijving is dus ook het voornaamste deel van het boek. Niemand, die belang stelt in onze vroegste geschiedenis, mag verzuimen daarvan kennis te nemen. Zonder twijfel zou het de moeite waard zijn om de voorstelling van Dr. Holwerda op den voet te volgen en naar aanleiding van zijn gegevens het vroegste verleden van ons land te schetsen. Maar ik begrijp mij te moeten beperken, omdat er ook voor een afwijkende voorstelling gelegenheid zou zijn te vinden en daardoor de uiteenzetting te uitvoerig zou worden. Beter schijnt het mij daarom slechts enkele vraagstukken te bespreken. In hoofdzaak wil ik de aandacht vestigen op de overeenkomst en den samenhang tusschen de verschijnselen in Nederland en in de naburige landen. Want zoo zal wellicht een nog helderder licht kunnen vallen op onze archaeologische geschiedenis.

III.

Ons land was in de vóór-geschiedenis geenszins een zelfstandig deel van Europa. Inderdaad behoorde het tot twee verschillende gebieden van beschaving. Want de Rijn was al in zeer ouden tijd een lijn van scheiding. Het Oosten en het Noorden zijn te beschouwen als een deel van Noordwest-Duitschland. Maar het Zuiden behoort tot het gebied, dat ook België en Noord-Frankrijk omvat.

Men zal zich daarom ook voor ons land zeer zeker hebben te houden aan de algemeene indeeling van het vóór-historische tijdperk. Gelijk men weet, is zij gemaakt volgens het materiaal van de voorwerpen voor dagelijksch gebruik in drie perioden van beschaving: het steenen, het bronzen en het ijzeren tijdperk.

Een scherp scheiden dier perioden is evenwel niet mogelijk. Want naast het metaal bleven nog lang steenen voorwerpen in gebruik. Voor sommige instrumenten, als hamers, is steen immers niet minder geschikt dan metaal. En tusschen twee tijdperken in de geschiedenis der beschaving moet ook steeds een periode van overgang zijn.

Als dus de graven der inheemsche volken uit den Romeinschen tijd, de urnenvelden van Brabant en Limburg, de terpen en woerden nog steenen instrumenten bevatten, dan moeten wij daaruit de gevolgtrekking maken, dat dergelijke

voorwerpen nog niet geheel in onbruik waren en althans nog voldoende werden geacht om aan de dooden in het graf mede te geven. Maar zeer zeker blijkt op die wijze niet, dat deze volken in den tijd der Romeinen nog regelmatig steen gebruikten in plaats van metaal. En wanneer Dr. Holwerda in zijn boek opmerkt, dat de volken in ons land ‘nog in de steenkultuur verkeerden gedurende de eeuwen omstreeks Christus' geboorte,’ dan weigeren wij dat te gelooven. De Romeinen hadden voor ethnographische bijzonderheden een scherp oog. En hun geschiedschrijvers zouden het ons zonder twijfel hebben medegedeeld, als volken, binnen of vlak bij de grenzen van het Rijk, zoover in beschaving waren achtergebleven.

Het zal ook zonder twijfel mogelijk zijn om op grond van de ontwikkeling der vormen van steenen instrumenten een voorstelling te geven van den voortgang der beschaving in de streken van ons land en waar samenhang met ons land bestaat. Want bij alle voorwerpen door menschenhand gemaakt, is de verandering der vormen regelmatig. Maar deze ontwikkeling kennen wij tot nog toe niet. En wij hebben dus de indeeling van den vóór-historischen tijd slechts in het algemeen te maken volgens de perioden der beschaving van hunnebedden, grafheuvels en urnenvelden.

Reeds een kort overzicht van de ontwikkeling in de naburige landen kan ons daarbij van groot nut zijn.

In Noord-Duitschland vindt men, als de oudste overblijfselen van menschelijke beschaving, de afvalshoopen bij de nederzettingen uit een periode, die nog aan het neolithische of jongere steenen tijdperk voorafging. De sporen van deze beschaving ontbreken in ons land. Maar uit de volgende periode, den neolithischen tijd, kennen wij de groote grafkamers, opgebouwd van steenen, de hunnebedden, zooals Dr. Holwerda ze in Drente heeft ontgraven. Uit wat later tijd zijn onderaardsche grafkelders of kisten van steen. Een dergelijke kelder is ook in ons land eens bij Emmen ontdekt.

De steentijd in Noord-Duitschland behoort tot het tijdperk der vóór-geschiedenis, toen in het Zuiden de metalen reeds algemeen in gebruik waren. En in de neolithische graven vindt men ook reeds enkele voorwerpen van metaal. De steentijd in het Noorden eindigde echter eerst, toen men

metaal in groote hoeveelheid begon in te voeren en het zelf leerde bewerken.

Voor het bronzen tijdperk is de grafheuvel karakteristiek. Men kan daarvoor een bepaalden voortgang in de zeden der begrafenis aantoonen. Eerst werd immers het lijk in een kist van losse steenen begraven. Daarover werden weer steenen gestapeld en het geheel werd onder een heuvel van zand en plaggen bedolven. Later was een houten kist gebruikelijk. En soms heeft men zelfs over de begraafplaats een hut gebouwd als voor levenden. Zonder twijfel waren het dergelijke graven, die Dr. Holwerda op de Veluwe heeft ontdekt.

Het onderscheid der manier van begraven wijst op de uiting van verschillende gevoelens tegenover de dooden. Soms was het de bedoeling om de dooden aangenaam te stemmen en te eeren. Daarom richtte men voor hen woningen op en zette men offers gereed van spijzen en dranken in rijk versierd vaatwerk. Soms ook trachtte men de doode te scheiden van de levenden en hun terugkeer onmogelijk te maken. Men stapelde steenen op het graf of men begroef het lijk diep in den grond. Eindelijk, gedurende het latere bronzen en het ijzeren tijdperk, werd het gebruik algemeen om de dooden met hun uitrusting te verbranden. Op die wijze wilde men de ziel geheel bevrijden van het stoffelijk overschot en den doode bannen in een onderaardsch verblijf. De overblijfselen verzamelde men na het verbranden in een urn.

Dat gebruik is eerst omstreeks het jaar 1000 vóór Christus in Noord-Duitschland uit het Zuiden van Europa ingevoerd. Sedert de achtste eeuw pas beginnen de urnenvelden de grafheuvels te verdringen. Deze urnenvelden waren nog in den Romeinschen tijd de algemeene vorm van begraafplaats.

Ik wil hier nog niet over den inhoud aan gebruiksvoorwerpen van die urnenvelden spreken. Hij beduidt weinig. Wapens vindt men in de graven niet en ijzeren voorwerpen zijn uiterst schaarsch.

Wij komen na Duitschland tot de vóór-geschiedenis in Frankrijk. Daar werden groote steenen graven opgericht, grooter van afmetingen en beter van bouw dan de hunnebedden in ons land. Wij kennen als het volk, dat hen heeft gemaakt, de Liguriërs, de oudste bewoners van Gallië, voor

zoover ons blijkt uit de berichten der Oudheid. Deze monumenten gaan terug tot het steenen tijdperk, maar gedeeltelijk zijn zij wellicht nog jonger dan het jaar 1000 vóór Christus. Want de beschaving in het gebied bleef achterlijk, totdat de Celten omstreeks 600 vóór Christus in Gallië binnendrongen.

Ook in ons land is het de gewoonte geweest hunnebedden op te richten van steenen. Zij komen nog lang naast de grafheuvels voor. Dat zijn dus twee beschavingen, die elkander ontmoeten. Voordat wij evenwel de betrekking tusschen die beiden eenigszins juister kennen, moeten wij de resultaten van het onderzoek in de aangrenzende landen afwachten.

Daarentegen meende Dr. Holwerda voor de verschijnselen der oudste geschiedenis in ons land een verklaring te moeten zoeken in de landen verder naar het Zuiden, vooral in Griekenland. Griekenland was, naar zijn meening, in den Cretensisch-Myceenschen tijd het middelpunt van een algemeene beschaving der landen aan de Middellandsche Zee. Karakteristiek voor deze beschaving waren graven in rotsen, als op Sicilië zijn ontdekt. In de hunnebedden van ons land meent Dr. Holwerda de navolging te bespeuren van dergelijke rotsgraven. De hunnebedden zouden dus zijn opgericht door een stam van dezelfde volken, die aan de Middellandsche Zee tot zoo hooge beschaving waren gekomen.

Ook de grafheuvels wil Dr. Holwerda in verbinding brengen met het Zuiden. Hij meent immers in deze heuvels de overblijfselen te herkennen van een houten hut in den vorm van een koepel. Het waren de graven van een volk, dat in ons land was gekomen uit het Oosten. En dit zelfde volk zou naar Griekenland uit het Noorden het gebruik hebben gebracht om voorname dooden bij te zetten in steenen koepelgraven, een der voornaamste kenteekenen van de Myceensche beschaving.

Deze theorie van Dr. Holwerda rust op zeer zwakken grondslag[1]. De reconstructie der hunnebedden is immers niet geheel zeker. En de overeenkomst met de rotsgraven in Sicilië is niet groot genoeg om ons te overtuigen, dat het

1) Reeds vroeger, in een artikel in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond van 1916 (blz. 80-94), heb ik trachten aan te toonen, dat deze theorie niet juist kan zijn.

volk der hunnebedden uit het Zuiden is gekomen. Evenmin kan de overeenkomst tusschen de grafheuvels en de koepelgraven iets bewijzen. Want in de eerste plaats is een houten bouw, als Dr. Holwerda wil, wel niet onuitvoerbaar, maar de constructie zou zoo slap zijn, dat de hut niet geregeld was te gebruiken. En bovendien vindt men deze wijze van bouwen bij geen primitief volk. In de tweede plaats zijn de koepelgraven niet uit het Noorden naar Griekenland gebracht, maar het is een vorm van graven, die oorspronkelijk in Griekenland inheemsch was.

Wij kunnen dus niet meegaan met de beschouwingen van Dr. Holwerda over de herkomst der oudste bevolking van ons land. En willen wij ons bepalen tot de mededeelingen der antieke auteurs, dan mogen wij vermoeden, dat oorspronkelijk in ons land woonde een bevolking, verwant met de Liguriërs in Gallië. Later kwamen dan Celten in ons land, zooals ook blijkt uit de namen van plaatsen met Celtischen vorm. En de Celten zijn op hun beurt weer verdreven door Germaansche stammen.[1)] In het algemeen was bij het begin van den historischen tijd de Rijn de grens tusschen Celten en Germanen. Maar reeds in den tijd van Caesar waren er Germanen in de Elzas en in het land van Luik. Ook de Belgen in Noord-Gallië hadden in menig opzicht een groote overeenkomst met de Germanen.

Daarenboven, wat het ijzeren tijdperk betreft, beschikt men over nog andere algemeene gegevens uit het archaeologische materiaal der urnenvelden, tenminste wanneer men rekening houdt met de resultaten van het onderzoek in Europa. Hierbij immers maakt men in hoofdzaak onderscheid

1) Veelal kunnen wij onder de bevolking geen scheiding maken tusschen Celten en Germanen. Want oorspronkelijk hebben de antieke geschiedschrijvers het verschil niet bemerkt tusschen de twee groote groepen. In de eerste eeuw vóór Christus heeft waarschijnlijk Posidonius van Rhodus het eerste onderscheid gemaakt tusschen Celten en Germanen. Maar ook later was er altijd eenige onzekerheid bij de namen, die men aan de twee groepen van volken gaf. Over het onderscheid zelf bestond geen verschil van meening.
Dr. Holwerda heeft de onderstelling geopperd, dat dit verschil niet bestond. Als bewijs voor zijn stelling heeft hij gewezen op de verwarring bij de mededeelingen der antieke auteurs. Maar deze verwarring is slechts schijnbaar. Alleen heeft men rekening te houden met den voortgang van de kennis over de stammen in het Noorden.

tusschen twee groepen van beschaving. De eene, die men het eerst heeft leeren kennen bij opgravingen te Hallstatt in Salzkammergut, vertegenwoordigt een ouder type en wordt nog later in Germanië gevonden. De ander, een jonger type, die men het eerst heeft ontdekt te La-Tène aan het meer van Neufchâtel, komt reeds omstreeks 500 vóór Christus in Gallië voor.

Dr. Holwerda meent, dat men deze indeeling voor ons land niet mag gebruiken. Inderdaad het is zoo, men vindt van de typen, die de twee perioden kenmerken, in ons land slechts weinig sprekende voorbeelden. En wij hebben geen middel om te bepalen, wanneer deze typen ons land bereikten en hoe lang oude vormen zich handhaafden. Maar daar staat tegenover, dat wij zonder deze algemeene indeeling de vóórgeschiedenis van Nederland niet kunnen aansluiten bij de vóórgeschiedenis van Europa. De indeeling zelf gaat voor ons land even goed op als voor Noord-Duitschland.

In Duitschland heeft men namelijk voor den tijd der urnenvelden den Rijn als grenslijn tusschen twee beschavingen geconstateerd. Aan den linkeroever der rivier staan bij het begin onzer jaartelling de vormen van het huisraad onder den invloed van de beschaving, die naar La-Tène heet. Aan den rechteroever daarentegen bleven de vormen der beschaving van Hallstatt nog tot in den Romeinschen tijd. Deze laatste heeft men van 800 vóór Christus af in een goed onderverdeeld stelsel kunnen ordenen.

Bij dit stelsel zal men dus de vondsten in ons land dienen aan te sluiten. Maar daarbij zal vooral voor de latere perioden in ons land rekening zijn te houden met een anderen invloed, dien uit het Zuiden.[1)]

De oudste urnen vertoonen de vormen der beschaving van Hallstatt. Daarna, in den Romeinschen tijd, vinden wij al meer in het aardewerk der Bataven op de woerden en der Friezen op de terpen den invloed der beschaving van La-Tène, terwijl in het Oosten van Nederland, niet tot het Rijk van Rome behoorend, het verband te bespeuren valt met de vormen uit het vrije Germanië.

Het zijn echter nog maar zeer algemeene gegevens, die

1) Reeds bij de indeeling van het aardewerk, die Dr. Holwerda heeft vastgesteld, is deze invloed te herkennen.

wij hiermede hebben verkregen. Eenige voorstelling van den gang der beschaving kunnen wij ons maken. Geschiedenis bezitten wij nog niet. Daarvoor moeten wij wachten op de Romeinsche documenten. Maar ook dan heeft de archaeologie nog haar rol te vervullen.

IV.

Een geschiedenis van Nederland in den Romeinschen tijd kan men niet schrijven. Daarvoor zijn de bronnen te schaarsch en te weinig sprekend. Laat de geschiedenis van den opstand der Bataven ons vrij goed bekend zijn door het verhaal van Tacitus, voor den lateren tijd, en dat was in menig opzicht de bloeitijd van het Romeinsche tijdperk, ontbreken ons de bronnen bijna geheel. Van eenige onderdeelen der geschiedenis zal men zich evenwel toch een bepaalde voorstelling kunnen vormen, bijvoorbeeld van de inrichting van het verdedigingsstelsel aan de grenzen gedurende de verschillende perioden der Romeinsche heerschappij. Natuurlijk zal daardoor tot op zekere hoogte ook de gang der gebeurtenis in het algemeen uitkomen. Tevens zal hierbij gelegenheid zijn tot kritiek van enkele opvattingen van Dr. Holwerda.

Ons geheele land is in de laatste jaren vóór het begin onzer jaartelling onderworpen door Drusus. Dadelijk hebben de Romeinen toen groote waterwerken uitgevoerd, dammen opgeworpen en kanalen gegraven, om de rivieren beter bevaarbaar te maken ten behoeve van de legers, die in het Noorden van Germanië streden. Die waterweg in ons land sloot aan bij de versterkte linie langs den Rijn, door Drusus aangelegd. Evenals langs den Rijn in Duitschland, zijn er zonder twijfel ook in ons land versterkte plaatsen door de Romeinen gebouwd. Maar wij kennen voorloopig daarvan uit den tijd van Drusus slechts overblijfselen te Nijmegen en te Vechten. Te Nijmegen zette het fort de linie langs den Rijn voort. Wellicht was te Vechten een station voor de vloot.

Ook na de nederlaag van Varus, in 9 na Christus, bleef ons land in zijn geheel onder Romeinsch gezag. Want in 14 lag er een garnizoen in Oost-Friesland, het gebied der Chauci. En na het einde der veldtochten van Germanicus, in 16 na Christus, is ook het land der Friezen nog niet dadelijk voor de Romeinen verloren gegaan. Eerst in 28

kregen de Friezen de vrijheid. En bij die gelegenheid vernemen wij, dat er in hun land aan de Noordzee een vesting Flevum lag met een sterk garnizoen van soldaten der legioenen en hulptroepen. In 47 heeft de Romeinsche veldheer Corbulo nog een poging gedaan om het land der Friezen te onderwerpen. Maar de regeering te Rome wilde niets weten van veroveringen in Germanië. Corbulo kreeg bevel om zijn troepen terug te trekken ten Zuiden van den Rijn. En de arm van de rivier, die toen door den stadhouder als grens is gekozen, draagt tot op den huidigen dag den naam van Rijn.

Dr. Holwerda spreekt nu het vermoeden uit, dat de reeks van vestingen aan den linkeroever van den Rijn in Duitschland een voortzetting vond in ons land langs de Waal. Het waren dan de vestingen, die Tacitus noemt in het verhaal van den opstand der Bataven: *Arenacum* te Rindern bij Cleef, *Batavodurum* te Nijmegen, *Grinnes* te Rossem, *Vada*, waarvan de ligging niet bekend is. Ten Noorden van deze linie zouden in ons land geen vestingen voor het leger zijn geweest, maar alleen stations voor de vloot. Overigens waren er, naar Dr. Holwerda meent, ten Noorden van de Waal slechts nederzettingen van Bataven, zooals onlangs te Maurik in de Betuwe zijn ontdekt. En van dergelijke hoeven zouden ook afkomstig zijn de Romeinsche oudheden van de Brittenburg aan den mond van den Rijn, van Valkenburg tusschen Katwijk en Leiden, van Ouddorp op Goeree. Ja zelfs wil Dr. Holwerda ons laten gelooven, dat er ten Noorden van de Waal geen Romeinsche wegen waren. Maar deze wegen vinden wij toch geteekend op het afschrift eener Romeinsche reiskaart, die ons is bewaard, en in het Romeinsche reisboek. En bovendien is een Romeinsche mijlpaal van een dezer wegen bij Monster aan het licht gekomen.

Hoe deze tegenstrijdigheid tusschen de feiten en hun opvatting bij Dr. Holwerda te verklaren? Naar ik meen, omdat hij niet voldoende in het oog heeft gehouden, dat de opstelling van de levende en doode strijdkrachten aan de grenzen van het Rijk in den Romeinschen tijd niet steeds dezelfde is geweest. Hij ontleende zijn voorstelling aan den toestand in Duitschland, toen de Romeinen daar omstreeks het begin onzer jaartelling tusschen Rijn en Elbe nog meester

waren. De voornaamste linie en tegelijkertijd de operatiebasis voor het leger was daar aan den Rijn. Vóór deze linie waren een aantal vooruitgeschoven posten, als te Haltern en te Oberaden in Westfalen zijn ontdekt. En het is mogelijk, dat in ons land toen ter tijd de voornaamste linie lag aan den linkeroever van de Waal met enkele posten in het voorterrein, vooral ter bescherming van de waterwegen, als *Flevum* dat waarschijnlijk aan het Vlie lag, en Vechten bij het begin van de Vecht.

Maar nadat Corbulo de troepen op den linkeroever van den Rijn had moeten terugtrekken, is de manier van grensverdediging veranderd. Toen werd ook het land tusschen Rijn en Waal opgenomen achter een linie van forten. Het best kennen wij daarvan het fort te Vechten, dat als station voor de vloot zijn beteekenis had verloren, toen het land der Friezen was opgegeven, en dat ook geen waarde had voor het verkeer over zee. Maar bovendien verhaalt Tacitus ons in de geschiedenis van den opstand der Bataven van een fort aan de Noordzee bij den mond van den Rijn en van andere forten in de Betuwe.[1)]

Langs den Rijn was dus de versterkte grens van het Romeinsche Rijk. En rechts van de rivier was een breede strook, die de Romeinen vrij hielden van bewoners. Herhaaldelijk hebben Germaansche stammen een poging gedaan om dit land te bezetten. Maar de Romeinen hebben deze pogingen steeds verijdeld. Want door deze onbewoonde streek was de bewaking van de grens gemakkelijker en de veiligheid van het Rijk beter verzekerd.[2)]

Wellicht kunnen wij voor het systeem van verdediging ons land het best vergelijken met het gebied der Mattiaci

1) Het kanaal, dat Corbulo heeft laten graven als verbinding van de Maas en den Rijn, lag toch zeker in het gebied onder onmiddellijk Romeinsch gezag. Ook had Dursus een dam laten leggen in de Waal om het water zooveel mogelijk langs den Rijn te laten afvloeien en deze dam is later nog goed onderhouden. Op die wijze was de Rijn een betere afscheiding dan de Waal.

2) Ook uit de vindplaatsen van Romeinsche oudheden blijkt deze toestand. Want terwijl in het Zuiden en in het Noorden van ons land zulke worden gevonden, ontbreken Romeinsche voorwerpen in het gebied tusschen den Rijn en de kleilanden van Groningen en Friesland bijna geheel.

tegenover Mainz bij Wiesbaden en in den Taunus. De Mattiaci leefden namelijk, zooals Tacitus ons verhaalt, onder gelijke voorwaarden als de Bataven en tal van opgravingen in het land tegenover Mainz hebben de geschiedenis opgehelderd. Daar was de voornaamste verdedigingslinie langs den Rijn met het groote garnizoen der legioenen te Mainz en forten en torens langs den geheelen linkeroever om het verkeer te controleeren. De verdediging van het gebied aan de overzijde was voornamelijk toevertrouwd aan de inwoners. Maar als ondersteuning waren er bovendien eenige forten met Romeinsche troepen in den Taunus.

Waarschijnlijk was ook in ons land de verdediging van de grens op dergelijke wijze geregeld, door een dubbele linie langs de twee armen van den Rijn en Bataafsche hulptroepen in het land tusschen Rijn en Waal. Maar na den opstand der Bataven moesten de Romeinen dit systeem verlaten. Ondanks de niet ongunstige voorwaarde voor de opstandelingen werd de bewaking veel strenger gehandhaafd en werd er een volledig legioen met zijn staf te Nijmegen in garnizoen gelegd. De inheemsche afdeelingen, die voorheen tot bescherming waren gebruikt, plaatsten de Romeinen grootendeels naar Britannië over. Toen is zeker de linie van forten langs den Rijn weer hersteld. Onder het dorp Valkenburg, aan den Rijn bij Katwijk, vindt men nog de overblijfselen van een Romeinsche sterkte uit den tijd niet lang na den opstand.

Tegen het einde der eerste eeuw heeft de regeering ook maatregelen genomen om in plaats van het militaire een burgerlijk bestuur in de landen aan den Rijn in te voeren. Daarbij zou aan het gebied der verschillende volksstammen een beperkte zelfstandigheid toekomen. Maar de uitvoering van dit plan werd uitgesteld, omdat Keizer Trajanus, die de regeering in het laatst der eerste eeuw aanvaardde, eerst weder aan de overzijde van den Rijn het Romeinsche gezag wilde vestigen. Voorzoover wij weten, is er echter in het Noorden van ons land geen directe Romeinsche heerschappij meer geweest. Het veroveringsplan is dus opgegeven. De bezettingstroepen zijn verminderd en het legioen vertrok uit Nijmegen. Daardoor en bij die gelegenheid werd *Ulpia Noviomagus*, zooals de nederzetting naar Keizer Ulpius Trajanus heette, een vrije stad.

Een maatregel van Keizer Hadrianus, den opvolger van Trajanus, was wellicht nog ingrijpender.

Hij die in het begin van zijn regeering eenige moeite had om zich te handhaven als Keizer, was dadelijk meer geneigd tot vrede dan tot veroveringen en hij verkoos voor het Rijk een natuurlijke grens, ook al moest hij daarvoor terrein opofferen. Waar het Rijk niet door rivieren was beschermd, werd een breede open strook land, een *limes*, ingericht, bewaakt door forten, wachtposten en palissades[1]. Daar vestigde hij de garnizoenen. Hij nam ze weg uit het binnenland om ze langs de grens op te stellen. Het werd een sterke linie in de breedte, geen opeenvolging meer van linies in de diepte.

Deze militaire linie, die weldra alle garnizoenen, forten en wachtposten opnam, beperkte het militaire bestuur tot het gebied vlak aan de grenzen. Hierdoor was het, dat tot een burgerlijke hervorming werd overgegaan en dat de plaatsen, die eenmaal vestingen waren geweest, zelfstandig burgerlijk bestuur kregen. Zoo kennen wij overal in het Romeinsche Rijk vele steden, die van Hadrianus hun naam ontvingen. In ons land is *Forum Hadriani*, een plaats in Zuid-Holland, niet ver ten Zuiden van de monding van den Rijn bij Voorburg, het bewijs, dat de Keizer ook hier het nieuwe systeem van verdediging der grenzen heeft ingevoerd. Daarbij is waarschijnlijk de linie langs de Waal verlaten.

Het tijdperk, dat volgt op Hadrianus tot het begin der derde eeuw, is de bloeitijd van het Romeinsche gezag in ons land. Uit dezen tijd zijn de hoeven in de Betuwe en de landhuizen in Zuid-Limburg, die wij thans door de opgravingen van Dr. Holwerda zooveel beter hebben leeren kennen. De inheemsche bevolking had toen uiterlijk de vormen van het Romeinsche leven aangenomen. Ja, zonder onderscheid tusschen hen te maken, kunnen wij zeggen, dat zoowel in de Betuwe als in Zuid-Limburg de Germanen geheel als Romeinen leefden. En zeker waren het veelal ontslagen soldaten, dus Romeinsche burgers. Maar Italiaansch bloed hadden zij niet. De Romeinen, die hier kwamen, ambtenaren,

1) In Britannië was het zelfs een breede gracht met een wal, die als kunstmatige grens werd aangelegd.

officieren, kooplieden, keerden zeker zoo spoedig mogelijk naar Italië terug.

Dr. Holwerda beoordeelt, naar mijn meening, dezen toestand niet geheel juist. Denkt hij immers, voor zoover het de Betuwe betreft, aan een sterk geromaniseerde bevolking zonder Romeinsche nederzettingen, in Zuid-Limburg spreekt hij van een 'Romeinsche landkolonisatie'. En hij stelt het voor, alsof Romeinsche colonisten uit het Zuiden zijn gekomen langs de Maas om zich neder te zetten in Zuid-Limburg. Maar hoogstens zullen onder de bewoners der landhuizen eenige weinige oudgedienden uit Italië zijn geweest. Het grootste deel behoorde toch zeker tot de inheemsche bevolking. En toen in het begin der derde eeuw de hoeven zijn verlaten, trok de Romeinsche beschaving zich niet terug naar het Zuiden, als Dr. Holwerda gelooft, maar de bevolking zocht een toevlucht in de versterkte plaatsen.

Want in dien tijd was de periode van veiligheid en rust voor de Romeinen in ons land voorbij. Waarschijnlijk in de dagen van Caracalla zijn de Germanen door de linie aan de grens gebroken en hebben plundertochten in het Romeinsche gebied gedaan. Ook elders, als in de Wetteran bij Frankfort, trokken de welgestelden zich terug van het land.

Opnieuw moest er dus voor de verdedigingslinie worden gezorgd. In die jaren vernemen wij uit de inschriften, dat de forten aan den Rijn in Zuid-Holland werden hersteld en wij treffen de sporen van een restauratie uit die dagen aan in het fort van Valkenburg bij Katwijk.

Later in de derde eeuw is het Noorden van Gallië geheel door Germanen overstroomd. Telkens hadden de Romeinen groote moeite om het land onder hun gezag terug te brengen. Herhaaldelijk lezen wij van veldtochten en van den bouw van forten in onze streken. Constantijn de Groote herstelde de forten langs den Rijn, en onder de steden, die Julianus in 359 weer opbouwde, wordt *Castra Herculis* in de Betuwe genoemd. Het laatst heeft nog Valentinianus de geheele Gallische oever van den Rijn, van Zwitserland tot de Noordzee, met forten versterkt.

Op die wijze bleef de Rijn officieel de grens in het Noordwesten, totdat Stilicho in het begin der vijfde eeuw de legioenen uit het Noorden terugriep. Toen was echter de verdedigings-

politiek der grenzen reeds geheel veranderd. Tot de derde eeuw hadden immers de militaire linies het Rijk voldoende beschermd en bezaten de steden in het binnenland zelfs geen muren. Bij de invallen der Germanen bleek het evenwel, dat men op die wijze een krachtigen aanval niet kon weerstaan. Kreeg dus de Rijn telkens na het verdrijven der Germanen opnieuw een reeks van forten, bovendien zocht men voor de verdediging steun bij versterkte steden met hun gewapende inwoners en garnizoenen. Daarbij kregen de steden een omwalling met muren en torens. Het verschil tusschen burgerlijke en militaire nederzettingen verdween hierdoor geheel.

Maar het platte land verloor zijn voornaamste bewoners. Al het leven concentreerde zich in de steden en de stad kreeg geheel het overwicht. Ja, zoozeer was dit het geval, dat van een vroegeren volksstam de naam overging op de stad. Op die wijze heet thans *Aduatuca*, de hoofdplaats der *Tungri*, nog Tongeren, *Durocortum* der *Remi* Reims, *Lutetia* der *Parisii* Parijs.

Aan den Rijn in ons land evenwel zijn na de eerste groote plundertochten der Germanen de burgerlijke nederzettingen blijkbaar niet meer hersteld. En ondanks den opbouw van de wachtposten langs de rivier, behoorde het land meer aan de inheemsche volksstammen dan aan de Romeinen. Niet eerst het terugtrekken der legioenen in het begin der vijfde eeuw heeft daarom ons land vrij gemaakt van de Romeinsche heerschappij; de toestand, die toen intrad van volkomen inheemsch bestuur, was reeds lang voorbereid in den laatsten Romeinschen tijd.

V.

Drie groote volksstammen of groepen van stammen, de Franken, Friezen en Saksen, woonden na het vertrek der Romeinen in ons land. Van deze stammen waren de Franken de voornaamste. Het was niet een enkele stam, maar een groote groep van volken, gelijk men ze reeds in vroeger tijd vindt bij de Germanen. Aan den Beneden-Rijn waren het de Franken en aan den Middel-Rijn de Alamannen. Met de Saksen en de Beieren is hetzelfde het geval. De Friezen in ons land daarentegen maken een uitzondering. Zij hadden

zich als stam kunnen handhaven. De oorzaken dezer groepeering van verschillende volken kent men slechts zeer in het algemeen. Gewoonlijk denkt men aan een verbond van koningen. Maar ook deze koningen, vertegenwoordigers der oude stammen, verdwenen, om plaats te maken voor een gezamenlijken vorst. Bij de Franken was het Clovis, die den geheelen stam onder zijn gezag vereenigde.

De overlevering der geschiedenis leert ons dus, dat een bond van volken, reeds in de derde eeuw Franken genoemd, het Westen van Germanië en ons land bewoonde. Wij kunnen hen daar volgen in de vierde eeuw. In de zesde en zevende eeuw heette het Zuiden van ons land naar hen. Gelijk men weet, hebben de Franken van ons land uit het Noorden van Gallië veroverd.

Dr. Holwerda heeft nu opgemerkt, dat in het Zuiden van ons land, het Frankische gebied volgens de gangbare opvatting, geen overblijfselen zijn te vinden van de eigenaardige Frankische beschaving. Het is de beschaving uit den tijd der Volksverhuizing, die ons door vondsten in België en Noord-Frankrijk, het gebied van Koning Clovis, zoo goed bekend is. Dit werd voor Dr. Holwerda de aanleiding om de overlevering der classieke auteurs over de Franken te onderzoeken. Daarbij kwam hij tot de merkwaardige slotsom, dat de Frankenbond en zijn vorming in onze streken, de aanwezigheid van Franken in ons land, dat dit alles niet anders is dan het product van moderne historische phantasie. Het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat men in Noord-Brabant en de Betuwe geen spoor van de Franken kan ontdekken. Dit land immers was bijna geheel verlaten. Neen, de Franken zouden uit Pannonië afkomstig zijn en onsland eerst in de zesde eeuw hebben bereikt.

Wij kunnen thans Dr. Holwerda niet volgen bij zijn onderzoek over de antieke auteurs. Alleen willen wij er nog eens aan herinneren, dat de bewoners van het Zuiden van ons land en tusschen Maas en Rijn in later tijd door de Romeinen steeds Franken werden genoemd. Toch blijft Dr. Holwerda erbij, dat de Franken uit Pannonië kwamen en bij zijn bespreking der Frankische beschaving blijkt het, dat hij tot deze opvatting is gekomen, omdat in Zuid-Rusland en Hongarije een beschaving voorkomt, waaraan de

kunst der Franken schijnt te zijn ontleend. Maar het onderzoek is hier niet volledig geweest en de redeneering rust op geen degelijken grondslag.

Niet alleen heeft Dr. Holwerda geen kennis genomen van de nieuwste onderzoekingen over de kunst uit den tijd der Volksverhuizing[1)], maar hij heeft zich bovendien bij zijn beschouwingen geheel laten leiden door de stelling, dat een bepaalde vorm van beschaving het eigendom is van een bepaald volk en uitsluitend, of althans in hoofdzaak, met dit volk wordt verspreid. En juist in den tijd der Volksverhuizing is zoo merkwaardig niet alleen het trekken der volken, maar ook het verkeer der vormen. Op die wijze zijn techniek, motieven, bepaalde opvattingen van kunst over een zeer groot gebied en bij een aantal geheel verschillende volken terug te vinden en naar Scandinavië bij voorbeeld kwamen veelal dezelfde vormen als naar Frankrijk en Spanje of naar Hongarije en Zuid-Rusland.

Op deze eigenaardigheid der beschaving, waarvan ook de Frankische kunst een deel uitmaakte, heeft Dr. Holwerda niet voldoende gelet. Laat dus, om een voorbeeld te geven, zijn opmerking zeer juist zijn, dat een andere vorm van de kunst uit den tijd der Volksverhuizing is te vinden in het gebied der Scythen van Zuid-Rusland en dat de Gothen, die in dat gebied een tijd lang woonden, deze kunst hebben overgenomen en gebracht naar het Zuiden. Daarom waren de Gothen echter nog niet, zooals Dr. Holwerda gelooft, in werkelijkheid Scythen en zijn zij eerst door de moderne geschiedschrijvers Germanen genoemd. Komt nu een dergelijke vorm van kunst voor in Hongarije dan is dit zeker nog geen reden om aan te nemen, dat de Franken uit dit land, het oude Pannonië, afkomstig zijn.

Het is integendeel duidelijk, dat niet de Franken zelf, maar veeleer de eigenaardige beschaving, die men naar hen heeft genoemd, met haar nieuwe motieven en vormen, op haar tijd uit het Oosten is gekomen. Gedurende den eersten tijd, dat er van Franken in ons land sprake is, vertoont zij zich niet. De reden is duidelijk. De beschaving heeft zich van

1) Ik noem hier slechts het boek van J. Strzygowski, Altaï-Iran und Völkerwanderung.

het Zuiden uit verspreid, want het nieuwe vond het eerst ingang in dat deel van hun rijk, waar het leven krachtiger en de rijkdom grooter was. Zoo heeft zij door overgang van de eene groep op de andere ons land bereikt. Daarna hebben Saksen en Friezen de nieuwe vormen overgenomen van de Franken.

Wij moeten bekennen, Dr. Holwerda is met zijn bespreking van de beschaving der Franken zeker niet gelukkig geweest. Maar daartegenover stellen wij tenslotte de voortreffelijkheid zijner beschrijving der opgravingen in de Frankische en Saksische burchten aan het Uddelermeer en in Twente. Ook in de andere deelen van het werk maken de beschrijvingen der opgravingen van Dr. Holwerda met hun belangrijke resultaten het boek bijzonder aantrekkelijk. Zoo vergeten wij gaarne de phantastische beschouwingen, die de schrijver aan zijn onderzoekingen verbindt. Want Dr. Holwerda heeft recht op onze volledige dankbaarheid als de ontdekker der archaeologische geschiedenis van Nederland.

A.W. BIJVANCK.

De freule.

Het leven en werken van Jeltje de Bosch Kemper door Johanna W.A. Naber. Tjeenk Willink & Zoon. Haarlem, 1918.

Gelachen! Gelachen? Neen, geschaterd en daarna: niet geslapen, maar geschud in bed; van ietwat na middernacht totdat het tijd werd voor 't college. En stellig brachten óók zoo de donkere uren door, slapeloos van pret, alle mooie delftsche meisjes, (wat waren er vele in het jaar zeventig!) al hare pa's en ma's, en wie verder waren uitgenoodigd door de studenten om op Vrije Studie te hooren, eerst mr. N.G. Pierson uit Amsterdam, daarna mevrouw Stormvan der Chijs uit Delft.

De avonden van Vrije Studie zijn voor Delft, wat die van Felix Meritis waren voor de hoofdstad. De naam van het gezelschap herinnerde aan een krachtproef tusschen de leerlingen der Polytechnische school en haar directeur, na kortstondige sluiting dier inrichting eindigende met de volkomen en welverdiende nederlaag van den autocratischen oud-militair, geen paedagoog, In de kalmte na dien storm was de vereeniging tot een soort ‘nutsavond’ bezonken, op welke vermaarde landgenooten, tegen lage vergoeding zich deden hooren.

Van Vloten de vinnige, Jan ten Brink de jolige, Multatuli de morrende, Alberdink Thijm en hoevele anderen niet brachten de studenten het geestelijk manna, dat de dorre delftsche studie geenszins verschafte. Maar verreweg het meest genoot het bestuur! Op het nabroodje - om beurten op de kamer van een der leden aangeboden - ontdooiden de deftigheden. Gelijk ploegpaarden, oud-gedienden der cava-

lerie, in hunne jichtige knoken een huppeldans voelen krieuwen bij 't schetteren der trompetten, zoo snoven de vroegere academie-hengsten met wellust op de middernachtelijke studenten-atmosfeer, blikten teeder op de sjofele meubelen, vleiden zich behagelijk neer op de steenharde zittingen, zwelgden zelfs - *hortibile dictu:* het nabroodje in (gestoofde peertjes, aardappelen en rollade, dames! voor vijftien stuivers per persoon, misschien één gulden, opgedischt door den dagelijkschen gaarkok.) Wèl hen, zoo zij geheel-onthouders waren en dus hun gehemelte onzen tafelwijn niet leerde kennen! Trouwens opgewonden maakten hen reeds genoeg de gulden herinneringen der jeugd!

Die eenvoud van kamer en spijzen was niet gewild. Sprak van zelf. Want nog tot die tijden werkte na in den lande de napoleontische *misère*. En het clubje jongelui, hoewel van goeden huize, van geenszins onvermogende ouders, was in niet meerdere weelde grootgebracht. Nederland spaarde nog; moest wel sparen. De overdaad is eerst gekomen nà 1870, daarna in steeds doller sprongen voorthollend, totdat 1914... Doch herdenken wij liever dankbaar het genotene.

Het nabroodje verschafte eigenlijk aan delftsche jongelui de eenige gelegenheid om met nederlandsche letterkundigen in iets nauwer aanraking te komen. O, eene zéér oppervlakkige! Jan ten Brink bekoorde misschien van allen 't meest, door zijn nauwkeurig nabootsen der toenmalige tooneelbent. Geen hooge kunst, aangezien de origineelen zich meer door gebreken dan door talenten kenmerkten. En Alberdingk Thijm! Ach, zoo schrijver dezes - toenmaals secretaris van het illustre gezelschap - zich hem het best herinnert, is zulks uit gewetenswroeging. Vergeef, schim van den vurigen patriot, den onbezonnen jongeling diens luchtige minachting voor de nederlandsche tale, welke - aan den feestdisch geuit - den fijn besnaarden man peinzend logementwaarts deed keeren. Maar hoe kon een student van toenmaals iets voelen voor het vaderlandsche voertuig der gedachten? Fransch waren meestal huisgesprek en briefwisseling; fransche, geel-gekafte romans vulden, overvulden de toonkasten der boekverkoopers; nog schitterde aan den politieken hemel de ster der Napoleon's. De naneef van den geweldenaar dikteerde (althans naar nietingewijden toescheen) zijn wil aan heel Europa; met diepen

eerbied, haast fluisterend, werd zijn naam uitgesproken.

Hoogstens - want de H.B.S. deed reeds haar invloed gevoelen - werden eenige duitsche klassieken gewaardeerd. Heine zelfs was onze afgod. (De meerderheid der jongelingen vond Multatuli nog te brutaal). Hoe kon men zich trouwens te Delft in Nederland denken, daar zelfs de meeste en beste leerboeken òf fransche òf duitsche waren? De Polytechnische school telde toenmaals nog te weinig leerlingen, dan dat een uitgever zich wagen dorst aan kostbare wetenschappelijke werken in de moedertaal!

Om na dit slippertje terug te keeren tot de taak - de lijst der letterkundige sprekers was dat jaar uitgeput, en hoewel staathuishoudkunde een gruwel was (onze eenige hoogleeraar in dat vak staarde steeds op leege banken) Pierson's naam had reeds voldoenden europeeschen klank om zelfs tot delftsche ooren door te dringen. Maar voldoende om een leesbeurt *met dames* te rechtvaardigen?..... Want dáárom was het te doen! Niet om de sprekers toog de studeerende jeugd naar Stads-doele, doch ten einde de jofferschap van verre te bewonderen tijdens het gedwongen stilzitten, haar te mogen naderen tijdens de wèlverdiende pauze.

Daar kwam een der jongelingen - wie, valt niet te zeggen; hij zal wel op 't kerkhof liggen - op de duivelsche gedachte (*cet âge est sans pitié*) om aan den zwaargebouwden hooggeleerden vlieger, ten einde deze veilig te doen opgaan, te binden als jolige staart het delftsche curiosum van die dagen. Als wij eens mevrouw Storm-van der Chijs, de eerzame predikants-weduwe, namen als ‘nastukje?’

Het hedendaagsche tooneelgaand publiek weet niet welk een levensbehoefte was een vijftigtal jaren geleden het nastukje. Allermeest voor de studenten, die tijdens de jammerende tragedie, of het teemerig tooneelspel geduldig bleven blokken op hunne kamers (*kast* was geen delftsche uitdrukking). Doch tegen tien ure werd het gasvlammetje neergedraaid, en bezette - voor één kwartje binnengelaten - de jongelingschap de eerste banken van den bak, hun vol en onbetwist eigendom. Dáár ontspanden zich de volgepompte hersenen; want het nastukje was een en al luchtigheid; en mevrouw Picéni, de mooie, gracieuse, ontroerde het hart, niet het minst

door de zangstukjes, ingelascht in het vluchtige proza; soms zelfs zóó weinig passende voor jonge-meisjesooren (vaderlijk oefenden de studenten uit de toen onbekende burgemeesterlijke censuur) dat eens, terwijl het overig publiek stokstijf bleef zitten in zijn schande, al die eerste banken met één ruk zich oprichtten, en zwijgend, in ganzenmarsch, als protest de zaal uittogen.

Welnu, als zoo'n nastukje, als zoo'n pretje na het oeconomische treurspel, was bedoeld de voordracht van mevrouw Storm-van der Chijs, de veel besproken en nog meer begichelde feministe.

En inderdaad, dat nastukje trok! Eivol was de zaal. Van de lezing van mr. Pierson bleef niets hangen. Ieder was te zeer vervuld met de komende dingen. En wat mevrouw van der Chijs vertelde? De hersenen werden door het lachen leeggeschud! Reeds het optreden van de spreekster spande alle spieren. Nog nooit had een vrouwelijk wezen dat gestoelte betreden, en wat nu oprees boven de houten broek was ongeloofelijk malgracieus, in gelaat, in gestalte, in kleeding, in gebaren: een feministische vogelverschrikker! Heel spoedig dan ook na den aanvang - voornamelijk in de jongemeisjesgroepjes - overal korte lach-explosies; wèl snel onderdrukt, maar als bij eene epidemie, steeds weer opklinkende uit een anderen hoek; verbeten zakdoekjes, stijf dicht geknepen oogjes, zenuwachtige trekkingen (ook bij het mannelijk personeel), zich met hoogen rug klein makende gestalten, totdat... het gansche publiek ontspanning vond in een onbedaarlijk geschater, toen de spreekster met te hevige armzwaai het glas suikerwater van den lezenaar vegende, dit als een bom de zaal deed invliegen, waar het lang en rommelend voortrolde over den harden vloer. Tersluiks zag ik - door mijne tranen heen - naar den spreker van den vooravond. Het goedige gelaat van den grooten staathuishoudkundige, wiens bolle oogen hem iets baby-achtigs gaven, vertrok geen spier. Slechts - doch het kan verbeelding wezen - staarden die oogen ietwat vragend-verbaasd, zooals die van een onschuldig kind, als groote menschen dat trachten te vermaken door hansworstige sprongen. Aangezien het nabroodje hem bespaard bleef, werd nooit bekend, zijne meening omtrent het deftige delftsche publiek, noch omtrent de krijgshaftige dame.

Waartoe deze schijnbaar niet ter zake dienende inleiding tot de bespreking van den monumentalen arbeid, door mejufvrouw Naber ondernomen op verzoek der commissie, welke de nagedachtenis wenscht te huldigen van jonkvrouwe de Bosch Kemper?

Omdat - en het is ten volle te begrijpen - de schrijfster niet dan schetsmatig aanduidde den modderpoel, waaruit deze gedenkzuil oprijst; ons niet bracht in de dompige atmosfeer waarin de nederlandsche vrouwenbeweging ontkiemde en groeide; omdat een reine vrouw zelfs niet uit de verte wijzen kan op al het vuil dat ons Janhagel slingerde naar de pioniers der beschaving - ditmaal met te grooter straatjongens-heldenmoed - omdat het weerloozen gold en grinnekend, met de handen in de zakken, het sterkere geslacht de bengels aanmoedigde.

Jammer dat de aard van haar werk de schrijfster verbood er in op te nemen, wat de toenmalige houding van het nederlandsche publiek zoo juist doet kennen. Niet kranten of tijdschriften zijn hiertoe te raadplegen - zooals van zelf spreekt, iets meer ingehouden van toon - doch die weekvodjes, welke tot de deftiger litteratuur staan als nastukjes tot tooneelspelen. Blader maar even in den gretig gelezen rotterdammer Uilenspiegel, vuilnisbak der toenmaals bovendrijvende partij!

En dan - om te beseffen welk een moed er toe behoorde dat alles te trotseeren, stel u voor het nederlandsche meisje van een vijftigtal jaren geleden. Een echt kruidje-roer-meniet, beschroomd zich terugtrekkend bij zelfs de meest teere aanraking; opgesloten in huis, haast als in een harem - doch zonder de verstrooiïngen van het oostersche verblijf; den ledigen tijd ledig doordroomende met bezige vingeren: tapisserie-werk, niet eens zelf bedacht, doch voorgeteekend en ingevuld. ‘Paardekoppen met glazen kraaltjes in de oogen op pantoffels, hoog opgewerkte keurig geschoren poedelhonden op vloerkleedjes en voetkussens, zorgvuldig en precies op gaas afgetelde voorstellingen of bouquetten, die dan achter glas in een houten omlijsting gevat, dienst deden als schilderij, dan wel als achtergrond van kapstokjes en dergelijke.’

En uitgaan? Hoogstens eventjes een luchtje scheppen, veilig

verzeld, op de doodsche grachten. Dàt was nog veel! Een voorname provinciestad ware aan te wijzen - een stad prat op haar vooruitstrevenden geest - waar eene welgeborene slechts een paar malen 's weeks de stoep mocht af gaan. Zich op straat meer vertoonen werd onvoegzaam geacht! Geen scholen: goevernantes, onderwijzende wat zij zelve niet kenden. Het nederlandsche meisje mocht bevoorrecht zijn boven hare chineesche lotgenoote, in zooverre dat geen windselen de voetjes vervormden; met welke banden werd niet haar geest samengesnoerd? Om die banden te verbreken, welk een heldenkracht moesten niet bezitten jonkvrouwen als Anna van Hogendorp en Jeltje de Bosch Kemper; hoe groot moest niet zijn haar moed om zóó te vertreden haagsche en amsterdamsche conventies, en in plaats van modepop te willen worden vrouw! Niet ten onrechte meent dan ook de schrijfster in beide den invloed der overerving te herkennen; over beide werd vaardig de geest van het voorgeslacht. En wij weten het: niet het lichaam, doch de geest kan bergen verzetten.

Bergen? Gold het hier bergen te verzetten of te waden door modderplassen? Eén oogenblik alle krachten inspannen kan een ieder. Maar niet ten onder gaan door dagelijkschen aanval, eischt bijzondere eigenschappen. De delftsche spreekbeurt, hierboven geteekend, was slechts als een proefje van den bitteren beker, tot den bodem toe te ledigen. Die lach ter Stads-doele was ten minste nog beschaafd. Maar er werd gehuild, gebruld als door wild gedierte. Het meest en diepst grievend echter, was wellicht het voortdurend gegrinnik en gegichel.

Nu, met eenige kwaadwilligheid kon veel aanleiding worden gevonden tot titteren. De meeste dier vooruitstrevende dames hadden geen smaak; kleedden zich wel niet opvallend - dit was voor later tijden bewaard - maar slecht. Bekoorden allerminst, waren leelijk. Zouden de Atheners Socrates tot den giftbeker veroordeeld hebben, ware hij een mooie jongen geweest? En wie met een gunstiger voorkomen was begiftigd, zooals Stella Oristorio di Frama (in de wereld: Mina Kruseman) was ‘exentriek en behaagziek’. Aldus oordeelde eene feministe zelve over die phenix; eene dus die haar niet ongunstig gezind kon zijn. Ook werd er onder het damestroepje dadelijk gekibbeld, hysterisch heftig. ‘Het behoeft

maar één woord te kosten - gilt Louise Wijnaendts - en Betsy Perk (die de penningen beheerde) gaat achter de tralies!' De comptabiliteit liet nl. iets te wenschen over. Nu, dat is aan heeren, die dames-huishoudboekjes moeten optellen, wel meer overkomen. Alles kwam dan ook ten slotte, na wat zoekens en brommens, terecht. Leelijker was dat de nederlandsche splijtzwam ook zoo welig tierde in het vrouwenkamp. Nauwelijks was Arbeid Adelt opgericht (1871), of ontevreden bestuurderessen traden uit en dreven oneerlijke concurrentie. 'Gij kunt gerust midden in het jaar voor uw lidmaatschap bedanken', insinueerden de toekomstige stichteressen van Tesselschade aan wie, zuinig aangelegd, vreesden voor een dubbele contributie-betaling. Jeltje Kemper behoorde - hoewel een derwaardigheiddraagsters - tot de onruststooksters, en.. ante-dateerde met dezen de oorlogsverklaring! Mejufvouw Naber is eerlijk genoeg dit vlekje niet te verbloemen.

En zij heeft groot gelijk. Mefistofeles-Goethe wist het wel:

> Wenn sich der Most auch ganz absurd gebärdet,
> Es giebt zuletzt doch noch n' Wein.

In heeren-vereenigingen gaat het trouwens niet anders toe. Doch het publiek is zulke ruzies onder mannen gewoon; kijkt niet meer over de gordijntjes naar binnen. Daarenboven, wij van het sterkere geslacht kennen de knepen van jaren her; hangen niet alles aan de groote klok. De dames daarentegen waren nog in haar groentijd.

Met 'Tesselschade' is jonkvrouwe de Bosch Kemper gegroeid en groot geworden. Dit is misschien het meest aantrekkelijke uit het boek van mejufvrouw Naber, dat zij - als een goed onderwijzeres, zich op den achtergrond houdende, - den lezer in den waan brengt dat hij zelf uitvindt hoe het amsterdamsche professorskind, opgevoed in regenten-atmosfeer, van lieverlede zich vrij maakt van de wel deftige, doch ietwat bekrompen omgeving; eerst voetje voor voetje, daarna met besliste schreden zich voortbeweegt op den weg van het feminisme, de anderen inhaalt, voorbij schiet, totdat - hare krachten zich begevende - jongeren met vlugger tred de leiding nemen. Dit is meer dan de biografie eener vrouw: het is de zorgvuldige analyse van een vrouwen-

gemoed; en tevens een stuk geschiedenis van het feminisme, zooals zich dit afspiegelde in een edele maagdenziel.

Of de heusche Tesselscha Roemers de negentiende-eeuwsche jonkvrouwe als waardige nazaat zoude omhelsd hebben; met voldoening bemerkt hoe Alberdingk Thijm haar blazoen hechtte aan de nieuwe vereeniging? Twijfel is gerechtvaardigd; zelfs kan vrij stellig worden aangenomen, dat de zoo begaafde en in alle kunsten bedrevene 'Parl en puyck der vrouwen' eerder de hand hadde gereikt aan de veel gesmaade mededingster: Betsy Perk, de ziel van 'Arbeid Adelt'. Deze toch stelde zich ten doel 'den lust tot beoefenen van nijverheid en kunst op te wekken, om naast den zegen, die elken arbeid kroont, sluimerende talenten wakker te schudden, zoowel bij de bemiddelde als de onbemiddelde.' De Tesselschadevereeniging daarentegen schrapte onmeêdoogend dat woord 'kunst'; trachtte enkel 'het lot der onvermogende vrouw uit den beschaafden stand te verbeteren' door haar zorgvuldig in 't verborgene verrichte naaiwerk aan den man te brengen. Zoude Roemer Visscher's dochter, Huijgens 'onwaerdeerlicke' vrouwe, die 'Arachne met de naelde, Zeuxis met 't penseel verwint,' die sierlijk op bokalen luchtige zinnetjes graveerde, zooals: *A demain les affaires* en *Spiegel van de binneborst*, *Dooinat op de minnevorst* (haar door Hooft ingefluisterd), zoude deze zang èn dans èn snarenspel beminnende en beoefenende 'Rozemondt' (o, in alle eer en deugd!) inderdaad zoo'n droogstoppelig program hebben onderschreven als de vereeniging, met haar naam prijkende, de wereld dorst in zenden? Kunst *geen* vrouwenzaak!!

En toch, beter dan de idealistische delftsche presidente van Arbeid Adelt, begreep die nuchtere amsterdamsche Jeltje de toenmalige nederlandsche toestanden - trouwens zelve zóó onbedreven in de schoone kunsten, dat zij nog op twee en veertigjarigen leeftijd plaats nam op de banken der pas geopende Dagteekenschool voor meisjes, als één der eerste vier, zegge *vier* leerlingen! Terecht maakte Jeltje de Bosch Kemper van 'Tesselschade' een tweede 'Dorcas', gelijk haar schamper werd verweten. Want de vrouwelijke talenten wel verre van 'te sluimeren', sliepen vast! Beschamend is het rapport der jury van de eerste tentoonstelling van kunst toegepast

op de nijverheid (1877). Vrij wel vernietigend zelfs: de uitgeloofde gouden en zilveren medailles voor vrouwenarbeid konden niet worden toegekend. 't Best waren nog twee slaafsche navolgingen van ouden arbeid: een kussen ontleend aan fransch werk der 16e eeuw; een *pouff* versierd met een arabisch ornament, nagetrokken uit een engelsch boekwerk.

Van waar die inzinking, welke geenszins alleen in Nederland valt op te merken? Wegens de opkomst der machine? Werktuigelijk herhaalt ieder deze beschuldiging; schrijver dezes wil eerlijk erkennen óók dat vonnis te hebben bekrachtigd. Toch is herziening gewenscht. Ziet gij dien stervenden boom, met zich loslatenden bast? Treedt naderbij; onder de schilfers vindt gij sporen van allerlei ongedierte. Die deden zeker den boom kwijnen? Wij weten nu wel beter; de botanische ziekteleer onderwees ons dat bij een gezonden boom het stevig omhulsel die booze indringers had buiten gehouden. Aan hun ondermijnenden arbeid ging dus noodwendig een ziektetoestand vooraf. Zoo ook is de machine meer gevolg dan oorzaak. *Aan de fransche revolutie is het verval der kunsten toe te schrijven*. En zoo dit niet dadelijk opviel, was zulks omdat wèl geschoolde krachten nog lang beschikbaar bleven; eerst van lieverlede de hand faalde, niet meer door het hoofd geleid. Wat men ook aan de 18e eeuwsche aristocratie moge verwijten (o.a. die revolutie zelve), in geen geval gebrek aan kunstzin. Zij gaf leiding; was de vorstelijke bouwheer de evenknie van zijn bouwmeester, de hooggeboren vrouwe toonde zich niet minder bedreven met de naald dan de werkster. En de lagere klassen copieërden de hoogere; zóó daalde de kunst af tot alle lagen der maatschappij, doordrong het gansche volk. Ten tijde der Renaissance en in het laatst der midden-eeuwen was het niet anders. Vandaar dat eene verschijning als Tesselscha geen unica was; slechts was zij meer begaafd dan vele harer zusteren. Geenszins van hooge afkomst: Roemer's vader was lakenkooper; een zijner ooms houtkooper; een tante was getrouwd met een rijken bakker; een andere met een apotheker, gelijk de betreurde dr. Worp aanwijst in zijne Inleiding tot Tesselscha's brieven en verzen. En Roemer's talentvolle dochter beschouwde al hare verrichtingen op kunstgebied ongetwijfeld

slechts als verstrooiing; legde zeer zeker telkens pen, penseel of ‘doorluchte diamant’ terzijde om de wasch te doen, of zuurkool in te maken. Op zulk een oer-krachtigen bodem konden de kunsten bloeien!

Dáár kwam de omwenteling, welke den rijken hunne bezittingen ontnam, de O. W.ers deed omhoog schieten; met hen de parvenu's van het slagveld. De aristocratie verdiende in den vreemde nog een mager broodje met hare al spelend verworven talenten, maar voorbeeld was zij niet meer. Zoo daalde het peil van den smaak. En door het verdwijnen der gilden, òòk de handvaardigheid.

Hoe de eischen zich verlaagden der hoogere klassen bewijst zelfs het boek van mejuffrouw Naber. Bezie slechts die kijkjes in de zitkamers van Jeltje de Bosch Kemper; let op den gevel van het huis dat zij liet verbouwen aan het Zandpad! - Aan dat alles had de machine geen schuld; die heeft ons eerst met massa-voortbrengselen overstroomd in het laatste kwartaal der negentiende eeuw. Toen toch eerst waren onze zintuigen voldoende afgestompt om geen onderscheid meer te bespeuren tusschen geesteloozen arbeid en wat de hand van den eenling schiep; toen eerst voldeed de fabriek aan een algemeen gevoelde behoefte: de behoefte zoowel van hoog als van laag.

En nu is het mooie in Jeltje de Bosch Kemper dat zij zich van lieverlede bewust werd dat er iets ontbrak aan onze opvoeding, en dat zij met vaste hand greep naar de doelmatigste middelen om daarin verandering te brengen. Met dat al: een echt regenten-kind! ‘Laten wij onze leden vooral met rust laten. Een gedrukt verslag is al wat zij verlangen’, schrijft zij in 1872. En min of meer hield zij steeds aan dit beginsel vast: doen vóór anderen, niet dóór anderen. Hoe haar zulks ten slotte opbrak, zullen wij later zien.

Tesselschade, in 1872 opgericht, beseft eerst drie jaar later dat het bij de vrouw aan opleiding hapert. Doch pakt flink aan. Kon toen koningin Emma in ons land kwam (1879), zoo goed als niets van haar uitzet binnen onze grenzen worden vervaardigd, welk een pracht van echt hollandsch borduursel en kantwerk is er in 1909 geleverd voor prinses Juliana! (niet door Tesselschade alleen natuurlijk, maar ook door al die instellingen, welke haar voorgaan den weg wees).

Van het een ziet Jeltje zich gedwongen tot het ander. In 1878 wordt zij voor de opleiding der ziekenverpleegsters, wat Anna Reijwaan werd voor de ziekenverpleging zelve. Wel noodig! Zelfs het woord verpleegster was onbekend. Zocht de directeur der Amsterdamsche gasthuizen *zaalmeiden* dan schreef hij naar.... Veenhuizen! Telkens had dan ook ontslag plaats wegens al te grove hardhandigheid, wegens verregaande dronkenschap. Dit laatste alleen als het héél erg liep; want velen waren er onder het personeel, mannen en vrouwen, die zelden na een uitgangsdag nuchter thuis kwamen, en die men bij gebrek aan beter, toch niet missen kon. Geen wonder dan ook dat van 183 meiden en knechts, er in één jaar 178 werden ontslagen!

Het verplegen der zieken brengt Jeltje tot verpleging der gezonden. In 1890 richt zij met Hendrina Scholten-Commelin de Amsterdamsche huishoudschool op. 'Vurig sociale werkster' noemt mejufvrouw Naber laatstgenoemde; doch niet gaarne zoude ik den lezer onder den indruk van zulk eene betiteling laten, welke onwillekeurig een geheel verkeerd beeld oproept van de edele vrouwe, die - met haren echtgenoot - stichtte het laboratorium voor planten-ziekte kunde, de vereeniging Huisverzorging, het vrouwenleesmuseum, de volksbadhuizen; die zoo krachtig steunde zoo vele andere inrichtingen ten algemeene bate. Hij, die weet hoe dit echtpaar opstond en zich te ruste begaf met hun groot, niet te overkomen leed, wie dus bevroedde wat schuilde achter de opgewektheid, waarmede zij alles aanpakten, dezen wellen andere woorden uit het gemoed om te kenmerken wie zoo ten volle op zich zelven toepasten het woord van den Meester: maar gij, als gij vast, zalft uw hoofd en wascht uw aangezicht, opdat het van de menschen niet gezien worde...

De nood der vrouwen dwong Jeltje de Bosch Kemper niet halverwege te blijven staan op den weg van het feminisme. Al doende had zij de traagheid leeren kennen van de mannelijke helft der schepping - om geen harder woord te gebruiken. Traagheid èn waanwijsheid. Als Schaepman niet de Kamerleden aan het lachen had gebracht, ongetwijfeld ware door de hooge vergadering geschrapt de begrootingspost voor eene leerares in het kunstnaaldwerk aan de Rijksschool

voor kunstnijverheid. De vroede vaderen wisten immers wel beter wat voor vrouwen noodig was, dan Arbeid Adelt en Tesselschade, hoewel de Maatschappij tot nut van 't algemeen en de Maatschappij voor den werkenden stand hare adressen steunden (1885). Dat het Nut meedeed, mag zelfs verbazen, want nog vijf jaren later bespeurde bijv. de amsterdamsche afdeeling dezer maatschappij geenerlei verband tusschen volkswelvaart en huishoudkunde, weigerde gehoor te geven aan Jeltje's verzoek tot hulp bij de oprichting der huishoudschool, hoewel n.b. reeds dergelijke instellingen in drie andere hollandsche steden floreerden!

En nog in 1899 dorsten de heeren van het Amsterdamsche burgerlijk armbestuur de jonkvrouwe en hare medeleden van Tesselschade - die dan toch wel bewezen hadden op de hoogte van het verplegen te zijn! - niet toe te vertrouwen de verzorging van eenige zeer jeugdige stadsbestedelingen tegen dezelfde vergoeding als van gemeentewege werd toegekend aan de minnemoeders, bij wie armlastige zuigelingen werden uitbesteed. De dames verzekerden - en gaarne gelooven wij zulks - dat door haar de kleinen beter en hygiënischer zouden verpleegd worden, dan in die burgergezinnen mogelijk was. Maar - antwoordden de heeren - zoo iets zoude strijden met de *Verordening*. En eene verordening te veranderen!...

Verordeningen en wetten! Jeltje - door schade wijs geworden - kreeg een heiligen schrik voor overheidsbemoeiing. ‘Een jong, levend en groeiend vak - schreef zij nog op het eind van haar loopbaan - versteent weldra door de instelling van een staatsexamen.’ En welk vak groeit niet? Zoo stuitte het verzoek van de jonkvrouwe en velen met haar, - een verzoek gesteund door de Amsterdamsche afdeeling der drankbestrijding - om aan een tweetal herhalingscholen voor meisjes het onderricht op te nemen in koken en huishouden af op het advies van den arrondissements-schoolopziener, als zijnde de inwilliging van dit verzoek strijdig met de wet op het lager onderwijs, welke koken en huishoudkunde niet kende. ‘Deze teleurstelling - merkt mejufvrouw Naber op - is mede een factor geweest om Jeltje de Bosch Kemper te brengen op den weg van het moderne feminisme, door in haar op te wekken het verlangen naar directen invloed voor de

vrouw op de wetgeving, op de regeling der openbare samenleving'. Doch ongetwijfeld heeft daartoe niet minder bijgedragen de 'Meerenbergsche zaak', welke ongeveer te zelfder tijd het vrouwengemoed in opstand bracht. Een onervaren negentienjarig kind, belast met eene verpleging, welke hare krachten te boven ging, zoodoende een patiente doodelijk letsel berokkenende, werd tot één maand hechtenis veroordeeld. Zoude zulk een vonnis geveld zijn, indien - gelijk behoort - in zaken de vrouw betreffende, een vrouwelijke rechter naast den mannelijken zetelde? Wie der landstaal niet machtig, beschuldigd wordt, stelt de wet een tolk ter zijde; en een man durft oordeelen over het vrouwengemoed, dat hem vreemd zal blijven, al leefde hij duizend jaren?

Geen wonder dan ook dat Jeltje, die nog in 1889 vermaande: laten wij blijven in den huiselijken kring! zelfs nog in 1896 met weemoed zich herinnert overgeleverde denkbeelden en gewoonten, toch reeds - geperst door de nooden der vrouw - in 1890 pleit voor co-educatie, in 1893 een meisje-studente in overweging geeft leerares te worden aan een jongens-gymnasium, en het volgend jaar opricht een comité, dat gelijkstelling vordert van mannen en vrouwen, wat hunne maatschappelijke stelling betreft. Zoo nog geen kiesrecht werd geeischt, was zulks enkel 'omdat dit woord door onhandige vrienden en woordvoerders reeds zoo vaak was misbruikt'. Maar wie acht jaren klagen moesten vóórdat de wetgever luisterde naar haar billijk verlangen om opheffing van het verbod tot onderzoek naar het vaderschap, (1904), zulke moesten wel in stilte tot de overtuiging komen, dat indien er één sexe niet rijp bleek voor het stemrecht, deze niet ware de sexe der vrouw, doch die... van den man!

Toen kwam voor 'de freule', wier woord reeds jaren gold als wet in het vrouwenkamp, wat mejuffrouw Naber noemt: het keerpunt. Niet geheel juist: want op den opgang volgde geen neerdaling. Maar terwijl de jonkvrouwe staan bleef op het eindelijk door haar bereikte punt, stegen hare gezellinnen verder opwaarts. Duidelijk bleek de afstand welke haar van lieverlede scheidde van de vroegere medestanders, toen de Vrouwenbond alle feministen opriep tot medewerking aan de in 1898 te houden Nationale tentoon-

stelling van vrouwenarbeid te 's Gravenhage. Toen toch verzette Jeltje zich ten krachtigste tegen dit plan. Nog had de - reeds een en zestigjarige - door haar gezag weten tegen te houden het deelnemen door nederlandsche vrouwen aan de Internationale tentoonstelling te Brussel (1897), waar velen wenschten duidelijk te maken wat reeds ten onzent de arbeid der vrouw beteekende, maar ditmaal vond haar woord nergens wederklank.

Wat Jeltje dreef tot verzet? Zij, die dan toch zoo dikwijls tentoonstellingen had aangewend als propaganda-middel? Was het inderdaad, omdat - gelijk zij betoogde - zulk een afzonderlijk tentoonstellen van vrouwenarbeid ware als het erkennen van onderscheid tusschen den werkkring van beide geslachten? Of was de diepere grond van haar protest te zoeken in haar karakter? Niet in behoefte om te schitteren - daartoe was zij te bescheiden - maar onweerstaanbaar drong haar geest tot zelf leiding nemen, niet goed te vinden wat anderen bijbrachten, óók niet te kunnen dulden dat anderen uitwerkten, wat zij zelve slechts aanduidde. Mejufvrouw Naber, dit alles niet verbergend, meent zelfs eene bekentenis te vinden onder de nagelaten papieren der jonkvrouwe. Aan den achterkant toch van een tekstplaatje met deze aanhaling uit Mattheus 18, ‘en die zijn kruis niet op zich neemt en mij navolgt, is mijner niet waardig,’ vond zij in het welbekende handschrift, deze verzuchting: ‘*Il faut aimer ses idées plus que soi-même pour se réjouir de les voir faire leur chemin sous le nom d'un autre*.[1)]’

Helaas, het valt niet tegen te spreken dat de geridderde jonkvrouwe ietwat ‘ridderig’ was; nooit tevreden met andermans werk. Een jaar nà Arbeid Adelt, richt zij Tesselschade op; zelve vormt zij een Comité ter verbetering van den rechtstoestand der vrouw, inplaats van zich aan te

1) Mag ik mejufvrouw Naber er op wijzen, dat zij denkelijk dit zinnetje ten onrechte aanhaalt op blz. 89, waar sprake is van den mislukten leergang in kunstnaaldwerk aan de Rijksschool voor kunstnijverheid? Die teleurstelling is m.i. geenszins aan Jeltje te wijten. Men leze slechts het rapport der ministerieele commissie in zake kunst en teekenonderwijs, waarin een zoo vernietigend vonnis wordt uitgesproken, zoowel over die Rijksschool als over de even hoog in de lucht zwevende Rijks-normaalschool voor teekenonderwijzers. Dit rapport, waarvan de groote beteekenis reeds voldoende blijkt uit het feit, dat, hoewel met zeer bekwamen spoed opgesteld, eerst na *vier* jaren (1917) de minister tot openbaarmaking last dorst geven, leert voldoende wie in dezen de schuldige was, al wordt hij slechts stilzwijgend aangeduid - gelijk te verwachten was bij eene commissie, waarin de zoo humane der Kinderen het voorzitterschap bekleedde. Maar toch zóó duidelijk, dat ieder des kundige den naam kan invullen van den genialen hoofdambtenaar, die slechts miste dit grootste aller organisatorische talenten: zich zelf overbodig maken.

sluiten hij een der bestaande, dat zelfde beoogende vereenigingen. En in stede van het blad Evolutie te steunen, verschijnt onder hare bescherming Belang en Recht. Bezie trouwens nauwkeurig haar mond, dien zij blijkbaar van haar vader erfde en haar tot professorskind stempelde. Allerminst een ‘aanvallig bekje’! Latere leeftijd versterkt dien autoritairen trek; ook de blik wordt scherper, gelijk de lange reeks portretten, in het boek opgenomen, duidelijk uitwijst.

Toch maar gelukkig dat de ondernemende Cécile de Jong van Beek en Donk zich niet door het professorale vonnis liet afschrikken! Want meer dan een succes was - men kan wel zeggen: *haar* haagsche tentoonstelling. Van Den Haag ging toen uit de viktorie der Vrouw! Niet ten onrechte zelfs maakte de spraakmakende gemeente die tot ‘Vrouwen-tentoonstelling! Want wie de fleurige en elegant geschikte zalen doorliep, moest wel erkennen dat daar voor het eerst de vrouw zich deed kennen als evenknie des mans. Indien eenige tentoonstelling overbodig ware geweest, dan zeker niet deze, maar de amsterdamsche van 1913, bedoeld om den vooruitgang te doen zien van de vrouwen-actie sedert een eeuw. Deze tweede uitgave der haagsche tentoonstelling vervulde althans niet de wegens 1898 hooggespannen verwachtingen; gelijk een mannelijk bezoeker, toen zijne gezellinne ter plaatse een lofzang aanhief, duidelijk te kennen gaf door zwijgend een lange streep te trekken over het blad van de vleugelpiano in de feestzaal, waar dit gesprek werd gevoerd. Een vingerstreep welke maar al te duidelijk getuigde, dat de organisatrices, in den ijver van het Vereenigingswerk, blijkbaar den stofdoek hadden thuisgelaten!

Was het uit behoefte van den ouderdom om zich te verwarmen aan het vuur der jeugd, of uit herinnering aan vaders professorale gastvrijheid, dat Jeltje zoo gaarne haar

woning opende, eerst voor de leerlingen der huishoudschool, later voor de meisjes-studenten? Zóó stelle men zich bij voorkeur ‘de freule’ voor, omringd door het vroolijke, doch niet minder ijverige troepje, gevende wat geen internaat of studentenkamer geven kan: licht en bloemen, en een huiselijken kring. Daarenboven, als eenmaal de vergadering voltallig was, trok zij zich met takt terug op eigen kamer, liet de jeugd jeugd zijn. Toch - schrijft Marie Baale, aan wie dit tafereeltje is te danken - hebben wij, vrouwelijke doctoren, door haar leeren belangstellen in vraagstukken van maatschappelijken aard, en hebben zoodoende sommigen onzer voor het eerst begrepen dat ook onze studie een klein onderdeel uitmaakt van die machtige feministische beweging, die tot de merkwaardigste verschijningen van onzen tijd behoort.

En zóó omgeven, zouden wij het liefst van ‘de freule’ afscheid nemen; zij zelve met welgevallen voorzienend den oogsttijd, waarin - naar de Génestet's beeldspraak - al die gracieus wuivende korenaren ‘verrukkelijk schoon voor de oogen’, aan schoven zouden staan saamgebonden, wèl beladen met goudenen vrucht.

Helaas! Zij oogste - nog lang voor haar verscheiden, in 1901 - wat zij zelve zeker als onkruid beschouwde, en dan toch werkelijk door haar en haars gelijken, zij het ook onwetend en onwillens, was gezaaid. Terecht doezelt mejuffrouw Naber niet weg wat de vijf en zeventigjarige zoo bitter griefde: de opstand in de Amsterdamsche huishoudschool, welke leidde tot een volkomen breuk met de directrice, die met een deel van het personeel een tweede soortgelijke inrichting oprichtte in concurrentie.

En zoo ook hier even bij dien strijd worde stilgestaan, is zulks omdat daaruit een voor het algemeen nuttige les valt te trekken. Jeltje had den tijd gekend - gelijk reeds werd aangestipt - waarin leden van vrouwen-vereenigingen liefst met rust werden gelaten, enkel verlangden in een jaarverslag te lezen wat bestuurderessen deden of niet deden. En nog in 1893 achtte zij het ongeraden in het bestuur van Tesselschade eene arbeidersvrouw op te nemen; al was zij ruim-denkend genoeg, om niet als hare collega's, af te wim pelen het examen in de nuttige handwerken ‘omdat dan te

veel vrouwen uit den dienstbaren stand zich zouden aanmelden'.

Maar toch, ook zij - het regenten-kind - meende wel te moeten werken vóór, doch niet dóór het volk. Kon echter verwacht worden dat eene in 1839 welgeborene de liberale beginselen zoude vervangen door meer democratische; zich zoude bepalen tot het aan het werk zetten van anderen, in plaats van zelf te doen? En eigenlijk was het geschil aan de huishoudschool niets anders dan een strijd tusschen die twee richtingen; de twist zoude waarlijk niet zoo hoog zijn geloopen indien bijtijds het bestuur van zijn troon ware afgestapt, zich gelijkvloers had bewogen met de leerkrachten; en deze èn in de lusten, èn in de beslommeringen van het beheer had doen deelen. Het eerste hadde levensblijheid gegeven; het belasten met de zorgen ontnuchterend gewerkt, en tevens waardeeren leeren het belangeloos sloven der regentessen.

Was eigenlijk dat keuken-geschil niet een voorspel van hetgeen thans overal valt op te merken, en in het bolsjewisme zijn sterkste uiting vindt? Het 19e-eeuwsche liberalisme heeft verzuimd het volk achter de schermen te doen kijken, dit toe te laten tot de repetities; dientengevolge gelooft het in zijne onnoozelheid dat alles goud is wat er blinkt, dat geen lang blokken noodig is om de voorstelling glad te doen loopen. Kan men het een kind kwalijk nemen zoo het meent even goed als de zeerob het roer te kunnen houden, wanneer het ziet hoe het schip, zacht voortgestuwd door een koeltje, als vanzelf zeilt voor den wind? Dat de roerganger alle krachten moet inspannen om het vaartuig in stormbuien tegen stroom in, te boegseeren door de klippen, hoe kan het zulks weten? Dan heeft zijne moeder hem veilig toegestopt in zijn kotje; en de golven, welke het schip teisteren, wiegen hem slechts te vaster in slaap. De negentiende eeuw heeft, zij het ook met de beste bedoelingen, het volk te lang bevoogd; nu voelt dit zich meerderjarig. En niet voor meerderjarigheid geschoold, kan het slechts door eigen schâ - en schâ voor anderen - wegwijs worden.

Kan het bevreemden dat de leerkrachten der Huishoudschool, buiten alle bekommernis gehouden door het bestuur, meenden het best te kunnen redderen, zonder wat zij beschouwden als overbodig toezicht?...

Doch genoeg. Wie verder den loop van het geval wenscht te weten, neme het boek ter hand. Een voortreffelijk leerboek omtrent wellicht het beste deel der vrouwenbeweging.[1)] En dat ons óók beter doet kennen eene hoogst sympathieke verschijning. ‘Ik had een goeden naam geërfd, heeft Jeltje de Bosch Kemper aan het eind van haar leven met rechtmatig zelfgevoel verklaard’ aldus begint Johannna Naber's studie. Wij - nu dat rijke leven overziend - mogen er aan toevoegen: En zéér heeft zij die ouderlijke erfenis vermeerderd. Want terwijl het staatsgebouw, kunstig opgetrokken door haren grootvader, reeds voelt den tand des tijds, de geschriften van haren vader nog maar zelden worden ter hand genomen, omdat zij slechts voldoen aan de behoeften van één eeuw, werkte deze kinderlooze voor een niet eindegende toekomst: aan het harmonisch samengaan van man en vrouw.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

1) Toch is hier, juist omdat het een werk van blijvend waarde betreft, te wijzen op een leelijk vlekje. Waarom, terwijl wèl een naamlijst wordt gegeven, den man van studie het nog noodiger zaken-register onthouden? En schrijver dezes durft te stouter klagen, omdat hij bij het opstellen van dit overzicht terdege voelde dat gemis.

Buitenlandsch overzicht.

23 Febr. 1919.

Voor de neutralen is het wel tijd van oppassen.

Het ontwerp-volkenbond toch bedreigt hen met niets minder dan eene voogdij der groote mogendheden.

Wij weten heel goed dat het denkbeeld zelf van den volkenbond met de ongebreidelde statensouvereiniteit in onverzoenlijken strijd is. Maar men dient voor het minst de overtuiging te hebben, dat men zijn verouderd recht tegen iets beters inruilt.

Het ontwerp der Parijsche commissie vestigt die overtuiging niet. Het bestendigt de macht der overwinnaars in dezen oorlog. Die macht is een feit en zoekt erkenning als feit; daaraan is thans niet te ontkomen. Wij beseffen dan ook ten volle dat er niet aan te denken is, eene wereldorganisatie te verkrijgen die aan de inzichten der tegenwoordige machthebbers geen belangrijke concessiën zou moeten doen. Het motief voor de neutralen om in deze concessiën te berusten, kan en mag echter geen ander zijn, dan dat de nieuwe orde zoodanige ontwikkelingskiemen bevat, dat niet alle hoop om haar te zien uitgroeien tot iets beters dan waarmede de wereld zich tot 1914 behielp, behoeft te worden oppegeven. Om die hoop te kunnen doen ontluiken zal het Parijsche ontwerp in belangrijke onderdeelen moeten worden herzien. Thans is het in wezen geen rechtsinstituut dat ons wordt voorgelegd, doch enkel machtswerktuig.

Eene verbeterde wereldorde zal *beide* moeten zijn. Het is er om doen, het recht met macht te bekleeden. Daartoe

is niet voldoende dat zich een indrukwekkende hoeveelheid macht concentreert, om vervolgens af te kondigen: wat wij beschikken, zal voortaan recht heeten.

Zóó komen de groote mogendheden er niet; - wij zullen zwijgen van hun gewezen vijanden en zelfs van de neutralen; maar zóó komen zij er niet ten opzichte van elkander. De Uitvoerende Raad, die niets is dan de bestendiging van den tegenwoordigen Raad van Tienen: een delegatie der Amerikaansche, Britsche, Fransche, Italiaansche en Japansche kabinetten, zal volledige macht hebben alle politieke geschillen de wereld uit te helpen zoolang die kabinetten het eens zijn. *Hij zal volstrekt hulpeloos staan zoodra zij zijn verdeeld*. Nergens blijkt dat ook op het politiek gebied aan eene instantie gedacht wordt die boven de afzonderlijke regeeringen geplaatst is en wier uitspraak hooger recht zou bevatten dan aan de beslissing van lasthebbers van nationale regeeringen ooit toekomen kan.

Na de Bryan-verdragen is dit een groote achteruitgang. Ten aanzien der zuiver politieke belangen wordt geene sfeer geschapen waaraan het nationale belang zich onderschikken kan. De ‘hooge contracteerende partijen’ van art. 12 *noemen* zichzelf daarin wel ‘scheidsrechters’, maar daarom *zijn* zij het nog niet. Wel bepaalt art. 15 dat aan de vaststelling van het rapport van den Raad omtrent een niet voor bijlegging vatbaar gebleken geschil niet door partijen zelve wordt deelgenomen, en dat, wanneer het rapport niet eenstemmig blijkt te kunnen worden goedgekeurd, de meerderheid den plicht en de minderheid het voorrecht hebben zal, hare stukken te publiceeren, waarop de Raad de zaak aan het College van Gedelegeerden kan verwijzen, welke verwijzing in ieder geval plaats hebben zal indien één der partijen zelve die verlangt; - doch dit College van Gedelegeerden zelf? De kleine mogendheden zullen er evenzeer in getal domineeren als in den Raad de groote; - welnu, op de Haagsche Vredesconferentiën deden zij dat ook, en het antagonisme tusschen Engeland en Duitschland was niettemin voldoende de tweede Vredesconferentie te verlammen. Ook bij het College komen wij niet buiten de gevoels- en gedachtensfeer der nationale kabinetten uit.

Ontbreekt dus elke waarborg dat de bond inderdaad

organen zal ontwikkelen die ook de neteligste vraagstukken niet uit den weg zouden behoeven te gaan, omdat zij er van te voren op ingericht zijn die te heffen in hooger dan de nationale sfeer, evenzeer ontbreekt de waarborg dat Raad en College de nationale rechtssferen ontzien zullen in de mate van eigen gezag die haar ook in de toekomst voorbehouden moet blijven, zal er sprake kunnen zijn van wereld*bestuur* in onderscheiding van wereld*dwingelandij*. Het is volstrekt niet te zeggen wat, met de Parijsche artikelen in de hand, de Raad *niet* aan zich zou mogen trekken. En waar komt degene, die zich tegen 's Raads interpretatie der bondsgrondwet mocht zoeken te verzetten, met zijn bezwaar terecht? Niet bij het hof van art. 14, immers dit is alleen tot de kennisneming van zaken bevoegd, die (blijkens art. 13) de ‘hooge contracteerende partijen’ geschikt zullen hebben geacht voor arbitrage.

‘Geen dwangbuis, maar een drager van leven’, heeft Wilson het ontwerp genoemd, en Lord Robert Cecil heeft gezegd, ‘dat het aan alle volken om advies en kritiek wordt voorgelegd.’

Is dit meenens, dan zullen de Geassocieerden de zaak niet af kunnen doen buiten de neutralen en centralen om.

Er is den Geassocieerden alles aan gelegen, inderdaad tot een belangrijke ontwapening te kunnen overgaan. Dit groote reëele belang staat achter de propaganda voor den Bond, en deze zal zijn doel hebben gemist, als zijn leden tòch ieder voor zich, of zelfs maar sommigen hunner, tot de tanden gewapend zouden moeten blijven. Dit onheil zal alleen voorkomen kunnen worden door een Bond te scheppen waarin ook de verslagen tegenpartij voor het minst kan *gelooven*. Het Pruisen van na 1807 kon het niet in de redelijkheid van Napoleon, en daarom baatten de bepalingen van Tilsit op de beperking der Pruisische bewapening niets. Gelukt het niet de medewerking van neutralen en centralen voor een eerlijke proefneming met het Bondsdenkbeeld te verkrijgen, dan is er voor de wereld in het gemeen niets gewonnen, ja is deze, vergeleken bij den toestand van vóór 1914, in sommige opzichten achteruitgegaan. Die eerlijke medewerking nu is ondenkbaar in een Bond, aan de anderen

opgelegd, niet mede gedragen door hun vertrouwen. Wij neutralen moeten vooral niet te vroeg naar Parijs; laten wij eerst elkander eens in de oogen zien en elkander zoeken te verstaan. Wij kunnen niet verondersteld worden begeerig te zijn naar de eer van één voor één te worden toegelaten tot het examen van art. 7, het onderzoek naar de oprechtheid van ons voornemen verplichtingen na te leven, die zouden zijn vastgesteld buiten ons om.

Wat van den volkenbond geldt voor de neutralen in het gemeen, geldt voor Nederland in het bijzonder ten aanzien zijner verhouding tot België. Deze mogendheid is de poging tot regeling van zaken die geen waarde voor haar zelve kunnen hebben dan in zoover zij tevens de instemming van Nederland verwerven, begonnen met tegenover Nederland schuilevinkje te spelen. De toekomst zal leeren dat zij hare positie daardoor buitengewoon heeft verzwakt. Zij heeft hare zaak uitsluitend dáár aangebracht waar die de minste kans heeft naar eigen deugd beoordeeld te worden, immers zeker in de belangen verstrikt raken zal van mogendheden die België nog veel minder behoeven te ontzien dan Nederland het zou moeten doen.

Toen indertijd Duitschland het Fransch-Russische verdrag over den linker Rijnoever openbaar had gemaakt, heeft Engeland duidelijk te verstaan gegeven deze overeenkomst te beschouwen als eene *res inter alios acta*. Het is niet aan te nemen dat het thans besloten zou zijn, Frankrijk op den linker Rijnoever en in Luxemburg zijn zin te geven. De conferentie bleef tot dusver van dit gansche vraagstuk af, niet omdat het zoo eenvoudig, maar omdat het zoo netelig is. Voor ons een gunstig teeken. Frankrijk is zeker niet de belangelooze kampioen van een België dat annexionistisch zou willen blijven nadat Frankrijk zelf zijne particuliere wenschen zal hebben moeten opgeven. Voor de zaken die België wèl van ons kan verkrijgen komt het dan ten slotte bij een ontstemd en wantrouwig Nederland terecht. Het had best anders kunnen zijn, als België wat dieper inzicht had getoond in de werkelijke beteekenis van omstandigheden, die slechts in schijn zijne vrijheid van handelen ten goede kwamen.

C.

Bibliographie.

Louis Couperus. De verliefde Ezel. - Rotterdam, Nijgh en van Ditmar's Uitgevers Mij., 1918.

De man, die in een ezel verandert, - er bestaat een Grieksch verhaal van, en een Latijnsch, dat door allerlei ingelaschte vertellingen veel langer is, en door één dier inschuifsels, de geschiedenis van Amor en Psyche, bijzonder vermaard.

Vermaard echter is óók het gegeven; een ieder kent het, al weet niet een ieder, dat Lucianus of een ander Griekschschrijvend man den beknopten, en Apuleius van Madaura den langeren roman dichtte; Holland zal wel niet het eenige land zijn, waar het koddige ezeltje zelfs voor een jongensboek gebruikt werd, en Couperus is dus wel streng, als hij zich zelf voor een *dief* van Apuleius uitmaakt, want een ieder mag zonder schroom en blos dat aardige ongeluksvogeltje weer eens laten fladderen, zelfs al tooit hij het nog met veeren van andere fabels, waarin Shakespeare en Molière óók grabbelden, als hij er maar een aardige vertooning van maakt met eigen vinding en opwerking er bij.

Maar hij noemt het dan *stelen*, dat hij den nieuwsgierigen en minlustigen jonkman weer eens laat reizen door het beruchte heksenland Thessalië om den lezer der avonturen te doen ondervinden of hij nog lachen en griezelen kan: laat òns echter Couperus een braaf naverteller heeten, die een oud gegeven niet oprapen wil of hij moet het tevens naar den aard der nieuwe tijden omwerken. Of gebeurde het door toeval? Maar hoe dan ook, zeker steekt er in den herleefden waaghals vrij wat meer ziel dan in zijn antieke voorgangers, en in deze vertelling vrij wat meer ethische zin, dan de Griek en Apuleius noodig achtten te geven. Bij die oude fabelaars is de held van het verhaal niets anders dan een dood-gewone jongen, met geen enkele deugd tot beroep op ons medegevoel dan de deugd van niemand kwaad te willen doen; zoo zijn beproevingen een straf zijn, zij

kunnen het enkel wezen voor zijn nieuwsgierigheid, en met hoeveel praal en ernst Apuleius hem ook doet redden door Isis en inwijden bij haar broederschap, het valt ons nieuweren moeilijk in zijn avonturen een louteringskuur te zien, welke hem tot die inderdaad zeer schoone en plechtige afsluiting van het verhaal opleidt.

Anders gaat het toe bij Couperus. Ook dáár is de betooverde jongen ook wel vooral een min-zieke en nieuwsgierige hals, maar er zit toch heel wat méér bij. Hij kan flink zijn op zijn tijd; hij kan een edeler liefde opvatten, daaraan trouw blijven en hij kan voor de geliefde redder en ridder zijn; zijn ongeval is de straf voor zondiging tegen het betere gevoel, zijn lijden waarlijk een loutering en waarlijk een opleiding tot redding door een goede Godheid en inlijving bij een edel genootschap.

Couperus vond als nieuw verteller genoeg te doen, en hij deed het. Hij schrapte het schouwe en vieze, en hij zorgt er behoorlijk voor, dat de onttooverde ezel terstond met een fatsoenlijk stuk kleeren aan zijn lijf voor de oogen van zijn medemenschen te staan komt; hij vond het zelfs gewenscht om de weelderige roos als onttooveringsmiddel te vervangen door de zedige lotus: zóó symboliseert hij zijn opvatting van het herhalen.

Met de opnoeming van deze verschillen wil ik volstrekt niet zeggen, dat Couperus te werk ging als een zwaar-op-de-hand-te Vader Jacob, die een kluchtig-fantastisch avonturenboek droogzedemeesterend verknoeide. *De verliefde Ezel* is een onderhoudende tooververtelling; wie voor hexerijen niet bang is, zal er door geboeid worden, en met de meeste zijner wijzigingen toont Couperus zeker een goed oog. Wij voelen nu eenmaal wat anders dan de ouden; hùn grappen zijn òns vaak te bar; waarschijnlijk zijn wij ook in ons vermaak wat meer zwaar-op-de-hand, en den meesten onzer is het niet onaangenaam om bij den held, ook van een avonturenverhaal, wat diepte van ziel en ontwikkeling van gemoedsleven te zien.

CH.M.v.D.

Aug. van Cauwelaert. Liederen van Droom en Daad. Bussum, C.A.J. van Dishoeck.

De verzen van een jongen dichter, tot de daad van den oorlog geroepen, beeldend het lijden van dat geweld, beeldend, onder veel meer, ‘verwonding.’ Gekwetst is deze Vlaming en de verzen van die herinnering heeft hij de Maagd Maria gewijd, een ‘armen bloei van de eigen wonden,’ als rozen rood in hare (Mei-)maand. Want gesterkt is zijn vroomheid in 't

hospitaal; de verzen, in dien tijd ontstaan, ook die over verpleging, ontroeren door sobere uiting van innig gevoel. Die, waar het boek mee wordt geopend, zingen geluk, op dit lijden gevolgd, het zijn de ‘liederen eener liefde.’

Daartusschèn de vele van vaderlandsliefde, beginnend met een van gelukkige visie: de jonge koning in brons gezien:

> Van de eerste zon begroet, en laatst van zon omblonken,
> Op 't helste en hoogste duin,
> Op drift doorrilden rug en steigerende schonken
> Van strijdgedrilden ruin.

Schoone visiën zijn er vele; in *Vuurpijlen* is er de oorlogsnacht: die plotse, korte verlichting als spel; te *Kerstnacht* is er rustpoos ‘tot de ongewenschte morgen ons weer ter wallen port’:

> Dan komt, de sterren tegen,
> In dubblen toon en taal,
> Uit dubble gracht gerezen
> Het oude Kerstverhaal.

Dubbel, want ook bij den vijand. - Fijn zijn de schaarsche verrassingen, als in *Lente over de Loopgraven:*

> Lijk een perzikbloei, gebroken
> Uit een bladerloozen tak,
> Is een merellied ontloken
> Op een doode hoevedak.

In *Maar toen de dag...* is iets overeenkomstigs.

Een visie van (nu verkregen) vergelding is in het martiale lied:

> O volk van mijn hart, dat zwijgt maar dat lijdt,
> Daar ge machteloos staat met uw wrok en uw spijt...

Dan - zoo voorzag de dichter op den nieuwjaarsdag van '16, zal de beiaard victorie zingen in 't land:

> Wijl ontzaglijk in 't oosten de nacht ontbrandt.

De dichter heeft niet vergeefs gehoopt.

J.D.M.

Dr. Emile Verviers, privaat-docent aan de Rijks-Universiteit te Leiden. De Draagwijdte der Individueele Wilsbepaling in het Economisch Leven. Openbare Les gegeven ter opening zijner colleges in de economie en sociale politiek. Leiden 1918.

Deze rede is opgebouwd op de stelling, dat de vraag naar de draagwijdte van den individueelen wil in het economisch leven, de vraag hoever de menschelijke invloed op het econo-

misch leven zich uitstrekt, een vraagstuk van economische theorie zou uitmaken; en der economie te verwijten valt, dat zij zich nimmer om deze gewichtige vraag veel bekommerde, daaromtrent ‘gebrek aan beslistheid’ toonde dan wel ‘een ongematigd standpunt’ innam. Onder die fout zou de economische politiek thans lijden: men zou voor ‘natuurwettelijk gegeven’ en dus onveranderlijk aanzien, wat voor ontwikkeling vatbaar is.

De heele stelling lijkt mij echter een vergissing te zijn en te berusten op een misverstand omtrent den aard der zoogenaamde economische wetten. De vraag, hoever de menschelijke invloed zich op het economisch leven uitstrekt, is heelemaal geen vraag van economische theorie, maar eene van techniek op ieder gebied, die dagelijks beantwoord wordt door nijverheid, landbouw en handel.

Geen economische school, welke dan ook, heeft ooit geleerd, dat andere dan de physieke natuurkrachten den menschelijken wil een halt toeroepen. Zeker, de physiocraten hebben van eene ‘natuurorde’ gesproken, waarmee zij echter niet anders wilden zeggen, dan dat het goed was zooals het was; en juist trachtten te betoogen, dat men den menschelijken wil vrij baan moest laten; zij noch Adam Smith hebben ooit geleerd, zooals de schrijver meent, dat de economische orde zich door andere kracht voltrok dan *door de natuur* van den mensch; dat zij langs ‘physisch-mechanischen’ weg tot stand zou komen. Of men die menschelijke natuur uit philosophisch oogpunt nu ‘een redelijken wil’ dan wel ‘instinctief-natuurlijke drijfveeren’ toeschrijft, voor de economie is het al om het even. De ‘wet’ in de economische leer - dit geldt zoozeer voor de physiocraten als voor degenen die op hun schouders staan - is niet anders dan de causaliteit, logisch voortvloeiend uit, en dus niet te doorbreken dóór de menschelijke wilshandeling. Als Jantje zegt, dat hij vandaag zijn heele stuk taart wil eten, en het morgen toch nog over hebben, zal dr. Verviers dan mama een ‘ongematigd standpunt ten aanzien van de draagwijdte van den menschelijken wil’ verwijten, zoo zij Jantje toevoegt, dat dat niet gaat?

Wonderlijk genoeg ontzegt de schrijver nu ook waardeering van den individueelen wil aan de zoogenaamd sociaal-juridische school, (waartoe o.a. Diehl behoort; de schrijver motiveert niet nader waarom hij zich bij zijn onderzoek juist tot deze physiocraten en deze school beperkt) die alle wetmatigheid aan het economisch leven ontzegt, en het wezen der economie meent te vinden, niet in het zoeken van het causale verband tusschen de gebeurtenissen op het gebied van het ruilverkeer, maar in de verklaring van den samenhang tusschen de economische verschijnselen en de verschillende sociale ordeningen.

Deze school verwijt schrijver, dat zij in de sociale ordening een metaphysisch, ofwel natuurwettelijk gegeven ziet. Ten onrechte; Diehl noch Stammler ziet in de sociale ordening iets anders dan een door de menschen als gemeenschap den mensch als individueele eenheid opgelegde regeling; het valt op bijkans ieder bladzijde van Stammler te lezen. - De uiting van Ehrlich, die door schrijver ten bewijze van het tegendeel wordt aangehaald, wordt juist door Diehl nadrukkelijk bestreden.

Dat deze school de eigenlijk gezegde theorie de deur wijst, en de economie tot een historische wetenschap maakt, ben ik volkomen met den schrijver eens, het verbaast mij alleen dat hij dan Ammom als een harer aanhangers beschouwt. Ik weet wel dat Diehl Ammom in dit verband ergens noemt, omdat hij bijzondere aandacht aan het moment der sociale ordening heeft gewijd. Maar daarmee is hij nog geen aanhanger van Diehl - zooals deze zelf ook opmerkt. Dat geen ruilverkeer mogelijk is zonder zekere sociale ordening, het wordt door de pur-sang theoretici volmondig erkend; ja zij betwisten zelfs volstrekt niet het bestaansrecht van eene historisch-sociologische beschouwing van economische feiten. Het principieele verschil tusschen beide scholen ligt dan ook daarin, dat de sociaal-juridische het bestaan van het economische wetsbegrip ontkent (wat Stammler zoo noemt is iets heel anders) en spitst zich toe in de controvense: ‘Macht oder ökonomisches Gesetz’: kan de causaliteit der gebeurtenissen op ruilverkeer-gebied doorbroken worden door de wil van overheid of enkeling? Diè vraag wordt door de eigenlijk gezegde theoretici ontkennend, door Diehl en Stolzmann bevestigend beantwoord; diè vraag is inderdaad van groot belang voor de economische politiek. Maar dat daaraan de theorie geen ampele aandacht zou hebben gewijd, kan niet beweerd worden; en met het vraagstuk van de draagwijdte van den individueelen wil houdt ze geen verband.

De verwijten van den schrijver aan het adres der theorie zijn dan ook ongegrond; in de vraag der technische ontwikkelingsmogelijkheden heeft zij zich nog nimmer gemengd; zij ontkent slechts dat overheidsbemoeiïng de causaliteit der economische feiten zou kunnen doorbreken, en beveelt daarmede de economische politiek de uiterste omzichtigheid aan.

E.C.v. DORP.

Lenoor Sonnevelt. Roman door Emmy van Lokhorst, (2 boeken) Rotterdam, 1918. - W.L. & J. Brusse's Uitgevers-Maatschappij.

Ten opzichte van romans, die vraagstukken van het sexueele leven tot motief hebben, geeft de conventionneele ethiek altijd

een gevaarlijke vooringenomenheid. De belijders van orde en goede zeden zijn geneigd de artistieke waarde dier romans te verduisteren om het delict hunner verschijning te gispen, de revolutionnaire ethici heffen hunne gewaagdheden als voorbeelden van miskende kuischheid ten throon.

Toch mag de critiek zich door het feit, dat een boek een sensueele of sexueele natuur heeft geenszins laten beïnvloeden, zij heeft alleen te vragen of het leven, of de ziel der dingen zuiver en eerlijk is vertolkt, en de leuze der passie vertroebelt haar kijkglas evenzeer als de leuze der welvoegelijkheid. Zoodat het een gemis aan scherpte van oordeel is te noemen, indien een criticus aan een sensueel en zich gepassionneerd aankondigend boek de aureool geeft van sereniteit, omdat het bij zijn sensueelen aard een zekere tragiek of den schijn daarvan heeft weten vol te houden. - 'Lenoor Sonnevelt' is het objekt geweest van zulk een cultus. Deze roman van een jonge, talentvolle vrouw is door de dagblad- en tijdschrift-critici om strijd verheerlijkt en op de eerste plaats gesteld in onze moderne literatuur, een plaats waar hij niet past. Wie tegenwoordig onvergankelijk wil worden, moet een nieuw geluid doen hooren, hij moet den harteklop vertolken van ons huidige verbijsterde, zwoegende naar uitzicht hunkerende leven, en geeft een schrijver de ziel van een verwelkten, verganen tijd, die in passieve nervositeit de wereldbewegingen van nu verwachtte, dan moet zijn arbeid zoo persoonlijk zijn en innerlijk hecht, dat hij ons dwingt voor een oogenblik ons af te wenden van het groot actueel gebeuren en ons gevangen houdt door de kracht zijner algemeene menschelijkheid. De subtiele en pijnlijke liefdesverwikkelingen tusschen enkelingen zijn, hoezeer gevolgen van machtige gemoedsgesteldheden, in het schema van den nieuwen, massaal-denkenden en levenden tijd, individualistische verschijnselen van secundaire orde, en het feit dat de vrouw, de minnares, als romancière thans in Nederland haar gemoedsleven uitstort van den kansel der literatuur, terwijl in het buitenland de letterkunde vervuld is van de smartelijke en simpele stemmen uit de loopgraven, brengt tot een ontmoedigende diagnose van onze vaderlandsche cultureele gesteldheid. Weinig ideeën, weinig forsche, ruige klinkende stemmen, veel gedesillusionneerde en in liefdesleed tot bitterheid gekomen vrouwenuitingen naast fijnzinnig essayisme van overbewuste intellectueelen, dat is, over het algemeen, het beeld van onze tegenwoordige letterkunde, zij het dat een enkel teeken van gestaalder en breeder leven zich vertoont.

Bij een roman als 'Lenoor Sonnevelt,' die zich als een boek van passie aanbiedt, vragen wij niet naar de mate van hevig-

heid, waarmede het passionneele motief is vertolkt, maar naar de innerlijke tragiek van het dramatisch gebeuren. - Want de eisch van gepassionneerdheid aan kunst gesteld, geeft zich geen rekenschap van de bewegelijkheid, maar van de der kern des levens nabijkomende diepte van den hartstocht.

Lenoor Sonnevelt beschrijft hoe een jong hoogereburgerschoolmeisje, dat met haar moeder een eenzaam en vervelend leven lijdt, door haar op zoete avonturen belusten directeur verleid wordt, waarna zij later den zoon van haren minnaar op haar weg ontmoet. Tusschen Lenoor en den zoon van haar vroegeren minnaar ontwikkelt zich dan in het tweede boek een liefdesgeschiedenis, welke haar tragisch besluit vindt, wanneer aan den zoon de zonde des vaders wordt geopenbaard. Neemt men het motief in abstracto, dan is het leed van de levensvolle, gepassionneerde vrouw, die hunkert naar liefde, en wie de zaligheid der liefde bij voorbaat is ontzegd door een noodlottig gebeuren, door eene onontkoombare voorbeschikking, wel aangrijpend en vatbaar voor heldhaftig te dragen en schrijnend te beseffen leed. En het lotgeval van den jongen, naïef en zuiver begeerenden man, die onbewust met de vrouw zijner zinnen geleid wordt tot eene vereeniging die met bloedschande verwantschap vertoont en die dan breekt door den doem van zijn vader, den doem van hem, dien hij in de eigen aderen draagt, - deze gebeurtenis kan worden verheven tot een afgrijselijke en overmeesterende tragedie. Emmy van Lokhorst bezit, ondanks de vele conceptiefouten die haar werk ontsieren, ondanks haar dikwijls slordigen stijl, - talent, verbeelding, geestkracht genoeg, om haar motief te ontwikkelen tot een overweldigende dramatiek En zij heeft alles gedaan wat talent, geestkracht, vaardigheid vermag, om die bedoeling te bereiken. Ja, in de slothoofdstukken van het tweede deel, waar zij Lenoor haar duister en drukkend geheim aan den jongen man laat openbaren, heeft zij die dramatiek op misleidende wijze benaderd. Niettemin verhinderde de innerlijke gesteldheid, de psychische dispositie van de schrijfster haar het bereiken van wat zij wellicht zichzelve als ideaal heeft gesteld.

De eigenlijke aanleg van deze schrijfster bestaat, te oordeelen naar hetgeen zij tot dusver publiceerde, in het vermogen der weergave eener subtiele levensgenieting. Zij is vervuld van fijne, soms bijna vergeestelijkte zintuigelijkheid, zij geniet van alle levensgewaarwordingen, van geuren en kleuren, van de kleine sterren die als diamanten fonkelen in de lucht, van bloemen in den zomeravond, van de warmte van een klein poesje, en.... niet het minst van de eigen rankheid en lichaamsgestalte van

haar heldin. Er is een artistiek-vertolkte zelf-ingenomenheid in haar zienswijze van menschen en dingen, die bijna aanbiddelijk zou zijn, indien er ook niet een plompe, bruuske eerlijkheid lag in haar natuur, welke haar sierlijk egoïsme verstoorde. Deze levensvisie, dit levenstalent, kan zich harmonisch vereenigen met eene sceptische of epicuristische levensbeschouwing, maar niet met de rechte heroiek van de tragedie. En de innerlijke disharmonie tusschen talent en levensleer ontneemt aan den roman 'Lenoor Sonnevelt' de deugd der consequentie. - Het avontuur met haar eersten minnaar, den Directeur Ferre, kan op tweeërlei wijze een noodlottige bestemming inhouden, waartoe Lenoor is voorbeschikt. - Is het jonge meisje onschuldig aan hare verleiding, dan brengt het feit van het wreed bedrog, met haar gepleegd, de tragische voorwaarde tot het stranden van hare verhouding met den zoon. Maar dan moet behaagzucht, ingenomenheid van het meisje in de eerste verhouding zijn uitgesloten. Lenoor is zich echter wel degelijk bewust van hetgeen zij met Ferre, den directeur, doet, zij is niet 'van gisteren,' hoezeer de schrijfster poogt ons van het tegendeel te overtuigen. Er blijft dan, als eenige tragische mogelijkheid slechts over, dat zij tot het ongeluk is voorbestemd door hare eigen, perverse natuur. Doch daarvoor is zij te weinig duivelin, vindt zij zichzelve te interessant. De belangstelling van Lenoor in zichzelve is eene verhindering om haar in haar noodlot als 'groot' te zien, en deze grootheid was vereischte voor het slagen van het boek als tragedie.

Buitengewoon subtiel-gesavoureerd zijn in dezen roman alle levensbizonderheden, alle détails in het zoet-smartelijk bewegen der menschen. - Maar hij is gedicteerd door eene subjectieve genieting van vreugd en leed, hij is niet geschreven van een volkomen-geobjectiveerde ervaring uit, men beseft dit boek niet als de verbeelding van een levensprobleem, dat zich in den geest van de schrijfster heeft voltooid, maar als een genotrijk en verdrietig spel, waarin de auteur volkomen is ondergegaan.

P.H. Ritter Jr.

S. Moulijn, *De lithografische prentkunst*. Geïllustreerd. Handboekjes Elck 't beste. Uitg. Mij. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam, 1918.

Over den oorsprong van geen der andere prent-technieken zijn wij zoo goed onderricht als over de een goede eeuw oude lithografie. Moeten wij ons omtrent het ontstaan der houtsnede, gravure en ets met meer of minder aanneembare legenden tevreden

stellen, over de vinding der vlakdruk-methode zijn wij door de biografen van den uitvinder Senefelder, en door wat deze er zelf van vertelt in zijn 'Volständiges Lehrbuch der Steindruckerey' nauwkeurig ingelicht.

Hoe Senefelder zoekenderwijs tot de voor den steendruk grondleggende gedachte kwam der water en vet vijandige werking op den gevoeligen steen, hoe hij verder heeft moeten werken en ploeteren om zijn vinding vruchtdragend te maken, dat alles vertelt Moulijn ons vrij uitvoerig. Ongetwijfeld is dit zeer belangrijk, maar interessanter dunkt ons wat hij mededeelt over de invoering der lithografie in ons land, temeer omdat de chrijver daarbij eenige zelf gevonden nieuwe gegevens verwerkt heeft, die de uitvoerige studie van Dr. Jan Veth over dit onderwerp, in deel IV van 'Die vervielfältigende Kunst der Gegenwart' (Weenen 1895), aanvullen.

Anders dan in Frankrijk deedt de lithografie hier haar intrede in een artistiek weinig vruchtbaar tijdperk; hoofdzakelijk werd zij benut tot het maken van teekenvoorbeelden en afbeeldingen van schilderijen, zooals dit trouwens toen ook het lot der andere prent-technieken was. Eerst Rochussen gevolgd door Holswilder en vooral Allebé hebben met groot talent den lithografischen steen tot zeer verschillende uitingen benut. Zij waren de voorgangers, van een wel niet talrijke maar uitgelezen schare jonge kunstenaars der Amsterdamsche school, die zich van deze soepele en talrijke uitdrukkingsmiddelen biedende techniek bedienden voor hun vrije zoowel als toegepaste kunstwerken. In Moulijn's boekje vindt men over deze jongeren, hunne voorgangers en de jongsten, korte biografische aanteekeningen en een kenschets van hun werk.

Wat de schrijver verder over de komst en de ontwikkeling der lithografische prentkunst in Duitschland, Frankrijk en Engeland mededeelt is wat al te sober; zijn boekje zou gewonnen hebben, zoo het werk van vroeger en nu uitvoeriger was behandeld.

Niettemin is dit wat te bescheiden uitgegeven boekske een welkome aanwinst voor de schaarsche literatuur over de jongste der prenttechnieken. Het kan, mede door de vele illustraties, helpen om de belangstelling voor deze ten onrechte in aanzien bij de ets en houtsnede achterstaande kunst op te wekken, indien althans onze kunstenaars werk blijven maken, dat die belangstelling waardig is.

S.H. DE ROOS.

[Tweede deel]

Maskerade.

Zesde hoofdstuk.

De beide ramen van den salon waren hoog opgeschoven, zoodat de kaarsen flakkerden. Onrustige schaduwen glipten langs het hout der ordeloos dooreengeschoven stoelen, over het glimmend zwarte tafelblad met de gebruikte mokkakopjes en likeurglaasjes, langs den vergulden rand van de kaartjesschaal, waarop de slordige stapel brieven en telegrammen lag en over den blanken overvloed der bloemen, die niet langer verflenst leken, doch zeldzame glanzen vingen, in dien ijlen, diep-goudigen kaarsenschijn.

Door de vensters trokken flarden vochtig frissche avondlucht binnen de zware kamer-atmosfeer, waar de bloemen zwoel geurden en sigarettendamp stond, als een balk van blauwen nevel; de boomen voor het huis ruischten loom in den lauwen wind en in de doode kamerstilte geruchtte een roos, die zich ontbladerde en zijn witte schulpjes stortte op het tafelblad. Het geluid, ijl als een zucht, wekte Tine uit haar dof gepeins. Ze stond op, met bruusk bewegen zich losmakend uit het web, dat de stilte om haar had heengesponnen, haar handen trokken een hooge kristallen vaas dichterbij en grepen in de rozen, die verlept neerhingen; met nerveuze vingers schikte zij de overige bloemen opnieuw, wond het ijzertje los, waarmee het kaartje vastzat aan den steel van een groote pronkende lelie, en legde het op de coupe, tusschen den stapel brieven en groen telegram-papier.

Het was de avond van Hanny's trouwdag.

Nog geen kwartier geleden waren de laatste gasten ver-

trokken, Floortje en Annet Brögel, de zusjes van den bruigom, die, samen met Annie de Graaff, Lex en Marius hadden overgehaald naar Scala te gaan; omdat je, naar hun opgewonden meening, zulk een leuke bruiloftsfuif toch niet als een nachtkaars mocht laten eindigen.

Waarom had ze geweigerd mee te gaan... in haar onberedeneerden, sterken afkeer voor de bruyante vroolijkheid van die kinderen, tusschen wie ze zich zoo hopeloos oud en spottend-cynisch, zoo wrang hekelend geweten had? Was het daarginds niet beter geweest dan hier, tusschen de trieste eenzaamheid van leege stoelen en neergebrande kaarsen en den zwaren, pijnigend zoeten geur van welkende bloemen en dennegroen?

Onvermoeid was mama dadelijk aan het redderen ge gaan. Om in de eetkamer het zilver te tellen en het geleende van tante Julie op te wrijven en in te pakken; om het kristal op te bergen en de meiden te controleeren, opdat zij zorg zouden hebben voor het antiek damasten tafelgoed en geen gekheid konden maken met den dienknecht in de keuken. Mama's hooghartig gezicht had geglansd om het welslagen van den vermoeienden, ingespannen dag; het vertoon van deftige voornaamheid, dat niet had kunnen nalaten de familie der Brögels te imponeeren: de kerk vol belangstellenden, de bloemen, de stapel telegrammen, alles winst aan haar kant; Nico's ouders, hoewel zij rijk waren en van adel, bleken nu de minderen in aanzien: mevrouw was dan ook een nonna en meneer een onverschillig luidruchtige suikerlord, als jongen om wangedrag naar de Oost gestuurd en in veertig negorij-jaren rijk geworden en grof. Voor mama was dáár het belang van den trouwdag geweest; haar bazige waakzaamheid had geen inbreuk op regels en vormen geduld; hoe was ze bleek geworden van ergernis toen mevrouw Brögel, in de consistorie, vóór haar, de moeder der bruid, het jonge paar wilde gelukwenschen en kussen en hoe had zij in fiere voldoening geglimlacht, toen een oom van Nico in zijn toast háár deugden een voorbeeld voor het bruidje noemde!

Tine's mondhoeken trokken schamper neer. Bij alle ijdel vertoon op een trouwfeest was het getoast wel het ergste. Boos had mama daareven aan papa zijn stotteren en haperen verweten... maar was die ontroering niet beter dan de ziellooze

bravoure van de anderen, een bewijs, dat vader tenminste voelde wat hij hen toewenschte, al kwam zijn hakkelen - zij wist dat zoo goed als mama - natuurlijk óók wel door de te vele champagne... Thans sliep papa; in een der stoelen hier had hij, terwijl de Brögels er nog waren, al zitten knikkebollen; energisch had mama hem nu naar zijn eigen kamer verwezen en Tine opgedragen in den salon den rommel op te ruimen, terwijl zij zelve naar eetkamer en keuken ging.

Met een plotselingen weerzin schoof het meisje de vaas van zich af. Waarom deed ze al die moeite voor die bloemen? Waarom diende 't, om die een of twee dagen langer te bewaren? Deed ze niet beter om als mama te redderen, totdat alles weer zijn nuchter dagelijksch aanzien had?

Vanaf het oogenblik, dat de auto met Hanny en Brögel was weggereden, scheen aller belangstelling voor ‘het paar’ met één streek uitgewischt. Om hun lot, dat zooveel dagen middelpunt der luidruchtige belangstelling was geweest, leek zich plotseling geen der gasten meer te bekommeren; met een opzichtige kieschheid werd naar het doel van hun reis niet gevraagd en niemands gedachten schenen hen te volgen. Maar onder dit schijnvertoon had een gnuivend, verheimelijkt plezier gewroet, dat zich verraadde door knipoogjes en verbeten lachen, dat leefde achter de heete mannenoogen en soms achter het giechelend gefluister van de vrouwen. Driftig schoof Tine de vuile kopjes in elkaar, de stapel kletterde in haar nerveuze handen, de zuur-bittere geur van een smeulende sigaret dreef een walgenden weerzin, als een brok, in haar keel omhoog. Waarom was ze niet méé naar Scala gegaan! Misschien had daar de roezige drukte haar gedachten afgeleid. De gedachten, die zich niet lieten dwingen en telkens weer slopen naar Hanny... naar Hanny met dien man naast zich in den leegen, schemerdonkeren coupé en straks daar op die kamer in Brussel... Hanny die - Tine wist het immers! - bàng was om met Nico alleen te zijn...

Wat geurden de lelies... Hoofdpijn kreeg ze ervan. Hoe kònden de menschen lelies het symbool van reinheid noemen. Heel deze lange dag, met de comedie van blijdschap en ontroering en daaronder het verheimelijkt compromis van dubbelzinnig, prikkelig pleizier, leek doordrenkt van dien zwoelen, troebelen leliegeur. Zwaar en overzadigd van onuitgesproken dingen.

O, slim had Hanny het aangelegd; het scheen wel of alleen zij, Tine, met een extra-scherp zintuig had geraden: altijd had haar zuster een van de bruidsmeisjes bij zich in de kamer gehouden en altijd een derde meegetroond, wanneer ze met Nico naar haar nieuwe huis ging. Zij, Tine, kende Brögel weinig. Gedurende het korte engagement was ze maar zelden 's Zondags thuis gekomen, meest in Leiden blijven werken, in een wreveligen onwil jegens het malle, banale verliefdheids gedoe: Nico's slaafsche aanbidding, Hanny's ijdelheid van aangebeden verloofde en vooral mama's zelfgenoegzame tevredenheid over het engagement-met-eenkroontje. Was het niet om te huilen van armzaligheid, dat Hanny trouwde om weg uit huis en goed geborgen te zijn, met dien jongen, dien ze vijf jaar vroeger had afgewezen en die zich nu nederig dankbaar betoonde voor het geluk, dat hem nòg in den schoot viel?

Plotseling zich bewust van een zware moeheid, zakte Tine neer in de vensterbank en tuurde langs de nachtstille gracht, waar het water, diep tusschen de wallen, zwart zag als olie en een damp uit de donkere, vochtige steenen leek op te stijgen. Had ze dan tòch meelij met Brögel, betrapte ze zich. Die kreeg nu immers wat hij wou, daar ginds in Brussel! Een man was het immers toch maar om dàt te doen! Ze had half de grap verstaan, die Egbert, Nico's broer, gefluisterd had tegen Lex, terwijl de auto voorstond en alle gasten zich in de gang verdrongen; ze had begrepen, wat dat joviale schouderkloppen en het lachende ‘hou je maar taai!’ van den rood-opgewonden vader tot zijn zoon beduidde; een woesten weerzin had ze gevoeld voor dit vuile, vertrapte, dat ze liefde noemden, dat ze verheerlijkten in toasten, waarover ze eerst sentimenteel hadden zitten doen... en enkel deernis met Hanny... Hanny, die immers bàng was om met Brögel alleen te zijn...

Rusteloos stond het meisje weer op. Aan wat anders denken... ze leek wel gek met 'r piekeren over iets dat doodgewoon was. Trouwen was immers 't gewoonste van de wereld. Bijna iedereen trouwde en zij zelf zou immers ook... Néé, ook daar niet aan denken... nu niet... Nu alle vastheid weer lag omgegooid, alle moeizaam verworven zekerheid, nu na die veertien lange, leege dagen van opgeschroefd

feestvertoon, het oude leed en de oude twijfel zich weer hadden blootgewoeld.

O - ze zou God danken als deze nacht voorbij... als morgen het huis weer gewoon was, de bloemen wèg, en weg het dennegroen waarmee de trap en de deuren waren getooid, en waarvan de geur haar gekweld had als een lichamelijke pijn, telkens weer als ze het huis binnenkwam. De geur van dennengroen was de geur van feest. En feest was iets afschuwelijks. Er was altijd huichelen en onechtheid en verbeten leed, maar nooit zóó als op feesten. Als je dat eenmaal wist, zag je achter elk feest den valen, troosteloozen achterkant, leek elk menschengezicht er een grijnzend masker...

Wat had Lex, zoo'n jòngen nog, ondanks zijn studentenheerigheid, geflirt met Floortje Brögel, en hoe geraffineerd had zij, hoewel in stilte verloofd, hem geprikkeld met dat kwasi-argeloos hem in de oogen zien en het provoceerend lachen van haar mooien, gretigen mond. En Annie de Graaff, mal schaap, stralend had ze de hofmakerij van Bovetïus voor ernst opgenomen; wist ze dan niet, dat hij een rijke vrouw zocht, en wist ze, na acht uitgaansjaren, nog niet, dat een leelijk meisje zonder geld geen kansen heeft? En zijzelf? Ze wàs vroolijk geweest aan het dejeuner, grap op grap had ze geweten, waarop Egbert Brögel, die haar eerst voor een hark en een blauwkous had aangezien, gretig was ingegaan. Betsy, zijn leelijke vrouw, zat er met een bleek en woedend gezicht naar te kijken; en dat had haar aangehitst, het werd een duivelsch plezier haar macht over dien man te voelen, een prikkeling, die haar opwond tot een roes, om in zijn stem den hartstocht te hooren, in zijn oogen het verliefd verlangen te lezen. Totdat in de gedwongen stilte, waarin papa Brögel toastte, ze opeens voelde hoe Egbert zijn knie tegen de hare duwde. Neergeslagen lag het plezier van een oogenblik, niets voelde ze meer dan afkeer, angst bijna, voor de dichte nabijheid van het gretige mannengezicht, dat zijn adem langs het hare streek, en niets dan een dompe schaamte om 'r harteloos plagen van die stille bleeke vrouw; de vertrapte, geminachte vrouw van zoo'n ijdelen genotzoeker...Van Egbert had ze zich afgewend naar Ben, haar anderen tafelbuur, maar ook in zijn oogen zag ze, wat ze zelf had opgewekt en dat ze nu weer haatte...háátte...

Samen met Meta moest ze daarna Hanny bij 't verkleeden helpen; Meta giechelde als een bakvisch en Hanny praatte zoo gek nuchter over de zij van 'r bruidsjapon, die ze wou laten verven: bleu de saxe of tilleul...en maakte Tine bijna een scène, omdat ze het toiletwater niet in den zilveren flacon van de nécessaire had overgedaan, doch de flesch zoo maar had ingepakt... Met moeite vond Tine dien in het volgepakt valies terug en ging de kamer uit om een kurketrekker.. Toen had ze op het leege portaal Brögel gevonden, een ander dan de correcte, zwartgejaste meneer van de kerk en het trouwdéjeuner, met den gelegenheidsglimlach en de bloem in z'n knoopsgat. Eén oogenblik had ze de gespannen verwachting op zijn gezicht gezien, den hunkerenden honger in zijn oogen, vóór die verdoften in teleurstelling, omdat zij, en niet Hanny naar buiten trad. En terwijl zij rakelings langs hem heen naar beneden holde voor den kurketrekker, voelde zij wrang het belachelijke, het belachelijke, dat tegelijk om te snikken van ellende was.. Hanny, daarbinnen, zeurend over een flacon en over tilleul of bleu-de-saxe...

Tine sloeg de kille handen voor haar gloeiend gezicht en voelde het bloed bonzen in haar hals. Ze zag oogen, donker van verlangen en hoorde de heesch-hartstochtelijke stem, die eens háár bitter verweten had: ‘Wat begrijpt een meisje van zoo'n verlangen...’

Met een ruk duwde ze het hooggeschoven raam omlaag. Waarom zat ze zich hier nog langer ellendig te maken! Terwijl ze het rolgordijn liet neerstorten, namen haar pijnlijk gespannen zintuigen scherp het straatbeeld op: het weifelend duister over de grauwe steenen, de starre boomen, de levenlooze gevels aan den overkant; en het was haar of ze haar eigen bestaan gespiegeld zag in die triestheid; alle hopen en verlangen waan, en zij, ondanks alle worstelen om verheffing en verruiming, toch gekluisterd aan de doodsche platheid, waarin haar leven wortelde.

Langs het venster repte zich een vlugge schim, een lichtje twinkelde hoog en plotseling look de lantaarnvlam op en wierp een stralenbundel in het vertrek, zoodat de luttele kaarsenvlammetjes leken te krimpen en te verdoffen. Zij had het scherp besef, als in een droom, ditzelfde nog eens

en in diepzinnig verband met dit oogenblik beleefd te hebben, en plotseling sprong een herinnering naar voren... een zomeravond, toen ze in deze zelfde kamer, in eenzaamheid en donker had staan peinzen, en even onverwacht het lantaarnlicht haar in de oogen spoot... Ze wist het weer. Het was de avond, vijf jaar geleden, waarop Heloma haar had gesproken van liefde en zij niets voor hem kon voelen dan harde onverschilligheid, zelfs geen leed om zijn leed... zelfs geen meelij.

Zóó allesoverheerschend was toen haar gevoel voor dien ander geweest.

Thans zag zij, als gold het een vreemde, verwonderd op die aarzellooze zekerheid terug: 'n intuitie... 'n instinct, dat, met blinde vastheid, in één oogenblik had verworpen en gekozen...

Want nooit durfde ze nu meer op intuïtie, op ingeving vertrouwen. Zelfs nu haar liefde voor Henk Heloma toch zoo hecht en diep was geworden, vreesde ze nòg de grilligheid harer stemmingen, de onvastheid van haar wil, die wisselde, als door een duistere macht beheerscht; haar het eene oogenblik niets dan zwarte ontkenning deed vinden, voor wat ze op het andere vreugdig had beleden.

In een rustig geluksbesef had ze, voor veertien dagen, van Heloma afscheid genomen. In hun afspraak, dat zij, na de bruiloft, naar Nunspeet zou komen om samen met hem te logeeren bij zijn zwager en zuster, lag voor haar, niet minder dan voor hem, de vervulling besloten, van wat tot nu toe niet in woorden tusschen hen was beslist.

Maar in de bruidsdagen, in de over-verhitte atmosfeer van verliefdheid en verlangen, waar alle waarde van het leven tusschen lippen en oogen besloten lag, was alle vastheid uiteengevallen. Want, als een groteske verwringing van het mogelijke, zag daar telkens haar verbeelding zichzelf met Heloma van zulk een bruidstijd middelpunt. En tergend scherp joeg alles haar dan voor den geest, waarin hij, slordig en verlegen, en met een vooropgezetten afkeer van vormelijkheid, zou tekortschieten; en ondanks haar hoon voor 't deftigheidsgedoe van thuis kon ze van het sarren dier fantasie niet los, zag ze hem, en bijgevolg zichzelf, niet meer anders dan in een verliefdheid, die belachelijk was.... de rustige zekerheid,

het geloof aan geluk tusschen hen beiden, hield het tegen de terging dier beelden niet uit.

En naarmate haar eigen gevoel verliep, benijdde ze hartstochtelijker de jongeren: Floortje en Lex, Max en de kleine, dwepende Annet Brögel; jòng moest je zijn om zóó door alles heen verliefd en verzaligd te kunnen wezen en zij, met haar drie-en-twintig jaren, wist zich zoo hopeloos oud...

Maar nu, in weerstand tegen deze gedachten, veerde Tine plotseling op en doorschreed de kamer, tot bij den achterwand, waar de spiegel hing. In de luchters ter zijde brandden nog de laatste kaarsen, afgedropen en scheefgezakt, met lange, kromgetrokken pitten, waarboven de vlam inkromp en weer uitschoot, als door een veer bewogen. Met onderzoekenden ernst bezag het meisje heur eigen beeld, vreemdweelderig in een feestelijken tooi, die ongewoon aan haar sober werkleven was geworden: haar blooten hals boven de lichtblauwe zijde en heur haren, in een grilligen overvloed van krullen, vér over haar voorhoofd en ooren gelegd. Vluchtig raakten haar gedachten aan Egbert's verliefdheid, die zoo snel was opgevlamd, aan de verraste bewondering in Ben's oogen, toen zij, dien morgen, hem in dezen bruidsmeisjestooi had begroet, aan den blik van een jongen op college, het brutaal-bewonderend woord laatst van een voorbijganger op straat.... en in haar groote, grijze oogen die angstig critisch het spiegelbeeld hadden gemonsterd, lichtte even een triomfante voldaanheid. Maar op hetzelfde oogenblik wendde zij den blik af; in weerzin dacht ze aan Henk's nadrukkelijken afkeer van mondainiteit, van vrouwen met gekapte hoofden en gedecolletteerde japonnen; een weerzin, dien zij immers déélde... en haastig, met het prettig besef, dat ze nu hèm een voldoening verschafte, blies ze de lichten rondom het beeld in den spiegel uit.

Terwijl ze de gang doorliep om haar moeder, in de eetkamer, goeden nacht te wenschen, viel achter haar het klepje van de brievenbus. Zij keerde, zag achter het ruitje het grauw van courantenpapier, maar liep toch terug, met die onberedeneerde verwachting, immer opgewekt door het belovend tikken van de klep...

Tusschen een paar late kaartjes voor het bruidspaar lag het roomblanke couvert van zwaar papier, dat zij onmiddel-

lijk herkende. Glimlachend tuurde zij op het regelmatige, kleine en toch zoo karakteristieke schrift en weer, als zoo vaak, trof haar als iets komisch de tegenstelling tusschen het voornaam verzorgde van die immer gelijke brieven en de slordige nonchalance van hem, die ze schreef. Hoe lief, om te zorgen, dat er juist nu een voor haar kwam....! Vlug heesch ze zich op de hooge gangkist, waar, nog evenmin als vroeger, haar voeten den grond konden raken en las, met moeite om het vochtig floers, dat telkens voor haar oogen schoof:

'Ik vermoed dat je dit zult lezen als het 'feest' voorbij is, en jij in de grauwe stemming bent, die annex is aan leege wijnglazen, verlepte bloemen en verbroddelde toasten. En ik ben overtuigd, dat je het eerste half uur van alleenzijn hebt gebruikt om in den schemer sentimenteel te worden over de miserabele halfheid van alle menschelijke gevoelens en speciaal over de vooze opgeblazenheid, die: 'meeleven met het geluk van anderen' heet. Tine... lach nu even en geef toe: hij kènt me. Maar toe, kindje, zet dan op hetzelfde oogenblik een streep onder de tobberij! Als jij gedaan hadt, waartoe, naar je me schreef, je geweten telkens drong, en je hàdt een openhartig onderhoud met je zuster uitgelokt, vóór die fatale knoop-legging van vandaag... dan zou ze immers toch al je argumenten verworpen hebben - luisteren naar een anders raad doet alleen wie zelf nièt twijfelt!

Ik heb den hemel gedankt, dat ik niet decoratief genoeg ben om door je moeder tot de intiemen des huizes te worden gerekend, en de 'instuif' zoowel als het groote diner en de diverse 'sauteries' me bespaard zijn gebleven, maar wèl heb ik tegen de verleiding gekampt, om vandaag inplaats Vrijdag m'n reis naar Den Haag te doen en me in de kerk verdekt op te stellen, om jou te bespieden op 't moment dat dominee Roozelaar z'n beroemd geworden passage over de 'gloênd' aaneengesmeede harten' ten beste gaf. Ik ben overtuigd meisje, dat jij daarbij gehuild hebt! Tine, met àl 'r cynisme, met de ergernis van veertien bruidsdagen versch in het geheugen, die de ooms en tantes daar tot hun stichting deed constateeren, dat ze niet zóó'n blauwkous is, als 'r uitdagende kruid-je-roer-me-niet-houding had doen vermoeden! Over je eigen tranen heb je je toen natuurlijk nog meest van

alles geërgerd - niet? En nu wou ik je met dezen brief alléén maar even zeggen, dat *die* ergernis ten onrechte was: de liefde blijft altijd waard om deemoedig-ontroerd door te zijn; of je zuster haar identifieert met een huismet-twee-meiden doet niets ter zake; en Vondels zinnebeeld, al is het door duizend leuterende dominees beduimeld, blijft toch het mooiste symbool, dat ik van het huwelijk - het èchte, Tine! - ken. Hanny's bruidsdagen hebben jou uit je evenwicht gebracht. Dat voelde ik, door wat er deze twee weken in je brieven... nièt stond. Je bent weer aan Het Huwelijk gaan twijfelen, omdat je voor de zooveelste maal een minderwaardig, een half, een surrogaat-huwelijk zag sluiten, je bent weer gaan twijfelen aan je eigen gevoelens. En ik ben ver van je weg; we kunnen niet samen praten, niet samen timmeren, tot al dat wankele weer vaststaat. Goddank zien we elkaar Vrijdag. Clara rekent op je. Ze vindt, als ‘moderne vrouw’, dat 'n vriendin van 'r broer evenveel recht op 'r gastvrijheid heeft als de ‘vriend’, dien ik vorig, en voor-vorig jaar (faute de mieux!) meebracht. Maar ze bezit toch genoeg onvervalschte sekse-eigenschappen, om dol nieuwsgierig naar je te zijn en met een omzichtigheid, die ze ondóórzichtig waant, me uit te hooren over de kleur van je oogen en, belangrijke kwestie, of je al of geen reform draagt.... Vrijdagmiddag, na m'n arbeid op 't archief, vinden we elkaar dus aan 't station S.S. en reizen samen naar Nunspeet. Nacht Tine. Toen ik vanmorgen op zoo'n heerlijk eenzamen zandheuvel uitrustte van een lange wandeling door de prachtige, troosteloos woeste zandverstuivingen, las ik in Thomas à Kempis: ‘De omstandigheden maken den mensch niet sterk of zwak; ze toonen hem zooals hij is.’ Is dat, in z'n soberen eenvoud, geen diepe wijsheid, kind? Een handdruk van Henk.

Tine vouwde de twee vellen ineen en zag, hoe op de blanke achterzij een traan viel, een glinsterend kringetje, dat uitvloeide met veel sterrelende puntjes; gedachteloos wreef ze met haar vinger er doorheen.... aan een spelletje van heel vroeger deed dat denken.... Dan veerde ze op; boven haar suisde de gasvlam in het hooge ganggewelf, als blijheid zag ze plotseling het licht in overdaad langs de witte wanden stroomen en gloeien in het dieprood van den strakken loo-

per. ‘Wat houdt hij van me’, dacht ze met een innigen glimlach, ‘en hoe volkomen begrijpt hij me. Zelfs z'n brieven hebben de macht om al m'n weifelen tot rust te brengen. Waarover tobde ik daar straks? Waarom durfde ik niet? Dit is immers liefde. Dit is het mooiste wat er tusschen twee menschen zijn kan.... begrijpen en vertrouwen.... harmonie....’

Ze voelde den wensch dringen, hem vanavond nog terug te schrijven en alles voor hem uit te storten, wat zich in de voorbije dagen als onder een schroef in haar had vastgezet. Ze zou nu dadelijk naar boven gaan; voor het eerst leek de ongewone eenzaamheid der meisjeskamer een verheuging. Terwijl zij den brief tusschen haar ceintuur duwde en zich met een rappe beweging van de hooge eiken kist liet glijden, herdacht ze met verwondering haar aarzelen, sinds vele dagen, over deze door Henk bedachte logeerpartij; zoo onverdedigbaar dwaas had het haar telkens geleken, dat ze nog niet van het plan had durven reppen tegen mama: zij samen logeerend met Henk bij zijn haar onbekende familie... ze had mama's koele inquisitie gevreesd, maar óók een kinderachtige scrupule jegens die vreemden had haar weerhouden: wat die denken, en vorschen en wroeten zouden...

Nu plotseling dreef, door de macht van zijn brief, de tegenkant van al dat aarzelen naar boven; een strijdlust voelde ze, om haar eigen wil met dien van haar moeder te meten, welbewust door te drijven wat mama ongepast, dwars tegen alle conventie vinden zou; en tegelijk sterkte zich haar zelfvertrouwen aan het besef, dat zij als een on-conventioneel meisje, met vrije begrippen, zou staan tegenover Henk's zuster en zwager, als eene, die zich thuis zou voelen in hun hoogstaand milieu van geest'lijk voorname, ongewone menschen... ze snàkte ernaar, na die overdaad, tot walgens toe, van deftigheid en uiterlijk vertoon bij de bruiloft.... na het banale gesjacher met liefde en huwelijks-geluk.... waarbij ze niet paste.... Goddànk zich niet passen wist....

Goeie Henk!.... hij hoefde niet eéns zelf te komen, om haar onvaste gevoelens weer in elkaar te timmeren; hoe goed doorzag hij haar weifelen en toch bleef hem de vertrouwende zekerheid, dat zij beiden bij elkaar hoorden, dat zij, als ze maar eenmaal zichzelf zuiver vermocht te onder-

kennen, even zeker zou zijn van haar liefde als hij van de zijne. Nu zich daaraan overgeven.... nu het beslissende.... de rust van het onvermijdelijke.... Nu hem schrìjven wat nimmer nog haar lippen voor hem hadden kunnen uitspreken, al had haar geest de woorden ontelbare malen herhaald: 'Henk-ik hoù van je....'

Geen langen brief, alleen dat.... Hoe eindeloos gelukkig zou het hem maken....! Ze stelde zich zijn oogen voor bij hun ontmoeting op het station, de stralende innigheid van zijn goede oogen. 'Henk, ik hou van je.... als ik Vrijdag met jou naar Nunspeet ga, laat het dan als je meisje zijn....'

Met lichte, veerende passen doorliep Tine de lange gang en drukte de deur der eetkamer open. Zij zag, tredend binnen het verlicht vertrek, haar moeders rug voor het kleine schrijfbureau. De gordijnen waren gesloten en het was dompig koel in de groote, spaarzaam gemeubelde ruimte. Over het statiekleed, dat mevrouw Van Ravensberg ter eere van haar dochters huwelijk droeg, had zij de hooge, donkerblauwe huishoudschort van alle dagen geknoopt en niets in de nauwgezet beredderde kamer herinnerde meer aan feestelijkheid. Tine, die in den verren spiegel haar lichte gestalte zag voorbij-schimmen, voelde zich of ze een verkleedpak droeg.

Nog vóór de dochter sprak, wenkte de groote, blanke hand der moeder om stilte; tusschen haar gesloten lippen klonk toonloos geprevel van getallen en haar pen wipte, met sprongetjes langs den bladzij-rand, tot onder en weer terug. Het gas suisde, de blank en rose poppengezichten aan de wanden leken te leven.

Wrevelig ontzenuwd door het nietig oponthoud, dat aan haar strakgespannen wil 't onmiddellijk dwingend handelen belette, drentelde Tine naar de tafel en zakte schuins neer op haar gewone plaats. Toen ze er zat voelde ze den stoel meer naar het midden geschoven; de andere stoel aan dezen kant, die van Hanny, bleek naast het buffet tegen den muur gezet; haar zilveren servetband lag daar in een hoek, naast het kinderlijk gebloemde theekopje, dat omgekeerd op het schoteltje stond. Er wrong iets in het meisje om deze nuchtere voortvarendheid, een wrevel jegens mama, waar-

tegen ze zich dadelijk verzette, sterk in de blijheid van eigen, rustig evenwicht. Waren scrupules in zulke dingen geen sentimentaliteit, had niet ieder mensch zijn eigen wijs om emotie te verwerken: de één in woorden en uitbundigheid, de ander in star zwijgen, mama in rustelooze bereddering?

Tevreden met deze milde overweging, vouwde Tine de courant open, die versch nog in de vouwen op het tafelkleed lag.... De advertentie - dacht zij nieuwsgierig; want zij herinnerde zich, dat er gisteravond in den treure was geredekaveld, of bij het bedankje ‘de heer en mevrouw Brögel’, of: ‘de heer en mevrouw Jhr. Brögel’ zou moeten staan.

Hanny, hoewel het oneens met mama, had geweigerd Nico's raad over dit delicate punt te winnen, en Tine was, halfweg het dispuut, de kamer uitgeloopen, in driftig verzet tegen den nonsens, waarmee de stemming op Hanny's laatsten avond moest bedorven.

Onwillekeurig tastten haar vingers naar den brief tusschen haar ceintuur. Menigmaal had Henk geleeraard: ze kon de kleine dingen niet van de groote onderscheiden. Over 'n kleine ergernis of miskenning van haar moeder of Hanny kon ze dagen, weken soms wrokken en tobben, en het groote gemis...'t gebrek aan gezinsliefde, dat hij, bij enkelijke bezoeken, zoo pijnlijk scherp had geschat, liet haar onverschillig...

Mevrouw van Ravensberg klapte haar kasboek toe; zilvergeld rinkelde; dan snerpte 't gekras van haar griffel op de keukenlei. Als op ontelbare voorbije avonden huiverde het langs Tine's rug en armen, bij dat overbekende, gehate geluid, dat in de zeldzame keeren, waarop ze 't nog hoorde, haar zoo wonderlijk ontroeren kon als de quintessence van thuis...thuis met al z'n kilte en liefdeloosheid...waaraan ze zich toch, ondanks inzicht en redeneering, met duizend vezels wist vastgegroeid...

‘Weet jij ook’, doorschokte heur moeders stem haar gepeins, ‘of Nico de kruier vóór hij wegging betaald heeft, die man kwam hier terug om geld.’

‘Toevallig niet opgelet,’ 't klonk schamperder dan ze wilde. Even troffen hun oogen elkaar, die sterk elkaar geleken, nu het meisje hard-onverschillig keek; dan zag de moeder terzij, knipperend, als om de oplossing van die

moeilijkheid; ‘Nico’, zeide zij, als tot verontschuldiging, ‘is onattent in zulke dingen...’

Ze zette zich aan de tafel en keurde door het lornjet, dat zij, tusschen twee gespitste vingers geheven, zich voor de oogen hield, het effect van de advertentie. Het naakte witte licht viel over haar gezicht, zoodat langs den smallen, genepen mond twee vouwen trokken als sneden diep. Het scheen Tine, of ze nooit zoo scherp die lijnen, als van verbeten leed, in dat overbekend gelaat had gezien, en zij vroeg zich af, voor het eerst van haar leven, in een verwarrende verwondering, of mama, achter die trotsche onbewogenheid, ook als een ander, als een gewóón mensch, verdriet zou hebben gekend.

Aarzelig, met heel wat minder afdoende zekerheid dan ze daareven zich had voorgesteld, leidde ze het gesprek in: ‘Mama, ik heb een invitatie om te logeeren in Nunspeet.’

Mevrouw van Ravensberg liet de linkerhand, die nog immer het lornjet voor de oogen hield, zakken. Met de rechter sloeg zij het uitgevouwen nieuwsblad dicht en haar oogen, nu in bijziendheid kleingetrokken, bleven blijkbaar nog geboeid aan de letters, toen zij effen en zonder interesse vroeg: ‘Een vriendin uit Leiden?’

Tine hield haar handen op het tafelblad gevouwen en zij zag hoe, door den fellen druk harer vingers, de huid wit wegtrok en dieper rood vol-vloeide, terwijl ze, zoo kalmonverschillig als haar mogelijk was, antwoordde: ‘Bij de getrouwde zuster van Heloma’.

‘Ah!’ Snel gleed haar moeders blik op en weer neer, zij schoof de courant weg en legde de lornjet, toegeknipt, daarop; dan trok het langs haar dungelipten mond: ‘Is dàt tegenwoordig de manier waarop een engagement tot stand komt?’ vroeg ze langzaam en schamper.

Er viel een stilte. Een strijd van jaren trok aan Tine's herinnering voorbij, telkens flitste een ander beeld: zij hier tegenover mama of ginds in de huiskamer, om voet voor voet den starren weerstand te overwinnen, elke winst op haar vrijheid hard tegen hard te bekampen... en nimmer was zulk een onderhoud met de verruiming van wederzijdsch begrijpen geeindigd. Nu, in de eigen blijde zekerheid, voelde ze zich ver boven 't klein en pijnlijk twisten uitgegroeid,

woù ze mama trachten te begrijpen, mama, die hàrd was, maar hoe sterk en vast ook van karakter; voor het eerst wilde ze gelooven, dat de gaping tusschen haar en haar moeder niet zoo wijd was als ze vermoedde, omdat ook háár aard, stug en gesloten, gewapend optrok tegen elk verzet. Dat was Henk's invloed, dacht zij dan verteederd, Henk's groot begrijpen, dat nooit, als zij deed, de menschen enkel maar bekeek uit den nauwen hoek van eigen belang...

'Heloma is mijn beste vriend', zei ze plotseling met warmte. 'Kom mama, u kunt het toch wel een beetje minder conventioneel beschouwen.'

Mevrouw van Ravensberg streek met haar vingers langs de kanten strook, die, als een vreemde weelderigheid, uit de mouwen van het blauwe huishoudschort over haar polsen viel en antwoordde, de fijngelijnde wenkbrauwen omhooggetrokken, als in verbazing: 'Zooals ik de zaak zie, wenscht "die beste vriend" jou tot vrouw en twijfel jij, al sinds een paar maanden, of je hem accepteeren zult. Dat hij op deze manier jullie intimiteit provoceert, toont meer diplomatie dan ik van meneer Heloma had verondersteld....'

'Diplomatie! Och - u kent Henk heelemaal niet!' Driftig weerleggend begon Tine te spreken, doch terwijl ze zichzelf de woorden zeggen hoorde, sijpelde argwaan door haar denken; als immer onderging ze, haars ondanks, den invloed van mama's nuchter zakelijke feitenstelling, haar cynischen achterdocht, die nooit in goedheid of belangeloosheid geloofde.

En tegelijk leek haar het plan, waartoe Henk haar eerst schertsend, later met luchtigen aandrang had overgehaald, een verzwegen berekening; hij sprak van hun vriendschap, als zijn vriendin zou ze mee naar Nunspeet gaan.... deed hij het niet, zooals men meepraat met een zieke over de genezing, waaraan hij zelf niet gelooft? Op den bodem van zijn geduld lag de overtuiging van zijn macht over haar, op den bodem van hun verhouding wroette, als bij alle paren, de strijd tusschen begeerte en verzet.

Maar ze vocht tegen dien opkomenden argwaan; verliep nu al de zekerheid, waarin ze zooeven gelukkig was geweest? Wat wàs ze dan toch voor een karakterloos schepsel, dat meezwenkte met ieders overtuiging? Wat voor

waarde had mama's oordeel.... wat kon mama begrijpen van haar verhouding tot Henk, waarvan zij zóóveel zèlf niet begreep? Natuurlijk was aan die scherpe oogen haar aarzelen niet ontsnapt, maar mama bezag Henk als een ‘partij’, met een aantal factoren, die vóór, maar meer nog, die tégen hem pleitten....

‘Er is geen kwestie van intimiteit provoceeren’ ging zij, driftiger nog, voort. ‘En zijn zuster en zwager zijn gelukkig niet zoo bekrompen, dat ze de vriendschap tusschen een man en een jong meisje als een scheeve verhouding zien.’

‘Zoo bekrompen ben ik dan wèl.’ Mevrouw van Ravensberg vouwde, met driftige rukjes, de courant tot een smalle reep. ‘Als jij twijfelt, en uitstel van een definitief besluit wilt, moest meneer Heloma zoo ridderlijk zijn je in dien tijd vrij te laten.’

‘Och mama!’ Weerzin, boosheid, snerpten door het woord als een snik. Een zware moedeloosheid kroop in Tine op, om dien muur van misbegrijpen. Wrang-scherp realiseerde ze, dat zij nu, samen met haar moeder, op den avond van Hanny's trouwen, sprak over een beslissing die heur levenslot gold, en hun beider gedachten, al richtten ze zich naar hetzelfde, elkaar vreemd bleven als van menschen die elk een andere taal spraken.

Maar toch, daaronder, weerhaakte haar gevoel in dat ééne woord: ridderlijk... een begrip vol conventie, dat mama graag gebruikte... Hàd Henk haar niet vrij moeten laten in haar besluit? Toen zij sprak van ‘na de vacantie’, juist toèn had hij, met die vastheid, die zij nu plotseling als een grief tegen hem keerde, verzekerd: ‘ik laat je die maanden niet los.’

Er leek een troebeling door haar denken geschoven. Waarover was ze daar straks zoo blij geweest? Over het besef dat Henk macht over haar bezat? Juist tegen die macht roerde zich nu een dompe weerzin... dezelfde weerzin, dien ze gevoeld had in den ontredderden salon, en die wortelde in het lichamelijk onbehagen, dat de vochtige schemering en de geur der verwelkende lelies haar gegeven had. Ze kon het niet uitdenken, maar een jagende drang dreef haar naar alleen-zijn, weg uit dit doornbosch van misverstand en valsch begrip. Haar lange rug rechtte zich; en tot haar verwondering - het was als sprak een ander -

vond ze onmiddellijk den nuchter-zakelijken toon, passend op mama's laatste bewering:

'Ik verzeker u, dat Dr. Heloma in alles volkomen correct is.'

Haar oogen, staalhaard, hielden tegen het de andere, even harde, uit.

'Je wilt zeggen, dat je voor die logeerpartij mijn instemming niet vraagt en m'n toestemming niet noodig hebt?'

Tine stond op. Weer zag ze, in den verren spiegel achter in de kamer, haar eigen lichte schim als een zot vertoon van feestelijkheid. Met opzettelijke bruuskheid schokte ze de bloote schouders, zàg de beweging in de verkleinde verte herhaald: 'Als u er zóó vijandig tegenover staat, néé!' zei ze met vergeefsch bedwongen heftigheid.

Ook mevrouw van Ravensberg stond op.

En terwijl haar arm, in de blauw-katoenen mouw, reikte naar het kettinkje van de lamp, besliste ze met de ironische kalmte, die zelfs bij verlies de overmacht aan haar kant hield: 'Dan kunnen we dus naar bed gaan.'

* * *

Had ze geslapen? Met een schok, een jagend schrikgevoel, dat door heel haar lijf leek te tintelen, zat Tine overeind. Nog kampten haar gedachten met de laatste flarden van den droom, waarvan de heugenis al kromp; een barokke wirreling van gestalten, woorden, gebaren, leek weg te vluchten achter zwarte wanden, die samenvloeiden als drijfzand in een poel; maar adem beklemmend, een lijfelijk onheil, bleef het besef van een wanhopig, hijgend, jagend zoeken... een jacht achter iets dat vluchtte, terwijl haar beenen weigerden: gekropen was ze over steenen, gesleept had ze zich langs traliehekken... en die pijn, de gebrokenheid van doodelijke vermoeienis in armen en beenen... bleek thans een werkelijkheid, meegedragen uit die andere wereld.

Met een huivering van weerzin voelde Tine de klamme gloeiing van haar huid, ze duwde het dek weg, en poogde opnieuw, met inspanning, zich te herinneren: vanwaar kwam dat besef van troostelooze ellende, van hulpelooze verslagenheid, dat haar nu nog hield vastgeklemd in zijn grauwen greep?

Zij voelde de doffe pijn... streek, in een armzalige be-

hoefte aan koestering, met de handen langs haar schouders, haar beenen... en daar sprong het plotseling vanuit de zwarte verlorenheid op haar toe: Alf! Alf was het geweest, dien zij jagend had gezocht... die voor, haar uit was gevlucht langs eindelooze straten, glimmend en glad als ijs... over trappen en bergen... in een trein, waar zij aan de treeplank zich had geklampt en den steenen perronkant had voelden schuren langs haar dunne nachtkleeren en wist... nu word ik vermorzeld. Alf... aldoor ver en toch zoo verwonderlijk scherp te onderkennen... zijn gezicht, dat zij zich nooit meer zuiver voor den geest vermocht te halen, nu in elke lijn weer bekend en vertrouwd, het donker broeiende van zijn diepliggende oogen... het hoogmoedig onverschillige van zijn rooden mond - en dan weer zijn lach... de jonge, jolige lach van zijn sterke, korte tanden achter het verstrakte lippenvleesch...

Toch weer die droom... Toch weer de oude kwelling, die lang overwonnen had geleken... de droom, die in de eerste jaren na hun scheiding haar telkens had bezocht als een spook, dat, hoè ook verjaagd, immer langs anderen weg weer wist te keeren.

Eerst nu besefte Tine, dat zij niet op haar kleine slaapkamer in Leiden was, maar thuis; en met schokjes herstelde zich de werkelijkheid voor haar verwarden geest: Hanny was gisteren getrouwd.... Nu sliep Hanny op een vreemde kamer, met Nico... en zij, Tine, had, vóór 't naar bed gaan, een onaangenaam gesprek gehad met mama... Gespannen helder werden haar gedachten; ze richtte zich op, steunend op haar elleboog en zag schuin achter zich het neergelaten lancaster als een grauw-lichte plek; daaronder wist zij het venster open, maar geen geluid kwam uit den nachtstillen tuin, geen gerucht van de levenlooze stad daar rond omheen.

Alf... Toch weer die droom... de-droom-als-een-straf. Nu ze tusschen zich en Henk vastheid wilde, zich stellig had beloofd hem het beslissende te schrijven, en toch - haar stemming verstoord door 't gepraat met mama - was gaan slapen, zonder den brief te hebben voltooid... Vanuit haar bed, waar ze nu, de armen om de knieën geslagen, rechtop steunde in de kussens, onderscheidde Tine

op het lichte tafelkleed het donker vierkant van haar schrijfmap. Ervóór stond de stoel schuin weggeschoven... In herinnering zag ze zich door de kamer gaan, - hoe lang was het geleden? een uur? een halven nacht? - de blauwe zijden feestjapon uittrekken, en in haar kimono zich op dien stoel zetten, en de map, welke Hanny 's morgens gebruikt had voor 'n paar haastige bedankbriefjes, naar zich toetrekken.

In haar hoofd had strak het besluit gestaan, om te schrijven wat ze zich had voorgenomen: dien eenen zin, waarvan de woordval gestadig onder den stroom harer gedachten doordruppelde: ‘Henk, ik hou van je... Als ik Vrijdag met je naar Nunspeet ga...’ Haar verbeelding zag de woorden gerijd; haar open, groote letters, die dat eenvoudige, toch zoo verstrekkende, gingen vervullen. Aan het gesprek met mama wilde ze niet denken, weg drong ze, wat daar aan twijfel gestoken had, wél opende zij nogeens den roomblanken brief, maar de woorden, al overbekend, verbeeldden zich niet meer, haar eigene overstemden nu de zijnen. Toen had ze haar vulpen losgeschroefd, de schrijfmap opgeslagen, en toen lag daar op den vloeier een label, door haarzelf beschreven met Hanny's adres: Bruxelles, Palace hotel, Chambre 114, zooals Nico, nauwgezet, het had opgegeven. En plotseling, als hadden haar zwervende gedachten op dit gewacht om zich aan vast te klauwen, zag ze zich gaan, naast Henk, vanuit het Brusselsche station dwars over het plein, terwijl hij, wat doorgezakt in de schouders, met z'n even gebogen hoofd vooruit, in elke hand een tasch met zulk een label hield.... Zij had zich zien gaan, door een draaideur, over een breedbelooperde trap, aldoor naast Henk-met-die-tasschen; en terwijl zij voortliep wist zij, dat ze straks door een deur, waarop met reusachtige cijfers 114 stond, op een slaapkamer zou komen en er dan in Henk's oogen dat dringend verwachtende, dat hongerig hunkerende zou zijn, zooals ze het daarstraks in Brögels oogen had gezien....

Toen had ze de tanden opeengeklemd, zóó vast dat ze knarsten: ze hièld van Henk.... Ze woù hem schrijven, nù, dat ze van hem hield.... en op hetzelfde oogenblik had ze, met een beweging, die niet zìj leek te besturen, de vulpen wèggekeild over de tafel, ze had den korten, doffen tik gehoord, waarmee het ding neersloeg, achter in de kamer,

op 't linoleum.... en toen was ze snikkend neergevallen, haar hoofd bonkend op den vloeier, ze had haar wang heen en weer geschuurd over 't ruige papier en zich hóóren snikken, met gesmoorde, hortende kreten van vertwijfeling.

Met een huivering, als van plotselinge koude, klemde Tine de armen tegen 't lijf: Was ook dat niet een droom geweest? Niet minder machteloos wist ze zich tegen de verschrikking dier wakende verbeeldingen, dan tegen de anderen, die haar beslopen in den slaap. In de nachtstilte boorde, als een weeë pijn, 't besef van haar volslagen eenzaamheid, een snakken naar wat menschelijk meevoelen, naar wat warmte van troost. En onmiddellijk keerde zich haar verlangen naar Henk, wenschte ze zich met haar hoofd tegen z'n schouder, terwijl zijn hand streelde over haar haren. En hoorde ze zich spreken.... alles uitspreken, biechten; o, ze woù gelooven dat het zou kunnen.... niets was er, dat hij niet begreep; honderdmaal had zij helderheid na onrust en verwarring gevonden, wanneer ze er samen met hem over had kunnen praten.

Anders dan het kinderlijke, bijna devote naar hem opzien uit haar schooltijd was het nu zij, met haar wankel evenwicht en grillige stemmingen, steunde op zijn rustige zelfverzekerdheid, en zijn straffe eigen-kijk op menschen en dingen, wist voor haar het buitensporige altijd weer binnen de perken van kalm en zuiver-inzicht terug te brengen.

Anderhalf jaar geleden, bij zijn benoeming als lector te Leiden, was ze naar zijn intree-rede gaan luisteren. En na afloop had ze in den natten Novemberdag loopen wachten, tot hij, ná de receptie met al de proffen-deftigheid, naar buiten kwam als de jongensachtige vriend-van-vroeger, dien ze in den sluiken, zenuwachtig-bleeken, zwartgejasten meneer-op-den-katheder, nauwelijks had kunnen terugvinden.

Door zijn bijkans uitbundige, ontroerde blijdschap, toen hij haar daar vond, op dat grauwe spaarzaam verlichte pleintje, werd het weerzien, dat ze tevoren nauwelijks had geteld, tot een ongedacht groot en sterk geluk.

Samen onder haar parapluie - zelfs terwille van z'n hoogen hoed had hij om de zijne niet kunnen denken! - waren ze het Rapenburg afgeloopen, en toen weer terug, en toen, omdat hij nu toch den trein verzuimd had, dien

zelfden langen, natten weg nogeens; en aldoor had ze in blij besef geweten: wat er bestond tusschen hen was niet verloren gegaan... met hem kon ze praten, met hem had ze een gevoel van saamhoorigheid, als met niemand ter wereld anders.

Sinds den zomer van de maskerade, toen mevrouw Seters den winkel opdoekte en met Wout, die zich vestigde als dokter, te Amsterdam ging wonen, waar Wies zou studeeren voor middelbaar Duitsch, had Heloma ander kwartier gezocht en Tine, die in dat najaar haar leven van trein-studente aanving, was hem uit het oog verloren. Ze wist, dat hij een jaar later naar het Gymnasium in Den Haag was overgeplaatst, ze had, meer dan eens, letterkundig werk van zijn hand, essays, critische beschouwingen, onder de oogen gekregen, doch nooit meer hem ontmoet.

Pas toen ze, dien middag, na dat weerzien en na hun afscheid bij 't station, den weg naar haar kamer liep, zag ze verwonderd terug op haar onverschilligheid, die zoolang dit kostbare willens had laten glippen... hoe gemakkelijk zou het geweest zijn om hem te schrijven en zoo de relatie weer aan te knoopen, hoe had ze juist gesnakt naar een mensch, die haar begreep en dien ze vertrouwen kon...

Rustig, zónder verwijt, maar triestig had hij geconstateerd: ‘Ik wou graag je vriend zijn... of jij dat wou moest ik afwachten...’

't Was àl wat hij toen over 't voorbije sprak en ook later gingen altijd zijn woorden om dien tijd van haar leven heen, als om een onveilige plek.

Begreep Henk? Van ‘deceptie’ had hij eens gesproken; en zij aanvaardde toen, dat hij met die definitie tevreden was. Eerst later voelde ze 't als haar tekort, dat zij, die vertrouwen wilde, hem daarvan alles verzweeg. En nu kwelde opnieuw 't besef, dat nooit waarlijk eenheid tusschen hen kon zijn, nooit de diepere gemeenzaamheid van man en vrouw, zoolang ze hem verborg, zoo pijnlijk schuw als een wond, die aanraking niet velen kan... dat van haar en Alf. Doch wanneer ze aan de woorden dacht, waarmee ze het zou moeten uitspreken, dan leek het een onmogelijkheid dit ooit te kunnen.

Henk zou het niet begrijpen... Ze begreep het zelf

niet meer, hoe de liefde voor dien bijkans vreemden jongen haar had vastgegrepen met zoo verbijsterende macht, hoe onder 't drijvend verlangen naar zijn liefkoozingen en zijn nabijheid toch, als een sombere ondertoon, angst had getrild... angst voor zijn hartstocht... angst, die in een opperst oogenblik zoo wild was uitgelaaid, dat ze er zijn liefde om had weggestooten....

Kenden anderen, de meisjes en jongens om haar heen, dc verbijstering van diezelfde macht? In de hartstochtelijke begeerte om het te weten, had ze de liefde van anderen bespied, of zij dàt borgen onder hun hoffelijk, onbekommerd samenzijn, of zij tezamen wat heimelijks wisten, onder die luchtige wisseling van teedere blikken en zoete woorden.

Maar ze zag Cora's helle blauwe kinderoogen kil en hard blijven, terwijl van Griffen, verliefd gebogen over haar stoel, met zijn beide handen langs haar bloote schouders streelde; ze had eens Meta betrapt, toen die snel haar hoofd afwendde, terwijl van Suylichem's dikke, roode lippen de hare zochten; ze hoorde Bé onverstoorbaar babbelen over echte kant en antiek porselein, terwijl van Hemert brutaal het hof maakte aan de kleine, coquette Floortje Brögel... en ook van Hanny wist ze 't immers - Hanny, die zoo lief en aanhalig als een poesje kon zijn, wanneer Brögel haar verrast had met een kostbaar geschenk, maar die toch sluw en handig wist te vermijden, om alléén met hem in een kamer te zijn.

Nee.... dit was niet de liefde, die zij had gekend:.... dit was loven en bieden.... schikken en schipperen, maar niet die drang, heviger dan één macht ter wereld, die menschen naar elkander joeg; niet.... de vervoering.

En het werd allengs haar voldoening: ze benijdde die anderen niet. Aan de bekoring van eigen herinnering gaf ze zich gretig over en de verbeeldingen, het droomen overdag, en 's nachts die andere, vreemd heldere, op de grens van waken en slapen, werden de vervulling van haar kleurloos, ingespannen studie-leven, dat ze, tegen mama's hardnekkig verzet in, doch met vaders ongedachten steun, had doorgedreven....

En pas toen ze, in haar tweede studiejaar, volslagen onverwacht het bericht van Alf's huwelijk in de courant las,

besefte ze hoè vast ze op zijn terugkomst had gehoopt, hoe overtuigd ze was geweest, dat hij, als zij, tòch aan hun liefde was trouw gebleven. Pijnlijk scherp herinnerde ze zich nog het oogenblik van die ontdekking:.... vanuit de courant, die om haar boterham zat gewikkeld, en die ze met half afwezige gedachten las, terwijl ze in de kale, mufruikende derde-klas coupé haar verzuimd twaalfuurtje inhaalde, sprong haar plotseling zijn naam in de oogen.... zijn naam, samen met een anderen, onbekenden: Susan Towley.

'Cansas-City; eenige kennisgeving' en een datum van weken geleden.... Naast haar praatte een meisje met helle, harde stem over het college van dien middag en over een jongen, wien ze een dictaat had geleend; en zij dacht: 'ik ben niet bedroefd.... ik ben er volkomen kalm onder....;' en krampachtig hield zij haar gedachten bij de grilligheid van een noodlot, dat haar juist ditmaal in den trein haar boterham deed eten, en niet, als anders, in een melksalon, waar ze 't krantenpapier placht ineen te kreuken en weg te werpen zonder er naar om te zien.

Maar 's nachts, in de zwarte eenzaamheid van het slapende huis, sprong de zelf-hoon, die ze diep in haar hart op de loer had geweten, meedoogenloos toe; en al wat heerlijk en lieflijk in 't herdenken was geweest, verstikte onder den schimmel van bitter cynisme. Voor hem was de episode dus lang voorbij en zij 'n avontuur geweest,...'n mislukt avontuur...één in de reeks, met de vrouw in den mallemolen, met de scharrelmeisjes en de vrouwen uit bordeelen. Fel stak de herinnering aan Heloma's waarschuwing op den zomeravond: zoo'n jongen, die beu van meiden en fuiven is. De gedachte aan haar willigheid, haar hunkeren naar zijn bijzijn schroeide: een makkelijk meisje had hij haar gemeend; en aan een armzalig eerherstel trok haar bloedende trots zich op: wat hij woù, had hij dan toch maar niet bereikt... Maar tegelijk zag ze hem met die ander...die andere in zijn armen, zijn mond, die haar kussen en zijn handen, die haar streelen zouden; een meisje, dat met haar hoofd tegen zijn borst, zijn hart zou hooren bonzen...dat zijn vrouw zou zijn!

Een wild verlangen had haar doen bijten in heur kussen, een begeerte, ongekend en onbegrepen, om die andere leed te doen, om de eigen ellende aan die andere te kunnen wreken..

Aan die wintermaanden, den eersten tijd van dat leed, kon Tine niet anders dan met een huivering terugdenken.

Dag-in-dag-uit het troosteloos, jachtig leven van treinstudent, het schoolleven voortgezet, maar met niets. van de blijde gemeenschap van meisjes-onder-elkander, waarvoor zij, als forens, immers den tijd niet vond; 's morgens weg in kou en donker, en na heel een dag sjouwen door modder en regen, in kou en donker terug; en dan 's avonds werken, als het eenige dat hielp tegen de kwelling der gedachten; werken tot laat, en dan, in den onrustigen slaap, door de kwelling der droomen te worden bezocht...

Uit dien tijd stamde die vreemde droom, welke zelfs nu, nadat het alles langs verwonnen leek, haar opnieuw had overvallen: Alf, die vluchtte en zij, die hem volgde en door honderd tegenstanders weerhouden werd. En altijd, ondanks zijn vluchten, wist ze hem dichtbij; soms boog hij zich over haar heen, of hield haar een oogenblik tegen zich aangeklemd; en bij 't ontwaken, als ze haar eigen armen vast tegen haar borst voelde gedrukt, en haar wangen nog leken te branden van den gloed zijner kussen, werd de werkelijkheid opnieuw een grauwe berg van verschrikking, werd het, of ze in dien nacht opnieuw zijn liefde had verspeeld.

Scherp voelde ze in dien tijd zichzelf veranderen. Voor de liefde rond haar heen, de onbezonnen te-kijk-stelling van teederheid kende ze geen nieuwsgierigheid meer; in afkeer ging ze eraan voorbij. Ze minachtte de mannen, de correcte, wellevende, om 't verkapt begeeren, dat loerde onder den schijn van hoffelijkheid en hulde; ze minachtte de meisjes, die het duldden, die nog, in 'n armzalige ijdelheid, pronkten met de ‘verovering’, of de anderen, die er bedelend om vroegen...

De zeldzame malen, dat zij nog, op feesten, met jongelui tezamen kwam, wist ze zich stuursch en onhandig, haar toon spijtig en spottend, haar scherts verkapte hoon. En ondervond in een ergernis, die ze niet wilde erkennen, dat de meesten zich onverschillig van haar afkeerden en zag, met wrang zelfinzicht, zich zóó als zij haar moesten zien; een blauwkous, verzuurd en preutsch...

Eens, in die dagen, toen ze in een zeer vollen trein alle damescoupés bezet vond, en haar een plaats werd gewezen

in een rook-compartiment, tusschen mannen, die, nieuwsgierigonwillig, maar weinig opschikten om plaats voor haar te maken, overviel haar een wonderlijk gevoel. Hun kijken, hun onderzoekende aandacht, onderging ze met al sterker onbehagen; het werd of de starende oogen in de kleine, overvulde ruimte op haar afkwamen en zich aan haar vastgrepen; ze voelde 't bewegen van de mannenlijven dicht tegen zich aan en rook de weescherpe lucht van tabak en nattig wollen goed; een klam zweet brak haar uit; ze voelde zich tusschen die mannen als vastgeklemd; heur haren prikten en een floers trok voor haar oogen... het denkbeeld besprong haar, dat één, 'n kleine zwarte met onrustig zwervende oogen, haar zou willen grijpen en de anderen daar hoonend om zouden lachen... het gaf een duizelig gevoel of ze stikken zou..haar oogen zochten de noodrem en haar verwarde geest zon op een plan van verdediging... Pas toen ze, den trein uit, op het perron liep, plotseling rillend bevangen door de vochtige kou van den winteravond, drong het onzinnige van haar vrees tot haar door.

En vlijmend sneed toen angst door haar denken: ‘Dat leek waanzin... gek was ik op dat oogenblik...’ en in vertwijfeling steun zoekend tegen dat afschuwelijke, overtuigde ze zich, dat het in de coupé heet en benauwd, en zij, oververmoeid, een flauwte nabij was geweest.

Ze durfde zich de volgende dagen nauwelijks meer in de herinnering van dit akelige, weerzinnige verdiepen; het werd Meta's bruidstijd; een week lang waren zij en Hanny als bruidsmeisjes gast in tante Julie's huis op de Heerengracht, en in weerslag op het haarzelf onbegrijpelijke, schroefde Tine zich op om gewoon te zijn met de anderen, een meisje als de anderen, onbekommerd en luchthartig, dat zonder kwellende nevengedachten, met de jongens als kameraden omging.

Maar op een der bals, toen Bovetius, haar bruidsjonker, die veel had gedronken en luidruchtig was, haar bij het dansen vast tegen zich aandrukte en bijna woest meesleepte tusschen de wirreling der paren, joeg de gewaarwording van toen opnieuw in haar op. 'n Gevoel van angst en walging, een drang om te willen vluchten en tegelijk een machtelooze loomte in al haar ledematen, als in een

droom, wanneer haar beenen den dienst weigerden.

Het was niet moeilijk aan den dans een eind te maken en evenmin om, onder voorwendsel van hoofdpijn, zich terug te trekken in de kleine, koele serre, waar tante Julie, in goedhartige bezorgdheid, haar van eau de cologne en aspirine kwam voorzien. Maar radeloos wroette ze in het onbegrijpelijke, beangstigende van het eigen-ik, overdacht wat een kennisje, dat medicijnen studeerde, haar had verteld van dwanggedachten; en met de tanden in woede opeengebeten hield ze 't zich tergend voor: een malle, hysterische oude-vrijster werd ze... een zenuwzieke, overspannen juf...

Dien slapeloozen nacht bouwde ze plan op plan; òpgeschokt uit den sleurgang van willoos voortleven en met al haar jonge veerkracht op de bres. Ze zou zich gaan wennen aan verre wandelingen, aan gymnastiek en koud water, haar zenuwen harden door sport. Of ze zou haar studie opgeven en verpleegster worden en in een leven, overvuld met lichamelijke inspanning, genezen wat er in haar geest was ontspoord.

Maar onverwachte uitkomst bracht tante Julie, toen die, den morgen na Meta's bruiloft, haar polste of ze wat vriendschappelijk toezicht zou willen houden op Nancy, die in Leiden ging studeeren, door samen met haar te wonen op kamers, welke tante betalen zou.

Met dankbare blijdschap, die Julie verbaasde, en zwijgend deed concludeeren, dat haar zuster het meisje belachelijk kort hield, stemde Tine toe; weg van thuis leek op eenmaal de uitkomst waarnaar ze snakte, weg van de kamer, die wist van al haar ellende, een eind aan het jachtig, neerdrukkend sjouwleven tusschen treinen en colleges, zelfstandig als de anderen en mee op, met hun vrijheid, hun ongebonden leven!

En aan dat nieuwe gemeenschapsleven, samen met meisjes, die ernstig waren en werkten, die zich hielden aan een hartelijke, maar strikt neutrale kameraadschap, gaf Tine zich met een belangstelling, een toewijding, waarvan ze het buitensporige niet wilde erkennen. Ze zag niet in, dat louter de tegenstelling met het gehate, op mannenvangst afgericht leven van vroeger de voldoening gaf aan dit nieuwe; haar rustelooze geest paste zich aan dit vrij en toch streng omlijnd

bestaan, dat overvuld was van kleine, toch altijd weer nieuwe belangen: een lezing, een clubfeest, een meeningsverschil of een bestuursverkiezing; helder en overzichtelijk schoof het zich voor dat andere, dat zwart en verwikkeld in haar had liggen smeulen; ze dwong zich om er in op te gaan, om als de anderen haar werk te beschouwen als doel in zich zelve... ook die anderen bleken tevreden met elken dag van gaaf en goed volbrachten plicht, zonder altijd in fantastisch gedroom zich schadeloos te willen stellen, zonder aldoor te snakken naar 'het geluk', het groote, geweldige... zonder het buitensporige te verlangen.

De geest in die maatschappij van meisjes-studenten was er een van dappere, evenwichtige, soms wat bleeke blijmoedigheid.

Vooral toonde zich een streven naar ernstig zich stellen tegenover sociale en maatschappelijke problemen, waarover zwaar en diepzinnig geredeneerd of hartstochtelijk gestreden werd. Op wie anders wilden, enkele jongeren, de frivolen, die de studie louter als pretje of experiment beschouwden, trachtten de ouderen invloed te oefenen, en in dien kring vond Tine zich al spoedig opgenomen, daar handhaafde ze, met trots en voldoening, haar plaats en haar overwicht. Hoe ver stond dit helder leven af van het vroegere, dat altijd kringde om liefde en verliefdheid, om hartstocht en begeerte; hoe ver stonden deze meisjes af van de anderen, tusschen wie zij was opgevoed, die elken man bezagen naar de kans, die hij bood, en elk samenzijn neerhaalden tot een spel van lokken en bekoren.

Wel stak soms plotseling de achterdocht, dat ook dit evenwicht en deze blijmoedigheid schijn moesten zijn. Dan voelde ze den ouden drang, om te speuren en te spieden naar wat er achter die gladde meisjesgezichten leven moest aan hopen, aan hunkeren, aan verloren illuzies en geknot verlangen.... Maar dan betrapte ze zich op zulk denken als op het gevreesde symptoom van het oude kwaad, en opnieuw stemde ze nauwgezet haar eigen leven af op de zuiverheid van het hunne; en met weerzin, als voor de ellende van een doorstane ziekte, bande ze de gedachten aan liefde en liefdesgeluk, vermeed ze zelfs de boeken, die daar te veel en te uitbundig van repten.

Toen Nancy Terwogt, na nauwelijks een jaar, terwille

van haar verloving met een jongen zenuwarts, de studie opgaf, had Tine met een rustige hardnekkigheid doorgedreven om in Leiden te blijven wonen; de moeilijkste overwinning, die ze ooit op mama's wil had bekampt. Sindsdien leefde ze, samen met twee studiegenooten, in een eenvoudig pension, en in het laatste jaar van ingespannen, zware arbeid voor haar candidaatsexamen was ze àl minder thuisgekomen, wist ze zich, met een groeiend zelfbewustzijn, aan het leven daar, de opvattingen van mama en den geest van het stadje, volslagen ontwassen. En in dien tijd was Heloma opnieuw in haar leven verschenen.

Naast hem, onder zijn ouden, onmiddellijken invloed, wist ze het ontoereikende van dat, waarmee ze tevreden was geweest, als een vlakken, leegen achterkant, dien ze nimmer had durven zien, en dien hij nu naar haar toekeerde. Naast hem had ze voor het eerst weer het gevoel heelemaal, zonder inspanning of overleg, zichzelf te zijn, niet langer zich aan te hoeven passen aan den stijl van anderen; onder den invloed van zijn sterken, zelfstandigen geest zag ze zichzelf in het klein en effen studentenbestaan, als een groot mensch, dat meepraat met kinderen in den kindertoon; door hem groeide ze daar bovenuit tot een ruimer, sterker mensch; in elk samenzijn groeide ze; nog altijd onderging ze de oude, boeiende bekoring: niets maakte haar zoo blij en gelukkig als soms zijn verraste, tevreden bijval voor haar inzicht, en niets sloeg haar zoo terneer, dan zijn goedmoedige, wat schoolmeesterachtige spot.

Had het haar ijdelheid gevleid, dat zijn kunde zoozeer gold bij haar kennissen? Geen kans om hem te spreken had ze voorbij laten gaan; ze wist het tot gewoonte te maken, dat hij, na zijn colleges, die ze getrouw volgde, met haar wandelde of theedronk op haar kamer; en samen, in gelijken pas, liepen ze dan de college-meisjes voorbij, die hij dan groette, wat haastig verschrikt en overbeleefd, na haar korten knik.

Nu bespotte ze zichzelf, omdat ze toen werkelijk had gemeend, dat het zóó blijven kon en hij er gelukkig en tevreden mee was als zij; dat de man, die haar op heur achttiende tot vrouw had gewenscht, nu haar bijzijn zou zoeken om inzicht over boeken en levensproblemen te wisselen, of commentaren te geven op zijn college, waarvoor zij,

door zelfstudie, zich nauwkeurig trachtte te prepareeren.

Op een middag, toen hij in het lage stoeltje voor haar open raam zat - het was Maart, en de eerste loome lentezoelte had, op de lange wandeling, hun voeten zwaar en hun leden moe gemaakt - toen ze, gebogen over haar theetafel, naar hem omzag, wachtend op een antwoord, voelde ze zijn kijken anders, en in zijn stem klonk iets anders dan de gelijkmatige hartelijkheid waaraan zij gewoon was, toen hij, het kopje aanvattend, schertste: 'Als je de heele week je eigen brouwsel, uit een witte tuit met een scherf eraf, moet schenken...'

Hij had gedichten van Whalt Whitman meegebracht en terwijl hij haar voorlas, met zijn wat hooge, klankvolle stem, en het lichte noordelijk accent, dat aan de woorden zoo iets prettig-nadrukkelijks gaf, en zij stil tegenover hem zat, aan het andere venster, met de vertrouwdheid van haar kleine gezellige kamer om hen heen, vocht zij met honderd tegenstrijdige gedachten: waarom had er zich, onmiddellijk bij zijn innigen toon, iets in haar teweer gesteld, waarom moest ze nu, tegen alle redelijk inzicht in, aan Henk verwijten, dat hij meer dan een vriend voor haar wou zijn; en daaronder lokte een nieuwe, bekorende mogelijkheid, die ze nauwelijks aandurfde...nauwelijks dorst toe te laten in haar denken... waarom zou ze niet van hem kunnen houden, nu ze immers geen bakvisch meer was en niet meer louter dreef op haar impulsies, maar wist hoe ontzaglijk veel zijn genegenheid haar waard was, hoe ze aan hem was gehecht....

Ze bemerkte niet eens, dat hij het gedicht had uitgelezen, en bleef zwijgen; diep in gedachten staarde ze over de boomen, die, zwart en kaal, maar met dikke, zwellende knoppen, hun takken in de lichte, luwe lucht hieven; toen ze eindelijk opzag ving ze zijn blik, zijn lichte oogen, die haar aanzagen met een vaste innigheid; ze voelde zich diep blozen en hoorde op eens de stilte tusschen hen en daarin, als iets lang vergetens en toch zoo overbekend, het zachte, snelle bonzen van haar hart.

'Er is vandaag gebrek aan atmosfeer om Whalt Whitman', zei hij, met een glimlach het boek sluitend, 'nu ken ik niemand, die het zoo goed weet als de ouwe Schubert:

Es blüht das fernste, tiefste Tal.
Nun armes Herz, vergisz der Qual -
Nun musz sich alles alles wenden'.

Door de bewogenheid in zijn stem gaven de woorden haar een diepe ontroering. Met oogen vol tranen zag ze in de lichte, leege straat, hoorde van uit de verte het ijl en fijn geluid van kinderstemmen en het werd of ze voor het eerst, na jaren, het leven weer vol en groot op zich toe voelde komen. Hij stond op en trok zijn stoel dichter naar de hare: 'Tine...toe..., laten we niet zoo bang zijn voor ons eigen gevoel. Durf het aan. Onder al je hartelijkheid en je vriendschap heb ik begrepen, aldoor, van den eersten dag van ons weerzien af, dat je ergens tusschen ons een streep hebt gezet en doodsbang bent dat ik daar overheen kom. Zoo kan ik het niet, kind. Onze verhouding zal precies zóó zijn als jij het wilt... máár eerlijk... niet met verstoppertje tegen ons zelf.'

Ze keek van hem weg, ontweek hardnekkig zijn blik; hij zag in haar half afgewend gezicht de diepe voor tusschen haar oogen.

'Tine.... ik weet dat er wat in je geknauwd is.... er zit een scheur in je gevoel.... Een deceptie.... ik hoef het niet te weten.... Ik zal aan je geheim niet raken.... Wiè het was.... waarom het was.... Wat doet het er toe. 't Doet er alleen toe, dat jij daardoor cynisch bent geworden. Cynisme is een ziekte van je gevoel, Tine. Leed kan rijk maken - cynisme is armoe. Ik zal je niets vragen.... niets meer dan jij vrijwillig geeft. Als jij 't zoo wilt, zullen we vrienden zijn, en niets anders. Maar ik eisch van je' - hij vatte haar handen met de zijnen en dwong haar, zich naar hem toe te wenden; 'om die streep uit te vegen. Om dat wroeten en rafelen te laten. Misschien kunnen we sámen de scheur dichtkrijgen als je je eigen gevoel aandurft, maar je hart moet beslissen.... niet je hersens.'

Ze voelde de tranen langs haar wangen en maakte haar handen los om ze weg te vegen. Maar tegelijk miste zij dat contact van daareven, en wist, dat die vaste greep geluk was geweest en zelf legde ze haar hand opnieuw in de zijne, en voelde, in 't zich samensluiten, een vastheid, die rust gaf en kracht. En tegelijk doorflitste haar de herinnering aan

vier jaar geleden, toen zij den druk van diezelfde hand als louter een kwelling had ondergaan, en om de verheuging, dat het nú anders was, om den drang zich over te geven aan die rustige kracht, begon ze fluisterend: ‘Ik beloof je...’ En ze dacht, met een snakkend verlangen: ‘Nu dáár m'n hoofd leggen...’; en zag het grijsgeblokte jassengoed vlak bij en toen daarboven zijn platten boord en den langen pezig-mageren hals naar haar toegerekt... iets neveligs leek op de trekken uit haar denken, ze wist plotseling: ‘een impulsie waar ik straks spijt van heb...’

Dicht bij zich hoorde ze zijn ontroerde stem, met dwingenden nadruk: ‘Zeg dan... wat je me belooft... Tine?’ En tegelijk zat ze rechtop en streek zich met de beide bevrijde handen over de oogen en de haren weg uit haar gezicht: ‘Voorloopig alleen, dat ik de streep uit zal vegen!’ Ze hoorde de lachende hardheid van haar stem valsch in de gespannen stilte en zag in zijn oogen iets wegkrimpen, als in pijn. Maar zijn stem klonk vast als de hare en ook hij lachte, toen hij, opspringend voor het afscheid, met blij optimisme antwoordde: ‘Daar ben ik dan voorloopig tevreden mee!’

* * *

In lichter grauwheid stond het gordijn-vierkant tegen de zwarte kamerdiepte, begon het al te schemeren? Verwonderd bezon Tine zich over den tijd... lag ze den halven nacht al wakker, peinzend, met al scherper helderheid, of was er, sinds zij opschrikte uit dien naren droom, maar een uur of een kwartier verloopen? Zich oprichtend sloeg ze de verwoelde dekens weg en gleed uit bed, liep snel op haar bloote voeten naar het open venster en knielde in haar oude, geliefkoosde houding, haar hoofd steunend op de over de vensterbank gevouwen armen. Over de tuinen lag zware morgennevel. Er onder grauwde nog duister, geen pad was te onderkennen, maar boven, tusschen de boomkruinen, leek de melkwitte damp volgevloeid van licht. Een vogel floot al, met telkens een tusschenpoos van zwijgen, als durfde hij z'n eigen geluid nog niet aan, en plotseling druppelden de metalen klanken van het carillon uit den hemel, dat oude, geliefde geluid, waarvan zij zooveel hield als kind en waarbij

ze altijd moest denken aan: ‘De wijde hemelen zingen tot Gods eer’.

Hoe beschamend klein leek nu, in dat grootsche stille licht, haar tobben en wroeten. Haar aarzelen, van weken en maanden, om te besluiten tot dat eenvoudige: Henk's vrouw te zijn. Spooksels van haar overprikkelde verbeelding, van over-moeheid en zenuwen, die idiote angst van vannacht, het idee dat ze niet met Henk kon trouwen, omdat ze zich niet ‘verliefd’ wist, zooals ze, vijf jaar geleden, een half kind nog, op een mooien jongen kerel verliefd was geweest! Er waren hooger idealen! Het leven van man-en-vrouw, het goede, het echte, het huwelijk-met-een hoofdletter, zooals Henk het graag noemde, ging immers ver boven het tijdelijke van ‘verliefdheid’ uit!

Met een vlugheid van bewegen, die zij prettig als stelligheid voelde, rees Tïne op en zette zich opnieuw voor de tafel waar het vloeiboek lag. De vulpen? Dwaasheid toch... dat van vannacht! Snel greep ze een potlood: ‘Dank voor je lieven brief, Henk. Hij was: “the right thing on the right place”, hoor! Ook ik verheug me op Vrijdag, want ja... er valt wat te timmeren! Zeg dus aan je zuster, dat ik haar vriendelijke invitatie dolgraag...’

Zoo werd het een prettig, hartelijk briefje; zorgvuldig lette ze op haar stijl, opdat Clara, wanneer Henk het zou voorlezen, een goeden dunk van haar kreeg. Straks, als Dientje op de kamer kwam om water te brengen, zou ze het meteen laten posten.

Dan trok ze de blinden dicht om in de verduisterde kamer nog wat slaap te vinden.

‘Hij zal er blij mee zijn’, dacht ze, terwijl ze het nog lauwe beddegoed optrok om haar plotseling rillend lijf; ‘want de mislukking van dat andere weet hij immers niet..’

JO VAN AMMERS-KÜLLER.

(Slot volgt).

Angraecum.

Een witte bloem in den winternacht,
Een ster-gelijk wonder van blanke pracht,
Ontloken in schemergroen lage zaal,
Verdoold tusschen bloemen purper en rood....
De lucht was warm, maar windstil en dood,
En geen die er sprak haar eigen taal.

De zon bij dag en bij nacht de maan
Zijn hoog over 't glazen dak gegaan.
De zon, die alle bloemen bemint,
Troostte van ver haar vereenzaamd kind.

Maar het lichte spel van de manestralen
Liep 's nachts door dien doodstillen tuin te dwalen,
Schuilde in het welig varengewar.
De roode vlambloemen beefden van lust...
Zacht hebben sterreschijnsels gekust
Hun zuster, die bleeke, ivoren ster.

De wind floot luid zijn toornig beklag,
Om de bloem, die zijn arm niet wiegen mag,
Sloeg rinklend den ijlen, dunnen muur...
Daarbinnen stonden veel menschen saâm,
Roemden haar witheid, haar zoeten naam,
En de weelde van haar vreemd-langen duur.

Loodvaal zwol de witblauwe winterlucht,
Boven 't glas daalde donzen sneeuwgerucht.
Een schaduw-wereld, dofgroen doorschenen,
Zonk om de roerlooze sterrebloem henen.

De wind keerde weêr, nooit zwervensmoe,
En zong haar zijn eindeloos heimwee toe:
Van waaiende wouden in gouden schijn,
Van zusterbloemen, een fluistrende rij,
Ontbloeid onder eeuwig zomergetij -
't Zonne-eiland waar zij nooit zou zijn...

Elken dag werd iets van haar glans geroofd,
Maar nog hief zij recht haar ontluisterd hoofd,
Of zij sterven wel, maar niet welken wou -
Tot een hand haar slanken stengel doorsneed,
Uit den warmen droom haar wegrukte wreed,
En uitwierp in ijzige buitenkoû.

De zon heeft haar matte blankheid gestreeld,
De wind met haar teêren kelk gespeeld,
De maan hield de avondneevlen verjaagd -
Van doodenzang lag zij zacht omklaagd.

Zoelgrijze deernis hing als een damp
Rond het doovend schijnsel dier stille lamp:
Deernis om al wat haar nooit had genaakt,
Om de vrije lucht, die vergeefs haar zocht,
't Open leven, dat zij niet kennen mocht -
Al de hartevreugden, nooit aangeraakt...

Toen gloeide nog eenmaal hoog haar licht,
Een lichtende stem uit stervend gezicht:
- Drie weken droeg ik, tot bloem verstard,
Gods liefde diep in mijn sterrehart,
Stilbrandend bloeide van uur tot uur
Mijn stralenkelk om dat klare vuur,
De witte vlam, die mij heeft verteerd...
Geen ander leven heb ik begeerd. -

K.C.W.

Verzen.

De veerbel.

De zoetheid van den dood doordringt alreeds het leven,
wanneer zijn schaduwen van zilverig karmijn
gelijk een malve mist om onze droomen zweven,
die schemeringen schept uit vreugde's broozen schijn.

Als van een verre stem de vage klanken beven
en breken voor den dauw van het vereenzaamd brein
in weifelmijmering, den nevel van het leven,
dan voelen wij in ons zijn aandacht hevig zijn.

Dan hooren wij in ons, als wij de oogen sluiten,
heel zuiver en heel zacht de veerbel die beweegt,
die zijn geslotenheid in ijl gelui gaat uiten,
dat ongebroken langs 't beneveld water veegt;
en vangen in ons hart het ademen, waar buiten
het bloedende geluk niet anders blijkt dan leegt'.

Vervloeiing.

Der uren schoonheid is der uren schroom,
de dag is overvuld van hun begeeren
en dichtgesponnen tot een duistren droom,
waardoor hun schaduwen weerschijnend scheren.

En tijds, in nevels halfverhulde, stroom
laat hen vergaan en later wederkeeren,
bewaasd door koelte, door bekoring vroom,
hoewel zij aan zijn stilte zich bezeeren.

Terwijl de glans verdonkert en verwordt,
blijft de bedeesdheid diepte van hun wezen;
schoon zelfs hun schaduw na den bloei verdort,
blijft al wat uitgebloeid is uitgelezen,
blijft al wat langs der dagen randen stort
van vuur doorzengd, van zoetheid onvolprezen.

Belofte.

Eenzaamheid, het rage weefsel dat de tijd uit teerheid spint,
houdt het licht geluk gevangen,
het vibreerende verlangen,
dat als geur voer op den wind.
Uchtend, middag, avond, nacht,
zijn niet anders dan de treden
voor de ongezette schreden
van de vreugd die áltijd wacht.

Ziet den hemel overgleden
door een licht, dat ons verblindt;
Eenzaamheid, het rage weefsel dat de tijd uit teerheid spint.

Weerklank.

Hoort ge niet de veerbel zingen?
Van den verren overkant
voelen wij den nagalm dringen
in het nevelblauwe land.

't Water vangt den weerklank vaster,
voert hem voort en wijdt hem uit
en de mist, verdampt albaster,
hoedt zijn echorijk geluid.

Schoon de echo gaat verijlen,
hoort ge tòch de veerbel niet?
Uit het duister niet te peilen
altijd durend dagelied?

Niet het lokken van de zangen
aan den oever waar u wacht,
onder dof bedauwd verlangen,
een met glans gedrenkte nacht?

De molen.

De molen in den mist, de schaduwschim, de molen,
de wieken werkeloos, onwerk'lijk in den damp;
de romp, als duisternis in schemering verscholen,
als in een witten nacht een zwartgebrande lamp.

De molen in den mist, de molen in het duister,
de dageduisternis van witten nevelnacht,
de molen, waakzaam tòch, torst wrokkende den kluister
die zijner wieken vaart, zijn wil, tot stilstand bracht.

De molen zonder werk, de wieken zonder zeilen,
is als een dichter leeg van melodie en pijn,
die langs zijn huiv'rend hart de zoetheid voelt verijlen
van ongegrepen vreugd en ongeschapen schijn.

Wanneer zal weer de wind de nevelen verwaaien,
wanneer zal weer de zang door zijne zeilen gaan,
en door het wordend werk, onwankelbaar, zijn taaie
karkas van eikenhout krakend te trillen staan?

LAURENS VAN DER WAALS.

Zijn bloem.

Voor Tony.

Moeizaam strompelde Kees van de achterdeur over het smalle zandpad naar den koepel toe. Het magere bovenlichaam voorovergebogen, zwaar steunend op den stok; onder zijn rechterarm, tot aan den elleboog afgezet, hield hij krampachtig gedrukt een plankje en eenige gereedschappen, gewikkeld in een wollen lap.

Voorzichtig schuifelde hij voetje-voor-voetje verder, telkens wat langer uitrustend op het kunstbeen, verzette hij zijn eigen been, leggend daar zoo min mogelijk gewicht op, en steunend bijna geheel op den doorbuigenden stok.

Heel langzaam, hortend en schuifelend, kwam hij telkens een eindje vooruit; vol aandacht was hij voor wat hij voorbij kwam, was er een kiezelsteen op het pad, dan sloeg hij dien weg met zijn stok; zijn oogen doolden telkens over de bloemen en de planten van het kleine tuintje, dat nog geen twintig vierkante meter groot was.

Kees kende elk blad, elk grasprietje. Even bleef hij stilstaan en keek vol aandacht naar een rijk bebloemden paarsen asterstruik, vlak aan den wegrand.

Kees boog zich, het bukken was pijnlijk, zijn gezicht vertrok, stok en gereedschappen legde hij op den grond, plukte een klein, juist ontloken knopje, stak het in zijn knoopsgat, nam stok enlgereedschappen weer op en kreupelde verder. De houten vloer van het prieel was iets hooger dan de grond, dit gaf een moeilijkheid, hij maakte zijn eene hand vrij en trok zich met alle inspanning aan een der peilers

op, daarop ging hij zitten op een ruststoel, verschoof een veer op de hoogte van zijn heup en beurde het zware kunstbeen op den ligstoel, daarna behoedzaam het pijnlijke, zieke been.

Even bleef hij uitrusten, zonder naar iets te zien, strak voor zich heenkijkend, hij hijgde van inspanning.

Na enkele oogenblikken, nam hij het plankje, het was het deksel van een doos, legde het op zijn knieën, wikkelde de mesjes uit den lap, bevoelde met zijn duim hun scherpte en begon met zijn linkerhand in het hout te snijden, terwijl zijn rechter armstomp de plank op zijn beenen vastdrukte.

Met zekerheid sneed zijn beenige linkerhand, vol witte lidteekens lange en korte inkervingen in het hout.

Het werk scheen hem geheel te boeien. Soms hield hij op, gooide met een hoofdbeweging de lange kuifharen naar achteren, bekeek en bepeinsde het werk, teekende enkele potloodlijnen, gaarde de houtsnippers voorzichtig bij mekaar, legde ze naast hem op den grond, boog zich weer voorover en sneed verder.

‘Ben je alleen naar den koepel geloopen?’ riep ineens een vrouwenstem, die kraste alsof men twee schuurpapieren tegen mekaar wreef.

‘Dat zie je,’ antwoordde Kees zonder op te kijken.

‘En vindt de dokter dat dan goed?’

Kees, als eenig antwoord, haalde achteloos zijn schouders op.

‘Wat de dokter vindt dat doet er niet toe, dat weten we nou, maar hoe moet dat met het eten?’ vervolgde ze verbolgen.

Vrouw Stronck kwam driftig aangewaggeld.

‘Hoe moet dat nou met het eten, zeg ik? De aardappelen zijn bijna gaar, mot je dan weer terug?’

Kees keek vol minachting over haar heen.

Hij knikte bedaard van neen.

‘Dus, mot ik je de boel nadragen? Wel ja, dat laat zich maar bedienen alsof het zoo behoort!’

‘Ik eet vandaag niet,’ klonk het kort terug.

‘Niet? Niet eten?’ Menschen die niet aten waren voor vrouw Stronck een ondoorgrondelijk, onoplosbaar raadsel.

‘Maar je mòt eten, dat heit de dokter gezeid, de vorige week nog en toen heb ik hem gezeid, dat er geen nood

was, dat je altijd honger had voor twee'; dit laatste werd er half verwijtend aan toegevoegd.

'Vandaag eet ik niet,' herhaalde Kees bokkig, boog zich over zijn snijplank en sneed door.

Vrouw Stronck maakte een paar wrevelige bewegingen met haar handen onder haar boezelaar, schokte met de schouders, prevelde iets van 'eigenwijs als de beul' - en schommelde 't huis in.

Sinds twee jaar was Kees haar kostganger. Ze meende hem te kennen op grond hiervan, maar nog steeds als op den eersten dag, bevreemde haar zijn doen en spreken, en als ten allen tijde bij menschen van gezond, maar tevens klein verstand, was haar alle bevreemding ook een hindering. Zijn kostgeld kon Kees zelf niet betalen. Tot voor een jaar had zijn eenigst overgebleven familielid, zijn grootvader, dit gedaan; na diens dood, had de doctor van het dorp eenige welwillende dorpsgenooten opgewekt een som bij mekaar te brengen, die niet alleen voor zijn huisvesting moest dienen, maar ook voor de telkens terugkeerende medische hulp.

Sinds deze hulp, was Kees hoe langer hoe meer gesloten geworden. Enkele dames hadden hem bezocht, hij had bedankt met toegeknepen lippen.

Tot voor kort was hij bestuurslid geweest van een reciteerclub. Eenmaal in de week was er een vroolijke bijeenkomst bij hem op de kamer, hij had echter duidelijk doen merken, dat het hem onaangenaam was, niet alleen de luidruchtigheid maakte hem moe, maar ook was hij niet gesteld op hun omgang.

Hij sloot zich geheel van alles en allen vrijwillig af, alleen zijn houtsnijwerk en lectuur, hij verslond het eene boek na het andere, alles wat hij maar kon krijgen, hadden zijn belangstelling. In huis was hij moeilijk en prikkelbaar.

''t Is een lastig perceel, al is 't een stumperd', herhaalde vrouw Stronck aan buurvrouwen, duidelijk genoeg dat Kees het verstaan kon.

Kees keerde steeds meer in zich zelf en leidde zijn innerlijk leven door niemand gekend of vermoed.

Zijn kwaal nam toe, het zieke been was hoe langer hoe wonder. Met een soort heldhaftige gelatenheid voor het

onvermijdelijke verdroeg hij dit, al wist hij waar het op uit zou loopen.

Had hij dit niet al meegemaakt, eerst met zijn andere been en toen met zijn arm?

Vroeg men naar zijn gezondheid, dan gaf hij een vaag, afwijzend antwoord, op zoo'n wijze dat alle verdere aandrang gebroken werd.

De vorige week had de dokter aangedrongen op een verblijf in het gasthuis.

‘Het been eraf?’ had Kees kalm en koud gevraagd. De doctor had aarzelend nee geknikt.

‘Laat 't maar Dokter, ik heb er het geld niet voor en helpen doet 't toch niet.’

‘Het geld kan bijeengebracht worden,’ had de dokter tegemoetkomend geantwoord.

‘Dank u, als het niet noodig is, word ik niet graag bedeeld.’

‘'t Is nog altijd één kans,’ de dokter aarzelde om eraan toe te voegen, voor beterschap.

‘Dank u dokter, kom er niet meer op terug, u kunt mijn been toch niet vernieuwen.’

En met een onaantastbare overtuiging sloeg hij zijn oogen naar den dokter, het waren de oogen van menschen die leven op de renten hunner ervaring.

* * *

Op een morgen in den nazomer, in de dorpstraten was de stilte van den Zondagochtend, zat Kees zich te koesteren in een aankomend zonnetje in den koepel; een tienjarig meisje kwam op den drempel van de achterdeur. Even bleef ze aarzelend staan en keek speurend den tuin in.

Toen ze hem zag, liep ze in een beweeglijke gratie op haar lange beenen naar den koepel toe.

‘Bent u Kees Homan, die hout snijdt?’

Het was een hooge kinderstem; terwijl ze het zei, stak ze hem meteen haar hand toe.

‘Ja, die ben ik’, antwoordde Kees.

‘O daar ben ik blij om!’ 't klonk opgewekt.

‘Ik ben hier van den “Olmenborg”, misschien kent u mij wel?’

‘Freule Lous?’ vroeg Kees geboeid.

‘Ja juist, wat aardig dat u mij al kent! Ik rij ook dikwijls langs uw huis, maar ik kijk nooit binnen, want ik rij altijd zélf, weet u, en hier bij uw huis is juist zoo'n gemeene bocht, dan moet ik altijd naar den muil kijken, weet u, en dan is hier voor het huis zulk een groote pomp, dan heb ik altijd moeite om hem voorbij te krijgen, weet u;’ met een ernstig gezichtje verklaarde ze erbij: ‘als een muil koppig is, dan is het nog veel erger dan een ezel’.

‘Ja, dat kan wel!’ Kees had zich de vraag nooit gesteld.

Ze zweeg even, en ging zitten. Ze was nog niet geheel op haar gemak; een beetje schuw keek ze langs Kees heen, om zich te dwingen toch vooral niet naar zijn gebrekkig lichaam te kijken. Dit remde haar gedachten, Kees voelde het. Hij wilde haar afleiden.

‘Snijdt u ook hout?’

Hij liet haar zijn werk zien. Lous was er een en al opgetogenheid over.

‘Weet u, ik snij ook hout; met mijn verjaardag, dat is nu al twee maanden geleden, heb ik een plank van grootpa gekregen, maar eigenlijk kan ik er niks van, bij mij lijken dezelfde figuren nooit op mekaar. Ik weet wel hoe je moet snijden, maar ik kan het niet mooi doen. Toe, doet u het eens dat ik het zie!’

‘Afzien? Maar 't is het geheim van den smid, freule!’

Lous' oogen sprankelden van vroolijkheid.

‘Als u het me niet voordoet, dan ga ik u eens stilletjes beloeren,’ ze keek den koepel rond, ‘kijk, daar zijn reten tusschen de planken, dan verstop ik me eens achter den koepel.’

Kees lachte en begon te snijden.

Lous keek weetlustig toe; Kees, in de sterkte van zijn kracht, teekende eene symmetrische figuur en kerfde haar splintergaaf uit.

Lous klapte in haar handen.

‘Mag ik het koopen? Is het veel? Ik wou het dolgraag koopen!’

Er lag iets smeekends in haar stem, alsof ze een gift vroeg.

‘'t Is 'n doos, twee gulden vijftig,’ antwoordde Kees zakelijk.

‘O graag!’ - Ze haalde een klein uitpuilend beursje te voorschijn en begon bedrijvig een menigte dubbeltjes uit te tellen.

‘Mijn weekgeld,’ verklaarde ze.

‘Maar de doos is nog niet klaar, u kunt dus wachten met de betaling.’

‘Hè!’... een teleurstelling gleed over het zonnige gezichtje.

Kees voelde spijt dit gezegd te hebben en voegde dadelijk eraan toe: ‘O, als u wilt, dan kunt u vooruit betalen, dat is natuurlijk erg prettig.’

Lous begon begeerig dus weer van voren af aan haar rijkdom aan dubbeltjes uit te tellen.

Ineens flitste door haar hoofd, of zij het geld wel zoo op de tafel kon uitleggen, een aalmoes is ook altijd geld...

Ze ontdekte een doos op de tafel, ‘ik doe het hier maar in,’ en zonder antwoord te wachten opende ze haar hand boven de doos.

‘Hoe bent u zoo hier gekomen?’ vorschte Kees nieuwsgierig.

‘Ikke?’ ze lachte frisch uit en Kees lachte mee.

‘Zoo van zelf, ik had van u gehoord, door onzen dokter en toen ben ik zoo maar eens hier ingeloopen. Ik wilde op een Zondagmorgen gaan, dat miss Crew, dat is mijn Engelsche juffrouw, vrij heeft. Ze is heel geschikt, maar alleen ben je toch vrijer.’

‘Hoe vindt u Engelsch? Ik heb eens een cursus voor zelfonderricht doorgelezen.’

‘O zoo tamelijk! Spreken vind ik best, ik spreek het eigenlijk beter dan Hollandsch, maar taalregelen vind ik monsters, of eigenlijk ik zou ze nog wel prettig vinden, maar de manier waarop miss Crew les geeft, is horrible!

Ze is te streng voor mij, nou en hoe strenger ze is, hoe ongehoorzamer ik ben, natuurlijk, dàt begrijpen die juffrouwen niet.’

Met een onbevangen mededeelzaamheid praatte Lous door, in die zekere soort kinderbabbel, die door haar soepele springgedachten zoo verfrischend is.

Ineens zei ze, terwijl ze haar hoofdje van Kees geheel afwendde, zoodat hij niets dan het blonde golvenhaar zag:

‘Hebt u veel pijn aan uw been?’

‘Soms’, zei hij zacht, hij wilde het kind niet zeer doen, ‘maar pijn is zoo erg niet’.

Half verbaasd, half bewonderend keek Lous hem met haar volle oogen aan.

‘O vindt u dat?’ en toen onbewust beseffend, dat dit een teer onderwerp was, zei ze er dwars bovenop:

‘Ik geloof toch nooit, dat ik het houtsnijden kan leeren zoo mooi als u dat doet, ik begrijp uw geheim tòch nooit’.

‘Dan moet u maar eens dikwijls komen kijken, maar niet door de reten van den koepel!’

‘O graag!’ het klonk begeerig, vol verlangen.

Lous stond op, deed haar leeren rijhandschoenen aan en gaf Kees een hand.

‘Dag’...ze dacht even na, ‘mijnheer’ vond ze stijf en zoo maar ‘Kees’ te zeggen, dat vond ze griezelig, zijn familienaam was ze vergeten.

Kees raadde de moeilijkheid; ‘zegt u maar Kees’.

‘Dag Kees, tot ziens!’ vluchtig keek ze naar hem en lachte zooals kinderen lachen, om niets anders dan uit blijden levenslust, haastig liep ze het pad af.

Bij de deur draaide ze zich even om en wuifde met de hand.

Even lichtte Kees zijn hand op.

* * *

Toen Lous dien avond op den ‘Olmenborg’ zat aan de lange etenstafel, aan de twee uiteinden haar grootvader en miss Crew, was ze nog praatlustiger dan gewoonlijk.

Als het ontvankelijke kind van iets vervuld was, dan was al haar voelen en denken door dat ééne onderwerp beheerscht. Zonder den naam van Kees te noemen, vroeg ze allerlei zaken, die betrekking hadden op zijn bestaan, de prijs van hout, kostgeld, bizonderheden over een ziekenhuisverblijf en zoo meer. Bij het ronddienen van de blancmanger, het was Zondag, dus was er steeds een koud zoetje, vergat ze te nemen en zei ineens behept aan haar grootvader: ‘verslijt een kunstbeen, net zooals, ik zal maar zeggen een jurk, bijvoorbeeld?’

Grootvader, die de springgedachten van zijn kleinkind maar bij uitzondering kon volgen, begon ineens te lachen en keek vragend naar miss Crew.

Deze zeide, dat Lous van morgen naar Kees, den zieken houtsnijder was geweest.

Zie zoo! nu wist grootvader het meteen, dat gaf Lous eene opluchting. Waarom had ze het hem zelf ook niet dadelijk gezegd? Maar dat was altijd zoo, wanneer iets haar heel na ter harte ging, dan wilde ze dit niet zeggen wanneer miss Crew en de huisknecht er bij waren, maar wanneer ze na tafel met grootvader alleen was.

Ze had zich eerst voorgenomen om maar heel niet over Kees aan tafel te praten, maar dit besluit was haar ondoenlijk geweest. Na tafel bleef ze, als gewoonlijk des Zondags, bij haar grootvader in de rookkamer, achteloos gezeten in een grooten clubfauteuil, de lange veulenbeenen over mekaar.

‘Grootpa, ik heb hooren zeggen van den doctor dat die Kees, u weet wel wie ik bedoel, de houtsnijder, nu, dat die geen geld genoeg heeft om weer geopereerd te worden, en ik heb ook hooren zeggen dat er dames in het dorp zijn die geld geven, maar daar houdt hij niet van; ik kan 't me best begrijpen, en daarom ben ik van morgen naar hem toe gegaan om zoo 's te zien, weet u? Hij is erg aardig!’

Grootvader luisterde aandachtig. Lous, met haar levendige belangstelling, was degene die hem mogelijk het meeste inlichtte over de dorpspolitiek en dorpsaangelegenheden.

‘Zoo, houdt hij er niet van door dames geholpen te worden, zoo'n stumperd zal er toch alleen niet komen.’

‘O ja, grootpa, hij is wel een stumperd, ziet u, ik heb niet goed durven kijken, maar deze arm mist hij’ - ze stond op en wipte op den arm van grootvaders stoel, ‘dezen arm en dan nog dit been en het eene been dat hij nog heeft doet veel pijn. Denk u het eens in! en nou moet dat eene been geopereerd worden, en nou zei de dokter dat hij geen geld er voor wil aannemen, en nou wilde ik zoo graag’... ze hield op en streelde vleiend haar grootvader over zijn wang, onbewust, als eene kleine Cleopatra die door behagen zoekt te veroveren.

‘Ja, 't is een stakkerd, Lous!’

‘Nee, grootpa, u moet geen stakkerd zeggen, dat vind ik

akelig als ik het heusch ben;' zonder het te weten vereenzelvigde ze zich met Kees.

Grootvader keek naar het warme smeekende gezichtje van Lous.

'Nou, wat heb je nu zoo al uitgedacht, vertel nu maar eens'.

'Mag ik houtsnijles bij hem nemen?'

'Jij houtsnijles? Nee kindje, dat gaat niet, de man is te ziek, het is niet goed wanneer je geregeld onder zijn adem komt.'

Lous schrok, dat vond ze griezelig. Ze had aan deze mogelijkheid zoo geheel niet gedacht. Vol plannen als haar hoofd echter was, kwam ze de teleurstelling in een oogwenk te boven.

'Weet u, grootpa, hij verkoopt nu lang niet alles wat hij maakt, nu dacht ik zoo, dat, wanneer wij hem hielpen, hij een boel meer kon verdienen; bijvoorbeeld dat in het bosch of aan den ingang van de laan zoo een uitstalkast zou kunnen staan, de wandelaars zouden zijn adres zien, of misschien een wagen, waar alles op uitgestald staat, maar daar moet iemand altijd bij...' ze durfde er toch niet aan toe voegen, dat ze graag zelf zou willen verkoopen.

Grootvader had steeds alle handeldrijven op den 'Olmenborg' geweerd, hij wilde het nu ook niet toestaan, maar in zijn wijdheid van hart naderde hij steeds zoo dicht mogelijk tot aan de verlangens van zijn eenig, ouderloos kleinkind.

'Zooveel wandelaars zijn hier ten slotte niet en welke zal zich de moeite geven naar hem toe te gaan; ik weet niet of dat de beste manier is hem te helpen, maar, darling, ik zal over je plannen denken.'

Lous hield aan: 'dan niet bij ons op de plaats, maar in een hotel of bij de tramkiosk, dan geven we den kellner of de juffrouw den sleutel, dan kunnen die dadelijk verkoopen, en dan moet zijn naam in witte letters, die men nog in de donkerte kan lezen, op het winkelkastje geschilderd worden, hoe vindt u dat?'

'Ik zal er nog eens over denken en als ik een besluit genomen heb, dan zal ik het je zeggen.'

'O, ik haat altijd dat denken en niet doen', verzuchtte Lous; al wist ze dat grootpa wel deed, al dacht hij vooraf, haar ongebreidelde daadlust kon niet wachten, voor haar

vurig wezentje was de tijd, die lag tusschen de uitdenking van een plan en de uitvoering, steeds de grootste marteling.

* * *

Lous kleedde zich dien avond langzaam uit, ze gebruikte slechts haar linkerhand en hield haar linkerbeen stokstijf. De kamenier zag hoe onhandig zij haar schoen losveterde en vroeg of zij iets had aan haar rechterhand.

Lous schrok op en zeide vluchtig: 'O nee!'

Eenmaal in haar bed, toen de veilige donkere eenzaamheid haar omgaf, woelde op al de deernis van haar overvol gemoed, ze begon zich steeds maar weer opnieuw Kees zijn leed, zijn verminking in te denken en in te voelen, totdat ze ten laatste geheel week en murw van binnen werd. Haar medelijden vormde zich in allerlei voorstellingen, dan voelde ze zich op straat loopen, genoodzaakt vlug een tram te halen, maar het ging niet, want het kunstbeen was te zwaar en het eigen been te pijnlijk, dan ineens was de straat hard wit van de bevroren sneeuw en voor ze het wist gleed ze uit, en dan lag zij weken lang op een ruststoel, en ze hongerde op te staan en te zijn zooals andere kinderen, onbezorgd daarheen loopend.

'Maar waarom dan niet naar het ziekenhuis voor een operatie', zei de dokter; 'ik wil geen geld aannemen, dokter', zei ze zacht in zich zelf. De dokter antwoordde dat de pijnen dan zouden toenemen. 'Pijn is niet zoo erg', en tegelijk stootte ze heftig met haar voeten tegen het houten voeteinde en terwijl ze dit zich zelf hoorde zeggen, zag ze ineens voor zich de lichtbruine oogen van Kees, die uit eene zoo geheel andere wereld dan de hare kwamen.

Grootpa zal mij helpen, dacht ze, daar ankerde haar onstuimigheid zich aan vast; dat grootvader niet iets, iets goeds zou weten, dat was niet mogelijk!

Weer voelde ze zich de groote trap van het gasthuis opgaan, heel langzaam leunend op een stok... maar waarom wil hij geen geld aannemen van verschillende dames?

Hier kwam Lous in de knoei met haar voelen en denken, ze kon het maar half begrijpen. Zijn afkeer van geld aannemen voelde ze vaag, echt begrijpen deed ze het niet.

Het was al laat op den avond toen ze nog klaar wakker, Grootvader naar bed hoorde gaan; ze riep hem zachtjes, hij hoorde het en kwam haar kamer ingeloopen.

‘Slaap je nog niet?’ vroeg hij met zijn milde stem.

Hij zette zich neer op den rand van haar bed. Lous ging half opzitten en legde haar heet hoofdje tegen den ouden man aan; het ouderlooze kind had een bijna godsdienstige liefde voor haar grootvader.

‘Pas op, doe je niet pijn aan den horlogeketting,’ hij maakte hem los en liet hem in zijn vestzakje glijden.

Hij vroeg niets, en juist dit gaf de groote vertrouwelijkheid, Lous wist het immers, grootvader hoefde nooit iets te weten en kon toch altijd alles begrijpen.

Ze genoot zijn koude, droge hand over haar voorhoofd en haren heenstreelen, en ineens voelde ze zich weer de gewone, gezonde Lous. Onnoemelijk veilig, zoo vlak bij grootpa, al haar verbeeldingen vloden weg; toch drukte haar 'n onbestemde bedroefdheid.

‘Ik kan niet slapen, grootpa, ik heb... ik kan er niks aan doen, maar ik heb zoo'n medelijden met dien Kees.’

Eindelijk, eindelijk had ze het uitgezegd, ineens, nu was ze opgelucht en het was alsof een steen van haar hart was afgewenteld.

‘Ja, darling, daar is veel droevigs, maar je moet nu toch gauw gaan slapen.’ Hij stond op, trok de losgewoelde dekens onhandig, maar goedig glad en wilde haar instoppen, maar Lous' vonkelende vroolijkheid borrelde na zulk een stemming altijd weer op.

‘O nee, niet toedekken, dat kunt u nooit leeren, ik stik gewoon, als u me inmetselt, u mag alleen even het laken gladstrijken, zoo!’

Grootvader streek het laken glad.

‘En dan een kusje op mijn voorhoofd,’ gebood het kind - en de oude man gehoorzaamde.

‘Trekt u nog even mijn vlecht onder mijn hoofd vandaan, ik lig heelemaal op een heuveltje.’

Voorzichtig legde de oude man de zware, goudharige vlecht op het kussen.

Toen hij bij de deur was, riep ze hem terug.

‘Grootpa, doet u 't heel zachtjes, dat miss Crew het niet hoort!’

‘Ze zal mij niet brommen, darling.’

‘Nee, dat weet ik wel, maar grootpa luister u even nog, weet u, ze hoeft niet te weten, dat ik zoo flauw ben, en weet u, Kees mag het nooit weten, dan word ik woedend!’

‘Ik ben het zelf al vergeten, Louzepoes’, en op zijn voetspitsen liep grootvader de kamer uit.

‘Tot morgen Daddy!’

Tevreden haalde Lous adem en gleed binnen enkele oogenblikken in slaap.

* * *

Kees kreeg dikwijls bezoek van Lous, meest Zondags.

Ze babbelde en babbelde als nooit ophoudend bronwater. Ze vertelde hem van haar lessen, haar tallooze liefhebberijen. Het waren zoo van die zorglooze gesprekken, die als wilde planten zonder richting vlug opgroeien; zorglooze gesprekken, die, wat de feiten betreft, zoo onbeteekenend schijnen, en die tòch in hoofdzaken de stemming scheppen waarin de menschenziel ademt.

Al de teerheid van Kees zijn wezen kwam uit in dezen omgang, hij zette Lous haar stoel zóó, dat ze geen last van 't zonlicht zou hebben, hij bedacht steeds door nieuwe houtsnijfiguren om haar te wijzen en niet alleen gewone figuren, maar ‘kunstjes’ zooals Lous het noemde.

Bijvoorbeeld monogrammen, kunstige ingevlochten letters; op haar rijzweep had hij een kleinen paardekop uitgekerfd. Wat meer waard was dan dit, Kees gaf nog iets anders; hij gaf haar zijn vertrouwen, als hij naar haar luisterde, dan was heel zijn hart open, wanneer hij lachte om haar grappige uitvallen dan was het alsof een soort zonnigheid uit hem scheen.

Hij was geheel op de hoogte van de elementen, die Lous' leven vervulden, van haar verrukking over eene nieuwe pianojuffrouw, haar ellende over een geschiedenisles, omdat het niets anders was dan jaartallen inpompen; hij wist hoe de verjaardag van grootvader gevierd werd; met een taart die room van boven, maar confituur van onderen was....

Al die kleuren en geuren van haar Mei-jongen geest wekte bij Kees een nieuw leven.

's Avonds, wanneer Lous al lang weer weg was, klonken in zijn ooren nog na de vele hoogtens en laagtens van hare lichte stem.

Dit kindervertrouwen koesterde hij als eene stille blijheid in de schatkamer van zijn hart.

Zijn toegevouwen ziel ontrimpelde zich langzaam; bij stukken en beetjes als uit een stillen angst om Lous' licht bewogen gemoed zeer te doen, vertelde hij haar van zijn eigen leven. Het waren altijd vroolijke verhalen: de kerstboomviering in het ziekenhuis, hoe vroeger de dokter zich eens als St. Nicolaas had verkleed, hoe de portier-zuster hem zelfs niet herkend had - en Lous luisterde met haar altijd vragende oogen. Terwijl hij van zich zelve en zijne eigen ondervindingen vertelde dacht hij niet aan zijn leven, zijn omstandigheden, maar gaf zich slechts rekenschap van Lous' grage belangstelling. Als alle liefde deed ook deze overschrijden de eigen ikheid!

* * *

Het winkelkastje werd in de tramkiosk opgehangen en van stonde af aan, kwamen er tallooze snijvoorwerpen op den ‘Olmenborg’. Grootvader zag dit alles, glimlachte en zweeg...

* * *

Het zieke been verergerde, de wond werd grooter en dieper, dikwijls had Kees koorts en altijd eene looden loomheid, die hem ter neer drukte.

De dokter drong er op aan, dat hij zich zou laten opereeren. ‘Daar heb ik geen geld voor’, antwoordde Kees kort en beslist. De dokter antwoordde dat er wel iets op te vinden zou zijn. ‘Dank u, als het niet noodig is, leef ik liever niet van de bedeeling!’

De dokter antwoordde dat de operatie hoog noodig was.

‘Is er beterschap op?’ vroeg Kees hem met een onhoorbare stem.

De dokter keek het raam uit en draaide aan zijn snorpunten.

‘Als je je gewillig laat helpen is er altijd meer kans’, sprak hij na eenig stilzijn.

‘Dank u, in dit geval laat ik me niet helpen’, antwoordde hij met een onverzettelijken trek in zijn mondhoeken; en er kwam over hem de trotsche koppigheid van iemand, die zich gevangen weet en toch verweert.

* * *

Enkele dagen later zat Lous aangeleund tegen haar grootvader, ze had een kommervol, behept gezichtje, haar beweeglijke oogen waren vol gedachten.

‘Ik zie het al, je moet iets van me hebben, voor den dag er mee’, begon grootvader wat spotttend.

‘Nee, hebben eigenlijk niet, ziet u grootpa, ik wilde alleen maar uw raad, ik moet namelijk geld verdienen, precies hoeveel weet ik nog niet, maar het moet nog al veel zijn’

Ze raadde de gedachten van den ouden man.

‘Nee, grootpa, niet uit mijn spaarpot, ik wil niks krijgen, ik moet heusch verdienen, maar ik weet niet hoe, 't is zóó moeilijk! Ik heb al gedacht als ik 's morgens geen ei neem, daar hou ik toch niet van’, biechtte ze er oprecht bij, ‘en 's avonds geen zoetje, daar hou ik wel van, maar dat is bij mekaar nog niet veel; in de keuken zeggen ze nog geen veertig cent per dag; en nou heb ik uitgedacht,’ ze aarzelde evenals iemand, die een grooten sprong waagt - ‘nu heb ik zoo gedacht als ik u eens mocht scheren, ik ben heel handig en ik heb gevraagd aan Jorissen,’ (dit was de barbier, die elken morgen op den Olmenborg kwam), ‘hij zei dat 't best zou gaan’ - en Lous keek vol vertrouwen naar haar slappe kinderhanden.

Grootvader lachte heel even, ‘Vindt je het goed, Louzepoes, dat ik er eerst over denk? Dan kom ik er van avond nog even met je over spreken!’

‘Het moet wel, grootpa, maar weet u, ik háát dat denken, menschen die denken, doen niet,’ verkondigde ze met een besliste ervaringswetenschap.

's Avonds kwam grootvader op den rand van haar bed zitten. Hij zeide niet rechtstreeks, dat hij liever niet op haar

plan wilde ingaan, maar deelde alleen mee, dat hij mogelijk nog iets beters wist.

'Als we eens samen een loterij op touw zetten. Zoo tegen St. Nicolaas wil iedereen wel een lot hebben, maar het moet een groote loterij worden met een paar honderd loten van niet meer dan één kwartje, en voor een vierde met prijzen, die jij en miss Crew zelf moeten maken.'

Uitdenken en handelen, iets aantrekkeliikers had hij Lous niet kunnen zeggen.

Ze kronkelde en sprong op onder haar dekens van uitbundigheid.

'U bent de gróótste schat, die ik ken, Daddy! - Zou dat heusch gaan? En dan iedereen loten, al de ooms en tantes en neven en nichten en de menschen op de plaats, we kunnen 'n massa verdienen, en bent u dan de president?'

Ze kende haar slordigheid.

'Nee, Lous, ik zal het schrijfwerk doen, dus ik secretaris, miss Crew, die de regeling heeft, de presidente, en jij, omdat jij alles zelf moet maken, de werkman.'

* * *

Lous sliep dien avond in een droomenroes van vreugde.

De volgende weken werd er hard gewerkt. Lous was onuitputtelijk in het bedenken van prijzen, allerlei moffen werden gemaakt van wolrestjes, smaakvolle vloeipapieren zakjes gevuld met fijne sigaren, postpapier beteekend, boekkaften gemaakt, het werd een heele bazar-uitstalling.

Na een maand was er een vrij groote som geld bijeen. Grootpa wisselde de kwartjes in tegen een reeks blinkende gouden tientjes. Lous pakte ze eerst in een enveloppe, toen in vloeipapier met een lintje, daarop gewoon in haar eigen beurs, en ten slotte besloot ze het geld in een echten gouden tientjes-koker op mekaar te leggen.

's Middags ging ze naar Kees; eerst praatte ze over allerlei en nog wat, ineens vroeg ze, heel onverschillig, wanneer hij voor de operatie naar het gasthuis ging. Kees antwoordde even terloops, dat hij geen plan had.

'Maar de dokter vond het toch noodig, ik heb het hem zelf gevraagd!' drong Lous door.

Dit raakte zijn gemoed. ‘Hebt u met den dokter over mij gesproken?

‘Ja, dat heb ik!’

Kees voelde haar stem, meer dan dat hij haar hoorde; hij zweeg; - zoodra het op het gebied van geld kwam was hij als toegevroren; dat was juist het loutere voor hem in dezen omgang, dat geld hier nooit eenig element in was geweest. Lous had haar warme hand in den zak van haar mantel en woelde het gouden tientjes-rolletje om en om.

Met een bijna vrouwlijke aanvoeling besefte ze, dat het voorzichtiger zou zijn niet aan te dringen.

Ze stond op en zei met een koude onverschilligheid, alsof haar de heele zaak geen stroohalm kon schelen:

‘Geld krijgen, daar hou ik niets van, dat zal ik ook nooit doen, Kees! Maar weet je wat ik fijn vind? Dat is geld verdienen, net als alle werklui, zooals jij nou met je houtsnijwerk bijvoorbeeld’.

Kees begreep niet goed waar het naar toe ging en zei droog-leuk:

‘Dan moet u daglooner worden, freule’.

Lous lachte met haar zilverhelderen lach.

‘O, dat ben ik al, ik heb een heele maand lang negotie gedaan, met Grootpa en miss Crew, maar het was toch eigenlijk mijn zaak en nou mag ik met het geld doen wat ik wil’.

Een kindergezicht is als een Maartsche hemel, zóó helder, zóó betrokken. Ineens werd Lous ernstig, ze voelde zich weer op het moeilijke punt.

‘Ik houd niet van geld’, sprak Kees, peinzend voor zich heen, ‘geld zien vind ik al onaangenaam, geld maakt niet gelukkig, onthoud u maar eens wat ik zeg, als rijkelui dit zeggen is het nonsens, maar als een arme drommel het zegt, zit er wel wat waarheid in’.

Lous klaarde op, ze voelde houvast te krijgen.

‘Vindt je het al akelig om geld te zien?

Kees knikte.

‘Toe Kees’, ze ging vlak bij zijn rustbank staan, ‘toe, een heel klein pleziertje vraag ik je; als de dokter het nou goed vindt, dat je weer moet gaan naar het gasthuis, ga dan en dan zal ik wel met de hoofdzuster....’, ze hield even

op, want het woord ‘rekening’ wilde ze vermijden, ‘dan doen de hoofdzuster en ik alles zoodat je van niks merkt’.

Kees sloot even zijn oogen, een roode blos overtrok zijn wit verziekt gezicht, even trilde wel zijn stem.

‘Een pleziertje wil ik u wel doen, freuletje, maar’....

‘Nu ja, 't is goed’, onderbrak Lous, met een jubel in haar stem, onstuimig en vreezend, dat ze haar nauwlijks behaalde overwinning zou verliezen. ‘Je bent toch niet zoo lastig als ik dacht! Nou verder merk je van niks’, en toen ineens, in een soort uitdagende overmoedigheid, draaide ze de voering van haar jaszak naar buiten en liet het geldrolletje zien. Effetjes maar.

‘En dat is alles wat je ervan ziet, dag Kees’! Zonder een antwoord te wachten holde ze weg.

Kees keek haar na; ze was zóó vervuld, dat ze het raam voorbij draafde zonder hem te groeten.

Dien avond had Kees veel pijn, zijn wond stak en brandde, maar de pijn vermocht niet te vertroebelen een stille blijheid die over heel zijn wezen lag.

Toch dacht hij met weerzin aan die groote ziekenhuiszalen, die hij zoo haatte, omdat hij daar zijn lijdend ziekzijn zonder uitzicht op beterschap veel meer voelde.

Hij rook weer de chloroform en carbol, reuken, waar hij een afschuw voor had, en toch, toch konden die voorstellingen zijn gedachten niet vasthouden, langzaam overheerschte in hem het besef van een onnoembare blijheid.

Het was alsof er, ondanks alles, in zijn diepste binnenste iets ontbloeide, dat was zóó licht, zoo warm als de lentezon.

Terwijl hij zuchtend kreunde, hoorde hij nog een naklank van Lous' heldere stem, vol hoogten, vol dalen....

* * *

De herfst en wintermaanden waren voorbijgetrokken, het was nu vol voorjaar. In een kleine kamer van het groote gasthuis lag Kees met een wit, weggetrokken gezicht, diep in het kussen.

Zijn kwaal was verergerd, het been was nu tot boven aan de heup toe open. En altijd, altijd moe....

Opjagende koortsen, die als booze gloedmachten langs heel zijn lichaam optrokken en in zijn hoofd een heksensabbat schenen te houden.

Hij wilde geen bezoek hebben, hij was te moe, te ziek.

Zijn eenige belangstelling was een bloementafeltje.

Zijn verpleegster bracht hem dikwijls bloemen van de eerste klas patiënten, ook kwam er elken Maandagmorgen een mooie bos van de ‘Olmenborg’.

Dat stille, kleurende, geurende tafeltje was zijn oogenparadijs!

Waren de koortsen en pijnen wat gedaald, dan kon hij in de stilte van het witte vertrek al maar droomend kijken naar al die verschillende bloemvormen en bloemkleuren.

Al kijkende was het voor hem als een stille muziek, hij droomde er zich allerlei fantasieën bij...

Nu stond er een paarse hyacint, barstend uit het keurslijf van hare stijve blaren, ook waren er een paar meelwitte aronskelken, leefloos van vorm met den opgeheven kelk als wachtend op een aalmoes, die ze nooit kregen.

Één vaas had zijn heel bijzondere liefde, het waren drie takken van een pas ontbotten kastanje, zilverige blaren, het nog witschuimig groen, ternauwernood ontrimpeld, nog bedekt met het kleverige dons der omhulling.

Hij noemde dezen tak ‘de kleine kinderen’, de aronskelken ‘de doode monniken’, en de paarse hyacint ‘de juffrouw van den dominee op Zondag’.

De zusters hadden allen pret in zijn grappige gezegden, die hij zonder den minsten glimlach losjes voor zich uit zeide.

Ze herkenden Kees niet meer, zoo goed was hij steeds gehumeurd geweest tijdens dit verblijf.

Lous bezocht hem meest Zondagmorgen, de laatste twee weken was ze er niet geweest.

Kees werd onrustig en ongedurig.

Het werden drie weken en nog had Lous hem niet bezocht.

In zijn koorts had hij eens voor zich uit gepreveld:

‘Mijn mooiste bloem, zuster, geef me die, mijn mooiste bloem,’ en zijn eene hand had onderwijl het laken geaaid.

Tot nog toe had Kees nooit geijld, en de zuster overpeinsde zijn vraag.

‘De bloemen moeten altijd 's nachts uit de kamer, maar morgenochtend breng ik ze alle weer binnen’.

‘Nee, mijn mooiste bloem bedoel ik, zuster, laat maar!’

‘Wacht u op iets?’ vroeg ze. Maar hij had gezwegen.

Neen, 't was niet wachten, 't was verlangen, hij hunkerde naar een bezoek van Lous.

‘Welke dag is het vandaag?’ vroeg hij dikwijls met zijn slepende stem aan de zuster en soms vroeg hij zelfs de maand, was hij den tijdtel kwijt.

Endelijk, na vele weken, kwam er een briefje van Lous, waarin stond of Kees niet eens wou zeggen of hij ook een versnapering wenschte, ze wou hem zoo graag iets lekkers sturen.

Over een bezoek was niets gezegd.

Ineens met dat vreemde verlangen, dat ernstig zieken naar een zekere spijs kunnen hebben, vroeg hij om papier en potlood en schreef met onzekere letters, ‘warme gekookte visch, dat hebben we nooit op de derde klas’.

En toch verstuurde hij het briefje niet, telkens wilde hij iets toevoegen, nam het potlood in zijn hand, en legde het weer neer zonder iets geschreven te hebben.

Eindelijk, na drie dagen, vroeg hij of de zuster het briefje zelf op de bus wilde brengen. Hij had er niets aan toegevoegd.

Lous bracht den volgenden dag zelf de visch, warme gekookte kabeljauw in een nog heet pannetje, dat gewikkeld was in een shawl. Wat haar nooit overkwam, ditmaal had ze niet zelf gemend, maar was naast den koetsier gaan zitten, had het omwikkelde pannetje nog gekoesterd onder haar cape.

Aan de deur vroeg zij aan de zuster niet te zeggen, dat ze het zelf gebracht had. Maar het kwam Kees toch ter ooren, een der derde klas mannen, die wel eens bij hem inliep, had het gezien en vertelde het hem.

Toen kwam weer een groote onrust, hij zocht en zocht naar de reden waarom toch Lous hem niet bezocht.

Hij zocht, zocht en zocht almaar, geen reden vindend! Kwaad had hij haar nooit gedaan, vergeten had ze hem toch ook niet! Het raadsel doorkroop zijn moeë hersens, het doorjeukte en doorbrandde zijn gemoed.

Eens, op een morgen, dat hij verbonden moest worden, zag hij hoe de hoofdzuster, die met haar gezicht vlak boven zijn been gebukt stond om de wond uit te wasschen, het gezicht ineens afwendde.

Toen plotseling flitste iets in hem op.

Hij bestelde een flesch ‘eau de Cologne’ en gaf haar die. ‘U kunt die wel gebruiken bij het verbinden, geloof ik,’ zei hij tegen de hoofdzuster toen hij haar de flesch gaf. Ze ontkende niets en zei alleen: ‘maar Kees wat ben je een rojaalhans!’ Aan een jong zusje, dat hij door omzichtige, handige vragen alles kon laten zeggen, vroeg hij eens op een handige manier of zijn kwaal altijd besmettelijk was.

Zoo half antwoord gevend, zei ze argloos: ‘jonge menschen en kinderen zijn altijd het vatbaarst’.

Toen, toen begreep hij!

Van dit oogenblik af was zijn ongedurigheid voorbij.

De folterendste martelpijnen verdroeg hij wel kermend, dat kon niet anders, maar het was alsof zijn wezen er vreemd onder bleef. Waren er eenige uren van betrekkelijke rust, dan lag hij onbeweeglijk met zijn eenige witte hand stil op het laken.

Hij sprak bijna niet.

Geen der zusters wist wat er in hem omging.

Meest lag hij met gesloten oogen, waren ze open, dan schenen ze uitdrukkingloos en stomp.

In een der nachten, dat hij door hooge koorts overwakker was, kwam de hoofdzuster naar hem kijken, ze was geroepen, hij was doodzwak. Ze legde een kouden, natten zakdoek op zijn heet voorhoofd. Hij steunde zachtjes.

‘'t Is moeilijk, dikwijls, 't leven, Kees,’ voorzichtig streelde ze hem over zijn klam voorhoofd.

Onverwachts lichtte hij zijn hand op en stootte haar ruw van zich af, een lach vol bitter, schamper leed vertrok zijn gezicht, hij spalkte zijn diepgekaste oogen wijd open.

‘Moeilijk zuster? Moeilijk?.... 't is wreed, wreed,’ schorde hij met zijn heesche stem. ‘Het mooiste wat ik had in mijn leven. .. nee, u begrijpt 't niet, dat hoeft ook niet, het is zoo ver af’.... Hij sloot zijn oogen, zijn vingers maakten een grijpbeweging over het laken.

De koortsen maakten hem al woeliger en woeliger, elke beweging was pijnlijk. Hoe ook zijn wonden gloeiden en staken, toch was stil liggen ondoenlijk. Telkens trachtte hij zich iet of wat om te wentelen. Hij hijgde, met wijd open mond, bij elke uitademing steunend. In den nacht kwam er plotseling een groote kalmte over hem. Hij lag onbeweeglijk,

zijn zoekende gejaagde oogen werden dof en turig, zijn oogleden verzwaarden. Allengs werd hij bewusteloos.

In de eerste ochtenduren, van den Meimorgen, terwijl de hanen luidruchtig kraaiden, de eerste leeuweriken tegen de blauwe luchten opvlogen, terwijl een witte dauw nog glinsterde op blad en bloem, sluimerde Kees in, en legde af dit leven en zijn last.

H. LAMAN TRIP - DE BEAUFORT.

Bredero's leven en liefden en de weg door zijn liedboek.

I.

Hoe weinig populair, hoe weinig uit zijn werk zelf bekend Gerbrand Adriaenszoon Bredero ook nog is, toch beginnen legenden over zijn leven en liefden, vruchten van onvoldoend critisch onderzoek der niet overtalrijke gegevens en nog critiekloozer naschrijven, reeds zekeren ingang te vinden. Voor hun gezag door de jaren steviger wordt, wil ik een poging doen het te verstoren.

In Bredero wil men altijd weer zien, zij het in verschillende nuancen, onder meer of minder fantastische belichting, den gevoeligen en genialen losbol, een naam die wellicht geen der schrijvers, op wie ik het oog heb, zelf voor zijn portret van den dichter gekozen zou hebben, maar waaronder ik het gemakkelijkst samen kan vatten al die voorstellingen, die zijn leven zien als beheerscht of gekenmerkt door wilde buitensporigheden. Zoo zag het Ten Brink, zoo, iets gematigder, Kalff, zoo ziet het ook Poort, die genoemd is zijn jongste levensbeschrijver, maar die in werkelijkheid niet anders gegeven heeft dan een fantasie, een soort historische novelle, die men verschillend kan beoordeelen (voor mij is ze een teruggaan tot Ten Brink met wat moderner woorden en dankbaar gebruik van een motief van Potgieter), maar die ons tot den werkelijken Bredero geen stap nader brengt. En zoo ook, met een omzetting in het tragische, ziet hem in het wezen der zaak Prinsen, bijvoorbeeld in zijn Handboek:

> In Breero is nog veel raadselachtigs. Hij moet onbewust een geslagene door de tragiek van het leven zijn geweest. Hij hunkerde naar de hoogste

> zaligheid der liefde en telkens weer komt de teleurstelling en de wanhoop over zijn ziel en hij schiet op in dolle woeste schijnvreugd; hij gaat dagen onder in den roes van zijn zwerftochten met zijn kornuiten door de kroegen en kaatsbanen van Amsterdam en Haarlem; tot hij plotseling zich zelf weervindt in droevige verzonkenheid achter zijn beker en mijmert over wat men hem vertelde van geloof, over wat hij droomde van reinheid en geluk. En de groote onvoldaanheid van het leven groeide wijd uit boven de kleine liefdes-misères.[1)]

Er is hier een kleine, maar voor een geschiedschrijver toch vrij noodlottige vergissing in het spel. De heer Prinsen meent over Bredero te schrijven, maar in werkelijkheid heeft hij het over den een of anderen dichter uit het laatst der negentiende eeuw, een die naar waarheid kon getuigen

> Wijl 'k al smart in losbandigheid verloor.

Waarmee ik geenszins wil zeggen, dat Bredero en zulk een dichter bepaalde punten van overeenkomst vertoonen, maar wel dat de heer Prinsen Bredero al zeer onhistorisch beschouwt en zich niet kan losmaken van zeer moderne voorstellingen. De Weltschmerz, zooals hij die beschrijft, is een verschijnsel eigen aan bepaalde tijden, doch vooral typisch voor het laatst der vorige eeuw en als zij iemand vreemd is geweest, dan zeker Bredero. Ook het bij uitspattingen in de eerste plaats denken aan wanhoopsuitingen en niet aan overkokenden levenslust, is een veralgemeenen van een modern verschijnsel en al even weinig zeventiende-eeuwsch is de Bredero, die mijmert over wat men hem, geloovig protestant, zooal niet dogmatisch calvinist, ‘vertelde van geloof,[2)] over wat hij droomde van reinheid[3)] en geluk.’

Als algemeen menschelijk te beschouwen wat hij in eigen tijd en omgeving min of meer veelvuldig waarneemt, ziedaar iets, waarvoor de letterkundige navorscher zich allereerst heeft te hoeden en waarvoor de schrijvers over Bredero zich telkens weer al zeer slecht gehoed hebben. Van de fundamenteele verschillen in levensbeschouwing en vooral in levenswijze tusschen de zeventiende eeuw, de zeventiendeeeuwsche omgeving waarin Bredero opgroeide, en onzen tijd toonen zij zich niet genoeg doordrongen.

1) Blz. 283.
2) Bredero als vrijdenker die peinst ‘als het toch eens waar was’!
3) Waarom niet Rein-leven?

Waarop berust 's dichters slechte, zij het poëtisch-slechte, ik zou haast zeggen dierbaar-slechte reputatie? Alleen en uitsluitend op zijn eigen getuigenis. En oppervlakkig beschouwd spreekt die ook duidelijk genoeg van zijn ‘ruwe en woeste levenswijze’, zooals Ten Brink zich uitdrukt, onder toevoeging nog wel van de preciese jaartallen: van 1605-1617. Het zal echter zaak zijn, die getuigenissen wat nader te beschouwen dan oppervlakkig.

Er zijn in Bredero's Aendachtigh Liedt-Boeck een tamelijk groot aantal liederen, waaruit men zelfbeschuldigingen kan halen. Men moet daarmede echter uiterst voorzichtig zijn. Het zijn godsdienstige overpeinzingen, beden om of aansporingen tot bekeering, uitingen van dien oprechten, calvinistisch gekleurden godsdienstzin, die in zijn werk voortdurend doorstraalt en meer vervuld van het algemeene, practisch tot niets verplichtende besef van de zondigheid des menschen en de boosheid der wereld, dan van zelfcritiek. Zij getuigen ongetwijfeld dat de dichter de moraal, die hij zichzelf oplegde, niet steeds in practijk wist te brengen, maar niet dat zijn practijk slechter was dan de gemiddelde van anderen. Zij beschuldigen den dichter, ja, maar vaak genoeg de heele wereld met hem:

> Dit Leven werdt van my een snelle windt geheeten,
> Of recht des boosheyts kraem, daer yder door ontmenscht,
> Waer in de ed'le Mensch so gantsch hem gaet vergeten,
> Dat hij de doodt vervloeckt en 't leven hongh'righ wenscht.[1)]

of

> Ellick snact veel van deughd en ellick werrickt sonden
> Ellick is averechts als elck van buyten veynst,[2)]

en zoo herhaaldelijk. Wanneer men uit deze liederen wil halen, dat Bredero een groot zondaar ook in niet-calvinistische opvatting is geweest, dan ziet het er voor de meeste stichtelijke dichters slecht uit... trouwens de legenden over het aanvankelijk zwart-zondige leven van later bekeerde schrijvers of predikers zijn in de historie geenszins zeldzaam. Wie zich echter goed rekenschap geeft van het leven en denken in de zeventiende eeuw, in haar opgang althans, ziet in, dat gevoel voor de wankelheid en ijdelheid (in een tijd

1) Aanvang van een lied.
2) Uit: Ick sal u stucxgewijs nae 't leven gaen afmalen.

vooral dat zoo talloos velen in de kracht huns leven stierven), de verwerpelijkheid van het aardsche en den hemel als 's menschen bestemming, geheel wat anders is dan de geslagenheid door de tragiek van het leven, waarvan Prinsen gewaagt.

In een drietal liederen echter uit Bredero zeer positieve zelfbeschuldigingen, waarvan ik de het duidelijkst sprekende hier laat volgen:

Wat dat de wereld is,
Dat weet ick al te wis
(God betert) door 't versoecken,[1)]
Want ick heb daer verkeert
En meer van haer geleerd
Als vande beste boecken.

Want of ick schoon al las
Het geen soo kunstich was
Als Goddelijck geschreven,
Ten gingh ter ziel noch sin
Soo nyver my niet in
Als 't eygen selfs beleven.

Nu heb ick 't al versocht:
Soo dol als onbedocht,
Soo rauw als onberaden.
Och Godt! ick heb te blind
En al te seer bemind
De dingen die my schaden.

Een hooft vol wind en wijn,
Een hart vol suchts en pijn,
Een lichaem gants vol qualen,
Heeft Venus en de kroes
Of selfs die leyde droes
My dickwils doen behalen.

Och! een bedroeft gemoet
En een hert seer verwoet
Van duysent na berouwen,
Van overdaet en lust,
Met een ziel ongerust
Heb ick in 't lest behouwen.

1) *Versoecken* = ondervinden.

Hoe strengh breeckt my dit op:
Mijn kruyfde, krulde kop
Die brenght mijn voor de jaren
In mijn tijds Lenten voort
Op 't swart en 't swetigh swoort[1)]
Veel gryse, graeuwe hayren.

Wanneer een ander leyt
Gestreckt en uytgespreyt
En rust met lijf en leden,
Dan plaeght my aldermeest
De quellingh van mijn Geest
Met beulsche wredicheden.

Dan dringht my door de huyt
Het bange water uyt
Door kommerlijcke sorgen,
Dies my het herte barst
En wenscht alsoo gheparst
Den ongeboren morgen.

En nimmer ick den dagh
Alsoo geluckich sagh
Dat sy my vol verblyden.
Voorwaer 'k heb uur noch tijd
Of ellick heeft syn strijd
Sijn lief, zijn leed, zijn lyden.

Al 't gene dat de Lie'n
Ter Wereld mogen sien
Of immermeer verwerven,
En wensch ick niet soo seer
Als saligh inden Heer
Te leven en te sterven.[2)]

Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier te doen met een lied uit het laatst van 's dichters leven, uit den staat van bekeerdheid, samenhangende met de ziekte waaraan hij gestorven is. In deze periode, gekweld door lichamelijk lijden, waarvan wij den aard niet kennen, dat mogelijk verband hield met zijn door het ijs zakken in den winter van 1617-

1) *Swoort* = huid.
2) De beide andere liederen zijn 'O God die de gedachten', dat vager en ouder en 'Ghy Maeghden en Jongelingen', dat jonger dan het aangehaalde moet zijn.

1618, maar waarin hij niet anders kon zien dan een bezoeking des Heeren, met den dood voor oogen, was hij zeker geneigd zijn overtredingen bizonder zwart te zien. Niettemin moeten wij voor waarheid aannemen:

> Een hooft vol wind en wijn,
> Een hart vol suchts en pijn,
> Een lichaem gants vol qualen,
> Heeft Venus en de kroes
> Of selfs die leyde droes
> My dickwils doen behalen.

Bredero heeft dus wel eens meer dan raadzaam was aan Wijntje en Trijntje geofferd en dat is hem opgebroken. Jawel, maar daar gaat het niet om. Om in hem een losbol te zien, moeten wij overtuigd zijn, niet dat hij wel eens buitensporigheden heeft bedreven, maar dat deze buitensporigheden kenmerkend voor zijn wijze van leven zijn geweest, dat hij er althans aanmerkelijk meer aan gedaan heeft dan in zijn tijd en omgeving regel was - en dat wordt in de aangehaalde regels volstrekt niet aangetoond. Laten we er ons toch rekenschap van geven, hoe er in de zeventiende eeuw geleefd werd, wat we van haar weten uit de stukken, uit de schilderkunst, uit de literatuur. Het is gemeengoed, dat onze voorvaders van een stevigen dronk hielden, maar stelt men zich wel helder voor, hoe rauw het bij dien dronk placht toe te gaan? Het toeval wil, dat van de twee grootste dichters der eeuw de een van bijna ascetische soberheid en de ander een verfijnd epicurist-in-den-hoogeren-zin is geweest. Maar er is toch een literatuur buiten hen! Er zijn de moralisten, er is de curieuse vinnige Quintijn, die in zijn Lys en Bely het leven der Haarlemsche jongedochters niet zonder welbehagen onthult, er is de chronique scandaleuse van Tengnagel, er zijn de kluchten, die het sprekendst zijn waar zij terloops schilderen, zonder bedoeling van hekelen. En we kunnen ook Bredero zelf laten getuigen, in de zijne gelijk ook in zijn Moortje en Brabander, maar evenzeer in zijn liederen, als waar hij de stad Amsterdam laat klagen:

> Hoe dick heb ick er-kauwt
> Dees myn bedruckte klachten,
> Hoe dick was ick benauwt
> In die donckere nachten,

Wanneer mijn kinders brachten
Haer ghelt onsinnich deur,
En ick most sitten wachten
Gantsch vruchteloos nae heur.

Ick krijt myn ooghen uyt
Ick moet met wee uytroepen
Hoe sy heur Sondachs-duyt
Verquanslen en versnoepen
An Jotthoon en an Poepen,
In kroech, in kuf, in kot[1)]
Of somwijls in de stoepen,
Door hoere liefde sot.

Als die vermoeyde straat
Wat ruste waant te grasen,
Menich kroes onverlaat
Ontweckt haer door het rasen,
Of als hy als de dwasen
Stribblich bevecht de wacht,
Of bruyckt op broosche glasen
Sijn onbekende macht.[2)]

Doen konnen Herbergiers,
Glaas-makers, Medecynen,
Pock-meesters en Barbiers[3)]
Wel wat te winnen vynen:
Want als d'hetsighe wynen
Gheklautert sijn in 't hooft
Werd de Mensch sonder pynen
Van sijn verstant berooft.[4)]

Wij mogen dan ook gerust zeggen, dat de zelfbeschuldigingen van Bredero hem volstrekt nog niet stempelen tot iemand die in deze dingen verder ging dan het meerendeel zijner tijdgenooten. En er zijn andere uitlatingen van den dichter die er wel toe leiden, ze niet al te zwaar op te vatten. Ik laat nog daar het vrij sterk gevoel van eigenwaarde, waarmede hij vaak zijn ook zedelijke meerwaardigheid boven een mededinger betoogt. Maar zegt het toch niet iets, wanneer hij in zijn minnebrief aan de geliefde, die wij alleen kennen als de weduwe N.N., spreekt:

1) *Kuf*, verdachte kroeg.
2) *Onbekend*, onbesuisd.
3) *Pock-meester*, geneesheer voor geslachtsziekten.
4) Uit: Hier legg' ick af-gheslooft.

> Wel is waer, Verstandighe en Lieve N.N., dat men u soeckt
> te coppelen aen een Rijcker, maer wilde Voghelen-sangh.

Amsterdam was destijds nog maar zeer betrekkelijk een groote stad en Bredero daarin zeker geen onbekende persoonlijkheid - ik kan mij niet voorstellen dat hij, iemand als hij durf ik wel zonder nader adstructie zeggen, tegen een ‘wilden vogelenzang’ zou kunnen waarschuwen, wanneer hij zelf als zoodanig bekend stond. Mij dunkt dat wij een vrij juisten blik op zijn zeden krijgen in den tweeden brief aan dezelfde:

> 't Verwondert u misschien, dat ick soo kaarich en achtercousich int schrijven en so ruymhartich en reuckeloos van leven ben, of dat ick soo wijselijck schrijf en soo sotrijck spreeck. Eerbaare en kloecksinnighe Vrouwe, overleght en aanmerckt als de besloote Calvertges uyt haer naeuwe-koye comen int groene en ruyme gras, hoe dat sy hippelen en springhen: also gheschiet het met my, die de meesten tijt een Cluysenaar ben in mijn stil en afghesondert Cluysgen: En of ick schoon somtyts al coom by de Lieden, so is nochtans de ontsach van mijn Ouderen soo groot, dat ick mijn gantsch binnens-huys moet myden van alle lichtvaardicheyt. Doen ick nu te Haerlem quam in die vrye blye tijdt, so heb ick so gantsch onbedwongen met uytgelaten vryicheyt en brootdroncken wangelaticheyt ghewoelt en geraest en ghesweet, het welck my inder waerheyt leet is, als ick de Ieelijcheyt met reden gae bedencken; maar wat ist? de sorgeloose Jeught bedenckt selden het eynde. Ic biddet u, duydt mijn groote sotticheden met u ghewoonelijcke wijsheyt ten besten, en denct, o Adams kindt, dat wij al t'samen Kinderen zijn, die noch daghelijcx de verboden vruchten eten en smaacken.

Zoo moet het inderdaad geweest zijn. Bredero was iemand, die van tijd tot tijd de bloemetjes buiten zette, maar die verder een rustig en geregeld leven leidde - gelijk honderden en duizenden van zijn jonge tijdgenooten. Getuigt ook niet van der Plasse dat hij zijn vaandrigschap dankte aan zijn loffelijke zeden? Voelt niet Bredero dat vaandrigschap als een groote onderscheiding en is het waarschijnlijk, dat men het aan iemand van een woeste levenswijze zou hebben toevertrouwd? Is er één tijdgenoot, die kwaad van hem vertelt? Is er één van de lijkdichten op hem, dat op een ongeregeld leven zinspeelt? Men zal zeggen dat het uiteraard lofdichten zijn, maar het geval doet zich voor, dat in een paar van die lijkdichten wel degelijk over een bekeering van Bredero wordt gesproken, een bekeering echter ten aanzien van de stoffen die hij behandelde. Had Bredero

als een losbol bekend gestaan, dan had een zinspeling op een verandering in zijn leven tevens toch wel zeer voor de hand gelegen! Zou hij ook, als hij geweest was wat men gewoonlijk in hem ziet, nog in 1616 zich hebben mogen beroemen op den voortdurenden omgang van de besten, zoowel in stand als in geestesgaven?[1] En zegt het niets, wanneer hij getuigt van zijn neiging, van kindsbeen af, tot de poëzie, en het zoeken van gezellen, hierin hem gelijk, 'om met haar in plaats van andere ongeoorloftheden[2] te onderhandelen'?[3] Bredero stelt zich hier tegenover andere jongelui, die hun genoegen zochten in kwajongensstreken, terwijl hij zich terugtrok bij de beoefenaars der poëzie, die toewijding vroeg als een wetenschap, ofschoon hij bij tijd en wijle ook wel wist mee te doen aan uitspanningen en uitspattingen, met alle kracht waarschijnlijk van zijn, zooals hijzelf haar herhaaldelijk noemt, blijgeestige natuur.

Maar waarvoor zelfs elke aanwijzing ontbreekt, wat geheel op willekeurige vermoedens berust, dat is de voorstelling van den Bredero, die in woeste uitspattingen vergetelheid zoekt voor de misère van het leven, waarvan het gevoel zou voortkomen uit zijn ongeluk in de liefde. De eenige maal dat Bredero iets vertelt van de omstandigheden waaronder hij uit is geweest, is in den aangehaalden brief en daar is van mistroostigheid geen sprake. Als hij in zijn poëzie gedrukt blijkt door een tegenslag (niet zelden neemt hij een onverschillige houding aan), spreekt hij wel van sterven, maar nimmer van verzetten van zijn leed - tenzij men het zoeken van een ander lief als zoodanig wil beschouwen. Als Margriete hem heeft afgeschreven, doolt hij in sneeuw en hagelbuien bij het Muiderslot, zoekt hij dus het buiten en de eenzaamheid of wel heeft hij een toevlucht gevonden bij Hooft. Een bewijs is dit alles niet en de mogelijkheid dat Bredero wel eens getracht heeft zijn verdriet te vergeten in een gelag blijft altijd bestaan, maar zooals die ten aanzien van Hooft en van iedereen bestaat en er is niets hoegenaamd, dat iemand het recht geeft aan te nemen, dat het bij hem

1) Voorrede op Rodderick ende Alphonsus.
2) Dat is: andere en wel ongeoorloofde dingen.
3) T.a.p.

een tamelijk geregeld voorkomend iets was - zeker niet de zacht-weemoedige of naïef-verontwaardigde toon, waarop hij zijn leed pleegt te klagen en waar nooit de tobber, de melancholicus of de wildeman uit spreekt. Dat Bredero geen geslagene door de tragiek van het leven geweest is, niet iemand die het leven als misère beschouwde - hij de krachtige meelever in den jongen opbloei van Amsterdam, - nog in 1616 en '17 niet, zoo klaar mogelijk blijkt het in de frissche, moedige, overtuigde voorreden tot zijn spelen!

Hebben zijn vele ongelukkige liefden, hetzij als oorzaken beschouwd of als gevolg, meegeholpen de legende te scheppen van Bredero's losbolligheid, meer nog zijn zij het geweest, die er toe geleid hebben hem te noemen ‘een uiterst zinnelijke natuur’,[1] een term die ongeveer de bedoeling heeft van een tout comprendre c'est tout pardonner en den mantel der liefde doet slaan over die betreurenswaardige, maar nu eenmaal onvermijdelijke buitensporigheden. Wat verstaat men eigenlijk onder een uiterst zinnelijke natuur? Toch zeker iemand die de slaaf is van zijn zinnelijkheid, althans iemand in wiens persoonlijkheid de zinnelijkheid een overheerschende factor vormt, niet eenvoudig iemand met een krachtige zinnelijkheid, gelijk de overgroote meerderheid der zeventiende-eeuwers, om niet te zeggen van het menschdom. De uitdrukking zou dan volkomen nietszeggend zijn. Naar mijn overtuiging is er niets, maar ook niets in Bredero's werk dat er op wijst. Onder heel zijn liefdeslyriek zijn maar een paar liedjes, die een sensueel karakter dragen, zijn dichttrant is veel meer sentimenteel dan hartstochtelijk. En zijn obsceniteiten? Och die vooral! Ze hebben een leukheid, een gemoedelijkheid, een objectiviteit bijna, die men bij weinig anderen terugvindt. Vergelijk daarmee eens de hittigheid van erentfeste, deftige, ingetogen mannen als Huygens en Westerbaen, als zij zich op hetzelfde terrein wagen! Een onbevangenheid als die van Bredero vindt men niet bij door en door zinnelijke naturen. Zijn zinnelijkheid is frisch en naïef, volkomen natuurlijk, maar ze beheerscht nergens zijn werk - hoe zou ze zijn leven beheerscht hebben? Wanneer dan ook Prinsen in verband met de obscene toespelingen in sommige

1) Prinsen in Elsevier's Maandschrift 1918, II, 94.

verhalende liederen zegt: ‘Blakende zinnelust, rulle lijfspassie beheerschen alles in deze liederen’,[1] dan is dat volstrekt onwaar, zóó onwaar, dat ik een dergelijke bewering alleen kan verklaren uit een zoeken naar het sensationeele, dat ook reeds doorstraalt in het gebruik van zoo dikke woorden als ‘rulle lijfspassie’. En met verbazing vraagt men zich af, of Prinsen dermate een vreemdeling is in de oude volksliteratuur, dat hij niet weet dat Bredero in deze liederen traditioneele motieven op traditioneele wijze (bij alle eigenheid van taal en plastiek) en met de traditioneele aardigheden behandelt[2].

Tallooze malen is Bredero verliefd geweest - maar hoeveel geliefden heeft niet de degelijke Hooft bezongen, een man met wien Bredero in cultuur niet te vergelijken is! Er is voor ons gevoel iets grofs in de snelheid, waarmede hij een nieuwe geliefde de plaats eener verlorene doet innemen - maar is niet datzelfde nog in onzen tijd regel? Ik bedoel niet onder een kleine minderheid met hooge geestelijke cultuur en een fijngenuanceerd gevoelsleven of althans een van beide; ook niet onder een grootere minderheid, die haar leven minder richt naar de zuivere opwellingen van het gevoel dan naar regels van fatsoen en étiquette, maar onder de groote menigte van het volk, arbeiders, kleine burgers, boeren, maatschappelijke groepen die heel wat meer gemeen hebben met het gevoelsleven der zeventiende eeuw, althans in de kringen waaruit Bredero voortkwam, dan de fijnstbeschaafden van onzen tijd. Een exclusivisme dat slechts zeer enkele meisjes aannemelijk maakt, mag men bij hem niet verwachten, bij hem domineert nog de behoefte aan in elk geval een gezellin, al ziet hij in iedere nieuwe weer iets bizonders, en een meer dan gewone zinnelijkheid spreekt uit die zeer natuurlijke behoefte niet.

Maar waarom is hij in zijn liefden zoo ongelukkig geweest?

1) In Gids 1918, III, 184.
2) Het is dan ook pure verbeelding, typisch hineininterpretieren, wanneer P. laat volgen: ‘De diepste ellende die denkbaar is klinkt uit die Aenspraeck van een ghetroude vrouw tot een ghevryde vrijster over de fyzieke onmacht van haar man, dien ze om zijn geld trouwde’. Een van de meest traditioneele stoffen en hier zoo min als elders tragisch opgevat!

Overdrijven moeten wij dat ongeluk niet. Bredero spreekt vaak van genoten gunsten en meer dan één liefde zal zijn afgestorven, toen zij de bekoring van het nieuwe verloren had. Hijzelf getuigt meermalen van het afbreken eener verhouding door hem, en van zijn veranderlijkheid. Voor de andere gevallen is de verklaring hopeloos eentonig: er is een rijker, aanzienlijker mededinger, de familie heeft een hooger bestemming voor het meisje, het standverschil is te groot. Samenvattend kan men 'zeggen: Bredero zag in 't algemeen te hoog. Zeer begrijpelijk bij iemand, wiens geestelijke behoeften boven die van zijn eigen stand uitgingen, waarin ook de meisjes vrij grof zullen geweest zijn,[1)] die zocht wat wij zouden noemen een dame. De bevrediging zoeken van zulke behoeften is altijd een gevaarlijk experiment: een meisje trouwt niet zoo licht beneden haar stand en vooral niet in een stad als Amsterdam, in een tijd waarin het geld zoo'n rol speelde als in het eerste kwart der zeventiende eeuw. En de meisjes uit min of meer patricische families trouwden niet eenvoudig naar hun believen, ondershands, op pand, maar alleen in allen vorm, in overleg met en met toestemming van de ‘vrienden’. Veel aan te bieden zal Bredero niet gehad hebben. Zijn vader was niet onvermogend, al beteekent diens bezit niets bij de rijkdommen van dien Isaac van der Voort met wien Magdalena Stokmans trouwde, maar Gerbrand was het niet eenige kind en op de erfenis had het jonge paar lang kunnen wachten. Met Gerbrand's eigen bronnen van inkomsten zal het niet schitterend gesteld zijn geweest: naam als schilder heeft hij nooit gemaakt[2)], de dichtkunst was bij hem nummer een en die betaalde niet of zoo goed als niet. Het is zeer goed moge-

1) Als Writsaart, als Moorsche slavin verkleed, naar het huis van zijn vriend Reynier sluipt om van kleeding te wisselen, mislukt zijn plan:

> En juyst so 't wesen wouw, zijn Vader die was vuer
> Inde winckel besich om de lieden te gerijven
> En siet zyn Moeder stont en buurden met haar wijven.

Dit heet te spelen in aanzienlijke koopmanskringen, waarschijnlijk schildert het meer den kring van den dichter.

2) Wel zegt hij in zijn brief aan Jacob Barthout:

> Mijn eygen saecken roepen
> My tot de schilder-kunst en die tot soet gewin,
> maar groot hoeft dat gewin daarom nog niet geweest te zijn.

lijk, dat hij niet in staat was met een meisje zonder geld een huishouden op te zetten[1]. Er waren dus zeer geldige schoon niet zeer verheven redenen voor zijn geringe succes in de liefde en het is niet noodig romantische verklaringen voor zijn tegenslagen te zoeken. Wel klaagt hij eenige malen, dat men hem zwart heeft gemaakt, maar het is opmerkelijk, dat die klachten hem, die in zijn godsdienstige liederen zoo vaak om bekeering smeekt, geen enkel zedelijk zelfverwijt in de pen geven.

II.

Van Bredero's liefden weten wij niet zoo heel veel. Slechts van twee meisjes kennen wij de levensgeschiedenis, in maar weinig liederen vinden wij een naam of een aanduiding, die daarmee gelijk staat, chronologische gegevens zijn uiterst schaarsch. Nauwgezet onderzoek en zorgvuldige vergelijking kunnen ons echter in staat stellen met weinig steunpunten tamelijk veel te bereiken, mits wij voorzichtiger en critischer te werk gaan dan gemeenlijk nog is geschied.

Uitgangspunt van de onderzoekers op dit terrein vormt als vanzelf het lied:

Kon ick eens recht bedwingen
Mijn vliegend' wilt gesicht,
Maar ick misbruyck dees dingen,
Daarom is t' hart so licht:
T'lust altijt na wat varsch,
Verandering is goet,
T' nieuw maackt mij t'oude warsch,
T' verand'ren is so soet
Voor een die 't doet,
Dat werd' ick vroet
Door wanckelbaar gemoet.

't Oogh doet mijn cort beminne
Een frisse suyv're Maacht,
Een bruynooghd' Coninginne

1) Sie ick een aanschijn lief en soet,
Slecht, nedrich, ongeheacht,
Doch vroom en eerbaar van ghemoedt,
Maar sonder eenich haaf of goedt,
De liefd' en heeft gheen kracht.

(Uit: Mocht ick verwerven 't geen ick wou.)

Heeft dees weer haast verjaaght,
Heur Hair was langh en blont,
Heur Oogjens swart als Git,
Heur lachend' roode Mont
Heeft tandetjens snee wit,
Soo blanck als dit
Is elcken lit
Dat an haar Lichaam sit.

Als t'hart schier heeft vercreghen
t'Gheen mijn oogh garen siet,
De reeden seyt daar teghen:
Voorwaar ten dient u niet,
Anmerckt wat ghy verkiest,
Ansiet wat ghy begheert,
Hoe haest een Mensch verliest
Daar ghy s'om mint en eert.
Schoonheydt verkeert,
Versochtheydt leert
Ghy mint dat u meest deert.

Doe heb ick uyt verkoren
'T geen my wel nut syn sou,
Een deuchd rijck, welgebooren,
Bescheyde wyse Vrou.[1)]
Recht is het dobble rou,
Als het komt anden dagh,
Die mogend' niet en wou
En willend' niet en mach:
Ick wou wel, siet.
Maar sy wou niet,
Doe bleef ick int verdriet.

Dit duurden eenige poosen
Dat ick dus was belaan,
Men siet soo schoone Roosen
Wassen als daar vergaan,
De schepen of en aan
Syn vast in een waardy.
Wat wil ick mijn verslaan,
't Versoecken staat doch vry
Een goet ghesel,
Dus denck ick snel:
Wil d'een niet, d'ander wel.

Ick koos een Meysjen aardich
Van minnelijck ghelaat,
Van leeven heel eerwaardich,

1) *Bescheyde*, oordeelkundig.

Van middelbare staat,
Beleeft en heus van praat,
Oprecht, vriendlijck en trou,
Maar buyten Vrienden raat
Sy gantsch niet doen en wou,
En 't was haar sin,
Maar niettemin
Soo derf ick mijn Vriendin.

Princen.
Al moet ickse verliesen,
Ick set daarom geen smart,
Ick maack door mijn verkiesen
Een Gast-Huys van myn hart.
Verandering van spijs
Maackt lust en appetijt,
T'verand'ren ick seer prijs,
k' Verander metter tijt.
Daar sijn soo veel
Schoon, Rijck en Eel,
Ick crijgh oock licht mijn deel.

Op dit lied heeft men zeer uiteenloopende hypothesen gebouwd. Die van Ten Brink, nauwelijks door een betoog geadstrueerd, kan als geheel afgedaan beschouwd worden, maar die van Schepers[1)], gedeeltelijk voortbouwend op Buitenrust Hettema, schijnt (o.a. door Prinsen) aanvaard te worden als een aannemelijke oplossing. Ten onrechte, meen ik.

In de eerste plaats begaat Schepers de fout, niet te vragen op welke periode uit Bredero's leven het lied betrekking heeft, wat toch waarlijk niet overbodig is, gezien dat hier van vier meisjes sprake is en wij minstens acht namen van geliefden kennen. Hij neemt Bredero geheel naar de letter en komt zoo tot de dwaasheid in het eerste meisje diegene te zien, waarvan in het oudst bekende lied, uit 1602, sprake is en in nummer vier Tesselscha, van wie de dichter in 1616 vervuld was. Waar blijft zoo de plaats voor Nellitge, Walborch, Annetta, Angeniet, de weduwe N.N. en nog wel anderen? Nog zonderlinger wordt de voorstelling, wanneer wij in nummer twee Margriete moeten zien, die, ook volgens Schepers, niet vroeger dan 1612 is te stellen. Bredero tien jaar blijvend bij een kalverliefde! Het is zonder meer duide-

1) Nieuwe Gids 1913, I, 574 volg.

lijk, dat wij met de geliefden uit een zekere periode te doen hebben en niet bij het begin moeten beginnen, maar uitgaan van een goed herkenbare figuur. En die vinden wij voorzeker in de ‘bruynooghd' Coninginne’, wier schoonheid iets zóó bizonders geweest blijkt te zijn, dat de dichter daar nog van vervuld is, hoewel hij sedert al twee andere geliefden heeft gehad. Dit is ongetwijfeld dezelfde als de bruinoogige blondine, aan wie de twaalf door Schepers ontdekte sonnetten aan de schoonheid zijn gewijd, die tot Bredero's meest verfijnde, maar niet tot zijn gevoeligste poëzie behooren, met nog enkele andere liederen, die ik hier niet zal opsommen. Dat ben ik met Schepers eens. Maar even zeker heeft deze het mis, als hij haar wil vereenzelvigen met Margriete, die veel meer dan eenig ander in Bredero's werken wordt genoemd en wie hij grooten invloed op zijn werk toeschrijft. Hier pleit werkelijk alles tegen. Wanneer men goed leest wat de dichter van zijn ‘bruynooghd' Coninginne’ zegt, ziet men dat hij, haar bijna gewonnen hebbende, van haar afzag, omdat hij voelde dat zijn liefde alleen uitging tot haar schoonheid, die vergankelijk was en hem niet kon bevredigen. Welnu, van Margriete geldt juist het omgekeerde. Bredero prijst wel haar schoonheid, doch stelt steeds haar geestelijke waarde voorop:

> Natuur had lust te baren
> In groene jonghe Jaeren
> Een grijs en grauw verstant.[1)]

Sappho en Pallas[2)] wordt zij genoemd en gewaagd van haar dichtgave en haar veredelenden invloed op kunst:

> U heusheydt wast
> Die wel en vast
> Mijn harde Rymeryen
> Wist te versmeden
> En op syn rechte steeden
> Juyst te vleyen.[3)]

en:

1) Uit: Myn brosche ted're sinnen.
2) Zie bijv. het bovengenoemde lied en O Parl en puyck der vrouwen. (Parel = Margaretha, verg. het lied Ha! licht vervlooghen wyllen, strofe 8).
3) Uit: Ha! licht vervlooghen wyllen.

Ghy toovert met u rymen
De voor-barighste lie'n,
Die ghy versuft
Als zij 't vernuft
Van u besinningh zien.

Ghy puft de school-geleertheyd
Met u vloeyend gedicht,
Want 't is niet dan verkeertheyd
Dat dwinght en niet en sticht.
U Poësy
Of rymery
Is innerlijck verlicht.[1)]

En hierop zou moeten slaan:

Ansiet....
Hoe haest een Mensch verliest
Daar ghy s'om mint en eert?

Het is moeilijk vol te houden! Maar er zijn nog meer bezwaren. Niet Bredero, maar Margriete heeft hun omgang afgebroken, dat getuigt het lied Ha! licht vervlooghen wyllen ten duidelijkste:

So g'lijck ghelijck doet Minnen,
Wat doetje dan my van u deur afwysen.[2)]

Schepers vindt er dit op, dat zij eerst Bredero heeft afgewezen, dat zij toen den omgang weer heeft opgevat en dat toen de dichter haar heeft bedankt en hij bouwt daarop heele beschouwingen over Margriete's wuftheid, die al evenzeer fantasie zijn als deze verklaring. Bredero heeft over haar nooit anders dan met grooten eerbied gesproken. En dan: de bruynooghd' Coninginne was katholiek, reeds Schepers heeft er op gewezen, terwijl Margriete, naar dezelfde zeer aannemelijk heeft gemaakt, tot de protestante regeeringsfamilie

1) Uit: Hoe lustigh is 't te spreken. In dit lied wordt M's naam niet genoemd, de toon wijst echter overtuigend op haar, die, zooals ik aangaf, ook elders Sappho wordt genoemd. Ook in Het daget en Lucelle wordt op haar dichten gezinspeeld.
2) Ook dit wijst op M. als dichteres. Want in stand en geld waren zij geenszins gelijk!

Keyzer uit Hoorn behoorde. Schepers acht dit geen bezwaar, omdat zooveel families een protestanten en een roomschen tak hadden. Uitgesloten is deze staat van zaken natuurlijk niet, maar wel acht ik het uitgesloten, dat de geloovige protestant Bredero telkens weer zou roemen op de wijsheid van een roomsche vriendin.

Eindelijk moet ik ook den hoeksteen wegnemen, waarop Schepers' geheele gebouw rust: de onwaarschijnlijkheid, dat Bredero tweemaal op een blonde schoonheid met bruine oogen zou zijn verliefd geweest. Nergens, volstrekt nergens worden aan Margriete bruine oogen toegekend. Voor mij was dit een verbluffende ontdekking, want Schepers spreekt op dit punt zóó zeker, dat de lezer onder zijn suggestie raakt en er niet licht toe komt hem te controleeren. Maar toen ik eenmaal zeker was, dat in geen enkel lied, dat redelijkerwijze op Margriete betrokken kan worden, van bruine oogen sprake is[1)], heeft het mij eenige moeite gekost uit te vinden hoe Schepers aan zijn idee was gekomen. Het verband is dit: in het lied ‘Hoe soet singht ons de Nachtegael’ komt voor de regel:

> Haer Oochgens bruyn, haar mondetgen root

en wat verder:

> Wel eelder schoon Kersouwe.

Welnu, kersouwe = madeliefje = margrietje = Margariete! Het zou natuurlijk kunnen, schoon een margrietje in den regel een andere bloem is dan een madeliefje. Doch van meer belang is, dat Bredero in dit lied een getrouwe nabootsing geeft van het oude volkslied, waarin kersouwe een traditioneele aanspraak van een meisje is en waarin de bruine oogen bizonder geliefd zijn. Zoozeer is het navolging, dat ik van dit lied bij uitzondering geneigd ben aan te nemen, dat het fantasie is en niet aan een bepaalde schoone gericht. In elk geval echter is de gelijkstelling kersouwe-Margariete een uiterst zwakke grondslag voor een zoo samengesteld gebouw!

1) Slechts op twee plaatsen wordt een bruinoogige blondine bezongen in de sonnetten ‘Van de Schoonheyt’ en in het lied ‘Ach strenghe Liefd ghy schijnt seer soet’, dat ontwijfelbaar op dezelfde betrekking heeft.

Wij komen nu tot de ‘deuchd-rijck, wel gebooren, Bescheyde wyse Vrou.’ Volgens Schepers is dit de twee-eenheid Moy-Aeltjen-weduwe N.N. Daargelaten dat de eenheid dezer twee uit niets blijkt - ongelukkiger greep had hij niet kunnen doen. Deugdrijk is niet het aangewezen epitheton voor de ‘geveynsde Kourtesane’ Moy-Aeltjen, met wie Bredero den tijd doorbracht

> In vrindelijckheydt, in vrolijckheydt,
> In vryicheydt en soeticheydt van praet,
> Van 's nachts tot 's morghens en des avonts laet.[1)]

Bij een welgeboren meisje? De eenige reden voor deze identificatie is, dat Moy-Aeltjen tusschen Margriete en Tesselscha komt en Schepers in het vierde meisje Tesselscha wenscht te zien.

Maar zeer goed passen de qualificaties ‘deuchd-rijck, wel gebooren, bescheyde wyse Vrou’ op Margriete en het staat voor mij vast, dat zij hier bedoeld wordt. Het is ongetwijfeld waar, dat ze ook van Tesselscha gebruikt zouden kunnen worden en zelfs zou men geneigd zijn nog eer aan deze laatste te denken, om de regels

> De schepen of en aan
> Syn vast in een waardy

die een toespeling op het ‘schiprijck eylant’[2)] schijnen in te houden. Maar er zijn overwegende bezwaren. De liefde voor Tesselschade valt in 1616, die voor Margriete in den tijd dat Lucelle en Stomme ridder ontstonden, dus omstreeks 1612-1613, die voor de ‘Schoonheyt’ vóór 1615, in welk jaar de sonnetten aan haar zijn gepubliceerd. Schoonheyt en Tesselschade sluiten dus niet onmiddellijk aan elkaar. Doch dit is van ondergeschikt belang, de tusschenliggende kunnen van te weinig beteekenis zijn geweest om ze te vermelden. Maar is nummer drie Tesselscha, dan zou Margriete in tijdsorde vóór de Schoonheyt gesteld moeten worden en zouden wij het zonderlinge, ja geheel onaannemelijke geval krijgen, dat Bredero van zijn meest ernstige liefde of in het geheel niet of slechts in één nietszeggenden

1) Uit: Moy-Aeltjen is 't soo haest vergheten.
2) Vergelijk het lied: Goddinne die de naam van 't schip-rijck Eylant voert.

regel melding maakte. Een bewijs uit het ongerijmde, maar daarom niet minder afdoende. Er zou nog aan toegevoegd kunnen worden, dat zoowel het lange verdriet na het afraken van deze verhouding, als de wijze van afraken veeleer op Margriete dan op Tesselscha wijzen.

Zooals ik reeds zeide, Margriete is Bredero's grootste liefde geweest en het doet pijn Schepers haar, over wie de dichter nooit anders dan met den diepsten eerbied heeft gesproken, ook nog na de scheiding, te zien neerhalen op grond van allerlei liedjes, die niets met haar te maken hebben, die vaak al blijkens den dichttrant tot een andere periode behooren, en van supposities die nog ver boven hetgeen hij zelfs uit die liedjes kan halen uitgaan. Een overwegend geestelijke liefde is het geweest, aangekomen, zooals Bredero ons vertelt, door de bizondere wijze, waarop zij zijn werk prees,[1)] gegroeid door den diepen indruk, dien haar geestesgaven, waarvoor geen termen hem te krachtig zijn, op hem maakten. Een beetje een liefde van één kant, bij haar schijnt de sympathie niet tot een groote liefde te zijn geworden, nooit voelt Bredero zich zeker van haar. Ook om het groot verschil in stand, maar ook omdat hij beseft, dat haar gevoel niet zoo heel krachtig is. Zeer fijn drukt hij dat uit in het lied, dat ik geneigd ben voor het schoonste te houden, dat hij ooit gemaakt heeft, maar dat zeker het verhevenst van gevoel en het sterkst van stemming is:

Vaert wel mijn Lief, mijn leven:
Hoe kranck is, laes! 't vermoghen by de Menschen,
In Godt bestaet het geven
Van 't luck en heyl, dat wy den and'ren wenschen.
'k Wensch dat de Heer
U wint en weer
En voorspoet gheef in 't varen,
'k Hoop Gods ghenade
Sal u voor alle schade
Wel bewaren.

O ghy weeldighe vloeden,
Brootdroncken, licht en neetlich vol beroeren,
Wilt met dit buyich woeden
Des noorden winds geen strijt noch oorlog voeren:

1) Zie het lied: Mijn brosche ted're sinnen, en vergelijk de laatste strofe van: Wat onvertelb're vreucht en wat verwonderingen.

O Zuyer Zee
Van liever lee
Laat doch u rugh doorsnyen.
Wat sy door seylen,
Sal weer sonder verdeylen
't Samen vlyen.

Voor d'Amsteldamsche palen
Lach 't bruyne schip met swarte taeckel Touwen,
Dat mijn Goddin quam halen,
In plaets van koets, voor 't puyck van alle Vrouwen,
Was 't vunstich ruym,
Het witte schuym
De voor-boech nat bevochten.
Maer als ghy scheyden,
Mijn ooghen u gheleyden
Soose mochten.

De Son met goude Stralen
Brack met ghewelt door blauwe Wolcken henen
De Winden my ontstaelen
Het schip en lijf, die allenghs vast verdwenen,
't Hert wiert als loot,
Roer-loos als doot,
Door in-beeldinghs bewelven.[1)]
Naer langh af-sond'ren
Soo quam ick met verwond'ren
Tot myn selven.

U seer verlichte zinnen
De myne, Lief, in alles overstreven,
Behalven in het minnen,
Daer moet ghy my de volle prijs af gheven.
Ick wint in gunst,
Ghy lief in kunst,
In wijsheyt en in reden,
In aengeboren
En eyghen selfs vercoren
Brave zeden.

Ghy die uyt soute baren[2)]
't Vlam-vierich hooft onuytgedooft liet blijcken,
Schift doch de gryse schaeren,
Voor 't driftigh Schip laat golven angstich wijcken.
Blancke Goddin
Voert mijn lief in
De wel ghewenschte steden,
En brenght mijn Vrouwe

1) *Bewelven* = overweldiging.
2) Blijkbaar Venus.

Gheluckich en behouwe
't Huys met vreden.

Al wat een Mensch can dencken
Om aen syn Vrient of waarde lief te gonnen,
Dat soud ick, troost, u schencken,
Waer 't Godes wil het selfde my te jonnen.
Ach! denckt om my
Als ick aen dy
Met yverich verianghen:
Al mijn ghedachten
Die snacken en verwachten
U t'ontfanghen.

De derde en vierde strofe van dit lied zou ik voor niets in onze letteren willen ruilen, zelfs niet voor Hooft's wonderbaarlijken Dartelavond. Maar nu is het mij het meest te doen, om de eenvoudige innigheid van de vijfde, die tevens buiten allen twijfel stelt, dat we hier met een lied aan Margriete te doen hebben.[1)] Bredero won het in gunst - zou de hartstocht van het een weinig gekunstelde

Ay schoone Dochter Blont, die 't Hulzel en Paruycken
Des Gouden Dagheraets verwellickt en verdooft,

niet meer uitdrukking zijn van zijn verlangen dan van zijn ervaringen? Gekunsteld is hij meer in zijn poëzie aan Margariete - men zou zeggen, dat hij soms door een uitstalling van vernuft en cultuur indruk zoekt te maken. Zoowel

Mocht ick de Goude Zaalen

als

Ghekroonde Keyserinne,

klinken geforceerd. Maar zeer echt (al zijn slechts enkele regels geheel schoon) wordt Bredero weer als hij de scheiding bezingt, in het herhaaldelijk genoemde

Ha! licht vervlogen wyllen.

Wat was de oorzaak van de scheiding? Vaag wordt het in dit lied aangeduid:

1) Doch ook overigens is het duidelijk, dat dit lied geen betrekking kan hebben op een naar Napels vertrekkende Magdalena Stockmans. Bredero zou niet aldus een getrouwde vrouw aanspreken; de vertrekkende wordt blijkbaar terug verwacht (al is het ‘'t Huys’ in strofe 6 voor tweeërlei uitleg vatbaar); zij bevaart alleen de Zuiderzee (naar Hoorn!); de zangwijze behoort bij uitstek in de Margriete-periode.

Daar mijn de vroome wenschen
De troost van Lief, met ontelb're ghelucken:
Het schuymsel van de Menschen
Soeckt daar myn Heyl nu nydich te ontrucken,
Want Out en Jongh
Met gifte tongh
Mijn Eere my berooven,
Seer licht de lieden
Het goed ten quaaden dieden
En ghelooven.

Laster dus en wel laster die het goede ten kwade duidt, meer komen wij niet te weten. Hier althans niet, maar elders meen ik een preciese aanwijzing van den aard van dezen laster te vinden, iets wat voor de beoordeeling van 's dichters leven niet zonder belang is. Bredero heeft een begin gemaakt met een poging zijn leed over de scheiding van Margriete dramatisch te verwerken in een spel getiteld Het daget uyt den Oosten, dat er zeker, had hij het kunnen doorzetten, heel anders uitgezien zou hebben dan wat Van der Velden er later van heeft gemaakt, niet alleen naar den vorm, maar vooral ook naar den inhoud. In een van de kleine fragmenten die hij tot stand bracht, wordt Margriete gewaarschuwd, dat zij beschuldigd wordt van al te groote intimiteit met haar geliefde Vechthart, waarover zij zich zeer verontwaardigt. Men lette nu op deze regels:

Fytjen.
't Is billigh dat men siet, dat men dat oock ghelooft,
Al ist goed inder daet, het wordt voor quaet genomen.[1)]

Margriet.
Ach! sal mijn Vechthart dan hier nimmer mogen komen
Om 't sotte vollick, dat soo harssen-loos en vremdt
Al 't dwarlen van 't verstant vaeck radeloos toe-stemdt?
Of soudt ghy wel soo snoot u selven dit verbooghen?[2)]
Soo raed ick, Vechthart, u te blyven uyt mijn ooghen
Met u valsch aenghesicht, soo vriendelijck vermomt.

Zouden wij hier niet de oplossing hebben? Margriete merkte dat zij met Bredero op de praat kwam en men beschuldigde hem er tegenover haar van, dat hij zelf de praatjes uitstrooide. Men zou haast vragen of de dichter wellicht iemand zijn Ay schoone Dochter Blont had laten lezen. Sterk voor het door mij gelegde verband pleit, dat enkele regels verder het fragment ophoudt. Bredero had

1) Let op de overeenkomst in woorden met het boven aangehaalde.
2) *Verbooghen*, beroemen.

gezegd wat hij op het hart had, met betrekking tot Margriete - hij zag geen kans meer het spel verder te ontwikkelen. De hier onderstelde houding van het meisje kan ons niet verwonderen. Plan met Bredero te trouwen schijnt zij nooit gehad te hebben - toen het nu bleek, dat door hun omgang haar naam schade leed, vond zij het beter dien af te breken.

Wat zou het een verrijking zijn van onze cultuur- wellicht meer dan van onze literatuurhistorie, wanneer wij iets bezaten waaruit de geest van de nog altijd geheimzinnige Margriete rechtstreeks tot ons sprak! Het is zeer de vraag of haar gedichten zoo voortreffelijk zouden blijken als Bredero ze zag, ik voor mij zou werk in conventioneel-mythologischen trant verwachten. Wie weet of er niet iets van onder het deksel der anonymiteit in een of ander liedboek schuilt. Liever nog zouden mij een paar brieven zijn. Maar in elk geval is het aantal interessante vrouwen uit dien tijd niet zoo groot, dat wij niet ten zeerste gebaat zouden zijn met een kijkje op hetgeen er in een harer omging. Of was zij alleen in Bredero's oogen zoo bizonder, was het alleen zekere schoolsche ontwikkeling, die hem deed meenen dat zij het ‘in kunst’ van hem won, hem in alles ‘overstreefde’? Men zou het kunnen gelooven, indien zijn verliefdheid meer inbreuk had gemaakt op zijn eerbied.

Is er geen enkel ander schrijver die van haar rept? Als er inderdaad geen is, kan dat komen doordat zij slechts kort te Amsterdam heeft vertoefd en toen weer verhuisd is naar Hoorn, of wie weet (want het zonderlinge vers, waarin dit dorp genoemd wordt, lijkt waarlijk wel op haar te slaan) in Akersloot?[1)]

De laatste van het viertal geliefden zal wel altijd, gelijk de eerste, anoniem blijven. Tesselscha wordt in elk geval niet bedoeld. Die was niet ‘van middelbare staat’ en er waren voor haar wel andere deugden kenmerkend dan de huisbakkene ‘beleeft en heus van praat, Oprecht, vriend'lijck

1) Het lied: Princessen preutsch en prat met al u pronckery.
De regels:

> Spreyt die Tapyten neer, en stroyt daer soetjes op
> Ghemalen gout

wijzen op den tijd van Griane (regel 663), dus omstreeks 1612. Het lijkt wel of de slotstrofe eerst later is toegevoegd.

en trou'. Ja, er bestaat zelfs een gedicht op haar, waarin zij allesbehalve 'beleeft en heus van praat' genoemd wordt.[1)] Alle fantasieën over Tesselscha, die Schepers op de bewuste strofe bouwt (hij wil nota bene uit den regel 'En 't was haar sin' haar lang ongetrouwd blijven verklaren), kunnen dan ook gerust ter zijde gelegd worden. En dat met zekere voldoening, omdat het beeld van het 'zedige Tesseltje', zooals hij haar bij voorkeur noemt (de dochter van den levenslustigen Roemer Visscher, het meisje, dat paard reed en zwom, de pikante Tesselscha zedig!) mij al even weinig sympathiek is als dat van Margriete. Voor het zoetsappige kostschoolmeisje, dat Schepers in haar ziet, zou zeker geen hond van achter de kachel zijn gekomen!

Hebben wij voor dit meisje geen naam, het lijkt niet geheel onmogelijk een of twee liederen met haar in verband te brengen, die van een eenvoudig meisje spreken en blijkens de versificatie niet tot Bredero's jeugdwerk behooren. Ik bedoel het lied

> En had ick noyt bemint de witte reyne Deuchd,

waarin aan de geliefde eigenschappen worden toegekend geheel analoog aan de genoemde en

> Myn sinlyckheyd heb ick geleyd op een die ick moet derven,

dat op het bovengenoemde volgt, waarin het meisje heet

> ...wijs van Raad, arrem van praat en rijck van goede wercken.

en waarin de ouders een rol spelen als die van het 'Meysjen aardich'. Naar den vorm zou dit lied echter ook ouder

1) Het lied (dat ik niet aan Bredero toeschrijf):

> Schoon Goddinne waert ghepresen

in 'Apollo'. Zie de strofe:

> Maer u trots hoveerdich roemen
> Rooven dijn al dese eer
> En u schempen gaet verdoemen
> Dijn vergulden glans noch meer.

Schepers zegt, omdat deze regels niet met zijn beeld van T. kloppen: niet T. wordt bedoeld, maar M. - de zondebok. Evenwel, was er nog een ander meisje dan T. dat 'glaseschrijven', 'platen graven' *en* zwemmen verstond? Daarentegen zijn alle bekoorlijke meisjes bij Schepers T., zelfs een dat 'niet verre van de Rijn' woont en van wie de hemel weet wie, maar zeker niet Br. dicht.

kunnen zijn. Voor meer dan een geheel onbewijsbare toeschrijving geef ik mijn meening niet.

Na de in het lied genoemde gelieven komen dan nog de niet zeer solide Moy-Aeltje van wie het heet

> Myn Vrienden smaet en 's Vaders toren
> Die heb ick om u, in 't begin,
> Met sware dreyging moeten hooren:
> Maer 't gingh soo haest my uyt als in,

die tijdens de bewerking van Moortje al tot het verleden behoorde en die zeer wel vóór het ‘Meysjen aardich’ kan zijn overgeslagen, en Tesselschade en Magdalena Stockmans. Geen van deze beiden heeft diepe sporen in Bredero's werk achtergelaten. Als aan Tesselscha gericht kennen wij slechts twee liederen, waarvan het eene,

> Goddinne die de naam van 't schip-rijck Eylant voert

een galante scherts is en het andere[1)] getuigt hoe

> De Vader grijs, den grooten Oceaan
> Komt ongevraecht myn schip aen stucken slaen.

Buiten deze zijn er nog een paar, die zoowel op haar als op Margriete of Magdalena Stockmans betrekking kunnen hebben (in elk geval echter op een dezer drie geliefden van hoogen stand), doch ook niet meer dan een paar. De liefde van Bredero voor Tesselscha is, gelijk hij zelf getuigt, in de kiem gesmoord en het is de vraag of zij ooit bizonder vurig is geweest: de opdracht van de Lucelle aan haar is niet meer dan hoffelijk, de klacht over zijn vernietigde hoop is voor een ontroostbare wat te vernuftig en te galgenhumorachtig. Vergelijk daarmede eens die over de scheiding van Margriete en zelfs het ingetogene

> Ooghen vol Majesteyt!

het eenige lied, dat wij met zekerheid op Bredero's laatste liefde kunnen betrekken, en waarin de dichter zoo weemoedig verzekert, dat hij zich nooit eenige illusie heeft gemaakt en tegelijk zoo onverholen blijft bewonderen, dat wij geneigd raken deze liefde van den nu reeds twee-en-dertigjarigen, gekweld door ‘de schrickelijcke jalousye van den bruynen

1) Edele siel verheven, groots en schoon.

Brabander', gelijk hij het in zijn aanmerkelijk minder terughoudenden proza-minnebrief uitdrukt, voor zijn meest droevige te houden. Bestaat er eenig verband tusschen Magdalena's huwelijk en 's dichters dood, twee maanden later? Een direct verband lijkt weinig waarschijnlijk, maar gunstig zal deze nieuwe ernstige tegenspoed in de liefde zeker niet op het verloop van zijn onbekende ziekte gewerkt hebben. En stellig mag zij beschouwd worden als een niet te verwaarloozen factor in Bredero's bekeering.

III.

Om orde te scheppen in de chaotische volgorde, waarin Bredero's lyriek tot ons is gekomen, zijn de tot dusver besproken gegevens onvoldoende, slechts van een zeer beperkt aantal liederen helpen zij den tijd van ontstaan bepalen. Zoo ver dat wij een betrouwbare chronologische rangschikking van het geheele oeuvre kunnen geven, zullen wij het wel nooit brengen, maar toch lijkt het mij mogelijk door met die historische gegevens inwendige critiek te combineeren, tot een bevredigend globaal overzicht te komen. Buitenrust Hettema[1)] heeft het recht van bestaan van deze critiek ontkend en betoogd, dat een dichter geslaagder werk levert niet naarmate hij verder is gevorderd in zijn ontwikkeling, maar naar gelang zijn stemming, zijn inspiratie krachtiger is. Ten deele - want de beteekenis van de ontwikkeling van het talent is geenszins te onderschatten, vooral bij een autodidact als Bredero - is dit juist, maar het is ook niet naar een klimax van voortreffelijkheid, dat ik in diens werken wil gaan zoeken, maar naar verschillen in manier, in stijl en saamhoorigheid in stemming. Ook het werk van Rembrandt vertoont geen regelmatig stijgende lijn, maar dat belet niet verschillende perioden te onderscheiden en den tijd van ontstaan van ieder stuk vrij nauwkeurig te bepalen. Zoo vast gaan wij bij Bredero niet, in de dichtkunst speelt de techniek een veel minder groote rol, maar toch is er veel te bereiken, door het oog te houden op drie verschillende lijnen van ontwikkeling: van onbeholpenheid tot vlotte versificatie, van

1) In Taal- en Dichterstudies, blz. 210.

rederijkers- tot renaissance-invloeden en van onbesuisdheid (straks zal nader blijken wat ik hiermede bedoel) tot grooter diepte. Wilde ik deze ontwikkeling in bizonderheden nagaan, dan zou niet een artikel, maar een boek over Bredero ontstaan; ik moet mij dus tot enkele aanwijzingen bepalen.

Duidelijk het werk van een jong en een ongeschoold dichter is bijvoorbeeld het volgende lied, in zijn naïeveteit niet zonder bekoring:

Ick moet met sangh vertalen
De Min myns jeughd afmalen,
Die my treurigh deed dwalen,
Tot dat ick quam te praten
By haer wiens ooghen-stralen
Mijn ziels krachten ontstalen,
Myn levens lust onthalen,
Sonder dat sy my haten:
Want haer lieflijck ghemoet
Is vriendelijck en goet,
Ick had haer wel gegroet,
Ghelijck een Jongman doet,
Maer noyt eenighe reden
Van myn gheneghentheden
Gebruyckten ick daer mede
Maer brochten deur den tijd
Met boerterije soet.

Daer nae ist soo ghevaren,
Dat wy quamen te paren
In een seer soet vergaren
Of gheselschap vol vreughden,
Daer anders niet en waren
Als dochters jongh van jaren.
Ick kan 't niet al verklaren
Hoe wy ons daer verheughden.
Daer na noch wat ghele'en
Hebben wy saem gere'en,
Ick en myn Lief by een,
Wy waren wel te vre'en,
Ick docht doe niet dat treuren
Myn blijdtschap sou versteuren,
Der Minnen wille-keuren
Die gheven in 't ghemeen
Voor wat vreuchts veel gheween. enz.

Ongerept bijna hebben wij hier nog een vrijwel middeleeuwschen eenvoud, waarin echter een goed stuk onbeholpenheid

zit. Zie het op één toon aaneenschakelen der gebeurtenissen, de naïeve mededeelingen als

> Ick kan 't niet al verklaren
> Hoe wy ons daer verheughden

en

> Wy waren wel te vre'en,

onhandige uitdrukkingen als

> Sonder dat sy my haten

met de vrij ledige regels, die daarop volgen. Zie ook de slepende rijmen en het gemis van die levendige bewegelijkheid van rhythme, die puntigheid van taal, die voor Bredero in het algemeen zoo kenmerkend zijn. Kenden wij dit lied alleen uit een liedboekje, ik geloof niet dat men licht op de gedachte zou zijn gekomen in Gerbrand Adriaenszoon den dichter te zien. In elk geval is het van een dichter, die de renaissance-poëzie, die Hooft nog niet kent. Maar geeft het ook niet het gevoelsleven van iemand, die nog zeer jong is?

Een ander voorbeeld:

> Granida schoon,
> Oorspronck van myn quellagie
> Zyt ghy suyver imagie
> Mijn Coninginne soet.
> Een slecht persoon
> Verwacht van u de gagie,
> Dus u Slaaf en pagie
> Te meer u minnen moet.
> Toecomend' lief doet my verblijen
> Dese druck of duldich lijen:
> Want ick u voorwaer
> Nu kies en laat een aar.
>
> Den lastige last
> Van mijn versotte sinnen
> Willich ick beginne
> Door hoop te dragen wel,
> Vertrou oock vast
> Op het aanstaand verwinnen,
> Hoe wel ick binnen
> Dien tijt seer clagen sel.
> Die Fortuyn sal ick verwachten
> En door deughd naer u te trachten
> Met een reyn gedult
> Sal't wel worden vervult. enz.

Er behoeft slechts weinig kennis der rederijkerspoëzie toe, om te weten uit welke school dit lied aan een ‘suyver imagie’ (later heet het ‘princes gentiel’) afkomstig is; de gedachtengang is nog iets ongeregelder, de zinsbouw iets onbeholpener dan in het vorige, maar zoo argeloos simpel is het niet. Van dit lied kunnen wij den ouderdom vrij zeker bepalen: het is klaarblijkelijk uit den tijd, dat Bredero Hooft's Granida leerde kennen en dat moet dan geweest zijn zeer kort nadat dit stuk was geschreven, want na 1605 kan Bredero kwalijk in dezen trant gedicht hebben. Niet om zijn leeftijd, maar met het oog op zijn stijl van slechts enkele jaren later, waarover straks. Er zijn trouwens meer aanwijzingen, dat de Granida, lang voor ze in druk verscheen, zeer bekend was.

Eindelijk een staaltje van wat ik onbesuisdheid noemde: de echt jonge, overmoedige, hoon- en spotlustige stemming, de liefde zonder zwaarmoedigheid, die zich over een tegenslag heenzet met een brutaliteit.

Siet na uw nuwe vrijer nu,
Daer ghy dus hoofs om pronckt,
Maer hy en siet niet eens na u,
Hoe ghy loer-ooght en lonckt.

Of ghy al schoon hem scheets vertreckt[1)]
Mijn kintse liefde sot,
Daer ghy (soo 't schijnt) dan met my geckt,
Daer wert ghy selfs bespot.

Want nu ghy 't hem dus openbaart
't Geen u toe was vertrout,
Soo acht hy u (met recht) niet waart
Dat hy met u wat kout.

Al kruyft ghy 't hayr en ciert u hooft,
U kunst dat is maer wint.
Hy veynst het gheen dat ghy ghelooft,
Dat is dat hy u mint.

O meysjen! soo ghy and'ren doet
Soo wert u weer gedaen:
Mijn eerste liefde was wel goet,[2)]
Maer die is nu vergaen.

1) *Scheets vertreckt* = schamper vertelt.
2) *Eerste liefde* = liefde van eerst.

Princesse die ick eerst verhief:
Ick wensch u goeden nacht.
Adieu mijn suure, soete lief,
Ick soeck dat ghy verwacht.[1)]

Nietwaar dat ‘suure soete lief’ klinkt wel heel jong, evenals het ‘moy meysjen quicx en tjats’ in een ander lied aan klaarblijkelijk dezelfde.[2)] Maar niet alleen zoo'n enkele uitdrukking, heel de toon, heel de dartele overmoed zijn van een zeer jong man. Vergelijk daarmede eens den ernst uit de Margriete-periode en ook reeds uit die van de Schoonheydt! Ook later - wij zagen het - wordt nog wel luchtig over veranderen gesproken, maar lang niet zoo van harte, met een bijtoon van weemoed.

De liedjes, die zich in versificatie en stemming bij dit aansluiten, en dat zijn er niet zoo weinig, serenades in den ruimsten zin vooral, geven niet het hoogste waartoe Bredero in staat was, maar wel het meest eigene. Aan het volkslied, aan de rederijkerij (schoon hij nog vaak een princesse aanspreekt) is hij ontgroeid, maar alle opzettelijk zoeken naar den schoonen vorm, naar het schoone beeld is hem nog vreemd, hij is nog de natuurzanger, maar met rijker individualiteit, speelscher verbeelding dan de dichters van het volkslied. Velen is hij vooral om de nergens geëvenaarde fraicheur, om de onmiddellijkheid, om de levenskracht van deze liedjes dierbaar. De latere, verfijndere Bredero, hoe persoonlijk nog steeds, hoezeer telkens terugvindend de innigheid van den eenvoud, heeft zijns gelijken, zijn meerderen wellicht, een dichter als die deze serenade schiep, is er maar één!

Doch dan zien we Bredero, zooals wel niet anders kon, en omdat hij de eerste jeugd ontgroeide en omdat hij niet buiten aanraking bleef met de groote literatuur, geleidelijk komen van de directe gevoelsverklanking tot wat wij nu noemen hartstocht getemperd door schoonheid. Geleidelijk - wie den overgang zien wil, leze liedjes na als

Maar siet! sy sluyt,

1) Uit: Na dien ick van mijn trouwe dienst.
2) Hout u soo kost'lijck als ghy meucht.

dat dichter bij het eerste, en

> Ick sieje wel, al gaeje snel,

dat meer nabij het laatste staat, dat, om dit voorbeeld te noemen, al Bredero's sonnetten beheerscht. Reeds vroeg is hij, onder invloed vooral van Hooft, in dit stadium gekomen. Het lied

> Ay hooch verheven ziel en overschoone vrouwe,

dat er reeds toe behoort, is door Schepers gevonden in ‘Den Bloemhof van de Nederlantsche Jeught’ van 1610, nog niet in den druk van 1608, wat schijnt te wijzen op 1608 of 1609 als tijd van ontstaan. Een belangrijk deel van Bredero's werk valt dus vóór 1609 en, waar hij in 1605 nog niet geheel zichzelf bleek, kunnen wij den tijd van rijping van zijn talent stellen op 1605-1609, dat is, wat zeer goed uitkomt, van zijn twintigste tot zijn vierentwintigste jaar.

Hiermede vervalt opnieuw een onderstelling van Schepers, die zegt:

> Bredero heeft dus de jongelingsjaren tot plm. 1609 kunnen besteden aan de schilderkunst. In liedboeken van 1602, 1605, 1608, 1610 komt nagenoeg niets van Bredero voor; in de N(ieuwe) G(ids) van dien tijd, den ‘Nederduytschen Helicon’, 1610, in 't geheel niets.

Behalve dat de Nederduytschen Helicon de uiting was van een bepaalden kring uit een andere generatie - Schepers stelt hier de liedboekjes zonder meer gelijk aan onze tijdschriften en doet of ieder dichter zich maar haastte daarin zijn gedichten te publiceeren! De geheele voorstelling van een schilderperiode gevolgd door een dichtperiode is trouwens op zichzelf reeds uiterst onwaarschijnlijk, en ten overvloede heb ik Bredero op mijn hand, die zoo duidelijk mogelijk getuigt van zijn neiging tot de poëzie van kindsbeen af. Wat niet belet dat ook Prinsen de beschouwing van Schepers tot de zijne maakt en spreekt van de acht jaren, dat Bredero zich aan zijn kunst gewijd heeft!

Het lied van omstreeks 1609, dat ik noemde, helpt ons nog een aantal andere dateeren. Het is geschreven op de wijze ‘Esprits qui soupirez’, die alleen in het Groot Lied-Boeck reeds negenmaal voorkomt en bovendien nog in een paar aan Bredero toe te schrijven liederen in den Apollo.

Welnu, nauwgezette vergelijking leert, dat bij Bredero liederen op dezelfde wijze in den regel in tijdsorde niet ver van elkaar staan.[1] En dat wij dit in andere gevallen waarnemen, geeft te meer vertrouwen het aan te nemen voor deze geheele groep, die zich kenmerkt door een ongewoon pathetischen toon en (voor wat de erotische liederen betreft) door een telkens werken met het motief van scheiden, met de voorzegging van 's dichters aanstaanden dood en de bedreiging der wreede geliefde met het oordeel van het nageslacht. En dat deze motieven en deze toon hier voorkomen in een aantal blijkbaar bijeenbehoorende liederen, geeft ons het recht nog enkele andere, op een andere wijs gestelde, waarin wij ze ook vinden, tot dezelfde groep te rekenen en dus uit de jaren 1608-1610 te dateeren. In dit laatste jaar kunnen we onmogelijk meer ver van de Schoonheydt verwijderd zijn, die immers vóór Margriete, dat is vóór 1612, kwam en daarmede hebben wij dan een overzicht over Bredero's geheele dichterlijke loopbaan gekregen. Een globaal overzicht: wij kennen de jaartallen bij benadering, maar niet positief, wij kennen in den regel niet de onderlinge volgorde der liederen eener zelfde periode, er blijven altijd enkele liederen (al heb ik hier alleen mijn voornaamste gegevens en gevolgtrekkingen uiteengezet), waarmede ik geen weg weet, maar toch een overzicht voldoende om de ontwikkeling (dit woord in neutralen zin) van den dichter Bredero te kunnen volgen. Dat ik mij ergens heb schuldig gemaakt aan gewaagde gevolgtrekkingen, geloof ik niet, wel heb ik soms, om niet al te uitvoerig te worden en om niet te veel complicatie in mijn betoog te brengen, feiten als vaststaand moeten aannemen, die ik niet bewijs. Wie er behoefte aan gevoelt zal het bewijs of de verwijzing daarnaar in mijn inleiding op Bredero's werken kunnen vinden.

Van twee groepen van liederen heb ik echter nog niet gesproken: van de verhalende en de ‘aendachtighe’. Beide leveren minder steunpunten op dan de erotische. De verhalende, meerendeels opgenomen in den Apollo zijn dus van

1) Een sprekend voorbeeld geven de twee liederen op de wijze ‘Als ick laetst van Hollant voer’. Een uitzondering maken die op ‘Si tanto gratiose’ of ‘O Schoonste Personage’, die zoowel omstreeks 1612 als in 1618 voorkomen.

vóór 1615 en gezien dat de andere liederen van Bredero uit dien bundel van vóór 1612 dateeren, mogen we van de verhalende hetzelfde onderstellen. Dat vers en taal weinig verfijnd zijn, zegt in dit geval weinig, omdat er - de dichter getuigt het zelf in zijn voorrede tot zijn 'Geestich Liedt-Boecxken' - zekere opzettelijkheid in het spel is. Jeugdwerk in den engeren zin zie ik er niet in. De enkele zangwijzen, die ook elders voorkomen, leggen verband met liederen van omstreeks 1607 en alles samengenomen voel ik er veel voor deze combinatie ook in dit geval juist te achten. Zeker passen deze liederen uitstekend in den bij uitnemendheid dartelen tijd.

De aendachtighe liederen laten zich, behalve enkele uit het laatst van 's dichters leven, niet om bepaalde feiten groepeeren. Wij moeten ons dus behelpen met de aanwijzingen, die stijl en toon, de nooit geheel zekere die soms de zangwijzen geven. Het gebruik daarvan is moeilijker, omdat in deze minder persoonlijke poëzie ook de verschillen in toon en stijl niet zoo sprekend zijn. Maar in elk geval is het onmogelijk groote lijnen te trekken, om tot eenig resultaat te komen, zou lied voor lied ontleed moeten worden en dat kan hier onmogelijk gebeuren.

En het is ook niet noodig voor hetgeen ik wenschte aan te toonen: dat er een weg te vinden, dat er orde te scheppen is in den chaos van Bredero's Liedtboeck, waarvan ik dus afscheid zou kunnen nemen, indien het aanging na zooveel zakelijks af te zien van elke andere appreciatie dan wat doorstraalde of als argument diende in een betoog over andere dingen. Niet dat ik mij wil wagen aan de min of meer dithyrambische exclamaties, waarvoor men in den jongsten tijd een bedenkelijke voorliefde begint te toonen en die op mij gemeenlijk den indruk maken leegten te bedekken of ijdelheden te bevredigen, of dat ik de illusie heb, nieuwe gezichtspunten te openen. Ik wil enkel een poging doen zeer in het kort te benaderen, waarin het buitengewone van Bredero's poëzie bestaat.

Bredero heeft noch het serene en hooggestemde van Vondel, noch den oneindigen rhythmischen rijkdom, het penetrant-innige of het fonkelende van Hooft, maar hij heeft iets dat daar wel tegen opweegt: zijn onmiddellijkheid en natuur-

lijkheid. Meer dan één ander dichter, met uitzondering van den overigens onvergelijkbaren Gorter, geeft hij zich geheel, direct zooals hij is en voelt. Hij zegt geheel wat hij te zeggen heeft, hij geeft - in zijn meest typische uitingen - geen projectie van het gevoel zelf, maakt er niet eerst een objectief beeld van. Dat geeft hem een soortgelijke bekoring als die De Goncourt toekent aan de meisjes uit het volk tegenover die uit de bourgeoisie 'dont les premières pensées sont toujours des secondes pensées.'[1] Ook Bredero dankt die goddelijke onbevangenheid voor een deel aan zijn beperkte cultuur. Maar ook voor een deel aan zijn liefde voor de oude volkspoëzie, die hij herhaaldelijk in zijn tooneelwerk citeert, waar zijn verhalende liedjes, zijn serenades de zuivere, alleen pittiger en rijker genuanceerde voortzetting van zijn. De stemmingen zoowel als de eenvoud en de natuurlijkheid van die volkspoëzie heeft hij behouden, maar hij heeft er het onbewuste van doorbroken door zijn sterk individueel gevoel, door zijn levendige plastiek. Bredero is niet de sterkste noch de rijkste persoonlijkheid onder de Nederlandsche dichters, hij heeft den invloed ondergaan, naast en in zekeren zin tegenover dien van het volkslied, van Hooft, indirect dus van de Italiaansche renaissance. En toch is hij onze meest oorspronkelijke dichter. Van de beide invloeden verschafte de eerste het stramien, aanvankelijk althans, waarop hij zijn zoo bij uitstek eigen aandoeningen borduurde, de laatste verrijkte zijn taal, zijn rhythme, zijn beeldspraak, maar tastte zijn persoonlijken kijk niet aan. De schildershand van Bredero schijnt geen buitengewone bedrevenheid bezeten te hebben, zijn schildersoog is een van de markantste trekken in zijn poëzie - ook daarin is hij wel zeer Hollandsch.

Twee oorzaken noemde ik van de goddelijke onbevangenheid, die als een waas op vruchten hangt over zijn poëzie. Er is nog een derde: zijn ontdaan zijn van ijdelheid en valsche behaagzucht, dank zij (klinke het paradoxaal) een gezond gevoel van eigenwaarde. Nog in Maart 1618 noemt hij zich

> (een) leeck...
> Die toch niet liever schrijft dan dat hij selfs verstaat,[2]

1) La Faustin, hoofdstuk XXXI.
2) Bruylofts-Dicht voor D. Vorstius.

en aan dien regel is hij, afgezien van een enkel franjetje, dat de smaak des tijds eischte, heel zijn leven trouw gebleven. Dit derde is waarlijk essentieel. Echtheid is de eerste en onverbiddelijke voorwaarde voor alle schoonheid en wie Bredero volgt, ook waar hij, bescheidenlijk, onklaar soms, maar toch met stelligheid, zijn litterair streven verdedigt, ziet dat hij dit wist. Maar ook die echtheid kan geen poëzie van groote waarde geven zonder die lichtbewogenheid, die rijkheid van expressie, die zangerigheid, waarvan woorden, hoe uitbundig, geen sterker indruk kunnen wekken dan het werk zelf des dichters.

J.A.N. KNUTTEL.

De tweede volksraadszitting.

I.

Belangrijker dan de eerste zitting van den Volksraad is voor Indië de tweede geweest. Tot achtergrond had zij de laatste periode van den wereldkrijg, de opvlamming der groote revoluties in Oostenrijk-Hongarije en Duitschland, revoluties, die zich gedurende eenige dagen ook over Holland schenen te zullen uitbreiden.

Deze gebeurtenissen werkten hier levendig op de gemoederen en de verbeelding der Indiërs. Dat keizers en koningen werden weggejaagd, dat onderdrukte naties haar overheerschers verdreven - het kon niet anders dan de geestkracht aanwakkeren van allen, die deze kolonie tot zelf-bestuur, ja zelfs tot zelfstandigheid willen opvoeren.

Er kwam spanning in de politieke groepen, in de S.D.A.P. met haar tientallen, de Ind. Soc. Dem. Vereeniging met haar honderde, in Insulinde en Boedi Oetomo met hare duizende, in Sarekat Islam met haar honderdduizende leden. De militairen en ook de mariniers werden roerig, stakingen braken uit en half November leefde meer of minder bewust in zeker een paar millioen Indiërs - de S.I. alleen heeft ruim anderhalf millioen leden - de verwachting, de hoop, dat er dingen zouden gebeuren, die aan den staatkundigen vooruitgang van Indië zeer bevorderlijk zouden zijn.

De Volksraad was van die politieke spanning het middelpunt.

Zijn vergaderingen hadden iets onwezenlijks. Lange redevoeringen werden gehouden over op zich zelf belangrijke

kwesties, maar ieder voelde dat het toch daar niet om ging.

De nobele oud-testamentische figuur van Ottolander, met zijn langen, witten baard, zag men vaak op de gereserveerde tribune, en ieder wist, dat hij daar zat na een reis over Java om planters te bewegen - de heer Ottolander is voorzitter van het Landbouwsyndicaat - door het tusschenplanten van voedingsgewassen mede te werken tot voorkoming van den dreigenden voedselnood.

Op de perstribune zat Baars, de strijdmakker van Sneevliet, een idealistisch, intelligent gezicht, maar allerminst een beveiliging tegen een mogelijke actie van het garnizoen van Batavia. Want ook Brandsteder, de man van de soldatenen matrozenorganisaties was in de stad. Naar het heette voor administratieve zaken.

De militaire wachten waren verdubbeld; patrouilles gingen rond. In den Volksraad was men bezig aan de Algemeene Beschouwingen over de suppletoire begrooting - een parlementaire nieuwigheid, waartoe men had besloten, omdat van velen het gemoed te vol en opgekropt met grieven zat, dan dat zij dadelijk tot de artikelsgewijze behandeling konden overgaan. - Maar telkens werd de aandacht van de beraadslagingen afgetrokken, doordat er telegrammen binnenkwamen over de vlucht van den Keizer, de uitroeping van de Duitsche republiek, over sowjets en soldatenraden, over de actie van Troelstra en de onrust in Holland.

De stemming vond uiting in de rede van Ir. Cramer, lid eener internationale organisatie: de S.D.A.P., op 16 November. Zijn rede deed het verband gevoelen tusschen de gebeurtenissen in Europa en de verlangens in Indië, vooral toen hij aandrong op instelling van een commissie om de ontwikkeling van den Volksraad tot een zuiver parlement met daaraan verantwoordelijke Directeuren voor te bereiden, toen hij openlijk aan de Sarekat Islam den steun toezei van zijn machtige partij in Holland, en ten slotte een concentratie van democratische elementen aankondigde, om een program van urgentie hervormingen door te voeren.

Zulk een program kwam er zelfs van twee zijden. De Ned. Ind. Vrijz. Bond had er juist een opgesteld, waarbij een parlementair régime voor een autonoom Indië en een Rijksraad voor de rijksbelangen werden gevraagd. Eenige dagen

later sloten de S.D.A.P., Sarekat Islam, Boedi Oetomo, Insulinde, Sumatranenbond, Pasoendan en enkele andere vereenigingen zich aaneen op een ongeveer gelijkluidenden eisch.

Onderwijl werden Zaterdag 16 en Zondag 17 November telegrammen uit Nederland ontvangen, waaruit bleek, dat daar, door de instandgebleven Regeering, belangrijke hervormingen werden voorbereid.

Onder die omstandigheden en vooruitzichten begreep de Regeering zeer terecht, dat zij alleen door een positieve daad den toestand meester kon blijven. In de vergadering van Maandag 18 November verscheen na de pauze haar gemachtigde Mr. Dr. Talma, om met luide en kloeke stem het staatsstuk voor te lezen, dat den naam kreeg van ‘de Regeeringsverklaring’.

Het stuk droeg het kenmerk van in der haast te zijn samengesteld. Het bevatte, in hoofdzaak drie toezeggingen: inniger samenwerking tusschen Regeering en Volksraad, spoedige toekenning van het reeds drie jaar door wetswijziging in uitzicht gestelde recht tot vereeniging en vergadering (art. 111 Reg. Reg.), verbetering van de kazernetoestanden.

Bovendien werd bekend gemaakt, dat Sneevliet door een externeeringsbesluit zou worden getroffen.

Van dat oogenblik af was een periode ingetreden, waarin de Regeering niet telkens zou behoeven toe te geven aan aandrang van den Volksraad, maar zelf de leiding nemen kon. Haar positie was plotseling zeer versterkt. Alle gedachtenwisseling over hervormingen bleef van nu af door de Regeeringsverklaring omvat. Daarbinnen was plaats voor schakeering, detailleering, zelfs voor contrasteering, maar de grenzen voor het aanstaand politiek ontwikkelingsgebied waren zóó ruim en beleidvol getrokken, dat geen partij het verstandig oordeelde zich blijvend daarbuiten in de oppositie op te stellen.

Door deze resultaten wordt de spontane daad van den Gouverneur-Generaal - een daad, waartoe op dien historischen Maandag groote staatsmansdurf werd vereischt - ten volle gerechtvaardigd.

Bleef buiten de door de Regeering geopende evolutiesfeer geen aanleiding tot revolutionnaire actie over?

Het antwoord wordt door de feiten gegeven: Indië is tot een revolutie vooralsnog niet gereed. Het bezit, buiten de Europeanen, nog niet de juristen en ingenieurs, de medici en bedrijfsleiders, die in staat zouden zijn de leiding van het maatschappelijk en staatkundig leven aan zich te trekken. Dit erkennen Baars en Teeuwen, meer nog de Inlandsche leiders als Tjokroaminoto, Tjipto, Radjiman, Sastrowidjono en vele anderen volmondig. Zij zien het onvermijdelijke ervan in om, althans vooreerst, hun voordeel te doen met de aanwezigheid der Hollanders, al hopen zij ook de 'overheerschers' bij de regeling van hun eigen sociale aangelegenheden zoo spoedig mogelijk te kunnen missen.

Dit doel staat velen Inlanders in den laatsten tijd steeds duidelijker voor den geest. Met den dag scherper wordt gevoeld wat er tot een eigen maatschappelijk leven voornamelijk ontbreekt: onderwijs, rechtsgelijkheid, autonomie.

De Indische politieke partijen willen geen leiding van Hollanders meer aanvaarden, hoogstens nog hun advies vernemen.

Een positie als nog voor enkele jaren mannen als Van Deventer, Snouck Hurgronje, Van Hinloopen Labberton hebben ingenomen, namelijk die van mentor van Inlandsch sociaal leven, is niet meer mogelijk, zelfs niet meer voor een sociaal-democraat. Ja, wanneer men met de S.I.-leiders spreekt, krijgt men den indruk, dat velen van hen de externeering van Sneevliet - die met zijn discipel Semaoen is begonnen den Inlanders te leeren wat vakorganisatie en oeconomische strijd is - niet erg betreuren, in de overtuiging dat nu de tijd is gekomen, *zonder* Europeesche leiding daarmee voort te gaan.

Dat deze houding van vele Inlanders een reactie bij sommige Europeanen opwekt is geen wonder.

Dat Inlanders zich organiseeren, staken, terugslaan of steken wanneer zij door Europeanen geslagen worden, dat zij zullen deelhebben aan het bestuur, rechtsgelijkheid met de Europeanen genieten, is den conservatieven te machtig. Deze groep, waartoe het meerendeel der Europeanen behoort, staat politiek zeer zwak, omdat zij geen eenigszins aannemelijke formuleering voor haar beginselen vinden kan. Bij gebrek aan politieke begrippen bedient de reactionaire pers,

waaronder het *Soerabajaasch Handelsblad* en het *Nieuws van den Dag voor Ned.-Indië* vooraan staan, in Oost-Java zich vrijwel uitsluitend van verdachtmaking, in West-Java daarenboven van scheldwoorden. Dit prikkelt in sterke mate de Inlandsche bevolking, die er een provocatie tot gewelddadigheden in ziet en er des te hechter door vereenigd wordt.

In den Volksraad zelf komt dit gemis aan een politieke formule het duidelijkst uit. Men kan er over het geheel de conservatieven alleen leeren kennen uit hun zwijgen en uit hun tegenstemmen.

Tusschen beide uiterste groepen in bevinden zich de gematigd vooruitstrevende Europeanen met vooral ambtelijke Inlanders. Het is deze groep, welke in het algemeen het dichtst bij de opvattingen der Regeering staat, al oefent zij daarop ook veel critiek. In den Volksraad wordt zij voornamelijk gevormd door de leden van den Ned. Ind. Vrijz. Bond; er bevinden zich daaronder echter ook zeer behoudende elementen. De vreemde Oosterlingen zijn over de drie groepen verdeeld.

Streng en doortastend optredende tegen de beide uiterste elementen, die, rechts door verdrukking en uittarting, links door onrechtmatigheid en eigenrichting, een gevaar voor de normale ontwikkeling opleveren, heeft de Regeering - dat is de Gouverneur-Generaal - o.i. de juiste keus gedaan. Het is hare hervormingspolitiek, die, wordt zij - liefst nog wat voortvarender - doorgezet, een revolutie overbodig maken en den band tusschen Indië en Holland door spoepelheid gaaf houden kan.

Evenals in West-Europa in de tweede helft der achttiende eeuw, vindt men thans in Indië zich bewust wordende volksgroepen, die aandringen op deel aan de rechtsvorming door middel van een parlement, op rechtsgelijkheid met de betrekkelijk kleine groep welke het gezag uitoefent, over de landsgelden beschikt, de bevolking belasting oplegt zonder haar medezeggenschap te dulden, haar oeconomisch en sociaal overheerscht. Een groep van vrij samengestelde elementen, maar die uitteraard van het prijsgeven harer voorrechten in het algemeen niet weten wil.

Evenwel, er is een driedubbel onderscheid. Ten eerste is de overheerschende groep van ander ras. Ten tweede kon

zij in Europa vereenzelvigd worden met de overheid; hier echter niet geheel: hier staat de Regeering tusschen den uiter sten rechter- en linker-vleugel in.

Het derde belangrijke onderscheid met Europa is het gegemis aan geschoolde volksleiders, gewend aan het hanteeren van groote staatkundige, sociale en philosophische problemen, of aan het deelnemen in den hoogeren bestuursarbeid.

Aan dit alles moest worden herinnerd, alvorens een overzicht van de Tweede Volksraadszitting kon aanvangen.

Dit overzicht laat zich in drie deelen splitsen. Ten eerste dat van de vergaderingen, welke aan de begrootingsbehandeling voorafgingen, en waarin verschillende moties en voorstellen behandeld werden. Ten tweede van de debatten over de suppletoire begrooting. Op de derde - en eigenlijk voornaamste - plaats vergt de Regeeringsverklaring en de ontvangst daarvan de aandacht.

De onderwerpen, welke vóór de begrootingsbehandeling in den Volksraad ter sprake kwamen, waren zeer typeerend voor de stemming van het politieke leven in Indië.

Voorop ging de motie-Stokvis c.s., de veertig-millioenmotie, reeds tijdens de vorige zitting ingediend, maar die toen buiten behandeling bleef.

Men weet, dat, toen in 1905 Indië, naar men meende, een oeconomische inzinking beleefde, de Staten-Generaal besloten om bovengenoemd bedrag, dat aan de kolonie was voorgeschoten, niet terug te vorderen. Nederland ging hiervoor zelf een leening aan. ‘Zulks geschiedde’ - aldus het officieele Overzicht der geldmiddelen van N.I. van 1867 af - ‘ten einde de kolonie in staat te stellen om zonder geldelijk bezwaar geleidelijk een even groot bedrag te *leenen*, ter bestrijding van uitgaven in het belang der oeconomische ontwikkeling der Inlandsche bevolking.’

Het eigenaardige is, dat Indië nimmer een even groot bedrag *heeft* geleend, doch wel voor ongeveer *f* 40.000.000 aan duurzame werken in het belang der oeconomische ontwikkeling harer bevolking heeft uitgevoerd. Het geld daarvoor vond men uit de gewone inkomsten. Het was met die crisis blijkbaar zoo erg niet geweest.

De vraag rees nu of Indië genoemd bedrag eigenlijk wel

van Nederland - zooals de bedoeling was - ten geschenke ontvangen heeft.

Neen, zeide de eene partij, want de toezegging was om Indië in staat te stellen *f* 40.000.000 voor buitengewone werken te *leenen*, en dat is nooit geschied.

Ja, antwoordden anderen, want de maatregelen in het belang der oeconomische ontwikkeling, bij de schenking toegezegd, zijn uitgevoerd, en het voorschot door Nederland verstrekt is nimmer terugbetaald.

Deze controverse heeft in de pers groote aandacht getrokken; vooral in de *Locomotief*. Haar bekwame hoofdredacteur, de heer J.E. Stokvis, broeder van den voorsteller der motie, heeft in dit blad, ook nog na het nederleggen van de hoofdredactie, evenals in het tijdschrift *Koloniale Studiën*, sterk geijverd om de gedachte ingang te doen vinden, dat de toezegging van een millioenengift nimmer was nagekomen, dat deze slechts ‘een gebaar’ was geweest. Immers werd bij de gevolgde wijze van besteding van het bedrag in strijd gehandeld met het uitsluitend doel der schenking: uitvoering van werken uit *leenings*gelden betaald.

De Regeering daarentegen had reeds in de voorjaarszitting, toen de zaak terloops ter sprake kwam, als hare meening te kennen gegeven dat het doel der schenking bereikt was en er dus geen enkele aanleiding bestond haar in gebreke te stellen.

Tegenover de *Locomotief* stelde het *Bataviaasch Nieuwsblad* zich op het standpunt, dat de parlementaire geschiedenis uitwees, hoe indertijd voor de Staten-Generaal de uitvoering der werken doel, het leenen middel was, en dat, toen wegens het ruimer vloeien der gewone inkomsten dit aanvankelijk beoogde middel niet noodzakelijk bleek, men *beter* meende te handelen door niet te leenen, maar de kosten uit de gewone middelen te bestrijden.

Daarmee verplaatste het blad de vraag. Deze werd nu: Is het inderdaad beter geweest om niet te leenen en de duurzame werken uit gewoon te betalen? Behooren niet alle buitengewone uitgaven uit leening te worden gedekt?

Was het nog noodig deze vraag te stellen? zal men eenigszins verbaasd in het ‘land van Van Gijn’ vragen. Men weet er wellicht niet, dat wij hier met de begrootingstechniek

minstens een kwart eeuw ten achter zijn, en dat het nadeel daarvan zich elk jaar scherper gevoelen doet.

De onderscheiding tusschen gewone en buitengewone uitgaven is in verschillende perioden grootendeels afhankelijk geweest van de verhouding tusschen gewone inkomsten en dringende uitgaven. Zijn de eerste relatief groot, dan kan daarvan wel wat voor buitengewone werken overschieten. Zoo was het halverwege de vorige eeuw in vele staten, in Indië vooral, en daarbij kwamen nog de staatsrechtelijke en financieele bezwaren om ten name van dit land te leenen.

Maar zijn, zooals tegenwoordig vrijwel overal het geval is, de gewone inkomsten naar verhouding van de behoefte aan havens, scholen, spoorwegen, land- en mijnontginningen, om van oorlogsuitgaven niet te spreken, gering, dan is het noodig zooveel van die werken als mogelijk is uit leeningsgelden te betalen.

Niettegenstaande zulk een behoefte in Indië sinds jaren in grooten omvang bestaat, niettegenstaande er veel te weinig geld beschikbaar was voor de algemeene ontwikkeling van de natuurlijke hulpbronnen, het verkeerswezen, de volksontwikkeling en andere belangrijke sociale factoren, ging men toch maar steeds voort zooveel mogelijk voor blijvende doeleinden uit de gewone middelen te putten. Dientengevolge moeten, nu nog, allerlei noodzakelijke voorzieningen achterwege blijven, omdat men... sparen wil! Het is de groote verdienste van bovengenoemden *Locomotief*-redacteur daarop steeds weer de aandacht gevestigd te hebben. Deze voorbereiding in de pers maakt het begrijpelijk, dat de Volksraad in enkele uren en met vijf sprekers, waarvan twee slechts kort het woord voerden, zulk een principieele zaak als het voor Indië meest wenschelijk budget-beleid kon afhandelen.

Mr. s' Jacob[1)] diende een motie in, waarbij de Volksraad

1) Lijst der Volksraadsleden met opgave der politieke of sociale vereeniging, waarvan sommigen lid zijn of de nationaliteit, waartoe zij behooren (S.I. = Sarekat Islam, C.E.P. = Christelijk Ethische Partij, N.I.V.B. = Ned.-Ind. Vrijz. Bond, S.D.A.P. = Soc. Dem. Arb. Partij, (afdeeling van de Nederlandsche Partij), R.B. = Regenten Bond, B.O. = Boedi Oetomo, I. = Insulinde, S. = Sumatranenbond): Abdoel Moeis (S.I. en S.), Dr. Abdul Rivai (S. en N.I.V.B.); Alatas (Arabier); Atmodirono (N.I.V.B.); Bergmeyer (C.E.P.); Birnie (N.I.V.B.); Bosscha (N.I.V.B.); Coster van Voorhout; Cramer (S.D.A.P.); Djajadiningrat (R.B. en S.I. en N.I.V.B.); Dwidjosewojo (B.O.); Gerritzen (N.I.V.B.); s'Jacob (N.I.V.B.); Van der Jagt; Kamil; Kan (Chinees en N.I.V.B.); Ketner; Koesoemo Joedo (R.B.); Koesoemo Oetoijo (N.I.V.B. en R.B.); Koning (N.I.V.B.); Van Hinloopen Labberton (N.I.V.B.); Laoh (Amboinees); Lim A Pat (Chinees); Tjipto Mangoenkoesoemo (I.); Mohamad Thajeb (Atjeh); Pabst; Prangwadono (B.O.); Sastrowidjono (B.O.); Dr. Schmutzer, (Kath.); Mr. Dr. Schumann (N.I.V.B.); Soselisa (Amboinees); Stibbe; Stokvis; Teeuwen (I.); Tjokroaminoto (S.I.); Waworoentoe (Minahassa en N.I.V.B.); Wediodipoero (Dr. Radjiman) (B.O.); Whitlau (N.I.V.B.).
Voor de programma's der partijen zie men het, inmiddels reeds wat verouderde, Politiek Nummer van het tijdschrift *Koloniale Studiën*.

als zijn oordeel uitsprak, dat de begrooting voortaan behoorde te worden opgemaakt met inachtneming van het beginsel: de opbrengst der openbare middelen wordt zooveel mogelijk bestemd voor *gewone* landsuitgaven.

Tot een uitspraak in dien zin kwam het echter niet, daar de Regeering bij monde van haren gemachtigde Mr. Dr. Talma verklaarde zelf ook de voordeelen van dit stelsel in te zien en het te willen aanvaarden. Had de Regeering reeds in de eerste zitting een dergelijke verklaring afgelegd, zij preciseerde nu haar voornemen door de mededeeling, dat de mogelijkheid niet uitgesloten was, dat reeds de begrooting voor het dienstjaar 1921 zal zijn ingericht overeenkomstig het stelsel-Van Gijn. Dit beteekent voor Indië - zooals door den deskundigen hoogleereer is uitgerekend in zijn rede voor het Indisch Genootschap gehouden - dat per jaar ongeveer een bedrag van 6½ millioen, dat nu 'gespaard' wordt, voor de gewone middelen *meer* beschikbaar komt.

Hieruit blijkt de groote politieke beteekenis van dit stelsel voor Nederlandsch-Indië. Allen toch die dit land snel tot ontwikkeling willen brengen, moeten tevens de bronnen aanwijzen, waaruit de intensifieering der evolutie kan worden betaald. Na aanvaarding der nieuwe begrootingstechniek vinden zij een belangrijk bedrag meer voor sociale hervormingen gereed liggen.

Wat de leeningen zelf betreft, ook daaromtrent bestaat verschil van opvatting.

Tijdens de voorjaarszitting heeft de Regeeringsgemachtigde gewaarschuwd, dat er bij financieele beschouwingen niet voldoende rekening mee was gehouden, dat het aangaan van

leeningsschuld geen bron van inkomst vormt, geen baten schept. Terecht stelde Ir. Cramer daartegenover, dat wanneer met leeningsgelden productieve bedrijven worden opgericht deze - als het daarin gestoken kapitaal een hoogere rente opbrengt dan voor de obligaties wordt betaald - wel degelijk als zulk een bron kunnen worden beschouwd.

Deze opvatting, gepaard aan de overtuiging, dat men niet krachtig genoeg kan trachten den met de jaren ontstanen schromelijken achterstand op oeconomisch en vooral op onderwijsgebied in te halen, maakt dat het leeningsvraagstuk hier te lande een belangrijke politieke zijde heeft, daar leenen in zeker opzicht hetzelfde beduidt als hulpbronnen ontsluiten of volksontwikkeling bevorderen.

Teekenend in dit verband is de vraag, welke door het invloedrijke Volksraadslid Mr. Dr. Schumann bij de behandeling van de aanvullende middelen-begrooting aan de Regeering werd gesteld, of het waar was, dat de Nederlandsche Regeering geen Indische leening aan de markt wilde brengen alvorens haar 350 millioen-leening was ondergebracht. Iets wat de spreker begrijpelijk achtten zou, maar voor hem een aanwijzing was, dat Indië een eigen geldmarkt moest trachten te vormen.

Indië wil zich zelf ontwikkelen en besturen. De daartoe vereischte financieele politiek wordt in beginsel door de Regeering overeenkomstig 's Volksraads verlangen aanvaard. Dat is de beteekenis van het veertig-millioen-debat.

* * *

De volgende motie (eerste onderteekenaar: de heer Van Hinloopen Labberton) was voor het politieke leven in Indië niet minder kenmerkend. Zij betrof de opheffing van het rascriterium bij de toelating tot openbare inrichtingen van onderwijs.

In Indië namelijk worden tot de Europeesche lagere school slechts onder zeer bijzondere omstandigheden Inlandsche, Chineesche of andere niet-Europeesche kinderen toegelaten. Daartegenover is b.v. de Rechtsschool voor (Indo-) Europeanen gesloten. De H.B.S., de middelbare technische, landbouw-, veeartsenij- en andere scholen zijn echter voor alle rassen toegankelijk.

De huidige invloed van dezen historisch zeer verklaarbaren toestand is, voor wie Indië niet kent, moeilijk te begrijpen. Men moet hier leven en tusschen de verschillende rassen verkeeren, om te kunnen medevoelen met de ontwikkelden van verschillende bevolkingsgroepen, die vrijwel dag in dag uit schrijnend getroffen worden bij de ervaring dat hun groep, hun ras voor minderwaardig wordt gehouden.

In een der voornaamste restaurants van Batavia werd tijdens de eerste dagen der zitting aan een regent-Volksraadslid, alleen binnengekomen in nationale dracht, door een Europeaan consumptie geweigerd. Een Javaansche adellijke dame wordt aan het station door een Europeaan behandeld alsof zij een baboe is. Het Inlandsche Reglement maakt het mogelijk, dat Inlanders, op wie slechts eenige verdenking rust - of waarop iemand die wil laten rusten - maandenlang preventief gevangen worden gezet, alvorens door den rechter verhoord te worden. Ook de Chineezen voelen die achterstelling. Van de circa 35.000 Chineezen in Batavia hebben er *zeven* kiesrecht voor den gemeenteraad.

Op alles wat ook maar in de verte op achterstelling zou kunnen duiden, reageeren thans de Inlanders uiterst gevoelig. Zoo heeft de reeds eenigen tijd geleden ingestelde poging van Boedi Oetomo tot het organiseeren van Inlandsche soldaten dezer dagen plotseling zeer veel succes, omdat de Legercommandant op de vraag om gelijkstelling van Amboineesche en Inlandsche militairen wat hun inkomsten betreft, in den Volksraad geantwoord heeft, dat daaraan niet alleen geldelijke consequenties verbonden zijn, maar dat hij ook rekening te houden had met de omstandigheid, dat de nu bevoorrechten (n.l. de Amboineezen) zich eventueel achtergesteld zouden gevoelen. Meer zei Lt.-Generaal van Rietschoten niet. Alleen het constateeren, niet eens het verdedigen, eener voorloopig noodzakelijke handhaving van rasbevoorrechting, was voldoende om vele Inlandsche soldaten tot organisatie op nationalistische basis te brengen.

Niet enkel in het leger ziet men dit. Het is een nationalistisch ideaal dat Sarekat Islam, Boedi Oetomo, Insulinde, Pasoendan, Sumatranenbond, de organisatie der Minahassa ers en andere Indische politieke partijen te zamen bindt.

Voor een van de pijnlijkste aandoeningen nu van het ge-

voelige rasbewustzijn zorgt de regeling van het onderwijs. De Indo-Europeanen waren reeds diep gegriefd door het feit, dat Inlandsche kinderen wel, de hunne in Indië niet een rechtskundige, tot voor zeer kort ook geen medische opleiding konden krijgen. De Inlanders, Chineezen en Arabieren worden telkens in hun kinderliefde gekwetst wanneer zij, juist de ontwikkelden onder hen, om hun kind een goede opleiding te geven, het willen zenden naar de Europeesche lagere school. Want daar wordt het in den regel geweigerd, omdat het een kind is van ander ras.

De motie-Labberton nu bedoelde de rassentegenstelling althans op schoolgebied op te heffen. Een sentimentsfactor kwam bij de besprekingen naar voren, die zich het gansche debat door gelden liet. Dr. Radjiman, een der onderteekenaars van de motie, erkende:

> Het is niet uitgesloten, dat bij de onderteekening van deze motie het gevoel mij meer geleid heeft dan het nuchter verstand; immers ook ik ben gevormd door de maatschappij, waarin ik ben opgegroeid, *en die maatschappij voelt zich ten opzichte van de andere maatschappij als minderwaardig beschouwd*.[1)]

Krasser zeide het de heer Tjipto Mangoenkoesoemo. Dat hij de deur gesloten vindt, wanneer hij toegang tot de Europeesche school verzoekt voor zijn kind, beschouwt de Inlander als een uiting van rassengeest van den Europeaan, des te hatelijker voor hem, daar de hooger geplaatste onder zijn rasgenooten, de regent b.v. of de wedono, er wel zijn kind mag heen zenden:

> De gemeenplaats, dat er een zekere opleving in de Inlandsche maatschappij is, heeft o.a. ook dit tot gevolg, dat de Inlander niet verdragen kan, dat er ook maar gezinspeeld wordt op zijn minderwaardigheid. Hij eischt van de Regeering beschouwd te worden als 'vol', en ik zie de toekomst donker in, wanneer de Regeering het volk niet ter wille wil zijn. Voorbeelden uit het werkelijke leven zijn te geven, dat de Javaan zich niet meer een neerbuigende goedheid of erger een beleedigende behandeling laat welgevallen gelijk eertijds, zeg een vijftien jaren geleden. *De tijd is dan ook niet ver meer af, dat de Inlander zich in geenerlei opzicht laat achterstellen bij den Europeaan*, d.i. dat de doodsklok zal hebben geluid over den rassenwaan der Europeanen.

De voorsteller van de motie zelf, de heer Labberton, groot voorstander van het assimilatie-beginsel, wees er op, hoe men bij handhaving van het rascriterium een gedwongen, niet

1) Wij cursiveeren in het vervolg enkele merkwaardige zinnen.

een vrije splitsing van het onderwijs verkrijgt: speciale Chineesche scholen, Arabische scholen, Klingenscholen enz., niet naar de realiteit der behoeften onderscheiden, maar naar door de Regeering daaromtrent in de Departementsbureaux aangenomen ficties:

> Allerlei variatie laat zich denken. Maar deze variatie baseere zich op den aard van het onderwijs, niet op uitsluiting van bepaalde groepen van Nederlandsch-Indische onderdanen. M.a.w., *men late de keuze van de soort van onderwijs aan de belanghebbenden*.

Op staatsrechtelijke gronden ontkende Mr. Dr. Schumann ten stelligste het recht van den staat, om van scholen, die uit de openbare middelen bekostigd worden, een deel van de bevolking uit te sluiten niet op grond van hare capaciteiten, maar op grond van haar ras.

Aan het eind der debatten bleek, dat in beginsel vrijwel niemand het rascriterium in bescherming nam. Echter - het was de heer Stokvis, die dit bezwaar vooropstelde - zou toelating volgens een anderen maatstaf nog geen verbetering brengen. Iets wat de voorstellers hadden moeten bedenken alvorens hun motie in te dienen.

Helder en overtuigend zette de Directeur van Onderwijs, Mr. Creutzberg, uiteen, dat al mocht rassen*onderscheid* als criterium practisch noodzakelijk blijken, toch van rassen-*bevoorrechting* van Regeeringswege geen sprake was. Het Europeesch onderwijs moet, wegens de noodzakelijke aansluiting bij Hollandsche scholen, *anders* wezen dan het Hollandsch-Inlandsche, maar dit laatste is, of wordt binnenkort, aan het Europeesche gelijkwaardig:

> Ik kan mijn slotsom dienaangaande aldus samenvatten. De onderwijspolitiek der Regeering kent rassenbevoorrechting in het geheel niet; de leerlingen der Holl.-Inl. School staan reeds nu, wat de hoedanigheid van het onderwijs aangaat, niet meer achter bij de Inlandsche leerlingen der Europeesche lagere school, terwijl de volkomen gelijkwaardigheid van die beide scholen zelve in een niet ver verschiet ligt.

Het besef, dat sociaal en psychologisch de kinderen der Indiërs een leerplan behoeven, aan hun maatschappij en natuur aangepast, wekte bij vele Inlandsche leden tegenstand tegen de aan de orde gestelde motie.

De heer Soselida (Amboinees) drukte het uit in de volgende woorden:

> Wanneer men reeds nu alle kinderen in een zelfde (Europeesche) school vereenigde, zou dit op bittere teleurstelling uitloopen. Een onder-

> wijzer, die zoowel aan Europeesche als aan Inlandsche kinderen les gegeven heeft, verklaarde mij, dat de methode van onderricht voor beide soorten van kinderen verschillend moet zijn. Inlandsche kinderen, voor wie de Hollandsche-Inlandsche scholen zijn opgericht, profiteeren daar, juist door de voor hen geëigende leerwijze, meer van het onderwijs, dan wanneer ze bij groepjes waren toegelaten tot de eerste (Europeesche) school A te Batavia. Juist dus, met het oog op die bijzondere eischen, welke aan het onderwijs gesteld moeten worden, zou het tegen het wel begrepen belang van de kinderen der verschillende bevolkingsgroepen indruischen, indien men reeds nu tot unificatie van het Lager Onderwijs wilde overgaan.

Een der voormannen van Boedi Oetomo, de heer Dwidjosewojo, sprak nog stelliger:

> Als men nu bedenkt, dat op de Europeesche lagere school de landstaal niet onderwezen wordt, en de daaraan verbonden leerkrachten hoegenaamd geen kennis van onze (Inlandsche) zeden en gewoonten bezitten, zullen onze kinderen er *verstandelijk* wel ontwikkeld worden, maar hun *zedelijke opvoeding*, waaronder ook verstaan wordt de karaktervorming, *zal dan niet op onzen eigen cultureelen grondslag berusten*, *terwijl bovendien de Inlandsche talen voor ons nageslacht verwaarloosd zullen worden*. Ik deel daarom de meening van den Directeur van Onderwijs, waar Zijn Hoog Edel Gestr. zeide, dat de Europeesche lagere school, die overigens voor weinigen plaats biedt, in het algemeen eene voor Inlandsche kinderen ongeschikte instelling is.
> Tot nu toe wordt van de beperkte openstelling der Europeesche lagere school voor onze kinderen door ons wel een zeer druk gebruik gemaakt, maar dit feit is eigenlijk te wijten aan het zeer onvoldoende aantal en de slechte aansluiting der Hollandsche-Inlandsche scholen aan de hoogere onderwijsinrichtingen, zoowel aan de Hoogere Burgerscholen als aan de Muloscholen en de middelbare vakscholen.

In deze laatste woorden was de kern van de moeilijkheid blootgelegd. Omdat er veel te weinig plaats is op de Holl.-Inl. school wordt de afsluiting der Europeesche scholen, waar soms wel plaats is, des te pijnlijker gevoeld. Daarom drong de heer Dwidjosewojo en vele anderen met hem, sterk aan op snelle uitbreiding van het aantal H.-I. scholen - trouwens, aan welke soort onderwijs heerscht hier geen gebrek? - een uitbreiding, waartoe de Regeering bij monde van den Directeur van Onderwijs zich bereid verklaarde.

Indien een voldoend aantal scholen voor elke cultuurgroep aanwezig is, zal men de keuze der ouders vrij kunnen laten. In het algemeen zullen zij dan die school kiezen, waarvan het leerplan bij den aard van hun kind past. Want ieder voelt, dat voor een Indisch kind het zuiver Nederlandsche leerplan met zijn aardrijkskunde van Nederland, zijn ge-

schiedenis van de Graven van Holland, zijn natuurlijke historie van boterbloem en sneeuwklokje een absurditeit is. Maar dan ook een *voldoend* aantal scholen voor elke groep - Chineezen, Inlanders, Arabieren, Europeanen - zoodat geen enkele onderwijsinrichting voor een bepaald ras nagenoeg gesloten behoeft te worden. Daarmee ware aan het verlangen van alle partijen voldaan. Evenwel, daartoe moet men op den huidigen weg krachtig voortgaan, en niet nu nog onvermijdelijke criteria ontijdig willen opheffen.

Het was deze natuurlijke oplossing, welke vooral Mr. s'Jacob bepleitte:

> Wanneer men eene school beschouwt als eene inrichting om een dosis parate kennis op te doen, zal men in het verband tusschen school en landaard geen of weinig bezwaar zien. Maar wanneer men eene school beschouwt als een product van eene bepaalde cultuur, met eene specifiek cultureel gehalte en een bepaalde cultureele kern als levensbeginsel, dan moet het als eene onbillijkheid voorkomen om jonge lieden, behoorende tot een zeker cultuureigen, *door de school te leiden in de bedding eener afwijkende cultuur*. De verschillende cultuurgroepen, die zich hier te lande bevinden, zijn nu eenmaal feiten, die zich noch door het gevoel noch door abstracties uit den weg laten ruimen. Iedere cultuur heeft de neiging zich te handhaven en heeft hare eigene - voornamelijk nationale - idealen. Zij verdraagt zich niet of slecht met de idealen van eene andere cultuur en moet daarom op den duur in de school, die zich op een anderen cultureelen grondslag gebouwd heeft, eene inrichting zien, waar zij geen bevrediging harer wenschen vindt. Tijdelijk moge zij in eene school, die het product is van eene heterogene cultuur, een praktisch voordeel voor zich zien, op den duur moet dat inzicht plaats maken voor het gevoel van eene tegenstelling met die school, dat zich niet laat onderdrukken en onvermijdelijk eindigt met het karakter van eene onbillijkheid aan te nemen. De Directeur van Onderwijs heeft reeds bij de beraadslagingen in de voorjaarszitting er op gewezen, dat de school met Nederlandsch leerplan en Nederlandsche leerstof niet de meest gewenschte onderwijsinrichting voor de Inlandsche jeugd is. Tegenover de Inlandsche wereld, die terecht hare eigene cultuur wil handhaven en daarvan onlangs op zulk een duidelijke wijze heeft doen blijken,[1)] behoeft dit standpunt zeer zeker niet nader uiteengezet te worden. Ter wille van hare zelfhandhaving zie ik niet hoe zij het beginsel, dat aan deze motie ten grondslag ligt, kan aanvaarden.
>
> Ditzelfde geldt voor de andere culturen, die hier vertegenwoordigd zijn: de Europeesche, de Chineesche en Arabische. Zij laten zich niet door abstracte gevoelens leiden, maar staan tegenover de school elk met haar eigen vooringenomenheden. Stelt men zich op het standpunt, dat iedere cultuur recht heeft niet alleen op eerbiediging, maar op vrije ont-

1) Spreker doelt hier op het roemruchte Solosche cultuurcongres.

> wikkeling naar eigen aard, zoo moet men, dunkt me, ook erkennen, dat zij elk afzonderlijk recht hebben op hare eigen scholen voor algemeen vormend volksonderwijs. In deze richting is dit onderwijs hier geleid, en daarin is m.i. in deze het hoogste recht vertegenwoordigd.
> Zoolang deze richting nog niet voltrokken is, zal de Europeesche lagere school en de daaraan aansluitende H.B.S. eene aantrekkingskracht ook op andere cultuurgroepen uitoefenen. Het zou onjuist en onbillijk zijn met dit feit geen rekening te houden. Men ruime daarom, zooveel als mogelijk is, plaats op die scholen in voor gegadigden van andere cultuurgroepen, die het onderwijs dat daar gegeven wordt met vrucht kunnen volgen. Dit is evenwel iets anders dan de aanvaarding van het beginsel, dat voor de toelating op alle onderwijsinrichtingen hier te lande geen ander criterium recht van bestaan heeft dan dat van geschiktheid of bestemming, zooals de voorstellers der motie wenschen. Tegenover den drang naar zelfhandhaving van de verschillende culturen hier te lande zou zulk een tegennatuurlijk beginsel, al wilde men het decreteeren, zich toch op den duur niet kunnen staande houden.

Dit is ook het Regeeringsstandpunt, naar bleek uit de rede van Mr. Creutzberg, welke onomwonden besloot:

> Ik wil niet eindigen, Mijnheer de Voorzitter, zonder nog eens met den meesten nadruk te herhalen, dat de Regeering voor geen der verdedigers van de motieonder doet in afkeer van rassenbevoorrechting en van noodelooze rasonderscheidingen. Met hart en ziel streeft zij er naar die onderscheidingen waar mogelijk op te heffen, maar het zou Prinzipienreiterei van de slechte soort zijn, indien dat op eenig gebied geschiedde recht tegen het belang in van alle of van de talrijke bevolkingsgroepen.
> Welnu, het is ook in de allereerste plaats het werkelijk belang van de bevolking, waardoor de Regeering zich laat leiden, wanneer zij de onderscheiding der landaarden, die bij alle verdergaand onderwijs - behoudens enkele niet-principiëele uitzonderingen - al lang over boord is gezet, op het gebied van het Westersch lager onderwijs vastberaden meent te moeten handhaven.
> Ik herhaal ten slotte, dat het eenige waarachtige belang der Inlandsche bevolking, dat uit de sfeer der discussies over deze motie in die der praktische onderwijspolitiek getrokken kan worden, bestaat in *meer en steeds meer Hollandsch-Inlandsch onderwijs*, *dat geheel op het peil van het Europeesche moet komen*. Om dat doel te bereiken is en blijft de Regeering tot de grootste krachtsinspanning bereid, en ik geloof niet meer voor mijn verantwoording te nemen dan ik mag, wanneer ik hieraan toevoeg, dat zij dat doel ook zal bereiken.

De motie, 27 November 1918 in stemming gebracht, werd verworpen met 22 stemmen tegen en 14 stemmen vóór.

Vóór hebben gestemd de heeren: Waworoentoe, Tjipto, Cramer, Teeuwen, Moeis, Rivai, Tjokroaminoto, Koesoemo Oetoyo, Atmodirono, Labberton, Thajeb, Alatas, Schumann en Stibbe.

Tegen hebben gestemd de heeren: Soselisa, s' Jacob, Kan, Schmutzer, Laoh, Kamil, Coster van Voorhout, Bergmeyer, Sastrowidjono, Pabst, Dwidjosewojo, Dajadiningrat, Stokvis, Birnie, Koning, Ketner, Lim A Pat, Whitlau, Van der Jagt, Koesoemo Joedo, Gerritzen en de Voorzitter.

De S.I., Insulinde, S.D.A.P., het Minahassische, Arabische en het Atjehsche lid stemden dus voor. Boedi Oetomo, de Amboineezen, het Katholieke en het Christelijke lid tegen.

De N.I.V.B. en andere groepen waren verdeeld.

* * *

Uitmuntend naar bedoeling en tijdsorde sloot bij de motie-Labberton die van den heer Bergmeyer c.s. aan, nopens de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, waarbij werd aangedrongen op een spoedige toepassing in Indië van het nieuwe artikel 192 der Nederlandsche Grondwet.

Zeer politiek had de voorsteller daaraan een voor de Inlandsche leden grootere bekoring gegeven, door de toevoeging, dat deze toepassing zou geschieden in het belang van een zoo ruim mogelijke voorziening in de dringende onderwijsbehoeften.

Ook bij deze kwestie echter kwam, evenals bij die van het rascriterium, de tegenstelling duidelijk uit tusschen beginsel en toepassing.

Evenmin als er in het algemeen iemand principieel het rascriterium verdedigde bij de toelating tot de lagere school, verzette men zich principieel tegen gelijkstelling van openbaar en bijzonder, beter: particulier onderwijs. In Indië den schoolstrijd te importeeren ware doelloos en onverantwoordelijk. Maar tegen de theoretisch zoo aanlokkelijke gelijkstelling rees bij verscheidene, vooral Inlandsche leden het practisch bezwaar, dat wanneer het particulier onderwijs, dat nu ongeveer voor drie kwart wordt gesubsidieerd, ten volle subsidie genoot, hiervan in de allereerste en voornaamste plaats de zending profijt zou trekken. Immers deze leden vreesden, dat de vaardigheid in het oprichten van particuliere Inlandsche (Mohammedaansche) scholen voorloopig niet groot genoeg zoude zijn, en dat dus de Inlander zijn kind, om het toch maar onderwijs te laten geven, naar een der zendingscholen zou moeten zenden, waarvan de oprichting in grooten getale werd verwacht. Aan het recht der

ouders op onderwijs voor hun kind, dat strookt met hunne levensbeschouwing - de voornaamste rechtsgrond voor de gelijkstelling in Nederland - werd op die wijze, de heer Stokvis wees er uitvoerig op, niet voldaan. Bleef daarentegen het Gouvernement voornamelijk met de onderwijszorg belast, dan zouden ten minste neutrale scholen kunnen worden bezocht. Als zich dan later het Inlandsch initiatief wat meer had ontwikkeld, zou er voldoende onderwijsgelegenheid kunnen worden opengesteld, waardoor elks levensovertuiging beter tot haar recht komen zou. Voor de meeste tegenstanders van nu zou er dan geen bezwaar zijn.

Het gebrek aan een voldoend aantal Gouvernementsscholen bracht dus het op zichzelf mooie principe in gevaar.

Om zich te leeren verplaatsen in de gevoelens van Mohammedaansche ouders, die hun kinderen wegens plaatsgebrek niet aaar een openbare school kunnen zenden en het daarom naar een christelijke moeten sturen, is het volgend citaat uit een rede van den heer Achmad Djajadiningrat, den Regent van Serang, zeer instructief, (men wete dat dit Volksraadslid een zeer voortuitstrevend man is, godsdienstig, maar van allerminst dogmatische opvattingen, bovendien iemand, die telkens toont zijn volk door en door te kennen):

> De Inlandsche maatschappij heeft nog bij lange niet de vereischte kracht om scholen op te richten en daarbij subsidies te aanvaarden van het Gouvernement. Ik wil er den nadruk op leggen, dat, wanneer wij deze beginselen, - namelijk van artikel 192 G.W. - hier toegepast zullen zien, wij dan alleen aan enkele bepaalde corporaties gelegenheid zouden geven om hier particuliere scholen op te richten. En daardoor zullen wij misschien scholen krijgen, die werkelijk niet aanpassen bij de behoefte van de Inlandsche maatschappij.
>
> Het is bijvoorbeeld hier gezegd geworden, dat Inlandsche leerlingen zonder eenige vrees naar bijzondere (christelijke) schoolinrichtingen zullen gaan. Er zijn inderdaad zeer veel van die leerlingen. Maar laten wij eens opmerken, hoe zoo'n kind, alvorens naar zoo'n bijzondere school te gaan, tevoren thuis door de ouders ‘bewerkt’ wordt, en wij zullen dan moeten toegeven, dat de ouders tot hun besluit worden bewogen door geen ander motief, dan dat er geen andere gelegenheid bestaat om het kind heen te zenden.
>
> De kinderen worden dan eerst gebracht naar verschillende heilige graven, ze worden met wijwater besprenkeld, waarbij de ouders gebeden prevelen, om te bewerken dat hun kinderen, zoolang zij op school zijn, een hart van steen zullen hebben, zoodat zij niet vatbaar zullen zijn voor christelijken invloed.

> Wij kunnen dus niet zeggen dat de kinderen, die nu de verschillende christelijke scholen bezoeken, dit met genoegen doen. De kinderen doen dat alleen noodgedwongen.

Toen den Regent van Serang daarop, vooral door den heer Van Hinloopen Labberton, werd opgemerkt, dat hij het initiatief der Inlanders te zwak had voorgesteld, antwoordde hij met de volgende woorden, die, ook buiten verband met het debat, zeer merkwaardig zijn:

> Er zijn zeker Europeanen, die door waarneming of studie goed, zelfs zeer goed op de hoogte zijn van de toestanden in de Inlandsche maatschappij. Ik heb hier speciaal het oog op de Mohammedaansche maatschappij, die voorzeker verreweg het grootste deel van de ingezetenen van Ned.-Indië omvat.
> *Maar ik vind het toch min of meer gewaagd*, *wanneer die Europeanen meenen*, *dat zij hetzelfde kunnen denken*, *voelen en wenschen als de Inlanders zelve*.
> Vaak treft ons het verwijt, dat wij te gesloten zijn, dat wij onze nooden en behoeften te weinig zelf kenbaar maken en dat wij specialiteiten zijn in het beamen van meeningen van anderen. Maar wanneer wij eens schoorvoetend zeggen, wat wij wenschen, dan wordt er vaak op geantwoord: 'Neen, dat zijn Uwe wenschen niet'.
> Zoo werd er, toen wij hier openhartig hadden verklaard, dat onze maatschappij vooralsnog niet over de noodige middelen en kracht beschikt om op groote schaal scholen te stichten, die zich om subsidie zouden kunnen aanmelden, eenvoudig met een breed gebaar tegengeworpen dat het niet waar, was, dat die maatschappij wel degelijk die middelen en die kracht in voldoende mate bezat.
> Het is verre van mij, Mijnheer de Voorzitter, om aan de goede bedoeling daarvan te twijfelen, integendeel, er ligt een warm pleidooi in opgesloten om in de zeer dringende behoefte aan onderwijs voor Inlanders zoo spoedig mogelijk te voorzien. Veeleer zou ik het dan ook willen toeschrijven aan het feit, dat men het wezen der Inlandsche maatschappij in haar ganschen omvang niet of slechts oppervlakkig kent.
> Wenneer men n.l. de hoedanigheid dier maatschappij afmeet, dan denkt men daarbij te veel aan enkele duizenden intellectueelen, die vooral op de hoofdplaatsen op Java gelegenheid vinden om hun stem, hun land en volk betreffend, te doen hooren. Maar men vergeet dan millioenen anderen, die, zoowel in economischen als in geestelijken zin, nog niet veel verder zijn dan een paar honderd jaren geleden. Het is waar, bij elk volk gaat de impuls voor de sociale evolutie in den regel uit van een klein intellectueel deel van dat volk, maar dat deel schijnt hier nog te gering te zijn, terwijl het onderling verband nog te los is, om de massa in beweging te kunnen brengen.

Het waren overeenkomstige overwegingen, die er Dr. Radjiman toe brachten den voorsteller der motie toe te roepen: ‘Wacht nog een jaar of twintig!’ - in de overtuiging

dat dan de gelijkstelling van het Oostersch en Westersch initiatief zoo ver gevorderd zoude zijn, dat uit die van openbaar en bijzonder onderwijs geen ongelijkheid dreigde.

Dergelijke bezwaren, alsmede die waarbij op het verschil werd gewezen in de situatie van het vraagstuk hier en in Nederland, werden echter door anderen minder geteld, en dus begrijpelijkerwijze bij de voordeelen ten achter gesteld. Duidelijk kwam dit vooral uit in de woorden van den heer Abdul Moeis:

> De vrees van sommige mijner medeleden, als zoude, bij inwilliging van de motie, aan de zending de volle gelegenheid worden gegeven voor hare christelijke ideeën propaganda te maken, kan ik volkomen onderschrijven. Maar aan den anderen kant mag men den grooten drang naar onderwijs bij het Indische volk zeker niet stuiten, welke drang zich in de laatste 15 jaren zoo bijzonder doet gevoelen.
> De voorsprong, dien de heer Bergmeyer heeft geconstateerd bij de uitstekend georganiseerde zendingsgenootschappen, waardoor bij aanneming van de motie de zendingsscholen in de allereerste plaats zullen profiteeren, zien wij ook niet voorbij, maar ik stel zooveel vertrouwen in onze nationale organisaties, dat ik dien voorsprong wel aan de zending durf gunnen.
> Naast onze nationale organisaties, naast onzen strijd voor eigen cultuur, wenschen wij ook, deels uit overtuiging, deels als tegenwicht voor de Christelijke zending, aan onze bijzondere scholen een Mohammedaanschen grondslag te geven.
> Het is daarom, dat ik meen de motie, *hoe gevaarlijk ze ook moge schijnen voor den Mohammedaanschen godsdienst*, *althans tijdelijk*, hierbij alsnog te moeten verdedigen. Ik ben overtuigd, dat de daarin aangewezen weg slechts kan strekken *ten bate van den nationalen grondslag*, dien elk Indiër aan zijne schoolinrichtingen ten grondslag wil leggen.

Men ziet, enthousiast was deze mede-onderteekenaar niet. Een hartelijk medestander vond de heer Bergmeyer eigenlijk alleen in den heer Van Hinloopen Labberton, ten deele ook in den heer Teeuwen, den voorzitter van Insulinde. Ook deze laatste zag in de motie voordeel voor de nationalistische politiek.

Na uiteengezet te hebben, dat hij de Christelijke school niet vreesde, omdat hij wist, dat reeds spoedig, wanneer de geldbarrière geopend zou zijn, het Indische volk in staat zou wezen tegen de voortdringing van die school een dam op te werpen, terwijl het onderwijs-gebrek *elk* goed onderwijs welkom maakte, ging de heer Teeuwen voort:

> Ik ben het met den heer Bergmeyer volkomen eens, dat de zoogenaamde neutrale school in wezen geen neutrale is. Vooral in Indië ontken ik

ten sterkste, dat de neutrale school van het Gouvernement neutraal is.
Niet alleen dat de neutrale school propaganda maakt voor moderne ideeën, anti-godsdienstige ideeën, zooals de geloovigen zeggen, *maar in Indië maakt de neutrale school stellig en bewust propaganda voor de Hollandsche nationale gedachte*.
Als Indisch nationalist proef ik deze propaganda gemakkelijk. Ook den heer Bergmeijer is het natuurlijk bekend, dat deze propaganda wordt gemaakt door de neutrale school. Als Hollandsch nationalist echter heeft de heer Bergmeyer, die zelf de propaganda voert door middel van zijn Christelijke scholen, natuurlijk gezwegen daarover, toen hij eenige dagen geleden zijn motie met te waardeeren vuur verdedigde.
Ik heb daarom gemeend het ontbrekende in het betoog van den heer Bergmeyer te moeten aanvullen.
Gelijk de Christen-ouder vurig voor zijn kind verlangt Christelijk onderwijs en de Christen-ouder, tevens Nederlander, niet alleen Christelijk onderwijs, doch ook onderwijs gebaseerd op de Hollandsche nationale gedachte, zoo verlangt de Indische nationalist even vurig voor zijn kind onderwijs, met weglating van de *in zijn oog onnoodige propaganda voor die Hollandsche nationale gedachte en voor het toevallige Hollandsche gezag*.
De Indiër verlangt, en dit is niet te ontkennen, voor zijn kind onderwijs, hetwelk aan het kind de Indische naiionale gedachte bijbrengt, *hetwelk het kind leert denken op Indisch nationale basis*. Omhelst de Indiër bovendien den eenen of anderen godsdienst, dan verlangt hij voor zijn kind het Indische onderwijs, tevens propageerende de beginselen van den door hem beleden godsdienst.

De motie werd aangenomen met 20 tegen 14 stemmen.

Voor stemden de heeren: Whitlau, Koning, Birnie, Pabst, Kamil, Teeuwen, Labberton, Schumann, Laoh, Soselisa, Bergmeyer, Tjokroaminoto, Coster van Voorhout, Schmutzer, Waworoentoe, Rivai, Kan, Lim A Pat, Tjipto Mangoenkoesoemo en de Voorzitter.

Tegen stemden de heeren: Djajadiningrat, Van der Jagt, Stokvis, s' Jacob, Oetoyo, Thajeb, Stibbe, Radjiman, Alatas, Bosscha, Dwidjosewojo, Ketner, Sastrowidjono en Cramer.

Voor stemden dus Insulinde, S.I. alsmede de Chineesche en Amboineesche leden en het Christelijke, Katholieke, Minahassische lid. Tegen Boedi Oetomo, S.D.A.P., de Regentenbond benevens het Atjehsche en het Arabische lid.

De Ned. Ind. Vrijz. Bond stemde verdeeld.

* * *

De Volksraad heet een adviseerend lichaam te zijn. Wel nergens meer dan hier is het noodig tot goed begrip der zaak het zich ontwikkelende ongeschreven staatsrecht naast het geschre-

vene te leggen. Want wie de zittingen van het college bijwoont met zijn vaak heftige kritiek, zijn voorstellen, moties, vragen aan de Regeering, instelling van commissies enz., die begrijpt dadelijk dat hier, als overal elders, het staatkundige leven is gegroeid tot ver buiten de formeele begrippen waarbinnen men het aanvankelijk besloten achtte.

Die uitgroeiing is heel natuurlijk. Ten eerste door de kracht der toewijding. Welk onderwerp er ook wordt behandeld, behalve op de laatste dagen der zitting waren alle vergaderingen vrijwel voltallig. Ieder laat zijn ander werk, velen bovendien nog hun gezin er voor in den steek.

Voorts groeit de Volksraad uit kracht der behoefte. Men moet in dit land wezen om te kunnen beseffen hoe elke regeling, elke instelling, elke voorziening, kortom *alles* verwijding en uitzetting behoeft. Er is zooveel te doen, niet enkel om het nieuwe te brengen, veel meer soms om oude sleur - onzen ernstigsten vijand in Indië - te breken.

Ten derde grijpen vele leden vast in de teugels, omdat zij beseffen, dat de bureaucratie niet meer in staat is om de Indische maatschappij verder te ontwikkelen, en dus nieuwe sociale en politieke organen uit die maatschappij moeten worden gevormd om hare belangen te regelen.

Dessaraad in plaats van loerah, Regentschapsraad in plaats van Binnenlandsch Bestuur, Volksraad in plaats van Raad van Indië - welke laatste tot een Raad van State behoort te worden vervormd - dat zijn de organen, die de Indische gemeenschap voor haar nieuwe leven onder meer behoeft, en die organen moeten vrijheid van beweging genieten.

Die behoefte kwam tot uiting in de laatste twee belangrijke onderwerpen, die aan de begrootingsbehandeling voorafgingen: het Reglement van Orde voor den Volksraad en de regeling der dessabelasting in verband met de instelling van dessaraden.

* * *

Met den drang om meer te zijn dan een slechts adviseerend college, gaat bij den Volksraad de wensch gepaard om zelf te bepalen op welke wijze zijn werkzaamheden zullen worden geregeld, dus zelf zijn Reglement van Orde samen te stellen. Nu immers gebeurt dit door de Kroon, en dat is niet in

overeenstemming met de fiere bewustheid van het jonge Parlement-in-wording.

Dit door de Kroon vastgestelde reglement regelt voornamelijk de verhouding van Volksraad tot Regeering, alsmede de positie van den Voorzitter. Het bepaalt binnen hoeveel tijd een advies wordt verwacht, en of de Regeering mondeling dan wel schriftelijk op de afdeelingsverslagen zal doen antwoorden. En het recht van den Voorzitter stempelt dezen tot een echt Regeeringsorgaan - wat Dr. Koningsberger dan ook in hooge mate tracht te zijn. Vooral de in zijn handen gelegde bevoegdheid om commissies te benoemen, zelfs voor de meest belangrijke zaken, is in de praktijk enorm. Is het begrijpelijk dat de Kroon aanvankelijk de verhouding tusschen Voorzitter en Raad aldus heeft geconstrueerd, bij de behandeling van de 'Regeeringsverklaring van 18 November' bleek vooral, dat men hiervan ook nadeelen verwachten moet.

Toen nu de motie-Labberton op 31 October in behandeling kwam, waardoor vaststelling van het Reglement van Orde door den Volksraad werd beoogd, bleek de Regeering niet geneigd om de regeling van hare verhouding tot den Raad en van de rechten van den Voorzitter aan het college over te laten, en daar het huidige Reglement eigenlijk niet veel meer dan die regeling bevatte, ontraadde Mr. Talma de aanneming der motie.

Dien raad op te volgen - daarvoor voelde het voortdurend in zelfbewustheid groeiende college niet veel, al begreep men dat op verovering van het recht van benoeming van den Voorzitter door den Raad nog geen kans was.

Er ontspon zich een discussie, die eenigszins verward was, maar waarvan de kern aldus door Mr. s' Jacob onder woorden werd gebracht:

> Het gaat hier mijns inziens om een zakelijke kwestie, nl. om terrein af te bakenen. Wij hebben uit de woorden van den Regeeringscommissaris gehoord, dat het Reglement van Orde bepalingen bevat, welke beletten dat het in zijn geheel door den Volksraad wordt vastgesteld, maar dat daarnaast nog terrein open is, waarop wij wel zeggenschap kunnen hebben, en nu komt het mij de juiste oplossing voor, naast het Reglement van Orde zooals dit is vastgesteld, een *huishoudelijk reglement vast te stellen, waarin de Volksraad zelf bepaalt hoe hij zijn werkzaamheden wil regelen*.

Bleek dit inderdaad de kern der kwestie, daarmee was deze nog niet oplosbaar. Het was Mr. Schumann die er op wees dat wanneer het Reglement van Orde bepalingen bevat wier vaststelling niet tot de taak van den Volksraad behoort, deze niet in dat reglement thuis zijn:

> Ik neem graag aan, dat de hoofdschotel van het reglement heelemaal niet in het Reglement van Orde behoort, zoodat het Reglement van Orde eigenlijk geen Reglement van Orde is. Het eigenaardige van het feit is derhalve dat de bevoegdheid van den Volksraad tot het maken van een Reglement van Orde wordt uitgesloten door een Reglement van Orde, dat eigenlijk geen Reglement van Orde is, doch alleen op grond van artikel 133 van het Regeeringsreglement in verband met Stbl. 1917 No. 443, waar het uitdrukkelijk zoo genoemd is, als zoodanig moet worden beschouwd. Maar dit brengt dan ook de consequentie, dat de Volksraad nu die andere onderwerpen, welke in het Reglement van Orde zouden moeten voorkomen maar er niet in staan, ook niet mag regelen, omdat Artikel 144 uitdrukkelijk vaststelling van het Reglement van Orde bij algemeene verordening voorschrijft.

Toen bracht de Regeeringsgemachtigde een oplossing die staatsrechtelijk wel niet mooi, niettemin zeer handig en practisch was. Zijn opvatting in drie korte speeches tot uiting komend, was deze:

> Het Koninklijk besluit van 1917 No. 71 heeft ten doel de materie bedoeld in artikel 144 van het Regeeringsreglement volledig te regelen. De Raad nu is volkomen vrij, alles wat niet in het Koninklijke besluit is geregeld, zelf te regelen bij Huishoudelijk Reglement. Hetgeen bij het Koninklijk besluit is geregeld, heet nu eenmaal, conform Art. 144 Regeerings-reglement, Reglement van Orde. Indien de benaming luidde: ‘regeling van de positie van den Voorzitter en de Regeeringsgemachtigden’ of zoo iets, zou de zaak volkomen in het reine zijn en zou de Raad wat niet bij Koninklijk Besluit is geregeld, in een Reglement van Orde kunnen vastleggen. Diezelfde bevoegdheid heeft de Raad nu ook. Alleen moet boven de regeling worden gezet ‘Huishoudelijk Reglement’ omdat de naam ‘Reglement van Orde’ nu eenmaal reeds door de andere regeling is bezet.

Hiermee was de Volksraad tevreden. Op voorstel van den Voorzitter werd een commissie benoemd die het Reglement van Orde in twee deelen zal splitsen: een gedeelte, dat behoort tot de competentie van den wetgever, en een ander deel, waarvan men aanneemt dat het ligt binnen de sfeer van hetgeen door den Volksraad zelf valt te regelen.

* * *

Het laatste der groote onderwerpen die den Volksraad

vóór de suppletoire begrooting bezig hielden, was dat der dessabelasting, waartoe wijziging noodig was van artikel 58 en 71 van het Regeeringsreglement.

Een moeilijk onderwerp, omdat het in de praktijk niet beoordeeld kan worden zonder kennis van een zeer belangrijken factor: de verhouding van dessabewoners tot dessahoofd en van dessahoofd tot bestuursambtenaren. In deze verhouding zijn zoovele elementen van slaafsheid en gedweeë gehoorzaamheid, dat naar Europeesch begrip democratische maatregelen er een geheel ander effect door verkrijgen dan men zou verwachtten.

Het doel der dessabelasting is, wettelijk mogelijk te maken dat de diensten - zooals wachtdienst, timmer- of metselwetk, koeliedienst enz. - welke de inwoners nu naar onderlinge overeenkomst regelen, op geld gewaardeerd en in den vorm van belasting gepreasteerd worden. De waardeering op geld geschiedt nu reeds vaak, maar dan ten einde het afkoopen der diensten mogelijk te maken. Doch juist daardoor ontstaat veel misbruik. Het was vooral de Regent van Serang, welke dit op grond van zijne rijke ervaring aantoonde. Hij wees er op dat bijv. dessabewoners die voor hun levensonderhoud eenigen tijd op reis moeten, niet kunnen vertrekken alvorens hun belasting over het geheele jaar - tot *f* 15 per hoofd - te hebben betaald. Maar door gebrek aan contrôle verdwijnen die bedragen in den regel in de zakken van het dessahoofd.

Wat den druk der diensten betreft ingeval ze niet worden afgekocht, op het oogenblik is die, volgens spreker, nog uiterst zwaar. Bovendien zijn er in de dessa nog steeds menschen, die gevreesd worden door het dessahoofd. Die menschen behoeven nooit dessadiensten te verrichten. Dus wanneer men spreekt van verdeeling van dessadiensten, bedoelt men eigenlijk de verdeeling dier diensten over een zekere groep van dessamenschen die het dessahoofd niet aandurven, zoodat in de praktijk de dessadiensten voor de betrokkenen veel zwaarder zijn, dan officieel is vastgesteld.

De belasting, (een soort van gedwongen, wettelijk geregelde afkoop dus) bleek ook niet van bezwaren vrij - het was vooral de Regent van Japara, de heer Oetoyo, die hierop de aandacht vestigde, - omdat de gemoedelijke onderlinge

verdeeling van den noodzakelijken openbaren arbeid in sommige dessa's nog zeer harmonisch in haar werk gaat en op de landbevolking een geldbijdrage veel zwaarder zou drukken: maar in het algemeen scheen, in navolging van de heeren Van der Jagt, Whitlau, Stibbe, Tjipto, Labberton, Waworoentoe, de Volksraad toch veel voor de afschaffing der diensten te gevoelen.

Er was echter een ander, veel meer principieel bezwaar; de Directeur van Binnenlandsch Bestuur gaf in zijn voorste geen zekerheid, dat de invoering van een dessabelasting niet tot een anderen misstand leiden zou.

Het was weer de heer Oetoyo die het eerst hierop wees.

Zijn rede was treffend.

De Regent van Japara was de derde spreker over het onderwerp. Vóór hem hadden twee bestuursambtenaren gesproken. Hunne redevoeringen waren... bureaucratische nota's. Het bleef schriftuur, theorie, papier.

De heer Oetoyo uitte de vrees dat het recht van belastingheffing wel officieel aan de dessa zou worden toegekend, *maar dat in de praktijk de bestuursambtenaren zich dit recht zullen aanmatigen*. Steunend op zijn jarenlange ervaring, stelde spreker de volgende mogelijkheden, die teekenend zijn voor de verhouding van Inlandsch en Europeesch bestuur:

> Een suiker-fabriek wenscht gronden in te huren. Echter loopt er nog geen karreweg, heen en deze is beslist noodig om het planten van riet aldaar rendabel te maken. Fluks loopt de administrateur naar een der bestuursambtenaren om gedaan te krijgen dat de dessa een flinke belasting heft voor den aanleg van dien weg in samenwerking met de suikerfabriek, die wel een gedeelte der kosten wil betalen, mits het er maar niet al te veel inhakt.
>
> Nog erger is het voor den dessaman als in den langen schakel van bestuurambtenaren vanaf Assistent-Wedono tot Assistent-Resident er een is, die den naam van krachtig bestuurder wil verwerven, hetzij om promotie te maken, onderscheidingen deelachtig te worden, of eenvoudig omdat hij inderdaad overtuigd is dat krachtige maatregelen noodig zijn om de streek vooruit te brengen. Dan zal hij, met het feitelijk recht van belastigheffing in de hand, vele veranderingen in de dessa tot stand brengen, die wellicht ten deele werkelijk als verbeteringen zijn te beschouwen, doch waarvan later blijkt, dat zij gedwongen fraaiigheden zijn, waarvoor de toestanden in de dessa nog niet rijp genoeg zijn om er van te profiteeren.
>
> Men denke slechts aan de vele dessa-loemboengs en dessa-banken,

> die indertijd opgericht en thans verdwenen zijn of op zijn minst een kwijnend bestaan lijden; aan de verbetering van de veeteelt in streken, die zich om natuurlijke redenen niet tot veeteelt leenen. Belangrijke bedragen, opgebracht zoowel door het Gouvernement als direct door den dessabewoner waren ermede gemoeid, die veel meer resultaat zouden geven in meer daarvoor geeigende streken.
> Die 'behoorlijke wettige regeling' zal zeker hierop neerkomen - daarvan ben ik overtuigd - dat de dessa door het bestuur kan worden gedwongen voor een of ander doel belasting te heffen. Gesteld eens dat een krachtig bestuursambtenaar zijn wil door een onwillige dessa weerstreven ziet, dan zal hij er allicht, gedreven door de volle overtuiging dat het hier om een algemeen belang gaat, toe overgaan om de dessalieden, met tusschenpoozen van eenige dagen, zoo dikwijls bij elkaar te roepen dat zij ten langen leste in meerderheid voor het voorstel stemmen.... en de zaak is gezond.
> Neen, Mijnheer de Voorzitter, wordt het recht van belastingheffing nu reeds aan de Inlandsche gemeenten toegekend, dan vrees ik dat het proefkonijn, dat nu door hevig tegenspartelen aan menigen prik van den bestuursambtenaar kan ontkomen, alsdan vol prikken en hevig bloedende japen in zijn huid zal zitten, juist doordat deze operaties wettig gesanctionneerd zullen zijn.

Volgens den Directeur van Binnenlandsch Bestuur zou de belasting alleen dáár worden ingevoerd waar er behoefte aan was. Maar, vroeg men, wie beoordeelt of die behoefte zich doet gevoelen? Natuurlijk hetzelfde Bestuur dat belasting wil heffen. Van een volkswil is alzoo in het geheel geen sprake, noch in eerste noch in tweede instantie, en zulks in een tijd dat er naar gestreefd wordt, althans dient te worden, de Inlandsche bevolking medezeggenschap toe te kennen.

De Resident van Pekalongan, de heer Stibbe - die de volksbehoeften steeds uitnemend blijkt te kennen, en volstrekt geen nota's voorleest - stemde met het betoog van den heer Oetoyo in hoofdzaak in. Hij wees er op hoe de huidige organisatie van de Inlandsche gemeenten geen waarborg biedt dat van het recht tot belastingheffing een behoorlijk gebruik zal worden gemaakt, omdat de dassahoofden, die vrijwel alle macht in handen hebben, in het algemeen niet deugen:

> Ik citeer slechts wat het kamerlid Van Kol volgens de handelingen der Tweede Kamer op 8 November 1907 over hen zeide: 'Velen waren advocaten van kwade zaken, anderen uitgevers van valsche munt, helers van dieven, deelgenooten bij veeroof, soms handlangers van roovers gebleken en wisten door rampassen meestal de mooiste sawahs der dessa in handen te krijgen. In de Preanger alleen bestond 70% der

> civiele zaken uit af persingen van dessahoofden. Als ik daar nu nog bijvoeg, dat in een gewest op Java met 1744 dessa's een paar jaren geleden in eene periode van 22 maanden 243 dessahoofden ontslagen werden en daarvan 51 oneervol, dan hoop ik de vergadering overtuigd te hebben, dat aan gemeenten onder zulke hoofden geen recht van belas tingheffing gegeven mag worden'.
> Evenmin kan de macht van beslissing gelegd worden bij hen, die thans gerechtigd zijn de dessahoofden te kiezen.
> Zijn tot nu toe alleen de grond- en erfbezitters kiezers, in de naaste toekomst zullen ook anderen b.v. handwerklieden, handelaren, ambtenaren zonder grondbezit daartoe moeten behooren.
> Wordt dus het wetsontwerp betreffende de bestuursreorganisatie aangenomen, dan acht ik en velen met mij het geven van bevoegdheid tot belastingheffing aan de Inlandsche gemeenten in hun huidige organisatie ongewenscht.

Op grond van dit alles drong dit gewestelijk bestuurshoofd er op aan om de belasting teglijk met de bestuursreorganisatie in te voeren, dus *dessabelasting te koppelen aan dessaraad*.

Ook Mr. Schumann bepleitte - uitgaande van het gezonde Engelsche principe: the taxpayer should be the taxlayer - deze koppeling in de volgende woorden:

> Ik weet wel, dat reeds nu overleg wordt gepleegd met de bevolking, maar ik behoef hier niet te zeggen, dat dit overleg niet geschiedt op de basis van gelijkheid. In den regel komt de controleur vergezeld van den wedono, den assistent-wedono, in de dessa en zegt, dat de Regeering dit of dat wenscht, ten minste daar komt het op neer, al wordt het nog zoo zacht gezegd.
> De dessalieden zeggen of knikken in den regel ja, maar denken dikwijls neen, en trachten als de heeren weer weg zijn uit de dessa, de zaak onder elkaar in hun eigen spoor te leiden. Een typisch staaltje werd mij eergisteren gemeld in een brief van een Inlandsch bestuursambtenaar uit Java. De feiten zijn als volgt: Daar was een dessa afgebrand, en een deel der bevolking had alles verloren. De dessaloemboeng had een klein sommetje op de afdeelingsbank; op voorstel van den controleur werd een zeker bedrag beschikbaar gesteld en verdeeld onder een bepaalde categorie der slachtoffers. Maar toen de controleur weg was, werden de hoofden bij elkaar gestoken. Men was van oordeel, dat de verdeeling niet rechtvaardig was, en onder elkaar maakte men een nieuwe verdeeling. Het ontvangen geld werd met instemming der bedeelden zelf teruggestort en opnieuw verdeeld. Maar het gevolg is, dat de loerah en de schrijver wegens bedrog zullen worden vervolgd! Het is een raadsel hoe dit mogelijk is, maar het is zoo. De Inlandsche ambtenaar schreef mij radeloos, hoe het mogelijk was, dat men hieruit het misdrijf van bedrog kon construeeren.
> Dat kon ook niet. Het is een zuiver onderhandsche, vrijwillige ver-

> deeling, die geen element oplevert welke het misdrijf vereischt. Maar ik heb een voorbeeld uit de praktijk willen geven, hoe ver het ingrijpen van het Bestuur in dessa-aangelegenheden gaat, en hoe euvel een afwijking daarvan door de bevolking soms wordt opgenomen. Wordt nu ten gevolge van de voorgestelde wijziging de macht van het Bestuur grooter, dan dient een tegenwicht te worden gevormd in de dessaraden, zonder welke geen belasting zal mogen geheven worden.[1)]

Het antwoord van den Directeur van Binnenlandsch Bezette de nadeelen van het huidige zoogenaamde oeroenanstelselsel nog eens uiteen, waarvan de werkwijze te zeer aan de controle van het B.B. ontsnapt, en ontraadde voorts de koppeling die in de motie-Stibbe werd verlangd, voornamelijk om de vertraging die er uit zou voortvloeien. Maar met zijn pleidooi, dat veel beweringen en weinig bewijzen bevatte, tastte de heer Carpentier Alting de even logische als gezonde grondgedachte van de motie niet aan. Zij werd met 27 tegen 7 stemmen aangenomen.

Voor hebben gestemd de heeren: Waworoentoe, Kamil, Tjokroaminoto, Lim A Pat, Prangwadono, Teeuwen, Radjiman, Mohamad Thajeb, Alatas, Moeis, Coster van Voorhout, Labberton, Stokvis, Schumann, s' Jacob, Soselisa, Dwidjosewojo, Kan, Laoh, Rivai, Oetoyo, Tjipto, Sastrowidjono, Van der Jagt, Stibbe, Cramer en de Voorzitter.

Tegen hebben gestemd de heeren: Djajadiningrat, Whitlau, Bergmeyer, Pabst, Birnie, Ketner en Bosscha.

Ten slotto werd het beginsel der dessabelasting met twee stemmen tegen - die der beide S.I. vertegenwoordigers - goedgekeurd. Verwacht mag dus worden dat de Directeur

1) Kenmerkend voor den geest in den Volksraad is het slot van Mr. Schumanns rede. Het luidt aldus:
‘In de rede van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur is een lichtpunt van zeer groote waarde. Hij heeft gezegd: er zullen bij de wet - bedoeld zal wel zijn algemeene verordening - den dessaraad financiëeel verplichtingen worden opgelegd *en dus* (als ik wel gehoord heb) zal de Volksraad daarover worden gehoord. Zooals den Raad bekend is, heeft de Tweede Kamer een voorstel van het lid Mendels niet aanvaard om bij het opleggen van financiëele lasten aan de bevolking het advies van den Volksraad verplicht te verklaren. Daarom doet het mij te meer genoegen, dat de Regeering het kennen van ons college in dit geval als vanzelfsprekend beschouwt. Dat mag dan wel met gouden letteren worden gegrift in de notulen dezer vergadering.’
De Directeur B.B. zeide echter later het niet zoo bedoeld te hebben.

B.B., na zoo weinig sympathie ontmoet te hebben met zijn voorstel nopens een dessabelasting zonder meer, deze belasting koppelt aan de instelling van dessaraden, waarop Indië - al zal de invoering niet dadelijk in alle gemeenten mogelijk zijn - hunkerend wacht.

Weltevreden, Dec. 1918.
H.J. KIEWIET DE JONGE.

(Slot volgt).

Nederland tusschen de mogendheden.[1)]

I.

Het is niet noodig naar verontschuldigingen te zoeken, wanneer men een boek als dat van Van Hamel pas een half jaar na zijn verschijning ter sprake brengt. Van andere werken moge het belang vervliegen met hun prilste jeugd, een boek als dit, waarin een krachtige persoonlijkheid, van bijna felle overtuigingen, zich onbewimpeld uitspreekt over sommige van de centrale kwesties van onze geschiedenis, zal nog geruimen tijd telkens weer nieuwe historici dwingen hun positie te zijnen opzichte te bepalen en prikkelen om hun verschil van gevoelen toe te lichten, waar te maken, althans te uiten. Dit boek is niet het geduldig bijeengaren van geduldig opgespoorde en uiteengeplozen feiten, de soort van geschiedenis, die den leek doet geeuwen en waar de historicus zijn voordeel mee kan doen, veilig eruit kiezend wat hem aanstaat en zonder aandoening latende zitten wat hem niet te pas komt. Het is geen ‘objectieve’ geschiedenis. Men kan erover twisten of objectieve geschiedenis bestaat, en als ze bestaat, of het geschiedenis is. Zooveel is zeker, dat men er prof. Van Hamel's boek niet mee verwarren zal. Dit boek is een betoog, een hevig en hartstochtelijk betoog over de buitenlandsche politiek van ons land, waarin de feiten

1) Mr. J.A. van Hamel, Nederland tusschen de Mogendheden. De hoofdtrekken van het buitenlandsch beleid en de diplomatieke geschiedenis van ons Vaderland sinds deszelfs onafhankelijk volksbestaan onderzocht. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf, 1918.

niet om hunzelfs wil worden medegedeeld, maar om de beteekenis, die zij hebben ter adstructie van des schrijvers stellingen. Het is een persoonlijk boek. Schrijvers persoonlijkheid is sterk genoeg om zich op te dringen, maar het is natuurlijk te verwachten, dat zij zal botsen tegen andere persoonlijkheden, die eenig weerstandsvermogen van eigen kennis en onafhankelijk inzicht hebben. Want het is nu eenmaal een feit, dat geen steile overtuiging zich in de geschiedenis kan oprichten, of zij wekt haar tegendeel. Een geest van wijd begrijpende verdraagzaamheid, die de uiterste conflicten van vóór en tegen schijnt te verzoenen in de verklarende omstandigheden, moge ons soms haast doen gelooven, dat er een volstrekte, een finale waarheid in de geschiedenis valt te bereiken, de engere historische interpretatie, die heel de buitenlandsche staatkunde van een land wil herleiden tot een tiental 'stellingen', zal ons niet licht met al onze vermogens van kritiek weten te omvatten. Dat wil niet zeggen, dat het niet de moeite waard is onze geschiedenis nog eens weer uit een strikt persoonlijk standpunt bekeken te zien. Integendeel, het is zoowel boeiend als leerzaam; maar het is niet finaal.

Aantrekkelijk is het in dit geval nog in het bizonder, omdat het standpunt, waarop de heer Van Hamel zich plaatst, dat is van een man, die met hartstocht deelneemt in de groote gebeurtenissen van onzen tijd, ja, wien, op den keper beschouwd, het verleden belang inboezemt in zoover hij het in verband met het heden kan zien. In zijn inleiding zegt hij zelf: 'Evenals de richter, wanneer hij naar een onbekend en ondoorgrondelijk vóórterrein richting heeft te nemen, de lijn peilt van uit welbekende punten *achter* zich, zoo moet ook in de wilde nevelen der internationale staatkunde, welke wij voor ons uit zien, het beleid gezocht door de peilingen op wat terugligt.' En waarlijk, onze belangstelling voor de vanouds bekende gebeurtenissen en tendenties van ons nationaal verleden kan opeens op wonderbaarlijke wijze verfrischt en verjongd worden, als men ons aantoont, hoe zij in nieuwe vormen in onze eigen wereld voortleven. Evenwel, zegt de heer Van Hamel het wel goed? Zijn boek moet, volgens de aangehaalde zinsnede, lessen uit het verleden voor heden en toekomst bevatten. Maar heeft hij wel waarlijk de beste

methode gevolgd om die lessen op te sporen? Geen werk is hachelijker dan dit. Wanneer men na grondige bestudeering der geschiedenis eruit wil afleiden (na al de geduldige correcties en eliminaties, die de waarheid vordert), wat misschien toepasselijk is op onzen eigen tijd, dan zal men gewoonlijk bevinden, dat er bedroefd weinig substantieels tusschen de onderzoekende vingers is overgebleven, weinig definitiefs althans, weinig dat men een staatsman op een gegeven oogenblik en onder gegeven omstandigheden als den onfeilbaren en on dubbelzinnigen raad van het verleden zou durven toeduwen; al zal ook niemand ontkennen, dat staatsmanschap aan breedheid van opvatting winnen moet, als het zich bewust is van de tradities, waaraan het verder werkt. Het is ook niet moeilijk aan te geven, waarom het zoeken naar lessen van het verleden tot een in stelligen zin zoo poover resultaat zal leiden. Als er overeenkomst is, er is ook verschil tusschen nu en toen. De historicus kan u nog zoo triomfantelijk wijzen op de frappante gelijkenis van een hedendaagsch verschijnsel met een vroeger - en Van Hamel doet het vaak met groote scherpzinnigheid en frischheid van geest -, zoodra hij er conclusies uit wil trekken, gaan (als hij ze de gelegenheid geeft!) de verschillen zich doen gelden en in de meeste gevallen bederft de onbekende factor van veranderde en nieuwe omstandigheden de som. Veel tastbaar resultaat op dit gebied, maar dan ook van een twijfelachtig allooi, zal dus alleen de schrijver hebben, die met vooropgezette stellingen tot de geschiedenis komt en oppikt, al lezende weg, wat ze begunstigt, zonder te wachten of iets anders misschien, van een andere orde van gedachten, of enkel maar van een tegenovergestelde strekking, er de bewijskracht van zou opheffen. Het komt mij voor, dat dit ongeveer de methode is, die de heer Van Hamel heeft gevolgd. Zijn boek staat vol met aanhalingen, met bizonder veel flair gekozen, aanhalingen, die zijn betoog voortdurend op de meest treffende wijze illustreeren, aanhalingen uit mémoires, dagboeken en briefwisselingen van ministers, gezanten en vorsten. Maar zij zijn haast nooit getoetst of tot in haar oorsprongen nagezocht; de betrekkelijkheid ervan wordt nooit aangewezen; de schrijver is ermee tevree, omdat zij passen in zijn kader. En hoe dikwijls zou men er niet een uiteenzetting aan kunnen vastknoopen om te laten zien,

dat de toestand, waaruit zij zijn voortgekomen, sindsdien is veranderd; dat zij zijn ingegeven door partijzucht en dat er minstens evenveel zit in partijuitingen van den anderen kant, die men er haast altijd zonder moeite tegenover zou kunnen stellen!

Maar wat zijn dan de stellingen, waar Prof. Van Hamel zijn overzicht van de geschiedenis onzer internationale betrekkingen omheen heeft gegroepeerd en die hij ons nu voorhoudt als de lessen van ons diplomatiek verleden? De eerste, kan men zeggen, is deze: dat Nederland's staatkundige positie afhangt van het evenwicht der Europeesche mogendheden en dat tegenover elke vastelandsche mogendheid, die bij het streven naar de hegemonie zich ook van ons land wil meester maken, Engeland onze natuurlijke bondgenoot is. Ziehier een stelling, die niemand verrassen zal als ver gezocht of zelfs als nieuw. Iedereen weet, hoe van het ontstaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden af onze diplomatie geprofiteerd heeft van de verdeeldheid der mogendheden, hoe Engeland ons gesteund heeft tegen Spanje en vervolgens tegen Frankrijk, en hoe in dezen oorlog opnieuw Engeland aan België bewezen heeft, wat het voor ons gedaan zou hebben, als wij in dezelfde positie waren geweest. Zelfs kan men zeggen: wij *zijn* in dezelfde positie geweest en Engeland *heeft* het voor ons gedaan zoo goed als voor België. Heel wel. En toch, is het niet curieus, dat juist thans de heer Van Hamel met een boek voor den dag komt om ons te laten zien, dat deze evenwichtspolitiek onze natuurlijke, onze voorbestemde, onze eeuwige politiek is! Het is vaak zoo geweest en vaak tamelijk wel gelukt; zeker. Maar zou het wijs zijn daar juist nu de les uit te trekken, dat het nooit anders worden kan? - juist nu, nu er toch wel iets aan het veranderen is, nu heel de Europeesche politiek zich overnieuw moet orienteeren naar Amerika en naar het volkerenverbond!

Maar de zaak is, dat Prof. Van Hamel van het volkerenverbond en zulke nieuwlichterijen niets hebben moet. Toen ik zooeven sprak van de veranderingen, die vergelijkingen tusschen het heden en het verleden haast altijd vitieeren, dacht ik niet in de laatste plaats aan nieuwe ideeën. Maar voor den schrijver van ‘Nederland tusschen de mogendheden’ schijnen

er in het internationaal leven geen nieuwe ideeën te bestaan: zooals het was, zoo zal het zijn. Laat ons bidden, dat dergelijke opvattingen niet heerschen bij hen, die de leiding hebben van onze buitenlandsche politiek op dit oogenblik van nieuwe geboorte! Hoe het dezen schrijver, die zóó midden in zijn tijd staat en er zóó hevig in geïnteresseerd is, dat hij er het verleden niet los van zien kan, soms mangelt aan appreciatie van de nieuwe verschijnselen in de wereld, blijkt treffend uit een van die kleine vergelijkingen, waarmee het boek zoo rijk doorstrooid is. In 1602 hadden zekere volmaakt onbeteekenende besprekingen plaats tusschen onze oude beschermers Frankrijk en Engeland, waarbij werd voorgesteld, dat de Nederlanden onder een of twee in naam onafhankelijke vorsten zouden worden gesteld, terwijl Frankrijk een paar van de gewesten, Engeland Duinkerken en Oostende zou houden. 'Voor het lot van ons land', schrijft de heer Van Hamel, 'is dit een van de voorbeelden om te onthouden. Het wijst op de plannen, welke omringende mogendheden, worden zij het eenmaal eens, steeds wel weer over ons kunnen stoven!' - 'Gelooft gij het werkelijk?' is men geneigd hem te vragen. Is het mogelijk, dat iemand gelooft, dat de kanselarijen van Europa zich nog met zooveel onbevangenheid zouden kunnen zetten aan het verdeelen van een natie als zij deden in 1602? Om niet te vergeten dat onze natie in 1602 nog een van de jongste, onzekerste van Europa was, terwijl zij nu tot de oudste en hechtste behoort. Wie meent, dat dit allemaal er weinig op aankomt, toont niet geleerd te hebben, dat de eerbied der volken voor elkanders nationaliteit en 'zelfbestemmingsrecht' een even tastbare factor in de internationale staatkunde is geworden als ijzermijnen en riviermonden, uitvoerhavens en achterlanden, natuurlijke en strategische grenzen en de rest van het imperialistisch denkstelsel. En wie dat eens geleerd heeft, zou niet, gelijk Prof. Van Hamel doet, onder de grondstellingen van onze staatkundige positie het Europeesche evenwicht voorop en onzen eigen volksaard pas in de zevende plaats stellen.

Want waarlijk, de evenwichtspolitiek, waaraan wij in de eerste eeuwen van ons zelfstandig volksbestaan zoo actief deel hebben moeten nemen, heeft niet aan ons verdiend, dat

wij naar geen andere verlangen. Eindelooze oorlogen heeft zij ons gekost, waarin wij heel wat van onze volkskracht hebben ingeboet, zonder er iets bij te winnen; twee, drie maal heeft zij den ondergang van onzen staat tenauwernood kunnen verhoeden. En dat is nog niet het ergste. Maar het bondgenootschap met Engeland, dat van onze evenwichtspolitiek de noodzakelijke aanvulling was, had veel om ons volk met bitterheid te vervullen. Van Hamel laat dat onopzettelijk - want hij ziet het niet zoo in - goed uitkomen. Men is na lezing van zijn werk meer dan ooit geneigd om te verzuchten, dat het de historische taak van Nederland is geweest, om Engeland in de gelegenheid te stellen een wereldmacht te worden en om zelf daarbij al de slagen en bitter weinig dank op te loopen.

Men kan desnoods erkennen, dat het over 't geheel nog het beste was wat ons te doen stond, maar het is moeilijk om dezelfde verontwaardiging te gevoelen als de schrijver aan den dag legt over hen, die van tijd tot tijd tegen die rol in verzet zijn gekomen. Het was een tegennatuurlijke rol. Zij werd tegennatuurlijker, naarmate onze macht in verhouding tot de staten om ons heen kleiner werd. En die werd steeds kleiner, vooral na de uitputting van de oorlogen, waarin Willem III, de meest consequente uitvoerder van Van Hamel's systeem, ons deed deelnemen. Om aan het gevaarlijke evenwichtsspel, met zijn eeuwige onrust en onvermijdelijke katastrophes, met eenige kans op succes mee te doen, moet men zelf gewicht in de schaal kunnen werpen. En dat gaat voor ons hoe langer minder op. Nog een geval dus - en dit is het hoofdgeval, het geval waar alles om draait! - waarin de les van het verleden maar niet zonder meer aanvaard kan worden. In de zeventiende eeuw telde Nederland mee, omdat het zich verdedigen kon, zelfs alleen, tenminste voor een tijd, tegen de groote mogendheden van den dag. Sindsdien zijn die groote mogendheden zóó ontzaglijk veel grooter geworden! hun macht zooveel parater, zooveel sneller mobiliseerbaar, hun toeslaan zooveel feller en raker! Hoe is het mogelijk om de positie van toen met die van nu te vergelijken! Maar de heer Van Hamel wil zelfs, dat wij uit de landsverdediging van 1672 zullen leeren, of een kleine natie tegen groote mogendheden iets vermag!...

Neen! de les van dit boek kamt te laat. Er zit meer hoop in onze buitenlandsche politiek, wanneer men de toekomst aandurft met al de nieuwe omstandigheden en opvattingen, waarvan het heden zwanger gaat, dan wanneer men terugblikt in het verleden. Maar Prof. Van Hamel leest ook het vonnis van het volkerenverbond in de geschiedenis. Er zijn herhaaldelijk in den loop der eeuwen, vooral na lange, uitputtende oorlogen, vredes gesloten onder algemeene betuigingen van zorg voor de rust van Europa en eerbied voor de belangen der statengemeenschap; zelfs toezeggingen van arbitrage vindt men al in de achttiende eeuw. Prof. Van Hamel haalt zulke gevallen gaarne even naar voren met een min of meer duidelijken wenk naar de pacifistische en organisatorische idealen van nu. ‘Het is al geprobeerd in 1720’, schijnt hij te zeggen, ‘en is de wereld toen van den oorlog verlost? Stel u dan ook niets voor van nu!’ Maar - alweer! - is er dan in dien tijd niets veranderd? Wij hebben hier nog een voorbeeld van het gevaar van oppervlakkige historische vergelijkingen. Pogingen tot organisatie van Europa die mislukt zijn, - zeker! Maar inderdaad, wat een verschil tusschen nu en toen! Autocratische regeeringen onderhevig aan onberekenbare wisselingen, het volk onmondig; Europa nog in dynastieke, niet in nationale staten ingedeeld, nationale aspiraties nog onvoldaan; daarenboven imperialistische tendenties nog niet aan banden gelegd door het bewustzijn, dat de staat belang er bij heeft zich op nationaliteit te vestigen; oorlogen voorts toen ontzettend veel minder kostbaar aan menschenlevens dan nu. Kortom, als men de zaak uitdiept, en niet blijft stilstaan bij het even treffende van de overeenkomst van uiterlijke vormen, van woorden en formules, dan komt men tot een precies tegenovergestelde conclusie en kan in het telkens terugkeeren van tot nog toe mislukte pogingen de uiting zien van een verlangen, dat bezig is zichzelf te verwezenlijken.

II.

De tweede hoofdstelling van het boek zou ik willen samenvatten als volgt: ‘de eenig ware politiek, die van weerstand in verbond met Engeland tegen de imperialische vastelands-

mogendheid van het oogenblik, loopt in ons land vaak gevaar van kortzichtigheid en belangzucht; gedurende de Republiek was de stadhouderspartij de draagster van de nationale gedachte, de statenpautij vertegenwoordigde koopmansgeest en flauwhartigheid'. Vermoedelijk zou de heer Van Hamel zijn stelling in dezen vinnigen vorm samengeperst niet willen onderschrijven. Ik geloof echter, dat ik de strekking van zijn werk op deze wijze niet onjuist weergeef. De oude strijd tusschen Oranjegezind en Staatsch herleeft hier. Gewoonlijk waren de beschouwingen van hen, die zich daar vroeger in partij stelden, gekleurd door kerkelijke sympathieën, of door de algemeene neiging tot monarchaal of republeinsch bewind. De heer Van Hamel houdt zich met bewonderenswaardige striktheid aan zijn criterium van buitenlandsch beleid, maar hij gaat er even onverdraagzaam meê te werk en verdoemt de regentenpartij en heel haar streven met evenveel stelligheid als ooit de felste Calvinist,

Ieder historicus zal begrijpen, dat de schrijver de geschiedenis geweld heeft moeten aandoen, als hij volgens dat beginsel consequent is geweest. Want inderdaad heeft noch de Staten-, noch de stadhouderlijke partij zulk een rechte lijn in dezen gevolgd, dat ze zonder meer tegenover elkander te stellen zijn en al is het ook waar (en trouwens natuurlijk) dat handelsbelangen meest bij de Staten in aanmerking kwamen, evenals pacifistische neigingen, en dat de Oranjes *van Willem III af* meer en meer op Engeland en hun tegenstanders op Frankrijk geleund hebben, geen van de twee partijen heeft het monopolie gehad van eenige, laat staan van de eenige nationale politiek. Prof. van Hamel heeft het hiermee werkelijk te bont gemaakt. De onbillijkheid jegens de regenten komt onophoudelijk, tot vermoeiens toe, aan den dag. Altijd worden hun motieven verkleind, altijd daartegenover de voorstelling aangedrongen, alsof de Oranjes alleen zich door niets dan patriottische overwegingen lieten leiden. Soms lijkt het alsof die tegenstelling den schrijver nog meer ter harte gaat dan de kwestie van het buitenlandsch beleid zelf,[1)] maar in het algemeen

1) Ik merk bijvoorbeeld op, dat hij op blz. 104 ter staving van de bewering dat 'in de stadhouderlijke politiek verder strekkende gezichtslijnen van nationale beteekenis zijn aan te wijzen,' ook Maurits noemt, 'die waarschuwde tegen de verslapping die van het Bestand het gevolg zou zijn.' Op blz. 35 evenwel beschrijft hij het Bestand als een groot nationaal succes te danken aan Oldenbarnevelt. Welnu, van tweeën één. Of het Bestand was wijs, of het was dat niet. Maar als het wijs was, moet men de tegenstelling Maurits en Oldenbarnevelt aanhalen als een geval, waarin de gesmade burger-regent de 'verder strekkende gezichtslijnen' zag.

kan men zeggen, is de fout van Prof. Van Hamel opnieuw, dat hij niet elk geval onbevangen tot in zijn diepste oorzaken onderzoekt, maar begint met op alles zijn onveranderlijken regel van het Engelsche systeem toe te passen. Wie Engeland zegt, is een goed vaderlander, wie iets anders zegt, belangzuchtig of dom. Alsof werkelijk al onze rampen door dat eenvoudige middel hadden verhoed kunnen worden! Alsof er een middel tegen gewassen was! Want haar oorzaak was toch maar steeds weer, dat Nederland een klein land was temidden van reuzen en dat zijn groote internationale beteekenis dankte aan toevallige, vergankelijke omstandigheden en aan zijn handel; zijn handel, dien (paradoxaal genoeg) Engeland, zijn aangewezen vriend en beschermer, het niet gunde. Dat de belangen van dien handel in het staatsbeleid tot uiting kwamen, was zoo natuurlijk als dat de zon warmte afstraalt. Het is heel juist om op te merken (en het boek laat het ons door drie eeuwen heen zien met groot effect en dit is een wezenlijke verdienste), dat verknochtheid aan handelsbelangen ons dikwijls politiek in den weg heeft gestaan. Maar het lijkt mij een weinig historische houding om daartegenover met verwijten te komen. Men kan er ons land evengoed een verwijt van maken, dat het niet veilig aan den overkant van de Noordzee is gaan liggen. Neen, het is, dunkt mij, wijzer om in den nooit beslechten strijd der twee richtingen over de buitenlandsche staatkunde niet anders te willen zien dan een afspiegeling van de internationale situatie van onzen staat. Ons volk kon nooit goed of voor het een of voor het ander besluiten, maar zou het eene besluit ook niet zoo goed als het andere zelfmoord hebben beteekend?

Toen Willem III de leiding in handen kreeg en eindelijk met de Engelsche politiek een onvermengde proef kon worden genomen, kwam het ten slotte zoover, dat er een verdrag

met Engeland werd gesloten, waarvan de eene Nederlandsche gezant verklaarde, dat hij het onderteekende met bevende hand en de andere vreesde, dat men er hem om verfoeien en een schelm noemen zou. En oorlog op oorlog werd gevoerd met Frankrijk, waar telkens Amsterdam in bijna openlijk verzet tegen kwam los te breken. Is het te gelooven, dat een staatkunde, die zóó werd aangezien, de eeuwen door ooit *kon* worden volgehouden? Dat was boven menschelijke kracht. En het lijkt mij een historische fout om van Nederlandsch standpunt uit over het slagen van die staatkunde te juichen en dan, zoodra de te strak gespannen boog terug springt, opnieuw, alsof er niets gebeurd was, alle schuld te werpen op kortzichtigheid en belangzucht. Alsof de al te hevige actie van Willem III niet door reactie gevolgd moest worden! Willem III was een groot man en de pruikentijd van het tweede stadhouderlooze tijdvak is miserabel klein. Maar moet men die kleinheid niet voor een deel uit die grootheid verklaren? Niet alleen hadden de oorlogen tegen Lodewijk XIV - zij mogen dan noodig zijn geweest of niet - de Republiek uitgeput; maar in den afloop van den laatsten (den Spaanschen successie-oorlog) had men bovendien een overgetelijk exempel gehad van hoe slecht een samen gaan met het machtige Engeland een zwakkeren vastelandsstaat moest bekomen. 't Is waar dat Prof. Van Hamel over de befaamde geschiedenis van het Tory-verraad van 1711 (waarbij een nieuwe Engelsche regeering zich achter den rug om van de Republiek die afzonderlijken vrede had versmaad niet Frankrijk verstond, en zoo Engeland met de voordeelen van den vrede ging strijken) een eigen theorie heeft, een theorie, die hem in staat stelt alweer de schuld te werpen op het ‘burgergemeenebest’ - ofschoon Amsterdam als steeds aan den kant der gematigdheid had gestaan en de drijvers de partij waren, die Willem III in het zadel had gelaten en die na zijn dood zijn systeem van solidariteit tegen Frankrijk consequent doorvoerden, - een theorie, die me niet duidelijk wil worden en die me niet overtuigt. De achttiende eeuw in ieder geval heeft onder de te zware dosis van Willem III en zijn systeem noodwendig geleden en men kan de staatslieden, die dat onder Willem al zagen aankomen, zoo maar niet zonder meer opzij schuiven als

kortzichtigen. Hun standpunt was even natuurlijk en had evenveel recht van bestaan als het tegenovergestelde. Dat dit zoo was en dat de twee standpunten zoo vaak (ofschoon misschien niet zoo vaak als de heer Van Hamel meent) onvereenigbaar waren, dat is nog maar een bewijs te meer, dat de positie van ons land uit internationaal oogpunt, zoolang zij op niet meer dan het Europeesch evenwicht moet berusten, onhoudbaar is.

Maar wat men den schrijver van 'Nederland tusschen de mogendheden' kan verwijten, is niet alleen, dat hij zich van de uitwerking van zijn heilmiddel te veel voorstelt; of beter, dat hij niet inziet, dat de patient een te delicaat gestel bezit om er een geregelde dosis van te kunnen verdragen. Ik bestrijd heel zijn voorstelling van de verhouding der partijen tegenover de buitenlandsche politiek vóór Willem III. Zijn hoofdstuk over De Witt is van een zoo ergerlijke onbillijkheid, dat ik deze bespreking niet kan sluiten zonder een poging om dat aan te toonen. Maar het is daarvoor noodig tot iets vroeger terug te gaan. 1632 tot 1635 zijn de kritieke jaren. Toen begon zich onder de Hollandsche regenten, die in 1618 van Barneveltsche elementen waren gezuiverd, opnieuw een oppositie tegen den stadhouder te vormen. De aanleiding was in de buitenlandsche politiek gelegen en het is dus wel de moeite waard voor wie de waarde der partijschappen in de Republiek wil kennen, om na te gaan wat er in die jaren is gebeurd. De voorstelling van Prof. Van Hamel is alweer - evenals in het geval van den vrede van Utrecht - niet heel duidelijk. Wat ik er het best uit begrepen heb, tenminste, is dat hij vast van plan is, dat de Statenpartij ongelijk zal hebben.

In 1632 veroverde Frederik Hendrik Maastricht. De indruk, dien dat maakte in het Zuiden, was verbazend. Opstand tegen den hopeloozen oorlog broeide er allerwegen en onderhandelingen werden geopend, die uitgingen van de Staten-Generaal te Brussel en die Spanje goedschiks of kwaadschiks moest dulden. Er had toen zonder twijfel een schikking tot stand kunnen komen, bij welke de zuidelijke Nederlanden zich geheel bevrijd zouden hebben van Spaansche troepen en daarmee van Spaanschen invloed en zich vrijwel onder voogdij van Noord-Nederland zouden hebben gesteld.

Van Hamel zegt zelf: ‘een hereeniging van de Nederlanden had allicht tot stand kunnen komen.’ Waarom is niets daarvan gebeurd? De oorlogspartij in het Noorden stak een spaak in het wiel en stelde (het woord is van Van Hamel) ‘buitensporige eischen’. Het waren een paar buitengewesten, vooral Zeeland, dat zooveel voordeel had van de kaapvaart, en overal de strenge Calvinisten onder aanvoering van hun predikanten, die zoo gewend waren geraakt aan oorlog met Spanje, dat vrede hun als vloekwaardige papisterij voorkwam. ‘Tegen den ontijdigen vrede’ noemt Van Hamel het hoofdstukje, waarin hij dit alles bespreekt en hij herinnert aan Lloyd George. Hij beproeft evenwel zelfs niet om aan te toonen, waarom een vrede, die Spanje geheel uit de Nederlanden zou hebben verwijderd en de inleiding tot hereeniging had kunnen worden, ontijdig zou zijn geweest. Trouwens, onze politiek had zich reeds toen opnieuw moeten oriënteeren. Het uitgeputte Spanje, al konden de fanatieken en de oorlogsenthousiasten dat niet zien, was het gevaar niet meer. Frankrijk begon het worden en de Hollandsche Staten-partij, die op vrede aandrong, had dat reeds heel goed gezien. Zoo redelijk was het inzicht van de vredespartij, dat Frederik Hendrik zelf veel meer met haar dan met de ‘jusqu'auboutisten’ meeging. Tot op een zeker punt van de onderhandelingen (die over een paar jaren heensleepten). Frankrijk namelijk zag het vooruitzicht van vrede tusschen Nederland en Spanje met bijster ongenoegen. Frankrijk's politiek was tot nog toe geweest om Nederland en Zweden en anderen voor zich tegen de Habsburgers te laten vechten. Het had er veel voor over om te verijdelen, dat Nederland rust zou vinden. De Fransche gezant in Den Haag weerde zich geducht om de onderhandelingen te doen mislukken. Zelfs Frederik Hendrik zelf was niet doof voor zijn inblazingen (- als later Fransche gezanten konkelen met Amsterdamsche burgemeesters, kan Prof. Van Hamel zijn afkeuring niet sterk genoeg uiten; maar hierover zwijgt hij). De vredespolitiek werd opgegeven en in de plaats kwam de Fransche verbondspolitiek. Frankrijk sloeg nu eindelijk zelf den weg van imperialisme in, die het al in 1672 en nogmaals in 1747 en ten slotte in 1795 op Nederlandsch grondgebied zou leiden. Maar bij het eerste uittrekken had het onze

Republiek als metgezel. Ja, zóó liet men zich, na de kans op een goede oplossing met Spanje vergooid te hebben, met handen en voeten door Frankrijk binden, dat men beloofde geen vrede te zullen sluiten dan met goedkeuring van den Franschen koning, een belofte die aldra zóó knelde, dat zij in 1648 verbroken is moeten worden. Hier hebben dan wel waarlijk onze staatslieden het getij zien verloopen zonder de bakens te verzetten. Maar die staatslieden zijn de Prins van Oranje en zijn raadgevers!

Prof. Van Hamel bestrijdt de Staatsgezinde historici, die het verdrag van 1635 hebben afgekeurd. Hij heeft in het bizonder hoon voor Wicquefort, die opmerkt, dat het verbond 'alleen Breda, Gennep, Sas van Gent en Hulst' voor ons heeft opgeleverd. '*Alleen?*' commenteert Prof. Van Hamel. Zeker! Alleen. Want men moet het verdrag van 1635 niet, gelijk hij doet, op zichzelf bekijken. Men moet het beschouwen in verband met de vredesonderhandelingen van de vorige jaren. Eerst zeggen: die onderhandelingen hadden kunnen leiden tot de hereeniging der Nederlanden, en dan juichen over de verovering van Breda en Hulst, gaat niet aan. Er is in die jaren een keus gedaan tusschen een gematigde en vooruitziende poliek van verstandhouding met de Zuidelijke Nederlanden, die de groote tragedie van onze geschiedenis - de scheuring in de zestiende eeuw - ongedaan had kunnen maken, en een politiek van veroveren tegen die Zuidelijke Nederlanden gericht in verbond met de nieuwe imperialistische macht in Europa. Toen men het eerste verworpen had, moest men het laatste wel kiezen en waarlijk, de nazaat mag er wel een zucht om slaken! In die jaren was het misschien nog mogelijk geweest om een draaglijke schikking met de Zuidelijke gewesten voor te bereiden. Maar het moest veroveren blijven en de ontwikkeling die van de Zuidelijke Nederlanden 'een dood lichaam' (het beeld is van Van Hamel) en van ons hun verdrukkers zou maken, werd onherroepelijk. De verhouding tot de geknotte, overwonnen, Spaansche, dan Oostenrijksche Nederlanden is de vloek van onze buitenlandsche staatkunde gebleven. Alle herinnering aan vroegere eenheid werd weggevaagd in hoogmoed ter eene, in wrok ter andere zijde en alle hoop op herstel gedood. En mooi heeft de barrière van 'het

doode lichaam' ons beschermd! mooi ook de generaliteitslanden, zelfs met Breda en Hulst!

De heer Van Hamel, die bij de regenten altijd belangzucht veronderstelt ter verklaring van hun buitenlandsche politiek, heeft bij deze gelegenheid over de houding van den stadhouder een naïeve uiting. Groen van Prinsterer zegt, dat het verbond van 1635 'door de veiligheid van staat geboden' was en Van Hamel oordeelt, dat men inderdaad wel zoo moet besluiten, als men den ijver gadeslaat, dien Frederik Hendrik ervoor aan den dag heeft gelegd. Alsof de stadhouders nooit door andere dan de zuiverste redenen van staat bewogen werden! En toch ligt het zoo voor de hand om in het geval van 1635 een voorbeeld te zien van de bizondere gevaren, waaraan in tegenstelling met die der burgerregenten de buitenlandsche politiek der vorstelijke generaals, de stadhouders, blootstond. Was het bij de eenen overwegen van het handelsbelang, bij de anderen was het militarisme, oorlogszucht, en dynasticisme, want van oorlog was voor het aanzien van hun geslacht, voor hun invloed, zelfs voor hun financiën veel meer te verwachten dan van vrede. Onder Willem II zou dat alles met jeugdige onbedwongenheid aan het licht komen, maar geen historicus betwijfelt, of in de laatste jaren van Frederik Hendrik reeds was de invloed, die van Oranje op onze staatkunde uitging, niet steeds nationaal, maar soms dynastisch. Het flagrante voorbeeld daarvan, het huwelijk van Willem II met de dochter van Karel I van Engeland, had in Prof. Van Hamel's diplomatieke geschiedenis, als het hem te doen was geweest om de waarheid en niet om zekere stellingen, zeker niet onbesproken mogen blijven. Jaren lang zijn de betrekkingen tusschen ons land en Engeland door die ongelukkige verbintenis verstoord geweest - dynasticisme in botsing met nationale staatkunde - en Van Hamel, die zooveel hecht aan een goede verstandhouding met Engeland, dat hij er den toetssteen van buitenlandsch beleid van maakt, zegt er geen woord van! Hij vermeldt het huwelijk alleen even als voorbeeld van hoe Engeland en Nederland onder alle gekibbel door zich bewust waren elkaar noodig te hebben. Het geval bewijst dat echter volstrekt niet. Het was een zuiver dynastieke zaak, die Frederik Hendrik doorzette, omdat hij den

glans van het koningschap voor zijn huis begeerde, en waarin Karel I noode toestemde, omdat hij hoopte dat Frederik Hendrik hem helpen zou tegen zijn parlement. In het belang van onzen staat was het zeker niet, dat men ging trachten ons in een Engelschen burgertwist partij te doen kiezen en het heeft de Staatsche oppositie tegen de stadhouders niet weinig aangewakkerd. Vooral toen de zaken al verder gingen in Engeland en ten slotte de koning werd onthoofd. Willem II, die zijn zwagers huisvestte in zijn paleizen, wilde de Staten dwingen om de gezanten van het parlement niet te ontvangen en Holland was het, dat den vrede wist te bewaren, - voorloopig. Waarom gispt Van Hamel deze Oranje-politiek niet, die toch indruischt tegen heel zijn systeem? En waarlijk, haar gevolgen waren ernstig genoeg. Na Willem II's vroegen dood bleef de Oranje-partij nog stoken tusschen Nederland en Engeland en dat heeft tot het uitbreken van den eersten Engelschen zeeoorlog niet weinig bijgedragen. Het verklaart ook, waarom Cromwell zoo gesteld was op de Acte van Seclusie en waarom het voor De Witt zoo moeilijk was die te weigeren. En Willem II had al evenmin leeren inzien, dat Frankrijk's wassende macht gevaar voor de Republiek zou gaan opleveren. Onmiddellijk na den vrede van Munster en in onmin met Engeland, beraamt hij met Frankrijk een nieuwen veroveringsoorlog in de Zuidelijke Nederlanden, die alleen door zijn dood is afgewend.

Over al die dingen zwijgt Van Hamel, maar komt dan met zooveel te frisscher kracht te spreken over de fouten van De Witt. Arme De Witt! Hij is in lang niet met zooveel strengheid en zoo uit de hoogte behandeld! Wat verwijt Van Hamel hem toch? Dat hij, is men geneigd te antwoorden, niet alles voorzien heeft en dat hij niet in alles is geslaagd. Dat hij, zooals Prof. Van Hamel het zou uitdrukken, een anti-Engelsche politiek gevoerd en zich niet voldoende gewacht heeft voor Frankrijk. De gevaren van de geschiedschrijving à thèses komen nergers beter aan het licht. Men zoeke hier naar gaan appreciatie van bizondere omstandigheden en moeilijkheden die verklaren. Een precieze taak wordt aan het slachtoffer gesteld, een taak, die zijn examinator ettelijke eeuwen later aan zijn schrijftafel heeft

uitgedacht. Houd Nederland overeind in het evenwicht der mogendheden, heet het; bedien U van Engeland tegen Frankrijk. Zeker, dat is nobel gesproken. Maar wij hebben nu gezien, hoe de politiek van zijn stadhouderlijke voorgangers, van welke De Witt zich nu eenmaal niet zoo gemakkelijk kon afmaken als Van Hamel, die ze niet bespreekt, in de verhouding met Engeland een element van dynasticisme had gebracht, dat ook nog voelbaar bleef, nadat in 1660 Karel II was hersteld, want de koning zag met ongunst op een Republiek, waar zijn neef van de hooge ambten bleef uitgesloten.

Wij hebben ook gezien, hoe tot aan het tijdvak van De Witt toe de prinselijke leiders van onze buitenlandsche staatkunde blind waren geweest voor het Fransche gevaar, dat zij zelf door het verbond van 1635 hadden helpen geboren worden en waarmee Willem II nog had gecoquetteerd. Hoe kan men eischen, dat De Witt nu opeens een even klare conceptie van het Fransche gevaar zou hebben gehad als later Willem III, die, men vergete het niet, de herinnering aan 1672 had om hem te leiden: voor De Witt lagen die gebeurtenissen verborgen in den schoot der goden.

Niet zóó echter of heel zijn bewindvoering door heeft hij de bedreiging gevoeld en getracht ze af te wenden. Hij heeft, 't is waar, niet op eens begrepen, dat de strijd onverzoenlijk zou zijn, maar heeft wel degelijk de natuurlijke politiek van samengaan met Engeland trachten te volgen. Het is dwaasheid om zijn staatkunde ‘anti-Engelsch’ te noemen. Anti-Engelsch was, naar wij zagen, in het begin van De Witt's tijdvak de Oranje-partij. Maar die sloeg op eens om in 1660, toen de Stuarts weer op den Engelschen troon kwamen. Zij werd nu zoo vurig pro-Engelsch, dat De Witt niet licht pro-Engelsch genoeg kon zijn naar haar zin. Gedurende den tweeden Engelschen oorlog werkte zij hem tegen wat zij kon. Die oorlog zelf is volstrekt geen bewijs van anti-Engelsch streven van De Witt. Er werd, naar Van Hamel zelf toegeeft, van Engelschen kant toe gedreven. En ten slotte heeft De Witt onmiddellijk na dien oorlog het befaamde Drievoudige Verbond met Engeland en Zweden gesloten, waardoor Frankrijk, dat van de gelegenheid gebruik maakte om op te dringen in de Zuidelijke Nederlanden, tot staan werd gebracht. Het is des heeren Van Hamel's

systeem in optima forma. Hij kan De Witt enkel maar niet vergeven, dat hij aarzelt, en bestraft hem plechtig uit den mond van een Engelsch minister, die hem vermaant, om zijn roem te denken! Gij ziet dat de heer Van Hamel altijd tegen De Witt is, hoe het ook valt. Want wat is natuurlijker dan die aarzeling! Wij kennen die vermaningen van Engelsche ministers. Zij hebben makkelijk praten. Maar De Witt had Frankrijk in de buurt en het is een heel besluit om een gevaarlijk buurman te ontstemmen. Of bleek dat niet in 1672, toen Lodewijk, de dwarsbooming van vijf jaar geleden niet vergeten, zijn wereldverovering wilde beginnen met onze Republiek uit te roeien? Daar is, dunkt mij, het gevaar van de rol van handhaven van het Europeesch evenwicht en van onze positie op het vasteland, en anders niets, bewezen!

Prof. Van Hamel evenwel valt De Witt om 1672 ontzaglijk hard. Kortzichtigheid en verblinding zijn al de zachtste woorden, die hij voor hem over heeft. 't Is waar, dat De Witt het gevaar te laat heeft begrepen en dat de diplomatie van Lodewijk XIV hem de baas is geweest. 't Is echter ook waar, dat de koning troeven in handen had, waar geen Nederlandsch staatsman tegen op gekund zou hebben. De kern van de moeilijkheid was, dat het systeem van den heer Van Hamel niet werken wou, niet omdat De Witt's politiek anti-Engelsch geweest zou zijn of om eenige andere schuld van zijn kant, maar omdat Engeland onder den verachtelijksten koning in 's lands geschiedenis, Karel II, die zich verkocht aan Lodewijk XIV, - omdat Engeland aan zijn historische rol ten opzichte van ons land ontrouw werd en mee deed aan de samenzwering tegen ons bestaan. Daarop heeft De Witt nooit gerekend en het was inderdaad een haast ongelooflijke en nooit herhaalde constellatie. Laat ons niet te superieur doen jegens den Nederlandschen staatsman, wiens ongeluk het is geweest onder haar zijn politieke loopbaan te moeten besluiten! Evenmin als de schitterende weerstand van 1672 de glorie van één man of één partij is geweest, was de ramp van 1672 de schuld van één man of één partij. Het was de ramp van een klein land, dat, op een gevaarlijke plaats in Europa gelegen, in een tijd van beginsellooze internationale politiek zijn heil in

niets dan in een evenwichtspolitiek kon zoeken. Wat wij er uit kunnen leeren, als wij er dan iets uit leeren moeten, is niet, dat wij altijd met Engeland moeten samengaan of onze landgrenzen in beteren staat van tegenweer houden of iets van dien aard; maar dat wij naar de mate van onze krachten moeten meewerken aan het ontstaan en de bevestiging van een werkelijk gemeenschapsgevoel in Europa.

P. GEYL.

Hamlet.

Hamlet, de van een dichter geschapene, keert immer weder voor den geest met de bekoring van iets dat nooit geheel begrepen is. Over Hamlet is meer gedacht en geschreven dan over eenige andere tragedie, en de begrippen van zijn wezen zijn zoo veelvuldig en verscheiden, zoo strijdig vaak, dat de beschouwer peinst of wellicht een der groote raadselen in dezen mensch verborgen ligt. Menigeen die Hamlet op het tooneel aanschouwd heeft een ganschen langen avond, keert huiswaarts met het droef gevoel: ja, zoo is het, voor ons allen die denken om het zuiverste te kennen - wij weten niet; menigeen die het boek voor de zooveelste maal nederlegt staart in duistere gedachten en vraagt of in de stilte die hem bedrukt, niet de smart woont die het deel is van ieder mensch, die in iedere ziel, wanneer zij geheel alleen is, de vraag wekt en de tranen vloeien doet. En ook de gelukkige wien het hemelsch weten is geschonken, de geloovige die den twijfel nauwelijks heeft gekend, ontwaart in dien donkeren prins den last dien ook hij te dragen heeft.

De droefheid is al hoorbaar in de stem die spreekt in de spelen van scherts en zorgeloosheid, Love's Labour Lost, Midsummernight's Dream; een mildheid van tranen maakt Romeo en Juliet al zwoel als een laatsten nacht van liefde; een vreemde weemoed geeft den spelen uit ingetogener tijd den moedeloozen klank: It wearies me (Merchant of Venice); tot plotseling zwaar en machtig de smart over Hamlet de sluiers van het mysterie werpt. En deze smart, den dichter overweldigend, groeit door Macbeth, Othello, Lear monsterachtig aan, tot zij in Timon van Athene eindigt in razernij.

Waarom, hebben bespiegelende bewonderaars gevraagd,

werd het schoone licht dier spelen van een schoonen lichten tijd verduisterd tot de raadselen en verborgenheden waarin Hamlet doolt? Er werd veel gegist, veel gezocht in de geschiedenis van des dichters leven. De een meende de oorzaak van een groot verdriet te vinden in maatschappelijke onbevredigdheid: Shakespeare, ofschoon uit den boerenstand gekomen en levende in den nederigen kring van het tooneel, voelde zich een welgeborene en, door zijn omgang met aanzienlijken verfijnd, achtte hij zich misplaatst, vandaar zijn zucht naar welgesteldheid, een geslachtswapen en het praedicaat van gentleman. Een ander meende dat de harde wereld hem al zijn hoop ontroofde: de dichter die, zooals de waanzinnige en de minnaar, hemel en aarde van gelijke schoonheid waande, ervoer langs wegen van bittere moeiten dat de wereld een koophuis is, waar het belang en de hebzucht heerschen, waar al de edele daden en al de blanke liefde welke hij in droomen zag, gemeten werden naar een waarde. Enkele onnoozelen, die zochten naar iets dat gemakkelijk te begrijpen is, babbelden ook gezellig van die ongelukkige liefde, gij weet wel, voor een zekere mistress what's-her-name, een juffer veel te hoog voor hem, en hij een getrouwd man, - die eigenlijk niet meer dan een lakei was, voegt een er bij en hij laat er met fijne menschenkennis op volgen: die, denk eens, ook nog een kaal hoofd had.

Wie Hamlet en de daarop volgende tragedies vaak gelezen heeft is echter met geen dezer oplossingen voldaan, met de ouderwetsche noch met de nieuwere. Voor een smart die zoo groot is dat men haar een raadsel noemt, zoekt men de bron niet in des dichters verhouding tot mensch en wereld, maar in zijn hoogste innerlijkheid, daar waar hij tot zijn Meester spreekt.

En ook daar hebben velen gezocht, beginnende met de nuchtere feiten van Shakespeare's plaats jegens godsdienst, tot al hetgeen uit zijn werk verzameld kon worden voor een inzicht in zijn filosofie.

Hij werd protestant geboren en is, ondanks sommige beweringen, zeker nooit een crypto-katholiek geweest. Een theoloog, wiens waardigheid gezag gaf aan zijn uitspraak, een bisschop, verklaarde dat Shakespeare een grondig kenner van den Bijbel was. Er wordt in de spelen vaak op teksten

geduid, doch of dit in een tijd van gedwongen kerkgang een bewijs is voor ware kennis der H. Schriften is minstens twijfelachtig. Uitingen van Christelijk geloof zijn zeldzaam in de spelen en de geest der gebeurtenissen daarin heeft weinig verwantschap met de Christelijke leer. Al zij dadelijk erkend dat het oude gebod der naastenliefde herhaaldelijk in diepe woorden wordt uitgesproken. Voor genadigheid en barmhartigheid, voor mildheid en goedwillendheid onder menschen wordt met zulk een zuiveren klank gepleit, dat men er de hartestem in verstaat van hem dien zijn tijdgenooten Gentle Will noemden. Luister naar Isabella:

> How would you be
> If He, which is the top of judgment, should
> But judge you as you are? -

En:

> Go to your bosom;
> Knock there and ask your heart, what it doth know
> That's like my brother's fault; if it confess
> A natural guiltiness, such as is his,
> Let it not sound a thought upon your tongue
> Against my brother's life.
> Measure for Measure II 2.

Of Portia:

> Consider this,
> That in the course of justice, none of us
> Should see salvation; we do pray for mercy.
> Merch. of Venice IV 1

En Hamlet spreekt er van op zijne wijs: Use every man after his desert, and who should 'scape whipping? Use them after your own honour and dignity; the less they deserve, the more merit is in your bounty.

Doch de naastenliefde, die niet een leer is noch een bijzonderen godsdienst toebehoort, wordt natuurlijk geboren in iederen goeden mensch, en in haar vindt men niet wat hij gelooft van de onbegrijpelijke machten.

Ook het tijdperk dat men de Engelsche renaissance noemt was rijk aan tegenstellingen. Er heerschte onverschilligheid evenzeer jegens de oude Kerk, die er vervallen was, als jegens de kunstmatig voortgebrachte die de nationale heette, onverschilligheid die bleek uit de gelijkmoedigheid waarmede het volk zich onder Mary den terugkeer tot Rome

liet welgevallen, zooals het zich later onder Elizabeth er weder van af wendde; uit de dwangbepalingen ook die het ter kerke moesten drijven. Dat het religieus gevoel echter er zeer sterk leefde ziet men in de Puriteinsche bewegingen van het laatste vierde deel der eeuw en in de algemeenheid van het geloof aan de macht der sterren over het menschelijk lot. In tegenstelling met dit gevoel groeide vooral in dit tijdperk de zucht om mensch en natuur door ervaring te leeren kennen, tot voor het einde der eeuw het beginsel van empirisch onderzoek velen der beste geesten van het land beheerschte. De verhouding dezer twee uitersten had zich ontwikkeld tot een strijdigheid waaraan de rust en het geluk van menigen dier besten ten offer vielen. De gave der geloovigheid weliswaar ontviel niet wien zij, gelijk den dichter, geschonken was, doch het geloof in beginselen door een kerkelijk gezag gesteld, betreffende voorbestemming en vrijen wil, loon en straf, en vooral betreffende het hiernamaals, werd in de bandelooze vrijheid van denken en ontdekken door menigeen als een dwaasheid geworpen op den hoop waar reeds zooveel geloof der kinderjaren lag. Voor zijn deel aan een toekomstig heil, waarvan hij de verwezenlijking op zijn minst betwijfelde, zocht de van kerkelijke banden bevrijde mensch al zijn geluk in het heden. In de plaats van de voormalige gemeenschap in de kerk had hij zijn rede die beslissen moest over goed en kwaad; en zijn rede vond: there is nothing either good or bad but thinking makes it so. In de plaats van het geloof, de innerlijke kennis van het bovennatuurlijke, was het geweten de leidstar van zijn leven geworden. De jeugdige mensch van dien tijd, geen meester dan zichzelven erkennende nu hij zijn eigen grootheid had ontdekt, vroeg niet aan God, maar aan zijn eigen oordeel hoe hij zijn leven besturen moest. Hij was nog jong in zijn nieuw gewonnen persoonlijkheid, hij overschatte zichzelf zooals de jeugd zichzelf overschat; hij was jong als de tijd en als deze waande hij zich grooter dan hij was.

Hoor hoe Hamlet spreekt van het mysterie:

> And that should teach us
> There's a divinity that shapes our ends,
> Rough-hew them how we will.

Hij leert het: er is een goddelijkheid die den mensch bestuurt.

Toen hem, door een gebod uit het hiernamaals, de taak werd opgelegd gerechtigheid te doen over misdaad, een taak die zijn geweten in den aanvang reeds te zwaar oordeelde -:

> The time is out of joint; O cursèd spite
> That ever I was born to set it right! -

toen zag hij aanstonds dat met de volvoering daarvan, met de daad, zijn leven was gemoeid en hij vroeg of het beter is een leven met een sea of troubles te dulden, of het te eindigen met eigen hand. Doch het geweten maakt lafaards van ons allen en de droefgeestige gedachte geeft geen ander antwoord dan de vraag der onwetendheid:

> To sleep;
> To sleep! perchance to dream! ay, there's the rub,
> For in that sleep of death what dreams may come,
> When we have shuffled off this mortal coil,
> Must give us pause.

Voor het oordeel van den mensch, die zich aan geen geloofs-stellingen bindt, moet de vraag naar hetgeen volgt op dit leven immer een vraag blijven. Indien Hamlet van een einde zeker ware, van een slaap in eeuwigheid, had hij dien vromelijk gewenscht, maar de angst voor iets hierna deed hem liever de kwalen van dit leven dulden dan een toevlucht zoeken in een andere die hij niet kende. Dit is de angst waaraan geen sterveling ontkomt. De ziel nochthans, wie het geloof in komende zaligheid is geschonken, die in heilig vertrouwen de genade des Hemels verwacht, zij moge dien angst eenmaal gekend hebben, zij moge hem eenmaal, eenmaal zoolang zij in dit aardsch bestaan leeft wederzien, zij bezit boven alle vreezen een zekerheid dat de hand die haar maakte goed voor haar zal zijn. De zoeker, die het geloof aan een hemel heeft weggedaan, staat stil voor deze dread of something after death, meer wijsheid vindt hij niet en wat hij meer te zoeken verlangt moet hij in het tijdelijke zoeken. De zoeker van die dagen vond zichzelf, de macht van den mensch, en zoo verbazend was hem die vondst, en zoo verrukt was hij daarover, dat hij niet meer zag hoe de mensch een schepsel

is. Toch, hoe groot zijn vondst ook scheen en hoe hoog zijn gestalte verrees, de dichter die wist van een

> Undiscover'd country from whose bourn
> No traveller returns -

die wist dat

> A man's life is no more than to say ‘One’, -

ook hij moest zich een pad zoeken waarlangs hij door dit leven recht kon gaan. Niet de innerlijke kennis, maar de kennis die de ervaring schenkt moest hem leiden,

> Knowledge, the wing wherewith we fly to heaven.

En zie wat deze kennis voor Hamlet heeft gedaan. Hij die ons maakte, zegt hij, met zoo ruim inzicht, in verleden en toekomst schouwende, gaf ons dat goddelijk verstand niet om in onbruik te beschimmelen. Waarom dan moet ik zeggen: deze daad is nog niet gedaan, terwijl ik reden en wil en kracht en middelen heb om haar te doen? Waarom moet ik al te nauwkeurig overwegen wat de uitkomst zijn kan? Waarlijk groot is het te strijden als het moet, zelfs om een nietigheid. Laat het geweten mij niet tot lafaard maken, laat ik de daad doen, hoe verschrikkelijk haar gevolg ook zij, de daad is de plicht. In zijn uiterste stonde herhaalt hij het: the readiness is all. Het is het heden, het oogenblik. De kern van het oogenblik is dat de wereld voor zich zelf bestaat.

En hij doet niet, want het geweten dat zijn macht bestuurt heeft hem machteloos gemaakt. Hij doet niet, voor de voorzienigheid, die het muschje ter aarde vallen doet, hem dwingt.

En hoe rijmde met zijn kennis de kreet, geslaakt in een oogenblik van smart die in het hoogste schouwde:

> There are more things in heaven and earth, Horatio,
> Than are dreamt of in your philosophy -?

De mensch die, verdwaald in zijn nieuw ontdekte werkelijkheid, zijn heden zoo groot waande dat hij van toekomst niet meer wist, stond plotseling voor den duisteren afgrond der eeuwigheid; waar hij zich keerde zag hij haar weer, en zijn grootheid baatte hem niet, en de afgrond bleef hem duister. In onmacht, tot nederigheid vernederd boog hij het

hoofd. Maar er is vroomheid in deze wanhoop: Since no man has aught of what he leaves, what is 't to leave betimes? Daar niemand in de geheimenissen zien kan?

De zelfverheffing, berustend enkel op het oordeel eenerzijds, en de ingeboren hoewel ongebonden geloovigheid anderzijds, is de strijd waarin Hamlet zijn hoop voor het heden verliest. Uit dien zelfden strijd ook rijzen de smartkreten die wij, in steeds feller verwarring, hooren in Macbeth en King Lear.

Maar gezegend was deze uitverkorene. In de laatste spelen, waarover de glans van een zoeten vrede straalt, heeft hij de muziek des harten weergevonden en met een vromen glimlach schouwt hij er de goede gaven van het leven aan. Niet in de wijsheid die het verstand vindt, verwacht hij, maar in de liefde die niet begeert.

De angst van Hamlet heeft geboeid de eeuwen door waarin het humanisme voortgroeide over de geesten. De twijfelaars, de zoekers, de louteren die enkel naar het geweten luisteren, ook de vromen die zonder te zien zich voor een mysterie buigen, zijn hem immer verwant en genegen geweest; de geloovigen, die veilig woonden in hun kerk, noemden hem een zwakkeling die met al de grootheid zijner gedachten nimmer durfde. Hierin, dat beiden het begin der waarheid hebben, is wellicht zijn raadsel besloten dat allen aantrekt.

Maar de onrust van die ziel, waarin de liefde zoo heerlijk bloeide voor vele schepselen en die zulke weelde van leven voortbracht, die nochtans in de edelste machteloosheid stil stond waar onnoozeler zielen verder gaan, moge onbegrepen zijn en in velen een wederklank wekken van die onrust die onbegrepen bleef, Hamlet is, hoe er ook over hem gedacht werd, altijd meer bemind geweest dan geoordeeld.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Oud in nieuw.

Prof. Dr. F.M. Jaeger, Elementen en Atomen, eens en thans. J.B. Wolters U.M., Groningen, Den Haag, 1918.[1)]

'Op de ruïnen der voorgaande theorieën bouwt de wetenschap haar nieuwe burchten, tot ook deze eenmaal zullen vallen onder den stormloop der volgende geslachten.'

De gedachte is niet nieuw, maar men verjongt ze, als men ze met zooveel ernst en overtuiging toepast, als prof. Jaeger hier toont. En niet om alle theorie te doen minachten, maar om ze alle te eeren, en die van vroegere en véél vroegere geslachten evenzeer te huldigen, als hij de leeringen van dézen tijd waardeert. Deze laboratorium-scheikundige der twintigste eeuw lacht om Anaxagoras zoomin als om Aristoteles, en om Geber zoomin als om Paracelsus of Stahl; eerlijke aandacht schenkt hij aan Thales en Empedokles; met liefde spreekt hij over Leukippos en Demokritos, en in de bladzijden aan Plato gewijd schijnt hij met opzet van die berichten zich te onthouden, welke bij den minder eerbiedigen lezer allicht den spot konden wekken. Het denken der ontginners vond hier een vroom verslaggever, en zoo zien wij een beknopten leergang in antieke wijsbegeerte, met een diepgaande beschouwing over Aristoteles en zelfs een reeks ernstige en van verheffing niet ontbloote bladzijden over den hemelschen denker Plotinos, in een boek aan de ontwikke-

1) In tal van bijzonderheden heeft de schrijver van deze aankondiging een andere meening dan de schrijver van het besproken boek. Het was echter zaak om in overzicht en kritiek bij enkele hoofdpunten te blijven.

ling van zekere scheikundige begrippen gewijd en eindigend met een overzicht van de radiochemie.

De nieuwe burchten verrijzen niet enkel op de puinhoopen der oude, maar ontnemen ook veel van hun bouwstof daaraan, zoo zal prof. Jaeger het wel meenen; onze begrippen *element* en *atoom* dragen nog altijd den stempel van hun klassieken oorsprong, zegt hij zelf, en den hoofdtrek van dien stempel ziet hij in de gedachte van de ééne materie voor alles. Maar hij zal zeker niet verbieden ook andere trekken belangrijk te achten, en in het korte bestek, hier beschikbaar, wil men trachten zijn geschiedboek saam te vatten als het verhaal van den strijd om de vereeniging van drie Helleensche denkers, Thales, Empedokles en Demokritos, en die vereeniging in de wetenschap der allerlaatste jaren bereikt te doen zien.

Thales van Milete leefde bij latere geslachten in Hellas voort met een stralenkrans om het hoofd. Laat ons hen danken om die vroomheid; Thales was niet enkel een man, maar een beginsel en zijn naam behoort een symbool te zijn ook voor óns: de goddelijke drang tot verstandelijk verklaren sloeg bij hem het eerst uit. Zijn grondgedachte: water is de stof, waaruit alles voortkomt en waartoe alles teruggaat en waaruit alles bestaat, - was zeker uiterst eenzijdig en onvolkomen, grof en onbeholpen, en wellicht opgeraapt uit den baaierd van het volksdenken, maar het was een gedachte, aangegrepen uit zucht tot verklaring, tot rationeele overweging van de natuur; het was een eerste poging ‘om de wereld als geheel in haar oorzakelijken en logischen samenhang te begrijpen.’ Terecht daarom laat men met Thales' gedachte het Europeesche wetenschappelijk denken beginnen, al was hij een Klein-Aziaat, en in steeds méér gezuiverden vorm ging zij de gansche antieke wereld door; zij werd in zeer vernederden staat door de alchymisten herhaald, en scheen zij ook een tijdlang verzonken, zij herleefde weer te gelijk met de atomistiek, raakte nog eens verloren, maar in de negentiende eeuw eenmaal weer aangevat, bleef zij groeien, en juist in de laatste jaren kreeg zij een zeer krachtig nieuw geluid.

Als men het mij vraagt, behoort bij dit overzicht een aanteekening, want ik vraag mij af of prof. Jaeger de beteekenis

van de antieke wijsbegeerte voor de oudste alchymisten niet overschat, en of hij hun niet de eer had moeten gunnen van, buiten Thales en welken Griek ook om, hun gedachte van een *eerste stof voor de metalen* zélf te hebben voortgebracht, en daarbij dan ook de beroemde en beruchte gedachte der *transmutatie*, der metaalsveredeling. Zulke schrijvers als Synesius en Olympiodoros waren akademisch gevormde geleerden, die filosofemen van Plato, Aristoteles en Plotinos konden hanteeren en ze in verband brengen tot een laboratorium-leer, doch die laboratorium-leer zelve, dunkt me, is in het laboratorium geboren uit het brein van werkers, die van de groote denkers op zijn best een zeer vaag gerucht kenden. Deze werkers waren onontwikkelde arbeiders, *banausen*, die op den duur óók wel een idee konden maken, maar dat droeg dan ook het merk van den *banausen*-oorsprong. Want het is toch geen geringe val van Thales en zijn ware zonen op de alchymisten; geen geringe val van de beschouwing van het heelal en de eerste stof voor al zijn deelen, op de *metalen* en *kwikzilver* als hùn *materia prima*[1]. Wellicht meent prof. Jaeger het óók zoo, maar acht hij in de bespiegelingen van de deftige oude schrijvers over alchymie den invloed van Plotinos en zijn voorgangers onmiskenbaar; ik wil dien invloed zeker niet geheel wegwerken, doch wijs prof. Jaeger op zijn eigen verklaring, dat ook Plotinos zelf niet geheel buiten de leeke-meeningen van zijn dagen stond, die ook den zeer nederigen arbeider allerlei vage gedachten konden aanbrengen.

Hoe dit zij, ook als men het beginsel van de eerste stof der metalen een eigen schepping der oven-arbeiders acht met een sterken val in adel van denken, en al bewondert men hen niet om de leer der *transmutatie* (want dat deze in onze dagen steun kreeg is zeker geen verdienste der alchymisten, die zeker nooit goud hebben gemaakt), - het is nìet de bedoeling die *banausen* hier te verachten. Uit eigen kracht dan toch herhaalden zij in hun beperkt gebied de groote gedachte van Thales, zij waren de doopvaders

1) Prof. Jaeger had de plaats van Dioscorides v. 110 liever niet moeten oprakelen. De Grieksche schrijver bedoelt met zijn *en tois metallois* eenvoudig: *in de mijnen*, en niet: in de metalen.

der laboratorium-chemie, en eeuwen lang was er geen andere laboratorium-chemie dan die der alchymisten. En in den loop dier eeuwen herhaalden zij, ook weer uit eigen kracht en met beduimeling, maar toch met een verbetering, een grondgedachte van een anderen grooten antiek, van Empedokles.

Een zonderling avontuur in de natuurwetenschap, het avontuur van dat Siciliaansche wonder. Reeds ten tijde van Sokrates verklaarde iemand alle stoffen opgebouwd uit ‘wederzijdsch onveranderlijke’ elementen, en tot voor weinige jaren was dit inzicht leerstuk van ònze chemie. Maar Empedokles paste die gedachte toe op een werklijkheid, die hij juist niet mocht kiezen. Hij nam maar *vier* elementen, en die waren dan nog niet eens eigenlijk gezegde stoffen, maar vertegenwoordigers van *stoftoestanden*. Aarde, water, lucht, vuur -, het lijkt het meest op ònze *aggregaatstoestanden*, en die kunnen (de eerste drie althans) zoo goed in elkaar overgaan als maar iets. Doch die oude Griek wou dàt juist niet, en beweerde daarbij beslistelijk, dat in steen en hout en vleesch en been stukjes aarde, water, lucht en vuur naast elkander liggen.

Wellicht nam (zooals Gomperz beweert) Empedokles die vier uit de volksnatuurkunde over; wellicht was hij evenals de gewone man getroffen door de waarneming van vier belangrijke stoftoestanden in de natuur, en in dien indruk versterkt door bijzondere feiten, zooals het branden van hout, waarbij vuur ontstaat en rook, en vaak vloeistof uit de barsten sijpelt, terwijl asch en kool achterblijven; zoo men eenmaal een inzicht handhaven wil, is er altijd wel wat op te vinden, en ook Empedokles dacht misschien: wat *er uit* komt, moet *er in* geweest zijn. Maar hij gaf dan zijn leer, en ook *zij* had haar lotgevallen, doch *dit* eene kan men in de nieuwe wètenschap er van terugvinden, dat elementen als zoodanig in de verbinding voorhanden zijn en niet in elkaar overgaan, noch in, noch buiten de verbinding. En men behoeft dit inzicht maar van zijn *volstrektheid* te ontdoen, om het ook in de allernieuwste wetenschap aan te wijzen.

Dit inzicht nu bereikten eindelijk uit eigen kracht ook de alchymisten op hùn manier. In Paracelsus' leer, zegt prof.

Jaeger, ligt het begrip van de wederzijdsche onveranderlijkheid der elementen al besloten, doch mij dunkt, dat men reeds aan de oudere leer van de onbekenden, of de school, die men Pseudo-Geber noemt, die hulde brengen mag. Pseudo-Geber, zeg ik, want wat men dertig jaar geleden nog voor Geber's eigen werk houden kon, schijnt niet toe te komen aan den arabischen geleerde der achtste eeuw. Pseudo-Geber dan is in de dertiende de man van de kwikzwavel-theorie[1)], maar dan is het ook Pseudo-Geber, die den weg effende voor het *analytische* element-begrip, en het heeft dan nog drie eeuwen geduurd, voor dat begrip door Paracelsus met wat meer kracht werd gesteld.

Ik zie hierin alweer een bewijs, dat men de alchymie, de laboratorium-chemie van oudheid en middeleeuwen, althans in haar theorieën niet zeer behoeft te achten, al wil en moet men waardeeren, wat waardeering verdient. Het theoretisch denken dier oude laboranten was een knoeiboel, en al moge Paracelsus de scheikunde hebben opgetrokken uit een poel van bedrog en leugen, in strengheid en zuiverheid van denken hielp hij haar weinig, en ook zijn opvolgers waren warhoofden. De meeste oude laboranten bleven *banausen*, die door ijver, geduld en chemischen neus allerlei schoone vondsten deden, maar weinig methode van natuurwetenschappelijk denken hadden. Ik weet wel, het geval van Roger Bacon geeft te denken; *die* toch kon zeker wèl natuurwetenschappelijk redeneeren, en toch bracht hij de chemie niet vooruit; aan den anderen kant geeft het óók te denken, dat toen er vier eeuwen later eens iemand kwam, van huis-uit geen *banausos*, wèl behoorlijk geschoold, en tevens niet bang om zijn handen vuil te maken, - dat toen ineens voor de chemie een zeer goede tijd begon: die iemand was de edelman Robert Boyle.

Maar diezelfde Robert Boyle had veel verplichting aan weer een anderen Griek, en wel aan Demokritos.

Laat ons met prof. Jaeger Demokritos niet noemen zonder een eeresaluut te brengen aan zijn ouderen vriend Leukippos,

1) Men moet dan wel aanemen, dat Roger Bacon (13e eeuw) in zijn *Speculum Alchymiae* en Richard Anglicus (13e eeuw) in zijn *Correctorium* de geschriften van Pseudo-Geber bespraken, want het is de vroeger aan Geber toegeschreven kwik-zwavelleer, die zij herhalen en toelichten.

den éérsten grooten man wellicht der atomistiek, en dan verder den jongere van het tweetal als den woordvoerder huldigen van de leer, voor welke prof. Jaeger terecht zoo grooten eerbied toont. Kan men hem zelfs nog niet meer gunnen dan de Groningsche bewonderaar doet? Want de man, die deed opmerken, dat van dezelfde letters zoowel een blijspel als een treurspel komen kan, en die in het gebruik van Z en van N de mogelijkheid bewezen zag van verschil in werking bij overeenkomst in bestanddeelen, - gaf die man al niet een schema van ons *isomerenbegrip*, al dacht hij aan geen enkele der door ons erkende isomere stoffen? Mij dunkt van wel, maar het is niet noodig om daarover te kibbelen, waar er zooveel gemeenschaplijke bewondering is. Demokritos' leer is zeker een der schoonste scheppingen der oudheid geweest, en het was een weldaad voor de wetenschap, toen in den aanvang der zeventiende eeuw die leer door tal van mannen weer werd naar voren gebracht.

Roet in de thee maakt kwade vrienden; maar ik kan het niet helpen: ik spreek daar zelf van een weldaad voor de wetenschap, en kan toch niet laten om het te betreuren, dat prof. Jaeger ook niet gewezen heeft op de *nadeelen* van de atomistiek voor de natuurwetenschap, waar zij het haar aanhangers al te gemaklijk maakt om te verklaren en een eens opgevatte meening te verdedigen. De antieke atomistiek staat, om zoo te zeggen, voor niets, en zoo raar een opvatting kan men niet bedenken, of de atomistiek weet er wel een mouw aan te passen. Wilt ge beweren, dat water in vuur kan overgaan, zeg dan maar: waterdeeltjes zijn atoomgroepen, die in kleinere groepen of enkele atomen uiteenvallen; ontkent ge daarentegen dien overgang, beroep u dan eveneens maar op de atoomleer, en houd vol, dat in de waterdeeltjes de atomen veel te sterk zijn saamgehecht om elkaar zoo maar dadelijk te verlaten. Wat nu de juiste zienswijze is, geen mensch kan het uitmaken, zoo men er niet een berg van wiskunde, werktuigkunde en proefneming bij haalt, - en dien overvloed had de 17e eeuw zeker nog niet. Meen niet, dat hier een denkbeeldig bezwaar wordt genoemd. Om de atomistiek acht Gassendi het best mogelijk, dat aarde, water, lucht en vuur

het hout samenstellen. Door de atomistiek zoekt Boyle niet verder, als hij metalen door verhitting zwaarder ziet worden: zij hebben vuuratomen opgenomen, en daarmeê uit; door de atomistiek ook vindt hij het niet meer dan natuurlijk dat alles uit waterdeelen zou ontstaan. De antieke atomistiek was ook bij haar wedergeboorte in de 17e eeuw àl te lenig, en, niet in haar bewegingen door wiskunde en experimenteele wetten belemmerd, kon zij al te licht met haar verleidelijken schijn van verklaring experimenteele opvattingen van gering allooi steunen, en aan nadere experimenteele kritiek onttrekken.

Wat niet wegneemt, dat zij ook in de 17e eeuw groote diensten bewees, en vooral bij monde van denzelfden Boyle, die vaak haar slachtoffer werd, inzichten van groot nut voor de chemie uitsprak. Boyle toch (en met méér kracht nog dan vóór hem Gassendi) onderscheidde niet enkel tusschen de atomen als eerste stof voor alles en complexen van atomen, doch ook tusschen complexen van verschillenden rang, en hij achtte het zeer wel mogelijk, dat verscheidene complexen door allerlei chemische krachten ongedeerd blijven; in *goud* ziet men zulk een complex wel op het schoonst, al mag men zelfs om het goud dat complex niet volstrekt onbreekbaar achten. Zoo komt Boyle reeds tot een eerste besef van de voorstelling experimenteel-betreklijke grondstof, dat echter, voor zoover ik weet, door Lavoisier pas met geheel heldere en afdoende woorden wordt uitgesproken. Maar in Boyle's eerste besef is daarentegen met meer duidelijkheid de vereeniging te vinden van Thales, Empedokles en Demokritos: Thales met de eerste stof voor alles, Demokritos met de atomen en hun complexen, en Empedokles met de onveranderlijkheid dier complexen, althans met *betreklijke* onveranderlijkheid.

Wanneer ruim honderd jaar na Boyle een andere Engelschman wederom Demokritos' leer nieuw leven inblaast, is de wetenschap veel veranderd. Dalton heeft, wat Boyle ontbrak: de beschikking over een flink aantal belangrijke experimenteele wetten en inzichten; en de atomistiek, daardoor wat aan banden gelegd, kan niet meer van alles alles maken. Ook geeft Dalton - anders dan Demokritos - aan alle atomen dezelfde figuur, den bolvorm, en - wederom anders dan De-

mokritos - neemt hij voor zijn atomen verschil van *stof* aan: er zijn atomen ijzer en er zijn atomen zwavel.

Die laatste daad wijst op een keerpunt in de wetenschap en leert in hoe hooge mate zij experimenteel was geworden. Dalton komt tot die daad, omdat hij beschikbaar heeft, niet enkel een besef van experimenteel element, maar ook en vooral een lijst van stoffen, die men om experimenteele redenen als elementen beschouwen kan. Ik weet niet, of hij zich ooit uitsprak over een mogelijke splitsing van die grondstoffen; in alle geval, in zijn leer, zooals zij gewoonlijk voorgedragen wordt, vindt men Thales *niet* terug, Demokritos *wel*, schoon belangrijk gewijzigd, en Empedokles leeft er ook weer in, met zijn grondidee althans, hoewel anders dan door hemzelven toegepast.

Prof. Jaeger geeft, naast al zijn bewondering voor Dalton, toch een ernstige kritiek op diens denkbeelden; een kritiek, die bewijst, hoe moeilijk het is, zelfs voor een groot man, om niet méér te zeggen dan hij eigenlijk zeggen màg. Dalton stelt, dat de ‘elementaire atomen in hun chemische verbindingen ook werkelijk als onveranderde individuen aanwezig zijn,’ en voor de elementen, buiten de atoomleer om beschouwd, nemen hij en alle andere scheikundigen gewoonlijk hetzelfde aan. Maar zelfs die zoo voor de hand liggende en dood-eenvoudige onderstelling smokkelt. De proef toch stelt alleen vast, dat men van zekere elementen uitging en ze later weer als zoodanig terugkreeg; dit en meer niet leert de proef, maar dat zwavel en ijzer in hun verbinding als zwavel en ijzer voorhanden zijn, dat leert de proef niet, en zij leert óók niet, dat het *atoom* ijzer en het *atoom* zwavel bij hun vereeniging tot het dus geheeten zwavelijzer *in* die stof hetzelfde zijn als daar*buiten*. De proef leert het niet, en de nieuwste chemie ontkent het zelfs.

Maar hoe kan een atoom anders worden dan het was, daar het toch ondeelbaar is? Doch dàt juist wordt in de nieuwste chemie óók ontkend; het atoom der negentiende eeuw werd in de twintigste weer een *betreklijk* atoom, een complex van meer eenvoudige deelen, zoo goed als de elementen der vorige eeuw niet door wijze bezinning alleen, maar door den dwang van sterk sprekende proeven, in déze eeuw *betreklijke* elementen werden.

Dalton dus nam de elementen van zijn dagen, zoowel als zijn eigen atomen, te volstrekt, en niet zonder reden verwijst prof. Jaeger hier naar Aristoteles, die van het optreden der bestanddeelen in een vereeniging een eigen vraagstuk maakt, en de elementen op zekere wijze *wel*, op zekere wijze *niet* in de verbinding voortbestaan laat.

Maar nog een ander verwijt raakt Dalton. Zooals een ieder weet, is het bijzondere van een scheikundige werking *dit*, dat de nieuwe stof in de meeste eigenschappen (behalve dan in het gewicht) sterk van de elementen verschilt. Het vloeibare en zilverwitte kwikzilver geeft met den gelen zwavel *vermillioen*; het grauwe lood met de kleurlooze zuurstof *menie*; het groene chloor met het blinkende natrium *keukenzout*. Verklaart Dalton dit merkwaardige feit? Neen, zeker niet, en zelfs, door de elementen en de atomen als volstrekte elementen en atomen te begrijpen en ze onveranderd in de verbinding te doen voortbestaan, maakt hij het bijzonder moeilijk om een verklaring te vinden. Had hij daarentegen een element als een complex opgevat, en een atoom als een stelsel van onderling gelijke deeltjes met bewegingen, die zich wijzigen kúnnen, en inderdaad zich wijzigen, zoo de dus geheeten atomen zich scheikundig verbinden, - dan ware althans de *mogelijkheid* voor een bevredigende verklaring voor het afwijkende der nieuwe stof veel beter gegeven.

Men ziet het: atoom en element moeten beide hun volstrektheid liever opgeven; het atoom moet uit deeltjes gaan bestaan, die voor alle elementen dezelfde zijn, en dan eerst is voor de nieuwste wetenschap aan de eischen van zuiver denken voldaan; men ziet het óók: ten onrechte verwaarloosde Dalton Thales; aan den Milesieër moet men weer plaats geven, en dan tevens Demokritos hervormen, en Empedokles voor de tweede maal naar het betreklijke verwijzen.

Gassendi, Boyle en eigenlijk Demokritos zelf ook, krijgen dus wel de kroon op het hoofd, en zelfs de alchymisten met hun *materia prima* en hun *transmutatie* waren wijzer dan Dalton en het leger der negentiende-eeuwsche scheikundigen? Het heeft er wel wat van wat de eersten betreft; de alchymisten hebben geboft in een droom zonder degelijken grondslag van proef, - doch men vergete niet, dat de groote

onderzoekers der vorige eeuw hun theorieën in verband met hun experimenteele kennis beschouwden, en voor beide het betreklijke erkenden, al kwamen zij eerst onder den dwang van feiten tot wijziging in de leer. En ook prof. Jaeger zou niet met zooveel recht en kracht spreken, had hij niet de feiten der nieuwste wetenschap tot steun.

Thales dan weer voorop; zoo wil men het hier zeggen, want wie anders dan de oude Ionieër is de profeet der gedachte, die in de 19e eeuw Prout en zooveel anderen dreef tot de leer van de eenheid der experimenteele grondstoffen? Men zij voorzichtig met het toekennen van nieuwe meeningen aan oude denkers en zie vooral niet het verschil voorbij tusschen bespiegeling over leekenwaarneming en het theoretiseeren over de proeven na 1800 verricht; men zij voorzichtig, en voor mijzelf gaat prof. Jaeger te ver, zoo hij een voorspelling erkent in den uitroep van den ouden alchymist Olympiodoros: ‘het Al vindt zijn rustpunt bij het lood’, al komt die stelling thans nog zoo mooi uit, - maar het was dan toch de gedachte van Thales, dat alles uit één stof òntstaat en bèstaat; zij werd door hem met wetenschaplijke bedoeling gesteld al nam hij *water* voor die eene stof, en wat anders deden Prout en zijn opvolgers dan van hún experimenteel standpunt uit het struikelblok opruimen dat Dalton aan Thales' beginsel in den weg lêi? Ook in Demokritos kan men het nieuwe zien, maar de Abderiet had zelf weer den Milesiër tot stamvader, en men kan wel van de eerste en algemeene stof der elementen spreken zonder er de atomen bij te halen, doch Demokritos maakt zijn atomen, schoon verschillend in figuur en grootte, gelijk van *stof*, en klopt dus zelf bij Thales aan.

Prout en zijn opvolgers, en de vurige bent der radiochemisten, - ik geloof dat prof. Jaeger, zelf ijverig werker aan de experimenteele vraagstukken zijner dagen, over hen toch wel met de meeste liefde schrijft, doch juist over dit gedeelte moet de verslaggever het soberst zijn, wijl het nog te zeer zaak van den vakman is.

De beperking door Dalton (en zeer veel anderen) aan element en atoom gesteld, men moest ze opruimen en wel door te overwegen, dat de besluiten der proefondervindelijke wetenschap *betreklijk* zijn, en men trachten kon om de

grondstoffen, door de proeven geleerd, benevens hun atomen, als bouwsels op te vatten van één en dezelfde grondstof en een en dezelfde soort van elementaire atomen. En al kwam het woord *atoomgewicht* daarbij al dadelijk te pas, men dacht aanvankelijk toch meer aan het element. Het begon met Prout en er kwamen anderen, maar het bleef langen tijd bij een belangwekkende, min of meer romantische gedachte, waarmee men zich kon inlaten, maar ook wel niet. Ja, zelfs toen die poging zoo ernstig werd als met het zoogenaamde *periodieke stelsel* het geval was, dat den gemeenschappelijken grondslag der elementen op allerlei wijzen scheen te verkondigen, en zelfs voorspellingen deed, die prachtig uitkwamen, zelfs toen gaf slechts een deel der vaklieden zich gewonnen.

Men noeme het andere deel niet dom of bekrompen. Zoo een zekere stoutheid van gedachte in de wetenschap vaak goed doet, voorzichtigheid is eveneens aan te bevelen, en Jaeger verbergt geenszins, dat men ernstige en zéér ernstige bezwaren tegen de bewijskracht van het periodiek stelsel kon aanvoeren. In zijn geest wellicht zou men kunnen zeggen: tot voor korten tijd was de welsprekendheid der nieuwere Thales-mannen nog experimenteel gestamel, en er moest méér gebeuren eer hun geluid als een helder woord klonk, dat bij ieder redelijk man aandacht eischen *moest*. Er moest méér gebeuren, - maar het is dan ook gebeurd, en zoowel de ontdekking van *argon* en zijn trawanten, als die van de *X-stralen*, en die van de *buiging* dier stralen in kristalplaatjes, dat alles is noodig geweest (en nog heel wat hersens er bij) om de gedachte van de *ranggetallen* der elementen te steunen en daarmêe aan het periodieke stelsel een kracht van betoog te geven, waarvoor ook een zeer behoedzaam man gevoelig mag zijn.

Met enkele vakwoorden alleen kon ik in het kort de schreden aanduiden, waarmee men juist in den laatsten tijd tot Thales terugging, en zonder vakwoorden komt men er ook niet voor den állerlaatsten tijd met de állernieuwste beweging in die richting, de beweging der *radiochemie*, al begon die reeds vóór men aan ranggetallen dacht. Toch drong er van die allernieuwste ervaringen al wat meer tot den leek door misschien, en wellicht hoort hij iets bekends, zoo hij verneemt,

dat deze laatste tak der scheikunde zelfs de gedachte der *transmutatie* met de proef tot feit verhief. Er zijn van die omzettingen van het eene element in het andere verricht, en al gaven zij niet goud, doch *helium*, en *lood* en *radium* zelf, het beginsel staat vast.

Prof. Jaeger spreekt terloops van den *electronen-bouw der materie* en ook van den *structuurtoestand van een atoom*: moet men daarin zijn overtuiging zien, dat alle dus geheeten elementen in wezen één en dezelfde stof zijn? Ik weet het niet, en als hij spreekt van de *kern-massa* voor een atoom, vraag ik mij af, of hij niet op een zeker punt halt maakt en een zeker voorbehoud plicht acht. Misschien bedenkt hij, dat de radiochemie nog jong is en de meest belovende stof uit dat hoofdstuk, het radium zelf, in zulke uiterst geringe hoeveelheden alleen onderzocht werd: wie weet, zegt hij wellicht, wie weet wat voor veranderingen de radiochemie niet zou ondergaan, zoo men eens met grammen en kilo's radium kon werken inplaats van met milligrammen en minder. Zeker verkeert de nieuwe leer, mede door de uiterste fijnheid der proeven, in een staat van gisting en ziet hoofdstukken in korten tijd komen en gaan. Zelfs terwijl prof. Jaeger zijn boek schreef, werden een paar paragrafen der leer hervormd; de stamboom van een zeker element bleek een zijtak van een anderen stam te zijn; zekere lichtverschijnsels, kort te voren nog onbestaanbaar geacht, werden in eens ontdekt, en het is niet te ontkennen, dat het zoo uiterst gewichtige hoofdstuk der *spectra* nog lastige haken en oogen heeft. Onder zulke omstandigheden wordt het moeilijk om tot een scherp besluit te komen, en het zal dus wel met overtuiging zijn, dat deze geschiedschrijver van leemten in de nieuwste wetenschap spreekt en van de onmogelijkheid om een laatste oplossing van vele vraagstukken thans zelfs maar in ruwe omtrekken aan te geven. Niettemin hecht hij zekere waarde aan sterrekundige bijdragen tot de leer van de eenheid der elementen, en acht hij een genetisch verband tusschen de ons bekende grondstoffen, ook buiten de astronomie om, zéér aannemelijk. Met die gedachte echter legt men de hand al vlak bij Thales' gedachte, en heeft men maar heel weinig méér noodig om ze op te nemen als eigen devies.

En zoo voert de scheikunde in haar laatste daden weer tot de vereeniging van drie antieken: Thales, al droomde hij nooit van electronen, gaf de gedachte der ééne stof voor alles; De mokritos sloeg ze stuk tot atomen; en als wij spreken van elementen, die naast elkaar in de verbinding bestaan, maar dan niet zonder wederzijdsche veranderlijkheid, en daarbuiten, maar dan niet als volstrekte grondstoffen, dan erkennen wij, schoon met voorbehoud, een gedachte van Empedokles.

Dus bevestigde de scheikunde in haar meer dan twintig eeuwen wèl het Aristotelische woord: niet één of tweemalen, doch ontelbare malen keeren dezelfde meeningen weder.

CH.M. VAN DEVENTER.

Het tooneel.

‘Geen' schouten en beslaen de rijmers meer in boeten,’ een ‘Luisevaers treurspel’ loopt geen gevaar: - juist driehonderd jaren na *Palamedes* schijnt - niet de hoofdstad doch het land zich als een ‘geldkasse in 't gheven rijck en mild’ aan het tooneel te willen voordoen! Smout en Wittewrongel, waar zijt gij? Van een klerikaal kabinet ging merkwaardigerwijze de vorming uit van een rijks-commissie, die antwoord geven moet op de vraag, of niet de staat het tooneel heeft te steunen. Zou de regeering tot het instellen van deze commissie besloten hebben, zoo zij een bevestigend antwoord niet zeer wel mogelijk achtte? Waar de vorming het werk is van minister De Visser, valt bijzondere aandacht op de rechtzinnig-protestantsche commissieleden. Reeds werd in de dagbladpers verklaard, dat het tooneel voor dezulken niet per se meer uit den booze te zijn hoeft: - der roomschen ijver wordt blijkbaar als een niet te onderschatten propagandamiddel erkend. Onmiddellijke beteekenis voor de kunst had die ijver tot heden niet. Waar allerminst mee wil gezegd zijn, dat deze jonge belangstelling op zichzelf geene aandacht waard is.

Bij de gerechtvaardigde klachten over nog andere tooneelmoeilijkheden dan gebrek aan gebouwen, zullen, met de tooneelisten, zij die in de dramatische kunst een beschavingsfactor waardeeren, in deze onverwachte kans op bevordering door den staat reeds nu, voordat er iets van een besluit blijkt, bij bezwaren of gevaren een hoop-gevend verschijnsel zien. Ook het groote belang eener doeltreffende opleiding van tooneelisten zij der commissie en via haar der regeering aanbevolen.

't Werd lente, zonder veel moois op de planken. Als wilde hij aan den godsvrede-in-den-schouwburg bij voorbaat meedoen, heeft onze voornaamste tooneelschrijver van zijn directeurschap gebruik gemaakt om tegenover zijn eigen *Allerzielen*, met een Italiaansch stuk, dat *Lucifer* heet, een anti-atheïstisch werk te stellen, waarvan de waarde helaas juist even gering en het effect veel minder is. Frederik van Eeden's nieuwe tooneelstuk zou een wel rillingwekkende draak zijn, in dezen tijd van gevangenis-nood, nijpender nog dan de schouwburg-dito, onloochenbaar leerend: sluit deur en vensters; als de geestenziener Van Eeden (of de gewichtigdoener in hem) geen beslag had gelegd op het lenig vernuft, waarmee hij reeds in de eenvouds-jaren van den *Student Thuis* en het prettige *Poortje* voor het tooneel te werken wist. Van Eeden is niet de eenige voorman van Tachtig, wien de hooghartigheid parten speelt.

Op de betrekkingen tusschen ouders en kinderen hebben twee vertooningen van het *Hofstad-Tooneel* de aandacht gevestigd. Het tweede bedrijf dit *Levensstroomingen* is voor mij het diepste, dat ik tot nu van mevrouw Simons-Mees vertoond gezien, en naar mij voorkomt gelezen heb. Ook technisch, werk van hooge bedoeling, al dadelijk door een soberheid, die uiting der objectiviteit zijn kan, waarmee de schrijfster een botsing van geesten, van twee generaties, in woorden gebracht heeft. Twee jaar geleden is dit tooneelspel in de ‘Nederlandsche Bibliotheek’ van haar echtgenoot verschenen. Aan ‘actualiteit’ kan men moeilijk beweren, dat het sedert zou hebben verloren. De Ada's hoeven niet naar Duitschland om een ideaal van ‘geestelijke vereeniging’ bij een ouderen man op te doen. En wie in de *Beiaard* de bekeerings-herinneringen van ‘dom’ Jan Verkade gelezen heeft, weet voor Walter Verveer een prototype van nu al ruim een kwart-eeuw geleden. Maakte de schrijfster een onvoldoend gebruik van wat de tijdgeest bood aan modellen? De vertooning, hier te Rotterdam gegeven, leed onder lichte griep-verschijnselen aan beide zijden van het voetlicht. Ook heeft mevrouw Chrispijn-Mulder, wier talent bij het Hofstad-tooneel, mede in werk van deze schrijfster, tot zoo blijde ontplooiing geraakte, bij veel innigs erin gegeven, aan de rol van mevrouw Ver-

veer geen bijzonder geschikte taak gevonden. Nochtans laat het prachtig gesprek, door die moeder gevoerd met haar eenigen zoon, mij een heugenis van ontroering, als Hollandsch tooneelspel niet dikwijls wekte.

Een jonge man kwam daar op het voorplan: Jan van Ees. En hem, nòg meer dan zijne zuster, zie ik, terugdenkend aan *Lente*, Wedekind's veel-welwillend *Frühlingserwachen*, dat Cor van der Lugt heeft aangedurfd en aangekund met een beleid, waaraan het een vreugde is hulde te brengen.

Zonder een exces van fantastiek en styleering, als waarmee de begaafde sierkunstenaar Wijdeveld aan de *Shylock*-vertooning van 'het Nederlandsch' de mogelijkheid van concentratie ontnam; zonder gestádig den 'bouw' te toonen; hebben de heeren Poutsma en M A. van der Lugt Melsert een decor saamgesteld, dat met verrassend korte pauzen, bij gedruischloos verwisselingswerk, deze 'kindertragedie' vertoond heeft in zestien tafreelen vol schoonheid, liefelijkheid en karakteristiek in de omkleeding. Karakter had ook veel in het spel, bestuurd dat het was door inzicht vol liefde voor een taak van eerzucht-wekkende hachelijkheid.

Tweemaal aanschouwde ik het stuk in het Duitsch; wat ik nu zag, nam mijn weerzin weg. Tweeërlei leed van jeugd toont het: de blijde lente dubbel bedorven. Doch het hybridische der 'tragedie' komt van wat anders. In Wedekind was nooit de deernis het sterkst. Van ergernis was hij spottenstoe vol. Deernis vraagt ook dit leed der jeugd, niet des Gemaskerden Herrenmoral, op een ander moment zich uitend in het karikatureeren van leeraarshardheid. Wedekind zelf was hard.

Toch is deze arbeid van een 28-jarige hoogst belangwekkend. Als staal van tooneelschriftuur niet het minst. Door aldoor vóór alles sober te blijven en nochtans een levendigheid te bereiken, verrassend door fijne natuur-getrouwheid, heeft Cor van der Lugt somtijds ontroerd en gestadig geboeid.

J. DE MEESTER.

Buitenlandsch overzicht.

27 Maart 1919.

De leidende staatslieden der Geassocieerden, te Parijs vergaderd, bevinden zich in een allerminst benijdenswaardige positie.

Zij hebben zich de overwinnaars gevoeld, zonder dat zij dit in volstrekten zin waren. Nu zij er eindelijk aan toe zijn den vrede, dien zij meenden te kunnen opleggen, te formuleeren, is geheel onzeker geworden of die vrede nog zal worden aanvaard.

Toen Frankrijk in 1871 het opgaf, bestonden zijn legers niet meer en kon de hoofdstad niet langer worden gehouden. De vredespreliminairen konden toen onmiddellijk op den wapenstilstand volgen omdat er één overwinnaar was die wist wat hij wilde en op dat oogenblik ook kon hij wat wilde. Op 11 November 1918 daarentegen stonden de Geassocieerden niet voor Berlijn, maar voor Bergen en Sedan, en had Duitschland nog millioenen soldaten. Zij weigerden door te vechten weliswaar; Keizer, kanselier en hoofdkwartier vluchtten of capituleerden voor eene binnenlandsche revolutie; maar dit gaf den Geassocieerden volstrekt niet de absolute macht in handen. Die zouden zij alleen verkregen hebben als zij iederen wapenstilstand geweigerd hadden eer zij dien hadden kunnen geven te Berlijn, om hem onmiddellijk te doen volgen door het voorleggen van vredesvoorwaarden die Duitschland slechts had te teekenen. Zij hebben dit niet beproefd en zouden ook niet geweten hebben welke voorwaarden te stellen. Zij waren velen

en hadden zich nog met elkander te verstaan; zij hadden ook niet alleen hun verhouding tot Duitschland te regelen maar honderd andere zaken bovendien. Zij hebben toen een zoodanigen wapenstilstand opgelegd die verzekerde dat zij aan het onderling overleg beginnen konden zonder door een 'retour offensif' der Duitschers te worden gestoord, en, bespeurende dat het Duitsche leger inderdaad verliep, vingen ook zij aan te demobiliseeren, den Rijn in voldoende mate bezet houdende om tegen alle verrassingen verzekerd te zijn. Zij namen dus waarborgen tegen Duitschland; doch dit sloot volstrekt niet in dat zij zich nu verder om Duitschland niet te bekommeren hadden. Het groote feit uit den oorlog: de afval van Rusland, was niet te niet gedaan. De conferentie is begonnen Rusland de gelegenheid te openen, met haar in besprek te komen. Rusland heeft de uitnoodiging veronachtzaamd, en de conferentie heeft er het zwijgen toe gedaan, in de meening, dat zij in Finland-Oostzeeprovinciën-Polen-Tsjechenland-Oekraïne-Roemenië een dam mocht zien die de Bolsjewiki scheiden bleef van Berlijn. Doch dit dreigt nu anders uit te komen.

Even weinig als te Moskou en te Berlijn, beschikken de Geassocieerden over de feitelijke macht in de tusschenlanden. Zij treft daar een aantal volken aan die gehaakt hebben naar de nederlaag der Centralen, maar daarom nog geen gehoorzame agenten der Geassocieerden zijn. De Polen hebben eischen die zich met die der Litauers, der Oekraïners, der Tsjechen, niet verdragen. Tusschen Roemeniërs en Oekraïners, tusschen Roemeniërs en Serviërs is het geen pais en vree. Dit niet alleen, maar als grenswacht tegen de maatschappelijke revolutie zijn die volken ook niet onder alle omstandigheden betrouwbaar. De Oekraïne schijnt bolsjewist geworden en Polen is voor het minst aangetast. En legers om in Oost- en Zuidoost-Europa de zaken naar hun hand te zetten, hebben op dit oogenblik noch de Franschen, noch de Britten, noch de Amerikanen, noch de Italianen ter beschikking. Zij zouden ze niet eens meer op de been kunnen brengen: zoo nabij is reeds het gevaar voor rustverstoring in hun eigen landen.

Het belang dier hooger genoemde tusschenvolken brengt mede de zijde der Geassocieerden te houden (en dus, het

bolsjewisme te bestrijden), zoolang zij uitzicht hebben, daarvoor ten koste der gewezen centrale rijken te worden beloond. Dus steunen de Geassocieerden in de ruimste mate de aanspraken der Polen op stukken van het Duitsche Rijk, der Tsjechen en Roemeniërs op landen die tot de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie hebben behoord. Doch er bestaan nu eenmaal millioenen Duitschers en Hongaren, die niet inzien, waarom alle zaken, die zij met Polen, Tsjechen, Roemeniërs te vereffenen kunnen hebben, beslist zullen worden buiten hen om. Eene conferentie, ver weg in Parijs, zou tot zoodanige beslissing ook eigenlijk alleen den moed mogen vatten, indien hare legers te Berlijn en te Boedapest stonden, en zij besloten was, ze te gebruiken tot afdwinging van blinde gehoorzaamheid aan hare bevelen. (Van verstand of onverstand eener dergelijke politiek spreek ik in dit verband niet; ik denk nu alleen aan hare uitvoerbaarheid). Doch die legers zijn er niet, en nu ervaart men, dat niet onder alle omstandigheden Hongaren en Duitschers genegen zijn zich te houden alsof zij er wèl waren.

Twee dingen waren mogelijk: de tot dusver van de conferentie uitgesloten volken te behandelen enkel als object van wereldwetgeving, of die wetgeving mede door hen te doen bepalen. De conferentie koos het eerste, maar heeft daarmede boven hare kracht gegrepen. Zij heeft niet ingezien, dat men een tegenstander, nadat men, om welke reden dan ook, het oogenblik heeft laten voorbijgaan hem zulk een knotsslag toe te brengen dat hij ter aarde tuimelt, niet den knots maandenlang boven het hoofd blijft zwaaien, of hij zint op vlucht; - en dat voor Duitschers en Hongaren de vlucht in het bolsjewisme mogelijk bleef.

Dat het gekwetste Hongaarsche nationalisme thans tot zulk een wanhoopsdaad in staat bleek, zal misschien den gang van het werk der conferentie doen versnellen en het gebied der regelingen, die door de besluiten van dit lichaam in tegenwoordige samenstelling worden omvat, beperken. Dat is geen kwaad. Het heden vergt onverwijlde beslissing op drie, vier kardinale punten die niet ongeregeld kunnen blijven of van den geheelen verderen arbeid tot ordening der wereld komt niets terecht. Il faudra faire la part du feu. De Geassocieerden betitelen zichzelven als overwinnaars. Welnu, een overwinnaar

legt zijn wil op, en laat naar dien wil geen half jaar raden. Vooruit dus met uw voorwaarden; laat hooren hoe de middenevenredige tusschen uw felsten hartstocht en uw koelste berekening luidt. Begrijpt gij *iets* van uwe kans en werkelijke positie, dan zullen uwe voorwaarden, vergelijkenderwijs, gematigd zijn. Zijn zij het niet, dan worden zij verworpen. Uwe en onze ellende is dan niet te peilen. Blijven zij uit, dan evenmin. Gelijken zij op wat thans de menschheid wenscht, dan zullen wij allen, onder veel moeilijker omstandigheden dan gij in October 1918 hadt kunnen doen ontstaan, aan het noodzakelijke werk van overleg en onderling dienstbetoon kunnen beginnen. De nieuwe wereld bouwt gij nimmer alleen; versper althans niet langer den weg tot aanvoer der materialen.

C.

Bibliographie.

Dr. G. Doyer van Cleeff, Scheikunde in Dienst van den Mensch-Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1918.

Ouderen van dagen verbazen zich, hoorend, dat de chemie voor het praktische leven belang zou hebben. Zoo een ander ons dit verzekerde, namen wij het allicht niet aan, maar zulk een achtenswaardig man als Dr. D.v.C. gelooven wij graag en wij zien in zijn bericht een reden mèèr om zijn boek met ingenomenheid te begroeten. Een reden mèèr -, want het is toch vooral iets voor hen, die wat minder nachtschuiterig zijn. De bladzijden schooltheorie toch zullen niet bestudeerd worden door wie niets aan scheikunde deed (zoo iemand neemt een handboek of volgt een cursus), doch zijn daarentegen zeer bruikbaar voor vele anderen; voor de velen, nl., die aan de H.B.S., of in Delft, of voor hun geneeskunde wel chemie leerden, maar ze later verwaarloosden, en nu hun verschoten schoolkennis weer eens kunnen opfrisschen. *Die* vooral, dunkt ons, zullen de lezers van het boek zijn, en dan nog vele anderen, die hun schoolkennis niet vergaten, maar de theorie zoomin als haar toepassingen voor de laatste twintig jaar met zooveel aandacht volgden, als Dr. D.v.C. het deed.

Er kan dus een vrij uitgebreide lezersschare voor dit werk zijn, en aan deze schare bewijst het een schoonen dienst, want er gebeurt inderdaad geweldig veel in de schoolwetenschap, en dit nieuwe grijpt vaak al gauw het praktische leven aan. De reactie van Sabatier voerde tot de fabriekmatige *vetverharding;* een geleerde proef van Crookes werd uitgangspunt voor de bereiding van *luchtsalpeter;* dat *saccharine* een laboratoriumprodukt is, mag menigeen wellicht nog hooren, die wel voor *x-licht* en *radiumstralen* het nut der wetenschap kent en erkent: voor dezelfden is ook de mededeeling zeer leerzaam, dat een methode

om *turf te drogen* berust op de elektrische lading van deeltjes van colloïeden. Zulke merkwaardigheden vertelt het boek met nog ander belangrijks, zooals, dat het breken van een thermometer de *indigo-fabrikatie* krachtig hielp, en de kunstmatige *kamfer* een moeilijken strijd tegen de natuurstof te voeren had.

Met deze enkele grepen kenmerkt men de deugd van het boek: het leert vele toepassingen van de schoolwetenschap en niet het minst voor de latere jaren.

Een zekere onhelderheid, die hier en daar treft, kon wel eens voortkomen uit den wensch van den schrijver, om over een onderwerp tóch iets te zeggeu, zonder te ver te gaan. Wij gelooven, dat hij dan geheel had moeten zwijgen; nù raakt de lezer licht in de war; bijv. als hij (blz. 160) leest van *het gemiddelde aantal electronen* zonder toelichting, en (blz. 93) in eens *magnesiumcarbonaat* uit de lucht ziet vallen. Wellicht vergeet de schrijver dan ook, dat, wat voor hèm duidelijk is, dat niet voor den lezer behoeft te zijn, zooals ook daar blijkbaar het geval is, waar hij niet verklaart, waarom een verschil in smeltpunt tusschen vetten en vetzuren voor de kaarsenindustrie van belang is. (blz. 72)

Een boek als deze *Scheikunde* heeft een goede kans op een tweeden druk, en men wenscht den schrijver hier gaarne een nieuwe uitgave toe. Ten behoeve daarvan wijzen wij hem er op, dat het met de formule op blz. 18 niet geheel richtig is; dat 1 met 99,5 al meer dan 100 geeft en geen plaats voor nog eens 0,45 overlaat (35); dat Engelsche maten den Hollandschen lezer last geven (65); dat bij de synthese van acetyleen niet een vonkenstroom, doch een *boog* te pas komt (77); dat het verband tusschen *ultra-violet* en *stille ontlading* niet voor een ieder zoo duidelijk is, als het den schrijver schijnt te zijn (85); dat aan de verklaring van de reiniging met *zeep* heel wat meer vast zit dan de leer van Spring geeft (150); dat Leblanc niet de eenige en niet eens de voornaamste man was bij de uitvinding van de soda-bereiding (163); dat op blz. 45 een brok van blz. 44 herhaald is; dat men, voor zoover wij weten, de wet van de vaste samenstelling meer naar *Proust* dan naar *Dalton* noemt (15); en de eerste zin van het boek tamelijk raadselachtig is.

Met deze opmerkingen evenwel wil men geenszins de verspreiding beletten van een boek, dat voor velen zeer nuttig zal zijn.

Ch.M.v.D.

Prof. dr. H.I. Backer, Oude Chemische Werktuigen en Laboratoria enz. J.B. Wolters' U.M., Groningen, Den Haag, 1918.

Een smakelijk boekje, keurig van druk, met vele plaatjes, allerlei toelichting, en door dat alles een welkome aanvulling van prof. Jaeger's *Elementen en Atomen*, dat trouwens zelf ook enkele der afbeeldingen heeft, in prof. Backer's geschrift met zulk een overvloed aangeboden. De scheikundige van dezen dag zal zeker niet zonder belangstelling, en wellicht zelfs met eenige aandoening, die oude toestellen aanzien, stomme en toch welsprekende getuigenissen van den eerbiedwaardigen ouderdom zijner kunst: in menig stuk kan hij zijn eigen werktuigen nog wel herkennen, en de geweldige verandering der laboratoria heeft toch een en ander ontzien. Men weet wel zoo in het algemeen en het vage, dat de wereld oud is en alle vakken van dezen dag hun voorloopers hadden, maar iets anders is het toch om een plaatje te zien van Grieksch-Egyptische destilleerkolven met helm en afvoerbuis, en de geboorte van de *retort* of *kromhals* uit kolf met helm en buis voor oogen te krijgen.

Het aantal oude boeken met beschrijving van scheikundige werktuigen is zeer groot, zegt prof. Backer te recht, en hij moest zich wel tot eenige grepen bepalen. Het kon niet anders, maar het bevreemdt mij wel eenigszins, dat niet een dier grepen gevallen is op het groote en beroemde boek van Georg Agricola, *de Re Metallica*, over den mijnbouw, in het midden der 16e eeuw uitgekomen en zéér rijk aan fraaie afbeeldingen, òòk van destilleertoestellen en laboratoriumovens. Hetzelfde werk doet ook zoo goed gevoelen, dat niet alle chemie der vroegere eeuwen goudzoekerij was. Ten allen tijde had het maatschaplijk leven behoefte aan *essayeer-methoden*, vooral voor goud en zilver, en in de werkplaatsen der oude essayeurs, vooral die voor goud en zilver, kan men de wieg der nuchter-wetenschaplijke laboratoria van later tijd zien: inderdaad staat de essayeerkunst voor goud bij Agricola niet veel lager dan die van heden, en het is wel treffend, dat deze 16e-eeuwer reeds de *weegkamer* kent.

Prof. Backer eindigt zijn boekje met een fanfare ter eere van Boerhaave. Men gunt hier het oude Leidsche orakel gaarne veel hulde; toch is men het met prof. Cohen eens, dat men met het uitreiken van zulke stichtersbrevetten voor een vak, en vooral de chemie, wat voorzichtig moet zijn. Het zette kwaad bloed indertijd, toen Wurtz Lavoisier kroonde, en juist in dézen tijd kan zulk kwaad bloed veel, zeer veel kwaad doen. En dan is er toch wel wat bedenklijks in om de kroon te geven aan een man, die, zooals prof. Backer zelf erkent, als ontdekker

niet uitblonk, al weerlegde hij onjuiste meeningen, en al maakte hij het daardoor voor na hem komenden gemaklijker om groote ontdekkingen te doen. Laat ons toch er vooral niet trotsch op zijn, dat wij in de vroegere eeuwen geen andere scheikundige van beteekenis kunnen aanwijzen, dan een die géén ontdekkingen deed.

Wat alles niet wegneemt, dat prof. Backer's boekje een welkome uitgave is.

CH.M.V.D.

Dr. Ch.A. van Manen, Bedrijfsleven en de strijd tegen de armoede in Nederland. (Uitgave van het Instituut voor Economische Geschriften). 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1918.

Het sociale probleem is uit zijn aard onoplosbaar, omdat het een probleem van menschelijke zelfzucht en tekortkoming is. Misschien is het de grootheid en de tragiek van onzen tijd, dat die onoplosbaarheid ons zoozeer kwelt. Wij willen de sociale rechtvaardigheid, en wij verwerkelijken het kapitalisme. Wij willen afgedaan hebben met de macht van mensch over mensch, en de afhankelijkheid van den arbeider schijnt grooter dan ooit.

De losmaking van den arbeider van zijn productiebasis, welke den arme van dezen tijd zijn signatuur gegeven heeft: het is de losse werkman, de veelal werklooze, de ontwortelde en vereenzaamde, - heeft ook zijn merk op den volwaardigen werkman gedrukt: hij ziet zijn medeverantwoordelijkheid voor de maatschappelijke welvaart niet meer; zijn heele streven richt zich, niet op een groote opbrengst, maar op een groot loon; lost zich op in den loonstrijd, den strijd niet met, maar tegen den werkgever.

Ik betreur het, dat dr. van Manen, waar zij in hare studie de vakbeweging en den loonstrijd vooropstelt, dit deel harer beschouwingen niet op een deugdelijke economische basis heeft opgebouwd. De loonstrijd als middel ter versterking van de positie van den arbeider is een zeer gevaarlijk werktuig. Het moge paradoxaal klinken, maar ik vraag mij af, of de grootste creditpost op de rekening der vakbeweging niet is, dat zij de bourgeoisie tot verantwoordelijkheidsgevoel heeft opgevoed. Maar den arbeider? Is niet het land van de sterkste en oudste arbeidersbeweging, Engeland, het slachtoffer geworden van de methode der vakvereenigingen, de praestatie binnen zekere perken te houden, in de meening, dat dit aan het loon ten goede

komt? De werking der vakvereeniging, hoe heilzaam binnen zekere grenzen, is geen andere dan de vorming eener arbeidersaristocratie. Het, om welke reden dan ook, minderwaardige deel, wordt onbarmhartig uitgesloten. Ook hier te lande is reeds zulk een werking merkbaar: dr. van Manen wijst er op, hoe een arbeider boven de 40 jaar moeite heeft, een nieuwen werkkring te vinden.

Men betitelt den loonstrijd der vakbeweging dan ook minder juist als een strijd tegen de armoede, het is veel meer een strijd van de meest weerbaren onder de arbeiders om meer welstand. Waar schrijfster echter eenmaal den loonstrijd binnen den kring harer beschouwingen trok, daar treft het, dat zij geheel verzuimde melding te maken van de zeer merkwaardige pogingen, die ook hier te lande gedaan zijn in de richting van het copartnership, een beweging, die op het oogenblik zoozeer de aandacht trekt, en die misschien bestemd is van groote beteekenis te worden ter bezwering der 'industrial unrest', geboren uit de verarming der wereld eenerzijds en de opvattingen van den arbeider omtrent den loonstrijd anderzijds. Het is de weg waarop men, zooals Lloyd George het dezer dagen in een groote rede uitsprak, den arbeider zijne medeverantwoordelijkheid tot werkelijkheid maakt, en zoo de gevaren, ontstaan uit de losmaking van den arbeider van zijn productiebasis, bezweert. Want, Carlyle heeft het der wereld reeds driekwart eeuw geleden voorgehouden: verantwoordelijkheidsgevoel bij allen is de eenige weg tot socialen vooruitgang.

Waar de schrijfster meer den strijd om den welstand in het bedrijfsleven dan den strijd tegen de armoede tot het voorwerp harer beschouwingen heeft gemaakt, heeft zij de palen van haar gebied zeer ruim gezet. Het komt mij voor, dat dit aan de conceptie van het geheel niet ten goede is gekomen. Eenerzijds heeft zij het door haarzelve uitgezet gebied toch weer niet geheel bestreken; anderzijds schijnt het vrij willekeurig zich alleen te bepalen tot de verschillende maatregelen, die direct de werkloosheid trachten te bestrijden (arbeidsbemiddeling, werkverschaffing, emigratie, wijzigingen in bouw- en havenbedrijf) en voorbij te gaan aan het vele, dat geschiedt op het gebied van de weerbaarmaking van den arbeider: arbeidswetgeving, vakonderwijs, zorg voor volkshuisvesting en volksgezondheid, ook het vrouwenarbeidvraagstuk geheel te laten liggen; terwijl de schrijfster minder eigenaardig in dit deel wèl bespreekt de maatregelen ten aanzien der bedrijfs- (beter: beroeps-) loozen: landloopers en bedelaars.

Door die partieele behandeling der volkswelvaart in het eerste deel wordt het verband met het tweede deel, dat de armenzorg

tot onderwerp heeft, ook heel los en gewild. En ook dit deel lijdt aan dezelfde onevenredigheid van behandeling. De kerkelijke armenzorg wordt zeer uitvoerig beschreven, waarbij de schrijfster zelfs lang stilstaat bij bestuur en organisatie der kerken; terwijl de burgerlijke en particuliere armenzorg stiefmoederlijk worden bedeeld, en het met enkele bladzijden moeten doen; nauwelijks hooren wij iets van nieuwe stroomingen en stelsels.

Die onevenredige behandeling is waarschijnlijk het gevolg van het feit, dat der schrijfster aanvankelijk een ander plan voor oogen heeft gestaan: en zij, teleurgesteld in de behandeling daarvan, toch de behoefte heeft gevoeld haar geesteskind de wijde wereld in te zenden. Willen deze opmerkingen nu zeggen, dat wat de schrijfster ons heeft voorgezet niet lezenswaard is? Geenszins. Het wil alleen zeggen, dat het werk als conceptie niet gelukt is, geen geheel geworden is; het is een reeks korte schetsen gebleven van eenigszins willekeurige samenstelling. Had de schrijfster haar stof tot een geheel willen verwerken, dan had haar daartoe tweeërlei weg opengestaan: zij had uit de door haar zelf verzamelde gegevens en uit de vele onderzoekingen van den laatsten tijd aan den zelfkant der armoede, waarvan de waarde, naar het mij voorkomt, door de schrijfster blijkens haar voorwoord onderschat wordt: ik noem het congres voor huisindustrie, het werk der staatscommissiën voor den landbouw en voor de werkloosheid; de onderzoekingen omtrent de werking der staatsverzekeringen, omtrent de zoogenaamde arbeidsreserven, reklasseering, vakonderwijs (omtrent het *verplichte* vakonderwijs staan ons juist weer belangrijke verhandelingen te wachten), unificatie van armenzorg, den neerslag van een eigen bezonken beschouwing kunnen distilleeren; of wel, zij had ons op een beperkt gebied een diep en breed gaande detailstudie kunnen schenken. Ik houd mij echter overtuigd, dat ons, wat de schrijfster ons thans nog onthouden heeft, een volgend maal zal worden gegeven, als in rustiger tijden aan manuscripten een minder avontuurlijke loopbaan zal zijn beschoren.

Ook zoo mag der schrijfster de lof niet onthouden worden, dat haar studie vrij is van alle zelfvoldaanheid, dat onze twee en een kwartmaal honderdduizend armen deugdelijk in loketjes ingedeeld en verzorgd zijn, en wij dus rustig slapen kunnen; maar integendeel een ernstige poging inhoudt om de oorzaken der armoede te benaderen, en daarmede de middelen ter voorkoming en reclasseering aan de hand te doen. Een werk, gewichtiger dan ooit in een tijd, waarin ons maar al te dikwijls voor den geest staat wat bisschop Cunningham van het Engeland na de Napoleontische oorlogen zegt: dat het alles te boven had kunnen komen,

maar niet den kanker der bedeelings-gewoonte. Wat schrijfster's conclusies aangaat, voegt mij als niet-deskundige op armenzorggebied bescheidenheid. Tweeërlei opmerking moet mij echter van het hart. Heeft schrijfster voldoende de kloof tusschen arbeider en arme gepeild? Hier is geen financieel maar een psychisch verschil. Het wederzijdsch hulpbetoon in den vierden stand spruit voort uit trots, uit kracht, uit gerechtvaardigd *stands*gevoel.

En in de tweede plaats: schiet inderdaad de armenzorg te kort in kennis der armenmassa; of is niet veel meer haar falen te wijten - aan de onoplosbaarheid van het probleem zelf? -

E.C. VAN DORP.

Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche Dichters, bijeengebracht door Pol de Mont. - Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1919.

Een ‘vijfde herziene en vermeerderde druk’. Vooral dit ‘herziene’ is hachelijk. Onder den naam van den verzamelaar staan de jaartallen 1875-1918. Aan den index gaat de inleiding, uit 1896, tot den eersten druk vooraf, verzekerend, dat ‘dit boek zijn ontstaan dankt aan een zeer groote, innig-oprechte liefde voor de Nederlandsche literaire kunst, zooals die zich, proza en verzen beide, van ± 1880 tot ± 1896 ontwikkeld heeft’. Daargelaten dat een verzenbundel van zelf alleen van liefde voor poëzie doet blijken; daargelaten ook de vraag, of het gekozene toen in '96 een wel-saamgesteld beeld gaf van wat er in Noord en Zuid was voortgebracht; is het zonderling, deze voorrede met het jaar 1896 zonder een latere te herdrukken in een boek, dat op het titelblad het jaartal 1918 draagt.

Doch er is veel ergers dan deze uiterlijke slordigheid. In de eerste biografie de beste - van Gezelle - blijkt een bijwerken uit de vermelding van den dood des dichters; de aanteekening over De Mont zelven, welke meer dan een halve pagina, 24 regels, beslaat, waarop Kloos met 10 regeltjes volgt; vermeldt zijn benoeming in 1904 tot conservator van het museum te Antwerpen. Andere levensberichtjes, echter, zijn stellig onvolledig, soms zelfs onjuist.

Maar de groote onvolledigheid is in den inhoud van den bundel, is die der keuze bij het ‘herzien’.

Reeds in '96 haalde De Mont Goethe er bij om anthologieën te verdedigen als betrouwbare spiegels van ‘het literair leven van een korter of langer tijdperk’. Hij heeft nu meer dan

twintig jaar gehad om over de vroeger gedane keus na te denken; - of zou het succes, uit de herdrukken blijkend, hem dienaangaande gerustgesteld hebben?

Bleek er school of richting uit, men zou zich tegen partijdigheid kunnen verzetten. Doch De Mont geeft een zoo verwonderlijk allegaartje, dat men slechts van lichtzinnigheid, slordigheid en oppervlakkigheid spreken, en den bijval, door dit boek gevonden, niet anders dan betreuren kan.

J. DE MEESTER.

Oeuvres de Ruysbroeck l'Admirable, Traduction du flamand par les Bénédictins de Saint-Paul de Wisques. Bruxelles, Vromant & Co., 1917, 2 volumes parus.[1)]

Indien ergens de auspiciën gunstig zijn voor het totstandkomen van een fransche Ruusbroec-vertaling, dan is het te Oosterhout, bij de Benedictijnen van Saint-Paul de Wisques. Waar toch zou men de noodzakelijke vereischten tot zulk een werk: een grondige kennis der middeleeuwsche theologie, de vertrouwdheid met het middelnederlandsch en de beheersching van franschen stijl en uitdrukking, beter bijeen vinden dan in deze abdij, die, van de omstreken van Saint Omer naar ons land verplaatst, fransche en nederlandsche kloosterbroeders vereenigt? De verwachting wordt niet beschaamd: wij hebben hier inderdaad een vertaling, die, wanneer zij voltooid zal zijn, voor goed een zuivere kennis van den grooten mysticus toegankelijk zal maken voor hen, die geen middelnederlandsch verstaan. De vroegere vertalers, die tractaten van Ruusbroec in het fransch overbrachten, hebben meer naar het latijn van Surius dan naar het nederlandsch gewerkt: zoo Ernest Hello, zoo Maeterlinck, wiens vrije bewerking van *die Chierheit der gheesteleker brulocht* door de vertalers van Saint Paul de Wisques aangeduid wordt als een ‘essai, qui réclamerait plus d'une réserve.’

Het is niet onwaarschijnlijk, dat ook Nederlanders tot het recht verstaan van Ruusbroec van deze fransche vertaling profijt zullen hebben, ja, misschien zelfs in enkele gevallen gemakkelijker tot den juisten zin zullen doordringen via het fransch, dan met behulp van de, overigens even zorgvuldige en kundige, bewerking van Ruusbroec in het nieuw-nederlandsch door dr. H.W.E. Moller.[2)] Neem bij voorbeeld een zinsnede als de

1) Deel I in tweede, herziene uitgave.
2) Alle de werken van Ruusbroec, de wonderbare, in nieuwere taal overgezet door dr. H.W.E. Moller, I 1914, Bussum, Paul Brand.

volgende uit *Van den rike der ghelieven*, cap. 43 (David, IV p. 264): ‘Ende hi sal sonder onderlaet weselic inhanghende sijn met diere selver ghedachten, op dat hi overformt ende overbeelt werde in die afgrondighe claerheit.’ Moller geeft hier: ‘En hij zal zonder ophouden met dezelfde gedachten inhangen naar 'et wezen in God, opdat hij overvormd en overstraald zal worden in de grondelooze klaarheid’ (p. 256). Wie nu niet weet, dat *inhanghen*, *overformen*, *overbeelden* alle zeer speciale mystische termen zijn, door Ruusbroec regelrecht uit het latijn vertaald, zal hieruit de beteekenis niet zoo licht vatten, als wanneer hij leest: ‘Sans cesse aussi cet homme adhérera à Dieu essentiellement en son esprit, afin d'être transformé et transfiguré en la clarté infinie’ (II p. 195). Hier zien wij in het fransche gewaad de oorspronkelijke latijnsche, algemeen verstaanbare termen terug. Men zou kunnen twijfelen, of niet beide vertalers den zin nog nader zouden zijn gekomen, door overeenkomstig de gewone beteekenis van het middelnederlandsch *opdat hi... werde* weer te geven door *mits hij... werd* in plaats van door *opdat*, *afin*. Bij het overzetten van Ruusbroec's kristalklare en ook even onbuigzame gedachte kan men niet de geringste nuanceering ongestraft aanbrengen. Een onmogelijke taak dus, het vertalen van Ruusbroec, zal men zeggen: want wat kan vertalen anders zijn dan voortdurend nuanceeren, transponeeren? Kleine verschuivingen van den zin zijn bij elke vertaling onvermijdelijk. Wanneer bij voorbeeld in *Die spieghel der ewigher salicheit* cap. 25 (David III p. 231) ‘in onsen ledighen sine’ wordt vertaald door ‘dans l'état d'inaction’ (I p. 156), dan beduidt dit een verzwakking van den zin, die zich wreken zou, wanneer niet op andere plaatsen hetzelfde begrip van ledigheid nauwkeuriger ware weergegeven, b.v. in hetzelfde tractaat cap. 19 (David III p. 217): ‘Onse ledighe staet, dats bloete onghebeeltheit,’ - ‘Or, cet état de vide c'est en nous l'évanouissement de toutes images’ (I p. 144).

Dit, om aan te toonen, hoe moeilijk een taak het vertalen van Ruusbroec is. Wat een samensprekingen tusschen de nederlandsch denkenden en de fransch denkenden zal het in menig geval vereischt hebben, om tot de vaststelling van een enkel woord der vertaling te geraken! Maar welk een genot ook moet zulk een arbeid den bewerkers bereiden. Het is zeer te hopen, dat eerlang het geheele werk, waarvan nog slechts het kleinste deel het licht zag, voltooid zal kunnen worden.

J.H.

The Tragedy of Sir John Van Olden Barnavelt.

> Sir John Vanolden Barnevelt, in the Netherlands, (whose ashes are scarce yet colde) is, and will bee, a liuely president of the mutabilitie of greatnesse. Hee was the only one that traffiqued in the counsels of foreine princes, had factors in all courts, intelligencers amongst all Christian nations; stood as the Oracle of the prouinces, and was even the moderator of policies of all sorts; was reputed to bee second to none on earth for soundnesse of designes; was indeed his countryes both mynion, mirror, and wonder: yet, enforcing his publike authoritie too much to bee seruant to his priuate ambition, hee left the tongue of justice to proclayme, that long life and a peacefull death are not granted or held by the charter of honours, except vertuous Resolution renew the patent, at a daily expence of proficiencie in goodnesse.
> John Ford, Linea Vitae: A Line of Life.

In de 'Historie van het Leven en Sterven van Heer Johan van Oldenbarnevelt' staat een verzameling afgedrukt van 'Getuygenissen van verscheyden treffelijke mannen, soo in Italien, Vranckrijck, als Hispaignen, daer uyt men sien kan in wat voor achting en renommé sijn Edelheyt daer geweest is, ende hoe sijn name over de gansche Christenheyt geklonken heeft.' De niet onverdeelde hulde door den tooneeldichter Ford den Advocaat kort na zijn dood gebracht zal men er vergeefs in zoeken. Dat de verzamelaar dier getuigenissen Engeland uitsloot van de gansche Christenheid

dier dagen is niet te verwonderen. Koning Jakob I en zijn gezant Sir Dudley Carleton hadden, zoover zij dat konden, de tegenpartij van den Advocaat hun steun geschonken. Zijn val gold te onzent voor een overwinning ook dier twee, en de auteur der 'Historie' zal zich de moeite bespaard hebben van te zoeken naar Barnevelts lof in de taal van het land waar hem te prijzen voor een strafbare vermetelheid moest gelden. Schimp en smaad daarentegen hadden er vrijen omloop. Oldenbarnevelts Apologie werd den Engelschen lezer wel niet onthouden, doch de vertaler volgde niet den oorspronkelijken tekst maar den Latijnschen dien de Frankforter predikant Petrus Holderus daaryan gegeven had. En deze godvruchtige ijveraar voor het ware geloof, gebeten op al wat Arminiaan was en Oldenbarnevelt hatend als den beschermer dier vermaledijde secte, had zijn bewerking voorzien van venijnige randglossen - 'marginall castigations' in de taal van zijn Engelschen naprater - die, pakkender van stijl dan het zwaaropdehandsch verweer dat ze kastijdden, een averechtsch succes verzekerden aan de aldus tot paskwil verlaagde apologie.[1)] Voor een weinig ontwikkeld publiek, dat bij gebreke van kranten uit zulke boekjes leeren moest wat er omging in den vreemde, stak meer vermaaks in het gescheld van den Frankforter dominee dan in het politiek vertoog van den staatsman. Dit zijn slechts enkele van de modderkluiten die de eerwaarde wierp naar het hoofd van dien groote:

'This worst of men, the originall of all disasters and calamities, an enimie to the ancient reformed religion who is not worthie to enioy the light of the sunne or tread vpon the earth, already halfe a Papist and more mischieuous than a professed Papist, this subtile fox, this base, impudent and vainglorious fellow, this periured and adulterous naughtypacke, a most dissolute libertine and corrupt atheist, a traytor to his country, a priuate friend to the Spaniard, a hunter after glory and wealth, a foe to the house of Nassaue and Orenge, a spend-thrift of the common Treasure, a persecutor of all good men, and fauorer of euill.'

1) Barnevels Apology or Holland Mysterie. With marginall castigations. Printed for Thomas Thorp. 1618.

Geen wonder dat, waar de kerkleeraar zoo voorzong, de straatzanger weinig stichtelijkers nabauwde. In de Pepysian Collection van het Magdalen College te Cambridge is een exemplaar bewaard van een liedje op Oldenbarnevelts dood,[1] dat de populaire weerklank is van Holderus' kanselschimp:

> Murther vnmasked, or Barneviles base Conspiracie against his owne Country, discouered: who vnnaturally complotted to surrender into the Arch-dukes power, these foure Townes, Vtreicht, Nimingham, Bergen-opzome, and Brill: Together with his horrible intent to murther Graue Maurice, and others. To the tune of Welladay.

All you that Christians be
  vsefully, vsefully,
Consider now with me
  Gods bounteous mercie:
Though Truth hath bin denide
And Papists it defide,
Yet still doth it abide
  free from suppression.

How many Treasons vile
  haue bin layd, haue bin layd,
Gods pure Word to defile,
  in euery Country:
Yet still he keepes the same
From blemish, hurt, or blame,
And brings them all to shame
  that fight against it.

What strange complots haue bin
  gainst the truth, gainst the truth,
Throughout the world is seene
  t' haue beene attempted:
Yet Christ his church wil haue,
And his Professors saue,
In spite of Pope, or slaue
  that would confound it.

Approued this may be
  at this time, at this time,
By Barnviles trecherie
  gainst the Low-countries:
Who with vain hopes mis-led,
Deuis'd t' haue strucke all dead,
And, to haue murthered
  Men, wiues, and children.

1) Three Ballads illustrating the History of Holland ed. by C.H. Firth Oxford 1914.

He did consult with Hell
impiously, impiously,
Their frontier townes to sell
to Austria's Duke:
To murther great and small,
With th' English souldiers all,
That slept within the wall
of euery Citie.

Yet here he did not stay,
but conspir'd, but conspir'd
Graue Maurice for to slay,
with other Princes.
Thus midst this bloodie broyle
He would haue made a spoyle
Of his owne natiue soyle,
without all pittie.

This Tyger fierce of mind,
mercilesse, mercilesse,
these townes wold haue resignd
to Tyrante power:
Who would haue banisht there
The Gospel shining cleare,
And in its stead vpreare
trash and Traditions.

But this discouer'd was
wondrously, wondrously:
And nothing brought to passe
what he intended:
For God did from the skie
Cast downe his watchfull eye,
His treasons to descrie,
and crosse his purpose.

Now are his Treasons knowne
to his shame, to his shame:
And to all Statesmen showne,
for their example:
That God pursues his foes,
With heauie ouerthrowes,
Who doe their Hate disclose
gainst Gospellizing.

What sauage Monster would
thus haue slain, thus haue slain
His friends, and Country sold
for filthy lucre:

Outmatcht this Deed cannot,
Except with Powder-plot,
Which ne're will be forgot
   till the last Judgement.

Of grace he had no touch
   in his heart, in his heart,
But still did fauour much
   th' Arminian Faction:
And did his God forsake,
Which him did ouertake,
And drencht him in the Lake
   of deepe destruction.

His Secretary then
   seeing well, seeing well
Their damned plots made plain
   to both their ruines:
Himselfe kil'd in the night,
With knife made sharpe and bright
So gaue the diuell his right
   by his despayring.

You Politi[ci]ans all
   carefully, carefully,
Be war'nd by Barnviles fall
   midst his foule actions:
See you no mischiefes weaue,
That will your selues deceiue,
And soules of blisse bereaue
   past all redemption.

And let each English heart
   speedily, speedily,
From Poperie depart
   as from fell poyson.
May he his birthday rue,
That striues for to subdue
The Gospell pure and true
   in this our Nation.

God guide our gracious King
   peacefully, peacefully:
And at the last him bring
   to ioyes eternall;
Where he amongst the best
Of Saints and Angels blest,
May liue in ioy and rest
   time without ending.

So blesse our vertuous Queen
  with this gift, with this gift:
That still her Fruit be seene
  mongst vs to flourish:
As long as Cedars bud,
And streames glide from the flood,
So long her royall Blood
  here sway the Scepter.

And powre on vs thy Grace
  plenteously, plenteously,
To mourne while we haue space
  for sinnes committed:
That when Death vs doth take
And we this world forsake,
We good account may make
  at our last ending.

Printed by W.I.

De kerk noch de straat zijn een onpartijdig gerechtshof. Geloofsijver en onkunde verblinden het oordeel van wie daar vonnis wijzen. Onder de kille, sombere gewelven van het Calvinistische Godshuis en in de schelle luidruchtigheid van het straatgedrang kan de liefde niet bloeien die begrijpt en vergeeft omdat haar niets menschelijks vreemd is. Die liefde is de intuïtie van den dichter, den besten kenner der harten onder ons menschen, en het hof waar hij begrijpend en vergevend vonnist is het tooneel. En niet slechts in het land van zijn geboorte, waar Vondel en Verwey een vrijsprekend oordeel velden, ook in dat weidscher hof dat door den geest van Shakespeare geheiligd was heeft Oldenbarnevelt edeler rechters gevonden dan de man Gods en de man in de straat hem zijn geweest. Vrijspreken deden zij hem niet; de juiste kennis der feiten die den twee Hollandschen dichters ten dienste stonden ontbrak hun om hem van alle schuld te ontslaan. Maar des te schooner blinkt hun rechtszin en hun menschenkennis uit in dat ze, om de zonde der hoovaardij waarvan ze hem bezeten waanden, hem hun eerbied en bewondering niet hebben onthouden. Vondel, die geen schuld in hem wist, was een minder onpartijdig rechter, want door zijn hartstochtelijke vereering voor den vermoorden onnoozele zag hij den wortel van al diens lijden in den haat en de afgunst van zijn vijanden. Zoo wordt in zijn allegorisch treurspel de Bataafsche Palamedes een jammerlijk slachtoffer van

hartstochten te laag en te dierlijk voor zoo edel een prooi, en wekt zijn dood slechts afgrijzen, geen ontroering. Verwey daarentegen, de dichter-denker, hief de tragiek uit den strijd van menschelijke driften op in de sfeer van het noodlot, in het conflict tusschen Maurits en Oldenbarnevelt het onvermijdelijke erkennend, den strijd van het nieuwe dat niet worden kan zonder de vernietiging van het oude. Tot de twee geestelijken, die hem in den nacht voor zijn terechtstelling in den kerker komen bezoeken, doet de dichter hem aldus spreken:

> Gij vraagt hoe 't komt dat ik, nu oud en koud,
> Beland waar 'k levenslang vandaan bleef, 't wrekend
> Gerecht. Ik vraag 't mijzelf. Eerst dacht ik: 't was
> Boosheid van Maurits, dwaasheid van mijzelf,
> Mijn trots, mijn slecht fortuin, maar deez' mijn laatsten
> Nacht zie 'k het anders, waarder: niet ik sterf,
> De Tijd, mijn Tijd, de Tijd des Zwijgers, heel de
> Wereld van toen wankelt, en nu dit mijn
> Oud hoofd daar 't hoofd van is, valt dat eerst. Vindt ge 't
> Vreemd dat een rijk na 't andre komt? Het leven
> Leert het, d' Historie toont het, ik beleef 't.
> Ik deed recht, maar 't recht van mijn tijd. Nu is 't
> Geen recht meer, nu mijn hoogst recht onrecht werd.

Zoo had ook Oldenbarnevelt het zelf gezien. Pratend met den Middelburgschen predikant Walaeus over de punten waarop zijn vonnis was gegrond, zei de advocaat volgens Carleton: ‘I governed when I was in authority according to the maxims of that time; and now I am condemned to die according to the maxims of this.’[1)] Maar de Engelsche tooneeldichters hadden waarschijnlijk geen diplomatieke bescheiden tot hun beschikking om zich een beeld te vormen van den staatsman zooals Carleton hem kende. Zij bezaten wel geen andere gegevens dan den Engelschen tekst der Apologie met de ‘marginall castigations’ van Holderus, en drie andere boekjes waarvan er twee[2)] vermeld, maar niet

1) Letters from and to Sir Dudley Carleton, Knt., during his Embassy in Holland, London 1757, p. 363.
2) Newes out of Holland: concerning Barnavelt and his fellow-Prisoners, their Conspiracy against their Native Country with the enemies thereof: The Oration and Propositions made in their behalfe unto the Generall States of the United Provinces at the Hage, by the Ambassadours of the French King, etc. 1619.
The Arraignment of John Van Olden Barnavelt, late Advocate of Holland and West Freisland. Containing the articles alleadged against him and the reasons of his execution, etc. 1619.
Het niet door Bullen vermelde boekje, waarvan de Leidsche Bibliotheek een exemplaar bezit, is getiteld: A True Discovery of those treasons of which Geilis van Ledenberch was a Practiser against the Generall States of the Vnited Netherland Prouinces; Through the Aduise, and Assistance of John Van Olden Barnevelt etc, 1619. Dit is een getrouwe vertaling van de sententie zooals die bij den ordinaris drukker der Staten van Holland is uitgegeven.

met het drama vergeleken, zijn door A.H. Bullen, den ontdekker en uitgever van het handschrift der *Tragedy of Sir John van Olden Barnavelt*.

Niet een spel van het noodlot, maar een van schuld en boete is dit Engelsche drama. Het voert een Oldenbarnevelt ten tooneele, van een eerzucht bezeten die den eigen arbeid van veertig jaren zwoegens niet te duur een offer acht voor haar bevrediging, een Oldenbarnevelt groot door wilskracht en zelfverzekerdheid, maar bejammerenswaardig om de zonde die de wilskracht en om de straf die de verzekerdheid ontwapent. In de boven dit opstel geplaatste woorden uit een prozawerk van den tooneeldichter Ford van het jaar 1620 wordt van den staatsman het beeld geteekend dat den schrijver uit de aanschouwing der tragedie voor den geest moet hebben gestaan. Als in Vondels allegorie treedt bij het eerste opengaan van het doek de hoofdfiguur den toeschouwers voor oogen. Maar in stee der berijmde Apologie, waarmee Palamedes' alleenspraak het heele bedrijf vult, zien we, in een levendigen dialoog, het vuur der in Barnevelt smeulende eerzucht omhooglaaien, dat zijn roem en zijn grootheid zal verteren. Het motief waarmee Palamedes aanheft is een stoische berusting in onverdiend lijden:

> Mijn ongekreukt geweten
> En is niet quaeds bewust, noch heeft sich noyt vergeten
> Aen eenigh schendigh feyt: en soo ick daerom ly,
> Soo wasch' mijn edel bloed eens anders schelmery.

De tragiek wordt aldus bij voorbaat haar scherpte ontnomen: voor wie zich van ieder menschelijk zwak heeft vrijgemaakt is het lijden geen lijden meer. Dit is het zwakke van Palamedes, dat zijn dichter hem geen zwak gelaten heeft. De Engelsche tragedie zet in met een menschelijker geluid:

BARNEVELT.
De Prince Mouring heeft nu al den roep.
Dat hij alleen de vader is van 't land,
Zei ge dat niet?

LEDENBERG.
Ik geef de praat van 't volk.

BARNEVELT.
Dat aan zijn zwaard deze gewesten danken
Voorspoed en vree, dat hij van 't leger is
De ziel die 't tot de zege voert?

MOERSBERGEN.
Zoo zegt men.

LEDENBERG.
Meer nog: dat zonder hem wanhoop en val
Ons had verrast en onze veiligheid
Levend bestulpt.

DE GROOT.
Dat, had hij onzen raad
Niet met zijn daad gebeterd en gehoogd,
Al wat wij raamden slechts een sproke ware,
Verteld en zoo vergeten.

LEDENBERG.
En dus ijverig
Wordt dit gestrooid dat Mouring zelf het glooft.
Want grootheid op haar eigen waarde prat,
Weegt immer met inhalig grage hand
Haar lichtsten dienst, en wie de schaal verzwaart
Komt in 't gevlij.

DE GROOT.
Dat is 't waardoor zijn trots
Zwelt boven 't peil waarop zijn zedigheid
Dien korts nog hield. Dit doet hem den soldaat
Zijn eigen schepsel achten, en hem reeknen
Ieder gedijlijk werk tot zijn verdienst,
Kleineerend u en elk, en gij houdt nauw
Een tweede plaats.

BARNEVELT.
Toen 'k hem de eerste gaf,
Bestal 'k mijzelf, want rechtens was ze mijn.
Het labyrinth der staatskunst trad ik door.
Den sleutel van 's lands veiligheid te vinden
Vereischte een dieper weten en een moed
Stout als den zijnen, schoon 'k erken: die 's groot.
Zijn titel Excellentie dankt hij mij.
Het geld, de zenuw van het krijgsgeluk,
De hulp van Engeland en Frankrijks steun,
'k Kan ze enkel noemen mijn. En zal ik dan

Nu, in den avond van mijn dag van eer,
Nu 'k glorievol ter ruste moeste gaan
En uit mijns volleks lof me een eerzuil richten,
Neerzitten en met boersche lijdzaamheid
Dulden dat de oogst waar ik voor zwoegde een ander
Tot winst gedij? dat 's volleks lof en dank

Die mij den weg ten grave moest verlichten
Een ander toeval? dat de puike vrucht
Van mijn diep ramen siert eens anders disch?
Neen, dit ondankbaar land, dit lage volk,
(Hoe laag bij mijn verdienst!) zal eerst met grouwen
Weten dat hij die Spanjes plannen dweerste,
Zijn donkerst wroeten tegenmijnde, en maakte
Den staat tot wat hij is, 't al kan ontmaken
Eer hij dus smaadlijk val.

MOERSBERGEN.

Ga zacht, mijn heer.
Ik min u als een vriend en heb u immer
Als een wijs man geëerd. Wees als ge toen waart,
En ik blijf die ik was. Hadt ge gezwegen
Die laatste ontstemde woorden, 'k had gezworen
Dat in de schepping van Van Barnevelt
Hartstocht de hand niet had maar rede alleen.
Maar 'k vinde nu, ge zijt min dan een man,
Min dan een simpel man, en eindt dien weg,
Dien ge in uw kracht zoo lange liept, een kind,
Want kind, door oude of overmaat van eer,
Wierdt gij opnieuw.

BARNEVELT.

Dat zegt ge mij?

MOERSBERGEN.

Aan u.
Want is 't geen jongensdolheid (jeugdige drift
Kan het niet heeten) neer te trappen de arbeid
Van heel een leven zwoegens? Barnevelt,
Die nu moest leeren hoe te sterven, zint
Op nieuwe middelen om zich naam te maken!
Of houdt het leven 'n maand of twee om vellen
Wat veertig jaren van gedegen dienst
In keteligste zaken van den staat
Oprichtten tzijner heugnis! En waarvoor?
Glorie, des volleks bijval! schoone waar
Voor 'n grijze om naar te dingen!

DE GROOT.

Zwijg, ge krenkt hem.

MOERSBERGEN.

Dat 's beter dan hem vleien als gij doet.
Wees slechts u zelve weer en overweeg
Wat ommekeer daar zijn kan in den staat
Waarbij gij niet verloort. Zoudt ge ons weer brengen
(De hemel keer den opzet, de gedachte
Aan zulk een snoodheid) de oude tyrannie
Die Spanje heeft gevoerd, denkt ge dat gij
Dan grooter wierdt dan ge nu zijt of veilger
Voor het gevaar? Woudt ge 't gezag veranderen,
Maken een monarchie? Stel dat ge 't deedt,
En hem aan 't hoofd dien ge er 't liefste zaagt,

Zou uw gezag door hem te grooter zijn?
Wees niet zoo dwaselijk verleid. Waarmee
Kan hoop u vleien bij een ommekeer
Dat ge niet reeds bezit?

BARNEVELT.
Meet mijn bedoel
Niet naar het uw.

MOERSBERGEN.
Ik weet niet waar ge op mikt.
In dertig jaren (slechts den naam van koning
Bezat ge niet, maar uw volstrekte macht
Was even groot) werd niet een man gebruikt
In staatsambt, in bestuur of ambassade,
Niemand gebracht tot eer of schat die niet
Door uw gedoogen klom. Wie toch bekleedde
Zijn post daar gij 't verboodt? Uw aanzien rijst
Boven een burgers staat: uw broeders, zoons,
Vrienden, verwanten rijk aan eer en ambten;
Graaf Mouring zelfs, nu Prince van Oranje,
Wien gij de gunst van 't volk zieklijk benijdt,
Stond onder uw gebod. Want wanneer trok hij
Te velde daar niet gij het hadt gedoogd?
Wat ondernam hij zonder uw geheng?
Wat zege won hij daar niet gij in deeldet?
Wat daad verwierf hem glorie daar hij niet
Uw raad in had gekend? Indien zooveel
Uw staatszucht niet genoegt, maar gij nog wijder
Haar voet wilt geven, doet ge tot mijn smart
Mij vreezen dat uw eerste stap omhoog
U voeren zal ten val.

BARNEVELT.
Indien ik val,
Val ik alleen niet, want in mijn verderf
Zullen mijn vijanden hun graven vinden.
Moersbergen, schoon ge in ambt mij evenaart,
Het vuur der eere dat in u gedoofd is
Brandt heet in mij, en 'k zweer u: 'k zal bewaren
Wat glorie ik mij won met de eigen zorg
Waarmee ik ze verwierf. Lees de histories
Van wie om vroed- of vroomheid zijn gevierd,
En ge zult vinden dat de drang naar glorie
Het zwak was dat ze 't allerlest verzaakten.
Hen neem 'k ten voorbeeld.

Dit zwak, ‘that last infirmity of noble minds’, maakt Sir John van Olden Barnavelt een krachtiger tooneelfiguur dan de zwaklooze, sterke Palamedes. Fruin[1)] achtte de handeling slecht gemotiveerd, want ‘Oldenbarnevelt heeft in het stuk

1) In zijn Inleiding tot de bij Martinus Nijhoff verschenen herdruk naar de uitgave van A.H. Bullen. 1884.

geen aanleiding om zich te gedragen gelijk hij doet. Zijn roekeloosheid ware nog te begrijpen, indien het zijn macht, in plaats van zijn roem, gold, indien hij gevaar liep van door den Prins op zij geschoven te worden. Maar in de tragedie bestaat daarvoor geen vrees: de Prins is met zijn plaats in de Republiek tevreden en vrij van zelfzucht.' Alsof de eerzuchtige 's Prinsen woorden en daden moest of kon wegen met de bezadigdheid van den toeschouwer voor wien de handeling zich afspeelt op het tooneel! Het is de vraag niet of wij in Maurits' houding een toeleg ontdekken die den staatsman tot zijn roekeloosheid kon tarten; het is genoeg dat deze zelf er dien in méénde te zien. Al oordeelen wij dat 'in de tragedie daarvoor geen vrees bestaat', die vrees bestaat in Barnevelt zelf. Dat kan ook Fruin niet ontkennen, want hij weet dat (dit zijn zijn eigen woorden) 'uit de smaadredenen die den Advocaat in den mond waren gelegd de plaatsen zijn doorgehaald waarin deze zijn tegenpartij beschuldigt van naar de souvereiniteit te streven; uit den mond van den vijand zelfs wilde men geen kwaad van zijn Excellentie hooren.' Barnevelt gelooft, naar de voorstelling der dichters, dat Maurits staat naar de monarchie, in diens populariteit bij het leger ziet hij een prikkel voor die eerzucht en een middel tot haar voldoening. Gekrenkte hoogmoed en afgunst op den ondankbare dien hij had groot gemaakt zwepen den in zijn roem bedreigden staatsman tot de waanzinnige samenspanning die hem het hoofd kost.

Wie waren die dichters der tragedie? Volstrekte zekerheid bestaat daaromtrent niet. Dat er twee aan hadden saamgewerkt erkende reeds de ontdekker van het handschrift, en Bullens vermoeden dat John Fletcher en Philip Massinger de auteurs waren is sedert gedeeld door zoo bevoegde kenners van het Engelsche drama als F.G. Fleay, R. Boyle, A.W. Ward, G.C. Macaulay, F.E. Schelling. Elk van beiden heeft een vijftiental drama's nagelaten waarin geen ander auteur de hand heeft gehad. Daaruit kunnen we ieders eigenaardigheden van stijl en versbouw leeren kennen. Fletchers metriek toont een opvallende voorkeur voor slependen en driesilbigen versuitgang en een afkeer van enjambement. De eenheid van het vers wordt bij hem gemarkeerd door een korte rust aan het einde, die den zwier der van vers

op vers voortschrijdende periode stremt. Die korte, simpel gebouwde zinnen, de onmiddellijke, kortademige verwoording der opeenvolgende gevoelsmomenten, geven een suggestieve klaarheid aan den stijl, maar vermoeien den hoorder door hun eentonigheid. Fletchers geluid is duidelijk hoorbaar in verzen als deze uit den aanvang van het derde bedrijf:

BREDERO.
Myne Heire Vandort, what thinck ye of the Prince now?

VANDORT.
Like a true noble Gentleman he has borne himself
And a faire fortunate Soldier: I hold the State, Sir,
Most happie in his care, and this torne Cuntry,
Whose wounds smart yet, most bound to his deliveraunce.

BREDERO.
'Tis certaine his proceedings in this busines,
As in all els, have byn most wise and constant,
And waited on with full wingd Expedition:
How many Townes armd with theis new Pretenders,
Stird up and steeld by founders of new doctrines,
The collour of their Cause, hath he (and sodainely)
Disarmd againe and setled in obedience,
And without bloodshed, Lords, without the Sword,
And those Calamities that shake a kingdom:
So gently and without noyse he has performd this
As if he had don it in a dreame.

Van deze vijftien verzen gaat één slechts uit op betoonden lettergreep. En van de veertien overige, die slepend uitklinken, vertoonen het eerste en derde een voor Fletcher evenzeer kenmerkende eigenaardigheid: den sterken bijtoon op de laatste syllabe, door een eenlettergrepig woord gewonnen, dat vaak volkomen overbodig is en alleen tot verkrijging van dien slependen uitgang dient. Massinger daarentegen is de meester der aanzwellende periode, die machtig heenstuwt over den dam van het verseinde. Niet met de kortademigheid van den gesprekstoon, maar met de gedragenheid van den rhetorischen stijl dreunt zijn stem door het dicht. Ook hij houdt van slependen versuitgang, maar toch niet in die mate als Fletcher. Eigenaardig ook voor het oratorisch karakter van zijn dictie is zijn gebruik van tot formules verstarde poëtische phrasen en beelden, die tot de vaste uitrusting behooren van zijn dichterlijken stijl. Geen zijner tijdgenooten is zoo vaak zijn eigen echo. Ruim duizend zulke rhetorische figuren vormen het arsenaal van Massingers poëtisch geschut, en vierendertig uit dien voorraad bewijzen zijn aandeel in

de compositie van Barnevelts tragedie. Waar hij met anderen samenwerkt is hij het gewoonlijk die het spel opent, en in den boven afgedrukten aanvang van het eerste bedrijf is, ook in de vertaling naar ik hoop, de techniek van zijn periodenbouw te erkennen.

Een onomstootelijk bewijs voor het auteurschap der beide dichters zijn zulke metrische en stylistische eigenaardigheden weliswaar niet. Zij winnen echter aan overtuigingskracht wanneer andere overwegingen tot hetzelfde vermoeden voeren. Dat Fletcher van 1613 af, en vooral sedert Beaumonts dood in 1616, met Massinger samenwerkte, staat boven allen twijfel. In of kort voor het jaar waarin Barnevelts tragedie werd opgevoerd, bewerkten ze samen met Nathaniël Field een andere Nederlandsche geschiedenis voor het tooneel: ‘The Jeweller of Amsterdam’. Het stuk is verloren, maar de historie is overbekend: de Amsterdamsche juwelier was Joan van Wely, die, met een kostbare collectie robijnen en diamanten in het stadhouderlijk kwartier gekomen om ze Maurits te koop aan te bieden, door diens kamerdienaar Jan van Parijs en een soldaat van 's Prinsen lijfwacht werd vermoord.[1)] Het Stationers Register van 1654 noemt de namen der dichters, en dat we, onder het drietal dat uit dit Hollandsch schandaal dramatische munt sloeg, juist die beiden vermeld vinden wier geluid we in de verzen van Barnevelts tragedie meenden te hooren verhoogt de waarschijnlijkheid dat wij aan hen ook dit politieke Hollandsche treurspel danken. Daar komt bij dat Massinger een voorliefde had voor de behandeling van politieke conflicten uit de geschiedenis van zijn eigen tijd. Hij zette daarmee de traditie voort die haar begin had in ‘The Massacre of Paris’ van Marlowe en na dezen haar besten vertegenwoordiger vond in George Chapman, die toenmalige Fransche historie op het tooneel bracht. Er behoorde moed toe zich aan zulke stoffen te wagen. Tegen Chapmans ‘Conspiracy and Tragedy of Byron’ bracht de Fransche gezant bezwaren in op grond waarvan de vertooningen verboden en sommige acteurs achter slot en grendel gezet werden. De schrijver zelf kwam er blijkbaar zonder kleerscheuren af, maar toen hij in 1608 zijn spelen in druk gaf, werd zijn ‘Byron’ door den censor zóó gehavend, dat Chapman reden had in zijn

1) Zie Motley, The Life and Death of John of Barneveld II 51.

opdracht te spreken van ‘these poor dismembered poems’. Massinger verging het niet beter: In Januari 1631 weigerde Sir Henry Herbert de speelvergunning aan een drama van zijn hand ‘because it did contain dangerous matter, as the deposing of Sebastian, King of Portugal, by Philip II of Spain.’ En diezelfde Master of the Revels vertelt dat in 1638 koning Karel I zelf, bij het doorlezen van een nieuw stuk van Massinger, een passage aanschrapte en er bijschreef: ‘This is too insolent, and to be changed.’ De veroordeelde verzen waren, volgens Sir Henry, uit een toornige rede van Don Pedro, koning van Spanje, waarin hij het absoluut recht van den vorst verdedigt om nieuwe belastingen te heffen. Het drama, dat ‘The King and the Subject’ was getiteld, is helaas verloren, maar zonder twijfel lag de insolentie der veroordeelde passage in haar duidelijke toespeling op de toen brandende kwestie van het ‘ship-money’. In een stuk van 1626, ‘The Maid of Honour’, zinspeelt Massinger op het lot van den Winterkoning en de schuld die Jakobus I, door zijn verzuim hem te hulp te komen, daaraan had. ‘All the utterances of Massinger which are supposed to be of a political character show him in opposition to the faction of the court’, schrijft Emil Koeppel van hem.[1)] Ook een tragische Oldenbarnevelt niet ontdaan van zedelijke grootheid kan den kleinzieligen despoot bezwaarlijk welgevallig zijn geweest. Angstvallig hebben de dichters iedere toespeling vermeden op het aandeel dat de koning en zijn gezant in de Hollandsche twisten hadden genomen. Niet één Engelschman wordt er ooit bij name in genoemd: Waar sprake is van Leicester heet hij ‘one that then ruled all’, Sir John Ogle, de bevelhebber der Engelsche troepen binnen Utrecht, treedt op als ‘a captain’, van Sir Dudley Carleton is nimmer zicht noch sprake. Alleen Elizabeth wordt door Oldenbarnevelt zelf met eere herdacht, wanneer hij zijn rechters herinnert aan de voortreffelijke diensten door hem aan den lande bewezen:

> Zoo het pas geeft
> Ondankbren de afstand te verwijten tusschen
> De weldaad en hun dank, reken het dan
> Geen gloriezucht in mij dat ik me prijze:
> Vijf keer in koninklijke ambassaden

1) The Cambridge History of English Literature VI 149.

Als hoofdrepresentant dezer gewesten
Sprak ik van aangezicht tot aangezicht
Machtige vorsten: tweemaal onze schutsvrouw,
De maagd en koninginne zaliger,
Elisabeth van England, tweemaal ook
Den onverwonnen koning die, schoon dood,
Verdiend De Groote heet, Hendrik de Vierde,
En eens den Britschen koning die nu is.

De passage is getrouw overgenomen uit Oldenbarnevelts Apologie, waar geen der drie vorsten met name vermeld staat, maar ze enkel heeten ‘the Queen of England’, ‘the King of France’, ‘the King of England at this day’. Het was in overeenstemming met Oldenbarnevelts gevoelens tegenover Jakobus dat de dichter hem van diens voorgangster en Hendrik IV met uitbundigen lof en van hemzelf slechts in de koele termen van het verweerschrift liet gewagen. Maar waarschijnlijk gaf Massinger, onder het deksel van historische waarachtigheid, in deze tegenstelling ook zijn eigen oordeel over den koning. Want het is niet onmogelijk dat achter 's dichters onmiskenbare sympathie voor zijn tragischen held de verontwaardiging schuil gaat over het wreede vonnis dat een half jaar te voren het hoofd van Sir Walter Raleigh had doen vallen op het schavot. Ook den rijmer van het liedje op ‘Barneviles base Conspiracie’ schijnt de gelijkenis van beider lot te zijn opgevallen, want de strophevorm dien hij koos voor zijn lied is die van ‘Sir Walter Raleigh his lamentation’, een straatzang van eender allooi:

You Lords and knights also,
  In this place, in this place,
Some gentle love bestow,
  Pity my falling,
As I rose suddenly,
Up to great dignity,
So I deservedly
  die for my folly.[1)]

En de dichter, die het niet wagen kon dien rechterlijken moord ten tooneele te voeren, mag in het Hollandsche treurgeval een schoone allegorie hebben gezien voor die verboden stof. In de rede waarmee Oldenbarnevelt na zijn eerste verhoor van zijn rechters afscheid neemt staan deze woorden:

1) Transactions of the Royal Historical Society. ThirdSeries. Vol. V p. 40.

Gij rijst, 'k verveel u, zie ik. Laat me dan
Vaarwel u zeggen op de eigen plaats
Waar vaak mijn stemme klonk, en zoo mijn leven
U immer vruchten bood van goeden raad,
Mag 't niet onvruchtbaar zijn te letster uur:
Octavius, toen hij 't keizerschap begeerde
En trappen wilde op den nek van Rome
En al haar oude vrijheen, koos dien weg
Dien een nu tegen u kiest. Want toen Cato
En iedre vrije ziel dood was of balling
Die hem had durven tegengaan, toen greep hij
Het absoluut gezag. Neemt het ter harte.

Zou de dichter bij die herinnering aan Octavius soms aan den tyran hebben gedacht die schuldig stond aan den gerechtelijken moord op die vrije ziel Sir Walter Raleigh? De censor schijnt het vermoed te hebben, want in het handschrift zijn de allerlaatste woorden (you can apply this) doorgehaald, waarschijnlijk door den Master of the Revels Sir George Buck, die over verscheidene plaatsen in het drama zijn veto heeft heengekrast.

Aan den durf en den onafhankelijkheidszin van Massinger danken wij ongetwijfeld de keuze en de Oldenbarnevelt niet onwaardige conceptie der stof. Fletchers talent lag op ander gebied: in het romantische intriguespel en verwikkeling van mingeval vond hij zijn kracht. Hij is een meester in het werken met tooneeleffecten, en offert licht aan de verscheidenheid van incident die het ‘doet’ de eenheid van zijn drama op. Massinger daarentegen munt uit door constructief vermogen, door strengheid en eenvoud in den bouw zijner stukken. Oldenbarnevelts historie was een gelukkige keus voor de samenwerking van zoo uiteenloopende talenten: één handeling, het landverraad van den door hoovaardij verdwaasden staatsman en zijn val, maar die handeling rijk aan door Fletcher uit te beelden incidenten, waartoe de dichter de gegevens voor het grijpen vond in de gedrukte relazen der vermeende samenzwering en haar ontknooping. Den dertienden Mei viel het hoofd van Barnevelt op het schavot, half Augustus konden de Londensche schouwburgbezoekers dat schouwspel zien herhalen op de planken. De onmiddellijkheid waarmee in zoo kort tijdsbestek het zakelijk verslag der historische feiten tot een kunstig spel werd omgeschapen stempelt dit drama tot een zeventiendeëeuwschen tegenhanger

van de moderne film. De kaleidoskopische opeenvolging der tooneelen is een getrouwe reproductie der uit Holland ontvangen reportage, waaraan verziering slechts weinig heeft toegevoegd. Ledenberg zich in de gevangenis den hals afsnijdend bij het bed van zijn zoontje; het kind roepend om de cipiers wanneer het, wakker geworden van het doods-gereutel, den vader vindt baden in zijn bloed; Moersbergen, zich veilig wanend in het Munstersche, verrast door soldaten van Maurits als hij, keerend van de jacht, de slotbrug versperd vindt door een opzettelijk uit haar as gelichte hooikar; vereerders van den Advocaat den meiboom plantend voor de deur van zijn woning; de provoost het in een peer hem toegesloken briefje ontdekkend; de Fransche gezanten voor Barnevelt pleitend bij de Staten; het gekiste lijk van Ledenberg opgeheschen aan de galg; de drie beulen op het schavot en die van Utrecht den doodelijken slag toebrengend welke met het oude hoofd de vingertoppen der biddend opgeheven handen afhouwt, al die momenten verraden den toets van Fletcher, wiens virtuositeit in het uitbuiten van zulke stof voor het tooneel haar gading vond in de uit Holland overgewaaide berichten. Maar al die episoden zijn kunstig dienstbaar gemaakt aan de ééne handeling die zij moeten heenvoeren ter katastrophe: Ledenbergs zelfmoord wordt den toeschouwer niet voor oogen gevoerd om hem over diens einde niet in het onzekere te laten, zijn wanhoopsdaad vindt haar motief in de wanhoop van Oldenbarnevelt zelf. Want naar de voorstelling der dichters is het deze die door overreding hem drijft in den dood. Alleen Moersbergen en Ledenberg zijn deelgenoot van zijn diepste plannen. De eerste is buiten het bereik der justitie; slechts Ledenberg zou, in de pijn, hem kunnen verraden. En Barnevelt, die anders geen redding meer ziet, beweegt zijn medeplichtige tot de daad die hemzelf en Oldenbarnevelts geheim aan den greep der gerechtigheid moet ontvoeren. Koeppel vindt dat de Advocaat door deze handeling ‘uns menschlich entfremdet wird.’[1] Maar is zij onmenschelijk in dien zin dat geen mensch, van zoo niets ontziende eerzucht gedreven als Olden-

1) Quellen-Studien zu den Dramen G. Chapman's, Philip Massinger's und John Ford's bl. 166.

barnevelt door de dichters is voorgesteld, niet in staat zou zijn tot die zelfzucht die het leven van een minderwaardige aan eigen zelfbewuste grootheid ten offer brengt? Want een vriend ziet Barnevelt in Ledenberg niet, slechts een zwak en willig werktuig, dat zijn waarde verloren heeft, zoodra het zijn hanteerder schaadt in stee van baat. Niet of zijn handelwijs ons sympathiek, maar of zij begrijpelijk is in een zoo geaard en tot het uiterste gedreven man is de vraag die hier alleen gerechtigd is. En dat die zelfzucht niet aan het wankelen wordt gebracht door medelijden met den ellendige is ons aannemelijk gemaakt door de karakterteekening die in het eerste bedrijf van Ledenberg gegeven is bij monde van een hopman der Staatsche troepen:

> Ledenberg.
> Een van de Heeren Staten, groot in macht,
> Was hij maar even eerlijk. Dit is hij
> Die nooit een mensche goed deed, schoon geen smeeker
> Ooit ontevreden van hem henen ging.
> Belooft je los en vast: 'k heb hem zien praten,
> Den hoed af, met een schooier aan de kerkdeur
> Een uur haast achtereen, maar toen hij wegging
> Gaf hij hem niet een duit. Hij maakt vertoon
> Van deernis voor een elk, maar is van binnen
> Harder dan Satan. Dat de pest hem hale.

Zoo beloofde hij aan Oldenbarnevelt trouw en stilzwijgen en brak zijn gelofte in het uur der beproeving. De vrijwillige dood, waarmee de sterkere hem dwingt diens zelfzucht te dienen, eert hem meer dan zijn leven. ‘Uw hand, mijn heer’, zegt hij tot Barnevelt bij het afscheid,

> Gij weest me een pad dat 'k vastberaen zal treden,
> Herwinnend wat 'k verloor, en dat zoo waardig,
> Dat men erkennen zal: 'k had u toch lief.

Is hier het onmenschelijke der daad, dat Koeppel tegenstond, niet kunstig getemperd door de schoonheid waarmee zij het slachtoffer helpt een onschoon leven te besluiten? Maar het offer wordt vergeefs gebracht: het geheim, dat Ledenberg had meegenomen in het graf, wordt ontrukt aan Moersbergen, dien Oldenbarnevelt reeds veilig waande. Diens gevangenneming wordt den toeschouwer vertoond om hem voor te bereiden op de ontwapening van Barnevelts verzekerdheid. Als diens lot beslist is, is zijn rol afgespeeld. In

zijn moedig en karaktervol optreden in het eerste bedrijf staat hij als de zedelijke tegenvoeter van den zwakken Ledenberg geteekend, maar aan de sympathie, aldus voor hem gewekt, wordt de kennis van zijn verder lot onthouden. Wat niet dienen kan om Barnevelts tragedie tot haar katastrophe te voeren zou slechts storend werken op de eenheid van het drama. Zoo worden ook de figuren van De Groot en Hogerbeets aan de aandacht der toeschouwers onttrokken, als hun leider zijn plannen verijdeld ziet en hun hulp hem niet meer baten kan. Toch ware ook in de berichten over Hogerbeets voor Fletcher, den dichter van het pathos, de stof voor een aangrijpend tooneel te vinden geweest: Wat had hij niet kunnen maken van dit schouwspel van echten of geveinsden waanzin, door Carleton beschreven: 'Hogerbets is either mad in good earnest or so counterfits himself to be; for he talks to his children and disposeth of all his domestic affairs, as if he had his family about him, whereas one man is all he hath.'[1)] Maar al ware Fletcher inzage van Carleton's correspondentie gegund geweest, het is niet waarschijnlijk dat Massinger, de strenge opbouwer van het drama, hem een tooneel had laten ontwerpen dat op het lot van Barnevelt geen invloed meer hebben kon.

In hoeverre het geschil tusschen de nieuwe secte en de gevestigde kerk verband hield met den politieken strijd tusschen Oldenbarnevelt en Maurits kan den Londenschen schouwburgbezoeker bezwaarlijk duidelijk zijn geworden uit het drama. Carleton wist dat de Advocaat, schoon in het politieke den Remonstranten genegen, in zijn hart de leer aanhing die in Dort zou zegevieren.[2)] Maar de schrijvers laten den eerzuchtige zijn geloof niet ten offer brengen aan zijn hartstocht. In het eerste bedrijf hooren wij hem verklaren:

> Ik ben van uw geloof
> In ieder punt dat uw religie raakt,
> En opentlijk wil ik mij zelf belijden
> Een van Arminius' sect.

1) The Court and Times of James I, II 113.
2) 'This dispute of Predestination is (as he hath solemnly protested unto me) against his conscience, he being, as he saith, of the opinion of the Contra-remonstranto' (Letter to John Chamberlain, Esq. Sept. 12, 1617, in 'The Court and Times of James I')

Oorspronkelijk werden die woorden, in tegenwoordigheid van Moersbergen, Van der Mijlen, De Groot en Hogerbeets, gesproken tot Taurinus en Uyttenbogaert; maar in het handschrift zijn, waarschijnlijk door den regisseur, de namen der beide Remonstrantsche predikanten doorgehaald en is het antwoord dat zij Oldenbarnevelt op zijn bekentenis gaven aan Hogerbeets en Grotius in den mond gelegd. Fruin ziet in die wijziging een ernstig nadeel: ‘Hierdoor verliest het tooneel zijn karakter van samenspanning tusschen wereldlijken en kerkelijken, dus juist dat waarop het aankomt.’ Maar ik betwijfel of de Engelsche toeschouwer het karakter dier samenspanning beseft had, indien de beide eerwaarden op het tooneel waren gebleven. De woorden die zij spraken zijn te tam om dien indruk te kunnen wekken. Een ander tooneel, waaruit echter opzettelijk de leidende figuren in staat en kerk geweerd zijn, kan daartoe iets beter dienen. Het tweede bedrijf verplaatst ons naar Utrecht op den dag van de afdanking der waardgelders op de Neude. De Prins is in aantocht, maar Ledenberg heeft alle hoop hem buiten de stad te kunnen houden. De nieuwe vendels immers zijn hem toegewijd en Rock Gilles, een invloedrijk burger, heeft van zijnentwege de officieren der Engelsche compagnieën bewerkt. Ook de burgerij is op zijn hand. Want de vrouwen loopen ter kerk bij de Arminianen, en wat in Holland de vrouwen wijzen moeten de heeren prijzen. Hier zijn ze met hun Arminiaanschen leeraar Holderus:

1ste Utrechtsche vrouw.
Hier zijn de zusters! Dat 's een Engelsche.
Ik bid voor haar bekeering.

2de Utrechtsche vrouw.
Welkom hier,
Mevrouw, uw komst gedij u tot geluk:
Want hier aanschouwt ge de algemeene vrijheid
Waarin wij leve' en handlen, 'n vrouwen-Eden.
Geen Spaansch tyrannenoog bestiert ons doen,
Geen Italiaansche nijd stopt onze buurpraat,
Wij doen wat wij verkiezen, wij zijn meesters,
En die ge uw mannen noemt zijn onze dienaars.

3de Utrechtsche vrouw.
Uw land draagt schoone vrouwen en houdt ze braaf,
Maar streng van hand regeeren u de mannen.
Gij spreekt hun naar den mond, kijkt waar zij wijzen,
En zoo ge al vrijheid hebt, zij is beperkt.

4de Utrechtsche vrouw.
Zulk leven is een vloek; schud ze af. Bewonderd
En aangegaapt te worde' is geen verdienst.

Maar leeft ge als wij, dan hebt ge vrijen zeg
En drijft uw wil met soevereine macht.

1STE UTR. VROUW.
Denkt ge dat onze mannen iet bestaan
Waardoor niet ons bedoelen wordt gediend?
Dat men ons uitsluit van geheim en raadslag
En ons beperkt tot enkel huisbestier?
O neen, Mevrouw, wij nemen deel aan alles,
Of...nemen hun de rust. Waarom een man
Zus doet of zoo, tegen of voor den staat,
Wij weten en gehengen 't.

2DE UTR. VROUW.
Waarom die,
Zoo jong en schoon, in dat kwartier beveelt
Waar mooie dames wonen, waarom Mouring
Boos is en Barnevelt nu te onvree,
Denkt ge dat wij zulks niet en weten moeten?

3DE UTR. VROUW.
Of waardoor korts 'n nieuwe devotie veld won?
Neen, goe Mevrouwe. Ziet ge daar dien jonkman?
Hij 's een geleerde en een gevaarlijk heer,
Maar 't geeft geen duit of hij geleerd of niet is;
Hij 's een goed prater en een dweepziek prater,
Wij doen hem denken en zeggen wat ons lust,
Drukken en lasteren wat en wie ons lust.

ENGELSCHE.
En 'n leeraar, zegt ge?

2DE UTR. VROUW.
Ja, een eenig leeraar.
Dat vindt men hier althans.

ENGELSCHE.
Nederigheid
Ontbreekt aan deze nieuwe Arminianen,
Die sijfelende padden.

HOLDERUS.
'n Dom, vreemd vrouwmensch;
Een koets met paarde' is al waar zij in glooft.

2DE UTR. VROUW.
Kom, wees als wij met al uw Engelsch vrouwvolk;
Gij kent er 't zoet niet af.

ENGELSCHE.
En wil 't niet kennen.
Ons land bestemt ons tot gehoorzaamheid,
Tot eerbied voor de manne' als onze meesters,
En tot hun dienst. Tweehoofdigheid maakt monsters.
Wij durven niet te denke' aan wat zoo hoog is,
En praten niet van Graven.

HOLDERUS.

Loop ten Grave,
En zeg hem dat hij eerlang boeten zal.
Je sleep en tong zijn lang maar 'k zal ze korten.
(Van der Mijlen op.)

1STE UTR. VROUW.

Hoe nu, waartoe zoo'n haast?

VAN DER MIJLEN.

De Prins in aantocht.
Hij heeft in al de vesten hieromtrent
't Waardgeldersvolk ontslagen. De Engelschen
En de oude vendels zijn hem trouw.

ENGELSCHE.

Wel, dames,
En gij, vroed heer, met uw geleerde praats,
Die de ooren opsteekt tegen groote prinsen
En met de nieuwste kraam uw tong belast,
Wat kunnen gij en deze vrome vrouwen,
Die gij bewapent tegen trouw en plicht,
En op haar mans, die ezels, leert te smalen,
Op 's lands regenten, kunnen zij iets doen?
Kunnen zij Mouring tarten?

HOLDERUS.

Tarten zullen ze 'm
Vlak in z'n facie. Roept de burgers op
En onze nieuwe vendels!

Dit kleurig tooneel, kenmerkend voor Fletchers talent, is het eenige in het heele stuk waarin het Arminianisme optreedt in een van zijn leeraars. De religietwist, waarin koning Jakobus zoo opvallend, en met welk fiasco, had partij gekozen, was een ketelig onderwerp, dat niet zonder gevaar voor den schrijver in vollen ernst viel aan te roeren. Iets anders was het een paar malloten van vrouwen haar bewondering te laten uitkramen voor een Arminiaanschen prediker; ja, de Master of the Revels kan slechts goedkeurend hebben geglimlacht bij haar pochen, dat zij hem den laster en de leugens lieten drukken die zij wilden. Maar zou Sir George Buck ook hebben geweten dat de dichters dien Remonstrantschen duivelstoejager der Utrechtsche feeksen vereerd hadden met den naam van den Frankforter dominee die in zijn ‘marginall castigations’ den vuilsten schimp tegen Oldenbarnevelt had laten drukken? ‘Onder den naam van dien Calvinistischen ijveraar’, schrijft Fruin, ‘heeft onze auteur, bij gebrek aan beter, zoo niet misschien uit ironie, een oproerigen Arminiaan laten optreden.’ Bij gebrek aan beter? Wat beter vond toch dan deze: den lasteraar van Oldenbarnevelt aan de verachting der toeschouwers prijs te geven in den persoon van een prediker dier secte die hij met zijn modder had gegooid? Uit Massingers stukken spreekt op meer dan één plaats een sterke sympathie voor het Katholicisme. Of hij tot het Roomsch geloof is bekeerd is niet met zekerheid bekend. Zoo ja, dan zal hij Holderus' geschimp op den Advocaat ‘already halfe a papist and more mischievous than a professed papist’ met andere gevoelens hebben gelezen dan het bedoelde te wekken, zoo neen, dan staat zijn verdraagzaamheid er borg voor dat

de leugens van den Frankfortschen kastijder geen vat op hem hadden. Het was zeer zeker in zijn geest dat Fletcher, in schijn de Arminiaansche secte bespottend, die alleen veilig door den dichter bespot kon worden, in werkelijkheid haar bittersten vijand overleverde aan den hoon van het Engelsche publiek.

Zoo beschouwd blijkt de Tragedy of Sir John Van Olden Barnavelt een edel antwoord op het vuig pamflet in welks omlijsting de Apologie van den staatsman den volke in Engeland was kond gedaan. De dichters hebben de beeltenis van den Advocaat uit die gore lijst genomen en ze gevat in het schoon gebeeldhouwd raam der tragedie, waaruit ze waardiger te voorschijn treedt. ‘De Phariseeuwsche grijns met schijngeloof vernist’ van zijn Contra-Remonstrantschen lasteraar hebben zij mede op het doek gebracht, maar absurd en potsierlijk staat hij er op den achtergrond vereeuwigd, een zinnepop, ook voor onzen tijd, van arrogantie die den afstand niet kent tusschen eigen kleinheid en het genie.

Den Haag, 8 April 1919.

A.J. BARNOUW.

Maskerade.

Zevende hoofdstuk.

Tine was vroeg. Onder de donkere koepeling lag het grijze asfalt nog leeg, buiten den toog van zwart berookt glas en ijzer laaide de zon en spoot zilverblikkering uit de strepen der rails, waarboven de hitte trilde; en binnen stond de zwarte sleep wagens, zonder locomotief, als de lange geledingen van een beest zonder kop, zoo star en stil, of er nooit meer vaart in zijn geweldige flanken zou zijn te krijgen, over zijn dof-donkeren rug liep een man op onhoorbare voeten en klom vlug als een kat omlaag en glipte weg tusschen treeplank en buffers en dook dan verrassend boven een anderen wagenrug weer op.

Tine zette haar tasch neer en zag uit naar een bank, vanwaar ze, met uitzicht op het stationsplein, Henk kon zien komen. Pas toen ze, in de zwarte ruit eener wachtkamer, haar beeld gespiegeld zag, realiseerde ze een teleurstelling: ze had vast gerekend, dat hij haar zou opwachten; scherp had ze zich uitgebeeld hoe hij onder den koepel op den uitkijk zou staan... hoe ze vlug zou naderen in haar lichte kleeren, haar gezicht blij onder den blijden bloemenhoed, en uit de verte al den glans van vreugde op zijn gezicht zou zien, het zenuwachtig drukke van zijn wuivende handen.

Binnen 't stationsgewelf hing een dompige zwoelte. Nog heeter scheen het hier, dan daar straks op het plein, in den baaierd van zon en hittestralende keien. Te warm was het om te reizen... een warmte, die je lam sloeg, alle opgewektheid uit je wegzoog...Hardnekkig kampte Tine tegen de

ontzenuwende moeheid, die trok aan haar stemming...de hooge, gelukkige stemming, waarin ze 's morgens was wakker geworden, toen ze onmiddellijk met blijdschap had geweten: ‘vandaag zie ik Henk, Henk naar wien ik verlang...’

Die had gezegevierd over mama's lijdelijken weerstand en al de kleine ergernissen: de koffer, dien ze zelf van den zolder moest sjouwen, en de twee witte blouses, die ze in de hitte nog moest strijken, omdat Antje, die kamerdag had, ‘niet van 'r werk mocht’.

Reeds kwamen haastige reizigers vanuit de vestibule, maar draalden, in hun voortvarendheid geremd, voor den trein met stijfgesloten deuren. Een conducteur liep er langs heen, smeet hier en daar, met een ruk en een duw, een coupé open, en wees met driftig vingerpriemen naar de voorste wagens, toen een paartje, een piepjong meisje, hangend aan den arm van een zelfbewust, hooggekraagd luitenantje, hem aanklampte om raad. Tine keek de twee na, terwijl zij opliepen en onderzoekend coupé na coupé binnenzagen en weer voortgingen, en dan weer keerden om nogmaals, nauwgezet, hetzelfde onderzoek te verrichten, tot ze eindelijk, snel, als deden ze iets ongeoorloofds, na elkaar binnen wipten, om het deurtje - bang! - achter zich dicht te halen.

En plotseling bedacht ze, dat straks zij en Henk.... Ze voelde zich kleuren en warm onrustig worden; hoe ontelbare malen was ze met Henk alleen geweest... bijna altijd, hetzij op haar kamer, hetzij op hun wandelingen; toch wist zij nu, dat het alleenzijn in zoo'n besloten, rood fluweelen coupé-hokje iets heel anders zou zijn dan het vroegere, omdat zij er nu beiden iets ànders van zouden verwachten...

Een schaduw viel over haar heen... snel hief ze het hoofd, om onder den grooten hoedrand uit te zien... daar stond hij voor haar, hijgend, z'n gezicht bleek-heet van 't zich haasten in de warmte, met onder den eenen arm een dikke, puilende aktentasch geklemd, en in de andere hand, tusschen een glad en strak getrokken vloeipapier, zacht tintig roze en perlemoerig wit van prachtige rozen.

En tegelijk gaf het zien van zijn lachend, blij-ontroerd gezicht haar een schok van vreugde; en van die vreugd gaf ze zich rekenschap, als werd al het vorig weifelen daarmee opeenmaal te niet gedaan; ze zag hem vol aan, met oogen,

groot van blijdschap, en dadelijk glansden de zijnen haar tegen, of er goud straalde tusschen 't verdonkerend blauw.

‘Ben ik laat? Wacht je allang?’

Haar gezicht dook in de rozen; een heerlijk spel werd het nu, om tusschen het glanzig roze en kruivend groen zijn blik vast te houden met den hare, en niet te spreken, niet anders dan met oogen vol innigheid.

Hij liet zich even, schuinsweg, neer op de bank, waar zij zat en even drukte zijn hand om haar pols.

‘Goddank dat je er bent. Er was geen enkele reden om het tegendeel te veronderstellen... en toch heb ik den heelen morgen slecht gewerkt, omdat die angst me dwars zat. Nu... God kind, ik ben er zoo gelukkig om...!’ Tegelijk was hij weer op, greep met een nerveuzen zwaai haar tasch; ‘Allemachtig... heb je dat zware ding zelf gesjouwd?’

Nu lachte ze, over de ontroering van het vorig oogenblik heen: ‘Henk... doe niet mal over m'n vrouwelijke zwakheid!’ en hij, met opeens weer den teederen ernst in stem en oogen: ‘Het is juist zoo heerlijk Tine, om dat wèl te doen.’

Voor haar uit liep hij op den trein toe; waggelig haastig, in wankel evenwicht met haar tasch en zijn eigene, en bovendien de parapluie-rol, die hij driftig haar handen ontrukt had en die hem nu dreigde te ontglippen.

Zij volgde langzaam, met nog aldoor de zacht geurige rozen vlak voor haar gezicht en zag hem haastig-druk de wagens langs loopen en telkens met een hippend rukje van zijn gekromden rug binnen de raampjes kijken, dan langs een volgenden wagen, dan weer terug...

‘'t Is erg vol.’ Z'n gezicht, verstrakt in teleurstelling, tuurde langs haar heen: ‘Misschien voorin...Willen we...?’

Zij zag voor een der coupé's een nieuwsgierig gezicht zich wenden; bij de voorste wagens liepen de conducteurs al drukdoend heen en weer en bonkten deur na deur in het slot. Achter zijn haastige, langgebeende passen volgde zij, met een gevoel of uit alle raampjes gezichten grijnzend loerden, ze zag Henk praten met een conducteur, dan haar wenken met een hoofdruk en een zwaai met de tasch. Ze dwong zich tot haast; 't was plotseling of haar voeten niet anders dan tergend langzaam wilden.

'Nergens leeg,' meldde hij teleurgesteld, waarop de conducteur, met een blik op de rozen en een grijns van dubbelzinnige medeplichtigheid, monkelend beloofde: 'Na Utrecht misschien.'

In de coupé, welke zij bestegen, zat een in het zwart gekleede dame, die even het hoofd hief boven haar boek, met leege oogen de binnenkomenden bestaarde en weer neerkeek; en tegenover de hoekplaats, die Tine innam, trok een jonge man zijn beenen terug, schoof wat achteruit en monsterde haar met rustige onverschilligheid.

Terwijl zij haar mantel losknoopte en Henk, staanblijvend, de bagage in het net schikte, ontmoetten haar oogen die van den vreemde, grijs-groene oogen in een strak-mager scherpdoorvoord gezicht; en tegelijk wist zij, dat ze, in haar overgevoeligheid, spot had verwacht, maar toch het koel-onverschillige van dien blik haar meer verwonderde dan voldeed. En terwijl Henk zich haast haar neerliet, zich het bezweete gezicht afveegde en daarbij haar weer aanzag met een glanzend verrukten blik, was het, of ze dien man over haar vóélde denken; schichtig oogde ze nogeens, hij sloot de oogen, zijn mond trok smal in zijn bleek, blasé gezicht... nu riep hij achter zijn dichte oogen visioenen van goddelijk schoone vervoeringen op, om de banale werkelijkheid tegenover hem niet te hoeven zien...

Zij schrikte op, toen ze een pakje in haar schoot voelde: bonbons.... die Henk, ondanks zijn haast en de hitte, nog heelemaal bij Mönchen was gaan koopen! Lieverd! De bloemen en nu dit... was ze daar niet net opweg om haar stemming te bederven... om zich weer te laten beïnvloeden door uiterlijkheid... door wat mogelijk een vreemde vinden en denken zou?

Zij zette zich rechtop en hief het hoofd, alsof ze iets afschudde; en lachte hem haar dank toe terwijl ze een der bonbons van het zilverpapier ontdeed en hem aanbood op het vlak van haar hand; dan keerde ze zich naar hem toe en begon, met haar mond dicht bij zijn gebogen hoofd, te praten; veel en snel te vertellen.... van de bruiloft, waar ze zich zoo eenzaam en misplaatst had gevoeld...; zijn stil, begrijpend luisteren stuwde verwikkelde, voor haar zelf onverklaarbare gevoelens tot uiting en vaag verwonderde ze

zich over het gemak dezer vertrouwelijkheid, hier tusschen vreemden; soms gleed snel haar blik over het onbewogen, als-slapende gezicht van den man tegenover haar; en ze wist hoe ze hoopte, dat hij nu haar fluisteren, haar toegebogen houding zou weten.....

De trein was Utrecht voorbij. Ze zag dat de dame, die schuin tegenover haar zat, het boek in heur taschje sloot en haar voile neertrok, doch de andere vreemde roerde zich niet.

Zij keek naar het boekje in haar schoot; een bundeltje gedichten van Ricarda Huch, welke Henk gezegd had zeer te bewonderen, en waarin hij haar naam en den datum geschreven had... Naast haar leunde hij, de oogen gesloten, achterover; ze wist nu, had hem eindelijk de onwillige halve bekentenis ontlokt: hij had hoofdpijn, zijn vaak voorkomende kwaal bij warmte, nu door de treinreis nog verergerd; een moederlijk meelij voelde ze; ze zou haar hand op zijn hoofd willen leggen en stelde zich voor hoe ze straks, als zij alleen zouden zijn, zijn hoofd tegen haar schouder wilde trekken, om zachtjes te blazen tegen zijn slapen... Ze oogde terzij en zag zijn profiel met het blonde baardje, den grooten fijnen neus en zijn hooge, geel-blanke voorhoofd, waarboven het jongensachtig-ordelooze haar krulde, wat dunnend al, en bij de ooren vol zilverige spikkeltjes. Sterk en zuiver wist ze weer, dat ze van Henk hield. Ver weg, en zoo weerzinnig vreemd, als hadden ze een ander gegolden, leken de bedenkingen, de weifelingen der voorbije dagen. Aan het bewegen, soms van zijn hand of zijn knie, begreep ze, dat hij niet sliep... en heftig hoopte ze nu, dat de vreemden in Amersfoort heen zouden gaan en zij samen met Henk zou blijven, om hem haar deernis met haar liefde te kunnen bewijzen.

Zij sloeg het boekje open, liet de blaadjes tusschen haar vingers glippen, verzon, te loom om zich tot lezen te concentreeren, een spelletje, waarbij ze telkens de roode beginletters onthield en poogde daarvan een woord te vormen, dan liet ze de bladen open waar het geviel, en las:

> Ich bin dein Schatten, du bist der mich schafft,
> Du gibst Gestalt, und Masz mir, und Bewegen,
> Mit dir nur kann ich leben mir und regen,
> Ich dein Geschöpf, du Willen mir und Kraft.

Met warme oogen zag ze van de regels op naar buiten, waar groen-bruin heivlak langs golfde; aan den horizon trokken grauwwitte wolkgevaarten en hielden in een diepen grot van licht de zon omvat...; ontroerd prevelde ze den laatsten regel, hoorde hem samenklinken met haar liefde voor Henk: ‘du Willen mir und Kraft...’

> Die Harfe war besaitet ohne Ziel,
> Kein wehnder Wind erregte sie zu Tönen
> Kein Finger konnte sie dem Lied gewöhnen;
> Du legst die Hand auf das gebannte Spel;
> Die Saiten, die sich keinen Griff bequemen,
> Erzittern unter dir entzückt und bang....

Geboeid, met overgegeven aandacht las ze nu vers na vers, de blijde, de brandend hartstochtelijke, de smartelijk diep bewogene. Tot de grootsche liefde-lyriek haar gloeiend doorvloeide, haar opzweepte tot een duizelend verlangen om zóó liefde te voelen, zoo te kunnen ondergaan.... om zoo roekeloos en juichend sterk het geluk te grijpen als deze vrouw:

> Der Becher klingt, mein Herz ist der Becher!
> Trink Liebe, trinke dich satt!
> Es zittert, o berauschter Zecher
> Der fest in bebenden Händen es hat.’

En plotseling kleurde zich de werkelijkheid met den gloed dezer verbeelding: Henk verbeidde als zij... ook in hem gloeide het verlangen... hij had haar den bundel gegeven en haar naam voorin geschreven, omdat ook zijn verlangen van hùn liefde zulk een vervoering wilde. Zij was het, die, klein en bang, met duizend benepen overwegingen den opgang had gestremd. Wat wist ze van zijn liefde? Nooit nog had Henk haar gekust... Zijn liefde... Moest *hij* niet in prachtige vervoering kunnen liefhebben, die zóó over de liefde schrijven, spreken kon, zóó het ideale begeerde?

Straks zou ze met hem alleen zijn... Altijd nog had zij hem tot beheersching gedwongen, maar nu zou hij weten haar bereidheid... zooals hij daarstraks in haar oogen heur liefde had kunnen lezen... toen zoo stralend de zijnen erop antwoordden!

Nu moest hij haar verlangen voelen, zooals zij het zijne voelde... als een fluïdum, ònder hun zwijgen...

Over haar begonde vreemde langzaam en loom zich de handschoenen aan de vingers te schuiven. Met een trillende spanning, of zich het bloed in haar aderen had uitgezet, volgde Tine zijn bewegingen... Woog Henk in eenzelfde spanning de kansen? Van terzijde zag ze zijn weer wijd-open oogen den vreemdeling aanzien... het deed haar huiveren van zaligbang verwachten. Dadelijk zouden ze alleen zijn. Alleen als zoo vaak en toch oneindig anders. Niet nu als twee kameraden, maar zijn liefde als de geweldige wil, die haar weerstand zou breken in zijn armen... die haar klein zou maken en machteloos, terwijl de zaligheid als een golf over haar heen zou slaan...

Het boekje lag toegeslagen in haar schoot, maar woorden, brokstukken ruischten door haar gedachten. En als door een gouden nevel zagen haar oogen de heiheuvels, de blauwzwarte donkerte van een stammen-bosch langssnellen...

* * *

Nog voor de trein, met krassende rem-schokken, tot stilstand was gekomen, stond de dame op, en ook de vreemde rekte zich, om zijn hoed uit het net te grijpen. Een laatste schok van botsende wagens deed hem, wankelend, in Henks richting struikelen. Hij stamelde ‘Pardon!’ met een na lang zwijgen heesche stem en ook Henk mompelde, met verlegen lach, een verontschuldiging. Gapend bleef de deur achter de vertrekkenden open staan; er voor schoven menschengestalten, gezichten keken, glipten voorbij. Een juffrouw, beladen met pakken, steeg, zich òphijschend op heur ellebogen, in; vroeg neervallend: ‘Is dit naar Utrecht?’; stoof, op Henks haastig-ontkennen, weer weg, met hortend hotsen en bonken van haar pakken; hij lachte even, zei: ‘Stoethaspel...!’ stond dan op om aan den riem de coupé-deur dicht te halen en bleef voor het geopend raampje staan.

Aan zijn starren rug, met de even te hooge schouders, stootte zich Tine's tot het uiterste gespannen verwachting. Ze zag neer op haar gevouwen handen, waarvan ze de roerloosheid vreemd voelde bij haar innerlijke bewogenheid en

op de roos tegen haar borst, met de fijne groene haartjes, die trillend deinden met haar snellen adem. Wendde dan den blik naar het andere venster en tuurde, met warme, onrustige oogen, naar een sliert goederenwagens, die op een zijspoor voortschoven en naar een stilstaande locomotief, waarvan de rookpluim met driftige stooten de lucht inklom, om daar plotseling in ijlte te vergaan. Het dof stationsgerucht stond wijd om de stilte in het kleine compartiment, waar de fluweelen wanden leken te krimpen en de leegte suisde... Plotseling hoorde ze Henks stem en haar hoofd schokte om. Ze zag dat hij sprak tot een jongen met een wit voorschoot, die stilstond voor de coupé. Hij boog zich voorover, reikte uit het geopend raampje, dan grabbelde zijn hand op zijn rug, onder 't even opgetilde korte jasje. Door Tine's strak gespannen gedachten flitste herinnering aan wat Egbert Brögel, die zich op zijn Parijsche jaren graag liet voorstaan, laatst gegrapt had over het malle manuaal van den Hollandschen meneer, voor de degelijke portemonnaie in z'n achterzak. Bijkans onmerkbaar gleed de trein in beweging. De jongen, met z'n hand omhoog en gespannen aandacht op zijn geheven gezicht, liep mee...

Met een paar, door het schokken van den trein, zwaaiende stappen, bereikte Henk zijn plaats naast Tine. In zijn hand knetterden twee zakjes. Hij werp ze achteloos op de bank tegenover zich en boog zich naar haar over, legde zijn hand op de hare in haar schoot. ‘Goddank...geen vreemden meer’, zei hij op blijden fluistertoon.

Zij voelde haar als een masker strak gezicht tot een glimlach vertrekken. Langs zijn naar haar toe gebogen gelaat haakte haar blik zich aan de twee vormlooze klompjes papier, die plotseling gedrochtelijke wezentjes leken, idiotig tegen elkaar aangeleund. En langzaam drong een macht buiten haar wil de woorden naar haar lippen ‘Heb je zoo'n honger?’ Hij lachte verlegen, streek in een nerveus gewoonte-gebaar het haar van zijn voorhoofd weg; ‘Nee...och wel nee...’ ontkende hij haastig; ‘'t is niet, omdat ik...’ en op snel-zakelijken, onwilligen toon: ‘M'n koffiedrinken schoot erbij in, en met hoofdpijn en een leege maag krijg ik gauw last van wagenziekte...’

Net een dronken man en een dronken wijfje tegen elkaar

aangeleund...die idiote zakjes...Het was of geen andere gedachte zich in Tine's hersens te formuleeren vermocht, al wist ze vaag, dat nu ze bezorgd en moederlijk wilde zijn; het was of haar gevoel in fijne snippers was verrafeld en tot geen gave gedachte meer saam te voegen.

Ze voelde Henk dichter over zich buigen, wist zijn dringende oogen dichtbij, al borg zij de haren onder de zware leden. 'Alleen een voorzorg', verwierp hij schertsend, 'Nu niet. Nu... Tine... toe... waarom kijk je me niet aan...? Nu is er zooveel, dat ik je zeggen wil...'.

Zij drukte haar rug dieper in het kussen, sloeg de oogen op naar zijn gezicht, doch haar blik bleef hem vermijden en zenuwachtig hel klonk haar stem, toen ze met snelle woorden aandrong:

'Néé - toè Henk... asjeblieft, eet dan eerst. Je zou ziek worden, je hadt in Utrecht al... Asjeblieft' - en haar trillende vinger wees - 'éét je broodjes dan ook...!'

Ze voelde hem van zich wegwijken, voelde, méér dan zij zag, de blijdschap wegslinken uit zijn gezicht, dat plotseling vlammig rood werd en waarin zenuwachtig de groote, weeke mond vertrok. En toen zij bleef aandringen, met aldoor die helle, bijna bevelende stem, bukte hij zich met een ruk en greep de droog knetterende zakjes.

Zij had het gevoel, of zich een strakke ijzeren band om haar hoofd perste en daarbinnen onvatbare flarden van krankzinnige gedachten wirrelden; het geluid van den zak, die scheurde, reet daar als een zaag doorheen.

'Toe,' hoorde ze hem gedwee, bijna smeekend vragen, 'eet jij dan ook wat... Ik heb voor jou een amandelbroodje... toè... je wilt wel?' Hij hield haar het zakje voor; toen zij niet greep, liet hij het neer in haar schoot, waar het viel tusschen haar weer saamgeklemde handen, die er de ritselende gladheid als iets weerzinnigs van ondergingen. Een dolle begeerte trok als een kramp door haar leden, om het te knellen in haar vingers en dan er mee te smijten, erop te trappen. Haar keel wrong, om een gillen van honend lachen te weerhouden en met haar rug geduwd tegen het week deukende kussen, drong ze de dolle drift néér, om op te vliegen en het portier open te rukken en een eind te maken aan de marteling, die ze zichzelf aandeed.

Maar de band om haar hersens schroefde dichter toe, zóó vast, tot alle wilde gedachten uit haar hoofd werden weggenepen.

Een vale leegte zonk zwaar in haar neer. Rond haar heen suisde de wachtende stilte en daarin hoorde ze, vlak naast zich, het geluid van zijn malende kaken. Over het vuile rood der leege kussens scheen hard en hel de zon, tegen de ruiten, op de sponningen, kleefde zwart stof en de roos op haar borst hing verwelkt met week-slappe blaadjes. Het werd of dat alles een afschuwelijk verband hield met de grauwe leegte in haar hersens, en als iets, dat nimmer haar zelf gegolden had, verzonk de heugenis aan haar verlangen, aan dat, wat daarstraks als een machtige heerlijkheid had gelokt. Tot het knetteren van het papier, dat hij tot een prop ineenklemde, plotseling scherp en fel haar gedachten te weer dreef tegen het eenige, dat op dit oogenblik belang leek te hebben: de vrees, dat hij zou gaan praten vóór hij zijn laatsten hap had weggekauwd.

Doch hij bleef zwijgen... roerloos zat hij, wat gebogen, met de handen tusschen de knieën. Zóó lang zweeg hij, tot de stilte geweldig werd en sterker dan het rhythmisch gedreun der bonkende wielen.

'Het is verspeeld,' wist zij toen met plotselinge, verlammende zekerheid; 'het groote, heerlijke...' en radeloos tastten haar gedachten het gebeurde af, het kleine, nietige, onzinnige gebeurde, en schuw oogde ze naar Henks trieste, stille figuur... Hij had begrepen... nu wist hij, dat ze tot geen groote gevoelens in staat was... dat het dwaasheid van hem was, om ooit groote gevoelens van háár te verwachten...

In Nijkerk, waar een druk gezin, ouders, met een paar woelige kinders, de coupé binnentrok, schoven zij beiden rechtop, en voelden ontspanning als na een krampig verwrongen houding. En eerst aarzelig, maar dan tot hun eigen bevreemding met verwonderlijke vlugheid, vonden hun rustig-onverschillige woorden elkaar met het oude gemak. Zij lachten samen om de kinderen, die kakelend als kippen elkaar een zakje chocolaadjes betwistten, en toen vertelde hij van zijn werk op het archief, en een brief van Huygens aan Amalia van Solms die, naar hij meende, zulk een ongewoon licht op des dichters karakter wierp.

Toen zij Nunspeet naderden en hij opstond om de bagage uit het net te tillen en op de bank gereed te zetten, reikte ze hem het kleine, in grijs leer gebonden boekje, dat achteloos naast haar op de raamrichel had gelegen.

Terwijl hun beider handen het vasthielden, vroeg hij - en het was het eenige dat raakte aan het gebeurde:

'Vondt je het niet mooi...?'

Haar mond trok neer en het trof hem, hoe zij op haar moeder geleek, toen zij hooghartig-onverschillig antwoordde: 'Ik dacht, dat je dat wel wist.'

* * *

Ze zaten in de open waranda en vonden voor het eerst verademing na den zwaar heeten dag. Nog droop de hitte uit de boomen aan den wegkant, en het grint, in den schemer, leek nog te gloeien van den zonnebrand; geen blaadje bewoog. Maar vleugen zoete bloemenreuk dreven uit het violierenperk en mengden zich met den teederen frisschen geur van de versch geplukte rozen, die op tafel stonden en met den bitterzoeten damp van Arnold's pijp. Van den weg klonken soms gedempte stemmen, wat losse woorden onder klompengestap van langzaam-luie slenteraars, en uit de verte geruchtte het verstervend gebolder van een boerenwagen en van veel verder nog het trage blaffen van een hond. Het paste aan de innigste verbeelding van een zomeravond.

Tine had voor het laatst de kopjes gevuld en kwam, omzichtig stappend, met het blaadje in haar geheven handen, uit de geheel donkere kamer, waar alleen achterin op de theetafel het gouden vierkantje van het theelichtje glom. Zij zag in den bleeken schemer het blank van de drie gezichten nog scherp omlijnd boven de al doezelig vervagende gestalten en zij zag Henks gelaat zich omwenden, onmiddellijk bij het gerucht van haar komst, en zijn hand, als een bleek ding, los van zijn verder lijf, zoekend tasten naar haar arm. Zij lachte zachtjes; fluisterde: 'Pas op... ik mors.'

Arnold schraapte; het geheimzinnig roode vuurtje in zijn pijp look op; dan schimde hij weg achter een wolk van damp. Vlug en geruchtloos zette Tine de kopjes neer, streek een opge-

slagen punt van het tafelkleedje glad, met een prettige behaagzucht aan haar eigen ijver en handige huisvrouwelijkheid. Dan bracht ze het leege blaadje naar binnen terug en schoof zich tusschen den nauwen doorgang van Henk's stoel en den muur, ze hoorde het zachte, vleiende ritselen van haar japonnetje tegen den rieten stoel en wist, dat hij nu voor elk harer bewegingen vol aandacht was en aldoor vervuld van haar dichte nabijheid; even legde ze, in het langsgaan, haar hand op zijn schouder, en voelde hoe hij daar dadelijk zijn wang tegenvleide; een kriebeling gaf zijn baardje tegen den rug van haar hand, en om het diepe geluksgevoel, het wenschloos, stoorloos beleven van het oogenblik, schoten haar opeens de tranen in de oogen.

Maar Clara klapte de handen op elkaar, het hard geluid reet door de stilte. ‘Die lamme muggen!’ klaagde ze, driftig haar stoel verschuivend en bukkend naar haar beenen.

Arnold blies een booze rookwolk voor zich uit: ‘Bederf nou asjeblieft de stemming niet met de banaalste van alle menschelijke ongemakken!’

En Henk, terwijl Tine zich naast hem in haar krakende rieten stoel zette, overpeinsde: ‘Dat is altijd weer opnieuw een probleem voor me, hoe iemand, die met zooveel geestdrift schrijven kan, die in een uur tijds een zaal vol menschen tot extaze weet te praten, in het dagelijksch bestaan zoo hopeloos nuchter kan zijn.’

‘Ik geloof niet aan jullie stemmingen’, weerlegde Clara met haar sonore, klankvolle stem, die de woorden zoo zuiver articuleerde of ze altijd sprak over de hoofden van veel luisterende menschen heen; ‘stemmingen zijn gecultiveerde gemoedstoestanden, een soort geestes-coquetterie, zooals ijdele menschen noodig vinden hun kleeren in harmonie met de kleur van hun kamer, of hun eetservies of hun oogen te brengen. Aan enthousiasme geloof ik, aan extase, of aan wanhoop... of aan tevreden-zijn, maar niet aan 'n verplichte stemming: poëtisch als de maan schijnt, melancoliek als het regent en verheven als je toevallig vacantie hebt en een avond verluiert in het donker...’

Arnold klopte z'n pijp uit op de steenen weranda. ‘Denk om Henk’, waarschuwde hij ernstig, ‘die als gelukkige verloofde verplicht is in de poëzie van het ewig weibliche te gelooven.’

‘'n Afgekloven begrip Tine!’ Clara mikte strijdvaardig een klontje naar Arnold's warrigen grijzen kop, dat de fox aan zijn voeten met één smakkenden hap ving en slikte; ‘vraag eens een man op z'n geweten af, naar een omschrijving van die ewige Weiblichkeit! Gewarmde pantoffels, op tijd lekker eten en tolerantie voor slecht humeur...’

‘Henk’, waarschuwde Arnold nog altijd onverstoorbaar, ‘ga een eindje met Tine wandelen, hier wordt openlijk revolutie gepreekt!’

‘Juist voor haar’, weerlegde z'n vrouw. ‘Eigenlijk argumenteer ik alleen ter leering van Tine. Toen jullie kwamen was ik enthousiast over je, Tine. Over jullie verhouding bedoel ik. Ik blufte erover tegen Nol: zóó moest het nou altijd zijn, zóó is nou mijn ideaal van 'n engagement. Zonder die kleffe liefhebberij van aldoor mekaars hand vast te houden, mekaar aan te staren, en engel of schat, of heerlijkheid te noemen...’

Tine lachte proestend. Het donker hielp haar heen over de gêne, die ze, als altijd, even hinderlijk onderging bij Clara's zakelijk argumenteeren over intieme dingen.

‘Pas op’, waarschuwde Henk, z'n hand op de leuning van haar stoel leggend; ‘dat bereidt een aanval voor!’

‘Maar m'n bewondering zakt af... met den dag hoor! Gisteren zat Henk over Tine's knie te aaien en vanmorgen heeft Tine, een heel bedenkelijk symptoom, vier grijze haren uit Henk's baard geknipt.’

‘Toe zeg’, Arnold's goedmoedig basgeluid klonk plotseling ruw-heftig, ‘vin je niet, dat je goeie raad veel krijgt van indiscretie?’

‘Nee’, zei Clara hartstochtelijk zonder 't half schertsende waarmee ze eerst had betoogd. ‘Ze moeten voelen, dat ik het alléén zeg, omdat ik het zoo innig meen. Ik ben overtuigd, dat er oneindig minder huwelijken mis zouden gaan, als de menschen anders begonnen. Als ze wachtten met... vrijerij, ik bedoel met lichamelijke intimiteit, tot ze elkaar geestelijk kennen en niet omgekeerd. Er is zooveel in de verhouding van man en vrouw herzien, waarom dat niet? Vroeger was de vrouw er tot genot en gemak van den man. Hij koos en zij werd gekozen. Nu wil de vrouw van het huwelijk kameraadschap, géén voogdij; nu komt het er op aan of je geestelijk mekaars gelijke bent, of je daarin

bij elkaar past. Een engagement is “proeftijd”; hoe kun je peilen, “proefnemen”, als de verhouding bij voorbaat vertroebeld wordt door het element, dat den man natuurlijkerwijs tot “eischer” maakt?’

Arnold schoof zijn stoel achteruit en ging over het lage steenen muurtje van de weranda leunen. ‘Zelfs jullie moderne vrouwen,’ spotte hij, ‘hebben soms behalve hersens nog een lichaam met vijf zinnen en dat onderwerpt zich in den regel niet aan alle reglementeering.’

‘'t Zou te veel beheersching kosten, meen je? O - maar geef dàn toe, dat een engagement, zooals het nú is, óók een een zich-beheerschen is, en op veel onzuiverder basis!’

De duisternis was nog dieper gevallen. Tine kon zelfs Clara's gezicht niet meer onderscheiden en evenmin dat van Henk, hoewel ze zijn ademen vlak naast zich hoorde en soms het schuiven van zijn baardje over zijn jas. Z'n zwijgen verwonderde haar. Juist hij placht graag en heftig op Clara's ‘eeuwige debatingzucht’ te reageeren. Terwijl zij... Weer ergerde ze zich over wat ze zelf als ‘preutschheid’ gispte, haar gêne om iets dat ‘liefde’ gold, te ontleden en te determineeren. En de behoefte om nu, juist in Clara's critische oogen, een onbevooroordeelde, een bewust-levende vrouw te zijn, deed haar de vraag stellen, die ze onmiddellijk tegen het betoog had geformuleerd: ‘Dus zou er volgens jou voor dat andere... de lichamelijke intimiteit... géén proeftijd noodig zijn?’

Zij hoorde, in de stilte, die Clara na haar vraag liet, Henk onrustig verschuiven in zijn stoel, dan domineerde de sonore, wèl gearticuleerde vrouwestem, maar nu met een ietwat pedante zelfverzekerheid, welke Tine onmiddellijk herinnerde aan Henks soms schoolmeesterachtige manier van praten:

‘Naar mijn opine niet. Wanneer twee menschen werkelijk geestelijk harmonieeren moeten ze aan het erotische zich vanzelf kunnen aanpassen... ik kan me trouwens niet voorstellen, dat in een werkelijk hoogstaand geestelijk leven het sexueele ooit het overwegend element kan zijn.’

Arnold had een ongearticuleerd geluid, een lach kon het zijn of een grom van spot: ‘Je ziet Tine, Clara's propaganda voor de verbetering van het huwelijk werkt als de Pink

Pillen, als je begint met je geld neer te tellen wordt de onfeilbaarheid je gegarandeerd.'

Clara lachte zonder eenige boosheid. 'Maak ik kwakzalversreclame? Niets overtuigt zóó als het sprekend voorbeeld, Nol! En Tine heeft me gezegd, - waar of niet meisje? - dat ze òns huwelijk een ideale verhouding vindt.'

Ze was opgestaan en kwam naar Arnold toe en stond naast hem, in den wingerd-omrankten toog, groot en slank, een beeld van rustige kracht, terwijl ze haar beide handen op zijn schouders legde.

En weer uitte hij dat grommend lachgeluid.

'Omdat jullie nooit kibbelen, of vitten, of mekaar vervelen met relazen over je bezwaren en ergernissen, en altijd eerbied hebt voor elkaars meening. En in je werk elkaar helpt, elkaar aanvult. Dat vind ik zoo mooi... zooveel beter en nobeler, dan wat ik van andere huwelijken zag'. Met al sterker overtuiging had Tine gesproken, maar nu ze zweeg, en het hooge geluid van haar stem in de stilte weerklinken hoorde, had ze het stellig besef, dat Arnold, in het donker, om haar lachte.

'En toch,' Clara schudde Arnolds arm, maar onmiskenbare voldoening klonk in haar toon, 'coquetteert meneer de psychiater nog wàt graag met "ouderwetsche" huwelijksidealen, zoo van de warme pantoffels en de luie-stoel-voorpa, weet je, en voor de hysterische dames op z'n spreekuur preekt hij over de vrouwelijke onderwerping en de zegening van het groote gezin!'

Arnold streek een lucifer af en bukte zijn gezicht naar het rosse schijnsel. Terwijl hij pufte aan de pijp, zag Tine in dat overschenen gelaat de zwarte oogen tusschen de tot spleten getrokken leden in haar richting kijken en weer, als zoo vaak, tastte zij, onrustig nieuwsgierig, naar zijn eigenlijk bedoelen, toen hij onverstoorbaar lankmoedig uitlei: 'In mijn vak moet je een levenshouding hebben, om te kunnen uitleenen aan de menschen, die denken, dat ze zònder niet door de wereld komen. Blijkbaar staan maar weinig vrouwen zóó vast in haar schoenen, als m'n wederhelft en m'n charmante logée.'

'Als... ìk?' Tine vroeg het in onthutste verbazing. Maar op hetzelfde oogenblik sprong Henk op, met een

onverwachte, driftige haast, die haar verraste en ontstemde en trok haar met stoel en al achteruit. ‘Nou stop! Tine, ik láát je niet besmetten door Clara's redeneermanie. Laten we nog iets overhouden, om veilig aan te kunnen denken in deze goddelijke stilte. We hadden afgesproken, dat dit een avond van wijsgeerig zwijgen zou zijn, en toch sleept de praat-woede jullie weer mee...!’

‘Ik práát niet’, zei Clara gebelgd. ‘Dat laat ik aan de dames van naaikransjes en weeshuis-besturen over. Ik zoek naar inzicht. Daar kom je verder mee dan met getuur naar de sterren.’

Ze trad de kamer in en vroeg Arnold om lucifers: ‘Als ik niets doe krijg ik een onrustig, kriebelig gevoel.’

‘Muggenbeten’, zei Arnold gelaten.

Het gas floepte aan. Schel, naakt kousjeslicht onder een wit porseleinen kap met kraaltjes. Clara stond er onder, heloverschenen. Haar groot blank gezicht, bijna mannelijk hard met de straffe schaduwen onder neus en oogen en haar lang, slank lijf in den tot-het-uiterste gedreven eenvoud van grijslinnen reform, vormloos als van een jongen. Vrouwelijk alleen was de zware vacht van donker, breedgolvend haar, waarop goudige weerschijn speelde. Rondom haar stond de kamer met z'n kale degelijkheid van pitch-pine meubels, geschilderden vloer en gekalkte wanden... de sterke bekoring, die Tine weer, als zoo vaak, van Clara's persoonlijkheid had ondergaan, keerde in een onbehaaglijke ontnuchtering. Snel liep ze den tuin in; daar waren zelfs de verste heesters door den brutalen lichtstroom achterhaald, in haar rug voelde ze hem, vijandig. Dan hoorde ze Clara iets tegen Henk zeggen over brieven, die naar de post moesten en haar sonoor lachgeluid: ‘Ga jullie maar wandelen, jeunes amoureux!’

En toen Henk, met een heftige ergernis, waarnaar Tine verrast luisterde: ‘Er zijn altijd nog levensproblemen, waarbij je er nièt met een formule komt; haar aard is gecompliceerder dan de jouwe!’

Arnold stond weer bij den toog, waarvoor zich nu, scherp afgelijnd als een tapijt, het vierkant lichtvlak uitlei; zijn gezicht was gebogen naar zijn tot een kommetje gevouwen handen. Had hij gehoord als zij? Tine wist plotseling, dat ze het

hoopte, alsof ze tegenover hem een eerherstel te wenschen had. Ze naderde hem langzaam, boog langs hem heen en voelde hoe haar mouw de zijne raakte.

‘Wat heb je daar voor geheimzinnigs?’

‘Pas op.... je hand niet zoo dichtbij.... Een vliegend hert....’

Ze deinsde... hij lachte met zijn grommend basgeluid.

‘Nee - geen viervoeter met vleugeltjes, steedsche juffer. Een nachtvlinder.... een zeldzame’.

Terwijl ze keek, boog over zijn handen, die hij, uiterst voorzichtig, half opende, wist ze haar behaagzucht... den onberedeneerden wensch, dat hij nu het soepel bewegen van haar lichaam zou gewaar worden, dat hij zou weten haar jeugd, haar mooi, haar vrouwelijkheid, terwijl Clara daar op 't onvoordeeligst onder het helle lamplicht stond.

‘Wat ga je met hem doen?’

‘Me verheugen in z'n bezit’.

‘Toch niet doodmaken?’ Snel hief ze zich rechtop, vlak tegenover elkaar waren hun gezichten.

Ze zag zijn tanden glinsteren, en weer de zwarte diepten van zijn tot spleten genepen oogen.

‘Twee druppels aether... de zachtst denkbare dood’.

Zij klemde haar hand om zijn arm: ‘Bah... waarom! Louter voor je plezier. Toe... laat die stakkerd vrij!’

Maar hij sloot zijn handen vaster aaneen; erbinnen zoemde dof de vleugelslag van het gevangen insekt. ‘Dat is echt een vrouw. Wreed als sekse-individu en tot tranen bewogen om het lot van een kever....’ Tegelijk keerde hij; in 't verlichte vlak zag ze hem heen gaan, naar het zijdeurtje van de keuken.... en roerloos stond ze, met een duizelig gevoel als na een klap.... Wat meende hij?

* * *

Met een paar snelle stappen kwam Henk haar opzij; haakte, al voortloopend, zijn arm door den hare: ‘We gaan wandelen, Clara wil werken’. In zijn hand glinsterde het witte stapeltje voor de post. Het hekje klapte; buiten den tuin, onder de zware boomen van den weg, omgleed het duister hen; ze voelde haar stappen onzeker op het ongelijke

plaveisel en drukte wat vaster haar arm tegen dien van Henk.

Waarom vond Arnold haar wreed? Wat giste hij... Wat hadden zijn tot spleten geknepen oogen, die haar immer onrust gaven, gezien en gepeild?

Van den eersten dag af had Tine zich naast Clara's rustige, evenwichtige opgewektheid veilig geweten... dien eersten middag al voelde ze, toen ze in de nuchter-eenvoudige woonkamer van het kleine buitenhuis aan tafel zat, met dat kloek belijnd gelaat, die heldere, pientere oogen tegenover zich, een meisjesachtig-dwepende bewondering voor Clara's ongetemden geest, haar breed inzicht en scherp verstand, dat elk onderwerp, ook het gewoonste, van een bizonderen kant wist te belichten en over elk probleem een vast en scherp geargumenteerd oordeel gaf. En passend in haar sfeer was de zwaargeschouderde, gezond-krachtige vijftiger, haar man; van wiens groote Amsterdamsche praktijk Tine wist door Henk, die zoo hoffelijk geanimeerd het gesprek volgde en onderhield alsof hij aan zijn vrouws tafel te gast zat; het bleek dan ook, dat hij dienzelfden morgen zijn vacantie pas had aangesproken, de ééne kostbare maand, die hij in het Nunspeetsche buitenhuisje placht te verluieren.

Tusschen man en vrouw wisselde meesttijds het levendig en boeiend gesprek, voornamelijk over het groote feministische congres in Kopenhagen, waarheen Clara afgevaardigd was geweest. Zij sprak helder en gedocumenteerd en hij ving haar telkens, met de gewikstheid van den getrainden debater, op schijnbare tegenstrijdigheden, die zij dan, zonder ooit den draad van haar betoog te verliezen, weerlegde, en tegelijk sneed zij zakelijk en handig vleesch of reikte de schalen rond met haar mooie groote handen, of had een glimlachend, moederlijk grapje tegen den stillen bescheiden jongen, den vijftienjarigen eenigen zoon, die gretig oom den leeraar uitvroeg over examens en proefwerk, en zijn nood klaagde over de strengheid van zijn Hilversumsche kostschool.

Wat Tine gevreesd had: nieuwsgierige navraag, of plagende grappen over haar verhouding tot Henk, lag zoover buiten Clara's aard, dat zij nu kon glimlachen om die veronderstelling. Voor Clara was liefde: ‘kameraadschap tusschen twee geestelijk gelijken’; zoo formuleerde ze het, op haar kalm-overtuigde wijze en zoo bleek het in haar eigen

huwelijk. Met welk een verbaasde bewondering leefde Tine die ongewone huiselijkheid mee! Man en vrouw, die samen werkten, samen een boek hadden geschreven, en nu stof verzamelden voor een volgend: een omvangrijke studie over de verhouding van celibaat en geestesziekte, bij vrouwen van alle klassen.

Die samen konden praten, overleggen, zelfs vurig debatteeren, zonder ooit elkaar aan te vallen met stekelige persoonlijkheden, die een lijnrecht verschil van meening van elkaar duldden, zonder spottende tolerantie ter eene, of pruilend verzet ter andere zij.

Tine bewonderde het als een grootsch voorbeeld; haar stuurlooze wenschen richtten er zich naar: zóó zou ze haar eigen huwelijk willen, zulk een samenleven met Henk, véruit boven de verwarrende, doellooze botsingen van elkaar vijandige wenschen en begeerten, die ze tot nu toe bij anderen, bij Meta, bij Hanny, bij haar ouders had gezien. Zóó kon ze zich hun later samenleven voorstellen, zonder door troebele, pijnlijke verbeeldingen van hartstocht te worden gekweld; ze zag zich met Henk, evenals Arnold en Clara, elk aan een kant van een groot, met papieren overstrooid bureauministre of naast elkaar, hun beider hoofden gebogen over hetzelfde boek. Alsof zij opnieuw, voor het eerst, Henk's grooten geest ontdekte, lokte zij telkens weer hem tot diepzinnige gesprekken, tot gedachtenwisseling en debat, waarbij ze zich tot het uiterste inspande om zijn gelijke te zijn; en zij verweet het hem bijna, dat hij zoo opzettelijk zijn geleerdheid verstopte, zoo moeilijk zich ertoe liet verlokken, zóó zijn best deed om zich juist aan haar een gewoon, alledaagsch, en heel niet wetenschappelijk mensch te toonen.

En toen zij, bij toeval, ontdekte, dat Clara en haar man niet één kamer deelden, doch afzonderlijk sliepen, paste zij ook dit onmiddellijk aan haar nieuwe verwachtingen en volop gaf zij Clara gelijk toen die, met den haar eigen, wat nuchteren humor, het één-slaapkamer-kamer-systeem als onhygiënisch en uit-den-tijd verwierp en betuigde, dat heel wat huwelijksidealen gaaf bewaard zouden blijven, wanneer de menschen zich minder voor hun dienstbode of nieuwsgierige familie geneerden, en deden als zij.

Op een avond, toen zij met Henk in de schemering den

weg naar Elspeet liep, had ze hem gevraagd, of hij zich zou kunnen vereenigen met het denkbeeld, dat zijn vrouw een eigen werkkring hebben zou.

Ze had geweten, dat ze met die vraag het beslissende inleidde, doch onrust nòch weifeling voelde ze; een blijde voldoening nu alles tot klaarte zou komen en een groot, dankbaar geluk, dat ze hèm geluk geven ging.

Hij stond stil op den verlaten, schemerlichten weg en terwijl hij haar schreden inhield door den druk van zijn hand op haar arm, vroeg hij, bijna smartelijk verbaasd: ‘Heb je dáár dan over getwijfeld kindje? Als jij dat wilt... als jij daaraan behoefte zult hebben... dan zullen we sámen werken... goed en hard werken...’.

‘Als Arnold en Clara,’ zei ze met stralende oogen.

Hij nam haar handen in de zijnen, hield ze vastgedrukt tegen z'n borst. ‘Als Henk en Tine... onszelf zijn... geen copie van anderen.’ Sterk keek hij haar aan.

Toen zag ze weer het goudig lichten in het blauw van zijn lieve oogen... ‘Mijn Tine... mijn vrouw;’ en toen had ze haar hoofd tegen z'n borst gelegd en het zachte gekruivel van zijn baard tegen haar wang gevoeld. ‘Hier is alles zoo helder en eenvoudig voor me geworden... Ik hoù van je Henk!’

Het was een week geleden. Leek het niet langer? Leek het soms niet een eindeloosheid van gelijke dagen? Hoe teeder was Henk. Hoe roerend troffen haar telkens de bijna schuchtere bewijzen van zijn liefde. De rozen, die 's morgens aan haar deurknop hingen, en de bos geurige thijm, dien ze eens onder haar kussen vond, nadat ze, op een wandeling, gezegd had zoo veel van dien kruidig zoeten geur te houden.

En het gedicht, uitend zijn hoog, vertrouwend geluk, dat ze, dien eersten avond, over haar drempel vond geschoven. 's Morgens en 's avonds kuste hij haar... haar wang of haar voorhoofd, en menigmaal wanneer hij haar hand in de zijne hield, drukte hij zijn lippen op haar vingers.

Dwaze overspanning was haar door niets gerechtvaardigd aarzelen geweest... maar dwazer nog haar eigen plotseling ontstoken, onbegrijpelijk verlangen naar iets hevigs, naar hartstocht tusschen hen beiden, dien middag in den trein.

Waarom had ze zich zoolang gekweld, zichzelf en hem

dit geluk onthouden... 't rustige geluk, dat haar hoog boven klein gepieker en gewroet uittilde.... 't geluk van zijn bijzijn... zijn aandachtige genegenheid, zijn onuitputtelijke belangstelling in al wat haar betrof: in een vraag, die zij stelde, in een probleem, dat ze hem ter oplossing voorlei?

Zij hadden, op Tine's verlangen, tegen Arnold nòch Clara over hun verloving gesproken. Voor de malligheid van kaartjes en ringen en de vermoeiende belangstelling van anderen, voelden ze immers beiden denzelfden afkeer. Maar Arnold, of hij begrepen had, dat hem iets verzwegen werd, veranderde zijn onverschillige hoffelijkheid van de eerste dagen en prikkelde, hinderde Tine met zijn gestadige aandacht; een nieuwsgierigheid, waarop zij telkens wrevelig hem betrapte, wanneer ze onverwachts zich van Henk afwendde en in zijn tot spleten genepen zwarte oogen keek. Maar tegelijk groeide het verlangen, om zich voor Arnold mooi en bekoorlijk, maar vooral ook intelligent en ontwikkeld te toonen; de wensch, waarvan ze zich geen rekenschap gaf, dat Arnold Henk een gelukkigen kerel zou vinden, dat hij, oud en al grijs, hen om hun mooie, jonge liefde zou benijden; en soms betrapte ze, geërgerd, zichzelve, dat ze terwille van Arnold ànders was tegen Henk, inniger, aanhankelijker... een onechtheid, die ze zich dan bitter verweet, als haar liefde onwaardig.

Wat had Arnold bedoeld met die ‘sneer’ over haar wreedheid, en eerst al dat spottend prijzen van haar: vast-in-'r-schoenen staan? Wrevelig schudde Tine de gedachten af; liet Arnold denken wat hij wilde! Eerst nu bemerkte ze, dat Henk al geruimen tijd zwijgend naast haar liep en aan de houding van zijn hoofd, het even-slepende van zijn voeten, voelde ze, dat hem iets hinderde.

‘Ben je zóó bang het goddelijk zwijgen te verstoren?’ vroeg ze, als het eerste wat haar in de gedachte kwam.

‘Ik ben bang voor nog meer argumenten’, zei hij bitter, ‘dat je ook met mij zult willen redeneeren, plukken en rafelen aan wat het innigste, het moeilijkst te benaderen tusschen menschen is!’

‘Henk-!’ zijn toon verschrikte haar; onmiddellijk erkende ze voor zich zelf, dat háár Clara's redeneeren géén schennis had geleken, dat ze gretig had gewroet, meegerafeld

met het oude onrustige verlangen naar inzicht en helderheid.

‘Je was het niet met haar eens?’ tastte ze aarzelend.

‘Eens? Wat kan 't me schelen, wat Clara voor conclusie's trekt! Die houdt zulke beschouwingen als geestes-gymnastiek, als tijdvulling van 'n verloren werk-avond. Voor mij gaat het om jouw woorden, jouw vraag: of ze dan meende, dat een proeftijd voor... dat andere niet noodig was! Dat heb ik als m'n vonnis gevoeld Tine... Groote God... dacht je, dat ik het niet aldoor wist en aldoor voelde! Dit is mijn proeftijd en... honderdmaal op een dag schiet ik te kort... links ben ik, schutterig en onhandig... te véél wil ik, òf ik ben te verlegen... en niets van dat alles ontgaat aan jou!’

‘Ach nee... toe... welnee Henk’, weerde het meisje pijnlijk ontroerd.

Maar hij sprak heftig voort. ‘Ik kàn geen onechtheid tusschen ons velen. Veel beter, dat ik het uitspreek. Probeer je te doen voelen... Tiny... ik durf niet anders. Ik ben zoo bang te bederven... weer te verliezen... weer opeens dat harde, vijandige in je oogen te zien. Wat weet Clara... wat kàn zij met 'r hersens oordeelen over zoo iets verwikkelds... of je daar met een formule afkomt... eerst de geestelijke verhouding gereguleerd en of zich dan het andere vanzelf effent! Geestelijk ìs er harmonie tusschen ons... daar hebben we de proeftijd bestaan... en daar... aarzel ik nooit, weet ik sterk m'n invloed op je... wéét ik dat we één zijn, dat je me noodig hebt en... je aan me overgeeft. Maar als je man, als... minnaar... Soms lijkt het of er diep onder onze woorden, onder al het lieve en innige, dat we elkaar zeggen toch... vijandigheid is... iets is, dat mekaar niet verdraagt, en dat verlamt me... dat maakt soms opeens dat ik, als ik je een zoen geef, bang ben dat m'n gezicht zweeterig zal zijn; dat maakt, dat ik je vingers kus en niet... zooals ik zou willen... je mond...’

Ze voelde haar voeten zwaar en loom... al langzamer gingen zij het laatste deel van den donkeren weg onder de koepelende boomen; vóór hen lag licht en wijd het stationsplein, hel overschenen door de booglamp, die hoog en zilverglanzend als een maan boven het stationsdak hing. En als een ondragelijke last zonk het besef in haar neer, dat Henk niet, zooals zij trotsch had willen gelooven, gelukkig was. Wat

hij zei wist ze een aanklacht... en zij durfde niet peilen, durfde zijn woorden niet passen aan haar eigen duistere moeilijkheden, nu die lagen weggeduwd onder de kalme voldoening der voorbije dagen. Die te behouden werd lijfsbehoud: schuld had ze, en die schuld kon ze goedmaken door nú voluit te geven en niet langer in bange benepenheid.

In het donker, dat hen nog omschutte, sloeg ze haar armen om hem heen en in dat plotseling vast omstrengeld staan welden woorden naar haar lippen, die ze wist noch woog... die ze alleen hoorde, waarvan de trillend hartstochtelijke fluistertoon haarzelve deed duizelen.

Dan lag haar gezicht gevangen tusschen zijn handen... zijn adem hoorde ze, z'n stem, die schor fluisterde. En haar mond sprong open en hunkerend de vervoering tegemoet. Maar tergend, als met naalden scherp, registreerden haar hersens haar gevoel: zijn mond was te groot... zoo groot, dat hij op den hare niet paste en pijndoend nepen zijn krampende vingers in haar achterover gebogen hals.

En plotseling sprong een gezegde van Wies haar in het geheugen: Wies, die eens geblageerd had, dat ze aan den mond van een man kon zien of hij goed kussen kon...

Dan hoorde ze Henk naast zich stamelen; lieve, onsamenhangende dingen, terwijl hij, met zijn arm weer vast in den hare, haar tot voortgaan drong.

En nu liepen zij over het hel verlichte pleinvlak en daar naast hen... voor hen... verweg en dichtbij, gingen paren... paren als zij, die kwamen als schimmen uit het donker en verschimden weer, in de veilige heimelijkheid... Paren die langzaam en in innige saamhoorigheid liepen... één schaduw de twee naar elkander neigende lijven... alsof menschen niet anders konden gaan dan gepaard en de enkele eenzame, die er zich tusschen bewoog, de verloren helft van een paar moest zijn...

De brieven ritselden in de gleuf; zij keerden.

'Dat was geluk,' hoorde ze hem zeggen en het klonk zoo zacht en innig als een gebed.

Dichter voelde ze zijn lichaam tegen het hare, en voor hen uit gleed nu hun snelle schaduw; één donkere vlek op het licht overschenen pleinvlak en wees den weg naar de roerlooze, koepelende boomen, die het veilige duister bereid hielden.

Achtste hoofdstuk.

‘Groet Wies morgen van me! Je vertelt het haar zeker?’

‘Natuurlijk. Ze zal zich schik-godin voelen!’

‘Zeg haar, dat ik ontzaglijk benieuwd ben naar den opvolger van den paukenist. Dat was de laatste dien ik bijwoonde. Ze was verliefd op z'n lokken-om-in-te-woelen!’

De conducteur drong Tine achteruit en controleerde Henk's kaartje. Buigend uit het raampje, zóó, dat zijn blond hoofd neeg onder den rand van haar grooten zonnehoed, fluisterde hij: ‘Twee en dertig uren... ik tel ze af!’

‘Lieve, malle jongen!’ De trein schoof in beweging; hij hield haar hand vast en dwong haar mede te loopen. Dan bleef ze staan, alleen op het wijde, zonoverschenen perronvlak, haar eene hand aan den flappenden hoedrand en de andere wuivend, wuivend... Zijn hoofd bleef uit het raampje gebogen, wild woeien de flarden van zijn baardje... Kòn hij van haar aanblik niet scheiden? Ze voelde zich staan, met den waaierenden witten rok om zich heen... met haar gezicht frisch en jong onder den breedgeranden hoed... zijn meisje.

Met lichte, veerende passen stak Tine 't stationsplein over en sloeg den weg naar het dorp in. Achter zich hoorde ze nog het doffe dreunen van den trein, van heel uit de verte, een ijl gerucht, dat in de wolken zich scheen te verliezen... Nu zat Henk in zijn hoekje en achter zijn gesloten oogen droeg hij haar beeld mee, zooals hij haar daareven had zien staan, in zon en wind...

Ze voelde veerkracht in haar hoogopgericht lichaam, voelde zich gaan, luchtig en gelukkig in den blijden morgen. Tegen haar stappende beenen zoefde de wapperende rok en achter in haar blooten hals streelde de jonge zon, koesterend en warm... Toen betrapte ze zich, dat ze zong en hield op, bijna verschrikt. Maar tegelijk al bedwong ze wrevelig dien eeuwigen argwaan jegens zichzelf... Moest ze soms sentimenteel doen en huilen omdat Henk voor anderhalven dag naar Utrecht ging? Altijd lag de ééne kant van haar wezen op de loer om de andere te betrappen, te verwijten: je schiet te kort. Ze wàs niet blij, omdat Henk wegging - twee en dertig uur; dwaze jongen, die 't had afgeteld! - Ze

was blij, omdat ze van hem hield en gelukkig was in zijn liefde en omdat er zeker vanavond en morgenochtend weer - al spotte Arnold en schudde Clara haar wijze hoofd - een brief van hem zou komen... Haar oogen glansden. Ook de vorige week was Henk twee dagen naar Utrecht geweest, voor noodzakelijke nasporingen in het Aartsbisschoppelijk archief en driemaal had hij haar in die afwezigheid geschreven. En een stroom van geluk hadden zijn brieven, die heerlijke liefdesbrieven in haar losgemaakt. Ze had zóólang zijn liefde geweten en toch leek het, dat ze er maar een flauw en vaag besef van had gehad, vóór hij het in die brieven uitschreef.

Tot diep in den nacht had ze er mee voor het open raam gezeten... en ze gestreeld met liefkoozende vingers en ze gekust. En verlangd had ze naar Henk, verlangd om weer bij hem te zijn en hem te beloonen voor dat heerlijke... en vaag zich verwonderd, dat zoo groot verlangen geluk kon zijn, voller en rijker, dan nog ooit de vervulling was geweest.

Ze voelde ritselig bewegen tegen haar rok en haar beenen en zich bukkend zag ze den kleinen fox-terrier, die blij-herkennend haar begroette, doch dadelijk weer voortrende en een eind verder z'n vaart stuitte, zoodat het stof hoog opwarrelde. En terwijl de hond, een zwaren stok schuddend tusschen zijn felle tanden, met dwaze sprongen zich terug repte, wendde Tine zich om en zag Arnold aan het eind van de laan. Ze schutte haar oogen met beide handen, want de zon scheen haar nu vlak in 't gezicht, hij wuifde met den breedgeranden, grijzen flambard. Ze liep naar hem toe; en weer, als immer in zijn nabijheid, werd ze zichzelf, haar gang, haar gebaren uiterst scherp bewust, wist ze, met een prettige voldoening, de veerkracht van haar lichaam, voelde ze de zon in heur haren, over haar gezicht.

Weer sprong de terrier in uitbundige blijdschap naar haar op. Zich bukkend naar den hond begroette ze Arnold, hun blikken ontmoetten elkaar; ze zag weer in zijn grijsomhaarden kop de tot spleten genepen oogen twinkelen van nieuwsgierigheid.

‘Waar ging jij naar toe?’

‘Naar het dorp. Beschuitbollen voor Clara bestellen.’

‘Prachtig. Dat doen we dan samen, en daarna loop je met mij mee naar Elspeet.’

Ze zag hem van terzijde aan en zocht een spottend antwoord. Z'n besliste toon prikkelde haar tot verzet.

Hij bukte weer naar een tak en hield dien hoog boven 't bereik van den springenden hond.

‘Henk is niet jaloersch’, zei hij, als weerlegde hij met deze overweging de oorzaak van haar weifelen.

‘Och onzin.’ Ze kleurde in ergernis; - als hij dacht dat ze hem grappig vond! Toch dwong die zotte veronderstelling haar om met hem mee te gaan.

Vlug in den pas liepen ze de dorpstraat af. Met opmerkingen over den hond vulde ze de leegte van hun zwijgen; niet de minste moeite deed hij, die haar toch had meegenood, om een behoorlijk gesprek te onderhouden. Met al nerveuzer, ratelende zinnen vertelde ze van een hond van haar zwager Brögel, een buitengewoon verstandigen hond, die precies wist wanneer het Zondag was, en dan... Ze hoorde 't zichzelf vertellen, het eene banale zinnetje na het andere over dien hond, die haar niets kon schelen en hem nog minder; scherp, als was het haar mogelijk zich in z'n gedachten te verplaatsen, wist ze, dat hij haar nu banaal en oppervlakkig vond; het welbekende gevoel van in zijn bijzijn te kort te schieten, verlamde haar. Ze poogde zich te verzetten: ‘Wat kan 't me schelen hoe die man me vindt...’ Maar tegelijk overwoog ze of andere vrouwen, de velen, die in zijn praktijk en in zijn spreekuur met hem in aanraking kwamen, diezelfde aantrekking zouden voelen voor den leelijken, al ouden en eigenlijk onhebbelijken kerel, die hij toch eigenlijk was. En wist, instinctief, dat hij, wien vrouwen het geheimste biechtten, de macht bezat vertrouwen uit te lokken, maar ook om het verborgene te doorpeilen, dat, wat verzwegen werd of gejokt.

Achter hen sloeg de dorpsklok. ‘Tien uur - nu is Henk in Amersfoort,’ uitte ze een invallende gedachte.

Hij lachte zijn grommenden lach en grabbelde in den zak van zijn linnen jasje, bood haar een verfrommelden spoorgids op het open vlak van zijn bruin verbrande hand. ‘Je wilt hem misschien per halte volgen?’

Het bloed vloog brandend naar haar wangen en tranen van drift schoten haar in de oogen.

‘Je vindt de verhouding van Henk en mij vrijwel idioot geloof ik’, viel ze woedend uit.

Hij groef z'n handen in de zakken en tuitte spottend de breede lippen. ‘'k Vind meer speciaal Henk 'n idioot’.

‘Omdat hij mij koos!’

Van terzijde oogde hij naar haar vlammend gezicht, en weer tuitte zich z'n mond; ‘Omdat hij zich de gelukkigste van alle stervelingen vindt!’

Deed ze niet wijzer zich om te draaien en naar huis te gaan! Driftig trokken haar tanden de onderlip naar binnen... Maar door haar drift brak op hetzelfde oogenblik de verwonderde erkenning, dat hij, wien toch niemand op de hoogte had gesteld, dit in hun verhouding had weten te schatten, en deze gevaarlijke helderziendheid boeide haar, trok als een magneet, om verder hem uit te lokken en dieper te zien in den spiegel van zijn meedoogenloos oordeel.

‘Waarop steunt die overtuiging?’ vroeg ze zoo onverschillig ze kon. Maar de lust in het plagend dispuut bleek hem plotseling vergaan; hij trok de korte, stompe pijp uit zijn jaszak en begon haar met zorg en aandacht te stoppen. ‘Och, waarom zou ik je dat eigenlijk vertellen? Wat voor baat zou je nu nog bij dat oordeel hebben?’

‘'t Is pikant,’ zei ze luchtig, ‘te weten hoe een ander je beschouwt.’

‘Nou - ter streeling van je ijdelheid diene: ik vònd je een probleem. Ben begonnen je voor een waschechte blauwkous te houden, met intellect, en breeje inzichten en ethische verlangens en een volslagen tekort aan een beetje echte vrouwelijkheid’.

Haar heldere lach verraste hem; hij keek in haar plotseling geanimeerd gezicht en lachte mee.

‘En wanneer heeft zich die opinie gewijzigd?’ Ze liepen op een breed pad van dennennaalden, tusschen lage, in elkaar vervloeiende heuvels. Met een blik naar de zon, die heet boven de ijle toppen der sparren stond, liet hij zich neer tegen een glooiïng en trok den hond, die speelsch op hem afkwam, tusschen z'n hooggetrokken knieën.

En naar haar, die staan bleef, opziend, zei hij zachter:

‘Er was een avond, dat je in de tuin liep. Henk was er niet, je wist niet dat iemand op je lette. Je stond bij het hekje aan de weg om kamperfoelie te plukken en vlak daar langs liep een paar... zoo verliefd als de jongens en meiden dat hier kunnen.... Clara noemt het: elkaar met tien armen en handen vasthouden... Toen zag ik, hoe je daarna kéék...’

Gloeiend rood keerde ze haar gezicht van hem af, maar hij, als merkte hij het niet, boog zich over den hond.

‘Toen was ik de kluts kwijt. Een spook had ik je gevonden... een móói spook - met alle waardeering - maar het type van meisje zonder temperament; en nou werd het een puzzle: als ze dan toch anders is, waarom dan die preutsche reserve tegen Henk... waarom is ze dan den heelen dag lief, gelijkmatig en onverstoorbaar en nooit de hevige hartstochtelijke meid, die ze zou kùnnen zijn...?’

‘Bah’ viel ze hem driftig in de rede; ‘als dàt naar jouw opinie m'n tekort is!... Ik verzeker je, dat Henk en ik een hooger ideaal van liefde hebben, dan 't gevrij van jouw boerenjongens en meiden!’

‘Jawel, die hoogheid kèn ik,’ viel hij schamper uit. ‘Ik weet bovendien, dat je in mijn huwelijk een voorbeeld ziet. In dat kader past de edele verontwaardiging van zooeven. Maar diep in je hart weet jij evengoed als ik: als je van mekaar hoùdt - een paar jonge menschen - of niet-jonge, dat doet er ook al geen bliksem toe - dan zit je samen te vrijen... dan zit je mekaar in de oogen te kijken, en kinderachtige dingen te zeggen, die een nuchter mensch gek en belachelijk vindt;... dan heb je verdomd het land als je 's avonds ieder na een andere kamer moet. En als je dat niet zoo voelt, dat verlàngen naar mekaar... dat hunkeren... Nou, richt dan samen een pension op of schrijf samen een boek of beheer een weeshuis, maar begin geen huwelijk. Vìn me nou maar een bruut, omdat ik dat zoo cru zeg zonder je jonkvrouwelijke ooren te sparen en een beest, omdat ik geen bliksem om jullie ethische idealen geef. Je vroeg me, waarom ik Henk, als gelukkige minnaar, 'n idioot vind, en van 't eene woord kwam het andere: wat hij van jou krijgt... waarmee-ie nou zoo blìj is... dat is *voor jou* een erbarmelijk beetje, kind!’

Zwaar viel de stilte. Het suizend gezoem van insecten zwol in de hooge, zondoortintelde ruimte tusschen de boomen. Klein en bang voelde ze zich, alsof hij haar op iets schuldigs had betrapt en nu over haar zou rechten, en toch weer, met een macht boven haar wil, getrokken tot zijn ruw, meedoogenloos oordeel.

Hij boog zich over den slapenden terrier en liet de spitse ooren van het dier tusschen zijn vingers glijden.

'Hoe ik het weet', zei hij, als antwoordend op een vraag; 'Intuïtie, zesde zintuig... of doktersroutine in 't raden, als je wilt. Laten kan ik het niet... en altijd is 't hetzelfde, altijd, hoe mooi en glad en zuiver de schijn mag zijn... altijd: der Kampf zu zweien, der Ehe heiszt.'

Als een verwijt bekende ze:

'Zooals 't tusschen jou en Clara is, vond ik een voorbeeld.'

'Is het ook', gaf hij toe met z'n grommenden lach. 'Maar niet voor jou. Merkwaardig, zooveel vrouwen zich al aan dat "voorbeeld" begoocheld hebben. Hoe gretig juist vrouwen op dat ideaal van "kameraadschap", "geestelijke gemeenschap" afkomen.'

'Omdat wij wat anders van 't huwelijk verwachten dan jullie... omdat het voor ons om het hoogere, 't elkaar begrijpen, het geestelijk samenleven gaat... en we dat andere bijkomstig vinden!'

'En dan,' barstte hij uit, 'onder benefice van inventaris, wáág je 't er maar op! En over duizend andere dingen moet je eerst op een haar mekaars meening weten!... Groote God, wat zijn we in de liefdestechniek een brute stommerds! Juist wij... mannen zoowel als vrouwen... de intellectueelen... de bewustlevenden het meest. Hoeveel eischen stelt een meisje als jij niet aan den "man van 'r keuze?" 'n Eisch van stand... van godsdienst, van werkkring. Of je dezelfde manier hebt om je vork vast te houden en of je pitch-pine boven eiken prefereert, kan je wonderwat schelen. Als een Jood een Christin wil, bemoeit de halve wereld er zich mee. En wàt bekommeren de menschen, die met mekaar gaan trouwen, zich om elkaars "temperament?" Dènkt een meisje daarover, laat staan dat ze er van spreekt? En toch, dáár komt het op aan, of je daarin overeenstemt... of dáár harmonie is... méér dan de kwestie of je 'n baggerman of 'n dominee neemt... En

jullie moderne meisjes, die toch wéét wat er in de wereld te koop is, bekommeren zich daar even weinig over als de onschuldige zusjes van vroeger...'

'Dat weten, dat is juist ons ongeluk,' zei Tine fel. 'Zoo dikwijls heb ik daarover nagedacht. Dàt is juist de ellende. Als kinderen al wéten we... maar nooit anders dan met halve heimelijke woorden... we wéten; maar we begrijpen immers niets! En dat maakt, dat een meisje "liefde" als iets dubbels gaat zien: een mooien bovenkant: hoffelijkheid, eerbiedige teederheid tusschen mannen en vrouwen, zooals in de verzen en de bakvisch-romannetjes, maar zonder dat andere, dat donkere en geheimzinnige, dat wordt verzwegen als een schande - waarvan niemand rept en waar je toch aan moet denken, omdat het zich aan alle kanten aan je opdringt. Komt het misschien daardoor, dat je voor de liefde, die als zoo iets geweldigs, alles-overheerschend in je leven komt, àngst voelt... angst voor dat onbekende, hevige dat hartstocht is... angst, die je zelf niet begrijpt, die je weg wilt redeneeren... maar die instinct is, buiten reden en gevoel om...'

Als voor zichzelf had ze gesproken, voorovergebogen, turend met starre oogen voor zich uit. Ze schokte op toen ze zijn zachte handpalm op de hare voelde.

'Dus dàt is het geweest?'..vroeg hij opeens met een vaderlijke teederheid. Groot staarden haar oogen in de zijnen. Nu had ze 't gezegd; uitgesproken wat ze nooit voor iemand, zelfs niet voor Henk, onder woorden had kunnen brengen. Nu vormden zich de moeilijke zinnen vanzelf en werd 't zich-uiten een verlichting, als van een last, die langzaam haar ontgleed.

Ze haalde diep adem. 'Ja. Dat is het geweest. 'k Was nog geen achttien en hij een man, dien ik nauwelijks kende. Wat me naar 'm toedréèf... zoo sterk was het... ik moest... ik voelde, dat het "de liefde" was, de eenige, echte...'

'En dan toch?' hielp hij haar, 'die angst...'

'Hij was zoo ànders dan de mannen, die ik kende. Anders - niet zoo lief en hoffelijk als de jongens om me heen tegen meisjes waren. Een hevige, hartstochtelijke jongen was hij. En ik... ik kan er me nu niet zuiver meer indenken... dat razende verlangen naar hem... en toch, in z'n bijzijn, àngst voor die hevigheid...'

‘Maar’ - hielp hij haar weer, ‘zei jou je intuïtie dan niet, dat het goèd was... tòch goed... juìst goed... Dat hartstocht mooi en heerlijk is tusschen twee die elkaar liefhebben?’

‘M'n intuïtie’ - herhaalde ze bitter, ‘dìe wantrouwde ik juist. Die leert een meisje wantrouwen, van kind af. Wordt je niet gehoond, bespot, gestràft, als je verlangen, verliefdheid voelt en 't ongeluk hebt het te verraden... dan ben je immers een jongensgek... de grootste schande! En van hem wist ik... een bruut noemden de meisjes hem... ik zelf had hem gezien, 'n paar jaar terug, met een meid op z'n schoot... op de kermis... Als ik van 'm weg was, moest ik daaraan denken, was dat een pijniging... Begrijp je nou, dat afschuwelijke dubbele... dat een meisje liefde niet ziet als een prachtig geheel... dat een meisje voor hartstocht... bàng kan zijn?’

Hij tuurde zwijgend voor zich uit. Pufte met korte rukken aan de pijp, die gedoofd was: ‘En daarom liet je hem...?’

‘Hij liet mij... o, als ik het maar alles had kunnen zéggen... er woorden voor had geweten zooals nu! Het was zoo duister en verward. Niets begreep hij ervan. Hij verweet, dat ik tòch was als anderen, 't soort dat hij haatte, die aanhalig zijn uit berekening, voor wie liefde een positie, een goeie kans beduidt’.

‘Hoe lang is het geleden?’

‘Vijf jaar. Voor drie is hìj getrouwd. O, ik treur er niet meer om. De herinnering aan hem staat niet tusschen Henk en mij! Ik hou van Henk. Misschien hou ik beter, móóier van hem dan ooit van dien ander. Maar Henk heeft het begrepen toen hij zei: er zit een scheur in je gevoel. Sámen, heeft-ie beloofd, zouden we de scheur dicht krijgen. En ik gelóóf hem... ik wìl 'm gelooven. Maar dan moet ik ook vertrouwen... niet rafelen, en wroeten... nìet ‘voelen met m'n hersens...!’

Ze hoorde haar laatste woorden in de stilte verklinken en die stilte duren, zwaar en vol van zijn zwijgen. En even voelde ze een pijnlijke schaamte als een, die naakt is voor de oogen van een ander. Maar het verging, toen hij sprak, zonder haar aan te zien, zacht en peinzend, als voor zichzelve: ‘Altijd is het een probleem, en bij ieder paar men-

schen weer anders... Wat wéét je van elkaar... zelfs wie elkaar toebehooren...'

'Wat weet je van elkaar,' herhaalde zij, 'jij zag mij "wreed", een coquet, preutsch nest, dat een lesje noodig had. En ik jou, met die rust en die kràcht van je, als een gelukkig mensch...'

Hij trok den fox bij de flappende ooren, tot het dier zachtjes jankte en had weer zijn korten, grommenden lach: 'Ieder mensch draagt een masker. Daar is het mee als met je kleeren... zonder schaam je je tusschen de anderen. Zelfs voor wie je het naast is... uit gemakzucht... uit ijdelheid, of misschien wel uit bangheid. En dwaas is, wie zich richten wil naar wat hij van anderen ziet; want waar de schijn het mooist is... daar valt het meest te verbergen.'

* * *

Wies liep op het perron. Terwijl de trein het Amersfoortsch station binnenstoof zag Tine haar al, met haar kleinen wipneus in den wind en een krans warrige, zwarte haren uit een scheefstaande muts, even braniëg slordig als het onbekommerd schoolkind van vijf jaar geleden, dat in niets deed denken aan een gestudeerde jongedame, de correcte juf van een deftige kostschool.

'Dáág! Fijn dat je er bent! We gaan maar dadelijk het bosch in, vin je niet? Wat ben je gepozeerd geworden, Tine! Met een voile en alle knoopjes van je handschoenen dicht!'

Tine lachte luidruchtig. Vergeefs zocht ze den ouden onbevangen toon: 'Lollig om weer 'ns over de ouwe tijd te kletsen. 't Is hier mooi, hè? Zit je hier de vacanties ook?'

De wipneus rimpelde. 'Een gàt hier! En een muffe kletskliek. Alleen 't bosch is prachtig. 'k Heb broodjes bij me en kersen om onderweg te eten. Dan drinken we straks thee op m'n kamer, die is maar klein en op een zomermiddag matig te recommandeeren.'

Tine voelde wrevelig het gekunstelde van haar houding, en onwillekeurig verviel ze in den kameraadschappelijkjovialen toon, waarmee ze als oudere-jaars een jong studentje op 'r gemak placht te zetten: 'En je doceert Duitsch? Kranig hoor, allebei de aktes in vier jaar. Ga je nu nog dóór in een andere taal?'

Wies oogde van terzij. ‘Nou wéét ik het! Aan je moeder doe je me denken. Alleen als die me ankeek, vóélde ik me veters bengelen en al me nagels zwart. En die kon net zóó iets zeggen...’

‘Onzin hoor!’ Met een kleur van ergernis stak Tine haar arm door dien van Wies. ‘Op mama lijk ik minder dan ooit! 'k Woon nu in Leiden op kamers. Een heel ander leven als dat afschuwelijke sporen. Je moest eens komen, Wies, dan introduceer ik je in onze club. Je zoudt eens zien wat een aardige geest er onder de meisjes-studenten is...’

Ze beklommen een breeden weg, die naar den top van een heuvel voerde. Terzijde, in de diepte, lagen de verspreide gebouwen van het stationsemplacement; onwezenlijk klein, als een zwarte rups, gleed heel in de verte de trein weg tusschen elkaar naderende donkerten van pijnhout. Op den heuveltop, waar het bosch begon, stond een bank aan den rand der wijde openheid.

Tine hoorde zich druk praten, hoorde zich de oude, ongewoon-geworden, ruw-grappige termen bezigen... Niet Wies was veranderd, maar zij - ze ergerde zich, omdat ze Wies een beetje burgerlijk vond geworden... omdat ze 'r even plat accent opmerkte en 'r slecht verzorgde handen, en het wat smoezelige, vlekkerige witte bloesje. Tòch een philister, hoonde ze zich... tòch geïnfecteerd met de deftigheidsbacil, zooals ze vroeger bij Seters zeiden...

‘Hier even zitten?’ stelde Wies voor. ‘Voor dit bankje heb ik een zwak. Soms klim ik hier 's avonds naar toe, om 'ns even tusschen de muren uit te zijn .. tusschen de oogen van de huizen uit. Wil je kersen?’

Ze grabbelde in 'r haveloozen citybag, zette den puilenden zak tusschen hen beiden op de bank.

‘'k Heb hier méér kersen gegeten... kijk, daar liggen de pitten nog.’ Haar kleine, bruine vinger wees voor zich uit naar den voet van een berkje en meteen plofte ze, met volgeblazen wangen, een pit tusschen haar dikke warmroode lippen uit, die ketste met een fijn tikje tegen het stammetje. ‘Nou jij!’

Tine probeerde, toen Wies weer, wie het aldoor lukte... en Tine blies tot ze rood zag... ze woù toch ook...! En

dan opeens bekroop haar weer ergernis, omdat ze daar nu tegen elkaar zaten te braniën als bakvisschen en zoo de de leegte vulden, die er toch wàs, nog aldoor was, in dit toch zoo hartelijk begeerde weerzien. Voelde Wies dat dan niet?

'Vertel nou 'ns wat van je school. Kun je 't nogal vinden met de blagen?'

'De blagen? O ja. Die mogen me. We maken soms wandeltochten en ik help ze met een tooneelstuk. En met de jongens - je weet, ik geef ook les in de laagste twee klassen H.B.S. - lukt het ook wel. Als het daarbij bléef...! Ongelukkig heb ik ook collega's. God zeg, wat kunnen vrouwen elkaar verfijnd pesten. Mannen maken ruzie - schelden elkaar uit. Maar de dámes op Woel-Lust! Met géén heb ik openlijk oorlog. En toch gaat er geen dag voorbij, dat ik niet vernederd en gehoond wordt, dat ik er wel graag een te lijf zou gaan, al heeft ze met 'r correcte stem geen woord tegen me gezegd...'

'Ik begrijp het', stemde Tine van harte toe, 'van die gepatenteerde schooljuffrouwen - 'k heb ook een haat aan het ras hoor. Maar op de H.B.S.,' vorschte ze plagend, 'tusschen de heeren-collega's zal 't wel beter zijn?'

Wies stak haar roode onderlip vooruit. Dan trok haar mond schamper scheef. 'O, àl te goed,' zei ze schril en floepte driftig den laatsten kersenpit tegen den berkenstam. 'Die overstelpen me met hun beleefdheden... voor die ben ik zooiets van vogelvrij...'

'Maar waarom?' Tine vroeg het ontsteld, om Wies' onverwachte heftigheid.

'Waarom? Natuurlijk altijd om hetzelfde!'

'Ah!' deed de ander langgerekt, met een plagenden knik van alles-begrijpen.

Maar Wies schoot in een korten, ruwen lach. ''t Is niet meer als vroeger, hoor! Ik ben van een taaie standvastigheid geworden. Dit keer is 't het èchte!'

Blij verrast schoof Tine naderbij. Nu voelde ze zich opeens heel innig met Wies... nu wilde ze Wies met háár geheim verrassen; op 'r verrukte blijdschap had ze zich heel de treinreis al gespitst!

Maar bij de eerste inleidende woorden veerde Wies al op; haar oude speurzin had al geraden.

‘Ik snap het! Ik snap het!’ juichte ze. ‘Henk is het! Dáár had ik zoo'n voorgevoel van!’

Stralend knikte Tine. Veilig en gaaf voelde ze nu, naast Wies, die zooveel van vroeger wist, haar liefde; en met blijden trots de zekerheid Henk geluk te geven... 't geluk, waarop hij zoo lang en trouw had gewacht. En bij Wies' intense belangstelling werd het een vreugd om te vertellen.

‘De lieverd,’ zei Wies met groote tranen in 'r zwarte schitteroogen; ‘wat gùn ik het hem. Weet je wel, dat ik dikwijls aan jou het land heb gehad, als ik voelde hoè ie van jou hield? 'k Zie nog dat lieve, leelijke gezicht van 'm oplichten als ik je naam maar noemde. En dan hoorde-ie me uit en dacht, dat ik niets snapte als-ie vroeg: “Hebben jullie véél werk? O - dan zal Tine wel komen om 'r sommen af te schrijven...”

Ze lachten er samen om, terwijl ze voortliepen, arm in arm, den breeden boschweg in. Vol en rijk voelde Tine zich in 't geluk van Henk's liefde, en ver en vreemd, als iets om zich bitter voor te schamen, de vroegere halfheid, haar aarzelen...

“En nu jij vertellen? Ga je al gauw trouwen? Henk droeg me op, te informeeren naar den opvolger van den paukenist!”

“De paukenist!” Wies lachte weer schel en hard. “Dàt was allemaal kalverliefde. Trouwen? Nog in geen járen hoor! Daar dénken we vooreerst nog maar niet aan.”

Aan haar ruw onverschilligen toon voelde Tine: er haperde iets, en voorzichtig probeerde ze: “Waarom zijn je collega's..?”

“Ze kunnen stikken,” zei Wies fel. 'k Heb 't er voor over, duizendmaal er voor over. 't Gepest van die zure juffers, naar wie nooit een man gekeken heeft en 't gesar van de kerels, die denken dat zullie óók wel 'n kansje hebben, omdat ik... Was het hier maar zoo'n klein ellendig gat niet... de steenen hebben oogen; iedereen neust hier in 'n anders zaken en zoo gauw ze me wat bewijzen kunnen, wippen ze me... En als ik hier weg moet... ik kàn hier niet weg... ik kan niet zoover van hem...’

Een verwarrend vermoeden begon in Tine te helderen; ze keek Wies aan als zag ze haar voor het eerst, een gansch andere nu, dan het meisje waarop ze aldoor, -

ze erkende 't met wrangen spot - met wat neerbuigend meerderheidsbesef had neergezien...

‘Je moet het maar weten,’ viel Wies opeens heesch zichzelf in de reden; ‘hij waarschuwde wel, dat ik het je nìet moest zeggen, dat een geheim van drie geen geheim meer is... maar ik kan niet een heele middag met je samen zijn en erom liegen en draaien.’

‘Ik begrijp het wel’; Tine sloeg haar arm om Wies' hals; nooit had ze zoo sterk haar gehechtheid aan het kleine vriendinnetje geweten en dadelijk wilde ze nu Wies haar begrijpen, haar vrij-staan boven conventie toonen; ‘jullie bent nu al samen als man en vrouw... en dàt is de reden van het pesten, hè?’

Dichter, als hunkerend naar beschermenden steun, kroop Wies tegen Tine aan.

‘Hij is getrouwd’, zei ze klein. Maar toen ze de onwillekeurige schrikbeweging van de ander voelde, viel zij weer uit, met heftig hartstochtelijke stem: ‘Wat gaat het hen aan? Gaat het iemand aan wat ik met m'n leven doen wil?’ En dan gesmoord en heesch: ‘Bij mij hoort hij... Als je zóó van elkaar houdt, dan denk je niet om moraal, of fatsoen, dan worden al die begrippen holle, duffe wóórden. Ik voel geen schuld - ook niet tegenover die vrouw, dat mensch, dat nooit begrip heeft gehad van wat hij tekort kwam. En voor z'n kinderen voel ik geen schuld...ik neem ze immers niets af...ik weet wel dat-ie om mij toch nooit..

Eerst heb ik het gehoopt... dreef ik hem... dat-ie scheiden zou. Toen wist ik niet, dat-ie zóó van die kinderen hield.,. en zoo aan al dat andere zat vastgegroeid. Nou blijft er immers geen keus. Ik kàn niet buiten 'm. Er is maar één liefde... één die echt is. Al het andere... gescharrel... conventie of berekening... geknòei is al het andere. Dat voel je pas als je zóó van iemand houdt... als je zoo heelemaal alles krijgt van één mensch... Dan hèb je 't er voor over... 't gepest en de angst om je broodje, want ze trappen me er uit zoo gauw ze 't me bewijzen kunnen...’

Met een snikkenden zucht hield ze 'r woordenstroom in en grabbelde vergeefs in 'r mantelzak, 'r blouse, dan in 'r taschje, naar een zakdoek. Totdat Tine met den hare, voorzichtig en troostend als bij een kind, de groote, blanke tranen

van het smalle, bruine gezicht veegde en toen haar eigene, en toen lachten ze daar samen om, in een ontroerde, verteederde verlegenheid.

Maar dan gooide Wies het hoofd in den nek: ‘Je hoeft me niet te beklagen! Ik beklaag mezelf niet hoor! Ik heb het er voor over... Geluk is het toch... zelfs de angst, zelfs het verlangen... het razende, martelende verlangen, als ik zit te wachten en hij niet komt, en de uren kruipen en de tijd toch te gauw voorbij gaat... die afschuwelijke tijd, die er altijd is... die je nooit kwijtraakt... Want nooit is hij vrij... nooit meer dan een paar vluchtige uren... nooit zijn we 'ns rustig samen... zelfs geen wandeling durft hij meer, sinds we een van z'n dochtertjes op 'n stil paadje tegenkwamen. Nooit een heelen, langen avond samen onder de lamp... Nooit een nacht, zoo, dat je 's morgens wakker wordt, met je armen om mekaars hals....’

Fluisterend, als voor zichzelf, zei ze de hortende woorden, dan keek ze op, verschrikt, naar Tine, die naast haar tegen een boom leunde en snikte, snikte met het hoofd verborgen in haar geheven armen.

‘Nou...’, zei Wies verontrust, ‘moet jij daar nou zoo om...’

Uit Tine's tot een vuist geknepen hand trok ze het zakdoekje en probeerde verlegen lachend: ‘Zal ik nou bij jou...?’ Maar Tine schudde woest haar hoofd en huilde... huilde... Ze had niet kunnen zeggen waarom... vreemd ongewoon wist ze zelf, als een herinnering aan iets, dat jaren terug lag, haar kinderlijk uitbundig snikken, dien overvloed van al maar stroomende tranen, maar vaag wist ze ook het milde, verruimende van dit verdriet, dat geen verdriet wàs - niet om iets - of iemand - niet om Wies, die immers, dat zei ze toch... niet te beklagen was...

Wies had de tasch op den grond gezet en zwijgend begon ze uit te pakken, op een klein, gespreid servet, de broodjes en de zandtaartjes, de harde eieren, die in de knel waren platgedrukt en de gekneusde rest van de kersen.

En een beetje verbitterd dacht ze: zoo was het altijd geweest... zìj vertelde en Tine verzweeg... eigenlijk had Tine altijd... alles... verzwégen...

* * *

‘Daar woon ik.’ Wies duidde op een schamele winkelpui, zóó smal of zij tusschen de beide grootere huizen terweerszij was ingeperst. Boven bespande één breed raam de heele gevelbreedte; gekrompen, te korte vitrages, als bungelenden aan een galg, dekten met slordige plooien het glas af.

Eerst nu voelde Tine haar moeheid; 'r schoenen vol zand en het kleverig plakken van haar heete kleeren. Hoe lang hadden ze ook gewandeld! En vreemd... het was geweest, of ze hoe langer hoe verder van hun vertrouwelijkheid waren afgeraakt... of ze die niet meer aandurfden. Over Tine's studie hadden ze gesproken en veel had ze van colleges en disputen, werkmethodes en examens verteld, en het laatste halfuur, op den weg door het stoffig-heete stadje, hadden ze meesttijds gezwegen.

De aanblik van dat venster, slecht verhuld, en toch ondoordringbaar zwart achter het plooiend wit, dreef Tine's gedachten opnieuw met geweld naar Wies' geheim, dat het geheim was van die kamer.

En in een onberedeneerden weerzin zon ze op de mogelijkheid om voorbij te gaan, niet te hoeven dringen in die intimiteit, niet te hoeven zien de meubels, of kleeren, die er slingerden, of misschien door een kierende deur...

Ze overlegde, of ze niet kon voorstellen bij een confiseur naar ijs te vragen, of wat te gaan zitten in een buitencafé, maar reeds hield Wies den sleutel in haar hand bereid en stapte vooruit naar de smalle, vervelooze deur van het bovenhuis naast het winkelvenster, waar vier schimmelig-gele kazen, ter weerszij van een ijzeren mandje met eieren, de incarnatie leken van burgerlijke banaliteit.

‘Ik zal je maar voorgaan.’ Wies duwde achter Tine's rug de deur in 't slot; in het kist-kleine portaaltje voelden ze de warmte van elkaars lichaam. Door een ruitje boven het deurhout viel fel de middagzon en zette een brok van de onbekleede, vervelooze trap in meedoogenloos licht. 't Geluid van hun klotsende voeten, dat ergens diep-onder weerschalde, verscherpte Tine's weerzin en de weeë etenslucht, die als een walm van boven kwam gedreven, gaf haar een ondraaglijk gevoel van misselijkheid.

Wies liep het laatste trapeind op een draf. Ze toefde even op den overloop, dan knarste de knop van een deur.

En juist toen Tine, met haar hoofd boven de laatste tree, het schemerig portaaltje poogde te verkennen, klonk een uitroep van Wies, fel als een schreeuw... Ze wendde haar hoofd met een schok, zag aan het eind van 't portaal, door de open deur, het lichte vlak van de kamer en daar, tegen het venster, scherp afgelijnd als een silhouet, de slanke donkerte van een mannenfiguur... En tegelijk al Wies vlak bij dien man en hun beider armen om elkaars lijf, hun beider lichamen, tegen dien achterwand van licht, tot één zwart vergroeid, het mannenhoofd genegen en het meisjesgezicht, ver achterovergebogen, in vervoering van verlangen, opstrevend naar het zijne.

Even stonden zoo de twee naar elkaar toegebogen, dan, terwijl haar gezicht in extaze geheven bleef, begonnen zijn handen te streelen, langs de smalle schoudertjes, te streelen en te omvatten, in eindelooze teederheid, borst en armen, schouders en hals, tot ze zich sloten en stilbleven om het roerlooze gezicht. En zoo intens onderging Tine wat ze zag, dat ze het besef van haar staan op het portaal verloor. Als in een hallucinatie voelde ze langs haar eigen lichaam handen streelen, mannenhanden, waarin de liefde tintelde, en wáár ze streelden sloeg een gloed haar uit, een schroeiende gloed van verlangen, zooals ze nauwelijks meer geweten had dat bestond, zooals ze éénmaal gevoeld had, eindeloos lang was het geleden, en toch zóó dichtbij of altijd nog haar lichaam het merk dier streelingen meedroeg... in een diepe begroeide duinkom stond ze..... de wind ritselde door verstoven struiken en achter haar gromde, diep en dreigend, de zee...

Ze schokte in de werkelijkheid terug toen ze Wies' hand om haar pols voelde, en dier kirrenden proestlach hoorde, vlak aan haar oor, en dan woorden, die als van heel ver en zonder verband langs haar heen raasden. Niets ervan raakte haar en willoos, met doove voeten, liet ze zich meetrekken, de kamer in, waar de man nu afgewend bij het venster stond. Pas tegenover zijn bedremmelden, misluktonverschilligen groet, schoot het begrip van de situatie met wrange felheid in haar gedachten en toen leek de druk van zijn droog heete hand vuur tegen haar vingers.

‘Doen jullie nou niet zoo mal plichtplegerig! Wies braniede

over alle verlegenheid heen, duwde Tine in een laag stoeltje, hetzelfde stoeltje, waarin ze vroeger, op het werkhokje boven mevrouw Seters' winkel, honderdmaal gezeten had, en rammelde luidruchtig met het theeserviesje, dat ze van een klein penantkastje naar de tafel droeg.

Dan kroop ze over de bank waar hij zat, onwillig zwijgend met de handen tusschen z'n knieën, en trok met haar om zijn hals gestrengelde armen zijn hoofd achterover, tot zijn kort dik krulhaar tegen haar gezicht lag en haar mond en neus er gretig in groeven. ‘Mopper nou maar niet’, vleide ze dan, als een poesje tegen hem aan genesteld, ‘als ik niks verteld had, zou ze 't nou toch begrepen hebben!’

Star tuurde Tine terzij, tusschen de spleet der bochtige vitrages, in de leege, grauw-heete straat, en toch wist ze, zag ze het, met vlijmscherpe nauwkeurigheid. Pas toen ze Wies, achter zich, neuriënd hoorde schrappen langs een lucifersdoosje, waagde ze het haar hoofd te wenden en zag den man vlak tegenover zich, zag hem voor het eerst als een afzonderlijk wezen, een niet-meer-jongen man, met scherpe vouwen in een verweerd gezicht en om zijn dun gelipten mond een norschontevreden trek. Zijn oogen, klein van verlegenheid, ontweken haar blik, toen hij, gedwongen, iets vroeg over hun wandeling. Maar dadelijk was Wies weer van 'r theeblad weggewipt en naast hem op de bank: ‘We zijn bijna tot de Pyramide gekomen’, snoefde ze, ‘maar toen wou ik dat lage weggetje terug; je weet wel, waar wij toen nog in de hei hebben gelegen, maar ik vergiste me en toen zijn we...’

Dicht naar elkander negen hun hoofden weer, en op zijn bruin gezicht vergleed de norsche trek... hun oogen beloofden, het toegevleid meisjeslijf leek te passen in de buiging van het zijne. Overvuld was de kleine, volle kamer van verlangen, en zwaar en log, een vijandige stoornis wist Tine zich in hun intimiteit, maar nòg was het haar onmogelijk zich te verroeren, om met daadkracht in haar loome, zware leden, een eind te maken aan het kwellend samenzijn.... als voor een grauwen, verstikkenden walm, die langzaam op haar aanstuwde, deinsde ze voor het oogenblik, dat zij buiten de omvatting dezer kamer en met zichzelf in de leege straat alleen zou zijn.

Dan, terwijl Wies haar het dampend theekopje voorhield,

zag ze den man tersluiks gluren op zijn horloge en tegelijk was zij op, als gestoken, en mompelde nieuwe zinnen van weggaan en haast.

'Och nee! Wel nee!' deed Wies uitbundig. 'Je stoort ons immers niet! Bobbie zeg ook eens wat! Je doet net of jij het jongemeisje in de pijnlijke situatie bent!' Overmoedig grepen beî haar kleine handen naar zijn ooren, hij vatte ze en knevelde ze in zijn greep, en hield ze vast, terwijl hij gezaghebbend berispte: 'Kindje, kindje... niet zoo exuberant!'

'Hij is bang - kleinzielig en bang.' Tine wist, dat zij het constateerde met voldoening. 'Is dìe man waard...? Knap is hij niet... een dom gezicht, dom èn 'n egoïst...'

'Blìjf nou...,' drong Wies opnieuw aan. 'De afspraak was, dat je tot halfvijf...'

Maar Tine zàg, dat hij, met den druk van zijn handen, het meisje een teeken gaf en in Wies' stem verliep de overtuiging. 'Als je persé wilt....,' besloot ze aarzelig.

'Ik wil persé!' Met een schril-harde stem sloeg Tine een gat in de gespannen onrust van het oogenblik; ze reikte den man, die snel was opgestaan, vluchtig haar hand, terwijl ze al, langs hem heen, verlangend naar het portaaltje zag, waar Wies bezig was met haar goed. Terwijl ze den kanten mantelkraag recht trok, fluisterde Wies in heftige verontschuldiging: 'Hij kwam onverwacht. Z'n vrouw ging opeens uit de stad en hij wist niet dat jij... om half zes moet-ie weer...'

Tine rook den viezen etenswalm en zag weer de kale trap, en plotseling leek het haar volslagen krankzinnig, dat zij met het gefluister naast haar iets zou hebben uit te staan, met dat meisje, in een slonzig wit bloesje, dat achter haar kamerdeur een man hield verstopt... Toen Wies haar de roode lippen toestak, rechtte zich onwillekeurig haar starre rug en met een paar haastige zinnen duwde ze Wies terug naar de kamer, wuifde, al op de trap, nog met haar handschoenen. Toen ze beneden in het portaaltje stond, hoorde ze boven zich een deur nadrukkelijk sluiten, een knarsenden sleutel, die in het slot werd rondgedraaid.

Op de bank boven op den heuvel vond Tine zich zitten, doodmoe en met een kwellende pijn boven haar oogen, na

een loop als een jacht langs het warnet van keienstraten in het vreemde stadje. Zwaar hing de zondoorstoofde middaglucht boven het wijde, zwarte emplacement en het doffe gebolder van rangeerende wagens was het eenige gerucht in de windstille atmosfeer.

Nu - wist ze met bange zekerheid - moest ze het uitdenken; met de rust van haar lichaam zouden, helder en onverzettelijk, de gedachten opduiken, die onder den dollen loop in zon en hitte neergeslagen en verdoofd hadden gelegen. Maar één ding wist ze daar bovenuit met hardnekkige, blinde zekerheid: als om halfvijf Henk met den trein uit Utrecht haar wachtte aan het gindsche station, zou hij er haar niet vinden.

Ze schoof wat dieper op de vervelooze, ongemakkelijke bank, knoopte haar manteltje los en legde haar hoed naast zich. Haar horloge wees twaalf minuten voor vieren. Toevallig herinnerde ze zich dézen tijd, als het vertrekuur van Henks trein uit Utrecht, waarnaar ze samen in het spoorboekje hadden gezocht. Henk zou nu de wagens langs loopen en telkens met een hippend sprongetje er binnen zien en overleggen met een grijnzenden conducteur over een leegen coupé... En in Amersfoort zou hij uit het portier hangen en een jongen met een wit voorschoot zou voor hem stilstaan, hem broodjes met kaas in papieren zakjes aanprijzen... Met een schampere voldoening wist Tine dat het alles nu voor niets zou zijn. Over dien jongen heen zou hij uitkijken naar haar, die niet kwam... Vlekkerig rood zou zijn gezicht zien, zenuwachtig zou het trekken om z'n mond en z'n hooge, geel-witte voorhoofd zou glimmen van zweet...

En plotseling begreep ze, dat elk dezer gedachten aan Henk er een was van haat. Waarom?! Dat wilde ze niet! Zij hield van Henk! Straks zouden ze weer samen zijn, na een scheiding, waarin ze naar hem verlangd had, - waarvan hij, dwaze, verliefde jongen, de uren had afgeteld!

Maar tegelijk al weer wist zij, dat het niet zóó zou zijn... ze zouden niet meer samenkomen, want het einde tusschen hen beiden was lang reeds voltrokken. Daarginds op die trap, op het stinkende portaaltje, was het einde geweest. Toen had ze geweten, oneindig sterker dan door woorden

en redeneeren... ze had het gevoeld... weifelloos en vast..., dat het niet kòn tusschen haar en Henk. Met wie had ze over intuïtie gesproken?

Arnold... Eindeloos lang leek het geleden, of ze sindsdien langs verre wegen van inzicht was gegaan... een blind rondtastend kind was geweest, maar nu een mensch geworden met verhelderden blik. Hoe had ze gekund! Kùnnen sjacheren met zichzelf... zij, die het wist... wìst dat de vervoering bestaat... zij had zich laten kussen zonder verlangen, ze had haar lichaam bereid gegeven zònder den drang, de opperste, de éénige, die liefde is!

Nu kropen de beelden uit alle schuilhoeken van haar herinnering, een foltering werd het, om alles opnieuw te doorleven in naakte, beschamende armzaligheid.

Welke was dan toch die macht, die over liefde besliste; die boven rede en oordeel, boven wil en overtuiging uitging? Verre, vervaagde beelden schoven toe in nieuwe helderheid: een schoolkind zag ze zich, jaren geleden, op Henk's kamer. Bewondering voelde ze, die aan aanbidding grensde... en toch... toèn al datzelfde.. of een macht buiten haar bewusten wil, haar dwong de aanraking met zijn lichaam te ontwijken, haar wegdrong uit zijn dichte nabijheid, die ze eerst zelve had gezocht.

Wies met dien man... dat was De Liefde geweest! Stiekum, op het armoedige kamertje, met dien getrouwden man, die een hartelooze egoïst was. En tòch - zooals Wies liefhad - zóó moest het. Niet een compromis sluiten met je eigen gevoel, omdat immers het volmaakte toch niet bestaat... maar je over kunnen geven met lijf en ziel... omdat je móét, omdat je gedreven wordt... hier ben ik - ik kan niet anders... en dan wachten, met je hoofd in extaze geheven en je armen wijd... op het antwoord...

Een dof dreunen uit verre verte deed Tine opzien. Boven de elkaar naderende donkerten van pijnbosch dreef witte damp; dan kroop de trein nader... Henk's trein... onschuldig en nietig als speelgoed. Zij boog zich voorover en zag hem komen, groeien tot een daverend gevaarte en dan voorbijgaan, recht onder haar, langs den voet van den heuvel. De remmen schuurden; uit de overkapping echode het metalen gedreun en flarden van geroep en gerucht

stegen op naar de stilte, waar zij verbeidde. Ze had niet bewogen. En toen even later het bolderend gerucht weer inzette, om langzaam te versterven, bleef slechts een bleeke bevreemding in de ijlte van haar gedachten, dat zij zóó, in roerlooze onbeweeglijkheid haar lot had gekeerd... en niets zich had veranderd, terwijl iets zoo geweldigs zich voltrokken had.

Pas toen ze opstond, door naderende wandelaars verjaagd, grijnsde op eenmaal de onontkoombare werkelijkheid. Nog wist Henk niets. Aan tijdverzuim zou hij denken; niets vermoeden, niets willen vermoeden, terwijl hij de verdere reis volbracht. Ze moest hem schrijven. Naar Clara's huis kon ze niet terug. Met stipte nauwkeurigheid begon ze te overleggen: Ze moest Henk seinen en de komst van een brief melden. Terwille van den grooten fietsttocht, die voor hun laatsten dag was afgesproken, had ze dezen morgen haar koffer reeds grootendeels gepakt. De rest kon Clara doen en hem opzenden. Zijzelf zou vannacht hier blijven, ze had haar taschje en geld genoeg; logeeren in een hôtel om thuis argwaan te vermijden... en morgen... Naar huis. Dat wachtte nu. Thuis of Leiden. Minder was het dan niets. Een grauwte van troostelooze eenzaamheid zonder Henk... Henk, dien ze niet missen kon... van wien ze immers hield...

Ze keek om zich heen. Een plek van pas-gekapt laaghout. Wreed-witte tronken, waaruit enkele schichtige takken nog durfden, en, overal daartusschen, hoog opschietend onkruid... Ze was den weg kwijt... wat deerde het. Ze liet zich neervallen, vóórover; het hoofd op de armen. De tijd trok langs; geen vaste gedachte wist ze meer, niets dan wanhoop, de grauwe, toegetrapte ellende, die tegen 'r opkroop als een verstikking... niets meer, dan de stompe pijniging van volslagen eenzaamheid...

* * *

Dien avond, terwijl de zon onderging, zocht Tine, voor de derde maal dien dag, de bank op den heuvel. Ze droeg in haar taschje briefpapier, 'n katerntje en 'n couvert, met den postzegel er al op, dat ze daarstraks, schuw voor 't nog helle daglicht, in een duister achteraf-straatje was gaan

koopen. Hoog spande de opalen lucht boven de heuvels, in de verte, aan de kimlijn alleen, trok een schijnsel omhoog, als een weerschijn van verzonken gloed. Nog hing, op den weg, de hitte tusschen de boomen, maar bij de bank op den heuvel woei frischte uit de wijde openheid en het eiken hakhout liet er een kilte los, als uit een geheimzinnige bron, tusschen de dichte takken verborgen.

Uit de diepte klonk ver gerucht van stemmen en weer, als dien middag, bolderden goederenwagens, die rangeerden over het leege, zwarte terrein.

Schuin-zittend op de bank, waar ze 't papier naast zich op het hout had gelegd, schreef ze:

'Henk, deze brief is een vlucht. Een vlucht voor je oogen en je stem, want als ik bij je zou zijn en ik moest je zéggen, wat ik je nu schrijven ga, zou ik er den wanhopigen moed niet toe hebben. Ik kàn het niet Henk. Ik kan je vrouw niet zijn. 'k Heb mezelf begoocheld, omdat ik het zoo graag wilde, omdat ik zooveel van je hou. Ik weet niet hoe ik het buiten je moet stellen, buiten je begrijpen, je meeleven; je oogen, die alles aan me kennen en liefhebben en je stem. die me bedillen en bespotten en uitlachen en bewonderen kon. Als ik zou zèggen wat ik je schrijven moet... dan zou je me weer òmpraten, dan zou je me weten te overtuigen, dat 't een hersenschim, een onzinnigheid van me is, zooals je altijd mijn geest hebt kunnen voegen naar den jouwe, en ik zou je weer gelooven, zooals ik altijd, van kind af, alles van jou als een geloof heb aanvaard. En dan zou de ellende opnieuw beginnen. Want eigenlijk heb ik dit altijd geweten. Iets in me wist het dien middag op m'n kamer, toen je sprak van de streep, die ik moest uitvegen... en toen ik de behoefte voelde om m'n hoofd tegen je aan te leggen en m'n armen om je hals te slaan en iets ànders in me waarschuwde om het niet te doen.

Dàt is er geweest, dat andere; ik wou het niet weten, ik wou het niet erkennen, ik wou er tegenin. Toen jij me beloofde, dat we samen de scheur in m'n gevoel zouden dichtmaken, wilde ik met al m'n macht, want ik verlangde zoo wanhopig naar liefde, naar iemand, die me begreep, naar innigheid. Toen heb ik het met een compromis geprobeerd. Gemeend, Henk, dat liefde zonder hartstocht een

Huwelijk kon zijn. 'k Weet nu, dat het ons allebei rampzalig zou hebben gemaakt. Ik weet het, sinds ik vandaag zag, wat niet voor me bestemd was: die ándere, echte liefde tusschen twee menschen.

Henk, over vroeger hebben we zelden gesproken. Dat van toen, ondanks alle ellende, die 't me gegeven heeft, is voor mij het echte geweest. En ik weet nu: dat zit me in het bloed, daarvan kom ik niet los. Morgen ga ik van hier uit naar huis. Vraag Clara of ze de rest van m'n goed in den koffer wil pakken. In het laadje van het tafeltje voor het raam ligt de bos thijm, die je onder m'n kussen stopte. Wil jij die tusschen de andere dingen bergen? En dan nog iets, dat me moeite kost je te zeggen. Achterop de hoogste plank van de spiegelkast ligt het boekje van Ricarda Huch. Ik smeet het daar, omdat ik het haatte - ik haatte het, omdat ik de verzen zoo prachtig vond en nooit mij zoo armzalig heb gevoeld als toen ik, na het lezen, wachtte op zulk een vervoering tusschen jou en mij...'

* * *

Toen Tine, met den voltooiden brief in haar hand, den hellenden heuvelweg terugliep, klom paar na paar tot de veiligheid van het donkerend bosch. Het was als dien avond in Nunspeet, toen ze, samen met Henk op het overschenen plein, de menschen niet anders meer had kunnen zien, dan als in liefde gepaard.

In de bus tegen 't stationsgebouw postte ze den brief; hoog boven haar ruischten de violette booglampen hun uitbundig licht uit. De menschen onder dien lichtval, - een drentelende groep, die scheen te wachten op de aankomst van een trein, - leken er klein, en fel-beschaduwd als poppen in een tooneeldecor. Terwijl Tine dwars overstak om naar haar hotel, aan de overzij, te gaan, passeerde haar een man, die het manuaal van groeten maakte, doch halfweg inhield en zich afwendde. Omziend, herkende ze den vriend van Wies. Ze wachtte onder de schaduw van de boomen, vastgehouden door een kwellende nieuwsgierigheid; hij naderde de portiek van het station, draalde er, zette zijn horloge op de klok gelijk.

Dan, tusschen den dunnen stroom van reizigers, die uitspikkelde op het leege plein, zag ze een dame hem wenken, naar wie hij snel toetrad. Zij was lang, en leek jong en blank achter de witte voile, die haar gelaat omspande. Ze kuste hem en stak haar arm door den zijne, en samen, in gelijken pas, richtten zij zich naar den weg... een paar tusschen de paren.

Het meisje oogde hen na. Zag hen gaan, achtervolgd door het brutale licht van de booglamp, het duister van een zijweg tegemoet, waar veel gesloten, slapende huizen achter donker struweel stonden. Daar zouden nu, achter de gierig gesloten gordijnen, telkens twee menschen, onder het licht van eenzelfde lamp, de hoofden naar elkander neigen; en ook zij beiden zouden ergens binnengaan, en een deur achter zich grendelen, en in de medeplichtige stilte van een leege kamer samen zijn...

Tine's brandende oogen tuurden, tot de schimmende gestalten oplosten in het duister en andere paren aanschoven, naderend en weer verdwijnend. En plotseling werd het haar, of ze àl deze menschen zàg... de menschen in de huizen, de anderen op den weg, en die daar boven in de bosschen..., hen allen zag naar het beeld, dat gisteren Arnold had opgeroepen: ieder dragend een masker.

En achter elk, glimlachend of ernstig, nederig of overmoedig, stond het ware gelaat grauw en star van smartelijke eenzaamheid... want zelfs wie elkaar het naaste waren, durfden zonder masker elkaar niet aan te zien, en zelfs wie samen de hoofden op één kussen legden, konden elkaar in hun armoe en eenzaamheid niet helpen.

JO VAN AMMERS-KÜLLER.

Verzen.

Shakespeare's Winteravondsprookje.

Dit is 't sprookje van den dooden
Prins, wiens droom zijn ouders leven -
Shakespeare heeft het bij den rooden
Nagloed van zijn haard geschreven.

Die de wereld en de dingen
Aanzag met verzachte kleuren,
Liet het leed der stervelingen
Slechts onwerkelijk gebeuren.

's Winters zijn de nachten zwijgend.
In de witte stilte huivert
Zilvren mist die langzaam stijgend
Tot den dageraad zich zuivert.

Achter het gordijn verborgen
Werden weer de vensters hel
Van een heimelijken morgen:
Perdita en Florizel.

De twee pauwen.
(Voor Paul-Eric de Fertzen).

In 't bloembed achterover, waar het zwermen
Der wespen tot verveelden slaap vermoeit,
Voelt hij zich machteloos tegen de warme
Koorts van den zomer die zijn bloed verschroeit.

Veel licht doet pijn: en hij buigt naar zijn smalle
Oogen de schaduw van de bloemen toe -
- Kelken zijn op zijn keel en haar gevallen -
Veel licht doet pijn, maar bloemen maken moe.

Een pauw springt over 't gras: achter de aigrette,
Trillend op 't spitse hoofd van blauw glazuur,
Stijgt met den staart een dans van violette
Brandende vlinders in een scherm van vuur.

Maar hij heeft, met één enkle geste, zijn
Ritslenden waaier achter zich ontvouwen,
En werpt het hoofd terug tot in de blauwe
Gespannen lubben van gevlamd satijn.

Zoo treedt hij zeker naar zijn tegenstander,
Die op hem wacht, de pooten vast in 't zand,
De steenen oogen stil - En triomfant
Glimlacht hij naar het schreeuwen van den ander.

Adieu.

Droom dan tenminste dat wij nimmer scheidden,
Wij droomden het zoo vaak, kind, naast elkaar.
Nu kuste ik, toen je sliep, voor 't laatst den zijden
Geurenden overvloed van je wild haar.

Je weet niet dat ik buiten in de weiden
Omkijk over den diepen boomgaard naar
Het open venster in den klimop waar
Je met een glimlach droomt dat wij nooit scheiden.

Droom dan, als in het sprookje, honderd jaar.
Droomen is beter, kind, dan zwervend bij de
Herbergen spelen en de dansen leiden.

Adieu. Wellicht maakt eens een toovenaar
Een blonden prins van dezen vedelaar
En wekt je een traan, dien 'k bij het weerzien schreide.

De kerstboom.

De kaarsen branden tusschen mandarijnen,
Sneeuwsterren, speelgoed en gekleurde noten.
De kindren zingen, en de dauw der groote
Oogen beweegt en blinkt in 't trillend schijnen.

Hoor hoe ze zingen: ‘Nu wees wellekome’.
'k Voel moeders hand weer die de mijne houdt,
En huiver bij den geur van 't schroeiend hout
Als toen ik zong: ‘Gij zijt van ver gekomen’.

En staat daar weer de stal van Betlehem,
Sneeuw op het dak en licht door roode ramen!
- Moeder, wij waren veel te lang niet samen,
- Ik heb het lied vergeten met uw stem.

Zij strijkt weer door mijn haar en zegt: ‘Ach jongen,
Je bent niet zwak, maar veel alleen geweest.
Wist je niet dat ik naast je stond op 't feest
Wanneer je weende omdat je kindren zongen?’

Johannes.

Hij hing niet hoog aan 't kruis: zijn voeten bleven
Ter hoogte van mijn schouder. Maar hij leek
Als ik van onder naar zijn stil hoofd keek,
Stijgende langs het hout omhoog geheven.

En toen de spijkers waren losgedreven
En 't stijve lichaam in mijn armen streek,
Wist ik dat hij ons in den dood ontweek
En mij zijn bittren beker had gegeven.

Maria nam zijn koud hoofd aan haar borst
En Magdalena schreeuwde en hief haar handen,
Petrus zag toe vanaf den muur der stad -

Mij had hij toen hij leefde liefgehad,
Maar toen hij stierf gaf hij zoo veel dat 'k van de
Vervuldheid eerst na jaren schrijven dorst.

M. NIJHOFF.

Genoveva van Brabant.

[Dit fragment vormt het zestiende hoofdstuk - *de ontmoeting van Genoveva met haren aanstaanden echtgenoot paltsgraaf Siegfried* - uit een boek, dat eerlang verschijnt en de bewerking is der algemeen bekende geschiedenis van hertoginne Genoveva van Brabant. Enkele gebeurtenissen, die in de legende voorkomen, duiden op geschiedkundige feiten uit het begin der VIII^{ste} eeuw. Dat was de aanleiding om het heele verhaal kultuurhistorisch in te kleeden en bij 't uitdiepen der figuren rekening te houden met de zeden van dien tijd en ze in de passende omgeving te plaatsen. Het heele werk bestaat uit twee boekdeelen. Het eerste omvat de geboorte, jeugd, opleiding en het huwelijk van Genoveva met paltsgraaf Siegfried. Dat gedeelte speelt in Brabant op en om de havezate van den hertog, haar vader. Het is ook voornamelijk de zielkundige uitbeelding eener jonge edelmaagd in de jaren 700 met de omgeving, waarin zij zich beweegt. Het tweede deel verhandelt dan verder de gebeurtenissen, die in de legende voorkomen.
Het geheël is eigenlijk tot stand gekomen en afgewerkt in de weemoedsvolle oorlogsjaren 1914-1918, en wel om de leelijkheden van dien schromelijken tijd te ontvlieden en door ingespannen aandacht en neerstig zoeken in de dingen van het verre verleden, stand te hebben voor den geest en niet meegesleurd te worden in den maalstroom van algemeenen waanzin waardoor zooveel edels, groots en goeds bij de menschen is ten onder gegaan].

Bij 't aanbreken van de lente stond de hertog weeral hersteld en kloek te beene, gereed om bij den eersten heirban, aan 't hoofd van zijn volk, het leger bij te springen. Daar de strijd in den tocht van verleden zomer niet beslecht was en 't gerucht van een inval der Saksers vermond werd, verwachtte iedereen dat het bevel om op te trekken niet uitblijven zou. Doch in plaats van een oproep ten strijde, bracht een ijlbode van den hofmeier de mare: dat koning Diederik die op zijne palts te Zülpich verbleef, besloten had een maartveld en rijksver-

gadering te komen houden te Landen. Daartoe werd de hertog met heel zijn gezin en al zijne leuden genood om er de plechtigheid te komen bijwonen. Dat nieuws bracht eene groote opschudding te weeg op de zele in Brabant, want het was een heele tijd en jaren geleden dat zulke plechtigheid hier in de streek geen plaats meer gegrepen had. De vrouwen bijzonderlijk moesten onverwijld aan de toebereidselen beginnen om hunne kleederen en tooisels in orde te brengen.

Bij Genoveva vooral wekte het eene kinderlijke vreugde, want de schikkingen golden meest haren eigen persoon. Tot hiertoe had zij nooit aan pracht van kleederen gedacht en altijd eenvoudig wit wollen of linnen gewaad gedragen. Voor haar was het eene gebeurtenis van belang de eiken schrijnen en koffers te zien openen en met haar maagden en volgjuffers het kleurige samyt, de krokende zijde en het wazige sindaal te helpen uitpakken dat als tooisel moest versneden worden. Van juweelen kende zij alleen de fabelachtige pracht uit sagen en vertelsels. Niet te verwonderen dat zij er eten en slapen bij liet om zelf als eene princes uitgedost te voorschijn te komen. Zij keek heel verwonderd op toen hare moeder haar berispte en de ijdelheid als eene ondeugd afkeurde. Eenvoudig van gemoed gelijk zij gebleven was, kon Genoveva niet begrijpen dat men haar die kinderlijke vreugde aan zooveel schoons ten kwade duidde en zij hare blijdschap gedoken moest houden. Die dingen waren dan ook maar bijzaak, want 't geen waar haar verlangen veel meer op gesteld was en eene blijde ontroering in haar wekte, bleef wel de plechtigheid zelf en het luisterlijke vertoog dat zij zou te aanschouwen krijgen aan het hof. Zij aanzag het als hare intrede in de wereld, - de veropenbaring en de verwezenlijking van de pracht en de weelde die zij tot hiertoe alleen in verbeelding kende. Het was haar alsof zij in levenden lijve een sprookje uit de tooverwereld zou bijwonen, want wat had zij al niet gehoord van die maartvelden uit het verleden, waar al de verfijnde luister der Merovinger koningen ten toon werd gespreid! 't Geen echter meest van al hare meisjes-nieuwsgierigheid aanzette, was de persoon van den koning - die geheimzinnige figuur welke in strenge afzondering, onzichtbaar als een opperwezen, bachten de behangsels van goudbrokaat en karmozijn, in een welriekenden luchtkring

zijn verfijnd leven leidde voor zich alleen; die door zijne afwezigheid den indruk miek van alom tegenwoordig te zijn en overal ontzag en vereering inboezemde als eene onzichtbare godheid. Het scheen Genoveva de hevigste aandoening uit haar heele leven die bovenmenschelijke figuur te zullen aanschouwen, - het carnaat van zijn aangezicht, den blik zijner oogen, de uitdrukking zijner trekken kon zij zich niet voorstellen als van een sterfelijk mensch. Zij overlaadde haren vader en Wolf met vragen waarvan het antwoord of de uitleg haar nooit voldeden, maar de benieuwdheid altijd heviger opschroefde. Goed maar dat de drukke bezigheid der toebereidselen haar de noodige afleiding bracht en de tijd te kort scheen om met alles gereed te komen. Nu eerst begreep Genoveva waartoe al die arbeid van jaren her in de vrouwenhalle te pas kwam en nu eerst verstond zij wat hare moeder had willen beduiden met het afwijzend antwoord op de vraag: voor wie al deze kostbare gewaden bestemd waren? In het roezemoes waarin de bevelen weergalmden en iedereen aan een eind verlaan liep om ter meest, waren die dagen veel te vroeg voorbij.

Van 's avonds te voren kwamen de edelen met hunne vrouwen en talrijk gevolg op de havezate van den hertog aan om er te vernachten. Heel de feesthalle was als hospitium ingericht en de bedienden en krijgsknechten zochten een onderkomen op de wagens en in tenten die op het binnenhof waren opgericht.

's Morgens voor de klaarte was alleman reeds in roere om heel vroeg te kunnen optrekken. De gespannen stonden veerdig en de ridders reden over 't hof om orde in hunne manschappen te houden; maar de vrouwenvertrekken bleven nog gesloten en lange nog moest men wachten eer zij met den opschik gereed waren. Eindelijk toch gingen de deuren open en de edelvrouwen verschenen op de stoep waar peerden en wagens hen wachtten. Genoveva stond verbijsterd bij den eersten blik over die bonte wemeling die heel de werf vulde en zij merkte niet dat aller oogen op haar gericht waren. Haar hart popelde van blijde aandoening en toen zij in den schitterenden zonneschijn verscheen werd zij eerst gewaar hoe glanzend zij uitgedost was. Een lang wit satijnen onderkleed viel in wijde plooien tot over hare

voeten; aan den onderrand daarvan was een purperen zoom waarop een slinger rozenranken met zilverdraad en kleurige zijde gestikt. Daarboven droeg zij een gewaad met aangeveste mouwen van hemelsblauwe damast met cypersch goud afgezet dat tot aan de knieën neerhing. Een kunstig gewerkte band in goudleer omsnoerde hare leden. Met een gouden gesp aan de borst vastgemaakt hing haar statige omhang in mantelvorm, van zeegroen samyt langs buiten en gele keerglans al den binnenkant, die met sabel en hermelijn was afgeboord. Haar goudblonde lokken hingen open en dansten bij elke beweging als gouden schuim over haren rug. Een schapeel van gevlochten gouddraad, waar te midden een chrysoliet in schitterde, omspande haar voorhoofd. Om den blooten hals hing een snoer van topazen en smaragden. Haar voeten staken in sokjes van wit gelooid kalfsvel met kunstige insnijdingen en goud en purperen versiersels. Haar bloote enkels waren omspannen met gouden spiraalringen waaraan eenige groote robijnen bengelden met een klank van lichte klokjes. Haar hakkenei was prachtig opgetooid met riemen in cordovaansch leder en een schabrak van lazure zijde.

De stoet was al in gang en de laatste man het hof afgereden als Genoveva nog niet bekomen was van hare ontroerende verbijstering. Om de pracht van haar eigen tooisel vervreugde zij zich, maar dat was enkel als deel van het geheel, want zij bewonderde veel meer nog de pracht der omgeving waarin zij opgenomen werd en meemocht. 't Was ook de eerste maal dat zij hare moeder als hertogin met haar feestgewaad zag uitgedost. Met haar zijden onderkleed van kleurkeerenden maneglans waar 't karmijn en sinopel vervloeide in de golving der plooien en haar paluwen talaar van brokaat met singlatoenen mouwen en een sindalen huif met goud en perels bestikt, kwam zij haar voor als eene koningin uit verleden tijden. Maar 't meest bekijkens had Genoveva aan haren vader en den stoet van edele graven en vrijheeren die met hem waren. De stammige kerels had zij nog wel zien uittiegen op jacht of ten strijde met hun helmdeksel op en de schubbejakke waarin zij 't uitzicht kregen van gehaarde boschberen die haar als kind zooveel schrik aanjoegen; nu echter was er geen krijgsgewaad

dat hun voorkomen misvormde, maar heerlijk spande het gekleurd lederen wambuis hen om de lenden en de lederen hozen en beenkleederen en sloodsen met vergulde vlechtveters en de zilveren spoor als een angel op den hiel. Statig hingen de mantels met ever- en otterbont bewerkt, in wijde plooien achteruit gesmeten tot op hun paards rug. Prachtvol vooral de blonde haarbos die in dansende lokken onder de muts van donker sabelvel uitkwam; de flikkering der kleurige steenen op de kruising van het lederen zadeltuig en de pronkwapenen. Dat alles bracht Genoveva in vervoering en in den waan dat het heele vertoog een visioen was uit hare verbeelding en dat de gansche stoet in den zonnepraal heengleed zonder grond te genaken en als een tooverschijn zou opdampen, gelijk de glinstering der dauwperels op de vruchtvelden en grasprietels waardoor zij reden. Maar buiten de heerlijkheid van den aanblik in de pracht van den gulden morgen, met 't genot van de frissche lucht die aandeed bij 't ademen als eene lafenis, was er nog de verwachting van 't geen zij op het maartveld zou te zien krijgen. Dat vooral hield haren geest opgetogen en dreef den blos op haar maagdelijk gelaat en den glans des geluks in de helderblauwe oogen.

Onder lustig gepraat reden de mannen voorop; ingetogen deftig de vrouwen en achteraan volgden vrijlingen in de wapenen, schalken en dienaars om en tusschen de dokkerende wagens met piepende draaiassen, in langen stoet over de baan die voor hen uit, in schoone bochten over heuvels en door dalen uitslierde en nu eens door het dichte donkerlommer van 't woud, en dan weer in 't opene veld met breede uitzichten rondom, bloot lag. De wereld was nooit zoo schoon als op dezen dag en aan de heerlijkheden onder de zon scheen er voor Genoveva geen einde. Zij had het voorgevoel dat haar heden een groot geluk beschoren was dat heel haar leven bestralen moest; - zij voelde 't alsof een nachtegaal die in haar binnenste gesluimerd had, op een teeken zou ontwaken en zijn galmend lied moest aanheffen...

De reis liep verder af zonder ongevallen. De voorrijder bracht den stoet aan eene voorde over de Geete en vandaar ging het wijder door de Haspegouw tot zij te Landen aankwamen bij de havezate van den hofmeier. Over al de

wegen die hier samenliepen, was er drukke beweging van ruiters en voetgangers, en hertogen en graven aan het hoofd hunner centenarii, vulden in bonte wemeling het ruime binnenhof. De edelvrouwen werden ontvangen in het genecium waar zij zich opschikken en verfrisschen konden in afwachting dat de plechtigheid zou aanvangen.

Het maartveld was aangelegd in de nabijheid van het hof en vormde een wijde rode aan de vier zijden door een woudrand ingesloten, in verschillende afdeelingen uitgetuind met palen waarbachten de laten en hoorigen mochten plaats nemen. Te midden, in de lommer van vier reusachtige linden stonden de steenen schranken rechthoekig over elkaar en daaromheen het wijdere omhein door zware kettingen op kniehoogte afgesloten. Daarlangs was een langwerpig verhoog opgetimmerd voor de edelvrouwen vanwaar zij heel het veld overoogen konden en zelf voor heel de menigte te praal staan. De ridders en edelen, nadat zij hunne wapenen bij den ingang hadden afgelegd, namen plaats tegen het beluik en hielden zich in rechte schaar, een dubbele haag vormend, voor het verhoog. Abten, prelaten en eenige bisschoppen stonden op verschillende treden van een hoogen troon binnen den ding, waar de hofmeier bovenop zou plaats nemen. Achters de ruiters aan, vulden de centenarii, vrijlingen en vreemde krijgers het ruime plein der rode. Heel die menigte stond nu in eerbiedige stilte af te wachten 't geen gebeuren ging en aller blikken waren gericht naar de opening van den woudrand aan de oostzijde vanwaar de koning moest opdagen. Gisteren was de doorluchtige monark uit Zülpich met heel zijne reizende hofstad op het palatium te Landen aangekomen waar hij met heel zijne hofhouding vernacht had.

Eindelijk kondigde een felle hoornstoot van den wachter op den houten poorttoren de aankomst aan van den stoet. Het geluid van den hoorn wekte een woeling onder de menigte, onmiddellijk gevolgd door eene diepe stilte. En inderdaad, daar werden de sluitboomen weggenomen aan den ingang der dreef en vier voorruiters stormden het beluik binnen en ruimden den doortocht van ends ont ends tot aan de maalstede te midden het plein waar zij stand hielden als eene steenen eerewacht. Nu leed het nog een heelen

tijd eer men iets gewaar werd, tot eindelijk een dikke stofwolk in de verte opging waarin er traagzaam iets voortschoof en den aantocht van den stoet vermoeden liet. Uit die stofwolk kwamen de ruiters te voorschijn die het handgemaal of het huisteeken en de vanen met de wapenmerken droegen van den Merovinger koning Diederik de Vierde. Daarop volgden in bonten stoet de paltsgraven en hofjonkers, domestici, comites, palatini nutriti - heel de aula palatina - te paard de eenen en de anderen op wagens allen in Romeinsche kleederdracht: in kleurige zijden borstrokken toegespannen in de lenden door den gouden singel, kenteeken hunner waardigheid. Eenige droegen de purperen chlamys der prinsen, het safraangele pallium of witte palla met den lederen heupgordel waaraan een gouden sluitschalm en de tocca in kostelijk bont. Hun gladgeschoren gelaat was aangestreken met zinnober, de wenkbrauwen verhoogd met roet en de lippen met karmijn. Hofknapen en lijfknechten volgden stapvoets en hielpen hunne meesters uit den wagen of van het peerd. Naarmate de bijkomenden de ruimte vulden, schaarden zij zich volgens rang en staat in de nabijheid der maalstede of op den troon. En terwijl die drukke beweging nog aan gang was, helmde opeens de langgerokken kreet waarin het hoorngeschal en 't gehuil in de schilden aldooreen opstormde tot iets vervaarlijks dat de ooren verscheurde en 't lijf doorsidderde met eene angsthuivering. Vanachter de laatstbijgekomenen verscheen de koninklijke praalwagen. Zes reusachtige witte ossen, twee en twee, den goedaardigen kop met de verbaasde groote oogen wagend van rechts naar links, op mate van hun gezapigen stap, trokken het ontzaglijk hoog optorenend gevaarte door den zandweg. De verschijning miek een vervaarlijk wilden indruk, want de ossen hunne hoornen waren verguld en de gespletene hoeven bezet met zilveren schoeisel in vorm van opengesprietelde punten omgebogen tot op de hoogte der knieën, zoodat zij bij elken stap het dreigend gebaar mieken van maaiende sikkels. Aan den hals droegen de ossen een zilveren ketting waaraan een gouden klokje tusschen hunne voorpooten te bengelen hing. Op de sterre van hun kop glinsterde een eigroote karbonkel en hun getuig van goudlederen riemen was op al de kruisingen bezet met kleurige gemmen en

zilveren nagels. Op den rug droegen zij in vorm van schabrak, een net van purperzijden koorden gevlochten en met perelen in de franjen en struifels doorwerkt. Harnas, zwenkels en aamschieren waren uit kostelijk hout met ivoren belegsels en koperen ringen voorzien. Traag en loom stapten de dieren, en staarden in 't ronde als waren zij verwonderd over hun eigen pracht, maar daarom lieten zij niet het slijm uit hun natten muil onophoudend over hun kostelijke versiering te laten neerspinnen. De zes drijvers in kleedij van Romeinsche gladiatoren, dreven de ossen met den priemstok vooruit en de ontzaglijke wagen groefde zijn zware bolwielen door de diepe zandslagen.

Om hem te zien afkomen, geleek die wagen op een schip met een omgang van vergulde pilasters en daarboven een verhoog met vier dubbele stijpers en steefels, zwaar als boomen, die een hooge ronde koepel schraagden waaronder de vier wanden door voorhangsels in purper damast met gouden frinjen in wijde vouwen afgesloten waren.

Genoveva die bij hare moeder en volgjuffers op het verhoog stond, zag dat vertoog opdagen als een verschijnsel uit de andere wereld. Om hare ontroering lucht te geven, snapte zij haar moeders hand en zij dwong Frigitil naderbij te komen.

Toen de wagen vlakbij de maalstede genaderd was, hield hij stil en stond er als eene burcht. Karel de hofmeier, verscheen nu hooggezeten op zijn strijdros, de fiere, breede gestalte in eenvoudig Germaansche dracht: wambuis in rundsleder met kniehozen en sokken met sandalen en gekruiste beenveters en een wollen schoudermantel met gouden doorn op de borst toegegespt. Genoveva was vol bewondering voor den man met den machtigen kop, met de blonde lokken die als leeuwenmanen tot beneden zijn hals golfden en zij keek hoe hij lenig van lijf zich omwendde en rondblikte of alles in orde was eer hij plaats nam aan de rechterzijde van de koninklijke karos. Toen deed hij een teeken waarop, als door eene onzichtbare hand, de voorhangsels langs de vier zijden werden opengeschoven en de koning op zijn gouden troon voor iedereen te aanschouwen was. Genoveva had verwacht dat het vervaarlijk stormgehuil en wapengekletter weer zou aanvangen, doch de stilte die volgde was nog indrukwekkender dan het gerucht van daareven; - zij

zelf hield nu den adem in en volgde met den blik de blauwe wierookwalmen na die uit vier reukvaten stil en rechtop in de hoogte kronkelden en heel 't gevaarte in een sluierwade omneveld hield. 't Geen zij zag wierp alles omver wat zij zich had ingebeeld en verwachten kon. Hoog op den gouden troon die een schraagzetel was van verguld elpenbeen, groot als eene sigma voor een reus, zat een tengere gestalte, heel verscholen en te niete gedaan, verpletterd zoo scheen het, onder een metaalzwaren mantel van gedegen goud in donkeren glans, die wijduit stond zonder gleuven of plooien als eene klok en waarop de kleurige gemmen en gulden bijen glinsterden met flikkeringen van levende vuur. Heel de gestalte had het voorkomen van een reusachtigen gouden schildkever. Uit de bovenste opening van die rugschelp in edelmetaal, als uit een koker, reikte aan een fijnen hals, het hoofd dat het eenig levend deel scheen van die hieratische verschijning. Om het voorhoofd spande een al te dikke gouden band met edelsteenen bezet, waaronderuit een vloed van bleekblonde haren openwolkte, fijn als zijdevacht en waarop het goudpoeier dikke gestrooid lag als glinsterende bloemenstof. Omraamd in die kroezelweelde stak het gelaat onder een zware laag witte verf als het glazuur op eene porceleinen vaas, met de onwezenlijkheid van een masker. De vorm en snede der trekken hadden de verloopende afronding van iets tusschen het kinderlijke en 't gelaat van een heel jonge maagd. De blik der groote rondopen blauwe oogen stond strak in de verte gericht en gaf de uitdrukking van iets onberoerbaars dat boven alle menschelijke gevoelens ontheven is. Als een wondervreemde tegenstelling echter, in dat geslachtlooze, marmerstrakke gelaat, lag er in den trek om den mond met het vleezig hoog aangestreken rood der lippen, een zweem van eindelooze loomte en twijfelzieke levensmoeheid.

In zijne rechterhand hield de Merovinger koning den gouden rijksappel: eene breede ringschijve met sluitschalm. De andere hand ontdekte Genoveva eerst na lang zoeken, omdat zij tusschen eene gleuf van het tapijten behangsel achteloos neerhing - eene kinderhand - de tengere vingers volgeregen met ringen waarin de steenen flikkerden als dauwdruppelen in de zon; de lange nagels waren puntig geknipt en roze aangestreken met vergulde randen.

Heel het verschijnsel in dien wilden praal, geleek wel op eene godengedaante verheven in zijn tempel, en was daarom wel geschikt om over heel die menigte den eerbied en het ontzag in te boezemen van het zinnebeeld der koningswaardigheid, iets heiligs dat hier als een buitengewone gunst en genade, eenige stonden aan het volk werd tentoon gesteld om aanstonds weer een vol jaar weggestopt en aan de oogen der menigte onttrokken, zijn geheimzinnig leven voort te zetten in een verafgelegen palatium, waar niemand achterhalen zou wat voor vreemde dingen ermede gebeurden.

Genoveva kon er hare oogen niet van afwenden, het bestookte haar met schrik en bewondering als alle onwezenlijke verschijnselen die met de menschelijkheid geen betrek of vergelijking kunnen doorstaan. Zij had gehoord dat koning Diederik achttien jaren oud was en zich daarom verwacht een pracht van een ridder te zien, - het oorbeeld van mannelijke kracht in den bloei der eerste jeugd. Geen middel nu om op dat gelaat een ouderdom te bepalen.

Al 't andere rondom haar had Genoveva vergeten om maar alleen verslonden te blijven staren op den wagen waarvan het gelaat van den koning het middenpunt was dat haar geest als een krachtige magneet aantrok. Zij merkte aleens niet dat Karel van zijn paard gestegen was en op den troon geklommen waar hij met getogen krijgszweerd, teeken deed naar de twee reliquiewaarders die het kostelijke schrijn op een schraag verheven hadden te midden de maalstede en hoe de landedelen, graven en hertogen, ridders en vrije krijgers, beurtelings van hun paard sprongen om in het beluik, met de hand op dat schrijn, den eed van trouw aan den koning uit te spreken.

Die plechtigheid en eentonige opvolging van edelen scheen in 't lange te slepen, doch Genoveva merkte het niet. Aan hare zijde was Frigitil, die vroeger aan 't hof verkeerd had en dus goed op de hoogte was van die dingen, bezig Genoveva te onderrichten en, naarmate zij zich gingen opstellen om hun ambt uit te oefenen of hunne eereplaats in te nemen, noemde zij al de antrustionen, elk met hunne onderscheidene verkenningsteekenen in kleerdracht en sieraden, - de notarii, scriptores, cancellarii, camerarii, thesaurarii, pincernae, cubicularii, senescalci, marescalci, - de laticlavii kenbaar aan

hunne purper bestikte rokken, - heel de ministeria of officia palatina. Zij kende de verschillende bisschoppen aan hunne bigerra of amphimallum. Reovalis, de archiater des konings, die zijne wetenschap uit Konstantinopel had medegebracht, herkende zij aan den witten talaar die heel zijne hooge gestalte overmantelde; den cantor regii palatii aan zijn roode chlamys in Tyrische zijde; de verschillende abten, aartskaplanen en reliquiewaarders met mijter en kromstaf.... Al die namen zoemden aan Genoveva's ooren, maar het bleef eene wemeling waarin zij geene enkelingen onderscheidde. Haar geest bleef afwezig, zij wilde geen blik afkeeren van den monark, in de vrees er iets van te verliezen en in de verwachting altijd dat er leven en beweging zou komen in 't geen waarin zij niet anders zag dan een beeld, een symbool, - de voorstelling van een afgetrokken denkbeeld: het koningschap. Alevenwel voelde zij zich al een tijd lang als gedwongen in eene andere richting te kijken en zij overging de rij paladijnen om er het bekend wezen in te zoeken dat haar aantrok. Dan ontmoette zij den stekenden blik van een paar oogen die haar heel dien tijd moesten bekeken hebben, want bij 't kruisen van den blik was 't Genoveva alsof er een vonke vuurs uit gletste waaraan zij zich verbrand had. Een hevig rood overtoog haar gelaat en zij keerde de oogen weer op den koning. Maar weerom voelde zij zich getrokken langs dien kant en schroomvallig waagde zij het nogmaals, en inderdaad, de zelfde ridder bleef haar starlings bekijken. Zij schrok alsof zij op eene onbescheidenheid betrapt ware geworden.

Gelukkig had moeder er niets van gemerkt en nu miek zij het besluit alginder den blik niet meer te wagen. Maar de onrust was in haar gemoed en haar belang niet meer uitsluitelijk op den persoon van den koning gericht.

De optocht der eedaflegging was intusschen geëindigd; knapen kwamen nu vooruit met zilveren korven waarin keurige garven koornvruchten lagen gestapeld; in zilveren schalen en bekers bracht men ooftwijn, meed en gerstenbier; pauwen, ganzen en wildvogels, van elk een koppel; - als zinnebeeld der te leveren rijksbelasting werd dit alles den koning aangeboden. De domestici namen de geschenken weg en nu kwamen de notarii, scriptores en cancellarii aan de beurt met hun gereedschap om de staatsakten, be-

velen, wetten en nieuwe verordeningen voor te leggen die het volk moesten bekend gemaakt worden.

Genoveva's belangstelling werd eerst weer opgeschokt, toen zij den ridder herkende die haar zoo stout bekeken had, dat hij uit de rij trad om stand te nemen vlak vóór den wagen van den koning. Een kamerheer reikte een stuk perkament aan den hofmeier dat met zware zegels voorzien was. Daaruit las Karel met luide stemme: 'De koninklijke gunst dient vooral geloofd te worden wanneer zij onder al de onderdanen dezen weet uit te kiezen die uitschijnen door dapperheid en verdiensten. Wij moeten de openbare ambten slechts toevertrouwen aan dezen van wie de verkleefdheid en ijver beproefd zijn. Aldus een vaste zekerheid hebbend van uwe trouw en veerdigheid om ons te dienen, verleenen wij u het ambt van paltsgraaf dat voorgaandelijk door Arnulf in de Triersche gouw werd vervuld. Diederik de Vierde, koning van Austrasië, Neustrië, Burgondië en Aquitanië.'

Karel reikte den ridder het stuk en sprak hem aan in dezer voege:

- In den naam van den koning zult gij al de onderdanen uwer gouwe regeeren: Franken, Burgondiërs en Romeinen. Tegenover den koning zult gij eene onwankelbare trouwe en onderdanigheid bewaren. Verders zult gij zorgen dat heel de bevolking in vrede leve onder uw beheer. Leid de menschen in den goeden weg volgens hunne wetten en rechten, - wees de beschermer van weduwen en weezen; straf strengelijk de kwaaddoeners en booswichten opdat de bevolking in vreugde leve onder uw bestier. Dat alles wat aan den tol hoeft betaald te worden in uwe omschrijving, ons telken jare door u persoonlijk, worde gebracht en in onze schatkist gestort. -

Er werden nog meer graven benoemd en ook hertogen, abten, bisschoppen zelfs, maar Genoveva had nog enkel oogen en aandacht om den ridder te bezien. Zijne gestalte was vast en sterk en stak uit boven de krijgers in zijne omgeving, zoodat Genoveva halveling het vermoeden kreeg dat hij misschien wel zoo groot was als de weiman van zes voet lengte die haar vader het leven had gered. Zijn strave blik had haar vrees aangejaagd en ontroering, maar tegen

haren wil in moest zij hem toch bewonderen. Zij zag dat zijn gelaat fijn was en frisch en over zijne diepe oogen welfde een edel en verheven voorhoofd; om zijne ernstige trekken zweemde er iets goedaardigs. Zijne blonde lokken kroesden onder het bronzen schapeel tot in zijnen hals en een begin van valuwe wolle schaduwde zijne bovenlip en wangen, 't geen hem het uitzicht gaf nog zeer jong te zijn. In stap en houding en gebaren had hij het voorkomen van een daadkrachtigen kerel en het wekte bij Genoveva eene heimelijke vreugde omdat zij gehoord had dat hij Siegfried heette - de naamgenoot van den dappersten held der oudheid en dat hij uit Brabant afkomstig was! Zij vreesde maar dat de ridder zich weer omwenden zou en zijn duwenden blik op haar richten omdat zij hem dan niet langer vrijelijk zoude kunnen bewonderen. Het was hare maagdelijke schuchterheid die ontsteld was, anderszins voelde zij zich gevleid door hem opgemerkt te worden.

Eindelijk ging er een luide geroep uit de menigte zonder dat Genoveva gemerkt had wat er gebeurd was. Karel de hofmeier had het woord gericht tot het volk en tegen iedereens verwachting zijne rede gesloten met de verkondiging: dat er voorloopig geen heirban werd uitgeroepen en de krijgers tot nader bevel mochten naar huis keeren.

Genoveva's aandacht ging nu in drie richtingen: naar 't figuur van den hofmeier, dat van Siegfried en den koning. Maar ineens had zij als een slag in 't hart de ontsteltenis gevoeld omdat zij meende dat de oogen van het beeldstrakke gelaat in hare richting gekeerd waren en traag en loom de heele rij edelvrouwen ging overmonsteren. Er liep eene koude schrikhuivering over haar lijf en zij onderging het als eene onreine aanraking toen die blik werkelijk van onder te boven haar gestalte onderzocht. Zij dorst eerst de oogen weer opslaan als het rinkelen der belletjes verkondigde dat de voorhangsels van den wagen waren toegeschoven en de drijvers met hunne vergulde puntstokken de ossen hadden aangezet. De zilveren krulhoeven en gouden hoornen mieken weer hunne gezapig zwenkende bewegingen en de wagen rolde achter hen aan als een vrachtschip.

De openbare plechtigheid was afgeloopen en nu zouden de staatsbezigheden voltrokken worden in eene zaal van het palatium waar de cancellarii en andere beambten de diploma's

moesten opmaken, de testamenta regalia, de precepta, decreta, edicta en chartae en al andere giftbrieven, koopakten en oordeelen, die met den stempel of den zegel des konings moesten bekleed worden. Daar werden ook de rekeningen nagezien en de schattingen geïnd. Daarna verdween de Merovinger vorst weer in zijne bijzondere vertrekken van de palts, als iemand die eene lastige vertooning heeft bijgewoond, en nu weer gaat zwelgen in de geheimzinnige weeldefeesten om daarna voor onbepaalden tijd uit te rusten.

Onderwijl verstrooide zich de menigte en in afwachting dat het maal zou worden opgediend in de halle van den hofmeier, stonden de edelen bij groepen van vrienden en gesibben of wandelden over het erf om kennissen op te zoeken. Zoo gebeurde 't dat Genoveva, die bij hare moeder en eenige edelvrouwen aan 't praten was, haren vader zag opkomen met een aantal edelingen waaronder zij op den slag dien zes voet langen ridder herkende die zooeven paltsgraaf was benoemd. Beurtelings werd zij rood en bleek van aandoening en terwijl de edelvrouwen den kring openden om de aankomenden te groeten, hield Genoveva zich bij hare moeder alsof zij zich verschuilen wilde, alhoewel de vreugde in haar gemoed opwelde om met den ridder in aanraking te komen.

- Edele vrouwen, hier breng ik u paltsgraaf Siegfried van de Triersche gouw - een held aan wiens dapperheid ik het leven te danken heb.

Daarop betuigde de hertogin hare ontroering en omhelsde den redder van haren echtgenoot. Met een gebaar van jeugdige schuchterheid, trachtte Siegfried zich te verontschuldigen en stamelend zegde hij: dat 't geen hij gedaan had, niets buitengewoons was en hij het alleen aan een gelukkig toeval wijten kon door zijne tusschenkomst den hertog van dienst en nuttig geweest te zijn.

Toen Genoveva hem werd voorgesteld, zegde hij heel eenvoudig:

- De edele jonkvrouw heb ik te morgen reeds opgemerkt op het verhoog eer ik wist dat het uwe dochter was en toen reeds kwam bij mij de begeerte hare kennis te maken, - nu is dit buiten alle verwachting medegevallen. Ik groet u edele jonkvrouw!

En terwijl boorde hij weer zijn stekenden blik in hare oogen zoodat zij het gevoelde als vuur.

Om haar heen hoorde zij de afspraak: dat de jonge paltsgraaf met hen de terugreis zou aangaan en eenigen tijd op de zele van den hertog verblijven vooraleer op de palts zijn ambt van gouwgraaf te bekleeden. Dat alles zoemde Genoveva door 't hoofd. Het verwonderde haar niet - het scheen haar eene bekende voorbeschikking, maar het vervulde haar met eene vreugdige aandoening die zij uit welgevoegelijkheid geenszins wilde laten blijken. Met kinderlijke bewondering bleef zij verstolen den grooten manskerel aanstaren en nu hij zoo heel dicht in hare nabijheid stond kwam hij haar veel jonger voor dan daareven uit de verte gezien, - te jong wel om de held te zijn die in hare verbeelding allerhande reuzentaken had verricht. Van naderbij beschouwd, was de wreedheid van zijn uiterlijk gemilderd door het teedere zijner jeugd en de zachtheid zijner stem en de goedaardigheid van zijnen glimlach. Alhoewel Genoveva in de hoogte naar hem opkijken moest, voelde zij iets van haars gelijke in hem en op den stond boezemde hij haar vertrouwen in alsof zij met malkaar langen tijd hadden omgegaan. Maar telkens hij haar zoo diep in de oogen keek, was het haar alsof hij zijn mantel over haar uitwierp in eene driftige omhelzing en zij zich heel aan zijne macht moest overgeven. Doch de schrik was reeds geluwd en vervangen door eene groote benieuwdheid bij de verwachting van het aangekondigde bezoek dat zij tegemoet zag als een nieuw geluk dat haar onverwachts te beurt viel.

‘Dat verheffen der oogen is een verbreiden des harten,’ kende Genoveva uit de Proverbia Salomonis, maar op den stond was zij zoo verre verdwaald van de wegen der voorzichtige wijsheid, en zij dacht er allerminst aan dat langs die zielenvensters hare eigene gevoelens naar buiten te zien waren en zij hare gesteltenis verraden zouden. Zij voelde zich veel te gelukkig daar zij in het schichtend straal van dien opslag ook de aanminnigheid zijner ziel had meenen te raden. Voldaan als na een stille, afgesproken overeenkomst, tusschen twee zielen die op het eerste ontmoeten elkaar begrepen hebben, scheidden zij, - de ridder ging met den hertog en zijne gezellen en Genoveva met de edelvrouwen en hare moeder, die niets gemerkt had. Nu moest iedereen zijne plaats innemen aan de tafeltjes waar het feestmaal werd opgediend. Volgens

heerschende zede zaten de edelvrouwen in een afzonderlijk beluik der halle dat met kostelijke behangsels was afgescheiden in het groote vertrek. Doch de tapijten werden zoo dikwijls opengeschoven en er was zooveel verkeer dat Genoveva gelegenheid genoeg had door heel de ruime halle te zien. In tegenstelling met 't geen te huis nooit voltooid scheen te worden, bleek dit reusachtige gebouw hier sedert onheugelijke tijden reeds heel afgewerkt te bestaan in ongeziene pracht. De houten wanden waren behangen met keurig bewerkte tafereelen in tapijt en overal prijkte wapentuig in steen en staal, van vreemden aard en maaksel, met oude drinkbekers uit buffelhoornen en menschenschedels in brons gevat. De kroonstukken en schachten der hooge houten dubbelzuilen en 't gebinte van balken en kepers waren met slingerlinten en koppen van vogels en fabeldieren versierd en beeldwerk uit de heidenwereld. Het kwam Genoveva voor als iets uit de Walhalla waar de gestorven krijgers met de goden en speermeiden aan de meedbank te feesten waren. Op het verhoog tegen de middenwand, op de eerezate, troonde de hofmeier met eenige paleisjonkers die hem bedienden en rondom tegen de langwanden, aan kleine tafeltjes, zaten de hertogen en graven, terwijl over het middenruim, schenkers en dieners met vluggen gang de gerechten opbrachten en de gasten te gebode stonden. Genoveva zag hoe de kruiken en steenen vaten opgezeuld werden en de drinkbeker overgereikt de ronde deed en de edelen onder luid gepraat, met hun mes doende waren om het gebraden wild klein te krijgen. In het vrouwenvertrek ging het er stiller toe en ingetogener, doch naarmate het maal vorderde, ging de nieuwsgierigheid naar den kant waar het geruchte alsaan toenam en eindelijk, toen Karel rechtstond en in de handen klapte, schoof op het zelfde teeken een voorhang weg in den versten hoek, het gordijn dat het vrouwenvertrek afsloot werd nu ook weggenomen en de edelvrouwen verlieten hun plaats om naderbij te komen zien wat er gebeuren ging. Op den stond heerschte eene wachtende stilte in de zaal en de luitspelers die op het verhoog verschenen, zetten in met eene zachte wijs. Zij zaten in een halven kring, met de beenen gekruist en de hoofdzanger hief de eerste stroof aan waarop de anderen in gelijkluidenden

zang antwoordden. Hun lijven zwenkten op de maat en de gebaren en uitdrukking van hun gelaat wisselden met den zin van den zang. Het geluid zwol aan in een krachtvol opdreunen als een felle wind waarin de heldendaden van oude krijgers verheerlijkt werden en voor heel de zaal en al de toehoorders leefden de roemrijke gebeurtenissen in de verbeelding op en zoodanig werden de aanwezigen er door meegesleept dat zij geleidelijk het zwenken der zangers nadeden op maat van het lied en toen de strijdzang in een machtigen strijdkreet eindigde, jubelde 't door heel de halle van luiden bijval. De schenkers sprongen de trappen op en reikten meed en wijn aan de vermoeide zangers die met gretigheid de bekers ledigden.

Daarna werden fakkels en wastoortsen ontstoken en olielampen die het twijfeldeemster in de halle opklaarden en ineens de hooge ruimte in een vreemde schakeering van licht en duister vervulden. Toen traden er danseressen op in Oostersche dracht en lichtgolvende sluiers van zijde en sindaal gewonden, hun gelaat met wit en zilverpoeier bestreken en zij voerden verschillende reidansen uit met den zuiderschen wellust in de gebaren en wendingen van hun plooibare lijven. Een luide bijvalskreet begroette nu ook dat zinnenprikkelend vertoog en de danseressen werden van het theatridium genood om in de zaal van den wijn te komen proeven waar zij door de bedronken gasten betroeteld en bepooteld, verder tusschen of onder de tafeltjes verdwaalden. Naarmate er nieuwe gelagen volgden en er meer wijn geschonken werd, groeide 't geluid en de drift der aangezetenen als een zwellend water met bruischingen van geluid die de algemeene brooddronkenheid te kennen gaven. De stilte viel echter weer in toen de Grieksche goochelaars verschenen die voor de oogen der menigte hunne verbazende kunsttoeren uitvoerden en den zin van het werkelijke gebeuren heel en gansch hielpen wegnemen.

Genoveva was in een troep edelvrouwen gewonden, en had het afwisselend vertoog met stijgende onrust blijven aanstaren. Te morgen had zij het voorgevoel gehad dat haar vandaag iets buitengewoons zou overkomen en nu waren haar stoutste verwachtingen overtroffen, maar zij wist niet of zij het vreugde noemen mocht 't geen haar over-

weldigde. Aandoeningen van den verschillendsten aard bestormden haar gemoed en 't geen in het begin blijde bewondering had gewekt, werd nu overstemd door onduidelijken angst. Voor 't eerst in haar leven was Genoveva gekwetst in haar maagdelijke eerbaarheid. Zij had de leelijkheid gezien van bejaarde edelen en geile geestelijken die den hals uitrekten en den kop vooruitstaken en hunne begeerlijkheid lieten vlammen door de uitpuilende oogen. Hun lijven gingen mee met den wulpschen wentel der danseressen en hun bevende handen hadden de deernen vrijpostig vastgepakt. Genoveva voelde zich bevangen door eene onbewuste schaamte om er als vrouw bij tegenwoordig te zijn en zij vreesde maar dat een man zijn blik op haar werpen zou en haar ontreinigen. In haren angst vroeg zij zich af: hoe zal die stijgende wellustroes hier eindigen? Het was haar dan ook eene echte ontlasting toen de hertogin haar halen kwam en zij met andere edelvrouwen, zonder afscheid te nemen van de vierders, vertrokken. Dienaren kwamen bijgesprongen die hun tusschen de vele gebouwen van de zele den weg wezen waar zij hunne slaapstede vinden moesten.

- Nu hebt gij een feest aan het hof medegemaakt, Genoveva, zegde hare moeder, - gij kunt er u een gedacht van vormen hoe het er toegaat bij wereldsche vermaken aan het hof.

Genoveva vond geene woorden om haar gevoel uit te drukken en voor zichzelf gerocht zij er niet wijs uit hoe hare ontroering te bemeesteren. Moede als een kind, legde zij zich neer, blij van te mogen uitrusten en alles vergeten na dien zwaren dag waarin zij de veropenbaring van het leven had opgedaan. Geluk, verwondering, angst en schaamte, het warrelde alles in een kringloop dooreen en zij was overdaan door een teveel aan vreugde en treurnis zoodat zij niet wist wat ervan te houden. De nacht en de slaap dekten nu alles toe met hun evenenden sluier van duisternis alsof heel het gebeuren van 't aanschijn der wereld werd uitgewischt en vervaagd tot een droom.

's Anderendaags 's morgens hernam de drukte onder de genoodigden. Over de werf en binnenhof, door de hallen en woningen liepen dienaars en beambten en de edelen ook verschenen frisch en levenslustig in nieuw gewaad. Dien dag zou er een groote jacht plaats hebben waar iedereen moest

aan deelnemen. Na het ontbijt steeg men te peerd en heel de stoet ging zijne genoegens zoeken in de uitgestrektheid der omliggende bosschen. Het wild voerde men dien dag met karrevrachten binnen waar het door koks en bedienden werd gereed gemaakt voor een nieuw feestmaal. Den volgenden dag werd besteed aan krijgsspelen en verschillende vermakelijkheden waar kracht en behendigheid konden gelden. Alzoo werden de drie dagen verdaan waarop de gastvrijheid naar Germaansche zede, als eene wederzijdsche verplichting tusschen den heer en zijne genoodigden, werd geoefend. Den laatsten avond werd besloten door een duchtig feestmaal waarop men de afscheidsminne dronk.

Die twee dagen had Genoveva in gezelschap van vriendinnen overgebracht. In volle vrijheid hadden de jonkvrouwen rondgeflodderd volgens de lust het hen ingaf, tot in de hoven en de zalen van het palatium, - doch tot hun spijt hadden zij den Merovinger koning nergens ontwaard. In en rond de vele hallen en gebouwen heerschte aldoor eene geheimzinnige stilte. In poorten en gangen wemelde het van in- en uitloopende beambten die zich bij de gasten een tijdje kwamen vervoegen en dan weer verdwenen. Genoveva en de andere jonkvrouwen werden op hunne wandeltochten meermalen door hovelingen aangesproken en door paleisjonkers met vleierijen overstelpt. In een ernstig gesprek met een kanselier en een maarschalk werd vanwege den hofmeier opnieuw aan de hertogin het voorstel herhaald om hare dochter aan de hofschool te laten komen of hier eenigen tijd in gezelschap van hofdamen te verblijven. Deze hooge onderscheiding wist de hertogin echter met een heusche wending af te wijzen en als reden gaf zij op: dat Genoveva, ware 't niet van eene onpasselijkheid, reeds haren intrek in het klooster zoude genomen hebben. Daarop wilde de kanselier vernemen van de hertogin: of hare dochter nooit door eenigen ridder uit de streek ten huwelijk was verzocht geworden? En toen hij hoorde dat het niet was gebeurd, drukte hij zijn leedwezen uit omdat zulk een edel juweel voor den roem der wereld moest verloren gaan en hij vroeg of het wel onherroepelijk vaststond en zij niet op het genomen besluit kon terug komen? In elk geval wilde hij er den hertog over aanspreken die wellicht inschikkelijker zijn zou dan de vrouwen

en een middel zou weten te vinden om: aan de wereld te laten wat aan de wereld hoorde!

De wufte lucht, bezwangerd met gekruide geuren en meeslependen zang en snarenspel die men hier overal inademde en de wellust die in kleederdracht, houding en gebaren, spraak en inzichtig oogengelonk bij hofvrouwen, jonkers en geestelijken overal uitscheen, drukten Genoveva met een onbehagelijk gevoel. Zij die van lusten nooit anders gekend had dan den zonneschijn, den woudgeur en het heerlijk koude bronnewater waar zij dagelijks in baden ging, wist nu ineens wat hare moeder beduiden wilde met de bederfelijke zeden van het koningshof waar men de verfijnde zeden van Roome en Byzantium trachtte na te volgen. Hare eerbaarheid voelde zij in voortdurend gevaar. Overal ontmoette zij onbescheiden blikken waaruit de begeerlijkheid straalde; een zalvende taal vol vleierij en dubbelzinnige aanlokking. 't Geen hare onrust hier gestadig groeien deed en de vrees om hare eerbaarheid, 't was de handelwijze harer eigen gezellinnen die van langer hoe meer toegaven in die neiging van minnespel met de jonkers zoowel als met bejaarde edelen en geestelijken. Moest het nog eenigen tijd duren, ze zou er gansch alleen staan en nog enkel bij hare moeder een toevlucht en bescherming vinden. Het vervulde haar alevenwel met een heimelijk genoegen te zien dat de jonge paltsgraaf Siegfried haar onverlet liet en zich nergens gemengd had in het lokspel met de maagden. Enkele keeren had zij hem wel ontmoet, maar telkens was hij met een heuschen groet vandaan getrokken waar de bezigheid hem riep. Die ondervinding stemde Genoveva bijna dankbaar ten zijnen opzichte en zij verlangde daarom zooveel te meer om hier uit die zwoele lucht verlost te zijn in 't vooruitzicht te huis, in hare vertrouwelijke omgeving, van het gezelschap met den voornamen gast te mogen genieten. Als een kind verlustigde zij zich weeral om dat besluit harer ouders. Zij voorzag dat die gebeurtenis het leven op het ouderlijke hof veel zou veraangenamen en 't geen zij er als haar aandeel van verwachtte was niet het geringste, al was het maar om, heel bescheiden haar neusje te mogen bijsteken waar de held aan 't vertellen zou gaan over zijne geweldige daden en hem heimelijk te kunnen bespieden in zijn gang en doening

den dag door. Hare gewaarwordingen zoude zij dan mededeelen aan Iduna en hare vriendinnen. Zij bekende het zichzelf nog niet, maar in die blijde verwachting kwam de natuur wakker in de maagd, - een verlangen dat haar hart kloppen en haar bloed sneller deed loopen, om te weten hoe het haar in 't gezelschap van dien jongeling zou vergaan en een klein tikje ijdelheid bij 't gedacht: hoe hij haar zou opnemen en of hij belang in haar stellen zou?...

Zij gewaagde er aan niemand van waarom zij zoo blij was dien ochtend van den vierden dag, toen de stoet aanzette om te vertrekken. Maar heimelijk had zij bespied en niet eerder rust gevonden tot zij zeker was dat de paltsgraaf en zijne volgelingen zich bij haar vaders tros hadden aangesloten en samen den zelfden weg opsloegen. Op den terugtocht ontvloog haar alle kommer, zij was vroolijk als een vogel. Doch de maagdelijke schuchterheid weerhield het in haar om de blijdschap luide uit te jubelen. Opzettelijk dreef zij haren schimmel niet in de nabijheid der krijgers; zij legde zelfs een deel van den weg af in den wagen bij hare volgjuffers, voorwendend dat de drukte der feesten haar vermoeid had. Intusschen verheugde zij zich om het zonnegoud dat gespreid lag overal waar zij heentogen en om de stilte die heerschte in het woud. Zij had maar spijt niet te kunnen vernemen of de paltsgraaf het ook zoo voelde en er door aangedaan was gelijk zij. Wat was er al niet voorgevallen en hoe scheen zij zelf een ander schepsel geworden in dien korten tijd sedert zij eenige dagen geleden, dien zelfden weg had afgelegd? Het kwam haar voor als eene lange tijdspanne die verleden was sedert zij van huis was weggereden. Zij moest het nog altijd herhalen: dat het geen begoocheling was, - dat zij in werkelijkheid een schat meevoerde naar huis!

Van 't geen zij voor haar vertrek naar het maartveld op de havezate had achtergelaten, dacht Genoveva niets meer terug te vinden, want zij had het voorgevoel dat haar een nieuw leven, of liever: dat het eigenlijke leven nu voor haar beginnen zou. Hoe of waarom het zoo gebeuren moest, daar kon zij geen reden of uitleg voor vinden - zij voelde en onderging het als een natuurlijke opgang en dat stelde haar gerust.

STIJN STREUVELS.

Uitkomsten der spectrosopie en theorie der atomen.

De bestudeering der lichtverschijnselen en de daarmede hand in hand gaande verbetering en verfijning der optische instrumenten hebben in hooge en van eeuw tot eeuw toenemende mate tot de uitbreiding onzer natuurkennis bijgedragen. Uit de *richtingen* waarin de stralen het oog bereiken, trekken wij besluiten omtrent plaats, vorm en grootte der waargenomen voorwerpen, en veelal geeft de *aard* der stralen, die zich bij eerste beschouwing in de kleurgewaarwording openbaart, ons belangrijke aanwijzingen over de lichtbron waarvan zij uitgaan. Ik heb gemeend aan de bedoeling waarmede de Redactie deze bijdrage van mij verlangde, te kunnen beantwoorden door tot onderwerp te kiezen eenige uitkomsten van onderzoekingen waarbij de bijzondere gesteldheid van het licht op den voorgrond stond, en zekere merkwaardige en ver reikende bespiegelingen van den laatsten tijd, waardoor men getracht heeft, van die gesteldheid rekenschap te geven.

Op gevaar af, een en ander te zeggen, dat algemeen bekend kan worden geacht, veroorloof ik mij, van een eenvoudige proef uit te gaan. Een ‘Geisslersche buis’, cilindrisch van vorm, maar in het midden over zekere lengte vernauwd, is met een verdund gas gevuld. Twee aan de uiteinden ingesmolten platinadraden maken het mogelijk, een electrische ontlading door het gas te leiden en het daardoor lichtgevend te maken, het sterkst in het verengde gedeelte, dat tot een ‘lichtlijn’ wordt. Om nu de uitstraling te onder-

zoeken bedienen wij ons van een hulpmiddel da veel fijner onderscheiding toelaat dan bij de waarneming der kleur zonder meer mogelijk zou zijn en dat ons in staat stelt, met zekerheid te zeggen, *welk* gas in de buis aanwezig is. Wij beschouwen de lichtlijn niet rechtstreeks, maar door een driehoekig glazen prisma, dat wij op dezelfde hoogte als de lichtlijn en, evenals deze, verticaal plaatsen; zoowel bij het intreden aan een der zijvlakken als bij het uittreden aan een tweede vlak heeft dan een plotselinge verandering van de richting der stralen plaats. Onderging nu het licht in zijn geheel deze 'brekingen' in dezelfde mate, dan zou men, de uittredende stralen in het oog opvangende, de lichtlijn zien als te voren, met dit onderscheid alleen, dat zij een eind naar rechts of links verschoven is. In werkelijkheid is de zaak anders; men ziet b.v., wanneer de buis waterstof bevat, *drie* lijnen, die in verschillende mate verschoven zijn, één rood, één groenachtig blauw en één blauw-violet, een bewijs, dat het oorspronkelijke licht uit drie bestanddeelen was samengesteld, die door het glas, het eene meer, het andere minder, gebroken worden. Elko van de drie lichtsoorten op zichzelf is werkelijk 'enkelvoudig': er valt niets meer aan te ontleden. Ook blijft de aard ervan, die zich in de breekbaarheid afspiegelt, onveranderd, langs welken weg en door welke lichamen heen men de stralen ook laat loopen. Het kan zijn dat het licht, voor het op het prisma valt, door een of andere niet geheel doorschijnende middenstof is gegaan en dat daarbij door een verschillende verzwakking der drie bestanddeelen de kleur van het geheel is gewijzigd, zooals de kleur van het licht der ondergaande zon bij het doorloopen van een langen weg in den dampkring wordt veranderd; op de plaats waar, na den doorgang door het prisma, de drie lijnen gezien worden, heeft dit evenmin invloed als op de kleur van elk daarvan op zich zelf. Aan elke lijn kan alleen de sterkte of intensiteit worden gewijzigd. Te zamen vormen zij het 'spectrum', waaraan men de waterstof kan herkennen. Heeft men met andere gassen te doen, dan krijgt men, naar gelang van den aard daarvan, een grooter of kleiner aantal spectraallijnen, telkens in anderen onderlingen stand, te zien.

Wat de dieper liggende oorzaak der verschillende breekbaarheid van de eene en de andere enkelvoudige lichtsoort

is, weet men sedert lang. Trillende bewegingen, van de lichtbron uitgaande en zich in het luchtledige met een snelheid van 300 millioen meter in de seconde voortplantende, zijn het, die, als zij het netvlies bereiken, de gewaarwording van licht teweeg brengen; het kleurverschil en de ongelijke breekbaarheid zijn hieraan toe te schrijven, dat het aantal trillingen per seconde, het 'trillingsgetal', zooals wij kortheidshalve zullen zeggen, nu eens kleiner dan eens grooter is. Zoo worden de lijnen van het waterstofspectrum vergelijkbaar met de verschillende tonen die een of ander geluidgevend lichaam kan voortbrengen.

Men kan het aantal trillingen uit de lengte der 'lichtgolven' afleiden. Het woord doet denken aan de evenwichtsverstoringen die zich over een watervlak kunnen uitbreiden en die als een ruw model van de lichtbeweging kunnen dienen. De met elkaar afwisselende verheffingen en dalingen van den vloeistofspiegel loopen langs een reeks met elkaar evenwijdige, laten wij zeggen rechte lijnen, en het is een lijn loodrecht daarop, die met een lichtstraal overeenkomt. Terwijl wij nu den indruk krijgen, dat langs zulk een lijn de golfbergen en dalen met een bepaalde snelheid voortloopen, gaat in werkelijkheid elk waterdeeltje in verticale richting heen en weer, onder dien verstande, dat de in de voortplantingsrichting op elkaar volgende deeltjes niet gelijktijdig hun hoogste of hun laagste standen bereiken. Wij kunnen het opmerken als wij kleine voorwerpjes op het water laten drijven. De golven schuiven, kan men zeggen, daaronder voort; een voorwerpje is hoog, telkens wanneer een berg, en laag, telkens wanneer een dal passeert.

Een belangrijk verband tusschen de voortplantingssnelheid, het trillingsgetal en de 'golflengte', d.w.z. den afstand tusschen twee op elkaar volgende verheffingen, ligt nu voor de hand. Stel b.v. dat de voortplantingssnelheid 40 c.m. (centimeter) per seconde bedraagt; dan zullen in één seconde op een bepaald punt de golfbergen voorbijgaan, die over een afstand van 40 c.m. op elkaar volgen. Men vindt het aantal daarvan als men 40 c.m. door den afstand van twee op elkaar volgende golfbergen deelt; is die afstand, de golflengte, 8 c.m., dan bedraagt het 5. Dit is nu tevens het aantal trillingen, volle heen- en weergangen, in de seconde. De

regel waartoe men door deze redeneering komt, n.l. dat men, om het trillingsgetal te vinden, het getal dat de voortplantingssnelheid aangeeft, door de golflengte moet deelen, is ook op het licht van toepassing. Al kunnen wij daarbij de golven niet rechtstreeks waarnemen, wij kunnen ons met eenige verbeeldingskracht voorstellen dat langs een lichtstraal evenwichtsverstoringen in tegengestelde richtingen met elkaar afwisselen en dat die alle met de reeds genoemde snelheid verder gaan, zoodat de toestand die op een bepaald tijdstip in zeker punt van den straal bestaat, een oogenblik later iets verder is gekomen. De golflengte is de afstand waarover men langs den straal moet voortgaan om weer denzelfden toestand terug te vinden.

Hoe nu die afstand kan worden gemeten, moet hier onbesproken blijven; de vermelding van eenige getallen moge volstaan. Men is gewoon, de golflengten der lichtstralen in een door Ångström ingevoerde en naar hem genoemde eenheid uit te drukken, die het honderdmillioenste deel van een centimeter is. In deze maat, waarvan wij ons in het vervolg, ook zonder het er telkens bij te voegen, steeds zullen bedienen, bedraagt de golflengte der drie waterstoflijnen, die men door de teekens *Hα*, *Hβ* en *Hγ* aanduidt, 6565,0; 4862,9; 4342,0. De daaraan beantwoordende trillingsgetallen zijn 547, 617 en 691 billioen. Men ziet dat het roode licht de grootste golflengte en het kleinste trillingsgetal heeft; het komt met lagere tonen, het groene en violette licht met hoogere tonen overeen.

Met de kennis dezer getallen is nu ook dit gewonnen, dat de ligging van een spectraallijn en de afstand tusschen twee lijnen kunnen worden aangegeven op een wijze, die onafhankelijk is van de bijzonderheden der experimenteele inrichting, van den aard van het glas b.v., waaruit het prisma bestaat. Wij geven voor elke lijn de golflengte op en meten den afstand van twee lijnen door het verschil hunner golflengten. Tevens wordt het nu duidelijk, dat hetgeen bij de voortplanting van een enkelvoudigen lichtstraal onveranderd blijft, juist het aantal trillingen is. Evenals het geluid van een kerkklok tot op den grootsten afstand, waarop het verneembaar is, het trommelvlies van elken waarnemer evenveel malen in de seconde doet heen en weergaan, zoo zal de

lichtgevende waterstof op een of ander hemellichaam stralen uitzenden, die, als zij de aarde, misschien na jaren tijds en met groote verzwakking bereiken, toch nog dezelfde golflengte en hetzelfde trillingsgetal hebben als bij hun oorsprong.

De drie waterstoflijnen liggen zóó ver uiteen, dat betrekkelijk ruwe hulpmiddelen voldoende zijn om ze van elkaar te scheiden. Wil men lijnen die veel dichter bij elkaar staan, afzonderlijk zien, dan moeten de stralen van een fijne lichtlijn uitgaan; het verengde gedeelte der Geisslersche buis is dan veel te breed. Wel zullen, als het twee lichtsoorten uitzendt, die, hoe weinig dan ook, in golflengte en dus in breekbaarheid verschillen, twee beelden gevormd worden, die iets ten opzichte van elkaar zijn verschoven, maar de verschuiving is allicht veel kleiner dan de breedte der beelden, zoodat deze voor een groot deel over elkaar vallen.

Een goede ‘spectroscoop’ is dan ook vrij wat ingewikkelder dan de primitieve inrichting waarmede wij begonnen. De lichtstralen worden door een fijne spleet met zuiver rechte en gladde randen in het instrument toegelaten en een stelsen van lenzen zorgt ervoor, dat in elke enkelvoudige lichtsoort een scherp beeld van die spleet gevormd wordt. Om deze beelden, en dat zijn nu de spectraallijnen, zoo smal mogelijk te houden en dus het ineenvloeien van naburige lijnen zooveel mogelijk te voorkomen, moeten de lichtbundels in het instrument een voldoende breedte hebben, wat niet te kleine afmetingen van het prisma en van de andere deelen vereischt. Ik voeg er nog bij, dat men, om een meerdere uiteenspreiding der kleuren te verkrijgen, twee of drie prisma's kan bezigen, die achtereenvolgens door de stralen worden doorloopen, dat men de prisma's door andere hulpmiddelen, n.l. metaalspiegels waarop een groot aantal fijne groeven zijn aangebracht, kan vervangen en dat in vele gevallen de spectra niet visueel worden waargenomen, maar door de photographie worden vastgelegd.

In de groote en kostbare spectroscopen, waarover men tegenwoordig beschikt, vertoonen de spectra van vele elementen een verrassenden rijkdom aan lijnen, soms vele honderden in getal, terwijl onder de gunstigste omstandigheden nog lijnen die op een afstand van zooiets als 1/6 Ångström-eenheid van elkaar liggen, kunnen worden onderscheiden. Menige

lijn, waaraan men met een klein instrument niets bijzonders kan opmerken, is aldus gebleken, dubbel of drievoudig te zijn. In de meting van den afstand van dicht bij elkander liggende lijnen kan men ongeveer 0,01 eenheid van Ångström bereiken.

Nu een spleet is aangebracht, behoeft de lichtbron zelf niet smal te zijn; wij kunnen er b.v. een vlam voor nemen. Plaatst men voor de spleet een gasvlam, die uit zich zelf niet of nauwelijks licht geeft, maar door een of ander metaalzout gekleurd is, dan vertoonen zich in het spectrum lijnen die karakteristiek zijn voor het in het zout aanwezige metaal, dat ongetwijfeld in dampvorm in de vlam aanwezig is. Ook in het spectrum van een electrische vonk die men tusschen twee metaaldraden laat overspringen, ziet men de aan het metaal eigen lijnen.

In het algemeen geven lichtgevende gassen en dampen ‘lijnenspectra’. Daarentegen krijgt men, als men in de spleet het licht van een verhit vast lichaam, b.v. de stralen van een gloeilamp, laat vallen, een ‘doorloopend’ of ‘continu’ spectrum, d.w.z. een onafgebroken aaneenschakeling van beelden van de spleet in tallooze lichtsoorten. Aan de grenzen van het spectrum, het uiterste rood en het uiterste violet, is de golflengte ongeveer 8000 en 4000.

Een derde type van spectra zijn die met donkere lijnen op een lichten grond. Zij ontstaan wanneer licht dat op zich zelf een doorloopend spectrum zou geven, door gassen of dampen gegaan is, die zelf bepaalde enkelvoudige lichtsoorten kunnen uitzenden. Zulke stoffen hebben de eigenschap, *juist diezelfde* lichtsoorten te absorbeeren, wat het wegnemen van sommige beelden van de spleet en dus het ontstaan van donkere lijnen tengevolge heeft. Hoe volkomen dit parallelisme tusschen uitstraling en opslorping is, blijkt b.v. als men voor de spleet van den spectroscoop een met keukenzout (chloornatrium) geel gekleurde vlam plaatst. In het spectrum daarvan komen twee lijnen, de ‘natriumlijnen’ voor, zóó dicht bijeen, dat een vrij groot oplossend vermogen noodig is om ze te scheiden. Hunne golflengten zijn 5890,0 en 5896,0. Laat men nu, terwijl de vlam op haar plaats blijft, een sterken bundel wit licht door de vlam heen in de spleet vallen, dan neemt men in het doorloopende spectrum van dien bundel twee donkere lijnen waar, die

volkomen dezelfde door de getallen 5890,0 en 5896,0 bepaalde standen hebben. Wij kunnen uit dit merkwaardige samenvallen van ‘emissie-’ en ‘absorptielijnen’ aanstonds het besluit trekken, dat de laatste evengoed als de eerste voor het herkennen van bepaalde elementen kunnen dienen.

De grondslagen van onze tegenwoordige kennis der spectra werden, nu bijna 60 jaar geleden, gelegd door Bunsen en Kirchhoff, die de ligging der lijnen voor vele elementen bepaalden en het eerst den spectroscoop als hulpmiddel voor scheikundig onderzoek bezigden. Op hunne uitkomsten hebben vele anderen voortgebouwd en door de nieuwe methode van onderzoek, de ‘spectraalanalyse’, is men tal van vroeger onbekende scheikundige elementen op het spoor gekomen.

Kirchhoff stelde ook in het bijzonder de beteekenis der donkere lijnen in het licht en maakte een grondige studie van het zonnespectrum met zijn talrijke lijnen van dezen aard, die hij zorgvuldig in teekening bracht. Hij slaagde erin, de coïncidentie van vele ervan met lijnen die wij in het laboratorium kunnen voortbrengen aan te toonen en trok daaruit het besluit, dat dezelfde scheikundige elementen die bij onze proeven in het spel zijn, ook op de zon moeten worden gevonden. Inderdaad, zoodra men in het spectrum der zon de straks genoemde twee lijnen die wij met een natriumvlam deden ontstaan, had teruggevonden, kon men er redelijkerwijs niet aan twijfelen, dat het ontbreken in het zonlicht van de daaraan beantwoordende lichtstralen moet worden toegeschreven aan een absorptie die door natrium, in den dampkring der zon aanwezig, op het van de diepere lagen afkomstige licht wordt uitgeoefend.

Zoo maakte Kirchhoff een begin met de scheikunde der hemellichamen, die na hem tot vaste sterren en nevelvlekken is uitgebreid en waarvan de allerbelangrijkste uitkomst de wetenschap is, dat overal in het ons toegankelijke heelal dezelfde materie voorkomt.

Ik moet mij ervan onthouden, bij dit alles langer stil te staan, maar een enkel woord moge nog gezegd worden over hetgeen men de ‘topographische spectroscopie’ zou kunnen noemen. Heeft men met een hemellichaam te doen, dat zich,

zooals de zon, met een zekere uitgebreidheid aan ons vertoont, dan behoeft men het onderzoek niet te beperken tot de samenstelling van het uitgezonden licht in zijn geheel genomen. Men kan het licht dat van een bepaald, scherp omschreven deel van het oppervlak afkomstig is, ontleden en dus te weten komen hoe de plaatselijke gesteldheid, voor zoover die zich in de lichtstraling openbaart, van punt tot punt verandert. Het middel daartoe is eenvoudig genoeg. Men ontwerpt met een lens een beeld van de zon en plaatst de spleet van den spectroscoop juist in het vlak van dat beeld, zoodat slechts een smalle strook van dit laatste werkzaam is. Daar het binnen die strook vallende licht afkomstig is van een overeenkomstig deel van het zonsoppervlak, en het licht van het oppervlak daaromheen buiten de spleet valt, krijgt men op deze wijze werkelijk het spectrum voor een bepaald deel der zon, waarbij nog kan worden opgemerkt, dat zelfs de lichtbewegingen die door de verschillende punten der spleet worden opgevangen, niet met elkaar worden vermengd. Immers, het spectrum is een aaneenschakeling van beelden der spleet en in elk daarvan vindt men in de richting der spleet op elkaar volgende de stralen die door het eene en het andere punt van de opening zijn binnengedrongen.

Met behulp van vernuftig bedachte toestellen is men er nu in geslaagd, een aanschouwelijke voorstelling te krijgen van de verdeeling over het zonsoppervlak van licht van een bepaalde golflengte, stel van de golflengte 5000. Te dien einde richt men het zoo in, dat het spectrum gephotographeerd wordt en plaatst vlak voor de gevoelige plaat een tweede nauwe spleet, in zoodanigen stand, dat alleen het beeld dat in de lichtsoort 5000 van de eerste spleet en dus van het zooeven genoemde strookvormige deel der zonneschijf wordt ontworpen, de photographische plaat kan bereiken. Laat men dan, door geschikte bewegingen, de eerste spleet het beeld der zon, waarin zij geplaatst is, doorloopen, en zorgt men er voor dat de tweede spleet op geheel overeenkomstige wijze over de gevoelige plaat wordt verschoven, terwijl de stand der spleten op elk oogenblik zoo is, dat alleen het licht van de golflengte 5000 in de tweede valt, dan krijgt men ten slotte een photographie van de zon, uitsluitend met die ééne lichtsoort gemaakt, hetzelfde wat

men bij rechtstreeks photographeeren zou kunnen bereiken als het mogelijk was door een absorbeerende zelfstandigheid alle lichtsoorten behalve de uitgekozene terug te houden. Het is duidelijk dat dergelijke beelden, voor vele lichtsoorten en op vele tijdstippen opgenomen, ons belangrijke gegevens zullen verschaffen over de verdeeling der scheikundige elementen over de zon en over de veranderingen die aan haar oppervlak plaats hebben.

Observatoria die in de hier geschetste richting werken, zijn dat van Deslandres te Meudon nabij Parijs en het onder leiding van Hale staande ‘Solar Observatory’ op Mount Wilson in Californië. Ook Nederland kan zich thans verheugen in het bezit van een dergelijke voor het onderzoek der zon bestemde inrichting, die Prof. Julius met de uiterste zorg te Utrecht heeft tot stand gebracht. Hij kan gelijktijdig de beelden van de zon, voortgebracht door het licht van twee, zoo men wil weinig van elkaar afwijkende golflengten, photographeeren.

Onder de uitkomsten van astrophysisch onderzoek verdienen, naar het mij voorkomt, vooral die, welke op de *beweging* der hemellichamen betrekking hebben, de algemeene belangstelling. Zij berusten op een grondstelling die in 1842 door Doppler werd uitgesproken en waarvan men de juistheid kan inzien met behulp van een redeneering, die zich aansluit aan onze beschouwing over het verband tusschen de golflengte en het trillingsgetal. Alleen verdient het nu de voorkeur in plaats van dit laatste den tijdsduur van een heen- en weergang in te voeren; deze ‘periode’ of ‘trillingstijd’ staat overigens in nauw verband met het trillingsgetal, daar hij het zooveelste deel van een seconde bedraagt als door dat getal wordt aangewezen. Verder zullen wij ook op de mededeeling van de trillingen aan den aether en op hun voortplanting door dit medium de aandacht vestigen, zonder ons echter in bijzonderheden dienaangaande te verdiepen. Wij kunnen ons bedienen van het voor de hand liggende beeld, dat de trillende deeltjes in de lichtbron afwisselend gerichte ‘stooten’ aan bewegelijke deeltjes in den aether geven, welke stooten zich op steeds grooter wordenden afstand doen gevoelen. Letten wij, wat aan de duidelijkheid ten goede komt, alleen op de stooten in één richting, dan

kunnen wij zeggen dat het interval tusschen de oogenblikken waarop twee achtereenvolgende stooten aan den aether worden gegeven door de bewegingen in de lichtbron bepaald wordt; wij noemen het den ‘werkelijken’ trillingsstijd.

Aan den anderen kant zal al wat er in den spectroscoop plaats heeft, de loop der stralen in het prisma en de plaats waar de photographische plaat bereikt wordt, afhankelijk zijn van de snelheid waarmede de stooten in een punt van den aether in de spleet van het instrument op elkaar volgen. Wat de plaats betreft, waar een spectraallijn zich afteekent, komt het uitsluitend aan op het tijdsverloop tusschen de oogenblikken waarop twee op elkaar volgende stooten de spleet bereiken; dit moge daarom de ‘effectieve’ trillingstijd heeten.

Het is onmiddellijk duidelijk dat de effectieve periode gelijk zal zijn aan de werkelijke als de opeenvolgende stooten alle denzelfden tijd noodig hebben om den weg van de lichtbron naar de spleet te doorloopen. De zaak wordt anders indien die tijd allengs korter wordt. Dan zal de tweede stoot spoediger aankomen dan het geval zou zijn geweest als hij evenveel tijd als de eerste had noodig gehad. Als wij, daar zij bij het licht niet voorkomen, gevallen waarin de tweede stoot nog vóór den eersten zou aankomen, uitsluiten, kunnen wij zeggen dat het interval tusschen de oogenblikken van aankomst, de effectieve periode, zooveel korter is dan dat tusschen de oogenblikken van vertrek, de werkelijke periode, als het verschil bedraagt tusschen de voor de voortplanting van den eersten en van den tweeden stoot vereischte tijden.

Het gestelde geval doet zich voor als, terwijl de waarnemer met zijn instrument stil staat, de lichtbron zich met zekere snelheid naar hem toe beweegt. Het verschil tusschen de wegen die door den eersten en den tweeden stoot moeten worden afgelegd, is dan de afstand waarover de lichtbron gedurende den werkelijken trillingstijd voortgaat. Als wij, om de gedachten te bepalen, aannemen dat de snelheid van de lichtbron het duizendste deel van de lichtsnelheid is, kunnen wij besluiten dat het licht voor dien afstand een duizendste van den werkelijken trillingstijd behoeft. Zooveel zal de voortplantingstijd voor den tweeden stoot korter zijn dan voor den eersten; zooveel zal ook de effectieve trillingstijd korter zijn dan de werkelijke. De effectieve periode zal

999/1000 van de werkelijke zijn en aan deze verkleining zal een bepaalde verschuiving van de spectraallijn naar den kant van het violet beantwoorden.

Even eenvoudig is de berekening wanneer de lichtbron stil staat en de waarnemer zich daar naar toe beweegt, stel weer met een duizendste van de lichtsnelheid. Men vindt ook dan dat de effectieve periode korter is dan de werkelijke; alleen is nu het verschil gelijk aan een duizendste van de effectieve periode. Deze wordt 1000/1001 van de werkelijke periode.

Tusschen de twee gevonden breuken bestaat geen noemenswaard verschil en wij mogen daarom bij snelheden der lichamen, die niet grooter zijn dan de hier door ons onderstelde, in beide gevallen denzelfden regel toepassen. Het komt op hetzelfde neer of de door het licht te doorloopen weg door een verplaatsing van de lichtbron of van den waarnemer allengs verkort wordt. Dit zoo zijnde, gevoelt men dat ook het geval dat *beide* zich bewegen onder den regel zal kunnen worden begrepen; het komt alleen op de 'betrekkelijke' snelheid aan. Zelfs behoeven wij niet te onderstellen dat de bewegingen juist in de richting der verbindingslijn plaats hebben. Zij kunnen ook wel een hoek daarmede maken en het kan ook zijn dat, als het licht den waarnemer niet rechtstreeks bereikt, maar na terugkaatsing door een spiegel of diffuse terugkaatsing door een ongepolijst oppervlak - men denke aan een door de zon beschenen planeet - de verkorting van den weg het gevolg is van een beweging van het reflecteerende lichaam.

Dat eindelijk verlenging van den af te leggen weg tot dergelijke beschouwingen aanleiding geeft als een verkorting, zal geen toelichting behoeven; de spectraallijn wordt in dit geval naar den kant van het rood verschoven.

Daar wij ons er aan gewend hebben, de plaats van een lijn door de golflengte te bepalen, is het goed ook een 'effectieve' golflengte in te voeren, die op dezelfde wijze aan den effectieven trillingstijd beantwoordt als de werkelijke golflengte aan den werkelijken trillingstijd; het is niet anders dan de golflengte der stralen, die, als de spectroscoop stilstond, in de spleet zouden moeten vallen om daar een periode gelijk aan de effectieve te weeg te brengen. Daar de golflengte in dezelfde verhouding verandert als de trillingstijd,

kan men nu den algemeenen regel als volgt formuleeren Meet men de ‘snelheid van nadering of verwijdering’ van lichtbron en waarnemer ten opzichte van elkaar door de verandering die de door de stralen te doorloopen weg per seconde ondergaat, dan bepaalt de breuk die aangeeft welk gedeelte die snelheid van de lichtsnelheid is, ook met welk gedeelte van haar bedrag de golflengte verandert. Is de snelheid van nadering of verwijdering b.v. 3 kilometer per seconde, d.i. het honderdduizendste van de lichtsnelheid, dan verschuift in het gele deel van het spectrum, waar men golflengten van 6000 eenheden van Ångström vindt, een spectraallijn over een afstand 0,06. Zooals aanstonds zal blijken, heeft men nog vrij wat geringer verplaatsingen kunnen aantoonen en meten. Natuurlijk zal men uiterst kleine verplaatsingen slechts bij zeer fijne lijnen kunnen constateeren. De methode is overigens niet tot emissielijnen beperkt; donkere lijnen bieden dezelfde verschijnselen, onder dien verstande dat de beweging van het absorbeerende gas nu dezelfde rol speelt als bij lichte lijnen de beweging van de lichtbron.

Wat het meten der verschuivingen betreft, moge nog een algemeen gebruikt hulpmiddel vermeld worden. Men laat in de spleet, tegelijk met het te onderzoeken licht, de stralen van een geschikte ‘aardsche’ lichtbron vallen, zoodat nevens het te onderzoeken spectrum een ‘vergelijkingsspectrum’ wordt gevormd. Men heeft dan op de photographische plaat slechts de afstanden van nabijgelegen lijnen te meten.

Een voorbeeld kan nu doen zien tot welke nauwkeurigheid men het bij deze spectroscopische snelheidsbepaling onder gunstige omstandigheden kan brengen. Campbell vond in Augustus 1896 voor de ster α Tauri een verwijderingssnelheid ten opzichte van zijn waarnemingsplaats (het Lick-observatorium) van 26,27 km. (kilometer) per seconde, een getal, dat door zorgvuldige metingen op een groot aantal lijnen verkregen was. Om er de snelheid ten opzichte van de zon uit af te leiden moet men rekening houden met de snelheid der aarde in haar jaarlijksche beweging, en met de snelheid van het observatorium wegens de aswenteling der aarde. Met het oog op het eerste moet bij het opgegeven getal worden opgeteld 29,12 en met het oog op de aswenteling nog eens 0,13; men komt dus tot 55,52 km. per seconde. Een paar jaar later,

in Januari 1898, wees de verschuiving der spectraallijnen een verwijderingssnelheid 78,80 aan, veel grooter dus dan de 26,27 van vroeger. Dit was echter hieraan te wijten, dat in Januari de jaarlijksche beweging der aarde naar de tegengestelde zijde gericht is als in Augustus; om met die beweging rekening te houden moest men nu het getal met 23,60 verminderen, terwijl ook de correctie wegens de aswenteling die nu 0,04 bedroeg, het tegengestelde teeken had als bij de waarneming van 1896. De einduitkomst werd nu 55,16 km. per seconde. Als gemiddelde van een negental uitkomsten, in de jaren van 1896 tot 1907 verkregen, werd gevonden 54,95 km. per seconde, in welk getal wel geen grooter fout dan een paar tiende km. zal zijn.

Evenals in dit geval heeft men voor vele andere vaste sterren door de verschuiving der spectraallijnen de snelheid kunnen bepalen, waarmede zij tot het zonnestelsel naderen, of zich daarvan verwijderen. De uitkomsten vormen belangrijke bijdragen tot onze kennis van het sterrenstelsel, van te meer waarde, omdat men uit de langzame veranderingen die hun standen aan den hemel ondergaan, alleen de eigen beweging der sterren loodrecht op de gezichtslijn, maar juist niet de beweging volgens die lijn, die zich in het spectrum verraadt, kan afleiden.

Men heeft met behulp van de spectroscopische methode ook de aswenteling der zon, de bewegingen op haar oppervlak en de beweging van planeten bestudeerd. Het merkwaardigst van al is echter wel de ontdekking der ‘spectroscopische dubbelsterren’. Het aantal van deze lichamen is reeds tot eenige honderden gestegen, maar hier zal een enkel voorbeeld genoeg zijn.

Het bleek in 1899 dat de spectraallijnen van Capella zich afwisselend verdubbelen en weer enkel worden, dat feitelijk twee stelsels van lijnen, in tegengestelde richting heen en weergaan en daarbij telkens over elkaar schuiven. Dit is hieraan toe te schrijven, dat de ster *dubbel* is; de twee lichamen waaruit zij bestaat, loopen om elkaar of liever om hun gemeenschappelijk zwaartepunt heen, zoodat het eene tot ons nadert als het andere zich van ons verwijdert. Het gevolg moet wel zijn dat de lijnen van het eene en die van het andere lichaam heen en weer schommelen, maar zoo, dat zij steeds in tegengestelden zin verschoven zijn.

Uit de meting der verplaatsingen kan men tal van bijzonderheden over vorm en grootte der banen, alsmede over den stand van het vlak waarin zij liggen afleiden. Ter rereenvoudiging nemen wij aan dat de banen cirkelvormig zijn en dat wij ons in het vlak daarvan bevinden. De verschuiving der lijnen leert ons dan onmiddellijk de snelheid kennen, waarmede de lichamen rondloopen. De periode, in welke de lijnen heen en weer gaan, 104 dagen in dit geval, is de omloopstijd, en vermenigvuldiging daarvan met de snelheden geeft ons de omtrekken der cirkels. Van deze besluiten wij tot de stralen der banen en dus tot den afstand der lichamen. Eindelijk kan naar de bekende wetten der algemeene aantrekkingskracht worden uitgemaakt hoe groot de lichamen moeten zijn om elkaar te dwingen in cirkels van de gevonden grootte met de eveneens bekende snelheid rond te loopen; men kan dus de massa's, in verhouding b.v. tot die van de zon, berekenen. Dit alles, terwijl men wegens den onmetelijken afstand de lichamen in den telescoop niet van elkaar kan scheiden, en het stelsel als een enkele ster waarneemt.

Terwijl men zich met het onderzoek der spectra bezig hield, moest al spoedig een vraag van fundamenteele beteekenis rijzen. Zou het niet mogelijk zijn, uit de onderlinge ligging der spectraallijnen, de ‘structuur’ van het spectrum, eenig besluit te trekken aangaande die van de atomen die het licht uitstralen, of wel, met behulp van geschikte onderstellingen over die kleine deeltjes, zoo mogelijk gesteund door ervaringen op ander gebied, van de bijzonderheden der spectra rekenschap te geven? Het is een dergelijke vraag als men zich met betrekking tot de door geluidgevende lichamen voortgebrachte tonen kan stellen; alleen is zij nu veel moeilijker te beantwoorden. Terwijl de eigenschappen van snaren en stemvorken rechtstreeks kunnen worden waargenomen, kan men over de atomen alleen door redeneering en bespiegeling iets te weten komen.

Wat een geluidgevend lichaam karakteriseert is niet zoozeer de hoogte van elken toon afzonderlijk als wel de *verhoudingen* tusschen de trillingsgetallen van den ‘grondtoon’ en de ‘boventonen’ die het, op verschillende wijzen trillende, kan geven. In niet te moeilijke gevallen kunnen

die verhoudingen ook theoretisch worden vastgesteld, niet alleen wanneer zij, zooals bij snaren en orgelpijpen, door geheele getallen worden gegeven, maar ook, wanneer, zooals bij trillende platen, de berekening ingewikkelder en de uitkomst minder eenvoudig wordt.

Naar analogie hiermede heeft men nu ook bij de spectraallijnen op de verhoudingen tusschen de trillingsgetallen te letten; daardoor zal moeten blijken, in hoeverre de lijnen vergelijkbaar zijn met reeksen van tonen, zooals zoo even bedoeld werden. Bij de beoordeeling hiervan, stel voor het waterstofspectrum, waartoe wij ons in hoofdzaak zullen bepalen, is het van belang, dat de tot nog toe genoemde lijnen *Hα*, *Hβ* en *Hγ* niet de eenige zijn. Behalve de daaraan beantwoordende stralen gaan van het lichtende gas nog andere uit, met sneller opeenvolging van trillingen, en wel met zoo groot trillingsgetal, dat zij geen indruk op het netvlies kunnen maken en dus niet als 'licht' kunnen worden waargenomen.

Wel kunnen deze 'ultraviolette' stralen, aldus genoemd omdat de golflengte nog kleiner is dan die van het violette licht, op een photographische plaat werken. Neemt men de voorzorg alle glas in de toestellen door kwarts te vervangen, - dit laat nl. de nieuwe stralen door, terwijl het glas ze absorbeert -, dan krijgt men in een photographie van het spectrum behalve de lijnen *Hα*, *Hβ*, *Hγ* nog een elftal andere te zien. In de eerste kolom der volgende tabel vindt men de golflengten van al de 14 lijnen.

Golflengte der waterstoflijnen.

waargenomen	**berekend**	**waargenomen**	**berekend**
6565,0	6565,0	3799,2	3799,2
4862,9	4863,0	3771,9	3771,9
4342,0	4342,0	3751,3	3751,4
4103,1	4103,1	3735,3	3735,7
3971,4	3971,4	3722,8	3723,2
3890,3	3890,4	3712,9	3713,2
3836,8	3836,7	3704,8	3705,1

Bij aandachtige beschouwing blijken deze getallen niet gunstig voor de opvatting dat er een eenigszins diepgaande overeenstemming met de verschijnselen bij snaren en derge-

lijke trillende lichamen zou zijn. De verschillen waarmede de golflengte van de eene lijn tot de andere afneemt, worden n.l., naarmate men in de rij voortgaat, al kleiner en kleiner; zij dalen van vele honderden tot 12,5; 9,9; 8,1. Iets dergelijks valt op te merken als men de verschillen der trillingsgetallen beschouwt, welke getallen, in billioenen uitgedrukt, voor de eerste drie lijnen zijn 457, 617 en 691, voor de laatste drie 805,8; 808,0 en 809,8. Men ziet ook hieraan dat de stappen van de eene lijn tot de andere steeds kleiner worden, en wel in die mate dat men den indruk krijgt, dat men, zoo voortgaande, nooit over een zekere grens heen zal kunnen komen. Dit is in scherpe tegenstelling met de onbegrensde toeneming van het trillingsgetal, die de theorie der geluidgevende lichamen voor de boventonen aanwijst, en moet ons er op voorbereiden, dat de theorie van het atoom er geheel anders zal uitzien.

Wil men een duidelijke voorstelling krijgen van de onderlinge ligging der spectraallijnen, dan behoeft men slechts, van links naar rechts gaande, een reeks van verticale lijnen te trekken, waarvan de afstanden evenredig zijn met de verschillen der in de tabel aangegeven golflengten. Beziet men de aldus verkregen figuur, dan kan men er niet aan twijfelen, dat de lijnen werkelijk *bij elkander behooren* en dat zich in hunne ligging een zekere *regelmaat* afspiegelt.

Het is in 1885 Balmer gelukt, door een wiskundige formule uit te drukken van welken aard die regelmaat is. Wat hij gevonden heeft, kan men als volgt weergeven. Berekent men de 14 verschillen

¼ - 1/9, ¼ - 1/16, ¼ - 1/25,.... ¼ - 1/256,

waarbij, zooals men ziet, in den noemer van de tweede breuk de tweede macht der getallen 3, 4, 5,.... 16 staat, en deelt men de gevonden waarden op het getal 911,81, dan vindt men juist de 14 golflengten. Inderdaad vallen de aldus berekende getallen, die in de tweede kolom der tabel zijn opgenomen, zoo goed als volkomen met de getallen der eerste kolom samen. Er is in de geheele natuurkunde nauwelijks een tweede voorbeeld van een zoo nauwkeurige overeenstemming en wij mogen het nu wel als vastgesteld beschouwen, dat de wet van het waterstofspectrum deze is, dat de golflengten omgekeerd evenredig en dus de trillingsgetallen rechtstreeks even-

redig met de verschillen ¼ - 1/9, ¼ - 1/16, enz. zijn. Zet men de reeks daarvan nog verder voort dan tot den 14^{den} term, dus met ¼ - 1/289, ¼ - 1/324, enz., dan nadert men hoe langer hoe meer tot ¼. Dit, gedeeld op 911,81 geeft 3647,2 en hiermede zou dan de grens zijn aangegeven, beneden welke de golflengten niet kunnen dalen.

Het heeft lang geduurd voor men erin slaagde den regel van Balmer uit bepaalde voorstellingen omtrent den bouw van het atoom en de uitstraling van het licht af te leiden. Eerst in 1913 heeft Bohr door zijne theorie van het waterstofspectum het raadsel opgelost. Zijn verklaring is zoo verrassend en vernuftig, en ondanks de moeilijkheden die nog overblijven, zoo bevredigend, dat zij wel verdient in hoofdtrekken besproken te worden.[1)] Vooraf moet echter iets worden gezegd van twee gronddenkbeelden die hij in zijne theorie opneemt, en die van Rutherford en Planck afkomstig zijn.

Aan den eersten dezer natuurkundigen ontleent Bohr zijne hypothese over de structuur der atomen, aan den tweeden een onderstelling die in de leer van de warmtestraling van veel nut is gebleken.

Nadat het reeds lang - men denke slechts aan de oude electrochemische theorie van Berzelius - natuur- en scheikundigen voor den geest had gestaan, dat er een nauwe samenhang moest zijn tusschen electrische en scheikundige werkingen, leidden in de eerste helft der vorige eeuw Faraday's onderzoekingen over de ontleding door den electrischen stroom ertoe, dit denkbeeld scherper te omlijnen. Men kwam tot het inzicht, dat de kleinste deeltjes der stoffen die voor deze ontleding vatbaar zijn, van electrische ladingen, positieve of negatieve, voorzien zijn. Allengs werd deze opvatting tot alle stoffen zonder onderscheid uitgebreid, en zij vond een krachtigen steun in zekere verschijnselen, waarbij geladen deeltjes in het spel zijn, vrij van de banden waarin zij gewoonlijk zijn gevangen en wegens de snelheid waarmee zij zich voortbewegen die vrijheid eenigen tijd behoudende.

Daar zijn vooreerst de ‘kathodestralen’, stroomen van

1) De bezoekers van het dezer dagen te Leiden gehouden Natuuren Geneeskundig Congres hebben het voorrecht gehad, Prof. Bohr zelf zijn theorie te hooren uiteenzetten.

negatief geladen deeltjes, die in een ontladingsbuis bij genoegzame verdunning van het gas van de negatieve electrode af in rechte lijnen voortvliegen; het zijn de deeltjes, die in een Röntgen-buis door hun stoot tegen een metaalplaatje de Röntgen-stralen doen ontstaan. Verder de door radio-actieve zelfstandigheden uitgezonden β-stralen; ook deze bestaan in negatieve deeltjes die zich met aanmerkelijke snelheid, tot negen tiende en meer van de lichtsnelheid, bewegen. Deze laatste bewering, evenals menige andere die nog zal volgen, zal de lezer, naar ik hoop, zonder verdere toelichting willen aannemen.

De negatief geladen deeltjes, de ‘electronen’, zooals zij tegenwoordig genoemd worden, zijn altijd van denzelfden aard; tusschen twee ervan bestaat in geen enkel opzicht eenig verschil. Hun massa is ongeveer het 1850ste deel van een waterstofatoom; in het gram als eenheid uitgedrukt, bedraagt zij[1] $0{,}898 \times 10\text{-}^{27}$. De electrische lading is zoo groot dat twee electronen op een afstand van 1 centimeter elkaar afstooten met een kracht die[2] 431×10^{19} maal kleiner is dan het gewicht van een gram.

De lading van alle andere deeltjes, van de positieve, zoowel als de negatieve, is òf gelijk aan die van het electron, òf een veelvoud daarvan; van daar dat men, zooals wij ook hier gemakshalve zullen doen, de lading van het electron als een natuurlijke electriciteitseenheid kan bezigen. Rekening houdende met het teeken, stellen wij haar dus door - 1 voor.

In een keukenzoutoplossing hebben de natriumatomen een lading + 1, de chlooratomen een lading - 1; in oplossingen van koper- of zinksulfaat zijn de metaalatomen met de lading + 2 bedeeld.

Tal van verschijnselen hebben verder doen zien dat de positieve en de negatieve electriciteit geenszins dezelfde rol in de natuur spelen. De positieve is meer dan de negatieve aan de materie gebonden; de massa van positieve deeltjes is nooit zoo klein als die der electronen, maar gelijk of zoo goed als gelijk aan de massa van een atoom. Bij de zoogenaamde ‘kanaalstralen’ heeft men met positief geladen atomen

1) De vermenigvuldiging met 10-^{27} wil zeggen, dat in het getal 0,898 achter het decimaalteeken 27 nullen moeten worden ingevoegd.
2) Dit beteekent 431 gevolgd door 19 nullen.

van het in de ontladingsbuis aanwezige gas te doen, en bij de α-stralen van radio-actieve stoffen met heliumatomen die een lading + 2 dragen.

De hypothese van Rutherford kan nu in weinig woorden worden weergegeven. Volgens hem bestaat elk atoom, van welk element het ook zij, uit een *kern* met positieve lading, waarvan de massa verreweg het grootste deel der massa van het atoom uitmaakt, en een grooter of kleiner aantal *electronen*, die, als planeten om de zon, om de kern rondloopen. Zij worden bij de kern gehouden door de electrische aantrekking die zij daarvan ondervinden.

Daar in den natuurlijken toestand het atoom in zijn geheel genomen ongeladen is, d.w.z. even veel positieve als negatieve lading bevat, moet de lading van de kern zooveel eenheden bedragen als er electronen zijn. Dit aantal is het zoogenaamde 'atoomnummer', waardoor het eene element zich van het andere onderscheidt, en waarvan het 'atoomgewicht', dat de massa bepaalt, wel onderscheiden moet worden, al nemen in de rij der elementen beide tegelijk toe of af. Het atoomnummer is uit den aard der zaak een geheel getal; het atoomgewicht is dat hoogstens tennaaste bij. Het atoomnummer is b.v. 1 voor waterstof, 2 voor helium, 3 voor lithium, 11 voor natrium, 17 voor chloor, 30 voor zink, 78 voor platina, en 82 voor lood.

Een atoom wordt negatief geladen als het, bij de electronen die het in den natuurlijken toestand bezit, nog een of meer andere krijgt, die dan mede om de kern gaan loopen. Een positieve lading krijgt het als het een of meer electronen verliest. De α-deeltjes zijn eigenlijk *kernen* van heliumatomen.

Terwijl Rutherford met zijn atoommodel zich aansloot bij opvattingen waartoe men door een geleidelijke ontwikkeling was gekomen, verlangt Planck met zijn hypothese der *energiequanta* van ons, dat wij met veel, dat voorgoed scheen vast te staan, zullen breken, en zullen aannemen wat vroegere natuurkundigen voor ongerijmd zouden hebben gehouden. Tot den op het eerste gezicht uiterst gewaagden stap dien hij in de stralingstheorie deed, zou hij dan ook niet hebben besloten, en hij zou geen instemming daarmede hebben gevonden als er niet een vraag was geweest, waar,

zooals hoe langer hoe meer was gebleken, de oude, klassieke theorieën machteloos tegenover stonden. Dit onhandelbare probleem was dat van de *intensiteit* der stralen van verschillende golflengten, die bij bepaalde temperatuur door een lichaam worden uitgezonden.

Ziehier, in groote trekken, wat een natuurkundige van de oude school van het vraagstuk zou zeggen. In het stralende lichaam, een stuk metaal b.v., komen deeltjes voor, die elk een bepaalden evenwichtsstand hebben, waarheen zij, zoodra zij er op een of andere wijze uit zijn gebracht, door zekere krachten worden teruggedreven. Onder den invloed daarvan kunnen zij met een bepaalde snelheid heen en weer trillen. Terwijl zij dat doen hebben zij tweeërlei arbeidsvermogen of energie; arbeidsvermogen van beweging, kinetische energie, wegens hun snelheid, arbeidsvermogen van plaats, potentieele energie, omdat zij zich op zekeren afstand van den evenwichtsstand bevinden en aan de genoemde kracht onderworpen zijn. Van beide deelen der energie kunnen wij op elk oogenblik het bedrag aangeven; bij numerieke berekeningen bedienen wij ons daarbij van de gebruikelijke energie-eenheid, de ‘erg’, het arbeidsvermogen n.l. dat vereischt is om een gewicht van een gram tot een hoogte van 1/981 centimeter op te heffen. De kinetische energie wordt bepaald door het halve product van de massa en de tweede macht der snelheid, de potentieele hangt van den afstand tot den evenwichtsstand en de grootte der naar dezen drijvende kracht af. Beide veranderen gedurende de trilling, en wel in tegengestelden zin, de eene afnemende naarmate de andere grooter wordt, zoodat, afgezien van de vermindering door de uitstraling, die echter gedurende één trilling allicht slechts weinig zal bedragen, de totale energie onveranderd blijft.

Om nu de sterkte der straling te berekenen moet men twee vraagstukken behandelen, voor welker oplossing gangbare theorieën de noodige middelen bieden. Men beschouwt vooreerst de van de temperatuur afhankelijke warmtebeweging, waaraan alle in het metaal aanwezige deeltjes deelnemen, en berekent de energie die de trillende deeltjes, de ‘vibratoren’, daardoor krijgen. In de tweede plaats gaat men na hoeveel energie de vibratoren bij een bekende sterkte van trilling uitstralen. Door de uitkomsten op vibra-

toren met verschillend trillingsgetal toe te passen leert men de intensiteit der stralen van grooter en kleiner golflengte kennen.

Dit alles klinkt zeer aannemelijk, maar ongelukkigerwijze stuit men bij verdere uitwerking op een ernstige moeilijkheid. Wat de korte golven betreft, komt men, oordeelende naar de intensiteit die bij hooge temperaturen wordt waargenomen, voor lage temperaturen tot een veel te groote sterkte.

De zaak is deze, dat volgens de klassieke theorie de energie die de vibratoren, zoowel de snel als de langzamer trillende, bij de warmtebeweging krijgen, evenredig met de absolute temperatuur, d.w.z. met de temperatuur, gerekend van af - 273° C. zou zijn. Bij den overgang van de gewone kamertemperatuur, stel 18° C., tot 1200° C., d.i. witgloeihitte, stijgt de absolute temperatuur van 291° tot 1473°, dus vrij wel in reden van 1 tot 5. De energie der vibratoren zou dus bij 18° slechts vijf maal kleiner zijn dan bij 1200°. Wil men nu hieruit afleiden hoe het met de sterkte der straling gesteld is, dan moet men nog in het oog houden, dat stralen die uit het binnenste van het lichaam komen, door een terugkaatsing aan het oppervlak kunnen verhinderd worden uit te treden, maar zelfs bij een lichaam waarbij in dit opzicht de omstandigheden zoo ongunstig voor het uitstralen zijn als bij een gepolijste zilverplaat, leert nadere berekening dat bij afkoeling van 1200° tot 18° de uitstraling van geel licht zeker niet 50 maal zwakker kan worden. Zij neemt echter stellig in veel hooger mate af, want ons oog is zoo gevoelig, dat wij, als er bij 18° een uitstraling, 500 maal zwakker dan bij witgloeihitte, was, de plaat in het donker moesten zien lichten.

Planck redt zich uit de moeilijkheid door, wat betreft de wisselwerking tusschen de vibratoren en de andere deeltjes van het metaal of misschien de deeltjes van een omringend gas, laten wij kortheidshalve zeggen de ‘moleculen’, de wetten der oude mechanica over boord te werpen en aan te nemen dat de verdeeling der energie tusschen moleculen en vibratoren door *andere* regels bepaald wordt. Hij doet geen poging, die regels in bijzonderheden te formuleeren; de noodzakelijkheid daarvan ontgaat hij door zich van een beschouwingswijze te bedienen, waartoe het groote aantal

der deeltjes en de onregelmatige en grillige aard der warmtebeweging aanleiding geven. Hoe ook de uitwisseling van energie tusschen een vibrator en een molecuul moge plaats hebben, door zoo iets als 'botsingen' of op andere wijze, men moet zich wel voorstellen dat de eene vibrator het in dit opzicht beter kan treffen dan de andere, dat hier veel toeval in het spel is. Dit overwegende komt men tot het denkbeeld, dat de energieverdeeling het gevolg van een soort 'loterij' is, en dat men uitkomsten zal kunnen krijgen, die voldoende met de werkelijkheid overeenstemmen, door voor elk molecuul en elken vibrator een briefje te trekken, dat het bedrag der toebedeelde energie aangeeft. Natuurlijk moeten de regels voor de loterij met eenig overleg worden gekozen en moet in elk geval met de energiehoeveelheid die in het geheel beschikbaar is, rekening worden gehouden. Wat de moleculen betreft, wordt ondersteld dat zij de energie in elke willekeurig gekozen hoeveelheid, ook met bedragen zoo klein als men wil, kunnen opnemen of afstaan. Dit beantwoordt aan de opvattingen der gewone mechanica, en neemt men hetzelfde ook voor de vibratoren aan, dan vindt men dat het arbeidsvermogen zich tusschen een groot aantal moleculen en een groot aantal vibratoren steeds in dezelfde verhouding verdeelt, onverschillig hoe groot het geheele bedrag is. Men komt dus tot een vaste verhouding tusschen de gemiddelde energie van een molecuul en de gemiddelde energie van een vibrator, op welk gemiddelde het alleen aankomt. Daar men weet dat, gemiddeld genomen, de energie van een molecuul evenredig met de absolute temperatuur is, moet hetzelfde ook van een vibrator gelden, juist de conclusie die gebleken is, onaannemelijk te zijn.

In afwijking van de opvattingen der vroegere natuurkunde onderstelt nu Planck dat de vibratoren de energie *niet* in willekeurig kleine hoeveelheden, maar slechts *met hoeveelheden van een bepaalde grootte*, in volle 'quanta', waarvan het bedrag voor elken vibrator kan worden vastgesteld, kunnen ontvangen of afgeven. Men ziet gemakkelijk in hoe hij hiermede zijn doel kan bereiken en de moeilijkheid waarvoor wij stonden, kan overwinnen. Bij de loterij waarvan gesproken werd, zullen n.l., als de geheele hoeveelheid klein is, den vibrator ook slechts kleine hoe-

veelheden energie worden aangeboden. Weigert hij minder dan een vol quantum aan te nemen, dan is er alle kans dat hij ten slotte niets krijgt. Die kans is des te grooter naarmate de vibrator meer eischt, en men zal dus, door het quantum groot genoeg te kiezen, kunnen bewerken dat de vibratoren zoo goed als stilstaan. Daar, in het geval b.v., van de straks beschouwde zilverplaat van 18° C., het stilstaan bereikt moest worden voor de vibratoren die *licht* kunnen uitstralen en niet voor langzamer trillende - de plaat zendt nog altijd onzichtbare warmtestralen van groote golflengte uit - is het ook begrijpelijk, dat het quantum des te grooter moet gesteld worden, naarmate het trillingsgetal hooger is. Door wiskundige uitwerking der theorie, waarvan in deze vluchtige uiteenzetting alleen de algemeene gedachtengang kon worden weergegeven, heeft Planck aangetoond dat het quantum evenredig met het trillingsgetal moet zijn. Men vindt het, in ergen uitgedrukt, als men dat getal vermenigvuldigt met een constante, die volgens de beste gegevens waarover wij thans beschikken, de waarde $0{,}655 \times 10\text{-}^{26}$ heeft. Men kan dit de ‘constante van Planck’ noemen.

Van de daardoor in grootte bepaalde quanta kan nu de vibrator er één of twee of drie, enz. ontvangen. Stelt men zich voor dat hij, als hij er één heeft gekregen, tijd heeft om dat geheel door uitstraling te verliezen, zonder dat een nieuwe wisselwerking met een molecuul tusschen beide komt, dan kan men zeggen dat het licht met een vol energiequantum tegelijk, aan het trillingsgetal beantwoordende, wordt voortgebracht, al is daarmede niet gezegd dat het quantum op een of andere wijze als een ondeelbaar iets in een kleine ruimte opeengehoopt blijft. Het is zeer goed mogelijk dat de vibrator een millioen, steeds zwakker wordende trillingen uitvoert voor zijn beweging is uitgeput. Dan wordt het quantum over even zoo veel golven verdeeld, die zich bovendien in steeds grooter wordende bollen uitbreiden.

Is de opvatting dat het licht telkens in een hoeveelheid van één quantum ontstaat, juist, dan kan men voor elke lichtsoort de hoeveelheid energie die voor het voortbrengen er van op zijn minst noodig is, vinden door het trillingsgetal met de constante van Planck te vermenigvuldigen. Maar dan kan men ook het omgekeerde vraagstuk oplossen. Weet

men op een of andere wijze hoeveel energie aan de uitstraling besteed is, dan zal men het trillingsgetal vinden als men de hoeveelheid energie door de constante van Planck deelt. Deze op het eerste gezicht vrij zonderlinge manier om een trillingsgetal te bepalen moest hier vermeld worden, omdat het in de theorie van Bohr zoo gedaan wordt.

Wat de vibratoren betreft, dient nog te worden opgemerkt - ook dit met het oog op de theorie van Bohr - dat het gemiddelde van alle waarden die de kinetische energie in den loop van een trilling aanneemt, van nul af tot de grootste waarde toe, even groot blijkt te zijn als het overeenkomstige gemiddelde van de potentieele energie. Gemiddeld genomen is er dus evenveel van beide energievormen en kan de kinetische energie van een vibrator van Planck een grootte hebben, die men vindt door het trillingsgetal met de *halve* constante van Planck te menigvuldigen, of wel een veelvoud van het zoo bepaalde bedrag zijn.

Wel zelden heeft een gewaagde onderstelling zoo goed gevolg gehad als de hypothese der quanta; zij heeft haar intrede op menig gebied der natuurkunde gedaan en geheel andere verschijnselen dan die waarvoor zij werd verzonnen, hebben een berekening der constante van Planck mogelijk gemaakt. Van de bevestigingen der onderstelling moge er nog een vermeld worden, omdat die op ons onderwerp, de uitstraling van licht, betrekking heeft.

Wanneer men door een met kwikdamp gevulde ruimte electronen met genoegzame snelheid voortdrijft, zooals men kan doen door er een electrische kracht van bepaalde richting op te laten werken, kan het gebeuren, dat de electronen door hun stooten tegen de kwikatomen aanleiding geven tot de uitzending van ultraviolette stralen van de golflengte 2536. Voor die stralen heeft het energiequantum een bepaalde grootte en Franck en Hertz hebben nu gevonden dat de uitstraling eerst dan plaats heeft, als de snelheid der electronen zoo hoog is opgevoerd, dat hun kinetische energie minstens gelijk aan dat quantum is geworden. Men ziet dat dit pleit voor het ontstaan der stralen met een vol quantum tegelijk. Moet dat op zijn minst worden besteed, dan zal ook de energie die een electron heeft en die het aan een kwikatoom

kan meedeelen, noodzakelijk die hoogte bereikt moeten hebben.

Met de voorafgaande, misschien reeds al te breedvoerige beschouwingen zijn nu alle gegevens bijeengebracht, die voor een uiteenzetting van de theorie van Bohr noodig zijn.

Van alle atomen is dat van de waterstof het eenvoudigste. Zooals door het atoomnummer 1 wordt aangegeven, bestaat het uit een kern met de lading + 1 en een enkel daaromheen loopend electron. Dit laatste heeft, zooals reeds gezegd werd, een massa, die ongeveer het 1850ste deel der massa van het atoom is. Daaruit volgt dat de massa der kern ongeveer 1849 maal zoo groot als die van het electron is en dit geeft ons het recht, om bij eerste benadering de kern als een stilstaand centrum te beschouwen, evenals men bij de beschouwing der beweging van een planeet vooreerst van de geringe beweging der zon mag afzien. Daar de door de kern op het electron uitgeoefende electrische aantrekking evenals de algemeene aantrekkingskracht omgekeerd evenredig is met de tweede macht van den afstand, gaat de vergelijking met de planetenbeweging ook wat den vorm der banen betreft op; het electron kan in een ellips en onder bijzondere omstandigheden in een cirkel rondloopen. Gelukkig is voor ons doel de beschouwing van dit laatste geval voldoende.

Volgens de regels der mechanica kan een cirkel met willekeurig gekozen straal worden beschreven, als het electron maar juist de daarvoor passende snelheid heeft. Is b.v. de straal een honderdmillioenste centimeter, dan moet de snelheid 169×10^6 c.m. per seconde bedragen; de kinetische energie is dan $0{,}114 \times 10\text{-}^{10}$ erg, en het aantal omloopen per seconde 253×10^{13}. Zal de straal van den cirkel een andere grootte hebben, dan vindt men de daarbij behoorende getallen door den regel, dat de snelheid omgekeerd evenredig met den vierkantswortel uit den straal, en dus de kinetische energie omgekeerd evenredig met den straal zelf moet zijn. Dit alles kan worden afgeleid uit hetgeen in de elementaire mechanica over de beweging in een cirkel wordt geleerd, als men, wat de getalwaarden betreft, gebruik maakt van wat reeds over de massa van het electron en over de grootte der kracht tusschen twee eenheidsladingen gezegd is.

De *eerste* nieuwe onderstelling die Bohr maakt is nu, dat,

ofschoon volgens de wetten der mechanica de straal van de cirkelbaan elke willekeurige grootte zou kunnen hebben, in werkelijkheid alleen enkele cirkels met geheel bepaalde stralen kunnen worden doorloopen. De bewegingen moeten nl. voldoen aan zekere voorwaarde, die zich aansluit aan die waardoor in de theorie van Planck de waarden werden aangewezen, die de trillingsenergie van een vibrator kan hebben. Wij drukten die het laatst zoo uit, dat de gemiddelde kinetische energie gelijk zou zijn aan de waarde, of een veelvoud ervan, die men krijgt als men de halve constante van Planck met het trillingsgetal vermenigvuldigt. Bij het in een cirkel rondloopende electron is de snelheid en dus ook de kinetische energie voortdurend even groot, zoodat wij het woord ‘gemiddelde’ wel kunnen weglaten, en met het aantal trillingen komt nu het aantal omloopen in de seconde overeen. Wij blijven dus zoo veel mogelijk met de door Planck ingevoerde voorwaarde in overeenstemming als wij vaststellen: alleen die bewegingen van het electron worden mogelijk geacht, of ‘toegelaten’, bij welke de kinetische energie gelijk is aan het product van de halve constante van Planck met het aantal omloopen in de seconde, of wel aan een veelvoud van dat product. Dit is Bohr's ‘quantavoorwaarde’.

Bij de reeds genoemde beweging in een cirkel met een straal van een honderdmillioensten centimeter is het product van de halve constante van Planck met het aantal omloopen per seconde $0{,}829 \times 10\text{-}^{11}$, terwijl de kinetische energie $0{,}114 \times 10\text{-}^{10}$ bedraagt; die beweging voldoet dus niet aan de voorwaarde. Wel behoort, zooals men nu gemakkelijk kan narekenen, de beweging in een cirkel met een straal van $0{,}532 \times 10\text{-}^{8}$ c.m. en een kinetische energie van $0{,}214 \times 10\text{-}^{10}$ erg tot de geoorloofde bewegingen. De kinetische energie is gelijk aan éénmaal het meermalen genoemde product. Ook de bewegingen in cirkels, waarvan de stralen 4, 9, 16 enz. maal de zooeven aangegeven lengte hebben, zijn mogelijk; bij deze is de kinetische energie het dubbel, drievoud, viervoud enz. van dat product, dat zelf telkens weer een andere waarde heeft. Men ziet dat de stralen der cirkels bij de mogelijke bewegingen, die men als de eerste, tweede, derde enz. kan onderscheiden, tot elkander staan als de tweede machten

van 1, 2, 3, enz. De waarden der kinetische energie zijn omgekeerd evenredig met die tweede machten.

Daar staat tegenover, dat, als men naar een grooteren cirkel overgaat, de potentieele energie, wegens de vergrooting van den afstand tot het aantrekkende centrum, toeneemt en wel is het hier zoo mee gesteld - al weer een uitkomst van betrekkelijk elementaire mechanica - dat die vermeerdering der potentieele energie juist twee maal zoo groot is als de vermindering der kinetische. Het gevolg is dat de totale energie toeneemt met hetzelfde bedrag waarmede de kinetische kleiner wordt.

Tot nog toe was van eenigerlei uitstraling geen sprake; volgens Bohr zou het electron in een der toegelaten cirkels ten eeuwigen dage kunnen rondloopen zonder aan energie te verliezen. Maar - en dit is zijn *tweede* essentieele hypothese - nu en dan kan, door oorzaken en op een wijze waarvan wij niets kunnen zeggen, het electron van bewegingswijze veranderen, zoo nl. dat, terwijl het eerst in zekeren cirkel rondliep, het na de 'katastrophe', alsof er niets gebeurd was, een cirkel met kleineren straal volgt. Het is zulk een 'sprong' van de eene bewegingswijze tot een andere met kleinere energie, die van een uitstraling vergezeld gaat, en wel wordt daaraan juist de door het atoom verloren energie besteed. Daar nu wordt aangenomen (*derde* hypothese), dat de stralen juist met één energiequantum worden voortgebracht, vindt men het trillingsgetal van de straling als men de vermindering der energie van het atoom door de constante van Planck deelt.

Wij zullen de berekening geheel uitvoeren voor den overgang van de derde beweging tot de tweede. Bij de eerste daarvan is de kinetische energie $0{,}238 \times 10\text{-}^{11}$ erg, bij de laatste $0{,}535 \times 10\text{-}^{11}$; het verschil bedraagt $0{,}297 \times 10\text{-}^{11}$ erg. Dit is ook het arbeidsvermogen dat bij den overgang voor de uitstraling beschikbaar wordt. Men kan het zoo opvatten, dat het electron, als een dalend gewicht tot het aantrekkende voorwerp naderende, $0{,}594 \times 10\text{-}^{11}$ erg aan arbeidsvermogen van plaats verliest. Het kan dus een daaraan gelijken arbeid verrichten en hiervan dient nu de eene helft om het electron de grootere snelheid te geven, die het op de tweede cirkelbaan heeft, en de andere helft

om het licht voort te brengen. Deelt men $0{,}297 \times 10\text{-}^{11}$ door de constante van Planck $0{,}655 \times 10\text{-}^{26}$, dan vindt men voor het aantal trillingen per seconde 453×10^{12}. Deeling van den weg dien het licht in de seconde aflegt, 300×10^{8} c.m. door het trillingsgetal geeft voor de golflengte $0{,}661 \times 10\text{-}^{4}$ c.m., of 6610 Ångström-eenheid, terwijl de golflengte van de lijn *Hα* van het waterstofspectrum 6565 is.

Een werkelijk treffende overeenstemming, want de gegevens waarvan men bij de berekening van het eerste getal gebruik heeft gemaakt, de lading en de massa van het electron en de constante van Planck, zijn niet zoo nauwkeurig bekend, dat men een nauwer samenvallen had mogen verwachten.

Dit is de uitkomst waarheen ons een lange en naar ik vrees, niet altijd mooie en gemakkelijke weg geleid heeft. Zij is, dunkt mij, de genomen moeite wel waard. Men zal het toegeven als men bedenkt dat hier voor de eerste maal het aantal trillingen van een lichtstraal uit andere gegevens, aan zeer uiteenloopende verschijnselen ontleend, is afgeleid. Trouwens, de voldoening die de nieuwe theorie ons geeft, zal nog toenemen als wij, nu met snelleren tred, Bohr en de natuurkundigen die zich weldra bij hem hebben aangesloten, nog wat verder volgen.

Terwijl de eerste lijn van het waterstofspectrum haar oorsprong heeft in het overgaan van het electron van den derden bewegingstoestand tot den tweeden, heeft men bij de volgende lijnen met dergelijke overgangen te doen, telkens naar den tweeden cirkel, maar van af den vierden, den vijfden enz. Nu staan de waarden der kinetische energie bij de verschillende cirkelbewegingen, te beginnen met de tweede, tot elkander als ¼, 1/9, 1/16, 1/25, enz. De verschillen die in dit opzicht tusschen de tweede beweging aan den eenen kant, en de derde, vierde, vijfde enz. aan den anderen kant bestaan, verhouden zich dus als ¼ - 1/9, ¼ - 1/16, ¼ - 1/25, enz.

Hetzelfde geldt van de hoeveelheden energie die bij de zooeven bedoelde sprongen voor de uitstraling beschikbaar komen, en ook van de naar Bohr's derde hypothese met deze hoeveelheden evenredige trillingsgetallen. Zoo wordt de ‘wet’ van het waterstofspectrum teruggevonden, die Balmer aan het licht heeft gebracht.

Dat die wet betrekkelijk gemakkelijk kon worden afgeleid is aan de eenvoudige constitutie van het waterstofatoom te danken. Bij andere elementen moet men zich nog weliets dergelijks voorstellen: uitsluiting van alle bewegingen in het atoom, die niet aan zekere quanta-voorwaarden, min of meer op die van Bohr gelijkende, voldoen, en uitstraling tengevolge van het overspringen van het stelsel van den eenen bewegingstoestand naar den anderen, met toepassing van Bohr's derde hypothese ter bepaling van het trillingsgetal; maar naar mate het atoomnummer en dus het aantal rondloopende electronen stijgt, wordt de wiskundige behandeling steeds moeilijker. Er is b.v. al niet meer aan te denken, de beweging der drie electronen van het lithiumatoom exact te berekenen. Toch mag men, naar het schijnt, verwachten dat ook meer ingewikkelde spectra op de aangegeven wijze verklaard zullen kunnen worden, omdat aan den eenen kant de theoretische opvattingen in beginsel hetzelfde blijven en aan den anderen kant de spectra van andere elementen, hoe veel samengestelder zij ook mogen zijn, nog altijd, wat de onderlinge ligging der lijnen betreft, menigen trek met het waterstofspectrum gemeen hebben.

Men kent enkele spectra, waarbij deze overeenstemming vrij ver gaat, en één, waarvan, met wijziging alleen van de getalwaarden, geheel hetzelfde kan gezegd worden als van de waterstoflijnen. Het wordt onder bepaalde omstandigheden door helium voortgebracht.

De kernlading is bij dit element +2 en er zijn in den normalen toestand 2 electronen, waarvan het atoom er echter wel eens één kan hebben verloren. Is dit het geval, dan kunnen de stralen waarvan thans sprake is, worden uitgezonden. Daar men nu weer met een enkel electron te doen heeft, levert de berekening der bewegingen geen bezwaar op. Alles gaat als bij de waterstof, met dit onderscheid alleen, dat de door de kern uitgeoefende aantrekking tweemaal sterker is geworden. De veranderingen die dientengevolge aan de getalwaarden moeten worden aangebracht, zijn gemakkelijk aan te geven en men vindt ten slotte viermaal zoo groote trillingsgetallen, zoodat aan elke lijn die volgens de theorie van het waterstofspectrum mogelijk is, een lijn in het heliumspectrum met vier maal kleinere golflengte zou

moeten beantwoorden. Dit komt ook vrijwel uit, maar toch niet volkomen. De waargenomen heliumlijnen vallen bijna, doch niet geheel samen met de op de gezegde wijze ‘voorspelde’ standen. Van deze kleine afwijkingen kan men rekenschap geven door in aanmerking te nemen, dat niet, zooals tot nog toe werd aangenomen, terwijl het electron in een cirkel rondloopt, de kern stilstaat, maar dat zij eveneens een kring, zij het ook een veel kleineren, beschrijft. Daar de massa van de heliumkern viermaal zoo groot is als die van de waterstofkern, is de beweging van de kern bij de waterstof van meer beteekenis dan bij het helium en hierin ligt de oorzaak van de bedoelde kleine verschillen. Uit het bedrag daarvan heeft men afgeleid dat de massa van het electron het 1843ste deel van die van het waterstofatoom moet zijn, terwijl wij vroeger voor het verhoudingsgetal de waarde 1850 hebben opgegeven. Het getal 1843 is nu zeker wel het nauwkeurigste.

Door de bewegelijkheid der kern in aanmerking te nemen had men het oorspronkelijke vraagstuk reeds eenigszins uitgebreid. Tot nog veel ingewikkelder bewegingen komt men als men onderstelt dat de lichtgevende atomen zich in een ‘electrisch veld’ bevinden, d.w.z. in een ruimte waarin positieve deeltjes door zekere kracht b.v. naar links en negatieve naar rechts worden gedreven. Men kan ook in dit geval de bewegingen geheel bepalen en voor de ‘mogelijke’ bewegingen aannemelijke quanta-voorwaarden opstellen. Deze worden weliswaar veel minder eenvoudig dan die waarvan wij ons in de theorie van het waterstofspectrum bediend hebben, maar sluiten zich daarbij goed aan en de keus had moeilijk anders gedaan kunnen worden.

Epstein heeft op deze wijze een zeer bevredigende verklaring gegeven van de eenige jaren geleden door Stark ontdekte splitsing der spectraallijnen door den invloed van een electrisch veld waarin het lichtende gas zich bevindt. Dit eerst hoogst raadselachtige verschijnsel blijkt nu het gevolg te zijn van de grootere verscheidenheid van mogelijke bewegingen, die het bestaan van het veld medebrengt. Als b.v., behalve de vroeger besproken derde cirkelbeweging, de beweging 3 zullen wij zeggen, nog een beweging 3' mogelijk was, die er, ook in energie, een weinig van verschilt, dan

zou men niet alleen den overgang van 3 naar de beweging 2, maar ook den overgang van 3' naar 2 kunnen hebben. De energie die aan de uitstraling besteed wordt, en het uit die energie afgeleide trillingsgetal zouden in de beide gevallen niet hetzelfde zijn. In plaats van één lijn zou men er twee, op zekeren afstand van elkaar krijgen.

Hoe voortreffelijk de theorie van Epstein de waarnemingen van Stark weergeeft, kan uit eenige getallen blijken. Bij zekere veldsterkte werd de vierde lijn van het waterstofspectrum in een groot aantal componenten gesplitst, die symmetrisch aan weerszijden van de oorspronkelijke lijn lagen. De gemeten afstanden tot de oorspronkelijke lijn waren voor eenige dier componenten

37,5; 33,4; 30,4; 28,6; 24,2; 19,6; 14,4; 9,6; 5,2, terwijl de berekening van Epstein de getallen

38,1; 33,4; 30,9: 28,6; 23,8; 19,1; 14,3; 9,5; 4,8 oplevert. Voor de overige in deze lijst niet opgenomen componenten is de overeenstemming even goed.

Ook bij afwezigheid van een electrisch veld kan een splitsing der spectraallijnen voorkomen, louter ten gevolge van de groote snelheden waarmede zich de electronen in het atoom bewegen. Volgens de relativiteitstheorie van Einstein[1)], tot welker ontwikkeling het onderzoek naar een eventueelen invloed van de beweging der aarde op optische en electromagnetische verschijnselen geleid heeft, moeten n.l. in de regels der mechanica zekere wijzigingen worden aangebracht. Die wijzigingen doen zich gevoelen zoodra de in het spel komende snelheden niet meer onmerkbaar klein in vergelijking met de lichtsnelheid zijn. Zij vergrooten weer de verscheidenheid der in het atoom mogelijke bewegingen en dientengevolge de verscheidenheid in de trillingsgetallen der uitgezonden stralen. Aan Sommerfeld heeft men deze ‘relativiteitstheorie’ der spectraallijnen te danken. Hij weet b.v. nauwkeurig de afstanden te berekenen tusschen de componenten van verschillende heliumlijnen, die men met een spectroscoop van groot oplossend vermogen als meervoudige lijnen waarneemt.

Niet minder merkwaardig is het werk van Sommerfeld

1) In ‘De Gids’ van 1917 vindt men een artikel van Prof. Kuenen over deze theorie.

over de Röntgen-stralen. Dat deze van denzelfden aard als de lichtstralen zijn en zich alleen door een veel kleinere golflengte (van 12 tot 0,07 eenheden van Ångström) daar van onderscheiden, is door de onderzoekingen der laatste jaren vastgesteld en men heeft, nadat men een middel had gevonden om de golflengten te meten, in korten tijd aangetoond dat men bij de Röntgen-stralen veelal even goed als bij de lichtstralen met lijnenspectra te doen had. Deze spectra zijn kenmerkend voor het metaal dat de stralen uitzendt en wil men er een theorie voor opstellen, overeenkomende met die van het waterstofspectrum, dan moet men atomen met hooge atoomnummers beschouwen, d.w.z. kernen met groote electrische ladingen en door vele electronen omringd. Van een volkomen strenge behandeling der bewegingen kan dan, zooals reeds gezegd werd, geen sprake meer zijn, maar met behulp van eenige vereenvoudigingen is Sommerfeld er toch in geslaagd, de structuur der Röntgen-spectra voor een groot deel te ontwarren.

Dat nu dit alles een krachtigen steun geeft aan de hypothese van Rutherford en Bohr over de constitutie der atomen, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Trouwens, men is er reeds toe gekomen, zich op goede gronden en met goed gevolg een voorstelling te vormen van de wijze waarop de electronen rondom de kern zijn gerangschikt, en heeft met de verklaring van de bijzondere scheikundige eigenschappen der verschillende elementen uit die rangschikking een veelbelovend begin gemaakt. Het blijkt wel dat de scheikundige werkingen, evenals de optische verschijnselen voor rekening van de electromen komen, terwijl de kern bij de radioactieve werkingen in het spel is; de α- en β-deeltjes worden ongetwijfeld door dit centrale deel van het atoom uitgestooten.

Geen theorie kan worden ontwikkeld zonder nieuwe vragen te doen rijzen, die tot verder onderzoek prikkelen. Op dezen regel maakt hetgeen in het voorgaande van de atomen en hun uitstraling gezegd werd geen uitzondering; het stelt ons voor menig raadsel, voor menige moeilijkheid, die vooralsnog onoverkomelijk schijnt. In de eerste plaats blijft ons de physische beteekenis der energiequanta verborgen. Dat de vibrator van Planck de energie alleen bij volle quanta kan opnemen, dat die quanta juist evenredig met het

trillingsgetal zijn en dat de electronen in het atoom gebonden zijn aan de quanta-voorwaarden, die wij hun wel moeten opleggen, kunnen wij aan niets anders, waarmee wij meer vertrouwd zijn, vastknoopen. Wij zien zelfs niet hoe de door ons geoorloofde bewegingen kunnen blijven bestaan. Naar algemeene beginselen der electriciteitsleer moet een rondloopend electron electromagnetische golven uitzenden, even zeker als van een lichaam, dat met voldoende snelheid in de lucht een cirkel beschrijft, geluidstrillingen uitgaan. Willen wij echter niet de beweging zich door het energieverlies zien uitputten en het atoom, tot welks wezen zij behoort, te gronde zien gaan, dan moeten wij het electron de uitzending van golven verbieden. De uitstraling zal dus beperkt blijven tot de plotselinge veranderingen die in den bewegingstoestand plaats hebben. De electronen van de waterstof in de Geisslersche buis zullen, als zij met rust gelaten worden, in den tweeden cirkel rondloopen, totdat een of andere botsing hen, onder mededeeling van arbeidsvermogen, op een cirkel met grooteren straal, den derden, of misschien den tienden of den zestienden brengt. In zijn nieuwe baan rondloopende is het electron dan voorbereid tot de geheimzinnige katastrophe waardoor het tot den tweeden cirkel zal terugkeeren. Hoe die overgang precies gebeurt en wat er aanleiding toe geeft, weten wij niet te zeggen en wij zien in het geheel niet waarom het trillingsgetal juist zoo groot zal worden, dat de voor de lichtvorming gebruikte energie het aan dat getal beantwoordende quantum is. Zelfs begrijpen wij niet waarom het vrij gekomen arbeidsvermogen den vorm van trillingen aanneemt, want de heen en weergaande deeltjes, de ‘vibratoren’, die vroegere theorieën in de lichtbronnen zagen, en die ook in dit opstel herhaaldelijk ter verduidelijking hebben gediend, ontbreken geheel in het beeld der verschijnselen, dat Bohr ons voor oogen stelt. Zoo is er veel dat duister blijft en waarover misschien eerst een latere generatie van natuurkundigen licht zal ontsteken. Toch, ondanks allen twijfel en bedenking, doen de verkregen uitkomsten ons vertrouwen, op den goeden weg te zijn.

H.A. LORENTZ.

Het wezen van de bioscoop.[1)]

I.

De ontzaglijke toeneming in de laatste jaren van het aantal bioscooptheaters, de toeneming van het aantal bezoekers, onder wie de trouwste de kinderen zijn, (voor Engeland wordt opgegeven 4500 theaters met 1.075.875.000 bezoekers in één jaar), de enorme greep, die deze nog zoo nieuwe uitvinding heeft verkregen op de volksverbeelding in al haar lagen, inzonderheid op die van kinderen, heeft allerwege in binnen- en buitenland de aandacht op dit verschijnsel gericht, heeft velen doen aandringen op overheidsbemoeiïng, terwijl anderen aan vrijwillige keuring en samenwerking met de bioscoophouders de voorkeur geven, weer anderen meenen, dat slechts een volstrekt verbod van bezoek aan bioscooptheaters voor kinderen, en de bioscoop alleen voor schooldoeleinden aangewend, de schadelijke invloeden kan weren.

Ofschoon er nog velen zijn, die den schadelijken invloed van de bioscooptheaters ontkennen of overdreven achten, begint toch de meening van hen, die de schadelijkheid als vaststaand aannemen, de overhand te krijgen, en de wettelijke bepalingen in verschillende landen op dit punt, de vele gemeentelijke bioscoopverordeningen hier te lande, ook de benoeming door de Regeering van een Staatscommissie, ter bestudeering van het vraagstuk, bewijzen het.

1) Inleiding van een opstel over het Bioscoopvraagstuk, dat weldra in brochure-vorm zal verschijnen.

Er is over dit alles reeds veel geschreven in binnen- en buitenland, de handelingen van twee belangrijke vergaderingen in Den Haag gehouden zijn verschenen[1)], daarom, liever dan in herhalingen te vervallen, wil schrijver dezes, die sedert drie jaar, als voorzitter van de gemeentelijke Bioscoopcommissie te Utrecht, met dit vraagstuk worstelt, thans een onderzoek doen naar het wezen van de bioscoop zelf, om na te gaan of de bekende grieven tegen vele voorstellingen alleen te wijten zijn aan de keuze van de onderwerpen, dus aan de exploitanten, of dat wellicht vele van die fouten samenhangen met het karakter van de bioscoop zelf.

Daartoe moet men zich realiseeren wat de *grondslag* is van de bioscoop, en wat *het nieuwe* ervan is.

De grondslag is natuurlijk de photografie, maar - en hierop lette men wel - de photografie *instantannée*, verder de *ongeretoucheerde*, daarbij nog *sterk vergroote* photografie.

Men ziet dus op de films nooit een gewone photografie b.v. van een paard in rust genomen, of van een mensch, in zoo rustig mogelijke houding eenige minutenlang belicht, daarna behoorlijk geretoucheerd (wat ontaarden kan in al te glad ‘likken’, maar wat, goed toegepast, bedoelt fouten weg te nemen, die aan de photografie inhaerent zijn, n.l. het veel te zwart weergeven van alle lijnen, stippen, oneffenheden en daardoor het doen verdwijnen van nuances, vandaar de altijd zoo grove gelaatstrekken van de menschen in de bioscoop), neen, men ziet altijd een reeks instantannées, van een paard of van een mensch-in-beweging, en wel instantannées van 1/16 seconde, soms nog veel korter belicht. De grondslag is dus de instantannée van een bewegend beeld, met haar bekende fouten (denk aan de instantannée van een springend paard met zijn raar hangende pooten, zooals men ze in de werkelijkheid nooit ziet, of van den veel te wijd stappenden minister, enz., fouten, die veroorzaakt worden, doordat men een willekeurig, zeer klein moment uit een doorgaande beweging uitknipt).

Het nieuwe van de bioscoop is niet, dat zij de beweging

1) Handelingen v.h. Congres v. Particul. Commissiën v. Toezicht op Bioscopen gehouden 27 Juni 1918 te 's Gravenhage. Rapport omtrent rijkskeuring v. films, uitgebracht op de verg. v. 12 Juni 1918 te 's Gravenhage.

zou weergeven op doek, want dat kan niet, zij geeft alleen de illusie van de beweging; inderdaad doet zij niet anders (en dat is de ingenieuze uitvinding) als *een reeks instantannées snel na elkaar vertoonen*. De snelle opeenvolging van de vele stilstaande beelden geeft de illusie, dat men de beweging zelve ziet.

Men heeft hier dus gezocht naar een nieuwe oplossing van het aloude vraagstuk, waarmede de menschheid zich heeft beziggehouden vanaf de voorhistorische tijden der grotbewoners in Zuid-Frankrijk die loopende en springende dieren op de rotsen teekenden, het vraagstuk n.l. *hoe de beweging op een plat vlak te fixeeren*. Men heeft het natuurlijk nooit verder kunnen brengen en zal het nooit verder kunnen brengen, dan tot het wekken van de illusie dat de beweging is gefixeerd.

De middelen, die men daarvoor heeft gebruikt, verschillen onderling zeer, maar het meest principieele verschil ligt toch tusschen alle middelen tot nu toe gebruikt te zamen aan den eenen kant, en aan den anderen kant: de bioscoop. Al die andere middelen kan men in één begrip samenvatten n.l. artistieke middelen, de bioscoop daarentegen is een mechanisch middel om de beweging te fixeeren. Men moet zich daarbij niet in de war laten brengen door het feit, dat vele bioscoopvoorstellingen spelen in een zeer smaakvol milieu, of dat de rollen der drama's soms gespeeld worden door eerste artisten, dit alles toch betreft alleen de voorstelling zelve, terwijl hier bedoeld wordt *de wijze waarop die voorstelling wordt weergegeven*, zooals wanneer men spreekt over het verschil tusschen een schilderij en een photografie, voor de vraag of beide reproducties kunst moeten worden genoemd, niet in aanmerking komt het feit, dat de photografie kunst kan *voorstellen*, b.v. een photografie van een kunstvoorwerp of van een beroemd schilderij kan zijn. Het gaat er in beide gevallen om, of men *de wijze van weergeven* kunst kan noemen. En dan moet geconstateerd worden, dat *de wijze waarop de bioscoop de beweging fixeert niets met kunst te maken heeft*, *immers een zuiver mechanische is*.

Alle vroegere pogingen om de beweging te fixeeren, niet alleen op een plat vlak, maar ook in drie dimensies (beelden, reliefs), waren kunst-uitingen, de verbeeldingskracht gaf

de oplossing door òf synthetisch, òf symbolisch, òf impressionistisch, òf abstraheerend-mathematisch (architectuur of in de schilderkunst kubisme, futurisme etc.) de beweging te interpreteeren. De toeschouwer is bij het zien van die kunst-uitingen dus niet dupe van een vernuftigen truc, neen hij is de gevangene van een mensch, die door zijn verbeelding, de niet te grijpen feitelijke beweging heeft vertaald in de taal van zijn verbeeldingswereld, waarin hij ons heeft ingevoerd, ons trachtende te overtuigen, dat *zij* de waarheid is, ons op deze wijze met zijn *denk-beelden* verrijkend.

Ook zelfs het geschilderd portret van een mensch in rust, fixeert een groot aantal bewegingen door deze te synthetiseeren; immers is het onmogelijk, dat de uitdrukking van oogen, van gelaatstrekken steeds dezelfde blijft zoolang de geschilderde poseert, zij blijft zelfs geen oogenblik dezelfde, tallooze gedachten en daardoor gelaatsuitdrukkingen wisselen elkaar in zeer korten tijd af, hoeveel meer gedurende de vele dagen en weken waarin geposeerd wordt. En toch geeft de schilder maar één moment. Is dit een instantannée? Allerminst, het is de samenvatting van al de bewegingen en uitdrukkingen, van de tegenstrijdigste gedachten en gevoelens, die de schilder opmerkt, deels bewust deels onbewust *in zijn geest verwerkt* en samenvat in die eene, niet een willekeurig oogenblik weergevende, maar den geheelen persoon karakteriseerende uitdrukking. Dit is de reden waarom een goede photografie het meest treft wanneer men haar voor 't eerst ziet (dikwijls veel meer dan een schilderij), maar al meer afneemt in kracht en dikwijls op den duur gaat vervelen, althans ons niet veel meer zegt, terwijl een goed schilderij ons al meer gaat boeien, soms ons den eenen dag heel iets anders zegt dan den anderen dag, een geheel andere uitdrukking naar voren brengt, en zoo voor ons *blijft* leven. Beroemde portretten, door groote meesters geschilderd, geven niet alleen de synthese van vele uitdrukkingen van één persoon, maar het is alsof zij in dat eene gelaat hebben weten samen te brengen de karakters van vele personen van vele tijden.

Zoo zal een goed portret van een moeder, het geheele leven van die moeder weergeven, maar in het portret van

Mevrouw Bas van Rembrandt is iets van alle moeders, althans van alle Hollandsche moeders, en steeds nieuw is de tinteling van dat wonder-levend fonkelend oog. En de Gioconda geeft iets van het sphynxachtige van alle vrouwen, en de Madonna van Raphaël in de Louvre geeft het heilig-jonkvrouwelijke, wat de veneratie van eeuwen in het 'ewig-weibliche' heeft gevoeld. Zoo streeft alle kunst naar het vereeuwigen van het tijdelijke, door in één moment gefixeerd samen te vatten een zoo groot mogelijk aantal momenten, d.i. eenmalige gebeurtenissen, aan welke daardoor het tijdelijk karakter wordt ontnomen, die n.l. geen beweging meer zijn, en die toch leven, omdat zij niet de verstarring zijn van één oogenblik, maar de synthese van al de oogenblikken van één levend wezen, of wanneer het nog algemeener uitingen betreft, de momenten van heele groepen van menschen en levende wezens.

In de litteraire kunst is het niet anders. Hamlet, Macbeth, Lear boeien ons niet omdat het met deze individuen zoo treurig afloopt, maar omdat Hamlet symboliseert (dat is dus synthetiseert) alle jonge mannen, *de* aarzeling van den jongelingsleeftijd, die maar niet van bloem tot vrucht kan worden, niet van droom tot daad, en dus ook niet tot de liefde komen kan; omdat Macbeth uitbeeldt den man, die dit proces forceert en daardoor *de* misdadiger wordt; en omdat Lear laat zien den man, die tot in de grijsheid niet de daad en de liefde veroverde en nu wordt de koninklijke landlooper, de verouderde jongeling, dat is *de* waanzinnige. Dit is dus: synthese van de gevaren van de drie leeftijden van den man, in het groot gekarakteriseerd, door drama's, waarin drie edele mannen op die gevaren te gronde gaan. Te zamen in groote trekken het geheele leven van den man.

Zoo ook de bewegende kunsten, de tooneelspeelkunst en de muziek, die zelfs in haar beweging toch niet zouden kunnen blijven bestaan, wanneer zij alleen het toevalsmoment vastlegden. Hoe zou het mogelijk zijn, dat 'Carmen' vele duizenden malen werd gespeeld en 'Oedipus' reeds gedurende vele eeuwen, dat de Mattheüspassion ieder jaar duizenden trekt en de symfonieën van Beethoven in alle concertzalen door de geheele wereld de gevoeligen blijven ontroeren, wanneer niet zeer veel verschillende gevoelens

van alle menschen in die paar groote figuren, in die enkele klanken voor goed waren vastgelegd. Het is alles synthese. En hooger nog, oneindig hooger, in alles samenvattende synthese stijgt de godsdienst, die openbaart *den* Zoon *des* menschen.

Van de eenvoudigste kunstuitingen tot de hoogste religieuze openbaringen, van de vroegste tijden tot op heden is het één worsteling met den tijd, één strijd om het vergankelijke tot onvergankelijkheid te brengen, en altijd is de oplossing gezocht en gevonden in het fixeeren van de beweging, niet door één moment vast te houden, maar juist door meerdere momenten, zeer vele momenten (hoe grooter de scheppende geest is, hoe meer hij kan omspannen) saam te vatten in één moment, dat geen werkelijkheidsmoment kan zijn, maar product van de verbeelding, die inderdaad ver-beeldt, n.l. het wonder verricht van al deze werkelijkheden te herscheppen in een beeld, dat geen *werkelijkheid*, maar *waarheid* is (hoogste waarheid: de Zoon des menschen zegt: Ik ben *de* waarheid), en al deze tijdelijkheden dus sterfelijkheden maakt tot eeuwigheid, dus tot leven (de Zoon des menschen zegt: Ik ben *het* leven). En wat is het middel, het instrument, dat de beweging fixeert, dat het tijdelijke vereeuwigt, het moment overwint? Het is de verbeelding, het gemoed, de ziel, de geest, in laatste instantie, waar de opperste synthese, de schepping zelve plaats heeft, het hart.

Lijnrecht tegenover dit alles staat de moderne uitvinding van de bioscoop, die evenmin de beweging zelve kan fixeeren, die ook een illusie moet geven, doch die haar geeft niet door te synthetiseeren, maar door haar omgekeerd te analyseeren, in een reeks afzonderlijke momenten, en de photografieën van die momenten snel na elkaar, ieder gedurende zeer korten tijd, te vertoonen. Niet dus de samenvatting van vele momenten tot één beeld, niet wat alle kunst en wat alle godsdienst is, de overwinning op het moment, maar omgekeerd: de triumph van het moment. Hier heerscht het tijdelijke in plaats van het blijvende, hier een Ersatz-eeuwigheid, n.l. de eeuwige repetitie van het tijdelijke.

Dit is dus het wezen van de bioscoop en wij zullen hebben na te gaan, wat met deze merkwaardige uitvinding is aan

te vangen, wat er wel, wat nimmer mee bereikt kan worden, of wat bereikt wordt, maar niet dan ten koste van waardevolle goederen.

Wij hebben te doen met een weergave van de beweging, die haar perforeert, die n.l. opvolgende momenten uit die beweging als het ware uitknipt en aaneenrijgt: hoe snel de eene opname de vorige ook moge opvolgen, er blijft telkens een zeer kleine lacune tusschen twee opnamen, men springt dus telkens iets over, waardoor waardevolle oogenblikken (wie zal zeggen welke de meest waardevolle de beslissende zijn, onmisbaar zijn ze allen) ontbreken, en waardoor, wat nog belangrijker is, het tempo versnelt, het *rythme van de beweging wordt verbroken*. Wie heeft in de bioscoop niet wel eens opgemerkt, dat alle bewegingen steeds zoo haastig, juister, zoo zenuwachtig geschieden. Betrof het drama's, zoo zal hij dit wellicht aan slecht spelen hebben toegeschreven, maar hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij opnamen van wandelaars, troepen die marcheeren enz. Men denkt dan dat de oorzaak is te snel afdraaien van de film en inderdaad geschiedt dit soms, maar ook als dit niet het geval is, neemt men hetzelfde verschijnsel, zij het in mindere mate, waar. De oorzaak ligt natuurlijk in de opname zelf, die, ik herhaal het, aaneengeplakte momenten, waartusschen lacunes, dus slechts een deel van de beweging, te zien geeft.

Men moet hieruit concludeeren, dat díe bewegingen, welker onderdeelen de grootste gelijkvormigheid vertoonen, zich het best leenen tot weergave door de bioscoop, terwijl omgekeerd, hoe grooter en belangrijker de verschillen van de onderdeelen zijn van hoe meer belang het rythme het tempo der beweging is, des te minder geschikt deze beweging zal zijn voor de mechanische weergave en verminking.

Natuuropnamen, een reis door Zwitserland, gezien uit een spoorwegcoupé, leenen zich zeer goed hiertoe, zijn zelfs dikwijls verrassend, want zij geven wat de stilstaande photografie nooit kan geven: het bewegende water van een waterval, het kabbelen van een beekje, afwisselende verlichtingen, zon- en schaduwspel op een weiland, de klotsende golven van de zee enz. enz. Hier schaden de beide kenmerkende eigenschappen van de bioscoop maar weinig, de photografie in-

stantannée als grondslag niet, omdat een instantannée opname van een landschap bij goede verlichting even goed kan zijn als een tijdopname, en de lacunes in de beweging niet al te zeer, omdat b.v. van den waterval of van het golvende meer de samenstellende deelen van de beweging vrijwel aan zich zelf gelijk zijn en daarom de lacunes in het rythme geen al te ingrijpende veranderingen brengen.

Het spreekt wel van zelf, dat de schoonheid van een landschap heel wat intensiever wordt weergeven door een schilderij dan door een film, dat de cinematografische voorstelling van een waterval u wel zeer treffen zal, meer dan een schilderij, maar dat zij heel wat korter in uw geheugen zal blijven en heel wat minder indrukken achterlaten zal dan een waterval van Ruysdael, wanneer eenmaal de schoonheid daarvan voor u is opgegaan. Maar dit geldt van de photografie evenzeer als van de bioscoop; de reden is, zooals hierboven werd herinnerd, dat de schilderij u niet den waterval geeft, maar den waterval zooals een kunstenaarsgemoed dien begrijpt, voelt, dramatiseert; gij geniet dus wel van den waterval zelve, maar onafscheidelijk daarvan van den dichter, die den waterval met zijn oogen zag. Wanneer dit niet vergeten wordt, dan kan zeker toegegeven worden, dat de cinematografische voorstellingen van de natuur veel te genieten geven en bovendien een kennis van het natuurleven kunnen bijbrengen, die buiten de natuur zelve moeilijk te vinden is. Wie b.v. gezien heeft een bioscoop-voorstelling van het leven der bijen, van de schuwe watervogels in hun nesten, zal de waarde van zulke voorstellingen voor het onderwijs niet miskennen. Dat echter toch ook hier, doordat bij levende wezens de samenstellende deelen der beweging niet aan elkaar gelijk zijn, de beweging van haar karakter inboet, bleek ons duidelijk bij de merkwaardige voorstelling van het groeien van bloemen. Men had hier het groeiproces 1500 maal versneld, door moment-opnamen van dezelfde bloemen, waartusschen dagen en weken lagen, snel na elkaar te vertoonen; men ziet dan voor zijn oogen bloemen uit den grond groeien; men ziet een camelia die van het publiek afgewend staat zóó snel de kelk naar het publiek keeren (de zijde vanwaar de zon kwam en haar lokte), dat men even schrikt en de neiging heeft te zeggen: ‘Kijk

voor je, met je brutale gezicht'. Stel u voor, tegen de waardige, vorstelijke camelia! Ik behoef u dus niet te zeggen, hoe men door deze Amerikaniseering van de bloemen, door de toepassing van het Taylor-system op haar stillen groei, haar karakter heeft gedenatureerd. Het was werkelijk soms griezelig, wanneer men grashalmen zich zag rekken en wentelen als indolente, zich vervelende courtizanes. Ook het groeiproces heeft zijn eigen tempo, heeft een rythme, dat men niet kan forceeren zonder het te beleedigen. Maar geldt dit alles zelfs van het plantenrijk, in hoeveel sterker mate doen deze bezwaren zich voor, zoodra de menschenwereld cinematografisch wordt voorgesteld.

Het minst hinderen de genoemde bezwaren natuurlijk bij die menschelijke handelingen, waarbij tempo en rythme het minst belangrijk zijn, n.l. het minst uitdrukking zijn van het innerlijk leven: of het voorbijtrekken van een troep soldaten in een te snel tempo of in onjuist loop-rythme wordt weergegeven of sportoefeningen, schaatsenrijden, roeien, skispringen zoo worden gereproduceerd dat het karakter van deze bewegingen niet goed wordt uitgedrukt, is wel niet geheel zonder belang, niets is ten slotte zonder belang, maar het is toch niet van zoo groot gewicht, terwijl daar tegenover staat - en het wordt tijd daarop te wijzen - dat het van veel belang is, dat vele eenvoudigen, die nimmer hun stadje of dorp verlieten, voor zeer weinig geld zich het onschuldige genoegen kunnen verschaffen van al die natuurtafereelen, die gebeurtenissen in de wereld, die sport en andere merkwaardigheden te genieten, wat hen ongetwijfeld naast genoegen ook een wel oppervlakkige, maar dan toch een uitgebreidere kennis geeft. In veel hooger mate geldt dit natuurlijk voor het onderwijs, waarbij deze aanschouwelijke aanvulling vooral daarom van waarde is, omdat door intelligente explicatie en vooral door goede voorbereiding inderdaad veel van de fouten van de bioscoop kan worden weggenomen, nu het tegenwoordig door een nieuwe uitvinding telkens wanneer men dat wil, mogelijk is, het beeld te laten stilstaan. Eerste vereischte is hierbij dus, dat de onderwijzer of explicateur een helder inzicht hebbe in het wezen van de bioscoop en in de fouten, die aan deze uitvinding inhaerent en die dus niet te verbeteren

zijn. Eigenlijk kunnen deze karaktertrekken niet eens fouten worden genoemd: het is geen fout van een olifant dat hij niet kan vliegen, de fout ligt bij hem die dit van het dier verwacht.

Ernstiger reeds worden de genoemde bezwaren waar het geldt possen of kluchten of burlesques, hoe men ze ook noemen wil. Daarbij toch heeft men te maken met het gemoedsleven van menschen en dus zijn tempo en rythme van de menschelijke bewegingen dadelijk een veel gewichtiger factor. Nu moet toegegeven worden, dat bij deze grappen de inhaerente nadeelen van de bioscoop in voordeelen kunnen veranderen, doordat hier juist de versnelling of verkorting van alle bewegingen, die de cinematografische voorstelling is, dikwijls het komische effect niet weinig verhoogt. De bekende bioscoop-wedloop, waarbij alles ten slotte elkaar in ongekend snel tempo achterna rent, heeft met al de eindelooze variaties, die op dit thema zijn gemaakt, vooral in den aanvang, toen de uitvinding nog nieuw was, heel wat menschen en millioenen kinderen over de geheele wereld een gezonden lach bezorgd, en aangezien hartelijk lachen een van de kostelijkste dingen is, moet men de bioscoop hiervoor dankbaar zijn. Helaas is het bij deze onschuldige, aardige grappenmakerij niet gebleven. De bioscoop zelve brengt, zoodra zij lucratief moet worden gemaakt, mede, dat zij naar al sterker prikkels *moet* zoeken op elk gebied; dit is alweer niet iets toevalligs, maar het hangt met haar wezen zelf samen. Wanneer wij straks over de drama's spreken, zullen wij hier dieper op moeten ingaan, maar nu reeds moet er op gewezen worden, omdat daaruit voortvloeit, dat het vergroven van de voorstellingen (samengaande op velerlei gebied met een schijnbare, want uitwendige, verfijning), ook al weer niet te wijten is aan den slechten smaak der exploitanten (al werkt ook deze factor mede), maar iets fataals is, onvermijdelijk aan de bioscoop (als theater geëxploiteerd) verbonden, wat dan ook verklaart, dat overal ter wereld de bioscoop-voorstellingen precies hetzelfde karakter dragen en dezelfde ontwikkelingsfase doorloopen (natuurlijk mede te wijten aan het feit, dat de gemakkelijk te verzenden, immers vrij kleine filmrol de geheele wereld doorreist).

De zaak is deze, dat gelijk de photografie, ook de cinematografische voorstelling eerst sterk treft en verrast, dus op komisch gebied *hevig* aan het lachen maakt (in tegenstelling met een geestige schilderij of teekening, die nooit meer dan een fijnen glimlach wekt), maar dat zij daarna spoedig verveelt, althans onverschillig laat, wat voor de komische werking doodend is. Men moet dus zorgen voor afwisseling, vooral voor verrassingen, overbluffingen, men moet met al sterker prikkels werken. Die prikkels nu kunnen op komisch gebied in twee richtingen gezocht worden, n.l. in de equivoque, pikante en in de ruwe, brutale richting: beide werken op de lachspieren door haar contrasteeren (lachen is immers het effect van een contrastwerking) met de zeden en gebruiken der omgeving. Zoodra het peil der omgeving zakt tot het niveau der voorstelling is de contrastwerking dan ook gebroken, en lachen de toeschouwers niet meer. Men moet dan weer gaan contrasteeren met het bereikte niveau, dus weer zakken. Zoo ziet men in die komische voorstellingen dan een ware climax in de beide genres, vooral in onbeschrijfelijke ruwheden. Toen de wedloopen begonnen te vervelen, bracht men de eerste verrassingen aan, door eens iets te laten omverloopen, een kraampje op de kermis, een vrouw met appelen op de markt, men liet iets, in schijnbare onhandigheid vernielen, een porseleinkast omvallen, iemand in een gaskroon klimmen en daarmede naar beneden sukkelen enz. bescheiden, vrij onschuldige, inderdaad zeer lachwekkende circusgrappen. Maar het bleef er natuurlijk niet bij, en vooral de enorme massa voorstellingen, die de bioscoop verslindt en de groote baten, die zij afwerpt, maakten vindingrijk en zoo verschenen de possen, Fransche, Duitsche, Italiaansche, maar de in brutaliteit, in domme woestheid deze overtreffende Amerikaansche burlesques, waarbij letterlijk alles, stelselloos, zonder een zweem van gedachte, van geestigheid, van komiekheid zelfs, wordt vernield, menschen zonder eenige reden met hakken in de maag worden getrapt, in het wilde weg op iedereen wordt geschoten, vrouwen als balen goed uit vensters worden gesmeten, auto's met menschen er in door andere auto's worden overreden, altijd maar door in volmaakte zinneloosheid. Kinderen lachen om dit alles onbedaarlijk en ook vele ouderen zien het gaarne en meenen, dat het

onschuldige grappen zijn, men is er zoo geleidelijk aan gewend en men ziet niet wat er in de ziel, vooral in de ziel van het kind gebeurt. Inderdaad is in het zien vernielen, ook in het zelf vernielen (denk aan het kraampje op de kermis, waar men voor eenige centen waardelooze voorwerpen vernielen mag) iets, dat ieder genoegen doet, vooral wanneer het schijnbaar zonder schade voor iemand geschiedt en het geweten daardoor niet wakker wordt gemaakt. Men weet blijkbaar niet, dat dit lichte genoegen een nog zwak symptoom is van den diep in ieder verscholen, door de beschaving getemden vernielhartstocht, van welke thans, na Augustus 1914, ieder weet welke proporties hij, ontketend, ook bij beschaafde volkeren kan aannemen. Is het dikwijls zien van deze ruwe, zoutelooze, alle edeler, zachter gevoelens op den duur doodende voorstellingen ook zelfs voor volwassenen niet onschuldig, wat het voor kinderen is, valt in de verte niet te berekenen, maar de toekomst zal het ons wel doen zien, en helaas behoeven wij niet eens op de toekomst te wachten.

Gaan wij thans over tot het voornaamste punt: de waarde van de bioscoop als reproducent van drama's, van zoo bijzonder groot gewicht, omdat naar veler meening, het bioscooptheater langzaam bezig is de comedie te verdringen. ‘The cinema has remoted Hamlet,’ zegt het Engelsche rapport, ‘The cinéma, its present position and future possibilities’.[1)] Het is dus wel de moeite waard, om na te gaan, waarlijk niet alleen voor kinderen, maar in het algemeen, welke invloed van de bioscoop als een vorm van tooneel-speelkunst te verwachten is.

Ook hier moet men weer met het begin beginnen, vragen wat is de grondslag en wat het karakteristieke van de bioscoop, daarna wat is het wezen van het drama. Van de bioscoop is de grondslag de photografie instantannée, ongeretoucheerd en vergroot, en het meest karakteristieke is de geperforeerde weergave van de beweging. Te zamen genomen dus kan men zeggen: de bioscoop vertoont het drama,

1) ‘Being the report and chief evidence taken by the Cinema-Commission of inquiry, instituted bij the National Council of public Morals’. London 1917. Williams & Norgate.

door op mechanische wijze een opvolgende reeks momentopnamen van deelen der menschelijke bewegingen in lichtbeelden op doek te reproduceeren.

De verschilpunten met tooneelvoorstellingen zijn dus:

1° men ziet geen menschen, geen bewegingen maar photografieën van menschen van bewegingen;

2° men ziet de beweging niet zuiver, want geperforeerd, waardoor het tempo versneld, beter gezegd verkort is;

3° de menschelijke stem ontbreekt.

Als voordeel tegenover al dit verlies staat alleen, dat voorstellingen gegeven kunnen worden in welk milieu men maar wil, dat men dus verlost is van de coulisses. Welk een schitterend gebruik men van dit voordeel heeft gemaakt, weet ieder die veel de bioscoop bezoekt en zich herinnert de scènes gespeeld in de fraaiste Fransche kasteelen, met onloochenbaren smaak gemeubileerd, op heerlijke terrassen van landhuizen en villa's aan de Riviera en aan de Italiaansche meren, in oude Gothische kerken enz. enz.

Wat is nu het gevolg van dit alles?

Het zal goed zijn dit antwoord niet theoretisch te geven, maar naar de ervaring, zoo objectief mogelijk. Welnu, het meest opvallende van bioscoopdrama's dat wat ieder opmerkt en erkent, door vele vrienden van de bioscoop als een voordeel en vermindering van het gevaar voor kinderen genoemd (de heer Roest van Limburg), *is*, *dat men de voorstellingen zeer spoedig vergeet*. Ook zelfs die, welke een bijzonder sterken indruk hebben gemaakt, hevige emoties hebben gewekt, ja, tot tranen hebben geroerd, is men den volgenden dag, dikwijls reeds na afloop van de voorstelling, na eenige andere nummers te hebben gezien, vergeten. Het is niet onmogelijk met allerlei hulpmiddelen den inhoud weer in 't geheugen te roepen, maar het kost bepaald eenige inspanning. Zelf constateer ik het wekelijks wanneer wij keuren: verzuimt men bij het programma eenige aanteekeningen te maken, dan gebeurt het niet zelden, dat na afloop eenige, soms alle commissieleden een van de indrukwekkende drama's vergeten zijn en men elkaar helpen moet zich den inhoud weer te herinneren. Wil men het drama goed onthouden, dan is het beste middel te trachten het terstond over te vertellen, men onthoudt dan later

zeer flauw de voorstelling, of feitelijk zijn eigen verhaal, zoodat fouten, bij de eerste vertelling ingeslopen, er een volgende maal onwrikbaar inblijven.

Het vergeten gaat zóó ver, dat het mij overkomen is een drama, dat ik eenigen tijd geleden gekeurd had en dat terugkwam, niet te herkennen, eerst toen ik er attent op werd gemaakt, herkende ik het. Dit lijkt mij van een tooneelvoorstelling ondenkbaar. En in het hoofd gebrand, zooals enkele tooneelvoorstellingen, staat mij geen enkel van de vele drama's, die ik in de jaren, dat wij keuren, met gespannen aandacht heb gezien.

Dit verschijnsel dus, dat de bioscoopdrama's dikwijls veel indruk maken, maar een indruk, die bijzonder kort en vaag in het geheugen blijft, hebben wij te onderzoeken. Eerst wat er vermoedelijk de oorzaken van zijn, dan wat de gevolgen.

De oorzaken van een zoo algemeen geconstateerd, door voor- en tegenstanders erkend (immers door dezen als nadeel, door genen als voordeel genoemd) verschijnsel heeft men natuurlijk niet te zoeken in toevallige omstandigheden, in de keuze der drama's enz. enz., maar alweer in het karakter van de bioscoopvoorstelling zelve, die wij leerden kennen als een sterken maar kort-durenden indruk makende. Gold dit van iedere cinematografische weergave, in dubbele mate moet het wel gelden van drama's, waar elke beweging geboren is uit emotie, en de bedoeling heeft emotie te wekken, welke immers volkomen afhankelijk is van rythme en tempo van de beweging. Door de photografische reproductie en door de versnelling en verkorting van het tempo wordt de indruk zeer versterkt (denk aan de langzame voorbereiding wanneer men iemand een schokkende tijding moet meedeelen, hoe zou men den indruk versterken, hoeveel heviger de schok maken, door de tijding zeer spoedig mede te deelen), maar tegelijk wordt de indruk door dit proces veel korter van duur. Men krijgt dus een groot aantal snel op elkaar volgende, hevige, kort-durende prikkels. Het effect daarvan kennen wij, het is opwinding. Zooals de possen en burlesques hevig doen lachen, zoo doen de drama's veel huilen, en wekken hevige kortdurende passies op. Maar evenals de possen spoedig vervelen en daarom door nog potsierlijker, doller

voorstellingen moeten vervangen worden, zoo verflauwen ook de hevige indrukken der drama's spoedig en wekken behoefte aan sterker prikkels. Dit verklaart ook, waarom de bioscooptheaters een eenmaal vertoonde film, hoe fraai ook, niet licht een tweede maal zullen vertoonen (hoogstens hetzelfde programma met een week verlengen). Ik heb bij mij zelf en bij anderen ook nimmer den lust opgemerkt om een bioscoopdrama nog eens te zien. Wanneer men dat vergelijkt met tooneelvoorstellingen, die soms weken en maanden achtereen gegeven worden, en in den loop der jaren herhaaldelijk op het programma worden gebracht, ja van welke sommige nimmer van het programma verdwijnen (Hamlet, Carmen, Faust, enz. enz.), dan ziet men een opvallend verschil. Ik vergeet niet, dat het niet weer vertoonen van eenzelfde film samenhangt met het snel verzenden van de films door de geheele wereld, maar tusschen deze oorzaken bestaat wisselwerking.

Uit aesthetisch oogpunt beantwoordt het bioscoopdrama geheel aan de eischen van dezen tijd: *haastig*, *hevig*, *oppervlakkig*, *goedkoop*. Het beantwoordt wel aan de *eischen* van dezen tijd, maar niet aan de *behoeften* van de menschen van dezen tijd, want die zijn geen andere dan de behoeften van de menschen van alle tijden, welke juist aan deze eischen tegengesteld zijn: rustig, diepindringend, waardevol, in één woord samengevat: blijvend. Men verlangt een indruk die blijft. ‘Een goed drama’, zou men zeer goed kunnen definieeren, ‘is een drama, dat een blijvenden indruk maakt’. Vele menschen realiseeren zich dit niet, maar het blijkt toch op den duur uit hun onbevredigdheid, ook hieruit, dat zij op den duur tot de waardevolle aesthetische uitingen terugkeeren, vandaar dat die blijven bestaan, de eeuwen trotseeren, terwijl al het andere als schuim vervliegt.

Waarom bevredigt de haastige heftige oppervlakkige indruk niet? Wij moeten, om deze vraag te kunnen beantwoorden, eerst de vraag stellen: waarom zoekt men aesthetische indrukken? Om ontroerd te worden, men zoekt emoties; doch die emoties zijn maar middel, men zoekt door die emoties innerlijk verwarmd te worden, verlost te worden van zijn onverschilligheid, verveling, gedruktheid, bezorgdheid, verdriet, levensmoeheid, vooral levensbangheid, zijn angsten,

welke gevoelens allen te zamen niet anders zijn dan uitingen van innerlijke koude. Evenals iemand, die lichamelijk angstig, die beverig is, zoo geworden kan zijn door verkleumdheid, zoo is ook hij, die geestelijk-angstig, die bezorgd, verdrietig, levensmoe is, dit dikwijls geworden niet in de eerste plaats door uitwendige omstandigheden, al schijnt dit altijd wel het geval te zijn (want hoevelen hebben wij gekend en hoevelen blijven onbekend, stille helden, die in de angstwekkendste, meest drukkende, zorgelijke, uitputtende, neerslaande levensomstandigheden hebben geleefd en die niet angstig en niet levensmoe waren), maar alleen omdat hij geestelijk koud was. Van die inwendige hem niet bewuste koude wil men tot elken prijs verlost worden en daarom zoekt men prikkels, emoties, afleidingen, van de allereenvoudigste, van de grofste, door alcohol, pret, kermis, tot de hoogere en fijnere door muziek, dans, drama, beeldende kunsten opgewekt, tot de allerhoogste en diepste religieuze emoties en gedachten, alles met hetzelfde uitgesproken of niet uitgesproken, bewuste of onbewuste doel: inwendig verwarmd te worden en daarmede inwendig tot rust te komen, want kou wekt onrust. Zooals nu wie lichamelijk verkleumd is, wel zich warmen kan door uitwendig zijn huid te verwarmen, en door dezen uitwendigen prikkel de kwaal wel tijdelijk wegnemen, maar daarmede zich niet door en door verwarmen zal, spoedig weer afkoelt en zich veel beter verwarmt door warm voedsel te nemen, door inwendig een warmtebron aan te brengen, waardoor hem voortdurend het warme bloed door de aderen toestroomt, zoo zal ook de geestelijk-koude wel bevrediging vinden in korte, hevige, oppervlakkige emoties, maar de bevrediging zal kort duren, omdat geen warmtehaard in hem ontstoken wordt, maar alleen de huid verwarmd wordt: de prikkels bereiken alleen de zinnen. Terecht spreekt men in afkeurenden zin van zinnelijke kunst, niet omdat het prikkelen van de zinnen op zichzelf minderwaardig zou zijn, want alle kunst bedoelt in de eerste plaats de zinnen te prikkelen, hoe zou het anders kunnen, maar omdat het kunst is die *alleen* de zinnen prikkelt, niet verder door de zinnen heen den geest, het gemoed, het hart bereikt. Het effect hiervan is, dat na de korte bevrediging een grooter inwendige koude intreedt. Het omgekeerde wekt het schoone:

zooals Keats zegt ‘a thing of beauty is a joy for ever’.

Het proces, dat hier beschreven wordt, heeft dus weer zijn oorsprong in het wezen van de bioscoop zelve, wier aesthetisch karakter dwingt tot het geven van sensationeele en al sensationeeler drama's; immers de indrukken, die de bioscoop maakt, zijn snel, kort, heftig, vluchtig, zij moeten dit zijn, het kan niet anders, en men vindt dit alleen in het sensatiedrama of liever: deze wijze van opvoeren maakt ieder drama tot een draak, de voorstellingen geven een leege, koude opwinding, die na korte bevrediging dorst wekt naar nieuwe, nog sterker sensaties, en zoo is men in een vicieuzen cirkel, waar geen bioscooptheater aan ontsnapt, ook niet die, welke met veredelende bedoelingen zijn opgericht, ook niet die zich vrijwillig en streng laten censureeren, niet één ontsnapt er aan, men kan het dagelijks constateeren: die zich aan de drama's wagen, moeten onverbiddelijk mee.

De conclusies zijn deze:

1º. De bezwaren, die algemeen tegen vele bioscoopvoorstellingen worden gevoeld, hebben hun grond in de eerste plaats in de cinematografische voorstelling zelve, die de beweging weergeeft op een wijze die haar denatureert. Alle schadelijke gevolgen komen voort uit dit vitium originis.

2º. Van hoe minder psychische beteekenis de beweging, die weergegeven wordt, is, des te minder doen de bezwaren zich gevoelen; de bioscoop is daarom het meest geschikt voor het doen voorbijtrekken van stille beelden, reistafereelen, zoowel landschappen als stadsbeelden, daarna voor het weergeven van die bewegingen, waarvan de onderdeelen het meest aan elkaar gelijk zijn, b.v. een waterval enz.

3º. De bioscoop worde daarom aangewend voor instructieve doeleinden, niet voor het weergeven van drama's, in welk genre ook.

Utrecht 1918-'19

A. DE GRAAF.

De tweede volksraadszitting.

II

Tusschen het sentiment in het staatkundig leven in Holland en in Indië bestaat een principieel verschil. In Indië staat boven het landsvolk eene regeering van een ander ras, zoodat elk streven naar politieke vrijheid en ontwikkeling tevens steeds min of meer een strijd is tegen het vreemde ras, tegen den invloed van het vreemde kapitaal. Het feit dat bedoelde ontwikkeling te lang is tegengehouden, heeft het staatkundig leven disharmonisch doen uitgroeien en tot pathologische uitwassen geleid. Reactionaire geesten - en die zijn er in Indië nog te over - nemen uit die ziekteverschijnselen aanleiding een nog sterker verdrukking van den groei aan te bevelen.

Twee der kundigste en invloedrijkste Volksraadsleden, de vaak onder de meer behoudende elementen gerekende Mr. s' Jacob en de meer vooruitstrevende Mr. Dr. Schumann (beiden lid van den N.I.V.B.) hebben bij de algemeene beschouwingen aan deze verschijnselen aandacht geschonken. Mr. s' Jacob zeide:

> Ook ik beschouw het geval Kromo tot een zekere grens als een ziektegeval. Ik zeg tot een zekere grens, daar ik onderscheid maak tusschen de symptomen, die zich uiten in een streven naar hervorming en vooruitgang, die ik wel verre als van pathologischen aard te beschouwen, integendeel als teekenen van gezondheid en levenskracht begroet, en de symptomen, die zich uiten in een bandeloos optreden en soms in uitspattingen. Voor zoover ik het geval Kromo als een pathologisch geval beschouw, verschil ik echter met mijne genoemde medeleden (de Indische volksleiders) van zienswijs over den aard, de oorzaak en het geneesmiddel daarvan.

Mr. Dr. Schumann sprak in zijn rede een oordeel uit dat later door zeer velen bleek te worden gedeeld:

> Deze Volksraad is *te laat* gekomen, vele jaren te laat, nadat de bevolking er reeds lang rijp voor was geworden. Daardoor is veroorzaakt de groote achterstand op staatkundig en sociaal gebied, en daardoor heeft de instelling van dezen Volksraad niet beantwoord aan de verwachting, welke men zich in Holland daarvan had gemaakt. Want het lange talmen heeft veroorzaakt, dat de instelling van den Volksraad niet is beschouwd als een gunst, waarvoor dankbaarheid past, maar als een door de politieke partijen afgedwongen concessie, en dergelijke concessies vragen altijd naar meer...
>
> Wanneer men zich stelt op een streng juridisch standpunt en de bepalingen leest, die tezamen vormen de constitutie van den Volksraad, moet men zeggen, dat den Volksraad een vrij secundaire rol is toebedeeld, maar evenals op het tooneel een goede acteur meer kan halen uit een kleine rol dan een slechte acteur uit de hoofdrol, is het ook mogelijk dat uit den Volksraad iets groeit, wat in Indië de eerste rol zal worden.
> Nu kan men zich daartegenover stellen op een reactionair standpunt en streng vasthouden aan de wet. Dit is echter niet verstandig...
> Wanneer men den Volksraad tracht te houden binnen de grenzen van de wet, dan zullen de banden springen.

Vonden de woorden van dezen spreker steun naar ‘rechts’ in de zooeven geciteerde van Mr. s'Jacob, meer naar links werden zij gretig aanvaard en nog wat aangedikt.

De grepen die volgen beschouwe men nu als uitingen van volksgroepen die, politiek te lang verdrukt en ondervoed, niettemin gegroeid maar deswege juist hongerig zijn, die, in een taaie, harde ergenis over geleden onrecht, in deels ziekelijke neigingen en driften leven. Dit alles nauwelijks gemaskeerd door de uiterlijke zachtheid der Oostersche conventie of de traditioneele ingetogenheid tegenover den overheerscher wiens systeem eeuwen lang tot veinzerij en onoprechtheid dwong.

§ 1. Geestelijke ontwikkeling.

De hoofdindruk, dien men medeneemt van het aanhooren der algemeene beschouwingen, is, dat er bij de Inlandsche bevolking algemeen een drang bestaat naar ‘les droits de l'homme’, want eenstemmig zijn de klachten over ongelijkheid en willekeur in wat voor hen heet te zijn het Recht. Klachten, telkens herinnerend aan die welke in Frankrijk vóór de Revolutie werden gehoord.

Wel hebben wij hier geen formeele ‘lettres de cachet’,

maar niettemin kan toch elke Inlander maanden lang in voorarrest worden gesteld, omdat hij - vaak op beschuldiging van iemand, die hem haat, dan wel aast op zijn vrouw of zijn bezit - verdacht wordt van een of andere misdaad, zonder dat zijn persoonlijke veiligheid tegenover net bestuur omgeven is met die waarborgen, welke sedert de Revolutie in wet en grondwet werden neergelegd. Bij den sterken drang naar politieke ontwikkeling heeft vrijwel geen Chinees, Arabier of Inlander stemrecht. Recht van vergadering wordt nog steeds gemist. De belastingheffing geschiedt vaak zeer willekeurig. En zoo is er zooveel.

Welke gevoelens die ongelijkheid in rechtsbedeeling en bestuursvoering bij de bevolking hebben gewekt, verneemt men het best uit den mond der partijleiders zelf. De heer Tjokroaminoto, leider der S.I., riep uit:

> Wie is zondiger, een S.I.-lid, dat excessen heeft begaan, of een ambtenaar, die onrecht of willekeur heeft gepleegd? Heeft zelfs het Recht, vooral het op dualisme berustend Indische Recht, niet zijn excessen? Deze excessen zijn bij duizendtallen aan te wijzen, de vonnissen waarbij onrecht hoogtij viert! Ontelbaar zijn de Inlanders, die op willekeurige wijze van hun dierbare vrijheid beroofd zijn, en maanden, ja jarenlang zonder schuld in preventieve hechtenis moesten zitten. Hebben de ambtenaren en beambten, die op zoodanige wijze iemand van zijn vrijheid hebben beroofd, geen excessen begaan? Kunnen zulke handelingen niet verklaard worden als excessen van het Recht?
> De bezadigde, wijsgeerig aangelegde Dr. Radjiman zegt:
> Geknecht en verlamd, ingezonken en gedemoraliseerd is de overheerschte mensch, doch indien hij mensch blijft en niet vernietigd wordt, zal hij zijne menschelijke eigenschappen ontplooien, ondanks den zwaren druk, die hem klein tracht te houden; hij zal eveneens krachtens zijn sociaal wezen trachten steun te vinden bij anderen, die zich onder dezelfde omstandigheden bevinden. Dit is een natuurlijk verschijnsel, hetgeen wij terugvinden in onze Inlandsche Volksraadswerkclub.
> Geen rascriterium geeft hier den doorslag, want cultuur-historisch zijn de elementen zeer verschillend van karakter, doch de gelijke omstandigheden van maatschappelijke misbedeeling doen hen zich aaneensluiten.
> In een kolonie heeft men nagenoeg geen vrijheid van de persoonlijkheid van den overheerschte in zijn verschillende uitingen: vrijheid van beweging en bedrijf, van drukpers, van vereeniging, van vergadering enz.
> De gekoloniseerde moet komen tot eene miskenning van het gezond Staatsbegrip en de grenzen der Staatswerkzaamheid. Hij ziet slechts den reëelen werkkring van een tot gehoorzaamheid dwingend gezag, dat hem drukt. In den beginne niets anders kunnende dan als willoos werktuig te gehoorzamen, verandert hij van karakter. De jarenlange onderdrukking - ik zal het woord slavernij niet gebruiken - heeft als gevolg een

> wantrouwen, dat zich uit in de vrees, dat het den onderdrukker slechts te doen is voordeel uit hem te halen. De gehoorzaamheid wordt hem knellend.

Wie den Javaan ook maar eenigermate kent, weet wat van die juiste woorden de bedoeling is. Maar het effect?

Zeker: na het heilzame onderzoek-Liefrinck zijn in de belastingheffing in de buitengewesten verbeteringen aangebracht. Evenwel blijft zij nog een zwakke stee in het landsbestier.

Een *ontwerp* voor moderne strafvordering is op komst, maar... wegens personeels-gebrek zal het slechts in één gewest, Semarang, vooreerst kunnen worden ingevoerd. Aan een herziening der kiesordonnatie wordt gewerkt. Het recht van vereeniging en vergadering - uitvoering art. 111 Reg. Reg. - zal, de toezegging werd onder den druk der tijdsomstandigheden gedaan, weldra geregeld worden.

Maar van dit alles geldt weer, wat Mr. Schumann van de instelling van den Volksraad en andere hervormingen zei: *Het komt te laat!*

Nederland komt met zooveel te laat. Bovenal met zijn onderwijs. Ver achter de Philippijnen (zelfs onder Spaansch bestuur) of Britsch-Indië aan. Daardoor is er geen voldoende basis van volksontwikkeling. En nu er dringend behoefte is aan uit het volk voortgekomen juristen, medici, technici, onderwijzers, staat er geen tiende deel gereed van het aantal dat er noodig is!

Men heeft hier op het gebied van malariabestrijding, hospitaalwezen, irrigatie, boschexploitatie, rechtspleging, politie en onderwijs in hoofdzaak dezelfde behoeften als op de Philippijnen. Daaruit volgt dat er dus in Indië naar verhouding evenveel en even bekwame krachten noodig zijn als ginds. Amerika slaagde er spoedig in die krachten te vormen. Wij niet! Waarom niet? De elementaire volksontwikkeling der Philippino's was door de Spaansche geestelijkheid veel hooger opgevoerd dan die der Indiërs door ons Gouvernement. Dit bleek toen de Amerikanen kort na de verovering van de Spaansche kolonie in 1902 een volkstelling hielden. Ongeveer 50% van de bevolking kon toen voor dat doel voldoende lezen en schrijven. Bij ons moest de telling worden uitgesteld, omdat er niet eens genoeg tellers

te krijgen waren, want niet 50%, maar slecht 1.5% der volwassen bevolking is op Java en Madoera niet-analphabeet[1].

Dit analphabetisme maakt ook het kiesrecht-vraagstuk zoo moeilijk. Het volk wil van zijn overtuigingen doen blijken en zijn vertegenwoordigers zenden naar Regentschaps-, Gemeente- of Volksraad. Maar hoe kan aan dit verlangen op groote schaal worden voldaan wanneer slechts anderhalf procent in staat is om naar behooren een stemkaart te lezen en in te vullen? Toch leeft de sociale en politieke drang in veel meer dan dit kleine percentage; doch door achterstand in de volksontwikkeling kan die drang geen normalen uitweg vinden.

Terwijl hier begrijpelijkerwijze gelijke verlangens en behoeften opkomen als in de naburige koloniën, is het een vooralsnog onoplosbaar probleem om aan die op zich zelf zeer rechtmatige eischen met den gewenschten spoed te voldoen. En blijft die voldoening uit, dan is er groote kans, dat de drang te machtig zal worden en niet meer te beheerschen door het Ned. Indische Gouvernement. Achter de huidige volksleiders staan jeugdiger, meer revolutionaire elementen. Zoolang de eersten in voldoende mate hervormingen tot stand kunnen doen komen, gaat alles goed.

1) Al komt Nederland te laat, dit wil niet zeggen, dat het geheel nalatig was. De ontwikkelingsdrang was hier tot op het einde der vorige eeuw zeer gering. Die kwam eerst met het Oostersch réveil van ongeveer 1903.
Wat Nederland in de laatste jaren op onderwijsgebied deed was in vele opzichten voortreflijk. Sinds 1908 werden er ± 5000 volksscholen opgericht. Nu komen er, alleen van die scholen, circa 1000 per jaar bij. Daarvan zijn er echter 500 à 600 noodig om den bevolkingsaangroei bij te houden. Het cijfer van 1,5% alphabeten - in verband met de volkstelling aangehaald - betreft alleen de volwassenen. Bij het tegenwoordig onderwijsstelsel, dat door Dr. Hazeu onder Gouverneur Generaal Idenburg werd ingevoerd en onder Mr. Creutzberg doortastend en systematisch voortgezet, krijgt 15 à 20% der kinderen les. Dit leidt dus binnenkort tot 15 à 20% volwassen alphabeten, een cijfer, dat men ongeveer ook in Portugal vindt.
Wat Middelbare technische scholen betreft, kan Indië aan de Philippijnen ten voorbeeld strekken. Men neemt er daar ook inderdaad een voorbeeld aan.
Dit alles neemt echter niet weg, dat op dit oogenblik de achterstand nog schromelijk is.

Maar door de impasse, waarin, vooral vanwege het personeelsgebrek, vaak de Regeering verkeert, is de kans groot dat de actie der huidige leiders naar het gevoelen der bevolking niet voldoende resultaat oplevert en zij daarom door jongeren op zijde zullen worden gedrongen of uit eigen beweging op zij zullen gaan. Ik zou namen kunnen noemen van invloedrijke Inlandsche Volksraadsleden, die een politiek van geleidelijke, zij het krachtige, hervorming voorstaan, doch die, in moedeloosheid over het weinige dat zij in dit opzicht bereiken, er ernstig over denken hun plaats af te staan aan jongeren, die met minder bedachtzaamheid zullen trachten te verkrijgen wat begeerd, maar niet gegeven wordt.

Alleen bij deze simpele aanvullingsbegrooting kwam weer in alle hevigheid uit, hoe er een vrijwel onbegrensd aantal medici, juristen en onderwijzers uit de bevolking moet worden gerecruteerd, teneinde den achterstand op het gebied van hygiëne en ziekenverpleging in te halen, en in de dringende behoefte aan beter en volledi ger rechtspraak te voorzien.

De Directeur van Justitie acht noodig een omzetting van de rechtsschool, nu een zuiver middelbare vakschool, in een juridische faculteit, of althans instelling voor hooger onderwijs, waar 80 a 100 juristen per jaar worden afgeleverd. Minstens het overeenkomstige is noodig voor de scholen tot opleiding van Inlandsche artsen. En al kwam het nu juist bij deze begrooting niet ter sprake, hetzelfde geldt voor ingenieurs, veeartsen, landbouwleeraren, leger- of politieofficieren, allen noodig om de onhoudbare toestanden te boven te komen die er ook op het gebied van watervoorziening, volkshuisvesting, verzorging van den vee- en paardenstapel, landbouwvoorlichting, openbare orde en veiligheid bestaan.

Wanneer men de behoeften der verschillende diensten en particuliere ondernemingen in de allernaaste toekomst bestudeert, leidt een matige raming tot een gemiddelde vraag per jaar van minstens tachtig juristen, minstens tachtig ingenieurs, minstens tachtig medici, en evenveel landbouw- of veeartsenijkundigen; te zamen dus ruim driehonderd personen die een hoogere vorming hebben genoten. De Volksraad heeft zich dan ook eenstemmig uitgesproken voor de oprichting van een Hoogeschool in Indië, naast de Technische Hoogeschool,

het geschenk der heeren Van Aalst c.s. aan de Deputatie Indië Weerbaar.

De studenten dezer hoogescholen zullen hun vooropleiding genieten aan de Algemeene Middelbare School, een soort lyceum - de H.B.S. neemt in het Indisch onderwijsstelsel terecht een ondergeschikte plaats in - met driejarigen cursus, als bovenbouw te beschouwen van de gewone eveneens driejarige mulo-school.

Schat men het aantal leerlingen, dat een A.M.S. voorloopig per jaar met parallelklassen kan afleveren op 30,[1)] dan zijn er dus, om de nu reeds bestaande behoefte aan uit de bevolking voortgekomen medici, ingenieurs, juristen enz. te bevredigen - een behoefte die over eenige jaren weer grooter zal zijn - 10 Algemeene Middelbare Scholen noodig.

Nu wordt nog slechts de *eerste* dit jaar in Djokja geopend, en dat nog alleen dank zij de volhardende doorzetting van den huidigen Directeur van Onderwijs en Eeredienst!

Maar aan academisch gevormde personen alleen heeft men niets. Gemiddeld zijn er op elk hunner zeker vijf middelbaar geschoolden noodig, die als assistent, opzichter, griffier, op de particuliere en openbare kantoren, ondernemingen, laboratoria, een betrekking vervullen. Er zouden eigenlijk nu reeds per jaar een 1500 dier krachten noodig zijn.

Acht men het mogelijk dat door elk der middelbare onderwijsinrichtingen gemiddeld aan 30 leerlingen per jaar het einddiploma wordt verleend, dan zijn er minstens 50 van de bedoelde inrichtingen noodig. Van deze minstens 50 inrichtingen bestaan er nu slechts 24: namelijk 3 middelbare technische scholen, 3 particuliere en 13 openbare muloscholen, benevens de vooropleiding tot Stovia, Nias, Middelbare Landbouwschool, Veeartsenijschool en Rechtsschool.

Het stelsel van het hoofd van het Onderwijsdepartement, dat uitgaat van de overweging, dat eigenlijk nu reeds het aantal mulo-, kweek- en andere scholen verdubbeld en als basis daartoe het aantal Hollandsch-Inlandsche en Hollandsch-Chineesche scholen verdriedubbeld moet worden, staat dus op een zeer reëelen grondslag. Zooals Mr. Creutzberg echter

1) Dit aantal is zeer hoog geraamd. In 1918 behaalden aan de 16 muloscholen 216 leerlingen het einddiploma.

ook zelf vooropstelt, zal er, zoodra die omvang bereikt is, eerst recht met uitbreiding voortgegaan moeten worden, hetgeen mogelijk zal zijn, omdat er dan meer materiaal is om leerkrachten uit te vormen.

Door het vorenstaande moge het duidelijk zijn, dat de onderwijsbehoefte in Indië allerminst voortspruit uit behoefte aan geestelijke verfraaiing of om het geluk dat kennis heet te brengen. Neen, *onderwijs is hier een eerste behoefte*, welke dringend moet worden vervuld, opdat de landbouw door goede leiding voor genoeg voedsel zal kunnen zorgen, opdat het trek-, ploeg- en slachtvee onder deskundige voorlichting gedije en niet, zooals nu, achteruitga, opdat nog vele woeste velden geïrrigeerd en bosschen in de Buitengewesten geëxploiteerd worden, opdat de op veel plaatsen angstwekkende ziekte- en sterfte-cijfers dalen, opdat het rechtsgevoel van het volk worde bevredigd, alle Inlandsche ambtenaren van hoog tot laag voor hun taak voldoende onderlegd blijken, en opdat de aanzwellende sociale en politieke volksovertuigingen behoorlijk tot uitdrukking kunnen komen. Onderwijs, al maar meer onderwijs, is voor Indië de allereerste voorwaarde, zoowel voor zijn materieel als zijn sociaal bestaan. En daarom scholen! scholen! scholen!

Mr. Creutzberg, die reeds door zijn monumentale rede in de eerste zitting den systematischen opbouw van het Indisch onderwijsstelsel vastberaden had aangegeven, besprak bij deze aanvullende begrooting de voorziening in de behoefte aan leerkrachten.

Zijn uiteenzetting berustte op de even practische als juiste grondgedachte dat Indië op den duur zelf de onderwijzers moet kunnen leveren, die het voor de ontwikkeling van zijn bevolking noodig heeft. Daartoe moeten hier een voldoend aantal kweekscholen bestaan. Om evenwel die inrichtingen met leerlingen te kunnen bevolken, moeten er eerst meer lagere en mulo-scholen zijn, dus ook meer onderwijzers. Men draait hier in dit opzicht in een vicieusen cirkel rond: Om meer leerkrachten te vormen zijn er meer kweekscholen, maar om meer kweekelingen te krijgen zijn reeds bij voorbaat meer leerkrachten noodig!

Deze noodlottige kringloop is natuurlijk maar op één wijze

te doorbreken, namelijk door op uitgebreide schaal, zoowel vanwege het Gouvernement als van particuliere zijde, onderwijzers uit Holland te laten komen, teneinde zoowel bij de gewone als bij de kweekscholen te worden aangesteld.

De leider van het Onderwijsdepartement onderscheidde in dit verband drie perioden. De eerste daarvan omvat de eerstvolgende drie à vier jaar. In dat tijdperk blijken de vooruitzichten op de uitzending van volledig bevoegde onderwijzers, die met een toelage van landswege studeeren voor de hoofdakte, niet ongunstig. Maar daar staat tegenover, dat in de eerstvolgende jaren veel verlofs-en pensioensaanvragen te wachten zullen zijn, zoodat het niet onmogelijk is, dat het een tegen het ander opweegt. Er zou dan in die jaren geen vooruitgang zijn. Dit heeft er toe geleid het plan te overwegen om in de eerstkomende jaren onderwijzers uit Nederland te betrekken op *kort dienstverband* of zelfs zoo mogelijk *gedetacheerde onderwijzers* hierheen te doen komen. - Iets wat alleen slagen kan wanneer de voorwaarden in Holland coulant en tactvol worden gesteld. Daaraan ontbreekt nogal eens wat.

Voor de tweede periode overweegt de Regeering het plan om in Nederland op tijdelijken voet (het geldt immers mede slechts een overgangstijdperk) een aantal kweekscholen op te richten voor onderwijzers bestemd voor den Indischen dienst. Evenwel onder dit voorbehoud, dat de plannen, die de Regeering op dit gebied koestert, ook door het Opperbestuur aanvaard worden.[1)] De uitvoerbaarheid van die plannen kan in Nederland beter beoordeeld worden dan hier.

Het derde tijdvak breekt aan, wanneer Indië zijn eigen onderwijspersoneel kan opleiden.

Dit was de verrassing, die de rede van Mr. Creutzberg

1) Hier valt op een belangrijke staatsrechtelijke daad van den Gouverneur-Generaal te wijzen.

Vroeger kwam er op het z.g. Indisch Ontwerp van de begrooting geen belangrijke post voor, waaromtrent niet van te voren de Landvoogd met den Minister tot overeenstemming was gekomen
Bij de eerste begrooting bij den Volksraad ingediend aanvaardde Graaf van Limburg Stirum echter - en gelukkig - de volle bevoegdheid hem bij artikel 4 der Indische Comptabiliteitswet gegeven, om de begrooting *voorloopig* vast te stellen, en er dus posten op te brengen, waarover nog niet met den Minister was gecorrespondeerd.

bracht: Een aantal, later bleken het er zeven à acht, tijdelijke kweekscholen in Holland teneinde in de Indische behoeften te voorzien. En die scholen zelf boden ook dadelijk een belangrijke verbetering. De aldaar te geven opleiding toch - aldus het plan - zal aansluiten op een driejarige H.B.S. of muloschool, vijf jaren duren, Maleisch, Land- en Volkenkunde van Indië omvatten, en besloten worden door een schooleindexamen, dat één enkele bevoegdheid geeft, zoodat de splitsing in hoofd en hulpakte wordt opgeheven. Door een dergelijke opleiding wordt niet alleen tegemoet gekomen aan ernstige verlangens der Nederlandsche en der Indische onderwijskringen betreffende de verbetering in de vorming van onderwijzers. Verhinderd wordt tevens dat hulpakte-bezitters naar Indië komen, waar zij een tractement verdienen, waarvan zij, althans getrouwd, op de groote plaatsen niet leven kunnen.

In verband nu met het bovengenoemde voornemen tot verdubbeling van het aantal mulo- en kweekscholen en tot verdriedubbeling van het aantal lagere scholen, berekende Mr. Creutzberg, dat vooreerst per jaar een 150 volledig bevoegde leerkrachten noodig zijn. Deze moeten nog allen uit Nederland komen. Maar naarmate zij hier gevormd kunnen worden, zal de bovenbedoelde kweekschool-opleiding in Holland kunnen worden ingekrompen.

Hoe dringend noodig de Volksraad een dergelijk belangrijke uitbreiding van de vorming van leerkrachten achtte, bleek uit de verdere behandeling van de onderwijsbegrooting.

Had de Directeur van Onderwijs en Eeredienst bij de huidige formatie gewezen op een tekort van 34 onderwijzers met Europeesche bevoegdheid bij de Holl.-Inlandsche en Holl.-Chineesche scholen, de Heer Van Hinloopen Labberton, die in dezen de oppositie leidde, vond de formatie reeds op zichzelf niet voldoende en becijferde dat, voldeed zij aan de wenschen van hem en de zijnen, er een tekort van niet minder dan 514 onderwijzers voor genoemde scholen zou bestaan.

Op grond van die inzichten vooral bepleitte de heer Labberton dan ook zijn amendement, om al dadelijk in Indië drie kweekscholen op te richten ter opleiding voor de hulpakte.

De reden, waarom Mr. Ceutzberg dit amendement niet wilde overnemen, was, dat de regeling van de bezoldiging dier hulpakte-bezitters nu onmogelijk is vast te stellen, daar het gansche bezoldigingsvraagstuk juist in behandeling is, zoodat op de oplossing daarvan moet worden gewacht. De voorstellers echter van het amendement, die aan de medegedeelde plannen der Regeering niets wilden veranderen, verweten haar, dat zij, behalve de oprichting van kweekscholen in Holland, ook niet die van kweekscholen in Indië ter hand nam, ten einde daardoor des te sneller in den onderwijzersnood te kunnen voorzien. Het amendement-Labberton werd met 20 tegen 16 stemmen door den Volksraad aangenomen. Wanneer men het gezag van Mr. Creutzberg in dit college kent, en de onmiskenbare beteekenis van zijn argumenten in aanmerking neemt, kan deze uitslag niet anders worden beschouwd dan als uiting eener diepgewortelde overtuiging bij de meerderheid van den Raad, dat vrijwel elk middel te baat moet worden genomen om meer, meer, aldoor meer scholen te verkrijgen.

Voor het amendement hebben gestemd de heeren: Moeis, Schumann, Kamil, Waworoentoe, Soselisa, Thajeb, Tjipto Mangoenkoesoemo, Djajadiningrat, Atmodirono, Sastrowidjono, Oetoyo, Rivai, Laoh, Teeuwen, Labberton, Stibbe, Cramer, Dwidjosewojo, Prangwadono en Tjokroaminoto.

Tegen stemden de heeren: Stokvis, Schmutzer, Birnie, Kan, Ketner, Koesoemo Joedo, Koning, Whitlau, Pabst, Gerritzen, Lim A Pat, Coster van Voorhout, s' Jacob, Bergmeyer, Van der Jagt en de Voorzitter.

Voor stemden dus alle Inlandsche leden, ook de meer conservatieven onder hen, op een na, alsmede alle vooruitstrevenden, behalve de heer Stokvis, inspecteur M.O. Tegen stemden de behoudenden en reactionairen.

Indië mag verwachten, dat de Minister van Koloniën en de Staten-Generaal het hooge belang beseffen van het Regeeringsvoorstel tot oprichting van kweekscholen in Holland, benevens tot het uitzenden van leerkrachten met kort dienstverband of in detacheering, want ieder, van den laagsten onderwijzer tot den hoogsten ambtenaar of staatsman toe, moet medewerken tot het welslagen van de grootsche maar moeilijke taak, welke het openbare en particulier onderwijs

in Indië volbrengen moet, op straffe van Nederland in zijn koloniale roeping jammerlijk te zien mislukken.

§ 2. Oeconomische ontwikkeling.

De Sarekat Islam heeft in hoofdzaak den klassenstrijd aanvaard - welke in menig opzicht door nationalistische tendenzen verscherpt wordt, - ook al zijn er onder de leden dier partij zoowel kleine burgers als eigenlijke proletariërs, beide behendig samengebracht in één politieke actie. De anti-suiker-campagne der S.I. bijv. komt zoowel uit concurrentie van Inlandsche met Europeesche grondhuurders als uit conflicten van werknemers en werkgevers voort.

Een uiteenzetting van het S.I.-standpunt gaf, bij de algemeene beschouwingen, de heer Tjokroaminoto:

> Met het verloren gaan der overtuiging, dat de wetten het belang der bevolking dienen, is meteen de gedachte geboren, dat zij, tegen dat belang in, de belangen van een andere partij dienen. De S.I. begon van toen af haar aandacht te wijden aan de wetten en het bestuurstelsel, waaronder de bevolking leeft. En de feiten hebben bij haar de overtuiging doen groeien, dat die wetten en dat bestuurstelsel de belangen dienen moeten van het kapitalisme. Wet en overheid verklaren de bevolking onmondig, en bepleiten de noodzakelijkheid van hare bevoogding, wanneer het geldt haar rechten en medezeggenschap in het bestuur toe te kennen, maar stellen zich boven de partijen, als het er op aan komt, die bevolking te beschermen tegen economische overheersching door het zondig kapitalisme. Dan laten zij die bevolking zoogenaamd de volle vrijheid om voor zichzelf te beslissen. Dit is b.v. het geval bij het sluiten der huurovereenkomsten tusschen den landman en de suikerfabriek, ondanks het feit, dat ook de adviseurs der Regeering vrijwel eenstemmig hebben verklaard, dat de groote landbouwondernemingen in het algemeen en de suikerindustrie in het bijzonder een fnuikenden invloed uitoefenen op de bevolking. Eveneens is dit het geval bij het sluiten der arbeidsovereenkomsten voor de buitengewesten. Meedoogenloos wordt dan de bevolking overgeleverd hier aan de poenale sanctie, daar aan het noodlottige voorschottenstelsel. Het spreekt vanzelf, dat deze soort van onpartijdigheid in de Inlandsche wereld als de meest krasse partijdigheid wordt beschouwd.
> Voor de organisatie van dien strijd is het noodig, dat hij de slachtoffers doordringe van het besef van het kwaad, dat hun door het kapitalisme wordt gedaan en van de voordeelen, welke zij kunnen verwerven, indien zij zich aan de macht van dat kapitalisme weten te ontworstelen. En nu moet ik opmerken, dat rietbranden en werkstakingen al evenmin het gevolg behoeven te zijn van deze propaganda, als moordaanslagen noodwendig zouden moeten voorspruiten uit het aankweeken van zelfachting en gevoel van eigenwaarde bij den Inlander.

> Nu evengoed als vroeger zijn rietbranden een gevolg van ‘sakit hati’, d.i. van wrok, terwijl werkstakingen, een nieuw wapen naar het voorbeeld van Europa gesmeed, hier evenals daar voortvloeien uit afwezigheid van overeenstemming tusschen werkgever en werknemer. En reeds is het gezegd, door den voorzitter van den suikerbond op de kringvergadering te Malang van den bond van geëmployeerden bij de suikercultuur, dat de meeste aanslagen geprovoceerd zijn en dat de slechte verstandhouding tusschen fabriek en bevolking geweten moet worden aan de te hooge eischen door den werkgever aan de werknemers gesteld. Hij geeft bovendien ook de schuld aan de slappe houding van bestuur en Regeering, die met krachtiger hand moesten ingrijpen en aan gezagsaanranding een einde moesten maken. Het is ook de wensch van de S.I. dat de Regeering hier forsch zal ingrijpen, maar die greep bereike dan den wortel van het kwaad en roeie dien uit, doch bepale zich niet tot het zenden van gewapende politie of militairen om een ouden toestand te bestendigen, waaraan de maatschappij is ontgroeid.

En de S.I.-leider vatte zijn betoog samen in de uitspraak, dat op rekening van zijn partij moest worden gesteld:

> het aankweeken van het besef, dat het zondig kapitalisme de vijand is der bevolking en een beletsel vormt voor hare oeconomische ontwikkeling.

Tot zoover de heer Tjokroaminoto. Ongetwijfeld heeft vooral de invloed van de Ind. Soc.-Dem. Vereeniging - voornamelijk de heeren Sneevliet, Baars en Semaoen - het besef van het bestaan van oeconomische tegenstellingen zeer bevorderd. Evenwel, evenals in den politeken strijd, zijn ook in den socialen de strijdwijzen nog vaag omlijnd. Van een in modernen zin georganiseerd Inlandsch proletariaat bespeurt men - van enkele uitzonderingen als de Vereeniging van Spoor- en Tramweg-personeel afgezien - zelden blijk; maar komen zal het waarschijnlijk, en gelukkig. Want een modern kapitalisme behoeft, om in evenwicht te blijven, als complement moderne vakorganisaties. Ook in een kolonie. Dit werd zelfs zeer terecht ingezien door den suikerindustrieel Dr. Schmutzer, die vakvereeniging en wetgeving de twee krachten noemde om de volkswelvaart te bevorderen.

In hare memorie van antwoord had de Regeering ten opzichte van de Europeesche ondernemingen een ruim standpunt ingenomen. Zij zegt daar:

> Zooals uit de installatie-rede bij de opening van den Volksraad blijkt, is de Regeering van oordeel, dat de Europeesche cultuur-ondernemingen inderdaad een maatschappelijke taak te vervullen hebben tegenover de bevolking, en dat ook haar eigenbelang gebiedt daarvoor een open oog te hebben. Een onderneming is slechts dan goed beheerd, wanneer zij

> onder de op- en omwonende bevolking behoorlijke levensomstandigheden weet te scheppen en een goede verstandhouding tusschen de bevolking en haar personeel weet te bewaren. Vermag zij dit niet, dan kan haar arbeid op den duur niet vruchtbaar zijn.
> Anderzijds is het duidelijk, dat geen onderneming bereid zal wezen tot het geringste vrijwillig offer, wanneer haar eigendom wordt geroofd of vernield door een bevolking, die door haar achterlijkheid al te toegankelijk is voor opruiing tot brandstichting en diefstal.

Voegt men hierbij dat de Regeering vastbesloten is de poenale sanctie binnen zeer korten tijd af te schaffen, dat een commissie voor arbeidswetgeving op Java en Madoera op het punt staat haren arbeid aan te vangen, dat in eenige arbeidsconflicten, onder andere in dat met het Inlandsch Pandhuispersoneel te Grissee, de Gouverneur-Generaal zoowel tegenover de moord en brand schreeuwende conservatieven als tegenover dit personeel zelf een even vastberaden als moderne houding heeft aangenomen, dan blijkt uit dit alles dat de S.I. een groote fout beging door het uitheemsche kapitalisme en de huidige Regeering geheel en al op één lijn te stellen. In politieken zin is er tusschen de Regeering en een groot deel van het cultuur- en handelskapitaal een belangrijk onderscheid. Het is voornamelijk slechts het kapitaal voor zoover het onder leiding van in Indië gevestigde directies staat, dat in hoofdzaak de Regeeringspolitiek steunt.

Van de meeste ondernemingen bevinden zich de directies in Nederland. Daar wordt dus de handelspolitiek van Indië voor een groot deel vastgesteld. En daarbij wordt met de belangen van dit land zelf niet altijd voldoende rekening gehouden. Vroeger, toen vrijwel alle producten naar Nederlandsche markten werden gevoerd - het echte koloniale stelsel - kwamen die belangen uitteraard niet in tel. Maar met het streven van Indië naar zelfbestuur gaat gepaard de drang om hier te doen beslissen waar de producten van het land ter markt zullen worden gebracht.

Het is voor de Indiërs natuurlijk van het grootste belang, dat hier zooveel mogelijk markten worden gevestigd. Dat de Regeering ten aanzien der tin-markt daartoe zeer krachtig heeft medegewerkt, heeft algemeen waardeering gevonden, behalve bij hen, die liever aan Amsterdam dan aan Batavia de voordeelen der tinmarkt gunden. Zoo is het ook met

andere producten. Toen men in Holland den zetel der suikerproducenten-vereeniging niet in Indië wilde laten, staakte de Regeering oogenblikkelijk hare medewerking tot instandhouding der suikerpool. Het devies uit de beteekenisvolle rede, waarmede Gouverneur-Generaal den Volksraad installeerde: *Indië kan ook in oeconomisch opzicht niet langer een filiaal blijven*, is blijde begroet en reeds tot een leuze geworden.

Door de ondernemingen nu, wier directies in Indië gevestigd zijn, zooals Javasche Bank, de Escompto Mij., verschillende Bandoengsche ondernemingen, in zekeren zin ook de Kon. Paketvaart Mij, is met dit streven om de handelspolitiek van Indië hier te doen bepalen steeds groote instemming betoond. In het algemeen is het Indische kapitaal veel vooruitstrevender en de drang naar autonomie veel beter gezind dan het Nederlandsche. Dit laatste, dat in Indië nog zulk een vruchtbaar terrein vinden kan, zou onverstandig doen langer de verandering voorbij te zien, welke in de verhouding tusschen moederland en kolonie op oeconomisch en en staatsrechtelijk gebied plaats grijpt; - eene verandering die, mits wel begrepen, voor vruchtbare samenwerking geen enkel bezwaar oplevert.

Bij de begrooting kwam eigenlijk maar één zuiver oeconomisch onderwerp aan de orde: de bevordering der inheemsche grootindustrie.

Dit is een der vele lijdensproblemen voor allen, die in Indië den handelswedijver der volkeren niet door talmen achteruit willen zien dringen.

Nadat men reeds tien jaar over de industrialiseering van Indië bezig was, werd in 1912 door Gouverneur-Generaal Idenburg - voortreffelijke daad - de Commissie voor de Fabrieksnijverheid geïnstalleerd. Wie eenige jaren later zag in hoe korten tijd geweldige industrieele scheppingen, uitbreidingen en hervormingen in de Europeesche staten mogelijk bleken, begreep niet en zal nooit begrijpen, dat er na die tien nog weer *zes* volle jaren werden vereischt, om over nijverheidsbevordering zeer interessant te delibereeren, te correspondeeren, te publiceeren, maar vrijwel niets te *doen*.

Waren de tijden moeilijk?

Slechts ten deele. Het isolement van Indië bood voor verschillende takken van nijverheid een uitstekende beveiliging om welig uit te groeien. Enkele particulieren, onder wie de heeren K.A.R. Bosscha, Van Rhijn en wijlen B. Streefland met eere genoemd mogen worden, deden in dien tijd dan ook meer voor de ontwikkeling der Indische nijverheid dan door Commissie, Departement en Gouvernement werd tot stand gebracht.

Maar hoe dan ook, na zestien jaren van voorbereiding was de zaak nu in Mei 1918 zoo ver dat een post van *f* 500.000 voor de bevordering van de fabrieksnijverheid op de begrooting kon worden gebracht. Daar werd zij echter weder van teruggenomen om vervolgens, en nu vermeerderd tot *f* 600.000, op de suppletoire te verschijnen - een armoedig bedrag voor de industrialisatie van een land zich uitstrekkende over een lengte van Londen tot Warschau. Maar het was na zestien jaar tenminste niet meer niets!

Waarom moet Indië worden geïndustrialiseerd? Het antwoord op die vraag werd nog eens gegeven door de heeren s' Jacob en Gerritzen.

De laatste, directeur van de Javasche Bank, sprak het bondig aldus uit:

> In de eerste plaats is het strikt noodig dat Indië economisch zelfstandiger en minder afhankelijk van het buitenland wordt dan thans het geval is; en in de tweede plaats is de ontwikkeling van nieuwe bronnen van bestaan ter voorziening in de behoefte der gemeenschap aan meer inkomsten een voor het heden en voor de toekomst onafwijsbare eisch.

Men was het daarover algemeen eens. Evenwel niet over de middelen.

Er ontwikkelt zich hier te lande tweeërlei industrie: een Europeesche en een Inlandsche.

Onwederlegbaar komt men door bevordering van de eerste sneller tot onafhankelijkheid van het buitenland. Maar evenzeer bereikt men daardoor slechts zeer indirect het andere doel: kapitaalvorming in Indië door en voor de inheemsche bevolking.

Ir. Cramer en velen met hem vreesden nu, dat de beter georganiseerde Europeesche nijverheid van den Regeeringssteun meer zou profiteeren dan de Inlandsche, en stelde

daarom bij motie voor om de gelden *grootendeels* voor de laatste te besteden.

Daartegen kwam Mr. Gerritzen op met het argument dat indien dit geschiedde de belangen, die door hem op den voorgrond waren gesteld, juist op den achtergrond zouden geraken.

Deze vrees was volkomen gerechtvaardigd. De oeconomische zelfstandigheid en ontwikkeling van Indië komt daarenboven indirect de Inlandsche bevolking toch ook ten goede.

Om nu te voorkomen dat de Europeesche industrie benadeeld werd kwam men tot een oplossing, die zeker in het nadeel van de Inlandsche zal zijn. Zonder dat men dit misschien bedoelde. Die oplossing was namelijk om Inlandsche en Europeesche industrie *op gelijke wijze* te steunen, naarmate zij om dien steun vroegen, zonder op den omvang te letten waarin die steun werd gevraagd.

De Regeeringsgemachtigde zeide het aldus:

> Wordt om steun aangeklopt en zijn de overige voorwaarden voor steunverleening aanwezig, dan wordt de steun verleend. Hoe meer gevallen zich zullen voordoen, hoe beter. Het is ten eenenmale uitgesloten, dat aan een Inlandsche industrie hulp zou moeten worden geweigerd, omdat een Europeesche is voorgegaan.

Dat de uitgetrokken fondsen *grootendeels* moesten worden bestemd voor steun en verschaffing van kapitaal aan Inlandsche industrieele ondernemingen, kon daarom, naar het oordeel van de Regeering, bezwaarlijk worden bepaald. De verhouding waarin de steun aan Inlandsche en die aan niet-Inlandsche industrieën tot elkander zullen staan, zou afhangen van de mate, waarin in de praktijk beide categorieën voor steun in de termen zouden vallen.

> Mr. Talma besloot: Inlandsche industrieën, die voor steun in aanmerking komen en aan de noodige eischen voldoen, zullen dezen steun zonder uitzondering ontvangen, maar of deze steun in totaal meer zal bedragen dan de steun, welke aan de daarvoor in aanmerking komende niet-Inlandsche industrieën zal worden geschonken, is vooraf niet te bepalen. Dit zal de praktijk moeten uitmaken; dit hangt af van omstandigheden, welke de Regeering niet in de hand heeft.

Tegenover beide partijen wordt dus een gelijke houding aangenomen: wie aanklopt, zal gesteund worden.

In de eerste helft van dit artikel wezen wij er reeds op - bij de kwestie van subsidieering van het particulier onderwijs - dat bij eene dergelijke houding goed geroutineerde Euro-

peesche corporaties beter weg komen dan nog onervaren door minder bekwame personen geleide Inlandsche. Bij de industrie is dit nog veel meer het geval. Neemt men tegenover beide bevolkingsgroepen een gelijke, *passieve* houding aan, dan bevoordeelt men in werkelijkheid de Europeesche nijverheid.

Ir. Cramer deed het nadeel daarvan voor de Inlanders duidelijk uitkomen toen hij zeide:

> De Regeering moet en mag niet stil zitten en wachten, totdat de Inlanders bij haar aankloppen om steun, maar zij moet de Inlanders behulpzaam zijn in het oprichten van coöperatieve bedrijven, b.v. coöperatieve thee-, suiker- en andere cultuurondernemingen, coöperatieve rijstpellerijen. De Regeering zal al het mogelijke moeten doen om de spoedige totstandkoming van zulke bedrijven, door Inlanders gedreven, te bewerkstelligen; *het aannemen van een afwachtende houding in deze is m.i. te veroordeelen*. Wanneer de Regeering dat doet en bij de verleening van financieelen steun aan nijverheidsondernemingen slechts steun verleent aan die ondernemingen, welke aan haar deur aankloppen om steun en daarvoor ook in aanmerking komen, dan vrees ik dat de Inlanders, omdat deze thans nog niet zoo goed georganiseerd zijn als de Europeesche industrieelen, achter het net zullen visschen. De Europeesche industrieelen zullen eerder gereed zijn met hun plannen dan de Inlanders, en wellicht zullen hun bedrijfsorganisaties ook beter in elkaar zitten dan die van de Inlanders, zoodat de Regeering daardoor wellicht eerder geneigd zal zijn de Europeesche nijverheidsondernemingen financieel te steunen.
> Op die wijze zal wellicht vrij spoedig een Europeesche grootindustrie tot stand komen, maar tot een Inlandsche grootindustrie komt men op die manier niet, en dat moet toch ons doel zijn.

Deze woorden werden door niemand wederlegd; integendeel zij kregen den steun van Mr. s' Jacob. Deze vestigde de aandacht op de noodzakelijkheid, dat de Regeering in zake Inlandsche industrie over veel meer beschikke dan over een laboratorium met crediet- en informatie-bureau. Er behoort een orgaan te zijn dat die industrie werkelijk opwekt en haar leiding geeft, eene taak, die de bureaucratie niet kan volbrengen.

> Ik zeide zooeven (aldus Mr. s' Jacob, op vorige mislukte pogingen doelende), dat de gouvernementeele voornemens ten aanzien van de bevordering der Inlandsche nijverheid vooraf tot mislukking veroordeeld waren. Die mislukking was hieraan te wijten, dat de Staat een behoorlijk orgaan voor de goede vervulling van de functie, welke hij op zich genomen had, miste. De Staat nam een zaak ter hand, welke hij niet kon beheerschen, omdat hij daarvoor niet vooraf een geschikt orgaan had. Inlandsche nijverheid is niet eene zaak, die zich van de schrijftafel

> met een goed voornemen, een suggestie of een macbtwoord en een greep uit de schatkist laat tot stand brengen of bevorderen, maar een ingewikkeld probleem met niet alleen technische, geldelijke en commercieele kanten, maar ook met sociale en ethnologische, en wie het enkel van de geldelijke zijde wenschte te benaderen, zou bedrogen uitkomen. Men moge de individueele productie van den Inlander, waaronder ik die versta, welke hij alleen met de hem ten dienste staande hulpmiddelen weet te beheerschen, zooals de steen-, potten en pannenbakkerij, de olieslagerij, de messensmederij, met geldelijke hulp kunnen bevorderen, zoodra het geldt deze individueele productie den stap vooruit te laten doen, die bestaat in de productie met gebruikmaking van mechanische hulpmiddelen en de plaatsing van een massaproduct op de groote markt, komen er factoren in het spel, welke de beteekenis van het geld overschaduwen. De actieve rol, die de Inlander in de individueele productie zoo goed weet te spelen, verandert dan in een passieve, en met de medewerking van geld alleen is deze passiviteit niet in activiteit om te zetten. Het probleem is dan om dit tekort aan activiteit van den Inlander te overbruggen en aan te vullen, en hem de daartoe noodige leiding te doen aanvaarden niet als een hem opgelegden last, maar als een voertuig voor zijn belang.
> Men zou de eischen van dit probleem miskennen, zoo men meende daaraan enkel met een begrootingspost voor de beschikbaarstelling van gelden te kunnen voldoen. Daartoe is niet geld in de eerste plaats noodig, maar *organisatie van den Staat voor zijne taak*. Want dit is de les van het verleden van mislukken, dat de Staat in deze taak moet falen, indien hij zich niet vooraf in alle deelen daartoe voorbereid en uitrust. Wil hij zich in het vervolg voor een gelijk lot behoeden, zoo zal hij zich vooraf voor de uitvoering van deze taak moeten organiseeren.

Tot die organisatie nu, vreesde spreker op grond van de gewisselde stukken, is het Gouvernement nog niet in staat, en hij had daarin, naar wij meenen, volkomen gelijk. Geslachten lang is uit de Indische bevolking, vooral op Java, te veel spontaneïteit en initiatief weggedrukt, dan dat men op deze factoren bij een socialen maatregel ook maar eenigermate rekenen mag. De reeds lange jaren lang bloedarme patiënt moet zijn krachten eerst weer onder leiding leeren ontwikkelen, eer hij voor het gebruik er van verantwoordelijk mag worden gesteld.

Gelijkheid voor niet gelijken is ongelijkheid. Met hetgeen de Regeering voornemens is te doen, is de Europeesche nijverheid in beginsel geholpen. De Inlandsche niet. Zij behoeft een orgaan, welks taak door Mr. s' Jacob in de volgende woorden werd omschreven:

> Dat orgaan moet er op berekend zijn om het wantrouwen van den Inlander ten aanzien der industrie te overwinnen, hem de coöperatie, die

> op dat gebied een der voornaamste drijfkrachten tot verbetering van toestanden is, te doen beschouwen niet als een noodzakelijk kwaad, doch als een voorwaarde tot vooruitgang, hem in één woord er toe te brengen zich aan de eischen, die een industrieele bedrijfsvoering hem stelt, aan te passen. Dat orgaan zal er daarom vooral op berekend moeten zijn om tusschen hem en de industrie den nog ontbrekenden schakel te leggen en hem zelf voor de industrie te organiseeren.
> Voor die taak zal het niet voldoende zijn een zelfstandige afdeeling Nijverheid van het Departement onder een chemicus of technoloog, hoe bekwaam in zijn vak overigens ook, in het leven te roepen, maar moet men er op bedacht zijn die afdeeling uit te bouwen met de krachten, die ook sociaal en ethnologisch voldoende geschoold zijn om de juiste betrekkingen met den Inlander aan te knoopen en te onderhouden en hem te winnen voor hetgeen men met hem voor heeft. De afdeeling zal niet alleen tot het behalen van technische overwinningen maar ook van sociale en ethnologische overwinningen, moeten zijn uitgerust. Verzuimt zij dit, zoo gaat zij naar mijne vaste overtuiging slechts teleurstellingen en nieuwe mislukkingen te gemoet.
> Dit laatste zou ik in de hoogste mate betreuren, want ik geloof, dat voor den Staat, indien hij eene Inlandsche nijverheid in het leven wil roepen, een ruim en nuttig arbeidsveld braak ligt. Ik zie dat veld voornamelijk gelegen in de Inlandsche landbouwbedrijven, die producten voortbrengen, welke door eene fabriekmatige verwerking vatbaar zijn voor eene waardevermeerdering, zooals suikerriet, serehgras, cassave, klappers, oliezaden. Deze landbouwbedrijven leenen zich tot de oprichting van centrale fabrieken voor de verwerking van hunne producten op coöperatieven grondslag. Verder zie ik een nuttig doel in de verwerking van klei, steen en kalk op technisch juisten grondslag. Ik wil hierin echter geen adviezen geven, daar ik mij zelf daartoe niet voldoende bevoegd acht. Slechts meen ik in het algemeen gerechtigd te zijn hier te mogen wijzen op een perspectief, dat de door de Regeering weder ter hand genomen taak aantrekkelijk maakt en eene mislukking daarvan moet doen betreuren.

Deze door de werkelijkheid geboden, maar op de bureaux niet begrepen taak bij de nijverheidsbevordering noopt tot *splitsing* van den begrootingspost in een voor Westersche en een voor Oostersche industrieën. Aan elk kan dan een eigen orgaan ten dienste staan, beide vereenigd in de afdeeling Nijverheid van het Departement van L., N. en H.

Maar dan verviel - daar de post een werkpost is en blijkens de toelichting mag worden overschreden - meteen de vraag of het geld *grootendeels* voor Inlandsche bedrijven zal worden gebruikt.

Op die splitsing had Ir. Cramer reeds tijdens de vorige zitting tevergeefs aangedrongen. Het was jammer dat hij het

nu nog niet eens probeerde. Want inderdaad bleek na het debat de kwestie van het ‘grootendeels’ niet meer de zaak waar het om ging. Men had gediscussieerd over de vraag: Heeft de Inlandsche nijverheid voor hare bevordering een eigen orgaan noodig of niet?

Die vraag had door een motie tot een antwoord moeten zijn gebracht.

Daarom werd de stemming over de motie-Cramer onzuiver. Te meer was dit jammer daar in diezelfde motie ook op de zoo spoedig mogelijke oprichting van staatsmodelfabrieken - geen gewone staatsexploitatie dus - werd aangedrongen. Een zeer vruchtbare gedachte, daar de sociale macht van het voorbeeld, de scholing van personeel en het onderzoek naar nieuwe technieken, hierdoor zeer zouden worden bevorderd.

Nu viel genoemde motie met 16 tegen 15 stemmen. Hoe onzuiver het principe bij de stemming gesteld was, bleek hieruit, dat twee van de onderteekenaren van de motie: Mr. Schumann en de heer Van Hinloopen Labberton, er tegen stemden. Twee andere onderteekenaren waren afwezig.

Voor stemden de heeren: Cramer, Thajeb, Dwidjosewojo, Tjokroaminoto, Rivai, Sastrowidjono, Teeuwen, Moeis, Djajadiningrat, Waworoentoe, Kamil, Tjipto Mangoenkoesoemo, Stokvis, Stibbe, Alatas.

Tegen stemden de heeren: Soselisa, Van der Jagt, Schumann, Labberton, Schmutzer, Kan, Lim A Pat, Laoh, Bergmeyer, Koning, Koesoemo Ioedo, s' Jacob, Pabst, Gerritzen, Birnie en de Voorzitter.

Na deze stemming kan men niet anders dan vaststellen dat na 16 jaren praten met de intensieve bevordering van de hoogst urgente (gedeeltelijke) industrialiseering der Inlandsche maatschappij nog steeds niet begonnen is. Want de vereischte organisatie daarvoor ontbreekt *nu nog*. En dit is zoowel in het nadeel van de Inlandsche als in dat van de Europeesche en Chineesche handel en nijverheid. De overvloedige vervaardiging van industrieele half- en heelfabrikaten immers, welke voor export geschikt zijn, zou voor het geheele oeconomische leven van Indië groote beteekenis hebben.

Het was merkwaardig te zien, welk een teleurstelling dit besef voor alle Inlandsche leden was, die zoo iets anders gewoonlijk niet laten blijken. Ik sprak er, die in allen ernst

er over dachten om maar voor het lidmaatschap van den Volksraad te bedanken. ‘Wat maakt het uit’, zeiden zij, ‘of wij hier zitten, wanneer men ons niet helpen wil’? - De volksdrang naar industrieele ontwikkeling is hier dupe van een vergissing in parlementaire tactiek geworden.

§ 3. Politieke ontwikkeling.

Toen in Indië de volksbewegingen opkwamen, waren die, al schreef men wel eens iets anders in het program, vrij zuiver nationalistisch en godsdienstig. Het is voornamelijk de actie der Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (die tot oeconomischen strijd en vakorganisatie opwekte) waardoor het Indisch partijleven in een toestand van overgang en differentiatie gekomen is. Die differentiatie is het duidelijkst bij de Sarekat Islam. Binnen hare grenzen hebben de nationalistische richting onder Abdul Moeis en de oeconomische onder Semaoen fel gestreden. Voorloopig is deze strijd op het jongste congres eenigszins tot rust gebracht. Semaoen is in het Hoofdbestuur opgenomen. Bovendien heeft de bekwame organisator Tjokroaminoto dochtervereenigingen gevormd, waarin de verschillende volksuitingen afzonderlijk belichaamd worden: zoo in Djowo Dipo de cultuur-, in het bijzonder de taalstrijd voor het Ngoko (laag Javaansch); in Tentara Kandjeng Nabi Mohamed het godsdienstig streven; in Adi Dharma de sociale en oeconomische actie. De Sarekat Islam zelf blijft het centrum en in hoofdzaak politiek. De band is echter zoo nauw dat die verschillende vereenigingen, ook vakorganisaties als P.P.P.B., de bond van Inlandsch pandhuispersoneel, zoowel in plaatselijke afdeelingen als in het Hoofdbestuur door S.I. leiders worden bestuurd.

Dit leiden van onderscheidene corporaties door dezelfde menschen werkt natuurlijk soms zeer verwarrend, maar het is weer een gevolg van de geringe volksontwikkeling: er zijn gewoonlijk geen andere personen te vinden. Daarom wordt alles in enkele handen samengebracht. In die handen ligt een geduchte en wijdvertakte macht. Elementen, die in oeconomisch verband niet bij elkaar passen, worden op die wijze toch weer religieus, cultureel of sociaal te zamen gebracht, en omgekeerd. Zoo ontstaat een weliswaar heterogeen samengesteld, maar omvangrijk en van uit

enkele centra geleid conglomeraat van volksgroepen, dat unaniem reageert op de leuze: Overheerscher tegenover Overheerschten. Die leuze, door mannen als Colijn, Lulofs en alle conservatieven aangeheven, heeft tot eenig gevolg dat bedoelde groepen zich hechter aaneensluiten. Vandaar ook dat men er van Inlandsche zijde op twee wijzen op hoort antwoorden. Men verzet zich er tegen, maar is er tevens mee ingenomen, want de leuze is kostelijk demagogisch materiaal.

'Wij zijn', zeide een invloedrijk Inlandsch leider mij, 'de conservatieven eigenlijk zoo dankbaar. Want zij voorzien ons van uitspraken, die ons telkens veel succes bezorgen als we er op vergaderingen de bevolking tegen waarschuwen. Net zoo', voegde hij er schalks aan toe, 'als de politiemaatregel, dat alleen S.I. leden een S.I. vergadering mogen bezoeken. Daardoor heeft de politie de S.I.-financiën enorm gesterkt. Vroeger betaalde vrijwel niemand. Maar nu ze alleen op vertoon van kwitantie-kaart worden toegelaten betaalt iedereen! In Batavia alleen ruim 5000. Nu, even dankbaar als wij de politie zijn voor haar steun, zijn wij hen, die overheerscherspolitiek willen voeren. Zij stevigen de organisatie! En, wat kunnen ze doen tegen veertig millioen?'

Er ligt veel waars in die uiting.

Een conservatieve of reactionaire partij kan een minderheid in eigen land, soms gedurende langen tijd, met succes onderdrukken. Maar hier is van zoo'n minderheid geen sprake. Daarom is het op zijn zachtst gezegd onpractisch om in Indië het verouderd regime te willen voortzetten en niet te willen inzien dat de tijd van overheersching al lang, die van welwillende bevoogding - de ethiek - sinds kort voorbij is, en nu de koloniale taak bestaat in geleidelijke overgave van Indië aan inheemsch zelfbestuur.

De vooruitstrevende opvatting der huidige Regeering voorkomt de scherpe tegenstelling tusschen Nederland en Indië, die het onafwendbaar gevolg zou zijn van een conservatieve politiek, en tracht de geleidelijke ontwikkeling zoowel van dit land als van zijn verhouding tot het Rijk te bevorderen.

Bij een dergelijke staatkunde vergt de bejegening der inlandsche partijen van de Regeering voortdurend aan-

dacht en politiek beleid. Ditmaal vond zij aanleiding, in de Memorie van antwoord een ernstige vermaning aan het adres van de S.I. te richten.

Om de beteekenis daarvan te doen begrijpen moet het volgende in herinnering worden gebracht.

Toen Gouverneur-Generaal Idenburg voor de vraag stond of hij aan de Sarekat Islam rechtspersoonlijkheid zou verleenen, heeft Zijne Excellentie die vraag aldus opgelost, dat deze wel aan elke afdeeling, niet aan de partij als geheel werd verleend. Die beslissing heeft ongetwijfeld groote politieke waarde gehad: zij maakte het mogelijk zoo noodig tegen elke afdeeling afzonderlijk te kunnen optreden. Maar tevens onthief zij daardoor ook het centraal bestuur grootendeels van de althans formeele aansprakelijkheid voor het optreden der plaatselijke vereenigingen.

Dat geeft nu in de beoordeeling van de S.I. groote moeilijkheid. Door het gebrek aan ontwikkelde personen, waarop hierboven gewezen werd, is de keuze van leiders niet ruim, zoodat ook lieden van minder goede moraliteit zich daartoe opwerpen. Die S.I.-leiders, zooals reeds werd opgemerkt, leiden tevens de arbeidersacties, de godsdienstige betoogingen, de demonstraties voor de volkstaal. Op die leiders nu wordt in de laatste jaren groote invloed uitgeoefend door de Ind. Soc.-Dem. Vereeniging - verwant aan de S.D.P. in Nederland.

In politiek opzicht kunnen de revolutionair-marxistische ideeën, in vereenvoudigden vorm aan een analphabete massa voorgedragen, een onberekenbaren en daardoor in een kolonie onduldbaar-gevaarlijken invloed hebben. Zij *kunnen* dat. Of zij het *zullen* staat nog te bezien. Wel kan men zeggen dat de betrouwbaarheid van de garnizoenen in groote plaatsen en van de vloot, dus juist van de alphabeten, door de Sneevliet-actie bedenkelijk verminderde. De daardoor geopende, zij het verre mogelijkheid van een soldaten- en matrozen-oproer - men denke aan de muiterij aan boord van H.M.'s Koningin Regentes - kan in een kolonie niet worden geduld. Die actie was dan ook voor Sneevliets verbanning een dringend motief. Het ware verwaarloozing van haar plicht geweest wanneer de Regeering in de woelige Novemberdagen een man in de kolonie had

gehouden, die openlijk in woord en geschrift tot soldatenen matrozen-demonstraties opwekte, en daardoor een felle bedreiging was voor de betrouwbaarheid der pijlers van het gezag over millioenen Inlanders. Overigens evenwel is er bij onpartijdige beoordeeling aanleiding tot de meening dat de I.S.D.V. de orde bij arbeids- en andere conflicten handhaafde, tegen soms ontactvol bestuursoptreden in.

De invloed van de I.S.D.V. op de S.I., dat volgt uit den aard van het revolutionair marxisme, heeft de strekking, aan parlementairen arbeid niet veel waarde te doen hechten.

In de S.I. is dan ook een stemming ontstaan om de pogingen tot samenwerking, althans tot overleg, met de Regeering in den Volksraad maar op te geven, en als zuivere revolutionaire oppositie-partij buiten het parlement eigen gang te gaan. Daarnaast staat echter een parlementaire groep waartoe bijv. de Regent van Serang en anderen behooren.[1)]

Naar aanleiding nu van de vermaningen der Regeering verdedigde de heer Tjokroaminoto zijn vereeniging bij de algemeene beschouwingen onder meer met de volgende, vooral aan het slot zeer merkwaardige woorden:

> De Sarekat Islam, die eigenlijk geen vereeniging is, maar een beweging, waaraan meer dan 1½ millioen menschen deelnemen, is als het ware slechts een naam voor de eendracht onder de inheemsche bevolking van

1) In dit verband moet men de politieke waarde schatten der resultaten welke door samenwerking van Regeering en Volksleiders kunnen worden verkregen. In één opzicht is in deze zitting zeer duidelijk de waarde gebleken van S.I.-werk in den Volksraad, namelijk bij de verhooging van den inkoopsprijs van het zout op Madoera - zooals men weet is de zoutverkoop in regie - een voor de S.I. zeer gewichtige kwestie, te ingewikkeld om hier uiteen te zetten.
Men kan volstaan met er op te wijzen, dat op het S.I. congres van 1917 te Batavia reeds over deze kwestie gesproken, en aan de Regeering er over gerekestreerd werd. De bureaux hadden in een vol jaar tijd op dit rekest nog geen antwoord kunnen geven, zoodat op het Soerabajacongres van 1918 de zaak wederom uitvoerig ter sprake kwam. Niets hielp. Nu in den Volksraad echter werd, na een paar goede redevoeringen, niettegenstaande het verzet van den Directeur van Gouvernementsbedrijven, de prijsverhooging aangenomen. Dit heeft in S.I.-kringen grooten indruk gemaakt. Die Volksraad bleek in eenige uren te kunnen bereiken waarin men met verzoekschriften enz. in geen jaren was geslaagd! Het zou dan ook een evenredige teleurstelling teweeg brengen wanneer de Staten-Generaal den prijs toch laag hielden. Dit ware spelen in de kaart der extremisten.

> Indië. Een beweging die opheffing wil van den Inlander in materieelen zoowel als in geestelijken zin en aanstuurt op zelfstandigheid, moet wel vele tegenstanders ontmoeten, vooral onder diegenen, die gewoon zijn het Indische volk, de millioenen Inlanders, als eene quantité négligeable te beschouwen. Ja zelfs, niet alleen de partijen van reactie en behoud, die onder de leuzen van: 'wel vooruitgang en opheffing van den Inlander, maar vooral niet in een te snel tempo'; 'wel ontwikkeling van den Inlander, maar vooral niet te ver', beide onmiskenbaar met de bijgedachte 'opdat de Inlander nooit een ernstige concurrent worde van den Europeaan en diens nazaat!' vindt de Sarekat Islam op haar weg. Ook de z.g. vooruitstrevende en ethische partijen, die de evolutie naar de emancipatie van den Inlander willen leiden langs *door haar ontworpen en afgebakende lijnen*, ontpoppen zich vaak als bestrijders van de Sarekat Islam, die nu eenmaal, gelijk elke andere uit een volk voortgekomen beweging, zich, schoon dankbaar welwillende raadgevingen aanvarende, *het recht voorbehoudt haar eigen richtlijnen te bepalen* en met de grootst mogelijke snelheid op haar doel af te gaan.

Over de excessen, welke aan de vereeniging in het bijzonder waren verweten, sprak de S.I.-voorzitter, na er op gewezen te hebben, dat die bij elke beweging voorkomen:

> Er zijn ambtenaren, die hun plichten stipt nakomen, maar er zijn ook ambtenaren, die hun plichten schenden. En de ernstige onlusten, waaraan hier en daar S.I.-leden deelnamen, hadden ook hun diepere oorzaken! Hoezeer ook de S.I.-leiders zelf die fouten en excessen mogen betreuren, gevaarlijk als zij zijn voor de vrije ontwikkeling der vereeniging, doordien zij in hooge mate de kansen op ingrijpen van de 'sterke hand' verhoogen, zij kunnen echter geen spijt gevoelen over, nog veel minder besluiten tot de staking van hun actie om de bevolking meer en meer te doordringen van het besef, dat de ambtenaren er zijn moeten voor het heil en het welvaren der bevolking, en dat een ambtenaar, die deze taak niet vervult, een slecht dienaar van het land is.
> Het is een onafwijsbare eisch der evolutie, dat de bevolking tot klaar besef komt van haar rechten en leert de over haar gestelde machten te controleeren. Aan die machten de taak om van haar geschiktheid en bekwaamheid te doen blijken, door bij de bevolking de overtuiging te vestigen, *dat slechts rechtvaardigheid en het heil der bevolking de drijfveeren zijn van haar handelingen*. Dan kunnen zij die bevolking naar mijn beste overtuiging ook gemakkelijk opleiden tot het besef van haar plichten. Dat dit tweede gedeelte, n.l. de opleiding tot besef van plichten, moeilijk voor rekening van de S.I. gesteld kan worden, is naar mijn meening duidelijk: de S.I. mist hiertoe de bevoegdheid, daar niet zij de plichten der bevolking heeft te regelen. Zij moet zich bepalen tot het inprenten van den plicht tot gehoorzaamheid aan de Landswetten en tot naleving van de plichten van den Islam, hetgeen zij dan ook doet. En waar zij in die eerste tijden nog in de overtuiging leefde, dat de Landswetten,

indien zij behoorlijk werden toegepast en er voldoende rechtszekerheid bestond, inderdaad slechts tot het heil en het welvaren der bevolking konden dienen, meende zij ook,

> dat die aanbeveling voldoende was. Maar helaas, er was en is geen voldoende rechtszekerheid, en datgene wat nu wettelijk is, wordt veelal niet ten volle gestand gedaan.

En verderop nog, weer over diezelfde excessen, over de moorden op Europeanen, welke in de onrustige Novemberdagen velen bezighielden:

> Hier rijst natuurlijk de vraag, of de S.I. en de Inlandsche pers dan den Inlander willen opzetten tot 'eigenrechter' spelen? *Verre vandaar*, *en evenmin rechtvaardigen zij de gevallen van eigen rechter spelen*, *waarin de Inlander zijn toevlucht neemt tot geweld*, waarin hij, gelijk een Europeesch blad het eens noemde, de blati (het mes) stelt tegenover den klap. Maar gelijk uit het aangehaalde sterke voorbeeld zelf blijkt, *gaat de klap aan de blati vooraf*, is het geweld, door den Inlander gepleegd, een *gevolg van rechtsverkrachting door den Europeaan*. Het is een gevaarlijk voorbeeld, dat ik daar aanhaalde, en de wijze, waarop de tegenstanders vaak de woorden van Inlandsche leiders interpreteeren voor hun publiek maant tot voorzichtigheid. Ik moet daarom uitdrukkelijk verklaren, dat ik juist de woorden 'de klap en de blati' uit de Europeesche pers aanhaalde, doordien zij op de kortste en bondigste wijze het rechte begrip van den toestand weergeven. De assistenten-moorden in Deli en de aanvallen op Europeanen elders worden door de S.I. noch gepropageerd noch goedgekeurd. Neemt de S.I. de veranderde mentaliteit der Inlanders - in het algemeen een der uitingen van de 'ontwaking van het Oosten' - gaarne gedeeltelijk voor haar rekening, de blati echter laat zij voor de verantwoordelijkheid van diegenen, *die den klap toebrengen*, *en van de propagators van de 'vuist in den nek' en 'inhameren van ontzag'-politiek*. Deze zijn verantwoordelijk voor hetgeen men noemt 'revolutionarisme' in de S.I., dat dus geenszins voortspruit uit invloeden van de heeren Baars of Sneevliet, of S.I.D.V.; doch slechts een uitvloeisel is van het derde punt in de beginsel-verklaring der Centrale S.I., dat rassenheerschappij verwerpt, onder den invloed van de hierboven beschreven uitingen van rassenwaan.

Niettemin antwoordde de Regeeringsgemachtigde streng:

> De Regeering kan niet medegaan met de wijze, waarop de heer Tjokroaminoto in zijn bekwame verdediging van zijn standpunt en van de houding der Centrale Sarekat Islam, de verantwoordelijkheid voor het optreden van plaatselijke S.I.-vereenigingen van het centrale bestuur afwentelt. Het moge juist zijn, dat de autonomie der verschillende afdeelingen eischt en medebrengt, dat in plaatselijke aangelegenheden en acties aan haar de noodige vrijheid wordt gelaten, de keuze van de middelen en de wijze waarop deze worden gehanteerd, de tactiek welke wordt gevolgd, zijn geen kwesties van plaatselijken aard, doch raken de geheele S.I.-organisatie, welke naar het optreden van de afdeelingen naar buiten wordt beoordeeld en er in haar eigen belang voor heeft te waken, dat zij dat oordeel kan doorstaan.....

Heeft de Regeering gemeend in dit opzicht tot de Centrale leiding der S.I.
een waarschuwing te moeten richten, zij herhaalt haar bereid-

> verklaring tot samenwerking met deze vereeniging op het omvangrijke arbeidsveld door haar statuten bestreken, namelijk in de eerste plaats de verheffing van het geestelijk en maatschappelijk leven der Inlandsche bevolking.

Zeide de regeering aldus haren steun slechts onder ernstige reserve toe, de geheele S.I.-politiek zoowel oeconomisch als staatkundig werd (op voorwaarde van handhaving van orde en wettelijkheid) in den Volksraad door de S.D.A.P. aanvaard, wier vertegenwoordiger, Ir. Cramer, met de volgende woorden een band lei tusschen die partij in Nederland en de Sarekat Islam:

> Ik wil hier van deze plaats uitdrukkelijk verklaren namens mijn partijgenooten in Indië en in Holland, dat de S.I. rekenen mag en kan op onzen vollen steun en medewerking in haar strijd tegen het kapitalisme, *zoo deze gevoerd wordt op dezelfde wijze als die in Europa door de moderne arbeiderscorporaties in de laatste tientallen van jaren gevoerd is*.
> Steeds kan de S.I. in haar *georganiseerden* strijd en actie een beroep op ons doen en zal zij ons naast zich vinden, wanneer door wie ook een aanval op hare organisatie wordt gedaan.

Met de betuiging van den heer Tjokroaminoto, dat hij en zijn partij wel degelijk een vreedzame ontwikkeling voorstonden, ging een aanwijzing gepaard van de groepen, die naar zijn meening de vreedzaamheid wèl in gevaar brachten:

> Smalend, krenkend werd ons door *Soerabajasch Handelsblad*, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* en minder beteekenende navolgers toegevoegd, dat wij maar eerst 'rijp' moesten worden voor onze rechten. Op de meest beleedigende wijze werden ons onze gebreken, die feitelijk buiten onze schuld zijn ontstaan, voor de voeten geworpen.
> Moet ik de verschillende aantijgingen memoreeren van het *Soerabajasch Handelsblad*, die een op zich zelf staande handeling van verzet, een wanhoopsdaad, waartoe een Inlander of een groep Inlanders komt, op rekening schuift van de Inlandsche organisaties; die spreekt van een bloedstroom en van een terreur? Moet ik herinneren aan de uitspraak van een Van Haastert[1)] die den Javaan wil opheffen tot de hoogte van de galg? Die hem lui, wreed, oneerlijk noemt; die zegt dat hij in ieder beroep de ondeugd toont te bezitten, welke hem voor dat beroep juist bepaald ongeschikt maakt? Moet ik herinneren aan het geschrijf van een Asymtoot, waarin deze officier zoo'n vernietigend en uitermate vernederend oordeel uitspreekt over zijn Javaansche wapenbroeders, zijn mede-handhavers van het Nederlandsch gezag, de Javaansche soldaten?

1) Tegenwoordig katholiek publicist in Holland (K.d.J.).

> Maar de reactie deed meer. Door toepassing van het 'calomniez toujours', door tendentieuze en valsche voorstelling van zaken, door voorspellingen van bloedbaden, door te spreken van decadeerend gezag en aanstaanden ondergang der Europeanen, wisten en weten hare organen bij een groote groep Europeanen een onwelwillende of zelfs vijandige stemming te wekken tegenover de Inlanders en een andere groep zenuwachtig en bevreesd te maken, terwijl bij beide groepen een geest van oppositie ontstaat tegen de Regeering, waarvan zij door uitoefening van drang de ethische koers, welke op alle mogelijke manieren belachelijk en verdacht wordt gemaakt, trachten gewijzigd te krijgen. Beide groepen, gene uit rassenwaan en deze uit angst, wenschen een ingrijpen van de sterke hand om den Inlander klein te krijgen.
> Het voorafgaande is tevens een verklaring voor hetgeen door een mijner medeleden is genoemd 'slechte gebruiken' der Inlandsche pers, welke gelijk door bedoeld geacht medelid werd opgemerkt, vooral de 'slechtste manieren' der Europeesche pers overneemt. In de wijze zelf, waarop de beschuldiging is uitgesproken, ligt meteen hare verklaring. Het zijn inderdaad de slechte manieren van een gedeelte der Europeesche pers, *n.l. de reactionaire*, welke zich telkens keert tegen de Inlandsche beweging en de Inlandsche leiders, die de Inlandsche pers dwingen om lompheid met lompheid, beleediging met beleediging te beantwoorden.
> U begrijpt, Mijnheer de Voorzitter, dat ik zelf en met mij het meerendeel der leiders ook gaarne een anderen toon zag in onze persorganen, dat wij ze ook gaarne zich zagen verheffen boven het kleinzielige getreiter van de reactionnaire Europeesche persorganen en hare aanhangers onder de Europeanen. Maar alweder een eisch der evolutie is het, zooals wij haar begrijpen, dat de kanker, geheeten rassenwaan of tropenkoller, niet wordt ontkend, maar dat de strijd daartegen worde verplaatst van het algemeene terrein der pers naar het individueele voor ieder speciaal geval.
> Hiertoe is in de allereerste plaats noodig gebleken, dat de menschelijke natuur, die beleedigingen wreekt en niet mokkend verdraagt, wordt wakker geschud in den Inlander.

Niet alleen de S.I.-leider, ook andere Inlandsche leiders gevoelen die grievende beleediging diep. En zij blijven daarbij nog zoo bescheiden in hun eischen. Zoo haalt Dr. Radjiman de volgende woorden aan en vindt het een bewijs van vooruitgang, dat de schrijver er van tenminste vervolgd - nog niet eens gestraft - is geworden:

> 'De Inlander is een slecht en wreed koetsier, een slordig werkman, een koppig en achterlijk landbouwer, een lui opziener, een onverschillig ondergeschikte, een hard meester. Hij is oneerlijk, dom, nalatig, kinderachtig, despotisch, slaafsch.'
> In 1909 schreef de heer Wybrands deze zinnen zonder vervolgd te worden; in 1915 schreef Mr. van Haastert dezelfde woorden en werd vervolgd. Binnen den tijd van zes jaren dus was er reeds eenige vooruitgang te bespeuren.

Ir. Cramer zeide:

> Die, het bewustwordende Inlandsche volk zoo vijandig gezinde pers houdt statistieken er op na van het aantal rietbranden, riet- en cassavediefstallen, moordaanslagen en van ik weet niet wat nog meer, om daarmee de Regeering hier *en in Holland* te kunnen overtuigen, dat het zoo niet langer gaat, dat de ethiek gefaald heeft en Indië voortaan weer op de punt van de bajonet dient te worden geregeerd. Van elk relletje maakt die pers weer een relletje met het doel haar zin door te drijven.
> Troepen moeten de binnenlanden worden ingestuurd voor machtsvertoon, om de inlandsche bevolking tot de orde te roepen en haar te toonen, dat de Nederlandsche leeuw nog klauwen heeft en waakt voor de belangen van..... ja, van wie, heb ik me ernstig afgevraagd! Uit de feiten blijkt wel welk antwoord op deze vraag moet worden gegeven. Bescherm het kapitaal tegen de hoe langer hoe meer eischende, ons 'terroriseerende' bevolking, zend troepen, klinkt de noodkreet en troepen worden gezonden.

Hoort ten slotte den heer Teeuwen:

> Er zijn instrumenten, die, voorbedachtelijk, met kwaad opzet, dag in dag uit de eene bevolkingsgroep tegen de andere ophitsen, uit sluwe berekening, dat de vrees bij velen voldoening vindt in het beschimpen, het bevuilen, het besmeuren van wat hun vrees inboezemt, in dit geval de groote massa van de bevolking, en haar groote vereeniging de S.I.
> De Regeering heeft in haar Memorie van Antwoord doen zien, dat zij weet welken noodlottigen invloed op een rustige ontwikkeling door bladen als het *Soerabajasch Handelsblad* en het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* te Batavia, want die bedoel ik, wordt uitgeoefend. De Regeering geeft zelfs den weg aan, welken de Europeesche bevolkingsgroep moet inslaan om zich te ontdoen van dergelijke parasieten, n.l de boycot.

De woorden in de memorie van antwoord, waarop deze spreker doelde, geven een bewijs hoe ernstig de toestand is en hoe, ook naar het oordeel der Regeering, de oorspronkelijke fout bij de Europeesche bladen moet worden gezocht:

> Met den Volksraad zou de Regeering wenschen, dat aan het zaaien van haat tusschen de verschillende bevolkingsgroepen een einde kwam; het is vooral de openbare meening, die de bladen, welke zich daaraan schuldig maken, kan dwingen van toon te veranderen.
> In de eerste plaats moet dit verlangd worden van de Europeesche openbare meening. Niet alsof de buitensporigheden, waaraan de Maleische pers zich dagelijks schuldig maakt, *minder ernstig* waren, maar omdat de Europeesche bevolkingsgroep ook in dezen het goede voorbeeld dient te geven tegenover diegene harer organen, die plaats verleenen aan artikelen, welke door aard of toon de Inlandsche bevolkingsgroep prikkelen en kwetsen.

Voor het geval het nemen van krachtiger maatregelen tegen de pers,

> dan ingevolge de bestaande bepalingen mogelijk is, onvermijdelijk mocht blijken, zal daartoe worden overgegaan. Reeds eenige jaren geleden is dienaangaande met de Regeering in het moederland van gedachten gewisseld. Overigens is ter verzekering van de gewenschte verhouding tusschen de onderscheidene hier te lande samenwonende rassen, eerbied voor de gevoelens van den naaste en een eerlijk streven naar wederzijdsche waardeering wel een eerste vereischte.

Het zijn de beide bladen, welke in bovengenoemde citaten steeds worden vermeld, die belangrijk hebben bijgedragen tot wat het Maleische blad *Neratja* terecht heeft genoemd Het Groote Démasqué, waarbij gebleken is, dat vele B.B.-ambtenaren een sociale en politieke overtuiging zijn toegedaan, welke lijnrecht tegen die van de Regeering ingaat. Een niet onbedenkelijk verschijnsel, waarmee men in het vervolg rekening zal moeten houden bij het bepalen van de taak van het Binnenlandsch Bestuur.

Aanleiding tot dit démasqué was de rede door den heer Van der Jagt, assistent-resident van Keboemen en vertegenwoordiger van de in Nederland zetelende vereeniging van B.B.-ambtenaren, bij de algemeene beschouwingen gehouden; rede, die de evolutie der Inlandsche wereld voorstelt als een doorloopend verkankeringsproces van kwaadwilligheid, bedrog, brand, roof, doodslag, waartegen het eenig middel zou zijn: politie, marechaussée, verbanning, verbod van vereeniging en vergadering:

> Opheffing, bevrijding, ontvoogding, voorlichting, associatie, socialisme, ethiek en zoovele andere zijn de gebruikelijke slagwoorden, waaronder de pseudo-voormannen, de Inlandsche, snel ingeleefd in deze moderne terminologie, en tegenwoordig ook, God beter 't, volbloed Europeanen, aan hun werk van afbreken en sloopen zijn getogen, waarvan de gevolgen, nu ook voor den outsider, den niet-binnenlander, duidelijk zichtbaar zijn.
>
> Het zijn veege teekenen des tijds, dat de Ratoe adil weer in de desa wordt aangekondigd, onder beeindiging van het tegenwoordige gezag, het staken van alle belastingen, de uitgifte van alle boschgronden, en anonyme dreigbrieven, in ongekende taal vervat, gericht tegen Regeering en gezag worden ontvangen, nadat een groote, openbare S.I.-vergadering is gehouden; dat men heeft te wijzen op clandestiene boschvernieling op groote schaal; op overvallen op de Chineesche wijk, door S.I.-leden beraamd, gelukkig bijtijds verijdeld; op aandringen door een S.I.-voorman met desagenooten tot opheffing der desaloemboengs en verdeeling van de padi onder bedreiging met bloedstorting, wanneer de loerah niet aan hun wensch gevolg zou geven. Alle beleid, alle zelf beheersching, ervaring en zelfverloochening van Europeesch en Inlandsch bestuur is telkens noodig, opdat erger en het ergste voorkomen wordt. Dit alles zijn voor-

> beelden, Mijnheer de Voorzitter! niet uit de lucht, doch uit de dagelijksche praktijk, uit de hedendaagsche werkelijkheid gegrepen...
> De Regeering late jegens den agitator hare waarschuwende stem meer en duidelijk in den lande hooren en roepe tot de orde wie daaraan geen gevolg geven wil. Er staan drastische middelen te harer beschikking: een scherp toezicht op de haatzaaiende pers, opheffing van opruiende kwaadwillende plaatselijke vereenigingen, toepassing der exorbitante rechten, de uitzetting van den onverbeterlijken agitator zonder meer. Er is te minder bezwaar dit toe te passen, wanneer het een volbloed niet in Indië geboren Europeaan betreft en dus klimatologische of sociale redenen bij de uitzetting uit Indië buiten beschouwing kunnen worden gelaten.
> De Regeering, overgaande tot die middelen, kan van den moreelen steun van geheel het weldenkende publiek zeker zijn. Er blijkt tevens uit een en ander hoe de artikelen 45 tot en met 48 van het Regeeringsreglement voor de Indische Regeering van nog even actueele waarde zijn als artikel 111, preventieve controle gevende over te houden vergaderingen, voor den bestuursambtenaar.

Dat er excessen voorkomen zal niemand ontkennen. Maar met geen enkel woord zinspeelt de heer Van der Jagt er op, dat er nog iets anders aan het licht komt dan de gruwelijkheden die hij opdischt; dat er onder de leiders der Inlandsche beweging nog andere personen dan opruiers en misleiders worden gevonden.

Er hing een zware druk over de zaal toen de assistentresident van Keboemen uitgesproken had.

Den volgenden morgen - hij was de laatste spreker geweest - vroegen de beide andere Volksraadsleden-B.B. ambtenaren, resident Stibbe en controleur Whitlau, alvorens de algemeene beschouwingen werden voortgezet, het woord, om van hun afwijkend gevoelen te getuigen. De heer Stibbe zeide:

> Ik wensch hier uitdrukkelijk te verklaren, dat ik mij in geenen deele aansluit bij de theorieën en verklaringen van ons medelid, en dat ik niet geloof, nog veel minder hoop, dat er ambtenaren van het B.B. zullen zijn, die de richting van den heer Van der Jagt voorstaan.

De heer Van der Jagt nam toen iets van zijn woorden terug door in hoofdzaak te zeggen: ‘Ik heb misschien de zaak pessimistisch en eenzijdig voorgedragen’.

Om de algemeene opwinding, die de rede vooral in Inlandsche kringen gewekt had, te kalmeeren - men bedenke dat een assistent-resident in zijn afdeeling een zeer grooten invloed heeft op de gansche sociale ontwikkeling - verklaarde ook de Regeering, bij monde van Mr. Talma, dat

zij de gelijkenis van het beeld, door den heer Van der Jagt van de beweging in de Inlandsche maatschappij ontworpen, ten stelligste ontkende:

> De geest, welke sprak uit de rede van den heer Van der Jagt, gaat lijnrecht in tegen de richting van de Regeering. Het staat hem als Volksraadslid natuurlijk volkomen vrij om hier te spreken zooals, naar zijne meening, het algemeen belang dit vordert, doch de Regeering zoude moeten wanhopen aan de uitvoerbaarheid harer taak, indien zij moest gelooven, dat de schromelijk eenzijdige blik op de maatschappij, waarvan zijne woorden getuigen, ook die zijner ambtgenooten was. De Regeering is echter overtuigd - en zij heeft met voldoening eene bevestiging van hare meening gevonden in de woorden van de heeren Stibbe en Whitlau - dat de denkbeelden, welke de heer Van der Jagt heeft verkondigd, geheel afwijken van den geest, welke heerscht in het korps waartoe hij behoort.

Soerabajasch Handelsblad en *Nieuws van den Dag voor Ned. Indië* applaudisseerden daarentegen den heer Van der Jagt uitbundig; ook die groepen van Europeanen welke aan dergelijke beschouwingen hun hart ophalen. Planters- en andere vereenigingen stuurden adhaesie-betuigingen, van vele kanten kwamen huldetelegrammen, twee B.B.-ambtenaren te Semarang verzonden een zeer tendentieuze circulaire aan hunne collega's met opwekking tot instemmingsbetuiging, waaraan van vele zijden gretig gehoor werd gegeven. Bovendien werd nog de geheel onjuiste voorstelling gecolporteerd, alsof de Regeering bij monde van Mr. Talma de vrijheid van spreken harer ambtenaren had bedreigd.

Men kan dit démasqué slechts toejuichen. De gevoelens waren er toch. Zij toonen zich nu in hun ware natuur. Zoo bestaan er thans drie politieke hoofdgroepen. Een linksche, de Radicale Concentratie, welke de S.D.A.P., Boedi-Oetomo, Sarekat Islam, Insulinde, Sumatranenbond, Pasoendan, (niet de I.S.D.V.), omvat. Een rechtsche groep consolideerde zich om den heer Van der Jagt. Daartoe mag men een groot deel van de planters, van het B.B.-corps, van de suikerindustrieelen en van den handel, alsmede eenige zwijgende Volksraadsleden rekenen. De middelgroep, welker opvattingen in het algemeen met de politiek van de Regeering overeenstemmen, wordt gevormd door den Ned.-Ind. Vrijz. Bond, die 14 Volksraadsleden telt, den Regentenbond

en de jongere intellectueele krachten, in vele kiesvereenigingen enz. georganiseerd.

Het is reeds een belangrijke differentiatie in een land, dat vóór vijf jaar nog geen staatkundige partijen kende.

§. 4. De Regeeringsverklaring.

In den aanvang van ons artikel werd de stemming aangeduid, welke de Regeeringsverklaring op den 18den November tot een daad van even moedig als wijs beleid maakte.

Nog even een paar passages uit redevoeringen, die in die dagen werden gehouden. Den 16den November zeide de vertegenwoordiger der S.D.A.P. onder meer:

> Welke nuttige lessen kan de Regeering nu uit de gebeurtenissen hier in Indië en in Europa trekken?
> In de eerste plaats wel dit, dat de democratie niet te keeren is, dat aan de verschillende nationaliteiten het zelfbeschikkingsrecht zal moeten worden toegekend, dat de arbeidende klasse niet langer in knechtschap en afhankelijkheid wenscht te leven, maar haar aandeel opeischt van den rijken disch der aarde, dat deze klasse zeggenschap verlangt, mede wenscht te regeeren.
> Wie onderdrukking zaait, zal revolutie oogsten, dit kan de Regeering leeren uit wat er in Europa en ook hier - ik verwijs b.v. naar de Buitenbezittingen - heeft plaats gehad. En nu wil ik de Regeering ernstig voor iets waarschuwen. Laat zij vooral niet denken, dat het wel zoo'n vaart niet zal loopen. Wij leven in een tijd van groote gebeurtenissen, waarin alle tronen in Europa wankelen, waarin het militarisme, naar wij hopen, heeft afgedaan, waarin niemand vooruit kan zeggen of we aan den vooravond staan van een algemeene sociale revolutie. Ook in deze landen dient de toestand ernstig onder de oogen te worden gezien, en wie zegt ons of ook hier niet een revolutie zal uitbreken, eerder dan we gedacht hebben en ook wenschelijk achten? Dit is zeker, dat de revolutionaire geest hier zoowel onder de militairen als onder de bevolking niet ontbreekt. Ik zou een revolutie op dit oogenblik in deze landen betreuren, omdat zij ontijdig zou zijn, omdat hier nog niet als in Duitschland, Oostenrijk en Hongarije een goed ontwikkelde, uitmuntend georganiseerde arbeidsklasse gereed is en ook in staat is om het bewind van de heerschende klasse over te nemen. Iets anders is, of wij op dit oogenblik niet een zeer verstrekkende grondige hervorming van het geheele bestuursstelsel zouden wenschen....
> 'Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht'; laat de Regeering daaraan goed denken. Slechts dan wanneer zij een krachtige, eerlijke, beslist democratische politiek volgt, waarvan zij niet afwijkt terwille van het grootkapitaal of van aan die politiek vijandig gezinde partijen, kan de Regeering een politieke ontwikkeling dezer landen zonder al te veel schokken verwachten.

De voorzitter van Boedi Oetomo sprak in den morgen van den 18den:

> Ook wij betreuren de velerlei misstanden en de daaruit voortvloeiende excessen ten zeerste; ook wij hopen, dat de bevolking zal leeren inzien, dat slechts een wel overdachte en normale ontwikkeling de eenig juiste is, waardoor het Inlandsche volk zijn alles beheerschend doel: zelfstandigheid, zal kunnen bereiken.
> Om hiertoe te kunnen geraken zal toenadering tusschen de verschillende bevolkingsgroepen noodig zijn... In het huidige tijdsgewricht, zoo vol van groot gebeuren, is een innige samenwerking tusschen die groepen, welke werkelijk naar radicalen vooruitgang streven, meer dan wensche lijk, ja door de omstandigheden geboden.

Bij dit laatste doelde de spreker op de reeeds besproken Radicale Concentratie.

De voorzitter van Insulinde, de heer Teeuwen, sprak aan een eind van een felle bestrijding van de rede van den heer Van der Jagt:

> Het systeem van verscheiden wet voor verscheiden ras is niet anders te kwalificeeren dan als een systeem van geweld.
> Het is niet anders denkbaar dan dat ook hier te lande de ontluikende democratische ontwikkeling zich zelf het zedelijk recht zal geven om dit geweld met geweld te keeren. Ik zeg als goed Indiër: Neem weg die hoofdoorzaak van gewelddadige botsing.

Alle leiders der groote volkspartijen (want van den S.I.-voorzitter waren gelijke opvattingen overbekend), benevens de S.D.A.P., bleken dus op democratiseering van het koloniaal bewind sterk aan te dringen.

Aan dien aandrang gaf de Regeering gehoor door een verklaring af te leggen, die, blijkbaar inderhaast opgesteld, haren goeden wil toonde, zonder bindende toezeggingen te doen, welke alleen na ampel overleg met het Opperbestuur mogelijk zouden zijn geweest.

Om zijn historische beteekenis voor Nederland en voor Indië moge het stuk hier in zijn geheel volgen:

> De regeering heeft gisteren publiciteit doen geven aan een door haar van den Minister van Koloniën ontvangen telegram omtrent den toestand in Nederland.
> De ontvangen berichten stemden tot dankbaarheid, vooral omdat zij duidelijk aantoonen dat de meerderheid van het Nederlandsche Volk niet voornemens is zich den nationalen schat van grondwettelijke inzettingen door een minderheid gewelddadig te laten ontrooven. Verblijdend ook voor Indië is het dat de Nederlandsche Regeering met

volle kracht maatschappelijke hervormingen wil doorvoeren, langs wettelijken weg en met handhaving der orde.
Ook voor het bestuur van deze kolonie zijn deze berichten van overgroot belang. De nieuwe koers, welken de jongste wereldgebeurtenissen voor Nederland hebben voorgeschreven, bepaalt tevens de richting welke ook hier zal moeten worden gevolgd. Het gaat trouwens hier minder om wijziging van den koers, dan om versnelling van het tempo. Regeering en Volksraad worden dientengevolge voor nieuwe verhoudingen, verschuivingen van bevoegdheden geplaatst, welke op dit oogenblik nog niet volledig zijn te overzien. Vast staat echter, dat beider taak aanzienlijk wordt verzwaard en nauwe samenwerking eischt. De ernstige wil daartoe is bij de Regeering aanwezig en Zij weet dat dit ook bij den Volkraad het geval is.
Gevoelt de Regeering behoefte aan nauwer contact met den Volksraad, Zij stelt zich voor eerlang met het College overleg te plegen omtrent de wijze, waarop dit verband door het leggen van een persoonlijken schakel kan worden bevestigd. Op nauwe samenwerking met den Volksraad meent de Regeering in dezen tijd van spanning vast te mogen bouwen ter handhaving en verzekering van de inwendige rust.
Hoewel de Regeering met weerzin de exorbitante rechten op den tegenwoordigen voet hanteert, wordt zij gedwongen tot toepassing van artikel 45 op hem, die stelselmatig, ondanks ernstige waarschuwing, ook in deze dagen nog de organen van het openbaar gezag tracht te verlammen. De Regeering meent hieraan een woord van ernstige waarschuwing te moeten verbinden tot die op den voorgrond tredende personen, die door het coquetteeren met uiterste elementen spelen met vuur.
De Regeering noodigt den Volksraad uit met haar in hartelijke samenwerking te streven naar een snelle verwezenlijking van noodzakelijke hervormingen en verheffing van het algemeen peil van maatschappelijken welstand.
Alleen die samenwerking zal ook het spook van bitter voedselgebrek buiten Indië's deur vermogen te houden.
Voor de verhooging van den maatschappelijken welstand zal in de eerste plaats noodzakelijk wezen wegneming van misstanden als waarop dezer dagen in dit lichaam van meer dan een zijde is gewezen. Vooraf zal daaromtrent volledig licht verspreid moeten worden. De Regeering wil hiertoe instellen een commissie van onderzoek naar verhoudingen en toestanden in de suikerindustrie, welke commissie met ruime bevoegdheden zal worden bekleed. Zij vertrouwt dat zij de leden van dit lichaam die daarvoor in aanmerking komen, - de Regeering denkt hierbij aan de heeren Tjokroaminoto en Schmutzer - in de eerste plaats bereid zal vinden in die Commissie zitting te nemen.
Het uitblijven van een regeling tot uitvoering van artikel 111 van het Regeeringsreglement doet zich voor overheid en publiek als een pijnlijk gemis gevoelen. Daags na het optreden van den Minister van Koloniën is dezerzijds aangedrongen op spoedige vaststelling van het Koninklijk besluit, en elken dag kan deze verwacht worden.

Hoewel de Regeering op grond van de te haren diensten staande ge-

gevens haar uitspraak handhaaft, dat in het leger geen algemeene ontevredenheid heerscht, wil zij op grond van de tegenovergestelde meening van sommige leden van deze vergadering doen wat mogelijk is om in sneller tempo dan nu gevolgd wordt, tegemoet te komen aan bekende grieven, nl. de nog onvolmaakte regeling der voeding, verouderde kazernetoestanden en ten slotte de onbevredigende rechtspleging.
De laatste misstand wordt ook door de Regeering sterk gevoeld. Zij heeft bij herhaling - dezer dagen opnieuw - bij den Minister op invoering van de nieuwe strafrechtspleging aangedrongen.
Het voedingsvraagstuk is door het Legerbestuur. gelijk in de Memorie van Antwoord reeds werd medegedeeld, opnieuw in studie genomen, met de bedoeling te komen tot voedselverstrekking geheel van landswege. De kosten van dien maatregel zullen stellig zeer hoog zijn, maar de Regeering vertrouwt, dat hij de instemming van den Volksraad en van het Opperbestuur zal kunnen vinden. De Legercommandant verwacht nog tijdig voor het einde dezer zitting zijn voorstel ter zake te kunnen indiehen.

Evenzeer gevoelt de Regeering de noodzakelijkheid van sneller verbetering der kazerne-toestanden, die in meer dan een opzicht te wenschen overlaten, omdat verschillende kampementen niet aan redelijke eischen voldoen en den militairen onvoldoende huiselijkheid bieden. Ook hier zal krachtig aangevatte verbetering tot aanzienlijke uitgaven leiden-Een voorstel tot verhooging der negende begrootingsafdeeling zal bij de mondelinge beraadslaging worden gedaan.
Ik eindig deze verklaring met een beroep namens de Regeering op de krachtige hulp en warmen steun van de leden van den Volksraad, om de Regeering in deze spannende dagen in haar zware taak te steunen.

Op deze verklaring volgde een adres van antwoord, waarbij de wensch werd geuit, dat de Regeering de bevoegdheid zoude verkrijgen, voortaan meer regelingen zelfstandig in Indië te treffen. Tot zelfs zeer ondergeschikte ordonnanties kunnen thans alleen in overeenstemming met de Kroon of onder haar nadere goedkeuring worden vastgesteld.

Er verscheen ook een minderheidsnota, in zeer krasse termen gesteld, waarin op een ‘voorparlement’ werd aangedrongen. Zij deed aanvankelijk vermoeden dat de radicalen op revolutionair avontuur uit wilden, doch er is niets op gevolgd dan dat, bij motie, dezelfde leden die de nota onderteekend hadden, een zelfbesturend Indië hebben verlangd. Van hare zijde heeft de Regeering eene commissie benoemd tot herziening der Indische grondwet en tot het ontwerpen eener bestuurshervorming en den 2^{den} December door haar gemachtigde een nadere uiteenzetting doen geven van de bedoelingen die bij het afleggen der verklaring van 18 November hadden voorgezeten. Bij deze gelegenheid zeide Mr. Talma het volgende:

> Dit staat vast, dat een eenigszins belangrijke hervorming niet denkbaar is zonder aanzienlijke uitbreiding van de bevoegdheid van den Volksraad, zonder principieele wijziging van het karakter van dit college, hetwelk van zuiver adviseerend lichaam zal moeten worden een integreerend deel van de Regeering, met werkelijke medezeggenschap in en contrôle op het bestuur.
> Al is thans nog niet het oogenblik gekomen om te bepalen op welke wijze het nieuwe gebouw zal worden opgetrokken, onvermijdelijk zal de reorganisatie ten gevolge hebben niet alleen een overgang van bevoegdheid en invloed naar lokale raden en Volksraad, doch eveneens een verschuiving tusschen moederland en kolonie met mogelijke verlegging van het zwaartepunt...
> In de luttele maanden van zijn bestaan heeft de Volksraad een positie verkregen, welke ver boven den oorspronkelijken opzet uitgaat. Het ongeschreven Staatsrecht heeft zich sneller ontwikkeld dan iemand heeft kunnen hopen en verwachten. Voor een deel is dit ontegenzeggelijk te danken aan de wijze, waarop de Raad zijn taak heeft opgevat; anderdeels aan de wijze, waarop de Regeering heeft medegewerkt om het ontwikkelingsproces te bevorderen. De Regeering wenscht ook in het vervolg allerminst zich krampachtig vast te houden aan den gestelden opzet; zij acht het integendeel een eisch des tijds den Volksraad - in afwachting van de voorgenomen hervorming - den invloed en de ruimte te geven, welke de bestaande wettelijke bepalingen gedoogen.

Mr. Schumann antwoordde met de verzekering

> dat de Regeering rekenen kan op de volle medewerking van den Volksraad bij het breken van den tegenstand, die tegen de hervormingen, welke zij beoogt, juist uit de kringen welke haar het naast staan kan worden verwacht.

* * *

Slechts enkele uren heeft de lezer van het bovenstaande de tweede zitting van den Volksraad bijgewoond. Veel belangrijks is hem daardoor ontgaan. De kwestie van de voedselvoorziening en de schitterende hulp daarbij van de Kon. Paketvaart, die van de afschaffing der Chineesche officieren, op de begrooting van B.B. ternauwernood er doorgehaald; de uitnemende verdediging van de Oorlogsbegrooting door den Legercommandant; de gelukkig, zij het tegen den wil van den Directeur van Gouvernementsbedrijven, op de begrooting gebrachte *f* 600,000 voor aanleg van het eerste deel van een Zuid-Celebes-spoorweg; de overlegging van de stukken betrekking hebbende op de muiterij aan boord van H.M.'s Koningin Regentesen de ronde zeemans-

verdediging door vice-admiraal Bron van de Marinebegrooting; het gaan werken met aannemers voor Landsgebouwen door het Departement der Burgerlijke Openbare Werken; de kwestie van het stedehouderschap van Karangasem; de tractementsverhooging van de juristen en de daaruit voortvloeiende consequenties voor een algemeen Indisch bezoldigingsstelsel; de oprichting van een Universiteit; het debat van Dr. Rivai met het hoofd van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst over hygienische maatregelen en individueele ziekenverpleging, blijven buiten zijn aandacht.

Het kan niet anders: het toelichten van dit alles zou den overzichtschrijver bijna zooveel tijd vergen als den lezer een reisje naar Indië om daar gedurende een maand de Volksraadszitting bij te wonen en zich te vergasten aan de sociale en politieke opleving der Indische maatschappij, en aan het moeilijk maar heilzaam streven van de Indische Regeering.

Weltevreden, Jan. 1919.

H.J. KIEWIET DE JONGE.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Gemeentelijke monumentenbescherming.

- De monumentenzorg der overheid heeft zich tot dusverre bijna uitsluitend bepaald tot de groote kunstwerken, die vroegere geslachten ons hebben nagelaten. Kerken, torens, raadhuizen werden tegen afbraak beschermd en - soms al te veel - gerestaureerd. Doch de fraaie geveltjes van particuliere huizen, de teekenachtige poortjes, de krachtige en indrukwekkende groepen oude pakhuizen liet zij - een zeer enkel geval uitgezonderd - over aan hun lot, dat is aan de willekeur van slooper en beunhaas. En toch ontleenen onze steden wellicht meer dan aan de enkele groote ‘monumenten’ haar eigen karakter aan deze meer bescheiden stukjes bouwkunst. In de laatste jaren is men gelukkig tot het besef gekomen, dat men zoodoende op den verkeerden weg was. Men begon in te zien, dat het er niet, althans niet alleen, om te doen was enkele in het oog vallende kunstwerken te beveiligen, doch dat het ging om het behoud van een stuk van ons nationaal geestesbezit en dat het behoud van een gaaf gebleven oud stadje of van een karakteristiek brok van onze zeventiend'eeuwsche groote steden minstens even belangrijk is, als de met veel kosten uitgevoerde restauratie van een enkel gebouw. Wel hadden plaatselijke vereenigingen - eershalve noem ik slechts het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap - reeds te voren in deze richting gewezen, doch onder het publiek beschouwde men dat eerder als een liefhebberij van enkele geleerden en verzamelaars, dan als een beweging, die ook voor onzen tijd en voor de toekomst beteekenis had. Daarna bracht ‘Heemschut’ wel wat meer

beweging in het publiek, maar toch was het eerst de noodkreet door het vandalenwerk aan de Amsterdamsche Keizersgracht aan een hartstochtelijk minnaar van ons stedenschoon ontlokt, die den stoot gaf tot een practisch en zakelijk ingrijpen.

Intusschen de vereeniging 'Hendrick de Keyser' kan niet alles doen. In vele gevallen zal zij machteloos blijken. Zij zal niet op kunnen tegen de winzucht van een eigenaar, die een ouden gevel gaat afbreken, juist om daardoor de jonge vereeniging te nopen zijn huis tegen een onevenredig hoogen prijs aan te koopen. En ook zal zij het wel moeten afleggen tegen rijke Amerikanen, die hier te lande oude gevels opkoopen, om ze in Amerika te doen herbouwen. Het is helaas geen fantasie, die mij dit voorbeeld doet aanhalen. Het is wezenlijk gebeurd. Een paar jaar voor den oorlog is op die wijze Enkhuizen van een prachtig geveltje beroofd en een andere aanslag van gelijken aard werd op een fraai oud poortje gedaan.

Zulke gevallen toonen, dat de overheid hier niet werkeloos kan blijven en dat zij ook niet kan volstaan met het geven van wat meer en wat ruimer subsidies. Zij zal de wapenen moeten ter hand nemen, die haar in het bijzonder gegeven zijn en door wettelijke bepalingen aan het particuliere streven steun verleenen. Een monumentenwet werd reeds lang geleden door den Oudheidkundigen Bond ontworpen. Regeering en Kamer hadden echter voor dit onderwerp niet meer over dan een welwillend woord en tot indiening van een wetsontwerp is het nog niet gekomen. Nog onlangs werd in de Eerste Kamer verklaard, dat het ontwerp 'in studie' was, hetgeen, naar men weet, beteekent, dat er nog niet veel kans bestaat de monumentenwet binnenkort in het staatsblad te zien verschijnen. Gelukkig is het echter niet noodig in deze alles van de landsregeering te verwachten; ook de gemeentebesturen kunnen de hand aan het werk slaan. Wellicht is dat zelfs nog beter. Een gemeenteverordening pleegt in korter tijd tot stand te komen en kan gemakkelijker worden gewijzigd dan een rijkswet. Wanneer dus de overheid een nieuw terrein betreedt, biedt het zelfs voordeelen, indien de eerste stappen daarop door de gemeentebesturen worden gezet. Is zoodoende eenige ervaring opgedaan, dan kan de rijkswetgever codificeerend ingrijpen.

Zoo'n gemeenteverordening kan, naar ik mij voorstel, betrekkelijk eenvoudig zijn van opzet. Haar kern worde gevormd door het verbod om bouwwerken, die hetzij door hun eigen schoonheid, hetzij door hun 'ensemble' van beteekenis zijn voor het stadsschoon, af te breken of te veranderen zonder toestemming van B. en W. Daarbij bepale men zich echter tot die bouwwerken, die aan den openbaren weg zijn gelegen of vandaar zichtbaar zijn. Om uit te maken welke bouwwerken door dit verbod worden getroffen, wordt daarvan een lijst aangelegd. Over de plaatsing op die lijst wordt in eerste instantie door B. en W. beslist, na advies van een commissie van deskundigen, die wordt benoemd ten deele door het gemeentebestuur, ten deele door eenige vereenigingen, welke op dit gebied werkzaam zijn. Wellicht zou men daarbij kunnen bepalen, dat B. en W. slechts van de adviezen dezer commissie kunnen afwijken bij een gemotiveerd besluit, dat ter kennis van den gemeenteraad wordt gebracht. In ieder geval sta zoowel voor de commissie als voor de belanghebbenden beroep van de beslissingen van B. en W. open bij den gemeenteraad. Ook bij het nemen van een beschikking op verzoeken om op de lijst gebrachte bouwwerken te mogen afbreken of veranderen, kan aan de commissie een adviseerende rol worden toebedeeld en ook hier kan men aan den Raad wederom het laatste woord laten.

Mij dunkt op deze wijze zou een eenvoudige en toch voldoend lenige regeling zijn tot stand gebracht. Waarop het aankomt is het uiterlijk karakter der stad te beschermen. Dat wordt bereikt. En de beperking van het recht der eigenaars is niet grooter dan die, welke reeds thans aan een goed eigenaar wordt opgelegd door het besef, dat het bezit van een fraaien ouden gevel voor hem ook plichten medebrengt. Natuurlijk moeten B. en W. bij het verleenen van toestemming tot het aanbrengen van veranderingen niet *al* te angstvallig zijn. Een stad, vooral een groote stad, is nu eenmaal niet een openluchtmuseum, doch een levend wezen, dat ook aan de wisselende eischen van het moderne leven zich moet weten aan te passen. Doch vandalistische sloopingen zal men kunnen beletten en uit wansmaak geboren 'verfraaingen' zal men kunnen weren. Ook zal men, moet ooit om overwegende redenen een groep gevels worden geschonden, door het

stellen van voorwaarden kunnen waarborgen, dat het nieuw te stichten gebouw niet storend werkt, doch zich aan zijn omgeving aanpast.

Juridische bezwaren tegen een verordening volgens dezen opzet bestaan er niet, voorzoover ik weet. Een gemeenteverordening mag het eigendomsrecht beperken, zoolang deze beperking maar niet met feitelijke onteigening gelijk staat, Binnen die grens is de gemeente vrij en is het niet meer een vraag van legaliteit, doch van opportuniteit. Alleen wegens strijd met het algemeen belang kan dan nog vernietiging volgen. Doch daarvoor behoeft, naar ik meen, geen vrees te bestaan. Reeds het feit, dat de regeering zelf het plan voor een monumentenwet met zich omdraagt, zal haar beletten een ingrijpen der overheid, gelijk hier wordt voorgesteld, als strijdig met het algemeen belang te bestempelen. Maar ook als men de vraag op zich zelf beschouwd komt men tot dezelfde conclusie. Of is het geen gemeentebelang van de eerste orde, dat een stad haar eigen, door de historie gevormd, karakter bewaart? Is het niet voor hare bevolking van de grootste beteekenis, dat deze kan leven en streven in de schoone omgeving, door het verleden geschapen? Laat niet de dagelijksche gang langs onze grachten vol stemming of over het wijde plein, waar een oud stadhuis plechtig staat, omgeven door een krans van oude gevels, een dieper indruk na, dan het beste onderwijs in kunstgeschiedenis en het trouwste museumbezoek kunnen doen?

Welke onzer steden zal de eer opeischen hier voor te gaan? Zal het onze hoofdstad zijn, wier verordeningen zoo vaak het prototype werden van gemeentelijke wetgeving door het gansche land? Of de residentie, wier pas ingestelde directie van kunsten en wetenschappen hier een nieuw veld van arbeid zou vinden? Of wil men de eer laten aan Dordt met zijn havens of aan Monnikendam met zijn prachtige grachtjes? Het doet er ook eigenlijk niet toe wie begint. Als maar ergens de hand aan het werk wordt geslagen, zullen ongetwijfeld andere gemeenten spoedig volgen.

S. VAN BRAKEL.

Buitenlandsch overzicht.

27 April 1919.

Het beste is, op dit oogenblik te zwijgen. De duizend artikelen liggen achter slot, om straks aan Brockdorff-Rantzau en de zijnen te worden vertoond. De Duitschers hebben den indruk, dat men hun toelaten zal de artikelen te bespreken. Zij zullen niet nalaten zich daarbij te bedienen van Wilson's jongste manifest, dat een anderen staat is komen herinneren aan het bestaan van zekere veertien punten....

Italië *zit* te Fiume, en niemand van die het kunnen, zal veel lust hebben zich met de taak te belasten, het er uit te werpen. Of Italië het zoover zal laten komen? Heeft het, in andere opzichten, de vrienden van gisteren dan niet meer noodig? Verlangt het nergens een mandaat?

Vermoedelijk zal Orlando wel weer aanwezig zijn, als men de Duitschers te woord staat, en is dan door Engeland voor Fiume iets bedacht in den geest van wat men voorheeft met Dantzig. De wereld zal dan een plaats te meer tellen waar de proef genomen wordt met een nieuwe staatsrechtelijke figuur.

De heer Troelstra spreekt van een *Europeesche* revolutie, alsof hij die voor het bestellen had. Waarin hij voorzeker dwaalt. Waar is eigenlijk Europa? Bestaat het nog? of al weer? In revolutionnaire gisting verkeert nog Duitschland, maar zelfs daar schijnt de beweging over haar hoogtepunt heen. München heeft geen school gemaakt, en de ‘sowjet’-regeering schijnt het in de stad van bier en gemoedelijkheid niet eens tot gruwelen te willen brengen.

De Geallieerden hebben het ook niet in de hand, tegen de Duitsche regeering een binnenlandschen vijand op te ruien. Zij *kunnen* niet met het bolsjewisme pacteeren, omdat zij er hun eigen militaire kracht bij zouden inschieten die zij vooralsnog wenschen te behouden. Evenmin kunnen zij, tegenover Ebert, Wilhelm stellen. Zij hebben dus, na de zaak der levensmiddelenvoorziening en na de zaak-Haller, opnieuw aan de Duitsche regeering een groote concessie gedaan. Want teruggekrabbeld *zijn* zij na de eerste mededeeling van Nudant en na de gelijktijdige bekendmaking over de neergelaten gordijntjes.

Bij de Vier, die in de verloopen maand zoo veel en zoo moeilijk werk hebben gedaan, is de oorlogspsychose lang geluwd, maar voor de galerij moet nog worden gebrald, en de Fransche pers wordt nog geregeld van communiqué's voorzien die het publiek omtrent de ware beteekenis van wat er reeds met Duitschland verhandeld is zoeken te misleiden. Men ziet het die proeven echter aan hoe moeilijk hunne geboorte reeds geworden is. De kring der feitelijke mogelijkheden sluit zich; - eindelijk, eindelijk, kunnen en zullen er zaken worden gedaan.

C.

Bibliographie.

Leiddraad voor de studie der staatsinrichting van Nederland, door R. Kuyper. Deel I, A.H. Kruyt - Amsterdam - 1919.

De titel is langer dan hierboven staat afgedrukt.. Er volgt nog op: ‘met inachtneming van de maatschappelijke en speciaal van de juridische en politieke ontwikkeling’; man van weinig woorden is de als neo-marxistisch socioloog goed befaamde schrijver nu eenmaal niet.

Hij heeft met zijn boekje - als H.B.S.-docent voelde hij aan een eigen leidraad behoefte; voor het middelbaar onderwijs is dus het geschrift bestemd in de voornaamste plaats - deze niet onbelangwekkende vraag aan de orde gesteld, of onze jongens en meisjes van de hoogere-burgerschool in de staatsinrichting het best worden ingeleid door het leeren van concrete feiten of door het kennisnemen van die nogal abstracte ‘grondbegrippen en grondgedachten omtrent het recht en den staat’, waarop reeds de hier ‘toelichting’ genaamde voorrede den lezer voorbereidt.

Is op deze vraag wel een algemeen passend antwoord mogelijk? Ervaring met iets oudere leerlingen dan die van het middelbaar onderwijs, met wel wat rijpere dus, meer vatbaar voor abstracte bespiegeling, maakt huiverig, volmondig te antwoorden, dat de heer R. Kuyper in zijn opzet gelijk heeft. Maar ik hoorde al van een docent, die verklaarde: ‘ik ga Kuyper gebruiken, juist aan zoo'n boekje had ik behoefte, en het materialistische erin werk ik er wel uit weg.’ En hieruit lijkt mij te volgen, dat hier inderdaad de aanleg van den leeraar veeleer dan die van de leerlingen beslissen moet. Bij den gemiddelden leerling mogen dan al de feiten er vlotter ingaan dan abstracties, wat erin *blijft* hangt ten slotte voornamelijk af van de wijs waarop het erin is gebracht; en dan zal altoos het beste slagen die docent, die in zijn methode zichzelf kan zijn.

De zooeven aangehaalde vakman overdreef intusschen toen hij zich eenige moeite voorstelde met het wegwerken van wat in dit boekje materialistisch zou zijn. Men moet ernaar zoeken; en men vindt dan wel een en ander, dat iemand, die nooit van R. Kuyper gehoord had, kan doen vragen: is temet deze schrijver historisch-materialist? In een boek van dezen opzettelijk niet zuiver feitelijken opzet moffelt natuurlijk de schrijver zijn eigen levensbeschouwing niet volledig weg, al hield hij, even opzettelijk, haar op den achtergrond...

Er zijn inmiddels nog andere lezers dan de hoogste klassen van de hoogere-burgerschool, op welke de heer Kuyper hoopt. Wat ouderen en rijperen, die voor ander doel dan een eindexamen inzicht in staatsinrichting willen vergaren. Hier steunt zijn hoop op vaster grond. Want dit slag lezers is niet tevreden met parafrazen van feitelijken wetsinhoud. Niet zoozeer het weten als wel het begrijpen is het doel van deze door eigen aandrift naar dit soort van studiën heengelokten. Voor dezulken kan dit boek waarlijk een uitkomst zijn, onverschillig of zij eenes geestes kinderen met den schrijver zijn dan wel van heel andere levensbeschouwing. Stoot hèn zijn marxisme, zij zelven hebben veerkracht genoeg om den stoot op te vangen en te weerstaan. Maar voor hen is eigenlijk dit werk niet geschreven en zou omwerking belangrijk gerief kunnen brengen.

v.B.

Astrid.
Tooneelspel in vijf bedrijven.[1)]

PERSONEN.

OLAF SKÖTKONING, koning van Zweden.
INGEGERD, zijn dochter.
ASTRID, zijn natuurlijke dochter.
SIGRID,}dienstmaagden van prinses Ingegerd.
SYNNÖVE,}dienstmaagden van prinses Ingegerd.
ARNE GUDBRANDSON,}Zweedsche jarlen.
EILIF,}Zweedsche jarlen.
THOROLF, een dienstknecht.

OLAF HARALDSZOON [DE HEILIGE], koning van Noorwegen.
HJALTE, zijn vriend, een blinde zanger.
AKKE VAN GARDERIKE, een viking.
THORE, een dief.
EYVIND SVERRISON, een koopman.
EEN BEDELAAR.
DRIE HONGERLIJDERS.
NIELS,}dienstmaagden en -knechten van Olaf Haraldszoon.
ANNA,}dienstmaagden en -knechten van Olaf Haraldszoon.
MARGIT,}dienstmaagden en -knechten van Olaf Haraldszoon.
KAREN,}dienstmaagden en -knechten van Olaf Haraldszoon.
KARR,}dienstmaagden en -knechten van Olaf Haraldszoon.

Het eerste bedrijf speelt in Zweden. De overige bedrijven in Noorwegen.

1) Dit drama volgt ten deele de uiterlijke lijn van Selma Lagerlöf's gelijknamige sage.

Eerste bedrijf.

Eerste tafereel.

In den koningsburcht te Upsala.

(Hof rondom het vrouwenvertrek. Het vrouwenvertrek is gebouwd op paaltjes. Een leuningloos trapje, steil als van een duiventil, leidt naar het smalle, ruw gebalustreerde balconnetje. Het deurtje is zóó laag, dat men zich bukken moet om in en uit te gaan. Een ronde opening in den houten voorwand van het gebouwtje doet dienst als venster. Men ziet naast het gebouwtje nog een stuk avondhemel. Het deurtje wordt plotseling opengerukt en Astrid, verrukt en overmoedig, danst op de cadans van haar plagende woorden met een ongelooflijke behendigheid het vervaarlijk steile trapje af).

I. Astrid. Sigrid. Synnöve.

ASTRID.
Zingen!

(Sigrid en Synnöve volgen haar ademloos).

SIGRID.
Wat zegt ze?

ASTRID.
Zingen, dat zal hij!

SYNNÖVE.
Maar wie dan toch?

ASTRID.
Hij, die gekomen is!

SYNNÖVE.
Maar Astrid, Astrid, wie is er gekomen?

(Zij buigt zich over de balustrade naar Astrid toe).

ASTRID.
Hjalte!

SYNNÖVE.

(tot Sigrid)

Wie zegt zij?

SIGRID.

Hjalte!

SYNNÖVE.

De zanger?

ASTRID.

Hjalte! Hjalte! de blinde zanger!

SYNNÖVE.

Hij, die zoo schoon kan zingen van Noorwegen's koning?

SIGRID.

Hij, die zingt van Noorwegen's lichten koning!

ASTRID.

Van Olaf met het stralende voorhoofd!

(zij blijft plotseling staan als omhuld door een wolk van droomen).

Olaf...

(zij hoort en ziet nu niets meer van 't geen er om haar voorvalt, niets daarvan....

II. De vorigen. Akke van Garderike.

... dat de viking Akke van Garderike den vrouwenhof is binnengeslopen en nu tracht de vluchtende meisjes bij heur haren te vangen).

AKKE.

Heisa! Dat wordt me vandaag een verrukkende vangst!

SYNNÖVE.

Heisa! Dat wordt u vandaag een mislukkende vangst!

(ze vlucht. Akke grijpt de tegenstribbelende Sigrid).

AKKE.

Een spartelende vangst!

SIGRID.

(zich losmakend en vluchtend).

Een hadt je niet - vat je niet - vangst!

AKKE.

(de droomende Astrid omvattend).

En toch een vangst!

(Astrid tracht zich los te maken, ze is nog in haar droom en ernstig onwillig).

ASTRID.

Heer viking, laat mij los!

AKKE.

Waarom, mijn meisje, waarom?

ASTRID.

Omdat ik 't wil!

AKKE.

Maar de viking wil anders, je weet het, kind!

ASTRID.

Dat moet de viking dan verleeren!

AKKE.

De viking laat niet los!

ASTRID.

(wat toegevender).

Het past niet voor een vorst der zee om een slavin te kussen!

AKKE.
De viking kust wat hij kussen wil!

ASTRID.
Niet mij!

(ze verweert zich lachende).

AKKE.
Ik zal j'iets kostelijks ervoor geven!

ASTRID.
Wat geeft hij?

AKKE.
Van die sappige kersen uit d'oostlijken tuin!

ASTRID.
Van die groote?

AKKE.
Die zoete!

ASTRID.
Die roode?

AKKE.
Die aanbiddelijke!

(Hij kust haar).

III. Hjalte. Akke. Astrid.

(Astrid laat zich lachend kussen, dan ontsnapt zij, naar hem omkijkend, zoodat ze bijna tegen den blinden Hjalte

aanbotst, die den vrouwenhof is binnengekomen. Akke verwijdert zich. Hjalte betast Astrid's kleed en knielt voor haar).

HJALTE.

God's zegen over u, prinses, gij licht-door-puurde ster!

ASTRID.

(lacht).

HJALTE.

Ik dwaal, ik oude dwaas! Gij zijt niet Ingegerd, de koningsdochter; die zilveren rinkellach is niet van haar! Haar lach is als het koeren van de zachte toertelduiven in het koele woud, dat 't hooge middaglicht omsloten houdt. Ik hield u voor des konings dochter!

ASTRID.

Hjalte, die ben ik ook!

HJALTE.

Neen, ge zijt Ingegerd, de koningsdochter, niet. Haar stem heeft niet dien fellen klank! De stem der koningsdochter klinkt als regeninzet mild op voorjaarsbladen. Als lichtbegoten nevels langs den verren horizon zoo gaan voorbij haar woorden. Daar is één koningsdochter maar in 't Zweedsche land!

ASTRID.

Daar is één koningsdochter maar in 't Zweedsche land, doch weet: meer dan één dochter bezit Zweden's koning!

HJALTE.

(onwillig).

'k Weet daarvan niets!

ASTRID.

Maar ik! Ik leer het u weten! Astrid ben ik! Ik ben des konings dochter en... een slavin!

HJALTE.

Leid mij naar prinses Ingegerd!

ASTRID.

(dringend).

Hier, voel mijn banden! Zoo behandelt de Zweedsche koning deze dochter! daar haar bestaan hem niet gerieflijk is!

HJALTE.

Kom, kom, ge zijt onvrij geboren!

ASTRID.

Moge ik ook onvrij geboren zijn, het koningsbloed het brándt mij in de aderen! Hoezeer met knellende banden men het ook tracht te stelpen, het stelpt zich op tot overstelpend met ontoombre drijfkracht het te voorschijn breekt en onverzadiglijk zal het zich toonen!

HJALTE.

Kom, kom, ge spreekt te veel! Wacht u, opdat ge u niet bedrinkt aan eigen woorden; daar is een booze klank in uwe stem, een diepe klank als die van staal! Moordwapenen worden uit staal gesmeed, Astrid! Wacht u, opdat tegen u zelf ze zich niet keeren! Kom, leid mij nu naar prinses Ingegerd.

IV. Hjalte. Astrid. Ingegerd.

(Ingegerd verschijnt op de galerij, een brandend kaarsje in de hand houdend).

INGEGERD.
Is dat niet Hjalte's stem? Zijt gij het, Hjalte, die gekomen is?

HJALTE.

(neerknielend).

Lieflijke koningsdochter! Ingegerd! Gebenedijde!

INGEGERD.
Wees welkom, Hjalte! Zie, op dezen drempel wacht ik u en ga u stout en schuchter één enkele schrede tegemoet den drempel overschrijdend, dien men mij niet vergunt te overschrijden.

HJALTE.

(tot Astrid).

Kom, leid mij naar haar toe!

INGEGERD.
Wees welkom! De winter, die uw lieve zangen beidde, is heengegaan met tragen tred; uw komen dreef de blijde lentestormen voor zich uit!

HJALTE.
Ik voel de tegenwoordigheid van uw gestalte alsof een maanblank, innig licht gutst door mijn hart in gull' stroomen, vlas-teedere, star-zuivere prinses!

INGEGERD.
Voorzichtig, Astrid, zorg, dat hij niet struikelt!

HJALTE.
Astrid, gij leidt mij niet met zeekre hand, uw handen beven.

ASTRID.
Ik doe wat mij bevolen werd.

INGEGERD.
Brengt gij den vrede voor ons arme land?

HJALTE.
'k Heb hem ontmoet op weg naar u, maar wat zijn oogen zeiden zag ik niet, 'k ben blind.

INGEGERD.
Nog maar één enkele stap, laat mij u hèlpen.

HJALTE.

Ik kus uw lieve hand, die mij geholpen heeft, en nogmaals kniel ik voor u neer.

INGEGERD.

(zijn gezicht tusschen haar handen nemend).

Laat mij in 't aangezicht u zien! Hjalte, gij werdt weer jong! Astrid, haal wijn, opdat ik hem toedrinke hier nog op den drempel! Wel zie ik vele en diepe voren in uw aangezicht gegroefd, maar 't is alsof een jeugdig zaadje schuilt in elke voren!

HJALTE.

Jonge verwachting strooide zaadjes uit, zij vielen middenin het oude hart, dat zwellen ging en zich verjongde. Mag ik van koning Olaf heden tot u spreken?

ASTRID.

Hier breng ik wijn!

(Ingegerd is door Hjalte's

vraag zoo bewogen, dat de beker beeft in haar handen).

Voorzichtig toch, prinses, gij zult den wijn vermorsen!

INGEGERD.

Hjalte, ik drink u toe! Dunk ik u schaamteloos, daar ik zoo zonder schroom u tegemoet trad?

HJALTE.

Gij zijt door schroom omgeven als de bloem door geuren: als zij haar blaadjes stout ontvouwen gaat, wordt 't geuren sterker! Heb dank voor dezen dronk!

INGEGERD.

Kom, sta nu op!

HJALTE.

(nog knielend).

Gij hebt mij in het aangezicht gezien! O, kon ik het u doen, kon ik éénmaal slechts uw lieve trekken zien zooals in vroeger dagen. Zeg mij, Astrid, hoe ziet uw lieve meesteres er uit?

ASTRID.

(in schuwen deemoed).

Haar aangezicht is als een bleeke bloem, die geuren zendt en sterft in 't zenden van die geuren. Haar lichaam is zoo teer als 't schuim der zee, dat schuw bij 't schuchterst tasten zich vervluchtigt. Haar mond is als de glimlach van de broze najaarsrozen en wie haar voorhoofd zag voelt zich omhuiverd door herinnering aan schoonheid lang geleê, die achteloos hij voorbij liet glijden en met verwondering voelt hij plots een smartlijk schrijnen. Daar leeft een wereld in haar oogen ongerept, als bloemen op het vensterglas in wintertij; men kan niet goed een uitleg er aan geven, doch wie 't aanschouwt voelt zich als opgenomen in droomen van beloften ongekend. Maar komt men dichterbij met heet verlangen, dan smelt dat alles weg en men ziet enkel milde menschenoogen.

INGEGERD.

(met de hand over Astrid's voorhoofd strijkend).

Je wangen gloeien en je handen beven, wat is er, Astrid, kom wees rustig.

HJALTE.

O, dat mijn blinde oogen konden vangen en dragen met zich rond uw groote schoonheid! Dan las wel koning Olaf die van mijn oogen af.

INGEGERD.

Leid nu den lieven gast naar binnen. Hjalte, zet u neer en zing voor mij! Ik wed, nog werd uw stem niet oud en zoo verlangend ben ik om die weer te hooren.

(tot Astrid).

Blijft gij niet hier?

ASTRID.

Het is zoo heet hier binnen! Laat mij naar buiten in den avond gaan!

(zij komt weer naar buiten, breidt de armen plotseling uit met een wild-verlangend gebaar en gaat dan even plotseling schuw en inzichzelf-

gekeerd op het trapje zitten. Een ster staat eenzaam aan den hemel. Hjalte zet zich neer vlak voor de opening van de lage deur. Ingegerd neemt plaats achter het ronde venster. Het vertrek is van binnen mat verlicht).

HJALTE.

Wel nimmer wordt mijn stem te oud om u het lied te zingen van den Noorschen koning! Vergeef, dat ik opnieuw voor uwe oogen het beeld tot leven wek van dezen koning, die door uw vader onverzoenlijk wordt bestreden! Olaf is groot gelijk de eeuwige zee en mijn arm hart is als een schelp, wie naar mij luistert, hoort 't ruischen slechts van zijn geluid! Staat gij mij toe van hem te zingen?

INGEGERD.

Wat het ook is, dat u in 't harte ruischt, het kan slechts schoon zijn, Hjalte, en voor mijn ooren welgevoegelijk.

HJALTE.

Daar waar de wouden donker saamgedrongen staan onder den lagen winterhemel, die menschen neer doet hurken in de zware dampen van den angst, daar leeft mijn koning! Zijn ziel vlamt als het noorderlicht in winternacht en giet zijn schijnsel uit, dat streelend glijdt over het menschenhart. Maar broos is het vaatwerk, dat zijn sterke ziel omsluit. Wie ooit des konings tenger lijf aanschouwde, wie zag zijn bleeke aangezicht, is wel verwonderd, dat hij de kracht bezit de koningskroon te torsen. Zijn voorhoofd straalt het matte glanzen uit van een opaal, kostbare hostie, die het wonder omvat van zijn gedachten. De smartelijke lijnen van zijn mond bergen het geheim van tijden komend en van langvergane tijden. Hij houdt der tijden sleutel in zijn tengere handen, zijn handen, die als met gedachten zijn bezield. Zijn vingers zijn als streng-omlijnde melodieën van ongeëvenaarde zuiverheid.

INGEGERD.

(zacht als zucht van avondwind).

Ach, welke vrouwenhand is wel zoo onbesmet, dat zij het wagen kan om naar die hand te tasten, zonder de zuiverheid ervan te krenken.

HJALTE.

Niet dat wat zwaar is dunkt hem waardevol, zooals het slaven dunkt. Hij torst de zware steenen niet, die zwoegen doen en die verpletteren, hij draagt de lichte edelsteenen onbekommerd boven 't voorhoofd. Hem deert niet het gebonden-zijn aan d'aarde, omdat hij daar der bloemen teeder groeien onvermoeid beluistert en kent nu zaaienstijd en entenstijd! Hij vreest niet de overgave aan de nukkige

winden, omdat hij kent het water en zijn onderstroomen en kent de kracht van het getij en kent de richting! Zooals het water en den groei der bloemen, zoo kent de koning ook de menschenziel. Gelijk de zon der menschen woningen weerkaatsen doet het eigen licht met laaienden terugslag, aldus wekt het vertrouwen van den koning vertrouwen in der menschen harten. En zijn vertrouwen is de lichtkern van zijn weten: want dieper dan het duister en de verstikking in de aarde, dieper nog dan de lijken en de wreede wormen, weet hij in haar het vuur, dat van de zonne zelf is afgewenteld en nu haar kracht en straling zelfbestierend in zich sluit.

(zwijgen. Dan zegt Hjalte zachtjes):

O, prinses Ingegerd, wat antwoordt gij, wanneer door den ouden Hjalte koning Olaf laat vragen om uw hand? Prinses, wilt gij den vrede brengen aan uw beider land? Het lied van u, dat ik voor koning Olaf zong, was als een zoete wijn, dien ik hem reikte, bereid uit de essentie van uw wezen! De koning dronk en dronk in lange teugen! Nu is zijn hart als dronken door dien wijn... Hij zegt u, door mijn mond, dat zijn verlangen, uitslaand de vleugels als een groote vogel, zijn hart in schaduw hult! Slechts gij vermoogt die schaduw te verdrijven met het licht van uwe. oogen! Mocht gij tot hem komen! Spreek, koningsdochter, wilt gij tot hem gaan?

INGEGERD.

Gij weet, Hjalte, dat het mij niet vergund is zelfstandig te beschikken over hart en hand. Het is mijn vader die beschikken zal en hij, mijn vader, is koning Olaf's vijand!

HJALTE.

En hij zal nimmer toestaan dat zijn dochter wordt koning Olaf's vrouw.

INGEGERD.

(zeer zacht).

- Vijf koningen legden in deemoed 't zwaard aan koning Olaf's voeten neer, gij weet: dat kan mijn vader niet vergeven, Hjalte.

HJALTE.

En zoo uw vader's hart tot ijs verstarde, wie zal het wel doen smelten, koningsdochter, zoo niet de warmte van uw beden?

(Ingegerd zwijgt met neergeslagen oogen. Astrid heeft zich omgewend en haar blikken vastgeklonken aan Ingegerd's gezicht).

(Zwijgen).

En zoo hij 't nestje bouwt der jonge Christenheid, wie zal 't beschutten tegen woeste wintervlagen, ware het niet een zachte vrouwenhand: Prinses, gij zijt Christin!

INGEGERD.

Wel ben ik een Christin, maar ach, mijn vader offert aan de oude goden.

HJALTE.

Als een wever aan zijn weefstoel onvermoeid, zoo zat ik bij koning Olaf dag en nacht en sprak van u. Nu is uw beeld hem in het hart geweven en wie 't hem wil ontrukken, die scheurt de vezels van zijn harte stuk.

INGEGERD.

O Hjalte, gij zijt wreed, dat gij dat beeld geweven hebt!

(zij slaat verschrikt over haar eigen woorden de oogen neer).

HJALTE.

(zacht en dringend).

Zou het u leed doen, koningsdochter, als koning Olaf's hart gepijnigd werd? Vergunt gij aan den ouden Hjalte niet één enkele blik in 't binnenst kamertje van uw gemoed? Zou het geen antwoord hebben voor koning Olaf Haraldszoon? Wilt gij het lied van Hjalte tot een spotlied maken? Het lied van hem den weergalooze en u, prinses, d' onvergelijk'lijke, het schoonste lied, dat ooit de oude Hjalte heeft gedicht?

INGEGERD.

Uw lied dunkt schoon mij, Hjalte, als een zeepbel, die in smeltend kleurenglanzen het ijle leven van de schoonheid leeft. Ik vrees te zeer, dat elke ademtocht, dat elke fluistering van mijn antwoord zal die schoone wereld uit elkaar doen spatten.

(zij staat op).

Kom, laat mij nu alleen.

(Hjalte staat op, kust zwijgend den zoom van haar kleed; wacht nog, denkend, dat zij iets zeggen zal, dan gaat hij langzaam en treurig. Astrid helpt hem zwijgend het trapje af).

INGEGERD.

(verschijnt na eenige oogenblikken weer op het balconnetje)

Hjalte, 'k zal nog hedenavond met mijn vader spreken, spreek ook gij met hem.

HJALTE.

(neerknielend en den grond kussend)

Heb dank!

(Ingegerd gaat weer naar binnen).

ASTRID.

(tot Hjalte bij 't verlaten van den hof, dringend en met een somberen gloed in haar stem).

Waarom wilt gij niet ook van Astrid weten, wat zij antwoorden zal, als koning Olaf haar ten huwelijk vraagt!

(Hjalte zwijgt en loopt zoo snel mogelijk verder).

ASTRID.

Ook ik ben 's koning dochter!

(met stijgenden hoogmoed)

U voegt het ook aan mij die vraag te stellen. - Want waarlijk ik ben koninklijk als zij! Al draag ik ook geen paarlbestikten mantel, iedere druppel bloeds is een

robijn! En koningstrots is 't, wat mijn keel doet zwellen! Ik wil dat koning Olaf ook mijn antwoord hoort!

HJALTE.

Ik acht uw woorden niet meer, dan ik acht het kijven van een babbelzieke ekster in het kreupelbosch te middagtij!

ASTRID.

(als razend, maar toch smorend haar stem om niet door Ingegerd gehoord te worden).

Wees dan vervloekt!

(zij laat hem los).

Dat Thor u ziende maakte, om te aanschouwen wat wanstaltig op de aarde is in eeuwigheid!

(Hjalte gaat alleen verder en bereikt den uitgang).

ASTRID.

(hem naroepend, stikkend van drift).

O, kon ik u steenigen met mijn vervloekingen!

V. Astrid. Ingegerd.

(Astrid wendt zich wild naar 't trapje om en hurkt op een der treden neer, het gezicht in de armen verbergend). (Ingegerd verschijnt weer op het balkonnetje).

INGEGERD.

Nu voel ik duidelijk hoe de warme dampen van uit het hofje tot mij opstijgen...

(pauze)

Wat is het stil... nu sterven er honderden... maar geen gerucht van oorlog dringt er tot hier door

(pauze).

De sterren flonkeren zoo langzaam. Het lijkt mij toe als weken zij nog verder van ons af, als boorden zij zich dieper nog in 't duister van de hemelhal...

(pauze) (glimlachend)...

veel werk lieten wij ongedaan vandaag.

(pauze)

ASTRID.

(het hoofd oprichtend en uitbarstend in een brandende klacht)

Dat werk! Het komt wel nimmer af!

INGEGERD.

En moest ik ook mijn heele leven er aan stikken, ik werd het niet moe, kon ik 't maar doen voor één, dien ik lief had met mijn heele ziel.

ASTRID.

(gloeiend)

Ik zou het werken niet meer werken achten, kon ik maar met rijke kleuren stikken, opdat mijn werk voor wien ik 't had bestemd een oogenlust zou zijn!

(pauze)

En als hij achteloos trad, waar gij het spreidde?

INGEGERD.

Dan zou ik droomen, dat het de afglans mijner kleuren was, die zijn gezicht zoo lichten deed.

ASTRID.

(na een oogenblik, met bijna rauwe teederheid)

Het wordt zoo koel, wilt gij nu niet naar binnen gaan, gij zijt zoo teer, de nachtlucht kon u schaden.

INGEGERD.

(droomerig)

Ja, laten wij naar binnen gaan.

(geen van beiden verroert zich. Pauze).

INGEGERD.

Wat is het stil, het is alsof ik het ritselen van de sterren hooren kan...

(zij blijven onbewegelijk. Het scherm valt).

Tweede tafereel.

Zaal in den koningsburcht te Upsala.

I. Olaf Skötkoning, Eilif, Arne, iets later Thorolf.

OLAF.

(schreeuwend).

Ik zeg u, dat hij 't volk er toe heeft opgezwiept! br, br, die barre koude!

ARNE.

Meent gij Hjalte, koning?

OLAF.

Ja stellig, Hjalte, hij, de zanger! Hij heeft het degelijk voorbereid op 't winterting! - Dat is een sneeuwjacht om de doodste dooden tot dollendans te drijven!

(hij schopt zijn schoeisel uit).

EILIF.

Denkt gij dat waarlijk, koning?

OLAF.

Denk ik dat waarlijk? Ja, ik denk dat waarlijk! Heeft hij mijn dochter niet reeds dol gemaakt met zijn gezang? Ik ken mijn dochter! Al laat van haar gevoelens z'ook niets blijken, waar' zij niet dol, zij hield tegen mijn wil, zij 't dan ook zwijgend, aan een voorstelling niet zoo onwrikbaar vast. Thorolf!

(tot den binnentredenden Thorolf, die wijn brengt).

Zeg aan mijn dochter, Prinses Ingegerd, dat ik haar hier verwacht. Wat staat ge nog te kijken! Scheer je weg!

(hij werpt een zwaren ijzeren kandelaar naar Thorolf, hem treffend aan 't been, Thorolf krimpt ineen van pijn).

OLAF.

(luid lachend).

Zie toch dat zotte loeder, Arne! Houd mij de zijden vast! O waarlijk, na den maaltijd zouden zijn schele fratsen mij doen barsten! Raap nu je ledematen bij elkaar, en draag ze weg!

(zich tot de jarlen omwendend).

Ik zeg u, dat hij 't volk ertoe heeft opgezwiept!

(Thorolf sleept zich uit het vertrek).

Bij de almacht'ge boeren ging hij rond en sprak met hen totdat ze zwoeren, zij, die wel nooit uithuwelijken zouden hunne dochters tegen den wil en d' eer van hun geslacht, totdat

ze zwoeren dat mijn dochter aan Olaf Haraldszoon zou toebehooren, krachtens den wil van hun eendrachtig streven! Moog' uit hun zweren hij zijn voedsel zuigen! En bij de jonge vrouwen ging hij rond, en zei hun zulke woorden, dat zij zwoeren, om nooit een man meer aan te zien, totdat de vrede door dit huw'lijk was bezegeld! - Het is m'alsof ik vlammen drink! - De oude vikingen zocht Hjalte op, die overwinteren op 't barre strand, en zij, die vrouwen rooven op iedere kust -

(met de vuist op de tafel slaand)

moge de maan verrotten! - zij zwoeren op het zwaard, dat zij mijn dochter aan haar geluk krachtdadig zouden helpen! - En toen nu 't volk verzameld was op het ting, toen scheen 't alsof de sterren zouden dooven, wanneer dit huw'lijk niet tot stand zou komen! - Komt Ingegerd nog niet?! Kan zij onmiddellijk niet komen, wanneer haar vader 't haar bevelen laat! - Neen, nimmer geef ik Olaf Haraldszoon mijn dochter!

EILIF.
Gij hebt uw woord gegeven aan het volk!

OLAF.
Wie ware wel zoo onverstandig om 't leven en de kroon op 't spel te zetten, wanneer het volk betoogt met zwaardgekletter op de stompe schilden?! Men sust het als een dwing'rig kind, men sust het met beloften en als de avond valt vergat het wel zijn wenschen!

EILIF.
't Vergeet zijn wenschen niet, wanneer de nood tot aan de lippen stijgt en niet vergeet het ook het koningswoord.

ARNE.
Het koningswoord is als een handschoen, rekbaar, en past op meen'ge hand om 't even wat die hand omsloten houdt. Is dat niet het bewijs van 's konings oppermacht, dat hij de een'ge is, die ongestraft beloften breken kan?

II. De vorigen. Ingegerd, gevolgd door Astrid.

INGEGERD.
Gij hebt mij laten roepen, vader.

OLAF.
't Is om u dit te zeggen: nooit zal uw vader zich zoover vergeten, dat hij zijn dochter afstaat aan dien bloedeloozen kerkenknieler Olaf Haraldszoon.

EILIF.
Maar Zweden's koning heeft zijn woord gegeven aan het volk.

INGEGERD.
Deedt ge dat, vader?

OLAF.

Het koningswoord is als een handschoen, rekbaar,

en past op meen'ge hand, om 't even, wat die hand omsloten houdt.

INGEGERD.

O Vader, is niet 't koningswoord een vlam gelijk, die geen onreinheid duldt, die harde weig'ring tot beloften om doet smelten, beloften, die men tot betrouwbre wapens smeden kan? Mijn vader zal zijn volk niet zoo bedriegen. Hij kent den nood. Hij weet, dat er slechts wildheid leeft nog in de menschen of dat z'in hen tot angst verstilde; angst, die als een reptiel zich onverhoeds om hunne ingewanden wond en daar nu roerloos ligt en vreet aan 't uitgeteerde lijf! Hun harten zijn ontruimd. De drift naar vreugd is eruit weggedreven, zij is niet meer de drijfkracht van hun willen. - Mijn vader's hart verlangt er naar om 't wank'lend deinen van de blanke klokkenklanken weer te hooren over het geuren-zwijmelend veld, den onbezorgden lach der mannen en der vrouwen, òmdat er vrede is!

OLAF.

Te zien, hoe Ingegerd, zijn dochter, werd de vrouw van hem, wiens naam hij nimmer dulden zal in zijn paleis, òmdat er vrede is!

INGEGERD.

Mijn vader zal zijn woord gestand doen!

OLAF.

Hij zal het niet! Nimmer zal hij zijn dochter geven aan dien schuwen Christuskruiper, dien uitgeteerden reliquieënlikker Olaf Haraldszoon!

INGEGERD.

Mijn vader zal zijn woord gestand doen en zie, zijn dochter smeekt erom!

(zij knielt voor hem neer).

Zij smeekt er om bij al wat lieflijk is: bij vaderoogen, die in lange teugen kindje's gestalte drinken, bij het zoete grijpen van kindje's hand om zachte moederborst. Zij smeekt u, geef uw dochter Ingegerd, aan hem, die u den vrede biedt in open hand!

OLAF.

(met dronkemans geroerdheid).

Gij weet, dat Ingegerd mij is zoo lief...

ARNE.

Wie zal er nog aan 's konings macht gelooven, als hij zich dwingen laat tot wat hij niet gewild heeft!

INGEGERD.

(opstaand en Arne aanziend).

Ik weet, dat Arne Gudbrandson behoort tot hen, die uit hun onrechtmatige bezittingen verdreven werden door koning Olaf Haraldszoon.

ARNE.

Weet gij ook, dat diezelfde Arne Gudbrandson

had kunnen werven toen ter tijde om de hand van prinses Ingegerd?

INGEGERD.

(slaat de oogen neer en zwijgt).

OLAF.

Zooals ik zeide, kind, gij moet uw zinnen zetten op een andren koning, want nooit geef ik mijn kind aan Olaf Haraldszoon.

INGEGERD.

(blozend en zich geheel in zichzelf terugtrekkend).

Ik smeekte niet voor mij, ik smeekte uit naam des volks, het is zijn wil.

OLAF.

(van zijn zetel opspringend).

Is Zweden's koning een lijfeigene, die niet naar eigen goedvinden beschikken kan over zijn kinderen? Heeft hij een meester boven zich, die macht bezit zijn dochter uit te huw'lijken! Kom, kom, wij gaan!

INGEGERD.

(al haar moed voor de laatste maal verzamelend).

Zal Zweden's koning dulden, dat men hem woordbreker noemt?

OLAF.

(luid lachend).

Maak u daarover niet bezorgd! Nog zijn er mannen in mijn raad, voor zoo iets zal men wel een middel weten.

(hij wil gaan).

En nu voor 't laatst: de Zweedsche koning kan zijn dochter niet aan Olaf geven!

ASTRID.

En waarom kan de Zweedsche koning zijn dochter niet aan koning Olaf geven?

(de koning wendt zich om, getroffen en toch niet begrijpend). (Zwijgen).

OLAF.

('t geen Astrid zeide herhalend, trachtend te begrijpen).

‘En waarom kan de Zweedsche koning zijn dochter niet aan koning Olaf geven?’. - Er sluipt arglistigheid in deze woorden rond! Wat kan de waaksche deerne meenen?

(Plotseling lacht hij luid, een satanisch lachen).

Ha! Ik begrijp! - Is het een booze geest of zijn het de verdoemden zelf, die je dit geile plan met gift'gen adem sissend hebben ingeblazen, die sulfergele slangenlist! Kom in mijn armen! Nog heb ik niet vergeten, dat Astrid mijn dochter is!

(maar zij duldt zijn omhelzingen niet).

INGEGERD.

Astrid, Astrid wat heb je gedaan!

OLAF.

(opnieuw luidkeels lachend).

Dat 's een verzinsel om in goud te vatten! O uitgezochte streek! O liederlijk bedenksel! Astrid, ge zijt aanbiddelijk!

(Astrid het hoofd eigenzinnig terugwerpend, het voorhoofd fronsend, pantsert zich in haar trots).

ARNE.
Die deerne is verbluffend!

OLAF.
Betooverende heks!

(Hij streelt Astrid) (ijverig).

Van nu af zal men Ingegerd je noemen! We zullen je naar koning Olaf sturen. We hebben nog wel een zeewaardig schip! We zullen zorgen voor je uitzet, dochter, en ook voor je gevolg. Je uitzet zal gauw zijn bereid; de Noorsche koning geeft niet om die dingen! Hij zal er slechts aan denken, dat het heerlijk is de hooggeboren dochter van den Zweedschen koning te omhelzen!

INGEGERD.
O Vader, doe het niet! O zie, 'k heb koning Olaf lief, zoo innig lief, gij breekt mijn hart als gij hem zoozeer wilt bedriegen!

OLAF.

(Astrid streelend, die star voor zich uit kijkt).

Ik heb je lief, je bent mijn lieve wrake, mijn oogentroost, mijn wilde panterkat!

INGEGERD.
Vader, als gij het wilt, dan zal ik uw bevelen volgen, 'k zal afzien van dit huw'lijk met koning Olaf Haraldszoon, ik zal gehoorzaam zijn. Maar doe dit niet! Bedrieg den Noorschen koning niet, opdat niet hoon en spot aan alle winden prijsgegeven worden!

OLAF.
Heisahei! Wat zal hij vrijen met zijn koninklijke bruid! Je volgelingen, Astrid, zullen zwijgen, maar eens zal men den koning in de ooren gillen de kopergroene, onbeschaamde waarheid, dat Olaf, hij, d' onvergelijkelijke, heil'ge Christenkoning moest vrijen een lijfeigene op koningstroon! Tot op den draad zal hij de schamelheid aanschouwen van 't kostbaar kleed waarmee hij zich de lendenen omgaf! En als dan verontwaardigd hij zijn stem verheft, klinkt hem de echo hoonend tegemoet als schaterlach uit duizend monden!

INGEGERD.
Wee mij! Wee mij!

ASTRID.

(als een gekwetst dier)

En dat zou 'k dulden!

(wild lachend)

Neen, neen, het was maar scherts!

(voor Olaf neerknielend, hartstochtelijk smeekend, bevelend, klagend).

Het was maar scherts, nietwaar, gij meent het niet, het kan uw ernst niet zijn den Noorschen koning zoo bitter te bedriegen, zijn goed vertrouwen tegemoet te voeren een vrouw, die hem niet waardig is, een veile vleemster, een slaafsche deerne! Te schenden met de smet van valsche en geile munt zijn argelooze handen, hem van de lippen weg te nemen den zoeten milden dronk, die hem den dorst

zou lesschen!

(haar woorden storten zich zoo snel over elkaar, dat de adem haar bijkans begeeft).

INGEGERD.

Astrid, gij jaagt mij vrees aan!

OLAF.

(half lachend)

Wat bezielt haar nu? Wat is dat voor een roerende vertooning? Gij wilt des konings echtgenoote zijn en wilt het tevens niet?

(Astrid is getroffen, zij staart nadenkend en somber voor zich uit).

ARNE.

Dat zijn de weergalooze vrouwennukken, de messen, die van beide kanten snijden!

OLAF.

Denkt gij, dat gij den Zweedschen koning naar Astrid's melodieën kunt laten dansen? Gij kunt gerust zijn! Nog eer de maan in duisternis zich hult, zal men u zenden naar den Noorschen koning!

ASTRID.

Neen neen, dat zal men niet! Ik wil het niet! Ik wil niet, dat gij Olaf Haraldszoon bedriegt!

INGEGERD.

(smeekend, bijna onhoorbaar)

Astrid, Astrid, neem u in acht!

OLAF.

Wie is het, die hier te bevelen heeft? Is 't de lijfeigene of is 't de koning? Denkt gij, dat ik erop zal acht slaan of gij wilt of niet? Onwillig of willig, in mijn hand zijt gij het wapen slechts, het wapen van de weergalooze wraak! Gij zijt het vaatdoek slechts, dat men met water vult en dat men wegschopt als het is gebruikt!

ASTRID.

(in toomeloozen trots)

Gij hebt gehoord, dat ik niet wil, 'k zal mij verzetten, ik zal mij verzetten!

ARNE.

(lachend)

Gij hoort het koning, zij zal zich verzetten!

EILIF.

(zich treurig afwendend)

Dat gij zoo dwaas en slecht zijt, Astrid.

OLAF.

(hoonlachend)

Gij zult u verzetten! Waarlijk, gij zult u verzetten?!!! Gij jaagt mij vrees aan deerne! De vrees, die wel de jager koestert, wanneer zijn prooi zich wil verzetten onder het wurgen van zijn handen!

(Astrid kijkt hem aan met van schrik wijdopengespalkte oogen)

Denkt gij, dat ik me ringelooren laat door uwe nukken? Denkt gij, dat ik me richten zal naar de bijzonderheid van uwe wenschen? Het is onnoodig te herhalen wat ik zei, vrijwill'g of onvrijwillig, gij zult gaan! Ook zal men toezicht op u houden, Astrid, toezicht op uw verzet. En d' eerste, die mij nu nog smeekend nadert, die vreez' mijn

toorn!

(Hij gaat, gevolgd door den lachenden Arne en door Eilif).

III. Ingegerd, Astrid.

(Astrid werpt zich voorover in tranenlooze wanhoop. Ingegerd staat als verstard. Zwijgen. Ingegerd kijkt op Astrid neer, stamelt droevig een paar maal haar naam).

INGEGERD.

Astrid, Astrid, ach.....

(Zwijgen. Plotseling omvat Astrid Ingegerd's knieën).

ASTRID.

O vrees het niet! 't Zal niet gebeuren! 't Kan immers niet! Het kan niet! Kan niet! Het volk zal het niet dulden! O kijk mij niet gelijk een weerloos dier met zulke droeve oogen aan! 't Zal immers niet gebeuren! Uw vader zal toch stellig zich niet leenen voor zulk een veil bedrog!

(Ingegerd's knieën even plotseling weer loslatend)

Ach, wie ben ik, dat ik uw lieve knieën ook maar aanraak nog! Stoot gij niet van u af, mij weerzinwekkend beest!

INGEGERD.

Astrid, verlaag uzelve niet zoozeer, bedenk wie gij van nu af zijn zult, Olaf's bruid!

ASTRID.

O spreek dat woord niet uit! Het beukt mij als een vuistslag op het hart! Ik zeg u immers, dat het niet gebeuren zal! Het kan niet, 't is onduldbaar!

INGEGERD.

Astrid, gij weet, dat het gebeuren zal. Gij kent mijn vader en den uwe, zuster. Laten wij d' oogen voor de werklijkheid niet sluiten, al doet haar licht ons pijn. De werklijkheid staat levensgroot aan onze zijde! Je wist het niet, je riep haar niet binnen, je hoorde niet het naadren van haar tred. Nu je haar plotsling naast je voelt, weet je dat zij daar lang reeds stond, roerloos en blind: dat 't was de eigen wensch, die fluisterend haar tot je riep en ach, je schrik is zoo ontstellend, dat je niet weet te onderscheiden angst van vreugde. Maar zie haar in het aangezicht, opdat niet je verbeelding door d' angst word' opgehitst, totdat de roerlooze gestalte aangroeit tot reusachtigheid, die je vernietigt! Kom sta nu op, ik wil, dat koning Olaf zich niet behoeft te schamen over u, ik wil, dat hij zoo bitter niet bedrogen wordt als nu mijn vader meent. Ga zitten hier op dezen zetel.

(Astrid laat zich willoos leiden)

Zie Astrid, 'k zet mij aan je voeten neer, opdat je wennen zult aan d' eerste plaats. 'k
Zal je mijn uitzet geven, Astrid,

(ze praat zacht,

maar koortsachtig)

opdat je koninklijk gekleed zult gaan! En Sigrid en Synnöve zullen met je gaan, je oude speelgenooten, opdat Noorwegen's koning door uw maagden niet gehoond zal worden! En mijn fraai schip zal ik je medegeven, dat zeilen hijscht met purpren randen, dat gouden merken in den steven voert, opdat je fier bij koning Olaf aan zult komen! Want rozen mogen niet als kleine bloemen zijn, die hurkend in het gras de oogen heffen naar het hooge zonlicht en droomend bergen zich in 't kuisch omhulsel van hun schuchter geuren, - de rozen moeten geurenbundels zenden, kleuren uitstralen in den heeten dag en buigen niet het hoofd en vouwen wijd hun volle kelken open. Dit kleinood, Astrid, hang ik om je hals, het is een crucifix

(ze kust het)

't behoedt den drager voor ziekte en vernedering. Draag het Astrid, en als in lentenacht de koning aan je zijde slaapt, dan hang het om zijn hals.

(Zij heeft het kleinood om Astrid's hals gehangen. Astrid heeft tot nu toe star voor zich uitgekeken en roerloos naar Ingegerd's woorden geluisterd. Nu springt ze plotseling overeind en stoot Ingegerd wild van zich af).

ASTRID.

Vloek over u, hoogmoed'ge deerne! Alsof ik leeren moest hoe men zich koninklijk gedraagt!

(Ingegerd is voorovergevallen. Zij ligt roerloos. Astrid heeft het vertrek verlaten).

Tweede bedrijf.

In den koningsburcht (Kungahälla, Noorwegen).

I. Drie hongerlijders, Hjalte.

(Een der hongerlijders ligt voorovergebogen, roerloos).

DE BEIDE ANDERE LIJDERS.

(zich aan Hjalte vastklemmend)

Brood, Hjalte, brood, wij smeeken u om brood!

HJALTE.

Vraag er den koning om, 'k ben blind: 'k zie Uw ellende niet, laat mij voorbij, ik zie slechts de ellende van den koning.

1STE HONGERLIJDER.

Ellende? Wie anders wel dan hij bezit macht over vrede en oorlog?

HJALTE.

Hij hoedt het pand, dat gij hem hebt gegeven.

1STE HONGERLIJDER.

Een pand?

2DE HONGERLIJDER.
Welk pand?

HJALTE.
Uw eer, gij dwazen! - Wendt u, daar komt uw koning, 'k hoor zijn schreden!

(Hjalte blijft op eenigen afstand luisterend staan).

II. De vorigen, Olaf, gevolgd door Niels.

1STE en 2DE HONGERLIJDER.

(den zoom van Olaf's kleed aanrakend)

Brood, koning, brood! Wij smeeken u om brood!

OLAF.

(een moede uitdrukking ligt op zijn gezicht)

En als ik heden geef, dan zult gij overmorgen sterven, want morgen zal ik zelve niets meer hebben als gij wederkeert.

1STE HONGERLIJDER.
Erbarm u over ons!

OLAF.
Gij vraagt om brood? De koning vraagt uw leven, uw leven voor de Heil'ge Zaak!

2DE HONGERLIJDER.
Laat ons niet sterven, koning, geef ons vrede!

OLAF.
God heeft u tot Zijn speer verkozen: waant gij, dat gij u aan Zijn hand onttrekken kunt? Wie zijt gij, dat gij u beklagen kunt als er een speer breekt in Zijn handen?

2DE HONGERLIJDER.

(een nog jonge man)

Geef ons nog heden brood. De zon schijnt en ik leef! Wat na de nacht komt weet mijn lichaam niet en ik wil meer niet dan mijn lichaam weten, heden niet.

OLAF.

(tot Niels, zacht en ontdaan)

Geef hem te eten!

1STE HONGERLIJDER.

Koning, ik heb voor u de brug bewaakt bij Trondjem!

OLAF.

(hem glimlachend over 't voorhoofd streelend, op moeden toon)

'k Zal u beloonen, kind, hoe is uw naam?

1STE HONGERLIJDER.

'k Heet Gorm. - Gij noemt mij: kind! Ziet gij mijn grijze haren niet?

OLAF.

(a.v.)

't Is waar, uw haar is grijs, vergeef. Je vroeg om een belooning, toen vergat 'k, dat gij geen kind meer zijt.

(tot Niels)

Geef gij hun brood, verzadig hen.

(Niels en de beide hongerlijders af).

III. Olaf, Hjalte, Björn.

OLAF.

(mat).

Wat boodschap brengt gij, Hjalte?

(zich naar Björn omwendend, die nog steeds roerloos ligt).

Gaat gij niet met hen mee?

(Björn heft met moeite het hoofd op).

OLAF.

Vergeef, ik zie, gij zijt te zwak, laat mij u steunen.

BJÖRN.

(hem met heftigheid van zich afstootend).

Raak mij niet aan!

(rauw lachend).

't Zou kunnen zijn, dat 'k u besmette! Ik kwam hier niet om brood te vragen! Mijn maag is trotsch, weet ge, ze geeft onmiddellijk terug wat ze ontving!

(hij lacht opnieuw, het klinkt als 't blaffen van een hond).

OLAF.

Gij zult niet sterven, laat mij u verplegen!

BJÖRN.

(fel).

Uw voedsel zal met zulk een haat ontvangen worden, dat het als gift mij zal doen sterven! Ik kwam niet om te vragen, om te geven kwam ik!

OLAF.

(mat en hulpeloos).

Wat geeft gij mij, die u niets geven mocht?

BJÖRN.

Mijn dank, koning, mijn dank voor honger, brand en dood! Neen, zwijg van de befaamde koningsdochter, die ons den vrede brengen zal! Of denkt ge soms den stervende nog te verwarmen met de versleten vodden van uw bleeke sprookjes?! En uwe priesters, koning, zal 'k niet missen, die onbewogen hen die sterven, laten zonder den laatsten Christelijken troost! Hoe zou ook wel uw schaam'le handvol priesters de honderden die sterven kunnen bijstaan?

OLAF.

(ontdaan, met het hulpelooze gebaar, dat kenmerkend voor hem is).

Ik zal nog heden met mijn bisschop tot u komen, om u het laatste oliesel te reiken.

BJÖRN.

(opnieuw lachend).

Koning vandaag nog niet, pas morgen zal ik sterven! De zotte Knud, die gistren werd begraven, heeft nog één dag en nacht geleefd, nadat hij zoover was, als ik nu ben, en ik ben sterker! Om zeven uur zal 'k morgenavond sterven!

(lacht opnieuw hoonend).

OLAF.

(a.v.)

Dan zal ik komen!

BJÖRN.

(hem de woorden toeslingerend, alsof hij Olaf ermee kon verwonden).

Om zeven uur! Kom niet te laat! De koningsdochter mocht eens komen en u met andre plichten willen binden. 'k Belaster u, gij zult mij niet vergeten. Om zeven uur, nauwkeurig zeven uur, zult gij onuitgekust het kussen laten en spoeden u naar mij!

OLAF.

(twee vingers tot een eed opheffend).

Ik zweer bij God, dat 'k morgen met mijn bisschop u om zeven uur het laatste oliesel zal reiken!

BJÖRN.

Waarom straft gij mij niet voor mijn vermeet'le woorden?

OLAF.

Waarom zou ik u straffen? En waarmee zou ik wel ù kunnen straffen?

BJÖRN.

(op de knieën wegstrompelend en rauw lachend).

En breng ook reukwerk mee! De zwarte dood is onwelriekend, koning. Ha, ha, ha, ha!

IV. Olaf, Hjalte.

HJALTE.

(tot Olaf).

'k Herken mijn koning niet. Wanhopigen zendt onbezield hij weg. Hij stelt geen eischen meer, die aan het leven binden, zoo handlen zij, die alle hoop verloren hebben.

OLAF.

(met moede stem).

Wat boodschap brengt gij, Hjalte...

HJALTE.

Ik moet u waarschuwen...

(afbrekend).

Ach niets - het oude lied: verlaten zijn de zalen van de zee...

OLAF.

(Zwijgt).

HJALTE.

(Na een oogenblik).

Verlaten waren zij den ganschen winter lang, maar eens zal toch vanuit den verren horizon haar schip gelijk een roos voor onze oogen openbloeien...

OLAF.

Gij hebt mij iets te zeggen Hjalte, spreek...

HJALTE.

Ik spreek van haar...

OLAF.
Gij wilt mij waarschuwen?

HJALTE.

(aarzelend).

Mijn koning...

OLAF.
Brengt ge slechte boodschap?

HJALTE.

(a.v.)

Men zegt, dat in het bosch een mijl van hier...

OLAF.
Ha! Odinoffraars, ik begrijp het al!

HJALTE.

(a.v.)

Mijn koning...

OLAF.
Laat hen offren!

HJALTE.
Mijn arme vorst... dus moet het Christendom te gronde gaan?

OLAF.
'k Zal hen den priester Asgot zenden!

HJALTE.
Waarom dien priester?!

OLAF.
Hij zal hen bekeeren!

HJALTE.
Gij weet toch, koning, hoe Asgot bekeert? Hij schept het wonder met bedrog en als het wonder faalt bekeert hij met geweld.

OLAF.
Maar hij bekeert, daarom zal ik hem zenden.

HJALTE.
Waarom gaat gij niet zelf? Nog is het ditmaal

niet te laat, het offer is nog niet volbracht. Waarom gaat koning Olaf niet?

OLAF.
Omdat hij niets vermag, hij kan hen niet bekeeren.

HJALTE.
En nu wilt gij den priester Asgot zenden? Gij weet toch, dat hij Gudröd Sverrison en Eyvind Bratt de oogen uit liet steken?

OLAF.
En hij bekeerde hen! Het zij zoo: beter blind en zalig, dan ziende en verdoemd, gij weet het, Hjalte.

HJALTE.
Zoo bitter, koning? Vermag uw zachtheid niets?

OLAF.
God's machtig woord klinkt tevergeefs, waar honger heeft verdoofd, waar niet de honger vlijmend scherpte het gehoor. Is het niet hoogmoed, dat ik mij vermeet den priester Asgot te veroordeelen? Hij drijft met wreeder macht nog dan de honger. Is hij een werktuig niet, een machtig werktuig in de hand van God? Wie kent God's wegen? Is het niet hoogmoed, die mij boven Asgot mijzelven stellen deed? Asgot bekeert, daar waar mijn zachtheid niets meer vermag.

HJALTE.
Mijn koning, welk een wrange twijfel dreef wel die goddelooze woorden uit uw mond?

OLAF.
De twijfel aan mijzelven, vriend. Wanneer met zachtheid wij bekeeren willen, dan moet de goedheid machtig in ons zijn. Is het niet hoogmoed, koning zich te noemen, wanneer goedheid in ons niet machtig is?

HJALTE.
Gij spreekt van hoogmoed koning, waar gij kleinmoedig zijt! God is het, die u boven Asgot heeft gesteld, gij zijt de drager van Zijn woord alleen. Wat vermag Asgot? Hij kan slechts straffen en beloonen!

OLAF.

(opspringend).

Dat is het wat zij willen! Zij kennen slechts de godheid die bestraft, zij kennen niet de Godheid, die bezielt! De straf, dat is het wat zij ijvrig zoeken! De straf en de belooning, deze beiden! Zij geven zekerheid, ontheffen van verantwoordelijkheid en schuld. De bakens zijn zij van de veiligheid te midden van den onbevaarbaren, sleurenden stroom der ziel. Ellende zal niet van hen wijken zoolang zij niet ophouden straf te zoeken! Nu goed, de priester Asgot zal hen straffen, beloonen zal hij hen, wanneer zij buigen voor het Kruis, en nieuwe wetten zal hij maken, die hen beletten

zullen om te dooden en Noorwegen zal zijn een Christenrijk! Wat zal ik hen dan nog van verantwoord'lijkheid en van Genade spreken? Gij kunt den

kinderen niet leeren het volwassen-zijn zoolang zij niet volgroeid zijn.

HJALTE.

(Olaf naderend en naar zijn gezicht tastend)

Hoe zouden wel de trekken van uw aangezicht voor mij tot leven zijn geworden, wanneer gij mij niet duizendmaal in uwe goedheid hadt willen vergunnen ze te betasten! Eén enkele maal is niet voldoende voor kinderen en blinden om zich een voorstelling te kunnen maken van zulke fijn vertwijgde trekken.

(Hij streelt hem over 't gezicht. Olaf glimlacht, het hoofd onder Hjalte's handen teeder achterover buigend).

OLAF.

En Hjalte, als zij nu tasten naar mijn rijk met weerloos uitgestrekte handen zachtheid zoekend, wat zouden zij er vinden? Een rijk van priesters, die bloeddorstig zijn, ontuchtig, bijgeloovig en drankzuchtig, van priesters, die de sakramenten nog niet kennen en nergens zachte handen, die troosten, lenigen en spijzigen. Is dat een rijk, waarin men goedvertrouw'nde kinderen ontvangt?

HJALTE.

Verstik in u den twijfel, koning, wurg de slangen, voordat ze ontwaken uit hun veiligen slaap!

OLAF.

Niets dooden wil 'k, wat levend is! Als twijfel in mij leeft, hij moog' ontwaken! Bekoord zullen de slangen volgen het lokken van God's wervelende melodieën, zoo giften-grillig en zoo bloei-geheim en plooien zich gewillig naar Zijn hand!

HJALTE.

't Is moog'lijk, dat voor u genezing is, wat voor ons andren gift beteekent, 'k weet het niet, maar 'k weet, dat gij den Odinofferaars zult leeren kennen de Godheid, die bezielt!

OLAF.

Zal ook mijn zwaard hereenigen de Noorsche landen, nimmer schep ik een Christenrijk!

(bitter)

Hereenigen?! Indien de Zweedsche koning niet de kansen wendt en klieft de losse voegen der overhaast aaneengeklonken Noorsche landen met het zwaard!

HJALTE.

'k Vergat het nog te zeggen, koning: de viking Eskil Halderson biedt u zijn hulp. Hij heeft den buit heroverd, die door de Zweden den Noorschen koopman Thorwald Karason ontnomen was. De viking vraagt verlof om u terug te mogen geven, wat eens uw eigendom geweest is.

OLAF.

Wie is de viking Eskil Halderson, dat hij het waagt

zijn hulp mij aan te bieden?! Twijfelt hij aan de macht van Olaf Haraldszoon?! Nog kwam het niet zoo ver, dat ik het dulden moet die aan de vikingen te zijn verschuldigd!

(zich bezinnend, met een glimlach)

- Ik dwaas! - In mij leeft hoogmoed sterker nog dan twijfel, Hjalte. Ik zal met d' Odinoffraars spreken. Waar vind ik hen?

HJALTE.

In 't Noordlijk woud, mijn koning.

(Olaf trekt een pijachtigen mantel aan en gaat).

OLAF.

(zich omwendend met een glimlach).

Wonderlijk, Hjalte, zijn God's melodieën!

HJALTE.

(murmelt).

Wees gezegend.

Tweede tafereel.

In de burcht van Kungahälla.

I. Achtereenvolgens: Karen, Margit, Karr, Anna, Niels, later Synnöve.

(De jonge dienstmaagd Karen, een bloesemtakje in het haar en Margit, een oudere dienstmaagd, reinigen het vertrek).

MARGIT.

Maak toch voort, maak toch voort, de koningin zal daadlijk komen!

KAREN.

(droomend)

Z' is zoo mooi! Dat er iemand zoo mooi kan zijn!

MARGIT.

't Is al zoo, 't is al zoo -

KARR.

(lichtelijk aangeschoten, zeilt binnen).

Dideldom, dideldom, dideldom!

MARGIT.
Scheer je weg! Hier is geen plaats, Karr, voor jou en jouws gelijken!

KAREN.
Hij heeft nog van gistren de bruiloft in 't hoofd!

KARR.
In 't hoofd? In de beenen! in de doezel - doezel - beenen! En in jouw armen! In jouw poezel - poezel - armen!

(hij tracht Karen te omhelzen, zij weert af).

KAREN.
Alsof ik gisteren niet zag, dat je oogen wierp naar die Zweedsche, - hoe heet z' ook: Synnöve!

KARR.
Geen Zweedsche en geen Synnöve - dideldom, dideldom - heeft er zoo'n - dideldom - zoo'n minnig nekje als jij!

(Hij zoent haar in den nek, zij weert lachend af. Niels en Anna komen dansend binnen).

NIELS.
Tralira, tralira, tralira, tralira, ha-ho-e, he-ho-à!

MARGIT.
Wie gaf u verlof om op plompe voeten hier

rond te klotsen?! Bereiden we hier voor u allen een dansvloer of de ontvangst van koningin Ingegerd?!

NIELS.

(Anna loslatend)

Koningin Ingegerd? Komt zij dan hier?

KAREN.
Zoo aanstonds komt zij!

NIELS.
Nu laat ze maar komen! Dan zie 'k haar nog eens!

ANNA.
Kijk jij maar naar haar, dan kijk ik naar Karr, nietwaar Karr?!

(Ze omhelst Karr, Niels tracht haar van Karr los te maken).

MARGIT.
Als de kraaien sterven ze buiten nog van den honger, maar gij hebt niet anders meer in je hoofd dan kussen, drinken, dansen.

ANNA.
Trek je dan tegen den vrede een leelijk gezicht?

NIELS.
En mijn liefje, wat zou zij wel zeggen, als ik nu ging denken aan sterven in plaats van aan kussen?

KAREN.
Heb je Thorbjörn gistren gezien? Hij werd door den ouden Gorm naar de kust gedragen bij d'aankomst der koningin. Vandaag zal hij stellig wel sterven.

NIELS.
Gistren mijn moeder en heden hij, kus mij liefje!

(hij kust Anna).

MARGIT.
Ach Heere, Heere, wat zag hij er uit!

(met gretigen ijver)

Zijn lippen waren al zwart en als je 't aan mij vraagt, ik denk...

KARR.

(neuriet)

En de honger en het dansen en het kussen en het sterven, tralira, tralira, tralira!

KAREN.

Maar als je 't gezicht van koningin Ingegerd ziet, dan weet je zeker, dat alles nog goed zal worden. -

ANNA.

Zaagt ge wel hoe de koning zich repte bergaf naar de kust, bij de aankomst der koningin?

KAREN.

't Is niet waar, hij repte zich niet!

NIELS.

't Is wel waar, 't is wel waar!

ANNA.

Hij repte zich als een jongen, 'k zag zijn haar zoo maar wapperen!

SYNNÖVE.

(komt).

Wat toeft ge hier? Zoo aanstonds komt de koningin, weet ge dat niet? Of meent ge dat in dit vertrek g'uw dronken beenen ongestraft kunt binnendragen?!

KARR.

(mezza voce).

Liefje, liefje, bloemenkransje, liefdeskansje, bruiloftsdansje en zonneschijn en zonneschijn!

SYNNÖVE.

Gij moet nu allen het vertrek verlaten!

NIELS.

(Anna en Karen onder den arm omvattend).

Hoor

je 't, we moeten het vertrek verlaten!

(zingend)!

We gaan al! We gaan al!

(terzijde).

Dat is een hartig drankje voor wie 't drinken wil!

SYNNÖVE.

(tot Karr).

Pak je beenen!

KARR.

Was de wijn maar niet zoo zwaar!

SYNNÖVE.

Spoedt u! Spoedt u!

NIELS.

We zijn niet bang voor de Zweden!

(Karr pakt een bezem, en veegt Niels, Karen, Anna en Margit uit het vertrek).

SYNNÖVE.

(tot Karr).

Heb je 't gehoord?

(Karr op den bezem wegrijdend wendt quasi angstig fronsend het hoofd naar Synnöve om en fluit zijn vorig deuntje prestissimo!)

SYNNÖVE.

(zich geërgerd omwendend).

Die dwazen! Men heeft wel andere dingen in het hoofd dan hun schavuiterij! Het waren stervenden, die ons ontvingen gistren aan de kust, nu zijn ze allen dronken! Zij leven naar de kansen van hun buik!

II. Astrid, Sigrid, Synnöve.

(Astrid komt binnen in goud en zijde, gevolgd door Sigrid. Astrid zet zich neer. Zij is somber en verstrooid; zij is er zich niet van bewust, dat zij zooveel bevelen geeft, en hoewel dit voor

haar stellig een pleizier is, toch is haar geest afwezig. Haar bevelen zijn daarom koel en verstrooid, niet streng of hard).

ASTRID.

(tot Sigrid).

Geef mij de gouden spelden!

(Sigrid bedient haar).

ASTRID.

(tot Synnöve).

Gij brengt bericht van koning Olaf? Spreek!

SYNNÖVE.

De koning laat u zeggen door mijn mond, dat hij zoo aanstonds hier verschijnen zal; doch kan hij langer dan tot zeven uur niet blijven, daar hij een stervend' op dat uur zijn hulp heeft toegezegd.

ASTRID.

(gereserveerd).

Een stervend' op dat uur?

SYNNÖVE.

Hij heeft gezworen met zijn bisschop ter plaatse op dat uur te zullen zijn om aan den stervende het laatste oliesel te reiken.

ASTRID.

Hij zwoer een eed?

SYNNÖVE.

(die de nieuwsgierigheid van Astrid's oogen

leest, vertrouwelijker).

'k Weet niet aan wien hij die belofte deed, maar ik geloof...

ASTRID.

(hoog).

't Is goed, Synnöve, ik heb des konings boodschap nu gehoord.

(tot Sigrid, die Astrid's haar kamt).

Spoed u, mijn heer zal aanstonds komen.

(tot Synnöve).

Gij wildet nog wat zeggen?

SYNNÖVE.

(Aarzelend)...

Ik... koning Olaf zeide...

ASTRID.

Heeft hij nog meer gezegd?

SYNNÖVE.

(a.v.).

Hij droeg mij op om u te zeggen,... daar hij nog niet zoo daad'lijk komen kan...

ASTRID.

Waarom spreekt ge zoo aarz'lend?

SYNNÖVE.

De koning droeg mij op u te verzoeken, totdat hij komt in dit vertrek te willen ontvangen... daar hij U nog niet welkom heette...

ASTRID.

Nu wien? Maar wien dan toch?

SYNNÖVE.

Zijn vriend... den zanger... Hjalte.

ASTRID.

(bevend).

Hjalte! Is Hjalte hier! Ik dacht, dat hij naar IJsland was gereisd!

SIGRID.

(naderbij komend en de handen in elkaar slaand)

Wat zegt gij,

(ze klemt zich aan Synnöve vast).

Hjalte?!! Dan zijn wij verloren! Synnöve ach, wat moeten wij beginnen? men zal ons dooden als het wordt ontdekt!

SYNNÖVE.

(kijkt Astrid vol haat aan, blijkbaar genietend van haar ontsteltenis).

Het was een kort genoegen, Sigrid.

ASTRID.

(ontmoet Synnöve's blik, beheerscht zich, gereserveerd).

'k Ontvang den zanger Hjalte niet.

SYNNÖVE.
Maar...

ASTRID.
'k Ontvang hem niet, verstaat ge?

(tot Sigrid)

Geef mij de barnsteenparel.

SIGRID.
De parel, die u koning Olaf gistren gaf?

ASTRID.
De barnsteenparel.

SYNNÖVE.
Maar koning Olaf...

ASTRID

(tot Sigrid).

Bevestig hem aan deze gouden keten en hang die om mijn hals... dit crucifix... breng mij het bronzen sieraadkistje...

(tot Synnöve).

Ik wil geen woord meer hooren, hebt ge me verstaan?

SYNNÖVE.
Maar koning Olaf vraagt het als een gunst.

ASTRID.

'k Ontvang den zanger Hjalte niet, verstaat ge? Gij kunt nu gaan.

(Synnöve gaat langzaam. Astrid neemt

de sieraden uit het bronzen kistje, terwijl zij somber peinzend voor zich uitkijkt).

SIGRID.

(fluisterend tot Synnöve)

Synnöve, ach, wat moeten wij beginnen? Men zal ons stellig dooden! Help mij toch, Synnöve, laten wij vluchten voordat het te laat is!

SYNNÖVE.

Zij zal hem niet ontvangen!

SIGRID.

De koning zal wantrouwend worden...

SYNNÖVE.

(de schouders ophalend)

Zij zal hem 't wantrouwen van 't voorhoofd zoenen.

ASTRID.

(zich naar Sigrid omwendend)

Is 't niet vanavond dat een schip vertrekt naar IJsland?

SIGRID.

Naar IJsland? Ja, vanavond nog, naar ik gehoord heb.

ASTRID.

(tot Sigrid)

Leg al dit sieraad weg.

(zij legt Ingegerd's zilveren crucifix, dat zij zich van den hals genomen heeft, in het kistje, sluit het af en bergt den sleutel tusschen haar kleeren)

'k Wil dat dit alles weggesloten wordt.

SIGRID.

(kijkt vragend naar Synnöve).

SYNNÖVE.

(steeds fluisterend)

Zij zal een lucht'ge zeereis hem aanraden voor vanavond...

SIGRID.
Zij kan hem er toch niet toe dwingen?

SYNNÖVE.
Gij weet dat edelvrouwen dolken dragen...

SIGRID.

(maakt een afwerend gebaar).

ASTRID.

(zonder zich om te wenden tot Synnöve)

Overigens kunt gij aan den zanger Hjalte zeggen, dat ik hem hier verwacht.

SYNNÖVE.
Versta 'k u goed?

ASTRID.
Zeg hem, dat Ingegerd, de koningin, hem laat bevelen om hier te verschijnen, hier onmidd'lijk te verschijnen! Ga nu heen!

(Synnöve gaat. Onbuigzame trots is in Astrid's gezicht gegrift, tot Sigrid)

Geef mij het diadeem!

(Sigrid drukt het haar op het voorhoofd)

En laat mij nu alleen!

(Sigrid wil gaan).

ASTRID.

(haar terugroepend)

Sigrid!

SIGRID.

(angstig)

Mijn koningin?

ASTRID.
Gij hebt geglimlacht.

SIGRID.

(verwonderd)

Ik?

ASTRID.

Ontwijk mij niet, gij hebt geglimlacht.

SIGRID.

Mij is het niet te moede naar een glimlach.

ASTRID.

Neem u in acht, bedriegster, vergeet niet, dat 'k u straffen kan!

SIGRID.

(steeds angstiger)

Maar als ik ook geglimlacht had, waar' dat dan slecht?

ASTRID.

Gij geeft dus toe, dat gij geglimlacht hebt!

SIGRID.

Ik zweer u, neen!

ASTRID.

Gij liegt, gij hebt gedacht...

SIGRID.

Waaraan?

ASTRID.

Dat Hjalte blind is...

SIGRID.

(niet vattend)

Dat Hjalte blind is...

ASTRID.

... en hij dus niet kan zien...

(zij maakt een gebaar in de richting van het diadeem).

SIGRID.

(a.v.)

...dus niet kan zien... 'k begrijp u niet...

(zij vat niet wat Astrid bedoelt. Astrid kijkt haar vorschend aan, wantrouwend; plotseling, begrijpend, dat Sigrid haar werkelijk niet vat).

ASTRID.

't Is goed, gij kunt nu gaan...

III. Hjalte, Astrid, een oogenblik Synnöve en Sigrid.

SYNNÖVE.

(Hjalte naar Astrid leidend).

Daar is de koningin,

(op een wenk van Astrid verlaten Sigrid en Synnöve het vertrek).

HJALTE.

(neerknielend en naar Astrid's kleeren tastend)

O, dat gij zijt gekomen, koningin!

ASTRID.

(ongenaakbaar, met den stalen klank in haar stem)

Hjalte, gij blinde dweper, ik, ik Ingegerd uw koningin, ik heet u welkom in mijn rijk!

HJALTE.

(opspringend)

Wat 's dat? Wie waagt het mij te hoonen! Is dat niet Astrid's stem? Gij waagt het met mij ouden man den spot te drijven? Synnöve, waarheen hebt gij mij geleid?

ASTRID.
Niet Astrid ben ik, Hjalte, droomer; 'k ben Ingegerd, uw koningin!

HJALTE.
Nu is 't genoeg! Ik duld 't niet langer, door u, slavin, bespot te worden! Drijf uw vermetel spel niet al te ver! Niet mij bespot gij slechts, gij drijft den spot ook met uw koningin!

ASTRID.

(op hoogen, zingenden, hoonenden toon).

Weet Hjalte dan niet, dat de dochter van den Zweedschen koning Noorwegen's koningin geworden is?

HJALTE.
Ik weet, dat gij niet zijt Noorwegen's koningin! 't Is schande, dat 'k nog met u spreek, lijfeigene!

ASTRID.

Neem u in acht, één woord van mij kan u het leven kosten! Vrees koning Olaf's vrouw!

HJALTE.

Ik vrees u niet! Gij zijt niet koning Olaf's vrouw, want koning Olaf's vrouw is Ingegerd, de koningsdochter.

ASTRID.

Ik ben de koningsdochter Ingegerd!

HJALTE.

(de vuist ballend).

Zwijg, leugenacht'ge deerne!

ASTRID.

Vraag het aan koning Olaf, als ge 't niet gelooft! Ik ben de dochter van den Zweedschen koning, ben koning Olaf's vrouw en hoe mijn naam ook vroeger mag geweest zijn, nu ben ik Ingegerd, Noorwegen's koningin!

HJALTE.

(Dreigend de vuist heffend).

Dan zijt ge een bedriegster! O, dat 'k u treffen kon en dooden!

(Hij laat de hand moedeloos zinken, staat als gebroken, dan vlamt zijn toorn opnieuw op).

Ha, ik herken den Zweedschen koning! Dat is zijn laag bedrog! Het graaft zich wroetend in mijn levenswerk. Het leven, ach, is uit mijn droom gegleden en al mijn zingen was slechts ijdel spel!

(Hij werpt zich in wanhoop op den grond. Plotseling richt hij zich weer op).

Maar gij, verachtelijke, valsche vrouw, gij zijt het die den Zweedschen koning hebt verleid! Gij hebt die list hem in het oor geblazen! Ik ken uw hondsche, gluiperige ziel, gij zijt een kanker! Ik acht mijn voet te goed nog om u te vertrappen!

ASTRID.

Waarom bidt gij o, Hjalt' uw litanei niet af voor koning Olaf's ooren? Gebruikte Olaf zulke woorden, toen hij u over mij gesproken heeft?

HJALTE.

(nadenkend)

Hij sprak: ‘Gezegend zijt gij, die mij de van leven-stralende gezonden hebt’! Vloek over u! Hoe beter zijn geloof, hoe slechter uw bedrog!

ASTRID.

Vergeet gij, Hjalte, dat één enkel woord van mij voldoende is, om koning Olaf's toorn te ontketenen over u?

HJALTE.

Ei, Astrid, en één enkel woord van mij?

ASTRID.

(half bevelend, half smeekend)

Gij zult dat woord niet spreken, Hjalte!

HJALTE.

Gij weet, dat ik het zal!

ASTRID.

(bevelend)

Bij God, gij zult het niet!

HJALTE.

Ik zal het spreken!

ASTRID.

(al haar kracht bij elkaar rapend om onbewogen te spreken)

Dan wilt gij Olaf dus rampzalig maken? Hebt gij geen medelijden met den koning? Wilt ge hem dan met

vingers erop wijzen, dat hoonend hem als vrouw gezonden werd een...

(zij steunt als een gewond dier).

HJALTE.

En gij, hadt gij geen medelijden met den koning, toen gij dit kleed van hoon en eigenbaat hebt saâmgeweven en 't schaamteloos voor de schaamtelooze oogen van Zweden's koning uitgespreid?! Hadt gij geen medelijden al de dagen en de lange nachten, dat gij met uw bedrog van aangezicht tot aangezicht met open oogen hebt gestaan?! Neen, Astrid, ik beloof het u, ik zal dat woord niet spreken. 'k Zal uw bedrog niet openleggen, gij zult tot op den grond uw eigen brouwsel drinken. Geloof mij, bitter zal 't u smaken, Astrid. Gij kent den koning niet!

ASTRID.

(met doorgloeide stem)

O, zijn vertrouwen is grenzenloos.

HJALTE.

Ja, grenzenloos. Gelijk een licht zal zijn vertrouwen binnendringen in uw ziel en hij vanuit dat licht zal niet vermogen t' onderscheiden, wat er zich daar verbergt in duisternissen. Maar gij vanuit uw duisternis, gij zult bij 't licht van zijn vertrouwen met overgroote duidelijkheid herkennen uw bedrog tot in de kleinste onderdeelen, en de angst zal 't u daarbinnen onverdraaglijk maken.

ASTRID.

Hij is de mildheid zelf!

HJALTE.

En zoo nu niemand de wapens opneemt tegen uw zonde, Astrid, wat dunkt u, zult gij dan tegen u zelve niet in opstand raken en met de wapenen uzelf vernietigen? 'k Heb medelijden met u, Astrid, en toch zijt gij het, die mijn leven hebt vernietigd. 'k Heb medelijden met u, vrouw. Gij kent den koning niet; zijn handen tasten naar dingen, wier bestaan gij nimmer hebt vermoed in droom of wake. Hij zal ze op uw zwakke schouders leggen en zijn verwachting is het juk, dat u bij 't dragen helpen moet; maar ik voorspel u, dat gij onder 't juk van zijn verwachtingen bezwijken zult. O, zijn verwachting zal drukken op uw doode ziel als zware steen op een oud graf en onder zijn gewicht zult gij verpletterd worden! Ik zal dat woord niet spreken, Astrid. Vertrouw op mij, niet ik zal 's konings oogen voor u openen! - Nog staat ge daar gepantserd in uw trotsche zwijgen. Maar 'k weet, dat er een tijd zal komen, dat weerloos gij den ouden Hjalte zoeken zult en op uw knieën naderschuivend met heesche stem hem smeeken u te redden voor

uzelf!

(hij gaat en vindt tastend met verwonderlijke snelheid den uitgang. Astrid staart met starren blik voor zich uit).

IV. Sigrid, Synnöve, Olaf, Astrid.

(Sigrid en Synnöve komen haastig binnenvallen).

De koning komt!

(Olaf komt haastig en vreugdevol naar Astrid toe en grijpt haar beide handen).

OLAF.

(overmoedig).

O eindlijk Ingegerd! Ik heb den tijd een halster omgeworpen, maar hij... Wat is er? Wat is er gebeurd? Wat ben je bleek en treurig.

ASTRID.

(Haar handen zacht losmakend).

Ach, laat mij.

(zij wendt zich af).

OLAF.

(kijkt haar vol zorg aan).

Is 't Hjalte, die je zoozeer heeft ontstemd?

ASTRID.

Ach, daar is niets, ik heb een zwaren droom gehad vannacht.

OLAF.

(verlangend).

Zeg me dien droom.

(hij noodigt haar te gaan zitten en neemt zelf op een lager bankje tegenover haar plaats).

OLAF.

(stil).

O, dat ik je den heelen dag nog niet gezien heb!

ASTRID.

(zich tot Sigrid wendend).

Sigrid, neem weg het diadeem, het brandt mij op het voorhoofd.

(Sigrid ontdoet haar van het diadeem. Astrid kijkt nu voor 't eerst Olaf aan, zij ziet zijn liefdevolle oogen in stille afwachting op zich gevestigd. Zij wijkt schuw terug)...

ik...

(dan glimlacht zij smartelijk)...

ach, daar is niets...

OLAF.

(stiller nog).

Zeg mij je droom.

ASTRID.

Ik droomde, dat ik zat bij hoogen runensteen, ontraadselend de runen. Tot in den hemel scheen de steen te reiken, althans zijn top loste zich voor mijn oogen op in zonneneevlen. En toch moest ik vanaf dien hoogen top tot aan den voet ontraadselen de runen. En vreemd, ik zat niet op zoo verren afstand van den steen, dat 'k met mijn blik het runenveld omvatten kon; neen, 'k lag geknield ervoor, mijn knieën raakten den kouden steen. En achteroverbuigend 't hoofd opdat mijn oogen hun blikken zouden kunnen heffen tot de hoogste runen, zag 'k mij gedwongen vast mijn kin tegen den steenwand aan te drukken en turend zoo zag ik

niet anders dan reusachtigheid!

(zij zoekt met haar stem naar vasten steun, waarop zij haar vertrouwen neer kan leggen en daar is in haar de doodsangst en de brandende gejaagdheid van wie verzinkend in moeras naar vasten grond zoekt voor zijn voet. Zij neemt al vertellende onwillekeurig dezelfde houding aan als in den droom: het hoofd krampachtig achterover gebogen, het lijf vooruitgeschoven en de knieën gedrukt tegen die van Olaf, terwijl zij met haar handen onbewust zijn knieën als in doodsangst vastgrijpt).

En plotseling begon de steen te wankelen en hellen naar mij over en 'k voelde zijn gewicht langzaam verbrijzelenden druk vermeerderen en dreigend op mijn schouders nederzinken, persend de levenssappen uit mijn ziel. Reeds daalde de bedreiging der onafwendbare verplettering op hals en hoofd...! Toen sloeg als razend ik de mazen van het droomnet stuk en smoord' ontwakend den angstschreeuw in mijn keel!

OLAF.

(haar beide handen vattend en kussend).

Mijn lief, mijn lief, dat gij zoo zwaar den druk der verantwoordelijkheid op uwe teere schouders voelt!

(Astrid kijkt neer op Olaf, terwijl hij haar handen kust, zij leunt achterover in haar zetel als eene, die zich machteloos voelt om weerstand te bieden aan zijn liefkoozingen).

OLAF.

't Is waar, zwaar is de opgaaf, die 't leven aan ons beiden stelt in d'onherbergzaamheid van deze tijden. En zooveel twijfel leeft er in je aan jezelf? Maar weet je wel, dat juist de hevigheid, lief, van je angst duidt op een hevigheid van kracht tot weerstand bieden?

ASTRID.

(is getroffen, zij richt zich op en kijkt hem vol spanning in de oogen).

Is het waar? Is dat heusch waar?

OLAF.

(haar glimlachend aanziend).

Je twijfelt aan je eigen kracht, jij, die zoo tintelend van leven bent?

ASTRID.

(dringend).

O ja, niet waar, je zult gelooven in mijn kracht; wil mij beloven, dat je niet ophouden zult in mij te gelooven? Waarom glimlach je nu?

OLAF.

Ik dacht eraan hoe anders ik je mij had voorgesteld.

ASTRID.

(koortsachtig).

Hoe meen je dat?

OLAF.

Ik had je mij zoo hoog en heilig voorgesteld, dat ik je onbewogen in de branding van den twijfel dacht te staan.

(zij kijkt hem vol angst aan).

Alsof niet juist de sterke

zielen twijf'len aan haar macht. Mijn lief, laten wij niet onafgebroken onze oogen vestigen op 't runenveld, niet afmeten zoo angstig onze kleinheid aan zijn reusachtigheid. Laten we onbevangen nu den honing onzer liefde puren, mijn zoete liefdebloem, en voeden ons voor 't volgend uur en kijken niet vooruit, niet achterom. Ik heb je lief.

ASTRID.

Ik heb je lief.

OLAF.

Nog hangt een lichte schaduw van den droom je om de oogen, ik kus die weg

(hij kust haar zacht op de oogen).

Wat ben je ernstig!

(hij glimlacht).

Waar is je lach, die is als 't tintelen van duizend sprankjes licht in 't berkenbosch te middagtij - nu glimlach je -

ASTRID.

Wanneer ik mij zoo zie als jij me ziet, dan is 't, alsof 'k buiten mijzelve treed en zie mijzelve als iets nieuws, dat ik nog nimmer zag.

OLAF.

(glimlachend)

Zie 'k je dan anders, dan jij zelf je ziet?

ASTRID.

(onbevangen lachend)

O, onbegrijpelijk anders!

OLAF.

En anders ook dan anderen je zien?

ASTRID.

(somber en koel)

Nooit nog zag me iemand zooals jij me ziet.

OLAF.

En hoe zie je er dan uit, wanneer je zoo buiten jezelve treedt?

ASTRID.

Stralend en lieflijk, - ach nee, dat is onzegbaar...

OLAF.

(kijkt haar glimlachend aan).

ASTRID.

(droomend)

Ik wou, dat 'k buiten mezelve tredend, kon binnentreden in jouw ziel en zien de wereld daar vanuit jouw oogen. Maar niets, maar *niets* moest er van mij dan achterblijven. Hoe veilig zou dat zijn! Hoe veilig...

OLAF.

Dan zou 'k met al mijn liefde binnentreden in jouw verlaten ziel en tot het laatste hoekje haar nemen in bezit en dan zou ik de wonderen des levens leeren kennen.

ASTRID.

(verwonderd)

De wonderen des levens leeren kennen?

OLAF.

Je haar is mooi als dat van Sif.

ASTRID.

(met tastende verwondering)

Als van Thor's vrouw? Zij heeft het mooiste haar, wat er op aarde is,

(zich herstellend, aarzelend)

ik meen: zij had...

OLAF.

Dat heeft zij ook, maar 't haar van Ingegerd is haast nog mooier.

ASTRID.

(onbevangen en levendig)

O, ik ben blij, dat mijn haar niet zoo prachtig is als dat van Sif. 'k Zou anders bang zijn, dat Loki 't afsneed, net als 't hare!

OLAF.

(glimlachend)

Heeft Loki Sif's haar afgesneden?

ASTRID.

(verbaasd)

Weet je dat niet?

OLAF.
Ik weet dat niet. Wat zal Thor toornig zijn geweest!

ASTRID.

(volkomen ernstig en zeer levendig)

O he, je hadt hem moeten zien: zijn oogen flitsten, zooals wanneer vuursteenen vonken in den nacht!

(met snelle wending en schaterlach)

Nu denk je zeker, dat hij zijn hamer wierp naar Loki!

OLAF.
Ja, deed hij dat dan niet?

ASTRID.
Dat kun je denken, die slimmerd was al lang op hooge beenen weggesprongen!

OLAF.
En Thor?

ASTRID.
Die achterhaalde hem en wierp hem op den grond, zoo zie je, zoo!

(ze springt op en bootst Thor na)

en zet de knie hem op de borst en wurgt hem en...

(verward afbrekend nu ze Olaf's glimlach op zich gevestigd ziet, onzeker)...

maar jij gelooft toch niet aan Thor en Loki?

OLAF.

(gul lachend)

Hoe zou ik niet gelooven aan hen, met wie ik dagelijks te kampen heb!

ASTRID.

(na een oogenblik zwijgen)

'k Geloof dat je me uitlacht, ach, 'k ben ook maar een kind, zoo dwaas -

OLAF.

(stil, bekoord)

Spreek verder nog, ik luister naar je stem, die borrelt als een warme bron vanuit de diepste diepten van de aarde.

(na een oogenblik)

Toen voor het eerst 't vermoeden van een hooger leven ontkiemde in de ziel der mannen, toen, denk ik, zullen voor het eerst hun oogen de schoonheid van de vrouw hebben erkend. Je kam is los gegaan, laat mij je helpen

(innig gebarenspel, onderwijl hoort men het volgende tusschen Sigrid en Synnöve op halfluiden toon gevoerde gesprek).

SIGRID.
Reeds is het zeven uur en hij vergeet de afspraak!

SYNNÖVE.
Men moet hem waarschuwen -

SIGRID.
Ik durf het niet!

SYNNÖVE.
Maar hij heeft toch een eed gezworen! Hij zal 't ons niet vergeven, als wij verzuimen 't hem te zeggen.

SIGRID.
Zeg jij het dan!

OLAF.

(nadat hij Astrid geholpen heeft de speld opnieuw

in het haar te bevestigen, een streng haar in gedachten zich om den vinger wikkelend).

Ik zou het Loki nimmer toestaan je de haren af te snijden, ik zou j' ermee aan mij vastkluisteren.

ASTRID.
Dan zou ik 't zelf afsnijden

(men weet niet of zij het in ernst zegt of in scherts).

OLAF.
Afsnijden wil je je van mij? Ik zou het je niet toestaan.

ASTRID.
En zou je 't mij niet toestaan, dan zou ik mij het hoofd afsnijden.

OLAF.
Neen, Ingegerd, wat een afschuwelijke gedachte!

(hij lacht)

Je hoofd! Ik zou het je niet toestaan.

ASTRID.

(dringender nu)

En als je mij niet toestaat 't zelf te doen, dan zal 'k je vragen het voor mij te doen!

OLAF.
Ik zelf! Ik zou je 't hoofd afsnijden moeten? - Maar waarom wil je je tot elken prijs van mij afsnijden?

ASTRID.
'k Zou vreezen, dat mijn liefde werd zoo sterk, dat zij mij onverdraag'lijk werd als pijn.

OLAF.
Als onze liefde werd zoo sterk, dan zou ons 't lijden tot genade worden.

ASTRID.
Neen, neen, dat lijden kan ik niet verdragen.

OLAF.
Jij beter dan de anderen.

ASTRID.
Neen, neen, niet ik!

SYNNÖVE.

(met luide stem tot Sigrid).

Hoe laat is 't, Sigrid, kunt gij mij dat zeggen?

SIGRID.

't Is zeven uur, 't is reeds na zeven uur.

OLAF.

(heft het hoofd op en luistert).

Gij zegt dat het na zeven uur reeds is?

(De vrouwen zwijgen angstig. Olaf staat zwijgend op, heft twee vingers omhoog als tot het zweren van een eed)

Ik zwoer een eed...

(en steekt die dan in de vlam van het haardvuur. Astrid smoort een schreeuw in haar keel. Zij wil 't hem beletten, maar zij waagt het niet, zij slaat op de knieën neer. Olaf staat na eenigen tijd zwijgend op en verlaat haastig en zonder groet het vertrek).

ASTRID.

O, welk een straf zal op des konings weegschaal voor mijn zonde niet als te licht bevonden, wanneer zoo zware straf wordt opgewogen tegen zulk gering vergrijp!

Derde bedrijf.

Eerste tafereel.

Zaal in den koningsburcht.

I. Astrid, Sigrid, Synnöve, Akke van Garderike.

(Astrid komt uit de vroegmis gevolgd door Sigrid, Synnöve draagt een brandende fakkel voor haar uit. Akke, die zich verborgen heeft gehouden, treedt te voorschijn en werpt zich aan haar voeten).

AKKE.

Erbarm u over mij, o koningin!

ASTRID.

(hevig ontstellend).

Akke van Garderike!

(Zij wil verder gaan. Sigrid en Synnöve zijn evenzeer ontsteld en trachten Astrid voor Akke's blikken te verbergen, terwijl zij haar dringend beduiden om verder te gaan. Akke houdt Astrid tegen).

AKKE.

Gij kent mij nog, koningin Ingegerd! Gij hebt den naam nog niet vergeten van uw dienaar, die smeekend hier aan uwe voeten knielt.

SYNNÖVE.

(energisch).

Neen, laat haar gaan!

SIGRID.

Zijt gij de viking niet?

AKKE.

Ik smeek u, hoor mij aan!

SYNNÖVE.

(nog energischer).

Houd haar niet vast, gij moogt het niet!

AKKE.

Neen waarlijk, vrouw, ik laat u niet voorbij!

(Astrid pijlsnel haar dolk te voorschijn halend, steekt naar zijn hand).

Ha! zijn hier wespen?! Is dat de zachte prinses Ingegerd?! Laat mij haar zien!

(hij ontneemt Synnöve met geweld de fakkel en houdt die voor Astrid's toornig gezicht).

Haha! Dus is het toch waar, wat men hier fluistert: dat de Zweedsche koning zijn bastaarddochter den vromen Olaf toegezonden heeft!

SYNNÖVE en SIGRID.

(heftig fluisterend).

Wilt gij, dat men u dooden zal?! Bij al wat heilig is, spreek niet zoo luid!

ASTRID.

(onbewogen, zonder een zweem van vrees).

Weet gij, dat mijn gemaal binnen de grenzen van zijn rijk geen viking duldt?

AKKE.

(In haar aanblik verzonken).

'k Herken u nu, gij zijt dat gloeiend kind, dat ik gekust heb, dien lenteavond in den vrouwenhof te Upsala!

ASTRID.

Het schijnt, dat Garderike sluipwegen kent en niet te goed zich acht, die te bewandelen. Hoe waagt ge 't door te dringen tot den koningsburcht?!

AKKE.

En gij? Hoe waagt ge 't door te dringen tot den koningsburcht!

ASTRID.

Ik drong hier door krachtens mijn koninklijke bloed!

AKKE.

Bij Thor! z' is koninklijk! Ik drong hier door krachtens mijn wensch om u te zien: red mij voor koning Olaf! Hij zal ons met geweld van deze kusten drijven, hij heeft het gezworen! Volkomen wrak zijn onze schepen, wij zullen allen reddeloos verdrinken, wanneer gij ons niet helpen wilt!

ASTRID.

Gij waagt het mij nog om een gunst te vragen! Spreekt gij één woord nog dan, - ik zweer het u - dan roep ik luid, dat men u dooden moet!

AKKE.

(geestdriftig)

Mij dreigt ze! Mij, die met één enklen steek haar dooden, haar met één enkel woord verniet'gen kan!

ASTRID.

Ik vrees u niet!

AKKE.

En toch meent gij, dat ik u zal verraden. Maar 'k zal het niet, ik zweer bij Thor, dat ik u niet verraden zal.

ASTRID.

Zweer niet bij Thor, aan Thor geloof ik niet.

AKKE.

't Is waar, gij zijt des Christenkonings vrouw!

(luidkeels lachend)

Maar ik geloof aan Thor, dat is voldoende! Nu goed, ik zweer het bij mijn eer.

ASTRID.

(hoonend)

Bij vikingseer!

AKKE.

Ik zweer het bij je koninklijke ziel, die me in vervoering brengt!

ASTRID.

(zij wendt zich om te gaan)

't Is mij om 't even of gij mij verraadt of niet verraadt, ik help u niet.

AKKE.

(haar omvattend)

'k Doe een beroep op oude gunsten!

ASTRID.

(hem afwerend en verachtelijk de schouders optrekkend)

'k Ben koning Olaf's vrouw, van oude gunsten weet ik niets.

(zij gaat).

AKKE.

Neem u in acht! 't Zou kunnen zijn, dat ik dien onverzettelijken trots eens brak! Gij wilt mij toch niet overtuigen, vrouw, dat gij den vromen koning liefhebt, dien tammen temelaar, gij, tintelende vrouw?

(Astrid gaat zonder zich om te wenden met een stillen glimlach op het gezicht)

AKKE.

Nu, 't zij zoo, koningin, gij hebt mij op de knieën

dan gebracht, zooals het mannen voegt. Hebt gij geen medelijden met ons vikingen, die door den koning op hunne wrakke schepen meedoogenloos in zee gedreven worden?

ASTRID.

(zich omwendend).

Gij kent den koning niet! Hij 's mild!

AKKE.

Doch ditmaal is hij onverbiddelijk!

ASTRID.

Waarom doet gij geen afstand van uw booze leven?

AKKE.

Potsierlijk klinkt dat strenge woord uit uwen rooden mond! Verleert men u te spreken hier met d'eigen stem?

ASTRID.

Het voegt mij niet u langer aan te hooren.

AKKE.

Waarom noemt gij ons leven boos? Legt gij een zelfden maatstaf aan voor alle menschen? Gij moest toch weten hoe 't zich aanvoelt, koningin, als 't koningsbloed ons drijft buiten de grenzen van ons eng tehuis, omdat het ons geen koninkrijk kan bieden! Wij kunnen ons niet wringen in het knellend buis, waarvan de snit voor den gemeenen man is afgemeten. Ons rijke bloed wil rijke avonturen! Het doet de vlammen uit het leven slaan!

ASTRID.

(onzeker).

Het klinkt wel mooi hetgeen ge zegt, maar vrouwen rooven is niet koninklijk! Gij schendt de vrouwen op iedre kust en gij verlaat ze dan!

AKKE.

Verwacht gij, dat wij vrouwen mede zullen voeren, blootstellen hen aan 't leven dat wij leiden en aan de mooglijkheid, dat met geweld men ons van gindsche kust op wrakke schepen zal drijven in de open zee!

ASTRID.

Gij kent den koning niet! Hij is niet ruw als gij, hij zal u toestaan om uw schepen te herstellen.

AKKE.

Hij zal het slechts op uw verzoek.

ASTRID.

Al vraag ik niet, hij zal 't veroorloven!

AKKE.

Gij wilt hem dat verzoek niet doen, ik zie het koningin: ge twijfelt of ge wel macht genoeg bezit om hem te overtuigen.

ASTRID.

Ik zou niet zooveel macht bezitten over koning Olaf! Dat zult ge zien! Men zal u toestaan om uw schepen te herstellen, Garderike, op Kungahälla's kust! Verlaat mij nu, de koning komt!

AKKE.

(de zoom van haar kleed kussend).

Heb dank!

(in 't heengaan voor zich).

Ze is dus niet zeker van zijn liefde, daar zij mij overtuigen wil.

(Akke af).

II. Astrid, Olaf, Hjalte.

(Olaf komt, in gesprek met Hjalte. Sigrid en Synnöve verwijderen zich).

OLAF.

(tot Hjalte).

Ik wil eerst met hem spreken, spreek ook gij met hem en zeg mij, wat gij denkt. - Ach, Ingegerd, ik heb je overal gezocht! Mij wordt de vroegmis zelfs te lang, daar die zoozeer mijn lief te binden weet.

(Astrid werpt een schuwen blik naar Hjalte).

OLAF.
Hjalte, zooals ik zei...

(met lichte verwondering).

Begroet gij niet de koningin?

HJALTE.
Ik buig mij voor haar, koning.

ASTRID.

(schuw).

Wees gegroet.

OLAF.
Hjalte, zooals ik zei, spreek gij het eerst met hem, die 't Moedergodsbeeld uit de kerk heeft weggenomen. Men brengt hem aanstonds hier, ik wil nu eerst... ik zal zoo aanstonds komen.

HJALTE.
'k Zal met hem spreken. Ik ga alvast hem tegemoet.

(hij beweegt zich tastend naar den achtergrond).

ASTRID.
Olaf, wat wonderlijks draag je toch om den hals?

OLAF.

('t geen hij draagt haastig en schuw bedekkend met de hand, verlegen).

Ach niets, m'n lief, dat is maar zoo.

ASTRID.

Neen, laat mij zien, 't lijkt wel een streng grijs haar, wat heeft dat te beduiden?

OLAF.

(ontwijkend)

Neen, neen, dat is het niet!

ASTRID.

Ik zie het toch, dat het dat is!

(lachend)

Waarom wil je 't voor mij verbergen? Is het een heilig teeken?

OLAF.

(a.v.)

O neen, dat niet, 'k verzeker je, het heeft niets te beduiden.

ASTRID.

(een beetje beschaamd)

O neen, niet waar, een streng grijs haar, dat is geen heilig teeken.

OLAF.

(verlegen met haar lachen instemmend)

O neen, dat is geen heilig teeken.

ASTRID.

Maar waarom draag je het? Wie gaf je dat potsierlijke versiersel?

OLAF.

Ach, let er maar niet op.

ASTRID.

(lachend)

Nu, zeg je het? Wil je 't voor mij niet weten? Alsof je 'n liefje hadt met grijze haren!

OLAF.

(verlegen)

Het was een oude arme vrouw, die mij dat gaf.

ASTRID.
Kostbaar geschenk, voorwaar!

OLAF.
Zij meende, dat het haar geluk zou brengen

(haastig)

Nu, ja, dat is natuurlijk dwaas, ik dunk haar heilig, daar ik koning ben...

ASTRID.
Zij meende, dat het haar geluk zou brengen? Maar dat is bijgeloof!

OLAF.

(als op heeterdaad betrapt)

Nu ja, dat is 't natuurlijk...

ASTRID.

(streng)

Is bijgeloof niet strafbaar? Is 't niet jouw taak het uit te roeien?

OLAF.
Nu ja, mijn lief...

ASTRID.
En als nu alle oude vrouwen in je rijk haar haren zamelden en hingen je die om den hals?

OLAF.

(ondanks zijn verlegenheid lachend)....

Mijn lief....

ASTRID.

(liefdevol lachend).

Wat zijt ge dwaas. Wat zijt ge dwaas! Als nu de jarlen erom lachen...

OLAF.
Nu ja, mijn lief, dat merkt zij niet.

ASTRID.
Wie niet?

OLAF.
Die oude vrouw.

ASTRID.

(barst in schaterlachen uit, dan slaat ze de armen om zijn hals. Hij stemt hartelijk in haar lachen in en beantwoordt haar kussen. Dan, in nadenken verzinkend:)

OLAF.

Wat is het vreemd. Ik heb vier bedelaars ontmoet. 'k Sprak met hen af, dat zij mij gisteren hier bezoeken zouden, maar zij zijn niet gekomen.

ASTRID.

(ontdaan).

Wat zegt gij Olaf, hebt ge hen hier verwacht?

OLAF.

(argeloos).

Ja, weet gij daarvan af?

ASTRID.

(a.v.)

Olaf, ik wist niet, dat gij hen verzocht hadt hier te komen.... Ik heb hen weggezonden....

OLAF.

(zich scherp tot haar wendend).

Wat zegt gij, Ingegerd?

(heftig).

Gij hebt hen weggestuurd?

(hij ziet haar in droomachtige verbazing aan, als zag hij haar voor 't eerst. Trachtend te begrijpen).

Vergeef, voor wanneer hebt gij hen verzocht terug te komen?

ASTRID.

(diep beschaamd).

Ik heb dat niet verzocht.

OLAF.

(a.v.)

Dan hebt gij hen dus zelf te woord gestaan, ja, dat was goed. Wat hebt gij wel tot hen gezegd?

ASTRID.

...Olaf... ik heb hen niet te woord gestaan...

OLAF.

(zich met de hand over voorhoofd en oogen strijkend,

alsof er iets was, dat hem belemmerde te denken en te zien).

Hoe meent ge dat?

ASTRID.

(dringend).

Olaf, afzichtelijk waren zij, met zweren heel hun aangezicht bedekt. Ik wil niet, dat zulk volk u nadert, ik vrees te zeer, dat het u besmetten zal!

OLAF.

(heftig).

Gij hebt hen weggezonden, zonder hen zelfs te woord te staan?!!

(als in een droom)

vergeef, vergeef, ik weet niet, wat mijn ooren hooren.

ASTRID.

(levendig en zonder in 't minst aan haar eigen bedrog te denken).

Zij wilden u bedriegen koning! Wacht u voor bedriegers, die kwijlerige slakken, die heim'lijk u bekruipen, beslierend uw gewaad en daaraan roerloos kleven, weerzinwekkend.

(men ziet, dat haar de weerzin naar de keel stijgt).

OLAF.

(haar steeds met pijnlijke bevreemding aanziend).

Hoe kunt gij weten, dat ik hun bedrog niet heb doorzien?

ASTRID.

(verwonderd en met iets brandends in de stem).

Gij weet, dat ze u bedriegen willen en toch wilt gij hen helpen?!!

OLAF.

Hebben bedriegers dan geen hulp van noode?

('t is alsof Astrid een vlam in 't gezicht slaat, zij wijkt achteruit, het hoofd buigend en als 't ware samenschrompelend).

OLAF.

(zijn toorn vlamt opnieuw op).

Is dat de milde Ingegerd? Is dan de mildheid van de koningin zoo eng begrensd, dat zij wat weerzin wekt en wat bedriegt moet buitensluiten?

(Astrid staat als eene die geslagen is. Zwijgen dan.)

ASTRID.

(op zachten, dringenden toon).

En als het *ù* besmet en *ù* bedriegt?! Olaf, het is mij onverdragelijk, dat zulk afgrijs'lijk volk u nadert, als gij nu werdt besmet, Olaf, ik zou 't mij nooit vergeven!

OLAF.

Zij, die mij wil ontzien, heeft geen geloof in mij.

ASTRID.

Neen, neen, maar gij ontziet u zelven niet, sta mij dan toe, dat ik het doe! O, als gij wist den angst, dien 'k uitsta elken dag om uwentwil, omdat gij steeds omgaat met zieken en misdadigers, omdat ge mij uw wonden niet verbinden laat, als gij u zelven die hebt toegebracht! De lange nachten lig ik wakend en zie je arme hand, de wreed-geteisterde, in 't schemerlicht. Ik wend mij af en tracht die te vergeten, maar als met toovermacht trekt ze mijn blikken; opnieuw wend ik de oogen naar die hand, maar 't maanlicht gleed

reeds verder, ik kan haar niet meer zien; - dan richt 'k me op en buig me over haar en houd den adem in, opdat die haar niet rake!

OLAF.

(ontdaan).

Ik weet, dat Ingegerd mij lief heeft....

(Astrid buigt zich hartstochtelijk over zijn handen, die kussend).

ASTRID.

Vergeef het mij, Olaf!, dat ik zoo eigenmachtig heb beschikt, dat met vermeetle handen ik gegrepen heb naar dingen, die ik niet vermag te vatten! Wil mij vergeven!

OLAF.

(ontsteld en half lachend).

Mijn lief, wat zeg je dwaze woorden! Waar zijn de dingen, die je niet vermag te vatten? Maar zie, je bent als een, die met de handen een zonnestraal omvatten wil en de schaduwen ziet, die d' eigen handen werpen. Laat mij je kussen!

(zij blijft roerloos onder zijn kussen, dan tracht zij zijn aandacht af te leiden).

ASTRID.

Zie, Hjalte komt met den gevangene.

(Hjalte betreedt met Thore het vertrek. Thore is een nog zeer jonge man; stroeve roode kop, schuwe bewegingen).

III. Olaf, Astrid, Hjalte, Thore.

HJALTE.

(tot Thore).

Zijt gij het, die het Moedergodsbeeld heeft gestolen uit de kerk?

THORE.

(stug)

Gij weet, dat ik het ben.

HJALTE.

Laat m' uw gelaat betasten.

OLAF.

(zich omwendend)

Hjalte, hij is gewond! Waarom heeft men hem niet verbonden?

(hij gaat naar Thore toe).

HJALTE.

Gewond en onverbonden? Dat wist ik niet! Nu jà, men acht het niet noodzakelijk om gevangenen te verbinden.

THORE.

(zich voor Olaf neerwerpend)

Mijn koning en mijn heer!

OLAF.

(op zijn eigenaardigen half strengen, half milden toon)

Neen neen, gij moogt u niet bewegen, daar gij gewond zijt, richt u op. Laat mij uw wonde zien.

(hij onderzoekt Thore's gewonden arm)

Hoog tijd is 't, dat hij wordt verbonden! 'k Moet eerst dit linnengoed verwijderen. En balsem heb ik noodig!

(hij ziet om zich heen).

HJALTE.

Ik zal dien voor u halen.

OLAF.

Neen, gij niet.

(Hij kijkt naar Astrid, die in sombere

gedachten voor zich uitstaart).

Ach Ingegerd, wilt gij niet balsem voor mij halen?

ASTRID.

(zich omwendend)

Hebt gij geroepen? Kan 'k wat voor u doen?

OLAF.

Haal balsem voor mij!

ASTRID.

(gewillig)

Waar vind ik dien?

OLAF.

In 't slaapvertrek en breng ook linnen!

ASTRID.

Is hij degeen, die 't Moedergodsbeeld heeft gestolen uit de kerk?

OLAF.

(bezwerend)

Hij is 't.

(hij kijkt haar smeekend aan. Zij gaat. Olaf beziet verwonderd Thore's stug, maar teeder gezicht. Tot Hjalte).

Zij, die men hier gevangen tot mij voert, zien er gewoonlijk anders uit.

HJALTE.

Hij 's open voor zijn schuld.

(Thore kreunt van pijn, daar Olaf het linnen van zijn mouw uit de wonde trekt).

OLAF.

Gij moet u niet verzetten, ik laat u binden, als gij u verroert.

HJALTE.

Kan ik u helpen, koning?

OLAF.

Ja, houd den arm wat hooger.

(nadat Olaf het linnen uit de wond getrokken heeft, ziet hij Thore opnieuw aan)

Mij dunkt, ik heb u eerder reeds gezien, - laat mij eens nadenken - 't was aan de kust bij d' aankomst van de koningin. 't Was op den bruiloftsdag! 'k Zag u te midden van de menschen, die zich verdrongen bij den steiger; ge droegt op uwe armen een vrouw, een zieke vrouw, die op haar beurt een kind in de armen hield. Was dat uw vrouw?

THORE.

(stug)

Zij was mijn moeder.

OLAF.

(hem aanziend).

Uw moeder?

(zwijgen. Astrid komt terug, dragend een groote gouden schaal en 't linnen in opgeheven handen).

OLAF.

(glimlachend, zeer zacht)

Gij brengt den balsem in een gouden schaal en balsem brengt g' alsof ik honderden verbinden moest? Gij overschattende!

ASTRID.

(beschaamd)

Is het niet goed?

OLAF.

(liefdevol)

Heb dank!

(Astrid zet de schaal bij Olaf neer en verwijdert zich. Olaf kijkt haar na en een trek van teleurstelling en bittere verlatenheid graaft zich in zijn gezicht).

HJALTE.

(reikt hem een kleinen beker).

Neem dezen kleinen

beker.

(maar Olaf neemt dien niet dadelijk van hem over. Zijn aandacht is volkomen afgeleid. Zijn blikken hangen aan de zich verwijderende Astrid).

Neemt gij den beker, koning?

OLAF.

Ach, ik dank u. -

(Hij tast naar den beker zonder de oogen van Astrid af te wenden, hij tast mis; eindelijk neemt hij den beker met terugkeerende aandacht; hij giet balsem uit de schaal op de wonde en verbindt die met het linnen).

HJALTE.

Is zij nu niet meer hier, de koningin? Helpt zij u niet?

OLAF.

(Na een oogenblik zwijgens, zonder op te zien)

De koningin heeft nu geen tijd.

(maar Astrid aan de andere zijde van het vertrek, staat roerloos en staart opnieuw somber voor zich uit. Zwijgen. Dan zegt Olaf tot Thore).

OLAF.

Hoe is 't gebeurd, dat gij gewond zijt?

THORE.

Men heeft mij overvallen, toen ik 't beeld... toen ik het Moedergodsbeeld had...

OLAF.

(zacht en streng)

Toen gij het hadt gestolen.

THORE.

Men wilde 't mij ontnemen.

OLAF.

Toen hebt gij u verdedigd?

THORE.

Toen heb ik haar verdedigd.

OLAF.

Hebt gij gezegd: ‘toen heb ik hààr verdedigd?’

THORE.

Ik meen: het beeld, het beeld heb ik verdedigd.

OLAF.
Gij spreekt alsof het beeld zich veilig voelde in uw bezit!

THORE.

(in verwarring).

Wat zegt gij koning?

(zwijgen).

OLAF.
Hoe heet gij?

THORE.
Thore.

OLAF.

(hem aanziend. Herhaalt den naam in droomerig nadenken)

Thore. - Zet u daar neer en neem wat rust. Ik zal zoo aanstonds met u spreken.

(tot Hjalte).

Spreek gij met hem, ik wil nu eerst...

(hij gaat naar Astrid).

HJALTE.
Ja, 'k zal hem ondervragen.

(Astrid slaat de armen om Olaf's hals).

ASTRID.
Olaf, nu moet ge raden!

OLAF.
Raden?

ASTRID.
Wat ik zag toen ik van morgen uit de vroegmis kwam!

OLAF.
Wat was 't mijn lief?

(zijn gezicht is smartelijk vertrokken, hij streelt haar over 't haar).

ASTRID.

(fluisterend, innig).

Neen neen, ge moet het raden!

HJALTE.

(tot Thore).

Wat heeft u tot dien zwaren diefstal wel gedreven?

THORE.

(op denzelfden stuggen toon).

De kostbaarheid van 't beeld.

OLAF.

(wendt zich om).

ASTRID.

(hem naar zich toetrekkend, inniger nog, met tranen in de stem).

Wilt ge niet raden, wat ik vond op 't muurtje naast de kerk?

OLAF.

Mijn lief, laat mij een oogenblik maar luisteren naar dit gesprek. Ik zal zoo aanstonds bij u komen.

HJALTE.

De kostbaarheid van 't beeld?

ASTRID.

Wilt gij 't niet raden, Olaf?

OLAF.

't Zou onvergeeflijk zijn, wanneer ik het verzuimde. Mijn lief!

(hij streelt haar nogmaals, dan wendt hij zich om).

ASTRID.

(fluisterend en zich bijna snikkend over de tafel buigend)

Het was een nestje!

HJALTE.

Gij wildet het verkoopen?

ASTRID.
Een nest vol jonge vogeltjes!

(Olaf heeft het niet meer gehoord).

THORE.
... Ik... ja, ik weet het niet...

HJALTE.
Wat waart ge voornemens ermee te doen?

THORE.
Ik weet het niet, ik heb daaraan nog niet gedacht.

HJALTE.
Spreek geen onwaarheid, wildet gij 't verkoopen?

THORE.
't Is mogelijk, dat ik dat gewild heb, 'k weet het niet...

HJALTE.
En denkt ge, dat ge 't hadt kunnen verkoopen?

THORE.
Hoe meent ge dat?

HJALTE.
Ja, hier in Christenlanden zult ge 't niet kunnen verkoopen.

THORE.

(verwonderd)

Waarom niet?

HJALTE.

(scherp)

Gij tracht ernaar mij met de argloosheid van uwe vragen te verschalken!

THORE.
Gij meent dat men mij vragen zou: hoe komt dat kostbaar beeld in uw bezit en dat men argwaan koestren zou?

HJALTE.
Wilt gij mij doen gelooven, dat gij daaraan nog nooit gedacht hebt?

THORE.
'k Heb daaraan niet gedacht.

(Thore spreekt tot Hjalte, alsof diens vragen hem on-

begrijpelijk voorkomen, toch is hij ondanks zijn stugge geslotenheid opvallend bereid om te antwoorden).

HJALTE.

Dan hebt ge 't willen smelten?

THORE.

(verschrikt)

Het Moedergodsbeeld smelten?!!

HJALTE.

Gij hebt gezegd, dat u de kostbaarheid van 't beeld tot diefstal heeft gedreven, hoe moet ik dat begrijpen?

THORE.

Waar bleef de kostbaarheid van 't beeld, als ik 't deed smelten?

OLAF.

(zonder zich om te wenden tot Astrid, die achter hem staande het schouwspel heeft gadegeslagen en nu een geluidlooze beweging maakt als om zich te verwijderen).

Neen, Ingegerd, ga nog niet heen!

(Astrid blijft).

HJALTE.

(na eenig nadenken).

Wanneer hebt gij het eerst eraan gedacht het weg te nemen?

THORE.

'k Dacht van te voren niet daaraan. 'k Betrad de kerk, ik zag het beeld en ik begeerde het en toen de avond viel heb ik het weggenomen.

HJALTE.

Hoe kwam dan dit begeeren in u op? Vertel me dat. Beschrijf het mij vanaf het oogenblik, dat gij de kerk dien dag betreden hebt.

THORE.

Toen 'k binnentrad zag ik het niet, het beeld, ik heb er ook niet aan gedacht.

HJALTE.

Waaraan dacht ge dan wel?

THORE.

Aan mijn gebed en

(met schouderophalen)

aan den schoonen dag.

HJALTE.
Wat was de inhoud dan van uw gebed?

THORE.

(ongenaakbaar).

Dat weet ik nu niet meer. Ik knielde neer en bad, om 't even, wat ik bad; ik bad om troost voor leed en plotseling heffend het hoofd, zag ik het beeld, het zilver straalde! Het straalde...

(afbrekend).

Toen steeg 't begeeren in mij op.

OLAF.

(die tot nu toe op eenigen afstand van Thore naar 't gesprek heeft geluisterd, komt nu naderbij).

Vertel mij Thore, leeft uw moeder nog en leeft haar kind?

THORE.
Zij stierven beide.

OLAF.
De vrede kwam te laat?

THORE.
Mijn moeder stierf van leed, toen zij haar kind begraven had.

OLAF.
En nu hebt gij het Moedergodsbeeld weggenomen.

THORE.
Koning, straf mij!

OLAF.
Toen gij de kerk betradt hebt gij gebeden om troost voor het verlies van haar, die gij hebt liefgehad, uw moeder... en plotseling heffend 't hoofd zaagt gij haar beeld, het straalde!

THORE.
Neen neen, mijn moeder? Neen, o schendende gedachte! Het was de Moeder Gods!

(zich verwarrend)

Ik zeg u immers, dat ik 't beeld terwille van zijn kostbaarheid bezitten wilde! - Men kan met aardsche moeders Haar niet vergelijken! - Ik heb 't gestolen! Waarom pleegt men diefstal? - om te bezitten!

(zich verbeterend en meer en meer zich verwarrend)...

om de waarde van 't bezit!...

(zich herstellend)...

om de geldswaarde!

OLAF.

(zacht)

Hebt gij het vaak aanschouwd?

THORE.

(stotterend)...

Ik... ik... de Moeder Gods is weergaloos! Men kan met aardsche moeders haar niet vergelijken!

OLAF.
Gij vraagt om straf? Ik zal u straffen. Thore: het beeld, dat gij begeert, gij zult 't bezitten! Men zal 't opnieuw in uwe woning brengen, het zilvren beeld der Moeder Gods, dat gij begeert!

THORE.
Mijn ooren trachten te vergeefs te hooren, wat gij zegt, 't is enkel loos geluid, wat tot mij dringt.

OLAF.
Gij zult het beeld bezitten! Men zal 't opnieuw in uwe woning brengen, het zilvren beeld der Moeder Gods, dat gij begeert.

THORE.
Koning, laat mij sterven!

OLAF.

't Zal naast u staan in tastbare nabijheid, gemeenzaam en met u ter eender hoogte. Het zal u onweerstaanbaar tot zich trekken, maar gij zult het niet wagen 't ook maar aan te raken. De platheid van het alledaagsch gebeuren zult gij uitbreiden onder 't zwijgen van die oogen, dan zal u alle arbeid nutloos lijken en zeer gering. En onbeweeglijk zult ge nederzitten, dan zal 't u zijn, alsof de Moeder Gods uw denken kon bezien; gekweld zult gij het aangezicht afwenden. Maar hoe ge u ook keert en wendt, de wijding van Haar tegenwoordigheid zal groeien om u heen en rooven u den adem en vullen uw vertrek tot overstelpens toe! Dan zult g' uzelf niet meer te bergen weten. Gij zult uw huis verlaten en dwalen doelloos rond des daags en keeren niet des nachts, maar slapen voor uw deur. De wijding van Haar tegenwoordig-

heid zal echter groeien en vullen heel uw huis en groeien nog! En dan zult gij begrijpen, dat dit beeld behoeft de alomvademende ruimte van de Kerk! En als ge dit begrijpt, dan zult gij huiverend tot mij komen en mogelijk zal ik u dan toestaan om het beeld terug te geven aan de Kerk. Ga heen. Ge zijt nu vrij.

(Thore kust zwijgend den zoom van Olaf's kleed en gaat. Zijn houding drukt den diepsten ootmoed uit).

HJALTE.

(tot Astrid).

Dit is de straf voor wie te hoog wil grijpen, koningin.

(Astrid, het gezicht in beide armen verbergende, verlaat het vertrek. Olaf, die Thore nastaart, heeft Hjalte's woorden niet gehoord).

OLAF.

(zich omwendend tot Hjalte).

De liefde is machtig in dat kind.

HJALTE.

Gij zijt rechtvaardig.

OLAF.

God is rechtvaardig. Wij menschen zijn te streng. Zijn ziel zal echter tegen deze straf bestand zijn. Ach, Ingegerd...

(Maar Astrid is niet meer aanwezig, de trek van verlatenheid graaft zich dieper in Olaf's gezicht).

Tweede tafereel.

In de voorraadkamer.

(Synnöve en Sigrid schikken de voorraden).

I. Synnöve, Sigrid.

SYNNÖVE.

Nu, je zult zien, daar kan nog wat van komen met dien Garderike!

SIGRID.
Hoe meen je dat?

SYNNÖVE.
Wel, 'k meen met hem en Astrid!

SIGRID.
Geloof je dat? Neen, dat geloof ik niet, ze houdt te veel van koning Olaf.

SYNNÖVE.
Dat kun je denken, de koning is te goed voor haar.

SIGRID.
Je weet heel goed Synnöve, dat zij van hem houdt.

SYNNÖVE.
Maar koning Olaf heeft nog oog voor andere dingen, dan enkel voor haar mooie armen! Hij houdt tot in den noen het bed niet voor haar warm, dat is zijn misdaad.

SIGRID.
Wat is dat leelijk, ach, wat je daar zegt, Synnöve, je weet, dat Astrid waarlijk vroom geworden is.

SYNNÖVE.
Nu goed, de koning is een prachtig Zondagskleed,

zij zal het niet versmaden. Maar voor het dagelijksch gebruik behaagt een kleed, dat warm omsluit, waarin men zich gemakkelijk beweegt. Wil je niet ook een stukje van dien honingkoek?

SIGRID.
Neen neen, Synnöve, je denkt te slecht over de koningin.

SYNNÖVE.
En dan, veel vrijen tijd en veel vertrouwen geniet men, en wie zoo dagelijks bedriegt, wordt zoetjes aan een meester in 't bedriegen.

(ze bijt af).

En wat betreft heer Garderike, hoe hij verschalkt dat noem ik nog eens kunstig. Hij 's altijd ergens, waar hij niet mag zijn, op 't meest onpassend oogenblik staat plotseling hij met voldoening voor je.

SIGRID.
Ja, 't is verbazingwekkend!

SYNNÖVE.
Nu, neem je niet een stukje?

SIGRID.
Neen, 'k wil niet snoepen. Je weet, hoe boos de koningin wordt als wij snoepen en zij is zoo wantrouwend, stellig zal ze 't merken.

SYNNÖVE.
Ja, tegenwoordig heeft zij oogen tot achter in haar hoofd!

(zij snoept).

SIGRID.
Synnöve, ach, wat voel 'k me onbehaaglijk, als je voortdurend zulke leelijke dingen zegt.

SYNNÖVE.
Ba, heeft zij zich in Upsala niet door heer Garderike laten kussen? Intusschen zal z'er niet afkeerig van geworden zijn!

SIGRID.
Weet je dat zeker?

SYNNÖVE.
Wat?

SIGRID.
Dat zij in Upsala zich door heer Garderike heeft laten kussen?

SYNNÖVE.
Je hebt het toch gehoord, hij zei het zelf!

SIGRID.
Ik vind heer Garderike toch wel onbeschaamd!

SYNNÖVE.
Waarom zou hij met koopren vaatwerk omgaan als ware 't glas!

SIGRID.
Synnöve, foei, je houdt niet van de koningin!

SYNNÖVE.
Ik van haar houden?! Van haar, die mij behandelt als haar dienstmaagd?!

SIGRID.
Maar ben je dat dan niet, lieve Synnöve, zijn wij haar maagden niet?

SYNNÖVE.
Haar maagden?! Wij haar maagden?! - Ik ben de maagd van prinses Ingegerd! Ik zou van Astrid houden, die prinses Ingegerd rampzalig maakte? Laat mij je zeggen, dat 'k haar haat! 'k Haat haar, mijn beste!

SIGRID.

Heb je haar niet zooeven nog beschermd voor Garderike's blikken? Was 't niet opdat heer Garderike haar niet herkennen zou?

SYNNÖVE.

Als 'k haar geheim bewaak, dan doe ik 't enkel terwille van mijn lieve meesteres, begrijp je dat dan niet? 't Werd mij door prinses Ingegerd bevolen, opdat de koning niet door Astrid zou vernederd worden. - Nu goed, 'k zal haar behoeden voor vernedering in 't openbaar, maar in de binnenkamer, liefste, verneder ik haar zooveel als ik maar kan!

(zij begint weer te snoepen).

SIGRID.

En ben jij niet bevreesd dat zij ons dooden zal, omdat het pure feit, dat wij haar kennen, haar onverdraaglijk is?

SYNNÖVE.

(kijkt Sigrid in stomme verbazing aan).

Daaraan heb ik waarlijk nog nooit gedacht! Neen maar, Sigrid, jij bent er me toch een! Men denkt steeds, dat je dom bent, dom en goed, goed, weet je, heel goed, maar dom. En dan zeg jij me plotseling zulke dingen! Als je me dan verwijt, dat ik van Astrid leelijke dingen zeg, dan wil ik j' er maar aan herinneren, beste, dat ik 't niet was, die dat van haar gezegd heb!

SIGRID.

Houd nu toch op met snoepen! Je hebt den koek al bijna opgegeten!

SYNNÖVE.

'k Zal je wat zeggen, Sigrid, 't is beter, dat ik nu dien koek opeet, dan dat er zoo'n klein stukje overblijft. Daar zijn er nog zooveel! Dat kan toch ieder zien, dat hier van afgegeten is!

SIGRID.

Je zou m' er ook wel wat van kunnen geven.

(Synnöve geeft Sigrid een stuk koek. Astrid komt binnen).

II. Astrid. Synnöve, Sigrid.

(De meisjes verbergen verschrikt de sporen van hun snoeppartij. Het is te laat).

ASTRID.

(zacht)

Waarom wilt ge voor mij verbergen, dat ge hebt gesnoept? Ge vreest, dat ik u straffen zal! Neen, zeg me, Sigrid, hoe zijt g' ertoe gekomen om te snoepen?

SIGRID

(schuchter)

'k Had er zoo'n lust in.

ASTRID.

(steeds zeer zacht en bijna deemoedig)

En gij, Synnöve, hoe zijt g' ertoe gekomen?

SYNNÖVE.

Ik weet het niet, ik ruimde hier den voorraad op, toen kreeg ik lust ervan te snoepen.

ASTRID.

(a.v.)

Maar waarom vraagt ge me niet om verlof?

SYNNÖVE.

(verwonderd)

Gij zult het immers nimmer toestaan?

ASTRID.

(a.v.)

Gij hebt nog nooit de proef ervan genomen.

(verlegen en verwonderd zwijgen).

ASTRID.

Gij kent u zelve niet; ik zal u zeggen, waarom gij mij niet erom vraagt: gij hebt gedacht, dat gij u wildet schaadloos stellen één enkle maal voor de ontberingen, die gij moet dulden. ‘Wij nemen het van haar’, hebt gij gedacht, ‘die ons dat zware juk heeft opgelegd!’

SYNNÖVE.

(verontwaardigd)

Neen, zoo misdadig heb ik niet gedacht, dat ware diefstal!

ASTRID.

Gij wilt het voor u zelve niet bekennen. Gij voelt de schaamte loodzwaar in u nederzinken! Maar zie, de koningin heeft niet vergeten, dat zij eens uw speelgenoote was! Zij voelt dat het voor u haast onverdragelijk moet zijn, dat gij haar maagden zijt geworden. 'k Vergeef zoo gaarne u, Sigrid, Synnöve; hier, 'k geef u elk een koek!

(zij geeft elk een koek; als Sigrid en Synnöve in haar stomme verbazing die niet dadelijk van haar overnemen):

ASTRID.

(dringend).

Neemt toch dien koek van uwe speelgenoote; nog heb ik niet vergeten, hoe heerlijk ons die honingkoeken smaakten in Upsala!

(Sigrid en Synnöve nemen de koeken, houden ze stijf en onhandig vast. Sigrid is verblijd, Synnöve beleedigd).

SIGRID.

(argloos vertrouwlijk tot Astrid).

Ja, weet ge nog dien zomeravond toen gij dat vreemde, trotsche koningskind een groot stuk koek hebt uit den mond geslagen en 't lachend voor haar oogen opgegeten?

(Astrid kijkt haar verbluft aan, maar de lieve uitdrukking verdwijnt nog niet van haar gezicht).

SYNNÖVE.

De koningin heeft dat nog niet vergeten! 'k Begeer de koeken niet der koningin!

(zij schuift den koek driftig van zich af).

ASTRID.

(met-den voet op den grond stampend)

Verlaat m' op staanden voet, gij schaamtelooze dienstmaagd! Verlaat onmidd'lijk dit vertrek!

SYNNÖVE.

Bij God, ik zou niet zoo hebben gehandeld,

als zij mij niet getergd had tot het uiterste! Ga mee Sigrid, ga dan toch mee!

(Synnöve trekt Sigrid met geweld met zich mee).

SIGRID.

(angstig)

Synnöve, wat heb je gedaan!

(Astrid staart hen na met groote, verwonderde, smartelijke oogen. Ze laat zich moedeloos op de bank neervallen, strijkt zich de haren strak uit het voorhoofd en staart voor zich uit met wanhoop in 't gezicht. En plotseling, zich omringend met de honingkoeken, begint hartstochtlijk zij ervan te eten, zich nauwelijks den tijd gunnend om de brokken te verslinden. Olaf staat op den drempel voordat Astrid hem heeft hooren komen).

III. Astrid, Olaf.

(Zij tracht volstrekt niet te verbergen, dat zij heeft gesnoept. Zij buigt het hoofd in doodelijke schaamte).

OLAF.

(glimlachend).

Ingegerd, mijn lieve vrouw. Is het dan werkelijk zoo erg, dat zoete vrouwenmond gesnoept heeft? Je schaamte vraagt bestraffing

(lachend).

Moet koning Olaf nu verwijten maken, omdat op schoonen zomerdag hij vond de koningin, proevend den honing in haar voorraadskamer en zoo door zijn verwijten verzoenen met zichzelf zijn heev'ge vrouw?

(hij heeft de armen om haar heengeslagen en omhelst haar met een hartstocht, die veel ernstiger is dan zijn schertsende woorden).

OLAF.

(innig).

Wat was het, dat je vondt op 't muurtje naast de kerk, toen je van morgen uit de vroegmis kwam?

(Astrid ontwringt zich aan zijn omhelzingen, terwijl ze uit haar kleeren Ingegeid's zilveren crucifix te voorschijn haalt. Zij drukt het Olaf in de hand en vlucht uit het vertrek).

ASTRID.

Daar neem!

(Olaf staart haar na, houdend het crucifix onbewust in zijn hand. Een smartelijk vragen ligt op zijn gezicht. Dan kijkt hij neer op 't geen hij in zijn hand houdt).

OLAF.

Ze gaf m'een zilvren crucifix?... Verlicht mij, God, ik kan haar niet begrijpen!

Vierde bedrijf.

Zaal in den koningsburcht.

I. Eyvind Sverrison, Synnöve.

(De koopman Eyvind Sverrison wil zijn waren tentoonspreiden. Gladde, welgedane tronie).

SYNNÖVE.
Neen, neen, ge moogt hier niet uw waren spreiden!

EYVIND.
Kom meisje, kom, 'k heb zulke fraaie zijden stoffen, geef mij je kleine hand, ik dompel z'in dat waternatte glanzen onder, kom laat je slanke vingers glijden over de gladde wreef der knetterende vouwen! Zie, hoe dit pralend plooien pronkend je lijf omprangt!

(zij schuift zijn gretige gedienstigheid haastig en angstig en toch met een haast onmerkbaar dralen van zich af).

SYNNÖVE.
De koning komt! Hij wil niet, dat de kooplui toeven, hij heeft geen tijd. Het zijn de zieken en de armen, die hij hier ontvangt.

EYVIND.
Heeft koning Olaf ook geen tijd voor mij, de koningin zal toch mijn waren willen zien? 'k Heb zulke schoone gouden kammen, die spranklend vonken in het tint'lend haar! En smachtend' edelsteenen...

SYNNÖVE.
Spoed u! De koning komt! Gij moogt niet talmen! Nu is het reeds te laat! Maak dat ge wegkomt!

II. De vorigen, Olaf.

OLAF.
Synnöve neen, den koopman kan ik nu niet zien!

SYNNÖVE.

(ongeduldig).

Ga schielijk! schielijk!

EYVIND.

Kent koning Olaf mij niet meer?

(hij wil Olaf naderen).

SYNNÖVE.

Neen, gij moogt hem niet naad'ren!

(zij wil hem terughouden).

OLAF.

Wacht nog, Synnöve, -

(in zijn gelaat lezend).

U? - 'k herinner mij niet meer... Laat mij eens nadenken... Laat mij met hem alleen, Synnöve.

(Synnöve gaat. Olaf beziet het gezicht en de gestalte van Eyvind. Diens glad, goedaardig, maar ietwat vadsig gelaat glimt van zelfvoldaanheid. Zijn gestalte is lenig, maar te gezet voor zijn jaren, zijn rappe, buigzame, glijdende bewegingen spreken van begaafdheid. Toch maakt zijn persoon een onaange-

namen indruk).

Heb ik u van te voren ooit gezien? 'k Herinner mij niet meer... Ik lees uw trekken, maar iK ken u niet.

EYVIND.

Hoe zoudt gij mij ook kennen? Was het niet deze hand,

(hij tast naar Olaf's hand)

die den ellendige heeft aangeraakt en maakte van hem wat hij nu geworden is, zoodat hij onherkenbaar is!

OLAF.

Spreek duid'lijker, 'k begrijp niet, wat gij zegt.

EYVIND.

Hoe zoudt ge m' ook uit duizenden herkennen! Mij, d' onbeduidende! Gij, die wel duizenden opheft als mij uit slijk en slavernij!

OLAF.

Wie zijt gij?

EYVIND.

Ik ben de koopman Eyvind Sverrison en 'k mag mij roemen in uw tegenwoordigheid, - waar anders juist uw tegenwoordigheid iederen roem moet dooven, - ik mag mij roemen in uw tegenwoordigheid - begrijp mij wel - daar gij van mij gemaakt hebt, wat ik ben...

OLAF.

(hem in de rede vallend)

Wanneer heb ik u voor het eerst gezien?

EYVIND.

Als 't mij veroorloofd is om uwe koninklijke ooren te bezoedelen met den klank van zulk een klaaglijke herinnering...

OLAF.

Ach, onder hoeveel plooien is uw ziel verborgen! - en toch... ik ken u - als 'k maar door kon dringen tot...

EYVIND.

Gij kent mij, koning Olaf! Maar niet den welgestelden koopman, ge kent, dien ik eens was, den ellendigen slaaf, die zwaargewond en halfbezweken onder de striemen van zijns meesters geesel eens in Trondjem...

OLAF.

Ha! in Trondjem?! Zijt gij dan Eyvind, de lijfeigene, die met geeselslagen werd geprest tot zwaren bergarbeid, toen hij nog zwaargekneusd het eigen lichaam nauwlijks torsen kon?

EYVIND.

(lichtelijk melo-dramatisch)

Men had m' uit flauwten driemaal overeind gegeeseld, totdat 'k, opnieuw bezwijkend, neergezonken was; toen kwam mijn redder! Toen kwam koning Olaf! Hij kocht mij van mijn wreeden meester! Gul stroomde 't goud uit zijne handen! Hij nam mij met zich mee, verpleegde mij en gaf mij geld en vrijheid om een zelfstandig leven te beginnen!

OLAF.

(hem beschouwend, droevig)

Dus gij zijt Eyvind? Is het mogelijk?

EYVIND.

(lachend voldaan)

Gij vindt mij zeer veranderd? Onherkenbaar? Dat wil 'k gelooven! 'k Ben wel veranderd sedert ik erbarmelijk ter aarde lag!

OLAF.

(a.v.)

Ja, dat een mensch zoozeer verandren kan...

EYVIND.

Men neemt toe in gewicht, wanneer men zich behoorlijk voeden kan! Toèn was mijn lichaam uitgeteerd, half naakt, met bloed en slijk bezoedeld...

OLAF.

(in gedachten).

Dat zwaargeteisterd lichaam weerloos in mijn armen uitgestrekt, zoo overslank en slecht doorvoed en strak het vleesch van kracht toch en van kuischheid...

EYVIND.

'k Ontwaakte in uw armen! De koning had zich over mij gebogen...

OLAF.

Je kreunde zacht, het was een toon, die tastend om zich greep...

EYVIND.

En met mijn hand streek ik zoo langs uw arm.

(hij strijkt met de hand over Olaf's arm met zulk een zinnelijke beweging, dat Olaf onwillekeurig achteruit wijkt).

OLAF.

Hebt gij zoo langs mijn arm met uwe hand gestreken?

EYVIND.

Zoo en niet anders, koning, 'k herinner het mij duidelijk.

(hij herhaalt de beweging. Olaf sluit de oogen en verdraagt ze).

OLAF.

Ja ja, 'k geloof het, ja, zoo zal het wel geweest zijn.

(den loop zijner gedachten volgend).

Ja, zulk een teedre kracht was half ontbloeid als een beloft in dat ontberend lijf, dat 't mij, den zwakke, zeer bewogen maakte en toen dat lijf genezen ging onder mijn handen, zag 'k dag voor dag daarin de kracht, die 't lijden overwint. Ik gaf u goud voor uwe vrijheid...

EYVIND.

En Eyvind, de erbarmelijke slaaf, werd door uw goed vertrouwen en uw gulle goud, wat hij nu is, de welgeslaagde, die het ‘genoeg’ van morgen en van nu weloverwegen heeft. Ik dank God elken dag voor mijnen rijkdom.

OLAF.

(verschrikt).

Moeten dan d'armen hem vervloeken?!

EYVIND.

Vergun mij, koning, dat ik u dien zilvren beker bied, als een herinn'ring aan mijn dankbaarheid!

OLAF.

(pijnlijk getroffen, steeds moedeloos).

Wilt gij mij dien geven?

EYVIND.

Sta het mij toe, o koning. Vergun mijn dankbaarheid

deze verlichting, want zonder uw hulp ware ik nog de afkeerwekkende slaaf, die hurkend in het stof de steenen klooft!

OLAF.

(hem aanziend)...

en die ontberend een belofte in zich draagt...

(uitbarstend)

vergeef, o, wil vergeven mijn zwakheid...

(hij verstomt, ziende dat de ander hem niet begrijpt en stremt zijn gebaar om neer te knielen).

EYVIND.

Wat meent gij, koning?....

(verward).

Die beker?... is van zilver...

OLAF.

(bitter bedroefd).

Ja ja, geef mij den beker. Zooals uw naam in dezen beker is gegrift, zoo zal ook de herinn'ring aan uw dankbaarheid - hoe gloeit de beker in mijn handen! - mij onuitwischbaar in 't geheugen zijn geschroeid! Heb dank!

EYVIND.

Laat mij uw kleed slechts kussen!

OLAF.

(a.v.)

Heb dank! Gij gaaft mij groot geschenk, heb dank en ga nu heen. Nu ik u eenmaal zoo geholpen heb, nu zal 'k u nooit weer kunnen helpen. God geeft maar ééns een kans!

EYVIND.

Neen, Eyvind Sverrison behoeft geen hulp, hij is omgeven door de veiligheid van het bezit, maar zijn verdienste telt hij niet, den koning geeft hij alle eer.

(hij buigt waardig en gewichtig en gaat).

III. Olaf, later Synnöve.

(Olaf kijkt hem diep bekommerd na. Dan werpt hij den beker van zich af).

Dat ik den twijfel aan de echtheid van dit zilver niet onderdrukken kan! Vertrouwen kan niet groeien, waar leugen weelderig in 't zaad geschoten is! Gij waart het zelf, die eigenmachtig deze ziel vanuit de stugge aarde overplantte, die mooglijk haar de eenige juiste bloeivoorwaarden bood. Sneeuwklokjes bloeien niet in vette zomeraarde! Nu heeft het zwellend onkruid deze ziel verstikt! Gij hebt den God gespeeld, Heer Olaf, in een wereld, die gij naar 't eigen beeld geschapen hebt! een doode wereld van de zinnen! Een ziel deedt gij verdorren! - Ingegerd! Ach, Ingegerd!

(hij wil haar zoeken).

Te bitter is mijn schuld, waar berg ik mij!

(zich bezinnend).

Ach, tot wie wend ik mij?! Moet ook haar ziel den last nog torsen van mijn schuld?!

(hij raapt den beker op).

Wie ooit werd op de knieën neergedreven,

vergeving vragend aan een ander mensch en strekt de handen uit naar broederhand en moest dan uit die hand ontvangen een klaterend geschenk van dankbaarheid, en woorden, die hem pralend tegenkaatsen den valschen weerschijn van zijn daad, - hij weet wat droefheid is, hij weet het! ‘De last'ring van den Geest zal niet vergeven worden!’

(hij staat met den rug naar den muur onder het crucifix, de armen als in gebed kruislings over elkaar gevouwen, het hoofd gebogen. - Licht schaterlachen: Synnöve, trachtend het zonlicht in een spiegelscherfje te vangen om een onzichtbare speelgenoote ermee te verblinden, loopt op haar teenen achteruit aan Olaf voorbij, zonder hem te zien, fluisterlachend. Blijkbaar wil zij door haar speelgenoote niet gezien en gehoord worden. Zij gaat voorbij. Het zonlicht trekt langzaam over den hof en bereikt Olaf, wiens borst plotseling erdoor verlicht wordt. Olaf heft het hoofd op murmelend):

Olaf.

Gij zijt genadig, God!

IV. Olaf, Astrid.

(Astrid komt. Ze ziet hem niet. Ze neuriet in zichzelve, strijkend achteloos met een vinger langs den muur, haar doen zonder te zien met de oogen volgend. Afbrekend, nu ze Olaf roerloos vlak bij zich ziet staan, - detoneerend)

Ach -

(ze schrikt niet. Ze kijkt schuw naar hem op, laat de blikken aanstonds dalen tot op de hoogte van zijn borst, waarlangs ze met haar vingers spelend tast, onbewust).

Olaf.

Ingegerd? - Wat zoekt de koningin? Wat schrijft zij op de muren? Wat klaagt zij in haar zangen? Olaf, de koning, maakt haar niet gelukkig. -

(zij wijkt schuw een weinig terug langs den muur)

Heeft Ingegerd geen woorden? Zij is geluidloos dezen laatsten tijd.

Astrid.

't Geluk staat voor de liefde als een bedelaar en vraagt om woorden, maar arm is alles wat het melden kan van liefde's onuitsprekelijken schat.

(plotseling heft zij 't hoofd en ziet Olaf aan, zij wijkt achteruit)

Wat is er met u, koning Olaf? Licht stroomt van uw aangezicht! Het gutst in heete golven op mij neer! O onverdragelijk! Uw oogen zijn als sterren stralend vanuit een onbereikbre verte! Wee mij! Wat is er met u, zeg mij wat er is?!!

OLAF.
God is genadig, hij heeft mij vergeven.

ASTRID,

(zeer verwonderd)

Waart gij dan schuldig?

OLAF.

(knikt).

ASTRID.
God heeft u vergeven -

(zij buigt het hoofd en staart in gedachten neer op zichzelve en wonderlijk is 't, dat zij er niet aan denkt te vragen naar zijn schuld. Olaf ziet haar langen tijd zwijgend aan. Zij kijkt naar het spel van haar handen, die tasten langs den muur. Zij heft nog eens schuw den blik naar hem op, laat dien spoedig weer zinken. Een paar maal beweegt zij den mond als om te spreken, maar zij zwijgt).

OLAF.
Gij zijt zoo bleek...

ASTRID.

(die den druk van Olaf's zwijgen niet langer verdragen kan, met plotselingen inval)

Olaf, is 't waar, dat gij de vikingen niet dulden wilt in 't Noorsche rijk?

OLAF.
Geen viking mag het Noorsche land betreden.

ASTRID.
Gij kunt hen toch beletten om te rooven binnen de grenzen van uw rijk!

OLAF.
't Is niet omdat zij rooven, dat 'k hen niet dulden mag, het is omdat zij zich niet buigen kunnen voor het Kruis!

ASTRID.
In alle menschen weet gij met uw woorden te wekken, wat gij wekken wilt, waarom niet ook in hen?

OLAF.
De liefde leeft in de deemoedigen, in hen, die de mislukking kennen en ook hun schuld aan de mislukking. Maar zij, de vikingen, zijn de in hoogmoed levenden, voor hen draagt God alleen de schuld van de mislukking, in hen sterft liefde's leven af en al mijn woorden kunnen het niet wekken. Zij werpen steenen in den levenswijn, opdat die schuimen zal en als het schuim vergaat, blijven de steenen over! Beletten

kan ik hen om geld en goed te rooven, zij echter zijn de roovers van het hoogste goed, zij rooven 't schuldbesef, binden den slagader der liefde af. 't Is daarom, dat ik hen niet duld, niet dulden mag!

ASTRID.

Maar 'k ben er zeker van, dat gij heer Garderike zult toestaan om zijn schepen te herstellen, eer gij hem drijft van Kungahälla's kust!

OLAF.

Ik zal het niet toestaan.

ASTRID.

Gij weet niet, Olaf, dat hij schipbreuk leed, zijn schepen zijn volkomen wrak, gij drijft den dood hem tegemoet!

OLAF.
Ik weet het.

ASTRID.

(verwonderd).

En toch wilt gij hem niet toestaan zijn schepen te herstellen?

OLAF.
Ik zal het hem niet toestaan.

ASTRID.
Olaf, dat is niet lief van je om zoo met mij den spot te drijven. Gij weet, dat het mij moeilijk valt je te begrijpen, hoe kunt ge dan zoo schertsen?

OLAF.
Ik scherts niet, Ingegerd.

(hij spreekt op zachten, maar stelligen toon).

ASTRID.
Gij schertst! Gij wilt mij op de proef eens stellen of ik u zal gelooven, wanneer gij eens den wreedaard spelen gaat. De koning speelt den wreedaard uit en zij, de koningin, gelooft hem zonder ook maar te knippen met de oogen. Dat is potsierlijk! O, dat is potsierlijk! Zij kon toch weten, dat hij is zoo mild, dat hij den dieven schenkt 't gestolen goed, dat hij misdadigers verpleegt! En zij, zij schonk geloof aan d' eerste scherts, de beste, die hij verzon om haar te polsen! Hoe zoet is het toch om te leven naast een vrouw, die ons begrijpt!

OLAF.

(verbleekend)

Mijn lief, mijn lief, ik schertste niet!

ASTRID.
Dat deedt je niet, nietwaar, toen je de koningin getracht hebt wijs te maken, dat je heer Garderike drijven wilt op wrakke schepen in de open zee, den onvermijdelijken dood wellustig tegemoet! Neen neen, dat was geen scherts! Je wist, dat het je vrouw te bitter krenken zou, wanneer je haar met zulk een scherts zoudt willen hoonen!

OLAF.
Ingegerd! Ik zweer bij God, dat ik niet schertste! Heer Garderike zal nog heden deze kust verlaten of hij zal afstand doen van 't leven, dat hij leidt.

ASTRID.

(hem aanziend en achteruit wijkend)

Het was geen scherts? Je schertste niet?! Heb medelijden met mij koning, spreek in ernst of ik zal het verstand verliezen!

OLAF.

Ik spreek in ernst, mijn lief, geloof mij toch, laat mij je toch bereiken met mijn woorden. God geeft maar eens een kans, als wij niet trachten, die te grijpen. Als 'k ditmaal ongemoeid hem laat dan zal verstikkend de hoogmoed overwoekeren zijn ziel.

ASTRID.

Hij spreekt in ernst! Dat is geen scherts! God sta mij bij!

(met zwakke stem sprekend als een kind, dat na lang verzet volgzaam geworden is)

Gij zult ze drijven in de open zee!

OLAF.
In d' open zee.

ASTRID.
Op wrakke schepen?

OLAF.
... Ingegerd...

ASTRID.
Zij zullen onvermijdlijk sterven?

OLAF.

(knikt)

ASTRID.

(bijna fluisterend en starend voor zich uit)

Zij zullen zinken, al die koningszonen! Olaf, Olaf, Olaf heeft het gewild! - Koning, als ik nu smeek voor hen?

OLAF.
Is 't leven iemand schenken altijd het hoogste medelijden, lief? 't Is beter, dat zij sterven, dan dat het hun zal gaan als Eyvind Sverrison.

ASTRID.
Ik smeek voor hen!

OLAF.

(dringend).

Doe het niet, Ingegerd.

ASTRID.
Niet waar, dan zult ge toestaan?

OLAF.

(dof).

Dan zal ik toestaan, zal een ziel verdorren, dan heeft het Ingegerd gewild!

ASTRID.
Ik smeek voor hen, ik smeek voor Garderike!

OLAF.

(het hoofd opheffend).

Voor Garderike! Kent gij hem?

ASTRID.

Ik heb hem reeds in Upsala gekend.

OLAF.

Gij kent hem dus!

ASTRID.

Ik ken hem. Met eenzelfden maatstaf kan men niet alle menschen meten. Het is het koningsbloed, dat Garderike heeft gedreven buiten de grenzen van zijn eng tehuis, omdat het hem geen koninkrijk kon bieden! Niet wringen kan hij zich in 't knellend buis, waarvan de snit voor den gemeenen man is afgemeten; zijn rijke bloed wil rijke avonturen, het doet de vlammen uit het leven slaan!

OLAF.

(glimlachend).

Mijn lief, het is alsof 'k heer Garderike zelf spreken hoor.

ASTRID.

(geestdriftig).

Hij is het ook, die deze woorden sprak!

OLAF.

Aan felle woorden tracht zich te verwarmen, wie koude lijdt. Dat wat als vlammen toeschijnt Garderike...

(afbrekend)

mijn vrouw zal voor de vikingen niet smeeken.

ASTRID.

Gij zult niet weigeren, wanneer 'k één enkele maal vraag om een gunst?

OLAF.

Is het een gunst, dat waarom Ingegerd mij vraagt? Zal zij mij vragen om het eenige, dat 'k weigren moet?

ASTRID.

Vermag mijn liefde niets?

(Astrid slaat de armen om zijn hals).

Olaf, ik smeek...

(een plotselinge schuchterheid overvalt Olaf, zij trekt zich spoedig schuw terug).

ASTRID.

Dus is mijn liefde machteloos.

OLAF.

Je liefd' is machtig, maar zij is nog ongewekt.

ASTRID.

Nu zal heer Garderike met mij spotten!: ‘Ik heb het u gezegd! Geen macht bezit gij over koning Olaf!’

OLAF.

(verwonderd)

Heeft Garderike dan met u gesproken?

ASTRID.

Hij was het, die mij heeft gesmeekt voor hem te pleiten. - Nu zullen 't allen weten: de koning heeft de koningin niet lief, daar hij haar weigert de geringste gunst! Geen macht bezit de koningin!

(Olaf gaat zwijgend).

ASTRID.

(plotseling van toon veranderend)

Olaf! waarom noemt gij u machteloos? Gij hebt de macht om liefde toch te wekken in Garderike!

(Olaf blijft met den rug naar haar toegewend voor de deur dicht bij 't venster een oogenblik staan).

OLAF.

(zeer zacht)

Hebt gij die rozen in mijn venster neergezet?

ASTRID.

(afwezig)

Ik was 't...

OLAF.

(na zwijgen)

Ik weet dat God hem in mijn hand zal geven

(hij gaat).

V. De vorigen. Hjalte.

(Hjalte komt Olaf tegemoet).

HJALTE.
Zijt gij het koning? Kan ik met u spreken?

ASTRID.
Olaf, laat mij met Hjalte spreken.

OLAF.
Ja, spreek gij eerst met haar, ik wacht u dan, als gij met haar gesproken hebt.

HJALTE.
Ik doe wat gij beveelt.

(Olaf gaat).

VI. Hjalte. Astrid.

ASTRID.

(voor Hjalte neerknielend)

Hjalte, red mij, ik kan hem niet begrijpen!

HJALTE.
Ik wist, dat ge eens voor mij zoo knielen zoudt.

ASTRID.
Gij kent hem, Hjalte, zeg mij, hoe hij is! Hij noemt u vriend! O, dat men werkelijk voor hem kan zijn een vriend, als toegangsprijs inzettend d' eigen waarde. Vriendschap met hem moet zijn als wandlen over hoogland! O, dat men vrij inaadmen kan de milde zuivre lucht, die hem om-

stuwt, houden gelijken tred met zijn voortvarend schrijden! Spreek mij van hem!

HJALTE.

Wat helpt het u of ik u van hem spreek? Veel toegangspoorten heeft zijn wijde ziel. De poort, waardoor ik toegang heb ligt niet in uwe richting. Gij moet u zelf een sleutel smeden, Astrid. Daar is geen slot gelijk aan 't andere, maar gij weet wel, wat u de weg verspert.

ASTRID.

Ik zie zijn lichtend beeld als achter neevlen. Ik grijp naar hen met uitgestrekte handen, het lijkt, alsof zij wijken, dan slaan er nog meer nevels voor mij neer, en in het ledige grijpen mijne handen.

HJALTE.

Waarom beklaagt gij u, is hij niet mild?

ASTRID.

Zijn mildheid gaat mijn ziel gelijk een zondvloed overstroomen en voor dien zondvloed weet 'k mijzelf niet meer te bergen!

HJALTE.

Gij hebt het zelf gewild, ik heb het u gezegd, gij zult vernietigd worden.

ASTRID.

(zich aan Hjalte vastklemmend)

Help mij toch, Hjalte, help mij toch, ziet gij niet, dat ik stervend ben?

HJALTE.

'k Heb deernis met u, vrouw, maar neen, ik kan u niet helpen.

ASTRID.

Spreek toch met koning Olaf! Zeg hem, wie ik ben, ik kan niet meer!

HJALTE.

(na eenig nadenken)

Neen, 'k zal hem niet doen weten, wie ge zijt. Zielen zijn er voor wie geen hulp bestaat, zij moeten aan zichzelf te gronde gaan.

ASTRID.

(klacht)

Gij haat mij, Hjalte!

HJALTE.

God weet, dat 'k u niet haat.

(hij gaat).

ASTRID.

O, is dit erger niet dan sterven?

VII. Astrid, Akke.

AKKE VAN GARDERIKE

(te voorschijn tredend)

Ja, men ontzuigt u hier de lucht, die gij reeds ingeademd hebt, die gij reeds waandet uw bezit!

ASTRID.

(naar adem snakkend).

Afschuwelijk, gij jaagt mij angst aan met uw woorden!

AKKE.

Denkt gij, dat ik niet weet, wat hier gebeurt? Hoe gij moet dulden Hjalte's wreeden haat en de verneedring van uw maagden en hoe de koning u met zachten dwang wil spannen voor den ploeg, die hem het land moet maken

vruchtbereid! Spreek, heeft de koning toegestaan, dat ik mijn schepen herstellen zal op Kungahälla's kust?

ASTRID.

Hij heeft geweigerd.

AKKE.

(lachend).

Ha Ha! Ik wist het wel! Als katten kunnen wij verzuipen! Dat is zijn mildheid, dat de Christ'-lijke gezindheid! Hij zuivert ons de longen met gulpenden gorgeldrank, die ons genezen moet voor d'eeuwigheid! - Hij heeft het u geweigerd! Onvergelijkelijke vrouw! Ik heb het u gezegd: Hij 's blind voor u!

ASTRID.

O, geef u over aan zijn wil, hij weet de richting!

AKKE.

Ik m'overgeven aan zijn wil! Aan hem, dit toonbeeld van de Christelijke liefde, die ons niet snel genoeg tot sterven pressen kan! Ja, dat 's de ware Christenliefde, zij dient er slechts voor anderen te straffen, omdat men zelf niet waagt te leven!

ASTRID.

Gij spreekt van liefde? Wat weet gij daarvan?

AKKE.

(glimlachend).

Weet gij wat liefde is? Kent gij haar dan? Is het de liefde, die uw wangen heeft zoo bleek gemaakt? Die doofde allen glans uit uwe oogen? Gij kent de liefde niet, mijn kind, al zijt gij Olaf's vrouw! De liefde schept de schoonheid en het leven, zij geeft het vol beschikken over alle krachten! Kom, leef met mij! 'k Zal prachtig u doen bloeien, prachtig wezen!

ASTRID.

Ei Akke, op uw wrakke schepen?

AKKE.

(half spottend, half ernstig).

Neen neen, wij vluchten! 'k Bezit een burcht in Ierland, kind!

ASTRID.

En daar wilt gij dan, viking, bezadigd en verzadigd met mij leven?!

AKKE.

Bezadigd, vrouw? Geloof mij, wie met Astrid leeft en is niet blind voor haar, leeft niet bezadigd! - Verzadigd ja, want waarlijk aan u vrouw, kan zich verzadigen mijn liefde.

ASTRID.

En als uw liefde dan verzadigd is, herleeft de viking in u welgemoed! Vaarwel dan, Astrid, prachtig wezen!

AKKE.

Wikt Astrid waarden, als men haar biedt de levensgift?! Gij zult de liefde leeren kennen, Astrid, gij zult tot op den bodem delven naar uw schatten en gij bekreunt kleinzeerig u om het ‘daarna’? Het leven schenkt slechts wijn voor wie argeloos drinkt! Laten we niet de droppels

tellen, Astrid, en angstig denken aan komenden dorst! Koninklijk leven, dat is onvoorzichtig leven, omdat men onuitputt'lijk voelt de eigen kracht! Gij kent niet de verrukkingen die in u sluimeren, kind, gij kent uw eigen rijkdom niet!

ASTRID.

Uw woorden klinken mooi, en die van koning Olaf begrijp ik niet, maar ik heb u niet lief.

AKKE.

Hier leeft uw liefde onder den druk van wat gij noemt: Uw slecht bedrog! Maar als gij met mij gaat, dan zal vrijuit zij kunnen openbloeien! Ik weet, dat wat ge noemt 't bedrog de daad der vrijheid was voor uwe koninklijke ziel! Kon men van u verwachten, dat ge neer zoudt hurken in den benauwden dampkring van de dienstbaarheid, dat ge zoudt krommen uwe prachtige gestalte, alsof ge waart mismaakt geboren!?

ASTRID.

(zeer moede)

Ik weet niet, wat goed is te doen. Als 'k met u ging, dan zou ik koning Olaf bevrijden van mijn tegenwoordigheid. Maar 'k weet, dat ik u niet volgen kan, omdat ik Olaf liefheb.

AKKE.

Dat is een waan! 't Is mogelijk, dat hij macht over u heeft, maar gij hebt hem niet lief.

ASTRID.

(a.v.)

Ik weet niet of macht over zich voelen en liefhebben niet hetzelfde is.

AKKE.

(verachtelijk)

Vrouw! - Gij kent de liefde niet!

ASTRID.

(a.v.)

't Is mooglijk, dat ik haar niet ken. 'k Ben niet in staat meer liefde nog te voelen, dan waartoe mij 't vermogen werd gegeven.

AKKE.

De liefde is in u nog ongewekt.

ASTRID.

(voor zich)

Dat is 't, wat Olaf ook tot mij gezegdheeft.

AKKE.

Dus weet hij, dat hij niet in staat was, die te wekken!

ASTRID.

(op denzelfden moeden toon)

Gij moet mij nu verlaten, Garderike, het voegt mij niet u langer aan te hooren.

AKKE.

(daar hij voelt dat zijn betoogen geen vat op Astrid heeft, vierend de teugels van zijn hartstocht).

Ik zal de kussen aan uw lippen rijgen als snoer van roode bloedkoralen! Uw lijf zal ik omprangen met den gordel van zwijm'lende vergetelheid! Vervoeren zal ik u naar ongekende streken, waar alle kleur verzengen gaat tot licht, waar 't zien en het geziene tot ondeelbaarheid samengesmolten, waar alle voelen opgeheven wordt!

ASTRID.

Uw woorden vallen van mij af als lompen, als kleeren, die na lange dracht onbruikbaar zijn geworden.

AKKE.

(haar omvattend)

Voel dan macht over u, ik neem u met geweld, daar gij niet anders lief kunt hebben, vrouw!

ASTRID.

Dat zult gij niet, Akke van Garderike!

AKKE.

(laat haar los)

Maar weet, dat 'k Hjalte dooden zal, Astrid, hem, die u naar het leven heeft getast!

(hij gaat).

VIII. Astrid, een Bedelaar.

ASTRID.

(roepend)

Olaf, Olaf! Hij zal hem dooden! Hij zal Hjalte dooden!

(een bedelaar, een mismaakte nadert haar vanuit den hof).

ASTRID.

(tot den bedelaar)

Hebt gij den koning niet gezien?

BEDELAAR.

Red mij!

(het klinkt als 't krassen van een raaf, eentonig is zijn stem, hij schuift naderbij).

ASTRID.

(die hem nu pas goed ziet, wijkt verschrikt achteruit).

Is dat een mensch?! O, dat een menschenziel kan wonen in zulk wanstaltig lijf!

BEDELAAR.
Red mij, red mij, o koningin!

ASTRID.
Wat wilt ge van me, neen, ga heen!

(voor zich)

neen, neen, dat is onmogelijk! Daar leeft in hem niet zulk een drang, niet zulk een drang naar liefde als in mij! Ga heen!

BEDELAAR.
Red mij, o koningin, men wil mij dooden!

ASTRID.
U dooden? En gij wenscht te leven?

BEDELAAR.

(met eentonige stem).

'k Liep twintig mijlen ver langs ongebaande wegen, ik vluchtte voor de Christenpriesters, die mij dooden willen; ik vluchtte naar den koningsburcht. Ik liep, ik liep uit alle macht!

ASTRID.
Uit welke macht?

BEDELAAR.
Men wil mij dooden! 'k Heb mij besprenkeld met het water uit de heil'ge bron van Thor, toen 'k door melaatschheid overvallen werd, de heil'ge bron, die van oudsher melaatschen heeft genezen! Nu willen mij de Christenpriesters dooden! De heil'ge bron geneest alle melaatschen.

ASTRID.
Zwijg zwijg! 'k Wil niets van uw ellende weten! Ga heen! Ga dan toch heen!

BEDELAAR.
Red mij, o koningin!

ASTRID.
Waarom zijt gij hierheen gevlucht?

BEDELAAR.
Men prijst uw mildheid overal, koningin Ingegerd! Z' is mild als morgendauw! Z' is mild als morgendauw!

ASTRID.

En twintig mijlen ver zijt gij gestrompeld langs ongebaande wegen om voor den dood te vluchten naar mijn mildheid, toen gij, mismaakt' in wien het leven is gekneusd, toen gij werdt door melaatschheid overvallen!

BEDELAAR.

Ik ben melaatsch, mijn vingers vallen af als dorre blaad'ren!

ASTRID.

Zwijg! Zwijg! - Men zegt: de koningin is mild?

BEDELAAR.

Z' is mild als morgendauw.

ASTRID.

(hem in de rede vallend).

Dat is een leugen! 't Is met de mildheid van de koningin als met de taal van Odin's raven, die men ‘gedachte’ en ‘geheugen’ noemt; als men ze uit de verte krassen hoort, dan meent men stellig, dat ze woorden spreken. Maar komt men dichterbij, heel dicht erbij, dan merkt men dat ze in 't geheel niet spreken kunnen!

BEDELAAR.

Z' is mild als morgendauw, z' is mild als morgendauw!

ASTRID.

Dat is een leugen!! - Luister nu goed: ze is niet mild, de koningin, ze is hardvochtig!

BEDELAAR.

Red mij, o koningin, men wil mij dooden. 'k Heb mij besprenkeld met het water uit de heil'ge bron van Thor, nu willen mij de Christenpriesters dooden, ik ben melaatsch, mijn vingers vallen af als dorre...

ASTRID.

(zich de ooren dichtstoppend)

Ga heen! Ga heen! 'k Wil niets van die verschrikking weten! Ik weet niet meer, wat men antwoorden moet. Ga naar den koning, geef u aan hem over en leg uw ziel in zijne handen neer, hij weet de richting!

BEDELAAR.

Red mij, 'k liep twintig mijlen ver...

ASTRID.

(dringend)

Ik weet dat alles reeds, ga naar den koning! Ik red u niet!

BEDELAAR.

Men wil mij dooden!

ASTRID.

Ga heen! Ga heen!

(zij stompt hem met de handen van zich af).

BEDELAAR.

(met dezelfde eentonige stem)

'k Vervloek u! Wees vervloekt! Moge je schoot verdorren, de vrucht verrotten in je lijf! Moge een weerzinwekkende trol je kind'ren rooven, het rauwe vleesch kan hen van de botten scheuren voor je oogen, de melk wegzuigen uit je wrange borsten! Vervloekt! Dat Thor...

(hij is weggestrompeld,

hetgeen hij zegt, kan men niet meer verstaan, maar nog langen tijd hoort men den eentonigen dreun van zijn vervloekingen door den verlaten hof).

IX. Astrid. Olaf.

(Olaf komt met gebogen hoofd van den anderen kant).

ASTRID.
Olaf! Olaf! Akke wil Hjalte dooden! Akke van Garderike wil den blinden Hjalte dooden! Behoed hem, ach!

OLAF.
Het is te laat, hij heeft het reeds gedaan.

ASTRID.
Wat zeg je? Wat heb je gezegd?! Ik kan je niet verstaan...

OLAF.
Hjalte is dood.

ASTRID.
Hij 's dood? Hjalte is dood?! Neen, 't is niet waar! Ach, zeg toch dat 't niet waar is! Akke heeft hem gedood? Neen, Akke heeft hem niet gedood, nietwaar?

OLAF.
Ik weet niet, wie hem doodde.

ASTRID.

(zwijgt, dan bijna fluisterend met wijd verschrikte oogen)

Hoe wreed! Hoe schandlijk wreed...

(nu weer luid en gejaagd)

Hoe heeft hij het gedaan? Waar is het toch gebeurd? Waar is hij? Kan ik hem niet zien?

OLAF.
Neen, neen, mijn lief, men maakt een baar voor hem om hem hierheen te dragen, ik ging vooruit vast om het je te zeggen.

ASTRID.

(nu weer stil).

Waar is 't gebeurd?

OLAF.
Vlak bij de kust. Men vond hem daar. Men heeft hem met een zwaard het hart doorstoken.

ASTRID.
Afschuwelijk! Men viel hem in den rug?

OLAF.
Wie Hjalte moorden wil behoeft hem in den rug niet aan te vallen.

ASTRID.
't Was Akke, die hem doodde! Olaf omgord je met het zwaard! Hij heeft het mij gezegd, dat hij hem dooden wilde!

OLAF.
Heeft hij je dat gezegd?

ASTRID.
Hij heeft 't gezworen!

OLAF.
Waarom? Heeft Hjalte hem gekrenkt?

ASTRID.
Neen, neen, maar Hjalte... ik...

OLAF.
Hij was mijn vriend, is dat zijn misdaad?

ASTRID.
Natuurlijk, ja, dat is 't! Dat ik dat nu pas zie! Dat is 't en niet dat andre! Zoo wreekt heer Garderike zich op u! Hij wreekt zich op een blinde! Dat zijn de rijke

avonturen van het rijke bloed! Dat riekt benauwd, Heer Garderike! Olaf, als je de muffe lucht, die j'uit de daden van die heeren tegenslaat, kon vangen in je handen en voeren die naar hun hoogmoed'ge neuzen, dat zou van hunne ‘rijke avonturen’ hen genezen, beter dan 't drijven in de open zee op wrakke schepen! Die straf is veel te grootsch voor zulk gering bedrijf! Wat zit je daar terneer?! Omgord je met het zwaard! Neem wraak voor hem, die geen verwanten heeft om hem te wreken!

(zij brengt hem. het zwaard. Hij met een streeling over haar handen neemt het van haar over en legt het terzijde. Zij is opnieuw bevreemd en kijkt hem schuw aan, terwijl zij zich aan zijn voeten op den grond laat zinken).

OLAF.

G'hebt Hjalte liefgehad als ik...

ASTRID.

(zit zwijgend en buigt het hoofd).

OLAF.

En hij, hoezeer heeft hij je liefgehad! Zijn dichterwoord heeft mij zooveel van je verteld!

(hij zwijgt; dan glimlachend).

Schoon was de wereld in zijn oogen - hij was gelukkig -

(zwijgen).

ASTRID.

(zich plotseling scherp naar Olaf omwendend).

Hij was een vriend voor jou, niet waar? 'n Waarachtig vriend?

OLAF.

Dat was hij. Hij zag d'illusie fel als werk'lijkheid, zijn zekerheid heeft mijn geloof versterkt.

ASTRID.

Gij waart het, die de glanzende illusie tot waarden hebt gemunt!

OLAF.

Zijn louterheid deed mij gelooven aan een doel van 't munten.

ASTRID.

En als d'illusie voor zijn oogen doofde, bleef zijn geloof dan ongeschonden? Wreekte hij zich, zooals zoovelen doen, voor 't falen niet van zijn geloof door weergalooze hardheid?

OLAF.

Neen, neen, niet uit te dooven was voor hem het glanzen der illusie, het gleed onaangetast boven de dingen uit als heil'ge schijn. Dat glanzen was hem trouw, trouw als hij zelf voor and'ren was!

ASTRID.

Gezegend zij de nagedachtenis van hem, die een waarachtig vriend voor je geweest is, die naar je ziel geslagen heeft een hechte brug, bestand tegen het wisselend getij der neigingen, die hield gelijken tred met je voortvarend schrijden, die j'een gezel was in de eenzaamheid.

(Olaf strekt de hand naar haar uit, maar zij weet zich ongemerkt aan zijn liefkoozing te onttrekken).

OLAF.
Gij hebt Hjalte gekend en liefgehad! O, als je hadt gezien als ik zijn lijk, zijn arm dood lichaam. Daar lag op zijn gezicht wijsheid ontzaggelijk!

ASTRID.
Heeft hij nog lang geleefd, nadat... nadat... of stierf hij snel?

OLAF.
Ik weet het niet - zijn voorhoofd was ontrimpeld, alsof daarachter des levens raadsel lag ontraadseld...

ASTRID.
Laat mij hem zien! Als 'k hem zoo zie, dan zal 'k gelooven, dat hij heeft geleden, en als hij heeft geleden... neen, neen, 'k wil hem niet zien!

(zij weert met de handen af).

OLAF.
Dat zulk een liefdebron werd dichtgeworpen, dat zij voor deze aarde niet meer stroomen kan...

(Astrid lacht plotseling).

OLAF.
Ingegerd?

(zij lacht met diep, gorgelend geluid. Zij legt het hoofd achterover op Olaf's knie en kijkt stil lachend naar hem op, zijn knieën met een misschien wat al te vrije beweging omvattend met de armen. Olaf, die aanvankelijk onthutst was, buigt zich nu een weinig over haar heen, ernstig en belangstellend).

ASTRID.
Ik dacht aan zoo iets vreemds.

OLAF.
Waaraan heb je gedacht?

ASTRID.

(lacht weer).

Ik dacht... maar nee, je zult er zoo om moeten lachen.

OLAF.
Ik lach nu al!

(zijn heele gezicht is één zonnige glimlach).

ASTRID.

Ik dacht...

(zij lacht)...

buig je gezicht nog verder naar mij over!

(de handen om zijn hals samenvouwend trekt ze zijn gezicht nog dichter naar zich toe)

ik dacht...

(zij lacht)

- wat is het zonderling je oog van zoo dichtbij te zien, 't herinnert mij eraan, dat jij ook sterven kunt -

(zij lacht)...

ik dacht: wat is het vreemd, dat op dit oogenblik, juist op dit oogenblik over de heele wijde, wijde aarde...

(ze beduidt met een arm hoe wijd de aarde is, dan lacht ze plotseling weer haar raadselachtig lachen).

OLAF.

(nog steeds lachend)

Ik weet, wat je nu zeggen gaat.

ASTRID.

Dat weet je?

(lacht)

Je mag alleen die woorden zeggen, die nu volgen.

(lacht).

OLAF.

Alleen die woorden, die nu volgen?

ASTRID.

Maar niet zoo hard, maar niet zoo hard, heel zachtjes moet je 't zeggen! Wacht, 'k zal nog eens beginnen.

(lacht)

Wat is het vreemd, dat nu, juist nu, juist op dit oogenblik over de heele, heele wijde aarde...

(lacht).

OLAF.

(zeer zacht)

bloemen bloeien.

(zij staart hem aan. Langzaam verdwijnt het lachen uit haar gezicht als ook uit het zijne).

ASTRID.

(zonder zich nog te verroeren)

Hoe wist je, dat ik dat heb willen zeggen?

(zij begint te schreien, laat het hoofd van Olaf's knie zinken en schreit. Zij grijpt zijn hand vast, alsof ze die niet meer los wilde laten. Olaf blijft onbewegelijk. - Men hoort rumoer buiten. Astrid springt schrikachtig overeind).

ASTRID.

(overdreven angstig)

Wat is er nu gebeurd!? Daar is weer iets gebeurd!

(Niels snelt over den hof).

X. De vorigen, Bode.

OLAF.

(opstaand tot Niels)

Wat is er gaande? Spreek!

NIELS.

De pest is uitgebroken op heer Garderike's schip.

ASTRID.

(bijna schreeuwend)

De pest, zegt ge?! De pest?!!

NIELS.
Eén zieke is er slechts tot nu toe nog.

OLAF.
Dat vuren men ontsteke langs de kust. Spoed u!

ASTRID.
Drijf hen in zee! Drijf hen in zee!

OLAF.
En alle mannen moeten 't schip verlaten. Men houde hen gevangen. Spoed u, ik zal u volgen.

(Niels terugroepend)

Eén woord nog, wie 's de zieke?

NIELS.
Het is heer Garderike zelf.

(hij gaat).

XI. Olaf. Astrid.

ASTRID.
Koning, hij is 't! Het is uw vijand! Uw vijand, die den blinden Hjalte doodde! Nu is zijn leven in uw hand!

(Olaf volgt Niels, het hoofd een weinig gebogen, murmelend):

OLAF.
Ik dank u, God, voor deze uitkomst!

ASTRID.

(hem volgend)

Nu kunt g' u wreken, koning! Dood hem! Den roover en vrouwenschender! Den ongeloovige, die naar uw stem niet luistert! Nu is zijn leven in uw hand!

(ze kijkt Olaf na, die spoedig uit haar blikken verdwijnt. Dan wendt ze zich om en ontdekt Olaf's zwaard)

Olaf, gij hebt uw zwaard vergeten!

(zij neemt het zwaard

op en draagt het voor zich uit in opgeheven handen; snelt Olaf achterna, roepende):

Uw zwaard! Gij hebt uw zwaard vergeten, koning! Hoe wilt ge nu uw vijand dooden?
Ik breng het u, het zwaard! Verdelg, verdelg hem van de aarde!

Vijfde bedrijf.

(Zee, vlakke kust. Een steenen trap geeft toegang tot den koningsburcht, voor welks ingang aan weerskanten een groote steen is opgericht. Late, winderige namiddag).

I. Sigrid, Synnöve.

(Zij bergen het door hen gewasschen waschgoed in een groote mand. Sigrid laat een stuk waschgoed moedwillig in Synnöve's gezicht wapperen).

SIGRID.
Dat 's de wind!

SYNNÖVE.
Wacht schavuit, neem j'in acht.

(zij schateren).

SIGRID.
Ik kan 't toch niet helpen, dat dit rokje je waait in 't gezicht? 't Is de wind!

SYNNÖVE.
Wees gegroet, mijn voortreff'lijke wind!

(zij dreigt haar 't gezicht met het natte linnen af te wisschen. Sigrid wijkt uit. Jacht).

SIGRID.
Nu vang 'k je!

SYNNÖVE.
'k Ben hier! 't Was de wind! 't Was de wind!

SIGRID.
Wacht maar af, vangen zàl 'k je!

SYNNÖVE.
Dan moet je je reppen!

SIGRID.

Of jij, meisje, jij! - Hei Synnöve!

SYNNÖVE.

Voorbij!

(eindelijk blijven beiden uitgeput van 't lachen en loopen staan).

SYNNÖVE.

(turend in de verte).

Is dat niet Astrid!

SIGRID.

(den vinger op den mond leggend, terechtwijzend)...

De koningin!

SYNNÖVE.

Dat is zij, nietwaar? Wat loopt zij vreemd.

SIGRID.

't Kan zijn. Wij moeten nu gaan.

SYNNÖVE.

'k Zal je een raadseltje te raden geven.

(een stuk waschgoed in de mand bergend).

Wie vraagt om brood en sluipt dan heen en eet het op met schaamte?

SIGRID.

Meen je den bedelaar? - Neen. laten wij nu gaan,

het wordt al donker

(korte, niet sterke windvlagen onderbreken het gesprek).

SYNNÖVE.

(a.v., haar stem wordt vlijmend en dreigend)

Wie neemt het heimlijk weg en vlucht en eet het op in schande?

SIGRID.

Meen je den dief? - Maak dan toch voort, Synnöve, de wind wordt heev'ger en de wolken dreigen!

(ze bergt het waschgoed in de mand met toenemende haast).

SYNNÖVE.

(de mand met kracht opnemend en zich naar Sigrid overbuigend, bijt haar toe met vlijmende stem)

Maar wie zonder te vragen neemt het onbeschaamd en praalt en eet het tuchteloos voor aller oogen?

SIGRID.

(angstig)

Dat weet ik niet, Synnöve.

SYNNÖVE.

Gij weet niet, wie ik meen? Ik zal 't je zeggen.

(zich naar Sigrid's oor overbuigend, alsof ze fluisteren wilde, schreeuwt ze haar toe):

Dat 's zij, die Ingegerd zich heeft genoemd!

SIGRID.

(verschrikt)

Neem u in acht, zij komt!

II. De vorigen. Astrid.

(Astrid, Olaf's zwaard met groote moeite achter zich aansleepend, ademloos en wankelend).

SIGRID.

Wat deert de koningin?

SYNNÖVE.

Wat doet zij vreemd.

SIGRID.

Wat sleept zij toch moeizaam achter zich aan?

SYNNÖVE.

't Is een zwaard!

SIGRID.

's Konings zwaard!

SYNNÖVE.

Zij wankelt alsof ze gedronken heeft.

SIGRID.

(zich aan Synnöve vasthoudend)

Synnöve, wat vreemd is de blik harer oogen, het maakt me zoo angstig; kom, laten we gaan.

ASTRID.

(schreeuwend).

Gij menschen, gezond is Garderike! Koning Olaf heeft van de pest hem genezen! Hij heeft hem de handen opgelegd! Hij leeft, Akke leeft, die stervend was! Koning Olaf heeft van de pest hem genezen! Gij menschen, hij heeft zijn vijand genezen! Van de pest! Van de pest!

(zij bereikt den ingang van den burcht, het zwaard achter zich aansleurend, als bezweek zij onder dien last. De nacht valt snel in. Angst grijpt de meisjes aan).

SIGRID.

Z' is razend! laten we vluchten!

(zij vluchten.

Korte, niet al te hevige windvlagen. De wolken jagen het maanlicht, hetwelk gedurende het volgend tooneel allengs gestadiger en stralender wordt. Astrid, den burcht opnieuw verlatend, daalt de trap af, gehuld in een mantel, die ook haar hoofd bedekt, zij kijkt angstig speurend om zich heen. Olaf komt van de andere zijde, in gedachten verzonken).

III. Olaf, Astrid.

(Astrid wijkt verschrikt terzijde in de schaduw. Olaf ziet haar niet, pas als hij de trap is opgegaan, voelt hij de tegenwoordigheid van een ander mensch. Hij wendt zich om en ziet Astrid. Astrid staat een oogenblik als versteend).

OLAF.

Wie zijt gij vrouw?

(Astrid wil vluchten, maal Olaf heeft haar in twee sprongen bereikt).

Ingegerd!

ASTRID.

Houd mij niet tegen!

(zij slaat hem).

OLAF.

(zacht en rustig)

Ik laat je niet voorbij!

(ze bijt hem in de hand, Olaf trekt die onwillekeurig terug, verwijtend)

Je hebt me in de hand gebeten, Ingegerd!

(kijkt een oogenblik hulpeloos naar zijn hand, dan vergeet hij die weer. Zij zinkt op de knieën neer en ligt nu onbewegelijk).

OLAF.

(zacht en dringend)

Je vlucht voor mij!

(hij kijkt langen tijd zwijgend op haar neer; dan zeer zacht)

Je houdt een vreeselijk geheim voor mij verborgen... reeds langen tijd, dat weet ik nu! Het is als was ik blind en ben nu helderziend geworden. Vergeef mij, Ingegerd,

mijn arme, dat ik zoo blind kon zijn. Hoe zwaar moet in de eenzaamheid die last op je hebben gedrukt!

(Zwijgen. Astrid ligt onbewegelijk)

't Was om mij te verlaten, dat je bent gevlucht. - Het moet een schuld wel zijn, die op je schouders drukt; niets anders, niets ter wereld zou anders je zoover wel hebben afgedreven van mij en van je liefde! Kun je niet zeggen, wat het is?

(voor zich)

Dat moet het zijn -

(hij zwijgt). (Eindelijk verroert zich Astrid, zij ontdoet zich van al haai sieraden en legt die aan Olaf's voeten neer).

OLAF.

(stil)

Ingegerd, wat beduidt dat?

(pauze)

Wil je mij zeggen, dat je niet waardig bent die sieraden te dragen? Is 't dat, mijn lief?

(zij wikkelt een streng haar zich om den pols en heft, diep vooroverbuigend, den geboeiden arm naar hem op).

OLAF.

(niet vattend).

Je wikkelt om de polsen je het haar?

(bevend)

Slaat boeien om je handen? Vrouw, wat beduidt dat?!

(de oogen met de hand bedekkend).

O, ik begrijp wat dat beduiden moet! Dan heeft de Zweedsche koning mij bedrogen? 't Was een lijfeigene, die hij mij gezonden heeft?!

(Astrid omknelt zijn voeten met beide armen. Olaf maakt zich van haar los).

O, o, die smaad!! - Zoo heeft hij dus den vrede zich gekocht? Door laag bedrog! - Opdat tot op het merg men zou kunnen bespotten den argeloozen koning, die een lijfeig'ne vrijen moest op koningstroon! Opdat de duizenden van alle dag naar 't afschuim van hun liederlijkste wenschen zouden kunnen grijpen en werpen dat naar mij! - En zoo tracht Zweden's koning, o, 'k doorzie het thans, - te treffen in zijn dienaar den gehaten Christus! - Ik ken den koning! O, ik had het kunnen weten, dat hij mij zou bedriegen! Hij, die mij met de wapens niet deemoedigen kan, hij doet het met bedrog!

(hij ziet op Astrid neer)

En gij? gij... vrouw...

(hij verstomt, zij ligt onbewegelijk. Nu hij weer begint te spreken, is zijn stem minder toornig, smartelijker).

Zijt gij zijn weerloos werktuig of...

(met bevende stem)

of hebt ge deel aan zijn bedrog? Spreek!

ASTRID.

(het hoofd heffend, dof).

'k Ben zijn natuurlijk kind, Astrid heet ik. 'k Heb hem er toe gebracht u te bedriegen.

OLAF.

(toonloos).

Gij hebt hem er dus toe gebracht... Astrid.

(hij spreekt den naam uit, alsof hij wilde proeven hoe vreemd hem de smaak is)

Gij hebt meedoogenloos die andere vrouw op zij geschoven en dag voor dag mijn liefde drinkend, hebt gij mij dag voor dag bedrogen.

(uitbarstend).

Neen, neen, hoe is het mogelijk, Ingegerd...

(zich bezinnend, dat - zij niet Ingegerd heet, wendt hij zich af en barst in smadelijk lachen uit) (bitter).

Gij hebt u Ingegerd genoemd, dien naam als heilig teeken voor u uitgedragen, opdat geen argwaan u bereiken zou! - Een vreemde dus, een vreemde heeft zich in mijn hart gedrongen, heeft met mijn liefde zich getooid en toch is zij mij vreemd gebleven... Wat was het toch, dat mij je lief deed hebben? - Was enkel het je blonde haar, je schoone lijf? - Achteloos heeft je wreede voet vertrapt, wat je den weg versperde tot den koningstroon! Wat deert het u, of gij het leven van een andre vrouw vernietigdet!

Zij heeft naar mij verlangd, die andre vrouw, ik weet het, Hjalte heeft het mij gezegd. - Haar zuchten toch moet gij hebben gehoord, die zich loswrongen uit haar teere lijf, de lange nachten, dat ge uw bedrog hebt aangestaard met open oogen! 't Liet u onbewogen! Zijt gij een dier, dat ongevoelig is voor 't leed van andren, kent gij geen mededoogen, kent gij slechts razernij van niets ontzienden honger naar de prooi? - Zij heeft naar mij verlangd; die andre vrouw! En ik, hoezeer heb ik naar haar verlangd, naar haar, die de ellende binnentreden laat tot in haar hart; als in de veiligheid der kerk, wijl haar geloof een stellig licht is, dat stralen werpt tot achter den dunnen, blinden wand, die de vertwijfling dezer wereld scheidt van God. Hoezeer zou dit gestadig licht de kleine, wapperende vlam van mijn geloof hebben gevoed. Ach, Ingegerd, wat heb ik je lief gehad!

(Nu begint Astrid zacht te snikken, niet omdat zij nu pas getroffen is door Olaf's woorden, maar omdat zij nu pas medelijden met zichzelve heeft. Haar snikken is hartbrekend. Olaf is er door getroffen. Hij zwijgt langen tijd).

Neen, neen, ik kan het niet begrijpen, vrouw, dat gij zoozeer mij hebt kunnen bedriegen, zoo langen tijd. Hoe heet gij? Astrid? Wat is die naam mij vreemd, hij is zoo stroef en koud nog voor mijn mond... Astrid, hoe hebt ge toch mijn liefde kunnen ontvangen - al dien tijd - met het bedrog in uw omhelzen, hoe hebt ge kunnen stamelen mijn naam in teederheid als uw bezit, mijn naam, die u niet toebehoorde... neen, neen, ik ken u niet, te bitter is die smaad!

(hij loopt op en neer, blijft dan staan).

Hoe hebt ge toch zoo argloos kunnen lachen, dien zomeravond.. ja waarlijk als een onbevangen kind, 't is vreemd, 't is vreemd -, en dan die lentedag, toen knie aan knie ik naast je zat en speelde met je haren. En, o mijn God, die nacht, die bruiloftsnacht!...

ASTRID.

Bij al wat heilig is, ik bid u, zwijg, ik kan niet meer!

OLAF.

Maar spreek dan gij! Spreek, bid ik u!

(gekweld)

Maar spreek dan toch!

ASTRID.

(doet haar mond open om te spreken, maar er komt geen geluid).

OLAF.

Ik zie, gij lijdt. Maar als gij zoozeer lijden kunt, zeg mij dan toch, hoe hebt gij 't kunnen dulden? Ik weet,

gij hebt mij werklijk lief gehad,...

(zich wendend)

of zou ook dat, zou ook uw liefde bedrog, bewuste hoon voor mij geweest zijn? Neen, neen, dat kan niet, neen, dat is zoo niet... neen neen, vergeef, gij hebt mij werklijk liefgehad, - als ik maar aan dien middag denk na Hjalte's dood, toen wij de bloemen op de wijde aarde zagen bloeien - ach Ingegerd, vergeef

(hij zet zich neer, het gezicht in de handen verbergend)

ach, spreek nu toch...

ASTRID.

(bijna fluisterend).

Ik wilde spreken elken dag, ik zweer het u, iederen dag en ieder uur en ieder oogenblik, maar 'k wist, dat als ik sprak verbanning wachtte, verbanning uit den zoeten kring van uwen adem naar waar de dingen niet meer door Uw oogenlicht bestraald zijn. Ik wist, dat dan de dingen zouden vervormen hun gedaante, verliezen glans en kleur, en dat vertwijfling dan zou grijpen naar mijn hart. Ik had den moed niet om te spreken, ik kon niet, kon niet! 't Was niet de angst voor straf, dat was het niet! Daar kwam een tijd, geloof mij, dat m'uw straf, de straf, die 'k uit uw hand ontvangen mocht, verlossing leek uit een benauwden droom, dien ik niet meer afschudden kon. O, onuitspreeklijk zalige verlossing! Neen, niet de angst voor straf, het was dat andre! De angst dat plotseling mijn ziel als doode asch uiteen zou vallen, als niet de tocht van uw geloof een laatste vonk daarin nog wakker hield! Dat was het, wat mij zwijgen deed iederen keer, dat ik de liefde uit je oogen stroomen zag, die liefde, ach - die mij niet toebehoorde! Ik wilde spreken, omdat het mij ondraaglijk was; ik zweeg; ik dronk en dronk uw liefde en bedroog. Mijn koning en mijn heer, vertrap mij, slavenbroedsel, mij...

(zeer zacht)

maar woorden zijn daar niet, die d'afgrond mijner zonde peilen...

(zij ligt nu op haar knieën, de blikken als verloren naar den grond gericht, de handen open. Zij verwacht niet, dat hij spreken zal, zij is omhuld door haar gedachten. Olaf staat onbewegelijk en kijkt naar haar).

OLAF.

Maar hoe hebt gij toch ooit zoo onbevangen kunnen lachen?

ASTRID.

Heb ik gelachen? Onbevangen ik gelachen? Waarom? Ik weet het niet, als kind heb nimmer ik gelachen - ik was het niet, die lachte, dat was zij, wier beeld

'k zoo liefelijk weerspiegeld zag in uwe oogen.

(zwijgen).

OLAF.
Maar al die dagen en die lange nachten, eer gij mij zaagt?

ASTRID.
't Schip dreef, ik liet mij drijven, mij willoos drijven naar mijn droom, ik kon niet meer terug.

OLAF.
Neen, neen, dien tijd, die aan de zeereis ging vooraf,

(hij staat weer op en loopt op en neer)

dien langen tijd, dat gij nog waart in Upsala en tweespraak hieldt met uw bedrog. Spreek mij daarvan!

ASTRID.
Dat was geen lange tijd, dat was een roes! De koning dreef tot haast met wild bedreigen! En ik, wat kon ik doen als zijn gevangene?

OLAF.
Hield hij u dan gevangen?

ASTRID.
Hij liet mij streng bewaken, dag en nacht.

OLAF.
Waarom?

ASTRID.
Hij vreesde, dat ik vluchten of mooglijk mij wel dooden zou.

OLAF.

(met klaarblijkelijke groote vreugde)

Dus waart toch gij het niet, die dat bedrog gewild hebt!

ASTRID.
Ik was het die bedroog! Ik had, eer ik het wist, den brand in 's konings hart geworpen! En toen ik 't had gedaan, toen dreef een wild berouw mij het te blusschen.

OLAF.
Maar 's konings hart, het had reeds vlam gevat!

ASTRID.
En mijn verzet blies feller slechts de vlammen aan!

(zacht)

Ik vrees, dat ik 't ook zoo gewild heb. Maar als 'k het zuchten hoorde van Ingegerd, mijn meesteres, dan hield ik stijf mijn beide ooren dicht en in haar oogen heb 'k nimmer durven zien... Zij was zoo goed: zij gaf mij alles, wat zij maar bezat: haar sieraden, haar schip, haar lieflijke gedachten, om mij u waardig te doen zijn! Het crucifix, dat hangt om uwen hals, zij gaf het mij voor u, 't zou u behoeden voor ziekte en vernedering...

OLAF.

(zonder de oogen van haar af te wenden)

't Zou mij behoeden voor vernedering...

ASTRID.

Maar ik verstijfde meer nog in mijn trots, ik voelde door haar mildheid mij gekwetst tot op het bloed!

OLAF.

(na eenig nadenken)

Gij zegt, dat het verlangen naar mij u heeft vooruitgedreven, gij meent: 't verlangen naar den koningstroon!

ASTRID.

(zeer deemoedig).

Naar u en naar den koningstroon.

OLAF.
Naar mij? Wat wist ge dan van mij?

ASTRID.
Heeft Hjalte niet gezongen ook voor mij in Upsala, toen hij met zijn gezangen liefde wekte bij prinses Ingegerd.

OLAF.
Gij waart erbij toen Hjalte zong?!

ASTRID.
Hij zong: ‘Olaf is groot gelijk de eeuw'ge zee en mijn arm hart is als een schelp, wie naar mij luistert, hoort 't ruischen slechts van zijn geluid!’ - Zoo is 't, mijn hart is als een schelp, schelpen zijn alle dingen en hoe 'k ook tracht mijn ooren dicht te stoppen, in alle dingen hoor ik uw geluid!

OLAF.
Maar Hjalte wist toch, dat gij Ingegerd niet waart, waarom heeft hij me dat dan nooit gezegd?

ASTRID.
Verbanning leek voor mij hem te geringe straf, hij wilde mij vernietigd zien. Hij wist dat uwe grootheid mij verniet'gen zou.

OLAF.
En nu heeft Astrid mij willen verlaten.

ASTRID.

(na zwijgen, bijna fluisterend).

Het was om uwentwil, ik wilde u verlossen van mijn tegenwoordigheid.

OLAF.
Maar zoo om mijnentwil, waarom niet eerder?

ASTRID.
Ik had gehoopt voor u te kunnen zijn, wat gij van mij verwachtte: de vrouw, die niet terug zou deinzen voor den diepen dronk van bitt'ren levenswijn met u uit éénen kelk! Die vol vertrouwen zich zou laten nederzinken in elk geheimvol neveldal, waarin zij u wist neergedaald! Maar 'k was niets van dat al! Niets van dat al! 'k Zag de ellende niet, ik voelde niet den nood en hoorde niet het krijschen van ongeloof en twijfel, die je 't hart verscheurde! 'k Sloot alle zinnen dicht, opdat uw adem niet gelijk een storm in mij zou binnendringen en mij ontrukken aan mijzelf! Nu hoor ik weer het dreunend naadren van dien storm, die mij den adem rooven gaat! Te wapen!

(zij springt plotseling overeind en ontrukt Olaf bliksemsnel den dolk en hoog dien heffend, snelt zij de trap op en wendt zich om):

Koning, red u! Ik zal u dooden!

(Zoo pijlsnel werpt ze zich op Olaf, dat hij onwillekeurig een stap achteruit wijkt, dan echter blijft hij staan en wacht gelaten af, wat zij zal doen. Zij dreigt hem nog eens, dan laat zij den dolk zinken en werpt zich opnieuw voor hem op de knieën):

ASTRID.

Als ik je zie, dan breekt uit duizend bronnen het

leven onverbid'lijk voor mij open! Ik wil het vangen in mijn greet'ge handen en voeren 't naar mijn mond, maar machtiger dan mijn begeeren, ach, is zijn verplettrend nederstroomen! En onafwendbaar in zijn daavrend storten, slaat het mijn leed'ge handen machtloos neer! -

(zeer zacht).

't Was niet om uwentwil, dat ik u nu verlaten wilde, het was om mijnentwil. Mij drijft de angst, dat nog het laatste sprankje van uw geloof in mij uitdooven zal; 't geloof dat ik toch eenmaal nog zou kunnen grijpen naar wat uw handen hebben aangeraakt, zien stroomen langs mijn vingers 't glanzen van het eeuwig licht, dat om de doode dingen hangt, wanneer gij ze betast hebt, 't geloof, dat 'k u toch eenmaal nog bereiken zou in uwe eenzaamheid!

OLAF.

(na lang zwijgen. Hij heeft zich op een der treden van de trap luisterend neergezet. De dolk ligt aan zijn voeten).

Dus dat is Astrid. - Dat is zij, van wie ik heb gezegd, dat zij voor mij is geweest als een vreemde. Kom nader, Astrid....

ASTRID.

(schuift op de knieën naderbij).

OLAF.

Was enkel het je blonde haar, je schoone lijf, was 't niet je dorst'ge ziel, die ik heb liefgehad? Ik voel de liefde in mij stijgen, vreemde vrouw - vergeef!

ASTRID.

(hem van zich afstootend).

'k Heb u besmet, stoot mij als etter uit! Ik ben het zeere zuur, dat zich gestadig heeft gevreten in uw hart! Ik ben het vuige vaatwerk, dat met stomp geluid afbotste 't klinkend glas, waarin gij mij den levenswijn geboden hebt! Het zwelgend wijf ben ik, dat zich vergrepen heeft aan uwe zuiverheid!

OLAF.

Ha! Ik herken mijzelf! Het zijn mijn eigen woorden, die mij vanuit uw felle ziel verzengend tegen slaan en plots'ling zie ik schel verlicht mijn eigen hoogmoed! Waarom heb j'aan mijn liefdelooze woorden mij herinnerd?! Het is onduldbaar voor me te herdenken

(hij verbergt het hoofd een oogenblik in de handen).

Mijn hoogmoed duldde niet een onvolmaakte vrouw! Is 't leven niet gelijk een klomp nog ongesmolten goud door God in onze plompe handen neergelegd? Is het vernederend, dat wij dien dragen moeten? Ligt de volmaaktheid niet gelijk een

koningskroon, nog ongevormd, als een geheim erin besloten? Mijn lief, gij luistert niet, uw handen spelen met mijn dolk, maar zie, ik heb

mijn voet er op gezet! Moet koning Olaf sterven, omdat gij hem ontzaglijk voelt, als 't dreigend drukken van den runensteen?

(plotseling weer streng, daar hij begrijpt, dat zij hem den dolk wil ontrukken om zichzelf te dooden).

Astrid, neem 't crucifix van mijnen hals.

(Zij gehoorzaamt. Hij met een stem bevend van liefde).

Wat zijn je handen koud -

(nu weer streng)

zoo, leg het nu in mijne handen neer - en zie, zoo werp ik 't in de wijde zee!

(hij doet het).

Ik ben behoed voor de vernedering, zoolang 'k in jou mijn liefde leven voel.

ASTRID.
Vloek over mij!

OLAF.
Het is vergeefs wel, dat ik j'om vergeving vraag, gij vraagt er slechts naar om vergeving te ontvangen.

ASTRID.
Ik vraag niet om vergeving te ontvangen, ik vraag slechts om dit ééne.

(zij tracht den dolk van onder Olaf's voeten uit te trekken, maar het lukt haar niet).

OLAF.
Ik weet! Gij zoekt naar straf, die schuld verdelgt, dus ook voor jou is het onduldbaar om in schuld te leven.

ASTRID.

(toonloos).

Het is onduldbaar.

OLAF.
Onduldbaar is het om vergeving te ontvangen van hem voor wien ge je schuldig voelt. Vrees niet, ik zal je niet vergeven, te schuldig voel 'k mijzelf nog voor je aangezicht.

ASTRID.

(dringend).

Koning, 't is mooglijk, dat gij schuldig zijt, ik weet het niet - het is te ver van mij, te ver - maar spreek mij er niet van, opdat mijn ziel niet vergelijken moet, en keerend uit het land van uwe schuld, door schande als door stormwind voortgedreven, tegen den barren rotswand van mijn eigen schuld te pletter slaat!

OLAF.

Luister Astrid, wat ik van je verlang is, dat je hier naast mij zult blijven leven als mijn koningin, ook dan wanneer eens allen 't zullen weten, dat gij niet Ingegerd de koningsdochter zijt.

ASTRID.

Ik zou hier naast u blijven leven als uw koningin!

(opspringend)

Ik de lijfeigene!

(zich naar hem overbuigend, schreeuwt ze hem smaadlijk lachend toe)

Men krijscht het aanstonds op de markten uit, het wekt u uit den slaap, wanneer gij, koning, aan mijn zijde ligt: Lijfeigene!

OLAF....

Om overnieuw het leven te beginnen, daar waar de plek van onze zonde is... onduldbaar...

ASTRID.

(zij zegt dit als 't ware kreunend, alsof zij Olaf

smeekte).

Ik zou verdragen, dat de knechten voortaan dieper voor mij buigen bij 't reiken van den dronk om 't hoonend aangezicht te bergen, verdragen zou 'k den glimlach, die de lippen krult der trotsche jarlen, glimlach van geringschattende gemeenzaamheid, als zij zich bij den maaltijd naar mij overbuigen, en 't fluisterlachen van uw maagden, wanneer er een van haar met honingzoete stem en schuifelenden voet u schuchter vragen komt of zij het bed voor u zal spreiden en als g'u wendt, dan slaat een straal van spot u uit haar oogen zengend achterna! O, laat mij sterven!

OLAF.

Wie zou het dulden, om in schuld te leven? Dat kan zij niet, die niet den druk op hare schouders velen kan van het geroofde koningskleed, 't herinnert haar te veel aan 't drukken van het slavenjuk! Dood je dan Astrid, als 't zoo is, hier is mijn dolk.

(Verwonderlijk plotseling hebben zich de wateren van Astrid's ziel vereffend tot in de diepten, zoodat op den bodem zichtbaar wordt, wat daar lang reeds wachtte: een stille bereidheid).

ASTRID.

(zonder den dolk van Olaf aan te nemen, vanuit deze stille bereidheid):

Kan zich bevrijden uit de dienstbaarheid der zonde, wie 't juk der schuld vrijwillig op zich neemt?

(zij leest bevestiging uit Olaf's oogen; gloeiend):

Dan wil ik bij je blijven, Olaf, ga mee! O, dat de dag brak aan!

(zij neemt hem bij de hand en trekt hem met zich mee, maar plotseling blijft zij staan en wijkt, zich neerbuigend, voor hem uit).

OLAF.

(zich verwonderd naar haar omwendend)

Mijn vrouw, aarzel je nog?

ASTRID.

Ga jij vooruit, ik zal je volgen.

OLAF.

Wil je niet naast me gaan?

ASTRID.

Niet naast je, 'k zal je volgen.

OLAF.

Moet ik alleen dan gaan?

ASTRID.

Alleen.

OLAF.

Wil Astrid niet gelooven, dat ook ik terugdeins voor d' overgave aan 't geheimvol neveldal, waarin ik schatten weet? Wil zij niet naast mij gaan?

ASTRID.

Ik weet, dat waar gij leeft de lichte velden en de donkre bosschen zijn. Maar Astrid's oogen reiken niet zoo ver, gij weet het. Voor haar ligt 't land van uwe vreugde,

van uw schuld aan verren horizon, die voor haar oogen diepblauw is als de gloed van edelsteenen.

OLAF.

Volg mij dan Astrid, 'k zal je lokken naar dat land; nu luister goed: Ik lok met lichten vingerslag en zacht gefluit, zooals men wilde rund'ren lokt; zij volgen dan zoo zoet als Astrid doet.

(hij lokt haar 'met lichten vingerslag en zacht gefluit' in den burcht; Astrid volgt hem diep voorovergebogen).

MADELEINE BÖHTLINGK.

Ravila.

De zon van een heeten zomer had in haar hart den roep gewekt in den tijd toen zij de gedachten der vrouwen leerde, de glans des hemels, de warmte der aarde waren het wonder voor haar zinnen. De kinderen der dienaars vonden hun behagen in pronk en spel zonder te zien wat hun de jeugd beloofde, doch Ravila, zwijgend in haar witte zaal, zocht het rijke schijnsel dat voor haar voeten viel te verstaan. Mild van beloften verschenen de morgens voor haar ontwaken, de dagen gingen in volle stilte, van verwachting blinkend, terwijl zij tot jonkvrouw wies, en waar zij uitzag over de gouden gaarde, waar zij tuurde in den gloed der heuvelen, waar zij haar oogen nedersloeg voor de zon, overal hoorde zij wat zij dien zomer der ontluiking had gehoord, den roep die haar riep, den zuiveren galm die uit de bron van den dag scheen te vloeien. Zij wist toen zij te weten begon dat een zegen boven haar waarde, maar zij sprak niet, tot den priester noch in het gebed, daar zij het heiligste met geen woord beroeren durfde; zij wist dat zij verkoren was en haar hart geen verlangen kende dan het geheim dat de toekomst voor haar hield, geluk of noodlot waar het vuur in brandt of het licht uit straalt. Haar aangezicht was recht naar den hemel open.

Eenzaam leefde zij de jaren harer jonkheid. Haar vader was voor den koning uitgetogen, de prior uit de stad behoedde zijn dochter en zijn have, weinige getrouwen dienden in het huis. De wachtburg Robledal stond aan den zoom der wouden wakend over de velden waar sedert lang geen vijand meer verscheen. Een koopman uit de stad te

wijlen, of een pelgrim bracht tijding van de wereld buiten.

Ravila wachtte in de stilte van haar hof, in de stilte van haar zaal, mijmerend onder het beeld der heilige Moeder, luisterend wat haar hart verstaan mocht in de ritseling der geblakerde akkers. Haar grijze oogen staarden door het waas van den gloed die in haar verborgen was, haar stem klonk diep en vragend uit de droomen. Zij werd een jonge vrouw zoo broos van gestalte, zoo teeder en ingetogen, dat de dienaars voorzichtig voor haar traden en fluisterden waar zij ging.

En toen zij achttien jaren was werd zij gestoord in de rust van haar verwachting. De prior Ortiz kwam en sprak met haar, zeggend dat hij haar, wijl hij op haar vaders wederkomst niet hopen kon, aan veiliger hoede dan die zijner oude handen wilde toevertrouwen en dat een heer haar tot zijn vrouw begeerde. Recht en onbewogen hoorde zij hem. Maar toen die edelman kwam, in den luidruchtigen praal van des konings huis, verborg zij zich en zij zeide tot Ortiz dat deze niet haar heer kon zijn.

Van dien dag aan, toen zij het eerst gebloosd had en gebeefd voor wat haar van menschen onbekend was, verontrustte het verlangen haar. De zon die haar immer de vreugde louter had gegeven verbaasde haar door den gloed dien zij op haar lichaam voelde, het licht dat haar gelaafd had tintelde heet voor haar dwalende oogen. De dienaars zag zij aan of de glans op hun gelaat het geluk beduidde, maar de blos der vrouwen of de glinstering der mannenoogen verschrikte haar zoo dat zij terugweek om die verborgenheden niet te kennen. Zij gevoelde dat ergens ongezien het vuur brandde dat verteren moest, het verlangen zong in haar tot die toekomst, en in de nevelen murmelde een vage klacht om de pijnen en gevaren. Toch wist Ravila dat zoo het geluk wilde zijn, het vlammend feest van een enkelen dag waar zuiver een mensch ten hemel gaat, en den blos der geneuchten, den glimlach der begeerte verachtte zij.

En eens bij haar ontwaken, terwijl zij opzag tot het beeld der Heilige, dat in de eerste stralen van den morgen blonk, daalde een stroom van vreugde over haar, zij ontwaarde haar gelijkenis in het beeld met den mond van eeuwige reinheid en de grijze oogen die in de liefde schouwden, zij wist dat deze Maagd haar leidster was.

En telkenmaal wanneer de prior kwam om haar den wensch van een edelman te zeggen, weigerde zij te hooren, antwoordend dat haar tijd niet gekomen was, en wien zij niet verwachtte dien vreesde zij. Ook de vermaning dat de koning haar en Robledal naar zijn keuze weg zou schenken verwon haar niet, want de zegen dien zij boven zich gevoelde maakte haar sterk zelfs tegen de macht der vorsten. Dan toornde de prior en stond bevend voor haar, doch Ravila zag stil haar Heilige aan.

Bij het wederkeeren der zomers echter begon de vermoeienis van het wachten haar te drukken, zuchten stegen uit de mijmering en toen zij vaker zich tegen den aandrang moest verzetten en de lange dagen geen vervulling brachten, leed zij in donkerder uren de kwellingen der onrust. Menigkeer vond de dienstvrouw de kamer ledig, menigkeer waakte de wachter aan de poort tot de sterren weken. Maar schoon ieder aan haar groote oogen zag hoe hevige ontroeringen zij duldde, aan haar vaste lippen hoe zij zich verzette, hoorde geen mensch haar snikken waar zij in de koelte van het woud gelegen smeekte dat toch eenmaal de roepende die haar riep tot haar naderen mocht, hoorde geen haar waar zij dolend door de akkers plotseling stil stond en met hooggestrekte armen uitriep naar de zon en haar borst ontblootte. Het verlangen leerde Ravila de liefde te verstaan voor zij den geur van kussen had geademd, en in de schaduw der komende droefheid gevoelde zij dat haar heftig hart het geluk in noodlot kon verkeeren; uit de diepten zichzelve voort te brengen opdat God uit haar het ongekende maken wilde, dit zou de vreugde zijn om te koesteren in haar armen, maar de overmatige gloed die reeds de kennis had verwekt zou haar voortdrijven hooger en verder om de wonderen te zien, en indien de hemel haar niet behoedde moest al haar smachten in de ledigheid vergaan.

En allengs verloor zij de maat van het dagelijksch leven. Eerst was het de dwang der behoeften die haar kwelde, dan, verblind voor den eenvoud der dienaars, kon zij het lachen en de blijde stemmen niet verdragen. Geërgerd aan den zang en den tooi der vrouwen verstoorde zij die vroolijkheid met gestrenge woorden; de mannen die zij in het donker sluipen zag waar gemompel was van minnarijen, bestrafte

zij met verjaging buiten het slot, tot ten leste alleen Ramon de oude wachter aan de poort bleef. Een stille angst vervulde de zalen, de meesteresse zat eenzaam onder het beeld der Heilige Maagd, en in de vertrekken beneden ging gerucht van onheilen die dreigden over Robledal.

In tranenrijke nachten voelde Ravila zich tot zwakheid zinken en de twijfel verarmde haar zoozeer dat zij geen beeld herkende in haar begeerte noch terug kon vinden waar zij al haar jeugd in had geloofd. De prior bezocht haar in dien tijd en haar biecht hoorend, hoe zij een genade wachtte die zij niet noemen kon en krank werd van verlangen, wees hij haar goedhartig ter vertroosting dat alleen de hoede eener sterke hand haar baten kon. Stil knielde Ravila voor zijn voeten, haar tranen vielen, zij wilde nederig aanvaarden wat goed heette in der menschen wijsheid, ofschoon zij klaar in zich zelve wist dat zij in zwakheid zondigde tegen haar geloof. Zij stemde toe tot de wereld der stad te gaan, gelijk een dochter van Robledal betaamde, maar zij durfde haar oogen tot de Heilige Maagd niet heffen.

Sevilla was een der schoonste steden, rijk van den luister die schitterde van Don Pedro en zijn grooten, lustig van bedrijf, zangerig van de zorgeloosheid in straten en tuinen; zoo klaar blonk er de hemel boven den pracht van den toren Giralda dat de reizigers, alleen door dit gezicht bekoord, van een wonder spraken gelijk men nergens zag. Blozend reed de jonkvrouw binnen, zij had nimmer een stad gezien en in de blijde menigte der menschen hier scheen het geluk te leven. En toen zij het huis binnentrad, dat de prior achter het klooster voor haar had bereid, en de klokken van de Giralda hoorde, lachte zij uit een plotsche vreugde, de vrouwen lachten mede en gaven haar lieve namen. Maar alleen in haar vertrek knielde zij aanstonds neder en bad om bescherming tegen de aangenaamheden opdat zij trouw mocht blijven in het geloof aan den zegen, want in de verwondering van dien dag had zij gevoeld dat meer dan in Robledal een ledige schijn van haar verwachting haar verlokken zoude.

In den ochtend reeds kwam een hoveling die haar het bevel bracht voor den koning te verschijnen. Schuchter ging Ravila, klein in haar sierloos grauw gewaad; zij trad

nederig door de zalen tot waar zij voor Don Pedro werd geleid, en als zij de knie gebogen had en de vorstelijke grootheid wachtte, kuste de koning schertsend haar hand en roemde haar schoonheid in vele weidsche woorden. Zij luisterde, maar begreep hem niet. Terwijl hij sprak echter leerde zij, want zij bemerkte dat de vrouwen rondom, achter hun waaiers fluistrend, haar met spot beschouwden, zij hoorde hun vroolijkheid over haar eenvoud, zij richtte hoog haar hoofd en sprak niets ten antwoord. Met een lichtzinnigheid later in den tuin begon toen voor haar een harde kennis der wereld, van een dwaze hand kwamen zware moeiten voort. De koning, met dezelfde glinstering zijner oogen die iets anders beduidde dan zijn woorden zeiden, naderde haar nogmaals en de sierlijkheid prijzend van haar kleed raakte hij haar aan op zulk een wijs dat zij bloosde en toornig van hem week. Zij bemerkte het verbaasd geruisch onder de edelen nabij, zij keerde zich voor den koning om en schreed zonder oorlof heen, terwijl een ieder zweeg.

Hooghartig hoorde zij den prior aan die haar bestrafte dat zij om een nietigheid den vorst gekrenkt had; haar had men bespot die een burchtvrouw was in haar eigen recht, haar had de koning, beschermer der ouderloozen, ruw beleedigd, en indien van deze wereld, waar valschheid haar tegenkwam, vader Ortiz haar het geluk te schenken meende, verkoos zij de onthouding in Robledal. Den bode, die haar dan het bericht bracht dat zij wegens schennis der regelen haar huis niet mocht verlaten, joeg zij zonder spreken heen.

Dit was haar ontmoeting met de stad. In haar zwakheid had zij zich gebogen door de belofte, die haar hart geweten had al de jaren dat het verstaan kon, te mistrouwen, en uitgegaan om te zoeken was het eerste dat zij vond een slag van de wereld, waar het zuiver verlangen moeilijk leeft, een kleine slag, maar groot voor haar, want in het eenvoudig land was zij een kind gebleven dat in den gloor van haar droomen de menschen en wat zij te geven hadden groot aanschouwde. Zij weende van schaamte en berouw, zij bad om steun in de vernedering.

Des anderen daags beval Ravila haar paard voor te leiden daar zij de stad wilde zien, de vrouw die haar maande aan het verbod het huis te verlaten antwoordde zij niet. Lang-

zaam, bij den klank der bellen aan den teugel, reed zij door de straten en zag de menschen aan, onbezorgd over het woord van den gebieder, de zon straalde warm over haar vrijheid hier gelijk op de velden van Robledal. Maar op het plein, waar zij stilstond voor de heerlijkheid van de Giralda, blinkend met zijn kleuren in de zon, herinnerde zij zich, want een edelman trad groetend voor haar en vroeg wie zij was. En haar naam hoorend veinsde hij verbazing daar de vrouwe Ravila niet buiten haar huis te zien kon zijn. Zij wendde den teugel. Het bevel moest gehoorzaamd worden, maar zij voelde zich gekrenkt en kon niet zwichten. En nadat zij buiten den muur gedraafd had waar vele aanzienlijken verbaasd stil stonden om haar na te zien, vond zij aan de deur harer woning eenige wapenlieden en een hofknaap die zich verontschuldigde dat hij haar geleiden moest naar den kerker in den toren Giralda.

Zij stond verwonderd in de duisternis te denken, zij hoorde de dartele geluiden van het plein daarbuiten, toen de koning kwam. En terwijl zij wachtte dat hij goed tot haar spreken zoude greep hij onverwachts haar in zijn armen en deed schandelijk geweld aan haar. Maar zij bleef zich weren en sloeg zoo heftig dat hij ten leste haar vrij moest laten. Dan schertste hij dat hij het vogelken temmen zoude tot het zijn hand kuste en ging luid lachend heen. Aldus vernielde een koning de bloesem van een kinderhart.

Al de uren van dien nacht stond Ravila recht in het zwart te turen, geen klacht steeg uit haar stilte, geen bede uit haar verslagenheid en toen de zon door de tralies scheen en de klokken in de hoogte voor den vroegdienst speelden had zij de ramp gezien die over haar beloofde vreugde was gevallen, zij knielde en bad tot de Heilige met de lichte oogen. En zij hoorde hoe de goede Maagd haar zegende, zij hoorde in haar ziel de stem der reinheid die niet verstoord kan worden, en de glimlach van Maria's beeld was op haar lippen toen zij zich op de steenen legde. Met dienzelfden glimlach vond de prior haar en hij verheugde zich, want zij rees en vroeg hem den koning te zeggen dat zij bad om den gunst zijn hand te mogen kussen. Kort daarna kwam die hofknaap weder om haar te geleiden, en dien eigen middag reed Ravila, statig getooid, met de banier van Robledal vóór haar

gedragen naar het hof des konings. In den kring zijner edelen ontving Don Petro haar, en neder knielend kuste zij zijn hand en vroeg met diepe stem van haar gebieder vergiffenis. Want dit was wat zij gehoord had: dat zij zich buigen moest voor de wereld om den zegen dien de Maagd zou schenken te ontvangen.

Sedert leefde Ravila naar het recht van haar geboorte. De vrouwen spraken bitter over haar, de jonge heeren, door haar blik bedremmeld, trachtten haar niet met ijdele woorden te behagen. Toch zochten velen heer van Robledal te worden, maar hun allen bracht de prior haar hoog en ernstig antwoord dat zij een beter tijd verwachtte.

En toen zij twee jaren in Sevilla was geweest zeide zij dat zij genoeg geleerd had van de wereld en naar haar burcht verlangde. Stil reed Ravila terug door het stralend land, de zoele adem die haar van de velden tegenkwam gaf haar boven de duistere gedachten de hoop dat haar behoedster in Robledal weldadig voor haar zou zijn.

II.

Sterk wilde zij zijn om te wachten tot de hemel den roep van haar ziel verhooren zoude, en ter stilling van den innerlijken gloed kastijdde zij haar lichaam met vermoeienis. Van dageraad tot avondrood dwaalde zij over heuvelen en velden, verschrikkend den eenzamen werker in de gaarden, zij deed gansch den dag den zwaarsten arbeid der geringen, tot zij wankelde en zwijmend nederviel op haar bed. Maar de pijnen niet achtend vermoeide zij zich opnieuw dag na dag. Haar handen werden hard, haar lippen vastgesloten, de schittering harer oogen verlichtte haar dof gelaat. Na een tijd echter, toen het lichaam geleerd had en de wil haar kracht niet meer behoefde, roerde zich in lange nachten uit de onvervuldheid het kwaad in haar, bevend staarde zij de gezichten harer verbeelding aan en booze droomen bezaten haar terwijl zij waakte. Onder den sluier die eenmaal over haar was gevallen broeide een smart, en ofschoon zij in de goedheid der onschuld geloofde dat voor de barmhartige Moeder het onrecht in de stad haar aangedaan te nietig was om haar verwachting te verstoren, voelde zij hoe de smet des lichaams

gezuiverd moest worden voor zij haar armen naar het geluk kon strekken. Waar zij, het schrijnen duldend, tuurde in het rood van den rusteloozen nacht verschenen schrikgestalten zoo grijselijk dat zij haar oogen niet sluiten durfde, tot zij schreeuwend opsprong en beefde bij den kreet. En eenmaal herkende zij in den gruwel die haar lippen naderde de harde wreede hand, een heete adem sloeg over haar, zij snikte en wist toen dat zij haatte. Maar snel ging zij in de koelte van het venster staan en hief de handen naar de sterren biddend dat zij leniging van die pijn mocht vinden, opdat zij gezuiverd in den komenden tijd kon gaan, en vervoerd door den hartstocht tot den hemel dien zij boven zich gevoelde, smeekte zij haar Heilige haar de genade te onthouden tot uit haar hart het onrecht was gewischt.

De dagen waren vol, verward en onbegrijpelijk van vreemde, felle beelden, maar hetgeen in de stad gebeurde haastte Ravila tot een daad, en aldus werd zij geleid tot de hoogte van haar leven.

Een jaar had zij op het slot gewacht, toen de prior kwam om te zeggen dat de koning Ravila en haar have geschonken had aan een edelman die in het zuiden streed. Zij antwoordde dat zij het slot verlaten zoude en voor zich zelve den gunst vroeg nog korten tijd in de stad te vertoeven, opdat zij naar het geweten kiezen kon tusschen de wereld en den sluier. Bewogen over haar die hij zoo lang beschermd had vertrouwde Ortiz om te troosten haar de geruchten toe van het dreigend gevaar voor de macht des konings, hoe men zelfs aan het hof wist van samenzwering en aanstaand oproer, van de vreemde ridders die openlijk de wapens tegen Don Pedro hieven. Zij ontstelde en verliet de zaal. Maar lang zocht zij niet, want de ziel smeekte om geheeld te worden, en de tijd drong. Des anderen daags vond de prior haar met knechts en vrouwen in den hof gereed om hem te volgen. Sterk voelde zij zich om haar wil te doen: van zijn koninklijke verhevenheid, voor hij vallen mocht onder het geweld, moest Don Pedro buigen tot de voeten van haar die de genade wachtte.

En in de stad ontlook de eenige bloem van haar jonkheid. Rijdend langs de rivier zag zij een zeer jong man die met zijn aangezicht naar den hemel onder de edelen reed, zij

liet den teugel vallen en murmelde den naam der zoete Moeder, zij zag dat haar licht gekomen was. En toen hij voor de deur der woning weder naderde hield zij vóór hem stil en neeg haar hoofd en wist geen woord ofschoon zij spreken moest. Toen kwam heer Alvar tot haar en hielp haar zwijgend bij de hand, zij schouwden beiden opwaarts. De knechts namen dan de teugels en Ravila wees hem schuchter binnen de deur. In de duistere voorzaal vond zij haar eerste woord, haar eigen naam, schoon en diep voor haar ooren gelijk het geruisch van korenvelden, maar schooner, zegevierend, klonk die naam door zijn mond herhaald, zij opende zacht haar oogen voor de zijne. En neder buigend tot den geur van haar aangezicht kuste hij haar. Roerloos stond zij in de verbazing. Maar plots herinnerde zij zich dat haar dag niet beginnen kon, zij wendde zich af en vond de woorden der wereld terug.

Toen hij heengegaan was rees al haar verlangen, al haar vrees en haat en sterke wil in oproer, maar zij voelde zich weerloos in de macht die haar gegrepen had en medevoerde. Een onreinen mond, een hart van wrok besmet kon zij niet openen voor den meester harer vreugde, en zoo het lot haar nochtans voor zijn voeten wierp zou er alsem zijn in haar lafenis.

Maar de vonk uit haar gloed gesprongen had het vuur ontstoken dat branden moest. Alvar Montero, onervaren en vermetel, kwam in den dageraad voor het venster van haar slaapvertrek. Zwijgend zag zij hem naderen. Haar mond kon zij niet openen voor de jubeling, noch kon zij spreken van den last die haar bedrukte, zij sloot haar oogen niet in zijn omarming. Het water der fontein beneden ritselde in den stillen morgen, de klaarheid van den hemel vulde gansch het venster. Maar toen de menschen in het huis ontwaakten gaf zij haar teederst woord in het geruisch van zoete woorden. Montero riep den roep dien zij in haar ziel verstond, zij hoorde zijn versmachting, en met de pijn der liefde steeg zij in de eeuwigheid van het oogenblik.

Een ridder, den dienst van kerk en koning toegezworen, was Alvar Montero in de stad gekomen ter bescherming van zijn heer; maar toen die eene stonde de macht die niet is te weerstaan hem overviel en hij vernam dat Ravila weggeschon-

ken was, vergat hij zijn gelofte en nam hij wat hij niet ontberen kon. Dien nacht kwam hij weder en ontvoerde haar. En terwijl zij heendraafden buiten de poort hoorden zij achter zich boven de stad de noodklok die voor den koning begon te luiden. Alvar gedacht zijn eer niet, Ravila gedacht den smaad niet, zij beiden droegen een schat ver van gevaren.

Zij reden zonder te weten waar zij schuilen zouden, tot zij kwamen aan een herberg aan den weg nabij Cordova, waar zij stilhielden om te rusten. In het gebied van deze stad waren zij veilig, want hier hadden de edelen zich verzameld voor den strijd tegen Don Pedro, en in hun verrukking vergaten de gelieven de wereld van daarginder, zij zagen enkel het zonlicht, de fonkeling in de vlieten, zij hoorden de muziek in veld en boomen, de geurigheid van al wat de liefde ontdekt maakte hun dagen vol. Haar naam hoorde Ravila gelijk een nieuwen naam door zijn mond gezongen, haar oogen zagen haar eigen schoonheid. Wel voelde zij een schaduw waren nabij en uit haar borst welde een onverwachte zucht wanneer zij zijn stem tot haar niet hoorde, wanneer hij sprak met een voorbijganger en vroeg wat in de stad gebeurde; wel staarde zij als zij ontwaakte vragend in den nieuwen dag, maar zij wilde niet luisteren naar wat stem zocht in de herinnering, zij wilde niet zien in voorheen of later. En als zij in haar minnaars arm in den stralenden morgen kwam sloeg haar vreugde in een lofkreet uit tot de Heilige die haar verlangen wist, sprakeloos smeekte zij den geliefde uit de volheid van haar ziel te nemen. Hij zag in het aangezicht in zijn arm gesloten het vuur dat hem branden wilde met haar te zamen, de gloed die van zijn lippen op de hare viel deed pijn, en zuchtend mond tot mond zochten zij het eind van hun begeeren. Maar de dagen bleven stil en stralend van de zon, het vuur vernietigde niet, noch bracht het hun nieuwe liefde voort. Toen het eerst Ravila zuchtte dat haar verlangen grooter was dan al de kussen harer lippen, smeekte Montero haar de daad te noemen waarmede hij gansch zijn hart kon openbaren; van strijd sprak hij dien hij voeren wilde in des vijands land, van kostbaarheden die hij voor haar winnen wilde in verre oorden, van een tocht dien hij gaan zoude om te zoeken het liefste dat zij begeerde. Maar zij glimlachte tegen zijn geestdrift, want

haar geheim was dat zij zelve brandde tot het laatste en geen geschenk kon nemen die zelve een offer zijn moest; klaar van het licht dat in haar ontstoken was zag zij gelijk een dwaas spel alle daden, alle smetten en glansen die in de wereld zijn, en uit de zalige diepten voelde zij den adem van het heil dat de gezegende Maria maken zoude wanneer zij was uitgebrand. En zij wachtte en kende de droefheid van het verleden niet.

Doch Montero, verzadigd van den lust die in oogen en lippen uitbloeit, gedacht zijn eer en zijn gelofte; toen week de bekoring van hem en verlangde hij naar daden om met zijn kracht te doen. En eenmaal stond hij met oogen waar de overmoed in schitterde voor haar, zijn paard aan de hand en zijn wapen aan, en zeide dat hij heenging om haar door den strijd voor zich zelf te winnen. En toen zij knielde om hem te weerhouden sprong hij fluks ten zadel en reed den heuvel op, een blijden zegen terugroepend op haar kreet.

Ravila was alleen. Vreemd was haar het zonlicht en hol de dag, zij wist dat de schaduw van het lot over haar kwam; de andere die in haar had gewoond, onverzadigd in het geschonken geluk, was uitgegaan om het begeerde te zoeken en wat hij ook vinden mocht zou valsch zijn, van de genade niet. Eenzaam stond zij op den grond, een zware smart sloot haar de oogen toen zij het begin van den rampspoed bespeurde in den smaad waarvan zij niet gereinigd was. Zij zag haar leven van den tijd dat zij het verlangen hoorde: vijftien jaren was zij onberoerd gebleven in de verwachting van wat God haar geven zoude, maar toen zij, zwak, klein, ongeduldig tot de wereld ging werd zij bezoedeld met onwaarheid en van dien dag aan had zij de pijn gekend. Haar bloed werd heet en haar vuisten beefden, want uit de nevelen verscheen de hand die haar misdaan had; zij wist dat zij nederviel, maar zij moest, van het onrecht dat haar benauwde moest zij zich bevrijden om te kunnen spreken: zoo heeft de koning Ravila nedergeworpen, zoo heeft zij zich verheven.

En zij kleedde zich en steeg te paard, en reed den heuvel op, een eenzame, sterke vrouw in het groote land.

III.

Toen zij in Robledal was gekomen ontbood zij Ramon

den poortwachter voor zich in de zaal, hij was een man die meer dan vijftig jaren aan de poort had gewaakt. En voor hem staande, met haar oogen vast geopend, sprak zij van den smaad die haar was gedaan en riep zij hem haar te volgen ter getuigenis van haar zuivering. Geknield en bevend kuste de grijsaard het wapen dat zij hem reikte, sprakeloos verbond hij zich tot de uiterste trouw. En in den dageraad droeg Ramon lans en rusting gelijk een strijdbaar hoeder der meesteresse.

In de stad rustten zij den eersten dag. Maar toen Ravila vernam dat de vorst door de vreemde ridders noordwaarts wellicht buiten het rijk was gevoerd, trokken zij haastig verder langs denzelfden weg dien zij kort te voren was gegaan. In de herberg nabij Cordova lag zij een ganschen nacht te schreien, vragend of de gewisheid van al haar leven een waan geweest kon zijn; de belofte van haar jeugd had de lusten gegeven die niet vervulden, het vuur brandde gelijk voorheen en zoo het wonder niet geschiedde zou het verlangen voeren in het niet. Boven het schreien en hulpeloos klagen echter steeg helder de roep dien zij immer had gekend en zij hoorde in de ruimte der smeekende ziel hoe zij zuiver moest zijn voor den zegen. Maar of zij deze stem van het vertrouwen ook verstond, haar gedachten dwaalden in het zoeken en richtten al haar fellen wil op de bestraffing van het kwaad. En daar zij van den tijd niet wist wanneer Montero terug zou keeren, dreef ongeduld haar voort.

Zwijgend naast elkander de lange dagen reden zij van stad tot stad, en waar zij kwamen ging zonder rusten de oude man om berichten uit. Maar toen zij den zoom der barre vlakte bereikten dwong de vermoeienis der paarden hen te wachten, het was in de marktplaats waar de reizigers zich verzamelen voor den tocht door het verlaten land. En voor de herberg zag zij Montero tot haar komen, hij nam haar hand en voerde haar in het huis.

Dien avond zaten zij te zamen in het roode schijnsel, de stilte was welig van hun innigheid. Maar in den kus ontwaarde plots Ravila dat zijn verlangen naar andere verten trok, zij voelde de eenzaamheid vallen in de enge kamer, de sprekende stem werd onwezenlijk. Toch was er geen droefenis, en luisterend naar den schoonen klank die steeds verder

van haar week zag zij dat dit de waarheid was van beider lot; de kussen, de zuchten noch het onuitsprekelijk zoeken naar elkander had iets gebracht dan feller dorst en heeter ledigheid, en gelijk hij zijn oogen richtte naar vreugden buiten haar, zoo deed zij haar armen open voor heiliger gaven dan een mensch kan geven. Toen viel zij voor zijn voeten en klemde hem aan haar borst, de eenige menschelijkheid waarin zij zich gekoesterd had. Weelderig werd die nacht, weldadig van diepe lusten tot dieper begeeren bloeiend, en toen de morgen voor het venster daagde rees zij, wakker en bereid voor het komend uur. Zij hoorde hem aan, hoe hij sprak van deugd en roem, van zijn gelofte den koning uit den nood te redden, van de verheffing die hij voor haar te vinden zocht. Met de hand op de borst gaf zij hem haar sluier, zeggend: Ga, zoek en red uw koning. En dit was haar vaarwel, zij sloot haar oogen en keerde van hem.

Boven zat zij alleen, toeschouwende hoe in den hof beneden de knapen de paarden tuigden, toen Ramon haastig kwam en opgetogen fluisterde wat hij gehoord had: een verlaten wachtslot op de heide, nauwelijks een dagreize verwijderd en door weinigen verdedigd, was de kerker waar Don Pedro verborgen werd gehouden. De strijdlust beefde in zijn stem terwijl hij smeekte alleen te mogen gaan opdat hij haar eindelijk de vergelding geven kon. Zij bloosde, maar rustig gebood zij hem te wachten, en zij daalde de treden af tot waar Montero bij de anderen stond. Zij riep hem, zij noemde hem den naam van het slot waar hij zijn koning vinden kon.

En toen zij weder in de kamer zat en nederschouwde op de toebereidselen in den hof, bedacht zij wat zij had gedaan, zij zag hoe hij zijn wapens nam en opsprong, zij zag hem vroolijk rijden met de beide makkers. En indien hij Don Pedro verloste zou hij roemrijk verheven worden, maar zij zou hem niet wederzien, haar verwachting zou verdorren en in den smaad vergaan. Zij weende en sloeg zichzelve, zij knielde en weende om hulp, en voor haar mond verscheen de hand die haar benauwde in de droomen. Toen greep de wanhoop haar, zij riep Ramon, en weldra reden zij tweeën de anderen na.

Na vele uren, toen zij den weg niet onderscheiden konden

in het duister, moesten zij stilhouden op de heide. Maar Ravila rustte niet, want het beeld der Heilige, dat zij in haar gelijkenis gedurig bleek en kwijnend voor zich zag, bedroefde haar, het licht der jeugd was er verdwenen, de duistere oogen staarden. En heel dien nacht lag zij in de pijn van velerlei verwijt, over eigen zwakheid die niet kon wachten, eigen lafheid die den smaad als schande had verborgen, eigen boosheid die niet vergeven kon. Zij zag haar wanhoop: een dwaas die te veel begeerde en niets vond dan een ijlen droom, een ledig einde. Het beeld der Moeder, in donkere verte, gaf geen vertroosting, en toen de morgen over de vlakte voer hief zij zich moede voor haar taak en wekte den ouden man.

Zij vervolgden hun tocht en rustten weinig gansch dien dag, tot zij kwamen nabij het slot. Ramon sprong af en ging, met neergeslagen oogen, zonder zijn meesteres te hooren, naar de poort; na een wijle kwam hij haastig teruggeloopen, de prooi was kort te voren door drie ridders ontvoerd. Toen zette Ravila zich neder. Maar hoorend dat de bewakers hen waren nagereden rees zij met een kreet van toorn, sprong in het zadel en draafde heen daar waar de dienaar had gewezen.

Het avondrood scheen over de vlakte toen Ravila den teugel hield, er was geen geluid dan het gehijg der paarden. Voor haar lagen de strijders, drie ridders ter eene en drie ter andere zijde. Vóór haar zat Don Pedro gebonden en bloedend op den grond, de dieren graasden rondom. Zij knielde bij allen neder en spreidde over ieder zijn mantel met het roode kruis. Dan zag zij naar de zon die aan den einder vlamde, zij ging en knielde naast Don Pedro, zij sneed zijn banden los, zij laafde hem met haar wijn en dekte zijn wonden dicht, haar dienaar, steunend op zijn zwaard, schouwde toe hoe zij hem te ruste legde. En in de stilte, toen de gansche hemel in gloed verduisterde, kwam zij bij den eenen die haar in de vreugde had gevoerd, een kleine klank ontviel haar mond, en zij zag waar hij zag in het vuur omhoog. Dan hoorde zij een roep, zij vouwde haar handen en luisterde.

De schemer viel, de nacht daalde over de aarde. Zij hield haar hoofd geheven naar den laatsten gloor, zoo zacht, zoo rijk als de parelglans van grijze oogen, en zij verstond de

stem die van den hemel ruischte, haar eigen stem in de eeuwigheid. Zij voelde de reinheid in haar handen, de vreugde lichtte van het gelaat der Heilige Moeder. De daad haars levens had zij gedaan, zij kende de overgave en den vrede; ver achter de donkere dagen lag het rood van haar verlangen, ver daarginder de bloesemweelde van het geluk, hoog was de ruimte waar zij werd gedragen en vol haar geopende ziel van zaligheid voor den mensch dien haar hand zacht had aangeroerd. Zij wist dat dit de beloofde vreugde was, de liefde die zij uit heilige oogen ontvangen had. Het waren zoete tranen die vielen, het was een stille slaap waar zij in lag.

In het licht van den nieuwen dag gebood zij haar dienaar bij de gevallenen te waken, zij nam Don Pedro in haar armen en voerde hem mede op haar paard. Aldus deed zij de hand die haar geslagen had.

Toen de koning weder heerschte riep hij zijn grooten en edelvrouwen te zamen en leidde hij de vrouwe van Robledal in het midden om nog eenmaal voor hem te buigen. Hij nam zijn zwaard en gaf haar den ridderslag, hij legde den mantel met het roode kruis over haar schouders en verhief haar tot de eerste in de nieuwe orde onder de hoede der Heilige Maria van Robledal.

En Ravila, der Heilige dienares wier verlangen eenzaam bloeide in het gereinigd hart, leefde haar dagen in den zegen der gewijden die immer de genade wachten en geen liefde weten dan die enkel goedheid baart.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Quinten Metsys.

Busken Huet wilde in Rubens den volmaakten Belg zien. Het komt er maar op aan, hoe men zooiets gelieft te beschouwen. De strijdvraag tusschen Vlamingen en Walen kwam in zijn dagen nog niet zoozeer op den voorgrond als thans. Hij bedoelde dus den volmaakten Zuid-Nederlander in tegenstelling met den Noord-Nederlander te signaleeren. En wanneer waarlijk de Zuidelijke Nederlanden uit hun gansche beschavingsgeschiedenis een vertegenwoordiging hadden te kiezen, door één vóór alles schitterende en pompeuze persoonlijkheid van hunnen geslachte, zij zouden buiten kijf niemand beters dan den roemruchten Antwerpenaar kunnen aanwijzen. Naast welhaast de voornaamsten van heinde en ver uit heel de wereld kon hij als portuur gelden. In elke hémicycle der kunst zou men hem een eereplaats willen gunnen. Hij verbindt de allures van een grand seigneur aan het rassige van den man uit het volk, en als zoodanig behoeft hij, in kracht en zwier beide, voor niemand onder te doen. Door het titaniesch wijduitstroomende van zijn Sardanapalischen levenswellust reikt hij inderdaad tot den rang van de reuzen. Noem een dozijn van de meest naar voren tredende heroën uit de gansche schilderkunst, en het zal u moeite kosten, hem buiten de rij te houden. Sommigen zouden hem misschien zelfs reeds binnen den kring van het half dozijn een plaats willen ingeruimd zien.

En toch mag men zich den volmaakten Belg gaarne als den uitgelezen vertegenwoordiger van àl de edelste eigenschappen van zijn volk denken. Staat het vast, dat Rubens

aan déze eischen voldoet? Zijn er in den vollen Zuid-Nederlandschen volksgeest niet kanten, en voorname kanten, waarvan men in hem nauwelijks een zweem wedervindt? Waart er niet, door Vlaanderens stille contreien, men zou willen zeggen, van vóór Ruysbroec tot na Guido Gezelle, een adem van innigheid, waar het luidruchtig kleur- en lijngeschal van den grooten Petrus Paulus ten eenenmale vreemd aan bleef? En kan iemand in de historie inderdaad voor *den* volmaakten Belg gelden, in wien, - al erkent men aan zijn genie ook nòg zulke afmetingen - de Vlaamsche devotie eigenlijk volslagen wordt gemist?

De zaak is, dat Rubens *de* vertegenwoordiger bij uitnemendheid was van den tweeden grooten bloei der Vlaamsche schilderkunst. Maar met heel zijn breed gebouwd vlaggeschip zeilde hij dwars tegen den koers der vroegere Zuid-Nederlandsche kunst in. De rhetorische galm der contra-reformatie, waarvan hij de machtige apostel was, had met het gothiesch godsdienstige niets meer gemeen. En er leefde in den prachtigen geweldenaar zelfs geen zwakke echo na van de traditie der van Eycken. Al kon hij nog zoo veel uit wijden kring in zich opnemen, het oude Vlaanderen had voor hem afgedaan. Na heel een eeuw van proefnemingen vond de Vlaamsche kunst in Rubens een gaven vertegenwoordiger van nieuwe, ongekende krachten. Maar zij vond dien pas nadat zij aan de vijftiende eeuw radikaal den rug had toegekeerd, en nadat zij zich aan de Italiaansche kunst, bijna zou men zeggen, oververzadigd had. De romaniseerende invloed, die in het begin van de zestiende eeuw de Vlaamsche kunst was komen binnendringen, vierde eindelijk in het magistrale scheppingsvermogen van Rubens een volstrekte zege. Maar de man, die zich in Venetië en in Mantua, en in Rome en in Genua bijna evengoed thuis voelde als in zijn vaderstad, was welbeschouwd een cosmopoliet met alleen maar een sterken Vlaamschen wortel. Door zijn breeder gebaande kunst stroomt wel krachtig het Vlaamsche bloed, maar de *ziel* van Vlaanderen vindt men er niet in afgespiegeld.

Hoe anders is het met Quinten Metsys. Bij hem speurt men door alles heen dien heimelijken schat des harten, waarvan Dürer spreekt. En terwijl men in de hoofdtrekken van

Rubens nauwelijks iets aantreft, dat aan de geaardheid van Metsys herinnert, is er - de tegenstelling moge vreemd lijken - in Metsys wel degelijk iets, dat op den rijkdom van Rubens schijnt vooruit te loopen. Metsys volgde de overlevering, maar hij wist, door een zelfstandig en zeer bewogen doorgaan in het psychische, het aanvaarde patroon te verruimen. En bij het zich rekenschap geven van de waarde zijner kunst krijgt men den indruk, dat, hoe besloten zij schijnt, zich nà hem en uit zijn ader de Nederlandsche schilderstijl nog verder en breeder in eigen lijn had kunnen ontwikkelen, zonder zich, zooals zij dat toch inderdaad gedaan heeft, langs somtijds onverkwikkelijke omwegen aan de Italiaansche vormentaal te vernieuwen. In Metsys kan men iets ontwaren als een kruising van de oude innigheid met een nieuwen schoonheidszin, een kruising echter, die geen breuk met het nationale meebracht. Men zou niet kunnen zeggen, dat hij, wat innerlijke kracht betreft, tot den rang van Van Eyck mag worden gerekend, noch dat hij, wat weelde van schildervermogens aangaat, aan de orde van Rubens kan raken. Maar het is, alsof men in zijn levenswerk nog eenmaal de vroomheid der vijftiende eeuw luisterrijk ziet opdoemen, terwijl hij tegelijkertijd reeds het latere grootscheepsch-Vlaamsche schijnt aan te kondigen. En wilde men in de Zuid-Nederlandsche kunst naar een figuur omzien, die, meer dan iemand anders, en dat op harmonische wijze, de beide groote factoren van het Belgische schilderen in zich vereenigt, dan zou men moeilijk iemand anders dan Metsys uitverkoren kunnen achten. In zooverre is, eer dan Rubens, Metsys de vol-maakte Belg geweest.

* * *

Tegen het einde van de vijftiende eeuw had Brugge - door het verspelen van de gunst der vorsten en door het verzanden van het Zwin in het gedrang gekomen - ook als kunstcentrum voor de vrije handelsstad Antwerpen, met zijn verkeer naar alle werelddeelen, de vlag moeten strijken. In het jaar 1480 emancipeerden zich de Antwerpsche schilders, van wier toenmalige kunst ons - al was er reeds in 1460 een schilderijenmarkt gevestigd in het pand van de Antwerpsche kathedraal - overigens nog heel weinig bekend

is, op kenmerkende wijze van het beperkte ambacht of kunstvak, door zich te vereenigen met de rederijkerskamer ‘de Violiere’. Het meer huisbakken intieme bleek naar wijder beschavingsallure te streven. In 1490 was het aantal der door het gilde aanvaarde vrijmeesters reeds tot tweehonderd en twaalf geklommen, sinds 1453, toen het nog maar op vijf en dertig gezellen had kunnen wijzen.

Een jaar later, in 1491, is het, dat men voor het eerst in de gildelijsten een schitterenden naam tegenkomt, als de vijfentwintig-jarige Quinten Metsys onder de meesters wordt opgenomen.

Toen verscheidene jaren daarna, op Donderdag den 2^{den} Augustus van 1520, Albrecht Dürer in de bereids tot metropool ontwikkelde Scheldestad was gearriveerd, schreef hij daar dadelijk in zijn Dagboek, na het relaas van het grootsche banket, dat de schilders hem reeds den eersten Zondag hadden aangeboden, hoe hij een bezoek gebracht had bij Antwerpens voornaamsten schilder van die dagen: ‘Auch bin ich gewest ins Meister Quintines Haus’. Een droog bericht, zooals men er in het kasboek-achtig gehouden journaal, vooral in het begin, een menigte aantreft.

Van eenig nader verkeer tusschen de beide in leeftijd niet veel verschillende mannen verneemt men nadien echter, vreemd genoeg, niets. Geen wederzijdsche uitnoodigingen, geen uitwisseling van geschenken, geen ruil van kunst, geen portretteeren, zooals dat alles in Dürers contact met Patinir, met Vellert, met Orley en met Lucas van Leyden zou voorkomen. Na dezen eenen keer wordt de naam van Meester Quinten in het gansche dagboek zelfs niet meer genoemd. Men is geneigd zich af te vragen, wat hiervan de reden kan zijn.

Het is natuurlijk denkbaar, dat Metsys een teruggetrokken man was, schuchter of stil in den persoonlijken omgang. De grondtoon van zijn kunst zelve maakt dit niet onaannemelijk. Het feit dat hij, niettegenstaande zijn groote beteekenis en reputatie, nooit eenige waardigheid in het gilde bekleedde, en de omstandigheid dat hij, voor zoover gebleken is, noch van vorsten noch van stadsbesturen ooit een bizondere opdracht kreeg, doen althans aan een maatschappelijk minder op den voorgrond treden denken. Maar de mogelijkheid blijft ook open, dat de beide meesters, waarom dan ook, geen

bizonder behagen in elkanders gezelschap hebben gevonden. Evenwel komen wij met zulk een veronderstelling weinig verder in het benaderen van beider kunstaard.

Toch, ofschoon men in zeker opzicht, en vooral wat wijze van componeeren betreft, een waarschijnlijken invloed van Quintens kunst op die van Dürer heeft kunnen aanwijzen, mag één ding in dit verband niet uit het oog verloren worden. Er was een niet onbelangrijke zijde van Metsys' kunst, waarvan het mogelijk, ja bijna zeker is, dat zij bij Dürer niet in den smaak viel. Karakteristiek bij den Antwerpschen meester toch is zijn veelvuldig werken met changeante kleuren. En nu ziet men Albrecht Dürer, onder de zeer weinige dingen, die hij in zijn theoretische geschriften over het algemeene schilderen zegt, deze wijze van doen juist nadrukkelijk veroordeelen. Inderdaad valt het, wanneer men zijn kleine filippica tegen ‘schilrete Farb’ leest, moeilijk te gelooven, dat de niet bizonder kleur-sensitieve Nürnberger zich tot het teedere en eigenaardig verfijnde van Metsys' coloriet ooit aangetrokken kan hebben gevoeld.

Ook was het stellig niet Dürers levendige belangstelling in de kunst der nieuwe vormen en in het algemeen in de theoretische kunstwetenschap, welke hem tot Meester Quinten kon trekken. Van zulke meer filosofische bespiegelingen denkt men zich Metsys weinig thuis. Voor het leeren kennen van welbewuste grondslagen moest men zich tot dezen, wel met kunstig overleg, maar toch meer naar traditie en intuïtie werkenden gevoels-eclecticus niet juist wenden. Zoo Dürer al in kleur-begrip en in zuiver picturale begaafdheid voor hem moest onderdoen, in energie van organische teekening, in steviger plastiesch besef van statiesch en anatomiesch evenwicht, kon de Frankische meester zich den Nederlander de baas voelen.

Dürer was, al wortelde ook zijn kunst in de vijftiende eeuw, naar de spanning van heel zijn geest een renaissancist, en den vroom begaafden meester uit de jonge wereldstad, al was hij dan de vriend van inleiders eener nieuwe wereldbeschouwing als Erasmus, Thomas Morus en Petrus Aegidius, kon men zeker zoo niet betitelen. Veeleer mocht Dürer in deze bizondere figuur, in stede van een nieuwlichter, nog een laten en schoonen uitbloei vinden van den rassigen

kunstaard dier warmhartige Nederlandsche meesters, over welke zijn vader hem, toen hij nog een knaap was, gesproken had. Het was geenszins willekeur, wanneer later de volkslegende Quintens roeping tot de schilderkunst door de liefde des harten liet bepalen.

Op de Italianen geënte studie van levend lijfelijk naakt en van de statuaire antieken kan men bij den voornaamsten toenmaligen meester der grootsch opbloeiende handelsstad niet aanwijzen. Een met bewustheid naar nieuwe basis uitziende of reeds op nieuwe basis bouwend renaissancist was Metsys allerminst. Wanneer in zijn architectuur-motieven, in iets van zijn landschap-décor, in zijn wijder ontplooiïng en wellicht in het zachte pathos zijner expressieve figuren, invloed van Noord-Italianen, en met name van de school van Leonardo kan worden opgemerkt, dan raakt dit alles toch niet de eigenlijke harte-ader zijner kunst. Wel was de eerste nadere aanraking, die de Nederlanders met de Zuidelijke schilderkunst vonden, gelegen in een aanpassen aan Leonardeske typeering, maar het besliste nergens over hun werkelijken stijl. Zelfs de man, die het nadrukkelijkst op deze Lombardische elementen in de kunst van Metsys gewezen heeft, Walter Cohen, onderstreept het dat men Metsys niet tot de Italisten mag rekenen. ‘Quintens Kraft’, zegt hij, ‘wurzelt in der heimischen Tradition’.

Men heeft hem weleens den overwinnaar der gothische gebondenheid genoemd. En toch was zijn stijl van schilderen in wezen nog gothiek, al is het rauw-natuurlijk kinderlijke der vroegere gothische schilderkunst in hem afgevijld en hoog gecultiveerd, ja zelfs òverbeschaafd en misschien bijwijlen ietwat geäffecteerd geworden. Quelque chose est changée, le fond subsiste, mocht Fromentin van zijn richting zeggen. Zeker staan wij bij hem reeds verre van de bloedrijk impulsieve kunst der Van Eycken. Maar al volgt de ontwikkeling der Nederlandsche kunst veel minder recht getrokken lijnen dan die der Italiaansche, - toch: van Van Eyck op Rogier van der Weijden, van Rogier op Dirk Bouts en van Bouts op Metsys, schijnt de loop dier kunst niet zoozeer buiten één groote baan te zijn getreden. Men ziet den een den ander vervangen, maar zonder dat hij zijn heugenis wil verdringen. De lichtende toorts van den voorganger

wordt door den volger overgenomen. Zoo nauw zelfs ging Metsys nog op den door Bouts aangewezen weg voort, dat hij heele composities van den Leuvenschen meester bijna letterlijk schijnt te hebben gebruikt.

Quintens kunst had zich vrijelijk uit die der vroegere meesters ontwikkeld, maar toch was dat gebeurd zonder dat hij hunne grammatica had overboord gegooid. Ongetwijfeld zag men hem van de verruiming en de meerdere soepelheid, die de beschaving zijner dagen bracht, in belangrijke mate zijn voordeel nemen. In Brugge zou men zich hem niet meer thuis kunnen denken. Iets van het *Plus Oultre* zijner dagen beheerscht zijn sterke spanning. Men voelt een rythme aanzwellen, dat zijn voorgangers niet kenden. Zijn speeltuig was snarenrijker dan dat der vijftiende-eeuwers. Doch een grijpen naar of een aanvaarden van nieuwe fundamenten treft men daarom bij hem niet aan. Hij zoekt en vindt eigen kleurencombinaties, een fijner gamma, rijker speling van tinten, zoeter accoorden, een veel lumineuzer geheel; maar hij brengt ze aan op het bekende stramien. Van den nieuwen antikizeerenden trant is bij hem niets te bespeuren. Metsys was oorspronkelijk in zijn melodieuzer stijl van teekenen, oorspronkelijk in het genuanceerde uitdrukken der persoonlijke gemoedsbewegingen, oorspronkelijk in zijn delicate reflecteeringen. Een eigen streven naar minnelijk schoon, naar pathetische bekoorlijkheid is onmiskenbaar. Wie zijner meesters had een figuur, zoo vol zuivere gratie als zijn Maria Salome uit het Sint-Anna-altaar kunnen bootsen. En bij alle uitvoerigheid en verdieptheid is hij vloeiender, leniger en vooral sierlijker dan degenen die vóór hem kwamen. Men denkt bij hem minder aan het gilde, bijna nooit aan uiterlijke conventie, meer aan een dichterlijke, zelfzoekende persoonlijkheid. De grondslagen echter, waar hij met misschien individueeler streven, trouwhartig en magistraal op voortbouwde, bleven die van de Nederlandsche kunst der vijftiende eeuw, en het was het oude wijwater dat hij in zijn verven mengde. Zelfs dan, wanneer men hem, als bij den jongen aan het koelvat op het Salomé-luik, een figuur van Dürer (welke deze weder van de antieken had) tamelijk getrouw ziet ontleenen, is het alsof hij de forsche actie nochtans tot, weliswaar zwakker geconstrueerde, maar inniger schildertaal terugbrengt. Ook

daar, waar hij zich het stoutst, het meest verrassend, het persoonlijkst vertoont, bouwt hij tamelijk ongestoord verder op de Nederlandsche traditie. Zijn wegwijzende Geldwisselaars uit het Louvre zijn lijnrecht op de Heilige Godeberte van Petrus Christus geënt. Veel meer dan op de krachtige evenmaat van uiterlijken vorm der transalpijnen bleef zijn vrome aandacht op een expressief afschrijven der ontroerende werkelijkheid gemunt. Ook in het karakter zijner voorstellingen zelf blijft hij orthodox. En men zal bij hem niet licht, zooals dat bij de romanisten schering en inslag werd, in christelijk religieuze onderwerpen heidensche trekken kunnen aanwijzen. Evenmin ziet men hem, als bijvoorbeeld zijn jongeren tijdgenoot Orley, door gezochte verschuivingen, kunstmatige verschieten, stoute verkortingen, gedurfde oversnijdingen, losse drapeering of allerlei anatomische gewaagdheden, ten koste van inniger expressie, baldadig worden. Inderdaad mag men hem minder als een waaghalzend ontdekkingsreiziger dan als een ondernemend beheerder van in waarheid kostelijke geestesgoederen beschouwen. En, eerder in elk geval dan tot de voorgangers onder de humanisten, zou men dezen groot en zeldzaam aangelegde tot de laatsten der mystieke schilders willen rekenen.

Zijn hoofdwerken althans lagen in deze lijn. Met zijn voornaamste, meest complete, en meest befaamde schilderstukken: de beide groote altaren, te Brussel en te Antwerpen bewaard, - glorieuze tafelen, die in de Vlaamsche schilderkunst een hoogtepunt blijven vertegenwoordigen - voorspelde hij niet op breeder linie een nieuwen bloei, luidde hij geen nieuwe lente in. Deze stemmende kunst ontplooide veeleer het nagekomen Sint-Jans-lot van het oorspronkelijke Vlaamsche schilderen. En reeds gaat er een fijn-geurige tinteling van teeder-bleek-gloeiende kleuren, van blauw, peersig-rood en violet, en daarmeê van weemoedige najaarsgepeinzen door die zacht-snerpende tafereelen. Niet een gloed als die van de pralende zon, maar het schoone schijnsel van een deinzenden avondhemel verlicht zulke zeldzame creaties.

Niettegenstaande de gedurfdheid van de twee tergende en tandenknersende beuls-rakkers, die op het zijluik van het Antwerpsche tryptiek, het vuur onder den olieketel van Sint Jan met zulk een ontstellende levenswaarheid, ja met Brue-

geliaansche en bijna karikaturaal-schelmsche heftigheid oprakelen, en niettegenstaande de beöogde krasheid, die hij, ook buiten dit gewaagde tooneel, in portret en genre een enkele maal aan den dag legde, is zijn kunst wel zeer van alle uitdagendheid vrij gebleven, en zetelt de bizondere kracht van uitdrukking bij Metsys toch meer in het edel verdiepte, in het week treurende, bijna zou men zeggen: in het stil en heilig larmoyante. Over de aangezichten van zijn vrouwen ligt een glans van verheven ootmoed en in haar rijke kleedij schijnen zij minder getooid voor aardsche festijnen, dan uitgedost voor den hemelschen bruidegom. Het zalig zijn die treuren schijnt op hare lippen geschreven. De Mater Dolorosa bleef den schilder het hoogste vrouwelijk ideaal. Hoe waaierig van lijn zijn uitgegroeid-Boutiaansche Sint Joachim onder het neerzijgen voor den Engel ook moge wezen, diens gemoedsgesteldheid is die van een eerbiedig buigen voor het verhevene. En de vlindervleugelige Engel is waarlijk een bovenaardsche verschijning, een blijde boodschap brengende serafijn. Op het andere Brusselsche zijluik, waar Sint Anna's dood met aangrijpende waarachtigheid is voorgesteld, ziet men het plechtig zachte wel zeer overheerschen. Men denkt aan het Sterfbed van Maria van Meester Hugo, maar er is bij veel minder statige strakheid een veel inniger pathos, een kleuriger dauw van vroomheid, een schooner waas van wijding. Hier ruischt een heilige kalmatie door het vertrek, en men meent metterdaad een stervende te aanschouwen, die den hemel voor zich geopend ziet.

Er blijft bij al het bizarre van haar tooi, vooral van haar Oostersche hoofdbekleeding, iets aristocratiesch ingetogens, iets achtbaar in zich zelf gekeerds in zijn vrouwelijke Santen. Hare zedigheid moge, zooals Van Mander het zou hebben uitgedrukt, hoogst manierlijk zijn, gemaniëreerd zou men ze niet mogen noemen, dan op straffe van de liefdevolle weergave harer devotie voorbij te zien. Op het middenluik van de Brusselsche Sint Anna telt men, kinderen en groote menschen bij elkaar genomen, vijftien personen, waarvan er twaalf, in vrome mijmerij verzonken, en als reikhalzend luisterend naar een verheven koraal, den blik omlaag richten. Van de negen treurende figuren, die op het, meer als een passiespel vertoonende, Antwerpsche hoofdtafereel

den dooden Christus omringen, hebben er weder acht de oogen neergeslagen. Zelfs zijn personificaties van grimmigheid - trouwens bij Bouts kan men hetzelfde opmerken - worden door een onnaspeurlijk snoer nog met gevoelens van vroomheid verbonden. Wat sentiment en wat stijl betreft, is men bij Metsys geneigd, aan een bijna idylliesch verteederden Rogier te denken, die zich, zonder merkbare schaduwen aan te brengen, aan een parelgrijzen grondtoon zou houden, en die, hoewel discreet van relief blijvend, het waagstuk beging, zich in het levensgroote te begeven. Een waagstuk, want al geeft hij omvangrijke en gave figuren te zien, toch ligt er iets van een innerlijke tegenspraak tusschen die afmetingen en zijn wijze van waarnemen en schilderen, en blijft hij in heel zijn uitvoering wat men een detail-aanschouwer zou willen noemen. En wanneer de toon, zoowel de gevoelstoon als de kleurtoon, niet zoo breed en zuiver volgehouden waren, zou men, door het meer afzonderlijk bewerken van onderdeelen, bij hem van verbrokkeling kunnen spreken. Er valt een treffender natuurwaarheid in gedeelten op zichzelf dan in de gansche gestalten op te merken. In het teedere sfumato van zijn aangezichten, hoe expressief deze ook zijn, schijnt het er hem meer om te doen, den zijdigen adel der complexie dan den bouw van het beengestel te doen uitkomen. Ook hierin, evenals in zijn kostelijk weergeven van marmer en edelsteen in hun stoffelijke eigenaardigheid, sluit hij zich nog geheel aan bij den oud-Nederlandschen schilderzin. In zijn menschfiguren is de toch zeer gekuischte en in zichzelf zeer volmaakte plastiek niet zoo heel veel fysiek-organischer dan die der vroegere gothieke kunst. Bijna zou men Metsys een monumentaal illuminist noemen.

De figuren, die hem het naast aan het hart liggen en welker uitbeelding hem het best van de hand gaat, hebben iets van blanke en schoon gekleurde schimmen van edele vrouwen, die, zuiver en met smaakvolle zorg omlijnd, uit teere en changeante kleuren, als in zachte zijde of batist geweven staan. Zijn grootste meesterschap misschien, aan haar equipement besteed, wordt aan het schilderen van half doorzichtige sluiers ten koste gelegd. Wel is de teekening van den lichaamsbouw en de fijne structuur der over-slanke handen, zoowel als heel de dramatische uitdrukking der gemoedsbewegingen, en men zou willen

zeggen: het zinnelijk waargenomene der meer gedurfde psychologie, op het Antwerpsche drieluik sterker dan op de Brusselsche Sint Anna. Maar toch ziet men - anders dan de renaissancisten het doen - bij de sierlijke Salome op het eerste stuk, al is de spinxachtige uitdrukking van haar verleidelijk maar als uit was gebootst gelaat, ook nog zoo doordringend, in heel de gestalte meer werk gemaakt van de rijk-geborduurde, kleurige brokaatzijde dan van het wellustig welgevormde lichaam, dat men verwachten kon, door het schoone gewaad heen te speuren. De teekening is meer op lijnen van zwaren plooien- en krokenval opgebouwd dan uit de structuur van tors en ledematen zelf. De figuur staat in een deinende danshouding, maar zij is zoo weinig levend zwierig, dat zij zich niet werkelijk beweegt. Trouwens bijna al de menschbeelden van Metsys poseeren, al doen zij het met innige toewijding. De meer elastische bewegingsmimiek der Italianen blijft hem nagenoeg vreemd. Ook laat, over het geheel, zijn vrouwelijk gelaatstype, met de opgetrokken wenkbrauwen, den smalvleugeligen neus, den fijnen mond en de korte puntige kin, de weder opgenomen antieke vorm-basis ongebruikt, - het stamt lijnrecht uit Memlings allerminst over-bloedrijke, maar zoozeer devote kunst. Bij alle bekoorlijkheid van fraaie vormen en blank incarnaat behouden deze vrouwen iets, dat niet van deze wereld is. Door heel de kuische sensualiteit van haar zachte kleuring schemert een naglans heen van wereldontvluchtende ascese. De schilder vermeit zich in het liefelijke en het edele, koestert het sierlijk spits en verfijnd gevormde in het gewijde aangezicht en de bezielde blanke handen. Maar in vromen zin schuwt hij de ostentatie van vleesch en bloed, van forscher samenstel en van gemarkeerde muskels. En dit zoozeer dat, wanneer hij ons op zijn Antwerpsche Nood Gods een toch ten eenenmale bewonderenswaardig groot stuk naakt te zien geeft, waarvan reeds vroeg getuigd werd, dat het den indruk wekt, naar de lijfelijke natuur geschilderd te zijn, het niet antiek-statuair gevoeld het lichaam is van een gespierden man of van een weelderige vrouw, maar naar gothiesch voorbeeld, het schriele lijk van den uitgeleden Christus, opgehouden, niet door den eigen weerstand van een veerkrachtig beengestel, maar enkel door den vromen steun van

meewarige handen. Zoo alleen immers mocht men zich het ontkleede menschbeeld op het gewijde altaar denken. Slechts door binnen die perken te blijven kon men waarlijk de aandacht van het aardsche naar het rijk der hemelen trekken.

* * *

Bij elke poging om van een figuur als Metsys de waarde te bepalen in de geschiedenis der kunst, zal naast een golf van bewondering plaats moeten worden ingeruimd voor een terugslag van reserve. Laten wij ons te uitsluitend gaan op de eerste, zoo voelen wij ons teugelloos. Geven wij toe aan de laatste, wij zullen licht reden vinden, onszelf van ondankbaarheid te betichten. Aan den eenen kant zouden wij geneigd zijn, hem om zijn innerlijke kracht en zijn standvastigheid en trouw aan schoone tradities te prijzen. Aan den anderen kant zouden wij het bijna laken, dat hij de laatste was van een schitterende falanx en dat hij zijn armen niet wilde uitspreiden naar een nieuwen morgen. Maar alles overziend, zullen wij ten slotte voor het ancien régime, waar hij, de aan een kentering staande, een zoo plechtigen naglans van gaf, te warmer gaan voelen, naar gelang wij te klaarder leeren beseffen, hoe in zijn kunst wel voor altoos de manifestatie van een innerlijk schoon heeft uitgeschenen, dat verdient tot de kostbaarste schatten van den menschelijken geest gerekend te worden.

En wanneer wij het Zuid-Nederlandsche kunstgenie in het hart willen onderkennen, dan kunnen wij dat niet doen, zonder aan zijn onvermengd nationale uitingen recht te doen wedervaren, en aan Quinten Metsys, als een van zijn zuiverste en volledigste vertegenwoordigers, willig den tol van onzen diepen eerbied te betalen.

JAN VETH.

Angelen en Saksen op de Friesche terpen.

'Weinige volken van Europa kunnen op hoogere oudheid, eervoller afkomst en roemrijker geschiedenis bogen dan de Friezen. Zeldzaam en merkwaardig toch is het voorbeeld van een volk, dat gedurende achttien eeuwen zijn naam onveranderd bleef dragen, zijn eigen land bleef behouden, en dat zijne vrijheid, volksbestaan, taal, karakter en zeden zoolang mocht bewaard zien.' In deze woorden gaf Eekhoff, de enthusiaste schrijver eener beknopte geschiedenis van Friesland, in 1851 uiting aan den bekenden stamtrots der Friezen. De nieuw gestichte bond van Friesch nationale vereenigingen doet zien dat de oude trots nog steeds een levenwekkende kracht is. Echt Friesch is bij Eekhoff de neiging om het verleden te idealiseeren. Vele sagen omtrent de vrijheid der Friezen danken er een taai leven aan; zij inspireerde Willem van Haren tot het dichten van zijn 'Friso' en als merkwaardigst uitvloeisel van dezen geest, ontstond in de vorige eeuw het befaamde 'Oera-Linda-Bok,' het werk van den autodidact-geleerden-scheepstimmerbaas Cornelis over de Linden, dat stellig niet bedoeld is als satire op het Friesche chauvinisme.[1.)]

Verblijdend blijft, ook bij de Friesche beweging, de groote belangstelling der Friezen in hun verleden, waaraan Friesland, reeds vroeg, zijn belangrijk museum te danken had en die op den duur tot juist historisch inzicht moet leiden.

De moderne geschiedschrijver van den Frieschen stam zal meer dan tot dusverre rekening moeten houden met de

resultaten van het terpen-onderzoek. Dat onderzoek is nog in vollen gang en de reeds verkregen gegevens zijn buiten den kring der archaeologen nauwelijks bekend. De vorige eeuw heeft zich in hoofdzaak bezig gehouden met verzamelen en beschrijving van het verzamelde, op een wijze, die, hoe nuttig ook, voorloopig niet veel verder bracht. Het standaardwerk van Dr. Pleyte over de oudheden van Friesland en Groningen, in het bizonder uit de terpen en wierden, behandelt de vondsten van alle tijden en nationaliteit in bonte warreling en met gering onderscheidingsvermogen door elkaar, geheel volgens de vindplaatsen. Voor leeken een bijkans droge en troebele bron voor de kennis der oudste kultuur van Friesland.

Aan het einde der vorige eeuw is een begin gemaakt met de schifting van het met bizonderen ijver te Leeuwarden vergaarde en reeds belangrijke materiaal uit de Friesche terpen, dat thans wel tot een twintigduizend nummers is gegroeid. Nu kwam er teekening en leven in die oogenschijnlijk saaie en zwijgende massa. Een keurverzameling werd afgescheiden ten dienste van publiek en wetenschap; vergelijking met binnen- en buitenlandsche vondsten deed groepen kennen, die bepaaldelijk van de Romeinen, Friezen, Saksen en Franken afkomstig waren. De meerdere kennis leidde voorts tot intenser verzamelen. De belangstelling der eigenaren en terpgravers werd aangewakkerd met dikwijls verrassend resultaat. Romeinsch vaatwerk, met name terrasigillata, vroeger slechts luttel vertegenwoordigd, bleek nu in zeer vele terpen voor te komen. Een gevolg van tot dusverre onbekende handelsrelaties met de Romeinen, die sedert omstreeks het midden der tweede eeuw n.C. deze betrekkelijk hoog staande waar aan de toch niet zoo onbeschaafde Friezen leverden voor hun eigen gebruik.[2.)] Bij de afgraving van enkele belangrijke terpen als te Hoogebeintum en Ferwerd werd namens het Friesch Museum, als nieuwe maatregel, door een bezoldigd opzichter toezicht gehouden op de vondsten, waardoor de kennis van hetgeen er alzoo in een terp voorkomt en waar het voorkomt, veel volledіger is geworden en de aandacht opnieuw op deze belangrijke en door het Rijk al te weinig gespaarde historische schatkamers is gevestigd; zoodat het in de allerlaatste jaren, door de

zorgen der Friesch-Groningsche Vereeniging voor terpenonderzoek eindelijk is gekomen tot het zeer kostbare en moeilijke systematische onderzoek, voorloopig van bepaalde gedeelten van een terp.

Het terpenonderzoek is niet alleen van belang voor de kennis der oudste kultuur, maar zeker ook voor de geschiedenis van het Friesche volk. Van historische zijde worden de kleistreken van de tegenwoordige provincie Friesland gehouden voor het kerngebied van den Frieschen stam en wel in dien zin, dat dit gebied van Caesar's tijden af tot heden door de Friezen als hoofdbevolking is bewoond. De Romeinen en de latere Frankische overheerschers kwamen met deze Friezen in aanraking, dat was tot zekere hoogte bekend, doch dat er eene belangrijke immigratie van Angelsche en Saksische stammen naar deze streken plaats had is een gegeven, dat uitsluitend aan de terpen-archaeologie te danken is. Vondsten uit de terp te Beetgum en vooral het grafveld uit de terp van Hoogebeintum gaven ons aanleiding voor het eerst de aandacht op deze volksverhuizing te vestigen.[3.)]

Dr. Pleyte kende in zijn werk slechts één enkele Saksische urn uit Friesland en hier, te Hoogebeintum, in de hoogste terp van Friesland, waarvan het middenstuk, dragend het eerbiedwaardige middeleeuwsche kerkje, tot den dag van heden intact is gelaten, kwamen heele reeksen van deze in het Friesche kerngebied niet verwachte waar voor den dag en in hetzelfde grafveld ook tal van skeletten van onverbrande dooden, soms begraven in uitgeholde boomstammen, soms in kisten van planken, meestal echter zonder eenige omkisting. Belangrijke vragen, die in 1906, bij de voorloopige publicatie der vondsten, kwalijk voor beantwoording vatbaar waren, kunnen thans, nu het te Leeuwarden niet onbelangrijk toegenomen materiaal, *uit alle afgegraven terpen* van Friesland door ons nog eens is nagegaan, beter worden behandeld, in verband ook met recente publicaties van vondsten in Engeland. Voor de provincie Groningen is er, dank zij het verdienstelijke verzamelen van Dr. van Giffen, nu ook eene beduidende verzameling van terpvondsten bijeengebracht en hoewel nog niet geheel toegankelijk, zijn toch de voornaamste Saksische vondsten reeds door den ver-

zamelaar zelf bekend gemaakt.[4.)] Buiten Friesland en Groningen is door de belangrijke opgraving van Dr. Holwerda bij Rijnsburg interessant Saksisch materiaal voor den dag gekomen.

Van belang vooral schijnt het te leeren kennen den omvang der immigratie, de lokale verspreiding van het Angel-Saksische element in het Nederlandsche terpengebied en voorts om na te gaan of de immigranten zich blijvend hebben gevestigd.

Wellicht wordt de vraag gesteld: hoe weet gij dat die urnen en mantelspelden, waarop gij u beroept, van Angelen of Saksers afkomstig zijn? Dat de oudheidkundigen het hieromtrent zoo treffend eens zijn, is wel voornamelijk te danken aan de omstandigheid, dat in Engeland de verwante vondsten verklaard worden door de berichten van geschiedschrijvers als Gildas en Beda, uit de zesde en achtste eeuw n.C. De Angelsaksische oudheden worden in Engeland juist in die districten gevonden, waar, volgens de voormelde geschiedbronnen, sedert het midden der vijfde eeuw, uit N.W. Duitschland en Sleeswijk afkomstige stammen zich als veroveraars deden gelden; terwijl de vondsten op haar beurt aansluiten bij de vijfde-eeuwsche en vroegere grafvelden in laatst gemelde streken. In het terpengebied is er dan nog de tegenstelling van het Friesch en van het Angelsaksisch eigene. De berichten immers der Romeinsche schrijvers, in het bizonder van Tacitus, stellen het buiten twijfel, dat het tegenwoordige Friesland, althans de kleistreken aan de kust, in het Romeinsche tijdperk door Friezen bewoond werden. Het bekende, tot die periode behoorend en alom, ook in de Groninger wierden voorkomende inheemsche terpen-vaatwerk kan dan ook gerust aan die Friezen worden toegekend. Van het Bataafsche aardewerk is het moeilijk te onderscheiden - bewijs van groote stamverwantschap - doch van de Angelsaksische brandurnen heeft het al heel weinig; zoodat deze laatste reeds daarom als een vreemd element in het Friesche land beschouwd moeten worden.

De overeenstemming tusschen de bovenbedoelde archaeologische verschijnselen in de terpen en in het Angelsaksische deel van Engeland is zóó groot, dat men wel het

recht heeft deze vondsten op dezelfde wijze te interpreteeren. Evenals in vele grafvelden in Engeland komt, gelijk wij zagen, in het best bekende grafveld uit Friesland, n.l. te Hoogebeintum, naast lijkverbranding en daarmede gepaard gaande bijzetting der nu geel tegen de klei afstekende brandresten in en om een urn, begraving voor van onverbrande lijken, waarop soms de, vooral voor de kultuur der Angelen zoo karakteristieke, kruisvormige mantelspelden met dierkop gevonden werden. Dit maakt het reeds duidelijk, dat de vreemde urnen en spelden niet als handelswaar in Friesland geïmporteerd zijn, doch dat de immigranten die voorwerpen hier, evenals aan de overzijde van het Kanaal, zelf heen brachten en vervaardigden en ze volgens eigen stamtraditie hebben bijgezet.

Waar kwamen deze vreemdelingen vandaan en langs welken weg? Stellig uit het Oosten en over de zee, in de lange houten booten, zooals er één vrij gaaf te voorschijn kwam uit het Nijdammer veen en bewaard wordt in het museum te Kiel.

De zee was het element der Saksen en tal van plaatsen in de geschiedbronnen maken melding van hunne tochten langs de kusten. De rol, die de Chauken in de eerste en tweede eeuw onzer jaartelling vervulden, wordt als het ware door hen overgenomen.

Het plotseling verdwijnen van de Chauken is terecht een der lastigste vraagstukken uit de geschiedenis der Germaansche volkeren genoemd. Omstreeks 170 n.C. wordt deze stam nog vermeld als een volk dat aan de monden van de Elbe woont en vanuit diezelfde streken ondernemen later de Saksen tochten naar de kusten van Gallië en Engeland, die in karakter geheel gelijken op de vroegere invallen der Chauken in diezelfde streken. Wellicht kan een nauwkeurige bestudeering der vondsten uit Oost-Friesland en der Elbestreken eenig inzicht geven in dit vraagstuk. De tochten der Saksen strekten zich in de derde en vierde eeuw zeer ver uit. Het *Litus Saxonicum* reikte niet tot onze kusten, al is het aannemelijk, dat af en toe een piratenschip op den doortocht in Friesland zal zijn geland. Volgens een enkelen schrijver[5.)] zouden reeds in het midden der vierde eeuw, tijdens het bewind van Julianus, Saksen per

schip naar het voormalige eiland der Bataven zijn getrokken en zou er aanleiding kunnen zijn deze berichten ook met vondsten van het zoo naburige terpenland in verband te brengen; doch wat er van deze zeer bestreden meening waar moge zijn, het blijkt niet, dat de Saksen zich - afgezien dan van een toevallig bezoek - reeds zoo vroeg in Friesland hebben genesteld.

De vondsten immers uit het grafveld van Hoogebeintum zijn in het algemeen gesproken niet ouder dan het midden of de eerste helft der vijfde eeuw en de verwante oudheden uit de overige terpen maken dienzelfden indruk. Bij dergelijke vraagstukken bewijst de reeks van kruisvormige mantelspelden, die ook op diepliggende, vroege skeletten werden aangetroffen, uitnemende diensten. Slecht twee, eerst onlangs ontdekte, vroege exemplaren uit Witmarsum en Hiaure bij Dokkum, kunnen terug gaan tot het einde der vierde eeuw; terwijl het niet is uitgesloten dat zij eerst in het begin der vijfde eeuw gegoten zijn[6.]. Het versierde vaatwerk leent zich niet tot zoo nauwkeurige tijdsbepaling. Uit Engeland kwamen de Angelen en Saksen niet naar Friesland, althans niet in den eersten tijd. De stroom der immigranten uit het Oosten zal zich vertakt hebben: een deel naar Engeland, een ander het terpenland en verder langs de kusten, waarschijnlijk ging het bij groepen, gedurende een lange periode. Deze gang van zaken ligt voor de hand en in elk geval zegt de omstandigheid, dat de oudste Angelsaksische vondsten in Friesland minstens even oud zijn als de vroegste in Engeland heel duidelijk, dat de immigranten hier rechtstreeks gekomen zijn. Of er ook volksverhuizing van Angel-Saksen uit de Nederlandsche kust naar Engeland plaats had, ter bekorting van de zeereis, is voor ons onderwerp van minder belang.

Het is hier de plaats niet voor eene nauwkeurige statistiek betreffende de verspreiding der vondsten over Friesland en Groningen. Een kort overzicht der Friesche terpen, waaruit Angelsaksisch vaatwerk voorhanden is, moge echter een indruk geven van den omvang der bovengenoemde invasie. In de eerste plaats bijna alle terpen aan de oostkust der voormalige Middelzee, waarvan, gelijk bekend, het laatste gedeelte, de tegenwoordige gemeente ‘Het Bildt’ in

de 16e eeuw werd ingepolderd. Van het noorden naar het zuiden zijn het terpen bij de dorpen of buurten Blija, Ferwerd, Oosterbeintum, Hoogebeintum, Hallum, Finkum, Britsum, Cornjum, Jelsum, Bilgaard, Teerns, Huizum, Goutum, en Irnsum. Aan de overzijde van de Middelzee: Beetgum. Bij Dokkum: Wetzens, Aalzum, Jeslum en de terp Sionsberg. In Westergo: Wijnaldum, Tolsum, Kimswerd, Bajum, Kubaard en Witmarsum. Over het geheele terpengebied in de provincie Friesland zijn deze vindplaatsen verspreid. Bij sommige dorpen als Hallum en Ferwerd liggen verschillende terpen, die alle tot deze groep behooren. De opsomming is uitteraard onvolledig. Veel gaat er bij de gebruikelijke wijze van afgraven der terpen verloren. Vooral in de vorige eeuw was dit het geval toen er, en niet alleen in Friesland, meer aandacht geschonken werd aan gave exemplaren, dan aan scherven, hoewel deze gebroken dingen voor de oudheidkunde dikwijls dezelfde waarde kunnen hebben als een vinger-afdruk of een vodderig lapje soms heeft voor de oplossing van een crimineel raadsel. Het grootste deel van het Angelsaksische vaatwerk in de verzamelingen van het Friesch museum is dan ook eerst in deze eeuw bijeengebracht en, dit in aanmerking genomen, wettigt het vergaarde de gevolgtrekking, dat de kolonisten zich alom in het terpengebied hebben gevestigd en niet alleen langs de Middelzee, waar de dichte reeks van vindplaatsen hun komst te water zoo treffend illustreert.

Terwijl een deel der genoemde terpen slechts door luttele vondsten in de Angelsaksische reeks wordt vertegenwoordigd, hebben die, welke in het noorden, vooral in Oostergo, gelegen zijn, wel den rijksten oogst geleverd van vroege of betrekkelijk vroege, versierde brandurnen. Karakteristieke, uit de hand, zonder hulp van een draaischijf gevormde waar met een verbazingwekkende verscheidenheid van kleur en ornament, wat ook elkers opvalt, zoodat er in het geheele Angelsaksische gebied van N. Europa wel haast geen twee urnen gevonden worden, die gelijk zijn. Alles draagt het persoonlijke, intieme cachet van voor eigen gebruik bestemde volkskunst. Veel koel-correcter is het overal gelijkvormige, meest uit groot export-bedrijf afkomstige Romeinsche vaatwerk, en naast het Angelsaksische lijkt de Friesche potterie

wat saai en arm aan versiering. De mooiste Saksische stukken uit de terpen zijn glanzend zwart of bruinrood, soms grijs en versierd met bulten, touwvormige, constructief omgelegde lijsten en diep gegroefd lijn-ornament. Daarop of er tusschen dikwijls kruisjes en sterren of een schraffeering, ingedrukt met handstempels, waarvan o.a. uit Holwerd en Beetgum enkele, van hertshoorn vervaardigd, tot ons kwamen, als getuigen voor eene vervaardiging ter plaatse van dit vaatwerk. Bij uitzondering komen dan nog als ornament voor runderkoppen, plastisch als knoppen aan den rand van een vroegen beker, een hakenkruis en het hoofd van een mensch, vlak met lijnen aangeduid. Niet alles is evenwel versierd. Te Hoogebeintum zijn zelfs niet minder dan een zestigtal, meest gave onversierde brandurnen op allerlei diepte gevonden.[7.)] Een deel moet wel even oud zijn als de versierde soort; maar van kwalijk te hoog waardeerbaar belang voor het immigratievraagstuk is de omstandigheid, dat een groot getal van deze onversierde urnen met bol- of peervormen en afgeplatten bodem, heel wat jonger is dan de versierde waar, waarmede zij overigens door hunne vormen samenhangen. Omstreeks 550-650 n.C. kunnen zij gedateerd worden; o.a. omdat door gelukkig toeval, behalve verbrande skeletdeelen, soms ook oudheden in deze vormen terechtkwamen.

Dit ging zoo: de lijken werden blijkbaar verbrand met dezelfde soort bijgaven als gevonden worden in de graven der niet verbrande afgestorvenen. Na de verbranding werden de verbrande beenderen en de door het vuur aangetaste bijgaven, in en om een urn in den grond begraven. In de onversierde urnen is er van die bijgaven nog het meest tot ons gekomen. Kralen, ijzeren mesjes, spinsteentjes van gebakken aarde of been, beenen oorhangers, alles voor tijdsbepaling minder geschikt, doch gelukkig ook, o.a. te Beetgum en in den Sionsberg, stukken van haarkammen, die de betrekkelijke jeugd dezer urnen vaststellen en even duidelijk als een geschreven oorkonde getuigen, dat de bedoelde terpen nog in den laat-Merovingischen tijd door Angelen of Saksen werden bewoond. In overeenstemming hiermede is ook de uitgebreidheid van het Hoogebeintumer grafveld, ons uit eigen aanschouw goed bekend, dat, daar-

gelaten of het uitsluitend aan de Angelsaksen kan worden toegekend, wel twee eeuwen minstens in gebruik is geweest. Het vormde een samenhangend geheel, waar vroeg en laat bijeen gevonden werd. Uitgesloten schijnt het daardoor ook, dat de late vormen zouden kunnen duiden op een tweede en tijdelijke Angelsaksische immigratie, nu uit Engeland; waarmede overigens wel relaties werden onderhouden.

Er zijn grafvelden, waarin alleen die latere vormen voorkomen b.v. in het door Dr. van Giffen vermelde van den Sionsberg bij Dokkum[8.]; maar dit is dan ook een late terp, waar het oud-Friesche vaatwerk reeds niet meer voorkwam en die blijkbaar nog niet bestond toen te Hoogebeintum en elders de vroege brandurnen werden bijgezet. Die late grafvelden bevestigen dan ook volkomen de late dateering der peervormen.

Tot de vreemde elementen in de kultuur van Friesland behooren een zes tal dunnegouden hangsieraden, zoogenaamde bracteaten, waarin met een stempel karakteristiek Germaansch dierornament en relief is geperst. Een eigenaardig patroon van slangvormige figuren, geleidelijk ontstaan uit nabootsing van laat-Romeinsche en Byzantijnsche gouden munten, die door den Germaan veelvuldig als sieraden werden gebezigd: als broche omrand of wel van een draagoog voorzien. Opmerkelijk is dat geheel gelijksoortige bracteaten ook in de Angelsaksische kultuur van Engeland voorkomen en de in Friesland geïmporteerde stukken zouden als stellig bewijs voor relaties met Engeland in de zesde eeuw kunnen gelden; indien deze sieraden niet eveneens en niet minder talrijk vertegenwoordigd waren in Jutland en Zuid-Zweden, zoo rijk aan bracteaten, dat de geheele ontwikkeling van de slangfiguren uit de voorstellingen op de Romeinsche munten hier trapsgewijs is te volgen[9.]. Wel zijn uit Engeland afkomstig de als sceatta's bekende zilveren munten, waarvan er eenige kleine schatten aan het einde der zevende of het begin der achtste eeuw, in troebele dagen, aan den bodem van Friesland werden toevertrouwd[10.].

De Angelsaksen hebben in Engeland als bron voor oudheidkundig onderzoek niets meer achtergelaten dan hunne grafvelden, die betrekking hebben op het tijdvak van omstreeks 450-650 n.C. en toch staat het vast, dat zij voorgoed hun stempel hebben

gedrukt op de beschaving van dit land. Hun taal is de heerschende geworden, hun ras heeft er zich gehandhaafd tot den dag van heden. De nalatenschap der Angelen en Saksen in Friesland is tot dusverre minder rijk, doch komt in algemeene trekken zóó overeen met hetgeen aan de overzijde van het Kanaal wordt gevonden, dat het waarschijnlijk wordt dat in Friesland, in de historisch duistere periode, die volgde na den val van het Romeinsche rijk, gebeurtenissen hebben plaats gehad, gelijkende op die in Engeland; doch afgezien nog van de berichten der historieschrijvers zijn de toestanden in Engeland reeds daarom duidelijker, wijl een zoo uitgestrekt gebied, met tal van grafvelden, gelegenheid geeft voor vastere gevolgtrekking dan het kleine terpenland.

Van veel belang voor onze streken is dan ook het zeer knappe overzicht dat Thurlow Leeds in 1913 gaf van de resultaten van het betreffende archaeologisch-historisch onderzoek in Engeland[11.]. De schrijver heeft vooraf de voornaamste verzamelingen van Angelsaksische oudheden in N.W. Duitschland en Nederland, ook die van het Leeuwarder museum, ter plaatse bestudeerd, hetgeen de waarde van zijn geschrift voor ons bizonder verhoogt.

Wat in de eerste plaats interesseert, is wel het karakter der immigratie. De verspreiding der nederzettingen toont, dat de Germaansche kolonisten zorgvuldig het net der groote Romeinsche wegen in Engeland hebben vermeden. Zij vestigden zich overal waar een rivier of slechts een stroompje gunstige gelegenheid bood voor de uitoefening van het landbouwbedrijf. Echte landverhuizers waren het, die een nieuw vaderland zochten en niet tijdelijk kwamen om te rooven en te plunderen; want daarvoor had een woonplaats in de nabijheid van den grooten weg hun beter gelegenheid gegeven. De stroom van landverhuizers, die Engeland sedert het midden der 5^{e} eeuw bevolkte, leverde blijkens de overeenstemmende nalatenschap ook de kolonisten aan Friesland, en dat deze laatsten zich daar blijvend vestigden, meenden wij reeds uit de vondsten te mogen afleiden. Voor de hand ligt nu de gevolgtrekking, dat de immigratie hier, evenals in Engeland, een agrarisch karakter heeft gehad, al zal de vestiging uitteraard in den beginne met geweld gepaard zijn gegaan. De Angelsaksische oudheden worden immers ge-

vonden in terpen, die reeds door de Friezen bewoond werden, het oud-Friesche vaatwerk zegt dat duidelijk; en deze Friezen zullen wel niet goedschiks de concurrenten op hun zoo beperkt gebied hebben toegelaten, nog minder de weiden en akkergrond vrijwillig ter beschikking hebben gesteld. Doch wat zich daar heeft afgespeeld op de grijze Friesche klei, geen bard of historieschrijver, die er iets van verhaalt: slechts asch en urnen en gebeente bleef er over!

De Angelen, die naar Engeland trokken, kwamen volgens Beda uit een landstreek, gelegen tusschen de provinciën der Jutten en der Saksen, wat duidt op het tegenwoordige Sleeswijk, en de uitslag van het onderzoek van Leeds stemt hiermede goed overeen. De vorm van verschillende in Friesland gevonden kruisvormige mantelspelden, nauw verwant aan exemplaren uit het groote grafveld bij Borgstedt in Sleeswijk, wijst er op, dat althans een deel der immigranten uit die buurt afkomstig is en dus Angelen waren. Overigens is het moeilijk nauwkeurig vast te stellen, uit welk gedeelte van het emigratiegebied de landverhuizers naar Friesland trokken. De brandurnen uit het Saksische Hannover wijken niet bizonder af van die uit de aan de Angelen toegekende streken; beide groepen zijn nauw verwant aan het in Friesland gevondene en het ligt voor de hand, dat er behalve Angelen ook Saksen naar de terpen gevaren zijn. Angelsaksen mogen de kolonisten hier dus wel heeten, al kwamen zij dan ook niet uit Engeland.

Onze voorstellingen omtrent oud-Friesland dienen in verband met de besproken gebeurtenissen aanmerkelijk te worden herzien. De invloed der immigratie moet van groote beteekenis geweest zijn en wanneer dit tot dusverre aan de waarneming der geschiedkundigen ontsnapte, was dat zeker een gevolg van het bijna totaal ontbreken van op ons gebied betrekking hebbende historische berichten uit de periode der kolonisatie. En hoe kon men verandering bespeuren in toestanden, die alleen bekend waren in hun gewijzigden vorm? Want wat is er buiten de archaeologische vondsten, die eerst in den jongsten tijd bestudeerd zijn, eigenlijk bekend van de kultuur en de raskenmerken van het Friesche volk vóór den Karolingischen tijd of beter nog,

vóór den tijd der eigen Friesche wetten en het verbond der Zeven Zeelanden? De naam der Friezen heeft zich gehandhaafd sedert de dagen toen de Romeinen hier kwamen, en dus zou alles wel in hoofdzaak gelijk gebleven zijn. Zoo ongeveer was de gedachtengang; en inderdaad blijkt bij het langzaam optrekken der nevelen sedert het begin van het Karolingische tijdperk, dat de bevolking in naam Friesch is gebleven; terwijl tevens het Friesche gebied veel grooter is geworden. Blijkens hetgeen later bij de lex Frisionum is aangeteekend, strekt het zich weldra uit van het Zwin tot den Wezer, streken omvattend, die in den Romeinschen tijd zeker niet door Friezen bewoond werden.

Het karakter van deze Friesche expansie is duister. Zij uit zich vooral in de grenzen van het Friesche recht. De lex Frisionum, de oudste vaderlandsche rechtsbron, is feitelijk Frankische wetgeving, zij het ook in verband met Friesche toestanden en waarschijnlijk op schrift gesteld op den rijksdag te Aken in 802, niet in de Friesche taal, doch in het Latijn.[12,)] De meer eigen Friesche rechten, nu in de volkstaal, zijn eerst veel later met het landvredeverbond der Zeven Zeelanden, nà 1000 ontstaan. Of Holland en Zeeland ooit geheel Friesch zijn geworden, is zeer twijfelachtig; terwijl reeds is aangetoond, dat het met het Friesch karakter van de provincie Utrecht in den Merovingischen en Karolingischen tijd zoo nauw niet te nemen is. Terecht is dan ook door Prof. Huizinga de vraag gesteld: wat beteekent de wijde gelding van den Frieschen naam sedert den Karolingischen tijd, en werd een onderzoek op breede basis alleszins nuttig geacht.[13.)]

Een expansie, in den gewonen zin, veronderstelt een krachtig kerngebied, dat zijn overvloedige bevolking uitzendt om nieuwe gebieden te bezetten, terwijl hier het als centrum in aanmerking komende terpenland van Friesland niet krachtig genoeg bleek te zijn om vreemde immigranten in de 5^{e} en volgende eeuw te keeren en aan het eind van het Merovingische tijdperk en sedert den slag op de Boorne of Middelzee, in 734, definitief door Karel Martel bij het Frankische rijk werd gevoegd; een lot door Groningen weldra gedeeld. De Friesche naam is met het oog op deze omstandigheden zeker niet voldoende om alle

sedert den Karolingischen tijd daarmede aangeduide volkselementen te mogen beschouwen als Friezen, op één lijn staande met de Friezen uit de dagen van Tacitus, zooals dikwijls als vanzelfsprekend werd aangenomen.

Is de invloed, dien de Angelsaksische kolonisten op Friesland hebben geoefend, dan niet meer na te gaan? Hoe staat het met de taal? Voormannen van de Friesche beweging verklaren met volle overtuiging, dat de Friesche taal van heden in den grond dezelfde is gebleven als in de dagen van Caesar en Radboud. Taalgeleerden als Prof. Siebs distilleerden uit het Angelsaksisch en het Friesch der middeleeuwsche wetten een Engelsch-Friesche taal, die geruimen tijd vóór de kolonisatie van Brittannië zou hebben bestaan, wellicht in de tweede of derde eeuw n.C.[14.)] Welke taal spraken de Friezen van Tacitus? Rechtstreeks is dat niet na te gaan. Geen enkel zuiver Friesch taaldokument kwam uit zoo oude tijden tot ons, slechts min of meer verlatiniseerde namen. Wat de vergelijkende oudheidkunde aan raskenmerken van Friezen, Saksen en Angelen leerde kennen, maakt het echter niet waarschijnlijk, dat de Friezen en Angelsaksen oorspronkelijk éénzelfde taal hebben gesproken. Het verschil tusschen beider vaatwerk wijst op zoo verschillende kultuur en nationaliteit, dat wij dat niet mogen veronderstellen. De oorspronkelijke bevolking der eerst later tot het Friesche gebied gerekende streken zal ongetwijfeld medegewerkt hebben tot eene wijziging van het oorspronkelijke karakter der Friesche taal, en vooral lijkt het aannemelijk de zoo treffende verwantschap tusschen Friesch en Engelsch in verband te brengen met het boven beschreven optreden der kolonisten, die hunne dooden te Hoogebeintum en op andere terpen verbrandden of begroeven en waaraan ook is toe te kennen het oudste Germaansche taaldokument uit ons land, het interessante houten miniatuurzwaard uit de buurt van het dorpje Arum in Friesland, met de inscriptie *edaeboda*, in runenteekens, waarvan twee een vorm vertoonen, die tot dusverre alleen bekend is uit Angelsaksische inscripties.[15.)]

Ook buiten het gebied van de taal zijn de gevolgen der immigratie in Friesland aan te toonen. Het reeds besproken vaatwerk der Friezen, dat in elk geval gedurende het geheele

Romeinsche tijdvak in gebruik bleef, komt in den Karolingischen tijd niet meer voor; in den Sionsberg, met laat-Saksisch aardewerk, ontbreekt het reeds. Tot hoelang het zich handhaafde, is bij voortgezet terpenonderzoek vermoedelijk wel nader uit te maken en historisch niet zonder belang, omdat dit vaatwerk als het ware het oorspronkelijke karakter der Friesche terpbewoners vertegenwoordigt. De mooie versierde urnen der Angelen en Saksen verdwijnen eveneens en maken plaats voor de reeds besproken latere soort, die er rechtstreeks uit voortkomt, doch - en dit is van beteekenis - later inheemsch vaatwerk, dat langs lijnen van geleidelijkheid uit het oud-Friesche is ontsproten, kennen wij niet. Moeilijk is dit anders te verklaren dan als gevolg van de Angelsaksische kolonisatie. Dr. Holwerda duidde onlangs wel op Friesche vormen, die slechts uit Frankische, ja zelfs Karolingische invloeden te verklaren zouden zijn, doch laat-Friesche *vormen* zijn ons niet bekend en waarschijnlijk werden bedoeld enkele late inheemsche stukken, waarvan het Friesche vormkarakter juist moet worden aangetoond.[16.)]

Wel herinnert het *baksel* der latere waar soms aan het grove maaksel van den oud-Frieschen pottebakker, hetgeen duidt op een, zij het ook niet ongewijzigd standhouden der Friesche bevolking. Wat kan het vaatwerk verder vertellen van de gevolgen der immigratie? Een zeker tot het einde der achtste eeuw reikende groep van samenhangende vormen, waarvan de geleidelijke groei zelfs voor een leek even duidelijk moet zijn als de ontwikkeling van het moderne breed-Friesche oorijzer uit een smalleren oer-vorm, laat zien hoe een nog vrij dikwandige bol- of kogelpot met karakteristiek doorboorde uitstekken of draagooren ontstaat uit een groep van onverdacht Angelsaksische urnen, die zoowel in de terpen als in het buitenland, o.a. te Hannover vertegenwoordigd zijn[17.)]. Soms ontbreken de draagooren en staat dus aan het einde van deze reeks reeds de voltooide kogelvorm - ook de bodem is niet meer afgeplat, - een vorm, nawijsbaar in de 9^{e} eeuw en die later de hoofdvorm blijft in Friesland en Groningen en waarom zich variaties groepeeren in hetzelfde baksel.

Dit alles geeft echter nog niet het recht de inheemsche,

uit de hand gevormde bolpotten, die langzamerhand dunner en harder gebakken worden, met Dr. Holwerda kortweg laat-Saksisch te noemen, ze te beschouwen als kenmerk voor het bestaan van latere Saksische nederzettingen. Indien deze opvatting juist was, dan zou er van den ouden Frieschen stam in Friesland en Groningen niets meer overgebleven zijn; want naast deze bol- of kogelpotten en de daar technisch mee gelijkstaande steelpannen, komt er als vaatwerk der inheemsche bevolking geen andere soort voor dan de vooral uit de Rijnstreken, vanwaar vroeger het terra-sigillata kwam, geïmporteerde Karolingisch-Frankische waar, zeer hard gebakken, met behulp van de schijf gevormd en zeer gemakkelijk te herkennen. Dr. Holwerda schijnt dan ook voor dezen tijd in het land waar de Lex Frisionum gold en Bonifacius voor de heidensche Friezen predikte, slechts een Saksischen vloed te kennen, ‘die tot een zeer groote hoogte moet zijn gewassen.’[18.)]

Het overheerschen van Angelsaksische aardewerk-vormen is op zich zelf niet voldoende om het verdrijven of uitroeien van het Friesche volk te bewijzen.

Ook op Frankisch gebied heeft de bolpot zijn intree gedaan, zonder dat er iets blijkt van het optreden van latere Saksen. Naast den hoofdvorm ontstaan hier kogelpotten met typischen tuit en oor, later wordt er een standring aan toegevoegd en deze soorten van laat vaatwerk zijn het die in Friesland, dat nu tot het Frankische rijk behoorde, uit de Rijnstreken werden aangevoerd en wel in zoo ruime hoeveelheid, dat de inheemsche bevolking ze ging naäpen in haar nog steeds uit de hand gevormd baksel. Juist deze waar zou volgens Dr. Holwerda karakteristiek zijn voor de latere Saksen in Friesland. Zelfs de Zeeuwsche vlietbergen worden door hem aan deze zelfde Saksen toegekend, omdat er scherven van dergelijk vaatwerk in voorkomen.

De oudheidkunde dwingt niet tot deze gevolgtrekkingen, die ook moeilijk te rijmen zijn met het historisch vaststaande gegeven, dat de bevolking van Friesland en Groningen in naam Friesch is gebleven, en aan deze bevolking dient dat zoogenaamd laat-Saksische terpenvaatwerk te worden toegekend, nu ander inheemsch vaatwerk uit dien tijd ontbreekt. De inheemsche beschavingsresten uit Friesland vertoonen

minstens sedert de 9e eeuw eene gelijkvormigheid, die uitvloeisel moet zijn van éénheid der bevolking. Van afzonderlijke nederzettingen van latere Saksen naast die van latere Friezen kan geen sprake zijn. De vroegere tegenstelling van oud-Friesch en Saksisch vaatwerk is verdwenen. De vreemde kolonisten hebben zich blijkbaar vermengd met de oorspronkelijke Friesche bevolking, die in naam dezelfde bleef, doch van karakter zal zijn veranderd, daar de taal en het latere vaatwerk zoo duidelijk den vreemden invloed verraden.

Een nieuwe rol is onlangs aan de Saksen in Friesland toegedacht. In verband met de vondsten van Hoogebeintum vermoedt Dr. Holwerda, dat zij te beschouwen zijn als de eersten die in Friesland en Groningen de terpen als vluchtheuvelen deden verrijzen. Hunne grafvelden zouden op aanzienlijke hoogte in den opgeworpen heuvel zijn aangelegd, en maakt Plinius niet voor het eerst gewag van terpen in het land der Chauken, een volk, dat waarschijnlijk een sterk contingent heeft geleverd voor de Saksische stamvorming?[19.)]

Tenzij de vorm of struktuur karakteristiek is, mist een vluchtheuvel als zoodanig alle kenmerk van nationaliteit. Zij ontstaan overal waar de omstandigheden het eischen en daarom lijkt het ook meer vernuftig dan overtuigend om de armzalige heuveltjes, die Plinius zag, wellicht in de Oost-Friesche wadden, via de Saksen in verband te brengen met het eerste ophoogen der terpen.

Doch reeds de feiten zijn in strijd met deze voorstelling van den gang van zaken. Bizonder hoog lag de grondslag van het grafveld van Hoogbeintum zeker niet[20.)] en te Beetgum kwamen de Angelsaksische urnen eerst voor den dag toen het eigenlijke afgraven der terp gedaan was. Ook moeten reeds vóór de komst der Angelen en Saksen enkele terpen in Friesland zich als lage heuvelen boven het omringende maaiveld hebben verheven. In het noorden van Friesland, niet ver van de zee, zagen wij immers in de terp te Blija in de vaste grijze klei omstreeks 1.50 M. boven het niveau van afgraving een half verbrand skelet liggen, naast welken doode een schaal van terra-sigillata geplaatst was uit omstreeks de derde eeuw.[21.)]

* * *

Wij zijn aan het einde gekomen van onze beschouwingen.

Nadere vergelijking van de oudheden der terpen met de Angelsaksische vondsten uit andere streken zal het mogelijk maken de voorstelling van de kultuur der vreemde immigranten in Friesland aan te vullen en de rol die zij hebben vervuld steeds duidelijker te doen uitkomen.

Mocht er weer eens een Angelsaksisch grafveld ontdekt worden, dan ware het te wenschen, dat dit met groote nauwkeurigheid kon worden onderzocht. Hoog tijd wordt het dan ook *nu reeds* de belangrijkste der nog zoo spaarzaam overgebleven terpen voor dergelijke studie te bewaren.

Arnhem.

P.C.J.A. BOELES.

Eindnoten:

1.) Zie mijn *Naschrift bij Johan Winkler's nagelaten geschrift over het Oera Linda Bok*. Vrije Fries 25, blz. 48.
2.) *Friesland in den Romeinschen tijd*. Vr. Fries 25, blz. 102 v.v.
3.) *De Friesche terpen*. Leeuwarden 1906. Ook in de Vrije Fries 20 opgenomen.
4.) Van Giffen. *Die Fauna der Wurten*, 1913. S. 33.
5.) Krom. *De populis Germanis antiquo tempore patriam nostram incolentibus Anglo-saxonumque migrationibus*, 89, 113, 161, neemt aan dat de Saksen zich in het land der Bataven hebben gevestigd. Deze meening wordt bestreden door Lot, *Les migrations Saxonnes etc.* Revue Historique, 119 (1915). p. 7. en 33.
6.) De typologisch oudste speld, uit Witmarsum, heeft verwanten in Hannover en Noorwegen en dateert uit omstreeks het einde der 4e eeuw. Slechts weinig jonger is de speld uit Hiaure, die geheel overeenkomt met een door den besten kenner van deze fibulae, Haakon Schetelig, als fig. 25 in *The cruciform brooches of Norway* (Bergens Museums Aarbog 1906) afgebeelde speld. De jongere vormen uit Friesland zijn afgebeeld in het sub 3° aangehaald geschrift en bij Leeds, *The archaeology of the Anglo-saxon settlements*, fig. 18.
7.) Verwante onversierde urnen uit Northfleet in Kent zijn afgebeeld bij Leeds t.a.p. fig. 24.
8.) Van Giffen t.a.p. S. 34.
9.) Zie voor deze bracteaten mijn catalogus van het Friesch Museum, 1909, blz. 37 en pl. IV, 303; Leeds t.a.p. fig. 21 en 25; Salin in Antiq. Tidskrift f. Sverige XIV 2, No. 89 en 90.
10.) Zie *Catalogus van het Friesch Museum*, *blz. 77*
11.) Leeds t.a.p.
12,) Gosses, *Handboek v.d. staatkundige geschiedenis v. Nederland* V. blz. XXVIII.
13.) Huizinga. Hoe verloren de Groningsche Ommelanden hun oorspronkelijk Friesch karakter? In 'Driemaandelijksche Bladen,' 1914.
14.) Siebs. *Zur Geschichte der Englisch-Friesischen Sprache*, 1889 S. 7. Zie ook zijne *Geschichte der Friesischen Sprache*.
15.) Catalogus Friesch Museum, 1909 no. 449 en daar aangehaalde literatuur.
16.) Holwerda. Nederland's vroegste geschiedenis, 1918. Blz. 193.
17.) Zie Catalogus t.a.p. blz. 57 en pl. VII, 588, 599, 602, 590.
18.) Holwerda t.a. p. 206.
19.) Alsvoren p. 193, 207.
20.) Friesche terpen blz. 25; van Giffen. Het dalingsvraagstuk der alluviale Noordzeekusten, blz. 25.
21.) Zie 81ste verslag v.h. Friesch Genootschap, blz. 38 No. 327.

Het feest van Kloos.

Zit ik bezocht door de valsche schaamte, of bezweer ik veeleer bij anderen het niet minder nationale euvel der benepen vitzucht, indien ik u om te beginnen herinner aan de beschouwing van het verleden, waarmee deze redactie, ruim drie jaar geleden, wat toen toekomst was ingeleid geeft? Bij het aftreden van Mr. J.N. Van Hall was er reden kleur te bekennen, wat eenig schuld-belijden meebracht. ‘De herleving onzer letteren, heuglijkst blijk van de gezondheid van het volk, is niet tijdig door *De Gids* erkend.... *De Gids* is de jeugd niet tegemoet gegaan.’ En voordat een nieuwe alinea kwam: ‘Het Hollandsche proza weer kracht, de Hollandsche poëzie weer wijding te geven, wat is er in die dagen van jonge glorie, buiten *De Gids* om, voor zoo hoog een taak geleden en gewonnen!’

Die winst heeft N e d e r l a n d nu zich herinnerd; - zoo, meen ik, kàn het worden gezegd.

Dat een Kamervotum, waardoor eindelijk het rijk iets - o! weinig! - wil doen voor zijn schrijvers, het eerst wordt toegepast tot een erkenning van de stoffelijke onbaatzuchtigheid in het leven van Willem Kloos; kan als zinnebeeld wel dienst doen. Men begint dit nieuwe voor de letteren met hem, zooals de nieuwe letteren zelf beginnen bij hem.

Want is ook Perk niet tot ons gekomen door hem? Hij is het prachtige begin. - En hoe verbluffend schoon begon hij!

Wat Kloos toen bracht, is nog altijd wéér-nieuw. Zijn verzen waren het wonder van toen en hun bezit is nog een wonder. Wij lezen wat ons geheugen voorzegt en het treft

als iets onbekends. Het is zoo diep in den gaven eenvoud van den gansch niet grilligen vorm; het zou niet anders kunnen zijn; en het zegt ons dingen die wij niet wisten dat waren, of die wij integendee! altijd geweten hebben, doch nooit voor onszelf ook maar gestameld. Dat een dichter aan ons gelijk is, een mensch als wij doch bewust diep-voelend - wie, onder de nieuwen, heeft het getoond met zoo overtuigende volheid van ziele-verklanking: aan wien bleken zóó duidelijk 'de tijden vervuld'? Men heeft, de forsche onverzettelijkheid van zijn optreden wrakend en kleingeestig zijn theorieën uitleggend, in hem de verpersoonlijking van een 'individualisme' gezien, dat makkelijk met zelfzucht verward werd; dat er een mensch zichzelven uitsprak, suprême verklanking van menschelijkheid bracht, men heeft, slecht hoorend, het niet verstaan.

Een naaste toekomst zou meer verlangen en hierbij schijnbaar anders willen; den geestelijk-naakt zich openbarenden mensch, vrij van de kleedselen der conventie, men vindt hem nòg in die verzen van Kloos: dat schoone begin van den nieuwen tijd, waarin wij staan, nu, verward, verwikkeld... Zóó zuiver was deze uiting van Kloos, dat hij nooit iets anders gezegd heeft dan dit: de mensch in volle vrije oprechtheid.

Vóór alles vrij-makend was al zijn werk. Jonge-man, had hij hiertoe de kracht! Ruim-baan heeft óók zijn kritiek gemaakt en al wie er 'schreven' vonden daar baat bij. Eerlijkheid, oprechtheid, zijn voor dit individualisme-van-Kloos vrijwel synoniemen; zoo weinigen zich te uiten vermochten met de etherisch-fijne en metaal-klankrijke schoonheid van zijn toon; den moed, zich te geven gelijk zij waren, hebben velen van Kloos geleerd.

J. DE MEESTER.

Weerzien.

Nadat het kind de beide mannen goedennacht gezegd had, bleef het nog treuzelend tusschen de balcondeuren staan, en op het smalle, donkere gezichtje lag een uitdrukking, alsof ze zich op iets ongenaakbaar diepzinnigs bezon.

‘Kom poes,’ zei de vader goedig, terwijl hij een bonbon van 't schaaltje grabbelde en die belovend in de hoogte hield. ‘Nu nog dìt chocolaadje, en dan als de drommel naar Juf... Weet je wel, dat het bijna een half uur over je tijd is?’

Het kind strekte de hand, verstrooid, naar de snoeperij uit, maar het vorschend peinzen ontspande zich niet op haar gefronste voorhoofd. Toen liep ze opeens op den gebruinden vreemdeling toe, die glimlachend op haar neerkeek.

‘Waarom hebt u uw kindje niet meegebracht?’ vroeg ze dringend, en in haar oogen glansde de phantasie van al het plezier, dat zij vandaag had kúnnen hebben, als ze, inplaats van aldoor alleen tusschen de twee groote, donkere mannen in te loopen, een speelkameraadje op de wandeling had gehad om mee te ravotten langs de grashellingen en om ernstig mee te converseeren over pop Lina en pop Doortje en het tafeltje met echte laden, dat ze van Groote-moeder gekregen had...

‘Ik hèb geen kindje,’ antwoordde hij zacht, en hij legde zijn hand op haar schoudertje. Het was de eerste liefkoozing, die hij haar gaf, en met de felle genegenheid, die kinderen altijd voor 't moeilijk-te-winnene voelen, drong ze zich tegen hem aan, ernstig doorvragend: ‘Is ze dood, net als mijn kleine moeder?’

‘Ze maakt een logische verdeeling in ‘groote vader’ en ‘groote moeder’ en ‘kleine vader’ en ‘kleine moeder,’ verklaarde de ‘kleine vader’, die minstens zes voet lang was; maar het kind liet haar blik niet af van het donkere gezicht in de hoogte, dat tegen den lichtenden avondhemel als een zwart medaljon uitkwam.

‘Neen,’ zei hij weer op denzelfden toon, ‘ik heb nooit een kindje gehad, en nooit een vrouw...’

‘O, vin-je 't náár?’ vroeg ze hoog en zangerig; ‘maar je kunt toch wel zelf...’

Ze liet zich niet verder over haar gedachten uit; zich rekkend op haar teenen had ze even, vluchtig, de magere bruine wang gekust, onder het litteeken, dat iets woests aan het intellectueele gezicht gaf. Toen slipte ze vlug en licht door de wijd-open deuren de kamer in, en nog even hoorden ze ongelijke stappen op de trap en de stem van Juf, die vermaande en voortdreef.

Het balcon was ineens heel stil en besloten geworden, en de twee mannen, die zwijgend tegenover elkaar zaten en rookten, voelden voor 't eerst dien dag, dat er veel tusschen hen lag, dat uitgesproken zou moeten worden, voordat hun lange van-zelf sprekende vriendschap van jaren geleden zich weer in volle kracht zou kunnen ontwikkelen.

In het licht van den drukken dag, met het kind tusschen hen in, dat hun aandacht verbrokkelde, was het hun genoeg geweest te spreken over gemeenschappelijke kennissen, oude gekke en ernstige gebeurtenissen op te halen, die hun innerlijkst leven niet hadden geraakt; en aan tafel met Juf en het onhandige dienstmeisje, dat telkens terechtgewezen moest worden, was hun verhouding nog verder uit elkaar geschoven, tot die van gewild charmanten, ontveinsd gepréoccupeerden gastheer en beleefden, voorzichtig uitwijkenden gast... Nu, bevrijd van de strubbelingen van een huishouden zonder vrouw, in den zachten vroeg-najaarsavond, met de herinnering aan het kinderstemmetje, dat zoo even hun beider teederste leed had aangeraakt, keken ze anders naar elkaars veranderde gezicht dan te voren, en de herinnering aan wat de een verloren en de ander nooit bereikt had, was zóó sterk in beide, dat ze eigenlijk alleen wachtten, wié 't eerste zou spreken.

‘Het is een lief, sensitief ding,’ zei toen de vreemdeling nadenkend, ‘ze heeft een zeldzame delicatesse tegenover het gevoel van een ander, alsof ze waarlijk begreep, waarover ze spreekt.’

‘Het is precies haar moeder, zooals ik die van oude kinderportretjes ken. En ze heeft ook dat innerlijk stralende, dat Amy hield tot haar laatsten dag.’

‘Kinderen,’ peinsde Dufour weer langzaam. ‘Kinderen... ik had 't me vroeger zoo duidelijk voorgesteld, dat ik, om m'n drukke praktijk, maar één maand vacantie zou nemen, en Els den heelen zomer naar Noordwijk zou sturen, met een heelen stoet klein grut. En dan zàg ik 't toch zóó precies, hoe ze me dan van de tram zou komen halen, pralend en jong, en met al dat bloeiende, uitbottende leven om haar heen, dat ik, waarachtig, als ik nu nog 's een andere vrouw trouwde, onoverwinnelijk 't gevoel zou hebben, dat ik m'n eigen familie in den steek liet. Ja, zelfs nog sterker: toen ik pas terug was, kreeg ik van Daubigny, dien je nog wel kent, een uitnoodiging om op hun chemische club te komen, omdat daar iets behandeld zou worder, dat, naar hij dacht, me van nut zou kunnen zijn, voor m'n pest-serum, je weet wel, die oude hobby van me... Op 't laatste oogenblik hoorde ik, dat zíj er óók een referaat zou houden over de hemel mag weten wat voor geleerdheid. 'k Vond 't laf niet te gaan; ons land is zoo klein, natuurlijk zou ik haar toch eens ontmoeten, en we waren immers als goeie vrinden van elkaar gescheiden. Te goed zelfs. Neen, ik houd niet van die moderne redelijkheid... Als je elkaar wezenlijk hebt lief gehad en je besluit uit elkaar te gaan, dan lijkt het me beter elkaar te haten en te verwenschen, dan met vriendelijke waardeering aan elkaar terug te denken... Het lijkt je misschien romantiek, maar ik heb me aan m'n eigen redelijkheid zoo'n vervloekte indigestie gegeten, dat ik er mijn leven lang een penchant voor moord en doodslag en schakingen en verwoed verzet tegen verstandelijke bezwaren van behouden zal.’

Hij zweeg even, en zijn melancholieke oogen brandden fel onder zijn gefronste wenkbrauwen, als droomde hij, dat hij 't leven nog eens zou mogen aangrijpen, maar nu met een forscher greep, die zich 't geluk niet weer zou laten

ontrukken. En de breeder-gebouwde, maar minder gespierde man, die, zwijgend in zijn stoel gedoken, toeluisterde, zag weer die twee mooie, sterke, rechte menschen voor zich, die hij zoo vaak samen van college naar huis had zien gaan; zij telkens met haar lichtenden blik Dufour's gezicht zoekend; hij, strakker, meer vastgebeten in zijn eigen gedachten, maar toch als 't ware gedragen door de zekerheid van zijn bezit. Ze was een vrouw, die haar liefde uitte in elk gebaar, in iederen blik; ze was een vrouw, die alleen voor de liefde scheen geboren, terwijl Amy juist...

'Je hebt haar terug gezien als een wetenschappelijke vrouw,' zei hij toen aanvullend, om den ander bij den gang van zijn vertelling te helpen en dadelijk ging de stem, met het éven voorzichtige accent, van wie lang vreemde talen heeft gesproken, weer verder:

'Ja, ze was niet minder mooi geworden, dan vroeger. Het bijna tè bloeiende had zich verfijnd en vergeestelijkt, en er was een ontroerende onzekerheid in haar stem, toen ze pas begon te spreken. Ik heb er eigenlijk geen woord van verstaan, want, - dit wou ik je eigenlijk vertellen, - zoodra ze zich weer beheerschte en daar kalm en hoog voor de vergadering stond, toen had ik weer dat krankzinnige visioen, dat ik in Noordwijk uit de tram stapte, en dat zij me tegemoet trad, omstuwd van 'n heele zee van golvende blonde hoofdjes en bruine armpjes en wapperende hoedjes. - Ik heb nooit zoo'n abjecte fantasie beleefd; zij demonstreerde rustig en helder, en met een vlakke, verstandige stem, en ondertusschen stond ze voor *mijn* oogen, als een moedermaagd, rond wie de mollige engeltjes heendartelen... Later heb ik haar nog even gesproken; ze tutoyeerde me zonder terughoudendheid, en ze vroeg me zelfs of ik haar eens wilde komen opzoeken. Misschien heeft ze er geen vermoeden van, hoeveel kwaad ik haar gedaan heb. Ze leek me nogal voldaan over haar leven, en tamelijk trotsch op haar wetenschappelijk succes, juist tegenover mij. In zulke dingen is een vrouw eindeloos naïef.'

Hij zweeg weer, en ineens kwam door de stilte het klare stemmetje van het kind, dat boven hun hoofd door 't open raam riep: 'Kleine vader, komt u me goedennacht zeggen? En de nieuwe oom ook?'

Oogenblikkelijk stonden ze rechtop, en terwijl ze snel de trap opliepen, en Van Emden, gastheer nu weer, zich excuseerde, dat er op het portaal een verwarde hoop van kleine kousjes en broekjes en schortjes lag, die zeker gewasschen moesten worden; (‘het personeel meende het wezenlijk best, maar er was niemand, die eigenlijk zorg had;’) dacht de ander aan 't teere vrouwtje, dat hij nauwelijks had gekend en dat een vriendin van Els had moeten worden, - als alles anders gegaan was, dan de werkelijkheid; hij zag, hoe ze dan met hun vieren op het balcon zouden hebben gezeten; hoe ze dan met veel luidruchtiger stemklank naar 't bed van de peuter zouden zijn geklommen, - vrouwen houden niet van het gedempte, als ze met meerderen samen zijn; ze drijven haar stemmen altijd op en haar lachen is altijd éven-geforceerd; - en toen ze nog even met 't kind gestoeid hadden, voelde hij zoo'n ondragelijken weemoed over 't feit, dat ze maar zoo stilletjes samen naar beneden gingen, en dat daar niemand hen opwachten zou in de schemering, dat 't bijna leek, alsof ze allebei pas gisteren verloren hadden, wat hun beide 't liefste op de wereld was geweest.

‘Is ze bij de geboorte van de kleine Amy...?’ vroeg hij voorzichtig, toen ze weer hun rookwolkjes de stille lucht inbliezen.

‘Ja, althans maar enkele uren er na. En dat heeft ze altijd vooruit geweten. Daarom gaf 't me soms zoo'n moordenaarsgevoel. En toch...’

Maar op het wachtend zwijgen van Dufour schudde hij even het hoofd; en met een handgebaar om uitstel vragend, drong hij levendiger aan: ‘Daar straks, toen 't kind ons riep, vertelde je juist van je weerzien met Els. Houd je haar wezenlijk voor zoo volslagen veranderd, dat 't nooit weer...?’

Nu zochten de felle oogen in een ver verleden terug, en bijna mat begon de stem: ‘Ik geloof niet, dat iemand ooit heeft begrepen, wat er eigenlijk tusschen haar en mij is gebeurd. Behalve de ouë Ovink dan misschien, m'n promotor, die niet enkel een geniaal geleerde, maar ook een wijs en een diep mensch was. Die wìst, dat 't leven meer waard is dan alle wetenschap en dat de liefde van een vrouw.... O, je hebt er geen vermoeden van, hoè ze was, Els, wat een wonder van zachtheid en kracht en toewijding... Nou ja,

dat zegt natuurlijk iedereen van 't meisje, waar hij van houdt. Toen ik haar nog hàd, dacht ik er nauwlijks over na. Het was m'n eerste, groote liefde, en ik had me nog niet in 't wezen van de vrouw verdiept. Als je met 't allerbeste begint, heb je geen vergelijkingsmateriaal. Ik leefde vooral voor m'n werk: ik had eerzucht, ik wou er komen; en dat zij was, zooals ze was, zoo warm en stralend, zoo volkomen overgegeven, blij en begrijpend en bereid; - dat leek me heelemaal vanzelfsprekend. Zóó waren meisjes, meende ik; dat was haar rol in 't leven van den man... God, later, in Berlijn, in Londen; de vrouwen, die uitgingen en recipieerden, en dikwijls een bevlieging hadden voor den interessanten, stuggen vreemdeling... Toèn heb ik pas geleerd, wat ze meestal in ons leven brengen: onrust, verlangens, waarover we onszelf schamen; niets dan minderwaardige bekoringspogingen, niets dan troebeling door haar nabijheid; dan bergt ons diepste hart alleen bitterheid voor haar egoïsme, haar koele zucht om te triomfeeren, om haar macht te voelen... Vrouwen - als 't een meervoud voor je is geworden; als 't niet meer de ééne, de anders-dan-alle-anderen, de uitverkoren eenige is; - nee, dan is 't geen kracht meer, maar een vloek, een beschaming, die slechts wrok achterlaat. Ik heb er na zooveel vrouwen gekend...'

Stilletjes kwam de juffrouw de balcondeuren uitgeschoven, en zette met een zuinig gezicht het theeblad tusschen de mannen op tafel.

Dufour, door de tastend-benaderde confidenties in een nerveuse spanning gebracht, verbeet met moeite een lach, omdat 't wat-benepen menschje de laatste woorden gehoord moest hebben, en zeker geschandaliseerd zou zijn over een zoo wuft bezoek bij haar solieden 'meneer'. Maar aan Van Emden, die telkens, als er weer iets gegeten of gedronken moest worden, geagiteerd werd en te nadrukkelijk van goeden wil, ontging de humor der coïncidentie, en nadat hij diepzinnig had nagespeurd, of alle noodige ingrediënten op het blad aanwezig waren, zei hij snel, dat ze verder wel voor zichzelf zouden zorgen, en dat Juf naar bed kon gaan, als ze lust had...

'Laat mij dat even beredderen,' vroeg Dufour goedig. 'Dat leer je zoo goed op reis. En dan merk je wel, dat al

die kleine dingen, waarover een vrouw zoo gewichtig doet, alsof 't sacrosancte handelingen waren, die *zij* alleen met de noodige waardigheid kan verrichten, door ons even goed gedaan kunnen worden, en met veel minder omslag. Zoo'n vrouw, die precies onthoudt, hoeveel suiker je in je thee drinkt en wat je liefste sigaretten zijn; maar alleen maar om je daarmee tot haar slaaf te maken, - nou, daar kijk je gauw doorheen.'

'Amy,' dacht de ander strak, 'Amy'... Hij voelde iets vanbinnen gekwetst, als Dufour telkens op allerlei andere vrouwen doelde. Eendagsvliegen, herinneringen, die op een heel ander niveau moesten liggen, dan dat eerste geluk, dat hij vergooid had.

'Els maakte geen omslag van die kleinigheden, zooals van niets wat ze voor me deed,' vertelde hij toen weer door, 'maar toch, toen ik net mijn studiereis begonnen was, tusschen allemaal oudere mannen, en ik er bij als een onnoozel kalf met niets dan m'n eerzucht om kracht uit te putten, toen moest ik in 't begin toch telkens m'n tranen inslikken, als zoo'n steward onverschillig de koffie in m'n kop liet plenzen, en ik dacht aan haar gevoelige handen, en den glans in haar oogen als ze mij iets overreikte. Toen begon ik toch misschien al even te vermoeden, wat eigenlijk de bedoeling was van den ouën Ovink, toen hij, den eersten keer dat ik 'm over m'n plannen sprak, dadelijk had gezegd: "Maar kerel, en je meisje dan, dat kind met die pralende oogen?" Ik kon 't me toen niet begrijpen; de gelegenheid om in die groote lazaretten chirurgische gevallen te zien, waar wij eenvoudig geen begrip van hadden; samen te zijn met allerlei belangrijke en invloedrijke mannen, een zeldzame kans om ondervindingen van allerlei aard op te doen... en dan te spreken van een meisje, dat toch heusch niet wegloopen zou, dat toch ook doorwerken kon ondertusschen, al deed ze 't met weinig overtuiging, en eigenlijk alleen in die dingen, waarin ze mij kon helpen met proeven of met dictaat-houden; een meisje, dat toch best kon wachten, en dat dat ook wilde; want ze had me altijd verzekerd, dat ze mijn werk nooit in den weg zou staan... En toen zei de ouë man deze merkwaardige woorden, - o, ik hoor 't nog, die doffe stem, en dat even lispelende in zijn spraak: "'n

Meisje wacht misschien; maar 't geluk dikwijls niet. Dat is iets heel zeldzaams en kostbaars in een menschenleven, m'n jongen, nog zeldzamer dan een schitterende carrière. Als je 't hebt, leg 't dan niet om iets anders opzij...” Maar ik was bang voor de benepenheid van een vroeg huwelijk, gebonden vóór je nog uitgegroeid was, met zorgen voor een gezin beladen, vóórdat je genoeg geleerdheid in jezelf had opgehoopt, om zonder verlies te kunnen gaan uitgeven. Ik wou niet een gewoon doktertje worden met een gewone praktijk; ik wou wetenschappelijk blijven; ik wou, - nou ja eigenlijk alleen: dingen weten, die een ander niet wist. En daarom liet ik den wijzen oude praten, en zei tegen Els, dat 't voor m'n ontwikkeling noodig was, als ik er een jaar tusschen uittrok. God, die laatste maand, voordat ik ging, dat is het liefste en roerendste, wat ik ooit heb beleefd: haar vastbeslotenheid eerst: als ik dacht, dat 't goed was voor m'n toekomst moest ik gaan, en ze zou me geen enkele moeilijkheid in den weg leggen. Haar stralende liefheid, haar verdubbelde toewijding; maar toen 't afscheid nader kwam, die verslagenheid, die wanhoop, dat vertwijfelde tegen-me-wegkruipen om haar tranen te verbergen, dat snikkend bijten in m'n jas... o, ik was een stomme bruut; ik had altijd maar dien angst een plattelandsheelmeester te worden, ik wou de wereld genoten hebben, vóór ik me veilig neerliet naast een vrouw, die ik zeer zeker liefhad, maar die me toch niet onverschillig maakte voor maatschappelijk succes, voor een wetenschappelijke reputatie. “Ik wìl je niet in den weg staan”, zei ze telkens weer, zich vermannend, “je moet net doen, wat je wilt”. Maar als ze dan juist zoo grondig haar gezicht had drooggeveegd, alsof er nu van tranen nooit meer sprake zou zijn tusschen ons, dan brak haar engelachtige glimlach in een snik: “Ik kàn niet, Joopie, ik kàn niet,” jammerde ze, “ik weet niet, wat ik zonder je moet beginnen.” En omdat ik van mezelf wist, dat ik 't toch niet opgeven zou, begon 't me tenslotte te irriteeren; ik zocht een uitweg, ik sprak meer over haar werk, en haar plicht, om daarin toch ook iets te bereiken, dan ik 't in al de jaren van ons samenzijn had gedaan. Ik bedoelde het alleen als afleiding; ik had nooit gemerkt, dat ze er bizondere belangstelling of bizonderen aanleg voor had. Ik wilde ruimte voor mijn eer-

zucht, en trachtte daarom een deel van haar krachtige, veelgevende, maar ook sterk-in-beslag nemende persoonlijkheid in andere belangen vast te leggen. Ze beloofde me alles, maar met de verslagenheid van een diep-ongelukkig kind: ja, ze zoú werken, nee, ze zoù niet zitten treuren. Zoo ging ik, met allerlei gewichtige papieren, het onbekende gevaar in, en zij bleef alleen, met haar vlammende liefde, die buiten haar wil om, met me gevòchten had, en die 't had moeten afleggen tegen mijn berekeningen.'

Hij zweeg even; en weer had hij sterker het visioen: ze had hier kunnen zitten, op het donkerende balcon, met haar lieve, bloeiende gezicht; ze had mee kunnen vertellen van het verleden, ons gezámenlijk verleden, onze gezámenlijke herinneringen, en bijna wild barstte hij uit: 'Waarom is een mensch toch zoo, dat hij aan 't begin van zijn leven nóóit weet, wat feitelijk waarde heeft, en wat hij moet verwerpen? Zoolang je nog kiezen moogt, heb je geen inzicht en kiest 't verkeerde; en als je 't inzicht hebt verworven, dan is je tijd van kiezen voorbij... Wat meende ik toch te winnen met niet-bekrompen te studeeren? Dat lintje hier, een directeursplaats, wat naam door tijdschriftartikelen, door een paar bizondere operaties; wat ephemeer succes op congressen; - en ik liet er om vallen, dat zeldzame, dat kostbare... O, die ouë Ovink wist 't wel; en zij zelf wist 't ook, toen ze zei: "Ik kàn niet Joopie, ik kàn niet." Waar wil zoo'n kind op blijven leven, dat van uur tot uur naar je verlangt? Ze zou immers gek worden, als ze 't zoo vasthield; ze schreef 't soms in haar brieven: "Ik denk wel eens, dat ik zóó niet kan blijven leven, maar ik kan toch ook niet doodgaan, voordat ik je terug heb gezien." - En ondertusschen stond ik met een stomme belangstelling naar gewaagde operaties te kijken, was er trotsch op als oudere doktoren me toelieten in hun kring; knoeide zelf in een laboratorium met allerlei proeven. O, die brieven in 't begin; ik liep er soms dagen mee rond, voordat ik ze open durfde maken, omdat ik wist, dat 't al m'n verlangen weer in me openwoelen zou; ze waren brandend en onmiddellijk; ze suggereerden me alles van haar nabijheid, en tòch kon ik haar niet bereiken; toch begaf ze me, als ik m'n handen naar haar uitstrekte... Want mij viel 't ook niet mee, toen

ik eenmaal weg was; ik miste haar bitter, maar ik wilde 't niet toegeven. Ik heb haar nooit een woord geantwoord op haar teederheid; dan zou ik heelemaal gebroken zijn; dan had ik naar haar toe moeten snèllen... Ik schreef maar over mijn werk, en over het hare. Ik liet haar smadelijk verdorsten; ik hield me, alsof ik al dat andere niet belangrijk, of minderwaardig vond,... o, ik ben een béést voor haar geweest, ik geloof niet, dat je een vrouw schandelijker kunt beleedigen, dan door haar mooiste gevoel en bagatelle te behandelen... Nou, maar ik bèn er dan ook voor gestraft...'

'Je bent toen veel langer weggebleven, dan je eerst dacht?' vroeg van Emden voorzichtig, toen de ander zwijgen bleef en alleen heftig aan zijn sigaar trok.

'Ja, eerst duurde die oorlog langer dan ik verwacht had; en toen had ik kennis gemaakt met een paar sympathieke Franschen, van een Parijsch hospitaal. Daar bleef ik toen een tijd mee samenwerken; we zochten een serum tegen kanker, en nog allerlei meer, dat ik nu niet eens meer weet. *Dat ik nu niet eens meer weet*, dat is het bittere. Als je jong bent, denk je, dat je toch al geen mindere taak kunt hebben, dan het aangezicht van de wereld volkomen te veranderen. En later, dan begrijp je pas, dat je heel dankbaar moet zijn, als je een eenvoudigen plicht vindt, en 'un coeur qui vous comprend'.

'Maar Els dan al dien tijd?' hervroeg de ander bijna angstig.

'Ze was niet alleen een rijke en genereuse, maar ook een sterke persoonlijkheid, daarom kon ze niet bedelen, en geen rancune voelen en ook niet ondergaan. Toen alles haar begaf, ging ze werken. Ze had prachtige hersens, en zoodra ze er maar wezenlijk belangstelling voor voelde, gaf het werk zich als 't ware aan haar over, ze bereikte in korten tijd verrassende resultaten. Ze werd assistente, ze promoveerde cum; en toen ik voor 't eerst weer in Holland kwam, was zíj in Duitschland, voor háár studie. Ze kon niets half doen; ik had haar zelf gestuwd in de richting der wetenschappelijkheid, om m'n eigen gemak, om m'n rust, om iets te kunnen bereiken op mijn gebied. Toen ik bereid was haar terug te nemen, zat ze vast aan een onvermoede rivale'.

‘Heb je ooit geprobeerd haar terug te winnen?’

‘Niet, sinds ze eens in haar zeldzaam-geworden brieven doelde op “de sentimenteele verwachtingen van haar jeugd”. Toen voelde ik, dat ze zelfs de gave herinnering aan vroeger zou bederven, als ik nog eens trachtte haar te veroveren. O, je weet niet, wat een vrouw in haarzelf uitrukken, en toeschroeien en verharden moet, vóórdat ze na zóó'n teleurstelling, die haar trots nauwelijks erkennen wil, weer met een rustig en helder gezicht in de wereld kan treden. Dan heeft ze de levensader, die 't grootste deel van haar wezen voedde, eenvoudig afgebonden. Ze leeft door, maar met een hart, dat bijna geheel buiten werking is gesteld. O, 't is verschrikkelijk, zoo'n gebroken bloei. Maar toen ik eenmaal m'n heele schuld had doorzien, toen wist ik, dat ik de laatste was, die hier nog aan zou mogen tuinieren:... Ze is nu lector... Ze is zeer gezien onder de professoren... 't Is maar goed, dat de ouë Ovink dood is. Als ik gedaan gedaan had, wat hij zei... Of misschien zelfs dàt niet; misschien had ik dan op een dorp of op een benepen stadsbovenhuis toch altijd gehunkerd naar de wijdere beweging, en nóóit begrepen, dat ik nu 't beste had, en dat 't andere Schall und Rauch is...’

Ze zwegen beide, tot Van Emden voorzichtig vroeg: ‘Maar de voldoening met je wetenschap de menschheid te kunnen helpen?’

‘Och, die ligt op een heel ander terrein, dan wat je hart voor zichzelf alleen verlangt... En dan, je kunt zoo weinig. Er gaat zooveel dood, vlak onder je handen, wat niet gemist kon worden. Als ik denk aan Amy...’

‘Ja’, praatte Van Emden, en hij hoorde zelf hoe dof en kleurloos zijn stem klonk, na het felle verhaal van den ander; en hoe gewoon en banaal de geschiedenis zou lijken. ‘Ze was zoo jong en gezond, wel teer, maar ze had zoo iets innerlijk-stralends, en ik heb nooit iemand gezien, die zoo intens van het leven, het leven op zichzelf genoot. Daarom scheen ze nooit iemand noodig te hebben. Ze lag in de zon als een poes; ze was dol op bloemen en op muziek, ze roeide en zwom en handwerkte, en alles vond ze prettig. Er was maar één schaduw in haar leven: als mannen zich haar nader drongen en over liefde spraken.

Dan werd ze beschaamd en onrustig: “ik wou lièver niet”, zei ze kinderlijk, “ik voel dat niet; misschien heb ik geen hart. Zoo iets beangstigt me dadelijk”. En ze bleef er treurig onder, soms weken lang. Ze was een hartelijke, blije kameraad, een engelachtig dochtertje voor haar ouden vader; maar er kwam nooit iets heftigers in haar gevoel, 't bleef bij haar alles teer en gracieus, zooals zij zelf... God, waarom kon dat dan niet? Waarom moeten alle vrouwen 't zelfde zijn? Waarom dwingen wij ze er toe met onze suggestie, dat ze anders niet volledig zijn? Ze was zoo gelukkig met alles om haar heen, als een kind, als een wijs, bescheiden kind. Als jong meisje was ze lang ziek geweest; het was alsof ze altijd nog dankbaar was, dat ze nu leven kon, voorzichtig, maar met een intens doorproeven van alles om haar heen. Ze was dol op reizen, op het vreemde leven, in stille buitenlandsche stadjes; ze had een ongelooflijke flair voor vreemde dialecten; ach, er was zooveel, dat haar blij maakte. Ik was jaren in haar nabijheid, en ik wou niet zijn áls de anderen. Ik wou haar niet overvallen met mijne aanhankelijkheid, maar ik wilde eerst als vriend haar heele vertrouwen winnen, tot ze me ten slotte zelf niet meer zou willen loslaten... Ik heb me nooit veel aan vrouwen gelegen laten liggen, ik had dat niet in m'n natuur; ik ben er te verlegen voor, te onhandig. Zoolang een meisje me vreemd is, kan ik zelfs geen neiging voelen haar het hof te maken. Ik heb niets van een veroveraar; liefde is voor mij vóór alles zachte vertrouwdheid, teere eensgezindheid, geen overrompeling, geen roes. En Amy was voor mij “het” meisje geweest, van m'n jongensjaren af... Ik droeg het verborgen, ik wou haar niet lastig zijn; maar op den langen duur scheen ze toch iets te zijn gaan vermoeden; een paar keer zag ik een onrust over haar gezichtje, als ik naar haar keek; en toen kreeg ik opeens een brief van haar, van de boot, dat ze met vrienden op weg was naar Amerika, en daar een jaar zou blijven, om eenig idee te krijgen van die andere wereld. Zoo rampzalig als toen ben ik nooit meer geweest, neen, zelfs niet na haar dood. Ik voelde me als iemand, die veroordeeld is, zonder eerst gelegenheid te hebben gehad zich te verdedigen; ik ervoer het als een zoo brandend onrecht, dat ik er me niet bij neerleggen kon. Ze had me niet m'n “fair chance”

willen geven; ze had de plannen, die ik zoo voorzichtig aan 't opbouwen was, eenvoudig in elkaar geschopt, en nu pas besefte ik volkomen, hoe ik, terwijl ik in schijn mijn gewone zakelijke leven had geleid, de laatste maanden alleen nog maar van die eene verwachting had bestaan. *Ik had niets meer over*. Ik weet niet, of je dat gevoel kent. Er was niet "een leegte in mijn leven" gekomen, maar er was eenvoudig niets meer. Ik kon niet meer leven. Er was geen lucht meer voor me; elke beweging, elke klank deed me pijn. Er was niets, dat niet in verband bleek te staan met haar, en dat me niet naar haar toe trok. Toen ben ik ook naar Amerika gegaan.'

'Beste kerel, jij?' riep Dufour verbaasd; en meteen overviel hem een redelooze jaloezie, omdat die ander, die altijd zoo zuinig en zoo secuur met zichzelf en zijn zaken leek, de almachtige rechten van de groote liefde toch zoo juist had onderkend, en toen niet had gemarchandeerd en niet geaarzeld.

'Ja, ik ging,' herhaalde de ander, nu ook met stillen trots. 'Je begrijpt, hoe m'n compagnon en m'n familie, eigenlijk iedereen, zich verwonderden en ergerden, omdat ik, die altijd zoo'n voorbeeld van overleg en verstandigheid was geweest, nu opeens er tusschenuit wilde, en me van alle spannende zaken en van alle plichten en afspraken niets aantrok. Binnen de vier weken kon ik uit en thuis zijn, en dan zou ik toch twee dagen hebben, om mijn wenschen bij Amy te bepleiten. Ik had 't gevoel, dat, al gaf ze me maar een uur, alles in orde zou zijn. Als je zóó door één gevoel bent bezeten, dan begrijp je pas het fanatisme van inquisiteurs en martelaars. Dat is eigenlijk 't zelfde sentiment. Ik had álles willen lijden, maar ook alles willen laten lijden, om haar duurzame aanwezigheid te veroveren.'

'Wist ze, dat je komen zou?' vroeg Dufour in gespannen meeleven.

'Ik had 't aan de Randwijk's, met wie ze samen was, getelegrafeerd, omdat ik bang was, dat ik ze anders niet meer in New York zou vinden. Maar ik had gevraagd haar niet te waarschuwen. Ik was zoo gespannen op den eersten blik van haar oogen, als ze me opeens voor zich zag.'

'En?' drong de ander verder. Hij bedacht vaag, dat Van

Emden een beste kerel was, met een zeldzame kracht van gevoel, maar dat hij, misschien juist omdat hij zoo goed was, wel dat eigenaardig pétillante miste, wat een vrouw juist in mannen als hijzelf.... tot hij zich betrapte op deze wufte ijdelheidsoverwegingen, terwijl de ander den diepsten droom van zijn leven openbaarde; - ja, je werdt er niet beter op, als je altijd tusschen vrouwen leefde, die vreemd en tenslotte vijandig bleven, en bij wie 't alleen om de verovering ging; - en hij herhaalde nogeens: ‘En?’ in een zucht, omdat de ander het ware had gegrepen - en verloren; maar het niet had versmeten, en niet had miskend.

‘Ken je de uitdrukking van de madonna's van Botticelli? Je zult ze misschien weekelijk vinden, geraffineerd en bijna pervers. Ik heb ook altijd oneindig veel meer gevoeld voor de moederlijke vrouwen van Mantegna, die den bambino met hun heele lichaam koesteren en beschermen en omvatten, dan voor de teringachtige Botticelli-meisjes, die het kindje met hun staafjes van vingers nauwlijks aanraken, alsof ze bang zijn zich vies te maken... Maar toch - in het kijken van haar oogen is een Ahnung, een mengeling van trots en bereidheid en smart om 't onontkoombare noodlot, dat iedereen, die het voelt, altijd weer fascineert... En zoo stond Amy, toen ze me zag; ze werd heel bleek, en terwijl ze glimlachte, vielen groote, kinderlijke tranen over haar wangen. “Dus tòch,” zei ze alleen maar, en ze gaf me haar twee handen. Ik voelde wel, dat ik niet veel meer zou hoeven te pleiten, en toen beangstigde het me ineens; 't was alsof ik iets ging nemen, waarop ik geen recht had. Ze vroeg naar mijn reis en ze leunde tegen m'n schouder; haar heele wezen scheen te zeggen: “ik zal me heusch niet verzetten”; maar haar gezichtje hield dat wit-stralende, dat me ineens aan Ifis deed denken; herinner je je uit Jephta, als Ifis blijmoedig zegt:

> “Een schoone dood wordt liefelijk gekust
> Voor haren mond en rozerooze kaken.”

Ik realiseerde het me toen niet geheel; maar 't moment was zoo wonderlijk pathetisch; ik voelde, dat ik nu wel sterven wou, en ook wel eeuwig leven; ik voelde waarschijnlijk alles, wat een gymnasiast of een eerste jaarstudent bij zoo'n gelegenheid voelt, al die verwarring en verbijstering,

alleen veel feller, omdat 't bij mij zoo laat gekomen was.'

Opeens overtoog een donker-rood zijn gespannen gezicht.

'Zeg me eerlijk,' zei hij bijna barsch, 'jouw leven is zoo anders geweest. Lijkt dit alles je bête en kinderachtig? Dan vertel ik het liever niet verder.'

'Het lijkt me benijdenswaardig,' antwoordde Dufour ernstig, 'om in de volle mannelijke kracht van je hart met zoo zuivere handen naar je geluk te kunnen grijpen.'

'Het wàs volmaakt, al voelde ik dadelijk pijn en dreiging; dreiging, die ik niet begreep, en die ik inhaerent meende aan elke te groote liefde. Het was een angst voor ieder uur, dat ik haar niet onder m'n oogen had; een angst, als ze bleek zag, en op de rustbank bleef liggen; een angst, als ze schreide, omdat ze het leven zoo heerlijk vond. En dan altijd dat woord, dat ze me gezegd had, toen ik haar vroeg, of ze nu heusch wilde: 'Wie ben ik, dat iemand om míj zooveel verdriet zou hebben? Als jij me noodig hebt....'

'Noodig, noodig...' begon hij weer opnieuw, bijna ongeduldig. 'Wat is toch eigenlijk dat sentiment, dat we liefde noemen, en dat een mengsel van het felste egoïsme en het nobelste altruïsme is? We willen alles doen voor de ander, ook wat ons moeilijk valt, maar we willen het zelf doen, we willen niet van haar aflaten, ze mag alles van ons verlangen, misschien zelfs onze eer, en ons geweten; maar niet, dat we *weggaan* tot haar geluk. We kunnen immers toch niet gelooven, dat er eenig geluk of eenige smart kostbaarder is, dan die wij haar kunnen aanbrengen... De groote liefde is even rücksichtlos, even wreed, als het fanatieke geloof. Amy hield van me; maar zij "had me niet noodig." Ze wilde nu eenmaal liever rustig alleen blijven, met al die stille vreugden, die haar genoeg waren. Maar ze kon mij niet laten verkommeren. En daarom trouwde ze me.'

Hij bleef even strak voor zich uitstaren, en zijn kaken sloten zich heftig op elkaar. Er sloeg een klok door de stille duisternis, en het was, of met dien klank al de verloren intimiteit nog eens in bitteren weemoed langs zijn hart streek; de zomeravonden, als ze samen op het balcon zaten, en zij met een vagen glimlach zei: 'Zoo zoet als vanavond hebben de rozen nog nóóit gegeurd'... En de zomeravonden, als ze langs de zee liepen, en op 't slaan van diezelfde klok,

ze hem aankeek en zei: ‘We moeten naar huis, liefste... We moeten naar huis...’

Toen ging hij verder, met een heeschen klank in zijn stem: ‘Anderhalf jaar was 't of geen onheil ons naderen kon, zóó gelukkig, zoo stil te-vrede waren we samen. Toen wisten we, dat we een kindje zouden krijgen; en van dat oogenblik af was ze zoo angstig-lief, zoo doorschijnend-stralend, zoo intens in haar levens-liefde, dat ik, nu ik terugzie, wel voel, dat ze ieder uur afscheid nam van haar bestaan, dat ze zoo hartstochtelijk lief had. En den laatsten dag, toen ik bij haar bed knielde, vol van wanhopige hoop, omdat ik het niet kon gelooven, toen zag ze me verklaard en bijna vroolijk aan en zei zacht: ‘Je moet er niet over tobben, liefste; ik heb het altijd geweten. En ik ben tòch blij, dat ik dìt gekozen heb, wil je dat goed onthouden? Het was mijn heele leven waard, jongen; ik heb nu toch het bèste gehad.’

Van Emden ontsnapte een droge snik; de ander leunde zwijgend achterover en staarde den besterden hemel in. Hij wist een verren avond uit hun jeugd, dat ze ook zoo gezeten hadden, en over de toekomst hadden gesproken, de toekomst van naam-maken en bereiken, zijn toekomst met Els; - toekomst, die nu achter hen lag als een moeilijk en teleurstellend verleden. O zeker, hij hàd veel bereikt, en toch, - wat hield je ervan in je handen, als je je leven overzag? Die man tegenover hem had tenminste een ongerepte herinnering; een geluk, dat kort, maar gaaf was geweest. Of moest hij zeggen: kort en daaròm gaaf? Was er iets anders dan teleurstelling op den langen duur?

Maar het goedkoope van deze philosophie ergerde hem zelf, en terwijl hij zich langzaam tot Van Emden overboog, zei hij met weeke stem: ‘Ik denk aan de kleine meid, daarboven. Zij zal ook heel wat moeten doormaken, vóórdat ze eens zoo stil op haar leven kan terugzien, zoo alleen maar weemoedig, zooals wij nu...’

‘Maar misschien heeft ze meer chance dan jij,’ voegde hij er snel bij, ‘en misschien is ze niet zoo stom als ik...’

Maar na dit bemoedigende woord verviel hij weer in een bot zwijgen, omdat hem aldoor de regels in het hoofd zeurden, die hij nog in zijn gymnasiumtijd had geleerd:

‘So selten ist es dasz die Menschen finden,
Was ihnen doch bestimmt gewesen schien.’

En toen Van Emden het electrische licht had opgedraaid en wijn en glazen op tafel had gezet, begon Dufour snel een rij anecdoten te vertellen, met een geforceerd luide stem, terwijl de ander triestig overpeinsde, dat het bitterste van het ouder-worden misschien wel dít was, dat een mensch steeds moeilijker echt contact kreeg, gevoelscontact, met een ander mensch.

ANNIE SALOMONS.

Bibliographie.

De Ode door Louis Couperus. - Nijgh en van Ditmar's Uitgeversmaatschappij. Rotterdam, 1918.

'De glorie van zijn zang heeft voor altijd de aarde verlaten, met het geluid der melodieën, die zijn woorden begeleidden, met de pracht van rennende wagens en athletische vormen, die hij verheerlijkte, met de dichtbevolkte welvarende plaatsen en de marmeren tempels, waar zijn liederen weerklonken, met al de vreugde en al het geloof, waaraan zij de hoogste uiting gaven. Maar degenen, die zijne poëzie beminnen en hare verhevenheid trachten te doorgronden, kunnen nog somtijds bij den helderen en blauwen Helleenschen hemel den vleugelslag waarnemen van den adelaar, die zich verheft naar het zonlicht.'

Aldus Jebb, de groote Hellenist, over den lierdichter Pindaros.[1)] Zijn woord klinkt als een waarschuwing; Couperus echter voelde zich een der enkelen, die des adelaars vleugelslag nog kunnen zien en hooren, en hij trachtte den nieuweren mensch te doen beseffen, wat voor de oude Hellenen een Pindarische zegezang waard was. En niet verzuimde hij het lied aan te vullen met het bezongen wonder: Pindaros en Olympia dragen elkaar, en wie den dichter begrijpen wil, moet het feest der lichaamskampen meêgevoelen. Couperus denkt als Jebb.

Maar begrijpt ge, hoe zwaar de opgave was? Want niet enkel moet de lezer van nù beseffen, dat Olympia en Pindaros iets groots waren voor den Helleen, maar ook met zijn ziel van nieuwen mensch de *wijding* van het Olympische feest meêleven. Zoo wedren en worstelen en vuistkamp voor zijn geestesoog

1) Schets der Helleensche Letterkunde, bewerkt door Dr. H.C. Muller, blz. 86. - Verg. ook aldaar, blz. 85: 'onze verbeeldingskracht moet... aanvullen: het schitterende feest, het licht en de kleuren enz.'

herleven, hij moet daarbij er een hooger orde van dingen in ontwaren, niet enkel een lust van pracht en kracht; en die vondst moet hem tot vroomheid stemmen en in heilige verrukking brengen. Schoonheidsgenot zal zijn verbeelding hem geven, maar méér dan dat moet hij ondergaan: een eeredienst moet hij meenen bij te wonen, zóó hoog en plechtig, dat de meest bezielde dichter alleen de waardige lofredenaar mocht zijn voor hem, die door de deugd der spieren overwon.

Wordt nu dat gevoel van *wijding* door Couperus geschonken, niet enkel aan eenige uitverkorenen, die hem ternauwernood behoefden, maar aan de breede schare, waarop het woord *de nieuwere mensch* afgaat?

'Hoed uw maat' is zeker wel een Pindarische gedachte; in nieuwere taal heet het: *ne forçons point notre talent;* houd je zelf niet voor den gek, maakt Mefisto er van. Inderdaad, laat ons niet trachten ons wijs te maken, dat wij in alles met de ouden kunnen meegaan, zelfs niet bij hun heiligste ontroeringen; laat ons niet ons zelven te veel gemeenschap van ziel met de Hellenen opdringen. De pracht van Olympia kunnen wij door de verbeelding van den kunstenaar aanschouwen, maar de *wijding?* Het gaat nog wellicht met die 'dijen en kuiten bloeiende, bloeiende in telkens regelmatige verandering van snel beweeg of rozen ontbloeiden, ontbladerden en weêr ontbloeiden.... in telkens regelmatige zwelling en daling van ronde bundels spieren of groote vruchten, of ronde appels zwollen en zwaar rijp nedervielen in gouden licht uit blauwe lucht'; men kan zich er nog wel toe opwerken om in het snelle loopen een schouwspel van heilige schoonheid te zien - maar is het òns mogelijk ons *vroom* te gevoelen over het rhythme van het vuistgeweld, als het neuzen en lippen tot bloed slaat; is het òns mogelijk door de walmende offers gesticht te worden, en in de 'zware vetgeur gemengd met fijnere wierooken een aroma te ontdekken, dat aan epische hexameters doet denken en onwillekeurig een Homerisch vers murmelen'? Zeer zeker, bij een Helleen zal dat alles wel vanzelf zijn gegaan, maar kunnen *wij* het? En kunnen *wij* een goddelijken zegen in de overwinning bij een wedstrijd bespeuren? *Ne forçons point notre talent*. Olympia gaf pracht en kracht en hemelblauw en zonnegoud (en hitte en zweet en stof en vetstank en rook er bij, giegelt Mefisto), en die kunnen wij bewonderen; maar wijding, heilige verheffing en stichting, - opwinding niet alleen, maar vrome verrukking - laat ons er bij berusten *die* ontroeringen als een voorrecht aan de Hellenen te gunnen zonder er zelf in te willen deelen; laat ons niet ons zelf opschroeven om hen ook dáárin te bereiken, en ook dáárin Pindaros te

begrijpen. En Couperus' schildering van Olympia, al schenkt zij ons schoon en pracht en roes zelfs, zou voor ons eerlijk gevoel onvoldoend moeten blijven, als niet....

Als niet Olympia behalve hemelblauw en zonnegoud ook *maneschijn* had gegeven, en niet juist aan dien maneschijn de hoogste wijding verbonden: dàt voelden de Hellenen, en dàt voelen ook wij, nu Couperus het ons voor oogen brengt. Dáár wordt niet meer gevochten, maar iedereen weet het al: er is een overwinning behaald, en de groote zanger komt op om in het plechtige en reine schijnsel van den blanken nacht zijn zegelied te doen hooren. Dàt voelden de Hellenen, dàt voelde Couperus, en dàt kunnen ook *wij* gevoelen; dáárin is ook voor ons de wijding, de stichting en de vrome aandacht; dáárin heeft Couperus tevens stemming en gezindheid van den ouden zanger gehuldigd, en hem met oprecht gevoel een krans, ook namens òns, gereikt. Het is de reine en heilige blanke maan, die de dichter en zijn onderwerp voor òns tot harmonie brengt, en al hadden de Hellenen dat middel zoozeer niet noodig, een versterking van hun gevoel voor die harmonie zagen zij er blijkbaar wel in en zij genoten er van als zaligen: wij genieten meê, ook al fluistert Mefisto ons in of de Hellenen wel allen de woorden des zangers hebben gehóórd, en, zoo zij ze al hoorden, ze hebben verstáán. Alles bij elkaar, maneschijn en blinkend marmer en de dichter met den krans en de zware woorden en zijn lier en zijn melodieën, - dat alles te zaam gaf een plechtige wijding, en die wijding is het grondgevoel van den lofzang zelven. Zóó is inderdaad de heerlijkheid van den lierdichter tot ons gebracht.

Couperus deed een goede vondst, nu hij het feest van Olympia gaf als zijn weerspiegeling in het gemoed eener *vrouw*, juist wijl een vrouw nog méér beseffen moest, hoe in Elis het *mannendom* gehuldigd werd en de vrouw er niet bestond; spier en pees vierde men daar, en verloochening van het zachte en lieflijke der aarde, en aanbidding van ingetogenheid en strenge oefening, die de kracht verhoogden, maar tevens maat en kunst in de ruwheid brachten. Het was een schoone vondst, maar bedierf de vinder zelf ze niet, toen hij den held van den vijfkamp vlak na zijn verheerlijking door Pindaros, in de alledaagschheid verzinken liet? Zeker, ook een Helleen, en zelfs Xenophon de Oligaethide, was een mensch, en ook voor hem konden strijd en overwinning en zelfs een verheerlijking door den grootsten dichter niet alles in het leven zijn, - maar is het niet een ontwijding van den vromen zanger, nu Couperus ons dat doet beseffen terstond na de lauwering? Iets daarvan gevoelde hij zelf, en hij bracht maat in den val, maar zelfs wat er overblijft beleedigt den Thebaan-

schen bezielde en de heiligheid van het feest. Schooner ware het geweest, zoo de verliefde vrouw den overwinnaar in den zomernacht had nageloopen en gevleid, doch hij haar met streng gebaar afgeweerd, zonder te dalen tot een bekentenis van zwakte, een kus en een afspraakje, gansch niet gestemd tot schenning van Olympia, Pindaros en Zeus, die hem de mannelijke zege geschonken had.

CH.M.v.D.

Jean de la Fontaine, door André de Ridder. - Baarn, Hollandia Drukkerij.

Toen Lodewijk XIV in den zomer van 1661, de verdenkingen indachtig, reeds door Mazarin op Fouquet geworpen, van een bezoek dezen laatsten gebracht in den o.-w.-ërspronk van Vaux, slechts nieuwe ergernis mee naar huis nam over de verkwisting welke een ‘sur-intendant’ zich dorst veroorloven als ware hij de koning zelf; had de mislukking van dit feest, door Z.M. geenszins als eerbetoon, doch veeleer als onbeschaamde geurmakerij beschouwd; behalve voor den drie weken later gevangen genomen gastheer, langdurige gevolgen voor diens *poète pensionné* La Fontaine. Met 's konings ontstemming, laadde de dichter door een smeekgedicht voor den in ongenâ gevallene, zich den toorn van diens concurrent Colbert op het hoofd; en een ballingschap was het gevolg, waaraan de nakomelingschap een reisbeschrijving in briefvorm *Le voyage en Limousin* dankt.

Eigenaardige eindrekening, zoo'n boek! Van hoeveel bezorgdheid, hoeveel leed! En dan geschriften, die niet blijven, hoewel insgelijks in smarten gebaard...

Of André de Ridder zonder het oorlogsexil in Nederland deze vlotte vertelling van ‘een dichtersleven in de XVIIe eeuw’ zou hebben geschreven? Het werk kwam op mijne tafel te liggen tegelijk met die van drie andere Vlamingen; en alle vier zijn ze ten onzent verschenen en van twee althans betwijfel ik, of dit zonder de Duitsche Invasie gebeurd zou zijn. Jozef Muls is een stylist, en innig aan zijn geboortestad gehecht. Zeven schetsen van *Het levende Oud-Antwerpen*, al in 1913 geschreven, zijn met acht prentjes naar fijne etsen van Walter Vaes, door ‘De Vlaamsche Boekenhalle’ te Leiden uitgegeven. Een rampspoedskind, zelfs in den titel, zijn de kleine *Oorlogsnovellen* van Ernest Claes, met een inleiding van J. de Cock uit dezelfde ‘Boekenhalle’ de wereld in gestuurd; schetsjes, waaraan de humor niet ontbreekt en die nu en dan ontroeren.

Kenden de Franschen, of althans de Fransch-sprekende Belgen, Nederlandsch, zij zouden uit verhaaltjes als *Mammy, een kijkje op l'âme de la France* leeren, dat de op hun taal gestelde Vlamingen voor de deugden der Franschen allerminst blind zijn.

En zou de degelijke studie van *Charles Péguy*, door den Vlaamschen dichter Jan van Nijlen voor Dr. Valkhoff's boekenreeks 'Fransche Kunst' geschreven (Leiden, A.W. Sijthoff's U.M.), hun hetzelfde niet nog veel duidelijker toonen? Een 'edel leven' en een 'edelen arbeid' worden daar in negen hoofdstukjes verteld en een keus van fragmenten uit Péguy's hooggestemde geschriften vult de kenschets aan.

Scherp voelt een Hollander het dwaze van het ongelukkige 'misverstand' tusschen de Belgische *frères ennemis*, bij het lezen van De Ridder's levensverhaal van La Fontaine. Wat onbehouwen aktivisten niet meegeteld, kennen wij noorder-broeders onze Vlaamsche vrienden als *niet* on-Fransch en als zelfs *niet* anti-Fransch. Wie vóór den oorlog den visch-afslag te Brussel heeft aangehoord - de tientallen in het Fransch, de eenheden in het Nederlandsch, - vond daarin het talengebruik bij de meesten zijner beschaafde Vlaamsche kennissen terug. En zoo Karel van de Woestijne dicht in het Nederlandsch, is de geest van zijn werk niet op zijn minst even doordrenkt van het Fransche als die van Verhaeren?

André de Ridder heeft deze te Amsterdam geschreven studie over La Fontaine opgedragen aan zijn vader, 'die (hem) het eerste exemplaar van de *Fables* ter hand heeft gesteld.' Het is een allerminst diepzinnige, doch prettig vertellende kenschets, vol van een sympathie, zooals men voelt voor een geest, van welken men vroeg heeft leeren genieten.

J.D.M.

[Derde deel]

Walmende lampen.

Eerste boek.

Eerste Hoofdstuk.

- Paatje!

Eén kreet - haar omklemden zijn armen.

Het was een volkomen natuurlijk geluk. Uit het luttele dat ze gereisd had, de weken van terug-zijn in 't land, wist ze dat ook hier het verkeer werd onderhouden met ‘oorlogstreinen’, kasten van wagens, aaneengerijd, zoodat veel reizigers bij aankomst onmogelijke sprongen deden en schoeisel bedierven tusschen de rails, eer zij zich op een perron konden hijschen: ongerief, immers een kleinigheid bij al de ellende tijdens haar uittocht, voortgedreven, opgehouden, 't overrompelde België uit.

Dat haar coupé stilhield onder de kap en geen vijf meter van het portier af *zijn* lichte gestalte rees boven de menschen; het was niet anders dan een vanzelfsprekende bevestiging van hare vreugde; gelijk zij ook, alsof het zoo hoorde, een witkiel, zonder dat ze hem aanriep, grijpen zag naar heur valies; en nu haar arm lag in die van haar vader, en, zwijgend wel doch bewust glimlachend, zij met hem, heel dicht tegen hem aan, een weg vond, zigzaggend door het gedrang - zij, de groote jonge vrouw, naast de weinig verouderde groote man, telkens botsinkjes ontwijkend, onverbrekelijk gearmd, trap af, trap op en naar de uitgang, die smalte waar hij, hoffelijk handig, na een hoofdknik haar kaartje vischte uit het buitenzakje der tasch; om, weer gearmd, haar

voort te leiden, tusschen een dubbel gelid portiers en dringerige snorders door, buiten gedrang het glanslichtend station langs.

- Dáár is een auto, was al wat hij zei.

Doch nu maakte zij even zich los. Vlug hupte ze de middenstoep op en zuchtte haar voldoening uit. Er was maar één besef: terug! Hoog stond zij vóór de glooiing van 't plein, weerziend al dat welbekende. Rechts het huis, waar nicht Antje gewoond had; ze las: Verzekeringsmaatschappij. Het midden van 't plein, als altijd vol bloemen, al was het nu toch eind-September. Licht en netjes, vroolijk alles. Zoo wist ze 't hier al toen ze een kind was, de fleurige, keurige, prettige hoofdstad. Het Arnhem van haar blijdste tijd, waarheen elk tochtje louter genot gaf; waar 't huis van nicht vaste pleisterplaats zijn mocht, hetzij ze ergens gelogeerd had of kwam voor één middag, het jaar harer lessen. Hier had zij het eerst, vrij, in waarheid geleefd. Maar dikwijls ook was zij er samen met hem, gelijk gegaan of hem er treffend: haar vader galant als een oudere vriend, nooit tot een rem, wel vaak een steun.

Zij kon niet spreken, nu; ook hij zweeg. Vocht doorglansde het grijsblauw der oogen, toen ze hem toeknikte dat zij volgde. De witkiel wachtte, geduldig verwonderd.

En nog eens wist ze niets dan: - Paatje! toen, achter de hoek links, een auto beidde, een landaulet met open kap.

Nu gleden zij. Nu kon zij praten.

- Weet u nog, vroeg ze, Lukas XV? Ik vond het altijd zoo'n héérlijk verhaal!

- Lukas... wat? vroeg hij glimlachend in verwondering.

- Wéét u niet meer? U 'n domineeszoon! De gelijkenis van de verloren zoon.

Hij hoorde haar stem veranderen; voor de plagende luchtigheid kwam een niet-beheerschte ontroering, bij 't uitspreken van die vergelijking met het veelzeggend bijbelverhaal. Zijn eigen aandoening weerde af met een zacht gesproken: - Niet zoo!... Toen vroeg hij naar Bazeke.

Onmiddellijk schoot haar levenskracht uit. In louter vreugd vertelde zij gretig: Baasje was zoo'n zálig kind. O! hij moest weer eens gauw komen kijken. Misschien kwam Lydia dan mee?... Plooide een rimpel nu boven zijn

blik? Vlug begon zij over Herman, wetend dat de hartelijke verhouding tusschen zijn kinderen, juist dank zij het ijveren zijner liefde bijna àl haar ellende-tijd ongerept gebleven, hem tot iets diepers dan een voldoening, en tevens om haar een geruststelling was.

Nu schoven zij over de Velperweg. Arnhem waren zij dus alweer door! Nauwelijks had zij gelet op de dingen. Zoo ze niet alles zag, ze voelde: Gelderland was dit, alles Geldersch, eindelijk leefde ze weer in 'r land, dat haar altijd lief zou blijven, meer, heel anders, dan wat ook in Holland. Had de gelijkenis met Arnhem's akkerheuvels niet de Ukkelsche ballingschap verzacht? Nooit wist ze zich nog thuis te Rijswijk. Wel had zij opgezien tegen dit weerzien; soms was de vrees voor deze dag, ook na het laatste bezoek van Papa, bijna even nijpend geweest als vroeger het hunkeren naar een verzoening, zoo dat haar terugkomst mogelijk werd; maar juist het dwepend denken aan *thuis*, als 't voor hòe lang haar straf ontzegde, had, bijna zoo sterk als Doesburg zelf, Arnhem-en-Zutphen, die steden-der-afkomst, waar de familie altijd woonde: had *Gelderland* gepoëtiseerd tot het eigenlijk vaderland, al de tijd van haar verberging, haar hunk'ren naar weer-vrij-bewegen. Zooals de menschen hier dachten-en-voelden, deden zwierig Den Haag en Roomsch Breda het evenmin als de in-alles-katholieke en altijd-pronklustige boulevard-, of buitenluidjes van Brussel en van Boschvoorde en Ukkel. Deed ze aan inbeelding, overdrijving; of was het de kracht in haar jeugd-geluk; de heugenis dier onbezorgdheid, waarin ze, twintig jaar, hier geleefd had: de blije kracht van jong-zijn, illusie, toen alles van zelf er was of kwam en niemand ooit iets vroeg van haar, 't scheen of ze zich kon laten leven, alleen gebonden aan wat traditie - aan wat 'r toen trouwens vaak gedrukt had met wanhopig makend gewicht?...

Velp. - 't Was, of zij elk huis kende! - Daar schoot de Rosendaal-laan voorbij. Beide grootouders dood... gelukkig; als ze die er nu nog had geweten... Dit was het leed, de druk: háár wreedheid: wat zij *hun-allen* had aangedaan. - Haar blik gleed naar de chauffeur vlak vóór haar. De tuf, zoo had Papa verteld straks, was er een, te Dieren gehuurd. Zij moest dus oppassen met spreken.

Graag zou ze 't nog eens hebben gezegd, diep te beseffen, nu, wat het zijn moest: de dominees-kleindochter met een kind... Stil stak ze de arm door die van haar vader en zocht zijn hand onder de plaid en leende éven het hoofd aan zijn schouder. Juist gleden ze langs de Tuin van Naeff, er zaten heeren in de veranda.

- Je brengt m'in opspraak! gekscheerde hij.

En er malde wat haar hoofd door: als iemand daar de notaris kende, kort hertrouwd met een jonge vrouw, en die zag hem nu met een tweede... Schuw drong ze de zotte gedachte weg, met weerzin dat steeds in zich wetend, plezier in sexueel gekonkel. Om 't kwijt te raken, praatte ze snel, deed achtereen veel korte vragen, naar dit, naar dat, van thuis, familie; en toen, in drang tot innigheid, vertelde zij nog weer van Baasje. Zacht sprekend, zei ze, herhaalde: - ‘uw kleinkind’; ze vònd zich driest, met dáár de chauffeur; maar wist die man, dat ze ongetrouwd was? hij zou niet weten wie ze was! Ook merkte ze niets aan haar vader van gêne.

Zoo schoven zij, hobbelend nu en dan, voort. Telkens zag ze iets dat haar vreemd leek. Doch het paste in deze geluksstaat, alles vaag te houden als droom; dus vroeg ze nooit, liet langs zich glijden, 't was alles decor, niet meer, voor dit ééne, dat ze terug was, terug in 'r lànd - dat ze háár lànd doorgleed met Papa.

* * *

Als een schrille gewoonheid deed het terugzien aan van de groote koperen plaat naast de huisdeur: Mr. W. van den Bongart, Notaris. Natuurlijk glom die daar altijd nog. De gewaarwording drong als een harde concreetheid door 't warrend besef, dat nu aanbrak het vreemde; dat ze meteen zag: het huis licht-geverfd, géle jalouzieën boven, dicht-gesloten vitrages beneden. Dat ze wist: verandering is daar... Doch reeds opende de deur, zag ze Antje:

- Och, dàg Antje...

Ze slikte het verrassings-woord in; die goeie Ant mocht toch niet merken, dat juffrouw Meta dit niet wist: niets van hoe-'t-nu-was-in-huis, zelfs niet het blijven van 't ou'e factotum. De snelle overlegging, dat ze met Ant moest komedie-spelen,

verscherpte het wel-overstelpend bewustzijn van al de takt, hier plotseling noodig. Toch weer angst, dus; vandaag nog angst... Zóó onverhoeds viel de gedachte, als een ander en onverwacht remmen, in het geluksgevoel waar ze het zonnige IJselland mee was doorstoven, dat ze haar zelfbeheersching verloor, nu uit de voorgang Lydia's stem rustigvriendelijk haar naam riep, Lydia daar toelachend stond...

Nog op de stoep was de omhelzing.

- Eindelijk, fluisterde Lydia lief.

Zij was te ontroerd om te spreken.

* * *

- Je vindt het toch niet naar? vroeg Lydia, toen Ant, die met de tasch van ‘de juffrouw’ achteraan was gekomen, hen in de logeerkamer had alleen gelaten.

Dat Lydia juist háár kamer koos...

- Welnee! verzekerde zij gul, doch zag dat Lydia keek in 'r oogen. Was haar stem overtuigend geweest? - Alles nog precies als vroeger, zei ze rondziend en tot een aandacht zich dwingend, die kon doorklinken in haar toon. Doch terwijl zij naar Lydia's uitlegging luisterde, zakte de goede bedoeling weg. Zeker, zij kwam maar zelden meer hier. Toch bleef dit háár ouderlijk-huis. Dit groote huis, waar nu woonden twee menschen: de 56-jarige Mr. Van den Bongart en zijn 27-jarige tweede-vrouw. Moèst nu in dat gróóte huis juist háár kamer het boudoir van Lydia worden? Als de kleine-salon het niet zijn mocht, als het een bovenkamer moest wezen, waarom dan niet de vroegere leerkamer of... deze kamer, al was die wat somber? Omdat Lydia nu mevrouw was, haar - mama, de mevrouw van het huis! En omdat zij hier niet meer hoorde... Zij dacht aan Lydia's: - Eindelijk. Meende die dat? of wat was het geweest? God, dus wéér de oude verdenking, 't verfoeilijke dat zij haar wantrouwen kon, die hier toch was tot geluk van Papa...

- Wat is Papa vroolijk, hè? wist ze te zeggen.

Gelukkig, Lydia ging daar op in. En door die voldoening klonk hartelijkheid. Papa hàd blij gedaan, beneden. En hij zag er immers goed uit. Was 't niet genoeg? Wat mocht ze nog willen!... Met dit zelfverwijt, voelde zij

warmte, een drang als een stroom tot liefde-toonen. Bevangen toch, bukte ze over haar tasch, door Antje op een stoel gezet, en opende die om een houding te hebben, om Lydia niet aan te zien, om misschien in de tasch wat te vinden... het eenige was Baasje's portret en juist dat moest ze nu niet toonen. Grabbelend, haalde ze een bijna leeg blikje hopjes te voorschijn, 's morgens haastig ingepakt voor in de trein na te vluchtig ontbijt; en blij als met een verrassende vondst, wendde zij om naar Lydia en zag die plooien aan de handdoeken der waschtafel, door de meid op hun plaats gehangen; blijkbaar dus ook om maar iets te doen.

- Weet je nog, Houtbok? vroeg Meta lachend.

- 'Houtbok, Houtbeitel', gunst, hoe bedenk je! Houtbeitel met 'r manie voor hopjes!

Schoolheugenis vereffende. Pluizend aan het papier der balletjes waren zij even kameraden, levend in 't onbevangens van toen. Mien Duys, wist Lydia weer, had de bijnaam uitgevonden: het was het woord dat in Koenen's dictionnaire volgde op de malle naam van Juf, welke een gewoon zelfstandig-naamwoord was gebleken. En Truus van Loon had de grap verraden...

- Maar niet met opzet!

- Nee, och die soes! - Gul lachten beiden om droomende Truus. Beider gevoel keerde in tot de kinderblijheid, beiden gaven daar gretig aan toe, daar het afleiding, uitredding was, in 't hachelijke der situatie. Hoe zou Truus het in Indië hebben, officiersvrouw op buitenpost? Tot droomen alle gelegenheid! - Maar, deed Lydia bezwaarlijk, wat verdient zoo'n kapitein en dan nog met een groot gezin?

- Heeft ze veel kinderen?

- Vijf of zes!

- Mien d'r man is ziekelijk, hè? - Meta sprak onnatuurlijk haastig. Ze wist zich taktloos, terwijl ze het deed. Zelfs had ze de oogen niet in haar macht. Maar Lydia's toon in dat 'vijf of zes'! 't Klonk verwijtend en als beklag. Was 't ook om zich een houding te geven of hechtte ze enkel nog aan de materie? Een knik en een medelijdend 'ellendig' volstonden als beamend antwoord op Meta's deernis-uiting voor Mien. Meta dacht aan haars vaders gezondheid. Hij bleef de forsche welvarende! Lydia had geenszins te klagen...

naar kinderen schéén ze niet te verlangen... Toch dorst Meta van Baasje niet reppen. Lydia vertelde van een gezellig bezoek door Herman, die vier dagen was gebleven - hij kon zóó goed overweg met zijn vader, ‘en ook met mij’, zei ze prettig-natuurlijk; Meta vroeg nu naar het kantoor: er was zóóveel, zóóveel te vragen, het wriemelde en wrong in haar van een nieuwsgierigheid naar alles, 't gevoel dat zij nu in moest halen al wat ze was te kort gekomen die gruwelijke verbanningstijd, toen de dingen gebeurden ruw buiten haar om; een fictie - niet meer - haar hield uitgesloten; toen óók gebeurde dat Lydia hier kwam, onverwachts die als de-vrouw-van-het-huis.

Gongslagen klonken.

- Gunst, al de lunch... 'k Moet nog even naar me kamer... Kom je voort? vroeg Lydia.

Peinzend bracht Meta orde in haar kapsel en wiesch de handen. Toen, de bovengang overstekend, hoorde zij Lydia:

- Mee, ben jij daar?

't Was als een aanroep uit de schooltijd.

- Kijk, hoe vin je nu de kamer? vroeg Lydia, toen Meta de deur die aanstond open duwde.

Hè?!... Zij kuchte de schrik-kreet weg. Toch keek Lydia naar haar op. Zij dwong zich tot een: - Gezellig, zeg! doch bleef op de drempel en Lydia, of ze misschien teleurgesteld was, kwam nader met een: - Je ziet het nog wel; en volgde dadelijk toen ze zich wendde. Meta besefte: zóó kon ze niet mee! Ze mompelde iets van vergeten hebben en vluchtte links af, gauw haar deur in.

* * *

Zou Lydia hebben begrepen, wat haar in verwarring bracht? Wellicht gedacht aan een begrijpelijke ontroering bij het terugzien van haar kamer. Als ze maar niet vermoedde, wat het geweest was! Straks hadden ze 't woord boudoir niet gebruikt. Niets kon Lydia op het idee brengen, dat Meta zich een boudoir had voorgesteld. Een afzonderlijke slaapkamer! Papa zijn vrouw des nachts alleen, in de jonge-meisjes-kamer van zijn dochter... De communicatiedeur, waar Meta vroeger haar linnenkastje voor had staan, was

nu blijkbaar in gebruik. Maar was dit, wat haar vader behoefde? In Meta stak warre opstandigheid. Zij beklaagde haar vader en voelde een weerzin... Ach, dat zij deze dingen zien moest! Was ze dan maar weggebleven, nu ze vreezen moest: *niet het geluk*. Ze had het haar Goeiert zoo graag gegund! Maar altijd was zij bang geweest. Het was *te* vreemd, met zóó'n leeftijdsverschil. De vrees om heen te zien door de toestand had straks toen Lydia hier bij haar was, hare vragen belemmerd. Pijnlijker had zij die angst gevoeld, angst om haar vader, niet voor zichzelve, bij de eerste ontmoeting met hem, daags na haar onverwachte aankomst, nog onder de oorlogsdruk te Breda. Onlangs te Rijswijk was dat er niet meer. In de vreugde tijdens de tufrit leefde voort het besef van de Rijswijk-dag, dat het moedergeluk haar gegund werd, juist zooals zij van inniger harte had deelgenomen aan zijn verheuging over het einde der eenzaamheid, dit niet meer bereikbaar gedacht hertrouwen, na zeven jaren weduwnaarschap.

Alleen het ééne kerfde toen al: de wrangheid niet, maar toch de strakheid, waarmee hij niet afbeet, doch wel afsneed het denkbeeld van nieuw vaderschap. Om blij te blijven in die gevoelssfeer, waarin hij, voor het eerst volmondig, volledig nu heen over alle bezwaren haar toestand aanvaard, haar weelde-van-moeder als iets geoorloofds geduld en gedeeld had; gaf ze spontaan aan een inval uiting, terwijl zij van de heerlijkheid spraken, het innig-lieve aan een kindje; en ginnegapte over een ‘plan’, om, daar haar verschijning met Baasje onder het alles-ziend oog van Doesburg voorshands nog te bezwaarlijk bleef, Papa en Lydia in een stille badplaats of in Veluwsche afgelegenheid te ontmoeten, een volgende zomer of later maar zoo, ‘dat het kind er zou spelen met oompie of tante’.

- Zet dat idee vooral van je af en spreek er nooit met Lydia over. Al om de opvoeding, die ik niet zeker zou zijn mee te voltooien, moet zoo iets uitgesloten blijven.

Hij had het met kalme beslistheid gezegd. Nu aanschouwde zij de praktijk van die woorden. En in haar bleef een wrevel warren, waarin zij alles in huis betrok, allen en alles wat niet was als vroeger, kleine uiterlijke dingen, alsof dat veranderd-zijn niet vanzelfsprak. Hoeveel bleek er hetzelfde

gebleven: Lydia was hier ingetrokken, aangegaapt door heel 'r stadje als het meisje dat zich ketent aan een ouwe man met geld... Was Lydia niet het meest te beklagen? Hij, door gulle hartelijkheid in het stedeke populair, zat alleen in dit groote huis, waaraan zijn drukke praktijk hem bond, dat dag en avond nemend werk van eerste notaris uit groot district. Nu had hij er toegewijd gezelschap, een jonge vrouw, gracieus, beschaafd. - Zij... ach, zij mòest wel genegenheid voelen voor de jongere vriend van haar vader, die zóóveel voor hen had gedaan. Maar al dadelijk de stad! dat nest, kwaadsprekend en spottend uit afgunst... Vlug, als 't op een film gebeurt, zag Meta het leven der Lampe's aan zich voorbijgaan. Grootvader Lampe, *de* burgemeester, Lord Lamp, gelijk de stads-dartelheid zei, zonder schimp, altijd in eerbied, want hij was een echt burgervader. Na de grootvader, Lydia's oom. Daarbij haar vader als *de* stadsdokter, raadsman en trooster ‘van rijk en arm’; in drukke praktijk permanent verzuimend rekeningen uit te schrijven; tot men hèm wilde als burgemeester, na de vroegtijdige dood van zijn broer. De medicus, in geldzaken slof, altijd uit op gerieven, believen, brengt wanorde in het gemeente-beheer, zuivert te edelmoedig aan; en wanneer ook hij, nog geen vijftiger, sterft, verneemt de stad met gespeelde verbazing, dat de weduwe en haar dochter berooid achterblijven. En van de gestorvene spreekt men kwaad! Impopulair zijn opeens alle Lampe's, als werd hun het vroeger gezag misgund, als brak lang ingehouden wrok uit; en met de venijnige sluwheid van de politiek-‘christen’ vindt het stadsweekblad der doleantie daar prachtige preek voor zijn kleine luyden tegen heidensch regentendom: 't volk in goddeloosheid voorgaand en, bij alle goedheids-vertoon, niet beter, niet meer dan een ‘*walmende lamp*’. De hondsche woordspeling blijft, in het stadje... Doch uìt de ‘regenten’ komt één man te hulp. Notaris Van den Bongart waagt er eigen bemindheid aan, door zakenmans-rechtsgevoel, evenzeer als vriendschap gedreven. Het doktersloon, nooit opgevorderd, lijkt iets, dat niet of niet meer is verschuldigd. Tot uit de boeken van vijftien jaar her cijfert de notaris het uit; stedelingen, buitenmenschen, deftigheid, middenstand maant hij bescheiden; op kasteelen in de omtrek moet hij bezoeken

daartoe herhalen; maar er komt, er komt wat geld in...

Moeder leefde: - het wàs vriendschap. Doch Lydia heeft aan die hulp gedacht, toen geen officier uit het klein garnizoen, evenmin eenig ander valseur, van het gedistingeerde meisje, dat na de rouwtijd was blijven uitgaan, ernstig werk ooit maken dorst; haar jeugd verliep... tot eindelijk Vader waagde met mevrouw Lampe te spreken, die tobde over Lydia's toekomst...

* * *

- Ja! O, Antje? Kom maar binnen! Hemel nog toe! En Papa zit te wachten?... Ik heb gesoesd, mijn ouwe Ant. Och, dat dee' het weerzien, hè?

- Heb ie geschreid? vroeg het besje speurend.

- Ik?... Nou, niet uit treurigheid, hoor! Maar 'k was zóó lang weg geweest.

- Veels te lang. Dat was niet goed, kind.

- Niet? - Haar toon hield Meta luchtig.

- Ouwe Ant mag 't ommers wel zegge? D'r is zóóveul hier kenne gebeure, nou dat de dochter d'r vader alleen liet; en dat niks as veur die kunst!

Meta mocht wel luidkeels lachen. De ‘kunst’ gevonnist door goeie Ant! Als die wist, wàt haar leven gevuld had! Om haar kind was dit lachen komedie. Ze loog tegen ouwe Ant en dat moest. Zwaarder dan straks, folterde haar de halfheid, al de schijn, het gejok bij dit weerzien. De oude opstandigheid was er weer, het wanhopig verzet tegen deze dwang, dat ze verloochende wat haar het liefst was, zich schaamde voor wat haar het groote geluk gaf. Was ze onttrokken, ontvreemd aan *thuis?* Een uur geleden stond alles in zonglans! Ach, overal zou 't zoo gegaan zijn. Ukkel was immers niets dan een schuilplaats; veiligheid gaf het doordat ze er vreemd was. De dochter van de notaris dáár zou in háár toestand ook moeten liegen, als ze bij 'r vader terugkwam. Zij had zich buiten de wet gesteld. Met weeë wrangheid drong dit besef zich als de waarheid aan haar op; 't was of ze het tusschen de lippen proefde - bitterder dan óóit vóór dezen, nu de teleurstelling volgde de vreugd, die volle blijheid van de tufrit, dat ruime gevoel van al dagen te voren.

Na het factotum met knikjes en een handdruk voor het schrille van haar onoprecht lachen te hebben schadeloos gesteld, drong ze haar zacht de kamer uit. IJlings wiesch ze zich de oogen, wreef het gelaat met een poederpapiertje en wist toen, dat zij de toestand aanvaardde. Indien ze dan al zelf niet blij was, haar Goeiert vond het prachtig, alles. Zorgen zou ze, dat hij niets merkte van wat er in haar was omgegaan. Dit had zij op het leven veroverd, wanneer ze terugdacht aan vroeger hier. Het mocht dan slechts lukken met jokken of veinzen, voor zichzelve wist ze nu, wat er met zelfbeheersching te koop is: - weer iets dat ze dankte aan Baasje!

* * *

Het grapje slaagde eigenlijk niet! Een groote vrouw van zes-en-twintig doet niet een meisje van dertien na, en dit was een truc van tòen.

Hij was hier het minst veranderd. Verder was het dezelfde ruimte. Maar nergens in huis had Lydia zoo al wat ze vond laten wegzetten en wegbreken en -verven. Hun vroolijke, lichte tuinkamer was een deftig-donkere eetzaal geworden, in stijl gebracht door een meubelfabriek. Wel stond er weer in het midden een tafel. De plaats waar Moeder eens zat was leeg. Lydia had voor de hare gekozen die vroeger... de dochter-des-huizes innam. Alleen Papa had de oude plek nog, net als tòen met zijn rug naar de gangdeur. En daar nu Meta, binnenkomend, niet wist wat te zeggen van haar getreuzel, dacht ze aan 't plagerijtje van vroeger; stond met één vaartstap achter zijn stoel en zou zijn oogen hebben omvat, als niet, met de Haagsche ‘stijl’, tegenover de deur een tot de vloer strekkende spiegel was gekomen, waarin Papa haar aan zag komen. Dus stoof hij overeind-en-om en pakte onder het drukken haar polsen; en dwong haar tot een lachend omhelzen bij hevig verwijt over schandelijk dralen. Gelukkig wou hij vandaag zich niet haasten en het werd een gezellige lunch. O, hij was en bleef een schat! Hij scheen hier ook alles heel prettig te vinden. De vroolijkheid was niet geveinsd. Maar met die blije hoffelijkheid, waar Moeder zoo dankbaar om glimlachen kon, vermakkelijkte hij elke toestand. Lydia troonde, als aangebeden; maar even galant als hij nu voor

haar was, zou hij immers ook geweest zijn, zoo ze hier zat, meegekomen als een schoolvriendin van zijn dochter. Geen oogenblik giftte er wrevel of wrangheid; dat kon niet bij de bon ton van Papa! Doch Meta miste *ondergrond:* een klank in het spreken, een innigheid in oogopslag en elk gebaar, waaruit het geluk der gebondenheid blijkt - ach, dacht zij telkens, kàn hij daar buiten? Hij was zoo alles geweest voor Mama en hing die aan met zijn volle gevoel: vond hij in Lydia vervanging?

Niets viel er voor, dat onprettig was. Omdat hij druiven weigerde, stond Lydia op en haalde een schaaltje appelen uit het buffet; en terwijl ze 't naast hem neer zette, legde ze even de hand om zijn hoofd. Meta zag: hij sloot de oogen. God! was het niet onnoozel van haar, nog meer, het allermooiste te willen?... De klok sloeg twee en hij stond op. - Wat doen jullie vanmiddag? vroeg hij. In Meta drong het wonderlijk samen: ze had nu zóóveel willen doen! Sinds de afspraak, bij zijn bezoek; sedert het vaststond dat ze naar huis kwam; had ze telkens daaraan gedacht, wie ze bezoeken, wat ze zien zou... en nu schrompelde alles ineen, 't liefst was ze hier zóó blijven zitten, om in te leven in dit zijn leven, in ‘thuis’ zooals dat was geworden, met Lydia en deze meubels, het thuis dat hem gelukkig maakte. Maar toen Lydia vertelde dat straks haar moeder zou komen voor Meta, schrok deze, folterde fel verzet: ach, natuurlijk, zij mocht niet de straat op, Doesburg moest haar liever niet zien. Is 't dat? dacht zij zenuwachtig. Kalm wist ze te vragen, of het niet voegzamer leek dat zij de oude mevrouw bezocht, en zóó hartstochtelijk was haar vrees, Lydia's toeleg te bespeuren om haar werkelijk binnen te houden de korte duur van dit een-daags-bezoek, dat ze zich heenboog langs haar vader om Lydia in de oogen te zien. Maar Mama kwam elke dag, zoolang het weêr niet al te slecht was. - En jij komt zeker wat vroeger terug? vroeg Lydia, op haar beurt zich buigend, lachend haar man ziend in 't goedig gezicht, zoodat het alles wel leek op een spel en Meta met wroeging dacht: ‘Ik doe dwaas! hoe ellendig! ik zelf bederf het... En hij dan?’ peinsde ze weifelend verder.

* * *

Hij, haar Goeiert!

Lydia was zich gaan kleeden, Meta drentelde in de tuin. Zij was Ant naar de keuken gevolgd om kennis te maken met de jongere bojen, die beiden oude bekenden bleken. Toen had ze aan het kantoor getikt, en een blozende candidaat beijverde zich schutterig honneurs waar te nemen, waar evenmin ruimte als reden voor was, daar Meta louter kwam om Driessen, de klerk die ze er altijd gekend had, om hem naar zijn vrouw en dochters te vragen. Hier was 't in huis mee afgedaan. En bij de verklaring die Lydia gaf, als van een gezelligheid die vanzelf sprak, vond zij zelve 't ook wel kalm, nu maar geen visites te maken en niet bij al die ‘oude vrienden’, voor wie ze toch niets wezenlijks voelde, op lastige vragen ontwijkende antwoorden te zoeken.

Waardoor was zij zenuwachtig? Om hem, om niets en niemand anders, had ze gehunkerd naar deze dag. Twee redenen waren er voor dat verlangen. Zij wilde weten, hoe hij het had, of zijn huwelijk geluk gaf, of zij daarop kon gerust zijn; en, wéér in het ouderlijk huis ontvangen, zou ze daar de verzoening voelen. Het verdere Doesburg, stad-en-menschen, was voor dit *thuis-terug* decor, zooals heel Gelderland vanochtend: van het stationsplein te Arnhem af, met het huis van de goede nicht Antje, nu Verzekeringsmaatschappij! louter verleden, het lieve verleden, als verleden vast aan haar leven, maar als heden vervormd en vervreemd.

Ook hier in de tuin was alles veranderd. Nu, bijna October, lag hij zorgvuldiger bijgeharkt dan vroeger in 't bloeiende hart van de zomer. Zij deinde over de dikke laag kiezel in de vergroote verengelschte voortuin, waar Lydia een witgelakte bank met spijltjes-leunstoelen had laten zetten onder de oude acacia. Het stond er alles nu al wat verweerd in de neveling, fijn maar grauw: eenzaam, ook daarin anders dan vroeger, toen Herman en zij er alle seizoenen hun liefhebberijen hadden of zochten.

- Baasje!...

't Was, of ze zichzelve betrapte; of ze het aanzag dat ze ging kwaaddoen met toe te geven aan deze gedachte. Maar het drong opstandig in haar: Baasje, zou hij ooit hier spelen, in deze heerlijkheid van zijn moeder, waar die eens alle weelden kende? En Baasje's oom, hoe had die hier genoten!

Waarom Baasje zelf dan niet? Meta voelde verraad aan haar kind, omdat zij héél een dag-en-nacht, met de volgende morgen tot over twaalven, hem had achtergelaten, overgelaten, en nu hier in háár kindertuin liep, waar hij zoo anders zou kunnen spelen dan, 't volgende jaar, in dat hofje te Rijswijk met de door katten beademde zandhoop.

Zij stond nu vóór het heuveltje, eens met het boschje erachter, *de* vreugd! Als traag deed zij de enkele passen. Hier had men de oude bank laten staan. Ontroerd herdacht zij een zomeravond: haar ouders zaten er, na het eten; Her en zij stoeiden wie tusschen hen in mocht. Papa was toen niet de rijke notaris en Moeder maakte zich vaak bezorgd, dat hij te veel, te laat op kantoor zat, met nooit een andere hulp dan Driessen...

Ver stak hun erf achter buurtuinen uit; het heuveltje reikte hoog boven bouwland; ginds bochtte de huizenrand van de stad - wat leek het alles schamel en oud, zoo! Toch ging er haars vaders bestaan in om, niets mocht hem voor al dat kleine te veel zijn; hoe zelden, hoe kort maar kon hij er uit, hij die verzot was op reisverhalen...

Meta stond op van de bank; het werd kil. De lucht vergrauwde, trok naar regen, vroeg viel de avond - dat was de herfst. Over het boomlooze vlakke veld staarde zij op de rand roodbruine huisjes, dat krottig-ongelijke donker, met schamele schuurtjes ertegen aan en over de sloot verwrongen wilgen. Huiverend keerde zij af, geërgerd dat zij deze gedruktheid voelde. Wat was het verschil met vanmorgen te Arnhem? Waardoor maakte ‘haar’ land haar niet blij meer? Enkel doordat zij de menschen ontzien moest, geen aanstoot geven mocht met haar kind! Misschien zòu Baasje nóóit hier komen. Dit was de wereld van haar vader, haar lieve Goeiert, zoo lief voor het kind, hoeveel hij geleden had om de geboorte. - Zij kon niet anders dan berusten.

* * *

- De ouwe mevrouw is er al, fluisterde Ant in de achtergang, toen Meta door de, nog altijd klemmende, deur der bijkeuken was binnengekomen. Plechtstatig, als ze zoo gaarne deed, opende 't oudje de kleine salon, vervormd tot boudoir

der vrouw van den huize. Daar, zoo spotte het in Meta, klemde nu natuurlijk niets meer! De nieuwe aankleeding dezer kamer was Papa's bruidsgeschenk geweest. Hier hoorde alles aan Lydia, alles was hier Lydia. Behalve 't uurtje voor het eten, toefde ze er na de middag en 's avonds en ook vaak al in de morgen. Papa kwam telkens na kantoor. Nu troonde er ‘de markiezin’, zooals ze bij smaalziek Doesburg heette. De Haagsche meubelfabriek had een rigoureuse toepassing van het empire blijkbaar niet aangedurfd; doch bij alle ver-Lodewijkende fantazie omgaf het statig de kleine gracieuse, in de hoek bij het tweede raam. Te tenger toch voor de niet wijde leunstoel, zat z' er recht, als te pronk gezet, wasgezichtje in kant en zijde, passend bij ouders dan het empire, want wel volledig ancien régime. Eerst toen Meta vlak vóór haar stond, verroerde ze, reikte een washandje toe en lachte haar knikje van mooi mevrouwtje.

- Kind. Het gaat je gelukkig nu goed.

Meta schrikte, ze wist ineens. Dat knikje, die handreiking waren gewoon, malle maniertjes welbekend. Maar deze woorden, de intonatie... Kroppend verzet stuwde in haar op bij dit gevaar als een overval.

- Prettig dat je dan toch 'es kondt komen.

Het raasde in Meta: natuurlijk! natuurlijk! hoe had ze dit niet van te voren bedacht; Lydia's moeder *moest* immers weten, al mooi als niemand anders wist; het mensch *zou* dus haar woordje spreken.

- Ga je niet zitten?
- Is Ly' nog boven?
- 'k Heb haar vandaag nog niet gezien. Maar ach, dat ben ik wel gewend. Heb je 's in de tuin gekeken? Vindt je de aanleg niet veel verbeterd?
- Ja... wat is er veel veranderd!
- Van de zomer was hij prachtig.

De toon liet tegenspraak toe noch twijfel. Meta's zenuwen zochten ontspanning in 't spottend bedenken van 'r vergissing, dat ze, haars vaders brief ontvangend over het tweede-huwelijks-plan, even, slecht lezend, had kunnen meenen dat hij het met Mevrouw wou wagen.

- Ga je niet zitten? vroeg deze weer.

Met opzet bleef Meta rondkijken. Lydia had haar de kamer

getoond, straks, toen ze naar boven ging om zich te kleeden; maar Mevrouw wist daar niet van; deze aandacht leek dus geoorloofd! De koele deftigheid van het empire paste de dochter zoo goed als de moeder: ‘stijl’ was voor beiden ‘fatsoen’, gareel, de stijfheid die hun trots behoefde, hun deerlijk gekwetste, getrapte hoogmoed, waarvoor ze een schuilplaats hier vonden, bij Vader... een pronkplaats in deze achterkamer met - wat ze niet gisten - fantastisch empire!

Nu Mevrouw het tweemaal gevraagd had, behoorde Meta te gaan zitten. Ze nam, recht vóór haar, 't smalle dingske, waarlijk empire, uncomfortable als een biechtstoel wezen moet. Traag zei ze afgepaste zinnen, banaliteitjes over het weer en dat Lydia er goed uitzag en ouwe Ant bijzonder kras bleef. Telkens wanneer ze aan een fijn plooitje schuin boven de strak-mooie mond van het oudje het voornemen tot spreken waarnam, had ze een bliksemafleidertje klaar. Inmiddels flitste vóór haar besef de ergernis die dit leven doorkweld had, dit ingekooid bestaan gekneusd. Mevrouw zat stijf als een afgodsbeeldje, verschrompelend tot was geworden, maar nog koket en nog gracieus, met 'r schildpadden face-à-main aan ketting, 'r polsje in soepele plooiïng van kant. Niets had haar innerlijk wezen veranderd. Door de grilligheid van een majoorsbenoeming te Doesburg neergezet: het mooie kleine jongmeisje in het nesterig kleine stadje; was z' er niet erger vreemdelinge dan de talrijke officiersdochters die met het stuivertje-wisselen der vaders kwamen en gingen. Maar zoo de hare een onttroond buitenlandsch vorst geweest was, ze zou hier niet slechter hebben geaard. En op deze exotische bloem, op dat eenzelvige wezentje, raakte een zoon van Lord Lamp verliefd, een half jaar vóór zijn artsexamen; hij vroeg haar twee dagen na dat examen; zij nam de eerste man die haar aandorst. Hoe zou zij minder dan een burgemeesterszoon hebben aanvaard! Jammer, dat het een medicus zijn moest, die, goedhartig genoeg voor huiselijkheid, uit patiëntenliefde te weinig thuis zat om tijd voor rekeningen te vinden. Want zij aanzag deze zorgeloosheid en vond er slechts één der blijken in van zijn gebrek aan liefde voor haar. De trots hield elke klacht van haar lippen; ook toen hij luisterde naar stemmen die hem tot burgemeester wilden;

ook toen hij Goedbloed bleef ten stadhuize. Eerst moederangst verwon de hoogmoed: - weduwe, leek ze murw geslagen. Maar Vader hielp; zij liet zich goed-doen; de oude hooge-moed herleefde: zag zij het aankomen, wat hij zou vragen?... Nu was zij wéér ‘de markiezin’, meer was-gelijk, ook wranger dan vroeger, zelfs terwijl zij Lydia noemde, over wie Meta aldoor meer vroeg, om 't hachelijk gesprek te ontwijken, zoolang zij met Mevrouw alleen bleef.

Ze kreeg wel eenig plezier in het spel, want oog en mondspier der oude verrieden het ongeduld bij dit niet haperend praten. Doch Ly kwam binnen en na haar Chrisje, die geruchtloos de theetafel plaatste. Toen de meid de kamer uit was, hoorde men niets dan de bouilloire. Ly zat vóór het blad, als wilde ze zwijgend afwachten dat de thee zou getrokken zijn. Meta voelde zich rustiger. Ly had nog heel niet van Baasje gerept; daar ook Mevrouw zweeg over het kind, was dit bij beiden blijkbaar taktiek.

Doch nu viel in suizende stilte de vraag:

- Je jongetje is gezond niet-waar?

- Me kind? Goddank! Een baas van een jongen!

Meta was zich bewust te tarten. In haar ontsteltenis juichte haar toon, meer dan voor het eigen gevoel ze wilde. Maar strak had de blik van Mevrouw geboord en wat was het anders dan hatelijk opzet, met zulk een vraag tot nu te wachten, als moest eerst Lydia daar bij zijn? Zij duchtte een snerpend wederwoord, doch Mevrouw zweeg, het theewater suisde; Meta, op het te kleine stoeltje, voelde zich plomp en taktloos, verwonnen, en haatte de kracht tot zwijgen der twee. Vervaard keek zij de kamer door, zoekend naar iets om over te spreken; doch haar omving het ellendig besef te zitten in een vervreemde ruimte, waar niets meer van haar ouderlijk huis was, een poppending van die poppetjes daar - zelf zat zij op het popperigst stoeltje, log, met 'r groote, lompe leden. Bruusk rees zij op en onbeholpen botste zij haast tegen Lydia die, ook overeind, juist thee wilde geven.

- Dadelijk...

Meer wist zij niet te zeggen. - Toen, uit de benepenheid van het boudoir, waar rechtgestrekte overgordijnen aan beide vensters de lichtval afklemden, plotseling in de wijdte der gang, waar de blinking van marmer en witsel als bloosde

van rozen vroegavondglans, herademde zij in die dubbele ruimheid, die rijkelijkheid aan omvang en licht. Zij was weer thuis en weer zichzelve. Hier de gong en daar een kapstok, verder was er niets veranderd. 't Koper schitterde aan de huisdeur, tintelend glansde de marmeren vloer, alles was deftig-welonderhouden, de tegelranden, de stuc-festoenen; alles was als zij het altijd gekend had; de gang waar zij had leeren loopen, waar ze, voetjes bijeen, van steen op steen sprong, en touwtje, en uitgleed met de mat, zoodat ze twee dagen stil moest liggen; de gang, die vrijheidsplek 's winters na 't eten, die heerlijkheid bij kindervisite; ach, ze was toch wel werkelijk thuis... getroffen bleef zij staan in de nis, bergplaats van de jassen en mantels, want ze herkende een duffel van Vader. Dat oude ding hing daar altijd nog, als was het niet, hoe vaak, zomer geweest! De duffel waar Vader mee schaatsen reed, zij deinende achter hem aan de stok. Teederheid overstelpte haar, ze drong het gezicht in de ruige stof en wist meteen haar plicht om hem.

Kalm ging zij de kamer binnen en zag Lydia glimlachend aan en vroeg aan Mevrouw of zij naast haar mocht zitten. Even neep er beklemming van zwijgen.

- Hier is je thee, zei Lydia. De toon was strak, onbeminnelijk niet.

Meta besefte, nu moest zij beginnen.

- Mevrouw, zoo zei ze en zag deze aan, het spijt me, ik heb u plomp geantwoord...

- 't Is niets, kind, we begrijpen heel goed, hoe moeilijk het zijn moet, dáárvan te spreken... zelfs met mij.

Meta's voelen schrompelde weg. De toon was er bijna een van voldoening! Maar ze mocht er niet tegen in.

- 'k Ben erg blij weer 'es hier te zijn; te zien, hoe gelukkig Vader met Ly' is.

- Hij heeft om jou wel véél geleden.

Was dat zoo? Overdreef het mensch niet? Laatst te Rijswijk... Die snoes van een Baasje!... Vader zei nog in de tuf...

- Je zucht. Ik begrijp je zelfverwijt, kind... Maar... hoe heb je het nu te Rijswijk?

- Wat meent u?

- Nu, hoe leef je daar?

- O, u weet toch? bij mevrouw Uiterwaard?

- Jawel, ik heb haar hier leeren kennen. Het was een goede gedachte van Vader, hij heeft zooveel gedaan voor haar man, ze kon het hem niet weigeren... Maar ik meen - met andere menschen... je - positie in het dorp...

Meta, tegen de wand op de sofa, zat iets naar achter naast mevrouw Lampe. Tweemaal had deze het wasgelaat naar haar omgewend. Nu hield ze zich weer onbewegelijk. Meta, de handen geklemd om de sofa, ter weerszijden van haar rok, het hoofd voorover, zag even op, aanschouwde dat wasmasker en profil, doorflitste Lydia's strakke blik. Zij voelde haar blozen te hebben bedwongen. Het kon haar niet deren, wat deze vrouw dacht, evenmin wat Lydia vond, mits ze maar ruzie ontweek om Vader.

- Ik leef heel kalm, als mevrouw Van den Bongart, het huis is stil, men let weinig op me, alleen dat soms iemand me jongetje toeknikt, voorzichtig kijk ik uit voor me werk.

- Maar... je staat toch ingeschreven... bij de burgerlijke stand?

- Ja, Mevrouw is voor me gegaan.

- Dus daar wéét men?

- Ja natuurlijk.

Van het wasgelaat ging een zucht uit. Niet op letten! boosworden om niets! Meta voelde de duffel-ruigheid.

- Met Papa ben ik bij meneer Hamster geweest.

- Bij wie?

- Heeft Papa het niet verteld? Iemand die onder oom Hugo studeerde. Papa heeft hem vroeger te Leiden ontmoet. Hij is hoofdredacteur van het *Haagsche Nieuwsblad*. Papa had van te voren geschreven. Misschien kan hij me wel wat helpen. Hij heeft in Den Haag zóóveel relaties.

Zich de moeite gevend het hoofd te wenden, zag Mevrouw haar laatdunkend aan. Doch Meta wist dat zij volhouden moest. Met rustige eenvoud vertelde zij van wat er noodig was voor haar werk. Duidelijk werd ze gewaar, dat al deze mededeelingen vervluchtigden onder volslagen onverschilligheid. Niet om iets te weten, had men haar ondervraagd! Doch met wat ze ten antwoord zeide, vulde zij de tijd - die leegte, die hier èlke middag zijn moest; en terwijl ze, alsof het belangstelling vond, opgewekt van een tentoonstelling in Pulchri

vertelde, kwam haar vader, handenwrijvend, met een gretig: - Is er nog thee?

* * *

Toen Meta, na een gezellige avond, zooals haar vader het samenzijn noemde, de slaap in de logeerkamer zocht, lag zij neer met een weemoedsbesef van verzadiging en leegte. De volgende morgen zou zij met hem en Lydia nog ontbijten; hij had een tuf voor haar besteld om naar het station in Dieren te brengen; doch ze zou heel de terugreis alleen doen. Het *thuis-zijn* was dus weer geëindigd. In deze kamer was ze on-thuis! 't Vertrek dat *vroeger* niet openkwam, tenzij een logé het in gebruik had en zij er nooit binnen mocht zonder tikken! Daar lag ze nu, of zij logé was. Met Ly' was ze naar boven gekomen; Vader bleef achter, had nog wat te doen: dat was precies geweest als vroeger... Ze had hem later gehoord op de trap - o, toen hem even te gaan omhelzen; maar ze dorst niet: als Ly' het hoorde, met 'r afschuw van 't 'excessieve'. En toch lag zijn geluk bij haar. Was het er? mocht ze dit gelooven? Vader was niet meer gansch zooals vroeger. Groeide hij toe naar zijn jonge vrouw of was dat schijn, niet meer dan een houding? De lange avond was werkelijk prettig. Hij had zoo overheerlijk slag! Trouwens, ook Ly' had takt getoond. Dat Mevrouw na het eten wegging, was op instigatie van Ly'. - Ligt het aan mij? vroeg Meta zich weer. Waarom verdacht ze haar vader van pose? Was 't zijn vroolijkheid niet van vroeger, waarmee hij ook toen alle menschen innam, zonder dat het hem moeite kostte? Opgewekt was zijn natuur. Waarom zou hij het nu dan niet zijn? Wrang gaf Meta zichzelf de schuld: *zij* was anders, ook dan Papa, ontwend aan alles van dit sóórt leven. Toch - wie had zij dan hem en Her? Her in zijn jongzijn nog conventioneeler...

Haar liefdebehoefte had beiden noodig. Daarom was dit een goede dag, nu hij zóó was afgeloopen. Wat zij er meer van had verwacht, was als wat zij meer voor hem wou: *het heelemaal-mooie*... Zij had het in Baasje... 't 'Onechtekind', dat sterk zou worden: sterk! om alles aan te kunnen, om blij te zijn, zònder dat 'meer' in het leven, dat juist in gevoelens zoo zelden zijn kan.

Tweede Hoofdstuk.

Uit zijn ruime, stille studeerkamer keek Hamster naar de boomtakken in zijn tuin: hoe die zwartglimmerend bewogen, een rusteloosheid van schoone bedroeving. De menschen, bedacht hij, beklagen het herfstblad, als beeld der eigen willoosheid; niet afgerukte takken zijn triester; een lange winter ongebroken, doch wel gezwiept vele donkere maanden, gestriemd voor hunne winterslaap. Belangwekkender zinnebeeld zijn zij ook, daar hun op kant gelijkende wirwar een veelheid is, een menigte; het herfstblad beeld van de enkele mensch.

De menschheid is louter zoo'n takkengewriemel, dat overpletst wordt door de regen, door her en der smijtende wind gerammeid!

Dit stormgeweld, over boomen, is schoon!

Wat was de morgen naargeestig geweest, toen de takken er stonden of hingen als dood...

Bolderend gierden, kort na elkander, twee rukkende, drukkende vlagen het raam langs. De wind liep op tot een kleine storm. Hoe zou hij klepperen langs het spoorraam!

Er tintelde meegevoel aan in Hamster, haast meelij, tegelijk met waardeering, voor Isa, die reisde in deze guurheid. 't Bleef ietwat potsierlijk, een jonge vrouw, zonder noodzaak het ongerief ingaand van zulke reisjes tijdens de winter; maar geestkrachtig was het tevens. Ze zette door, zijn flinke zuster; had ook hij dat maar altijd gedaan!

Gemelijk zakte hij neer tegen de breede zijrand van een lederen leunstoel, ontpuntte een sigaar en, even op de stompe kant blazend, keek hij naar de klok op de schoorsteen. Zou hij, door dit weer, naar Den Haag gaan? Nico was welbezorgd bij de Spekler's, Isa kwam zeker niet vóór de koffie; het zou, om die en die te spreken, niet onverstandig zijn zoo hij ging; even op de Witte wat eten, vóór dien aanloopen bij Zwart... Of zou hij liever zijn 'vrije Zondag'... hij was zóó achter met alle lectuur. Terwijl hij, wijdbeens voor zijn haardje, van de eerste trekken genoot aan zijn eerste sigaar deze dag, werd er getikt en reikte Truitje hem een visitekaartje toe.

- Op Zondagmorgen! De juffrouw weet toch...

Ja, de huishoudster was zelve gaan zeggen, dat meneer nu niet ontving, maar de heer was niet weg te krijgen... Hamster wenkte dat hij berustte. Zoodra de deur gesloten was, liep hij snel om zijn schrijftafel heen, ging er voor zitten, doopte een pen in - altijd lag daar wel iets geschrevens. Recht rijzend zag hij nog gauw in de spiegel, de linkerhand draaide vlug aan de knevel... Toen de bezoeker binnentrad, legde hij kalm een vloei op het blad, waaraan hij niet geschreven had; daarna stond hij rustig op.

De Wilde bood verontschuldigingen. Hij zou de hoofdredacteur op Zondagochtend niet hebben gestoord; ook, eerlijk gezegd, met dit weer er niet zijn doorgekomen; maar hij vroeg zich, wat te doen... De vlugge plooi op Hamster's fijn voorhoofd kon aan De Wilde moeilijk ontgaan. Dus toonde hij schielijk het telegram, hem een klein uur te voren geworden.

Hamster zag het eerst de naam en wist zich onmiddellijk te beheerschen. Hij besefte hiervan de noodzakelijkheid nog voordat hij las wat Isa verzocht. Zijn zuster vroeg zoo gemakkelijk diensten!

- U begrijpt, zei De Wilde, dat ik aan de opdracht van mevrouw Markus graag zou voldoen, maar ik weet waarlijk niet, hoe.

Hamster las: Wil voor mijn rekening bij uw Limburgsche leverancier telegrafisch drie gulden mistletoe bestellen, expresse bestelling Maandagavond Diligentia. Isa Markus-Hamster.

- Een duur telegram, zei De Wilde als grapje.

Hamster haalde de schouders op. Werkelijk begreep hij er niets van. De Wilde verklaarde. De volgende avond zou Mabel O' Kelly English songs in Diligentia zingen. Nu wilde mevrouw Markus die kunstzuster blijkbaar plezier doen...

- Ja maar, hoe komt ze aan mistletoe?

- Vraagt u liever, hoe kom ik er aan! Misschien herinnert u zich, dat ik verleden winter in Maastricht die voorstelling van *De Verloren Zoon* ben gaan bijwonen. Toen zag ik daar mooie mare-takken, die in Limburg heel veel groeien; ze waren goedkoop; ik kocht er wat en deed de helft aan uw zuster over. Maar hoe de bloemist heet, weet ik niet; en ook is de tijd te kort.

- Och, me zuster lijkt wel mal. Om u met zoo iets lastig te vallen!

- Je kunt het goed nù in Den Haag nog niet krijgen, anders zou ik het daar bestellen.

- Maar, m'n waarde, houd toch op. En voor zoo iets trotseert u het weer?

- 'k Dacht, misschien weet u er iets op?

- Ik weet alleen, dat we nu eenmaal nooit boos mogen worden om dwaze invallen van vrouwen, maar dat ik als broer toch wel degelijk boos ben en u excuus vraag en hartelijk dank voor uw al te lankmoedige ijver.

Hamster wàs boos, hij vond deze aanmatiging van zijn zuster uiterst onaangenaam. Hij keek op de klok. De koffie kon nog niet gezet zijn, beneden. Dus bood hij enkel een sigaar.

- Dank u. Heusch niet. Ik rook nooit.

- Och, dat is waar. Maar gaat u toch zitten! Geef me uw jas, dan hang ik die uit...

De Wilde verontschuldigde zich nogmaals. Hij had gedacht: om spoed te maken... Inmiddels keek hij er Hamster op aan. Dat deze swell mocht buiten-wonen, terwijl hij zelf gedoemd in een stad zat!

De gastheer belde, praatte van 't weer: het wàs indrukwekkend, die boomen hier buiten. Aan Truitje vroeg hij om spoedig koffie. Toen vond hij het noodig, vergoelijkenderwijs de ijver van zijn zuster te prijzen, die, hoewel geen beroeps-artieste, zóóveel hield van dat ‘levenslied’ zingen.

- Uw zuster heeft ook stellig talent. Haar dictie is goed en vooral wat zij zelf maakt...

- Ja, nietwaar? dat héét iets aardigs. Och, het vult haar leven aan. U weet natuurlijk dat me zwager, die trouwens niet jong meer is - zij schelen achttien jaar, die twee - na een klap in zijn Indisch fortuin het noodig heeft gevonden dat in loco te gaan herstellen. Kinderloos, bleef Isa wel heel eenzaam achter. Het zingen is toen een uitkomst geweest.

- Wat illustreert zij haar liedjes charmant! Dat tweede bundeltje is een juweeltje. Verleden jaar ook die kinderkalender.

Hamster achtte het taktvol en niet te onvoorzichtig, de brave De Wilde mild te stemmen door openhartig uit te

leggen, dat zijn zuster, juist in die kinderdingskes iets hoopte te geven, dat, evenals bijvoorbeeld de boekjes van juffrouw Willebeek Le Mair, aftrek zou vinden in Engeland. Hierom had ze verleden jaar miss O' Kelly opgezocht en nu die, in weerwil van de oorlog, weer hier optrad, verklaarde dàt haar indiscretie.

- Indiscretie! Máár, meneer Hamster!

- Néémt u een kopje verwarmende koffie, drong de hoofdredacteur.

Truitje kwam te rechter tijd met deze afleiding.

- Meneer, dorst Truitje, neem u nie' kwaluk, 'k moest zegge, daar was mevrouw Van de Bongert.

Nog een afleiding, dacht Hamster. Deze pijnlijkheid moest uit zijn. Het vrijmoedige schilderesje zou wel graag kennis maken met een man als De Wilde. Hij zei, dat mevrouw maar moest boven komen en Truitje een derde kopje brengen. Onder het doorpraten met zijn bezoeker, keek hij aandachtig in de spiegel. Toen de deur weer werd geopend, zag De Wilde een jonge blondine; een struische, dacht hij de Vlamingen na; en wel echt een meisje van buiten. Gekleed alsof ze er niet bij gedacht had, en hoe aantrekkelijk in die eenvoud! Het gelaat had gezonde glanzing, met sterke neusrug, breed krullende mond en tintelende grijsblauwe oogen. Onder het gespikkeld lichtbruin van een ruig tweed-hoedje, waarvan de rand aan de voorkant opstond, sprong overvloed van goudblond haar los en krulde over het frissche vleesch. Zij droeg een tailor made grijs-bruine mantel die, nauw de golvende buste omsluitend, strak afhing in veel rechte plooien. Alleen de vlekjes op ros-bruine laarzen en wat spatten aan de mouwen toonden dat zij kwam uit de regen. Zij bleek gemeenzaam met Hamster te zijn, al noemden ze elkander ‘meneer’ en ‘mevrouw’. De Wilde, voorgesteld als ‘onze tooneelautoriteit’, zag dat die malheid aan haar voorbijging. Liefhebberij van de ethicus, om wie zich inlaten wilde met kunst, door overdrijvende woorden belachelijk te maken. Tot De Wilde's verwondering begon het mevrouwtje al gauw over etsen; ze had er bij Schüller gezien van Dupont; paarden waarover zij enthousiast was; de woorden klonken welgemeend.

- Mevrouw Van den Bongart schildert en is om de oorlog uit Brussel gevlucht, lichtte Hamster in.

Lachend met pruilmond, klaagde zij: - Isa had beloofd te poseeren, de eerste regen-Zondag de beste!

Hamster haastte zich uit te leggen: - Isa heeft gisteravond te Amsterdam voorgedragen en moet nog terug komen.

- Is Nico thuis?

- Neen. Moest die er anders aan? Maar, Mevrouwtje, dan ga ik toch voor!

De Wilde zag de blondine blozen. Ja, Hamster had een mooie kop! Eigenaardig, *hij* bij de kunst! De zuster diseuse en teekenares; een schilderes als vriendin van den huize; en zelf - behalve in zijn kleeding! - toch waarachtig géén artiest, al schreef hij nooit een Zaterdagspreekje voor het bijvoegsel van zijn *Nieuwsblad*, zonder een beeldspraak van ‘klank’ of ‘palet’.

Het linkerbeen over het rechter gestrekt, liet mevrouw Van den Bongart, bedachtzaam regelmatig, de punt van haar dure laars schopjes tegen de bak van Hamster's haardje geven, als om de heer des huizes te plagen met het gevaar dat er asch zou storten. Verrast vernam De Wilde, dat dit eenvoudige, doch in gemak van gedraging nogal ‘modern’ lijkende vrouwtje geboortig was uit de Achterhoek.

- Mijn vader, lichtte hij lachend in, was er dominee. Ik ben nog gauw even in Twente geboren, maar te Vorden kreeg ik mijn eerste tandje.

- Dan hebt u daar dokter Van Maarle gekend.

- De ouwe dokter, ja natuurlijk!

- Mijn oudoom!... Holland is zóó gezellig! Iedereen kent er, of weet vàn de ander.

Terwijl ze het zeide, vroolijk meeflappend, schrikte Meta van eigen woorden. Nog had ze met de Hamster's over haar positie geen woord gesproken en wist dus niet of die al wisten. Gelukkig leidde De Wilde af:

- De ware gezelligheid is toch daarginds! U bent het natuurlijk te Brussel ontgroeid, maar - m'n hoofdredacteur mag het hooren! - ik adem pas lekker, als ik 's zomers in Gelderland ben.

- Ik ook, maar niet uitsluitend 's zomers!

- 's Winters? en nu zit u in Rijswijk?

Meta hokte éven met antwoord. En onmiddellijk kwam Hamster:

- Mevrouw studeert nog in Den Haag. Daasom woont ze hier, bij een ouder vriendin.

Weer schrikte Meta. Hamster deed altijd gereserveerd, als bevreesd te veel te zeggen, zoodra hij kwam buiten banaliteitjes. Hoe lichtte hij nu zoo scheutig in? Om haar te helpen? Maar dan wist hij! Meta werd zich bewust te wenschen, dat hij werkelijk maar zou weten. Nu dreigde hier in huis telkens iets pijnlijks.

- Rijswijk is ook mooi, zei ze kalm. Zoowel de zeekant als naar Voorburg. En Den Haag vlakbij is heerlijk. Maar voor me gevoel hoor ook ik *daarginds*, zooals uw Geldersche hart u deed zeggen!

- Dort wo du nicht bist, ist das Glück. De poëzie van de verbanning! Dat besef ook ik heel goed. Bovendien heb ik hier me werk. Maar het heimwee is er altijd en ik voel het vooral, zoo, buiten.

- Net als ik! Wat is dat gek, hè? Misschien wel de jaloezie van de boomen, die we onbewust ondergaan! Hier zijn een aantal mooie lanen. Maar als ik even aan Rosendaal denk...

- Houdt u daar meer van dan van de Graafschap?

- Me grootouders hebben er lang gewoond en ik was er, de zomervacanties.

Meta zag dat De Wilde haar aankeek en meende dat zijn blik verstrakte. Telkens voelde zij iets beklemds! Was 't onder de invloed van Lydia's brief, straks naast haar ontbijtbord gevonden, waarin wéér die vraag: *hoe gaat het?* die vraag, waarin zij de nadruk voelde en de hatelijke bedoeling van het tea-gesprek te Doesburg? Wat had ze met deze meneer te maken! Toch was ze ontsteld, toen hij sprak van ‘verbanning’, alsof het woord een toespeling zijn kon!

Zij praatten over Rosendaal door en over het goed der Van Pallandt's te Keppel. De Wilde bleek elke hoek van de Graafschap te kennen en scheen zich ook voor het historische van de landgoederen en van heel de streek sterk te interesseeren. Terwijl zij het weer over Vorden hadden en het verval van een paar kasteelen, week wijd de deur: - voor Isa Hamster.

Bij alles maakt die een zwaai, dacht Meta. De Wilde vergeleek broer en zuster. Bijeen had hij ze zelden gezien.

Sedert haar broer zijn chef was geworden, had Isa zich op een afstand gehouden. Dat was het vreemde van 't telegram, waarom hij er mee naar hier was gekomen. In werkelijkheid leken ze maar al tè veel op elkaar, uiterlijk waren zij contrasten. Al dadelijk door zijn distinctie. Kinderen van twee Europeanen, droegen beiden een stempel van Java, hoewel beiden hier opgevoed. Klein, kon hij, met zijn tengere slankheid, aan de fijne vormen van een hooggeboren inlander doen denken. Zijn matte gelaatskleur versterkte die indruk, evenals de beheersching van al zijn bewegen, het bedachtzame van zijn gebaren. Zij had waarlijk veel van een nonna, hoe fraai van snit ook haar gezicht was. De lichaamsvormen, dat bewegen, en vooral die aanmatigende luidruchtigheid van wie te lang het verwende kind bleef - alles koloniale waar. Ook van-onder-de-klappers haar uitval op het lichte verwijt van haar broer over het indiskreet telegram! De Wilde vroeg maar gauw naar de voordracht.

- Groot succes. Maar wat een reis, zeg! 't Gaat nie' meer, met die oorlogstreinen. Veel te laat en een gedrang! En dan zulk afgrijselijk weer!

Hoorende dat zij voor werklieden was opgetreden, zei De Wilde iets vriendelijks over belangeloosheid, doch bot sneed haar oprechtheid af:

- Waar ik zing, is me onverschillig. Als 't maar gebeurt! En dan - tegen betaling!

't Klonk rauw en erger dan 't gemeend leek. En wel héél mal was de tegenstelling van dit opzettelijk onlief-doen: - artieste, en niet anders dan dat! - met de onverstoorbare beminnelijkheid in taal en houding van de broer. Komedianten allebei! grimde het in De Wilde's gedachten. Hij zag de als uit een onderkleur vonkende straling in de grijsblauwe oogen van mevrouw Van den Bongart plotseling verdoffen, terwijl ze van haar haardstoel opkeek naar de kleine drukke brunette, die strijdlustig naast haar stond. Hamster herinnerde zijn zuster aan de belofte van te poseeren, maar deze viel uit: - Nee! dank je wel! Veel te moe na zulk een reis! - En zonder in het minst terug te schrikken van de inconsequentie harer invallen, bedacht ze meteen dat er matinée was; en al vroeg om half twee! matinée van *Fanny's Eerste Tooneelstuk*. Onmiddellijk wist zij een afgerond plan:

de beide bezoekers moesten hier even mee-lunchen en dan ging men samen naar de voorstelling. - Bert doet ook mee, besliste zij.

- 'k Zou heel graag, zei Hamster met een vertrouwelijk lachje voor mevrouw Van den Bongart. Iets uit de hoogte ging hij voort: - Ik heb helaas onmogelijk tijd. Maar meneer De Wilde zal zeker vereerd zijn. Hij chaperonneert niet elke dag.

'Dat, dacht De Wilde, is grofheid van jou'.

Toch boog hij - weliswaar zònder glimlach.

* * *

Meta keek, zonder te zien.

Met Zeno... óók op Zondagmiddag en, net als nu, door regenkledder... met *hem* naar de malheid van *Beulemans* in de als een alkoof donkerende, als een kermistent benauwde, luguber-ingebouwde Passage-komedie der Brusselsche *Galeries*; uit wijde grijsheid van wolkendaglicht opeens in zwaaroverschaduwd vaal rood.

't Was ná de avond van de *Monnaie*...

O, die avond van *Mignon!* In het besef nu eerst te leven, de kracht, een drang om op te merken, onverschillig te zijn voor niets, en toch het alles niets te weten, louter decor voor dat eene: geluk. 't Verblindend goud, het ruischend licht, weelde van wereldstads gala-avond - als gedronken had ze de pracht; en dronken van uitbundige blijdschap, een overmoed die ze wist om 'r lachmond, ging ze naast hem door de menschen in het roezen van de foyer. Want *zij* was 'jong en nog natuur' - het waren immers zijne woorden! Door opgedreven modezucht, dat uiterste van nieuwerwetschheid, rijkdoms-vertoon van dit Klein Parijs, droeg ze haar 'mooie japon'... uit Arnhem! maar droeg ze niet ook gezonde jeugd? Hij fluisterde telkens spot met de omgeving. Zij voelde hem hierin niet heelemaal eerlijk. Hij hechtte aan wat hij om haar beschimpte. Wel geloofde ze graag dat ze hem had veranderd. Dat hij, met haar, nu de wereld ontweek; voortaan wilde zijn kunst en haar. Dat zij hem aan zichzelf teruggaf; zijn nòg jonge kracht aan zijn groote gaven; in toewijding hieraan, zij de muze, niets meer vragend en willend

voor zich, krijgend dit: - door haar, zijn roem. Tot afleiding, even nu, iets van ‘de wereld’; de sentimentaliteit van *Mignon*, hier, in het kader van opera-opschik, aanvaard als verpoozing, als luchte verstrooiing in de ernst van hunne liefde. Belust ondergaan om de tegenstelling. Nooit zag ze de zuiverheid van hun geluk klaarder dan terwijl al die als op een presenteerblad uitgestalde wereldschheid, ijdel, erger dan lichtzinnig, zonder hooren te luisteren zat naar het met praal en behagelijkheid ontzenuwde gevoel uit *Mignon*.

't Bij *Beulemans* eigen-doorleefde was lager! In de zondags-kleinburgerlijkheid van rossig kunstlicht op de middag vond en voelde ze méé bohème, gewillig aansluiting, geen contrast. 't Luchthartige in het grappig geval prikkelde of het lichtzinnig was; aanvankelijke weerzin week als louter van het uiterlijke; een zaal vol zòcht er zinnelijkheid en vond er wat ze wilde vinden; bij spel, voor die opwinding enkel pretekst. Wat deed hij dol, wat was hij blij en hoe verrukte zijn dartelheid haar! Later was ze de stemming, juist van die *Beulemans*-middag gaan haten, als begin van het verval hunner liefde; verweet ze zich: ik hield het zelf niet hoog. Toen wist ze enkel: hij laat zich gaan, de wereldsche kant van zijn eerzucht wijkt, hij ziet die nu als gevaar voor zijn kunst; een offer van zijn mondaine voorzichtigheid is het laatst geweest dat hij, de getrouwde, zich met een meisje dat moest in het oog vallen juist door haar on-Brusselsche eenvoud, vertoonen dorst in de *Monnaie*; nu zijn we allebei daarover heen, nu gedragen we ons als twee jonge artiesten, geneeren ons voor niets-en-niemand en willen wel plezierhebben bij deze dwaasheid van *Beulemans*, omdat we, als alle menschen hier, belust op pret, op blijheid zijn - òns, lichte uiting van ernstig geluk, maar echt toch als teeken hoe vrij we ons voelen...

Ach, wel gauw stond zij ontgoocheld: - dezelfde week van *Beulemans*...

Zij mocht, zij wilde daar nu niet aan denken. Maar dit stuk van Shaw, de beroemde Ier, och, het had waarlijk niets dat haar boeide! Meneer De Wilde had gewaarschuwd: het eerste bedrijf is niet gelukkig. Was ze dan maar bij Baasje gebleven! Ook mevrouw Uiterwaard had gepleit: gaat u toch, gelooft u mij, u moet wat in de kennissen

komen... Daarvoor was ook dit weer goed. Isa kende zooveel menschen en die De Wilde leek geschikt. Vreemde toestand aan de lunch: als Lydia en mevrouw Lampe de gesprekken hadden gehoord... Toch kwam ze bij Hamster aan huis dóór Papa. Die zag in de hoofdredacteur-filozoof het contrast van de Brusselsche invloeden, waardoor hij zijn dochter ten val gebracht dacht. Hamster dééd juist iets aan Zeno denken! *Iets* in het gezicht, en soms een gebaar... die oostersche fijne voorzichtigheid kon de distinctie zijn van Zeno met zijn meer Grieksch dan Russisch flegma. Lief, dat Hamster het met zóó'n zuster uithield. Die De Wilde doorzag haar blijkbaar; aan tafel deed hij vrij ongegeneerd tegen de gastvrouw, zus van zijn chef; maar Isa wàs dan ook van een gastvrijheid...

O, gelukkig, één bedrijf uit!

- Verveelt u zich erg? hoorde Meta schuin achter zich.

Ze zag om in het lachend gelaat van De Wilde.

- En daarvoor kwam u door de regen!...

Isa ging hier bits tegen in; dwaasheid, nu al een oordeel te hebben. Shaw wàs moeilijk te begrijpen en wanneer je niets van hem kent...

- Ik zal morgen dadelijk zoeken, of ik die studie van Simons nog vinden kan, zei De Wilde en zag daarbij Isa aan die, vóór hem, meer dan half zich omgewend had.

- Zeg maar: jij kent Shaw evenmin. Mevrouw Van den Bongart had nauwelijks van hem gehoord. Ik heb z'n meeste stukken gelezen.

Meta was, ook tijdens de zonderlinge ‘lunch’ - dit woord gebruikten gastvrouw en gastheer - getroffen door de expressiviteit van De Wilde's trekken, telkens wanneer hij sprak met Isa. De man was vast al wel veertig jaar en had een droog, schijnbaar strak gezicht, waarin het leven kwam van de oogen. Melankolie sprak er uit die oogen; men kon er moeilijk anders dan teleurgesteldheid in lezen. Maar dit doffe van onverschilligheid of van een zonder vreugde verwonderd aanschouwen, veranderde in een tinteling, die spot kon uiten of genoegen, zoodra de blik zich richtte op Isa. Toch zei de mond haar nooit iets plezierigs; 't was aldoor het tegendeel van vleitaal. Meta zou niet hebben getwijfeld, of De Wilde vond Isa niet anders dan mal, als ze in die verhelderde blik

niet zooveel goedigheid gezien had, een vriendelijkheid die beteekenen kon: wat ik je nu weer plagerigs zeg, is alleen bedoeld als grapje, want werkelijk: je bent charmant. Meta's ergernis begreep niet; juist vandaag vond zij Isa onmogelijk. Mee'lij voelde ze met Hamster, dat die moest leven met deze zuster, nog wel als opvoedster van zijn zoontje. Hoe pijnlijk was de ontvangst geweest van de leelijke bleeke Nico, die onverwacht en te laat thuis kwam voor de 'lunch'! De vader had het glimlachend erkend: heel de morgen was de jongen 'opgeborgen' gebleven bij de Spekler's, het groote gezin, de ruime villa, waar hij blijkbaar een tweede thuis vond. En omdat Tante nu vroeger 'lunchte', daar het anders te laat werd voor de komedie, kreeg Nico een wrange uitbrander van haar en werd hij, na een dreigement met zijn koude zolderkamertje, bij wijze van gunst naar de keuken gestuurd, waar Truitje hem boterhammen zou geven; de meid-huishoudster had 'r vrije dag. Hamster dorst blijkbaar niet op tegen Isa. Als argeloos oprecht poseerend, overschreeuwde zij hem met luidruchtige ruwheid. De indruk van tweeslachtigheid, waarmee Meta telkens hun huis had verlaten, meende zij nu te kunnen verklaren.

Wegdroomend in beschouwingszin hoorde zij het redetwisten van Isa en De Wilde over Shaw en diens bedoelingen aan. Wat kon haar die Ier schelen! Ze had zich dit heele bedrijf verveeld. Nu en dan knikte ze uit beleefdheid: - zij was immers De Wilde's gast, Isa had een artiestenplaats - en vermaakte zich met de blijkbaar geërgerde aandacht, door menschen in de loge naast hen aan de strijdlust van Isa geschonken. Inmiddels werkten haar gedachten de preciseering verder uit van het verschil en de overeenkomst tusschen de fijne broer en de grove zuster, beiden met Indische apathie behept, beiden ijdel, doch deze karaktertrekken toonend - zij, door al haar geestkracht te bewaren voor 'haar kunst', overigens toegevend aan de verstgaande zorgeloosheid - hoe slordig was de huiskamer, hoe akelig-netjes zijn kamer boven -; hij met terughoudende matheid, welke op vreemden de indruk van hooghartigheid kon maken, maar waarvan Nico het slachtoffer werd als van nalatigheid. Spreekt vader-instinct werkelijk zóóveel minder dan moederlijk gevoel? Zuchtend dacht Meta aan eigen ervaring... en schrikte op bij de gedachte aan

Baasje. Waarom zat ze hier! Wat gaf haar het recht hem alleen te laten, zoo het niet was om relaties te maken - en wat verkreeg je met stommetje-spelen, nu ze ‘uit was’ met deze menschen, die allebei iets voor haar konden zijn?

- We vervelen mevrouw! zei De Wilde minzaam.

- En ik ben juist zoo amusant! lachte Meta gul terug. Neemt u me niet kwalijk. Denkt u maar aan ongewoonte. Vrouwtje uit de Achterhoek...

- Pardon, veeleer te Brussel verwend.

- Vooral verwend op het stuk van komedie! Al wat ik er zag was *Beulemans*.

Meta las onverholen geringschatting in Isa's blik. Doe jij maar letterkundig! dacht ze. Jij bent immers ‘vóór alles veelzijdig’! Gerinkel van elektrische bellen kondigde het eind van de pauze aan en Meta zette zich tot aandacht; ze wilde wat van de middag maken. Had ze aanvankelijk van de scheef opgestelde toestanden in Fanny's Eerste Tooneelstuk niets begrepen, ze begon het wisselspel van dwaasheid en natuurlijkheid te ontwarren, daar de vinnige vroomheid van mevrouw Knox, de burgerlijkheid van meneer, het onnoozele in Mrs Gilbey en de angst voor hun goede naam van de mannen, deze weltevreden burgers, haar prettig bezighielden. Nu ging ook de overdrijving van de geestige Ier haar boeien. De thuiskomst en het verhaal van Margareth waardeerde zij als een heerlijke vondst. Die lieve, mooie dochter van die meer dan fatsoenlijke, die beurtelings zalvend en vinnig vrome mevrouw Knox! Met een tante is Mag naar een festival van het Heilsleger geweest, tante heeft haar in een bus gezet welke immers langs haar huis rijdt, maar ze is uit de bus en in een danshuis gekomen en van het danshuis in de gevangenis.

Onzin alles en toch en toch... Meta moest telkens met de grappigheid van *Beulemans* vergelijken. Dat was háást Belgische natuur, hier gebeurde zottigheid; maar hoe echt was die drang naar levens-emotie bij de onbedorven Mag. Weer gebruikten Meta's gedachten haar lievelingswoord: *ondergrond;* die in dit stuk was vol van een menschelijkheid, waar zij, als óók uit het vrome fatsoen afkomstig, innige sympathie voor voelde.

In de volgende pauze en na afloop van de vertooning, zweeg ze niet meer. Ze had een stuk gezien vol opzettelijke

vreemdheid, maar met het echte maagdelijke, bij een levenslust die terugschrok voor niets; en ze uitte haar genegenheid voor Mag met zooveel vuur, dat De Wilde, haar wensch vernemend om dàt nog eens in het Engelsch te lezen, onmiddellijk beloofde haar het boek ter lezing te zenden.

* * *

- Drink dan even thee bij mij, had Meta genoodigd. Het was noodzakelijke beleefdheid. Gehunkerd had zij naar haar kind en, bij 't verlaten van de stoomtram, waar hunne wegenhuiswaarts scheidden, hoopte ze nog dat Isa verhindering zou weten of voorwenden. Maar juist onder de rit, ten aanhoore van majoor Spekler en andere menschen had deze lachende verweten: - 'Waarom zeg je nog altijd u? Laten we toch tutoyeeren!' Er was dus wat bereikt, deze middag. Toch, hoe goed het nu met de visite trof, dat Baasje nog sliep stelde haar teleur. Bij de terugkomst in de voorkamer, nadat zij even was gaan kijken, vroeg Isa met geen woord naar hem en wrevelig duldde Meta haar bijzijn. Doch zij besefte: hier mocht niets van blijken. Het even weerzien van haar schat had volstaan om haar te sterken: het mogelijke mòest ze doen om zich hier een kring te scheppen, waarin het leven dragelijk werd; daar moest zij alles voor over hebben, dus nu ook het schenken van thee aan Isa! Bij het uitgaan van de komedie had deze haar aan drie heeren, onder wie een schilder, en aan Mabel O'Kelly voorgesteld; haar mondje Engelsch kwam te pas. - 'Jij bent de eerste landgenoot met wie ik geen gek figuur maak bij vreemdelingen', had Isa zelfvoldaan gezegd. In de stoomtram was majoor Spekler tegenover hen komen zitten om zich als ook al een oude kennis van oom Hugo voor te stellen.

Terwijl ze Isa een tweede kopje schonk, sloeg de klok in de gang één slag, bijna tegelijk hoorde ze die van de toren der naburige kerk en even later klonk uit haar tusschenkamertje: koekoek!

- Half vijf, zei zij.
- Welnee, half zes! Half vijf ging de komedie uit.
- Half zes? en Baasje slaapt maar door...
- Je maakt je toch niet ongerust?... Zeg, is die koekoeksklok van jou?

Daar Meta lachend neen knikte:

- Hoe houdt je het uit!

Meta voelde eenzelfde weerzin in Isa's toon over Baasje's lang-slapen als in die over het Schwarzwaldklokje dat, naast de slaapkamer, goedig tikte.

- 'k Ben benieuwd, of De Wilde z'n roomtaart nog krijgt, zei Isa, en brak zich een petit-beurre.

- Hè?

- Ik moest toch iets voor de goeiert doen, nadat ie om mij door de regen naar Bert kwam. En hij is verzot op roomtaart. Daarom heb ik in de pauze Monchen opgebeld of die er nog een sturen kon.

Meta lachte ongedwongen. Dat was, wat mal misschien, toch aardig.

- Hij zit daar zoo zielig thuis met z'n ma.

- Hij sprak van z'n kinderen?

- *Zijn* kinderen?... Twee meisjes, ja. 't Eene wel mooi. Maar de moeder ontbreekt, hè?

- Dood?

- ... Weet je dàt niet? Ons tooneel heeft voor jou nog geheimen! Minnie van Hees, van het Amstel-Tooneel, dat was vroeger mevrouw De Wilde-Van Hees, van het Residentie-Tooneel...

- Dus gescheiden? Och, de stakker. En hij hield de kinderen?

- Ja, dat is merkwaardig genoeg!

De toon, waarop Isa dit overlaten door de moeder als iets ongewoons erkende, deed Meta plezier, na het spotten met Baasje's rustigheid. In de attentie van de roomtaart vond ze nu iets fijns. Kon al die ruwheid pose zijn; had Isa wel gevoeligheid? 't Zou het samenwonen met haar broer en diens bereidheid om haar zijn zoontje toe te vertrouwen, verklaren.

Alsof Baasje kennis kreeg van haar gedachten, klonk er op hetzelfde oogenblik gehuil uit de slaapkamer. Verblijd voer Meta overeind. Tot nu had zij hier alleen de staandelamp aan gehad; ze deed het knopje voor de middenluchter knappen en toen ze even later met haar jongen-in-de-wollen-deken terugkwam, genoot zij zelf van al het licht. Het was haar luxe: die dubbele hanger èn die lamp op hooge standaard.

Overdag had de vierkante kamer veel licht, zat ze er vaak met plezier te werken. Maar de avond-met-eenzaamheid! Van het begin af had zij de omgang met mevrouw Uiterwaard binnen een beperking van vaste regelmaat gehouden. Te Ukkel kende zij bijna niemand en kwelde 't bewustzijn van ballingschap. Soms drukte hier de nabijheid erger. Dan zag ze Holland als altijd-somber en dreef een waan haar, of Brussel het zuiden en als Italië vol zon was. Zij kon in gedempte tonen niet blij zijn. In regenluchten zocht ze de lichtglans. Maar dáár stond nu haar mooie wieg en glansde wit vóór de roode chrysanthen, die griemelende kroesekroon. Ze lei er haar roze jongen vlak onder. Zonder licht te maken, had ze hem, zooals ie was, uit zijn bedje genomen en ja... meneer had lang geslapen, mama kon dus onmogelijk boos zijn dat ie tegen de opvoeding in ging!

- Hoe oud is hij nu? vroeg Isa, als technisch. Ze was niet opgestaan om te kijken en had hem toch nog maar één keer gezien.

- Zestien maanden, beleed de moeder. Ja, hij moest al wel zindelijk zijn. Ik heb er veel getob mee gehad. Te Ukkel was het haast in orde. Maar toen die vlucht, de ontreddering, vooral de weken te Breda, en telkens moeilijkheid met de voeding.

- Al mooi, dus, dat ie niet ziek is geworden.

Het kwam er wel niet zoo héél hartelijk uit, maar Meta zou graag gezegd hebben: dank je! Want ja, ze had geluk met hem, ondanks al de oorlogsellende en bij die schrik dat ze ginds niet kon blijven. Plotseling dreef haar een lust als een drang. Dit was nu een gelegenheid: de Hamster's mòesten het immers weten...

- Isa, zei ze, terwijl het kind zonder een kik zich helpen liet.

Zij schrikte van een rauwe spotlach. Isa, opgerezen, stond naast haar.

- Wat doe jij de dingen toch grappig! Dat de jongen zoo niet stikt! Net een kikker, zooals je hem houdt...

Verlegen wikkelde Meta hem in. Nu kon ze het niet meer zeggen. Ze nam het kind met gulzige teederheid op en voelde vijandigheid tegen Isa. Daar huilde de jongen. Natuurlijk ook! Waar bleef mevrouw Uiterwaard toch met de

pap? Zij belde en even later werd er getikt: Mevrouw bracht zelf het bord al boven! Meta wist precies, hoe zij de praatlustige dikzak, die met haar hartelijkheid te koop liep, de kamer uit kreeg of bij zich hield. Maar dit keer, bij hare ergernis over Isa, wilde ze wel dat het mensch iets zei. Eén blik van verstandhouding zou volstaan om haar aan het praten te krijgen. Doch zoozeer verlangde zij zelf er naar, Baasje wat liefs te laten hooren na die schimp van gelijkenis met een kikvorsch, dat zij het paardenmiddel der groote momenten gebruikte en, het kind op de arm, het aankijkend, zei:

- Zeg 'es: Oma, dank u wel.

't Was de term, waar mevrouw Uiterwaard alles voor over had - en dat, nu de zuster van menheer Hamster er bij was. Het sponzig gezicht bleekte op van ontroering.

- Schat! was al wat mevrouw wist te zeggen.

- Is 't geen schat? gaf Meta toe. Ze had er plezier in, Isa met deze huiselijkheid te plagen. Jij verdient niet beter, dacht zij. Doch toen Mevrouw even later, alsof er iets smakelijks te zien was, de luiers onder het opnemen keurde, schaamde Meta zich toch en verschrikt hoorde ze Isa zeggen, dat het tijd was om te gaan. Plotseling voelde ze weer ‘de scheefheid’. Om Baasje moest daar een eind aan komen. Isa mocht dan dit en dat zijn, het was de zuster van meneer Hamster, samen waren ze de eenige kennissen die ze hier had. De omgang kon niet voortduren, zoo ze hun *dit* verzweeg.

- Isa, zei ze, ik deed daar mal. Moet je maar niet op letten! 't Kind is zóóveel voor me, zie je. En daarom mòet ik oprecht met je zijn. Je hebt me straks voorgesteld dat we je en jou zouden zeggen. Dat is de uiterlijke vorm van een gemeenzaamheid die veel voor me waard is, net als de vriendelijke ontvangst door je broer. Maar dan moet je toch ook weten... Ik ben... een ongehuwde moeder...

Ze zei het drietal woorden zachter. Haars ondanks, of ze 't deed met schaamte.

- En?... vroeg Isa.

- Je moest dit weten.

- Maar, kind, dacht je dat ik het niet wist? Je vader had toch met Bert gesproken.

- Had papa 't je broer verteld?!

Om zich de bekentenis te vergemakkelijken, was zij, het kind op de arm, schuin achter Isa's stoel blijven staan. Haastig lei ze de jongen in 't wiegje. Haar oogen waren vol tranen geschoten. Ontevreden dat hij neerlag, zette Baasje terstond een keel op. Meta richtte hem overeind, hield hem zijn ratel voor, liet hem grijpen, en met het lakentje van het wiegje wischte ze eigen tranen weg.

- Waarom huil je? vroeg Isa droog.

- Om papa, dat hij dat moest zeggen. Ik begrijp, wat het hem moet hebben gekost.

- Ik heb je vader niet ontmoet. Hoe hij het Bert zei, weet ik niet. Hij kwam... nu ja, om zoo'n beetje protectie, omdat je hier heelemaal niemand hadt, behalve dan mevrouw Uiterwaard. Me dunkt, het spreekt toch wel van zelf, dat hij zei wat er met je gebeurd is.

- En je broer?

- Me broer? Wat meen je? Of die veel bezwaren maakte? Maar kind, hou' jij hem voor zóó benepen?

Meta had Baasje's bord in de hand. Nog was de helft van de pap niet naar binnen. Telkens duwde hij 't lepeltje weg; toch stootte hij hunkeringsklankjes uit en strekte het handje als om te grijpen. Vroeger maakte ze zich vaak ongerust over die ongedurigheid. Tegenwoordig kon ze er heele brokken van de dag genietend mee zoek brengen. Nu was zijn onrust haar haast te veel, hoewel de last die hij gaf te pas kwam bij het moeilijke gesprek. Want zij wist niet, wat te zeggen. Ontgoocheld zat ze naast de wieg. Ze voelde zich van een last ontheven, een angst voor moeilijkheid, beschaming en tevens van een schrik bevangen om wat ze besefte, doch niet begreep. In verwarring zei ze de dingen... vertelde... van thuis, van Papa en van Brussel... doch boog dan plotseling diep over Baasje, als kon ze zich in de wieg verschuilen, achter haar kind het gesprek ontwijken, dat duurde, duurde... en immers geen nut had... Isa wist en Hamster wist, zij wisten voordat ze haar nog kenden; wat moest het nu alles nog aangeroerd worden?

De klok sloeg, goddank, want Isa rees op. Bert zou niet weten waar ze bleef en hij was zóó'n man van de klok, Meta begreep: een bestaan bij een dagblad...

De jongen veilig in haar arm, knikte Meta, beaamde

alles, drukte de belknop voor beneê... luisterde tot de huisdeur sloeg.. toen stond zij, midden in de kamer, het kind vond in haar arm een bedje, zijn groote git-oogen tuurden haar aan, weer stootte hij kleine geluidjes uit, nu niet van iets-vragen, tevredenheids-klankjes, als wou hij zeggen: ik heb het goed.

Zij zou geen enkele klank kunnen uiten. Haar oogen, wist zij, bleven droog. Haar oogen spraken louter liefde. Geen angst; ook het medelij met Papa niet.

Nu wist zij wat haar straks van de wijs bracht. Het was 't pardon van Isa Hamster! Vergoelijking kreeg zij van deze vrouw. Isa was een cabotine. Hoewel ze niets wezenlijks wist van haar doen, doorvlogen allerlei mogelijkheden haar verbeelding als vaste beschuldigingen. Isa, getrouwd met een véél ouder man die ver van haar weg in Indië leefde, kinderloos, zonder moederverlangen - en deze vrouw, die in alles was zooals zij niet zou willen zijn, die over de allergewichtigste dingen dacht als háár nooit zou mogelijk wezen, juist deze verontschuldigde haar met een ongevoelige glimlach.

En dat was al wat zij kon verlangen.

Herinnering doorgierde haar van wat er, juist in het begin harer liefde, gebeurd was bij de Van der Elften, de eenige Hollandsche familie die ze te Brussel kende, een oude meneer en een oude mevrouw, getrouwde kinderen buitenshuis. In de kleedkamer van mevrouw was Julie, de leelijke ruim dertigjarige kamenier, terwijl ze mevrouw bij het toilet hielp, neergeslagen op de parketvloer en dáár plotseling moeder geworden. Zóó groot vond dat mensch haar schande, zwanger te zijn van de getrouwde koetsier van meneer, dat ze haar toestand verborgen hield, met wanhoopsmoed haar lijf inperste tot de natuur het niet langer verdroeg... en van mevrouw kreeg ze niets dan verwijten, die dag nog moest ze weg als een slet.

Leed *zij* dan niet aan een wrevele waan, door zich een gelukkige moeder te voelen?

't Gebeurde soms dat een gillende wanhoop plotseling haar als *de* waarheid beving, 't besef dat haar fierheid wangevoel was.

Doch wat haar nu doorwrangde, was erger.

Zij kòn dit berouw niet aanvaarden om Baasje. Maar wel om haar vader, die goede vader, die ook deze biecht voor

haar deed bij Hamster. Onder een doorvoelen van de huivering, waarmee ze in September op het heuveltje achter in de tuin had gestaan, zag ze de huizenrand, 't buitenste Doesburg, die enge horizont, *zijn* wereld. Meteen herinnerde ze zich de brief, van-morgen ontvangen van Lydia, met dat arrogant: ‘hoe gaat het?’ Bedenkende dat dit kwam van zijn vrouw, de jonge vrouw in wier hart zijn geluk lag, voelde ze medelij, overstelpend, en viel er een traan op Baasje's handje.

- E! E! - En hij trappelde druk, de gitoogen straalden, als wou hij gaan spreken, hij schuddebolde driest op haar arm.

- Schat! Jij bent voor mij de moed.

Zij zei het, als hoopte ze dat hij begreep.

J. DE MEESTER.

(Wordt vervolgd).

Verzen.

Een Winteravondval.

Gouden stille kusten en de zee nog blauw,
en de blijde vele golven, die er spelen,
en die witte vlucht van vooglen - o, de vele
meeuwen zwevend door de zuiverende kou,

zwermend als een bui, als een gevleugeld sneeuwen,
en hun kreten af en aan over mijn hoofd;
heb ik ooit wel in een ander lied geloofd
hier op aard dan de verloren kreet der meeuwen?

En zij zwenken en verdwijnen, en het is
nu weer stiller, en het gouden uur wordt later,
en ik loop verloren verder langs het water
van der eeuwen eenzame geheimenis.

En de kust wordt grijzer, en de schemeringen
komen nu, en ook de groote zee wordt grijs,
en de golven zingen - o, de vreemde wijs
van die andre wereld, die de golven zingen -

En zij zingen nader en mijn hart bevangt
een onmetelijk vervreemden uit dit leven,
en ik loop als in een bijna overzweven
naar dat rijk, waarheen ik altijd heb verlangd.

Spiegelende ligt het uit de zee verschenen
ver en in het westen en den dood voorbij -
die daar leven zingen, en zij roepen mij,
maar de zee, zij zingt en glinstert om hen henen.

Eeuwig eiland - o, der zaligen domein,
waarheen onder zeilen hunner laatste droomen
slechts de stervende vervoerden overkomen -
waar de menschen eenzamer en schooner zijn.

En ik weet niet, is het heimwee of verlangen,
een herinnering of al een voorgevoel?
Houdt het leven met een ongeweten doel
mij, bevlogene, hier hunkerend gevangen?

O, waarom dan die herinnering, waarom
geen geheel onterven en een niet meer weten?
Wat kan ik hier doen? Als ik niet kan vergeten
waar ik eenmaal leefde ga ik dolend om,

om, zonder een dak, zonder een doel, geboren
aan de droeve zijde van den vreemden dood,
en ik werp mij uit der menschen oude nood
altijd weer in mijnen droom terugverloren....

Toen.... een antwoord toch?....neen, een voorbijgaand mensch
en zijn vluchtig avondgroeten langs mij henen;
'k zag hem na tot hij in donker was verdwenen,
toch misschien zijn broeder aan der wereld grens?

't Was een visscher uit het oude dorp, daarginter
waar de duinen lager worden, en hij ging
bukkend onder wrakhout door de schemering,
denkend aan de lange nooden van den winter.

En ik ga hem na, maar langzamer dan hij,
bukkend onder leed, dat ik had moeten lijden -
o, verzuimde smart - o, wroeging, waar de tijden
nu geen redding meer uit geven, en de zee

zingt, maar lokt niet meer, en ik blijf aangewezen
op dit klein bestek van weedom en berouw,
en de winteravond valt, en door de kou
wankel ik - en toch, ik voel, er is genezen

in rampzaligheid, en, huivrend, weet ik weer
hoe het heimwee, dat deze aarde houdt bevlogen,
mij - waarom dan ook - het zingende vermogen
schonk, en verder valt er niet te vragen, en ik keer

tot het oud gehucht, dat daar ligt weggedoken,
minder eenzaam toch, en zie, daar op het duin
in de lage herberg waar de visschers zijn
wordt de lamp nu voor den avond opgestoken.

Voorjaar.

Een vogel zingt in de verte -
O, de vlijmende pijn
om wat had kunnen zijn
door mijn herte -

De lucht is oneindig zacht -
ik kan den dag niet verdragen -
O, laat mij klagen, klagen,
onzichtbaar in den nacht.

Een weerzien.

Zij spraken lang van wat had kunnen wezen,
en peinzend, en de lucht was om hun hoofden
zacht, en er zongen vogels al, en zij geloofden
bijna, dat alles nog wel kon genezen.

Zij liepen leunend in elkanders armen
aarzelende te sterven langs de wegen,
te sterven aan te laat geluk, en tegen
den avond kwam een stille, een bijna warme

regen, en dreef weer over, en zij kwamen
over een omweg door nog lichte velden
weer in dat dorp van vroeger: kindren speelden
daar in de luwe schemer, en de ramen

waren nog open zonder lamp, alleen de
winkeltjes gaven licht met stil bedeezen;
hij dacht: het wordt weer lente - en zij, in vreeze,
van wat de lente weer doet hopen, weende.

De Wanhopige in de Lente.

Streelende vernielt de lente mijn hart met het oude verlangen.
Moet het dan, dat ik weer aan de vreugde verraden wordt?
Zie, hoe ik vluchtte en ik wankelde en viel, en in angsten bevangen
lig onder schaduwen in de dorre blaren gestort.

Eenmaal, voorbij de bitterheid van het einde der dingen,
riep mij een stem; maar nu klagen de vogels juichend mij aan.
Wat baat het hurken mij in de bladeren, die vergingen:
de bloemen vervolgen mij en ik kan niet vergaan.

Wee, deze hinderlaag, en al de oude wonden weer open,
en het hart, dat vernederd wordt, onder eigen slag gezwicht,
tot het laf gelogen vertrouwe' in het liegende zingen der hoop, want
weer schroeit de wereld over zijn sterke wanhoop dicht.

Bede.

Haar eenzaam spoor
door de sneeuw der droomen,
dat zich verloor
in een ontkomen
naar verten waar geen stem meer wordt vernomen,

deed ook het lied
zich alleene wenden
naar dit gebied
van de sneeuw en de winden -
wat is de wereld zonder de beminde?

Hoe lang? naar waar?
O, eeuwig nergens,
breng mij door haar
na een leven stervens
ten bloeienden dood in een plotsling ergens.

Aan de kust.

De Verborgene spreekt:

Hier is geen bloem meer dan uw bloed,
noch vogelen dan uwer droomen meeuwen;
de leege voortijd aller eeuwen
breekt hier in eb en vloed.

Nog niet voorgoed heb ik u hier gebracht,
doch om u mijn gelofte te doen weten:
voortaan kunt gij in lief noch leed vergeten
waar ik u wacht.

Want ik gaf aan uw bloed
het ebben van der wereld scheemrende eeuwen,
en in uw hart de kreet der meeuwen
boven de laatste vloed.

Aan de Eeuwige.

Gij nadert: de verraste wereld staat
in een windstilte van het licht verschenen.
Gij spreekt: het slecht geraas der wereld slaat
over en uit tot jubelen en weenen.
Gij ziet mij aan: al dit te vele gaat
verdwenen.

A. ROLAND HOLST.

‘Als geen drift of blind begeeren...’

Qui n'a pas l'esprit de son âge
De son âge a tout le malheur.
VOLTAIRÉ.

Uit vaal bevachte hemel
dalen, dralen
lokken, vlokken in gewemel,
uit de grijs vervaalde hemel
glijen, vlijen
zachte vachten pluizen neer,
op de aarde, op de huizen,
op de boomen stil en meer...
zilvren bellen, die vertellen, zonder klank,
hermelijnen blank, rein en teer
wit geveer.

'k Ben gezeten voor mijn raam,
veilig in mijn stille woning
en mijn woning staat alleen;
'k ging van alle menschen heen
en mijn heengaan vond belooning;
met mijn droomen bleef ik saam.

'k Ben gezeten voor mijn raam
bij het sneeuwe-stille dalen,

'k zie, hoe kinderhanden halen
schuim van witte vacht bijeen,
om te bouwen met vertrouwen
hun kasteelen
met kanteelen en portalen,
'k zie in 't zilver bleeke licht,
hoe het bouwen wordt verricht.

'k Wil verlaten nu de schouw en
zijn gouden lippenbrand,
fluisterend van het verleden,
zacht vergleden,
als een zeil aan kimmewand,
om hun vreugd van meer nabij,
om hun blijde klare lach,
'k wil hun licht geluid om mij
in de zilverwitte dag.

Uit egale vale hemel
dralen
vlokken, in gewemel,
om van sproken te verhalen.

Kindren, bouwers van paleizen,
hebt gij wel geteld,
dat wat smetloos nu verrijze
spoedig smelt?
Het verblindend blank der aarde
gaat in zonnebrand te loor,
kus, die kuischlijk gij aanvaardde,
schroeit eenmaal der zinnen gloor.
Dan zult bevend gij aanschouwen
's werelds staat,
en de handen zult gij vouwen
voor 't beschroomd gelaat.
Kindren, broer en zusje hoor!
Eens krijgt 't woord zijn zin:

dat de mensch te veel verloor
op het uur der eerste min! -
Ziet, uit toegeschoven hemel,
't zachte donzen vacht gewemel
rond u stuiven,
als der veeren val van onbesmette duiven.

Ziet elkaar, Uzelve aan,
ziet U staan,
rein van 't leven onverricht
in de zachte glans van 't ongekleurde licht.
Als het uur gekomen
is, dat de dag vernacht,
vindt d' herinn'ring Uwer droomen
dan op wacht:
hoe gij hier tezamen stondt,
naast Uw sneeuwewit paleis,
met een glimlach op de mond, -
en aanvaardt de prijs,
als gij 't wereldsche wilt vloeken,
om de wereld, die gij vondt,
om de menschen en hun boeken,
die, voor wie een uitkomst zoeken,
dan slechts zwijgen in verbond.

Stijgt met mij tot mijne woning,
ben ik beedlaar of een koning?
'k weet het niet;
't schoonste lied
vloeiend, als der bijen honing,
sla ik aan
sinds mijn stem is heengegaan,
en de menschheid leerd' ik minnen
toen mijn zinnen
donk're drangen
zich ontdeden van 't verlangen
en zich legden tot de rust.

Veel moet gij bij mij niet zoeken
'k heb wat trouwe oude boeken
en een tafel met wat brood,
'k heb de klare waterdrank
en een breede eiken bank;
mijn bezit is haast te groot
want nog warmer dan dees pij
is het machtig medelij
dat verglanst tot schoone dingen
levens droefst' herinneringen.

'k Ben getreden tot de poort,
die mijn leven sluit
en ik spreek het laatste woord
met gerust geluid.

Grijsheid brengt de vrucht van 't leven,
als de tocht door donkre dreven
is volbracht;
als geen drift of blind begeeren
waarheids heilig licht kan keeren,
overstralend werelds nacht.
Mocht als leidstar op Uw wegen
't woord om U mijn mond ontstegen
vroom U blijven als gebed:
dat bezit wordt 't gulle geven
zoo voor elke klop van 't leven
heel Uw hart zich openzet.
Ook voor U zal eens dan komen
schemer die U zacht omhangt
uur, waarin gij niets verlangt
dan het leven na te droomen.

DOP BLES.

De vuisten.

> Ah! l'homme est un singulier monsieur.
> JULES LAFORGUE.

Daar zaten ze weer samen, in hun vriendelijk woonvertrek, de twee ònvriendelijke menschen, en boudeerden. Het mooiweer maakte dien dag al weêrom tot een Hemel, doch ze bemerkten dat nauwelijks. Zij letten op zichzelf en op malkander, en kijfden of zwegen al naar het viel, waarbij al het verdere, de gansche omgeving, een overbodig décor werd.

En toch, die omgeving, hoe groot genoegen hadde zij hun kunnen verschaffen, want schóón dat ze was, neen maar, ge hadt het moeten zien dat alles! Het heldere zomersch huis, waarin de welvaart woonde, den lieven hof, als geplavuisd met een overdaad van zoetste bloemen en gulle groenten, en rond alles henen een landschap van weligheid en weidschheid. En deez schoone omlijsting, die elk ander leven te glanzender had doen uitkomen, ze leek door tegenstelling het tafereel van hun dagelijksch ongeluk nog somberder te kleuren. Ai, het was toch zoo jammer, dat de Vuisten zoo grimmig en zoo malcontentig waren, want bij dit en dat, er ware te smullen geweest van een leutig, lekker leven, opgediend als het hunne. Kijk, kijk me de zonne weerom feestelijk de wereld vergulden tallerzijden, en hoor me dien merel daarginds in het raamkozijn eens zingen als uitgelaten.

Maar neen niet, geen denken aan. Arend Vuist, het manmensch, zat met zijn breeden rug nu naar de schoone wereld toegekeerd, den neus gestrekt over een heel groote krant,

die een viezen inktstank van zich gaf. Ans, het vrouwmensch, was diep neergezonken over een eindeloos haakwerk.

- Hou je bek, riep Vuist ineenen korzelig. Met sloeg hij de krakende krant wijduit naar den zingenden vogel, en, fuut, zoo schoot deez henen. De zoete altstem zweeg.

Toen keek Ans van haar eeuwig haakwerk op.

Met haar roode oogen en geelblonde kroezelpony was ze verdrietig om te bezien. Ze had wel iets van zoo'n pooveren witten poedelhond, een van die tragische dierages, gelijk men er wel in gezelschap van hun africhters, - bleeke, bijna doorschijnende acrobaten - op de kermissen aantreft.

Vinniger dan men van een vrouw met zulk een uiterlijk zou hebben verwacht, zei ze:

- Isegrim, had dat beest daar laten zitten.

En Arend, die het eigenlijk zichzelven kwalijk nam, dat hij het gedaan had, door haar toon toch wederom uit die stemming gewekt, antwoordde spottend:

- Vergeef mij, ik bedacht niet, dat jouw teedere, poëtische ziel naar dien zanger luisterde.

- Wat ben je weer geestig, zei ze bitter.

Opnieuw had hij zich gebogen over het uitgespreide nieuwsblad. Nu keek hij op. Zijn gezicht leek te sidderen. Een trek van koele koppigheid gleed langzaam er uit weg. De helle, hoonende tinteling der oogen scheen in het teedere daglicht tot zachteren gloed te smelten. Het scheen zoowaar wel, of er iets bijzonders in zijn ziel gebeurde. Zwijgend zat hij een poos met het gezicht boven de krant uit, den hals omgewend en wat gerekt, de oogen gericht naar de onuitsprekelijk schoone wereld buiten. En als werd hij daar deelachtig aan een genade, zoo zei hij luide met een ontroerende stem:

- Wat een geluk, wat een geluk, zòò'n schoone dag.

Maar nu leek het Ans' beurt wel weer te zijn; want ofschoon ook zij al een poos bewonderend naar buiten had zitten gluren, rukte ze hem daar, rits, omlage uit zijnen Hemel:

- Wel, wel, wat een dichterlijk man heb ik toch getrouwd, klonk het smalend uit haren mond.

Indien ze hem een duchtigen slag op den kop had gegeven, hij hadde niet flukser kunnen zijn weggedoken achter het uitgespreide nieuwsblad. En het wàs een slag hem geweest,

een alderhevigste, want aan de zegening van den schoonen dag hadde hij haar deelgenoote mogen maken, en dan, wie weet, in een woord van goedheid kon thans, misschien thans, het verleden van hatelijk boudeeren worden afgesneden, wie weet...

Deez kans was wederom verkeken.

En Arend zat achter zijn nieuwsblad verstoken, en kikte niet.

Maar ineenen stond ze nevens hem. Haar wezen was in èènen slag veranderd. Geen klank van bitsheid was er nu meer in hare stem. Neen, aarzelend vleide die:

- Arend. Toe, Arend, laten we allebei daar toch eens mee uitscheiden.

Het stak hem als een angel. Datzelfde was het, wat ook hij daareven bijna gezegd had, - daareven toen hij in zijn bevangenheid om de schoone wereld een verandering in zijn ziel voelde gebeuren - en zij alles afsneed met haar vinnigen smaad.

Seffens sprong hij overeind, keek haar met tartenden blik aan, en vroeg:

- Uitscheiden? Waarmee uitscheiden? Ik begrijp je niet.

- Je weet het wel, zei ze, - je weet het wel. Dat eeuwige plagen. Dat afschuwelijk sarcasme.

Een hand legde ze op zijn schouder, maar bij die aanraking rilde hij. Even zweeg hij, alsof hij weifelde. Doch al heel spoedig had hij zijn aarzeling overwonnen. Op boozen toon vroeg hij:

- Wat scheelt je? Wat scheelt je?... Of... of... zeg maar wat je moet hebben. Een mantel? Een hoed?

- O, Arend, wees toch niet zoo. Het is niet meer te verdragen. Met iederen dag verergert het. We spelen van den ochtend tot den avond een spel. Wie het... geestigst, het ongevoeligst, het meest cynisch is. We kunnen geen goed, geen waarachtig gemeend woord meer met elkaar spreken. Het is of we vijanden zijn, de bitterste vijanden. Ik wil wel de minste wezen, en ongelijk bekennen. Ik weet wel, dat ik jou even erg plaag als jij mij. Maar ik beloof je: ik zal het laten. Doe jij het dan ook niet meer... Wij moeten toch samen leven. Kinderen hebben we niet. We zijn op elkaar aangewezen om elkaar gelukkig te maken. O, God, die afschuwelijke ironie, waarop alle liefde en alle goedheid

afstuit. Het is een aanwendsel, een verkeerde gewoonte. Arend, toe, ik bid je, laten we er mee ophouden.

Ze zweeg, en als hij niets zei, kwam een weifelende blijdschap in haar moede oogen, maar het mocht wat, balsturig zweeg hij. Wel neen niet, wel neen niet, hij zou niet buigen, nu niet meer. Het beste dat hij in jaren gekend had, - zijn vrindelijke opwelling van daareven, - had zij miskend, zij had hem vanher omlage geduwd met haar smaad. Zoo zweeg hij, en toen het haar tot zekerheid werd, dat hij nu ook zou blijven zwijgen, kwam er allengs zoo'n vreemde grijns op haar gezicht, dat het wel leek alsof alle hare trekken hun verband verloren en uiteenenvielen.

Zie nochtans, al heel gauw daarop was zij aan het gereedzetten van de koffietafel. De man zat zonder te lezen achter zijn krant; zijn gezicht was rusteloos. Soms streek een glimlach er over als een windvleug over water. Dan kaatste tevens een helder vuur op zijne oogappels. Toch, af en toe ook, streek hij langzaam met de hand over het hoofdhaar van voren naar achter, en het leek dan of hij een daar opgekomen wroeging verjagen wilde.

De vrouw droeg gebloemde borden en kopjes, een kristallen kaasstolp, een schaal met moerroode kersen, en nog een aantal goede en genoeglijke dingen aan, en zette ze aardig in het zonlicht op het witte tafellaken uit tot een appetijtelijk stilleven.

De echtgenooten namen nu plaats aan weerszij van de gedekte tafel.

De vrouw ging juist haar hand naar het voorhoofd brengen om een kruis te slaan, toen haar blikken de zijne troffen. Die vonkten juist met dat korte tergende vuur, terwijl er hoon speelde om zijn mondhoeken, en bij dien hatelijken aanblik stak de wanhoop haar als met een mes. Ze rilde.

- Ik wou, dat ik dood was, barstte ze uit, en ze begon te huilen als een beest.

- Ik ook, stiet hij uit in eenen schok; en hij sloeg evenals als zij de beide handen voor het gezicht.

Zoo bleven zij, God beter het, wie weet hoe lang tegenover elkander zitten, ter weerszij van de vriendelijk gedekte tafel in het lieve zonlicht.

* * *

Er zijn dagen in het leven van een mensch, waarin hij zijn geheele bestaan overziet, als bij één blik in eenen spiegel. Zoo'n dag was deze voor Vuist.

Dien eigensten avond, als hij vòòr zijn huisdeur zijn pijp te smoren zat, was het hem al heel wonderlijk te moede. Wat al invallen, luimen, gedachten van dit en van dat, bestookten zijn ziel. Hij peisde en peisde. Woelen en woelen deed hij in zijn miserie, en het neep hem zijn hart toe.

In den namiddag was het hatelijk spel weer aangegaan; na hun uitbarsting van wanhoop had zij haar treiterend sarcasme weer hervat, en weder was de sfeer van beklemming gekomen, die meer dan wreede sfeer, welke als vergiftigd was door hun gevoelloosheid, en waarin liefde, hartelijkheid en welverstand maar niet en bloeien konden, geen oogwenk, heelendal niet.

Maar dien heelen achternoen na het hatelijk tooneel was hij uit zijn doen geweest. Zwijgend mokkend had hij erbij neergezeten, en wanneer een vinnig woord, een daad of houding van Ans hem ergerde, had hij ook niet èènen keer zijn weerzin luchtgegeven. Het leek maar of hij nadat zij haar hart had uitgestort versuft was van verbazing om hun huiselijk alledagsleven, als waar het daar ineenen tot hem doorgedrongen; en iets dat gansch en al buiten hem was, zoo had het daarna wederom hem toegeschenen; een zotte, afstootende, vreemde wereld.

Voor hem brandde nu langzaam de zonne in het westen weg. Op een roode zee-van-'n-hemel zeilden de witte mooiweerswolken. Onafzienbare groene vloeren, zoo lagen daar de weilanden, waarop koeien hier en daar zoo stil als beelden stonden. Eene loeide er luid in de avondstilte.

Tusschen de weiden lag wit en verlaten in groene boomenrijen de landweg. Je kon hem zien liggen, golvend en wel, tot aan een verte, waar hij in dichte bosschages neerdook. En op dien heelen langen weg, onder dien heelen diepen hemel geen God of goed mensch. En stil, stil, toen die koe zweeg. Je kon een speld in de wereld hooren vallen.

Vuist zat en smoorde zijn pijp. En, maar eenmaal alléén nu, zag en bezag hij het machtige, schoone decor. En, maar eenmaal alléén nu, bemerkte hij de geweldigheid van de wereld. En zoowaar, zoowaar, hij werd er stille van. Hij

was er ontroerd van, niks meer en niks minder. Hij bleef daar maar zitten, schrijlings op zijnen stoel. Hij hield er niet mee op, lange halen aan zijn pijp te doen, maar zijn oogappels waren als overvloeiende van een vochtig licht in den avond.

In een langen blik omvatte hij den wijden hemel en het wijde land, en wat hem trof, was de eenzaamheid, de leegheid van dit alles. De aarde was leeg. En de hemel was leeg. En zijn leven een en al leegheid. Leegheid aan liefde en aan al het goede. Zoo had hij het nog nooit of te nimmer gevoeld. En het was daar op eenen of zijn keel dik werd. In de ooghoeken braken tranen los, die langs zijn kaken dropen in zijnen mond. Hij proefde een zilten smaak, en hij wilde het niet weten. Hij nam de pijp uit zijn mond, en veegde met den rug van zijn hand de oogen af, maar de waterlanders kwamen telkens weer. Wacht, hij zou eens probeeren te lachen. Een grijns rekte zijn mond uit, maar die vervloekte tranen hielden niet op. En het was een wonderlijk gezicht, dien grooten kerel, die huilde en lachte tegelijk, daar op den stoel voor zijn woning te zien zitten.

Ineenen stond hij op. In eenen zet, of hij elke aarzeling met geweld de baas wou worden. En zonder om te zien naar zijn huis, waar de vrouw in de keuken aan het werk was, liep hij voort. Eerst langzaam, dan gaandeweg sneller. Aan een bocht van den weg gekomen, verstak hij zich achter een boom, om als een kwâjongen, die iemand een poets speelt, om te gluren. Hij keek naar zijn woning, zag daar niets dan zijn leegen stoel voor de deur. ‘Huis vol haat,’ bromde hij, - ‘verdoeme, verdoeme, gevangenis. Huis vol haat. ‘Ik ben vrij. Ik ben vrij. Zie zie.’ En, hop hop, met een sprong als een kangoeroe zwiepte hij den zijweg in.

En loopen dat hij deed! Loopen! Of de duvel hem op de hielen zat.

Hij was in zijn hemdsmouwen op zijn vilten pantoffels. In de hand had hij nog de gedoofde pijp. En hij liep! En hij liep! Zijn milt ging hem pijn doen, met een vinnigen steek nu en dan, en hij neep zijn slingerende vuisten stijver in elkaar. Voort, voort. Gauwer nog, gauwer nog. De grond leek onder hem weg te ijlen, de boomen tuimelden omneer bij zijn nadering. De hemel scheen hem toe, als een mallemolen in het rond te draaien.

Vuist gonsde voort als een granaat. Hij raakte den grond niet meer. Rrrrr...

Maar allengs begaf zijn kracht hem. Hij en kon niet meer voort. Zijn hart bonsde als een motor. Hij hijgde zoo diep en zoo kort en zoo snel of hij stikken zou. Zijn vaart minderde. En uitgeput liet hij zich op den groenen berm vallen.

- Het lijkt wel, of ik daar opeenen zot geworden ben, zei hij op een verschrikte manier, als vatte hij de toedracht eerst nu, en was hij bang voor zijn eigen.

Verwezen keek hij eens rondomme, het bovenlijf tegen een boom geleund.

De zonne was al heen. Onder de wilgen langs het water kroop me de schemering al aan. Langzaam zakte het landschap in den avond weg. Met inspanning, maar gaandeweg scherper ging hij de omgeving opmerken. Het was hem of hij daar plotseling uit een vreemderigen roes wakker werd. En naarmate het besef van wat hij bedreven had, scherper in zijn brein drong, werd hij angstiger en angstiger. En niet zoo heel lang duurde het, of een woeste vrees zat hem op de keel. - Wat had hij gedaan. Waarom zocht hij te ontvluchten aan een leven, dat uitteraard, nu ja, vele luttele onpleizierigheden had, maar aan hetwelk hij toch al zoovele jaren was gewend. Slechts moest er van weerskanten ietwat door de vingers worden gezien, en, komaan, alles zou blijven loopen gelijk het altijd geloopen had. Wat zou een mensch altemet nog hooger dingen van het leven vragen dan het geven kon...

Ai, was hij dan daar opeenen zot geworden? Hu, wat had hem dan zoo fel in de ziel gestoken deez' avond? Daar zat hij dan, daar zat hij dan ver van het huis, waar Ans dan toch zoo wèl zijn leven verzorgde en voorzag, alleenig aan den weg, half gekleed en eenzaam als een uitgeschud man. Als een ellendige doolaard...

En klets, vierkant voor het hoofd sloeg hij zich met de vlakke hand.

Hij rees van den grond op, tuurde om zich heen, maar kon er geen wijs meer uit. Zoo ver was hij daar maar seffens de wijde wereld in gehold. Op goed geluk sloeg hij een weg in. Al spoedig raakte hij in een boschpad verzeild. Tusschen hooge muren van blauwe sparren doolde hij, en

koel dat het daar was, en donker! Je zag van den hemel maar een smalle streep, die soms ook heelendal verdween. Daarna kwam hij in een hollen weg, waar berken langs henen stonden. De witte stammen glommen in den schemer zoo hel of de maan er op scheen. Een wildernis van heesters, verward als een kluwen, reikte tot aan zijn knieën. De lange taaie takken strengelden als touwen om zijne voeten, waardoor hij telkenmale struikelde. Klam zweet brak hem tallenkante uit. Hij was duizelig, bedwelmd van inspanning. Een wee gevoel klom hem naar de maag, in zijne beenen zat de beverik. Toch liep hij verder, aldoor verder...

Soms meende hij zoowaar in de goede richting te zijn; dan kwam een weghoek of een boomgroep of een hij-wist-niet-wat hem bekend voor. Een andermaal weer dacht hij geluiden van menschen te hooren, maar geen kans, geen kans. Toen hij op een heuvel geklommen was om eens rond te zien, waar ergens hij wel was aangeland, stond hij ineenen pal voor een heide. Heide, heide, en nog eens heide, tot waar de nacht haar afsloot.

En toen daalde de man omneer tot aan een jongen eik, die, dwars over de aarde gegroeid, daar was gelijk een tent. Daaronder nestelde hij zich voor dien nacht. En, (klaaglijke sukkelaar van een mensch met je kleine hart!) daar ging hij zoowaar nog zitten grienen, die groote kerel, om het huis. Om dat huis, hem een benauwdheid van alledaagschheid, een sleur van haat, een gevangenis, toen hij erbinnen was. Om dat huis, nu van verre als een verloren paradijs hem, den verdoolden dwaas, toewenkend. En hij bedacht snikkend, dat Ans nu het avondbrood en de koffie voor hem had klaargezet, en hem verwachtte, peinzend dat hij een avondloopje in het dorp of een bezoek gemaakt had, of in 'De vier Winden' zijn pint was pakken, en wat laat hangen bleef... O, dat vrindelijk, geriefelijk huis met die goegewoonte van alledag, het huis, waar Ans woonde en werkte en hem verzorgde, Ans, bij wie met oprecht goeden wil toch nog wel geluk te vinden ware. Alleen... niet te vèel geëischt. Het leven was nu eenmaal het leven... Wàt je er goeds van hebt, is meegenomen.

Vervloekt, vervloekt, de zotternij, de klinkklare zotternij, dat hij daar nu moederziel alleenig zat, als een berooide

schooier, van God en de menschen verlaten, daar ergens in het pikkedonker.

Nauw is nog den volgenden ochtend de zon boven de kim komen kijken, of daar ziet Ans haren man op den landweg uit de verte aanstappen. Een blijde schrik overvalt haar. De beklemming, de herinnering aan den angst, dien nacht doorstaan, tuimelt vàn haar. De spanning van haar ziel breekt als in eenen knak, en deerlijk barst ze in schreien uit. En zoo week is zij, dat ze bij zijn nadering bijna was opgerezen van haren stoel en hem met uitgestoken armen tegemoetgesneld.

Maar neen, intijds bedenkt ze zich. Ze blijft stokstijf op haren stoel zitten, als hij de kamer binnentreedt.

Hij weet niet meer waar hij het zoeken moet van ellende, zijn ziel is gebroken, en nog maar één verlangen heeft hij: haar al zijn nood en al zijn hulpeloosheid te belijden, en het uit te snikken aan haar borst....

Dan zag hij haar steil en stokstijf op haren stoel zitten. Hij beeft, en zet zich aarzelend op den stoel tegenover haar.

En zij kijken elkander niet in de oogen. O, hadden ze dat gedaan, wellicht.... ja, er was káns. Wellicht de laatste kans nog in hun leven. Maar ze blijven beiden in zichzelf gekeerd. Minuten verloopen, nogeens minuten, en nog altijd heeft geen van beiden zichzelven overwonnen. Toe, toe dan, dwaze zielen, toe dan, het kan nog, het kàn nog.

En ja, zie, daar licht Arend het gezicht vanuit zijn handen omhoog, en zie, zie, daar kijkt hij haar aan, en, daar gaat hij zoo waarachtig sprèken. Toe, toe, één woord kan verzoenen, in dit uur, in dit uur, dat als een leven is, zoo beslissend....

- Ans, zegt hij op weifelenden toon, en kijkt haar angstig aan.

O, als ze toen op hem toegeloopen was, en hem goed hadde toegesproken. Het mocht niet wezen; zwijgend bleef zij op haren stoel tegenover hem tronen, en naarmate hij deemoediger werd, wies haar hoovaardij.

- Ik ben overvallen door den nacht, begint hij te praten, - ik wilde....

- Je wilde mij sarren met weg te loopen, valt zij bits uit, - je

zocht mij te plagen zooals je dat altijd gedaan hebt....

Helaas, de kans is voorbij. De toorn heeft zijn wezen als een vuur aangestoken. Het bloed schiet hem naar de kaken, zijn oogappels storten haat uit, terwijl hij haar toesnauwt:

- Ja, ja, dat dèèd ik ook. En wees gewaarschuwd; een andermaal blijf ik heelemaal weg.

- Doe dat dan, doe dat dan, bijt ze hem woedend toe, - doe dat dan.

Hij zwijgt grimmig.

Zoo zitten ze geruimen tijd tegenover elkaar, en de klimmende zonne giet haar licht al guller over hen uit. Zij zwijgen en staren beiden vol bitterheid in de eigen ziel.

Na een poos rijst ze van haar stoel, en zoo verwezen is haar gezicht, dat het wel lijkt of ze uit een andere wereld komt opgedoken. En versuft, als stond daar een oordeel voltrokken te worden over hem en over haar, zoo ziet hij het aan. En in hen beiden welt de bittere spijt omdat er nu geen doen meer aan is. De hoop is als uitgeput in het grondeloos duister van hun dagelijksch leven weggezonken. En zonder een traan ziet hij het aan, en zonder een traan voltrekt zij hun noodlot: ze draagt zwijgend de gebloemde kopjes en borden, de kristallen kaasstolp en de broodschaal aan, en rangschikt ze in het zonlicht op het witte tafellaken tot een liefelijk stilleven.

En ze zetten zich als vanouds, om samen en toch alleen te leven. En ze slaan een kruis, en zeggen als vanouds met een hard, bijna grimmig gezicht hun gebed.

JOB STEYNEN.

De Indiaan in de letterkunde.

Inleiding.

Het exotisme vormt een niet onbelangrijk deel der letterkunde van verschillende volken. Onder exotisme is hier te verstaan het literarisch behandelen - vooral in romans, novellen en gedichten - van onderwerpen, die aan buiten-Europeesche landen, volken en toestanden zijn ontleend. Hoe meer op eigen aanschouwing gegronde kennis de schrijver in zijn letterkundig werk weet te leggen, hoe dieper zijn inzicht in de ziel van het exotische volk is en hoe sterker de uitheemsche natuur op hem heeft ingewerkt, zoo veel meer waarde zullen zijn schilderingen hebben. Een werk kan literarisch, uit een kunstenaarsoogpunt, hoog staan, doch, ethnologisch, ethnographisch en geographisch beschouwd, kleine of groote gebreken hebben. Dit laatste zal het geval zijn, wanneer de kennis van den auteur niet op eigen aanschouwing berust of wanneer zijn persoonlijke ervaring onvoldoende is om hem een dieperen blik in de psyche van den kleurling te doen slaan. En omgekeerd kan een werk wetenschappelijk hoogstaan en toch niet dan geringe letterkundige waarde bezitten. Wel is het 't onbetwistbaar recht van den belletrist en den kunstenaar om plaatsen en volken te beschrijven en te schilderen volgens zijn persoonlijken indruk, maar laat hen dan niet beweren, dat hun schilderingen dáárom natuurgetrouw zijn. En laat het publiek vooral niet gelooven, dat het dan de waarheid te weten komt. Dichterlijk en artistiek gevoel sluit echter niet noodzakelijk

waarheidsliefde uit. Daarom zal dat werk, waarin beide samengaan, het hoogst staan.

Sir Francis Palgrave heeft eens beweerd, dat ‘historical novels are mortal enemies to history’. Ofschoon die uitspraak te algemeen en misschien al te streng is, bevat zij ongetwijfeld veel waars. Met hetzelfde recht kan men zeggen, dat vele ethnologische, geographische en archaeologische romans, gedichten en ook tooneelstukken, aan de wetenschap te kort doen[1]. *Mutatis mutandis* treft hetzelfde vonnis niet weinige zoogenaamde historieschilders.

Verschillende landen en volken van Azië, Afrika, Australië en Amerika hebben hun romantische en dichterlijke beschrijvers gevonden. En daaronder nemen die van den Amerikaanschen Indiaan en zijn land een voorname plaats in. De Indiaan is misschien even dikwijls het onderwerp van letterkundigen als van beeldende kunstenaars geweest. Maar over het algemeen hebben de schilders meer van den Indiaan weten te maken dan de belletristische schrijvers.

Onder de uitheemsche menschenrassen is de zoogenaamde Roodhuid welhaast klassiek te noemen. Van den Indiaan en de wildernis is ten allen tijde een groote aantrekking en bekoring uitgegaan; niet minder dan van den bruinen Polynesiër der Stille Zuidzee. Geen natuurvolk is dan ook meer algemeen bekend, in populairen zin, dan de helden van Fenimore Cooper en Gustave Aimard. De moed en andere krijgsmansdeugden van den Indiaan, zijn tragische geschiedenis, hebben gedurende meer dan een eeuw de belangstelling en sympathie der beschaafde menigte in Noord-Amerika en Europa opgewekt. En toch is de Indiaan bij datzelfde publiek, ook in Amerika, nog zeer onvoldoende bekend. Trouwens, eerst sedert vijf en dertig à veertig jaren zijn de ethnologen begonnen zijn zieleleven en al wat daarmede samenhangt te leeren kennen.

1) Er zijn schrijvers van het exotisme, die zich niet het minst om de waarheid bekommeren. Twee voorbeelden slechts. Gustave Flaubert drukte zich naar aanleiding van zijn historisch-archaeologischen roman uit Carthago, *Salammbô*, die literarisch als een meesterstuk geldt, aldus uit: ‘Je me moque de l'archéologie’ (Cario en Régismanset, *L'Exotisme*, p. 142). Als welbekend staaltje van onwetendheid en dichterlijke oppervlakkigheid mogen hier de jaguars en condors op het eiland Réunion van Leconte de Lisle genoemd zijn.

Ofschoon het exotisme in de letterkunde betreffende andere landen en volken meer dan eens het onderwerp van kritische bespreking is geweest (ik noem slechts het werk van Pierre Loti en Lafcadio Hearn), is een afzonderlijke synthetische studie omtrent den Amerikaanschen Indiaan in de letterkunde mij niet bekend. Zelfs in een pretentieus werk als het reeds genoemde *Exotisme*[1] (2e uitgave, Parijs 1911) worden niet meer dan zes schrijvers van Indiaansche verhalen genoemd, en daaronder slechts twee niet-Franschen. Naar schrijvers als Longfellow, Joaquin Miller, Bandelier en Remington zoekt men tevergeefs. Ik wil daarom in het volgend opstel een beknopt kritisch overzicht trachten te geven van het voornaamste uit de letterkunde, die den Indiaan tot onderwerp heeft.

In tegenstelling met de schrijvers van *l'Exotisme*, in hun algemeen overzicht, heb ik bepaalde reisbeschrijvingen niet genoemd, evenmin als werken, die uitsluitend tot het gebied der land- en volkenkunde, oudheidkunde en geschiedenis behooren. Aangezien het noodzakelijk verband van dergelijke publicaties met de schoone letteren ontbreekt, mist een gezamenlijke behandeling dier geheel ongelijksoortige onderwerpen allen grond.

Met al mijn gevoel voor het kunstschoon, dat in sommige der straks te noemen werken aanwezig is, is mijn beoordeeling hier uitsluitend die van den Amerikanist - ethnoloog en geograaf vooral - door eigen aanschouwing bekend met den Indiaan en zijn land. En hoewel ik over de letterkundige waarde van verschillende boeken niet geheel kan zwijgen, treedt deze bij de bespreking zeer op den achtergrond. Bij voorkeur heb ik stilgestaan bij die werken, welke van bijzonder belang voor de land- en volkenkunde zijn; een enkele maal ook bij geschriften, die, niettegenstaande hun bekendheid, uit een wetenschappelijk oogpunt geen waarde bezitten.

1) Dit werk is schijnbaar zeer uitvoerig en toch uiterst onvolledig. Aan den eenen kant geeft het veel te veel, aan den anderen kant veel te weinig. De schrijvers zijn bij de keus der door hen besproken of slechts genoemde werken blijkbaar zonder vast plan en bepaalde methode te werk gegaan. Bovendien bevat *l'Exotisme* vele andere fouten en onjuistheden.

Het hier volgend kritisch overzicht is ver van volledig, vooral door gebrek aan genoegzame gegevens, in het bijzonder wat Midden- en Zuid-Amerika betreft. Overigens moest ik tot mijn spijt eenige schrijvers buiten beschouwing laten, aangezien hun werk mij ter plaatse, waar dit opstel werd geschreven, niet toegangelijk was. Daaronder noem ik slechts James Hall, Thorpe, Francis Parkman[1] (*The Oregon Trail*), Murray en Ruppius onder de ouderen, Kercheval en Lummis onder de lateren. Weer een aantal andere auteurs heb ik opzettelijk veronachtzaamd omdat hun werk ten eenenmale waardeloos is. Ik geloof evenwel, dat ik het allervoornaamste behandeld heb, althans wat Europeesche schrijvers betreft.

Mijn overzicht omvat een tijdperk van welhaast honderdtwintig jaren (1799-1915). Werken van vroeger dagteekening heb ik geheel buiten beschouwing gelaten.

De lezer zal zien, dat de Noord-Amerikaansche Indiaan, van Canada tot Mexico, veel vaker door romanschrijvers en dichters behandeld is geworden dan zijn broeder in Midden- en Zuid-Amerika. Noord- en Zuid-Amerika heb ik afzonderlijk behandeld.

Ofschoon de Eskimo's geen Indianen zijn, behooren zij toch tot de Amerikaansche inboorlingen en hebben zij bovendien enkele karaktertrekken met de Indianen gemeen. Daarom heb ik ook het gedicht van Emil Bessels, *Aniligka*, wegens zijn groote wetenschappelijke waarde in dit overzicht opgenomen.

Van de vijf en dertig hier besproken schrijvers bestaat de kleine helft uit geboren of genaturaliseerde Noord-Amerikanen. Er is slechts één enkele Zuid-Amerikaan, een Argentijn, onder. De overigen, van verschillende nationaliteit, zijn vooral Duitschers en Franschen.

De indeeling der uiterst heterogene en ongelijkwaardige stof, geschreven in verschillende talen en dagteekenend van verschillende tijden, was niet gemakkelijk. Het beste kwam nog voor, de schrijvers zooveel mogelijk te behandelen naar

1) De andere, meer omvangrijke werken van dezen voortreffelijken schrijver hebben, afgezien van den literarischen stijl, hoofdzakelijk historische waarde, ook voor de geschiedenis der Indianen. Daaronder is in de eerste plaats *History of the Conspiracy of Pontiac* te noemen.

de volgorde van den tijd, waarin hun werken verschenen. Toch kon aan dit beginsel, om voor de hand liggende redenen, niet altijd streng worden vastgehouden. Daarom heb ik b.v. Chateaubriand en de Duitsche klassieken eerst na Longfellow behandeld, ofschoon hun werk van veel vroeger dagteekening is.

I.

De eerste Amerikaansche schrijver van beteekenis, die den Indiaan in de letterkunde bracht, schijnt Charles Brockden Brown († 1810) te zijn geweest, en wel met den in 1799 verschenen roman *Edgar Huntly*. Eigenlijk komen alléén in het tweede gedeelte van dit boek Indianen voor. De held van het verhaal, Huntly, wordt er door Indianen vervolgd, maar gered door een schoon meisje, dat bij de Indianen gevangen gehouden werd. Daargelaten de literarische waarde, is *Edgar Huntly* ethnographisch onbelangrijk. Brown toch kende de Indianen niet van nabij. Hij beschreef hen naar de min of meer ontaarde, aan drank verslaafde individuen, die destijds in de nabijheid van sommige steden van New England werden aangetroffen. Maar Brown bracht iets nieuws onder de oogen van het publiek, - ‘figures unfamiliar in literature - so unfamiliar indeed’, zegt een recensent, ‘that Brown himself does not seem quite at home with them’.

Op Brown volgt als schrijver van naam, die onder meer ook de Indianen tot zijn onderwerp koos, Washington Irving. In diens *Sketch-Book*, dat voor het eerst in 1819/20 onder den pseudoniem van Geoffrey Crayon verscheen, komen twee mooie schetsen voor, die op Indianen betrekking hebben: *Traits of Indian Character* en *Philip of Pokanoket, an Indian Memoir*. Beide opstellen ademen sympathie voor den inboorling. Over het geheel is Irving's karakterschildering juist, ofschoon zij niet diep gaat. Hij vergelijkt o.a. de Indianen in hun primitieven toestand met wilde planten, die het best tieren in de schaduw des wouds, ‘but shrink from the hand of cultivation, and perish beneath the influence of the Sun’. En hij wijst op den moed en de doodsverachting van den Indiaan en ‘the fortitude with which he sustains its cruellest infliction’. Als staaltje van de behandeling der Indianen door zijn vrome landgenooten verhaalt Irving een

episode uit de tragische geschiedenis der Pequots, waarin ‘by God's assistance’ naar de totale uitroeiing van dien stam werd gestreefd.

De schets *Philip of Pokanoket* vormt een welsprekend in memoriam van dien grooten Indiaanschen patriot, die bovendien meer dan eens het onderwerp van gedichten en verhalen door anderen is geweest.

Metacom, meer algemeen bekend als King Philip, was erfelijk *sachem* der Wampanoags, een der krachtigste stammen van New England. Hij was de ziel van den oorlog - ‘King Philip's war’ - tegen de Engelschen (1675-76) en liet er zijn leven, toenmaals ‘without a pitying eye to weep his fall, or a friendly hand to record his struggle’.

Irving schrijft o.a. over hem: ‘With a scanty band of followers, who still remained true to his fortunes, the unhappy Philip wandered back to the vicinity of Mount Hope, the ancient dwelling of his fathers. Here he lurked about like a spectre, among the desolated scenes of former power and prosperity, now bereft of home, of family and friend’. En verder: ‘Even in this last refuge of desperation and despair, a sullen grandeur gathers round his memory. We picture him to ourselves seated among his care-worn followers, brooding in silence over his blasted fortunes, and acquiring a savage sublimity from the wildness and dreariness of his lurking place. Defeated, but not dismayed - crushed to earth, but not humiliated - he seemed to grow more haughty beneath disaster, and to experience a fierce satisfaction in draining the last dregs of bitterness’.

In de dertiger jaren, dus nog vóór Irving tot Amerikaansch gezant te Madrid benoemd werd, bezocht hij een gedeelte van het toenmalige Verre Westen. Die reistochten leverden hem de stof voor drie andere boeken, waarin Indianen voorkomen: *Tour on the Prairies*, *Astoria*, *beyond the Rocky Mountains* en *Captain Bonneville*. Al die werken zijn niet zonder verdienste en geschreven in dien gemakkelijken en aangenamen stijl, kenmerkend voor Washington Irving.

Van meer algemeene bekendheid dan de beide voorgaande schrijvers is James Fenimore Cooper.

Cooper was, zooals men weet, een tijd lang zeeman. Hij

heeft dan ook, behalve Indianenromans, zeeverhalen geschreven, die echter minder vermaard zijn. De figuur van Leatherstocking b.v. is overbekend en, in zijn soort, een welhaast klassieke figuur geworden: die van den Amerikaanschen woudlooper. Het meeste, zoo niet alles, van Cooper's Indiaansche verhalen werd in vele talen overgezet; ook in het Hollandsch.

Cooper bracht zijn jeugd, in het laatste der 18e en in het begin der 19e eeuw, aan de toenmalige *frontier* door, en wel aan het meer Otsego in den staat New-York. Het was een mooie, boschrijke streek, vol wild en ruwe blanke bewoners. Ook schijnt het, dat Indianen er niet ontbraken. Die tijd liet een onuitwischbaren indruk op Cooper achter en het lijdt geen twijfel, dat sommige karakters zijner romans, van de blanken althans, aan de werkelijkheid zijn ontleend. Bovendien legt Cooper in enkelen hunner, zooals Leatherstocking en zijn geestverwanten, zijn eigen groote liefde voor de natuur. Cooper's stationeering aan boord van een kanonneerboot op het meer Champlain, in 1809, bracht hem ook in nauwe aanraking met die omgeving. Vandaar ook, dat Cooper's natuurbeschrijvingen niet alleen topographisch juist, maar ook voortreffelijk zijn. Of hij echter zelf, in zijn jeugd of later, werkelijk veel en intiem met Indianen in aanraking is gekomen, valt te betwijfelen. Het komt mij voor, dat het meeste van hetgeen Cooper mededeelt omtrent de Indianen van New-Engeland, hetzij Delawaren, Mohicanen, Hurons of Irokeezen, ontleend is aan verhalen van grensbewoners, zooals kolonisten en jagers; en verder aan lectuur, vooral historische. Daaruit volgt, dat Cooper's Indianen en de beschrijving hunner levenswijze en wat dies meer zij niet altijd aan de werkelijkheid beantwoorden. Cooper heeft eigenlijk, zooals vele romanschrijvers na hem, veeleer een samengesteld beeld van Indiaansche karaktertrekken, zeden en gebruiken gegeven dan die van een bepaalden stam. Overigens is het niet overbodig er op te wijzen, dat, wèl beschouwd, de hoofdpersonen in Cooper's romans eigenlijk minder Indianen dan Bleekgezichten zijn. Daaronder neemt de reeds genoemde Leatherstocking een voorname plaats in. Wij vinden dit type, in verschillende werken, onder de namen van Deerslayer, Hawkeye en Pathfinder terug. En

verder zijn het andere Bleekgezichten, waaronder militairen, die Cooper rondom deze hoofdfiguur groepeert.

In tegenstelling met sommige auteurs heeft Cooper niet getracht de Indianen te idealiseeren. De geestdriftige lezers zijner romans hebben dit veeleer gedaan. Met alle bewondering, die deze schrijver blijkbaar voor den moed en de bekwaamheden der Indianen als verspieders en jagers koestert, toont hij ons tevens hun slechte eigenschappen, zooals verraderlijkheid, wraakzucht en wreedheid. In den Mohicaanschen *sagamore* Chingachgook en diens zoon Uncas heeft Cooper den Indiaan in zijn edelste uiting geschilderd. De Huron Magua en zijn stamgenooten staan lijnrecht tegenover dezen.

In een uitvoerige beschouwing van de tusschen 1823 en 1841 verschenen romans zooals *The Pioneers*, *The Last of the Mohicans*, *The Deerslayer, The Prairie* en *The Pathfinder* zal ik niet treden, maar eenige kritische opmerkingen moeten mij *nolens volens* van het hart. Daarbij zal ik mij vooral bepalen tot den roman, dien ik in de tweede plaats noemde en die, volgens sommigen, als het meesterwerk van Cooper geldt. Het is m.i. beter voor de reputatie van Cooper als beschrijver van Indianen indien wij ons voor het overige niet te zeer verdiepen in de vraag in hoever hij ethnologisch en historisch juist is. Cooper maakt veel te weinig onderscheid tusschen de verschillende volksstammen, waarvan leden in zijn romans voorkomen. De Leni-Lenape of Delawaren, Wapanachki en Mohicanen b.v. zijn weliswaar allen 'tribes of the same stock' (Algonkin), maar volstrekt niet identisch, evenzeer als de Mengwe of Mingoes en Irokeezen nauw verwant en toch zeer verschillend zijn[1)]. Bovendien vervallen al die stammen weder in onderafdeelingen, die men maar zoo niet kan negeeren. Vooral het verschil tusschen Delawaren en Mohicanen wordt door dien schrijver over het hoofd gezien. Zoo is Uncas[2)], de Mohicaan, bij

1) Zie o.a. de inleiding van *The Last of the Mohicans*.

2) De Uncas van Cooper heeft natuurlijk niets te maken met den historischen Uncas, eveneens een Mohicaansch opperhoofd, maar uit Connecticut, die omstreeks 1683 overleed. Deze Uncas had een geheel ander karakter dan de romanheld en was een snoodaard. Toch schijnt men in de Vereenigde Staten dit onderscheid niet in te zien. Althans hetgeen omtrent het oprichten van gedenksteenen voor 'Uncas' wordt gezegd, is niet alleen uiterst verward, maar ook overigens onbegrijpelijk. (Vergel. het artikel *Uncas* in *Handbook of American Indians*, part 2, Bulletin 30 van het Bureau of American Ethnology. Washington 1907).

Cooper tevens ‘a son of the great Unamis’ (Schildpad). Dit is natuurlijk absurd, aangezien de Unami een der drie stammen, en wel de voornaamste, van de Delawaren vormen. Volgens Morgan daarentegen zijn de Unami een der drie gentes van dien stam, maar daaruit volgt natuurlijk evenmin, dat zij tot de Mohicanen behooren[1)].

Omtrent de Mohicanen bestaat overigens groote verwarring, zooals in de Indiaansche geschiedenis en in de ethnologie van Amerika meermalen voorkomt. Voorheen schijnt die naam weliswaar onder verschillende vormen, b.v. Mahicans, Mohicanders, Mohekin en Mohegans, te zijn toegepast op alle Indianen tusschen de Hudsonrivier en de baai van Narragansett, maar desniettemin waren of zijn er twee dialectisch verschillende groepen van Mohicanen, die men dient te onderscheiden. De eene groep woonde aan den bovenloop van de Connecticutrivier, de andere aan den bovenloop van de Hudson, tot in de nabijheid van het meer Champlain. Het komt mij voor, dat de romanhelden van Cooper tot de laatste groep gerekend moeten worden. Door sommige onderzoekers wordt beweerd, dat deze Mohicanen ‘finally disappeared unnoticed’ of met de Stockbridge-Indianen samensmolten[2)]. Michelson[3)] zegt evenwel, in 1917, dat hij ‘a few summers ago’ een woordenlijst en eenige volzinnen van de ‘Mohicans of the Hudson River region’ kon opnemen. Van die ‘verdwenen’ of ‘uitgestorven’ Hudson-Mohicanen zijn er dus in den tegenwoordigen tijd nog te vinden. En wat de Connecticut-Mohicanen betreft, waren er in 1904 nog een honderdtal in leven, hoewel sterk vermengd en nu natuurlijk ‘beschaafd’ evenals hun noordelijke broeders. Het was derhalve even onjuist als ongerijmd om reeds in 1757, den tijd waarin Cooper's verhaal speelt, van den laatsten of de laatsten der Mohicanen te spreken, nog daargelaten,

1) Vergel. artikel *Unami* in genoemd *Handbook*.
2) Verg. de art. *Mahican* en *Mohegan*, *op. cit.*
3) International Journal of American Linguistics, vol. I, p. 57. New York 1917.

dat Uncas vóór zijn vader sterft. ‘Where are the blossoms of those summers! - fallen, one by one: so all my family departed, each in his turn to the lands of spirits’ legt Cooper Chingachgook in den mond. ‘I am on the hill-top’, zoo gaat hij voort, ‘and must go down into the valley; and when Uncas follows in my footsteps, there will no longer be any of the blood of the Sagamores, for my boy is the last of the Mohicans’.

Verder doet Cooper het voorkomen alsof de Mohicanen en Delawaren dezelfde taal spraken. Hawkeye b.v. onderhoudt zich altijd in het Delawaarsch met Chingachgook en Uncas. Ook dat is onjuist. Bovendien staat het Mohicaansch, volgens de nieuwste onderzoekingen, veel verder van het Delaware-Munsee dan men vroeger meende. Het vertoont veeleer nauwe verwantschap met het Pequot, het idioom van een anderen welbekenden stam in New England[1].

Ik wil deze kritiek besluiten met een ander voorbeeld van Cooper's dwalingen. In *The Wept of Wish-ton-wish* doet hij het voorkomen alsof de Indianen van New England, omstreeks 1666, scalpeerden en dat dit bij hen een oud gebruik was. De waarheid is echter, dat het scalpeeren tijdens de ontdekking van Amerika slechts een geringe verspreiding had. Dit gebruik werd eerst veel later en langzamerhand overgenomen door andere stammen, oostelijk en westelijk van het oorspronkelijke scalpeergebied; ook door New England-Indianen[2]. Blanke avonturiers en kolonisten droegen tot die verspreiding belangrijk bij.

Niettegenstaande de voorgaande terechtwijzing, zij er hier uitdrukkelijk op gewezen, dat Fenimore Cooper als romantisch schrijver over toestanden aan de Amerikaansche *frontier* in de 17^{e} en 18^{e} eeuw en als schilder van natuurtafereelen in die streken onovertroffen blijft.

Nog gedurende Cooper's leven schreef een andere Amerikaan - William Gilmore Simms - een paar romans van de toenmalige ‘grens’, maar meer die in het zuidoosten. De bontgekleurde verhalen van Simms' vader, die de Cherokee-

1) Michelson, *loc. cit.*
2) Georg Friederici, Skalpieren und ähnliche Kriegsgebräuche in Amerika, p. 17. Brunswijk 1906.

en Creek-Indianen had bezocht, legden den eersten grondslag voor de *border romances* van den toekomstigen auteur. Een bezoek in de Mississippistreek met zijn vader, omstreeks 1825, bevorderde verder de inspiratie, doch eerst in 1834 kwam Simms met zijn eersten roman van dien aard voor den dag: *Guy Rivers*. Deze werd spoedig daarna gevolgd door een tweeden roman, die meer bekend is, namelijk *The Yemassee*. De invloed van Cooper op Simms is duidelijk merkbaar. Zoo zijn er onder de Indianen in laatstgenoemd werk, die niet weinig op Chingachgook en Uncas gelijken. Ofschoon Simms een verdienstelijk auteur was, ook van andere werken, heeft hij de hoogte van Cooper nooit bereikt.

Van een geheel anderen aard is een gedicht, dat ik hier wil noemen en wel van den Quaker John Greenleaf Whittier. Het heeft tot onderwerp een tragische episode uit de koloniale geschiedenis, waarin ook Indianen voorkomen. De naam van dit omstreeks 1835 verschenen gedicht is Indiaansch: *Mogg Megone*, naar een gekerstend opperhoofd der Abenakis. Dit verhaal werpt een allerongunstigst licht op de Engelsche kolonisten, die in 1724 de missie van den bekenden Jesuïtenpater Râle, te Norridgewock, ten derde male overvielen. Râle zelf, Mogg Megone en vele Indiaansche bekeerlingen kwamen daarbij om, terwijl de kerk in de asch werd gelegd.

Behalve sommige romans, van Cooper en Aimard vooral, en Chateaubriand's *Atala*, is er geen letterkundig werk over Indianen meer algemeen bekend dan *The Song of Hiawatha* door Longfellow. Het verscheen in 1855 en werd, geheel of gedeeltelijk, in verschillende talen overgezet, tot zelfs in het Latijn, en ook in het Hollandsch door J.J.L. ten Kate. De *Song* werd op muziek gezet door Stoepel, opgevoerd in het theater te Boston en elders, en herhaaldelijk in het openbaar voorgedragen.

Longfellow deed de motieven van *Hiawatha* niet in het Verre Westen op. De dichter was zoo eerlijk om uiteen te zetten, hoe hij er aan kwam. Vorm en maat werden door de Finsche *Kalevala* geïnspireerd. Het onderwerp zelf, of liever de onderwerpen, werden ontleend aan verschillende Indiaansche overleveringen, medegedeeld door Schoolcraft in zijn *Algic Researches* en diens monumentale werk betreffende

de *History, Conditions etc. of the Indian Tribes of the United States;* en verder door anderen, zooals Heckewelder, Catlin en Mary Eastman. Ook moet de persoonlijke aanraking van Longfellow met Indianen eenigen invloed op zijn dichtwerk hebben gehad. Hij zag Black Hawk met zijn Sacs en Foxes als krijgsgevangenen te Boston; voorts Kah-ge-ga-gah-bowh[1], een gekerstend jong opperhoofd der Chippewas, aan wien Longfellow in zijn woning te Harvard gastvrijheid verleende.

De held van het 'lied' - Hiawatha[2] - was wat men in de Amerikaansche ethnologie een *culture-hero* noemt. Geboren in den loop der 16e eeuw, volgens sommigen een Mohawk, volgens anderen een Onondaga, maar in elk geval een erfelijk opperhoofd, werd Hiawatha, trots hevige tegenwerking, de hervormer en wetgever der Irokeezen of Vijf Natiën. Het was Hiawatha, die hen tot grootheid bracht. Na verloop van tijd werden het karakter en de rol van Hiawatha door de Indianen in een nimbus van geheimzinnigheid en mythe gehuld, zóó zelfs, dat men hem de macht van sommige der voornaamste Irokeesche goden ging toeschrijven. Maar ten spijt van dat alles is en blijft Hiawatha ontegenzeggelijk een *historische* figuur. Op gezag van Schoolcraft meende Longfellow, dat Hiawatha niet slechts identisch was met Manabozho (Nanabozho, Michabo), doch ook met Teharonhiawagon. Hierin dwaalde Schoolcraft echter geheel. Maar in zijn tijd kon men nauwelijks beter weten. Dáárin ligt de voornaamste historisch-ethnologische fout van den *Song*.

De andere zooeven genoemde namen zijn niet van historische, of zelfs historisch-mythische personen, maar die van anthropomorphe godheden. Zij behooren uitsluitend tot de godsdienst-mythologie. Manabozho b.v., met zijn vele syno-

1) Beter bekend onder den naam van George Copway. Hij was een der weinige schrijvers van Indiaanschen bloede. Onder zijn werken verdienen vermelding de beschrijvingen en geschiedenis zijner stamgenooten alsmede die van zijn eigen leven en de reizen, die hij in Europa maakte. Copway overleed in 1863.

2) Omtrent de beteekenis en de juiste spelling van dezen naam schijnt bij taalvorschers en ethnologen nog onzekerheid te bestaan. De meeningen dienaangaande van Halle, Hewitt e.a. loopen althans zeer uiteen.

niemen, behoort tot het Algonkinsche pantheon en in het bijzonder tot dat der Chippewas. Chibiabos (Chipiapoos) is een zijner broeders, terwijl hij bij Longfellow een soort van bard en een vriend van Hiawatha is. Juist is evenwel zoo de dichter Chibiabos tevens heerscher van het geestenrijk noemt. Teharonhiawagon komt in hoofdtrekken met Manabozho overeen, maar hij behoort tot den religieus-mythologischen cyclus der Irokeezen.

Hiawatha is bij Longfellow een Ojibway (Chippewa), zooals ik reeds zeide, geheel ten onrechte. Zijn vrouw, Minnehaha (Laughing Water), behoort tot den stam der Dakotas. Hiawatha's moeder draagt bij den dichter eveneens een Dakotanaam: Wenonah, terwijl zijn grootmoeder Nokomis heet. Mudjekeewis, de Westenwind, is niet alleen de vader, maar tevens de grootvader van Hiawatha. De verwarring wordt nog grooter doordien Longfellow het tooneel der handeling van den *Song* aan den zuidelijken oever van het Bovenmeer, in het land der Chippewas, legt. Dat alles is natuurlijk geheel fictie. In dit merkwaardig *mixtum compositum* ligt de tweede hoofdfout van het gedicht. Het zou mij te ver voeren indien ik hier, zang voor zang, in alle bijzonderheden wilde nagaan in hoever Longfellow wetenschappelijk juist is en ik 's dichters kunstig weefsel van verschillende sagen, zeden en gebruiken der Indianen trachtte te ontwarren. Streng analyseerend, zou er zeer veel op aan te merken zijn, maar in zijn geheel genomen, als composiet beeld, als ideale schildering, is de *Song* wel degelijk Indiaansch. De onjuistheden, die slechts den ethnoloog opvallen, verdwijnen in het geheel[1)].

Er ligt, zelfs voor den meest kritischen lezer, een groote aantrekking in dit ‘lied’. Een naamlooze bekoring gaat er van uit; de bekoring van het vroegere Indiaansche leven en der maagdelijke natuur, die de dichter-zelf diep moet

1) Een geïllustreerde luxe-uitgave (Londen 1861) van Longfellow's dichtwerken, in mijn bezit, bevat een groot aantal houtgravures naar voortreffelijke teekeningen van George H. Thomas, die alle op den *Hiawatha* betrekking hebben. Ook deze geven een geïdealiseerd beeld, niet van een bepaalden stam, maar veeleer een synthese van voorstellingen der Indianen behoorende tot de prairie- en woudcultuur, waarvan de Dakotas en Chippewas vertegenwoordigers zijn.

hebben gevoeld. Dit blijkt reeds uit den aanhef. Aan den lezer, die hem mocht vragen

> Whence these legends and traditions,
> With the odor of the forest,
> With the dew and damp of meadows,
> With the curling smoke of wigwams...?

antwoordt de dichter:

> From the forests and the prairies,
> From the great lakes of the Northland,
> From the land of the Ojibways,
> From the land of the Dacotahs,
> From the mountains, moors, and fen-lands,
> Where the heron, the Shu-shu-gah,
> Feeds among the reeds and rushes.

En daarom zullen allen ‘who love the haunts of Nature’; allen die gaarne verwijlen in het zonlicht op de prairie en in de schaduwen des wouds; allen die gelooven in 't mooimenschelijke, ook onder ‘wilden’, den *Song of Hiawatha* immer beschouwen als een poëem van groote waarde. En ten spijt van gegronde kritiek en latere stroomingen in de dichtkunst zal het niet in vergetelheid geraken.

Tot de beste zangen, uit meer dan één oogpunt, reken ik *Hiawatha's Wooing*, *The Ghosts* en *The Famine*, waarbij ik hier echter niet wil stilstaan.

Ten slotte verdient, als curiositeit, vermelding, dat de *Hiawatha* sedert vele jaren *door Chippewa-Indianen* wordt, of werd, opgevoerd. De plaats der opvoering heet Kensington Point, bij Sault Sainte Marie in Ontario, en is sedert eeuwen het tooneel van de spelen en feestelijkheden dier Indianen. Dat die opvoeringen op instigatie en onder de regie van blanke vereerders van Longfellow en liefhebbers van Indiaansche *folk-lore* plaats hebben, is meer dan waarschijnlijk.

Twee andere, kleinere gedichten van Longfellow, minder algemeen bekend, hebben eveneens Indianen tot onderwerp: *Burial of Minnisink*[1] en *To the Driving Cloud*. Beide zijn

1) De Minnisink vormden het voornaamste gedeelte van den stam der Munsee-Indianen, die tot de Delawaren behoorden.

ethnologisch van luttel beteekenis, doch vol sentiment, vooral het laatste.

In het eerstgenoemde gedicht beschrijft Longfellow de begrafenis van een opperhoofd der Minnisink, waarvan een voorname episode het dooden van het strijdros op het graf is. Een pijl doorboort het hart van 't paard; een smartelijk gehinnik, een steigering en

> ...on the dead man's plain,
> The rider grasps his steed again.

In het tweede gedicht richt Longfellow zich tot Driving Cloud, een opperhoofd der Omaha-Indianen, die een stad bezoekt. Gehuld in zijn roode deken, dwaalt het opperhoofd in sombere stemming door de volkrijke straten. En de dichter vraagt hem:

> How canst thou walk in these streets, who hast trod the green turf of the prairies,
> How canst thou breathe in this air, who hast breathed the sweet air of the mountains?

En hij wijst er den Indiaanschen bezoeker op, dat de minachting en haat, die hij voor den blanke en zijn steden koestert, ijdel zijn, aangezien ‘down trodden millions’, die in Europa verhongeren, de jachtgronden der Indianen opeischen. Terug dan naar de wildernissen van het Westen! De ‘big thunder canoe’ is reeds op de Missouri verschenen; immigrantenkaravanen doorkruisen de vlakten en de adem van Saksers en Kelten

> like the blast of the east wind,
> Drifts evermore to the West the scanty smoke of thy wigwams!

II.

Fenimore Cooper was nog geen twee jaren oud toen François René de Chateaubriand Noord-Amerika bezocht. Ontevreden met de toestanden in Frankrijk, volgeling van Rousseau en Bernardin de Saint-Pierre, wilde de jeugdige vicomte niet slechts het epos van den natuurmensch schrijven, maar koesterde hij ook grootsche plannen omtrent de ontdekking van de noordwestelijke doorvaart. Van het laatste kwam niets, maar het ‘epos’ werd geschreven.

Chateaubriand bracht in 1791 slechts zes of zeven maanden in Amerika door, de heen- en terugreis niet medegerekend. Hoe kort dit verblijf ook was, heeft Chateaubriand het wèl geëxploiteerd. De argelooze lezer, weinig op de hoogte van Indianen en van de topographie dier streken, zou allicht kunnen denken, dat alles wat deze auteur verhaalt op eigen waarneming berust. Dit is evenwel lang niet het geval. Ik acht het noodig om bij Chateaubriand's reis eenige oogenblikken stil te staan, aangezien anders de waardeloosheid van *Atala* en *Les Natchez,* uit het oogpunt der land- en volkenkunde, niet voldoende beoordeeld kan worden.

Omtrent de door Chateaubriand gevolgde reisroute verkeeren wij grootendeels in het onzekere. Zelfs zijn *Voyage en Amérique* bevat in dit opzicht slechts fragmenten of uiterst vage aanduidingen. Het is evenwel zeker, dat hij verschillende groote steden in de ooststaten bezocht en de Hudsonrivier tot Albany opvoer. Van daar begaf Chateaubriand zich dwars door het land der Vijf Natiën (Irokeezen) naar den Niagara-val. Bijna de eenige, uiterst oppervlakkige, beschrijving van Indianen in de *Voyage*, die werkelijk op eigen aanschouwing schijnt te berusten, heeft betrekking op de Onondagas. Na den Niagara-val wordt de reisroute geheel en al onduidelijk. Chateaubriand dankt er zijn gids af en sluit er een nieuwe overeenkomst met Canadeezen, die op weg waren naar St. Louis aan de Mississippi. Ofschoon onze reiziger waarschijnlijk wel de Ohio bereikt, en die gedeeltelijk zal hebben afgevaren, acht ik het onbewezen, dat zijn tocht zich tot de Mississippi heeft uitgestrekt. Wel zegt Chateaubriand in den *Epilogue* van *Atala* ‘J'avais parcouru les rivages du Meschacebé’, maar dit is niet overtuigend. Zijn beschrijving van ‘quelques sites dans l'intérieur des Florides’ berust dan ook bepaald niet geheel op eigen aanschouwing. Het meeste daarvan is ontleend aan Bartram's *Travels*, hetgeen Chateaubriand zelf trouwens toegeeft. Bovendien is alles wat de vicomte in zijn *Voyage* mededeelt omtrent de natuurlijke historie des lands en de zeden, talen, godsdiensten en regeeringsvormen der inboorlingen van anderen nageschreven. Het geheel vormt een allerzonderlingst verward samenraapsel van gegevens; een quasi-geleerde verhandeling, die als het ware de groote leemten in het onbeduidende reisverhaal moet

aanvullen. Wanneer Chateaubriand werkelijk zoo ver in het binnenland heeft gereisd als hij doet voorkomen, waarom werden die tochten dan niet door hem, meester met de pen, beschreven[1)]?

Met *Atala*, een idylle, en *Les Natchez*, een lijvigen ethnographisch-historischen roman is Chateaubriand's Amerikaansch letterkundig werk genoemd. In zijn *René*, dat met beide ten nauwste samenhangt, is er van Amerika slechts incidenteel sprake. Deze drie werken dagteekenen uit het begin der 19e eeuw. *Les Natchez* verscheen het laatst, met een tusschenruimte van ettelijke jaren. Alle hadden langen tijd een groot succes en beleefden vele uitgaven; *Atala* vooral, dat bovendien in verschillende talen werd overgezet en op het tooneel opgevoerd. Het romantische waas, dat den steeds poseerenden vicomte omgaf, alsook zijn positie in de groote wereld, droegen ongetwijfeld tot dat welslagen bij.

Chateaubriand heeft in *Atala* en *Les Natchez* twee geheel verschillende werelden willen beschrijven, twee cultuurhistorisch tegenovergestelde typen willen schilderen: den primitieven natuurmensch en den beschaafden blanke, den heiden en den Christen; maar beiden vooral in een Amerikaansche omgeving. Alleen de Indiaan interesseert ons hier.

De hoofdpersoon in deze Amerikaansche verhalen is Chactas, zoon van Outalissi, een Natchez Indiaan. De lezer ontmoet hem voor het eerst in *Atala;* dan, hoewel zeer terloops, weder in *René*, terwijl hij in *Les Natchez* den doodstrijd van Chactas bijwoont. De merkwaardige en zeldzame lotgevallen van Chactas, door Chateaubriand verhaald, hebben een gedeeltelijk historischen grondslag. Gedurende de regeering van Lodewijk XIV vertoefde er werkelijk een Indiaan, ofschoon geheel onschuldig, op de Fransche galeien. In vrijheid gesteld, kwam deze Indiaan, alvorens naar zijn geboorteland terug te keeren, te Parijs en Versailles met een aantal hooggeplaatste en vermaarde personen in aanraking, o.a. met den koning en Fénélon.

1) Een ongenoemd schrijver heeft in *Le Temps* van 17 October 1910 op de ‘inexactitudes’ van Chateaubriand betreffende Amerika gewezen. Ook gedurende zijn veel latere reis in Griekenland moet de vicomte het met de waarheid zoo nauw niet genomen hebben. Zie *l'Exotisme*, p. 122-125, noot.

Chateaubriand beweert, dat de motieven van *Atala*, de tragische liefdesidylle, hem door een Seminool werden medegedeeld; een bewering, die wij voor kennisgeving zullen aannemen. Onze schrijver doet het verder voorkomen alsof hij herhaaldelijk, zonder bemiddeling van een tolk, gesprekken met Indianen van beider kunne heeft gevoerd. Het blijkt echter niet van welke taal Chateaubriand zich daarbij bediende: Irokeesch, Muskhogee of Natchez, die hem natuurlijk alle volslagen vreemd waren. Henri Frédéric Amiel[1)] wees er terecht op, dat Chateaubriand zijn wilden 'la langue de la cour de Louis XIV' laat spreken, met al het pralerige en gezwollene van dien tijd. Daarbij komt dan nog het sentimenteele, dat heerschende was toen de vicomte schreef. Vandaar is er in het geheel iets gedwongens, onnatuurlijks. 'La donnée de rendre en style de Versailles', zegt Amiel, weder zeer juist, 'les amours d'un Natchez et d'une Séminole, et dans le ton catholique les moeurs des adorateurs des Manitous, était une donnée trop violente'. Zooals Chactas als verliefd jongeling, op rijperen leeftijd en als blinde grijsaard spreekt, zal wel nimmer een Indiaan, zelfs een 'Christelijk beschaafde', hebben gesproken. Dat soort van Indiaansche krijgers en jagers is stellig even zeldzaam als de vroomkuische Atala's onder de bekoorlijke mestiezenmeisjes. Maar toen Chateaubriand zijn werken ontwierp en schreef - ik wees er zoo even reeds op - was larmoyante sentimentaliteit in de mode. Vandaar dat Chactas herhaaldelijk 'tranen met tuiten' vergiet. Ook Atala, slachtoffer van haar Christelijk geloof, zucht en weeklaagt aanhoudend; evenzoo Céluta, René's Indiaansche gade, om van andere overgevoelige en weenende Indianen in *Atala* en *Les Natchez* niet te spreken. De maagdelijke, idyllisch-mooie natuur der 'Florides', de heldere warme zon, de weelde der half tropische nachten vermogen niet levenslust en levensvreugde in die jeugdige menschenharten op te wekken. Ik beweer geenszins, dat Indianen niet kunnen weenen, maar zij zullen zoo min mogelijk tranen vergieten in het bijzijn van anderen, vooral van bleekgezichten. Bovendien zijn de Indianen over het geheel veel vroolijker dan men gewoonlijk meent.

1) Fragments d'un Journal intime, 9e editie, tome I, p. 132.

Uit een zuiver literarisch oogpunt en in de lijst van den tijd is *Atala* ongetwijfeld een meesterstuk, ofschoon misschien minder hoogstaande dan *René*. Als exotische tragische idylle overtreft het verre *Paul et Virginie* van Bernardin de Saint-Pierre. Maar de romantische school, waartoe beide idyllen behooren, gaat nu eenmaal niet samen met psychoanalyse en trouwe plaats- en volksbeschrijving[1)].

Met dat al had Chateaubriand niet willens en wetens onwaarheden behoeven te vertellen. In den *Epilogue* van *Atala* b.v. beschrijft hij zijn 'ontmoeting' bij den Niagaraval met de kleindochter van René en Céluta. De laatste overblijfselen van den Natchez-stam - zoo heet het - namen de wijk naar het noorden en, beladen met het gebeente hunner vaderen, kwamen zij ook aan den Niagara. Dit is geheel in strijd met de historische feiten. Vooreerst zullen de Natchez den Niagaraval wel niet hebben gekend, zelfs ternauwernood bij naam, en ten tweede lag hun exodus in een geheel andere richting. Na de groote nederlaag, die hun in 1731 door de Franschen onder gouverneur Perrier en zijn Indiaansche bondgenooten werd toegebracht, namen de Natchez grootendeels de wijk onder verschillende andere stammen, met name de Chickasaws en Cherokees. Zoo vond Swanton in 1791 (het jaar van Chateaubriand's 'ontmoeting') meer dan één Natchez-dorp onder de Creek-Indianen[2)]. De bewering van Chateaubriand, dat *Atala* 'a été écrite dans le désert et sous les huttes des sauvages' - verondersteld, dat zij waar is - kan de voorgaande kritiek niet ontzenuwen. Een analyse van *Les Natchez* geeft geen betere uitkomst.

Deze roman is gegrond op een tijdperk uit de Fransche

1) Een prachtuitgave, ook in Engelsche vertaling, werd door Gustave Doré geïllustreerd. Daargelaten de artistieke waarde - er zijn ware gedichten onder - brengen die teekeningen den lezer eveneens op het dwaalspoor. Doré had blijkbaar in het geheel geen juiste voorstelling van het landschap der 'Florides'. Ook schijnt hij nooit een natuurgetrouwe afbeelding van een Indiaan te hebben bekeken, anders had hij dergelijke onmogelijke en fantastische Indianen niet geteekend.

2) Zie John R. Swanton, *Indian Tribes of the Lower Mississippi Valley* etc., p. 253. (Bulletin 43, Bureau of American Ethnology, Washington 1911).

koloniale geschiedenis in de eerste helft der 18e eeuw; meer in het bijzonder op den moord der Franschen te Fort Rosalie aan de Beneden-Mississippi, door de Natchez-Indianen in 1729. Bij de samenstelling van genoemd werk heeft Chateaubriand zijn gegevens aan verschillende bronnen ontleend, vooral aan Charlevoix; misschien ook aan Le Page du Pratz en anderen. Voor het overige is alles fictie.

Als letterkundig product staat *Les Natchez* ver beneden *Atala*. De lezing ervan is, over het geheel, vervelend en vermoeiend; de pakkende, mooie gedeelten, die er in zijn, komen daardoor des te meer uit. Wat op den modernen lezer een zonderlingen indruk maakt, zijn de ‘artifices du classicisme’ in den vorm. De talrijke parallellen, die Chateaubriand in *Les Natchez* tusschen zijn Indianen en allerlei figuren uit de Grieksche mythologie trekt, werken bepaald stuitend bij de lectuur. Wel is ook *Atala* volgens ‘les formes les plus antiques’ te boek gesteld (‘sous les huttes des sauvages’!), doch het valt er minder op. Eén voorbeeld slechts uit vele, aan *Les Natchez* ontleend. ‘Outougamiz commence à gravir la colline: bientôt il disparoît dans un torrent de feu et de fumée: tel Hercule s'élevoit vers l' Olympe dans les flammes de son bûcher; tel sur la voie d'airain, et près du temple des Euménides, un orage ravit Oedipe au séjour des dieux’. Bovendien krijgt men gedurig te doen met allegorische beelden, zooals ‘la Renommée’ en ‘le Temps’, en dan met hetgeen Chateaubriand noemt ‘le merveilleux chrétien’.

Van het Amerikanistenstandpunt bezien, vormt *Les Natchez* een allerzonderlingst samenraapsel van ethnographische en topographische bijzonderheden, die veeleer andere Indianenstammen en landstreken dan de Natchez en hun gebied betreffen. Het zou ons veel te ver voeren, dit in alle bijzonderheden aan te toonen. Met enkele voorbeelden kan ik volstaan.

De benamingen Manitou en Kitchimanitou (God, Geest, Groote Geest) zijn onbekend onder de Muskhogee-stammen, waartoe de Natchez, volgens hun taal, gedeeltelijk behooren, maar aan Algonkintalen ontleend. Evenzoo Michabou, ‘dieu des eaux’ en *sachem*, opperhoofd. Athaensic (Ataensic), ‘génie des fatales amours’, ‘dieu de la vengeance’, is een

vrouwelijke godheid der Hurons, geheel onbekend bij de Natchez. Volgens sommigen is Ataensic identisch met de maan. Verschillende andere goden- en persoonsnamen, alsook woorden uit het dagelijksche leven (b.v. *Areskoui*, *chichikoué*, *ikouessen)* zijn bepaald niet aan de talen der Natchez en andere zuidelijke stammen, maar aan noordelijke, niet verwante idiomen ontleend. Chateaubriand beschrijft uitvoerig een groote raadsvergadering aan den noordelijken oever van het Bovenmeer, waaraan Indianen van talrijke en de meest verschillende stammen, ook Natchez, deelnemen. Zelfs zijn er van de Atlantische kust, uit Mexico, en zoo waar, ook Eskimo's bij! Het is eigenlijk niet de moeite waard, het onzinnige van dat alles, met inbegrip der redevoeringen, aan te toonen. Ik zal daarom ook de ‘vloot’ van kano's der Pannis (Pawnees) op de Beneden-Mississippi, liefst voor New Orleans, maar laten varen, evenals zoo veel anders. Wie zich goed rekenschap wil geven van Chateaubriand als ethnograaf en topograaf, verwijs ik naar het belangrijke, reeds genoemde werk van Dr. Swanton. Hij kan daar op blz. 45-257 alles vinden wat aangaande de nu bijkans uitgestorven Natchez-Indianen bekend is[1)].

Mijn slotsom is deze. Chateaubriand's Amerikaansche *oeuvre* behoort weliswaar tot het exotisme, maar het is *salon*-exotisme, even denkbeeldig en onreëel door zijn lange ‘natuurbeschrijvingen’ met hun effectbejag als door de onnatuurlijke, theatrale Indianen. In de taalmuziek van Chateaubriand, soms louter woordenpraal, klinkt gedurig een valsche noot, die den ingewijden lezer onaangenaam aandoet en zijn aesthetisch genot bederft.

Onder de groote Duitsche dichters zijn er mij drie bekend, die ook den Indiaan, al is 't ook maar enkele malen, tot onderwerp van hun gedichten hebben gekozen. Ik noem

1) Swanton noemt Chateaubriand slechts één enkele maal terloops als de auteur van *Atala* en *Les Natchez*, maar hij onthoudt zich van alle kritiek. Daarentegen zegt Swanton: ‘If the American Indian ever becomes a favorite theme for literary and artistic effort, it may be held as certain that the Natchez will receive abundant attention’. De geleerde schrijver heeft blijkbaar geen flauw begrip van de plaats, die de Indiaan sedert lang in de letterkunde en de beeldende kunst inneemt; zelfs niet van het leeuwenaandeel dat, op beiderlei gebied, zijn eigen landgenooten toekomt. Zie *op. cit.*, p. 257.

Schiller, Adelbert von Chamisso en Nicolaus Lenau. Alleen de beide laatstgenoemden bezochten Amerika. Chamisso deed de kust aan gedurende zijn reis om de wereld met Kotzebue in 1815-18; Lenau vertoefde in 1832 in de Vereenigde Staten.

Waaraan Schiller zijn *Nadowessiers*[1] *Todtenlied* heeft ontleend, is mij niet bekend. De dichter beschrijft er hoe de rouwklagende omstanders de deugden bezingen van den krijger, wiens ontzielde lichaam, in rechtopzittende houding, de teraardebestelling verbeidt. Ook wordt ons een blik gegund op hetgeen in het hiernamaals den dapperen krijger en koenen jager wacht. Veel meer valt er niet van te zeggen. Een enkele kritische opmerking slechts. Schiller spreekt van

> ....die Augen, falkenhelle,
> Die des Rennthiers Spur
> Zählten auf des Grases Welle.

Van rendieren in het land der Sioux te spreken is natuurlijk ongerijmd, aangezien het verspreidingsgebied dezer hertensoort lang zoo ver zuidelijk niet reikt.

De drie Amerikaansche gedichten van Chamisso, die ik hier wil noemen, staan in geenerlei verband met zijn reis. Zij betreffen geheel andere streken en dagteekenen van 1828-30. De motieven vond hij elders. Over dat, hetwelk op Zuid-Amerika betrekking heeft, spreek ik later.

Het blijkt niet waaraan Chamisso's *Rede des alten Kriegers Bunte-Schlange im Rathe der Creek-Indianer* haar ontstaan te danken heeft. Zij kan een historischen grondslag hebben. Die toespraak heeft betrekking op de onrechtvaardige behandeling zijn volk aangedaan door de hebzuchtige blanken: altijd verder doordringen naar het Westen, tot zelfs over de Mississippi; landroof, moord, - kortom de tragische geschiedenis, niet alleen van de Creeks, maar van honderd andere stammen.

Das Mordthal van Chamisso is gebaseerd op een verhaal, dat in de *North American Review* verscheen en voor ons doel van geen belang.

Aan Lenau's Amerikaansche reis hebben verschillende gedichten hun ontstaan te danken. De zee, het oerwoud, de Niagara vonden in hem een zanger. Ik ken evenwel slechts

1) Beter bekend onder den naam van Sioux of Dakotas.

twee gedichten van Lenau, die den inboorling tot onderwerp hebben: *Der Indianerzug* en *Die drei Indianer*.

Het tragisch-romantische lot van den Indiaan kon niet anders dan snaren doen trillen in het overgevoelige gemoed van den grooten dichter-pessimist. Vandaar is het bijna bevreemdend, dat Lenau's muze den zoon der wildernis niet vaker heeft bezongen. Wat eerstgenoemd gedicht betreft,

> Indianer sind's, die von der Heimath scheiden.

De bosschen langs de Susquehanna-rivier weergalmen van weeklachten als zij hun geboortegrond moeten verlaten, den grond, waarin het gebeente hunner vaderen rust. 'Die verfluchten Weissen' dwongen ook hen elders een goed heenkomen te zoeken. Na de eerste nachtelijke halte onder de hooge eikeboomen verschijnt bij het eerste morgengloren een vuurgloed aan den verren horizon: de wouden, eerst gisteren verlaten, staan in brand. De blanke indringer heeft zijn ontheiligend vernielingswerk begonnen.

Het tweede gedicht is nog treuriger. Drie Indianen, een grijsaard met zijn twee zonen, wien de blanken alles hebben ontnomen - behalve 'im Herzen tödlich bittres Hassen' - storten zich met hun kano, onder het zingen van hun 'Sterbelied', in den donderenden waterval van den Niagara.

III.

Tot een geheel andere categorie van schrijvers over Indianen en Amerikaansche toestanden behooren zij, wier werk de publieke opinie vooral beschouwt als bestemd voor de rijpere jeugd, m.a.w. als zoogenaamde jongensboeken. Ofschoon jongens bij voorkeur die boeken gaarne lezen of lazen, betwijfel ik toch of die vrij algemeene opvatting wel geheel juist is. Vooreerst bestemden de meesten van die auteurs hun romantische verhalen waarschijnlijk veeleer voor volwassenen dan onmondigen. Ten tweede heeft dat werk niet zelden een zoo bijzondere aantrekking en gaat er een dusdanige charme van uit, dat ook velen van rijperen leeftijd het met genoegen lezen. Die bekoring is zelfs zóó sterk, dat de lectuur dier boeken - zooals trouwens ook die van Fenimore Cooper - een bepaalde richting heeft gegeven aan het leven van menigen romantisch aangelegden knaap of

jongeling. Ja, zelfs enkele kunstenaars van naam hebben een deel hunner inspiraties aan Gustave Aimard en Gabriel Ferry te danken gehad[1].

De meest bekende dezer categorie van schrijvers zijn, behalve de twee reeds genoemden, Bénédict Henry Révoil, de Wogan, Mayne Reid, Gerstäcker, Armand (Strubberg), Ruppius en Möllhausen. Globaal genomen, waren zij vooral tusschen 1850-70 *en vogue*. Deze auteurs bezochten Amerika gedeeltelijk binnen het eerste tiental jaren van genoemde periode, gedeeltelijk nog vroeger. Bij allen afzonderlijk stilstaan wil ik niet en ik bepaal mij tot het volgende.

Collectief beschouwd, staan die romans en schetsen literarisch niet hoog, al zijn er ook onder, die van niet weinig schrijverstalent getuigen, zooals het werk van Ferry en Mayne Reid. Uit het oogpunt der land- en volkenkunde zijn die boeken, behoudens enkele uitzonderingen, gedeeltelijk geheel en al waardeloos, misleidend zelfs, en gedeeltelijk van geringe waarde. Reeds vele jaren geleden, naar aanleiding van mijn eerste verblijf in het Westen en het aangrenzende Mexico sprak ik mijn oordeel in dezen over Aimard, Ferry en Mayne Reid uit[2]. Door latere en meerdere ervaring ben ik nu nog sceptischer en meer kritisch dan toen. Dat sommigen der bovengenoemde negen schrijvers werkelijk de door hen geschilderde streken langdurig bezochten en min of meer intiem met Indianen verkeerden, acht ik hoogst onwaarschijnlijk; althans voor Aimard en Wogan bestaat die twijfel zeker en grenst zij aan gewisheid.

Ik geloof, dat Aimard en Ferry, en in zekere mate ook eenige andere auteurs, hun speciale land- en volkenkundige kennis grootendeels uit allerlei boekwerken, groen en rijp,

1) Gustave Doré en Charles Rochussen. De eerste wijdde zijn teekenstift aan *Le Coureur des bois* van Ferry; de tweede illustreerde sommige romans van Aimard in een reeks van waterverfteekeningen. Afgezien van hun groote artistieke waarde, getuigen deze illustraties van Doré; zooals die van *Atala*, van een absoluut gebrek aan kennis van Amerikaansche menschen en dingen. Doré's Mexicanen zijn even volslagen mislukt als zijn Indianen. Rochussen daarentegen was - het is welbekend, evenals de schilder van Nederlandsch Indië, Payen - ‘un vraie savant, doublé d'un artiste conscientieux’.

2) Reizen en onderzoekingen in Noord-Amerika, p. 179-181. Leiden 1885.

hebben opgedaan en dat zij daarmede slordig, zonder de minste kritiek, hebben gewoekerd. Die even oppervlakkige als verwarde kennis werd bij sommigen waarschijnlijk aangevuld door half verdichte verhalen van kolonisten, jagers, goudzoekers enz., die in het Far West vertoefden. Met uitzondering van Mayne Reid en Möllhausen streefden stellig weinigen van die schrijvers naar nauwkeurigheid bij de schildering van het landschap en van de Indianen, Mexicanen en grensbewoners.

Van het Spaansch waren al die auteurs blijkbaar weinig op de hoogte en van Indiaansche talen hadden zij niet het minste begrip.

Bij het werk van eenigen hunner dien ik nog een oogenblik stil te staan.

Aimard was een bij uitstek vruchtbaar schrijver. Onder zijn talrijke romans, die in het Far West en in Mexico spelen, mogen hier slechts een paar titels genoemd zijn: *Les Trappeurs de l'Arkansas*, *Les Chasseurs d'abeilles*, *Coeur de pierre*, *Balle-Franche*. Vele vertalingen, ook in het Hollandsch, gaven aan Aimard's Indianenromans een enorme verspreiding. Over zijn werk, dat op Zuid-Amerika betrekking heeft, zal ik later een woord zeggen.

Het is bevreemdend, dat sommige titels van Aimard's boeken in het geheel niet beantwoorden aan den inhoud en vandaar geheel misleidend zijn. Zoo is er in *Les Trappeurs de l'Arkansas* nergens sprake van de Arkansas, noch van de rivier, noch van den staat. De plaats der handeling legt de schrijver in den Mexicaanschen staat Sonora en het aangrenzende tegenwoordige Arizona.

In de verhalen van Aimard spelen Indianen van de stammen der Apaches en Comanches[1)] vooral een belangrijke rol. Mij steunend op persoonlijke ervaring *in situ* en verder op bronnenstudie, aarzel ik niet te verklaren, dat die Indianen bij Aimard geenszins beantwoorden aan de werkelijkheid.

1) In het Nederlandsch in het meervoud Apache*n* en Comanche*n*, m.i. ten onrechte. Ook de Nederlandsche uitspraak dier stammen is geheel verkeerd, aangezien de *ch* niet wordt uitgesproken zooals in onze taal, maar als *tsj*. Deze Indianen noemen zich zelven geheel anders, daar de namen Apache en Comanche van vreemden, hoewel Indiaanschen, oorsprong zijn.

Vooral hetgeen omtrent de Apaches en hun land wordt verhaald is ongerijmd en fantastisch. De Gila b.v. is een rivier, die in de romans van Aimard dikwijls genoemd wordt. De beschrijvingen, die Aimard van den Rio Gila en zijn oevers geeft, lijken evenwel naar niets, evenmin als die van den Rio Grande (Bravo) del Norte. Vooral aan en bij den Rio Gila, op verschillende punten van zijn loop, heb ik herhaaldelijk en soms geruimen tijd vertoefd en mij steeds verbaasd over de absolute onbetrouwbaarheid van Aimard's schilderingen.

Van Gabriel Ferry (pseudoniem van Louis de Bellemare) is vooral de boeiend geschreven, reeds genoemde roman *Le Coureur des bois* bekend. Dit boek werd dikwijls vertaald, ook in het Hollandsch. Voorts verdient het Mexicaansch verhaal *Costal l'Indien* vermelding. Mijn kritiek van Aimard is gedeeltelijk ook op Ferry van toepassing. Ferry bereisde weliswaar Mexico, maar de landstreek, waarin hij zijn *Coureur des bois* laat spelen, heeft hij waarschijnlijk nimmer bezocht en stellig niet goed bekeken. In de karakterschilderingen van Mexicanen zijn zoowel Ferry als Aimard het beste geslaagd.

Révoil is vooral bekend door zijn *Engel der prairieën*, waarvan de juiste Fransche titel mij ontgaan is. Ik heb slechts de Hollandsche vertaling bij de hand. Dit verhaal berust op historische feiten, die plaats hadden in het Ohiogebied en onder de Shawnees, en dagteekenen uit het laatst der 18e eeuw. Tijdens een reis in de Vereenigde Staten in 1843 ontmoette Révoil een ouden kolonist, die hem het bewuste verhaal deed.

Baron Emile de Wogan schreef o.a. *Six mois dans le Far West* en *Du Far West à Bornéo*. Het werk van dezen luitenant der spahis staat, wat onbetrouwbaarheid en onwaarschijnlijkheid betreft, zelfs ver beneden Aimard. Ofschoon Breton van geboorte, was de Wogan desniettemin psychisch een echte Gascon; een soort van von Münchhausen. Hoewel ik aanneem, dat de Wogan werkelijk in Californië is geweest, is de inhoud van zijn eerstgenoemd boek hoogst verdacht; van zijn avonturen in het stroomgebied van den boven-Rio Colorado af tot zijn gevangenschap bij de Timpabache-Indianen toe. Bovendien zijn de Wogan's geographische en ethnographische beschrijvingen geheel fantastisch. Zijn

laatstgenoemd boek berust stellig eveneens op een denkbeeldige reis en is even waardeloos. De *verve* en de onderhoudende verhaaltrant van dezen auteur droegen er zeker toe bij om zijn boeken ingang te doen vinden. *Six mois dans le Far West* beleefde zelfs verscheidene uitgaven.

Onder de *frontier*-romans van den Engelschen kapitein Mayne Reid zijn *The Scalp-Hunters*, *The Lone Rancho* en *The Headless Horseman* te noemen. Deze auteur behoort, zooals gezegd is, tot de meest betrouwbaren dezer categorie. Men moet b.v. de droge hoogvlakten van Texas met hun *chaparral* kennen, om te weten hoe juist de beschrijving van Mayne Reid is; maar overigens is zijn werk ethnographisch van geen belang.

Friedrich Gerstäcker, eenmaal de meest populaire *Reiseschriftsteller* van zijn tijd, ook bekend door zijn exotische romans, heeft niettegenstaande zijn langdurige en herhaaldelijke verblijven in Noord- en Zuid-Amerika, eigenlijk zeer weinig over Indianen geschreven. Afgezien van de verhalen zijner zwerf- en jachttochten langs de rivieren en in de bosschen van de Vereenigde Staten, verdient hier slechts één romantisch werk van Gerstäcker terloops vermelding. Doch daarover later een enkel woord onder Zuid-Amerika.

Over Armand en Ruppius moet ik mijn oordeel opschorten wegens oogenblikkelijk gebrek aan gegevens.

Strubberg, schrijvende onder den pseudoniem van Armand, was, naar ik meen, een geneesheer uit Kassel, wien de lust naar avonturen over den oceaan dreef. Naar aanleiding zijner tochten schreef hij verschillende romantische verhalen en andere werken, waaronder *Bis in die Wildniss* en *Amerikanische Jagd- und Reise-Abenteuer* (2^{e} uitgave Stuttgart 1876). Armand heeft dit laatste werk zelf geïllustreerd.

Onder de werken van Ruppius dient *Der Prairie-Teufel* te worden genoemd. Ook van dit werk bestaat een Hollandsche vertaling.

Wat eindelijk Balduin Möllhausen betreft, diens Amerikaansche romans en novellen zijn talrijk, ofschoon er lang niet altijd Indianen in voorkomen. In de land- en volkenkunde is Möllhausen welbekend als schrijver van lijvige, door hem zelven geïllustreerde werken naar aanleiding van drie verschillende groote reizen in het Verre Westen. Hoewel hij

tot een vorig geslacht behoort, reikt Möllhausen's werk tot in de twintigste eeuw; want aan den avond van zijn leven, in 1904, gaf de bijna '80-jarige, sedert overleden grijsaard een verzameling opstellen uit onder den titel van *Bilder aus dem Reiche der Natur*. De inleiding van dit werk vormt een verdienstelijk gedicht. Het is een vluchtige terugblik op zijn reizigersleven, een weemoedige vergelijking van voorheen en thans in het Westen en het leven der Indianen. Möllhausen had bij het dichten van dien klaagzang blijkbaar hetzelfde gevoel als Deerslayer en Leatherstocking, die den gang der 'beschaving' in hun geliefde wildernis met leede oogen aanzien. Möllhausen denkt er aan een 'milden Zauberabend' toen hij bij zonsondergang op den hoogen rotsoever van de Nebraska-rivier stond. Aan zijn voeten de prairie, 'unabsehbar grün und duftig', en de tenten der Sioux; daartusschen de kampvuren en grazende paarden, - een beeld van vrede en poëzie. Dat was *toen* actueel, de werkelijkheid. En *nu*?

> Jahre sind seitdem entschwunden,
> Ueber fünfzig lange Jahre.
> Was einst Poesie der Wildnis:
> Bisonsherden, braune Jäger,
> Lust'ger Ritt auf Tod und Leben,
> Ist verwandelt und zerstoben
> Vor dem Hauch des Eisenrosses,
> Feuer fressend, Funken schnaubend.

Misschien zou ik hier ook twee boeken van den Amerikaanschen reiziger-photograaf en ethnograaf Edward S. Curtis moeten bespreken, aangezien hij deze beide werkjes, volgens zijn eigen verklaring, voor de rijpere jeugd schreef. Beide dragen evenwel een zoo geheel ander karakter dan de zoo even besproken romans en schetsen; zij staan uit een wetenschappelijk oogpunt zooveel hooger, dat het eigenlijk niet aangaat dit werk van Curtis met dat van Aimard *e tutti quanti* in één adem te bespreken. Bovendien is het van zeer veel latere dagteekening. Vandaar ook, dat ik er eerst in een later hoofdstuk bij zal stilstaan.

IV.

Het is veertig tot vijftig jaar geleden sedert de Ameri-

kaansche dichter en schrijver Joaquin Miller de *lion* der Londensche wereld was. Zijn avontuurlijk en veelbewogen leven en het waas van romantisme dat Miller omgaf, gevoegd bij zijn theatraal optreden in Hyde Park, in Mexicaansch costuum en een *mustang* berijdend, dat alles maakte hem populair.

Er zijn er die Miller met Byron hebben vergeleken, hetgeen althans literarisch geheel onjuist is en bovendien niet vleiend voor Byron. Maar Miller was, evenals Byron, een zwerver, die ook Italië en Griekenland bezocht en daarbij een *soldier-poet*. Zooals Byron het opnam voor de Grieken, nam Miller het op voor de Indianen, o.a. de Modocs, al woonde hij ook in 1873 hun tragedie in de *lava beds* niet bij. Miller liet evenwel niet, gelijk Byron, het leven bij die menschlievende poging. Ook van de vrijbuiters-expeditie onder Walker naar Nicaragua, waaraan hij deel nam, kwam de dichter heelhuids terug. Miller stierf eerst eenige jaren geleden in Californië, waar hij een *rancho* bezat.

Joaquin Miller heeft zeer veel geschreven. Behalve eenige bundels gedichten, heeft hij ook prozawerk nagelaten. Veel van al dat werk zag tusschen 1871 en 1878 te Londen het licht. Slechts datgene wat op Amerika en de Indianen betrekking heeft, interesseert ons hier.

Onder Miller's gedichten verdienen *Songs of the Sierras*, *Songs of the Sunlands* en *A Ship in the Desert* vermelding. Het laatste is waarschijnlijk het beste der drie. Het lijden der karavaan in Utah, het land van den dorst, is hier aangrijpend en meesterlijk beschreven. In de andere dichtwerken komen weliswaar ook mooie gedeelten voor, maar zij zijn zeldzaam en verdwijnen bijna in de massa leelijke rijmelarij. Vele van Miller's verzen zijn vermoeiend om te lezen, onsamenhangend, verward, en men vraagt zich dikwijls af, waar de dichter heen wil. Toch draagt zijn werk veelal den stempel der waarheid. Uit Miller's *Songs* waait u iets tegen van de Californische *sierra*, de groene prairie en de zonnige stranden der Zuidzee. Liefde voor de ruimte en de vrijheid der wildernis lees ik er uit en dan ruischt de weemoedige nagalm van doorgestaan lijden er vaak in. Dikwijls is er iets ruws en stootends in Miller's zangen, herinnerend aan den galop van den *mustang* over ongerept

terrein. Is echter het schuimend ros tot staan gekomen, dan klinkt de stem van den ruiter zachter en zuiverder.

De volgende fragmenten mogen een denkbeeld geven van Miller's dichtkunst.

In *The last Taschastas*[1] bezingt hij de ‘war chief's daughter’ aldus:

> Taller than the tassel'd corn,
> Sweeter than the kiss of morning,
> Sad as some sweet star of morn,
> Half defiant, half forlorn.

En in hetzelfde gedicht wordt een Indiaansche *brave* als volgt geschilderd:

> His breast was like a gate of brass,
> His brow was like a gather'd storm;
> There is no chisell'd stone that has
> So stately and complete a form,
> In sinew, arm and every part,
> In all the galleries of art.

In een sonnet aan het Westen klinkt het:

> Sad song of the wind in the mountains,
> And the sea-wave of grass on the plain,
> That breaks in the bloom-foam by the fountains,
> And forests that breaketh again
>
> On the mountains, as breaketh a main.
>
> Sad symphony, wild and unmeasured,
> Weed warp, and woof woven in strouds

Zooals in Miller's gedichten zijn ook in zijn prozawerk waarheid en verdichtsel dooreengemengd. Voor ethnografische bijzonderheden aangaande Modocs en Shastas behoeft de wetenschappelijke lezer Miller waarlijk niet te raadplegen. Zijn *Life amongst the Modocs: unwritten History* heeft ook in dit opzicht weinig waarde. Als schildering van 's schrijvers avonturen en die van anderen, in de grensstreek tusschen Oregon en Californië, is het evenwel interessant. Van dit boek bestaat een goede Hollandsche vertaling door

1) Voorkomend in den bundel *Songs of the Sierras*.

Jhr. B.L. Teding van Berkhout onder den titel van *Hoe ik Indiaansch opperhoofd werd*.

De roman *Ramona* van Mrs. Helen Jackson heeft een bijzondere strekking. De schrijfster, het is wel bekend, was een oprechte vriendin van de Indianen. Zij stelde de wandaden harer landgenooten, vooral van de Amerikaansche regeering, ten opzichte van de Indianen aan het licht in haar opzienbarend boek *A Century of Dishonor*, waarvan de eerste uitgave in 1881 verscheen. In verband met haar zelf opgelegd liefdewerk bezocht Helen Jackson daarna, als *special agent* der regeering, een aantal nederzettingen der zoogenaamde Missie-Indianen in zuidelijk Californië. Op die rondreis verzamelde zij de historische en andere gegevens voor haar roman. Uit *Ramona* leert men het treurig lot dezer Indianen, dank zij de wreede willekeur hunner 'beschaafde' overheerschers, met juistheid kennen. Het verhaal van Helen Jackson is, in zijn soort, een *Uncle Tom's Cabin*, hoewel in Europa minder algemeen bekend. Gedeeltelijk op waarheid gegrond, heeft het eveneens een philanthropisch doel. In alle opzichten een aantrekkelijk boek, beleefde *Ramona* vele uitgaven. Afgezien van het zuiver literarische, heeft het waarde wegens de meesterlijk geschilderde *couleur locale* en de romantisch verwerkte historische feiten. Ethnographisch echter is het van weinig belang. De Katholieke Missie-Indianen toch, onverschillig van welken stam, hebben sedert lang verreweg het meeste hunner voorvaderlijke gebruiken en instellingen laten varen. Zij leven in hoofdzaak zooals de Mexicanen der lagere volksklassen.

De twee hoofdpersonen dezer tragische geschiedenis - Ramona, *alias* Majella (Wood-dove) en Alessandro - zijn weliswaar van Indiaanschen bloede, maar de overige figuren zijn vooral Mexicanen en Amerikanen. De schoone Ramona is de dochter van een Schot en een Indiaansche uit de missie San Gabriel. Alessandro, een beschaafde Luiseño-Indiaan van edele inborst, is de zoon van het opperhoofd der te Temecula wonende Indianen. En aan de gewelddadige verdrijving dier Indianen uit hun land, in 1875, ontleende Helen Jackson haar verhaal. In den kreet van Alessandro 'I have no home; my father is dead; my people are driven out of their village', zoowel als in het 'I am only a poor beggar now, Señorita'

ligt een wereld van leed; van leed, elders gedeeld door duizend andere Missie-Indianen. Ook Ramona, als Alessandro's vrouw, wordt niet gespaard. Opgejaagd als herten door de jagers, verandert het rampzalige echtpaar twee, drie malen van woonplaats, zoekt rust tot zelfs in de ontoegankelijke San Jacinto-bergen. Hun eerstgeborene sterft; Alessandro wordt krankzinnig en valt als slachtoffer van een laaghartigen moord door een Amerikaan gepleegd. Eerst veel later komen er betere dagen voor Ramona en haar tweede kind. Een vriend harer jeugd, met wien zij is opgegroeid, de rijke Mexicaansche *ranchero* Don Felipe Moreno, vindt Ramona na eindeloos vergeefsch zoeken terug en ontfermt zich over haar. Niet langer wenschend onder Amerikaansch bestuur te leven, nemen beiden de wijk naar Mexico's hoofdstad. Daar wordt hun huwelijk gesloten. Ramona trad van toen af een nieuw leven, een andere en betere wereld in. Maar ondanks haar groot geluk, ‘undying memories stood like sentinels in her breast’. Zij kon Alessandro den Indiaan niet vergeten. ‘When the notes of doves, calling to each other, fell on her ear, her eyes sought the sky, and she heard a voice saying, “Majella!” This was the only secret her loyal, loving heart had kept from Felipe’.

Ik heb ten slotte een enkele opmerking. Mrs. Jackson verstond blijkbaar weinig of geen Spaansch. Vandaar, dat verschillende persoons- en plaatsnamen in *Ramona* foutief gespeld zijn. Ook in het rapport aan de regeering, dat zij met Kinney, haren medegecommitteerde, uitbracht en dat als appendix in *A Century of Dishonor* is afgedrukt, zijn vele namen van localiteiten en Indianenstammen verminkt weergegeven.

Ofschoon er over Tecumseh veel is geschreven, ken ik slechts een enkel bepaald letterkundig werk, dat op hem betrekking heeft. Ik bedoel *Tecumseh*, een drama door Charles Mair, dat in 1886 te Londen verscheen. Toch zou het zeer begrijpelijk zijn geweest, indien de grootste patriottische figuur uit de Indiaansche geschiedenis, Tecumseh (ten rechte Tekámthi of Tikamthi), die in 1813 in den slag aan de Thames sneuvelde, het onderwerp van meer belletristische werken ware geweest.

De letterkundige waarde daargelaten, komt het mij voor,

dat Mair's drama over het geheel historisch juist is, natuurlijk met uitzondering van de verschillende *dramatis personae*. Ook komen er ettelijke onjuistheden in voor, o.a. in de aanteekeningen aan het slot. De moeder van Tecumseh b.v. was geen Cherokee, maar misschien een Creek, ofschoon dit geenszins vaststaat. Hetgeen Mair over den krijgszang der Wyandots zegt, is onzin. Het is echter vergeeflijk als men weet, dat ik zelf onder de Cherokees hoorde beweren, dat de in hun zangen voorkomende lettergrepen *hoh-wah-yeh* Jehovah beduiden. Die dwaze verwarring is vooral aan den ouden schrijver Adair te wijten. Voorts is de manier van spreken van Mair's Indianen meestal veel te weinig Indiaansch; maar dat kon misschien moeilijk anders in een Engelsch drama. Het komt mij echter voor, dat de beteekenis of zin van Tecumseh's alleenspraak juist is weergegeven, omdat zij het geliefkoosde denkbeeld van den grooten Shawnee uitdrukt.

> From vales and rivers which were once our own
> The pale hounds who uproot our ancient graves
> Come whining for our lands, with fawning tongues,
> And schemes and subterfuge and subtleties.
> O for a Pontiac[1] to drive them back
> And whoop them to their shuddering villages!
> O for an age of valour like to his,
> When freedom clothed herself with solitude,
> And one in heart the scattered nations stood,
> And one in hand. It comes! and mine shall be
> The lofty task to teach them to be free -
> To knit the nations, bind them into one,
> And end the task great Pontiac begun!

In de eerste scene van het vijfde bedrijf is Tecumseh's toespraak op een historisch feit gegrond. Hij protesteerde met kracht, doch tevergeefs, tegen den terugtocht van den lafhartigen Britschen generaal Proctor uit Malden (Amherstburg). De inhoud dier bijtende toespraak lijkt mij juist te zijn vertolkt. Overigens is dit drama van Mair ethnographisch te weinig belangrijk om er bij stil te staan.

1) Pontiac, een opperhoofd der Ottawas (1720-1769) was de geestelijke voorganger van Tecumseh. Pontiac's grootsche poging om zijn rasgenooten van den blanken indringer te bevrijden, mislukte echter, evenals die van Tecumseh.

V.

Ofschoon het eerstvolgend te bespreken geschrift ongeveer samenvalt met het tijdstip van de eerste uitgave van *Ramona*, en eenige jaren vóór het verschijnen van *Tecumseh*, heb ik gemeend het *na* beide genoemde werken te moeten behandelen. Immers Cushing's hier te noemen publicaties, ofschoon van zeer uiteenloopenden datum en aard, staan in nauw verband met elkaar en hebben met het werk van Bandelier, Miss Proctor en Mrs. Ryan eveneens de oude of hedendaagsche Pueblo-Indianen tot onderwerp. Bovendien draagt al dat werk, hoe verschillend ook in menig opzicht, een eigenaardig karakter door de groote kennis van zaken der auteurs. Wegens de werkelijke waarde, die dat werk, in zijn geheel beschouwd, voor de ethnologie en archaeologie van het Zuidwesten bezit, neemt het niet alleen een bijzondere plaats in, maar opent het een nieuw tijdperk in de Amerikaansche letterkunde: dat van de werkelijk wetenschappelijke belletrie met betrekking tot den Indiaan.

Hoewel het werk van wijlen Frank Hamilton Cushing, den genialen Amerikaanschen ethnoloog, meerendeels zuiver wetenschappelijk is, vallen er althans twee zijner geschriften binnen het kader mijner bespreking. Ik bedoel *My Adventures in Zuñi* en *Zuñi Folk Tales*. Het eerste verscheen in een drietal, door Farny en Metcalf voortreffelijk geïllustreerde artikelen in *The Century Magazine* van 1882-83; het laatste werd in 1901 na den dood van Cushing uitgegeven.

Cushing was een uitmuntend stylist. Ook zijn zuiver ethnologische en archaeologische geschriften geven blijk van die gelukkige en vrij zeldzame vereeniging van literarisch en wetenschappelijk talent.

In de *Adventures* verhaalt Cushing een en ander van zijn eerste indrukken en ervaringen onder de Zuñi-Indianen in Nieuw-Mexico. Het zijn meesterlijke schetsen van het dagelijksch leven en het karakter dezer Indianen, alsook van episodes, die de auteur-zelf beleefde. Aangezien ik bij twee verschillende gelegenheden met Cushing te Zuñi samen was, kan ik voor de juistheid zijner schetsen instaan. De wijze waarop hij zelfs triviale dingen aantrekkelijk weet te beschrij-

ven, is onder ethnologen ver van algemeen; evenzoo de manier waarop Cushing Indianen sprekende invoert en hun gedachten vertolkt. Hoewel het mij te ver zou voeren dit door vele voorbeelden te staven, kan ik niet nalaten hier ten minste als proeve de bijna letterlijke vertaling van een Zuñi-wintersprookje te geven.

The rattle-tailed serpents
Have gone into council;
For the god of the Ice-caves,
From his home where the white down
Of wind in the north-land
Lies spread out forever,
Breathes over our country
And breaks down the pine-boughs.

Strikt genomen, behoort de reeds genoemde posthume bundel *folk-lore* niet tot mijn onderwerp. Ik heb evenwel gemeend ditmaal een uitzondering te moeten maken wegens den literarischen stijl, waarin Cushing, de vertaler, deze volksverhalen heeft te boek gesteld. Powell, die er de inleiding voor schreef, zeide daarom te recht: 'Under the scriptorial wand of Cushing the folk-tales of the Zuñis are destined to become a part of the living literature of the world, for he is a poet although he does not write in verse'. Cushing kon inderdaad denken als de Indianen, in wier brein deze mythen ontstonden, hij kon spreken als de profeten der Indianen en uitlegging geven gelijk hun priesters. Overigens verwijs ik den belangstellenden lezer naar de *Folk-Tales* zelve en naar hetgeen elders omtrent Cushing en zijn levenswerk is medegedeeld[1].

Afgezien van de legenden omtrent *El Dorado* uit den tijd der *conquista*, die hij in zijn boek *The Gilded Man* behandelde, heeft wijlen de bekende archaeoloog Adolf F. Bandelier, - een geboren Zwitser - de exotische letterkunde met een voortreffelijken Indianenroman verrijkt. Ik bedoel *The Delight Makers*, waarvan de eerste uitgave in 1890 te New York verscheen. Een nieuwe, geïllustreerde editie, met een inleiding

1) H.F.C. ten Kate Jr., Reizen en onderzoekingen in Noord-Amerika, p. 210-212 en achtste hoofdstuk *passim;* Tijdschr. Kon. Nederl. Aardrijksk. Genootsch., jaargang 1889 en 1900, benevens American Anthropologist, N S., vol. 2, p. 768.

van Charles F. Lummis, zag in 1916 het licht. Bovendien bestaat er, naar ik meen, een Duitsche uitgave van genoemd werk.

Ook Bandelier kende de Indianen, de Pueblos vooral, van nabij. Hij behoorde eenmaal, evenals ik, tot de Hemenway-expeditie, waarvan Cushing de leider was. Destijds had Bandelier reeds jaren van ondervinding in Mexico en het Zuidwesten achter zich liggen. Zooals hij in de voorrede zegt, vormt *The Delight Makers* de uitkomst van acht jaren studie gewijd aan de ethnologie en archaeologie der Pueblo-Indianen van Nieuw-Mexico. Door middel van dezen roman hoopte hij het publiek beter in te lichten omtrent de Pueblos dan zulks uitsluitend door wetenschappelijke werken het geval kon zijn. Zoo objectief mogelijk geschreven, ontbreekt in dezen roman elke poging om den Indiaan te idealiseeren. Bandelier schildert hem als mensch, met de goede en kwade eigenschappen inhaerent aan de primitieve maatschappij, waartoe hij behoort. Wij vernemen hier feiten, maar in aangenaam leesbaren vorm. In dit opzicht is Bandelier didactisch zooals Cushing in zijn Zuñi-schetsen en Miss Proctor in haren *Song of the Ancient People*. Den ingewijden lezer blijkt uit ieder hoofdstuk van den roman, dat hij hier met een *ortskundigen* schrijver te doen heeft en wel met een, die ook het schilderen van landschappen uitmuntend verstaat. De *intrigue* van *The Delight Makers* is weliswaar van Bandelier, maar de meeste in zijn boek beschreven tooneelen heeft hij zelf bijgewoond. Bovendien berust deze roman gedeeltelijk op vage overleveringen aangaande de vroegere woonplaatsen der Queres en Tehua-Indianen.

Het verhaal speelt lang vóór de ontdekking van Amerika, in het huidige Nieuw-Mexico, voornamelijk in het enge ravijn van Tyuonyi, den Rito de los Frijoles der Spanjaarden. De *dramatis personae* zijn uitsluitend inboorlingen en wel van de stammen der Queres en Tehuas, die destijds grootendeels holenbewoners en *cliff dwellers* waren. Die toenmalige Indianen waren, op de woningen na, in hoofdzaak nauwelijks verschillend van de hedendaagsche Pueblo-Indianen. Zooals Bandelier in het haschrift van zijn roman zegt: ‘they are at heart nearly the same Indians we found them in this story’. Vandaar, dat het den schrijver gemakkelijk zou vallen, zijn

lezers aan thans levende figuren uit *The Delight Makers* voor te stellen.

Het is niet gemakkelijk om den inhoud van dezen lijvigen roman, die in een-en-twintig hoofdstukken en een naschrift verdeeld is, in het kort te resumeeren. Niet alleen wegens de vele personen, die er in voorkomen, maar ook om zijn echt inlandsch karakter, dat zoo geheel buiten het gewone kader der populaire Indianenverhalen valt. Ik wil evenwel daartoe een poging doen, waarbij ik gebruik maak van de eerste uitgave.

De titel van den roman is een vertaling van Koshare, den naam eener religieus-sociale vereeniging onder de Queres, die ook onder andere Pueblo-Indianen bestond en thans nog voorkomt. De handelingen der Koshare bestaan voor een groot gedeelte uit potsen, grappen en zotternijen, die 's zomers en in den herfst in het openbaar vertoond worden tot vermaak der talrijke toeschouwers. Het doel dier sacramenteele ceremoniën - want als zoodanig zijn deze potsen op te vatten - is het bidden om regen, waardoor in dit droge en heete klimaat een rijke oogst, van maïs vooral, verzekerd wordt. Maar naast hun religieus-priesterlijk karakter hebben de Koshare een politieke beteekenis. Van daar dat zij, naast vele aanhangers, niet weinige tegenstanders en vijanden hebben. Een nog belangrijker rol in de Pueblo-maatschappij speelt de clan. De clans, met hun onverbreekbare wetten en hun onderlingen naijver, beheerschen nagenoeg het gansche leven van den *pueblo*. De primitieve godsdienstige voorstellingen en de tallooze handelingen, die daarmede in verband staan, het geloof in voorteekenen, heksen en wat dies meer zij, zouden het leven van den Indiaan ondragelijk maken indien zijn aangeboren zorgeloosheid en kinderlijk geloof in ‘Those Above’ - de Shiuana - hem niet te hulp kwamen. Door de verschillende personen in Bandelier's verhaal leert de lezer dat alles in bijzonderheden kennen. Ik kan hier slechts de voornaamste figuren noemen.

Vooreerst de waardige Topanashka, het hoogste oorlogsopperhoofd der Queres, die later het slachtoffer van een sluipmoord wordt. Hij is de vader van Say, die evenals haar vriendin Shotaye, van hekserij wordt verdacht. Dan de Koshare Zashue, echtgenoot van Say, en Tyope, eveneens

Koshare, maar eerzuchtig en vol kuiperijen. Voorts de jongeling Okoya en zijn guitige jongere broeder Shyuote, zoons van Zashue en Say, en dan Mitsha, het mooie, dappere meisje, dochter van Tyope en diens tweede vrouw Hannay.

De vrijerij van Okoya en Mitsha is de kleine, liefelijke idylle in het boek. Beiden zijn aantrekkelijke figuren evenals Hayone, de Don Juan van Tyuonyi, Zashue's jongere broeder. Hij doet zich later kennen als moedig en beleidvol krijger. Verder noem ik Hoshkanyi, den onbeduidenden *tapop* (gouverneur) van het Tyuonyidorp, benevens diens ega Koay, een echte Xantippe. En eindelijk den jongeling Nacaytzushe, een Navajo-gevangene onder de Queres. Een samenloop van omstandigheden, waarin Shotaye en Tyope een voorname rol spelen, brengt mede, dat Nacaytzushe's ontsnapping voor het volk van Tyuonyi noodlottig wordt.

Het verhaal draait niet alleen om de handelingen der Koshare, maar ook om den naijver en de verwikkelingen der clans en dan, niet het minst, om hekserij. In de Indiaansche maatschappij is geen grooter misdaad denkbaar dan hekserij. Een gruwzame dood is de straf voor hem of voor haar, die er zich aan schuldig maakt. De reeds genoemde Shotaye, een knappe, eenzaam levende, maar manzieke vrouw, ervaren in de kruid- en geneeskunde, ontsnapt slechts door een toeval aan de doodstraf. Say, wier schuld nooit bewezen is, sterft na den exodus der Queres te Hishi bij de Tano-Indianen. Maar Shotaye's redding, dank zij een toevallige ontmoeting met den Tehua-krijger Cayamo, op de *mesa* boven Tyuonyi, bewerkt, zooals gezegd, den ondergang van haar volk; want Shotaye pleegt verraad. Niet alleen de Tehuas van Puye, maar ook de Navajos, brengen den Queres bijna tegelijkertijd een verpletterende nederlaag toe. Het meerendeel der overlevenden, meest vrouwen en kinderen, vlucht uit het ravijn van Tyuonyi en zoekt in het Zuidoosten, onder de Tanos van Hishi, een schuilplaats. Later trekken deze vluchtelingen weer over den Rio Grande, nu onder aanvoering van Hayone, en bouwen bij den Canon del Alamo een nieuw dorp. En onder de bewoners daarvan treft de lezer tot zijn vreugde Okoya en Mitsha, nu een echtpaar, weder aan. Over de verdere lotgevallen dezer Queres zwijgt het verhaal. Volgens de overlevering stichtten

zij later den huidigen *pueblo* Cochiti. Tot de beste gedeelten van *The Delight Makers* reken ik de beschrijving van de groote avondvergadering der clanvertegenwoordigers over questies van landverdeeling en besproeiing in de *estufa* (hoofdst. XI). Zij is van groot ethnographisch belang. Voorts zijn de tooneelen op de boschrijke *mesa* boven Tyuonyi, badend in het heldere zonlicht, zeer aanschouwelijk beschreven (hoofst. XIV en XV). Shotaye heeft daar voor de tweede maal een onverwachte ontmoeting met Cayamo, waarvan Topanashka zonder hun weten toevallig getuige is. Het *intermezzo* van den puma, die op wilde kalkoenen jaagt, en het eigenaardig doen van de kraaien gedurende de *hide-and-seek*-scene van Topanashka en zijn onzichtbare vijanden zijn uit het leven gegrepen en verraden de meesterhand van Bandelier. Hetzelfde geldt voor de beschrijving van Topanashka's verwonding en zijn doodstrijd. Hoofdstuk XVIII, waarin de mislukte tocht der Queres onder Tyope tegen de Tehuas van den Puye wordt verhaald, is leerrijk voor de kennis van het Indiaansche oorlogvoeren en de psychologie van den krijger.

Alvorens van *The Delight Makers* af te stappen, moeten mij een paar kritische opmerkingen van het hart. Misschien is het onbillijk die te maken omdat onze kennis, sedert Bandelier zijn roman schreef, aanmerkelijk vermeerderd is, ook omtrent dingen, die de auteur destijds hoogst waarschijnlijk nog niet kon weten; maar ‘Amicus Plato sed magis amica veritas’.

Eerstens noemt Bandelier de Navajos of Dinné (Tinné) als vijanden zijner Queres-Indianen. Bovendien is, zooals wij gezien hebben, de Navajo-jongeling Nacaytzushe een der personen in het verhaal. De oorsprong der Dinné ligt, volgens hun eigen overlevering, minder dan vijf eeuwen terug, dus vermoedelijk ongeveer in den aanvang der 15e eeuw. Hodge[1)] is van meening, dat de komst van de voorouders der Navajos in het dal van de San Juan niet eerder dan in de tweede helft der 15e eeuw plaats heeft gehad. En eerst

1) Zie F.W. Hodge, *The early Navaho and Apache* (American Anthropologist, vol. VIII, 1895, p. 223 *seq.*) en het artikel *Navaho* in *Handbook of American Indians*, part 2.

in de 17e eeuw waren de Dinné sterk genoeg om andere stammen te beoorlogen. Nu zegt Bandelier uitdrukkelijk, dat het dal van Tyuonyi reeds ‘centuries previous to the advent of the Spaniards’ verlaten was en dat zijn verhaal ‘occurred much anterior to the discovery of America’ (p. 4).

Aangezien de Spanjaarden eerst in 1539 in Nieuw-Mexico kwamen en Amerika in 1492 ontdekt werd, kan er hier van synchronisme onmogelijk sprake zijn. Ten tweede is het zeer twijfelachtig of de Navajos in den tijd van Bandelier's verhaal scalpeerden; geheel afgezien van de questie of deze Indianen tegelijk met de Queres van Tyuonyi hebben bestaan. Bij de bespreking van Cooper's werk wees ik er reeds op, dat bij de komst der blanken in Amerika het scalpeeren tot een betrekkelijk klein gebied beperkt was. Dit gebruik was toen, naar het schijnt, onbekend ten Westen van de Mississippi. Bovendien was scalpeeren onder de Tinné (Athapascas) niet of zeer weinig gebruikelijk. Het schijnt eerst later van andere, vijandelijke stammen, zooals de verschillende Pueblos, te zijn overgenomen. Zelfs betwijfel ik of de Queres en Tehuas lang vóór de ontdekking van Amerika het scalpeeren kenden[1]. Hieruit volgt dus, dat Bandelier stellig dwaalt, wanneer hij een oude vrouw uit Tyuonyi, en later Topanashka, door de Navajos laat scalpeeren. En waarschijnlijk vergist onze schrijver zich ook ten opzichte van de krijgers van Tyuonyi en Puye, die scalpen veroveren.

Als Bandelier het schild van den Tehua-krijger Cayamo beschrijft, zegt hij dat de versiering ervan - een groene halve maan en vier roode kruisen - ‘no heraldic signification’ heeft, als zijnde ‘but the creation of fancy or taste’. Dit is zeer onwaarschijnlijk. Immers na hetgeen door James Mooney's onderzoekingen aangaande de heraldiek der krijgsschilden van de prairiestammen, met name der Kiowas, bekend is geworden, kan men veilig aannemen, dat ook onder de vroegere en tegenwoordige sedentaire Indianen van het Zuidwesten aan de versiering hunner schilden een bepaalde beteekenis toekomt[2].

De voorgaande opmerkingen bewijzen hoe uiterst moeilijk

1) Vergel. Friederici, *Skalpieren* etc., p. 13-14.
2) Zie de artikelen *Heraldry* en *Shields* in *Handb. Amer. Indians*.

het is om een ethnographischen roman te schrijven, geheel beantwoordend aan de eischen der wetenschap. Waar een kenner als Bandelier dwaalde, spreekt het van zelf dat andere auteurs, veel minder vertrouwd met hun onderwerp, onvermijdelijk fouten, en van veel ernstigeren aard, moesten begaan.

Van geheel anderen aard dan *The Delight Makers* is het werk van Miss Edna Dean Proctor. Wij hebben hier te doen met een gedicht, *The Song of the Ancient People*, dat in de Amerikaansche letterkunde een bijzondere plaats inneemt. Het betreft evenwel eveneens Pueblo-Indianen, met name de Zunis en Moquis (Hopi). Of de dichteres zelve onder deze Indianen verkeerde, blijkt niet, maar zeker is het, dat zij bij de beste autoriteiten haar licht heeft ontstoken. Het feit, dat de historicus John Fiske de voorrede van den *Song* schreef en dien van aanteekeningen voorzag, maar vooral dat de 'Zuñi familiar' Cushing er een commentaar op leverde, bewijst dat het gedicht van Miss Proctor ethnographische waarde heeft. Fiske noemt het, als vertolking van de gedachtenwereld dezer Indianen, een bijdrage van blijvende waarde. De dichter Whittier, wien de *Song* vóór den druk werd voorgelezen, deelde die meening. Cushing schreef, dat dit werk is 'ancient in spirit and feeling', - 'true to the thought and lore of the people it speaks for'. En zoo deze kenner borg blijft voor de 'strict fidelity of statement' der dichteres, dan is verdere gunstige beoordeeling mijnerzijds overbodig.

The Song of the Ancient People, in 1893 door de Riverside Press te Cambridge in Massachusetts op kostbare wijze uitgegeven, verscheen in een even smaakvol als karakteristiek gewaad. Het gedicht is bovendien geïllustreerd met reproducties van waterverfteekeningen van Julian Scott, van wiens werk ik reeds elders melding gemaakt heb[1)].

In aantrekkelijken vorm leert de lezer een en ander uit den rijken schat der Pueblo-cultuur in haar vele uitingen kennen. Zonder dat hij de diepgaande monographische studies van Cushing, Bandelier, Fewkes of Matilde Stevenson behoeft te doorworstelen, worden hem brokstukken uit den godsdienst,

1) On Indian paintings and their ethnographical value (Anthropos, t. VI, Weenen 1911).

de mythologie, de *folklore*, de levenswijze en wat dies meer zij van de ‘Ancient People’ voorgezongen. Ik wil er eenige voorbeelden van geven.

Het geheele lied wordt het ‘Volk der Oudheid’ in den mond gelegd:

> We are the Ancient People;
> Our father is the Sun;
> Our mother, the Earth, where the mountains tower
> And the rivers seaward run....

Bij de Zuñis en Moquis, zooals trouwens ook bij een aantal andere stammen, bestaat het gebruik om kinderen op den tienden of twintigsten dag na de geboorte, onder inachtneming van een zeker ceremonieel, aan de opgaande zon op te dragen. Daarbij neemt men aan, dat de zon iederen avond sterft om iederen morgen te herleven. De dichteres begint deze handeling als volgt:

> And we carry our new-born children forth
> His earliest beams to face,
> And pray he will make them strong and brave
> As he looks from his shining place, -
> Wise in council and firm in war,
> And fleet as the wind in the chase...

De Adelaar, bode van den Wervelwindgod; Tenatsali met zijn kleurige leliën; A-mi-to-lan-ne, een der mannelijke kwaadwillige Regenbooggoden, verwoester van de jonge maïsplanten; de Maïsmaagden (Corn-maids) benevens vele andere goden en mythische figuren vinden een plaats in Miss Proctor's gedicht. Zoo luidt het omtrent den Regenboog en de Cornmaids, wier aardsche zusteren 's zomers de maïsvelden bewaken:

> The dews that guard the Corn-maids,
> And the fields keep fair to view;
> But the Rainbow is false and cruel,
> For it ends the gentle showers,
> And the opening leaves and the tender buds
> Like the ruthless worm devours,
> And still its stolen tints are won
> From the blanching, withering flowers...

Ook de goddelijke Tweelingbroeders, kinderen der Zon, leeren wij kennen; en dan Pó-shai-an-k'ya. Deze laatste is half god, half *culture-hero*, wiens edele rol als hervormer en

wetgever der Pueblo-Indianen in zekere mate aan die van den Irokeeschen Hiawatha herinnert. Volgens de overlevering keerde Pó-shai-an-k'ya, na zijn hervormerstaak te hebben vervuld, naar de ‘In nevelen gehulde stad’ - Shí-pa-pu-lì-ma - terug.

His voice was sweet as the summer wind,
  But his robe was poor and old,
And, scorned of men, he journeyed far
  To the city the mists enfold, -

Unseen, as the summer wind departs,
He vanished in mist away! -

Er zijn verscheidene strophen in den *Song*, die als een aanklacht en als een klacht luiden: de komst van den blanke, die den grond der vaderen heeft ontheiligd en het verdwijnen van den Indiaan. Zij behooren tot de schoonste gedeelten van het gedicht.

.... Words are dead and lips are dumb
Our hopeless woe to speak.
For the fires grow cold, and the dances fail,
And the songs in their echoes die;
And what have we left but the graves beneath,
And above the waiting sky? -

Al het oude vervalt, vergaat, verdwijnt:

Of the grandeur of our temple-walls
But mounds of earth remain,
And over our altars and our graves
Your towns rise proud and high!

Alas for us who once were lords
Of stream and peak and plain!
By ages gone, by Star and Sun,
We will not brook disdain!
No! though your strength were thousand-fold
From farthest main to main;
For we are the Ancient People,
Born with the wind and rain!

Met deze berustende en tevens fiere strophen verstomt het lied van 't ‘Volk der Oudheid’, voor hetwelk Edna Dean Proctor een onvergankelijk gedenkteeken heeft opgericht.

De Pueblo-Indianen, met name de Hopi, hebben nog een

andere schrijfster geïnspireerd. Ik bedoel Mrs. Marah Ellis Ryan. Drie van haar werken zijn mij bekend: *Indian Love Letters, The Flute of the Gods* en de tekst eener opera, gebaseerd op laatstgenoemd werk. Over die opera zal ik hier zwijgen, aangezien ik slechts inzage van het *libretto*-handschrift heb gehad en ik niet weet of zij ooit is opgevoerd. Gedurende haar eerste verblijf in Hopiland (Tusayan) vertoefde Mrs. Ryan daar met Edward S. Curtis en diens echtgenoote. Belangstellend in de Indianen en primitief-godsdienstige vraagstukken, trachtte zij in hun intieme leven door te dringen, en niet zonder succes. Dit blijkt uit haar boeken, waarin tal van gegevens omtrent de religieuse begrippen, mythologie, instellingen en gebruiken der Hopi verwerkt zijn. De enkele ethnographische en andere onjuistheden van weinig beteekenis[1)] verdwijnen in de massa bruikbare stof. Ook spreekt er uit haar werk een diep gevoel voor het eigenaardig natuurschoon van die dorre, zonnige streken. De artistieke visie van Mrs. Ryan, zoowel als haar pathetisch sentiment, komen vooral tot uiting in de *Love Letters*, haar meesterstuk. Van daar dat ik bij voorkeur dit werk zal behandelen.

Voor zoover ik weet, is deze in 1907 verschenen bundel brieven - waarheid en verdichtsel - een unicum in de schoone literatuur over Indianen. De artistieke uitgave ervan, versierd door de teekenstift van Ralph Fletcher Seymour, doet den uitgevers Mc Clurg & Co en de Lakeside Press te Chicago alle eer aan.

De titel, *Love Letters*, is eenigszins misleidend. Wel komt er van liefde in, liefdeklachten vooral, maar de veronderstelde Indiaansche schrijver geeft er tevens, bijna onophoudelijk, zijn hart lucht over allerlei dingen, die hem hinderen en verdrieten. Zoo klaagt hij o.a. over zijn verwoest leven tengevolge van zijn Amerikaansche opvoeding, die het wonen onder zijn stamgenooten bemoeilijkt. Bovendien bevatten deze

1) Een enkel voorbeeld. Mrs. Ryan geeft den schrijver der *Letters* in de pen, dat de 'Hopi marks no grave' (p. 111). Dit is niet juist. De Hopigraven bestaan weliswaar slechts uit ruwe steenhoopen, maar de vele stokken en dorre takken, die daartusschen uitsteken, verraden duidelijk genoeg de aanwezigheid van graven. Ik vond er b.v. aan den voet der *mesa*, waarop Walpi ligt.

brieven een ernstige waarschuwing aan het adres van fanatieke ijveraars voor de beschavingsidee, zooals er onder zendelingen en zendingsvrienden, helaas, maar al te veel voorkomen.

De schrijver, tevens de held van de *Letters*, is Sé-kyâl-êts-téwa (Dawn Light), een jonge Hopi-Indiaan, die in de Ooststaten der Unie is opgevoed en gekerstend. Gedurende dat verblijf in de 'beschaafde wereld' heeft hij een wanhopende liefde voor een blauwoogig, blond Amerikaansch meisje opgevat. Sé-kyâl-êts-téwa is een soort van moderne Chactas, maar veel natuurlijker. Beide Indianen zijn psychisch aan Goethe's Werther verwant.

Licht-van-den-dageraad, de mooie bronskleurige jongeling, vertroeteld bij 'afternoon teas in the arbor', is eindelijk in zijn geboorteplaats, den *pueblo* Walpi in Tusayan, teruggekeerd. Zijn eerste brief van daar, geschreven in de 'maand der perzikbloesems', is een bekentenis aan de geliefde met haar 'eyes of turquoise'. Een jaar van herinneringen, terugblikken en vergelijkingen heeft weder een Indiaan van hem gemaakt. 'Yes! I am again the Indian!' schrijft Sé-kyâl-êts-téwa. 'From the moccasin of brown deer skin to the headband of scarlet, there is not anything of the white man's garb to tell your friends that I was a player of the University team, who for a little while was called by a white man's meaningless name, and who sat beside you on the sand dunes of the Eastern Sea a year ago!'

'I sit alone now and write this on a sand dune under Arizona's skies, at the foot of old Walpi's cliffs...

In the sand dunes there is always silence; - a suggestion of a vast desert of immeasurable silences where everything human can be buried and forgotten.

The white shells gathered by you and given to me in jest that day to make a necklace for an Indian maiden, are on the stone shrine centuries old on a wonderful mesa.

They keep company with the baho (plume prayer sticks) of our primitive religion. The God of the Skies guards them there'.

En nadat Sé-kyâl-êts-téwa er met een paar woorden op heeft gewezen, dat de geest, waarin hij dien morgen bij zonsopgang zijn gebed deed, door zijne geliefde zou worden afgekeurd, besluit hij zijn brief aldus: 'I write this very

plainly that you may know it is no mistake'... 'This is Dawn Light, the Indian, who writes, and who reveres your memory, and who lives again an Indian's life in one of the Indian cities of the desert. Lolomi!'

En de Lady of the New Moon, het blanke meisje, beantwoordt dien brief. Het is een protest 'against the relapsing of the savage, - an escaped convert'. Van zijn liefde schijnt zij niets te willen weten. Dawn Light schrijft haar daarop verwijtend terug, dat haar protest stereotypisch zendelingachtig is: de 'zaak' is alles, de persoon niets. Het leven van den Indiaan - meent Dawn Light - is het best voor den Indiaan; want het leven van den blanke, dat hem alles belooft, laat den Indiaan ten slotte met leege handen staan.

In den beginne dacht de Indiaansche jongeling er anders over. In het licht van *haar* geloof zag hij de dingen van zonneglans omstraald. Hij wilde de apostel van *haren* godsdienst onder de Hopi zijn. Maar door dat jaar van eenzaamheid kwam hij tot inkeer. Zijn passie voor de Maid of the Silver Crescent verflauwde wel niet, doch zijn vuur voor den godsdient der blanken verdoofde. Sé-kyâl-êts-téwa laat zich daarover o.a. als volgt uit: 'Not anything of conventional religon called Christian has any real appeal to the Hopitû. It is too cold - too far away. The mythology of the Christian does not bring the gods so close as the mythology of the Indian'. De Indiaansche kinderen gaan naar school. 'They learn the English words and the white man's religious forms - and straightway revert to their own gods!' En verder wijst hij er op wat de Hopipriesters vermogen, waar de zendelingen machteloos zijn. Maar de laatsten toonen hun macht door allerlei plagerijen en despotische maatregelen, omdat zij 'Washington' (de Amerikaansche regeering) achter zich hebben. Werden niet Hopikinderen nagezeten en gelasseerd als jonge paarden, om naar de school te worden gesleept, nadat 'by a mission field order' hun lang hoofdhaar was afgesneden! Voor de gezinnen, waartoe die kinderen behoorden, was de vernedering groot. Die maatregelen verwekten slechts wrok en verbittering bij allen, ook bij de kinderen. En waarom dat alles? 'The educated Indian is barred out from his own people by a smattering of book learning, which the chiefs see is to sooner or later divide

them into Mission and Pagan Idians'. Vandaar wantrouwen en twisten.

Maar onder al dat verdriet over den veranderden toestand van zijn volk klinkt voortdurend de liefdeklacht, rein en droevig, aan haar die Sé-kyâl-êts-téwa allerlei poëtische namen geeft. Maid of the Moon Song, Talapsha, Hoetska - wordt zij onder meer genoemd. Die laatste naam is den jongeling dierbaar bovenal: 'When the dusk comes I think of you as Hoetska, and - listen for the call of the gray little bird in the canon!'... 'There are tragic moments when I try to call you to me and you do not answer! I know you will come close again; that you must be here in a little while, o Hoetska! and whisper the music of our songs to me!'

Het einde der geschiedenis nadert, gaat over in tragedie. De Amerikaansche 'beschaving' eischt weder een offer. De longtering, die jaarlijks honderden Indiaansche schoolkinderen ten grave sleept, heeft ook Dawn Light aangetast, en hij gaat sterven. Die gedachte aan zijn dood geeft hem den moed, in een zijner laatste brieven, zijn hart geheel uit te storten. '...I know, o Moon Maid of mine!' - zoo luidt het - 'that if, for once, your dear head lay folded close, and willingly, on my breast, or the lips of you - the dear, living lips! - touched me, I should die of happiness!

And I am dying!

I have at last written it!

Hoetska, our gray little night bird, will soon sing alone here in the dusks - and there will be no one to record her call for you. You will hear it only through the verses I send you - they can be wedding gift!

I have not written this before. I have not whispered it even to myself. But I must have known it for a long time. On many trails I have been seeing the beauty of the Earth-Life with the look of good-bye'.

Terwijl het blanke meisje de liefde van den Indiaan niet beantwoordt, wil de ironie van het noodlot, dat een andere maagd, een Indiaansche wees uit den *pueblo* Tehua, groote genegenheid voor Sé-kyâl-êts-téwa heeft opgevat. Geboren uit medelijden met den droevigen jongeling, die altijd de eenzaamheid zoekt, verandert dat gevoel langzamerhand in liefde. Het meisje heet Tú-wa-ni-ne-ma - Sand of the

Desert -, een naam door de missie in dien van Geraldine veranderd; want ook zij is ‘Christelijk’ opgevoed en behoort derhalve eveneens tot de ontevredenen.

Tú-wa-ni-ne-ma ziet met afgunst en verdriet, dat Dawn Light gedurig brieven aan het blanke meisje schrijft. Tegelijk met haar liefde voor den jongeling neemt haar haat voor diens afwezige uitverkorene toe. Maar Tú-wa-ni-ne-ma zwijgt tot het laatst. Zij was het, die Sé-kyâl-êts-téwa zieltogend voor het zonnealtaar vond liggen en hem bijstond in zijn doodstrijd. Ook was zij het, die den bundel gedichten van den jongeling, aan Hoetska gewijd, in het vuur wierp. ‘I burned them all!’ schrijft Tú-wa-ni-ne-ma aan haar *rivale*, vier dagen na Dawn Light's dood. En triomfantelijk laat zij er op volgen: ‘The ashes are blown by the winds across the sands!’ Haar gemoed geeft het Tehua-meisje verder lucht door te schrijven: ‘I wish every track of every thought of the White People could be blown like that into the Nothing!

I alone know what he thought the hour that was the last, and you alone know how I hate you! I am glad now for the first time that I learn that English, so I can say it to you on this paper!

Four days he is under the ground by the trail, and four nights he comes back in the dark and stands by me, and makes me send these letters - or I would not be sending them!’

Aldus schreef Tú-wa-ni-ne-ma - Zand der Woestijn.

Het voorgaande résumé van de *Love Letters* geeft aanleiding tot een moeilijke vraag, die ik evenwel wil trachten te beantwoorden, zonder daarbij al te categorisch te zijn.

Kan een volbloed Indiaan werkelijk gevoelen zooals Sé-kyâl-êts-téwa? En, zoo ja, kan dan aan dat gevoel uitdrukking worden gegeven op de wijze der ‘minnebrieven’ en ook zooals Tú-wa-ni-ne-ma deed? Of heeft Marah Ellis Ryan al te veel van haar eigen dichterlijke ziel in die brieven gelegd?

Het weinige, dat ons met zekerheid van de psyche der gekleurde rassen bekend is, berechtigt alleszins tot twijfel. Zoo is b.v. door goede kenners van den Inlander in onze Oost beweerd - o.a. door Groneman - dat Multatuli's

geschiedenis van Saïdjah en Adinda ten eenenmale vreemd is aan het zieleleven van Soendanees of Javaan. Een sentimenteele Inlander als Saïdjah zou onbestaanbaar wezen; m.a.w. afgezien van de groote letterkundige waarde van dit gedicht in proza, zou het ethno-psychologisch een mislukking zijn.

In het algemeen gesproken, is het ongetwijfeld juist, dat onze Inlanders, en ook de Amerikaansche Indianen, oneindig veel minder sentimenteel zijn dan de Noordwest-Europeanen. Het komt mij evenwel voor, dat men te ver gaat, te absoluut is, zoo men volhoudt, dat diepere edele gevoelens bij kleurlingen, zelfs potentieel, ontbreken. Eerst in de laatste jaren hebben wij een juisteren kijk op de psyche onzer Inlanders, der Indianen en van andere kleurlingen gekregen. En door die betere bekendheid blijkt, dat zij allen ons veel nader staan dan wij vroeger meenden. Bewijzen b.v. Raden Adjeng Kartini's brieven en de werken van Raden Mas Noto Soeroto niet, dat er ook onder Javanen fijngevoelige en dichterlijke naturen worden aangetroffen? En wanneer men bedenkt hoeveel edel pathos er dikwijls ligt in de toespraken van vermaarde Indiaansche opperhoofden; hoeveel diep gevoel uit de woorden van zekere ritualen spreekt, zoowel als uit sommige zangen van de Geestendansreligie, dan zal men, geloof ik, moeten erkennen dat een Indiaansch schrijver zooals Sé-kyâl-ês-téwa geen onmogelijkheid is. Ook Tú-wa-ni-ne-ma acht ik bestaanbaar. Bovendien weet ik uit ervaring, dat er onder Indianen, die een zorgvuldige opvoeding hebben genoten, meer dan één is, die het Engelsch even goed beheerscht als sommige Javanen en andere Inlanders uit de hoogere standen het Hollandsch machtig zijn.

In dit verband, en tevens met het oog op de in dit hoofdstuk reeds besproken of nog te bespreken werken, is het van belang het oordeel te vernemen van een Nederlandsch taalvorscher en ethnoloog, Dr. J.P.B. de Josselin de Jong[1)], die een tijd lang, tot tweemalen toe, onder Indianen is werkzaam geweest. Ik laat het hier in hoofdzaak volgen, zonder verderen commentaar. De heer de Josselin de Jong dan zegt

1) Blackfoot Texts from the Southern Peigans etc., p. 12 (Verh. d.K. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk., Nieuwe Reeks, dl. XIV, No. 4. Amsterdam 1914).

o.a. in de inleiding zijner tekstverzameling: ‘No Indian, at least no old-fashioned Indian, is sufficiently conversant with English to render his ancient lore in it, nor does he possess any objective insight into his own inner life, enabling him to express his emotions, his beliefs, his very soul in the matter-of-fact idiom of the white man..... And who can render in English the spirit of this native lore, the deeplyfelt solemnity pervading so many an Indian story, lending a wonderful charm to its short, childlike phrases without any literary artificiality?’

Wat het andere boek - *The Flute of the Gods* - betreft, Mrs. Ryan heeft hier hare krachten beproefd aan een historischethnographischen roman, die in 1910 is verschenen. Het dramatische verhaal, dagteekenend uit den tijd der eerste Spaansche ontdekkers in Tusayan, geeft evenzeer blijk van het talent van de schrijfster.

Van geheel anderen aard is het werk van Frederic Remington. Aan dien bekenden, in 1909 overleden Indianenschilder en beeldhouwer heeft de Amerikaansche letterkunde eenige voortreffelijke boeken over het Verre Westen van weleer te danken. Remington was niet minder vaardig met de pen dan met het penseel en den beitel, want zijn literarische producten zijn even natuurgetrouw als zijn werk van beeldend kunstenaar[1)]. Uit beide blijkt de meesterhand.

Bij Remington is geen spoor te vinden van het gekunstelde en theatrale, dat men vaak bij schrijvers van weinig of geen persoonlijke ervaring omtrent Indianen aantreft. Ook ligt er een afgrond tusschen Remington's White Otter, *alias* Fire Eater en zijn krijgsmakkers aan de eene zijde en Chactas en Sé-kyâl-êts-téwa aan de andere zijde.

Remington leefde jarenlang onder de *cowboys*, *traders* en Indianen van Montana, Wyoming en andere territoriën. Dáár leerde hij zijn sujetten kennen en ontwikkelde zich het eigenaardig talent van dezen schilder-schrijver. Onder Remington's boeken noem ik *Pony Tracks, Men with the Bark on, Crooked Trails*, *Frontier Sketches* en *The Way of an Indian*. Aangezien ik die hier niet alle kan bespreken, bepaal ik mij tot het laatste werk, dat ook door

1) Over Remington als schilder-teekenaar verwijs ik naar mijn reeds geciteerd opstel in *Anthropos*.

Remington geïllustreerd werd en in 1906 te New York verschenen is.

In dit boek wordt de levensloop verhaald van een Indiaan van den stam der Cheyennes of Chis-chis-chash[1)], zooals Remington schrijft. Het is het leven van duizend andere Indiaansche krijgers, niet alleen van de Cheyennes, maar ook van vele andere prairie- en bergstammen, zooals dat nog mogelijk was veertig à vijftig jaren geleden, vóór den aanleg van spoorwegen in het Westen. Wij leeren dat leven kennen van jongeling tot grijsaard, in vreugde en droefenis, bij zegepraal en nederlaag; alles echt menschelijk, maar vooral echt Indiaansch. Het is mogelijk, waarschijnlijk zelfs, dat een grondiger kenner van de sociale en religieuse instellingen der Cheyennes en hun taal, zooals er drie of vier in Amerika aanwezig zijn, een en ander in Remington's boek te verbeteren zou hebben. Ik ben desniettemin van meening, dat de levensgang van een Cheyenne, zooals Remington dien schildert, geheel juist is en zeer goed beantwoordt aan de mentaliteit van den gemiddelden *fighting Indian* uit vroegeren tijd. En zoo Remington's werk minder diep en geleerd is dan dat van Cushing, Bandelier en Miss Proctor, staat het daarbij in realistische beschrijving niet ten achter.

White Otter, de held van het verhaal, is ‘a fine-looking, skilfully modeled youth’, eerzuchtig en dorstend naar krijgsavonturen. Maar hij kan niets wagen alvorens hij de tooveramulet, de ‘medicijn’, die hem in het leven moet beschermen, in zijn bezit heeft. Daarom begeeft hij zich alleen naar de eenzame bergen en vast er, en roept er de goede geesten aan. In den donkeren nacht met zijn duizend geluiden zonder naam, als de booze geesten rondwaren, doorleeft White Otter bange uren. Hij heeft een visioen, hoort het geraas der ‘steenen reuzen’ en worstelt met schimmen. Maar ten slotte komt zijn bescherm-‘medicijn’ tot hem en wel in den vorm eener kleine bruine vleermuis. White Otter doodt het diertje, droogt zorgvuldig zijn huid en versiert die met de pennen van het stekelvarken. Daarop bindt hij deze amulet in zijn scalplok. Van nu af aan

1) Ten rechte Dzi'tsi sta's, d.i. ‘ons volk’, ‘wij menschen’.

gevoelt White Otter zich sterk en ligt het leven van een krijger voor hem open.

Al spoedig gaat hij met een jongen makker - Red Arrow - op avonturen uit; naar het land der Absaroke (Crows), vijanden der Cheyennes. Zorgvuldig acht gevende op alle voorteekenen gedurende hun tocht, blijkt White Otter's 'bat-medicine' zeer sterk te zijn. Want reeds na eenige dagen afwezigheid keeren de twee jeugdige waaghalzen naar het Cheyenne-dorp terug. Hun buit bestond uit een paar krijgspaarden van het opperhoofd der Absaroke, terwijl White Otter bovendien zijn eersten scalp meebracht. Dit gaf hem het recht om een adelaarsveder tn zijn haartooisel te dragen. 'It was thus that White Otter became a man'. En dat hij een *man* en geen knaap meer was, toonde hij door zijn volgende stoutmoedige daad.

Een blanke *trader*, die met zijn karavaan het land der Cheyennes doortrok, had White Ottter bedrogen. Het gevolg daarvan was, dat White Otter kort daarna, met behulp van Red Arrow, op klaarlichten dag bijna de geheele kudde paarden van den *trader* wegvoerde en die niet eerder teruggaf alvorens hij het zoo vurig begeerde geweer van het hoofd der Yellow Eyes (blanken), met kruit en kogels er bij, in zijn bezit had. Na die koene daad werd White Otter opgenomen in de krijgersorde der Red Lodges[1)], 'and he had become a pillar in the Chis-chis-chash social structure'. En hij gaat steeds verder. Te Fort Laramie schaakt White Otter de jonge Indiaansche vrouw - eene Minitari - van den hoofd*trader* en neemt met haar de vlucht naar de heuvelen, om later onder de Cheyennes hun eigen tent op te slaan. En vóór die tent hangt Seet-se-be-a (Mid-day Sun), de geschaakte vrouw, iederen morgen het roode schild, het teeken van White Otter's krijgsorde.

De winter is ten einde en de vaalgele prairie is weder groen geworden. White Otter hunkert naar nieuwe avonturen. Op zekeren dag, lang vóór zonsopgang, verdwijnt hij plot-

1) Juister Red Shields (Máhohi'vas), een der zes krijgsorden van de Cheyennes. Deze orde, die sedert omstreeks 1896 niet meer bestaat, werd bovendien Buffalo-bull Warriors geheeten. Zie James Mooney, *The Cheyenne Indians* (Memoirs of the American Anthropological Association, vol. I, part 6, p. 412. Lancaster, Pa. 1907).

seling, zonder dat zelfs zijn vrouw het weet. En niettegenstaande de strenge tucht van het kamp, sluit White Otter zich, met Red Arrow, aan bij den troep van twintig jonge krijgers onder den beproefden Iron Horn ‘for glorious death or splendid triumph’. Ten einde een goeden uitslag te verzekeren, nemen de Cheyennes op het oorlogspad tal van voorzorgen en vervullen allerlei ceremoniën volgens den ritus hunner orde. Daarbij wijst de ‘medicine-arrow’ hun de richting, die zij hebben in te slaan.

Na een rit van verscheidene dagen, over heuvels en vlakten en door ondiepe rivieren, ontdekt een der verspieders drie Yellow Eyes met een paktrein. Het zijn beverjagers. Door de Indianen bedreigd, houden zij halt en verschansen zij zich achter hun balen en pakken. De Cheyennes gaan, al gillende en in razenden galop, tot den aanval over. Maar die overmoed komt hun duur te staan. Iron Horn en drie of vier anderen vallen met hun paarden onder de kogels der jagers. White Otter is de eenige, die tot de barricade doordringt en bovendien de paarden der Yellow Eyes verjaagt. Van dat oogenblik af noemen zijn makkers hem ‘den man die het vliegende vuur eet’ of Fire Eater. Hij is nu als van zelf hun leider geworden.

Wat directe ruiteraanvallen, nog tweemalen herhaald, niet hebben kunnen bereiken, laat Fire Eater daarna aan de natuur over: hij wacht. En op den zevenden dag naar de barricade rijdende, vindt Fire Eater de lijken der drie beverjagers. Zij zijn van dorst omgekomen. De sterk gedunde ruiterschaar keert daarop terneergeslagen naar het Cheyenne-dorp terug. Maar twee dagen daarna is Fire Eater verdwenen. Hij kan het niet verkroppen zonder zegeteekenen te zijn thuisgekomen.

Zijn stamgenooten ‘should never see blackened ashes on a cheek which was only fitted for red paint’. Bovendien, de ‘little brown bat’ op zijn hoofd ‘flapped fiercely in the wind and screemed for blood and scalp braids’.

Vele dagen achtereen zoekt de eenzame Fire Eater naar vijanden tot hij eindelijk op een troep bisonsjagers van den stam der Shoshones stuit. Van een hinderlaag uit doodt hij er twee, en met de wapens en het paard van een der verslagenen keert Fire Eater zegevierend naar de zijnen terug.

Fire Eater's roem en aanzien nemen steeds toe. Vier *squaws*

verzorgen nu zijn kinderen en bereiden zijn bisonshuiden. En talrijk is de kudde paarden van den grooten krijgsman. De blanken haat en veracht hij meer dan ooit; vandaar dat hij steeds middelen beraamt om hun macht te fnuiken.

Op een volgenden krijgstocht is Fire Eater evenwel ongelukkig, niettegenstaande alle voorteekenen gunstig waren. Bij een poging om een versterkten handelspost te veroveren verliest hij al zijn volgelingen. Na die nederlaag ontbreekt hem de moed om naar zijn stam terug te keeren. Hij neemt daarop de wijk onder de Shoshones, terwijl de Cheyennes in de meening verkeeren, dat Fire Eater gedood is.

Vele zomers en winters komen en gaan alvorens Fire Eater, door bemiddeling van blanke *traders*, wederom onder de Cheyennes verschijnt. Hij beweert, dat hij uit het geestenrijk is teruggekeerd, en daar zijn verhaal geloof vindt, blijft hij bij zijn volk. Jaren gaan voorbij en laten hun sporen op Fire Eater na, zooals ook zijn gestalte en houding getuigen. En onder zijn kinderen zijn twee zonen, die reeds lang als beproefde krijgers bekend zijn.

Langzamerhand komen er meer en meer bleekgezichten in het Westen; daaronder zijn ook vele soldaten, te voet, te paard en met kanonnen. De bison wordt steeds schaarscher. Moeilijke, onrustbarende tijden zijn voor de Cheyennes aangebroken. Toch gelukt het Fire Eater, vóór zijn ‘vleermuismedicijn’ hem ten slotte verzaakt, een belangrijke overwinning op de Amerikaansche troepen te behalen. Maar hij verwaardigt zich niet de verslagen vijanden te scalpeeren, omdat zij kort haar hebben ‘als van een hond’.

Met het klimmen der jaren verdwijnen Fire Eater's geestdrift en ondernemingslust. Het liefst zit hij in zijn tent bij het vuur, te spelen met zijn jongste zoontje of, onder het rooken van de pijp, met oude krijgsmakkers te keuvelen over vroegere glorie.

Weder is een winter aangebroken. De Cheyennes zijn nu gekampeerd in een diepen afgelegen *cañon* van de Big Horn Mountains ‘out of the way of the trailing Yellow Eyes’. Zoo meenden althans de Cheyennes. Maar ook ditmaal onderschatten zij hun vijand. Zeide de oude Big Hand niet onlangs tot Fire Eater, dat de paarden der bleekgezichten even dom en dwaas als hun ruiters waren?

Het is een bitter koude nacht. Fire Eater heeft zijn zoontje in de tent onder bisonshuiden te slapen gelegd. Dan neemt hij de ‘small buck-skin bag which contained his little brown bat's skin’ van zijn scalplok, blaast er tabaksrook overheen en spreekt zijn bescherm-‘medicijn’ biddend toe. Daarna plaatst hij die ‘in his war-bag which hung on his resting mat over his head’. Onbewust welken rampspoed de afwezigheid der vleermuis van zijn scalplok hem weldra zal brengen, legt Fire Eater zich eveneens ter ruste.

Niet lang voor het krieken van den dag, terwijl de *cañon* nog in duisternis ligt, wordt het Cheyenne-kamp door Amerikaansche cavalerie overrompeld. Fire Eater vliegt op, wikkelt zijn kind in een bisonshuid, grijpt zijn repeteergeweer en verlaat ijlings de tent, gevolgd door zijn jongste vrouw. Zij valt, door een kogel getroffen, als een der eerste slachtoffers, die deze dag zou opeischen. Terwijl het knaapje schreiend op den grond zit, vuurt Fire Eater zijn geweer op de aanvallers af tot hem slechts enkele patronen overblijven. Dan brengt hij de hand aan zijn scalplok en bemerkt, dat de ‘bat-skin medicine’ er aan ontbreekt! Fire Eater wordt door een naamloozen angst overmeesterd, want sedert zijn jeugd is hij voor het eerst zonder bescherming. Radeloos ijlt hij terug naar zijn tent om de amulet te zoeken, maar hij vindt alles tot asch verteerd. De vijand heeft het Cheyennekamp met alle have en goed verbrand. Indiaansche krijgers, met hun vrouwen en paarden, verzamelen zich langzamerhand en trekken over de sneeuw verder de bergen in. Fire Eater, met zijn half bevroren kind op den arm, volgt hen. Tegen den avond sterft het knaapje. Dat is de laatste slag, die den ouden krijger treft. Hij klaagt en vloekt en wenscht te sterven. ‘Thus stood in the bleak night this victim of his lost medicine’. De wind raast en doet de bisonshuid en de lange haren van Fire Eater in de lucht wapperen. Een paar medelijdende jonge krijgers staan den ouden verslagen hoofdman bij en brengen hem naar het houtvuur, waar een aantal vluchtelingen zich hebben verzameld. Maar op het gezicht van het kinderlijkje nemen zij verschrikt de vlucht, verder den *cañon* in. En Fire Eater ‘sat alone, waiting for the evil spirits which lurked among the pine trees to come and take him’.

Daarmede eindigt het verhaal. Remington heeft door *The Way of an Indian* weder getoond wat hij vermocht als schrijver: op dit bijzondere gebied nauwelijks geëvenaard, nog minder overtroffen.

Ten slotte een paar woorden over den reeds in hoofdstuk III en later terloops genoemden Edward S. Curtis. Deze vond, onder het schrijven en illustreeren van zijn nog niet geheel voltooid reuzenwerk *The North American Indian*, den tijd om met lust twee boekjes over Indianen samen te stellen, vooral bestemd voor de rijpere jeugd. Beide verschenen te New-York en zijn van recente dagteekening: 1914 en 1915.

Het eerste werkje is getiteld *Indian Days of the Long Ago*; het tweede *In the Land of the Head-Hunters*. De fraaie illustraties in *Indian Days* zijn naar photo's van den schrijver en teekeningen van F.N. Wilson. De *Head-Hunters* zijn uitsluitend versierd met reproducties van Curtis' lichtbeelden.

In overeenstemming met zeer enkele auteurs, zooals Bandelier, is de *plot* van eerstgenoemd boek geheel en al Indiaansch. In het tweede werk komen er Europeesche zeevaarders slechts incidenteel bij te pas. Het waren de eerste blanken, die de Indianen van de noordwestkust te zien kregen. Zooals in zijn *magnum opus* is ook in deze beide boeken de stijl van Curtis frisch en verzorgd; de verhaaltrant gemakkelijk en helder. Vandaar dat men, niet alleen zonder eenige moeite, maar ook met genot, een schat van ethnographische gegevens leert kennen.

De plaats der handeling van *Indian Days* ligt in de boschrijke bergen van het huidige Montana. De held van het verhaal is Kukúsim, een Indiaansche knaap, zoon van Long Pine, opperhoofd der Salish- of Plathoofd-Indianen. De levensloop van Kukúsim is samengeweven met tal van gewichtige momenten in de geschiedenis van den stam, b.v. de komst van den Indiaanschen ziener en droomer benevens die van den Huron. Laatstgenoemde brengt de eerste tijding omtrent den aantocht der blanken naar de ver westelijke stammen. Verschillende phases en gebeurtenissen in het vrije leven uit die lang vervlogen dagen, vóór dat de immigrant, de regeeringsagent en de zendeling dat leven voor altijd verwoestten of aan banden legden, worden door Curtis op

boeiende wijze verhaald. De religieuse kant van het Indiaansche zieleleven, maar al te vaak miskend, treedt bij Curtis zeer op den voorgrond. In dit opzicht is zijn beschrijving van Kukúsim's lange nachtwake op den eenzamen bergtop, om de 'spirit voices' te vernemen, uitmuntend geslaagd.

In the Land of the Head-Hunters verplaatst den lezer naar de noordelijke streken van het tegenwoordige Britsch Columbia, onder de Kwakiutl en andere Indianen, eveneens in een tijdperk dat lang tot het verleden behoort. Maar de oude zeevaarders, die in het tweede gedeelte der 18e eeuw deze kust aandeden, troffen de Indianen nog aan in een toestand zooals Curtis beschrijft. Ofschoon ook dit boekske verdienstelijk is, stel ik het minder hoog dan *Indian Days*. Waarschijnlijk ligt dit aan de wordingsgeschiedenis ervan: 'an outline or scenario for a motion picture drama', zooals de schrijver in de voorrede zegt. Vandaar het theatrale en decoratieve alsook het, in mijn oog, onnatuurlijke van den declamatorischen stijl der Indiaansche barden. Ook klinkt het zonderling wanneer kinderen van opperhoofden, met name Motana en Naida, elkander als 'prins' en 'prinses' betitelen. Curtis toch weet even goed als ieder Indianenkenner, dat de Noord-Amerikaansche inboorlingen, die van Oud-Mexico incluis, geen keizers, koningen of prinsen kennen of hebben gekend. De Indiaansche maatschappij was en is overwegend democratisch[1]. Overigens is dit drama, met zijn gevechten, godsdienstige handelingen, wilde dansen, haat en liefde, echt Indiaansch en de pen van Curtis waardig.

Alvorens Noord-Amerika te verlaten, een woord over het werk van Dr. Emil Bessels, getiteld *Aniligka, eine poetische Erzählung aus dem hohen Norden*, dat in 1891 te Stuttgart verschenen is.

Ik heb dit gedicht, om zoo te zeggen, zien worden. Zoo herinner ik mij nog levendig een Decemberavond in 1882, waarop Bessels mij in zijn woning te Washington fragmenten

1) Aangezien deze onjuiste opvatting nog lang niet uit de wereld is, lijkt het mij van belang er hier nogmaals op te wijzen. T.T. Waterman heeft deze questie in het bijzonder ten opzichte van Mexico behandeld in zijn *Bandelier's Contribution to the Study of Ancient Mexican Social Organization*, vooral p. 274-276. (University of California Publications in American Archaeology and Ethnology, vol. 12, No. 7, 1917).

uit het manuscript van *Aniligka* voorlas. Destijds trof het mij reeds hoeveel moois en leerzaams er uit die verzen sprak, een indruk, die nog versterkt werd toen ik vele jaren later *Aniligka* in druk las. Het werd eerst ruim drie jaren na den dood van Bessels door Otto Baísch uitgegeven.

Bessels nam als natuuronderzoeker en geneesheer aan verschillende Noordpoolreizen deel. Veelzijdig begaafd als hij was, wijdde hij zich bovendien aan de anthropologie en ethnographie der Eskimo's. Toen de Amerikaansche poolexpeditie in 1872 ter hoogte van Ita in noordwestelijk Groenland schipbreuk leed, redde Bessels zich met eenige zijner tochtgenooten onder de Eskimo's van genoemde plaats. Deze 'Itaner' zijn de noordelijkste bewoners der aarde. Alvorens de reizigers hun tocht konden voortzetten, verliepen negen maanden. Gedurende dien tijd had Bessels volop gelegenheid het volkje van Ita te leeren kennen.

Zooals de uitgever van *Aniligka* terecht doet opmerken, deed dit verblijf onder primitieve natuurmenschen in Bessels den dichter, die in hem sluimerde, ontwaken. 'So schuf er denn' - zegt Baisch in de voorrede - 'aus den Ergebnissen seiner eigenen Erfahrungen und Beobachtungen, verwoben mit dem Sagenschatz, den er bei jenen harmlosen, aber keineswegs poesielosen Naturkindern antrof, ein Bild arktischen Volkslebens, das bei aller Eigenart und Fremdartigkeit der geschilderten Sitten und Verhältnisse doch durch den idyllisch-patriarchalischen Hauch, der darüber ruht, anheimelnd wirkt'.

In zekeren zin gelijkt *Aniligka* op den *Song of Hiawatha*, ofschoon het uit een wetenschappelijk oogpunt zeer veel hooger staat. Ook in versmaat is er hier en daar overeenstemming.

Aniligka is verdeeld in een praeludium en een-en-twintig hoofdstukken. De wetenschappelijke aanteekeningen ter opheldering, aan het einde van het gedicht, benevens de noodige bewijsplaatsen, beslaan meer dan dertig bladzijden.

Het bekoorlijke jonge meisje Aniligka is de heldin van het gedicht. Zij is uit het leven gegrepen evenals Aversuak, Ulajok, Tukulitu en de andere Eskimo's, waarmede de lezer kennis maakt. Om Aniligka heen schaart de dichter-ethnograaf de handelingen en gebeurtenissen in zijn

verhaal, waarvan het einde - *Der Eisgang* - tragisch is.

Aan de natuurverschijnselen op die hooge breedten, de atmospherische toestanden vooral, heeft Bessels groote aandacht gewijd en die meesterlijk beschreven. Hij wijst er in de inleiding terecht op, dat van de weersgesteldheid ‘in erster Linie das Wohl und Weh’ dezer natuurmenschen afhangt. Alles bij elkaar genomen, is Bessels in de zware taak, die hij zich door het dichten van *Aniligka* oplegde, en waaraan hij vele jaren besteedde, uitmuntend geslaagd.

VI.

Zooals ik reeds in de inleiding zeide, zijn de schrijvers die den Zuid-Amerikaanschen Indiaan literarisch behandelden, zeer veel minder talrijk dan die welke zijn noordelijken broeder tot hun onderwerp kozen. Ik weet er voor het oogenblik niet meer dan een achttal te noemen, maar daaronder zijn er drie of vier, wier werk zoowel ethnographische als historische waarde heeft. Bij een globale vergelijking, quantitatief en qualitatief, tusschen den Indiaan van Noorden Zuid-Amerika in de letterkunde valt de laatste evenwel nagenoeg in het niet, ten spijt van een paar beroemde namen.

Gedurende hun reis langs den Orinoco en zijn zijrivieren, in het begin der vorige eeuw, bezochten Alexander von Humboldt en Aimé Bonpland het groote rotsgewelf of de grot van Ataruipe, waarin het gebeente van vele honderden Indianen rust. Volgens de overlevering zijn deze beenderen alles wat er van de Atures, een naar het schijnt toen reeds geheel uitgestorven volksstam, is overgebleven. Niemand verstaat of spreekt de taal der Atures dan ook meer, behalve destijds een oude papegaai te Maypures. Een vriend van Humboldt, professor Ernst Curtius, koos den ‘Aturen-Papagei’ tot onderwerp van een gedicht, hetwelk, zoo niet in ruimen kring, onder Amerikanisten vrij bekend is. Humboldt publiceerde het in 't eerste deel zijner *Ansichten der Natur*. Hoe gaarne ik dit gedicht hier ook in zijn geheel zou opnemen, moet ik mij tot eenige coupletten ervan bepalen.

In der Orinoco-Wildniss
Sitzt ein alter Papagei,
Halt und starr, als ob sein Bildniss

Aus dem Stein gehauen sei.

Der Aturen allerletzter,
Trauert dort der Papagei;
Am Gestein der Schnabel wetzt er,
Durch die Lüfte tönt sein Schrei.

Einsam ruft er, unverstanden,
In die fremde Welt hinein;
Nur die Wasser hört er branden,
Keine Seele achtet sein.

Ik heb er reeds op gewezen, dat onder de Amerikaansche gedichten van Adelbert von Chamisso er een is, hetwelk op Zuid-Amerika betrekking heeft, met name *Der Stein der Mutter oder der Guahiba-Indianerin*. Het dateert uit 1828 en is ontleend aan een historisch gegrond verhaal, dat, door Humboldt opgeteekend, in diens *Voyage aux régions équinoxiales* te lezen staat. Aan deze door Chamisso bezongen tragedie ontleen ik het volgende.

Am Atabapo's Ufer ragt empor
Ein Stein, der Stein der Mutter, wohlbekannt
Dem Schiffer, der dem Ort zur Rast erkor.

Op een door R.K. zendelingen beraamden tocht, om onder de Indianen slaven te halen en proselieten te maken, werd namelijk ook een moeder met haar twee jonge kinderen gevangen genomen. De herhaalde pogingen dier ongelukkige vrouw om te ontsnappen en de kinderen, die men haar ontrukt had, te bevrijden, mislukte. Zij werd achterhaald,

.....ergriffen, hingestreckt
Auf jenen Stein, geheissen nach der Armen,
Mit deren Schmerzensblut er ward befleckt.

Gekneveld en weêr in de boot geworpen, werd zij door haar beulen naar Javita gebracht. Maar ook vandaar wist de trouwe moeder te ontsnappen, niettegenstaande den afstand en den regentijd. Eindelijk bereikte zij San Fernando, waar men haar kinderen gevangen hield. IJdele poging! De ‘Christelijke’ beulen voerden haar nu alleen zóó ver weg, dat zij alle hoop liet varen en uit wanhoop door den vrijwilligen hongerdood haar einde vond.

Toen de later als natuuronderzoeker beroemd geworden Alfred Russell Wallace het stroomgebied van den Orinoco

bereisde, bracht hij geruimen tijd onder de Baniva- of Maniva-Indianen, een Arawakschen stam, te Javita door. Het is hetzelfde Javita als dat in Chamisso's *Stein der Mutter*. Teneinde zijn eenzame avonden te bekorten, schreef Wallace in *blank verse* een vrij lange beschrijving van Javita en zijn bewoners. Dit van 1851 dagteekenend gedicht is voor een amateur een zeer verdienstelijk werk. Wallace getuigt er van, dat hij het schreef ‘in a state of excited indignation against civilised life in general’ en dat het zijn toenmalige stemming teruggeeft. De volgende keur van strophen mogen een denkbeeld geven van *A Description of Javita*.

There is an Indian village; all around,
The dark, eternal, boundless forest spreads
Its varied foliage.

They pass a peaceful and contented life,
These black-hair'd, red-skinn'd, handsome, half-wild men.

Each day some labour calls them. Now they go
To fell the forest's pride, or in canoe
With hook, and spear, and arrows, to catch fish;
Or seek the various products of the wood,
To make their baskets or their hanging beds.
The women dig the mandiocca root,
And with much labour make of it their bread.
These plant the young shoots in the fertile earth -
Earth all untill'd, to which the plough, or spade,
Or rake, or harrow, are alike unknown.
The young girls carry water on their heads
In well-formed pitchers, just like Cambrian maids;
And all each morn and eve wash in the stream,
And sport like mermaids in the sparkling wave.

They are a peaceful race; few serious crimes
Are known among them; they nor rob nor murder,
And all the complicated villanies
Of man called civilised are here unknown.

En na een vergelijking tusschen de altijd nog zwoegende, zoogenaamd beschaafde blanken, met hun motto ‘tijd is goud’, en de Indianen van Javita, bekent Wallace ten slotte:

Rather than live a man like one of these,
I'd be an Indian here, and live content

To fish, and hunt, and paddle my canoe,
And see my children grow, like young wild fawns,
In health of body and in peace of mind,
Rich without wealth, and happy without gold!

Voor het gedicht *in extenso* verwijs ik naar Wallace, *Travels on the Amazon and Rio Negro*, chapter IX (Londen 1853).

Wat romanschrijvers aangaat, dient Aimard, al is 't ook terloops, hier weder genoemd te worden. Eenige zijner boeken toch hebben op Zuid-Amerika betrekking, o.a. op de Araucaniërs en Guaranis, benevens op toestanden in Argentinië en Brazilië, waarbij tevens van Indianen sprake is. Ethnographisch staat dit werk van Aimard even laag als zijn romans, die in Noord-Amerika spelen.

Evenzoo verdient Gerstäcker een korte vermelding. Hij heeft weliswaar zijn vele zwerftochten in Zuid-Amerika ook weder uitvoerig beschreven in een aantal werken, doch van bepaalde Indianenromans van zijn hand uit dit werelddeel weet ik er slechts één te noemen, en wel *Unter den Pehuenchen*. Van ons standpunt beschouwd, is ook dit boek van weinig of geen beteekenis.

Van geheel anderen aard is echter het volgende geschrift.

De in Argentijnsche politieke kringen welbekende Dr. Estanislao Zeballos verrijkte de Spaansch-Amerikaansche letterkunde met eenige verdienstelijke werken, waaronder ik hier slechts *Painé y la dinastia de los Zorros*, als passend in ons kader, wil noemen. Dit boek, te Buenos Aires verschenen, beleefde verscheidene uitgaven. Ik heb die van 1889 voor mij liggen.

Painé Guôr (de Hemelsblauwe Vos) was een machtig en gevreesd opperhoofd van de Ranqueles, een oostelijken stam der Araucaniërs, die vele tientallen van jaren achtereen de provincie Buenos Aires onveilig maakten. Painé regeerde van 1835-47 en was tevens de voornaamste figuur van de militaire dynastie der Guôr (Vossen), die eerst in 1878 met den stam zelven ten onder ging. De Ranqueles toch deelden het lot van duizenden hunner rasgenooten in den grooten verdelgingsoorlog, die door generaal Roca tegen de Indianen der *pampa* gevoerd werd.

Het bestuur van Painé viel gedeeltelijk samen met dat

van den tyran Rozas. Vandaar, dat de geschiedenis van Argentinië en die der Ranqueles voor een deel ten nauwste zijn samengeweven. Zeballos nu groepeert de historische feiten rondom de lotgevallen van een jeugdigen Argentijn, een *unitario*, dus behoorende tot de Rozas vijandig gezinde politieke partij. De op waarheid gegronde roman van dien jongeling, die acht jaren lang bij de Ranqueles in gevangenschap zuchtte, is met veel talent geschilderd. Zijn physiek en moreel lijden; de hopelooze liefde van het arme, leelijke Indiaansche meisje Púlquinay voor den blanken *cristiano;* diens hartstocht voor de schoone Panchita, zelve een gevangene en de *favorita* van Painé; dan beider nachtelijke vlucht uit het kamp na Painé's plotselingen dood - dat alles, om van vele andere gebeurtenissen te zwijgen - leert de lezer op boeiende wijze kennen.

De Indianen van Zeballos zijn geen tooneel-Indianen met een achtergrond van fantastische decoraties, maar de onvervalschte barbaren der *pampa*, beschreven door een *hijo del pais* van groote plaatselijke kennis. Uit *Painé* treden niet alleen de voormalige Araucaniërs, met al hun krijgszucht en fieren overmoed, wreedheid en zinnelijkheid, duidelijk te voorschijn, maar ook de Argentijnsche paladijnen uit dat tijdperk, zooals Baigorria. Niet minder aanschouwelijk is Zeballos' beschrijving van de eindelooze zand- en grasvlakten met hun stille lagunen, omgeven door riet en bosch, en van de glorie des dageraads en van het ondergaan der zon in die streken; kortom het beeld van den *desierto* met zijn verschrikking en bekoring. Ik geloof evenwel, dat *Painé*, evenals de meeste andere boeken van Zeballos, nagenoeg ongenietbaar moet zijn voor iemand onbekend met Argentinië en zijn geschiedenis. Bovendien veronderstelt Zeballos, misschien onbewust, een zekere mate van kennis bij zijn lezers, die schrijvers historische, ethnographische en topographische gegevens als van zelf moeten aanvullen. Zeballos schijnt bij voorkeur voor zijn landgenooten te hebben geschreven; en dat deed hij met onbetwistbaar succes.

Volledigheidshalve dienen hier terloops een paar werken te worden genoemd, die op de Indianen van Suriname betrekking hebben. Het artikel *Romans*, *dichtwerken*, enz. in de *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* vermeldt

er eenige, waaronder ik slechts de zeer enkele uit de 19e en 20e eeuw in herinnering breng.

Vooreerst *Outalissi; a Tale of Dutch Guiana*, in 1826 te Londen verschenen. De schrijver ervan zou zijn C.E. Lefroy, ‘rechter vanwege Groot-Britannië in het toenmaals te Paramaribo bestaan hebbende gerechtshof tot wering van den slavenhandel’. Ik wijs er hier op, dat de naam van Outalissi - die van Chactas' vader - ook in *Atala* voorkomt.

In de tweede plaats zij genoemd een geschrift van den R.K. zendeling François Henri Rikken: *Tokosi of het Indiaansche meisje; Historisch-romantisch tafereel* (1901). Het verscheen eerst, evenals een aantal andere verhalen de kolonie betreffend van denzelfden auteur, in het te Paramaribo verschijnende blad *De Surinamer*, en werd later ook in boekvorm uitgegeven.

De schrijver van genoemd artikel in de *Encyclopaedie*, over deze en andere werken betreffende Suriname sprekende, zegt dat er weinig bij is van literarische waarde. Of zij ethnographisch van eenig belang zijn, vernemen wij niet.

Besluit.

Aan het einde gekomen van onze lange en somtijds bezwaarlijke onderzoekingsreis onder vele volkstammen, in de prairieën en wouden, bergen en dalen van Amerika, zijn wij in staat de vraag te beantwoorden, wie van onze talrijke gidsen de meest bekwame en vertrouwbare waren. Een terugblik op den afgelegden reisweg overtuigt ons dan, dat slechts weinigen van die gidsen berekend waren voor hun moeilijke taak. De meesten voerden ons op dwaalsporen; de eene meer, de andere minder; sommigen te goedertrouw, weer anderen willens en wetens. En nader uiteengezet, luidt ons oordeel als volgt: Geheel en al afgezien van de vraag of hun werk letterkundige waarde heeft, zijn er onder de vijf en dertig, door mij min of meer uitvoerig besproken schrijvers - onze gidsen - niet meer dan *acht*, dus nog geen vierde gedeelte, wier werk ethnologisch en geographisch van belang is, en wezenlijk bijdragen levert tot de kennis der Indianen en hun land. Ik bedoel Cushing, Bandelier, Edna Dean Proctor,

Mrs. Ryan, Remington, Curtis en Zeballos, benevens Bessels voor de Eskimo's. Al deze auteurs werden in Amerika geboren of brachten een groot gedeelte van hun leven in dat werelddeel door. En onder dezen nemen de beide eerstgenoemden, alsook Bessels, de allereerste plaats in. Over de op deze onmiddellijk volgende categorie van schrijvers, waaronder vooral Cooper, Simms, Longfellow, Mayne Reid en Joaquin Miller zijn te noemen, is een beslist oordeel moeilijker. Hun een bepaalde plaats, naar rangorde van verdienste, aan te wijzen, is welhaast ondoenlijk. De waarde van hun werk voor land- en volkenkunde is slechts zeer betrekkelijk, aangezien het meestal een algemeen, min of meer idealistisch beeld van den Indiaan en zijn milieu geeft. Hetzelfde geldt voor hen wier werk vooral van historisch belang is, of beschrijvend poëtisch, zooals dat van Washington Irving, Whittier, von Chamisso, Curtius, Wallace, Mair en Helen Jackson. De werken van alle overige auteurs, waaronder Brown, de Chateaubriand, Aimard en Ferry, zijn uit het oogpunt van land- en volkenkunde van zeer weinig beteekenis of, vaker nog, geheel en al minderwaardig.

De beste onder de werken, die ik hier besproken heb, zijn bovendien van bijzonder belang, omdat er toestanden in beschreven worden, die grootendeels tot het verleden behooren. De tijden en omstandigheden zijn geheel veranderd. De ‘beschaving’ van den blanke heeft de ‘barbaarschheid’ van den Indiaan bijna overal vervangen en de ‘vooruitgang’ viert hoogtij.

Het romantische van het Verre Westen - thans een naam zonder beteekenis - is voor immer verdwenen en heeft plaats gemaakt voor het meest platte proza en al de weerzinwekkende leelijkheid van den nieuweren tijd. In Zuid-Amerika is het gedeeltelijk evenzoo. Wat in de Vereenigde Staten eenmaal wildernis was, is gaandeweg tot een zeer beperkt en lang niet ongerept gebied ineengekrompen. De bison is sedert lang geheel en al, het overige grove wild nagenoeg verdwenen evenals de Indiaansche krijger, de pelsjager en de *trapper*. Bijna alleen in de onherbergzame, schaars bevolkte wildernissen van noordelijk Canada en Labrador, alsook in de tropische streken van Mexico en Zuid-Amerika, zijn nog wild en jagers in menigte te vinden.

Zelfs de *cowboys* en de *gauchos* van de prairieën en *pampas* zijn thans minder talrijk door de uitbreiding van den landbouw. Wat er nog is overgebleven uit de dagen van weleer, gaat snel zijn ondergang tegemoet, en de tijd, waarin de Indiaansche krijger en jager en de wildernis slechts een mythe zullen zijn, is niet meer ver. Ella Higginson drukte het einde der Amerikaansche inboorlingen even pathetisch als treffend uit in haar gedicht *The Vanishing Race:*

> Into the shadows.....
>
> Those last dark ones go drifting.
>
> ....Mutely, uncomplainingly they go.
> How shall it be with us when they are gone,
> When they are but a mem'ry and a name?
> May not those mournful eyes to phantoms grow -
> When, wronged and lonely, they have drifted on
> Into the voiceless shadow whence they came?[1)]

HERMAN F.C. TEN KATE.

1) Bovenstaande dichtregelen zijn ontleend aan een bijschrift, toepasselijk op een fraaie plaat van Edward S. Curtis - 'a picture of sentiment, not ethnology' noemt hij hetzelf - die onder den naam van *The Vanishing Race* op de Alaska-Yukon-Pacific Exposition in 1909 te zien was.

Gottfried Keller.
(19 Juli 1819-15 Juli 1890).

Menig man hebben de werken van Keller in zijn eenzaamheid getroost; menige vrouw verzoend met haar ziekte, en op verlaten dagen, in slapelooze nachten heb ik ook menigmaal naar een dier bekoorlijke boeken gegrepen.

Daarom is het dat ik in deze bladzijden wil nagaan waarin het troostende, het verzoenende, de bekoring in één woord van den grooten Zwitser zijn gelegen, en waarom de eeuwdag zijner geboorte waard is met woorden van hulde te worden herdacht.

Gottfried Keller werd geboren te Zürich op den 19^{en} Juli van het jaar 1819. Dat is dan nu honderd jaar geleden en de wereld ziet er heel anders uit dan toen. Zijn vader, uit Glattfelden in het kanton Zürich geboortig, was draaier van zijn ambacht en had op zijn verre ‘Wanderreisen’ - tot heel in Weenen en Breslau was hij geweest! - iets van den geest der ‘Aufklärung’ in zich opgenomen, zoodat hij steeds ‘Schriftdeutsch’ sprak, met zijn gildebroers Schiller opvoerde en Mohammed's volgelingen minstens gelijkwaardig achtte aan die van Jezus. Hij stierf in 1824, in het vier-en-dertigste jaar van zijn leven. Zijn wijsheid, burgerdeugd en vrijheidsliefde liet hij na aan zijn zoon, die als dank in de ‘*Grüne Heinrich*’ - een autobiografie - een portret van zijn vader konterfeitte, alsmede van zijn moeder, die hem nog een eind weegs door het leven vergezelde en eerst in '64 heenging. Waarna de geliefde zoon ten teeken van rouw vier weken uit alle kroegen van Zürich bleef. Dan was er nog een zuster Regula

- drie andere meisjes waren jong gestorven - waarmee hij 't minder goed kon vinden en die dan ook, naar recht en billijkheid, in zijn roman niet wordt genoemd. Toch zou hij dat wel gedaan hebben, had hij vooruit geweten dat hij ongetrouwd zou blijven, zoo goed als zij, zoodat de voor een man en zeker voor een dichter onmisbare vrouwenzorg tot aan haar dood in '88, twee jaar vóór den zijne, aan haar was toevertrouwd. Wie weet of ze hem niet méér kolen zou hebben toegestaan voor zijn koude kamer op den 'Bürgli', al was ze dan nòg zoo zuinig; wie weet of ze niet meer belangstelling voor zijn boeken getoond had, die ze nu eerst las als ze kant en klaar gedrukt waren, wanneer hij haar wèl de eer had aangedaan een bescheiden plaatsje voor haar in te ruimen in zijn beroemde boek!

Toen vader Rudolf stierf, liet hij geen vermogen na dan het huis 'Zum Goldenen Winkel' - in dien minder mechanischen tijd droegen de huizen hun eigen karakter en namen - en Elisabeth, de moeder, hield zich boven water door er kamers van te verhuren, want zij was een flinke vrouw. Ze hoopte dat haar jongen gauw zou gaan verdienen, maar kwam daarin bedrogen uit. De lummel leefde op zijn dertigste jaar nog van haar overgespaarde geld. In zijn jeugd deed hij niets dan teekenen en spelen, phantaseeren over zichzelf en de veelal singuliere huisgenooten. Het leven leek hem bont en vroolijk en wat er nààr was, zag hij of niet of vergat het onder het schrijven en enscèneeren van zijn kleine drama's: der '*Hexenhund*' en het aan Schiller's ballade ontleende: '*Fridolin oder der Gang nach dem Eisenhammer*'.

Wil men, dan kan men in die titels van den dertienjarige reeds al den hang naar het romantisch-historische en het 'Schauderhafte' terugvinden van den lateren wijndrinker en zwijger en in de stukjes zelf de kiem van diens oerkrachtige nuchterheid. Men zegt wel dat Gottfried Keller eerst laat tot ontwikkeling gekomen is, omdat hij tusschen de bergen is geboren: voor zijn landgenoot Böcklin en voor sommige Schotten moet hetzelfde gelden, - maar met méér recht kan men er m.i. op wijzen dat deze eerstelingen belangrijker zijn dan de wijsneuzige praatjes die ons bewaard zijn van den jongen Goethe. En dan, waarop grondt men dit beweren? Op het feit dat hij bijna 40 jaar was toen de 'Grüne Heinrich', zijn

eerste boek, verscheen. Maar men vergeet daarbij dat dit ééne boek voldoende zou geweest zijn zijn naam onsterfelijk te maken, wat men van de 'Götz van Berlichingen', Goethe's eerste publicatie, niet zeggen kan zonder te liegen. Bovendien, wat bewijst dat later optreden bij iemand die te bescheiden was om ooit met eigen werk tevreden te zijn, die daarbij wereldsche roem eerder als iets drukkends dan als iets verheffends ondervond? Iemand wiens lievelingsauteurs Cervantes en Rabelais zijn, is niet 'mir nix, dir nix' zeker dat hij iets werkelijk oorspronkelijks aan de wereld te vertellen heeft. En, wat een eind aan al het redeneeren maakt, hielden niet zulke uiteenloopende geesten als Montaigne en Goethe zich er beiden van overtuigd, dat een man niet vóór zijn veertigste tot iets werkelijk oorspronkelijks komt?

Beter nog dan uit dit kinderwerk, dat lang het eenige bleef, blijkt Keller's oorspronkelijkheid uit zijn religieuse ontwikkeling, die zoo vaak, ook bij zoogenaamd ongeloovigen, a.h.w. het kompas is waarvan men iemand's geestesrichting af lezen en zijn houding ten opzichte van quaestiën die hem beroeren, beoordeelen kan.

Voor Keller althans, die tot diep in zijn leven met het vraagstuk van een Onzienlijke worstelde, geldt dit zeer zeker. Als kleine broekeman al had onze Gottfried de hebbelijkheid over God en onsterfelijkheid na te denken. Ge kunt lezen in de 'Grüne Heinrich', hoe hij zich in zijn kinderlijke fantasie het Opperwezen nu eens voorstelde als den gouden weerhaan op de kerk achter het huis, die zoo prachtig schitterde in het licht van de scheidende zon, dan weer Hem bidt den meester met blindheid te slaan, opdat hij de inktmop in zijn 'schrijf-cahier' niet zien zou, en meer van dat kostelijks. Die kinderlijke religie groeit uit tot het kerkelijk officieele geloof, maar met de poëzie verdwijnt de zekerheid. Ouder geworden, komt hij nog wel in de kerk, doch alleen in de katholieke en in de synagoge[1]. Eerst de cursus van Feuerbach, die hij in 1849 in Heidelberg volgt, geeft met een andere poëzie een andere zekerheid terug. Dat alles ging niet zonder strijd. Maar, aangezien hij zich niet op zijpaden liet brengen en steeds vasthield aan wat voor hem als kunstenaar hoofdvraag was, nl. deze: 'wordt de wereld, wordt het leven prozaïscher en gemeener na Feuerbach' en hij daarop volmondig 'neen'

kon zeggen: integendeel, alles wordt helderder, strenger, maar ook gloeiender en zinnelijker', aangezien hij, zeg ik, daaraan vasthield overwon hij in dien strijd den aartsvijand der kunstenaars: de voorstelling van een persoonlijken God en een persoonlijke onsterfelijkheid. Voor 't vervolg hield hij er zich vast van overtuigd, dat geen kunstenaar meer een toekomst had, die zich niet geheel en uitsluitend sterfelijk mensch gevoelde[2]. En wat het Onzienlijke betreft, beleed hij voortaan Goethe's woord: 'Das Unerforschliche still verehren',[3] al zijn zijn woorden en zijn daden - een voordeel dier 'stille vereering'? - dan wel eens in strijd met die 'vereering' en die 'stilte.'

Meer nog dan om zichzelfs wil is deze religieuze ontwikkelingsgang voor ons van waarde bij de beantwoording der vraag waar de bronnen van Keller's geestelijk leven liggen: in Duitschland of in Frankrijk. Het antwoord hierop is bij een Zwitser gemakkelijker te geven dan bij een Nederlander, omdat de beide groote beschavings-cirkels niet, zooals in ons land elkaar snijden, maar elkander raken. En men hoeft er dan ook niet lang mee verlegen te zitten: Keller heeft zijn leven lang naar Duitschland gekeken en kende van Frankrijk niet veel anders dan den uiterlijken kant, die, toen al evenzeer als nu, weinig aantrekkelijks bood. Wat een boer niet kent, dat eet hij niet. Hij spreekt weinig over Frankrijk en dan nog spottend. Uit zijn schetsboek, waar hij een soort encyclopaedietje voor privaat gebruik van maakte, blijkt dat hij wel eens wat van de Balzac gelezen heeft[4]. Uit zijn brieven echter niet dat hij andere Fransche auteurs met genoegen las dan Rabelais, Racine en den Voltairiaanschen Claude Tillier, den schrijver van 'Mon Oncle Benjamin,' één van de weinige Fransche boeken, zooals hij zei, waarin, inplaats van echt gebroken, gedronken wordt, zij 't dan ook slechts 'ein weiszes gesundes Landweinchen.'[5] En in zijn werken komt geen andere Franschman voor dan de jonge heer Thibaut, luitenant onder Lafayette, die zich voor al zijn krijgsmakkers belachelijk maakt door in een verliefde bui de breloquen van zijn horloge aan Quoneschi, de schoone Indiaansche, weg te schenken, die er den neus van haar bruigom mee optuigt.[6]

Deze minachting der Fransche cultuur van zijn tijd, uit

onkunde van haar eigenlijk wezen voortgekomen, gepaard aan een bewondering voor de Duitsche, die hij door en door kende, doet hem in '70 zonder aarzelen partij kiezen tegen den comediant van Parijs, ook voor hem het moderne Babel, ja, twee jaar nadien, sprak hij zelfs, in een toast zijn vurig nationalisme een oogenblik vergetend, de mogelijkheid uit, dat Zwitserland te zijner tijd als republiek in het nieuwe Duitsche rijk zou worden opgenomen.[7)] Erger het karakter van dat Rijk van bloed en ijzer misverstaan was wel niet mogelijk. Minder doorzicht toonen in de factoren, noodig voor de verdere democratische ontwikkeling van Zwitserland al evenmin, maar het zal toch noodig zijn enkele bewijzen méér bij te brengen voor de stelling dat zijn oorspronkelijkheid hem op het gebied der politiek verlaat. Deze zwakheid is meer dichters eigen en ik zou er niet bij stil staan wanneer hij zelf deze meening gedeeld had. Maar dat is het juist. Ofschoon in 't geheel geen politicus, heeft hij zich zijn gansche leven, bij tijden zelfs actief, met de staatkunde bemoeid. In zaken van buitenlandsche politiek liet hij zich, zooals boven aangetoond, in laatste instantie leiden door literaire, in die van binnenlandsche door nationale aandoeningen. In zijn jeugd radicaal, gevoelsradicaal, bleef hij, terwijl de wereld verder draaide - het waren de 40er jaren waarin hij leefde! - op hetzelfde standpunt staan en werd dus conservatief. Niet een dier conservatieven, die meenen dat het beter was wanneer er geen enkele opstand ooit had plaats gehad, geen enkele koning ooit was onthoofd[8)], maar een, die genoegen nam met de liberale grondwet van 1848 en van de democratische wijzigingen in '69 daarin aangebracht, niets hebben moest[9)]. Men heeft dit toegeschreven aan zijn afkeer van het extreme, aan zijn haat tegen alles wat naar demagogie riekt, is evenwel in gebreke gebleven dien afkeer, dien haat, dien men toch eer bij een kruidenier dan bij een kunstenaar zou verwachten, te verklaren. Beiden echter zijn typisch klein-burgerlijk en Keller was een klein-burger *pur sang*, met al de taaiheid, al de rechtschapenheid, maar ook met al de kleinmoedigheid en engheid, die klasse eigen. Het maatschappelijk milieu, waaruit hij geboren is, zijn bijna ziekelijke liefde voor volksvermaken, oude gebruiken en locale eigenaardigheden, de vakmansgeest

die vooral uit zijn rijpere werken spreekt en het feit, niet het minst, dat, wààr hij zich waagt aan de schildering van andere standen dan de zijne, zijn stevig oordeel hem begeeft, zijn daar om dat te bewijzen. Voeg hierbij zijn betrekkelijke armoede - behalve de vijftien jaar dat hij 'Staatsschreiber'[10] van zijn kanton was, moest hij leven van zijn pen - dan doorziet ge de diepere oorzaken van de bezadigde mannelijkheid en nationale burgerdeugd van den ouderen Keller. Tevens vat ge de revisie, waaraan hij zijn jeugdgedichten in den jare '83 onderworpen heeft, voor zoover deze niet zuiver technische verbeteringen betrof[11]; ge begrijpt dat hij bij de latere bewerking de 'Nuditäten' wegliet[12] uit den 'grünen Heinrich', tot schade van het onsterflijk boek; ge vergeeft hem de anders, bij alle literaire verdienste, pijnlijk bekrompen novellen: '*Das Verlorene Lachen*', '*Frau Regel Amrain und ihr Jüngster* en '*Das Fähnlein der sieben Aufrechten*' en ge voelt waarom de wel forsche en echt Zwitsersch-nationale, maar daarom ook onmiskenbaar 'spieszbürgerliche' figuur van Martin Sálander[13] uit den gelijknamigen roman ('86) schrijvers volle sympathie heeft. De zelfironie, die hem bij dat alles nooit verlaat, bewondert ge, maar zij misleidt u niet. Hij zelf heeft trouwens een voorgevoel gehad waar het heen ging, toen hij reeds in '43, weemoedig-berustend, in zijn dagboek schreef: 'tenslotte wordt iedereen een philister'. De groote mannen van kleine naties deelen nu eenmaal altijd in die kleinheid, omdat er de tegenstellingen minder markant, de conflicten dus minder heftig zijn en alleen uit heftige conflicten groote karakters d.i. groote mannen worden geboren.

Het scherpst valt uit den aard der zaak deze engheid op in het revolutiejaar '48. Zou de veronderstelling te gewaagd zijn dat een man als Keller, wien het toch stellig niet ontbrak aan medegevoel voor alles wat leed, meegesleept zou zijn door den storm van kommunisme die in dat heilig jaar de wereld doordaverde, wanneer hij er niet door zijn bergen tegen beschut was geweest? Nu hoort hij slechts het loeien in de verte. In Juli '43 schrijft hij, een beetje benepen, in zijn dagboek dat het woelen en dreigen van het kommunisme hem konfuus maakt. Hij had het gevoel dat er slechts een hongersnood noodig was om het met alle macht op de been

te helpen. Een paar weken later achtte hij den tijd gekomen, dat de wetenschap eindelijk het volk zou helpen tot daden over te gaan. Na wat ik straks gezegd heb is het duidelijk dat dit tegen de Jezuïten en de duisterlingen à la Metternich gericht is. En dat hem dit ernst was, bewijst zijn mede-optrekken in genoemd jaar tegen Luzern. Drie jaar later is hij ook over dat vage revolutionnarisme heen. Hij is een bewust en bezonnen mensch geworden. Maar niet zóó bezonnen of bij het bloedige gevecht in de straten van Parijs op den 23sten Februari '48 bloedt ook zijn hart over de vreugde der wereld. ‘Ze verheugen er zich niet over,’ riep hij in verontwaardiging uit, ‘dat deze edele natie op haar kosten een ervaring voor alle volkeren opdoet, maar dáárover, dat zooals zij nu bewezen achten, de armoede niet kàn verholpen worden, dat zij nu weer prachtig voor een duizend jaar stevig gevestigd is. En zij kleeden hun inwendig gejubel in misselijk gehuicheld gejammer’.[14] Hij ziet half, hij doet niets. Het is misschien droevig dat de menschen pas begrepen worden na hun dood, maar het is beslist niet minder droevig dat zij zelf niet eerder de comedie doorzien waarin zij meegespeeld hebben. Terwijl zij speelden was er te veel belachelijks in het stuk, in hun medespelers - en in henzelf. Dat te bedenken, stemt wel eens triest. Maar één troost is er: deze, die Keller zelf ergens gezegd heeft: ‘ach, min of meer triest is tenslotte ieder, die buiten hetgeen hij voor zijn broodje noodig heeft, nog wat kent en is; maar wie zou tenslotte willen leven zonder die stille grondtriestheid, zonder welke er geen echte blijdschap bestaat?’[15]

Het wordt tijd den draad van ons verhaal weer op te vatten. Paschen '33 kwam hij op de kantonale industrieschool, maar werd er reeds het volgend jaar weer afgejaagd wegens rebellie. Zooals dat gaat, kwamen zijn medeplichtigen, patriciërszoontjes, met een standje vrij. Daarom niet getreurd, dacht Gottfried, die nu een vrije wereld voor zich zag en het plan opvatte zijn teekenlust bot te vieren en landschapschilder te worden. Zijn moeder, al te meegaand voor den eigenzinnigen knaap, deed bij groot en klein moeite hem onder dak te brengen. Tenslotte gelukte het haar en, nadat hij drie jaar bij den zwendelaar Peter Steiger - in de ‘grüne Heinrich’: Habersaat - had voortgeboemeld,

belandde hij bij Rudolf Meyer - de Römer uit dien roman - die zijn eerste werkelijke leermeester werd. Zijn oudste geschriftkens, die iets om het lijf hebben, grotesk-romantische vertellingen, dateeren uit dien zelfden tijd. Dan komen de jonge jaren met hun onverzadiglijk verlangen, dat het bescheiden geluk verdrijft en het hooge verborgen houdt, en hij wenscht het onbereikbaar ideaal, dat hij zich geschapen had met al den gloed zijner dwaze phantasie, nooit te hebben gezien. Hij prijst de rustigen gelukkig die nooit de innerlijke waarde van de kunst aanschouwden, want in zalige traagheid kabbelen hun dagen, terwijl de ander, het licht in de oogen, zijn rust aan flarden gescheurd, rustloos zijn ideaal vervolgt, om aan het doel ten gronde te gaan[16]. Hij was te meer onrustig, omdat geen geregelde opvoeding of omgang met een oudere een bedding sleet voor den bruisenden stroom die zijn hart en zinnen ontwelde. Geen makker dan de bergen en het door hen weerkaatste onweer dat den een-en-twintig-jarigen op een eenzame wandeling overvalt. ‘Want waar geen geld is, zijn geen vrienden’, zegt het spreekwoord[17]. Mei 1840 trok hij naar München om zich verder te bekwamen in de edele schilderkunst. Een tijd van ontberingen volgde. Soms gebruikte hij dagen lang niets dan brood en bier. Zijn kostjuffrouw klaagde hem aan wegens wanbetaling en een dienstklopper van de politie, inplaats van hem insolvent te laten verklaren, zond een nota aan zijn collega in Zürich, om te vragen hoe het zat met zeker heer, genaamd Gottfried Keller, ten wiens laste een schuldvordering stond, groot veertien gulden wegens achterstallige huur. Doch deze warme belangstelling hielp hem niet. Moeder, steeds bereid, stuurde geld, en hij betaalde zijn schulden. ‘Wie zijn schulden betaalt, verarmt niet’, zeiden onze brave voorvaders. Dat mag waar zijn, maar rijk wordt men er ook niet mee, zooals dit geval weer bewijst. Keller bleef ‘auf den Hund’. Om de maat vol te meten werd hij ziek - het was een epidemiejaar, waarin alleen te München 60 jonge schilders stierven en nog meer studenten - en kreeg heimwee naar zijn heerlijk spek ‘mit gedörrten Stückli’ en Böllenwähen’. Hij genas evenwel en werkte weer wat. Maar zijn landschappen trokken meer kenners dan koopers[18]. Hij meende, dom genoeg, terstond met wat goeds te moeten komen[19]. Na twee jaar

nam deze ‘Elève der Königl. Acad. der bildenden Künste in München’ die zijn Alma Mater steeds zorgvuldig uit den weg gebleven was, het vrijgehouden kamertje in zijn moeder's huis weer in, met niets anders bij zich dan kartons met halfmislukte plannen en een reeks ervaringen: nuttige zaken voor zeker, maar waarvan men nu eenmaal niet kan leven.

Met de smadelijke thuiskomst uit München eindigt de ‘grüne Heinrich’ en begint een nieuwe periode in het leven van den dichter.

De ‘geneigde lezer, die in het dichtersland geen vreemdeling is’, zal misschien verwonderd zijn dat de held dezer historie het zoover gebracht heeft zonder de hulp eener heldin. Laat ik bekennen dat ik deze kiesche aangelegenheid tot nu toe opzettelijk verzweeg om al de uitverkoornen bij elkaar te plaatsen, daarmee Keller's voorbeeld volgend, die in ‘*der Landvogt von Greifensee*’, de derde van de zes ‘*Züricher. Novellen*’, een galerij ontworpen heeft van al zijn onvoldragen liefdes. Want, om er maar dadelijk mee voor den dag te komen, tot een gerijpte verhouding met een vrouw is het bij hem nooit gekomen. Men kan alle gevoels- en verstandsredenen laten gelden, die een man, een kunstenaar, van een huwelijk of een verloving kunnen afhouden; men kan het zoeken in een gebrek aan ‘tieferes Wohlwollen’ zooals Grillparzer het had; men kan het wijten tenslotte aan oorzaken, die buiten hem lagen, maar wat men ook doet, hoe men zich ook keert, uit dezen doolhof der minne komt men niet uit. 't Is waar, zijn ‘Henrietli’ - het lieve, teringachtige dochtertje van den schoolmeester, het meisje van den ‘grünen Heinrich’ - stierf in haar twintigste levensjaar, toen Keller zelf pas in zijn negentiende was. Haar is de gedichten-cyclus ‘*Erstes Lieben*’ gewijd, zijn eenige liefdeslyriek, die weinig aantrekkelijks en niets eigens heeft. Zoo om de zeven jaar[20] droeg hij, als goed republikein, het regiment over zijn hart aan een ander op. Na het gemodder in München weer in Zürich terug, maakte hij Louise Rieter presidente. Haar levendig temperament en onbevangen natuurlijkheid vinden we terug in de ‘Hanswurstel’ van Salomon Landolf, den zoo even genoemden landvoogd. Zijn ‘grüne Heinrich’-blooheid verbood hem echter haar van die candidatuur te verwittigen. Een jaar en meer bewaarde hij deze

dingen in zijn hart, om met den evangelist te spreken. Toen schreef hij haar een brief, een langen brief van wel twee-en-een halve bladzij druks, waarin hij o.m. vertelde dat hij de week die aan dit, zijn aanzoek voorafging, in de café's had rondgeloopen, omdat in deze omstandigheden het alleenzijn hem benauwde[21]. Dat meende hij, hij meende tenslotte alles: als iedere echte kunstenaar van nature door-en-door ernstig. Maar zijn eerlijke biecht mocht niet baten: Louise gaf den brief aan haar moeder en - maar waarom door te gaan: was het daarmee niet uit? En hij verheugde zich den dans ontsprongen te zijn. De derde, de laatste voor wie hij een werkelijke neiging opvatte, die dieper zat dan een dier aandoeningen, waarbij een artiest de werkelijkheid veeleer tracht weg te droomen, was Johanna Kapp uit Heidelberg, die, zelf reeds een zware liefde dragend voor een ander, den goedhartigen Keller slechts als een kameraad beschouwde, die haar bij tijd en wijle van dienst zou kunnen zijn. Maar zij tenminste geloofde in hem blijkens haar troostwoord bij het afscheid, dat iemand, die zoo rijk van liefde was als hij, vinden mòest wat hij begeerde en vinden zou ook.[22] Met die twee sierlijke 'korfjes' pantserde hij zijn hart en al vroeg hij er nog meermalen een ten huwelijk, geen vrouw is het daarna meer gelukt in zijn hartbinnenste binnen te dringen. Zoo was dit triomflooze liefdeleven, van opzet een symfonie, in zijn uitkomst een deun. Het liefdeleven van een man, die verdiend had gelukkig te zijn, maar die, door ongewilde en onbewuste oorspronkelijkheid gedreven, alles van zich stiet en zijn troost ging zoeken in ouden wijn en oude kronieken. Hij wordt gemelijk, sarcastisch vaak en in zijn novellen leeft het aandoenlijke eener groote ziel, die geleden heeft door eigen innerlijk; de ziel van iemand, die als duiveltje van acht al hekel had aan wat 'süsz' was en 'tugendhaft'[23], die op zijn zestiende zich de gelofte deed binnen twee jaar beroemd te worden en het volgend jaar beweerde dat het 'dummes Zeug' was wat hij zich het vorig jaar beloofd had;[24] iemand met bittere ervaringen, die daardoor 'malice' had en die, omdat hij 'malice' had, den duivel in het lijf had en die kernachtige dingen heeft gemaakt omdàt hij den duivel in het lijf had:[25] 'il faut pour réussir qu'un artiste ait le diable au corps' zegt Voltaire;

iemand, die zijn onvergelijkelijken humor, pittig als gember, putte uit zijn onmiddellijk aanschouwen van de dingen om en in hem, maar die tegelijk de wereld en zichzelf omving met een even direct, ofschoon ironisch medelijden. Genoeg! In zijn novellen leeft de eeuwige bekoring van een kunstenaarsleven.

Zes jaren is Keller in Zürich gebleven, waar hij een atelier huurde dat hem tot leeszaal diende, want de kunst had voorgoed de plaats in zijn hart afgestaan aan de literatuur. Overdag schreef hij er verzen, dichtte de eerste, vage vormen van zijn grootschen roman of zat droomerig door het breede, in tallooze ronde ruitjes verdeelde venster naar de wintersche luchten te staren. Des avonds evenwel werkte hij reëler, met wijnkan en wandelstok. Eindelijk echter trokken enkele invloedrijke heeren zich den half verfoven Keller aan. Een reisstipendium der kantonale regeering, 800 franken groot, stelde hem in staat een studiereis te ondernemen, die hij dan ook in October '48 aanving met naar Heidelberg te gaan. Hier studeert hij voor het eerst geregeld, maar komt toch niet uit boven een van alles aanpakkend dilettantisme. Hij loopt een college over anthropologie en een over Duitsche geschiedenis. Hij leert er Feuerbach waardeeren zonder op Hegel terug te gaan. Voor zijn eigenlijk vak heeft hij nog het meest aan Hettner, den literatuurhistoricus, die hem de spinnewebben van de romantiek uit het hoofd veegt door hem in de klassieken in te wijden. Hier ook hoort hij Baumgartner weer, wiens kunst hem vroeger al weemoedig gemaakt had van verlangen voor zijn Luise zóó te kunnen dichten, dat al de heerlijkheid van de muziek er in besloten lag[26]. En tenslotte maakte hij er, niet minder poëtisch en leerzaam, als sympathiseerend toeschouwer de Badensche revolutie mee.

Maar dit rumoer, alsmede de scheeve positie, waarin iedere autodidact geraakt die op lateren leeftijd nog op de schoolbanken plaats neemt[27], stuurde zijn in beginsel goede plannen in de war. April '50 trok hij naar Berlijn, misschien op aanraden van Feuerbach, die de academie der Pruisische hoofdstad ‘een arbeidshuis’ genoemd heeft, ‘waarbij vergeleken de andere universiteiten ware kneipen’ zijn, misschien omdat hij daar, in het centrum van Duitschland's literaire leven, zijn dramatische ontwerpen beter ten uitvoer dacht te

kunnen brengen. In de vijf jaar dat hij er bleef, studeerde hij weliswaar niet en maakte ook geen drama's, maar wat hij er wèl deed, was bijna de helft van al zijn novellen opzetten en eindelijk - in '54 - de eeuwige ‘grüne Heinrich’ laten drukken, waaraan hij toen al meer dan tien jaar had gezwoegd. Verder bevond hij er zich, afgezien van wat stilte en verliefdheid, uitstekend bij Shakespeare en ‘Weiszbier’[28]. In zijn roman had hij nu echter iets dat hij als bewijs kon overleggen van de vlijt waarmee hij de 3000 franken had opgemaakt, die hij in 't geheel van zijn regeering had gebeurd. Toen het weer winter werd achtte hij den tijd gekomen zijn stille bergen en stille moeder weer op te zoeken en deed alzoo. Honkvast, is hij er niet dan voor korte zomerreisjes meer vandaan gekomen. Hij ging er een tijd als vriend om met Gottfried Semper, den stillen, fijngevoeligen architect van het Dresdener Museum en Theater. Hij ontmoette er den vereerden Varnhagen ‘der Statthalter Goethe's auf Erden’, Th. Vischer, den literaat, Jacob Burckhardt, Richard Wagner en de Wesendoncken, Herwegh en Lassalle, kortom, zelf nog dof voor de wereld, allen die hun licht niet onder de korenmaat zetten. Zoo verdorden zes jaar, waarin niets van zijn hand verscheen dan het ‘Fähnlein’ en een paar andere kalendergeschiedenissen. Toen die jaren in '61 om waren nam hij, na een mislukt politiek agitatietje, zijn benoeming tot ‘Staatsschreiber’ van zijn kanton dankbaar aan, in de overtuiging dat een ambteloos leven op den duur iemand's zenuwen verslapt en buitendien onwaardig is tegenover de gemeenschap. Sommigen spotten dat het een ‘Geniestreich’ van de regeering was, anderen fluisterden dat het haar bedoeling was hem zoet te houden en vooral de rechtsche pers toonde zich verwonderd-verontwaardigd dat zoo'n artiest tot een zoo ernstig ambt werd geroepen[29]. Hij vervulde zijn niet altijd aangename plichten evenwel getrouw, totdat de ambtsdrukte den securen werker te lastig werd. Onder zijn arbeid al die plannen, scènes, beelden, zinnen in het hoofd te wentelen - want hij had de gewoonte alles àf te denken vóór hij één letter opschreef[30] - werd den niet meer jongen man te veel. Na vijftien jaar legde ‘Herr Staatsschreiber’, wiens groote verdiensten inmiddels ook van andere zijde erkend waren door een benoeming tot eeredoctor, zijn

gewichtig ambt eervol neer, om de veertien jaar die hem nog scheidden van het onherroepelijk einde uitsluitend aan zijn literaire werkzaamheid te wijden, die, anders dan bij de meesten, toenam bij het klimmen van zijn jaren en zijn roem.

We hopen dat uit het bovenstaande duidelijk geworden is hoe een der grootste charmes van Keller daarin bestaat, dat we bij hem dingen vinden die wij bij alle anderen missen, zonder dat wij ons nochtans in zijn wereld ook maar een oogenblik niet thuis zouden gevoelen. Zijn ijveriger en meer solide tijdgenooten-novellisten: Theodor Storm, Paul Heyse en Auerbach, om van zijn landgenoot Conrad Ferdinand Meyer te zwijgen, zijn vergeten, of worden hoogstens nog op school gelezen, waar men sinds Karel den Groote nu eenmaal twintig jaar ten achter is. Maar meester Gottfried staat ‘einzig dar’.

Met deze ‘Lof der Oorspronkelijkheid’ wil ik echter geenszins beweren, dat Keller een soort van natuurwonder is, zonder verband met wat vóor en met hem leefde. Er zijn wel degelijk auteurs, wier invloed hij als literator onderging. Daar is allereerst Goethe, voor wien de wereld, vooral kort na zijn dood, ontzag had als voor een demon of een godheid. Althans diens wereldbeschouwing. In de ‘grüne Heinrich’, die men de ‘Wilhelm Meister’ van de XIXe eeuw zou kunnen noemen, kan men lezen met hoeveel overgave hij als halfbakken jongen den Olympiër verslond.[31)] En nog als bejaard man kon hij bij de woorden uit ‘Faust’: ‘Die unbegreiflich hohen Werke sind herrlich wie am ersten Tag’ nooit verder van ontroering.[32)] Verder Schiller, wiens onvoltooide ‘Demetrius’ hij bijna meer dan iets anders bewonderde[33)] en voor wien hij zich zooveel moeite getroost heeft bij diens beroemde eeuwfeest in '59.[34)] Deze vormde met Shakespeare en Racine het drietal, waarbij hij zwoer als hij over dramatische plannen zat gebogen, wat méér gebeurde dan men zou denken wanneer men in de lijst van zijn werken geen enkel tooneelspel vindt. En als derde natuurlijk Lessing, het orakel, wiens geschriften steeds op zijn schrijftafel stonden tusschen den Bijbel, Rabelais in de bewerking van Regis, vertalingen van Dante en de Odyssee en Melchior Schuler's ‘Thaten und Sitten der Eidgenossen.’[35)] Naast deze befaamde ‘grootmeesters der kunst’ de dei

minores, die in menig opzicht interessanter zijn. Van Clemens Brentano[36] hield hij, om zijn kuriositeiten, als de opvouwbare wandelstok die tegelijk penseel en hengel was, van Jean Paul[37] om zijn humor, al was die hem in zijn jeugd al vaak te sentimenteel, maar vooral van E.T.A. Hoffmann, wiens leven vol ontbering hem beter leerde wat hij doen en laten moest dan alle moraal.[38] En als novellist heeft hij geleerd het meest van Tieck[39]. Diens komische sprookje van kleermaker 'Abraham Tonelli' behoorde niet voor niets tot zijn literaire lievelingen.

Dit genieten van anderen doet echter, mits het echt zij, aan eigen wezen geen schade. Niemand wordt meester zonder leerling te zijn. Ook een Keller niet. Maar hij behoudt het eigene onverlet, zooals ook blijkt, voor wie het niet direct gevoelt, uit het feit, dat alle door de literatuur-historici verzonnen termen bij hem a.h.w. hun grenzen verliezen en in elkander overgaan. Men kan hem met evenveel recht romanticus noemen als realist, terwijl toch misschien van geen auteur van beteekenis al het werk zoozeer uit éénzelfden geest geschreven is, als het zijne. De 'Wanderreisen' van den 'grünen Heinrich' zelf, de kunstenaarsmilieus in München, sommige figuren uit het boek, als het 'Meretlein', als de volrijpe Judith, dat heerlijk zinnebeeld der weelderige natuur, die met haar schort vol appels en peren en bonte veldbloemen ten tooneele verschijnt, in het eerste, als de atheïstische en democratische graaf en zijn beminnelijke dochter op het eind van het vierde en laatste deel, zijn ongetwijfeld romantisch. De sfeer, de opzet, de heele geest kortom van het '*Sinngedicht*' evenzeer en herinnert aan het beste van den onvolprezen Eichendorff.. In het bonte en droomerige van de twee eerste 'Züricher Novellen,' in den zinnelijker grondtoon der '*Sieben legenden*' leeft al de romantiek van de kloosters en kasteelen, manuscripten, miniaturen van de middeleeuwen. Wat een schat van zatte kleuren, wat een heerlijk blauw, wat een prachtig purper op dat gouden fond! En tegelijk stelt het realisme in al die verbeeldingen ons in staat met al die menschen mee te leven, wat ons bij 'Childe Harold' of bij Hugo's middeleeuwers niet gelukken wil. Alle vreugde die wij genoten, al het verdriet dat wij geleden hebben, wordt door het lezen van die boeken

als losgewoeld, zooals de regens in het voorjaar de bevroren aarde weeken. Onze eigen jeugdherinneringen doemen voor ons op: de verwachtingen die wij gekoesterd hebben - als ‘grüne Heinrich’; de vreugde van ‘een’ offer dat wij in ons voelden - als Romeo en Julia uit de ‘*Leute von Seldwyla*’; onze zucht om origineel te zijn - als Herr Iacques uit het raam der ‘Züricher Novellen’, die zoo bescheiden eindigde - en alle andere kinderziekten en wij laten onze gedachten drijven op den klank dier verre muziek. Wij mijmeren over het zinnelijk-bekoorlijke van de vrouwen uit Keller's boeken, die zich zoo gaarne geven en die hij wellicht zoo geschapen heeft uit wraak over de vrouwen uit zijn leven die het zoo weinig deden. Wij beseffen dat er werelden van gevoel achter liggen wanneer Keller, zonder verder iets te zeggen, een nonnetje uit een kloosterraam laat kijken over de grijze rivier en de groene weiden aan den overkant.[40)] En dat alles omdat het waar, omdat het realistisch is. Want weinigen hebben als hij zoo zonder eenigen schroom, tegelijk zonder elk profeetspelen of vervelend zichzelf herhalen de ware kleine drijfveeren der menschen blootgelegd. Neen, met termen als romantiek en realisme komt men bij Keller niet ver. Trouwens bij welk auteur die voor zichzelf en niet voor de markt schreef, is dat wèl zoo, zou ik willen vragen. Het ligt niet aan de schrijvers maar aan de termen. In plaats van op den man te letten en op den tijd waarin hij schreef en waarboven geen zich kan verheffen dan enkele heroën, waartoe Kellller zeker niet behoorde, legt men een maatstaf aan die de pretentie heeft van altijd en op iedereen toepasselijk te zijn. Het is een procédé waar geld mee te verdienen valt voor handboekschrijvers, maar dat men toch als valsch terzij moet leggen, wanneer het om een mensch te doen is. Wat ik dan wil? Luisteren, anders niet. Keller hield er niet van buiten het zuiver-technische om over zijn werk te theoretiseeren à la Hebbel.[41)] Maar op één plaats, in het begin van het derde boek van den ‘grünen Heinrich’, zegt hij toch iets over het befaamde ‘wezen der kunst’. ‘Een streven naar vereenvoudiging’, lezen we daar, ‘een terugvoeren en vereenigen van het *schijnbaar* gescheidene en verscheidene en bij dat streven het nood-

zakelijke en eenvoudige met kracht en volheid tot in het eigenlijkste tot uiting brengen, dat is kunst'. Een kunstenaar verschilt, volgens hem, slechts daarin van een gewoon menschenkind dat hij als *schijn* herkent wat die ander voor het wezen houdt. Daarin schuilt zijn superioriteit en in die superioriteit zijn humor. Want de humor is niets anders dan het bovenbedoelde proces *verkort*. Geestelijke kortsluiting. De lezer heeft gelegenheid de tegenstelling tusschen schijn en wezen als met eigen oogen waar te nemen en hij lacht, dankbaar en gevleid dat de schrijver hem voor vol aanzag. In het genieten van kunstwerken steekt een flink stuk ijdelheid.

We verbeelden ons den oprecht-bescheiden man aan zijn werktafel in de slecht-verwarmde kamer op den Bürgli met het uitzicht op de bergen en bosschen van het Sihldal en het Limmatdal: Een tamelijk gezette oude heer van iets minder dan middelmatige lengte. De breede onderhelft van zijn gezicht wordt nog verzwaard door een snor en een vollen grijzenden krulbaard, die tot op den knoop van zijn das hangt. Zijn voorhoofd is wat men edel noemt: d.w.z. hoog en alleen gerimpeld boven de niet al te zware, zuiver geteekende wenkbrauwen. De groote eenigszins gebogen neus waarop een gouden bril met ronde glazen beheerscht het gezicht en trekt de aandacht af van de oolijk-glanzende oogen en den welgevormden mond. Dat hoofd, waaraan eigenlijk niets bijzonders te zien is, rust op een stevigen nek en deze op een lichaam dat, zooals reeds gezegd, van niet meer dan middelmatige lengte en goed gevoed schijnt.[42)] Hij is alleen. Er is niets dat hem stoort, maar ook niemand die hem verstrooit. In zijn witte, vleezige hand houdt hij een pen. Hij schrijft voor zichzelf en toch weer niet voor zichzelf. Hij schrijft tot leering der menschen, omdat hij het als de plicht van den poëet beschouwde niet slechts het verleden te verklaren, maar ook het tegenwoordige; de kiemen der toekomst zóóver te versterken en te vermooien dat de menschen nog gelooven kunnen: ja, zoo zijn we en zoo gaat het; en die dat doet met een welwillende ironie die elke gedachte aan valsch pathos verre houdt, om zijn volk tenslotte metterdaad en ook uiterlijk te maken tot wat het

zich goedmoedig inbeeldde te zijn en naar innerlijken aanleg ook reeds was.[43)]

En toch, ik zou geaarzeld hebben de aandacht voor dien teruggetrokkene te vragen wanneer dat waarvan ik hier verteld heb het beste in hem was geweest. Maar het beste, het waarlijk grootsche in Keller, dat wat hem waard maakt dat de dag zijner geboorte na honderd jaar niet alleen met woorden herdacht, maar ook gevierd wordt met een ouderwetschen dronk, dat grootsche in hem is het ongeschreven blijspel, dat als een eindelooze deun zijn leven lang in hem bestond en welks boertige tooneelen zijn vrome sprookjeswereld binnen drongen.[44)] Dat grootsche is, wat hij gemeen heeft met Lucianus - lees die frissche 'Sieben Legenden' waarin al dat troebele geestelijk-ascetische zoo'n verrukkelijken aardschen draai krijgt - met den Vos Reinaerde 'de felle met den rooden baerde' - met Rabelais - met Tijl Uilenspiegel en Lamme Goedzak - met den onnavolgbaren Don Quijote niet het minst, waarvan hij zoo smakelijk vertellen kon als hij in 'Zur Meisen', de stamkroeg, voor anker lag: hoe de edele ridder, in der haast den helm opzettend waarin Don Sancho, die kaas wou maken, de wrongel had gedaan, meende zijn hersens uit te zweeten, toen hij de luie leeuwen in hun kooi ten strijde daagde.

Ja, een meester-verteller wás hij, één die, zonder tot de grootsten te behooren, toch door zijn frischheid en oorspronkelijkheid een gemeente heeft gevormd, wier leden hem door de eeuwen heen trouw blijven en hun geloof aan jongeren, van wie ze houden, overleveren als een zeldzaamheid.

Maart 1919.

JAN ROMEIN.

Eindnoten:

1) Brief aan zijn moeder 19 Sept. 1841.
2) Voor deze heele passage zie men *Baechtold* 'Gottfried Keller's Leben. Seine Briefe und Tagebücher'. Dl. I 327 v.v. Brief aan Baumgartner 28 Jan. '49, 27 Mrt. '57 en passim.
3) Baechtold I 328.
4) *Ermatinger*, in de Inleiding tot zijn heruitgaaf 'der grüne Heinrich'. Alte Fassung 1854/55. 1914^2 p. X.
5) B. III 295.
6) Gottfried Keller's 'Gesammelte Werken' (Colla'sche Buchhandlung Stuttgart u. Berlin) dl. VII. 301.
7) B. III. 22.
8) G.W. VI. 123.
9) B. III 8.
10) De 'Staatsschreiber' had de leiding van de staatskanselarij, was secretaris van de directie der politieke aangelegenheden, stelde de protokollen op van de zittingen van den Bondsraad, redigeerde en registreerde wetsontwerpen, wetten, concessies edgl. en, het eenvoudigste, maar meest tijdroovende, teekende de buitenlandsche paspoorten.
11) cf. *Brunner:* 'Studiën u. Beiträge zu Gottfried Keller's Lyrik' p. 23-157, die er intusschen een andere verklaring van geeft.
12) Brief aan Emil Kuh 10 Sept. '71. Bedoelde omwerking blijft echter hoofdzakelijk beperkt tot den vorm. De Inleiding werd geschrapt en voor het geheele werk de ik-vorm gekozen, wat een her-schrijven meebracht, zin voor zin, van het vierde hoofdstuk van het derde deel af tot het laatste toe. Men bedenke dat Keller niet als Tolstoi een vrouw had die met eindeloos geduld zijn boeken overschreef en oordeele dan over de liefde en zorg waarmee Keller arbeidde en

over de vervloeking van dengeen, die het wagen zou de ‘alte Fassung’ weer te herdrukken. Den heer Ermatinger komt de eer toe dien vloek te hebben getrotseerd (noot 4) cf. *F. Leppmann* ‘G. Keller's grüne Heinrich’ van 1854/55, 1878/80 (Dissertation. Berlin 1904).

13) De uitspraak is Sálander, omdat Martin gedacht is als geboortig uit het dorpje Sáland.
14) Dagboek 1 Mei 1848. Men lette op den datum. De aanhaling zou er een van Marx of Engels kunnen zijn - wanneer zij twee maanden later was geschreven, nàdat Cavaignac ‘de orde’ had hersteld. Het jammeren over den dood van het halve honderd in Februari, slachtoffers van de burgerlijke revolutie, en het zwijgen over dien der duizenden in Juni, slachtoffers van den proletarischen opstand: beide feiten zijn teekenend voor het kleinburgerlijk standpunt van Keller.
15) Brief aan Petersen 21 April '81.
16) Woorden van den 18-jarigen Keller.
17) Aangehaald door Keller op zijn eenzaam doorgebrachten 20sten verjaardag.
18) Over Keller als schilder bestaan twee boekjes, die ik geen van beide in handen heb kunnen krijgen. Het ééne is van *H. Berlepsch* (‘Keller als Maler’ 1895), het andere van *Carl Brun* (Gottfried Keller als Maler. Uitverkocht).
19) Brief aan zijn moeder 24 Oct. '42.
20) B. III. 10.
21) B. I 273.
22) B. I 331.
23) Brief aan een jeugvrindje van 1837.
24) Schetsboek 1837/38.
25) Brief aan Baumgartner Sept. '51.
26) Dagboek 1847 zonder datum. B. I 293.
27) Grüne Heinrich. IV C. 2.
28) Brief van Baumgartner 16 Febr. 1851.
29) B. II 529.
30) B. II 21.
31) G.W. II 10.
32) B. III 296.
33) B. III 296.
34) B. II 315.
35) B. III 297.
36) B. II 71.
37) Keller's dagboek 7 Aug. 1843.
38) Dagboek 9 Juli 1843.
39) G.W. VII 324.
40) Brief aan Petersen 18 Juli 1877.
41) Deze persoonsbeschrijving is ontleend, ten deele aan *Th. Vischer's:* ‘Pfahldorfgeschichten’: ‘Auch Einer’ I 253. (men vindt haar bij B. III 12.), ten deele aan het portret door Böcklin in de G.W.
42) Brief aan Auerbach 25 Juni 1860.
43) Brief aan een bevrienden dichter 27 Juli 1881, aangehaald bij B. III 273.
44) B. III 294.

Buitenlandsch overzicht.

27 Juni 1919.

Toen mijn overzicht over April geschreven werd, lagen de artikelen van den vrede gereed om aan de Duitsche delegatie te worden overhandigd. De komst dier delegatie werd vertraagd, tengevolge eener notawisseling die Weimar met Parijs aanving naar aanleiding der zonderling gestelde aanvankelijke mededeeling van generaal Nudant. Het tractaat, had deze laten weten, kon worden afgehaald. Toen Duitschland te kennen gaf: ‘dat kan een koerier verrichten’, moest de Entente antwoorden dat het zóó niet was bedoeld. Zij wilde slechts personen ontvangen, gemachtigd om de Duitsche regeering te verbinden, doch had de mededeeling aan Duitschland: ‘wij kunnen u ontvangen’, gepaard doen gaan van eene intimidatie in zoodanige termen vervat, dat zij het doel voorbijschoot, en Brockdorff-Rantzau had hiervan handig partij getrokken. De eerste naar buiten werkende daad van dezen minister kwam voor, van goed allooi te zijn.

Er kwam dan een zeer groote vredesdelegatie van wel tachtig personen; een omslag, geheel ongemotiveerd, indien de Duitschers niet den indruk hadden gekregen, inderdaad tot eene *bespreking* der in ontvangst te nemen voorwaarden te zullen worden toegelaten. De mate van vijandschap die het zou ontmoeten werd door het Duitsche volk niet gerealiseerd. De betrekkelijke kracht onzer positie - redeneerde de Duitsche regeering - is, dat de vijand onze verwijdering kwalijk kan wenschen. Noch eene reactie in militaristischen

of monarchalen geest, noch eene sowjetrepubliek in Duitschland kan de Entente gebruiken. Men begreep te zullen moeten boeten voor de fouten van een ander: te zullen moeten werken om diens schuld te betalen; men zag in dat daar geen ontkomen aan was. Wanneer dan maar Duitschland tegelijkertijd in staat werd gesteld, zijne volkswelvaart weer op te bouwen, zoodat het nieuwe lasten torschen kon.

Het Fiume-incident droeg wellicht tot Duitschland's optimisme bij. Wilson, scheen het, was zijne veertien punten nog niet vergeten; bracht hij ze niet een der geallieerden, die er te driest van afwijken wilde, in herinnering?

De 7de Mei kwam, en Duitschland stond verbijsterd. De geheele neutrale wereld schrok, en een deel der geallieerde pers zelve was althans pijnlijk verbaasd.

Zou de vrede er veel anders uit hebben kunnen zien, als er in het geheel geen veertien van Wilson bestaan hadden? De zooeven nog in Duitschland als beschermer aangeroepen president, bleek nu, had zich met de phrases van het hem ter wille aangenomen Volkenbondplan laten paaien, en onderwijl den vrede zelf uit de hand gegeven.

Duitschland, dat in 1914 een beroep dorst doen op het geweld, heeft antwoord gekregen van het geweld. Het is een natuurlijke, maar daarom niettemin voor de toekomst der menschheid een jammerlijke gebeurtenis. Uit dezen vrede zullen vele verwikkelingen voortkomen, die men hopen mag, doch niet voorspellen durft, dat onbloedig zullen worden opgelost.

Het is niet de eerste maal in zijn geschiedenis, dat Duitschland wordt te pletter geslagen. Zal men dit volk ooit in een toestand van bezonkenheid, van rust zien? Welk een lange geschiedenis heeft het reeds achter zich, en hoe weinig heeft deze nog tot vaste uitkomsten geleid.

Van de deelen van het uiteengevallen Karolingische rijk schijnt Duitschland aanvankelijk het meest fortuinlijke, het meest krachtige. Het zet de Karolingische traditie van kerstening en onderwerping der heidensche naburen met geluk voort. Voor de beschaving der Skandinavische en der Slavische wereld verwerft het zich groote verdienste. Maar het weet zich niet tot één hoofddoel te beperken; verspilt weldra zijn

kracht aan een hersenschim; vergaapt zich aan den glans die nog van Rome afstraalt; laat Italië zijn Staufen het merg uitzuigen. In Duitschland zelf blijven niets over dan kleine territoriale formaties, stuk voor stuk de mindere van de staten die zich op nationalistischen grondslag vestigen, van Frankrijk met name. Het Heilige Roomsche rijk blijft de kern ontberen, waaromheen een ook in politieken zin geordend nationaal leven zich kristalliseeren kan.

Toch bloeit het leven er rijk; - maar die bloei ligt onbeveiligd. De crisis der Reformatie, die Frankrijk en Engeland te boven komen, sloopt Duitschland's welvaart. Na Munster is Duitschland een in economischen zin berooide, in staatkundig opzicht achterlijke wereld, waarin de belangen zijn ingeschrompeld tot de nesterijen der huispolitiek van vorstjes in duodecimo.

De wereldlijke belangen. Want in het geestelijke maakt het volk weldra opnieuw veroveringen. Het Duitschland der ‘Kleinstaaterei’ is óók dat van Herder en Goethe. Een voor een mogen zijn vorsten het afleggen tegen Napoleon, de veerkracht der natie als geheel komt juist daardoor vrij. 1813 komt toonen hoeveel zij vermag; 1815 en 1848, in hoeveel zij tekort blijft schieten. Indien zij in het laatstgenoemde jaar zelfbezinning had mogen veroveren en zich politiek constitueeren, zou Europa den wil, de macht bezeten hebben het te verhinderen? Maar het oogenblik ging ongebruikt voorbij; en de taak der bewerktuiging van Duitschland kon overgenomen worden door Pruisen.

‘Blut und Eisen.’ Bismarck's rijk is dáárdoor gesticht; - en daaraan ten gronde gegaan.

Duitschland is (onder veel ongunstiger omstandigheden) tot de taak van 1848 teruggebracht. Het kan zijn nieuw nationaal bestaan alleen aanvangen door den roof van zijn Pruisischen meester (roof van 1773, van 1793, van 1871) terug te geven; door goed te maken wat deze in 1864 aan de Deensche bevolking van Noord-Sleeswijk misdreef; door de kostenrekening te aanvaarden van den misslag dien dezelfde meester in 1914 beging. Dit alles is onvermijdelijk; - maar thans wordt boven het onvermijdelijke ver uitgegaan.

Niet het meest in territoriaal opzicht. Voor het vernielen

der Fransche kolenmijnen moet Duitschland boeten. Dit kan geschieden zonder dat, tegen de wenschen der bevolking in, het Saargebied blijvend aan Duitschland ontweldigd wordt. De voorwaarde zooals zij aanvankelijk luidde was op dit doel zeer zichtbaar toegelegd. Zij is in dezen zin gewijzigd, dat financieel onvermogen van Duitschland tot terugkoop der mijnen na vijftien jaar niet noodzakelijk het verlies van het district zal medebrengen. De schreeuwende onbillijkheid van het artikel in eerste redactie is verzacht, zonder te zijn verdwenen, want er waren geheel andere waarborgen te vinden geweest om Frankrijk gedurende die vijftien jaar het product der mijnen te verzekeren. De geallieerden blijken zeer goed te weten wat men uit het bezettingsrecht halen kan; ook aan de Saar zou het hebben voldaan.

Polen. Toen Duitschland zichzelf meester waande, heeft het het herstel van Polen gedecreteerd, ten koste, zooals het toen dacht, van Rusland alleen. Te moeten dulden dat Polen thans volgens een ander programma wordt hersteld, moge hard zijn; - onrechtvaardig is het niet. Maar niet toelaatbaar is dat alle kwestiën die zulk een herstel doet rijzen, ten nadeele der Duitsche bevolking van betwiste gebieden zouden worden beslist; eene bevolking die even goed rechten heeft, als de Poolsche. Ook te dezen opzichte zijn de oorspronkelijke voorwaarden eenigermate (hoewel lang niet voldoende) verzacht: Opper-Silezië ten minste zal niet aan Polen komen zonder meer; er zal daar een volksstemming worden gehouden, die, indien eerlijk toegepast, voor Duitschland goed vooruitzicht opent.

Tegen Wilson's beginselen druischt het vierkant in, Duitschland te noodzaken alle landen met niet-Duitsche bevolking uit te leveren, maar tevens te verbieden dat Duitsche bevolkingen buiten de oude Duitsche rijksgrenzen zich met Duitschland vereenigen zullen. Te dezen aanzien is de vrede blijven luiden als op 7 Mei.

Erbarmelijk van het begin af aan waren, in hun overvloed van zich niet met elkander verdragende, elkander soms zelfs opheffende bepalingen, de waarborgen van economischen aard die de Entente voor de betaling van Duitschland's schuld verlangt, en erbarmelijk zijn zij gebleven; - onafzienbaar zijn de moeilijkheden, waarmede zij haar toezichthoudende

organen in het geknechte land belast. Eerst wordt het productieland Duitschland tot verlammens toe gekneveld, en dan - moet het zich reppen!

Onverstandig in den hoogsten graad is het, een volk van de beteekenis van het Duitsche van alle deelneming aan de leiding van het wereldverkeer, aan exploitatie en bestuur van overzeesche gewesten uit te sluiten. Tot den Volkenbond die over de mandaten beschikt, zal Duitschland ook na de onderteekening van het vredesverdrag niet behooren; - en als zijn (niet bepaalde) proeftijd is afgeloopen, zijn zeker de koloniën weg.

De gedachte zelf van den Volkenbond vereischt, dat hij niet voor de overwinnaars wordt opgericht, maar voor de menschheid. Als lid van dien Bond alleen kan Duitschland, onder volledigen waarborg tegen machtsmisbruik door zijne regeering, de achting voor zichzelve, de achting van anderen, een rechtmatig aandeel eindelijk aan de gemeenschappelijke taak van het blanke ras herwinnen. En het behoort die te herwinnen, of het blanke ras slaat zichzelf een gevaarlijke wond.

De nota-wisseling tusschen Rantzau en Clemenceau liet alras geen twijfel, of Duitschland had met een man te doen die alleen nog naar achteren kan zien. De wereld meende in Wilson den man te bezitten die naar voren zag. Hij zal in zijn ziel overtuigd zijn dit ook te hebben gedaan; maar tusschen verleden en toekomst ligt het heden, en dáárin was hij geroepen te handelen. Hij heeft laten bederven wat bovenal de toekomst bepaalt.

Het lijdt geen twijfel, of de Duitsche tegenvoorstellen overtroffen, in het algemeen, de voorwaarden van 7 Mei huizenhoog in redelijkheid en doelmatigheid. De geschiedenis zal eenmaal aan alle stukken van Rantzau uitgegaan of onder zijn invloed gesteld, een hoogen rang toekennen. Het slotwoord der Entente echter is óók welsprekend. Is haar vrede een ware lappendeken, in dat slotwoord gaf zij uitdrukking aan wat haar vereenigt: een blinde haat, zóó hevig, *dat hij niet anders nog dan blind zijn kan*. Gerechtigheid durft gij vragen? Gerechtigheid ja, voor onze dooden!

Een vrede - voor dooden gemaakt, dat moeten wij levenden thans over ons laten komen.

Duitschland heeft zich niet op de hoogte van Rantzau's betoogen kunnen handhaven. Ver beneden haar minister bleef de Nationale Vergadering. Twee gebaren waren denkbaar, waaraan alle dorperheid vreemd zou zijn geweest: dat van het wanhopig verzet, of dat der zwijgende berusting. In plaats daarvan het onwaardig schouwspel, waarvan de eerste dagen dezer week ons de droevig gestemde getuigen deden zijn. Partijen, clubjes die elkander vliegen trachtten af te vangen, op dit oogenblik! Het van den troon gebonsde 'Herrenvolk' heeft nog veel aan-, het heeft niet minder af te leeren.

Dat de Duitscher begreep zich niet nòg dieper in den afgrond te mogen storten door oorlog te gaan voeren zonder er de middelen toe te hebben, had geen verontschuldiging behoefd. Nù heeft hij met blinddoekjes gemanoeuvreerd, die hij weten kon dat de dag van morgen af zou rukken.

Maar wij neutralen hebben goed praten. Keeren wij liever tot ons zelven in, met de vraag, of *wij* de onzegbaar zware proef beter zouden hebben bestaan? Er is, passenderwijs, geen ander woord tot onszelven te richten, dan: die staat, zie toe dat hij niet en valle.

Nederland's toch zeer wezenlijke moeilijkheden verzinken bij die van het nabuurvolk in het niet. Ik had mij voorgenomen deze maand veel aandacht te vragen voor onze verhouding tot België, maar ik wil bekennen dat de gruwelijke ernst van het grootere gebeuren mij den blik te gevangen hield, dan dat die over het kleinere in de vereischte vrijheid spelen kon. Laat ik de schade mogen inhalen de volgende maand; ik hoop, bij afzonderlijk artikel.

C.

Walmende lampen.

Derde hoofdstuk.

- Wach ie?... weifelde het kind, dralend of ze het huisdeurtje open- en deze dame toelaten zou tot de nauwte van het portaaltje. Meta's forschheid belemmerde sluiting. 't Kind keek haar aarzelend aan, vijandig... Toen tripte ze, vlug als een musch, naar boven, de vele treedjes der hooge trap.

- Kom ie? kwam ze even later, geruchtloos tot halfweg de diepte gehupt. Toezien bleef ze, of de dame, die maar moeilijk zich kon wenden, het slot waar het touw-van-boven aan vastzat, in de deurspijl wist te doen sluiten; toen stapte ze parmantig voor, om post te vatten naast de oude die, Meta's kaartje in de hand, glimlachend de bezoekster verbeidde.

- Mijn zoon heeft me van uw bezoek verteld. Hij kan ieder oogenblik komen.

Meta dacht aan de Graafschaps-herinneringen, eerst bij de Hamster's en ook nog in de komedie opgerakeld. De Wilde's moeder leek onverhaagscht! Haar zoon was wel haar evenbeeld. Maar wat een prachtig kind, die kleine!

Terwijl zij de ontvangst-banaliteitjes der oude over zich liet heengaan, kreeg Meta een indruk van de omgeving. In het smal-kort overloopje beklemde de stank van petroleum. De keukendeur werd aangeduwd, toen Meta vóór mevrouw te staan kwam. In de geerende voorkamer stiet ze op ouderwetsch-groote meubels, die de Vordensche pastorie moesten aangekleed hebben; en terwijl ze de kleine afstand doorstapte tot een leunstoel over de sofa bij 't venster, was 't of zij

ging op een hellende vloer. Zij dacht aan een grove uitval van Isa over de macht van ‘die De Wilde, die artiesten kon maken en breken’ - hier woonde dan nu de geweldenaar.

- Mijn zoon, lei mevrouw De Wilde uit en nam haar haakwerk uit een mandje, heeft een weinig geregeld leven, maar dit uurtje houdt hij voor ons.

Meta herinnerde zich het eenige diner, dat zij te Brussel meegemaakt had, tevens de eenige minzaamheid, uit de familievriendschap met de Van der Elften voortgekomen - later moest zij hen immers ontwijken. Zij zat daar naast een Parijsch journalist, een swell om Hamster jaloersch te maken, door Zeno's schoonvader, met wie meneer Van der Elft veel zaken deed en die hem er had geïntroduceerd, trouw aangesproken als ‘cher maître’. Het was een verwaande maar geestige prater, die uit Parijs bleek overgekomen om in zijn krant verslag te doen van een schilderijenveiling uit hoogadellijk bezit. Sinds was hij een heele week blijven hangen...

Meta kende de journalistiek niet en had die avond slecht begrepen, hoe het leven liep van zoo'n ‘critique d'art’, die over l'école hollandaise praatte, doch van de Marissen nooit gehoord had. Nu aanschouwde zij een wel heel ander bestaan. Moeder De Wilde klaagde zacht dat haar jongen zoo hard moest werken. De Graafschap vergat zij nog moeilijker dan hij, doch, bij hem, zou ze gelukkig geweest zijn, als hij niet altijd werd opgejaagd.

- U begrijpt, met me man in een dorpspastorie... Me zoon zou leeraar zijn geworden, gymnasium of burgerschool; u weet misschien: hij is candidaat; maar toen kwam die liefde voor het tooneel, eerst hoopte hij tooneelschrijver te worden, één stuk is er ook van hem vertoond, juist daarbij heeft hij de moeder van zijn kinderen leeren kennen; toen verzakte hij in de journalistiek.

- Verzakte? betwijfelde Meta lachend.

- Mevrouw, 't is zóó'n ondankbaar vak. Telkens ruzie, moeilijkheden, weinig salaris, en dan in Den Haag! Me zoon is iemand zonder behoeften en de meisjes zijn nog klein... 't zou alles niets zijn, zonder die jacht. Zijn kritieken schrijft hij 's nachts, ze worden 's morgens vroeg gehaald, en altijd laat hij de kachel uitgaan, telkens is ie weer verkouden,

want hij springt maar voorop de tram, omdat er altijd bij alles haast is...

Mevrouw De Wilde sprak blijkbaar ernstig; toch klonk de litanie zóó dwaas, dat Meta ongedwongen lachte.

- Ja!...

Nu lachte zij zelve ook. Verhelderd was plotseling heel haar gelaat; rimpels schenen het niet te doorkerven bij de glans in die goedige oogen, de gulle spot om de gave mond. - Precies als bij d'r zoon, dacht Meta.

- Als Jan 's avonds maar mee mocht met meneer Zwart.

- Meneer Zwart?

- De directeur!

- O! - Ja, Meta had de naam bij de Hamster's gehoord. Mevrouw De Wilde, die zich blijkbaar een inniger of drukker omgang met de hoofdredacteur en zijn zuster voorstelde dan er voor Meta was ontstaan, kon zich in onbekendheid met meneer Zwart niet indenken. Meneer Zwart, de directeur, was commissaris van het Residentie-Tooneel en hij woonde hier vlak om de hoek, 't eerste huis van de laan; Jan deed na den eten een dutje; mòcht hij daarna mee in de auto...

- Wel verdraaid!... Dag Mevrouw Van den Bongart. Moeder, ben je nu wéér aan de gang? Wat 'n klappei die mama van mij!...

Met het mooie dochtertje, bungelend, slepend meegetrokken aan de strak tegen het lichaam gebogen arm, was De Wilde binnengekomen en had de wensch naar de auto vernomen.

- Moeder, je bent onvoorzichtig! Mevrouw Van den Bongart is de grootste maatjes in het huis van me chef. Als zij daar klikt, hoe u me opruit, zit ik de volgende maand op straat.

Het oudje keek hem aan, verschrikt. Toen lachte ze, maar de zoon had pret.

- Wat 'n mensch! U ziet het, Mevrouw! Vliegt in op de ergste bakerpraatjes... Hoe gaat het u, sedert de matinee?

Na die zonderlinge Zondag, toen Meta door Isa's bedisseling de gast geworden was van een heer, met wie zij juist had kennis gemaakt, daar op De Wilde's persdiploma zij een plaats bij *Fanny* kreeg, had ze hem niet teruggezien.

De volgende ochtend was hij het Engelsche boek en de studie van Simons per fiets naar Rijswijk komen brengen. Om hem voor zijn dubbele attentie te danken, had ze hem opgebeld op de courant; toen stelde hij dit bezoek bij zich thuis voor en nu maakte hij excuses over zijn te laat verschijnen. Meta sneed af:

- Ik dank u nog wel, ik heb het stuk nu beter begrepen.

Een pakje openvouwend, reikte zij hem de boeken en hield iets van dezelfde vorm aan het kind voor. - Jij wilt wel wat Zwitsersche chccola...

Als tot een greep stak het meisje de hand uit, doch trok die even schielijk terug.

- Nu...

- Je mag wel, zei de grootmoeder.

Toen schenen de groote donkere oogen donkerder en nog grooter te worden; gewichtig-langzaam bewoog het armpje en 't handje vatte voorzichtig aan.

- Dank u, zei ze en zuchtte diep.

De ouderen zwegen alle drie. Meta beschouwde het kind in verrukking. Er was iets van ideëele joodschheid aan dit kopje met de sterke kleurverschillen van blank en rose, met dikke, blauw-zwarte krullen, met oogen als overvochte violen, waarvan de glans nu was verdoft door verlegenheid om het geschenk. Voorzichtig lei Meta de arm om haar heen. - Wil ik de doos voor je openmaken? - De reepjes rijden in zilverpapier. - Prachtig! zei de grootmoeder. Roerloos staarde het kind op haar rijkdom. - Zou je niet een stukje nemen? - Heel voorzichtig tastte het handje. Meta hielp, ploos aan bladlicht papier, zou graag die vingertjes hebben gekust, aanzag de diepe ernst der oogen, nu daar een zerkje zachtbruin glansde. Hoe heerlijk-sterk uitten zich de gewaarwordingen! Straks aan de voordeur 't besef van gevaar, de meerderheid tegenover de vreemde; nu de nog niet verwerkte verrassing.

- Waar is je zusje toch? vroeg Meta.

- Is Kiek boven? informeerde de vader.

Oma loste de moeilijkheid op:

- Ga de doos maar 's laten kijken aan Kiek.

Het kind, gered, wrong al aan de deurknop.

Meta's diepste gevoel was getroffen. Isa had haar gezegd

dat het jongste dochtertje van De Wilde in schoonheid de moeder evenaarde, wier moeder een jodin geweest was. Bij grootpapa te Roosendaal in de studeerkamer hing een gravure van een prachtig joodsch kinderkopje; grootpapa had haar geleerd, dat het Ismaël voorstelde, de zoon van Abraham en Hagar; Lieske deed aan de ovale schoonheid van dat jongenskopje denken. Grootvader placht er graag over te spreken: het kind, door de vader opgeofferd - dit meisje was door de moeder verlaten...

Mevrouw De Wilde had iets gezegd over Meta's lieve attentie; daarna lag er even een zwijgen. De Wilde vroeg naar Meta's werk. Grif vertelde zij van de moeilijkheden. Mevrouw Uiterwaard meende het goed, maar zij kon er niet toe komen, haar kind heele dagen alleen te laten. Bovendien was de manier van werken of de gelegenheid er toe hier op de Academie wel heel anders dan te Brussel; zij voelde zich nog vaak onthuis. Daarom etste ze nu op haar kamer en oefende zich in aquarelleeren, bloemen, ook buiten nog wel te krijgen; en, vulde zij lachend-belijdend aan, wat heerlijk gaat, is schetsen naar 't kind.

Met De Wilde wist Meta zich op haar gemak; ze zei dit, instemming verwachtend; en ziende dat men haar begreep, dorst ze vragen, wat ze wenschte: of Lieske niet eens zou mogen pozeeren.

Toen de kinders, op Oma's roepen, even later binnen kwamen, stonden beiden verrast van een invitatie bij de vreemde mevrouw te Rijswijk.

* * *

- Bent u erg gesteld op die stoomtram? hoorde Meta dicht achter zich, in de duistering, terwijl ze zich repte, de Wagenstraat door.

Naast haar was Hamster; meeloopend tipte hij vlug naar heur hand. - We moeten ons haasten! erkende hij. - Snel bleef hun pas, doch het bleek te laat.

- 't Is goed weer...

- Ja, wilt u te voet?

- 'k Heb ongelukkig géén goed nieuws.

Droef bleek hij vervuld van oorlogsberichten. Over Gent

had hij eigen tijding ontvangen van een Hollander die er geweest was. Er lagen daar nu vierduizend Duitschers, soms liep het op eens tot zes of zeven en ieder man kostte tien frank daags. Alleen aan soldij had de stad in ééne maand meer dan zevenhonderdduizend franken betaald. De officieren logeerden in leegstaande huizen van uitgeweken vermogenden; op de bank-deposito's van deze zou een bijzondere belasting worden gevorderd...

Verwonderd hoorde Meta aan. Was dat nu het leed van het oorlogsgeweld? Al die cijfers... hoe wist hij ze nog...

- Ik heb er een vrij lang artikel over.

Nu dorst ze toch wel ronduit lachen.

- Slechte tijding, maar goed als nieuws!...

Och ja, hij erkende, de krant was de krant. Maar België ging hem echt ter harte. Vooral het lieve Vlaanderen. Dat juist dit door de Duitschers moest worden geteisterd! Een Hollander trof zoo iets immers bijzonder. Overigens werd onze positie als neutrale mogendheid hoe langer hoe moeilijker. De Skandinaafsche rijken hadden pas een nota tot de oorlogvoerende staten gericht om te protesteeren dat de geringe bescherming die het volkenrecht aan neutralen toekent, in deze oorlog scheen weg te vallen. Daarom was een opstel verheugend, dat nu in de *Observer* stond.

- Waar stond?

- In de Engelsche *Observer*... Interesseert het u?

Na lang voor zich heen te hebben gepraat, had Hamster bij Meta's plotselinge woorden even naar haar gekeken. Was haar toon ongeduldig of spottend geweest? Zij schrikte van zijn laatste vraag. 't Was dom, nu onverschillig te zijn. Te Brussel zag ze nooit een krant. Hier was mevrouw Uiterwaard begonnen met het *Nieuwsblad* van de vorige avond elke ochtend boven te brengen, maar omdat het vóór twaalven weer gehaald werd, had Meta een eigen abonnement genomen, waar mevrouw nu van meegenoot, met het gevolg dat voor haarzelve de lektuur te vaak er bij inschoot. Wie bij de Hamster's kwam, mòest ‘op de hoogte’ zijn. Zij maakte telkens een gek figuur. Dus zei ze nu, als haast beleedigd: - Natuurlijk interesseert het me. En Hamster schoot onmiddellijk los. Van een meneer Robertson Scott was er een boek ter perse *War Time and Peace in Hol-*

land en nu had die in de *Observer* een opstel geschreven, door Hamster met voldoening gelezen. Meta wilde vragen: - Schreef u er in het *Nieuwsblad* over? doch hield bijtijds de woorden in en haar gezel vertelde gretig. Nederland zou wel geen oorlog verklaren. De Engelsche schrijver had een half dozijn redenen voor deze meening en in de uiteenzetting daarvan kwamen wij er waarlijk goed af.

- Weet u iets van de Russen in Polen?

Bij het doen van de vraag keek zij op naar Hamster, of hare belangstelling hem bevreemdde - haar angst mocht uit haar toon niet blijken. Zij had *geen recht meer*, bang te zijn. Ach, als Zeno zelf haar hoorde - zoo hij hooren kòn, niet zijn lijk lag, verzonken in versneeuwd moeras... Indien hij wist, dat zij deze vraag deed, vrijwel het eenige over de oorlog, iets, één ding dat ze woù weten... hij zou met de oude verwijten haar striemen! Kunstenaars mòesten staan-in-het-leven, liederlijk was dat ‘enkel-het-werk’, aanstellerig-onmaatschappelijk zij... Was dit zijn grief niet, toen ze leed onder het tegendeel bij hem? Nu vroeg ze dan naar iets maatschappelijks; als met kennis van zaken naar wat uit de oorlog; maar nòg was het enkel haar liefde die vroeg!

Hamster's antwoord, dat hij de telegrammen van deze dag niet had gelezen, liet haar eigenlijk onverschillig. Vreemd was het, dat zij had kunnen vragen! Vragen naar dood-of-leven van *hem*! Was hij niet lang dood voor haar, moest *het* niet dood zijn, om zijn kind?... Hoe lang al drong zij hem uit haar hart en toch had de brief van Agnès haar doorschokt, als lagen de twee jaar niet tusschen hen. Weer had zij opeens fel-stellig geweten, dat voor dit geen tijd bestond. En toch, het mocht niet, vóórt moest zij, *om Baasje*, het moest, het moest, en voort ging ze waarlijk; maar nu, onder dit onverschillig gesprek, spookte plotseling die vraag op!

In gedachten liep zij verder, tot Hamster, nadat hij een poos had gezwegen, naar het licht op de Academie informeerde. Ze vertelde, vandaag vroeg te zijn weggegaan en toen de De Wilde's te hebben bezocht. - U? Bent u daar aan huis geweest?

Wat kwam dat gebelgd-verwonderd er uit! Onverstoord zei ze waarom zij gegaan was en dat Lieske voor haar zou

pozeeren; rustig keek ze hem hierbij aan. Zijn blik bleef strak, ook bij dit van het kind. Doch bekenden gingen voorbij, hij groette; zij waren al bij de huizen.

- 't Kind is een prachtje, drong zij aan en hoopte dat hij toe zou geven: u krijgt er een bijzonder model aan.

- 't Beeld van de moeder, was al wat hij zei en... bijna op een toon van weerzin. Toch gaf ook hij om uiterlijk en zoo hij de moeder de scheiding verweet, de achtergeblevenen in die geerende kamer verdienden des te eer sympathie!

Meta bedwong een zucht. Isa was een ijdel schepsel, wier verlangen naar reclame haar met coterie-belangen vervulde; dat gaf die wisselende gezindheid, waarvan De Wilde het slachtoffer werd. Ook hierin was ze 't contrast van haar broer. Maar wat kon dan bij hem deze stemming verklaren? Niet de courant: 't ging tegen 't gezin, blijkbaar laakte hij haar bezoek. Zijn huis was haar veel in de eenzaamheid. Doch telkens dreigde er iets onverklaarbaars...

Zwijgend waren zij voortgegaan en nu scheidden hunne wegen.

- De Spekler's drinken bij ons thee. Komt u ook een kopje halen?

Prettig was opeens zijn toon weer. Innemend, vroolijk keek hij haar aan onder de schijn van een straatlantaarn.

Blij zei ze zonder aarzelen: - Graag!

* * *

Toen Meta het hek tegen negenen intrad, voelde ze spijt niet te hebben bedankt. Het was of alles tegenwerkte. Baasje vocht weer met een tandje. De vorige nacht had hij tweemaal gehuild. Nu was hij niet in slaap te krijgen. Mevrouw was gekomen: - ‘Gaat u nu toch!’ Ze drong zich op, nam Baasje over. Maar Meta moest zich toen nog kleeden. Twéé menschen, véél licht - Baasje dacht niet aan slapen. Hij huilde niet meer, liet zijn mondje met rust, greep naar zijn ring, naar wat men hem gaf, mits hij maar zat of rechtop werd gedragen. Mevrouw, content: - ‘Gaat u nu gauw!’ Totdat er gebeld en weer gebeld werd. De daghit was al lang naar huis. Dus lei Mevrouw het kind in de voorkamer-

wieg, knipte er 't licht uit... maar Baasje was Baasje: zoo liet hij zich niet ringelooren, de slaapkamer stond in volle glans, daar maakte zijn eigen moeder zich mooi, en mooier dan nog ooit in Holland, geen wonder dat hij alles goedvond, behalve die dwaasheid van ‘nacht’ voor hem. Mevrouw, van beneden terug, wou hem dwingen; Meta, juist met 'r kapsel klaar, hoorde het vaste verzet in zijn huilen, snel liep ze toe en 'r kapsel liet los en Mevrouw maakte bijna ruzie... Was er een telefoon geweest, ze had de Hamster's afgezegd. Nu ging ze, met een bezwaard hart, door regen, en stapte in donker een paar maal in plassen, de dorpswegen over met Brusselsche schoentjes, en schrikte bij het zien van het huis. Alsof het deurraam en de vensters der koepelvormige serre, nu geen der jalouzieën neer was, met het feestlicht uit de kamer niet reeds een kleurige grilligheid vormden in de grauwte van nachtelijk land; verblindden vuurgloeiende monsteroogen van een reutelende auto, prisma's uitzevend van tooverschijn over de schamelheid van de herfst. Meta wist dat de Spekler's geen auto bezaten, waren er dus andere gasten? Zooals buiten de onverwachtheid van licht, schrikte stemmengewar toen ze in de gang stond. Zij dacht aan Baasje: zou hij slapen? en wenschte: was ik weggebleven! Het eerste bij het binnentreden, rumoerpraat waar één mansstem uitsloeg; het om- en aankijken met bevreemding, als stoorde wie er te laat in de kring kwam; verminderde haar vereenzaming niet. Beschaamd onderging zij het verwarmende in de beminnelijkheid, waarmee Hamster, knikkend en lachend op haar toekomend, zacht sprekend als voor haar alleen, de verlegenheid van haar afnam. De jongen, natuurlijk! menéér de zoon en dan een rechtgeaarde moeder; het was lief dat ze toch nog kwam; geen kwestie van excuses-maken. Zij werd voorgesteld aan mevrouw Spekler; de majoor weerde af: al saâm gestoomtramd; mevrouw sprak vriendelijk van: prettig. Met het oudste meisje en twee zoons Spekler, was er de man van de harde stem en op het hooren van zijn naam, vloog Meta's denken naar de geerende hellende bovenkamer der De Wilde's: deze rumoermaker was meneer Zwart, de spookwagen op de weg *de* auto! Hakketeerend met Isa, schonk de geweldenaar bij de voorstelling nauwelijks aandacht aan haar; hij drukte haar hand zonder aan te zien,

luisterend naar wat Isa zei; eerst toen deze, zelf rumoerig, zich als losmaakte van zijn opdringerige scherts en tot Meta kwam met een: - Er was toch niets? vroeg hij vlak achter haar, aan Hamster: - Hoè zeg je dat mevrouw heet? En nadat de naam hem herhaald was, verklaarde hij onverschillig: - Ken 'k niet.

Mevrouw Spekler ruimde naast zich op de sofa plaats in voor Meta, de toon der gesprekken leek plotseling zachter, Meta moest van haar werk vertellen; terwijl ze 't deed, dacht ze: wéten de Spekler's?... Meteen bemerkte zij dat Zwart, in het midden der kamer staande met een theekopje in de hand, zwijgend op haar neerkeek en luisterde naar het gesprek met mevrouw Spekler; zij vreesde eenige vraag van hem. Doch Hamster kwam achter hem om met sigaren en keurend keek hij in de kistjes; en uit de manier waarop hij dat deed, ernstig, en toen met een vertoon van grappigheid de gekozen sigaar aan de gastheer voorhoudend, beeldde Meta zich zijn aard: burgerlijk, materialist, arrogant... Zij beklaagde Hamster, die met zoo iemand aldoor moest werken. Wat een distinctie, naast deze grofheid! Wel was ook Zwart een mooie man. Groot, gespierd en welgebouwd, een grijzende kop, regelmatig gezicht, fonkelbruine oogen onder zware donkere brauwen, een welvende neus boven forsche grauwende knevel, een roode mond vol blinkende tanden die blootkwamen bij elke lach, terwijl de groote oogen glansden. Isa, achter de theetafel, had zich nu weer meester gemaakt van mevrouw Spekler en de dochter keerde tot Meta: ‘schilderen was zeker iets heerlijks’, terwijl een zoon haar zat aan te staren met een trouw die brutaal zou geweest zijn, als hij niet ook nu zat te droomen.

- Is ù de theozoof? vroeg Meta. Een van de Spekler's was theozoof, dat had Isa verteld in de tram. Plotseling purperend keek hij haar aan en de zuster kwam te hulp; wel studeerde hij te Delft, maar zijn hart had de filozofie.

- Theozofie? hield Meta aan.

- Dat is een vorm van wijsheid, zei hij.

Meta knikte onderworpen. Ze wist dat mevrouw Spekler Deensche romans vertaalde en jaloersch was op de dichterlijke roem van Isa; dat meneer, als majoor gepensionneerd, liefhebberde in filozofie - vandaar de eerbied voor oom

Hugo - doch zijn grootste belangstelling schonk aan het kweeken van coniferen en daarom schold op de bodem van Rijswijk. Dat, verder, dit ouderpaar aan een half dozijn kinderen een principieel-vrije opvoeding gaf. In verband hiermee was de ietwat afgunstige vraag naar de heerlijkheid van de schilderkunst uit de mond eener leerlinge van de muziekschool even belangwekkend als de polytechnische studie van de zoon, wiens hart aan Annie Besant of Katherine Tingley verpand bleek.

Plotseling stentorde Zwart naar de theehoek:

- *Barbara's keuze* valt wel in de smaak.

Glanzend keek mevrouw Spekler op. Ze zag Hamster's blik naar heur buurvrouw gericht. Men sprak van het feuilleton uit het *Nieuwsblad* dat mevrouw Spekler had vertaald.

- Ik kan er misschien wel een boek van maken, zei Zwart meer onverschillig dan minzaam.

Toch knikte mevrouw Spekler lief.

Isa vond ‘het ding’ sentimenteel.

- Isa hoe kun je dàt nu zeggen?

- Marie, ze verslindt ‘het ding’! troostte Hamster.

Welbewust besliste Zwart:

- Ja, het is weer een goed feuilleton.

Hij grunnikt als een sjacherjood, dacht Meta. Werkelijk had hij iets Israëlietisch! Althans zuiderling kon hij zijn. Aanmatigend en sensueel, zooals hij nu over Isa heen boog, de hand zonder reden op haar schouder... O, maar het bleek om afscheid te nemen. Al wie er zaten stonden op. Hij dankte voor de vriendelijkheid bij zijn indiskrete instuif. Meta groette hij nauwelijks.

Na zijn vertrek vernam zij, dat hij op de terugkeer van een diner met zakenmenschen te Rotterdam, Rijswijk doortuffend had stil gehouden. Isa scheen met het bezoek gevleid. Ook nu, in de verschillende opmerkingen over de vertrokkene, trof Meta de ingehoudenheid van Hamster. Zijn zuster deed als een ijdel kind. Eerst stelde zij deze onverwachte avondvisite als iets bijzonders voor en toen anderen haar daarin napraatten, moest het plotseling doodgewoon zijn dat zulk een trouwe vriend niet voorbijreed. Onderwijl bewerkte zij dat over de drukke man en zijn kort bezoek nog wel een kwartier

werd doorgesproken. Het merkwaardige in Hamster was dat hij met geen woord deed blijken, hoe onaangenaam dit gekwebbel hem was, integendeel telkens wel iets zei dat deelneming aan de conversatie leek en slechts een fijne poging bleek om over wat anders te beginnen. Hoe zou hij radicaler tegen zijn zuster ingaan? Hij kon het zoo min in dit stukje gesprek als ooit bij iets van hun samenleven. En *hij was anders*, dat bleek van avond! Hij met zijn stille keurigheid, had een heibei tot huisgenoot en een prots naast of boven zich op de courant. In een drang om hem sympathie te doen blijken begon Meta over de brief uit België in het *Nieuwsblad*. Zij trok de majoor in dit gesprek en ook de theozoof kwam los en had een stellige eigenmeening, waar Hamster met een fijne laatdunkendheid, welke onmogelijk kon kwetsen, het onhoudbare van aantoonde. Plotseling vroeg Isa aan Meta:

- Zeg, wat heb ik gehoord van Bert, ben jij bij De Wilde geweest en komt dat kind bij jou pozeeren?

Uit de toon klonk de bedoeling der vraag: geringschatting voor de De Wilde's te uiten en dus de omgang af te keuren. Meta schrok, doch niet van Isa. Hamster had zich snel omgewend. En duidelijk niet met ergernis. Hoe fijn hij te alle tijd zijn best deed om van zijn aanstoot aan gezegden zijner zuster niets te doen blijken, geheel verbergen kon hij die moeilijk. Nu, niets daarvan en wel volle aandacht, als een mee-vragen dat Meta deed blozen. Wat was er plotseling tegen De Wilde, met wie zij hier had kennisgemaakt, van wie Isa voor haar de komedieplaats vroeg, die toen een roomtaart thuisgestuurd kreeg? Meta besefte ook Hamster te tarten, toen ze eerst het bezoek kalm als een vanzelf sprekende beleefdheid motiveerde en daarna van 't ‘fortuintje’ sprak, zoo'n mooi kind tot model te krijgen.

- Is dat een kind van...? vroeg mevrouw Spekler.

- Ja, van Minnie! En Isa lachte. Hatelijk lachte ze op die naam. Hamster had zich omgewend. Meta zag hem de kaarsen aan de piano aansteken. Het meisje Spekler zou nu spelen. Meta dacht aan haar kind met verlangen. Mevrouw Uiterwaard had beloofd, niet vroeg naar bed te zullen gaan en dan de gangdeur open te houden, dat ze Baasje hooren kon zoo hij huilde. Toch hunkerde Meta terug naar huis.

Wáren dingen als dit avondje noodig? Kennissen... nu ja, maar fuifjes; thee-saletjes met dilettantisme, als het radglad spel van die juffrouw?...

* * *

Nu zij buiten liep, zakte haar ergernis weg. Ze vond zich een onhebbelijk wicht. Ook het zingen van Isa had haar ontstemd. Eigenlijk alles van deze avond. Omdat het geen artiesten waren? Omdat er géén man was als Zeno? Ze hàd gevoeld weer, dàt, dat was het: in eenzaamheid, als verscholen, *met hem*. Gelieven, wier liefde alleen-zijn zocht. Nu kromp die gedachte weg in beschaamdheid. Zeno had dat nooit gewild; haar onmaatschappelijk gescholden, omdat ze zulk een leven wenschte van louter-liefde-en-werk, als eenheid. Was hij ongetrouwd geweest, hij had haar in 'de wereld' gebracht; nu keerde hij tot zijn vrouw terug, die het type was van een mondaine. En hier ging naast haar meneer Hamster, de vriendelijke gastheer, die haar voor 'de thee' vroeg en op haar ontstemdheid, haar stug-zijn niet lette.

Dat met de De Wilde's had haar geërgerd. Neen, eigenlijk daarvóór al Zwart, hij en Isa's rumoerigheid. Isa was werkelijk onuitstaanbaar. Maar mocht zij daarover boosheid toonen en zelfs haar aanstoot verhalen op Hamster? Aldoor deed hij, alsof hij niets merkte, goedig meeloopend door de kilte, weg uit zijn kamer van licht en warmte, en onverstoorbaar vertelde hij van het optimisme der Spekler's, die wel allen aldoor klaagden en gestadig iets anders verlangden dan ze hadden of deden, maar handelden met energie, vol liefhebberijen en aardige plannen.

Meta zei iets van 'prettige menschen', doch begon plotseling over De Wilde: wat er tegen haar bezoek was, dat broer en zuster blijkbaar allebei afkeurden.

- Ik heb hem bij u leeren kennen en u leek heel wel met hem.
- Zeker, ik waardeer hem zeer.
- En zijn moeder lijkt toch ook...
- Die vrouw heeft een zeer moeilijk leven.
- Wat was er dan tegen dat ik er heenging? Isa ver-

zon dat toen van die komedie. Feitelijk ging ik dáárvoor bedanken.

Hamster lachte vergoelijkend.

- Er was ook niet iets wezenlijk tegen. Maar... als ik uw vader goed heb begrepen, was het zijn wensch u een beetje onder de menschen te zien, onder menschen als wij en de Spekler's; en nu leeft onze brave De Wilde wel erg op wat men noemt de zelfkant van de samenleving.

- Ik dacht juist dat hij iedereen kende.

- Zijn huwelijk drukt op heel zijn bestaan. Feitelijk leeft hij buiten de menschen, het eenig contact is door zijn werk... Ik geef u toe, tegen hem is er niets... het is alleen maar, al die bohème... Dat was ook juist de schrik van mijn zuster.

- Van Isa? Is die zoo bang voor bohème?

De vraag was er uit, voordat Meta nadacht. En ze besefte, haar toon besliste. Even hing er een aarzeling pijnlijk. Om hen kilde donker de herfstvocht.

- Mijn zuster staat eenigszins naast het tooneel en draagt daarvan de consequenties. U... Maar ik neem het misschien te zwaar op. Onder de invloed misschien van uw vader.

Meta ontstelde, een blijde ontroering. Ze waren juist aan het begin van haar laantje, dicht bij haar woning en - middernacht, ze kon niet vragen: komt u binnen. Opziend naar de verdoezeling van zijn gelaat, bleef ze staan.

- Ik ben er bijna en u moet terug. Anders... Mag ik beginnen u iets te vragen? Zoudt u Meta willen zeggen? U bent zoo hartelijk en dan ‘u’... 'k Weet dat u alles van me weet; Vader heeft u verteld, zei Isa. Had Vader me dat van te voren gezegd, ik weet niet of ik zoo vaak bij u had durven komen. Me toestand moet u wat benauwen, bij de positie die u heeft.

- ‘U heeft’ en ik zou Meta zeggen.

- Nu ja...

- Ben ik zóó'n ouwe heer, dat jij dan voortgaat met ‘u heeft’?

- Goed, heel graag: ‘bij jou positie’!

- Uit wat je vader me verteld had, wist ik dat je een lief, goed, maar onvoorzichtig meisje bent. Van die liefheid ben ik nu overtuigd. Rest de onvoorzichtige kant.

- En daarmee mocht ik niet naar De Wilde?

- Daarmee moet je oppassen. Ik zal heel openhartig zijn. Je denkt dat je toestand mij moet benauwen. Benauwen voor mijn eigen positie. Nu, eerlijk gezegd, die kan tegen een stootje. Was ik je vader, je oom, je broer, ik zou misschien voor me eigen reputatie een ietsje bang kunnen zijn... ik zeg: misschien; nu is er in geen geval sprake van. Je bent dus welkom in me huis en je maakt kennis met wie je er vindt. Zijn daar menschen bij van wie ik weet, dat ze zoo iets hooren kunnen, dan vertel ik, als er gelegenheid is, met de noodige details over je aard en je origine, welke teleurstelling je hebt gehad. Bijvoorbeeld aan me vrind de majoor...

- Weet die?

- Ja. En je hebt gezien. Ook z'n vrouw was vriendelijk voor je. Aan iemand als Zwart zeg ik het niet. 'k Vind dat eigenlijk ook geen huis voor jou, maar al kom je er later eens over de vloer, dan zal er toch zeker distantie blijven en dus hoeft die niet te weten. Spekler wel, want daar moet je vaak heen. Zoo krijg je misschien goede kennissen, vrienden, die als het ooit noodig was, je zouden verdedigen tegen andere menschen. Want mogelijk blijft het, natuurlijk, dat men, dat een of meer menschen het je lastig zouden maken. En juist om dat gevaar kun jij van jou kant niet te voorzichtig zijn.

Meta zweeg. Hamster ging voort:

- Je denkt: wat voor gevaar loop ik bij De Wilde? Hij is een volkomen fatsoenlijk man, zijn moeder een domme, maar achtbare vrouw. En omdat je die kinderen eenmaal gevraagd hebt, moet je ze maar laten komen. Ze nu af te zeggen zou wreed zijn. Misschien zou De Wilde daar onze invloed achter vermoeden, wat ik niet wil. Maar Isa had hierin gelijk: het aan te velen bekende wonderlijke vaderschap van De Wilde zoù de aandacht kunnen vestigen op het bijzondere van jou moederschap.

- 'k Begrijp je niet, zei Meta zacht.

- De wereld is nu eenmaal kwaaddenkend. Omdat hij die kinderen bij zich hield, wordt De Wilde beklaagd en bespot, men vindt hem halsstarrig en onnatuurlijk; en achter een relatie van hem de eenzelvige met een jonge vrouw die alleen staat, wordt licht een intentie bij hem gezocht.

- Onnatuurlijk? Váderliefde?

Nu bleef Hamster staan.

- 'k Dacht dat je wist. - De Wilde is de vader niet van het tweetal dat zijn naam draagt. Hij heeft het nog gedacht van het oudste meisje; toen het jongste geboren werd, wist iedereen en wist ook hij, hoe de moeder zich gedroeg. Alles heeft hij geduld van die vrouw, ten slotte wou zij weg, voor goed; dat hij toen bij de scheiding háár kinderen voor zich eischte, is uitgelegd èn als wraak èn als deernis, maar allebei leek het vreemd, overdreven.

- God wat vreeselijk, zei Meta.

- Ik dacht dat Isa je verteld had. Het is een secret de polichinelle... Trouwens iets polichinel is hij zelf, zoo'n grappenmaker die rekent op tranen.

- Grappenmaker?

- Een sentimenteele! Ken je het vers niet van Pol de Mont? De Wilde zit vol romantiek onder zijn mom van strak pessimist. Ook zelfbeklag is wellust, Meta. En dan - een Don Quichot te zijn!... Hu, 't is guur. Je hebt een sleutel?

Zij waren aan de woning gekomen. Meta opende de deur.

- Dank je... voor alles, zeide zij. Blij was ze dat nu de eenzaamheid kwam. Door 't duister sloop ze tastend naar boven. Toen ze langs de deur van Mevrouw ging, riep die aan: - Hij is rustig geweest! En meteen was er licht in de kamer. Meta knikte. - Dank u nog wel! 't Was haar onmogelijk te praten. Als gedachteloos hielp ze de jongen. Reeds was ze in bed en haar kamer donker, toen ze zich vroeg, of wel àlles gedaan werd, of de spelden stevig zaten - en, weer zonder licht te maken, stond zij op en onderzocht. Toen vlijde ze zich als in een bad, als was zij het kind dat toegedekt moest worden. Zelfbeklag doorvloeide haar, deernis voor zichzelf en De Wilde; en tegelijk was zij zoo klein, meer overwonnelinge dan ooit. De Hamster's meenden het goed met haar, Isa, en hij als een ou'ere-broer. Maar ach, wat was haar bestaan precair - hoe vreemd, hoe ellendig-moeilijk het leven! Diep trok ze zich onder de dekens terug, als kon ze zich daar tegen alles beschutten. Betrekkelijk vlug ving zij de slaap, maar nog in duister kwam de ontwaking en na een tijdje van suffig besef, schrikte ze toen de koekkoek twee sloeg.

Voornacht en dan zóó klaar wakker! Ze zat weer daar in die koepelkamer, met licht en rook en in de weg staande hooge bloemenmanden, en eerst meneer Zwart, toen Willem Spekler, die droomerig haar zat aan te kijken, en dan het ziellooze spel van Suze, Isa's liedjes, de wandeling...

Toen ze onlangs, om tien uur wegging, had Hamster haar wel alleen laten trekken. Nu lei hij uit: 't is veel te laat, maar blijkbaar wilde hij een gesprek. Hij moest haar deze waarschuwing geven. Zich uiten als een hartelijk vriend. Isa had met hem gepraat. Ook haar bedoelen was goed en lief. Moest ze dus houden van deze vrouw? Want van Isa was het vriendschap. Kon zij die aannemen zonder te geven? Liegen werd dat - en waarom? Isa was grof, maar vooral in manieren; eigenlijk alleen in manieren. Uit afkeer van die ongemanierdheid, dus van louter uiterlijks, zou zij Isa willen mijden? Hechtte zij zóó aan het uiterlijke? Zeno zei vroeger het tegendeel! En wat dreef haar dan naar De Wilde? Waardoor was, met haar medelijden, haar sympathie voor De Wilde gegroeid bij ieder woord dat Hamster sprak tot ontsluiering van die ellende? Zij zag de triest strakke kop daar thuis, verhelderend toen hij Lieske nakeek: - géén uiterlijk om op te verlieven... Neen, maar evenmin weerzinwekkend. Isa's doen was vaak afstootend!

Hechtte zij wel aan het uiterlijke? Hoe had Zeno kùnnen zeggen... Ach, voor hem was er niets dan dat. Hij, die uiterlijk àlles vóór had, de door heel Brussel bewonderde man, gevleid, gesmeekt door courtisanes - - en die *zij* waagde lief te krijgen! Zij, met haar plomp, gewoon gezicht. Wat hij aan haar vond was... gezondheid! Gezondheid... jeugd... natuurlijkheid... iets anders had hij nooit aan haar geweten. Eens had hij haar zijn Juno genoemd - terwijl hij wèrkte aan een Sylphide! Zij heette toen al de Lieve Beschermgeest. En dat wilde zij immers ook wezen. Hem toegewijd zijn, almaar geven, dienen mógen voor zijn kunst. Maar daarvoor had hij Sylphides noodig, telkens andere, móóie vrouwen, zonder trouw - wat gaf hij om trouw! Krankzinnig van overmoed was ze geweest. En van gebrek aan zelfkritiek, daar ze niet wist, niet begreep wat haar dreef, louter geestdriftige eerbied geloofde, wat óók zinnelijkheid geweest was.

God!

Hare handen omkreukten het laken. Staroogend in het donker zat zij, bang voor beweging, voor alle gerucht, dat *zijn* kind zou hooren, merken, wéten wat de moeder dacht... De schat, hoe lief geluidde zijn adem: de rust van wie niets weet-of-vreest... Deze klaarheid in 't zwart van de nacht! Háár liefde géén zuiver idealisme. En beantwoord met wat? - een gril!... Dáaruit wèrd hij, 'r lieve jongen, die nooit, nóóit zou mogen weten, zoodat ze liegen moest, liegen bij hem...

Tot afleiding, om iets te doen als vertroosting, wipte ze 't bed uit, knipte 't licht aan, even viel het vol over het wiegje, toen stond ze er voor en brak de schijn - onbewogen sliep hij door. Doch bang dat hij toch zou kunnen ontwaken, alleen al doordat zij daar stond en keek, sloot ze snel de lichtstroom af, blootsvoets leunde ze tegen de wand, huiverde op de kou van de zeilvloer; bedroefd dook ze weg in de warmte der dekens. Tranen bedwong ze, niet laf-zijn door huilen!

Kil nog, gleed ze in onbewustheid.

Baasje's schreien wekte haar. Vlugger dan anders stond ze bij hem, blij dat het dag was en hij wakker; hij lachte door de traantjes heen - - alles was gewoon. Doch een indruk van het doorvoelde bleef. Vergeefs bevocht ze die moedeloosheid. Wat wilde ze meer, indien hij gezond bleef, als ze die levende-schat mocht houden? Maar 't was om hem, voor hem, dat ze angst had! Was zij zóó sterk, om alles te zijn, vader en moeder en méér voor hem? Want meer behoefde hij, meer dan een kind dat opgroeit tusschen beide ouders. Bleek dit niet aan die meisjes De Wilde? Arme schapen, als kind al veroordeeld! Mevrouw Spekler wist-en-vroeg, en toen dat hatelijk lachje van Isa. O! Isa... Maar voor háár was ze goed. En noodig had zij de menschen, om Baasje. Zooals die actrice haar beide meisjes, had Zeno Baasje overgelaten. Maar Zeno was ook getrouwd, gebonden...

Vóór de toiletspiegel, wiesch zij zich staande. 't Was, of ze de spons niet meer wist te bewegen, of alle veerkracht opeens van haar afviel. Baasje zat achter haar op in zijn wiegje en stootte tevreden klankjes uit. Meta kon niet naar hem omzien. Als lichaamsstolling met weeë moeheid werkte

dit besef op haar in; ze meende het uitgevochten te hebben, de weken-aan-weken, de máánden te Brussel; en dat was niet zoo: het kwam terug, kwijt was ze 't niet, nooit zou het weg zijn. Dit van de De Wildetjes vond men erg! Schimp, niet anders, was die vraag, dat onmiddellijk zich herinneren van de om haar ‘ruime’ denkbeelden geprezen mevrouw Spekler, de moeder die ‘vrije’ opvoeding voorstond. Een weerklank van smaad gaf Isa's lach. Wat zouden zij denken-en-zeggen van Baasje? Ook hij was geboren uit overspel. Zouden ze haar, die een man van zijn vrouw trok, minder schuldig vinden dan de vrouw die een andere man was gevolgd? Wat deed hen vriendelijk-zijn voor haar?

Neergezegen was Meta op de stoel met Baasje's kleertjes belegd, die naast de wieg stond. Nu ze vlakbij was, bleef hij niet kalm meer, maar hunkerde, maakte grijpgebaartjes. - Stil! zei ze gispend en voelde meteen meelij-vol-wroeging over die bitsheid. Als hij er nu al onder moest lijden! Maar zóó droevig was ook de verklaring, dat wàt Papa aan Hamster verteld had, waarschijnlijk halve waarheid inhield. Hij zou het wel hebben voorgesteld, als was zij slachtoffer geweest: de speelbal van een sluw verleider; misschien had hij er iets bij gezegd van domme geestdrift voor groote gaven, of van gedeelde liefde voor kunst. Niet gerept van haar overmoed om een man te willen onttrekken aan wat er in hem zelf verkeerds was, verzotheid op uiterlijk, wereldsch succes, waaraan zijn kunst werd opgeofferd. Niet dat hare liefde streed tegen *de ander* en dat die ander was zijn vrouw! Om zijn talent voor hem te redden, had zij alles willen geven, maar maatschappelijkonrecht gedaan aan zijn vrouw - - en aan zijn kind. De vrouw had hem voor de wereld terug en dat was al wat die verlangde, ook vóór die tijd had zij immers niet meer! Doch het onrecht aan Baasje bleef.

Met strakke blik zag Meta hem aan, terwijl ze teeder zijn handje streelde.

- E! E! kirde hij, schuddebollend.

- O, jou dot...

Zwaaiend hief ze hem op uit de wieg, en drukte verrukt hem tegen zich aan. Zij kuste zijn voorhoofd en streelde zijn haar, haar arm en boezem werden zijn bedje, zij lachte

met langzame knikjes hem toe. Haar oogen, dat wist zij wel, stonden niet blij. Maar zoo iets merkte hij nog niet op! Wat ze vannacht had gevreesd, was onzin; telepathie met een kind in de wieg; weer een symptoom van die overspanning, waartegen dokter Vaneerssel te Ukkel lang vóór de bevalling zoo vaak had gewaarschuwd. Ook Papa, de dag te Breda, had nog gebromd: och kind, word praktisch, zie je toestand nuchter in.

Nuchter moet ze zijn, géén kind meer. Ze weet zich immers ouder geworden. Blij als een meisje, kan niet meer. Kracht heeft ze nóódig - ze staat niet sterk. Het lot, de menschen, de maatschappij, heeft ze willen negeeren en tarten, zooals die Duitsche schrijfster deed, van wie te Brussel werd verteld dat zij, met een bijna volwassen dochter naast zich, op een mondain feest aangesproken als ‘gnädige Frau’, luid had geantwoord: - Fräulein, bitte! Misdadig zou zulke trots zijn aan Baasje. Om hem moest zij de menschen ontzien. Ze deed het de conventie te weinig. Ook dergelijk vechten zou prettig zijn: heerlijk, zoodra ze het deed voor hem.

Opgestaan, zag ze zich weer in de spiegel. Een zonneglimp krinkelde door de kamer, de afglans viel op haar borst en zijn schedel. Een schilderij, zooals ze daar stond! ‘Simfonie in blond: De moeder’!

Ze tilde 't kind tot haar mond - hij kraaide.

- Lieveling, hoor je me? Kijk me nu aan! 'k Zal met het leven, dat ik zoo liefhad, dat ik blij dacht maar dat wreed is, vechten, zie je, vechten om jou! Zul je me helpen? Moed heb ik wel. Maar geduld? En dat is noodig. Niet zooals de Hollandsche luchten, wolken en opeens weer zon. In blijmoedigheid standvastig. Hoor je me? Jongen, je moeder moet werken. Denken aan jou, verder alles vergeten, en dat kan als ik blijf in me werk.

Haar blik boorde diep in zijn donkere oogen. Ze dacht: doe ik niet weer net als vannacht? Neen, dit was verstandig, ernstig - immers behoefte; zoo goed als een afspraak. Lag niet al haar kracht in hem?

- Gue, gue. - Weer de tevredenheidsklankjes.

Zij bleef hem aanzien - met vochtig oog.

Vierde Hoofdstuk.

- Ga je mee?

Meta volgde Hamster de trap af; het was of zij in een geratel daalde, of deze treden daarheen leidden. Terwijl ze zat bij de hoofdredacteur, was een dreunen gedompt begonnen. Nu stapte zij in een snorgedruisch, dat heel het benedengebouw doorstampte.

Toen Hamster, wegwijzend voorgegaan, de hal had bereikt, knikte hij haar glimlachend toe. Zij tipte met eene hand naar het oor. Langs de glaswanden van kantoren, waardoorheen zij zag in de straat, leidde hij haar naar het eind van de gang. Daar opende hij een der vleugels van een gesloten deur, lichtte een zware portière op en Meta, een hoekkamer binnenstappend met vier breede en hooge vensters, zag tegelijk meneer Zwart opstaan achter een bureau ministre en tusschen twee ramen zijn kop in brons haar brutaal aankijken. Het was een kostbaar gemeubeld vertrek en nu de deur achter haar was gesloten, had Meta een gevoel of ze op een mailboot uit de benauwenis der machinekamer een opgedirkt salon betrad.

Ja, meneer Zwart had haar eens ontmoet: hij herinnerde zich, op een avond bij Hamster. Zij wou dus wel iets voor *Het Nieuwsblad* schrijven. Natuurlijk had zij de persen gehoord? Daar draaide haar eerste feuilleton rond. Meneer Zwart had het niet gelezen; dat genoegen hield hij in petto; maar hij wist, het was actueel.

- Het is prettig geschreven, zei Hamster.
- Als Jupiter Wolters nu maar niet toornt!
- Wolters blijft vrij. Zijn kritiek staat er naast.

Zeker, Zwart vond het heel niet erg, maar z'n vriend Hamster moest erkennen en mevrouw...? Van de Bongert, ja juist Van de Bongert, de geachte feuilletonniste zou weten, géén lastiger volkje, ná ‘de artiesten!’ dan wie over kunst of kunstenaars schrijven... present company excepted. Wolters deed trouwens niet zóó als De Wilde. Poe... Al was je de directeur, als je maar wees naar die z'n rubriek... Gemelijk sneed Hamster af: er kon geen kwestie zijn van gekrenktheid. Mevrouw Van den Bongart wist nauwelijks, welke Belgen nu hier in Den Haag tentoonstelden; ze had

enkel, zoo in het algemeen, iets verteld van de schilderschool.

- Voornamelijk uit Lemonnier!

Ja, in haar feuilleton stonden enkele zinsneden, vertaald uit een boek van Camille Lemonnier, maar het werd eerlijk er bij vermeld.

- Hebt u lang te Brussel gewerkt?

Meta duchtte pijnlijke navraag. - Drie jaar, zei ze, doch praatte snel door over deze eerste tentoonstelling en de belangstelling van meneer Zwart, die veel waard was voor de Belgen.

- Zoo! gaven ze ù die boodschap soms mee?... Hebt u Opsomer ontmoet?

- Opsomer? Nee. Zou die hier meedoen?

- Ik had hem graag er bij gehad. Opsomer en Vaes allebei. Jammer, altijd die verdeeldheid. 't Is weer net als met komedianten. Wat je voor die menschen begint, zij bederven het zelf met ruzie. A propos, Hamster, Isa komt toch morgen? Je weet, voor 't nieuwe stuk van Drammer?

Meta zag dat Hamster kleurde. Snel keek zij een andere kant uit en zat verrast, want daar aan de wand staarde 'r weer de huisheer aan! In zittende houding, haast levensgroot. Aan Zwart was de flits van haar blik niet ontgaan.

- Mevrouwtje, dat interesseert me nu hevig! Zeg m'es wat u van dat portret vindt.

- Goed! knikte Meta.

- Zoo, vindt u het goed? Gelukkig dat mijn vrouw 't niet hoort. Ik mag het ding in huis niet hangen.

- Hier doet het goed, met zooveel licht. Zit u er voor het raam van een D-trein?

Hà! Zwart lachte. Die vraag vond hij typisch. Bewijs dat het ding toch niet zoo slecht was.

- Ik heb, lei hij uit, een zomerhuis in het duin achter Wassenaar en op een duintop een groote koepel. Daar heeft Kees me te pakken gehad. Kent u hem? Tuinstra, een neef van me vrouw. Wel een jongen van talent. Jammer dat ie goed in het geld zit. Kunstenaars moeten arm zijn, tenminste in behoeftigheid worden geboren. Als ie een neef van mijn kant geweest was, had ie het zeker verder gebracht.

Precies, dacht Meta; jij trouwde rijk, dank zij je knappe kop vol expressie en deze geurmaker kijkt z'n duin in en

denkt er alsof ie zat in een sneltrein, zoomin aan de zee als aan eenzaamheid - maar òf aan geld òf lekker eten. 't Portret was wel rudimentair gedaan, de kop zat los op de slordige romp, maar uitdrukking, karakter had ie. Meta was er voor opgestaan; ze dacht aan Zeno, wat die zou zeggen - waarschijnlijk zeide hij heelemaal niets, hoogstens zou een plooi om zijn mond licht knarsen van de tanden toonen. Toen zij zich omwendde, ving ze een blik op, een krenkende blik van Zwart naar haar en onbeschaamd deed nu zijn vraag aan: - Hoe vindt u die kop dáár, Mevrouw?

Het was het in ebbenhout gesneden borstbeeld van een neger. Meta keerde zich er heen. 't Besef doorvloog haar: ik ben niet vrij; deze man weet niet van mijn toestand, de eerlijke Hamster beloofde te zwijgen; Zwart beleedigt me zonder te weten; hierdoor treft zijn hoon mij niet; anders... maar ik ben niet vrij; 'k mòet me houden, alsof ik niets zag. Zich spannend tot wilskracht bekeek zij het beeld en liep toen rustig naar dat van de huisheer.

- Deze kop is veel minder, nietwaar?

- Dupuis! lachte hij.

- Is dit van Dupuis?

Lachend en knikkend, keek Zwart naar Hamster. Deze glimlachte smalletjes. De directeur hield zijn vroolijkheid.

- Jammer dat we met Wolters zitten. Anders, Mevrouwtjelief... U hebt kijk! Haast alle menschen die hier komen, gelooven me als ik zeg: Dupuis. Nee, hij is niet van Dupuis. Van Stijn Bor, die veel op 'm lijkt. Een jonge protégé van mij. Maar die neger is wel mooi, hè?

- 'k Geloof het beste dat u hier hebt, zei Meta, terwijl zij de wanden langs keek, vol, te vol met middelmatigs.

- Minco, de neger-worstelaar! 'k Houd van kunst, maar meer van sport. Voetbal, worstelen... als ik het zelf kon! Mijn voetbal is de rotatiepers en worstelen doe ik met het publiek.

Hij lachte druk en keek naar Meta die hare oogen tot instemming dwong. Hamster, opgestaan, nam zijn hoed.

- Doet u niet aan sport, mevrouw?

Weer die krenkende monsterblik. Jij krijgt mij er niet onder! dacht Meta. Hem aankijkend zóó dat hij voor zich zag, vertelde ze, vóór haar Brusselsche tijd van tennissen veel te hebben gehouden en ‘natuurlijk van schaatsenrijden’,

maar te Brussel werd zóó gewerkt, dat zij, om eenigszins mee te komen...

- Te Brussel? Wordt er te Brussel gewerkt?

- Dacht u van niet?

- *De* stad van de pret!

- Dat zeggen de Hollanders ook van Parijs. De kunstenaars werken hard te Brussel.

- ... Meta, we moeten heusch weg, zei Hamster.

Voldaan vernam zij uit die toon, dat het inepte gesprek hem verveelde. Een béétje koel en uit de hoogte reikte zij Zwart de hand tot afscheid.

- Mevrouwtje, sans rancune, nietwaar?

Sans rancune? Wat bedoelde de kerel? Had hij haar ergernis doorzien?

- Rancune, waarover? vroeg zij, nu ijzig.

- Omdat ik kwaad dorst spreken van Brussel.

Het antwoord stelde half gerust.

- O, weerde ze af, meer verward dan ze wilde.

- Maar denkt ù niet te min van sport. Juist artiesten moeten aan sport doen. De lievelingsleus van me luie neef. Daarin vind ik dat hij gelijk heeft. *Het Nieuwsblad* had ze vroeger bijeen: Sport en Kunst in dezelfde rubriek! Eén van de ongerechtigheden, waar uw vriend Hamster een eind aan maakte, met al de gedecideerdheid van zijn hoogere beschaving.

- 't Werd tijd, zei Hamster, en nu wordt het óók tijd... Kom je?

Hij had de deur al voor Meta geopend, toen Zwart hen tegenhield:

- Zeg, ik bedenk daar, misschien wil mevrouw morg' avond met jou en je zuster meekomen?

* * *

- Nu kom je dus toch bij Zwart aan huis! Vindt je 't prettig? vroeg Hamster glimlachend, toen zij in de schemering van de dalende Februari-dag op de Rijswijksche straatweg een afspraak voor de feestavond maakten.

- Och, zei Meta en dacht: dàt prettig? Doch ook zulk ‘uitgaan’ lag in haar lijn! Monter had ze, na Hamster's zeggen: ‘schrijf eens iets over kunst voor ons’, in twee

feuilletons, met Lemonnier naast zich, uitgestort wat er in haar was aan sympathieke herinnering van het Brusselsche schildersleven. Door de vertraging van de tentoonstelling was de publicatie van haar werk veertien dagen uitgesteld. Op een paar zinnetjes uit haar wekelijksche brief aan de ‘lieve menschen’ te Doesburg, had Papa gereageerd door de tweede Maandag per briefkaart te vragen: schiet er geen krantje over voor ons? De goeiert, hoe hartelijk was zijn brief, nadat ze een van de kieken gestuurd had, die De Wilde van Lieske's portret liet maken. Hoe zou ze klagen? Iedereen hielp haar. Ook deze invitatie was hulp. Dat gaf ze dus aan Hamster ten antwoord.

- Wie je niet kende, en je zoo hoort, zou een vrouw van een-en-al eerzucht en ijdelheid in je zien.

- Men hoort me niet zoo... Maar ongelukkig màg men me evenmin kennen. Dat blijft altijd het moeilijke. Zoo'n partij is misschien heel aardig. Maar ik sta er onbeholpen.

- Mag ik je vragen, als 't niet indiskreet is, hoor je nooit meer wat van *hem?*

- Nee, zei ze kort, na een aarzeling.

- Niet? O, gelukkig.

- Waarom gelùkkig? - Het klonk als een uitval.

- ... Ik dacht het, zei hij. - Het klonk bedeesd.

- Misschien is hij dood.

Hij keek haar aan.

- Hij wàs aan de Mazoerische meren. Daar hadden de Russen het vreeselijk.

- De Russen?

- Ja, want hij is Rus; half Rus, half Griek, van moederskant Griek; door die familie te Brussel gekomen.

- Heeft hij je geschreven dat hij weg moest?

- Niet hij zelf. We hadden gebroken. Maar een vriendin die ik er naar vroeg. Heeft Papa je niets van hem verteld? Niet dat hij getrouwd was?

- Ja dat wel.

- O gelukkig.

- Nu zeg jij gelukkig. Mag ik vragen: waarom gelùkkig?

- Omdat het getrouwd-zijn van Baasje's vader mijn positie karakteriseert, en menschen die wel eenigszins intiem met me willen zijn, het dus moeten weten. Zijn vrouw, die

kinderloos is, bleef te Brussel. Maar ze heeft er veel familie, allemaal Belgen, haar vader is Belg.

- Is er met haar over scheiding gesproken?
- Nee, dat heeft hij nooit gewild.
- En toch dorst hij eischen van jou...
- Hamster, hij heeft nooit iets van me geëischt.
- Maar Meta!
- Zeg ook jij nu: maar Meta? Juist zoo sprak indertijd... me broer. Papa heeft gezorgd dat we niet gebrouilleerd zijn, wij die nóóit konden zonder elkaar! 'k Hèb alles op het spel gezet, misschien meer nog dan ik besefte, maar het was het eenige middel, het was de prijs, waarvoor hij het doen moest. Hij zette veel, veel meer op het spel...
- Hij?
- Ja. Als hij met me getrouwd was.
- O!... Maar hij heeft je juist opgeofferd.
- Het heeft hem altijd ontbroken aan moed. Hij, zóó exceptioneel begaafd en die door mode-waardeering verslapte. De heele Academie wist het. Als hij gewild had, dan was hij een eerste, hij sprong boven alles en iedereen uit, Russisch wild en Grieksch klassiek, maar juist dat Grieksche bloed heeft het gedaan, halfheid, lakschheid, oostersch vadsig... nog maar bij buien vlamde het op, dan kon hij alles, dan was hij prachtig, plof, hij zakte in als soufflé; en dan was er de heele familie, met zijn vrouw, de heele kliek, want allemaal dee'en ze mee aan kunst! l'art, le grand art, je hoorde niets anders en alles uiterlijk, pruts, voor ‘de wereld’. le weet niet, hoeveel dat beteekent in Brussel. Kunstkoopers zijn er niet, wel antiquairs, geen voor hedendaagsche kunst. Die moet zonder tusschenpersoon van de hand. Je ziet er schilders van deur tot deur gaan, opgespannen doeken of een portefeuille met teekeningen onder de arm. Dat zijn de armen, soms de besten. De honger heeft ze uitgestuurd en de ervaring wijst wel 'es de weg. Er zijn er die een maecenas vinden. Maar daarmee dreigt altijd het gevaar, de invloed van de ‘welgezinde’, om wie de kunstenaar laat of doet, bij wie hij ook aan huis moet komen. Want zonder ijdelheid ademt geen Belg. ‘Not'e artis'e’ is een schotel op tafel, kennissen worden op hem gevraagd, zooals bij ons op

snip of reebout. Het is het gevaarlijk moment van de rok. Nog meer dan lijsten voor nieuwe werken presseert de aankoop van l'habit. De Franschen vertalen ons ‘de kleeren maken de man’ met ‘l'habit fait le moine’, maar juist het monnikachtige, de heilige eenzelvigheid, dreigt in de schilder, en erger nog in de beeldhouwer, verloren te gaan bij het passen van z'n eerste rok. Zeno kreeg 'n rok bij z'n eerste communie, want hoewel Rus, was ie roomschkatholiek; echt 'n exotische, internationale plant voor het ‘mondiale’ Brussel. De vader van zijn vrouw, met een nicht van z'n moeder getrouwd, graanmakelaar maar brasseur d'affaires, beheerschte als Belg de heele kluit. Een krates met een pracht van een vrouw; allemaal waren het mooie menschen, allemaal dat gaaf-glanzige Grieksche, bij Zeno verfijnd met z'n vaders trekken. Bij de Van der Elften, Hollanders waar ik wel 'es aan huis kwam, had ik die schoonvader van Zeno leeren kennen, en toen die hoorde: schilderes, was ie dadelijk charmant. Zeno kende ik al, van de Academie. Ik ben er dus een paar maal geweest, een glimp, maar genoeg! zag ik van dat soort leven. De strijd om Zeno er uit te rùkken, hem voor z'n gróóte gaven te redden, is de geschiedenis van me liefde. Nù zou het toch zonder nut geweest zijn. Door een andere meisjes-leerling van de Academie, die me geschiedenis mee-gemaakt heeft, weet ik dat hij geprest is om in Russische dienst te gaan. In België was hij niet veilig meer en de familie heeft groote belangen in Rusland. Hij in de oorlog! Hij was niet sterk. Te Brussel had hij zich nooit ontzien. En nu, tegen z'n zin, soldaat; hij de in alles verfijnde, verwende... Waarschijnlijk is hij gesneuveld aan de Mazoerische meren. Baasje heeft geen vader meer.

- Die had je jongen toch niet, Meta.
- Och... 't is net als bij een ziekbed... al weet je beter, je hoopt altijd nog.
- Je houdt dus nog van 'm?
- Hij heeft nooit waarlijk gehouden van mij... Ik... En denk dan toch aan Baasje! Als ooit een kind een ‘pand’ is van liefde, dan die arme schat van de mijne! Ik wou me zóó graag heelemaal geven, omdat ik hoopte hem daarmee te binden, om zoo te zeggen: met mijn voorbeeld. Ik wou

hem leeren, wat toewijding is, want die ontbrak hem, ook voor zijn kunst. Daarvoor heb ik alles gegeven, me zelf, nu ja, maar Baasje ook! Dàt heb ik toen niet bedacht. Baasje's bestaan niet gerealiseerd. M'n eigen positie, het leed van me vader, de angst voor de pijn die ik Her', me broer, dee'; alles heb ik overwogen; en geweten: het houdt me niet tegen. Alleen het leven van me kind!...

- Geloof je... maatschappelijke belangen uitgeschakeld, en die tellen minder bij jou: je vader steunt je en zelf kun je werken, stoffelijk ben je niet hulpbehoevend; geloof je dan, dat een samenleven van jou met die man; alleen het feit dat hij er was, want zijn naam kon hij Baasje nooit geven, ook al had hij je later getrouwd; geloof je dat daar geluk zou zijn, genoeg voor een blijere jeugd van je jongen?

- Natuurlijk heb ik er aan geloofd. Mijn doen is anders onverklaarbaar! Ik hóópte invloed op hem te krijgen, aan die andere invloed hem te onttrekken - dan zag ik geluk voor ons beiden.

- Zocht je niet te veel in die vrouw, of in haar met 'r heele familie, wat veel meer was in hem zelf? Een egoïst, als die man zijn mòet, is niet het slachtoffer van z'n omgeving.

- Nee. Dat is waar. Het slachtoffer niet. Het slachtoffer, als je wilt van hem zelf. Dus had hij steun noodig tegen hem zelf. En het tegendeel gaven zij hem.

- Moedig was je illuzie, Meta! Het was niets anders dan illuzie. Als je dat nu maar besefte. Gesneuveld of niet, hij moet dood zijn voor jou. Alleen dan kun je leven voor Baasje, zóó energiek als noodig is, om goed te maken aan het kind, wat je voelt dat het te kort komt.

Ontroerd bleef Meta plotseling staan. Reeds naderde de huizenrij. Hier lag nog land wijduit aan de weg. Weinige menschen gingen voorbij. Meta had op niemand gelet. Nu wist zij weer: daar was het dorp. Doch voldoening doorwarmde haar, dat Hamster uitsprak wat zij voelde en wat haar kracht gaf, de laatste tijd.

* * *

Meneer Zwart had zijn auto gestuurd.

- Doet ie wel meer, zei Isa voldaan.

- Meta dacht aan mevrouw De Wilde; maar Hamster

was ook hóófdredacteur! Geslierd, als heengezogen naar stad, gleden zij langs het nu duistere weiland, waar hij haar die treffende raad gaf. Mijmerend staarde zij naar buiten. Lichtjes wipten ver voorbij. Plotseling hoorde ze zacht zijn stem: - Nu niet onbeholpen, hè? - Ze wist terstond: het was háár woord, haar klacht, waarop het gesprek gevolgd was. Omziend, zei ze neen met een hoofdknik. Hoe hartelijk deelde hij in haar toestand; nooit eenig verwijt; en dat van een man, die in zijn werk en eigen leven aldoor moest rekenen met het publiek. Isa's rumoerige eigenaardigheden waren al zoo bezwaarlijk voor hem; en nu bracht hij ook háár bij de menschen. Zij had daar gisteren niets van gezegd; niet bedankt voor zijn introductie. Toch aarzelde zij, het nu te doen - Isa, telkens was het Isa, wier tusschenkomst haar verlegen maakte.

Eerst in de vestiaire bij Zwart, terwijl het dringen derzelfde beschaafden, die, van hun jassen en mantels ontlast, op het feest voor elkaar zouden nijgen, haar als te Brussel in de Monnaie deed denken: ‘alle menschen zijn wilden; kwam er brand nu, je zoudt eens wat zien’, bij dat plomp onthutsend begin, waar de vijandigheid knelde van 't vreemde en Isa dadelijk op haar gemak bleek; vond Meta, terwijl zijne zuster rumoerig koketteerde met een kaalhoofdige oude die door niets dan sissend lachen zijn bewondering voor haar uitte, gelegenheid Hamster van dank te spreken, terwijl een dienster het goed van haar aannam. Heur gedachten beklaagden hem om zóó'n zuster. Op het moment dat zij Isa nakeek, die ginnegappend, nu met een jonger, als een artiest er uitziend man, de hal in stapte; vroeg Hamster verlof haar meneer Wolters voor te stellen. Deze begon dadelijk over haar feuilleton. Meta bedacht: de kunstreferent, op wiens domein ze zich gewaagd had! Hij betuttelde haar over een paar schildersnamen, die hij vergeefs in het stuk had gezocht. 't Was een magere man met geelbleek gezicht; sluik hingen donkerblonde haren langs de bonkende jukbeenders neer. 't Zwart van een jas, lang, dichtgeknoopt, sloot een driehoekje wit af van boord en dasje; dit gaf aan de gebogen gestalte het plechtige van begrafenissen: meneer Wolters was een van die menschen die aan hun eigen ter-aarde-be-stelling doen denken. Hamster sprak over het feuilleton door

en schichtig loenschte de criticus - toch praatte Bert niet wezenlijk tegen, maar het was ook iets bijzonders in hem, zooals hij met fijne en toch duidelijk merkbare nuanceering verschil wist te brengen in zijn voorkomendheid. Terwijl zij met hun drieën de trap op gingen en een Haagsch-gesoigneerde meneer hem vrienschappelijk goeden dag zei, kon men zijn toon in de wedergroet hooren verhelderen. Doch meteen vernam Meta een ander geluid. Nog zag zij de ontvangstkamer niet en reeds schalde dezelfde stem, die tot de gang bij de Hamster's doorklonk, de avond dat er die auto vóór 't huis stond. Alles aan het traphuis was wijd, was duur, blijkbaar nieuw en niet banaal. Nu, een bovenhal overstappend, zag zij, recht tegenover het tweede gedeelte der breede trap, ver in een hooge, lichte ruimte, twee zalen-van-kamers achter elkaar; van de zoldering zeefde blank licht, dat menschengroepen tot klonten maakte en vrij in de middelste kluit stond Hij: 't was of de anderen drongen om hem en hij alleen zich afzonderlijk hield.

Hamster liet haar voor zich uit gaan en in de beklemming van dit gebeuren: zij voor het eerst weer-in-de-wereld, en dat in-Holland-te-midden-van-vreemden, overviel het bewustzijn haar dat ze zich op het uiterste inspannen moest en dreef een angst-inval: wáár is de gastvrouw? Haar eerste groet moest toch zijn voor de gastvrouw! Doch hij, de gastheer, gestaltte vlak vóór haar, begroette ‘onze medewerkster’, licht-spottend door de klank der woorden. Ook boog hij onmiddellijk langs haar heen, groette Hamster luid, gemeenzaam en vroeg: - Je zuster kwam toch mee? In schrille onbeholpenheid rondziend, ontwaarde Meta nu *de* vrouw, dat moest Mevrouw zijn, zij reikte de hand, prevelde, zag door verglazende oogen, onderging de verteederende indruk van het lief-bescheidene aan een klein en burgerlijk menschje en vroeg zich geprikkeld af: - Isa! waar bleef ze? - De Ridder, een van de tentoonstellende Belgen, die zij in de kunstzaal ontmoet had, terwijl er geruzied werd over het hangen, wrong langs menschen zich op haar af: - Madame Vanbongue, vous allez bien? Nu was ook Wolters weder naast haar, hij kende De Ridder, doch praatte Hollandsch, de ander ging dadelijk door in het Vlaamsch, duidde die aan en die en die, één hield hij aan, op Wolters' verzoek:

ja! de criticus deed zich gelden, zijn vreemde kleeding was geen beletsel! Er was beweging in groepen ontstaan, ook zij hadden zich onwillekeurig verplaatst, Meta zag Zwart op de drempel der zaal: - de burgemeester! meende De Ridder. Wolters wist beter: een van de wethouders, de burgemeester zou wel niet komen. En van het Hof, kwam er niemand van 't Hof? Wolters glimlachte schouderophalend. Die kunstzinnigheid van het Hof... Maar ook moest men deze tentoonstelling nemen voor wat ze was: de onderneming van een kunsthandel, door de directeur van het *Nieuwsblad*, hetzij dan uit liefhebberij in kunst, 't zij als reclame voor zijn krant, met een waarborgsom gesteund. Vandaar een fuif bij Zwart aan huis, die er wel meer gaf - vast één per jaar. - Hij is zeer rijk, uw directeur? Wolters knikte onverschillig. - Z'n schoonvader, een kwieke Fries, had een lompenhandel; schatten zijn er in verdiend; toen groeide daar een papierfabriek uit, hier maakt ook de baas het meeste geld van, 't papier en dan z'n drukkerij. Want de krant is een vennootschap; hij is maar de directeur. - Ah!... De kunstenaar De Ridder vond het bewonderenswaardig. - En de kunsthandel? vroeg hij zachter. Hoe meent u? - Wolters keek wantrouwig. - De kunsthandel is immers ook zijn bezit? - Hoe komt u dááraan? Ou'e zaak. Johannes Mense, van vader op zoon. - Ik dacht iet, zei de schilder rustig. - Dan dacht u verkeerd, meneer, blafte Wolters. - Meta wendde zich om, verveeld. Was dit nu een feest? Veel pratende menschen... Een tip-top knecht bood van een theeblad. - Wolters, stelt ge mij eens voor? Meta herkende de man terstond: met hem verliet Isa de vestiaire. 't Bleek Bor te zijn, de verhaagschte Vlaming, die van Zwart de brutale bronskop gemaakt had, de pseudo-Dupuis, Zwart's ‘protégé’. - Waar hebt u mevrouw Markus gelaten? vroeg Meta. Bor lachte verwonderd: hij haar ‘gelaten’? Mevrouw Markus was beneden gebleven, zij moest iets bespreken met mieneer Zoelens. - M'or doar stoat zij, wees hij aan. Midden in de tweede zaal, waar het licht minder zilver-gezeefd, sterker gouden klatering leek, stond zij tegenover Zwart, naast deze wankelde de kaalkop en beiden lachten, maar hoe verschillend! Zwart triomfeerde, driest-mooie man, en grijnzend, hoofd-

schuddend of hij kuchte, hoorde de halfdooie sater mee aan. Proppig dik en poppig mooi, tè bont dat paars bij het rood in haar rok, miste Isa de elegance, waar de sarongvorm der japon aan deed denken. Maar Meta begreep, er was iets aan Isa, dat invloed had op zekere mannen. Deernis doorschoot haar voor mevrouw Zwart; ze dacht aan Hamster: vond hij dit goed? Haar blik dwaalde zoekend de groepen door; zij voelde zich eenzaam, nutteloos. Plotseling dreef 'r een drang tot doen; en Wolters met de Vlaming latend, ging zij recht af op mevrouw Zwart. ‘Iets over het huis’, had ze ijlings bedacht; het moest wat wezen dat plezier deed; ze kon toch niet zeggen: een prettig feest! De gastvrouw bleek moeilijk te naderen; ook stond zij niet meer op de oude plek; en toen Meta met dringen en rondzien haar in het oog kreeg, zag ze de heer die 'r straks als een wethouder was aangeduid, met statige buiging de arm ronden en de gastvrouw nam die aan. Anderen volgden, het werd een stoet, Meta voelde zich voortgedrongen, dwaas-eenzaam kwam ze langzaam mee; iedereen praatte, 't waren allen bekenden, slechts zij had niemand, wat deed ze hier. De gedachte aan Baasje neep, 't besef dat haar plicht was relaties te maken. En opeens was Wolters weer naast haar; spot-lachend keek een dame naar hem, met stug ‘pardon’ zich langs haar dringend; de slungel-in-jas werd 'r cavalier! Ze moest al blij zijn dat ze hem had...

Hij wist een grapje: - *De* kritiek! - Om hem plezier te doen zei ze: - Ik? en lachte smalend; maar hij hield aan. En nu begreep ze: die man was bang, hij zag in haar een concurrente! Ze zocht vergeefs naar doeltreffende woorden om ineens zijn ongerustheid te dooden. Niet anders wist ze gemeenzaam te doen dan door te vragen naar De Wilde, als een ander fragment van de *Nieuwsblad*-kritiek en naar de referent voor muziek; maar de steun van zijn arm verzwakte: - De Wilde? Wat zou De Wilde hier doen? Een feest voor schilders; hij, Wolters en Hamster waren de eenigen van de redactie. Meta haastte zich te verklaren, dat ze eerst nu de eer besefte, die haar deze avond te beurt viel, ‘en dat voor zoo'n gewoon causerietje’.

- Ja! zei Wolters; oprecht van haar meening.

* * *

- ...In het neutrale, kleine, maar vrije Nederland mag het gezegd worden en herhaald: ons buurvolk is er een van helden, klein als wij, maar groot van ziel, gelijk onder Spaansche dwingelandij. Kent u Schiller's beroemde geschiedverhaal van de Omwenteling in de Nederlanden? Daarin komen zinnen voor, de hooghartige houding beschrijvend van Brussel onder Spanjoolsch geweld, die woordelijk kunnen toegepast worden op het Brussel van deze tijd. Slechts vraagt ge dàn verbaasd: in het Duitsch? Want zelfs een Schiller zou nu zoo niet schrijven, hij zou zoo ook niet mogen schrijven over het Brussel van deze winter. Ook de censuur is een oorlogswapen. Ons blijft ook dat alsnog bespaard...

Meneer Zwart las met stentorgeluid. Geen toejuiching viel hem in de rede. Bij zijn eerste zinnen, die in mal uitgesproken Fransch geweest waren, hadden enkele Belgen bravotjes gewaagd, doch zij moesten ook nu bemerken, dat uitbundigheid on-Haagsch is; en daar de gastheer in een taal voortging, die vijf van zijn gasten niet verstonden, bleef de instemming tot het einde bewaard.

Toen gaf Isa vlug het sein. Meta zag haar en Zwart op de rug. Als een te kleine, kleurige prop zat zij laag naast de staande spreker. Het was een eereplaats, die haar toekwam als huisgenoot van de hoofdredacteur. Dat zij het voorbeeld gaf, was dus niet vreemd.

Toch vond Meta haar onuitstaanbaar en pret had ze in haar tafelbuur Tuinstra, die spotte: - Als 't mocht, zou ze oom omhelzen! Al onder het dansen toen Meta pas met hem had kennis gemaakt, veroorloofde hij zich stekeligheden op ‘de schoone Javaansche’; wat haar aanvankelijk had verwonderd, daar hij wist dat zij met de Hamster's was meegekomen. Sedert ervoer ze, dat deze bloedeigen neef van de gastvrouw in dit huis geen slot op zijn mond deed en niets zoozeer zijn spotlust wekte als ‘de innigheid’, naar hij hun handelwijs noemde, tusschen zijn oom en ‘de onbestorven weduwe’.

De meneer van de legatie, gelijk Wolters hem aanduidde, en enkele andere Belgen; na hen ook eenige Haagsche gasten, waren van hunne tafels naar die van de gastheer gestapt om aan te stooten; en Tuinstra dartelde: - Komt u mee, wij moeten ook met de spreker klinken! Hij bewoog, als om

te gaan. Wolters ergerde zich blijkbaar en wisselde een blik met De Ridder.

Zij hadden met hun vieren een tafel. Ook Stijn Bor was Meta gevolgd, doch zat nu met andere Vlamingen terzij van hen aan een hoek van de wanden. Alleen om de ellipsvormige disch in het midden der donkerkleurig omlijste eetzaal, was voor meer dan vier menschen plaats; Isa zat er tusschen de gastheer en Drammer, mevrouw Zwart tusschen Zoelens en Hamster. De wethouder was na het dansen vóór het souper verdwenen; doch dat geen van de Belgen en evenmin mienier Mense, in wiens huis de tentoonstelling was, een plaats aan de gastheerstafel had, vond De Ridder, naar hij vruchteloos volhield tegen Wolters, ‘iene stellige gaffe’. Meta amuseerde zich met de kritiek, die de Vlaamsche en de Friesche schilder op het feest oefenden; het was een beurtspel van aardigheden, dikwijls op het kantje af, maar frisch en weer eens heerlijk vrij tegenover al het zwaarwichtig doen, dat arrogantie werd bij de gastheer.

- Wolters, hoe komt me oom aan dat prroza? Hij had het moeten van buiten leeren en niet aflezen van een drukproef, die morgenavond in de krant staat. Heb jij het zoo mooi voor 'm opgesteld?

Wolters haalde de schouders op.

- Nou?

- Ik niet...

- Dan is 't van Hamster. Van hem had ik het fijner verwacht.

- Vondt u het géén mooie toespraak? vroeg Meta. En met die toespeling op Schiller?

- Ja, die is natuurlijk van Hamster. Oom en Schiller!

- U bewondert uw oom maar matig!

- Jawel. Maar op zijn eigen terrein. Oom en kunst, da's klinkklaar onzin. Boksen, worstelen, à la bonn' heur'. Ofschoon hij zelf vooral knap goochelt.

- Nou, houd nu maar op! kwam Wolters.

- Ben je bang dat je baas het hoort?

- 'k Vin dat jij het je oom moest laten hooren.

- Vlan! lachte De Ridder. 't Was immers maar mallen!

Meteen werd er aan een glas getikt. Hamster was opgestaan, ook hij speechte! Meta schrikte; waarom ook hij? Verrast hoorde zij Fransch van hem; zijn toon stelde

haar terstond gerust. Hij koos de woorden juist op maat; sprak bijna zacht, doch voor elk verstaanbaar. Geen toost die schalde, bedaard, steeds waardig. Gastheer en gastvrouw, de firma Mense, iedereen kreeg eerst zijn deel; doch het wàs vóór de artiesten, des lands vertegenwoordigers. De ethische factor in alle kunst, de hooge ethiek in België's lijden: dat prachtige voorbeeld aan wereld en toekomst. Meta dacht: Tuinstra zou wel gelijk hebben; wat Zwart had gesproken, zou ook wel van Bert zijn; nu zei hij het zelf, in eigen trant - nu maakte het blijkbaar sterke indruk. De meneer van de legatie was opgestaan, anderen rezen, alle mannen, alleen de dames bleven zitten - Meta zag dit, toen zij al stond. Bert's blik doorflitste even de hare; Meta voelde blij zich blozen, graag zou ze hem hebben toegeknikt. Doch opeens - wat was 't geweest? Versuft zat Meta achter haar tafel. Iedereen stond, niemand merkte haar op; ja; Wolters! Zou ook hij hebben gezien? Zij moest zich beheerschen; maar wat kon het zijn? Isa, was zij wèrkelijk zóó? Dreigde er ernst door de grapjes van Tuinstra? Dan zou die jongen toch zoo niet spotten! Maar wat zij had gezien, gezien! Toen de mannen stonden en kwamen naar Hamster, Zwart de eenige die nog zat; toen, bedaard, als iets gewoons, lei hij zijn arm om Isa's middel. De bruut, die onbeschoft opkeek naar haar, terwijl ze gisteren vóór zijn portret stond, deed natuurlijk ergere dingen; het om-haar-geld getrouwde vrouwtje zou wel heel veel moeten dulden. Maar dat Isa hem aankeek en knikte! Pralend veerde hij dan overeind. Grapje? Spel? niets dan koketterie? Maar wat voor manieren, als het een grap was! Een man, zoo bot tot alles in staat - en Isa bij háár huwelijksleven... Dus... Ach nee, het kon geen ernst zijn, hoe zou die geheim blijven voor haar broer? Zwart was een knappe, sterke man, maar dàt...bij zijn verhouding tot Bert... Koketterie, maar wat voor een vrouw dan, zooals ze beneden begon met die Zoelens en toen 't geginnegap met Bor, en nu met Zwart, daar zijn eigen vrouw bij zat, als ten aanschouwen van de gasten....

Een schijnlach als gehaakt om 'r mond, zat Meta en zag noch luisterde. Met een rest van zelfbeheersching, bleef ze althans eenigszins reageeren op wat er rondom haar gebeurde. Telkens zei ze enkele woordjes. Maar die vrouw... God,

kon het waar zijn?! Isa, wie zij háár geheim gaf, met wie ze gemeenzaam werd òm Baasje, door wie ze haar relaties kreeg .. Maar 't kòn niet wezen! Bert duldde veel, maar van de pleegmoeder van zijn jongen zou hij slechtheid niet verdragen; en iets wézenlijks móest hij merken. Aanstellerij... *het* woord voor Isa! Zwart was net een man voor haar. Samen een span in onbeschoftheid. Arme Bert, wat moest hij lijden! Dit had hij gelukkig niet kunnen merken.

* * *

Er waren nog een paar toosten gekomen. Tuinstra wist Meta grappig te plagen. In haar nood had ze hoofdpijn gejokt. Geduldig spotte hij: - Kraakporcelein! waarop ze alle vier hartelijk lachten. Toen ontstond er misverstand; Meta dacht, verruimd, dat het uit was; werkelijk gingen er menschen weg; maar ‘de gezelligheid werd verplaatst’, volgens de boodschap die Zwart klaroende - en even later danste Meta, nadat de onzichtbare musici de terugkomenden met de Brabançonne en het Wilhelmus hadden ontvangen.

Nu, echter, tufte zij eindelijk huiswaarts. Een omweg hadden zij nog te maken, want de oude heer Zoelens reed mee. Doch nu werd Meta alles helder. In verbaasde beschaming hoorde zij aan.

Op enkele jongelui na, onder wie Kees Tuinstra, waren ze de laatste vier gasten geweest en Zwart was mee naar beneden gegaan om de chauffeur instructies te geven. Zijn grapjes bereidden al eenigszins voor, doch nauwelijks was de auto in gang, of Isa kwam gul-vriendelijk los:

- Wil jij nu vast 'es 'n nieuwtje hooren, dat morgenavond staat in *Het Nieuwsblad?* Ik kom bij het *Residentie-Tooneel*.

- Als gast, zei haar broeder.

- Voorloopig als gast. Je bent toch voorgesteld aan Drammer? Over een maand gaat zijn nieuwe stuk. Het speelt op een Javaansche plantage en ik debuteer in sarong en kabaai. Nietwaar, meneer de president-commissaris?

Zoelens knikte en lachte sissend.

J. DE MEESTER.

Verzen.

Hollandsch meer.

Het knabbelend-koele der rimpeling
Trekt in de bloemenwei
Waar mijn voeten staan.

Opzij, langs een windfrissche wetering,
Treden in stijve rij
Wilgenstompen aan.

Een meeuw zoekt met vleugelenwiegend lijf
Boven het glinsterriet
Aan den overkant.

Het vonkt in een koperen klokkeschijf
Over het boomgebied
Ver in 't achterland.

De drassige, nergens geheven grond
Rust met een stille zucht
Van vergetenheid.

Benijdend den krachtigen klaarte-bond:
Water en zonnelucht
Zijn zoo diep en wijd!

In den mist.

Het mist de kille kaden langs,
Het mist de grijze straten toe.
   Het mist iets bangs,
   Ik weet niet hoe
Het verderop de wereld gaat,
Of zij wel veilig òm mij staat
   Óf mij verlaat.

En naast mij gaat een fluisterstem: -
‘Die mist stelt ook joùw leven voor!’
   Ik spot met hem,
   Maar hij gaat door: -
‘Je treedt àl tastend... hoe weet jij
Wat voor je uit ligt en opzij,
   Dan heel dichtbij?’

Er ìs een breede, blauwe stroom,
Een huis met jolig steenfestoen,
   Een ranke boom,
   Een glooiing groen!
Ze zìjn in mijn herinnerings-schrijn
En zullen in het daglicht rein
   Er wèder zijn!

De schoonheid van het eeuwig recht,
Wij dragen haar van vroeger mee.
   Z'is eens gezegd...
   En óver 't wee
Waait zij ons uit de toekomst aan!
Ik zie een verre, klare baan
   Wijd opengaan!

Gewond.

Ik werd van 't tellen opgestoord.
Ik had iets heel gemeens gehoord:
  Alwéér-een niet vertrouwen!

Ik gleed weer op getallen-baan,
Maar 't leelijke bleef vóór mij staan
  En 'k mocht het niet verdouwen!

Of cijfers al rechtvaardig zijn,
Hun hard-bevroren glans doet pijn.
  Hun onontroerbaar grijnzen

Heeft mij dien heelen dag gedrukt.
Tot d'avond was 't mij niet gelukt
  Mij rustig rein te peinzen.

De bolle wind in 't donker land,
Een schuitje aan den wallekant,
  De nachtklap van het water,

Met honger aan den lichten disch,
Waar veel en jong te praten is,
  De straat weer op, wat later:

De moede leden rap van gang,
Het doel van ieder dag-verlang:
  Mijn meisje blij gevonden,...

Een uurtje, dat ons samen leidt
Door beter, klaarder waarlijkheid...
  De wond is làng verbonden!

S. PINKHOF.

Trophaeen.[1)]

't Heroverd Erf.

‘Hier is het...’ Hij herkent... En zoo de bommen fluiten
Vreet, bij 't versplintrend gruis, zijn blik den ruigen grond...
‘Hier is het dat èn put, èn boom en zwengel stond,
Èn 't bankje, èn 't muurtje dat den moestuin af moest sluiten;

Hier zat, wen t' avond zich de toegespitste pui ten
Vergeelden hemel hief, mijn moeder, en heur mond,
Zoo vroê, zoo rimpelig, wist aan den eigen stond
't Geheim te ontwinden van Gods liefde en raadsbesluiten.’ -

‘Voort!’ - En het vendel, dat geknotte boom en tronk
En 't puin ter borstweer strekt, schiet angstig d' afstand metend
Ten woelgen bodem voort uit loopgracht en spelonk.

‘Voort!’ - Maar hij staat, ontzind, aan de eigen plek geketend...
Zijn oog wordt dof... Dan, al zijn weelde en wee bewust,
Stort hij, hartstochtlijk, zich op de aarde die hij kust!

1917.

FRANK GERICKE.

1) Zie ‘De Gids’ van Mei 1915 en October 1916.

Verzen.

Aan de tijden die vergingen...

Aan de tijden, die vergingen,
aan de schemerende kringen der tijden,
wij leggen het hoofd neder
te rusten

op dit zacht leger,
geweven uit regen's goud-wazige wezen
door zwoelen blaaswind;
wij - kind'ren des Grooten Stroomers -
leggen ons neder
en houden op

in de holte van Gods hand en
door Zijn oogenlicht beschenen,
zij: Eva en Adam: ik,
wij, aangevangen in tijd,
om te einden in tijd.

Hij, die onze minnende schaduwen
voorbij zag schrijden aan den rotswand,
hij spreke rondom zich
en vrede zij hen allen...

hij, die ons aantrof, rozen lezende
aan deze randen,
- des donk'ren levens dood'lijk-schoone rozen -
hij spreke rondom zich
en vrede zij hen allen...

en ook hij, de vreemdeling, die ons hier vindt
in witte kilheid onzer eindelijke stilte,
hij spreke rondom zich
en vreugdige vrede zij hen allen...

een zuivere muziek ontspringe
aan hun voorhoofd
en ga hen voor,

en drage hen voort

naar de eeuwige, grenslooze zeeën des Levens,
waar liefde en dood den oorsprong
bijster zijn,

de zwaarte des bestaans word' van
hen afgenomen,
zoo 'lijk eens drinkers dorst.

Aan het eeuwige leven.

Wen ik nameloos sta, in ootmoed weggezonken,
om niet méer, dan in bidden ongerept, te zijn,
alsof mijn wezen, in de eeuwigheid verdronken,
niet dan in eeuwige vergetenheid kon zijn,

dan wordt Uw name uit de diepte opgeklonken
met grooten klank, als door de hallen van een Zijn,
dat uit d'ongrondb're nacht, waarin het scheen verzonken,
ontspringt tot een nieuw leven's schoon-voltrokken Schijn;

en 'k weet, *ik weet*, dat wij, als zaligen gedragen
door de oneindige goedertierenheid,
weer met elkander zullen zijn; door àl de dagen:
eén enk'le vlam zacht-brandend in den hoogen tijd,
totdat ons leven, t' einde-toe voldragen,
voor eeuwig heenstroomt in de Onbewogenheid.

H.W.E. CRAMER.

Een romance.

Het was een dood-gewoon vierkant huis in baksteen, pas opgebouwd, knersend van nieuwheid, de planken vloeren nog onvast, met een vagen reuk van mortel en kalk overal. Daarachter lag een kaal tuintje, zanderig, met eenige jonge boompjes in een mager graspleintje en achteraan tegen een muur wat dunne heesters: als eenige oogenvreugde een drietal zonnebloemen, die op hun hoogen stengel de goudgele kroon beurden.

Het huis lag aan den stillen steenweg, tegenover een groot hof, met prachtige rijkgekruinde beuken en eiken. 't Aantrekkelijke van de streek lag aan de innige stilte die over alles hing, aan het stemmige kerkje, een eind verder, te midden groote boomen en haast altijd gesloten, maar vooral aan het verweerde kasteel, dat zijn rheumatieke steenen in de hofgracht spiegelde, en waar een ophaalbrug heenleidde. Dan waren er heerlijke eenzame lanen, die het groote hof van den schatrijken baron omzoomden, en aan den overkant andere hoven van groote heeren. Boven de kunstmatig in golvende bogen gesnoeide hagen, een arm breed, reikten de coniferen, stijve, geheimzinnige sierplanten, glimmende in hun donkergroene naalden, pyramide- of kegelvormig, die roerloos stonden en schenen te waken vòor die slapende kasteelen. Op de hofgracht, die verder in meanders het heele goed doorwentelde, dreven in peinzende rust de vorstelijke zwanen. Zij trokken een teere lijn door 't water, dat lijze rimpelde en dan weer ongerept glad uitgestreken lag. Waterlelies ontploken hier en daar boven teergroene bord-ronde bladeren, waarlangs de zwanen gleden.

's Avonds, als 't late licht sijpelde tusschen 't loof der boomen om het kerkje, en zelfs geen vogel zich liet hooren, was het er haast beangstigend stil.

Een toeval had er André gebracht, en hij had spoedig een akkoord gesloten met madame Malfait om er als eenig huurling voor de zomermaanden een kamer te betrekken. Hij zou er alleen ontbijten; zijn andere malen zou hij nemen in een soort pension, een drie kwartier gaans van daar, in het dorp bij de spoorbaan. Er was daar geen kamer vrij, en, nu hij de eenzaamheid zocht, trof dit juist goed. Daar was het trouwens ook idyllisch; hij at er, alleen, aan een tafel onder een appelboom, een echten paradijsboom, waar de blozende vruchten hem uit toelachten. Er liepen binnenwegen van 't dorp tot het gehucht, en hij deed een omweg langs de mastebosschen en het duin, waar hij soms uren lang op den rug uitgestrekt kon liggen, luisterend naar de frazelende stilte boven al dat roerlooze groen van den jongen mast, en stil-genietend van den kostelijken harsgeur, van 't gezicht der donkere bosschen, met de stil oud geworden boomen in wier kruinen af en toe een wilde duif koerde. Er waren daar eeuwenoude dennen, met koperkleurige stammen, die als bazuinen naar den hemel toestreefden, en de kruinen teekénden zich sierlijk af tegen de teere luchten. Op het duin kropen de wortelen der sparren zichtbaar rond, als klauwen van roofvogels, in krampachtig zoeken en wroeten. Alles was er bladstil, men hoorde er, behalve 't gonzen van bijen en een onbenoemelijk geruisch, dat misschien van een aarzelend windje kwam, maar dat was 't uitademen van 't natuurleven, niets, niets...

Het was een uitgelezen land om er tot rust en bezinking te komen, en André, die pas uit een zware ziekte - naar ziel en lichaam - was opgestaan, voelde er iets als de verkwikking van een oprijzend nieuw leven. Hij kwam uit een storm die zijn jong gemoedsleven hevig had doorschokt. Hij had het verdriet diep doorproefd, en hij begreep, dat, na die episode, zijn eerste jeugd afgesloten was. Nu moest dat alles gaan bezinken, tot hij, de ontreddering te boven, weer de levenssappen in zich zou voelen ontspruiten, aan den drang tot leven zou durven toegeven. Nu was het al stil in hem, de naweeën alleen doorpijnden hem nog, 't zou

wel bedaren, dat voelde hij aan zekere geheime kracht die in hem woelde, maar alles deed nog zoo zeer; nu maar het heilige zwijgen, het beluisteren zonder zelf te doen of te willen, het enkel ontvangen. Eenige maanden buiten, met enkel lucht, en licht, en zonnigheid... een paar boeken... zijn pijp, als de eenzaamheid ging drukken, en... zijn viool, dat instrument, waar hij zoowat aan liefhebberde, maar dat hij nooit aanroerde dan waar hij zich geheel alleen wist en ver van kunstmenschen.

Zoo was hij dan aangeland bij August, den knecht van den baron, die met zijn vrouw en zijn drie kleine kindertjes niet ver van 't kasteel, een pasgebouwd huisje bewoonde, en die in den stillen jonkman een welkomen huurling had gezien.

Het was een echte knechtenfamilie. August scheen geen zware taak te hebben. Hij was een Waal, met name Malfait en die te Crèvecoeur geboren was, een bizonder snugger en toch goedig heerschap. De baron was haast altijd weg, 't zij op reis, 't zij in de hoofdstad, waar hij als Senator een rol speelde in 's lands bestuur; tegen den herfst trok die naar een ander kasteel van hem in de Ardennen, waar hij zijn vrienden op groote jachten in de bosschen van Herbeumont noodigde. Hij nam meestal zijn kamerknecht mee, terwijl diens familie hier bleef. De vrouw van August zelf was de dochter van een ouden, nu gepensionneerden kamerknecht, die rustig in een huis ergens verderop in 't landgoed met zijn vrouw, zijn zoon en drie jongere dochters woonde: de moeder was vroeger bovenmeid geweest op 't kasteel, en 't heele gezin bezorgde nu den wasch en den strijk van den baron. Zoo verbleef het alles in den kring der dienstbaarheid, en zij voelden zich daar recht genoeglijk in. De kinderen van August schenen nu reeds voorbestemd om hem in dezelfde lijn op te volgen. De vader droeg zijn korte bakkebaardjes aan de slapen netjes geraspt in den vorm van ‘lapjes van een suikerkist’, en de eerste maal als de kleine jongen van drie jaar met een handje tot meneer André was getrippeld, - op bevel van zijn ouders: ‘dis bonjour à m'sieu!’ - had André onmiddellijk en onwillekeurig gekeken naar 't plaatsje, waar de lapjes van de suikerkist moesten komen. En inderdaad, er was alle kans voor, dat ook de kleine de kenmerkende stoppelhaartjes

daar eenmaal zou dragen: het wicht had een echt knechtenkopje, en, nadat André het bedremmelde baasje eens tegen de wang had getitst, was het gehoorzaam en halfhuilend van beschaamdheid weer terug bij zijn mama gehuppeld, die een paar toekomstige bovenmeisjes, in witte schortjes, tegen zich aan drukte. August was trouwens een pracht van een knecht: hij versmaadde geen aardsche versnapering en kon zich aan het heerenleven best aanpassen. Hij las de Figaro, waar ‘zij (de baron-en-hij) op geabonneerd waren’ en rookte voortreffelijke sigaren-met-bandjes ‘Pour la Noblesse’, zonder dat hem dit onnatuurlijk voorkwam. Hij was vrij als hij den baron had helpen aankleeden, hem het warme scheerwater en de zeep voorgezet, hem geschoren had en de tafel gediend.

Bij deze gemoedelijke Walen voelde André zich werkelijk heel rustig: hij hoefde niet te praten, zij waren vriendelijk zonder opdringerig te zijn, en hij voelde iets in hun houding doorstralen van den eerbied dien de knecht heeft voor iemand in wien hij ‘een meneer’ ziet. Vooral madame Malfait was onmiddellijk met hem ingenomen geweest: hij scheen zoo rechtgeäard en zij had zoo weinig last van hem. Dan hing er om André iets dat zij, in hun nuchterheid, als iets ongenaakbaars voelden en dat hen op een sympathieken afstand hield: iets als een vaag aureool, iets uit een onbekende wereld, waar zij niet bij konden en dat hen toch aantrok. Als madame Malfait meneer André, die, na zijn wandeltochten, veel op zijn kamer zat te lezen, of, tegen 't vallen der duisternis, soms in zijn ligstoel achter in 't kale tuintje bij het paar zonnebloemen kwam luieren, van uit haar keuken waar zij stilletjes doende was, even van terzij begluurde, reisden haar gedachten soms een heel eind weg, en ze vond, dat hij een aardige jongen was.

August, die anders aanleg had om familiaar te zijn, was geïmponeerd door zijn niet onhoffelijk zwijgen, hij vermoedde dat meneer André diep geleerd was; zonder een boek had hij hem toch nooit gezien. De knecht, die zijn dagelijksch taakje gezapig afwerkte en 's avonds zonder gedachten in de roerloosheid van den slaap verviel, zonder dat zijn droomlooze hoofd ooit zwaar van fantasieën met slapeloosheid had te worstelen gehad, zag tot André op als tot een wezen van hoogere orde. Als om tien uur alles naar bed was en meneer

op zijn kamer nog zat te lezen, dan ronkte het lijze gesnork van de knechtenfamilie als gebrom van torren door de dunne muren van de aangrenzende kamers. André was erg zenuwachtig en hoorde alle geruchten: die heerlijke geruchten van te lande, verre honden die naar elkaar bassen in den nacht, 't geluid van een kar aandokkerend van heel ver, 't gewaai der boomenkruinen, en soms, van den stroom heel aan den Westeinder, 't gerekte geloei van een stoomboot...

De heerlijke zomertijd verstreek allengerhand, en André kende welhaast ieder wegel, ieder verholen plekje in de mastebosschen. Hij liep ieder dag wel een uur of vier en voelde zich des avonds kostelijk moe. Diep in hem zong nog de weemoed van 't verleden, die zich nu in schoonheid voor hem opbouwde en als muziek in hem begon na te leven. Zoo was hij langs de stille laan naast het kasteel opgewandeld en was beland aan het groote witte, ietwat vervallen huis met pannendak, waar de ouders van madame Malfait met hun drie dochters woonden. Hij had voor het houten gelint, dat open stond, een oogenblik gedraald en was, toen hij er menschen zag, even binnengegaan. Daar stond de oude knecht Jean Le Feuillée, een grijsaard met gladgeschoren wangen met de breedgerande panama op, in zijn bloemtuin en knipte rozen af. Hij zat in een pilo pak, zomerachtig, een toonbeeld van landelijke rust en weelde van wijze tevredenheid. André maakte zich bekend en de oude Waal ontving hem met stille hartelijkheid, verzocht hem binnen te komen en ‘bonjour aan de dames’ te zeggen. Daarbinnen was 't als een duiventil, maar kraaknet: de oude bovenmeid, madame La Feuillée, het haar heelemaal wit, al leek ze niet stokoud, zat op een stoel snijboonen voor het avondeten klaar te maken, terwijl de drie dochters, alle eenigszins overdreven rank en slank en alle in 't wit, achter een lange met waschgoed overdekte tafel, stonden stijfsel te sprenkelen of te strijken. Het waren: Charlotte, die één oog half dicht had, wat den indruk maakte of zij u voortdurend toepinkte, de oudste na madame Malfait, welke Marie heette; dan Melanie, die iets had van een struisvogel, met dichtgeknepen mond en gelaten trekken; eindelijk de jongste, tevens de langste, Euphrasie, met steeds half open glimlachenden mond, en boven haar lip een zacht blond

donsje. Zij was aschblond, ze waren trouwens alle blond en wat bleekjes, alsof het witgoed een weerschijn van blankheid over haar wezens geschenen had. Haar haren waren in 't midden gescheiden, en zachte dunne krulletjes speelden langs de slapen. Het heele tooneel werd beheerscht door een groot Ons-Lieve-Vrouwe-beeld in blauw en oranjerood tegen den witgekalkten muur. Een geur van lavendel en thijm dreef door de kamer en deed eenigszins weeïg aan. Buiten koerden de duiven, die in een troppelke bijeen zaten op den grond en met op-en-neergaande krop, met waaierenden achtersteven, feestelijk overendweer wandelden. In den tuin zag men een merel rondstappen, een wijsneuzig heertje in gekleede jas, als een automaat trippelend, opeens stoppend, dan weer eenige tripjes vooruit, als in een angstige en bezige haast, om eindelijk, na een hapje, waarbij een krinkelend wormpje was opgepikt, dik omhoog te vliegen recht in een boom, waar hij dan helder zat te fluiten als een occarino. In dit witte huis tintelde een gemoedelijke vroolijkheid, en de lange meisjes in de grijswitte boezelaren met de witte schorten en de bleekblonde blomzoete gezichten vervulden het met aangenaam gekakel.

Zij leefden daar dag in dag uit, jaar in jaar uit, in de broeiende stilte van het groote hof, in dit erfje dat de groote heer voor de familie van zijn trouwen, nu rustenden bode had afgestaan. Behalve de drie dochters was er ook nog een zoon: Ernest, de oudste, een ruige noeste kop, een zwijghuis, soort philosoof met de pijp steeds in den mondhoek. Die was meest altijd weg, in de stad op een kantoor en deed de reis met de spoor ieder dag. Terwijl de ouders en de meisjes diep geloovig en zeer kerksch waren, maar met die Waalsche luchthartigheid welke alle gedachte aan fanatisme uitsluit, was de zoon door de dagelijksche aanraking met de stad en de bureaucraten tot een zoet scepticisme gaan neigen, en, terwijl zijn zusters ijverige leden van de Congregatie van Onze Lieve Vrouw van Bijstand waren, verkoos hij heele Zondagen rustig te gaan zitten visschen ergens in een weel ver in den polder.

Ook met hem had André kennis gemaakt, en deze goedige menschen waren hem een aangename afleiding, wanneer de eenzaamheid hem wat zwaar begon te wegen en hij aan 't

hooren van een menschelijke stem behoefte ging voelen. Maar meestal verkoos hij de goede geluiden op zich te laten inwerken, en sprak niet meer woorden dan noodig waren om niet den indruk van onbeleefdheid of menschenschuwheid achter te laten.

Toen André aan zijn hospita van zijn bezoek aan haar ouderlijk huis vertelde, scheen dit madame Malfait een diep genoegen te doen. 't Leek haar wel, of hij iets van zijn vreemdheid en wellevende ongenaakbaarheid had afgelegd, dat zij een stap nader tot elkaar waren gekomen. Zijn tochten door de fraaie streek brachten André wel eens meer langs het witte pannenhuis en men zag hem er blijkbaar gaarne komen.

Een Zondagnamiddag had hij lang op zijn kamer gezeten en diep genoten van het weelderige Vlaamsche landschap: zoover zijn oogen reikten waren 't, in deze zomersche weelde, de volrijpe korenvelden en daarachter de uitgespreide groenigheid van den polder; daarin stonden de manhaftige eiken, als goedige wachters verspreid, en over 't polderachtige land regende het gezapig, maar een stille goddelijke regen, terwijl de zon niets van haar gloed had verloren. Over heel dit schoone land hing een doorzichtig gulden gordijn van regen en zon... Een vreugde, een nieuwe vreugde om dit vertoog van weelderige schoonheid doorstroomde hem met een ongekend gevoel van dankbare tevredenheid. Dit was dan toch het schoone leven, waar hij had aan getwijfeld of hij 't ooit nog in zijn volheid zou vermogen te doorvoelen. Gezellig zaten de musschen zoetjes te prevelen in de boomenkruinen, terwijl het gouden nat den milden bodem drenkte. En dat gulden licht over heel de wereld, die blijde straling van zon in water, al die natuurstemmen, het zinderde en zong in hem. 't Werd te zwaar haast om alleen te dragen, en hij kreeg, uit overmaat van blijdschap, de welbekende kitteling om zijn beenen uit te slaan en te gaan loopen dwars door dit gezegende gewest, zich te laten beruischen en beregenen, in de geneuchte van een lang verbeid, eindelijk veroverd moment van algeheele innerlijke harmonie. Ginds ver, achter dit gordijn, had hij zijn vorig leven laten liggen. Wat had hij gedweept, verlangd, gezucht en gehijgd, wat had hij in onttoovering vaak gemerkt,

dat al die onrust geen blijvende bevrediging kon geven; hij was een mensch geweest, sterk en zwak, uitbundig en vermetel, ijverig en loom, juichend en totterdood toe bedroefd: nu was hij als in een bui van gouden zonnigheid, en de aarde was toch 't begeerlijkste der paradijzen - ondanks alles! Verklaard en opgetogen rees al 't geschapene voor zijn heldere oogen op, dit gezicht was één helderheid, en geen spoor meer van weedom, zelfs ontwaarde hij voor deze blijdschap geen duidelijke reden, 't was of hij onverhoeds in die gouden glinstering 't aanschijn van 't geluk kwam te ontdekken.

De avond was zacht en de nacht beloofde, ondanks de bui van 's namiddags, zoel te blijven. Hij had zijn viool weer uit de kast gehaald en had ze weer gestemd. Dat was in lang niet meer gebeurd, en 't scheen hem, dat hij nu gerust den boog over de snaren mocht strijken... 't Was nu donker, en aan den diepblauwen Augustushemel stonden millioenen starren te flonkeren. 't Raam stond open, en hij streek met hartstochtelijk genoegen dat de akkoorden als volle warme tonen gul uitsprenkelden en zongen in den klaren nacht. Toen daalde hij de trap af en ging achter in het tuintje bij de zonbloemen zitten. Daar was 't innig-stil, geen geluid over 't land, ook in huis was 't stil, geen licht aan in de keuken, waar hij nochtans vermoedde dat er menschen waren, maar hij wist niet wie...

Hij speelde ‘de romance’.

't Was als 't verhaal van een droom. Een wordende liefde. In stijgend parelen van zachte klanken, geborrel van een fontein klaterend hoog op, dan lager ruizelend, dan allerhoogst bloeiend. Droomverloren, een weven aan 't onverwachte geluk. Toen plots, smachtend begeeren, in korte stooten, driftig snikken van jagend verlangen, weemoed om 't onbereikbare, verzinken in leed, kampen, opstormen, toch willen benaderen! Om open te bloesemen eindelijk, in een onuitsprekelijke zaligheid, waar 't gevoel hoog blijft zweven, in de ongepeilde hoogten, tot aan die eeuwige starren daarboven! Maar daarboven houdt ge 't niet uit, de wieken worden loomer, 't wordt weer een stil verzuchten, een trillend gebeef van klankjes, een siddering van moê verlangen, waar ge in nieuwen aandrang weer uit oprijzen wilt,

er ook met hardnekkigheid weer boven zweeft, om eindelijk mat neer te zwingen, in dalend, nog even krachtig smeeken. Doorwoeld de borst, zwaar en langzaam in breede noten, bekent zich het gewonde, heerlijk lijdende hart, dat weer, in teeder stillen aanhef, zijn droom uitmurmelt, zijn liefde stamelt, zijn onweerstaanbaar voelen uitjubelt in steigerend klimmen. Als gebroken van dien hemelstorm, eindelijk nederzinken... 't Geluk is te hoog voor menschenhanden... de vermoeide ziel stijgt, de tonen kwijnen, sterven uit in 't ijle der droomgeluiden; al ijler en ijler...

Boven André's hoofd praalde als uit een hoorn des overvloeds de oneindige wenteling van den melkweg, de hemel tinkelde en danste als 't ware van de oneindigheid der smeulende vlammetjes in die eeuwigheid daarboven.

't Was de overpeinzing van een levens-episode, een genieten van weeldige smart, een verklinken in romantiek van heel een jeugd. Ontwaken, groeien, bloeien en kwijnen van een heerlijkheid, zoo innig ver en schoon: dat had de viool gezongen...

Uit de donkerte van het huis had opeens een nuchtere stem geklonken:

'M'sieu André...'

Hij luisterde. In de stilte trilden de klanken nog na...

'Vous permettez une question?... Ce que vous venez de jouer, m'sieu André, n'est-ce pas une romance?'

En, op 't bevestigend antwoord:

'Vois-tu, je t'l'avais dit, que c'était une romance. J'l'savais bien, moi!... Merci bien, m'sieu André.'

August en zijn vrouw waren uit bescheidenheid gedoken gebleven achter de deur van de keuken, en hadden 't eerst niet gewaagd een klank te geven. Maar nu was Malfait boordevol van zijn aandoening, en 't moest eruit. Die heerlijke avond, vol starren, zoo zoel en zoo lenig, en dan die mooie romance daarin...

'Houdt ge van romances, monsieur August?' vroeg André, wat ontnuchterd, maar niet ontstemd door de naïeve vraag.

- 'Ah m'sieu, j'en raffole, des romances. Nous en parlons souvent, ma femme et moi, avant de nous endormir...'

Maar nu was de bekoring eraf, en André had zijn instrument weggestopt, hij wenschte zacht goeien nacht en ging

in huis. Waarop de echtelingen alles zorgvuldig dicht sloten. Weldra werd door de dunne wanden van het huis het zachte en regelmatige geronk van de heele knechtenfamilie vernomen.

André zat op zijn kamer en rookte een laatste pijp, aan 't open raam. De maan hing over 't land en weefde zilverige sluiers om de slapende boomenkruinen.

De betrekkingen tot de hospita waren nu tot iets hartelijks geworden, dat in geen woorden, maar alleen in vriendelijke blikken en kleine gebaren en attenties uiting vond. Madame Malfait vertelde graag over haar ouderlijk huis en verzuimde daarbij nooit van haar zusters te spreken, onder wie zij 't meest hield van de aschblonde Euphrasie. Zij roemde wel eens haar huishoudelijke deugden en haar stillen aard, vroom en innig, en wat plezier ze er allen aan beleefden. Het was een gelukkige familie, waar nooit een hard woord was gevallen.

Madame Malfait moest van de muzikale talenten van haar huurling hoog opgegeven hebben in het witte huis, want den eersten keer dat hij er weer eens aanlegde, begon de oude La Feuillée er over en zei, dat het een schoone gaaf was. Hij voegde erbij, dat hij geen stomme noot muziek kende en eigenlijk niet kon begrijpen hoe een mensch er aan toe kwam. Ernest trok eenige lange puffen aan zijn pijp en zei, dat hij er wel eens slaap van kreeg. Euphrasie daarentegen keek met groote blije oogen naar hem, en zei, dat ze niets liever hoorde dan het orgel en de violen in de kerk. Charlotte pinkte, als wou ze te kennen geven, dat ze besefte wat daar achter stak, maar dat had niets te beduiden, want ze pinkte altijd. Melanie met haar dichtgehapten mond scheen aandachtig op iets in haar spijsvertering, al was ook dat maar schijn. De moeder was als Euphrasie, goedig en bewonderend was zij en vol lieve tegemoetkomingen.

Hij was er Zondags wat laat blijven hangen, en had zich laten bepraten om, na een kopje thee, mede aan te zitten bij het lotospel. Juffrouw Euphrasie glansde. Telkens een spelletje was afgeloopen, werd het gesprek heraangeknoopt en kwam 't een en 't ander los. Madame Malfait, die even was komen aanzeilen, bracht het op het feest van Onslievevrouw-Hemelvaart, dat den 15^{en} Augustus in de kerk zou gevierd worden. Daar zou meneer André eens moeten naar toe gaan: de organist speelde zoo mooi op het orgel, en er

was een processie van maagden in 't wit, die 't Lievevrouwenbeeld rond de kerk droegen.

‘En weet U, wie onder de maagden is, meneer André?’

André had begrepen, maar hield zich van den domme, om hun 't genoegen van een verrassing te laten. Euphrasie zat met neergeslagen oogen en scheen beschaamd te zijn om de aandacht die haar zuster zoo duidelijk op haar wou vestigen. Marie kraaide het dan ook triomfantelijk uit, en André zei, met overdreven geestdrift, dat hij dat wou zien, dat er niets was waar hij zooveel van hield als van zulke processies, dat hij er eens in zijn jeugd een had gezien ergens buiten en daar een onvergetelijken indruk van had bewaard.

De blijdschap ontvonkte als een vuurwerk.

‘Is dat waar? Meent ge 't? Gaat ge naar de kerk komen?...’

Zij wisten, dat hij er nooit heen ging, en 't was hun een verademing te hooren, dat hij eigenlijk niets ‘tegen het geloof’ had, en dat zelfs bij anderen heel mooi scheen te vinden.

‘En ge moest zien hoe schoon onze Euphrasie is, als ze...’

‘Maar Marie toch...’, onderbrak het blonde lange wezen, met een rozige kleur op haar blomzoete wangen, ‘het is een schande.’

Ze lachten allemaal veelbeteekenend, en André lachtte maar mee, dan was er geen kans voor hen om het ding zwaarder op te nemen dan noodig was. Hij begon dan te vertellen van de boerenprocessie die hij als elfjarige knaap had bijgewoond in de kerk en in 't veld, en de stevige boeremeiden die het heiligenbeeld torsten, alle maagden van het meest robuste soort. Zij zagen in zijn realistische beschrijving heelemaal geen heiligschennis, en voelden er alleen uit, dat zijn nieuwsgierigheid echt was. Marie was innig vergenoegd, naar huis gekeerd, waar August en de kinderen haar wachtten.

't Was vrij laat geworden, en langs de laan, met de kunstmatig gebogen hagen en de streng rechtoppe coniferen, onder de breede kruinen der beuken, voorbij de slapende heerenhuizen in de groote hovingen, was het ontzagwekkend stil. De maneschijn lag er tooverstil over en deelde den weg in twee helften, een diep donkere, en een blauw-groenig belichte. Het kasteel in 't water, met de drijvende zwanen, lag als

iets onheilspellends te zwijgen, zonder een lichtje. 't Kerkje in zijn lijst van zware boomenkruinen, half in 't maanlicht, leek een betooverd huis. Geen gerucht, geen stem, geen vogel-getjilp, geen ruizelend blad zelfs in dit nachtelijk uur. Alles leek zoo onwezenlijk, zoo spookachtig; die kunstmatig besnoeide hagen en struiken, al die thuya's, taxi- en cedersoorten, in hun gestyliseerde vormen, stonden er als het vreemde decoratief van een mysteriespel, waar hij, de als in een droom verdoolde, angstig in rondzwierf. Het drukte hem als een nachtmerrie, en hij repte zich om in de werkelijke wereld van zijn onnoozel burgerhuisje terug te zijn.

Dat kerkelijk feest was bij de La Feuillée's en de Malfait's tot een heel belangrijk gebeuren opgewerkt. Euphrasie zelf was vol schuchtere verwachting, maar in haar bloode ziel kwam de mogelijkheid van dat wonderbare niet spiegelen, zonder dat er als een rilling van maagdelijke schaamte door haar leden voer. Zij dacht aan meneer André met een heiligen schroom, een schroom waarin de aangeboren eerbied voor den ‘heer’ zich met haar teere kuischheid samensmolt. Wel voelde zij in zich opwellingen onnoemelijk zalig, om eens diep in die mooie donkere oogen te kijken, de handen te leggen op dien bruinen, peinzenden kop; wel meende zij dat het om te sterven zou zijn, als ge met uw hoofd zoudt komen te rusten aan de borst van zulk hooger wezen, meer dan een mensch, iets van den hemel, als van engelen waar ge in het kerkboek over leest. Maar ook in haar geheimste oogenblik, op haar blanke kamerke, alleen met zichzelf, als ze haar riet-slanke lijf in de blankheid der lakens ging bergen, toen kwam er niets van aardsch begeeren in haar op. Zij was tot in het verborgenste hoekje van haar ziel een reine maagd, en de wereld was voor haar een onbeschreven boek, hagelblank, zonder smet noch schaduw. Zij had nooit gehoord dan van heiligen en gelukzaligen, het stille gewest waar zij verbleef was begrensd door het zwijgende duin met de fantastische pijnboomen en de geheimzinnige mastebosschen eenerzijds, met het kasteel, de watergracht en de zwanen, en het juweelige kerkje anderzijds. Zij had nooit dan in een blanke omgeving gewoond, met linnen en neteldoek, met stijfsel en in thijm- en lavendelgeuren. De wereld was geordend op een bestendige wijze: zelfs de planten die rond

haar bloeiden waren in hun vormen vereeuwigd en tot symbolen van planten geworden. Het gebed was haar een natuurlijke ademhaling en haar lichaam, zonder heuveling van heupen noch borsten, rechtlijnig en rank, was geslachtsloos en zonder drift. En toch woelde het in die witte bloem, alsof de zaaddragende stengel de zoete bij verwachtte, alsof haar leven, dat pas openbloesemde, nu eerst begon...

Zij was bovenmate lang, lang als een paaschkaars, en André, dit had hij zelf wel gezien, was haast een hoofd kleiner dan zij. Haar misstond dat ranke niet, alleen.... hij voelde geen drang naar haar broze wezen, die ziel zonder lichaam... hij zag haar als een aardig figuur uit een primitief schilderij...

Madame Malfait had een weloverwogen plan, en zij belegerde de vesting ‘meneer André’ met een strategisch vernuft, dat bijna op eenige degelijke scholing kon duiden. Zij had beseft, dat hij vooral voor de schoone schilderachtige dingen oog had, en zij liet niet af te wijzen op de kleurige, oubollige plechtigheid van zulke processie, op het spel van licht en donker in de kerk, zoo'n zomerschen feestelijken namiddag, als het glorievolle licht door de geschilderde glasramen spiesde en de kerk met een bontheid van verwen overstroomde; op de diepe tonen waar het orgelgeronk de beuken der kerk mee vervulde; over den gouden kazuifel van den pastoor onder het goudlaken van het baldakijn, het rood en wit van de missedienders, het geklinkklank der tjingelende koorknapen, de lieve stemmen der zangertjes op 't oxaal;... en bovenal, de maagdenstoet, die rij van neergedaalde engelen, die de onbevlekte maagd op hun teere schouderen torsten en het godgewijde huis met den dierbaren last doorwandelden...

Het was een verrukkelijk beeld, zij vond de woorden wel niet, maar bij ieder aanduiding zag André het scherper vóor zich en 't werd inderdaad een eenig verlangd genot, om dat schouwspel te zien, die godsdienstige symboliek, die pralende katholieke ceremonie, weliswaar zonder de overgave van den geloovige, maar met het innig begrijpen van den kunstenaar te aanschouwen en te doorproeven in zijn naïeve schoonheid. Madame Malfait hoopte in haar verholen binnenste nog wel iets meer: haar geloofsijver spiegelde haar

voor, dat zij die ziel kon redden, die ziel die voor de uiterlijke schoonheid vatbaar was en die wellicht, door de genade getroffen, ook de geheimen van 't geloof zou gaan bevroeden en de genade deelachtig worden. Dat wenschte zij voor hem, maar dit hoopte zij vurig voor haar lieve zus Euphrasie, die dan een uitgelezen geschenk in hem zou ontvangen, als hij ook haar schoone lieve ziel mocht ontdekken....

Zij had het vagelijk, wijl zij de romance beluisterde, gevoeld: in den jongen man leefde iets als een verlangen.... Het was toch geen leven, zoo'n eenzaam-duister, zich altijd in eigen gepeins opkroppend bestaan. Hij moest een huishoudster hebben, hij moest een vrouw hebben en kinderen kweeken, zooals zij met August Malfait had gehad: zeker, August, een beste man, was niet te vergelijken bij dezen meneer, hij was en bleef de kamerknecht van den baron. Maar wie had meneer André op hun wegen gestuurd, en waarom eigenlijk moest haar lieve zuster ongehuwd en ongetroost blijven? Haar naam was Maria: mocht zij op Maria's feestdag voor haar zuster geen geschenk van den hemel afsmeeken?

In het witte huis werd de voorbereiding tot het Lievevrouwefeest in alle punten aandachtig voorbereid. Het neteldoekenkleed van Euphrasie werd door de vlijtige handen der drie maagden, Charlotte, Melanie en zij zelf, met de vroomste gedachten geheiligd tot de verheven plechtigheid. Een hemelsblauw lint zou haar middel omstrengelen. Zij zou in dat wit bloeien als een communiekant zoo geurig en zoo teer. De rokken moesten kort zijn, om niet te hinderen bij den gang met de zware vracht. De nachten waren blank van de droomen die in 't witte huis werden gedroomd.

Ondertusschen was André een tijd onzichtbaar gebleven, en een geheime vrees, dat hij de afspraak zou vergeten hebben, verontrustte wel eens Euphrasie, die over die zorg echter geen woord waagde te uiten. Zij vermoedde niet, dat haar oudste zuster met halsstarrigheid waakte over haar lot en geen dag zonder maning liet voorbijgaan. Ook begon de bepreking, die van geen versagen wist, wel een beetje op André te wegen, en zijn starre onafhankelijkheidszin werd door dien toenemenden drang wel wat gekrenkt. Het mocht

geen opdringerij worden en zijn plan om te gaan kijken mochten ze niet opwerken tot een plichtmatig gedoe. Van een dogmatische inburgering wou hij niet hooren, noch van geloovige, noch van ongeloovige zijde. Er was niets wat hem zonder belangstelling liet in het leven, dat nu weer zoo rijk voor hem openlag. Hij had genoeg geleden, om te bevroeden, dat alle eigenmachtig verklaren van de groote geheimen, in welken zin dan ook, voor hem iets engs en onbevredigends had. Hij voelde zich voor de vrijheid geboren, en zou zich nooit laten inlijven, in welke kapel men hem ook lokken wou. De natuur was een ruime tempel en overal was plaats voor schoonheid en goedheid, geen kerk was ruim genoeg voor hem. Hoe anderen er over dachten kon hij eerbiedigen en zelfs innig meevoelen, ze te benijden om de zielerust die zij in de zelfgekozen beperking vonden, dat kwam in hem niet op. Er was zooveel tusschen hemel en aarde... dat nergens in de wetboeken van om 't even welken godsdienst geschreven stond. Hij voelde, dat er wat aan haperde bij zijn beste hospita, en haar kerkelijke ijver kon haar wel eens parten spelen. En die brave Euphrasie - het was een zoet kind, maar... kon zij zijn verlangen vervullen? De idylle was liefelijk, maar zij mocht niets meer dan een idylle zijn...

Het linnen lag gesprenkeld op het grasplein bij het witte huis, tegen de haag aan, waar de roode en groene beuken van het hof over welfden. 't Was daar onder de meisjes een zoet gemeumel vol blijde verwachting, ze stonden almaar te giechelen en ze zongen de liedjes van de Congregatie met verteederde gezichten. De oude mama, die in open lucht tegen de keukendeur koffie zat te malen, zag heel het spel glimlachend aan, terwijl de oude kamerknecht met zijn versleten panama op uit zijn meerschuimen pijp de tabak opsnoof met een gezicht glimmend van stille voldaanheid. De drie ranke meiden tuurden met haar blomzoete gezichten zonder passie, maar met diep in zich geheime gewaarwordingen waar ze zich amper rekenschap van gaven, voor zich uit. Broer Ernest liet er zijn slaap niet om. Hij sliep, als een rechtvaardige, den nacht door, tusschen twee pijpen in.

...Het lof van Onslievevrouw-hemelvaart-dag was aan. De kerk, zonnig in haar loofgordel, was vervuld met den kruidigen geur van boeren en boerinnen op hun Zondagsch:

er dreef iets van aardappelgeur in de lucht, want het was een snikheete dag, en de lijven wasemden stevig uit. De koppen blaakten van de zomersche hitte. 't Was er een bonte warreling van hevig gekleurde rokken, zwart en bruin, donker okergeel en olijfgroen, zwarte en witte kant, hoeden vol rozen, veel goud op de borsten en in de ooren.

Op 't oxaal ronkte het orgel zwaardreunende tonen. Heel de kerk was vol geurs van wierook en van menschenademen, zwaar van zomersche gezondheid.

André was er: hij voelde de levensweelde die uit al deze wezens als 't ware dampte. De pastoor schreed bedachtzaam onder een baldakijn, met de remonstrans in de handen voor zijn borst, onder de beuken rond. 't Getjingel der koorknapen, die malkaar schevelings bekeken met blikken van verstandhouding, of ze om 't hevigst wouden tjingelen, baande hem een weg. De oude kerkvaders, met bakkebaarden en spierwitte haren, stapten, in een groep van de Derde Orde van den heiligen Franciscus, de rookende flambouwen in de hand. Heel 't kerkje zinderde van leven. Door de glasramen schoot de zon breede bundels en over de gezichten liepen nu en dan stralen ambergeel of cobaltblauw, smaragd-groen of robijnrood. De drendels wierook stegen langzaam omhoog langs de pilaren, waartegen heiligen met den pelgrimstaf, waar een kalebas aan hing, met de oogen stijf ten hemel pal stonden.

Daar dreunde het Tantum Ergo ten einde, alle stoelen werden rumoerig verschoven, de menschen maakten ruimbaan voor de processie. De suisse liep trotsch met zijn gladgeschoren gezicht vooraan, de jas vol zilver, een vergaanpurperen band om zijn schouder en den tamboer majoorstok met den knop dik als een appel erop in de lucht. De jongens kropen tusschen de stoelen door en vormden een haag vóór de moeders, die met lang uitgestreken gezichten strak zaten te bidden, terwijl de paternosterkralen beierden tusschen haar eeltige vingeren.

Toen naderde de maagdendrom: de blanke wezens, met de kortgesneden witte kleeren. Als groote witte pioenen wandelden zij rond. Haar gezichten zagen rood van de inspanning, bij het beuren van de kloeke vracht: de Lievevrouw in een stijven mantel glinsterend van goudbrokaat,

met een krullebollig popje op den arm, dat met blinkende oogjes, zwart als bottienknopjes, verwonderd de wereld in keek. Zweetdroppelen paarlden op de voorhoofden, want het beeld was zwaar. Blozend van ontroering en van hitte stapten de maagden, matelijk op de muziek.

André keek alles aandachtig na uit zijn hoek, en hij voelde zijn nieuwsgierigheid inderdaad bevredigd. Maar de boeren hadden een paar malen op zijn teenen getrapt en de stoeltjeszetster en de man met de geldschaal hadden voor hun part het hunne gedaan om zijn stemming te verstoren. Hij zag het boersche geweld als een oubollig spektakel uit Breugels tijd en de zweetdroppels op de roode gelaten der manhaftige maagden, saam met de eigenaardige lucht van al die dampende lichamen, deden hem eigenlijk naar de lekkere buitenlucht, naar het duin en de geurige mastebosschen en de breede lanen met de wuivende boomen en de oneindige polderverschieten verlangen. Hij was dan toch weer geheel de stadsmensch, die als toeschouwer stond tegenover de doening van dit buitenvolk. Toen de kudde zich blaerend achter de processie voegde, met werktuigelijk geprevel van mondsmakkend weesgegroeten, haastig, wringend, terwijl de oogen halsstarrig vooruitkeken, en ze elkaar aanduwden om de eersten te zijn, toen waren André de kerklucht en 't gedrang te druk geworden - en eens dat hij er kans toe zag, was hij, door een leemte tusschen twee drommen menschen door, weggeritst...

Aan Euphrasie had hij niet zoozeer gedacht: in de roezige, sterk-gekleurde vertooning was zij, als eenheid, verzwonden, en haar verschijning had hem geen bijzonderen indruk achtergelaten. Toen hij thuis kwam, en met eenige hartelijke woorden van zijn bevindingen verhaalde, waar hij niet speciaal de ontmoeting met Euphrasie bij vermondde, scheen er opeens een treurigheid in het huis te komen hangen. Hij was ook meteen scherp het opzettelijke van den toeleg gewaargeworden, terwijl zijn onvroomheid, onwillekeurig onderlijnd, bekoelend werkte op 't gemoed der hospita. Toen zij hem den volgenden Zondag weer naar de kerk woû hebben antwoordde hij kort en beleefd afwijzend.

De maagdendrom was in zijn herinnering als een zwaar en geweldig boerenboeket blijven hangen, omringd van ge-

dommel en gestommel van Zondagsche bonte boerelichamen. Hij had in die realistiek ook Euphrasie gezien zooals zij werkelijk was. Zij had geen heupen, haar beenen waren te stokkerig, haar armen te smal en haar handen te groot. Hij zag opeens als iets hinderlijks het dons op haar bovenlip, en bovendien een peperkool in het groefje naast haar neus, wat hij tot dan toe nog niet had opgemerkt. Toen zij zong, had hij gehoord, dat zij brouwde, wat hem niet beviel. Hij moest even terugdenken aan het zedig gescheiden haar en den zoeten schuchteren blik harer oogen om haar niet geheel onbehagelijk te vinden...

Zoo was ook haar romance verklonken, en zou zij haar stillen droom voor zichzelf uit te leven hebben... Hij kon toch in sentimenteel toegeven zijn levensplan niet verlaten, zijn weg voerde elders heen... Verderop lokte het leven, het duizendvoudige, het oneindige! Toen de zomer ten einde liep, kreeg André weer trek naar de stad. Hij zou 't hier nu zelfs niet meer tot het einde volhouden. Heerlijk was deze natuur, maar apocalyptisch het visioen van de steeds nieuwe verten. Naar Londen wou hij nu... de wereldstad... die wereld... Toen dat plan in hem was opgekomen, liet het hem niet meer los en hij hield het ook niet langer uit in den kring der goede Malfait's en der La Feuillée's.

Op een avond had hij, door het heimwee der verten aangegrepen, opeens zijn weinige zaakjes en zijn boeken ingepakt. Ook zijn viool had hij weer geborgen in de kast. Hij huurde in de buurt een hondekar; en zoo, door de grondelooze stilte van 't gehucht, voorbij 't beeldige kerkje, rustig omlooverd, voorbij het somber kasteel, met de watergracht waar de zwanen dreven, ver van het witte huis waar Euphrasie haar leliedroom uitleven zou, toog hij naar 't verre station. Onderweg, terwijl hij langs de slapende hoeven reed, blaften de opgeschrikte bandhonden, dat de eenzame streek er van weergalmde.

EMMANUEL DE BOM.

Koloniaal beleid.

I.

Wie de beloftenlijsten van de verschillende politieke partijen in Nederland doorleest, wordt teleurgesteld over de daaruit blijkende denkbeelden met betrekking tot de moderne koloniale gedragslijn, zooals die dient aan te sluiten bij de Inlandsche toestanden, welke zich in de laatste jaren hebben ontwikkeld. Men wil ‘geestelijke en lichamelijke ontwikkeling der koloniale bevolking’; een ander wenscht ‘staatkunde van zedelijke roeping, die er toe leidt, om tegelijk met de verzorging der stoffelijke welvaart en de verbetering van de sociale verhoudingen ook de autonomische ontwikkeling der Inlandsche bevolking te bevorderen’; een derde belooft ‘het welzijn der koloniën in verband met dat van het moederland’; een vierde ‘onbaatzuchtige staatkunde met nauwgezette inachtneming van het zedelijk en stoffelijk belang van de Inlandsche bevolking’; een vijfde ‘onbaatzuchtige politiek, die bedoelt de Inlanders op een hooger peil van geestelijke en stoffelijke ontwikkeling te brengen’; een zesde ‘ontwikkeling van de zelfstandige kracht der bevolking’; een zevende ‘voortdurende bevordering van evolutie op geestelijk en maatschappelijk gebied in de overzeesche gewesten’; een achtste ‘gelijkheid van allen, blank en bruin’; een negende ‘grondlegging van een volledig zelfstandig volkbestaan der volkeren, die de koloniën bewonen’; een tiende ‘verbetering van den maatschappelijken toestand van den Inlander en vrijmaking en zelfbestuur van de Indische volken, naarmate hunne geestelijke ontwikkeling hooger gaat’.

En bovendien willen velen, voorzooverre zij geen, op vreemde inmenging gerichte, negatieve leuzen aanheffen, min of meer geleidelijke ontwikkeling van de bevolking tot zelfbestuur en staatkundige vrijheid, zoodat de koloniën en bezittingen zelfstandige rechtsgemeenschappen in het Rijk worden, zooal niet een volledig en vrij beschikkingsrecht wenschelijk wordt genoemd. Ja, de ethnologische toon ontbreekt ook soms niet, wanneer wordt gewenscht dat aan de Inlanders niet uit Europa een hun vreemde kultuur worde opgedrongen, maar mede door onzen steun hun Aziatische geaardheid tot hooger ontplooiïng moet geraken of wanneer aan de Overheid de eisch wordt gesteld te streven naar meer bekendheid van het Nederlandsche volk met de deelen van het Rijk in den vreemde; of wanneer wordt gevraagd om bevordering van de Nederlandsche taal onder de Inlanders.

Maar wie formuleert er nu kort en goed een Inlander-politiek, welke tot grondslag heeft, dat de menschen worden beschouwd als het kostbaarste en beste, dat de koloniën en bozittingen bevatten; welke die menschen en hunne maatschappijen wil brengen op het voor hen hoogst bereikbare peil van beschaving en welvaart; welke daarbij zooveel mogelijk wil gebruik maken van de medewerking van die menschen? Wie ziet de Inlander-politiek aan het hoofd staan van het geheele koloniale streven en niet als paragraaf zooveel van een veel te lang programma? En wie erkent daarnevens, dat de kennis van den Inlander en zijn maatschappij uitgang moet zijn voor ieder, die iets te zijnen nutte wil doen? Zoodat de koloniale volkenkunde van wetenschap wordt tot richtsnoer van practijk?

De volkenkunde als uitsluitend theoretische wetenschap heeft afgedaan; zij moet thans zijn een deel van de opvoeding van elken staatsburger, die voor zijn medemensch wil werkzaam zijn.

Zoo wordt het hoe langer hoe meer ingezien, vooral in de landen, die koloniën besturen of wenschen te besturen en waarin men gevoelt hoe noodzakelijk het is, dat aan het onderwijs omtrent vreemde landen en volken veel aandacht moet worden geschonken.

Want wanneer door een koloniaal bestuur maatregelen worden getroffen, welke geen voeling houden met den aard

en de mate van ontwikkeling der inheemsche bevolking en met het ‘rechtsbewustzijn’ van die bevolking, dan kan zulk een miskenning van de volkenkunde niet anders leiden dan tot schade van een goede samenwerking en van de onderlinge waardeering, die noodzakelijk voorwaarde is om in een, uit verschillende elementen bestaande samenleving tot goede uitkomst voor het gemeene-best te geraken.

Het terzijde laten liggen van het uitgangspunt van elk koloniaal streven, gelegen in de bestaande koloniale verhoudingen en behoeften, de heerschende denkbeelden en den beschavingstoestand, geschiedt nimmer straffeloos. Het wreekt zich of op de bevolking of op den bestuurder of op beide; het ergst, wanneer gewapend verzet door de miskenning van de beteekenis van dien juisten grondslag wordt gewekt of verlengd. Bij zulk een uiting van ongekend of gekrenkt volksleven gevoelt ieder, dat door een man met kennis van het Inlandsche denken en het Inlandsche streven en met den takt om dat streven te leiden in goede richting een uitbarsting had kunnen worden voorkomen en dat zulk een man wellicht nog meer zal kunnen terecht brengen van de gestoorde orde dan hard geweld van legerscharen. De koloniale geschiedenis van alle volken met overzeesche bezittingen wijst daarvan tal van voorbeelden aan en houdt waarschijnlijk een nog veel grooter aantal, nimmer aan het licht gekomen vergrijpen tegen het inheemsche denken verborgen. Er is een tijd geweest, dat men zeide: er zijn natuurmenschen, welke niet spreken, doch slechts mompelen; er zijn er, die elk begrip van godsdienst missen; er zijn er bij wie elke huwelijksband ontbreekt; er zijn er bij wie elke zin voor recht vergeefs te zoeken is.

Die tijd is voorbij; de volkenkunde, die de archieven der menschheid opende, heeft geleerd, dat alle menschen een taal spreken, dat overal in de wereld waar men menschen ontmoet ook aanwezig zijn: begrippen nopens verband met het buitennatuurlijke, nopens de verbintenis tusschen man en vrouw, nopens de rechtsgevolgen van sommige zeden. En verder, dat alle tegenwoordige natuurvolken in beschaving zeer dicht bij de zoogenaamde beschaafde volken staan in vergelijking met hetgeen het als ‘oermensch’ gedachte schepsel als geestelijk en stoffelijk kultuurgoed zou hebben

bezeten. Hetgeen de kennisneming van de denkbeelden, de zeden en de gewoonten van de natuurmenschen leeren kan.

Die kennisneming zal steeds algemeener en dieper moeten plaats vinden. Want voor alle landen geldt de klacht[1)], dat de kennis van de oostersche wereld in West-Europa nog zeer gering is, en dat men met Oosterlingen heeft te lachen noch te spotten, doch hen heeft te leeren kennen als eerste voorwaarde om hunne achting te winnen. En dit is voor de komende geslachten zeer noodig om juiste verhoudingen tusschen het Westen en het Oosten te doen ontstaan.

De jeugd moet grondig bekend worden met de beschaving van de bevolking in de oostersche koloniën, omdat die beschaving naar haren aard een antieke beschaving is, die thans nog bestaat en in het levende leven is te bestudeeren.

De koloniale volkerenstudie wordt dan van veelzijdigen aard: de staatkunde huwt er zich aan de ethnologie; de staathuishoudkunde verwerkt er de eigenaardige economisch-geographische vraagstukken van het vreemde gebied; de anthropologie zoekt er naar het verband tusschen de door haar bestudeerde gegevens en het andere klimaat, de andere bodemsgesteldheid, in het algemeen de andere natuurlijke omgeving; de geschiedkundige heeft te registreeren den ondernemingsgeest bij handel en nijverheid en den durf bij gezagsuitoefening van een bijzonder deel der moederlandsche bevolking, dat vriend en maag verliet voor een beter gedroomde toekomst van zich zelf en van zijn land. Ten grondslag aan zulk een koloniaal streven dient te liggen de wetenschap, die inlicht nopens de ontwikkelingshoogte en den aanleg van de in de koloniën levende menschen en nopens de inrichting hunner maatschappijen en de omgeving, waarin zij leven d.w.z. de volkenkunde.

De strijd om het bestaan van den inlander met die omgeving luwt en zijn schrikaanjagend karakter verdwijnt, wanneer beter ontwikkeling en beschaving de werkelijkheid aan het licht doen treden. Dan verheldert een nieuwe wereldbeschouwing de natuurlijke oorzaken der dingen, dan wordt het gemoed verzacht bij het slinken van den invloed der alomtegenwoordige gedachte onheilbrengende, onontkoombare

1) J. Witte. Ostasien und Europa. 1914. s.V. ff. s. 28.

machten. Mits die hoogere beschaving niet leidt tot de gedruktheid, welk een uitsluitend met praktischen blik bezien van de omgeving met zich moet brengen, zoodat tenslotte elk zedelijk steunpunt wordt verloren en het individu ineenstort onder het gewicht van de materie, evenzoogoed als dat bij den kultuurmensch het geval kan zijn. Hier dreigt het gevaar van den westerschen invloed, die zich in zijn volle kracht doet gelden in een Inlandsche maatschappij, welke veelal wordt aangezien met al de aanmatiging en de minachting, welke te dien aanzien den ondeskundigen Europeaan eigen kunnen zijn.

Bij de blanke menschen van West-Europa en van Noord-Amerika bestaat immers de zeer sterke neiging om bij hunne gekleurde medemenschen een duister zieleleven te veronderstellen, niet in staat om te worden verheven tot de lichtende geesteshoogten van den blanke; en daar de wetenschappelijke onderzoekers zich ook dikwerf op dat standpunt hebben geplaatst, heeft vrij algemeen het denkbeeld ingang gevonden, dat het blanke ras lichamelijk en geestelijk de in alle opzichten hoogststaande menschensoort zou zijn. Dat denkbeeld vindt steun in de omstandigheid, dat de blanke volken het verst gevorderd zijn in het beheerschen der natuurkrachten, in het zich onafhankelijk maken van den invloed der omgeving, in het vernuftig aanwenden van allerlei technieken om de aarde, de lucht, het water aan eigen behoeften dienstbaar te maken.

De vraag is of wij in zulke uitkomsten den maatstaf hebben te zien voor zielenadel, voor geestesaanleg, voor karaktergrootheid, en vooral of het feit, dat het verstandige West-Europa eigenlijk de geheele wereld heeft onderworpen, genoeg spreekt met betrekking tot zijn hoogeren aanleg in vergelijking met de door hem beheerschte ‘halfkultuur- en natuurvolken’. Want daarop komt het aan: zouden die volken, gesteld hun omgeving, de geschiedenis, aanraking met andere volken, hadden er toe geleid, dat hun aanleg geheel tot zijn recht was gekomen, niet evengoed heerschers kunnen zijn geworden, evenzoogoed als de hooge beschaving van West-Europa ééns in het verleden liggen kan?

Er is in dit opzicht een stijgen en dalen, een omhoog vliegen en een in het niet zinken, die huiverig doen zijn uit

een hoog beschavingsstandpunt te besluiten tot een hoogen geestesaanleg en tot het bij uitsluiting aanwezig zijn van die eigenschappen, welke ook andere volken kunnen leiden tot onze maatschappelijke ontwikkeling en onze wetenschappelijke en technische uitkomsten. Naast den aanleg immers speelt de omgeving in haar ruimste beteekenis een groote rol en die omgeving is voor de West-Europeanen veel gunstiger geweest dan voor de huidige natuurvolken; zij verkregen hun beschaving van lichamelijk en geestelijk niet zeer van hen verschillende volken, zoodat de aanpassing geleidelijk kon plaats hebben; het beschavingsverschil was niet zoo groot als thans, nu b.v. de industrie van natuurvolken door de Europeesche nijverheid wordt te niet gedaan, zoodat de eigen bekwaamheid en kunstaanleg buiten werking worden gesteld, inheemsche maatschappelijke instellingen en denkbeelden vaak worden vernietigd, zoodat eigenlijk algeheele afhankelijkheid van den overheerscher ontstaat, die opbloei van eigen aanleg en kunnen verhindert.

Wil men dien eigen aanleg en dat eigen kunnen zooveel mogelijk ontwikkelen en daarvan partijtrekken, dan dient men kennis te nemen van de eigenaardigheden van het zieleleven, de zeden en gewoonten en de maatschappelijke instellingen, waarmede men in elk bijzonder geval te doen heeft. Eerst door een diepgaande studie van het inlandsche leven kan men komen tot inzicht omtrent de vraagstukken betreffende de grens, die voor den Inlander bestaat tusschen goed en kwaad, recht of onrecht, en omtrent zijne, daarmede verband houdende, geboden en verboden. Dit geldt vooral voor de inlandsche maatschappijen in tropische landstreken, waar de Europeaan op den duur niet straffeloos met de hem in het moederland eigene energie kan optreden. In zulke landstreken worden de Europeanen uiteraard tot toegeefelijkheid jegens de Inlandsche maatschappelijke instellingen, levensopvattingen en denkbeelden genoopt[1)] en dit te meer omdat de Inlandsche arbeidskrachten daar thans niet meer met geweld, doch alleen door geestelijk overwicht te leiden

1) Dr. R. Thurnwald. Angewandte Ethnologie in der Kolonialpolitik. Verhandlungen der ersten Hauptversammlung der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Voikswirtschaftslehre in Berlin, zu Heidelberg vom 3 bis 9 September 1911 S. 59 ff.

zijn, zoodat paedagogische zin daar vereischte is om tot goede uitkomst te geraken.

Opvoedkunde kinderpolitiek noemende, zou men koloniale politiek Inlanderpaedagogie kunnen heeten, ten doel hebbende de inlandsche beschaving te doen aanpassen aan het uit onze beschaving voor hen bruikbare en begeerenswaardige[1]. Men kan den Inlander in de tropen benijden om zijn donkere huid, die afgunst te koelen door hem een pels aan te trekken, zou leiden tot zijn ondergang, evenzoogoed als het opleggen van de geestelijke uitrusting van den Europeaan aan de Inlandsche psyche, die zulk een overtollige belasting niet verdragen zou. De draagkracht van die psyche moet de volkenkunde uitwijzen door na te gaan, hoe zij reageerde bij de aanraking met vreemde, Europeesche of andere, beschavingen. Hiermede staat de volkenkunde midden in het practische koloniale leven op het gebied van bestuur, landsverdediging, handel, landbouw, nijverheid, scheepvaart, die in de tropen op uitgebreide schaal de medewerking van den Inlander vragen. En dit te meer, omdat die medewerking alleen dan zal kunnen worden verkregen of behouden, wanneer het tot nu toe ten aanzien van koloniale vraagstukken vrij algemeen gevoelde ‘West-Europeesche patriotisme’ wordt op zij gezet en het hier heerschend meerderheidsgevoel met betrekking tot de beschaving van oostersche volken plaats maakt voor de neiging tot waardeering, die noodzakelijk en gewettigd is.

Het toenemend verkeer en niet minder de groote gebeurtenissen der laatste jaren hebben immers den onafwijsbaren eisch gesteld, dat het Westen samenwerkt met het Oosten tot eene harmonische ontwikkeling van de wereld. De Italiaansche tegenslagen in Abessynië (1896), de Russisch-Japansche Oorlog (1904-1905) en de zeeslag bij Tsushima (27 Maart 1905), de omwenteling in China en niet het minst de wereldoorlog hebben in dit opzicht door de denkbeelden van de geheele menschheid schokken doen gaan.

Vooral de laatste oorlog heeft den afstand tusschen de

1) F.H. Cushing. The need of studying the Indian in order to teach him. 28th. Annuel Report of the Board of Indian Commissioners, Washington 1897, waarover Dr. H. ten Kate in Centralbl. für Anthropologie, Ethnographie und Urgeschichte 3e Jahrg. 1898 S. 235.

oostersche koloniën en het Westen verkleind; het zelfbewustzijn van den Oosterling en de waardeering door den Westerling van het Oosten, beide reeds ontloken in vroege jaren, bloeiden plotseling op, en waar zij dit nog niet deden, dringen de omstandigheden daartoe. Want die oorlog bracht nauwe aanraking tusschen Westerling en Oosterling; menschen uit Oost-Azië vochten in Noord-Frankrijk; het heilige land der Europeanen werd mede door Indiërs bevrijd van het Mohammedaansche bestuur; in Japansche tempels huisden westersche gevangenen; in Duitsche vestingen Indische prinsen. Het ging bovendien om de 'beschaving van de menschheid', die mede zou bewaard en bewaakt zijn door de strijders uit Hindostan en Indo-China en Afrika en wier medewerking toch dit wel zal hebben veroorzaakt, dat de volgende tijden in het teeken zullen staan van de verhoogde uitwisseling van de geestelijke schatten van het Oosten tegen hetgeen het Westen te geven heeft aan energie en techniek.

Hoe staat het nu met de geneigdheid en het vermogen van den Europeaan om door de kennis van de toestanden en de verlangens van de in de koloniën levende volken tot hen te naderen?

De Engelschen - zoo klaagt men van Duitsche zijde - zijn ons ver de baas, wat betreft wijdheid van blik en persoonlijke kennis van vreemde landen en volken. Wie weet of Duitschland wel zijne koloniën in Afrika zou hebben verloren, als reeds op de scholen op verstandige wijze het bewustzijn was gewekt van de belangrijkheid der koloniën[1)].

De Engelsche - wij zouden liever zeggen de Leidsche - voorspelling van 'den heiligen oorlog' heeft niet gefaald, zoo zucht men in Duitschland[2)]. En wanneer Moll[3)] van meening blijkt, dat de Duitsch-Turksche fatwa van 14 Nov. 1914, die de geheele Mohammedaansche wereld opriep tot den 'heiligen oorlog', o.a. ten gevolge heeft gehad dat de Engelschen Aden moesten verdedigen; dat in Afghanistan onlusten uitbraken; dat in Singapoera muiterij onder de

1) Dr. Hennig. Der Krieg als Förderer geographischer Bestrebungen. Peterm. Mitt. 1917. s. 361.
2) Dr. Karutz. Krieg und Völkerkunde. 1917. s. 23.
3) Dr. Moll. Koloniale Rundschau. 1917. s. 364.

Mohammedaansche Sikh-soldaten voorkwam; dat in Bengalen en Punschab alle blanken onder de wapenen moesten worden geroepen, dan staat daar tegenover het kalmer oordeel van Karutz. 'De verwachting' - zoo zegt deze ongeveer - 'van een algemeenen religieuzen opstand is niet uitgekomen, en waar kleine opstanden uitbraken, waren de oorzaken eerder van economischen en politieken dan van godsdienstigen aard. Den volkenkundige kon dit niet verrassen; hij wist, dat slechts ethnologisch begrijpen en een op volkenkundigen grondslag verworven, de geheele wereld omvattend oordeel in staat kunnen stellen aan den op den oorlog volgenden wedstrijd op politiek, economisch en geestelijk gebied met goed gevolg deel te nemen. Van de volkenkunde is immers te verwachten positieve kennis van vreemde landen en volken, hun economische verhoudingen, hun beschaving en vooral die onpartijdigheid te hunnen opzichte, die verhinderen zal, dat wij in onzen omgang met hen de kluts kwijt raken en in onze hooghartigheid mistasten. Een en ander nog afgescheiden van het geestelijk voordeel, dat voortvloeit uit rijker kennis van ons zelf en de onzen en uit een juister oordeel over onze medemenschen in andere deelen van de wereld.' Hier wordt de vinger op de wonde plek gelegd.

Zoo is ook de hoofdfout van de Fransche koloniale politiek geruimen tijd gelegen geweest in den assimilatiegeest, die er uitging van de op uniformiteit beluste koloniale bureaucratie.

Tegen die assimilatie teekent de ethnologie verzet aan; zij gaat regelrecht in tegen dat scheren over één kam, tegen centralisatie waar het betreft de opvoeding van verschillende volksgroepen; zij schuift de alles effenende administratie op zijde en stelt daarvoor in de plaats de door haar onthulde lichamelijke en geestelijke differentiatie, daar immers het eigene zooveel mogelijk om eigen behandeling vraagt.

Zooveel mogelijk, want ten aanzien van het koniaal beleid zal men zich op het practische standpunt stellen, dat niet de groote verscheidenheid in aangebeden goden en geesten der Inlanders aanleiding behoeft te zijn tot afzonderlijke koloniale maatregelen, noch dat de vraag behoeft te worden gesteld of men te doen heeft met onberispelijke geloovigen, doch veeleer tot welken godsdienst deze meenen of wenschen

te behooren en zich uit dien hoofde zullen aaneensluiten, wanneer vijandige invloeden zich doen gelden.

Wat doet het ertoe of de Napolitanen eigenlijk nog polytheïsten zijn of de Castillanen fetissisten, wanneer zij zich ten slotte slotte eerder Italianen of Spanjaarden en in elk geval Christenen gevoelen, of wanneer Kabylen, Arabieren en Negers slechts uiterlijk Mohammedanen zijn?

Wat voor het koloniaal beleid van belang is, is dat de Javanen en Soendaneezen en Madoereezen en Maleiers en Atjèhers door den Europeaan als Mohammedanen wenschen te worden beschouwd en desnoods met de Mohammedaansche geloofsbelijdenis op de lippen tegen de 'ongeloovigen' zullen strijden[1].

II.

Hoe is het nu in dit opzicht gesteld met ons koloniaal bestuursbeleid; huldigen wij het stelsel van uniformiteit of van differentiatie? Houden wij wel genoeg voeling met het willen en het kunnen van de Inlandsche bevolking? Bestaat inderdaad bij ons de neiging tot hartelijke samenwerking met de bewoners van Insulinde?

Het is niet noodig zulke vragen te beantwoorden met de feiten der geschiedenis van vervlogen tijden, want het antwoord heeft allermeest waarde voor den huidigen dag; het is van actueel belang en wij hebben dus naar materiaal te zoeken in de laatste jaren van ons koloniaal beleid. Bezien wij daarom iets nader de gebeurtenissen der laatste jaren op Soematra, die aan het licht brachten, dat in verscheidene gewesten van dat eiland is bestuurd zonder rekening te houden met de heerschende toestanden; dat aan de bevolking lasten zijn opgelegd, te zwaar voor haar draagkracht; en dat met onkundige ruwe hand werd ingegrepen, waar beleidvolle leiding noodig was.

Het is het oude, door de eeuwen heen vernomen, alomaangeheven, internationale koloniale refrein, vervelend door zijn herhaling en thans meer dan ooit tot verstomming gedoemd in het nieuwe koloniale tijdperk.

1) Vergel. J. Harmand, Domination et Colonisation 1910 p. 56 sq. en Dr. C. Snouck Hurgronje, Nederland en de Islam 1911, blz. 56 e.v.

Want let wel: *niet* de goede trouw of de ijver van de bestuursambtenaren; *niet* de zending, *niet* de Sarekat Islam zijn in de eerste plaats de oorzaken van het euvel, maar de grond daarvan is: gebrek aan kennis van de wezenlijke krachten en nooden van de bevolking als kompas bij de bestuursmaatregelen.

Dat is de hoofdzaak, en al het andere is nevenverschijnsel. Het hart van de zaak is op Soematra en elders in Indië en in de wereld: het Westersche bestuur heeft het zoo volhandig met zijn bestuursgedoe, zijn voogdijbereddering, zijn reglementen en papieren, zijn wenschen en behoeften, dat het de bevolking uit het oog verliest.

Zoo is het bij ons en zoo is het overal. Bij ons schijnen bij het jongste Soematra-onderzoek gebleken te zijn: 'ontstellende oppervlakkigheid'; 'tendentieuze inlichtingen' van de ambtenaren; het ontbreken van 'een open oor voor ernstige grieven der bevolking'[1]; 'weinig medeleven met en gevoel voor de Inlanders'[2]; 'gebrek aan kennis van hetgeen er onder de bevolking omgaat, zonder hetwelk de regeering door de onlusten niet in die mate *zou zijn verrast en overrompeld;* eene betreurenswaardige vervreemding tusschen bevolking en Europeesche ambtenaren[3].

Tien jaar geleden werd een dergelijk lied gehoord ten aanzien van Atjeh. Toen bleek, bij het onderzoek van den Gouverneur-Generaal van Heutsz, dat de welgezinde bevolking daar 'door allerlei, niet in een wèl overdacht systeem van practische staatkunde passende middelen' werd gedwongen om 'te berusten in het onvermijdelijke'. 'Het bestuur kan grooten invloed ten goede uitoefenen door een gematigd en oordeelkundig optreden tegenover de welgezinde bevolking, doch menige bestuursmaatregel van de laatste jaren heeft veeleer in tegenovergestelde richting gewerkt'[4].

Dat was in Atjeh in het o ergangstijdperk na militaire actie, maar het stemt tot nadenken, dat thans dergelijke berichten worden vernomen omtrent haas geheel Soematra.

1) Handel. Ind. Begrooting 1918, blz. 1439.
2) Aldaar blz. 1423.
3) Aldaar blz. 1499 en blz. VIIa. Inleiding Kol. Verslag 1917.
4) Gedrukte Stukken Tweede Kamer, Zitting 1907-1908 4. No. 54, blz. 8, 15.

Uit de gebeurtenissen op Soematra en elders in de buitengewesten schijnt hoe langer hoe meer te blijken, dat de bestuursambtenaren, die de band behooren te wezen tusschen de Europeesche leiding en de Inlandsche maatschappij, niet langer voldoen aan den eisch, dat zij bij het treffen van bestuursmaatregelen kunnen rekening houden met wat er omgaat bij de bevolking en met wat die bevolking van noode heeft of wenscht of dragen kan, wanneer haar van buitenaf druk wordt opgelegd. De bestuursambtenaar in de buitengewesten is niet meer de 'sentinelle de la paix publique et le protecteur des indigènes', maar hij gaat hoe langer hoe meer op in de van buitenaf geleide westersche administratie, die steeds ingewikkelder, veeleischender, uitgebreider wordt.

Vroeger was dat anders. Toen kon de ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur in de buitengewesten persoonlijk met de bevolking omgaan; bij zijn reizen door zijn gebied, bij het verblijf in de Inlandsche nederzettingen, bij zijn tochten in vaartuig of te paard was hij in voortdurende aanraking met de bevolking en hare vertegenwoordigers. Ieder kon hem als het ware naderen en te spreken krijgen en hij kon de van hoogerhand getroffen maatregelen zooveel van kracht doen zijn en desgewenscht getemperd doen inwerken, als hem zelf noodig voorkwam. Maar thans gaat het in de buitengewesten den Javaanschen kant op: men reist per auto en overnacht weer thuis; inspecteurs, direct aan Batavia ondergeschikt, drijven den centralen wil door en vele bestuursambtenaren beijveren zich om dien wil spoedig en krachtig (voordat zij worden overgeplaatst) tot zijn recht te doen komen; het bestuur wordt hoe langer hoe meer administratie, uitvoering van orders, toepassing van reglementen, die van den bestuursambtenaar meer instrument maken van de regeering dan persoonlijke beschermer van goed gekende toestanden en verhoudingen.

De assimilatie van de Javaansche bestuursvoering met die in de buitengewesten kon haast niet uitblijven in verband eenerzijds met de economische ontwikkeling van de buitengewesten en bovendien naar aanleiding van het concentreeren der buitengewesten-aangelegenheden door middel van een bureau aan het departement van binnenlandsch-bestuur. Dat alles heeft zijn voordeelen, maar wanneer men deze overwegend

acht, moet anderszins worden omgezien naar voorkoming van de nadeelen, die het Java-systeem met zich bracht, en die men in hoofdzaak kan terugvinden in den gebrekkigen band tusschen bevolkingsnooden en -behoeften en de Europeesche maatregelen en in het gemakkelijker van boven opleggen dan in het van onderop doen aannemen, wijl als wezenlijke behoefte gevoeld.

Wie nog niet overtuigd was van de velerlei, op eigenwijze onkunde gegronde maatregelen op Java getroffen met betrekking tot landelijk- en cultuurstelsel, agrarische regelingen, heerendiensten, dorpsorganisatie, en Inlandsch bestuur; wie nog niet geleerd had, dat van den tijd van Dipo Negoro tot dien van Tjilegon, Baron en Gedangan soms op ruwe wijze - zij het met de beste bedoelingen - in de Inlandsche toestanden is ingegrepen, hij leze van Vollenhoven's conclusie[1].

'Wat wij den lijdzamen Inlander hebben doen ondergaan..., dat is een aaneenschakeling van alle perken te buiten gaande agrarische willekeur, een eeuw van (door de daders niet begrepen) onrecht; voor het begaan van één ding uit die reeks zou elk particulier door den landvoogd uit Indië zijn gezet. Zoo vaak de druk onzer tyranie - landrente, dwangcultuur, heerendienst - in een bepaalde streek ophield, zag men er het oude recht der inlanders geleidelijk zich herstellen en weer tot groei geraken, buiten ieder verband met het diepzinnig systeem, waarin de bureau's onze maatregelen van willekeur hadden weten te vereenigen. Om een en ander terug te brengen tot de in het regeeringsreglement *gehouden* erkenning van de bevolkingsrechten, zonder dat een welvaartsbelang van Java daaronder behoeft te lijden, is noodig dat de rechter lette op het adatrecht te dezen en niet op onwettige gouvernementsconstructies.'

Men lette op het adatrecht van Java, dat vóór van Vollenhoven's baanbrekende studies niemand heeft gekend, zoodat 'door de daders niet begrepen' zonden werden bedreven.

Op het overdadig bestuurde Java vindt men dus sinds vele jaren hetzelfde tekort, dat zich nu op Soematra en elders in de buitengewesten gaat vertoonen: gebrek aan

1) Het adatrecht van Nederlandsch-Indië, blz. 620.

rekening houden met de bestaande verhoudingen en opvattingen, gemis aan voeling met de bevolking, het te loor gaan van contact met de Inlandsche maatschappij.

De volksvertegenwoordiger, die dit onderwerp een toost waardig zou achten naast die over andere onderwerpen van koloniaal belang - zooals het niet tijdig opvangen van een draadloos sein, het afstraffen van schooljongens door een onderwijzer e.d. - zou op twee dingen hebben te letten.

Vooreerst zou hij kunnen nalaten over het genoemde verschijnsel schande te roepen en het lichtend voorbeeld van andere koloniale mogendheden ten beste te geven. Wijl het in alle koloniën is waar te nemen, en wijl bovendien Nederland in dit opzicht geen slecht figuur zou blijken te maken. Liever hief hij het schild, waarop de spreuk: ‘sauf des erreurs communes à tous les peuples, et certains abus qu'ils ont corrigés par la suite, les Pays Bas peuvent au point de l'exploitation du sol et de la conduite à l'égard des indigènes, servir de modèle à toutes les nations et à la Grande-Bretagne elle-même[1)].

En bovendien zou een criticus zijn betoog moeten eindigen met het aangeven van maatregelen ter verbetering van het euvel en ter voorkoming van nieuwe fouten. Het onderwerp schijnt niet zonder belang, omdat in den laatsten tijd de inwerking van den Europeeschen invloed op de Inlandsche maatschappelijke en geestelijke toestanden op krachtige en snelle wijze plaats vindt. Als wij nu de bij ons allengs in sommige opzichten tot een wankelen toren gegroeide verstandelijke beschaving plotseling willen opleggen aan een natuurvolk, kan dit leiden tot een abnormalen geestestoestand, evenals bij onze zwakken van geest, die niet in staat zijn de zwaarte van het moderne streven en verlangen te dragen en wier persoonlijkheid inéén kan storten onder het gewicht van de omgeving.

Neem de inwerking van de Westersche invloeden op het Batakland, die in enkele jaren een ommekeer in de geestelijke en economische verhoudingen beteekent. Het Soematraansche binnenland geschakeld aan het wereldverkeer; van het Westen een weg naar Silindoeng; van het Oosten de

1) Jules Harmand. Domination en colonisation 1910 p. 88.

opdringende spoorbaan naar Simoeloengoen; de automobiel, die het Toba-meer bereikt en dwars door Soematra gaat. Dan de Europeesche cultures; het ontstaan van Bataksche handelshuizen, die directe relatiën met Europa aanknoopen; het alom ontwakende verlangen naar Europeesche artikelen; het jagen naar geld en bezit. Door ons bestuur gewaarborgde veiligheid van persoon en goed, die de gelegenheid opent om rijstvelden te ontginnen in de vroeger verlatenliggende waterrijke streken, en die volksverhuizing zoowel als het planten van rijst voor het cultuurgebied van Soematra's Oostkust mogelijk maken. En daarnaast de geestelijke opleving: het verlangen om Maleisch en Nederlandsch te leeren ten einde uit de Bataksche afgezonderdheid te geraken en dichter te staan bij de ambtenaren en de door hen te vergeven betrekkingen. Bij deze jacht naar rijkdom, macht en invloed, komt nu het verlaten van den volksgodsdienst, hier in ruil voor Christendom, elders door aanvaarding van den Islam.

Is het wonder, dat sommige volksgroepen in haar denken en doen het spoor bijster worden en vervallen tot opstandsuitspattingen?

Of neem Nias, waar in de laatste jaren in sommige plaatsen ingrijpende veranderingen op geestelijk gebied plaats vinden, en waar de inboorlingen, die door de beweging worden gegrepen - naar bericht wordt - vrees toonen (voor het Godsgericht) en droefheid (over hunne zonden); zij hebben droomgezichten zij hooren stemmen, zij zien teekenen. ‘Men moet zich erover verwonderen’ - zegt de rapporteur - ‘dat zulk een omvangrijke beweging niet nog meer uitwassen vertoont.’

Of neem een dorp van de Mentawei-eilanden waar de arat siboeroe (oude inzettingen) in het midden van 1916 werd verlaten en de arat sebaoe (het nieuwe gebruik) meebrengt, dat de priesters onomwonden verklaren, dat hun geheele leven tot dusver leugen en bedrog is geweest.

Zulke snelle omwentelingen brengen veelal schadelijke gevolgen met zich mede, evenals het aannemen van kleederen voor de bevolking van Nieuw-Guinea het opdoen van vernielende ziekten beteekent en het in weinig tijds overnemen van Europeesche en Maleische gewoonten den Engganeezen op uitsterving komt te staan.

Wie in het Oosten ten nutte van den inboorling wil werkzaam zijn, stuit op twee moeilijkheden: de voorwaarden voor geestelijke en stoffelijke ontwikkeling zijn daar geheel andere dan die in West-Europa en de aanraking met de westersche beschaving heeft tengevolge, dat die ontwikkeling dikwerf als sprongsgewijze plaats heeft met voorbijgaan van ontwikkelingstoestanden, die elders bij een rustigen groei der maatschappelijke verhoudingen zijn ontstaan.

Zulk een gang van zaken moet wel tengevolge hebben, dat veel van het kostbare inheemsche te loor gaat en bovendien, dat de groeikoorts soms een hoogte bereikt, die voor den patient bedenkelijk, voor den voor zijn wel en wee verantwoordelijke onrustbarend wezen kan.

Het is toch niet te ontkennen, dat de koloniale uitbreiding van vorige eeuwen soms een vernielende uitwerking heeft gehad, die bij juister waardeering van het inheemsche en bij gematigder toepassing van het vreemde, schatten voor de menschheid had doen behouden: de gedecimeerde of uitgeroeide primitieve volken telt men in alle werelddeelen; de puinhoopen der beschaving van zwakkere rassen treft men overal aan naast de pronkerige gebouwen van de Europeesch-Amerikaansche kultuur, en in de geheele tropenwereld tusschen Noorder- en Zuiderkeerkring heerschen de westersche invloeden thans met een heftigheid, die bij onoordeelkundige leiding tot botsingen aanleiding, waren en zullen wezen, wanneer niet tijdig voor aanpassing wordt gezorgd. In Nederlandsch-Indië zijn wij ten aanzien van dit punt in de gunstige positie, dat wij, voorzoover Java betreft, dank zij onze bestuursmaatregelen, te doen hebben met een in aantal snel groeiende bevolking, die wij niet in de eerste plaats voor ondergang hebben te behoeden, zooals elders wel het geval is. Daar kan dus worden gezocht naar een aanpassing van het gewenschte uit de Europeesche beschaving aan een wassende eigen kultuur, voorzoover na gezette studie in het belang van die groeiende maatschappij noodig geoordeeld.

Wij willen dit wel: die aanpassing, die studie, dat te vormen oordeel, want in theorie belijden wij immers allen, dat opvoeden van de lager ontwikkelde volken vóór alles de koloniale opdracht is. Achter welk vaandelopschrift wij aan-

wandelen: ethische politiek; eerlijk bestuursbeleid; wetenschappelijk regeeringsbestel; staatkunde van zedelijke roeping; politieke, moreele en sociale verheffing; vrijzinnige Inlanderpolitiek, wij wenschen allen opvoeding tot hooger ontwikkeling, tot meer beschaving, tot verhoogde welvaart, tot grooter geluk. Nu is het ideaal, dat bij deze opvoeding wordt nagestreefd niet gelegen in ons, Westerlingen, maar in hen, Inlanders; in de voor hen hoogst denkbare mate van beschaving in verband met hun maatschappelijke omgeving en hunne behoeften. Bij alle paedagogische vraagstukken komt immers hoe langer hoe meer de 'opvoeding volgens geaardheid' op den voorgrond, en de daarmee eng verbonden differentiatie is in regelrechten strijd met de neiging naar uniformiteit, die er veelal van een bureaucratisch bestuur uitgaat, en die in niet mindere mate eigen is aan de wijze, waarop vreemde beschavingsinvloeden zich doen gelden. De snelle verkeersmiddelen, de onbelemmerde verspreiding van denkbeelden, de plotseling opgenomen economische behoeften, brengen alle een drang naar gelijkmaking met zich mede ten koste van de verwaarloozing van het eigene.

De Indonesiërs vinden voorshands hun recht bij in Leiden gevormde juristen, hun bruggen worden geprojecteerd door Delftsche ingenieurs, hun gezondheidstoestand staat onder leiding van Amsterdamsche hygiënisten, allen lieden, die naar aard en aanleg wenschen beraamde maatregelen krachtig en met sterken wil door te voeren. Waarbij zij stuiten op het zoogenaamde conservatisme en den overal vermoeden weerstand van de Inlandsche maatschappij, die ondanks haar neiging tot evolutie en haar afkeer van revolutie toch altijd weder plotselinge, sprongsgewijze veranderingen of nieuwe verschijnselen aan den niet-deskundigen waarnemer vertoont. Hierbij is niet over het hoofd te zien, dat wanneer bij de bevolking eenmaal een nieuw denkbeeld heeft postgevat en een nieuwe behoefte zich doet gevoelen, de uitingen daarvan zoo in het oog vallend zijn, dat zij door hem, die de lange voorgeschiedenis niet kent, als plotseling opgekomen worden aangemerkt. Eeuwenlange aanraking met Europeesche invloeden kon eerst thans bij de Javanen een vrij algemeen verlangen naar ons onderwijs doen geboren worden, doch nu die behoefte zich uit, blijkt hoe moeilijk het is in korten tijd de

middelen te verschaffen om daaraan naar behooren te voldoen.

In verband met de geringe spontanëiteit van den menschelijken geest is lange voorbereiding noodig om een nieuw beschavingsgoed, een godsdienstige gedachte, een nieuwe maatschappelijke instelling te doen aannemen. Doch éénmaal door natuurlijken groei als nieuwe behoefte aanvaard, ontstaat deze bij velen, vooral wanneer die natuurlijke groei het gevolg is van de onderlinge aanraking van op verschillende beschavingsniveau's staande volken, die in elkander de kracht voelen om tot hooger welvaart te geraken. Slechts niet of te weinig voeling houden met de Inlandsche maatschappij kan dus verrassing ten aanzien van nieuwe maatschappelijke of politieke verschijnselen met zich brengen.

Men zou, zoo oppervlakkig oordeelende, geneigd zijn te denken, dat wij Nederlanders in Indië onze kracht moesten vinden en zoeken, en steeds gezocht en gevonden moesten hebben in het voeling houden met en het voldoen aan de wenschen en de nooden van de bevolking. Nederland had immers in-dit opzicht het voordeel eene kleine natie te zijn, die te letten had op hetgeen er leefde in de Inlandsche millioenen-maatschappij, en die met een gering aantal, als intègre[1)] geprezen ambtenaren, den beschavings- en ontwikkelingsarbeid te ondernemen had, wel wetende, dat het op te wekken gevoel van samenhoorigheid een steviger basis voor ons bestuur moest zijn, dan onze beperkte machtsmiddelen.

Dat daarbij onze gebreken tot uiting kwamen, spreekt van zelf: ons traag verbeeldingsleven, ons langzaam tot een beslissing geraken, ons tekort aan snelle en duidelijke wetgeving zijn fouten, die men terug vindt in Van Höevell's klacht, dat het goede land Indië het in geduldoefening reeds verre gebracht heeft. Wanneer reeds in 1862 van de

1) ‘Geen koloniale mogendheid bezit zulke rechtschapen en meer toegewijde bestuursambtenaren dan wij. Ik heb gelegenheid gehad op dit gebied practische vergelijkingen te maken en het doet mijn patriotisch hart goed te kunnen-verklaren, dat onze nationale karaktereigenschappen een opmerkelijke geschiktheid medebrengen voor den beschavings- en ontwikkelingsarbeid in de tropen. De integriteit van ons korps ambtenaren van het binnenlandsch bestuur staat volstrekt vast.’ Wijlen de Indische journalist M. van Geuns in de Nieuwe Courant.

ministertafel wordt aangeraden te ontwennen aan de Indische baten, moet het ondanks de duidelijke aanwijzing van 1878 en de aanvaarding van het beginsel in 1903 nog duren tot 1912, voordat de wet de eigendommen, baten en lasten van Nederlandsch-Indië en die van Nederland scheidde. Talrijke ministers van koloniën zijn gekomen en gegaan en velen hunner zullen nog komen en gaan, aleer de in 1900 ingezette Indische rechtshervorming haar beslag krijgt. De voorbeelden liggen voor het grijpen en wanneer de parlementaire geschiedschrijver aan onze koloniale staatkunde dan ook verwijt weifeling en gebrek aan consequentie en eenheid, dan komen nationale eigenschappen en verhoudingen ter sprake, die zich weerspiegelen in het koloniaal beheer. Doch daarnevens staan de voorbeelden van snelgetroffen maatregelen, wanneer het gold het spoedige ten uitvoer leggen van een gevallen besluit. In het midden van de 19de eeuw verbeterden wij het 'wanhopig verwarde' muntstelsel van Nederlandsch-Indië op zeer logische wijze binnen korten tijd; en terwijl de omliggende landen nog lijden onder groote muntzorgen, genieten onze koloniën in Oost-Azië reeds lang van een buitengewoon rustige en gelukkige muntpolitiek[1)]. Of een ander voorbeeld. In enkele jaren werden door den gouverneur-generaal Van Heutsz de talrijke, afzonderlijke gemeenschappen van de Inlandsche wereld aaneengesmeed tot een inderdaad vereenigd 'Nederlandsch-Indie.'

Na korte aarzeling is sedert het begin van deze eeuw voor het onderwijs van de intellectueelen onder de Javaansche bevolking en voor het onderwijs van de massa der inlanders zeer veel gedaan en met groote kracht ten goede gewerkt. Ons volkskarakter deed wel degelijk zijn invloed gelden op den gang van zaken in de landen van overzee. Maar wanneer dat zoo is, waarom werd dan ook niet eerder en meer aandacht geschonken aan de verschillende Indische volksgroepen, zooals wij die ook in onze gemeentelijke autonomie en onze godsdienstvrijheid weten te eerbiedigen? Waarom speurde men al niet veel vroeger naar ethnische verschillen bij het koloniale bestuurs- en opvoedingswerk, wat toch in

1) Mr. G. Vissering. Het vraagstuk van de geldruimte in Nederland en de goudpolitiek van de Nederlandsche Bank. Rotterdam 1917, blz. 40 e.v.

overeenstemming zou geweest zijn met de veelvormigheid, die wij in Nederland ook huldigen?

De parallel tusschen de Nederlandsche en de koloniale toestanden werd eens aangegeven door Lotsy, toen hij het volgende schreef. ‘Niet in schematiseering, maar in differentieering ligt de oplossing der maatschappelijke vraagstukken: de staat, die één recept tracht toe te passen op de vele ongelijke grootheden, die zijn burgers zijn, moet ten slotte falen, omdat alleen verschillende stelsels aan de uiteenloopende behoeften van zijn verschillend geaarde burgers kunnen voldoen. Een volk, dat deze waarheid inziet, hetzij door onderzoek, hetzij intuïtief, is een lastig volk, maar heeft het toch bij het rechte eind. Dit moge ons troosten voor het ontegenzeggelijk lastige van het volk, waartoe wij allen het een eer achten te behooren. Wij Nederlanders hebben altijd intuïtief onze onderlinge ongelijkheid gevoeld en in overeenstemming daarmede, verschillende côterieën, tallooze kerkgenootschappen en partijen gevormd; wij zijn in één woord, in den zin waar deze uitdrukking hier gebruikt is, het meest aristocratische volk ter wereld. En dat willen wij blijven; voor alles regelende staatszorg, hoe voortreffelijk ook georganiseerd, zijn wij ten éénenmale ongeschikt, want wij Nederlanders zijn individualisten, overeenkomstig het feit, dat een volk niet uit één soort, maar uit een aantal ongelijkwaardige individuen bestaat. Ons individualistisch voelen is juist een gevolg van het feit, dat individuen verschillend zijn, en waar dit zoo is, is iedere politiek, die met deze ongelijkheid geen rekening houdt, irreëel en mitsdien ontoereikend.... Ik heb, tot dusverre, nog slechts van individuen gesproken, maar wat van hen geldt, geldt evenzeer van de volkeren... Daarom is navolging van een ander volk altijd uit den booze: wat den een past past den ander niet, en natuurlijk te minder naarmate de volkeren meer van aard verschillen. Terwijl volkeren, zooals de West-Europeesche, het nog wel eens kunnen wagen, iets van elkaar over te nemen, wordt dit overnemen méér dan een waagstuk, als het volkeren van zeer sterk rasverschil betreft...

Ik meende hierop te moeten wijzen, omdat m.i. de ethische richting in onze koloniale politiek, die ik, in beginsel, onvoorwaardelijk goedkeur, dreigt euvel te gaan aan een poging om de bewoners van onze koloniën, in het bijzonder die

van Java, te verhollandschen. Zoodanig pogen zal niet alleen niet slagen, doch beide volken schaden; ons streven moet zijn de, aan ons gezag onderworpen volkeren, in staat te stellen zich te *ontwikkelen volgens hun aard en niet volgens den onzen*[1].

III.

Wat geeft onze koloniale geschiedenis te zien met betrekking tot dit hooghouden van den eigen aard der Inlandsche bevolking? In hoofdzaak dit, dat, waar verricht wordt groot koloniaal werk, dat alle inspanning vraagt, ook de beleidvolle leiding van de Inlanders en een zooveel mogelijk letten op hunne nooden en eigenaardigheden bij dat werk worden betrokken.

Het sprak vanzelf, dat, waar met weinig middelen veel moest worden gedaan, men op die middelen kieskeurig was; dat men aanstuurde op medewerking van Inlandsche zijde, in plaats van op terughouding of tegenstand. Toen na den Java-oorlog, 1825-1830, nieuwe gewesten onder ons bestuur werden gebracht, werden mede van de beste kenners van de Javaansche maatschappij bij dien arbeid betrokken. Toen men eindelijk overging tot een vaste en deskundige gedragslijn ten opzichte van Atjeh, werd niet geschroomd den besten kenner van de Inlandsche wereld en de Atjehsche maatschappij daarbij een voorname rol toe te bedeelen. Toen Lombok moest worden vervormd van een vijandig land tot een geregeld bestuurd gebied, waarin de goede bedoelingen van onze regeering werden gevoeld, legde men de leiding weder in met de volkseigenaardigheden vertrouwde handen. En zoo zijn er tal van andere voorbeelden aan te halen. *Het recept voor een goeden gang van zaken is in Indië zeer wel bekend; de fout*, *die zich telkens weder openbaart*, *ligt hierin dat dit recept niet algemeen en bij voortduring wordt toegepast*. Ondanks het feit, dat in het tropische Indië op alle gebied de medewerking van de bevolking onontbeerlijk is en die bevolking eene sociale laag vormt, waarmede in alle opzichten is rekening te houden, zoodat om

1) J.P. Lotsy. Iets over het verband tusschen gemeenschapsproblemen en eenige resultaten der erfelijkheidsleer. Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde. 60 Jrg. 2de helft, No. 4, blz. 310, e.v.

verschillende redenen daar eene, op de ethnologie gegronde Inlanderpolitiek, onontheerlijk moet worden geacht.

De Oost-Indische Compagnie beschouwde de Inlandsche bevolking als winstobject, en nadat haar positie van koopmansouverein onhoudbaar bleek en zij ten slotte bezweek (1602-1798), aanvaardde de republiek hare nalatenschap en daarmede de vraag, welke koers jegens de bevolking zou zijn te volgen. Het belang van land en volk zou al spoedig meer zijn gaan medespreken, wanneer niet waren gevolgd: de oorlogen met Engeland, de Fransche overheersching, de tierceering van de nationale schulden en het continentale stelsel. Daendels gaf 'den muffen winkel een duchtige beurt' (de Haan, Priangan I, 440), al kon hij in zulk een groot gebouw niet alle hoeken spoedig genoeg schoonvegen.

Raffles en de Commissarissen-Generaal, vooral ook Elout, deden pogingen in de goede richting, maar: daar kwam de Belgische opstand en de politiek van Willem I; het Compagniesstelsel keerde in verscherpten vorm terug, zoodat van 1830-1840 het wel en wee van Nederlandsch-Indië direct en indirect betrokken was bij het Belgische vraagstuk[1]. Daarna was het (tot 1850) de in Europa opgekomen hervormingsdrang, die zich ook ten aanzien van Nederlandsch-Indië uitte in den wensch om medezeggingschap van de Staten-Generaal in de koloniale wetgeving, doch toen het Regeeringsreglement in 1854 werd ingevoerd, hadden wij eigenlijk niets anders dan een groote cultuuronderneming, Java, en op de buitenbezittingen wat levende wapenborden in den vorm van de daar geplaatste ambtenaren, om ons bezit tegenover het buitenland te accentueeren[2].

Wanneer men de beraadslagingen over het regeeringsreglement van 1854 volgt, valt het op hoezeer, ondanks de daarin vastgelegde nieuwe koers, de koloniale gedragslijn van westersch standpunt werd bezien, zelfs bij de behandeling van onderwerpen, waarbij de Inlandsche volksbelangen zeer nabij betrokken zijn, als heerendiensten, landrente, de leiding van de bevolking door haar eigen hoofden, enz. Maar

1) De Waal. Ned.-Indië in de Staten-Generaal 1861, II, blz. 1 e.v. en III, blz. 2 e.v.
2) Colijn. Handelingen Tweede Kamer 1910-1911, blz. 231.

zelden gaat de redeneering uit van de toestanden en de behoeften van de inlandsche maatschappij.

De oorzaak hiervan dient eenerzijds gezocht te worden in de gebrekkige kennis in Nederland omtrent Indië, anderzijds in de toen ter tijd algeheele afwezigheid van de Inlandsche stem bij de behandeling van de Indische aangelegenheden. Omstreeks 1860 is verbetering gekomen, naarmate de kennis van Indië in Nederland toenam. Op 29 November 1861 kon Van Höevell in de Tweede Kamer zeggen: 'Wanneer ik eene vergelijking maak tusschen nu en eenige jaren geleden, dan springt mij een hoogst merkwaardig verschil in het oog tusschen de natuur en den aard der discussie in deze Kamer van deze dagen en van dien tijd. Toen ik de eer had zitting in deze vergadering te nemen (1849) was eene gedachtenwisseling over koloniale belangen eene zeldzaamheid. En dan bepaalde die gedachtenwisseling zich nog maar tot enkele leden. Bijna allen hoorden en zwegen. Thans daarentegen, in deze algemeene beraadslagingen over de algemeene begrooting des Rijks, nemen de koloniale onderwerpen, dagen lang, zoo niet de eenige althans de eerste plaats in'[1)].

'De parlementaire contrôle over de koloniale aangelegenheden, ondanks den invloed van den partijstrijd, en ondanks bijwijlen haar tegenhouden en overwegen, bracht niet de aanvankelijk van haar gevreesde, voor Indië gevaarlijke revolutionaire maatregelen, doch veeleer het betrachten eener rechtmatige staatkunde ten aanzien van de overzeesche koloniën en bezittingen des rijks'[2)].

Na 1854 zien wij drie factoren op den voorgrond treden; vooreerst: meer kennis van Indië en daardoor grooter belangstelling, die in hoofdzaak belichaamd is in Fransen van de Putte; dan de weifeling en het onzekere in de gedragslijn, die het gevolg zijn van telkens wisselende ministers van koloniën, welke hunne portefeuille danken aan in Nederland heerschende, voor Nederland geldende, politieke inzichten; ten derde: in Indië eene uitbreiding van onze bestuursbe-

1) Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen van dr. W.R. van Höevell. V, 1859-1862. Zaltbommel 1866, blz. 181.
2) Van Welderen Rengers. Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland. 2de druk 1906, II, blz. 381, 414.

moeienissen, die er toe leidde, dat het Indisch bestuur ten slotte kon worden genoemd een ‘pyramide op zijn top’[1], zoodat het gouvernement naar de woorden van minister de Waal in 1870 ‘in alles het steunpunt en dus in alles het mikpunt van alle ontevredenheid’ was geworden[2].

Zulk een toestand vroeg uit zich zelf, en niet het minst door de opkomende ontwikkeling van Indië en de Inlandsche bevolking om wijziging; en in het begin van de twintigste eeuw zag men in: ‘Java est trop gouvernée’[3]; westersch waanweten is oppermachtig[4]; een andere koers diende te worden gevolgd. Niet van bovenaf kon het huis worden gebouwd; niet met de kruin wortelt de boom in de aarde; voordat er van een goed gewas sprake kan zijn, moest de om verbetering vragende bodem worden ontgonnen. Na het samensmeden van de Indische bestuurséénheid moest met het oog op de ontwikkeling daarvan gedacht worden aan ‘decentralisatie’, een nieuw rechtswezen, de autonomie van de desa, de opleving van zelfbesturende landschappen, een volksraad, regentschapsraden, onderwijs van de Inlandsche gemeente, opleiding van de vertegenwoordigers van de Inlandsche maatschappij, en tal van andere maatregelen, die beoogden de energie tot nieuwen bloei te doen uitgaan van de in Indië aanwezige levenskiemen. Het was sedert het begin van deze eeuw de welbewuste aanvaarding van eene nieuwe koloniale gedachte, waarvan de juistheid zich zoowel in het Moederland als in Indië had doen gevoelen.

Wanneer men den nieuwen koers *ethisch* wil blijven noemen, handhaaft men een gangbare, in den grond echter niet veelzeggende leus.

Want elke ernstige koloniale politiek vraagt de oplossing van vraagstukken, die zoowel samenhangen met ethische opvattingen van de koloniale staatslieden als met die van anderen: anders ontwikkelden, anders geestelijk toegerusten, anders godsdienstigdenkenden. Er is bij de moderne koloniale gedragslijn geen ander dan met ethische overwegingen nauw

1) Mr. Dr. W.F. van Leeuwen in de Eerste Kamer, Handelingen 1910-'11, blz. 146.
2) Van Welderen Rengers. II, blz. 392.
3) Chailley-Bert. Java et ses habitants. 4me ed. 1914 p. 323.
4) Van Vollenhoven. Het onbaatzuchtige in recht en staat. 1917, blz. 16.

samenhangend richtsnoer denkbaar, vooral ook, omdat bij lager ontwikkelde volken de inrichting der maatschappij en de economische verhoudingen ten zeerste met godsdienstige denkbeelden zijn samengeweven.

Hoe meer voeling met die volken en hunne maatschappijen wordt verkregen, hoe meer contact er blijft bestaan tusschen den westerschen opvoeder en den oosterschen leerling, m.a.w. hoe meer de kennis omtrent de inlandsche volken doordringt, des te meer zal toetsing van de eigen ethische opvattingen te hunnen opzichte plaats vinden en daarnaast waardeering voor de bij hen heerschende denkbeelden en den wil om hun te geven wat zij inderdaad in staat zijn en wenschen aan te nemen.

Bij alle koloniale mogendheden heeft het veelal ten aanzien van dien wil, of liever met betrekking tot het juiste vermogen ontbroken op het gebied van het onderwijs.

Het in Europa door de eeuwen heen gegroeid onderwijsstelsel is veelal klakkeloos opgelegd aan primitieve of halfkultuurvolken, bij welke vaak nauwelijks een kiem van onderwijs aan de jeugd werd aangetroffen. Geheel Zuid-Oost-Azië is begiftigd met dat opvoedingsproduct, waarvan de uitvoer uit West-Europa gemakkelijk genoeg was, en dat ‘gratis’ aangeboden, wel afnemers vond, zonder dat déze zich zelf bewust waren of het, anders dan voor het verkrijgen van betrekkingen in vreemden dienst, voor hen aannemelijk of nuttig te achten was. Maar thans komt de reactie. Past de koud-wetenschappelijke denkwijze, die West-Europa zich na zooveel eeuwen meester maakte, wel in de religieusmystieke gedachtensfeer van het Oosten? Leidt de onstuimige vrijheidsleus in eene nauwelijks aan het despotisme ontwassen maatschappij niet tot losbandigheid? Zijn de zelfzucht en de zelfoverschatting niet de breekijzers, welke de hechte grondslagen van de Inlandsche maatschappij, de familie, den stam, het dorp, het landschap met al de daaraan verbonden wederzijdsche hulp, doen scheuren? Zijn materialisme en partijpolitiek, die medekwamen in den tros van westersche wetenschappen, niet de vruchten van vreemden bodem, die men beter had gedaan buiten te sluiten, wanneer na rijp beraad was gebleken, dat eigen aanleg, eigen omgeving, eigen behoeften eene ontwikkeling naar eigen aard vroegen en eischten?

Men kan van oordeel zijn, dat de geheele menschheid duizendmaal meer eigenschappen gemeen heeft - en in dat opzicht dus van de eenheid der menschen kan worden gesproken - dan dat zij verschillen vertoont ten aanzien van lichamelijke en geestelijke kenmerken, en toch twijfelend tegenover zulke vragen staan.

De waarde van een volk hangt immers niet louter af van hetgeen het aan beschavingsbezit te zien geeft, doch vooral ook van zijn aanleg, welke het tot een groote toekomst bestemmen kan, wanneer de omstandigheden daartoe gunstig zijn.

Bovendien zou het, in het algemeen gesproken, zeer gemakkelijk wezen bij het treffen van politieke opvoedingsmaatregelen van de in de koloniën levende volken, hunne zoogenaamde minderwaardigheid alleen toe te schrijven aan verschil in beschavingspeil en economische ontwikkeling en de lastige rassentheorieën uit te schakelen. Men had dan slechts met historische en niet met biologische onderscheidingen te doen. Maar - zoo zij gevraagd - mag men de laatstgenoemde gemakkelijkheidshalve ter zijde stellen? Hoe. dan te denken over de eenstemmige meening van de commissie van advies inzake aanpassend midddelbaar (voorbereidend hooger) onderwijs in Nederlandsch-Indië (Verslag 1916. blz. 7), die op grond van de voorlichting van hen, die in Indië in dit opzicht ervaring hebben opgedaan, aanneemt dat het Inlandsche kind, wat *geestelijken* en *intellectueelen aanleg* betreft, *in het algemeen geheel gelijk* met zijn Nederlandschen medeleerling staat.

Of over die van Witzenburg (in prae-adviezen eerste koloniaal onderwijscongres 1916 blz. 10 e.v.) volgens welke de bevolking in Java, Sumatra, Celebes en Ambon verstandelijk niet achter staat met den Europeaan. ‘De Maleische volken hebben minstens even goede vermogens als het blanke ras en het moet aan heel andere omstandigheden worden toegeschreven dan aan gebrek aan intellect dat ze de laatste eeuwen achterbleven bij den Europeaan. Het zal den onderwijzer moeilijk vallen meer oplettende en werkzame leerlingen aan te wijzen dan het gros der Inlandsche. Het gevolg hiervan is, dat bij de Europeesche onderwijzers groote genegenheid bestaat voor hun Inlandsche leerlingen. De Inlanders en Chineezen, die behoorlijk onderwijs hebben ontvangen, doen

in het practische leven in geenen deele onder voor de Europeanen, die dezelfde hoogte van schoolsche ontwikkeling hebben bereikt.' Het geldt hier dus niet de gelijkheid, maar de gelijkwaardigheid, zooals dat duidelijke wordt te kennen gegeven door prof. J. Boeke: 'Wat voor mij als axioma geldt, wat m.i. de basis moet vormen, waarop het onderwijs voor de Inlanders moet rusten, en het uitgangspunt van alle pogingen tot verbetering, is dat de *geestelike aanleg* van het Inlandsche kind in het algemeen *gelijkwaardig* is te achten aan die van het Europeesche, al of niet in Indië geboren.' (prae-adviezen blz. 77). Als belemmering voor de vrije ontplooiing van hun krachten noemt deze adviseur dan de inlandsche omgeving, de eeuwenoude tradities van hun volk of ras, het dikwijls totaal afwezig zijn van eenige algemeene ontwikkeling, den godsdienst en de levensbeschouwing der ouders. Waaruit volgen kan, dat door de opvoeding in den uitgebreidsten zin, door verbetering van economische en moreele omstandigheden van de Inlandsche gemeente te maken is een intellectueel-gelijkwaardige volksgroep als de Europeesche.

Nu zijn over het algemeen de onderwijsinrichtingen voor Europeanen ook toegankelijk voor niet-Europeesche kinderen, al worden aan de laatstgenoemde soms eischen gesteld ten aanzien van hun afkomst en bekwaamheid. Uiteraard komt op die wijze slechts een zeer gering deel der jonge niet-Europeanen in aanraking met de Westerlingen, zoodat zij met de gelijke wetenschappelijke opleiding den moreelen invloed van den omgang met Europeesche kinders kunnen ondergaan. Zulk een invloed kan toch slechts worden verwacht van het voortdurend verkeer met Europeesche onderwijzers en leerlingen, gesteld altijd, dat er van deze iets ten goede kan uitgaan en dat zij geneigdheid of roeping gevoelen ook in die richting wat voor den Inlander te doen. Zulk een omgang kan voor het leven van den jeugdigen Inlander meer beteekenis hebben dan de best bedoelde cursus in moraliteit en heeft bovendien het voordeel, dat daarbij in gebruik zijn woorden, die niet boven zijn begrip gaan. Doch zooals gezegd, slechts enkelen kunnen op die wijze geestelijke winst behalen; vele echter van de Inlandsche jongelieden kunnen de tegenwoordige Hollandsch-Inlandsche

school en later de inrichtingen voor meer uitgebreid lager onderwijs bezoekende, terecht komen bij de ook voor Europeanen openstaande betrekkingen en zoo reeds, van den jeugdigen leeftijd af, toegerust met kennis van het Nederderlandsch, een loopbaan volgen, die in voortdurende vrij nauwe aanraking met de Westerlingen en hunne beschaving is[1].

Of bij zulk een opleiding de eigen Inlandsche beschaving niet in het het gedrang komt, is een vraag, die bevestigend wordt beantwoord. In de eerste plaats moet te dezen aanzien gedacht worden aan de Inlandsche talen, omdat de hoogere beschaving immers wordt aangebracht door studieboeken in westersche talen, veelal door Nederlandsch denkende en sprekende leeraren, welke inleiden in de westersche wetenschap door een onderwijssysteem, dat op westersche leest is geschoeid. Is dit op zich zelf in menig opzicht te verdedigen, ontoelaatbaar schijnt het, dat dit onderwijsstelsel de Inlandsche beschaving terzijde legt; minder uit minachting daarvoor dan wel uit onbekendheid daarmee; onbekendheid, die intusschen tot minachting aanleiding wezen kan. Wordt ook aan de Inlandsche talen en de Inlandsche letterkunde een plaats in dat westersche stelsel van onderwijs gegeven, zooals dit in de bedoeling van de Indische Regeering schijnt te liggen, dan zal dit wellicht voeren tot een beter waardeering van de eigen beschavingsschatten, die immers bij de behandeling van de letterkundige producten zich vanzelf zouden voordoen en tot ernstige behandeling zouden kunnen leiden. Men denke aan de eigen Indonesische beschaving, zooals die uit Hindoesche en Mohammedaansche begrippen is samengegroeid, aan de hoogere uitingen van beeldende kunst en letteren, die van die associatie van vreemd aan eigen het gevolg zijn geweest; aan de tropische eilandenomgeving, die daarbij passende behoeften met zich brengt, aan de aangeboren raseigenschappen, die zoo goed als de lichamelijke kenmerken van die van ons, Westerlingen, verschillen.

Het gaat hier niet alleen om de eigenaardige struktuur van de Oostersche psyche, met haar wantrouwen tegen den

1) Zie: Overzicht van het onderwijs in Ned.-Indië door J. Kats, 1915 en Mr. K.F. Creutzberg en J. Hardeman, Het onderwijs in Nederlandsch Indië, 1916, zoomede de rede van Mr. Creutzberg in den Volksraad op 21 en 22 Juni 1918.

als sterker gevoelden Westerling, haar hang naar het verleden en den godsdienst, die haar een krachtigen ondergrond geven bij alles wat de westersche beschaving als onstandvastigs te zien geeft. Maar bovendien is te letten op de onderscheidenheid in geestelijken aanleg, die verschillende ethnische groepen in Indië zelf vertoont en die haar terugslag vindt in de opmerking van Habbema (Ind. Gids 1906 blz. 764), dat de Maleiers van Soematra's Westkust op de kweekschool te Fort de Kock zich over het algemeen gunstig onderscheiden van de Bataksche kweekelingen, terwijl de Javanen op de kweekscholen te Bandoeng en te Probolinggo verschillen van de minder intelligente en leerzame Soendaneezen en Madoereezen.

Bovendien werd de indruk verkregen, dat Maleiers en Amboneezen intellectueel iets hooger staan dan de Javanen, en zich daarvan onderscheiden door meer belangstelling en opgewektheid en niet het langzame, indolente, eenigszins apathische van de Javanen hebben.

Dit alles wijst op differentiatie niet alleen wat betreft het Nederlandsche van het Indische onderwijs, maar ook op differentiatie van het onderwijs in de verschillende streken van Indië, waar het hand aan hand zal moeten gaan met den economischen vooruitgang en dus eerst na rijp beraad met het oog op een bepaald land en bepaald volk het grootste nut zal kunnen afwerpen.

IV.

Rijp beraad omtrent het eigene der Inlandsche volken!

Ziedaar het te kort, waaraan ons tegenwoordig bestuursstelsel vaak mank gaat, en waarvan de aanvulling leiden zal tot een betere kennis van het Inlandsche karakter en de Inlandsche beschaving, opdat de wegen kunnen worden aangewezen, langs welke de versterking daarvan plaats kan vinden, in verband met het rechtmatig verlangen van de Inlandsche volken tot meer ontwikkeling. Dit is te meer noodig, omdat de bestudeering van het Inlandsche volkseigen de vermeende voortreffelijkheden van de westersche opvattingen en denkbeelden toetst en de vraag stelt of die voortreffelijkheid nog wel is vol te houden bij de overweging

van de begeerlijkheid voor andersbeschaafden en hun omgeving. De beantwoording van die vraag kan bij ethnologisch vergelijken d.i. objectieve beschavingsmeting aanleiding zijn tot bescheidenheid of tot goedgegronde bewustheid van eigenwaarde.

Dit alles is niet nieuw, immers deed de vermeerderde kennis omtrent de Inlandsche volken, sedert het midden van de 19de eeuw zich reeds ten goede gelden evenals de sedert dien aangeheven kreet om meer vrijheid, die zoowel in Europa als in Indië steeds luider gehoord op allerlei wijze: hier meer zelfstandigheid voor de vrouw en steun aan de maatschappelijk zwakken, ginds vrijheid van arbeid, vrijer beschikking over den grond, losser band met het moederland. Hier de evolutiegedachte, die in het primitieve voorwaarden aanwezig wist tot ontwikkeling en groei, ginds het milder en gunstiger inzicht omtrent den Inlander als gevolg van meer kennis en beter wijze van omgang; hier als ginds bij hooger beschaving het juister oordeel, dat wij naar het woord van Thomas à Kempis licht door onze eigenliefde verliezen. Daar kwam echter nog iets bij.

Men kan nog zoo humanistisch gestemd en nog zoo altruïstisch gezind zijn jegens in de koloniën levende volken, immer zal een groote factor bij het beschouwen van de koloniale vraagstukken blijven: het belang van het Moederland. Niet alleen, dat hoe langer hoe meer doordrong het begrip, dat de stoffelijke en onstoffelijke voordeelen van het besturen van koloniën in het algemeen opwegen tegen de daaraan verbonden nadeelen, ook omtrent den aard van de Moederlandsche belangen, kwam op den duur meer klaarheid. Het is van sociaal-democratische zijde een axioma genoemd, dat de belangen van de arbeidersklasse bij de industrieele, handels- en scheepvaartbelangen zijn betrokken en dat het een Nederlandsch Staatsbelang is de koloniën niet te verliezen, gegeven de historische en economische verhoudingen van het oogenblik[1)]. De internationale verlangens naar koloniën trouwens konden reeds een aanwijzing zijn voor het algemeen ontwaakte denkbeeld van de begeerlijkheid van koloniaal bezit. En dit verlangen is er in de laatste jaren niet minder op geworden,

1) Mr. P.J. Troelstra in de Tweede Kamer 27 Maart 1917.

nu duidelijk uitkwam, welk een steun in moeilijke tijden van de koloniën kan worden verkregen, en nu ook in de arbeiderskringen de koloniale gedachte hoe langer hoe meer ingang vond[1)].

Wanneer men nagaat, hoe in Engeland de eerste van een reeks koloniale conferenties van 1887 (Colonial Conference), ten doel hebbende 'to draw closer in every practicable way the bonds which unite the various possessions of the Empire', in 1911 leidde tot de eerste rijksconferentie (Imperial Conference), nu niet meer onder voorzitterschap van den minister van koloniën, doch onder dat van den eersten minister, dan ziet men tevens een ontwikkeling van de bewustwording der groote belangen, welke met de nauwe samenwerking der overzeesche gebieden verbonden zijn. Eene samenwerking, die voerde tot den Statenbond Greater Britain met een eigen handelspolitiek, een eigen verdedigingsstelsel, eigen rechtsinstellingen van Groot-Brittannië en Ierland, Canada, New-Foundland, de Zuid-Afrikaansche Unie, Australië en Nieuw-Zeeland en waartoe als direct gevolg van den wereldoorlog als zevende gelijkgerechtige deel van de eenheid waarschijnlijk eens zal behooren Britsch-Indië, waar het eigen zelfbestuur wordt voorbereid. Deze historische ontwikkeling van den verhoogden invloed van de dominions en van Indië en de daarmede gepaard gaande inschikkelijkheid van het Moederland ten aanzien van de wenschen van de groote overzeesche gebieden, houdt nauw verband met hun onontbeerlijk gebleken steun, die al gedurende den Boeren-oorlog uitkwam, doch waaraan eerst in den wereldoorlog zeer hooge eischen werden gesteld. De jaarlijks te houden rijksconferenties werden meer en meer uitingen van de vermeerderde vraag naar rechten en invloed op den algemeenen gang van zaken, als gevolg van het inroepen van de krachtdadige hulp uit de landen van overzee, die stem wenschen te hebben bij het overleg omtrent gemeenschappelijke belangrijke aangelegenheden.

Zijn er ook niet weken in het verloop van den oorlog geweest, dat het Nederlandsche hart ongerust werd, omdat

1) Herman Kranold. Wege und Irrwege sozialistischer Kolonialpolitik. Koloniale Rundschau, 1917. Heft 11/12. s. 461, 462.

onze koloniale toekomst bedreigd scheen? Het was in het laatst van 1917, toen de berichten verschenen omtrent een geheime zitting van het Fransche Parlement, waarin een overeenkomst tusschen Frankrijk en Rusland van Februari 1917 zou zijn bekend gemaakt, inhoudende bepalingen nopens grondgebiedswijziging ten nadeele van Nederland.

Zoowel van Fransche als van Britsche officieele zijde werd aanstonds het bestaan van zulk een oveeenkomst ontkend, hetgeen daarom zoo gelukkig geacht mocht worden, omdat daardoor teniet werd gedaan de vrees, dat in leidende kringen van de geallieerden denkbeelden heerschten omtrent de beschikking over het neutrale grondgebied, die niet in de laatste plaats ten aanzien van ons koloniaal bezit van verre strekking konden zijn. Een regeeringsverklaring in het Lagerhuis kon te dien aanzien geruststellend werken door haren inhoud: ‘er is thans niet het minste voornemen, en dit heeft ook nooit bestaan om zich op eenige wijze in te laten met de onafhankelijkheid en integriteit van *Nederland of van diens bezittingen*’. Bovendien werd gezegd, dat aan de Britsche regeering toen niets bekend was omtrent de hoogervermelde Fransch-Russische schikking of afspraak, waarvan trouwens het bestaan door den Franschen gezant te 's Gravenhage aan minister Loudon werd ontkend. (Handelingen Tweede Kamer 21 Dec. '17 blz. 931.) Bij de geallieerden heerschten dus volgens die verklaring in het laatst van 1917 geen wenschen omtrent de beschikking over Nederlandsch gebied in Europa of in andere werelddeelen.

Hadden dergelijke wenschen toch niet op den voorgrond kunnen komen? Gesteld, de militaire successen der Duitschers hadden geleid tot hunne machtspositie in West-Europa in dien zin, dat zij de kusten van België en Frankrijk beheerschten; dat zij dus op het vasteland heer en meester werden en dus ook op Nederland een overmatigen druk zouden kunnen uitoefenen.

Zou de geschiedenis van het begin der 19de eeuw zich niet herhaald hebben en zouden onze koloniën niet door Engeland bezet zijn, om te voorkomen dat zij met het Moederland aan den Europeeschen overweldiger ten deel vielen? Hier scheen voor Nederland een groot gevaar te duchten, wanneer de oorlog door de Middenrijken was ge-

wonnen, want de historische lijn wees dan naar een scheiding van het Moederland en zijn koloniën; het eerste gedwongen naar Duitschen kant, de laatste genomen door de Engelschen met hunne bondgenooten. Dat zulk een gevaar dreigde, scheen niet denkbeeldig, toen van Britsche zijde het handelsverkeer tusschen Nederland en Indië werd verbroken, toen de rijstuitvoer uit het Britsche koloniale gebied naar Indië ophield, toen dus hoe langer hoe meer een isolatie van Nederlandsch-Indië zich afteekende, die het ergste kon doen duchten. Nog van andere zijde scheen de toekomst van onze koloniën in Oost-Indië niet zonder zorg. De Vereenigde Staten van Amerika erkenden in het laatst van 1917 bij overeenkomst, dat Japan in China bijzondere belangen had, vooral in het deel van de Chineesche republiek, waaraan Japansche bezittingen palen. 'De territoriale souvereiniteit van China', - zoo zegt de officieele mededeeling, - 'blijft nochtans onverlet en de regeering der Vereenigde Staten heeft het volste vertrouwen in de herhaaldelijk door de Japansche regeering afgelegde verzekeringen, dat ze, ofschoon de aardrijkskundige toestand Japan zulke bijzondere belangen verschaft, geen onderscheidt verlangt te maken ten nadeele van den handel van andere natiën, noch de handelsrechten te veronachtzamen, voorheen door China in verdragen met andere rijken toegestaan'. De tusschen de Vereenigde Staten en Japan gevoerde besprekingen liepen over 'militaire, marine-, en economische bedrijvigheid', waaruit schijnt te volgen, dat Japan in ruil voor zijn bijzondere belangen in China toezegde 'marine-medewerking in de Stille Zuidzee, teneinde het gemeenschappelijk doel tegen Duitschland en diens bondgenooten te verwezenlijken.'

Men mag van deze Amerikaansch-Japansche afspraak verder denken wat men wil, men mag met name vragen of zij inderdaad heeft bijgedragen om een einde te maken aan het 'misverstand' tusschen die twee landen, dat sedert jaar en dag door de musschen aan beide zijden van den Grooten Oceaan van de daken werd verkondigd, één ding schijnt wel zeker, en zoo werd het ook in China gevoeld, - er werd over China en zonder China een overeenkomst aangegaan tusschen Washington en Tokio; een overeenkomst, die met zelfbeschikkingsrecht niet veel van doen had

en dus ook voor andere, niet sterk verdedigde gebieden in Oost-Azië weinig goeds beloven kon.

Wat de Duitsche koloniale verlangens betreft, deze waren gedurende den oorlog over het geheel van academischen aard; maar de denkbeelden der leidende kringen daaromtrent kwamen toch zoo nu en dan aan het licht.

Toen Duitschland op 29 Juli 1914 trachtte zich van de Britsche neutraliteit bij den oorlog te verzekeren - zooals het Japan schijnt te hebben willen winnen door verwijzing naar Indië - door de toezegging, dat geen territoriale veroveringen ten koste van Frankrijk werden beoogd, ook al mocht Duitschland in den oorlog overwinnen, werden de Fransche koloniën van deze toezegging uitgesloten. Als prijs voor de overwinning werd toen ter tijd dus wel degelijk aan de Fransche koloniën gedacht, wellicht in verband met de uitlating van den Duitschen Staatssecretaris voor koloniën, die in een der redevoeringen, waarmede hij gedurende den oorlog zijn ambtsbezigheden aanvulde, verklaarde dat bij Duitschland de neiging bestond om bij zijn koloniale gedragslijn in Afrika te erkennen het recht van 'zelfbeslissing' der inboorlingen. Zulks in het belang van Duitschland zelf, omdat bij het kolonisatiewerk de voorkeur zou worden gegeven aan die Europeesche volken, welke bewezen hebben de menschheid ook in den kleurling te respecteeren en hun bestuursorganisatie in overeenstemming daarmede hebben gebracht. Hier kwam een groot woord ter sprake, dat gedurende den oorlog van verschillende zijden is gehoord. 'Zelfbeslissing der inboorlingen'. President Wilson vermeldde in zijn boodschap aan het congres van 8 Januari 1918 als doel van den oorlog o.a.: een vrij, onbevangen en volstrekt onpartijdig onderzoek van alle koloniale aanspraken, berustende op een strikte inachtneming van het beginsel, dat, bij het oplossen van vraagstukken van souvereiniteit, de *belangen van de daarbij betrokken bevolkingen even zwaar moeten wegen als de billijke eischen van de regeering over wier recht beslist moet worden*.

In dezen vredeswensch wordt de zaak al wat zuiverder voorgesteld, in zoover zij hier eenigszins van het theoretische plan afdaalt naar de koloniale sfeer, omdat naast de

belangen en de mate van ontwikkeling der bevolkingen nu ook de billijke eischen der koloniale regeeringen worden gesteld. Daardoor krijgt de zaak een wending, die onmisbaar is om haar nog koloniaal te doen zijn en die haar terug brengt tot het hedendaagsche koloniale kader, waarbinnen nog naar evenwicht wordt verlangd tusschen de Inlandsche en Moederlandsche belangen.

Dat de oorlog aan de belangen der Inlanders geen afbreuk heeft gedaan, veeleer aan het gewicht daarvan ten goede is gekomen, gevoelt ieder, die het aandeel van de koloniën der verschillende oorlogvoerende landen in den worstelstrijd heeft getracht te benaderen. Dat aandeel van de Britsche en de Fransche koloniën is zeer belangrijk en men kan van meening zijn, dat de Inlandsche belangen in die koloniën daardoor zwaarder zijn gaan wegen dan vóór den oorlog, zonder, volgens de voorstelling van den vroegeren Duitschen Staatssecretaris van koloniën Dernburg, te denken aan een door den oorlog verminderd aanzien van den Europeaan bij den kleurling, dat aan het Britsche koloniale rijk in den tegenwoordigen vorm een eind zal maken. Tegenover zulk een vermoeden kan men plaatsen dat van Lang[1)], volgens wien de in Engeland sedert 1781 aangenomen zelfbestuurspolitiek nimmer zulk een vuurproef heeft doorstaan als gedurende dezen wereldoorlog, en dat zij die proef schitterend heeft doorstaan: ‘de uitgeroepen heilige oorlog, de gebeurtenissen in Zuid-Afrika, de alom tegen Engeland gevoerde vijandige propaganda, zij hebben het rechtsgebouw van het Britsche koloniale rijk niet kunnen doen ineenstorten.’

Heeft dat gebouw dan toch niet op zijn grondslagen geschud? Welke denkbeelden zijn ontstaan door den oorlog in de hoofden en harten van de bevolking van Britsch-Indië?

Hebben er ernstige gevechten plaats gehad in den Khaiber-pas met een invasie dreigende Mohmands; is in Britsch-Indië een uitzonderingswet ingevoerd ‘ter verzekering van de openbare veiligheid’, d.w.z. tot tegengang van revolutionnaire practijken, die vooral door uit Amerika terugkeerende Indiërs zouden worden in de hand gewerkt? ‘Er

1) R.J. Lang. Die Politik Englands und die Europäischen Kleinstaaten. Wissen und Leben 1915. s. 20.

zijn speciale commissarissen benoemd, die verdachten kunnen veroordeelen, zonder dat verdere formaliteiten noodzakelijk zijn, hooger beroep mogelijk is of bekrachtiging dezer vonnissen zal zijn vereischt'. Of hier sprake is van repressieve of van preventieve maatregelen, blijkt nog niet duidelijk, doch in ieder geval wijzen zulke berichten op bezorgdheid voor het uitbreken van revolutionnaire woelingen, waarvoor propaganda zou worden gemaakt door uit Amerika terugkeerende lieden.

Anderszins bleek, dat de trouwste medestanders van Engeland werden gevonden bij de All Indian Moslem League, de Mohammedaansche vorsten van Punjab, de volgelingen van Aga Khan. De Dehli Medical Association, die tijdens den Balkan-oorlog een hulp-expeditie uitzond naar Turkije, dirigeerde nu een veldhospitaal naar de Britsche troepen aan het front; Britsch-Indië schonk goed en bloed voor de gemeene zaak van het wereldrijk met zijn 400 millioen inwoners, waarvan 315 millioen in Indië wonen.

Zulk een houding moet waardeering wekken en toenadering te weeg brengen.

Bleek aldus stijgende waardeering voor de koloniale belangen, ook in den aard van die belangen kwam wijziging, want daarbij lieten zich factoren gelden, die vroeger niet of bijna niet in aanmerking kwamen. Men gevoelde bij het streven naar saamhoorigheid meer zedelijke verantwoordelijkheid voor het wel en wee van de in de koloniën levende volken. Men stelde ten aanzien van den wensch naar wederzijdsch vertrouwen de vraag, wat het antwoord wezen zou, wanneer verantwoording moest worden afgelegd, (voor den raad der volkeren), hoe men zijn koloniale talenten had gebruikt. Men zocht in verband met het verlangen naar voordeeliger samenwerking bevrediging voor zich zelf en voor de bewoners der koloniën bij de oplossing van het vraagstuk van het evenwicht in beiderzijdsche belangen.

Kortom: de koloniale verhouding bleef onder den drang van de wereldgebeurtenissen en de ontwikkeling van de koloniale toestanden niet meer die van Moederland tot Dochterland, doch richtte zich naar die tusschen Zusterlanden. Of met andere woorden: de Inlanderpolitiek werd het voornaamste koloniale onderwerp, dat voor zich opeischte even-

wicht bij de behartiging van de belangen van Westerling en Oosterling; handhaving van ieders eigen plaats in ieders eigen omgeving; eerbiediging van ieders historisch verleden; kieschheid bij de aanraking van Inlandsche gewoonten en instellingen; waardeering van al wat volkseigen is. En dat alles kan slechts gegrondvest zijn op volledige kennis van des Inlanders denken en kunnen, van zijn ziels- en verstandsleven, en het verlangen om van den Inlander te leeren wat voor ons daaromtrent nog duister is.

Waar is dan ons koloniaal tekort aan te wijzen? Waar is de ontzette of gebrekkige schakeling in het regeeringswerktuig, dat, met goede bedoeling in werking gezet, toch soms knarst en hapert?

Wij zagen toch, dat er behoefte is aan meer contact tusschen de bestuursmaatregelen en de werkelijk bestaande Inlandsche wenschen en behoeften en dat die maatregelen onvoldoende geleid worden door het kompas der Inlandsche krachten en nooden.

Zoo is het bij het plaatselijk bestuur, zoo bleek het bij den algemeenen regeeringskoers, zoo scheen het bij de associatiestrooming; of in het kort gezegd: er ontbreekt iets bij de uitvoering van de leidende beginselen met betrekking tot de Inlander-politiek.

Bij ons en bij andere mogendheden[1)] neemt men te dien aanzien proeven; men gaat op het toeval af; men volgt een politiek van den dag, waar vaste gedragslijn noodzaak is.

Sedert Snouck Hurgronje's eisch van 1900, dat in wijde kringen van het Nederlandsche volk de overtuiging moet zijn doorgedrongen, dat associatie van het leven der Inlandsche bevolking van den Indischen Arhhipel aan het onze in beider belang behoort te worden tot stand gebracht; sedert Idenburg's Augustusrede van 1911, waarin onze taak werd aangegeven om te bevorderen wat kan strekken om den afstand te verkleinen, die de volken van den Indischen Archipel van ons scheidt; sedert den oproep in de troonrede (1913) tot saamhoorigheid en verdraagzaamheid; sedert de

1) Karl Rathgen. Les Nègres et la civilisation européennne. 1909, p. 8.

haast jaarlijksche ministerieele opsomming van hetgeen ter zake is geschied, weten wij allen, dat het aan de beste bedoelingen in Nederland en bij de Nederlanders niet ontbreekt.

Wij willen het goede en nochtans wordt er gefaald en gestruikeld bij het benaderen van de gewenschte uitkomst.

Ziet men om naar verbetering, dan zal spoedig blijken, dat niet van voorschriften heil is te wachten; dat men veeleer beter doet allerlei kleine of twijfelachtige maatregelen achterwege te laten; maar dat het hier geldt een hoofdlijn van koloniaal beleid, die verloopt tusschen Inlandsche maatschappij en westersche leiding, die eenerzijds raakt aan krachtig kunnen en anderzijds aan deugdelijk weten.

Ontbreekt het ons dan aan kennis omtrent de Inlandsche verhoudingen, toestanden, wenschen, behoeften, nooden? Op den voorgrond sta, dat de koloniale studiën bij ons een belangrijke hoogte en intensiviteit hebben bereikt: ‘hier behoeven wij voor geen koloniale mogendheid, ook voor de grootste, niet de oogen neer te slaan’ (mr. W. van der Vlugt). In het land van Dozy's Islamisme, Kern's Buddhisme, Wilken's Animisme, Snouck's Mekka, van Vollenhoven's Adatrecht; het land, dat wijzen kan op taalgeleerden als Roorda, Neubronner van der Tuuk, Kern, Jonker, De Goeje, Matthes, Brandes, Adriani, en op volksbeschrijvingen als die van de Atjèhers, de Gajo's en de Barèe sprekende Toradja's zijn de Indonesische talen, de Indonesische Islam, het Indonesisch adatrecht, de Indonesische volksgodsdienst bestudeerd met een ‘bedrijvigheid als had een rijk van minstens 40 millioen zielen de bloem zijner geleerden tot bestudeering van den Archipel aan het werk gezet’, met het gevolg, ‘dat niet een enkele groep van lagere volken tot heden zoo volledig bestudeerd werd, als de volkeren van ons Indië’.

Natuurlijk blijft er te wenschen over: wie overziet de Indonesische kunst; wie de economische verhoudingen van de Inlandsche maatschappijen; wanneer komen wetenschappelijke en volledige beschrijvingen van nog verscheidene volken?

Dergelijke vragen laten zich stellen, doch over het algemeen is onze kennis van de Indische volken belangrijk genoeg om aanwijzingen te kunnen geven voor het te volgen beleid.

Wanneer dan in Nederland en in Indië het verlangen bestaat om ten goede werkzaam te zijn; wanneer het recept

bekend is en ook het geneesmiddel hier minder daar meer aanwezig is, waar ligt dan het tekort? In de toepassing van dat geneesmiddel, m.a.w. in den schakel tusschen wetenschap en bestuurspractijk. Nu het bestuursapparaat als zoodanig gaat haperen, schijnt die schakel zoowel buiten als in het bestuur te moeten worden aangebracht of versterkt.

Zoodat blijkt hoe noodig het is, dat het Nederlandsche volk zoo algemeen mogelijk doordrongen worde van de associatie-gedachte, van het zich één voelen met de in de koloniën levende menschen. En daarvoor is onontbeerlijk: onderwijs van alle lagen van onze maatschappij in koloniale kennis, d.w.z. het opnemen van koloniale leervakken in de exameneischen voor de onderwijsinstellingen, *want de koloniale gedragslijn moet gedragen worden door een in Indologische vragen geschoold volk*. Men kan niet meer volstaan met het aanhooren van enkele lezingen en voordrachten, de koloniale kennis moet stelselmatig bijgebracht worden, want degelijke kennis beteekent waardeering en liefde en neiging tot associatie, en bovendien het streven om daarvan te doen blijken aan ieder, die luisteren wil. Hier staat ook de handwijzer voor Indische instituten, genootschappen en vereenigingen; het opschrift daarvan luidt: verstrek degelijke Indische kennis aan ieder, die onderwijs geeft of zal geven, aan alle rangen van personen, die tot nu toe zonder die kennis naar Indië gingen, en doe hun Indië zien als een deel van ons rijk, waarvan de bewoners ons zeer nabij staan of nabij behooren te staan, omdat wij gemeenschappelijke belangen hebben en gemeenschappelijke idealen najagen. Instituten en genootschappen, welke in Nederland toonen een open oor en een gereede hand te hebben voor de belangen en de nooden van bepaalde ethnische groepen in Nederlandsch-Indië, kunnen mede worden beschouwd als medewerkers van de regeering bij haar streven tot het opwekken van de voor associatie tusschen Nederland en Indië noodige stemming.

Er is echter meer. Wanneer inderdaad de voeling van de Europeesche bestuursambtenaren met de wenschen en nooden en met de draagkracht en de behoeften van de Inlandsche bevolking verdwijnt, dan rijst aanstonds de vraag of de Indische regeering dan niet over een ander orgaan dan het

binnenlandsch bestuur beschikt, dat die voeling kan onderhouden? Zulk een orgaan bestaat immers reeds in den adviseur voor Inlandsche zaken, die zich heeft toe te leggen op de studie der Inlandsche taal- en volkenkunde en die kan belast worden met de leiding der studiën en werkzaamheden van anderen op dat gebied.

Waar het op aankomt is objectieve, en buiten het bestuur staande, onafhankelijk van dat bestuur zijnde wetenschappelijke voorlichting. Voorlichting, die niet vraagt wat een chef er van zeggen of men te Batavia oordeelen zal, doch die, geheel vrij staande tegenover de opgemerkte gegevens, een gedragslijn aangeeft voor het ontwikkelingsproces van de Inlandsche maatschappij en de mate en wijze van invloedsuitoefening van de Europeesche maatregelen.

Dit geheele vraagstuk eischt voortdurende bestudeering. Wetenschappelijke voorlichting bij het koloniaal beleid is bovendien te eerder gewenscht, omdat de waarde van de openbare meening in eene kolonie soms achterstaat bij die in het moederland ten aanzien van het leveren van materiaal met betrekking tot de maatschappelijke behoeften en verlangens, zoolang uit de bevolkingsgroepen niet genoeg deskundigen zijn voortgekomen, die door hunne adviezen blijk geven verder te zien dan hun eigen belang of dat hunner naaste omgeving. In een door ambtenaren bestuurde kolonie is over het algemeen niet te verwachten, dat naast de, groote inspanning vragende, afdoening van de dagelijksche werkzaamheden gezocht wordt naar die verschieten in de toekomstige verhoudingen, welke in het tegenwoordig ontwikkelingsstadium van Nederlandsch-Indië spoediger bereikt zijn dan veelal vermoed wordt; noch naar de geleidelijke of afleidende banen ter bereiking of ontwijking van verlangde of ongewenschte eindpunten. De wijde aspecten en de daarheen voerende tracés worden meestal niet gezien van de ambtelijke traditie uit, maar in de sfeer daarboven door objectieve waarnemers en de naar onomwonden waarheid speurende deskundigen, zooals die bij wetenschappelijke vorming kunnen worden verkregen. Waaruit volgen kan, dat de medewerkers van den adviseur voor Inlandsche zaken en de arbeiders aan het eigenlijk onder hem thuis behoorende encyclopaedisch bureau zooveel mogelijk moeten

worden gevonden bij wetenschappelijk onderlegde deskundigen, die, ter toetsing van hunne bevindingen, navraag in wijden kring van aan-ervaring-rijken kunnen doen. Aldus gelouterd kunnen zulke bevindingen materiaal leveren voor een verziend bestuursbeleid, dat echter geheel ter verantwoordelijkheid blijft van den bestuurder, wiens staatsmanswijsheid heeft uit te maken in hoever de aangedragen wetenschappelijke gegevens wijzen op een te aanvaarden of te verwerpen gedragslijn.

En zoo zal het ook duidelijk wezen, dat de wetenschappelijke voorlichting niet kan uitgaan van aan den adviseur toegevoegde bestuursambtenaren of zij, die dit geweest zijn, doch geheel in handen dient te komen van buiten het bestuur opgegroeide onderzoekers en denkers, die geschoold zijn in breed, wetenschappelijk denken. Wat noodig is, is naast hare medezeggingsschap voor elke belangrijke ethnische of sociale groep in de groote Inlandsche maatschappij een *intelligence department*, samengesteld uit taalkundig, volkenkundig of op ander wetenschappelijk gebied speciaal onderlegd personeel, zooals de Indische begrooting voor 1918 een tiental vroeg; dat voeling houdt nu eens hier, dan weer daar in verschillende ethnisch begrensde gebieden (zouden de nieuwe *provincies* van minister Pleijte dit worden?) om nauw in aanraking te blijven met menschen en maatschappijen van de Inlandsche wereld. Doch er is meer noodig. Er is nog noodig, behalve een goede aanpassing aan de Indische beschaving en naast een goed bestuursbeleid, een goede omgang tusschen Europeaan en Inlander. Er mag tusschen den een en den ander geen misverstand bestaan.

'Een meer vriendschappelijke onderlinge omgang zou niet', - zegt Bevan terecht[1] van Britsch-Indië - 'de politieke problemen oplossen: zij zou alleen de atmosfeer, waarin zij besproken worden, doen veranderen. Zulk een omgang zou een kans doen ontstaan voor wederzijdsche sympathie, niet in den zin van onbepaalde en sentimenteele welwillendheid, maar van een nauwkeurig bewust worden van elkanders gevoelens, verlangens en overtuigingen. In gouvernementeele kringen heerscht een overheerschende neiging tot de erken-

1) E. Bevan. Indian Nationalism. 1914. p. 93, 94.

ning, dat de grondgedachte van het Indische nationalisme redelijk is; en dat, wanneer een man zegt verlost te willen worden van ijzeren banden, deze wensch op zich zelf niet dwaas of slecht is. Wanneer wij er echter toe overgaan deze grondgedachte toe te passen op de bestaande toestanden en op politieke uitingen, dan eerst begint het verschil van meening te bestaan.'

En bij ons in Indië is het evenzoo.

Dat meeningsverschil is echter geen hinderpaal, wanneer maar van weerszijden de overtuiging heerscht, dat men het goede wil; dat men elkanders heil bedoelt; dat men elkander een goed hart toedraagt; dat niet met minachting of verachting tot een oplossing kan worden geraakt, maar met onderlinge samenwerking en genegenheid. Wat zeggen wil: een goede manier van optreden van den Europeeschen werkgever, een juiste behandeling van den Inlandschen werknemer, een betere wijze van omgang tusschen beiden, een wederzijdsch begrijpen van elkanders wenschen en bedoelingen; dat alles wekt op eene landbouw- of nijverheidsonderneming bij de individuen een gemoedsgesteldheid op, die niet berust op vaak ten onrechte vermoed prestige, maar op aanhankelijkheid bij het nastreven van hetzelfde doel.

Wat bovendien zeggen wil: een vertrouwelijke omgang tusschen Europeeschen bestuurder en Inlandschen bestuurde, die niet verkregen wordt met ruwheid, aanmatiging, hormateischen, terughoudende bejegening, een hoogen toon, handtastelijkheden, schamperen spot, maar door strikte rechtvaardigheid, bezadigdheid, minzaamheid, het geven van uiteenzetting van de bedoelingen, belangstelling. Zoodoende wordt bij den Inlander opgewekt verantwoordelijkheid, plichtsbesef, zelfstandigheid.

Zoodoende wordt in den Inlander gezien de volle medemedemensch, een medemensch anders dan wij, maar niet minderwaardig, doch verdienend onze hulp en onzen steun, als hij die vraagt en noodig heeft.

Het is wel vreemd, dat zulke dingen nog gezegd moeten worden; doch het is thans meer dan ooit noodig ze te zeggen, omdat de tijden, waarin wij leven, er den nadruk op leggen.

J.C. VAN EERDE.

Dante en de Islam.

M. Asín Palacios, *La Escatología musulmana en la Divina Comedia*. (Werken der Kon. Spaanse Akademie, Madrid, 1919).

Sedert jaren is over Dante geen werk geschreven zó belangrijk als dit onderzoek door de Heer Asín Palacios ingesteld naar de Arabiese bronnen van de *Divina Commedia*, en ook, zij het terloops, van het *Convivio* en de *Canzoniere:* het dwingt ons in zekere zin ons oordeel over de dichter te herzien. Prof. Snouck Hurgronje - die mijn aandacht op dit geschrift vestigde en mij wel het genoegen heeft willen laten het bij de lezers van de *Gids* in te leiden - verzekerde mij dat de naam van de schrijver een waarborg is voor de volkomen vertrouwbaarheid der Arabiese gegevens waarvan hij gebruik maakt.

Ik zal de uitkomsten van deze studie samenvatten.

I.

Tot nu toe meende men dat alleen de Mohammedaanse wetenschap sporen in Dante's werken had achtergelaten. Paget Toynbee had in het *Vita nova* en het *Convivio* plaatsen aangewezen waaruit blijkt dat de grote Florentijn het werk van de Arabiese astronoom uit Fergana, in de Middeleeuwen bekend als Alfraganus, heeft gelezen; dit was in 1242 uit het Latijn vertaald. Blochet had het belang, voor de kennis van Dante, der Oosterse studies van de XIIIe

en XIVe eeuw in West-Europa doen uitkomen; hij schreef aan het gebruik van Latijnse vertalingen van Arabiese wetenschappelike werken ‘de geheimzinnige, kaballistiese toon’ toe, ‘die van de *Commedia* een soort Sibyllijns boek maakt’. B. Nardi had aangetoond dat Dante als wijsgeer niet zo maar kan worden gekenschetst als een aanhanger van de H. Thomas van Aquino, daar hij in vele problemen partij kiest voor de Neoplatonies-Arabiese filosofie van Averroës en Avicenna. Trouwens, Dante zelf noemt in het *Convivio* verscheidene Arabiese astronomen en wijsgeren, en hoe hoog hij hen schatte blijkt hieruit dat hij aan beide genoemde geleerden een plaats gaf in de limbus, waar zij verkeren met de voortreffelikste dichters en denkers der Oudheid; zij zijn daar in gezelschap van Aristoteles, Socrates en Plato.

Slechts een enkele maal had men een nauwere verwantschap van Dante's werk met de Arabiese cultuur vermoed. Blochet spreekt over Mohammed's hemelreis, maar volgens hem zou, ook al had Dante deze gekend, die wetenschap zeer onvolledig zijn geweest. Voor hem, evenals voor alle Dantologen, was de beschrijving van het paradijs, behoudens enige algemene trekken die waren ontleend aan Ptolemeus, de vrucht van Dante's rijke verbeelding. Want ziehier hoe men zich de vóórgeschiedenis van de *Divina Commedia* voorstelde.

Dante kende zonder twijfel legenden die het lot der mensen na hun dood verhaalden. In de eerste plaats moest hij, in de *Aeneis* van zijn hoogbewonderde ‘meester’ Virgilius, de afdaling van Eneas in de onderwereld hebben gelezen, evenals de, door Macrobius' commentaar in de Middeleeuwen zo beroemde *Droom van Scipio*, waarin Cicero ons verhaalt hoe de overwinnaar van Numantia tot het verblijf der helden wordt toegelaten, in de hemelsferen die ook het kader van het *Paradijs* vormen. Maar ook de talrijke Middeleeuwse vizioenen van het hiernamaals konden hem niet onbekend zijn, hetzij hij ze had gevonden, beschreven in verhalen van monniken, of wel voorgesteld in beeld of kleuren. Al die legenden echter vormden een chaos, waarin Dante orde zou hebben gebracht. De oudste, van vóór de XIde eeuw, zijn kort, arm aan biezonderheden, onartistiek en kinderachtig;

die vage en triviale beschrijvingen kunnen hem weinig gegevens hebben verschaft. Dan echter komen er andere die meer volledige en nauwkeurige aanwijzingen bevatten en die moeten zijn vervaardigd door mannen van hogere beschaving, ‘werkelike voorlopers,’ zegt d'Ancona, ‘van het gedicht van Dante’. Volgens Asín - dit in het voorbijgaan - is die plotselinge vlucht van het genre niet te danken aan een spontane ontwikkeling van de mystieke elementen der oudste verhalen, maar aan de invloed van de Arabiese eschatologie, en zo zou deze ook middellik op Dante hebben kunnen werken. In die latere vizioenen komt veel voor dat wij in de *Commedia* terugvinden, met name in de *Hel*; de beschrijving van het verblijf der gelukzaligen is er steeds het zwakke punt.

Wat Dante hieraan toegevoegd of hiervoor in de plaats had gesteld?

Uiterlik: Een tot in de kleinste details uitgewerkt plan van de hel - alleen de eerste zangen laten speelruimte voor gissingen -, zó nauwkeurig dat men, met behulp alleen van des dichters aanwijzingen, de topografie ervan in kaart heeft kunnen brengen. Het Vagevuur, minder aanschouwelik voorgesteld, zodat pogingen om het af te beelden (men denke aan de tekeningen van Botticelli) hebben gefaald, maar toch beschreven met een overvloed van biezonderheden. Het hemelse paradijs, vager nog dan het purgatorium, omdat hier de band met het aardse noodzakelikerwijze nog losser was, doch niettemin ingedeeld volgens een vast systeem, het geheel geordend met een strenge symmetrie en met behulp van een ingewikkelde cijfersymboliek. Een rangschikking van zondaars en uitverkorenen naar de maatstaf van de zwaarte der schuld of de graad van deugdzaamheid. Straffen en beloning, streng geëvenredigd aan misdaad of verdienste. Taferelen vol leven en afwisseling, gesprekken over gebeurtenissen van de dag, over politiek, dichtkunst en wetenschap. En, als ondergrond van dit verhaal, als de verborgen zin van deze tocht door hel, vagevuur en paradijs: vooreerst de ontwikkelingsgang van des dichters geestelike loutering door het aanschouwen van de kastijding der verdoemden, van de reiniging der zondigen, van de heerlikheid der zaligen, en, daarnaast, de opleiding van

de mens in het algemeen tot de vereniging met God. Een werk, door Dante's groot verstand en uitgebreide wetenschap zó veelomvattend, dat de *Commedia* door tijdgenoten als een encyclopedie werd gewaardeerd van het mensenweten en het mensengebeuren, maar tevens zó intens persoonlik dat het niet zelden wordt tot een lyriese ontboezeming, tot een verheerliking van de geliefde, wier aanspraak op een plaats in de onmiddellike nabijheid van God eigenlik alleen berust op de verering die zij de dichter inboezemt. En eindelik, deze verering, een litterair gegeven, berustende op het dogma ener poëtiese school, die de minnares verheft tot een hemels wezen en tot het symbool van de metafysiese wijsbegeerte.

Wat is er, na Asín's onthullingen, in deze theorie van Cavalcanti en van Dante, en in het relaas van diens hellevaart en hemelreis, dat als persoonlike vinding van de dichter mag worden beschouwd? De vraag is van belang, want al denken wij er niet aan zijn genie af te meten alleen naar de meerdere of mindere oorspronkelikheid van zijn vinding, toch zal altans op Dante's verbeeldingskracht, die tot nu toe bijna bovenmenselik scheen, moeten worden afgedongen, wanneer mocht blijken dat reeds vóór hem anderen, wier werken hij heeft kunnen kennen, geheel dezelfde voorstellingen en beelden hebben bedacht.

II.

De Mohammedaanse mystieke litteratuur in haar gehele omvang is slechts toegankelik voor vakmannen, daar de teksten nog niet in een Europese taal zijn overgezet; vandaar dat het zo lang heeft geduurd voordat het licht is opgegaan dat táns over de oorsprong van de *Divina Commedia* en van de *dolce stil nuovo* schijnt.

Asín begint met een vergelijking tussen het gedicht en de verschillende versies der legenden van Mohammeds Nachtelike Tocht en van zijn Hemelreis, die berusten op een vers van de Koran: ‘Geprezen zij de Heer die zijn dienaar (Mohammed) gedurende de nacht deed reizen van de heilige tempel (van Mekka) tot de verre tempel (van Jeruzalem), welks omheining wij hebben gezegend, om hem onze wonderen te doen

zien.' Daarna stelt hij een onderzoek in naar topografiese biezonderheden, tonelen en beschrijvingen in de *Commedia*, die niet in alle legenden worden aangetroffen en toch van Arabiese oorsprong schijnen te zijn, omdat analogieën of modellen ervan in andere dokumenten der letterkunde van de Islam zijn aan te wijzen, hetzij in de Koran of in overleveringen, gedekt door de autoriteit van de Profeet en de zijnen; hetzij in verhalen omtrent het Laatste Oordeel of in leerboeken van theologen en wijsgeren, die alwat op de Mohammedaanse eschatologie betrekking had beredeneerden en verklaarden. Bij de ontzaglike rijkdom dezer tradities, die vaak aan andere godsdiensten, vooral aan de Joodse en de Perziese, waren ontleend, verzinken de verdichtingen der Kristelike mystiek, beperkt als deze was binnen het door de kerk vastgestelde dogma, in het niet.

In de volgende samenvatting zal ik de zeer verscheiden vindplaatsen van de door Asín aangehaalde passages uit Arabiese werken niet vermelden: des te meer verdient het aanbeveling tans reeds op de voorgrond te stellen twee schrijvers, die in algemene voorstellingen en opvattingen - trouwens ook in biezonderheden - een treffende gelijkenis met Dante vertonen.

Moehjioeddîn Ibn Arabî uit Murcia, gestorven in de eerste helft der XIIIe eeuw, een vijf en twintigtal jaren vóór de geboorte van Dante, heeft veel geschreven; vier zijner werken waren voor Asín's onderzoek van bizonder belang: *Het Boek van de nachtelike reis van de edelste tot de hoogste Majesteit, De Onthullingen van Mekka*, *De Schatten der Geliefden* en *De Liefdetolk*.

In de beide eerste geschriften krijgt het verhaal van Mohammed's helle- en hemelvaart een allegoriese en een mystieke betekenis, evenals bij Dante. Het is trouwens niet meer aan de Profeet dat deze reis te beurt valt, maar òf aan een mysticus (*soefi*) òf, evenals in de *Commedia*, aan gewone zondige mensen. Wel zeer treffend is de overeenkomst tussen de enkele regels waardoor Dante, in *De Monarchia* en in zijn brief aan Can Grande della Scala, de esoteriese zin van zijn gedicht kenschetst, en Ibn Arabî's mystiek verhaal; ook voor deze laatste is de reis het symbool van het morele

leven der zielen in deze wereld, waarin zij door de Schepper zijn geplaatst opdat zij het geluk zouden verdienen van de aanschouwing van God; voor beiden is dat niet mogelik zonder bovennatuurlike hulp van de theologie; wèl kan de menselike rede, de wijsbegeerte, hen voeren langs de eerste etapes van de weg, maar niet tot de hoogste kringen.

Beide schrijvers zijn niet alleen dichters, maar ook geleerden: te midden der hemelse zaligheid blijven zij de levendigste belangstelling tonen voor vraagstukken van wetenschap en laten zij zich door de bewoners der hoge sferen inlichten. Beatrice redeneert met Dante als de beste doctor theologiae.

Ook in de uiterlike voorstelling van wat eigenlik slechts gedacht en gevoeld kan worden, gebruiken beiden dezelfde beelden en symbolen, zodat zij niet alleen als denkers, maar ook als kunstenaars op elkander gelijken. Hier vermeld ik slechts beider streven naar symmetrie tussen de verschillende rijken van het hiernamaals en hun voorliefde voor cijfersymboliek.

Naast Ibn Arabî zij genoemd Aboe-l-Alâ, een Arabies schrijver uit Syrië van de X^{e} en XIe eeuw - men ziet hoe ver de zegslieden van Asín plaatselik en tijdelik uiteenlopen -, die een gefingeerde brief heeft geschreven aan een vriend, getiteld *Verhandeling over de Vergiffenis*, waarin de legende van Mohammed's reis wordt dienstbaar gemaakt aan de verdediging van dichters die ongelovig waren geweest of minder goed hadden geleefd en daarom door de moralisten, waaronder de vriend tot wie hij zich richtte, streng waren veroordeeld. Hij verzint nu dat die vriend wordt toegelaten tot de reis, eenmaal door de Profeet gemaakt, en zich rekenschap geeft dat zij over wie hij zo hard had gericht, zelfs zij die vóór de Islam hadden geleefd, genade bij de Heer hadden gevonden.

De afgestorvenen die hij ontmoet zijn niet uitsluitend profeten en heiligen, maar mensen als hij, Kristenen zowel als Mohammedanen, mannen en vrouwen, hogen en lagen, rijken en armen, ouden en jongen. Daardoor heeft de tocht dat realistiese, aardse karakter dat zo eigenaardig is in de beide eerste delen van de *Divina Commedia*. Hij ontmoet veel dichters en kunstenaars, en behandelt met hen letterkundige theorieën; ook Dante vermeldt gaarne zijn gesprekken met

en over dichters als Jacopo da Lentino, Casella, Sordello, Arnaut Daniel, Guittone d'Arezzo, Cavalcanti, Guinicelli. De plaats door Aboe-l-Alâ aan zijn personen toegewezen getuigt van een brede opvatting, vrij van enge geloofsonderscheidingen, en staat tevens in nauw verband met de sympathie of antipathie van de schrijver; en ook hierin gelijkt hij op Dante, die Cato van Utica aan de voet van het Vagevuur ontmoet en al te vaak de hel of het paradijs bevolkt naar persoonlike voorkeur of afkeer.

Ook hier treffende overeenstemming in biezonderheden. Ik vermeld er twee. Men weet dat Dante, vóór de ontmoeting met Virgilius, door drie wilde beesten die zich op zijn weg vertonen wordt belet de door de zon beschenen heuvel te beklimmen: een wolvin, een leeuw en een luipaard (of panter). Welnu, ook Aboe-l-Alâ's reiziger wordt tegengehouden door een woeste leeuw en een hongerige wolvin. De panter ontbreekt, en ook de allegoriese zin die Dante zonder twijfel aan de dieren heeft gehecht, maar de gelijkenis is niettemin treffend. En dan. In de achtste hemelsfeer onderhoudt Dante zich met Adam, en de vraag die hem vooral interesseert is, welke taal door de eerste mens is gevormd en gesproken (*Parad.*, XXVI, 114): hetzelfde onderwerp behandelt de hoofdpersoon van Aboe-l-Alâ's brief in zijn gesprek met de vader van het mensengeslacht.

Uit deze vergelijkingen zouden reeds enige conclusies zijn te trekken, doch liever laten wij de feiten, door Asín verzameld, voor zichzelf spreken en gaan wij tans de drie rijken van het hiernamaals doorlopen om nog meerdere analogieën aan te wijzen, die voor een groot deel bij Ibn Arabî, maar ook bij anderen zijn te vinden.

Mohammed wordt vergezeld door Gabriël, die hem verklaart wat hij tegenkomt; ook Dante krijgt een gids mede, met wie hij zich op weg begeeft. Zijn tocht gaat in linkse richting; ook Ibn Arabî en andere Arabiese mystici leren dat voor de helbewoners rechts niets bestaat, evenals in de hemel geen plaats is voor links; en deze biezonderheid berust op een commentaar van een Korantekst.

Asín legt de nadruk op de overeenkomst van de Islam omtrent het leven hiernamaals en de Kristelike opvattingen

daaromtrent. De eerste onderscheidt vier toestanden waarin de afgestorvenen zich kunnen bevinden: de eeuwige verdoemenis, die bestaat in het niet-zien van God en in de straf voor de zonden; de eeuwige zaligheid voor hen die in het ware geloof en zonder schuld of na zoening van schuld zijn gestorven en toegelaten worden òf tot de beschouwing der goddelike essentie, òf, voor de minder hoogstaanden, tot de genietingen die de Koran belooft; tussen deze beide, de tijdelike, niet eeuwige, bestraffing door martelingen, en de staat van hen die God noch hebben gediend noch bestreden, en daarom geen straf, doch ook geen beloning krijgen. Deze vier rubrieken corresponderen met de hel, het paradijs, het vagevuur en de limbus der Kristelike eschatologie. Welke verschillen zij vertonen, zal blijken.

De 'schoot Abrahams', waar de ongedoopte kinderen en de patriarchen uit het Oude Testament verwijlen, sedert het einde der XIIIe eeuw, dus niet vóór Dante, *limbus* genoemd, wordt bij deze verdeeld in een voorhal van de hel, bestemd voor hen die noch goed noch kwaad hebben gedaan, en een ander gebied, achter de hellepoort, waar de reine zielen wonen die niet in Christus hebben geloofd, hetzij omdat zij te vroeg werden geboren, hetzij omdat zij zijn wet niet hebben gekend[1]. Afzonderlik, in een schone burcht, binnen welks zeven muren en poorten een liefelike weide verpozing geeft, verwijlen de helden, de wijzen en de grote dichters der Oudheid, met - hiervan was reeds sprake - enkele niet-Kristenen van later tijd, en wel Mohammedanen. Zij ondergaan een morele straf: nooit zullen zij God zien. Zij zijn ernstig en schoon en spreken zacht met elkaar.

Niets hiervan zal men vinden bij de Kristelike theologen, noch de naam *limbus*, noch de topografie, noch de bepaling der categorieën van de bewoners. Daarentegen wordt bij Arabiese schrijvers gesproken van een plaats tussen hemel en hel, genaamd *al-A'râf*, d.i.: 'een grens tussen twee voorwerpen'; ook *limbus* beteekent oorspronkelik 'zoom', doch terwijl dit woord, zoals wij vermeldden, eerst zeer laat

1) Ik vestig, voor alle biezonderheden der *Divina Commedia*, de aandacht op het even degelike als bevallige boek van Hauvette, *Dante* (Parijs, 1911), dat door de Heer William Davids voor de Wereldbibliotheek is vertaald.

in de zin van vóórhel is gebruikt, wordt de Arabiese naam reeds in de eeuw van Mohammed aldus toegepast. Dit oord wordt beschreven op een wijze die niet met Dante's voorstelling overeenkomt en meer gelijkt op een verbinding van de Mohammedaanse hel met het paradijs. De bewoners zijn zij die noch straf noch beloning hebben verdiend, de vroeggestorven kinderen, wijzen en rechtsgeleerden wier wetenschap door hun ijdelheid is geneutraliseerd, martelaars gestorven in de Heilige Oorlog die, door ongehoorzaamheid aan hun vader, hun recht op het paradijs hebben verspeeld. Hun straf bestaat in het verlangen om het paradijs te betreden.

Aldus vat Asín de gegevens der litteratuur van de Islam over de *limbus* samen. Er is zeker veel gelijkenis, naast veel verschil. Afgezien van de plaats van al-A'râf en de topografie ervan verdienen vermelding de onderscheiding waarmede Dante de geleerden en helden uit de Oudheid behandelt, mensen aan wie geen schuld ten laste kan worden gelegd, en de splitsing die hij maakt tussen hen die door hun schuld (lafheid of onverschilligheid) in het voorportaal der hel zijn geplaatst en worden gepijnigd, en degenen die, alleen omdat zij niet gedoopt waren, in de minst gevreesde kring van de hel, zonder martelingen, vertoeven; dit is een bescheiden verzet van Dante tegen het dogma; het is alsof hij aarzelde mannen die hij zó hoog schat te kwetsen. Hierin gaat hij zijn eigen weg.

Men weet dat de hel in de *Divina Commedia* de vorm heeft van een omgekeerde kegel, langs welks wanden de weg loopt die afdaalt tot het laagste punt, dat samenvalt met het middelpunt der aarde, en waarin Lucifer, de opstandeling tegen God, is gewrongen, de ene helft van het lichaam in het noordelik, de andere in het zuidelik halfrond. De afdalende weg, die dus aan één kant, naar de afgrond toe, open is, doorloopt de woonplaatsen der zondaars, die verdeeld zijn in boven elkander geplaatste kringen. Naarmate men afdaalt worden de gestrafte zonden zwaarder en de straffen wreder. Dante onderscheidt negen kringen, waarbij dan nog het voorportaal komt. Deze architektuur van de hel is altijd beschouwd als een bewijs van Dante's stoute fantazie, van zijn ontzaglik groot scheppend vermogen. Maar

ook de hel der Moslims wordt voorgesteld als een omgekeerde kegel, en ook daarin worden verschillende afdelingen onderscheiden; de plaatsbeschrijving is nauwkeurig; er komen rotsen, rivieren, meren, steden, kerkhoven in voor, evenals in de *Inferno*, en, evenals hier, dragen de kringen elk hun naam. Deze namen echter en het aantal kringen zijn verschillend; in plaats van zeven, heeft Dante de heilige negen gekozen. Ibn Arabî heeft in een zijner werken een plan getekend van de hel, dat wonderwel overeenkomt met de plattegrond die Dantekenners van het *Inferno* hebben ontworpen.

Een inrichting der hel kon Dante bij Kerkvaders of in de Bijbel niet vinden; in enkele der vizioenen waarvan hierboven sprake was zijn enige flauwe lijnen getrokken, maar, zoals hierboven bleek, staan ook deze verhalen volgens Asín onder de invloed van Arabiese schrijvers; trouwens, zij vertonen zeer weinig gelijkenis met de streng ingedeelde onderwereld van Dante. Daarentegen kende de Islam sedert lang zulk een ordening, die aan oudere godsdiensten was ontleend.

Over de aard der straffen en de bestemming der verschillende kringen lopen de Arabiese overleveringen uiteen. In het algemeen kan men zeggen dat, evenals bij Dante, de straffen in verband staan met de misdaden. Maar bij de Italiaan is die band veel nauwer, en geenszins worden bij hem de kastijdingen toegepast voor dezelfde misdaden als bij de Moslims. Terwijl hij de zonden ordent in vergrijpen van onmatigheid, gewelddadigheid en slechtheid, een systeem aan Aristoteles ontleend, onderscheidt Ibn Arabî ze volgens de organen waarmede is gezondigd. Ook hier dus een eties principe, maar anders uitgewerkt. Dante, ook al mocht het waar zijn dat hij de Arabiese schrijver heeft gekend, staat vrij tegenover hem.

Nog wil ik enkele enkele curieuse overeenkomsten vermelden. Bij Dante worden de ketters in brandende graven geperst, die omgeven zijn door een zee van vuur; volgens een Arabiese overlevering zal ‘hij die gewoonlik heeft nagelaten te bidden, in een nauw graf worden gedrongen en een gloeiend vuur zal in zijn graf branden’. Een andere groep veroordeelden loopt achteruit, het hoofd achterste voren op de romp;

volgens de interpretatie van een plaats uit de Koran, opgetekend door Tabarí, worden aldus de Joden gestraft die de waarheid van Mohammed's leven hebben ontkend. Volgens de Moslimse eschatologie is Iblís een engel die, tot straf voor zijn opstand tegen God, uit de hemel op aarde is geworpen en in zijn val een gat in de aarde heeft gemaakt, totdat hij in het diepste punt daarvan bleef steken. Deze uit verschillende tradities samengevatte beschrijving komt bijna geheel overeen met Dante's voorstelling van Lucifer's val en straf, waarvan veel voor zijn eigen vinding werd gehouden. Ibn Arabî, die deze biezonderheden niet vermeldt, zegt wèl dat Iblís zich in het onderste deel van de hel bevindt omdat hij, de rebel tegen God, de verschrikkelikste aller straffen verdient. Hij vermeldt ook dat Iblís in het ijs staat, evenals bij Dante de verraders; deze straf der koude is in de beschrijvingen der hel bij de Arabieren zeer gewoon; de veroordeelden steken - evenals bij Dante - naar de graad hunner zonde tot verschillende hoogte in het ijs. In een der vizioenen van vóór Dante's tijd wordt eveneens gesproken van een bevroren meer; het denkbeeld van de koude als straf zou Dante dus ook door de Kristelike mystici aan de hand kunnen zijn gedaan; evenwel, de overeenstemming in biezonderheden tussen de Arabiese schrijvers en Dante blijft ook hier hoogst merkwaardig.

De voorstelling die het *Purgatorio* ons geeft van het Vagevuur is geheel onafhankelik van de Kristelike overlevering. Een dogma is het Vagevuur eerst sedert de XVe eeuw; nergens wordt in de Oud-Kristelike litteratuur een beschrijving ervan aangetroffen. Wèl was het geloof eraan zeer oud, maar de voorstelling ervan was vaag en, voor zover plasties, verschillend van die van Dante. Men heeft hem dan ook de eer gegeven bedacht te hebben dat het een berg is, gelegen tegenover Jeruzalem op het zuidelik halfrond.

De Islam kent een staat van boete en loutering voor elke zondaar die berouwvol sterft. Hoe de plaats waar dit proces wordt voltrokken er uit ziet, daarover bestaan tal van overleveringen, die niet alle met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. Zij is afgescheiden van de hel, en niet in, maar op de aarde geplaatst. Eén der tradities stelt haar voor als

een heuvel die zich verheft tussen hel en hemel; er is een voetpad - oorspronkelik een brug - ‘waarlangs alleen’, zegt Ibn Arabî, ‘men in de hemel kan komen’. Deze berg is verdeeld in een aantal verdiepingen die in opklimmende reeks loutering brengen en die door de Arabiese schrijver met veel biezonderheden worden beschreven. De rangschikking berust ook hìer op een eties beginsel; doch terwijl Dante als grondslag de zeven hoofdzonden kiest, volgt Ibn Arabî de zeven godsdienstige voorschriften: geloof, gebed, vasten, aalmoes, pelgrimstochten, wassing en rechtvaardige werken. Alvorens tot de zeven ommegangen te worden toegelaten, moeten bij Dante de zondaars op het onderste deel van de berg verblijven, gedurende een tijd die door de gebeden der levenden kan worden verkort; ook dit is te vinden in de ascetiese werken van de Islam. De straffen bestaan, zowel hier als daar, in het tegendeel van dat waardoor is gezondigd; karakteristiek voor allen die lijden is de smart en de rouw. Maar, evenals wij dat naar aanleiding van de hel opmerkten, hoewel tussen de soort straffen grote gelijkenis bestaat, is de keuze ervan voor de verschillende zonden verschillend; de blindheid waarmede in het *Purgatorio* de nijdigaards worden gekastijd, zal, volgens de Moslimse mystici, op de dag van het laatste oordeel worden opgelegd aan hen wier gedrag niet in overeenstemming met hun geloof is geweest, en zo meer. Bovendien, bij Dante hebben de straffen de bedoeling de zondaars aan te sporen tot een onafgebroken nadenken over hun ondeugden; daartoe dienen ook de voorstellingen der zonden, in de berg gehouwen. Indien hij dus, ook voor dit tweede deel van zijn werk, kader en enkele biezonderheden heeft ontleend aan Arabiese schrijvers, toch is ook hier zijn ordenende en diepzinnige geest aan het werk geweest.

Op de top van de berg der loutering ligt, volgens Dante, het aardse paradijs; een zachte wind doet de bomen ruisen waarin de vogels vrolik zingen, en door het woud stroomt een beek. Vóór het oog des dichters verschijnt een mystieke processie, te midden waarvan Beatrice op een zegewagen troont. Zij wendt zich tot hem met bittere verwijten: zolang zij leefde had zij hem op de rechte weg geleid, maar na haar dood had hij die verlaten om aardse

nietigheden en een andere onbetekenende vrouw na te lopen; te vergeefs had zij door ingevingen en dromen getracht hem weder op te heffen. Zij dringt er op aan dat hij zijn schuld zal erkennen en zó diep treffen hem haar verwijten dat hij bezwijmt. Waarin Dante's misdragingen hebben bestaan, weten wij niet, maar wel mogen wij, zoals overal in de *Divina Commedia*, aannemen dat de woorden van Beatrice een reële en een verborgen zin hebben, hetzij dat Dante een andere vrouw in werkelikheid heeft liefgehad, hetzij dat hij zich van de theologie heeft afgewend tot de poëzie en tot aardse wetenschap. Deze hereniging met Beatrice vormt het hoogtepunt van het verhaal, en nergens ziet men duideliker die verbinding van realiteit en allegorie die het hoofdkenmerk is van de *Divina Commedia*. Beatrice is hier zowel een aardse vrouw, die aan hem die haar heeft liefgehad zijn ontrouw verwijt, als het symbool van dat hogere leven waardoor de mens wordt gelouterd, en van de wetenschap van God, die hem in staat stelt de zaligheid deelachtig te worden. Reeds wees ik op de stoutheid van Dante's voorstelling: de vrouw die hij met een aardse liefde heeft bemind, wordt krachtens die liefde een der hoogste uitverkorenen van God, en, daar waar zij hem gaat inwijden in de hoogste geheimenissen is zij nog zózeer vrouw dat zij ijverzuchtig is op een *pargoletta*, een ‘jong ding’.

Dat het aards paradijs boven op een berg op het zuidelik halfrond lag, was reeds vóór Dante in Middeleeuwse legenden bekend, maar niemand vóór hem die deze berg had vereenzelvigd met het vagevuur - niemand behalve Mohammedaanse schrijvers: een gehele groep van Arabiese legenden maakt van de tuin van het paradijs het eindpunt van de weg der bekering; wèl wordt niet uitdrukkelik gezegd dat het 't aardse paradijs, niet het hemelse is, maar deze beide worden op dezelfde wijze beschreven. Ook hier, evenals bij Dante, wordt de zondaar in een rivier gedompeld en drinkt uit een tweede, waarna hij in slaap valt, om dan de hemel te bestijgen.

Maar wat misschien wel de allermerkwaardigste overeenkomst is, juist omdat zij het moment betreft dat, zoals wij zagen, het gewichtigste is der gehele *Commedia*, is dat, volgens de Arabiese legenden, de reiziger in die tuin een

schone jonkvrouw ontmoet die hem begroet en zich aan hem bekend maakt als zijn hemelse verloofde, die hem sedert lang met een kuis verlangen verwachtte, na met angst zijn aardse leven te hebben gevolgd en hem door dromen en heilige gedachten te hebben bezield. En als zij hem in de hemel tegentreedt, wenst zij hem geluk met zijn deugdzaamheid of verwijt hem zijn afdwalingen indien hij haar ooit voor anderen heeft vergeten. De rol van deze schone vrouw lijkt wel biezonder veel op die van Beatrice. En deze Beatrice is de centrale figuur van de *Divina Commedia*; zonder haar is Dante's reis ondenkbaar; zij is even noodzakelik als de dichter zelf, die, dank zij haar tussenkomst, zijn tocht door hel, vagevuur en hemel mag ondernemen.

De vergeesteliking ener aardse liefde, in Dante's gedicht in beeld gebracht, was weliswaar in Italië niet iets nieuws; het was een dogma der poëzie die, reeds vóór Dante, in Italië werd beoefend; volgens Guido Guinicelli was voor liefde alleen in een edel gemoed plaats en de vrouw die haar inboezemt is het symbool van de deugd en in uiterlik een hemels wezen gelijk; Guido Cavalcanti en Dante maken ‘Madonna’ tot een engel die uit de hemel op aarde is afgedaald. Het uitgangspunt voor zijn schepping lag dus in de omgeving waarin de dichter leefde en werkte. Maar hoe, indien ook deze poëzie de sporen draagt ener navolging van Arabiese modellen? Asín beweert dat, en niet zonder grond. Ik kom daarop terug. Evenwel, wat hiervan zij, en ook al is de ontmoeting met Beatrice aan Dante van buiten gesuggereerd, toch was het geen grootspraak toen hij, aan het slot van het *Vita nova* aankondigde dat hij van haar hoopte te zullen zeggen ‘wat van geen andere vrouw ooit is gezegd’, want de verplaatsing van de werkelike, levende Beatrice in het rijk der hoogste verbeelding, die verbinding welke - ik zeide het reeds meer dan eens - het eigenlike kenmerk der *Commedia* vormt, dat is en blijft Dante's zeer persoonlike vinding.

Om waarschijnlik te kunnen achten dat een beschrijving van het paradijs volgens de Islam model kan zijn geweest voor de immateriële ideale voorstelling die Dante ervan geeft, moet men - Asín vestigt hierop de aandacht - bedenken dat het Moslims paradijs niet uitsluitend werd gedacht zó als het

in de Koran is beschreven, als een plaats van zinnestreling. ‘De Koran is niet de gehele Islam’; overleveringen toegeschreven aan Mohammed hebben eveneens medegewerkt om het geloof in betrekking tot de zaligheid hiernamaals vast te stellen. De hemelreis van de Profeet bewijst dat niet voor alle gelovigen het paradijs een plaats was van lage, lichamelike genietingen; de Arabiese eschatologie leert ons ook een oord der zaligheid kennen waarin licht, kleuren en muziek een genot geven van hogere, meer innerlike aard, en dat geheel los is van de aarde. Dat deze voorstelling ook bij de Moslims niet oorspronkelik was, doet hier niet ter zake. Deze beide opvattingen van het paradijs worden door Averroës aldus met elkander verzoend dat, volgens hem, een ieder er vindt dat genot dat hem het hoogste schijnt; de lagere naturen zullen naar wellust verlangen, de meer delicate naar geestelike vreugde. En Kristenschrijvers, zoals Raimond Lull, ten tijde van Dante, kenden die beide aspecten van de hemel der Arabieren.

Aan Dante's beschrijving van het paradijs beantwoordt in de Middeleeuwsche litteratuur niets. Hij zelf zegt dat hij Gods hof zal zien geheel anders dan men in zijn tijd gewoon was. Vergelijken wij zijn voorstelling met die der Arabiese schrijvers, vooral met Ibn Arabî.

De bouw der hemelse sferen waarlangs Mohammed en Dante opklimmen is in beide gelijk, als zijnde ontleend aan de astronomie van Ptolemeus: over negen hemelen zijn de gelukzaligen naar de verdiensten verdeeld. Wèl is hun eigenlike plaats in het Empyreum, waar zij allen genieten van het aanschouwen van God, maar zij vertonen zich aan de dichters ook in de kring die past aan de graad van hun deugd. De strenge indeling der gelukzaligen bij Dante is, ook hier, diens eigen werk; in de verhalen van Mohammed's hemelreis vinden wij alleen vage aanduidingen in diezelfde richting: Jezus, het ‘Woord Gods’, bijvoorbeeld, wordt er geplaatst in de kring van Mercurius, de boodschapper der goden.

Bij Dante, evenals bij de Moslims, zijn licht, muziek en kleuren de elementen die het leven in de hemel zalig maken. Vaak is zowel de Profeet als Dante verplicht te zeggen dat het hun onmogelijk is te beschrijven wat zij zien. Beiden stijgen omhoog met de snelheid van een pijl, maar Dante's

eigen mooie vinding is, dat het de blik van Beatrice is die hem omhoog trekt. En evenmin als Beatrice gedurende de laatste etapes de dichter kan vergezellen, evenmin begeleidt Gabriël Mohammed tot in Gods tegenwoordigheid.

Ziehier het einde van de tocht. De reizigers worden toegelaten in tegenwoordigheid van God, die een lichtpunt is, verblindend van schittering, omgeven door negen cirkels, gevormd door ontelbare engelen die om Gods troon draaien. Eerst langzamerhand kunnen zij het licht verdragen. Bij Ibn Arabî wordt de gelukzalige vizie van God voorgesteld als een revelatie, d.w.z. dat het licht dat van God uitstraalt het middel is dat de zielen in staat stelt hem te aanschouwen. Ook Thomas van Aquino spreekt van dit *lumen gloriae* of *lumen divinum*, maar hij erkent dit denkbeeld bij Arabiese schrijvers te hebben gevonden. Toch zou Dante het aan hem hebben kunnen ontlenen, maar dan blijft nog deze overeenkomst met Ibn Arabî dat beiden het op dezelfde wijze artistiek hebben ingekleed.

Ik kan hier niet tot nadere biezonderheden afdalen. Asín noemt er nog zeer treffende, maar misschien is het bovenstaande voldoende om te rechtvaardigen dat hij in de beschrijving van het paradijs het sterkste bewijs ziet dat Dante de Arabiese voorstelling ervan moet hebben gekend.

Het was Ibn Arabî die, vooral bij de laatste en hoogste tocht van Dante, de meeste punten van overeenkomst met hem vertoonde. Nog twee andere reeds genoemde werken van de Arabiese schrijver gelijken veel, het een op Dante's *Convivio,* het ander op zijn *Vita nova*. Het belang dezer nieuwe analogie zal niemand ontgaan. Want waar de vraag zich telkens aan ons opdringt, hoe Dante kennis kan hebben gekregen van de Arabiese verhalen, zou het gewichtig zijn te kunnen vaststellen dat een Moslim uit Spanje die vijftig jaren vóór hem leefde, niet slechts éénmaal, maar driemaal een geschrift had vervaardigd waaraan een werk van Dante beantwoordt.

III.

In het *Convivio* wil Dante de verklaring geven van de

esoteriese betekenis van enige canzonen, vroeger door hem vervaardigd en verkeerdelik beschouwd als de uiting eener zinnelike liefde. Onder de uiterlike liefdesbetuigingen voor een schone, eerbare, nederige en medelijdende vrouw, is volgens Dante verborgen de liefde voor de goddelike wetenschap, de wijsbegeerte. Enige tijd na Beatrice's dood had hij een wijze en schone jonkvrouw leren kennen voor wie hij een platoniese liefde opvatte en op haar had hij die verzen gemaakt; reeds in het *Vita nova* had hij over deze ontmoeting gesproken.

Ibn Arabî wordt door een dergelijk motief tot het schrijven van *De schatten der geliefden* gedreven. In het jaar 1201 had hij te Mekka een jong meisje ontmoet, schoon en geestig, en hij was door haar geïnspireerd geworden tot het schrijven van de verzen die zijn boek bevat. ‘Evenwel’, vervolgt hij, ‘al die verzen zijn toespelingen op goddelike waarheden, geestelike revelaties, verhoudingen van de *intelligentiae* (“geestelike wezens”) met de sferen, zoals gewoon is in onze allegoriese stijl, omdat de zaken van het leven hiernamaals voor ons verkieselik zijn boven die van het aardse leven en omdat zijzelve zeer goed de verborgen zin van mijn verzen kende’. De reden die hem aanzette tot het opstellen van deze commentaar, is dat sommigen meenden dat alleen zinnelike liefde hem zijn verzen had ingegeven.

Zijn geliefde is het symbool der goddelike wijsheid, en de commentaar is vol van biezonderheden over astrologie, theologie, mystiek, zoals de oorsprong, bestemming en adel van de ziel, de extase, de aanschouwing der goddelike essentie, de verschijnselen der mystieke liefde. Zo is ook Dante's *Convivio* een allegories ‘banket’ voor hen die dorsten naar wetenschap; naar aanleiding der drie canzomen die hij verklaart, spreekt hij over kwesties van sterrekunde, zoals de verhouding der verschillende hemelsferen tot de *intelligentiae*, over de theorie der liefde, over de oorsprong van de adel.

Deze gelijkenis tussen Dante's verhandeling en het werk van Ibn Arabî voert Asín tot de vraag naar de oorsprong van de *dolce stil nuovo*, de theorie der dichterschool van Guinicelli, Cavalcanti en Dante. De aandoening der liefde openbaart zich bij hen in een mystieke verering die streeft naar een geestelike vereniging met de geliefde, en in een

zielelijden, zich openbarende in beven, zuchten, bezwijmen en verlangen naar de dood. Een ander kenmerk dezer poëzie is haar wijsgerige opvatting van de liefde: de beminde vrouw, die zij tot de rang van een engel verhief, wordt voor haar het symbool der hemelse wijsheid. De liefde tot haar vereenzelvigt zich met de liefde tot God.

Deze Italiaanse lyriek is de voortzetting der dichtkunst van de Provençaalse troubadours, en het is niet onmogelik haar karakter te verklaren door de ontwikkeling van elementen die ook in de gedichten van deze laatsten voorkomen. Dan zou de vraag naar de oorsprong van de *dolce stil nuovo* samenvallen met die van het ontstaan der Provençaalse poëzie, en de evolutie zou dan hierin hebben bestaan dat deze hoe langer zo mystieker zou zijn geworden. Ook voor haar is de liefde een kracht ten goede en is de vrouw een voorwerp van aanbidding. Toch treft het, als men ziet hoe de Arabiese dichters, reeds lang vóór Dante, de geliefde vrouw verheerliken als een engel of als een symbool van de wijsbegeerte. Asín vermoedt dat deze 'bijna monsterachtige combinatie' is te verklaren als een poging om de voorstelling der hoerî's uit de Koran, die alleen voor zinnelike liefde waren geschapen, te veredelen, waardoor zij worden tot de hemelse verloofden waarvan hierboven sprake was. Juist in de gedichten van Ibn Arabî is de beminde enkel een allegorie voor de filosofie die van God komt, en bij hem wordt de psychologiese ontleding der liefde nog veel subtieler dan bij Cavalcanti. Hij gaat zelfs zóver van te verklaren dat aan elke minnaar, onder het uiterlijk der aangebedene, God zich vertoont.

Zo zouden wij ook hier weder tot Ibn Arabî worden gevoerd, als wij onderstellen dat het nieuwe van de *dolce stil nuovo* niet is de ontplooiïng van elementen waarvan haar voorgangster reeds de kiem bezat. Maar ook in dit laatste geval zou het mogelik zijn dat de letterkunde der Arabieren er niet vreemd aan is.

In de allerlaatste tijd, en geheel onafhankelik van de onderzoekingen van Asín, heeft men opnieuw de Oosterse oorsprong van de poëzie der troubadours verdedigd. Deze onderstelling is niet nieuw: Simonde de Sismondi in 1816, Fauriel in 1846 spreken als hun overtuiging uit dat de Ara-

bieren uit Spanje op de beschaving en de dichtkunst van Zuid-Frankrijk invloed hebben geoefend, een zeer diepe volgens de eerste, meer indirekt volgens de tweede. Maar reeds Diez vermeldt slechts terloops deze mogelikheid, en sedert had men òf berust in niet-weten òf zijn toevlucht genomen tot andere hypothesen. Somtijds stelde men zich tevreden met frazes, volgens welke deze poëzie ‘een vermenging zou zijn van de psychologie van het Germaanse ras met ridderlike denkbeelden welke bij de troubadours en de Italianen tot een complex van leerstellingen zou hebben geleid’; maar ook aan minder vage onderstellingen ontbrak het niet, hetzij men in een oude, niet-bewaarde, volkspoëzie het eerste begin zocht der liederen en der *sirventés* van de Provençalen, hetzij men de voorafgaande Middeleeuws-Latijnse letteren als de bron ervan beschouwde. Plotseling is de Arabiese theorie, in het laatst van het vorige jaar, opnieuw naar voren gebracht, ditmaal niet door een Arabicus, maar door een beoefenaar van de Duitse minnezang[1)], en, hoewel het nodig blijkt dat de zaak ook van de zijde der Oriëntalisten wordt onderzocht, toch zijn reeds verrassende overeenkomsten geconstateerd.

Voor de stelling van Asín, dat ‘de Islam de sleutel is van een groot deel van het verklaarde in de *Divina Commedia*’ is deze studie in elk geval een steun; en het is te noodzakeliker voor hem de band tussen Dante en de Arabiese letterkunde door innerlike bewijzen zo sterk mogelik te maken, omdat over de relaties tussen de Italiaanse dichter en eventuele voorgangers onder de Moslims slechts vage onderstellingen mogelik zijn.

Wèl geeft hij zich veel moeite om waarschijnlik te maken dat Dante vertrouwd was met de wetenschap en de letterkunde der Arabieren. Hij wijst op zijn sympathie voor Arabiese geleerden, waarvan wij hierboven het bewijs aanhaalden, op zijn voor die tijd ongemene kennis der geschiedenis van de Profeet en zijn neef en schoonzoon Ali. Hij spreekt uitvoerig over de aanrakingspunten, op Sicilië

1) Burdach, *Ueber den Ursprung des mittelalterlichen Minnesangs* (Sitzungsberichte der Preussischen Akad. der Wissenschaften, 1918, XXXIX, XLV-XLVIII).

aan het hof van keizer Frederik II - de bakermat der Italiaanse lyriek! - en in Spanje, tussen Oosterse en Westerse beschaving. Hij legt de nadruk op het feit dat Dante's geliefde leermeester, Brunetto Latini, als gezant van Florence aan het hof van Alfonso de Wijze heeft vertoefd, waar de Arabiese poëzie en geleerdheid in hoog aanzien waren, en dat deze Brunetto voor eigen werk uit Arabiese geleerde schrijvers heeft geput; hij vergeet ook niet te vermelden dat Dante zegt van hem te hebben geleerd 'hoe de mens zich vereeuwigt', en hij had bovendien de verzen kunnen aanhalen waarin Brunetto betreurt te zijn gestorven, 'daar hij hem nu niet meer kan helpen bij het werk'. Maar verder kan Asín niet gaan, want op Dante's leven rust een zware sluier, die al het werk, door zovele geleerden aan de Florentijn en zijn werk gewijd, niet in staat is op te lichten. Zowel zijn jeugd en de jaren vóór zijn ballingschap als die daarna zijn een duistere nacht, met enkele schaarse lichtpunten. Indien de *Canzoniere* aan Dante werkelik is geïnspireerd door herinneringen aan Arabiese dichters, dan moet hij dezen reeds vroeg gekend hebben, en deze onderstelling zal ook noodzakelik zijn als men aanneemt dat die kennis hem en zijn mededichters door Brunetto Latini is aangebracht.

Over de omvang ervan, ja zelfs over de schrijvers die hij kan hebben gelezen, kan evenmin iets zekers worden gezegd. Ibn Arabî alleen bevat niet alles waarin Dante met de tradities der Moslims overeenstemt.

Wat trouwens, na aftrek van mogelike ontleende denkbeelden en voorstellingen, als Dante's geestelik eigendom overblijft is ontzaglik veel, te veel dan dat ik in deze korte aankondiging een poging mag wagen het op te sommen. Enkele malen wees ik hierboven reeds op wat in Dante meer en anders is dan bij de Arabieren. Dit zou ik hieraan nog willen toevoegen. Dante met zijn groot ordenend verstand heeft volgens een streng systeem de drie werelden bevolkt, de werkelike en allegoriese betekenis zijner voorstelling van het hiernamaals dieper gemaakt en haar door zijn grote kennis van de klassieke Oudheid en de wetenschap van zijn tijd nog verrijkt. Hij heeft een onuitwisbare stempel op zijn werk gedrukt, zó zeer dat zijn willekeurig beschikken over plaatsen in de hel en paradijs voor sommigen zelfs stuitend is.

Door aan anderen te ontlenen, zonder scrupules, zonder zijn bronnen te noemen, deed hij wat al zijn tijdgenoten hebben gedaan, voor wie oorspronkelikheid geen verdienste was, en die toch, mits zij onafhankelik van geest waren, kans hebben gezien hun genie tot zijn recht te doen komen. En wat aan Dante nooit zal kunnen worden ontzegd, dat is zijn ongeëvenaarde kunst, zijn meesterschap over de taal, waardoor deze het volmaakte instrument is geweest voor het wedergeven van zijn zo scherpe en persoonlike vizie van personen en begrippen.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.
Groningen.

De oudste Amsterdamsche opera, geopend Dinsdag 31 December 1680, en de opera te Buiksloot van 1686.

De strijd in en om de Nederlandsche Opera, die ten gevolge hebben zal, dat deze instelling van hier naar den Haag overgebracht wordt, geeft ons aanleiding, om het een en ander mede te deelen van de lotgevallen der oudste Amsterdamsche Opera, die 31 December 1680 geopend werd in een eigen gebouw aan de noordzijde van de Leidschegracht tusschen de Keizers- en de Prinsengracht.

Te Parijs was in 1671 de eerste schouwburg uitsluitend voor het vertoonen van opera's geopend en in 1678 was te Hamburg een operatooneel gesticht, maar te Amsterdam werden slechts af en toe door buitenlandsche troepen operavoorstellingen gegeven in den schouwburg aan de Keizersgracht. Toch waren muziek en zang sedert lang geen vreemdelingen op het Amsterdamsche tooneel, want reeds Roodenburg bracht liederen in zijn tooneelstukken, en de reien in Vondels treurspelen werden met instrumentale begeleiding gezongen[1]. Ja, in de Muziekkamer van Knol, die reeds lang weer verdwenen was, had men indertijd zangspelen uitgevoerd, die bijna opera's heeten mochten. Onder onze tooneelspelers waren er dus waarschijnlijk wel, die de geschiktheid bezaten, om niet zonder succes in een opera op

1). Te Winkel, De Ontwikkelingsgang, III, bl. 117.

te treden; daarbij kwam, dat het Amsterdamsche publiek verzot was op muziek en zang en bijzonder behagen schepte in kijkstukken, als die van Jan Vos; ook schreef Dirk Buysero reeds den eersten Hollandschen operatekst, die door Charles Hacquart van Brugge[1] op muziek gezet was. De omstandigheden waren dus niet ongunstig voor de oprichting van een Amsterdamsche opera. Ja, wij hadden hier vermoedelijk reeds een soort van opera gehad. Want de schouwburg, dien men sedert 15 Juni 1672 om den ernst der tijden gesloten gehouden had, werd Donderdag 25 November 1677 weder geopend 'om daer te doen singen eenige musyckstucken en presenteren eenige vertoningen,'[2] en de eerste tooneelvoorstelling had volgens te Winkel pas in Februari 1678 plaats. Al dien tijd schijnt men zich in afwachting van de tooneelvoorstellingen met muziekavonden beholpen te hebben, die sterk aan opera's doen denken.

Uit de notulen van den Amsterdamschen kerkeraad kennen wij het programma van dien eersten avond gedeeltelijk. Ook weten wij daaruit, dat het in de couranten bekend gemaakt was, maar wij hebben nergens de hand kunnen leggen op een in November 1677 te Amsterdam gedrukte courant, zoodat onze kennis niet verder reikt dan de notulen.

> Deze kerkeraadsnotulen dan zeggen: 'dat het schouwburgh wederom geopent is tot musyckspelen met veranderinge van tonelen.' 'Op Donderdaghavont is gemusiceert van persoonen in comediants klederen met openinge van gordijnen, daer oock een vertoninge van een Jupiter geschiede, als uyt den Hemel nederdalende.' Ook is in de vergadering medegedeeld 'dat in de courante gestelt is, 't geen oock nu uyt de billetten blyckt publicq aengeplackt, dat op morgen den 29 dezer wederom musyck soude gespeelt worden uyt de opera van Isis.'[3]

Uit dit alles blijkt o.i. voldoende, dat de tijd wel onge-

1) De vredesonderhandelingen hadden hem met tal van vreemde musici naar Nijmegen gebracht, waar zooveel muziek gemaakt werd, dat Huygens aan d'Estrades schreef van 'la mer de belle harmonie où je vois que vous nagez à Nimègue'. 10 Jan. 1677.
2) Besluit van Burgem. d.d. 24 Nov. 1677.
3) Protocollenboek 13, bl. 297, 25 en Zondag 28 Nov. 1677.

veer rijp was voor de oprichting van een vaste opera te Amsterdam, althans dat zulk een onderneming hier eenige kans van slagen had. De man, die dit aandurfde en er zijn geld en zijn naam aan waagde, was Dirk Strijker, een Amsterdammer van geboorte, die door zijn moeder, Elizabeth Roodenburg, wat van het kunstenaarsbloed van den ridder Dirk Roodenburg in zijn aderen had en verwant was aan de beste families van de stad.

Dat hij in weerwil van de daarvoor zoo gunstige omstandigheden zijn geluk niet beproefde met een nationale opera, doch zijn keus vestigde op een Italiaansche, is gemakkelijk te verklaren. Want zijn vader, Jacob Strijker, was consul van onze republiek te Venetië; dus was Dirk in Italië opgevoed en zijn kunstzin in Italiaanschen geest ontwikkeld, en toen hij op ongeveer vijf en dertigjarigen leeftijd als Theodore Strijker naar Amsterdam terugkeerde, schonk hij aan zijn vaderstad een Italiaansche opera.

Oorspronkelijk zal Mr. Theodore Strijker bij de oprichting van zijn opera waarschijnlijk alleen gedacht hebben aan het engageeren van een vasten troep, die op de dagen, dat de schouwburg vrij was, van dit gebouw gebruik zou maken, maar dan moet hem bij de uitwerking van zijn plannen spoedig het onmogelijke daarvan gebleken zijn.

Wij zullen dit nader aantoonen met behulp van een slechts enkele jaren later uitgebracht officieel advies, dat in het gemeente-archief te dezer stede berust.[1)]

Uit dit stuk blijkt, dat de schouwburg toen geregeld op Maandag en Donderdag speelde, waarbij men, als de toeloop groot was, ook nog den Zaterdag voegde, behalve op de dagen van voorbereiding voor het Heilig Avondmaal in de Gereformeerde kerk. Woensdag- en Vrijdagavond werd in enkele kerken van de Gereformeerde gemeente gepreekt, zoodat er dan niet gespeeld mocht worden, en dus bleef alleen de Dinsdagavond vrij.

Strijker zou dus dien avond in den schouwburg operavoorstellingen kunnen geven. Maar ook daartegen bestond een onoverkomelijk bezwaar. Want de tooneeltechniek was in die dagen nog zoo slecht ontwikkeld, dat men onmogelijk

1) Consideratien omtrent het invoeren der opera op de schouwburg.

in een enkelen dag de schermen en andere benoodigdheden voor de tooneeluitvoering van Maandagavond vervangen kon door die voor de operavoorstelling van Dinsdag, daar timmerlieden voor deze werkzaamheden op het tooneel dikwijls drie dagen en meer noodig zouden hebben. Dus moest, wie geregeld opera's te Amsterdam ten gehoore wilde brengen, de consequentie aandurven van de stichting van een eigen gebouw.

Doch dit was voor den ondernemer niet de eenige en denkelijk nog niet eens de grootste moeilijkheid. Want de exploitatie van den schouwburg geschiedde uitsluitend ten voordeele van het Burgerweeshuis en het Oudemannenhuis, die respectievelijk 2/3 en 1/8 van de baten ontvingen, en daar het te voorzien was, dat de opera den schouwburg een gevoelige concurrentie aandoen zou, lag het voor de hand, dat Strijker alleen dan vergunning krijgen kon om te spelen, als hij zich verbond om den godshuizen de schade te vergoeden, die zij door de vermoedelijke vermindering van de winsten van den schouwburg lijden zouden.

Volgens Wagenaar (II, bl. 400) sloot Strijker daartoe 27 October 1679 een contract met de regenten van het Burgerweeshuis en het Oudemannenhuis. Het is ons niet gelukt dit contract te vinden, ofschoon wij daartoe de protocollenboeken van alle Amsterdamsche notarissen op dat jaar hebben doorgezien. Wij weten dus niet precies welke verplichtingen Strijker daarbij op zich nam, maar kunnen ze toch wel bij benadering bepalen. Volgens de Consideratien (zie boven) bracht de schouwburg toen de laatste twee jaren dikwijls 6000 gulden per kwartaal op en was het nettoprovenu voor de godshuizen toen gemiddeld 220 gulden per avond. Daarom lijkt het ons niet onwaarschijnlijk, dat van Strijker de helft zal gevraagd zijn, wat, berekend naar twee voorstellingen per week gedurende een seizoen van 9 maanden, op 8500 gulden per jaar komt, maar op ruim 13000 gulden, wanneer men drie uitvoeringen per week als basis aanneemt. Nemen wij daarvan het gemiddelde, dan zou Strijker dus per jaar 11000 gulden aan de godshuizen hebben moeten afdragen. Dit getal klopt merkwaardig goed met de huur, die de pachters David Lingelbach en Jan Koenerding in 1687 aannamen voor den schouwburg jaar-

lijks te betalen: naar gelang van de uitkomsten der exploitatie een mininum van 17000 en een maximum van 21000 gulden voor 120 speelavonden. De helft daarvan is 8500 à 10500 gulden.

Wij meenen dus veilig te mogen aannemen, dat Strijker zich verplichtte aan de godshuizen jaarlijks tienduizend gulden uit te keeren, en wanneer men dit bedrag vergelijkt met het subsidie, dat de beheerders van dergelijke kunstinstellingen thans noodig hebben om te kunnen blijven bestaan, moet men erkennen, dat het hem niet aan durf ontbrak. Wij zullen zien, hoe het hem verging.[1)]

Voor zijn operagebouw had hij een stuk grond in handen van het bouwblok aan de noordzijde van de Leidsche gracht bij het Molenpad. Hoe de toestand daar ten plaatse toen was, kan men het best zien op de kaart van Bormeester. Aan de Prinsengracht stond er de schermschool, die in 1686 verbouwd werd tot een Fransche kerk, wier plaats thans ingenomen wordt door de Bosboom-Toussaintschool. Langs het Molenpad kreeg men dan eerst het woonhuis bij de klokgieterij van Hemony en vervolgens de klokgieterij zelf, die toen gedreven werd door Mammas Frémy. De Keizersgrachtzijde van het blok was reeds geheel volgebouwd, alsmede het eerste deel van de Leidschegracht, waarvan de rest nog open lag. Op dat open gedeelte zou het operagebouw verrijzen, vermoedelijk daar waar nu de nummers 42-56 staan, die kennelijk uit één hand gebouwd zijn.

Toen Strijker zich eenmaal met de regenten van de godshuizen verstaan had, waren de burgemeesters bereid hem verlof te geven voor de oprichting van zijn opera en verleenden zij hem daarbij verder herhaaldelijk hun steun. Dien had hij reeds dadelijk bij het bouwen noodig, want zijn terrein was voor het beoogde doel niet diep genoeg en nu stonden zij hem toe een deel van het woonhuis der klok-

1) Inmiddels is het contract gevonden. Het is van 28 Oct. 1679 en geeft Strijker het recht zijn opera's in het gebouw van de schermschool te vertoonen behalve op Maandag en Donderdag. ‘Vooraf, bij anticipatie en sulx alvooren het Theatrum sal openen,’ moet hij aan de regenren der godshuizen 200 gulden per week betalen. Op 6 Nov. 1679 werd het contract gewijzigd; de opera zou niet komen in de schermschool maar op ‘het erff gelegen op de lijsse en kijssersgraft naest de twee turflogien’. (Archief Burgerweeshuis, Portef. Stukken van Bestuur.)

gieterij, die een eigendom der stad was, af te breken, op voorwaarde, dat hij binnen twee maanden 150 gulden betaalde en het huis later op zijn kosten in den oorspronkelijken toestand herstelde. (Res. Thes. VI, 173, 4 Januari 1680).

Met zooveel spoed trok men daarna aan het werk, dat reeds in de kerkeraadsvergadering van Donderdag 18 Januari 1680 bekend gemaakt werd, 'dat op de leytse gracht bij het schermschool een seecker loots en gebouw wordt opgericht 't welck men verstaat dat met toestemminge van de H.H. Burgemeesteren sal worden gebruyckt om stomme verthoningen te doen sien, en kunstigh musyck te doen hooren'[1].

Bij de inrichting van het gebouw liet Strijker zich, wat betreft het tooneel met toebehooren, terzijde staan door Jeronimo Sertorio, een ingenieur in dienst van Ernst August, hertog van Hannover. Het plan zal wel geweest zijn, alles vóór September in gereedheid te hebben, om het seizoen met de kermis te kunnen beginnen, maar dit viel tegen. Men kwam zelfs midden October niet gereed en toen moest Sertorio, wiens verlof verstreken was, naar Hannover terug, tot groote verlegenheid van Strijker, die hem niet missen kon. Doch in dezen nood bleek, hoe welgezind de burgemeesters hem en zijn opera waren, want zij schreven voor hem een brief aan den hertog, om dien te verzoeken, het verlof van Sertorio met een maand te verlengen, opdat hij 'dit seer magnificq theater' zou kunnen voltooien. (1 October 1680, Stadsmissivenboek.)

Een '*seer magnificq theater*' noemen hier de burgemeesters van Amsterdam, die natuurlijk Londen en Parijs gezien hadden, Strijkers opera. En dat werd zij inderdaad, tot niet geringe jalouzie van de regenten van den schouwburg, die noch in decoratief noch in costumes met de opera konden wedijveren en herhaaldelijk op vernieuwing en verbetering aandrongen op grond, 'dat de schouwburg bij gebrek van kostelijkheid en verandering nootsakelijk vervallen moet. UEE. *gelieve maar eens aenschouw te neemen wat effect dat de tooneelen van de opera doen*.'[2]

1) Protocollenboek 14, bl. 148.
2) J. Pluimer namens reg. v.d. schouwburg aan de reg. der godshuizen. 10 Maart 1681. Arch. Burgerweeshuis t.a.p.

Het fraaie schilderwerk en de uitstekende architectuur der decoraties worden ook geroemd door Doublet in zijn brief aan Huygens. (zie beneden.)

Van de artisten, die in dit gebouw optreden zouden, weten wij minder: alleen dat onder de geëngageerde muzikanten zekere Matheo Batalje en diens vrouw behoorden, die eigenlijk in dienst stonden van den vorst van Palts-Neuburg. Het schijnen een paar zeer goede krachten geweest te zijn, op wier behoud voor de opera groote prijs gesteld werd, want tweemaal, 15 November en 11 December 1680, richtten de burgemeesters een schrijven aan Palts-Neuburg, om hem te bewegen het echtpaar dezen winter aan Strijker over te laten voor ‘de alhier opgezette opera (die) in de aenstaende week staet te beginnen,’ zooals de laatste brief zegt. (Stadsmissivenboek).

Strijker dacht dus nu in het midden van December zijn openingsvoorstelling te geven, maar tegen dien tijd kwam hij weer niet gereed, en zoo werd eindelijk Zaterdag 28 December 1680 daarvoor aangewezen. Slechter keuze had Strijker echter moeilijk kunnen doen, want den volgenden dag zou in de Nederl. Geref. kerk het Heilig Avondmaal gevierd worden, en dus was de Zaterdagavond bestemd voor de voorbereidinspreeken. Die Zaterdag behoorde alzoo voor de Gereformeerden een dag te zijn van ernstigen inkeer, en Strijker had op zijn vingers kunnen uitrekenen, dat hij met zijn openingsvoorstelling op dien avond den kerkeraad tegen zich in het geweer riep. En nu moge het waar zijn, dat de invloed, dien dit lichaam op het stadsbestuur had, in den regel geweldig overschat wordt, het was toch altijd beter, dien eerwaarden heeren geen noodelooze reden tot ergernis te geven.

In dit bijzondere geval kwam daar nog bij, dat de kerkeraad reeds een vol jaar zat te wachten op ergernis van Strijker's zijde. Want niet zoodra hadden diens operaplannen door het contract over het afbreken van het woonhuis der klokgieterij (Januari 1680) ruchtbaarheid gekregen, of de kerkeraad had reeds overwogen, welke houding hij tegenover deze nieuwigheid aannemen zou, en was daarbij tot het besluit gekomen, dat hij wachten moest tot er zich aanstootelijkheden zouden opdoen, maar dan ook oogenblik-

kelijk klagen zou.[1] Die aanstootelijkheid was er nu: op den dag der voorbereidingspreeken bleef steeds de schouwburg gesloten en dus gaf het geen pas, op dien dag de opera - natuurlijk met eenige feestelijkheid - te openen. Met spoed werd daarom tegen Woendag 25 December een buitengewone kerkeraadsvergadering uitgeschreven[2] ter bespreking van de vraag:

> 'dewijle de toneelspelen, opera genaemt, op de Leitse graft aenstaende Saterdagh, wanneer de voorbereidinge tot des Heren H. Avontmaal bij ons sal gehouden worden, de eerste aenvanck nemen sullen, off niet bij de Ed. Achtbare Heren Burgemesteren behoorde verzocht te worden dat doch op so een tijt niet begonnen wyert, dat de vergaderinge wenste noyt te mogen toegelaten te worden'.

Vermoedelijk zal er over deze vraag weinig gediscussieerd zijn, want zij was zoodanig gesteld, dat ze de meening van den kerkeraad zeer getrouw weergaf: de opera was niets anders dan een bijzonder soort van tooneelspel en behoorde daarom eigenlijk nooit toegelaten te worden, maar allerminst op den dag der voorbereiding. Het zal dan ook wel met algemeene stemmen geweest zijn, dat de vergadering besloot,

> 'dat dit Haar Ed. Achtbaarheden sal worden bekent gemaeckt en op het vryndelickste en ootmoedichste sullen worden versocht de openinge van dat tooneel der ijdelheden op die off gelycke tiden immers niet toe te laten'.[3]

Natuurlijk vond de deputatie, die ingevolge dit besluit den volgenden dag naar het stadhuis ging, daar een gunstig onthaal. Weliswaar liepen de burgemeesters van Amsterdam volstrekt niet aan den leiband van den kerkeraad, maar zij waren ook slechts kinderen van hun tijd, en vonden dus dat een operavoorstelling op den avond van de voorbereidingspreeken ongepast was.

Alzoo kreeg Strijker bevel, de opening der opera nog een paar dagen uit te stellen, vermoedelijk tot Dinsdag 31

1) Protocol 14, bl. 148, 18 Januari 1680.
2) De gewone vergadering werd elken Donderdag gehouden.
3) Protocol 14, bl. 213, 25 December 1680.

December 1680, 't geen de kerkeraad als volgt notuleerde:

> ‘de opera op de Leytse graft nyt sijn geopent op die dach als men vermoet had en dat op versoeck van de E. Kerckenraet’[1].

Een groot jaar had het dus geduurd voor Strijker beginnen kon te spelen, en de helft van het seizoen was reeds ten naastenbij verstreken. Dit had natuurlijk op de financieele resultaten van de onderneming een zeer ongunstigen invloed, want bij den opzet van de rekening was men uitgegaan van de veronderstelling, dat de opera midden September geopend zou worden, en nu hadden de artisten al dien tijd op Strijkers kosten werkeloos rondgeloopen.

De opera speelde Maandag en Zaterdag, soms ook op Woensdag. Men begon met ‘Le Fatiche d'Ercole per Deianira’, een opera, die vijf of zes jaar te voren met bijzonder succes te Venetië vertoond was en hier ook zoo in den smaak viel, dat ze weken achtereen gespeeld werd, de Haagsche beau-monde geregeld de voorstellingen bijwoonde en zelfs stadhouder Willen III met zijn echtgenoote daardaarvoor 7 Februari de reis naar Amsterdam ondernam.

Wij weten dit uit een brief, dien Ph. Doublet 6 Febr. 1681 schreef aan Const. Huygens, den zoon van den dichter, als antwoord op een verzoek om berichten omtrent Strijkers opera. Hij schrijft aldus: ‘Puisque vous souhaitez d'être informé touchant nôtre opéra d'Amsterdam, je vous dirai en peu de mots que, sunt bona, sunt quaedam mediocria, pourtant l'autre hémistiche de sunt mala plura, n'y a point de reste.’ Maar toch, hoewel bestaande uit goede krachten, verscheidene middelmatige en meest slechte, vond hij den troep volstrekt niet minder dan er in Italië optraden, want er waren onder de mannen prachtige bassen en onder de vele goede vrouwestemmen twee uitnemende zangeressen. De zang was dus zeer goed, maar Doublet miste in het optreden, ook der beste zangers, die gemakkelijkheid en bevalligheid, welke aan de Franschen zoo eigen is, en zeide scherp: ‘ces sortes de gens sont plus propres pour les Musiques d'Eglise et de Chapelle: *on ne les voit point et pourtant font un fort bon effet*’.

1) Protocol 14, bl. 214, 2 Januari 1681.

De monteering van het stuk was uitstekend: onderscheidene fraai geschilderde decoraties van goedde architectuur, en bijzonder rijke costumes, vooral voor de heeren. Natuurlijk had Doublet ook wel enkele aanmerkingen b.v. op ‘un certain cheval Pégase qui ne traverse pas l'air d'assez bonne grâce,’ en op de balletten ‘à quoi les Italiens ne sont pas propres et qui ne sont pas de leur génie.’ Ook ergerden zich sommigen aan de toiletten der optredende dames ‘qui choquent la vue ici et autres petites choses qui ne sont pas essentielles, mais pour le reste, c'est une affaire à voir et à entendre.’[1)]

Doublets oordeel was dus nog al gunstig. Doch veel meer zegt het, dat de dichter Huygens, die buitengewoon muzikaal was, ondanks zijn vijf en tachtig jaren, in den winter een uitstapje naar Amsterdam maakte, alleen om met het gezin van Doublet op 25 en 26 Februari naar de opera te gaan.[2)]

Maar er kwam toch te weing publiek. Het gemeene volk bleek al heel spoedig niet bijster veel voor de opera te gevoelen en dus bleef de goedkoopste rang geregeld onbezet. Voor den burgerman was het bezoek te duur, omdat de gewoonte meebracht, dat men er confituren, hypocras, oesters, chocolade en dergelijke kostbare lekkernijen gebruikte. (Consideratien). Zoo bleven er alleen de rijke en rijkste Amsterdammers als geregelde toeschouwers over, waarbij zich wat provincialen voegden, voor wie de opera een van de bezienswaardigheden was, die gedurende het verblijf in de stad een beurt hebben moesten. Maar daarmede kreeg Strijker op verre na zijn huis niet uitverkocht en hij zat op veel te zware lasten, om met halfvolle zalen het lied te kunnen uitzingen.

Reeds 25 Febr. 1681 schreef Thomas Arents aan de regenten van Wees-en Oudemannenhuis, dat deze godshuizen, ‘zo 't loopende gerucht waar is, weinig of niets tot heden getrokken hebben’ van de opera aan de Leidsche gracht. (Archief B.W.t.a. pl.) Maar Strijker behoefde zich daar-

1) Ph. Doublet aan Const. Huygens, 6 Februari 1681. Universiteits Bibl. Amsterdam.
2) Dagboek van Const. Huygens, Oud Holland, 1885. Zou toen misschien Buysero's opera ‘De triomfeerende Min,’ die aan Huygens opgedragen was, vertoond zijn?

over z.i. niet bijzonder ongerust te maken, want de burgemeesters hadden hem te kennen gegeven. dat hij met spelen kon voortgaan, zonder zich veel te bekommeren over het financieele gedeelte van zijn contract. Doch de regenten der godshuizen dachten daarover niet zoo mild en spraken hem aan om betaling van zijn achterstallige schuld. Schriftelijk beklaagde Strijker zich nu bij de burgemeesters. Hij redeneerde aldus: toen ik mij 'op hoop van grooten toeloop en van veel winsten' verbond tot een wekelijksche uitkeering, was aan weerskanten de bedoeling, dat dit zou zijn *een deel der behaalde winst*. Dat sluit in, dat ik, zoolang er geen winst is, ook niet behoef te betalen. Op dien grond hebben de burgemeesters mij gezegd, dat ik mij niet ongerust behoefde te maken, en op dienzelfden grond gaven zij twee of drie jaar geleden ook afslag aan Fransche comedianten. Verder erkent Strijker, dat hij aan de godshuizen ruim 3000 gulden schuldig is, maar daartegenover staat, dat hij in Februari bij het bezoek van den Prins de geheele opera kosteloos afstaan moest. (4 Juli 1681. Archief B.W.t.a. pl.)

Deze brief schijnt ten gevolge gehad te hebben, dat men aan Strijker 1200 gulden toekende voor de voorstelling op 8 Februari, toen Willem III de opera bezocht, maar van dit geld kreeg hij geen duit in handen, want de thesaurieren hielden daarvan eerst de 150 gulden voor het klokgietershuis in en droegen de rest af aan de regenten der godshuizen in mindering van hun vordering op den ondernemer der opera. (Res. Thes. VII, 29, 12 September 1681).

Dergelijke hardhandige maatregelen plegen alleen te baten, als men met een onwilligen schuldenaar te doen heeft; worden ze toegepast op iemand, die onmachtig is om aan zijn verplichtingen te voldoen, dan hebben ze gemeenlijk slechts ten gevolge dat het sloopingsproces bespoedigd wordt. Zoo ook hier.

Onwillig was Strijker allerminst. Integendeel, hij verzette zich zoo wanhopig tegen den naderenden ondergang, dat hij den schouwburg gedeeltelijk leeg speelde, zoodat daar voor de godshuizen geen winst meer overschoot (Consideratien), de zes beste acteurs zich aansloten bij een reizenden troep, en de anderen, door de slechte betaling 'weerzoorig' ge-

maakt werden ‘om in toekomende niet te willen speelen.’[1] Maar hoe hij zich weerde, het gelukte hem toch niet, zooveel volk te trekken dat hij zelf aan zijn verplichtingen tegenover de godshuizen voldoen kon. Het Weeshuis en het Oudemannenhuis, die tot dusver uit den schouwburg zulke rijke winsten gehaald hadden, trokken dus nu noch van de opera noch van den schouwburg ook maar een penning, en niet zoodra kwamen de regenten tot het besef van de grootte van het onheil, dat zij aangericht hadden, of Strijker's vergunning tot spelen werd op hun aandrijven door de burgemeesters ingetrokken.

Dit geschiedde omstreeks Januari 1682, zoodat de operatroep midden in het seizoen broodeloos op straat stond. Is het wonder, dat Strijker met een in zeer lamentabele termen gesteld adres het hart van de burgemeesters zocht te vermurwen? Als zij hem slechts ‘om syn slechten en miserabelen staat’ wilden consenteeren verder te spelen, dan hoopte hij eerlang in staat te zijn de regenten der godshuizen en al zijn andere crediteuren te voldoen! Maar de burgemeesters zagen geen heil in de zaak en beslisten 9 Maart 1682 afwijzend op het verzoek. (Groot Mem. VII, bl. 45.)

Hiermede behoorde de eerste Amsterdamsche opera tot het verledene. Het gebouw bleef nog ongeveer een jaar staan; 6 April 1683 droeg Strijker het tegen taxatie aan de stad over, welke transactie hem 200 gulden opbracht. Dit bagatel is natuurlijk veel te klein als koopprijs voor het ‘magnificq theater’, zooals burgemeesters de opera in 1680 noemden, maar misschen had Strijker den inventaris reeds op andere wijze te gelde gemaakt; misschien ook dat het restant van de waarde van het gebouw aan de regenten der godshuizen afgedragen werd. (Res. Thes., VII, 104.)

De opera was daarmede dood en begraven en de schouwburg leek voor goed van haar concurrentie verlost... maar niet lang daarna stak de doodgewaande het hoofd weer op, en nu in voor de godshuizen vrij wat gevaarlijker omstandigheden. Ongeveer tien jaar geleden had men het schouwspel gezien, dat comedianten, die om den ernst der tijden geen vergunning konden krijgen om te Amsterdam op te

1) L. Meijer ook namens J. Pluimer aan de reg. van Wees- en Oudemannenhuis, 24 Mei 1681. Archief B.W.t.a.p.

treden, buiten de jurisdictie maar vlak onder den rook der stad hun tenten opsloegen te Buiksloot, aan den Overtoom en op Zeeburg. Alle drie deze plaatsen waren dicht genoeg in de buurt om de lief hebbers uit de stad, waar de schouwburg gesloten en alle tooneelspel verboden was, te lokken, zoodat de ondernemers zich in een druk bezoek mochten verheugen. Bovendien behoefden zij aan het Burgerweeshuis noch aan het Oudemannenhuis iets af te dragen en konden er dus goede zaken gemaakt worden.

Datzelfde spelletje werd nu weer vertoond, en de opera, die te Amsterdam na een zeer kortstondig bestaan ten grave gedaald was, herrees aan den overkant van het IJ te Buiksloot. Of het Theodore Strijker dan wel een ander ondernemer was, die daar zijn geluk beproeven ging, ligt geheel in het duister, maar dat de opera te Buiksloot bestaan heeft, staat vast. Een bericht van kerkelijke zijde noemt haar een Italiaansche opera, van anderen kant vernemen wij, dat er in het Hollandsch gespeeld is: misschien werden er zoowel Hollandsche als Italiaansche werken opgevoerd.

Het bericht van kerkelijke zijde is te vinden in de Acta van de Classis Edam, waarin op 29 Juli 1686 aangeteekend werd:

> ‘En is door d. van der Hooght geproponeert, hoe dat tot Buyckesloot een seecker huys gebouwt was in 't welck van eenige Italiaenen de soo genaemde opera vertoont souden worden; 't welck de E. Classis overwogen hebbende is geresolveert dat men een waeckendt oogh op deselve houden sall en nae bevindt van saecken dit brengen ter plaetse daar sulx sal behoren, welke saeck bijsonderlijck aanbevolen is d.d. Bouman, van der Hooght, Zegers’.

Even positief als de kerkelijke heeren hier spreken van een Italiaansche opera, even stellig noemt een ander tijdgenoot haar een Hollandsche. Wij bedoelen David Lingelbach, die het volgende jaar optrad als pachter van den Amsterdamschen schouwburg en in 1686 de opera ‘Liefde van Amintas en Amarilles’ uitgaf met de opmerking: ‘vertoont op de Nederduytsche opera tot Buiksloot’.

Daar wij van elders wisten, dat de comedianten, die tien jaar geleden, toen er te Amsterdam in het geheel niet gespeeld mocht worden, van den nood een deugd makende te Buik-

sloot optraden, een kleinigheid afdroegen aan de diaconie ter plaatse, hoopten wij, dat er in het kerkelijk archief aldaar misschien iets te vinden zijn zou, dat ons in dezen de beslissing aan de hand doen kon. De predikant te Buiksloot gaf met de grootste welwillendheid toestemming om daarnaar een onderzoek in te stellen en bracht ons in den winter van 1916 op den zolder der pastorie, waar alle archivalia der kerk, op het nippertje tijdens de overstrooming gered, opgestapeld lagen.

Een gelukkige greep deed ons in minder dan een half uur een stuk vinden, dat betrekking had op de gelden, die van de opera verkregen waren, maar de kwestie, of er in het Hollandsch dan wel in het Italiaansch gespeeld is, geheel onopgelost liet. Het was een extract uit het resolutieboek van de vroedschap van den volgenden inhoud:

> ‘Vroetschap gehouden den 15 Junius 1687. Daer is bij Burgemeester ende vroetschappen besloten en vastgestelt dat de penningen die alreede bij de diaconen van Buycksloot sijn ontfangen en nog staan ontfangen te werden, geprocedeert in den voorleden jare van de opera, dat deselve penningen sullen werden geimploieert tot het maecken van een nieuwe regenswatersback aen de kerck. Ordonneren voorts dat Cornelis Garbrantsz. regerend Diacon hetselve gelt in 't geheel bij hem berustende sal restitueren ende behandigen aan de kerckmeesters van dese kerck’.

Ook behoefden we omtrent het bedrag, dat de diakenen uit de entreegelden van de opera ontvangen hebben, niet in het onzekere te blijven, want op hetzelfde blad staat deze kwitantie:

> ‘Ick ondergeschreven bekenen ontfange te hebben uyt handen van Cornelis Garbrantsz. timmerman het operas gelt voor een regenwatersback de somme van hondert en een gulde 4 stuyvers, actum den 4 Julius 1687.
>
> Pieter Cornelisz. timmerman[1)].

Uit deze stukken blijkt tweeërlei. Eerstens dat de Buiksloters hun aandeel in de entrees der opera over 1686 zeer nuttig besteed hebben, want tot op den huidigen dag is de

1) Kerkel. archief Buiksloot, Portef. G. No. 1.

regenwaterbak bij de kerk de reserve aan drinkwater, die in tijden van langdurige droogte, als de particuliere watervoorraden uitgeput raken, dienen moet om in de grootste behoefte te voorzien. En dan doet de zinsnede omtrent penningen, die, ‘nog staan ontfangen te werden’, vermoeden, dat de opera te Buiksloot ook in het najaar van 1687 zou spelen, welk vermoeden tot zekerheid wordt, door de aanteekening in de Mémoires van François de Jaucourt, dat in September 1687 tusschen Medemblik en Amsterdam ‘tout près d'Amsterdam’ de opera ‘Atys’ van Quinault en Lully vertoond werd[1].

Doch hoe met dit alles te rijmen is, dat de drie predikanten, die door de Classis Edam gedeputeerd waren om een wakend oog op die opera te houden, op 30 September 1686 konden rapporteeren: ‘dat van sulck een opera niet en was als men wel gevreest hadden,’ en hoe de Classis gedurende het geheele jaar 1687 kon zeggen, alsof er geen opera te Buiksloot bestond: ‘wort bij ons tegen deselve gewaakt’, dat alles blijft ons voorloopig een raadsel.

Deze Buiksloter opera houdt ongetwijfeld op de een of andere wijze verband met de pogingen, die er in dienzelfden tijd aangewend werden om te Amsterdam weder tot oprichting van een opera te komen. Eigenlijk was daar sedert 1679 de opera niet van de lucht geweest. Geen wonder, want had den Haag Buysero met zijn ‘Triomfeerende Min’, onze stad telde niet minder dan drie dichters, die hun opera's voor het voetlicht brachten: Thomas Arents, Bidloo en Lingelbach, en zoowel de eerste pachters van den schouwburg als hun opvolgers Lingelbach en Koenerdink zonderden een vrij groot deel van de speelavonden voor de opera af. Bovendien speelde in 1686 nog een Fransch operagezelschap in den schouwburg. Het kan dus niemand bevreemden, dat er telkens weer stemmen opgingen van liefhebbers, die de wenschelijkheid betoogden van de stichting van een nieuwe opera. Het duidelijkst formuleerde Thomas Arents deze wenschen in zijn: ‘Voorstel op wat wijze een Opera in het Nederduytsch tot genoegen der ingezetenen, groter luyster der Nederduytsche taal, en aanqueekinge van derselver Dicht-

1) Te Winkel, De Ontwikkelingsgang, III, bl. 99.

kunde, daarenboven tot merkelijken meerder nut der Armen, ten tonele gebragt, en binnen dese stadt gevestigt kan worden.' Dit vertoog begint met de mededeeling, dat volgens het algemeen gerucht de regenten van den schouwburg voornemens zijn 'een Opera bij der hant te neemen', doch dat ze nog weifelen tusschen de keuze van een Italiaansche, een Fransche of een Nederlandsche, en bepleit dan verder het recht van voorkeur voor de laatste, o.a. ook op dezen grond, dat het voor rechtgeaarde Nederlanders 'hatelijk behoort te weezen, in een tydt van oorlogh, ons door den koning van Vrankrijk zoo onrechtmatigh aangedaan, ons toneel overgegeeven te zien aan menschen, die in hunne harten niet anders voeden als verachtinge voor onzen Landaart, en niet anders wenschen als onze ondergang en verderf'. Dit moet doelen op den negenjarigen oorlog en dus schreef Arents zijn vertoog niet voor 1688.

In het Gemeente-archief te Amsterdam berust een tweetal stukken, die blijkbaar betrekking hebben op de operaplannen, die Arents aan de regenten van den schouwburg toeschrijft: adviezen, die waarschijnlijk aan de regenten der godshuizen of aan de burgemeesters uitgebracht werden. Het eene heeft bitter weinig om het lijf en wijst slechts op de politieke gevaren, die er verbonden zijn aan den omgang van de jeunesse dorée met lichtzinnige buitenlandsche zangeressen, terwijl het bovendien de vrees uitdrukt, dat het gemeene volk ontevreden zal worden, als de comedie vervangen wordt door een opera, die alleen een rijkeluisvermaak is. Het andere, de Consideratien, waarvan wij reeds herhaaldelijk melding maakten, is een degelijk stuk, dat de zaak voornamelijk uit een practisch oogpunt beschouwt.

In de eerste plaats wordt daarin uitvoerig betoogd, dat het onmogelijk is, den schouwburg beurtelings te gebruiken voor opera- en tooneelvoorstellingen, zoodat men of het een of het ander kiezen moet. Valt de keuze op de opera, dan begint men met een zestigtal gezinnen broodeloos te maken en bereikt ten slotte toch niets, want op den duur kan hier geen opera bestaan. Dit komt door de groote exploitatiekosten, die daaraan verbonden zijn. Voor den schouwburg bedragen de onkosten 150 gulden per avond, maar voor een opera schat de steller van het advies ze op 450 gulden,

terwijl een geheel uitverkochte zaal slechts 540 gulden oplevert. Zoo rekent hij uit, dat er in het allergunstige geval nooit meer dan 90 gulden per avond voor de godshuizen kan overschieten, terwijl zij de laatste twee jaren gemiddeld per avond 220 gulden winst ontvingen. Als op deze wijze is aangetoond, dat de proef met een opera op groote teleurstelling uitloopen moet, waarbij ook gezinspeeld wordt op de ervaring met Strijker's opera opgedaan, vestigt de steller van het advies tenslotte er de aandacht op, hoe moeilijk het na een paar jaar zijn moet, weer een goeden troep tooneelspelers bijeen te krijgen, bekwaam om onzen schouwburg te bespelen. Immers ‘alle speelders reusseeren niet op alle plaatsen’:

> ‘Heere Pietersz., Jurriaan Baat, Abraham Hendriksz. en wilden de Brabanders en Hagenaars niet zien, schoon zij hier geadmireert werden, en Parera noch Bleek behaagden ons, schoon de Hagenaars die roemen’.

Na dit voor de omzetting van den schouwburg in een opera zoo vernietigend advies is het niet te verwonderen, dat de autoriteiten, die daarover te beslissen hadden, de proef niet waagden, en zich verder hielden bij de tooneelvoorstellingen, die goed geld opbrachten.

Thans nog een enkel woord over het jaar, waarop men het ‘Vertoog’ van Arents en de ‘Consideratien’ van den anonymen adviseur te plaatsen heeft. Scheurleur[1] zegt, dat Arents zijn ‘Vertoog’ waarschijnlijk in 1686 schreef; wij merkten boven reeds op, dat dit niet voor 1688 kan geweest zijn. De ‘Consideratien’ echter zijn blijkbaar van iets later datum, want zij melden, dat de schouwburg drie jaar geleden 6000 gulden opbracht, na dien tijd dikwijls 6000 gulden per kwartaal, en de twee laatste jaren gemiddeld 220 gulden per avond. Deze getallen sluiten den tijd, dat de schouwburg verhuurd was, uit. De laatste huurders, Lingelbach en Koenerding, werden December 1688 van de huur ontslagen, dus mag men de ‘Consideratien’ op zijn vroegst stellen op het jaar 1690. Dat klopt ook wel met de namen der daarin genoemde acteurs: Heere Pietersz., de ex-tooneelspeler, liet na 1678 in Haarlem een mooi huis bouwen en bleef daardoor lang in de herinnering leven, en Abraham Hendriksz.

1) Amsterdam in de zeventiende eeuw, III, bl. 28.

(Blank) en Jurriaen Baat waren in 1689 aan den Amsterdamschen schouwburg verbonden (Worp II, bl. 32 en 36), terwijl de Hagenaars Parera en Bleek hun grootsten naam pas omstreeks 1690 hadden.

Bovendien is er in het archief van het Burgerweeshuis een brief van J. Pancras Michiels aan zijn mederegenten, waarin hij schrijft niet ter vergadering te kunnen komen, maar 'wat aengaet de schouburgh blijft ick persisteeren bij de oude resolutie laest bij ons genomen, dat is aen geen opera te komen, hoe favorabel die sigh soude wille schijne op te doen.' Deze brief is van 6 Juni 1690. Toen waren dus operaplannen bij de regenten der godshuizen aanhangig. Dat doet de deur dicht.

H.J. WESTERLING

Het boek van Bethmann Hollweg.

Th. von Bethmann Hollweg, Betrachtugen zum Weltkriege. Erster Teil. Berlin. Reimar Hobbing, 1919.

De staatsman, met een verantwoordelijkheid belast, zooals zelden door iemand gedragen is, heeft het woord genomen, en het is niet meer dan billijk, onmiddellijk stilte voor hem te verzoeken.

In één opzicht stelt zijn boek zeer te leur: het werpt over de geschiedenis der 'twaalf dagen' (24 Juli-4 Aug. 1914) geen nieuw licht hoegenaamd. De voorstellingen worden herhaald die reeds uit verschillende redevoeringen, door den schrijver tijdens den oorlog gehouden, overbekend waren. Die voorstellingen zijn, in een boekje van 1917, door Headlam[1)] geanalyseerd; geen onbevooroordeelde zal ontkennen dat in dat boekje tegen de bewijskracht der door den toenmaligen Rijkskanselier gebruikte argumenten bedenkingen geopperd zijn die in een ernstig debat niet zonder meer kunnen worden voorbijgegaan. De bezwaren die door den heer von Bethmann Hollweg zouden moeten worden wederlegd, eer afwijkende opinie zich door hem zou kunnen laten overtuigen, worden geheel voorbijgegaan; zijn hoofdstuk 'Der Ausbruch des Krieges' is een decoctum, dat slechts den indruk bevestigen kan, dat de kanselier van 1914 in geenen deele tegen de gebeurtenissen is opgewassen geweest.

Van belang is, wat de schrijver verhaalt omtrent den zoogenaamden 'kroonraad' van 5 Juli 1914, en omtrent zijne

1) The German Chancellor and the Outbreak of War. London, Fisher Unwin.

besprekingen met Haldane in 1912. Een kroonraad, zegt hij, is er niet geweest; alles heeft zich bepaald tot een gesprek van mij en Zimmermann met den Keizer over een dien dag door graaf Szögyenyi overhandigd 'Balkan-programm auf lange Sicht', beoogende 'ein Serbien ausschliessender Balkanbund unter der Ägide der Zentralmächte.' De Keizer was van meening: 'unseres Amtes sei es nicht, dem Bundesgenossen zu raten, was auf die Serajewoer Bluttat zu tun sei. Darüber müsse Österreich-Ungarn selbst befinden... Kaiser Franz Joseph aber müsse wissen, dass wir auch in ernster Stunde Österreich-Ungarn nicht verlassen würden. Unser eigenes Lebensinteresse erfordere die unversehrte Erhaltung Österreichs.' De kanselier was het hiermede eens, keerde naar Berlijn terug (het gesprek was te Potsdam gehouden), en deelde Szögyenyi mede: 'Zu den zwischen Österreich-Ungarn und Serbien schwebenden Fragen könne der Kaiser keine Stellung nehmen, da sie sich seiner Kompetenz entzögen. Kaiser Franz Joseph könne sich aber darauf verlassen, dass der Kaiser im Einklang mit den Bündnispflichten und der alten Freundschaft treu an der Seite Österreich-Ungarns stehen würde.'

Eene blanco-volmacht dus. Voor eene actie, welker doel was, Servië op den Balkan te isoleeren.

'Ich kann nicht zugeben,' aldus de ex-kanselier, 'dass nur ein politischer Denkfehler imstande gewesen sei, den Weg zu weisen, den wir gegangen sind. Dass selbst russisches Denken davor zurückschrecken werde, ohne äusserste Not den furchtbaren letzten Schritt zu tun, habe ich zu Beginn der Krise ebenso angenommen, wie ich glaubte, dass auch England, vor die allerletzte Entscheidung gestellt, die Erhaltung des Weltfriedens höher schätzen würde als seine Freundschaften.'

Tijdens den Balkan-oorlog had inderdaad Engeland zich volstrekt niet als de complaisant van Rusland gedragen. Maar Duitschland soms als die van Oostenrijk? Men weet van neen. Er moet dus een voor zwaarwichtig gehouden argument geweest zijn, dat er toe geleid heeft tegenover Oostenrijk een zoo geheel andere houding aan te nemen dan nog een jaar te voren, bij het tot stand komen van den vrede van Boekarest. In de jaren 1912 en '13 had Duitschland er geen bezwaar

in gezien, zich met Engeland over de Balkanvraagstukken te verstaan. Waarom is dezelfde weg niet in 1914 ingeslagen? Op deze vraag verneemt men het antwoord niet; men kan er slechts naar raden.

In 1912 had Engeland het aanbod gedaan, zich tegenover Duitschland te verbinden, aan geen ongeprovoceerden aanval op dit land te zullen deelnemen, en zich vrij te zullen houden van afspraken, die een zoodanigen aanval konden beoogen. Bethman Hollweg had hiermede geen genoegen genomen, en verlangd, dat Engeland neutraal blijven zou, 'sollte Deutschland ein Krieg aufgezwungen werden'. Dat tusschen deze beide formules een verschil kon worden aangenomen, teekent den toestand van wantrouwen, die tusschen beide mogendheden was ontstaan. Engeland had den eenigen redelijken weg aangewezen, om dit wantrouwen te verminderen: eene overeenkomst met Duitschland in zake het vlootvraagstuk, en tegelijk omtrent de bevordering van koloniale en commercieele wenschen van Duitschland door Engeland. Indien Duitschland den wapeningswedstrijd had willen staken en in de meerderheid der Britsche vloot berusten, ware Engeland bereid geweest Duitschland aan een grooter koloniaal bezit in Afrika te helpen en concessiën te doen inzake de Bagdadspoor. Het is Bethmann geweest die de politieke overeenkomst voorop heeft gezet, met de bedoeling, de Triple Entente te breken. Allereerst zou Engeland zich moeten verplichten, in elken continentalen oorlog tegen Duitschland neutraal te blijven. In antwoord verklaarde zich toen Engeland bereid, deze verplichting op zich te nemen voor het geval van 'unprovoked attack', en verder heeft het niet willen gaan, daar het, zooals Grey uitdrukkelijk verklaarde, zijne ententes met Frankrijk en Rusland niet op wilde geven.

Toen er dus van eene politieke overeenkomst niets kwam, is het Grey geweest, die, ondanks het feit dat Duitschland over de vloot niet praten wilde, toch de onderhandeling over koloniale en spoorwegbelangen heeft op gang gebracht. En toen de Balkan-oorlog uitbrak, heeft hij, ter wille van de ernstig door hem begeerde verbetering in de betrekkingen tot Duitschland, tegenover de Oostenrijksche belangen op den Balkan eene welwillende houding aangenomen.

Deze feiten worden door Bethmann erkend. Wat kan

men dan anders concludeeren, dan dat hij heeft ondergedaan voor invloeden in Duitschland zelf, die de verbetering in de betrekkingen tot Engeland niet wenschten?

Bijzonder grooten indruk heeft in Duitschland de ontdekking gemaakt, dat, in het voorjaar van 1914, Engeland een aanzoek van Rusland, om de Engelsch-Russische entente te completeeren door een maritieme conventie, niet volstrekt van de hand heeft gewezen. Was het evenwel niet natuurlijk dat ook de entente met Rusland, evenals voorlang die met Frankrijk, door zoodanige conventie werd gevolgd? Doel der ententes was, het Tweevoudig Verbond in staat te houden tegen Duitschland te blijven opwegen. Daartoe behoorde de zekerheid, dat, indien Duitschland de aanvaller mocht zijn, op den steun der Britsche zeemacht niet te vergeefs een beroep zou worden gedaan. Duitschland heeft gewild, dat Engeland deze politiek der 'balance of power' zoude opgeven; het heeft m.a.w. een onmogelijken eisch gesteld. Het heeft Engeland willen verbieden, zich waarborgen te verschaffen tegen machtsmisbruik door de sterkste der continentale mogendheden.

Engeland bevond zich, uit noodzaak, op een zeer gevaarlijken weg, en Grey heeft dit zeer wel beseft. Hij heeft veel moeite gedaan Duitschland te overtuigen dat het niet zijne bedoeling was, de eenmaal verworven sterke defensieve positie ten nadeele van Duitschland te misbruiken. Duitschland heeft meer verlangd dan deze negatieve zekerheid; het heeft een positief machtsoverwicht nagejaagd, niet bedenkende dat dit, tegen Duplice plus Engeland, buiten zijn bereik viel.

Bethmann heeft zijn land dezen weg zeker niet opgedreven, maar is machteloos geweest, het tegen te houden. Hij beklaagt zich een-en-andermaal over 'die verhängnisvolle Materialisierung der öffentlichen Lebensinteressen', waardoor zijn tijd zich gekenmerkt heeft. 'Über das Ziel schiesst, nach meinem persönlichen Urteil, die Ansicht, dass England die kriegerische Auseinandersetzung mit dem deutschen Nebenbühler geflissentlich gesucht habe, ebenso wie umgekehrte englische Vorstellungen haltlos sind. Der Zusammenhang ist wohl der, dass die Staatskunst in beiden Ländern nicht stark genug oder nicht willens war die Welt durch eine grosse

Tat vor einem Schicksal zu bewahren, das als gewaltiges Unwetter sichtbar am Himmel stand.... *Die Politik*, *die Verständigung suchte*, *war bei uns denen anstössig*, *die sich als berufenste Hüter des nationalen Gedankens fühlten*, während die sachlich Zustimmenden keine Unterstützung aufbringen konnten oder wollten, die sich mit popularer Wucht durchgesetzt hätte. Eine befreiende Tat wäre eben doch nur möglich gewesen, wenn die Leiter des englischen Staatswesens sich hätten entschliessen können, grundsätzlich mit dem Prinzip eines Koalitionssystems zu brechen, das die Gegensätze organisierte, anstatt sie aufzulösen.'

Heeft Bethmann hier niet zijn eigen oordeel geschreven? De blanco-volmacht van 5 Juli, en... breken met het coalitiesysteem! Nogmaals: welke dwingende noodzaak is er gevoeld, Oostenrijk in die mate de vrije hand te laten?

Het groote motief zal geweest zijn, Oostenrijk te 'redden' nog bij het leven van Frans Jozef. Frans Ferdinand was dood, en de vermoedelijke troonopvolger was een onbekende; men vreesde, een aan den invloed der Parma's onderworpen zwakkeling. Terwijl men in 1913 Oostenrijk genoodzaakt had, zich bij den vrede van Boekarest neder te leggen, kreeg deze mogendheid nu verlof, den Balkan opnieuw in brand te steken. Duitschland waagde daarmede zichzelf en Europa aan een avontuur. Bethmann's excuus is, dat anders Rusland dit zou hebben gedaan. Het is een onvoldoende verontschuldiging, nu juist de ervaring tijdens den Balkan-oorlog had bewezen, dat Engeland in zake den Balkan tot overleg met Duitschland bereid was. Bethmann heeft niet ingezien dat juist het blindelings ondersteunen van Oostenrijksche aanspraken *het* middel was de anti-Duitsche coalitie in werking te brengen. Hij heeft de hand geleend tot eene herhaling van de prestige-politiek, die Bülow in 1909 gelukt was, maar die hij, Bethmann, niet de man was, hetzij uit te denken, hetzij tot een gelukkig einde te voeren.

Zijn slotwoord verdient onze aandacht:

'Indem sich die englische Staatskunst in dem Trachten erschöpfte, die Verwirklichung eigenen Machtbegehrens durch Koalitionen und Rüstungen zu sichern, folgte sie dem allgemeinen zuge der Zeit' [en volgde zij met name het Duitsche Rijk]. 'An dem Wahne mit diesen Mitteln den

Menschheitsaufgaben der Politik gerecht zu werden, ist Europa zugrunde gegangen, und in diesem Irrglauben konzentriert sich die Gesamtschuld aller am Kriege beteiligten Nationen.... Zu der Überzeugung, dass die Entwicklung der Weltverhältnisse die Nationen zu einer Revision ihrer Stellung zum Kriege nötigte, hatte sich die Politik eben nicht durchgerungen. Ohne Rücksicht darauf, dass bei der bestehenden Mächtegruppierung jede Verschiebung der grossen europäischen Machtverhältnisse [dus toch zeker ook de anti-Servische Balkanbond onder leiding der centrale mogendheden] die gesamte Welt in Mitleidenschaft zog, hatten die europäischen Grossstaaten nur das Wachstum eigener Macht im Auge, und die vielfach überkommene Vorstellung, dass der Krieg nicht nur gegebener Ausdruck nationaler Kraft sei, sondern auch die Völker sittlich erneuere, wucherte unbekümmert darum fort, dass das Kriegsaufgebot ganzer Völker und die unheimlichen Erfindungen der Technik aus ritterlicher Kräftemessung eine wahnsinnige und bei genügender Dauer jede sittliche Empfindung vernichtende Menschenschlächterei machen mussten. Gefühl für kollektive Menschheitsverantwortung lag den Kabinetten fern... Grenzenloses wechselseitiges Misstrauen, imperialistischer Ideenzwang und auf materielle Nationalinstinkte beschränkter Patriotismus haben einander gegenseitig in die Höhe geschraubt, ohne dass erkennbar wäre, welche Nation der allgemeinen Weltstimmung am weitesten nachgegeben hätte.'

Bethmann's overtuigingen mogen respectabel geweest zijn, de kracht, er naar te handelen, heeft hem ten eenen male ontbroken. Aan het verleden en zijne rol daarin terugdenkende, moet hem meer dan eens de verzuchting over de lippen zijn gekomen: 'qu'allais-je faire dans cette galère?'

H.T. COLENBRANDER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

David van Goorle.

- Uit prof. Jaeger's *Historische Studiën*[1] verdient onderstreeping het hoofdstuk over den begaafden jongen Nederlander, die, even 21 jaar oud, in een klein Friesch dorpje stierf, en nochtans twee werken naliet, die hem een plaats in de geschiedenis der wijsbegeerte geven.

'Misschien vindt nog eens een bevoegd schrijver tijd om de verdiensten en tekortkomingen aan te wijzen van een die zich beijverd heeft een van de hervormers der wetenschap te worden', - aldus sprak Land twintig jaar geleden[2], en prof. Jaeger, de filosofie van den jeugdigen hervormer maar kort besprekend, verhaalt wat méér van zijn chemie. Van Goorle erkende maar *twee* elementen; hij geeft *gewicht* aan de lucht; hij onderscheidt tusschen *damp* en *lucht*; hij ontkent de wederzijdsche omzetting van de elementen; hij heeft een zekere atomistiek. Dat alles deed hij en men bedenke wel dat Van Goorle vóór Descartes en Gassendi kwam.

Prof. Jaeger verhaalt dit niet alleen, maar hij heeft ook, met bewonderenswaarden ijver naar den *afkomst* van den jongen held gezocht, en zeker wel alles gevonden, wat daarover te vinden was; een stamboom kroont het onderzoek, en wij weten nu, dat hij geboren werd in Utrecht, te Leiden studeerde, en te Cornjum in Friesland stierf.

1) J.B. Wolters, U.M. Groningen, Den Haag, 1919.
2) De Wijsbegeerte in de Nederlanden, 's Gravenhage, Nijhoff, 1899, blz. 117-123.

Van Goorle, aldus oordeelt Land, moest als hervormer mislukken ‘wegens overschatting van het louter formeele denken, dat zoo dikwijls in netelige omstandigheden een valstrik is gebleken voor het talent’. Maar is dit oordeel niet te streng, gelijk ook Land's bewering, dat Van Goorle den vooruitgang der wetenschap in gevaar moest brengen? Want het is dan wel zoo, dat Van Goorle ervaring, wijsbegeerte en uitspraken der heilige schrift gelijkwaardig achtte[1]; hij moge dan, schoon Aristoteles bestrijdend, zelf menigmaal in het peripatetisch moeras zijn blijven steken[2], Land zelf vermeldt toch Van Goorle's krachtig woord tegen de peripatetische leer der *universalia*[3], en al gaat de jonge man hier in het spoor der nominalisten, er is niettemin veel zelfstandige overtuiging in dit verzet, en de invloed daarvan moet wel van groote beteekenis zijn geweest. Want men moet wel aannemen, dat Spinoza Van Goorle's werk gekend heeft, en juist in deze zaak zal de groote vaderlandsche filosoof - bij wien de strijd tegen de *Entia Rationis* zoo heftig is - in den jeugdigen landgenoot krachtigen steun hebben gevonden.

Prof. Jaeger geeft aan Van Goorle een krans als voorlooper van Descartes, om zijn atomistiek, hier wil men hem een tweeden reiken als een wegbereider van Spinoza, en hopen op een nog meer uitvoerig verslag van zijn werk, dan wij nu door Land en Jaeger al hebben.

CH.M. VAN DEVENTER.

1) Land, 119, Jaeger, 86.
2) Jaeger, 88.
3) Land, 118.

Buitenlandsch overzicht.

24 Juli 1919.

Na den vrede met Duitschland, die met Duitsch-Oostenrijk. Het verdrag is aangeboden en Renner heeft tien dagen gekregen om er op te antwoorden. Hij zegt dat hij, indien deze vrede onveranderd blijft, hem niet teekenen zal. Dat zeide Rantzau ook van den vrede met Duitschland, en niettemin is deze tot stand gekomen. Staat er aanstonds ook een Oostenrijksche Hermann Müller gereed om te teekenen al wat Parijs verlangt?

In het voorloopîg ontwerp van territoriale voorwaarden, reeds vroeger aan Renner ter hand gesteld, zijn eenige veranderingen gekomen.

Met Oostenrijk worden eenige westelijke districten van Hongarije vereenigd, waar de Duitsche bevolking in de meerderheid is; daarentegen krijgt Tsjecho-Slowakije een bruggehoofd aan den Donau en moet Oostenrijk in Stiermarken en Karinthië nog wat gebied afstaan aan den Zuid-Slavischen staat.

In de staatsschuld der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie van vóór den oorlog zullen de nieuw gevormde Slavische staten moeten deelen, maar voor de oorlogsschulden zelve worden zij niet aansprakelijk gesteld.

Het probleem doet zich thans voor, wat er van Weenen worden moet, een veel te groote hoofdstad voor het landje dat Duitsch-Oostenrijk zijn zal. Het zou de Zuidelijke hoofdstad kunnen worden van een Duitschland waarin

Duitsch-Oostenrijk ware opgegaan; - maar dit opgaan wordt door de Entente verboden.

Van de twaalf millioen Duitschers, die in de landen der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie voorkwamen, zullen er maar zes tot den Duitsch-Oostenrijkschen staat behooren. De Duitschers van Meran en Bozen komen aan Italië; die aan den rand van Boheme en Moravië woonden langs Bohemerwoud, Ertsgebergte en Sudeten, aan Tsjecho-Slowakije; de Duitsche bevolking der steden in Zevenburgen en elders in Hongarije is afgesneden van de kern in de beide Oostenrijken, Salzburg. en Noord-Tyrol. De Duitsche bevolking verliest haar industriegebied (dat in Boheme lag); zij boet wel zwaar voor de fouten der Oostenrijksch-Hongaarsche politiek, die eigenlijk wel zoo veel Hongaarsche politiek geworden was, als Oostenrijksche. Maar de rekening van Hongarije is nog niet vereffend...

Het zal belangwekkend worden de ontwikkeling van zaken in de Donaulanden gade te slaan. Het woord 'Donaulanden' herinnert reeds aan een zekere belangengemeenschap die de landen der dubbele kroon onder velerlei lotwisseling tezamen bond. Zal er, ondanks de huidige verdeeldheid, door buitenlandschen invloed bevorderd, weder eene Donaufederatie ontstaan? Komt zij niet tot stand, dan begrijpt men niet hoe een staat als de Duitsch-Oostenrijksche zonder aansluiting bij Duitschland zal kunnen leven. Renner moet hebben gezegd, dat men Duitsch-Oostenrijk behandelt als den bewoner van een weidsch kasteel, dat, in de onmiddellijke nabijheid, van een siertuin is omgeven, maar die, wat verder af, verscheiden boerderijen had liggen van wier opbrengst hij leefde, en wien men slechts kasteel en bloementuin laten zou. Alsof deze in stand kunnen blijven zonder de boerderijen...

In Duitschland zelf wil het nog maar niet rustig worden. Staking hier en staking daar. En de binnenlandsche politiek is niet van de verkwikkelijkste. De regeering was er samengesteld uit sociaal-democraten, burgerlijke democraten en centrum. De burgerlijke democraten zijn uitgetreden uit berekening; zij wilden het vredesverdrag niet teekenen, overtuigd dat men daartoe toch zou moeten overgaan; maar zij wilden anderen met het odium belasten. Het centrum maakt nu het voortbestaan der Ebert-regeering mogelijk, maar laat zich zijn hulp duur

betalen in de schoolkwestie, die in het middenpunt der binnenlandsche politiek van Duitschland is komen te staan. Niet alleen dat van de scheiding van kerk en staat zooals de sociaaldemocratie die begonnen was na de revolutie te proclameeren niets komen zal, doch het schijnt zelfs problematiek te worden of de vrijheid der ouders, die hun kinderen niet van het godsdienstonderwijs op de scholen gebruik wenschen te laten maken, voldoende zal zijn gewaarborgd. De sociaal-democraten zouden zich van het centrum alleen kunnen ontslaan door een nauw verbond met de burgerlijke democratie, d.w.z. door een bondgenootschap dat compromittant voor hen begint te worden in zoover zij democraten zijn, te ruilent egen een ander, dat bedenkelijk voor hen is in hun karakter van socialisten. De 'burgerlijke democratie' toch is de toevlucht geworden van veel elementen, die de socialisatie der groote bedrijven fel bestrijden; elementen, die vroeger den linkervleugel der nationaal-liberalen vormden. De sociaal-democratie, die de voornaamste regeeringsposten heeft mogen bezetten, begint aan den lijve te gevoelen dat zij niet de meerderheid is, al is zij numeriek de sterkste partij.

Nauwelijks is het feest van 14 Juli afgeloopen, of de Fransche Kamer heeft den eersten aanslag op het politieke leven van Clemenceau gedaan, en Briand was onder de (weliswaar kleine) meerderheid die den minister van het voedingsdepartement ten val bracht. Het was een oefening, een wapenschouwing voor een aanval op den Tijger zelf. Deze heeft gisteren plaats gehad en is afgeslagen: Clemenceau verwierf eene meerderheid van 113 stemmen. Hij beschikt nog over een groote populairiteit, en is in het geval geweest een maatregel te kunnen aankondigen die hem den dank van honderdduizenden verzekert: de verkorting van den militairen diensttijd van drie tot vermoedelijk één jaar. Maar daar staat tegenover dat de duurte maar niet wijken wil. Noulens, de opvolger van den gevallen minister Boret, heft thans de leus aan: bevordering der verbruikscoöperatie van staatswege.

Wilson bepleit zijn werk voor den Amerikaanschen Senaat, die ernstige bezwaren heeft. Het Iersche element in Amerika neemt er geen genoegen mede, dat de president te Parijs niet eene bespreking der Iersche kwestie heeft weten

te forceeren; anderen hebben groot bezwaar tegen de bepaling, die Sjantoeng aan Japan overlaat; weer anderen vreezen dat Amerika's suprematie over het Westelijk Halfrond van den Volkenbond schade zal kunnen beloopen. In een zeer korzelig stuk noemde de *New York Tribune* het noodzakelijk, dat de president zijne zucht naar vage algemeenheden betoome en er zich toe brengen laat op zichzelf staande vraagstukken te behandelen. De Senaat zal hem hier ongetwijfeld toe dwingen, en de Amerikaansche ratificatie zal dan ook nog wel eenigen tijd op zich laten wachten. De Senaat vraagt overlegging van alle processen-verbaal der Parijsche besprekingen, en Wilson heeft hierin toegestemd. De Fransche Kamer kreeg van Clemenceau hetzelfde niet gedaan; hij verschool er zich achter, dat men andermans geheimen niet verklappen mag. Nationale parlementen, als zij contrôle willen oefenen op de wijze waarop internationale overeenkomsten ontstaan, zullen altijd zwak blijven. Een contrôle op een supra-nationaal regeeringsgezag, als dat hetwelk de Raad van Vier te Parijs zich heeft aangematigd inderdaad was, zou eigenlijk alleen doeltreffend kunnen worden uitgeoefend door een supra-nationaal vertegenwoordigend lichaam, dat ondenkbaar is eer de Volkenbond zich levensvatbaar zal hebben betoond en eenigen (vermoedelijk, langen) tijd zal hebben gefunctioneerd. Voor ditmaal zal, daar niemand in de onzekerheid terug wil vallen, alom het verdrag van Versailles moeten worden geratificeerd. Later zal dan blijken hoe groote gebreken het heeft; - maar voor het oogenblik is niets beters te bereiken.

29 Juli.

Erzberger heeft m.i. niet aannemelijk gemaakt, dat in September 1917 de vrede enkel en alleen door het ontwijkend antwoord van Michaelis op de nota van den nuntius Pacelli verhinderd is.

Men herinnert zich het vredesinitiatief van den Paus, van Augustus 1917, en hoe wantrouwend de Entente het bejegende[1]. Blijkens de mededeeling waarmede Ribot in de *Echo de Paris* daareven Erzberger's onthullingen beantwoord heeft, is door den Engelschen gezant bij den Heiligen Stoel, toen

1) Zie *Gids* 1917, III, 547.

hij in hoffelijke termen de ontvangst van 's Pausen voorstellen namens de regeeringen van Engeland en Frankrijk erkende (een antwoord op de voorstellen zelve gaven die regeeringen niet), twijfel geopperd of Duitschland 's Pausen opvatting omtrent de noodzakelijkheid eener volstrekte ontruiming van België wel deelde. De staatssecretaris Gaspari verzocht daarop den nuntius te München, Pacelli, de Duitsche regeering tot het afleggen eener bindende verklaring ter zake uit te noodigen; een kroonraad, op 11 September 1917 gehouden, heeft daarop besloten van den eisch eener marinebasis aan de Vlaamsche kust af te zien, en zich met ‘economische aansluiting’ van België aan Duitschland, en met een tijdelijk occupatierecht van België tot de Maas, tevreden te stellen. Zelfs deze ‘tegemoetkoming’, die volstrekt niet aan 's Pausen formule van ‘volledige politieke, militaire *en economische* onafhankelijkheid van België’ beantwoordde, heeft Michaelis niet ter kennis van Pacelli gebracht, doch dezen enkel doen weten, dat zekere voorwaarden, waaronder Duitschland tot het afleggen van bindende verklaringen nopens de ontruiming van België kon overgaan, hem nog niet vervuld schenen (24 September). Het blijkt duidelijk dat men geen verklaring omtrent België heeft willen geven, eer men zekerheid had dat Duitschland zijne koloniën terug zou krijgen en Elzas-Lotharingen zou mogen behouden.

Onmiddellijk nu nà het antwoord aan Pacelli, is Elzas-Lotharingen door de staatslieden der Entente unaniem en met meer nadruk dan ooit aan Duitschland ontzegd[1)]. Deze ontzegging zou niet anders hebben geluid, ook al ware Gaspari door Michaelis op het punt van België geheel tevreden gesteld, en de voorstelling van Erzberger is dus voor het minst schromelijk eenzijdig. Een ruime en eerlijke publicatie uit de geheime staatsarchieven is het aangewezen middel om aan den smakeloozen ‘onthullings’-wedstrijd, waaraan men zich in Duitschland overgeeft, een einde te maken.

C.

1) *Gids* 1917, IV, 367.

Bibliographie.

Late Liefde, Liederen en Sonnetten door Hélène Swarth. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, Leiden.
Dr. René de Clercq. 'Tamar', bijbelsch verhaal in verzen, met teekeningen van Frits van den Berghe. Uitgeverij 'Mercurius,' Leiden.
Karel van den Oever. De Zilveren Flambouw, Verzen. Uitgeverij 'Mercurius' Roodestraat 42, Antwerpen.
Verzen uit Oorlogstijd, door Karel van den Oever. Teulings' Uitgeversmaatschappij, 's-Hertogenbosch.

Een krans van meer dan honderd-vijftig gedichten, alle stralen rondom die ééne zon van een *Late Liefde*, - dreigt hieruit niet gevaar voor eentonigheid? Het doet erger dan dreigen, bij oogenblikken overvalt het verraderlijk den lezer en verlamt zijn ontroering. En de dichteres moet in zichzelve iets van deze bedenking hebben ervaren, en weerlegd meteen, toen ze zich toezong:

> 'O Hart, mijn hart, geen liefde bloeit te veel.'

Als kenschetsing van den zielsstaat, waaraan deze verzencyclus ontsprong, mag misschien de aanhef van XXIII gelden:

> 'Ik leefde, over mijn hart gebogen,
> Dat had den gloed van de zon bewaard...'

Dwaas zou het zijn, van haar die duurzaam zoo leven kàn, te vergen dat zij uit dien eng-omsloten kring een enkele maal eens òp en in het rond mocht blikken, - te dwazer, nu uit de warme bron waarin zij neertuurt, somwijlen zulke klare zelfschouwingen omhoog - rijzen, als die haar doet wrokken tegen

> '- den wreeden God
> Die schiep mij zwak, doch gaf mij 't streng gebod
> Alleen te staan in de eenzaamheid der sterken.'

o vooral deze:

‘Aanzie mijn handen, weet dat heel mijn leven
Wijl God zoo wilde, ik ben een kind gebleven,
Een zingend kind, vol hoop en ongeduld.’

Alle levensgebeuren ziet zij weerkaatst en verheerlijkt in dien bewogen spiegel en vindt in heel den wereldbloei enkel droomvervullingen van haar smachtende liefde:

‘Ik voel uw adem in windevlagen...’
‘'k Zag in uw blik mijn zonnehemel blauwen...’

Twee arme kinderen, samen hout-sprokkelend in ijzigen winteravond, twee boomen elkaar steunend tegen den storm, elkeen en alles vervormt zich tot symbolen van een liefde-vereenen, door de werkelijkheid niet gedoogd.

Maar gaaf en goed is haar recht op de trotsche verzekerdheid, die in het allerlaatste gedicht zich uit:

‘Ik weet, mijn tranen zullen tranen wekken,
Mijn floers van rouw zal andrer aanschijn dekken -.’

Geen laaggericht doel dit: het scheppen van een contact tusschen menschenzielen in dieper lagen dan uiterlijk levensverkeer ooit raakt, en op meer dan één plaats werd het bereikt - het innigst wel daar, waar de volmaking van vorm uitbloeit tot open eenvoud, niet wanneer de dichteres haar eigen hart toont als een kampplaats voor engelen en demonen, of dat van den geliefde omrankt door het klimop van haar verlangen.

Van een volstrekt anders gestemden, naar verre vreemdheden starenden geest, getuigt het bijbelsch verhaal in verzen, ‘*Tamar*,’ van René de Clercq. Een geweldig ondernemen, en ten deele gelukt, om uit het korte, haast afkeerwekkende oud-testamentisch verhaal den omsluierden zin te verzichtbaren, zoodat het doorvloeid verschijnt van menschelijk lijden en goddelijken wil, om achter die starre figuren den groei te ontdekken van hun angsten en begeerten, die hen tot levende wezens maakt in dit duistere spel. Tusschen de anderen gaande, toch nooit tot hen behoorend, beweegt zich Tamar, de door Jahwe geslagene en uitverkorene, blind en bevend bewust van de heilsroeping van Juda's stam, waarvoor zij zichzelve moet offeren. - Ten deele gelukt, durfde ik zeggen, want na den hoogen opzet treft aan het eind een pijnlijk teleurstellende neergang, wanneer Tamar's offerdaad wegdoezelt onder de koestering eener aartsvaderlijke huiselijkheid: - ‘En Juda's lust werd liefde, en Tamar's zorg werd zegen...’ en ongeveer al wat daarna volgt. Anders en stroever sprak hier de bijbelsche verteller, maar bracht een verzoening van edeler gehalte dan zulk luchtig versmelten der tragische doorleving tot een blijvende idylle. Een schoone noodwendigheid kan het schijnen, dat ter voltooiïng van een goddelijk plan het lot

van den enkelen mensch gekneusd en gekneed wordt als een handvol klei, en zijn teêrst voelen vernield, maar zulk een verbroken leven weer in te voegen in de zachte vormen van een alledaagsch geluk, zweemt naar heiligschennis.

Heel mooi ligt over alle gebeuren de sfeer van warm saamleven met de aarde, haar schepselen en getijden, van dit herdersvolk, - over de dooreenwoelende schapenkudden en den weelderigen wijnoogst, en Juda's dieplevende vreugd aan zijn bezit. In den breed-gedragen zang van Sjua's dood, sterkst van al herinnerend aan den oud-testamentischen oorsprong, staat rondom der menschen rouwbedrijf de aarde wijd in grijswitte kilte, - de rouwmaaltijd daarop toont plotseling weer in alles een Vlaamscher kleur.

Voortdurend treft de zooveel vaster gebondenheid van rijm dan van maat. Waar het innerlijke rhythme der verzen krachtig genoeg is om alles te dragen, wint de klank er een eigen innigheid mee, als bij de avondlijke samenkomst van Tamar en Nahor:

> ‘De donkerten zijn heilig.
> Voor oogen veilig
> en voor licht
> lang zwegen dochter en vader,
> elkander vreemder, elkander nader,
> Aangezicht vóór aangezicht.’

Maar er komen ook bladzijden, waarop het rijmsnoer losgeschoten schijnt, en de weer bijeengeraapte kralen naar grillige willekeur de regels afknotten of verlengen.

Van deze drie dichters is het zeker Karel van den Oever, die zich het veelzijdigst laat kennen uit zijn beide verzenbundels. *De Zilveren Flambouw* geeft voor het grootste, en beste, deel gedichten van godsdienstig voelen, doordrenkt van een beurtelings boetvaardige of uitbundige, altijd vertrouwensvolle vroomheid. Het is of deze liederen van geloof een teerder vermogen tot ontroeren meekregen, naarmate hun persoonlijk element verijlt en zich verwijdt, en er niets blijft dan een vizioen van aarde en hemel saamvloeiend tot een woordloos gebed of een verduisterde wereld zich heiligend onder Gods licht, zooals in *Geloovige avond* of dat wonderlijk indringende *Wereldban*, waarvan geen fragment is aan te halen zonder verminking.

Maar door de *Verzen uit Oorlogstijd* zingt toch een voller aangehouden menschelijk geluid. Al het zwaarverkropte leed, door ballingen op Holland's grond gedragen in de oorlogsjaren, vond wel nergens hartstochtelijker vertolking dan in enkele van deze verzen. Waar ze uitingen van dankbaarheid willen zijn, zochten ze als vanzelf vaak zwieriger beelding: België, neergezeten onder den Oranjeboom, - maar soberder en feller verklankt zich

de verbittering om ballingschap en den wrangen bijsmaak van het vreemde brood; soms grimmig de geleende weelde wegstootend:

> '- 'k heb liever kou dan die trotsche vlam,
> die Yper verteerde en Antwerpen nam.'

dan weer dalend tot moeden zelfspot:

> 'En er zit een musch, eenzaam op een tak
> zooals ik-zelf woon in dit land.'

of verstervend in een gebroken klacht:

> 'Ik kan tegen niets meer: alles doet mij pijn
> en toch moet ik in Holland lachen en gelukkig zijn.'

Wat de twee bundels samenbindt is het Godsvertrouwen, dat den gedempten ondertoon geeft aan vele dezer oorlogsverzen, ook aan dit bevrijdend wijduitschouwende:

> 'O Herfstig Vlaandren, rood aan 't rijpen
> in 't eigen, versch en ruischend bloed,
> kan ik den diepen zin begrijpen
> waarom gij sterven moet?'

dat achter het donker oogenblik schemerig een vergezicht van dieper ontraadseling ziet opdoemen.

K.C. BOXMAN-WINKLER.

Hendrick Laurensz. Spieghel door Albert Verwey. - J.B. Wolters, Groningen, Den Haag 1919.

'Waarlijk, indien ik een geleerde was, en niet een dichter, ik zou niet weten waarom ik me met dit onderwerp zou bezighouden. Een geleerde moet erbij wanhopen. Een dichter alleen verliest er zijn geduld niet bij,' schrijft Verwey op blz. 73 van zijn boekje. Mij dunkt dat de geleerden er zich door miskend mogen achten: de onloochenbare moeilijkheden die de studie van Spieghel oplevert, behooren waarlijk nog niet tot de allerzwaarste en het bereiken van belangrijke resultaten schijnt alles eerder dan hopeloos. Maar van belang zijn de aangehaalde woorden, omdat zij laten zien hoe de schrijver in eigen oogen tegenover zijn werk staat: niet de geleerde, de dichter is hier aan 't woord. Is dat eigenlijk wel heelemaal waar? Er staan in het boekje van die scherp beeldende karakteristieken, zooals eigenlijk alleen Verwey ze geven kan en die hij ongetwijfeld aan zijn dichterschap dankt. Ik noem slechts de uitnemende opmerking: 'Daarop nu berust Spieghel's kunst: op de onfeilbaarheid van zijn klemtonen' (blz. 102), de fraaie tegenstelling tusschen de kunst van Spieghel en Vondel (blz. 98-99). Maar was er voor het over het

algemeen zeer goede exposé van den Hertspiegel onvoorwaardelijk een dichter noodig? En bewandelt niet op menige bladzijde, scrutineus onderzoekend, Verwey wel degelijk de paden der geleerden? Toont hij niet een kennis van schrijvers en werken die ook den dichter niet aanwaait?

Aldus zonder het te weten het proza der geleerden sprekend, brengt Verwey den beoordeelaar wel eenigszins in het nauw. Want hoe kan deze redelijkerwijze een tekort als geleerde verwijten aan wie in het geheel geen geleerde heeft willen zijn? Of mag hij zich op het standpunt stellen, dat het ten slotte niet om de bedoelingen van den schrijver gaat, maar om de waarde van het geschrift en er op wijzen welk verlies, naast niet betwijfelde winst, het opleverde dat een dichter het schreef? Te eer, dunkt mij, waar een nieuwe uitvoerige studie over Spieghel, die de leemte zou kunnen aanvullen, waarschijnlijk lang op zich zal laten wachten. De leemten zijn karakteristiek voor den individualistischen dichter Verwey, al wil ik geenszins zeggen, dat ieder die aanspraak maakt op den naam van geleerde er volheid voor zou gegeven hebben.

Voor Verwey zijn Spieghel, Coornhert en wie hij verder behandelt, eenvoudig bizonder geaarde individuen, merkwaardig slechts om hunszelfs wil, die beschrijving en ‘beleving’ verdienen, maar geen symptomen die om oorzakelijke verklaring vragen. Hen te zien als product van hun tijd, hun gedachten als de sublimatie van die van bepaalde groepen[1)] en in hun invloed daardoor van te voren begrensd, het maatschappelijke te begrijpen als den determineerenden, het individueele als den storenden factor - ziedaar dingen die niet in zijn gedachtensfeer liggen. Een historische figuur is de denker of dichter voor hem slechts als leerling en ‘leider’, als schakel in een continuïteit van geestelijke stroomingen, die hun eigen wereld vormen. Slechts een even naarstige studie als die van Verwey, aangevuld met die van Spieghel's tijd op breeden grondslag, zou het mogelijk maken een antwoord te geven op de vragen die de schrijver niet aanroert. Eén aanwijzing wil ik echter niet achterwege laten. Zeer fraai karakteriseert Verwey een stuk van Spieghel's levensbeschouwing aldus: ‘dat het geluk van de schepselen eigenlijk alleen daarin bestaat dat zij dit leven laten betijen, niet meenen er om zich zelf te zijn, maar zalig zich overgeven, als een bloem aan de wind, aan de goddelijke die door hen ademhaalt’ (blz. 157.) Maar is dit en heel's dichters zienswijze, die God en natuur, het goede en het zijnde vereenzelvigt, die alle begeer-

1) ‘Klassen’ trekt te scherpe en te wijde grenzen.

lijkheid, allen strijd veroordeelt, er niet bij uitstek een van de beati possidentes? Een waarheid als een koe, zoo men wil, maar in het licht waarvan Spieghel's verheven levensbeschouwing gesteld moet worden, wil men deze conservatieve wijsheid niet verkeerd beoordeelen. Hoeveel zou er ook niet te zeggen zijn over Spieghel's katholiek blijven, terwijl hij geen christen was, over het symptomatisch karakter van zijn ijveren voor de landstaal!

Geheel oneens ben ik het met Verwey, waar deze telkens weer Spieghel als 'leider' qualificeert. Er is van dezen, al heeft hij geen school gemaakt, in het artistieke en wijsgeerige natuurlijk zekere invloed uitgegaan, maar Verwey bedoelt heel wat anders, als hij spreekt van den 'eenling..., die, boven de partijen staande, leiding gaf.' (blz. 34) Een leider veronderstelt aanhang en een concreet program. Ik vrees dat een neiging den dichter als den idealen leider te zien, aan deze voorstelling niet vreemd is.

Bauw-heers Wel-leven blijf ik met Jacobsen aan Spieghel toeschrijven. Een jongeren volgeling van dezen verwacht men in den Helicon niet te ontmoeten. Heeft er trouwens wel een bestaan? Een schoonheidsfout acht ik de niet ter zake doende vergelijking van Marnix met Datheen.

Verwey's behandeling van historische stof behoort tot hetzelfde genre als het briljantere, maar ook subjectievere werk van Ricarda Huch, dat sommigen als de ware literatuurgeschiedenis begroeten - begrijpelijke reactie tegenover de richting Te Winkel! Mijns inziens voert echter ook de aesthetisch-ideologische niet tot het doel. Wat nog niet zeggen wil dat de ware methode in een combinatie van Verwey met Te Winkel zou te zoeken zijn.

J.A.N. KNUTTEL.

Mr. Dr. W.M. Westerman. De concentratie in het Bankwezen. - Een bijdrage tot de kennis der economische ontwikkeling van onzen tijd. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1919.

Een uitstekend boek; prettig en vlot geschreven, waarin met groot meesterschap over het onderwerp en een voor een jong schrijver merkwaardig bezonken en evenwichtig oordeel de geheele beteekenis van het bankwezen voor den tegenwoordigen tijd wordt geschetst. De hoofdstukken, waarin de schrijver analyseert en beschouwt, leest men met even groot genoegen als die waarin hij vertelt, en in een betrekkelijk kort bestek een overzicht van de ontwikkeling van het bankwezen geeft.

Natuurlijk zijn de eerste van grooter wetenschappelijk belang. Kenmerkend voor des schrijvers intelligentie is het hoofdstuk waar hij in enkele korte trekken het schijnbaar zoo ingewikkelde technische samenstel van een grootbank even ontleedt in boekhouding en correspondentie, (althans heb ik wel, dan is deze ontleding van den schrijver zelf, maar in ieder geval is er ook verdienste in het beste van anderen over te nemen) en zoo met één slag helderheid schept.

Wij gaan volkomen met den schrijver mee, waar hij de concentratie met haar licht- en haar schaduwzijden als een niet te keeren ontwikkeling beschouwt; aan het einde waarvan hij de mogelijkheid der staatsbank aanvaardt; tegen deze mogelijkheid, zoo voert hij terecht aan, fungeert als veiligheidsklep alleen de zelfbeperking en zelfbeheersching der banken, boven wier hoofd het staatsingrijpen hangt als een Damocleszwaard. Is er nog niet een tweede veiligheidsklep, de deelname in veel grooter mate dan tot nu toe geschiedt van het heele volk in het aandeelenbezit?

Uitnemend schetst de schrijver de evolutie, die geld- en credietinstituten scheidde, de banken de laatste omvangrijke functie deed overnemen, en de circulatiebank terugdrong op het betrekkelijk kleine terrein van het geldwezen. Toch had de schrijver nog een dieperen kijk op dit probleem kunnen krijgen, en hier plaats ik de eenige opmerking die ik zou willen maken: want het is op het oogenblik meer een opmerking dan een verwijt. Er heerscht in onze bankierswereld een betreurenswaardig vooroordeel tegen de theorie, dat, zie ik wel, hoofdzakelijk daaruit voortvloeit, dat de bankier geen tijd heeft voor theoretische studie. Ik zou het betreuren als dit vooroordeel dezen schrijver te pakken kreeg, die zoo bij uitstek theoretische en praktische kennis in zich vereenigt. Hier en daar komt het om den hoek kijken, waar de fout van een enkel schrijver '*de* economische wetenschap' in de schoenen wordt geschoven. Ik merk dit op, omdat de schrijver voorbij is gegaan aan dengene, die tot nu toe de diepste waarheden over het geldverkeer gezegd heeft: Schumpeter.

Schumpeter heeft de gedachte uitgesproken, die ik bij dezen schrijver nog mis, dat het actief-bedrijf der banken het primaire is geworden: d.w.z. dat *de* taak der banken is geworden: het scheppen van (bank)*geld*; waartegenover dan de circulatiebank terug is gedrongen tot de functie van het scheppen van geld in engeren zin, van *baar*geld. Aan deze tegenstelling had de schrijver het allersterkste argument voor bank-concentratie kunnen ontleenen, dat hem nu nog ontgaan is. Zooals Hahn

het heeft uitgesproken: de taak der banken is alleen garant te zijn; crises ontstaan door gebrek aan vertrouwen in banken; dit heeft geen zin meer, wanneer alle banken elkaar steunen. Met dit inzicht krijgt ook het begrip liquiditeit nog een andere beteekenis; het heeft met baargeld niets meer te maken.

Doorgezet theoretisch denken zal den schrijver ook de paar zwakke steëen in zijn werk gemakkelijk doen ontdekken: ik denk hier aan wat hij schrijft over de betalingsbalans en den kapitaalexport.

Maar overigens vloeit het werk over van juiste opmerkingen, die het resultaat zijn van een oordeel, dat op sociaal en op theoretisch gebied even helder is: ik noem hier wat schrijver aanvoert tegen degenen, die het bankbedrijf ingericht zouden willen zien op oorlogstijd; over de zorg voor het kleinbedrijf; over de middelen om de beambten tegen sleur te waarborgen en hun de vreugde aan het werk terug te geven; en deze uitstekende uitspraak ‘dat de concentratie in het bankbedrijf, zoo zij in botsing mocht komen met de sociaal economische politiek van den modernen staat (liever zou ik zeggen: de sociaal economische tendenties van de moderne maatschappij, want die politiek heeft hare fouten!) haar eigen graf zou graven.’ Hij wijst hierbij op wat de kern van ons streven zijn moet: harmonie, evenwicht.

Ik zie in dezen schrijver een man, van wien èn de Nederlandsche wetenschap èn de Nederlandsche praktijk veel verwachten mogen. Aan hem staat het, het zichzelf gestelde peil in ieder opzicht te handhaven.

E.C.v. DORP.

Bismarck, by C. Grant Robertson, fellow of All Souls College, Oxford. - London, Constable, 1918.

In de maand volgende op den vrede een boek te hebben kunnen herlezen, tijdens den oorlog verschenen - er had wel eerder in deze rubriek melding van mogen worden gemaakt! - van een Engelschman over Bismarck, dat geschapen is den hoogen naam van Oxford geen afbreuk te doen in de oogen van een neutrale; - het was iets als een lichtelijk vertroostende gewaarwording.

Het boek is zeer Engelsch; maar het is zeer nobel.

Tot de feitenkennis omtrent Bismarck draagt het niets bij, en is zich hiervan bewust. Zijn waarde ligt enkel in het oordeel.

Een oordeel, geveld, of althans door den schrijver voor het laatst gewogen, in Februari 1918, toen omtrent den afloop van den wereldoorlog geen zekerheid bestond, en zelfs de Duitsche revolutie zich nog niet had aangekondigd.

Twee sententies die, na het nogmaals doorbladeren van het boek, mij bijblijven:

'In a dozen crucial instances Bismarck was prouder of the methods than of the results of his diplomacy'.

'In home as in foreign politics Bismarck did not wish to look beyond the immediate needs of the hour.'

Is hiermede niet *de virtuoos* gekenschetst? Die weet dat hij alle moeilijkheden, één voor één, naarmate hij ze genaderd is, voor een oogenblik terug kan dringen? Zijn minder begaafde opvolgers vonden ze alle terug....

C.

Berthold Molden, Die Politik der Besiegten. Wien und Leipzig, A. Edlingers Verlag. 1919.

Een Duitsch-Oostenrijker veronledigt zich hier, eene politiek voor zijn wreed getroffen vaderland te dichten.

Onder dat vaderland verstaat hij niet enkel Duitsch-Oostenrijk, maar, in ruimeren zin, de geheele Duitsche volksgemeenschap.

'Unzweifelhaft ist es', schrijft hij, 'dass wir einen Vorrat von unverbrauchter nationaler Gesinnung nach Deutschland mitbringen würden, der auf unsere neuen Reichsgenossen auffrischend einwirken muss. In diesem einen Punkte würden wir die Gebenden sein... Berlin hat nicht das geboten, was man von einer Hauptstadt, die ein nationaler Schatz sein soll und die Freude am nationalen Leben vermehren soll, verlangt.... Für die Grösse des neuen Deutschland gibt es in Berlin keinen künstlerischen Ausdruck, der echt wäre... Die Aufgabe, einen Zentralpunkt zu bilden, die Deutschlands beste Fähigkeiten in sich sammeln und verschönert und gesteigert wieder ausstrahlen und dadurch selbst wieder zusammenhaltend wirken würde, hat die Dreimillionenstadt nicht gelöst'. Zal zij het in het vervolg kunnen? 'Vielleicht würde ein Wechsel haupstädtischer Funktionen, ähnlich wie er zwischen Wien und Budapest stattfand, eine für das neue Deutschland geeignetere Lösung sein'.

Hier voelt men den Weener, die zich zorgen maakt over de toekomst zijner stad, en in hare geschiktheid gelooft, om in een nieuw Duitschland eene belangrijke functie te blijven vervullen.

Wat het Duitsche volk alleen redden kan is een zoo vergeestelijkt nationaal idealisme dat het spotten mag zelfs met militaire nederlaag en economischen druk. Of het zulk een idealisme bezit? ‘Reichsverdrossenheit’ was een woord, dat men in het voorspoedige Duitschland van vóór '14 maar al te veel hoorde, ‘und jetzt, nach der Katastrophe, ist es nicht viel anders... Dass die nationale Ehre ein Teil der persönlichen ist, dafür fehlt vielen Deutschen immer noch der Sinn.’

Ook Duitsch-Oostenrijk moet zich een nieuwen levensinhoud scheppen. De oude taak, het goochelen met de tegenstellingen die de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie in zich borg, is met die monarchie vervallen. Waarin nu eene nieuwe taak te vinden? ‘Der Mensch will, dass die Gesamtheit, zu der er gehört, lebensvoll und ehrenvoll sei, dass sie eine Zukunft vor sich habe... Der Staat braucht als Organismus eine Seele. Ein deutscher Gesamtstaat hat eine Seele... Wir bringen Deutschland viel mit: ein Land, das Raum bietet für grosse Unternehmungen, Menschenzuwachs, und, was nicht unwesentlich ist, die Freudigkeit zur Arbeit an dem neuen Bau und die Vervollständigung des deutschen Volkstums, dem die österreichische Farbe des deutschen Spektrums bisher fehlte...’

En als de Entente de vereeniging verbiedt? [men weet dat zij dit, sedert schrijver de vraag stelde, inderdaad gedaan heeft]. Dan aansluiting te zoeken bij de andere staten die van de zee afgesloten blijven: Tsjecho-Slowakije en wat er resten zal van Hongarije? ‘Man versteht nicht, wo jenes für einen Staatenbund unerlässliche Gefühl herkommen sollte, das Gefühl jedes einzelnen Teiles, dass er den anderen Teilen näherstehe als der ganzen übrigen Welt; und man begreift die seltsame Schwärmerei nicht, die sich nach einem Wiedereinzug in das verlassene Gemäuer sehnt, in dem wir jetzt nicht mehr das Ansehen der Erstgeborenen hätten, auch nicht die Genugtuung, mit Deutschland verbündet zu sein, sondern kleine Leute wären, die ihre nationale Neigungen in sich verschliessen und Politik machen müssen, wie es den mit der Entente verbündeten Tschecho-Slowaken gefällt. Wir wären noch weniger politische Vollmenschen als im alten Österreich und hätten der heranwachsenden Generation nichts zu bieten worauf sie stolz sein dürfte...’

Op zichzelf te blijven dan evenals Zwitserland? ‘Die Aussicht ist nicht verführerisch, denn wir wären eine in jeder Hinsicht geringere Schweiz, trotz des grösseren Umfanges und der grösseren Seelenzahl. Eine Schweiz kann man nicht aus einem Überbleibsel, aus dem Rest einer Grossmacht willkürlich schaffen; sie muss durch natürliches Wachstum entstanden sein und

ihre Entstehungsgeschichte verleiht ihr dann für alle Zeiten den Lebensinhalt. Immer wieder müssen wir uns sagen [wij Hollanders ondervonden het ook, van 1815 tot 1830], dass ein Staat ohne Lebensinhalt ein seelenloser Staat, auch ein schwacher, widerstandsunfähiger Staat ist, ein blosser Zweckverband, in dem es keinen Patriotismus geben kann, daher kein Pflichtsgefühl gegenüber der Gesamtheit, und in weiterer Folge überhaupt kein Pflichtgefühl. Dass sich die deutschen Kleinstaaten, so traurige politische Existenzen sie waren, zu hoher geistiger und moralischer Kultur erheben konnten, beweist nichts dagegen, denn sie waren aus kleinen Verhältnissen gekommen und jede bescheidene Verbesserung, jede Erhöhung des bescheidenen Glanzes wurde als Fortschritt empfunden. Als politisches Ideal schwebte den Gebildeten die Einigung des Deutschen Vaterlandes vor; ihr politischer Lebensinhalt war die nationale Sehnsucht...

Die meisten Staaten und so auch der Schweizer Staat führen ihre Entstehung auf Ereignisse zurück, deren sie sich rühmen können. Deutschösterreich ist aus einer Niederlage entstanden. Auf eine Niederlage kann man keinen Staat, der künftigen Stürmen standhalten soll, aufbauen... Selbstgefühl finden wir nur, wenn wir Teil eines grossen Verbandes sind, dem wir durch eine politische Tat angehören... Klein sind unsere Mittel, erschöpft sind unsere Finanzen, wir sind abgeschnitten von dem Meere und haben Feinde in der Nähe und in der Ferne, und unser schönes Wien ist enttrohnt. Trotzdem müssen wir alles aufbieten, um ein Land des Fortschrittes und der Kultur zu sein. Dieses Ziel ist erreichbar, wenn wir nicht nur die materiellen Kräfte unseres Bodens und unserer Ströme ausnützen, sondern auch unsere geistigen und moralischen Kräfte steigern'.

Dat wij ons met Duitschland willen vereenigen, zegt de schrijver, op het oogenblik zelf dat dit land in den wereldban gedaan is, zal verheffend werken op Duitschland en verheffend op ons. Er is voor het ideaal van een groot, een sterk, een goed Duitschland nog zooveel te doen; altijd wederom als men het te grijpen meende, is het uit het gezicht geweken. Het trotsche volk van vóór '14 zal in veel opzichten van onder op moeten beginnen. In welke stemming tilt het zijn zwaren last op?

'Nicht wie ein Bettler soll es erscheinen, sondern wie ein jehemals reicher Mann, der um sein Vermögen gekommen ist, eine Zeitlang nicht in die grosse Welt geht und sein ganzes Denken und seine ganze Kraft der Wiederherstellung seiner inneren Angelegenheit widmet... Der Eindruck, dass Deutschland keine Aussicht darauf habe, sich politisch oder

wirtschaftlich aus seiner Schwäche zu erheben, bringt die Gefahr mit sich, dass viele aus der jüngeren Generation in schrankenlose Selbstsucht oder Genusssucht verfallen. Sache der geistig Arbeitenden wird es sein, aber auch Sache der Parteien, die innere Einheit der Nation zu erhalten... Deutschland tritt an eine Sozialisierung des Wirtschaftslebens heran, die so weit gehen wird wie irgend möglich ist, ohne die Privatinitiative vollkommen auszuschalten. Es wird also andern Ländern voranschreiten und dadurch auf sie einwirken... Es wird in der Welt eine ähnliche Funktion ausüben, wie sie Frankreich sechzig Jahre lang als Führer der demokratischen Bewegung ausübte. Deutschland ist jetzt die treibende, Frankreich ist, seiner gesellschaftlichen Kultur gemäss, die retardierende Macht. Dass es als Grossmacht von Englands und Amerikas Gnaden und mit Hilfe der slawischen Gefolgschaft, mit der es sich umgibt, jetzt eine Art von Herrscherrolle spielt, die weit über seine wirkliche Volkskraft hinausgeht, ist ein Rückschlag in längst überholte Verhältnisse; est kann diese Stellung und durch künstliche Mittel eine Zeitlang behaupten.

Eine geistige Grossmacht ist Frankreich immer gewesen und wird es auch bleiben, denn es ist unerschöpflich an Initiative, Erfindungsgabe, künstlerischem Talent. Aber neben ihm und Amerika, das eine gesteigerte Anziehungskraft ansüben wird, wird Deutschland im Vordergrund bleiben. Vielleicht wird nach dem schrecklichen Gewitter, das über die deutsche Nation hinwegzieht, seine literarische Kraft eher zunehmen...'

Een volk, dat in het leven blijven *wil*, eindigt de schrijver, zal niet ondergaan. Het Duitsche moet leeren vroegere fouten te vermijden, en te vertrouwen op de goede kansen die het nog heeft ('wichtige Fäden', merkt hij naar waarheid op, 'verbinden Deutschland und verschiedene kleine Länder; Deutschlands geographische Lage bringt auch Vorteile mit sich'). Aan Duitsch-Oostenrijk is het, ook wanneer geweld zijne politieke vereeniging met Duitschland verhindert, zijn eigen taak op te vatten als onderdeel eener gemeen-Duitsche taak. 'Een lebendiges Volk baut geistig unaufhörlich weiter an seinem Vaterlande, und auf dem grossen deutschen Werkplatze müssen wir mitarbeiten. Nur dann leben auch wir.'

Naar ik meenen zou, zijn op het boek van den heer Molden gegronde aanmerkingen te maken. Dat Duitsch-Oostenrijk onder geen omstandigheden meer eene taak zou hebben ten opzichte der landen van het Donaubekken, is wellicht te absoluut gezegd. Wij weten nog te weinig wat er van die landen worden zal. Intusschen is het zeker van beteekenis, dat het eerste eeniger-

mate frissche boek, in de Duitsche taal over Duitsche belangen na de nederlaag geschreven, van een Duitsch-Oostenrijker is. De overwinnaars hebben Duitsch-Oostenrijk in een toestand gebracht als het tractaat van 1807 het Pruisen deed: een toestand die slechts de keus laat tusschen volstrekte vertwijfeling en volstrekte verjonging. Zal nu wellicht het versmade Weenen aan de Duitsche zaak diensten gaan bewijzen, te vergelijken met die van het Berlijn van Fichte? De mogelijkheid hiervan althans te durven droomen, is een bewijs van levenskracht en hoogen zin.

C.

Walmende lampen.

Tweede boek.

Eerste Hoofdstuk.

‘*Batoro Goeroe* is een “sof”. De lezer kent toch het laatste woord, al mist hij het in De Vries en Te Winkel? Ook buiten het *Residentie-Tooneel* wordt minder over actrices “geroddeld”, nu de zonderlinge volksbelangstelling die nooit is uitgepraat over komedie, zóóveel te knauwen kreeg aan dat stuk, waarvan 't fiasco dood-natuurlijk en het bijzondere louter geweest is de onnatuurlijke verwachting, een maand geleden er van ontstaan. Niemand, die daar iets van begrijpt. Maar heeft men, tot kort vóór Augustus '14, niet ook wat gehoopt van het Vredespaleis? En al lijkt de te vroeg gepensionneerde en sedert rusteloos pennende Indische controleur Drammer zelfs uiterlijk geenszins op Rusland's tsaar, die een droef-sympathiek gezicht heeft; in het scheppen van valsche illusies blijkt ook hij een bolleboos. De opstellen en vooral de “ingezonden stukken”, waarmee tijdschriften en couranten sedert zijn terugkeer in patria het onbelangwekkende bewijs brachten van zijn stâge onsterfelijkheid, kunnen tot eenig vertrouwen in zijn literaire begaafdheid evenmin hebben bijgedragen, als de twee “Indische” tooneelspelen, lang geleden van hem gespeeld. Ook blijft de oorsprong van zooveel verwachting een puzzle. Kan er op de Witte gesmoesd zijn of elders in een oud-gastenhoek? In het ons allen dierbaar *Nieuwsblad*, dat, evenals de niet minder geliefde “paradijsdichter”, tooneelvermaak van beteekenis meent, mede voor

die “hoogere rangen”, waaronder het zijn getrouwen blijft vinden, hoè de heer Hamster koerse naar elders; heeft onverwachts iets... diepzinnigs gestaan; iets van een “oostersche ziel op de planken”, “de heilige idealen van Java” en een figuur uit het wajangspel, die Batoro Goeroe heet. Dat er althans onder de inlanders van Insulinde nog idealen voortbestaan, wist men in Den Haag al eerder. Het eenige nieuwe waren die “planken”, was het voorzichtig geopend uitzicht op poëzie van mystiek bij een stuk, dat heette naar een wajangpop. Listig is daarop voortgeborduurd. Engeland bezat Tagore, door dezen Kabir's poëzie; wat kenden wij van de wijsheid en schoonheid, of wat ook maar van het in de wajang poerwâ voortlevend roemruchte, waar de Javaansche ziel zich aan laaft?... Als ik u nu vertel, dat een minzieke nonna op een maanavond wat gretiger dan goed voor haar is naar een wajang-vertooning kijkt en dit den titel “verklaart” van het werk, zijt ge op het spoor gebracht van een reclame, waar de wajang-literatuur en 't literaire... gezag van ons *Nieuwsblad* vruchteloos voor zijn misbruikt; *Batoro Goeroe* toch is geduikeld, zoo plomp als de auteur verdiende.’

Hamster las dit infaams nogmaals; het was nu voor de derde maal. Ergernis plooide zijn fijne mond; zij trof echter niet de nog altijd onbekende schrijver van deze ‘Haagsche correspondentie’, doch Zwart om diens werkelijk dwaze suspicie. Hier De Wilde van te verdenken!

Hamster greep naar de telefoon. - Directie, juffrouw. - Ben jij het, Zwart? Ik heb dat fraais uit *De Harpoen* nu nog eens bekeken; heusch, je kunt Dinges daar niet over aanspreken... Wat?... Mij wel.... Ik wacht je hier...

Hamster zuchtte. Wat was hij begonnen! Hij vermocht in die dingen niets tegen Zwart.

- Mor'ge.

- Mor'ge.

- Ik laat het er niet bij! Wat De Wilde schrijft in *Het Nieuwsblad*, ik weet het wel, gaat uitsluitend jou aan. Maar het bekladden van de onderneming waaraan hij is verbonden, is een bedrijf dat mij regardeert.

- O, dacht je, dat ik je rechten betwistte! Maar, mijn

waarde, zoo iets tusschen ons... Hàd De Wilde dat stuk geschreven, ik zou je verzoeken: berisp of straf hem. Wat ik bestrijd, is dit vermoeden. Heusch, je wantrouwen houdt geen steek. Het stukje is van een vast medewerker, fragment van een Haagsche correspondentie. De Wilde stuurt 'brieven' van hier naar Arnhem, naar het noorden en ik meen aan de Amsterdammer.

- Ik meen op mijn beurt: ook naar die *Harpoen!*

- Heb je daarvoor een schijn van bewijs? Dat hij gegriefd was over het opnemen van Drammer's entrefilet. Anders heb of weet je niets. Ongelijk blijkt hij niet te hebben. *Het Nieuwsblad* heeft zich gecompromitteerd... Ja, Zwart, dat kun je niet tegenspreken.

- Maar die verantwoordelijkheid komt op jou neer! De Wilde is toch geen hoofdredacteur!

- Volkomen waar. Jij hebt me het briefje van Drammer gebracht en ik heb het entrefilet naar de zetterij gestuurd. Strikt gedacht, had ik daartoe het recht. Maar gegeven de ernst en de kunde, waar De Wilde, wàt hij dan verder doen mag, juist onze tooneelkritiek mee behandelt, is het begrijpelijk dat hij gegriefd was en daaraan uiting gaf in een briefje, dat wat hooghartig maar niet incorrect klonk.

- 't Was immers niet de eerste keer! Telkens hebben we wat met de vent!

- Dat is te zeggen: heb jij wat met 'm, of stipt gezegd: wat tegen hem - jij, als commissaris van het Residentie-Tooneel. Toch heb jijzelf hem aangesteld, je zag voor Den Haag wat in een beter verzorgde kunstrubriek, toen het *Nieuwsblad* verder nog weinig anders dan straatnieuws gaf; sport en kunst, daar zag je wat in, en je kréég contact met artiesten; maar, plaatste je soms iets van een schilder dat best-bedoeld en slecht-gesteld was, tusschen de zwakke krachten die ik hier vond, toen jullie me de leiding boodt, was De Wilde de eenige journalist van beteekenis.

- Bemind bij het publiek was ie nooit!

- Natuurlijk niet. Hij sprong uit het kader en dat doet hij zelfs nu nog. Pleit het tegen hem? Jij weet beter. Zijn competentie wordt nooit betwijfeld, evenmin zijn eerlijkheid. En toch wil jij, zonder schijn van bewijsgrond, hem verdenken van een daad, die oneerlijk en vuil zou wezen.

- Je eigen zuster ging me voor, zij heeft mij op de gedachte gebracht!

- Hè?

- Het is een vermoeden van Isa. Zij kent De Wilde veel langer dan jij, want ze was *de* vriendin van Minnie.

- Dáár weet ik helaas alles van, al zat ik toen veilig in Engeland. Dat Isa zóó iets kon denken en zeggen! En dat jij er naar hebt geluisterd!... Waarom zei je me dat niet eerder? Mijn God, je kent toch de plankenwereld. Kwaadsprekerij is er immers gewoonte. Het is de ventilatieklep voor wat er in hun gemoed onverduwd blijft van hevige dingen, doorleefd... in schijn. Isa moest een zondebok hebben, na de teleurstelling van haar debuut als actrice. Ach, ach, had ik dat voorzien!

- Ik heb je zuster beloofd me zekerheid te zullen verschaffen over die infamie en ik wensch me belofte gestand te doen.

- Wat! wou je toch...

- Doodnuchter aan De Wilde vragen of hij de schrijver is van dat stuk.

Hamster beet zich op de lippen.

- Dan zal ik met De Wilde spreken. Je zult erkennen dat het mijn taak is, want hij werkt hier onder mij. Binnen het half uur heb je een categorisch antwoord.

Zijn toon was plotseling verstrakt; als verbleekt, gelijk zijn gelaat; Zwart kende dat en wilde geen ruzie. Trouwens, hij kreeg dan toch zijn zin; Isa had hem weer opgebeld: ‘is er nu met De Wilde gesproken, laat jullie zóó iets op je zitten?’ Mal trof het samen: de broer en de zuster... maar als Hamster het liever zelf vroeg. Zwart knikte; zei: - Zooals je wilt. - En vatte een andere ‘kwestie’ aan, een moeilijkheid met politieberichtjes... bleef praten, langer dan Hamster lief was.

Want Zwart's onthulling had deze ontsteld. Isa was gaan stoken bij Zwart! Zijn eigen zuster-en-huisgenoot, volkomen op de hoogte van zijn altijd kiesche verhouding tot de man-van-zaken en man-van-het-geld, met lasterpraat naar Zwart gedraafd, naar Zwàrt en met zulk hysterisch verzinsel... Maar... hoe kon Zwart het hebben geloofd? Deed de ijdelheid van de tooneel-commissaris hem zoo gemakkelijk aan-

vaarden, wat de ervaring van de nuchtere werkgever schouderophalend had moeten verwerpen? Of... 't Was mógelijk, met Isa! Een nooit verzadigde behaagzucht tegenover een vrouwenjager als Zwart...

Hamster's vingers omklemden het vouwbeen, dat streepjes kerfde, drie, vier, vijf, eenzelfde lengte, nerveus regelmatig, in 't papier van het vloeiboek vóór hem.

Als dat... als zóó iets het gevolg was van Isa's plotseling driftig dringen om 't nòg te beproeven bij het tooneel; en van *zijn* toegeven aan die drang; zijn toegeven onder het heimelijk hopen dat *dan* misschien... Isa zijn huis uit... Energisch veerde hij op van de leunstoel. Doortasten moest hij, zelf, terstond. Toen hij, zijn kamerdeur openend, de bovengang betreden wilde, kwam Grondijs, de stadsverslaggever in zijn weg: - Straks, meneer Grondijs, wacht u me hier maar... Zijn vertrek bleef openstaan, kort zou hij weg zijn, 't moest alles snel gaan.

De Wilde zat met proeven vóór zich.

- U bent nog bezig? Eén oogenblik. Hebt u *De Harpoen* gelezen?

- De... wat? vroeg de Wilde. - Zijn denken was elders. Revideeren deed hij zeer nauwgezet.

- Het week-... of het schendblaadje *De Harpoen;* er staat iets in over ons en het stuk van Drammer.

Hamster, die de Wilde aankeek, zag zijn blik verbitteren bij deze naam. De Wilde was zóó licht gebelgd!

- U schijnt het niet te hebben gelezen, maar 't is ons extra toegezonden. Daarom kom ik u even spreken: we reageeren natuurlijk niet.

- Dat begrijp ik, zei norsch De Wilde.

- 't Is zelfs voor een blaadje als *De Harpoen* een perfiditeit.

De Wilde zweeg. Daar Hamster naast zijn lessenaar staan bleef, zag hij vragend naar hem op. Met zwijgen maten zij elkander. Toen dacht De Wilde gepast te zeggen:

- U weet, hoezeer ik de onvoorzichtigheid van die malle reclame betreurd heb.

- Maar die zóó iets toch niet rechtvaardigt!

- O. - Ik heb het niet gelezen.

- U weet niet wie de schrijver zijn kan?

- Een ‘schrijver’ in het blad *De Harpoen?* Nee, meneer Hamster, zoo ver gaan mijn relaties niet.

De kalmte in deze kleine lompheid volstond voor Hamster. Hij kon niet meer vragen; zei alleen nog:

- Meneer Zwart was er overstuur van.

De Wilde haalde de schouders op en loenschte expressief naar zijn werk. Neetoor, dacht Hamster; hij haatte die hoekig-hooghartige man. Doch hij knikte: - U zit met proeven...

* * *

In ontreddering was Hamster's namiddag verder voorbijgegaan. Hij kon zijn hoofd bij het werk niet houden. Veel vroeger dan anders des Zaterdags sloot hij zijn deur, liep nog even de kamer ‘binnenland’ in: - ‘Meneer Wittigs hebt u nog iets?’ en verliet *Het Nieuwsblad*. Gelijk een jongen de school uit, zoo ging hij. Maar een die bang is voor straf en wegvlucht. Hij, de chef, de deftige man!

Opzettelijk liep hij volksstraten door, waar geen bekenden hem tegenkwamen. Zooals een dronkaard een stille kroeg, zocht hij een buurt, waar niet op hem gelet werd. Want ook hij deed geheime zonde. Niet anders was dit zich laten gaan, dit toegeven aan de zelfbeschouwing, die heel zijn leven had ontzenuwd.

Zoù hij komen, nu, wéér tot een dáád?

O, dat opzien! die drang tot ‘dazen’. Maar Isa, wier term van verwijt dit woord was, had schuld aan deze ontsteltenis.

Wat zijn jeugd al neergedrukt had: het scheeve, het halfof tweeslachtige van zijn bestaan, hij onderging het plotseling weer met die ziele-uitzicht belemmerende invloed, waaraan hij de laatste tijd zich ontgroeid dacht. Weer drukte beschamend het karakteristieke hierin dat hij, die, in alles hybridisch, bewust zich liefhad en tevens zich haatte, bewust zich haatte als een bastert, beland was in dat bastertvak, dat bastertleven, de journalistiek. Hoofdredacteur - van een halfwaskrant. Alles aan en om hem, halfwas - nu, zooals zijn leven lang. Zijn leven lang had hij 't geweten, zijn leven lang erom gewrokt, en alle spijt bezorgd verborgen, gelijk de

gierigaard een schat. 't Was het geheim van zijn geboorte, het wreede zijner lichaamsgesteldheid. Daarbij kwam de tweedracht in de familie: die gemelijke trots van zijn moeders verwanten, omdat zijn vader een self made man was, self made ambtenaar, geen rijk planter. Toen, bruusk-onafwendbaar, de knak in die hoogmoed, moeder arm, vóór vaders dood; hij als oudste, naar oom-in-Holland, 't zelfbewust hoofd van een lagere school, en uit die fierheid aller Hamsters de eenige hoop van zijn leven kweekend naar geestelijk bezit, onvervreemdbaar. Waarlijk bezeten had hij dit nóóit! Oom, hoe ijdel, teerde er op; vergeefs had hij zich vergaapt aan het voorbeeld! - Sommige menschen groeien niet - zijn. Komediant was hij altijd geweest, zich voorspelend schijn van wat echtheid aan Oom was; wat hij, laatdunkend om 't uiterlijke, die schoolvos-met-weinige-boeken benijd had. Oom, uittreksels makend of overschrijvend, genoot bij trouwhartige ‘geestesverrijking’; - argeloos, nam hij het leven spontaan. Hij zou niet overschrijven, maar schrijven. Dichter, kunstenaar, filosoof... Brácht hij het niet tot meer dan bekendheid? Een vierde druk lag immers ter perse van zijn *Practisch Optimisme*, 't boek waar hij ook zijn baantje aan dankte, leider van het ‘klein dagblad voor allen’. Hij, als optimist van professie, door een boek dat spel-met-zichzelf, feitelijk louter zelf bedrog was! Hij, poseerend als leekepreeker, die tot de daad kwam van aldoor jachtwerk om tijd te ontberen voor denken en ‘dazen’...

Verloor hij nu wéér deze drang-tot-vergeten? Ach, de alles verslappende twijfel, waaronder hij zelfs fyziek verloomd lag! Dan borrelde wrevel die niets wist dan onmacht, dan was hij een ellendig frazeur - niet in de krant meer, maar wel voor zichzelf.

In de gespannenheid van zijn tegen alle ontmoediging in volhouden, kwam licht ‘de droppel, te veel voor de emmer.’ Dat was nu Isa's intrigeeren, met Drammer, met Zoelens, zelfs met Zwart en 't laatst in haar boosheid, nog tegen De Wilde, die het echec niet had goed gepraat. Wel zou zij haar broer er buiten houden, maar stónd hij er buiten voor Zwart en De Wilde, hij hoofdredacteur die haar naaste verwant was? Stond hij er buiten voor Isa's gevoel?

Het kiesche van zijn gansche positie drong benauwend

op Hamster in. Hier hielp zijn zwijgzaamheid, zijn tact niet.

- En jij dan? zou Isa opstuivend hoonen, indien hij haar intrigeeren verweet. Hij moest haar sparen, hij had haar noodig... nu nog en zelfs nu meer dan ooit.

Hamster voelde dat deernis met zich zelven weldadig hem doorwarmde. Het was even een zachte gewaarwording. Doch onmiddellijk kromp dit besef weer - de zelfhaat wist juist dit het gif! Door sentimenteel zijn verlangens te wiegen, verloor hij de zuivere kijk op zijn toestand, die was dat Isa hem te veel werd, *indien* hij zich niet vergiste in Meta; maar dat, zoolang hij geen zekerheid had en ook daarna, vooral daarna, één luim van Isa, één plompe uitval van haar, die nu eenmaal geen slot op 'r mond hield, het teere dat misschien kiemde, vernielde.

...Zoelens, hij moest maar eens praten met Zoelens; die was, van de vrienden, 't minst compromittant.

* * *

- Menéér Hamster! hoorde hij achter zich. Ontsteld realiseerde hij: 't was Meta's stem en Meta stònd daar, mèt een heer, en dit bijeen was juist nu een gróóte verrassing, waarbij hij zich gestreng moest beheerschen.

Hij voelde dat hij geheel niet bloosde; zijn oogen hield hij wat absent, als van een man die loopt in gedachten; en glimlachte nu vriendelijk.

Dat het jonge vrouwtje weer iets uitbundig, als in haar aard lag, hem had gegroet met dat spottend geaccentueerde ‘menéér’, werd hem onmiddellijk verklaard. Ze was met 'r broer en stelde die voor en niets kon Hamster welkomer zijn dan de weinige maar gelukkig gekozen woorden, waar Mr. Herman van den Bongart de vriendschap mee loofde van Isa en hem. Ook gebruikte hijzelf nu het woord verrassing, waarop Meta, in slagvaardige bui, plaagde dat aan deze half-zes-tram de bons villageois van Rijswijk zeker waren elkaar te ontmoeten. Hamster drong zijn zwartgalligheid weg. Meta praalde van frissche jeugd, alles aan haar was blije gezondheid; de verhouding tot die broer liet zeer duidelijk niets te wenschen. Toch deed deze zich wel heel anders voor dan zij was; jong, gezond, maar streng correct. Hamster concludeerde schielijk: niet alleen de zelf-met-een-

jonge-vrouw-hertrouwde vader, ook deze ongehuwde en innig gentlemanlike zich gedragende broer legde zich neer bij Meta's toestand: een ‘redder’ zòcht men *niet* voor haar; althans was daarvan nooit iets gebleken, al had de oude heer, toen hij om wat vriendelijkheid voor de nieuwe bewoonster van Rijswijk kwam vragen, het onregelmatige van de positie met een: ‘nu moet ik u nog iets pijnlijks meedeelen’, natuurlijkerwijs erkend. Het waren geen menschen van achterbaksche manieren; deze jonge Van den Bongart, hoewel veel gereserveerder dan zijn zuster en ook dan het type van een deftig klein-steedsch-allemansvriend, de vader; onthulde al terwijl zij nog op de tram wachtten, dat hij naar Den Haag was gekomen voor een sollicitatie. Weder werkte Hamster's tweestrijd: *hij* was anders, hield zoo iets geheim, gaf zijn vertrouwen aan niemand weg en reageerde op een dergelijk ontbreken van alle argwaan instinctief met geringschatting; doch voelde tevens een eerbied kwellen, die argeloosheid als deugd aanvaardde.

Hoe beminnelijk blij deed Meta! Was 't uitsluitend om de broer? Of... was er, kiemde er iets in haar...? Behendig bleef hij in zijn rol van kalm-vriendschappelijk oudervriend: de door de vader aangezochte; zelfs was hem dit nu geene rol meer, zulk een verrassende voldoening schonk het genoeg'lijke dezer ontmoeting, onmiddellijk na die beklemmende angst, dat grof gedoe van zijn eigen zuster al het subtiele spel dat hij speelde en voldaan als fijn spinsel beschouwde, onverwacht en snel kon bederven.

Herman van den Bongart vertelde, in dit, voor zijn carrière noodige, tweede bezoek aan Den Haag een welkome gelegenheid te vinden om de families die zijn zuster zoo vriendelijk hadden ontvangen, een bezoek te brengen; - de vorige maal ontbrak hem de tijd.

- Ja, toen was 't sneu, beaamde Meta. En Hamster herinnerde zich haar verhaal, dat zij, thuisgekomen van het Belgische feest bij Zwart, Herman's kaartje had gevonden bij de beer voor 't kleintje ventje, waar ze haar kind sedert mee had geschilderd.

De broer bleek van deze schets niet te weten. En in dit gesprek, achterop op de tram, dat twee passagiers voor Delft, blijkbaar studenten, konden aanhooren, flitste

het pijnlijke van haar situatie scherp aan Hamster voorbij. Herman was op weg naar haar woning, waar hij het jongetje immers zien zou. Hierom had Hamster niet geaarzeld van die geestige studie te spreken. Doch Meta kleurde, haar blik was troebel, een trilling overbeefde haar sterke mond. De broer van verlegenheid niets bemerkend, ging rustig door over kind en beer. Meta had hem een kiek gezonden, was die niet naar de natuur gemaakt? Nu lachte ze met vuurrood gezicht. Jawel, de kiek was van Suze Spekler, daarna had zij Baasje en Beer geschilderd.

- Daarná! kwam Hamster galant te hulp.

De broer, begrijpend, plaagde:

- Daarnáár...

Meta, vroolijk nu, gaf hem een duw, zoodat hij een spijl van de wagen vastgreep; en Hamster vroeg zich af: wat was het? had hij zich daareven vergist, bloosde zij niet beschaamd om haar kind, maar hierdoor dat zij kon worden verdacht naar een foto te hebben geschilderd? En niet deze lichte beschuldiging, waar zijzelve direct mee spotte, hield hem als iets ernstigs vast; doch dit dat het werk haar zóóveel waard was; dat zij, die misschien zijn vrouw kon worden, ondanks al wat hem ongeschikt, onbekwaam voor echtgenoot maakte, zoo sterk vervuld bleek van haar studie, er werkelijk vervulling in vond en immers ook tot haar ver gegane liefde voor die ellendeling te Brussel, althans naar haar gedachten meenden, het meest of alleen door de kunst was gedreven.

* * *

- Eet je zoo elke middag? vroeg Her. Nooit met mevrouw Uiterwaard aan je tafel?

Met een lach of zij schrikte, gaf Meta antwoord; doch haar gelaat verstrakte meteen; ze zag Her aan, wat hij dacht bij de vraag.

Ja, zij zat altijd alleen, met of zonder Baasje natuurlijk. De kamer was waarlijk prettig genoeg, al vond Her de verflucht naar. En met de taart, gauw voor toespijs gekocht, bleek het eten immers ook hem voldoende. Her was veel minder smulpaap dan Vader. Hij vond dus, dat zij

gezelligheid miste; zoo kwam hij te vragen of ‘Oma’ niet meeat! Doch eigenlijk was het haar eenzaamheid niet; integendeel dit, dat zij niet meer alleen was. Dat dáár haar kind zat, of, zooals nu, zijn leege tafelstoel tegen de wand stond, nadat ze hem had te slapen gelegd.

Herman kerfde een appelschil. Meta's blik boorde fel naar die hand en dwaalde, iets zoekend om naar te kijken. Beiden zwegen, beiden wisten, dat zelfs hun oogen elkander ontweken.

Dit was het niet te mijdene. Het was er opeens - het had staan wachten. Ook dat wisten allebei weer. Dáárom kwam hij zelden over. Hij, een zuster in Den Haag; hij, zijn Mee in deze stad; en dan de dorheid: ongetrouwd, een klein kassierskantoor te Kampen. Elke week zou hij zijn gekomen! Hij was geen man voor herrie-festijnen, hetzij dan hier of te Amsterdam; doch evenmin voor de geduldige kletspraat bij grog in zijn kleinsteedsche societeit. Student te Leiden, leefde hij kalm. Studie... nu ja, hij had goede hersens, maar een geleerde zat er nooit in hem. Gezellige afleiding had hij het liefst. De dood van Mama had ook hem geknakt, misschien nog meer dan het vergeefsche van zijn aanzoek bij Lize Romaet. Toen het huwelijk van Papa... hóeveel bleef er onuitgesproken tusschen haar en hem, haar Her, daar ze zelfs die pijnlijkheid: Lydia-op-de-plaats-van-Moeder, nooit elkaar beleden hadden. Straks was er even van thuis gerept, toen zij vroeg of hij wist van Ant, die plotseling op pensioen gesteld was en nu inwoonde bij 'r zuster, wier man kort na nieuwjaar was gestorven.

- Natuurlijk weer drijven van Lydia, zei hij.

Zij had schouder-ophalend geknikt - beiden schroomden iets meer te zeggen, omdat ze nu eenmaal nooit alles zeiden, niet méér alles elkaar vertrouwden - dit, als het natuurlijke, nóóit meer gebeurde.

Voor Ant, voor thuis, voor iedereen-en-alles in Doesburg, waren zij geweest *de twee*, tweelingen niet, doch geestelijk meer; de broer-en-zuster niet te scheiden, die uiterlijk en innerlijk even weinig op elkaar geleken als Mama leek op Papa, en die verzot waren op elkander, juist zóóals Papa en Mama. Her was moeder, zij was vader; Her eenzelvig, zij... als ‘de Notaris’, maatjes met alle menschen en dieren; maar wat het-betere-leven voor pa was: in de huiskamer of

in de tuin met moeder, dat zocht-en-vond Mee bij haar Her en ze wist hoe gretig hij gaf, ook hierin van moeders stille zachtheid het onjongensachtige, maar toch heel gezonde, en o zoo zuivere, innig-natuurlijke evenbeeld. Haar leven lang had zij geweten Her's opzien naar haar die ‘alles dorst’, die ondernam, de dingen doen moest; terwijl hij bedeesd bleef, als terughoudend. Zij was ‘de jongen’, hij ‘net een meisje’; ook práátte men vroeg al van haar ‘aanleg.’ Maar altijd ook was zij zich dankbaar bewust van ernst, een diepere echtheid in hem, welke haar impulsieve, onevenwichtige natuur soms even benijdde en altijd begeerde.

Tot, ginds, het groote, dat gaf de breuk. Hoe verstandig was vroeger zijn liefde, bemiddelend bij Moeder eerst, later Vader overredend, in het belang van haar werk, die ‘kunst’, waarvoor ze in hem, de niet ‘artistieke’, een beoordeelaar vond wiens meening gewicht had. Smaak bezat hij; met kalme distinctie die inherent aan zijn natuur was, keek hij, schiftte, bescheiden sprekend, maar stellig in meestal juiste bevinding. ‘Mee moet men wat laten gaan’; het was zijn woord, waarmee hij, de door allen vertrouwde, die nooit te ver ging en pijnlijk besefte, hoe moeilijk alle ‘gaan’ hem zelf viel, de ouders, de grootouders overhaalde en zelfs onderwijzers en andere menschen.

Her bracht haar te Brussel bij Van der Elft en door de toorn in zijn leed over haar mengde zich zelfs nog zelfverwijt over deze introductie, zoolang hij niet wist dat zij Zeno al kende, voordat ze bij zijn schoonvader kwam, als een oud-leerling der akademie.

Voor Her was haar liefde waarlijk een val. Iets moois, iets goeds, iets dat sympathie verdiende, kon hij er niet aan zien, zou hij er nooit aan zien.

Al wat zijn liefde vermocht, was deernis - en hoeveel warmte gaf hij ook daarmee! In de bange maanden-en-maanden, na de eene droeve ontmoeting te Brussel, sprak het meelij uit briefjes met dof berusten; uitte zijn dwingend gevoel zich in daden; terwijl Papa voor haar bij hem pleitte. In haar breken met Zeno had hij haar gesterkt; hij bracht het bezoek aan Zeno's familie, sprak met de schoonvader bij Van der Elft - en daar, ze wist het, bleef zij niet de minste! Die deernis drong tot al zijn attenties. Dit juist was

voor haar het leed. Uit liefde voor haar gaf hij liefde aan Baasje, deelend in alles met daden-van-woorden, niet met een eigen blij-gevoel. Nooit wrok, geen verwijt meer, wel altijd rouw. Er bleef onherstelbaar iets voor hem gebroken en ook hierin was hij Mama, meed zijn gevoel contact met haar, zooals het zou geweest zijn met deze. - Eén vraag, als nu dit detail harer dagen, en niet te heelen wist zij de scheur.

Met haar jongen had hij gespeeld, beminnelijk, voorzichtig, geduldig als vrouwen. Elk van haar krabbels naar Baasje bekeken, keurend en schiftend met stellige meening, in al de oude, trouwhartige belangstelling voor haar werk, lachend ook, allerlei grapjes zeggend, vol plezier in het karakteristieke, het mooie of het geestige aan kinderexpressie. Hij was, nu ja, gehecht aan het kind, doordat hij hield van haar, maar Baasje's bestaan bleef hem louter verdriet, anders hem kwetsend dan vader's hertrouwen, maar even stellig iets dat hem pijn deed. Was ooit een man zonder zinnelijkheid? Her leefde blijkbaar voorbeeldig kuisch. Maitressen had hij nooit bezeten en gelegenheid om aan zijn hartstocht te voldoen zou hij te Kampen waarschijnlijk evenmin vinden als zoeken. Lies was zijn eenige liefde geweest, een groote liefde ongetwijfeld; de spijt dat zij tweemaal hem af kon wijzen, kerfde een voor door zijn gevoel, die wel altijd blijven zou. Zou hij haar, die niet werkelijk mooi, ook uiterlijk meer gedistingeerd was, zuiver geestelijk hebben bemind? Of was, na de afwijzing, zijn besef, zijn idee van de liefde vergeestelijkt, misschien ook, in een halve verweezing, door de weemoeds-gedachten aan Moeder; zoodat de andere factor in liefde minderwaardig werd in zijn oog, en hierdoor haar hartstocht voor Zeno een raadsel, waarover zijn broedergevoel zich schaamde, als dat van de zoon over Vader's hertrouwen? Warrend schoven gevoelens dooreen! Lydia's zijn-en-doen in *hun* huis gaf beider kinderliefde aanstoot. Doch minachtte hij Ly, haatte hij haar omdat Vader, met haar te trouwen, toonde Moeder te kunnen vergeten; misgunde hij Vader een tweede vrouw; zij voelde enkel wrevel van vrees dat de veel jongere vrouw niet liefhad, Vader nóóit het-volle-geluk gaf, zooals zij haar Goeiert het innig gunde. Want aanvaarden wou noch zou ze, dat liefde, om diep te zijn, los van de zinnen is.

- Had hem méér liefgehad!

Dát woord van Her, waarmee hij haar liefde voor Zeno gestriemd had, scheidde hun diepste voelen voor goed. Het was de hoon, waar zij nooit over heen kwam.

Met een: - ‘Toe, rook toch! 'k Moet even... het kind...’ was zij, toen zijn plotse vraag, naar ze zag, ook hem van streek bracht, in de achterkamer gevlucht, een duw gevend aan het kistje sigaren, dat Vader bij haar had achtergelaten, juist met het oog op bezoeken van Her. Voor de schijn dat ze waarlijk iets doen moest, knipte ze 't lichtknopje bij de alkoofdeur, fluks in de kamer de stroom weer sluitend, want Baasje lag volkomen rustig.

Nu stonden haar gevoelens recht. Het stemde bedroefd, doch zij was weer rustig. Ondanks alles hièld Her van Baasje en misschien dat met de tijd... Op een toon van bevinding vertellen, jokte ze: - ‘Hij slaapt alweer’; en vroeg kalm of Her hier thee wou of dat ze nu op-pad zouden gaan.

- Zooals jij wilt hoor! zei hij zacht.

Hij moest haar wegvluchten hebben begrepen.

* * *

Omdat Isa zong in Den Haag en ze dus Hamster alleen zouden vinden, brachten ze 't avondbezoek bij de Spekler's. De ontvangst was schitterend. Oom Hugo, had Meta's beeldspraak gewaarschuwd, is voor de ijdelheid van de majoor een nooit te vaak gebruikte kapstok; en de verwelkoming luidde blij:

- Nu ken ik èn de neef èn de nicht van me hoogvereerde gestorven vriend.

Zich met eerlijke juistheid beeldend als een ‘volslagen dilettant’, prees hij Professor de groote geleerde en zoo iets als de zon van Leiden; doch ijdelheid stuurde dit nederigdoen, want bij Ooms roem trof als merkwaardig, dat deze wijsgeer aandacht wou schenken aan een niet-jong genie-officier, die zijn mooiste college volgde uit niet anders dan liefhebberij.

Her kreeg de volle laag der behaagzucht, die levens-motor aller Spekler's, want nadat mevrouw vooze zuchten deed hooren over de plicht tot proeven nazien van ‘haar’ roman

die weldra als boek kwam, na pas in *Het Nieuwsblad* te hebben gestaan; en daarbij driest escamoteerde dat het louter vertaalwerk was; wist Suze de mededeeling te plaatsen, dat ze een brief schreef aan Dirk Schäfer, omdat haar Haagsche leeraar niet deugde; en praalde Willem met zwijgzaamheid, een boek in de hand, waarop duidelijk: Bolland.

Doch was dit pronken van heel een gezin - het verdere kroost vertoonde zich niet - geen tweede facet van een goedigheid, die het ieder plezierig wil maken en hierbij 't eigen-ik niet uitsluit? Het optimisme dezer menschen was veel meer dan een nergens-kwaad-zien, het gaf aan alles gretig waardeering. Her kreeg, met de uit gulle overtuiging gedane vaststelling van Meta's ‘heel bijzonder talent’, allerlei prettige dingen te hooren over Baasje's aanvalligheid. Bovendien toonden kieken van 't kind de daadwerkelijke belangstelling die Meta aldoor hier ondervond. Suze haalde ze in drie tempo's te voorschijn. Eerst na geblader in 'n muziektasch, toen van tusschen moeders kopij-en-drukproeven, en ten slotte uit het buffet, waar een zak suiker kantelde, wat een zacht sliergeluid, als stortte de voorraad tot op de vloer, ten gevolge had. Her hield zich prachtig: hij zag slechts foto's. Even flitste zijn blik door de hare. - Is 't hem te veel, te machtig? dacht zij. 't ‘Onechte kind’, die levende schande; en een jongmeisje, dat reeksen kieken van dat onschuldige schuldigs nam? Meta wist haar wantrouwen wrang. Het was de telkens-open-wond. Maar keek zijn oog niet droef-onthutst, toen onverwachts hun blikken kruisten? Thuis, op haar kamer, zag hij de tafelstoel. - Heb je die hier? - Door Papa gestuurd, na zijn eerste bezoek te Breda. - 't Was beider kinder-troon geweest, op een boerenerfhuis gekocht. Nu vond hij hem op zes foto'tjes weer: Baasje aldoor in *hun* stoel...

- 'k Moet zeggen, ze zijn werkelijk prachtig. Zóóveel lieve guitigheid... Maar wat hebt u ook een alleraardigst gebruik gemaakt van die ouwe tafelstoel, Juffrouw Spekler.

Meta perste de lippen opeen. Zoo bestrafte zijn liefde haar argwaan. De toon, waarop hij, drie uur geleden, 't verrastzijn bij het terugvinden van deze kinder-herinnering oprecht had geuit, verklankte stellig de bevreemding, althans het moeielijk verbinden der souvenirs uit het ouderlijk huis aan

iets dat werd gebruikt voor Baasje. Nu gaf hem de liefde een zelfbeheersching, die datzelfde waardeerend aanvaardde.

Suze's ongedwongen verhaal, dat het slagen van deze kieken ‘eigenlijk niets dan bof’ geweest was, werd even natuurlijk aangehoord; als speelkaarten die geteld moeten worden, had Her ze in twee rijtjes vóór zich, terwijl Suze de geestige uitdrukking prees in de als kwik zoo vlugge bewegelijkheid van het kind.

- Maar hij is koket! hebt u dat opgemerkt? vroeg ze de oom.

In vrees en vreugd hoorde Meta aan. Wel werd er veel gevergd van Her. Haar deernis, haar duchten was nu voor hem. Zesmaal had een hem onbekend jongmeisje een kind gekiekt, zittend in de tafelstoel, de ouderwetsche met rondend voorstuk, waarin hij zelf had leeren eten, waarover Moeder tot liefkoozen boog. Het kind dat er nu zat, was zijn ‘neefje’. Suze zei het twee keeren: - ‘Uw neefje’. Alles aan dat kind was mooi; hij moest het uitmuntende foto'tjes vinden. De bloempjes op de drie planken van 't voorstuk herhaalden zich op de achtergrond van de kiek in een zwartglazen flesch met witte margrieten; Baasje in witwollen trui met blauwen rood-gebloemd kruipbroekje, kruiselings over de schouders vastgemaakt, had achter zich haast als een aureool de boogvormige ruggeplank, waarvan schuine zijkanten rondend naar het voorstuk bogen. Hij zat er als levend middelpunt en zelfs wist Meta niet, waar hij het mooist was - daar, waar zijn kleine hand het groote prentenboek zegevierend boven het hoofdje hield en hij zoo lief-blij vóór zich keek; of waar, het hoofdje op zij gewend, hij tuurde op het rechterhandje, dat boven de stoelrand stond gebogen alsof hij heel ernstig iets uittellen moest; of op die tweede met het boek, waar veelbewonderd kinnie pronkte, waar Deugniet welbewust koketteerde door, 't zware ding in het linkerhandje, kopje-hiep met open mondje, beide oogjes dichtgesloten, als een echte pias te lachen.

Maar was het toeval niet te wreed? Dat Her juist nu in dìt huis moest komen, waar een dochter, met jonge-meisjes-geestdrift voor kinderexpressie, vervuld was van haar ‘bof’ bij het kieken; en argeloos hem haar schatten voorlei, overtuigd aan de hartelijke bloedverwant genoegen te doen?

Nog waren niet alle kieken geborgen; juist was de majoor aan een uiteenzetting begonnen van de redenen, welke hem vijftien jaar geleden genoopt hadden, hier te Rijswijk een op Amerikaansche grondslag ontworpen coniferen-teelt te beginnen; toen de deur werd geopend voor Hamster die met een: - Ben ik niet overcompleet? binnenstapte. Her's hartelijke gezindheid bleek Meta opnieuw bij zijn gemeenzame groet met Hamster. 't Was of zij elkander reeds lang kenden. Lachend klaagde de nieuwe gast dat hij de heele avond alleen zat en daarom even kwam overwippen.

- Hoe is 't met Nico? vroeg mevrouw Spekler.

De jongen sliep, maar Aagje de meid-huishoudster zou toch op hem letten, want heel de dag was hij koortsig gebleven.

En Isa uit! dacht Meta geërgerd. Wat kon een manalleen hier doen! Toch merkte zij met voldoening op, dat Hamster blijkbaar gepreoccupeerd was; meestal zwijgend zat hij aan en in zijn blik was iets verwezens, als na een dag van lang, hard werken. Natuurlijk ongerust over Nico. Graag had zij iets over de jongen gezegd, doch ze begreep, 't was beter niet - *zij* mocht niet vervuld van kinderen blijken, vooral niet daar Her haar zag en hoorde. De theosofie werd een welkome afleiding. Hamster schoot plotseling uit tegen Willem: - Wel, mijn vriend, zoek jij 't bij Bolland? Vroolijk-plagerig ging de discussie, Her kwam onverwachts aan met Bergson. Prettig bleef hij in het debat, eigenlijk goediger dan Hamster, die de waanwijze student, Meta wist het, niet goed kon zetten en Willem in 't nauw bracht met een logiek, veel fijner dan Her's argumenteeren. De jongen, verbeten zich werend, keek boos. Waarom toonde Bert geen meelij? Ook hij, die bedaard bleef bij Isa's bitsheid, was de beminnelijkheid in persoon. Er moest iets zijn dat hem ontstemde. Ongetwijfeld bezorgdheid over Nico; het verdrietig besef dat de jongen tekort kwam, daar hijzelf niet waarlijk kon helpen.

Toen Her met een: - Meta wordt het geen tijd? tot weggaan het welkome sein had gegeven, stond Hamster met hen beiden op en buiten de villa stelde hij voor, nog een oogenblik met hem mee te gaan. - ‘We hadden morgenochtend je zondagsrust willen storen, zei Meta, omdat Isa van avond uit is.’ Aan de toon van zijn antwoord hoorde zij dat deze

mededeeling hem genoegen deed. - Dan komt u lunchen! stelde hij voor. Doordien Her met een vroege namiddagtrein weg moest, kon hij deze invitatie niet aannemen; Meta dacht aan de ‘lunch’ met De Wilde - voor een welgediend maal kwam men al even slecht bij Isa Markus terecht, als voor welgezette thee bij mevrouw Spekler. Gelukkig dat Her geen gelegenheid kreeg deze parallel te trekken; 't zou ten koste der ‘emancipatie’ geweest zijn, die hij toch al gretig hoonde...

De klok in Hamster's huiskamer wees tien minuten over tienen, toen 't opgeknipt licht er de slordigheid bestraalde, die Aagje de meid-huishoudster sedert lang had afgeleerd geregeld weg te redderen. Isa kon van het concert niet terug zijn. Nochtans was er spijt in de toon, waarop de heer des huizes aan zijn bezoeker, die bachelor was, bij wijze van grapje vroeg, of deze het eerste moment van thuiskomen ook zoo onaangenaam vond. Hij achtte het noodig, uit te leggen, hoe zijn zuster, nu bij het Residentie-Tooneel, toch nog haar liedjes kwam te zingen: ze voldeed ermee aan een oude afspraak, in het begin van de winter gemaakt; - ‘trouwens, of ze actrice blijft’... Bert's toon klonk haast angstig-bedenkelijk!

Na vergeefs op de belknop te hebben gedrukt, glipte hij als bloo de gang in en even later kwam hij terug om met verlegenheid te bekennen: - ja, beide bojen waren naar bed...

- En Nico? vroeg Meta levendig.

Hamster had door een deurkier geluisterd; de jongen sliep, de ademhaling leek vrij geregeld.

- Wat vreesde u eigenlijk? vroeg Herman.

- Vreezen niets bepaalds, was het antwoord, maar de jongen heeft aanleg voor bronchitis en de borst scheen weer bezet. Wat mag ik nu schenken? vroeg hij op een toon van beminnelijke gastheers-zorgeloosheid, die Meta bewonderenswaardig vond.

De heeren dronken whiskey-soda; na eenig zoeken, dat Meta ongeduldig maakte, zoodat ze verzocht om enkel wat water, ontdekte hij een flesch limonade voor haar. Er ontstond een gezellig gesprek. Lichte spot met de ijdelheid van de majoor leidde tot een doorpraten over Oom Hugo, van de eene familie-betrekking kwam men op de andere; en toen vertelde Bert langdurig van zijn jeugd in Indië, de geestkracht

van zijn kundige vader, het parti-pris van zijn moeders verwanten, zijn vereenzaming bij de oom, hoofd der gemeenteschool te Voorschoten, waar ook een deftige kostschool was; en eindelijk het belanden te Leiden in weinig gunstige geldelijke omstandigheden, welke, hoewel professor Van den Bongart hem de steun van een beurs bezorgd had, hem noopten gedeeltelijk af te studeeren en naar Engeland uit te wijken met de gedachte aan leeraarschap, daar de Engelsche taal, de letteren, Spencer! hem altijd sterk getrokken hadden.

- En toen ben ik dáár getrouwd. Dat bracht een kentering in mijn leven, juist door de spoedige dood van mijn vrouw, want ik moest iemand vinden voor Nico. Ook begeerde zijn moeder's familie hem hier. Door Isa's bemiddeling vond ik *Het Nieuwsblad* en samen trokken we in dit huis, omdat haar man naar de Oost terug wou.

- Zij houdt het uit, vanavond! zei Meta, daar de klok half-twaalf sloeg.

Her stond op; 't was kinderenbedtijd. Daar hij bleek de weg naar zijn hotel niet te weten, was Hamster er op gesteld hem te vergezellen - dan bracht hij Meta naar haar woning.

- En uw zuster?

- Die heeft een sleutel!

- Maar Nico? maakte Meta bezwaar.

Hamster stelde kalm gerust: Aagje zou hem zeker hooren, als hij soms mocht wakker worden; haar bed stond tegen het zijne aan, door een dun-houten beschot gescheiden, Meta griezelde bij de gedachte aan het 's winters tochtige, 's zomers benauwde van dat zolderhokje, waar zijn tante de jongen had weggestopt. Waarom kreeg hij niet de logeerkamer, die nu immers toch nooit gebruikt werd? Geërgerd zag zij Hamster het slot van de huisdeur omdraaien. Met Her in het midden gingen zij door de duisternis. De mannen bleven aldoor in gesprek en het verwonderde Meta niet, dat Her hartelijk afscheid nam.

- Die broer is een ware schat voor je, Meta, zei Bert, toen zij samen terugliepen, de kant van haar huis uit. Ik benijd jullie harmonie.

- En toch zijn we zóó verschillend.

- Maar geen van beide egoïst. Zelfzucht breekt overeenstemming; tusschen verwanten, zooals in het huw'lijk. Ik

voel dit op het oogenblik sterk, want Isa bracht me in moeilijkheden. In verband ermee ben ik blij, je nog onder vier oogen te spreken. Maar zeg me eerst, kom je nog bij de De Wilde's?

- Ik zou juist het portret van Mevrouw teekenen, zei Meta op plotseling strakker toon. Hoe begon Bert nòg weer daarover! Hij wist van haar sympathie voor hen. Isa, nu ja; maar dat hij dit vroeg... Haar teleurstelling niet bespeurend, zei hij kalm:

- Dat treft heel goed. De kwestie eischt een beetje haast. Isa soupeert natuurlijk weer met Zwart en Zoelens, haar gewone trawanten. Zij hebben 'r ook dit concert bezorgd. 't Is met twéé zóó veel oudere don-juans wat men noemt onschuldige flirt, maar sympathiek is het spel me toch niet. En nu misbruikt ze haar invloed op Zwart om te stoken tegen De Wilde.

- Hè? En jij dan!?

- 't Gaat buiten mij om.

Hamster vertelde van *De Harpoen*. Hij erkende dat de plaatsing van het entrefilet over Drammer's tooneelstuk een onvoorzichtigheid geweest was, waar de schuld van viel op hem. Een vergrijp als het schrijven en plaatsen van het smadelijk stukje in dat schendblad zou door Zwart onderzocht moeten worden, indien men er ernstig aan kon gelooven. Doch De Wilde daarvan te betichten, was een malle perfidie van Isa, die boos was over zijn kritiek, niet van haar spel, maar van het stuk, dat hij alleen toch niet gered had, al was zijn verslag louter lof geweest. Isa wist dit, zoo wel als hij, maar het was nu eenmaal de moeilijke kant van haar karakter, dat ze, bij al haar goedhartigheid, zich door een parti-pris liet leiden tot onzinnige wraaknemerijtjes, meestal te dom om gevaarlijk te zijn, maar soms heel pijnlijk in de gevolgen.

- En kon jij hier niet tegen in?

- Nee, Meta, nee. Je denkt: ik ben De Wilde's chef en met Zwart verkeer ik als vriend, maar toch stond ik machteloos. Ik kan het je niet allemaal uitleggen, een dagbladbestuur ondergaat, als de meeste dingen, allerlei invloeden, men moet de gevoelens ontzien van zoovelen, en de betrekkingen op mijn kantoor zoowel als in mijn huis grijpen zóó vreemd in elkander...

- Maar is dit dan geen beuzelarij!?

Ongeduld stuwde haar stem tot onklaarheid. Ze kuchte. Toch was haar vraag verstaan.

- Meta, het werd helaas iets meer. En Isa kan 't nog verder opblazen. Haar hartstochtelijke aard maakt haar soms voor iemand gevaarlijk. Als De Wilde nu maar weet. Weet, wat ik hem niet kan zeggen, dat hij Isa tegen zich heeft, maar ik geheel-en-al op zijn hand ben en hij niets wezenlijks heeft te vreezen.

- Te vreezen!? Ik begrijp je niet. Wat kan hij in gods naam te duchten hebben, doordat je zuster hem heeft belasterd?

- Nieuwe wrok van de lasteraarster, die nu eenmaal op hem is gebeten en haar invloed bij Zwart kan misbruiken, zoo, dat De Wilde het moeilijk krijgt. O! ik voel dat jou open natuur, je gave, resolute oprechtheid, aanstoot neemt aan zulk gekonkel en ook mij ellendig laf vindt; maar gegeven de macht van Zwart, zou ik, om er een eind aan te maken, mij tegen Isa hebben te keeren en ik moet haar wel sparen, Meta, ter wille van Nico èn... om haarzelve.

Na aarzeling fluisterend zei hij het laatste. Al eerder was zijn toon gedaald. Meta gaf zich meteen gewonnen; haar ergernis zakte weg in ontroering. Niet langer nietigheid zag zij, doch leed - verdriet en onrust van een broeder.

En dit, na Her's veel-duldende liefde.

Tweede Hoofdstuk.

- Tante Meta?! juichte Lieske, huppend de steilte der trap af ten welkom. De vreugd van het kind ontlastte Meta, nadat zij met loome hand gebeld had.

Heel deze dag drukte onoprechtheid. Omdat Bert had aangedrongen dat zij toch nog zouden komen en Her niet weten mocht wat haar bezwaarde, waren zij de ochtend begonnen met een kort bezoek aan Isa. Reppen moest ze zich, eerst, met Baasje, daar mevrouw in Den Haag naar een kerk wou; 't was toch te laat daarvoor geworden; niettemin gaf het rennen en jachten, wat haar een welkom

excuus schonk bij Isa, doch de gewrongenheid van deze instuif verzwaarde. Toen Her weer prettig joviaal deed met Bert, had zij het al te dwaas geweten, terughoudend tegenover Isa te zijn; dus ging ze maar wat zitten dazen, snakkend naar 't eind van het korte bezoek. Dan gauw naar huis; mevrouw uit 'r humeurtje: ze was op die dominee hevig gesteld; Baasje ondeugend, want uit zijn doen; en Her na een slechte hotelnacht wat zeurig, aanmerking makend op dit en dat, veel meer onthuis dan de vorige avond, toen hij innig knus bij haar neerzat; klagend over zijn lange reis, daar hij een boemeltrein kreeg om de Zondag. Gestoken had één gezegde van hem. Vergeefs wou ze 't zonder beteekenis vinden. 't Was werkelijk een futiliteit en ook als niet anders door Her bedoeld. Doch dat hij dit wist èn het haar opeens zei, liet een vreemde gewaarwording achter. Hamster zelf had van zijn afkomst allerminst een geheim gemaakt, onder hetgeen hij de vorige avond vertelde; wat kon het Her dan in vredesnaam schelen, dat er hier in Den Haag een bekende oude baker woonde die Hamster heette en dat ze een achternicht of oudtante van Bert moest zijn? Her snuffelde graag in geslachtsregisters, maar na zijn prettige ongedwongenheid tegenover Bert, ook deze zelfde morgen nog, dus onder 't effect van de slechte hotelnacht; trof de familie-onthulling haar als een kleine geniepigheid, die het genoegelijke van hun beider lunch in *Royal* voor haar vergalde. Zij begon over de Landbouw-Bank, waarvan hij nog maar weinig verteld had; het bleek een solide, deftig kantoor, maar bij de vele concurrentie, waren zijn kansen om er hier een plaats in te krijgen, sedert zijn eerste bezoek niet veel verbeterd.

Tegen zijn zin bracht ze hem naar de trein: 't sprak immers van zelf, zoo lang mogelijk samen; mevrouw had Baasje tot aan het eten. Doch toen zij, alleen weer, in stampvolle tram, op weg was naar mevrouw De Wilde, in de hoop de zoon te vinden om hem de boodschap te doen van Hamster; kwelde bij de onoprechtheid in dit bezoek, 't besef dat haar dwingen om Her te verzellen versterkt was door de bijgedachte, dat de visite aan de De Wilde's er nog een beetje door uitgesteld raakte.

Lieske's gezichtje was nu als de zon. Alles aan dat kind

wekte liefde, tot het tragische van de toestand, slachtoffer eener ‘beroemde’ moeder, die 'r meisjes in trieste eenvoud door 't gammele grootje opvoeden liet. Heerlijk had Meta naar Lieske gewerkt. Was Tuinstra zoo charmant geweest haar teekening van Kiek-en-Lies-samen te vergelijken met een schilderijtje van een paar meisjes door Louis Le Nain, dat te Rotterdam moest hangen in Boymans; zoo'n ‘groep’ van twee bleek nog te moeilijk. Maar goed, want uitdrukkend wat zij wilde, was wel haar aquarel van Lieske. Hoe hartelijk had de schat gedaan, hoe dankbaar was ze voor kleinigheden en hoe geduldig bij het poseeren, telkens of het een pretje zijn kon. Met dezelfde gedachte als bij 'r laatste bezoek, toen de oude mevrouw haar boven aan de trap begroette, beklauterde Meta de smalle treedjes: zij kwam te zelden in dit huis en, nu ja, ze had het volhandig, maar deed met hier wegblijven dom en ondankbaar.

Zóó prettig was de ontvangst in de kamer, dat Meta bij al de gezellige praat niet alleen haar beklemdheid kwijt raakte, doch ook niet meer dacht aan de boodschap van Hamster en zelfs het portret van mevrouw vergat, daar er aldoor over de meisjes en toen over Baasje gesproken werd. De kinderen raakten niet uitgevraagd en Meta moest dus wel vertellen. Of Baasje véél nieuwe woordjes zei? Nu, hij hàd nog ‘Uitje waje’ en dat bleef wel het moeilijkste. Uitje? informeerde Oma. Lieske stelde op de hoogte; maar dat Oma het niet begreep; 't was toch zóó duidelijk ‘schuitje varen’. - Zegt hij ook nog ‘dièggt’? vroeg Kiek. Lieske wraakte de klanknabootsing. Baasje zei ‘dicht’ vlugger, lichter. Hoe kwàm ie eraan? Zoo'n deftig woord! Vurig, een beetje bedillerig wel, maar heerlijk van 't hooge belang vervuld, verbeterde zij de uitspraak van Kiek en gaf toen Baasje's langgerekt ‘ja...’ weer, volkomen in lengte en liefheid van toon. Kiek liet zich geenszins uit het veld slaan; de meisjes deden dus om strijd Baasje's ‘ja’ en Baasje's ‘dag’ na.

- Wat hèbben ze bij u genoten! zei Oma.
- En wat wáren ze lief voor Baasje!
- 't Is zóó'n dot, zei Kiek verklarend, zooals een ouder meisje doen zou.

Meta zag een spotblik glimpen uit Lieske's oogen naar haar

zusje en of ze beamen moest, kwam er van háár nu een héél zacht: - Ja...e...

De grootmoeder lachte, ook Kiek zelve. Meta bedacht dat ze nu wel kon plaatsen 't aardigste, met de ‘ja's’ gebeurd. Het leek, dus begon ze, eigenlijk niet iets dat je zoo maar vertellen kòn. Oma moest er niet boos over worden, thuis had ze veel pret om het malle geval: eergisterochtend, toen Baasje weer spookte, vroeger dan z'n moeder lief was, had ze gevraagd: - ‘Moet Baasje op 't potje?’ en met zijn vriendelijkste ‘ja’, zacht en als altijd lang-aangehouden, net als Lies het nu deed hooren, gaf hij een bevestigend antwoord. Even later had zijn moeder, slaperig, meer om iets te zeggen, weer dezelfde vraag gedaan en weer had Baasje ‘ja’ gezegd. Maar zij zat nog te diep in de dommel en omdat hij zoet bleef liggen, had ze hem naast zich in bed gehouden; tot ze, na een poos goed wakker, een beetje verschrikt voor de derde maal vroeg, waarop hij, die zoo gul met z'n ja's was, 't woord als gezòngen op lief-lang wijsje, met een kort-stellig: ‘Néé’ verraste, waarvoor helaas ook reden bleek.

- Hoe méént u? drong Kiek aan.

- Och kind, begrijp toch! voer de kwiekere smalend uit. En nu lachten ze alle vier.

- Mevrouw, vroeg Kiek, héét hij wézenlijk Baasje?

- Zeno, antwoordde Meta zacht. En daar het tweetal haar vragend aankeek, herhaalde ze:

- Zeno, een Grieksche naam. Naar z'n vader, zei ze ook nog.

't Was inbeelding, dat zij verlegenheid merkte. Doch haar doorvloot een wije weemoed met een verlangen naar volle oprechtheid bij deze lieve oude vrouw, die haar vertrouwde, die nooit gevraagd had verklaring harer eenzaamheid. Arme moeder die grootmoeder speelde, liefde gevend aan wie ze mocht haten. Arme kinderen, echte meisjes met dat belang stellen in een klein kindje; Lieske stellig de meest begaafde, daar ze het meest op de mòeder leek... Hoe knap bootste ze Baasje na en hoe geestig plaagde ze Kiek!

- Is uw zoon niet thuis? vroeg Meta. En daar hij uit bleek, wist zij opeens: nu zou ze met de moeder spreken. Ze zei, vooral te zijn gekomen in de hoop van Mevrouw

te hooren, wanneer het haar schikken zou te poseeren, doch tevens met een tweede boodschap... Mevrouw begreep; zond de meisjes weg; gelukkig had Meta iets in haar tasch, een poppenjurkje, voor Kiek een broche: Tante bedierf ze! - U máákt me verlegen, zei Mevrouw, toen het tweetal ging.

- Uw lieve goedheid doet het mij.

De oude glimlachte ongeloovig. En Meta wist: hier kon zij biechten, zeker van een meegevoel, dat haar eer te zeer beklagen dan meedoogenloos zou verwijten. Aanvankelijk werd haar vermoeden bevestigd: ook Mevrouw dacht haar gescheiden, zooals de menschen te Rijswijk deden. - ‘Dat komt zóóveel voor tegenwoordig’. De grootmoeder zei het met moeë glimlach. Al wat zij antwoordde had iets mats. 't Kon een indruk van onverschilligheid geven. Even priemde Bert's gezegde: De Wilde's moeder een domme vrouw. Doch de herinnering week bij Meta voor zelfverwijt over het taktlooze van haar ongevraagde bekentenis, waardoor ze haar, die vroolijk deelde in de grapjes over Baasje, wreed als terugdrong in eigen oud leed. Zij voelde lust om op te staan en te fluisteren: - ‘Vergeef me, dááraan heb ik niet gedacht’; doch zij aarzelde; en, gelukkig, langzaam duwde de deur op een kier: Lieske stond in de donkere gaping, ‘Roosje’, de lievelingspop, in 'r armpje, mooigemaakt met de nieuwe jurk.

Toch bleef Meta overstuur. Alle teleurstellingen van deze dag mokten warrend door haar hoofd. 't Zou ruw zijn, weer van het portret te reppen. Hamster's boodschap kon ze niet doen. - Morgen, dacht ze en hunkerde weg. Wat woordjes om Lieske tevreden te stellen; 't geprevelde jokkentje dat ze naar huis moèst - en reeds stond zij in het portaaltje, met beide kinderen tegen zich aan. De grootmoeder had zich volkomen hersteld. Zij vroeg: - ‘Heb jullie mevrouw wel bedankt?’ Toen overlegde noch aarzelde Meta. Langzaam zich naar de oude buigend, zei ze: - ‘Zòu ik u mogen danken?’ en kuste de bleeke, gerimpelde wang en las in oogen vol lieve weemoed, dat haar jong leed werd meegevoeld.

* * *

- ...Ik vind het zoo erg niet, zei De Wilde.

Ongeloovig keek Meta hem aan.

- Al wat u daar zelf vertelt!?

- Roem is duur en moet worden betaald.

Maakte hij grapjes? Wat was dit nu?

- De roem van Isa Markus-Hamster...

- Alle. Maar ja, die van het tooneel!... En Isa wìl actrice worden. Of beter: zijn. Ze vindt zich actrice. Vroeger heb ik dat niet zoo begrepen, maar nu in de laatste tijd...

- U kent haar al lang?...

- O ja. En goed!... Ze was korte tijd *de* vriendin van mijn vrouw.

Meta's voeten drukten, kromden, of ze zich eraan vastklinken konden, om de spijlen van haar stoel. Ze wist haar gelaatstrekken strak te houden. Ze dwong zich De Wilde niet aan te zien. Ze dorst niet, daar hij wellicht zou merken, hoe diep dit zeggen haar ontstelde.

Nu stond de heele toestand klaar: - achter Isa, die bleef, zijn vrouw. En hij vergoelijkte haar doen. De akeligste dingen zei hij, doch als een beschuldiging klonk het nooit. Haar kalmeerde hij met een: ‘Zoo erg niet’. Hij, die ‘artiesten kon maken en breken’, zooals Isa eens snibbig gezegd had, als vond hij voldoening, vreugde in beulswerk!

Omdat ze de vorige avond geen rust had, telkens vreesde dat Hamster zou komen met: heb je De Wilde mijn boodschap gebracht? en niet wéér weg kon, daar ze mevrouw, met wie de zondags-regelingen vrijwel de eenige strubbeling gaven, na wat er 's ochtends was gebeurd niet nog 's avonds alleen wou laten - Baasje mòcht eens wakker worden! - was ze vroeg van huis gegaan en - niet, als het leek, naar de academie. Ze wist dat De Wilde meestal laat opstond en kreeg aan de voordeur: nog niet bij de hand. Bij de moeder had zij gewacht... In de stemming van gisterenavond gepraat... Toen naar het trieste bovenvertrek, dat zijn ‘studeerkamer’ genoemd werd. Terwijl hij ontbeet, deed ze haar boodschap. Sprekend herinnerde ze zich haar aanstoot, de middag van *Fanny's Eerste Tooneelstuk*, aan De Wilde's vreemde houding, die vrijer was dan met de broer, vol plagerigheid, doch aldoor zoo, als had hij wel plezier in Isa... Toch bracht ze Bert's klacht duidelijk

over, oprechter misschien, naar ze zich bewust was, dan hij van haar zou hebben gewenscht; doch voor de verhouding aan de courant kon niet te duidelijk worden gezegd, hoezeer Bert het slachtoffer was van zijn zuster.

- Ik ken Isa! meesmuilde De Wilde. Misschien nog beter dan haar broer.

- Hoe meent u: beter dan hij haar kent?

- Ja. Hoewel ik geloof ook hem te doorgronden. Ook deze boodschap-door-u typeert hem. U hebt gelijk, z'n positie is moeilijk, waarlijk een beetje als tusschen twee vuren. Maar enfin, ik wou enkel zeggen, dat hij, met al z'n wijsgeerigheid, zijn eigen zuster vaak niet begrijpt.

- Wat voor hem pleit! dat geeft u toe?...

De Wilde glimlachte:

- Och... jawel... Lastig is het zeker voor 'm, dat Isa, in een onvoldaanheid, die in haar voordeel zou getuigen als ze voortkwam uit beter besef van wat zij als artieste beteekent, fladdert, onverzadigbaar, telkens 't met wat anders probeerend, overal wel iets bereikend, maar nooit volledig, stabiel succes.

- De liedjes?

- Soms inderdaad niet kwaad... Ongelukkig zijn er zooveel, tegenwoordig. Als nummer van een cabaret... Máár u begrijpt, mevrouw Isa Markus! Was ze maar mee naar de Oost gegaan, daar is veel dilettanten-tooneel en dan met de deftigheid van d'r man. Maar ze dacht: hier ben ik vrij; hij daarginds, rep ik de vleugels. Eigenlijk is ze te beklagen.

Hij zei het laatste zachter, langzaam, intusschen een boek, dat onderstboven tusschen zijn ontbijtboel lag, omkeerend of hij wou gaan lezen.

- U hebt mijn boodschap dus wel begrepen? vroeg Meta, daar hij het onderhoud beu leek.

Hij knikte haar toe.

- En ik dank u wel. Bedankt u ook meneer Hamster voor me! Hij hoefde zich niet ongerust te maken. Ik weet wat ik aan Isa heb! Maar ja, dat is van vóór zijn tijd. U moet hem daar niet over spreken...

Onthutst had Meta aangehoord. Een cabotine, ja, dat wist ze. En een kokette. Maar zoo'n intrigante! Ook haar huwelijk

met die neef, verwant van de deftiger moeders-kant, rijk toen ze trouwden, maar achttien jaar ouder, had zij doorgezet met intrigue. Een korte tijd van wereldsch geuren, waarin zij even makkelijk betrekkingen met artiesten afbrak als zij die vroeger had aangeknoopt; en toen de Krach van Markus' fortuin. De booze wereld had beweerd dat zij hem door zijn geld had geholpen, 't kwam door 't mislukken van plantages, doch met een zelfde koele wil had zij hem bepraat terug te gaan en bot geweigerd mee te trekken. Feitelijk was het geen huwelijk meer...

Meta zat aldoor op spelden. De Wilde vertelde van een hoofdartikel in de *Figaro*, dat éclat had gemaakt te Parijs, een stuk door een literair senator, betoogend: actrices moeten niet trouwen. En bij Meta's bedenkingen waren zij even afgedwaald, totdat zijzelve Isa weer noemde.

In de meening dat hij haar kwijt wilde zijn, stond zij nu op. - Moet u weg? vroeg hij. En daar zij glimlachte, ontwijkend:

- Mama heeft me meegedeeld, wat u haar gisteravond hebt verteld. Qua biecht, was het heusch niet noodig geweest. Mama héét sympathie voor u.

- Ik wilde, dat u allebei wist.

- Mama dan; mij wàs uw positie bekend.

- Wat zegt u!

- Ja, dat dacht ik wel. Uit de manier waarop u mijn moeder erover hebt gesproken, heb ik afgeleid dat u het geheim beter bewaard denkt dan het is... Nee, toe, schrikt u daar niet te veel van. Een vrouw als u staat toch boven de Klatsch! Maar wel is 't noodig, dat u weet. Wolters heeft mij erover gesproken; op die schildersfuif bij Zwart had de neef hem ingelicht, die om te overtuigen erbij zei: - Ik weet het van Oom, Isa had het verteld. Een vrouw als zij houdt dat niet stil. 'k Begrijp dat het u wat pijnlijk treft, misschien poseert ze wel als uw vriendin, maar bedenk dan dat zij, in... laat ik eufemistisch zeggen: 'r diepste gevoelens u niets verwijt; niet alleen het recht zou missen dit te doen, maar ook heusch niets tegen u heeft; en alleen uit Schadenfreude, of eer nog als pikant detail uw geheim verraden heeft.

- Verraden, ja...

- Toe, geen tragiek! Isa kon niet ùw vriendin zijn. Straks heeft het u bevreemd dat ik verschoonend over haar sprak. Er is een moment in mijn leven geweest dat ik iedereen vergaf. En 'k doe mijn best dit nooit te vergeten. Maar nadat mijn goeie moeder uw vertrouwen heeft gekregen, laat ik me bij u gaan, eerlijker, vrijer dan tegenover iemand, die me een boodschap van mijn chef brengt, oppervlakkig gezien raadzaam zou kunnen lijken. Juist na wat ik van u weet, waarschuw ik: pas voor haar op. Mij heeft ze vroeger nadeel gedaan, grooter dan ooit wéér mogelijk zijn zou, ook al stookte ze zoo bij Zwart, dat ik aan de krant me congé kreeg of, wat eerder lukken zou, dat ik het er niet meer kon houden door tegenwerking in me taak. Mijn vrouw, dat weet u, heeft me verlaten. Zij was Minnie's beste vriendin... Minnie was geen vrouw voor mij, of juister, ik geen man voor haar. Zij stond aan sterke verleiding bloot, waartegen ik weinig of niets vermocht. Isa werd bijna een huisgenoot, 't ging wel gauw, direct intiem! maar niemand kwam zoo vaak, zoo trouw, en ik verheugde me over die vriendschap, omdat ze niet was bij het tooneel en stamde uit een heel ander milieu. Vaak deed ze vreemd, soms kregen we ruzie, maar ik bouwde zóó vast op haar goede bedoeling, dat toen het misging met mijn vrouw, ik luisterde naar geen andere raad. Welnu, *de* invloed-tenkwade bij Minnie, is diezelfde Isa geweest...

- Nee...?

- Ja. - Hamster was te Londen. Nooit heb ik hem er over gesproken. In tooneelkringen weet men het wel. Toen ik het merkte, was het te laat.

- Maar, m'n god, wat wou ze dan?

- Ja! Och... 't Is nu alles uit. Met Minnie felle vijandschap! Maar... u hebt nog even tijd?...

Opgestaan, liep hij naar een kast. Meta véérde van haar stoel. 't Liefst waar' ze weggerend dit huis uit. Ze snakte naar ruimte, doch schrikte terug, toen ze dacht aan een straatmet-menschen.

Hij reikte haar een verfrommelde brief.

- Neemt u dit mee. Verlies 'm niet! Als u deze hebt gelezen, zult u me toegeven: bang voor Isa, hoe ze opruit of intrigeert, hoeven we geen van beiden te zijn. Ze is het

niet waard en - dit is een wápen, maar dat ik ook duur betaald heb.

Meta was weer neergezegen. Alle kracht leek uit haar weg.

- Leest u het thuis, op uw gemak. U leert er Isa volkomen uit kennen. Ze doet, als was ik verliefd geweest, verliefd op háár! als was mijn grief, dat ze dáár niet naar had geluisterd. De verklaring hiervan is, dat mijn moeder dom gedaan had, dom gezien en dom gedaan, door zich in te beelden dat zij, Isa, mijn vrouw begeerde te worden en hierom aan mijn huwelijk wroette. 'k Heb wel wat anders te doen gehad, dan te kijken naar welke vrouw ook; 'k vocht om de eenige die ik van mij dacht. Isa heeft méé 'r van me afgetroggeld. Toen, bij 'r huwelijk met Markus, dacht ze: als hij maar niets tegen mij doet! En ze schreef, brutaal, die brief, waar ze roekeloos zich in bloot gaf - en ook al weer: uit koketterie! Want vóór alles is ze ijdel. Eén hartstocht heeft ze: ‘zelfverliefdheid’, als die term 't u kan verklaren... Wanneer u Mama komt teekenen, brengt u hem voor me mee terug. Want ik bewaar hem - alleen als wapen. Ik moet aan de krant blijven, om me gezin.

* * *

Meta wist niet anders te doen dan naar huis terug te keeren. Ze haatte zulke machteloosheid, doch voelde zich als lamgeslagen. Wat gaf 't op de academie te zitten, als alleen haar hand er werkte? Thuis met Baasje - dat was het beste. Waarom moest ze menschen kennen! Op de hei, in een nietig stranddorp, ... o, nu dadelijk aan zee... Even lokte de gedachte: met lijn 9 naar Scheveningen... Doch het besef van de brief in haar tasch hield haar af van alle prettigs. Die indruk veegden wind-en-golven, al was er storm, niet van haar weg; het mocht ook niet: ze moest hierdoor; de goeie De Wilde die haar vertrouwde; ze moèst het kennen, al dit leelijks.

Schuw keek ze op het Huygensplein, of een bekende in de tram zat, dan zou zij de andere wagen nemen. Te Rijswijk liep ze een binnenwegje, tusschen huisjes door: iets om, daar ze niemand wou tegenkomen.

- Baasje is uit! 't Weer was zóó gunstig...

- Dank u wel, zei Meta bedremmeld. - Aardig van u!... deed ze glimlachend volgen. - 'n Brief? O, heerlijk! Gauw gaan lezen... Dank u, voor Baasje! riep ze nog na.

Vriendelijk was 't. Bet achter de wagen, moest mevrouw het morgenwerk doen. 't Mensch wilde geen meisje er bij voor het kind, had dit terstond aan papa geweigerd; sloofde onnoodig zelf het huis door - en nu deed zij alles alleen.

Toen Meta in haar voorkamer kwam, stond er de box van Baasje verlaten. Even neep die ledigheid, doch tevens kwelde het besef, dat ze 't kind had veronachtzaamd, om maar vroeg bij De Wilde te zijn; dat ze zelfs nu bij 'r terugkeer, op 't voor hem gunstige weer niet lette.

De brief van thuis, de ‘weekkroniek’; - als hij maar niet wéér was van Ly', die uit een rare nuffigheid vader haar adressen liet schrijven. Nee, van hem; - zij las, vol aandacht. Dadelijk over Her's bezoek.

- God!...

Neergevallen, scheef op een stoel, met hoed en mantel, de tasch aan haar arm, staarde ze, ingezakt, over de brief heen. Vader schreef, dat Her véél kans had. Groote goden, als Vader gelijk had! Her in Den Haag! Hij, zóó bescheiden en met zijn trotsche voorzichtigheid had het waarschijnlijke van zijn benoeming zeker veel te klein gesteld. Dan... *men* wist het, van haar, in de stad; Her, eenmaal daar, zou dit moeten merken.

Ze dwong er zich toe, de lektuur te voleinden. De belofte, dat vader geld zond. ‘Ly's lieve moeder’ wéér niet wel. ‘Voor de rest alles goed en alles hetzelfde in ons kleine wereldje.’ Waarom kon ook zij dat niet schrijven? Nog kleiner was háár ‘wereldje’. Te Ukkel hàd ze het zoo gehouden - - en dáár zich telkens balling gevoeld...

Ze keek naar het slot: ja, kusjes aan Baasje en: ‘Stevig omhelsd, lieve schat, door je Vader...’

Zuchtend lei ze de brief op tafel; toen nam ze de andere uit de tasch.

Het was verfrommeld zacht groen papier; twee velletjes, zeven zijdjes beschreven.

Meta las - haar gedachten dwaalden. Over ‘spontaneïteit’. Heel een bladzij van niets anders!... ‘Mild begrijpen van

alle leed'... Zòu 't nu komen. Meta begreep niet! Wat beteekende zoo'n brief? hoe kon De Wilde dáárin vinden...

'Jij die de strijd om het evenwicht door bent, er boven uit gegroeid al jaren, weet, wat het zeggen wil stuurloos te zijn. Zoo heb jij ook mij gekend. Ik verweerde me tegen het leven, te pas en te onpas, telkens wanhopig. Ik wil niet dat je me zóó *blijft* zien. Lang was er vijandschap tusschen ons en ik heb je leed gedaan. Je verweet me mijn invloed op Minnie. Maar zou het zonder mij *niet* gebeurd zijn? Jullie hoorde nooit bij elkander. Ik weet zeker dat je dit nu begrijpt. Vroeger *wilde* je niet begrijpen en Minnie gaf zich nóóit rekenschap. Misschien is dit haar aantrekkelijkheid. Nu staan ook zij en ik vijandig. Menschen staan altijd zoo vijandig tegenover elkaar; er moet altijd een bedoeling zijn, iets achter zitten. Misschien denk je dit nu ook of schrijf je een vriendelijk afwerend briefje, waar tusschen de regels in staat: mensch, wat wil je nog van me, wat kan mij dat allemaal schelen? Dat is het, wat me onhandig maakt en me hakkelig doet schrijven; want ik weet er geen antwoord op. Ik wil niets van je, alleen, dat je, in plaats van een harden, een *juisten* indruk van me hebben zult. Maar waaròm? Dat weet ik niet - het is alleen mijn spontaan verlangen. Omdat ik een *mensch* in je weet, een uitzondering, die begrijpen zal. Ik weet, hoe je over me denkt, een begaafde vrouw, bij tijden amusant en coquet als de weerlicht, misbruik makend van haar macht op mannen. Ach ja, en wat leek je dat toen een rijkdom en een sterkte, de sterkte van het ongevoelige en als je geweten hadt, hoè rampzalig ik geweest ben. Ik wist het zelf niet, ik wist lange tijd niets meer, niets van mezelf en anderen. Ik had alleen een gevoel van onbepaald verweer. Al wat goed en zacht en mooi is in een ziel lag te pletter geslagen in me en ik rende door het leven als een dolle hond. Resigneeren - hoe dikwijls had ik het mij ingeprent, voorgepraat, getracht, en alles in me kwam er tegenop. Leven wou ik, ongebreideld kùnnen léven, niet geknot worden en buigen, maar òf zegevieren òf breken. Teveel ook was ik in mijn eigen leven, niet alleen in mijn teekenen en mijn liedjes, de artieste. In dien tijd heb ik jullie leeren kennen en Minnie trok me tot

zich en naar jullie huis. Ik zocht, als een dolle, een uitzinnige, een tot het uiterste gebrachte. Ik wou het lot forceeren. En ik zocht, natuurlijk, geluk, in zijn opperste factor liefde. Het was niet allemaal bewust in me. Alleen dat ééne wel, dat ik het leven vol wou, dat ik me niet temmen liet en me niet, als de meesten, als bijna allen, tevreden stellen zou met wat levensafval. Dat ik niet finaal naar de kelder gegaan ben, is alleen maar toeval geweest, of - misschien instinct. Nu pas is 't me duidelijk, hoe ik aan den rand van den eeuwigen afgrond stond en dat ik - bij alle gekke daden - niet nòg veel gekkere dingen deed, is me, onder het terugdenken een raadsel. Was er toen nog goeds in me? Ja; maar het was er als een rauwe wond, geloof ik. In elk geval was het mijn zwakke zijde en mijn sterke was ijdelheid en geest en flirt. Die zette ik uit als de jager zijn vallen, maar aan pijn doèn geloofde ik niet meer. Och, en ook nu nog schijnt het mij, dat ik met mijn verwondingen mezelf het meest bezeerde, want ik beschadigde mijn wezen, grof, schendend, en van anderen beleedigde ik ijdelheid of begeerte, want ik was van te laag gehalte om een zuiver en diep gevoel op te wekken. Dat begrijp ik nu heel goed. Ik schaam me ook over dien tijd. Of - neen. Ik ben er toch ook trotsch op. Trotsch, dat ik rijk genoeg ben om ook slecht te kunnen zijn. En dat ik het doorgevochten heb en er nu zoo sterk door ben geworden, zoodat ik nu mijn geluk kan dragen. Dat, zie je, dat wou ik je allemaal eens zeggen, want verstaan, ja, dat weet ik wel weer zeker, zul je me. Die tijd is, ook in m'n herinnering, nog heel verward voor me. Ik wou het zoo, ik haatte mijn andere zelf, ik wou alleen maar, woest, het leven te lijf, het leven, dat me te kort deed, dat ergens groot en prachtig zijn moest, dat moest kùnnen dronken maken van weelde en mij liet hongeren, me buitensloot. Hoe lang heeft dat wel geduurd! Maar ineens bloeide nu het geluk voor me open. Het heeft lang geduurd, voordat ik in de bestendigheid daarvan gelooven durfde. 't Vereffende in eens mijn strijd, al mijn verzet streek het glad. Ik ben op het randje van zenuwziek geweest, maar met oneindige takt heeft hij die nu mijn man wil worden mijn gescheurd geloof geheeld. Je weet niet, wat voor een levenskunstenaar hij is...'

Meta kon niet verder lezen. Ze dacht aan De Wilde's weinige woorden over het droeve lot van Markus - hier was hij ‘een levenskunstenaar’! De brief van 'r vader greep ze, kneep ze: - God, als hij wist in wat wereld ze strandde, die hij nog wel voor d'r veiligheid uitzocht!

Doch vader kende Bert, niet Isa.

De steùn van Bèrt had hij voor haar gewenscht.

Arme Bert! Voor hem was het vreeslijk. Het kon niet, dat hij er niets van wist. 't Vroegere... toen was hij te Londen. En het feitelijke van nu, het koketteeren of erger met Zwart... ofschoon, hier had hij nu juist van gemerkt... - Arme man, dìe vrouw bij zijn kind!

Hij zou vandaag eenig antwoord verwachten. Dus moest ze er heen - maar Isa ontmoeten?! Dan vanmiddag nog weer naar Den Haag. Maar op de krant? Ze miste er moed toe. In lange tijd had ze niet zulk een behoefte aan afzondering gevoeld.

Fluks besloot ze een briefje te schrijven: ze kon de hit te gemoet loopen en die het even laten aanreiken - zelf ging ze dan terug met de wagen. Zou ze er ‘persoonlijk’ op zetten? Dat maakte Isa natuurlijk nieuwsgierig. Het was niet moeilijk met een paar regels te zeggen, dat aan zijn opdracht met goed gevolg voldaan was.

Juist had ze zich tot schrijven gezet, toen ze Baasje kraaien hoorde. Zich naar het raam reppend, wilde ze roepen dat Betje een oogenblik wachten zou. Doch toen ze hem zag, 'r pracht, fel blozend, werd het verlangen naar hem te machtig. Bert kwam immers pas vanmiddag! Ze tikte van boven: - Ik kom! ik kom! Wel was Mevrouw al aan de voordeur, doch zelve nam ze hem nog uit de wagen en weer veerkrachtig, ontlast van zorg, droeg ze hem weg en knikte, lachte, zong voor 'm, zette hem neer in de box, haalde zijn potje en zat bij hem neer, pratend, lachend, leed vergeten.

Het bleek dat hij heelemaal niet had geslapen. Ach, zijn bestaantje liep onregelmatig! Te Ukkel was dat anders geweest. Daar wijdde ze zich geheel aan hem. Gelukkig was hij een sterke boy. - Niewaar, meneer, je voelt je best! Hij duwde zijn vingertjes tegen haar mond, en greep naar haar dikke houten collier, en duikelde: - Hu, meneer, hou' je recht!

Meta belde; de hit bracht de pap. Nu zat hij in zijn tafelstoel en zij dacht plotseling aan Her - met welk een fijne zelfbeheersching hij al die foto's bekeek bij de Spekler's. Maar als hij later... Hij wàs nog niet hier! Omdat Papa schreef dat hij kans had, de nooit versagende optimist!

- Jaä... zei Baasje.

Meta ontstelde. Telepathie, bedacht ze ontroerd, in herinnering van de nacht, toen ze werkelijk zoo iets vreesde. Met gevaar voor het telkens kantelend papbord, drong ze haar hoofd tegen dat van het kind aan. - O, jou dot! Was het niet casueel, niet of zoo'n kind metterdaad begreep, daar hij met zijn zangerig 'ja', net of hij goedig troostend beaamde, juist voor de dag kwam, toen haar zelfzucht Papa's vertrouwen escompteerde om te brokkelen aan het succes van Her? En dat, na zijn les met de foto's van Suze! Zijn liefde zou haar niet begeven en Isa kon zij ontwijken en mijden.

Verrukt keek zij haar jongen aan. Hij scheen nu werkelijk slaap te krijgen. Als ze hem in deze wieg hield en hij raakte dáár onder zeil en ze kon dàn... Knipoogend, lachte ze hem tegen. Begreep meneer, dat hij werd verschalkt, dat hij slapen moest voor zijn moeder? Als 't ooit zou lukken, dan vandaag. Jan Sluyters' Kind was wel enorm. 't Was *het* voor haar van de laatste tijd. Toen ze 't ontdekte, de vorige week, was het als een openbaring, of ze nooit een geteekend kind zag. Vroeger had ze dat hier in Holland van Breitner, van die z'n Dam en de Meiden op Brug; te Brussel het sterkst van een Kop van Rousseau - van beelden daar meer dan van schilderijen. Soms droomde ze nu van dat kind van Sluyters. Wàs het ook niet als een droom, die heerlijk breed-vlekkende vizie, vol zachte kleurspeling, licht en schaduw, met het rose-roode strikje, daar als bij toeval neergeworpen?

- Jullie bent heerlijkheden, zei Meta, terwijl ze Baasje neerlei en schikte, wat hij zich merkwaardig gedwee liet doen.

Geduldig wachtte zij achter de wieg, neuriënd slaapliedjes, als hij graag had. Weer zag ze Sluyters' Kind op die ezel - zuigeling, adem-teer in het blanke geruisch van strookjes, van witte lakens, van zacht-lila wiegevoering. Het broze wicht ligt in vaste slaap, het rose-roode mondje

open, het wipneusje overeind, waarboven de zwarte spleetjes der gesloten oogen. De teere ronde wangen, het gladde ronde kopje, alles is even maar in rose kleur aangegeven. De armpjes liggen boven het lakentje uitgekropen, als neergevallen onder de slaap met de rose garnalenvingertjes, mooier dan de fijnste bloem. Het wàs - zoo zag Meta die vingertjes vóór zich - of ze zouden opveeren, met trillende schok-beweginkjes, bij het minste geluidje in de kamer... Zóó duidelijk zag ze dit gevaar, dat ze meteen weer op Baasje lette, of die nu stil was, werkelijk sliep. Wat een vreemde verwisseling was dat, Sluyters' kindje was zoo veel jonger... een zuigeling, een zaligheid - - had zij van Baasje voldoende genoten? ze maakte, die eerste tijd, zich naar, het leek ook alles te bezwaarlijk, zoo was haar veel geluk ontgaan. Een heel klein kind was het allermooiste. - Meta zat, geloken oogen, en weder was er die wisseling van Sluyters' Werk en de Werkelijkheid. Nu had ze zijn Zoogende Moeder vóór oogen, het rondende gewolk der lijnen, de moeder zittend, voorovergebogen, alles aan haar is rondend zacht, weelde van bollende lijnen als wolken, sierlijk-behoedzaam buigt zij de hand, sierlijk in opperste teederheid het moeilijke werk van het voedsel-nemen voor haar pas-geboren zaligheid vergemakkelijkend...

Onthutst voer Meta van de stoel op; in mengeling van ergernis over Baasje dat hij niet meer een zuigeling was en van zelfverwijt om deze dwaasheid. Toch besefte zij: de gewaarwording had haar ontsteld. Zuchtend streek ze de hand langs een slaap - toen wist ze weer, en wilde, deed. Hij sliep, haar lieve, zoete jongen, die immers altijd haar troost gewéést was. En nu zou ze naar hem werken. Straks had ze de hit gezegd, met het klaar-zetten van de koffie te wachten tot Baasje onder zeil zou wezen; 't liefst zou ze nu maar geen koffie-drinken om dadelijk aan de slag te kunnen. Blij kreeg ze een inval - ze riste weg, liet de kamerdeur op een kier, je wist nooit en Baasje lag ongebonden; kort tikte ze aan Mevrouw haar deur: zie je! Mevrouw zat nu zelf aan de koffie: - Mag ik hier niet even mee-doen? Verwonderd wel, niet te gretig bereid, schikte Mevrouw een plaats voor haar in. Bij het beredderen praatte Meta, vertelde van haar teekenplannen, raakte wel

iets teleurgesteld, het liet Mevrouw te onverschillig. Ze at maar gauw wat, dronk twee kopjes koffie, dankte vroolijk voor de gastvrijheid en snelde innig blij naar boven. Haar bleef een prachtig-lange middag.

* * *

Het slaan van de koekoek verschrikte Meta. Vijf-, zes-, zevenmaal had ze nu hetzelfde spelletje gedaan; en elke keer gaven de nooit eendere kraai-geluidjes en de onnaspeurbaardwaze piasse-kopjes van de jongen haar een even groote lust tot herbeginnen, als hij toonde om nog weer eens al die blokjes, door zijn moeder geduldig gestapeld, zoo het lukte met één duwtje om te werpen, in zuivere geweldenaarshartstocht. Vijf uur, waarschuwde de alkoofklok en herinnerde Meta tegelijk aan een onhebbelijke opmerking van Isa over dat zacht, onschuldig geluid en aan haar plicht, verslag te doen van de boodschap bij De Wilde. Het moest - en ze kòn er vanavond niet heen. Ze zou een briefje hebben geschreven! De middag was voorbijgegaan, eerst met teekenen, toen met spelen, nadat Baasje lastig werd. Het werk had weer niet opgeleverd, wat ze zich er van verbeeldde, terwijl ze dacht aan Sluyters' ding. Dat was de tweeslachtigheid van haar bestaan. Toen ze van ochtend thuis kwam, voelde ze schuld tegenover Baasje; straks viel het haar moeilijk om zijnentwil met teekenen uit te scheiden; en toch... nu ja, net ééne krabbel: daar was wel in van klein-kinder-bewegen, met het mal opgetrokken beentje en 't armpje, een làst, naar het mondje geheven; de kleurtjes deden daar ook wel leuk, ze gaven een indruk van prettig wasschen; - maar al het verdere... na die illusie: iets eigens, zóó echt en mooi-waar als Sluyters, het bleek een machteloos probeeren.

Wrevelig stond ze na te denken, teleurgesteld dat de blije lust waarmee ze zich vóór de wieg posteerde, hopend: Sluyters deed het zóó, ik zal het nu nog eens anders beginnen, zachter, liever, meer wat een vrouw ziet en toch even eerlijklevend; niets gaf dan dit enkele krabbel-schetsje, waar een van de armpjes was misteekend.

Jammer, dat ze het briefje vergat! 't Was noodig dat Bert

het bij thuiskomst vond; of zij moest na het eten er heen. Nu kon ze de hit onmogelijk sturen. Er bleef niets over dan dat ze zelf ging, gauw naar de tram van kwart voor zessen, en mevrouw de jongen nam.

Buiten gekomen, voelde ze spijt. Had ze van-middag maar geschreven. Nu werden explicaties noodig en dat was pijnlijk of gevaarlijk. Bij het naderen van de tramhalte, ontstelde ze van de mogelijkheid dat Isa misschien zou meekomen, en ze hield zich op eenige afstand. Hij kwam de wagen uit, achter een dame en heer die zij niet kende en met wie hij langzaam opwandelde. Toen moest zij zich wel vertoonen, en ze zag hem aan dat haar verschijning hem genoegen deed. Zonder haar voor te stellen, nam hij afscheid van het tweetal, dus kon zij de boodschap doen. Onder het spreken vreesde zij iets te veel te zeggen en was nog banger voor pijnlijke vragen. Het weinige bleek hem voldoende en uit de manier waarop hij bedankte kreeg ze de indruk dat de vlugge voldoening aan zijn opdracht hem verraste. Of was hij weer met iets anders vervuld? Zaterdag leek de zaak hem te drukken. Ze zei: - Ik dacht dat er haast bij was.

Nu bleef hij staan en bleek getroffen.

- Wat ben jij toch allerliefst! En dat je dáárvoor me te gemoet kwam!

Ze vertelde van haar middag en hoe ze het briefje dom had vergeten. Beminnelijk vroeg hij door over het werk; ja, zij had in haar jongen het mooiste model!

Op dat moment gleed een taxi voorbij en Meta zag met verbazing Isa, in avondmantel en zonder hoed; opveerend, wuifde ze achter het glas. Bert verklaarde: zij at in den Haag. Meer zei hij niet en Meta vroeg niet. Even later scheidden hun wegen.

- Bent u al wéér? riep mevrouw verwonderd en Meta verdroeg haar gemeenzaamheid moeilijk.

J. DE MEESTER.

Verzen.

Westwaarts.

I.

O, de huizen, donker en oud en afgelegen,
en de verzworvenen, die daar nog bleven toeven
in het weer en de vlagen van den zwarten regen,
en de enkle boomen in den zeewind langs de wegen
gelijk voortvluchtigen, en in den avondval
de leege hoogten overal
rondom, bevlogen in hun schemeroud bedroeven.

O, deze huizen, en daarbinnen om de vuren
de eenig verkoornen nog der oude droomen samen
starend naar buiten, naar de sombere kontoeren
der randen dezer wereld, en een bang vervoeren
houdt hen bevlogen, wijl bevreemdend stil en snel
weerschijn en schaduwen een spel
doen gaan tusschen het vuur en het oud licht der ramen.

En zij verbleeken, en zij wanklen, en verloren
gaan zij bedwelmend tot elkander, en daarbuiten
donkert de ruischende omtrek, en het westergloren
sterft, en geen stem doet uit den avond zich meer hooren,

alleen verdoold de witte vogel van de zee,
die schuw en met een kreet van wee
aanvloog, en zwenkende verdween voorbij de ruiten.

En dan de groote nacht over die nameloozen,
en zwijmend een naar wijder leven overzweven
als had het hart de zee der open ziel gekozen,
en eindlijk in ijl zicht als groote vreemde rozen
de bloeiende eilanden der zaalgen, waar altoos
juublen, elysisch, eindeloos,
uit de windstilten van het licht wordt aangeheven.

Tot zij, ontzaligd weer, wat hen hier rest gaan meten
naar de vervreemding van een door de leege tijden
uit deze wereld àl verder hen zingend weten:
dat waar het leven naar de zee zwicht van vergeten
't elysisch voorgevoel en het verlangen zich
ten spiegel van een eenzaam licht
eindlijk als heimwee en herinring gaan belijden.

II.

Mijn hart, dat in een schoon weleer leek uitverkoren
het bloed te redden naar de ziel in rechte stroomen -
o, hart, dat nu dit groot vertrouwen hebt verloren
wijl ge op der aarde hinderlagen van bekoren
te zelden maar de zege van de ziel bevocht -
o, wrak, dat wel verzinken mocht
ontredderd in de zee van uw verloren droomen -

Gij zult uw eenge liefde als oordeel nu aanvaarden:
hoor, de vervoeringen van donkere ondergangen
steken gelijk een storm op in het weste' en de aarde
zwicht naar haar einden heen, en onze droomen worden
tegen onszelven opgeroepen uit hun dood;
maar vrees niet, want de laatste nood
zegent rampzaligheid met vleuglen van verlangen.

Zoo gaan wij dan; de stem werd groot, en door de jaren
de eenige, die nog dwong en die ons nooit berouwde;
hij riep mijn ooren luid, hij zong mijn oog te staren,
hij woei mijn daden af gelijk een vlaag van blaren,
en nu de zomer ruimt het duisterende land,
nu gaan wij dan mijn harte, want
als van de heuvelen en uit de dood der wouden

scheemrend het najaar over deze zeegewesten
komt, en op de avondwind de grijze groote golven
roepen en breken, en vanuit hun schuimen misten

der wereld afstand van de tronen van het westen
inluiden en verkondigen, dan gaat de mensch
aan deze leege wereldgrens
te loor onder een droom van voortijden bedolven.

Zoo is de droom, die alle droomen heeft verzwolgen,
een sombre, maar die slaakt uit dezer wereld keetnen,
een oordeel, juublend uit zijn toorn, en het verbolgen
ontladen van vervoering's levenlang vervolgen
onweerend uit dat eerste licht - o, hoort gij hem,
hoe hij ons roept, die laatste stem,
naar de bevlogen eenzamen, naar de vergeetnen,

naar de harten, donker en oud, die afgelegen
nog op het eiland van dit vreemde leven toeven -
want als de boomen, in den zeewind, in den regen,
westelijk, en te loor, en langs de laatste wegen,
zoo wij, voortvluchtigen, naar waar de branding bruist
der ziel, en achter ons verruischt
stervender werelden verschemerend bedroeven.

De Verlorene.

I.
Leed en verlangen zijn heen,
met zijn weedom alleen is mijn hart:
zonder vuur, zonder water - wel zwart
zoudt gij zijn in den wind alleen
- o, Aarde - en den hemel een smaad
en te midden der sterren een logen:
ik ga en verberg mijn gelaat
voor der menschen oogen.

II.

Elke zeldener keer
sterft vervoering dronkener,
elke nieuwe keer
neemt de wanhoop donkerder
overhand,
en hij plant
op het hart verloren
de zwarte vlag,
waar de tijd, nacht en dag,
nog in wappert, eenzaam om te hooren.

De Schuld.

Gedoemd alleen van aarde's afgelegen
verlatenheden nimmer te vervreemden,
hoor ik - o, ziel - rond wereld's roepend hart
uw ritselend verwijt langs alle beemden,
en draag van 't oud berouw mijn kwellend part
wankelend uw vereenzaamd westen tegen.

Want dat naar 't westen, naar de bittere zee
uw klacht verruischt, omdat de mensch vergat
hoe gij op aarde om hem in nood geraakte,
ik weet het sinds die duistre stonde, dat
ik zelf, te laat en huiverend, ontwaakte
bij hen, die sliepen in Gethsemane.

Ballingschap.

Wind en water wijd en zijd
houden dit eiland van verlangen
vreemd en glinsterend gevangen
binnen den tijd.

Bloemen en dieren weten het niet,
en het blijft hen onvernomen,
want de wind veinst in de boomen
een ander lied.

En de beken zingen het mee,
en alle de wateren lachen en klagen
of zij van eeuwigheid gewagen,
tot aan de zee.

En maan en zon en de wolken gaan
daarover, en uit de regenbogen
jubelt nog eindeloozer logen -
wij alleen staan

bleek, met oogen leeg, in dit
vreemde spiegelbeeld geboren
van een rijk, dat wij verloren
achter den tijd.

Hooge Deernis.

Deernis vervult in den nacht hen, die ontstegen zijn
naar de toppen der aarde en peinzend neerzien
over dit schaduwenrijk; wrevel noch weerzin
kunnen zij langer meer voelen voor de bedrukten
in de ravijnen waar de holle wegen zijn
van de neerslachtigen, allen die klagend ontvielen
aan de vervoeringen, die ook hen eenmaal verrukten.
Deernis over het wee van de gefaalde zielen
in hen, wien nu zelven de heemlen verschenen zijn -
Deernis en het vaarwel van hun machtloos erbarmen
naar de verloornen van dezer aarde geheimenis,
die daar bedwelmen in elkanders armen
- aanvanklijk weenend nog - een laatste heugenis
van de lichtende vleugelen, die verdwenen zijn.

Goden en Zangers.

Peinzend en brandend zijn de eenzamen
over de duistrende wereld verschenen;
langs de banen, die zij namen
waait het nog, en verder henen
stormt en daalt hun avondrood.
De enkelen, die hen herkenden,
hooren de wouden nog ruischen, en dwalen
westwaarts, bannend eigen ellenden
in dier grooteren verhalen
van weedom en trots en dood.

A. ROLAND HOLST.

Nachtliedje.

De blaren hangen zwaar van regen;
De tortels koeren monotoon.
De meerlen zwijgen; allerwegen
Is de avond roereloos en schoon.

De wolken blijven mijm'ren over
De wijd gespreide landen, laag.
Reeds worden in het trage loover
De vormen schemerig en vaag....

Dan is het nachts verpuurde luister,
Die zilvren wereld binnen vloeit;
Er waren geuren door het duister,
Waar bleeke kamperfoelie bloeit.

Ik zie uw droomende oogen pralen,
Die eens mijn mond te kussen placht.
En suist daar niet uw ademhalen
Koel door de zoelheid van den nacht?

Daar is geen gistren en geen morgen,
Alleen een schoon, ontijdlijk nu.
De wereld heeft haar rust verworven.
Ik ben altoos of nooit van u....

Nu schijnen nachts stille gebaren
Vernieuwd en onbenoembaar schoon,
't Verre nabij en zoet te ervaren
En alle wonderen gewoon.

P. OTTEN.

De vrouw die wist.

Voor Lauri Bolle.

Het was een droom: wij gingen door de nacht
in dichte drommen met bevreesde voeten,
allen zo moe en velen schreiend zacht,
en mannen vloekten om 't onbreekbaar moeten.

Wij zagen niet meer dan wie naast ons ging,
maar hoorden hoe de nacht vervuld van klachten
en traag bewegen was, onze ogen wijd
elkaar aanziende, spraken smart-gedachten.

Een korte wijl heb ik een vrouw gezien:
langs al die droeven gleden loom haar ogen,
haar witte handen langs heur donker kleed
zich als tot woorde' in stille smart bewogen,

en om haar mond, uit de vertwijfeling
van vele pijnen, groeide een lach van weten
en wel begrijpen; - toen werd alles licht.
- Ik kan die vreemde droom niet meer vergeten.

J.W. SCHOTMAN.

De studietijd van Emma Margant.

‘Ting’ - toen na een zagend geluid een bedrevener ‘tingeling’ aan het klankloos blikkige schelletje van kinderspeelgoed; en na eenigen tijd nog eens: zagen, zagen, tingeling.

Eindelijk binnen een schurend straktrekken van touw en de deur sukkelde open, als voetje voor voetje, toen plots met een bons tegen den muur en weer terug zoover zij aan haar touw kon. De binnenkomende liep tot onder aan de blauwblok gelooperde trap en werd met eenige moeite aan het boveneind een in rechthoek gebogen glurende juffrouwsgestalte gewaar.

‘Is juffrouw van Nes thuis?’ vroeg zij na den groet.

‘Nog niet dame, maar of de dames maar effe wachte woue bove, Uwes ben ommers van de vergadering?’

Emma Margant liep de krakende trap op, tastend aan de schrale ijzerleuning tot de hospita een nietig pitvlammetje tegen den witten wand had aangekregen met een overdaad van vochtige lucifers; hing mantel en hoed op en ging de eindkamer voor van het portaaltje in, die verrassend ruim openlag.

Een knettervuurtje in den haard en een kring cretonne en matten stoelen er omheen; toen het gas brandde, deed het Emma zoo schril aan, dat zij de kraan weer sloot en in een laag vierkant rietstoeltje haar schoenen ging zitten drogen. Lang en blond, met oogen die tegen het bovenlid lagen, wat haar een aanzien van gewichtigheid gaf en een beslisten beweeglijken mond, zat zij daar te soezen, de handen in rustige en zeer bevallige bewustheid afhangend van de leuninkjes.

Het hagelde duchtig tegen de ruiten opeens, een korte felle bui. Bij Emma, die nog vagelijk over het ongerief van bovenhuizen nadacht, begon nu de gedempt glorieuze stemming, waarin zij zooeven door den hagel geloopen had, weer boven te komen, terwijl de behagelijke haardwarmte haar doortrok. Een gelukskind vond zij zich, iemand om altijd op te wedden; en iemand die de gunst van het lot ondersteunde door eigen verdiensten maar ook zoo voorzichtig was geen victorie te kraaien voor de victorie was behaald. Van haar kinderjaren af had zij dat voorsprongsbesef gehad. Zij herinnerde zich een beweging die zij dikwijls deed, een even heen en weer schudden van haar hoofdje en dan een plotseling oprichten zoodat haar halsje strak stond en de blonde krullen in haar nekje kriewelden. In die oogenblikken, wist zij nog, kende zij haar meerderheid, haar triomf over de poppen of de treintjes, waarmee zij speelde, had zij een vaag besef van kracht en grootmoedigheid, die zich uitte op de geduldige dingen. En daarna op het gymnasium! Glad en zonder stoornis was haar het zware werkleven afgegaan tot haar innigen trots, die een aansporing tevens was. En de leeraars hadden altijd plezier in haar gehad, meer misschien dan de klasgenooten, die haar stijf en koud vonden, voor geen gemeenigheidje en voor weinig grappen toegankelijk. Ja, altijd had zij zich onder de eersten geteld, onder de uitverkorenen en bijzonderen, onder de getrouwelijk evenwichtigen en de in alle opzichten besten. En nu ging zich dat voorgevoel van triomf bevestigen. Want zij was candidaat gesteld voor het Praesesschap van de Club, d.w.z. van de Vereeniging van Vrouwelijke Studenten.

Wat een geluk toch, wat een geluk, dat zij studeeren mocht. Zij zou anders wel zoolang gevochten hebben tot zij toestemming gekregen had, maar hoeveel prettiger was het op deze manier, zonder ‘herrie met thuis’. Rustig het wonen op een huurkamer, waar je baas was, waar je je leven nu eens eigenhandig kon inrichten zooals je 't het beste vondt, zonder altijd die conventies en dwingerijen van een gezin. Hier studeerde je niet je vak alleen, maar voor heel je houding later, in de maatschappij. Zoo'n praesesschap, wat een oefening! In zelfbewustzijn, in optreden, in durf, in organisatie, in verantwoordelijkheidsgevoel. Het was een

leerschool, die zij zich ten nutte maken zou. In Rotterdam ging zoo iets niet. In Rotterdam was haar huis dat van haar vader en daar overwogen niet haar belangen. Niemand zelfs interesseerden die daar bijster. Het lag voor de hand. Haar vader, die een bekend cargadoor was en het zeer druk had, hoe zou die nog tijd vinden, op de hoogte te blijven van wat zijn dochter deed? Hij lachte haar studie eenvoudig weg. Niet dat hij er principieel iets tegen had, integendeel, hij juichte het toe als meisjes 'iets uitvoerden', maar hij verachtte haar vak. Philosophie, wie had daar nu practisch wat aan. En dat philosophie aan de universiteit meer wis- en natuurkunde dan wijsbegeerte inhield, daarvan had hij maar een vage en door zijn overkroppende werk weggedrongen voorstelling. Hij had liever gewild dat zijn dochter hem 's avonds wat moois voorspeelde op de piano dan dat eeuwige lezen. En Emma was hem dan ook hartelijk dankbaar, dat hij toch, omdat zij het wenschte, zonder tegenzin het noodige geld gaf. Later zou zij in ruil voor die goedheid financieel onafhankelijk zijn, had zij beloofd, al was dit meer voor haar dan voor hem een geruststelling: met zijn ruige optimisme achtte hij dit voor zíjn dochter overbodig.

Haar moeder was een gezellige dikke Ma, zeer op haar gemak gesteld en met een vereering voor haar kinderen, die Emma, zelfs Emma soms kriebelig maakte. Doch desondanks kostte het haar groote moeite, met Emma's keuze in te stemmen. Zoo zielsgraag had zij haar dochter huishoudelijk geweten, met toewijding voor kokerellen, verstellen en morgentjes verpraten. Ja, Ma's ideaal was: uitrusten in een armstoel bij den haard met een grooten bos steutels naast zich en Emma met-de-jonge-beenen bedrijvig dribbelend om haar heen en fuggelend aan inmaak of kapotte kousen; en dan een kalm-slingerend gesprekje over de toiletjes van die en de kinderen van deze of over de meidenramp en de duurte - - de werkelijkheid bleef er ver van. Och, die goeie Ma troostte zich wel, omdat ze er onmachtig tegen was. Toch bleef die modern durvige neiging een hapering in haar geluk en een struikelblok in haar effene denken. Zij bekende zich nooit dat haar gemak er mee gemoeid was, en dat was ook niet de eenige reden voor haar onrust: zij vreesde instinctief een terugval na zooveel over-

moed en maakte zich als een moederdier bezorgd over de vroege vrijheid van haar welpje. En Emma, aan de moederlijke teederheid verwend en een ietsje verveeld, had zich ook dikwijls aangesteld als een vroeg-vrij welpje, waarover zij later spijt had. Want zij herinnerde zich nog zoo goed haar prettige jeugd met haar goedlachschen vader en haar toegevende mama, die van het oudste kind in het bijzijn van het potje-met-groote-ooren zelf, een wonderkind kneedde in haar verhalen aan derden.

Een stem bij de deur klonk plotseling boven den hagel uit:

'Ben j' er al lang? 'k Ga me even verkleejen zeg, - snijkamer gehad - Waarom heb je geen thee gezet? En eet vast koekjes, daar in de kast, in zakjes.'

Het hoofd verdween, kwam toen nog terug: 'Zeg, weet je dat je een tegencandidaat hebt?'

'Neen, wie?'

'Nans.'

Weg was ze. Een vaag snijkamerluchtje bleef hangen. Emma keek, met korte onbehaaglijke snufjes, als wakkergeworden rond. Nans candidaat gesteld, wie zouden dat gedaan hebben? Zeker de Rechten-kliek, die haar, Emma, te autoritair vond. En een paar Medicijnen mogelijk.

Toen kwam juist Nans binnen.

'Goeiemiddag', zei zij.

Een weinig opvallende verschijning; het golvende haar droeg ze gescheiden en laag in den hals gekapt; zij had de ietwat loome bewegingen en den verren blik van wie meer denkt en droomt dan doet, een stuurschen trek om den mond en fijne neusvleugels die telkens trilden. Haar doen was zacht en zonder horten, haar zeggen opgewekt en kalm.

'Dag', zei Emma, 'kom je gauw warmen.'

Want Nans rilde en zag bleek.

Haar handen rood van den gloed, vroeg zij, terwijl Emma theezette, met een zekerheid als was het haar eigen, kiezend in het vreemde gerei:

'Is Lien er nog niet? 'k Zag haar voor mij uitloopen.'

'Ja, ze verkleedt zich. Waar kom jij vandaan?'

'Van Endegeest.'

'Interessante gevallen gezien?'

Emma schonk den ganschen trekpot vol en hing den

ketel terug aan zijn standaard voor Nans antwoordde:

‘O ja. Er was er een die hoogmoedswaanzin had, een vrouw was er met kleptomanie, die stal voor onze oogen alles weg en een verbeeldde zich, zelf de prof te zijn. Eigenlijk belachelijk, zulke gevallen....’

Ze zei het bedaard en leukweg, maar aan een omslaan van haar stem en een onbeheerschte trilling hoorde Emma een verzwegen geval, dat niet belachelijk was geweest.

‘En heb je geen ernstige gezien?’

‘Ernstig? Och, ernstig zijn ze allemaal, 't is maar zooals je het neemt, natuurlijk. - 't Was kòùd op den weg,’ zei zij toen opeens zoo innig, dat Emma er in voelde, hoe verschrikkelijk dat eene geval moest zijn geweest.

En ze praatte er luchtig overheen.

‘We zullen eerstdaags tegen elkaar gewogen worden, hè?’ vroeg ze vroolijk.

‘'t Is wat moois’, zei Nans, werkelijk verlucht, ‘je hoeft niet te vragen wie 't zwaarst zal zijn.’

De hagel had opgehouden en er was al eenigen tijd stommeling op de trap. Terwijl zij doorspraken, kwamen twee anderen met de gastvrouw luidruchtig de kamer in.

De bestuursvergadering was druk door veel gedurende de Kerstvacantie ingekomen stukken, beraadslagingen over de Diesviering en de aanstaande bestuurswisseling. Emma was nu in haar element. Het even geschokte gevoel van overwicht was overtuigend teruggekomen, nu zij zakelijk zijn mocht en actief en zij twijfelde evenmin als Nans meer of zij wel gekozen worden zou. Haar begrooting - zij was quaestrix - werd bijna zonder wijzigingen goedgekeurd. Een klein incident echter zou haar weer storen.

Er was een brief ingekomen met verzoek het houden van een propaganda-lezing voor Vrouwenkiesrecht toe te staan. Emma was er vlak voor, de praeses, een stijve dordenkende oudere met een imponeerende stem, tegen, omdat de V.V.S.L. een strikt neutrale vereeniging was. Na een levendig debat kreeg de praeses gelijk. En Emma, onder het napraatje opstaande en de zwierige wandplaten, waaiers en kleurige smaaklоosheden beturend, zei wat ontevreden, als een berisping:

‘Hoe zou het toch komen dat meisjes-studenten - moderner

en vrijer kan het al niet - zoo zelden warm loopen voor vrouwenkiesrecht?'

'Nogal glad', zei de nonchalant voetwippende gastvrouw, die bekend stond om haar fuivend leventje en ongeregelde werken, 'omdat wij 't veel te druk hebben om ook nog aan zulke luxe-baantjes te doen.'

't Potsierlijk parmantig beweren uit hààr mond werd hartelijk uitgelachen.

'Men zou 't niet zeggen, maar je hebt gelijk', kwam de praeses uit den hoek. 'Wij dòen, en we hebben geen tijd en geen aandacht voor praten alleen.'

''t Lijkt er anders vandaag niet veel op,' bromde Nans gemoedelijk.

'Wat een aanklacht tegen de kiesrechtvrouwen!' begon Emma vurig. Ik vind dat de Vrouw die...'

'Juist', viel plotseling Nans uit, 'Vrouw met een hoofdletter en Ik vooraan, dat is de heele quaestie.'

Het klonk zeer hatelijk, maar Emma, getroffen, nam het, na een korte aarzeling, goed op.

'Je bent wèl adrem,' zei zij goelijk lachend en van haar stuk gebracht.

En Nans, die van zichzelf geschrokken was, trachtte te verzachten:

''k Bedoel het heelemaal niet persoonlijk, dat begrijp je wel, maar het drukt precies uit, hoe ik over de uiterlijke vrouwenbeweging denk. Ik ben er fel voor, zie je, voor vrouwenkiesrecht meen ik, maar de drijfsters, die 't uit eerzucht of gewaand medelijden willen dwingen voor we er rijp voor blijken, die kan ik niet goed zetten'.

Het was nu tijd voor het vijfde bestuurslid, haar woordje te plaatsen:

'Ja, dat vind ik ook; Nans heeft gelijk, dat veel kiesrechtvrouwen meer doen dan praten en dwingen en eerzuchtig zijn.'

Toen Emma onder 't naar huis gaan over dit kleine voorval nadacht, betrapte zij zich tot haar verwondering op een analyseering van haar eigen gevoelens. Waren die louter ijdelheid en egoïsme? Och neen, natuurlijk niet. Maar was haar kiesrechtgeestdrift dan de uiting van de bittere ontroostbare bevatting van een schrijnenden misstand, die het

leven ondragelijk maakte? Had zij ook maar geproefd van den nijpenden nood en de brandende ellende die het kiesrecht als eenige uitkomst hadden? Het lèek er niet naar. Hoe was zij dan tot partijkiezen gekomen?

Hoe was 't ook weer, dacht zij, dien middag toen Betsy Baarn bij me zat - heftig was die, 'k zie haar nog met bolle wangetjes, rood of ze ziek was, van opwinding. Zij hield zich goed, maar zij zou graag m'n theetafel stukgerammeid hebben, geloof ik. Wat een vuur! Zoo iemand heeft wel den waren durf en actie. Bijna militant. Wat zei ze ook weer, dat mij overtuigd heeft? Ze stond daar bij mijn schrijftafel, onder de Madonna - 't viel me nog op als een beetje mal - en midden in een blauwen kring van 't karpetpatroon. O ja: ‘waarom zou je er nièt voor ijveren? Vòel je er nièt voor?’ ‘Ja zeker’, zei ik. ‘Is het niet làuw en làf, waar zòò groote belàngen op het spèl staan, met je hànden in je schòot onverschìllig tòe te zitten kijken als je geen overwègende gewètensbezwàren hebt?’ 'r Knokkel tikte bij elken nadruk op den rand van mijn bureau en als hij er naast viel op 't groene laken, gaf hij niet af. Gek dat je je iets zoo precies herinneren kunt.

Zij had gelijk, het was lauw en laf. Toen ben ik er me voor gaan interesseeren, heb er over gelezen en ben naar vergaderingen gegaan. Eindelijk heb ik me aangesloten. Ja ja, zoo was het. 'k Betreur het volstrekt niet en Nans' bewering is onzin wat mij betreft.

Het slot bevredigde haar volkomen en het beviel haar van zichzelf, dat zij in 't geheel niet boos geworden was. Zij bedacht ook met ingenomenheid, hoe goed zij in 't begin van hun samenzijn Nans' gesteldheid uit kleine aanwijzingen geraden had. Plezierig gestemd, schoon wat hinderlijk warm in 't hoofd van 't praten en denken, onder de holle koulaag van buiten, kwam ze op haar kamer, die een rustig blauwe tint had in gordijnen, karpet en divankleed. 't Was te laat voor 't eten op de Club, ze zou maar bij Prins gaan.

Nans had spijt over haar uitval. Onrechtvaardig alweer en onbekookt.

Maar 't was zoo heerlijk raak geweest. Het verloste je van een benauwenis, als iets dat je lang had dwars gezeten

in opgekropte ergernis, je ineens ontviel, sterk als een essence en beknopt als een oorvijg. Want al had zij 't recht niet de beweging snoodweg af te stempelen met een zegel van kwaadaardige motieven, zij kende veel, veel voorstandsters die haar beschouwden als een liefdadig tijdverdrijf. Een tijdverdrijf, liefdadig nog wel! En dat van een zoo prachtige, zoo voor elke vrouw onmisbare noodzaak als vrouwenkiesrecht, waarvoor alle uren van den dag nog niet genoeg waren om je voor te bereiden, om je verstand te scherpen en je gevoel te zuiveren, je practischen kijk en je daadkracht te verbeteren; om, als het eindelijk kwam, tenminste in staat te zijn, de zaken te zien van een ander, gelijkwaardig en daardoor verruimend standpunt als de mannen, als een waarlijk ontwikkelde vrouw.

Boem. Nans liep pal tegen de groote brievenbus van de buren aan in een behoefte, zich hardhandig en met materieele middelen te ontdoen van haar daverende en witheete gedachten.

De dag daarop was een volle voor Emma. 's Morgens college en 's middags practicum. Doch aan 't eind, tegen den eten, zou Dick komen, en dat vergoedde de mogelijk te groote inspanning.

Het college natuurkunde, het betoog dat een mechanisme leek in zuivere nauwkeurige samenstelling en harmonieerende werking en een kunstwerk in levende aanschouwelijke waarheid, boeide haar van minuut tot minuut.

In de statig stille collegezaal, door de boogramen plechtig gelijk een kleine kerk, waar de stem van den hoogleeraar als een klok in galmde, de half gedempte straatgeluiden met het zachte voetschuifelen, pengekras en gekuch een ondertoon voerden en het doffe licht van den somber natten Januarimorgen kleurloos scheen te sterven, was het luisteren geen inspanning meer, maar een verfijnd genot. Onbeweeglijk bijna in aandacht, de kalm verstandige oogen een ietsje te ernstig tegen de leden hangend, gunde Emma zich nauwlijks de storing, de punten waar het op aankwam, neer te schrijven; en toen er een pauze ontstond, die schier opschrikken deed, schokte zij recht met een intrekken van kin en schouders en met een gevoel of zijzelf door het hooren verheven was.

Onder het volgend college, waarvan zij veel meer opschreef,

terwijl het haar minder greep, waarin zij bovendien sukkelde met een lekkende vulpen en een nieuw dictaatcahier dat verhaarde, vergat zij 't eerste bijna weer en pas toen zij in haar blauwe kamer de dampende koffie lauwroerde, kwam er weer een lichte geluksstemming in haar denken. Zij zocht een paar boeken uit die zij 's avonds aan Dick wilde wijzen, toen de dikke hospita met haar van rechtzinnigheid tot schelens toe starre oogen klopte om een jaarquitantie voor de kas der Club te presenteeren. Terwijl Emma de ijzeren kist ontsloot, neuriede zij zacht, en zelfs wat spottend, omdat in de nabijheid van dien borend schelen blik haar altijd nog de kleine zedestoring van Dick's komst op haar kamer als iets pikants vermaakte.

Bijna de geheele middag ging om aan het practicum, een vermoeiend staan en onrustig zitten in de wijde physica-zaal, waar zij aan een weinig interessante, doch zorgeischende proef bezig was. Eenige collega's hadden iets veel mooiers onderhanden en terwijl zij daarnaar keek, moest zij even glimlachen om haar eigen kinderachtige jaloezie. Zij zou het Dick vertellen, hoe haar die middag extra lang gevallen was; ook, hoe haar 's morgens het college had geboeid.

Plichtmatig haalde zij in gedachten Dick overal bij. Want ofschoon hij een gereede belangstelling had voor al wat haar betrof, kon zij zich niet ontveinzen dat hij zich die belangstelling voor haar wèrk had opgedrongen; ook zijzelf praatte met hem liever over andere dingen die hen samen aangingen en waarvan hij evenveel wist als zij. Omdat zij echter overtuigd was dat een goed huwelijk behalve op liefde moest berusten op wederzijdsche aandacht voor al wat het leven waarde geeft, had zij zich de conventie van ‘aan hem denken’ aangewend.

Immers, nooit zou zij zich dat angstig aangevoelde geheel bewust hebben durven maken. Zij schrok terug voor de erkenning dat haar liefde afnam, wanneer zij hem beneden zich zag; en tevens dat de liefde behoefte had aan de zijne om in stand te blijven.

Geen beletsel was haar dit alles, om met ongeduldige vreugde naar zijn komst uit te zien. En toen zij hem afhaalde van den trein, op het oogenblik dat de pluimende locomotief veelbelovend aanstormde en zij elke seconde zijn

helder en trouwhartig jongensgezicht kon zien opglanzen, was zij in blijde spanning.

Het was vol op het perron en Dick stond naast haar voor ze het wist. ‘Dag’, zij hij alleen.

Zij keek in zijn tintelende oogen en in het bruine mootje van zijn hals, dat ondanks de kou tusschen zijn wijdstaand sportboord openlag.

Zijn handkoffer droeg hij als een taschje zoo licht en overbuigend of hij knakken zou, marcheerde hij met zijn lange beenen naast haar moeilijk in de maat.

Na hun diner in den ‘Vergulden Turk’ liepen zij de singels om naar huis.

Dick ging meestal liever met haar uit, naar de comedie, een concert of enkel loopen door de rumoerige lichtstraten en hier of daar theedrinken in de intimiteit van een afgeschoten hotelhoekje. Hij hield niet van de lange avonden plakken op een kamer, voelde zich gegêneerd als hij voortdurend moest aanhalig doen en nog meer, als hij niet aanhalig deed. Zijn hoofd stond dan niet naar geestelijke dingen, naar lezen en diepzinnige gesprekken en hij was dan als gekooid, omdat hij haar zoo innig liefhad. Er was in zulke uren een nare leegte in hem, die hij zich niet dorst bekennen.

Emma daarentegen had weinig sympathie voor de avondstraten. Zij werd moe en kregel van de luidruchtige bontheid, leefde in één beklemming om beschamend ontdekt te worden in romantische momenten en verlangde naar de rustige beslotenheid der veilige en welbekende muren, om zich samen alleen te weten en er de echte, vertrouwde huiselijkheid te voorproeven. Een ideaal scheen haar juist het gemeenschappelijk lezen en beraadslagen, het overleggen, toetsen en in harmonie brengen van meeningen, en het hinderde haar, dat hij er niet voor te vinden was. Zoo werd dan meestal in Leiden gezeten en in Amsterdam uitgegaan.

Want Dick studeerde rechten in Amsterdam. Hij deed het om een baantje, zijn hartskeus pleitte voor sport en hij was een geoefend voetballer en hockeyspeler. Hij zou zijn meisje graag veel van zijn liefhebberijen vertellen, als zij er zelf maar meer van wist en hij niet altijd dadelijk besefte, dat zij zich tot luisteren opschroefde. Hij kon het niet

helpen, dat, als door zijn elftal een match gewonnen was, of hij een andere, spannende in het vooruitzicht had, hij liever daarover uitvoerig en vurig sprak dan over abstracte ethische problemen. Hij vond het noodig dat zij wist, hoe dìe roeide en in welken tennisslag dìe het sterkt was. Hij gloeide voor nieuwe uitvindingen aan vliegmachines, leefde heel de ontwikkeling van menschelijk vernuft en bedrevenheid in die richting als aan den lijve mee, toetste gaarne zijn eigen inzicht en vooruitgang door zich in woorden een beeld, als een voorwerp, te maken, van constructies, van lichaamsbewegingen en trainingsvoorschriften. En hij was, zoodra hij daarover begon, een en al leven, joligheid en kracht.

Hij had haar dien avond een kleurig verslag gegeven van een hockeymatch en was in een allerplezierigsten lichten roes van opwinding geraakt, waarin Emma hem eigenlijk wel heel graag zag. Om bij half negen werd er gebeld.

'Een vreemde', zei Dick, haar loslatend, want ze struikelt over die kapotte tree in je trap.'

Het was echter Nans, die, Emma alleen verwachtend, zonder kloppen binnenliep.

'O pardon', zei zij hoogblozend en nauw hoorbaar.

Zij trad achteruit om heen te gaan, voelde tegelijk verwarrend dat ook dit een onbescheidenheid was en bleef weifelend, struikelig staan. Zij stond machteloos verschrikt, in haar nooit gereede oogen lag de hulpelooze angst van een geslagen dier. Een oogenblik maar. Terwijl zij zich herstelde, had Emma een stoel aangeschoven en Dick met lichte en verlegen verwondering den zijne weggeduwd om op te staan.

'Ga zitten, Nans, je stoort ons heelemaal niet hoor,' zei Emma beschermend met een gevleid lachje. En haar doorwoelde haren gladstrijkend met een zweem van beschaming en coquetterie, begon zij afleidend te rinkelen met kopjes.

Nans zweeg nog, onmerkbaar naar adem happend. Dick liet een penhouder luidruchtig op zijn vinger tegen de tafel wippen.

En Emma praatte door, haar warme wangen nog wat afgewend:

'Heb je 't concert er aan gegeven vanavond?'

‘Frida is ziek,’ begon Nans met vaster wordende stem, ‘nogal hooge koorts, wij moeten voor de.... de....’

‘O, wij moeten invallen voor de Diesregeling, ja natuurlijk. Gut, wat heeft ze zoo ineens?’

‘'k Denk maar kou gevat, ze was heesch en de dokter vond nog niets bijzonders. 'k Was toevallig bij haar, toen 't opkwam, zij viel bijna flauw. 'k Heb haar op den divan gelegd en 't loopkind naar den dokter gestuurd. Terwijl ik haar hoofd nathield, zag ik de koorts opkomen. Heel toevallig kwam juist haar broer over, toen ben 'k maar weggegaan.’

‘Kou gevat met hooge koorts?’ zei Emma bedenkelijk.

Nans tuurde aldoor naar den trekpot terwijl zij vertelde.

'k Ben toen bij Liesje geweest, die als assessor immers ook vice-praeses is, maar 't kind kreeg zulke stuipen bij 't idee dat ze 'n speech maken moest, dat 'k maar voorstelde, of jij haar ook vervangen zou. Nu, dankbaar aangenomen, dat begrijp je, de stakkerd. Ze bood aan, zich desnoods ziek te verklaren.’

‘Wie is die ongevaarlijke vice-praeses?’ vroeg Dick.

‘Liesje Terwee.’ In Nans' zachte antwoord klonk iets als schuldbewuste schuchterheid door en ze keek nauwelijks op.

‘Wat doet ze toch raar,’ dacht Emma, ‘overdreven bescheiden toch, die Nans’. Dat ze diè praeses willen maken!'

Ondanks zichzelf echter vond zij 't vreemd en onaangenaam, over clubzaken te spreken waar Dick bij was. Want hoewel hij de ‘verstandige vrouw’ in zijn meisje bewonderde, gaf hij niet veel om de ‘aanstaande praeses’ in haar, ja hij durfde zich soms over al die ‘baantjes’ en het ‘clubje spelen’ oneerbiedig, zelfs spottend uitlaten. Maar dan werd zij werkelijk boos, noemde hem een anti-feminist en liet zoo duidelijk haar ongenoegen blijken, dat hij verschrikt en wat beduusd excuus vroeg.

Emma had de kopjes rondgegeven.

‘Die speech komt in orde’, zei zij, maar laten we even nagaan, wat er nog te bestellen valt. Liesje zorgt natuurlijk voor het diner. Jij hebt de declamatrice uitgenoodigd?’

‘Ja’, zei Nans, ‘ik.... wacht, eens, die brief, heb ik hem wel weggestuurd?.... Ja, ja toch, dat moet wel, ja ja....’

Ongeduldig schoven Emma's schouders. Wat hàd je toch

aan zoo'n ab-actis? Nans was secuur in niets. Dick's mondhoeken trokken verradelijk in en omlaag. Hij spotte weer, nu had hij toch gelijk. Nans, kleurend, ongelukkig, wou dat zij nooit gegaan was. Nog een poosje hield zij vol, toen nam zij maar haastig afscheid.

'Morgen zullen we 't wel verder doen, 't voornaamste is nu klaar.' En verdween zoo gauw mogelijk.

Blind liep zij naar huis. De ouwe Bet vroeg wat haar scheelde. 'Niets hoor, 'n beetje hoofdpijn,' jokte Nans en stoof de trap op. Toen Bet een kop gloeiende anijsmelk bracht met den raad, gauw naar bed te gaan, zat de juffrouw tot haar ooren verdiept in haar boeken, zei nauwelijks dankje. Bet schudde 't hoofd, de handen op de breede schommelheupen. 'Zeker xamen doen,' dacht ze.

Alleen, vechtend met haar tranen en volhardend turende in het dikke boek, worstelde Nans om haar gedachten kalmeerend te verzamelen voor haar werk. Na twee uur eindelijk, met barstende hoofdpijn, maar trotsch en herademend als na een overwinning, lukte het haar, zich te concentreeren. Zij werkte tot diep in den nacht, bedaard, en met het meerderen van de pijn in haar tranend warme tuuroogen, minderde de klopping in de slapen. Denken, vond Nans, was zoo eenvoudig, zoo verrukkelijk eenvoudig, vergeleken bij voelen.

De koffietafel stond gedekt; er hing een prikkelgeur van den goeden drank om den stapel opgebakken broodjes en de glanzend gesteven servetten. Er heerschte een Zondagsche stilte in de verlaten kamer met haar feestelijk aanzien van uitzonderlijke properheid.

Er rinkelde een sleutelbos in de gang: met langzame slofpasjes kwam, wat schommelig, Mevrouw Margant de deur door. Het mandje, waaruit zij de sleutels juist genomen had, haakte zij van haar arm, ontsloot een la van het buffet om er de zilveren pasteischep uit te halen en de botermesjes. Zij 'zorgde voor de koffie' dat wil zeggen, zij sneed brood, als er brood te snijden was en keek of alles present was, de rest deed de meid. Een heerlijke dag vandaag, Emma met Dick over en Frans met Letje. Och, wat die Letje toch een lief meisje was. Zoo'n echt goed vrouwtje voor Frans, net wat haar beste jongen verdiende. Nu, met Dick

hadden ze 't ook getroffen. Een lieve schoonzoon, al gaf hij wat al te veel om die ruwe spelen, voetbal en wat er al zoo meer van dien aard was; en al verwaarloosde hij er soms zijn studie door. Foei, hij moest al klaar zijn, zei Frans-Papa. Maar enfin, je kunt niet alles tegelijk eischen van een jongen man. Gelukkig immers, dat hij zijn verzetjes in diè dingen zocht.

'Neeltje, ik ben klaar.'

De gong drong zijn volle, donkere stem met een bons in de stilte, tweemaal en het langzaam uitgolvend metalen massaal geluid gonsde na in de kleinste hoeken van het huis.

Het was een vroolijk gezoem van opgewekte menschen, elkander paaschbest gezind. Het laatst kwam, druk pratend, Frans-Papa met Dick, die vervuld waren van een nieuw systeem kamergymnastiek, in Zweden in gebruik. Papa Margant deed veel zaken in 't Noorden en was er verscheidene malen geweest.

Terwijl Neeltje, keurig in 't witgekraagd zwart met brandschoon mutsje, de pasteitjes presenteerde, keken de ouders elkaar over tafel aan met een tevreden knikje; de jongsten, het twaalfjarige Guusje en Jaap de burgerscholier, hadden 't hoogste woord, reclame makend voor de familievereeniging die vandaag noodzakelijk gesticht moest worden. De teerbleeke, wat dweepzieke Frans junior en zijn vriendelijk meisje, geheel van elkaar vervuld, praatten zacht samen. Dick en Emma, die zich altijd in den kring gegêneerd voelden, sneden bedaard hun pasteitjes in vorkstukjes.

'En wat zouden je nu 't allerliefste van ons krijgen bij je trouwen?' vroeg innig vergenoegd Mevrouw Margant, terwijl ze, breed tronend in haar armstoel, met eenige moeite zich naar Frans en Letje wendde.

'Och, ik weet het niet, Mevrouw,' zei schuchter en verlegen Letje met een dankbaar lachje, 'al wat U bedenkt zal wel heel prettig zijn.' Toen keek zij, als om de beslissing naar Frans, die even nadacht en toen met zijn langzame, zwak-diepe stem ernstig zei: 'het liefst zou ik van *U* een studeerkamerameublement hebben.'

'Wel, dat hadden wij juist ook gedacht,' riep kinderlijk opgetogen zijn moeder, 'dan moet Letje er maar eens een mooi tafelkleed bij werken, niewaar kind?'

‘Graag Mevrouw,’ zei Letje bloozend, ‘maar dat krijgt *U* dan cadeau.’

‘Ik kind? Welnee. Help me maar liever vanmiddag met het toetje, daar ben ik net zoo blij mee. Voor studeeren ben ik toch al te oud, niewaar Em?’

‘Ja, Moesje, dat gaat je niet meer af hoor,’ lachte Emma met een hartelijk knipoogje, ‘of je moest het doen als vermageringskuur.’

‘Dan kun je evengoed paardrijden, Moes,’ pleitte Jaap. ‘Veel leuker ook. Hè Moes, wij samen?’ Jaap klikte met zijn tong om dit utopistisch vooruitzicht. Papa Frans zat onder het uiten van schokkende keelgeluiden met heel zijn lichaam te lachen om dit idee en Jaap, handig, liet onmiddellijk volgen:

‘Ik mag alvast, hè Papa?’

‘We zullen 's zien jong, als je door je examen komt dit jaar.’

‘Ha, fijn!’ juichte de jongen. ‘Zeg Dick, ik ga voetballen met jou en dan beloof je dat jij met mij rijdt.’

Dick mikte een gepelde hazelnoot precies op Jaap's neus. ‘Rakker,’ zei hij.

‘Je moet hoor,’ riep Jaap. ‘Altijd dat vrijen met je meisje is niet goed voor je.’

‘Jaap!’ zei straffend Mama met een ongerusten blik naar zedige Letje, maar die deed of ze niets had gehoord.

Guusje gniffelde van plezier.

Hoe is het toch mogelijk,’ zei Dick 's middags onder de wandeling, ‘hoe is het mogelijk, dat jullie die Letje zoo'n lief meisje vindt. Mijn hemel, 't is de onnoozelheid zelf.’

‘Maar daarom kan ze wel lief zijn tegelijk.’

‘Nou ja,’ zei hij minachtend. ‘Iemand die alle verstand mist en alle eigen beweging, kan wel lief zijn. Hoe kun jij die studeert, nu zoo iets zeggen?’

‘Dat is toch wel wat bar, Dick,’ begon Emma, gevleid wel en met de grootmoedigheid van een onbetwist heerscher, maar vooral uit eerlijken drang tot rechtvaardiging. ‘Denk je dat wij die studeeren, neerzien op vrouwen die 't niet doen?’

‘Nu, dat ligt voor de hand, dunkt me.’

‘Heb ik je dat dan ooit gesuggereerd? Zoo'n bekrompenheid zou net precies bewijzen dat heel ons studeeren geen lor waard is. Wat heeft de buitenwereld toch een dwaas en falikant idee van ons.’

‘Buitenwereld? Dank je,’ bromde Dick gekrenkt, en schopte een steen uit zijn weg.

‘Och, zoo meen ik het niet, toe Dick.’ Er lag een smeeking in haar stem en ontwapenend greep zij zijn arm. ‘Je ziet toch zelf, dat het onredelijk is, iemand te verwijten, dat hij geen gelegenheid had zijn verstand te oefenen.’

‘Gelegenheid genoeg. Als je maar wilt.’

‘Maar moeilijker, veel moeilijker, zonder den steun van je omgeving en van de onwrikbare stugheid van feiten, wetenschappelijk materiaal. Dick, het is een voorrecht dat wij studeeren mogen, geen verdienste!’

‘Stand is ook een voorrecht. En toch zul je liever omgaan met je gelijken dan met den eersten den besten proleet.’

‘En den proleet daarom minder noemen? Och kom, Dick, zoo'n verstarde aristocraat ben je niet. Dat kun je niet meenen.’

‘Ik vind jou eer een verstarde democraat.’

‘In dit opzicht ja. Een vrouw is een vrouw, ik voel mij solidair in de eerste plaats. Alle verschil van aanleg, ontwikkeling, stand en levenswijs komt in de tweede. Ik zou mij zelfs in zekeren zin met een prostituée nog solidair voelen.’

‘Uit wat je zegt, blijkt zonneklaar, dat je het verschil niet wegcijfert, al komt het in de tweede plaats. En bovendien, dit is jou zaak. Van mij kun je moeilijk verlangen dat ik solidair zou zijn met alle vrouwen en dus Letje in mijn erbarmende waardeering opnemen.’

‘Verg ik ook niet van je. Alleen, begrijp dat *ik* Letje lief vind, omdat zij een echte toegewijde vrouw is en ik haar gemis aan zelfstandigheid, de leegte in haar leven, zoo goed meevoelen kan.’

‘Een echte toegewijde vrouw, ben jij dat dan soms niet?’

‘O ja, begrijp me niet verkeerd. Niets is zoo belachelijk als de bewering, dat studie het vrouwelijke zou doen verloren gaan. Als er iets - niet verloren gaat, maar in een hoek gedrukt wordt, dan gebeurt dat bij enkele bijzondere karakters. En voor de rest snijdt studie, of liever verstandelijke ontwikkeling, alle uiterlijke bijkomstigheden af, die verkeerdelijk voor het essentieel vrouwelijke worden aan-

gezien. Om op Letje terug te komen: zij is een lieve vrouw in hààr richting en daar heb ik waardeering voor.'

Zij spraken toen niet verder over Letje, maar het was Dick aan te zien dat hij dacht: 'Liever toch jou richting' en Emma, dat zij zich een flinke en nobele kampioen vond voor recht, wààr zij 't verdrukt trof.

'Hè Em!' schrok Mevrouw Margant, toen zij thuiskwamen in den warmen schemer van den wanordelijk gezelligen salon, 'he Em, hoe kun je dat nu doen met zoo'n open halsje! Kind, kind, dòe toch iets aan van voren, je zult ziek worden.'

Emma, geprikkeld, zonder zweem van piëteit voor de lieve bezorgdheid, schudde de schouders met rimpels in 't voorhoofd. 'Och Ma', zei zij ongeduldig. En dacht: 'Kind? Kind? Ik ben geen kind meer en ik wil niet meer bedild worden.'

Papa Margant puntte zijn grijzend sikje, opkijkend om haar humeurigheid; reikte Dick 'Life' toe: 'Hier, Brands, er zijn gòeie bij, deze week.'

Letje stond op om thee te schenken; en Emma voelde alweer, hoe het haar moeder speet, dat zij dit niet deed. Maar zij wist: begon zij er mee, dan was er geen eind aan de kleine diensten: 'och Em, even dit,' 'toe kind, even dat' en zij *wilde* niet beschouwd worden als de 'dochter thuis' die huishoudelijk deed, maar als de zelfstandige, ontvreemde, die haar eigen leven maakte. Zij had dit stelselmatig doorgezet, hard en tactloos, omdat het anders toch weer vervaagde, maar zij voelde zich daardoor ook werkelijk thuis niet meer op haar gemak. Het verschil van opvatting gaf een altijd speurbare, telkens teleurstellende verkoeling. Mevrouw Margant kon maar niet begrijpen, dat haar kleine Emma het heusch gebracht had tot een groote, volwassen Emma en dat het niet aanging, haar dochter een jurkje aan te trekken, waar zij uitgegroeid was.

Het gaf alweer wrijving, toen Emma vertelde, dat Dick en zij 's avonds nog terug moesten zijn in Amsterdam en Leiden. Het brak de gezelligheid zoo en dat samen wegtrekken was toch ook iets, waaraan Mama niet wennen kon. Iets ongehoord moderns, waaraan men vroeger niet zou

gedacht hebben. Zij mijmerde daarover, terwijl zij Emma haar city-bag pakken zag. Boeken, wat witgoed, kleinigheden... ‘Dit mag ik zeker wel meenemen, hè Mama?’ vroeg Emma zakelijk met een aangebroken bus cacao in de hand, ‘u kunt dit merk hier zooveel gemakkelijker krijgen.’

‘Natuurlijk,’ zei Mevrouw Margant en kleurde, als betrapt. Zij had het busje stilletjes in Emma's tasch willen stoppen.

Bij het weggaan, als terloops, om het welwillend hoonlachje van haar vader en de gewichtige, al te moederlijk trotsche, toch critische belangstelling van Mama te mijden, vertelde zij van haar waarnemend praesidiaat.

In de coupé alleen, na Leiden, vocht Dick met zijn ontevredenheid over de twee dagen, die zoo heerlijk hadden moeten zijn. Als hij ging, leek de week-end hem een feest. Met bijna onbetoomd verlangen zat hij dan in den trein, stak soms, wat hij anders nooit deed, van louter onrust een sigaar op, die hij snel achtereen wegpufte. En liep hij eindelijk naast zijn meisje, dan scheen het hem elke maal weer, of zij minder verlangd had, of hij een dwaas was met zijn opwinding. Zij hield zeker van hem, maar hoe koel kon ze zijn, juist bij zijn heftigheid! Dan stond hij plotseling beschaamd en den verderen dag leed hij onder zijn gekrenkten trots en een pijnlijke ergernis, die hij zichzelf verweet, omdat hij te voortvarend was; zichzelf, maar ook aan de conventioneele omgeving, de omstandigheden, aan alles, behalve aan haar.

Gewoonlijk zat er om vier uur op de club een kleinere of grootere kring uitgewerkte vulkanen rond de tafel aan het raam, voor de breede plooien van het bruine gordijn, dat de kamer in tweeën deelde; wat moe en kalmpjes vertellend van den afgeloopen werkdag, van feesten en plannen. Nu was er in plaats van die bezadigde groep een rumoerige bende, die elkaar muziek in de ooren kraste en een chaos had gemaakt van stoelen, kisten en kleeren. Het was repetitie voor den Diesavond.

Voor de piano een wijduitslaande artiste, die met het hoofd twee violen en een cel dirigeerde; midden in de kamer mandolinen en guitaar in ruste en op de tafel hoeden en goudkartonnen dingen die voor de tooneelvoorstelling moesten dienen.

‘Houd jullie toch eens een oogenblik op, zeg! 'k Heb jullie wat te vertellen,’ begon Emma, die binnenkwam en bij een troepje luierende actrices een open stoelleuning bezette. Zij vond geen gehoor en moest wachten tot het allegro aan zijn eind geraakt was. Toen piepte het pianokrukje.

‘En wat heb je nou?’ vroeg Bessie, boven een schrijnende disharmonie op de piano plaatsnemend.

‘We kunnen de zaal overmorgen niet krijgen, 'k hoor het zoo juist van den president van 't Nut.’

‘Jasses,’ riep er een.

‘We moeten 't probeeren in deze zaal. Als jullie nu je tooneeltje wat inkrimpt, zouden we het podium aan deze zij kunnen maken en dus meer ruimte overhouden: we winnen dan immers het groote stuk achter 't gordijn. De bestuurstafel gaat weg - zoo.’ Wijzend hoe zij bedoelde, liep zij de zaal achteruit en scheef en zijlings door. De anderen volgden elk harer bewegingen.

Nans, die viool had gespeeld, stond, met den strijkstok nog in de hand, te peinzen, hoe goed het was, dat zij gauw van al dit gedoe af zou zijn. Een jaar was meer dan genoeg om zooveel uit je werk te worden gehaald. 't Was maar best dat Emma praeses werd. En hoeveel geschikter was die ook dan zij. Kijk nu weer eens, hoe zij die heele groep aan haar vinger had. Een paar keken er zelfs met zekere reverentie, om... ja om wat? Een heerschersgebaar, een beslistheid, een meer weten of een handigheid, wat was 't precies dat hen boeide in Emma? Mogelijk al dat bij elkaar. Heel haar houding toonde, dat zij haar aandacht onverdeeld gaf aan wat zij onderhanden had en zelf overtuigd was, daarvan het best onder allen op de hoogte te zijn. Kijk nu dat minzaam meerderheidslachje, waarmee zij uitlegde, waarom het zoo niet kon en zus wel. En die trek van kalm-gespannen ernst, waarmee zij nadacht voor zij haar oordeel gaf. En kwam het dan, dat oordeel, dan was het juist en werd aanvaard. Bessie spectakelde almaar tegen met haar harde stem en haar malle bedrijvige springvoetjes en vette zwaaihandjes. Ze lei 't glad af.

Toen de quaestie in orde was, gingen er twee inschenken en de rest zakte neer op stoelen, of, daar die bemandoliend waren, op den grond.

‘Die vloermatten ruiken nòg, ze liggen er toch al minstens een jaar,’ zei snuivend Jo Verbeek, een stevige pakaan, grof gebouwd en met een neus ‘als een oordeel’.

‘Je moet ook zien, wiè er ruikt’, liet Bessie zich ontvallen. Ze lachten allemaal, toch wat tersluiks uit kieschheid en dikhuidige Jo liet het zich straffeloos aanleunen.

Bessie was een luidruchtige flapuit, met in haar ernstige momenten, een wonderscherpe intuïtie. Zij was een kortgezette bemoeial, vol kleine vinnigheden, maar met een groot en goed hart, dat van geen harer snelle woorduitstortingen iets weten wilde en ze als de stekelige strafjes van een nauwgezet en zeer rechtvaardig noodlot beschouwde. Zij bracht niet veel van de studie terecht, doch werkte met een goeden wil en ijver, die haar den toch wat gewantrouwden lof der hoogleeraren won, en een volharding, die zij gewoon was, zich te verwijten als een harer zwakheden. Zij gold in de Club voor een ‘origineel typ’ en werd door velen als een voorwerp van vermaak met een bijsmaak van medelijden aangezien.

Nans stond op om heen te gaan. Juist kwam een ander binnen, een roodwangige vriendelijkheid met een enormen zak, dien ze triomfantelijk op tafel begon uit te strooien.

‘'k Heb koekjes, menschen!’ Een hoeratje ging op.

‘Dan blijf ik nog wat’, besloot Nans, terwijl Emma haastig een schaal onder den stroom hield.

Zacht pratend en gebukt over een dictaat, waarover zij 't blijkbaar niet eens waren, verschenen twee anderen, in hoed en mantel, vergaten zelfs te groeten en zetten zich neer op den divan, die schuin in den hoek, onder het witte beeld van Minerva stond.

‘De idylle van het intellect’ fluisterde Bessie. ‘Zouden we dat stel ook een koekje brengen?’

‘Hè, wat was 't vervelend vandaag bij X,’ zuchtte Mies Ander. Een uur volpraten is een heele kunst.’

‘En een uur luisteren dan!’

‘Weet jullie dat Clasien vandaag promoveert? Gaat er niemand heen?’

‘Ja, ik.’

‘Goed dan gaan we samen. 't Wordt haast tijd.’

Twee stappen weg en er kwamen weer meer meisjes binnen.

‘Waarom blijven we eigenlijk in 't donker? Wie helpt de kaarsenkroon aansteken?’

De kaarsenvlammen rezen een voor een uit de witte zuiltjes omhoog en brachten de intimiteit van een huiskamer in den verlichten hoek.

‘Wat is kaarslicht toch mooi en rustig’, begon Emma. En opeens schoot in Nans een sterken afkeer voor wie dat kon zeggen, zoo beuzelachtig òm een praatje zeggen. En meer nog toen zij het gebaar zag, waarmee het gepaard ging, het intrekken van kin en schouders en vooruitbeuren van de borst, een opschudding van zichzelf als bij een kunstmatige ‘verheffing van den geest’. ‘Verwaand’, dacht zij. En zelf, 't volgend oogenblik, begreep zij al niet meer, hoe zij zoo fel kon zijn om zulk een futiliteit...

Doch de stemming bleef. Klein en nietig zag zij alles om zich heen, nutteloos en dwaas. Wie is er nu verwaand, dacht zij dan weer, Emma of ik? Maar het hielp niet, de minachting liet niet af. Dat prutsig gedoe van meisjes, die één meisje meer en beter vinden dan de rest, alleen om een bravoure, een stemklank, een houding; die zich daardoor laten boeien en leiden. Zij verdroeg de gedachte niet, dat zij, Nans, bijna tot die nietswaardige drukte van ‘meer zijn’ was uitverkoren, zonder verzet en zonder inzicht welk een kinderspel het was. Wat uiterlijk brillant vertoon, en daarvoor je werk laten wachten, het werk, dat rust en redding was voor alle emoties, dat een mensch van je maakte, omdat het je in de warring en afmatting van opstandige gevoelens door koel, streng denken herademen deed. Hoe was het mogelijk, dat zij zich had laten verblinden! Weg die populariteit, die kudde-vereering! Een mensch onder menschen, een eenzaam mensch desnoods, maar geen laffe afhankeling, die steunt op leege hulde.

Zij wist het niet, of nauwelijks zelf, dat het juist die neiging tot eenzame grootheid was, mèt haar altijd brandende, natuurlijke belangstelling, die haar populair maakte.

Maar de anderen merkten niets van haar overpeinzingen. En Nans, wie ze niet bevielen, forceerde zich tot malligheid, gaf opeens den toon aan voor een luchtige, nonsensicale genoeglijkheid, druk pratend in een monoloog, doorspekt van geestige paradoxen.

‘'k Vertrouw het niet,’ zei Bessie hoofdschuddend, onder 't naar huis gaan tot een ander, ‘als Nans zoo welbespraakt is, dan hindert haar iets.’

In een krachtigen zwaai had Emma de kap van haar schrijftafel, die met een kort scherpe rateling naar binnen wegrolde, opengeschoven. Handig en zorgvuldig ontstak zij 't gas in haar koperen staande studeerlampje met het groenglazen lichtscherm en koos, den leeren stoel bijtrekkend, met de oogen het boek dat zij noodig had, van het bureaurekje. En toen gleden de zinnen naar binnen, snel en zeker, zonder struikeling of oponthoud. Bladzijden lang. Tot een formule een anderen denkvorm vroeg: een concentratie op letters en teekens, die gansch een begrip inhielden en een synthese van die begrippen, die blijvend moest zijn in het geheugen.

Hoe verder zij kwam, en hoe meer zij vlot en zonder rimpeling begreep, des te helderder werd zij; hoe langer de mathematische redeneeringen, geduldig en langzaam, maar onwrikbaar logisch en zonder een schakel te missen, uitrolden, des te steviger, geduldiger, voorzichtiger voelde zij haar eigen denken worden. Een tastelooze zekerheid en tegelijk een behoedzame nauwgezetheid, die waakte voor alle mogelijkheden en speurde in alle uithoeken, ontstonden in haar brein en menigmaal liep zij 't betoog vooruit tot feillooze conclusies. De stijl, waarin zij dacht, wanneer zij zelve formuleerde, werd kort, gebonden, welbeheerscht en zuiver. En keek zij even op, dan schenen de dingen op het tafelvlak, inktkoker, presse-papier en pennenbak, strakker belijnd en scheller belicht. Niets binnen den cirkel van het onderhanden zijnde ontglipte haar aandacht.

Langs de zware blauw-pluchen gordijnen streek door de raamreten ijzige tocht; buiten rommelden karwielen rauw over de bevroren straat. Emma merkte er niets van. Zij tuurde op het glimblanke boek met de overzichtelijke letters en cijfers; teekende aan en las weer. Niets bestond voor haar dan de waarde van het oogenblik, de macht om onpartijdig te zijn, de in zichzelf bewuste kracht, een vermogen om te vorschen en te weten, dat de heele wereld scheen te kunnen omvatten.

Zij sloeg het boek dicht en stond veerkrachtig op. En

louter omdat zij nederigheid een deugd vond en die deugd betrachten wilde, zei zij hardop tot zichzelf:

‘Je bent nog maar een nietsje, een nietswaardig atoompje van 't heelal.’

Terwijl zij zich, voor het naar bed gaan, nog een glas melk inschonk en de lange beschuitbus opende, en de broze stemming van stoorlooze gelukkigheid bewaakte, culmineerde die in een plotselinge gedachte:

‘Dit’, zei zij zich beslist, ‘dit zou ik nooit voor Dick kunnen opgeven.’

‘Maar het hoeft ook niet,’ voegde zij er dadelijk bij, ‘Dick zal dat nooit van mij vergen.’

Midden in den nacht werd zij, tegen haar gewoonte, eensklaps wakker. En in het stille duister van de kamer, waar alleen in een der hoeken schimmig vlekkige schemer van een straatlantaarn hing, hield een angstig helder inzicht haar roerloos vast: Dick zou het wèl van haar vergen.

Op den rug lag zij, in dezelfde houding, waarin de slaap haar had gelaten, alle leden rustig, alleen de gedachten ontstellend klaar actief.

Zij herinnerde zich zijn om harentwil teruggehouden hoon om veel wat haar ter harte ging, om haar verdiept zijn in de philosophische systemen, die zij bestudeerde, haar hardnekkig wroeten in een moeilijk mathematisch probleem, haar ijveren voor het kiesrecht, haar speuren in de overtuigingen van groote socialisten. Hij wenschte haar verstandig, maar studeerend wilde hij haar niet.

Zij herinnerde zich vele malen, dat zij Dick geweerd had, als zij, meer geneigd tot redeneeren, critisch keuren dan tot kussen, wrevelig om hem was geworden, en hoe zij den schrik gehoord had in zijn terughortenden adem.

Zij keerde zich wat woest om en toen vervaagde alles weer. Zij was ook niet gewend, aan twijfels toe te geven, dacht er altijd overheen, vertrouwend dat zij de zieke spoken waren van een oogenblikkelijk gebrek aan evenwicht en verkwijnen zouden onder een gezonder blik.

Den volgenden morgen leek dit spook haar dwaasheid. Hoeveel momenten hadden zij immers die ware eensvoelendheid bereikt, die zuivere gelijkgestemdheid, die veeleer liefde is dan al dat kussen en koozen.

De Diesspeech had wel succes gehad, maar niet zooveel als Emma zich er heimelijk van had voorgesteld. Zij kende zeker haar publiek nog niet genoeg en de woorden klonken, uitgesproken, anders, dan zij ze in het groengedempte licht van haar lampje had bedoeld.

Nu volgde de groote vergadering met de bestuurskeuze.

Dien ganschen dag was Emma in een eenigszins plechtige stemming geweest. Heel haar studietijd was in haar herinnering teruggeleefd. Zij zag zich als noviet met den vagen angst voor den ‘groentijd’ waarin men immers pleegt binnenste buiten gekeerd te worden, een bewerking, welke zij, die zich nogal voelde, volstrekt niet begeerde. En hoe het toen meeviel! Want van stijfheid en onderdrukking geen spoor. Want het deftig bestuur had geen deftige leden, het waren alle jonge vrouwen als zij, die zich niets meer achtten en toch meer waren. O hoe zij, op haar bezadigde wijze, gedweept had met al die meisjes, met de ‘idee’ der Club, hoe zij gephilosopheerd en gedisputeerd had over de verhouding onderling, die vriendschappelijk moest zijn en niet te intiem, gebaseerd op sociaal gevoel en zusterlijk in den omgang. Het was tegengevallen, omdat er onwillige elementen waren en mee, omdat er toch zulk een blijkbare eenheid bleef bestaan. Zij had altijd haar best gedaan, den ‘geest der Club’ hoog te houden. Aan buitensporigheden wilde zij nooit meedoen, cigaretten rooken, of nachten doorwerken en morgens verslapen, of al te braveerende inbreuk op conventie, hoezeer zij 't ook waardeerde, als iemand om een lofwaardig principe den moed had, de meening der menschen te trotseeren. Voor haar was dit nooit noodzakelijk geweest en zij vond zich ook eigenlijk te hoogstaand, en te evenwichtig om zich aan het gevaar van passie en bandeloosheid bloot te stellen. Zij wist ook zeer goed en herdacht het met dankbaren trots, dat haar voorbeeld een gunstigen invloed had gehad, dat haar kracht en karaktervastheid velen minder sterken tot steun was geweest en haar raad gewaardeerd werd.

Glad en zonder inspanning bijna had zij op tijd haar candidaats gedaan, ja, dat was in orde geweest. En met 't doctoraal zou 't wel evenzoo gaan. Het werk, het vak gaf haar nog altijd een innige voldoening. Vooral het studeeren zelf, het wroeten en denken, meer dit, dan, veronderstelde

zij, de toepassing, het lesgeven en zich beperken tot practische doeleinden.

Maar zij wilde niet de studie alleen. Zij wilde heel het studentenleven, met al de snelle triomfen en diepgewaande zinkingen, zij wilde leeren aan alle kanten, uit boeken, uit omgang, uit ondervinding. En zij oordeelde, dat zij zeer veel ondervinding had opgedaan, kennis van menschen, van zichzelf en de maatschappij, naast haar vakkennis. Soms werd het haar wel eens wat zwaar, zoo boven velen uit te blinken, maar dan verlichtte zij zich met te verklaren, dat zij nog niets waard was.

Dit alles zou zij aanwenden voor het nut van de Club: zij zou een schitterende praeses zijn. En verteederd bedacht zij zich toen, hoe zij in haar jeugd ook altijd zich beloofde, bij verjaardag of Nieuwjaar, dat zij opnieuw en uitstekend haar best zou doen en dit jaar nu eens extra goed worden.

Een wemeling van lichte tinten tegen het sobere bruin van effen wanden en 't breedplooiende gordijn. Een bijengezoem van hooge meisjesstemmen en gelach, een warreling van bewegingen voor het stemmig blauw der wachtende bestuurstafel.

In den pianohoek zat Nans zwijgend alles op te nemen. Zij knikte naar Door, die lawaaierig binnenkwam, joviaal met haar arm zwaaide. Zij zag een groepje ernstelingen, die midden in de zaal over colleges redeneerden, bespiedde twee nog onwennige eerstejaars, de een verrassend kinderlijk en de ander belachelijk blasée uit bluf. Die Liesbeth, aardig meisje toch, allerliefst meisje. Zooals zij daar stond te kijken, die zachtheid... Daar kwam Bes, o en daar was Emma - mooie japon aan.

Terwijl Nans mijmerde, was de jonge assessor druk in de weer. Als een slangemensch slingerde en boog zij zich door de volte, rap en bedrijvig, wierp hier en daar een praatje weg en worstelde met groote bladen langs de ruggen en armen. Het voornaamste contingent was jongere jaars, maar toch lieten de ouderen zich op dezen avond in grooter getale zien dan gewoonlijk.

Het was al over tijd, al kwart na achten.

Het geroezemoes hield aan, werd sterker, mèt de warmte. Nans werd er wat wee van en week. Ze voelde zich zwak,

in-zwak. Al dit gedoe, waarin zij poppekasterij zag en waar zij toch niet goed buiten kon, maakte haar nameloos melancholiek. Telkens schrikte zij even op: sterk zijn, sterk zijn, niet toegeven...

Loom en ver strekte zich een harer smalle witte handen langs de gesloten kap van de piano, haar neusvleugels beefden en als er een riep of vroeg, klonk de gedwongenheid door in haar antwoord, hoe zij trachtte zich meester te worden. Haar mond sloot zich stroever en stroever. Zij voelde zich zakken diep, diep en ellendig klein.

En o, de ondragelijke gedachte, dat de anderen in den waan zouden zijn, dat zij mokte om haar kleine kans voor de keuze van praeses. Het denkbeeld zweepte haar op, zij schokte recht, trok de kwijnend langgestrekte hand haastig terug. Met verbijsterde schaamte besefte zij, hoe van weemoed haar borst zichtbaar en hijgend langzaam bewogen had. O als zij 't gezien had...

Maar niemand lette nauwkeurig op haar. De aandacht van den avond gold Emma. Pijnlijk wist zij zich toch, door de slapheid die steun zocht en nergens vond, wat jaloersch op haar kracht. O, je zoo zeker, zoo weifelloos zeker te voelen en moedig, je geëerd te zien en het te verdienen. Benijdbaar... O één nacht, één avond van alles af, vroolijk, gezond en gewoon, zonder knagende... Dom dat zij gegaan was, oerdom. Maar altijd alleen zijn kon zij niet.

Door een opening in de haag van meisjes zag zij een eind verder Liesbeth staan, die haar had opgemerkt. Kort, maar recht keken ze elkaar in de oogen. Nans voelde een tinteling van 't hoofd tot de voeten. En 't was of zij bijkwam...

De stoelen werden in een wijden kring geschikt. Een fiksche tik met den hamer opende de vergadering. Nans en Emma zaten ter weerszijden van Frida, de praeses. En na dier inleidend woord, na het voorlezen van de jaarverslagen, gaf Nans de stembriefjes rond. Frida had aangeboden, 't over te nemen, doch Nans zei eenvoudig: ‘welnee, 't is de taak van de ab-actis. En 't is geen doodvonnis.’

Emma zat stil. Een kreukeling van vage vrees krampte in haar zelfvertrouwen. 't Kòn toch nog, dat zij een minderheid kreeg. En dat zou wel heel vernederend zijn. Nans, bedaard en met de luchtige losheid van een volkomen zelf-

beheerschte, met de opgewekte onverschilligheid die haar zoo bemind maakte, zamelde de beschreven papiertjes in en begon te lezen: ‘Mejuffrouw Margant, Mejuffrouw Margant, Mejuffrouw Muller’ en wierp ze in verschillende bakjes. Frida contrôleerde.

Een groote meerderheid koos Emma.

‘Zoodat Mejuffrouw Margant tot praeses is benoemd’, eindigde Frida.

Luid handgeklap. En met een plechtigheid, die het èven aandoenlijke van haar afscheidnemen Frida in de handen stuurde, knoopte zij zich het lichtblauwe lint met den zilveren penning achter het gebogen hoofd los en hing het, met een gratie als een koestering, de nieuwe praeses om den hals. En installeerde de vier andere bestuursleden, over wie geen stemming noodig was.

Groot en forsch stond Emma onder het geelgekapte gas, dat heur blonde haar als opvlammen deed boven het zachte blauw van het lint en het dun zwartkanten overkleed van haar witte japon. En de eerste woorden van haar toespraak vielen in een ademlooze stilte.

Nans was naar de piano teruggekeerd. In het beslissende oogenblik had een benard verlegen glimlachje, meer uit angst voor medelijden dan uit teleurstelling die tòch nog aangeslopen was, haar gezicht bezet. Zoo gauw zij kon, had zij haar afgelegen hoekje opgezocht en spiedde nu rond met een mengeling van rust en ontevredenheid, terwijl Emma de afgetreden praeses dankte voor haar zorgen in het afgeloopen jaar. Het was haar aan te zien, dat zij gemakkelijk sprak en geheel zichzelf was. De oogen, die niet gewichtig hoefden te lijken, maar zich hun gewicht bewust waren, hadden een gloed, die de hartelijke woorden kracht gaf, de hand, die alle zenuwen te bedwingen had, lag met een ongewoon sereene bekoring op het groene kleed, waartegen de ring fonkelde en de sonore stem, die een overtuigdheid droeg met kleine trillingen en welvingen van de eerlijkste ontroering, greep Nans haars ondanks in 't hart. ‘Een goeie praeses’, dacht zij toen warm, ‘een goeie praeses’. En ofschoon zij dadelijk weer naar haar cynisme tastte, in een verbazing, dat *zij* dit denken kon, - zij die in den grond Emma haatte, - om zich te wapenen tegen de speech aan

hààr, die volgen moest, gaf zij zich toch toe, dat Emma voor dit soort taak geboren scheen.

Toen de beurt aan haar kwam, huiverde zij. Een stille wrok om de wreed waardeerende woorden, van de vrouw, die zij - o God om Dick! - geen waardeering gùnde, sneed haar in de ziel, maar zij bleef kalm en hield uit. Kon *zij* het immers helpen, Emma?

Na het sluiten van de vergadering werd er nog gedanst. De stemming was er. Nans vooral wond zich en de anderen op, dolde en draafde, haalde toen haar viool en kraste de walsjes met de piano mee. En toen Emma laat over het donkere Rapenburg huiswaarts ging, en de nachtwind haar warme wangen koelde, glimlachte zij van voldoening.

Nans was ijverig bezig, een blouse te verstellen, zenuwachtig grijpend van schaar naar naald en van naald naar garen. Er lagen blauwe kringen om haar oogen, die flets, als moe, staarden, met opflikkeringen van benauwde gejaagdheid. Haar bleeke blanke handen veegden telkens de haarwirrels weg van de witte, blauw dooraderde slapen.

Onaangeroerd lagen de boeken en het kreukelloos papier op haar bureau. Buiten joeg een schichtig motregentje spikkelend tegen de ruiten. Het was een zoele voorlentedag en vochtig-week de atmosfeer, als door een vroegen zonnegeur bedwelmd.

Een bons deed de deur openspringen.

‘Morgen,’ zei Bessie, ‘goed ge... Hemel, wat ziet je bureau er netjes uit,’ schrok ze toen.

‘Keurig hè,’ zei Nans opgewekt, ‘voor mijn doen? Je verwondering is wèl vleiend zeg.’

‘'t Is altijd een slecht teeken, wanneer jij zoo zorgvuldig je schrijftafel opruimt,’ zei Bessie met een komiekelijk wijs gezicht, ‘dan heb je beroerdigheid gehad en je wilt je troosten door over jezelf tevreden te zijn.’

Nans stond even paf; toen beheerschte zij zich tot een schijn van onverschilligheid, blozend nog en als oogknippend tegen een schel licht en zei bedaard: ‘Kan wel zijn.’

En Bessie na een pauze, in denzelfden toon waarop zij zou beraadslagen over den aankoop van een blouse:

‘En ben ik de eer van je vertrouwen niet waard?’

‘Jawel’, zei Nans, ‘waard wel, maar toch, nee.’

‘Goed,’ zei de ander, die begreep.

‘'k Ben eigenlijk blij dat je niet zit te vossen, nu heb ik wat weerwerk als ik wat beweer. 'k Kom tusschen twee colleges in, zie je, 't was de moeite niet waard om naar huis te gaan.’

‘De Kemphaan ziek?’

‘Neen, naar een begrafenis of zoo iets.’

De kleine dikkerd zat op 't kozijn, gesteund op de lengsche armen en monsterde de kamer.

‘Zeg, origineel ben jij, da' j' geen Madonna hebt hangen,’ merkte zij op.

‘Je bent 'n typ,’ antwoorde Nans, ‘jij toch ook niet?’

‘Neén, maar anders iedereen. Ik ben ook origineel, weet je.’

En een oogenblik later: ‘Maar kind, wat zie jij der beroerd uit. Ga toch wat wandelen zeg, in plaats van dat genaai.’

‘Och nee, 'k wou die blouse graag afhebben.’

‘Zal ik die blouse wel. Geef maar op. En ga jij wat uit, heusch, 't zal je goed doen. 'k Schrik van je.’

‘Och nee,’ stribbelde Nans, ‘'t weer trekt me ook niet erg aan.’

‘Nee.’ De voor de blouse gul geboden hand zakte, en droomerig: ‘te luw he?’ En toen zacht:

‘Geneer je voor *mij* niet, ik ken 't ook.’

Heete tranen drongen achter de blauwe ringen Nans naar de oogen en een krachtige sympathie woelde in haar omhoog, maar zij bedwong zich heftig en keerde zich naar een kast.

‘Wil je de kieken van de Dies eens zien? 'k Breng ze vanmiddag naar de Club. Goed gelukt, wel.’

Dick Brands stond in zijn hooge kamer vol tropeeën, platen van roodgejaste ruiters en bewijzen van lidmaatschap, naar buiten te kijken in de rommelige regenstraat, beplekt met vieze papieren, modder en gore menschen. Hij trommelde nijdig op de ruiten. Zooeven had hij standjes gehad met zijn hospita om een paar van zijn kennissen, wier moraal haar niet aanstond. Den vorigen nacht hadden ze lawaaiig gefuifd, zoodat de juffrouw niet slapen kon. ‘Die losbollen,’ had ze gescholden, ‘hòòren niet in een fatsoendelijk huis.’

Dick, geërgerd, had onzuinig teruggefoeterd, de kamer opgezegd en zich opgewonden over de aanmatiging van de

ploerterij. Een kniezige stemming bleef, ja, eigenlijk had hij al dagenlang onbestemd het land. Zijn verhouding tot Emma verontrustte hem; ook hinderde hem, dat hij zich een dubbel wezen voelde, half de joviale, ongetemde student, half de matige, zich trainende sportsman: twee die elkaar voortdurend uitscholden en sarden en verdrongen. Om zich op te frisschen trachtte hij aan lichte dingen te denken en zijn meisje te verheerlijken. Hij stelde zich haar voor, haar geheimvolle goudbronzen oogen, de intelligente golflijn van haar roode lippen, haar zijzachte blonde haar en heel het rhythme van haar zelfzekere, triomfale gestalte. Zij was verstandig om mee te praten, verstandiger dan vele van zijn vrienden - en er ging een groote rust van haar uit, verheffing ook en de lieve zachtheid van een zorgende vrouw. Hoe meer hij daaraan dacht, des te meer verwonderde 't hem, dat hij soms, onder een mooi concert, op een stille avondwandeling of ook in een wilde fuif plotseling met een ondefinieerbaar gevoel van onvoldaanheid aan haar denken kon, zoo onvoldaan zelfs, alsof hij iets essentieels in haar miste. Snel dreven die oogenblikken voorbij, maar ze bleven hem later tergen en ergeren omdat hij hun oplossing niet vinden kon. Was hij niet verliefd genoeg op haar? Maar dat was buitengesloten. Hield zij niet van hem? Onmogelijk, bewijzen te over van het tegendeel. Dat zij zijne felheid weerde, was toch waarlijk wel begrijpelijk. Het was een gezonde schuchterheid in een meisje, die hij tot elken prijs eerbiedigen moest, ook al deed zij hem er in eigen oogen een mal figuur door slaan.

Maar waarom dacht hij dan opeens, soms schaamrood en woedend op zichzelf, verliefd aan een andere vrouw, die hij misschien toevallig op straat of God weet waar gezien had en die niet den minsten bewusten indruk op hem had gemaakt? Dit vreemde moest een oorzaak hebben en dat hij die niet opwroeten kon, maakte hem wrevelig. Als de studie, naar men dikwijls zei, iets, het mooiste, in haar gebroken had, dan zou hij dat toch waarachtig wel kunnen zien en zoo zij te hoog voor hem stond, zouden zij nooit die innige gelijkheid voelen trillen, die hem verheffing en rust gaf, en in de plooien van haar wangen de gelukkigste en stilste glimlach openglanzen deed.

Zijn redeneeren hielp niet tegen de baloorigheid. Hij voelde, en wist niet waardoor, dat hij zijn verliefdheid voor haar verbergen moest, hij schaamde zich er voor en die schaamte maakte hem buiten zichzelf.

Dagen achtereen kon hij zich niet losworstelen van de beknelling, integendeel werd zij benauwender. Zijn kennissen lachten hem uit, zeiden hem schunnigheden en door zijn balsturigheid en slapte kon hij er niet, als vroeger, tegenop. Onontkoombaar waren de gevolgen en zijn duisterste vrees voorzag ze. Op een avond was hij met een troepje vroolijke vrienden de stad ingegaan en dronken door blijven fuiven. En wat hij lang noodlottig boven zich had voelen dreigen, dat was, hij wist zelf niet precies meer waardoor, dat was gebeurd.

Hij had er een ellendige spijt van. Zonder uitstel, als om zich te redden voor zijn smadenden zelf, besloot hij, alles zijn meisje te biechten. Hij ging, maar hij kon niet. Voor het station keerde hij om. Een onoverwinlijke afkeer van de koud-grijnzende, als 't ware tegennatuurlijke wòòrden beving hem. De daad der bekentenis zelf zou hem immoreel geschenen hebben. En hij zwierf door de stad, meed haar een heele week zonder iets van zich te laten hooren. Toen zij eindelijk schreef, ongerust dat hij ziek was, antwoordde hij met enkele aanduidende zinnen, maar den stroom van berouw, die hem naar de keel drong, beperkte hij - was het instinct of toeval - tot de bede om vergiffenis van iemand, die zich respecteert.

Toen zij den brief las, leek er iets in haar te stollen. Rillend van een inwendige kou drukte zij zich dieper in den leunstoel weg en met een ijzig doodende scherpte zagen haar als verglaasd starende oogen - de goudbronzen oogen met hun diep geheim - alle consequenties voor zich: het engagement verbroken, haar trots verstikt en haar toekomst verdord. Maar zij aarzelde geen oogenblik: in diezelfde schrikwekkend kille helderheid nam zij postpapier - legde zelfs een paars met dun goud randje, als nog te intiem, terzij - en schreef hem een afscheid, kort, minachtend,

nauwelijks correct. Want de heete bitterheid, die er hatend onder ziedde, bevreemdend hartstochtelijk voor haar, die zich zoo evenwichtig wist en roemde, omgreep de bedachtzame woorden en deed de zinnen in dreiging verloopen.

Dick was verpletterd. Hij had zich alle graden van verwijt, smart en vergeving voorgesteld, maar dit niet. De moed ontviel hem, zijn wijkend geluk nog te grijpen, hij voelde dat het weg was voor goed. Bitter trapte hij toen op zijn ideaal en verdronk het. Hij werd een woeste fuiver.

In de blauwe kamer zat weer Emma, aan den avond van dien lentedag, waarop zij den brief verstuurd had. Een groote vermoeidheid, als na te inspannenden arbeid, had haar sterk hoofd gegrepen.

Onder de steenen rust van haar nog ongebroken, gehandhaafden trots woedde de verontwaardiging. Dick, hààr Dick - bah, dat ze 't nog zeggen kon, maar eens toch haar Dick gewaand - ontrouw en laf als de rest. Een intense minachting voor hem, voor heel zijn sexe, vervulde haar, liet geen plaats meer voor iets anders. Dick, die beweerde haar lief te hebben, een doodgewone bedrieger! Maar hij hàd nu zijn verdiende loon en hij zou het voelen, wat het inhield een vrouw als zij te bedotten. De tijd had uit, dat de vrouwen zich lieten smijten en verkwanselen door den eerste den beste, die haar liefde voorhuichelde en wee dengeen, die de nieuwe vrouw in zijn roekelooze onnoozelheid met de oude maat gemeten had!

Dien nacht sliep zij niet, zij was te moe en een dwarreling van gedachten hield haar klaar en pijnlijk wakker. Maar er was geen spoor van verteedering, geen spoor van verlangen of wankeling zelfs, heel dien nacht en den volgenden dag. Dien tweeden avond was zij zóó uitgeput, dat zij een slaappoeier wilde innemen. Zij had een kort bericht naar huis geschreven en verder bedaard haar plicht gedaan. Somber en zwijgend liep zij die dagen, met strakken ernst en ieder mijdend met wie zij niet beslist te maken had. De meisjes lieten haar, begrepen wel en vroegen niet.

Maar juist voordat zij de poeier nemen wilde, terwijl zij bezig was, zich uit te kleeden, verscheen daar, hijgende van den tocht en innig begaan, Mevrouw Margant.

‘Kind’, zei zij dadelijk en niets meer en was zoo roerend ontdaan als betrof het haarzelf.

Het was een pijnlijk oogenblik voor Emma. Het scheen of zij haar moeder troosten moest in plaats van andersom. Haar eigen koude trots en heete verontwaardiging, zij wist immers dat Mama die niet meevoelen kon. En haar bewogen de tranen niet en de vruchtelooze klachten die in haar stemming niet pasten. En toch ook besefte zij vaag, dat zij wel troost noodig had en die nergens zoo hartelijk zou vinden als hier bij haar moeder. En de grenzenlooze ruwheid eener botte afwijzing van zoo gul geboden sympathie durfde zij niet aan. Zij bleef stil zitten, om de scheeve verhouding tot schreiens toe bedrukt en snakte naar het einde.

‘En hoe komt dat zoo ineens, vertel me eens, kind.’

‘Och Mama, het is zoo moeilijk, woorden zijn te ruw...’

‘Is hij... je ontrouw geweest?’

Emma knikte met een siddering toen een ander het platte noemde. Onder het gesprek dat volgde, zij zittend op haar bed, een peignoir half om haar huiverende schouders, en Mama breed op een te kleinen slaapkamerstoel met hoed, mantel en handschoenen nog aan, vonnissend, wikkend en behoedzaam verder tastend, meewarig en nieuwsgierig, was de grootste marteling voor Emma, dat haar piëteit misplaatst bleek, omdat de hartelijkheid wel hartelijkheid, maar het meegevoel niet meer was dan vertoon.

Zij liet zich daarom nièt overhalen, mee naar Rotterdam te gaan en Mevrouw Margant, hoewel zij 't koppig vond en teleurgesteld was, eindigde toch met een goedig: ‘Nu kind, zooals je wilt. Het beste dan hoor.’ En met twee lange zoenen nam ze afscheid.

Emma had zich met verdubbelden ijver aan haar werk gewijd en meende dat nu deze geesteshouding blijvend zijn zou, dat haar leven voortaan zou voorbijgaan in de somber teruggetrokken ongenaakbaarheid, waarmee zij het onvermijdelijke dapper had aanvaard.

Doch lichamelijke vermoeidheid matte haar steeds meer af. Het slapen hielp niet en er volgde een inzinking, zooals haar krachtig gestel nooit nog had gekend. Koortsig en moe, moe werd zij en elke verdere dag knaagde aan haar kop-

pigen taaien trots. Zij kreeg momenten van sufheid, een nooit vermoeden, bedroevenden voorsmaak der afhankelijkheid van anderen. En wanneer zij een domheid had gezegd, een goede bedoeling verkeerd uitgedrukt, of wanneer zij een situatie niet meer beheerschte als vroeger, dan voor het eerst bekroop een ongewild en haastig teruggeduwd verlangen, een schuw, een bijna dierlijk elementair verlangen naar steun en overgave haar murw beproefde ziel. En hoe langer de afmatting duurde, des te veelvuldiger en sneller opeen, des te langduriger en onweerstaanbaarder ook kwamen die momenten en buien. Tot zij, opschrikkend, zich onderhanden nam, een dokter raadpleegde en met rust en sterke voeding de ondermijnde lichaamskracht herstelde. En daarna bleven de verteederingen nog als weemoedige herinneringen, wanneer haar plotseling een gebaar van Dick, een stemklank of een eigenaardigheid te binnen schoot, wanneer zij zijn arm om haar huiverende schouders meende te voelen of een kus van zijn vurige lippen - -

Doch als een verboden liefde drukte zij die neer in zich.

Allengs begon zij zich weer voor de dingen van het dagelijksch leven te interesseeren, lachte meer en raakte aan haar verontwaardiging als 't ware gewoon, zoodat die niet spontaan, niet echt meer bleef en een hulsel werd waar zij zich inpopte en waaraan zij een zeker gewicht zelfs hechten ging. Een pose werd het bijna van verdrukte onschuld.

Zij kreeg weer plezier in het clubleven, in het practicum, ondernam weer bezoeken aan professoren, om hulp voor een ingewikkeld probleem of raad bij het kiezen van een aan te schaffen boek. Vooral bij den hoogleeraar in natuurkunde was zij gaarne, en als zij in zijn stille wijze kamer, waar het rook naar overoude boeken en tabak, voor den ouden welwillenden geleerde haar bezwaren blootlegde en naar zijn effen stem luisterde, leek haar het wereldsch gedoe, waarin zij was verstrikt, nietig, dwaas en onwezenlijk. Hij ook stelde belang in haar verstandige opmerkingen en haar klare denkwijze, spoorde haar aan, spoedig doctoraal te doen, om meer tijd aan een dissertatie te kunnen besteden. En vervuld van de beste voornemens, vol werkijver, ging zij meestal uit zijn huis weg.

Toen het philosophisch gezelschap, waarvan Emma lid

was, een pic-nic voorhad, besloot zij mee te gaan, zonder zich te storen aan de afkeurende fluisteringen die er ongetwijfeld over zouden rondgaan: wat afleiding zou haar goeddoen.

De jongens werden in den trein al roerig, zongen luidkeelsche Io vivatten en enkele klommen, in wat kunstmatige opwinding, al de schotjes van den derde klaswagon over. Maar in Bussum, dronken van dennenlucht en vrijzijn, behoefden ze geen herrie meer, lachten om elkaars flauwste moppen, kletsten den heerlijksten onzin en balden met de broodjes in de stijfgestriemde, bobbelige pakjes vetpapier.

Langs de wegen waren de paarse takken nauwlijks meer zichtbaar onder 't groen, in de buitens bloeiden de meidoorns, seringen en jasmijnen; en in de van geuren bevangen en bezwaarde lucht vol beloften zoemden en flakkerden insecten.

In het bosch werd koffiegedronken met de saucijzebroodjes, de geplette en gedeukte kadetjes, de aardbeien en de flenzen; er werd een onvermijdelijke kiek genomen en de meisjes pakten alles weer in. Er werden proeven van boomklimmen afgelegd en een die te dik was, en een ander die zich zelfs niet optrekken kon, danig uitgelachen. Later deden ze zelfs kat en muis, walsten op de dennennaalden; en toen de nadering van den avond het bosch rood in gloed zette en de lucht vochtig frisch maakte, zongen ze liedjes van Speenhoff met hun sentimenteelste stemnuancen.

Ze aten vroeg in een groot hotel, waar menu's lagen, werk van een der meisjes, met symbolische teekeningen van een jolige Minerva en potsierlijk uitgedoste uilen. En sleepten de tafelbloemen in den trein mee.

Emma had de stemming niet kunnen vatten.

Loom en moe kwam zij thuis. Het was bijna donker en duf in de kamer, die de hospita vergeten had te doen doorwaaien. Zonder het gas aan te steken zakte zij zwaar neer op den divan, waarvan het kussen broeierig en kriewelig om haar wang sloot. En met moeite bekende zij zich, moedeloos te zijn en mat en te-verlangen.

Dien nacht droomde zij van Dick, een benauwden en stormachtigen droom, waarin alles weer goed was tusschen hen. Toen zij ontwaakte tot de werkelijkheid, voelde zij een erbarmelijk en hulpeloos verdriet. Zij had kunnen snikken

toen. En die stemming bleef nahangen ook toen de dagen koeler werden en verduisterd door felle regens.

Toen Emma de leeszaal van de Club binnentrad, zat er niemand. Een rustige kamer, om te herademen: door het donkerblauw der gordijnen en het eikenbruin van de meubels en vooral door de sobere voornaamheid der inrichting.

Van een der lange, met leer overtrokken stoelen in den hoek bij de boekenkast, verlegde zij de koperen roe een keep naar achteren en gleed op de lage zitting in een luie leeshouding. Er lag een boekje open op het tafeltje vòòr haar; achteloos nam zij het op en las een gedichtje. Zij las zeer zelden gedichten. In haar hart vond zij ze dwaas of leelijk en verzen maken verwerpelijk tijdverknoeien. Zij wantrouwde zelfs het idee ‘artist’, dat zij vereenzelvigde met losbandeling, lichtvaardige van geest. En zij verbaasde zich, verweet zich, dat dit kleine haar trof, plotseling en diep trof. Zij herlas het een paar maal, bladerde verder en las meer. De ontdekking dat zij de verzen begreep, had haar van heur stuk gebracht. Zij bleef in het boekje turen, sloeg het eindelijk dicht, onthutst. En keek, zonder wetend te zien, naar het etsje boven haar hoofd.

Even later kwam Nans binnen. Met een korten knik nam zij aan de lange middentafel de laatste ‘Minerva’ op. Emma, die zich anders streng hield aan 't verbod van spreken in de leeszaal, was te blij om de afleiding.

‘Niet veel bijzonders deze week,’ zei ze.

‘Zoo? 'k Wou alleen de examens even doorzien.’

Toen Nans heengaan wou, vroeg Emma:

‘Staat Bungen er al in?’

‘Niet gezien. Bungen, dat is rechten hè?’ Zij bracht Emma het blad.

‘Zoo, lees je *die*?’ op de gedichten wijzend.

‘Wat zou dat?’ vroeg Emma kleintjes.

‘Niets. Vind je ze mooi?’

‘Nogal.’

‘Ik ken haar wel. 't Is haar eenige goeie bundel zoowat. De andere zijn niets dan verwaande klachten dat zij in den steek gelaten werd.’

‘Verwaande klachten?’

Een dreiging schoot door Nans' oogen.

‘Ja, 't was haar schùld.’ Het trof doel.

‘Enfin, maar deze bundel... zeg, ik moet weg hoor, ik kwam alleen voor die examens en 'k wou dit college niet missen. Saluut.’

Toen zij buiten de deur stond, had Nans er al spijt van.

Schùld? Was het ook hààr schùld?

Emma stond op en liep naar buiten.

Roerloos zat zij; heur schouders naar voren gebogen en de handen tusschen de saamgeschoolde knieën als onder den tastbaren druk van het nieuwe, het geweldige en ontstellende, in den schemer die al bijna in schaduw van maanlicht verging.

Het was haar nu volkomen klaar geworden, dat het haar schuld was geweest. *Zij* had schijn van liefde gegeven voor liefde en *zij* hèm in zijn verwachtingen bedrogen, want zij had hem alleen ‘in den geest’ liefgehad, als vrienden doen en gewaand, dat zij hem daarmee aan zich binden mocht; en hem met haar kouden, zelfzuchtigen hoogmoed geen uitweg gelaten. En op die armelijk kille, misdadige hoogheid had zij zich beroemd als op haar beste bezit! Zij duizelde van de omkeering der dingen.

Zij herkende niet, wat zij voelde. Het was een gewaarwording om op de knieën te vallen en God te aanbidden in stamelende woorden, het was een troostelooze droefheid en tegelijk een oneindig medelijden en een matte, uitgeputte rust, het was actie en gelatenheid tegelijk, het was een onzegbare, weldadige en verpletterende ondervinding.

Heel haar wezen, heel haar bestaan leek valsch en klein, tegenover de groote schuld die haar nu de eenige werkelijkheid docht, en tegenover de mogelijkheid van nog veel meer vergrijpen, nu immers dit ook buiten haar wil en weten was gebeurd. Haar liefde een bespottelijke mistasting, haar studie een verwaande zelfoverschatting, haar positie in de wereld onbelangrijk, scheef en egoïst; en klein, o ellendig, woordenloos nietig en nutteloos dat praesesschap, waarvan zij zich zooveel had voorgesteld. Dat alles had de verblinding maar versterkt.

Hoe kon iemand zòò verblind zijn? En dan iemand met zijn volle verstand. Of was haar verstand niet normaal?

Was dit het misschien, dat oudere menschen altijd wat minachtend en toegeeflijk spottend deed neerzien op jongere, dat de jongere de dingen precies andersom zagen dan ze waren? Dat alle waarden bedriegelijk en je mooiste verwachtingen de grofste dwaasheid bleken?

Maar dat was verbijsterend!

Het scheen of zij verstrikt was in een nooit vermoed geheim, dat sommigen wisten en anderen niet: het geheim van het onderscheid tusschen schijn en wezen. O, alle woorden, alle blikken kregen andere beteekenis, want de ingewijden verstonden ze omgekeerd als de botte naïeven gelijk zij.

Vertrouwen dorst zij op niets meer, dat zij onomstootelijk had gewaand. Als menschen zulke grove vergissingen konden begaan, en zulke belachelijke nietswaardigheden in zich aanbidden alsof ze het heelal hielpen besturen, waar bleef dan uitkomst voor wie dat plotseling, sidderend had ingezien?

En langzaam, maar machtig stond er toen een begin van religieus gevoel in haar op, een neiging tot den bijbel en een verre verwantschap met de groote mystieken. En toen zij zich moe en war gedacht had, nam zij de Imitatio en las er den ganschen avond in.

Sindsdien gleed zij van de eene verwondering in de andere. Hoe was het toch mogelijk dat zij, die zooveel levensbeschouwingen had vergeleken, die in Plato, Schopenhauer, Kant, Hegel, Nietzsche, Spinoza gelezen, die Bolland geloopen had en zich gaarne in Bergson verdiepte, nog nooit deze Umwertung aller Werte in werkelijkheid had bevroed, en nu pas bij die philosophen begon te onderscheiden het levende, trillende en al wat er gemaakt en kunstmatig in was. Zij die toch de mystieken vroeger althans had doorgebladerd, de Imitatio zelfs bewonderd, Ruusbroec, Hadewych, Luyken meer dan bij name kende, zij die Freud en Jung en Heymans ijverig bestudeerde, ja zelfs meende tamelijk psychologisch aangelegd te zijn, dat zij zoo geschokt kon worden door een gebeurtenis in haar eigen ziel, zooals honderdduizenden voor haar moesten hebben beleefd. En dat zij den bijbel nu eerst begon te begrijpen!

Hoe had zij zich tegenover haar ouders op zulk een standpunt durven stellen! Wat moesten zij van haar hebben

gedacht, die althans beter dan zij begrepen wat liefde was?

Zij zag nu overal haar veranderd inzicht. Zij zag in de meetings voor vrouwenkiesrecht het gedwongene, ijdele en nuttelooze, zij zag in haar eigen socialistische neiging het ontoereikende, parmantig oppervlakkige, sentimenteele en van werkelijke toestanden volkomen onkundige. Zij zag in vele van haar kennissen het vooze of onbenullige, in anderen een verborgen innigheid of diepte die zij nooit had vermoed. En zij stond als een kind, verrast voor een Kerstboom, met een deemoedigen, maar o zoo zoeten schroom voor het raadsel van den humor dat zij telkens aanvoelde en er dan snel de vreemd beroerde vingers van terugtrok. Van gesprekken en boeken in haar herinnering ontdekte zij plotseling de eigenlijke beteekenis en begreep van godsdiensten en speciale leerstellingen, waarmee zij in aanraking was geweest, de grondgevoelens en noodwendigheid, tevens de relativiteit. Het waren openbaringen, maar ook cynische consequenties, waarvan zij duizelde.

Lang op deze wijze over alles na te denken, voerde tot waanzinnige wanhoop. Zij voelde dit sterk; maar tevens geruststellend en spijtig tegelijk, dat *zij* den aard niet had, die tot dien bitteren droesem zou doen doordrinken.

Het liep tegen de vacantie. Nog een vergadering moest er zijn en een promotiereceptie. Emma zag er berghoog tegen op. Hoe moest zij, met de zwaarte in haar ziel, die niemand mocht weten, met de willig aanvaardde vernedering en de verbijstering, die al het oude wantrouwde, zich aanstellen of zij gewoon was en zich opschroeven tot een verachtelijk banaal receptiespeechje? Hoe moest zij praten en doen of er niets gebeurd was na al dit?

Doch het viel mee. Op het oogenblik zelf liet zij de formaliteit, gelijk een gewicht dat haar ontging, langs zich glijden, draaide de rede af, machinaal en met de gebaren en glimlachjes die immers routine geworden waren. En er bleef geen pijnlijk spoor van na.

Een klein voorval trof haar echter nog. Terwijl zij dicht bij de deur met een broer van de nieuwe Doctor stond te praten, hoorde zij een vertrekkenden professor in de gang tot een collega zeggen:

‘Bij zoo'n gelegenheid zijn de meisjes wel decoratief, ja,

ja; maar ze moesten de collegebanken niet ontsieren.' De ander lachte een droog diep keellachje, blijkbaar uit beleefdheid, zij werd rood er van en de broer zei: 'Heb je die onhebbelijke vent weer.'

In de Club was Emma als praeses tegengevallen. Na haar schitterend debuut hadden de hakkelingen in haar spreken, de terugzinking van haar persoonlijkheid, de geringe en dikwijls ondoelmatige actie naar buiten een treurig effect gemaakt. Dit had haar schrijnend geraakt, maar nu kon 't haar niet meer schelen, was het haar schier een voldoening.

En toen het vacantie was, begon zij door de afleidend wisselende omgeving, door de rust en de boschlucht weer een ander inzicht te krijgen.

De bruiloft van Frans en Letje gaf wel moeilijke momenten, maar meer toch sentimenteel dan smartelijk. En het buitenzijn in den vollen zomer, met de merels en kippen 's morgens voor je raam en de stug prikkelige hei in de gloeiende zon tegen je kin en de kale stukken dennestam goud-oranje in den avond, dat was zoo gezond en gewoon, dat het je geen toestemming gaf tot mijmeren over muizenissen.

Hoe had zij schuld kunnen noemen, wat alleen een vergissing was, een groote, maar geen opzettelijke. Wat had zij zich die overdreven aangetrokken! Kon zij het eigenlijk helpen, dat Dick bij haar geen liefde had kunnen wekken? En moest zij, om de fataliteit van haar karakter, de schuld van zijn zwakheid op zich nemen? Dat was dwaasheid. Hoe had zij zich dien zonderlingen droom in 't hoofd gehaald?

Slechts bleef de spijt, hem zoo heftig te hebben kwalijk genomen, waartoe zij toch onbewust aanleiding gegeven had. En ook de nawerking bleef van den schok, die haar zoo schril den schijn der dingen had doen beseffen.

Vooral de woorden van den anti-feminist beïnvloedden haar in die vacantie. Hoe kon een professor, al was 't de geleerdste, die geen zeer speciale studie van de vrouwen-vraag gemaakt had, een professor, die immers zelf niet navoelen kon wat de vrouwen voelden en behoefden, wat haar bezielde en dreef, er een steekhoudend oordeel over hebben? En hoe kon iemand, die wel een bijzondere studie van de quaestie

had gemaakt, er zich zoo lasterlijk en laag-bij-den-grond over uitlaten? En zoolang de beweging zich te handhaven had tegenover zulke onbekooktheid, van een tegenstander die aan zijn titel van hoogleeraar immers eenig gezag ontleende, duldde ze geen omgekeerde waarden en halfheden, maar eischte menschen, sterke karakters, die durfden toonen wat een moderne vrouw moest zijn, die het ideaal hooghielden door de praktijk te dienen met alle kracht en alle toewijding. En die de liefde dienden niet door verslappend schuldbesef of door verkapte zwakheid, maar in heel hun wezen en àl hun werk.

Alleen - dit mocht geen hoogmoed worden. De liefde, de studie, de positie en het praesesschap van een dier menschen waren inderdaad nietige toevalligheden, waarop het belachelijk was, zich te verheffen. En de enorme vergissing van haar leven tot nu toe was geweest, dat zij het ideaal voor zichzelf had gebruikt, en niet zichzelf voor het ideaal; dat zij in een vlak geleefd had, blind voor hoogten, diepten en verhoudingen.

Zoo toegerust ging zij het nieuwe werkjaar in.

Blij keerde zij naar Leiden terug; blij groette zij de knorrige, schele hospita, die aanving met te vragen, *asjeblieft* haar voeten goed te vegen; de nauwe gang waar dezelfde etensgeur weer hing, en de kamer met al de bevriende meubels. En toog aan den arbeid, of zij haar leven nieuw begon.

Het was druk die dagen, met het novitiaat, met het bijwonen an intreereden en kleine beschikkingen en beslissingen van allerlei aard bij den jaaraanvang.

De sterke vreugde van te mogen dòen, van de actie met handen en hersenen, doorleefde zij als een geluk. Wat zij had beschikt en voorbereid, slaagde en het werk voor haar examen vlotte terzelfdertijd beter dan in maanden.

Haar uiterlijk had de oude charme herkregen en de meeste novieten vereerden haar tot weewordens toe.

Het was een opgewekt novitiaat. Den eersten dag al was er de stemming en zoo bleef het de volgende, op de gezamenlijke tochten buiten in 't heerlijke herfstweer met de rosse kleuren der vochtige boomen; en ondanks de karige aanknoopingspunten van waarin studeer je en waar kom je

vandaan; of, op de boot, als een lange pic-nic in water en wind, met de poppige dorpshuisjes aan de meeroevers en met het verbroederend geknoei in het roefje, het zalige luieren op het zonnige dek en het zingen dat niemand kon laten als er een begon.

De thee's en bestuursvisites, die nogal vervelend konden zijn, zonken als afgedane plichten uit het geheugen weg, of, waren ze geanimeerd, dan vielen ze extra, als pretjes, op. En de avonden vol vertooningen en muzikaal laweid brachten een deugddoenden rommel in de stemmige leeszaal, die den artisten tot kleedkamer diende, verwekten bulderend applaus door al de zottigheden en flauwiteiten, in der haast ineengeflanst en uitgeflapt, en werden in hun langdradigheden vergoelijkend bemanteld. En Emma's inauguratie-speech was eenvoudiger, inniger en raker dan een van haar vorige toespraken.

Het Ochtendblad van de Rotterdammer lag, als voor een binnenzak gevouwen, naast Emma's bord, toen zij binnenkwam om te ontbijten.

Zij sloeg het open, met krachtige flappen en keek het even in, voor zij het broodje, dat, onaangesneden, scheef neergeploft lag in de schaal, aanbreken ging; teugde terwijl van de thee, die de juffrouw voortreffelijk zetten kon. In de kamer was de gele weerschijn van de bezonde herfstboomen als een koel licht, dat op de sombere, groote gravure aan den middenwand gericht leek.

En het was in dit oogenblik van ongerepte stilte, dat de juffrouw het zeggen kwam, langs haar neus of zij het nauwelijks de moeite waard vond, dat ‘juffrouw Muller vannacht was overleden.’

Emma staarde het mensch van schrik ongeloovig aan.

‘Over - leden?’ moest zij zich luidop herhalen.

‘Wie kwam het zeggen?’ vroeg zij nog, voor zij ging.

‘Een dienstbode - waarvandaan weet ik niet.’

‘Zei ze er nièts bij?’

‘'t Was in 't Diakenessehuis gebeurd.’

Emma mocht even binnen. De zuster zei: een inwendig gezwel, dat plotseling opengebroken was. Toen de dokter kwam, vond hij haar al bewusteloos. Er was nog geprobeerd, te opereeren.

Emma kon het nog niet gelooven. En toen zij haar zag liggen, zonder een trek die verraadde, wat er gedacht of geleden was, zonder glimlach, maar zoo rustig, besefte zij opeens, hoe lief Nans haar was, hoe onder al haar kennissen, boven de wrijvingen en ergernisjes, die figuur haar het meest had aangetrokken. En met een schroom, die warme vriendschap was, nam zij de smalle witte hand en kuste ze.

Toen men Nans' schrijftafel opende, vond men, veel theatraler dan zij zelf ooit zou hebben gewild, in de la harer intiemste brieven een portret van Dick Brands.

Op een buitenweg liep Emma, den kraag van haar mantel op om haar kouden hals en de bonten muts diep over de fronsing van haar voorhoofd. Een zware mist hing om de druipende boomen, waaruit de natgladde zwarte takken naakt en als hongerig opspookten. In de modder van den weg kletsten toonloos dof en regelmatig haar schoenen en er was geen levend wezen in den omtrek. Het was zulk een overstelpende verwarring van onverwachte gevoelens geweest, dat zij zich eerst geen enkel en later slechts weinige bewust maken kon. En die verschrikten haar.

Wrevel op Nans, die verraderlijk gezwegen had en haar betere liefde eenzelfde richting durven geven; wroeging over dien wrevel om de snoodheid en domheid; berouw over ze wist niet wat en een deemoed, dien zij toch slaafschheid schold, dat waren die weinige, mogelijk niet eens de voornaamste.

Zij worstelde nog, om haar zelfverzekerdheid te redden, met de schande van verlatenheid en inkeer, die zij schuwde. Als zij zich overgaf - o dat zou verschrikkelijk zijn. O de eenzaamheid van den weg drong op haar in en toch kon zij nu geen menschen velen, nu niet. Zij zag aldoor Nans en trachtte haar weg te schuiven.

Koud voelden haar wangen en klam, als zij ze sloot, de oogleden, waarachter haar oogen brandden. De handen in haar mantelzakken beefden, ofschoon zij ze tot vuisten kneep.

Maar toen zag zij Nans' kamer voor zich, stil, zooals zij die eens had gezien toen zij wachtte op Nans, en ouwe Bet scharrelde in de keuken met ringen van de kachel. Rommelig stonden er de doode dingen bijeen, met een grijns

van onhuiselijkheid, hoewel er geen prullen van burgermansweelde doorheengemengd waren, zooals in de meeste andere studentenkamers.

Doch nu lag op den divan Nans, met de verwildering in haar verre oogen van eenzame pijn, zoo verschrikkelijk, dat Emma moest stilstaan om de klopping van haar hart te doen bedaren. En het was een verademing toen zij Bet hoorde aanstommelen op het vage angstroepen.

Nu kon zij haar schamele fierheid niet meer vasthouden, die afviel als een verdord blad. Zij zag weer de ontreddering op dien dag, toen Nans haar en Dick onverwacht samengetroffen had; en huilde innerlijk om de onnoozele wreedheid van haar klein-coquet doen en de verachtelijke zotheid van haar misprijzende gedachten.

Smartelijk, met een bitterheid, die overweldigende deemoed werd, herinnerde zij zich die woorden van Nans: 'Vrouw met een hoofdletter en *ik* vooraan...'

Den volgenden dag was de begrafenis.

Een terechtstelling leek het Emma, te moeten meegaan als praeses der Club, te moeten spreken misschien. Neen, dàt kon zij niet, dat zou niet. Zij had getwijfeld, of zij een ander vragen zou, haar te vervangen. Maar zij vermande zich.

Tot eigen verbazing bedacht zij zich nog, de Club te doen sluiten en te informeeren, of de krans was bezorgd.

In het rijtuig, met de beide anderen, die strakke gezichten trokken, maar zich toch onnatuurlijk vonden en telkens met een ongedwongen, schuchter lachje wat gewoons zeiden, voelde zij zich op een pijnbank. Haar stroeve zwijgen moest wel den indruk maken van een overdreven, gekunstelde piëteit; en Emma, die anders nooit aarzelde, haar gevoelens te toonen, ondervond nu een pijnlijke gêne die haar hoe langer hoe zenuwachtiger maakte. Zij klappertandde telkens even.

'Voel je niet heel wel, Em?' informeerde Lien van Nes, die, voor haar doen vroeg opgestaan, het zich in het rijtuig makkelijk maakte.

'Jawel,' zei Emma, 'laat mij maar.'

De beide anderen keken elkaar aan. 'Wat moet dat geven straks?' zeiden hun oogen.

De weg was lang naar het kleine, vriendelijke kerkhof; de zon scheen bleek door de boomen met voorzichtige, geel-

grijze schaduwen. Zij reden veel menschen achterop, meest meisjes en jongens-studenten, ook wel anderen, in hoogen hoed.

Bij het kerkhofje, mooi en rustig in zijn groen, met de verweerde en begroeide roode steen van zijn kleine kapel, stapten zij uit en wachtten den stoet. En toen die aankwam, log langzaam gevaarte, puilende van kransen, och, al die omslag, dien immers Nans nooit zou hebben gewenscht, onbarmhartig, plomp in zijn conventioneelen praal, van kleeden en koorden en bidders, greep Emma voor 't eerst van haar leven tot steun den arm van een ander en werd doodsbleek.

Bij 't open graf werd het beter. De druk van de noodzaak, de blikken der omstanders deden haar kalmte en vastheid terugkomen. Er waren er veel, heel veel, er waren er, die tranen in de oogen hadden; er was één volgkoets met een broer en een oom.

De Rector Magnificus hield een kleine toespraak, de Praeses van 't Corps ook; en Emma, die niet spreken kon, legde een handvol losse bloemen op de van kransen overladen kist; maar het gebaar, waarmee zij dat deed en waarmee zij even gebogen prevelend bleef staan, was van een toewijding, die niemand miskende.

De broer bedankte en bedankte ook haar, met bewogen nadruk. Zij dorst niet opkijken. Een prangend besef, dat hij het wìst, deed haar blozen en mengde zich in haar medelijden met hem, die zijn eenige zuster in Nans verloor.

De terugrit was een verlichting.

In de stille kamer, die stiller scheen, nam zij haar boeken weer op als een die zich moegevochten heeft en ontspanning zoekt. De klare woorden waren er weer en de rechte gedachten-lijnen. Zij kon er echter nog niet voortdurend aan bezig blijven. Telkens sprong, in haar herinnering, een daad of een houding, een gezegde van Nans naar voren met een gansch nieuwe beteekenis. Peinzend legde zij eindelijk de boeken terzij. Er woei een gierende wind en zij hoorde niets dan dien. Er was geen spoor meer van trots in haar, niets dan zachtheid en weemoed.

Hoe had zij Nans' opgewektheid altijd voor echt kunnen

houden! Dat zij nooit eens vermoed had, hoe er een heel leven achter lag, van ontbering en overwonnen opstandigheid. O, dat zij Nans nooit had gekend en gewaardeerd zooals zij was en al den schijn, al de onwaarheid, waarin zij zich verborg en beveiligde, goedmoedig had aangenomen voor echt! Haar eigen eerlijkheid werd hierbij vaal en armelijk. Met een lachje, als gold het een ander, hoonde zij zich, dat zij heusch had kunnen meenen, menschenkennis te hebben opgedaan en veel ervaring te bezitten. Welk een bitter klein beetje bleek het! Te rasch en oppervlakkig waren haar opinies altijd geweest. Solidair zou zij zijn, had zij eens gezegd, solidair zelfs met een prostituée. Och, als het eens heusch zoover kwam, dat zij daarin op de proef werd gesteld, als die vage ideeën werkelijkheid werden, hoe zouden ze haar dan vinden? Zou Nans, Nans, die zich nooit van tevoren op iets liet voorstaan, niet beter tegen zulk een werkelijkheid bestand zijn geweest? Nans die droomde, beter dan zij met al haar actie?

Toen zij eindelijk het gas aanploffen deed, zag zij in den spiegel haar oogen goud en brons, grootopen en met een stillen gloed als een broos geheim.

Midden in haar werk, als een overval, onder een college, terwijl zij afwezig uit de ramen tuurde op de ontbladerende boomtoppen, had het haar plotseling gegrepen, het onoverwinlijk gevoel van triomf. Zij trachtte het weg te dringen, zich overtuigend, dat het valsch was en weer overmoed blijken zou. Het was onweerstaanbaar; maar het was geen hoogmoed meer. Het was warmte en geweld, het was genade en geluk, een gebed en een belofte, een drang, zich te offeren en een dankbaarheid te leven, een durf tot alles en een hunkering naar het hoogste, vaag, maar overstelpend.

Het was een moment voor heel haar leven.

Verwonderd en gegêneerd keek zij, als ontwakend, om zich heen in de collegezaal, waar de ronde ruggen en gebogen hoofden over het papier hingen en de eentonige stem van den spreker was blijven doorklinken.

Zij voelde toen, hoe een tintelende warmte, na den frisschen fietstocht van dien morgen, haar doorstroomde, hoe een herademing, die de mufheid van het vertrek niet

deren kon, haar als beheerschte. Zij kon niet meer luisteren, en nauwelijks wachten tot het laatste woord gezegd was, in een tegenzin tegen de geleerdheid, die haar gevangen hield.

Wanneer zij nu aan Dick dacht was het niet meer met verlangen, alleen weemoedig en met een zwaar besef, hoe zwak en klein-menschelijk zij beiden waren, dat zulk een misverstand zoo lang tusschen hen had kunnen bestaan.

Zij deed, wat er te doen viel, als voorheen, rustig en met een blijheid om het doen zelf. Maar nu met liefde.

De studie en de zelfstandigheid, die haar hadden leeren denken en zoeken en tenslotte haar in staat gesteld in haar ervaringen te *vinden*, waren haar nu liever dan ooit. Zij glimlachte, wanneer zij er aan dacht, die te moeten opgeven. 'Nooit,' zei zij dan, 'niet voor het oordeel van een prof., niet voor Dick en ook niet voor een ander. Als ik ooit trouw, zal het zijn met iemand, die mij mijn vrijheid van gedachten en de vrijheid van mijn wil ongeschonden laat.'

Maar zij bedoelde nooit te zullen trouwen. Want van de liefde, die zij nu in zich voelde, te innig en te kostbaar om naar buiten te worden gedragen, zou zij geven aan alles om zich heen. En niets zou zij voortaan zonder haar doen. Die liefde was te veel voor een man alléén.

'Tot de ware komt,' zou, nuchter, Nans hebben opgemerkt.

MARIE KLINKHAMER - VAN HOYTEMA.

Ander Zwitserland.

Hotel, bergtop, hotel, rekening, fooien - hotel, bergtop... Zóó snellen, in regelmatig klimmende en dalende reeksen, voor den uit Zwitserland teruggekeerden toerist de herinneringen voorbij van het overhaast genoten zomergenoegen. Wonderlijke mengeling van eeuwige sneeuw en gesteven kellnershemden!

Wie over meer tijd beschikt dan de bestoven vacantiereiziger, kan echter nog een ander Zwitserland leeren kennen; wel minder grootsch, doch ook zeer de kennisname waard: bouwkundig Zwitserland.

God made the country, and man made the town. En in het door menschenhanden gevormde deel van het Alpenland zijn te vinden heel mooie brokstukken van steden, zelfs nog ongerepte steden. Deze laatste natuurlijk zeer klein: de grootere toch hebben - gelijk overal in de wereld - zich gehaast het voorvaderlijke staatsiegewaad te verwisselen met een kantoorjasje, of zwelgen parvenu-achtig in reclame-architectuur.

Ook mooie dorpen zijn er vele. Vooral verrukkelijke dorpstorentjes. Niet dat ik wenschen zoude deze te zien uitsteken boven een hollandschen boomenkrans! Zulke torens kan men niet overplanten uit het landschap, waarin zij zijn geworteld en gegroeid.

De *campanile* van het Tessinerland moet bergen hebben tot achtergrond; hooge, doch niet al te hooge rotsmassa's, en deze begroeid tot haast aan den top met die fraaiste aller boomen: de edelkastanje. Want deze, welken wij tot ‘tamme’ verlagen, heeft eene eigenschap, welke geen andere bezit. Eiken,

beuken, dennen, zelfs de wilde kastanje zuigen eigenbatig alle zonnestralen op; somber is dan ook hun egoïstisch groen. Bij den edel-kastanje daarentegen fonkelt elk blad alsof besprenkeld met dauwdroppels. Als een wolk van licht is een woud van zulke boomen, gezien tegen opgaande helling, breed uitstralend over den mosbewassen grond, in welke dan ook allerwege bloemen opschieten. De schaduwen, elders zoo kil, temperen hier enkel weldadig de zonne-hitte.

Durm geeft in zijn bekend *Handbuch der Architektur* verscheidene dier Ticineser kerkjes; ze hoogelijk prijzende wegens den stijlrijken eenvoud, Doch voor den leek is handiger een boekje, in en door den huidigen oorlog ontstaan; zelfs heelemaal samengesteld door mannen van wapenen.[1)] Een sprekend bewijs van die samenwerking tusschen hoogeren en lageren, welke alleen bij een volksleger mogelijk is!

Het vlugge schetsje op den omslag is van een fuselier; een wapenbroeder nam de lichtbeelden, welke den tekst verduidelijken. Het hoofd der divisie schreef het voorwoord; een *Hauptman* de geschiedkundige inleiding; terwijl de beschrijving bezorgd werd door ... een luitenant. *Bezorgd*, niet gemaakt; aan den mindere werd dus niet - gelijk anders wel eens in dienst geschiedt - het moeilijkste deel der taak opgedragen. De tekst is nl. slechts de herdruk van een vroeger verschenen studie door wijlen den Züricher kunsthistoriker Rahn. Doch ook deze professor zal wel indertijd het geweer geschouderd hebben; immers ieder zwitser was en is soldaat. (Zoo kon zich de onlangs overleden hoofdredacteur van de *Gazette de Lausanne* kolonel noemen; en legio is het aantal burgerlijke autoriteiten dat met hun officiersrang wordt aangeduid.)

Dit soldatenboekje heeft een bepaald doel: te dienen als herinnering aan eene halfjarige legering der vijfde divisie in Ticino. De meesten der opgeroepenen, afkomstig uit noorderlijk Zwitserland, kenden dit grensland niet: het verblijf was hun eene openbaring. Geenszins enkel uit een oogpunt van kunst: die langdurige inkwartiering heeft ook bijgedragen tot verbroedering. Het hooge woord toch dient gespro-

1) Wanderungen in Tessin. Zürich; Bopp. 1917.

ken: de kantons - vooral de niet gelijktalige - zijn elkander tamelijk vreemd. In dit opzicht was de oorlogstoestand een weldaad: alle landskinderen werden her- en derwaarts geworpen als een weversspoel; het heele land duchtig door elkaar geschud.

Zijn ook nederlandsche gewapenden op de gedachte gekomen hun verblijf aan de grenzen op zulk eene wijze te vereeuwigen? Aan tijd kan het dezen, helaas, niet ontbroken hebben; zelfs meer gelegenheid hadden zij hiertoe dan hunne zwitsersche lotgenooten, die - dank zij de helvetische legerorganisatie (‘allen weerbaar’), om beurten telkens naar huis konden gaan ten einde frissche krachten te verzamelen.[1)]

Doch ook voor den vreemdeling, die tijdelijk te Locarno of Lugano vertoeft, is dat gidsje van waarde. Hij kan er bijv. uit leeren dat wie da Vinci's Avondmaal wil *zien*, niet naar Milaan moet reizen, waar enkel een vieze plek op den wand herinnert aan Leonardo's meesterwerk, doch dat is af te slaan, links van den weg, welke van Lugano voert naar Tesserete, om dan af te dalen naar het in kastanjewouden verzonken piepskleine Ponte Capriasca. Dáár, in de dorpskerk, heeft een ongenoemde - blijkbaar leerling van Leonardo, en zelf meester - op gelijke grootte, met slechts geringe wijziging in achtergrond en kleur der gewaden, dat Avondmaal in fresco nagebeeld. Zóó frisch zijn de tinten, dat het kunstwerk schijnt als eerst gisteren ontstaan!

Noemt men alemansch (*niet* duitsch) Zwitserland Helvetia's hoofd - het koele, berekenende; noemt men het romandisch (*niet* fransch) Zwitserland, Helvetia's hart - omdat hier meer warmte, meer bezieling wordt gevonden dan in het geleerder, maar ook meer beleerde Noorden, dan voorzeker is dat deel van Zwitserland, waar de zangerige taal wordt gesproken van het latijnsche schiereiland, te kenmerken als de artistieke hand der roemruchte Federatie.

1) Toch benijde men de zwitsers niet te zeer! De kleinere bevolking, de ingewikkelde grenslijnen, óók de omstandigheid dat naar *drie* zijden een wakend oog was te houden, deed telkens opnieuw dezelfde manschappen aantreden. Zoo werd bijv. op 7 Aug. 1917 de hier bedoelde divisie reeds voor de *vierde* maal opgeroepen. De Zürichers (die tot deze afdeeling behooren) hadden toen al voor het meerendeel anderhalf jaar verzuim; sommigen nog meer.

Want al mocht het noorden Holbein, Böcklin, Hodler en Bieler voortbrengen, het westen het geslacht der Roberts, Calame en Burnand, alleen het zuidelijke marmerland kon zijne zomen wijden tot priesters van de eerste aller kunsten: de bouwkunst. En ook deze werden inderdaad wereldberoemd.

Helaas, de scheppingen der Fontana's, der Maderno's, der Lombardo's, van Bonino, Borromini, Longhena (onder de modernen: Vela) zijn te zoeken ver buiten de grenzen van het geboorteland. Hoe kan het anders bij een zoo arm, klein kanton? Dus is te gaan naar Como, naar Milaan, Verona, Pavia, Genua, Rome en Napels. Om slechts enkele dier scheppingen in herinnering te brengen: het grafteeken van den laatsten der Scaligers te Verona (zoo protsig vergroot nagebootst te Genève); de paleizen Vendramin-Calerghi en Pesaro te Venetië; bovenal de Santa Maria delle Salute aldaar: opene marmerlelie drijvende op de stille diepten van het Canale grande. Dan te Rome: het statige Lateraan, de sacramentskapel der Santa Maria Maggiore - steenen kleurenwonder! - Ook de machtige voorhal van den St. Pieter.

Wat beeldhouwersarbeid betreft, volsta één te noemen: Stephano Maderno's heilige Cecilia te Rome, getrouwe nabootsing van het stoffelijk overschot der jeugdige martelares, gelijk verzekert het onderschrift van kardinaal Sfondati. Deze kerkvorst opende den 20 October 1599 in tegenwoordigheid van vele getuigen het grafgewelf onder het altaar der aan de heilige gewijde basilica, lichtte met bevende hand den deksel op der cypressenhouten kist, waarin reeds zoovele eeuwen het gebalsemd lichaam rustte der jonkvrouwe, om toen met teere vingeren weg te schuiven den zijden sluier door welke heenschemerde het ter aarde gewende hoofd met ragfijne bloedige halssnede en het lange goud doorweven gewaad, dat het als in slaap verzonken lichaam bedekte. - Waarheid of dichting? Wie zal zulks beslissen? Maar zéér zeker: weinig beelden laten een zoo diepen indruk na als deze voorstelling eener geloofsheldin. Geen modern kunstenaar kan in soberheid dit werk der Renaissance overtreffen; eene soberheid welke te meer opvalt, omdat zoozeer afstekende bij de bonte overlading van den reusachtigen

altaar-opzet, onder welke in kleine grafnis, die tengere gestalte sluimert.

Zooal geen hedendaagsch beeldhouwer het Maderno kan verbeteren, zéér nabij is hem gekomen een engelschman, blijkbaar door dat werk geïnspireerd. Wie het eiland Wight bezoekt, verzuime niet de hoofdkerk van dat eiland te betreden, waar achter kerkertralies eene jeugdige protestantsche martelares ligt afgebeeld, eveneens ingegaan in de eeuwige rust. Niet minder hartroerend is deze voorstelling, hoewel - en terecht - eene andere houding voor het lichaam werd gekozen. Want wie waarlijk geïnspireerd wordt door een kunstwerk, bootst zulks niet klakkeloos na. Hoe anders die botte navolging van het Scaliger-grafteeken te Genève, trouwens allerminst ingegeven door eerbied voor den Brunswijker hertog; enkel opgericht ten einde te voldoen aan de uiterste wilsbeschikking van een halfwijzen ijdeltuit, die om de natuurlijke erfgenamen te pesten, zijne millioenen naliet aan de stad bij het Léman-meer. Dáár staat thans, verloren op een onmetelijk plein, dit geheel overbodige monument, als voortdurende waarschuwing geen kunstwerk, gedacht voor een stille besloten omgeving, over te brengen naar eene nietbegrensde ruimte. Hoe ook in het onzinnige vergroot, - anders verzonk het geheel op die vlakte - zelfs niet de flauwste natrilling voelt de beschouwer van de ontroering welke hem beviel, toen hij plotseling tegenover het oorsponkelijke bouwwerk stond bij het omslaan van een stratenhoek der italiaansche stad.

Zulke meesterwerken als hierboven genoemd, kon het arme Ticino natuurlijk niet bekostigen; maar toch: haast geen zwitsersch dorp aan den zuidelijken afhang der Alpen of het bezit wat men daar noemt: een *palazzo* - ruime huizinge van edele, sobere vormen - of een kerkje, dat van buiten en van binnen de hand verraadt van zeer kunstvaardige architecten en gipswerkers. (*stuccatori*).

Doch hoezeer ondersteunde in dat gezegende land de natuur den bouwkundige! Of juister: hoe wist deze partij te trekken van het voorrecht over zulke watervlakten en zulke bergen te beschikken! Sprookjesachtig, boven trappenreeksen, welke tot aan het water afdalen, rijst uit het Luganermeer de poortvormige gevel van de Sta Annunziata te

Campione. Niet minder verrassend opent zich - tusschen de hooggelegen hoofdkerk van Morcote en den achtkantigen koepelbouw, gewijd aan den H. Antonius - het langgestrekt terras, dat het oog uitnoodigt, over den blinkenden waterspiegel in de diepte, te dwalen naar de verweg nevelende milaaneesche laagvlakte. Betreedt dat grasbegroeide vierhoekige pleintje liefst in het jaargetijde waarin de strakke wand der pastoorswoning (leunend tegen het steile rotsgevaarte en beide kerken verbindend) één vonkeling is van gouden wingerdbladen, opstijgend uit breeden bloemenrand. Bloemenrand waarin zich mengelen alle kleuren van het najaar, als een afscheidsgroet der stervende natuur; scherpe tegenstelling vormende in zijne bontheid, met het effen groen dat de graven overdekt, met het geelige blank van den tempelbouw, met het blinkend azuur van den alles overhuivenden hemelkoepel, hier en daar slechts even gebroken door de sombere naaldenbundels der als pijlen omhoog snellende cypressen.

Doch neem dezen raad aan: vermijdt angstvallig die gewijde plek in de zomervacantie! Dan - alsof de natuur terugschrikt voor aanraking met den vulgairen toerist - verheelt zij zorgvuldig al hare heerlijkheid in een grijsgeelen stofmantel. Ook is die zuidelijke pracht niet geschapen voor wie haast heeft, en steeds terugdenkt aan kantoor, tribune of katheder. Dezulken doen beter te blijven aan deze zijde der Alpen. Dáár zijn zij in hun element. Het zonneland eischt zonniger gedachten en den geheelen mensch.

Wonderbaar, dat *doigté* der Tessiners, óók op het gebied der kleinkunst. Let slechts op de gesmeed ijzeren balkons te Lugano, op de inrijhekken, of op de koor-afsluitingen in de kerken. Voortreffelijke afbeeldingen kunt gij daarvan medenemen naar huis. Op groote schaal toch zijn vanwege het kantonale bestuur die kunstschatten in lichtdruk uitgegeven; een schilder, tevens bouwkundig goed onderlegd, schreef daarbij den tekst. Teekende ook de in vele gevallen noodige reconstructie. Want evenzeer als in ons noorden, werd in dat zuiden helaas, langen tijd de erfenis der voorvaderen van weinig waarde geacht.[1)]

1) Bertha. *Monumenti storici et artistici del Cantone Ticino* (elke aflevering - afzonderlijk verkrijgbaar - is aan een bepaalde techniek gewijd). Zeer fraaie lichtdrukken der buiten het kanton ontstane werken van Ticiner meesters geeft Chiesa: *l'Activité artistique du peuple Tessinois*. Orell-Füsli. Zürich. Dat ook weldra een Nederlander zich moge geroepen voelen in beeld te brengen wat onze landgenooten tot stand brachten in den vreemde, of wat dáár, geinspireerd door den Oud-hollandschen stijl, werd gebouwd. Welk een rijken oogst kunnen niet leveren Noord-duitschland en de Scandinavische rijken!

II.

In de meeste kantons wordt trouwens thans met groote zorg en op voortreffelijke wijze in beeld gebracht wat het voorgeslacht wrochtte. De Zwitsersche architecten- en ingenieursvereeniging geeft daarenboven in een verzamelwerk: *Das Bürgerhaus in der Schweiz* een uitstekend overzicht, kantonsgewijs, van de voorvaderlijke pracht. Want men denke bij Bürgerhaus vooral niet aan arbeiderswoningen! Vele der daarin opgenomen huizingen zijn Heeren- en Keizersgracht waardig! Vooral de 18e eeuw is rijk vertegenwoordigd; immers menig zwitser, die in vreemden dienst fortuin maakte, wilde zich op deze wijze een monument zetten.

Bestijg te Basel slechts de straat langs den hoogen Rijnoever, welke, aanvangende bij het bekende hotel der Drie Koningen, langs het museum met de Böcklins en Holbeins, voert naar den Munster, waar Erasmus rust.

Dwaalt gij door Genève, klim dan op tot de kathedraal, en daal wederom af door de weinig deftig benoemde, doch hoogst aristocratische *rue des Granges*. Overal trouwens waar regenten het regiment voerden (en zulks was in Zwitserland evenals ten onzent, allerwege het geval) hebben deze onverwoestbare teekenen nagelaten van hun fijnen smaak en welgevulde beurs. Altorf, op de Gothard-lijn, schijnt slechts een dorp? Wandel er door heen: hoevele patriciër-woningen telt niet die hoofdplaats van Uri!

Ook op het platteland wordt veel 18e eeuwsche architectuur gevonden. Torent in de bergachtige gedeelten haast boven ieder stadje en dorp een middeneeuwsch kasteel - thans gevangenis, school of administratiegebouw - in het vlakkere land kan daarentegen genoegzaam elk gehucht bogen op een statige heerenhuizinge, reeds van verre gekenmerkt door twee reuzen-peppels, als vlaggestokken geplant

ter weerszijde van de oprijlaan. Daarbij het golvend terrein dikwijls op uitmuntende wijze omgezet in terrasvorm. Waterpartijen zijn daarentegen wegens de gesteldheid van den bodem zeldzaam; en niet een ieder is het gegeven om - gelijk een oud generaal zulks deed te l'Isle boven Morges - een voorbijstroomend riviertje buit te maken en op te nemen in zijn vijveraanleg.[1)]

Doch zulke veeldeelige en kostbare plaatwerken als waarvan hierboven sprake was, zijn ongeschikt voor wie ronddwaalt met handkoffer en reistasch. Zulke zwervers vinden meer baat bij een boek, juist vóór den oorlog uitgegeven vanwege de Vereeniging van zwitsersche teekenleeraren; een arbeid die slechts één zwak plekje vertoont: plaats- en naamregister ontbreken. Doch zulks belet niet dat iedereen die Zwitserland wil bereizen, ten zeerste is aan te raden, dat overzicht vóóraf door te zien.[2)] Immers ten slotte kan zelfs de meest vurige aanbidder der natuur niet buiten de steden. En wie kennis maakte met dit geenszins lijvig, ruim verlucht werk, zal straks beter letten op hetgeen de Helvetische republiek oplevert op kunstgebied, van den tijd der paalbewoners af - duizende en duizende jaren geleden - tot de huidige eeuw toe.

Met de *palafitteurs* kan men natuurlijk alleen in musea verkeeren; al zijn bij lagen waterstand op vele plaatsen niet ver van de meeroevers (bijv. bij Morges) nog duidelijk de stompen zichtbaar hunner raadselachtige woonsteden.

Van de romeinsche overheersching zijn slechts weinige getuigen over. Zoo had bijv. Avenches wel beter mogen waardeeren tot geboorteplaats te hebben gestrekt aan Vespasianus. Romaansche bouwkunst kan daarentegen op vele

1) Een denkbeeld van de statige Bernsche buitens geeft de aflevering: *Berner Landsitze des XVIIten und XVIIIten Jahrhunderts* (Genf. Atar, 1913) behoorende tot. de *Mittheilungen der Schweizerischen Gesellschaft für Erhaltung historischer Kunstdenkmäler*. In den bijbehoorenden tekst behandelt dr. Kieser de zwitsersche bouwmeesters. Meestal was hunne taak eene zeer bescheidene: den gevelopstand betrok de bouwheer uit Parijs.

2) *Die Entwickelung der Kunst in der Schweiz*. Fehr. St. Gallen, 1914.

plaatsen bewonderd worden. Liefst worde Romainmôtier bezocht, schilderachtig gelegen in de Jura; waar op den kerkvloer alle vergrootingen en veranderingen duidelijk zijn aangegeven, en verbazen door hare veelheid. Want zulk een godshuis groeide als een boom. - Gemakkelijker te bereiken zijn St. Sulpice en St. Prex, beide aan het Léman-meer. De kerk op laatstgenoemd plaatsje bewijst dat een gevoelig kunstenaar - zooals de architect Forel - zeer wel romaansche vormen aan protestantsche eischen kan aanpassen.

Natuurlijk is de gothiek in de stadskerken ruim vertegenwoordigd. Hoe kleuren eertijds verhoogden de duidelijkheid der beeldengroepen, bewijst het herstelde voorportaal van den Berner Munster, waar het laatste Oordeel met al zijne zaligheden en verschrikkingen den beschouwer langen tijd kan boeien. - Een fraai staal van hetgeen een ingenieur, zonder veel eerbied voor de kunstuitingen van het voorgeslacht, zoude noemen: de waterleiding- en rioolbuizenstijl, geeft de Lausanner kathedraal. Neem - teneinde deze te bezoeken - den weg der oude tempelgangers: de steenen trap met houten overhuiving, leidende van het stadhuisplein tot het hoog daarboven gelegen godshuis. Let dan op de beelden aan den ingang: een dezer stelt voor Violet-le-Duc, de bekende fransche architect, die met groote toewijding in zijne laatste levensjaren het bouwvallige middendeel herstelde, en op het oude Lausanner kerkhof ter ruste werd gelegd.

Wie zijn hart wil ophalen aan middeneeuwsche versterkingskunst, vindt in Chillon een voortreffelijk voorbeeld. En wetenschappelijk, doch niet opdringerig, zijn ter plaatse aangeduid alle op elkander volgende gedaanteverwisselingen van dezen sleutel tot het Rhône-dal. Hij die tijd heeft, volge den cursus aan de Lausanner universiteit van den kantonalen architect Naef, die met behulp van honderde lantaarnplaatjes de studenten in staat stelt zijne opgravingen, ontdekkingen en herstellingen te controleeren, en wiens groote verdienste het is, dit eerwaardige, haast tot romeinsche tijden terugreikende bouwwerk, niet te hebben vervormd tot een negentiende-eeuwsch fantasie-kasteel, gelijk in een ander, ons niet onbekend landje, met een dubbel merkwaardige sterkte geschiedde.

Middeneeuwsche stedenversterkingen bezit Zwitserland te

kust en te keur. Wie vluchtig reist, omwandele enkel de wallen van Luzern; beter nog: stappe even af te Fribourg (zoo de reis gaat naar Montreux) of te Sion (voor wie door den Simplon Italië bezoekt). Wie over den St. Gothard stoomt, bezichtige Bellinzona.

Maar wie tijd heeft, sla van Bern af naar Murten. Hoe houdt deze stad, welke Karel den Stoute met goed gevolg weerstond, haar steenen pantser in eere! Terecht: want dáár werd de Federatie voor goed verzekerd tegen buitenlandsche aanslagen. En welk een buit werd behaald! In alle kantonale musea vindt men er brokstukken van: wapenen, harnassen, vaandels, tenten, goudbestikte mantels. Zelfs rollen brocaat, welke nog wachten op de schaar van den snijder! (Trouwens die kantonale musea zijn in vele opzichten het bezoek waard. Meerdere zwitsers toch, die in den vreemden een aanzienlijk vermogen verworven, hebben hetgeen zij in het buitenland verzamelden, vermaakt aan hun kanton of vaderland. Ook de geologische en zoölogische afdeelingen zijn in den regel goed voorzien).

Zooveel goud en zilver werd te Murten en later te Grandson geoogst, dat de verdeeling haast het bondgenootschap deed uiteenspatten. De later zalig gesproken kluizenaar Nicolaas van Fluelen wist echter het onheil te bezweren. Een man des vredes toen, evenals vroeger een man des zwaards, die - gelijk later Zwingli - wist dat het christelijk voorschrift slechts éénmaal geldt voor elke wang; wee, wie daarna opnieuw de hand durft opheffen!

Hoe de heremiet de bondgenooten tot eenheid vermaande, kan men zien in het Solothurner arsenaal (óok een stad, het bezoeken waard!) Rondom, op banken, zitten in historische harnassen de vrome en kloeke afgevaardigden der kantons naar zijne wijze woorden te luisteren. Helaas, scherper onderzoek heeft ook deze overlevering gekortwiekt. Nicolaas schijnt zich in werkelijkheid bepaald te hebben tot het zenden van een brief. Maar in alle geval, zijn woord herstelde de eenheid.

Woningen met gothische vormen vindt men in alle steden en haast in elk dorp. Vele, zeer fraaie bijv. te Fribourg. Van de daarop volgende stijlen zijn natuurlijk talrijke getuigen over. Wat bereikt kan worden in barok, bewijst de

reusachtige bedevaartskerk te Einsiedeln. Wie zou zulk een pronkstuk vermoeden in eenvoudig Zwitserland! Overal schittert goud, overal bedekt schilderwerk de gewelven. Een balzaal, zullen velen, uit het noorden komend, dit godshuis schimpen, ongewend als zij zijn aan kerkelijke pracht. Om deze te waardeeren, is langer verblijf in het zuiden noodig. Dan zal men instemmen met Ximenès Doudan, die zich aldus uitlaat, na het bezichtigen der Sta Annunziata te Genua, over wat wij hinderlijke weelde achten. *J'aime ces prodigalités du luxe et des arts dans un lieu ou l'on doit prêcher les doctrines sévères du Christianisme. C'est comme ce vase contenant un parfum de grand prix que la femme de l'Evangile vient briser aux pieds du Christ*.

Doudan staat waarlijk niet alleen met dit oordeel! De Einsiedler pater-hoogleeraar dr. Kuhn - kunsthistoriker van ruime opvatting, getuige zijn fraai boek over heidensch, christelijk en na-christelijk Rome - geeft beslist te kennen, dat de barokstijl boven alle andere de voorkeur verdient, waar het geldt groote ruimten te overspannen.[1)]

Zoo dan ook ergens de lijn is te trekken, welke de kerkelijke stijl scheidt van den profane, dan zij zulks tusschen barok en rococo. En het bewijs hiervoor levert de voormalige kloosterkerk van St. Gallen: een feestzaal, in haar soort volmaakt. Doch welk een soort! Geen enkele lijn in die onmetelijke ruimte óf is gebogen óf verwrongen. Ja toch, twee lijnen zijn recht gehouden; *moest* men wel recht houden: de armen van het Kruis. Is echter scherper veroordeeling denkbaar van zoo'n kerkarchitectuur?

Wat de 18^{e} eeuw schiep in Zwitserland op woonhuisgebied, werd reeds aangestipt. Dat de 19^{e} eeuw geenszins

1) In: *Die Kirche, ihr Bau, ihre Ausstattung, ihre Renovation*, Benziger, Einsiedeln, 1917. Een kort en rijk verluchte handleiding voor wie belast zijn met het onderhouden van godsgebouwen of met het beoordeelen van herstellingen en vernieuwingen. Zoo is ook Kuhn's groot werk *Rome* (bij denzelfden uitgever) zeer aan te bevelen voor wie zich een denkbeeld wil vormen van de kunstschatten der Eeuwige Stad. De kunst der catacomben, in handboeken, door protestanten samengesteld, ietwat stiefmoederlijk behandeld, komt hierin tot zijn recht, terwijl vele goed gekozen afbeeldingen naar moderne schilderijen, den lezer het romeinsche leven doen kennen beter dan door het enkel bezichtigen der gevonden voorwerpen mogelijk is.

spoorloos voorbijging, spreekt vanzelf, waar de bevolking meer dan verdubbelde, en de snellere verkeersmiddelen de vreemdelingen deed toestroomen in zulke getale, dat oerzwitsers daarin eerder een pest zien dan een zegen. Helaas, de meeste karevanseraïs dagteekenen uit een tijd, waarin iedere timmermansjongen meende in Renaissance-stijl te kunnen bouwen. Alsof moeielijker stijl denkbaar ware dan deze, waarin elke mistasting, hoe gering ook, zich wreekt!

De Vermicelli-stijl (zaliger gedachtenis) drong niet tot de Alpen door. Maar met te grooter gejuicht werd - vooral in noordelijk Zwitserland - ingehaald de daarop volgende kunstuiting van duitschen oorsprong, ook ten onzent niet onbekend. Nog steeds nameloos, is deze wellicht het best aan te duiden als *koekedeeg*-stijl. Ganschelijk niet uit minachting! Hoe klopt niet in Zwitserland het hart van den nederlander als hij gewaar wordt dat naast het Baseler Leckerli, die grensstad aan den Rijn ook bakt ons hollandsch speculaas! Daarenboven, zoo men de in België ontloken stijl geenszins onteerde door haar te noemen naar het smakelijke italaansche gerecht, waarom dan eene kunstuiting, welke zoo gaarne de wanden siert met worstvormige bloemkransen, vastgehouden door bierbuikige engeltjes, niet gedoopt met den naam welke herinnert aan het zalige Sintniklaas! Waarin zijn beter weder te geven die brokkelige, onscherpe vormen dan in het nooit volprezen koekedeeg! Trouwens wie den oorsprong der benamingen ‘Gothiek’ en ‘Barok’ kent, zal zich geenszins ergeren aan die doopsels. Immers met ‘Gothiek’ brandmerkten de mannen der renaissance den stijl der midden-eeuwen, welke wij thans zoo waardeeren, doch hun even barbaarsch toescheen als den legendarischen Goth. En wat den oorsprong betreft van de benaming ‘Barok’: nog het minst beleedigend in de italiaansche onderstelling, welke het woord afleidt van *parucca*, pruik!

Niet onbegrijpelijk dat in het aan Duitschland grenzend deel der Federatie de nieuwe kunst vertegenwoordigd is in al hare schakeeringen: de *warenhuis*-stijl, kenbaar aan zijne omhoogstrevende hoofdlijnen; de *stations*-stijl, met langgestrekte dito's; ook de *tentoonstelling*-stijl, waarin ieder de hoofdlijnen trekt naar believen, doch welke een leek gemakkelijk herkent aan het haast geheel vensterloos blijven

der gevels. Wat misschien ook verstandig is, daar zulks den bezoeker belet het in die ruimten bijeengebrachte menschenwerk te vergelijken met de scheppingen der natuur!

Hoe rijker, hoe roeriger de stad, hoe meer en grooter gebouwen in koekedeeg-stijl. Doch zelfs kleinere plaatsen - zooals St. Gallen - bleven niet achter. Vermijdt zulke huizengeuten bij regenweer! Men voelt zich dan te moede als Andersen's looden soldaatje, weerloos het riool afdrijvende in zijn papieren hulk.

Aangezien in dit land van natuurlijken steen de baksteen minder in tel is, ontbreekt de bouwvorm, uit Engeland tot ons gekomen, en welke - aangezien de vele inspringende en uitspringende hoeken aan den plattegrond de gedaante geven van een niet voltooide legkaart - aangeduid kan worden door *legkaarten*-stijl. Bergsteen toch dringt tot sobere hoofdvormen; en te beter houdt de Zwitser dit voorschrift in eere, omdat hij in den jongsten tijd - bekomen van den buitenlandschen roes - wederom aansluit aan den beproefden inheemschen stijl. Niet deze slaafs toepassende - reeds de grootere afmetingen en hoogere eischen der huidige levenswijze verbieden zulks - maar toch zooveel doenlijk voordeel trekkende van de voorvaderlijke ondervinding.

Immers alle kunst groeit slechts langzaam; en ieder kunstenaar mag zich gelukkig achten zoo hij slechts één bescheiden steentje bijdraagt tot het monument van schoonheid. Nog kan men met eigen oogen te Paestum waarnemen hoe eeuwen was te tasten, alvorens zelfs de grieksche stijlvormen hunne volmaaktheid bereikten. De zelfverloochening van den zwitserschen bouwmeester is dus toe te juichen; zoo alleen kan iets duurzaams tot stand komen. Zeer gelukkig bijv. is de terugkeer tot de vroegere gevelafsluiting, welke geen kroonlijst kent, doch den loodrechten wand verbindt met het flauw glooiende, ver overstekende dak, door eene uitbuiging in kwart-ellipsvorm. Deze - goed beschut tegen verweering - wordt dan meermalen luchtig versierd met bladornament of heraldische voorstellingen. Vooral geslachtswapens zijn een geliefd onderwerp. In geen monarchie ter wereld toch, als in deze Federatie van vrije burgers, vindt men op zoovele huisingangen het wapenschild van den bouwheer. Want gaven in onze aristocratische republiek zich slechts de

regenten-geslachten, als souvereinen des lands, een wapenschild, in democratisch Zwitserland, achtte ieder vrij man zich tot dit onderscheidingsteeken gerechtigd. Daarenboven bleven op het platteland de huismerken in zwang; zijn zelfs nu nog niet geheel buiten gebruik, gelijk de hoogleeraar dr. Max Gmür in eene rijk verluchte studie onlangs uiteenzette. *(Schweizerische Bauernmarken und Holzurkunden*. Bern, Stämpfli 1917). Alle gebruiksvoorwerpen worden door den bezitter met zijn huisteekerf gemerkt, en ook het hout, door hem geveld in de bosschen van gemeenschappelijk eigendom.

Terwijl in sommige streken bij verkoop der bezitting het huisteeken overgaat op den nieuwen eigenaar, wordt zulks in andere bij versterf, enkel verder gevoerd door den oudsten of wel door den jongsten zoon, terwijl de andere familieleden de figuur zoodanig aanvullen, dat daaruit tevens hunne verhouding tot den stamhouder blijkt. In navolging derhalve van hetgeen de wapenkunde voorschrijft, welke immers aan de jongere takken van een geslacht een gewijzigd stamwapen toekent; ten minste zoo hier van navolgen sprake is, en niet eerder een vóórgaan valt te vermoeden. Deze eigenaardigheid bewijst wederom hoezeer de zwitsersche democratie traditiën weet te bewaren, en zonder standsverschil toe te laten, toch een fijn gevoel toont te bezitten voor verhoudingen. Dit alles geeft iets eigenaardigs aan de samenleving, waaraan de buitenlander eerst moet wennen, evenals hem vreemd aandoet de Amerikaansche gelijkheid. Doch eenmaal hiervan de hooge sociale beteekenis beseffende, geraakt men er ten volle mede verzoend en acht zulks zelfs navolgenswaard.

III.

Hoe dikwijls hoort men niet - óók ten onzent - boutweg beweren, dat aangezien op alle gebied de wereld zóó vooruitgaat, ook de kunsten reuzenschreden moeten maken! Nu echter de wreede ervaring der oorlogsjaren zoo gruwelijk logenstrafte den eersten term dier sluitrede, is het geoorloofd ook de slotsom in twijfel te trekken, zonder gevaar te loopen voor een zwartkijker te worden aangezien.

Want zéér te betwijfelen valt, òf er wel verband bestaat

tusschen stoffelijken bloei en groot kunstvermogen. De meeste rassen zijn eenzijdig begaafd; zijn òf artistiek aangelegd, òf tot in de nieren kooplieden en nijveraars. Reeds de grijze oudheid getuigt zulks. Eeuwen en eeuwen vóór onze jaartelling, ja, vóór eenige jaartelling, huisde in zuid-Frankrijk en Zwitserland een ras, lang van schedel, welks afbeeldingen van dieren op grotwanden en op beenderen, eene zeldzame bedrevenheid doen kennen in het weergeven van het waargenomene. Maar het toenmalige steppenland veranderde van gesteldheid en klimaat; het langhoofdige ras verdween; een ander, breedhoofdig, met heel andere eigenschappen, zette zich na tijdsverloop neder op de verlaten plaats. Pottebakkerswerk en weefsels getuigen van den nijverheidszin der nieuwe bewoners; huisdieren en overblijfsels van den graanbouw doen kennen dat hunne levenswijze eene geheel andere was dan die hunner voorgangers. Amuletten - ook eene ingewikkelde dooden-vereering - duiden op het ontwaken der geestelijke vermogens. Doch bij dezen (die men paalbewoners noemt, naar de overblijfselen hunner woonsteden op palen gebouwd in het water) geen spoor van den kunstzin der vorige zwerfstammen.[1)]

Reeds toen derhalve dat scherp geteekende onderscheid tusschen kunstvaardige en nijvere rassen; en zoo heden ten dage elk land zoowel industrieelen als artiesten telt - zij het ook in ongelijke getale - dan is zulks enkel een gevolg van dat geweldig door-elkaar rammelen der menschheid, aan rooftochten, volksverhuizingen en oorlogen te wijten; eene vermenging zóózeer doorgevoerd, dat de rasteekens niet langer kunnen dienen tot bepaling der nationaliteit. Alle Europeërs zijn broeders; en hun elkaar zoo wreedelijk bevechten bewijst allenminst het tegendeel: reeds Cain spaarde Abel niet!

Duidelijk spreekt deze rasvermenging uit het zwitsersche boerenhuis. Want evenmin als ten onzent zijn de woningen op het platteland van éénzelfde type, en zulks om dezelfde redenen. Uit alle hemelstreken is Zwitserland bevolkt, en het uiteenloopende klimaat van Alpen en laagvlakte stelde daarenboven verschillende eischen. Slechts in één opzicht toonen al die

1) A. Schenck. *La Suisse préhistorique*. Lausanne, Bridel 1912.

bouwsels zich kinderen des lands. Zij zoeken zonder uitzondering de zon. Geen boerenwoning verschuilt zich dáár - zooals in Nederland - poëzievol achter een boomenrij. Zuinig vangt men elk zonnestraaltje op; altijd ligt de voorgevel op het zuiden. Hoe weldadig dan ook dringt in die hoogere, drogere lucht de hemelgloed door merg en been! De huidige zonnekuur te Leysin moest wel een zwitsersche uitvinding zijn! Ons waterzonnetje daarentegen ‘steekt’, verlevendigd minder dan dat het afmat. Van daar dat wij zoo gaarne schuil gaan, zoo weinig hechten aan de ligging der woonvertrekken. Zelfs kent schrijver dezes huizen, gebouwd door delftsche gediplomeerden, waarvan een zuiderling geen enkele kamer bruikbaar zou verklaren!

Nog iets anders onderscheidt Zwitserland van Nederland. Regen en wind zijn er geen onafscheidbare gezellen. Integendeel: de regen valt bijna altijd loodrecht neder. Vandaar dan ook dat de breed overstekende daken - hoe hoog de huizen soms zijn - zoo goed gevel en balkons beschermen tegen het hemelwater. Ten onzent heeft zulk een overstek geen zin: de wind jaagt toch de druppels door alle naden.

Maar overigens; welk eene verscheidenheid in plattegrond, opstand en inrichting bij het zwitsersche boerenhuis! Zoo vindt men in het zuiden woningen zonder glasvensters; enkel traliewerk sluit de luchtopening, welke 's winters wordt gedicht met papier, of stroo en lappen. In de Jura daarentegen zijn de keukens dikwijls geheel ingebouwd, zoodat het licht enkel binnenvalt door den ruimen rookvang. Voor ons moge het *chalet* het symbool zijn van het Alpenland, voor den inboorling is zulks geenszins het geval. Dat die vorm zich zoozeer in het geheugen prent, komt enkel omdat de zomerreiziger zich in de eerste plaats, zooal niet uitsluitend, begeeft naar het Berner Oberland, waar deze stijl thuis behoort.

Doch de ingewijde onderscheidt duitsche, rhäto-romaansche, en kelto-romaansche Alpen-woningen, waarbij zich nog voegen het Berner huis (dat van het Alemanische stamt) en het frankische (dat zijn oorsprong ontleent aan de Neder-saksers). Nauwkeurig hebben tal van architecten en volkskundigen nagegaan hoe overal de woning zich aanpaste aan de levenswijze, hoe de verschillende benamingen der onderdeelen terugvoeren naar over-oude tijden, hoe alles duidt op groote

volks-verschuivingen, ware volksvloeden, welker golven braken aan den voet van het hooggebergte. Een uitgebreide litteratuur kan den leergrage inlichten; doch het was een gelukkige gedachte van dr. ing. Hans Schwab om onlangs in eene handzame, rijk verluchte studie al het gevondene samen te vatten. (*Das Schweizerhaus, sein Ursprung und seine konstruktive Entwicklung*, Aarau, Sauerländer, 1918). Dat vlot geschreven boekje vormt een hoogst gewenschte aanvulling tot het straks genoemde werk der Vereeniging van teekenleeraren, hetwelk de boerenwoning slechts ter loops behandelt.

Vele dier stamvormen - een weinig gewijzigd - leenen zich uitmuntend tot modernen villa-bouw. Zóódoende wordt ook het landschapschoon niet verstoord, de eenheid van het boerendorp niet verbroken. Wel geraakt daardoor de bouwmeester ietwat op den achtergrond, denkt de beschouwer in de eerste plaats aan bouwheer, eigenaar en bewoner, maar waarom mag niet eenige glorie afstralen op den persoon, die alle kosten droeg, en daarenboven zijn leven lang met de lusten óók de lasten zal dragen van het bouwsel dat den architect slechts eer en voordeel gaf!

Gruwelijke ketterij zal dit wellicht schijnen, nu vakbladen en manifesten van bouwkundige vereenigingen de goe-gemeente trachten in te prenten dat het leeken-element geenerlei medezeggingschap mag hebben; nu in den vorm van Schoonheidscommissies een nieuw soort Inquisitie wordt ingevoerd. Alsof, sedert het priesterjuk na bitteren krijg werd afgeschud, het niet bespottelijk ware zich te krommen voor kunst-priesters, die geen ander mandaat toonen dan het zich zelf gegevene! Alsof van hoogerhand bevolen kunst ooit volkskunst kon worden! Hoe ondemocratisch is deze heele beweging, hoezeer bewijst zij dat de regenten-geest nog in Nederland rondwaart! Democratisch daarentegen is: medewerking vragen, daardoor belangstelling wekken en levensblij maken. Wel kan zoodoende niet dadelijk het hoogste bereikt worden, doch dat alleen zal kunst waarlijk tot *volks*kunst maken!

En daarom doet het zoo goed uit het vrije Zwitserland een geluid te hooren, dat zoo geheel anders klinkt dan wat men ten onzent verneemt. Luister hoe een architect, drager van een wereldberoemden naam, zijne standgenooten tot bescheidenheid aanmaant:

Der Bauherr als Schöpfer! Aldus betitelt dr. Hans Bernouilli boutweg een onderdeel van zijn artikel: *Von Wesen der Architektur*, in de Mei-aflevering voor 1918 van het toongevende tijdschrift: *Schweizerland, Monatshefte für Schweizer Art und Arbeit*. Na er op gewezen te hebben hoe het in zwang komt op bouwwerken den naam aan te duiden van den architect, (in navolging van de gewoonte der schilders), vraagt de schrijver zich af, of aan dat teekenen van den bouwkundigen arbeid wel dezelfde waarde is te hechten? Immers wat schilders en beeldhouwers aangaat: het is hun streven om aan persoonlijke, dikwijls zelfs al te persoonlijke, denkbeelden gestalte te geven. Geheel anders werkt de architect:

> Die Werke des Architekten haben eine weit höhere Bestimmung. Die Tradition, der Stand der Technik, die Auffassung der Zeit sind es die dem Wesen des Bauwerks ihren Stempel aufdrücken. Hinter diesen Mächten versinken die Person und die persönlichen Liebhabereien des Architekten. In jedem Bau will sich die Umwelt, das Zeitalter ein Denkmal setzen. Der Architekt wird zum interpreten seiner Zeit, und die Wünsche und Stimmungen seiner Zeit vermittelt ihm der Bauherr.

Zooals gij ziet: de bouwmeester is slechts uitvoerder; de wereld spreekt tot hem door den *bouwheer*!

> Damit rückt der Auftraggeber, der Bauherr in eine wichtige Stellung. Er wird mitbestimmend für die Entwicklung der architektonischen Kunst. Das Antheil des Bauherrn am einzelnen Bauwerk beginnt recht früh; dem Bauherrn ist es zu verdanken, dass der Bau überhaupt entsteht; er fasst die Idee zum Bau und gibt Mittel und Möglichkeit zu desses Ausführung. Und schon in dieser ersten Idee liegt etwas eingeschlossen, was vom Wesen des Kunstwerk nicht zu trennen ist. Ein in lüftiger Höhe errichteter Gartenpavillon, der die Landschaft zu geniessen scheint, erweckt nich so sehr die Vorstellung des Architekten, als vielmehr des Bauherrn, der sich und seinen Freunden zum Genuss den kleinen Bau hat errichten lassen. Ein Museumbau, der etwa naturhistorische Sammiungen van Kunstwerken aufnehmen soll, hat zur allerersten Voransetzung einen starken Wunsch und Willen die und jene Sammlung zu vereinigen, um sie der Algemeinheit zum Genusse, zur Belehrung dar zu bieten.

Hoe wordt onder de pen van Bernouilli de architect kleiner en kleiner, terwijl de bouwheer in beteekenis stijgt! En zulks terecht: *hij*, de geldgever, is het die den bouwmeester uitkiest, daardoor aangeeft welken stijl hij wenscht; *hij* stelt vast plaats en inrichting van den bouw, *zijne* eischen beslissen over vorm en afmetingen: *Ob er eng und ängstlich*

denkt, oder ob er Sinn für Grosse hat, zal blijken uit wat tot stand wordt gebracht. De architekt heeft slechts tot taak: *den klaren Gedanken heraus zu arbeiten, die praktische Erfordernisse praktisch zu lösen, den Komplex der Wünsche zu einem harmonischen Ganzen zu versmelzen*. Welbeschouwd, is dus de bouwmeester slechts de *medewerker* van den betaalsheer. En zulks is eveneens het geval wanneer deze niet is een enkeling, doch een zedelijk of staatkundig lichaam. Zoo is dan ook ons raadhuis-paleis op den Dam niet vóór alles een monument ter eere van Jacob van Campen, maar doet kennen de toenmalige macht onzer eerste koopstad, getuigt van het aanzien harer Regenten!

Niet ten onrechte eindigt dan ook Bernouilli aldus zijn artikel:

> Der grossen Bedeutung des Bauherrn im Bild der Architektur entspricht seine grosse Verantwortung. In die Hände des Bauherrn legen die Zeitgenossen die Repräzentation ihrer Zeit. Durch seine Hände fliesst das silberne Band der Kunstentwicklung. Am Bauherrn liegt es, ob seine Zeit sich darstellt als eine kleine nörgelnde, jämmerliche Zeit oder als eine Epoche, die ihre Kräfte zusammenrafft, die auch mit geringen materiellen Mitteln, durch die Gaben des Geistes - die schöne architektonische Komposition - das Beste und Grösste zu schaften weiss.

Het is geenszins louter toeval dat een zwitsersch architect aldus den geminachten bouwheer in eere herstelt. De zwitser toch is democraat in hart en nieren; erkent derhalve geen rangen. Gelijk hij zelf kiest zijne autoriteiten: van den voorzitter der Kantonale staten af, tot zijne rechters, notarissen en schoolmeesters toe, in niemand zijn meester ziet, in ieder zijns gelijke waardeert, zoo kan hij zich evenmin den architekt een hooger wezen denken; geeft dezen wèl de plaats die hem toekomt, doch verafgood hem geenszins.

Dat de zwitser den architekt als zijns gelijken erkent, waardeert als medewerker van den bouwheer, is een sprekend bewijs hoezeer zijne democratie staat op een hooger standpunt dan die der oude Grieken. Want indien hoogschatting van den kunstenaar een eerste voorwaarde moest zijn voor het bloeien der kunsten, nooit ware oud-Griekenland voorbeeld der wereld geworden!

In den bloeitijd van Hellas toch werd de artiest... geminacht! Ook deze *douche* wordt de heeren door een zwitser

toegediend, en wel door niemand minder dan Jacob Burckhardt, den grooten geschiedkundige, die weigerde het Baseler professoraat te ruilen voor den leerstoel van Leopold von Ranke, den fijnen kunstkenner, wiens Cicerone de onmisbare begeleider is van ieder die meer wil weten omtrent Italië dan Baedeker geeft. In een zijner vrije voordrachten: *Die Griechen und ihre Künstler* toont deze hoogleeraar zonneklaar aan hoe die genieën, door ons als halfgoden vereerd, door hunne tijdgenooten werden aangezien als 'niet veel zaaks', weinig hooger gerekend dan slaven. Bronsgieters, beeldhouwers, metaaldrijvers, musici, zelf dichters, waren allemaal *Banausen*; proleten, die in het zweet huns aanschijns een mager broodje verdienden. Want voor den vrijen burger van Athene - evengoed als voor die van Sparta - was het ideaal: een zalig nietsdoen, afgewisseld door het hanteeren der wapenen, het deelnemen aan prijskampen. Den middeneeuwschen roofridders zouden die oude Grieken grifweg de hand hebben gereikt als huns gelijken, (na natuurlijk eerst verzocht te hebben deze te wasschen, want wat betrof lichaamsreinheid stond de naneef ver beneden het voorgeslacht). Plutarchus weet terdege hoe de vrije Griek dacht over den kunstenaar, bij alle waardeering van diens arbeid: 'Welk begaafd jongeling zoude ooit bij het aanschouwen van het Zeusbeeld te Olympia, van de Hera te Argos, gewenscht hebben een Phidias of Polykleet te wezen? Of wel een dichter als Anakreon, Philemon of Archilochos; hoezeer hij ook zich in hunne zangen moge vermijden? Want daaruit volgt geenszins dat die meesters het navolgen waardig zijn!'

Hoogstens verwaardigde zich een fatsoenlijke Griek om zijn dochter uit te huwelijken aan een schilder - want het penseel eischt geen lichaamskracht, verlaagde dus niet tot handwerker. Maar dan moest toch de huwelijkscandidaat zéér beroemd zijn, en liefst zijn werk niet verkoopen, maar ten geschenke geven aan tempels of openbare instellingen. En wel verre dat het publiek goedgunstig glimlachte toen Phidias zich zelf en Perikles had afgebeeld op eene voorstelling van den Amazonenkamp, of dit als een kwajongensstreek door de vingers zag, stak een storm van verontwaardiging op, en redde de kunstenaar nauwelijks het veege lijf.

Zóó laag werd alle handenarbeid gesteld, dat Socrates liefst zelf vergat dat hij in zijn jeugd bij een beeldhouwer in de leer was gegaan. De slavenarbeid had n.l. het grieksche handwerk in minachting gebracht. - Maar die ondemocratische gedachtengang wreekte zich zelf. De leegloopende vrije Griek zonk lager en lager, en niet lang duurde het, of meer dan in Homeros, bladerde de ontaarde nazaat in dichterlijke kookboeken! Ook dit deelt Burckhardt omstandig in een ander dier doorwrochte voordrachten mede, welke ter gelegenheid van zijn eeuwfeest, dr. Emil Dürr onlangs uit de aanteekeningen van den meester opnieuw samenstelde, en uitgaf op uitnoodiging van een Baseler oudheidkundig genootschap.[1)]

Eén vraag komt vanzelf op de lippen: Hoe bleef - niettegenstaande dat gemis aan persoonlijke waardeering - de grieksche kunstenaar onverdroten voortgaan met onsterfelijke meesterwerken te scheppen? Was zulks omdat in hem vlamde een dusdanig vuur, dat geen stroomen koud water dat konden blusschen? Zijn hedendaagsche artiesten daarentegen zóó prikkelbaar, zóó licht ontmoedigd (en tevens zóó veeleischend), omdat zij voelen hoe die hoogoplaaiende vlam bij hen is ingeschrompeld tot een nachtpitjes-flikkering, welke het minste tochtje kan uitblazen? Zulks ware den voorzaat te zeer verheffen boven den tijdgenoot! Neen - men overwege liever hoezeer de gansche Oudheid, van edelman tot bedelman, stond in dienst der Schoonheid; hoe de geheele grieksche atmosfeer vervuld was van kunst, de artiest dus zich bewust bleek niet hooger te staan dan zijne stamgenooten, enkel een stem te meer kon doen hooren in den gemeenschappelijken lofzang.

Welk een klove daarentegen thans tusschen den kunstenaar

1) Jacob Burckhardt. *Vorträge* 1844-1887. Schwabe, Basel. 1918. Een tweetal dezer voordrachten is aan de nederlandsche kunst gewijd. Burckhardt's bewonderaars hadden gaarne zijne Geschiedenis der renaissance bij deze gelegenheid opnieuw uitgegeven, overeenkomstig de *eerste* uitgave van zijn werk. Doch het auteursrecht, aangekocht door een duitsche firma, is nog niet verjaard, en zoo blijven op Burckhardt's naam oordeelvellingen staan omtrent de Renaissance, welke allerminst van hem stammen, doch afkomstig zijn van den duitschen hoogleeraar die de latere drukken bezorgde, en zich in Burckhardt's plaats dorst stellen.

en zijn volk! En hoe lang zal het duren vóórdat deze is gedempt! Dan eerst echter zal er wederom sprake kunnen zijn van een werkelijk *nationale* kunst, zal niet langer een kunstenaar trachten voor te schrijven wàt te bewonderen en wàt te laken is, maar gewillig zich voegen naar de eischen der gemeenschap. Tot zoolang zal elke kunstuiting blijven zuiver individueel, zonder weerklank, en dus ook zonder duur. Zeer zeker zal zulks in Nederland het geval zijn, waar - zooals reeds Alva ondervond - het volk ontglipt aan den dwingenden vuist, gelijk boter uit de saamgeknepen vingeren! Opgedrongen kunst zal ten onzent nooit gedijen.

IV.

Moge het bovenstaande den kunstenaar moed inspreken, die zich veronachtzaamd voelt. Moge hij daardoor ook leeren om gelaten de slagen te dragen van het lot! Want welk stevig materiaal ook heden ten dage den bouwmeester ten dienste staat, hij kan er zeker van zijn dat wie na hem komt, *zijne* werken even zoo zal behandelen als hij die van het vorige geslacht. *Place aux jeunes*, is niet de kreet van dit tijdperk alléén; deze leuze zal ook straks gehoord worden, als wie haar thans aanheffen voor goed zijn verstomd, zal eerst dan vanzelf vervallen, als kunstenaar en volk één zijn geworden, de kunst wederom is gemeenschapsgoed, gelijk ten tijde der grieken. En men behoeft niet eens oud en zat van dagen te zijn, om te zien hoe de Nemesis de wrevelenden achterhaalt! Hoevele stations, hotels, hospitalen, kantoren, winkelpuien heeft men niet binnen een menschenleeftijd zien sloopen, - hoewel alle bij het onthullen bewonderd als 's werelds achtste wonder! Hoe werd Zocher's blinde beurs geprezen! Hoe proefde men niet in ‘Naatje’ den volksgeest van het jaar dertig! De zangers stemden geestdriftig hunne snaren, en de kranten bazuinden haar lof! Is de ledige plek op den Dam wellicht symbool van wat ons thans bezielt?

Langer daarentegen zal standhouden wat niet uit de gril van het oogenblik geboren, eeuwige behoeften bevredigt. Zoo overleefde de gothische kerk het gothische woonhuis en ook alle volgende bouwstijlen; zal er nog vele zien komen en gaan, die voor eeuwig standhoudend worden verklaard door

wie ze uitvonden en toepassen. Helaas, de behoefte aan nieuwe bedehuizen houdt niet langer tred met den aanwas der bevolking, en slechts zelden heeft de zwitser gelegenheid op dit gebied te toonen wat hij vermag.

Nieuw zijn zijne pogingen om aan de protestantsche kerk te ontnemen het kille, dat de stemming afbreuk doet vooral bij gebouwen van jonge dagteekening, welke dus niet gevuld zijn met herinneringen aan de smarten en vreugden van vroeger. Zoo ook niet geheel geslaagd, de muurschildering der St. Jean bij Lausanne verdient een oogenblik de aandacht. (Zwitsersche protestanten schamen zich niet voor de heilig verklaarde voorvechters van het christelijk geloof, en blijven hunne tempels eerbiedig naar deze noemen). De halfronde afsluiting van het koor vullen twee groepen van mannen en vrouwen uit alle eeuwen (zelfs kort geleden gestorvenen zijn daaronder; bijv. Vinet,) ieder in de kleeding van zijnen tijd. Allen richten den blik opwaarts, waar in de as van het halfrond troont de triomfeerende Christus met uitgespreide armen voor zich houdend het kruisbeeld: symbool van den lijdenden Heiland. Engelen staan om Hem heengeschaard.[1)]

Doch verreweg het meest treffende monument van het protestantisme bezit Genève: *le mur de la Réforme*. Inderdaad een *muur*. Gij kent Bartholomé's muur-achtige voorstelling op het parijsche Père-Lachaise; met dat echt fransch gedachte afscheid der stervenden van het leven. Op geen ander kerkhof, doch ook niet elders dan op een kerkhof, is dat kunstwerk denkbaar.

De muur te Genève daarentegen staat midden in het dagelijksch bedrijf, maakt deel uit van het stadsbeeld; talloozen trekken er steeds voorbij, gaande naar hun werk, of er vandaan komende. Een onmetelijke muur, niet te overzien, zich ter weerszijden verliezend in het geboomte. Geen pronk-

1) Er is te meer reden bij zwitsersche protestantsche kerken om het koor te versieren, omdat zulks eene bijzondere bestemming heeft behouden. Dáár is nl. in het midden de Avondmaalstafel gesteld, gewoonlijk van steen, soms nog uit katholieken tijd dagteekenend. Op deze tafel van niet groote afmetingen, worden bij de viering van het Avondmaal de schenkkannen, bekers en broodschalen gesteld. De gemeente trekt dan in statigen optocht langs de tafel, door den predikant en de ouderlingen bediend. - In kleinere kerken staat de Avondsmaalstafel vóór den kansel, en is altijd aanwezig als symbool, ook bij den gewonen dienst.

schutting, maar een hoog-noodig bouwsel: steun van den heuvel, waarop rijst de kathedraal, nog weergalmend van Calvijn's prediking. Hoe voelt men dat indien deze muur slechts één duimbreed vooroverhelde, wankelen zoude en weldra storten heel het godshuis daarboven!

Zonder eenige bekroning is de muur. Ook geheel vlak gehouden. Een smal steenen waterbekken, zich uitstrekkend over de geheele lengte, dwingt de beschouwer op gepasten afstand te blijven, vervangt dat ijzeren hek hetwelk bij andere monumenten doet denken aan een wilde-beestenkooi, of vermoeden doet straatjongens-baldadigheid. Zwaar gebladerte van hoog opschietend hout, waardoor hier en daar gluurt eene statige huizinge, sluit van boven het kunstwerk af.

Uit het effen geelige steunvlak treden aaneengesloten vooruit vier reuzengestalten: Farel, Calvin, de Bèze, Knox - drie franschen en een schot. Geen blijde mare boodschappen zij. Somber, hard, haast dreigend zijn hunne gelaatstrekken. Onwillekeurig deinst de beschouwer achteruit, zoekt rechts of links uitkomst, vreest te worden vertreden door de voortschrijdende rotsmassa. Wel staat met groote letters in den steen gehouden, ter weerszijden van hunne hoofden: *Post tenebras lux* - na duisternis licht! doch men verwacht eerder den gloed van Servet's brandstapel, dan den liefelijken dageraad van een beteren tijd.

Dit monument wil dan ook niet belichamen den triomf van het Protestantisme, doch diens geboorte in angst en smarten. En zulks doet het waarlijk op aangrijpende wijze: Hooge ernst spreekt uit het heele kunstwerk. In alle talen - ook de onze - verkondigt het wat vrome voorvaderen dwong tot den verlossing brengenden strijd.[1)] Als wachters staan geplant - over de muurlengte verdeeld - zes aanvoerders der geloovige benden; daaronder Colignij, onze Willem, òòk Cromwell, wiens vermaning: Bidt, doch houdt uw kruit droog! verdient kernspreuk van den huidigen

1) Het nederlandsche manifest luidt: D'ondersaten en zijn niet van Godt geschapen tot behoef van den Prince om hem in alles wat hij beveelt, weder het goddelick, oft ongoddelick recht oft onrecht is, onderdanigh te wezen ende als slaven te dienen; maar den Prince om d'ondersaeten wille, sonder dewelcke hij geen Prince en is om deselve met recht en redene te regeeren.

volkerenbond te worden. Wèl waardig is die groote engelschman te staan naast den grondlegger onzer vrijheid! Nimmer toch heeft dieper geloof, gepaard aan koeler verstand voorgezeten in den raad der volkeren. Waren Engeland niet uit de gedachten gegaan de profetische woorden, door hem gericht tot het Parlement in de Januarimaand van 1658, de millioenen schats en millioenen menschenlevens, welke de jongste jaren hebben verslonden, zouden gespaard zijn tot edeler doel. Nooit hadde de Duitscher den aanval gewaagd, indien zijn voornaamste tegenstander even machtig ware geweest ter land als ter zee.[1)]

De verwezenlijking van het denkbeeld: de krijgsknechten van het protestantisme te stellen naast de dienaren der Woords, is bij den muur de Hervorming niet geheel geslaagd. Te kleine afmetingen hebben de zes helden-figuren, vergeleken met de gestallen der vier hoofdpersonen. En zulks treft te meer, omdat die zes figuren elk op zich zelf staan, ver uit elkander, terwijl Calvijn en zijne medeapostelen zij aan zij vooruitschrijden. Begrijpelijk dat de ontwerpers op deze groep het meest de aandacht wilden vestigen, doch een ander middel van tegenstelling ware verkieselijk geweest. De Egyptenaren vonden indertijd eene oplossing: zij bezigden het vlakrelief - meer aanduiding dan werkelijkheid - zoodat de hoofdpersonen: goden of koningen, zonder de natuur al te zeer geweld aan te doen, aanzienlijker afmetingen konden bekomen. Te Genève daarentegen wordt het oog gedwongen al die sterk vooruitkomende gestalten te meten en te vergelijken, vanwege de forsche slagschaduwen der beelden tegen den effen muur.

Doch welk menschenwerk is vlekkeloos? Daarenboven gold het hier een geheel nieuwe gedachte te verwezenlijken; geen voorbeelden stonden ten dienste - noch ter navolging, noch ter waarschuwing. Laten wij dus liever dankbaar zijn voor het gebodene; waardeeren dat het vraagstuk, gansch niet opgelost te Worms (het Luther-gedenkteeken aldaar is eene taart-versiering) althans te Genève zóó benaderd werd.

1) Zie hier Cromwell's merkwaardige woorden: You have accounted yourselves happy in beïng environned by a great ditch from all the world beside. Truly, you will not be able to keep your ditch nor your shipping, unless you turn your ships and shipping into troops of horse and companies of foot, and fight to defend yourselves on *terra-firma*.

En zulks is voor een niet gering deel te danken aan de medewerking van de..... jury! Straks werd er op gewezen hoe weinig de zwitsersche bouwheer opziet tegen den architect, wien hij een opdracht geeft; en het ligt geheel in de lijn der democratie dat ook deskundige juryleden zich niet schromen de ontwerpers van raad te dienen; óók dat deze zulks dankbaar aanvaarden. In dit geval terecht. Wel muntte het bekroonde ontwerp verre uit boven de andere, doch de hoofdgroep, welke thans zulk een indruk maakt, was feitelijk mislukt. Eerder als vier jolige ouwe jongens, gezellig na een goed diner een luchtje scheppende, waren de vier hervormers gedacht; hunne lange jassen speelsch opgenomen door het avondkoeltje.[1)] Zoodoende viel de hoofdgroep uit de strakheid van den muur; werd geen geheel gevormd. Aan de jury nu is het te danken dat het muur-denkbeeld werd doorgevoerd óók in de vier gestalten, thans zoo muur-vast van houding, zóózeer als één massa voortschrijdend, dat geen waardiger symbool denkbaar is van de kracht van het Evangelie, van den niet te stuiten voortgang der goddelijke waarheid.

Doch thans, en voorgoed, de steden ontvlucht! Want het mooiste van Zwitserland blijft toch altijd datgene wat menschenhanden niet maakten; wat zij zelfs niet - zoo reusachtig zijn de afmetingen! - kunnen bederven. Zeker vertoefde Doudan niet in de Alpen, toen hij aan den kleinzoon van mevrouw de Staël, Albert de Broglie, deze verzuchting pende: *Il suffit de la cheminée de la cuisine pour cacher les plus beaux paysages*. Want de hoogste fabriekschoorsteen, zelfs geen Eifel-toren, kan afbreuk doen aan de majesteit van dat landschap.

Toch wordt door dien aanblik de mensch niet ter neer-

1) Het oorspronkelijke ontwerp is met die, welke den 2en prijs verwierven, opgenomen in de *Schweizerische Bauzeitung* voor 1908. Daaruit blijkt tevens dat het stellen van alle beelden tegen dien muur een eigen vinding was der bekroonden. (Twee architecten en een beeldhouwer). Bij de andere ontwerpen waren de beelden los in het park gedacht; één zelfs had deze zóó verspreid, dat het scheen alsof de voorgestelden aan het kibbelen waren geweest!

geslagen, noch er door in zijne scheppingskracht belemmerd. Het vorenstaande moge den lezer overtuigd hebben dat ook op bouwkundig gebied de Federatie niet achterstaat bij onze Geunieerde provinciën, dat beide ook in dit opzicht zusterlanden zijn.

En zullen zij door den volkerenbond niet straks op nog inniger wijze worden vereenigd? Immers werd ten onzent het Hof van arbitrage gesticht, dáár te lande zal thans verrijzen het eigenlijke Vredespaleis, de instelling welke de noodige kracht zal bijzetten aan de vonnissen, in Nederland te wijzen. Geenszins uit gril werd door den President der Vereenigde Staten Genève voorgeslagen als zetel van den volkerenbond. Ook niet enkel omdat daar ter plaatse indertijd het Alabama-geschil in der minne werd beslecht, hoe dankbaar ook de Amerikanen nog steeds zijn dat aldus voorkomen werd de dreigende oorlog tusschen de voormalige koloniën en het moederland. Maar hoe hoog ook Nederland sta aangeschreven in de geschiedboeken der vrijheid, daardoor recht heeft op de dankbaarheid der volkeren, alleen Genève is de geboorteplaats der komende wereldorde, en als zoodanig dan ook alleen waardig den zetel van den Volkerenbond te zijn. Calvijn toch in het geestelijke, Rousseau in het wereldlijke deden niets anders dan de instellingen van den Geneefschen staat over te brengen op wereldgebied. Hoe onvolmaakt ook de toenmalige Geneefsche staatvorm mocht wezen, hoe zeer Calvijn's en Rousseau's voorslagen te wijzigen en te verbeteren zijn, toch blijkt hunne democratie een onverwoestbare levenskracht te bezitten, juist omdat beide niet grepen naar een theoretisch nevelbeeld, maar dank zij Genève, in de werkelijkheid hun ideaal vonden.

Ook wij, Nederlanders, hebben ten slotte alle reden ons te verheugen over de gevallen beslissing. Want de democratie, gelijk deze in de Zwitsersche staatsinstellingen werd belichaamd, is ons plechtanker. ‘Zal ooit vrede heerschen, dan moeten er geen groote staten meer zijn, enkel bonden van kleine staten, ieder soeverein in eigen kring’, aldus eindigde - gelijk wellicht de lezer zich zal herinneren - mijne studie over Opvoedend volksrecht onlangs in dit tijdschriftverschenen. Het kan niet uttblijven dat tengevolge van het vestigen van den volkerenbond te Genève, van zelfs de blik van

heel de wereld meer dan dan tot nu toe gericht zal worden op den zwitserschen regeeringsvorm, sneller zal doordringen het besef dat slechts het democratisch beginsel, waaruit de Helvetische federatie reeds zes eeuwen lang hare levenskracht put, den europeeschen chaos kan omscheppen in een statencomplex, inwendig, en derhalve ook uitwendig in rust.

Doch dit zal - gelijk alles - tijd vorderen. En nu meer en meer blijkt hoe noodzakelijk het is voor kleine staten om zich nauwer aaneen te sluiten, zullen zij niet weerloos worden medegevoerd door de grootmachten, stemt het althans bemoedigend te weten dat dáár, in het middenpunt van Europa, woont een volk, zoozeer aan ons verwant in zeden en gewoonten, óók in gedachtengang, dat gerechtvaardigd is het vertrouwen op bijstand in nood. Mits wij elkander slechts naderkomen, elkander beter leeren kennen, of juister: wederom aangeknoopt worden de banden welke onze republiek bonden aan de wieg der democratie. Dat hiertoe dit opstel, en de vorige studiën in de Gids gegeven, naar haar bescheiden mate mogen medewerken!

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Hooger handelsonderwijs aan Universiteiten.

De pogingen, die sedert een paar maanden door verscheidene kringen van belangstellenden werden aangewend tot oprichting van eene nieuwe, economische faculteit aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam, leveren een bewijs te meer van de dringende noodzakelijkheid die allerwegen wordt gevoeld om het hooger onderwijs in de handelswetenschap uit te breiden: de wetenschappelijke opleiding van den aanstaanden koopman en industrieel treedt voortaan bijna volledig in de plaats van de vroegere ontwikkelingsmogelijkheid die aan beide, voor hunne opleiding, slechts de les van 't practisch leven bood, en de ervaring die zij in het handelsbedrijf zelf moesten verwerven. Op deze noodzakelijkheid nog verder aan te dringen, is zeker overbodig, nu in de landen, die de grootste economische macht verworven hebben, zelfs in het nuchter handeldrijvend Engeland, een aantal inrichtingen van hooger onderwijs tot stand gekomen zijn om in de nieuwe behoefte te voorzien, en ook Nederland, in de Handels-Hoogeschool, gevestigd te Rotterdam, eene instelling gekregen heeft die voor dit land in ruime mate kan voldoen aan de eischen van den tijd. Dit stuk heeft dan ook niet ten doel, de voordeelen, welke handelshoogescholen en andere soortgelijke inrichtingen kunnen opleveren, nogmaals op te sommen en andermaal de bezwaren te weerleggen, welke tegen hunne oprichting werden aangevoerd. Daar het vraagstuk: academische handelsopleiding, of wel opleiding uitsluitend gesteund op practische

ervaring, over 't algemeen niet meer als voor verdere discussie vatbaar wordt beschouwd, is het voortaan van meer belang, te bespreken op welke wijze de nieuwe scholen dienen te worden opgevat en ingericht om het zekerst de resultaten op te leveren welke er van worden verwacht. Eene vraag, die daarbij vóór alle andere kan worden opgeworpen, is deze: dient de handelshoogeschool te zijn eene geheel afzonderlijke, op zich zelf staande en uitsluitend van zich zelf afhangende inrichting met eigen administratie en eigen leeraarscorps, of is het verkieslijker dat ze wordt tot stand gebracht als onderdeel van eene universiteit of ten minste als eene leerinrichting die door zekere banden met eene universiteit verbonden is?

Zooals die vraag gesteld wordt, is het echter onmogelijk ten voordeele van een dezer beide systemen een besliste voorkeur te doen blijken. Van de handelshoogescholen van Keulen en van Leipzig, beide te rekenen onder de oudste in Duitschland, voorziet de eerste zelf in alle behoeften van het onderwijs, terwijl de tweede, voor een aantal leervakken (bijv. staathuishoudkunde, aardrijkskunde, enz.) hare studenten naar de colleges stuurt, die aan de Leipziger universiteit gegeven worden. Beide scholen hebben nochtans in even groote mate een welverdiende faam verworven. Men begrijpt dan ook dat alles in dit opzicht afhangt van de plaatselijke toestanden. Beschikken zij, die eene nieuwe handelshoogeschool willen tot stand brengen, over voldoende ruime geldmiddelen tot het aanwerven van het leeraarscorps, tot het op- en inrichten der gebouwen, auditoria, handboekerijen, musea en laboratoria (voor warenkennis n.l.), enz., tot het aanschaffen van de talrijke en kostbare benoodigdheden, die in eene moderne hoogeschool t'huis hooren, dan kunnen ze zich natuurlijk de weelde veroorloven eene school te stichten die op zich zelf eene volledige eenheid uitmaakt. Zoo zal het trouwens noodzakelijkerwijze zijn in steden waar geene andere hoogeschool bestaat waarbij men aansluiting zou kunnen zoeken. Door deze zelfstandigheid wordt de mogelijkheid gegeven meer aandacht te verleenen aan de bijzondere behoeften van studenten, die zich tot den handelsstand bekwamen, en worden deze laatsten niet genoodzaakt de colleges bij te wonen

gezamenlijk met anderen van wie de voorbereiding soms heel verschillend is en die met hunne studie een heel ander doel nastreven. De colleges worden alsdan ingericht speciaal voor hen; de leeraar die vóór zich toehoorders heeft van dezelfde soort, meestal ook van gelijken ontwikkelingsgraad en vóórstudie, kan de leerstof gemakkelijker doen beantwoorden aan den eigen aard van het handelsonderwijs. Van den anderen kant, zijn in reeds bestaande wetenschappelijke inrichtingen elementen voorhanden, die voor de te stichten handelshoogeschool dienstbaar kunnen gemaakt worden, dan komt onwillekeurig het verlangen op, van deze elementen gebruik te maken. Worden bijv. aan eene universiteit leergangen gegeven, die ook op het leerplan van eene handelshoogeschool eene aangewezen plaats hebben, dan zal men begrijpelijkerwijze pogen dit gedeelte van het onderwijs aan de betreffende universiteitsprofessoren toe te vertrouwen, het aan deze overlatende, te beoordeelen, of zij eenvoudig dezelfde colleges zullen geven voor hunne vroegere studenten en tevens voor de studenten van de nieuwe inrichting, dan wel of ze, speciaal voor deze laatsten, hun college zullen aanpassen aan de eenigszins andere geestesrichting en doeleinden van hunne nieuwe leerlingen; bestaan in universiteits-instituten, verzamelingen of andere inrichtingen ten behoeve van het onderwijs, welke de handelshoogeschool nuttig zou kunnen aanwenden, dan zal men trachten ze mede te doen dienen ten bate van de opleiding der aanstaande kooplui. In België, waar reeds lang geijverd werd voor de oprichting van eene landbouwhoogeschool in het Vlaamsch gedeelte van het land, scheen de regeering in den laatsten tijd wel eindelijk geneigd toe te geven aan den algemeenen wensch, doch deze landbouw-hoogeschool te willen oprichten in een verloren, van alle verkeer verstoken uithoekje van Vlaanderen. Gent, met de omringende land- en tuinbouwstreek, van waaruit alle punten van deze streek gemakkelijk te bereiken zijn, belangrijk intellectueel centrum, dat in de faculteit van wis- en natuurkunde van zijne universiteit reeds tal van bruikbare elementen bood (bijv. leergangen en verzamelingen van plantkunde, delfstofkunde, enz.), scheen onder den drang van beweegredenen waarvan de bespreking hier niet op hare plaats is, de vlag te zullen moeten strijken

voor eene of andere onbelangrijke gemeente waar alles nog te scheppen zijn zou, waar niets aanwezig is dat tot de vorming van de voor hoogere studie gewenschte atmosfeer kan bijdragen. En het is éérst vóór korte dagen, dat de regeering tot andere gevoelens schijnt te zijn gekomen. De uitgaven door het hooger onderwijs veroorzaakt, zijn zóó groot, dat men inderdaad mag zeggen, dat van elke gelegenheid om ze te verminderen door het benuttigen van wat reeds bestaat, zoowel door openbare besturen als door particulieren met dankbare graagte behoort te worden gebruik gemaakt. In zooverre, natuurlijk, als men mag aannemen, dat de betrekkingen tusschen de nieuwe handelshoogeschool en de reeds bestaande inrichting, voor de voorspoedige ontwikkeling der eerste werkelijk bevorderlijk en voor de laatste niet belemmerend bevonden worden. Want hoe voordeelig het voor de nieuwe school ook zijn kan in eene universiteit een vaste kern te vinden, een stevige steun waarlangs ze kan opgroeien, toch moet haar de noodige vrijheid van beweging overgelaten worden en moet zij in zaken van bestuur genoegzaam onafhankelijk zijn. Of zij als volledig vrij en zelfstandig organisme er zich bij bepaalt, zekere colleges, gegeven aan de universiteit, op haar leerprogramma op te nemen, dan wel onder een of anderen vorm een onderdeel van de universiteit uitmaakt, doet daarbij niets ter zake. De behoeften van het hooger handelsonderwijs, met zijne vermenging van theorie en praktijk, zijn niet dezelfde als die van het onderwijs dat door de andere faculteiten wordt verstrekt en het moet aan de school worden overgelaten, onafhankelijk van regelingen welke voor deze faculteiten zouden gelden, de noodige maatregelen te nemen om het onderwijs zóó in te richten en naar veranderde omstandigheden te wijzigen, dat met die behoeften rekening gehouden wordt. En het komt mij zelfs wenschelijk voor, dat aan de directie een karakter van stabiliteit en duurzaamheid gegeven wordt en dat ze niet aan dezelfde wisselingen onderhevig is als de vertegenwoordigende personen van de faculteiten.

Volgens de berichten, die onlangs in de kranten zijn verschenen, schijnt het de bedoeling te zijn, bij de oprichting der nieuwe school voor hooger handelsonderwijs te Amster-

dam - die den vorm zou aannemen van eene zesde faculteit aan de gemeentelijke universiteit - voor het opmaken van het leerprogramma, zulke, in bestaande faculteiten gedoceerde colleges, die daarvoor in aanmerking komen, over te nemen en deze vakken aan te vullen door enkele andere waarvoor nieuwe leerstoelen zouden moeten worden opgericht. Hoewel er in het huidige stadium van de voorbereidende werkzaamheden nog slechts sprake is van voorstellen van den senaat aan het curatorium der universiteit en eene definitieve regeling dus nog niet getroffen is, kan men aannemen, dat in hoofdzaak de economische faculteit op dezen grondslag tot stand zal komen.

Tot eene soortgelijke beslissing werd men op grond van een jarenlang nauwkeurig nagaan van de ontwikkeling der handelshoogescholen ook gebracht te Gent, waar sedert 1901 hooger handelsonderwijs gegeven werd. In zeer onvoldoenden en ondoelmatigen vorm echter. Dit onderwijs, immers, bepaalde zich bij eenige handelsleergangen, welke in de faculteit der rechtsgeleerdheid waren ingericht. Dat dergelijke schikking voor het onderwijs in de handelswetenschap niet bevorderlijk was, hoeft zeker geen betoog: gedrukt door de voornaamste werking van de rechtskundige faculteit, noodzakelijkerwijze overgelaten aan eigen lot, daar waar integendeel eene onafgebroken nauwlettende aandacht noodig was, kon het onmogelijk tot volle ontwikkeling geraken. Een andere vorm moest dus gevonden worden. Bij Koninklijk Besluit van 11 October 1906 werden deze handelsleergangen samengevoegd tot eene afzonderlijke afdeeling met een eigen directie, die echter met de faculteit der rechtsgeleerdheid vereenigd bleef en die den naam kreeg van: ‘Ecole spéciale de commerce annexée à la faculté de droit’. Hierdoor was weliswaar een belangrijke vooruitgang verwezenlijkt. Een lichaam was tot stand gebracht dat voortaan een eigen leven leven kon, dat eigen belangen kon doen gelden en noodzakelijk bevonden verbeteringen nastreven. Door die voortdurende vereeniging met de faculteit echter, moest de jonge handelshoogeschool noodzakelijkerwijze beschouwd worden als een aanhangsel, als eene ondergeschikte afdeeling van een grooter geheel dat andere en misschien zelfs stegenstrijdige belangen heeft. Zulks was zeker nog niet

in overeenstemming met de eischen van de moderne economische ontwikkeling. Onwillekeurig werd men er toe gebracht, te denken aan het voorbeeld van die inrichtingen, die in de laatste jaren in andere landen ontstaan waren als meer onafhankelijke organismen en die zich, mede door deze grootere onafhankelijkheid, veel vrijer hadden kunnen ontwikkelen en uitbreiden. In 1917 werd de algemeene hervorming van het hooger handelsonderwijs te Gent ingevoerd, die misschien de basis had kunnen worden voor den groei van eene handelshoogeschool, welke in den loop der jaren met de beste wellicht had mogen vergeleken worden. De gouverneur-generaal, volgens het geldende volkenrecht tijdens de bezetting belast met de leiding van 's lands zaken, vaardigde 23 Mei 1917 eene verordening uit, waarbij eene ‘Hoogere School voor Handelswetenschap bij 's Rijks Universiteit te Gent’ werd opgericht. De nieuwe school was volkomen los van de faculteit der rechtsgeleerdheid en maakte als een eigen afzonderlijk geheel deel uit van de universiteit, op dezelfde wijze als de faculteiten. Ze vormde dus als het ware eene nieuwe faculteit, die, evenals te Amsterdam het geval zal zijn, naast hoogleeraren behoorende tot andere faculteiten, docenten had die uitsluitend in de school college gaven. Ze had een eigen bestuur, dat, tot grooter doeltreffendheid - in tegenstelling met de faculteiten waarvan de decaan slechts voor korten tijd in 't bezit is zijner waardigheid en in tegenstelling met de vroegere ‘Ecole spéciale’ die onder de leiding stond van eenen voorzitter die voor één jaar gekozen werd - een blijvend karakter had. Daardoor was de continuïteit in de leiding en den gang der studie beter gewaarborgd dan in het verleden en kon, tot ontwikkeling van de nieuwe inrichting, in de grootst mogelijke mate partij getrokken worden uit de ondervinding die de leiders zouden opdoen.

De ontwerpers der ‘Hoogere School’ hadden, tot inrichting van het onderwijs, nog andere plannen opgevat, waarvan echter de volledige verwezenlijking door den loop van de gebeurtenissen niet meer mogelijk was.

Volgens de vroegere regeling werd aan den leerling, na twee jaren studie volgens het daartoe vastgestelde programma en na een examen, dat in twee gedeelten afgenomen werd, het diploma toegekend van *licentiaat in de handelsweten-*

schap. Na een derde jaar studie volgens het daartoe vastgestelde programma en na een examen dat in eens afgenomen werd, kon hij een der volgende diploma's verwerven: a) *licentiaat van den hoogeren graad in de handelswetenschap*, b) *licentiaat in de handels- en financiewetenschap*, c) *licentiaat in de handels- en koloniale wetenschap*, d) *licentiaat in de handels- en consulaire wetenschap*. Na een vierde jaar kon hij den graad verkrijgen van *doctor in de handelswetenschap*, mits het voorleggen van een proefschrift en het verdedigen van een zeker aantal stellingen.

Hoe begeerig men ook was meer eenheid te brengen in deze bonte verscheidenheid van graden en diploma's, vooral van die waardoor het derde studiejaar bekroond wordt, toch bleek het na rijp overleg gewenscht de heele reeks in stand te houden, namelijk met het oog op de andere Belgische inrichtingen voor hooger handelsonderwijs, welke, volgens de voor hen geldende bepalingen, genoemde diploma's konden afleveren. Tot deze inrichtingen behoorden verscheidene particuliere scholen, waarop het staatsbestuur geen vat had, alsmede de Bijzondere handelsschool bij de faculteit der rechtsgeleerdheid van de staatsuniversiteit te Luik. Voor deze laatste gold echter de hervorming van 1917 evenmin als voor de eerste, daar de universiteit te Gent de eenige was in België die, na twee lange en verderfelijke jaren onderbreking van het onderwijs, niettegenstaande de bezetting hare werkzaamheid hervatte. De graden, waardoor de studie wordt bekroond, werden dus behouden, doch in de opvatting en inrichting van het onderwijs zelf werden belangrijke wijzigingen aangebracht.

In de plaats van het vroegere starre leerprogramma, dat aan alle studenten van eenzelfde studiejaar een gelijkluidende lijst van vakken voorschreef, zou getracht worden aan de studenten meer gelegenheid te verleenen in zekere mate zelf hun studiegang te bepalen. Deze gedachte was eene grondige afwijking van de algemeene begrippen, tot dusver gehuldigd door het hooger onderwijs in België, volgens dewelke de leerstof zich uitstrekt tot - en zich tevens bepaalt bij - die vakken, waarvan de kennis voor elk examen door de wettelijke bepalingen wordt geeischt. Naar het voorbeeld van andere landen, waar het begrip der ‘aca-

demische vrijheid' en het beginsel van de 'specialiseering' er toe geleid hebben, de universitaire studie tot een veel losser middel van opleiding te maken, wilde men den studenten, binnen zekere grenzen, het recht toekennen, naar eigen aanleg en voorkeur, een leerplan samen te stellen, door hen naast sommige vakken, waarvan de kennis onontbeerlijk werd geacht, een zeker aantal andere vakken uit eene opgesomde reeks te laten kiezen. Een stelsel dus, zooals het nu ook voor de nieuwe faculteit te Amsterdam schijnt te worden aangenomen. Voor de twee eerste studiejaren nochtans, waarvan de inrichting nog kon voleindigd worden, zou dat stelsel niet ten volle worden toegepast. Deze twee eerste jaren, leidend tot den graad van licentiaat in de handelswetenschap, werden beschouwd als een afgerond geheel, bestemd om aan den leerling die in groote handels- en nijverheidsondernemingen eene leidende betrekking wenscht te vinden, de algemeene kennis te ververschaffen die in het werkdadig leven van hem gevergd kan worden. Behoorden tot het programma van deze twee studiejaren de volgende vakken: drie moderne talen, handelstechniek, boekhouden, handelsrekenen, geld- en bankwezen, verkeerswezen, algemeene en economische aardrijkskunde, warenkennis, geschiedenis van handel en nijverheid, staathuishoudkunde, statistiek, hoofdbegrippen van het recht, handelsen zeerecht. In zooverre was er nog geene grondige principieele wijziging tegenover vroeger te bespeuren. Doch ten einde ook hier aan de persoonlijke neigingen en wenschen der studenten toch eene zekere vrijheid van beweging over te laten, bepaalde de 'verordening betreffende het examen ter verkrijging van den graad van licentiaat in de handelswetenschap', dat behalve de vakken die door het programma voorgeschreven waren, ook andere, niet-verplichte vakken konden worden ingericht en dat aan leerlingen die, naast en tegelijk met het gewoon examen, in zulke vakken een bijzonder examen aflegden, een diploma zou verleend worden waarin het afleggen van dat bijzonder examen vermeld zou zijn. Men dacht hierbij aan hetgeen dikwijls voorkomt aan de Duitsche handelshoogescholen, waar het 'Vorlesungsverzeichnis' meestal eene rijke keus van allerlei colleges aanbiedt. Een der eerste colleges, welke aldus zouden worden ingericht, zou gepaard

gaan met practische oefeningen in het laboratorium en handelen over vervalsching van handelswaren; een ander zou tot onderwerp hebben het critisch onderzoeken van balansen van handels- en nijverheidsondernemingen.

Het derde studiejaar was het gebied waar het hierboven besproken beginsel volop zou worden toegepast. In overeenstemming met wat door de regeling van 1906 was ingevoerd, zouden alle studenten van dit studiejaar zekere gemeenschappelijke colleges bijwonen, onverschillig welk der vier diploma's of graden zij verlangden te verwerven. Doch behalve deze gemeenschappelijke colleges, werd van de leerlingen, al naar gelang van den graad waarvoor ze zich wenschten te bekwamen, ook een examen in enkele andere vakken geeischt. De regeling van 1906 schreef deze vakken voor elk van de vier categorieën voor. De bewerkers van de hervorming van 1917 daarentegen wilden aan de studenten uit verscheidene reeksen van vakken de vrije keus laten van een zeker aantal onder hen. Vermits in dit derde studijaar eene schifting onder de studenten werd gemaakt door het bereikbaar stellen van vier verschillende diploma's volgens de specialiteit, die door elk individu gekozen was, moest de specialiseering dan ook in de ruimste mate bevorderd worden. De regeling van 1906 had dezen weg gedeeltelijk willen opgaan, was echter nog gehemd door de traditioneele opvatting, dat de studiegang van overheidswege strikt moet afgebakend worden. De ontwerpers van de ‘Hoogere School voor Handelswetenschap’, van hunnen kant, wilden het persoonlijk element hier eene rol laten spelen, door aan elken leerling, in overeenstemming met het door hem nagestreefde oogmerk, in de mate van de mogelijkheid het recht te gunnen zelf de kennis te bepalen die hij aan de universiteit verwerven wil. Hier ook was het de bedoeling, bij het samenstellen van den lesrooster, de grootste alzijdigheid te betrachten en naarmate de handelshoogeschool meer studenten hebben zou, steeds meer nietverplichte colleges in te richten over speciale onderdeelen van de wetenschap. Met sommige dezer colleges zou men in de toekomst pogen te belasten, bankdirecteuren, leiders van groote zaken, technici, juristen, enz., heeren dus die buiten de handelshoogeschool in het practisch leven hun

voornaamste werkkring vinden en die een deel van hunne kennis, toegelicht met voorbeelden ontleend aan hun eigen ondervinding, zouden komen mededeelen. Een leergang bijv. als die over handelsjournalistiek, gedurende het wintersemester 1908/1909 aan de Berlijnsche handelshoogeschool gegeven door een vakkundige, zou niet nalaten groote belangstelling te wekken. Misschien zou het zelfs mogelijk zijn de colleges van deze laatste soort ook toegankelijk te maken voor niet-studenten der universiteit en aldus eene inrichting tot stand te brengen die, in haar geheel genomen, niet eene loutere vakschool is, maar die de wetenschap laat uitstralen over breede kringen der bevolking. De voorbereidende studie tot deze reeks hervormingen was in vollen gang, toen ze door de gebeurtenissen moest afgebroken worden.

Bij de inrichting van het vierde studiejaar behoef ik niet lang te blijven stilstaan. Eigenlijk kan er hier geen sprake zijn van een ‘vierde studiejaar’: het koninklijk besluit van 1906 bepaalde alleen, dat er tusschen het derde en het vierde examen minstens een jaar verloopen moest. Dit jaar zou de student aanwenden tot het schrijven van zijn proefschrift. Hoewel bij de ontwerpers der ‘Hoogere School’ omtrent het doctoraat in de handelswetenschap nog geen vast omschreven plannen bestonden, kan men toch zeggen, dat zeer waarschijnlijk de vroegere regeling in hoofdzaak zou behouden worden. Men kan er nochtans reeds bijvoegen, dat de neiging bestond, het aantal stellingen, waarvan de verdediging gelijktijdig met het voorleggen van het proefschrift geeischt werd, (vroeger 3), aanmerkelijk te vermeerderen.

Volgens de onlangs verschenen berichten aangaande het rapport van den senaat aan het curatorium der universiteit te Amsterdam, zou ‘eerst later moeten worden overwogen in hoeverre de nieuwe faculteit ook diplomatieke en consulaire ambtenaren benevens leeraren aan handelsscholen zal kunnen opleiden’. In België dragen de handelshoogescholen reeds sedert lang zorg voor deze opleiding, behalve van hen die in de diplomatieke loopbaan willen treden en waarvoor meestal jongelieden uit de hoogere standen, die in het bezit zijn van het diploma van meester in de rechten, gekozen worden. Het bezit van het diploma van licentiaat

in de handels- en consulaire wetenschap kan tot de benoeming van den houder tot vice-consul leiden, hoeft echter niet noodzakelijk, want het bezit van dat diploma wordt voor dat ambt niet onvoorwaardelijk geeischt; ook ambtenaren bij het ministerie kunnen tot de consulaire loopbaan toegang krijgen na het afleggen van een administratief examen. Moest eerstdaags de neiging, die tegenwoordig meer en meer veld wint, om de diplomatieke en consulaire ambtenaren te vereenigen tot een enkel corps ressorteerende onder eenzelfde ministerieel departement, ook in België zegevieren, dan zou dit natuurlijk invloed hebben op dit gedeelte van het onderwijs. Deze eventueele hervorming moet aan de toekomst overgelaten worden. Wat de handelsleeraren betreft, bepaalde het Koninklijk Besluit van 1906 dat voor studenten, die leeraar aan de handelsafdeeling der Athenaea (de Belgische staatsinrichtingen van middelbaar onderwijs) willen worden, gedurende het vierde studiejaar 'pedagogische oefeningen' zouden worden ingericht en dat deze studenten, behalve het voorleggen van een proefschrift en het verdedigen der stellingen, eene les zouden moeten houden over een onderwerp vier en twintig uren te voren op te geven door de examencommissie. Op deze regeling en op de wijze waarop ze werd toegepast, valt wel een en ander aan te merken. Met deze oefeningen, zeer gering in aantal, werden hoogleeraren belast die in de 'Ecole spéciale' college gaven over die vakken, die ook op het programma van de handelsafdeeling der Athenaea voorkomen, zooals bijv. economische aardrijkskunde, boekhouden, handelsrekenen. Hoe geschikt deze hoogleeraren ook voor hun eigen beroep zijn mogen, toch zal men begrijpen, dat ze niet altijd de noodige ondervinding kunnen hebben van het wezen en de behoeften van het middelbaar handelsonderwijs om deze oefeningen waarlijk te doen zijn, eene pedagogische leerschool voor den aanstaanden leeraar. En voor wat de 'les' aangaat, gehouden vóór de examencommissie, die moet noodzakelijkerwijze worden eene reine herhaling van de stof die de examinandus tijdens het college door zijn eigen professor heeft hooren voordragen, niet eene werkelijke les zooals men ze van eenen Athenaeumleeraar zou verwachten; een bewijs dat hij die stof wel

degelijk in zich heeft opgenomen, niet een bewijs dat hij in staat is deze stof voor leerlingen van eenen bepaalden ontwikkelingsgraad begrijpelijk te maken. Onwillekeurig ondergaat de spreker den invloed van den aard der toehoorders die hij vóór zich ziet. Richt hij zich werkelijk tot leerlingen met een lager ontwikkelingspeil dan hijzelf, dan zal hij veel gemakkelijker in zich het vermogen vinden de stof zoodanig uiteen te zetten, dat hij door leerlingen kan begrepen worden. Hij zal enkele vragen kunnen stellen om zich te vergewissen, of dit doel bereikt is en desnoods door verdere verklaringen duidelijk maken wat nog niet voldoende duidelijk werd. Hij weet: zijne leerlingen moeten in staat wezen zijn betoog te volgen. Terwijl hij daarentegen tot de leden der examencommissie spreekt, heeft hij niet den minsten maatstaf om zich te overtuigen of hij daarin slagen kan. En als gevolg van dat alles, hebben de leden der examencommissie, van hun kant, niet den minsten maatstaf om zijne bekwaamheid tot les-geven te beoordeelen. Iets anders moet dan ook voor de opleiding der leeraren van handelsscholen gevonden worden. Op het veld zelf waarop ze zich later zullen bewegen, zou men moeten trachten hun de noodige vaardigheid en ondervinding te doen verwerven; d.w.z. die zoogenaamde ‘pedagogische oefeningen’ zouden moeten gehouden worden vóór leerlingen eener handelsschool. In andere landen wordt in deze richting door de handelshoogescholen aan de opleiding der leeraren de grootste zorg besteed. Dat is namelijk het geval met de ‘Handelslehrerseminare’ van sommige Duitsche handelshoogescholen waarin de student verscheidene semesters doorbrengt. Weliswaar gaat de oplossing van het vraagstuk gepaard met ernstige moeilijkheden van practischen aard. Doch deze moeilijkheden zijn zeker te overwinnen en met de hier voorgestelde methode, oordeelkundig toegepast, werden reeds in het buitenland goede uitslagen bereikt.

Van heel den hierboven beschreven opzet, die tijdens de jaren 1917 en 1918 aan de Gentsche handelshoogeschool ingespannen arbeid kostte, van al de plannen tot verdere ontwikkeling, is niets overgebleven. Evenals andere bestuursmaatregelen van de bezettende overheid, wordt ook de oprichting der ‘Hoogere School voor Handelswetenschap’

door de Belgische regeering, teruggekeerd in het bevrijd gebied, als van zelf vervallen beschouwd. De vroegere toestand is automatisch weer in stand getreden. Aan verscheidene heilzame verbeteringen van het bestaande, welke men geleidelijk hoopte te kunnen doorvoeren, en waarop reeds een tiental jaren geleden gewezen werd in een rapport aan de regeering op grond van een langdurig verblijf aan verscheidene der voornaamste buitenlandsche handelshoogescholen - rapport dat onbekend begraven bleef in een of ander ministerieel departement - moest dus verzaakt worden. Niets is van deze plannen en van deze werking overgebleven, dan de lange rij Nederlandsche vakboeken, die in de bibliotheek der 'Ecole spéciale' totaal ontbraken en die gedurende dit tweetal jaren voor de boekerij der 'Hoogere School' werden aangekocht. Daardoor kan wellicht aan deze bladzijden niet meer dan een retrospectief belang worden toegekend. Niettemin heeft steller gedacht, op een oogenblik dat het 'evenement' in de geschiedenis der Nederlandsche hoogescholen, zooals een Amsterdamsche krant het uitdrukt, staat verwezenlijkt te worden, ze te kunnen publiceeren, als bijdrage tot de reeds omvangrijke literatuur over het hooger onderwijs in de handelswetenschap.

RENÉ CLAEYS.

Een oorlogsdocument.

Ter aankondiging eener vertaling van ‘Lettres d'un Soldat’. - Paris 1918. Librairie Chapelot. - De vertaling zal eerlang verschijnen bij van Loghum Slaterus en Visser te Arnhem.

Deze brieven werden geschreven door Eugène Lemercier, een jongen Franschen schilder, die aan het front was van September 1914 tot April 1915, sedert welken datum hij wordt vermist.

Behalve wat er in de brieven over zijn leven vermeld staat, weten wij van hem slechts dit weinige: dat hij 13 jaar oud de school voor het atelier verliet. Van dien tijd af begon dus voor hem het leven van den kunstenaar. En dit leven zet hij voort in de onmiddellijke nabijheid van zijn moeder, totdat hij, 27 jaar oud, door den oorlog eraan wordt ontrukt. ‘Onze 27 jaar van geluk,’ zoo schrijft hij in een van deze brieven, die van het eerste tot het laatste woord een onthulling zijn van de innige gemeenschap met zijn moeder en van al wat die gemeenschap hem bracht aan lijden en geluk. Een jonge man, voor wien er maar één tijdvak bestaat: dat van het samenzijn met zijn moeder en dit tijdvak beslaat de 27 jaar van zijn leven!

Misschien heeft hij van huis uit wel eenige overeenkomst gehad met wat men een moederszoontje pleegt te noemen: hij is niet sterk van gestel, zeer gevoelig, schuw, zeer gehecht aan het hem vertrouwde, van een kinderlijke gewilligheid en, wat misschien wel het meest karakteristiek is voor het moederszoontje: hij is intellectueel.

Zulk een leven is als een proefsteen, die het karakter

breekt of wel zijn weerstandsvermogen openbaart. Hoe snel kan het, bij alles overwoekerende intellectualiteit leiden tot geestelijke verstarring, of, bij al te weerlooze ontvankelijkheid tot moreele verwildering! Maar juist voor den schrijver dezer brieven werd dit levensvoorwaarde, die zijn karakter bereidde. Juist uit deze broze natuur werd de al het tijdelijke verterende vlam van het hoogere zielsleven geslagen!

Hoe snel openbaart zich onder den druk van den oorlog de ontstellende kracht van zijn karakter! Hoe snel en hoe volkomen zal zijn intellectualiteit verwelken en een kinderlijke wijsheid in hem openbloeien, die vreugde schept in 't allerkleinste.

Is hij werkelijk zwak van gestel? De majoor wil hem vrijstellen van ranseldragen, maar hij aanvaardt die vrijstelling niet. Hij blijkt een van die nerveuze naturen te zijn, die, wanneer al hun liefde met groote kracht in één richting gedreven wordt, een wonderdadig uithoudingsvermogen blijken te bezitten.

Hij zoekt de eenzaamheid eerst nog ‘om in een intellectuëel opzicht onaangetast te blijven.’ Hoe spoedig zal hij leeren om een heel andere en hoogere beteekenis aan die eenzaamheid toe te kennen!

En wat zijn gehechtheid aan het hem vertrouwde betreft, met welk een bewonderenswaardige volkomenheid zal hij erin slagen om alle banden van aardsche gehechtheid te verbreken.

Wij zullen den mensch het best leeren kennen, wanneer we zijn verhouding tot de smart begrijpen. In welke verhouding staat de schrijver dezer brieven tot de smart? Hij aanvaardt haar met de roerende gewilligheid van een kind, maar hij spreekt zelden over haar. Des te meer spreekt hij over God en schoonheid. Wat de verschrikkingen betreft, deze noemt hij nimmer met name. Van hoe weinig feiten maken deze brieven melding en van hoeveel schoonheid! Is 't om zijn moeder te sparen?

De simpele, teerhartige soldaat tracht zijn moeder te sparen, maar niet hij, die met haar leeft in zielsgemeenschap. Hij weet, dat haar ziel als de zijne slechts vermag te leven in

waarachtigheid, dat de troost van dit ‘sparen’ nietig is voor wie waarachtig leeft. Hij heeft voor haar rijker troost, die alle verschrikkingen overstraalt.

Ware het anders, waarom zou hij dan zoo weinig spreken over zijn kameraden? Dat zij hem ter harte gaan, blijkt wel uit dien brief van 24 Nov., waarin hij, nadat de gebeurtenissen (van 21 Sept.) reeds lang tot het verleden behooren, bekent:

‘Wij sliepen in elkanders armen, gezicht aan gezicht, de handen ineengestrengeld, in een zondvloed van water en modder. Men zal zich nooit een voorstelling kunnen maken van onze vertwijfeling.’

- en uit vele andere brieven.

In de brieven aan zijn moeder rust zijn ziel zich toe tot de volgende worsteling, die met zulk een ontstellende snelheid volgt op de vorige. Dan trekt zij zich geheel in zichzelf terug en vindt een schoonheid boven de luide gebeurtenissen der werkelijkheid.

Maar ontkent hij dan de smart? Stelt hij zijn ziel niet voor haar open? Sluit hij zich af voor de gruwelen, die er om hem heen gebeuren? Weigert hij de dingen te zien zooals ze zijn?

Men moet de dingen zien zooals ze zijn, om ze te kunnen beheerschen. En hij beheerscht ze. Hij doet zijn plicht. Hij aanvaardt. Ware het anders, vertwijfeling zou hem stellig achterhaald hebben. Het lijden is om en in en naast hem onafgebroken.

En hij is niet als de Indische fakirs, die alle besef van ontroering in zich gedood hebben. Wij weten ook, dat de onverbiddelijke begeleiders van deze geestesgesteldheid zijn: liefdeloosheid en vreugdeloosheid. Liefde en schoonheid sterven af in wie het besef der smart in zich gedood heeft. Maar in den schrijver dezer brieven blijven liefde en schoonheid stroomende.

Aanvaarding? Zeker, er bleef hem waarlijk niet veel anders over! Hij weet, dat vertwijfeling hem wacht, als hij zich niet ontscheurt aan zijn menschelijke verwachtingen, maar hij ondergaat niet, hij aanvaardt! Met welk een eenvoudige wijsheid weet hij elke nog zoo nietige taak, waarvoor

men hem stelt tot een zielstaak om te scheppen! Neen, hij ondergaat niet lijdelijk de stuwing van het lot, het brengt hem in vervoering, hem, den bevoorrechte! Een leven, dat een uiterste kans biedt aan zijn ziel! Temidden van dorheid en verschrikking is deze teere ziel geheimzinnig tot bloei gekomen. Onvergelijkelijke vreugden vindt hij! Zij allen, die onder den ban der bedreiging door hun superieuren of in bloeddronkenschap gevochten hebben, zij allen hebben dezen zielsbloei niet gekend.

Wanneer hij in zijn brieven weinig over de feiten rept, dan is 't omdat het leven der ziel voor hem van overwegende beteekenis is. Hoe velen hebben in de kameraadschap in dezen oorlog hun eenigen troost en steun gevonden! Al heeft hij zijn kameraden lief, hij zoekt zijn steun niet in hen. Met geen aardsche banden zal hij zich binden, die gebonden is in de gemeenschap met God door een band, die niets vermag te verbreken. Zijn aandacht is vol spanning gericht op het gebeuren in zijn ziel. Hij aanvaardt het geweld als een noodzakelijkheid, ‘die bruikbare krachten ontketent’; en dat dit althans in zijn persoon wordt bewaarheid, bewijst het feit, dat zijn ziel in deze aanvaarding een zeldzame harmonie vindt.

En toch, in zekeren zin ontkent de schrijver dezer brieven de verschrikking. Hij ontkent ze als te zijn van God. Hij weet, dat het niet de Geest kan zijn, die den stempel der wreedheid op de natuur heeft gedrukt, omdat wreedheid vreemd is aan den Geest, dat ook de Geest nimmer door wreedheid kan worden geknecht.

Wanneer het lijkt, alsof de dingen zoo zijn, dan is 't omdat ze zoo schijnen aan wie wreedheid in zich heerschen laat.

Wie zal men gelooven, zoo niet hem, die met de daad de overwinning van den Geest bewijst, onder omstandigheden, die wel in gruwelijkheid door niets wat eraan voorafging geëvenaard worden?

Al sluit hij zich niet af voor de gruwelen om hem heen, ook hij zoekt als de anderen, meer dan de anderen, herstel van het contakt met de werkelijkheid. De anderen, de sim-

pelen, bezitten het vermogen om in de illusie van het oogenblik te leven. Hij, de kunstenaar, kent de lange spanning, het onafgebroken verlangen en vreezen, die aan het kunstwerk voorafgaan; het is de leefwijze van zijn ziel geworden. Hij kan niet leven in de illusie van het oogenblik. En dus zoekt hij naar schoonheid.

'Als de menschen eens wisten, hoeveel vrede zij veronachtzamen, die één enkele minuut kan bevatten, hoeveel minder zouden zij lijden onder 't zich aan de zinnen opdringend geweld.'

Wij zien hem voor ons, stille figuur, zooals hij daar zit in de loopgraaf, zoekend God in iedere vergankelijke minuut van stilte en zonneschijn, wachtend het oogenblik waarop God's weten hem zal worden ingestort.

Om de gemeenschap met God deelachtig te worden, zoekt hij de eenzaamheid. Hij zoekt en vindt die temidden van de loopgraaf der voorste linie meer, dan gedurende de dagen van veiligheid en gemak in het kantonnement: 'de veiligheid en het gemak, die de temperamenten ontketenen.'

'De eenzaamheid van een ziel, die alles kan vergeten, wat niet met haar meetrilt'....

Elke aanraking vanuit de werkelijkheid, deze werkelijkheid, die slechts verschrikking biedt en banaliteit, is een bedreiging van zijn hoogste goed:

'O, de eenzaamheid, voor hen, die haar waardig zijn.'...

De schoonheid is hem het symbool van Gods volmaaktheid. Steeds grooter wordt voor hem de beteekenis der natuurschoonheid en pas tijdens het vreeselijke voorjaarsoffensief, als zijn geest licht bedwelmd is van ontzetting, wendt hij zich meer onmiddellijk tot God, hoewel ook dan de natuurschoonheid niet ophoudt hem medium der Godsopenbaring te zijn.

Eens spreekt hij uit:

'Er zijn uren van zoo groote schoonheid, dat hij, die ze omvat op dat oogenblik niet zal kunnen sterven.'

Machtig woord! Hij, die het schreef is gedood. Hij heeft de schoonheid losgelaten. Maar door dit woord te spreken heeft hij bewezen, dat het mogelijk is deze waarheid te beleven.

Zullen wij nu vragen of naturen met rijker geestesgaven

door dezen oorlog niet tot opstandigheid zouden zijn gedreven? Er is een lijden, dat niet aanvaard mag worden. Naturen, voor wie dit geweld geen noodzakelijkheid zou zijn, ‘die bruikbare krachten ontketent,’ zielen, die bij machte zouden zijn een geestesbloei te verwezenlijken, die de noodzakelijkheid van dit geweld zoude logenstraffen?

Nog is alle opstandigheid in deze tijden in waanzin en dood neergeslagen, nog is de oorlog niet gekeerd. - Zullen wij aan den schrijver dezer brieven onze bewondering en liefde ontzeggen? Kennen wij werkelijk hooger zieleleven dan het zijne?

Laten wij ons vrijuit overgeven aan de ontroering, die deze brieven ons brengen. Zij zeggen ons, dat er een bloei van het zieleleven mogelijk is, die de ontginning van verstand en zinnen niet behoeft. Dat dit mogelijk is, wij hebben er niet meer aan geloofd.

MADELEINE BÖHTLINGK.

Buitenlandsch overzicht.

26 Aug. 1919.

België's dubbelhartigheid.

Het Nederlandsch-Belgische vraagstuk is tot eene crisis gekomen.

In de vergadering van den Oppersten Raad der Bondgenooten van 11 Februari 1919 had de heer Hymans de herziening der tractaten van 1839 gevraagd. Hij wenschte België van de verplichte neutraliteit te zien ontslagen, maar hiertoe bepaalden zijne verlangens zich niet. België moest in het bezit worden gesteld van de volledige politieke *en economische* souvereiniteit. Deze laatste was niet verzekerd tenzij aan België werd ingeruimd '*la souveraineté absolue* sur l'Escaut occidental jusqu' à la mer; *la souveraineté absolue* sur le canal rattachant Gand à l'Escaut, ainsi que la libre disposition du port de Terneuzen'; voorts werd gewezen op het belang eener goede waterverbinding tusschen Antwerpen en den Rijn, die Nederlandsch Limburg zou moeten doorsnijden: 'il est indispensable que cette voie fluviale soit soumise à notre *souveraineté*.'

Geruchten dat dergelijke eischen gesteld waren drongen tot ons door, maar België weigerde er ons mededeeling van te doen. Wij zouden, zeide het, wel iets van den Oppersten Raad vernemen.

Deze had, den 26sten Februari, eene 'Commission des affaires belges' ingesteld, die weldra rapport uitbracht en

tot eene herziening der tractaten van 1839 ‘dans l'ensemble de leurs clauses’ concludeerde. Nederland zou worden uitgenoodigd, aan deze herziening deel te nemen, wier doel werd gezegd te zullen zijn ‘de libérer la Belgique de la limitation de souveraineté qui lui a été imposée par les traités de 1839, et de supprimer tant pour elle que pour la paix générale les risques et inconvénients divers résultant desdits traités’. In een vergadering van 8 Maart nam de Opperste Raad deze conclusiën aan; zij werden 13 Maart door de heeren Pichon en Balfour, ministers van buitenlandsche zaken der eenige van de vijf groote mogendheden van 1839 welke thans te Parijs vertegenwoordigd waren, ter kennis van de Nederlandsche regeering gebracht, met verzoek dat deze gedelegeerden zou aanwijzen ‘chargés de venir exposer ses vues au Conseil allié en ce qui concerne la revision des traités de 1839’. Mededeeling der door België geformuleerde eischen had niet plaats; intusschen bleek, dat de Opperste Raad er niet op besluiten wilde, alvorens Nederland te hebben gehoord.

Nederland had geen bezwaar zijne zienswijze te komen openleggen, maar was van gevoelen, dat het dit kwalijk doen kon aan het orgaan eener Vredesconferentie waaraan het geen deel nam. Het verklaarde zich bereid, besprekingen te voeren met de geïnteresseerde mogendheden, als hoedanig het inzag, behalve Engeland en Frankrijk die de tractaten van 1839 geteekend hadden, in de bestaande omstandigheden ook de Vereenigde Staten, Italië en Japan te moeten erkennen. Den 9den Mei noodigde daarop de heer Pichon Nederland nader uit tot eene bespreking met de ministers van buitenlandsche zaken der vijf genoemde groote mogendheden en van België, welke 19 Mei zou aanvangen.

Als woordvoerder van Nederland verscheen te Parijs de heer van Karnebeek. In het kabinet van den heer Pichon hadden conferentiën plaats den 19^{den} en 20sten Mei en den 3^{den} Juni. Het is eerst in den vorm eener annexd tot het procesverbaal dezer besprekingen, dat de Belgische eischen van 11 Februari aan Nederland zijn bekend geworden. Intusschen droeg de heer Hymans in de bijeenkomst van 20 Mei die eischen in een gewijzigde redactie voor, waarbij niet langer sprake was van ‘souveraineté absolue’ over de Westerschelde, het kanaal Gent-Terneuzen en een eventueel kanaal van

Antwerpen naar den Rijn, doch, ten aanzien van de Westerschelde en het kanaal Gent-Terneuzen.

a. van ‘libre disposition; c'est-à-dire *les attributs de la souveraineté* sur tout le cours de l' Escaut occidental entre la limite des digues maîtresses et jusqu'à la pleine mer, ainsi que sur toutes les dépendances de l'Escaut occidental, de même que sur le canal et sur le chemin de fer de Gand à Terneuzen, et sur le dégagement du canal dans l' Escaut occidental’;

b. van ‘reconnaissance par les Pays-Bas de la nécessité pour la Belgique d'appuyer la défense de son territoire à tout le cours du bas-Escaut, et du droit de se servir de ce fleuve en toute liberté et en tout temps pour sa défense, ce qui commporte pour les Pays-Bas la renonciation à toute mesure militaire qui pourrait contrarier l'exercice de ce droit par la Belgique’;
ten aanzien der Rijn en Schelde verbindende binnenwateren, van ‘création à frais communs, en substition des voies prévues par le traité de 1839, d'un canal à grande section Anvers-Moerdyck’;

ten aanzien van Nederlandsch Limburg,

a. van ‘établissement dans le Limbourg méridional d'un régime qui garantira la Belgique contre les dangers résultant pour sa sécurité de la configuration de ce territoire, et qui assurera à la Belgique la sauvegarde des intérêts économiques compromis par les clauses territoriales et fluviales des traités de 1839’;

b. van ‘une voie d'eau à grande section Rhin-Meuse-Escaut’.

De heer Hymans stelde eene commissie voor, waarin de vijf groote mogendheden, Nederland en België vertegenwoordigd zouden zijn, welke deze eischen zou onderzoeken. Een andere commissie, of eene subcommissie der eerste, zou antwoord hebben te geven op de beide volgende vragen:

I. ‘La ligne de la Meuse étant la première ligne de défense de la Belgique, peut-elle être efficacement défendue et tenue dans l'état territorial établi par les traités de 1839, qui ont notamment mis dans les mains de Hollande la ville de Maestricht-Mosae Trajectum-passage millénaire des invasions germaniques dans l'Europe occidentale’.

II ‘La ligne de l'Escaut étant la ligne principale de la défense de la Belgique, cette ligne naturellement forte, peutelle être efficacement tenue sans que la Belgique puisse appuyer sa défense sur tout le cours du fleuve.’

Na deze eischen te hebben uitgebracht en deze vragen te hebben gesteld voer de heer Hymans voort:

‘*Le gouvernement belge n'a jamais eu pour but d'obtenir des agrandissements territoriaux*. Il l'a dit en 1916 au gouvernement hollandais, par l'intermédiaire de mon prédécesseur, le baron Beyens, au moment où s'ouvrait dans la presse belge une campagne pour le retour à la Belgique de certaines provinces séparées d'elle de force et contre le gré des populations. Le gouvernement belge estime que les voeux qu'il formule aujourd'hui doivent être réalisés sous peine de mettre en péril le sort futur de la Belgique. L'étude que je voudrais voir entreprendre montrera si ces résultats ne peuvent être atteints qu'au prix d'une modification de certaines clauses territoriales, *ou s'il existe d'autres solutions promettant de donner satisfaction aux aspirations de la Belgique*.’

Ieder weet, dat voor territoriale uitbreiding van België, o.a. ten koste van Nederland, gedurende den oorlog een levendige campagne gevoerd was in een deel der Belgische pers, en dat die campagne met verdubbelde kracht heropend was na de Novembermaand van 1918, die de spoedige bijeenkomst eener vredesconferentie deed verwachten. De Belgische regeering, met uitzondering harer socialistische leden, die voor en na verzekerden, dat zij aan geen annexionisme meededen, placht omtrent hare wezenlijke bedoelingen het stilzwijgen te bewaren. In 1916 had baron Beyens inderdaad de geruststellende verklaring afgelegd waarvan de heer Hymans gewaagde, maar de heer Hymans zelf gaf Nederland in Februari 1919 ‘niet thuis’. Waarop komen nu de eischen neer die hij, in Februari en vervolgens in Mei, te Parijs formuleerde? Houden zij, al of niet, afstand van Nederlandsch gebied in?

In Februari spreekt hij niet dan van de souvereiniteit over waterwegen. Die deze eischt, speelt met woorden wanneer hij beweert nimmer Nederlandsch territorium te hebben verlangd;

het watergebied is gebied van den staat even goed als de vaste bodem. Doch mag men aannemen dat de wenschen der Belgische regeering, vóór 20 Mei 1919, enkel naar overdracht van Nederlandsch watergebied zijn uitgegaan? Hoe dan te verklaren de wijze waarop de minister-president Delacroix op 12 Maart in de Belgische Kamer het besluit van den Oppersten Raad te Parijs van den 8sten derzelfde maand bekend maakte? 'Den 12^{den} Maart 1839', sprak hij, 'dus vandaag op den kop af tachtig jaar geleden, weerklonk deze ruimte van de afscheidswoorden der gekozenen uit de Belgische gewesten, welke door uitvoering van het verdrag der 24 artikelen van België zouden worden gescheiden. De Kamer zal met bewogen gemoed van dezen treffenden samenloop van omstandigheden kennis nemen'. Deze verklaring werd door alle Kamerleden, die den minister-president langdurig toejuichten, staande aangehoord.

Geen hunner die vroeg, tot welk België het gebied van Nederlandsch-Limburg dan eigenlijk ooit behoord had. Niet tot dat hetwelk bij tractaat van 15 November 1831 door Europa werd erkend; dat dit België tusschen dien datum en 1839 in een deel van Nederlandsch Limburg gezag is blijven uitoefenen, was alleen het gevolg der omstandigheid dat, bij de weigering van Willem I om tot onderteekening der 24 artikelen over te gaan, de bepalingen van kracht bleven, die de mogendheden in het najaar van 1830 aan de strijdende partijen hadden opgelegd, en die beiden het voorloopig bezit toekenden van wat zij toen metterdaad in hunne macht hadden: aan den koning dat der citadel van Antwerpen, aan de opstandelingen gebied in het tegenwoordig Nederlandsch Limburg. Toen de 24 artikelen tot stand gekomen waren, is de partij die zich aan de beslissing der mogendheden niet onderwerpen wilde, wèl, de partij, die de 24 artikelen had aanvaard, niet tot ontruiming genoodzaakt van wat zij bezet hield buiten de grenzen haar bij die artikelen toegewezen; het provisorium waarmede men zich, door onze schuld, tot 1839 moest behelpen, was (tijdelijk dwangmiddel tegen Nederland), uit den aard der zaak in België's voordeel. België heeft in 1839 niets afgestaan; het heeft alleen ontruimd. Zijn Londensche geboorte-acte kent België op Nederlandsch Limburg geen recht hoegenaamd toe.

‘Toegegeven’, zal België antwoorden; ‘maar ik wil juist van de 24 artikelen af.’ Om in het genot te treden van welk ander recht? Dat der Oostenrijksche Nederlanden? Het sloot voor België eene verhouding tot Duitschland in waarvan het thans gruwen zou, en een Schelderegiem dat voor altijd heeft afgedaan. België zou er schande over roepen, tot de rechtspositie der Oostenrijksche Nederlanden te worden teruggebracht; niets zou verder verwijderd zijn inderdaad van de ‘pleine et entière souveraineté politique et économique’, waarin minister Hymans den 11^{den} Februari het geheel der Belgische verlangens meende te kunnen begrijpen. Het zou dus een zonderlingen indruk maken, België het recht der Oostenrijksche Nederlanden, dat het over het geheel verfoeien moet, te zien inroepen enkel en alleen in zoover het daaraan eene pretensie op een gedeelte van Nederlandsch Limburg zou kunnen ontleenen. Het heeft dit dan ook niet gedaan; trouwens, op het gedeelte van Nederlandsch Limburg dat België bovenal begeert, heeft de Oostenrijksche rechtstitel in het geheel geen vat.

Tot de Oostenrijksche Nederlanden heeft, van het tegenwoordig Nederlandsch Limburg, slechts een stukje Opper-Gelder behoord met Roermond; - noch Maastricht, noch Heerlen, noch Valkenburg, noch Sittard. Een België dat het Nederlandsch bezit van Zuid-Limburg op historische gronden bestrijden wil, moet tot aan gene zijde van het jaar 1648 terug; het brengt met andere woorden niet Nederlands recht op Limburg alleen, het brengt het bestaan zelf van Nederland in debat; - het gevoelt zeer wel, zich daarmede op ongunstig terrein te moeten wagen.

Roept men dan, tegen de beslissing der mogendheden van 1830-'39, het recht der zelfbeschikkende nationale revolutie van 1830 in? Het recht dat eene revolutie kan doen gelden, bestaat niet buiten haar kracht en haar duur zelve. Het is niet de vraag, of de Limburgers van 1830 zich Belgen hebben gevoeld, maar of die van 1919 het doen. Hiervan heeft de Belgische regeering zich niet zoo zeker gevoeld, dat zij er 't zij 11 Februari, 't zij 20 Mei openlijk van heeft durven gewagen. Heimelijk evenwel nam zij zich toen voor, het uiterste te beproeven om verschijnselen te provoceeren die als uitingen van een volkswensch in Nederlandsch-Limburg

om zich met België te mogen vereenigen, zouden kunnen worden voorgesteld.

Wij kennen thans het stuk dat, onder minister Hymans' verantwoordelijkheid, van het Belgische ministerie van buitenlandsche zaken aan het Belgische hoofdkwartier is uitgegaan den eigen 20sten Mei waarop de minister ontkende het ooit op de verwerving van Nederlandsch grondgebied te hebben toegelegd. ‘En ce moment *tout agent belge dans le Limbourg hollandais* doit aider dans la mesure de ses forces *à préparer le retour de cette province à la mère-patrie*; il faut qu'en ce moment les Belges du Limbourg donnent l'impression d'être confiants dans le bon résultat des négociations entamées pour la révision des traités de 1839; qu'ils se montrent très sûrs *de l'appui que nous donnera l'Entente et de son efficacité*.’ Het was noodig dezen tekst te kennen, om een deel van het door minister Hymans den 20sten Mei te Parijs gesprokene geheel te verstaan. De commissie die hij voorstelde, zou uitmaken of de Belgische wenschen alleen te bevredigen waren door overdracht van territoir, dan even goed op andere wijze. Dit laatste was voor Nederlandsche ooren, maar de Entente had te zorgen dat het naar België's zin liep.

Nederland's taak te Parijs was, tegemoet te treden aan alle redelijke wenschen, de onredelijke beslist af te wijzen, en te voorkomen dat aan Nederland's positie ten opzichte der groote mogendheden afbreuk zou worden gedaan door het aanvaarden van een vonnis van wie geenszins onze rechters waren. Het verklaarde zich dus bereid tot de herziening der tractaten van 1839 mede te werken, onder voorbehoud dat geene verandering zou worden gebracht in het territoriale *statu quo*, en verzocht mededeeling der punten die men in de herziening wenschte te betrekken. Het beval tevens aan dat de weg van onmiddellijk overleg tusschen Nederland en België zou worden beproefd. Dit alles had de heer van Karnebeek reeds 19 Mei te verstaan gegeven; daarop volgde, den 20sten, de voordracht van den heer Hymans, die door den Nederlandschen minister, uit den aard der zaak, niet aanstonds in bijzonderheden kon worden beantwoord. Onmiddellijk nadat de heer Hymans had uitgesproken, drong de

heer van Karnebeek met bijzonderen nadruk op de wenschelijkheid van een vertrouwelijke Nederlandsch-Belgische gedachtenwisseling aan, die de groote mogendheden aan materiaal zou kunnen helpen voor beslissingen waartoe zij uitermate slecht waren toegerust, zoolang niet gebleken was wat van weerszijden onder zekere termen eigenlijk werd verstaan. De heer Hymans, eer hij tot mededeeling zijner punten overging, had elk denkbeeld eener ‘conversation privée et isolée’ tusschen Nederland en België verworpen: ‘les traités de 1839 constituaient un contract européen: c'était une oeuvre collective qui intéressait l'Europe entière’. Doch wat had in 1830 de Nederlandsch-Belgische kwestie tot eene Europeesche gemaakt? De omstandigheid, dat de gebeurtenissen van dat jaar een stuk werk van Europa uiteenscheurden, dat noodzakelijk door iets geheel nieuws moest worden vervangen; en de verhouding tusschen Nederlanders en Belgen was toen een zoodanige, dat, had men het hun overgelaten dit nieuws te ontwerpen, hun krakeel de rust van Europa zou hebben bedreigd. Was het, met een en ander, in 1919 evenzoo gelegen? Moesten België en Nederland opnieuw door omstanders van elkander worden gescheiden?

De gebeurtenissen konden geacht worden een gedeelte der tractaten van 1839 te hebben geïnvalideerd; was dit ook met zoodanige harer bepalingen het geval, die belangen raakten welke, van 1839 tot 1914 toe, op den eenmaal door de mogendheden gelegden grondslag, onafgebroken in onderling overleg tusschen Nederland en België geregeld waren, zonder dat dit Europa ooit eenige ongelegenheid had bezorgd? De annexionistische campagne had wel getracht, enkele voorvallen uit het Nederlandsch-Belgisch verkeer gedurende de oorlogsjaren tot zaken van Europeesch belang op te blazen, maar was van dien toeleg de meerderheid van het Belgische volk, om van het Nederlandsche te zwijgen, dupe geweest? In Nederland bestond de neiging, het zwaar getroffen buurland tegemoet te komen in alles wat tot zijn herstel bijdragen kon zonder levensbelangen van Nederland zelf te schaden; het had, gedurende de jaren van hun onverdienden rampspoed, voor de Belgen gedaan wat het vermocht; het had zich beleedigd gevoeld toen België zijn wenschen voor Nederland verzweeg en er

mede bij vreemden liep aan wie het ons als vijand of vijandsmaat voorstelde; het was, ondanks al, nòg bereid zich met België in voorafgaand overleg te verstaan, zoodat men met gemeenschappelijke voorstellen bij de groote mogendheden zou kunnen komen.

'Je ne nie pas', aldus de heer van Karnebeek, 'd'avoir avancé cette idée; je l'ai fait sciemment. Il n'y a pas entre la Belgique et la Hollande que la question de la révision des traités, il y a également celle des rapports entre les deux pays: ces rapports ont subi l'influence de la crise, et j'estime qu'il est de notre devoir de rétablir avant tout la confiance mutuelle qui existait entre les deux pays. Pour moi, c'est la grande question, et je suis d'avis que c'est cet intérêt supérieur qui doit décider de la procédure que nous allons suivre.... Si l'on voulait confier le travail préliminaire à nos deux pays, on ferait une oeuvre utile'. De heer van Karnebeek verzocht de 'questions' en 'demandes' van den heer Hymans, die deze slechts zeer vlug voorgelezen had, op schrift te mogen ontvangen, en zou zich daarna rekenschap geven of het mogelijk was de procedure door dezen voorgesteld, te volgen. 'Il se peut que j'aie besoin de consulter M. Hymans sur certaines questions de détail, et que nous ayons à examiner ensemble la suite qu'il y aura lieu de donner à ces propositions, *surtout le programme de travail que nous aurons à soumettre à la Commission. Je crois que nous pourrions très facilement nous mettre en rapport*, *et faire faire ainsi de nombreux progrès à la question*'.

Waarop de heer Hymans: 'J'accepte très volontiers cette proposition'.

De heer Pichon: 'M. Hymans et M. de Karnebeek paraissant d'accord, je demanderai à la conférence d'accepter également cette proposition'.

Maar onmiddellijk daarna blijkt dat de heer Hymans het geheel anders opvatte dan de heer van Karnebeek het bedoeld en de heer Pichon er mede ingestemd had. De heer van Karnebeek had van een werkprogram gesproken, dat hij met den heer Hymans gezamenlijk zou kunnen opstellen en aan de te benoemen commissie voorleggen; het overleg der twee ministers zou dus aan de beraadslagingen dier commissie voorafgaan. De heer Hymans, onmiddellijk na

den heer Pichon het woord nemende, verandert het aldus: de conversatie tusschen hem en den Nederlandschen minister kan aanvangen nadat de commissie haar werk begonnen heeft: ‘quand des délégués travaillent ensemble dans une commission, il s'établit entre eux des rapports fréquents et intimes’. De heer Hymans wil de commissie op staanden voet benoemd hebben: ‘nous pouvons dès à présent accepter le principe de la commission et nommer les représentants qui en feront partie’. - Onmogelijk, antwoordt de heer van Karnebeek; ‘je n'ai pas encore eu le temps d'examiner les propositions belges, qui ne m'ont été lues que très rapidement.’ Het besluit is dat den heer Hymans verzocht wordt zonder verwijl den tekst zijner vragen en eischen toe te zenden aan den heer van Karnebeek, die kennis zal geven van den dag waarop hij de discussie kan aanvaarden.

Die discussie heeft plaats gehad op 3 Juni, doch niet dan nadat de Nederlandsche minister, door een persoonlijk bezoek aan zijn Belgischen collega, dezen in staat gesteld heeft het vertrouwelijk overleg, dat van Nederlandsche zijde betamelijk en nuttig geacht werd, aan te vangen. De heer Hymans heeft zich van deze gelegenheid niet bediend, en het bezoek is niet beantwoord.

De tijd, tusschen 20 Mei en 3 Juni verloopen, werd van Nederlandsche zijde doorgebracht 1°. met een onderzoek naar de strekking der Belgische vragen en eischen; 2°. met het vaststellen van de wijze waarop en den vorm waarin zij zouden worden beantwoord.

Wat het eerste betreft, het was niet moeilijk tot de gevolgtrekking te komen dat de door den heer Hymans geuite verlangens van die der annexionistische Belgische pers minder in wezen dan in schijn verschilden. Voor zijne ‘demandes’, die, op zichzelve beschouwd, althans wat Limburg betreft, vaag konden worden geacht, waren de ‘questions’ een gevaarlijke buur. De eerste ‘vraag’ bewees dat het ‘régime qui garantira la Belgique’ o.a. den uitbouw van Maastricht tot een versterkt bruggehoofd beteekende dat zich bij de Belgische Maaslinie moest aansluiten.[1)] Een maatregel die

1) Tot stijving van de bewering dat Maastricht ‘passage millénaire des invasions germaniques dans l'Europe occidentale’ geweest zou zijn, schijnt de etymologie te worden te hulp geroepen (Mosae Trajectum!) De geschiedenis zelve had ook kwalijk dienst kunnen doen. Was er van ‘invasion germanique’ sprake in 1579 toen Parma, in 1632 toen Frederik Hendrik, in 1673 toen Lodewijk XIV, in 1748 toen Lowendal, in 1792 toen Miranda de stad aanviel? In 1813-'14 lieten de ‘Germanen’ Maastricht juist liggen en vielen van geheel andere zijde België binnen; in 1914 is, dank zij de omstandigheid dat Nederland, niet België er gebood, Maastricht wederom geen ‘passage’ geworden.

alleen van militaire beteekenis zou kunnen zijn, wanneer het annexionistisch programma verwezenlijkt ware in nog veel stouter zin dan de Belgische propaganda het gemeenlijk voorstaat: immers wanneer men zich de weelde veroorloven kon, *alle* Maasovergangen te versterken en te bezetten tot aan zee. Dan zou inderdaad eene linie geschapen zijn die wel niet door België's zwakke krachten, maar dan toch door die der Entente of van een Duitschland uitsluitenden volkenbond zou kunnen worden verdedigd (doch mocht de volkenbond er een zoodanige worden, dat hij over dergelijke plannen ernstig denken gaat - men zou daarover eerst Amerika wel eens willen hooren - dan zou hij meer reden hebben het werk aan te leggen aan den Rijn, dan aan de Maas). In zulke toekomstdroomen vermeit zich echter de eerste der Belgische vragen niet; zij kent de Maaslinie slechts als ‘première ligne de la défense de la Belgique’, en schijnt aan te nemen dat er ook na 1919 nog een onafhankelijk, over een gedeelte van den loop der Maas gezag hebbend Nederland zal bestaan. Is het, wanneer een Nederland België's buur blijft, zoozeer in België's belang, de Maaslinie een stuk verlengd te zien? Is het Nederland dat een aanzienlijk deel zijner krachten in Maastricht moet vastleggen, dan onttrekt het die aan zijn veldleger dat de mogendheid, die zich Nederland en België tegelijk tot vijand zou willen maken, in de flank kan en zou vallen. Òf de vijand van België zal, als in 1914, Nederland ontzien; in dat geval zal hij het tevens Maastricht doen; - òf hij zal Nederland niet ontzien; maar dan kan hij immers het tijdverlies van een aanval op het versterkte Maastricht gemakkelijk vermijden door noordelijker zijn weg over de Maas te kiezen? Is het België dat een versterkt Maastricht bezet, dan heeft het den aanval op een verbreed front te weerstaan, terwijl het in 1914 het smallere reeds

niet houden kon. Het eenig rationeele in 1919 is, af te wachten wat er van den volkenbond wordt. Zal Nederland daartoe behooren, en Duitschland eveneens, dan verdwijnt de geheele kwestie in haar militaire beteekenis. Zal Nederland er toe behooren en Duitschland niet, dan zal hooger instantie èn de militaire rol van Nederland èn die van België in de hand hebben, en maakt het voor die instantie niets uit of Maastricht Belgisch dan wel Nederlandsch is. Zal enkel België er toe behooren en dus de volkenbond niets zijn dan een verdoopte Entente, dan zal men Nederland in bepaalde omstandigheden misschien beschouwen als een onzekeren buur, maar die kwaad kan te Roosteren of te Venlo even goed als daarbezuiden. De zaak schijnt dus te zijn dat België òf (indien het enkel zijn particuliere Maaslinie verbreeden wil), zijn mogelijke militaire winst schromelijk overschat; - òf, indien het met Nederland rekent als uitgesloten van een West-Europeesch verbond waartoe België wèl zou behooren, de mate waarin het, om Nederland onder alle omstandigheden voor België onschadelijk te doen zijn, deze macht besnoeien moet, veel te laag aanslaat.

Niet minder bedenkelijk bevond men, in zijn vermoedelijke gevolgen, den eisch tot het inruimen aan België van de volle ‘attributs de souveraineté’ op de Westerschelde, het kanaal en den spoorweg Gent - Terneuzen, in oorlogs- zoowel als in vredestijd. Dat België tusschen de bandijken in oorlogstijd alles zou hebben te zeggen, beteekent noodzakelijk, dat Nederland er niets zou hebben te zeggen; maar dit zou België niet eens kunnen voldoen. De verdediging der Scheldelinie ‘te doen steunen op den geheelen loop der Schelde’, wat beteekent het anders dan dat België op dien loop alle verdedigingsrechten, dus ook alle verdedigingsmiddelen, voor zich opeischt? Hoe verdedigt men een stroom als de Schelde zonder het bezit der oevers, bezit, dat zoowel noodzakelijk is om de opruiming van mijnversperringen te kunnen tegengaan als om drijvend materieel in zijne actie tegen opvarende schepen te kunnen steunen? De vrije beschikking over de Schelde ‘met dependentiën’ in oorlogstijd beteekent de vrije beschikking over Zeeland en anders niets. Al wederom, òf Nederland en België zullen in het oorlogsgeval staan aan dezelfde, òf aan verschillende zijde, òf één van beide zal

neutraal zijn. Hebben Nederland en België één en denzelfden vijand, het staat waarlijk te bezien of het, in beider belang, het raadzaamst wezen zou uitsluitend België met de verdediging van Zeeland te belasten. Geldt de aanval Nederland alleen, dan schaadt de door België voorgestelde bepaling Nederland in een levensbelang; het neutrale België onthoudt zich, en de invalspoort naar Noord-Brabant ligt open. Geldt de aanval België, waartegen zal diens vijand meer opzien: tegen een geïsoleerd optredende Belgische weermacht op de Westerschelde, of tegen de noodzaak zich Nederland tot vijand te maken eer hij Antwerpen kan bereiken?

In onderscheiding van den 11^{den} Februari, toen de heer Hymans de economische belangen van België vooropgesteld had, was den 20sten Mei sterk door hem de nadruk gelegd op militaire eischen. Zij werden door onze deskundigen in België's belang slecht begrepen geoordeeld, en voor het Nederlandsch belang volstrekt verwerpelijk.

Daarentegen viel niet voorbij te zien, dat, in economisch opzicht, de toestand waarin België vóór 1914 had verkeerd, verbeteringen toeliet waartoe Nederland medewerken kon zonder eigen levensbelangen in gevaar te stellen.

Wij verwerpen de beschuldiging, dat Nederland van zijn gezag over de Schelde en over Zuid-Limburg gebruik zou hebben gemaakt om Belgische belangen te benadeelen. Geen zweem van bewijs is voor die beschuldiging bijgebracht. Dit neemt niet weg dat de omstandigheid zelve dat de verbindingen van België met de zee en met den Rijn grootendeels over Nederlandsch gebied loopen, door België als een gevaar, of althans als een last, moet worden gevoeld. Het kan zijn uitwegen niet verbeterd of vermeerderd krijgen zonder dat met Nederland moet worden samengewerkt. In de meeste gevallen (niet in alle!) waarin België en Nederland met elkander te maken kunnen krijgen zal België de vragende partij zijn, Nederland de partij die ergens in te bewilligen heeft. Het is voor Nederland verstandige politiek, het ontstaan van een gevoel dat België aan Nederland zou zijn overgeleverd, zooveel mogelijk tegen te gaan, en daartoe te overwegen of het Schelderegiem waaronder België en wij voor 1914 hebben geleefd, niet voor herzieningen vatbaar is die België zouden kunnen bevredigen. De heer Hymans

klaagde 11 Februari: ‘Toutes les mesures que la Belgique estime nécessaires pour l'entretien et l'aménagement du fleuve ne peuvent être arrêtées que d'un commun accord et avec le consentement de la Hollande. Nous ne pouvons donc rien faire si la Hollande exerce son droit de veto (wat het nimmer gedaan heeft)... D'autre part, le traité de 1839 n'a prévu que la conservation des passes et n'a pas envisagé d'améliorations, d'agrandissements et de rectifications. Dans l'avenir, pour maintenir Anvers à la hauteur des nécessités techniques, des approfondissements et des rectifications seront nécessaires pour lui permettre de recevoir les navires modernes, nos services techniques se sont déjà livrés à de vastes études à cet égard’. Nimmer is eenig voorstel dienaangaande door Nederland afgewezen, om de goede reden dat het er nimmer een ontving. Wij meenen te weten dat het vooral de Belgische Schelde is die normalisatie zou behoeven, en dat deze normalisatie (de ‘groote doorsteek’) in België zelf eindeloos besproken is en nimmer uitgevoerd, zonder dat onwil van Nederland op het onuitgevoerd blijven dier plannen eenigen invloed heeft gehad hoegenaamd. Doch, ondanks onze houding van 1839 tot 1914 en den toenemenden bloei van Antwerpen is de herinnering aan vroegere zonden van Nederland zóó diep, dat wij nog altijd een vooroordeel tegen ons hebben.

Welnu, van Nederlandsche zijde behoeft geen bezwaar te worden gemaakt, de bepalingen van 1839 in dezen zin te herzien, dat niet slechts omtrent onderhoud, maar ook omtrent verbetering van het vaarwater aan België redelijke waarborgen worden verstrekt. Wat de verbinding van Antwerpen met den Rijn betreft, reeds minister Regout had België te verstaan gegeven dat daartoe van Nederlandsch grondgebied kon worden gebruik gemaakt, op voorwaarde van België's medewerking tot kanalisatie der gemeenschappelijke Maas, welker water niet enkel en alleen zou mogen dienen om kanalen te voeden die alleen voor België belang hebben.

Het kwam de Nederlandsche delegatie voor, dat de zaak der waterwegen zich beter leende tot behandeling door België en Nederland gezamenlijk, die dan de uitkomst van hun beraad aan een internationale commissie konden voorleggen, dan tot behandeling in détail door die commissie

zelve. Men moet te Parijs zijn geweest om een indruk te hebben van de mate waarin de tijd der vertegenwoordigers van de groote mogendheden door duizenderlei belangen bezet is; zij beseften zelve zeer wel, in de onmogelijkheid te verkeeren om zelf in bijzonderheden af te dalen. Wij wilden de mogendheden niet te kort doen; voor zoover de uitkomst van een Nederlandsch-Belgisch overleg de herziening der tractaatsbepalingen kon influenceeren, zouden zij volle gelegenheid hebben die uitkomst aan de algemeene gezichtspunten, waarvan zij meenen zouden te moeten uitgaan, te toetsen.

In dezen zin sprak de heer van Karnebeek in de bijeenkomst van 3 Juni. Ter zijde stellende al wat strekte tot overdracht van souvereiniteitsrechten op Nederlandsch landof watergebied aan België, legde hij de volgende verklaringen af: ten aanzien van de Schelde: dat Nederland bereid was het gemeenschappelijk toezicht op de Schelde uit te breiden tot gemeenschappelijk beheer van dien waterweg, teneinde te verzekeren dat deze onder alle omstandigheden aan de behoefte van Antwerpen zou voldoen;

ten aanzien van de Rijn en Schelde verbindende binnenwateren: dat de redenen waarom het kanaal van Hansweert zou moeten worden vervangen door een kanaal Antwerpen-Moerdijk door België met geen woord aangeduid waren, doch dat Nederland bereid was nadere voorstellen van België dienaangaande in overweging te nemen;

ten aanzien van de gewenschte kanaalverbinding tusschen Antwerpen en den Rijn, dat het België bekend kon zijn op welke door Nederland noodzakelijk te stellen voorwaarde de volledige medewerking van Nederland tot het tot stand brengen dezer verbinding was te verkrijgen;

ten aanzien der te volgen procedure: dat men het verst zou komen door zich allereerst met Nederland te verstaan, en dus de lijn door te trekken die van het ‘traité complémentaire et explicatif’ van 1842 tot de overeenkomst van 8 Maart 1902 over het kanaal Gent-Terneuzen loopt, langs 1845 (kanaal Luik-Maastricht), 1863 (afkoop Scheldetol, Maasconventie), 1873 (herziening der Maasconventie en spoorweg door Limburg) en een aantal andere regelingen van gelijksoortigen aard, alle tusschen België en Nederland

zonder inroeping der mogendheden getroffen. Een Nederlandsch-Belgische commissie had dus de zaak der waterwegen te behandelen en zou vervolgens bij de mogendheden komen, die ditmaal niet konden worden voorbijgegaan, daar de te treffen regelingen passen moesten in het kader eener herziening der tractaten van 1839, door de mogendheden noodzakelijk verklaard reeds uit anderen hoofde.

De heer Hymams verwierp, met de meeste beslistheid. ‘En excluant de la révision toutes les clauses territoriales et militaires[1)], M. de Karnebeek maintient le régime de 1839 dont nous demandons la révision. C'est au régime que nous avons fait le procès, car il met la Belgique dans un état de dépendance vis-à-vis de la Hollande et nuit à ses possibilités de défense. Comme je l'ai montré, la Hollande est maîtresse de nos communications vers la mer et vers l'est et notre défense dépend de ses décisions. M. de Karnebeek n'a pas dit un mot de cette question. Elle ne paraît pas l'avoir frappé. Il doit se rendre compte que *cette question est celle que domine notre esprit dans cette affaire*... Le Président Wilson a dit que la frontière de la France est celle de la Liberté; *la frontière belge en est le prolongement*... Nous avons posé deux questions concernant la sécurité et la défense de la Belgique *et c'est de l'avis que l'on se formera de ces deux questions que dépendra la solution*. Pourquoi n'ai-je pas proposé moimême une solution? C'est parce que je ne cherche pas à en imposer une, *et parce que les solutions doivent dépendre de la réponse qui sera faite aux deux questions* de sécurité et de défense nationale que j'ai indiquées.’

Hier bleek dus zonneklaar, dat, van de twee Belgische schrifturen, het de ‘questions’ waren die alles beheerschten, ‘questions’ gesteld door een België dat zich geplaatst acht op eene ‘frontière de la Liberté’ welke Nederland niet schijnt in te sluiten en ten welker behoeve over rechten en bezittingen van Nederland mag worden beschikt.

Het antwoord, dat de hartstochtelijke woorden van den heer Hymans den Nederlandschen minister ontlokten, lag voor de hand: ‘M. Hymans n'ignore pas qu'en 1839, l'idée

1) ‘Clauses militaires’ van 1839. Welke zijn deze?

de modifications territoriales ou de disposition des biens et des droits de la Hollande a été expressément écartée par la conférence de Londres. Peut-on penser que cela serait sans valeur et que la Hollande pourrait se trouver en 1919 dans une situation inférieure à celle où elle était en 1831 ou 1839?... Si la Belgique pousse dans cette direction, aucune collaboration d'autres puissances ne pourra la faire aboutir'. De heer Hymans heeft gezegd dat de militaire kwestie voor hem alles beheerscht. 'En ce qui concerne les questions de défense nationale, il peut y avoir des divergences d'opinion, et il se trouvera sans doute des autorités militaires qui ne partageraient pas les vues exprimées par M. Hymans. Je n'insisterai pas sur ces questions, qui dorénavant devront être envisagées dans le cadre de la Ligue des Nations...'

De heer van Karnebeek besloot:

'Le point de vue de M. Hymans aurait pour conséquence de créer une situation telle que dorénavant toute demande formulée par la Belgique pourrait devenir une question d'ordre international. Je serai le dernier à refuser aux grandes puissances ce qui leur revient, mais la question est toute autre. Il faut qu'on puisse arriver à un résultat; il faut éviter, pour l'obtenir, dans mon pays même l'apparence d'une ingérence internationale qui ne serait pas justifiée. Je crois que si la procédure préconisée par M. Hymans était adoptée, il y aurait beaucoup de réserves en Hollande et on n'irait pas au même degré au devant des demandes de la Belgique. C'est là un élément psychologique sur lequel je dois insister.

C'est la main de la Hollande qui se tend encore une fois vers la Belgique. Est-ce que la Belgique refusera cette main? Est-ce que mon honorable collègue de Belgique prendra la responsabilité d'un pareil geste? J'espère que non.

J'ai la conviction que la voie qu'il indique ne nous mènerait pas où nous voulons aller. Je veux lui demander de réfléchir encore. C'est au nom de la Hollande que je lui tends la main; il ne faut pas qu'il la refuse... M. Hymans se rendil compte de l'impression fâcheuse produite en février dernier par la réponse du gouvernement belge à la demande du gouvernement hollandais? L'impression produite en Hollande a été déplorable. C'est moi qui indique maintenant à mon honorable collègue le chemin qu'il faut suivre, et je voudrais

que nous puissions arriver à une entente et marcher d'accord'.

De heer Pichon constateerde thans, dat er twee afwijkende voorstellen waren: dat van den heer van Karnebeek (directe onderhandeling tusschen Nederland en België), dat van den heer Hymans (internationale commissie). 'Les représentants des puissances qui ont déclaré qu'elles considéraient la révision des traités de 1839 comme nécessaire penseront peutêtre qu'il y a lieu de délibérer entre eux sur ces deux propositions. Nous ferions connaître la résolution que nous jugerions devoir prendre après avoir examiné ces deux propositions'.

De heeren Lansing, Balfour, Sonnino vallen bij.

De heer Pichon: 'Alors nous allons examiner la question et nous vous ferons connaître notre manière de voir sur les deux propositions qui ont été formulées.'

Zoowel op 19 en 20 Mei als op 3 Juni zijn feitelijk alleen de heeren Hymans en van Karnebeek aan het woord geweest. De vertegenwoordigers der vijf mogendheden hebben toegeluisterd; zelf geene richting gegeven aan het debat. Wij hebben niet tegenover eene overmacht gestaan die haren wil bepaald, en ons slechts geroepen had om ons dezen op te leggen.

Den 4^{den} Juni volgde de resolutie: 'de mogendheden, de noodwendigheid van de herziening der verdragen van 1839 erkend hebbende, vertrouwen aan eene commissie, omvattende de vertegenwoordigers van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, het Britsche Rijk, Frankrijk, Italië, Japan, België en Nederland, de taak toe der bestudeering van de maatregelen, die uit die herziening moeten voortvloeien en voorstellen te doen, *die niet mogen medebrengen den overgang van territoriale souvereiniteit, noch vestiging van internationale servituten*. De commissie zal België en Nederland uitnoodigen gemeenschappelijke formules in te dienen met betrekking tot de bevaarbare waterwegen, zich daarbij latende leiden door de algemeene beginselen door de Vredesconferentie aangenomen.'

De heer van Karnebeek, van dit resultaat mededeeling doende in de Nederlandsche Kamer, merkte op 'dat de bedreiging, die uit het naburige land opkwam, thans ter zijde

is gesteld' (6 Juni). In de Belgische Kamer verzekerde, 11 Juni, de heer Hymans: 'het behoeft geen betoog, dat de aangegeven procedure niet zal belemmeren het onderzoek van alle maatregelen, onontbeerlijk om de gevaren en ongemakken te niet te doen, waaraan overeenkomstig de conclusie der mogendheden van 8 Maart j.l. de verdragen van 1839 België en den algemeenen vrede blootstellen, evenals om aan België de volle vrijheid zijner economische ontwikkeling en zijn geheele vrijheid te waarborgen.'

Toen eenige dagen later Wilson te Brussel verscheen, bood het 'Comité de politique nationale' hem een adres aan, waaruit blijkt dat deze vertegenwoordiging der Belgische annexionistische partij de resolutie van 4 Juni in den meest volstrekten zin negeert, immers den eisch tot inlijving van Zuid-Limburg en dien tot onderwerping van den ganschen loop der Schelde aan de Belgische souvereiniteit handhaaft. Naar aanleiding van een onderhoud, dat het Comité met president Wilson had, heeft het sedert nog den eisch geformuleerd tot onmiddellijke ontruiming van Limburg door Nederland, opdat er onder toezicht van den volkenbond eene volksstemming zal kunnen plaats hebben.

De internationale commissie, die deze maand te Parijs hare werkzaamheden is begonnen, heeft eerst de vertegenwoordigers van België, de heeren Segers en Orts, vervolgens den heer van Swinderen gehoord. Het blijkt dat België, ondanks de resolutie van 4 Juni, van zijn bekende eischen niets heeft laten vallen; alleen wordt hetgeen 11 Februari 'souveraineté absolue', 20 Mei 'les attributs de la souveraineté' heette, thans 'maîtrise' gedoopt. De heer van Swinderen heeft de reserves van den heer van Karnebeek herhaald, ook diens toezeggingen, door de heeren Segers en Orts thans even onvoldoende geoordeeld, als op 3 Juni door den heer Hymans. De vertegenwoordigers der vijf mogendheden, bespeurende dat België en Nederland elkander geen stap genaderd zijn, hebben zoowel Belgen als Nederlanders laten vertrekken, om buiten hunne tegenwoordigheid thans zelf te formuleeren welke oplossingen zij aan beide partijen zullen kunnen voorstellen. Intusschen is het geheime stuk van 20 Mei bekend geworden, dat natuurlijkerwijze de stemming in Nederland buitengemeen verbitterd heeft.

Dat stuk is, door het in Nederland gevestigd Vlaamsche Persbureau, gepubliceerd den 17den Augustus. Een verzoek om inlichting is door de Nederlandsche regeering onmiddellijk tot de Belgische gericht; het antwoord was nog niet ontvangen toen, den 20sten, de heer van Swinderen te Parijs aan het woord kwam. Niemand zou er Nederland een verwijt van hebben kunnen maken, zoo het eens de geheele beantwoording der heeren Orts en Segers verdaagd had tot gebleken zou zijn of inderdaad, zooals het Vlaamsch Persbureau gemeend had te kunnen verzekeren, den 3den Juli, dus eene maand na de Parijsche resolutie, door de Belgische regeering aan agenten in Nederlandsch Limburg instructiën waren gegeven die de Belgische aanvaarding dier resolutie als grondslag van nadere onderhandeling tot een spot maakten. Nederland is, wederom, ten uiterste lankmoedig geweest. De 23 Augustus ontvangen Belgische mededeeling dat de ‘dienstorder’ (note de service), ‘waarvan door de dagbladen een groot gedeelte werd gepubliceerd’ [gedeelte dat men niet als verdicht heeft kunnen wraken], van den 20sten Mei dagteekent, heeft aan de zaak haar uiterst bedenkelijk karakter niet ontnomen. Den 20sten Mei *waren* er dus Belgische agenten in Nederlandsch Limburg, die de schoone taak vervulden in het stuk op zoo aanstootelijke wijs omschreven; zijn zij er nog? En laat men hen begaan? Dient niet te Parijs te worden verklaard, dat het voor Nederland onmogelijk is op den grondslag der resolutie van 4 Juni verder te onderhandelen, eer te zijnen genoege gebleken is, dat België zijn gedrag sedert 20 Mei met dien grondslag in overeenstemming heeft gebracht? Wat zou België doen indien Nederland eens de vragende partij was en terzelfder tijd dat het met België onderhandelde over regelingen die geen overdracht van gebied zouden insluiten, geheime agenten in eene Belgische provincie onderhield? Meent men die agenten maar in het duister te moeten laten wroeten, in de overtuiging dat zij toch niet veel bereiken zullen? Het zou verkeerde politiek zijn, vrees ik; de mensch en de Staat worden nu eenmaal onvermijdelijk beoordeeld niet naar wat zij doen alleen, maar ook naar wat zij over zijn kant laten gaan. Iedere natie heeft zwakke broeders in haar midden wien men ook zoodanigen steun niet onthouden mag, dien de sterken terecht versmaden.

Tot dusver heeft Nederland zich in het moeilijk geval voortreffelijk gedragen. Het geheel der Belgische opinie tegen Nederland op te zetten, het te laten aankomen op een open conflict, en zoodoende den moreelen band tusschen Nederland en de Vlaamsche bevolking door te snijden, is van degenen die deze zaak in België drijven het niet uitgesproken maar stellig bestaand nevendoel. Wij hebben dit doorzien en onze houding ook dáárdoor laten bepalen. De heeren van het Comité sturen regelrecht op moeilijkheden aan waaruit alleen eene blindelings hunne luimen volgende Entente hen zou kunnen bevrijden. In Mei waren de mogendheden, te oordeelen naar de persoonlijke uitingen (en ook de besluiten) dergenen die ze toen te Parijs vertegenwoordigden, ten aanzien van België *niet* blind. Is daarin sedert verandering gekomen? Eerder zijn wij geneigd te gelooven dat zekere kringen in België hun 'va banque' spelen. Eene crisis uit te lokken heeft in hunne macht gelegen, die op te lossen zooals zij het wenschen zouden, gaat hunne macht te boven. Wij kunnen dit zoo zeker zeggen daar tot zoodanige oplossing de medewerking van Nederland noodig zou zijn, en dit zal zijn na ernstig beraad in Mei aangenomen houding niet verloochenen.

Er is, behalve de Nederlandsch-Belgische zaak, nog veel anders in Augustus aan de hand geweest, maar ik mag van den lezer thans geen oogenblik meer vergen.

Over Hongarije, Opper-Silezië, Wilson en den Amerikaanschen Senaat, de binnenlandsche verhoudingen in Engeland, den vrede met Duitsch-Oostenrijk, dus een andere maal.

C.

Bibliographie.

Hageveld, roman van een seminarist, door P. Raëskin, Em. Querido, Amsterdam.

Wat wellicht het allermeest treft in dezen nieuwen roman van Raëskin is de strak-volgehouden, nobele objectiviteit, waarmede het leven is gezien en uitgebeeld. Ziehier de kleine, slechts op het priesterschap gerichte gemeenschap van een katholiek seminarie, waarin één wereldsch aangelegd student verdwaalde, die langzaam tot het besef komt zich in zijn roeping te hebben vergist. Er ware hier inderdaad voor den schrijver gelegenheid te over geweest om zijn eigen genegenheid of tegenzin zelfs op fijne en weinig ostentatieve wijze te doen blijken, en aldus heimelijk zijn lezers te beïnvloeden. Maar Raëskin heeft dit alles instinctief versmaad; zijne liefde tot het leven is zuiver en groot genoeg om hem elke uiting ervan gelijkelijk te doen beminnen, en zijn rustige glimlach van het liefdevol begrijpen weerspiegelt onder de lectuur van het boek op het gelaat van den lezer; onze sympathie bloeit open zoowel naar den jongen, onbewust-opstandigen wereldling als naar de hem vermanende en lichtelijk-verwijtende priesters. Juist ten aanzien dier objectiviteit is het boek reeds dadelijk uitnemend van opzet. Want de schrijver laat zijn Frits niet ter seminarie gaan onder eenigen dwang van pastoor of ouders, - integendeel, het heeft Frits vooral bij zijn moeder heel wat moeite gekost instemming te verwerven met zijn levenskeuze, en de kapelaans van de Cathrien schudden van den aanvang af hunne hoofden over het plan. Zoo gaat hij geheel uit eigen beweging naar Hageveld; zijn verschijnen op het seminarie en de vergissing die daarmede werd begaan, vinden slechts hun oorzaak in zijn eigen gebrek aan zelfkennis.

En hiermede is dan niet alleen de basis gelegd voor objectiviteit ten opzichte van geloof en priesterschap, maar tevens is aldus het psychisch probleem oneindig fijner en dieper gesteld dan wanneer hij op eenigerlei wijze gedwòngen was. Zelfs zijn hierdoor het geheele seminarie en het Roomsche geloof slechts bijzaken geworden, slechts middelen die den schrijver dienen moeten om iets anders uit te beelden, n.l. hoe een jongeman zich vergist in eigen innerlijke geaardheid en juist dòòr die vergissing komt tot de kennis van zijn wezen. En prachtig is Raëskin daarin geslaagd. Met rag-fijne bizonderheden in de zielkundige aanvoeling, die, juist wanneer hij met Frits-zelf bezig is, gedurig uit het boek òplichten, heeft hij dit geheele leven met al zijn aarzelen en tasten en met zijn eindelijke zèkerheid, voor ons aanvaardbaar gemaakt; er zijn pagina's in van zéér groote psychologische waarde.

Eenigszins onevenwichtig is echter dit werk geworden door te uitvoerige beschrijving van het seminarie-zelf en van het leven op Hageveld. Immers, wat slechts een bijzaak is in de zielkundige evolutie van het geheel, wordt dan plotseling losgerukt uit het verband met de eigenlijke kern van het verhaal en tijdelijk schijnt de geheele bedoeling van den schrijver te culmineeren in een soort descriptieve kleinkunst. Deze nu kan op zich zelf zuiver en schoon zijn, en Van Deyssel, aan wiens ‘Kleine Republiek’ men bij dit ‘Hageveld’ onwillekeurig denken moet, is daarvan in onze literatuur het groote en klassieke voorbeeld. Maar hier ligt, dunkt me, van Raëskin's talent niet de grootste kracht. Want slechts zelden weet hij, gelijk Van Deyssel doet, de louter-uiterlijke verschijning van het leven zóózeer te verdiepen, dat toch weer de innerlijkheid geraakt wordt, - en hierdoor lijkt het beeld dat hij schept meer òverzichtelijk dan dóórzichtig; men denke bijvoorbeeld aan zijne beschrijvingen der zalen, gangen en portalen van het Hageveldsche gebouw. Voegt men hierbij de omstandigheid dat, gelijk ik reeds te kennen gaf, deze beschrijvingen niet in noodzakelijk verband gebracht zijn met den psychologischen gang van het verhaal, dan nadert men misschien de oorzaak, waardoor dit in zoo menig opzicht knap-geschreven en goede boek tenslotte toch geen diepen indruk nalaat.

HERMAN POORT.

[Vierde deel]

Walmende lampen.

Tweede boek.

Derde Hoofdstuk.

Het was waarlijk de oude mevrouw geworden. Het huis der De Wilde's bracht Meta geluk! Nogmaals had Kees Tuinstra, toen zij hem op de tentoonstelling in Pulchri ontmoette en hij haar aanspoorde mee te doen aan een soort ‘Figuur-Salon’ die door Mense werd voorbereid, de teekening der twee zusjes vergeleken met het schilderij van Le Nain uit Boymans. Zij zelve vond het ding niet goed, ook Lieske werd daar niet wat het moest wezen, maar wel gelukkig was ze met deze op de twee teekeningen, van 'r alleen gemaakt. En het best bleek nu mevrouw.

Met zooveel hartelijke ingenomenheid had De Wilde er naar gekeken en erover gesproken, dat Meta aan de moeder vroeg: mag dit portret met het eene van Lieske een plaats in de studeerkamer hebben? Natuurlijk wou Oma daar niet van weten; ze hoorden aan de teekenares, menschen van hun beweging lieten geen portretten maken: klagerige bescheidenheid, waarmee het oudje dikwijls verveelde, hoe prettig zij meelachte, andere keeren. De plaats, vond Meta, was aangewezen; met een beetje verschikken van kleinigheden zou er aan beide kanten van de schrijftafel een portret kunnen hangen. Wel had de moeder bezwaren gefluisterd, doch de zaak was nu toch klaar; lijsten kreeg je véél beter te Brussel, maar deze konden er wel door en waren een pronk in de naakte eenvoud van De Wilde's triestige kamer.

Kiek had het spel der verrassing geregeld. Wanneer Vader om half vijf thuiskwam, ging hij altijd eerst naar boven, voor dat hij binnen verscheen voor de thee, de door Oma met Tante Meta's bemiddeling bij een familieleverancier van deze te Arnhem gehamsterde oorlogsthee. Dan moest hij de portretten vinden. - Als Vader ze zìet! maakte Lieske bezwaar en Oma erkende die vrees gegrond. Wel zat het viertal dus in spanning, de meisjes aangehold uit school, toen hij de trap kwam opgestommeld, om dadelijk door te gaan naar zijn kamer. En waarachtig, Lies kreeg gelijk: typisch Vader, die zag immers nooit wat; - gewoon trad hij de voorkamer binnen, enkel verrast dat er weer bezoek was. Lang hield geen van de meisjes het uit. - Jan, de kinderen zitten op spelden, zei Oma al gauw, om hen te helpen; en het werd een explosie van kreten, drukke verwijten en drukker gelach. Mina de meid kwam er bij te pas, stille getuige op de drempel, toen alle vijf naar boven waren en aan de deurkant saamgegroept schouwden naar die Vader verbijsterende wand. - Maar me thee? klaagde eindelijk Oma. - Tante Meta, kom! drong Lies, gracieus zich aanvlijend tegen haar om samen zich als los te winden uit de nauwe familie-oppropping. Mina, grof omdraaiend, ging al voor.

Eerst nadat, een kwartiertje later, de meisjes beneden naar de achterkamer gestuurd waren om heur schoolwerk te doen en Oma even na hen ging, wist De Wilde dank te uiten en zijn vreugde over hun vriendschap.

- U weet niet, hoeveel zon u hier brengt.

Meta opende de lippen, doch hield haar antwoord tijdig in. Had het er door gekund? ze wist niet. Van ‘de zon’ had zij willen spreken, die voor háár scheen in dit huis toen ze belde die middag van Her's vertrek, en Lieske haar verwelkomde. Nu prevelde zij iets onsamenhangends van ‘moeilijk complimentjes maken’ en ‘zonnigheid die zij vònd in dit huis’, en voelde dat het woorden bleven. Een uitredding was de brief, zijn brief, die ze nog niet had teruggegeven. Doch bij de overreiking beving haar een afkeer van het oneerlijke in haar gestamel. Hield De Wilde niet van de meisjes, alsof zij waarlijk zijn dochters waren?

- Eigenlijk dacht ik aan Lieske, zei ze, en deed het

heele verhaal van die middag: hoe ze tegen de boodschap opzag, door berouw over onoprechtheid gedrukt.

- Vindt u de brief dan niet knap? vroeg De Wilde. U kreeg dat in geen honderd jaar klaar en Isa improviseert het zoo maar. Ze doet de heele dag niet anders, met de mond en in alle taktiek. Inspannen moet ze zich voor oprechtheid. Er is een oogenblik in mijn leven geweest, dat ik alle vrouwen verdacht, ernstig verdacht, net zoo te zijn.

- En uw moeder dan?

- Ook mijn moeder, want de leugen waartegen die vocht was al te ongeloofelijk groot... 'k Wil graag dat u het heelemaal weet... maar wacht u even.

Hij ging het vertrek uit; bijna onmiddellijk kwam hij terug.

- Ik zou liever niet worden gestoord, maar moeder is druk met de meisjes bezig... Het zal wat lijken op een biecht; het is ook waarlijk aandoenlijk grappig, u te kennen met uw geheim, u de wandelende oprechtheid, en als antipode Isa die niets te verhelen had of heeft, behalve dat zij is louter leugen en alleen door leugen regeert. De voor een outsider onbegrijpelijke boodschap van een hoofdredacteur aan zijn ondergeschikte is voor wie Isa kent verklaarbaar, zooals het schrikbewind geweest is dat zij gevoerd heeft in mijn huis, waar ze kwam, loog, overwon. Terwijl ik nacht en dag leed onder het ontdekte bedrog van mijn vrouw, was zij een orakel van eerlijkheid voor me. En mijn vrouw die zóó prachtig veinsde dat de ergste evidentie me nog ongeloovig liet staan, heeft niet alleen op haar vertrouwd, maar alle verzekeringen van 'r aanvaard.

- Wijt u werkelijk aan Isa het weggaan van uw vrouw?

- Haar invloed heeft ook daarbij zeker meegewerkt, al heeft ze erger dingen gedaan. Het lijkt misschien melodramatisch, maar het gevoel dat ik had voor mijn vrouw, verdroeg op het láátst - u hoort de klemtoon! - het weten, het zien, het gedoogen van de afschuwelijkste toestanden. Lang heeft mijn vrouw me bedrogen, zooals dat heet, zich met een andere man afgegeven, zonder dat ik iets vermoedde. Maar toen ik wist en... ik zeg u: berustte, bleef er voor mijn besef een band. Heel veel vrouwen

voelen hetzelfde, blijven liefhebben, hopen op later en zeggen dan dat ze zoo doen om de kinders. De kinderen hier zijn niet de mijne... U schrikt daar niet van? Wist het dus? En u ontstelde, toen ik van ù wist. Men heeft u tijdig ingelicht. Onze vrienden de medemenschen! Misschien wel ook op dat feest bij Zwart. Hoewel op de hoogte, zei u straks, dat Lieske het zonnetje is in mijn huis... Ze is een kind van de tweede man, tevens van de meest-beminde, die met Minnie's verlof kwam in mijn gelukstuin en plattrapte wat naar ik dacht er nog bloeide. Vindt ook u me een Jan de Wasscher? Mijn liefde heeft consequent willen blijven, maar mijn uitgangspunt was verkeerd. Eigenlijk had ik recht op niets. Want de vrouw heeft op kinderen recht en aan dat recht had mijn wil getornd, gewriggeld... heel veel menschen doen het, maar diplomatiek, met geven en nemen, dus niet driest-logisch, zooals ik wou.

U moet weten, als het nog aandacht waard is, het lijkt alweer zoo'n tijd geleden! dat het Pessimisme voor mij tot tweede Evangelie heeft gediend. Ik vind de vergelijking zuiver, want ook het Evangelie is triest, blijheid kan ik er nog niet in zien. Als jongen ben ik vroom geweest, maar het was nooit blije vroomheid. Ik aardde naar mijn brave vader, maar die wist zijn geloof te houden, hoewel ook hij tot een kentering kwam. Hem verloor ik, dan de godsdienst. Niet mijn aard, de somberheid; integendeel gaf die voldoening, koestering van mijn eigenliefde! Troost vond ik in boeken over boedisme; ook las ik Schopenhauer, Hartmann, kwam daarmee eigenlijk achteraan, het hoorde bij twee generaties vroeger, maar 't was van mij ook heusch geen mode. In het pessimisme vond ik eenzelfde meedoogenloosheid, als vroeger sterk me had getrokken naar kalvinisme en predestinatie; het aardsche leven pelgrimstocht... er is veel troost in zelfbeklag, ook wanneer men die voelt *en masse*. Daar zag ik een mooie hardheid, ruigheid, zoo iets voor boeren of vrome visschers, een mannelijke poëzie... IJdel, hield het verband met mijn eerzucht, het wazig bewustzijn dichter te zijn. Als jongen had ik gedweept met Byron, dat zondige, bijna verboden boek, gevonden in de kast van me vader. Te Utrecht kwam ik op voor Childe-Harold, maar hoorde daar: je bent ouderwetsch, 't was nu alles Shelley, de *Nieuwe Gids*. Toch

legde die jongensindruk een laag, waar... Ibsen bij kwam: ik zag zijn *Spoken* van Duitschers die het prachtig speelden. Maanden leefde ik in niets anders dan Noorsche en Duitsche Grübelei - ongezond, ook voor de studie, maar 'k zou dichter, denker worden; 'k schreef, ik dichtte! meest in tooneelvorm. Over mijn ‘loopbaan’ is toen beslist en hiermee over de loop van mijn leven; mijn levensinzicht veranderde later. Makkelijk kan ik er nu over spreken, ofschoon het me alles heel moeilijk geweest is.

Feit van gewicht: ik werd gespeeld! U, geboren optimiste, hebt zeker nooit aan de macht geloofd van het haast equivoque ‘niet niet’... 'k Bedoel de begeerte die louter ontstaat door 's menschen vrees te kort te komen, minder dan een ander te krijgen. Ons aller leven regeeren verlangens naar dingen die we niet zouden wenschen zonder de angst dat ons zal ontgaan wat een medemensch ontvangt. Door die ‘niet-niet’-dwang bleef 'k ontevreden, totdat er een werk van me kwam op de planken. 'k Dacht vroeger het leven te kunnen ontwijken; die wensch was lange tijd me trots; nu zat ik opeens en voorgoed er in.

Volgens de opvattingen van de lankmoedige levenspraktijk had ik kuisch geleefd. Voor zoover m'n droefgeestigheid, het minder-achten uit tegen-opzien, onthouding niet vermakkelijkte, deden het in me studentetijd hoogmogende omstandigheden: tegendeel van een don juan, arm en nooit onder fuivende lieden. Meisjes had ik nergens ontmoet, behalve thuis in de pastorie. Minnie zag ik als een meisje. Ze was een schoonheid - ik zag een liefheid. Dat is de vreemde vergissing geweest. U, schilders, schermt altijd met visie: ik had een eigen kijk op Minnie - ik zag in haar, wat ik wenschte te zien. Natuurlijk heb ik onbewust de macht ondergaan van haar groote schoonheid, maar pessimisme, mannetrots en... mijn bewuste leelijkheid hadden mij schoonheid doen verguizen. Uit me dorpsjeugd behield ik een ideaal van Klaartje Donze uit de *Camera* als *het* begeerlijk-lieve meisje, te Vorden voor me geïncarneerd in een blondje met regenmantel, dat dagelijks fietste de pastorie langs. Ze bleek de eenige dochter te zijn van een Duitsche zonderling, die ergens afgelegen woonde; neven heereboerden bij Lochem; met één van hen was zij verloofd.... Minnie

droeg geen regenmantel, deed veeleer denken aan oostersche pronk - haar moeder was een mooie joodsche. Maar bij het Gezelschap was ze de jeugd, frisch en eenvoudig, versch van de Tooneelschool; en bovendien: ze speelde het meisje, 't fortuinlooze nichtje in mijn stuk. De ingénu van ons beiden bleek ik, hoewel bijna zeven jaar ouder. Toch wist ik al gauw dat zij anders was dan mijn voorstelling haar vasthield. Dreef me desondanks verliefdheid of onderging ik metterdaad de macht van krasse theorieën? Er was die droeve van Leopardi: de man bemint altijd een waan... Zoo heb ik gesmeekt en me voor haar vernederd... maar hier kwam wel iets anders bij.

Minnie was begonnen met plezier te toonen in mijn linksche hofmakerij. Toen zei ze dat ik haar vriend mocht zijn. Daar ik aanhield, beleed ze: ik ben niet verliefd. En toen beging ik de vergissing van toch met 'r te willen trouwen - dit was, waar ik u straks van sprak.

Nog is het netelig vertellen... We waren in het geheim verloofd. Zoo had ze gewild, naar ze zei om haar moeder. Soms heette het: om de directeur. Maar we deden wandelingen, eens gingen we heel een Zondag naar buiten. O, die eindelooze gesprekken: ze werden een rafelen aan de hartstocht, ze plozen teere dingen stuk. We hadden daarbij verschillend belang. Zij wist zich voor te doen als een kind, zóó praatte ze met me over de passie: ik nam het aan als de taal van een kind, alweer beminde ik mijn waan - in weerwil van 'r: ‘ik ben niet verliefd’. Passieloos was ze... voor mij, bij mij; zoo kon ze, zich voordoend of ze een kind was, mij zeggen: kinderen wil ik niet, want leven in en voor de kunst.

Ik had haar lief met al mijn kracht en naar ik voelde, ook met passie; maar ja, ik was een zwakkeling! Leopardi gaf mij de gedachte: de vrouw die men liefheeft is louter een waanbeeld - dat al mijn pessimisme waan was, theorie voor levensangst, had me geen dichter of wijsgeer geleerd en ik doorzag het niet uit mijzelven. In mijn ‘ruigheids’-illusie dat levensschuwheid hetzelfde zijn zou als levensonlust, gaf Minnie's onwil me juist wat ik aandorst, omdat ik geen levensvoortzetting wenschte. Minnie's bezwaar scheen opgeheven, het leek de voorwaarde tot haar jawoord; en bij

mijn eigen liefde voor kunst, bij dat ideaal: samen opgaan daarin, kwam quasi vaderlijk het gevoel dat haar toewijding eerbied verdiende. Wel was het mij duidelijk, dat er een minimum van lichaamsvreugde tusschen ons zou bestaan, maar dankbaar nam ik haar aalmoes aan, beseffend uit ...wijsgeerig beginsel niet meer te kunnen, te mogen verlangen.

'k Verloor uit het oog, wat *zij* te kort kwam. Deze kortzichtigheid heeft me gestraft met een smart die bijna doodde. Nu ben ik als een geamputeerde. Zooals een mensch met houten been nu en dan pijn meent te voelen in de verloren ledemaat, zoo vlijmt soms mijn verlatenheid. Het houten been is me vaderschap. Veel heb ik dáárover moeten hooren; 't heeft om me ooren gedruischt en gesuizeld, zóó hebben de menschen weerbarstig gezwamd - vergeef het studentikoze woord! Isa was daarbij vaak chef d'orchestre. Och, ze vond me zoo benepen en stookte, als ging het hem wat aan, bij Zwart. Hij had me dit grootbrengen moeten verbieden! Hoe háár op te voeden tot: klein ben jij? Juist dit behoud van de kinderen - u mag hierin een woordspeling zien, die dan komt ten bate van Oma - is het eenige, waar Minnie en ik het zonder veel moeite over eens werden. Zij had niemand - de moeder is dood - om de wichten aan toe te vertrouwen. Dus zouden ze in haar huis zijn gebleven - Lieske, aanvankelijk bij 'r vader; maar tòen wachtte Minnie het leed van de ontrouw, en kwam er... Het werd er werkelijk zoo, dat een meisje daar niet kon wonen. Juist dit drukt me soms als ten deele mijn schuld.

Even naar Meta opziend, zweeg hij; schuin op de stoel, een arm over tafel. Verbijsterd, gefolterd had zij geluisterd. 't Was haar onmogelijk iets te zeggen. Hij zuchtte licht; de arm wegtrekkend, meteen ver achterover leunend, voorkwam hij elk onnoodig woord:

- 'k Voel dat u iets stuiten moet in me verklaring. U, met uw prachtige levensmoed! 'k Hoop dat u gelooft aan me schuldbesef. Leek me toon misschien wat ruw, of ongevoelig, zoo kalm vertellend! ik deed een objectief verhaal, opdat u hooren zou, dat ik genezen, ook over die levensschuwheid heen ben. Van dat... schichtige moest ik u

spreken, omdat het mijn heele houding verklaart. 't Kind, onvermijdelijk gevolg van het liefde- of passieverlangen; passie, een roes die vergetelheid geeft; der vrouw blije overgaaf in verliefdheid op een knap-uitziend en krachtig man - dat alles was me begrijpelijk. Echt verlangen naar een kind moest ik helaas leeren begrijpen. Minnie miste dat volslagen; haar kinderen zijn voor haar louter gevolg van haar toegeven aan hartstocht.

- Heeft ze dan nooit ze weer bij zich verlangd? ook niet één?

- 'k Had het overlaten als eisch gesteld, niet om haar, maar om invloed van derden. Ze kon de kinderen altijd zien; hier, wanneer ze dat maar wou; met eenig voorbehoud, ook bij haar. Maar ze taalt er haast niet naar. Verleden zomer was 't het laatst, toen had zij ze, allebei tegelijk, een kleine week bij zich aan De Steeg, terwijl moeder en ik buiten Lochem zaten. 't Gevaar bestaat, op de duur, met Liesje, dat die neiging toont naar het tooneel. Ze lijkt, zeer zeker, in veel op 'r moeder. Naar Minnie verlangen, doet ook zij niet.

- Maar, zoo wierp nu Meta tegen, en door haar toon klonk iets van wrevel, de bewogen teleurstelling van niet begrijpen; wat me onverklaarbaar blijft, hoe kunt u erop gesteld zijn, de kinderen te houden; ù, kìnderen te hebben, en dìe?

- Zoo'n roofdier, wat? alles voor mij... En daar Meta, nog meer verwonderd, ongeduldig het hoofd schudde: - Word u niet boos, het is maar een grapje. Aanvankelijk bleven ze hier, vanzelf. Minnie wou weg, naar die andere man, zooals het heette om een rol. Ze moest en ze zou die rol met hem spelen. Want schakelt u haar spel niet uit. Haar kunst was altijd het excuus-woord, om de kunst mocht er worden gezondigd! maar het is ook een stellig feit: te Amsterdam en in alles vrij, toegevend aan 'r sterke instincten, kon ze worden, die ze nu is.

- Heeft ze talent?

- O, kent u haar niet? Ja, het is een ras-artieste. Dat is juist het verschil met Isa, die stellig overwicht op haar had en met wat dan veelzijdigheid heet, niet in Minnie's schaduw staan kan. Begrijpt u dat ik er tegen opzag, nu over Isa's spel te schrijven? Gelukkig had

ze een dankbare rol, de Indische kleeren deden het meeste. Minnie... Hebt u wel eens gehoord van Damala? Een pracht van een Griek (Meta verbleekte), die met Sarah Bernhardt is getrouwd. Het huwelijk heeft een jaar geduurd. Ik was géén prachtman, maar bij wat ik meende dat hij voor een Sarah moet hebben gevoeld, heb ik mijn liefde vergeleken; 'k heb Minnie werkelijk aangebeden... nu breng ik haar kinderen groot, in Lies zie ik zoovéél van háár... het is niet altijd gemakkelijk werk; maar begrijpt u niet, dat, toen geldige, door Minnie erkende overwegingen van praktisch nut me tot het voorstel hebben gebracht, ik er voldoening, vergoeding in vond, dat van haar hier bij me te houden?

- Het is zoo overstelpend droevig...

Zij keek hem aan; ze wist niet anders.

- Ja, u ziet het leven blij, en dat heb ik nooit gedaan. Wel ben ik veel meer tot vrede gekomen. Met moedige eerlijkheid alle ontgoocheling te aanvaarden, acht ik de beste les van het leven. Illusies heb ik al lang niet meer. En het moederschap is een illusie voor elke gezonde, normale vrouw. Dit heb ik moeten leeren inzien. En nu voel ik het ook wel mee, in het geluk dat een liefde me geeft, die niet uit de hartstocht is voortgekomen. Nog weet ik niet, of ik de verantwoordelijkheid voor levensverwekking zou wenschen. Maar wat, wie het niet wenscht, derft aan geluk, dat ervaar ik dagelijks... hòe abnormaal mijn vaderlijk gevoel mag lijken en mèt het nooit me begevend besef van gevaren en moeilijkheden die de toekomst wellicht bewaart.... Maar... ik zou zeggen, lieve Mevrouw... Oma heb ik straks verteld dat ik iets met u wilde bepraten; ik zal haar nu maar binnenroepen, want ze mist haar kopje thee...

Meta knikte, vond alles goed, daar deze benauwing thans moest einden.

* * *

Doch nauwelijks De Wilde's huis uit, had ze spijt, wenschte terug; en onder de warring van 't loopen naar Rijswijk, toen ze te voet ging hoewel het laat was, hoewel ze driemaal een klok gezien had; en toen ze eindelijk zat bij haar jongen, en heel de avond, de lange avond, kwam telkens

nieuwe beklemming van vragen, stellige vragen die zij doen, tegenwerpingen die ze maken, hartelijke verzekeringen die ze geven wilde, met, knellender, hòe ze zich zelfzucht verweet, de radeloosheid om 't raadsel: Isa. 't Stond alles vaag en weten wou ze! Haar vastberaden, concrete natuur haatte, of het aan een portret waar', 't onklare in 't verkregen beeld, de ongeslotenheid der lijnen, zooveel dat bijkomstig leek en toevallig. Haar ziel deinsde weg voor een ‘levenswijsheid’, die tot de mooiste gevoelens zich indrong. Arme man, die zoo kon zijn, zoo kon doen, vlak tegen zijn aard in - lafheid is een ramp voor mannen. God, wat maakte de stakker door! En dat tooneel, ach, wat een wereld. - En dáárnaar ging nu Isa's begeeren! Maar vroeger, wàt had ze toen gewild?

In de korte, pijnlijke oogenblikken, nadat De Wilde zijn moeder geroepen, en elk van de kinders zich even vertoond had, was zij met hem overeengekomen, dat hij Wolters naar de beteekenis van het ‘Figuur-salon’ bij Mense zou vragen en Zondagochtend haar bezoeken, om de *Twee Meisjes* te zien in de lijst en te overleggen, of deze teekening iets voor die tentoonstelling kon zijn. 't Was een nuchter-gladde afspraak geweest, mal kalm, na het ontstellende van zijn huwelijks-verhaal. Nu kalmeerde dit vooruitzicht; wel duurde het lang, eer het Zondag zijn zou, maar met hem hier in hare kamer, voelde ze zich volkomen bij machte, rustiger te praten, te vragen...

Was zij niet hard tegen hem geweest? Eigenlijk zei ze geen woord van meelij! Star had ze het aangehoord, al die ellende, dìe ‘biecht’, zooals hij zelf het noemde. Hij, onnatuurlijk van somberheid; de vrouw van ongevoeligheid.... m'n God, een slet uit het volk voelt meer, die staat d'r kinderen niet af, al leeft z' in dronkenschap en ontucht - - doet zoo iets wèl een kunstenares! En òm haar kunst? Dat was toch onzin! Maar wat moest Isa's invloed daarbij?... Isa... o, het onduldbare raadsel, door al het naars dat De Wilde vertelde, zoo min als door haar brief verklaard!

Bij haar thuiskomst had Meta een pak gevonden, door Kees Tuinstra die middag gestuurd. Het bleek een stapeltje vergeelde, vaak gescheurde, doch blijkbaar voor het bewaren uitgezochte, Fransche en Duitsche weekbladen, *Jugend*,

Simplizissimus, verweg het meeste uit Parijs. Bijbladen van *Gil Blas* en *Echo de Paris*, een ding dat *Vie Populaire* heette en de beroemde *Courrier Français*. Eenige bladen waren gekleurd, alle toonden groote namen, Louis Legrand, Toulouse Lautrec, Steinlen, Forain, Henry Ibels. Meta dwong zich tot ernstig bekijken, 't was alles verbazend knap, en eenvoudig, alleen Willette had wel trucs; maar de rest, zoo forsch-direct, even kloek gedacht als geteekend. Daar vele platen illustraties bij vertellingen, enkele tooi van een versje waren, las zij wat en dat hield wel bezig; toch dwaalden telkens de gedachten, terwijl hare handen weer bladen opnamen, haar oogen schouwden zonder zien. Eén illustratie was niet als de rest; in plaats van eenige teekening, had de titelpagina twee brave portretjes. ‘Un mariage parisien’ stond er boven; en eronder ‘les fiancés’. Tekst aan de tegenkant verklaarde; de minzaam-ernstige Jeanne Hugo, kleindochter van de verafgode dichter, zou trouwen met Léon Daudet, stralend kijkende zoon van Alphonse. Meta had vroeger daarover gelezen; even moest ze zich bedenken... dat huwelijk was mis gegaan, allebei trouwden ze later nog eens... Zou daar niet geleden zijn? Mondaniteit lijkt altijd glad!... De chroniqueur hier citeerde de Oude, twee dingetjes uit *l'Art d'être grand-père*, het beminnelijk ‘grand âge et bas âge mêlés’, het tafreeltje dat Jeannetje stout geweest is en grootvader haar de jam-pot toestopt; en het werkelijk-mooie *Sieste:*

Elle fait au milieu du jour son petit somme;
Car l'enfant a besoin du rêve plus que l'homme:
Cette terre est si laide alors qu'on vient du ciel!
L'enfant cherche à revoir Chérubin, Ariel,
Ses camarades, Puck, Titania, les fées;
Et ses mains, quand il dort, sont par Dieu réchauffées.
Oh! comme nous serions surpris si nous voyions,
Au fond de ce sommeil sacré, plein de rayons,
Ces paradis ouverts dans l'ombre et ces passages
D'étoiles qui font signe aux enfants d'être sages,
Ces apparitions, ces éblouissements!
Donc à l'heure où les feux du soleil sont calmants,
Quand toute la nature écoute et se recueille,
Vers midi, quand les nids se taisent, quand la feuille
La plus tremblante oublie un instant de frémir,
Jeanne a cette habitude aimable de dormir;

Et la mère un moment respire et se repose,
Car on se lasse même à servir une rose.
Ses beaux petits pieds nus dont le pas est peu sûr
Dorment; et son berceau qu'entoure un vague azur
Ainsi qu'une auréole entoure une immortelle,
Semble un nuage fait avec de la dentelle;
On croit, en la voyant dans ce frais berceau-là
Voir une lueur rose au fond d'un falbala;
On la contemple, on rit, on sent fuir la tristesse;
Et c'est un astre, ayant de plus la petitesse;
L'ombre, amoureuse d'elle, a l'air de l'adorer;
Le vent retient son souffle et n'ose respirer.
Soudain, dans l'humble et chaste alcôve maternelle,
Versant tout le matin qu'elle a dans la prunelle,
Elle ouvre la paupière, étend un bras charmant,
Agite un pied, puis l'autre, et, si divinement,
Que des fronts dans l'azur se penchent pour l'entendre;
Elle gazouille... - Alors de sa voix la plus tendre,
Couvant des yeux l'enfant que Dieu fait rayonner,
Cherchant le plus doux nom qu'elle puisse donner
A sa joie, à son ange en fleur, à sa chimère:
‘Te voilà réveillée, horreur!’ lui dit sa mère.

De oogen in tranen, zat Meta te staren. God, dat er vrouwen konden zijn, voor wie dit algeluk niet telde! Dat van de voetjes en de wieg... Meta herlas: un nuage de dentelle... Hòe lang bezat zij dit zalig bezit! Maar ach, zoo'n meisje, pas van de Tooneelschool... Máár dat die vrouw, toen Kiek er wàs!... En dat ze Lieske, de prachtige Lieske... 't kind van een man die ze werkelijk liefhad - dàt kon geen ijdelheid geweest zijn, geen ‘willen leven voor de kunst.’ De kunst, het tooneel! in ons miezerig landje! maar al werdt je d'r Sarah Bernhardt mee...

Driftig schoof Meta de kranten van zich. Haar mond vertrok door het knarsen der tanden. Zoo'n toornende minachting luchtte op, was als een vergelding voor al de deceptie. Schepsels van schijnleven! claque en reclame, anders was hun kunstliefde niet, die voor het diepste in de natuur stomp-onverschillig dank-je deed zeggen. Isa met 'r Levenslied! In Bet de daghit was méér zang, die snapte beter het menschebestaan, meemoederend thuis, elk vrij half uurtje, 's avonds laat of 's morgens bij donker, over dat grut uit gezin van negen.

- Hè?

Zij bevond zich alleen in de kamer en bewust deed zij de uitroep. Bij haar duw aan de warboel bladen, was er één komen uit te steken, dat ze blijkbaar had overgeslagen. Het bleek, in de *Courrier Français*, een heel-blads-teekening van Forain. Verschrokken hield ze die vóór zich en staarde. Twee jonge-meisjes, fragiel en met de punt-neusjes die Forain tot gewoonte werden. Ze staan, in het salon waar een avondpartij is, afgezonderd bij de vleugel. De jongste, l'ingénue, ziet bedremmeld vóór zich. De oudere, donkere, kijkt op die oogen, haar sterke blik is over het meisje. - ... Et puis, zegt ze, c'est *si* laid un homme.

Deze zonde, die mogelijkheid...

Of de platen hadden misdaan, schoof Meta, opgestaan, alles bijeen, duwde, wriemelde ongeduldig, tot het zich in een stapel voegde. Toen deed ze er straf het grauwe papier om. Doch in licht-ontevreden zelfspot, legde ze het pak op de kast aan de wand, zonder het touw nog vast te knoopen. 't Was onzin, in zulke afschuwelijkheid iets typisch Fransch' te willen zien. Forain gaf het niet uit sympathie weer... Haar hersens waren in de war, daar zulke bekrompenheid er door ging. Dus - ook dit vreeselijk vermoeden? Zij voelde als 'n mat schreien in zich het wenschen dat het niet zoo zijn zou, doch fel venijnig daaroverheen, een toornend aanvaarden als overtuiging.

Bruusk, zonder verder te redderen of om te zien naar het teekengerei, knipte ze 't licht in de voorkamer uit.

Baasje bij een waxinelichtje verzorgend, omdat hij de laatste avonden veel te lang was wakkergebleven, zag ze met strakke blik op hem neer. Onder het als iets vanzelfsprekends doorleefde moederbezit, bleef ze vervuld van ontzette verbazing, dat dit afschuwelijke zijn kon.

* * *

Vroeg wakker, lag zij roerloos neer; 't gebeurde zoo zelden dat hij het langst sliep! Geen oogenblik had ze gesoesd, deze morgen, zooals tegenwoordig haast dagelijks, nu het voorspoedig bleef gaan met Baasje. Onmiddellijk, of het geen nacht geweest was, dacht ze, wist ze: dat met Isa.

- ‘Leven wou ik, ongebreideld... Nu pas weet ik hoe ik aan den rand van den eeuwigen afgrond stond...’

Deze zinnetjes uit de brief, haar bijgebleven, woordelijk - neen, ze bewezen werkelijk niets. Zij, Meta, had ze neer kunnen schrijven in de eenzaamheid te Ukkel.

Al wat De Wilde gezegd, geklaagd had, gaf evenmin vastheid aan haar verdenking.

Weer had zij niets dan haar gevoel om overtuigd te zijn, zeker te weten.

En dìe vrouw, vriendin! die, vertrouwde bij Baasje!

Maar... juist haar gevoel, de veiligheid daarvan, hoe faliekant had ze er op vertrouwd in 'r gewisheid van Zeno's liefde.

Neen - niet deze stelligheid dreef haar ooit! Dat deed haar eigen betrouwbare liefde...

God!

Schichtig schoot haar blik haar kind langs.

Daareven nog had ze trotsch overdacht, dat Isa nooit in deze kamer, nooit in de dierbare heimelijkheid van kindje's veilige slaapplaats geweest was.

Als kindje besefte, wàt Moeder nù wist, dat *wéér* haar liefde het dringend bewijs was.

De linkerhand tegen de boezem drukkend, tot een onwillekeurig gebaar van beschaming en benauwdheid, richtte ze door de rechter zich op en met een indringende blik naar zijn bedje of zijn slaap nog onverstoord was, vluchtte zij in het voorvertrek.

Machteloos zonk ze er op een stoel en staarde wezenloos naar de grond, de schouders krommend als onder de kilte, met luttele schuddingen van het hoofd, zoekend of ze neen kon knikken, wetend dat het ja moest zijn.

Haar afkeer was dus de afgunst der liefde! Zij meende Isa te vreezen om Baasje en al haar verwijt was verraad aan 'r kind.

Ze sloot de oogen, dook op 'r hand neer, zwaar nijpend rustte de elleboog op het met nachtkleeding vlossig gedekte bovenbeen.

Het was de verbijstering van een ontdekking die haar weerzin gaf tegen zichzelve; een afkeer door onverwacht zelfverwijt; 't vernederende van nieuwe zwakheid, hoon na 'r trotsche schimp op Isa. Een kaartenhuis, al haar verdenking. Wegdringen wou ze Isa bij Nico, als was er aan

Baasje te luttel verzorging! Baasje, die onschuldige schat, die nu al liefde, dankbaarheid toonde in zijn aanhankelijk reiken en grijpen, zijn kreetjes, z'n ‘ja’ dat de mooiste muziek was, al die knappe kleine woordjes en die zalige guitenlach, waarin hij met nuffigheid teederheid uitte, poezig koket het hoofdje draaiend, kopjes-gevend oogjes dicht.

‘Ontrouw’ martelde 't door haar denken.

Warm was ze geloopen van vinnig verwijt tegen Minnie, die ze niet kende, van wie ze enkel de voornaam wist, en de vreeselijkste dingen had ze gedacht of bedacht over Isa. Dat zijzelve van zulke dingen wìst... Ze herinnerde zich haar berouw, de morgen van de rit naar Doesburg, toen ze, Naeff te Velp passeerend, pleizier kreeg in de mogelijkheid dat heeren die daar buiten zaten haar vader zagen met een vrouw. Altijd sexueel geknoei... Ach, Brussel had wel kwaad gedaan; al wat ze daar moest zien en hooren! Agnès die haar *Mademoiselle de Maupin* gaf! Agnès, dat arme monster Agnès; één passiepees en dan zoo leelijk... Haar had die vuilheid toen nìet beleedigd, eerst later onder haar liefdegeluk - nu werd zij nog ervoor gestraft, dat ze die vieze praat niet ontweek, want louter op het zien gisteravond van de droevige prent door Forain....

Neen! - Zij veerde op met een ruk. Haar lichaam deed als haar gedachte. Dit was te veel, 't was onrechtvaardig: - ook nu nog achtte zij Isa schuldig. - Ja. - Zij sprak het woord en knikte, en voelde voldoening van billijke daad.

Op hetzelfde oogenblik gestommel over de boventrap hoorend, wist ze zich opeens vernuchterd tot een kalmer werkelijkheid. Daar het mogelijk was, dat Mevrouw zonder tikken binnenkwam, gaf ze zich een houding door iets weg te redderen van wat zij de vorige avond ordeloos had laten liggen; en toen de tred naar beneden doorging, bleef ze met dit ordenen bezig en voelde regeling ook in haar denken. Hoe lief stond de laan in dit vroege uur met het teere voorlente-groen! Verteedering doorvloeide haar. Er was dus, dat zij Bert beminde. Door leed van viesheid moest ze waden om zich dit bewust te worden. Het was ook wel een nieuwe bezwaarnis. Maar niemand kende haar geheim, er was alleen een lief gevoel - - en Baasje zou er nóóit onder lijden!

Terzij van het venster achter vitrage, waar ze wist dat men haar niet zien kon, stond ze, de armen hoog om het hoofd, de handen gestrengeld, die ze nu drukte als tot een bezegeling van de gelofte, dat niets hare moederliefde zou schaden.

Een kilte rilde langs borst en schouders. Kalm week ze van het venster terug en de slaapkamer binnensluipend, hoopte ze op nog een poosje rust. Baasje lag muisstil - met open oogen. In blije verteedering nam ze hem op. Hij was al even verstandig als lief! Kalmpjes op zijn moeder te wachten! Schat, die z'n maatje niet storen wou! O God, wat was zoo'n kindje móói, alles reinheid nog in dat zieltje.

Zij knipte de oogen om niet te schreien. Aan Roosendaal en de grootouders dacht zij. Aan 't hooge van hun godsdienstige eenvoud, de liefdekracht bij rein-vroom leven. Haar lippen persten - zij was dat kwijt. Maar zoo ze het wilde, heel nederig wenschte, kon groote liefde haar leven nog leiden.

* * *

- Ja, we zijn laat van morgen, riep zij, toen Betje aan de slaapkamer tikte.

Baasje was niets tekortgekomen; er stond voor hem nog van gisterenavond, dat had ze 'm in haar bed gevoerd. Hij was toch zoo'n verstandige jongen, vanochtend vond hij àlles goed. Geslapen hadden ze wel niet meer, maar samen zich zoowat gewarmd, want Moeder was wat rillerig. En verder gespeeld en druk gepraat, vanzelf was het laat geworden.

Onderwijl dacht Moeder na. Ze vond het niet erg meer, hem wat te verzwijgen; hij was een wijze kleine boy, die snappen moest dat niet àlle dingen uitvoerig met hem bepraat konden worden.

Stemde 't niet droevig meer, wel was het ernstig. Hoe zou ze doen met Bert-en-Isa - hoe in de afspraak voor aanstaande Zondag?

Tegen Isa moest ze komedie-spelen, maar och, niet erg: dezelfde zijn; meer was niet noodig: zooals altijd; en ze had immers nooit van 'r gehouden, ze vond 'r altijd een cabotine: - vriendschappelijk doen zonder intimiteit.

Toch was daar iets... een beetje pijnlijk, en dat ze niet met sofismen ontweek. De eerste dagen niet naar hen

toegaan; ja, dat was zeker het allerbeste, zij kon niet te voorzichtig doen... als maar niet juist... 't opzettelijke... En tegen Zondag zag ze op.

Heengebogen over Baasje, een arm om hem heen, met beide handen geduldig op 'n omgekeerd theeblad bouwend, almaar torens bouwend, spel waar hij nooit genoeg van kreeg; zag ze opeens háar spel klaar vóór zich.

't Bezoek van De Wilde bezwaarde haar, omdat, terwijl ze met hem alleen was, zoo licht, toevallig, een kleinigheid 't gesprek weer bracht op Minnie-en-Isa. Dus moest ze niet met hem alleen zijn. Dus moest ze Kiek en Lieske vragen. Maar dan... Het plan lag nu plotseling open: al de De Wilde's, Oma ook, en Nico als galant voor de meisjes; tegen twaalf, hier koffie-drinken, 's middags naar de Wiekerbrug. In blije goedgeefschheid nam ze zich voor, die wichten nu eens echt te fuiven, ook Nico, ook die verwaarloosde Nico.

Terwijl ze zich aankleedde, kwamen bezwaren. Mevrouw hier! een groote partij op Zondag... En Nico, mee met de De Wilde's, zonder dat zij Isa vroeg? Ze werd gecenseerd van geen ruzie te weten... Neen, het kon niet: bezwaarlijk, gevaarlijk.

Meta besefte onvrij te zijn, naar dit en naar dat zich te moeten schikken, doch deze beletsels kalm te aanvaarden.

Telkens keek zij naar haar jongen en kwam gauw eventjes toren-bouwen, totdat ze, gekleed, de band losmaakte waarmee hij gebonden zat in haar bed, om eindelijk aan zijn toilet te beginnen. - Het Zondagsplan moest ze laten schieten. Ze zou probeeren het te verplaatsen naar een Woensdag- of Zaterdagmiddag. Dat nu schrijven aan De Wilde en hem tegelijk vertellen dat ze die teekening niet dòrst zenden; dan hoefde hij Zondag niet te komen.

Veel later dan gewoonlijk ging Meta naar Den Haag, met een woordje aan De Wilde in 'r tasch, doch tevens met een deftiger brief. Haar gedachten duidden die alzoo aan. Zij voelde een opgewekte kalmte, van berustende ironie doormengd, om de dingen te nemen zooals ze waren: geluksgevoel sloeg daar vrij boven uit! Vier jaar lang had zij evenmin een teeken van leven gegeven als ooit er een ontvangen uit Leiden. Oom Hugo stierf in haar treurigste tijd. Ze kwam niet tot schrijven aan tante Mathilde. Nog wist ze toen niet van

twist met thuis. De broers gebrouilleerd, omdat Vader weer huwde, door Ooms verzet tegen *dit* hertrouwen! Familiedespoot was oom Hugo altijd; wist zich de roem van zijn geslacht; 'Leidsche zon', zooals de majoor zei! Zij kreeg het gansche verhaal te Breda: Papa geroepen aan het sterfbed, goedig een halve nacht getuft, toch te laat voor verzoening en afscheid. Nu deed tante Mathilde waardig; ook had hij met Ly er een nacht gelogeerd.. Her, die zonder dat vader het wist, altijd te Leiden was blijven komen, had al telkens gezegd of geschreven: bind het toch weer aan met Tante; onlangs nog in Royal aan de lunch, had hij gevraagd: zul je heusch gauw schrijven? Ook daaraan had ze straks gedacht; ook dat nu dadelijk gedaan.

Het briefje voor De Wilde gaf ze aan het huis af. Uit de academie komend, kocht ze in de Spuistraat een voetbal voor Nico. Onlangs had ze hem daarmee geplaagd: hij werd nu immers een gróóte jongen...

Willem Spekler stond bij de tram en was zoo galant het ding te dragen. Maar toen hij hoorde voor wie de bal was, trok hij een nog verbaasder gezicht dan Meta van bleeke Nico verwachtte.

* * *

Het was niet meer dan een visite en het geschiedde zonder Baasje. Ook hiervoor had Meta plan-gemaakt, heel anders dan de praktijk het toestond: per stoomtram, het zou wel een mooie rit zijn, door een natuur van vroege lente, en met *hem* in het deftige huis, in de groote stille stadstuin. *Samen* koffiedrinken bij Tante; mijn God, het was toch de vrouw van oom Hugo, met wie ze weken te Roosendaal doorbracht, wanneer zij met Her bij de grootouders logeerde en oom in pension kwam, schuin tegenover. Doch het droge antwoord uit Leiden zei enkel dat Tante, nu Meta daartoe de wensch had te kennen gegeven, haar volgaarne weer zou ontvangen en 'r dus Zondag na de trein van half drie wachtte.

Nauwelijks Den Haag uit, zag zij uit de hoogte van de coupé een stoomtram kronkelen laag door het land; op de balkons stond het propvol menschen - ach, plannen uit-

voeren was zoo moeilijk! Wat zou Baasje een oogen opgezet hebben, in die tuin met de eeuwoude eiken; nu hield Mevrouw 'm zoet in 'r kamer. Tante's woning bleef voor 'm gesloten, net als de heerlijke marmeren gang, en de in ‘stijl’ bedorven eetkamer, en de tuin met het heuveltje thuis. Een ongeduldsrilling deed Meta verschuiven, zij merkte dat een heer over haar het oplette en vond geërgerd zich een dwaas. *Het Nieuwsblad* van Zaterdagavond ontplooiend, ging ze in 't bijvoegsel Bert's causerie over *Weelde* lezen.

Het was nu al het derde gedeelte: - smakelijk, schijnbaar-oppervlakkig, werden allerlei groote belangen beschouwd; aktueel, bij de oorlogsduurte, was zoo'n ‘Zaterdagspreekje’ zeker. Licht ontsteld las Meta dit stuk. Eenvoud aan de rijkdom verbindend, betoogde Bert dat een waarlijk wetenschappelijk man eenvoudig zijn zal en zoo ook een kunstenaar, daar beiden naar innerlijke rijkdom zullen streven, die eenvoudig maakt. De deftige ingetogenheid van rijke aristocraten stelde hij tegenover de bluf van parvenu's. En nu weidde hij heel fijn uit over gebrek aan eenvoud bij vrouwen, die hij bij parvenu's vergeleek, daar ze de weelde van kennis en kunst, van arbeid in het openbaar, bezitten als pas, onverwacht verkregen, gelijk een burgerman het geld. Na de geldzucht oefent de ijdelheid groote invloed op de beroepskeus. Dat was bij mannen immers altijd zoo. Bij vrouwen is het zeker niet minder. En bij dezen wreekt het zich niet alleen op de beoefening van het beroep, doch op heel haar leven, haar wezen...

Getroffen trok Meta het blad in plooi en bleef door het raampje staren. Het stond er alles zoo doodeenvoudig, gedachten van gezond verstand. Doch Meta las er het lijden onder, dat al die ‘wraak’ aan de schrijver oplei. Zoozeer hield dit haar vervuld, dat zij De Vink, waaraan ze van te voren gedacht had als een vreugdeplek uit 'r kindsheid, aanschouwde zonder op te letten en eerst, door het schelle rood eener fabriek naar de weg ziende, gewaar werd dat zij was genaderd.

Ze tramde om niet geëchauffeerd in Tante's deftigheid te vallen. Doch onder 't rijden bleef ze peinzen over wat er smartelijks lag achter dat opstel, toch kalm-verstandig; en de tram was de Breestraat in, eer zij aan uitstappen had gedacht.

Niet zenuwachtig! iets dood-natuurlijks moest 'r bezoek zijn, vooral geen ‘weerzien’. Toch was de vreemde verrassing welkom dat Tante niet in de gang tegemoet trad of in de huiskamer zat te wachten, maar de meid haar liet in de groote salon en even later bedaard berichtte: Mevrouw zou wel zoo dadelijk komen.

* * *

't Metalig-helder, doorklinkend tuiten der huisbel had zij buiten herkend. En wachtend op de breede stoep, het enkele Van den Bongart lezend, zich de als klein meisje gemaakte vergelijking herinnerd tusschen die doffe, verweerd-zwarte letters, karig op 't witte kozijn geschilderd, en het fonkelend koperen bord met titel en beroep te Doesburg. Hier behoefde zoo'n drukte niet, de naam zei alles - het was de geleerde, in de stad en het land bekend. Altijd had dit verschil gewerkt, veel meer dan dat van de tien jaar in leeftijd: Papa was immers ‘maar’ notaris, Oom droeg de glorie der familie, zooals ook Grootvader het voelde. Nooit had Papa zich schrap gezet, tot bij zijn tweede huwelijk. Toen was 't ook uit geweest, opeens. En, weer opeens: Oom weggenomen. In de krant zag Vader zijn ziekte; hij schreef aan Tante; haar telegram kwam te laat voor verzoening of afscheid. Zijn goedigheid had Tante getemd, na die vergeefsche tuftocht 's nachts; de goeierd van zijn kant had gauw vergeven en Her... nu ja, voor Her was Oom iets als een wezen van hooger orde. Vandaar Her's gehechtheid vol eerbied aan Tante. Hij verdroeg haar hooghartige strakheid, zelfs vond hij er iets gedistingeerds in. Meta wist zich daaraan ontgroeid: zij voelde geen weerzin, slechts was het haar vreemd. Toch beklemde haar nu het wachten...

De deur ging open.

- ...Meta, zei Tante.

- ...Dag Tante, antwoordde Meta zacht.

Zij kon niet luider en niet anders.

- Ga zitten, sprak Tante en wees op de stoel, waarvan Meta was opgerezen.

Deze vermocht zich tot een: - Graag, Tante, te dwingen, aankijkend met bewust stralend oog. Meteen doorschoot de gedachte haar, dat deze visite een samenzijn werd net als

thuis met mevrouw Lampe. Het besef had niets schrikwekkends. Daar Tante aldoor vóór zich zag, kon Meta kritisch haar beschouwen. Wat een verschil met het Louis-Quinze-menschje, dat fijne wasgezichtje te Doesburg! Dat zou ze toch dolgraag eens schilderen! Tante Mathilde was plomp, banaal. Regelmatig gezicht, maar zonder expressie. Hollandsch: alles wat stijl is, ontbrak. Die japon was zeker nieuw-modisch, naar wat daarvoor hier te Leiden doorging of misschien te Rotterdam. Heel 'r huwelijksleven placht Tante, mèt de ruime financiën, nog van alles uit 'r geboorteen familiestad te 'betrekken'. Ongetwijfeld 'r kleeren ook! Papa had gezegd, dat ze niet in de rouw ging. Nòg zoo iets bots, wel echt voor haar, die vreesde ooit eenig gevoel te toonen. Of... behoefde een verlies als het hare geen rouwkleed, omdat het er een voor het heele land was? Dezelfde trots als de naam op de huisdeur....

Indien Tante de dingen, waar ze met geduldige langzaamheid naar informeerde, had afgelezen van een papiertje, het onderhoud zou niet meer op een spel van vragen en antwoorden kunnen gelijken. 't Maakte Meta maar weinig zenuwachtig. Ze kreeg de indruk dat Tante nerveus was en werkelijk van te voren bedacht had, hoe dit pijnlijk gesprek te leiden. De opvatting van haar zwager kennend, vermeed ze, na de brouille met hem, blijkbaar alle kritiek op Meta, doch deze mocht vooral niet denken, dat ze iets anders dan afkeuring had voor de faux pas van haar aangetrouwd nichtje. Van Baasje was er enkel gerept, toen Meta mevrouw Uiterwaard noemde, na een vraag door Tante gedaan. Meta van haar kant vertelde niets; ze antwoordde als bij de katechismus.

Of zij iemand kende, te Rijswijk?

- Ja Tante, sprak Meta, en dank zij Oom Hugo.... Ongeloovig zag Tante haar aan en met een plooi van dédain om 'r mond, als pleegde 't nichtje heiligschennis.

- Toevallig wonen er twee families, waar de heer des huizes onder Oom gestudeerd heeft. - Meta noemde het eerst de majoor.

- O, zei Tante onverschillig; 't begin van een spotlachje kerfde haar mondhoek.

- Eigenaardig maar gastvrij gezin! kwam Meta. En eerst

nu noemde zij ‘meneer Hamster, de hoofdredacteur van het Haagsche *Nieuwsblad*, die er met zijn zuster woont.’

Dat trok een rimpel in Tante's voorhoofd. Zij vroeg wie haar dáár geïntroduceerd had en toonde verbazing of ergernis bij het vernemen wie dat geweest was.

- Wìst je vader dan niet, dat wij?...

- Wat meent u, Tante? vroeg Meta verschrikt.

- Het is een zaak van jaren her! Oom heeft indertijd voor die meneer Hamster heel veel gedaan en op allerlei manieren, trouwens, zooals voor zoo menigeen. Oom ontving hem ook hier aan huis. Maar, tegen Oom's raad in naar Londen gegaan, deed hij daar zóó'n vreemd huwelijk... Oom heeft toen met hem moèten breken.

- O! zei Meta, op luchtige toon. Zij voelde zich wel verrast, niet ontsteld. 't Leek waarlijk op een manie, hier in huis, brouille te maken bij huwelijken! Plotseling wist zij niets meer te zeggen en Tante verwachtte geërgerd iets anders dan zulke onverschilligheid. Het traag gesprek kreeg dus een stremming. Tante zuchtte en zag naar Meta, die, van een spotlustige koelheid bevangen, overlei of zij vragen kon naar de tuin - die ouwe boomen, of naar de logeerkamer - waar ze met Moeder... Anders was hier werkelijk niets, waarover ze ook maar één woord wist te zeggen. Zij keek naar de schoorsteen; er stond geen klok; dat hoorde ook niet, in een deftig salon! Resoluut stond ze daarom op.

- 'k Geloof, dat het mijn tijd wordt, Tante.

Geen vriendelijk ‘neen’ hield haar terug.

- Wilde je gaan?

En Tante belde. Een koele handdruk - het was gebeurd.

Meta wist van uur noch treinen, doch had maar één gedachte: - weg! Ze had gedaan wat Her verlangde; Papa gaf niets om Tante Mathilde; en als Ly *wist*, dan die nog minder. Zijzelf...

Wat was het alles vreemd! Op de hoek van de Breestraat bleef ze wachten; ze zou maar trammen naar het station; menschen gingen er dicht langs haar heen, zondagsmenschen, vijandig kijkend naar een juffrouw die ze niet kenden, of die niet Leidsch was uitgedost, of... ach, misschien was het alles niet waar, heel dit bezoek, deze reis was niet

waar - ze wist nu, waarvoor ze hierheen was gekomen, juist om *hem*, alléén om *hem*, om van Tante wat van 'm te hooren, met Tante over Bert te spreken, die een lievelingsleerling van Oom was. Zijn huwelijk deugde niet! Net als bij Vader. En dan werd het maar dadelijk oorlog; ‘breken’ als met een waschbaas die goed steelt!

O, ze verlangde terug naar Rijswijk! Bleef Mevrouw thuis, dan ging ze naar hem. Deze reis moest ze zien te verzwijgen. Z'n huwelijk - dáárom ‘breken’ voor-goed!...

De tram kwam - nu gleed Meta over het water. Het was een volle, warme wagen. Maar wat maakte dat uit? ze was in beweging. Weg van Tante's dorre kilheid, naar d'r kind, over wie niet gepraat was, en naar dat nieuwe geluk, haar liefde.

Misschien bleef haar liefde een eeuwig geheim. Hamster zou haar zien aankomen, in zijn positie een vrouw met een kind! Maar lief te hebben was immers geluk. O, dat bewust-zijn-van-doodschheid na Zeno! Lente, ook in haar ziel was het lente! Geen zaligheid ging er boven die weelde. 't Behoefde geen lente-gevoel te blijven, als het maar niet gewelddadig verstikt werd. Als het geluk-van-te-geven stand hield. Dat kon, op het laatst, met Zeno niet meer. Te voren...

Weer zag zij de oude priester, die haar een symbool werd van dienende liefde. Hij woonde te Ukkel dicht bij haar woning, een heel oud geestelijke-in-ruste. Met een huishoudster in klein huisje. Doch om de hoek van de straat was de kerk. Gerechte hemel, geen mooie kerk! Maar was hij er zelf pastoor geweest of wat verbond hem aan deze kerk? Zij wist noch had het ooit iemand gevraagd. Ze zag hem dagelijks - dat was voldoende. De bijna-doode, magere priester. Soms stond hij stil nog vóór zijn huisje, als waagde hij niet van wal te steken, gelijk een kind dat loopen leert. Dan zag ze de beving van 't rechte lichaam. Elk van zijn stapjes was een daad. De handen hield hij voor zich uit, dicht bij elkander, als om te vouwen. Voorzichtige kleine tredjes deden de staafjes van dunne beenen-in-kousen, doch zij bewogen dansmeesterlijk keurig. Was ook dit loopen geen gebed, daar 't hem voerde tot de kerk? Recht bleef aldoor de bibbergang. Wel moest hij vaak een oogenblik staan. Het gelaat leek vel en been. Meta

dorst hem nooit goed aanzien. Zijn gestalte, zijn gang volstond haar - viermaal daags uit hun stille steegje naar de wat breedere straat der kerk, voetje-voor-voetje - maar vaak ging hij làngs, blijkbaar kon hij niet elke maal binnen, de kleine stapjes zetten voort, terwijl hij eerbiedig het hoofd ontblootte. Dat was zoo teer-, deemoedig-lief! Een man die had afgedaan met het leven, het laatste restje kracht gebruikend om stil de Beminde voorbij te gaan, te zien en onbemerkt te groeten...

Vierde Hoofdstuk.

Het werd een moeilijke lente voor Meta. Bij 't nieuwe in haar innerlijk leven, kwam onverwachts en zonder verband, allerlei nieuws in het uiterlijke, zoodat zij aan de wintermaanden dacht als een tijd van voorbije rust. Vooral om Mevrouw genoegen te doen, liet zij, vroeger dan haar plan was, wit zand in de bak van het plaatsje brengen; toen moest het ding, verfrischt, ook nut doen, en Baasje was er twee morgens aaneen; de tweede avond drensde hij, 's nachts kwam de koorts en het bleek bronchitis. Voor het eerst was hij werkelijk ziek en Meta gunde zich geen kalmte. Vergeefs wist ze zich onredelijk en trachtte haar zelfverwijt weg te dringen; ze bleef een straf in de ziekte zien, omdat haar kind haar niet genoeg scheen. Het was, zij wist het, zelfbedrog; ook speelde ze met zichzelf komedie; ze sloot zich op en 't was met Baasje, maar tevens was het ontvluchten aan Bert en vijandig vermijden van Isa. Die Zondag, na het bezoek aan Tante, was het zóó'n pijnlijke avond geworden! Vrijdags daarop was Baasje ziek en neep die onbillijke vrees voor vergelding, waartegen redeneeren niet baatte, en maakte ze meer dan één zakdoek nat, zich opwindend: - àls ik hem moest verliezen, hoewel ze wist dat er geen gevaar was. De koorts was des Zondags al gezakt en rustiger zat ze bij zijn bedje, de tijd dat hij sliep met lezen verdrijvend. Mevrouw drong aan dat zij uit zou gaan: ze was ‘d'ervoor uit de kerk gebleven’; Meta kon tot geen scheiden besluiten. Na de koffie kwam Mevrouw weer, Baasje ademde geregeld, hij zag er uit of hij heel geen koorts had, doch Meta bleef bij haar weigering. Daar

op hetzelfde moment gebeld werd, trok Mevrouw, nog mokkend, af; even later verscheen ze opnieuw en zei op vreemde toon: - ‘Bezoek!’ en Meta vond Bert in de kamer voor. Allerhartelijkst bracht hij druiven voor Baasje; Meta wist ze schaarsch en duur: altijd, zoo laat in het seizoen, en dan nu dit jaar, met de oorlog! Bert bleef maar kort, hij wou ‘niet storen’ en, weer verlegen, liet ze hem gaan.

Die middag begon het gevecht met Mevrouw, dat dagen nam en een droef resultaat had. Eerst begreep Meta niets van het mensch; vol schrik, had zij een korte vrees dat Mevrouw iets vermoedde met Bert; doch ze zag in: dit kon het niet zijn... Wat dan wel? Uit een kleinigheid bleek 't: haar oudje was jaloersch op Baasje! Door afgunst werd ze zenuwachtig en in die toestand kwam ze met klachten, terwijl ze Meta moest tot hulp zijn. Plotseling vond ze het ‘veel te druk,’ Papa had daar al tegen gewaarschuwd, bij de eerste bespreking, vóór Meta's aankomst. Nog mocht Baasje niet naar buiten, of er was ‘een meisje bij’, een oudere, bijzonder voor ‘boven’ en die Meta dan ook betaalde. Hoewel door de dokter aanbevolen, als aan diens vrouw sinds lang bekend, voldeed Marie al dadelijk slecht; de dienst scheen beneden haar waardigheid; ze schimpte bij Meta op Mevrouw en schold bij deze ‘boven’ veeleischend. Beiden merkten dat ze snoepte, wat Meta vooral onsmakelijk vond, en op een avond vergiste ze zich, door bij het uitgaan Meta's ulster met haar vod te verwisselen. Zakdoeken, kousen raakten verloren, het was een herhaling van leed uit Ukkel. Doch nù eischte Baasje heel ander toezicht en daarin vertrouwde Meta haar niets. Zij had een openhartig gesprek met Mevrouw dat eindigde in snikken der oude. Het was deze altijd te veel geweest, het huishouden en de zorg voor het kind, maar uit dankbaarheid aan de lieve Notaris had ze haar uiterste best gedaan. Veel was ze voor de kleine gaan voelen, mevrouw Meta kon 't 'r niet kwalijk nemen; Uiterwaard werd al ziekelijk, na dat schot van een nooit tot z'n gerechte straf geraakt strooper, toen-d-ie vijf jaar rentmeester en net twee jaar met 'r getrouwd was; kinderen vielen d'r niet ten deel - wanneer je dan voor zoo'n kleine mag zorgen, al ben je zelf op later leeftijd, dan geeft het je zoo'n lief gevoel... Hierbij was ze beginnen te snikken en Meta had

haar hand gedrukt; méér zou Meta wel hebben gedaan, maar zij griezelde van het mensch... om te beginnen dat sponzig gezicht en die lijmerige spraak - dus was het bij de handdruk gebleven en ook het onderhoud kwam niet verder. Mevrouw hield vol: het was te veel, het kon onmogelijk weer zooals vroeger. En Meta herhaalde: ‘u hebt het gewild; Papa heeft u al verzocht, neem een meid’. Hoe haar wéér bij het kind te krijgen, zoodat Meta rustig kon werken? Wel wist ze nu de ware reden: Mevrouw was gekrenkt in haar liefde voor 't kind, doordat de moeder het verzorgde, terwijl het bronchitis had en met koorts lag! Ze had het bekend, doch hield vol: voor haar krachten was het kind met het huishouden waarlijk te veel. Toen Meta aanhield: néémt u Baasje en huur een andere, flinke meid, die onder uw toezicht zorgt voor het huis, veinsde zij 't koken en Meta's kamers niet te durven overlaten en sprak over haar gekrenktheid heen.

Feitelijk bracht Marie haar tot rede. Meta moest naar de Academie, vertellen waarom ze zoolang had verzuimd. Vroeger dan was afgesproken, keerde ze per tram terug en vond Marie, koket en vroolijk, hoewel haar nadrukkelijk was gezegd: met de wagen niet de buurt uit en op stille wegen blijven, vlak bij de halte in druk gesprek met twee soldaten van de jagers, terwijl er auto's met militairen voorbijschonkten over de stoffige straatweg. En Baasje die pas lag met bronchitis!

- Geef mij de wagen! - Meer zei Meta niet. Achter zich hoorde ze gichelen, roepen... ze wist dat de meid haar onmiddellijk volgde, doch zeide niets en aan het huis belde ze en riep om Betje.

Deed ze toen, in haar woede, dom? Wat had ze voor nut van een deern als deze? 't Kind in gevaar en zijzelve in onrust! Ze gaf het mensch maar ineens 'r congé. Wel kwam er een: - Dat gaat zoo maar niet, en bood ook Mevrouw ontstelde weerstand; doch deze droeg ze op te betalen wat zij Marie verschuldigd was en ging met Baasje naar haar kamer.

Toen, op eens, gekrijsch, gestommel en open vloog haar kamerdeur.

- Mefrouw, 'n woordje nog als 't u blieft. Wat hoor ik? Hep ik kouse gestole?

- Wie zegt dat? Maar bovendien... heb je je geld?

- O, nee, 't is m'ar. Geen ferwijte! U doe wat u niet late ken. Ik hep me sente en zal wel gaan, ik was hier ook niet mit plesier! Maar maakt u tege mijn geen drukkie, feral niet ofer 'et kind, Mefrouw; zoek liever eerst 'n fader voor 'um, want die ontbeert ie nog, 'et schaap.

Een spotblik, een ruk van haar nek - zij daalde. Meta aanzag dat dalen verwezen. Met het kind op de arm stond zij, midden in hare eenzame kamer, vóór de gangdeur, die wijd bleef geopend - en vluchtte verslagen weg door de alkoof.

* * *

Hoewel Mevrouw haar toestand kende, voordat zij elkander hadden gezien; hoewel *de hulp*, door Mevrouw verleend uit dankbaarheid aan De Notaris, juist was dat zij Meta-als-moeder in huis nam; veranderde hun verhouding nu.

Door haar vader hier binnen gebracht, had Meta, van haar aankomst af, haar toon uit beginsel gestemd naar de zijne en pogingen tot vertrouwelijkheid slechts bij uitzondering laten slagen: zij begreep dat bij eenig lang samenwonen, gemeenzaamheid onmogelijk zijn zou. Te Ukkel had zij hetzelfde gedaan, in nijpender omstandigheden, weliswaar bij ander soort menschen, grover, lichtzinnig en socialistisch, zoodat standsverschil er niet gold en er een afstand ontstond van koelheid, zooals bij Mevrouw was uitgesloten. Hier bleef zij de dochter van de notaris, die, alles beredderend voor Baron Spuelde, feitelijk Uiterwaard's chef geweest was en eerst hem, dan zijn vrouw had geholpen, na het onheil en na de dood. Zelfs wist Meta niet of Vader nooit uit eigen zak wat gaf, wanneer de Baron zijn scheutigheid gispte. Nu moest zij de troost van Mevrouw aanvaarden; luisteren naar wat die zei van ‘tuig, dat maar op d'r eiges most lette’; naar een vergoelijkend woord tegen Baasje, dat als verbluffende grofheid haar striemde; naar het verslag van wat Betje beweerd had... die andere die dus ook al wist...

Het was haar, als kon ze geen dag langer blijven - doch wáár moest ze heen? waar vond ze 't beter? Maar wat, als Her de betrekking kreeg?... En... wat met haar

liefde? Zij was Bert onwaardig: maar als ze zijn vriendin mocht zijn, misschien ook, langzamerhand, iets voor Nico...

Vreemd werkten nijpende dingen samen. Op nieuwe aanmoediging van Tuinstra, had zij een Vrouwekop uit Brussel, met de teekening der *Twee Meisjes* en de beste krabbel van Baasje toch naar het ‘salon’ van Mense gestuurd; voor de drie waren lijsten noodig, er stond nog wat in dezelfde winkel, dat zij meteen had moeten betalen; en verder was er van alles geweest, zoodat ze aan Mevrouw moest verzoeken, het loon van Marie haar voor te schieten. Wel deed ze zonderling royaal, toen er werd doorgepraat over die schikking die de eenige oplossing leek, maar dadelijk heel wat duurder zijn zou! Het klonk als goedheid van Mevrouw, dat deze weer voor Baasje zou zorgen, mits een weduwe die zij kende voor de huishouding wou komen; de kosten wist ze niet te ramen: zij zou het zoo schappelijk mogelijk maken... en Meta hoorde beschaamd alles aan: niet om de toon, nu, van Mevrouw, maar om de zekerheid dat ze haar vader hooger maandgeld zou moeten vragen. Alles door haar trotsche drift!... Toch... had ze Marie bij het kind mogen houden?... Aldoor 't kind - och, dat àrme Baasje...

In lang was zij niet zoo diep ontmoedigd. Toen, plotseling, zij wist niet hoe, doorschoot haar kil, als een ontdekking, een harde blootkoming-van-de-waarheid, dat bij een huwelijk met Bert alle moeilijkheden eindden.

't Was of een ander haar dit zei. Zij boog de borst en trok het hart in, 't scheen dat een gif zich door haar heenwrong - zij ráákte die snijdende waarheid niet kwijt: dat huwelijk gaf haar het fatsoen weer! Bert zou Baasje waarschijnlijk echten - zijn positie verdroeg een stootje, zoo had hijzelf haar eens gezegd.

* * *

't Gebeurde, terwijl zij de wagen reed, almaar in het achterlaantje, waar ze veilig was voor de wind. Nadat de jongen nog weer had gehoest, treuzelde zij uit bezorgdheid met naar de weduwe te gaan om deze over de dienst te spreken, als een voorstel gedaan door haar. Mevrouw wou

dat het zoo gebeurde, en zij stelde alles uit. In Den Haag was ze niet meer geweest en zoomin bij de Spekler's als bij Bert. Zelfs moest ze Papa nog altijd schrijven, hoewel Mevrouw op het geld had gezinspeeld.

Het handvat van de wagen omknellend, fel, als vaak het stuur van haar fiets, wanneer ze vroeger een driftbui kreeg, terwijl ze voor teekenles reed naar Dieren; wist ze plotseling: - Niet langer! Zóó ging ze door eigen schuld naar de kelder!

- En Baasje dan, hè?! - Ze knikte hem toe.

De kap, die half stond, verder optrekkend, besloot ze in weerwil van de wind vrouw Stroohuls dadelijk te bezoeken - geen uitstelziekte! het mòest in orde. Mevrouw was altijd voorzichtig met Baasje en zelve mòest ze in 't leven terug.

De vrouw, aan de wasch, maakte vele bezwaren, doch Meta hoorde daar slimmigheid in; ze begreep niet, waarom zij de boodschap moest doen, 't was blijkbaar een zaakje van loven en bieden, wat aan Mevrouw beter toevertrouwd zijn zou. Toch hield zij aan en slaagde ten slotte en nauwelijks was de zaak geregeld, of de vrouw, die eerst onvriendelijk sprak, wat Meta de vrees gaf: kent ze mijn toestand?... werd een-en-al aandacht voor het kind. Ze had een jong-getrouwde dochter, die elke dag haar eerste verwachtte, ongelukkig woonde die heel in Zeeland. Een tweede diende in Den Haag, een zoon bleek tuinknecht bij majoor Spekler.

Met een handdruk nam Meta afscheid. Plotseling voelde ze zich gelijk Vader, die praatte óók graag met de menschen - ach, weer had zij zich laten neerslaan, en waarmee? alleen Marie, al het andere was waan. Misschien de straf voor haar stemming te Leiden: ze was niet zóó onverschillig voor Tante; maar ja, die vreemde brouille met Bert, om zijn huwelijk, net als met Vader!...

Doch welke duivel bracht haar de inval van een huwelijk uit overleg? Waren haar zenuwen in de war? Ze dacht zich sterk en was als Her soms, totaal van streek door een kleinigheid. Dat bleef het gevaar van haar eenzaam leven, maar het toonde gebrek aan moederliefde. Ze wàs niet alleen, met een schat als Baasje... misschien kwam al de narig-

heid, doordat ze, naast hem, meer begeerd had, nog wat anders, bij iets zóó heerlijks. Houden mocht ze van Bert, veel houden; meelij hebben, met hem en De Wilde - ach die hartelijke menschen, ook hen had zij grof verwaarloosd.

Toen zij de villa der Spekler's voorbijging, was Mevrouw in de tuin met Suze. Beiden kwamen kijken naar Baasje. Wat sliep hij heerlijk, die was niet ziek meer! Des te beter voor 't feest van Zwart. - Feest? Zij wist niets van een feest... ontsteld dacht ze aan de schildersavond, contrast met haar hang naar eenzaamheid. Doch bij wat Suze blij vertelde: Lentedag te Wassenaar; meneer Hamster had erover gesproken en natùùrlijk werd Meta gevraagd; drong in deze terug, wat zij straks overlegd had: niet meer alleen zijn, geestkracht toonen; en vroolijk meelachend hoorde zij aan, hoewel het bij Zwart zou zijn, dus met Isa...

* * *

Een korte deurklop en Her stond vóór haar.

- Her!?

Zij was ontroerd van blijdschap. Doch dadelijk zag zij narigheid.

Ja, 't was mis; hij kreeg Den Haag niet. - Dag, Baas, Hij streelde de jongen die kraaide. - Winterswijk! dat willen ze geven, maar hier in het hoofdkantoor is geen plaats; 'n meneer Petegift, zoon van O. W.ër, mòest me voorgaan, die komt er nu in.

- God Her, wat spijt me dat!

Meta zei het. Ook zij stond naast de tafelstoel, ieder aan een kant van het kind, zij in peignoir, hij keurige dandy, fijn-lief gezicht, alleen wat bleek. Ze zei het en dacht meteen: ik lieg. Hem was groot leed, wat haar ontlastte. En zoo trouwhartig zag hij haar aan: de jongen die troost zoekt bij zijn zuster. Toch zat hier Baasje, Her hield zijn handje, bukte zich over, zei lieve woordjes; slechts was al zijn denken bij dàt en daarbij was ook haar gedachte: zijn teleurstelling redde haar uit benauwdheid. Zij zuchtte diep, dat kon ze doen, hij zou in haar zuchten meegevoel hooren. God, en ze dorst-, ze kon toch niet zeggen...

- Och, mijn goeie, lieve Her!

Weenend drong ze zich aan zijn borst. - Goeie zus, zei hij verteederd. En, blijkbaar omdat hij haar ontroerd zag, maakte hij grapjes; wat was ze laat! hij had haar gezocht in de Academie... Ze legde uit dat kleedingkwesties, dingen voor haar zelf en Baasje, haar bezig hielden, heel de morgen - alles werd zoo ellendig duur en er moest een tweede meid bij, ze had Papa toch al geld moeten vragen, en scharrelde nu zoowat met een naaister.

- Ja maar, maakte hij ernstig bezwaar, bedenk: je zit hier niet in Brussel, men kent je, je moet wat aan toilet doen.

- Jij bent er tòch niet, zei ze glimlachend. En voelde weer: ik lieg hem voor, nu zinspeel ik perfide op iets, heel anders bedoeld dan mijn zegtrant het voorstelt.

Hij praatte door over zijn deceptie; 't was aan die Bank een vreemde toestand, wel heel solide, wat geld betreft, maar de leiding in zeer verschillende handen; misschien gaf dat nog wel eens ruzie... Zijn kans was in elk geval verkeken, want naar Winterswijk trok hij niet.

- Ook niet in de hoop van later beter?

Ze zei het met toonlooze stem, onverschillig. En toch betrof het de toekomst van Her! Waarom dorst ze niet ronduit vragen: - Her, men wéét hier, schaam jij je voor me? - Lachend prees hij Kampen's beschaving en sprak daarna door over haar, informeerde naar Baasje's ziekte en wilde meer weten van hier in huis. - Zeg Mee, als ik soms bij kan springen? Of wil je misschien een kleine leening? Specialiteit van het huis Van den Bongart! - Meta dankte; het was niet noodig, eigenlijk wilde ze zeggen: niet meer; doch plotseling was er weer veiligheid om haar; ze zàt vanochtend... ouwe bullen en ook voor Baasje alles duur...

- Her, wat denk je van de oorlog?

Hahaha, wat de Kamper krant denkt! Dagelijks kreeg hij een bulletin! - Zeg, kun je mee, ik zou graag met je lunchen. - Hier? - Hè nee, ga mee naar stad. Om twee uur moet ik nog weer aan de Bank zijn, dan krijg ik definitief bescheid.

- O! dus 't is nog niet beslist?

Wéér 't verraad, dat zij ervan schrikte nu hem nog een kleine kans bleef. O, ze voelde, ze moest er wat uit! Daar,

in stad, met drukke omgeving, vond ze misschien het evenwicht weer...

- 't Is toch wat waard, dat jij Mevrouw hebt; wat zou je beginnen zonder dat mensch!

- O ja! riep Meta. Inderdaad, nog nooit had ze haar zóó noodig gehad; Mevrouw die voor haar schat zou zorgen, terwijl ze zou trachten zichzelf te ontvluchten met een lunch in Café Central.

* * *

Er was nog een tafeltje voorin de zaal, waar men neerkijkt op de straat, over de menschen heen in de serre. Meta voelde aandacht op zich en even terzij ziend, herkende zij heel een tafel vol Belgische schilders. Gemeenzaam-hoffelijk groette men haar; het deed haar plezier tegenover Her; er zaten immers artiesten van waarde.

- Er kijkt er daar nog een, mompelde hij en omziend, vrijmoedig, zag ze Kees Tuinstra. Hij was er derde-man bij Belgen aan kleiner tafeltje vóór de zijwand.

't Speet Meta dat ze had omgekeken; Tuinstra met zijn spottersblik. Aanvankelijk vond ze hem wel amusant; maar nadat De Wilde haar had verteld, wat hij op de soirée bij zijn oom over haar aan Wolters verklapte, zag ze in hem de cynicus, in weerwil van zijn vriendelijkheidjes, zooals die aandrang om toch te sturen naar de figuur-‘salon’ van Mense. Veel plezier had ze daar trouwens niet van, alleen de krabbel van Baasje hing goed, natuurlijk in de kleine kamer; Wolters had daar ook alleen van gerept en ze wist niets van andere kranten: de opening trof juist met Baasjes ziekte.

- Groet je die niet terug? vroeg Her. Je deedt met de rest zoo familiaar.

Meta haalde de schouders op.

- 't Is de neef van Zwart, zei ze smalend.

- Van je gastheer? vroeg hij spottend. Ze had hem al van het duinfeest verteld en nu zijn échec hem wat van streek bracht, wreekte hij zich door kritische zin. Ook op het menu had hij aan te merken: het was weer oorlogs-combinatie - zij zouden maar eten à la carte, wat, alles bijeen, altijd duurder uitkwam.

- Moezel, hè? smoesde hij, alweer goedig. De wijnsoort die hij koos om haar. Zij wilde niet vragen: drink je geen bier? begrijpende dat hij ìets feestelijks wenschte, juist bij de teleurstelling van deze dag. Te zelden kwam hij Kampen uit! Haar voorkeur voor Moezel vergat hij nooit, zelfs niet indertijd te Brussel, toen alles in en om haar stuk lag, ook zijne liefde veel had geleden, maar hij met zulke kleinigheden de fijnheid van al zijn voelen intact hield. Nu koos hij nog wel Josephshöfer. Zoo graag had Meta iets gezegd van meegevoel dat haar liefde blootlei, maar juist dat gaaf-eenvoudig woord, ze kon het niet vinden, het was er niet: haar diepste wensch hield hem te Kampen, omdat ze 'm hier niet hebben dorst.

Afleiding zocht ze, door druk te vertellen van die schilder dáár en nog een ander, wiens werk ook gaf een verbelgischt Holland, blijer maar oppervlakkiger tevens, niet van een blijheid die diep was en fijn - en plotseling zweeg ze, wist niet meer, zij waren beiden juist even kritisch, hij met het menu en zij met 'r Belgen.

- Je toon in die feuilletons was anders.

- Ja. Och nee, 't was ook eigenlijk onzin. Natuurlijk keken ze door hùn oogen, ieder artiest heeft zijn eigen kijk.

- Ieder mensch... zei hij ernstig, haar aanziend.

- Ja!... O hemel, we worden wijsgeerig.

- Neem jij dan nog wat hors d'oeuvre.

- Lekker, hè? leidde ze gretig mee af.

Het was zoo: ze waren twee menschen geworden. Twee - - en nu zelfs twee belangen.

Haar beafstukje was juist gebracht, toen een stem boven haar hoofd verschrikte.

- Deze meneer is natuurlijk de broer. Mag ik even kennismaken?

Tuinstra met zijn gewone sans-gêne.

Gelukkig nam Her het heel goed op en ongevraagd ging Tuinstra zitten. Of de broer bij Mense geweest was: eerste tentoonstelling van zijn zuster! Niet? Och hemel ja, die záken! en, 't ergste, zonder zaken geen kunst. Dat was het goede van deze ‘Salon’, het meeste hoorde aan particulieren...

- Of nog aan de schilders! lachte Meta.

Her bleek van twee tot drie bezet, maar zei, daarna er graag heen te willen.

- Dan zie ik u daar, groette Tuinstra, opstaand. Beveel me eens aan! deed hij quasi-stiekem.

Her vond hem wel een vermakelijk type. Weer voelde Meta: wat is Her lief! Al wie zich hier over mij ontfermt, valt daarom al bij hem in de gratie.

* * *

Na twee boodschapjes voor haar toilet, in verband met wat zij de dag te voren bij de naaister had afgesproken, kwam Meta in een haast leege Salon. Norsch doolde de oude heer Mense er rond. 't Portret door Tuinstra van zijn Oom deed hier wel minder dan op het *Nieuwsblad*, waar het bijzonder gunstig licht had. Ouderen kwamen er prachtig uit: zelfs was er één Manskop van Jacob Maris, eigendom van Mense zelf. Lang stond Meta vóór Toorop's werken, doch jongeren, veel kleiner goden trokken haar telkens onweerstaanbaar, om vergelijkend van hen te leeren. Haar *Meisjes* waren beneden kritiek; had ze toch maar niet ingezonden!... Maar... wat?... Op haar krabbel van Baasje: ‘verkocht’? Och, waarom zou Her dàt hebben gedaan! het was natuurlijk liefheid van hèm; eergisteren had zij het nog zien hangen: toen was er niets aan te bespeuren. Of... Bert? O God, als die 't gekocht had en wanneer dan Isa dat merkte...

Gerucht hoorend, ging zij onmiddellijk verder, verlegen, beschaamd bij mooie dingen van ouderen waar geen cartonnetje aan hing. Bert... Of Her... 't Was één van beiden. Er dreinde iets griezeligs in de gedachte dat Bert dit waarlijk zou hebben gedaan. Béter, Her. Wel innig goedig, méér nog dan de beminnelijkheid, waarmee hij de foto's bekeek bij de Spekler's. Wàs het Bert... Ze moest hier blijven, o, wat zou ze graag weggerend zijn; er kwamen telkens menschen binnen.

Eerst vóór Isaäc Israëls' doek, geraakte zij tot opmerkzaam beschouwen en voelde een eerbied vol begeerte om deze kunst in zich op te nemen. Ook de vorige maal had ze lang hier gestaan. Door haar bewondering neep iets

als afgunst en verward besefte zij, niet zuiver te weten: was 't het model - deze slanke, vlugge gevuldheid, die, of 't iets gewoons was, volledige gratie in het meisje, de jonge vrouw; of het portret, de schildertrant? Ze wist te goed uit zelfportretten: haar ontbrak die gemakkelijkheid, zoo iets elastisch', vol distinctie. Maar dan de schilder: hoe doorzag hij, doorlééfde heel dit wezen der vrouw! 't Kon uit Parijs zijn, maar ook uit Den Haag. Zij dacht aan de *Sphinx* door Alfred Stevens, daar was het in, dat volledigmoderne van innerlijk en uiterlijk. De *Sphinx* was zeker veertig jaar oud; alleen al het kapsel, de hooge chignon achter dichtgekrulde poney en de moesselien japon zonder mouwen met tulle strookjes op de schouders in décolleté, en toch bleef dat van ‘onze tijd’. Zoo zou ook dit mondainetje blijven een, waarbij je op mode niet let. Wat liep dat vrouwtje, hoe stapte de voet, een-en-al veerkracht bij voornaamheid. En groote goden, hoe was 't geschilderd, net als bij Hals, ineens erop! Precies de mode, in veel details, alsof een vrouw ze had waargenomen. De dracht van alles, van mof en halsbont, tot zelfs het ornament op het hoedje, dat ook weer zoo levendecht op het hoofd stond - en toch, m'n hemel, waar kréég ie het mee... Net als bij Hals; Hollandsche kunst, eenvoudig en oprecht - d i r e c t . O, ze voelde zich ook weer Hollandsch, Goddank! en àls ze hier ooit iets kon worden... Zoù het Bert zijn? Zeker Hèr...

- Knap?

Een hand omvatte haar arm. Geschrikt onttrok ze zich. O, Tuinstra.

- Bent u daar, zei ze.

- Ik meen van wel, ja. Maar is dat geen verrukkelijk ding? En dat me oom daar toch niet aandurft. Of liever: dorst, 't vraagt nu geen moed meer, maar dat ie vroeger bang geweest is! Enfin, nu neemt ie Van den Bongart. Blij?...

- Hoe meent u?

- Mensch, weet je van niks? Staat er nog geen verkocht op het ventje?

- Heeft uw oom me krabbel gekocht?

- O zoo, wist ù dat nog niet? Ja mevrouw, en op recommandatie van z'n stomme neef de schilder.

- Dank u wel, zei Meta blozend.

- Ja... O kijk, daar is je broer.

Als naar een redder, ging Meta op Her toe, en zag dat hij scherp, langs haar heen, keek naar Tuinstra. Die waggelde aan, met zijn eeuwige glimlach en knikte als tegen een oude bekende. Op hetzelfde moment klonk uit de voorzaal, hoewel er eenig praatgerucht gonsde, daar het bezoek was toegenomen, één stem, een ijdel-luide klank die Meta als een ontsteltenis trof, terwijl Tuinstra, vermaakt, zei: - Aha, de gelieven!

Isa was in het rood-en-zwart; Meta vond haar een parodie op een Amsterdamsche weesmeid; in hoed en heel het toilet zwart fond met breede etalage van rood. Haar japon zat, als had ze een vlag omgewonden. Ze was hier nog kleiner, nog proppiger mee en liep met voorzichtige poesenpasjes te dicht tegen Zwart aan, die groot en forsch was, een open verschijning, breed zich bewegend. Hun komst was werkelijk een entrée; menschen wendden zich om van de wand, teneinde naar de vrouw te kijken die zoo luid pratend tusschen hen doorging.

Meta bedacht: ik moet bedanken! daar Isa bij staat en Her het hoort, moet ik de krabbel van Baasje noemen. Haar broer had zich omgewend en beschouwde het doek van Isaäc Israëls; Meta ging naast hem staan, zei even: - Mooi hè? maar het werk was nu een terging, iets van geluk dat voor haar niet bestond; zij wist alleen: die twee daar komen... Tuinstra sjokte hen tegemoet, ze waren nu in deze tweede zaal, zij wist niet meer: zou ze zoo blijven staan?... doch hoorde Isa: - O, daar is Meta... Zij zag Her's pupillen de hoeken indraaien; hij had de woorden moeten hooren, ook hij gaf zich maar even een houding, hij kon zoo iets doen met natuurlijkheid.

Zwart vermakkelijkte de toestand door, toen Meta vanzelf zich wendde, met uitgestoken handen naar haar toe te komen en voordat zij een woord kon zeggen, haar in plompe rondheid te danken voor dat grappige knappe ding, waar zijn neef hem op had gewezen en dat hij nu voor een krats op de kop sloeg, nog voordat zij beroemd en duur werd. 't Was grof maar goed bedoeld, men lachte, en afleiding gaf Isa's behaagzucht, dat Zwart het portretje aan

haar beloofd had, als Rijswijksche marraine van Baasje.

- Ik dacht dat Oóm u ma reine noemde, dorst Tuinstra; Isa grinnikte; Meta zag Zwart's blik verfloersen. Hij had een handdruk gewisseld met Her, die Isa vroeg naar haar broer en zijn zoontje. Het vijftal vormde een groep tusschen andere, van zelf wendde men naar de wand en begon schilderijen te zien. Tuinstra ging naast Her en Meta; weder wrong zij even haar arm los - het scheen een liefhebberij van Tuinstra, dames bij de arm te vatten; doch hij praatte wel heel aardig. 'De gelieven', afgezonderd, bleven het mikpunt van zijn aandacht, vooral toen zij stonden voor zijn portret: je Oom in de D-trein, als Meta zei, vergelijking die hij wel juist vond. Een vrouwelijk model, schimpte neef, zou de directeur van het *Nieuwsblad* niet overtreffen in onbescheidenheid: zoo dom-arrogant hield deze stand vóór het portret, waarin elk hem herkende. Van ijdelheid vrij bleek echter ook neef niet; Meta voelde het aan de manier waarop hij, toen Her zijn arbeid prees, aan die bewondering bleef trekken. Men zag het doek goed van de plek waar zij stonden; en Meta erkende de sterke indruk, die het nu ook hier op haar maakte.

- Het heeft de mooiste plaats, lachte Tuinstra, dat mocht ik er dan ook wel van hebben: me oom en in zijn eigen zaal...

- Zijn zaal? vroeg Her, en de ander vertelde. Johannes Mense zou over de kop zijn, had Oom niet geholpen als stille vennoot. - Dat heet zoo, naar u zeker wel weet. Oom en stil lijkt een ongerijmdheid, maar 't gaat net als met de katten, ook menschen knijpt ie graag in donker. Mense is nu er weer bovenop, maar Oompie zit hem op z'n kop. Geboren sjacheraar, ook in kunst; helaas ontbreekt hem het inzicht volkomen. 'k Meen niet het oog op wat mooi is, de liefde; eenvoudig de kijk op wat winst kan geven. Dat mist hij en eigenlijk Mense ook, die weet maar van één soort werk, het oude, daar heeft ie indertijd aan verdiend. Allebei staan ze d'r nu vreemd voor, maar Oom houdt zich handigjes buiten de zaken, hij is alleen maar huisjesmelker... de stroppen blijven voor vader Mense.

- Eigenaardige toestand, vond Her; zijn toon kon Tuinstra moeilijk plezier doen.

Doch opwekking had deze blijkbaar niet noodig om voort te gaan met vrije praat. Zwart kwam telkens kennissen tegen. De bezoekers van deze tentoonstelling schenen plotseling allen uit de kringen waar hij in verkeerde te zijn geworven! Meta herkende verscheiden gezichten van het feest voor de Belgische schilders. Van dezen was er echter niemand. Ongetwijfeld gold Zwart voor een man van gezag; enkele menschen die Meta bij Isa's binnenkomen had zien omkijken naar de luid pratende, bleken hem te kennen en schenen het niet onbehoorlijk te vinden, dat hij hier kwam met de vrouw van een ander. - Haagsch? dacht Meta; juist als te Brussel; was Den Haag dus niets beter dan Brussel? Inmiddels liet Tuinstra niet van hen af; onverstoorbaar als een museum-gids, en zelfs, bij zijn leukheid, even eentonig, ging hij voort ongevraagde inlichtingen te geven over menschen en toestanden, in verrassende verscheidenheid.

Toen zij ongemerkt in de eerste zaal en bij de entrée gekomen waren en Meta voorstelde nu maar meteen heen te gaan, vroeg Tuinstra, of hij hun te veel was, daar hij anders vlak-bij een aangenaam thee-salon wist. Weer werkte zijn ongedwongenheid zoo, dat Her, na een vlugge blik op Meta, iets mompelde van: nee, volstrekt niet.

- Des te beter, gniffelde hij en in zijn toon was zooveel ironie, dat zijn gezellen met hem lachten.

Ginnegappend kwamen zij buiten en weldra zaten zij gezellig in een hoekje met rieten meubels.

- Jullie vindt me natuurlijk een klit en een kwebbel. Dat ben ik ook, al me dagen van niets doen. Halve weken kan ik niet werken en soms heele maanden niet. Me vrienden zien het me dingen aan. Net zoo onevenwichtig als ik! Het goeie erin houdt daarmee verband. Trouwen, zegt Oom, voor het equiliber! Dan kijk ik hem aan en is Tante er bij, ook haar. Stabiel of labiel evenwicht? Bijster aanmoedigend zijn ze niet. Toch voel ik voor haar en mag ik hem wel. Hij is het typ' van een goeiige schoft. Wees maar overtuigd, dat die Isa Markus hem op de kop zit, veel meer dan hij ooit zijn vrouw. Van het drietal is zij de ergste, Tante de domste en hij de grofste. Voor voetbalclubs is hij hèt ideaal. Slagersjongens en dergelijke - hij,

de groote rijke meneer, die prijzen geeft, ook groot en rijk, waar ie reclame voor maakt in z'n krant. Dat vinden die jongens alles prachtig, ook de reclame, ook de krant. Maar mijn oolijkerd wil meer. Daar heeft ie Mense voor en Hamster, en De Wilde en Wolters als dii minores. De muziek kan hem minder schelen; Hilda de la Vainquière, de muziekfreule, heeft het het veiligst; de anderen zijn hun leven nooit zeker. Dat Isa Markus, toen ze 'r man naar Indië stuurde, d'r broer binnenloodste als hoofdredacteur, is een van de geestigste zetten, door Asmodee le diable boiteux ooit ergens uitgehaald. Toch was het ook wel, wat Oom wou. Innig graag klimt ie hooger en hooger. Zijn creatie van de hoogwelgeboren jonkvrouw die voor het *Nieuwsblad* concerten afloopt en 's zomers trouw naar het Kurhaus tramt, is één poging in die richting van high life, maar interessanter is de slag waarmee ie de krant, al gaat het langzaam, van de winkels kreeg naar de heerehuizen en van de keuken naar de huiskamer. De oorlog komt hem prachtig te pas; niet één krant heeft er veel wezenlijks over, maar het *Nieuwsblad* weet alle liflafjes met een sausje te overgieten dat de menschen lekker vinden, net als de leekepreekjes van Hamster. Die is hier werkelijk een figuur, zoo'n filosoof voor alle dag, en 't menschdom is nu begeerig naar wijsheid. Altijd, bij veel sterfgevallen. Oom geeft ook weer een boek van 'm uit, vervolg op 't *Practisch Optimisme*, overdrukken uit de krant.

- Hoe weet ù dat? verbaasde zich Meta. Bert had het haar in vertrouwen verteld.

- Figaro weet alles, Dame! U zag me nog niet in die metamorfose... werkelijk een prachtig pak. Op het duinfeest trek ik het aan.

En nu vertelde hij van die middag, waarvan Oom hem de leiding liet, welkome taak voor een vadsig schilder.

- Blijkbaar houdt u van 'n verzetje, meende Her en lachte wel, maar bracht de prater toch even tot zwijgen. - Maakt ie je véél het hof? vroeg hij later, toen Meta meetramde naar het station.

Meta lachte, wat een idee! doch de gedachte hield haar vast: maakte Tuinstra haar het hof? vreemd idee: nog weer hofmakerij... Bert deed het niet, hij was te ernstig; ook zooveel ouder en weduwnaar; zoo iemand bleef gereserveerd..

Zij vond het meer mal dan onaangenaam, een paar dagen later, toen ze uit de Academie kwam, de schilder vóór zich te zien loopen met Rooie Lize, het knappe model, met wie hij de kant van het Bosch op ging. Hij hield de arm der vrouw omvat, juist zooals hij het tweemaal de hare gedaan had.

J. DE MEESTER.

Nieuwe liederen der gemeenschap.[1)]

I.

Er zullen zijn, misschien, die een gerucht
Van wijdheid kunnen brengen in hun woorden,
Dat is, omdat het wijde eeuwig Ruim,
Was in hun hart en dwaalde door hun denken,
Begeerig deze wijdheid te ontvangen.

Er zullen zijn, misschien, die in hun oogen
Dragen het licht van d' avond en den morgen,
Zooals dit op het diepe land neervloeit,
Dat is omdat in hunne oogen blinkt
De vreugde van het zich vergetend licht.

Er zullen zijn, misschien, van wie uitgaat
Zonder dat zij iets zullen zeggen, klank; -
Dat is omdat in hunne harten zingt
Het eindelooze luiden van de zee,
Wanneer de wind haar wateren ontroert.

Er zullen zijn, aan wie een sfeer ontstroomt,
Waarin het is zeer goed zich te bewegen,
Of neer te zitten tot een mijmering, -
Dat is, omdat zij stil zijn en in hen
Geopend staan de oogen van den nacht.

1) Uit een bundel, in het voorjaar te verschijnen bij C.A.J. van Dishoeck in Bussum.

Er zullen zijn, van wie een lach meer zegt
Dan duizend schoone uitgesproken woorden, -
Dat is, omdat er is iets dieps in hen,
Dat klank versmaadt en het te weidsch gebaar
En zich weggeeft zooals de milde aarde.

Er zullen zijn ontastbaren, om wie
Gestadig wijdontvouwen vogel kringt,
Dat is, omdat zij leven in het ruim
Der onzelfzuchtigheid, en zich bewust
Vergeten willen in het wijd Heelal.

II.

De groote zanger Wind, hij is de stem
Die opstijgt uit de zalen van het Al,
Hij zegt de dingen uit, hij brengt ze weg
En geeft ze aan elkander ten geschenke,
Hij opent het in zich geslotene,
En het geopende vouwt hij ineen,
Hij brengt den hemel neder naar den afgrond
En sleept de grijze zeeën naar het licht,
Hij draagt de vogels naar het Oosterland
En blaast hun kleine hoofden in, zijn wil,
De wind is alles, is de groote klank
Van alle zeeën en de ommelanden,
Van alle werelden is hij de stem,
Hij is de fluisterzee der Groote ruimte
En alle dingen varen op zijn rug
En niets behoudt hij, alles schenkt hij uit,
Het Oosten naar het Westen brengt hij over,
Het Noorden naar het Zuiden, en een dans
Van alle dingen in het wentlend ruim
Geschiedt, waar hij zich zingende verheft,
Een vedelaar is hij, die langs de stammen
Strijkt, fluitist, die uit het zwarte riet
De grijze pluim blaast in de blauwe luchten,

Roeper van klank is hij, de sterke wind,
Opwekker van een tintelend zangspel,
Gestegen uit gestalten van de aarde,
Hij is een droomer die in daden dwaalt,
Een dader die diep in de dingen droomt,
Een dader en een droomer is de wind,
Hij schrijft zich op en wischt zich zelven uit,
Hij maakt zich open en hij dekt zich weg,
Hij zegt zich vluchtig en hij achterhaalt zich,
Hij steekt zich lichtend aan en blaast zich uit,
Maakt zich tot geur, verandert zich in klank,
En dampt zijn klanken tot een fijne streep.
Het landschap zet hij aan den hemel uit,
En van het manezilver smeedt hij kleed,
Gespreid op paarse zeeën in den nacht.
Hij is de groote Drijver van het Al,
De donkre Al-klank, het fluweel geheim
Der donzen stilte en de scherpe kreet
Wanneer hij, een orkaan, doorheen het traag
Geworden al, de revolutie schreeuwt;
Stilstand en vaart is hij, de eeuwige,
Groote fantast, die maakt het zijnde tot
Een fantasie en fantasieën tot
Het zijnde. Bouwheer van alles is de wind,
Hij is de poëzie van het heelal
En met zijn adem beeldend de natuur
Verandert hij haar beelden eeuwiglijk.

III.

D'onrustige, de geest van het heelal,
De wind, zegt tot den kleinen mensch, zijn kind,
Neem mij en speel, hier zijn de duizend monden
Van de wijd uitgestrekte donkre zee,
Maak er uw symfonieën van, hier zijn
De fijne sterren zwaaiend naar het Westen
En ook de kleine ster op Betlehem,
Maak er uw godsdienst van. Hier is de stilte,
Verheerlijk deze tot een stem van God,

Hier is het grijze ruim en de planeten,
Stijg op en zoek een woning voor uw voet,
Hier is de zon, de levensstroom, het licht,
Vang hem in droppen neder voor uw glazen,
Die gij den avond heenzet aan een gracht,
Hier is de aarde, doop uw hand in haar
En eet haar op en word aan haar gelijk,
Hier is de lucht, de grijze lucht, mijn lijf,
Roer door mijn ingewanden als de vogels
En schudt mij gansch dooreen en plaats in mij
Uw bevende contoeren aan den einder,
Hier zijn de dieren, hoor mijn geest in hen
En zie de vogels dansen in den paartijd
En bouwen saam een luchtig paradijs
Dat zij ophangen in den tuin der boomen,
Hier zijn d'opalen tinten van het voorjaar
En d'oude kleuren van den maand September,
Hier is het dienend blauw, het peinzend bruin,
Het zelfgenoegzaam hevig violet,
Het denkend zwart, het weggezonken paars
En alle overgangen, maak er muziek
En ruischend fijne schilderijen van,
Neem alles wat gij ziet, het is van u,
Ik die d' ontstuiving ben van al wat leeft,
Ik schenk het u, wilt gij het lijf der zee
Werp u in d' Oceaan en dans met haar,
Wilt gij de sterren eten van de luchten
Zoo kijk omhoog, ik zend ze tot u neer,
Wilt gij u wiegen op den rand der aarde
En zien midzomernacht in het gelaat
Een woord, en in den nacht zend ik mijn droom,
Daar is niets in den hemel of op aarde
In diepten, hoogten, zichtbaar of geheim,
Of uwer is het, want mijn stem in u
Zal uw lippen leeren uit te spreken
Hun nadering, hun rhythme, en hun val,
Niets doen de dingen dan uw stem verwachten
Want ieder der atomen is een vraag.

A. VAN COLLEM.

Herinnering.

Hoe is die lieve stem
vergeefs voorbij gegaan,
dat fluisterend geluid
gehoord, en niet verstaan?

De dag, die scheiden zou,
stond mijmrend even stil;
het licht, dat sterven moest,
verzamelde zijn wil:

een haast verbleekte blos
lag aan de kim gevlijd;
in 't oosten hield de nacht
zijn grauwe kleed bereid.

De landen lagen vlak
en open naar de lucht,
en vingen van het licht
nog glimpen in zijn vlucht.

De boomen schoolden saam;
een zwarte top bewoog
heel even als een hand,
en stond weer star omhoog.

Een vogel floot, en zweeg,
en luisterd' ergens ver,
in 't duister van een bosch
dicht onder d' avondster.

't Was alles roereloos
wat nauw bewogen had,
het hield den adem in,
en wachtt', en wist niet wat.

Toen was het of een zucht,
zóó zacht dat niets bewoog,
geen boomtop huiverde,
geen bange grashalm boog,

een adem, traag en diep,
langs alle dingen voer,
gezegen uit de lucht
tot op den donkren vloer;

een zucht, die even loom
over de landen hing,
verfluisterd' in de lucht,
verruischte, en verging.

Toen stierf het lage licht,
de laatste glans verglom;
de nacht lei 't grauwe kleed
op 't stille land rondom.

De hemel stond verstaald:
een grimmig dak; heel ver
vonkt' als een veilig sein
d' eenzame avondster.

't Bleef alles ongetroost
wat dor en donker lag
in 't toegedekte graf
van den verdoken dag.

Hoe is die lieve stem
vergeefs voorbij gegaan,
dat fluisterend geluid
gehoord, en niet verstaan?

HERMAN LYSEN.

Studiën over de Nederlandsche restauratie[1].

Het Binnenlandsch Bestuur.

I.

Toen de grondwet moest worden ingevoerd, stond men geenszins voor een schoone lei. Er had moeten worden geregeerd van den eersten dag af aan; geregeerd met de provisioneele middelen die den 6^{den} December ten dienste stonden. Feitelijk waren het de middelen van de keizerlijke administratie, aan het hoofd van welker verschillende dienstvakken thans Nederlanders waren geplaatst.

Als commissaris-generaal van financiën had het Algemeen Bestuur aangesteld Canneman; als commissaris-generaal van binnenlandsche zaken Hendrik van Stralen; voor oorlog Bentinck, die den post nog niet aanvaard had en gedurende zijn afwezigheid in naam vervangen werd door van Limburg Stirum, inderdaad door den gewezen secretaris-generaal van dit departement onder koning Lodewijk, Marinus Piepers. Tevens was een departement van politie ingesteld onder Hoynck van Papendrecht, oud-baljuw van Zuid-Holland. Als

1) Van de onderdeelen, waaruit zich de vaderlandsche geschiedenis van 1813 tot 1815 samenstelt, ben ik voornemens in *De Gids* te bespreken het binnenlandsch bestuur, en de vereeniging met België; in de overtuiging dat beide onderwerpen minder afgehandeld zijn dan de totstandkoming der Grondwet, waarover in de laatste jaren veel geschreven is, of de teruggaaf der Koloniën, waarvoor te verwijzen is naar het in 1910 verschenen boek van den heer van der Kemp. Het was onvermijdelijk, in mijne studiën het een en ander op te nemen dat men ook in mijne aanteekeningen op Tellegen (bij den herdruk van diens *Wedergeboorte*, Groningen 1913) vindt, doch dat daar in andere rangschikking voorkomt, en eerst thans in het geheel eener samenvattende voorstelling wordt opgeheven.

Algemeen Secretaris was opgetreden Falck. Eene Rekenkamer der Vereenigde Nederlanden was ingesteld; het gezamenlijk justitiepersoneel des Keizers, de eerste president van Maanen incluis, ingelijfd bij den Nederlandschen Staatsdienst. Naar de departementen waren commissarissen-generaal gezonden om er in de plaats te treden der weggeloopen prefecten, en de onder-prefecten waren vervangen door (of omgedoopt in) districts-commissarissen, de maires in presidenten van voorloopige stads- of dorpsregeeringen. Een reeds vrij volledige organisatie stond dus den Vorst bij zijn regeeringsaanvaarding ter beschikking.

Hij heeft haar volgenderwijze uitgebreid. Tot Secretaris van Staat voor de buitenlandsche zaken wordt 6 December benoemd G.K. van Hogendorp; tot commissaris-generaal van marine J.C. van der Hoop. De gezamenlijke ministers vormen een kabinetsraad die wordt voorgezeten door den Vorst en voor het eerst vergaderd heeft den 8sten December. In dien raad krijgt krachtens besluit van den 7den December ook zitting de eerste president van Maanen met de functiën van commissaris-generaal van justitie. Bij de oprichting van het departement van binnenlandsche zaken (1 Dec.) waren aanvankelijk daaraan ondergeschikt gemaakt justitie en waterstaat; voor de justitie wordt deze ondergeschiktheid opgeheven 7 December; voor den waterstaat 8 Januari. Naarmate de bevrijding des lands vorderingen maakt worden nieuwe commissarissen-generaal uitgezonden naar Zeeland en de gewezen Generaliteitslanden; in de Monden van den IJsel, den Boven-IJsel en het departement van de Zuiderzee worden de commissarissen van het Algemeen Bestuur door anderen vervangen.[1)]

Thans volge een overzicht van wat op het gebied der onderscheiden departementen van algemeen bestuur door de regeering van den Souvereinen Vorst vóór de invoering der

1) In den Boven-IJsel wegens ziekte der benoemden; in de Monden van den IJsel om eene schoone lei te krijgen na de kibbelpartij tusschen Bentinck en de zendelingen van het Bestuur; in de Zuiderzee wegens Falck's verlangen, zijn vriend Capellen zoo spoedig mogelijk in staatsdienst te brengen. Fannius Scholten werd president van het domeinbestuur.

grondwet verricht is. Het meest reden over de tong financiën en politie.

Financiën had het gezamenlijk personeel van Gogel's intendance-generaal onder zijn bevelen gekregen; daaronder ook de ambtenaren in het gehate vak der douane en der vereenigde rechten. Algemeen was de aandrang dat de Fransche inrichtingen op dit stuk zoo spoedig mogelijk door de oud-Nederlandsche zouden worden vervangen. Besluiten van 6 Dec. verordenen de afschaffing der tabaksregie en eene verlaging van het recht op de dranken; een besluit van 7 Dec. de afschaffing der Fransche douanes en de wederinvoering der convooien en licenten en van de aanvullingen daarop: het buitenlandsch lastgeld op de schepen en het veilgeld, een en ander volgens het tarief laatstelijk vastgesteld 29 Dec. 1809. Tevens werden onmiddellijk hersteld Gogel's niet tot de convooien en licenten behoorende imposten op onderscheiden buitenlandsche producten, welke hadden moeten dienen tot equivalent van de hier te lande op die goederen gelegde accijnzen. Deze zelf keerden terug krachtens besluit van 23 December, waarbij de belastingen werden vastgesteld die voor 1814 zouden worden geheven. Zout, gedistilleerd, wijn, die in de vereenigde rechten waren begrepen geweest, werden nu weer volgens Gogel's tarieven belast; de accijnzen op turf, zeep, gemaal, in de Fransche wetgeving onbekend, keerden terug. Het ‘droit de navigation’ (eveneens een der vereenigde rechten) verviel en de voormalige watertollen kwamen er voor in de plaats. De rechten op de waag en de rondemaat werden weder ingevoerd; van ouds hier bekende belastingen die, met vrijstelling van den kleinhandel, op den verkoop van goederen drukten. Eveneens werd weder te voorschijn gehaald het recht op de binnenlandsche scheepvaart, geheven onder de naam van last-, water-, plaisier en passagegeld; voorts het paarden- en het dienstbodengeld. Door de wederinvoering van Gogel's wet op de successie verdween het successierecht in de nederdalende lijn, doch werd voor het overige het tarief weder veel hooger dan dat tijdens de inlijving gegolden had. Van de Fransche belastingen hield men de grondbelasting aan, het personeel (met deuren en vensters), het patentrecht (gewijzigd), de rechten op den waarborg van goud en zilver;

de zegel-, registratie-, griffie- en hypotheekrechten (deze laatste drie in Gogel's stelsel onbekend).[1)]

Vraagt men welke gedachte bij dit alles heeft voorgezeten, dan is het duidelijk dat men de verlichting meer heeft gezocht in het afschaffen van *impopulaire* belastingen en heffingswijzen dan in het verlagen van het bedrag. Dit laatste was niet mogelijk: de Fransche belastingen hadden vrij wat minder opgebracht dan de oude Hollandsche, en groote behoeften stonden in dit oorlogsjaar voor de deur. Opmerkelijk is het handhaven der grondbelasting op den Franschen voet; zij drukte de grondeigenaars veel minder dan die van Gogel, welke onder koning Lodewijk niet dan onder hevig verzet van de landprovinciën had kunnen worden ingevoerd.[2)] Turf, zeep, gemaal en dergelijke in later tijd sterk afgekeurde belastingen werden thans weder ingevoerd zonder al te veel verzet uit te lokken[3)]; men was er van ouds aan gewend. Zij waren door de Franschen ook niet afgeschaft omdat zij ondragelijk waren geacht, maar omdat zij in *hun* stelsel onbekend waren.

Het feitelijk (zij het slechts voor een jaar) invoeren van een geheel stel belastingen zonder medewerking van Staten-Generaal, was een krasse daad van souvereiniteit, maar waar niemand aanmerking op maakte. Hoe zou het anders hebben gekund? De kassen waren leeg en iederen dag was er geld noodig. De Franschen waren ons op onze getiërceerde rente meer dan een vol jaar schuldig gebleven, en men diende,

1) Hoe taai het leven geweest is van de meeste Fransche belastingen, waarvan men zich niet onmiddellijk had ontslagen, blijkt uit het volgende staatje. Eene Nederlandsche wet op het personeel komt tot stand 28 Juni 1822; zij behoudt den grondslag der deuren en vensters, die eerst verdwijnt in 1896. De Fransche bepalingen op het zegel verdwijnen 3 Oct. 1843, die op den waarborg 18 Sept. 1852, de griffierechten 31 Dec. 1856, de Fransche grondbelasting 26 Mei 1870; bij de registratieen hypotheekrechten verdwijnt de invloed der Fransche bepalingen eerst geheel in 1893.

2) *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, 102-'03.

3) Eenig toch wel, maar minder principieel dan wegens den druk der tijdsomstandigheden: *Ged.* VII, 34; Hog. V, 241 (‘omtrent de belastingen klaagt men, dat dezelve op de noodzakelijkste levensmiddelen gelegd zijn midden in den winter, voordat de zeevaart aan den gang kan komen uithoofde van het ijs en van de vijandelijke houding van Verhuell aan Den Helder.’)

ter vestiging van een nationaal crediet, dit zoo spoedig mogelijk aan te zuiveren. ‘Gedwongen leeningen’, aldus de Vorst bij publicatie van den 6den, ‘voegen niet aan een volk, dat zijn eigen belangen vrijwillig op zich heeft genomen.’ Dus vroeg hij vrijwillige bijdragen, maar zij vloeiden niet ruim; tot het eind van Januari '14 werd daaraan *f* 1.200.000 ontvangen, later in het jaar nog een paar ton er bij. Bij besluit van 18 December waren dan ook reeds de ingezetenen uitgenoodigd tegen genot van ½% per maand voorschotten te doen op de belastingen, over 1814 te betalen.

De bedoeling dezer vrijwillige leening op korten termijn was, onmiddellijk een begin te kunnen maken met het aanzuiveren der rente, waartoe Canneman 8 millioen noodig had die hij stellig hoopte op deze wijze te zullen verkrijgen; de operatie leverde echter slechts ruim 2 millioen op[1]. Uit Engeland had de Vorst medegenomen een voorschot der regeering van £ 100.000; 24 December volgt een tweede voorschot tot gelijk bedrag; doch deze bron verder aan te spreken was voor 's lands belangen gewis niet onbedenkelijk. De maatregel van 23 December was ten volle door de omstandigheden gerechtvaardigd.

Gemopperd werd er niet weinig; maar wat hadden de brave lieden zich dan voorgesteld? Een onafhankelijk bestaan voor niets te hebben? Er waren er maar al te veel van het soort van den Utrechtschen burgerman Hendrik Keetell, die op 7 December op een toon van het hoogste misnoegen in zijn dagboek het verrassende feit noteert dat de Souvereine Vorst aanstonds om volk en om geld vraagt[2]. Onder de oorzaken van het spoedig inzakken van de geestdrift telt Willem de Clercq ‘de invordering der lasten op denzelfden voet en zelfs meerendeels zwaarder dan onder de dwingelandij’[3]. De landmilitie kwam er bij, en daar er geene Staten-Generaal waren werd het alles aan den Vorst geweten. Bijzonder onderscheidden zich in de uitdrukking hunner gemelijkheid de handelskringen, voornamelijk te Amsterdam.

1) *Ged.* VII, 34-35.
2) *De stad Utrecht in 1813, uit het dagboek van een ooggetuige* (Utrecht 1863).
3) *Dagboek* I, 61.

Men had zich voorgesteld dat onmiddellijk de handel herleven zou, doch dit greep nog niet zoo spoedig plaats. Men werd overstroomd met Engelschen invoer, maar de eigen oude handelsbetrekkingen waren verbroken geworden en vielen niet zoo dadelijk weder aan te knoopen. Het Marsdiep lag nog bestreken door Fransche kanonnen, de Schelde, Eems en Elve evenzeer; aan de Sond was het nog oorlog, de landwegen meerendeels nog niet open, de koloniën in handen van de Engelschen, en het viel aan de Amsterdamsche plantagebezitters moeilijk de vrije vaart op de West, en het ontslag hunner eigendommen aldaar uit de daarop gelegde sequestratie, te verkrijgen. Den 21sten Januari stond de Engelsche regeering beide zaken toe, doch toen het op de uitvoering aankwam bleek er de zeer bezwarende voorwaarde aan verbonden, dat de vaart alleen toegestaan werd voor in Nederland gebouwde schepen, omdat men anders een opslag vreesde in de Britsche scheepshuur. Daar Nederland een eigen handelsvloot, tot eene vaart als deze geschikt, eerst nog weer had aan te bouwen, kon van het gansche verlof geen gebruik worden gemaakt.

Er kwam bij dat men bij het sterke verlangen naar de wederinvoering der convooien en licenten niet zoozeer aan het tarief zelf van 1725 gedacht had (dat volstrekt niet zóó vrijgevig was als het nog dikwijls wordt voorgesteld), als aan de slappe wijze van invordering der daarbij bepaalde rechten. Er was in den Franschen tijd ook in de Nederlandsche ambtenaren in dit vak een geest van fiscaliteit gevaren, dien zij niet opeens weder uitschudden konden of wilden. Hoe was het feitelijk vroeger met de invordering toegegaan? Overal hadden misbruiken bestaan (te Amsterdam het ergst), die zóó oud waren dat men niet beter meende te weten of het behoorde zoo. Een der tallooze memoriën van bezwaar, die het uit den koopmansstand regende, noemt eigenaardig de fout hierin gelegen, ‘dat het werk der convooien en licenten thans beschouwd wordt als een ingrediënt voor 's lands financiën’;[1] vroeger had men er eerder een steun voor den Nederlandschen handel in gezien. ‘In het oog der vreemden’, schrijft een Amsterdamsch commissiehuis[2] aan

1) *Ged.* VII, 818.
2) Scheltema, Heremiet en van Lankeren (*Ged.* VII, 818).

Kemper, ‘was het eene aanlokkelijke zaak, dat de Hollanders zich als commissionairen aanboden voor de provisie van 1%; dan zij wisten niet en behoefden ook niet te weten, dat de speling op de aangifte, *daar aan hen het volle beloop der middelen werd in rekening gebragt*, in de beurs der commissionairen komt, zonder hetwelk zij hunne provisie zouden moeten verhoogen’, en alzoo het ‘schijnbaar voordeel’ hunner conditiën boven die van Hamburg verloren zien gaan. Dergelijke toestanden hadden zich kunnen ontwikkelen onder een regiem dat de opbrengst der convooien en licenten niet direct in de staatskas liet vloeien, doch in die van niets uitvoerende admiraliteiten, wier leden zelve aan het handelsbelang verbonden waren. Sedert het middel aan de algemeene kas was toegewezen had zich natuurlijk het streven moeten ontwikkelen ‘er van te halen wat er van te halen was’; was dit doodelijk voor den handel, dan moesten de rechten verlaagd; maar men kon onmogelijk tot het oude stelsel van oogluiking terugkeeren.

Gelijk het gaat: de woede door een systeem opgewekt, keerde zich tegen de personen die het uitvoerden. Over niets zijn in de eerste maanden de klachten zoo algemeen als over het handhaven der gewezen Fransche (en in het bijzonder der fiscale) ambtenaren in hunne posten. Alom stonden zij die vóór '95 een postje bij de convoooien en en licenten hadden bekleed, of hunne zoons of neven, gereed om er de anderen uit te dringen, en tegen Canneman die hier niets van hooren wilde stak een storm van verontwaardiging op. Het ontbrak in de omgeving van den Vorst natuurlijk niet aan lieden die hem indachtig maakten ‘dat de vrienden van het Oranjehuis geholpen moesten worden’. Met name Aylva is daar niet over uitgepraat. In Canneman's vak, klaagt hij, worden ‘sterke revolutionairen en clubisten’ beschermd tegen ‘notabele leden der voornaamste familiën’[1]. - ‘La seule clique de M. Gogel semble être la clique protégée, et presque aucun de ceux qui tiennent à l'ancienne constitution n'est rétabli après avoir tant souffert, et ne trouve de l'emploi’[2]. - Voor een post bij de convooien en licenten te Harlingen is de zoon van een timmerman

1) *Ged.* VII, 363 (16 Dec. 1813).
2) *Ged.* VII, 399 (15 Dec. 1813).

verkozen boven een Rengers, voor een te Dordrecht een jacobijn van 1795 boven een Repelaer[1]. - In het militaire vak deed zich dezelfde wedstrijd voor. ‘Er kwamen vele officieren op’, schrijft Hogendorp, ‘van den ouden en nieuwen tijd, en er werden twee partijen geboren, die hoe langer hoe meer tegen elkander opstonden. Exercitie, administratie, toon en houding verschilden hemelsbreed. De Prins, die knap bediend wilde zijn, had grooter gedagte van de nieuwe, in de wandeling Fransche partij. Hij schijnt geen vreeze voor ontrouw te koesteren.... Daar was onder de ambtenaren der Revolutie, vooral in de bureaux, een *esprit de corps*, strekkende om al wat niet van hunne kleur was uit te sluiten. De partij is talrijk, zit er vast in, weet den loop der zaken en is halsstarrig. De Prins had veel op met de bekwaamheid van die lieden, en degenen die negentien jaren stil gezeten hadden, werden als onbekwaam veragt. Iemand die in 1795 uit een postje gegaan was, verhaalt dat de Prins hem gezegd heeft, dat hij beter gedaan had niet daar uit te gaan. Nogthans moest men toen haat aan het stadhouderschap zweren.... Menigmaal hoor ik een sollicitant zeggen: ‘wij weten wel, dat men niet ver komt met bewijzen van vroegere getrouwheid over te leggen.’ Een Hollander in Engeland kreeg in de eerste maanden van den opstand deze tijding uit Holland: ‘Het gaat hier vrij wel, maar de Prins is patriotsch geworden’....[2].

Brieven uit 's Vorsten naaste omgeving, en die blijkbaar gezegden van hemzelven herhalen, bewijzen dat hij zich, boven al dit gewriemel uit, op een hoog standpunt heeft weten te houden. Zijn intelligente zuster, prinses Louise, schrijft 25 Januari 1814 aan haar vriend de Constant-Villars: ‘Bien des anciens amis crient et se croyent oubliés, qui verront en tems et lieu qu'ils ne le sont pas, s'ils sont encore capables d'être utiles à leur patrie, *ce qui pour plusieurs n'est plus le cas*’[3]. - 12 November 1814 aan denzelfden: ‘Il parait que votre patrie a perdu ses charmes à vos yeux, puisque vous lui préférez quelque coin reculé de

1) *Ged.* VII, 401 (16 Dec. 1813).
2) Hog. V, 44, 48.
3) *Ged.* VII, 471.

l'Allemagne. Je crois que cela provient de ce que, comme beaucoup d'autres, vous avez considéré les changemens opérés céans comme une *révolution*, où un parti chasse l'autre, et non comme une *restauration* complète qui doit les réunir tous, de sorte que ce n'est pas au moment présent et à l'intérêt particulier qu'il faut songer, mais au bien général et à l'avenir.'[1] - De Prinses-Moeder schrijft aan denzelfden correspondent het volgende: 'Le mot d'*ami* n'est pas toujours de raison, car dans le nombre de ceux qui composaient le parti d'Orange, il y a bien des exceptions à faire; c'est que ce parti était devenu bien petit, bien faible, du moins si l'on voulait n'admettre que les purs, et maintenant il y en a de redevenus très zélés, qui n'en ont pas moins suivi le torrent. Je ne les blâme pas tous, tant s'en faut; mais il en résulte que si l'on voulait tracer une ligne de démarcation entre les deux partis, on serait très embarrassé. On ne saurait maintenant ni où commencer, ni où finir...'[2]. En Falck schrijft aan zijn zuster, mevrouw Hora Siccama te Utrecht (22 Maart 1814): 'Pour ceux qui parlent de la préférence accordée aux anciens *Keezen*, la seule réponse à leur fair c'est de lever les épaules de pitié. Les faits parlent. Dans une ou deux semaines le Prince a nommé MM. van Boetzelaar, Rendorp, Schuyt, F. van de Poll, J.C. Hartsinck et Nagell à des emplois[3] qui ensemble rapportent plus de 50.000 florins. J'approuve de tout mon coeur que le souverain donne les bons emplois aux hommes qui se disent exclusivement les amis de la maison d'Orange, pourvu qu'ils restent dans l'éloignement dès qu'ils s'agira de places qui demandent du talent et de l'application, deux choses qu'il est à peu près inutile de chercher parmi eux. Il est d' ailleurs très malheureux que les anciens amis de la maison d'Orange ne sont pas les amis de la Souveraineté[4], et c'est cependant de ceux-ci que nous avons principalement besoin. S'il

1) *Ged.* VII, 708.
2) Aldaar, 709 (13 Nov. 1814).
3) Bedoeld zijn verschillende ambten bij de administratie der financiën.
4) 'Ce qu'il y a de remarquable, c'est que c'est au fond les anciens patriotes qui ont élevé mon frère à la souveraineté, tandis que son parti se fût apparemment contenté du retour de l'ancienne constitution. Voilà ce qui m'a été dit par des hommes sages et éclairés, et de nos plus fidèles amis.' (Prinses Louise aan de Constant-Villars, 25 Jan. 1814).

fallait ouvrir mon coeur un peu plus je vous dirais que je ne puis accorder aucun excédent d'estime à ceux que leur amour de la maison d'Orange n'a pas empêché de mendier servilement les décorations ou les clefs du roi Louis, ou d'aller plus servilement encore recueillir les injures que Napoléon prodiguait ax Hollandais dans les salons de Saint-Cloud. De tels hommes, portassent-ils les beaux noms de Heeckeren, de Bylandt, de Lynden ou de Spaen[1], seront sans doute encore de très bons courtisans à la maison du Bois ou au Loo, mais quand il faudra des hommes sur lesquels on puisse compter, je donnerai la préférence à tel patriote de 1795 qui a refusé toute faveur de Napoléon ou de son frère.... Voyez cependant les jugemens bizarres de cette brute qui s'appele le public. M. Wiselius, retiré depuis dix ans par aversion pour la domination française, est employé par le souverain qui succède è cette domination; tout le monde crie au scandale. M. Rendorp qui a eu le ruban bleu[2], le ruban rouge[3], un fils page de Louis, une femme, dame du Palais Impérial, est pourvu d'une belle place[4] qu'il doit laisser faire par un commis, faute de capacité personnelle, et tout le monde applaudit à la sagesse du choix et à la perspicacité du gouvernement. Je vous le demande, quelle preuve avons-nous que l'un de ces deux individus est plus attaché au présent ordre de choses que l'autre[5]?'

Een brief als deze van Falck doet het eigenaardig verschijnsel begrijpen dat wat er van de oude jacobijnsche gezindheid nog over was, zich uitte in overdreven ijver voor de souvereiniteit en vooral in verdachtmaking der tot Oranje terugkeerende aanzienlijken. Als orangisten kon men dezen nu niet aanvallen; men viel ze aan als gewezen handlangers der Franschen[6]. Het was Valckenaer die hierbij de leiding nam.

Hij was in November niet voor het voetlicht gekomen, maar daarom niet werkeloos geweest. Het partijkiezen van

1) Vgl. *Inlijving en Opstand*, 26.
2) De Unie.
3) Het Legioen van Eer.
4) Directeur der directe belastingen in Noordholland en Utrecht.
5) Falck's *Gedenkschriften*, 728.
6) Voorspel hiervan in Februari 1813: *Inlijving en Opstand*, 158.

Doctrina voor Oranje is stellig niet buiten hem om geschied, en in de plannen om de slappe heeren van het stadhuis door de schutterij te doen verrassen is zijne hand duidelijk te bespeuren[1]. Het ontbrak hem in die dagen niet aan een zuiver gevoel voor de toekomst van zijn land. ‘De geestdrift is hier unaniem en admirabel’, schrijft hij 28 November aan zijn neef Luzac te Leiden. ‘Mijn hart is zoo bewogen, dat ik wel tienmaal op een dag moet tranen storten, 't welk mij gebeurt als ik de oude Hollandsche vlag zie wapperen. Ik ben geheel jong, actief en zeer geëlectriseerd. Wij zullen voorzeker weer een Volk worden en overwinnen[2].’ Maar als de Vorst er is houdt hij zich schuil, zooals hij het gedaan had op den 16^{den} November toen de provisioneele regeering gevormd werd. Hij zal toen begrepen hebben dat zijn naam nu eenmaal te veel afschrikkends had voor den gemeenen oranjeman; die naam was en bleef verbonden aan het paskwillig proces, in 1795 tegen Willem V gevoerd. Of hij op 2 December een wenk heeft gekregen om achteraf te blijven, en zoo ja, van wien, is niet bekend; ik houd het er voor dat hij zichzelven dien wenk gegeven heeft. Dit is zeker dat terwijl een Wiselius, een van Hall, den Vorst zonder eenigen schroom tegemoet traden en zich in evidentie stelden, Valckenaer dit niet deed[3]. Toch was hij te onrustig om werkeloos te blijven, doch het werk waarin hij nu bevrediging zocht was van bedenkelijken aard. Hij zette Bilderdijk (dien hij geheel geapprivoiseerd had) tot het schrijven van een pamflet aan, *Brief van A. aan Z.*, dat hij te Leiden door neef Luzac bij Herdingh ter pers liet bestellen. Het heil des lands hangt er van af dat zekere met voorletters aangeduide personen niet in hun posten gecontinueerd worden: Verhuell, Mollerus, van Maanen, Gevers van Endegeest, Brugmans. Niemand te gebruiken die den dwingeland heeft gediend! Het boekje sloeg weinig in, viel geheel niet in den geest van het gouvernement, en lokte dadelijk tegengeschriften uit, van de jonge Leidenaars Tydeman en van Kampen. ‘Valckenaer

1) Aldaar 286, 291.
2) Sillem's *Valckenaer* II.
3) Bij de Prinses-Moeder is hij later eens genoodigd geweest met vijf anderen, maar zij sprak geen woord tot hem (M.C. van Hall, *Herinneringen*).

schrijft niet meer', heet het 21 Januari in een brief van Wiselius aan Kemper; 'hij ziet duidelijk, dat men er zijn werk van maakt, regtdraads in te gaan tegen hetgeen hij raadt....[1]'

Wiselius zelf schreef zooveel te meer. Hij had zich in November aangeboden om de brieven te openen en naar verdachten te zoeken, en meende dat het heil der nieuwe regeering afhing van hare belangstelling in zijne politiezorg. Dag aan dag verveelt hij Falck met de zwartgalligste rapporten. Het departement van politie, 30 November door het Algemeen Bestuur opgericht, was geenszins bedoeld als eene blijvende instelling; het was een werktuig tot het tegengaan van correspondentie met den vijand. Van alles wat naar eene zelfstandige politie zweemde had men gedurende de inlijving een hartgrondigen afkeer gekregen, en nam zich volstrekt niet voor de Fransche instellingen op dit stuk na te volgen. Wiselius echter voelde zich te Amsterdam den opvolger van Devilliers du Terrage. 'Laat toch die ellendige politie varen,' raadt hem Falck[2] (die hem bestemde tot lid van een op te richten Kolonieraad), maar het was dooven man gepredikt, en Wiselius is directeur van politie te Amsterdam gebleven, na 2 Februari 1814 onder de bevelen van den procureur-generaal Philipse, want dien dag werd het geheele afzonderlijke departement van politie opgeheven. Wiselius noemde de vereeniging van justitie en politie 'gedrochtelijk', maar vond met deze voorstelling bij de regeering geen ingang. 'Allen', schrijft hem Falck, 'willen weer justitieele ambtenaren als van ouds, belast met het voorkomen der misdaden en met het vervolgen derzelve als zij gepleegd zijn. Het straten schoonmaken, bijten hakken enz. keert terug tot de stedelijke besturen, en de publieke geest leidt zich zelven.'[3]

Niet minder zeker dan vereenigde rechten en politie had

1) Mej. Naber's *Kemper*, 143.
2) Ged. VII, 423 (26 Dec. 1813). 'Ik ben benieuwd te weten hoe belangrijk u veertien dagen later de incidenten zullen voorkomen die tot uwe brieven aanleiding geven. Behoeft er, in de volkrijkste stad, meer dan een tiental kwade jongens te zijn om een affiche af te scheuren?' (Falck aan Wiselius, 16 Jan. 1814; *Ged.* VII, 462).
3) *Ged.* VII, 479 (1 Febr. 1814); vgl. Hog. V, 242.

het volk van de Fransche instellingen den militairen dienstplicht gehaat, maar dezen durfde geen gouvernement meer af te schaffen; huurlegers toch waren in het Europa van 1814 niet meer te verkrijgen. Het was Pruisen dat in 1813 het voorbeeld gegeven had eener volkswapening, en toen de Bondgenooten ons land betraden, verwachtten zij dit voorbeeld hier te zien nagevolgd. Inderdaad hebben aan de bevrijding der zuidelijke provinciën en aan de insluiting der nog door de Franschen bezet gehouden vestingen benoorden de rivieren Nederlandsche troepen deelgenomen, die niet zoo snel ter beschikking kwamen als Bülow, in ontelbare brieven aan den Souvereinen Vorst, het verlangd heeft. Maar ook de Pruisische landweer, die hem voortdurend voor den geest staat, was niet in een oogwenk gereed geweest.

Zij dankte haar ontstaan aan een besluit van 17 Maart 1813, dat eene loting verordende uit de mannen van 17 tot 40-jarigen leeftijd, die niet in het staande leger gediend hadden. Lützen en Bautzen zijn twee maanden later; toen was de landweer nog niet geformeerd. Eerst bij het wederuitbreken der vijandelijkheden (16 Augustus, en dus vijf maanden na het besluit), heeft men haar op de proef kunnen stellen.

Wat het staande leger betreft, had men in Pruisen, onmiddellijk bij het uitbreken van den oorlog, de beschikking gehad over allen die daarbij ooit gediend hadden, en dat waren er, dank zij Scharnhorst's wisselsysteem, velen. In Nederland waren in December 1813 uiterst weinig bruikbare oudgedienden; en Nederlands deel in de conscriptielegers van Napoleon was, voor zoover het er het leven afgebracht had, niet of nog niet ter beschikking. Er viel niets te doen dan waarmede Hogendorp al begonnen was: te werven waar en zooveel men kon, en voorts met spoed eene organisatie te ontwerpen die de Nederlandsche valide mannen, voor zoover zij niet in het staande leger verkozen te dienen, den militieplicht oplegde.

Meermalen heeft men het voorgesteld of de gedwongen dienst voor den vrijwilligen in de plaats kwam, en wel als toevlucht omdat de oproeping tot den vrijwilligen dienst niet slaagde. Dit is geheel onjuist. Reeds het Algemeen Bestuur heeft naast het vrijwilligersleger eene militie ontworpen, maar natuurlijk is het militieplan eerst veel later tot uitvoering

gekomen, daar die uitvoering een lange reeks van administratieve maatregelen vereischt (lijstenformeering, keuring, loting, beslissing omtrent vrijstellingen en plaatsvervanging), die uit den aard der zaak eerst mogelijk werden nadat de nieuwe bestuursorganisatie zich over een eenigermate groot gedeelte van het land had kunnen vertakken. Tot het bijeenbrengen van een vrijwilligersleger daarentegen is niets dan werving noodig; daarmede kon men onmiddellijk beginnen; - met de militie niet.

De werving begint 20 November in den Haag; overal waar het gezag van het Algemeen Bestuur wordt erkend ziet men er onmiddellijk mee aanvangen. 25 November publiceert het Bestuur: ‘Wij doen van nu af gereed maken de organisatie van een leger van 25.000 man; dezer dagen zullen wij alomme de wervingen openen.’ Dagelijks gaan deze maatregelen voort; nog 5 December, den dag vóór zijn aftreden, gelast het Bestuur Bentinck van Buckhorst, om vóór zijne overkomst naar den Haag in de provinciën aan gene zijde van den IJsel een corps infanterie op te richten en werfofficiers aan te stellen. Deze maatregelen van het Algemeen Bestuur zijn door den Souvereinen Vorst bij publicatie van 6 December bevestigd en uitgebreid, en het denkbeeld, op deze wijze een vrijwilligersleger van 25.000 man te verkrijgen, is door het reglement op de volkswapening van 20 December volstrekt niet op den achtergrond geschoven: bij besluit van 9 Januari 1814 wordt voor het staande leger eene organisatie bepaald, op de genoemde sterkte berekend[1]. Natuurlijk werd die sterkte niet aanstonds bereikt: de volkselementen die vrijwillige dienstneming bij een staand leger in overweging konden nemen waren reeds voor het overgroote deel door Napoleon's conscriptie (waarbij plaatsvervanging toegelaten was) opgezogen, en voor zoover zij niet in den oorlog omgekomen waren, kwamen er van deze lieden in Noordduitschland, Boheme en elders wel dag voor dag vrij, maar zij waren niet in een oogwenk weder in Holland terug. Desniettemin waren er van de bij de organisatie van 9 Januari 1814 verlangde 22 batailjons infanterie vóór het

1) 22 bataljons infanterie, 4 regimenten cavalerie, 4 bataljons artillerie te voet, een corps rijdende artillerie, een bataljon pontonniers, sapeurs en mineurs, een bataljon treinsoldaten.

einde van 1813 reeds 7 in dienst,[1] en 4 op het punt in dienst te komen[2]; van de 4 regimenten cavalerie bestonden er reeds 2[3]. Eind Februari wezen de sterktelijsten aan 14.598 vrijwilligers;[4] zij waren over het algemeen van een slecht gehalte, ongeoefend, gebrekkig uitgerust, ellendig geëncadreerd; een werkelijk leger viel nu eenmaal in een van zijn beste krachten beroofd land niet uit den grond te stampen. Als de minister van oorlog, door de bondgenooten aangespoord, eind Februari verzekert op 1 April aan den oorlog te velde te zullen kunnen deelnemen met 20.000 man[5], komt deze verwachting bedrogen uit: als April in het land is kunnen er nog maar 11.487 te velde trekken[6], al hoopt men eerlang, naarmate de militie beschikbaar komt, dit getal te kunnen vergrooten[7].

Dat men nu het Bestuur aanvankelijk uitsluitend met de vorming van een staand leger bezig ziet, beteekent niet dat men zich niet tevens eene landstorm en militie als noodzakelijke aanvulling voorstelde. Reeds 20 November brengt Canneman de zaak der volkswapening bij Gijsbert Karel ter sprake, en nauwelijks is 6 December de kabinetsraad gevormd of Canneman wordt, bij afwezigheid van Bentinck, met het ontwerpen eener wettelijke regeling belast, die evenwel, toen zij gereed was, te draconisch voorkwam, en moest worden ‘verzacht’[8]. Zijnerzijds had reeds de Vorst, tijdens zijne aanwezigheid te Amsterdam, de zaak besproken met Fannius Scholten, die hem 12 December eveneens een

1) 3 te Breda, 3 te Amsterdam, 1 te Geertruidenberg.
2) 3 geformeerd te Schwedt, 1 in Engeland (Nederlandsche krijgsgevangenen).
3) Dragonders van Timmerman en huzaren van Boreel.
4) Bovendien waren toen in dienst 1062 vreemdelingen (Nassauers) en 5.755 man landmilitie (waarover nader); in het geheel dus 21.415 man.
5) Hog. V, 458.
6) 18 bataljons infanterie, waarvan 5 van het staande leger (3734 man), 12 van de landweer (7398 man), en 1 Nassausch (355 man).
7) 11 April, toen de Erfprins het commando over het veldleger op zich nam, bestond dit uit 20 bataljons infanterie, 3 eskadons cavalerie en 3 batterijen artillerie.
8) Hog. V, 46. - Canneman's ontwerp, schrijft Gijsbert Karel, ‘eischte vier maal zooveel volk als eene Fransche conscriptie.’

ontwerp van ‘algemeene landweer’ toezond[1]. Naar het schijnt[2] heeft daarop Falck[3] in opdracht van den Vorst uit een en ander een geheel getrokken, dat in alle hoofdzaken 17 December vaststond[4] en 20 December onder den naam van ‘reglement van algemeene volkswapening’ in 63 artikelen is uitgevaardigd. Alle weerbare mannen van 17 tot 50 jaar zullen in de gemeente waarin zij wonen in den wapenhandel moeten worden geoefend (landstorm), en uit de landstormmannen beneden de 45 jaar wordt bij loting eene landmilitie getrokken van 16000 man infanterie en 4000 man artillerie; een besluit van 18 Januari 1814 regelde de indeeling dezer infanterie in 20 en der artillerie in 4 bataljons. De landstorm was bestemd tot de plaatselijke verdediging; de landweer in haar geheel tot den dienst te velde.

Op onderscheiden plaatsen was met de organisatie van landstormafdeelingen reeds vóór 20 December begonnen. Zeer verdienstelijk maakten zich hierbij onderscheiden Pruisische officieren, met name de kapitein Reiche in den Tieleren Bommelerwaard en de majoor von Treskow te Zutfen. De Pruisen volgden na wat in hun eigen land reeds was verricht; zij hadden ervaring van en zin voor dit werk; veel meer dan de Russen. Opmerkelijk is dat terwijl Benkendorff 24 December uit Breda schrijft: ‘Zur Aushebung der jungen Mannschaft hier und zu Willemstadt und Geertruidenberg kann ich meinerseits gar nichts thun, weil ich keine Unterstützung an den Autoritäten des Landes finde,’ den Pruisischen majoor Leblanc te Geertruidenberg het op gang brengen eener volkswapening aanstonds gelukt.[5]

De groote moeilijkheid was de oefening en niet minder de bewapening. ‘Il n'existe aucun noyau,’ schrijft Bentinck, ‘dont on peut tirer des sous-officiers’[6]; en van de wapenen, die Engeland onophoudelijk aanvoert of in de door de Franschen ontruimde steden en versterkingen worden aangetroffen, wordt steeds een gedeelte voor de behoeften der

1) *Ged.* VII, 392.
2) Noch het stuk van Canneman noch dat van Scholten is bewaard.
3) *Ged.* VII, p. XX.
4) Blijkens Falck's *Brieven*, no. 96.
5) *Ged.* VII, 417, 420.
6) Hog. V, 457.

Pruisen zelven opgeeischt. De Nederlandsche volkswapening heeft zeker in den oorlog van December tot April geen groote dingen gedaan; maar waren die er van te verwachten? Waren de Pruisische formaties zelve, voor zoover zij gelijken leeftijd hadden als de Nederlandsche, er toe in staat? Als de Souvereine Vorst Bülow vermaant, de Pruisen uit Zutfen en Doesburg toch krachtiger tot de blokkade van Deventer te doen medewerken, 'da seine des Kriegsführens noch ganz unkundigen Landwehr- und Landsturmmänner allein einem geübten Feinde nicht wohl werden widerstehen können,' moet Bülow antwoorden: 'Leider habe ich jetzt in Zutphen und Doesburg gleichfalls nur zwei Westphälische[1)] Landwehrbataillone, die ganz roh sind und dort erst exercirt werden müssen.'[2)] Bij het licht eener dergelijke mededeeling verliest het buitengemeen harde oordeel, van Pruisische zijde over de Nederlandsche verrichtingen in de wintercampagne van 1813-'14 uitgesproken, veel van zijne waarde.

In navolging van de Fransche conscriptie, wier druk men in geen geval verzwaren dorst, was bij de landmilitie de plaatsvervanging toegelaten. Dit wreekte zich onmiddellijk op den toeloop tot het staande leger. De kolonel S.J. graaf van Limburg Stirum, met de werving te Arnhem belast, schrijft 19 Jan. 1814 aan Oorlog: 'Sedert de loting een aanvang genomen heeft, staat de werving niet alleen stil, maar de desertie neemt toe. De luiden worden door groote premies verleid om zich als remplaçanten te engageeren'[3)]. Het begin der ondervinding, dat de volkswapening, eens in beginsel aangenomen, geen staand leger nevens zich verdraagt! Uit vrees dat men het staande leger anders nimmer voltallig zou krijgen, schijnt men ten slotte eenige oogluiking te hebben gebruikt bij de uitvoering van het reglement op de militie. Althans uit een staat van 3 Juli 1814 blijkt, dat toen (uitgezonderd de vreemde troepen) 34.097 man in dienst waren, waarvan 17.266 man landweer, terwijl het reglement er 20.000 verlangd had. Naar men ziet had deze oogluiking niet het gevolg gehad dat het staande leger voltallig was geworden. Een rapport van generaal

1) En dus eerst eene maand na Leipzig gevormde.
2) *Ged.* VII, 424, 435, 445.
3) *Gedenkboek* I, 219.

Janssens, belast met de administratie van het personeel der armee, toont aan waarom niet. Aanvankelijk was de werving uit den aard der zaak geschied op weinig eenparigen voet; van een uniform dienstverband was geen sprake geweest; velen hadden in het geheel geen voorwaarden geteekend, anderen zich slechts verbonden voor den oorlog of tot de Franschen uit het land zouden zijn gejaagd. Voorts had men zich moeten ontslaan van zeer twijfelachtige elementen op wier hoedanigheid aanvankelijk niet te nauw was toegezien; van 'kinderen' ook, 'die nog in geen drie jaren goede robuste soldaten kunnen worden'. - 'Als men de onvoltalligheid bij de landmilitie laat voortduren en vermeerderen om de werving bij de staande armee te begunstigen, zullen èn staande armee èn landmilitie zwakke en gebrekkige corpsen hebben'. Een ander oordeel van den generaal is niet minder opmerkelijk: handhaaft men bij de landmilitie de plaatsvervanging 'dan maakt men het verkrijgen van volk voor de staande armee genoegzaam onmogelijk.' - En dit: 'Onder de remplaçanten bij de landmilitie is veel slegt, onaanzienlijk volk; naar ziel en lichaam bedorven...'[1)]

Het is geen vleiend portret, dat onze eigen officieele bescheiden van onze natie, zooals zij in 1814 was, ophangen. Zij vermocht niet veel, en zij was plotseling door het lot geplaatst voor een grootsche taak. Zoo zij moet geoordeeld worden in de vervulling daarvan te kort geschoten te zijn, worde in billijkheid overwogen hoe diep de poel van zedelijke ellende was, waaruit zij, tastend en ongewis, zich verhief.

Ook Hogendorp had een departement: dat van buitenlandsche zaken. Wat hij er in verricht heeft, komt in een ander gedeelte dezer studiën ter sprake. Hier dient alleen vermeld, dat hij, zoolang het podagra hem plaagde (dat is: tot het eind van December) in zijn ministersfunctie vervangen werd door van der Duyn, die daarin evenwel niets op eigen initiatief ondernomen heeft, maar zich bepaald tot het teekenen van eenige expeditiën, 'vu l'indisposition de M. de Hogendorp.'

1) Ged. VII, 628.

Echter is deze vervanging van gewicht geweest uit een ander oogpunt. Nu Hogendorp zijn kamer niet af kon had deze zich gevleid dat de Vorst kabinetsraad zou komen houden te zijnen huize, maar Falck schreef hem dat de Vorst het om der gevolgen wille naliet, en zoo verscheen van der Duyn voor Hogendorp in den kabinetsraad, die nu, in de gewichtige eerste maand, naar Bentinck's klacht[1], geheel door 'de Keezen' werd beheerscht, want van der Hoop was nog te Amsterdam en van der Duyn 'liet zich niet hooren'. Eerst in Januari kon Hogendorp zelf den kabinetsraad bijwonen, maar de plooi was toen gezet. De Vorst had er zich reeds aan gewend, alles voornamelijk met den vlotten en soepelen Falck te overleggen, dien hij, na hem aanvankelijk met koelheid te hebben bejegend, zeer op prijs was gaan stellen. Falck was dan ook in dezen tijd goud waard. Zijn menschenkennis en opgewektheid, gemakkelijke omgang (zoo aangenaam als die van Hogendorp stroef was), zijn gave om groote belangen van kleine te onderscheiden, aan elke zaak juist datgene te doen wat het oogenblik vereischte en vooral niet meer, boven alles zijn voorbeeldeloos vlugge pen (die stukken leverde waarin nimmer een letter behoefde te worden veranderd, zoo goed wist hij de uitkomst van een mondeling overleg met den Vorst in schrift te brengen), maakten hem na eenige weken reeds tot den onmisbaren man. Eerst had de Vorst zijn naam (naar Hogendorp's uitdrukking) 'te gemeen' gevonden[2] en Jacob Fagel (die nog in Engeland was) tot secretaris van Staat verlangd; toen echter deze, tegen Kerstmis teruggekomen, tegen den zwaren post bleek op te zien, had de Vorst zich al aan Falck gewend en stelde hem 31 December aan tot 'Algemeen Secretaris van Staat'. Ministersrang had Falck niet; in den kabinetsraad verscheen hij als penvoerder, maar zijn invloed was grooter dan van hen die daar als leden verschenen. Trouwens het in persoon leiden eener vergadering en het beslissen onmiddellijk na de daar gehouden beraadslagingen, mishaagde aanstonds den Vorst, die niet welbespraakt was en zich onder menschen moeilijk bewoog. Hij gaf er de voorkeur aan zich te decideeren op schriftelijke stukken die men hem niet te uitvoerig naar zijn zin kon zenden

1) Hog. V, 50.
2) Hog. V, 44.

en waar hij zich uren lang in verdiepte; zijn kabinet, zegt Hogendorp, geleek een papierfabriek, zoo zware pakken werden er onophoudelijk in- en uitgedragen[1]. ‘Welhaast liet hij aan niemand toe buiten zijn vak te gaan, en wie met hem sprak van zaken buiten zijn vak, was zeker van kwaad bescheid te krijgen. Zoo werden de ministers bloote commiezen, en de Raad van Ministers, of het Kabinet, had geen werk meer. Nu en dan werden er zaken gebragt zonder eenigen samenhang en zelden van gewigt, totdat de heer van der Hoop met regt kon zeggen: daar zijn Ministers, en geen Ministerie’. - ‘Mijne hoop’, schrijft Falck[2], ‘om door middel van den kabinetsraad aan de zaken een eenparige behandeling en gang te verzekeren en de Ministers zoowel als den Vorst gelegenheid te verschaffen om zich onderling te oriënteeren en elkander over en weder een algemeen overzigt te geven van hetgeen ieder vak van bestuur merkwaardigs opleverde, is nimmer verwezenlijkt geworden. De Souvereine Vorst trof de ruime toelichting, voor welke het hem zeker niet aan smaak ontbrak, liever in schrifturen aan die hij op den hem gelegen komenden tijd overwegen kon, dan in woordenwisseling met zijne raadslieden’. De vorstelijke beslissingen kregen daardoor spoedig iets van meteoren die op onverwachte oogenblikken uit het luchtruim nedervielen. ‘Bentinck’, schrijft Gijsbert Karel, ‘kreeg brieven midden in den nacht, daar ik verschooning van verzogt[3].’

Nog vóór de grondwet gereed lag was reeds de verhouding tot Hogendorp ijzig koel geworden. De Vorst wilde niet geleid zijn, en Hogendorp wilde leiden. ‘Als ik begon te bemerken dat de Prins alles alleen besliste, zeide ik tot Falck dat hij naar mijn oordeel er niet toe gewassen was, en dat hij tenminste het groote werk met twee of drie vertrouwelingen overleggen moest. ‘Maar’, voer ik voort, de hand op mijn hart leggende, ‘hier ontbreekt het Hem; ik weet wel dat men door te veel vertrouwen bedrogen worden kan, dog daar loopt Hij geen gevaar van[4]’. - De Prinses-Moeder zeide van haar zoon: ‘nous voulons tout savoir et nous ne disons j'amais rien’.

1) Hog. V, 71.
2) *Gedenkschriften*, 127.
3) Hog. V, 71.
4) Hog. V, 66.

De Vorst, dit was de zaak, bezat een hoog plichtsgevoel, en zijn zoo moeilijk verleden had hem geleerd alleen op zichzelven te vertrouwen. Wat deugd was geweest in andere omstandigheden, werd ondeugd nu de tegemoetkoming van gansch een volk te beantwoorden ware geweest met overgave. Het hart, dat nimmer gemakkelijk bij hem gesproken had, was ingeschrompeld onder de guurheid der tijden. Het brandde er wel, maar enkel naar binnen. Aan den avond van zijn leven-heeft hij veel bitters geoogst, maar niet meer dan hij gezaaid had. Zonder iets geniaals te bezitten had de Vorst een kloek verstand en een reusachtige werkkracht. Zijne sterke zelfzucht heeft hem soms beneden het vorstelijke doen dalen, zoo in zijn verhouding tot Napoleon in 1802 en 1807. Maar het was eene zelfzucht van ongemeenen aard. Hij gunde zich geen rust; hij durfde het buitengewone aan; hij was standvastig in het najagen van verre doeleinden. Hij heeft meer het eigen ik dan het Nederlandsche volk liefgehad, maar dat eigen ik was vrij van de vulgariteit, waardoor het Nederland van 1813 en daaromtrent zich kenmerkte. Hij heeft geslaafd als weinigen, in zijn koningstaak zooals hij ze begreep. Van Hogendorp's ijdelheid was hij volmaakt vrij, maar voor het groote in diens natuur heeft hij geen oogenblik eenig oog gehad. In het groote wereldgebeuren gezet, alles in alles een klein man; maar klein was hij niet in het toenmalig Nederland.

Voor een nageslacht dat zijn best heeft leeren doen alle rhetorica af te zweren, is hij, in vergelijking tot het Nederlandsche intellect van zijne dagen, zelfs sympathiek om zijn broodnuchterheid. Leest het huidige geslacht een Kemper, een van der Palm, dan valt gedurig de wanverhouding op tusschen den weidschen overvloed van gebruikte stijlmiddelen en de gelijkvloerschheid der gedachten die er mede worden uitgedrukt. Bijna niemand was toen vrij van die fout; de Vorst was het geheel en al. In een taal, barbaarsch van vormloosheid, maar zonder eenigen geleenden klinkklank, gaat hij onmiddellijk op de zaak af. Hij wist wat hij wilde; de meeste Nederlanders, Hogendorp niet uitgezonderd, wisten toen eigenlijk niet heel precies wat *zij* wilden. Dit verleende hem al dadelijk een groot overwicht. De Vorst verstond te bukken, als het moest; voor Napoleon had hij het wel ge-

daan; aanstonds, bij de onderhandeling over de teruggave der koloniën, zou hij het voor Engeland doen; in 1815 heeft hij het gedaan voor Wellington. Maar hij moet het gevoel hebben voor een zeer groote overmacht te staan; anders blijft zijne hoofdigheid meester. Het Nederlandsche volk heeft hij nooit als eene macht boven zich gezien noch kunnen zien; ook het Belgische niet. Als dit hem in 1830 onverwachts met succes weerstaat is hij een oogenblik het stuur geheel kwijt; het eenige oogenblik in zijn leven waarin hij zijn hoofd heeft verloren. Maar hij krijgt de bezinning spoedig terug en speelt negen jaar lang zijn hopeloos geworden spel voort; - als hij het eindelijk op moet geven is hij gebroken en laat het koning-zijn onder nieuwe conditiën, die de zijne niet langer waren, aan een ander over.

'Vader Willem' heeft hem het vermoeide en ontgoochelde volk genoemd, dat eigenlijk blijde was van de staatszorgen te zijn ontslagen. Hij had niet de teederheid, wel het vooruitzien en de gestrengheid van een vader. In de meeste opzichten stond hij boven zijn volk. Hij heeft het op gevaarlijke wegen geleid, maar hij heeft het *geleid*, en ik vrees wel dat het zelf nog kwalijk zou hebben kunnen loopen. Wij zijn hem, alles wel overwogen, buitengemeen veel dank verschuldigd. Zonder hem hadden wij na 1813 ons licht overgegeven aan kleine hartstochten, waren verzonken in een poel van kleine geschillen. Hij heeft ons niet tot de toen bovenal begeerde en bovenal gevaarlijke rust en eenzelvigheid laten komen. Zijn ver uitziende plannen namen Nederland naar een ongewisse toekomst mee. Dat die plannen zelve eindelijk jammerlijk mislukt zijn, wat schaadt het? Wij waren over den afgrond heen en hadden nu verder zelf den weg te zoeken, maar konden er ook een vinden, dank zij de snelheid waarmede hij ons met zich mede gesleurd had. Toen wij aan zijn hand ontglipten, bevonden wij ons op een aanmerkelijken afstand van ons treurig, dorperlijk verleden, en bleven vanzelf de richting houden waarin hij zichzelf en ons bewogen had: voorwaarts gekeerd, het nieuwe tegemoet. Naar achteren leidde toen geen weg meer; in 1813 ware een groot deel van ons volk nog zeer geneigd geweest dien te zoeken.

Levendig besefte de Vorst de noodzaak dat een volk,

in het Europa van na Napoleon geplaatst, den militairen dienst als zijn eigen plicht leerde beschouwen, - doch wij zagen hoe moeilijk het viel aanstonds eene krijgsmacht te scheppen waarmede men in dat Europa voor den dag kon komen. Een veldheer was de Vorst in geenen deele en onder de troepen zelve verkeerde hij zelfs ongaarne, maar naast de financiën en alles wat de materieele voorwaarden tot de herleving der volkswelvaart betrof, had niets zoozeer zijne aandacht als het bureauwerk der militaire organisatie. Hij liet zijn ministers van oorlog geen oogenblik rust. Bentinck, die uit den oorlog van 1794 den naam had medegedragen van een bekwaam officier te velde, maar voor het slavenwerk van een modern regeeringsbureau in het geheel niet deugde, zeeg er bij neer en wenschte er zoo spoedig mogelijk van verlost te zijn, en op zijn behoud bleek de Vorst ook niet bijzonder gesteld. Evenmin wenschte hij Canneman en van Stralen na de invoering der grondwet als ministers te behouden; Canneman was hem te zelfstandig (de Vorst zeide: wanordelijk in de oplevering van zijn werk), van Stralen had de hebbelijkheid van zich te bemoeien met dingen die buiten zijn vakje lagen[1]. Ieder op zijn plaats en op die plaats doende wat en zoodra ik het hem gezegd heb, was van den aanvang 's Vorsten leus. Van het gansche regeeringspersoneel dat hij te zijner beschikking gevonden had beviel hem (behalve Falck) niemand zoozeer als de stipte van Maanen. Ook de Mey van Streefkerk, de gewezen particuliere secretaris van Schimmelpenninck, dien Falck hem voordroeg als hoofd van zijn kabinetspersoneel[2], viel geheel in zijn smaak als vlug, nauwkeurig en plooibaar.

Behalve op het punt van militie en financiën is vóór de invoering der grondwet niet veel gelegifereerd. Een besluit van 11 December maakte het hooggerechtshof in den Haag bevoegd tot cassatie en schafte de jury af; de hoven van assises, bestaande uit leden der rechtbank en uit een lid van het hooggerechtshof, zouden voortaan niet alleen uitspraak doen over de toepassing der wet, doch ook over schuld of onschuld. Eveneens werd, naar oud-Nederlandsch

1) Falck, 121.
2) Voor de Duitsche correspondentie hield hij iemand aan uit zijn gewezen particulieren dienst, den kabinetsraad Hofmann, een Nassauer.

gebruik, de publiciteit bij de strafzittingen besnoeid. Alleen de pleidooien zouden voortaan in het openbaar uitgesproken worden. Het heeft tot 31 October 1838 geduurd eer de wet op de rechterlijke organisatie ook de openbaarheid der terechtzitting zelve in strafzaken weder invoerde. Hetzelfde besluit van 11 December schafte de guillotine af en verving ze weder door den strop en het zwaard; de strop voor de meer, het zwaard voor de minder schandelijke der met den dood bedreigde misdrijven;[1)] en terwijl de Code pénal behalve de doodstraf slechts ééne lijfstraf: het brandmerk kende, voegde het besluit daaraan weder de oud-Nederlandsche straf der geeseling (zelfs voor vrouwen) toe. Brandmerk en geeseling zouden nog het bestaan rekken tot de wet van 29 Juni 1854. Van de vrijheidsstraffen werd slechts de opsluiting behouden met een maximum van in sommige gevallen 20, in andere 15 jaren. De verbeurdverklaring van goederen verviel. Den rechter werd de bevoegdheid verleend, beneden de in den Code pénal vastgestelde strafminima te gaan op grond van verzachtende omstandigheden. Een terugkeer dus tot het Crimineel wetboek van 1809, dat alleen strafmaxima had gekend, en in de straffenlijst noch dwangarbeid, noch deportatie, noch verbeurdverklaring van goederen had opgenomen.

De vraag dringt zich op: waarom voerde men niet eenvoudig het Crimineel wetboek van 1809 weder in? Hiertegen verzetten zich technische moeilijkheden. De inlijving had ons verrast midden in den grooten tijdens Lodewijk ondernomen wetgevenden arbeid. Het Crimineel en het Burgerlijk Wetboek waren ingevoerd, respectievelijk met ingang van 1 Januari en 1 Mei 1809; de wetten op de rechterlijke organisatie en de burgerlijke rechts- en strafvordering waren vastgesteld, maar nog niet in werking getreden. Het Wetboek van Koophandel van van Gennep, Asser en van der Linden was nog in den staat van ontwerp. Met ingang van 1 Maart 1811 waren ingevoerd de vijf Fransche wetboeken: Code Napoléon, Code pénal, Code de commerce, Code de procédure civile, Code d'instruction criminelle; zij hadden nu

1) In de practijk is de straf door het zwaard na 1813 nooit meer toegepast, doch alleen uitgesproken wanneer het de bedoeling was daarop begenadiging te laten volgen (Tellegen 2e druk, 353).

bijna drie jaar gegolden en de rechter was aan het gemak hunner kompleetheid en welsluitendheid gewend. Tot het onmiddellijk weder invoeren van het Wetboek Lodewijk Napoleon bestond geen dringende aanleiding: het was immers niets anders geweest dan de slaafsche navolging van den Franschen Code civil[1]. Tegen den onmiddellijken terugkeer tot het Crimineel wetboek verzette zich de omstandigheid dat dit de onderscheiding in misdaden, wanbedrijven en overtredingen niet kende, en dus niet tegelijk werken kon met den Franschen Code d'instruction criminelle, dien men nu eenmaal had leeren gebruiken, terwijl Lodewijk's strafvordering nimmer ingevoerd was geweest. Tegen de wederinvoering van Burgerlijk en van Crimineel wetboek beide rees het bezwaar, dat Lodewijk's rechterlijke organisatie (tusschen welke en zijne Wetboeken een zeer nauw verband bestond) nimmer was ingevoerd, en het onzeker was of de nieuwe grondwet hare bepalingen zou ontzien[2]. Zoodra men kennis droeg van hetgeen de grondwet op het punt der rechterlijke organisatie zou inhouden, kon de opdracht verleend worden tot het ontwerpen van een geheel stel ineensluitende Nederlandsche wetboeken. Aanvankelijk moet het plan hebben bestaan dit nog tijdens de beraadslagingen der grondwetscommissie te doen, zooras zij maar haar voorloopig rapport ter materie had ingezonden, doch gaandeweg is de haast tot het vervangen van wetboeken waarmede de justitie zelve (na de wijziging van 11 December) zeer tevreden was, afgenomen, en heeft men ingezien dat het voegde althans tot de afkondiging der grondwet te wachten. Den 18^{den} April is de commissie tot de nationale wetgeving benoemd, met Kemper aan het hoofd, die nog niet gereed was toen de vereeniging met België, waar men zooveel langer onder de Codes geleefd had, het werk kwam vermoeilijken. Dan vangt de eindeloos lange geschiedenis aan die haar eindpunt vindt in de invoering van een nationaal burgerlijk wetboek in 1838 en van een nationaal strafwetboek in 1886.

1) *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, 129.
2) De organisatie van Lodewijk kende onder het Hoog Nationaal Gerechtshof slechts vijf beroepshoven. Art. 109 gw. 1814: één hof per provincie, ‘ten ware bij de wet een hof over meer dan eene provincie mogt worden gesteld’.

Van tijd tot tijd bleek aanvankelijk de waarschuwing noodig, dat men nog altijd onder de Fransche wetten en instellingen leefde, voor zoover die niet reeds uitdrukkelijk door nationale waren vervangen. Zoo verleent een besluit van 16 Febr. 1814 een termijn aan hen die verzuimd hebben aangifte te doen van geboorten of sterfgevallen, in het ‘dwalend denkbeeld,’ zegt daarbij de Vorst, ‘dat alle instellingen zonder onderscheid, uit de inlijving met Frankrijk afkomstig, door de gezegende verandering van zaken in dit land waren komen te vervallen.’ Vrij spoedig viel men dit dwalende denkbeeld af; men bleef alleen lang namopperen over de scherpe invordering der lasten en over de militie.

Op het gebied van van Stralen's departement zijn te noemen besluiten van 24 Januari 1814 betreffende den boekhandel, van 20 Maart betreffende het onderwijs en van 26 Maart betreffende de heerlijke rechten.

Het eerstgenoemde besluit schafte de Fransche wetgeving betreffende de boekdrukkerij en den boekhandel, daaronder begrepen de nieuwspapieren, af, zoodat de censuur van onzen bodem verdween, als ‘ten eenenmale strijdig met de liberale denkwijzen, die het gouvernement dezer landen steeds had gekenmerkt.’ Het tweede verklaarde dat de wet van 1806 ‘bij voortduring’ den grondslag uitmaakte van het lager schoolwezen, en breidde hare werking uit tot die gedeelten der Vereenigde Nederlanden welke zich in 1806 van het vaderland afgescheurd hadden bevonden. Bij besluit van 18 Januari was eene commissie ingesteld tot het ontwerpen eener nieuwe regeling van het hooger onderwijs; haar rapport heeft aanleiding gegeven tot het besluit van 2 Augustus 1815, in het vervolg dezer studie te noemen.

Elout's grondwetsartikel betreffende de inrichting van het bestuur ten platten lande schreef voor dat de reglementen, op last der Staten te maken, rekening moesten houden met de bijzondere omstandigheden van elke plaats, de belangen der ingezetenen ‘en het verkregen regt der belanghebbenden’. Het herstel der heerlijke rechten bij besluit van 26 Maart kwam te elfder uur aan dit ‘verkregen regt’ een gansch anderen inhoud geven dan het aan de Fransche wetgeving ter materie zou hebben kunnen ontleenen. Doch

onder de Fransche wetten, *hier te lande executoir verklaard*, waren er geene die de heerlijke rechten betroffen; ook was de wet van 9 Juni 1806[1] nimmer geheel uitgevoerd[2], ja zelfs hare wettigheid ten tijde van koning Lodewijk betwist, daar zij gegeven was nadat deze laatste op 5 Juni reeds de kroon van Holland had aanvaard. De ontwerpers der reglementen zouden dus zeer verlegen zijn geweest, wat als 'verkregen regt' te moeten beschouwen. Hersteld werden thans het recht van voordracht tot of aanstelling van verschillende hoogere en lagere ambtenaren en besturen in de heerlijkheid (in 1806 waren althans de *besturen* uitgesloten geweest), voorts het kerkelijk patronaatrecht, en het jacht- en vischrecht (in de wet van 1806 aangeduid als zaken van privaat agrement). Eerst het vierde van de additioneele artikelen der grondwet van 1848 heeft de heerlijke rechten betreffende voordracht of aanstelling van personen tot openbare betrekkingen afgeschaft en omtrent de opheffing der overige heerlijke rechten (tegen schadeloosstelling) eene wettelijke regeling in uitzicht gesteld, welke nimmer dan partieel (voor zoover het tiend- en het jachtrecht betreft), is tot stand gekomen.

Eene reactionnaire strekking had ook het besluit van 22 December 1813, op aandrang van van Stralen genomen, tot schorsing van het keizerlijk decreet tegen het begraven in de kerken. De *Gedenkschriften* van Falck leeren ons dat tot den ganschen maatregel geen deugdelijker aanleiding bestaan heeft dan van Stralen's verlangen een hartewensch te bevredigen der familie Elias te Amsterdam[3].

Daar sommige personen, die zich in November hadden laten vinden tot deelneming aan de provisioneele regeeringen van Amsterdam en den Haag, tot het particuliere leven wenschten terug te keeren, werden bij besluiten van 30 December 1813 nieuwe besturen voor deze gemeenten ingesteld. Amsterdam kreeg bij deze gelegenheid zijn vier burgemeesters en 36 raden terug, maar één der burgemeesters (Brouwer) was katholiek, en onder de 36 raden was één jood (Mendes de Leon); - om er dezen laatste in te krijgen evenwel had

1) *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, bl. 45.
2) Martens van Sevenhoven, *Justitieele Colleges* 344.
3) Falck, 121.

Falck, gelijk hij het uitdrukt, ‘met pistool en zwaard’ tegen van Stralen te velde moeten trekken.[1)]

De grondwet, in art. 39, bepaalt dat de inhuldiging van den Vorst zal geschieden te Amsterdam, *als de Hoofdstad*. De Vorst bezat daar evenwel geen paleis, sedert hij den 2den December verklaard had dat van Lodewijk, het oude Raadhuis, aan de stad terug te geven. Amsterdam had toen echter zulk een bedelaarsgemoed, dat het tegen de kosten, vereischt tot het weder in orde brengen van het gebouw als raadhuis, opzag, en den Vorst bij deputatie verzocht er ‘provisioneel’ over te blijven beschikken. Den Vorst kwam dit verzoek niet ongelegen; hij achtte het nuttig zich van tijd tot tijd te Amsterdam te vertoonen (waarop ook door de Engelsche regeering, die nog maar half gelooven kon dat de keezerij zoo geheel was ontzield, sterk werd aangedrongen), en had dus reeds 2 December het beding gemaakt dat vooralsnog ‘eenige vertrekken’ voor hem zouden worden gereserveerd; dat dit toen ook zijnerzijds werkelijk als provisioneele maatregel was bedoeld, blijkt hieruit dat eind December, vóór de ontvangst van de deputatie der nieuwe Amsterdamsche regeering, door hem werd uitgezien naar de gelegenheid om een ander verblijf te Amsterdam te huren of te koopen.[2)] Thans nam hij, bij brief van 1 Februari, het aanbod der regeering aan ‘door te bepalen dat het groote raadhuis van Amsterdam vooreerst nog zal blijven op den tegenwoordigen voet, en behoorlijk ingerigt ter huisvesting van mij en van de mijnen, zoo dikwijls de omstandigheden veroorloven zullen dat ik mij in uw midden ophoude’.[3)] - ‘Se coucher dans le lit de [Louis] Napoléon’ in de meest letterlijke beteekenis; het had voor zijn nuchteren zin niets stuitends hoegenaamd.

Na de invoering der grondwet werd er niet geregeerd in anderen zin dan te voren, maar met gedeeltelijk ander personeel, benevens met de medewerking van Staten-Generaal.

Bij besluit van 6 April werden benoemd Hogendorp tot

1) Falck t.a.p.
2) *Ged.* VII, 23.
3) Brugmans, *Van Raadhuis tot Paleis*, 221.

vice-president van den Raad van State; de Erfprins[1] tot generaal-en-chef der armee, met Mollerus onder zich als commissaris-generaal van oorlog; tot minister van buitenlandsche zaken van Nagell, van binnenlandsche zaken Röell, van financiën Carel Six, van koophandel en koloniën van der Capellen, van waterstaat Repelaer. Van der Hoop, van Maanen en Falck alleen bleven dus in hunne oude posten.

Tot zijn opvolger aan buitenlandsche zaken had Hogendorp bestemd van Spaen van Voorstonde, welke keuze door den Vorst aarzelend was goedgekeurd (hij achtte van Spaen wat langzaam), en wijziging onderging na de terugkomst uit Amsterdam, onder den indruk van de den Vorst geheel bevredigende wijze waarop van Nagell de vergadering van notabelen had geleid. Van Nagell was voor 1795 gezant in Engeland geweest en was daar gebleven tot 1802, in nauwe aanraking met de vorstelijke familie. Het ontbrak hem niet aan geest en hij kende het vak; van tijd tot tijd heeft hij wel getracht zijne zelfstandigheid tegenover den Vorst te bewaren, doch dit is hem nooit gelukt. Röell had zich door den Vorst doen apprecieeren in de grondwetcommissie en was hem bovendien sterk aanbevolen door Falck, evenals van der Capellen, die den Vorst zeer beviel en wien hij spoedig belangrijke commissiën op zou dragen. Wat Six betreft, deze was den Vorst, evenals Mollerus, van het jaar 1794 bekend; hij was toen commissaris te velde geweest en Mollerus Secretaris van den Raad van State. Tijdens de inlijving had Six den post bekleed van directeur der publieke schuld. Dat de Vorst nimmer de geringste neiging heeft betoond op het naamloos advies van Valckenaer (uitsluiting van alle gewezen Fransche ambtenaren) in te gaan, zal zeker, onder meer, uit overweging zijn geweest dat hij dan de diensten van personen als Six en Mollerus had moeten missen. Six had reeds in December om den post van minister van financiën heengedraaid en te verstaan gegeven dat Canneman een belasting-specialiteit was, doch geen eigenlijk financier, en dat eene schuldregeling, die niet uit kon blijven, de leiding van een ander man vorderde[2]. Wat oorlog betreft, was de opperleiding van den Erfprins

1) Aangekomen 20 Dec. uit het leger van Wellington, via Engeland.
2) *Ged.* VII, 420.

(vreemdeling in alles) volstrekt nominaal en kwam alles op Mollerus aan, die het ambt spoedig even afmattend vond als Bentinck. In het najaar ging hij over naar den Raad van State en werd door Janssens vervangen, die op zijn beurt in April 1815, toen er na de landing van Napoleon tijdelijk een sterke strooming ontstond tegen het gebruik van officieren die 'den tyran' gediend hadden, vervangen werd door een officier van vóór 1795, F.A. van der Goltz. De eigenlijke administratieve werkzaamheden bleven voor en na onder de directie van denzelfden Marinus Piepers die daartoe van den aanvang van den opstand af was gebruikt.

In den Raad van State werden benoemd van der Duyn, Bylandt-Halt, Elout, Canneman, van Lynden van Lunenburg, van Hambroick, Jacob Fagel, Queysen, van Lamsweerde (katholiek), Alberda en van Burmania Rengers; - op Elout en Canneman na nu juist geen eerste talenten; het is echter de vraag, of het voorschrift der grondwet, de leden zooveel mogelijk te nemen uit de provinciën, wel een veel beter samenstelling mogelijk maakte. Wat er van dit orgaan terecht zou komen hing er voornamelijk van af in hoeverre de Vorst aan Hogendorp, die in dit college nu het terrein zijner werkzaamheid had te vinden, toelaten zou er iets van te maken. De instructie, 6 April 1814 door den Vorst aan den Raad van State gegeven, bepaalt dat het college hem zal dienen van consideratiën en advies over alle zaken en stukken die hij er aan toezendt, en bij de opening hield de Vorst eene rede, waarin hij de leden aanspoorde tot vrijmoedigheid, doch toen Canneman en Bylandt-Halt deze bij de eerste gewichtige gelegenheid de beste inderdaad gebruikten, werden zij tot straf uit den Raad gezet.

Den 8sten April schreef de Vorst aan Hogendorp,[1)] dat de vergaderingen van den kabinetsraad hem nu voortaan beperkt schenen te kunnen worden tot ééne per week, 'om objecten voor te dragen waar meerdere departementen bij betrokken zijn, of materies van groot gewicht, waarop het wenschelijk is dat de geheele [kabinets]raad gehoord worde, eer het stuk aan den Raad van State afgegeven wordt. Met de chefs van depar-

1) Hog. V, 362.

tementen afzonderlijk zal ik daarentegen eens of tweemaal in de week arbeiden, waar zij mij alsdan hunne project-besluiten kunnen afgeven, waardoor mij voorkomt tijd bespaard te worden, zonder nadeel voor de zaak. In bijzondere gevallen wordt de [kabinets]raad of eenige der ministers beroepen tot eene buitengewone conferentie.'[1)]

Het punt der aanwezigheid van den Vorst in den Raad van State ontwikkelde zich als volgt. 'Dien eersten dag' [van de opening bovengemeld], schrijft Hogendorp, 'was er niets anders te doen dan zaken commissoriaal te maken, zoodat de vergadering schielijk afgeloopen was. Ik bemerkte echter wel dat de Prins de deliberatiën wilde bijwonen. Zijne verdere bezigheden, audientiën enz. lieten hem egter niet toe er altijd te komen, en zoo moest hij wel den draad verliezen. Daar kwam bij, dat hij mij het beleid opdroeg, zich voorbehoudende om tusschen in te spreken; maar dan behandelde ik alles zoo volledig, dat er weinig te zeggen viel. Vervolgens kwam hij ook maar bij gewigtige deliberatiën, en eigentlijk met een voornemen om de zaken naar zijn zin te doen uitvallen. Was ik het eens met hem, zoo was dit niet noodig, en zoo bepaalden zich eindelijk zijne verschijningen tot gevallen waar hij niet zeker van mij was, of wist dat ik anders dagt. Dan zeide hij mij van te voren: 'ik zal komen om aan te hooren; ik wil wel eens de gedagten vernemen.' Dog niemand was er in bedrogen....

'De zaken kregen dezen loop. Een minister leverde een rapport in, hetzij uit eigen beweging of op last; dit rapport werd òf aanstonds goedgekeurd en in een besluit veranderd; òf het kwam in den kabinetsraad, en werd daar eerst goedgekeurd; òf het ging hetzij uit den kabinetsraad, hetzij aanstonds, naar den Raad van State. Het advies van den Raad van State gaf dan aanleiding tot een besluit, of werd ook altemet wederom in den kabinetsraad gebragt; dit laatste egter zelden of nooit. In alle gevallen bleef de laatste beslissing aan den Prins. De minister wiens rapport aanleiding tot een besluit gegeven had, wist niet of de veranderingen

1) Voorbeeld b.v. van Nagell's instructie aan Hendrik Fagel omtrent de teruggave der koloniën, die behandeld is in eene conferentie bestaande uit den Vorst, Hogendorp, van Nagell, Falck en Janssens (als oudgouverneur-generaal).

n zijne voordragt van den Raad van State of van den Prins kwamen. De Raad van State had[1)] nog de meeste kennis van de zaken; de kabinetsraad veel minder, en de eene minister vernam hoe langer hoe minder van de werkzaamheden der anderen. Deze afzondering der ministeriën nam vervolgens geleidelijk toe, en de deliberatiën in den kabinetsraad liepen eindelijk genoegzaam te niet. Vóór de invoering der grondwet was de kabinetsraad de eenige vergadering geweest, en hij zat altemet vijf uren. Ten laatste gebeurde het dat er niets voorgedragen werd; dat de Prins een kwartiertje praatte en opstond....

De vermaarde financieele wet van 14 Mei 1814[2)] vond in den Raad van State grooten tegenstand.... Ik stemde tegen in bijzijn van den Prins, en de stemmen staakten, alzoo er eene twijfelagtig was. Nu moest deze zig vóór of tegen verklaren; zij viel uit vóór de wet. De Prins kon zijn gelaat niet meester blijven, en met blikken, ja met woorden ondersteunde hij die met hem, en schrikte hij af die tegen hem waren. Ik at bij hem dien dag, en genoot geen goed onthaal. Door het gebeurde was ik overtuigd, dat de vrijheid van deliberatiën verloren was[3)]; dat mijn werk niet meer bestond in het overbrengen van het advies van den Raad van State aan den Prins, maar dat deze van mij vergde om zijne denkbeelden aan te nemen en in den Raad door te zetten. De Raad kon nooit vrij delibereeren over de gewigtigste zaken, vooral van financiën, en zijn werkzaamheid bepaalde zig hoe langer zoo meer tot mindere zaken. Het gebeurde zelfs dat er eene zaak in den kabinetsraad verhandeld zijnde, de Prins mij zeide dat ik nu wist hoe men het begrepen had, en dat hij de stukken aan den Raad zenden zou. Op deze wijze moest deze eindelijk een schaduw worden, een bloote vorm, een naam, die indruk maakte op het publiek, op de Staten-Generaal in de eerste plaats; maar geen aan-

1) Versta: kreeg.
2) Waarover in het vervolg dezer studie.
3) Over de verwijdering der beide sterkste opposanten, Canneman en van Bylandt-Halt, zie Falck 133 en Hog. V, 104, 193. De Raad werd nu versterkt met Appelius als goed financier, niettegenstaande Hogendorp, in een schrijven aan den Vorst, hem ‘laag en valsch’ geoordeeld had (Hog. V, 372, 389).

zienlijk werktuig blijven van de Regering, daar hij bij de Grondwet toe ingesteld was.'[1)]

Bleven dus enkel over de Staten-Generaal, door den Vorst uit 55 van de meest aanzienlijke Nederlanders samengesteld, patriciërs en adellijken. Uit Holland nam hij o.a. Hogendorp (hem was aanstonds na de schrapping van den post van Raadpensionaris toegezegd, dat hij het lidmaatschap der Staten-Generaal met het vice-presidiaat van den Raad van State zou mogen vereenigen), den oud-minister van Lodewijk, Paulus van der Heim, en zijn eigen verongelukten minister van Stralen; voor andere provinciën o.a. de leden der gewezen grondwetscommissie, van Lynden van Blitterswijk, van Tuyll, van Aylva, van Heerdt. De lijst was, (evenals die van leden van den Raad van State) vastgesteld kort vóór de notabelenvergadering, in een conferentie tusschen den Vorst, Hogendorp en Falck[2)]; Hogendorp had bij die gelegenheid er sterk op aangedrongen oud-regenten te benoemen 'die tot dusver buiten ampten geweest waren, hetgeen 's Prinsen oude vrienden eenigzins op een gelijken voet met de nieuwe bragt, en strekte om de revolutionaire tint van de Regering weg te nemen'; Falck toonde er later berouw van, dat hij bij deze gelegenheid geen grooter aandeel aan de 'plebejers' had verzekerd[3)].

Heeft Hogendorp zich voorgesteld, dat de dragers van oude namen sterker ruggegraat hadden dan de Nederlandsche burger van 1814 in het gemeen, dan heeft hij zich *toto coelo* vergist. 'Onder het bijwonen der eerste vergaderingen', moet hij in 1817 schrijven, 'was ik getroffen over het gemak waarmede alle voordragten door gingen. Er was geen schijn van oppositie. Deze stemming kwam overeen met hetgeen ik in het algemeen bij de natie bemerkt had. Zij was de revolutiën en de onlusten zoo moede, dat zij alles aan den Prins overliet. Ik werd er door bevestigd in mijn opgevat denkbeeld, dat zij slegst allengs weer aan eene vrije regeering kon gewend worden... Het karakter van den Prins was bekend; men wist dat hij de zaken wilde

1) Hog. V, 97 vv.
2) Hog. V, 93. - Ook deze belangrijke zaak was dus niet in den vollen kabinetsraad gekomen.
3) Falck aan D.J. van Lennep, 11 Aug. 1815 (*Brieven*, n°. 116).

doorzetten, zonder er den schijn van te hebben. Hij zag er vriendelijk uit, zoolang het naar zijnen zin ging. Iedereen moest er vriendelijk uitzien. Dog men verstond elkander zonder te spreken...'[1)]

De president moest volgens de grondwet voor *elken* (niet voor elken jaarlijkschen) zittingsduur door den Vorst benoemd worden uit eene nominatie van drie, hem door de vergadering aan te bieden. Voor de eerste zitting, die in Mei zou beginnen, meende de Vorst den president onmiddellijk te moeten benoemen en liet het oog vallen op een Gelderschman, van Lynden van Blitterswijk; toen deze wegens zijn hoogen leeftijd bezwaar maakten, benoemde hij een ander Gelderschman, van Lynden van Hoevelaken.[2)]

Uit deze keuze van een Gelderschman maakten de Staten-Generaal op dat het presidium over de provinciën zou rouleeren als vóór 1795; bij instinct trouwens, zonder dat iemand het hun gezegd had, gingen zij op de banken zitten volgens de orde der provinciën. Nog curieuzer was dat van Lynden van Hoevelaken aanstonds begon met de stemmen op te nemen, zooals gebruikelijk was geweest in de collegiën der Republiek, waar de leden imperatief mandaat hadden. Dit ging zelfs Hogendorp te ver, die in den Raad van State stemming van deliberatie gescheiden had, zooals in de collegiën uit den revolutietijd; maar van Lynden was niet te belezen er verandering in te brengen.[3)] Had dus iemand iets op te merken, het ging verloren voor ieder die reeds gestemd had. Toen Hogendorp tijdens de tweede bijeenkomst (in November) zelf president was, veranderde hij dit, liet de leden het woord vragen en na afloop der beraadslaging stemmen, gelijd het sedert in gebruik is gebleven.

Sectiën bij loting kende deze vergadering van Staten-Generaal niet; er waren even zoo vele commissiën uit gevormd als er ministeriën waren, naar welke commissiën de

1) Hog. V, 111, 114.
2) Hog. V, 371.
3) Het reglement van orde was van te voren beklonken in een 'conseil' tusschen den Vorst, de beide van Lyndens en Hogendorp. Deze laatste had toen de scheiding van deliberatie en stemming voorgeschreven willen zien, doch niet meer verkregen dan dat 'de president ieder lid gelegenheid zou geven zijne gedachten te zeggen.'

ingediende wetsvoorstellen om onderzoek gingen. Tijdens zijn presidium in November deed Hogendorp deze commissiën aan de hand, de ministers om inlichtingen te vragen, doch kreeg toen van den Vorst ‘den wind van voren’. - ‘Ik wilde alle de colleges nader bij elkander brengen. Hij wilde alle dezelve afgezonderd houden. Ik zogt de ware eenheid van de Regering. Hij wilde de eenheid voor zig alleen houden. Dit bleek hoe langer hoe meer...’[1)]

Om bij dit alles billijk te blijven moet men zich wèl te binnen brengen dat Hogendorp zich in zijn hart nog altijd de ‘Raadpensionaris’ voelde, en dat, wanneer b.v. de Raad van State alles in handen gekregen had wat hij er gebracht wilde hebben tot de diplomatieke dépêches toe, en hij in werkelijkheid er in geslaagd ware den Vorst te doen teekenen wat de Raad hem voorlegde, 's lands regeering een collegiale zou geworden zijn in plaats van een monarchale. En zoo Hogendorp het gewonnen had, zouden zijn ‘colleges’ dan niet vervallen zijn in de (door den Vorst en Falck gevreesde) zonde van ‘een zeer geruimen tijd naar den oud-Hollandschen trant in herhaalde commissorialen, beschouwingen, overwegingen, zal ik zeggen te besteden of te verkwisten?’[2)] Dat zij nog vol zaten van herinneringen aan den tijd der Republiek getuigt Hogendorp zelf. Daarvoor was de Prins geen Vorst gemaakt, maar voor het doel door Maximiliaan d'Yvoy zoo goed geformuleerd, wanneer hij hem in een brief van 29 November 1813 toeroept: ‘Aucun de Vos ancêtres n'eut un moment si propre à donner enfin à la patrie ce qui lui a manqué jusqu'ici pour être à l'abri des factions, des délibérations sans fin et des irrésolutions’[3)].

De eenheid van regeering, die Hogendorp wenschte, moet in de constitutioneele monarchie gezocht worden in de overeenstemming van gezag en volkswil. Gelegenheid tot raadpleging, ook tot voorlichting en leiding van den volkswil behoort het gezag te vinden in de Staten-Generaal. Die van 1814, beraadslagende in het geheim, waren zeker een hoogst gebrekkig instrument; toch zijn zij niet zóó

1) Hog. V, 115.
2) Falck, 133.
3) Ged. VI^3, p. CXLVII.

stom geweest als men het meermalen heeft voorgesteld. Eéne wet (beoogende in de landprovinciën het gemaal te vervangen door eene quotisatie) is verworpen[1]; eene andere (de jachtwet, aanstonds te vermelden) ging er door met de meerderheid van ééne stem. Tegen de financieele wet van 14 Mei verklaarde zich, op voorgang van van Stralen, eene aanzienlijke minderheid. Maar alles bleef binnenskamers; de natie vernam er niets van dan hoogstens bij geruchte. Een toestand waaraan wij zoo ontwend zijn geraakt, dat het thans moeite kost zich dien zelfs voor te stellen. Tijdens de Republiek vergaderden de collegiën ook niet in het openbaar, maar kwam bericht van alles tot de lastgevers terug, en die lastgevers telde men bij honderden en zij waren verspreid tot in de kleinste stad toe. Thans zweefden de Staten-Generaal ergens in de lucht, in een gesloten kooi, en de Staten-Provinciaal zouden, in 1817 voor het eerst tot de voortaan jaarlijksche taak geroepen de mandaten der volksvertegenwoordigers voor een derde gedeelte al of niet te vernieuwen, moeite moeten hebben zich eenig gegrond oordeel te vormen over het gedrag dat zij intusschen mochten hebben gehouden.

De leden dier Staten-Provinciaal zelve zouden thans ook door den Vorst voor de eerste reis worden benoemd en daaruit de leden der Gedeputeerde Staten; evenzoo de leden der ridderschappen, de stedelijke besturen, en zelfs de kies-collegiën tot deze. Doch eer die benoemingen plaats konden hebben waren voorbereidende maatregelen te nemen: omtrent de keuze van al dit personeel hadden de inmiddels benoemde en met den titel van gouverneur voorziene vorstelijke commissarissen van advies te dienen, en tegelijk moesten de commissiën, in de grondwet voorzien, den Vorst provinciale, ridderschaps-, stedelijke en plattelands-reglementen ter goedkeuring aanbieden, opdat de samenstelling en getalsterkte der onderscheiden collegiën vast zouden staan.

1) Niet uit ingenomenheid met het gemaal (waarvan de invordering den landman op veel meer tijdverlies te staan kwam dan den stedeling), maar omdat de quotisatie te hoog voorkwam, zoodat de maatregel een verzwaring van druk zou zijn gebleken. Het tarief, door den Raad van State afgekeurd, was door Six even hoog gehouden als hij het eerst ontworpen had.

De gouverneurs, zoo spoedig mogelijk na de aanneming der grondwet benoemd, waren: voor Gelderland Carel van Lynden, de trouwe correspondent van den Erfprins in en omtrent 1799,[1] voor Zuid-Holland de gewezen patriot en minister van Koning Lodewijk, van Leyden van Westbarendrecht; voor Noord-Holland (met residentie Haarlem) de oud-Dordtsche regent, zooeven commissaris-generaal in de Monden van de Maas, van Tets van Goudriaan; voor Zeeland de gewezen burgemeester van Middelburg, J.H. Schorer; voor Utrecht de gewezen onderprefect aldaar, J.M. van Tuyll van Vleuten; voor Friesland en Groningen respectievelijk de leden der grondwetcommissie, Humalda en van Imhoff; voor Overijsel de afgetreden minister van oorlog, Bentinck van Buckhorst; voor Brabant de gewezen minister van het Staatsbewind en van Schimmelpenninck, C.G. Hultman. Ter voorbereiding der reglementatie had de Vorst reeds 17 Maart een commissie van twaalven onder voorzitterschap van van Hogendorp benoemd, welke een model-reglement ontwierp (de Staten samen te stellen voor ⅓ uit den adel, ⅓ uit de steden, ⅓ uit de eigenerfden) dat door elk der leden naar zijn provincie werd medegenomen; ieder lid van deze algemeene commissie trad vervolgens op als president eener provinciale commissie, en het gevolg was dat den Vorst reglementen werden aangeboden die elkander, op de getalsbepalingen na, als zoovele druppelen waters geleken. Zijn verzet tegen den eigenerfden stand had Hogendorp nu geheel opgegeven, sedert hem gebleken was dat zijn eigen ideaal: alle grootgrondbezitters tot edelen -te maken, bij den adel uit de landprovinciën op onoverkomelijk verzet stuitte. Zij hadden veel liever een eigenerfden stand naast zich, mits hun eigen lid maar niets behoefde af te staan van de aloude gelijke representatie met de steden. Het beginsel der gelijke derdedeelen voor adel, steden en eigenerfden sfand, dat het overwicht aan het platteland verzekerde, bleek ten slotte zeer in hun smaak te vallen. Den 26sten Augustus 1814 konden de reglementen door den Vorst worden afgekondigd. Holland kreeg één Statenvergadering die om de beurt zou vergaderen in den

1) *Bataafsche Republiek*, 190, 195.

Haag en te Haarlem, onder voorzitterschap respectievelijk van den gouverneur van Zuid- en van dien van Noord-Holland. In alle provinciën verkreeg de adel zijn eigen kiescollege in eene ridderschap, behalve vooralsnog in Zeeland, waar bepaald werd dat steden en eigenerfden 6 leden der Staten uit den stand van den adel moesten kiezen, en in Friesland, waar men elke grietenij als van ouds één edelman en één eigenerfde liet afvaardigen. In Zeeland is evenwel eene afzonderlijke ridderschap ingesteld in 1816, in Friesland in 1825.

Zoo spoedig mogelijk werden na 26 Augustus de leden der Provinciale Staten door den Vorst benoemd, maar om met voeg ⅓ van het getal uit den adel der provincie te kunnen nemen, moest deze zelf hier en daar belangrijk worden aangevuld, met name in Holland waar hij nagenoeg was uitgestorven. De grondwet verleende den Vorst het recht tot verheffing in den adelstand. Om hem bij de uitoefening van dit recht van advies te dienen werd bij besluit van 24 Juni 1814 de Hooge Raad van Adel ingesteld, een college dat de grondwet niet kende. Moest nu eerst eene verheffing in den adelstand plaats hebben en kon daarna eene benoeming tot lid der ridderschap volgen, een lichaam waartoe de Vorst krachtens art. 77 der grondwet de eerste reis admitteerde? Men begreep dat het meerdere het mindere insloot, en ontweek daardoor tevens de moeilijkheid van wellicht personen in den adelstand te verheffen die pretendeerden reeds lang van adel te zijn. Dus gold de benoeming tot lid der ridderschap tevens als verheffing in den adelstand. Bij besluiten van 28 Augustus, 17 September, 7 en 22 October, 1, 9 en 11 December 1814 werd admissie verleend, in de eerste plaats aan allen die in de oude ridderschappen van vóór '95 waren beschreven geweest of (in Groningen) voor adellijk hadden gegolden; voorts (in Holland) aan een groot aantal patriciërs (uit de geslachten van Hogendorp, Fagel, van Leyden, van Foreest, Repelaer, Huydecoper, Deutz, Boreel, Rendorp, Hooft, Bicker, van der Heim, van der Goes, Beelaerts, de Smeth, van Lennep e.a.) en aan eenige in Holland gegoede edelen van niet-Hollandsche herkomst (o.a. Leopold van Limburg Stirum, gehuwd met de erfdochter van der Does); in Brabant zoowel aan aanzienlijke katholieken

(Verheyen, van Rijckevorsel) als aan personen uit de protestantsche regeeringsgeslachten ten tijde der Republiek (van der Dussen e.a.). Het was echter niet voldoende ridderschappen in te stellen, er moesten ook adellijke personen zijn waaruit zij zouden kunnen kiezen. Hier wees eene wet van Lodewijk (van 22 April 1809) den weg, die onderscheiden had tusschen *verheffing* tot en *bevestiging* in den adelstand. *Bevestigd* zou volgens nader besluit van 1 October 1809 worden de adel van hen die vóór '95 in de ridderschap beschreven waren geweest of steeds voor adellijk hadden gegolden, ook indien zij, vóór de Hervorming tot den adel van het land behoord hebbende, daarvan sedert dien geen effect meer hadden genoten; *ingelijfd* zouden worden zij die konden aantoonen van een uitheemsch adellijk geslacht te zijn of minstens 25 jaar geleden brieven van adeldom van vreemde vorsten te hebben verkregen. Deze regeling werd nagevolgd door den Vorst bij besluit van 13 Februari 1815. Tot den Nederlandschen adel werden verklaard te behooren allen die in de ridderschappen waren geadmitteerd, voorts te zullen behooren allen wier adel door den Vorst mocht worden *erkend*, die door hem bij den adel mochten worden *ingelijfd* of daartoe *verheven*. In afwijking der regeling van Lodewijk werd bepaald, dat de wettige afstammelingen van al deze categorieën zonder onderscheid eveneens tot den adel zouden behooren.

Van het recht tot erkenning, inlijving, verheffing, is onder werking der grondwet van 1814, vooral onder die van 1815, door den Vorst een vrij druk gebruik gemaakt. Zoo werden ingelijfd o.a. Röell, verheven o.a. Mollerus, Six, Elout, Kemper, (Falck wendde het af); zoo stond het praedicaat van jonkheer feitelijk eenigen tijd ter beschikking van zoodanige oude Hollandsche regentenfamiliën als er om vroegen. Vooral na de vereeniging met België is er zeer druk geadeld, om de Hollandsche patriciërs in rang niet te doen achterstaan bij den talrijken Belgischen adel waarmede zij nu aan één en hetzelfde hof kwamen te verkeeren, en die voor een groot deel pas gecreëerd was ten tijde van Maria Theresia en daarna, lang na den tijd waarin de oude geslachten van Amsterdam en Dordrecht b.v. tot aanzien waren gekomen. Een poging der grondwet-commissie van 1815, om de verheffing tot den adel-

stand uitdrukkelijk te doen voorkomen als belooning van diensten aan den Staat bewezen, stuitte af op de weigering des Konings. ‘Het spreekt van zelf’, meende deze, ‘dat gecenseerd wordt dat het alleen geschiedt om bewezen diensten te beloonen, doch daar deze van verschillenden aard kunnen zijn, die niet altoos erkend worden, zoude het niet voeglijk zijn den Koning bloot te stellen van aan de grondwet te kort te doen, wanneer zijne keuzen niet goed waren’.[1)] In 1830 is België van ons afgescheurd en in 1848 is de standenvertegenwoordiging komen te vervallen, zoodat toen beide motieven, die tijdens Willem I tot mildheid in het verleenen van brieven van adeldom hadden bewogen, verdwenen waren. Als middel tot erkenning van verdiensten jegens den Staat is het koninklijk praerogatief sedert nauwelijks meer gebruikt. Welk motief van staatsbelang er zijn mag tot de verheffingen die men in onze tijden weer af en toe in de *Staatscourant* kan lezen, pleegt door niemand te worden gevraagd en zou wellicht ook moeilijk zijn te zeggen. Politieke beteekenis heeft de adel ten onzent sinds lang niet meer, en zijn sociale beteekenis is niet op te houden bij gebreke van majoraten, en bij de vererving van adeldom op alle afstammelingen, die ons land een drom van adellijke ingezetenen bezorgd heeft voor het meerendeel geplaatst in maatschappelijke betrekkingen van zeer bescheiden aard, en welke onze samenleving even burgerlijk laat als zij het in wezen nooit heeft opgehouden te zijn.

De grondwet eischte nu voorts nog reglementen voor de ridderschappen, de steden en het platteland, te ontwerpen op onderscheiden wijze, doch alle ter goedkeuring staande van den Vorst. Deze reglementen zijn meerendeels eerst onder de werking der grondwet van 1815 tot stand gebracht. Die voor de ridderschappen bij besluiten van 13 Juli 1816; zij stelden tot voorwaarde van het lidmaatschap het bezit van zeker vermogen, 't zij in vast goed, 't zij in renten op het grootboek; - verarmde adel kon dus tot de ridderschap niet beschreven worden. De stedelijke reglementen zijn van 5 November 1815. De keuze voor de Provinciale Staten geschiedt hier door den raad, de verkiezing van den raad door kiezers krachtens gegoedheid, in twee trappen. De

1) *Ontstaan der Grondwet* II, 152.

commissiën tot het ontwerpen dezer reglementen waren benoemd door den Vorst bij besluit van 29 Juli 1814; zij ontvingen ten leiddraad een achttal punten, vastgesteld door dezelfde commissie van twaalven onder Hogendorp, die den leiddraad tot de provinciale organisatie had verstrekt. De punten, in de reglementen zooals zij zijn vastgesteld, getrouwelijk nagekomen, houden in: 1°. zich in niets te bemoeien met het justitieele, 'alzoo de wijze, waarop de crimineele en civiele rechtbanken zullen worden ingesteld, door de grondwet afzonderlijk is bepaald'; 2°. de leden van den raad zitten *voor hun leven;* 3°. het kiescollege wordt benoemd voor drie jaren; ⅓ treedt jaarlijks af; 4°. twee, drie of vier burgemeesteren, van welke één of meer jaarlijks aftreden; electie door den Vorst uit een dubbeltal van den raad, *waarop de aftredenden zullen moeten voorkomen;* 5°. burgemeesteren oefenen het bestuur uit; 6°. roepen den raad minstens ééns per jaar bijeen voor de begrooting; 7°. verder zoo dikwijls daartoe termen zijn, om ordonnantiën voor te dragen of uit anderen hoofde; 8°. er kan eene kamer van koophandel worden ingesteld, ter benoeming van burgemeesteren.[1)]

De reglementen van 5 Nov. 1815 vereenigen de steden provinciesgewijs onder één hoofd, met uitzondering van zeer enkele: Amsterdam, Utrecht, Groningen, Zwolle, Deventer, Kampen. De reden is niet te bevroeden: ook de reglementen dezer steden komen met alle andere schier woordelijk overeen. 'Het grondwettig beginsel was regeling voor ieder stad, onder medewerking der Provinciale Staten en der Kroon tot waarborg van de harmonie der stedelijke inrigtingen met het stelsel der provincie en des Rijks. En wij kregen ééne inrigting, welke onder het bestel eener algemeene wet niet eenvormiger kon zijn geweest. Inderdaad rekende de grondwet op een verschil van plaatselijke en provinciale behoefte of eigenschap, dat, met de individualiteit der onderscheidene stedelijke maatschappijen, was vervallen.'[2)]

De reglementen op het bestuur der plattelandsgemeenten zijn van 9 Oct. 1816, eveneens bij opeenhooping provinciesgewijs. Dat van Friesland kent 'grietenijen', de overige

1) Thorbecke, *Aanteekening* II, 36.
2) Aldaar II, 39.

‘gemeenten’. Vergelijkt men deze met de gemeenten volgens de indeeling bij keizerlijk decreet van 21 Oct. 1811, dan blijkt dat haar aantal (b.v. in Holland) veel grooter is. Geen wonder; immers men heeft nu volgens de grondwet het ‘verkregen regt’ der ambachtsheeren te ontzien, zoodat noodzakelijk het gebied der gemeente moet overeenstemmen met dat van het ambacht vóór 1795. Aan het hoofd der gemeente staat een schout en een gemeenteraad van 3-7 leden. De benoeming van den schout in gemeenten, heerlijkheden zijnde (en dat waren ze bijna alle) geschiedt door den Koning op voordracht van den heer; in gemeenten die geen heerlijkheid zijn, benoemt de Koning onmiddellijk. De leden van den gemeenteraad worden benoemd door de Staten-Provinciaal, in de heerlijkheden op voordracht van den heer. Er zal periodieke aftreding zijn. De secretaris en ontvanger worden, op voordracht van den heer, benoemd door de Staten-Provinciaal. Kleine gemeente-bedieningen worden door den heer ‘begeven.’[1)] - Wat de vertegenwoordiging van het platteland in de Staten-Provinciaal betreft, deze was reeds geregeld bij de provinciale reglementen van 26 Augustus 1814. Zij verordenen de verdeeling van het platteland in kiesdistricten, ‘volgens de plaatselijke gesteldheid, en in evenredigheid van het getal der leden door den eigenerfden stand te benoemen; zullende het aantal, dat ieder district in dat getal te leveren heeft, geregeld worden niet alleen naar deszelfs uitgestrektheid en bevolking, maar ook naar het vermogen, den trap der beschaving en de verdere hiertoe betrekkelijke omstandigheden.’ Het kiezerschap, in twee trappen onderscheiden, is op gegoedheid gegrond.

Overziet men het geheel dezer inrichtingen, dan treft niets zoozeer als de verwijderde werking van allen volksinvloed op de samenstelling der regeringslichamen. Het platteland kiest geenszins zijn eigen besturen; het heeft op de samenstelling daarvan geen invloed hoegenaamd, dan door zijne medewerking tot de samenstelling der Staten-Provinciaal, die ten plattenlande de gemeenteraden benoemen of approbeeren. De stedelijke raden zitten voor het leven; in vacatures wordt niet door kiezers onmiddellijk voorzien,

1) De Blécourt, *Ambacht en Gemeente*, 138.

doch langs den omweg van een bestendig kiescollege. ‘Keus, eene volstrekt persoonlijke verrigting, hangt af van het oordeel des kiezers over den te kiezen persoon; en zoo min, als dit oordeel, kan het kiesregt aan een ander worden besteed of overgedragen.’[1] De stemming voor leden van het kiescollege heeft plaats ‘bij behoorlijk geteekende en gesloten briefjes, die aan de huizen worden opgehaald;’ - vooral niets wat den zweem heeft eener publieke, gezamenlijke verrichting! Bij de Staten-Provinciaal is althans periodieke aftreding, doch wanneer zullen zij, als mandatarissen der door de grondwet georganiseerde standen des volks, werkelijk eenigen invloed gaan oefenen op de samenstelling der Staten-Generaal? De eerste aftreding der Staten-Provinciaal, voor een derde, zal plaats hebben op 1 Mei 1817, zoodat 1 Nov. 1817 de eerste vernieuwing der Staten-Generaal (insgelijks voor een derde) zal plaats hebben door kiescollegiën nog voor ⅔ door den Vorst samengesteld, terwijl het ⅓ vernieuwd is door collegiën insgelijks door hem benoemd,[2] en waarin slechts een enkel sterfgeval inmiddels een zelfgekozen vertegenwoordiger der standen had kunnen doen optreden. Eer deze standen werkelijk de samenstelling van Staten-Provinciaal en Staten-Generaal zouden beheerschen, moest een menschenleeftijd verloopen. Hogendorp verdedigt dit met de opmerking, dat zoo zij de eerste benoemingen zelve hadden moeten verrichten, op deze benoemingen aanstonds ‘de klad zou gekomen zijn.’[3] Men zou, naar men vreesde, niet het beste personeel dat beschikbaar was in de staatsvergaderingen hebben gekregen. De besten bedelden gaarne, bij request, eene benoeming af van den Vorst; zich daartoe aan hunne ‘stands’ genooten te adresseeren zouden zij beneden zich hebben gerekend. Is er sterker veroordeeling denkbaar van de gansche constructie der natie in ‘standen’ zelve? Bestonden zij nog inderdaad, of ontleenden zij hun aanzijn aan het papier der grondwet?

‘Standen,’ zou eerlang Thorbecke constateeren, ‘d.i. klassen

1) Thorbecke II, 42.
2) Ridderschappen, stedelijke raden, kiescollegiën der eigenerfden (ook deze waren voor de eerste reis door den Vorst benoemd).
3) Hog. V, 111.

die ieder, bij het genot van bijzonder regt, in eigenaardige betrekking zijn tot Staat of provincie, bestaan niet meer. Ontsprongen uit vereeniging van hen, die naar 't zelfde regt leefden, moesten zij met de ontbinding der bijzondere regten in één regt verdwijnen... Instellingen, waarvan het beginsel weg was, zouden, gelouterd, herleven. Wat voorheen uit bepaalde omstandigheden, geenszins uit theorie was ontsprongen, verhief men tot theorie voor een geheel nieuwen tijd. Alsof men een wilden stam, door inenting van dood hout, maakte tot een vruchtdragenden boom! *Standen* rigt men door een reglement niet op. Men schreef een woord in de grondwet, welks ware beteekenis was verloren; en dat dus geene dan willekeurige toepassing had'.[1)]

De standen zijn feitelijk het uitgebroede middel geweest, om vorstelijke almacht te beperken zonder tegenover den Vorst te stellen het Volk in zijn éénheid. En toch had dit, geenszins de 'standen', de souvereiniteit opgedragen! Een later geslacht zou dan ook oordeelen, dat door de instellingen van 1814 en '15 de belofte van 2 December 1813, in ruil voor de opdracht de opdragers tegen misbruik van het geschonkene te zullen verzekeren, niet was nagekomen. Thans evenwel maakte men die opmerking in geenen deele. De reglementen tot uitvoering der grondwet werden ontvangen in, zoo mogelijk, nog grooter onverschilligheid, dan op 29 Maart die de grondwet zelve.

Ook de leden van rekenkamer en muntcollegie werden de eerste reis, daar de grondwet slechts nominatie der Staten-Generaal bij vacature voorschreef, door den Vorst onmiddellijk benoemd. Hij vroeg er machtiging toe bij de wet, die hem zonder aarzeling verleend werd (wetten van 9 en 11 Juli 1814). Waarom ditmaal eene wettelijke machtiging noodig geoordeeld werd tot wat de Vorst, zonder iemands wederzeggen, in duizend andere gevallen buiten de grondwet om verrichtte? Er is geen andere reden toe te vinden dan dat de benoeming thans geschiedde tijdens de bijeenkomst en voor de oogen zelve van het college dat in de toekomst recht zou moeten uitoefenen ter materie. Het is dus als

1) Thorbecke II, 10, 19.

eene soort beleefdheid op te vatten; niet als een bewijs dat de vaagheid der te Amsterdam verkregen aanspraak tot het doen der eerste benoemingen eenigermate begon te benauwen.

Enkel de invoering van het hoofdstuk ‘Van de Justitie’ bleef achterwege, daar de tot voorbereiding dier invoering benoemde commissie, gelijk spoedig bleek, nog in geen tijden gereed zou zijn. De (gedeeltelijke) invoering heeft moeten wachten tot 1838, toen ons land een burgerlijk wetboek en de eigen rechterlijke instellingen verkreeg, door de grondwet voorgeschreven. De groote ingenomenheid der rechters met de Fransche instellingen die hen gemaakt hadden tot wat zij waren en die ook aan Nederlandsche behoeften, na het besluit van 11 December, vrijwel geheel bleken te voldoen; de vrees dat een te spoedige invoering van het hoofdstuk, ondanks de daarin vervatte waarborgen, tot terugkeer van veel gebrekkigs zoude leiden; later de strijd met de Belgen over jury, plaatsing van den Hoogen Raad enz., hebben tot dit lange uitstel medegewerkt. Op één punt evenwel bleek de grondwet zelve aan de Fransche wetgeving te hebben gederogeerd. De Fransche constitutie van het jaar VIII had bepaald, dat geene ambtenaren wegens verrichtingen in hun ambt begaan, konden worden vervolgd dan op verlof van den Staatsraad. Bij besluit van 22 Sept. 1814 verklaarde de Vorst deze bepaling voor vervallen. Men had tegelijk het nog verder gaande art. 13 der hier te lande executoir verklaarde wet van 24 Aug. 1790 behooren in te trekken: ‘Les juges ne pourront, à peine de forfaiture, citer devant eux les administrateurs pour raison de leurs fonctions’; - een verzuim dat tot verwarring in de Nederlandsche rechtspractijk ter zake aanleiding heeft gegeven.

(Wordt vervolgd).

H.T. COLENBRANDER.

Waterwegen in Nederland.

In het jaar 1836 stelde Koning Willem 1 eene speciale commissie in, welke moest onderzoeken of er, bij de toenmalige bestaande middelen van vervoer binnen het Rijk, en in aanmerking genomen hetgeen in naburige landen daaromtrent plaats had ‘genoegzame termen’ aanwezig waren om ook hier te lande ‘een of meerdere ijzeren spoorwegen in het belang van den handel, de nijverheid en de publieke communicatie aan te leggen en tot stand te brengen.’

Benoemd half Februari bracht de commissie reeds half April verslag uit. Hare instelling geschiedde eenigszins onder den druk van plannen, welke men in België koesterde omtrent de verbinding, per spoorweg, van Antwerpen met den Rijn. Hoewel de commissie oordeelde, dat, in de voornaamste gedeelten van ons land ‘ten opzichte van het gemak, de regelmatigheid en de onkostbaarheid der middelen van vervoer’, men niets redelijks meer kon wenschen, en zij het bezit van vele kanalen en bevaarbare rivieren, sedert onheugelijke tijden gebruikt voor transport van goederen, een groot voordeel achtte, hetwelk nog werd vermeerderd sedert zich bij die waterwegen een goed net van verharde landwegen had gevoegd, was zij nochtans van oordeel, dat men met zijn tijd mede moest gaan en tenminste eene spoorwegverbinding moest aanleggen van Amsterdam naar den Rijn, via Utrecht en Arnhem. Rotterdam had aan het nieuwe verkeersmiddel voorshands geen behoefte. De heer van Rijckevorsel, vice-voorzitter van de Kamer van Koophandel aldaar, deed een poging om duidelijk te maken, dat ook Amsterdam misschien nog wel door een verbeterden

waterweg aan meer modern verkeer op den Rijn zou zijn te helpen, maar met dit denkbeeld kon de commissie zich niet vereenigen en haar rapport heeft den stoot gegeven tot aanleg van wat later de Nederlandsche Rijnspoorweg is geworden tot welken aanleg een Koninklijk Besluit van 30 April 1838 (no. 13) last gaf, nadat 2 April te voren door de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wetsontwerp was verworpen, waarin ook eene verbinding Rotterdam-Utrecht was opgenomen. Tusschen haakjes zij vermeld, dat deze laatste verbinding eerst in 1855 werd voltooid. Rotterdam had toen echter sedert 1847 al een spoorwegverbinding over Den Haag met Amsterdam, welke was tot stand gekomen door het initiatief van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij.[1)]

Schijnt het eenigszins vreemd een opstel, dat over waterwegen handelt, te beginnen met eene herinnering aan de commissie, die den stoot gaf tot den aanleg van een onzer eerste spoorwegen, de herinnering toont ons hoe ook reeds in 1836 het belang van den waterweg werd gevoeld. Een spoorweg? Nu ja, baatte het niet - het zou zeker niet schaden - maar er kwamen toch ook stemmen, dat een spoorweg toch eigenlijk niet noodig was. De meerderheid der commissie plaatste zich op het standpunt, dat het tot standkomen van spoorwegen geen verwaarloozing van de ‘waterbanen’ en van de sluiswerken ten gevolge zou

1) Het ging met den aanleg van den spoorweg Amsterdam-Utrecht-Arnhem niet vlot. Nadat bij Kon. Besl. van 12 Mei 1838 een geldleening groot *f* 9.000.000 - werd uitgeschreven, werd 27 Juni d.a.v. machtiging tot aanbesteding der aardewerken van het gedeelte Amsterdam-Utrecht verleend. Koning Willem I verbond zich om uit zijne bijzondere fondsen te voorzien in hetgeen, na aftrek van de opbrengst uit de exploitatie, zou te kort schieten om uitkeering van eene rente van 4½% mogelijk te maken. In 1844 was de spoorweg tot ongeveer het station Veenendaal-de Klomp voltooid, toen reeds bijna *f* 11 millioen was uitgegeven. Er werd een commissie benoemd om te adviseeren wat alsnog moest geschieden. Zij meende, dat eene maatschappij moest worden opgericht, die aanleg en exploitatie zou overnemen. Dit is geschied en de spoorweg werd in aansluiting gebracht met den Duitschen spoorweg op den rechter-Rijnoever. Tot Arnhem was de weg voltooid in 1845, tot de Pruisische grens in '56. Het gedeelte tot Utrecht werd reeds sedert 1843 bereden.

hebben, op dezen grond, dat elders beide verkeerswegen naast elkaar bestaanbaar waren gebleken en dat hier te lande de trekschuiten hunne diensten waren blijven bewijzen naast de menigvuldige diligencediensten. En zelfs thans is, naast het spoorwegverkeer, hier en daar nog een belangrijk personenvervoer te water in stand gebleven.

Niemand voorzag toenmaals de vlucht, welke het spoorwegverkeer zou nemen en de heer van Rijckevorsel heeft tot zekere hoogte gelijk gekregen met zijn pleidooi voor betere waterverbinding van Amsterdam met den Rijn, maar dacht hij aan die betere verbinding ook nog naast de spoorwegverbinding.....? Zal de commissie bevroed hebben hoe, naast het aanleggen van menigvuldige spoorwegverbindingen, onverdroten zou moeten worden voortgearbeid aan verbetering van bestaande waterwegen en aan aanleg van nieuwe verbindingen te water? Haar uitspraak, dat de 'waterbanen' niet in verval zouden geraken is duizendvoudig bewaarheid. Beide verkeerswegen hebben elkaar vervoer toegebracht; wisselwerking heeft plaats gehad en elke weg heeft het vervoer aan zich getrokken, waartoe hij het beste geëigend bleek te zijn.

Er is toch waarlijk alle grond te vermoeden, dat dit zoo zal voortduren; naast verbetering van de spoorwegen zal men zeker op verbetering van het verkeer te water indachtig moeten blijven.

Voor het verkeer zijn de natuurlijke waterwegen van kwalijk te overschatten beteekenis. Bedoeld worden dan de rivieren, die hetzij van nature goed bevaarbaar zijn, hetzij met, naar verhouding niet te groote kosten, bevaarbaar zijn te maken. Een rivier, die zich in het natte jaargetijde bruisend door een ravijn stort en in het droge slechts een dorre bedding, door de zon geblakerd, achterlaat is voor den handel niet bruikbaar, evenmin als eene, die verloopt in het woestijnzand of eene andere die waterval na waterval vormt. Doch behalve dat een regelmatig verhang en matige stroomsnelheid eerste eischen zijn voor een bruikbaren verkeersweg, ook de ligging van de uitmonding en de gesteldheid van het achterland zijn overwegende factoren. Want tenslotte moet bereikt worden de zee, die sinds menschen-

heugenis de belangrijkste rol in het verkeer der wereld heeft gespeeld, de vaarweg, die, door zijn onbeperkt vermogen, het wereldverkeer in staat stelde tot het nemen van een ongekende vlucht.

Hoe jaagt dan ieder naar de zee! Wij zien het ook thans weder; niet echter naar de Kaspische zee of naar de Noordelijke IJszee, omdat de beslotenheid van de eene geen groot perspectief mag openen (en b.v. wereldverkeer op de Wolga niet is te verwachten) en omdat de ijsbezetting van de andere een beletsel vormt voor ontwikkeling, die onder andere omstandigheden wel niet zou uitblijven of in een nabij verschiet zou liggen. Hoe haakte Rusland eertijds naar Constantinopel, omdat, zonder het bezit van de Dardanellen, de Zwarte Zee voor Zuid-Rusland nog te veel het karakter van een binnenzee had, waarop het verkeer zich niet ontwikkelen kon dan met medewerking van anderen, die bij die ontwikkeling niet altijd belang hadden! En wanneer de namen genoemd worden van Polen, Oostenrijk, van de Slavische Staten, dan noemt men daarbij aanstonds de namen Dantzig, Triëst, Fiume... Behoeven wij wel zoover van huis te gaan? Weerspiegelt deze drang naar de zee zich niet evenzeer in de actie, welke van Belgische zijde gevoerd wordt ten aanzien van de vaart op de Schelde met het oog op den handel van Antwerpen, waarbij ongeveer het gansche Belgische land belang heeft?[1)]

Is ook thans niet weder op den voorgrond getreden de tendens om vaarwegen van internationale beteekenis te internationaliseeren? De Rijn is zulk een kostbare internationale verbindingsweg. Een onder alle weersomstandigheden bevaarbaren ijsvrijen toegang van uit zee kan deze rivier vooreerst bieden; via Nieuwe Maas, Noord, Merwede, Waal en Boven Rijn wordt vervolgens een vaarweg verkregen, die, over grooten afstand ook nog buiten onze grenzen bevaarbaar, zoowel door diepte als door strekking den handel uitnemende diensten bewijst. Het kon niet uitblijven of, om dezen vaarweg in zoo goed mogelijken staat te houden, moest eene internationale regeling worden getroffen, te meer

1) Het hebben van uitweg naar zee is blijkbaar van buitengewone economische beteekenis en het streven daarnaar dus logisch en noodzakelijk; op zich zelf kan het niet imperialistisch zijn.

dewijl het congres van Weenen in 1815 de internationale waterwegen vrij verklaard had. Als gevolg daarvan kwam in 1831, zij het niet zonder moeite, de Rijnvaartacte tot stand; in 1868 werd deze regeling herzien. De toestand van den Rijn was toenmaals verre van schitterend. Op grond van eene bepaling in verband met de Rijnvaartacte, dat eene gemengde stroombevaringscommissie - zooals zulks later werd geformuleerd - 'de temps à autre' een onderzoekingstocht zou doen - 'pour examiner l'état du fleuve, apprécier les résultats des mesures prises pour son amélioration et constater les nouveaux obstacles qui entraveraient la navigation' had in 1849 de eerste stroombevaring plaats. Er waren leden, die meenden, dat de Nederlandsche rivieren, (d.w.z. de Boven Rijn, de Beneden Rijn, de Lek en de Waal, deze laatste drie 'considérés comme faisant partie du Rhin') in geheel verwilderden toestand verkeerden en dat de herhaalde klachten van de scheepvaart volkomen gegrond waren.[1)]

Hoewel van Nederlandsche zijde getracht werd de zaak minder ongunstig voor te stellen, was het toch duidelijk, dat verbetering niet kon uitblijven. In hoofdzaak ondernomen ten einde zeker te zijn van een goeden afvoer van hoog opperwater en ijs is de verbetering van de rivieren uiteraard de scheepvaart zeer ten goede gekomen.

In het jaar 1850 brachten de beide Inspecteurs van den Waterstaat J.H. Ferrand en L.J.A. van der Kun hun, in de waterstaatsliteratuur beroemd gebleven rapport uit, dat tot grondslag heeft gestrekt van wat men noemt de normaliseering van de Nederlandsche rivieren. Hoofdgedachten waren hierbij, dat, bij een goede verdeeling van water over die rivieren, elke rivier de gelegenheid moest verkrijgen

1) Volgens de herziene Rijnvaartacte is bepaald, dat 'chacun des états riverains déléguera un commissaire pour prendre part à des conférences communes sur les affaires de la navigation du Rhïn'. In 1868 waren de 'états riverains' Baden, Beieren, Frankrijk, Hessen, Nederland en Pruisen. Na 1870 kwam voor Frankrijk het Rijksland Elzas-Lotharingen in de plaats. De samenstelling van de nieuwe commissie zou, volgens de dagbladen, zijn: vier Franschen, vier Duitschers, en voorts voor België, Engeland, Italië, Nederland en Zwitserland elk twee leden. Een Franschman zou voorzitter worden.

een vorm aan te nemen als zou overeenkomen met de normale hoeveelheid water, die moest worden afgevoerd, terwijl alle beletselen, welke het afstroomen van hoog opperwater zouden belemmeren, moesten worden weggeruimd en voorts voorkomen moest worden, dat, bij ijsgang, ijsdammen zich zouden vastzetten, tengevolge waarvan dijkdoorbraken reeds te veel waren voorgekomen.

De waterstroom dus - passend geleid - moest mede behulpzaam zijn bij het onderhouden van den goeden toestand der rivier.

Dit beginsel is uitgevoerd door het zomerbed der rivieren te binden aan bepaalde breedten, in de verwachting, dat de rivier zelve daardoor gedwongen zou worden zich de overeenkomstige diepten uit te schuren. Men kan zeggen, dat men in de uitvoering - zij het, gelijk van zelf spreekt, ten koste van groote sommen gelds - volkomen geslaagd is. Wat den waterafvoer betreft, voldoen de Nederlandsche rivieren aan de haar te stellen eischen.

Gevolg van het beginsel moest natuurlijk zijn: elke rivier haar eigen water, zoodat opheffing van zijdelingschen afvoer (overlaten) en scheiding van Maas en Waal (samenvloeiing bij Loevestein en Heerewaardensche overlaten nabij Fort St. Andries) op den duur niet konden uitblijven. Tot laatstbedoelde scheiding ging men - naar bekend is - reeds over. In hoofdzaak kwam het werk in 1904 gereed. Opheffing van overlaten - waardoor het teveel aan water zijdelings afvloeit over opzettelijk laag gelaten gedeelten in de bedijking in de onderstelling, dat na verloop van den tijd, dien het water behoeft om dóór het overlaatsgebied een lager punt der rivier te bereiken, de toestand der rivier aldaar toelaat het water weder op te nemen - gaat echter meestal met bezwaren gepaard van belanghebbenden, die vreezen, dat door opheffing van de overlaat hoogere rivierstanden zullen voorkomen, waardoor zij hun dijken bedreigd achten en meenen, dat kwelling van rivierwater onder die dijken vergroot zal worden.

De meest bekende overlaten zijn die, genaamd de Oude Rijnmond nabij Pannerden, de Heugemsche overlaat nabij Maastricht, de Beersche overlaat nabij Grave en de Baaksche overlaat in de IJselbedijking nabij Zutphen. Consequente

doorvoering van het systeem van normaliseering zal dus op den duur tot opheffing ook van deze overlaten moeten leiden.

Men heeft de passende breedte van de rivieren verkregen door het van uit den oever van het zomerbed uitbrengen van dammen (kribben) meestal dwars op de richting van den stroom en onderling op zoodanigen afstand gelegen als noodig is om den stroom voorlangs de koppen van de dammen een behoorlijke geleiding te geven. Soms ook maakt men dammen evenwijdig aan de stroomrichting, waardoor men òf den oever vastlegt òf een kunstmatigen oever vormt. Een voordeel van kribben is, dat men daarmede iets gemakkelijker de breedte van een riviervak zou kunnen wijzigen, wanneer dit alsnog wenschelijk mocht blijken. Men kan dan de kribben naar behoefte verlengen of inkorten.

De bijbehoorende diepte is, gelijk verwacht werd, door stroomuitschuring te verkrijgen; ten einde den afvoer van hoog opperwater en ijs niet te hinderen, zijn de dammen niet hooger dan ongeveer het peil, dat de rivier bij normalen afvoer bereikt. (Middelbare rivierstand, aangeduid door de letters M.R.). De scheepvaart ziet daarentegen liefst hooge dammen, vanwege het gevaar van aanvaring met dammen, die, bij hoogere waterstanden, onder water komen te liggen.

Is de eisch, dat een rivierbed het water naar behooren afvoert van groot belang, dat het een goeden vaarweg aanbiedt voor de scheepvaart, is een nauwelijks minder belang: Het is aanstonds duidelijk, dat de scheepvaart gaarne ziet een zoo diep mogelijk vaarwater, maar het is evenzeer duidelijk, dat er, bij de hoeveelheid water, die normaal nu eenmaal door een rivier wordt afgevoerd, een zekere betrekking tusschen breedte en diepte zal moeten blijven bestaan. Weliswaar zal in den regel verdere versmalling verdieping ten gevolge hebben, doch met het oog op de eischen, die men aan de vaart wil stellen, is men in de versmalling beperkt. Hieruit volgt, dat bij normaliseering, welke, ter wille van de scheepvaart, verder zou worden voortgezet dan noodig zou zijn met het oog op den geregelden waterafvoer, ten slotte bereikt moet worden een, wat men zou kunnen noemen, ‘kritische’ breedte van het rivierbed, op haar beurt afhankelijk van den aard van de scheepvaart, welke men op de rivier wenscht toe te laten, doch leidende tot de maximum

diepte, die, bij geheel vrij stroomende rivier, kan worden verkregen.

Met de uiterste zorgvuldigheid zal dus moeten worden nagegaan tot welk charter schip men de scheepvaart wil opvoeren. Bij vrij afstroomende rivier zal eindelijk een grens moeten worden bereikt. Acht men het noodzakelijk die grenzen te overschrijden, dan zal kanalisatie moeten volgen, waardoor men, althans bij zekere waterstanden - het woord duidt het reeds aan - de scheepvaart bindt aan het gebruik van sluizen, omdat de natuurlijke afvoer van de rivier kunstmatig moet kunnen worden opgehouden om den waterstand op te zetten; dit laatste is natuurlijk niet anders dan sprongsgewijs mogelijk. Men krijgt dan, als bij een kanaal, door sluizen verbonden panden. De werken, die men alsdan moet uitvoeren, zijn uiterst kostbaar en men beperkt het vermogen van de rivier als vaarweg tot het vermogen van de sluizen, die immers per dag maar een bepaald aantal schepen kunnen doorlaten, althans gedurende de perioden, dat de wateraanvoer van de rivier vrije afstrooming niet toelaat.

Hierbij zij echter bedacht, dat bij open rivier en lage waterstanden de schepen niet tot hun vollen diepgang kunnen worden geladen, zoodat ook dan de capaciteit van den vaarweg daalt. Uit een en ander zal het wel duidelijk zijn, dat zich bij de verbetering onzer rivieren zeer ingewikkelde vraagstukken voordoen, welker oplossing uitermate moeilijk is.

Niet alleen de verbetering der rivieren verschafte veel hoofdbrekens, ook de verbetering van de uitmonding in zee eischte bij toeneming van de vaart en het steeds grooter worden der zeeschepen, dringende voorziening. Bij de ontoereikendheid van het Brielsche gat was men - mede uit overwegingen ontleend aan belangen van defensie - geraakt tot aanleg van het kanaal door Voorne, met als zuidelijk eindpunt Hellevoetsluis, zoodat de schepen door het Goereesche gat konden binnenkomen, en, na tweemaal te zijn geschut, via de Botlek naar Rotterdam konden opvaren. In 1831 werd het kanaal in gebruik genomen. Spoedig daarna echter verondiepte ook het Goereesche gat, terwijl de grootte der schepen bezwaar ging opleveren voor het schutten door de sluizen van het Voornsche kanaal. Het binnenloopen van het Brouwershavensche gat kon op den duur geen oplossing

geven. Al te maal ongunstige omstandigheden voor Rotterdam's handel - verbetering kon niet uitblijven.

Het is voldoende bekend hoe - nadat omstreeks 1877 aan de mogelijkheid van de voltooiïng van de doorgraving van den Hoek van Holland ernstig twijfel was gerezen, doch door eene bijzondere commissie wenken omtrent de voortzetting waren gegeven - dit werk schitterend geslaagd is, en voor Rotterdam niet alleen herleving maar groote uitbreiding van zijn handel ruimschoots gebracht heeft. De Nieuwe Waterweg, waarlangs in 1913 22.645 schepen binnenliepen met een inhoud van 77.953.695 M^3, moet echter thans verder worden verbeterd en zal worden gebracht op een diepte van 11.50 M. beneden gewoon hoog water, terwijl er op wordt gerekend later deze diepte met nog een meter te kunnen vermeerderen[1].

Een belangrijk punt is hoever de zeeschepen zonder overladen het land moeten binnenvaren. Het onbeperkte profiel van den zeeweg stelt geen grens voor de afmetingen van de schepen, deze wordt dan eerder bepaald door de diepte van de havens waartusschen zij varen.

Het vervoer van zeer groote hoeveelheden goederen tegelijk in zeer groote zeeschepen heeft op groote afstanden blijkbaar groote voordeelen; echter zijn ook nog tal van kleinere schepen in de vaart, die een geregelden dienst onderhouden en wellicht geschikt zouden zijn een verbinding te onderhouden met hooger op de rivieren gelegen havens, onbereikbaar voor groote zeeschepen.

Voor de binnenvaart heeft het vervoer van massa-artikelen, waarbij men denkt aan steenkolen, graan, erts, bouwmaterialen, in groote binnenvaartuigen slechts beteekenis voor die plaatsen waar groote hoeveelheden kunnen worden in ontvangst genomen, hetzij om te worden verwerkt, hetzij

1) Het hier opgegeven cijfer van den totalen inhoud van het aantal schepen is het hoogste sedert de opening van den waterweg voorgekomen. Het aantal schepen was in 1912 nog iets grooter n.l. 23.006: de inhoud was toen 75.451.390 M^3. Hoe zeer de scheepvaart door den oorlog achteruitging blijkt hieruit, dat in 1918 tot 1 December waren binnengeloopen 2220 schepen met een inhoud van 5334.224 M^3. In geen dezer opgaven zijn de visschersvaartuigen begrepen.

om verder te worden verscheept. Deze binnenvaartuigen zijn van geheel andere constructie dan de zeevaartuigen, die uit den aard der zaak sterk gebouwd moeten zijn om weerstand te kunnen bieden aan het geweld der golven. Meestal zal dus in een zeevaartuig, dat bovendien vaart onder eigen stoom en daartoe kostbare machines aan boord heeft, een grooter kapitaal vastliggen dan in een aantal binnenvaartuigen (sleepkanen) van gezamenlijk denzelfden inhoud.

Dringt een zeevaartuig diep het land in, waarbij het dus een lange reis doet in een naar verhouding nauwen vaarweg en naar voorschrift, d.i. betrekkelijk langzaam moet varen, dan kan het op den eigenlijken zeeweg minder reizen doen waardoor het dus minder intensief in verband met zijn bouw wordt gebruikt. Het kapitaal brengt alsdan minder rente op, zoodat het voordeeliger kan zijn het gebruik tot de zeereizen te beperken, en de rest van het traject te doen afleggen door lichter geconstrueerde vaartuigen, die geheel op binnenvaart zijn ingericht. Dan moet de overlading dus niet te ver van de kust plaats hebben.

Reeds thans zijn er eenige zeeschepen, die den Rijn bevaren en het vraagstuk van het 'Rijnzeeverkeer' werd reeds bestudeerd. Te zijner tijd zal dus blijken in hoeverre de voorwaarden voor de ontwikkeling van dit verkeer kunnen worden vervuld. Ook dit vraagstuk is niet eenvoudig en wordt te ingewikkelder, omdat de factoren, welke bij de oplossing in aanmerking komen, niet onafhankelijk van elkaar zijn.[1)].

Men zal voor de ontwikkeling van het Rijnzeeverkeer den belangrijksten vaarweg naar Duitschland - in ons land dus de Waal - moeten inrichten; en alsdan aan die rivier de daarbij passende diepte moeten geven.

Belangrijke waterwegen vormen voorts de Lek en de Neder-Rijn en de IJsel: de normaliseering van de beide eerstgenoemde rivieren is voltooid; men bereikte ermede een doorgaande diepte van omstreeks 2 M. beneden normaal

1) Tot goed verstand van deze beschouwing moge worden bedacht, dat een zeeschip van 4000 ton laadvermogen een betrekkelijk klein schip is - daarentegen is een schip voor de binnenvaart van 2000 ton laadvermogen een voor die vaart zeer groot schip.

laag water: beproefd zal worden de diepte van dezen vaarweg met nog een meter te vergrooten. Het benedengedeelte van de Lek is intusschen reeds thans dieper; deze rivier zal op den duur hoogstwaarschijnlijk belangrijke industrieën langs hare oevers zien verrijzen.

Ook met de normaliseering van den IJsel heeft men bevredigende resultaten bereikt. Echter is vooral het bovengedeelte zeer bochtig en voor de scheepvaart geen aangenaam vaarwater. Hierin wenscht men zooveel mogelijk verbetering te brengen. Men verwacht in het bovengedeelte tot ongeveer Zutphen een diepte van 2.50 M. in het overige gedeelte van de rivier een diepte van 3 M. beneden normaal laagwater te kunnen in stand houden, zoodat alsdan een voor de scheepvaart zeer bruikbare verkeersweg zal zijn verkregen.

Tot de natuurlijke waterwegen behooren ook de zeegaten en de Zuidhollandsch en Zeeuwsche stroomen, die, met uitzondering van de Wester-Schelde, voor de groote vaart niet meer van beteekenis zijn. Langs het Oostelijk deel van deze wateren heeft zich, vooral sedert het kanaal door Zuid-Beveland daartoe een goede gelegenheid bood, een drukke Rijnvaart op Antwerpen ontwikkeld.

Door den aanleg van den spoorweg Vlissingen-Roosendaal werden zoowel Kreekerak (Ooster-Schelde) als Sloe afgedamd. Ons land was toen verplicht uit hoofde van het met België aangegane tractaat van 1839 een oplossing tot stand te brengen waardoor de gelegenheid voor de Rijnvaart op Antwerpen niet minder zou worden dan zij was. Het kanaal werd in 1866 opengesteld en hoewel toen nog de verbinding via de Ooster-Schelde niet aanstonds was opgeheven, heeft de vaart dadelijk den beteren en betrouwbaren vaarweg door het kanaal verkozen. Van Belgische zijde toonde men zich onvoldaan; men beweerde, dat de vaarweg in de Wester-Schelde door de afdamming in vermogen zou achteruit gaan en wenschte zich niet te laten overtuigen door het argument dat de tijbeweging ter plaatse zulks voor het minst onwaarschijnlijk maakte. Voorts achtte men de gelegenheid door de Ooster-Schelde voor de Rijnvaart veel beter, maar zag geheel voorbij, dat dit zeer bochtige water in den loop der tijden sterk achteruit was gegaan, zoodat door het diepe kanaal een veel betrouwbaarder waterweg - bovendien veili-

ger - zou worden verkregen. Aangezien de Nederlandsche Regeering hare bevoegdheden niet te buiten ging konden de protesten tegen de voorgenomen werken de totstandkoming ervan op den duur niet tegenhouden. Dezerzijds werd groote inschikkelijkheid betracht; eene gemengde Nederlandsch-Belgische commissie werd - hoezeer onverplicht - in de gelegenheid gesteld over de voorgenomen werken haar oordeel uit te spreken. Heel veel verder kwam men echter daarmede niet - ook in dit geval waren de geleerden het niet eens. De uitslag heeft intusschen bewezen, dat de regeering niet stond aan de zijde waar het ongelijk was; het vaarwater in de Wester-Schelde is niet in vermogen achteruitgegaan en de Rijnvaart op Antwerpen heeft zich - in spijt van de Belgische vrees - ontwikkeld in eene mate, welke bij vaart door de open Ooster-Schelde vermoedelijk niet bereikt ware geworden.

Ook in andere zeearmen dan de Wester-Schelde worden de geulen in hoofdzaak in stand gehouden door de werking van het water, dat bij vloed de gaten binnendringt en bij eb weder terugvloeit. Bij de beschouwing van de verbetering van de riviermonden bij de zee bleek reeds, dat deze getijwerking niet in staat is voor de groote vaart bruikbare geulen te onderhouden. In het bijzonder ondervindt Dordrecht hiervan de nadeelen; men ziet geen kans deze havenplaats via Hollandsch Diep en Goereesche gat aan een waterweg te helpen voor groote zeeschepen. Dit heeft geleid tot het ontwerpen van eene verbinding langs de Oude Maas bezuiden IJselmonde, waarbij, met doorgraving van de Oostpunt van het eiland Rozenburg, de waterweg van Rotterdam naar zee wordt bereikt. Men zal zich den tegenstand herinneren, welken - in hoofdzaak van Rotterdamsche zijde - dit plan ondervond, uit vrees dat door de verandering, welke in de waterverdeeling zou worden gebracht, de toestand van den waterweg zou achteruitgaan; van Regeeringswege is echter deze tegenstand bezworen. Dordrecht zal dus in het bezit komen van een waterweg naar zee waarin een diepte van 8.50 M. beneden gewoon hoog water zal worden aangetroffen. Met de uitvoering van de werken is - door voorbereiding van de noodige onteigening - reeds een begin gemaakt.

Als scheepvaartweg speelt een toch belangrijke rivier in

ons land - de Maas - een ondergeschikte rol. De kostbare werken, welke hiervoor met een enkel woord werden vermeld - hadden in hoofdzaak verbetering van den afvoer van de rivieren ten doel - waaruit niettemin grooter bruikbaarheid voor de scheepvaart voortvloeien moest.[1)]

Het régime van de Maas leent zich, ook in verbeterden toestand, als vrij stroomende rivier niet voor scheepvaart van beteekenis. In de eerste plaats is de hoeveelheid water, welke wordt afgevoerd, zeer aan verandering onderhevig. De Maas is wat men noemt een regenrivier, d.w.z. dat haar oorsprong niet reikt tot de sneeuwbergen, zoodat de watertoevoer naar de rivier alleen afhankelijk is van den neerslag in het stroomgebied. Is deze groot dan komen in enkele dagen groote niveauverschillen voor en moeten plotseling groote hoeveelheden water worden afgevoerd. In droge tijden is er dan zeer weinig water en een voor scheepvaart geheel onbruikbare rivierstand. In de tweede plaats is het verhang, d.i. de helling van het rivierbed in de richting van den stroom tusschen Luik en Venlo, groot, waardoor het water snel wegvloeit en groote stroomsnelheden ontstaan, die voor de scheepvaart zeer hinderlijk zijn. Is er weinig water dan loopt het dus bovendien nog snel weg, twee redenen dus voor het ontstaan van een ondiepe rivier.

Verbetering van de geheele Maas tot een goeden vaarweg achtte men vroeger dan ook niet mogelijk, vandaar dat voor de scheepvaart werd aangelegd wat men zou kunnen noemen een lateraal kanaal n.l. de Zuid-Willemsvaart; deze werd in 1826 voltooid. Aan de Maas als scheepvaartweg bestond toen minder behoefte; hierin is echter wijziging gekomen nadat een aanvang was gemaakt met de ontginning van de steenkolenvelden in Limburg.[2)] Thans doet zich de behoefte

1) Men moet zich de zaak aldus voorstellen, dat eertijds het vermogen van de schepen van dien aard was, dat de voor waterafvoer verbeterde rivier als vanzelf een goede vaarweg vormde. Naarmate zich de capaciteit der vaartuigen ontwikkelt, dreigen de rivieren als vaarwegen onvoldoende te worden.

2) Blijkens van de zijde van het Rijkskolendistributiebureau gepubliceerde gegevens werd aan Limburgsche kolen verzonden:

in het tijdvak	1 April '16 tot 1 April '17 2.553.577 ton.
in het tijdvak	1 April '17 tot 1 April '18 2.980.318 ton.
in het tijdvak	1 April '18 tot 1 April '19 3.210.149 ton.

De commissie, welke den Minister van Waterstaat adviseerde over de vraag, hoe de mijnstreek nog verder met den waterweg in verbinding ware te brengen, raamt de kolenopbrengst der Limburgsche mijnen voor 1925 op 6 millioen ton.

gevoelen aan vervoer van massaproducten bij groote hoeveelheden.

De Zuid-Willemsvaart is daarvoor niet geschikt, afgezien dat thans reeds de scheepvaart op dit kanaal zeer druk is en dus het brengen van nieuw verkeer daarop groote moeilijkheden zou veroorzaken, is verruiming zoo kostbaar, dat daaraan niet valt te denken. Afleiding van het verkeer moet dus plaats hebben, verruiming zou de Zuid-Willemsvaart reeds uitstekend kunnen gebruiken voor het verkeer, dat er nu reeds langs plaats vindt.

Verbetering van de Maas alleen door normaliseering is blijkbaar niet mogelijk; dit belet noch het water snel weg te stroomen noch voorkomt de bezwaren van den onregelmatigen watertoevoer.[1)] In België is verbetering enkel met normaliseering beproefd, doch men is tevens tot kanaliseering moeten overgaan.

Voor de Maas beneden Visé is door een Nederlandsch-Belgische commissie een ontwerp voor kanalisatie opgemaakt, hetwelk, voor het gedeelte der rivier, dat de grens tusschen Nederland en België vormt, slechts kan worden uitgevoerd nadat onderling overeenstemming ter zake is verkregen. Met de kanalisatie gaat gepaard afsnijding van voor de vaart hinderlijke bochten, waarbij nu eens Belgisch terrein bij Nederland wordt gevoegd, dan weer het omgekeerde plaats heeft. Vermits het verhang - zooals reeds werd opgemerkt - tot Venlo groot is zullen in dat gedeelte de meeste stuwen moeten voorkomen. Men krijgt dus korte stuwpanden, waarin het water door stuwen - dwarsdammen in de rivier - op het gewenschte peil wordt gehouden. Komt er te veel water dan vloeit dit over de stuw weg; desgewenscht kan men daarin een opening maken, waardoor, bij voldoenden

1) Dit geldt in hoofdzaak het gedeelte boven Venlo; beneden deze plaats heeft men met normaliseering wel wat bereikt, doch ook hier wordt toch het bezwaar van lage waterstanden ondervonden. Bij kanaliseering is normaliseering trouwens niet uitgesloten, voor zooveel de op diepte houding van de vaargeul daardoor kan worden gediend.

waterstand, de scheepvaart zonder hulp van de bij elke stuw aanwezige sluizen, kan plaats vinden.

De stuwen liggen zoover uit elkaar als de opstuwing van elk harer vordert; een nieuwe stuw wordt daar gemaakt waar de invloed - stroomopwaarts - van de lager gelegen stuw niet meer merkbaar is.[1)]

Op het gedeelte van de Maas, dat grensrivier is, zijn tien stuwen ontworpen, op Nederlandsch gebied vijf, waarvan de eerste komt bij Linne, een dorpje ten Zuiden van Roermond en zoodanig gelegen, dat haar invloed strekt tot ongeveer de Belgische grens; de laatste komt even beneden Grave en dient om de Maas op peil te houden mede ten behoeve van een kanaal naar de Waal, ongeveer tusschen Heumen en Nijmegen, dat de laatste schakel zal vormen in de verbinding met het grootscheepvaarwater. De Maas beneden Grave heeft vele en scherpe bochten en er komen lage zomerstanden voor; de rivier heeft geringe vaardiepte. Men heeft aan een nieuw kanaal van de Waal naar de Maas de voorkeur gegeven boven kanalisatie ook van het gedeelte Grave-St. Andries, eensdeels vanwege de kosten, maar ook omdat het kanaal van de Waal naar de Maas eene betere verbinding zal geven met de waterwegen naar het Noorden van ons land.

Hier blijkt reeds dat het net van kunstmatige waterwegen - voor onze scheepvaart van nauwelijks minder belang dan de natuurlijke - telkens moet worden uitgebreid en verbeterd. Deze kunstmatige waterwegen hebben het voordeel van een bijna vasten waterstand. Houdt voor de groote kanalen de scheepvaart in doorgaand verkeer nauw verband met die op de rivieren, vooral in Holland, het westelijk deel van Utrecht, in Groningen en Friesland is het kanalennet zoo dicht en het verkeer dermate gedifferentieerd - dat welhaast geen plaats niet te water bereikbaar is. Hier en daar is de vaart

1) Het spreekt wel van zelf dat hier slechts een zeer schetsmatige voorstelling - in grove trekken het beginsel - van kanalisatie wordt gegeven. In werkelijkheid zijn de ‘dwarsdammen’ ingewikkelde constructies van beweegbare deelen, waarmede al naar gelang van den waterstand wordt gemanoeuvreerd. Bovendien moet men zorgen voor zoogenaamde vischtrappen, waarlangs de visschen een weg stroomopwaarts kunnen vinden.

metterdaad de eenige verkeersweg. De eerzame Leidsche peujeraar, de melkboer van de overzijde van het IJ, die zijn melkbussen naar de hoofdstad vervoert, de Westlandsche tuinder die zijn groenteschuit naarstig boomt ter residentie, maar ook de beurtschipper, die, zijn jager ontrouw geworden, thans stoomboot of motorschuit gebruikt, allen vinden in het kanaal een betrouwbaren verkeersweg, slechts bij vorst - men denkt dan liefst niet meer aan den peujeraar! - onbruikbaar.

Hoe dicht het kanalennet ook zij, onafgebroken wordt voortgewerkt - hier om bestaande kanalen te verbeteren en te verruimen, elders om in te ruime mazen van het net nieuwe draden te knoopen. In het bestek van dit opstel kan slechts sprake zijn van een zeer kort overzicht van enkele hoofdvaarwegen, waardoor echter het belang ook van deze verkeerswegen voldoende kan worden belicht.

Vele kunstmatige waterwegen zijn expresselijk voor de scheepvaart gegraven - de Zuid-Willemsvaart, het Wilhelminakanaal, het kanaal door Zuid-Beveland, het kanaal Dieren-Apeldoorn-Hattem - de meeste waren voor in hoofdzaak afwateringsdoeleinden aanwezig, maar konden voor scheepvaart goede diensten bewijzen. Echter is het gemengde gebruik van laatstbedoelde waterwegen - dik wijls boezemwater van waterschappen - een bron van conflicten, omdat de scheepvaart gaarne heeft hooge waterstanden - een verschil van een tiental centimeters is van invloed op het laadvermogen der schepen - terwijl de gebruikers van de gronden in de waterschappen in den regel belang hebben bij lagen boezemstand, omdat zij dan in de boezemkanalen het overtollige water hunner landerijen kwijt kunnen raken[1].

Zijn - anderzijds - kanalen alleen voor scheepvaart aangelegd, dan ontstaat dikwijls de drang van belanghebbenden

1) De boezem van een waterschap is een samenstel van kanalen, dat dient om het water te verzamelen dat uit de onderscheidene polders wordt opgepompt. Men loost dan dit water, hetzij op zee, hetzij op een rivier, hetgeen op een daartoe gunstig oogenblik door afstrooming kan geschieden, doch ook kunstmatig - immers door nogmaals pompen. De polders zijn niet vrij in het brengen van water op den boezem; bij een bepaalden stand - het maalpeil - waarboven het water niet mag stijgen in verband met de hoogte van de boezemkaden, is verder uitslaan op den boezem verboden.

in de nabijheid om zulk een kanaal ook voor afwateringsdoeleinden te doen gebruiken.

Een der belangrijkste punten bij de scheepvaartkanalen is de voeding, dat is de wijze waarop de kanalen van voldoende water worden voorzien. Bij boezemvaarten geeft de voeding in den regel geen bezwaar. Evenmin zijn er moeilijkheden wanneer het kanaal - zooals b.v. bij de Zuid-Willemsvaart - regelmatig daalt, terwijl op het hoogste punt de gevorderde hoeveelheid water kan worden toegevoerd. Bij elke schutting heeft waterverlies plaats, immers, de hoeveelheid water in de schutkolk begrepen tusschen de waterstanden in de opeenvolgende panden. Door beleidvol schutten kan men het verlies wel beperken, maar voorkomen kan men het niet: de lager gelegen panden onttrekken altijd water aan de hoogere; ten slotte moet dus alle water uit het hoogste pand komen. Kan in de voeding van dit pand niet voldoende worden voorzien, door bijv. beken in de buurt, dan moet het water, dat verloren gaat uit de lagere panden, achtereenvolgens naar de hoogere worden terug gemalen, zoodat dan bij elk sluiswerk een pompinrichting moet worden gemaakt. Natuurlijke voeding van tusschen gelegen panden kan natuurlijk de kosten van oppompen beperken.

Sedert de Zuiderzee als open toegangsweg onbruikbaar werd is Amsterdam geheel op den kunstmatigen waterweg aangewezen. De scheepskameelen, die reeds in onze jeugd tot onze fantasie spraken (eene uitvinding van omstreeks 1690, welke tijdelijk goede diensten bewees) konden geen blijvend goede oplossing brengen. Voldoende diepte in zee lag ver weg; aan de later gevonden oplossing om het IJ aan het Zuiderzeeëinde af te sluiten en aan het westelijk einde een doorvaart naar zee te maken, was men, bij de eerste overweging van het herstel der gemeenschap met de Noordzee op andere wijze dan via de Zuiderzee, nog niet toe. Nabij Den Helder werd toen de voorhaven voor Amsterdam gezocht, te meer daar de op het eind van de 18e eeuw aldaar gemaakte oorlogshaven als handelsvoorhaven van Amsterdam in gebruik was gekomen voor het gedeeltelijk lichten van schepen voor dat deze hun reis over de Zuiderzee voortzetten.

Op den duur was dit echter te omslachtig en daarom werd als vaarweg ingericht hetgeen thans bekend is als het Groot-Noordhollandsch kanaal, een ingenieurswerk van beteekenis, omstreeks 80 K.M. lang, waarop schepen van 60 M. lengte, 14 M. breedte en 5 M. diepgang konden worden toegelaten. Het kanaal werd in vijf jaar voltooid. (tusschen de jaren 1819-1824). Vijftig jaar lang deed het dienst; hoewel thans nog een belangrijke vaarweg is het niet meer van de beteekenis welke het vroeger had.

Bij de steeds grooter wordende afmetingen der vaartuigen moest naar een anderen vaarweg worden omgezien; de nieuwe moest bovendien belangrijk korter zijn. Koning Willem I had - voor met het maken van het Groot-Noordhollandsch kanaal werd begonnen - reeds het denkbeeld van de doorgraving van Holland op z'n smalst aangegeven; het werd echter toenmaals onuitvoerbaar geacht. Voordien was doorgraving alleen in verband met verbetering van afwatering ter sprake gekomen. Na langdurige studie werd in het jaar 1863 concessie verleend aan de Amsterdamsche kanaalmaatschappij tot het maken van de noodige werken met financieelen steun van het Rijk en van de gemeente Amsterdam. Het IJ zou aan de Zuiderzeezijde worden afgedamd met de noodige sluizen ten behoeve van de vaart op de Zuiderzee, het kanaal zou als het ware in het IJ worden uitgespaard en de rest daarvan worden ingepolderd. Aan de Noordzeezijde zou het kanaal uitmonden in een buitenhaven - welke men zich aanvankelijk dacht als veilige ligplaats voor schepen, maar als zoodanig nimmer gebruikt is - en met sluizen worden afgesloten.

Met uitzondering van de buitenhaven hebben de werken tot geen moeilijkheden aanleiding gegeven. Bij het ontwerpen van de havenhoofden echter hadden de ontwerpers - Engelsche ingenieurs - zich niet voldoende rekenschap gegeven van den, bij storm, uiterst bewogen bodem van de zee nabij de kust en van de felle branding, die op de kust heerscht. Herhaaldelijk kwamen groote ongelukken voor zoowel aan de havendammen zelf als aan de hulpconstructies, welke bij de uitvoering dienst deden. Ten slotte slaagde men er in met opoffering van groote sommen gelds het werk te voltooien. In 1876 werd het kanaal - hoewel nog niet geheel gereed - in gebruik genomen. Echter wendde zich, kort daarna, de

kanaalmaatschappij tot de regeering met het voorstel al hare werken, baten en lasten aan het Rijk over te dragen. Zij was niet langer bij machte hare verplichtingen na te komen: de financieele offers waren te groot geweest. De Regeering ging op het voorstel in en in 1882 werd het kanaal overgedragen.

De groote sluis te IJmuiden was gemaakt op afmetingen als volgt: diepte 8 M., wijdte 18 M., lengte 119 M; de bruggen over het kanaal in de spoorwegen Haarlem-Uitgeest en Amsterdam-Zaandam, alsmede in den Rijksweg Haarlem-Alkmaar nabij Velsen, hadden een doorvaartwijdte van omstreeks 19 M.; vergeleken bij de afmetingen noodig voor de schepen, die het Groot-Noordhollandsch kanaal bevoeren was dit dus een groote vooruitgang. Intusschen moest - nadat in 1882 het kanaal was overgenomen door het Rijk - schier onmiddellijk verruiming van de afmetingen van het kanaal, allereerst van de schutsluis te IJmuiden, gepaard met verdieping der buitenhaven worden in studie genomen; reeds in 1885 werd een ontwerp voor een nieuwe sluis opgemaakt. Deze kwam in 1896 gereed: de afmetingen zijn: diepte 10 M: wijdte 25 M. en lengte 225 M. Voorts bleek, dat ook de afmetingen der bruggen over het kanaal onvoldoende waren; aan deze bezwaren werd tegemoet gekomen vooreerst door opruiming van de brug in den Rijksstraatweg en vervanging daarvan door een pontveer (de veelbesproken ‘stoompont te Velsen’) en door nieuwe spoorwegbruggen - hooggelegen draaibruggen, welke een doorvaartwijdte hebben van 50 M. en waarvan het beweegbare gedeelte een lengte heeft van omstreeks 128 M. Het kanaal zelf werd verbreed en electrisch verlicht. Men mag aannemen dat aanleg en verbetering van het kanaal omstreeks 60 millioen gulden gekost hebben. En thans...? Weder zijn plannen in voorbereiding tot het maken van een nieuwe sluis te IJmuiden en tot verruiming van het kanaal. Ik zal niet verder vermoeien met cijfers; de afmetingen van de sluis (breed 50 M.) worden zoo groot, dat de Amsterdamsche beurs er gemakkelijk tweemaal in gaat.

Uit dit - zeer gecomprimeerde - overzicht van de geschiedenis van het Noordzeekanaal blijkt duidelijk de ontwikkeling van de groote vaart op onze havens: meer nog

dan de toegang tot Rotterdam geeft die naar Amsterdam, al ware het slechts door de opeenvolgende sluiswerken, een metterdaad zichtbaar beeld van de geweldige toeneming in de afmetingen der zeeschepen. Is men daarmede aan een einde? Wat hier van zij, te IJmuiden is reeds nu terrein beschikbaar voor desnoods een nog grootere vierde sluis!

Toen de waterweg van Amsterdam naar zee voor de zeescheepvaart nieuwe perspectieven opende, bleef aandrang om de zeehaven met de natuurlijke waterwegen te verbinden niet uit. Het denkbeeld van den heer Van Rijckevorsel, in den aanvang van dit opstel gememoreerd (welk denkbeeld immers uit 1836 dagteekende) om Amsterdam aan een verbeterden vaarweg naar den Rijn te helpen, drong thans, doch onder andere omstandigheden, weder op den voorgrond. Van keuze tusschen spoorweg- en waterwegverbinding was niet langer sprake: de eerste was er immers reeds, de tweede was er eigenlijk ook al, maar werd niet langer voldoende geoordeeld. De Keulsche Vaart, in 1822 tot stand gebracht in hoofdzaak door gebruik te maken van de Utrechtsche Vecht en bij Vréeswijk, in den Vaartschen Rijn, een nieuwe sluis te bouwen, verbinding gevend met de Lek, werd in 1825 verlengd door een kanaal tusschen Vianen en Gorinchem, waardoor men de Waal - een beteren vaarweg toen reeds - kon bereiken en voorts ook betere verbinding zou krijgen met de toen nog in aanleg zijnde Zuid-Willemsvaart. De vaartuigen, welke op deze Keulsche Vaart konden worden toegelaten, mochten niet grooter afmetingen hebben dan 53 × 7.50 × 2.10 M.

Nog een tweede vaarweg voor de binnenvaart werd voor Amsterdam in gereedheid gebracht, nl. een over Amstel, Drecht, Aar en Gouwe naar Gouda, zoodat, via den Hollandschen IJsel, de Nieuwe Maas kon worden bereikt.

Maar men stelde zich toenmaals voor, dat ook Amsterdam zijn deel zou kunnen krijgen van het transito-verkeer via den Rijn naar Duitschland voor goederen aangebracht in onze zeehavens. Echter ook afgezien van deze meer bijzondere beteekenis voor Amsterdam van een verbinding met den Rijn, beantwoordde de Keulsche Vaart - na gedurende een lange reeks van jaren een gunstigen invloed op de

ontwikkeling van de scheepvaart te hebben geoefend - niet meer aan de eischen van een goeden waterweg.

Aanvankelijk meende men de verbinding met den Rijn te moeten zoeken langs een weg, die sedert in het algemeen wordt aangeduid met den naam ‘Kanaal door de Geldersche vallei’, waarvoor tal van projecten zijn gemaakt, alsmede met verlenging van dit kanaal door de Betuwe naar de Waal. Een dergelijk kanaal was ook opgenomen in het ontwerp der dusgenaamde ‘Kanalenwet’ van Minister Tak van Poortvliet, welk ontwerp bedoelde in onderscheiden deelen van ons land een verbetering van binnenscheepvaartwegen tot stand te brengen - welke verbeteringen gezamenlijk een bedrag van omstreeks 30 millioen gulden zouden eischen.

Bij gelegenheid van de behandeling van dit wetsontwerp bleek ook in de Tweede Kamer der Staten-Generaal - het was in 1879 - van hoeveel belang eene verbinding werd geacht van Amsterdam met de natuurlijke binnenwaterwegen; dagen lang werd over de door de Regeering voorgestelde oplossing gedebatteerd; het Regeeringsontwerp van het kanaal werd weliswaar - zij het met meerderheid van slechts ééne stem - aangenomen, doch, vermits het geheele wetsontwerp met gelijke meerderheid werd verworpen - in welk ongunstig votum de minister aanleiding vond zijn ambt neer te leggen - kwam van het kanaal door de Geldersche vallei niets. Ook buiten de Kamer had het niet aan belangstelling ontbroken; van tal van zijden werden plannen en tegenplannen voor dit kanaal ontworpen en verdedigd.

Ook thans is het er nog niet.... toen men opnieuw - in 1881 - een wetsontwerp bij de Staten-Generaal aanhangig maakte, betreffende de verbinding van Amsterdam met den Rijn, had men de oplossing gezocht meer in de nabijheid van de bestaande Keulsche Vaart. Evenwel was een bijna geheel nieuw kanaal ontworpen - hetwelk de lezer thans kent als het Merwedekanaal. In de toen tusschen Volksvertegenwoordiging en Regeering gewisselde stukken werd gewezen op het verval van den Amsterdamschen Rijnhandel, hetwelk in hoofdzaak werd toegeschreven aan de concurrentie der spoorwegen. ‘Bij de beantwoording van de vraag’ - zoo

schreef men - ‘op welke wijze eene doeltreffende gemeenschap van Amsterdam met den Rijn in 't leven moest worden geroepen, behoort vooral op de belangen en eischen van den *transito-handel* te worden gelet.’ Men achtte Amsterdam ‘voor een uitgebreiden transito-handel van zelf aangewezen, indien het slechts, als complement zijner zeehaven, over alleszins voldoend vaarwater naar den Rijn beschikken kan.’ Opgemerkt zij, dat even te voren vermeld was, dat Rotterdam zich in een betere Rijngemeenschap verheugde, maar dat de waterweg naar zee nog in geheel onvoldoenden toestand was. Ook de Regeering erkende, dat behoefte aan voorziening van een goeden vaarweg naar den Rijn, in het bijzonder ook met het oog op den transito-handel van Amsterdam, de grondslag was van de wetsvoordracht.

Het is welhaast algemeen bekend, dat aan deze bestemming het Merwedekanaal - in 1893 voor de vaart geopend - niet heeft beantwoord. Hoewel het een uitermate drukke vaarweg is - in 1913 werd tusschen Vreeswijk en Amsterdam een verkeer waargenomen van ongeveer 80000 schepen met een laadvermogen van 11 millioen ton - heeft het de herleving van Amsterdam's transito-handel niet gebracht. De haven van Rotterdam bleek - sedert de verbetering van den waterweg naar zee meer en meer aan de verwachtingen beantwoordde - de voor dezen handel aangewezen haven.

Niemand zal intusschen beweren, dat - men moge zich dan in hoofdzaak vergist hebben in den aard van het verkeer - het Merwedekanaal zijn geld niet heeft opgebracht - verre van dien; men staat reeds sedert eenigen tijd voor het vraagstuk hoe deze waterweg zal moeten worden verbeterd als zeer belangrijke verkeersweg voor de binnenvaart op Amsterdam. Het gedeelte Utrecht-Amsterdam komt in aanmerking om te worden verbreed: voor het overige is men nog in het onzekere. Er is een voorstel gedaan om, op eenigen afstand westwaarts van Vreeswijk een nieuwen kanaalmond te maken en daarheen een heel nieuw kanaal te graven, hetwelk van het bestaande kanaal zou aftakken juist ten Zuiden van de spoorbrug over het kanaal in den spoorweg Utrecht-Gouda, zoodat de vaart alsdan Utrecht niet meer zou aandoen. Van Amsterdamsche zijde is echter aangedrongen op eene oplossing, welke den nieuwen mond

hooger op de rivier zoekt, zoodat het nieuwe kanaalgedeelte van Utrecht af een meer zuidoostelijke richting zou nemen; ook werd daarbij weder het oude denkbeeld van de verlenging naar de Waal door de Betuwe ter sprake gebracht. Naarmate de schepen in afmeting toenemen wordt het oversteken van een rivier een niet eenvoudige zaak, welke de op zichzelf al lastige keuze van het tracé nog bemoeilijkt. De vraag is ter sprake gekomen in hoeverre een gedeelte van de rivier de Lek (Neder Rijn) onderdeel van den vaarweg zou kunnen uitmaken en of het alsdan wenschelijk zou zijn een gedeelte te kanaliseeren.

Aan Amsterdamschen kant schijnt men thans minder dan vroeger te hechten aan een geheel nieuw kanaal als dat door de Geldersche vallei, mits naast de bestaande uitmonding van het Merwedekanaal een nieuwe - meer oostwaarts gelegen - wordt gemaakt en de schepen, die niet van het gedeelte Vianen-Gorinchem (waarvan verbetering voorshands niet in het voornemen ligt) kunnen gebruik maken, dus niet genoodzaakt zullen zijn via Vreeswijk de Waal te bereiken langs den omweg Lek, Noord en Merwede, doch een rechtstreeksche verbinding kunnen verkrijgen met den Boven Rijn, hetzij dan langs een verbeterde Lek en Neder Rijn, hetzij langs een nieuw kanaal door de Betuwe naar de Waal.

Behalve de reeds genoemde vaarweg tusschen Amsterdam en Rotterdam van Gouda over Gouwe, Aar, Drecht en Amstel is er nog een andere zeer belangrijke verbinding over Gouwesluis, Oude Wetering, de ringvaart van den Haarlemmermeerpolder, de Nieuwe Meer en den Schinkel, Ieder die een indruk wil krijgen van hetgeen daarover wordt vervoerd kan zich aan het eind van den Overtoom te Amsterdam overtuigen van de groote hoeveelheid schepen die bij de sluis in de Kostverlorenvaart op schutting wachten.

De Provincie Zuid-Holland is doende - met uitzicht op geldelijken steun van het Rijk - voor deze vaarweg belangrijke verbeteringen te ontwerpen.

Aan het eind - hiervoor - van de bespreking in grove

trekken van de Maaskanalisatie zal de lezer zich afgevraagd hebben: hoe komen de kolen nu aan de rivier? Zoolang het gedeelte grensrivier immers niet behoorlijk bevaarbaar is gemaakt - zelfs ook dan, doch in mindere mate - blijft het grootste gedeelte van het mijngebied van den vaarweg verwijderd.

Men meende aanvankelijk, dat, althans voorloopig, eene oplossing ware te vinden door te Maasbracht - even beneden de Belgische grens - een overlaad-station in te richten, waarheen de kolen per spoorweg zouden worden vervoerd en dan verder, na in vaartuigen te zijn verscheept, den waterweg zouden volgen. In verband hiermede is nog een tweede kanaal van uit de Maas naar bestaande waterwegen ontworpen, n.l. een van Wessem - een weinig noordelijker dan Maasbracht gelegen - naar Nederweert, aan de Zuid-Willemsvaart ongeveer ter plaatse waar deze vaart haar algemeen Noordwest-Zuidoostelijke richting weder herneemt, dat ook aan schepen van kleiner charter (omstreeks 400 ton laadvermogen) dan men zich voor de gekanaliseerde Maas heeft gedacht gelegenheid geeft aan het kolenvervoer deel te nemen, nog vóór dat het werk der kanalisatie, dat vele jaren zal vorderen, geheel zal zijn afgeloopen.[1)]

De commissie, welke bedoeld werd in de tweede noot op blz. 105, heeft intusschen, instede van overlaadhavens te Maasbracht eene andere oplossing aan de hand gedaan. Zij heeft een kanaal ontworpen in het Maasdal, zuidwaarts, ongeveer evenwijdig aan de rivier, gaande tot Born, een gehucht in de buurt van Sittard, waar de overlaadhavens gedacht zijn, welke door spoorwegen met de spoorwegen Maastricht-Sittard en Sittard-Heerlen verbonden zijn, terwijl tevens de staatsmijn Maurits per spoorweg kan worden aangesloten.

Aan dit plan wordt vooreerst het voordeel verbonden geacht, dat het kanaal - verlengd in Zuidelijke richting tot desnoods Maastricht - indien noodig deel kan uitmaken van een lateraal kanaal, hetzij dan dat onderhandelingen met

1) Het zou geen zin gehad hebben dit kanaal, dat leidt naar het Wilhelminakanaal en naar de Zuid-Willemsvaart, voor groote charter in te richten dan op deze waterwegen kan worden toegelaten.

België over de kanalisatie van de grensrivier niet tot een resultaat zouden leiden, hetzij men wellicht alsnog tot het inzicht zou komen dat het maken van een lateraal kanaal over den geheelen afstand Maastricht-Maasbracht of over een gedeelte daarvan boven kanalisatie van de rivier ware te verkiezen. Voorts loopt - naar men meent - een kanaal Maasbracht-Born evenmin vooruit op mogelijke verlenging van den waterweg tot nog dichter bij de Oostelijke mijnzetels, daar het evenzeer past in een verbinding te water tot Nuth, zoodra men er voordeel in mocht zien over te gaan tot aanleg van dezen - in ieder geval zeer duren - waterweg.

Wanneer men bovendien overweegt dat vestiging van industrieele ondernemingen aan de gekanaliseerde Maas in verband met den wisselenden wateraanvoer niet aanstonds voor de hand ligt, dan zal wellicht - ook afgezien van het begrip *lateraal* kanaal - een waterweg met standvastig peil, veilig door sluizen van de rivier gescheiden, waarlangs de industrieën zich kunnen vestigen en ontwikkelen, noodig zijn.

Bij den aanleg der nieuwere kanalen is een streven merkbaar om het te overwinnen hoogteverschil te verdeelen in weinig trappen, welke elk een vrij groote hoogte hebben. In het algemeen is het niveauverschil bij aan elkaar grenzende kanaalpanden hier te lande niet bijzonder groot; 2 à 3 M. is voor dit verschil een veel voorkomende maat; echter komen b.v. in aan elkaar grenzende boezemkanalen van onderscheiden waterschappen ook veel geringere verschillen voor.[1)] De vraag hoe ver men met niveauverschillen in aansluitende kanaalpanden kan gaan, hangt, behalve met eischen van constructieven aard en met de hoeveelheid schutwater waarover kan worden beschikt, ook samen met de geaardheid van den bodem waarin het sluis-

1) De schutsluis te Leidschendam, welke het boezemwater van Rijnland van dat van Delfland scheidt, keert dus normaal het niveauverschil tusschen beide boezems, hetwelk ongeveer 0.30 M. bedraagt. Bij zeesluizen moet men behalve gewonen vloed, ook nog stormvloed keeren - bij riviersluizen hoog opperwater. Men stelt daar vast een bepaald schutpeil - bij zeesluizen ook voor ebstanden - waarbij schutten verboden is.
In Amerika, waar men veelal in rotsbodem sluizen kan bouwen, komen niveauverschillen voor, welke zóó groot zijn, dat men de deur - welke het bovenpand afsluit - in stede van weg te schuiven of open te draaien, voor de schutkolk kan laten zakken, zoodat de schepen er overheen varen. Evenzoo kan men de deur van het benedenpand omhoog trekken en varen de schepen er onder door. Onlangs heeft in de tijdschriften eene afbeelding gestaan - naar ik meen overgenomen uit de Scientific American - waarop was voorgesteld een sluis met een schuthoogte van 130 M. Men verbeelde zich dus nabij den voet van den Utrechtschen Domtoren te staan (het lage pand) en ziet nog verscheiden meters boven de spits van den toren het schip (in het hooge pand!)

werk wordt gemaakt, nl. van de mate van doorlaatbaarheid van dien bodem voor water. Wordt door groot niveauverschil een groote waterdruk uitgeoefend, dan moet het sluisgebouw met het aansluitend grondwerk daaraan weerstand kunnen bieden en moet worden voorkomen, dat hetzij langs, hetzij onder het sluiswerk waterstroomen zouden ontstaan, waardoor de waterverdeeling van het kanaal en ook het sluisgebouw zelf ernstig in gevaar zouden worden gebracht. Men moet zorgen dat, zooals de technische term luidt, het sluiswerk niet ‘onder-’ of ‘achterloops’ wordt.

Mede van deze overweging hangt het dus af of men grootere of kleinere niveauverschillen in de panden kan toelaten, of men groote verschillen in eens of met een sluizentrap - zoogenaamde gekoppelde sluis - kan overwinnen. Een voorbeeld voor een gekoppelde sluis treft men aan nabij Dieren, ter plaatse waar het kanaal naar Apeldoorn verbinding heeft met den IJsel. Men ziet daar drie schutkolken achter elkaar, waardoor een trap met drie treden ontstaat, elke volgende een kleine drie meter hooger dan de voorgaande. Het totale niveauverschil - omstreeks 8 M. - is afhankelijk van den waterstand op den IJsel.

Bij het kanaal Wessem-Nederweert moet rekening gehoeden worden met het niveauverschil van beide plaatsen, zijnde dit - over een afstand van 17.5 K.M. - ongeveer 11 M. Tusschen Maasbracht en Born is over een afstand van 6 K.M. het niveauverschil ongeveer 15 M. Vermits dit in beide gevallen in twee trappen moet worden overwonnen, zal in de schutsluizen een groot hoogteverschil moeten voorkomen. Tegen den waterdruk zal men in de

hoogere panden uitgebreide kleivoorzieningen aanbrengen.[1)]

Een voordeel van weinig sluizen met groot hoogteverschil (nadeel dat veel schutwater wordt gebruikt) is gelegen in de winst aan tijd bij het schutten voor de scheepvaart. Men staat dus voor de keuze òf, indien voor het overige technisch beide oplossingen mogelijk zijn, een kanaal behoort te hebben enkele sluizen met groot niveauverschil, òf meer met kleiner verschil en indien eerstbedoelde oplossing misschien wat duurder mocht uitkomen, die grootere onkosten verantwoord zullen zijn met het oog op de belangen, die de scheepvaart heeft bij zoo min mogelijk tijdverlies bij de sluizen.[2)]

In de wijze waarop het verkeer langs een verkeersweg zich zal ontwikkelen is uitteraard altijd iets onzekers. Men denkt zich bij het maken van een verkeersweg een vermoedelijk verkeer, van welke gegevens men dan moet uitgaan en richt het ontwerp van den verkeersweg daarop in. Zeker of de verwachtingen zullen worden verwezenlijkt is men niet. Dit hangt samen met den loop van omstandigheden, dien men niet altijd van te voren kan zien aankomen. Het Merwedekanaal is een voorbeeld van een verkeersweg, waarop het verkeer voor 't welk men zich het kanaal had gedacht niet is gekomen, omdat het aan andere verkeerswegen de voorkeur bleef geven - ook het verkeer, hetwelk men hoopte met de haven van Vlissingen tot ontwikkeling te kunnen brengen is uitgebleven. Het Groot-Noordhollandsche kanaal is een voorbeeld hoe het verkeer kan verloopen wanneer andere verkeerswegen geopend worden. Iets dergelijks heeft men gezien bij de Rijkswegen, welker belang achteruitging naarmate het spoorwegnet zich uitbreidde. Eerst in de allerlaatste jaren is tengevolge van het automobielverkeer de beteekenis van de Rijkswegen weder sterk gestegen. Het verkeer kan

1) De commissie, welke de plannen ontwierp voor het kanaal van Twenthe naar den Boven-Rijn, past een sluistype toe, dat een niveauverschil van 6.25 M. tusschen de kanaalpanden toelaat.

2) Het schutten is iets dat met beleid moet geschieden; de schepen moeten in de schutkolk zoo min mogelijk in beweging geraken; het inlaten en het uitlaten van water moet dus zoodanig geschieden, dat niet te groote waterberoering ontstaat; het schip moet behoorlijk gemeerd blijven, zoodat, naarmate de waterstand daalt, de trossen gevierd, naarmate die stijgt, de trossen ingekort moeten worden.

ook een veel intensiever karakter aannemen dan men meende te mogen voorspellen, dit is in het algemeen het geval bij de kanalen waarbij verruiming wordt overwogen. Iets soortgelijks deed zich voor bij den spoorweg Deventer-Almelo, welke, als locaalspoorweg ontworpen, vele jaren deel uitmaakte van eene internationale spoorwegverbinding.

Bij de voorbereiding van het kanaalontwerp zal - de aard van het verkeer eenmaal aangenomen - nog een keuze moeten worden gedaan wat het vervoermiddel betreft, d.w.z. moeten worden vastgesteld het op den vaarweg toe te laten maximum type. In de laatste jaren was een streven merkbaar om de Rijnaken zeer groote afmetingen te geven. Er zijn er van over de 100 M. lengte met een laadvermogen van omstreeks 4000 ton; daarna is men gaan twijfelen of het gewenscht zou zijn met het maken van deze zeer groote sleepschepen voort te gaan en men zich niet behoort te beperken tot aken van kleiner afmeting. Voorts rijst de vraag - reeds eerder aangestipt - of deze kleinere aken (waarbij men denkt aan schepen van ongeveer 2000 ton) wel overal behoeven te komen en of het wellicht voldoende zou zijn daarvoor slechts enkele vaarwegen in te richten. Maar dan blijft toch nog een groote keuze betreffende het charter van de schepen, welke men dan wel meent op het kanaal te mogen verwachten. Is men van oordeel dat men metterdaad zal geraken tot een ‘einheitsschift’ van b.v. 1000 ton, waaraan in Duitschland wordt gedacht, dan zou het voor de toekomst reserveeren (door aankoop van meer grond) van de mogelijkheid voor een verkeer met schepen van 2000 ton - wanneer men aanvankelijk den vaarweg voor beperkter verkeer zou wenschen in te richten - tot onnoodige uitgaven kunnen leiden.[1)] Echter staat daar tegenover, dat de kosten van onteigening van grond meestal - in verhouding tot de totale kosten van de werken - niet overwegend zijn;

1) Opdat men zich een denkbeeld zal kunnen vormen van de afmetingen van eenige binnenvaartschepen, volgen hier de maten voor schepen van omstreeks 3000, 2000, 600 en 400 ton; het spreekt van zelf, dat voor elk schip van hetzelfde charter deze maten nog uiteen kunnen loopen:

	3000	2000	600	400	tons.
lengte	112.50	96. -	60. -	50. -	meter.
breedte	12.50	11. -	8. -	8. -	meter.
diepgang	3.00	2.80	2.40	1.75	meter.

achteraf zucht men buitendien dikwijls onder het gemis van voldoend terrein voor uitbreiding, omdat men dikwijls indertijd te zuinig geweest is, zoodat het voor de toekomst meestal wel aanbevelenswaardig is met onteigening niet te krenterig te wezen.

Heeft men omtrent het type schip een keuze gedaan dan is het van groot belang dat dit zich zoo gemakkelijk mogelijk door het kanaal beweegt; niet alleen, dat in een smal kanaal het schip te veel weerstand in het water zou ondervinden, waardoor dus voor het verkrijgen van de gewenschte snelheid te veel arbeid zou moeten worden verricht, ook het behoud van het kanaalprofiel zelf eischt een behoorlijke verhouding tusschen de doorsnede van het vaartuig en die van het kanaal. Men neemt aan dat de verhouding tusschen het ondergedompelde deel van het grootspant van het grootste toe te laten schip tot het profiel van het kanaal moet zijn als ongeveer 1: 4,5. Meent men, dat een druk verkeer zal ontstaan, zoodat de schepen elkaar op ieder punt van het kanaal moeten kunnen voorbij varen, dan rekent men daarop met de breedte-afmetingen; onderstelt men een minder drukke vaart dan richt men wisselplaatsen in op bekwame onderlinge afstanden. Het elkaar voorbijvaren van schepen van kleiner charter, ook buiten de wisselplaatsen, blijft dan niet uitgesloten. Voor het grootst toe te laten schip stelt men snelheden vast; kleinere schepen kunnen dan sneller varen.

Een goed tracé voor een kanaal vereischt veel studie; men moet rekening houden met de ligging van de plaatsen, die liefst niet te ver van het kanaal verwijderd blijven - met de geaardheid van den bodem - den grondwaterstand - de bestaande afwateringstoestanden - het verkeer over wegen en kanalen, welke moeten worden doorsneden - de hoogteverschillen van het terrein - met tal van belangen, die niet of niet te zeer mogen worden benadeeld.... hetgeen ten slotte voor den dag komt is een compromis tusschen dit alles, een gemiddelde, waarin elk der onderdeelen zoo goed mogelijk tot zijn recht komt.

Van de groote kanalen, welke in den laatsten tijd voor de scheepvaart noodig werden geacht, is het Wilhelminakanaal - van de Zuid-Willemsvaart benoorden Helmond,

over Best, Oorschot, Tilburg en Oosterhout, naar de Donge bij Geertruidenberg, met een zijtak van Oosterhout naar de Mark (Breda), tot Tilburg voor de scheepvaart opengesteld. Het deel Oostelijk van Tilburg is nog in uitvoering; de oorlog heeft deze zeer vertraagd. Er komen belangrijke kunstwerken in voor; gekoppelde sluizen, groote spoorbruggen in de spoorwegen Boxtel-Eindhoven (nabij Best) en Tilburg-Den Bosch en Tilburg-Boxtel (bij Tilburg) deze laatste voor vier sporen.

De nieuw getraceerde kanalen van de Waal naar de Maas en van Wessem naar Nederweert werden reeds genoemd als complement van de Maaskanalisatie, evenals het kanaal Maasbracht-Born.

Behalve deze kanalen is nog een hoogst belangrijk kanalencomplex ontworpen door de commissie bedoeld in de noot blz. 119, ten einde Twenthe een verbinding te geven met de scheepvaartwegen van ons land, op betere wijze dan thans het geval is, door de kanalen van de Overijselsche kanaalmaatschappij.

De regeering maakte met betrekking tot dit complex een wetsontwerp bij de Staten-Generaal aanhangig op de basis van het voorstel der commissie. Deze ontwierp een kanaal van den Boven Rijn over Zevenaar en Laag-Keppel naar een punt omstreeks halfweg tusschen Warnsveld en Vorden, vrijwel evenwijdig aan den IJsel, verder oostwaarts ombuigend langs den spoorweg Zutphen-Hengelo naar Enschede, met zijtakken Goor-Almelo en Enschede-Oldenzaal.

De regeering voegde hieraan aanvankelijk vooreerst toe eene verbetering van het kanaal Zwolle-Almelo tot op het gebruik voor schepen van hetzelfde charter, als op het stamkanaal zouden worden toegelaten - met eene verbinding naar het Zwarte Water en naar den IJsel nabij Zwolle, zich oostelijk en noordelijk om die plaats heen buigend, vervolgens eene verbinding tusschen den IJsel nabij Zutphen en een punt tusschen Vorden en Almen van het hoofdkanaal en eindelijk een zijtak van uit het hoofdkanaal naar Borne - een plaats benoorden Hengelo. Voorts diende het lid der Tweede Kamer, Dr. C. Lely, nog amendementen in strekkende om nog een tweede lager gelegen uitmonding van het kanaal in den Boven Rijn - tegenover Candia - te

verkrijgen en vervolgens den Gelderschen Achterhoek - het gebied van Winterswijk, Haaksbergen, Buursse, Borculo en Lochem - met het hoofdkanaal in verbinding te brengen.

De Regeering heeft zich met deze amendementen niet vereenigd - zij zijn daarop door den voorsteller teruggenomen. Ook is bij de behandeling van de wetsvoordracht in de Tweede Kamer uit het wetsontwerp gelicht de verbetering van het kanaal Zwolle-Almelo en van de verbinding daarvan met het Zwarte Water, omdat, in verband met den verbeterden toestand van den IJsel en de verbinding, welke tusschen die rivier en het stamkanaal bij Zutphen wordt verkregen, eerst eens kan worden afgewacht, in hoeverre die vaarweg aan de behoefte zal blijken te voldoen. Verbetering van het kanaal Zwolle-Almelo zal het onderwerp van afzonderlijke studie uitmaken.

In de kosten van de werken zal door belanghebbenden worden bijgedragen. De kanalen zullen worden ingericht voor schepen van omstreeks 600 ton laadvermogen; de onteigening van den grond geschiedt echter aanstonds zoodanig, dat later uitbreiding voor het verkeer met schepen van 2000 ton mogelijk zal zijn. De kosten van de onteigening zullen geheel door het Rijk worden gedragen.[1)]

Het tracé is zoodanig gekozen, dat, na de sluis aan den mond bij den Boven-Rijn, het kanaal hetzelfde peil kan behouden tot nabij Delden; deze afstand kan dus verder zonder schutten afgelegd worden. De zijtak naar Almelo ligt met dit pand gemeen, zoodat die plaats evenzeer zonder opnieuw schutten kan worden bereikt. Na Delden volgen nog drie panden, waarin telkens het kanaalpeil 6.25 M. hooger wordt. De zijtak naar Oldenzaal begint in het hoogste pand; het eerste pand van dezen zijtak ligt gemeen met het hoogste pand van het hoofdkanaal, de volgende telkens weder 6.25 M. hooger, zoodat tusschen Delden en Oldenzaal een hoogteverschil van 25 M. moet worden overwonnen.

De voeding van het kanaal zal geschieden van uit den Boven-Rijn met opmaling naar de hoogere panden; daalt het

1) Principiëel verschilt - wat hier is voorgenomen - niet van hetgeen indertijd bij den aanleg van de spoorwegen plaats vond, waar aanstonds voor dubbel spoor werd onteigend, ook waar aanvankelijk slechts enkel spoor werd gelegd.

water in de rivier tot te lagen stand, dan zal ook daaruit opgepompt moeten worden. De ontwerpers rekenen niet op voeding van uit bestaande betere of andere waterleidingen in de buurt van het tracé.

Eene korte bespreking - ten slotte - nog van de verbetering van den vaarweg van Groningen naar Lemmer, welke, via de Zuiderzee, onderdeel is van een belangrijken verbindingsweg met Amsterdam, d.i. met het westelijk en zuidwestelijk deel van ons land.

De vaarweg is op enkele meters na 100 K.M. lang en verdeeld in twee panden, het eene - het Groningsche pand - ligt gemeen met den boezem van Westerkwartier, het tweede - het Friesche pand - met Frieslands boezem. De panden worden gescheiden door de sluis te Gaarkeuken; het niveauverschil bedraagt normaal omstreeks 0.30 M. Uit de afmetingen van de sluis - lengte der schutkolk 26 M., breedte tusschen de sluisdeuren 6 M. - blijkt wel dat het vermogen van dezen vaarweg zeer beperkt is. In Friesland, waarin ongeveer driekwart van den geheelen vaarweg is gelegen, wordt hij gevormd door eene aaneenschakeling van vaarten en wateren, waaronder ook het Sneeker meer; nabij dit meer - ten N.-O. daarvan - bevindt zich nog een schutsluis in den vaarweg, die geen eigenlijk niveauverschil keert, doch veiligheidshalve wordt gesloten wanneer, bij harden wind, opstuwing van water van uit het meer in het kanaal wordt gevreesd; in den regel staat de sluis open.

Men krijgt een indruk van het verkeer over den vaarweg wanneer men kennis neemt van de volgende getallen; in 1915 bedroeg het aantal te Gaarkeuken geschutte schepen 30366 met een inhoud gezamenlijk van ruim 1.880.000 M^3; gemiddeld was de inhoud per schip 63 M^3. Het grootste schip, dat nog geschut kan worden, kan ongeveer 200 ton laadvermogen bezitten.

Door verruiming van het kanaal, verbeteren van bochten en het maken van nieuwe sluizen, wil men, met behoud van de algemeene richting, het kanaal inrichten voor een verkeer met schepen van 600 ton. De Regeering heeft aan de Besturen van de Provinciën Groningen en Friesland gevraagd of ook hier aanleiding zou bestaan in de toekomst

t.o. 124

Delfzijl
Groningen
Leeuwarden
Harlingen
Den Helder
Assen
Lemmer
Meppel
Alkmaar
Zwolle
IJmuiden
IJSSELMEER
Amsterdam
Almelo
Deventer
Goor
Hengelo
Enschede
Apeldoorn
Leiden
Gouda
Utrecht
's-Gravenhage
Rotterdam
Vreeswijk
Arnhem
Lochem
Zutphen
Dordrecht
Gorinchem
Nijmegen
Grave
's Hertogenbosch
Oosterhout
Tilburg
Helmond
Venlo
Weert
Maastricht
RIVIEREN
BESTAANDE KANALEN
KANALEN IN VOORBEREIDING

te rekenen op nog grooter charter - daarbij denkende aan een vermogen van 2000 ton - opdat daarmede dan ook bij de onteigening rekening zou kunnen worden gehouden. Overeenstemming is nog niet bereikt; Friesland meent, dat de verbetering van den vaarweg een in hoofdzaak Groningsch belang is en dat verruiming van den vaarweg weinig beteekenis heeft voor eerst bedoelde provincie indien niet ook Leeuwarden en Harlingen daarmede goede verbinding kunnen verkrijgen; ook spelen financieele overwegingen een rol.

Onderzoek naar eene verbinding met Leeuwarden en Harlingen is door de Regeering toegezegd: in afwachting van overeenstemming omtrent het geheele complex zal vermoedelijk de provincie Groningen in de gelegenheid gesteld worden, met financieelen steun van het Rijk, alvast tot de meest dringende verbeteringen - immers het maken van nieuwe sluizen van grooter capaciteit te Groningen en te Gaarkeuken - over te gaan.

Op het bij dit opstel gevoegde kaartje is niet meer aangegeven dan noodig is om het overzicht van de behandelde waterwegen te vergemakkelijken. Het overzicht zelf is te vergelijken met een tocht per vliegtuig over het gebied waarbij de vlucht ging op eene wijze, dat slechts hoofdlijnen van het landschap zichtbaar werden. Dat ik den tochtgenoot de onaangename gewaarwordingen - duizeligheid en dat griezelige gevoel als daalde hij plotseling met groote snelheid - moge bespaard hebben! Wellicht ontwaarde hij het perspectief, dat de verkeersweg te water blijft aanbieden - immers dat van uitnemende economische beteekenis waarvan - niet het minst in deze tijden - een dankbaar gebruik zal worden gemaakt voor het herstel van het economische leven.

P.H.A. ROSENWALD.

Rijswijk, Z.H., Aug. 1919.

Het Oostenrijksche vraagstuk vóór en na den wereldoorlog.

De Weener publicist de heer Berthold Molden, schrijver van het in het Augustusnummer van ons tijdschrift aangekondigde boek ‘Die Politik der Besiegten’, verzocht en verkreeg de gastvrijheid van De Gids voor onderstaande beschouwingen.
(Redactie).

De wereldoorlog heeft aan een aantal vraagstukken eene oplossing gegeven die, zonder hem, òf niet nu, òf niet zóó zou zijn gevolgd. Wat hij van Oostenrijk-Hongarije gemaakt heeft schijnt niet zijn beste stuk werk: hij heeft er de bestaande tegenstellingen niet verzoend, maar verscherpt.

De Habsburgsche huismacht was een oude instelling; naast het Pausdom het oudste stuk levende geschiedenis in Europa, want zij had haar oorsprong uit het heilige Roomsche rijk. De overlevering was een zeer wezenlijk bestanddeel van aanzien. Zij beschouwde zich als belichaming van het beginsel der legitimiteit en was langen tijd de voornaamste vertegenwoordigster der conservatieve belangen in Europa, dikwijls tot nadeel der haar onderworpen volken. Maar niet alle Habsburgers zijn conservatieven geweest: Maria Theresia en Jozef II toonden initiatief en hervormingszin. Het huis Habsburg is tenslotte gevallen, omdat zijn rijk vernietigd werd. De dynastie was in aller voorstelling zoo onverbrekelijk met het rijk verbonden, dat zij, toen dit gesloopt werd, nergens plaats meer vinden kon. Toch is dat rijk meer en anders geweest dan een product van dynastieke willekeur; het was geen nationale eenheid, wèl een geographische en economische. De grenzen nu, die de Entente binnen het

rijk getrokken heeft, lossen de nationale tegenstellingen niet op (binnen den Tsjecho-Slowakschen staat doen die zich zelfs in verergerde mate voor), en vernietigen de economische gemeenschap op de meest ruwe wijze.

Men kan eigenlijk niet beweren, dat de ondergang der Monarchie onvermijdelijk was. Hij werd voorspeld door degenen die hem wenschten. Bij den dood van Frans Jozef, placht men te zeggen, is het met de Monarchie gedaan. De profeten hebben gelijk gekregen, wat geen wonder is: zij hebben de Monarchie eigenhandig doodgestoken. Of zij, zonder hen, reeds een natuurlijken dood gestorven ware? Kan men zich niet zeer goed voorstellen dat zij de nationalistische vloedgolf zou hebben verduurd, om door die van het internationalisme (of, zooals vele Duitsch-Oostenrijksche sociaal-democraten geloofden, door die van het socialisme) in stiller vaarwater te worden gedreven? In Oostenrijk en in Hongarije zelf geloofde men aan de sombere voorspelling niet; aan crisissen, schokken en stoornissen was men gewend en wist, dat (met enkele uitzonderingen) zelfs de uiterste nationalistische partijen het niet op de vernietiging der Monarchie toelegden. Niet dat men zoo bijzonder trotsch was op haar bestaan: zij belichaamde geen éénheid van volkswil; was een tweevuldigheid, tusschen welks helften onophoudelijk over beginselvragen van het staatkundig aanzijn strijd moest worden gevoerd; de ontevredenheid was er chronisch en ieder placht er zich hartstochtelijk over iemand anders te beklagen. Het Duitsche element voelde er zich in een verdedigende houding gedrongen. In de eerste plaats verdedigde het de rijksgedachte zelve, tegen de Magyaren, die nimmer van een *rijk* gesproken wilden hebben, en tegen de anderen, die, alleen van de bijzondere belangen der eigen nationaliteit vervuld, het rijk te kort deden komen in een tijd dat het eene krachtige organisatie behoefde om zich tusschen de groote Staten van Europa te kunnen handhaven. Verder verdedigde het de rechten der eigen nationaliteit waar deze in de minderheid was: voornamelijk in Boheme, Moravië en Krain, waar een Slavische meerderheid den landdag beheerschte. Het Duitsche element gevoelde zich dermate bedreigd, dat zich eene partij vormde die van de Monarchie niets meer weten wilde en hare ver-

wachting stelde op aansluiting bij het Duitsche Rijk. Te Weenen, waar de rijksgedachte nog het krachtigst leefde, vond deze partij den minsten aanhang; Weenen was het punt waar de nog aanwezige middelpuntzoekende krachten uit het gansche rijk elkander zochten en elkander vonden. Deze functie van Weenen kwam het Duitsche element ten goede; de positie der hoofdstad wekte dus de ijverzucht, sterker: den haat op van de Tsjechen. De Tsjechische chauvinist haatte niet slechts Weenen, maar ook het bondgenootschap met het Duitsche Rijk, dat populair was bij het Duitsche element. Ook de Magyaren waren vol ijverzucht: het financieel en economisch overwicht van Weenen, Boheme en Moravië, dat zij ondanks de koortsachtige energie hunner industrieele en verkeerspolitiek niet te niet doen konden, bleef hun een doorn in het oog. Zoowel bij Tsjechen als bij Magyaren kwamen nationale herinneringen het particularisme versterken: herinneringen aan de tijden der Przemysliden en Luxemburgers in Boheme; aan die der Arpad's en Anjou's in Hongarije. De Duitschers op hunne beurt dachten aan de tijden terug, waarin het huis Habsburg van Weenen uit eene krachtige politiek van centralisatie en civilisatie had durven voeren; eene herinnering die hen niet zelden op dwaalwegen geleid heeft. Het meest van al echter leefden de Polen met hunne gedachten in het verleden. Het heden was getuige van een ongekenden stoffelijken vooruitgang, die evenwel slechts als middel werd aanvaard, waarop krachten uit het verleden onmiddellijk voor zich beslag legden.

De vereeniging van Duitsch-Oostenrijk met de koninkrijken Boheme en Hongarije dagteekent van 1526 en kwam krachtens vroegere successiebepalingen tot stand. De Hongaarsche stenden gaven uitdrukkelijk hunne toestemming; maar er trad ook een tegenkoning op, hetgeen de ondernemingen der Turken ten goede kwam, die het grootste gedeelte van Hongarije veroverden. Eerst in het begin der achttiende eeuw was het land weder geheel bevrijd. De adel, die in Hongarije alles te zeggen had, sloot zich eng bij de dynastie aan, maar op voorwaarde dat de bijzondere rechten van Hongarije, en vooral zijne eigene standsvoorrechten, werden bevestigd en ontzien. Dank zij den adel is de continuïteit van het politieke leven in Hongarije nimmer

onderbroken geworden; maar met hem te regeeren was voor de dynastie een uiterst moeilijk werk. De reformatorische en tegelijk centraliseerende staatkunde van Jozef II deed in Hongarije eene zeer sterke reactie ontstaan. Tegen hem werd al het oude met de uiterste taaiheid verdedigd; na de Napoleontische oorlogen evenwel begon de jongere generatie er vooruit te streven, wederom in tegenstelling tot de dynastie, die toen den volstrekten stilstand als hoogste wijsheid huldigde. In 1848 kwam het tot een breuk; de dynastie werd van den Hongaarschen troon vervallen verklaard. De jonge keizer Frans Jozef bedwong den opstand met Russische hulp, en de eigen wetten die Hongarije zich gegeven had werden verbeurd, om eerst na de nederlaag van 1866 te worden hersteld. Om de Hongaren voor het denkbeeld eener revanche tegen Pruisen te winnen, werd hun bij den ‘Ausgleich’ van 1867 de eenheid der Monarchie ten offer gebracht en de Transleithaansche helft geheel aan hun invloed onderworpen. De Magyaarsche natie heeft sedert tijden beleefd van grooten uiterlijken glans en toenemenden rijkdom. Maar steeds zijn er partijen geweest die Hongarije nog altijd benadeelt achtten; over kleinigheden, de interpretatie van een woord, een symbool, kwam het gedurig weer tot bittere oneenigheid. Het verleden werkte na, ook dat van 1848 en '49; het bleef de richting der gedachten bepalen.

Anders dan bij de Hongaren, was bij de Tsjechen de continuïteit van het constitutioneele leven wèl onderbroken. Eerst, in 1526, behielden er de stenden hunne voorrechten, waaraan zij te hardnekkiger vasthielden nu eene eigen dynastie vervangen was door eene uitheemsche. Het anti-Duitsche gevoel der Hussieten was toen nog niet dood, en nog in het begin der zeventiende eeuw komt in de landswetten een krachtig nationalisme tot uitdrukking. Toch is het conflict dat den dertigjarigen oorlog inleidde niet in de eerste plaats nationaal, maar staatkundig en confessioneel. Het ontstaat tusschen de in meerderheid protestantsche stenden en den bigot-katholieken Ferdinand, en aanvankelijk kiezen de stenden van Oostenrijk zelf, die dan ook vele protestanten tellen, de zijde van Boheme. In den slag op den Witten Berg in 1620 overwint Ferdinand met Beiersche

hulp en houdt dan streng gericht. De Boheemsche stenden verliezen grootendeels hunne rechten; er heeft een groote verbeurdverklaring van goederen plaats, de inheemsche adel wordt door keizerlijke gunstelingen verdrongen. Het volk wordt katholiek gemaakt; in het bestuur neemt de Duitsche taal een gelijke plaats met de nationale in; zij wordt de omgangstaal der hoogere standen. Toen in 1741 tijdens den oorlog tegen Maria Theresia Karel van Beieren te Praag verscheen, vond hij er buiten een klein deel der aristocratie geen aanhang. Eerst wanneer de Romantiek al het verzonken gewaande weder tot leven opwekt en de eeuw der democratie aanbreekt, komt het Tsjechische nationalisme tot kracht. Plotseling verheft het zich in 1848; tegelijk met dat van alle andere volken in de Monarchie, wier afgevaardigden elkander in het nieuw geschapen vertegenwoordigend orgaan, den rijksdag, ontmoeten. Met den rijksdag zelf doet de reactie weldra ook de gelegenheid voor de volken te niet, elkanders rechten in onderling overleg af te bakenen: het denkbeeld der nationale autonomie is er toen dicht aan toe geweest, verwezenlijkt te worden; door de schuld van het hof ging het oogenblik voorbij om nimmer terug te keeren.

Weliswaar heeft de jonge keizer zich later eene constitutioneele regeering laten welgevallen. Onder den invloed van Hongaarsche en Boheemsche aristocraten nam hij de proef met provinciale landdagen, gevormd naar het oude model, en eindelijk houdt de geoctroyeerde constitutie van 1861 van alles iets in: adelsheerschappij, democratie (een kiesrecht uitgeoefend in klassen), provinciale zelfstandigheid, rijkseenheid ook, die daardoor gewaarborgd scheen dat het klassen-kiesrecht in de practijk op eene begunstiging der Duitschers nederkwam. Onder deze constitutie, die eerst in 1867 werkelijk werd ingevoerd, heeft de Duitsche burgerklasse gelegenheid gevonden Oostenrijk in liberalen zin te hervormen; zij heeft zich daarbij wezenlijke verdienste verworven. Toch is het de vraag, of zij niet beter zou hebben gedaan, de constitutie van 1848 terug te verlangen, een eisch waarin zij de Tsjechen zouden hebben ontmoet. Thans nam de verbittering der Tsjechen over de hand toe. Zij vergaten de liberale traditie van 1848, aanvaardden de nieuwe constitutie niet, en stelden zich onder de leiding van

adel en geestelijkheid, die het nationalisme gebruikten om de liberale gedachte te bestrijden.

Onder het Tsjechische volk kon het liberalisme reeds dáárom geen vorderingen maken, wijl de burgerij onder hen nog te zwak was. Eerst later heeft zich ook onder de Tsjechen een welvarende middenstand gevormd, en ook de kleinburgers hebben zich tot hoogeren trap kunnen opwerken. Toch is het eigenlijke liberalisme er nooit inheemsch geworden; het onderstelt eene verdraagzaamheid die de Tsjechen niet bezitten. Zij zijn geen liberaal maar een democratisch volk, dat in allerlei richting tot radicalisme geneigd is. Zij houden zelden maat en stellen zich zelven licht aan hevige schokken bloot.

Tegen het einde der jaren zeventig was de partij onder de Tsjechen, die zich aan de leiding van den adel onttrok, reeds zóó sterk geworden, dat zij het besluit doordrijven kon, Boheme in het Oostenrijksche Huis van Afgevaardigden te doen vertegenwoordigen. De keizerlijke regeering lag toen met de Duitschers overhoop omdat dezen - het zal menigeen thans vreemd in de ooren klinken - de occupatie van Bosnië afkeurden; zij ging nu de Tsjechen tegemoet. Een kleine wijziging in het kiesrecht der bovenste klasse verschafte hun de meerderheid in den Boheemschen landdag (waarop zij trouwens sinds lang recht hadden gehad), en in het Huis van Afgevaardigden te Weenen sloten zij een verbond met de Polen en de Duitsche clericalen. Later heeft de uitbreiding van het kiesrecht de Duitsche liberalen nog verder achteruitgedrongen. Twintig jaren lang bleven in het parlement de Tsjechen in het voordeel. Het Oostenrijksche regeeringspersoneel, meest uit ambtenaren van Duitsche afkomst maar kleurloos geworden in nationalen zin, en uit Polen samengesteld, placht rekening te houden met parlementaire noodzakelijkheden, en de Tsjechen konden zich verschillende eischen doen inruimen en drongen de bestuursposten binnen. Onder leiding van Kramarz, den lateren eersten minister-president der Tsjecho-Slowaksche republiek, hebben zij ten slotte hunne positie misbruikt tot eene poging, het Duitsche element in Boheme te onteigenen, hetgeen door de Duitschers met obstructie beantwoord werd. De invoering van het algemeene gelijke kiesrecht in 1906 heeft den vrede

dien velen er van hoopten niet gebracht; integendeel droegen sindsdien de moeilijkheden der buitenlandsche staatkunde tot verscherping der tegenstellingen bij. De radicale Tsjechische partijen hadden zich sedert lang reeds gedragen of de publieke straat het eigendom was van hen alleen; thans kende hun euvelmoed geen grenzen meer. De Duitsche studenten te Praag werden mishandeld als zij het waagden hunne nationale kleuren te dragen; op den dag van het zestigjarig regeeringsjubilé des Keizers werd een zwart-gele vlag aan stukken gereten. Kwam de politie tusschen beide, dan heette het dat men het Tsjechische volk in eigen huis geweld aandeed. Onderwijl nam dit 'onderdrukte' volk zichtbaar in welvaart toe; en er is heel wat propaganda toe noodig geweest, eer, tijdens den oorlog, de Tsjechische boerenjongen ophield zijn militairen plicht te vervullen. In het buitenland had men er meest geen flauwe voorstelling van, hoe de toestanden in Boheme werkelijk waren. Het is mijzelven overkomen dat een overigens zeer intellectueel en goed ingelicht jong diplomaat mij de vraag stelde, welke taal in Boheme op de scholen gebruikt werd! In alle Tsjechische streken van Boheme, Moravië en Silezië was het lager onderwijs Tsjechisch; er bestonden Tsjechische gymnasiën en middelbare scholen; sedert 1882 was er eene Tsjechische universiteit en een Tsjechisch polytechnicum. Natuurlijk dat de Tsjechen op dit alles volle recht hadden; *maar op dit volle recht werd door niemand inbreuk gemaakt*. De Slovenen, nauwelijks meer dan één millioen in getal, hadden een volledig eigen onderwijsstelsel, waaraan nog slechts de bekroning eener eigen universiteit ontbrak; - de vier millioen Vlamingen in België bezitten de hunne nog niet! Misdaden tegen nationaliteiten werden in Oostenrijk nog slechts dáár bedreven, waar de eene Slavische nationaliteit tegenover de andere stond: Polen tegenover Roethenen. In zuidelijk Tirol waande men in het koninkrijk Italië te verkeeren; alles was er Italiaansch, tot de uniform der politiedienaars toe. Behalve door de tweetaligheid van enkele officieele opschriften en kennisgevingen, de omstandigheid dat de ambtenaren er óók Duitsch verstonden, en de Oostenrijksche soldaten die men er zag, werd men er niet aan herinnerd dat men zich op Oostenrijksch gebied bevond. Heeft de Fransche regeering

er ooit ook maar over gedacht te Nizza of op Corsica aan de Italiaansche taal nevens de Fransche in bestuur, rechtspraak, onderwijs eenige plaats in te ruimen? En toch heet Frankrijk het land der vrijheid!

Intusschen; over gevoelszaken moet men niet willen redeneeren; men moet er alleen rekening mede houden. De vraag der practijk in het Oostenrijk van vóór den oorlog was deze geworden: hoe is het mogelijk de volken die geen afval van Oostenrijk beoogen - en tot die volken hebben, tot het òmslaan der krijgskans in den wereldoorlog, ook de Tsjechen in groote meerderheid behoord - in zóóverre bij hun gemeenschappelijke belangen te bepalen, dat eene waardige samenleving weder mogelijk wordt en de Staat zijne normale en noodzakelijke functiën zonder onophoudelijke stoornissen vervullen kan? Een toenemend getal publicisten, onder welke de tegenwoordige Staatskanselier der Oostenrijksche republiek, Dr. Renner, vooraan stond, achtte dit doel bereikbaar door het in 1848 voor het eerst aanbevolen, hoewel toen nog niet consequent toegepaste middel der nationale autonomie. Wanneer iedere nationaliteit de zaken die niet noodwendig aan de algemeenheid behoeven te worden voorbehouden, regelen kan zooals tot dusver de provinciën het hebben mogen doen; indien dus het beginsel van afscheiding en zelfregeering der nationaliteiten zoo ver mogelijk wordt doorgevoerd, dan zal (zoo hoopte men) de aanleiding tot de eeuwigdurende twisten in de provinciën met gemengde bevolking en in den Staat zelven ophouden. Het onderscheid in economische ontwikkeling en algemeenen beschavingstoestand was niet meer zóó groot, dat de poging dáárop reeds onmiddellijk zou hebben moeten afstuiten. Sedert 1848 was men het ideaal van de gelijkheid der nationaliteiten in *werkelijkheid* nader gekomen, al was, in den hittigen strijd der laatste decenniën, de nadruk altijd gelegd op wat aan die gelijkheid nog ontbrak. Wat het geloof aan de toekomst der Staatseenheid zelve betrof, dit was in een tijd van zoo krachtige ontwikkeling op geestelijk en economisch gebied eerder versterkt dan verzwakt. Wanneer de bevolkingselementen die in de landen van gemengde nationaliteit de meerderheid uitmaakten, van elk streven tot onderdrukking der minderheid af konden zien, en zich met de mogelijkheid

tot volle ontplooiing der eigen nationale bijzonderheid tevreden stellen, dan scheen het beginsel der nationale autonomie in werkelijkheid den vrede te zullen kunnen brengen. Menigeen achtte dit beginsel niet slechts voor Oostenrijk, doch ook voor Hongarije geschikt; - dit is zeker, dat wanneer het eenmaal in Oostenrijk volledig zou zijn toegepast, de minderheden in Hongarije niet zouden hebben gerust eer het ook door de Magyaren ware aanvaard. In Oostenrijk moest de eerste stap worden gezet; maar de Tsjechen waren er niet toe te bewegen.

Even vóór de catastrophe heeft de regeering de formule der ‘nationale autonomie’ tot de hare gemaakt. 16 Oct. 1918 verscheen een keizerlijk manifest, dat de volken der Monarchie opriep tot de vorming van een bondsstaat, waarvan niet langer de kroonlanden binnen hunne oude grenzen, doch de ‘Siedlungsgebiete’ der nationaliteiten zelve de leden zouden zijn. De Tsjechen evenwel, die binnen Boheme zelf van eene districtenindeeling op nationalen grondslag nimmer hadden willen weten en wier leiders het reeds met de Entente eens geworden waren, wezen den voorslag honend af, en voor Hongarije, waar men vreesde dat de nationale autonomie niet voor de Hongaarsche grenzen halt zou willen maken, nam men uit het manifest aanleiding, de geheele verbinding met Oostenrijk op te zeggen. Onder den invloed der gebeurtenissen op het oorlogsterrein in Frankrijk ontwikkelden de zaken zich snel; de vriend der Entente, Karolyi, werd minister-president, de Hongaren onttrokken zich aan het krijgsbedrijf op het Italiaansche front, en het overschot der krijgsmacht van de Monarchie werd tot capitulatie gedwongen. De Tsjechen jubelden, maar het rijk sleepte in zijn val de gansche overheerschende positie der Magyaren binnen Hongarije mede, die enkel nog op het voortbestaan der tweevuldige Monarchie had berust.

Hoe dikwijls had men hen gewaarschuwd! hun geraden, de politiek van onderdrukking, tegenover de Kroaten toegepast, te laten varen, en daardoor aan het Zuid-Slavische vraagstuk zijn dreigend karakter te ontnemen!

Kroaten en Serviërs zijn niet slechts door verschil van godsdienstige belijdenis van elkander gescheiden, doch vele geleerden gelooven, ondanks de gemeenschap van

taal, ook geene gemeenschap van afstamming tusschen hen te mogen aannemen. Maar de Kroaten, die op de rechten eener oude zelfstandigheid binnen de landen der Hongaarsche kroon prat gingen, zagen sedert 1867 die zelfstandigheid belaagd, en hunne overgeleverde trouw aan den keizer was niet dezelfde gebleven, sedert die keizer hun nog slechts te woord staan wilde in zijne hoedanigheid van koning van Hongarije. De Monarchie verloor daarmede haar krachtigste steunpunt in het Zuidoosten. Reeds thans zijn de Kroaten, niet slechts die van Kroatië zelf, maar ook die van Dalmatië en Bosnië, over de Serviërs volstrekt niet te spreken; maar gedane zaken nemen geen keer. Servië zou hoogstwaarschijnlijk tegenover de Monarchie eene andere houding hebben aangenomen, als het de diepte niet gepeild had der kloof, die Kroaten van Magyaren scheidde. De Magyaarsche natie heeft begaafde, ondernemende staatslieden bij menigte voortgebracht, maar allen hebben zij zich blind getuurd op de successen die zij dank zij de innerlijke verdeeldheid der Oostenrijksche helft alleen hebben kunnen behalen. Over de machtsmiddelen van Oostenrijk heeft in werkelijkheid Hongarije beschikt.

Het Oostenrijksche probleem (om dan ‘Oostenrijksch’ kortheidshalve in den zin van een adjectief te gebruiken, dat van het begrip ‘Habsburgsche monarchie’ zou zijn afgeleid), moeilijk genoeg reeds in zichzelf, in zoover de verhouding tot Hongarije er het centrale punt van uitmaakt, is altijd gecompliceerd geweest door problemen binnen de samenstellende deelen zelf. De nationale kwestie in Boheme b.v. is ouder dan de onderhoorigheid van dit land aan het Habsburgsche huis. Zij werd geboren toen op verlangen der koningen van Boheme Duitschers zich in gesloten groepen in het land, of ook één voor één in de steden, nederzetten. Na den slag op den Witten Berg scheen zij opgelost, maar Maria Theresia en Jozef II trokken zich de onderliggende partij, niet als Tsjechen maar als onderdrukte maatschappelijke klasse weder aan. In Hongarije waren de binnenlandsche moeilijkheden bovenal van socialen aard geweest en hadden reeds vóór 1526 gevaarlijke crisissen veroorzaakt; in den vorm van nationaliteitsvraagstukken doen zij zich hier eerst voor in de negentiende eeuw. Met zijn stuk Polen haalde de Mo-

narchie ook den strijd tusschen Polen en Roethenen binnen. Alom zagen de minderheden uit naar den bijstand van het centrale regeeringsgezag. Men kan dus geenszins zeggen dat de nationale tegenstellingen de Monarchie alleen krachten ontnomen hebben; zij hebben haar gedurig ook weder krachten toegevoerd.

In de geschiedenis der Monarchie hebben steeds middelpuntzoekende en middelpuntvliedende krachten elkander bestreden met wisselend gevolg. De middelpuntvliedende krachten hebben niet *zelve* overwonnen; de vijanden der Monarchie hebben zich van hen weten te bedienen.

Reeds lang hadden zij het op haar val toegelegd. Zij stond Italië in den weg, dat de alleenheerschappij over de Adriatische Zee begeerde. Rusland stookte onder haar orthodoxe onderdanen. Het was voor niets zoozeer bevreesd als voor het 'Austroslavisme': bevrediging der Slaven binnen de Monarchie zou niet zonder uitwerking gebleven zijn op de dertig millioen Oekraiensche onderdanen van den Tsaar, wien het reeds tot misdaad werd aangerekend zoo zij hun eigen taal wilden blijven spreken! Bovendien, Rusland wilde naar Konstantinopel, en de weg daarheen leidde, zooals men in Rusland zeide, over Weenen. De Oostenrijksch-Hongaarsche diplomatie beschouwde het als haar voornaamsten plicht, te voorkomen dat de Monarchie door Rusland zou worden ingesloten, en naarmate Turkije verder afbrokkelde, verscherpte zich dus het Russisch-Oostenrijksche belangenconflict. Tot het einde der negentiende eeuw ongeveer stond Engeland in dezen strijd meest op Oostenrijk's zijde; eerst sinds de tegenstelling tot Duitschland de Engelsche staatkunde geheel ging beheerschen, is hierin verandering gekomen. Nadat in den wereldoorlog eerst de legers der Centralen en vervolgens de Revolutie Rusland onschadelijk hadden gemaakt, kon Engeland Oostenrijk-Hongarije aan zijn lot overlaten; het uiteenvalleen eener mogendheid van eenige beteekenis ook op handels- en industrieel gebied bood zelfs het voordeel aan, dat voortaan de Hongaarsche, de Roemeensche markt, die op den Balkan en in Klein-Azië gemakkelijker voor den Engelschen handel zouden openstaan. Evenals Engeland, had ook Frankrijk (sedert Talleyrand) de Monarchie als eene 'Europeesche noodzakelijkheid' beschouwd; en zelfs het verbond van 1879

bracht hierin aanvankelijk geen verandering. Weigerde niet Andrassy, daarin eene clausule op te doen nemen die Oostenrijk ook tot den oorlog tegen Frankrijk zou hebben verplicht? Eerst sedert Frankrijk zich met Rusland had verbonden, heeft het zijne houding tegenover Oostenrijk-Hongarije gewijzigd. Het enge verbond met Duitschland heeft Oostenrijk-Hongarije ten slotte de vijandschap der Westelijke mogendheden op den hals gehaald; - zou echter de Monarchie zich tegen Rusland voldoende beveiligd hebben, door zich, in plaats van met Duitschland, met Frankrijk te allieeren? Diplomaten van den ouden stempel, die nog meenden dat het mogelijk was 1866 ongedaan te maken, zouden erover hebben kunnen denken; - het zou een volstrekt dynastieke staatkunde zijn geweest, die (met uitzondering der Polen) bij alle in het rijk vertegenwoordigde nationaliteiten op verzet zou zijn gestuit. Er was inderdaad voor Oostenrijk-Hongarije maar één weg open: die van het verbond met Duitschland.

* * *

Thans is de Monarchie in stukken gereten, maar volstrekt niet naar het nationaliteitsprincipe. De republiek Oostenrijk omvat van de Duitsch-Oostenrijksche bevolking slechts een deel. Met Duitschland mag de Duitsche bevolking zich niet vereenigen, omdat Frankrijk het Duitsche volk zwak houden wil. Zullen dus de Duitschers der Monarchie uit economische noodzaak zich gedrongen voelen aansluiting bij Hongaren en Zuid-Slaven te zoeken? Italië rekent van te voren met dit geval, ziet reeds zijn nieuwe bezit aan de Adriatische Zee bedreigd, en zegt dus het Duitsche gedeelte van Zuidelijk Tirol, dat de Entente in het uur harer benauwdheid Italië had beloofd, om strategische redenen nu meer dan ooit noodig te hebben. Omdat dus Frankrijk ons onrecht doet, moeten wij eveneens onrecht lijden van Italië. De Joegoslaven maken zich van steden met Duitsche bevolking meester; de Tsjechen eischen een ‘corridor’ naar de Adritische Zee. De Duitschers in Boheme zijn hun overgeleverd op genade en ongenade. De republiek Tsjecho-Slowakije zal 6½ millioen Tjeschische, 2 millioen Slowaksche en 3½

millioen Duitsche onderdanen tellen; maar van wettelijke bescherming der minderheid, als in het oude Oostenrijk, zal in dezen staat geen sprake zijn. Om de Duitsche minderheid murw te maken, kan deze nieuwe staat zich van de hem toegekende bevoegdheid bedienen, de oorlogsschuld, waarop hoofdzakelijk de Duitschers geteekend hebben, al of niet te erkennen. Tsjecho-Slowakije mag zich uitbreiden tot den Donau en Pressburg inrichten tot een emporium dat Weenen zijn beteekenis als Donauhaven zal zoeken te ontnemen. Wat is er vroeger niet te doen geweest over de economische afhankelijkheid, waartoe de Monarchie het kleine Servië veroordeelde! Met het kleine Duitsch-Oostenrijk heeft men minder medelijden. Engeland, Amerika, Italië rekenen er op de markten voor zich te zullen veroveren, waar vroeger de Duitsch-Oostenrijker verscheen: die der gewezen Monarchie zelve en van hare grensgewesten in Zuidoost-Europa. Duitsch-Oostenrijk verliest naar allen kant; meer nog dan Duitschland zelf, waarmede Tsjecho-Slowakije genoodzaakt zijn zal, dragelijke betrekkingen te onderhouden; de welvaart der Tsjeschische even goed als der Duitsche bevolking van dien staat zal van zijne verhouding tot Duitschland altijd voor een groot deel afhankelijk blijven. Met Duitsch-Oostenrijk daarentegen behoeft men geene complimenten te maken. Het staat aan tweeërlei vijandschap weerloos ten offer: aan die der gewezen mede-Oostenrijkers en aan die der buitenlandsche overwinnaars.

De Duitsch-Oostenrijkers hadden gehoopt, nu eindelijk eens over zichzelf te mogen beschikken. Toen zij indertijd protestant hebben willen worden, heeft het huis Habsburg het hun belet. Toen zij in 1848 met hart en ziel wilden medewerken aan de Duitsche wedergeboorte, heeft de reactie het hun verboden; en 1866 sneed den band tusschen hen en de Duitsche volksgemeenschap door; de eenige gebeurtenis die naderhand aan hun natuurlijke gevoelens nog eenige bevrediging kwam schenken was Oostenrijk's bondgenootschap met het Rijk. Maar keizer Frans Jozef hield er niet van, dat de Duitschers in de Monarchie een sterk nationaal bewustzijn toonden. Dat moesten zij aan Tsjechen, aan Polen, aan Hongaren overlaten, wien men zoo iets niet kwalijk nam; van de Duitschers verwachtte men, dat zij

goede duitsch sprekende Oostenrijksche onderdanen zouden zijn en verder niets. Zooals vroeger de Oostenrijksche regeering, behandelt hen nu de Entente. De Duitsch-Oostenrijkers mogen zichzelf niet zijn.

Nu zijn er hoogst verstandige lieden, die ons raden, geen onbereikbaar nationaal droombeeld na te jagen, maar een bescheiden plaatsje te zoeken in eene Donaufederatie, in de hoop, dat die ons te eten zal willen geven. Doch deze schrale troost - is niet eenmaal een troost. De Tsjechen zullen voor een Donaufederatie niet te vinden zijn, zoolang zij de Duitschers in Boheme niet geheel onder de knie hebben en Duitsch-Oostenrijk zelf in diep verval zal zijn geraakt. Zij zijn voor niets zoo bevreesd, als voor de mogelijkheid, de gezamenlijke Duitschers der gewezen Monarchie vereenigd tegenover zich te zullen zien. Het heet dat Frankrijk aanvankelijk over eene Donaufederatie gedacht heeft; thans schijnt het dat denkbeeld te hebben opgegeven; of neemt, in het gunstigste geval, eene afwachtende houding aan.

Wat Duitsch-Oostenrijk zelf begeert, er schijnen er niet velen te zijn, die er eenig belang in stellen het te vernemen. Zoo er dan nog enkelen zijn, zullen zij misschien willen opmerken, dat Duitsch-Oostenrijk geene neiging toont hoegenaamd, het weder met een Habsburger te beproeven. Het wil eene republiek blijven. Dat ook te Weenen een klein getal communisten een tijdlang het hoogste woord trachtte te voeren, heeft weliswaar in Tirol de beweging tot afscheiding versterkt en er het verlangen, als een bondsstaatje op zichzelf in het Duitsche Rijk te worden opgenomen, verlevendigd, maar van het huis Habsburg wil ook daar, evenmin als elders, de eenvoudige landman meer weten. Zoo lang de republiek orde weet te houden, zullen de boeren republikeinen blijven; en ondanks het feit dat Weenen twee millioen inwoners telt, zullen in Duitsch-Oostenrijk de boeren den toon aangeven, omdat van hen de volksvoeding afhangt. En Weenen? Het zal aan beteekenis verliezen, maar nooit geheel ondergaan. Als geestelijke en artistieke werkplaats is het voor geheel de landen van het Zuid-Oosten moeilijk te vervangen, en ook voor Duitschland zal het als zoodanig eenig belang houden. Zijn handel zal nooit geheel kunnen worden

afgeleid, noch zijne industrie geheel gewurgd. Maar ondanks dit al hangt toch de mogelijkheid van een eenigermate dragelijk materieel voortbestaan in de eerste plaats hiervan af, of het gelukken zal door toepassing van de middelen der intensieve cultuur de hoeveelheid eigen landbouwproducten aanzienlijk te vergrooten. Gelukt dit, wij zullen, ook al krijgen wij de Duitsche districten van Westelijk Hongarije mede in ons bezit, toch nimmer ons van den invoer van levensmiddelen uit den vreemde geheel onafhankelijk kunnen maken. In economisch opzicht zullen wij, op wat bescheidener schaal zeker, wellicht eene positie kunnen verwerven welke op die van Zwitserland gelijkt. Onze politieke gesteldheid zal echter niet spoedig met die van Zwitserland overeenkomen; want evenals alle nu gescheiden deelen der gewezen Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie blijven wij belast met eeuwenoude problemen, die Saint-Germain in geenen deele heeft opgelost.

* * *

Het Hongaarsche probleem is door de Entente voorzeker bijzonder forsch aangepakt; opgelost is ook dit niet. Het zijn volstrekt geen Roemeniërs alleen die in Zevenburgen wonen; ook Saksen en Magyaren komen daar in gesloten groepen voor. Hoe Roemenië het met dezen stellen zal, blijft af te wachten. Ook in de Boekowina komen er Duitschers onder Roemeensch staatsgezag; in Oost-Silezië (tenzij de Volkenbond het verhindert) zullen Duitschers onder Polen komen; onder Poolsche heerschappij zullen de Roethenen blijven. Op een terrein, waarover zich sedert tientallen van eeuwen allerlei volken kruislings bewogen hebben en waar zij ieder hun bestanddeel hebben achtergelaten, eene rechtsorde te handhaven, er de zwakkeren tegen de sterkeren doeltreffend te beschermen, is geen gemakkelijke taak. Zelfs het Zuid-Slavische vraagstuk, dat de directe aanleiding werd tot den wereldoorlog, is geenszins opgelost. De Kroaten zijn met hun positie tegenover de Serviërs volstrekt niet tevreden. Slovenen worden aan Italië uitgeleverd. Duitschers aan Slovenen. Het Boheemsche vraagstuk is, door de algeheele onderwerping der Duitschers aan de Tsjechische meerderheid, thans scherper gesteld dan ooit.

Zijn dus de vraagstukken zelve zooals zij zich voordeden ten tijde der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie in geenen deele opgelost, er zijn nieuwe aan toegevoegd die buitengemeen veel omvatten. De natuur heeft de landen tusschen Adriatische Zee en Reuzengebergte, tusschen de Zevenburgsche en de Centrale Alpen, in economischen zin van elkander afhankelijk gemaakt. De schikkingen van het oogenblik houden met die afhankelijkheid geen rekening. Tsjecho-Slowakije ligt afgesloten van de zee; het tot de vlakte van Theiss en Donau beperkte Hongarije ligt afgesloten van de zee; Duitsch-Oostenrijk eveneens. Zonder economische overeenkomsten met elkander en met Italië en Zuid-Slavië zal geen van deze landen kunnen bestaan. Zal dus de oude Oostenrijksch-Hongaarsche gemeenschap herleven moeten in den vorm eener tolunie? De gevolgtrekking schijnt voor de hand te liggen.

Doch kan eene tolunie bestand hebben tusschen landen die niet bereid zijn ook in politieken zin dezelfde lijn te trekken? Zoo neen, welke politieke orientatie stelt men zich voor het geheel der landen welke eene Donaufederatie zouden moeten uitmaken, als mogelijk voor?

De anti-Duitsche? Duitsch-Oostenrijk heeft zóóveel offers moeten brengen, dat het dit laatste stellig weigeren zal. Waarover beklaagden zich, ten tijde der Monarchie, de Tsjechen? Dat hun Oostenrijksch onderdaanschap hen noodzaken kon, tegen Rusland te vechten. En evenwel zijn Tsjechen en Russen niet hetzelfde volk; zij spreken niet dezelfde taal; hebben niet dezelfde gebruiken en gewoonten; zijn niet elkanders onmiddellijke buren. Duitsch-Oostenrijkers en Duitschers zijn wèl hetzelfde volk, spreken wèl dezelfde taal; in levenstrant komen zij wèl overeen; zij wonen onmiddellijk naast elkander. Dienst te nemen om het geknevelde Duitschland in slavernij te helpen houden is voor den Duitsch-Oostenrijker onmogelijk.

Menigeen ziet er thans zijn belang in, de vernietigde Monarchie met slijk te werpen. Het is zeker dat zij niet enkel lof verdiend heeft; maar wat zij goeds verrichtte, vergeet men thans al te gemakkelijk; - als men er tenminste ooit van geweten heeft, want het schijnt wel, dat er onder

degenen die thans bij de nieuwe ordening van Europa hebben mogen medespreken, méér dan een geweest is, die zelfs het A B C van Oostenrijk's geschiedenis niet kende. Zonder Oostenrijk zou Hongarije eene eeuw langer een Turksch wingewest zijn gebleven, en ten slotte alleen aan de Turken zijn ontrukt, om in Ruslands handen te vallen. Zonder de aansluiting van Hongarije bij de Habsburgsche monarchie en de uitbreiding van haar invloed tot op den Balkan zou Boheme nooit het bloeiend nijverheidsland geworden zijn dat het heden is. Oostenrijk alleen heeft den Polen na den ondergang van hun rijk gelegenheid gelaten een eigen beschaving in veiligheid te handhaven. Is het vooral het Duitsch-Oostenrijksche element geweest dat aan de binnenlandsche staatkunde van het oude rijk zijn stempel heeft opgedrukt? Zoo ja, dan dient erkend dat die staatkunde zich niet door onverdraagzaamheid en hebzucht heeft onderscheiden.

Aan het wezen zelf der nu vernietigde Monarchie waren zeker ook nadeelen verbonden. De leden van dit staatsverband moesten er in berusten, in zoover zij in posten werden gesteld die verantwoordelijkheid medebrachten tegenover het geheel, soms aan eigen voorkeur het zwijgen op te leggen. Er is geen staat denkbaar waarbinnen dit nimmer noodig zou zijn; maar in een in ethnologischen zin zoo bont samengestelden staat als de Monarchie was het buitengewoon dikwijls vereischt, ook ten aanzien van onderwerpen die (als de buitenlandsche politiek bijvoorbeeld) de gevoelens der nationaliteit, waartoe men zelf behoorde, zeer pijnlijk konden treffen. Een ander nadeel was, dat in een staat als de Monarchie zoo buitengemeen veel aankwam op den persoon van den monarch; dat wil zeggen: dat zoo bijzonder veel bleef overgelaten aan het toeval. De drager der kroon was er scheidsrechter in veel uitgebreider zin dan hij dit gebleven is in andere constitutioneele monarchieën.

Het toeval was ons tamelijk gunstig geweest toen het in 1848 den nietsbeduidenden Ferdinand door Frans Jozef verving. Frans Jozef bracht in de regeering zijn ernst, zijn conscientie, zijn welmeenenden ijver mede; zijn bereidwilligheid ook, om zeer zware persoonlijke offers te brengen. Zijn in moeilijke omstandigheden ongedwongen gehandhaafde vorstelijke waardigheid deed Europa met eerbied tot hem

opzien. Hij heeft er daardoor zeer zeker toe bijgedragen, het leven der Monarchie te verlengen. Hij had gezond verstand en verwierf zich daarbij nog het voordeel eener zeer lange ervaring. Maar een schepper was hij niet, en de oplossing van het nationaliteiten-vraagstuk zou scheppersgenie hebben vereischt. Zich gebukt voelend onder den dwang dien parlementsvota in Hongarije hem onophoudelijk oplegden, schijnt hij het geen nadeel te hebben geacht, dat tenminste in Oostenrijk het parlementaire leven niet tot ontplooiïng kwam[1]. Voor een zóó groote taak als hem gesteld was, is zijne persoonlijkheid toch te klein geweest.

Ware de begaafde, scherpziende, maar ongeduldige, hartstochtelijke Frans Ferdinand aan de regeering gekomen, hij zou vermoedelijk ondanks Hongarije en zoo noodig tegen Hongarije de oplossing van het Zuid-Slavische vraagstuk hebben beproefd. Of die hem gelukt zou zijn? Even mogelijk is het dat hij groot onheil zou hebben aangericht.

Zouden ooit de thans ontstane republieken zich weder in één staatsverband vereenigen, dan zal het staatshoofd noodzakelijk uitgebreide rechten moeten bezitten en zijne keus groote moeilijkheid opleveren. Wellicht zou reeds de moeilijkheid der keuze het gansche plan weer in duigen doen vallen. Men kan nu eenmaal niet zonder meer aannemen dat in eene Donaufederatie gelukken zou al wat uitvoerbaar blijkt in den Zwitserschen staat. Een Donaufederatie (dat wil zeggen, eene federatie die haar bestaansreden hebben zou in gemeenschappelijkheid van economische belangen) zal niet mogelijk zijn zoolang zij nog zóóveel *politieke* vraagstukken op haar weg zou vinden als thans. Hoe deze in aantal te doen verminderen?

Zal de Volkenbond het vermogen? Het complex Oostenrijk-Hongarije, dat zich had kunnen en moeten ontwikkelen tot een volkenbond in het klein, heeft men stuk geslagen. In wat het gebrekkigs had, is niet voorzien; en wat het reeds goeds bevatte, is verworpen.

* * *

Kunnen de volken der Monarchie dan niets van wat de

1) Een voortreffelijke karakterschets van keizer Frans Jozef komt voor in de *Historische Aufsätze* van Heinrich Friedjung.

zegepraal der Entente hun heeft opgeleverd, als winst voor zichzelven boeken? Dit ééne misschien, dat de beide meest geavanceerde dier volken, de Duitschers en de Tsjechen, naar allen schijn voorgoed, den republikeinschen staatsvorm hebben aangenomen. Beide behoeven zij de zelfopvoeding, waartoe deze regeeringsvorm boven andere ruimte laat, en zonder welke op den duur geen republiek bestaan kan. De oplossing van het Oostenrijksche probleem, zal zij eenmaal het werk van de volwassen volken der gewezen Monarchie zelve zijn? Voorshands doen zij licht het best, nog ieder te arbeiden vóór, bovenal aan zichzelve.

BERTHOLD MOLDEN.

Macbeth.

Het trouwhartig gelaat van den Moor van Venetië zien wij aan met bewonderende genegenheid; Hamlet roert den diepsten twijfel of het weten waarlijk ooit zal dagen; voor den ouden Lear zijn er zuchten over de armzaligheid van het leven; maar de gestalte van Macbeth, met grootscher vreezen voortgebracht, de minst beminnelijke, slaat ons met ontzag. Othello werd het offer van gemeene misdaad, Hamlet viel voor het geweten dat zijn gave was, Lear moest door de kwalen van zijn ouderdom vergaan onder de hartelooze menschen; toen zocht de dichter verder en staarde verbijsterd in onzienlijkheden die hij niet gelooven kon. Zijn wijsheid, die de wereld ellendig had bevonden, had om voor het vroom hart waaruit zij was gekomen te redden wat te redden viel zich vastgeklampt aan: there is nothing either good or bad but thinking makes it so, en toen zij ervaren had dat, voor Hamlet, Othello noch Lear, de rede het leven zachter maakte, wilde zij aarzelend zich toevertrouwen aan een divinity that shapes our ends. Doch zij bleef vinden wat niet de gave eener ware goddelijkheid kon zijn, smarten, niets dan smarten.

Booze machten moesten het dan zijn, niet menschen, die in den aanvang brave Macbeth, noble Macbeth voor hun spel hebben uitgekozen. Doch in welken vorm treden deze machten voor! Heksen, gedaanten van wat bijgeloof genoemd wordt, onwaardig klein bij de beelden van het geloof, heksen waarvan laag-denkende plattelanders verhalen, maar waaraan wie Hamlet schiep uit zijn begrip immers niet

gelooven kon. Bij hun eerste verschijning, wanneer zij den giftigen leugen krijschen:

> When the battle's lost and won, -

en

> Fair is foul, and foul is fair,

zijn zij inderdaad gruwelijk in hun gelijkenis met schikgodinnen. In het vervolg echter, voor hun ontmoeting met de beide veldheeren, worden zij als kakelende kaartlegsters vertoond, en het is Macbeth, de mensch, die tegenover hun nietigheid groot verschijnt. Later ook, wanneer zij hun pot koken, ziet men slechts iets zonderlings, bijna belachelijk, maar geen noodlottige macht in hen. En zij waren dit ook niet voor wie schreef, want behalve in de woorden van Hecate duidde hij nergens zelfs maar aan dat uit hen het onheil sproot. Er bestaat ook een meening, voornamelijk van tekst-kenners, over dit, een der belangrijkste motieven in Macbeth, die zoo goed als alles van de Weird Sisters voor het werk van een anderen schrijver houdt; de geringheid waarin bovennatuurlijke invloeden zijn voorgesteld is echter, meer dan voor een apocryphe hand, een bewijs voor ongeloof er aan.

Toch had de dichter den oorsprong van het onheil gezocht in machten, machten die boos moesten zijn naar zijn ervaring en waaraan hij dus in zijn ware vroomheid niet gelooven kon.

Waar dan was het begin van menschelijk lijden? Het eerste woord van Macbeth is de leugen der verdwaalden:

> So foul and fair a day I have not seen, -

gesproken uit dezelfde verwarring van goed en kwaad van de Weird Sisters vóór hij ze heeft gezien. Was de kiem des kwaads in hemzelven reeds in werking? of was reeds de helsche betoovering ongezien over hem gevallen toen hij heldhaftig in den veldslag streed? Wanneer zij hem heil toewenschen als Glamis, Cawdor, Koning, verschrikt hij of hij de schoone voorzeggingen vreesde. Had hij in de duisternis van het ongewetene de daad gezien aleer zij de gedachten verontrustte? En waar was de oorsprong van dit gezicht, in hemzelven of daarbuiten? Hoe opzettelijk zij

ook voor ons wordt gesteld, de macht daarbuiten echter, de beschikking der noodlots-zusters alleen scheen niet genoeg te zijn om hem tot zijn verderf te leiden, en daarvoor werd het beproefde werktuig, de menschelijke boosheid, weder aangewend, - Lady Macbeth.

Toen nu voor den dichter dit beeld was opgedoemd, van de vrouw groot in de slechtheid, vergat hij waar het zijn wensch geweest was, ter verzachting van het leed, een oorzaak boven den wil te zoeken. De betoovering werd een gevaarloos spel ver beneden de afschuwelijke waarheid van dit monster.

En plotseling, door haar oogen, ontwaren wij den afgrond van zijn wezen. Niet de buitennatuurlijke machten waar wij in den aanvang in gelooven moesten, niet de verleidster die zijn gelijke was opende hem de zwartheid der onheilen, maar het verderf dat in hemzelven woonde en heerschte over zijn lot. De vrouw kende zijn aard: te veel had hij van de mildheid der menschelijke natuur, de begeerte zonder de slechtheid, te veel vreesde hij te doen wat hij niet ongedaan zou wenschen, -

> wouldst not play false,
> And yet wouldst wrongly win.

Zelden is het begrip van zonde met zulke scherpe treffende woorden aangeraakt.

Het beeld van Macbeth, gezien door het hard verstand der vrouw, staat plots voor ons in klaarderen en milderen schijn: niet een zwakmoedig offer van booze machten waar hij niet tegen strijden kan, maar een mensch zooals een ander die door zijn eigen boosheid te gronde wordt gevoerd. Hij is een misdadiger dien wij niet haten kunnen omdat wij hem vreezen als onszelven, omdat het hart, om het kort te zeggen, eerder dan den twijfel, eerder dan de dwaling der goede trouw en eerder dan de zwakheid van ons maaksel, de begeerte kent die het slechte wil zonder slecht te zijn. De dichter heeft duidelijk gesproken: in den beginne toen Macbeth, verleid door zijn begeerte die hem den moord deed zien en voor zijn oog de grens tusschen goed en kwaad verduisterde, den schoonsten dag den slechtsten noemde; toen hij verschrok bij het hooren van hetgeen zijn

gedachte te vatten vreesde; toen zijn gedachte, gezengd door de verbeelding der misdaad, hem hulpeloos liet staan; later in het felle oordeel van Lady Macbeth:

> Art not without ambition, but without
> The illness should attend it.

En nochtans, in beginsel erkennende wat hij, in Iago, in Edmond, eerder had erkend, dat de oorzaak van smarten in den verkeerden wil is, aarzelde hij voor het gevolg en zocht hij verder, in een noodlot - fate and metaphysical aid -, in de inblazing van anderen. Waarom? Omdat hij zijn tekst zoo geschreven vond in Holinshed's kroniek? Voor een minderen geest zou die reden kunnen gelden, niet voor een die uit een gewoon verhaal zulk een machtige tragedie voortbracht.

Meer dan voor Hamlet en Lear, de gestalten van ditzelfde tijdperk welken hij hierin gelijkt dat ook hij niet strijdt tegen verleiding of noodlot zooals een held strijdt, werd voor Macbeth getracht het grootste deel der schuld van zijn ondergang buiten hem te zoeken. En wat de dichter vond voor hem was het begin des kwaads den mensch ingeboren. Doch in stede ook een verlossende gedachte te ontdekken, buiten hem in genade, in hemzelven in strijd of gebed, aanvaardde hij den ondergang als onvermijdelijk en plaatste hij hem daar waar hij onder booze invloeden weerloos en spoedig viel, aldus, indien geen verlossing, althans een verzachting zoekende voor de schuld. Maar hij vond haar niet, Macbeth wordt door de verleiding zijner gade noch door de overmacht der Weird Sisters ontlast. Meer dan de erkenning der menschelijke zondigheid vond hij niet voor Macbeth. Het is nog de stoïcijnsche geest van broeder Lawrence, in Romeo and Juliet, die de natuurkracht voor de heerscheres over het leven houdt.

Wel aanschouwde hij tot de uiterste der verschrikkelijkheden die in het gevolg van het eerste kwaad zijn. Zij beginnen met de wonde in de verbeelding, toen reeds de ziel, eerder dan de hand, de daad gedaan had; toen zij, bevangen door den moord, den dolk uit de verbeelding schiep. Dan, terstond na de daad, het gerucht dat hij hoort, het beeld dat in zijn oogen is gebrand: This is a sorry sight.

En de ontzettende kreet in zijn gefluister, duizendmaal erger dan al het wee dat de noodlotszusters verwekken kunnen:

> But wherefore could not I pronounce ‘Amen’?
> I had most need of blessing, and ‘Amen’
> Stuck in my throat.

In dit geheele tweede bedrijf bereikt het inzicht een grootschheid die door al het vervolg niet overtroffen wordt en de beelden die het vindt voor de smart van deze ziel zijn groot in hun soberheid. De hand die, eerder dan gereinigd te worden, de menigvuldige zeeën gelijk bloed zal maken. De klacht waarmede Macbeth, na de ontdekking van den moord, terugkeert van zijn slachtoffer, duivelsch van listigheid en toch, voor wie de binnenste stem verstaat, een nederige bekentenis, een wanhoop waar geen menschelijke raad voor is:

> Had I but died an hour before this chance,
> I had liv'd a blessed time; for, from this instant,
> There's nothing serious in mortality;
> All is but toys.

Tot deze smart, hoe dubbelhartig uitgesproken, gaat reeds het medelijden der ziel die zichzelf gepeild heeft.

De moord op Banquo, de tallooze misdaden die volgen kunnen dit leven, door vreeselijke droomen gefolterd, niet erger verwoesten. Van de zusters die hij niet vreest zoekt hij steun voor zijn vertwijfeling, maar al zou hij zich ook willen redden in geloof aan de voorspelling dat niets hem deren kan voor Birnam Wood komt tot Dunsinane of voor een man, niet van een vrouw gebaard, hem tegentreedt, hij weet, gelijk hij in den aanvang wist dat het vonnis steeds in dit leven valt, dat er voor hem geen uitkomst zijn kan, en lang voor het einde lijdt hij reeds de hardste straf, de eenzaamheid der geschuwden. Van het verraad tegen Banquo af is hij alleen. En het ergste is voorbij wanneer hij zijn laatsten dag voelt naderen. Groot en ontzaggelijk wordt hij, want wie zoo zichzelf verachten kan:

> I have liv'd long enough; my way of life
> Is fall'n into the sere, the yellow leaf;
> And what should accompany old age,
> As honour, love, obedience, troops of friends,

I must not look to have; but, in their stead,
Curses, not loud, but deep, mouth-honour, breath,
Which the poor heart would fain deny, and dare not, -

moet door smarten zijn gegaan grooter dan de menigte der minder beproefden zien kan. Wie zoo, wanneer hij zijn eenigen steun verliest, zijn helpster, wier enkele aanwezigheid hem troostte in de slapelooze nachten, die thans hem voorgaat hier vandaan, wie zoo het armzalig leven verachten kan:

Out, out brief candle!
Life's but a walking shadow; a poor player,
That struts and frets his hour upon the stage,
And then is heard no more; it is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing, -

dit moet uit duisternissen van wanhoop gesmacht hebben heeter dan velen der besten.

Het lot voltrekt zich aan Macbeth, wij zien zijn afgehouwen hoofd - signifying nothing.

En is in de heimelijke vraag in ons: Vanwaar dit ontzag voor één die gehaat moest worden? - niet een bekentenis? Weet niet een ieder dat, meer dan wat Hamlet of Othello verdierf, het gedichtsel van Macbeth ook hem bedreigt en tot dezelfde vernietiging kan voeren?

Het gedichtsel van wie dezen verschrikkelijken mensch voortbracht zou nog dieper in het zwart der wereld staren, maar reeds zag hij het eerste licht der vertroosting dagen.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Dostojevski.

La vie et l'oeuvre de Dostojevski, par Serge Perski, avec un portrait. Payot et Cie, Paris. 1918.

I.

De heer Serge Perski heeft blijkens de lange lijst zijner werken, zich in Frankrijk reeds druk met de literatuur van zijn vaderland beziggehouden. Hij is, zoo wij ons wel herinneren, de eerste vertaler van Maxim Gorki geweest in Frankrijk, in den tijd toen de modieuse reputatie van dezen zuiveren maar kleineren Rus het werk der eerste grootheden van Rusland uit de publieke belangstelling te verdringen dreigde. Sindsdien heeft hij klaarblijkelijk geen oogenblik stil gezeten. Niet minder dan vijf-en-twintig deelen vertaling staan er op zijn naam; één zijner eigen werken, over de Russische literatuur, vond een goedgunstige bekroning door de Fransche Academie. Hij heeft zich dus klaarblijkelijk opgewerkt tot één der officieele 'bemiddelaars' tusschen den Westerschen en den Russischen geest.

Edoch: zich op te werken tot een specialiteit in de literatuur van zijn vaderland, in een vreemd land waar strenge vergelijking uitgesloten is, schijnt of blijkt niet zeer moeilijk. Kropotkin heeft met zijn voorlezingen in Amerika, er een treurig voorbeeld van gegeven.[1)] De vraag blijft altijd open, of zulk een specialiteit werkelijk de speciale doordringingsgave heeft, werkelijk beter en dieper dan anderen, in zijn land en daarbuiten, het wezen dier nationale literatuur begrijpt. De heer Perski heeft thans een antwoord op die vraag

1) Uitgegeven in het bekende boek 'Idealen en werkelijkheid in de Russische litteratuur', te kwader ure ook in het Hollandsch vertaald.

gegeven, dat ons in staat stelt dit eenigermate te beoordeelen. Voor een ieder, die zich daadwerkelijk met literatuur bemoeit, is het boek of de essay over Dostojevski het proefstuk, de definitieve toets waaraan hij zich te onderwerpen heeft, en te wagen. Thans waagde ook de heer Perski het. En de heer Perski toont met dit proefstuk helaas, dat men dozijnen deelen Russische werken vertalen kan, bekroond kan worden door Academiën, en toch tot de grondproblemen der Russische literatuur in een zeer vluchtige verhouding kan staan. Dit proefstuk is den heer Perski vrijwel noodlottig geworden.

Wij zijn zoozeer gewoon, ons te begeesteren met ‘de diepte van den Russischen mensch’, zoozeer zijn de ‘eindelooze mogelijkheden van de Russische ziel’ een internationale spreekwijze geworden, dat wij diepte en schemerende beloften verwachten bij iederen naam, die een Slavisch spellingkarakter toont. Ondertusschen zijn het sommige Russen zelf, die ons waarschuwen, niet te veel en te consequent te idealiseeren. ‘Niet het Rusland van Dostojevski en Tolstoy’, zegt Mereschkowski in zijn ‘Anmarsch des Pöbels’ is ‘het werkelijke Rusland; wat zij openbaren, is de droom van een Rusland dat wellicht eenmaal komen kan; het hedendaagsche Rusland echter, het is veeleer het Rusland van een Tchekov en een Gorki.’ En dit Rusland inderdaad: het is veel gewoner, het nadert dichter aan den Europeeschen geest en maat. Het machtige dorsten naar rechtvaardigheid van den ouden Tolstoy, de extase van Dostojevski, zij spreken ook door dezen zich wel uit, maar in onvergelijkelijk zwakker mate, meer als de zwakke voor-vormen van wat in deze allergrootsten eerst tot een geweldige explosie stijgt. En juist door deze verzwakking verdwijnt het innerlijk verschil met het Westen. Metaphysisch heimwee, vrome levensvreugde, kinderlijk onstuimige liefdesdrang zijn ook in het Westersche menschenleven wel aanwezig, zonder deze zou het geestelijk leven eenvoudig onmogelijk zijn. De kinderlijk goede mensch, de zondaar of dronkaard die in zijn verworpenheid machtelooze droomen droomt van al-verzoening en vergeving: deze typen behoeft men zoover niet te zoeken; men vindt ze in ons midden evenzeer. Zij zijn zelfs schooner beschreven in de beste Westersche verhalen, dan de zuivere

maar middelmatig realistische Tchekov wellicht ooit vermocht.

Mochten wij de naïveteit hebben, nog te blijven gelooven, dat in Rusland de gewone en vlakke menschelijkheid, de dieptelooze verstandelijke middelmatigheid niet even rijk vertegenwoordigd zou zijn als overal elders, dan is er dit speciaal-Russische boek om aan deze illusie een stoot toe te brengen. Om dit boek met één woord te karakteriseeren: het is het vlakke, zelfvoldane verstand dat over den grootsten schrijver ter wereld disserteert, dat zijn waanwijze woordje spreekt over de grootste en brandendste problemen van het menschelijk hart, - algemeen menschelijke problemen, geen Russische problemen, problemen die iederen dag en op ieder uur in het menschelijk leven ingrijpen, en die tenslotte geen Russische specialiteiten noodig hebben, om ons nadergebracht te worden.

'Problemen, die in laatste instantie, geen Russische specialiteiten noodig hebben, om ons nadergebracht te worden.' Want niets is zoo gevaarlijk voor het juiste begrip van Dostojevski, dan het nog steeds aanhoudende gebazel over de onbegrijpelijkheid-per-se van Dostojevski, over zijn speciale diepten die geen Westerling ooit zou kunnen doordringen. De diepten juist van Dostojevski zijn klaar als vloeiend kristal, zijn Fransch en Germaansch en Nederlandsch, en wie over de enkel-Russische diepten van Dostojevski spreekt, is zich zijn eigen diepten nooit bewust geworden, en wie over de verwarring van Dostojevski spreekt, heeft zich nimmer rekenschap gegeven van zijn eigen verwikkeling, en omdat hij niets dan verwarring in zich zelve ziet, begrijpt hij de wonderbare ordening niet, die Dostojevski in het innerlijk van den modernen mensch gebracht heeft. Want om een Dostojevski te begrijpen moet men hem althans één enkele schrede tegemoet gegaan zijn. Men moet althans eenmaal gevraagd hebben, om zijn antwoord te kunnen vernemen.

En dus wordt het thans ook voor Nederland, ten hoogste tijd, om ons eindelijk en voor goed bewust te worden, dat het verschil tusschen de Westersche en de Russische ziel *anders* is van aard, dan men het totnogtoe steeds heeft voorgesteld. Wat de Westersche ziel van de Russische onderscheidt: het is een graadverschil, geen wezensverschil, het is

niet de aard der gevoelens, het is de *intensiteit* der gevoelens. En hij die deze Russische ziel het verstaanbaarst voor de Westersche wereld uitgeschreven heeft: Dostojevski, hij heeft met heel zijn levenswerk anders niet geopenbaard, dan den algemeenen, den modernen mensch, alleen maar in ontzachlijk verwijde en verdiepte proporties, in weder veel wijder en dieper proporties dan de groote Westersche kunstenaars het ooit vermochten. De hartstochten, die door zijn drama's stormen, het zijn onze eigen hartstochten, alleen hebben zij in hem een stormkracht aangenomen, die eerst hun wezenlijk karakter openbaart. Zijn atomistisch-verfijnde ontleding: het is ons eigen innerlijk, het innerlijk van den modernen mensch, voor de eerste maal sinds dit moderne mensch-zijn ontstond, begrepen tot in de uiterste diepten en verlicht door het licht van het bewustzijn. Er is ten slotte eenige reden, om te spreken over Dostojevski's onbegrijpelijkheid. Door alle menschelijke gevoelens te verhevigen, door alle levensproblemen tot hun uiterste tragische spankracht op te drijven, door het licht te laten nederslaan tot in de verborgenste gebieden van de menschenziel, die niemand vóór hem zich bewust durfde maken, werd het leven in Dostojevski's werken bijna onherkenbaar voor gewone oogen. Doch dit is een tijdelijke onherkenbaarheid, een onherkenbaarheid van den eersten blik, die onherroepelijk bestemd is, in een diepere herkenning om te slaan, en dan *een zelf herkenning zonder weêrga*. Want juist de vergeweldiging van het leven, die bij Dostojevski plaats grijpt, vergunt eerst het leven te zien zooals het wezenlijk is. Zooals Dostojevski hem beschrijft, zoo is de moderne mensch, alleen hij had totnogtoe nimmer gedacht, dat hij zoo zou wezen. Hij wist nog niet dat de gevoelens, die hij immer onbestemd gevoeld had, tot zulke stormen konden aanzwellen, hij wist nog niet dat de problemen, waarvan hij de eerste gedachten reeds had gedacht, tot zulke consequenties konden leiden, en hij wist totnogtoe niet, dat de beginselen van zooveel schuld en zooveel heerlijkheid in zijn diepten konden schuilen.

En dit proces, van onherkenbaarheid tot zelfherkenning, speelt zich af bij iederen Dostojevski-lezer, en het speelde zich af in de wereldlitteratuur. Ook de gansche Europeesche litteratuur ging, tegenover Dostojevski's werken, over van

bevreemding tot zelfherkenning, in den loop der laatste vijftig jaren. Evenals thans nog de mensch, die gansch chaos en dagelijkschheid is, zich afvraagt: wat hij gemeen kan hebben met de wilden en dwazen van Dostojevski's werken, evenzoo vroegen de menschen van 1870, Dostojevski's tijdgenooten, zelfs in Rusland zich nog af, waarom hun landgenoot zijn groot 'talent' verspilde aan de beschrijving van uitzonderingsgevallen, waarom hij zich vermeide in waanzin en onberekenbaarheid. Zij herkenden zich zelf nog niet, zij zagen vreemdheid waar oneindige vertrouwdheid had kunnen zijn. Thans is dit voorbij. De litteraire wereld staat thans, ten opzichte van Dostojevski, in het teeken dier zelfherkenning. In Dostojevski's waanzin heeft de moderne mensch zijn eigen mogelijkheden thans voorgoed herkend. Wat hij was, wat hij is, en wat hij worden kan, hij begint het af te lezen van Dostojevski's geheimzinnige texten. Van schrijver onder de schrijvers, begint hij zijn plaats in te nemen als het centrale genie van Europa. Zelfs de modieuse vereering die dit nieuwe begrip vergezelt en bezoedelt, is het onbedriegelijke teeken dat dit optische bedrog zich thans voorgoed heeft uitgewerkt.

De moderne mensch, met zijn verleden van honderd jaar droomens en lijdens, werd zich in Dostojevski voorgoed bewust. En dat uit deze verheviging, die tevens een verheldering was, een schrikkelijke zelfbeschuldiging zich verhief, een schrikkelijke aanklacht jegens de 19de eeuw, jegens haar hardnekkige en geraffineerde leugen, die geen ziel van haar bederf heeft vrijgelaten, dat ten slotte is de schuld van Dostojevski niet. Het is de schuld dier eeuw zelve. Ergens in Europa ontstond een terug-ziend geweten, een meedoogenloos terug-ziend geweten! Ergens in een ziel was een klankbodem, van zulk een diepte en fijnheid, dat de geheimste aanklachten, die voortdurend reeds in de groote Europeesche gewetens geritseld hadden, erdoor opgenomen werden en angstwekkend verstaanbaar teruggestooten in de wereld. Dat is de dreigende objectiviteit van den subjectieven Russischen schrijver. *En in hem herkende de 19de eeuw zichzelf, en erkende tevens haar tragische schuld*.

En welke zelfherkenning, en welke schuld vooral? Dostojevski's aanklacht klinkt in al zijn werken, in al zijn tragi-

sche figuren werkt deze schuld zich geweldig uit, soms tot hopelooze ondergang, soms tot hartstochtelijke boete en de wêeropstanding der genezen, zacht geworden ziel. Eenmaal echter heeft hij deze schuld direct uitgesproken en onmiddelijk geformuleerd. Dat was in zijn Puschkin rede. Men behoeft zich niet te verwonderen over het delileerende enthousiasme, de middeleeuwsche geestverrukking, die losbarstte nadat het laatste woord van deze rede, deze simpele gelegenheidslezing, verklonken was. Het was een ontzachlijk moment in Europa's geestesgeschiedenis, toen Dostojevski zijn Puschkinrede uitsprak! Plotseling werd de schitterende mantel weggeslagen, en de geestesleugen van Europa onthulde zich! Hoogmoed en verstand, dat waren de twee woorden, waarin heel Dostojevsky's aanklacht zich tesamen vatte. Hoogmoed die loerde naar het leven als een roofdier naar zijn prooi, en verstand dat omgesmeed werd tot het wapen van dien hoogmoed: dat was het uitterende proces van de Europeesche ziel. Ieder groot schrijver van Europa vermoedde het, alleen de Rus heeft de profetische zekerheid gehad, het uit te spreken, omdat hij het diepst eraan geleden had, en daarna zich zelf het volkomenst verwierp. - Nooit heeft de natuurlijke mensch, in de grenzelooze begeerten van zijn Ik, begeerten naar grenzelooze wellust, macht en kennis, zich zoolang kunnen handhaven, zonder berouw, zonder tesamen te breken, als in de 19de eeuw. Het wilde menschelijke roofdier van vroeger eeuwen, dat zich zelf verslond door de hevigheid van zijn vraatzucht, of herboren werd tot iets beters, dat wilde roofdier was in de 19de eeuw een voorzichtig roofdier geworden, toegerust met poëzie en techniek. Duizend sluiers van poëtische droomen wierp het voor zich uit, duizend idealistische leugens smeedde het, opdat het niet herkend zou worden in zijn waren aard, door anderen niet en door zich zelve niet. Vooral door zichzelve niet! - Zulk een machtig weefsel van zelfbedrog hebben vroegere culturen zich nimmer[1)]

1) De schrijver in wien de 19de eeuwsche geest de schoonste vormen aannam, Flaubert, is daardoor ook het dichtst genaderd tot de Dostojevski'sche aanklacht. Zie de afgrijzelijke karikatuur van den geestelijken, hoogmoed in ‘Madame Bovary’, en de positieve zijde van die aanklacht: de schepping van Félicité de eenvoudige: de droefste droom van een verloren zielsparadijs, die ooit een 19de eeuwer droomde!

kunnen scheppen Hoe wreed het leven dier culturen ook was: altijd was er een oogenblik, dat de conceptie van een leven *zooals het worden moest*, zich stralend en waarschuwend boven dit wreede leven verhief, stralend voor de zuiveren van ziel, waarschuwend voor hen die wegdwaalden in de verwildering van het kwaad. Er was altijd een oogenblik, waarop de natuurlijke mensch zich onherroepelijk herkennen moest in zijn waren aard. De zuivere mensch *wist* hoezeer hij zich nog te zuiveren had, hij kende en geloofde de vlekkelooze heiligheid, hij wist de richting; de booze *wist* zich boos, en *wist* den afgrond, waarheen hem zijn willooze voeten medevoerden. Omdat het leven heviger stroomde in de oude culturen, waren de intuïtien der ziel te sterk, en het intellect te zwak om deze intuïtien te verstikken. - Eerst de 19de eeuw heeft dit oogenblik der zelfherkenning eindeloos weten uit te stellen. Naast het conflict tusschen mensch en wereld, was er in de 19de eeuw een dieper conflict nog: het conflict tusschen intellect en geweten, een strijd nooit tevoren zoo langdurig en behoedzaam gestreden. Het geweten trachtte aan te klagen, het wierp voortdurend zijn wolken van vage rampzaligheid omhoog, en het intellect sprak vrij, met een enorme dialectiek sprak het intellect den mensch vrij van zijn eigen aanklacht. - De zelfzucht werd uitgebouwd tot een mystisch verfijnd systeem, een systeem van verontschuldiging. Heel de arsenalen van de oude liefdevolle wijsheid werden leeggeplunderd, om dit systeem te versterken, en er een vervoerende schittering aan te geven. - Er moest echter een oogenblik komen, dat deze eindeloos uitgestelde zelfherkenning doorbrak. Er moest een man komen, zulk een man uit zulk een land, om te durven zien, dat Europa's groote ideeën, de teedere verlangens der Romantiek, het dorre positivisme, het intellectualisme en het aesthetisme, en tenslotte de bittere klassenstrijd, dat dat alle de wisselende maskers van valsche vergeestelijking waren, waarachter het natuurlijke menschelijke roofdier zich onoverwonnen handhaafde, onoverwonnen en altijd voorzichtig. De val ter aarde van Raskolnikov, zijn kussen van den bezoedelden grond; de waanzin van Ivan Karamosov, het einde van Stafrogin den verst-verdwaalde, die zich ophangt aan ‘een zorgvuldig ingezeept koord,’ - voorzichtigheid tot in het laatste oogen-

blik! - dat is de eindbekentenis van het Europeesche intellect, en een bekentenis waarin het demonisch karakter van dit intellect zich eindelijk en hulpeloos onthult. - En geen vervloeking zoo fanatiek, die niet sinds 1914 gerechtvaardigd is geworden! - De som van lijden, die de menschheid zich sinds 1914 toegevoegd heeft - verried de som van wreedheid, die zich achter deze maskers der valsche vergeestelijking tesamen had gehoopt.

* * *

En toch kan men een oogenblik spreken van een onbegrijpelijkheid-per-se van Dostojevski, maar welk een andere dan men gewoonlijk bedoelt! Geen optisch bedrog zonder een aanleidend verschijnsel. Maar dit verschijnsel heeft men echter steeds verkeerd geïnterpreteerd. Er is een onbegrijpelijkheid-per-se van Dostojevski! Er zijn schemerende diepten in zijn werken, waar zeker geen mensch ooit in doordrong. Er zijn problemen in zijn werken, die hij alleen maar gesteld heeft, nimmer opgelost. *Daar waar Dostojevski onbegrijpelijk is, daar begrijpt de moderne menschheid zich zelf nog niet*. Daar begeeft de mensch zich naar de uiterste grenzen van het bewustzijn, en staart in gebieden van occulte krachten, wier aanwezigheid hij alleen maar constateeren kan, wetten wier verre, geweldige werkingen hij slecht vermoeden kan, doch nimmer klaar ontvouwen. In Dostojevski's levenscomplex is de wand van tijd en ruimte broos geworden. Het geweld eener tweede wereld, de wereld eener occulte wezenlijkheid, doorsiddert het natuurlijke leven zijner helden, en soms reeds breekt zij door en stroomt de tijdelijke werkelijkheid binnen. Dan als dat geschiedt, stamelt Dostojevski zijn excuses. Hij die de Westersche wetenschap haatte, voelt zich hier plotseling schuchter en schuldig. Hij die door zijn innerlijke noodwendigheid, door zijn goddelijken waanzin blindelings gedreven, zijn voornaamste levens door redelooze wonderen laat bepalen, tracht vervolgens deze wonderen op onbeholpen rationeele wijze te verklaren. Dat is een tijdelijke zwakte van den grooten zienaar van heden en toekomst. Eerbiedwekkende en veelbeteekenende zwakte evenwel! Want juist het verzet van zijn tijdelijk bewustzijn getuigt van de onweerhoudbaarheid van dit magische binnenstroomen. Dat

het ondanks hem zelf geschiedt, zegt dat het moest geschieden. En wanneer deze technische cultuur eenmaal boven onze hoofden zal tesamen zijn gebroken, wanneer een nieuwe en wijdere cultuur verzadigd van magische krachten, onze kleine technische wonderen overbloeid zal hebben, dan zal de mensch dier cultuur, die glimlachen zal over ons weten en onzen hoogmoed, in de werken van Dostojevski nog altijd het onweerhoudbare voorgevoel zijner eigen wereld eerbiedig erkennen.

Het boek waarin Dostojevski zich begeeft naar de uiterste grenzen, waar de problemen alleen nog maar gesteld worden, en niet meer volkomen opgelost, en waar dit probleemstellen alreeds de uiterste geestesspanning was die aan het bewustzijn vooralsnog mogelijk bleek, dat boek is ‘die Dämonen’, het allerdiepste wellicht dat Dostojevski schreef. De demonie, de wetten van het kwaad die daarin werken, de schrikkelijke vergeldingen die zich voltrekken, het wezen van den misdaad, dat niet alleen de geheven gewapende hand betreft, maar als een ontastbaar fluïdum de lucht doorvaart, van brein tot brein voortgestooten, - de hiërarchie der hel die zich middendoor het gewone leven opbouwt, als een onzichtbare schrikkelijke orde, - van dit alles heeft Dostojevski slechts een vermoeden kunnen geven, nimmer een oplossing. Zijn opperste der duivelen, Stafrogin, is een zwijgende figuur en bewaart dit angstwekkend zwijgen. Hij zelf noch zijn schepper weten met volkomen klaarheid wat hij is, wat hij uitwerkt, en wat zich in hem afspeelt. Enkele nieuwe, nooit vermoede wetten rijzen in het licht, van andere is de verre geweldige werking slechts als een huiverende weerslag te voelen. Dostojevski heeft het menschelijke bewustzijn verder uitgestooten in het mysterie dan iemand voor hem ooit vermocht. Hij heeft het scala der menschelijke gevoelens oneindig verwijd, naar de hoogte en de diepten. Hij hergaf den hemel en de hel aan het moderne leven. Hoog boven zijn smartelijke en worstelende menschenwereld is de verblindende belofte zijner extase, zijner tot bliksem en bewustloosheid gestegen levensvreugde: de eenige wezensstaat, die de moderne mensch als hemel kan begrijpen. Diep onder deze wereld is de donkere hel, en de verstikking en de luchtledigheid, daar waar de ziel niet meer ademen kan en toch nog

altijd weet, aan de foltering van het weten overgeleverd is. En middendoor het leven van alle dagen rukken, in wilde daden, in vervaarlijke gesprekken, in extasen en vertwijfelingen, de krachten van dezen hemel en hel in machtige slagorden tegen elkander op.

Dat de moderne mensch, vanuit het gewone leven, deelneemt aan deze tragische schuld der gansche eeuw, en dat hij evenzeer deelneemt aan de verlossingsmogelijkheden die Dostojevki aangewezen heeft: dat is de zelfherkenning die in Dostojevski onontwijkbaar is. Zijn eigen aanleg ziet de moderne mensch doorgetrokken tot de uiterste consequenties, doorgetrokken tot in de helsche diepten of de hemelsche hoogten, waarheen ze onvermijdelijk leiden moeten. Dat is de tweede geestesdaad die Dostojevski, na zijn aanklacht, heeft volbracht: hij heeft *den tragen schijn der neutraliteit vernietigd*. Hij heeft getoond, dat de mensch nooit stil kan staan, *dat het steeds ergens henen gaat met de ziel*. In het leven van alle dagen schijnt de mensch God noch duivel. Maar hoever hij in dit dagelijksche leven reeds van God verwijderd is, en hoe dicht hij de demonische sfeeren nadert, dat weet de moderne mensch slechts, dank zij dat geweten, dat in Rusland is ontstaan. Door hem alleen weten wij, wat er in de schuldige of weinig schuldige eigenschappen in wezen duivelsch is, en welke eigenschappen een mogelijkheid vormen tot verheffing, tot een terugkeer tot vrede en vreugde. Aan ieder oogenblik gaf eerst hij de oneindige beteekenis. Hij alleen toonde dat in iedere minuut des levens een heimlijke afval van God verborgen ligt of wel een heimelijke terugkeer.

En zoo dus is met Dostojevski's levenswerk, in onbekendheid, ziekte en armoede volbracht, ook eindelijk boven de 19de eeuw, het langverwachte visioen uitgerezen, het visioen van *een leven zooals het zou moeten zijn*, dat thans den mensch de zekerheid der richting geven kan. Het straalt en waarschuwt als de Godsdiensten van vroeger culturen. Het brengt de zelfde boodschap als eenmaal de Evangeliën brachten aan de verdorven Helleensche wereld, maar het brengt deze boodschap op moderne wijze, door de gestalten eener bovenmenschelijke kunst. Ieder zijner hoofdgestalten is zulk

een stralende belofte voor de ziel, of zulk een donkere bedreiging. Voor altijd schrijden zij thans voor ons uit: Ivan Karamozov en Stafrogin de intellectueelen, de hooge duivelen die denken en bevelen, Pjiotr Vershovenski en Smerdiakov, de lage duivelen die doen en gehoorzamen; Zossima en Makar, de heilige grijsaards die de oude boodschap zuiver bewaarden, Alioska en Myschkin de zuiveren, die doorstroomd van Goddelijke vreugde zijn, Dmitri Karamozov en Rogoshin en Nastacha Philoppovna de vleeschelijken, in den barensnood hunner wedergeboorte, - deze heroën schrijden voor ons uit, als de mythologische projecties van ons eigen leven. Aan hun groote beweging herkent de moderne ziel het wezen van haar kleine bewegingen, die zwakker zijn maar van den zelfden aard.

En zooals wij in dezen tijd, in de verte van het verleden, de groote gestalten der Grieksche mythologiën boven het Helleensche leven stralen zien, zoo zullen de verste geslachten, boven de trage en sombere verwarring van het moderne leven, deze bovenmenschelijke gestalten nog altijd zien verrijzen.

DIRK COSTER.

Slot volgt.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De Koningin naar Indié. -

Indië dringt er op aan dat Hare Majesteit Haar tropisch rijk bezoeke, en het zal goede staatkunde zijn, aan dien wensch gevolg te geven.

Is het natuurlijk, dat, in onzen tijd, de Europeesche souverein van een Indisch rijk daar nooit den voet hebbe gezet? Koning George V oordeelde van niet, en zijn verschijning te Delhi heeft Britsch-Indië nauwer aan zijn Rijk verbonden.

Constitutioneele bezwaren? Zij zijn er om overwonnen te worden. Wij hebben den plicht, onze constitutioneele practijk in te richten naar de eischen van het heden, die andere kunnen zijn dan die van gisteren. De zaak is, zonder grondwetsverkrachting, uitnemend wèl te regelen.

Financieele bezwaren? Meent men het? Alsof de Koningin te verschijnen hadde in Oostersche pracht, instede van in Westerschen eenvoud. Machtelooze nabootsing van inheemschen luister is zeker het verderfelijkste wat men zou kunnen verzinnen. Maar het is volstrekt niet dáárom te doen. De Westerling imponeert de Oostersche verbeelding niet door pronkgewaden.

De zaak is dat Indië de betrekking tot het Rijksgeheel, die staatsrechtsleeraars voor haar geformuleerd hebben, zien, tasten en voelen wil. Zij moet uit de boeken in het leven overgaan. Zij kàn dat nu, door een eenvoudig middel, maar men verzuime een oogenblik niet, dat wellicht nimmer terugkeert.

Overtroefde de Souvereine Vorst, 2 December 1813 op den Dam, Napoleon in staatsie? Zóó uit de visschersschuit

gestapt, reed hij er heen in het eerste vehikel dat bij de hand was. Het verbond zou bezegeld zijn geworden, al ware hij in lompen geweest. Eén fout kon hij maar begaan, en dat was, *niet* te komen.

Zooals toen de verhouding tusschen Nederland en Oranje, is het thans die tusschen Indië en Nederland welke, tot haar verinniging, behoefte heeft aan het ongewone. Wij bezitten dit in de persoonlijkheid der Vorstin. Wij woekeren met dat bezit, door het, een zes maanden, op Java en in de Buitenbezittingen op eene winst uit te zetten, die het, binnen dienzelfden tijd, in de brandvrije kluis van het Loo niet behalen zal.

H.T. COLENBRANDER.

Buitenlandsch overzicht.

25 Sept. 1919.

Van de onderwerpen die de vorige maand onbesproken moesten worden gelaten, zal ik den vrede met Duitsch-Oostenrijk thans niet aanroeren: het zou voor den lezer dubbel werk worden, nu hij in deze zelfde aflevering over de Oostenrijksche zaken een hoofdartikel vindt. Wèl is nog een woord te zeggen van Hongarije, Opper-Silezië, Wilson en den Amerikaanschen Senaat, de binnenlandsche verhoudingen in Engeland.

Hongarije verraste de wereld in Augustus buitengemeen, door plotseling een aartshertog uit de afzondering te halen.

Het was indertijd tot het bolsjewisme overgegaan, óók en misschien vooral uit baloorigheid tegen de Entente. De overwinning der Entente beduidde de besnoeiïng van Hongarije ten bate van Tsjecho-Slowaken, Zuid-Slaven en Roemeniërs. Door de revolutie gaf Hongarije te kennen, dat het in ‘democratie’ de gunstelingen der Entente kon overtroeven. Men rekende op den bijval der arbeiderspartijen in West-Europa; maar die bleef uit, en onderwijl ontwrichtte het bolsjewistisch bewind de Hongaarsche maatschappij. Toen nu bovendien dit bewind machteloos bleek de Roemeniërs tegen te houden, die het air aannamen van binnen te dringen als bevrijders, en de val van Boedapest eene kwestie van dagen leek te zijn, verdween het gouvernement van Bela Kun, om plaats te maken eerst voor een socialistisch tusschenbewind; vervolgens, zoodra de Roemeensche troepen inderdaad de stad

genaderd waren, voor aartshertog Jozef, door zeer reactionnaire elementen omgeven. Friedrich, de nieuwe minister-president, ontkende dat men reeds tot de monarchie zou zijn teruggekeerd: het volk, in Nationale Vergadering bijeen, zou de beslissing vellen. Intusschen rukten de Roemeniërs Boedapest binnen en gaven er het teeken tot Jodenvervolgingen en allerlei reactionnaire wanorde. Een commissie van Entente-generaals spoedde zich naar de stad, om er orde op de zaken te stellen. De aartshertog werd door de Entente niet erkend, en trok zich terug. Met een nieuwe regeering wil het sindsdien in Hongarije niet vlotten. Eigenlijk weet men niet, waar nu het regeeringspersoneel vandaan te halen. Dit placht in Hongarije uit de aristocratie der Magyaarsche grootgrondbezitters te worden gerecruteerd, de stand vertegenwoordigd in een Tisza, en die steeds in de engste verstandhouding met het keizerlijke Duitschland gestaan heeft.

De gebeurtenissen sedert November '18 hebben dezen stand, zoo nog niet in maatschappelijken, dan toch in politieken zin onteigend. Maar een middenstand bestaat er in Hongarije, buiten de Joden, eigenlijk niet. Op het platteland geen eigenerfde boeren: niets dan magnaten en een agrarisch proletariaat. In de steden weinig neringdoenden van niet-Joodschen bloede, een niet talrijk en niet krachtig fabrieksproletariaat (de moderne nijverheid is er pas in opkomst), eenig geletterd proletariaat. De maatschappij gelijkt er in bouw op de Russische van voor de revolutie. De Hongaarsche omwenteling had alleen bestand kunnen hebben wanneer zij vooral als een agrarische ware opgevat, die zich de schepping van een eigenerfden boerenstand ten doel zou hebben gesteld; - maar de landarbeiders zijn blijkbaar te onontwikkeld en gevoelloos geweest, om de leiding in handen te nemen. Zoo zijn, tijdens de periode-Bela Kun, vooral de geletterde en industrieële proletariërs aan het woord gekomen, standen met weinig wortel in het volk; en nu ook dit bewind is ten val gebracht en de Entente van een herleving van het grootgrondbezittersgezag niet hooren wil, weet men eigenlijk niet, welken kring bij voorkeur in de regeering te vertegenwoordigen. Bij deze gelegenheid van zaken zal het vermoedelijk in Hongarije lang onrustig blijven. De Roemeniërs trachten met die onrust hun voordeel te doen, en stellen de Entente, die hen gaarne

achter eene demarcatielijn terugschoof, de brutaalste eischen.

Opper-Silezië, voor het Duitschland dat het Saarbekken verloor een allerbelangrijkst kolendistrict, is door de Entente niet onmiddellijk aan de Polen toegezegd, tot hun beider groote teleurstelling en woede: een volksstemming zal moeten uitmaken of het district Poolsch wordt dan wel Duitsch blijft. Op een voor het Duitsche belang hoogst ongelegen oogenblik ontstonden er bolsjewistische woelingen; Poolsche troepen stonden dicht in de buurt en popelden, er ‘de orde te gaan herstellen’, en dan meteen voor een goeden uitslag der stemming te zorgen! De Entente heeft echter de Polen teruggewezen en zal nu zelf het land, tot de volksstemming gehouden wordt, bezetten; er wordt nog beraadslaagd, of het door Franschen alleen, dan wel door Franschen en Britten zal geschieden.

Ook elders krijgt de Entente het met de Polen te kwaad. De toekomst dezer natie, en de ontwikkeling van haar betrekkingen tot de omringende volken, behooren tot de meest samengestelde der thans nog aanhangige vraagstukken. Geen honderdste deel van de massa, die in de Ententelanden de leus van Polen's herstel aanhief, zal er zich rekenschap van hebben gegeven, *binnen welke grenzen* deze staat zou moeten worden hersteld. Het Polen van vóór de deeling was geen nationaal rijk; de niet-Poolsche onderdanen waren binnen zijne grenzen veel talrijker dan de Poolsche. Echter hadden zich, in de van dagen Polen's grootheid, in Litauen, in Wit- en in Klein-Rusland, een Poolsche landadel en een Poolsche (katholieke) geestelijkheid gevestigd, die de bevolking van niet-Poolschen bloede aan een regime onderwierpen dat tegen de ‘beginselen van Wilson’ evenzeer vloekte als de verdeeling van Polen tusschen Rusland, Oostenrijk en Pruisen dit later gedaan heeft. Toen, van 1815 tot 1830, het zoogenaamde ‘Congres-Polen’ met zijn (van de Joden afgezien) uitsluitend Poolsche bevolking een ruime autonomie genoot, heeft het zich geen oogenblik onthouden van de poging, ook in Litauen, Wit- en Klein-Rusland het overwicht van den Poolschen grootgrondbezitter en van den Poolschen geestelijke te herstellen. De zonden der Polen in dit opzicht zijn in West-Europa minder bekend geworden dan die der Russen tegen hen na 1830

en 1863, maar daarom hebben zij toch even goed bestaan. In Litauen, thans voor een deel door Poolsche troepen bezet, blijken deze onmiddellijk begonnen te zijn de boeren te noodzaken, twee dagen in de week zonder betaling voor de Poolsche landeigenaars te werken, en deze boeren organiseeren thans den gewapenden volksopstand. Het ontbreekt in de Polen omringende gewesten veelal aan een hoogeren stand van eigen bloede, die de zelfstandigheid dier streken tegenover Polen handhaven kan. Vóór den val van het Tsarisme was het de centrale Russische regeering die de Polen daar in toom hield; - voortaan zal het de Entente of de Volkenbond moeten wezen. Ontbreekt zulk een toezichthoudend gezag, dan zijn jaren van strijd en onrust in die streken met stelligheid te voorzien; een strijd, die naast het nationale ook een maatschappelijk karakter zal vertoonen en dus zeer bitter, wellicht wreedaardig en gruwelijk wezen zal.

Een bewapende Volkenbond zal dus werk genoeg vinden; intusschen, is hij op komst? Hij komt er niet zonder Amerika, en Amerika heeft zijn besluit nog niet genomen. Nu het laatste woord moet worden gezegd, aarzelt het Amerikaansche volk zijn in zooveel opzichten benijdenswaardige positie van vóór den oorlog op te geven. De stemmen, die Amerika waarschuwen zich niet met politiediensten in Europa te belasten voor zoover het die nog afwijzen kan, winnen aan kracht. Maar hoe luid het verzet tegen Wilson's volkenbondspolitiek ook geworden is, hij geeft de zaak niet op, en het is zeker dat hij steun vindt bij andere kringen der Amerikaansche samenleving dan vertegenwoordigd zijn in den Senaat. Men moge gegronde aanmerking hebben op menig artikel, - verbetering is allicht eerder te verkrijgen door het thans aangebodene te aanvaarden, dan door het te verwerpen. Het begin van het Volkenbonds-gezag zal noodzakelijk gebrekkig zijn; - maar de wereld zonder zulk een gezag erger dan gebrekkig. Het Amerikaansche volk is vol vooroordeelen, maar ook vol idealisme; ik denk, dat het idealisme het nog winnen zal.

Lloyd George verliest de achting van het liberale deel van het Engelsche publiek na zijn stembusoverwinning van

December al bijzonder snel. De oorlogsstemming verdwijnt; en de oude leus ‘peace, retrenchment and reform’ begint weer te trekken. Merkwaardig was de indruk onlangs door het rapport eener parlementaire commissie van contrôle op de staatsuitgaven tijdens den oorlog gemaakt. Het betrof de uitgaven van het luchtvaartdepartement. Ambtenaren van dezen tak van staatsdienst bleken met ondergeschikten van aannemers te hebben samengespannen om gefingeerde namen op de loonlijsten te brengen en onderling het geld te verdeelen; - en dit was slechts één misbruik uit vele. Reusachtige diensten moesten tijdens den oorlog worden inééngezet in een vloek en een zucht; bij den aanleg van vliegkampen alleen werkten op zeker oogenblik 70.000 man. Het is geen wonder dat misbruiken zijn voorgekomen; nog minder, dat de belastingbetaler nu verlangt dat het met de roekeloosheid en corruptie gedaan zal wezen. In het groot valt in Engeland te doen wat bij ons de Eerste Kamer deed ten opzichte van zekere Wageningsche practijken.

C.

Walmende lampen.

Derde boek.

Eerste Hoofdstuk.

't Was Meta, als moesten er spiegels zijn, zachtglanzig al het fijnkleurigs weerkaatsend. Tevens wist ze zich hoog in ruimte, in een ongebroken wijdheid van gouddoorgloeide blanke blauwheid; 't geluk eener overstelpende weelde van teere schoonheid die alom is, een aarde, een wereld van louter licht, van zuiverste helderheid, eindeloos. Die glansde spiegelend, als bedrieglijk, verwarrend-wijd en -veel en -vreemd - en 't was juist al-doorschijnende reinheid, zuiverheid die niets heeft te verbergen. Slechts kon haar blik het niet vol overschouwen. Het overschitterde als een wonder, hoewel zoo liefelijk als de Meinacht.

Zij, Meta, zat hier op een duinpunt; achter haar, in de diepte, sliep Baasje, zijn wagen in loofhut van bloeiende vlier. Zij, met 'r malle corpulentie, was moeilijk klauterend zóó hoog gekomen; steil stond de buitenwand van haar heuvel op breede voet van glooiend wit zand; al voelde ze geen duizeligheid, beter keek ze niet recht naar beneden, want tot bewust beschouwen zich spannend, werd zij telkens als opgeheven; zij, met haar gezetheid, opeens als gewichtloos.

't Was alles opeens en onwezenlijk. Een dag van zon na al de regen, de trieste kilheid der gansche week, die daags na haar aankomst in Zeeland begon, of eigenlijk juist op het oogenblik dat zij wàs te Middelburg, dat op de brug de witkiel haar voorging en ze de zijige motregen voelde, toen

éven welkom, als een nieuwheid, na de wekenlange droogte, de stoffige verhitting der reis.

Warm - doch welk een genot, dat sporen! Een zegetocht maakte de trein door Zeeland. Doende in alles als Vadertje wilde, zat zij eerste, met Bertha Stroohuls, die glunderde of ze de gids op reis was, omdat het ging naar het dorp van 'r dochter en het pension-adres kwam van deze. Tot Dordt, een heer bij hen in de coupé en Baasje warm en slaperig, te vroeg gewekt en uit zijn doen. Van daar af alleen en hem rustig gekregen. Zelfs te Roozendaal sliep hij door. Toen begon het genot van het nieuwe, met de grappige ijver van Bertha om gedurig voor Barnum te spelen, hoewel ook zij het alles voor 't eerst zag. Baasje, in het midden der bank, aan weerskanten tegen het licht beschut, sliep door alles heldhaftig heen. Bertha, al grootmoeder, deed als een meisje en ook Meta voelde zich blij. 't Gaan naar dit nieuwe was een ontvluchten. Het mòest nù, nòg, zoo had zij begrepen; de rust in het dorp van Bertha's dochter kon een uitkomst zijn, een redding. Weer maakte Papa alles mogelijk, in elk detail, tot dit eerste klasse - zij met Bertha en 't kind alleen in halve coupé met raampjes vóór zich.

Hoog over een dijk als een heirweg gleed het. Eerst natuur van groote lijnen, vlakten slib, verten van water en buigend en hoekend de waterkeering, dijk met nog weer betonmuur daarop. Toen de schilderachtigste dorpen, veelheid van akkerbouw telkens als tuinen, blije bekoring van sterke kleur. Zoo was het overal gebleven, ook na het breede geweld van de Schelde, in het intieme van Walcheren's land. Kleur aan hoeven en in hoven, lief en blij, geestig en mooi, veel groen en wit en zwarte delen met arabeskende witte omranding. Zelfs bij de stationnetjes bontheid van bloemen, ordelijk, blijkbaar met liefde geplant. Smaak en kleurzin overal. En 't verre vlak, de welige landen, groot van lijn en sterk van tint. Geen Geldersche droogheid, nooit Hollandsch eentonig, altijd het welverzorgde van tuinen, bezit van levensblije menschen, die kleurig en keurig zijn, ook in de kleeding. Opgetogen keek Meta dat aan. 't Was anders dan z' ooit ergens zag, het deed aan oude schilderkunst denken: boomengroepen- èn menschen-van-vroeger. Prachtige bejaarde boertjes,

gekleed in het zwart van hun mooie schuren, gezichten van de Primitieven, met grijze lokken om platronde hoedjes.

Ook de kinderen deden, met de statieuze omslachtigheid van hun tooiende kleeding, aan de miniatuur-menschen op oud-Hollandsche schilderijen denken, meer dan aan gewone kleuters. Herhaaldelijk zag ze er spelen met geitjes, genreschilderijtjes, zóó klaar. Ezels graasden, bij menige hoeve; en telkens waren er forsche paarden, glanzige merries met één, twee veulens. Bertha wist: de paardenteelt telde veel bij de Zeeuwsche boeren. Meta dacht aan zedeprenten uit de zeventiende-eeuw: het waren triomfator's-beesten, mooi niet, maar hevig-decoratief met de dichte, rosgele manen, die de koppen der lijvige bruinen omkuifden. Beelden van stoerheid en teeldrift, die merries, welig als alles in 't rijke land, dat feestelijk, wellustig-blij aandeed...

Verrukt zat Meta er naar te kijken, nauwelijks lettend op Bertha's gebazel, doch dan bedenkend: 't mensch meent het goed, zij is een steun, dit gansche plan van een retraite in Zeeuwsche stilte heb ik immers aan haar te danken. De dochter had over het dorp geschreven, waar dikwijls schilders waren gekomen; één stierf er en zijn weduwe nam 's zomers geregeld betalende gasten, maar later, in de schoolvacantie; nu was er niemand en Meta vond in dat huis aan de duinvoet rust.

...Heel een week was die rust tot verveling geworden, lag zij gewikkeld in plaids op de ligstoel, niets vóór zich dan de vale duinrand, waarop een ouwe ezel grauwde, jonge konijnen schichtig hupten en soms een meeuw kwam neergewiekt. Het aanhouden van kilwaairige regen en het besef: ook ik moet druilen, de dokter wou het, hoe suffer hoe beter... om ‘overspanning’ hierheen gestuurd...

- Niets dan overspanning, Mevrouwtje, en ook tot Vader: - Louter dat... Maar stáág verhooging en daarom een ligkuur.

Wel dacht zij van dat alles het hare, maar iets besefte, erkende ze zelve, iets moest er gebeuren - zij moest er wat uit. Toen bracht het gepraat van vrouw Stroohuls uitkomst en kostelijk trof het dat die graag mee wou, zoodat zij Baasje kon overlaten en niets doen, niets dan suffen... òf peinzen, telkens opgeschrikt door - *het ééne*. Ook

midden in de nacht dat *ééne*. En niet de kracht om anders te willen, om vol te houden; ach, net als het weêr, onbetrouwbaar-veranderlijk.

Het was haar tot een obsessie geworden, iets dat zij niet gebeteren kon - zij, Meta, was gelijk het weêr, dat plotseling omsloeg: nu weer die regen, na weken van zon en te vroege warmte...

Maar déze morgen: windstilte en lichtheid; een gloed van goudglans om het duin. Bertha had haar naar boven geholpen, een heuvelrand over en neer in een dal, dicht overkroesd door struikgewas, lijsterbes en vlier die bloeide, doordringendgeurig te alle kant. Opeens een weelde van groei, die vallei, tusschen wallen van duin verscholen, donkerend onder het dichte groen, met egelantier en berberis, waar dikke droppels zon op leekten, terwijl, waar het open was vonken sproeiden, korrel-zand blonk als diamant onder duinroosjes en viooltjes. Een wildernis en een overvloed. Zij stuurde Bertha om Baasje's wagen, terwijl ze halmen vlocht en winde, waar hij, zenuwachtig lachend, in verrukking kraaiend, naar greep.

Toen Bertha terug was, viel hij in slaap. Dus zond ze de vrouw naar heur dochter en kleinkind. Zij zàt nu hier: - een ander leven, maar ach, toch was zij en bleef als het weêr: het weêr dat straks misschien al omsloeg...

* * *

Wat bleef haar, dan reden tot dankbaarheid? De schat daar beneden; haar vader en Her, ook Ly' door het sturen van allerlei dingen; te Rijswijk de Spekler's, zelfs Mevrouw; en nu vrouw Stroohuls, steeds hulpvaardig... God, hoe prachtig was de Natuur! Hier wàs het de Natuur, de Schepping, vóór en om haar één groot wonder. Getroffen het aanziend, bleef zij dezelfde; in haar talmde, hokte het oude. Hield het verband met haar koortsigheid, of kwam haar koorts uit overspanning, zooals de dokter had gezegd? U doet te veel, je doet te veel, beurtzang van hem en Mevrouw en Papa... Haar te veel was alleen een verzet tegen traagheid, een vechten tegen ontmoediging - 't ontvluchten aan neerslachtigheid, door nieuwe teleurstelling telkens weer over haar heen geplonsd.

Wel vroeg ze zich elke keer: ligt het aan mij? Ben ik prikkelbaar, schuw, vreesachtig? Doch nu nog schrijnde Kees Tuinstra's doen en zelfs meer dan de eerste dagen na die ontgoocheling op het duinfeest. Ach, die malle, ruwe middag, een garden-party ter Residentie! Ervoor de verlegenheid aan de Hoornbrug, toen dáár, na drie- of viermaal uitstel, Kiek en Lieske hun feestje kregen. Zij had dat pretje zelf bedorven. Duidelijk zag ze nu haar drijven, om Nico toch maar erbij te hebben. Daarmee was het plan verknoeid: toen begreep ze dit niet, verlangend vooral ook de jongen plezier te doen. Ach, ze dàcht er niet bij aan Isa: haar willen schakelde die uit - dus kon het zoo ook in haar plannetjes gaan. De domheid kreeg de rechtvaardige straf: opzettelijk sprak zij erover met Bert: of Nico met de De Wilde'tjes meemocht, een middag naar de Wiekerbrug; doch al diezelfde avond kwam Isa: wat een alleraardigst idee; nooit zoo iets verwacht van Meta; deze vond het zeker goed, als het een fuifje werd van hen beiden en met de drie jongste Spekler's erbij - Nico was daar zóóveel gevraagd, 't zou een afdoener zijn en de pret veel grooter... Meta ‘kòn er niets tegen hebben.’ De blik bij de laatste woorden besliste; Meta voelde dat zij bloosde: dus dòrst zij er niets tegen hebben. Jan de Wilde bestuurde het nog ten goede, daar hij alles begreep en aanvaardde. De teleurstelling bleef voor de middag zelf, toen hij de meisjes te Rijswijk bracht en jokte dat Oma niet al te wel was, totdat hij Meta even alleen had en plaatsen kon: - ‘Het viel Moeder tè zwaar, nooit heeft ze Isa meer willen ontmoeten en nu zoo opeens met de kinders erbij...’

De deernis had gesnikt in Meta, doch meteen had zij grimmig beseft, dat het ergste zijn zou als Isa iets merkte, als die voldoening haar gewerd. En zoo moest ze komediespelen, zij tegen de beroepsactrice! die haar tartte met blik en glimlach, maar heel de middag haar niet van de wijs bracht. Toch werd het geen overwinning voor haar, dat leerde het zelfverwijt van de nacht, toen ze inzag wàt haar voorzichtig gemaakt had, zoodat zij een spel speelde uren lang uit angst te worden doorzien door Isa. Niet meelij met mevrouw De Wilde was wat haar werkelijk had gedreven, maar wel de vrees dat Isa iets merkte van hetgeen

zij voelde voor kleine Nico... En ook dit was nog zelfmisleiding, want juist bij alles van die middag stelde de jongen haar teleur en spookte er nieuwe deernis met Bert, die niet kòn blij-zijn met zulk een zoontje...

't Was in haar blijven verwijten en beven tot op de middag van het duinfeest. Zij voelde zich aldoor slap en koortsig; de thermometer wees verhooging - doch het kon niet dat zij thuisbleef; immers, indien zij zich hiertoe al dwong, 't verlangen zou nog tijdens het feest haar naar Wassenaar hebben gedreven. Een verlangen, niet naar blijheid. Zoo, wat zij over het feest gehoord had, het eerst op een morgen van Suze Spekler, haar allerlei vroolijks kon doen verwachten; haar prikkelde nieuwsgierigheid en in het midden daarvan stond Isa, die over Zwart's plannen niet uitgepraat raakte, ook onder de kinderpret aan de Hoornbrug.

Isa bij de vròuw van Zwart en achter haar aan de arme Bert... Want hij zòu gaan: een week te voren vroeg hij Meta ‘ook één dansje’.

...Hoe verrassend was er de aankomst! Blij voelde zij zich nieuwelinge, toen, in het spoortje naar Scheveningen, de majoor het teeken tot uitstappen gaf en ze duin zag en wei tegelijk en lage, door zeewind geteisterde boomen, een laan met krachtige, bultige knarren, langs struiken en landen van teer, bleek groen. Toen was er een zandweg tusschen weien met elzenhout aan beide zijden, waaraan een kronkelend voetpad begon, dat zij gingen de een na de ander, langs een zwaar begroeide beek. Een hekje en Suze zei: - ‘We zijn er!’ En opgetogen verbaasde zich Meta. 't Was iets zóó anders dan zij verwacht had. Hun paadje kwam uit op een deftige laan, waar rijtuigen en auto's drongen naar een niet groot doch vriendelijk landhuis, witgepleisterd met groene blinden, groot grasveld links en rechts zwaar hout, waaronder de beek lag, krink'lend zwart glanzig. 't Gazon bleek uitgestrekt achter het huis - dat was de feestplek met de koepel, die tegen het bosch aan de duinrug gebouwd was, het fundament als gewelf op de beek en tot twee-man-hoog reikend boven de heuvel, waar het venster uitkeek van Tuinstra's portret.

Nu nog voelde Meta die indruk: tweevoudigheid van statig geboomte onmiddellijk aan tegen duinenlichtheid, de

fijne tinteling, teere glanzing, die zij nu hier op 'r Zeeuwsche hoogte als overstelpend wonder terugvond...

Dáár... ach, àl de ergernissen, zoo wreed, zoo schril op haar aankomst gevolgd! Toèn de gewaarwording, nu nòg de ontleding van verbijsterende contrasten. De feestplek, tentjes, stoelen, banken, deed, hoe barok, wel grappig aan, iets als een rijke bruiloft buiten. Te veel als bij een bruiloft kwamen, tusschen de gasten in zomertoilet, de enkelen in Louis XV-kostuums uit. En 't bleek geen bruilofts- maar echtbreuks-vertooning, een wreede driestheid, rauw openbaar. Zwart, die er rondliep in grijs colbertje, gedoogde dat men hem aansprak als Sire; de anderen waren zijn ‘hovelingen’ en Isa was ‘la Pompadour’, wie 't nog niet wisten, vernamen van Tuinstra, wat blijkbaar voor niemand verborgen mocht blijven: dat Isa was ‘la Pompadour’! Bert, in blauw cheviot met stroohoedje, moest dat over zijn zuster hooren...

Er druischte een klikklak van deftige namen, doch de verschijningen misten distinctie: 't leek Meta een ander, uitheemsch Den Haag, dat bont gekleed was, schetterig praatte, veel indische geelheid, ook tal van joden, nochtans weinige jodinnen, maar een zwerm van gichelmeisjes, leelijk gekleed en goor van huidkleur. Hoe sympathiek was Suze Spekler, om medelijden mee te krijgen, zoo misplaatst stond zij onder de bende.

Meta herkende maar enkele menschen als gasten van het schildersfeest. Waar haalde Zwart weer allen vandaan! Waren het abonnees van de krant? Hij bewoog zich als tusschen vrienden en bijna aldoor was Isa mèt hem en mevrouw Zwart zat in d'r hoek, die blijkbaar was bedoeld als ontvangstplek, doch spoedig onzichtbaar werd bij het dringen.

Tuinstra, als Figaro, leek op een clown. Maar hoe gemakkelijk ging hem zijn spel af! Die leukheid werd ook Meta's excuus. Zij kon er onmogelijk tegen in: niet beter althans dan zij had beproefd. Moeilijk was haar positie aldoor, daar zij, met de Spekler's gekomen, van wie haast niemand notitie nam, door Isa in háár kring geroepen, luid en herhaaldelijk, onweerstaanbaar, plotseling op de voorgrond gebracht, er niemand kende dan Zwart en Tuinstra, die beiden even gemeenzaam deden, wat een verklaring leek

van de ontvangst en haar figuur bij de anderen redde.

Toen zij ontglippen wou, stuitte Bert haar met blije praat van: ‘aardig feest, hè?’ Deze ontsteltenis besliste. Even wist ze niet, hoe zich te houden, doordien uit blik noch glimlach bleek, dat Bert niet meende wat hij zei. De stakker, hij kon moeilijk anders; toch - als hij toen al met één enkel woord..... Bèrt, die háár zei: dit feest is prettig... Gewend was zij, lang, aan veel onverklaarbaars, een barokke tweeslachtigheid in zijn huis, als verzinnebeeld in het verschillend aspect van de al te slordige huiskamer waar Isa regeerde, en zijn werkvertrek, waar dezelfde meid-huishoudster tegelijk zichzelve wreekte en deed naar haars meesters innigst begeeren, met kinderachtige ordelijkheid. Zijn broederliefde spaarde Isa. Doch ontzag hij haar niet te veel, door bij een vertoon van lichtzinnigheid als deze ergernis-middag was, te doen, te spreken, alsof hij genoot en zelfs tegen haar zich niet te verraden, om menschen die hem niet konden verstaan? Haar: - ‘Ja!’ op zijn vraag was wèl verstaanbaar, doch Bert bleef zich altijd veel te goed meester om terstond op haar schimptoon te reageeren.

Bedoelde haar doen daarna, hem te tarten? En had hij hiervan niets begrepen?... Hòe mocht ze 't hopen, daar heur gedrag voor haar zelf onduidelijk bleef? Zelfs hier in 'r duinmijmerijen had zij nog erover getobd. Niet uit plezier of met plezier had ze meegedaan met Tuinstra! Dat meedoen was trouwens: niet zich verzetten. Al dadelijk tegen zijn tutoyeeren. Hoe na Isa's krijschend: Meta! en 't ‘onze Geldersche’ van Zwart, zijn als van-zelf-sprekend ‘je’ af te wijzen met een ‘u’ of betoon van stijfheid? Zij speelde instinctief kameraadje: de jongere van de bekende schilder. Zoo bewees gemeenzaamheid niets: voor anderen evenmin als voor hen zelf. Zelfbehoud bracht haar spontaan, als onwillekeurig tot die gedraging. Hij toonde verwondering noch blijdschap en bleef genoegelijk in zijn rol, waarachter Meta duidelijk voelde, dat in de leuke een ijdele Kees stak, die dankbaar de feestleiders-functie waarnam.

Aan het Belgisch souper vol schimp, trachtte hij nu zijn oom te believen en onder alle grappen door, deed hij niets zonder diens permissie. Ook voor hem bestond mevrouw Zwart niet...

Was het zelfbehoud, was het de angst, dat ze met ergernistoonen zich bloot gaf, of hield veeleer 't besef haar tegen dat haar toon te fel zou zijn en nam ze hierom de rol niet over, door hem de avond van 't Belgisch feest bij De Ridder en Wolters gespeeld?... Ach, in dubbele zin was ze laf bij al 'r koketteeren met Tuinstra! Had hij haar zenuwachtig geweten? Soms kreeg zijn spot iets nederbuigends... Hij wist niet, wàt haar angstig maakte, dat één gedachte haar beheerschte... Bert-zelf kreeg hiervan te laat een vermoeden!...

* ⁎ *

Een kwelling van storing, de pijn van een knak... besef van licht, van rozigheid... en weer die knelling, die wrikkende storing - Meta, tot bewustzijn rijzend, wist-en-zag zich, haar hand greep grond, zijlings neergedoft op de duintop, in het aloverstelpend licht. Zij hoorde geroep en wist: dat was Bertha. Even doorsoesde de stoving haar hoofd nog; haar hand greep haar keel, zij slikte moeilijk. Ze kuchte, drukte zich overeind en hoorde Bertha: 't kind was wakker... - ‘Ik kom!’ Maar wat was zij doorstijfd, zoo loom!... Bewust apathisch draalde zij en wist zich weggedroomd in peinzen, droef overpeinzen hetzelfde, het ééne; en zag weer het wonder van lucht en licht waarin ze zat als opgeheven, dat om haar was, ook onder haar... Maar daar - nu wist ze niet wel of ze waakte, scheepjes zag zij staan in de lucht, twee en nog twee, die dicht op elkander, zij lagen bewegeloos - niet op de zee. Plichtsbesef neep haar denken naar Baasje, doch Bertha was bij hem, verbaasd bleef zij zien. De scheepjes hingen in de lucht. En waren er andere, verderaf, die stonden lager op de zee en er waren er dichterbij die schenen langzaam voort te glijden. Doch vreemd, het luchtgewelf, hoe kon dat, er voor was zee-en-hemel één, en, of het was òp een gordijn, stonden de paren scheepjes in blauw, zacht-blauw, dat dicht was en doorschijnend...

- Mevrouw, kwam Bertha; gunst, Mevrouw...
- 'k Was in de dut geraakt, spotte Meta.
- U hadt best kunnen vallen, vond Bertha.

Meta lachte, ze was solide en deze duinen waren geen Alpen, al zag zij er nog nooit, zoo hoog. Doch onder de lach

overtoog haar een griezel, even een gedachte aan duizel, het was wel waar, ze lag op een punt... - Help m'es! deed ze lui. Maar toen: - Heb je brieven?! Behalve het *Nieuwsblad*, zag ze meer dan één couvert.

- Mensch! viel ze nu als plagerig, uit; en, zenuwachtig-beredderend, snel: - Toe, kijk jij zoolang bij Baasje...

Het was, het wàs de hand van Bert.

Zij had een prentkaart gestuurd aan Nico, daarvoor kwam hij zeker bedanken. De vinger reeds aan het couvert, zag zij op; zij zuchtte, pinkte, staarde de lucht aan, dat grondeloos wonder... Ach, zoo ze roekeloos gedaan had, met aan de rand hier in te slapen, 't was niet geweest in overmoed, maar juist doordat ze zoo diep was getroffen. O, vroom te zijn, deemoedig vol eerbied voor al die wonderen in de natuur...

Als angstig, ritste zij nu het couvert los en las en bleef bevangen staren; haar lippen trilden; weer zag zij op - nu prismade rose en rood door het blauw, de hemel glansde, goud en zilver; weenend zag zij het wonder aan en voelde haar ziel in de ootmoed versmelten der dankbaarheid voor een geluk-als-een-wonder.

* * *

Huilde Baasje? Nee, 't was kraaien. - Jongetje! riep zij, wrong vlug overeind en zag de bebloemde vallei met zijn wagen. - Jongetje! - O, ze had neer willen vliegen! Het rieken der vlier wiekte haar tegemoet, kleuren vlamden zwaargroen en goud; nauwelijks ziende waar haar voet trad, stoof zij met wijde stappen omlaag. Het dal lag hoogomsloten te stoven, met klaterende zonnevlakken over het wingerend, kroezend loof, waar vinnig alsof het staketten waren dorens en dorre takken uit priemden. Struikgevaarten, ineengewrongen bij de strijd aller lentes en zomers om mogelijkheid van groei in de nauwte der hellingen, hecht aan de binnenzij; saamgewarde kluiten heester, van klein en groot blad, dof en glanzig, weeldewasdom op de zandgrond, gebroeid in het schroeien der windscherm-wanden; fonkelden, schaterden in vuur, overpoeierd van trillende zonglans; er hingen lappen licht langs het groen, bladen bolden tot vruchten van goud-

gloed, diep uit het loover spatte een vlam op, spits en rondstralend als van een altaar.

Verrast, verbijsterd bleef Meta aanschouwen. Goddank stond haar ziel weer voor indrukken open! Bertha, naast de wagen hurkend, wees de jongen naar zijn moeder. Meta van d'overzij, wuifde hem toe. Het was haar, of zij in een tuin kwam, waar alles sliep in middagvrede. Kevertjes luierden, dikke vliegen bengelden zonverguld aan halmpjes, vlinders omzoemden haar deinend, dansend; zij plukte liguster en Geldersche roos en, struikelend, greep zij, de hand in het zand, dat korrelde, blinkend als edelsteen. Wendend, had zij struikgewas vóór zich, een grot van donkerte diep in het groen; daar dreef een scherpe looflucht uit, als hing er het vocht nog tusschen de blâren.

Van vreugde vadsig rees zij op; bloeiende duindoorn in de hand, rekte ze zich en geeuwde, lachte; en zei toen, doodrustig: - We krijgen bezoek! Baasje, weet je nog? lieve Oom Bert, die je druifjes en hopjes gebracht heeft?... Gezellig neergehurkt naast Bertha, vulde ze aan: - Meneer moest een tocht doen, voor zijn courant, met nog andere heeren, en kwam dan één middag fietsen naar hier...

* * *

Nu lag ze weer naar de kalfjes te staren, die drie allerliefste fluweelige dieren, trouwe gezellen van heel de week. 't Was het mooie van deze zelfkant-woning: met omwenden keek men van duin in tuin; van 't grauwe vroon op malsche groente, en uitgestrektheid van akkers en weiden. De regendagen zàg zij groeien. De kalfjes gaven toen les in geduld. Zij, onder de steenen boog der veranda, behoefde haar ligstoel slechts in te schuiven, een beetje schuin naar de kant der raamdeur, en de vlagende regen raakte haar niet. De kalfjes hadden doornenstruiken die tot haag van het weiland dienden; er hingen nog al wat takken over, de beestjes drongen zich onder die boog en kregen dan minder het striemen van 't water, behalve toen de wind gedraaid was en flappend neerkwam, juist achter hen aan. De mooie dieren klaagden noch vochten, broederlijk deelden ze 't beetje beschutting en beschermden verder elkaar: - ver-

geefs had Meta uitgekeken naar eenig stelsel in dat staan, naar iets van dwang of overwicht; overleg bij de plaatsing ontdekte zij ook niet. De kalfjes bleven verwonderlijk proper; het weipaadje over het vonder naar 't dorp kruiste de haag en de schuilplaats der dieren, die alleen als er iemand vlak langs ging, schichtiger werden, aarzelden, en wel eens traag een poot verzetten. Zoo had ze gezien, hoe rein zij waren; hoe zuiver de glanzige, roomige huid, dat prachtig-wisselend wit en zwart; de koppen, oogen, zelfs de pootjes: - juist als de kinderen der menschen, verbaasden ze door een gave fijnheid, waar niemand bij de ouders aan dacht...

Het lachte in Meta om die vergelijking. Maar wel was zij heusch van de kalfjes gaan houden, gezellen hárer regendagen...

Bert schreef niets van de kaart aan Nico. Ook noemde hij geen dag voor zijn komst. Het briefje was eigenaardig kort... Maar ze kende hem toch! hij schreef als hij praatte - eenvoudig en zuiver het juiste woord.

Zòu hij?... Dacht ze hier niet te veel van!... Maar na 't gesprek te Wassenaar...

Dit briefje was, waarop zij gewacht had. *Het eene* - waarom al haar hunkeren bad.

't Was, achter haar langs, op de ligstoel gegleden. Zij wist waar het liggen moest; doch, overeind, zocht ze schuin achter zich, nam het briefje.

Nadat ze vadsig, bewust-koket, weer in haar houding terug was gezonken, kneep ze 't papier tusschen vinger en palm, en keek er naar, de lippen persend, en sloot de oogen... Nu kon zij wachten. De kalfjes had ze niet meer noodig.

* * *

De middag was voorbijgegaan en weer een dag was voorbijgegaan.

Gelezen had Meta het briefje niet meer, zij wist de zes regels immers precies, ieder woord en hoe zij volgden; doch wel had zij vaak er op neer gekeken: het velletje uit het couvert getrokken en het handschrift vóór zich gehouden.

'Tot héél spoedig dus, A.H.'

Zij kende zijn schrift al geruime tijd; ook was het een velletje van ‘Het Nieuwsblad’, doch stille pret gaf, te bedenken dat die A. toch verzinnen gekost had... A? o ja, hij heette Albertus. - Typisch, niet te schrijven Bert.

Ook een dag-van-geduld viel lang, te erger, nu ze zich rustig wou houden; uit vrees voor verhooging niet in het duin ging en met Baasje zich weinig bemoeide.

Vooral dit schemeren duurde, duurde...

't Was, trouwens, gewoonweg in donker zitten; mevrouw Frederiks had het licht in de huiskamer zeker al een klein uur op. Doch waartoe een lamp? zij zou niet lezen en dan de metaallichte hemel van Juni!

Er was maar ééne ster te zien. Die straalde nu ook vóór zijn venster te Rijswijk, want zij keek hier in het zuidoosten. Werd ze niet mal met zulke bedenksels? In geen geval was dat iets voor hem! O, zij moest op haar woorden gaan letten: nu, bij het eerste gesprek - en later...

...Voorover zittend op de ligstoel, terwijl haar beenen bleven gestrekt, dacht zij verschrikt zich in dit gesprek in. Het kon niet zijn, dat hij niets kwam zeggen, enkel even aanwippen wilde. Wel drong deze vrees zich nog telkens in haar, doch dat was de nawerking van 'r angst, al de dagen dat zij niets hoorde. Bert was geen man voor te vlugge beloften en wat hij te Wassenaar, eindelijk, sprak, kon niet anders geweest zijn dan beslissend.

- Meta, ik wou al zoo lang met je spreken, ik heb je veel te zeggen, te vragen; maar ik zit in moeilijkheden... Toe, vertrouw me. Zoodra ik kan...

Ieder woord had haar weldoend doorkerfd, met schokpijn als van snijden bevrijdend. Moeilijk bracht zij een toonloos: - ‘Goed’ uit, terwijl haar keel scheen dicht te stollen.

O, de rust waar zij daarna in voortging! Opeens was het feest niet meer weerzinwekkend. Nu lachte ze de menschen toe, die zich immers amuseerden. De ergernis was van haar afgenomen, zelfs het medelij met mevrouw Zwart. Zij liep door lanen in lentegroen, zij steeg naar de ruimte van duin en zeewind, waar alles zilverig blond of blauw was.

Toch had juist deernis met mevrouw Zwart haar tot een nader gesprek gedreven.

- Hoe vin je 't? vroeg hij; zij waren alleen; plotseling zonder menschen dicht om hen. Onmiddellijk gaf zij haar bitterheid lucht, haar bange verbazing, haar niet begrijpen, 't niet kunnen berusten in wat hier gebeurde, na wat haar was overkomen met Tuinstra; en dat Bert hier vergenoegd tusschen door ging!....

Hij stelde haar teleur met een grapje:

- Je ziet Zwart zwarter dan hij is.....

Doch toen zij zich verzette - 'Maar Bert!....' had hij getroffen haar aangezien en enkel gezegd:

- Hier is veel droevigs. Denk niet, dat het mij geen leed geeft.

Dàn, daar zij zweeg als niet overtuigd, dat: - 'Meta, ik wou al zoo lang met je spreken'....

Het woord dat de versperring brak, dat licht gaf, vrede, want ja, vertrouwen deed haar diepste bewustzijn hem.

Zijn jeugd was vreugdeloos geweest; slechts 't werk bleef hem, als beste troost; blij vadergeluk gaf Nico niet; Isa hield hem gestadig in onrust. Wat moest hij lijden op zoo'n duinfeest; en hoe zich beheerschen om niets te doen blijken. Zwart was wel zijn chef niet, maar toch de man die over alles aan 't *Nieuwsblad* besliste, en door Isa's invloed op Zwart, had haar broer de betrekking gekregen, waar hij van leefde - hij was onbemiddeld, al scheen zijn vrouw wat te hebben gehad, zoodat zij konden trouwen te Londen... 't Geld; dan de opvoeding van Nico; en vooral de vrees dat Isa, zoo hij haar losliet of ruzie maakte, erger dingen zou beginnen, dwong hem tot zulk pijnlijk dulden, dat doen alsof hij de dingen niet zag, waar zijn zeggen, die middag, op doelde: - Denk niet, dat het mij geen leed geeft...

De oogen sluitend, wist Meta slechts dit: vreugdeloos, vol zorg was zijn leven; door allerlei stond de stakker gebonden. Dit veroorzaakte zijn geheimzinnigheidjes, die hij, nu ja, wat overdreef. Hem vrij te maken! voor hem te zorgen, zoo, dat hij gewoon kon doen, kon zijn... Hèm blij te zien, o, waarlijk vroolijk, geen zure grapjes die niet bij hem pasten, maar blij, gelukkig... àls dat nog mocht... Want wel geloofde ze dat hij haar lief had; telkens had zij het meenen te merken, zelfs uit de achterdochtsblikken van Isa, maar ook uit zijn oogen, zijn handdruk, nog meer... En nu:

- ‘Ik wou al zoo lang met je spreken’ - 't kòn immers niet anders, niets minder beduiden?...

Tweede Hoofdstuk.

Haar ulster aan, een plaid op de beenen, lag Meta halverhoogte het duin en wist: die fietser daar, ver, is Bert. Al haast een uur had zij uitgekeken en twee keer was zij teleurgesteld. Ditmaal twijfelde zij niet. Bertha reed benee de wagen. Met opzet bleef zij waar ze was om hem hier buiten het huis te ontmoeten. Het *Nieuwsblad* had zij doorgezien en in haar roman zonder aandacht gebladerd. Nu draaide hij om de hoek van de grindweg; het kon nog vijf minuten duren, dan was hij hier en zag haar aan. Bedaard moest zij doen, om het huis en om Bertha, en ach ja, ook nog wel om hem. Het boek in de hand, bleef zij heimelijk turen, naar dat vlugge, fijne figuurtje en onderscheidde: hij reed blootshoofds, in 't grijze sportpak met korte broek. Nu raakte hij tusschen de huisjes verdwenen. Rustig daalde zij van de helling en stapte nog even haar kamer binnen; deed iets aan 'r haar en trad weer naar buiten. - Daar komt meneer Hamster, riep ze naar Bertha. Ze ging, het huis langs, hem tegemoet en zag hem, toen hij uit de dorpsstraat hobbelend hun zandweg opreed. Onmiddellijk wipte hij van de fiets, lenig als een jonge man en wischte vlug langs het hoofd met een zakdoek....

- Bert, zei ze; heerlijk dat je kondt komen.

Blozend van vaart door de wind, stond hij vóór haar. Plotseling moest zij de oogen neerslaan.

- Hoe gaat het toch? vroeg hij.

Zij kon niet spreken. Gelukkig kwam Bertha van onder de boomen, Baasje vóór zich op de arm. Hij postte de fiets aan een spijl van het hek, wriggelde vlug wat uit een zijzak en hield, de meid met een hoofdknik groetend, het kind een in zijn hand uitschietende pop voor, Jan Klaassen in hemd op scharen van latjes.

Verrast, zag Meta naar de jongen, hoe die hierbij zou reageeren; doch merkte ook de voorzichtigheid op, waar Bert het toestel mee deed bewegen.

Baasje keek, met vaste blik, bewegeloos op Bertha's arm, Bert hield het ding nu heel dicht bij hem. Baasje greep niet,

dàt was hem te vreemd; eerst toen Bert de pop had ingetrokken, lachte Baasje tegen hem en wilde opeens de nieuwigheid hebben.

Bert prees zijn kleur en, naar Meta zich wendend, verklaarde hij dat zij hem meeviel.

- Best in orde! lachte zij. En nu dorst ze hem stralend aanzien.

Mevrouw Frederiks bracht een kop koffie en vóór de lunch wilde Meta het duin op.

- Mag dat? aarzelde Bert en keek beurtelings de vrouw des huizes en Bertha aan. Maar Meta liep hem al vooruit. De lucht had heel de morgen gedaverd; het kwam uit zee, van niet-veraf, doch er was geen gevaar op het duin. Uit het zuiden klonk dof gerommel; dat was het vechten in België. Meta had telegrammen gelezen - langzaam klauterend, telkens rustend, spraken zij over al dat onheil en dan weer over de lieflijkheid van het wijde landschap vóór hen. Tot boven, toen ze de zee aanschouwden. Zij zaten neer en zagen zwijgend. Meta vertelde van de verschrikking, door het oorlogsgeweld hier telkens veroorzaakt; doch dat, toen zij onlangs voor 't eerst op het duin kwam, er niets was dan het wonder der luchten met in de zee de kleine scheepjes, fijn schaduwend als op Japansche prenten. En Bert vertelde van de fietstocht, met andere journalisten gedaan, dicht langs de grens onder geleide, na verlof van het departement van oorlog. Vanavond verscheen zijn eerste verslag. 't Was eigenlijk werk voor Wittigs of Grondijs. - Maar 'k dacht, zoo sprak hij, aan hier, aan jou...

Vol zag Meta hem aan, doch zweeg.

* * *

Er was een extra-schotel gemaakt en Maartje, de meid uit het huis, wist zeker: Mevrouw had nog wel wijn in huis; dus bestelde Meta een flesch. Bertha ging met het kind naar buiten; Meta lunchte met Bert vóór de raamdeur; de ligstoel was in de veranda geschoven - herinnering aan voorbije tijd. Bert plaagde hiermee en zij koketteerde. Hun toon was zorgeloos: oppervlakkig. Eerst nadat het dessert was binnengebracht, beseften zij te kunnen praten.

Even, toen zij nauwelijks zaten, was Meta over Nico be-

gonnen, die weer in bed had moeten blijven. Bert's onverschilligheid pijnigde haar; doch Maartje's binnenkomst belette dat zij hier ook maar op doelde. Het bleef bij een flitsende ergernis; blij ging zij op zijn luchtige toon in en plaagde hem druk - was sich liebt, das neckt sich: het Duitsche woord dreef haar telkens aan, hoewel ze 't natuurlijk niet uitspreken dorst. Zijn matte gelaatstint behield het doorwarmde, dat bij zijn komst haar had getroffen. En hij verklaarde: het buiten-zijn, drie lange dagen heelemaal vrij! Meta begreep toch... - En dàn het vooruitzicht!

- Welk vooruitzicht?

- Ja!... Welk, Meta?... Om te beginnen, van deze dag.

Haar oogen waren hem blijven aanzien en lieten ook nu geen moment van hem af. Zij bloosde niet. De rest van een glimlach hing om haar mond als een merk van ernst. Doch toen hij niets verder zei, bloosde ze wel en zwenkte haar blik en zij pinkte onrustig.

- Wil je nog koffie? vroeg zij en kuchte, beseffend dat ze zich machteloos bloot gaf.

- Dank je, zei hij, dank je wel.

Deze herhaling was vreemd van hem. Zij voelde eruit dat ook hij niet kalm was. Toch kon ze niet anders dan afwachten, of hij haar iets zeggen wilde.

- Mee, zoo begon hij na eenig zwijgen, de afkorting voor het eerst gebruikend die hij kennen moest door Her; wat hadt je tegen me, die Zondag?

- Welke Zondag? - Meta begreep wel, doch de vraag bracht haar zoo van streek, dat ze bits de wedervraag deed om het antwoord nog te ontwijken.

- De middag te Wassenaar.

- O, toen...

Opgestaan was ze en schonk zich koffie, één scheutje op een dikke laag suiker, ze keek naar dat zwart en die bruinende korrels; wat doen we? angstte haar gedachte; wat heeft hij? moet ik hem volgen of leiden?

- Nu?

- Wat kan je dat nog schelen?

- Omdat er geen misverstand tusschen ons zijn mag. Je deedt zoo vreemd, die heele middag. Al dat je niet met ons er heen ging...

- Isa zei me: ga jij met de Spekler's.

- Zoo. Dat wist ik niet... Maar verder; je scheen me die middag aldoor te ontwijken; je koketteerde bar met Tuinstra.

- Heb je dat toch opgemerkt? We flirtten! Net als de heele bende! O, wat was het daar een bende! Weet je, wat het eind van mijn flirt was? Dat Tuinstra me ten huwelijk vroeg; maar, toen ik hem verwonderd aankeek, omdat ik hem nog kort te voren gearmd naar het Bosch had [zien gaan met een vrouw, bekende, dat Oom het huwelijk wou en vooral Mevrouw Markus-Hamster; hij vond me wel een gezellige zus, maar waarom moesten wij nog troùwen... hij en ik, dat kon toch zoo wel... Zijn woorden waren iets minder cru en hij trok er een grappig gezicht bij, zoo iets van: je neemt mij niet au sérieux. Maar het onbeschofte in de openhartigheid, zelfs indien hij er niets van meende, had ik te pakken: juist ik, nietwaar? En achter het heele geval stond Isa. Ik weet dat zij, wat er met me gebeurd is, aan Zwart heeft verteld, en die aan Tuinstra, en die op het Belgische feest aan Wolters en Wolters op zijn beurt aan De Wilde. En nu zei hij me, en in ernst: Oom vindt je net een vrouw voor mij of eigenlijk vindt mevrouw Markus dat, en allebei zeggen ze dat ik moet trouwen... Met andere woorden: - Lichthart-schilder, daar is een meisje, nee', een vrouw, ze heeft niet veel te pretendeeren, néém die, ze zegt natuurlijk ja en lastig zal zij het jou niet maken.

- Kind, het is afschuwelijk.

- Dat vond ik ook.

- Maar wat had ik daarmee te maken?

- Isa. Ik sprak heelemaal niet van jou. - En daar hij haar aanzag, zijn blik niet afliet: - O! Ja! Ook jij was een raadsel die middag! Of liever, je was me het eenige raadsel, de anderen waren het tegendeel, beangstigend oprecht-onbeschaamd.

- Ik onoprecht?

- Dat hoop ik voor je.

- Je bent wel lief.

- Toe, Bert, niet zoo. Waarvoor ben je hier gekomen? Je zei me die middag: ik moet met je spreken. En zelf begin je nu over toen. Ik was er òm jou, 'k had nog ver-

hooging. Toch ging ik met de Spekler's mee, want ik moest weten: hij, daar, met Isa, Isa de maîtres van Zwart en Bert die rustig achter haar aanloopt....

- Dacht je dat? Ja. Dan begrijp ik!
- Wat?
- Dat zij de maîtres is van Zwart.
- Me dunkt, dat ze 't geen van beiden verbergen!
- Ze hebben niets te verbergen, beste.
- Hè?!....
- Er is tusschen hen een zeer groote affectie. Was het iets anders, ze zouden verbergen; allebei zijn ze immers getrouwd. Nu zie je hen aldoor en overal samen, ook in presentie van Mevrouw....
- God, Bert, dat is toch geen houding!
- Pijnlijk is het alles zeker. En ik heb je nooit verheeld, dat ik diep er onder gebukt ga. Het eenige dat wat ontspanning kan geven, zou Isa's benoeming te Amsterdam zijn. Zwart heeft beloofd haar die te bezorgen. 'k Geloof wel dat hij zijn best er toe doet. Maar ja.... ik heb het niet op een briefje. En zonder zijn steun, bereikt ze daar niets. Wat zou ik me nu verder verzetten of wegblijven op een feest als daar? Hen te scheiden, lukt me toch niet. De platonische betrekking is bekend aan heel Den Haag. Op een feest, waar mevrouw Zwart recipieert, hoef ik immers niet weg te blijven en gegeven mijn positie kan ik er niet wegblijven. En eenmaal als gast er aan deelnemend, schik ik me in die rol zoo goed of zoo kwaad als het me afgaat. *Het* moeilijke daarbij... was jij.

Meta reikte hem over de tafel de hand toe.

- We hebben elkaar gepijnigd, Bert.

Hij kuste die hand, toen kwam hij naast haar.

- Mee, zei hij zacht, àls Isa weggaat, is er een leege plaats in mijn huis. Ik ben niet jong meer... Maar, als 't gebeurde, zou je dan jou mooie jeugd aan mijn leven willen binden?

* * *

Nu zit ze weer met hem in het duin. Dit is haar derde bezoek aan de hoogte, vanwaar zij de wereld weerzag als wonder. Zij heeft hem geleid door het bloemendal; daar

stonden zij lang, haar hoofd in zijn arm; daar zwond de laatste rest van haar vreezen.

Omhoog zich werkend in mul zand, hebben zij nare dingen bepraat. Beneden was hij er over begonnen, terwijl zij liepen dicht naast elkander, doch hij niets deed om gearmd te gaan. Hij zei, dat hun liefde geheim moest blijven, tot Isa zou weten van Amsterdam. En daar zij verschrikt hem had aangezien, legde hij uit: het kon niet anders, althans voorloopig bleef hij gebonden. Niet voor Nico was Isa noodig, ook hield geen liefde voor 't kind haar vast; maar waar moest zij heen, zoo ze hem verliet? Om vrij tegenover Markus te staan, had zij al twee jaar zijn geld geweigerd. En dan - bij haar betrekking tot Zwart, kon zij niet alleen gaan wonen, dat waar' de booze tongen tarten; ook niet in een Haagsch pension, zelfs in geen enkel buiten Den Haag.

Achter Meta, die langzaam vooruitkwam, van pol naar pol en dan tegen zand op, dat treiterig weggleed rondom haar stap, had hij rustig dit alles verklaard. Het stijgen matte Meta af. Zoo weinig was zij gewoon, deze tijd! Ellendig, dat zij nu verzwakt bleek... Andere schaamte werkte mee tot een, wel even weemoedig, berusten in dit voorwaardelijks aan hun geluk. Toch wrong het ìn haar, dat weg te duwen; maar ze beleed zich onvoorzichtig, vernederd door haar voorbarig oordeel over Isa's betrekking tot Zwart. Wat nu van die vrouw te denken, voor wie ze niet voelen kòn als een zuster? Bert lei het alles zoo anders uit. Hij sprak zoo rustig en zoo zeker, aldoor kalm, nooit buiten adem van dat deinend, terugzakkend stappen door de mulheid van de helling.

Onverwacht zag zij het bloemendal weer; bijna was zij voorbijgegaan: het was zoo koekoek één zang, die duinen, nooit werd ze er zeker van haar weg. Veerkrachtig bij deze lieve verrassing, sprong ze, over een laagte, terug en stond nu plotseling boven Bert, die zich nog optreilde uit het zand. Vlug bukte zij en stak hem de hand toe; doch lachend knikte hij neen en buigzaam, aan de overzij helm vastpakkend, wipte hij daar omhoog en sprong toen, en kwam haar na op haar ren naar beneê. Zij joelde hem voor, in een plotseling tarten - 't was, of zij opeens zich weer vrij kon bewegen. Geen zonnebrand kleurde nu bloemen

en groen. Wel geurde de vlier en de duinwanden sloten, met die bloeseming, af van de wereld. Verrukt had zij zich laten vangen, toen hij, stuivende achter haar aan, vliegensvlug springend van pol op pol, bij het vertragen der vaart haar omvatte. Zij wist zijn fijne lichaamsbouw lenig, ervoer nu van zijn gebaren de kracht en rustte omveiligd in die resoluutheid.

De zee is grauw, de lucht vol nevel - toch heeft ze hem naar *het* plekje geleid. Daar zei ze hem al wat zij hier doorleefd heeft. Ontroerd heeft zij vocht in zijn oogen gezien. Nu weet ze zich volkomen begrepen. En tevens zichzelve volkomen gerust. Hij heeft haar uitgelegd dat zijn liefde van oudere broeder sedert het oogenblik dat Isa hem, onder de hoede van vreemden, uit Indië kwam nagereisd, beurtelings door medelijden en door angst bemoeilijkt is, doch tevens versterkt. En even heeft het haar bezwaard dat ze geheimen voor hem bewaarde, doch beseffend dat zij haar vermoedens over Isa hem niet zou durven openbaren, heeft ze lichtzuchtend die weggedrongen en als een bevrijdend wonder geweten dat niets wezenlijks tusschen hen in stond.

Na een rilling aanleunend tegen zijn borst, in zijn omhelzing de oogen sluitend, laat ze, terwijl hij haar beknort dat ze onvoorzichtig doet met dungekleed hier hoog te zitten; even zich gaan in het begin van een duizeling, zooals haar onlangs hier beving. Hoog is de hemel, doch wazig omsluitend; benee drijft de zee, met erboven de scheepjes; en ook zijzelf is hoog erboven; toch dreigt ook zij met de zee mee te drijven, daar vocht haar bevangt, de nevel zich indringt - angstig drukt ze zich tegen Bert aan; en wanneer hij lief-vermanende woorden blijft prevelen over de roekeloosheid van haar zitten in deze kilte, snikt zij het uit en laat zich dankbaar de oogen betten met de zakdoek, waarvan ze bedenkt dat hij die bij de aankomst gebruikte, een zijig klein doekje, welriekend van lavendel.

* * *

Recht richelend strekt de witte weg vóór hen: het blanke grind onder grijze hemel, de smalle lijning door wijdwijkend bouwland, gerezen onder de zware bevruchting met graan

en vlas en paardenboonen. Daar gaat zij naast hem en hij naast zijn fiets. Daar heeft hij nog weer vermanend gesproken en blij-vertrouwelijk heeft ze geluisterd naar wat uit de aard is van hem die ze liefheeft. Zij weet zich van alle ‘maar s’ bevrijd. Daarom is ze het met hem eens, dat zij beiden, door overhaasting, misschien met een kleinigheid alles bederven. Hun liefde blijft een strikt geheim. Hij zal, naar waarheid in Isa's belang, bij Zwart vriendschappelijk aandringen dat die nu eindelijk doeltreffend werk maakt van haar aanneming aan 't Amstel-Tooneel. Zoo daarvan iets met zekerheid blijkt, zal hij zijn zuster voorbereiden op de verandering ook in zijn leven. Tot zoolang moeten zij beiden voorzichtig doen, vooral wanneer Meta over een paar weken te Rijswijk terug is. De tijd van haar weg-zijn, zal hij haar schrijven. Zij moet met al haar brieven wachten op de ontvangst van couverten met de naam der courant, die hij morgen uit Den Haag zal verzenden. Verder valt er niets af te spreken... Het doet haar eigenaardig aan, dat hij zulke onprettige, althans nuchtere dingen zegt op een andere toon, werkelijk met een andere stem dan zijn woorden van liefde. Hij is dan, nu al, de doortastende, bevelende man, regelend dingen van de praktijk - die Meta o zoo graag regelen laat.

- Mijn lieveling, je moet terug...

Dat is in-eens-weer de stem die ze liefheeft, de Bert die ze liefheeft, haar teedere schat.

- Hè...

- Nee kindje, heusch, het moet. Of weet je wat, ik breng je een eindje; 'k heb nog wel tijd.

De weg smalt tusschen hoog graan aan weerskanten. Hij drukt zijn arm in haar elleboog en vat haar bloote hand; tegen hem leunend loopt ze langzaam. Hij haalt herinneringen op van wandelingen samen naar Rijswijk en de argeloosheid in zijn verwondering, nu zij bekent dat ook toen... en toèn zijn gezelschap al meer voor haar was dan van de eerste kennis de beste, doet hem voor haar wéér *de andere* zijn, of neen, zij beseft: juist precies dezelfde als de kinderlijk-beduchte, die, daar zij straks langs het huisje van de brievengaarder kwamen, is binnengegaan, om volgens het uur van de buslichtingen te bepalen, wanneer zij schrijven.

moet, wanneer verzenden, opdat hij alles in Den Haag krijgt en niets hem nagestuurd wordt naar Rijswijk. Och, hij is zoo bang voor zijn zus, maar hoeveel heeft hij ook om haar geleden! Zij trouwt een man die kan lijden uit liefde. O, hoe zal ze het hem beloonen! Ook bij zijn ernstigste praat, blijft hij jong. Dat doet zijn gezicht, de tengere slankheid van heel zijn bouw, zijn fijn gebaren - altijd beheerscht, gemakkelijk; zijn gang is van een gymnasiumjongen. Hem aanziend, zwijgend, terwijl ook hij zwijgt, drinkt ze de weemoed, de schoone gedemptheid in de diepe kleur zijner oogen.

- Ga nu, zegt ze en omhelst hem. Zacht glimlachend, legt hij één arm om haar heen.

- 'k Schrijf je vanavond nog, belooft hij.

Zij knikt, terwijl ze ernstig toeschouwt, met welke gedistingeerde kalmte hij, 't rijwiel wendend, meteen erop plaats neemt, rustig zeker van elke beweging.

Dan gaat ze, zonder omzien, haars weegs.

* * *

Nu het later wordt, is de lucht verhelderd; 't is prachtig weer voor buiten zitten en voldaan ziet Meta de wagen van Baasje een eind voorbij het huis aan de duinvoet staan, door doornenstruiken beschut tegen wind. De kap is neer, Bertha zit met hem te spelen.

Behoefte om alleen te blijven, drijft haar naar binnen. Op de eettafel ligt een gebonden pakje, zonder adres. Zou het voor haar zijn? voor wie anders? dit is de kamer der paying guests! Daar zij gestommel van stoffen hoort in de gang, opent ze de deur en ja, daar is Maartje, die spottend glimlacht op Meta's vraag: - voor wie zou 't pakje anders wezen?

Blozend in een blij vermoeden, wringt Meta het touwtje los.... en onmiddellijk ziet ze zijn naam: gouden letters op roomig-wit van perkament - ‘A. Hamster, *Het Breedere Doel*’. Zijn boek! het nieuwe! En verder leest ze: ‘het eerste exemplaar, A.H.’

Maartje, binnengekomen zonder dat Meta dit hoorde, vertelt dat zij het pakje daar neerlei, op last van de heer, na hun vertrek; en de heer had háár een gulden gegeven!...

Meta knikt tot een gelukwensch. Ze ziet de plaag-

lach in Maartje's oog - ja, die denkt natuurlijk het hare. Gelukkig is ze hier ver van Isa. Maar Maartje spreekt er over met Bertha; deze moet ze iets zeggen van vriendschap: van goeie vriend èn ou'ere vriend.

Hij dééd niet ‘ouder’, straks, haar Bert!...

Alleen in de kamer, blijft ze bladeren in het boek. Het eerste opstel verklaart de titel. Een woord van Wells is er boven geplaatst: ‘De wereld heeft een breeder doel dan geluk’. Meta heeft deze woorden het eerst van alles gelezen; daarna hier en daar de tekst; doch haar oog komt erop terug. Bert's eerste opstel is een uitwerking van die gedachte. Even schrikt Meta, bij de gewaarwording dat geluk hier als niet-het-hoogste wordt voorgesteld. Doch het mooie idealisme, het flinke altruïsme van Bert's betoog doet haar begrijpen en maakt haar beschaamd. En plotseling voelt ze zich als verruimen. Nooit heeft ze zich voldoende rekenschap gegeven van de ernst, de beteekenis van Bert's werk. Oom Hugo zag zooveel in hem; de latere brouille, om zijn trouwen! doet aan deze waardeering niet af. Zij vond hem beminlijk, ook vond ze hem mooi; straks onderging ze sterk die schoonheid; zóóveel indruk heeft zijn uiterlijk van het begin af op haar gemaakt, dat ze hem nooit heeft willen, heeft durven vragen, of ze hem eens teekenen mocht. Toen het portret van Isa, na die eene mislukking, telkens uitgesteld raakte, is ze niet over Nico begonnen, alleen omdat Bert haar ééns had geplaagd: - ‘Dan ga ik toch voor...’ Hoe vaak zag ze zijn kop in de geest! En vooral, hoe werkte heel zijn uiterlijk op haar in, wanneer ze bij hen aan huis was of met hem wandelde op de straatweg: opzettelijk niet, maar toch onwillekeurig teruggehouden, vermeed ze hem aan te kijken - ze had hem toch wel vóór zich ....

Nu ziet zij *het and're*. Herhaaldelijk zag ze vandaag de andere Bert: die van bezadigde ernst, niet oud, maar verstandig: die de moed had rustig-overleggend te zijn op de eerste dag van hun liefde.

Ze is zich bewust, in haar behoefte aan uitbundigheid, door dat bedaarde, voorzichtige, even te zijn teleurgesteld, zooals door zijn onverhoedsche vraag over de duindag. Dus hebben alle droeve ervaringen haar nog niet tot kalmte gebracht; ijdel zijn haar goede voornemens geweest! Ze herinnert

zich een wanhoopsmorgen, na een avond bij Bert-aan-huis, waar ze Zwart voor het eerst zag; onder het thuis-brengen vertelde Bert haar dat Kiek en Liesje geen kinderen van De Wilde waren; die onthulling maakte haar 's nachts ellendig, doordat zij dacht aan de toekomst van Baasje; en ze kwam de volgende morgen eerst tot rust met het besef: niet meer jongmeisje, voor exaltaties was het geen tijd meer, nuchter moest ze de dingen gaan zien. Ach, haar goeie voornemens toen! Aan het zelfverwijt en de mooie-plannen van die morgen heeft Bert-zelf haar eens doen denken, een Maandagochtend, toen ze in de tram zijn causerie van de vorige Zaterdag las. Er stond boven: ‘Wie dronken steelt, moet nuchteren hangen’, wat een spreekwoord bleek te zijn en te beteekenen, dat men nuchter moet boeten voor wat men dronken doet. Wel heeft ze hem soms geplaagd met zijn preekjes en eigenlijk te dikwijls er met lichte spot aan gedacht, als iets, ver beneden literatuur bijvoorbeeld; geen kunst. Maar goede preeken zijn evenmin kunst en hoeveel invloed kan er van uitgaan. De causerie over dronkenschap en nuchterheid, geestelijk bedoeld natuurlijk, heeft haar die ochtend sterk getroffen als een waarschuwend woord op het juiste moment. Misschien staat het stuk in dit nieuwe boek... Even bladert zij. Ja, daar is het. Zijn krantestukken worden tot boeken. Van het eerste boek komt nu een vijfde druk... O, voortaan dáárin mee te leven! Zijn leven anders, gezellig, gelukkig - wat zal hij dan niet kunnen doen, daar hij nu al tot dit succes kwam!

Derde Hoofdstuk.

Nadat Meta, de avond na Bert's bezoek, een waarschuwing heeft ontvangen, toen ze opeens zich vreemd gevoelde, zoodat ze de ligstoel wel uitschuiven moest en de thermometer ook waarlijk weer verhooging aanwees; heeft ze rustig geleefd in kalm verbeiden: zijn boek naast zich op 't gueridon, met een briefkaart als wegwijzer bij de beginsbladzij van het opstel ‘Wie dronken steelt, moet nuchteren hangen’. Ze weet nu, dat geluk nuchter kan lijken. In die stemming heeft ze de ‘*Nieuwsblad*’-couverten ontvangen, waar zij, pas de tweede dag na zijn vertrek, er een van gebruiken kon, met

in de twintig zijdjes, dicht ineen geschreven, telkens uitgebreid met een nog-weer-herbeginnen. Zelve brengt ze de brief naar de bus, en deze expeditie blijft de vier eerste dagen haar eenige wandeling. Maar de jongen houdt ze veel bij zich. 't Weer is nog altijd ongestadig; en schuilt de zon weg, striemt de wind, dan is het hier, vlak onder die enkele wand van hooge heuvels, dadelijk frisch op het koude af. Terwijl Bertha naar haar dochter is, zou de wagen aan de voet van het duin kunnen staan, beschut door het dichte boschje van duindoorn. Doch Meta wil hem naast zich hebben, buiten de wind vóór het eene, dichtgetrokken deurraam. Ze denkt aan haar moeder, toen die lang ziek lag, haar laatste jaar van korte jurken. Haar eigen ongesteldheid heeft nu weinig of niets beteekend. Maar geestelijk was ze lang van haar kind weg; en al heeft de jongen daar niets van gemerkt, het is een tekort voor haar zelve geweest dat ze niet aldoor met hem vervuld was. Begreep zij als kind, wat Moeder bedoelde, toen dezer in 'r ziekte haar telkens beklaagde en zij juist meelij met Mama had, die na de koorts nog aldoor moest liggen? Slapend Baasje begrijpt noch vraagt! Doch het moederhart geeft ongevraagd antwoord: zegt hem dat nu alles goed wordt. *De onbegrensde mogelijkheden* - nog een titel uit Bert's boek. Meta ziet onbegrensd stil geluk. De brieven, die daaglijks vergrootende schat, bewaart zij bijeen om ze telkens alle achtereen te lezen, of, in een vreemd-vermoeide blijdschap, nu hier, dan daar er in te gluren.

Bertha, van de dochter terug, heeft de middagpost meegebracht. Er is een prentkaart van Kees Tuinstra, gelukkig zit hij verweg, in Drente: en, behalve het *Nieuwsblad*, de brief van Bert: een dunne vandaag, iets meer dan een bladzij! Licht-ontsteld leest zij, maar dan... O! Ja! Nu weet ze: *dit* geluk ontbrak nog!

Liefste, Zooeven verlaat je hooggeëerde vader mijn kamer, hier op de courant. Zwart zat bij mij, wij bespraken... de zaak die je kent. Heel veel verder blijkt Zwart nog niet. Toen bracht de gangknecht je Vader's kaartje. Ik ontving je Vader alleen. Hij bleek in de stad in verband met een nieuwe kans voor Herman om hier in de directie van de

Landbouwbank te komen. Je Vader is een man van invloed en welk een vader: ik voelde het in wat hij over de toekomst van zijn zoon zeide en ik raakte zoo ontroerd, dat ik die van zijn dochter niet geheim vermocht te houden en hem alles heb verteld, ook de reden van ons voorloopig stilhouden, die hij begreep. Mee, in alles wat hij me daarna over jou mededeelde, was niets dat mij verwonderd heeft, hoewel je ooren daar in de verte moeten getuit hebben. Maar, tot mijn blij-verraste voldoening, gaf hij aan ons plan onmiddellijk zijn volledige goedkeuring. Je begrijpt, hoe mij dit verheugde. In liefde je A.H.

* * *

'De onbegrensde mogelijkheden' openbaren zich in alles. Zacht-warme lucht, zoo zalig aandoend als die tegen twaalven brak door de nevel, is enkel in Juni aan 't strand te verwachten en naar deze duin-atmosfeer komt haar vader. Om halftien kreeg ze het telegram uit Middelburg: 'Gisteravond hier aangekomen, wacht me lunch'. Hoe hij de reis doet, weet ze niet. Het is nu bijna half-een; Maartje heeft verklikt dat Mevrouw Frederiks ongeduldig wordt uit vrees voor het vischschoteltje, waarop ze bijzonder haar best heeft gedaan. Meta is na de ontvangst van het telegram verstandig geweest. Twee uur bleef ze stil op haar ligstoel, hoewel er al de laatste dagen niets meer te merken was van verhooging en ze zich alleen maar dol-gelukkig voelde. Liggende heeft ze aan Bert geschreven; Papa neemt de brief dan vanmiddag mee, dat komt met de post hetzelfde uit. Bertha is ook al zenuwachtig; tweemaal liep ze weg van Baasje die, opgetuigd met zijn mooiste spullen, gelukkig zich zoet houdt in de wagen. Meta denkt opeens aan de wachtpost, vanwaar ze Bert heeft zien aankomen. Ze draagt dezelfde japon als toen: 'Papa hier' is ook een vervolg van dat feest, want het spreekt vanzelf dat hij komt feliciteeren. De goeierd: zulk een lange reis...

Aanvankelijk ziet ze niets, van de helling; maar dan opeens: daar schuift een auto, nu draait hij en glijdt met het duin evenwijdig als glanzige donkerheid voorbij. Natuurlijk Papa - hoe zou hij anders komen! Verteederd denkt

ze aan hem-en-haar, tuffend het zonnige IJselland door. Hoe prachtig hield hij zich, die dag: haar terugkeer-in-huis, na alles; zij voor de eerste keer samen-met-Ly.... Ze is overtuigd dat hij daar aankomt en plotseling voelt ze onhartelijkheid in haar rustig blijven wachten. Met een vaartje wipt ze het duin af en ziet mevrouw kijken uit de keuken en Bertha stilhouden vóór de wagen; lachend wenkt ze neen - 'maar hij komt! ik zag een auto' - en snelt langs het huis.

Ver brengt zij het niet meer. Nog is ze tusschen de laatste huisjes, daar zoeft het gevaarte om de hoek heen. Vlug vat ze tegen een hekje post en wuift met 'r zakdoek: hij moet het zijn; doch ziet achter de groote ruit koppen bewegen en weet verschrikt: niet hij - zij beiden. Dan heeft ze verward de wagen dicht vóór zich en is Papa meteen in haar armen, doch hoort ze Ly: - 'Wat zeg je daarvan?' - en ja, dit alles en zoo opeens... Toch is ze blij, de lieve Pipa! zij lacht en pinkt en voelt vocht in het oog, doch is al in de wagen geduwd, waar Ly voor haar inschikt, haar hand drukt, haar zoent, en Vader knort om haar dun-gekleed-zijn. Bij hekjes, in deurtjes, zijn menschen verschenen: een tuf die stilhield, wat kon dat wezen? Vader groet ze met hoofd en hand, en Meta lacht: het is alles wel heerlijk; en even later triomfeert ze, wanneer, op de hoek van de zandweg, de auto stilhoudt voor hoog geboomte... Het huis? - Als de schoone slaapster verborgen; te-minste... aan de ééne kant.

Tot Meta's verwondering wil Papa vóór alles even met mevrouw Frederiks spreken. Zij moet dus wel met Ly vooruitgaan en het eerste moet wel zijn, dat deze Baasje ziet, bewondert, Baasje op de arm van Bertha, zijn donkere oogen vàst op de vreemde, niet verlegen maar evenmin lief. Toch is Ly vol vriendelijkheid. - 'Wat een schat, zeg! En al zoo groot.' Ly heeft wat voor hem, maar het ligt in de tasch en die is in de auto gebleven. Nu kijkt Ly rond en het is een welkome afleiding haar te vertellen, hoe ze opeens in een ruimte van duin staat. De jong-gestorven schilder Frederiks, een der 'ontdekkers' van het dorp, heeft zijn huis gezet net op de punt, waar de zandweg die onderlangs het duin loopt, een hoek maakt om eerst na een breede bocht tot de voet van de heuvels terug te keeren. Een wal,

met een dichte oppropping van elzen- en ander hout bepoot, begrenst de landzij van de duinen, door de zandweg van de helmgrond gescheiden. Die wal, die afbrak bij de hoek, zet zich een klein eindje verder voort en juist in die gaping bouwde de schilder en behield een groep oude boomen tegenover de hoek van de weg, ze aanvullend met nog ander hout, zoodat hij zijn woning volkomen verborg, ruimte aan beide zijden behoudend: uitzicht in 't duin en op de vlakte. - Daar van de helling zag ik je auto... Maar waar blijft Papa toch?

- Vermoedt je niets? Hij kijkt, of er nog een kamer voor ons is!

Weer heeft Meta de erbarmelijke gewaarwording zich te schamen over vocht in de oogen en een verteedering te voelen die haar verlegen maakt, boos op zichzelf. Gelukkig roept vader haar nu en nadat ook Ly de kamer heeft geïnspecteerd, wordt de bagage van de auto gehaald en de chauffeur betaald.

Ly is naar boven gegaan, nog even vóór de lunch, om zich te verfrisschen. Meta heeft Baasje op de arm en de grootvader lacht tegen hem. Nog is er geen woord gezegd over Bert en Meta verwijt zich niet te durven. De grootvader steekt de armen uit en wanneer hij het kind heeft overgenomen:

- Weet Baasje het geheimpje ook al? Voor Opa is 't het grootste geluk, dat hij vóór zijn dood nog wenschte.

Zij staan op een paar meter van het huis af. Zacht moesten de woorden worden gezegd.

Meta vermag niets te fluisteren. Wel opent haar mond; haar oog blijft droog; haar borst beweegt, als van één korte snik. Dan reikt ze naar Baasje en uit het woord: zwaar...

Doch de grootvader tilt het kind op zijn schouder:

- Jongen, heb jij ook zoo'n honger?

* * *

Daar de ‘koffie’, ‘lunch’ geworden, op een half uur later bepaald was, heeft Baasje zijn maaltje al buiten gehad. Nu men eindelijk, zes minuten over half twee komt te zitten, wil grootvader niet gelooven dat

het kind niets meer moet eten en eischt dat hij zal binnen blijven, met Bertha aan een andere tafel. Kan deze regeling invloed hebben op de gehumeurdheid van Ly, of neemt ze Meta kwalijk, dat deze haar niet naar boven gevolgd is? Papa kijkt telkens naar zijn vrouw, ook hij ziet de schaduwen in haar expressie. Dies vertelt hij druk over Middelburg, waar hij in jaren niet geweest was. Zelfs details van het hotel en van de wandeling na het eten en het oorlogslawaai dat zijn lieve Ly uit de slaap hield. - Hier hoor je 't minder? informeert hij. Meta verzekert er aan gewoon te zien, maar in het dorp zit wel de schrik, na een explosie die ruiten gekost heeft. Over Bert wordt niet gesproken - de meid is immers in de kamer. Opeens begint Papa over Her: - 'De kansen, je weet wel, staan veel beter.' Telefonisch hebben zij gisteravond te Middelburg nog samen gesproken en Her moet de volgende dag bij de directie in Den Haag komen confereeren. Meta zucht; zij denkt aan haar angst; nu hoeft ze haar broeder niet meer te beliegen. Halverwege het maal verneemt de grootvader tot zijn schrik, dat voor Baasje het oogenblik van nieuwe rust is aangebroken. - En de cadeautjes! - Ja, Ly heeft in de haast vóór de lunch onmogelijk tijd kunnen vinden om ze uit te pakken. - Dan verklapt de grootvader vast aan de moeder:

- Weet je nog je zilveren kroes? Die heeft Van Roekel in twee dagen opgeknapt, dat ie net nieuw is... Toen we gisteravond na het diner bij Verseput de stad in gingen, stuitten we op een winkel van Zeeuwsche poppen. Ly brengt een pracht van 'n Zuid-Bevelandsche boer voor haar kleinzoon mee. En Oma Lampe stuurt een doos flikken van Droste.

- O Ly! zegt Meta. Haar toon is die van blijde verrassing. Doch zonderling gist er iets in haar gevoel. Zoo dankbaar als zij straks ontroerde, toen vader, die om haar heeft geleden, zijn vreugde uitsprak, zoo wrang komt haar zelfbewustzijn nu in verzet bij de grove inmenging van mevrouw Lampe. Voor die is Meta's geluk fatsoen. En zooals ze zich stekeligheden veroorloofde aan de tea te Doesburg, zoo denkt ze nu minzaam te kunnen doen.

Heel de maaltijd mokt het in Meta - hoewel verzacht

tot deernis met Baasje - doch zij vermag zich te beheerschen. Ook ondergaat zij de hartelijkheid, waarmee Ly Papa's woorden aanvult, wanneer er, na Bertha's vertrek, eindelijk over ‘de aanstaande verloving’ kan worden gesproken.

Na de lunch moet Ly wat rusten; ze heeft slecht geslapen in het hotelbed. Meta brengt haar naar de kamer; ontvangt de drie geschenken voor Baasje; en staat vóór het wijd-open-geslagen raam mee te genieten van het prachtige uitzicht.

- Mee, zegt Ly, nu worden we weer heelemaal zooals vroeger, hè? Je was altijd mijn liefste vriendin. Ik heb dàt zóó naar gevonden... voor mijn man, zie je. Want ik houd zoovéél van hem...

- O Ly! roept Meta.

Dit alles is echt. Zij voelt het als natuurlijk en billijk en lief.

Beneden heeft Papa de ligstoel voor haar uitgeschoven. Doch het weer is al te prachtig en makkelijk laat hij zich overhalen tot een tochtje à deux in de duinen. Zij kent nu de kortste weg naar haar bloemendal en weet precies hoe men stappen moet om van daar met de minste moeite naar *het* plekje te komen. Daar vertelt ze al wat zij er heeft doorleefd: de sensatie van dat wonder en toen de realisatie met Bert.

- Kind, zegt Papa, ik heb gemeend hem een vraag te moeten stellen, die naar hij me zei, jij niet gedaan hadt. Namelijk of Baasje *zijn* kind wordt.

- Hoe meent u?

- Voor de wet zijn kind.

- Dat spreekt toch van zelf.

- O nee, volstrekt niet. En ik meen zelfs dat hij even aarzelde bij me vraag. Maar toen zei hij volmondig: u hebt gelijk; natuurlijk moet dat zoo worden geregeld... Ook ik ben hem daar zeer dankbaar voor, kindje.

***

Aan het ontbijt komt een telegram. Maartje geeft het aan Meta. Het is Vandenbongart geadresseerd; Meta reikt het haar vader over. Hij weigert; *zij* moet het openen; zaken

worden er hier niet gedaan; dus kan het enkel wezen voor haar.

- Her komt ook!... O, ik zie het, u wist...

Er gift ook door deze vreugd even: hij ook al! Doch weg duwt Meta de nare gedachten om louter van Her's liefde te weten.

Daar maakt Papa een plannetje. Her zal vanmiddag komen met de tram; de halte is een groot half uur gaans; zal men de knaap gaan halen - maar hoe? bestaat er in het dorp een rijtuig? Meta prijst de Zeeuwsche huifkar als zegewagen voor Her's entrée. Doch Ly informeert naar het aantal plaatsen, want natuurlijk moet Baasje mee. Dat Ly dit wil!... Zenuwachtig verzekert Meta dat er ruimte is in zoo'n vehikel en tot het afhalen wordt besloten.

In vroolijk doen en prettig praten vliegt de zonnige morgen om. Het bloemendal vindt Ly ‘wat vies’ en boven op 't duin is 't haar te tochtig. De plek halfweg de helling, waar Meta de bezoekers zag aankomen, bekoort Ly het meest. - ‘Wat heb je aan de zee!’ Het verre Zeeuwsche landschap vindt ze veel interessanter. Haar man plaagt lachend dat ze bang is. Wel viel er op heel het wijde watervlak niets te ontdekken dan één enkel scheepje, maar vannacht is er dichtbij geschoten en nu rommelt het in het zuiden. Bijzonderheden over het huis Frederiks blijken Ly's aandacht het makkelijkst waard. Meta stelt hare stiefmoeder graag tevreden. De weduwe is een kloeke vrouw. Haar man had weinig of geen talent; hij bouwde dit huis op het prachtig-gelegen plekje. Door 's zomers menschen te logeeren, tracht de weduwe er met haar klein vermogen te komen. Haar jongens gaan in stad op school. Vaak trekt mevrouw er ook op uit; ze ontdekt nog al eens antikiteiten, die ze voordeelig van de hand doet. - Gunst, roept Meta. Het beeld van de fietsende mevrouw Frederiks heeft haar op een gedachte gebracht. Er is ook nog de fiets van meneer Frederiks...

Eigenlijk hoort het plan thuis in Meta's droomerijen over Bert: àls die nog eens weer kwam; of als ze hier een volgend jaar samen heen konden. Baasje zou dan nog veel te klein zijn voor een manden-stoeltje achter op de fiets. Hoe hem dan toch mee te nemen? De moeder lag eens erover

te peinzen. Nu komt die mijmerij te pas. Wel heeft zoowat iedereen bezwaren, ook mevrouw Frederiks, Bertha en Maartje; doch Meta zet tegen allen in door.

* * *

Pas aan het eind van de zandweg, bij het begin van de dorpsstraat, kan de stoet gevormd worden. Hij bestaat, naar Papa luid constateert, uit twee afdeelingen. De eerste is een huifkar-met-paard. De boerezoon, versch van het land geroepen, zit voorop; meester van de rossige bruin, breed geschoft en stappend statieus, met vlammende weelde van krullende manen. Lydia troont op de achterbank, boven hem uit op twee zachte kussens, door Meta aangesleept uit de veranda. De tweede afdeeling bestaat uit drie vehikels, de fietsen van mevrouw en wijlen meneer Frederiks en het bescheiden duinrijtuig van Baasje, de stevige 'vondst' uit een Haagsche bazaar, withouten boerenkinderwagen op vier lage wielen, met lange steel. Baasje's verschijning in deze, met een roodgebloemde katoenen kap weliswaar verwereldschte eenvoud, is *het* succes aldoor in het dorp, dat ook ditmaal komt uitgeloopen en één algemeen oordeel velt, door Vader, die de boeren kent, saamgevat tot een 'hoe langer hoe gekker', waar Meta niet in het minst van schrikt. Van een lang touw, stevig aan het wagenhandvat gebonden, geeft ze hem één eind in handen; het andere neemt zij zelve; en rijdend aan weerszijden van de weg, trekken moeder en grootvader Baasje's voertuig, dat als een miniatuur van de Zeeuwsche huifkar er dicht achteraan komt. De Zeeuwsche dorpers zijn beschaafd: zonder joelen zien ze het aan, dat deze stoet de huizen langs trekt. Meta spiedt bezorgd naar het kind. Baas is verbaasd; beweegt zich niet en zet zijn grootste oogen op. Ook naar zijn grootvader gluurt Meta. Hem heeft de hevigste dorpsspot getroffen en goedig zit hij daar langzaam te trappen. Hij erkent nu, dat er geen groot gevaar is voor Baasje; maar wanneer de stoet een wagen voorbijgaat, is hij toch, met een lenigheid waar Meta een bewonderende glimlach voor over heeft, van zijn wiel gewipt en stuurt de kinderkar opzij. Driemaal komt een fietser hen tegen. Verder zien ze slechts volk op de landen, de eindeloosheid

van akkers en weiden, door de bochtende duinenrand vaal o msloten.

Het stationnetje is een der schaarsche, maar dan ook des te liefelijker boomenplekjes, die de helder-kleurige uitgestrektheid, de gave openheid van dit welige land zoo als uitgezocht tooien. Een groote hofstee staat dicht ertegen, een rijk gedoe met oud hoog hout. Het haltegebouwtje glanst groen onder klimop en de kleine hof erachter geurt van velerlei bloemen.

Papa verklaart straks bij zijn vrouw op de zegewagen te willen klim men. Her mag de fiets hebben. Daar de haltechef verzekert dat de tram zeker een kwartier te laat zal zijn, stelt Papa een wandeling voor, maar Ly acht afdalen van de karrehoogte een onmogelijke eisch en gedwee blijft de echtgenoot om haar heen drentelen, terwijl Meta oprijdt met slapend Baasje. Eindelijk klinkt een als klagend gefluit en donkert de stoomtram om een bocht van hoog struikgewas heen. Meta, te ver gegaan, rept zich terug. Zij kan de wagen niet meer over de rails brengen en zet die dus terzij van de huifkar. Het uitstappen is aan de overkant en Meta wipt nog net vóór de locomotief heen, naar het stukje perron, waar Papa met de brievengaarder en een paar boeren een geanimeerd gesprek voert. Meteen ziet zij Her van een trambalcon buigen en terwijl ze hem in de oogen kijkt, overstroomt haar het warme geluksbesef, dat alles nu goed is, met iedereen. Behalve een tasch heeft hij iets in papier; Meta begrijpt; hij komt met bloemen!... Bij het omhelzen fluistert hij: - ‘Zus’, de naam hun beiden nòg liever dan ‘Mee’. Glansoogend staat de Vader erbij en vertelt: Ly is er ook, maar wacht in een soort van equipage... Her zal verbaasd zijn van zoo iets glorieus'.

Zakken en kisten worden uitgeladen; de tram is ver vooruitgeschoven, zoodat Papa het omloopen niet de moeite waard vindt. - We hebben immers de tijd, zegt Her, we staan hier best, zoo, met z'n drietjes.

Meta schrikt van die laatste woorden; gelukkig let Papa er niet op.

- En? vraagt hij.

- Nu, 'k heb wel hoop. Gisteren prettige conferentie. Uiterlijk Dinsdag krijg ik bericht.

- Prachtig.

- Her! Wat heerlijk! juicht Meta.

Her die dus óók in Den Haag komt...

- Ja! En jij... En weer neemt hij haar hand. En hij vertelt:

- Gisteren na het eten heb ik geprobeerd me aanstaande zwager te complimenteeren. Maar hij was niet thuis. De zuster kwam de gang in kijken, maar vroeg me niet binnen en dee mal toen ik van jou sprak...

- Van mij?! God Her, je zei toch niet... Je weet toch dat het nog geheim is!

Meta denkt niet aan de menschen, vlak voor hen, iets hooger, aan open raampjes. Ze heeft de woorden uitgestóóten.

Hij, verlegen, zegt kalmeerend: - Geheim; toch niet voor de eigen zuster.

- Juist... O God, kom mee... toe... weg...

Meta vlucht hier vandaan, uit de menschen. Op de spoorbaan, achter de tram, blijft ze staan en kijkt radeloos Her aan.

(Slot volgt).

J. DE MEESTER.

Verzen.

De zomer is in 't zaâl getild.

Als de zomer donker wordt en 't regent uit den treuren,
- Wat kan er ook gebeuren?
De zomer is in 't zaâl getild!
Wij hebben 't allen zoo gewild! -

Als het loof te huilen hangt in 't lange avond-grauwen,
- Een zwaar gedragen rouwe -
Het is niet koud en 't voelt niet warm
Het is al rijk... Dat maakt zoo arm!

't Is al rijk. De aarde ligt in vloed van groen gezonken,
Maar zonder bloemenlonken.
't Is nu ál bladeren en gras,
Alsof dat bloeien zonde was.

In mij brandt iets dat alleen bij voor- en najaar deugde:
Mijn sterke kindervreugde
Om in 't voltooien op te gaan
En 't heel voltooide stuk te slaan!

Vreugde.

‘Geen denken heeft ons uitgedacht:
Wij zijn de hoogste strijd der dingen.
De sterksten zullen 't Al bedwingen.
Zij wetten aan elkaar hun kracht!’

Zóó neemt g'uw beurt in 't drukkend dringen
Tot waar uw sterkere u wacht...
Daar spelen kinderen... gij lacht!
Daar bloesemt Mei... uw hart wil zingen!

Ik voel: Wij hebben wijder zielen, -
En draag op mijn gewaad
Den glans van vreugden, die er vielen!

Mij laat die overmaat
Van leven ruimte om te knielen:
Ik lach... dus God bestaat!

Een Pluisje.

Met den grooten, blauwen wind
Reist een blaasbloem-pluizeke.
‘Pluizeke, waar naar toe?’

‘Als geen booze musch me vindt
Wip ik over 't huizeke!
Zie je wel, da'k het doe!

Als er dan géén regen komt:
Op een nacht zal 'k luisteren...
Onder mij hoor ik al

Hoe 't van vallend water gromt
En de sparren fluisteren
Boven een eenzaam dal!’

‘Pluisje van het platte land,
Dat 's voor hoog gestegenen!
Wie heeft je dàt beloofd?!

Zeker, - 't ligt wel naar dien kant!’

Als 't maar niet gaat regenen!
Als maar geen vogel 't rooft!

S. PINKHOF.

Maan-idylle.

‘Ik ben de maan, ik ben de maan,
het liefje van Pierrot,
ik zie hem aan het venster staan,
tot weenen klaar
met zijn gietaar:
Pierrot, Pierrot, mijn minnaar bloô,
lid van de Firma Smart & Co.....
ahi - ahi - aho!

Pierrot, Pierrot, heb je verdriet?
Neem je gietaar en speel een lied;
ik sta te ver voor kus of zoen
en kan het met een lied wel doen!
Ik ben gevoelig, zacht en week,
gegarandeerd door 't waschecht bleek.
Ik ben het hart voor 't lijdend hart,
de hemelspiegel van de smart,
ik ben 't asyl der hysterie,
bibliotheek der elegie,
ik ben de vrouw der verre min,
traditioneel als hartsvriendin,
en speel al eeuwen hier mijn rol,
mijn hart hangt hoog, lijkt boordevol,
want elke straal is lange brief
ad libitum voor elke lief:
Pierrot, Pierrot, heb je verdriet?
Ik ben, ik ben, wie jij niet ziet!

Pierrot, Pierrot, mijn bleeke held,
Zeg, mis je liefde, mis je geld,
aanbid je daarom nu maar mij,
Zeg vond je niemand dichterbij?
Heb je wel goed zes hoog gezien,
was nergens meer een Colombien,
was hier of daar in een Salon
geen dame, die je boeien kon?
Raakt dan die aarde op zijn end,
als geen mevrouw verveling kent?
Of zocht je heil'ge min en trouw? -
Die vind je bij geen maagd of vrouw!

Pierrot, Pierrot, ben ie bedrogen?
Ik zou het zeggen aan ie oogen!
Brak zij je hart, of brak ze meer
en was het heusch de eerste keer?
Of werd dit al alleen verricht
ter eere van een nieuw gedicht?
Want zonder de verstooten min
heeft poëzie toch weinig zin!
O, 'k hoor het aan de toon der luit,
jij werd verlaten door je bruid;
zij zwoer je heel een nageslacht,
(daar had je zelf niet aan gedacht)
doch d'allereersten huwelijksnacht
heeft zij een ander toegedacht,
en waar' zij weergekomen,
je hadt haar opgenomen!

Mijn dichter, minnaar, mijn Pierrot,
ik ben de maan, ik ben de maan;
al gaan mijn stralen door de straat,
leef ik hier toch in kuischen staat.
Kom, trek je mooiste pakje aan
want aardsche liefde is een waan!
Grijp nu je vriend, grijp je gietaar,
en zing je schoonste hymne nu
(geweigerd door een Kunstrevue.)
Denk niet aan honoraria!

Ik ben je Pia Anima!
Ik ben de heil'ge, bleek en rein,
die voor de dichter slechts wil zijn.
Pierrot, Pierrot, mijn dichter bloo
de min is zus, de min is zoo:
ahi - ahi - aho!'

DOP BLES.

De briljantspeld.

Voor mijn Vrouw.

I.

Zij stond in de nauwe gang tegen den witgepleisterden muur gedrukt, terwijl de verhuismannen langs haar heen de zware meubelstukken uit de voorkamer door het kiezelknerpend tuintje naar den wagen droegen, den grooten slokop, waarin 't alles verdween. Nu waren ze even door Coba in de keuken geroepen voor een kop koffie en stond het mahonie cilinderbureautje, waarmeê ze maar niet hun draai konden nemen door de smalle kamerdeur, half op den drempel, verlaten en onhuiselijk, met zijn rood-gevlamde buikvormige glimmende schuif, vreemd-daar-neêrgegooid als een stuk uit een meubelmakerswinkel. Even streelde ze met de mouw van haar flanellen schoonmaakblouse den brutaal vetten vingerdruk eener mannehand van 't glanzende hout af; ze had moeite zich dat bureautje voor te stellen in de kamer, in het hoekje waar haar moeder in dit huis de laatste jaren voor haar dood altijd gezeten had, bij het raam dat opensloeg op de veranda, in de schaduw van de zwaar geplooide roode overgordijnen, nu ook al verdwenen in den gapenden muil der onverzadelijke tapissière. - Dan, met een dwingen van haar aandacht naar herinneringen die haar wegtrokken uit de kil aangevoelde leegte van dit heden: de gang met de open, tochterige voordeur, het bromgepraat der mannen ergens in de keuken, zag zij dat bureautje in hun vorig huis, de grootere, fleuriger kamer in de villa op den Amers-

foortschen berg, toen haar vader nog leefde, en nog vroeger in de kamer te Delft, in 't zonnig hoekje waar zij als kinderen hun speelgoed heensleepten als moeder er ‘met het huishoudboekje bezig was’. - Weêr onderging ze, al aanleunend, vermoeid in een omgeving waar geen stoelen meer waren, tegen den deurpost, het geheimzinnige dat haar als klein-meisje altijd uit die woorden was tegengekomen: ma's huishoudboekje, en ze zag 't weêr liggen in 't altijd keurig geredderd bureautje naast ma's sleutelmand: het boekje met de roode en blauwe lijnen en de raadselige cijfers-reeksen, die wel eindelooze optelsommen leken van school.

Even probeerde ze met haar killige vingers het deksel op te lichten, maar het ging niet; ze had het zelf dien morgen uitgestoft en afgesloten.... Tot het laatst toe had haar moeder dat boekje bijgehouden, ook toen, na den dood haars vaders en het huwelijk van haar beide jongere zusters, kort na elkaâr, hun gezin zoo deerlijk was ingekrompen. Geheimzinnig was dat huishoudboek al lang niet meer, maar er was toch iets lief-intiems altijd aan verbonden gebleven en ze had het ook dezen morgen niet kunnen vinden en wegsluiten in den koffer met dingen, souvenirs en huishoudelijke kleinigheden, die ze meê wilde nemen naar haar nieuwe pension, zonder tegelijk de kleine roze handjes te zien met de wel-verzorgde witte nageltjes, die wat onredzaam om den perlemoeren pennehouder knijpen konden als mama, met dat driftige rukje haar eigen, zich omwendde en vroeg: ‘och kind, hoe zit dat ook weêr met die slager?’ of: ‘nu heeft Willems nòg al niet die thee bezorgd’...

Dat alles was nu voorbij. Ze zou de stem niet meer hooren, de handjes niet meer zien; de sfeer, die moeder was, was weg, vervluchtigd met haar plotselingen dood tot deze kille verhuis-leegte, met straks, tegen den avond, het nieuwe tehuis, het pension, dat vrienden voor haar hadden opgezocht.

‘Juffrouw, magge we effe pesseeren assieblieft. Zie-zoo Jan, pak jij 'm nou maar van onder en dan niet te kort je draai nemen, pas op de kalk; daar gaat-ie - één, twee, drie, verdorie wat 'n beest van 'n stuk!’

Ze was op zij gegaan, als in een vlucht het tuintje ingeloopen, waar de wind wat gele blâren voor haar voeten stoof.

In den loop van den middag kwam Sannie met een treintje over, haar halen om meê te gaan eten in Amersfoort.

'Hoor eens, dat doe je nu maar! Ik heb het al aan je pensionjuffrouw gezegd en 't komt in mindering op het boekje. George laat me niet in huis meer binnen zonder jou en je hebt nu lang genoeg verhuisd voor vandaag; morgen is er weer een dag, niet? en je moet ook aan je gezondheid denken.'

Ze had zich eerst verzet tegen 't hartelijk gepraat in van San, die wilde opmonteren al had ze zelf roode oogen. Maar ze voelde wel, ze kon niet meer, dus was het heerlijk zich te laten gaan nu eindelijk, na de spanning van 't practisch bedenken en bedisselen, den langen, vermoeienden, rompslompigen dag, zichzelve toe te vertrouwen aan de hoede van haar zuster die, jonger dan zij, toch altijd degene was geweest die zorgde en initiatief nam. Zij dacht, met een zeker gretig verlangen, aan de rust, die straks haar zou omvangen in 't warme, knusse huis van haar zwager, een donzen weelde van hartelijkheid en genegenheid waarin ze zich maar zóó zou kunnen laten wegglijden, in àl-vergeten.

Aan den uitgang van 't station stond George haar op te wachten; hij had een auto; schertste dat ze maar 'es voor een keer als rijke lieden zouden doen; vroeg bezorgd of ze moê was. En zij, zich gaan latend in de weelde die wachtte, knikte maar met een bleek, zwijmend lachje en liet zich door den sterken uniformarm van George naar den auto stuwen, waar ze in de mollige zachtheid dadelijk wegkroop in een hoekje, en in 't weldoend donker de oogen sloot, waaruit, onder 't rijden, traagzaam de tranen druppelden.

Het werd een goede avond. Na den maaltijd, zonder veel woorden gebruikt, maar waarbij 't hun alle drie geweest was, naar ze elkaâr later bekenden, of de lieve gestorvene mede had aangezeten, waren ze het kind naar bed gaan brengen, boven, in de witte kamer, waar het naar lavendel rook en baby-zeep. George had Welmoet op zijn gouden schouderstukken laten rijden, dat het kind met helle schaterinkjes kraaide, en daarna had zij het op den arm genomen en waren ze de heele kamer rondgegaan en had zij gepraat tegen 't kind over de engelsche platen aan den wand: een

potsenden clown en een hond die een schotel omgooide, waar poes met grappig verschrikte oogen, een aaiepootje omhoog, naar zat te kijken. En telkens hadden de kindervoetjes ongeduldig-gretig tegen haar borst getrappeld en 't vingertje gewezen naar een volgende prent: ‘Ditte... Ditte...’

Eindelijk had zij de dot in 't zachte witte bedje mogen leggen en toestoppen, en ze had even gelukkig gelachen toen San onnadenkend er uit flapte: ‘God Lien, wat ben je toch 'n echte moeder...’

Toen ze met Sannie gearmd beneden kwam in de voorkamer, had George de staande lamp aangestoken, die den hoek bij de sofa met een rozigen glans overscheen. En vóór zij wist wat zij zeide had zij het uitgeroepen, vaster Sannie's arm drukkende: ‘Hè! wat gezellig is 't hier bij jullie toch!’

De van Wamelens glimlachten in stille verstandhouding. Hoe bedroefd ook zij waren over moeders dood - voor Line bleef 't verlies het grootst - zij die altijd met mama had samen gewoond, in een gehechtheid aan de toch dikwijls brommerige, humeurige vrouw, welke Suzanne en Willemien zelfs als kinderen nooit in die mate hadden kunnen meêvoelen. En 't was als een stilzwijgende afspraak tusschen Suzanne en haar man geweest, dien middag toen zij, zoekend in het spoorboekje op 't traject Amersfoort-Baarn, tot hem gezegd had: ‘Zeg, ik ga Lien halen; ze heeft nu lang genoeg gepakt’... en hij, zijn sabel omgespend daar 't zijn diensttijd werd, gul knikte van ‘da's goed kind, ja, doe dat; er gaat tegen vier uur, meen ik, een trein’... om het zusje wat op te kikkeren, haar te halen uit de sfeer van Grübelei en getob, óók om de toekomst, die voor Lien wel moeilijk werd nu 't weduwepensioen van mama verviel.

't Deed hun goed te zien hoe Lien hier opleefde, straks boven met het kind en nu hier in den rosen schemer van hun lamp, de mollige warmte van de canapé en de wintersche gezelligheid van 'n eerste haardvuur: ‘'t werd in hun voorkamer zoo gauw kil en vochtig’, legde Sannie uit, weêr zusterlijk haar arm om Line's schouder.

Line had altijd behoefte aan luxe en koestering gehad, al was zij de oudste; en 't was een gewone familie-plagerij wanneer ze onder elkaâr waren: hoe mama eigenlijk meer

zorgde voor Lien, dan Lien voor mama; wat mama dan wel op haar zacht-knorrige manier poogde te ontkennen. ‘Och, welnee, welnee, wat 'n onzin kinderen. Lien zorgt best hoor; plaag haar toch niet’...

Van Wamelen dacht er aan, nu hij, tegen den schoorsteenmantel geleund, zijn after-dinner rookte en zijn blik liet gaan over vrouw en schoonzuster - Line, met de scherpe, al wat ouwelijke trekken, doch van huid zoo fijn ‘als een albasten vaas’ moest hij denken, met een poëtischen boekenterm waar hij zelf om lachte, hij die nooit romans las. Bij haar vergeleken scheen zijn vrouw met haar roode ronde wangen en stevigen hals 'n kloeke frissche boerendeern, al droeg ze dan 'n japon van *Liberty*. Toch zijn genre meer dan de, naar hij moest erkennen, van origine feitelijk mooiere Lien. Als ze nu maar gauw een man opdeed daar in 't schoone Baarn; heel veel tijd moest er niet overheen gaan of ze was uitgebloeid...

Hij tipte de asch van zijn sigaar en bukte zich toen naar de photographieën-doos onder een penant-tafeltje, waar zijn vrouw hem om vroeg, die Line eenige foto's en etsen wilde geven voor haar nieuwe kamers.

‘'k Denk anders er maar niet veel te veranderen.... alles maar zoo een beetje te laten als 't was....’, zei Line vaag. Ze voelde zich opeens weêr moê en apathisch; dacht aan den doorworstelden grauwen, winderigen rommeldag en het nu leêge huis, waar ze met moeder gewoond had. Tranen verdoften het rozige kamerlicht voor haar blik; haar boezem schokte met krampige snikjes.

Suzanne antwoordde niet dadelijk; ze begreep: Lien was gehecht aan de omgeving van mama; maar m'n hemel, 't was toch wel een ouderwetsch boeltje geweest, en nu er zooveel verkocht zou worden.... Enfin, ze zou niet opdringen; Lien was zoo empfindlich en nerveus. Dus stalde ze maar zwijgend op haar schoot eenige foto's uit naar Italiaansche meesters (Lien voelde voor ‘de kunst’ meer dan George en zij), een paar etsjes ook van Nieuwenkamp en Vaarzon Morel, *épreuves d'artiste*, en wenkte haar man om de portefeuille met gravures, dingen waarvan ze bij hun huwelijk meer hadden gekregen dan ze bij mogelijkheid konden ophangen, en waaronder zich nog een kleur-

krijtteekening moest bevinden, die, naar ze zich herinnerde, Line eens had bewonderd.

En 't lukte. Line was verrukt. ‘Mag ik *die*? Is 't wezenlijk?’ riep ze uit, langs haar zakdoekje heen haar verrassing naar San lachend.

‘In bruikleen hoor!’ bedong knikkend haar zuster. ‘En die etsen mag je ook, als je wil. Je zoudt dan misschien wat van die oude dingen uit de lijsten kunnen laten halen, want encadreeren is duur.’

Line verstrakte dadelijk; bette weêr d'oogen. ‘Dat doe ik niet,’ zei ze stroef.

Sannie haalde ongeduldig de schouders op. ‘Je kunt ze toch niet zonder lijst ophangen’.... M'n hemel, wat deed dat kind weêr overdreven.

George bracht afleiding door wat van zijn dienst te vertellen; z'n oppasser dat was toch zulk een oolijke snuiter! Suzanne stond op en zorgde voor de thee, rinkelde eventjes met de kopjes een geluidje in de kamer als van Zwitsersche koeienklokjes. 't Haalde Line weêr dadelijk uit haar verdriet. Haar zwager schoof een lagen crapaud voor haar aan bij het vuur en zij strekte begeerig haar koude voeten, haar witte vingers naar den gloed. Een behagelijke warmte doorvloeide haar en ze sloot even de oogen, zag haar nieuwe kamers, de oude meubelen, waaraan ze gehecht was, het mahonie bureautje met het portret harer moeder... en dan de krijtteekening in een eikenhouten lijst op een plaats waar goed licht viel; maar dat stemde niet samen: mahonie en eiken; enfin, zou wel eens zien.... nu niet te bestemd over alles denken, maar soezen en genieten van 't oogenblik hier.... Ze kon niet tegen verdriet en koû en eenzaamheid... Heerlijk dat ze hier blijven mocht tot morgen, niet vanavond naar Baarn terug hoefde; dat was aan tafel door San bedisseld en er was dadelijk een telegram naar haar juffrouw gegaan.

Ze opende de oogen en zag rond; de kleine salon met het warm-rood behang, de staalblauwe overgordijnen en de satijnhouten meubels - de wat banale, zuinige luxe van een jong getrouwd paar - was van een knusse afgeslotenheid, als een nestje van beschermende vertrouwelijkheid. Van buiten op straat klonken stemmen in den avond, maar 't

wijde, rauwe donker was hier niet; ze was hier veilig bij die haar lief waren, en ze zou hier altijd een toevlucht hebben als ze eens alleen was of verdrietig. Met een dankbaar lachje nam ze 't kopje thee aan dat Suzan haar reikte en luisterde met weêr gesloten oogen naar San's complimentje over haar haar. ‘Ik vind deze manier bepaald een verbetering zeg; 't maakt je veel jonger en 't geeft je toch iets... iets... ja, hoe zal ik zeggen...’

‘Ja, hoe?’ lachte Line op uit haar lage stoeltje, waartegen haar hoofd zoo heerlijk gebed lag, als tegen een steunenden arm om haar hals.

‘Iets van een madonna,’ hielp George. ‘Zooals je ze hebt op die Italiaansche schilderijen in de Uffizi te Florence, waar we op onze huwelijksreis zijn geweest, niet San?’

‘O foei neen, 'k heb niets van een madonna,’ verdedigde zich Lien, met kleine teugjes drinkend van haar bloemige thee. ‘'k Ben vreeselijk materialistisch,’ zuchtte ze dan.

‘Hè Lien, jij, die zoo artistiek bent!’ wierp San tegen.

Maar Line schudde nog eens, voelde de melancholie weêr in zich zinken, omdat ze zoo luchtig praten konden, zoo kort na moeders dood.

‘'k Heb misschien maar één goede eigenschap: 'k ben waar tegenover mezelf. Ik vind me niets voortreffelijk of artistiek of wat ook; ik ben gehecht aan een makkelijk leventje, goed eten en drinken en geen moeite, geen verdriet. Als ik een bedelaar op straat een cent geef doe ik dat alleen maar voor mijzelf, om achteraf niet het vervelend gevoel te hebben van spijt ingeval ik 't eens *niet* gedaan had. Maar 't stil blijven staan en 't krijgen van mijn beurs vind ik lastig en 't luchtje dat de man afgeeft affreus....’

Zij wist niet wat haar drong zich zoo uit te spreken, zij die gesloten was van aard; ze had een vaag besef ook dat de anderen haar aanstellerig zouden vinden.

Daar zei Sannie al: ‘Kom Lien, wat pozeer je. Nu ja, dat voelen we allemaal wel zoo; is 't niet George? Da's gewoon menschelijke gemakzucht en zoo. Maar juist dat je *spijt* gevoeld zou hebben als je zoo'n stakker was voorbijgegaan *(ik* loop ze dikwijls voorbij, hoor! jakkes, die vieze menschen) dat is toch een bewijs dat je innerlijk *goed* bent en *niet* alleen aan je zelf denkt, vind ik.’

‘Ja, daarin heeft San gelijk,’ kwam George wijs, zijn arm rekkend naar 't aschbakje.

Maar Line schudde 't hoofd. Er drong iets in haar tot verder praten; 't was of de zoele kachelwarmte iets in haar los smolt; ver achter in haar hoofd lag het denken aan moeders weg-zijn, den rauwen dag van morgen, en een week zelfbeklag dreinde in haar, zich uitend in een lust tot zelfbeschuldiging. Hoopte zij daardoor de anderen te prikkelen tot den zoeten troost van meelijdende tegenspraak?

Zij lachte een klein lachje als van een bedorven kind toen ze hoofdschuddend zeide: ‘Nee, dat is ook al weêr anders dan je denkt, San. 'k Voel heel sterk dat die spijt bij mij geen goedheid zou zijn, maar alleen... ja, gunst, ik weet zelf niet... ik geloof gevoel van geen mooi figuur te slaan in de oogen of de waardeering van de menschen... àls ze 't wisten of bijgeval gezien mochten hebben’...

George was opgesprongen, en wijdbeens voor den haard zijn soldatenjas aftrekkend, waarvan de knoopen Line in de oogen flikkerden, zei hij met zijn blik even strak op haar gericht: ‘Casuïstiek, beste Lien, geloof me, da's nou je reinste casuïstiek. En als ik je een raad mag geven, zusje: ga dan niet grübelen over je zelf. San, jullie gaan zeker maar wat vroeg naar bed, niet. Ik moet nog even naar de kazerne.’

II.

Den volgenden morgen was zij vroeg weêr in Baarn terug; 't zou nog een drukke dag worden. Suzan had aangeboden met haar meê te gaan, haar te helpen, maar zij had dat afgeslagen in een onberedeneerden tegenzin, die haar zuster even piqueerde.

‘Graag of niet hoor!’ had ze koel gezegd, in de gang bij het uitlaten, en dat had Line eensklaps zoo wanhopig gemaakt dat ze aan Sannie's borst gezonken het snikkend uitstamelde: ‘'k Lijk erg ondankbaar... 'k weet het wel; maar 'k ben heusch liever alleen nu... kan onmogelijk praten’... En dan, met een overgang plotseling in den klank van haar stem tot een vroolijkheid waarvan ze de opgeschroefdheid voelde: ‘'k Dank jullie heel erg voor dat van gisteren avond hoor, dat gezellige avondje in jullie kring... Nee, nee, van-

avond blijf ik thuis, op mijn nieuwe kamer; 'k kom wel eens gauw weêr. Groet George en de kleine schat, die lieveling, die engelepop'...

'Ja, ja', knikte San, haar de deur uitduwend. 'Haast je nu maar, want daar hoor ik de tram'...

Nu, op weg van 't Baarnsche station naar haar pension, waar ze zien wilde of alles gereed was tot ontvangst van haar meubels (alleen in de slaapkamer stond al 't een en ander), zakte haar stemming, die ze gedurende de korte treinreis kunstmatig omhoog had trachten te houden door te blijven denken aan het kind dien morgen in haar witte bedje en de weelde van gisteren... het haardje en de menschen die toch van haar hielden... met de snelheid van een thermometer uit de warme kamer plotseling overgebracht in de koû. Een paar druk pratende heeren, die ze kende van naam, vroeger ook wel eens, vluchtig, bij kennissen van haar moeder ontmoet had, passeerden haar, op weg naar den trein, lichtten even den hoed met de aarzelende nonchalance van eigenlijk-vreemden. Toch, aan 't even haperen van hun gesprek, nadat zij voorbij was, begreep zij dat ze wisten van haar verlies... het nu dadelijk wel als een onverschillig ochtend-praatje, tusschen twee trekjes door aan hun sigaar, zouden bebabbelen. 'Zeg, was dat de dochter niet van die kolonelsweduwe, hoe-hiet-ze-ook; Berden? Je hebt gehoord dat ze dood is... leverberoerte of zooiets... Tja... die prolongatiekoers stond goed gisteren'...

Zij liep haastiger door in den grillen ochtend, bebijtend haar voiletje waarin de zoute tranen hingen. Ze was alleen voortaan... Ze hoefde niet meer naar de Mollerusstraat te gaan, als vroeger wanneer ze eens was uitgeweest; want het huis daar was leêg... moeder weg. Nu liep ze naar de Krugerlaan, waar ze vroeger nooit kwam; die haar vreemd was en waar ze nu voortaan zou moeten leven... alleen... Wat gaf het, of Sannie en George al hartelijk voor haar waren, een gezellig *home* haar bereidden voor enkele uren - als ze tòch wegmoest, altijd weêr weg zou moeten in de kilheid van het alleen-zijn. Flink zijn, je tegen je verdriet inzetten? Maar ze wàs niet flink; had altijd op haar moeder gesteund, ook al heette het dan dat zij haar moeder verzorgde. Zij was de eenige geweest die werkelijk goed met

mama had overweg gekund, al mopperde die vaak en moest ze veel verduren. 't Kostte haar zelden moeite te zwijgen als moeder snibbig uitviel of eindeloos over haar kwaaltjes zeurde. Ach, dan zeurde ze maar een beetje meê; ze had zich *aangepast* aan het leven met moeder, al was het dan het leven van twee oude dames eigenlijk, want zij... ach ja, echt jong had ze zich bij mama nooit gevoeld. ‘Ouwejuffrouw’, plaagden de zusters haar als kind al vaak, als ze niet met hen meê wilde spelen, maar liefst in een hoekje zat met een pop of een boek, of bij moeder kroop, aan moeder ‘hing’, zooals de term thuis luidde. Zij had zich voor dat ‘hangen’ nooit geschaamd, ook later niet, toen ze meer ‘zelfstandig’ werd, als jong meisje gedwongen voor een acte te studeeren, een studie trouwens met ambitie volbracht. ‘Zelfstandig’ was ze alleen in die studie geweest, voor zoover ze toen tenminste niet afhing van haar meesters - in het leven moest ze tegen iemand aanleunen, en die iemand was, tot nu toe, haar moeder geweest. Als ze lief had kunnen hebben als haar zusters... een man... kinderen... Maar dat scheen voor haar niet weggelegd, en ze had zich geschikt, ‘aangepast’... en was daar gelukkig in geweest...

In de Krugerlaan, waar een verhuiswagen voor het hekje stond van villa Margaretha en koppig gehamer haar tegenklonk uit de openstaande voordeur, vond zij de behangers bezig met het laatste hoekje van het zeil in haar zitkamer. Ze hadden op haar gewacht voor het plaatsen der meubels. De hospita kwam dadelijk gedienstig naar voren vragen of de juffrouw wat beliefde: een glas warme melk of zoo? Lien bedankte, toch even prettig aangedaan door 't moederlijke in de vrouw; ze maakte op haar een aangenamer indruk dan de vorige maal. Vol opgewektheid begon zij den mannen aanwijzingen te geven voor 't plaatsen van haar meubilair.

Na eenige dagen had zij zich op haar nieuwe leven ingericht. Zij was tevreden over 'tgeen zij had tot stand gebracht. Als zij 's morgens uit haar slaapvertrek haar zitkamer binnentrad, kon zij een oogenblik wanen in het vorig huis nog met haar moeder te zijn: daar bij 't raam mama's hoekje: het cilinderbureau en 't trijpen stoeltje half weggeschoven, opzij de oude rieten courantenhouder en de gekleurde foto

achter glas: 't gezicht op Zermatt. Voor de blank gedekte ontbijttafel met 't gele brood, de smeuige kaas en 't buikig honigpotje doorgoudeld van zon de uitgezakte manden armstoel met het rood-flanellen plat-gezeten lapjeskussen, dat Sannie zoo buiten zichzelf bracht, toen zij 't zag. ‘Dat mama dat horreur duldde is tot daar aan toe, maar dat jij... jij... Hoe is 't ter wereld mogelijk, Lien... Pas op, je wordt op deze manier heel gauw een ouwe juffer!’

Zij had geglimlacht, wist het wel dat San gelijk had, vond, objectief beschouwd, dat kussen zelf een monster, en toch... Neen, alles moest blijven zooals ze 't met haar moeder had gedeeld, al had ze er voor moeten vechten tegen San en tegen de enkele kennissen, die nieuwsgierig waren komen oploopen, terwijl ze in den rommel zat, en raad gaven van dit zus en dat zoo, en toch vooràl wat modern; natuurlijk begrepen ze dat je uit piëteit veel hield waaraan je gehecht was, maar toch: àlles houden kòn je niet, kon je nòoit; de tijden veranderden en je moest oppassen niet in je omgeving vast te roesten.

Ze had geknikt met een lachje van praten-jullie-maar en haar eigen zin gedaan zoodra ze alleen was. Met haar gedachten leefde ze nog in de Mollerusstraat, en bij 't ophangen van den rieten couranthouder - óók 'n misgeboortetje volgens San - zag ze mama's blanke handjes er haar brieven tusschen steken en de circulaires van leveranciers en philanthropische inrichtingen. - Wat had ze in den stoel met de sluimerrol niet dikwijls gezeten als ze zich onwel voelde; dan was 't een genot je hoofd er tegenaan te vlijen en je oogen te sluiten en mama onderwijl door de kamer te hooren gaan, terwijl het theewater suisde.

Ja, 't was wel nog de sfeer van mama, bedacht zij tevreden, als zij zat voor haar eenzaam ontbijt, en 't scheen haar of mama maar even uit de kamer was gegaan en zóo weêr kon binnen komen. Zij verwonderde er zich vaak over, dat de droefheid over moeders dood, na de felle smart dier eerste dagen, zoo schielijk verbleekt was; dat de herinnering haar thans even lief ging worden als mama in levenden lijve haar was geweest. Bestond er een verkeer tusschen de levenden en de dooden, zooals je wel in spiritistische boeken las?

Heel lang hielden zulke vragen haar niet bezig, ze had geen filosofisch hoofd en het leven was zelfs voor haar, die, tenminste aanvankelijk, nog niets te doen had, druk. Daar was ten eerste het regelen van hare financiën. Nu met moeders dood het weduwepensioen verviel, moest ze leven van de rente van een heel klein kapitaaltje, 't welk door de manipulaties van het bankiershuis, dat haar moeders zaken behartigde, niet geheel ongeschonden bleek gebleven, had haar de notaris verteld, al koesterde hij groote hoop, dat het meeste nog wel zou terecht komen, werd de door 't bankiershuis aangevraagde surséance van betaling toegestaan.

Zij had zijn mededeelingen, vlak na moeders dood, met onverschilligheid aangehoord... de cijfers aan zich laten voorbij gaan, die hij genoemd had; onder een paar stukken, haar voorgelezen, op zijn verzoek haar naam gezet zonder recht te begrijpen waartoe. Laten glijden had ze zich maar, meê met den stroom van haar verdriet, zonder aandacht en zonder belangstelling, zonder bekommering ook over de toekomst. Nu de dagen voort gingen en door de nieuwe indrukken haar verlies wat op den achtergrond gedrongen werd, de noodzakelijkheid haar nieuwe kamers in te richten haar dwong zich los te rukken uit verweekende gepeinzen, zich aan te passen aan 't gewone leven, voelde ze verrassend hare belangstelling voor de dingen die haar vroeger, toen moeder nog voor alles zorgde, volmaakt onberoerd hadden gelaten, groeien. Als het klerkje door 't voorvertrek met de lessenaars haar leidde in 't privé-kantoor van den notaris, wiens vriendelijk gezicht van smakelijken ouden heer van verre haar al tegen-glimlachte, voelde zij zich heel rustig worden en zelfverzekerd, als vloeide iets in haar binnen van bevrediging en levensverwachting, dat haar met een onbestemd geluk vervulde. Zij trachtte goed te begrijpen alles wat de notaris haar uitlegde over de geldzaken en over de verdeeling van den boedel. En terwijl zij naar zijn betoogende handen keek, de rozige handen in de platte witte manchetten, waarvan de gouden knoopen af en toe haar in de oogen blindden als 't spiegeltje bewogen door een jongen op straat, neep haar wel soms een schaamte om haar onwetendheid omtrent al die zaken, die haar een paar maal een naieve vraag deden stellen, waarbij de notaris zijn

wenkbrauwlooze oogleden opgetrokken en haar even vluchtig-verbaasd had aangezien. Het bloed was in haar hoofd gegulpt en ze had weg willen vluchten door de breede tuindeuren, maar zijn prettige stem huifde dadelijk beschermend om haar heen en er was iets vaderlijk-vertrouwelijks geweest in zijn: ‘Ziet u eens, lieve juffrouw Berden, dat zit zóó: tegen mevrouw uw moeder zei ik altijd...’

Het was haar een leegte, toen, te spoedig, die bezoekjes aan 't notarishuis vervielen; nog een paar maal was ze er heen geweest voor overbodigheden door haar verzonnen om zich nog eens te kunnen laten aandienen. Maar er was méér dat haar aandacht vroeg, zoodra haar kamers op orde waren. Zij wist: ze zou zeer waarschijnlijk voor de noodzaak komen, met enkele lessen aan te vullen wat zij aan inkomen dierf. Op denzelfden voet als met moeder voort te leven zou onmogelijk zijn, maar 't verontrustte haar niet; ze had altijd veel van lesgeven gehouden (deed het al vroeger haar zusjes thuis) - als het maar niet op een school hoefde te zijn... Ze wilde nu trachten wat élèvetjes te krijgen uit de kringen harer moeder, kinderen die voor hun Fransch wat moesten worden bijgewerkt, of jonge meisjes met wie zij wandelen kon en converzeeren. Op een morgen door de dorpsstraat langs 't bureau van een plaatselijk krantje komende had ze maar dadelijk den knoop doorgehakt en was binnengestapt, had den tekst opgegeven voor een beknopte advertentie. Daarna ging ze bevredigd en zelfvoldaan langs een omweg naar huis, waar ze haar boeken voor den dag wilde halen om er zichzelve weer wat ‘in’ te brengen, in de literatuur en in de grammaire.

Het was een dag in 't eind van October; de boomen stonden met hun laatste hel-geel blad tegen een hemel van onwaarschijnlijk diep blauw; de gazons der villa's, waar ze langs kwam, gloeiden nog met zomersch felle groenheid. Er hing een scherpe geur van vochtig beschimmeld hout in de lucht, dien ze met wellust opsnoof; ze voelde een monterheid in hare leden tintelen en genoot in een heimelijke tevredenheid van haar gedistingeerd uiterlijk, haar muisgrijze streng gesneden *tailor* met het korte plooirokje, waaronder haar net geschoeide kleine voeten gezellige klikjes tikten op de trottoirs. Ze had er altijd van gehouden, zich goed te kleeden, gaf daar-

voor eigenlijk te veel geld uit, naar 't gewone verwijt was geweest van mama, waarvan ze de gegrondheid erkennen moest zonder nochtans ooit er verandering in te hebben willen brengen. Slecht of niet naar de mode gekleed voelde zij zich linksch en onzeker onder de menschen; 't scheen haar dan of zij eigenlijk geen recht had van bestaan; in haar uiterlijk zocht zij steun voor een innerlijk gemis aan zelfbewustheid, en ze zou liever op alles eerder bezuinigd hebben dan op haar toilet. Mama bleef altijd de knappe freule van Heemschaete, ook al had zij tot haar, Line's, ergernis vaak, hare kennissen meest ontvangen in de snitlooze vaalzwarte ochtendjapon die ze droeg op den morgen van vaders dood, nu vijf jaren geleden. Zij - was geen van Heemschaete, maar een Berden, o, wat had zij als meisje dien burgerlijken naam gehaat! Toch voelde zij zich een Heemschaete meer dan een Berden; ze hield van distinctie en luxe, veel meer dan mama, die om al die dingen niet gaf de laatste jaren, waarschijnlijk onder invloed van ruwen papa. Voor haar vader was zij altijd wat bang geweest; - als zij zijn sporen hoorde klikken op de trap van 't groote huis in Amersfoort en zijn luidruchtige kazernestem 't portaal hoorde vullen, had ze zich meest maar stil en zoo lang mogelijk in 't kamertje van San-en-haar teruggetrokken gehouden, met haar poppen of boeken. Toch was hij een hartelijk man geweest en met zijn dood veel vroolijkheid uit huis verdwenen....

In de Krugerlaan, vóór 't bleek-roze gepleisterd villa'tje met boven de smalle voordeur het lichtgroen geschilderd balconnetje en opzij, uitgebouwd in 't smalle, wintersch tuintje, de kleine serre van goedkoop glas, gevat tusschen afbladderend latwerk, was 't even een ontnuchterend bedenken: o ja, hier woon ik nu....

Dan duwde ze het hekje open; schelde aan.

III.

‘En 't bevalt je hier dus goed?’

De oogen der bezoekster hadden snel, onderzoekend van onder den grooten hoedrand naar Line opgeblikt, die ze even, naakt, in een twijfelende onverschilligheid op zich

gevestigd voelde; dan dadelijk hadden ze haar losgelaten weêr en waren de kamer rondgedwaald, bij de lamp-van-de-kostjuffrouw beginnend, om te blijven rusten op den doorkijk in het meubellooze serretje, nu, met den winter, niet gebruikt.

Line had haar kamers nooit zoo klein gevoeld als thans; 't was toch wel heel iets anders dan de toch ook niet fraaie kamers vroeger in de Mollerusstraat, met mama; ze vóélde de bezoekster dat denken en een kwellende schaamte maakte haar ongedurig, deed haar heen en weêr schuiven over haar stoel.

'Die lamp... is nog van de juffrouw...', hakkelde zij, voelende het bloed in haar wangen branden. 'Mama had petroleum, maar ik vind gas zoo veel prettiger. En de nieuwe lamp...', loog zij, 'die heeft de winkel nog niet afgezonden...'

Kitty Meulemans knikte, zonder te luisteren blijkbaar; haar oogen staarden star, als dacht zij aan andere dingen, en haar licht geel geganteerd handje trok even aan het strakke witte voiletje over haar kin.

'Ja... het is wèl een heele verandering voor je...'

Line hoorde er een beschuldiging in, die haar verplichtte zich te verdedigen.

'O maar... mijn leven bevalt me best. Natuurlijk mis ik mama vreeselijk; 'k was zoo altijd met haar samen, hè? Maar... aan den anderen kant was ik natuurlijk erg gebonden... je begrijpt... en nu... ik heb altijd zoo'n massa moeten uitstellen wat ik heb willen doen en... je moet niet denken dat ik ongelukkig ben...' eindigde ze hopeloos hare zelfverdediging.

De bezoekster verzette zich op haar stoel; even hadden haar oogen weêr naakt, als met een tikje verwonderde belangstelling nu toch, zich aan Line's oogen gehecht, maar er was geen contact, en de oogen lieten wederkeerig los, dreven weg in 't ruime.

'O maar lieve, daar twijfel ik geen oogenblik aan...'

Het was weêr geheel de vlakke vizitestem, waaronder Line leed, na 't eerste oogenblikje, twee seconden, straks in de gang, toen ze eenige hartelijkheid had meenen trillen in de woorden waarmede haar oude schoolvriendin Kitty haar begroette. Had zij zich dat misschien maar verbeeld?...

Een ondragelijke moeheid loomde in haar rug, die zich pijnlijk aanwrong tegen de dik-harde krulbloemen van den ouderwetschen stoel. Nooit had het haar van kind af vertrouwd ameublement uit haar ouders huis zóó stijf en schamel haar geleken. Het parfum dat uit Kitty's kleêren ademde benauwde haar; het scheen haar een vijandige sfeer in deze kamer, bij moeders dingen. Maar ze moest luisteren naar wat haar bezoekster, zakelijk, nu vaststelde omtrent de lessen van haar dochtertje.

'Clarence heeft Woensdags en Zaterdags tot één uur school; dan was ze gewoon na de lunch met de nurse te gaan wandelen voor haar Engelsch, maar dat vervalt nu; daarvoor kom jij dus nu in de plaats. Schikt het je dan bijvoorbeeld om half drie?'

'Ja maar... ik zou... tweemaal in de week is mij wel wat veel... tenminste voorloopig...', aarzelde Line.

'O ja, dat is waar... dat zei je straks al. Nu, dat komt dan goed uit, want Zaterdags heeft Clary om vier uur haar dansles en in 't voorjaar begint al weêr gauw de tennisclub. We zullen dus maar afspreken Woensdags, nietwaar; dan is juf uit en heb ik graag wat toezicht.'

Kitty Meulemans stond op, betipte met de glacé vingertoppen luchtigjes den knoop van haar voile; zocht met de oogen naar een spiegel om haar hoed recht te zetten.

'O, die heb ik hier niet. Ik haat spiegels!' lachte Line, losschietend in een durvende vertrouwelijkheid opeens. 'Maar als je even in mijn slaapkamer...'

'Nee, nee, dank je; 't wordt zoo laat; zit ook al. Nu, dat 's dan afgesproken niet? Ik ben erg blij dat mijn dochter nu nog les zal krijgen van een oude schoolvriendin. Ja, die tijden, die zijn lang voorbij hè?'

'O, maar ik herinner me alles als gisteren nog; jij niet?' haastte Line, met een kleur om de hunkering die ze hoorde in haar eigen stem.

'O ja, natuurlijk; laatst had ik nog Corry Enghaert bij me en hebben we oude souvenirs opgehaald.'

'De 'engerd'! Ach hoe leuk, zeg; hoe gaat 't met haar? Is ze getrouwd? Heeft ze kinderen?' - Line stond te popelen in 't gangetje, rook niet dat de juffrouw al weêr uien braadde, haar ergernis.

Kitty lachte om der andre gretigheid haar wit gebit bloot; trok het stuntelige klinkje van de voordeur naar zich toe.

'Ja, ja, ze *is* getrouwd en ze héeft kinderen! 'k Zal je alles wel vertellen als je bij ons komt. Tot Woensdag dus, en de groeten aan San, als je haar ziet'...

Het magere grintlaagje verstoof onder Kitty's snel zich reppende voetjes; bij het kreunend hekje wendde zij zich om en wuifde vluchtig met een slip van haar bont; dan ging zij de laan af tusschen wat spelende kinderen door, die haar van hun sleetjes nieuwsgierig nastaarden.

Line keerde langzaam in haar kamer terug; daar hing nog het zware parfum als de atmosfeer van Kitty. Zij liet zich op haar canapé vallen en staarde een tijd lang denkloos naar 't roode pookgaatje onder in de snorrende kachel. De broeiende warmte van 't kleine vertrek omwikkelde haar in een verloomende verweeking als ging zij een bedwelming tegemoet. Zij sloot de oogen en dacht aan Kitty; 't was of ze haar drukke, wat geaffecteerde stem nog hoorde en daarachter 't gestommel van de juffrouw in het keukentje. 't Deed alles aan als de verre geluiden die een zieke hoort opkomen in de schemering tusschen waken en droomen.

Dan - zat ze opeens op de sofa rechtop en drukte haar hand op het hart, dat wild klopte. Zij haalde diep adem en snoof, snoof den geur in van Kitty; de palm van haar hand door Kitty gedrukt, legde ze tegen haar gezicht aan; een fijn-zoete reuk vleugde in haar neus. Weêr liet ze zich vallen op de bank en drukte hare vingers in haar kapsel; haar borst krampte saâm in een nameloos verlangen naar vluchtende onbestemdheden. - Hard tikte nu en dan de pendule in de leêge ruimte, als wierp iemand steentjes tegen het raam; dan opeens was 't weêr stil, als in 't huis waar een doode is.

Die kachel... ik moet die kachel temperen... dacht zij even. En dan wat spuien door de serre... Maar ze bleef liggen, te krachteloos om op te staan. - Nu was 't, of achter haar mama door de kamer schuifelde; ze hoorde 't schuren van haar japon tegen de meubels, en de pruttelende stem die klaagde: 'Kind waar is-t-i nou... heb je m'n bril ook gezien...'

Maar haar wil spande zich; zij moest opstaan. Ze sloot

het schuifje van de kachel en zette de glazen tusschendeuren naar de serre een handbreed open. Een koele stroom zeeg dadelijk de kamer in. Line bleef even staan en keek naar de lamp, het goedkoope bazaar-prul haar geleend door de juffrouw; ze moest morgen er dadelijk op uit om een nieuwe te koopen... dacht zij, uit haar boekenkast een deeltje Paul Bourget nemende, waarmeê ze zich behagelijk nestelde in mama's stoel. Ze wilde nu een tijd lang niets dan Fransch lezen.

Dien Woensdagmiddag wandelde ze tegen halfdrie het hek van Houtrust binnen, het buiten der Meulemans' aan den Amsterdamschen straatweg. Het had gesneeuwd dien nacht en de donker-groene conifeeren langs den oprit droegen witte puntmutsen; af en toe worstelde zich een stram gebogen tak onder den sneeuwlast uit, die met een natte klets voor haar voeten smakte op 't klefferig pad. Achter het zwarte boomen-netwerk in de verte, verwaasd in een violetten damp, schrilden brutaal-wit de gepleisterde muren van het huis.

Op 't bordes, aan de voordeur, gaf ze haar kaartje, en de knecht liet haar dadelijk een zijkamer binnen waar in een erker Kitty zat te borduren. Bij haar knieën stond, in een bruin fluweelen jurk, het dochtertje, haar élève, begreep Line.

‘Ah zoo! Ben je daar. Wat 'n smeerboel, hè? Mijn dochter Clarence. Clarence, mademoiselle Berden, qui fera la promenade avec toi, faisant la conversation en français. Va-t-en et présente une chaise à mademoiselle.’

Het meisje had even, schuw, haar groote hazelnoot-tintige oogen over Line's gezicht laten heendwalen; dan draaide ze zich op een van haar hooge zwarte kousenbeenen lui een kwartslag om en bleef uit het venster, waar haar moeder met den rug naar toe zat, in den tuin staren. Haar andere been haakte slungelig van onder den korten rok met het lage lakschoentje over een stoelzitting.

‘Clarence, dépêche-toi!’ maande Kitty streng. Het been gleed van den stoel, dien het meisje onwillig nu naar Line schoof, met een nauw hoorbaar: ‘Alstublieft.’

‘S'il-vous-plaît, mademoiselle! Il faut que tu te désaccoutumes de ces mauvaises manières. It is shameful, Clarence!’

Een nauw merkbaar schouderophalen van het kind, dat weêr naar buiten keek. Kitty wikkelde Line dadelijk in een levendig gesprek; die moest haar nu eens alles vertellen uit haar leven sedert zij elkaâr na hun schooltijd bij juffrouw Polvliet in Apeldoorn uit 't oog hadden verloren. Ja, die tijd, waar bleef de tijd, hè?'...

Line, zich beklemd voelend door het scènetje met het kind, fleurde er geheel van op en vertelde... van het huis in Amersfoort, vaders dood, het huwelijk van de zusters... Zij trachtte het zoo goed en boeiend mogelijk te doen, blij met Kitty's aandacht, zoo anders dan de vorige maal bij haar thuis, toen ze zoo hoog had gedaan en als een kille vreemde tegenover haar gezeten.

'Dus het was een leutig leventje daar bij jullie thuis; ja, 't lijkt me eenig in zoo'n officiersgezin - veel jonge luitenants natuurlijk zwermend om jullie meisjes heen! Bonbons, bloemen, hofmakerijtjes... nu, kleur maar niet, ils sont passés ces jours de fête! Maar je ziet de rezultaten bij Willemien en San: allebei met officieren getrouwd. Nee, bij ons thuis was het alles: zaken, zaken...'

'Maar in zaken zijn is voordeeliger, niet moeder? Zeg nou! in zaken is voordeeliger dan of'cier. Tenminste Nora van Hemert zegt...'

'Tais-toi!' gebood Kitty, het meisje van zich afduwend. 'En hang niet zoo. Ga wat uitvoeren, wat spelen; heb je je werk voor morgen al af?'

Het kind klemde de leuning van een der wit gelakte stoeltjes in haar dunne roode wintervingers; liet het ding verveeld op één punt in de rondte draaien.

'Schei daar meê uit; je maakt me dol en bovendien een gat in 't kleed. En laat ons een oogenblik alleen nu alsjeblieft. Juffrouw Berden zal dan dadelijk bij je komen.'

Het meisje trekkebeende traag naar 't roze kamerschut in den hoek van 't vertrek, waarboven even later de deur open hoekte.

Toen waren ze alleen.

''t Is een bezoeking, dat kind. Alles verveelt haar. Ze houdt van niemand, schijnt het me soms. Ik ben benieuwd wat jij van haar maken zult.'

'O, maar zoo één middagje in de week... en ik geef

me niet uit voor paedagoge hoor!' lachte Line nerveus, met haar gedachten eigenlijk bij Kitty's toilet, een japonnetje van staalblauw crêpe-de-chine, op den rok en aan den vierkant uitgesneden hals geborduurd met een kersrooden Griekschen rand, heel sober en gedistingeerd, moest ze denken, zich zelve in haar grijze wandelpak, haar trots, er simpel, bijna armelijk naast voelend.

't Was of Kitty hare gedachten ried. Ze boog zich voorover en legde de hand op Line's knie.

'En vertel me nu eens... in vertrouwen Lien... Ben je door den dood van je mama... erg... ik bedoel heb je je erg moeten... maar neen, ik ben onbescheiden, hè? Dat verwijt mijn man me ook altijd; 'k ben net een kind dat zijn mond voorbijpraat...'

Zij lachte haar blank-gaaf gebit bloot, stopte onderwijl met de vingerspitsen een paar wilde krulletjes weg in haar kapsel.

'O, maar je mag het gerust weten, hoor, dat ik zuinig moet zijn,' kwam Line. 'Trouwens, dat heb je, toen je laatst bij me was, zelf wel gezien. En weet je... 't was niet eens waar van die lamp, die nog niet door den winkel verstuurd was... 'k Had er nog heelemaal geen besteld... en 'k was al dolblij dat de juffrouw mij dit mormel leenen wou!'

'O, o! Dus je hebt me wat voorgejokt!' dreigde Kitty met den vinger. 'Foei Lien, hoe gemeen. 'n Oude schoolvriendin! Dat vergeef ik je nooit, hoor!'

''k Geneerde me voor m'n armoede,' bekende Line, met een kinderlijk-schelmsch lachje, waarvan zij de opzettelijkheid als een onschuldige behaagzucht voelde. Kitty was zoo anders dan de vorige maal, en de behoefte van dien avond bij George en San, den dag van haar verhuizing: het verlangen iets van een zoete vertroosting uit te lokken, waaronder ze haar zorgelijkheden zou voelen versmelten, drong haar tot een zelfontledende oprechtheid, waarover ze vaak later spijt had.

Nu ook weêr, had ze spijt, toen ze Kitty, even verbaasd, de wenkbrauwen zag fronsen en de blauwe oogen, plotseling hard van nieuwsgierigheid, een oogenblik in de hare geboord voelde. Maar onmiddellijk daarop vaagde Kitty's lach die hardheid, welke bijna wreedheid scheen, weêr weg.

‘Daarvoor is remedie Lien: een rijke man! Ja!’ riep ze, nu er aan de deur geklopt werd. - De knecht kwam binnen met een kaartje. Kitty las en knikte. ‘Vraag meneer om binnen te komen, Gerrit.’ En toen de man zich verwijderde, met haar lachende oogen tot Line, om de lippen een bibberend spottrekje: ‘Daar is hij al - de rijke man! Of hij geroepen komt. Ik zal je aan hem voorstellen. Of... ach, maar da's waar: Clarence. 'k Weet niet wat dat kind nu uitvoert op haar kamertje. Ze kan nooit zoo lang zonder toezicht, en juf is uit zooals je weet. Zou je dus nu meteen maar niet liever... Hij komt wel eens meer, hoor!’

Line was opgestaan; zij begreep. Ze mompelde iets van 't uitstekend te vinden, daar kwam ze toch voor, niet? - maar haar gezicht trok stijf bij de ooghoeken en een starre kilte zonk in haar.

‘Of wil je toch liever?...’ aarzelde Kitty, haar onbeleefdheid bemerkende.

Maar Line lachte even kort op, en 't was of de spieren van haar gezicht als de touwtjes van een harlekijn getrokken werden tot dien lach: ‘O nee, heusch niet; 'k zou al de kostbare lestijd van Clarence verbabbelen... Tot straks misschien; tenminste...’

‘Natuurlijk zie ik je in elk geval nog wel voor je weggaat,’ haastte Kitty, ‘wacht, 'k zal even bellen dat Gerrit je Clary's kamertje wijst. Veel succes.’

Bij de deur, op den drempel, trof zij met den bezoeker samen, die beleefd terzijde week om haar door te laten: correct gekleeden, eenigszins gezetten blonden man met kaal geschoren gezicht, wit blonde snor en grijze oogen, die even in de hare bleven rusten...

Line knikte schichtig, bleef in de hall verward staan wachten op den knecht die haar den weg moest wijzen. De man in zijn donkerblauwe jas met wijnrood vest trad ook al op haar toe en: ‘Mevrouw vraagt, of u uw goed maar hier in 't zijkamertje wil hangen’, verzocht hij gedempt, als in een ziekenkamer. Nu schokte toch een natuurlijk lachje in Line's boezem op; ze had eensklaps de gekke gewaarwording of deze stille hal vol geslepen glas en vernissig weêrkaatst plantengroen, en waar uit een smeulend haardvuur van groote blokken een bescheiden wierook geurde

van hars en pijnboomhout, het heiligdom was van den een of anderen god, door hoogepriester-Gerrit slechts fluisterend te naderen! Die gedachte, als een geestig fantazietje voor zich zelf heel heimelijk genoten, maakte haar van binnen weêr wat los, en vol goede verwachtingen van haar omgang met het stugge kind, dat zij hoopte te kunnen ontdooien, volgde ze den knecht de breede gebeeldhouwde eiken trap op naar boven.

Maar toen, na den korten maaltijd dien middag, haar juffrouw voor 't laatst was binnen geweest om - als slot van het eindelooze afnemen, dat door zijn securige langzaamheid van telkens een schaaltje uitgedragen, naar de keuken, haar altijd tot stampvoetens toe irriteerde - het witte servet weêr door het tafelkleed te vervangen, en de kamer onder de lamp nu het gewone avond-aspect vertoonde van iederen dag, was de reactie gekomen.

Met groote stappen, in een rustelooze ongedurigheid, ging zij de kamer op en neêr, van mama's bureautje tot aan de serredeur, die op een kier stond om te ‘luchten’ - als een dier in een te kleine kooi. De indrukken van dien middag wemelden ongeordend door haar brein; alleen deze ééne gedachte worstelde zich met maniakkige hardnekkigheid uit den droesem van gevoelens in haar boven: Kitty gêneerde zich voor haar.... minachtte haar om haar armoede.... had haar als een kindermeid de kamer uitgezonden toen ze bezoek kreeg....

Zij trachtte aan die gedachten te ontkomen door zich op te dringen, hoe haar vriendin zich toch wel hartelijk had betoond, veel hartelijker dan hier in haar eigen omgeving. Maar was dat niet een bewijs juist te meer, dat Kitty zich in den grond voor haar schaamde en dat haar vriendelijkheid maar een aalmoes was om haar te paaien, God weet misschien alléén om haar te winnen voor dat onmogelijke kind, haar dochtertje....

Bleek dat zoo ook niet met de anderen, de kennissen van mama, haar kennissen dóór mama, die haar in de Mollerusstraat o zoo liefjes waren komen condoleeren, onder belofte haar eens spoedig in haar nieuwe *home* te zullen bezoeken, o, heel gauw hoor! zoodra ze op orde was....

Wie van die kennissen had tot nu toe naar haar getaald? Een heel enkele. Bijna allemaal lieten ze haar în haar sop gaar koken! - O, ze zagen wel, dat zij zich bezuinigen moest; dat ze arm was, want arm, ja, zoo kon je 't toch noemen immers, vooral nu 't toch bleek....

Ze nam het briefje van den notaris, dat ze, thuiskomend, op haar schoorsteen gevonden had, en las opnieuw de woorden die ze nu al van buiten kende. Kort was het, kort en zakelijk, zonder eenige verzachting, zonder eenigen troost. Geen enkel vleugje hoop las zij tusschen de regels. - ‘Mejuffrouw!’ - stond er boven, kil en koel als een snauw. Nog niet eens zelf geschreven - een klerk laten typen! Oók al een vriend die geen vriend bleek; die alles deed voor mama, niets voor haar...

Zij bleef staren op de paarse schrijfmachine-letters: de mededeeling, dat de aangevraagde surséance van betaling van 't bankiershuis door de rechtbank was afgewezen, met het gevolg... zij legde de hand op haar oogen; het duizelde haar; het scheen haar of ze nu eerst recht de draagwijdte van die woorden besefte, de consequenties doorvoelen kon. Ze bezat nu niets meer dan de enkele papieren, door George indertijd uit voorzorg voor mama bewaard... Anders was zij nu wel straatarm geweest... Ze zou lessen moeten geven, o ja, maar dat werd nu iets heel anders dan ze zich had voorgesteld. Ze had gemeend het te kunnen doen als een tijdverdrijf, een levensvervulling; nú - werd het een hard, een onverbiddelijk móeten... O, Kitty had wel gelijk dat ze met een schoolmamsel geen omgang wilde hebben!...

Zij schrikte van haar eigen smalend lachje in de stilte. Haar oogen staarden naar de meubels-van-mama, de ouderwetsche, o wel smakelooze, maar toch deftige meubels uit het ouderlijk huis, de zwarte krulstoelen met de bolle groentrijpen zittingen, het bureautje met de roode vlammen op de blinkende klep, het mahonie dientafeltje, waar ze als kinderen bedelen kwamen om ‘een voorproefje’, als papa, dikwijls nog in zijn hooge laarzen, waarmede hij van de kazerne kwam, wijdbeens er het vleesch stond te snijden, af en toe een te vette plak keilend in den kleffenden muil van Caro. - Dat was hun ‘rijke tijd’ geweest, bedacht zij bitter, en ook later, met mama alleen, had zij het goed gehad, al

leefden ze zuinig. Ze keek naar mama's dingen, mama's stoel... den rieten brievenhanger... vaasjes en souvenirs op den schoorsteenmantel... het kleine koper-gemonteerde klokje, geschenk van mama op haar laatsten verjaardag. Dan ging ze voor mama's portret staan, een grooten kooldruk boven het bureautje, weergevende de zware vrouw in haar zwarte oudsneedsche japon, waarin Line haar schier dagelijks gekend had. Van het gefrommeld kraagje hobbelde over de wat uitgezakte buste heen een eindelooze knoopjes-rij naar den onderkant der lijst, gek, net 'n eindelooze kronkelweg met boomen, zooals je ze wel zag van uit den trein... moest ze even denken, in de grillige associatie van eenzame menschen, wien 't zich wegmijmeren in de dingen om hen heen tot een tweede natuur wordt... Ook dàt bedacht zij, scherp ontledend, terwijl zij voor 't portret stond, haar vingers om de killig-klamme leuning van 't bureaustoeltje, en ze mompelde in een schreiend zelfbeklag voor zich heen: eenzaam... eenzaam... Jij, Line Berden, bent eenzaam... àrm en éénzaam... Nog even trachtte ze flauw aan die haar omwikkelende verweeking, waarin al haar energie en leefkracht versmolten, te ontkomen; dan zakte zij op haar knieën en haar snikkend hoofd stuipte met een bons tegen den buik van 't bureautje, 't glimmend politoersel dadelijk dauwig overdoft onder 't hijgen van haar snakkenden adem.

Wat later op den avond zocht zij in een der laadjes naar mama's brieven, de enkele die zij bezat, ontvangen gedurende logeerpartijtjes vroeger, eens ook, nu jaren geleden, een zomer in Lunteren, toen ze daar een paar weken voor haar gezondheid en studie had doorgebracht. Zij ontdekte het pakje niet dadelijk, blijkbaar ergens anders geborgen; vond wel, kreukelig weggestopt en klevend tegen 't zwarte doosje met mama's briljantspeld, het zakje pralines, eenige dagen geleden - toen ze zich ook eenzaam voelde - gekocht en haastig 's avonds in die la geduwd bij een klop van de juffrouw op haar deur. Ze was het lekkers totaal vergeten en voelde een kleine verheuging over de vondst die haar denken naar de kinderjaren deed heenvliegen, de verjaardagen met 't traditioneele cadeautje van San: een zakje ulevellen, waarmeê ze heel den dag verheerlijkt placht

rond te loopen, er af en toe een snoepend met pikkende vingers. Zij legde het zakje opzij, overwegend of ze 't toch maar niet liever zou weggooien, zoo kleefde 't dóor; nam toen het bijouteriedoosje op, om er de vernissige zoetigheid met haar zakdoekje af te wrijven. Dan opende ze het doosje en keek naar de speld. Altijd weêr als zij het ding beschouwde was haar eerste gedachte: hoe leelijk toch, hoe is 't mogelijk dat men vroeger zoo iets op zijn japon dragen wilde. Het was een groote ovaal-ronde broche van geslepen briljanten in een weeldrige overdaad samengeperst binnen een dof zilveren, zwartig beslagen montuur. Aan den uitersten rand waren de steenen het grootst, in steeds kleiner kringen van al kleiner steenen opglooiend als het juweelen keienstraatje in een sprookje naar het hart van het cieraad: een vinnig straalschietend diamantje, miniem als een speldeknop. Het stuk was plomp en pralerig, koud-glassig flikkerend, maar heel kostbaar, wist Line, die er zeer aan gehecht was, ook al scheen 't haar een onbehagelijke gedachte ooit zelve zoo iets te moeten dragen. Het was een oud familiestuk, door mama weêr van haar moeder geërfd, die 't eens had gedragen op een galapartij aan het hof, in den tijd dat een baron van Heemschaete kamerheer van den koning was. Ook mama had het eens gedragen als jong meisje op een zwart fluweelen japon, waarin een door grootvader Heemschaete beweldadigd jong Belgisch schilder uit dankbaarheid haar had gemaald. Het schilderijtje was in 't bezit van Willemien, het petekind van grootmoeder, en ze had er haar zuster vaak om benijd, omdat het voor haar gevoel bij de briljantspeld hoorde. Er waren vroeger ook oorbellen bij geweest, volgens 't verhaal van mama; maar die waren door de kozakken gestolen in den Franschen tijd. Line zette dikwijls het doosje geopend voor zich op tafel en keek naar 't kille geflikker en droomde zich met weemoedig heimwee de verleden tijden in: mama als kind, als jong meisje... Zij voelde zich hoedster van deze kostbaarheid, de bewaarster voor latere geslachten, de kinderen van San en Willemien...

Zorgvuldig sloot zij het doosje weg in een der binnen vakken van haar bureau; zij schaamde zich, het, in de drukte van de verhuizing, daar maar open en bloot in die zijlâ te hebben gestopt, waar haar lak lag en haar postpapier. -

Het pakje brieven gevonden, zette zij er zich meê aan de tafel, na eerst, in den hoek, de bouilloir te hebben aangestoken voor de thee. En terwijl ze in de roerlooze omzwijging van de stille avondkamer de briefvelletjes met het groote, wat slordig-dikke schrift van haar moeder door hare bladerende vingers liet gaan, nipte zij uit het schaaltje, waarin ze het zakje had geleegd, een na een de bonbons, en het was zoet zoo maar een beetje te huilen om verledene dingen, om een zonnigen zomerdag in Lunteren, toen ze, o, enkele uren maar, had gemeend dat een jonge man, die daar in 't clubhuis woonde en wat werk van haar maakte, haar liefhad, en om een streelend woordje van mama voor háár, midden tusschen veel mopperende zinnetjes over 't Amersfoortsche huishouden, over de booien, San en Willemien...

Toen zij eindelijk, later dan anders, naar bed ging, had zij een gevoel van kalme zelfvoldaanheid, van vredig evenwicht, dat toch geen vervulling gaf, haar veeleer verontrustte en triestig stemde, omdat zij er zich, diep in zichzelve, de armelijkheid van bewust was.

IV.

‘Hola mademoiselle! Mademoiselle Béeerdèeen! Venez donc ici s'il-vous-plaît! et dépêchez-vous; vite, vite, c'est si drôle!’

Line, door het typisch herbergvrouwtje op den drempel der kelderige gelagkamer aan den babbel gehouden over kippen en kinderen, maakte met een wanhopig gebaartje zich nu los van de vrouw, die haar vergoelijkend na-knikte van ja-ja-haast-je-maar, terwijl ze door het grijze poederzand eerst, dan struikelend bijna over het mosheuveltje, tusschen de boomstammen door naar de plek ijlde waar Clarence in wat groen-gouden schaduw te wuiven stond en te wenken: Vite, plus vite! om dan haar rank figuurtje in 't witte neteldoek met de zwart moiré écharpe weêr voorover te buigen en aandachtig te turen naar iets dat blijkbaar op den grond te zien viel.

‘Ah! regarde-donc, 'Sellie, une fourmilière, comme c'est drôle! Eenig leuk dat gewriemel, 'k had er nog nooit een gezien; ja, vroeger eens een op Vredesteyn, bij Annie van Beveren,

maar dat was maar een kleintje en we mochten niet staan blijven van die d'r juf om er naar te kijken. 'k Vind 't een eenig gezicht; 'k heb nooit zoo iets bijgewoond...'

Het kind, met een rood gezichtje van opwinding, trok Line bij haar mouw er naar toe, naar den grond. 'Nee, nou moet je bukken, jakkes wat zijn groote menschen toch stijf, kunnen niet eens bukken! Ga dan maar op je knieën liggen, zeg...'

'Ah non, merci bien!' lachte Line, 'dan krijg ik al die mieren in mijn japon. Maar ik zie het best hoor; kijk, zie je wel hoe ze die dennennaalden versjouwen, één van voren en één van achteren - ze geven 't niet op, ze gaan over alles heen...'

'O leuk! leuk! Kijk die dikke, 'Sel! Toe dan, jongen, toe dan, o wat geestig! daar rolt hij met zijn heele takje omver, zie je wel?...'

Ze bleven geruimen tijd kijken, tot het Clarence vervelen ging en ze over dorst klaagde. Had 'Sellie limonade besteld, ja? En gingen ze nu daar gezellig onder de boomen zitten bij den Steen? En dan straks nog even naar 't kapelletje van den kluizenaar... Ze hing knuffelend aan Line's arm, terwijl haar wit geschoende lange beenen in de goud-bruine à jour-kousen Line's stappen telkens vooruit waren.

'Tu as la démarche d'une cigogne, vraiment!' lachte Line. 'Neem toch niet zulke enorme passen, kind.'

Clarence liet dadelijk den arm los; schokte haar puntige schoudertjes. 'Jakkes, je bent net als ma! Wat heb ik dan aan je, als je net even vervelend wordt. Zus mag ik niet loopen, "'Sellie" mag ik niet zeggen, tutoyeeren is verboden waar. Hè, wat zijn jullie met z'n allen toch vervelend...'

Loom slenterde ze voort, de lenigheid van hare lijnen, waarmeê ze straks in de verte als een pastelletje geschetst had gestaan tegen 't boomen-fond, opeens uit haar weggezakt, waardoor haar armen te lang leken en haar handen te groot, haar middel vormloos, als de ledematen van een uit haar krachten groeiend kind.

'Is de juffrouw weêr humeurig?' spotte Line, toch dadelijk pijnlijk de verwijdering aanvoelend, als steeds. En terwijl ze aan hun tafeltje zaten aan den overkant van 't pad voor de herberg, Clarence lusteloos met den glazen steel in haar

kwast roerend, dacht zij, hoe een moeilijk kind het was, dat altijd, als zij meende haar met tact voor zich gewonnen te hebben, haar weêr ontsnapte. - Zij had een moeilijken winter doorleefd, niet het minst door hare strubbelingen met Clarie. In de eerste maanden was zij totaal onhandelbaar geweest, zoodat zij steeds meer tegen die conversatiemiddagen op Houtrust was gaan opzien. Dan was het kind, in haar te luxueuze witte kamer met de blauw-satijnen meubeltjes en de dure engelsche prenten, als een mooie, zieke vogel in zijn kooi; hing ze slungelig van den eenen stoel op den anderen, haar groote donkere oogen onder de loome, penseelige wimpers als gedachteloos uit een venster starende. Van alles had Line beproefd om haar aandacht te boeien, manoeuvregrappen verteld die ze zich van papa en George herinnerde, vol vreemde termen, waar ze slechts moeilijk het fransche aequivalent voor vond - het baatte heel weinig. Soms bibberde er even een, als spottend, lachje om de dunne lippen van het kind, waardoor Line dan opeens de moeder in haar herkende. Verder deed ze niet dan met trage, zachte stem wat obligate antwoorden geven op hetgeen zij, Line, haar vroeg. Telkens had zij op het punt gestaan de lessen af te schrijven, te meer daar haar omgang met Kitty haar een kwelling was, een voortdurende vernedering. Behandelde de dochter haar met de onverschilligheid die zij te hebben scheen voor alles en iedereen, de moeder liet telkens haar voelen, dat ze maar bij groote gratie in haar huis, eenmaal zelfs aan hare tafel, werd geduld. O, de minachting van deze rijke menschen uit den handel voor armoede! Zij voelde zich in Kitty's zelfbewuste nabijheid als een niets, een lor. Onder den grond had ze zich vaak willen stoppen.

Toen was, op 't onverwachtst, het kind haar steun, haar troost, haar stille en hardnekkige verdedigster geworden. 't Was een oogenblikje geweest vóór het diner, het fameuze ‘diner-op-Houtrust’ waartoe Kitty haar nonchalant-weg op een der Woensdagmiddagen had uitgenoodigd en dat haar een week lang slapelooze nachten had gekost. Mooi had ze zich voorpraten, dat ze toch van origine van betere familie dan Kitty was; dat ze heusch wel haar wereld kende al stond zij er ook vrijwel buiten sinds vaders dood, en al voelde zij als iets pijnlijks de haar aangeboren schuwheid,

gecultiveerd in 't egoïstisch-knusse leventje-van-oude-dames, dat ze mèt en òm haar moeder in de laatste jaren te willigge makzuchtig had geleid. Ze was er tegen blijven opzien tot het laatste oogenblik, daar in dat toilet-kamertje, waar ze Clarie was gevolgd voor 't opkammen van heur haar. Hoe simpel en huisnaaisterachtig had haar heur champagnekleurig japonnetje opeens geschenen, dat ze toch anders zoo netjes en gedistingeerd vond, en hoe was, met die ontdekking, 't laatste restje zelfbewustheid uit haar weggeslonken. - Toen had ze opeens Clarie hooren zeggen, met een donkere warmte in 't timbre van haar stem: ‘Je vindt, geloof ik, 'n diner al net even beroerd als ik, vin-je-niet?...’

Gelachen had ze en lachend hadden haar oogen gevonden de lachende oogen van het kind en een zoele blijdschap was in haar gestroomd in het plotseling weten: dit is een begin; zij is je vriendin geworden, dit kind....

Sedert was alles veel beter gegaan, niet ineens, maar geleidelijk, vooral toen 't voorjaar kwam en ze de lessen tot steeds verder zich uitstrekkende wandelingen konden maken. Stille wateren hebben diepe gronden, bleek het ook hier: onder haar verveelde apathie verborg Clarence een ziel die naar liefde en aanhankelijkheid hunkerde als haar eigene, en zij schrok soms van de hartstochtelijke innigheid, die 't kind bij oogenblikken over haar uitstortte.

‘Wat ben je stil, 'Sel; 'k ben anders al lang weêr goed hoor! Als je maar niet zeurt van dit niet en dat niet, want dan wordt je net zoo vervelend als indertijd mijn Engelsche miss. Kijk, wat geestig! daar komt Bas van Sterkenburg aan op zijn fiets! Alles komt met het mooie voorjaarsweêr naar de Vuursche. Halo! Kijk dan, kijk dan toch!’

Clarence begon opeens met dolle armzwaaiïngen; was dan, zonder zich aan Line's vermaningen te storen, opgeveerd, den wielrijder op den breeden grintweg tegemoet. Nu sprong de ander van zijn wiel; bleven ze even samen praten. Line zag het meisje wijzen in haar richting, dan den rijder lachend het hoofd schudden. Maar Clarence betoogde, trok hem aan zijn mouw. Nu kwamen zij langzaam naar het hotelletje toe. -

Line bracht onrustig de vingers naar 't haar, duwde een losgesprongen vlosje in haar kapsel. Wat haalde dat kind

haar kennissen hier naar toe; ze zou Clarence zeggen.... ze zou....

Maar de vreemde stond al voor het tafeltje, zijn muiskleurige Borsalino in de hand.

‘Dat is Bas, 'Sellie, oom Bas uit Amersfoort. 'k Heb hem gezegd, hij kon best even bij ons aan 't tafeltje komen zitten.’

Hij reikte haar buigend de hand. ‘Na de officieuze voorstelling van mijn.... laten we dan maar zeggen van mijn “nichtje”, mag ik me misschien nog wel wat officieeler prezenteeren: van Sterkenburg, advocaat in Amersfoort. Ik geloof... als ik mij niet zeer vergis...’

Zijn grijze oogen bleven aarzelend-vriendelijk in de hare rusten, het geblink der pupillen telkens even weggedekt door de rustig knippende blonde wimpers. Line knikte lachend; zij ook had hem dadelijk herkend: den bezoeker van dien middag harer eerste vizite bij Kitty.

‘Ik hoop niet dat Clarence u van uw fietstocht heeft opgehouden,’ zei ze. ‘Ik riep haar nog, maar ze was al...’

‘Maar 'Sellie, je stelt je niet eens voor!’ hoonde het kind. ‘Oom Bas - dit is mademoiselle Berden, of je mag ook zeggen: 'Sellie, maar dan wordt ze woedend, al is het een liefdenaampje. Juffrouw Berden bekijkt mierenhoopen met me en ik leer haar de bloemen van Heimans en Thijsse, want daar weet ze niet veel van, en ze converzeert met me en weet veel leuke manoeuvre-moppen, want haar papa was hoofdofficier...’

‘Ziedaar een voorstelling in optima forma; uw doopceel is meteen gelicht, juffrouw Berden.... ik derangeer u toch niet als ik een oogenblikje.... 'k zie ook dat de andere tafeltjes bezet zijn’....

‘O nee, meneer van Sterkenburg, in 't allerminst niet. En wij moeten toch gauw.... 't Is nog een heele wandeling naar Baarn. Clarence, haal jij voor meneer eens zoo'n rieten stoel van onder de veranda, er staat er daar nog net een en die klapstoeltjes zitten zoo akelig.’

‘O, 't is heel vriendelijk van u, maar wezenlijk.... 't is ook maar voor een oogenblikje. Er was vroeger, meen ik, een kolonel Berden in Amersfoort; was dat misschien....’

Line knikte. ‘Ja, dat was mijn vader. 'k Heb er ook nog een zwager die officier is: luitenant van Wamelen; kent u hem misschien toevallig?’

‘Pardon, 'k heb niet het genoegen....’

Zij zaten een oogenblikje stil tegenover elkaâr, terwijl het kind ginds bij het huis naar de automaat stond te kijken. Line werd onrustig door die pauze, welke opeens, als een gat, in hun nauwelijks begonnen gesprek viel, en ze zon op iets wat ze nog zeggen kon, terwijl haar oogen over de stof van zijn pak gleden, een fijn wit streepje op een grijzig fond. Ze bedacht zich ook opeens Kitty's schertsende toespeling, den middag toen hij werd aangediend, waardoor nu haar laatste restje onbevangenheid vernevelde. Zenuwachtig peuterde ze aan een handschoenknoopje.

Toen begon hij: ‘'t Is hier een heerlijk zitje, vindt u niet...’

‘O ja....’, gaf zij ten antwoord met een slik. Haar oog hing nu aan zijn horlogeketting, waar zijn duim op rustte, een breede blanke duim met kortgesneden nagel. Zij trachtte haar blik van dien duim af te trekken, weg te rukken, maar hij bleef er aan haken als staal aan een magneet. Zij werd heel warm onder haar hoed, waarvan zij den rand opeens zweetig om haar voorhoofd voelde persen; haastig trok ze er de pennen uit en legde het ding op een leêgen stoel naast zich neêr, omslachtig-bedachtzaam, in de stille berekening dat, zoolang zij daarmeê bezig was, zij hem niet behoefde aan te zien. De van getemperd zonlicht doordrenkte bladerenwanden omschermden haar zitten hier als schouwburgcoulissen, waartusschen ze zich voelde als een slecht tooneelspeelster, die haar rol vergeten is. Gelukkig maakte de terugkomst van het kind een einde aan deze benauwenis.

‘Oom Bas, je moet meê naar den kluizenaar!’ kwam zij achter hem. Hij bedde zijn hoofd - een kort geknipten jongensbol waarvan het blond rozig werd doorschemerd - tegen de stoelleuning. ‘En mijn fietstocht dan?’ vroeg hij over zijn schouder heen.

‘O, daarvoor heb je nog tijd genoeg; 't is hier vlak bij.’ - Ze kwam voor hem staan wiegen op haar teenspitsen, prikte hem toen even met haar vinger in zijn vest. Boven de gezellige rondheid van zijn baardlooze geschulpte kin, waarover hij, naar Line had opgemerkt, graag met de hand streek, liet hij wat gemoedelijke lachjes los, die diep uit zijn keel leken te komen.

‘Fi donc Clarence, il ne faut pas déranger monsieur!’

hoorde Line eensklaps zichzelf ratelen, waarna ze beschaamd bleef zwijgen, gehinderd door 't bedillerige in haar toon, zoowel als door de gedachte, wat de vreemde wel moest denken van haar tact en overwicht op het bedorven kind. Maar ze schenen geen van beiden op haar te letten; hij bleef maar lui lachen achterover in zijn stoel, terwijl Clarences vingertje hem heviger bestookte. Hij trachtte haar van zich af te houden door met zijn hand naar haar beenen te grijpen, maar zij ontsprong hem, om telkens, met de gracieus-speelsche passen van een balletdanseresje, opnieuw zijn stoel te naderen. Toen werd het een kleine worsteling. De vinnige handen van het kind klemden zich eensklaps vast in de bollige pakschouders en trokken. Hij duwde haar weg, maar zij bleef trekken met een warm gezichtje vol opwinding, den strooien bloemhoed scheef gezakt afhangend op haar vlechten. Toen zette hij grappend zijn schouders breed in overweldigersgebaar, Simson-achtig de vuisten ballend; sprong op, waarbij even zijn vest kreukelig opsjorde. - ‘En nóu is 'et uit!’ brulde hij met stentor-stem. Het kind schaterde. Een oogenblik later rende zij vooruit om hem den weg te wijzen naar 't kapelletje van den kluizenaar.

Bedaard ging hij naast Line den breeden rijweg onder de hooge lenteboomen, den hoed in de hand, lichtjes hijgend nog. Schuw waagde zij een blik naar hem, zag hoe hij asthmatisch zijn adem jaagde door de even open gezegene roodige lippenspleet; zijn blanke gezichtshuid van heel blonden man leek dauwig beslagen. Wat 'n gezellige dikkerd, dacht Line, toch bevangen, omdat ze al weêr niet spraken, de stilte al weêr spannen ging tusschen hen. Eensklaps bleef hij staan; zag haar aan.

‘Ik geloof, juffrouw Berden, dat u met dat kind wonderen hebt gedaan. Wat voor toovermiddelen hebt u eigenlijk aangewend?’

‘Ik?’ lachte Line, niet recht begrijpend. ‘'k Geloof eerder, dat *u* de toovenaar was vandaag!’

‘Neen, toch niet - ú. Tusschen de Clarence van vroeger en de Clarence van nu is een verschil als tusschen hemel en aarde. 't Is waar, wij konden 't saampjes altijd nog al vinden, maar toch... zoo vroolijk, zoo levendig, hoe zal ik zeggen: zoo vol Schwung als tegenwoordig was ze vroeger

nooit, zelfs niet met mij. Trouwens Kitty, ik wil zeggen mevrouw Meulemans, getuigt het zelf: u hebt de gevoelige snaar bij ons nukkig meiske weten te treffen. Dat is wel een complimentje waard, juffrouw Berden!'...

Line bleef zwijgen; een stugge onwil sloot opeens haar mond. Als dat zoo was - waarom had Kitty dan háár niet.... Nu moest ze dit complimentje door een vreemde krijgen...

Ze liepen langs het witte kasteeltje, dat zonnig lag in zijn park van oud geboomte; van uit de verte riep hen de klokklare stem van het kind. Hij begon weêr te spreken, terwijl ze wat vlugger aanstapten.

''t Was u zeker wel een genot, die Fransche studie. Literatuur is altijd mijn lievelingsvak geweest en de moderne Fransche geest is mij heel sympathiek'.

'Kent u Flaubert?' plofte zij er uit, zich eensklaps op haar terrein voelende. 'En Anatole France?'... Het waren haar geen lievelingsschrijvers die zij hem noemde. In Flaubert's wat intellectueelen stijl had zij nooit behagen kunnen vinden en France's sarcastische spot wondde haar, die zich gaarne bedwelmde aan den breeden adem van Hugo's romantiek.

'Van France las ik eenige dingen, wel wrang vond ik; maar Flaubert.... neen, 'k moet met schaamte bekennen, dat ik behalve Madame Bovary nooit iets van hem las'...

'Salammbô moet u lezen', raadde zij beslist, zonder blikken of blozen, al kende zij zelve dat boek slechts uit haar literatuurgeschiedenis. En stoutmoedig hem aanziende: 'Ik kan 't u wel leenen als u wil'.

'O, heel graag - u begrijpt, men kan zich niet alles aanschaffen, en mijn vak is nu eenmaal de juristerij. U zult me op letterkundig gebied wel een ergen dilettant vinden, juffrouw Berden!'

'Hè menschen, wat teuten jullie!' kwam Clarence hun ontevreden bij het kluizenaarskapelletje tegemoet. ''k Had al drie maal in het water kunnen liggen, 'Sel; 'k zal moeder zeggen dat je niet goed op me past. Oom Bas, mag ik je hand om in 't grotje te kijken?'

'Als juffrouw Berden je aan me toevertrouwt, ja! Maar 't lijkt me een steile geschiedenis'.

'Juffrouw Berden vindt goed...' schertste Line.

Hij sloeg zijn hand om een spierigen tak, die zijn zon-

doordrenkte vliezige loovers in 't slobberig vijvertje liet afhangen en zette zijn gele wandelschoenen schoor tegen de rottende kluiten van den steilen, klammig groen beslagen berm. En: ‘Nou, vooruit dan maar,’ reikte hij zijn andere hand aan het kind, dat nu voorzichtig naar omlaag klom, dan den hals ver naar voren rekte, om nieuwsgierig over het traliehekje heen te spieden in de kelderige donkerte van het ongenaakbaar kapelletje.

‘Jakkes, d'r is eigenlijk niks aan, oom Bas; je ziet niks.’

Het kind liet zich lenig weêr naar boven trekken, plompte toen kregel van den veiligen wal af een stuk hout op 't roerloos kroosvlak, dat dadelijk stuk brak in een grillige ster van diep-zwarte ebbenhoutglanzing, waarin de lucht ging spiegelen.

Ze liepen om het kapelletje heen, monsterden de schimmelig-gele steenbrokkeling, het puntig poortje tusschen de blinde venstertjes. Clarence ging door met schelden dat er niets aan was; dat ze niets geloofde van een kluizenaar, net zoo min als van Sint Niklaas! Ze slungelde langs het ijzerdraad en bleef doof voor Line's smeekend vermaan toch op te passen, want dat ze er in zou blijven haken... Ze hotste haar schoudertjes maar op onder 't dunne neteldoek, in een lustelooze verveling. Ze was weêr, merkte Line dadelijk, in een van die reactie-stemmingen dat geen land met haar te bezeilen viel.

Over het stronkige pad zochten zij den grooten weg weêr op. Hij was opnieuw over de literatuur begonnen: de Balzac, een reus was dat, en Louis Philippe: Bubu de Montparnasse, een heel merkwaardig boek dat hij onlangs gelezen had, zoo diep-menschelijk, pijnlijk, maar verzoenend toch ook door de groote liefde van den schrijver voor het armelijke en verworpene. - Zij luisterde met onbewust een lach in haar oogen, die ze stoutmoedig op zijn pratenden mond hield gericht. Zoo lette ze niet op de zwart verkloven wortelknoken voor haar voet en kwam te struikelen, zou gevallen zijn als zijn stevige greep, dadelijk paraat, haar niet had opgehouden.

‘Wat gaat u nu beginnen?’ schertste hij, haar vangend in den glans van haar blik. ‘U hebt toch, hoop ik, niet uw voet verstuikt?’

Zij schudde van neen, voelde in haar schouder pijnlijk zijn greep, wat haar de tranen in de oogen perste, maar zij wischte ze haastig af toen hij met een grap zich een oogenblik omwendde naar het kind, dat achter hen aanslenteren bleef.

Bij de herberg terug trok hij dadelijk zijn wiel uit het rek en stuwde het bij het zadel tot voor het tafeltje, waar Line besluiteloos was blijven staan en Clarence met slordige rokken loom op een klapstoel was neêrgevallen.

‘Juffrouw Berden, 't was mij hoogst aangenaam... Ik hoop misschien op Houtrust nog wel eens het genoegen te hebben...’

‘En het boek?’ vroeg Line. ‘Hoe zend ik u dat?’

‘Ja, da's waar ook! Salammbô. Is 't erg onbescheiden als ik het bij gelegenheid eens kom aanhalen? Ik ben dikwijls in Baarn en zoo bezorg ik u de minste last. Misschien wilt u het voor mij klaar leggen en uw juffrouw waarschuwen.’

Zij knikte toestemmend. ‘Ja, da's best. En mag ik misschien dan van u eens... Bubu?’

‘Natuurlijk; heel graag; alleen moet u zich prepareeren op een thema datte... hoe zal ik zeggen... enfin, ik vergat: u hebt acte en dus...’

‘Dus ben ik wat Fransche literatuur betreft wel door de wol geverfd!’...

Ze hoorde haar eigen stem iets te hoog, als overslaand met een schel lachje. Ze beefde van zenuwachtigheid, terwijl ze haar hand uit de zijne trok, die haar vingers nog altijd vasthielden. Dan verzocht ze Clarence om even aan 't herbergje te gaan vragen naar den kellner voor de afrekening; 't werd hoog, hoog tijd om naar huis te gaan; o, 't was al vreeselijk laat; ze zouden nooit op tijd terug zijn!

‘Langs 't nieuwe fietspad loopt het gauw aan’, troostte hij, zijn wiel richtend en den voet op 't stapje zettende. - ‘Adieu juffrouw Berden, dag Clarie, apekop; plezierige wandeling en de groeten thuis’...

Hij wielerde weg, en Line, in de schijnbaar aandachtige beschouwing van de groote linde voor het huis, zag zijn grijze gestalte hobbelen over de ruwe bestrating van het gehucht, tot hij in het donker van de bosschen verdween.

Dien avond, na den eten, zei ze haar hospita, die zij in 't gangetje tegenkwam, nog even uit te moeten; ze was dadelijk terug!

‘Best juffrouw.’ Het mensch was licht verbaasd, niet gewend dat de juffrouw haar rekenschap van haar doen en laten gaf; ze deed na het eten zoo vaak nog even een draaiommetje.

‘Zet u 't water voor de thee maar vast op, wil u? 'k Ben binnen vijf minuutjes weêr thuis, maar even een boodschap. Wat is 't nog lekker weêr hè? zoo zoel, ècht lente, als ik vanmiddag al niet zoo gewandeld had, dan... dan zou ik wel den heelen nacht willen uitblijven!’

Juffrouw Meesters knikte afwezig. ‘Ja, de juffrouw houdt veel van wandelen; dus het water maar vast op? En o ja, ik vergat u nog te zeggen dat ze er vanmiddag weêr geweest bennen met die quitantie van de Bon Marché; u weet wel: die van laatst ook al’...

Al het tintelende, blijë, dat als lindebloesem was en geurige jonge wijn, slonk opeens uit Line weg; 't werd of iets haar adem bedrukte. Ongeduldig neep zij haar mond, die scheef trok als een snauw.

‘Nu al weêr... en ik heb gezegd dat ik zelf...’

De juffrouw haalde de schouders op. ‘Ja, ik weet het ook niet, hè?... de jongen kwam... en daarom zeg ik het de juffrouw’...

‘Nu, die kan ik dan meteen betalen; 'k moest daar toch vlak bij. Even geld krijgen’...

Jachterig snelde zij haar kamer binnen, liet de voordeur openstaan. De juffrouw ging naar haar keukentje. - ‘Wacht, waar had ze nu die vijf en twintig gulden; o hier! 't was haar laatste geld; de coupons van die Argentijnsche sporen waren ook al verzilverd. Ze had dit bewaard voor die rekening van den tandarts (ze moest er weêr heen en durfde nu niet langer uitstellen; 't was al Mei)... En nu die vervelende japonrok; hoeveel was 't ook... waar was de nota... o ja, *f* 17.50... ze hield haast niets meer over... en straks stond de juffrouw met haar boekje ook weêr voor haar... God-god wat een ellende arm te zijn... met mama had ze dat nooit gekend... dat rekenen moeten, dat altijd krap zitten...

Ze rammelde in haar laadje met nerveuze vingers; stak de nota, het geld bij zich. Ze voelde zich branderig warm in haar kleêren, als moest haar lijf klam zijn en onfrisch; zweetdruppeltjes krieuwelden langs haar slapen.

Buiten, in de frissche lucht, de stille avondlaan, waarboven de hemel zilveren en zacht-groene kruifsels huifde en waar van uit de tuintjes voor de huizen zoete bloemengeuren zwemelden, bekwam zij; ging haar hart weêr rustiger kloppen; bedacht ze ook weêr de boodschap waarvoor ze eerst had willen uitgaan. In de Laanstraat had ze dien morgen bij een confizeur bonbons gezien groot als duiveneieren, met gebrande amandelen in de punt. Daar wilde ze een paar ons van koopen... had zij besloten onder 't eten, toen 't dessertje haar zoo schamel leek. Dan ze oppeuzelen bij haar thee, in haar gezellig hoekje - onder 't lezen van Salammbô...

Of ze 't nu nog doen zou, wist zij niet; ze durfde niet meer; vond het verkwistend. Ze had immers geen geld zelfs voor 't allernoodigste...

Maar, de rekening eenmaal betaald, had ze, staande voor het raam van den banketbakker, waar de bonbons onder de electrische lichtstraling weelderig en zoo verlokkelijk lagen gebed in hun gefroeseld rood en groen bestreept zilverpapier, haar gewetensbezwaren voelen wegnevelen. Haar snoepzucht was een zwakje waarmeê mama haar plagen kon, die goede mama... die 't haar zeker gunnen zou, nu haar avonden zoo eenzaam en saai waren. En ze wilde immers vanavond geen saaiheid, maar geluk, het volle, rijke geluk van haar lectuur en hare gedachten...

Hij - Bas van Sterkenburg...

Haar mond lachte verzaligd open en er klom allerlei heerlijks in haar borst. Gauw, gauw nu haar boodschap en dan naar huis; want ze moest Salammbô uithebben vóór hij 't halen kwam...

Zij las tot laat in den nacht. Toen ze eindelijk naar bed ging, met wat pijnlijke oogen en een keel verschroeid van de vele chocolade, was het boek tot op een vierde na uit. Ze had vluchtig gelezen, hier en daar bij vijf, zes bladzijden overgeslagen; de lectuur viel haar zwaar; instinctief voelde zij hoe de geestelijke constellatie van haar wezen niet verwant was aan die van den schepper dezer haar ver-staande figuren, die als met een vergroote psychiek zich afhieven tegen de vlamming van orientalische verschieten. Maar met taaie volharding had zij doorgezet; achter het vreemd-oos-

tersch milieu, waarin die menschpoppen, kleurig vizioenend, als reuzige gestalten met epische gebaren opkwamen en vergingen, was zij voortdurend haar kamer blijven zien en daarin hem, den blonden man met den lachenden blik... en haarzelve, die met hem sprak over het boek, die hem met meerderheid vertelde uit het boek, het voor hem karakterizeerde met eenige vlugge, toch precieze lijnen, die hem de essentie deden voelen van deze kunst.

Nu, in haar slaapkamertje, bij de in het witte bolletje rooderig brandende gasvlam naast haar waschtafel haar haren kammende, overdacht zij de onoprechtheid van dit alles: dit zich mooier en knapper aan hem willen voordoen dan zij was. Maar hij mòcht haar toch immers geen dilettant vinden, hij, die zoo'n eerbied voor haar acte - dat armzalige actetje Fransch waar ze zoo voor had geploeterd! - bleek te gevoelen en dien ze door dien eerbied wilde vasthouden, aan zich wilde binden immers...

In den spiegel zag zij haar gelaat purper bevloeien, tot in haar blooten hals; op haar borst vlekte het brandend rood. M'n God, had ze hem dan lief, dezen man, dien ze amper kende; van wien ze zoo goed als niets wist! En zou hij ooit iets kunnen geven om háár, een onbeduidende, alleenwonende juffer zonder geld, die hij als een soort van gouvernante bij 't kind van zijn vrienden ontmoet had. Was het niet dwaas en gevaarlijk zich iets in te beelden? - O, maar ze bééldde zich ook niets in; er was nog niets van zijn kant, voelde zij wel; maar toch...

Haar hand met den borstel bleef werkeloos en zij bezag zich lang aandachtig in het glas. Langzaam bewoog ze het hoofd heen en weêr en dacht daarbij aan een waterlelie, of neen, een vreemde, onbekende bloem, die zich wiegelde op het onbewogen watervlak ergens van een stillen vijver. In den gasschijn leek haar huid transparant, als een wonderlijk crêmekleurig porcelein, waarachter een gouden lamp brandt. Ze wist: haar teint dat was haar schoonheid, waar haar zusters en vriendinnen haar om benijdden vroeger, en dat de opmerkzaamheid trok van de mannen, van haar zwager George bijvoorbeeld, die haar anders zonder aandacht zouden zijn voorbij gegaan. - Steunend met de handen op 't marmeren waschtafelblad bracht ze haar gelaat wat dichter bij

het glas en wendde het naar alle kanten. En telkens lichtte er uit op die mat-gouden gloed, als een gouden bloed, dat onder den doorzichtigen huidwand stroomde.

Dan bekeek ze haar profiel: haar hooge voorhoofd onder 't kroezige haar, den wat grooten licht gebogen neus en den mond, die - o, 't ontging haar niet - al wat ouwelijke trekken vertoonde. Maar haar kin was rond en dat verzachtte de lijnen van haar gelaat, nam er de te scherpe profileering uit weg. Zij lachte zich toe, om hare tanden te kunnen beschouwen, groote, sterke, witte tanden, waarvan er slechts een in den linker benedenhoek niet volkomen gaaf meer was. Met den wijsvinger rekte zij haar roode lippen uit, die lenig meêgaven als elastiek, om tot achter in den mond te kunnen zien. Tevreden borstelde ze toen verder heur haren. Ze was geen jong meisje meer, ze was twee en dertig, en dat zag men haar wel aan. Maar 't verontrustte haar niet. Er was een kalme zekerheid in haar; iets dat haar zeide, hoe er in den stervenden herfst meer vreemde bekoring lag dan in de bloeiende lente of den volgroeienden zomer; haar zelfs even, als met een vleugje van perverziteit, de gedachten scheren liet aan het adelijk wild, dat den geurigsten smaak heeft...

Haar haren geborsteld, bleef ze nog even staan, de bloote armen om het hoofd gebogen, waarop hare gestrengelde vingers rustten. Haar grijze oogen lachten haar toe, en 't scheen haar, of een andere vrouw daar stond dan zijzelve, en glimlachte om verre mogelijkheden... O, zij was gerust, zij was nog jong, het najaar nog verre! Haar leven begon pas...

GERARD VAN ECKEREN.

(Wordt vervolgd).

Studiën over de Nederlandsche restauratie.

Het Binnenlandsch Bestuur.

II.

Na ons overzicht van de invoering der grondwet zelve, zullen wij nagaan welke andere maatregelen door de regeering onder hare werking zijn getroffen. Als te voren, blijven financiën en militie de eerste plaats innemen.

Het geschreeuw tegen de scherpe invordering der convooien en licenten nam na den vrede, toen de handel inderdaad zijne wegen vrij kreeg, nog in belangrijke mate toe. Inderdaad had het tarief van 1809, afkomstig uit een tijd toen de zee voor Holland gesloten was en men troost had willen zoeken in de begunstiging van Hollandsche fabrieksnijverheid, een veel sterker protectionistisch karakter dan het oorspronkelijk plakkaat van 1725, waarvan het eene wijziging was. Derhalve brengt eene wet van 25 Juni 1814 eene algemeene tariefverlaging aan en schaft eene wet van 1 Dec. 1814 het veilgeld[1)] af, brengt de transitorechten terug tot de helft van laatstelijk in 1802 vastgestelde bedrag, verlaagt het recht op indigo; daarentegen neemt dezelfde wet afdoende maatregelen tegen wederinkruiping van het misbruik der voldoening van rechten bij overeenkomst met de ontvangers, door schrapping der artikelen van het plakkaat van 1725 waarin dat misbruik geworteld was.

1) Belasting van 2% op de waarde der inkomende en 1% op die der uitgaande goederen.

Gelijk reeds uit het voorgaande blijkt, wilde men niet slechts den handel in bepaalde artikelen vergemakkelijken, maar meende ook na den vrede tot eenige vermindering van belastingdruk te kunnen oveagaan. Eene wet van 2 Dec. 1814 verlaagde het paarden- en het dienstbodengeld met 10% en schafte het proportioneel patentrecht af (het gedeelte der 23 Dec. 1813 ingevoerde patentbelasting, dat uit de Fransche wetgeving op dit stuk was bijbehouden); wetten van 10 Februari en 9 Maart 1815 regelden deze drie belastingen geheel opnieuw en brachten in de beide eerstgenoemde nieuwe verzachting aan, vooral op het stuk der werkpaarden. Wij zagen dat eene wet om den druk van het gemaal voor de landprovinciën te verzachten niet tot stand kwam, daar de Staten-Generaal het bedrag der ter vervanging voorgestelde quotisatie te hoog keurden.

De wet van 2 Dec. 1814, hierboven aangehaald, was de middelenwet voor 1815, welke overigens de belastingen, 23 Dec. 1813 door den Vorst voor een jaar ingevoerd, alle handhaafde. Zij waren als drukkend gevoeld, en hadden toch om in de behoeften van 1814, voor de helft een oorlogsjaar, te voorzien, bij lange na niet genoeg opgebracht: *f* 38.400.000, terwijl aan buitengewone inkomsten (Engelsche subsidie en vrijwillige giften), geïnd was *f* 3.600.000; de uitgaven van dat jaar hadden echter beloopen *f* 59.800.000. Toch eindigde 1814 niet met een tekort, maar met een overschot van *f* 10.200.000, en was inmiddels de gansche achterstallige rente van vóór den opstand aangezuiverd en die over 1814 althans voor de helft voldaan[1)].

Het was de Amsterdamsche bankier Saportas, het waren de naar hem luisterende Six en de Vorst geweest, die dit kunststuk hadden bewerkt. Toen Six de administratie der schatkist overnam, was de schreeuwende behoefte: geld, geld! De middelen door Canneman beproefd om het zich voorloopig te verschaffen, hadden vrijwel gefaald. Wat nu uit te denken om het geld los te krijgen van hen die geacht moesten worden het te bezitten?

1) De betaling van het tweede halfjaar rente over 1814 werd door Six van 31 Dec. 1814 op 1 Jan. 1815 gebracht. Neemt men dit in aanmerking dan gaan van het overschot van ruim 10 millioen 7 millioen af. De betaling is sedert op 1 Juli en 1 Jan. gebleven. (Hog. V, 106).

Terwijl de middelen niet toereikten om in behoeften te voorzien waarvan de rente der staatsschuld, zij het door Napoleon getiërceerd, zulk een belangrijk deel was blijven uitmaken, zocht men redding door aan de houders dier schuld de kans op wederinloting der door de tiërceering van rente verstoken ⅔ deelen tegen eene dadelijke storting in contanten te verkoopen. Men had op deze wijze 28 millioen in kas gekregen waarvan een groot gedeelte beschikbaar bleef voor de behoeften van 1815, doch daarentegen had men zijne toekomst in bedenkelijke mate bezwaard.

De kapitalen, ten laste van den Staat ingeschreven, bedroegen ten tijde der tiërceering 1250 millioen; zij droegen rente van veertien verschillende typen, al welke rente sedert de inlijving slechts voor ⅓ was uitbetaald. Reeds Gogel had, in Juli 1813, de unificatie dezer schuld als ten uiterste dringend voorgesteld, daar de uitbetaling der rente op verschillende datums en tot verschillende percentages de taak der administratie ongemeen verzwaarde, en de houders van schuld (bijna altijd bij fondsen van verschillend rentetype tegelijk geïnteresseerd) op onnoodige kosten joeg bij mutatiën in de inschrijving op zooveel verschillende boeken.[1)] Six dacht hier juist zoo over, en zijn plan hield nu in alle schuld te converteeren in schuld van 2½%, op dezen voet, dat voor elke *f* 45 rente sedert de tiërceering feitelijk genoten (en die dus voorstelde een zonder die tiërceering verschuldigde rente van *f* 135) tegen dadelijke storting van *f* 100 in contanten eene inschrijving verkregen werd op het grootboek niet van *f* 5400, doch van *f* 6000 schuld, waarvan *f* 2000 ‘werkelijke’ en *f* 4000 ‘uitgestelde’. De schuld steeg hierdoor van 1250 tot 1726 millioen, waarvan 575 millioen werkelijke en 1151 millioen uitgestelde. De rente à 2½% werd enkel voldaan van de werkelijke schuld, en hiervan werd 4 millioen 's jaars geamortiseerd, doch door loting bij middel van verhandelbare kansbiljetten werd jaarlijks 4 millioen uitgestelde schuld in werkelijke veranderd. De werkelijke schuld zou dus constant blijven tot de extinctie der uitgestelde toe, na verloop van 290 jaren. De renteheffers genoten een dubbel voordeel, waardoor de ramp der tiërceering eeniger-

1) *Ged.* VI, 1514.

mate voor hen verzacht werd: 1°. zij ontvingen *f* 2000 werkelijke schuld in plaats van *f* 1800 zooals de eenvoudige vermenigvuldiging van 45 met 40 zou hebben aangewezen; 2°. zij konden naar believen de kans op inloting hunner uitgestelde schuld behouden of verkoopen. De schatkist had het voordeel voor ééns van 28 millioen contant, dat zij kocht tegen eene jaarlijksche betaling der rente van 57 ½ millioen schuld die zonder den maatregel niet te haren laste zou zijn geweest. Feitelijk betaalde zij die 28 millioen dus met ruim 5% per jaar. Eer men den staf breekt over eene regeering die een zoo onereuse operatie sluit, bedenke men dat zij er te voren niet in geslaagd was, 8 millioen te vinden à 6%. Gedwongen leening ware de eenige uitweg geweest bij gebreke van een kunstgreep als deze, die het voordeel had te kunnen worden uitgegeven voor een weldaad van den Vorst ter gedeeltelijke goedmaking van den gruwel der tiërceering, voor zoover hij het eenigszins vermocht.

Men weet dat wij thans geen uitgestelde schuld meer hebben, hoewel de 290 jaar nog lang niet om zijn; ook, dat de werkelijke schuld niet op het bedrag van 575 millioen is blijven staan. Aanhoudend is er onder de regeering van Willem I nieuwe schuld gecreëerd, doch de kunsten van zijn Amortisatie-Syndicaat hebben de uitgestelde schuld doen verminderen met veel grooter bedragen dan 4 millioen per jaar. Toen men in 1841 de kanshouders op uitgestelde schuld genoodzaakt heeft zich met de dadelijke betaling der ‘innerlijke waarde’ tevreden te stellen, bleek er van die schuld nog slechts 893 millioen in wezen, waarvan de afkoop den Staat 71 millioen heeft gekost.

Toen de regeering van 1841 dezen afkoop aan de Staten-Generaal voorstelde, getuigde zij dat de maatregel van 1814 in zoover geen doel getroffen had, dat velen die men daardoor had willen bevoordeelen, genoodzaakt waren geweest hun renteloos fonds onmiddellijk te gelde te maken, ten einde de aan de conversie verbonden bijstorting te kunnen verrichten. Zij had er bij kunnen voegen dat velen zich zelfs van het rentedragend fonds moesten ontdoen als de eenig mogelijke kans om die bijstorting te ontgaan. Dat dit een en ander het geval zou zijn was in 1814 onmiddellijk beweerd in den Raad van State en in de Staten-Generaal; de bezwaren

in beide collegiën betroffen: 1e het leggen van den last der 28 millioen uitsluitend op de renteniers, een klasse die reeds zooveel geleden had; veel meer dan b.v. de landbouwers; 2e de aanmoediging van de speelzucht der natie.[1)] Het publiek oordeelde ook ongunstig; de fondsen daalden aanmerkelijk. Toen eenmaal de bijstorting verricht was rezen zij weer, daar nu de kans op toekomstig voordeel begon te werken. De Raad adviseerde gunstig met ééne stem meerderheid, en die ééne stem was afgedwongen door de blikken van den Vorst.[2)] In de Staten-Generaal waren 17 stemmen tegen, meest uit Holland, waar de meeste renteniers thuis hoorden. Hogendorp, die in den Raad van State tegen gestemd had, bleef uit de Staten-Generaal weg; doch het was bij deze gelegenheid dat hij voor het eerst het verzoek om ontslag opstelde, dat hem sedert herhaaldelijk in de vingers gebrand heeft tot hij het in 1816 heeft ingezonden.

Wij zien hier voor het eerst den Vorst optreden in zijn volle onverzettelijkheid; ook in zijn voorliefde voor gekunstelde financieele operatiën, zonder er zich om te bekommeren welke hun invloed zijn mag op de zedelijkheid der natie. Een gedwongen leening, of deze als stok achter de deur, als in 1844 en 1914, ware eerlijker geweest. Ook in 1832 zien wij den Koning handelen als in 1814: 46 millioen contant tegen een schuldbezwaar tot veel hooger bedrag maar van lager rentetype dan men toen voor een werkelijke leening van 46 millioen zou hebben moeten uitloven. De handeling van iemand die, om niet genoodzaakt te zijn de waarheid in haar naaktheid voor te stellen, het nageslacht bezwaart.

Falck, in 1828 over de zaak schrijvende, bekent dat hij, hoewel veel gevoelende voor ‘betering van het lot der renteheffers’, van het ‘eeuwigdurend bezwaar op de schatkist’ zeer geschrokken was, doch zich getroost had met de millioenen van het ‘arrosement’. Bovendien, zegt hij, ware het plan van den Vorst er niet door gegaan, wij zouden in eindelooze deliberatiën zijn vervallen, en Hogendorp zou den minister van financiën zijn gaan spelen bij Amsterdamsche financiers.[3)]

1) Hog. V, 380.
2) Zie October-afl., blz. 79.
3) Falck, 132.

Dit zijn geen houdbare verontschuldigingen voor *den opzet zelf* van een dubbelzinnig plan.

In 1834 bracht zijn neef Otto Siccama, in een vertrouwelijk oogenblik, hem tot een scherper examen. ‘Ik vroeg Oom’, teekent hij aan, ‘of er in 1814 werkelijke *noodzaak* bestaan had de getiërceerde schuld te erkennen, en in hoeverre het voorgeven gegrond was, dat toch eigenlijk de bij de tiërceering verloren hebbenden geene vergoeding daarvoor verkregen hadden?’ Het antwoord dat Falck thans gaf houdt inderdaad het beste in wat tot verdediging van den maatregel van 1814, die als elk ding twee kanten heeft, te zeggen is:

> Het is gemakkelijk na zooveel jaren te zeggen: je hebt verkeerd gedaan; maar op 't oogenblik zelf te decideeren, dat 's anders. *Men had vooral noodig, bij de herstelling der zaken, het crediet weder te winnen*[1]. De kapitalisten waren zeer ten achteren. Hoewel vele familiën, den slag der tiërceering vreezende, een gedeelte harer bezittingen ook in vreemde effecten hadden belegd, hadden ook velen uit gehechtheid aan het bestaande, uit te groot vertrouwen, het meerendeel hunner fortuinen in Hollandsche fondsen gelaten. Na de tiërceering had ieder die effecten wel moeten houden, omdat ze bijna geen waarde meer hadden. De verlegenheid om geld legde dus de verpligting op om de getiërceerde schuld te erkennen, waardoor die effecten dadelijk[2] weder in waarde rezen. Wel zag men vooruit dat men zich in geen jaren van deze ontzaglijke schuld zou kunnen ontheffen, maar de volgende geslachten mochten wel iets tot de wederverkregen onafhankelijkheid bijdragen. Men moet in 't oog houden welk een zware kosten er noodig waren tot in stand brengen van leger en vloot en voorziening in zoo menigerlei behoefte op zulk een tijdstip[3].

Het komt mij voor dat hier de kern der zaak is blootgelegd. De herschepping van een nationaal crediet was inderdaad de eerste eisch van alle, en of het bestaande crediet de belastingproef van een gedwongen leening zou hebben kunnen dragen, hieraan hebben de staatslieden van 1814 kunnen twijfelen zonder dat zij daarom onze blaam verdienen. De zaak *moest* gelukken en zóó opgezet *kon* zij althans gelukken. Wij oordeelen milder over het gansche

1) Ik cursiveer.
2) Dit is bepaaldelijk onjuist; eerst *na* de bijstorting.
3) Falck, 652.

geval, wanneer wij bedenken dat Canneman, na de teleurstelling met de leening van 8 millioen, geen uitweg meer wist dan Clancarty te polsen of er geen kans bestond den Nederlandschen Staat in 1814 te doen financieren door Engeland.[1)]

Behalve de financiën, vergden ook de militaire zaken in het eerste jaar na de afkondiging der grondwet een goed deel van de aandacht der regeering.

Wij hebben gezien dat sedert de invoering eener militie met vrijwilligers en plaatsvervangers groote moeite ondervonden werd, bovendien het leger voltallig te krijgen; en daar men de militie nog slechts als aanvulling beschouwde, meende de Vorst in dezen toestand niet te mogen berusten. De eenige uitweg leek de uit de Republiek overgeleverde van het sluiten van conventies met Duitsche vorsten en Zwitsersche kantons. Inderdaad verkreeg de Vorst krachtens huurcontracten, in 1814 en het begin van 1815 afgesloten, 8000 Zwitsers en 5000 Nassauers, waarvan 2000 uit zijn eigen Dillenburgsche landen; toen later bovendien nog soldaten voor de koloniën noodig waren, verkocht de vorst Inn- en Kniphausen (W.G.F. Bentinck) er 1000 à *f* 130 per stuk. Maar dit was dan ook het uiterste. Had men vroeger regimenten van Saksen-Gotha, Hessen-Darmstadt, Baden-Durlach, Wurtemberg, Mecklenburg, van wie niet al, in dienst kunnen nemen, de tijd van zulke zielverkooperij was in het Duitschland van na den volksopstand van 1813 voorbij. De publieke opinie wilde er niet langer van hooren, zelfs in 's Vorsten eigen Nassau niet. Hij zal onaangenaam verrast zijn geweest toen in Görres' *Rheinischer Merkur* van 5 Sept. 1814 een correspondentie-artikel uit Dillenburg voorkwam, gedateerd van zijn eigen verjaardag (24 Augustus), dat het Duitsche publiek

1) 'If Great Britain could be induced to lend her credit to co-operate with that of the Dutch Government by guaranteeing a loan to be made here for the service of the latter, he thought they still might accomplish the object they had in view [nl. to secure public credit by the payment of their arrear of interest]'. - Clancarty aan Liverpool, 26 Jan. 1814 (*Ged.* VIII, 35); vgl. Hog. V, 48*:* 'Ik vond bij Lord Clancarty veel genegenheid om ons geld in Engeland te bezorgen, en hij scheen zelfs te begeeren dat wij om eene leening verzoeken zouden. De Prins was er des te meer tegen'.

kwam inlichten omtrent wat er inderdaad in het vorstendom was geschied. De regeering, heet het daarin, laat ettelijke procenten meer van de bevolking in de conscriptie vallen dan koning Jérôme deed, ‘und hat die auf diesem Wege den Eltern herausgepressten 2000 Jünglinge an Holland verkauft. So nennt das Volk kurz und rund heraus die Sache, wenn gleich im 31sten Stück des Oranien-Nassauischen allgemeinen Verordnungs- und Intelligenzblattes, worin der abgeschlossene Vertrag[1] im Allgemeinen bekannt gemacht wird, des Verkaufspreises keine Erwähnung geschehen ist. Dieser Despotismus kontrastirt über die Maassen mit dem in No. 89 des *Rheinischen Merkur* abgedruckten Aufruf unseres Fürsten an die Niederländer[2]; und viele können nicht umhin an dem heutigen Tage, wo den Geburtstag des Fürsten mit religiöser Feier zu begehen den Unterthanen geboten war, den herzlichen Wunsch zu wiederholen dass die Gesinnung die dort im Worte weht, auch in Thun und Handeln eindringe....’ De Nassausche regeering had in haar blad den maatregel verdedigd door te zeggen, dat de landskinderen in Holland feitelijk het Rijk gingen verdedigen; ‘der Fürst höre beiden Ländern an.’ - ‘Oranien hört dem Reiche an’, antwoordt de schrijver, ‘nur wenn Holland als ein Kreis zum Reiche kommt: dann allein darf man solche Reden als Gründe hören lassen’[3]. - Het artikel vond zijn weg in de Europeesche pers; Parijsche bladen maakten er zich vroolijk over. Weldra verloor de Vorst zijn Nassausche erflanden, en was deze oude bron ons voor altijd verstopt. Er bleef niets over dan de eigen volkswapening te ontwikkelen, hetgeen bij wetten van 27 Februari 1815 geschiedde. Een er van verdeelt het land in militiedistricten van 100.000 man, die elk een bataljon infanterie en een afdeeling artillerie te leveren hebben, te samen 1000 man. Eerst worden hiertoe vrijwilligers opgeroepen, en de steden krijgen vrijheid, indien zij er kans toe zien, haar contingent geheel in vrijwilligers op te brengen op kosten der burgerij. Voor zoover de

1) Van 16 Juli 1814 (Lagemans I, 25).
2) Die van 6 Dec. 1813, waarbij de Vorst zegt er op te rekenen dat de Nederlanders zelf naar de wapenen zullen grijpen.
3) *Ged*. VIII, 673.

vrijwilligers niet toereiken wordt er geloot uit de ongehuwde ingezetenen van 18 tot 22 jaar; nummerverwisseling en plaatsvervanging zijn toegelaten. De militie naar de koloniën te zenden is verboden; buiten de grenzen der Vereenigde Nederlanden kan zij gezonden worden met toestemming der Staten-Generaal. De geheele militie komt jaarlijks ter oefening op van 15 Mei tot 15 Juni; ¼ blijft onder de wapenen. - De andere wet organiseert den landstorm, dien zij den naam verleent van schutterij, bestaande uit ingezetenen van 18 tot 50 jaar, ter sterkte van 3% der bevolking. Zij wordt onderscheiden in dienstdoende en rustende. De eerste wordt opgericht in gemeenten boven de 2500 zielen en strekt in tijd van vrede zoo noodig tot rustbewaring; in tijd van oorlog gezamenlijk met de rustende tot de landsverdedigigg. De rustende schutterij wordt in vredestijd ongeorganiseerd gelaten. Tot den schutterlijken dienst wordt men aangewezen niet door het lot, doch door een commissie die, lettende op leeftijd en ongehuwden staat, de meest geschikten heeft uit te kiezen.

Hiermede was (op de nummerverwisseling en plaatsvervanging na, waarvan de grondwet niet sprak) uit 's Vorsten hoofdstuk ‘Van de Defensie’ zooveel gehaald als er uit te halen was. Het behoud der plaatsvervanging bij de militie bleek meer en meer doodelijk voor het staande leger, waarvoor alras geen vrijwilligers meer te vinden waren. Wetten van 25 Juni en 29 November 1814, tegen begunstiging van desertie van het krijgsvolk van den Staat, trachtten vruchteloos het verloop te stuiten. Het was een verloren instelling. In 1818 is men er toe moeten overgaan, de infanterie van het staande leger bij die van de militie in te smelten, daarmede, uit noodzaak, de grondwet schendende[1]. Niets dan de speciale wapens bleven over. Het jaarlijks bijeenkomen der geheele militie is in de practijk steeds nagelaten; feitelijk was in vredestijd nimmer meer onder de wapenen dan het grondwettig vierde deel, waartoe in de eerste plaats de jaarlijksche nieuwe lichting behoorde, welke een vijfde der geheele militie uitmaakte. 1848 heeft den tekst der grondwet met deze practijk in overeenstemming gebracht.

1) Buys, *Grondwet* II, 641.

Eene zaak die dringend regeling vereischte was het militaire strafrecht; immers de Fransche bepalingen op dit stuk rekende ieder, ook zonder dat het uitdrukkelijk bepaald werd, voor vervallen. De Fransche civiele rechtbanken waren bij den opstand blijven zitten; al wat Fransch militair was, weggeloopen. Reeds een besluit van 30 Dec. 1813 herstelde dus voorloopig eenige bepalingen van het crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande van 26 Juni 1799, terwijl reeds 18 Dec. eene commissie was benoemd (27 Dec. aangevuld voor de marine) om een geheel nieuw militair strafrecht te ontwerpen, onder voorzitterschap van Moorrees, onder Lodewijk lid der Hooge Militaire Vierschaar, thans lid van het Hooggerechtshof in den Haag. Deze commissie had gemakkelijk werk: op het oogenblik der inlijving had een militair strafrecht reeds ter invoering gereed gelegen. Hare voorstellen werden wet 20 Juli 1814: vaststelling van een crimineel wetboek, reglement van krijgstucht en rechtspleging voor het krijgsvolk te water; eene rechtspleging voor het krijgsvolk te lande; eene instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof.

Men bespeurt dat aan het stel een crimineel wetboek en een reglement van krijgstucht voor het krijgsvolk te lande ontbreken. Men zat met de kwestie der lichamelijke tuchtiging. Bij de marine meende men algemeen het kielhalen en laarzen, uit de ra vallen en laarzen, het slaan met handdaggen niet te kunnen missen; zij werden dan ook bij het crimineel wetboek voor de zeemacht gehandhaafd. Doch bij de landmacht had koning Lodewijk de stok- en sabelslagen afgeschaft; de commissie-Moorrees liet ze eveneens weg, en de Vorst keurde dit goed. De Erfprins echter zeide dat bij het Engelsche leger iedereen begreep dat men niet zonder kon; en de Raad van State gaf hem gelijk. Dus bepaalde men er zich voorloopig toe, de vijf wetten te doen voteeren waarover men het eens was. De twee andere volgden 15 Maart 1815; het punt in kwestie was daarbij geregeld naar den zin van Erfprins en Raad van State. De stok- en sabelslagen hebben het leven gerekt tot de wet van 14 Nov. 1879 de lichamelijke tuchtiging zoowel voor het krijgsvolk te water als voor dat te lande afschafte. De bepaling heeft een zeer bedenkelijken invloed gehad na de vereeniging met België, waar men zooveel langer onder het militair strafrecht der

Fransche Revolutie had geleefd, welke onmiddellijk met deze straffen gebroken had. Zij mogen noodig zijn geacht voor het tuig dat men onder ons staande leger aantrof, maar pasten niet bij de volkswapening, en deze immers werd in de practijk met ieder jaar meer het hoofdbestanddeel der gewapende macht. Zij zijn dan ook, al bleven zij in de wet staan, hoe langer zoo minder toegepast geworden.

Ook in andere legislatieve maatregelen is een reactionnaire geest onmiskenbaar, b.v. in de wet van 11 Juli 1814 op het stuk der jacht en visscherij. Het herstel van het heerlijk jachtrecht was reeds beslist door het besluit van 26 Maart te voren[1]; thans werd ieder die zich het jachtgebied niet had voorbehouden en dit had laten registreeren, genoodzaakt de jacht op zijn grond aan anderen over te laten, ook indien op dien grond geen heerlijk jachtrecht kleefde. Eerst bij de wet van 6 Maart 1852 is bepaald dat niemand op een anders grond zonder diens toestemming mag jagen of visschen, terwijl de gelegenheid tot afkoop van heerlijke jachten vischrechten werd geopend.

Afkoopbaarheid van tienden bestond hier te lande sedert het keizerlijk decreet van 22 Januari 1813[2]. Het werd buiten werking gesteld bij een besluit van 22 October 1814 dat voor nadere regeling naar het door art. 100 der grondwet verlangde algemeen wetboek van burgerlijk recht verwees. Het wetboek van 1838 heeft die nadere regeling niet gebracht, en eerst de wet van 11 April 1872 heeft de afkoopbaarheid hersteld.

Eene wet op de Zondagsrust (1 Maart 1815) belemmerde het arbeiden op den wekelijkschen rustdag, doch tevens de ontspanning. Openbare vermakelijkheden op Zondagen en algemeen erkende Christelijke feestdagen zouden niet zijn toegelaten dan op dispensatie van het gemeentebestuur; openbare spelen gedurende de godsdienstoefening geheel zijn verboden. Men moet bij de beoordeeling dezer wet in het oog houden dat zij minder schiep dan reguleerde, ja zelfs temperde. Alom waren bij het wegloopen der goddelooze Franschen oude bepalingen herleefd die vaak veel verder gingen dan de wet van 1 Maart 1815. Zoo had b.v. de

1) October-afl., bl. 73.
2) *Inlijving en Opstand*, 9.

Haagsche overheid 20 Dec. 1813 het oude gebruik hersteld van sluiting van den schouwburg eene week vóór en eene week na elke avondmaalsviering der Hervormden, dat is te zeggen, acht weken in het jaar. Toen dientengevolge op Zaterdag 6 Jan. 1816 de regisseur van den Haagschen schouwburg zijn publiek aankondigde dat men op Maandag aanstaande en volgende veertien dagen gedwongen was te sluiten, ontstond een geweldig tumult onder de aanwezige Belgische kamerleden, die, volgens het naar 's mans gebruik met Fransche woorden doorspekt politierapport van Ampt, ‘geindigneerd waren dat men hun gedurende hun séjour alhier hun eenige recreatie ontnam’, en met een *à bas la loi des Bourguemaîtres, vive la loi du Roi!* er aan herinnerden dat de wet van 1 Maart 1815, de tooneelvertooningen alleen op Zondagen en algemeen erkende Christelijke feestdagen verbiedende, tegelijk alle provinciale en plaatselijke reglementen ter zake vervallen verklaard had; en Burgemeesteren moesten toegeven[1)].

Reactie en vooruitstreving dingen om den prijs in het besluit van 2 Augustus 1815 tot regeling van het hooger onderwijs. Beide elementen waren reeds vertegenwoordigd in de opdracht der commissie van 18 Januari 1814: in het oog te houden ‘eensdeels wat de geest van onzen landaard en deszelfs gehechtheid aan alle oude instellingen vorderen, maar ook, welk voordeel in de gedeeltelijke navolging der maatregelen van lateren tijd zoude gelegen zijn.’ Alle oude instellingen; - welnu, ieder was in de eerste plaats gehecht aan zijn eigen oude hoogeschool zelve. De ‘école secondaire’ te Utrecht, die, ondanks de degradatie in naam, haar onderwijs zelf gedurende 1812 en 1813 nog op den ouden voet had weten te houden, was onmiddellijk op den 4^{den} December 1813 door het stadsbestuur weder gemachtigd, academische graden te verleenen; - eene machtiging die vlakweg streed tegen het besluit van het Algemeen Bestuur van denzelfden dag, dat met weglating van het woord ‘keizerlijke’ en afschaffing der Fransche taal alle bestaande inrichtingen betrekkelijk het onderwijs voorloopig in stand zouden blijven, en dus een souverein besluit van 10 Februari 1814 noodig maakte waarbij

1) *Ged.* VIII^2, 14.

ten gerieve van Utrecht op het vorige een uitzondering werd toegelaten[1]. Thans werd Utrecht nevens Leiden en Groningen een rijksuniversiteit en werden zelfs Franeker en Harderwijk in het leven teruggeroepen, zij het als rijks-athenaea. Harderwijk weer tot eenige beteekenis te brengen bleek echter weldra zoo onmogelijk, dat Falck tijdens zijn ministerie van onderwijs in 1818 den koning een besluit ontlokken kon om het weer op te heffen. De commissie (van der Duyn, Boers, van Marum, Tollius, Kemper, Collot d'Escury en D.J. van Lennep[2]) had voorgesteld aan Leiden den eersten rang en bij uitsluiting den titel van universiteit te verleenen; Groningen en Utrecht zouden slechts 'academiën' heeten; de Raad van State adviseerde ze alle drie 'universiteit' te noemen, maar Leiden te bestempelen als 'eerste universiteit'. In het koninklijk besluit is ook deze eeretitel geschrapt, en blijkt Leiden's voorrang alleen uit het grooter aantal professoren, hun hoogere wedde, het grooter aantal beurzen, en de ruimer toelagen voor academische inrichtingen.

Even oud als de universiteiten zelve waren de colleges van Curatoren. Ook zij werden hersteld; - maar in den nieuwen toestand waren zij eenigermate het vijfde wiel aan den wagen. Vroeger waren zij inderdaad 'verzorgers' geweest; hadden over inkomsten beschikt, bij hen was de bevoegdheid tot beroepen of tot bevorderen. 'In eene monarchie', schrijft Falck, 'wanneer de universiteiten staatsinstellingen zijn in welker geldelijke behoeften uit de schatkist moet worden voorzien, is dit alles geheel anders. Het wezen der zaak moest worden opgegeven; waarom dan de benaming behouden?'[3] Vooral sedert er (van 1824 tot 1918) geen minister van onderwijs meer was, of geen man als van Ewijck in een zelfstandige positie als administrateur, en 'onderwijs' in handen was van een simpel departementsambtenaar van binnenlandsche zaken, deed zich een gebrek gevoelen aan omvattend begrip en vaste leiding van zoodanige nationale

1) Kernkamp, *Utr. Hoogeschool in den Franschen Tijd*, 45.
2) Met van Spaen van Biljoen, A.G. Camper en Muntinghe als buitenleden ter behartiging der belangen respectievelijk van Harderwijk, Franeker en Groningen. - De secretaris der commissie, J.L.W. de Geer, was kweekeling van Utrecht.
3) Falck, 223.

belangen als gediend moeten worden door onze universiteiten. Over lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs werd die ambtenaar (en wordt thans de minister van onderwijs) door tot inspecteurs benoemde vaklieden voorgelicht; over het universitair onderwijs door niemand, tenzij door vijftien ìeder meest met ander werk overladen aanzienlijken onder den naam van Curatoren, die niet boven de gezamenlijke universiteiten, noch er in, doch, vijf aan vijf, *naast* iedere staan. De gevolgen zijn dat naijver opstijgt en willekeur nederdaalt, en dat het Nederlandsche universitair onderwijs, als geheel beschouwd, in veel opzichten kwalijk toegerust en niettemin kostbaar is. Deze gewichtige tak van staatsdienst is in ons land nimmer goed uit één hand beslagen geworden, ook bij de wet van 1876 niet.

Behalve op de eerbiedwaardigheid van oude instellingen, had de commissie echter ook ter dege op de ‘maatregelen van nieuweren tijd’ gelet (het benoemingsbesluit durfde niet zeggen: de Fransche). De studie aan onze universiteiten tot 1811 had zich door niets zoozeer gekenmerkt als door haar ongebondenheid (behalve den reglementairen eerbied voor den Heidelberger). Men was ongeveer geheel vrij in wat men leeren wilde, of niet verkoos te leeren. ‘L'étude chez nous’, schreef Bilderdijk in 1806 aan koning Lodewijk, ‘se fait un peu trop à fantaisie, ou pour mieux dire, au hazard’.[1)] - ‘Al mocht de vrijheid soms verruimend werken’, schrijft een geleerde, die van het onderscheid tusschen oud en nieuw bij ons hooger onderwijs onlangs bijzondere studie maakte, ‘voor de middelmaat deugde zij niet. De professor doceerde ongeveer wat hem goed dacht binnen de grenzen der hem opgedragen vakken en soms daarbuiten, maar om het van ouds gebruikelijke samenstel der officieel gedoceerde vakken zoo te wijzigen, dat het in overeenstemming kwam met de eischen der jongere tijden, kwam bij niemand op. Zoo bleef bijvoorbeeld in de rechtsgeleerde faculteit het onderwijs in het geldende Nederlandsche recht merkwaardigerwijze ontbreken. De weinige examens waren door de handhaving van overoude gebruiken een formaliteit geworden: de theoloog kreeg twee bijbelplaatsen, de jurist twee wetten uit het Corpus juris, de medicus twee aphorismen

1) *Ged.* V, 222.

van Hippocrates en de philosoof twee plaatsen uit Aristoteles... De emolumenten aan de promoties verbonden maakten, dat de graden in den regel werden weggesmeten; vooral de kleinere universiteiten hadden in dat opzicht een slechten naam.... Van der Keessel vertelde, dat hij eens als jong professor, doordrongen van zijn waardigheid, een student voor het candidaatsexamen wegens geheel onvoldoende kennis had afgewezen, en hoe hij veertien dagen later diens dissertatie, op zwaar papier gedrukt, aan een der andere universiteiten verdedigd, voor eenige guldens briefport kreeg toegezonden'.[1)]

Dit vormloos geheel was nu tijdens de inlijving in het keurs der Keizerlijke Universiteit gedwongen, die niet slechts onderwijs- en examenvakken, doch den geheelen gang van het academisch bedrijf tot in het kleinste toe had gereglementeerd. Zou men, uit dien band bevrijd, nu weer tot de oude anarchie geheel terugvallen? Gelukkig niet: het nieuwe reglement behield eene behoorlijke omschrijving der examen-eischen, en bepaalde een minimum-duur der studie. Al het onderwijs, in de faculteit gegeven waarvan hij het doctoraat begeerde, moest door den student worden verduwd, en elke wetenschap, die het onderwerp eener afzonderlijke les uitmaakte, moest in één jaar worden afgehandeld. Men behield dus van het streng omschrevene der Fransche Universiteit veel meer, dan onze tegenwoordige universitaire zeden verdragen zouden. Wat men voor oogen had was 'een welomlijnd en uniform samenstel van kundigheden, practisch en edel, niet diep noch avontuurlijk'[2)].

Bij dit verlangen naar een scherp omlijnd wetenschappelijk geheel, door allen in zijn vollen omvang op te nemen, kon van een sterke uitbreiding der leervakken geen sprake zijn. De rechtsgeleerde faculteit ruimt aan het geldende burgerlijk recht en strafrecht eene plaats in. Van staathuishoudkunde wordt nog niet gesproken; maar te Leiden zullen de staatkundige geschiedenis van Europa, statistiek en diplomatiek[3)]

1) Huizinga, *Geschiedenis der Groninger Universiteit*, 8-9.
2) Huizinga, 14.
3) Verklaring van diplomata. Thorbecke maakte er te Gent en later te Leiden eene geschiedenis van het statenstelsel van Europa sedert den vrede van Munster van.

in de juridische faculteit onderwezen worden. Bij andere faculteiten worden ingedeeld de natuurlijke historie, landhuishoudkunde en 'Hollandsche letterkunde en welsprekendheid' (de laatste was vóór 1811 enkel nog te Leiden onderwezen). Doch hiertoe beperkten zich de uitbreidingen, en voor alle andere vakken sloot de bindende regeling van het besluit de mogelijkheid uit, ze naar gelang van gebleken behoefte aan de universiteit in te voeren.

De oude philosophische faculteit, die humanistische en exacte wetenschappen in zich vereenigd had, keerde niet terug: er werd, als vijfde in de rij, eene faculteit van wis- en natuurkunde opgericht naast die der wijsbegeerte en letteren.

Het Latijn werd behouden als taal van het academisch onderwijs, op een oogenblik dat geheel Europa het den rug begon toe te keeren. Cuvier en Noël hadden voor de handhaving van het Latijn aan de Nederlandsche hoogescholen een bijzonder motief gehad: het had een grootere analogie met het Fransch dan de taal des lands. De commissie van 1814 behield het Latijn uit volle overtuiging, zelfs zonder de restrictiën die in 1809 het rapport-van Swinden had aanbevolen. Eene bepaling die ongetwijfeld sterk heeft bijgedragen tot de algeheele vervreemding waarin wij in de eerste helft der negentiende eeuw (en eigenlijk nog eenigen tijd daarna) het Nederlandsche hooger onderwijs zien opgroeien van alle nieuwere methoden van beoefening der wetenschap, bij de naburen en met name de Duitschers in zwang gerakend. Handhaving van den nationalen philologenroem scheen dierbaarder dan de verovering van eenig nieuw terrein. Bij de 'maatregelen van lateren tijd' heeft de commissie uitsluitend aan de strenge ordening van het Fransche leersysteem, niet aan de wegbereiding tot nieuwen vond gedacht die in het land van Winckelmann, Niebuhr en Fichte reeds was aangevangen.

Zou rekening worden gehouden met de behoefte aan theologisch onderwijs voor andere gezindten dan de Nederlandsch Hervormde? De commissie ging nìet verder dan haar goedkeuring te hechten aan een voorstel van Theodorus van Swinderen, om aan de theologische faculteit te Groningen een Luthersch hoogleeraar te verbinden ter wille der vele Oostfriezen die daar nog altijd plachten te studeeren. De

Raad van State ging verder en adviseerde zelfs tot eene faculteit van katholieke theologie te Leiden, met het oogmerk, de Noord-Nederlandsche katholieken afgescheiden te houden van de Zuid-Nederlandsche, na de vereeniging met België. De gelijke bescherming, bij art. 134 der grondwet aan alle gezindheden toegezegd, meende de Raad, liet minder wel toe de theologische faculteit uitsluitend ten behoeve van één kerkgenootschap in te richten. Bedankten de katholieken er voor, zij zouden zich zelf de ongelijke behandeling te wijten hebben.[1)] Vermoedelijk hebben wij hier met een der hoofdoorzaken te doen, die de verschijning van het besluit van 2 Augustus 1815, waartoe alle materialen in het najaar van 1814 reeds gereed lagen, zoo lang hebben doen verschuiven. Men had uit Lodewijk's tijd kunnen weten, dat de katholieken hier te lande alle staatsbemoeiing met de opleiding hunner geestelijken verwierpen; - en onderwijl kwam bij de vereeniging met België en de herziening der grondwet het groote wantrouwen aan het licht, waarmede de voornemens der protestantsche regeering van het Noorden in het Zuiden werden beschouwd, en het stellig verlangen aldaar, dat eer die regeering in het Zuiden *circa sacra* begon te legifereeren, zij zich eerst in betrekking zou stellen met den Heiligen Stoel. In deze omstandigheden ware licht de vestiging eener katholieke theologische faculteit in het Noorden in het Zuiden op zijn gunstigst als de aanwijzing beschouwd van wat ook daar te wachten stond, en heeft men, in de onzekerheid welken weg men in het Zuiden zou behooren in te slaan en hoe de betrekkingen met Rome zich zouden ontwikkelen, er de voorkeur aan gegeven de proef niet te wagen. Om de uitzondering minder opvallend te doen zijn liet men ook de inschakeling van het theologisch onderwijs der protestantsche dissenters vervallen; trouwens zij waren in de opleiding hunner geestelijkheid aan eene zelfstandigheid gewoon die voor den Staat niets verontrustends had en die zij ook niet verlangden op te geven.

Voor het onderdeel: gymnasiaal onderwijs, had in de commissie David Jacob van Lennep gezorgd. Bij hem niets of althans weinig der ruime inzichten van de commissie-van

1) Hogendorp aan Kemper, 3 Oct. 1814, in Mej. Naber's *Kemper*, 161.

Swinden omtrent de wenschelijkheid van een middelbaar onderwijs, niet uitsluitend ter voorbereiding van geleerde studiën bestemd;[1] - wèl oog voor de noodzakelijkheid de misstanden op te ruimen, waarop Cuvier en Noël hadden gewezen.[2] Onder het oude regime hing de aanstelling tot leeraar uitsluitend af van de gunst van veelal onkundige curatoren; - thans werd de benoembaarheid aan vaste regelen gebonden en eene staatsinspectie ingesteld. Het leerplan werd verruimd. Naast het Latijn zou voortaan behoorlijke zorg aan de beoefening van het Grieksch moeten worden besteed. Voorts werden als leervakken ingevoerd de oude en nieuwe geschiedenis, aardrijkskunde en antieke mythologie, en de wiskunde. Maar dit was alles. Geen zweem van de overtuiging dat eene breede klasse van Nederlanders, om toegerust te zijn tot den wedkamp van Europa's moderne leven, aan kennis der nieuwe talen en aan technische kundigheden behoefte had. Het negentiende-eeuwsche Nederland is op dit laatste gebied vooral tientallen van jaren op de schromelijkste wijze achtergebleven. Die niet wilde gaan ‘studeeren’, liet men aan de Fransche scholen over. Ook werd er geen opruiming gehouden onder de zoo uiterst gebrekkige kleinere Latijnsche scholen zelve. Op de meeste daarvan kwam nog jaren lang van het Grieksch en de ‘bijvakken’ nagenoeg niets terecht. ‘De verbetering’, schrijft Falck in 1835, ‘ging zeer langzaam. Hoewel allengskens meerdere ruimte kwam voor de keuze van meesters, men bleef echter verlegen met de verwijdering der in functie zijnde welke van den ouden slenter òf niet wilden òf niet meer konden afgaan. Al was dus op een paar klassen het onderwijs doelmatig ingerigt en vrugtbaar, wat op dezelve aangeleerd en gewonnen was bleef op de volgende meestal zonder ontwikkeling. Ministerieele aanschrijvingen, op de rapporten van den inspecteur gegrond, vermogten weinig ten goede, want evenals de bezorging der benoodigde gelden was ook het eigentlijke beheer, het dagelijksche toezicht eene plaatselijke aangelegenheid, en zelden mogt het ons gebeuren Curatoren te ontmoeten die met echte en duurzame belangstelling werkzaam

1) *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, 124.
2) *Inlijving en Opstand*, 108.

verkozen te zijn in den geest van het reglement. Door gedurig aanhouden en vermanen zijn in de laatste jaren de resultaten gunstiger geworden dan in mijnen tijd'[1].

Wij zijn aan het einde van ons overzicht der legislatieve en bestuursmaatregelen van den Souvereinen Vorst in de eerste jaren zijner regeering. Zij zijn nimmer onbezonnen, maar ook nimmer stout. Zij zoeken naar een gemiddelde. Reactie houden zij over het algemeen tegen, maar innerlijk bevrijden doen zij niet. Zij houden den armslag ruim voor eene vorstelijke oppermacht die zich in hoofdzaak wil blijven richten naar bonapartistisch voorbeeld. Zij beschouwen de Nederlandsche natie eerder als volgzaam dan als vindingrijk. Zoo zij vertrouwen in de toekomst toonen, is het eerder een vertrouwen in de deugdelijkheid der van Napoleon overgenomen machtsmiddelen dan in de levenskrachten van het te regeeren volk.

's Vorsten penvoerder Falck kenschetst gaarne de maatregelen die hij helpt beramen als 'liberaal'; hij doet dit zoowel in zijn particuliere briefwisseling als in de door hem geredigeerde officieele stukken zelve. *Liberaal* heeten de afschaffing van tabaksmonopolie en censuur; Hogendorp's *Schets* wordt als uitgangspunt van grondwetgeving aanvaard wegens ''s mans *liberale* denkwijze'. Hogendorp is, in Falck's schatting der eerste dagen, de *liberaliteit* zelve. 'Al wat goed en *liberaal* is, neemt de Vorst gereedelijk over'. Als in 1814 Falck in België rondkijkt, vindt hij den bisschop van Namen 'braaf en *liberaal*'.[2] Deze liberaliteit is een samengesteld iets. Zij verdraagt niet de uitwassen van het Fransche absolutisme voor zoover die de Nederlanders in de oogen hebben gestoken, doordat zij, op zekere punten, in strijd kwamen met 's volks gewoonten en zeden. Doch te rekenen op de lijdzaamheid van den Hollander zoodra hij weder ongemoeid zijn pijp mag rooken en zijn Haarlemmer lezen is ook liberaal. Illiberaal zou, naar Falck's

1) Falck, 217.
2) Besluiten van 6 en 21 Dec. 1813 en 24 Jan. 1814. - Falck aan D.J. van Lennep, 6 en 24 Dec. 1813, 16 Aug. 1814.

schatting, de Nederlander handelen door de oude mate van zelfbestuur in provincie en gemeente terug te verlangen; zijne nieuwe grondwettige vrijheden onontwikkeld te laten en in werkelijkheid aan den Vorst over te leveren komt daarentegen met deze liberaliteit niet in strijd. ‘Liberaal’ wil dus eigenlijk zeggen: geen tyran te zijn zooals Napoleon, maar volstrekt niet blind voor de voordeelen van diens instellingen. Liberaal is verlicht- en gematigd-despotisch.

Dit is de Noord-Nederlandsche inhoud van het woord in 1813-'14; in België is de beteekenis wel verwant, maar toch anders genuanceerd. Zij heeft er sterk den bijsmaak van anti-clericaal; - ‘liberaal’, zegt Raepsaet, zijn de vijanden der Kerk zich gaan noemen, toen door de misdaden der Jacobijnen het woord ‘philosophe’ in minachting was geraakt[1]. De overeenkomst is deze, dat zoowel in Zuid als in Noord een negatief element in den inhoud van den term overweegt; negatief ten opzichte van het hoofdkenmerk van het nationaal verleden: in het Noorden oligarchie en federalisme, in het Zuiden jezuïtisme. Naarmate de politiek van Willem I zich op den anti-clericalen stroom zou laten afdrijven, zou hij ook in België tot de liberalen worden gerekend, gelijk hij het voor het begrip van het Noorden in 1813-'14 reeds was. Eerst wanneer het begrip liberalisme een negatieven inhoud *van anderen aard* heeft gekregen, wordt Willem I een illiberaal vorst geacht. Die nieuwe inhoud is aan den term toegevloeid uit eene gedachtenwereld waarmede Noord-Nederland in 1813-'14 en nog lang daarna niet in aanraking was. Zij is gedeeltelijk van economischen, gedeeltelijk van staatkundigen aard. De liberalen van later zullen zich tegen de regeeringsvoogdij richten wier ‘verlichte’ handhaving thans nog het wezenlijk kenmerk der liberaliteit uitmaakt. Maar ook dan blijft de term meer negatief dan positief van inhoud. De liberaliteit van later heeft met die van vroeger goeddeels de vijanden gemeen, maar bestrijdt ze op het terrein der vrije mededinging. Zij aanvaardt een toestand waarbij de staatsmacht twistappel van partijen wordt, in de verwachting dat hare partij steeds de sterkste zal blijken, en meer voordeel hebben zal van de

1) *Oeuvres*, VI, 45.

onmiddellijke beschikking over het gezag dan van de vaderlijke zorg eener zich zelfstandig wanende regeering.

Partijen - in het Nederland van 1813-'14 schuwde men ze als de pest. Eene partij te vormen zou hebben beteekend het beter te willen weten dan de Vorst, en men wilde het niet beter weten. Bovendien, onder welke leus zouden zich partijen hebben kunnen vormen? De oude tegenstelling: Oranje en Staten, had alle wezenlijkheid verloren. *Iedereen* was voor de ongedeelde souvereiniteit, opgedragen aan Oranje. Partijen konden eerst weer ontstaan, zoodra de grondslag, de bewerktuiging, de wijze van uitoefening der souvereiniteit geschilpunten waren geworden, en dit konden zij eerst worden na jaren van souvereiniteitspractijk; na het veldwinnen van bepaalde denkbeelden omtrent de middelen tot verhelping der gebreken, welke die practijk had aangewezen.

Bepaalde denkbeelden omtrent de practijk der nieuwe grondwet had bij haar afkondiging nog niemand, als wellicht Hogendorp aan de eene, en een handvol geschoolde en invloedrijke bureaucraten aan de andere zijde. De denkbeelden van van Hogendorp nu waren van zulk een aard dat de natie, gelijk spoedig blijken zou, volstrekt ongezind was hem er in te volgen. Hij had van eene mate van medewerking, minder nog van volks- dan van gezuiverde oligarchische organen gedroomd, als waartoe die organen, niet verjongd uit ouden stam, maar krachtens reglementen-willekeur ergens tusschen Vorst en volk zwevende, geheel en al buiten staat bleken. Hogendorp te volgen in oppositie tegen den Vorst, hoe zouden zij er aan denken? Oppositie houdt alleen vol wie op een bodem staat en een besloten ruimte achter zich weet waarheen hij kan terugwijken en waaruit hij hulp ontbieden kan. De Staten-Generaal van 1814 en de committenten van aanstaande Staten-Generaal hadden slechts een papieren bodem, en wat Hogendorp dragen kon, was dus zijn (inderdaad reusachtig) zelfgevoel alleen.

De knappe bureaucraten als van Maanen hadden wèl een voorstelling van den weg dien men de zaken op moest drijven, en de aanwezigheid van een zeer perfect bonapartistisch regeeringsinstrument, bij onverschilligheid der natie waarop het werken moest, maakte hun de zaak gemakkelijk zoodra zij den Vorst mee hadden. En hem hadden zij spoedig. Hij

komt uit Engeland in een zeer ongewisse houding; alles in het Nederland van 1813 is hem vreemd. Maar hij heeft een sterke machtsbegeerte en een goed inzicht in wat zijne macht dienstig is en wat haar belemmeren zou. Na eenige aanvankelijke aarzeling, na zich overtuigd te hebben dat wat er over is van het Keezendom, schrik zijner jeugd, ongevaarlijk is geworden voor de souvereiniteit niet alleen, maar de hechtste steun eener souvereiniteit die zich beweegt binnen getemperd-bonapartistische normen, laat hij den getemperden bonapartist dien hij zelf diep in het hart draagt, den vrijen teugel. Voor de voordeelen der opgehoopte regeeringsmacht had hij oog gehad zoodra zich die in den vorm der constitutie van Frankrijk onder het Consulaat aan zijne grage blikken vertoonde[1]. In zijn Fulda en Corvey reeds was hij geen ander regent geweest, dan hij thans voelde het met gerustheid te kunnen worden in Nederland.

Zoo neemt hij al onbeschroomder het stuur; - en het is een geluk geweest dat hij het deed, want tot werkelijk zelfbestuur was het Nederlandsche volk van 1814 onmachtig, en het verkeerde in omstandigheden - met name ook buitenlandsche - waarin het met vaste hand bestuurd worden *moest*. Zullen wij aanstonds het Nederlandsche volk de vereeniging met België, door den Vorst ten vurigste begeerd, lijdelijk zien ondergaan? Ja zeker; - maar zou de lijdelijkheid geringer zijn geweest zonder Vorst, of met een marionet tot Vorst? Wie die aan het Nederland van 1814 en '15 macht en wil toedichten durft zich tegen Europa's raadsbesluit te verzetten? Aan een ander geklonken waren wij tòch; - maar licht in grooter verbijstering dan nu een scherp oog over alles waakte en de zaak voorbereidde voor zoover de omstandigheden dit toelieten. Ik geloof ganschelijk niet dat een republikeinsch of quasirepublikeinsch Nederland de moeilijke toekomst van het gedwongen samenzijn met een ander volk onder gunstiger kansen tegemoet zou zijn gegaan. Integendeel: èn Engeland, èn Pruisen, èn de Belgen zelf zouden minder consideratie hebben gebruikt met Amsterdam dan met Oranje. Ware Oranje er niet geweest, of ware het vertegenwoordigd geweest door een man

1) *Bataafsche Republiek, 246*.

zonder eenige beteekenis, het gevaar ware ontstaan dat Engeland de vereeniging der zeventien gewesten onder een aartshertog, of die van Hannover en Holland onder een Welf, of ten einde raad de opneming van ons land als lid in den Duitschen Bond ware gaan bejagen, en het is meer dan twijfelachtig of het den prikkel zou hebben gevoeld aan een dusdanig rijk of rijkslid Java terug te geven. In alle oplossingen van het Belgisch-Hollandsche vraagstuk die men zich (Oranje en onze verheffing onder Oranje weggedacht) voorstellen kan, ware Holland aanhangsel geworden in plaats van centrum. Dat Engeland onzen November-opstand met zooveel jubel begroette, was vooral omdat het thans het eerste begin voor zich zag van wat tot een vesting regen Frankrijk moest worden uitgebouwd. Toen het Europeesch overleg aanving bestond Holland en was wat er omheen lag nog vormloos. Maar Holland herrees in onverbrekelijk verband met Oranje; niet slechts in de oogen van het eigen volk waren die twee nu één: ook in die van Europa; en Europa kon Holland vergrooten omdat en in de mate waarin het monarchaal geworden was. Hadden wij het oranje er niet nevens kunnen laten wimpelen, het is de vraag of het rood-wit-blauw ooit op den wal geplant ware; - maar in geen geval ware de Rijnmond buiten het bastion gelaten.

Doch wij gingen ongevoelig over tot de vermelding van verhoudingen die een afzonderlijke toelichting vereischen. Werpen wij, alvorens van Holland als engere eenheid af te stappen, nog een laatsten blik op wat de restauratie er van had gemaakt.

Het is het oude Holland niet meer; onze dichter voelt het wel. De restauratie ontlokte Bilderdijk een aantal plichtmatige verzen van een weerzinwekkenden bombast; - geen hartekreet. Zijn ziel voelt zich in dit nuchterste aller Hollanden die er ooit geweest zijn, niet thuis; zij trekt zich terug in een wonderlijk rijk der verbeelding.

Vergeten en vergeven; is dat eigenlijk niet een leus voor wie ontgoocheld is en zich van schuld bewust? Geen levend volk *kan* zijn verleden zoeken te vergeten, of het zal zich aan hem wreken. Het verleden is er niet om vergeten, maar om overwonnen te worden.

Had er nog iets van het oude, republikeinsche, federa-

listische Nederland levenskracht gehad, een nieuw Nederland zou er tegen hebben moeten vechten; het zou zijn krachten in dien strijd hebben gestaald. ‘Zwitserland’, is terecht opgemerkt[1], ‘is in 1815 veel sterker tot het oude teruggekeerd dan Nederland, en tot 1830 veel verder gegaan op den weg der reactie. Is het soms in mindere mate een moderne staat geworden dan Nederland, of is het politiek leven er zwakker en minder gezond dan bij ons?’ Stel eens dat de oude aristocratische elementen zich om Hogendorp op den 18den November hadden vereenigd in plaats van hem alleen te laten; dat hij den Vorst zijne *Schets* niet steelsgewijs in de hand had behoeven te laten glijden, maar die hem aangeboden ware door een phalanx van met Hogendorp gelijkgezinden onder den fieren naam van Staten-Generaal; - dat die *Schets* in hoofdzaak wet ware geworden; - oude twistvormen zouden zijn herleefd, maar zouden zij zich niet gaandeweg met nieuwen inhoud hebben moeten vullen? ‘Is het voor Engeland een schade geweest, dat Tories en Whigs zich *zonder onderbreking* hebben ontwikkeld tot conservatieven en liberalen? Had 1814 *de continuïteit van het staatkundig bewustzijn* sterker kunnen handhaven, Nederland zou aan erger kwalen hebben gelaboreerd, maar ook de tegenwerking zoude te krachtiger zijn geweest.’ Ons 1848 zou feller hebben kunnen zijn, zwaarder te bevechten, maar daardoor ook meer onmiddellijk levenwekkend. ‘In Hogendorp's staat zouden de oude heeren zich meer thuis zijn blijven voelen, en het volk’ (bittere maar juiste uitdrukking) ‘had wat meer te haten gehad, inplaats van enkel te bedelen.’[2]

‘Praatjes voor de vaak’, noemde de redenaar, dien wij aan het woord lieten komen, zelf deze ‘bespiegelingen over onvervulde historische mogelijkheden’, aldus de wending gebruikende waarmede men aanval afweert op wat meer spelend geopperd was dan als vaststaande uitkomst van onderzoek voorgedragen. Neen; het waren praatjes te goed

1) Huizinga, *De beteekenis van 1813 voor Nederlands geestelijke beschaving*, 16.
2) Huizinga t.a.p. (ik cursiveer).

voor de vaak zelfs der meest erntfeste vergadering. Spelen is eene hooge functie van den geest, en zelfs zal de historicus nimmer zijne stof geheel beheerschen, zoolang hij die enkel zien kan als den blik begrenzende, gegeven massa waarin hij maar te delven heeft, zonder dat zijn vernuft er ooit omheen heeft gedarteld. In dit geval is het spel uiterst leerzaam voor wie zijn gracelijk bewegen volgen kan. Het brengt ons op wegen van waaruit, meenen wij, een nieuw gezicht zich opent op het hart der zaak.

Onvervuld bleven die 'historische mogelijkheden' omdat het geen mogelijkheden meer waren. Er *was* bij ons onderbreking geweest; de continuïteit van het staatkundig bewustzijn onzer aristocratie viel niet te handhaven om de goede reden dat zij reeds lang niet meer bestond. Zij wankelt al onmiddellijk in en na 1795 als haar helderste koppen inzien dat voortaan geen contra-revolutie meer mogelijk is, doch slechts een reconstructie *op den bodem* van 1795. In 1787 nog was contra-revolutie bij hen de eerste, de eenige leus; thans gevoelen zij wel dat de Franschen iets geheel anders hebben gebracht als waarvan toen de Keezen droomden. In 1799 wankelt zij nog meer. Waarom keurt een onverdacht aristocraat als van Heeckeren van Enghuizen de Uniereform van van de Spiegel af? 'De oude langdradigheid is er in gebleven', zij kan slechts genoegen geven aan 'oude costumiers.' Zoo oordeelt geen man die nog eenige verwachting heeft dat zijn stand, in voorrechten hersteld, den strijd tegen het unitarisme zal kunnen opnemen. In 1801 wordt aan het oude een schijn van leven ingeblazen; niet op het drijven der aristocraten zelf, maar op den wenk van Napoleon, die Holland geen jacobijnsch uiterlijk meer laten wil nu men zich daar in Frankrijk voor schaamt, en meent dat, bij ontstentenis van groote militairen en groote administrateurs, de oudregenten de eenige presentabele lieden zijn om aan het hoofd te staan van een met het ontsmet en bijgeschilderd Frankrijk verbonden Staat. In 1804 vermoordt hij zijn eigen politieke schepsels, die onderwijl niets hebben vermocht dan van de eenheid wat af te krabben zonder haar wezenlijk te ontwrichten. Hij beproeft het dan met een Hollandschen burgerman als koning met der daad, spoedig daarna met een prins uit het keizerlijk huis als koning in naam en in daad. De aristocra-

ten boudeeren Schimmelpenninck, doch vallen Lodewijk te voet. Toen is de continuïteit in hun staatkundig bewustzijn onherroepelijk afgeknapt; - eigenlijk bij Hogendorp zelf ook, die o zoo gaarne condities gemaakt had als de koning hem te gemoet ware gekomen; het onderscheid tusschen hem en de anderen is nog alleen dat de anderen reeds afbedelen wat hij *zich* wil doen vragen. In 1810, als het geleende licht van 's konings ster heeft uitgeschenen, aanbidt men knielend de Zon zelve. Hogendorp, op de ondervinding van 's konings onverschilligheid voor wie hem niet buigend nadert, heeft zich eenzaam in zijn kamer teruggetrokken. Hij heeft er groote visioenen; het aristocratisch element der natie herleeft *in zijne droomwereld*. Doch hoe gedraagt zich die, bij de eerste aanraking met de werkelijkheid? Hoe den 21sten November 's avonds, als hij Canneman's proclamatie teekent, die den keizerlijken Staat bevestigt welke had moeten omvergeworpen worden door de heeren- ‘van ouds’? Hoe den 21sten December als hij den Vorst onder de oogen ziet en zonder er een oogenblik van strijd voor te wagen de erfelijkheid van alle wezenlijke staatsmacht buiten die der Kroon aan een sterkeren wil dan den zijnen offert, en het budgetrecht ontzielen laat der Staten-Generaal? Hoe in de commissie, waar de werkelijke leiding hem gemakkelijk ontfutseld wordt door Elout, van Maanen en Röell? Hoe bij 's Vorsten beslissing in zake het eindrapport, die de ‘Groote Vergadering’, in strijd met zijne bedoeling, tot eene schijnvertooning maakt? En zoo dit de houding was van een voor de werkelijkheid der menschen en der dingen geplaatsten Hogendorp, denkt men dat de gewezen hovelingen van Lodewijk meer op die werkelijkheid zouden hebben vermocht dan hij, al had men ze eens toegerust met nòg zoo uitstekende papieren voorrechten? Zij zouden er zelf niet meer in hebben geloofd. Het is niet waar dat de ‘oude heeren’ zich meer in Hogendorp's staat zouden zijn blijven thuis gevoelen dan in dien der grondwet van 1814. In Hogendorp's staat zouden zij hebben moeten handelen, verantwoordelijkheid op zich nemen, en zij waren het verleerd. Zij verlangden over het geheel te rusten, en de meer bekwamen of eerzuchtigen onder hen verlangden niet te regeeren maar te dienen. Zoo er iets van ontevredenheid onder hen is in 1814, is het niet omdat zij

in hun Staten en steden niet meer wezenlijke macht toebedeeld krijgen dan de Vorst hun laat; het is omdat er niet meer ‘fatsoenlijke’ posten voor hen afvallen. Zoo er in Zwitserland sterker reactie van aristocratische federalistische elementen is geweest tegen de maatregelen van den mediateur dan bij ons tegen die van den inlijver, kan het alleen zijn omdat die elementen daar minder versleten waren in 1803 dan de onze in 1795. Nederland had reeds leeren berusten op een oogenblik dat Zwitserland nog moest worden gedwongen.

De oud-unitarissen hadden dus, om kort te gaan, geen leus meer, omdat zij geen wezenlijken vijand meer tegenover zich zagen. ‘Oranje’ kon geen leus meer zijn, omdat men Oranje niet hooger heffen kon dan tot de souvereiniteit. ‘De oude regeering’, ‘de Staten’, ‘Oud-Holland’ (Friesland, Gelderland) of iets dergelijks kon geen leus worden, omdat niemand er werkelijk nog naar terug verlangde. ‘Anti-Fransch’ kon een leus zijn slechts zoolang uiterlijke teekenen nog overeind stonden als de douanehuisjes en de ‘groote vogel’ bij den ingang van Kattenburg. Innerlijk was men van Fransche indrukselen niet bevrijd en wenschte zich er niet van bevrijd.

Of er dan niets ouds voortleefde? Bij zieners en eenvoudigen, diep in de binnenkamer des harten, ja. Ik weet niet wat voor schuw bewustzijn, dat men niet ontworsteld is aan de slavernij, al galmt men die woorden uit. Het oude prinsgezinde, volksgezinde, gereformeerde sentiment smeult onder bergen van asch. Eenige jaren nog en in grillige spookvlammen zal het uitbreken.

Bij Bilderdijk (in den vertrouwdsten vriendenkring) uit het zich reeds op zeer eigenaardige wijze. Hij ergert zich ten bloede over dingen van symbool die ieder ander onverschillig laten. Eenmaal heeft hij getracht die ergernis buiten zich te zetten, in een lang geschrift[1)], gedagteekend ‘In Holland,

1) *Ged.* VII, 861 vv. - Het stuk is naamloos en quasi van een groep gelijkgezinden uitgaande, toegezonden aan Wiselius voor den Koning, maar noch in 's Konings alles bewarend kabinetsarchief, noch onder de papieren van Wiselius wordt het thans aangetroffen en is enkel bekend uit een afschrift bij Valckenaer.

1 Sept. 1815', ter mededeeling aan den Koning bestemd (maar niemand die het dien op dorst zenden). Hij aanbidt den Koning, maar vloekt 'het Gouvernement', belacht den nieuw gecreëerden schijnadel, betreurt dat burgers zullen verlokt worden door laagheid de gunst te bejagen van den Monarch, 'of liever van de omgevers die zich meester van hem maken'. Door de poging tot wederinvoering van standen, 'die, eens weggenomen, niet weder op denzelfden voet en in 't zelfde verband te brengen zijn', gaat de kracht der natie verloren, 'die thans alleen in een zich gelukkig gevoelenden burgerstaat bestaan kan'. En dan de Nassausche leeuw, daareven bij koninklijk besluit tot rijkswapen aangenomen! 'Napoleon ontnam ons èn wapen èn vlag: het was een gevolg onzer inlijving in het Fransche rijk, en in zich zelve niet als eene bijzondere verongelijking aan te merken. Maar o! met welke aandoeningen, welke schokken, zagen wij de Hollandsche Prinsenvlag wederom op de torenspitsen verheffen! Toen gevoelden wij ons weder Nederlanders, toen herleefde onze Nederlandsche leeuw, toen onze Natie. En de eerste uitwerking van dit gevoel was den Vorst uit te roepen en aan ons hoofd te stellen, aan wiens geslacht wij die vlag, dat bestaan en al wat daarvan afhangt oordeelden te moeten danken. Maar thans neemt diezelfde Vorst, die geroepen, verkozen, gehuldigd is om ons bij ons bestaan, onze vrijheid en onafhankelijkheid te handhaven, thans neemt hij zelf ons dat nationaal wapen af, dat twee eeuwen lang den bloei, het geluk en het aanzien der Natie verkondigde! Dit is boven de macht van den Koning, dit boven de macht der Constitutioneele lichamen, dit is een aangreep op de existentie der Natie. Voor dien wapenleeuw hebben onze Vaders gestreden, en aan dien hangt ons hart. Men stelt er den Nassauschen leeuw voor in de plaats. Elk onzer acht en vereert dien leeuw, maar geeft daarvoor zijn volksnaam, bestaan en karakter niet op. Wij willen Nassau ten koning hebben, maar Nederlanders en geen Nassauers zijn....' Is het ten believe der Belgen geschied, die den Nederlandschen pijlleeuw niet aannemen willen? 'Zij die nooit te voren een Staat of Mogendheid gemaakt en dus nooit een gemeen wapen gevoerd hebben, zij vereenigd wordende met eene sints eeuwen bestaande Mogendheid, zullen zij vergen dat deze Mogend-

heid om hen haar wapen verlieze? Vernederender kan er niet gedacht worden, dan onze vanen af te werpen en te verscheuren, ja te niet te doen.' Is het de bedoeling, uit Nederlanders en Belgen een nieuw volk te mengen? 'Dit opheffen van de existentie der Natie vermag de Koning niet. Een Natie draagt geenen Koning dit recht op, en hij kan het niet bezitten. De Mogendheid der Vereenigde Nederlanden heeft zich zelven hersteld en bestaat, ten trots van alle decreten van koningen, staatsministers of andere Mogendheden, en tot die Mogendheid kunnen wel de geen Mogendheid uitmakende provintien mede overgaan, maar zij zelve kan er hare existentie niet bij verliezen. Zij kan ze aantrekken, maar er niet door aangetrokken worden.... Honderden, en waarom niet duizenden gezegd? duizenden dragen de woede in 't hart van dus vertrapt te worden.... Het eenige dat hen nog aan dezen grond verknocht is thans weg, en zij denken niet dan aan emigratie.... Zij beklagen den Koning en het hart breekt hun zijne heerschappij en gebied te verlaten, dat hun thans vreemd geworden is; maar zij achten het nog verdragelijker op vreemden dan op eigen grond vreemdeling te zijn. Alle hoop is vervlogen, alle uitzicht is zwart, en men mag zeggen dat er nooit dagen geweest zijn als de tegenwoordige.'

Een vreemd mengsel van echt en valsch gevoel. Bilderdijk emigreert inderdaad, maar naar het droomrijk van Teisterbant (waar hij in ditzelfde stuk al ijselijk over maalt; hij verdenkt den Gelderschman van Spaen, 's Konings raadsman in heraldieke zaken, het gevloekt advies omtrent het wapen gegeven te hebben 'uit ondraaglijken haat *tegen het huis van Teisterbant niet alleen*, maar ook aan Holland'); - de 'duizenden' evenwel waar hij van spreekt bleven niet alleen met hun lichaam, ook met hun ziel aan Maas en Amstel. Wat bij Bilderdijk zich uit in paroxysme bleef bij anderen nog dof; niets dan een vaag, toch diep en droef besef dat er iets verloren was gegaan, iets dierbaars waaraan men geen naam wist te geven; dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden, met al haar gebreken die men wel besefte en niet terug mocht wenschen, iets veel voornamers was geweest dan dit gereglementeerde koninkrijk. Een gevoel dat Hendrik Fagel in het gemoed schiet, als hij, baron en grootkruis geworden,

aan zijn ongetitelde voorouders denkt: ‘Quelque brillante à certains égards que soit ma situation présente, elle n'est pas comparable à mes yeux à celle de mes ancêtres, et je me regarde comme ayant été *a greater man* avant 1795 que je ne le suis à présent.’[1)]

H.T. COLENBRANDER.

(Wordt vervolgd.)

1) *Ged.* VII, 870.

Rembrandtherdenking. Rede, gehouden op 4 October 1919 in het Rembrandthuis.

Waarde Toehoorders.

Mijne medebestuurderen hebben mij verzocht, op dezen 4^{den} October, nu het tweehonderdvijftig jaar geleden is, dat Rembrandt de oogen sloot, in dit huis, waar hij gedurende de middenperiode van zijn leven aanvankelijk zoo gelukkig schijnt te zijn geweest, - waar hij later zulke bittere teleurstellingen moest ervaren, - en waar hij, door alles heen, zulk een onschatbare reeks van wondere werken in het leven heeft geroepen, een kort woord ter zijner herdenking te spreken.

Niet dan zeer aarzelend is het, dat ik aan dit verzoek voldoe. Want hoe zou ik mij in staat kunnen achten, de juiste vertolking te vinden voor de gevoelens, die in ons gewekt worden, telkens wanneer wij ons in het bestaan van dezen grooten droomer verdiepen? Hoe zou ik kunnen wanen, iets uit te spreken, dat u, die hier samenkomt, zou mogen bevredigen? En dat in deze woning! Laat het mij mogen bekennen: het is nooit anders dan met een gevoel van schroom, dat ik haar betreed. Zij moge van het stof der eeuwen bevrijd, door een begaafd architect hersteld, tot iets wat op zichzelf een kunstwerk van onzen tijd werd, herschapen, met piëteit tot een nieuwe, levende bestemming ingericht zijn, - het bleven toch altijd de oude muren, bin-

nen welke hij gehoopt en geleden, geworsteld en gewerkt heeft, en vaak meenen wij rondom en in dit huis nog iets van zijn schaduw over alles heen te kunnen bespeuren. Wie verbeeldingskracht heeft, voelt hier een tragiesch verleden opdoemen. Is het niet waarlijk een gewijde plek, waar wij verwijlen? Mogen wij ons hier vrijmoedig bewegen, hier, waar wij onder den ban staan van zoo grootsche herinneringen? Het is mij soms, alsof de schim van den geweldige hier nog rondwaart, - of hij ons in den weg zal treden, hij, die zoo afkeerig was van uiterlijk vertoon, die zoo wars bleek van luidruchtigheid, die koele deftigheid zoozeer minachtte, die zoo weinig de schare zocht, die als een schuwe mijmeraar zich afzijdig hield van de wereld, - hij, dien Baldinucci kenschetste als een man, bij wien, wanneer het hem niet schikte, de grootste monarch ter wereld geen toegang zou hebben verkregen!

Wij meenen hem in zulken oogenblikken voor ons te zien, zooals hij zichzelf in die verrassende teekening, die hier nu beneden in het *voorhuys* hangt, heeft afgebeeld: gekleed in zijn schilderskiel, de handen in de zij, breeduit op zijn beenen staand, bijna alsof hij ons den toegang wilde versperren, - allesbehalve tegemoetkomend in elk geval, - een ongelikte beer en een sfinx beide, maar bovenal een ziener, die in zijn brein heel een wereld met zich omdraagt, en die ons nu van onder zijn breedgeranden kwaker-hoed, uit zijn donkere spleetoogen doorvorschend aantuurt, ongeveer alsof hij stuurschweg zeggen wilde: 'Wat wou je nu eigenlijk van mij hebben?'

Hoe bedremmeld zouden wij staan, wanneer hij ons werkelijk eens zoo in de oogen kwam te zien, en wat zouden wij hem hebben te antwoorden? Waaraan zouden wij het recht durven ontleenen, bij hem aan boord te komen? Hoe nietig weten wij onze wenschen, onze geestesspanning en onze daden te zijn, wanneer wij ze zouden willen vergelijken bij die van dezen koninklijken kunstenaar!

En toch, juist dat gevoel van onze nietigheid brengt er ons toe, te willen getuigen van onzen eerbied voor dezen grootmachtige. Wanneer wij uit ons zelven arm zijn, zoo kunnen wij toch deelen in de schatten, die *hij* voor ons wist te vergaêren. Waar *wij* in gebreke moeten blijven, licht uit te

schijnen, daar kunnen wij ons koesteren in den glans van *zijn* nog altijd onverflauwde stralen. Het past ons, datgene, wat hij ons heeft willen geven, dankbaar in eere te houden.

In zulke gezindheid is het, dat wij altoos weder door zijn imposante verschijning worden ontroerd, dat wij er gedurig naar blijven haken, zijn rijken geest nader te komen, zijn koenen aard beter te omvademen. En wanneer wij dan op deze plaats staan, en wij hebben voor onze oogen den man zelf opgeroepen, zooals hij in deze woning rondging, dan denken wij onwillekeurig ook meer aan alles wat hem hier omgaf, aan de rijke entourage dus, die hij zich in deze vertrekken geschapen had.

De kunstvrienden, die dit huis voor een stelligen ondergang hebben gesauveerd, en het tevens tot een nieuwe bestemming hebben willen wijden, onthielden zich van elke poging, iets van die vroegere entourage te herstellen. Het ware niet alleen niet mogelijk, maar het ware, indien zelfs al relatief mogelijk, toch niet waardig geweest. Het zou, op zijn best, altijd maar een poovere travesti, een schamele tentoonstelling van voorwerpen op sterkwater, een stumperig tableau vivant, een treurig kijkspel geworden zijn. Het was *zijn* geestelijk arsenaal, waar dit huis eens meê gevuld stond. Zonder hem zou het een onbespeeld en onbespeelbaar instrument zijn gebleven.

Maar wij kunnen ons toch, zonder haar stoffelijk vóór ons te zien, binnen deze muren de rijkelijke inrichting uit den tijd, toen de Meester hier verblijf hield, nog eenigszins voorstellen. De oude indeeling is goeddeels bewaard gebleven of hersteld. En de inventaris, die werd opgemaakt, toen hij genoodzaakt was, dit huis te verlaten en alles wat hij er in had saamgebracht, af te geven, - dit pijnlijke document biedt ons de gelegenheid, om het weidsche laboratorium van den onvermoeiden alchimist min of meer voor onzen geest te halen.

Het *voorhuys* binnentredend, bevond men zich dadelijk in het milieu van den hoogen aanvoerder der warmste en stoutste schilderkunst zijner dagen. Men zag er aan de wanden, die wel geheel bedekt moeten zijn geweest, niet minder dan vijfentwintig grootere en kleinere schilderijen, waaronder, naast verscheidene stukken van hemzelf: landschappen, dierstudies en meer ongemeens, - werk van geestverwanten

als zijn jeugdkameraad Jan Lievens, den genialen geus Adriaan Brouwer, en den onbegrepen visionair Hercules Seghers.

Daarnaast, in de *Sydelcaemer*, tusschen weder een menigte schilderijen van hemzelf, eveneens stukken van Seghers, Lievens en Brouwer, met nog eenige marines van den baanbrekenden Porcellis en diens voortreffelijken volgeling Simon de Vlieger. Doch ook werk van Rembrandts voorgangers: van Lucas van Leijden, van zijn leermeester Lastman, van Pynas, en schilderijen van beroemde Italianen als Rafaël en Palma Vecchio. Het moet er propvol gehangen hebben in dit vertrek, want men telde er niet minder dan een veertigtal stukken. Maar wat een moois zal daar in dat rijke ensemble van die wanden geblonken hebben!

In de *Caemer agter de sydelcaemer*, toentertijd ook wel *binnenhaert* genaamd, weer een aantal schilderstukken van allerlei soort. En in de *Agtercaemer offte Sael*, nogmaals een rijkdom van schilderijen, waaronder er van Rafaël en Giorgione waren. Tusschen al deze picturale kunst stonden en hingen dan hier en daar ook allerlei pleisterafgietsels. Maar boven, op de eigenlijke *Kunst-caemer*, droeg de collectie een nog veel bonter karakter. Schilderijen had men alleen in het voorvertrek er van. Maar hier vond men allerhand fantastische zaken van natuur en kunst bijeen. Aardgloben, mineralen, zuiltjes, tinwerk, Oostersche schaaltjes, een Indische poeierdoos en dito naaidoos, een menigte van antieke beelden en bustes, porseleinen figuren, helmen uit allerlei landstreek, en een gansche wapenrusting. Verder massa's van gedroogde land- en zeedieren, schelpen en koralen. En dan een overweldigende weelde van wel bij de zeventig kunstboeken, waarin al wat men zich aan teeken- en graveerwerk uit vroeger en later tijd, of, zooals het in den inventaris heet, van de principaelste meesters van de heele wereld, saam kon gaêren, geborgen was, - terwijl men er bovendien velerlei afbeeldingen van uitheemsche kleederdrachten en buitenlandsche stadsgezichten en gebouwen en landschappen onder vond. Hoe spreekt uit zulk een verzameling de vurige begeerte van den ‘onderwindalgeest’, om alles tot zich te halen, alles te kennen, alles te omspannen!

En nu in de *groote en kleine Schildercaemer*, die thans

in het vertrek, waar wij ons bevinden, vereenigd zijn. Hier zag men een kleurrijke collectie bijeen, die wel datgene verwezenlijkte, waar Andries Pels op doelt, wanneer hij vertelt van den Rembrandt,

> Die door de gansche Stadt op bruggen en op hoeken,
> Op Nieuwe en Noordermarkt zeer ijvrig op ging zoeken,
> Harnassen, Moriljons, Japansche Ponjerts, bont,
> En rafelkragen, die hij schilderachtig vond.

Het waren antieke en Indiaansche handgeweren en blaasinstrumenten, pijlen, assegaaien, bogen en schilden. Het waren kalebassen en hertgeweien, het waren antieke lappen in diverse kleuren, hellebaarden, slagzwaarden en Indische waaiers, het waren harnassen en trompetten, die hij hier, behalve antieke beelden, had uitgestald, gelijkerwijs als later zijn leerling Aert de Gelder het zou doen, die, zooals Houbraken het uitdrukt, niet minder dan Rembrandt, een voddekraam van allerhande soort van kleederen, behangsels, schiet- en steekgeweer, harnassen enz., tot schoenen en muilen inkluis, bijeenverzameld had, - en de zolderingen en de wanden van zijn schildervertrek had behangen met floersche en gestikte zijde bewindselen en sluijers. -

Een voddekraam geliefde de vertegenwoordiger van den lateren burgerlijk-classicistischen smaak zooiets te noemen. En ook ons valt het zoo licht niet, ons dit alles schoon en luisterrijk te denken. Doch wanneer wij aan de intiem-rommelige entourage van het geëtste portret van Jan Six denken, of ons b.v. even in dat prachtige brok achtergrond van de zoogenaamde Pygmalion-ets verdiepen, en wij geven ons willig over aan de stemmen van het gespook en het gemijmer, van den zwierigen sprong en het sombere fluisteren dier evocatieve omgeving, te midden waarvan de schilder neergedoken zit, terwijl hij als huiverend opkijkt naar het naaktbeeld, dat daar voor zijn blikken verrijst, - dan gaan wij toch wel bevroeden, dat al die tooverij van ongemeene vormen en lijnen, van ritselend licht en speelziek duister om hem heen, dat dit chaotische requisieten-décor, heel die kleurrijke stoffage van suggestieve beelden en kleederdrachten en raadselachtigen opschik, hèm verplaatsten in een andere wereld, voor hèm duidingen hadden, die oningewijden niet konden ver-

staan, hèm voortdurend voedsel boden voor zijn ‘vercierlijke’ droomen, voor zijn stoute visioenen.

* * *

Doch op den duur zou hij in zijn dagelijksch bestaan al dat somptueuse en vreemdsoortige voedsel voor zijn oogenlust moeten derven. Het meedoogenlooze noodlot had voor hem andere wegen beschikt. Barsche tegenspoed, wreede teleurstellingen, zware beproevingen werden zijn deel. Hij, de *umorista de prima classe*, de zonderling van het eerste water, hij had in zijn behagelijken schuilhoek de wereld geringgeschat en getart, - de oppermachtige massa zou zich op den trotschen eenling wreken. Alleen, hij bleek van die stof van fabelachtig veerkrachtige naturen gemaakt te zijn, die uit den bittersten kamp en de diepste vernedering slechts des te sterker te voorschijn treden.

Door ongunst der tijdsomstandigheden, - lichtelijk ook door een ommekeer der mode, - door zijn blijkbare edelmoedigheid, - door zijn hooghartigheid, zijn roekeloosheid en zijn overmoed misschien, - door zijn eigenzinnigheid en zijn zorgeloosheid ongetwijfeld, - geraakte hij, wat zijn financiëele omstandigheden betreft, in dagelijks grooter last. Schuldeischers kwamen hem belagen, - nijpende zorgen hem kwellen, - door de wet werd hij bedreigd. Donkere wolken pakten zich steeds dichter samen boven zijn eenmaal door de fortuin omkransde hoofd. En eindelijk sloeg de bliksem in het kunstrijke huis, waar zooveel voorspoed scheen te hebben gewoond. Zijn insolventie kwam hem, den hokvasten goudzoeker, behalve zijn huiselijken haard, ook zijn schitterend décor, - kwam hem al de dagelijksche vertrouwden van zijn ontembare fantasie ontnemen. En als een berooid man, bijna als een verschoppeling, zag men den veelervarene uit deze woning trekken, buiten welke men zich hem te voren nauwelijks had kunnen denken. Wat was er van den prachtlievenden gunsteling van het lot, en al zijn princelijken opschik geworden? Weg nu met den sierlijken atelier-cavalier van vroeger. Weg nu voorgoed, met baret en halsberg en pluimen en kanten kragen en kostbare ketens en goudborduursels en paarlsnoeren en fluweelen

kleeren. Wat bleef er dus over van den weidschen kunstenaar?

Zacht wat! Zijn pompeuzen mantel zou hij enkel afleggen, om dieper in te keeren tot de stille kameren van wat men reeds vroeger zijn hooge en verre nagedachten had genoemd. Het onheil mocht hem armer van tooi, simpeler van tournure maken, het deed hem rijker worden van binnen. Moest hij niet deze dingen lijden om alzoo tot zijn heerlijkheid te kunnen ingaan? Hij moge ontgoocheld zijn, geknakt is hij niet. Zijn apparaat kon men hem afnemen, zijn geestesgoed bleek onaantastbaar. *Mij mountains are my own*, had hij met den hooghartigen William Blake kunnen zeggen, *and I wille keep them for myself*.

Zijn stijl wordt nu soberder, maar nog trotscher en meer verinnigd en veredeld. Schmidt Degener heeft aangetoond, dat hij nadien voorstellingen in het leven riep, wel van hun attributen ontdaan, maar die daarbij uit des te dieper zieleleven zijn voortgekomen. Er was iets in hem afgestorven, maar slechts om er iets nog grootschers uit te zien geboren worden. In zijn stoute Allegorie van den *Phoenix* geeft hij een herrijzenis, die een profetie zou blijken te zijn. De Mammon was ter neer gestort, maar een nieuwen, geheimzinnigen overwinnaar zag men daarboven koen de vleugelen reppen.

Het spreekt van zelf, dat dit alles niet opeens zoo gekomen was. In zijn kunst had hij reeds eerder, en van lieverlede, het tumultueuse over boord geworpen. Bij een natuur als de zijne geschiedt de groei niet al te zeer naar merkbare schokken. Zijn wortels grepen in dieper aarde en geenszins datgene, wat dadelijk aan den dag kwam, was het eigenlijkste van wat hem wedervoer. De fronstrek van het stille nadenken had reeds den knaap in het voorhoofd gesneden gestaan. En Huygens had toen al op zijn afkeerigheid van dagelijksche genietingen gewezen. Er had altoos, ook in zijn zonniger dagen, een duisterling in hem gewoond. De schoonste reïncarnatie, door hem in beeld gebracht, is die van den eenvoudigen pelgrim tusschen de Emmaüsgangers, en die niet naar het uiterlijk herkend was geworden. Was er, reeds vóór het fatale onweder losbrak, ooit zelfvergetener in zijn scheppingsarbeid verzonken schatgraver uitgebeeld, dan hij het in die onvergetelijk deemoedige figuur van het

mijmerende *Goudsmidje* had gedaan, - en broeit er in dit kleine prentje niet al heel een sfeer van den diepsten weemoed, - den weemoed van het ijdelheid der ijdelheden? Had, zelfs al veel vroeger, die rijkuitgedoste, onverklaarbare prins uit een sprookje, de *Man met de gouden Keten*, iets ter wereld van vreugde of blijheid te boeken gevonden, en schemert niet integendeel heel deze raadsel-figuur van zwaarmoedige gedachten? Was de droeve droomerij, die zich laat wiegen op voorgevoelens van kommer en ondergang, ooit hartroerender weergegeven dan in die neergehurkte Madonna, die het smartekind angstig tegen zich aandrukt, met de schim van den peinzenden Jozef buiten aan het venster? Zijn *Faustus* had hij begeerig onderzoekend laten opzien naar het tooverteeken, maar het wonder, dat hij verwachtte, was geen heerschappij over de machten der aarde, doch wel waarlijk het licht van hooger levensopenbaring. Niet hij dacht er ooit aan, zijn ziel te verpanden, om er 's werelds heerlijkheden voor in ruil te verkrijgen, doch al wat glans en schittering vertoonde, stond hij willig ten offer te brengen voor schooner geestelijk erfdeel. Hij was verzadigd van het zwelgen in den rijkdom der zichtbare wereld, nu kon zijn rijper wijsheid dingen naar kostelijker kleinoodiën. Door de donkere *Presentatie in den tempel* dreunen de machtige orgelklanken heen van een huiveringwekkend afscheid. Maar de ziener had het licht en de zaligheid aanschouwd.

Rembrandt was uitgegaan van den Barok, van dien Barok, die het pikante, het jachtige, het sidderende, het ongehoorde, het gewaagde, het verontrustende, het verbijsterende, het fenomenale, het explosieve wilde. Die al te vaak bobbelige barok was breedsprakig en uiterlijk, was rhetoriesch geweest, - zijn galm en zijn emphase had Rembrandt overwonnen door beslotener te worden en intiemer. In zijn nieuwe victoriën ziet men allengs de levendige bewegelijkheid tot doorleefde bewogenheid gelouterd. *Il faut être mort plusieures fois pour peindre ainsi*, mocht Vincent van Gogh bij de Jodenbruid citeeren, - men zou het van al den rijperen arbeid van Rembrandt mogen zeggen. Het beste wat hij had te geven, zou groeien uit de stilte der jvan de wereld afgestorven eenzaamheid. Zijn oog was van ongs af aan op scherper waarneming gespitst dan dat van

iemand anders, en reeds de jongeling had sterken zin getoond voor stille verborgenheden, voor zweemende en suizelende heimelijkheid. Doch zijn zien werd nu gericht door een zeldzamer kracht, de clairvoyance van een gemoed, dat in lijden en strijd het onuitsprekelijke vermocht te peilen. Uit den naturalist boven mate ziet men een metaphysicus, een spiritualist zonder wedergâ gegroeid.

* * *

Dit zijn gedachten, die bij ons opkomen, wanneer wij ons op deze plaats bevinden, en er ons rekenschap van trachten te geven, wat voor Rembrandt de omgeving in dit huis, wat later voor hem de verbanning naar nederiger verblijf kan hebben beteekend. Zij leiden er misschien vanzelf toe, iets dichter te naderen tot het begrip van dat essentiëele, waarop in den grond, in heel haar ontwikkelingsgang, zijn gansche kunst gericht is geweest.

Bepalen wij die gansche kunst dan ditmaal tot zijn etswerk, dat al de hoofdelementen van zijn eigen aard vertoont. Zijn in dat etswerk zijn herscheppingen der eenvoudige Bijbelverhalen niet het ongeloofelijkst, en onder deze, die latere van het Nieuwe Testament niet het allerwelsprekendst?

Waaraan dan eigenlijk ontleent deze cyclus zijn zoo bizondere aantrekkingskracht, zijn nijpende bekoring, de hooge illusie die er van uitgaat, den geestesadel die hem kenmerkt? Waarin vooral is zijn schoonheid gelegen?

Men heeft ten allen tijde hoog opgegeven van Rembrandt's clair-obscur. Doch waarlijk, het was evenals zijn wijze van groepeeren, slechts een der meer uiterlijke middelen, die hij tot zijn voordeel nam; en alleen zijn vermogen van saamvatten, zijn dracht van totaalaanschouwen, de volmaakte éénwezigheid van zijn conceptie, maakten dat hij met dit kunstmiddel wonderen bereikte, waaraan de Caravaggiësken niet geraakt hadden. De kern echter van zijn beeldend vermogen moet ergens anders gelegen zijn. Een groot aantal trouwens van zijn etsen, en van zijn volkomenste, zijn zonder schaduwen van belang in elkaar gezet, en bestaan uit weinig anders dan tamelijk ongeënveloppeerde lijnen.

Vanwaar dan die raadselachtige schoonheid, waar van

eenig nawijsbaar idealiseeren der milieus, der typen, der voorstellingen, der aankleeding, geen sprake kan wezen? Nergens immers bespeurt men een vleiende tegemoetkoming, eenige verfraaiïng van parafrase. Men kan moeilijk ruiger op den man af zijn, dan hij het was.

Naast de zachtheid van een duif ziet men in hem een felheid, bijna als die van het hunkerend roofdier. Men zou hem driest willen noemen, wanneer hij niet zoo ernstig en zoo zuiver was, wanneer hij niet aan iets als de hevigheid van het houweel een teederheid als die van een vrouwenhand had gepaard. De scherpste lens had geen ingrijpender beeld kunnen afspiegelen dan deze brandende kunst het heeft gedaan. Maar het zinnelijk waarneembare zelf, dat Rembrandt krasser en meedoogenloozer opving dan iemand anders, was hem de duidelijke tolk van heimelijker stem. Typen van misdeeldheid en ouderdom en armôe had hij aanvankelijk gebruikt voor het bereiken van sprekende pittoreske effecten. Nu dringt hij door tot hun ware tragiek en wijdt zich aan het opsporen van hun argeloozen adel. Eens had hij zijn oogen op het gretigst te gast doen gaan aan vreemden gloed en grillige schittering, maar dit afgelegd hebbende, was zijn hart schooner dan vroeger gloeiende in hem.

Zijner werd het zien van dezulken, die veel ontgoocheling doorgemaakt en veel geleden hebben, maar die het onderstaan, te doorvorschen wat voor de kinderen van het geluk verscholen zal blijven, - het zien van die vermetelen, die datgene najagen, waartoe geen sterveling hun den weg kan wijzen, - het zien van die wijsgeerige nachtwandelaars, die op zoek gaan naar schooner schats dan goud of eer, - het zien van die heldhaftige worstelaars naar den geest, die, het onpeilbare en het onmetelijke omvademend, aan verre, nooit verkènde kusten, hun eigen koninkrijk stichten. Zoo werd hem, achter het direkt waarneembare, het verborgene, in het verborgene het meest onzienlijke geopenbaard. En zoo kon hij in de gemeenzaamste levensdrama's, in de meest dagelijksche handelingen, doorluchte droomerijen doen doorschemeren, en er de roerselen van de ziel zelve in blootleggen.

Hij geeft, als niemand ooit, het zweemend licht, dat daar schijnen kan uit een lijdend gelaat, het pathos van de schroom-

valligen en hun onderdrukte gebaren, de stille vlam in den deemoed, het verheven omsomberde van de geslagenen, het verwonderlijke en het sublieme in het onopgemaakte en het vanzelf sprekende: het aangrijpende in het familjare, - hij geeft het ontroerende van dezulken, die het leven niet dragen, maar het ondergaan, het ontzagwekkende van de verwelktheid, den luister van het armzalige en van de lijdzamen, - hij geeft bovenal de majesteit van de smart.

Maar datgene, waardoor hij dit alles vermag te schouwen, is in zijn fellen dorst naar het bevend menschelijke gelegen. Daarin dan ook schuilt de beteekenis van zijn tafereelen uit het leven en lijden van den grooten Dulder. En de genade wordt hem, dat hij, door het grijpen juist van dat menschelijke, aan zijn Jezusfiguur zelve die warmer wijding, dien adem van het goddelijke weet te verleenen.

Treffender dan in eenige andere passage van zijn *Maîtres d'autrefois*, heeft Fromentin Rembrandts eigen aard in deze dingen benaderd, in wat hij schreef, niet bepaaldelijk wel-is-waar over een zijner etsen, maar over een tamelijk kleurlooze schilderij, die bijna een bloeiende grisaille is, en die uit geheel denzelfden geest als zijn etswerk geboren werd, - over de *Emmaüsgangers* uit het Louvre. Dat unieke vermijden van alles, waar zijn voorgangers meê hadden gewoekerd, hoe uitnemend heeft de schilder-schrijver het hier naar voren gebracht. Hij zegt over het buitengewone van de Christusfiguur op dit weergalooze stuk:

‘Hoe menigmaal heeft men hem niet goddelijk, menschelijk, verheerlijkt voorgesteld, in zijn levensloop, zijn lijden, zijn sterven. Hoe menigmaal heeft men niet de lotgevallen van zijn aardschen wandel, heeft men niet de glorie zijner apotheose in beeld gebracht! Maar heeft men zich ooit hem voorgesteld: bleek, vermagerd, vlak van voren gezien, het brood brekend, zooals hij dat gedaan had, dien laatsten keer bij het Avondmaal, in zijn pelgrimspij, met zijn blauwachtige lippen, die nog de sporen dragen zijner marteling, zijn groote, zachte bruine oogen wijd opengesperd en ten hemel gericht, door een koelen nimbus omgeven, een soort van fosforglans, die hem in een vagen glorieschijn hult, en met dat onzegbare iets van een levende, die ademhaalt, en die toch blijkbaar den dood reeds gestorven is? De

houding van dien goddelijken verrezene, dat onbeschrijflijke gebaar, buiten kijf onmogelijk te copiëeren, het blakende vuur op dat gelaat, waarvan het type aangeduid is zonder trekken en alleen door het beweeg van de lippen en van den blik, - dat alles, uit een ingeving, men weet niet vanwaar en men weet niet hoe, tot uiting gekomen, het is van onschatbare waarde. Geen kunst die er meê vergeleken kan worden; niemand vóór Rembrandt, niemand nà hem die zich ooit zóó heeft uitgesproken'...

Zoo is het. Hier waren nieuwe waarheden tot uiting gebracht in een ganschelijk nieuwe taal. Niet de gave antieke vormen-adel kon op den duur al onze dorsten laven. Niet de hieratische strakheid der Gothieke verkondigingen kon al de nooden stillen van onze murwe zielen. Anderer liefelijkheid en gratie mogen onzen geest boeien, behagen en verstrooien, onze harten vervullen kunnen zij niet. De raadselen, te midden waarvan wij rondwaren, vinden wij het best beantwoord in het besef, dat zij anderen evenzeer folteren, in het vertroostende van den ootmoed, in het verruimende van het mede-lijden, in het doorgronden van het menschenhart.

De toovermacht van Rembrandts kunst is gelegen in haar machtig dorsten naar en haar verwonderlijk doordringen in dat menschelijk gemoed. Haar éclatante kracht is de stem van onverholen almenschelijkheid, die er uit spreekt.

Zijn stormachtige jonkheid had bedwelmende pracht gezocht in den feestenden brand der magische verschijningen. De evolutie is misschien vooral daarin gelegen, dat hij vroeger achter het uiterlijke wel het innerlijke speurde, maar dat hij allengs meer, omgekeerd, overal van binnen naar buiten te werk gaat. Door het in strijd en overdenkingen gerijpte, vertrouwde schouwen van den stillen brand àchter de gedaanten der dingen, was hij er toe gekomen, een inniger luister te doen uitstralen, dan waarvan ooit de schitterliefde zijner jeugd had kunnen droomen. Maar van dat innig-innerlijke had hij niet zoo oppermachtig kunnen getuigen, als hij niet in een onafgebroken worstelen met de moeilijkste problemen zijner kunst, - een worsteling als van Jacob met den Engel Gods - zijn wapenen gesmeed, zijn uitdrukkingswijze gesterkt had. Hij kon het onzichtbare alleen peilen, doordien hij de zichtbare wereld allerwegen ontgonnen had. Daardoor

zijn het geen duidende schimmen, die hij ons voor de oogen voert, maar werkelijke gestalten, en die door haar vitale onmiskenbaarheid des te heviger ontroeren. Zoo was het, dat hij ons in die onverwachte taal, zulke onverwachte waarheid en daarmeê zulk een onverwachte verheffing kon geven.

De schoonheid is voor hem geen weidsch omhulsel meer of maatgang van statelijke praal. Zij is het wonder van de blootgelegde harte-kern. Zij is afspiegeling der heimelijke waarheid zelve, lichtend uit de ziel van een menschenkind. Het schoone van het uitgegraven verborgene, dat voor onze oogen glanst als de goud-ader voor de oogen van den schatdelver, - het schoone in de onbluschbare vlam van de hartgrondige waarachtigheid, dàt is het eenvoudige Evangelie, het blijvend goed, dat Rembrandt door zijn kunst de menschheid heeft gebracht.

Salarisregeling en belastingheffing.

Loonregeling en belastingopbrengst zijn wel de beide praktische vraagstukken, die door den oorlog voor den gemiddelden burger het meest op den voorgrond zijn gekomen. Geen binnen- of buitenlandsch dagblad kan ter hand worden genomen, of loonactie in een of andere groep, dan wel haar niet-zeldzame begeleidster, de staking, vraagt 's lezers aandacht. In het particulier zoowel als in het gemeente- en staatsbedrijf. Dies ziet zich de overheid voor de telkens weer terugkeerende moeilijkheid geplaatst, de gelden te vinden, waaruit bij voldoening aan die looneischen de vermeerderde uitgaven zullen worden bestreden. Het financieele evenwicht was bij de openbare kassen tengevolge van de krisismaatregelen reeds lang verbroken, de belastingschroef al meermalen duchtig aangezet. En de hoop op verlichting der uitgaven en verlaging van het particuliere budget, zoodra de vrede zou zijn aangebroken, zien talloozen onzer burgerij met zorg in rook vervliegen.

Kon bij het begin der toeneming van den oorlogslast de groote massa een tijdlang gepaaid worden met de van boven af gegeven vermaning, dat ieder verplicht was zich in den komenden tijd van ontbering te schikken, het ostentatieve weelderig gedoe eener talrijke kaste van zoogenaamde aristokraten, van O.W.'ers, en van vrijwillig of gedwongen geïnterneerden, deed zelfs bij de meest inschikkelijken de vraag rijzen, of het wel geheel in den haak was, dat een deel der gemeenschap schatten verdiende en groote ver-

teringen maakte ten koste van dat andere gedeelte, dat onder de lasten van den oorlogstijd diep gebukt ging. Langzaam steeg de geest van verzet tegen het, zij het dan ook met goede bedoeling uitgegeven ontberingsedict der overheid. Als reactie tegen de prijsstijging der eerste levensbehoeften zetten de looneischen in, weldra, hoe ook met tegenzin, als billijk erkend en toegestaan. Het particuliere bedrijf ging voor, de gemeenschapsbedrijven dwingend te volgen. Ontstond op die wijze voor den enkeling een karige verruiming zijner inkomsten, voor de overheid beteekende dit een even groote vermeerdering van zorg om door belastingopbrengst de verhoogde uitgaven te dekken.

Waar alles tijdens den oorlog op de schoonklinkende leuzen van rechtvaardigheid en demokratie werd ingesteld, kon men den dans niet ontspringen diezelfde beginselen ook bij de twee brandende kwesties: salarisregeling en belastingheffing naar voren te brengen. Zoo ziet men allengs de duurtetoeslagen, de verhooging van het bestaansminimum en de kinderbijslagen op sommige salarissen, de belasting van oorlogswinst en verdedigingsbelasting hun intrede doen. Inderdaad geen geschikter tijdstip kon er bestaan, bij den toch reeds zoozeer vergrooten druk voor tal van klassen der burgerij, om aan de beginselen, die bij de oplossing der twee hierboven genoemde groote problemen zullen gelden, den toets nauwgezet aan te leggen. Waar wij in het volgende een poging in die richting wenschen te doen, zal het zaak zijn, ten einde niet te uitvoerig te worden, ons in hoofdzaak slechts met de positie van den ambtenaar bezig te houden. Gaat de overheid goed voor bij de vaststelling der ambtenaarsloonen, dan zal zulks vanzelf aan de loonregeling voor niet-ambtenaren ten goede komen.

Beschouwen wij allereerst de leidende beginselen.

Eén punt is er daarbij zeker, ten aanzien waarvan kan worden gezegd, dat vrijwel overeenstemming bestaat: hoe het belastingstelsel gekozen moge worden, met de draagkracht van den belastingbetaler dient in de eerste plaats rekening gehouden te worden. Zoodra minister de Vries met zijn plannen voor den dag kwam om door verhooging van bestaande en invoering van nieuwe indirecte belastingen een deel der benoodigde gelden voor de vermeerdering der

staatsuitgaven te vinden, rees zelfs uit den hoek der regeeringsgetrouwen aanzienlijk verzet. Zoodanig pogen toch was al te zeer in conflict met het ook door de rechterzijde beleden beginsel: belasting naar draagkracht.

Voor het overige echter bestaat ten aanzien van de bronnen, waaruit de staatskas deze inkomsten zal hebben te putten, aanzienlijke verdeeldheid. Allerminst echter ligt het in onze bedoeling hier daarop in te gaan. Eén punt evenwel willen wij niet ontgaan: het betreft de vraag, of elke indirecte belasting per se moet worden afgewezen.

Het valt niet moeilijk de stelling te verdedigen, dat, waar ieder, ook de armste, een zeker aandeel geniet in de voordeelen door de aan de gemeenschap toebehoorende werken geboden - men denke slechts aan de door hare zorgen aangelegde en onderhouden wegen, het rein houden en de verlichting der straten, aan de plantsoenen, die zelfs den armste in staat stellen, een zekere dosis frissche lucht en schaduw machtig te worden, enz. - in onzen kapitalistischen staat principieel ook ieder gehouden is, daartoe een zekere bijdrage, hoe klein dan ook, te leveren. Tenzij de draagkracht van den betrokkene op het absolute nulpunt gesteld moet worden. Voor al wat maar even boven dit nulpunt uitgaat echter, zal die vorm van belasting de voorkeur verdienen, welke het gemakkelijkst wordt gedragen, d.w.z. die vorm, waarbij de betalingswijze zooveel mogelijk gelijkmatig over het geheele jaar is verdeeld, zoodat schokken in de huishouding buitengesloten zijn.

Aan dezen eisch nu voldoet slechts een accijns op de allereerste levensbehoeften; op brood, suiker, zout en wellicht ook op vleesch. Principieel is tegen dergelijken belastingvorm geen enkel steekhoudend argument aan te voeren. Armlastigen en bedeelden vallen hierbij vanzelf buiten beschouwing; al wat echter daarboven uitgaat, wat een zekere ekonomische zelfstandigheid bezit, levert zijn bijdrage aan de staatskas, welke de wetgever gemakkelijk op zoodanige hoogte, of liever laagte, vermag te brengen, dat ook de minst-gunstig gestelde ekonomisch zelfstandige een niet te grooten druk ondervindt.

Volgens de ‘Jaarcijfers’ bedroeg de opbrengst der accijnzen op suiker, zout en geslacht per hoofd der gemiddelde bevolking in guldens

	Suiker	Zout	Geslacht	Totaal
1913	4,37	0,30	0,95	5,62
1914	4,32	0,30	0,96	5,58
1915	4,50	0,34	1,33	6,17
1916	5,10	0,34	1,46	6,90
1917	5,66	0,37	1,88	7,91.

Van de invoering eener broodbelasting zal wel om technische redenen dienen te worden afgezien. Doch ook indien dit niet het geval ware, zou bij velen tegen elke verhooging van de constante heffing, door elk staatsburger zonder onderscheid te voldoen, overwegend bezwaar bestaan. Wij stellen derhalve de gemiddelde jaarlijksche bijdrage, door middel van belasting der allereerste levensbehoeften aan den staat op te brengen, overeenkomstig het daardoor in 1917 opgeleverde bedrag, niet hooger dan rond acht gulden per hoofd der bevolking.

Wat de beginselen betreft, die aan een salarisregeling ten grondslag dienen te worden gelegd, bestaat helaas geen enkel punt van volkomen overeenstemming. Zeker bestaat er wel een communis opinio, dat aan elk gezin de zekerheid moet worden geboden, bij verstandig beheer evenwicht tot stand te brengen tusschen inkomsten en uitgaven. Bij de toepassing echter wordt weinig rekening daarmee gehouden. In dit opzicht zijn b.v. de kinderrijke gezinnen er veel slechter aan toe dan de kleine, en vooral dan de ongehuwde burgers. Dat de eersten dan ook op een of andere wijze te hulp gekomen dienen te worden, wordt reeds in vele kringen erkend: de kindertoeslagen in het systeem der onderwijswet van Dr. de Visser is een sprekend bewijs daarvoor. Toch, onverdeelde instemming vindt dit bijslag-beginsel geenszins. Van ‘fokpremies’ willen de sociaal-democraten o.a. niets weten. Hun oude beginsel ‘gelijk loon bij gelijk werk’, met zooveel kracht door hen op den voorgrond gebracht, ten einde de exploitatie van vrouwelijke en jeugdige arbeidskrachten in het bedrijf, terwille van goedkoope productie, tegen te gaan verlangen zij niet prijs te geven. En ook van andere zijde wordt ernstig gewaarschuwd, waar immers de vrees gewettigd is, dat de werkgever, zoodra de talrijkheid

van het gezin bij de loonsbepaling gaat meespreken, aan ongehuwde werkkrachten een zekere voorkeur zal gaan geven.

Nu zal aan laatstgenoemd argument niet te groote kracht kunnen worden toegekend, aangezien de ongehuwde werkkracht, eenmaal in dienst genomen, elk oogenblik in zijn voor den werkgever gunstige situatie wijziging kan brengen, en in de praktijk treedt die wijziging dan ook inderdaad gewoonlijk spoedig in. Het voordeel voor den werkgever aan de aanstelling van ongehuwde werkkrachten verbonden is er een van tijdelijken aard. Maar dat de werkman op meer gevorderden leeftijd, die een talrijk kroost te zijnen laste heeft, bij doorvoering van het stelsel van kinderbijslagen, in geval van werkeloosheid een zwaren concurrentiestrijd zal hebben te strijden om tot nieuwe aanstelling te geraken, kan niet een denkbeeldig bezwaar worden geacht.

Hoe men de zaak derhalve beschouwt, van sociaal-demokratisch of ander standpunt, tegen kindertoeslagen op salarissen zijn ernstige bedenkingen in te brengen. Men pleegt de billijkheid dezer bijslagen te bepleiten met de overweging, dat de burger, die als ongehuwde of kinderlooze uitsluitend zijn eigen werkkracht ter beschikking der gemeenschap stelt, als minder verdienstelijk tegenover haar beschouwd moet worden dan hij, die het vooruitzicht opent, dat behalve zijn eigen werkkracht ook nog nieuwe werkkrachten in de toekomst aan de gemeenschap worden toegevoerd. Zij, die de kindertoeslagen op dezen grond toegekend wenschen te zien, maken dan ook scherp onderscheid tusschen kinderlooze en de overige gehuwden; wegens het huwelijk alleen komt den werknemer naar hun meening rechtens geen enkele bijslag toe.

Wil men de juistheid der voorgaande bewering staande houden, dan dient toch tevens onmiddellijk in het licht gesteld, dat hare geldigheid - en van alles, wat daaruit voortvloeit - in dat geval niet beperkt kan blijven tot staatsambtenaren alleen. Elk gehuwd staats*burger*, die de gemeenschap met een of meer toekomstige werkkrachten verrijkt, heeft te haren aanzien dezelfde verdienste als de gehuwde staats- of gemeente-*ambtenaar*, en moet daaraan dan ook dezelfde aanspraken ten aanzien van de gemeenschap kunnen ontleenen.

In dezen gedachtengang - den eenig consekwenten - dient de staat ook aan *elk* gezinshoofd, in staatsdienst of niet, een

bijslag te geven en zulks onafhankelijk van de overweging, of de financieele omstandigheden van den betrokkene die meerdere inkomsten al of niet wenschelijk maken. Immers de kinderbijslag is dan eenvoudig een blijk van staatswege van waardeering van het gezinshoofd wegens het feit der verschaffing van toekomstige werkkrachten.

Intusschen niet zonder verzet zijn de motieven, in het voorgaande vermeld, aanvaard. Terecht kon worden opgemerkt, dat terwijl de consekwent doorgevoerde ongehuwde status als misdaad tegen de natuur en de gemeenschap moet worden beschouwd, aan den anderen kant toch onbeperkte kinderzegen de maatschappij met overbevolking bedreigt. Tegenover de gezinshoofden met al te talrijk kroost stellen de ongehuwden hun poging om het evenwicht in den loop der bevolking te handhaven. Den ongehuwden als ten aanzien der gemeenschap zedelijk nalatig te brandmerken, gaat niet op. Hij is bij het spel der maatschappelijke krachten een factor, even onmisbaar als zijn tegenvoeter, vader van een talrijk kroost. Den laatstgenoemden van gemeenschapswege buitengewone onderscheiding toe te kennen, zal zeker bij velen ernstigen tegenstand ontmoeten.

Van tweeën één dus: Òf men erkent een recht op salarisverhooging bij staatsambtenaren op grond der uitbreiding van het gezin - en zulks wijl een staatsbelang betrokken is bij de instandhouding en ook wellicht bij een toekomstige uitbreiding van het aantal werkkrachten - maar dan ligt hierin tevens de erkenning van het feit, dat *alle* ouders, ambtenaren of niet, aanspraak op die tegemoetkoming kunnen maken. Tevens dienen dan echter de bezitters van een al te talrijk kroost, even goed als de kinderloozen, bij hun ‘verdienstelijker’ medeburgers te worden achtergesteld. Òf wel, men erkent zoodanig recht niet, en dan hebben noch ambtenaren noch anderen recht op bijslagen uit de staatskas op grond van kinderbezit.

In het eerstgenoemde geval komt men ongeveer tot het in Frankrijk erkende stelsel van kinderpremies, waarbij dan evenwel de consekwentie dient aanvaard, dat de van staatswege te verstrekken tegemoetkoming wegens geboorte en opvoeding van het kind inderdaad ongeveer in overeenstemming zij met de werkelijk daarvoor te dragen kosten. Een

netelig punt, waar die kosten uitteraard nauw verband houden met de maatschappelijke klasse, waartoe de ouders behooren. Door vaststelling van een bedrag van uiterst bescheiden grootte wordt alleen aan de allerlaagste klasse een werkelijke tegemoetkoming verleend. En de talrijke gezinnen, waaruit de samenleving hare hoogere werkkrachten put, die dikwijls onder den druk der gezinsuitgaven zwaar gebukt gaan, ondervinden daarbij geen noemenswaardige verlichting.

Toch, welke eischen zou dergelijke voorziening niet aan de staatskas stellen? Volgens de 'Jaarcijfers' beliep het aantal geboorten in 1914 173,112; het aantal kinderen beneden den zeventienjarigen leeftijd volgens de volkstelling op 31 December 1909 op 38,5% der bevolking stellende, komt men tot een volstrekt aantal van 2.588.995 beneden die grens. Neemt men nu aan, dat de Staat voor de geboorte van elk kind een bedrag van vijf en twintig gulden offert, en in de opvoeding van elk jeugdig Nederlander beneden den 17-jarigen leeftijd per jaar met vijftig gulden tegemoet komt, dan zou daarmede reeds een uitgave van 134 millioen gulden per jaar gemoeid zijn. Ontstellend vooruitzicht? En toch, op hoe bescheiden schaal is hierbij de staatshulp niet gedacht?

Indien de staat echter bij de vaststelling der ambtenaarssalarissen, ter wille van kinderbijslagen voor dezen bereid is dieper in den zak te tasten, wordt tegenover het overige deel der burgerij, waarop de kinderlast onverminderd blijft drukken, de onbillijkheid des te grooter.

Aldus blijven als eenige vaststaande beginselen voor salarisregeling en belastingheffing over: 'Gelijk loon bij gelijk werk', en 'Belasting naar draagkracht'.

Ten aanzien van beide punten zal het 'normale gezin' met zijn 'normale draagkracht' als maatstaf hebben te dienen, waaronder wij verstaan het gezin, bestaande uit het ouderpaar en twee of drie kinderen beneden den zeventienjarigen leeftijd. Ter preciseering stellen wij dit aantal kinderen op drie.[1)] Behoeften en draagkracht worden daarbij slechts als 'normaal' aangeduid in vergelijking met die van andere gezinnen of

1) Volgens de volkstelling van 1909 kwam het bovenvermelde aantal kinderen beneden den 17-jarigen leeftijd, n.l. 2.588.595 voor op in totaal 1.273.995 gezinshoofden, gehuwden, weduwen en weduwnaars, zoodat derhalve het aantal kinderen van het 'normale' gezin zonder twijfel op meer dan twee moet worden gesteld. Trouwens anders zou ook de bevolking niet kunnen toenemen, gelijk zij jaarlijks doet.

personen *van dezelfde maatschappelijke klasse*. Wie gehuwd is en minder dan drie kinderen heeft, en a fortiori de ongehuwde, bezit minder behoeften en grooter draagkracht dan het 'normale' gezindshoofd, terwijl de behoeften en de draagkracht van den bezitter van vier en meer kinderen in stijgende mate met dat aantal zijn toe- resp. afgenomen.

Een bijzondere vraag ten aanzien der salarisregeling in verband met het voorgaande is, of voor periodieke stijging der jaarwedde met het klimmen van het aantal dienstjaren valt te zeggen. *Niet* op grond van de stijging der behoeften van het gezin valt o.i. zoodanige toeneming te verdedigen. Blijft de opgedragen taak dezelfde en de wijze, waarop zij vervuld wordt eveneens, dan zou wegens het vooropgestelde beginsel: 'gelijk loon voor gelijk werk' van loonstijging geen sprake mogen zijn. Maar worden deze onderstellingen wel ergens verwezenlijkt? Zal niet in elk bedrijf, in elke loopbaan de beginner, de ervaringlooze in het gehalte van het geleverde werk achterstaan bij den rijperen? Kan niet ieder werker bij zichzelf de toeneming van kennis en vaardigheid tot een zekere leeftijdsgrens constateeren? En blijft daardoor een loonstijging gedurende de voorafgegane jaren niet alleszins te rechtvaardigen?

De vaststelling van het tijdstip, waarop het maximumloon dient bereikt te worden, zal ten nauwste samenhangen met den aard van den werkkring. In enkele gevallen - bij het onderwijs b.v. zal een termijn van tien jaren b.v. zeker lang genoeg gerekend zijn, terwijl in andere gevallen wellicht eerst bij een veelvoud van dien tijdsduur de stijging kan ophouden. Menigmaal trouwens zal met het klimmen van het aantal dienstjaren een verhooging in rang gepaard gaan op grond van gebleken geschiktheid voor werk van hoogere begaafdheid.

Grondslag voor de salarisbepaling moet in elk geval het te bereiken maximum zijn, vast te stellen in verband met de behoeften van het normale gezin gerekend volgens de maatschappelijke klasse waartoe het behoort, *en wel die*

behoeften te rekenen gedurende het tijdperk, *waarop aan de opvoeding der kinderen de zwaarste eischen worden gesteld*. Een tijdperk, dat natuurlijk niet juist behoeft in te gaan op het oogenblik, waarop het maximale salaris wordt bereikt.

De term ‘behoeften van het gezin’, hoe rekbaar hij moge schijnen, laat hier toch weinig vaagheid over. Immers het kan nooit in de bedoeling eener welgeordende samenleving liggen den standaard voor elk der gezinnen, waaruit zij is opgebouwd, zóó vast te stellen, dat daardoor haar evolutie in dalende lijn zou worden bewerkt. De behoeften van het gezin zijn derhalve te meten in verband met de kosten van opvoeding en opleiding der kinderen op zoodanige wijze, dat dezen de gelegenheid verwerven om tenminste dezelfde maatschappelijken welstand te bereiken, dien hunne ouders genieten.

Een ander vast punt voor de salarisbepaling is het aanvangssalaris, wel te onderscheiden van de toelage, welke aan den beginneling in den Staats- of den gemeentedienst dient te worden verstrekt gedurende een zekeren proeftijd, waarin hij zijn geschiktheid zal hebben te bewijzen. Deze tegemoetkoming mag billijkerwijze niet dalen beneden het bedrag, voorgesteld door de jaarlijksche kosten van levensonderhoud voor den betrokkene vóór de aanvaarding van zijn maatschappelijken werkkring. Zoodra hij echter zijn geschiktheid voor de volvoering der hem toevertrouwde taak heeft bewezen, dient onmiddellijk het aanvangssalaris in te gaan. Dat zulk een proeftijdperk slechts van korten duur mag zijn, twee jaren b.v. niet mag te boven gaan, spreekt van zelf.

Het aanvangssalaris van den ambtenaar dient te worden vastgesteld in verband met het door hem te bereiken maximum onder aftrek van een zeker quantum wegens gebrek aan ervaring. Vaste regelen hiervoor aan te geven zou op groote bezwaren stuiten, waar de eene werkkring aanzienlijker en vooral ook veelzijdiger ervaringseischen stelt dan de andere. In vele gevallen echter zal een aftrek van één derde tot één vierde van het maximumsalaris een geschikt uitgangspunt bieden.

Uit de grondslagen maximum- en aanvangssalaris, benevens den duur van het stijgingstijdperk laten zich ten slotte de periodieke verhoogingen afleiden.

Een op deze basis opgetrokken salarisregeling zal op de hierboven aangegeven gronden voor alle ambtenaren of werklieden van dezelfde kategorie moeten gelden, zonder dat naar eenig verband gezocht wordt met de talrijkheid van het gezin. De invloed van dezen faktor, die de betrekkelijke draagkracht bepaalt, kan n.l. eerst bij den tweeden financieelen band, dien de Staat den ambtenaar evenals allen overigen burgers aanlegt, tot uitwerking komen; bij de belastingheffing n.l.

Ook hierbij kunnen enkele vaste punten worden aangegeven, waartoe in de eerste plaats het nulpunt van draagkracht behoort.

Uitgaande van het hierboven aangegeven denkbeeld, dat voor de minst maatschappelijk bedeelden een geringe indirecte belasting op de allereerste levensbehoeften de minst drukkende heffingswijze voorstelt, nemen wij voor de allerlaagste klasse deze heffing als nulpunt aan. Armlastigen en bedeelden zijn dan feitelijk buitengesloten, en de laagste groep van belastingbetalenden zal daarbij volgens de boven meegedeelde cijfers per hoofd toch nog jaarlijks *f* 8. - aan de staatskas bijdragen.

Directe belasting begint eerst daar, waar de inkomsten stijgen boven het bedrag benoodigd voor noodzakelijk levensonderhoud *van den eenling of van het gezin*. Zoodanig bedrag voor alle aangeslagenen op dezelfde hoogte te fixeeren, is een der vele ongerijmdheden van ons tegenwoordig belastingstelsel, die door den kinderaftrek niet kan worden goedgemaakt. Het zal onmiddellijk duidelijk zijn, dat ontheffing van het inkomen van den ongehuwde en van dat van het gezinshoofd met vijf kinderen met *hetzelfde* bedrag een totaal verkeerd beeld moet ontwerpen van de relatieve draagkracht der betrokkenen. *Zal de relatieve draagkracht inderdaad gemeten worden, dan is vrijstelling van een vast bedrag van het inkomen een zeer ongeschikte maatstaf; het komt dan veeleer op de verhouding der inkomens in verband met de talrijkheid van het gezin aan*. Wij denken dit op de volgende wijze verwezenlijkt.

In de eerste plaats dienen hiertoe de kosten van noodzakelijk levensonderhoud voor den éénling te worden vastgesteld; voor de meest primitieve woning, voeding en kleeding dus, waarbij in de groote meerderheid der gevallen nog een bedrag

voor verzorging of bediening is te voegen. In de tegenwoordige tijdsomstandigheden zullen die kosten met *f* 600 per jaar zeker niet te hoog zijn aangeslagen en het is niet waarschijnlijk, dat dit bedrag in de toekomst zal verminderen. Huwt de betrokkene, dan komen geen nieuwe kosten voor verzorging in rekening; integendeel wordt deze zorg door het echtpaar zelf overgenomen. Ook de vergoeding voor woninghuur zal niet belangrijk behoeven te stijgen, waarom de kosten van noodzakelijk levensonderhoud voor het echtpaar op *f* 900 worden begroot. Voor elk kind slaan wij deze niet hooger dan *f* 150. - aan.[1)]

Volgens deze schaal zullen dus de kosten voor noodwendig levensonderhoud in verband met de talrijkheid van het gezin door het navolgende staatje worden aangegeven.

Kosten voor noodzakelijk levensonderhoud voor

den ongehuwde	het echtpaar zonder kind	het gezinshoofd met			
		1 kind	2 kind.	3 kind.	4 kind.
600	900	1050	1200	1350	1600

Aan burgers, wier burgerlijke staat met de boven de verschillende kolommen vermelde hoofden overeenstemt en wier inkomens achtereenvolgens niet boven de hier aangegeven grenzen gaan, moet dus de draagkracht nul worden toegekend.[2)] Zoodanige personen of gezinnen zijn dan weliswaar vrijgesteld van een inkomstenbelasting - de eenige directe belasting, die hier voorgestaan wordt - desniettemin dragen zij aan de staatskas door middel van indirecte belasting op enkele eerste levensbehoeften een niet onaanzienlijk bedrag

1) Blijkens de ‘Jaarcijfers’ bedroegen de gemiddelde kosten voor de verpleegden in de bestedelingen- en godshuizen, voor ouder dan 60-jarigen dus, *f* 157 per jaar en per hoofd. (Te 's-Gravenhage *f* 139). Een bedrag van *f* 150 gemiddeld voor kinderen van niet te jeugdigen leeftijd mag dus zeker niet hoog geacht worden.

2) O.i. zou het alleszins aanbeveling verdienen dit bedrag vast te stellen op *f* 700 inkomen per jaar, in verband waarmede dan ook bij huwelijk vrijstelling van belasting ware te verleenen van een inkomen van *f* 1050, te verhoogen met *f* 175 voor elk kind beneden den 17-jarigen leeftijd. Voor het ‘normale gezin’ voert dit tot een bestaansminimum van *f* 1575.
Dat de hier aangenomen cijfers voor de draagkracht nul inderdaad laag zijn, kan blijken uit de jongste statistische cijfers der gemeente Amsterdam, volgens welke de gemiddelde kosten voor levensonderhoud voor een arbeidersgezin per gezinslid in de maand Juni bedroegen *f* 8,91½ per week, d.i. *f* 465, - per jaar. Voor het ‘normale’ arbeidersgezin van vijf personen geeft dit een uitgave per jaar ad *f* 2325, -, terwijl hierboven de draagkracht nul eerst wordt toegekend, als het inkomen tot *f* 1350 is gedaald.

bij: acht gulden per hoofd n.l., zooals hierboven wordt medegedeeld.

Terwijl derhalve de enkeling de draagkracht nul heeft bij een inkomen van *f* 600 's jaars, verkeert het 'normale' gezin nog bij een inkomen van *f* 1350 op het nulpunt. Gelijke draagkracht hebben in dit geval dus personen van verschillenden burgerlijken staat, indien hun inkomens zich verhouden als de in bovenstaand staatje aangegeven getallen, d.i. als
4:6:7:8:9:10:..... (1)

Heeft een ongehuwde 2 × *f* 600 inkomen, dan komt hiermede een bepaalde draagkracht overeen, en wij nemen in het volgende nu aan, dat die draagkracht bij huwelijk onveranderd zou blijven, indien het inkomen voor het echtpaar, in verband met bovenstaande tabel, tot 2 × *f* 900 zou stijgen. Denzelfden gedachtengang achten wij toepasselijk, zoodra het huwelijk met een of meer kinderen wordt gezegend. M.a.w. *de verhoudingsgetallen (1) nemen wij algemeen als geldig aan voor de inkomens van personen van verschillenden burgerlijken staat*, *die gelijke draagkracht bezitten*[1].

Aangezien de billijkheid vordert, dat personen van gelijke draagkracht door den staat even sterk bezwaard worden, zullen belastingplichtigen *met gelijk inkomen*, die evenwel ten aanzien van hun *burgerlijken staat onderscheiden* zijn, achtereenvolgens met heffingspencentages belast moeten

1) Het mag hier uitdrukkelijk uitgesproken worden, dat deze onderstelling door de ervaring vrij nauwkeurig bevestigd wordt. Volgens haar zal b.v. de enkeling, die over *f* 3000 inkomen beschikt op denzelfden voet kunnen blijven leven, indien hij bij huwelijk zijn salaris tot *f* 4500 ziet stijgen, of wanneer hij als gezinshoofd met drie kinderen over een inkomen van *f* 6750 kan vervoegen.

worden, die zich omgekeerd verhouden als de getallenreeks (1), d.i. als
of als ¼:□:1/7:⅛:1/9:1/10:.....
1:4/6:4/7:4/8:4/9:4/10:..... (2)

Bedraagt het percentage, dat de belastingheffer een ongehuwde eener bepaalde klasse oplegt 7%, dan zal de gehuwde in het bezit van drie kinderen, die over hetzelfde belastbaar inkomen beschikt, slechts met 7 × 4/9 = 3 1/9% belast mogen worden, wil inderdaad aan den eisch 'belasting naar draagkracht' voldaan zijn.

Verder is het duidelijk, dat ten einde met de hierboven aangegeven beginselen in overeenstemming te blijven - zoodat personen met de draagkracht nul ook niet in de inkomstenbelasting worden aangeslagen - het *werkelijke* jaarinkomen van den belastingplichtige verminderd dient te worden met het bedrag, bestemd voor de kosten van noodzakelijk levensonderhoud, gelijk ook thans reeds geschiedt. Wat dan overblijft, duiden wij in het volgende steeds als *belastbaar inkomen* aan.

Ten einde enkele voorbeelden te geven van de werking van het hier voorgestane stelsel, beschouwen wij twee ambtenaren *van dezelfde soort met gelijk aantal dienstjaren*, *dus gelijk inkomen*, de een *ongehuwd*, de ander *hoofd van een 'normaal' gezin*. Stel dat beiden een salaris van *f* 2000 genieten.

Voor den ongehuwde bedraagt het belastbaar deel van het inkomen *f* 2000 - *f* 600 = *f* 1400. Het gezinshoofd met drie kinderen daarentegen staat volgens (1) in draagkracht gelijk met den ongehuwde, wiens salaris 4/9 × *f* 2000 = *f* 888,89 bedraagt, zoodat het belastbare deel van zijn inkomen niet meer dan *f* 288,89 zal zijn.

Werd het werkelijk inkomen van beide ambtenaren op *f* 6000 gesteld, dan zou men door denzelfden gedachtengang voor ieders belastbare deel achtereenvolgens vinden *f* 5400 en *f* 2066,67.

Nauwkeuriger illustratie der uitwerking van ons stelsel is natuurlijk alleen mogelijk, indien wij een bepaalde schaal aannemen voor het heffingspercentage, waarin dan volgens het vorenstaande echter alleen de aanslag van ongehuwden behoeft te worden opgenomen.

Een ideale heffingschaal te construeeren, zou eerst de vaststelling vorderen der ‘absolute draagkracht’ van den enkeling, waaronder te verstaan zou zijn dat bedrag, dat deze van zijn inkomen kan afstaan, zonder dat de gemeenschap hiervan schade zou ondervinden, d.w.z. zonder dat de productiviteit van den betrokkene, in maatschappelijken zin zoo ruim mogelijk genomen, kans loopt te verminderen. Bij deze vaststelling kan natuurlijk slechts rekening gehouden worden met de gemiddelde individuen van elke bepaalde klasse, wil men niet in onoverkomelijke moeilijkheden geraken. Dat twee personen met gelijk inkomen zich geheel verschillend ten opzichte van de gemeenschap kunnen stellen, ligt voor de hand. De eene kan zijn uitgaven uitsluitend op eigen behoefte en eigen genot inrichten, de andere daarentegen een aanzienlijk bedrag ten bate zijner medemenschen aanwenden. Theoretisch zou de draagkracht van den eerstgenoemde door den Staat hooger dienen te worden aangeslagen dan die van den tweede. Op de veelzijdigheid der faktoren, waarmee hierbij te rekenen viel, zou evenwel elke praktische toepassing van dit beginsel veroordeeld zijn te stranden. Om dezelfde reden verzet het vraagstuk zich ook tegen een zuiver wiskundige behandeling, waarvoor het hier overigens niet de plaats zijn zou.

Wij zullen ons derhalve beperken tot het aannemen eener betrekkelijk willekeurig gekozen progressieve heffingsschaal. Dat de percentages daarvan aanzienlijk kunnen gaan boven hetgeen in onze tegenwoordige belasting op het inkomen daarvoor wordt aangenomen, welke immers evenzeer voor gezinshoofden als voor ongehuwden geldt, behoeft geen nadere toelichting. Wij nemen hier de navolgende niet lichte schaal aan

Belastbaar inkomen	**Heffingspercentage voor den ongehuwde**
tot 100 gulden	één gulden
boven 100 tot 200 gulden	1% + 2/8 procent}
boven 200 tot 300 gulden	1% + ⅜ procent}
boven 300 tot 400 gulden	1% + 4/8 procent}
boven 400 tot 500 gulden	1% + ⅝ procent}

en zoo vervolgens voor elke 100 gulden belastbaar inkomen meer, met ⅛% stijgende, totdat bereikt wordt

belastbaar inkomen	**heffingspercentage voor den ongehuwde**
boven 5900 tot 6000 gulden	1% + 7½ procent}
boven 6000 tot 6200 gulden	1% + 7⅝ procent}
boven 6200 tot 6400 gulden	1% + 7¾ procent}
boven 6400 tot 6600 gulden	1% + 7⅞ procent}
boven 6600 tot 6800 gulden	1% + 8 procent}

Vervolgens voor elke 200 gulden belastbaar inkomen meer, stijgende met ⅛%, totdat bereikt is

belastbaar inkomen	**heffingspercentage voor den ongehuwde**
boven 11800 tot 12000 gulden	1% + 11¼ procent}
boven 12000 tot 12300 gulden	1% + 11⅜ procent}
boven 12300 tot 12600 gulden	1% + 11½ procent}
boven 12600 tot 12900 gulden	1% + 11⅝ procent}

Vervolgens weer voor elke 300 gulden belastbaar inkomen meer, stijgende met ⅛%, totdat bereikt wordt

belastbaar inkomen	**heffingspercentage voor den ongehuwde**
boven 17700 tot 18000 gulden	1% + 13¾ procent}
boven 18000 tot 18400 gulden	1% + 13⅞ procent}
boven 18400 tot 18800 gulden	1% + 14 procent}
boven 18800 tot 19200 gulden	1% + 14⅛ procent}
boven 19200 tot 19600 gulden	1% + 14¼ procent}
enz.	enz.

Deze schaal nu toepassende op de beide hierboven gekozen voorbeelden, komen wij tot de volgende uitkomsten:

Burg. staat	**Inkomen**	**Belasting**
Ongehuwd	*f* 2000	*f* 38,50
Gezinshoofd met 3 k	*f* 2000	*f* 3,97
Ongehuwd	*f* 6000	*f* 418,50
Gezinshoofd met 3 k	*f* 6000	*f* 74,92

Natuurlijkerwijze is in deze uitkomsten veel willekeurigs aanwezig in verband met de gekozen schaal van het heffingspercentage. Maar zonder eenige beperking toonen zij ten duidelijkste aan, dat door het hier voorgestane stelsel inderdaad in behoorlijke mate wordt rekening gehouden met de werkelijke draagkracht der belastingplichtigen. Voor twee personen, ieder met *f* 20.000 jaarinkomen resp. bij dezelfde onderstellingen ten aanzien van hun burgerlijken status zou men voor de verschuldigde belastingbedragen vinden *f* 2958,50 en *f* 828,89, welke getallen niet minder sprekend zijn, terwijl toch inderdaad, wie de positie van den belastingbetaler in dit geval met die van het gezinshoofd vergelijkt - waar de eerste voor zich alleen over *f* 17042,50, de andere met vrouw en drie kinderen over *f* 19171,11 de beschikking behoudt - toch moeilijk tranen van medelijden met den ongehuwde zal kunnen storten.
Ten einde een ruwe vergelijking dezer uitkomsten met de geldende inkomstenbelasting mogelijk te maken, doen wij opmerken, dat blijkens de 'Jaarcijfers' op 31 December 1909 hier te lande aanwezig waren

363.166 ongehuwde mannen boven 23 jaar

en 375.024 ongehuwde vrouwen boven 23 jaar,

terwijl er ± 990.000 gehuwde echtparen waren.

Zou men de ongehuwden alle belastingplichtig rekenen, en evenzoo de gezinshoofden, dan zou het aantal ongehuwde belastingplichtigen zich verhouden tot dat der belastingplichtige gezinshoofden als 8:11 ongeveer. In werkelijkheid zijn er echter slechts totaal 757.519 betalenden in de inkomstenbelasting, d.i. ± 44%, van het totaal aantal meerderjarige ongehuwden en gezinshoofden samen, en omtrent den burgerlijken staat der belastingbetalenden bevatten de 'Jaarcijfers' geen gegevens. Neemt men echter de verhouding van het aantal ongehuwde belastingplichtigen tot dat der gehuwden heel wat ongunstiger aan dan hierboven door het symbool 8:11 werd aangegeven - b.v. door te onderstellen dat geen enkele der ongehuwde vrouwen tot de inkomstenbelasting bijdraagt, zoodat dan de bovengenoemde verhouding ongeveer door 4:11 wordt weergegeven - dan nog kan de opbrengst der hier voorgestelde belasting niet anders dan gunstig genoemd worden. In de achtereenvolgens beschouwde gevallen

van *f* 2000, *f* 6000 en *f* 20.000 inkomèn, zou dan de gemiddelde opbrengst per hoofd zijn:

Bij *f* 2000 inkomen 4 × 38,50 + 11 × 3,97 / 15	=	*f* 13,18
Bij *f* 6000 inkomen 4 × 418,50 + 11 × 74,92 / 15	=	*f* 166,54
Bij *f* 2.000 inkomen 4 × 2958,50 + 11 × 828,89 / 15	=	*f* 1396,79

zoodat de gemiddelde percentages voor de genoemde inkomens bedragen 0,66%, 2,8% en 7, - %, getallen, die bij de van kracht zijnde wet zijn vastgesteld op achtereenvolgens 1,25%, 2,4% en 3,3%.

Nog in ander opzicht is een vergelijking der inkomstenbelasting met de thans geldende niet zonder belang: ten aanzien n.l. van hare totale opbrengst. Een raming daarvan te geven is in zooverre moeilijk, dat de uitkomst in hooge mate afhankelijk zal zijn van de verhouding tusschen het aantal ongehuwde belastingplichtigen en dat der gezinshoofden, benevens van het aantal kinderen. Nemen wij echter, om althans eenigermate een schatting mogelijk te maken, aan dat die verhouding is als 1:4, een ongunstiger verhouding waarschijnlijk dan in werkelijkheid, dan kan met behulp der gegevens op blz. 155 der ‘Jaarcijfers’ voorkomende, een benadering verkregen worden, als men bovendien aanneemt dat het gemiddeld aantal kinderen van elk der belastingplichtige gezinshoofden drie bedraagt, en men ook overigens met gemiddelde getallen werkt. Tevens is dan aangenomen dat de inkomens, in de eerste kolom der ‘Jaarcijfers’ aangegeven, niet bij *f* 650, doch bij *f* 600 een aanvang nemen, zonder dat daardoor het aantal belastingplichtigen wordt vergroot.

Op deze wijze wordt als opbrengst der hier voorgestelde belasting verkregen een totaal van *f* 66.519.596, een getal, dat slechts weinig afwijkt van het totaal-generaal der bestaande inkomstenbelasting met de verhoogingen volgens artt. 85 en 91 der wet, benevens de opcenten voor Rijk en Provincie, welke opbrengst voor 1917 is aangegeven op *f* 69.775.000.

* * *

Uit het voorgaande blijkt, dat het hier verdedigde stelsel

niet slechts als inkomstenbelasting zonder meer fungeert, doch tegelijkertijd de uitwerking vertoont van een celibatairenbelasting of van de verleening van kinderbijslagen. Als combinatie van een inkomstenbelasting, een heffing op den ongehuwden staat en een bijslagregeling op de salarissen wegens kinderbezit biedt het echter groote voordeelen boven een samenstel van drie afzonderlijke wetten van de aangegeven strekking, en wel wijl

1°. de geheele bevolking door de hier voorgestelde regeling gebaat wordt, terwijl door de toekenning van kinderbijslagen op de salarissen der ambtenaren deze ééne kategorie der burgerij boven alle andere wordt bevoordeeld;
2°. de beide onaantastbare beginselen: 'gelijk loon voor gelijk werk' en 'belastingheffing naar draagkracht' ongerept blijven, hetgeen bij het stelsel van kinderbijslagen niet kan gezegd worden;
3°. slechts door een regeling in den geest van de hier voorgestelde werkelijk met het begrip 'draagkracht' wordt rekening gehouden;
4°. één enkele wet, die voldoende en billijke voorziening brengt, de voorkeur verdient boven drie afzonderlijke regelingen.

Bij de beoordeeling van het hier verdedigde stelsel kan het natuurlijk niet gaan over de speciale in toepassing gebrachte cijfers. Niet derhalve b.v. over de vraag, of de aangenomen bestaansminima wel juist geacht kunnen worden. Deze zijn voor wijziging vatbaar, zonder dat het stelsel wordt aangetast. Evenmin kan het in de bedoeling liggen een discussie uit te lokken over enkele terloops hierboven aangestipte onderwerpen. Zoo b.v. niet over de vraag, of naast een inkomstenbelasting indirecte belasting der eerste levensbehoeften, of eenige andere vorm van verteringsbelasting aanbeveling verdient. Ook het 'radikale' karakter van het gebruikte heffingspercentage heeft met de gestelde grondbeginselen weinig te maken. Het ga derhalve alleen over de kwestie: kinderbijslagen op salarissen en belasting van ongehuwden, dan wel rationeele vaststelling der salarissen, alsook van het begrip draagkracht, ten einde hierop een even rationeele inkomstenbelasting te bouwen.

P. MOLENBROEK.

Dostojevski.

II.

Over dezen Dostojevski, die het geweten werd der moderne menschheid, die het zielsleven van de 19de eeuw tot een moderne mythologie omschiep, oreert nu, bij monde van den heer Perski, de internationale vlakhoofdigheid en het internationale verstand. Het geestelijk schouwspel dat dit lijvig boek van Serge Perski biedt, - is niet verkwikkend doch leerzaam. Het heeft ook iets van de gewijdheid eener reliquie. Voor de laatste maal hoort men hier bekende klanken. Voor een der laatste malen vinden wij hier een mensch, die zich stelt op het oude standpunt van Dostojevski's ‘vreemdheid’, en die maagdelijk is gebleven van de zelfherkenning, die de laatste jaren bijna overal in Europa in het bewustzijn doorgebroken is. Overal hoort men de Europeesche mensch bekennen, dat de Rus hem dichterbij staat, dan zijn ziel zich zelf nabij is, overal heeft men de aanklacht verstaan, die Dostojevski de 19de eeuw heeft toegeworpen, overal ziet men de belofte voor de 20ste eeuw, die naast de donkere aanklacht uit zijn hoofdwerken opstraalt: de heer Perski heeft er niets van vernomen. Hij oreert rustig verder. Hij is nog liefdevol bezig, zijn bizarre landgenoot te verontschuldigen voor zijn uitbundigheid, voor zijn verdwazingen en zijn langdradigheden. Juist als de menschen van 1870, juist als de goede de Vögué, die het ‘barbaarsche mengsel’ van ‘den Idioot’ ternauwernood bij zijn Fransche landgenooten aanbevelen dorst, is 's heeren Perski's onmiskenbare

bewondering omwikkeld van ijverige verontschuldigingen. Het is bijna aandoenlijk, den grooten Rus met zooveel zorg ‘beschermd’ te zien.

Toch is in vele opzichten dit boek van Serge Perski leerzaam voor de kennis ook van Dostojevski. Het bewijst met treffende klaarheid de machteloosheid eener naturalistische critiek tegenover de groote Dostojevski-problemen. Want men kan vragen: wat ziet de heer Perski van Dostojevski? Het antwoord kan luiden: dit waanwijze criticisme ziet slechts beschrijvingen van een aantal milieu's, - een aantal menschelijke gebeurtenissen, - en slechts in de beoordeeling van de kunstwaarde dier beschrijvingen heeft dit criticisme eenige kans, onpartijdig en juist te zijn. Ten hoogste wil dit criticisme nog toegeven, dat Dostojevski hier en daar ook ‘problemen heeft besproken’, als zoude dit een aparte bijzonderheid zijn, die slechts in een kunstmatige verbinding staat met deze levensafbeelding zelve. De ontzaglijke innerlijke eenheid van alle hoofdwerken te zamen ontgaat dit gezonde en scherpe verstand ten eenenmale. De figuren, die tot de grootsche symbolen groeien van de heerschende machten in het leven, zijn voor deze critiek slechts toevallige ‘typen’, - die ‘min of meer overtuigend’ beschreven zijn. En voor deze critiek zijn alleen *die* figuren overtuigend beschreven, die nog blijven in het gewone menschelijke midden; het gewone midden waar de heer Perski zich thuis voelt, en bewonderen en meten kan. - Tegenover de uiterste consequenties dier menschelijke gevoelswereld, - de figuren der uiterste grenzen, - Prins Muschkin de extatische van levensvreugde, en Stafrogin de zwijgend verstikkende, het uiterst goede en het uiterst booze dat tot nog toe zich een brein heeft kunnen voorstellen, - tegenover deze uiterste figuren is de houding van dit gezonde verstand merkwaardig. Het kakelt als een verbaasde en verschrikte kip. - En terzelfdertijd is het vol heimlijke spotlust. Want hoezeer ook ontsteld door de heilige of demonische buitensporigheid dier gestalten, toch blijft het zich krampachtig handhaven in zijn verwaandheid. Het gezonde verstand houdt niet van schokken, het neemt zich van nature altijd angstvallig voor, zich niet te laten verbluffen door wat het niet begrijpt. Het wapent zich met een glimlach en met de waardigheid zijner bezonnenheid.

En de glimlachjes van 's heeren Perski's gezond verstand spelen door de woorden, die hij aan deze uiterste figuren wijdt.

Prins Muschkin, de drager van den hemelschen waanzin, - de ‘eenvoudige’ der evangeliën, - de mensch wiens ziel vreugde en vrede is, wiens eenige lijden het lijden der liefde is, en die z i c h k r u i s i g t in zijn liefde tot Natascha Filoppowna, nadat zijn lagere menschelijkheid een schuchtere poging heeft gedaan, om in een natuurlijke liefde een vluchtigen teug mede te krijgen van de schoone en zuivere vreugden der aarde, - deze mensch, die als volkomen Christen, Christus' lot op zijne eigen wijze her-leeft. - vindt nog eenige genade in de verstandige oogen van den heer Perski. Dostojevski, verzekert Serge Perski niet zonder gewicht, heeft in zijn ‘Idioot’ een type willen geven, van den mensch ‘positivement bon’. Het is waar. In een zijner ontroerend bescheiden brieven, - kinderlijke bescheidenheid die hij alleen met Van Gogh gemeen heeft - heeft Dostojevski zich zoo gering en schuchter uitgelaten. Maar het woord van Dostojevski had een ander accent, dan het thans verkrijgt door de herhaling van den heer Perski. Achter Dostojevski's woord leeft zijn schepping zelf, en geeft aan het woord zijn achtergrond. Orkanen van zielsvreugde woeden daarachter. Orkanen van zielsvreugde zijn het inhaerente deel dezer ‘positieve goedheid’, en een grenzeloos lijden, mede-lijden, dat ten slotte het broze menschelijke hulsel uiteenscheurt, uiteenscheurt van ondragelijk leed en ondragelijke vreugde beide. De heer Serge Perski geeft aan dit woord een beteekenis, die men sociaal en utilitair zou kunnen noemen. Met vermakelijke objectiviteit onderzoekt hij, in hoever Prins Muschkin ‘positief goed’ genoemd kan worden. Het is of hij den heilige betrappen wil op symptomen van sociale nuttelоosheid. En de conclusie dezer onderzoeking verdiende met gulden letteren in de annalen van de Dostojevski-critiek te worden ingeschreven: ‘Il faut reconnaître que le personage de Myschkine, si étrange qu'il soit, *ne manque pas de vraisemblance*’.

Dat is alles wat de heer Perski heeft te zeggen. Dostojevski heeft zijn ‘positief goeden mensch,’ wel ‘waarschijnlijk’ gemaakt! Zulk een woord, over de figuur die een der

polen is van Dostojevski's levensconceptie, spreekt voor zichzelf. Moge dan de heer Perski ons bladzijden lang overstelpen met zijn gladde Fransche bewonderingszinnen: dat het hem mogelijk was, zulk een woord te plaatsen op zulk een moment zijner critiek, dat verraadt onherroepelijk de innerlijke dorheid en het eigenlijke onbegrip van dezen geest.

* * *

Dostojevski heeft, zoo zeiden wij hierboven, den tragen schijn van de neutraliteit des levens vernietigd. Hij heeft getoond dat het altijd ergens henengaat met de ziel. *Het wonder van Dostojevski's kunst is het wonder der eindelooze beweging*, *het wonder dus ook der nooit voltooide zielsontwikkeling*. Nergens toont zich dit wonder der eindelooze zielsontwikkeling zoo overweldigend en overtuigend, dan in de uiterste zielsstaten die Muschkin binnen den tijd beleeft, zijn zoogenaamde en bekende ‘epileptische aanvallen.’

Prins Muschkin, de ‘eenvoudige’ der Evangeliën, - is de absoluut goede mensch, de zuiverst mogelijke ziel die nog in een menschenlichaam wonen kan. Hij is de elementail goddelijke geest, gelijk anderen bij Dostojevski verschijnen als de elementair duivelsche geesten, of de elementair vleeschelijken. Maar volgens de wetten dier geestelijke beweging, die Dostojevski's werken bijna tastbaar beheerschen, is deze ‘absolute goedheid’ van Muschkin, ook deze, weder in een gestadig proces van ontwikkeling. Zij is geen eindpunt. Of liever: zij is slechts een eindpunt voor het tijdelijk menschenbewustzijn, en voor alle menschelijke en aardsche streven, maar toch ook weder het uitgangspunt naar nieuwe ontwikkeling. Ook deze hoogstgestegen mensch heeft wederom zijn lager Ik en zijn Hooger Ik. Deze positieve goedheid, deze zuiverst voorstelbare menschelijkheid zijn van dit wezen nog slechts de minste krachten. En dit lager Ik openbaart zich in de wereld als een onmiddellijk grenzeloos weten, dat het medium van het verstand niet meer behoeft, als een gestadige innerlijke vreugde, die als een kristallen straal vanuit zijn ‘lichte blauwe oogen’ breekt, en een grenzelooze liefde voor al wat leeft. De tragedie van dit lager Ik is het lijden dier liefde, het lijden om

anderen, dat hem ten slotte breekt. Maar terwijl dit lager Ik zijn laatste beproeving doorstrijdt, de beproeving der heiligen, maakt de ziel ter zelfder tijd zich reeds gereed, om tot nieuwe, niet meer begrijpelijke ontwikkelingen in te gaan. De krachten van zijn wezen zijn tot zulk een zuiverheid gekomen, dat hun geweld van vreugde zich in hem begint te openbaren. En dit nu is ongetwijfeld de beteekenis van Muschkin's 'epileptische aanvallen', dat zij de voorteekenen zijn van zulk een opstroomende volkomen vreugde van de ziel, een vreugde, die terzelfdertijd de maat van het menschelijk begrip en het menschelijk vermogen overschrijdt. Dit geweld werpt zijn lichaam neer, en doet zijn bewustzijn eindelijk verdwijnen in den schijnbaren nacht van zijn idiotisme. Telkens vluchtiger ontwaakt hij nog in den tijd, tot eindelijk de voorhang valt. *De eindelooze beweging der levenskrachten, die van de laagten tot de hoogten Dostojevski's wereld doorvoert, bereikt ten slotte in deze weergalooze oogenblikken van Muschkin's leven haar uiterste verheviging: en een bliksem van ondragelijk levensgeluk slaat tijd en ruimte uiteen*.

En dit is wederom een der grootste geestesdaden die Dostojevski heeft volbracht: hij heeft met deze zoogenaamde 'epileptische aanvallen' zijner subliemste helden, Muschkin en Kiriloff, het begrip der extase dat de Middeleeuwen en zelfs het Hellenisme kenden, teruggevoerd in het moderne bewustzijn, en juist als de Middeleeuwen, heeft hij den moed gehad, deze extase te begrijpen niet als een toeval der kranke natuur, maar als de uiterste belofte die aan den mensch gegeven worden kan: de belofte van een onomvatbaar leven dat de ziel in haar voltooiïng leven zal. -

Ook Dostojevski zelf is door deze 'weergalooze oogenblikken' heengegaan. Deze 'wide woestine'[1)] kende hij. Ook bij hem heeft de intensiteit der ziel die hem vervulde, die hem zijn werken scheppen deed, die hem over onmetelijk lijden heengeheven heeft, zich plotseling tot dezen bliksem van ondraaglijke levensvreugde saamgetrokken. 'Een oneindig geluk', stamelt hij, 'en een oneindig groot ongeluk' wanneer de ziel weer in de beklemming van den tijd terugzinkt. 'Er is geen tijd meer!' - 'De mensch kan het in

1) Ruusbroec.

aardsche gestalte niet verdragen, hij moet *zich physisch veranderen of ten onder gaan*'. - 'Alle vreugden van het Heelal trekken zich samen in één eeuwig, gouden oogenblik' - ...

De schepping dus van Prins Muschkin is de uiterst-mogelijke mensch in de richting van het Goddelijke, en de extase van Muschkin is wederom van deze menschelijkheid het uiterst mogelijke. - De belofte van zijn waanzinnig-heiligen glimlach straalt boven het moderne leven, gelijk de glimlach van St. Franciscus boven de Middeleeuwen.

Het is te verwachten, dat de heer Perski ook tegenover dit kernprobleem van Dostojevski's kunst, de epilepsie van hem zelf en vele zijner figuren, zijn standpunt zou wenschen te bepalen. Ook hier toont hij zich onvervaard verstandig. Hij ontkent, èn bij Muschkin, èn bij Dostojevski zelf, ten eenenmale het organisch verband van deze epilepsie met hun geheele menschelijkheid. Bij Muschkin is epilepsie niet meer dan een 'pathologische bijzonderheid', die Dostojevski treffend heeft beschreven, wellicht met persoonlijke voorkeur, maar die verder in geen verband staat met diens 'positieve goedheid' en diens gelukkige 'humanitaire ideeën'(!) En de onderstelling van hen, die verband zoeken tusschen Dostojevski's kunst en zijne extasen, die als bliksems van onsterfelijke vreugde door zijn donker leven schoten, - en die daarin een verklaring zoeken van de bovenmenschelijke intensiteit van zijn levensvisioen - deze onderstelling wijst hij kort en niet zonder een zweem van ironie terug. Deze onderstelling is 'scientifiquement erronée'. Dit is een vaag woord van den heer Perski! Welke wetenschap zou ons verbieden dezen samenhang te erkennen, welke wetenschap heeft het recht, om bij de louter moreele problemen van de Dostojevskicritiek het laatste woord te spreken? Tot antwoord vat de heer Perski den inhoud samen van het boek van den Russischen psychiater Dr. Tchy, die beweert, dat het kunstvermogen van Dostojevski door zijn ziekte eer 'verminderd dan verhevigd' is, en die uit het feit dat 60% der epileptici tot de minderwaardigen behooren, concludeert, dat in Dostojevski's epilepsie onmogelijk een kern van intenser zieleleven verborgen geweest kan zijn. Het is een bewering als iedere

andere. Ondertusschen, dit boek is van 1885. De psychiatrie van 1919 erkent eerlijk, nog in haar kinderschoenen te gaan. Welk gewicht dus te hechten aan het ‘laatste woord’ der psychiatrische wetenschap van... 1885?

Zoo dus stelt zich de heer Perski op tegen deze ‘uiterste mogelijkheid’ van Dostojevski's levensconceptie, Prins Muschkin den heiliggeboren mensch. - Wij hebben, om de competentie van dezen bekenden criticus te meten, thans nog slechts te zien, hoe hij zich verhoudt tegenover die andere ‘uiterste mogelijkheid’ van Dostojevski's levenswerk: de Stafrogin-figuur van ‘die Dämonen’. Stafrogin, die ‘Die Dämonen’ beheerscht, dat is de uiterst mogelijke mensch in de richting van het demonische. Hij is de opperste der duivelen, de schoonste, de almachtigste en de smartelijkste van al de demonische menschen, die in Dostojevski's werken verrijzen uit den poel van het bederf der moderne cultuur. Hij is bovenmenschelijk, star en dreigend. Halverwege is zijn ontzaglijke gestalte in een schrikwekkend duister verzwolgen, - een buitentijdelijk duister dat Dostojevski vermoedde en vreesde met een diepe vrees, dat hij echter niet volkomen meer doordringen kon - ook hij niet! - met de stralen van zijn bewustzijn.

Gelijk de belofte van een verblindend zielsgeluk, die Muschkin geeft, verdwijnt in een buitentijdelijke schoonheid, zoo ook verdwijnt de donkere waarschuwing, die Dostojevski met zijn Stafrogin aan de moderne wereld toewerpt, in een achtergrond van ongekende verschrikking.

Het is in enkele regels, ondoenlijk om eenig samenvattend woord over Stafrogins verschijnen te geven. De ontzaglijke moeilijkheid, voor Dostojevski zelf en dus ook voor zijn lezers, is dat deze figuur zonder precedent is in de geschiedenis der menschelijke psyche. Zijn heilige mensch had deze precedenten; steeds en vooral in de Middeleeuwen heeft de menschheid, in een persoonlijk beeld, zich het visioen kunnen scheppen van de volmaakte vreugde die de ziel zich droomde. De heilige Franciscus is de oudere broeder van Prins Muschkin, beiden spreken dikwijls vanuit dezelfde verte van lichte dronkenschap, beiden zijn op dezelfde wijze dwaas van Goddelijke liefde. Franciscus die ‘broeder

wolf' meevoert naar de stad, broeder Junipère op de wip voor de poorten van Florence, Muschkin gevolgd door de jubelende kinderschaar in de bergen: hoe onuitsprekelijk en liefelijk zijn zij één en verwant in hun beweging! - Stafrogin had zulk een precedent niet. Zijn eenige precedenten gaan door Dostojevski's werken zelf: Iwan Karamozov en Raskolnikov. - Zulk een duivel-conceptie kenden zelfs de Middeleeuwen nog niet, en slechts bij de diepste mystici dier Middeleeuwen vinden wij vage heenwijzigingen naar de mogelijkheid eener Stafrogin-figuur. Goethe's duivel-conceptie is voor het verwikkelde moderne intellect reeds veel te eenvoudig geworden en veel te rationeel. Het is wellicht het bittere voorrecht van den modernen tijd geweest, de tijd waarin het kwaad de verfijndste vormen aannam, om zulk een grootsche, verinnerlijkte conceptie van het kwaad te kunnen scheppen. - Maar waar ons bewustzijn zich niet meer vast kan houden aan zulke historische precedenten, wordt het verstaan van Stafrogin zoo oneindig moeilijk. Hij is, half-begrepen en half te voorschijn tredend uit zijn duister, voor den modernen mensch een waarschuwing en een eindelooze fascinatie. Uit hem schokken de laatste snikken der verstikte ziel.

Stafrogin is de mensch, in wien het kwaad zich het meest gepotentiëerd heeft en vergeestelijkt, en die zich ter zelfdertijd daardoor het diepst het ongeluk van het kwaad bewust geworden is. - Het uiterste misdadige vermogen en de uiterste rampspoedigheid vereenigen zich in hem, als oorzaak en gevolg. De krachten van zijn wezen zijn grenzelooze hoogmoed en grenzeloos verstand. - Zijn moreele weten inderdaad is grenzeloos; hij kent de droomen der heiligen en hij kent de wildste fantasmen der duivelsche geesten. Zijn verstand heeft alle weten uit het leven opgezogen, maar niets meer in dit weten kan zijn hart doen trillen. Hij verschijnt in het boek slechts op het oogenblik, dat het smartelijke proces der zielsversterving reeds bijna in hem is voltrokken, - en zijn persoonlijke tragedie bestaat uit de laatste, loome pogingen die hij doet, om zich nog terug te worstelen naar het leven, naar de menschelijke liefde en het menschelijk berouw, naar de tranen en hun reiniging.

Er is veel in hem, dat een uiterlijke gelijkenis heeft met

de figuur van Prins Muschkin. Van de hemelsche krachten van Muschkin, verschijnen in hem de demonische tegenkrachten. - Ook hij, als Muschkin, heeft zijn bovenmenschelijke intuïtie. Gelijk Muschkin onmiddellijk de verborgen vonk der ziel in de menschen voelt, en met één woord of gebaar die smeulende vonk tot liefde of berouw doet opvlammen, - zoo heeft Stafrogin zijn bovenmenschelijke demonische intuïtie. Zijn duistere ziel kent onmiddellijk de verborgen duistere begeerten in de menschen, en één woord of gebaar van zijn wezen is voldoende, om deze begeerten wakker te roepen en ze verwoestend in de werkelijkheid te jagen. In zijn verstervend vleesch - in dit angstwekkend prachtige, gigantische lichaam is de booze wil vergeestelijkt, - en de misdaden die hij zelf niet meer wenscht te doen, zaait hij in de booze levenskrachten rond hem, zijn natuurlijke helpers, de lagere duivelen die hem van nature gehoorzamen. Hij is de zaaier der misdaad over de donkere velden der hartstochten, en overal, waar het zaad van zijn aanstichtend woord valt, woekert de monstrueuse wandaad snel omhoog. Hij wil de misdaad niet meer; juist omdat het kwaad zich in hem vergeestelijkt heeft, is de eindelooze armoede van het kwaad hem bewust geworden. Aan dezen diepst gevallen engel is de doffe troost van 't zelfbedrog voor goed ontnomen. Maar zijn onweerhoudbaar booze wil wil de misdaad voor hem.

Men heeft hem ontzaglijk lief, juist zooals men ‘de Idioot’ lief heeft. Zuiveren van ziel en misdadigers hebben hem liet, zonder één enkele uitzondering: zuiveren, omdat zij den grooten engel voelen die viel, misdadigen, omdat zij volgens de natuurlijke hiërarchie der hel, hem als hun meester ondergaan. Soms in zijn heimwee van gevallen engel, zaait hij in de zuivere zielen die hij ontmoet, een prachtige idee van verzoening, - hij heeft de laatste spranken zijner ziel moeten verteren, om dit hemelsche weten te bekomen, en hij kan er nu mede spelen, - gelijk de moderne mensch in kleiner mate, in de 19de eeuw met alle schoone ideeën spelen kon, zonder iets meer te voelen van de zielsverrukking, waaruit oorspronkelijk iedere idee gewonnen wordt. Maar dan gebeurt het soms, dat zulk een gedachte in deze zuivere zielen, die leefden maar niet zoo

grenzeloos *wisten*, tot een prachtigen bloei van geestdrift en liefde omhoog bloeit: de Menschgod die Kirilov zich droomt; het nationale messianisme van den smartelijk apostolischen Schatov, de zekerheid dat Rusland aan de nieuwe wereld een God te openbaren heeft. Dan, als hij dit ervaart, slaat hem een koude angstige haat om het hart. Het is de haat van den gevallen engel, die den vleugelslag der vrije zielen hoort boven zijn zwaar en machteloos hoofd.

Een der geheimzinnige straffen van Stafrogin's hel treedt met schrikwekkende klaarheid in het licht: het is de liefde die hem wordt gegeven. Als een kring van foltervuren omringen zij hem: de zuivere menschenoogen waaruit hem liefde tegengloeit: liefde zijner moeder, liefde van Dascha, liefde van Marja Timofejevna, liefde van Kiriloff en Schatov de droomers der verzoening, en boven allen liefde van Lisaweta de gloeiende van leven, en in de stralen dezer liefde lijdt zijn stervende ziel de ondragelijke pijn van machteloosheid en tranenloos berouw....

Zwijgen wij verder over Stafrogin, en het verstikkingsproces zijner booze ziel. Deze schetslijn moge even een indruk geven van het wezen en de verwikkeldheid dezer uiterste demonische mogelijkheid die Dostojevski in het menschenleven heeft gezien.

* * *

En nu ten slotte nog de heer Perski. Van dat alles heeft hij niets gezien. Niets ook van de geweldige eenheid, niets van den kathedralenbouw van Dostojevski's zielsbeschrijving, die altijd dezelfde motieven, dezelfde krachten in altijd verschillende maten en immer stijgende intensiteit laat wederkeeren. Hij ziet nergens eenheid. Iwan en Raskolnikov aanvaardt hij, maar geen oogenblik begrijpt hij, dat deze Stafrogin-figuur weder in organisch verband staat tot deze andere figuren, dat nl. deze Stafrogin-figuur een *verstgevorderd stadium* is van het zielsproces, dat in deze beiden nog slechts in gang is: de versterving der algemeene menschenziel, het wegdwalen naar het rijk van koude en hoogmoed. Raskolnikov en Iwan, zij vertegenwoordigen vroegere, minder dreigende stadia in hetzelfde proces. Raskolnikov is nog de zuiverste. Ondanks

zijn Napoleontischen machtsdroom, heeft hij nog genoeg levenskracht en natuurlijke onstuimigheid, om met eigen hand zijn begeerte tot daad te brengen, en een dubbele gerechtigheid, de gerechtigheid der wereld en de onweerhoudbare gerechtigheid van zijn geweten, roept hij daardoor over zich, en zij breken hem tot wedergeboorte. Iwan heeft vele schreden verder gezet: zijn hoogmoedig denken is genialer, machtiger, zijn begeerten zijn arglistiger, den vadermoord, dien hij wenscht, zaait hij ui in den afschuwelijken Smerdiakov. Maar in hem nog zijn groote levenskrachten van verlangen en berouw, uit hem nog kan plotseling de kinderlach te voorschijn breken, en zijn intellect is nog niet sterk genoeg, alle donkere weten lang te verdragen. Waanzin, waanzinnige vermoeienis van het verstand, achterhaalt hem en werpt hem neer.

Stafrogin's booze grenzeloosheid is het laatste *menschelijkbegrijpelijke* stadium van hetzelfde proces. En hij sluipt onverzoend uit het leven. Zijn laatste woorden, de ontzettende brief aan Dascha, sterven hijgend uit in een oneindige luchtledigheid. ‘The rest is silence.’

Ziehier de appreciatie van de Stafrogin-figuur bij den heer Perski:

> Il nous reste à dire quelques mots de Nicolas Stavroguine. Ce type a été créé de toutes pièces par Dostoïevsky. Il rappelle les démagogues aristocrates des romans de George Sand, d'Eugène Sue, de Karl Gutzkof et de Spielhagen. C'est un ‘chevalier de l'esprit’ de la plus belle eau. Riche, noble, gâté, accablant du même mépris et lui-même et les autres, aímant les femmes et aimé d'elles, révolutionnaire par ennui, marié à une bourgeoise à demi folle qu'il a épousée pour contrecarrer sa mère hautaine, capable de tout, d'une vilenie, d'un crime même, tout en ayant quelque grandeur d'âme, Stavroguine n'est russe qu'à demi; il n'est russe que par son extravagance raffinée. Croyant aussi peu à la révolution qu'à tout le reste, il met bêtement fin à ses jours par le suicide au moment *précis où la vie lui offrait de suprêmes jouissances*; (! C.) il se rapproche beaucoup plus des héros de la première époque du romantisme, du *Corsaire* de Byron, de l'*Hernani* de Victor Hugo, du *Fiesque* de Schiller *que des personnages de Pouchkine et de Tourgénief*. (Cursiveering van mij. C.)

Het is ondoenlijk, en na het voorgaande wellicht niet meer noodig, om dit weefsel van onbegrip, slordigheid en zelfs laffe insinuatie, hier nog draad voor draad uiteen halen. Aangestipt zij hier nog slechts, dat de heer Perski, met zijn

noodelooze opmerking, ‘dat de Stafrogin-figuur meer herinnert aan de figuren van Hugo en Byron, dan aan die van Puschkin en Tourgenieff’, juist nog even gelegenheid vindt, om een onbegrijpelijk onbegrip te verraden omtrent den ouden, Russischen dichter. Juist wat Puschkin *begon* met de schepping van zijn Onegin, heeft Dostojevski met de schepping van zijn Stafrogin voleindigd. De diepe verrukking, die de naam van zijn grooten voorganger steeds in Dostojevski opriep, is bekend. De diepste oorzaak dier verrukking was juist het feit, dat hij, Puschkin, voor het eerst den Byroniaanschen modernen mensch voor Rusland heeft doen leven, en hem tegelijkertijd dieper doorzag, dan men hem in de Europeesche literatuur wist te doorzien. Puschkin met zijn Russische oogen, met zijn Russischen eenvoud van ziel, zag den Europeeschen intellectueel-poëtischen mensch en doorzag hem; hij noemde hem een kwijnend monster van arglistigen hoogmoed. Het is deze geestesdaad vooral, die Dostojevski in zijn groote Puschkin-rede zoo uitbundig verheerlijkt heeft. In zijn eigen kunst gaf hij, met Stafrogin en Iwan Karamozov, een veel wijdere en veel diepere herhaling van deze Puschkinsche geestesdaad. Stafrogin - het is een Onegin van grootste afmeting en gekomen tot het diepste en laatste verval. Een rechte lijn verbindt beide figuren.

Zoo dus dringt allerwegen - in alle landen van het nieuwe Europa - de overtuiging door, dat verleden en toekomst het helderst uit Dostojevski's ontzaglijke werken af te lezen zijn: - het wezen van de negentiende eeuw, en de nieuwe levenshoop der twintigste. Ook zelfs in ons kleine land drong deze overtuiging door. Nooit was de belangstelling voor Dostojevski grooter dan thans, en nimmer was er meer verlangen, om hem in zijne diepten te begrijpen. En onze uitvoerige bespreking van deze reeds bekend wordende levensbeschrijving bedoelde alleen maar te verhinderen, dat de Nederlandsche lezer, bij zijn Dostojevski-lectuur, zich *dit* boek - waarvan iedere bladzijde een gevaarlijke misleiding is, gevaarlijk juist door halve waarheid, - tot leiddraad zou verkiezen.

DIRK COSTER.

Marginalia[1].

Liéfde en liefdeloosheid.

> ‘Wie heeft, dien zal gegeven worden, doch wie niet heeft, dien-zal genomen worden ook wat hij heeft.’
> DE EVANGELIËN.

De weg tot liefde voor hen die niet liefhebben, gaat door de gloeiende woestijn der hartstochten, of door de ijswoestijnen van het verstand. Ofwel door de brandende of koude zelfzucht.

* * *

De twee-eenige tragedie, waartoe ieder innerlijk menschenleven terug te brengen is, die ieder kunstwerk beheerscht, is: de strijd *om* liefde, om liefde te kunnen geven, en de strijd *der* liefde: om liefde te mogen ontvangen.

* * *

De foltering voor den liefdeloozen mensch is alle liefde díe hem wordt gegeven; de beproeving van den liefdeloozen mensch is alle liefde die hem wordt onthouden.

* * *

Liefde roept liefde tot zich: echter slechts in den liefdevollen of hartstochtelijken mensch.

* * *

1). Vijfde hoofdstuk van de ‘Marginalia’, te verschijnen bij Van Loghum Slaterus & Visser, te Arnhem.

Liefde die gegeven wordt, kan nimmer liefdeloosheid tot liefde genezen. Liefdeloosheid kan slechts genezen worden door - de liefdeloosheid zelve.

* * *

De boozen die tot liefde genezen werden door de liefde die hun werd gegeven, hadden alreeds lief, echter op verkeerde of lagere wijze.

* * *

Liefde die hem wordt gegeven, wekt in den liefdeloozen mensch geen wederliefde, slechts weerzin en benauwenis, die tot haat kan stijgen.

* * *

De liefdelooze is alleen, en vraagt niet anders aan de wereld, dan met de doffe pijn der liefdeloosheid alleen te mogen blijven.

* * *

Het eenige heil dat de liefde die hem wordt gegeven, op den liefdelooze uitwerkt: het is de verhevigde pijn der liefdeloosheid. Hoe dieper de liefdeloosheid in den mensch is, des te meer liefde roept hij op zich toe, en des te ondragelijker vermeerdert hij zichzelf zijn foltering.

* * *

Het is een schijnbaar onbegrijpelijk wreede wet, dat de liefdeloosheid liefde op zich toeroept, gelijk de leegte om de volte vraagt. Het wezen dier wet is een diepere rechtvaardigheid.

* * *

De wet die wil, dat liefdeloosheid liefde op zich toeroept, is niet wreeder in den aard, dan de schrikkelijke wet die de Evangeliën uitspreken: dat ‘wie heeft, gegeven zal wor-

den, en wie niet heeft, genomen zal worden ook wat hij heeft.’ Wat de liefdelooze door de liefde wordt genomen, het is de doffe rust der liefdeloosheid die hij zou behouden willen.

* * *

De liefde die door den liefdelooze niet verhoord wordt of vernederd, keert terug tot den mensch die haar zond, en loutert zich tot schooner liefde nog.

* * *

In de waarachtige tranen der liefde leeft een donker geluk. De tranen zijn een droeve wijze, van zich te voelen leven, en zich te voelen leven, is altijd nog geluk.

* * *

De liefde wordt onkwetsbaarder, naarmate zij zich tot edeler liefde loutert. De edelste liefde kan zich door alle smaad en verloochening slechts tot in der eeuwigheid vermeerderen.

* * *

Zelfs al zou de liefdevolle mensch in het levende lijden zijner liefde op aarde ten ondergaan, - wie weet waartoe zijn ziel heropstaat?

* * *

Het levende lijden van den liefdevollen mensch ligt voor den liefdeloozen mensch in onbereikbare verten van geluk verborgen.

* * *

De oogen van den liefdeloozen mensch zijn vol van droefenis en eindelooze smachting. De liefdevol geboren mensch die zich de hel der liefdeloosheid niet verbeelden kan, - ver-

staat deze smachting en verstaat terzelfdertijd haar niet. Waar hij zijn liefde geroepen meent, zoo geeft hij haar in overvloed. Wat zijn liefde echter niet begrijpen kan, is het feit, dat niet de liefdelooze mensch de liefde aan anderen vraagt, doch dat hij deze liefde aan zich zelve vraagt. De liefdevolle mensch verstaat den roep om liefde alleen. Zoo wordt hij met wetmatige zekerheid in zijn liefde bedrogen.

* * *

Slechts de zeldzame mensch, die in het leven zelf van liefdeloosheid tot liefde werd herboren, kan de beteekenis van de vraag om liefde in den liefdelooze werkelijk verstaan.

* * *

De kleine kille liefde van den liefdelooze die stralend antwoord vinden zou in menschenoogen, liep in dit licht gevaar, tot schaamte en verzadigdheid uit te dooven.

* * *

De liefdelooze kan de laatste liefde die hem overblijft, slechts geven aan degene, die hem niet liefheeft of niet edel liefheeft.

* * *

Door zijn laatste liefde te geven aan diegene, die haar als waardeloos verwerpt, treedt de liefdelooze met zijn liefde de eenige beproeving in, die haar kan louteren en grooter maken.

* * *

De laatste liefde in den liefdeloozen mensch is de laatste vonk zijner ziel, zijn laatste mogelijkheid tot wedergeboorte. Het is beter dat zij wordt verworpen, dan dat zij jubelend antwoord vinden zou in menschenoogen. En omdat zij verworpen moet worden, verwerpt de liefdelooze haar zelf. Slechts op het oogenblik dat hij de innerlijke zekerheid ont-

vangt, dat hem geen wederliefde wachten kan - slechts op dit oogenblik laat hij zijn laatste liefde van zich uitgaan. Dus schept hij zichzelf de loutering, die hem redden en genezen kan.

* * *

Het verst-voorstelbare einde van de liefdeloosheid is eindelooze angst en leegte, - gelijk het verst-voorstelbare einde van de liefde onomvatbaar hevig leven is en vreugde.

DIRK COSTER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Een kanaal door de Geldersche Vallei?

Voorloopig ontwerp voor een groot scheepvaartkanaal ter verbinding van Amsterdam met den onverdeelden Rijn door de Geldersche Vallei, uitgegeven door de Kanaalvereeniging 'De Geldersche Vallei', 1919.

In het opstel 'Waterwegen in Nederland', opgenomen in het *Gids*-nummer van October j.l. werd, zeer in het kort, melding gemaakt van den strijd, die, vóór de aanneming - omstreeks 1880 - van het wetsontwerp betreffende den aanleg van het Merwede-kanaal, gevoerd werd over de beste verbinding van Amsterdam met den Rijn. Nadat de Regeering échec had geleden met de keuze van een oplossing, die men in het algemeen aanduidt met den naam 'Kanaal door de Geldersche Vallei', bereikte zij met eene andere n.l. het tegenwoordige Merwede-kanaal haar doel.

Deze strijd blijkt intusschen ook nu nog niet uitgestreden te zijn en is sedert eenigen tijd hervat. Aanleiding om hem opnieuw aan te binden werd gereedelijk verkregen, nu men staat voor de beantwoording van de vraag hoe het Merwedekanaal, dat niet meer voldoet aan de eischen van het scheepvaartverkeer, moet worden verbeterd. Te meer kan de kwestie weder ter sprake komen, dewijl verbetering van het Merwede-kanaal een kostbare zaak zal zijn - immers begrootte de commissie, welke de verbeteringsplannen uitwerkte, haar ontwerp, naar prijzen van voor den oorlog, op *f* 12.000.000.-. Weliswaar zal een geheel nieuw

kanaal, oostelijker op, grooter uitgaven vorderen, maar men zal zich terdege moeten beraden of met die twaalf millioen gulden metterdaad afdoende verbetering zal zijn te verkrijgen, ten einde niet genoodzaakt te zijn later bovendien andere werken - b.v. een nieuw kanaal - te maken. De aan de verbetering van het bestaande kanaal bestede sommen zouden dan immers, althans voor het grootste deel, onnut uitgegeven blijken en de totaalkosten zouden te hoog oploopen.

Voorstanders van de oplossing: een kanaal door de Geldersche Vallei, hebben voor een vijftal jaren een vereeniging gesticht, de kanaalvereeniging ‘de Geldersche Vallei’, welke zich ten doel stelt het bevorderen van het totstandkomen van een scheepvaartkanaal door de vallei, gepaard met afdoende maatregelen ter verbetering van den waterafvoer dier vallei.

Hoezeer men in het algemeen moge meenen, dat het beter is scheepvaart- van afwateringsbelangen te scheiden, bestaat tegen samenvoeging uiteraard geen bezwaar, wanneer bevredigende oplossingen voor beide belangen vereenigd kunnen worden.

Het gebied, waardoor men zich het kanaal denkt, zucht, sedert welhaast eeuwen, onder onvoldoende afwatering. In hoofdzaak bestaat het uit een laag gelegen gedeelte - dat, door onderscheiden beken, welke zich bij Amersfoort tot de Eem vereenigen, afwatert op de Zuiderzee - en een hooger gelegen gedeelte, dat het water over het lager liggende deel moet loozen. Vinden lager gelegen landen het al onaangenaam het water van hoogere te moeten ontvangen, te erger wordt dit wanneer de lagere zelf waterbezwaar hebben - in dit geval wanneer door te hooge Zuiderzeestanden loozing niet kan geschieden. Alsdan kan het water van de hooger gelegen gronden niet op de lagere worden gespuid zonder het waterbezwaar nog te vergrooten, reden waarom de lagere landen het water der hoogere dan beletten af te vloeien door het dichtzetten van de afvoerleidingen. Ook de hoogere landen blijven dan met hun water zitten.

De vereeniging denkt, volgens de door haar aangegeven oplossing, ook de bezwaren, verbonden aan dezen waterstaatkundigen toestand, te kunnen ondervangen.

De kwestie van de voordeelen van het kanaal door de Geldersche vallei vergeleken bij die van een, zij het verbeterd, Merwedekanaal is dus thans weder actueel; in April van het vorig jaar had er dan ook een vergadering over plaats in een der vakafdeelingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Inleider was de oud inspecteur-generaal-titulair van den Rijks-Waterstaat C.A. Jolles, die de zaak meer in het algemeen beschouwde, omdat het voorloopige ontwerp voor een kanaal door de Geldersche vallei, dat nu is gepubliceerd, toen nog niet bekend was. De heer Jolles dan meende, dat, nu het Merwedekanaal er eenmaal is, het geen nut meer heeft eerstgenoemd kanaal aan te leggen. Naar zijn oordeel ligt de bruikbaarheid van een kanaal in hoofdzaak in het aantal sluizen; dáár vindt de scheepvaart het grootste oponthoud; eene oplossing, welke meer sluizen biedt dan eene andere, is reeds daardoor meestal in het nadeel. Het spreekt van zelf, dat dit oponthoud er alleen is bij drukke vaart, maar als deze niet zou komen zou het kanaal de kosten niet waard zijn. Uit des heeren Jolles voordracht blijkt, dat hij twijfelde of de Rijnvaart op Amsterdam wel zoodanige beteekenis zal krijgen, dat twee vaarwegen daarvoor zouden moeten dienst doen. Hij gevoelde dus het meest voor verbetering van het bestaande Merwedekanaal op de wijze als door de hiervoor bedoelde commissie werd uitgewerkt, waardoor immers mede het voordeel zou worden verkregen, dat tusschen Amsterdam en de Lek slechts één pand zou worden aangetroffen.

Van de zijde van de kanaalvereeniging werd betoogd, dat van de verbinding van Amsterdam naar de Waal bij Gorinchem - waarop tenminste twee schutsluizen méér moeten worden gepasseerd dan op die naar de Lek - geen gebruik wordt gemaakt, hoewel de Waal een rivier van grooter vermogen dan de Lek of de Neder-Rijn, en dus eigenlijk de vaarweg is. In de practijk behelpt men zich echter met Lek en Neder-Rijn en gebruikt dan het Merwedekanaal slechts tot Vreeswijk. Verbetering van het kanaal Amsterdam-Vreeswijk zal dus geen behoorlijke verbinding met de Waal - immers den hoofdverkeersweg - geven. Samenvoeging van scheepvaart- en afwateringsbelangen acht men (door den opzet van het ontwerp) geen bezwaar. Voorts wordt het kanaal door de

vallei nog geacht goede diensten te kunnen bewijzen aan de industrie, welke zich thans reeds te Amersfoort en te Veenendaal ontwikkelt.

Van Amsterdamsche zijde werd gemeend, dat de ontwikkeling van de Rijnvaart is tegengehouden door den onvoldoenden vaarweg, zoodat men verstandig zal doen te maken, dat daarin zoo spoedig mogelijk verbetering komt. Deze kan verkregen worden door de verbetering van het bestaande Merwedekanaal tot Utrecht en voorts door het maken van een nieuwen kanaaltak bezuiden Utrecht in de richting Wijk bij Duurstede. Zoodanige oplossing zou in veel korter tijd tot stand zijn te brengen dan het kanaal door de Geldersche vallei. Amsterdam voelt minder dan voorheen voor laatstbedoeld kanaal en kan achteraf dankbaar zijn, dat geen der projecten van voor '80 werd uitgevoerd, vanwege de vele sluizen die alsdan zouden zijn voorgekomen.

Opgemerkt moge voor het overige nog worden, dat ook van de droogmaking van de Zuiderzee en het binden van het IJselmeer aan een vast peil verbetering van de afwatering van de vallei verwacht wordt.

Tegen dezen - in enkele ruwe vegen geschetsten - achtergrond moet men dus het kanaal zien, waarvan het voorloopig ontwerp thans is openbaar gemaakt. Benoorden den Neder-Rijn bestaat het uit twee panden, het eerste van Amsterdam tot even boven Amersfoort; het tweede vandaar over Veenendaal tot nabij (westelijk van) Wageningen. Dan wordt de rivier overgegaan en het gedeelte in de Betuwe, waarin slechts eene sluis voorkomt, zorgt voor de verbinding met de Waal.

Het eerste pand loopt door de ondiepe Zuiderzee onder de kust tot voorbij de haven van Huizen, buigt dan westwaarts langs de Eem tot oostwaarts van Amersfoort. Het tweede pand volgt ongeveer den spoorweg Amersfoort-Rhenen, doch houdt wat oostelijker aan, ook in verband met de plaats van de meest geschikten rivierovergang, n.l. bij Wageningen. Het eerste pand ligt gemeen met de Zuiderzee, later afgesloten, nog later IJselmeer; alsdan zal het peil ongeveer 0.40 - N.A.P. zijn. Mogelijk is ook, dat het niveau gelijk komt te liggen met dat van het Noordzeekanaal, wanneer

n.l. uitvoering zou worden gegeven aan het denkbeeld om den afsluitdijk van het IJ nabij Schellingwoude te vervangen door een dam in het kanaal, dat, in de afgesloten Zuiderzee, zal gespaard worden tusschen den Zuidwestelijken en den Zuidoostelijken Zuiderzeepolder. Sluizen in dien dam zullen dan de Oranjesluizen moeten vervangen.[1)]

Voorshands is in den bestaanden afsluitdijk een schutsluis ontworpen; een tweede komt boven Amersfoort, de derde aan den Neder-Rijn bij Wageningen; zij zijn van het type der sluizen, welke bij de Maas-kanalisatie zullen worden gebruikt, en 16 M. wijd zijn.

In de Zuiderzee wordt een vaargeul, breed 100 M., diep 4.90 M. - N.A.P. gebaggerd, waarin de scheepvaart zal zijn beschermd tegen golfslag en ijs door een dam aan de Noordzijde langs de vaargeul.

Het tweede pand wordt gebracht op een niveau van 5.10 M. + N.A.P. De bodembreedte van het kanaal is 45 M., de vaardiepte 4.50 M. Langs het kanaal komen zware dijken; over een dezer is een breede verkeersweg ontworpen, waarbij zelfs op verkeer met electrische tramtreinen is gerekend, terwijl langs beide zijden van het kanaal gelegenheid bestaat om - des noodig - de schepen met electrische tractie voort te bewegen, voor locomotieven dus, die de schepen voorttrekken. De afmetingen van het grootste schip, dat het kanaal nog gemakkelijk zal kunnen bevaren, zijn gesteld op 123 × 14 × 3 M.

Het gedeelte van het kanaal door de Betuwe is zoodanig gedacht, dat slechts één sluis noodig zal zijn, van welke men bovendien verwacht dat zij meestal open zal staan. De dijken langs dit gedeelte zullen dus als rivierdijken geconstrueerd moeten worden. Men verwacht dat op de plaatsen, waar dit kanaal in den Neder-Rijn en in de Waal uitmondt, zoodanige standen van het rivierwater zullen voorkomen, dat - zoo al - een voor de scheepvaart niet hinderlijke strooming in het kanaal ontstaat, wanneer de sluis is geopend.

De kosten van het kanaal zijn geraamd op *f* 40.000.000; men hoopt intusschen uit waardevermeerdering van terreinen

1) Er worden nog andere varianten opgegeven, welke kortheidshalve hier niet zijn vermeld en waarvoor naar het rapport moge worden verwezen.

een bedrag ad omstreeks *f* 18.000.000 terug te kunnen winnen. Bij het opmaken der begrooting is gebruik gemaakt van de prijzen van voor den oorlog.

Rijswijk, 24 October 1919.
P.H.A. ROSENWALD.

Een nieuwe nationaliteitenkaart.

J. Gabrys. Carte Ethnographique de l'Europe. Troisième édition. Lausanne, Libraire Centrale des Nationalités. (Union des Nationalités. Office Central. 36). Prix: fr. 5.

Een kaart der Europese nationaliteiten, vervaardigd door de 'Secrétaire général de l'Union des Nationalités', opgedragen aan president Wilson: dat wekt grote verwachtingen op, doch de vlag is mooier dan de lading.

Bij de kaart is een inleidend woord gevoegd, waarin de auteur o.a. spreekt over de door hem gevolgde methode. 'Nous avons tenu compte de tous les éléments ethnographiques *lato sensu* en attribuant une valeur particulière à certains indices collectifs tels que la langue, les traditions, les moeurs, les usages, la religion et tout naturellement à la conscience nationale elle-même. C'est elle qui, en matière de nationalité, fournit l'indice des indices.' Dat laatste is zeker geheel juist, maar de theorie is hier gemakkeliker dan de praktijk. Om het nationale gevoel van een bevolking in grensgebieden en andere streken met ingewikkelde ethnografiese toestanden te leren kennen, moet men een tactvol, onpartijdig oordelend persoon zijn en langen tijd onder die bevolking gewoond hebben, of altans, wanneer dat laatste niet mogelik is, zeker zijn van de betrouwbaarheid en onpartijdigheid der door anderen verstrekte gegevens. Doch onpartijdigheid in nationaliteitskwesties is geen alledaags verschijnsel. Stuurt men een Serviër naar midden-Macedonië, hij zal bij zijn terugkeer waarschijnlik de bewijzen meebrengen, dat de Macedoniërs zich meer als Serven dan als Bulgaren voelen; doch de Bulgaar, die Macedonië bereist, zal met evenveel bewijzen van het omgekeerde naar huis komen. Een Pool, die het land van Cholm bezoekt, zal daar waarschijnlik vooral Pools patriottisme konstatéren, de Ukraïner Ukraïns; en zo zouden wij nog meer voorbeelden kunnen geven. Nu is

wel is waar ook de taal niet altijd een gemakkelik hanteerbaar kriterium; zo worden bijvoorbeeld de dialekten tussen Nisch en Sofia en sommige Macedoniese dialekten met evenveel gedecideerdheid door de een voor Servies, door de ander voor Bulgaars verklaard. Doch hier hebben wij toch altijd vrij konkrete gegevens: een opsomming der voornaamste eigenaardigheden ener taal maken iedere deskundige een oordeel mogelik. Hoeveel positieve resultaten wij krijgen, als we de taal als het kriterium van nationaliteit nemen, dat blijkt o.a. uit de kaart der Slaviese volken van de Praagse professor Niederle, terecht door de heer Gabrys geprezen. Hetgeen niet wegneemt, dat het uitsluitend aanwenden van één kriterium eenzijdig is en dat de volmaakte ethnograaf zich op het standpunt van de heer Gabrys zal hebben te stellen. Helaas echter vervalt de tweede- en derderangs-ethnograaf bij deze methode tot grove inkonsequenties en onjuistheden. Zo is 't ook de heer Gabrys gegaan, die het gehele gebied der Europese nationaliteiten-kunde allerminst beheerst.

Zo worden enerzijds Zweden, Noorwegers, IJslanders en Denen met éénzelfde kleur aangeduid en onder de naam ‘Scandinaves’ samengevat; anderzijds worden in Cornwall Keltiese ‘Gallois’ gesignaleerd, hoewel hier de Korniese taal al meer dan een eeuw verdwenen is en de nakomelingen dezer oude Kelten zich zeker meer solidair voelen met de Engelsen dan de Denen of IJslanders of Noorwegers met de Zweden. Naast Nederlanders worden Vlamingen onderscheiden. Dat is zeker verdedigbaar, want van het Vlaams sprekende deel der Belgen voelt zich slechts een gedeelte identies met Nederlands bevolking. Maar wanneer de heer Gabrys deze Vlaams voelende ‘Flamands’ behalve in het Vlaams sprekende deel van België en Noord-Frankrijk ook nog zoekt in Nederlands Limburg, Zeeuws Vlaanderen, op Walcheren en Zuid-Beveland eenerzijds, in Luik en een heel stuk ten zuiden daarvan anderzijds, dan blijkt het, dat hij zijn kennis van het Vlaams nationaliteitsgevoel uit zeer verdachte bronnen heeft geput. Had hij zich tevreden gesteld met het kriterium der taal, dan had hij uit een handboek als Te Winkel's Nederlandse taalgeschiedenis (in de Grundriss der germanischen Philologie) alle kennis kunnen putten, die hij noodig had.

Dergelijke grove onjuistheden betreffende naties, die wij van nabij kennen, maken ons skepties tegenover verrassingen in verder afgelegen landen. Zo omvat het gebied der ‘Lituaniens’ op deze kaart een driemaal zo groot terrein als dat waar de Litause taal gesproken wordt. Het was mij niet bekend, dat de Witrussen der gouvernementen Wilna en Grodno zich zozeer één nationaliteit voelen met de Litauers in 't gouvernement Kowno en in het westen van dat van Wilna, dat ze enger hiermee samenhoren dan met de overige Witrussen. En wat ons bovendien verwondert, dat is wel dit, dat het Poolse element, in heel Litauen zeer sterk vertegenwoordigd, in 't geheel niet wordt aangeduid. Wanneer om Riga heen een blauwe halve cirkel getrokken is, die betekent ‘Duitse nationaliteit’, en wanneer dergelijke blauwe enklaven ook elders in het Letten- en Esthenland voorkomen, dan had toch zeker Litauen Pools-gespikkeld moeten zijn, zoals dat ook het geval is op Niederle's kaart. En de stad Lemberg zal veel meer Pools zijn dan Riga, waar de laatste decennia het Lettendom zich belangrijk heeft uitgebreid, Duits is.

De Litauers komen er op Gabrys' kaart zeer goed af. Evenzoo ook de Italianen. Wanneer geen enkele overwegend Poolse stad van Oost-Galicië als zoodanig is aangeduid, be taamt het niet, dat Dalmatijnse steden met Italiaanse minoriteiten, zoals Ragusa, de kleur van Italië dragen. En tegenover bevoorrechte naties als de Litause staan andere, die niet krijgen wat hun toekomt. Zo wordt in de inleiding het aantal der Grootrussen als 40 millioen opgegeven, terwijl de officiële volkstelling van 1897 er reeds 55 millioen kende. Tans zijn er vele millioenen meer. Bezien wij nu de kaart, dan valt ons dadelik op, dat Pskow en omstreken daar Esthies heten, dat de zuidrand van 't Onegameer als de noordgrens van het Grootrussendom in die streken wordt beschouwd, dat in Oost-Europees-Rusland de verschillende Oeral-altaiese volken door grote massieve blokken worden aangegeven, alsof er geen Groootrussen tussen de andere bevolking in woonden, door een sterk gevoel van samenhorigheid onderling en met het westelikere Russendom verbonden.

Een kaart spreekt apodikties; zo ook deze kaart. En geen

enigszins uitvoerige tekst tot toelichting. Slechts een nuchtere bibliografie licht ons in over des schrijvers bronnen. Deze bibliografie is merkwaardig, meer nog door wat weggelaten dan door wat opgenomen is. Ik geef een voorbeeld. De grens tusschen Serven en Bulgaren wordt ten NW. van Nisch getrokken, geheel overeenkomstig de leer van Bulgaarse geleerden als Conew en Uladenow. Anderen - spesiaal zij hier de Serviese hoogleeraar Belitch genoemd - trekken deze grens bij Sofia. De dialekten, gesproken in dit betwiste gebied, zijn noch zuiver Servies noch zuiver Bulgaars, en wat de nationaliteiten-grens betreft, deze laat men veelal samenvallen met de rijksgrens: immers, de bevolking dezer streken, vroeger betrekkelijk neutraal, oriënteert zich thans naar het rijk, waaraan zij toegewezen is. Zo leerde ons o.a. Leskien op zijn Leipziger kolleges, in dezelfde geest uitte zich de grote Balkangeograaf Cvijitch in 1913 (Petermann's Mittheilungen 59). Waarop baseert zich nu de heer Gabrys? In zijn bibliografie ontbreken de namen Conew, Uladenow, Belitch; van Cvijitch vermeldt hij slechts een krantartikel van 1903; wel vind ik een boek van Resetar vermeld, waar deze kwestie in wordt aangeroerd, maar de kaart geeft niet geheel Resetars meening weer, die trouwens alleen op de taal betrekking had en niet het laatste woord is, dat deze geleerde over de kwestie gesproken heeft.

Wat van dit geval te denken? En daar het geval niet alleen staat, kunnen wij vragen: welke waarde heeft een dergelijke kaart? In deze tijd, nu zulke kaarten licht invloed kunnen uitoefenen op de publieke opinie, kan voor dergelijk dilettantisme niet genoeg gewaarschuwd worden. Het is de vraag, of een ethnografiese kaart van Europa, gebaseerd niet op de taal, doch op het nationaliteitsgevoel, thans reeds mogelijk is; doch in ieder geval moet hij, die er zich aan waagt, de kwesties ernstiger onder de ogen zien dan de heer Gabrys. De vraag komt bij mij op, of deze ethnograaf, die zonder blikken of blozen een sterk gedifferentieerde bevolking van Litaus, Witrussies, Pools en Joods sprekenden onder het etiket ‘Lituaniens’ samenvoegt, wel ernstig onderzocht heeft, of men niet met minstens hetzelfde recht de Frans, Duits, Italiaans en Rhaetoromaans sprekende Zwitsers eenvoudig ‘Zwitsers’ en de Belgiese Vlamingen en Walen

samen ‘Belgen’ mag noemen. Hetgeen hier de historie heeft samengevoegd, voelt zich reeds door het gemeenschappelik verleden in sterke mate als één geheel. Daarginds echter, in Litauen, ontbreekt alle ervaring van het verleden; elke beslissing over de toekomst is een experiment en elke theorie over nationaliteitsgevoel kan door de feiten worden gelogenstraft.

N. VAN WIJK.

Bijzonderheden omtrent Antony van Leeuwenhoek.

- Pijzel in zijn *Gids*-artikel (1875 III 105) zegt: ‘Van den tijd zijner vestiging in Delft tot op het jaar 1673 vernemen wij van Leeuwenhoek niets’. Hij was in die periode, van ongeveer 1654 af, toen hij Delvenaar werd en den 29sten Juli van dat jaar in het huwelijk trad met Barbara de Mey, een ‘homo obscurus’, die, zooals Soutendam heeft medegedeeld, sedert 1660 de nederige betrekking van ‘Camerbewaarder’ bij H.H. Schout en Schepenen van Delft vervulde. Tevens was hij generaal-wijkmeester. Beide postjes brachten hem een jaarlijksch salaris van ongeveer *f* 400 op. Hieraan kan ik toevoegen - wat tot heden niet bekend was - dat hij 15 Aug. 1673[1)] werd aangesteld tot ‘wijnroeyer ende peilder’. In dezen post werd hij sedert 29 Sept. 1705 bijgestaan door een ‘noothulp bij provisie’[2)] gedurende zijn leven. Nog 17 Aug. 1714 vind ik eene aanstelling van zekeren Andries Jacobsz. als zoodanig.

Maar waar leefde Leeuwenhoek van in de jaren 1654-1660?

Eene vondst in het archief der Delftsche Weeskamer gaf mij een antwoord op deze vraag en logenstrafte de bewering van Soutendam (‘Eigen Haard’ 1875, bl. 309), dat van Leeuwenhoek, ofschoon hij door het afleggen van de meesterproef daartoe de volle bevoegdheid bezat, nimmer den lakenhandel heeft uitgeoefend.
Van Leeuwenhoek heeft inderdaad eene nering gedreven in laken, zijde, lint en aanverwante artikelen, hetgeen blijkt

1) Oud-Archief v. Delft, Inventaris 1ste afd. no. 350 folo. 136.

2) vodmel no. 357 folo. 151.

uit eene rekening welke ik vond in de Boedelpapieren der Delftsche Weeskamer, dossier n°. 105:

‘Laus deo adij 19^{en} Xmb. a^{o}. 1659 in Delff Sr. Pieter Heynsbroeck, Debitt

aan Antony Leeuwenhoeck, over volgende winckelwaren

4¼ el root carsay, a. 26. st. d'el	*f* 5 “10” 8
2½ dosijn knoopen en knooplussen	*f* - “6” -
1 el wit Bombasijn à 9 st	*f* - “9” -
Aen roo sij	*f* - “6” -
24^{en} ditto 2 el breet Fijasel lint	*f* - “6” -
S^{a}	*f* 6 “17” 8

Den inhoud deses mij voldaen
Adij 15 Junij a^{o}: 1660
(was get.) Antony Leeuwenhoeck’.

Tot hoelang van Leeuwenhoek den ‘goedwinkel’ gehad heeft, is mij onbekend. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de zaak voor het grootste gedeelte door zijne eerste echtgenoote zal zijn bedisseld, zoodat er tijd genoeg voor Antony overbleef om zich bezig te houden met het vervaardigen en verbeteren zijner microscopen.

Rest mij nog een ‘novum’ betreffende zijne boeken te vermelden.

Het was in dien tijd gebruikelijk, dat auteurs, onder wie vele ‘theologiae studiosi’, hunne dissertaties of werken ten geschenke boden aan den stedelijken magistraat, en deze met eene ‘vereeringe’ in klinkende munt dank betuigde.

In de ten archieve van Delft berustende ‘Loopende Memorialen van Burgemeesteren’ (dl. 6) vind ik het volgende opgeteekend:

‘dito (4 April 1693) per cassa aen Antoni van Leeuwenhoeck, de somme van sesendertigh karolus guidens, over de presentatie sijner boecken, sijnde brieven geschreven aende kooninckl. Societeyt tot London, *f* 36-0-0.

den 11 Mey (1694) per cassa aen Anthony van Leuwenhoeck de somme van dertigh guld. over het presenteeren van desselfs boeck, ofte het vierde vervolgh van desselfs brieven, *f* 30-0-0.

den 14^{en} dito (December 1695) per cassa betaelt aen Antoni

van Leeuwenhoeck, de somme van dertigh karolus guldens over het presenteren (van) sijn boeck aen Haer Achtb, sijnde het vijfde vervolgh van desselfs brieven, dus *f* 30-0-0.

den 6. novemb. 1696 per cassa betaelt aen Anthony Leuwenhoeck, de somme van vierenentwintigh guld. over het presenteeren (van) sijn boeck aen Haer Achtb., sijnde het sesde vervolgh van desselfs brieven, *f* 24-0-0'.

Aan blijken van hulp en belangstelling van de zijde der Delftsche overheid heeft het Antony van Leeuwenhoek dus nimmer ontbroken.

Oct. 1919

G. MORRE.

Buitenlandsch overzicht.

26 Oct. 1919.

D'Annunzio, die op zijn Garibaldi'sch Fiume bezette, schijnt de groote meerderheid van het Italiaansche volk achter zich te hebben. De Italiaansche regeering durfde hem niet terugroepen. Zij zit tusschen de nationalisten en de socialisten in het nauw, maar schijnt het grootste gevaar te duchten van de zijde der nationalisten. De Engelschen en Franschen die te Fiume waren, lieten d'Annunzio kalm begaan; de Engelschen lieten zich zelfs naar Malta sturen. De Amerikanen verhinderden althans dat ook Trau door Italiaansche vrijbuiters werd ingepalmd. Aanvankelijk werd bericht dat Wilson de Italiaansche regeering zou hebben gesommeerd onmiddellijk aan de gansche geschiedenis een einde te maken, maar weldra werd het tegengesproken, en heette het integendeel, dat Wilson er in zou kunnen berusten het Italiaansch karakter der stad te erkennen, mits deze maar niet bij het koninkrijk Italië werd ingelijfd. D'Annunzio, die zich gedraagt als mogendheid, geeft echter te kennen, met de proclamatie van Fiume tot kleinen afzonderlijken staat geen genoegen te zullen nemen. Geld, levensmiddelen en manschappen schijnen hem uit alle hoeken van Italië toe te stroomen.

De rede, waarin Tittoni tusschen de klippen door trachtte te zeilen, was merkwaardig omdat eruit blijkt wat Italië nog meer dan Fiume verlangt. Behalve het overwicht in de Adriatische Zee wil het ook uitbreiding van koloniaal gebied. Terwijl Frankrijk een verzoek tot afstand van Djibouti van de hand heeft gewezen, schijnt Engeland niet ongenegen, Italiaansch Somaliland met een gedeelte van Britsch Oost-Afrika te vergrooten. In den

buit der Duitsche koloniën zal Italië niet deelen, maar wel in den Turkschen buit. Naar de formule, die Italië in Klein-Azië datgene verzekeren zal ‘waarop het recht heeft’ (krachtens de geheime overeenkomsten namelijk, tijdens den oorlog met Engeland, Frankrijk en Rusland gesloten), wordt nog gezocht. ‘Het Aziatisch probleem’, zeide Tittoni, ‘zal weldra aan de orde komen, zoodra Wilson heeft verklaard, of de Vereenigde Staten het mandaat over Turkije en Armenië aanvaarden zullen of niet’.

Doch Wilson zit met den Senaat. Vóór daar het debat omtrent de ratificatie van het vredesverdrag aanving, werd de president gevaarlijk ziek, en nog altijd is hij niet geheel hersteld. Misschien heeft die ziekte zijne zaak meer gediend dan de redevoeringen zouden hebben gedaan die hij er door verhinderd is, te houden. De gedachte werd opnieuw bepaald niet bij Wilson's tekortkomingen, maar bij zijne verdienste. De behandeling in den Senaat nam een aanvang en het eerste amendement het beste, beoogende dat de Vereenigde Staten geen deel zouden uitmaken van de commissie tot vaststelling van de grenzen tusschen Duitschland en België, werd met 58 stemmen tegen 30 verworpen.

De tegenstanders der ratificatie verzekerden, dat, zoo dit niet overbelangrijke amendement reeds 30 stemmen verkreeg, hunne zaak er heel goed voor moest staan; de voorstanders, dat de ratificatie nu zeker was, want dat de tegenstanders natuurlijk onmiddellijk hun uiterste kracht hadden ingespannen en het wel niet veel verder dan tot hun 30 stemmen zouden brengen. Het belangrijker Sjantoengamendement is vervolgens verworpen met 55 tegen 35 stemmen; de meerderheid bleek dus van de leer, door Wilson is een der laatste redevoeringen vóór zijne instorting verkondigd, dat nu Engeland en Frankrijk bij tractaat, eer Japan in den oorlog ging, Sjantoeng aan dit land hebben toegezegd, deze mogendheden wel genoodzaakt waren hunne toezegging gestand te doen, en dat de Vereenigde Staten daarover geen oorlog met Engeland, Frankrijk en Japan kunnen beginnen. Dient Wilson dan ook niet, vroeg onmiddellijk Sonnino, de afspraken te erkennen, die Frankrijk en Engeland met Italië hebben gemaakt eer dit zich in den oorlog begaf? Wat voor Sjantoeng geldt, riep hij aanstonds voor Dalmatië in.

Het wreekt zich nu op Amerika, dat het indertijd aan den oorlog is gaan deelnemen zonder ook zijnerzijds aan de Entente eischen te stellen. Wilson heeft toen alleen maar leuzen aangeheven en gemeend dat hij door de kracht dier leuzen den vrede zou kunnen beheerschen. Later, te Parijs, is hij wreed ontgoocheld; hij heeft toen het oogenblik voorbij laten gaan, alle geheime verdragen waar Amerika geen deel aan had, kortweg van zich af te schuiven. Eindelijk heeft hij dat willen doen met het geheime verdrag tusschen de Entente en Italië, maar nu Italië desniettemin zijn prijs opeischt en door d'Annunzio bezetten laat, volgt er - niets. Wilson, die voor de gemeenschaps-idee zooveel heeft willen doen met het woord, is uiterst zwak in de daad. Hij ziet thans in door elke handeling, die Amerika op dit oogenblik dieper in de Europeesche aangelegenheden zou betrekken, de oppositie in den Senaat te zullen versterken. De commissie voor buitenlandsche zaken uit dit lichaam heeft thans bij meerderheid een aantal ‘reserves’ geformuleerd, die zij geen amendementen wil noemen, maar waarvan sommige het inderdaad zijn: ‘de Vereenigde Staten nemen geen verplichting op zich om de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van andere landen te waarborgen of tusschenbeide te komen in geschillen of de militaire macht te gebruiken, tenzij daartoe gemachtigd door het Congres’; - ‘de Vereenigde Staten zullen geen mandaat aannemen, tenzij op besluit van het Congres’; - ‘de Vereenigde Staten behouden zich het uitsluitend recht voor, te beoordeelen, welke kwesties onder hun binnenlandsche jurisdictie vallen’; - ‘de Vereenigde Staten zullen de uitlegging van de Monroeleer niet aan scheidsrechterlijke uitspraak onderwerpen’; - ‘ondanks de bepaling over het beperken der bewapening zal het Congres de bevoegdheid behouden de bewapening van de Vereenigde Staten te versterken, voor het geval het land in oorlog gewikkeld wordt of bedreigd wordt met een inval’; - ‘de Vereenigde Staten weigeren zich, hoe dan ook, te interesseeren als gemachtigde of in hun eigen belang, of eenige verantwoordelijkheid te aanvaarden voor het bestuur of de beschikking over de overzeesche gebieden van Duitschland’; - ‘geen benoeming in de volkenbondsvergadering, in den volkenbondsraad, of in

eenige commissie, die onder het vredesverdrag wordt ingesteld, zal geschieden zonder bepaalde machtiging van het Congres'. Hitchcock, de leider der democratische partij in den Senaat, heeft erkend, dat de eigenlijke strijd in dit lichaam nu pas gaat beginnen.

Van een eerste Volkenbondsvergadering te Washington in November kan in deze omstandigheden geen sprake wezen, hoewel het vredesverdrag, door het uitwisselen der ratificatiën van Duitschland, Engeland, Frankrijk en Italië (die van Italië gegeven niet op kamervotum, maar bij simpel koninklijk besluit), officieel beschouwd moet worden reeds van kracht te zijn. In de Fransche Kamer was eene vrij groote meerderheid voor de ratificatie, en in den Senaat slechts één stem tegen. Clemenceau hield vóór de stemming in den Senaat eene redevoering, waarvan het slot nog wel eens zal worden aangehaald. Na er op te hebben gewezen, dat Duitschland slechts 100.000 soldaten, geen zware artillerie, en van 9000 stukken licht geschut er maar 288 overhoudt, ging hij voort: 'Ik vrees thans meer de economische, dan de militaire overheersching der Duitschers. Zij blijven een volk van 60 millioen, een volk van werkkracht en orde, en om ze te laten betalen, zal men hen in staat moeten stellen te werken. Er is gesproken van de vernietiging der Duitsche eenheid. Om die te vernietigen, heb ik de slachting niet mogen laten voortduren. Blijft hunne eenheid bestaan in hunne conscientie, dan zou toch geen vredesverdrag ter wereld die te niet hebben kunnen doen. Ook de Franschen moeten in eendracht leven, en - zij moeten veel kinderen hebben; anders, gij schrijft in het vredesverdrag wat gij wilt, is Frankrijk verloren'.

In Engeland een krachtproef tusschen regeering en spoorwegarbeiders, die voor de regeering bevredigend is afgeloopen. Dank zij den overvloed van vrachtauto's en van personeel, geschikt en bereid die te bedienen, heeft men Londen en de andere groote steden van levensmiddelen kunnen blijven voorzien, en het aantal vrijwilligers bleek zóó groot, dat het aantal treinen dat men ondanks de staking kon laten loopen, iederen dag toenam. De spoorwegarbeiders bleven alleen staan, en hun pogingen tot sabotage werden doeltreffend voorkomen. De Engelsche maatschappij bleek tegen dezen gevaarlijken

aanslag een groote mate van weerstandskracht te kunnen ontwikkelen. Al wederom een teeken dat het Bolsjewisme West-Europa niet meer zal kunnen veroveren.

Of het nog lang stand houden zal in Rusland zelf? Denikin en Joedenitsj maakten vorderingen; de eerste begon Moskou te naderen, de tweede kwam reeds tot Pawlowsk, een gering aantal kilometers van St.-Petersburg. De jongste berichten wijzen er echter op dat de kracht der roode legers nog niet geheel verbruikt is. Denikin is weder een eind teruggedrongen, en St.-Petersburg schijnt in geduchten staat van tegenweer te zijn gesteld; de kans op overrompeling schijnt verkeken.

De Entente vecht, met eigen troepen, niet meer mede. Zij heeft nu, om de Bolsjewiki te treffen, naar het wapen der blokkade gegrepen, dat zij in het begin van dit jaar heeft versmaad. De neutrale staten, en ook Duitschland, zijn uitgenoodigd hunne onderdanen allen handel met bolsjewistisch Rusland te beletten. Volgens de onthullingen van Bullitt heeft Lloyd George indertijd dit ‘sanitair cordon’ afgekeurd omdat het een cordon zou wezen des doods. Men heeft toen aan militaire operatiën de voorkeur gegeven, maar deze zijn niet doorgezet, omdat het er voor de Ententetroepen (d.w.z. voor de kleine contingenten, waartoe de Entente-regeeringen, de oorlogsmoeheid harer eigen natiën bevroedende, hare expeditiën beperkten) te veel aan vast bleek, en omdat men te doen kreeg met zulke zonderlinge medewerkers in Rusland zelf. Weet de Entente eigenlijk waar zij met Rusland heen moet? Eene overwinning van Denikin zou haar van de moeilijkheden waarin zij verkeert, niet bevrijden. Denikin neemt het voor het onverdeelde Rusland op dat de bevolking van Oekraïnsche, Letsche, Litausche en andere niet Groot-Russische nationaliteit onderdrukte. Reeds thans vecht hij niet alleen tegen de Bolsjewiki, maar ook tegen de Oekrainers. In het Noorden van Rusland vecht de ‘witte’ partij ook tegen de Letten en Esthen. Zij doet het in verstandhouding met de Baltische baronnen, die een aantal Duitsche soldaten in dienst hebben kunnen nemen tegen het verbod der tegenwoordige Duitsche regeering in.

Men herinnert zich dat het eenige gebied buiten de Duitsche rijksgrenzen, dat na den wapenstilstand niet door

de Duitsche troepen ontruimd werd, de Russische Oostzee-provinciën waren. Aanvankelijk bleven zij er met goedvinden der Entente, omdat na hun aftrekken de Bolsjewiki onmiddellijk het land zouden hebben bezet. Later hebben zij, nog steeds met goedvinden der Entente, aan den concentrischen aanval tegen de Bolsjewiki deel genomen. Maar allengs scheen onder de verschillende groepen, waaruit zich de tegenstanders der Sowjet-republiek samenstelden, de lust, elkander te lijf te gaan, het te winnen van dien, zich met de roode legers te meten.

De Letten en Esthen werden beschuldigd met de Bolsjewiki in onderhandeling te zijn. Zij vertrouwden de Baltische baronnen niet en vreesden blijkbaar, dat een gemeenschappelijke overwinning op de rooden hen opnieuw onder het juk hunner oude overheerschers zou brengen, met welke zij, na den val van het Tsarisme en den daarop gevolgden val van het Duitsche Rijk, voor goed meenden te hebben afgerekend. Aan de nieuwe regeering in Duitschland kan eene reactie in de Oostzeeprovinciën bezwaarlijk welkom zijn; zij zou op de stemming harer eigen Oostelbiërs terugwerken; doch belangen van het Duitsche element in den vreemde al te zichtbaar op te offeren, heeft voor deze regeering ook zijne gevaren. Aarzelend gaf zij eindelijk toe aan een verzoek der Entente, hare troepen terug te roepen. Maar de troepen gehoorzaamden niet, openden integendeel tegen de Letten het gevecht, en trachtten zich van Riga meester te maken, dat zij weliswaar niet hebben ingenomen, maar onder hun geschut houden. De Entente stelde de Duitsche regeering voor het gedrag harer troepen aansprakelijk en verbood tot straf het uitloopen. van Duitsche schepen uit de Oostzeehavens. Deze blokkade duurt nog voort, al betuigt de Duitsche regeering steeds opnieuw haar volslagen onmacht om troepen te doen terugkeeren die zich aan hare bevelen niet meer storen, en zich beschouwen als troepen van zekeren graaf Pahlen, die aan het hoofd van een tegen de Letsche regeering van Ulmanis gevormd bewind van Baltische baronnen schijnt te staan. De soldaten in kwestie mogen dan zijn losgelaten door de Duitsche regeering, door Duitsche onderdanen blijken zij evengoed te worden gesteund als die van d'Annunzio door Italiaansche burgers. Hunne zaakwaarnemers loopen te Berlijn zoo vrij

rond als die van d'Annunzio te Rome. De regeering van Ebert zal hier nog wel het een en ander over te hooren en allicht te voelen krijgen: er wordt volstrekt nog niet met ééne maat gemeten in de wereld.

De uitslag der volksstemming in Luxemburg is voor de Belgische annexionisten een koudwaterstraal geweest. Curieus was Jules Destrée in het *Journal de Charleroi:* de schuld lag niet bij Frankrijk, maar bij de Belgen zelf, die, zonder nationaal bewustzijn, hun vertegenwoordiger te Luxemburg hebben laten spreken ‘op een onderworpen en nederigen toon’. Onmiddellijk bij den wapenstilstand, schrijft Destrée, hadden wij onze troepen Luxemburg moeten laten overstroomen. Alsof Frankrijk niet zeer precies wist wat het wilde, toen het dit voorkwam!

De zaak is dat de Luxemburgers zooveel mogelijk van hunne zelfstandigheid willen bewaren, en na de taal van het ‘Comité de politique nationale’ minder politiek gevaar hebben gezien in economische aansluiting bij Frankrijk, dan in economische aansluiting bij België.

Nederland onthoudt zich bij deze beslissing van leedvermaak, en wenscht dat België zijn herstel alsnog leere zoeken waar het dat alleen vinden kan: in een bezonnen welvaartspolitiek, niet vertroebeld door staatkundig avontuur. Het kan den goeden wil van geen zijner naburen missen, zooals het thans, wat laat, inziet.

C.

Bibliographie.

De Vreemde Vogel, door Mathias Kemp. - F. Schmitz, Maastricht.
Een Zomerdroom. Gedichten door Frans Bastiaanse. - N.V. Uitgevers-Maatschappij 'de Zonnebloem', Apeldoorn.
Opstandige Liederen, van A. van Collem. - Uitgeg. door C.A.J. van Dishoeck te Bussum.
Strofen uit de nalatenschap van Andries de Hoghe, uitgegeven en ingeleid door P.C. Boutens. - Bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum.
Brahman door Johan Andreas dèr Mouw (Adwaita). - Amsterdam, W. Versluys.

Waar ook verslapping van arbeidsvreugde insloop, niet bij onze Hollandsche dichters, - het lijstje boven aan deze bladzijde zou zonder moeite te verdubbelen zijn. Zoo dwong dan de veelheid tot een keuze.

Mathias Kemp moge reeds in den aanhef van *De Vreemde Vogel* wat zwaarwichtig zingen over 'opperste eenzaamheden' en vertellen van een 'droomtocht door ijle beemden', zijn ragdun uitgesponnen allegorieën later, te zelden reikend tot het symbolische, mogen afmattend werken, twee zeer kostelijke gaven bezit hij toch: klaarheid van zegging en een eigen klank, hoorbaar vooral uit *Het Koren* -

> 'Het is zoo goed het denken te vergeten - - -
> nu 't groote blauw verwonnen heeft de lucht,
> het dal, de heuvels en het schoon verschiet
> en al de vele, vochte korenvelden.'

En het eigene, mits het er maar eenmaal is, pleegt op den duur evenals dat groote blauw al het andere te overwinnen.

Enkele verzen uit Frans Bastiaanse's *Zomerdroom* bekoren door een warme aanvoeling van alle natuurgebeuren, een trouwhartige overgave daaraan, die in haar innigste momenten zich-

zelf bijkans of geheel vergeet, zooals in *Heidebrand* of in het luchtig-weemoedige *Dans der Bladeren*, dat zonder gewilden nadruk een kleinen kringloop van blijheid en verdriet doet meeleven - arme bladeren, wanneer de wind, die ze wegvoerde, zijn spel moe is:

> ‘Vallen ze, waar wind ze bracht;
> En zij worden, wat zij waren,
> Willooze opgejaagde blaren,
> Die daar onder *vreemde* boomen
> Van verloren zomer droomen...’

Maar roekeloos schijnen in dezen bundel bekentenissen als:

> ‘Mijn ziel was eens gelijk aan de opgesprongen krater,
> Die steden zet in gloed met nooit-vermoeden brand -’

want zij missen den metaalklank der doorleden verschrikking, en doen hoogstens denken aan een voorhistorischen vulkaan, nu tot een weekglooiende kom vol welig groen geworden, die bij menschenheugenis nooit tot een dreiging voor 't omringend land uitvlamde - en de bedoeling was juist omgekeerd.

Toen Giovanni Pascoli de smarten der dichters telde, zag hij de wreedste onder het beeld van een jager, die den gouden zangvogel zijner idee neerschoot uit de lucht, en dan bemerkt hoe wat hij van den grond raapt stem en zweving en glans verloor - en niet volstaat voor zijn avondmaal. Dapper is wie zulk leed met gesloten lippen verduurt, en niet uit zijn droeven buit toch een maal poogt te bereiden - hadden alle dichters dien moed, *De Vreemde Vogel* en *Een Zomerdroom* zouden tot nog dunner, maar waardevoller boekjes zijn ingekrompen.

Moeilijk valt het steeds den niet-geestverwant zich een onvertroebeld oordeel te winnen over zangen van dogmatisch geloof, die nu eenmaal wereld en leven omspannen met een net van verdeelende lijnen, waarin elk ongeloovige zich verwart. Dus zal hij van Collem's *Opstandige Liederen* het eerlijkst kunnen bewonderen wanneer de draad, die ze aan dat groote lijnenstel verbindt, door rijk en kleurig weefsel verbroosd verschijnt, in *Lente:*

> ‘Wij zijn de vlier, de ritselende gronden,
> De trage beken met de duizend monden,
> De helle ster die aan de lucht ging loopen,
> De paarse heide die kwam lichtend open -’

of in *De Blinde*, - maar begriploos staan tegenover *De Vergadering*, waar het ruwe kabeltouw bloot-ligt:

‘U te feesten ouwe proletaren,
Lieten wij de beste zangers komen,
Hebben ze der bourgeoisie ontnomen,
Bourgeoisie, den braven burgenaren.’

terwijl in volgende coupletten die burgenaren dan van uit de koù de warme zaal mogen ingluren, tot zij gesloten wordt.

Wat het Communisme ook voor heel anders denkenden waardeerbaar maakt, leek toch altijd allermeest zijn verlangen naar het goede voor allen, - en hoe argeloos klinkt hier de leus op van het beste voor enkelen.

Meer dan eens, bij het ‘schiften en schikken’ der *Strofen uit de Nalatenschap van Andries de Hoghe*, moet het Boutens te moede zijn geworden als een die tusschen de klanken eener vreemde stem zacht echo's zijner eigene hoort roepen. Toch is hier ook het andere geluid: de ijle stem van een mensch, levend in een grenswereld, zingend door nevelen die hem gescheiden houden van gewoon-menschelijke vreugd en smart. Wie een poos al zijn aandacht gaf aan de inwiegende rhythmen dezer *Strofen*, ontwaakt daarna als uit lang staren en luisteren naar zeegolven op de kentering van ebbe en vloed: elke golf stoof aan en brak en leek de zee nader te brengen... enkel in schijn, de zee bleef even ver en even geheimzinnig haar nooit-uitgeklaagd wee. Eén droefheid dreef wel telkens heel dichtbij - het leed van kinderen, door hun wezen-zelf tot eenzaamheid gedoemd naast het lichte spel van broers en zusters:

‘Onze vaders hebben ons niet geweten,
wij bleven voor hen als verstooknen:
alleen de blindheid onzer moeders
heeft ons vermoed en liefgehad.’

later het ‘siddrend leed der verbewusten’ meêdragend door een liefdeloos land, alleen nog wetend

‘ergens achter den bleeken horizon
een lang verloren onbereikbren schat -’

tot aan hun verlaten ondergang:

‘Naamloos en ongekend
niet meer dan eener vrouwe zoon...’

Maar het sterkst leeft toch de naklank der zee-ruisching, de steeds gebroken klacht om een ongekend leed.

En na deze verre zee, eensklaps, met J.A. dèr Mouw's Brahman de onderdompeling in een waterval, een wijden vloed

van levend water, alles in het rond overspattend met vreugde. Oók eene nalatenschap, gegeven aan allen, en groot genoeg om allen te verrijken. Want de weg naar de woning van dit geluk ligt voor elke ziel open, al moet wel altijd een zeldzaam wonder blijven wat deze poëzie tot leven wekte: het wonder der indische gedachte, zwijgend en onweerhoudbaar een westerschen dichtergeest doordringend, er eindelijk openbrekend in een bloei die van oostersch en westersch de kleuren saamsmolt. Door deze verzen gaat de zegetocht eener ziel langs steeds lichtender zelfherkenning: alles neemt zij op in haar vaart, het hoogste en het geringste, soms banaalste, het bombastische vaak niet schuwend - tot zij het Al omvat en met een glimlach zichzelf beschouwt. Hoezeer deze gang een opgang werd, blijke alleen door twee korte aanhalingen:

> ‘Aan 't wereldoppervlak stormen de dingen:
> Zelfs geen gedruisch zal tot in de afgrond dringen
> Waar stil de ziel aan 't hart van Brahman kleeft.’ (blz. 99).

Hier is nog scheiding, de tweeheid: de ziel, ontdaan van alles wat haar hinderend omhulde, tot God getrokken als de naald tot de magneet. Later komt de stijging waar zij tastend raakt aan het breukloos Eénzijn, daar:

> ‘Ziet de eéne Wever stil en zalig aan
> Hoe langs hem heen in eeuwig rythme gaan
> Zijn Godenrijke wereldvizioenen.’ (blz. 216).

Geeft dit niet een troostend vertrouwen: te voelen hoe overal, uit de verscheuring van den tijd, een onbewuste drang der menschenziel naar de Eenheid zich richt? Want ook het laatste der *Opstandige liederen* vloog met een forschen ruk hoog boven zelfgestelde begrenzingen tot een aanroep van de ‘heilige Gemeenschap van het Al’ - ons voor het raadsel stellend hoe zij ruimte vond in een geest, die kort te voren met een gebaar van zoo grimmig welbehagen de deur toewierp tegen ongewensohte gasten. En ook het smartelijk individualisme van Andries de Hoghe trilde even uit tot bevrijde rust binnen den kring dezer stilte:

> ‘Zoo draagt voor eén verrukten ademtocht
> de ziel de weerld als haar doorzichtig kleed,
> allevend middelpunt van 't evenwicht
> oneindger sferen siddrend overdauwd
> met het versch vuur van haar verzaligd leed...’ -

K.C. BOXMAN-WINKLER.

De moraal in het handelsleven, door mr. R. Mees. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam, 1919.

Een koopman zelf over de koopmans-moraal. En dus eenzijdig? Ten goede, een verdediging van het vak tegen de velen, die over laksche handelsmoraal den mond vol hebben? Of ten kwade, een uitstorting van opgekropte ergernis uit bittere ervaring?

Noch het een, noch het ander. Of, wil men, het een zoowel als het ander. Want dit is het aantrekkelijke in mr. Mees' beschouwing (die het eerst verscheen in *De Schakel*, orgaan van den godsdienstig democratischen kring (1918) en waarvan het begrijpelijk is, dat de redactie van het tijdschrift herdruk wenschte in boekvorm om wijder kringen te kunnen bereiken) dat zij zoo onbevangen haar best doet om alle kanten van het aangevatte onderwerp het licht te geven, dat ze toekomt.

Lees, hoe de koopman boven den ambtenaar gesteld wordt: ‘de koopman is werkzaam, hij werkt tot hij, klaar is; de ambtenaar werkt tot zijn diensturen om zijn... de koopman werkt vlug en prakties, hij zal in korte tijd zoveel mogelik afdoen; de ambtenaar werkt langzaam en omslachtig’ (bl. 12); de tegenstelling, erkent de steller intusschen uitdrukkelijk, tusschen een goed koopman en een slecht ambtenaar, maar toch wel typeerend doordat het koopmansbedrijf neiging heeft, juist die goede koopmans-eigenschappen, het ambtenaarsvak de strekking, juist die slechte ambtenaars-hebbelijkheden naar voren te doen komen.

En leg daarnaast de teekening van den ambtenaar op zijn best, niet, als de koopman, in de eerste plaats door zucht naar persoonlijk voordeel gedreven: ‘de ambtenaar, die zijn werk doet zonder aanzien des persoons, zonder kans op persoonlik voordeel, alleen ten bate van het algemeen, die zich een deel voelt van dat grote geheel, element in de grote maatschappelike organisatie, die daarin zijn persoonlikheid geeft en tegelijk het kleinere “ik” ondergeschikt weet te maken aan het grotere “wij”.... die ambtenaar bestaat’ (bl. 36).

Of zie over de eerlijkheid in den handel eerst bl. 14: ‘en is er een koopmansdeugd die waard is afzonderlik behandeld te worden, dan is het de goede trouw. De koopman zou zich zijn bedrijf niet zonder goede trouw kunnen voorstellen, en daarom is dit begrip een deel van zijn persoonlikheid geworden... een loyale opvatting, een aanvaarding van nadeel voor zichzelf, die vindt men bij de koopman eerder dan bij anderen’.

En vergelijk hiermede: ‘de prikkel van het eigenbelang maakt, de koopman niet alleen hebzuchtig en afgunstig, hij maakt hem

ook oneerlik' (bl. 21); 'het bedrog in de handel is zo oud als de handel zelf' (bl. 22); 'en waarom is nu het hele handelsleven van deze oneerlikheid doortrokken?: het is... het eigenbelang, dat hier gebiedend is opgetreden; het eigenbelang, dat wantrouwen vordert, het wantrouwen dat tot oneerlikheid leidt' (bl. 25 v.).

Uit dergelijke antithesen, die voor de buitenstaanders het wel heel moeilijk zouden maken, te gissen wat mr. Mees nu eigenlijk voor kijk op de moraliteits-practijk van den handel heeft, bestaat zijn boekje echter volstrekt niet uitsluitend. Synthese geeft hij ook, al geeft hij ze niet in een paar citeerbare zinnen. Hij ziet het koopmansbedrijf (het vooralsnog onmisbare, meent hij) met de oogen van den man die het liefheeft, maar juist hierom de gebreken naar voren haalde teneinde ze te kunnen temperen. 'Verbetering' heet een der hoofdstukken. Verbetering wacht hij van veranderingen in de maatschappij, die altruïstische gevoelens naar boven brengen, ook in de koopmanswereld, die ze trouwens te allen tijde wel gekend heeft (bl. 44 v.), en van loutering in het persoonlik leven, van kooplieden en van anderen. 'Wil de koopman vooruit, dan moet hij niet slechte, maar goede voorbeelden om zich heen zien, dan moet hij kunnen steunen op de maatschappij om zich heen' (bl. 43).

En zoo kon mr. Mees het aandurven (en terecht, want op de vaak onwetend moraliseerende en elkaar napratende buitenwacht zal dit frisch en eerlijk boekje zijn uitwerking niet missen), de klok te luiden, die oproept naar het koopmansvak: 'Jonge mensen, vooral, moet het handelsleven aantrekken. Het is er zo krachtig, zo fris, zo opwekkend. Het staalt de energie, minacht de sleur, heeft oog voor het nieuwe, heeft bovenal oog voor het werkelike. Het handelsleven is zo door en door reëel. Niet met de dingen zoals ze waren of zoals ze moesten wezen, maar met de dingen zoals ze zijn, heeft de koopman te maken.... In dat opwekkende, werkelike, volle leven, met de hele wereld vóór zich, voelt de jonge man zich op zijn plaats' (bl. 44).

v.B.

Ken ons land en heb het lief, door D.J. van der Ven (100e deel der Meulenhoff-editie, 1919).

Meer dan driehonderd bladzijden enthousiasme ligt zwaar, hoe licht elk hoofdstukje op zich zelf ook zij.

Zouden werkjes als dit niet beter verschijnen als dagblad-

artikelen of, liever nog, in een tijdschrift-met-platen (desnoods zonder des peinzenden schrijvers portret)? Een reeks kleurige feuilletons is nog niet een boek.

Maar daar er nu eenmaal zijn, die ook feuilletons knippen en bundelen, en dezulken grif het boek wel koopen, dat hun deze moeite spaart, durven uitgevers de uitgaaf aan. En als dezen den durf hebben, waarom dan eigenlijk niet? Ten slotte is het toch wel verheugend, dat deze boeken een markt vinden. Al preeken zij welbeschouwd voor bekeerden. Want als niet nu reeds, veel meer dan tien, twintig jaren terug, ons land door onszelven werd gekend en liefgehad, zou de heer Van der Ven het nog met tijdschrift-stukjes hebben moeten probeeren. Dit boek als volksboek bewijst, dat er met succes door hem en anderen reeds gearbeid is. En het werkt stevig door in de goede lijn.

v.B.

De kern van het sociale vraagstuk in de levensvoorwaarden voor het heden en de toekomst, door dr. Rudolph Steiner. Uit het duitsch vertaald door Marie Tak van Poortvliet. W. de Haan, Utrecht, 1919.

Er is geen reden om de vertaalster niet te gelooven, wanneer zij mededeelt, dat dit boek ‘in enkele weken in Duitschland en Zwitserland groote belangstelling gewekt’ heeft.

Er is wèl reden om dit een bedenkelijk teeken des tijds te achten. Zelfs vele redenen. Want het is per slot een allerzonderlingst boek.

Het maakt - prijst de vertaalster aan - het den menschen zoo gemakkelijk. Een andere zin is tenminste lastig te hechten aan haar uitspraak, dat ‘hier geen sprake is van een vastgelegd programma, maar het aan de menschen zelf overgelaten blijft in ieder afzonderlijk geval de juiste beslissing te kiezen’, een uitspraak, die bevestiging vindt bij dr. Steiner zelven (bl. 115): ‘zelfs in het geval, dat de verwezenlijking van de denkbeelden, die in dit geschrift.... uiteengezet zijn, tot iets geheel anders zou leiden, dan wat hier direkt aangeduid is, zou dit niet tegen de bedoelingen van den schrijver indruischen.’ Niet waar?, een zoo faciel profeet ontmoet men niet elken dag.

Wat bedoelt hij evenwel met deze scheiding tusschen zijn denkbeelden en de door hemzelf ervan verwachte gevolgen? Met het antwoord moet men voorzichtig zijn, want er is veel

onduidelijke omhaal in het boek. Doch vermoedelijk bedoelt hij dit:

Zijn ‘denkbeelden’ zijn in de kern een aanbeveling om het maatschappelijk leven in drie, ten opzichte van elkaar geheel zelfstandige, geledingen zich te laten voort-ontwikkelen, in een economisch deel, een politiek deel en een geestelijk deel, elk met eigen organisaties en vertegenwoordigende lichamen. Hoe deze zelfstandigheid - het woord komt voor om den haverklap der drie sferen van het maatschappelijk leven practisch denkbaar is, blijft te raden. En de raadselachtigheid wordt er niet kleiner op nu uitdrukkelijk wordt erkend, dat elk mensch in elke der drie sferen verkeeren zal: ‘in dat deel van het sociale organisme, waarin zijn beroep hem plaatst, zal hij staan met zijn zakelijke belangen; en tot de andere zal hij in levendige betrekking staan, want hun instellingen zullen zijn omstandigheden zoo beïnvloeden, dat een dergelijke betrekking er van zelf uit voortspruit’ (bl. 99 v.).

En waartoe zou aanvaarding van dit denkbeeld moeten leiden? Naar des schrijvers wensch niet tot afschaffing van den privaateigendom, maar tot een soort rouleeren van privaateigendommen, althans van productie-middelen, onder personen of groepen van personen, die ze het best ten algemeene nutte kunnen dienstbaar maken (bl. 73 en verder). Maar, als gezien, zoo de menschen er wat anders van willen maken, den schrijver is het eigenlijk om het even.

Ook verwacht hij, dat in zijn stelsel de menschelijke arbeid zal ophouden als ‘waar’ verhandeld te worden. Lassalle wist in zijn dagen hier vlammender dingen over te zeggen, zonder dat het intusschen ooit duidelijk is gemaakt, wat bezwaar daarin gelegen is indien maar de verhandeling plaats vindt tegen behoorlijken prijs. Nu hapert het veelszins aan dit laatste. Wat waarborg geven de drie zelfstandige sociale sferen van economie, politiek en geest, dat degeen, die arbeidt, zal komen in beteren doen doordat hij niet meer zijn arbeidskracht zal heeten te ruilen tegen geld, maar zijn aandeel zal heeten te beuren aan het mede door zijn arbeid tot stand gekomen product (bl. 63)?

Het boekje begint met goede opmerkingen over de moderne proletarische beweging. Zoo deze, dat het belangrijkste ervan niet gelegen is in den stelligen inhoud van het marxisme, maar in ‘het feit...., dat in arbeiderskringen als machtigste impuls een gedachtenstelsel werkt’ (bl. 16), dat de arbeider, zoekend naar een geestelijk leven, dat zijn ziel kan dragen en hem het bewustzijn van zijn menschenwaarde geeft, en dit geestelijk leven niet kunnende vinden, het vervangen heeft door het klassebewustzijn, dat uit het economische leven tot hem kwam (bl. 20).

Maar opmerkingen als deze houden toch niet de slotsom tegen, dat wij - de schrijver moge (bl. 96 v.) zachtkens tegenspartelen - hier te maken hebben met een wonderlijk onbruikbare utopie.

v.B.

Theo van Doesburg. Drie voordrachten over de Nieuwe Beeldende Kunst. Handboekjes ‘Elck 't Beste’. Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam.

Dit boekje is een pleidooi voor de ‘nieuwe beeldende kunst’, dat wil zeggen het expressionisme. Of eigenlijk geloof ik dat de ‘onderwerplooze kunst’ nog beter naam is. Want alle kunst is expressionisme.

De eerste der drie voordrachten heet ‘de ontwikkeling der moderne schilderkunst’ en is een soort van beknopte kunstgeschiedenis. Wanneer men bij het schrijven van een kunstgeschiedenis met de conclusie begint, is het verrassend hoe de feiten zich laten verklaren en schikken om tot deze conclusie te leiden. In ieder betooger steekt een advocaat, en hij moet al heel onhandig zijn als het hem niet gelukt althans zich zelf te overtuigen dat hij de juiste partij heeft gekozen.

De voordrachten van den heer van Doesburg nu, dienen om te bewijzen dat de beeldende kunst zich reeds eeuwen lang in de richting van het expressionisme, de onderwerplooze, of, zooals hij het noemt, de nieuwe beeldende kunst (beeldende in tegenstelling met afbeeldende) heeft bewogen. Of liever nog, dat zij in die richting is gestegen.

De Primitieven, de Renaissance, de Romantiek, het Impressionisme, Neo-Impressionisme, Cubisme, het zijn alle slechts fasen in het proces dat leidt tot de ‘onafhankelijk’ beeldende kunst van Archipenko, Mondriaan en Theo van Doesburg. Bij de Primitieven was het religieuze onderwerp hoofdzaak, bij de Renaissance werd de natuur het onderwerp, maar daar zoowel als bij de Romantiek had dat onderwerp nog te veel waarde. Het Impressionisme ‘was maar het voorgevecht der eigenlijke schilderkunst.’ Om deze geheel ‘uit de handen der natuur te halen’ kwamen achtereenvolgens het Neo-Impressionisme, Cubisme en Expressionisme opdagen. Dat het voor het goede verloop van dit betoog noodig is, zonderlinge, soms tastbaar onjuiste, soms onderling tegenstrijdige, altijd zeer eenzijdige definities en uitleggingen te geven, is gemakkelijk aan te toonen.

De Van Eycken en de geheele school van Vlaamsche en

Hollandsche primitieven, die na hen kwamen, moeten *pour le besoin de la cause* bij de Renaissance worden ingedeeld, immers zij behooren tot de meest aandachtige waarnemers. De tijdgenooten van Rembrandt - die zelf een gunstige uitzondering maakte - zijn natuur-copiïsten geweest. Vermeer, Hercules Seghers, Ruysdael en de Hooghe natuur-copiïsten! Ingres is anecdotisch en illustratief. Dat de Aziatische kunst, die om haar onnaturalistischen vorm en kleur ons hier ten voorbeeld wordt gesteld, zoo goed als de Europeesche Gothiek een zuiver religieuze kunst is geweest, waarbij het 'onderwerp' dus alles was, wordt voor het gemak vergeten.

In de illustraties, die tot verklaring van het voorgedragene dienen, is deze praktijk met nog meer vrijmoedigheid toegepast. Als type van laat-middeleeuwsche 'ideo-plastiek' moet een cherubijn van Fra Angelico dienst doen, een betrekkelijk realistische figuur. Maar waarom zijn daarbij de Romaansche en de vroeg-Gothische kunst geheel uitgeschakeld, waarin zooveel beeldhouw- en schilderwerk aan te wijzen is, in geest en vormgeving naiever, en aan de Boeddhistische kunst nauw verwant? Waarom krijgen wij als staal van de achttiende-eeuwsche kunst nu juist een exceptioneel sentimenteele Greuze te zien? Was er niets beters? En heeft de heer van Doesburg nooit van Hogarth gehoord? Waarom moet ons als contrast met de beeldhouwkunst van Archipenko nu bepaald een heel slap ding van Carpeaux worden vertoond, en niet iets van Rodin, Meunier, Minne, Metzner, Barlach? Waarom - ik meen het te weten. De schrijver wil ons niet voorhouden dat wij verbasterd zijn van den grooten eenvoud, waarin de menschheid het heerlijkste gewrocht heeft; hij wil - de gelukkige! - dat wij met hem zien, hoe wij na eeuwen klimmens, op het punt zijn den hoogsten top te bereiken. Hij kan ons niet toegeven, dat de beeldhouwkunst in de laatste kwart eeuw verrassende werken heeft geschapen, want hij moet noodzakelijk bewijzen, dat een volkomen omverwerping en verloochening van al het bereikte dringend vereischt is.

Mij schijnt de kunstgeschiedenis niet zulk een kinderlijk eenvoudig opstelsommetje en ik zie gevolgtrekkingen als de zijne slechts met ontkenning van schoone waarheden gemaakt.

De schromelijkste ontkenning van een onloochenbare waarheid is wel deze: Telkens in het betoog van den heer van Doesburg ontmoet men de bewering, dat de kunst tot dusverre de natuur heeft willen copiëeren. Altijd weer komt de stelling terug, dat de natuur slechts aanleiding tot het kunstwerk mag zijn. Alsof dit iets nieuws ware! Alsof niet in alle waarachtige kunst, bewust of onbewust, dit beginsel was gehuldigd! Men moet de

natuur niet uitbeelden of afbeelden, maar ‘ombeelden’, zegt de auteur (met een bedenkelijk Germanisme). Wie zegt van niet?

Maar dat is dan ook geheel iets anders dan ‘het overboord gooien van de natuurvormen’, waarbij de natuurvorm niet eens meer aanleiding is.

Om de ‘onderwerplooze’ kunst van Kandinsky, (maar door dezen alweer verlaten), van Mondriaan en andere modernen te verklaren, teekent de schrijver ons een hart, dat wil zeggen, het bekende suikerbakkershart, dat slechts in de verte op het menschelijk hart gelijkt, en zegt: ‘het is niet een hart volgens de *natuur*, het is 'n hart volgens het *begrip*. Het is het *begrip* van een hart.’ Het gevaar dat zulk een begripsvorm langzamerhand op een schablone uitloopt, daargelaten, heeft dit niets te maken met de kunst van Kandinsky, Mondriaan enz., die niet styleert in symmetrische vormen, zooals bij dat hart gebeurd is, maar elken vorm, die aan de natuur herinnert, verloochent.

Zoo zien wij dit betoog steeds op twee gedachten hinken, en in één adem verdedigen wat er het ‘ombeelden’ wordt genoemd, èn het volstrekte negeeren van elken natuurvorm, wat er het ‘beelden’ wordt genoemd.

Veel zuiverder zou de zaak gesteld zijn, indien de heer van Doesburg, als een tweede Mahomet, het uitbeelden van mensch, dier of plant eenvoudig verbood. Maar dan ook elke grafische *toespeling* op den vorm van plant, dier of mensch! Wij zouden dan een puur-mathematische ornamentiek krijgen, die het... stellig niet lang uithouden zou, evenmin als de orthodox-Mohammedaansche.

Er is in het ideaal der ‘onderwerplooze’ kunst iets aantrekkelijks: zeker purisme. Aan alle uitbeelding, vorming door menschenhand is iets onzuivers. Vorm niet, en gij zult zuiver blijven. Maar ik kan mij van deze uitermate zuivere schilderkunst slechts de voorstelling maken, niet ongelijk aan de voorstelling die de beschrijving door vromen wel van den hemel pleegt te geven, dat het er zeer vervelend moet zijn.

Het ideaal, te bereiken door die ‘onafhankelijke’ schilderkunst, wordt dan - in tegenstelling met het naturalistische, het literaire, het illustratieve - het aesthetische genoemd.

Welnu, een aesthetica, afgezonderd van alle ontroering, geestelijk of zinnelijk, schijnt mij het dorste van alle begrippen!

De schrijver maakt ergens een vergelijking, die men, als een verkeerd gebezigd wapen, tegen hem zelf richten kan. Hij spreekt ervan dat een tuinman, een botanicus, een houtkooper en een landschapschilder een boom elk op eigen wijze bezien. De tuinman zal zien, wat voor boom het is, hoe oud hij is, enz.

De botanicus zal u zeggen in welke landen hij groeit, de houtkooper weet de waarde van het hout te bepalen en het aantal planken dat eruit te zagen is. De landschapschilder, zoo heet het dan, ziet den boom ‘volgens de kunst.’ Zijn ervaring van den boom is een ‘aesthetische.’

Nu schiet het mij opeens te binnen hoe de geleerden om den persoon van Shakespeare twisten. De één beweert dat hij een arts moet geweest zijn, omdat hij zooveel van de geneestkunst afwist, de tweede wil bewijzen dat de schrijver van Caesar en Coriolanus stellig een staatsman was, de derde houdt hem vast en zeker voor een tooneelspeler en beroept zich op Hamlet's gesprek met de comedianten. Arme Shakespeare! Was hij maar alleen ‘aesthetisch’ geweest, zijn nagedachtenis zou in vrede hebben gerust. (Vermoedelijk zouden we hem echter niet meer lezen). Nu was hij een schrijver; ik denk echter ook aan Millet met zijn kennis van het boerenbedrijf, aan Rembrandt en zijn gemeenzaamheid met het bijbelverhaal. Ook zij konden het met de ‘aesthetische ervaring’ blijkbaar niet af.

Maar ik houd het er altijd nog voor dat de kunstenaar al die menschelijke ‘ervaringen’ niet minacht, maar in zich opneemt en verwerkt; dat juist bij de hoogste kunst het objectieve en het subjectieve, de natuur en de geest die de visie bezielt, elk een gelijkwaardige plaats innemen.

Met dat al, een te handig verdediger kan ons een zaak tegenmaken, en niettemin kan het een goede zaak zijn. Helaas, de hier gepredikte leer heeft reeds geleid tot het meest laatdunkend dilettantisme alom. Geen wonder, want bij deze ‘onderwerplooze’ kunst, dezen op eigen aesthetica vegeteerenden geest is zelfcritiek een onmogelijkheid. Hoevelen hebben den raad, de natuurlijke vormen overboord te gooien, niet zóó verstaan, dat zij ze eenvoudig niet aan boord hebben genomen? Waartoe ook? ‘Hoe hooger het levensgebied, waaruit het kunstwerk groeit, is, hoe verder het kunstwerk van de schijnvormen der natuur zal afwijken.’

De schrijver van dit boekje - die zoo vriendelijk geweest is het o.a. te illustreeren met eenige reproducties naar zijn eigen werk, om elk misverstand te voorkomen omtrent dat, wat de ‘nieuwe beeldende kunst’ zijn moet - beschikt over kennis en welsprekendheid. Maar hij is dermate bevooroordeeld ten gunste van één enkele onder de vele moderne richtingen, dat hij als leidsman voor degenen, die hun tijd willen begrijpen, niet kan worden aanvaard. Hij brengt hen in een doodloopend slop.

CORNELIS VETH.

Erratum.

In de October-aflevering moet op bl. 86, regels 12 en 11 van onderen, gelezen worden: ‘Mollerus, Six, Kemper, (Falck en Elout wendden het af)’. - Elout heeft bij deze gelegenheid zijne opinie over den adel, tijdens de beraadslagingen der grondwet-commissie ten beste gegeven (zie *Ontstaan der Grondwet*, I, 508), niet verloochend. De verheffing van een gedeelte der familie Elout in den adelstand dagteekent van 1854.

Walmende lampen.

Derde boek.

Vierde Hoofdstuk.

Toen Hamster, na een laatste fietsrit, de sleutel in het huisslot prikte, wist hij dat het nu wel geweest was. Soms had hij gedacht: was het alles noodig, moest hij terugreizen met de ‘collega's’, hij hoofdredacteur en vijftien jaar ouder die, als het heette, nu eens plezier had, zèlf zich van de doeltreffende regelingen in Zeeland te overtuigen? Meta wou hem te eten houden, maar dan zou hij 's avonds niet verder dan Middelburg zijn gekomen. Nu was het ‘samen uit en thuis’: ook tegenover Zwart en Isa. Met de reiskameraden na-etend in Central, trof hij er Grondijs en Wolters en Wittigs aan heel een tafeltje journalisten: zijn tocht kon dus zoo authentiek mogelijk doorgaan voor iets dat hij in het belang van het *Nieuwsblad* begonnen was en had voleindigd; en tot een laatste versteviging van die zoo knap geredde schijn, fietste hij langs de krant naar huis, om zijn verslag voor het volgend nummer in de brievenbus te stoppen en ontmoette op de stoep de concierge, die met zijn vrouw kwam uit de komedie. De ‘collega's’, in Zeeland even weinig bekend als hij, zouden aan zijn verwantschap met de dominee van Ritthem alleen getwijfeld hebben, indien deze eerwaarde toevallig familie van één hunner was geweest; gelukkig bleek zelfs de naam van het lieve dorp hun onbekend: de door Hamster gegeven karakteristiek van de vijftiende-eeuwsche kerk hadden ze in de *Gids* kunnen vin-

den, met het aanschaffen waarvan zij, naar zijn voorbeeld, de Zeeuwsche onderzoekingen waren begonnen. Ook Meta bleef achter in goede stemming, al had haar openhartige aard zijn eisch van voorloopige geheimhouding niet gemakkelijk aanvaard. Nu restte dus alleen nog: Isa en ach, dat was de gevaarlijkste vesting!... maar zóó gelukkig had hij gekolfd, een rustig nachtje mocht hij zich gunnen; eerst daarna zou hij zijn zuster terugzien.

Geruchtloos droeg hij de fiets naar binnen en trok zijn laarzen beneê in de gang uit; doch toen hij, beide in de hand, zich oprichtte met een lichte zucht, deinsde hij, adembenomen verschrikt - want in 'r peignoir van sarongstof stond Isa halverweg de trap en staarde hem aan... Hij was verraden!

- Gefeliciteerd, was al wat ze zei - actrice, en goed, in het werkelijk-leven.

- Slaap je nog niet?

- 'k Heb op je gewacht. Nico had ik willen wekken, dan had die hier kunnen staan met bloemen. Hij zal zóó blij zijn met een ma.

- Ga binnen, zei Hamster, terwijl hij de deur der huiskamer openduwde.

- Mag ik nog? Altijd even gastvrij.

- Waarom ben je zoo geestig, Isa?

- Geestig, ik? Maar beste jongen, deze aardigheid is toch van jou?

- 't Is heelemaal geen aardigheid, Isa.

- Ernst? Dat dacht ik al! De veelgelezen auteur van het *Practisch Optimisme* doet zoo onpraktisch als een kind, de enkele keeren dat ie het op z'n heupen krijgt ook 's eventjes iets te durven. Een ander denkt dat het gekheid is, maar Bertus Hamster meent het echt. Z'n zoogenaamde zoontje, z'n wezenlijke zus en ook z'n directeur wil ie laten gelooven dat ie voor zaken op reis zal gaan, hij de wijsgeer als simpel reporter; maar iedereen begrijpt heel goed, dat ie net als een schooljongen spijbelt.

- Je raaskalt. Heb je geen kranten gelezen? Vanavond stond er me tweede stuk in.

- Maar geen enkel woord over Meta, de zieke Meta in de duinen, ziek van verlangen naar mooie Bert. Dàt hooren

we hier langs een andere weg. Vrouw Stroohuls moet 'et 'r jongen schrijven, al twee dagen wachtten ze op meheer Hamster. De majoor had toch zóó'n pret.

- En wat dan nog?

- Juist. Wat nu nog? De dag vóór je vertrek heb je als welmeenend broeder je directeur nog weer eens de waarheid gezegd: hij moet nou eindelijk met me trouwen, dan kom jij vrij en trouwt met Meta... Nee, hier zei je natuurlijk niets van. Zoo'n altruïst, dacht enkel aan mij, 't heil van z'n zus en dat van Zwart... Maar die kijkt je in de kaart, Bert! Hij wil je aan z'n krant wel hou'en, zelfs gaf ie je net nog dat boek van je mee, om cadeau te doen aan je liefje... Schrik je? Jongen, dacht je heusch, dat wij dupe waren van jou?

- De eenige dupe, Isa, ben jij.

- Dat denk je... misschien. Omdat je graag wilt. Jij met je uiterlijk fatsoen... De schoone schijn, die is je heilig! Maar toch, 'n echtscheiding vindt je niks.

- Wat?... Dus jij wilt het nog langer zoo houden? Maîtres van Zwart voor heel Den Haag!...

- Wat 'heel Den Haag' denkt, laat me koud. Ik bind me voor geen tweede keer!

- En je denkt dat ik zoo iets duld? Mijn zuster, getrouwd, maar d'r man in de oost, die daar in het openbaar z'n gang gaat; en 'n liaison die zij afficheert, die ze de *topic* maakt van 'n feest, waar *hij*, mèt z'n vrouw recipieert...

- Al spreek je nu Engelsch en Fransch door mekaar, je deftigheid moet het verdragen, vrindje. Je heele positie dank je hem, dank je mij die je aan hem opdrong... ja opdrong, want hij nam je om mij, het is de conditie geweest die ik stelde...

- Je voorwaarde... dáárvoor... was toen actrice!

- Zeker! En dat is geprobeerd. Zwart heeft hierin gedaan wat ie kon. Niet zijn schuld, dat ik niet deug voor tooneel, voor samenspel! voordracht, dat is me terrein. Jij hebt toen bedacht bij het Amstel-Tooneel, net of hij die baantjes maar had te begeven en zóóveel heb je daarover gezeurd, dat Meta, die niets liever wenschte en nog naïever is dan jij, nog kinderlijker in alles zich bloot geeft, ook na d'r ondervinding in Brussel; van niets anders praatte, met iedereen,

dan van mijn gaan naar Amsterdam... Natuurlijk, dan kwam de plaats hier open! Och, 't lijkt zoo slim. En 't is zoo dom. Ik had een goeie man voor je liefje, Kees had waarschijnlijk wel eenmaal gebeten, al was het alleen om z'n oom te plezieren; maar de manier waarop zij hem heeft afgesnauwd en al d'r poezigheid met jou, heeft die jongen voor goed genezen, toch al zoo prettig gesteld op z'n vrijheid.

- Isa, je liegt! Je hoopte te trouwen. 'k Had zonder dat niet aan Meta gedacht.

- Niet? Och, stakker! Cela se comprend. Toch een vrouw die graag veel voor je zijn wil. Ook als vriendin. Puur ideëel... En wat kan jij meer verlangen?

- Zwijg! Háár liefde - daar kun jij niet bij. Dat gaat boven jou bevatting.

- En dáárom dorst jij 'r spreken van trouwen? Tweede editie van 't Londensche drama!.... Blijf bedaard, 't is middernacht. Bedreiging van jou is enkel lachwekkend. Meelij heb ik nog altijd met je. Ook zeg ik niet... als ik getrouwd was... Maar het kan niet, hij mag niet scheiden. Ook hij is afhankelijk, Bert. En zij wil niet, alles verdraagt ze, dat heb je gezien, toen te Wassenaar; maar in een scheiding stemt ze nooit toe, ze heeft het me in me gezicht gezegd: doe wat je wilt, maar ik blijf zijn vrouw.

- Zoo. Ja...

- Hadt je 't maar geweten! Nie'waar, dan was je zoo ver niet gegaan? Held ben je! Ingezakt zit ie al neer... Blijf je Meta maar courtiseeren. Lief ben je, mooi - ze vindt je 'n Adonis, vergeeft je grif je twaalf jaar ouder. Blijf haar vriend, 't is je gegund. Alleen - we hebben een duister vermoeden, Zwart vooral, dat die reis naar Zeeland verband houdt met veel grooter plannen... dat je nòg weer... nu met Meta, op net zoo iets broeit als te Londen met Cor - en daar kom ik een stokje voor steken. Ik scheid niet, trouw niet... Zwart's zaken staan prachtig, maar alles zit dooreengeward, hij kan zich niet losmaken van haar famielje... Je ziet dat ik open kaart met je speel - 't is trouwens nèt evenveel jou belang. Dus, ik blijf die ik ben en hier in huis - verder kun je doen wat je wilt. Goeie nacht.

* * *

- ...‘Held ben je!’ zoo had Isa geschimpt. En bij het ééne, als schichtig flikkerend elektrisch-lampje in de hol-duisterende nachtkamer, waar roerloos de vele planten stonden, die wezenlijke en nochtans slordig behartigde liefhebberij van zijn onbezonnen, ontoerekenbare zuster; deed deze smaad, die Albertus Hamster pijnlijker had getroffen dan wat nu ook van Isa's verwijten, de spotternij, dwarsdrijverij; deed deze uitval in 't moe-werkend brein de naar hij besefte wonderlijke gedachte ontstaan aan Cyrano de Bergerac, die een stuk van een balk op het hoofd krijgt. Hij was géén held, dit wist hij wel! En wat baatte zijn uiterlijk hem, daar hij de suprême macht over de vrouw miste en dit tekort ten slotte meer beteekende dan de door velen harer immers makkelijk vergeven leelijkheid van een geestelijk en lichamelijk wel-mannelijke Cyrano?

Of ook hem straks onder het fietsen iets zwaars en hards op de fijn-gevormde schedel gevallen ware - zoo voelde hij, wat nu gebeurde.

Wel was nòg erger dan dit smalen op zijn erkend gebrek aan moed, de hoon van zijn wreede zuster geweest, eens, toen hij, daar het gezegd worden moest, haar verwijten had durven maken over wekenlange zorgeloosheid in de huishouding, over volslagen veronachtzaming van Nico; en zij de rechtmatigheid van die klacht omverwierp met de giftige schimp:

- Jij bent gemeener dan een koekoek! Je bent ook net het omgekeerde - die steelt het nest, jij stal het ei.

Die... diefstal, altijd dat ééne uit Londen, het was *de* wandaad van zijn leven, de alles voor goed beheerschende domheid; en ja, niets dan gebrek-aan-moed had hem ertoe in staat gesteld. Hij trouwde de ‘gevallen vrouw’ en deed daarmee zijn eigen val. In de waan zich te wreken op de natuur en op een maatschappij die hem uitwierp, verkreeg hij zelfs de schijn-van-geluk niet, waardoor hij, als een stil gezinshoofd, gelijke kon lijken van iedereen; en ook de vrijheid ‘stal’ hij niet, want pijnlijker dan honger in de wereldstad, grievender dan dom slechtbetaald werk, wranger dan de minachting van Cor's familie na haar plotselinge dood, die algemeene, als vanzelfsprekende achterdocht, die hooghartige weigering om in zijn trouwen met de zwangere iets te willen zien van deernis, bij berekening eenig gevoel;

striemender dan het geeselend briefje van professor Van den Bongart; bleek zijn gebondenheid aan Isa, afhankelijkheid van een eigen zuster, die, zelve tot alles bereid en in staat, ook hem alles toestond, mits hij haar vrijliet - haar vrij liet èn haar bij zich hield.

Hamster besefte: hij spéélde hoog spel. Toen hij Zwart had trachten te dwingen; althans te dringen, te overtuigen, dat Isa's betrekking tot hem niet kòn duren; sprak de broer in haar belang, doch verzweeg hij zijn eigen bedoeling: voor die terughoudendheid kwam nu de straf. Smadelijk wàs de situatie; de geldman had hen beiden vast! Wel zat de kerel ook zelf gebonden, doch wat maakte dit uit voor een bruut als Zwart, die alles vereffende met zijn veerkracht, weergaloos als man-van-zaken, gebonden aan zijn vrouws familie, van wie hij om het geld niet los kon, maar die hem hierom ook niet los wou? Het geld - niets anders telde daar. Doch zat ook hij, Hamster, niet vast door het geld: dat schamele loon, bij hun grove winsten en dat hij nog ‘aan Isa dankte’, zooals hij wel wist dat Zwart het beschouwde, ondanks de herdrukken en de reclame? In het oog van een doortastend mensch als Zwart, grof maar moedig, even geestkrachtig als oppervlakkig, misten Hamster's ‘preekjes’ waarde, en de werkelijkheid gaf de vent gelijk: met kunstmiddelen moesten de boeken, druk na druk, aan ‘ons lezend publiek’ worden opgedrongen... Ach, wat dit kreeg, wàs immers leugen! Nooit was het meer dan de helft van een mensch, altijd gaf het de halve oprechtheid van wat die mensch slechts graag zou willen, dat hij alles voelde en dacht.

Waarschijnlijk had Meta vanavond in *Het Breedere Doel* zitten lezen en zag ze dáár de man die ze liefhad. De man die hijzelf zou wenschen te zijn! De andere moest ze nu leeren kennen. De man die... *smalte* was in alles...

Zoù hij het nog wagen?

Hij voelde de moed tot breken te missen. Hij wist-of-wenschte zich oosterling. Al was hij enkel op Java geboren en zonder eenig donker bloed, de onweerstaanbare drang om zich toe te geven, zich met zelfverwenning te streelen, nu, na zulk een vermoeiende dag en de schrik van Isa's ontvangst; deed zijn gedachten welbehagelijk als wegdrijven in een, naar hij helder besefte, fatalistisch op zien komen spelen, of er

nog iets zou verwezenlijkt worden van al het blije, innige, lieve, waar Meta nu wellicht van droomde...

Zuchtend knipte hij het licht uit en zacht betipten zijn sokkevoeten de in het nachtstille toch krakende trap.

* * *

Ook nu beklaagde Isa haar broer, zooals ze altijd met hem te doen had. Haar famielje was in de neer geraakt, na de ontijdige dood van vader; maar Bert werd nog anders door 't lot geknepen. Zwakkelingen zooals hij moesten rijk trachten te trouwen. 't Had Bert, ondanks alles, wel kunnen lukken. Dat fijne gezicht en die lieve manieren... maar ja, een huwelijk werd het niet en, met veel minder edele lafheid, kende de stakker die angstvalligheid van het geweten, die de mensch scrupules ingeeft, waardoor hij te vaak goeie kansjes voorbijloopt. Pas met Cor dorst hij het aan: - alsof haar toestand geen duidelijk blijk gaf van wat ze aan het huwelijk vroeg! Maar met al zijn vereering voor Spencer, zat de adspirant-wijsgeer danig vast aan wat zoowel in Engeland als in Nederland door de conventie ten plicht gesteld wordt en daar hoorde het meebrengen van een vader toe voor een fatsoenlijk Hollandsch meisje, dat daarginds een kindje wachtte. Dat haar moeder Markus heette en ze ver familie was, deed enkel dienst als introductie. De smaad, door al wat die naam mocht dragen, uitgestort op Bert's eigen vader toen hij, ambtenaar zonder vermogen, een meisje dat zoo heette, dorst vragen; zou voor een ander een reden geweest zijn om dit meisje met Markusbloed in haar schande-ab-ovo te laten zitten. Maar bij Bert gingen opeens alle drijfriemen der grootmoedigheid aan het draaien en hielpen tevens zijn hebzucht vooruit; en niet geveinsd was zijn verbazing, toen vrienden hem de rug toekeerden en Corretje's broers de ‘man’ van de zoo gauw na het kraambed gestorvene weigerden als vader van Nicotje te erkennen... Ach, la comédie humaine hield in die dagen zelfs voor haar, vroegwijze Isa, nog van 'r mooiste intrigues verborgen; kalm hoorde ook zij de smaad niet aan die er kwam neergestriemd op Bert. Haar bijstand was een compromis. Wel zonderling, als om Vader te wreken, traden Bert en zij kort na elkaar en zonder afspraak met verwijderde leden van het Markus-geslacht in echtverband; en

toen ze haar man terug naar de Oost had en Bert een pleegmoeder behoefde voor de zuigeling waar hij in dubbele zin vreemd mee bleef zitten, hielp ze terzelfdertijd hem aan een baantje en zichzelve aan een *home*... Waardoor was dit tegengevallen? Door die tweeslachtigheid van Bert, welke ook was in zijn karakter, zoodat hij nooit wist wat hij wou en het zich aldoor moeilijk maakte, voornamelijk uit ijdelheid. Ook hierin waren ze broer-en-zuster! Ze nam het de arme jongen niet kwalijk: daarvoor was hij te veel als zij; en ze begreep dat hij door zijn gesteldheid gedreven werd tot onmachtig verlangen, van-alles wou en dan weer niet-wou, en in elk geval begeerde zijn rolletje voor de menschen te spelen; maar in de praktijk van hun beider bestaantjes botsten hun wenschen, plannen en verplichtinkjes telkens lastig tegen elkaar. Vandaar dat hij nu wenschte te breken! Ja, Bertje hing graag de ethicus uit, hij had maar dominee moeten worden, zooals Oom te Voorschoten indertijd aanried; maar... kwam hij met een medemensch in het water te vallen, dan redde ook hij toch eerst zichzelf, zelfs als die mensch het ‘zusje’ was, waar hij vroeger de voogd over speelde, weliswaar meer in naam dan door daden! En de stille geniepigheid, altijd de toevlucht voor zijn zwakte, diende zijn zin voor romantiek, waar de stukjes in het *Nieuwsblad* zoo menige opluistering aan dankten en die nu zelfs op later leeftijd, hij was toch bijna veertig jaar, nog dreigde in te grijpen in zijn levensomstandigheden... Goeie Bert, zoo hij eerder gekund had! Uit de latijnsche les, die hij indertijd de ijdelheid had zijn ‘begaafde zusje’ te geven, heugde haar het ‘non bis in idem’ - het Toeval was toch een grappenmaker, dat het deze pseudo-minnaar tweemaal eenzelfde kluifje voorhield en 't smakelijkst voor het laatst bewaarde. Want de wat grof-gebouwde, doch behaaglijke, vroolijke en rijke notarisdochter kon een zorgelooze verwenneling als Kees Tuinstra, die van zijn modellen kreeg wat hij begeerde, onverschillig laten, althans tot het huwelijk ongeneigd; de welsprekendheid waarmee zijn even polygame Oom hem dit lekkerbeetje aanprees, bewees wat de mannen aan een uit de kluiten gewassen vrouw als Meta behaagde... Oom's ‘kleine heks’ had het aangehoord. - Dat Bert *hun* verhouding niet wou begrijpen! Misschien was het eerder:

niet kon begrijpen! Want hierin waren hij en zij, de broer, de zuster, antipoden - of wellicht toch aan elkaar gelijk: onmachtig door onvoldane verlangens - een starende honger, die géén man begreep, tenzij juist een totaal-beroofde...

Zwart wilde niet dat ze te Amsterdam kwam, ‘niet bij Minnie’... de cynische bruut! Nooit deed hij iets, om haar bij het Amstel-Tooneel te krijgen, ondanks maandenlang beloven. Het heele plan was niet meer dan een praatje, aanvankelijk om Bert te paaien. Toen *zij* er op inging, trok Zwart terug en kwam hij met zijn ‘groote liefde’, die haar hier in Den Haag mòest hebben; en wéér met het grove geschut, de scheiding!

Begréép hij dat ook zij *niet* wilde?

Bestáát er iets anders... dan hartstocht èn deernis?

Isa besefte: gevaarlijk terrein! De dichteres van Het Levenslied, die, alweer precies als 'r edele broer, de veelgelezen promotor van het *Practisch Optimisme*, 't publiek van het mooie leven vertelt en zelf alleen de narigheid ziet. Interessant bleef de rommel altijd, al leek het wat veel op een conte cruel. Welke romancier evenaardde de voorzienigheid in eigengereide grilligheid? Dat ze Minnie moest vinden in 't huis van De Wilde, de man die, met zijn vast pessimisme, de eenige, heel 'r leven zijn zou, die invloed oefende op 'r geest. O, ze was hem behendig ontglipt: orde bracht hij in 'r denken, iets als een basis van algemeenheid, een regel, het steunpunt van een beginsel, voor dagen dat de eenzaamheid drukte, dat ze van alle afleiding walgde - maar nooit drong hij tot 'r gevoel door. Dit had misschien kunnen gebeuren, als hij een man was om op te verlieven. Geestelijk kreeg hij kracht over haar, want zijn denken gaf haar verklaring. Zóó zeer onderging ze die kracht, dat zij een oogenblik zich kon verbeelden hem aan Minnie te benijden, jaloersch te spieden naar alles van Minnie - tot ze de oorzaak der afgunst begreep. Toen hoopte ze dubbel dat hij háár liefhad, aanziend hoe sterk en hoog zijn trouw was... Sedert was zij onvatbaar voor ernst en zocht vergeten in Sprudel van grillen, met behaagzucht als vaste drijfveer. De Wilde had 'r 't zich kennen geleerd: de ijdelheid leerde 'r alle komedie, ook het áánhoudend spel met Zwart, de griezelige omgang met Boelens, 't vertoon der dubbele

adoratie aan het altijd nog stroef-hooghartig Den Haag!

Het was, wat Bert gestadig griefde - doordat het aldoor zijn ijdelheid raakte. Het gaf hem een voordeel, waarvoor hij blind was. Hij, zoomin als De Wilde besefte, hòezeer Zwart neerzag op hun werk en dat hij in deze geringschatting sterkstond doordien het groote-publiek hem gelijk gaf en hij voor het *Nieuwsblad* beiden kon missen. Bert was er eigenlijk overbodig, ondanks de herdrukken van het boek, uit artikeltjes van de krant gebundeld. Gemengde Berichten en Sport, dat was het; maar kunstbeschouwingen en preeken - de menschen hadden wat beters te doen dan braafheid en diepzinnigheid lezen! Bert wist het, dorst het niet bekennen. Alweer was deze lafheid zijn kracht, maar ook een gevaar, met betrekking tot Zwart.

- Dit, lieve jongen, heb je vergeten.

Dus verwoordde het einde van Isa's gepeinzen, de avond dat Meta's broer haar verraste. Zij dacht dat haar waarschuwing, de nacht van Bert's terugkomst, zou hebben volstaan. Wel wist ze van Zwart dat er elke morgen op 't *Nieuwsblad* een brief uit de Zeeuwsche schuilplaats kwam, in een krantecouvert verscholen, aan de Hoofdredacteur, ‘persoonlijk’; doch een wisseling van minnebrieven scheen haar niet erger dan een natuurlijk gevolg van Bert's escapade. Meta's familie erbij, was iets nieuws; het erge, onweerlegbaar bewijs, dat Broertje gevoel voor maat had verloren.

Nu werd een ander optreden noodig. Echter besloot ze, niet nogmaals hem op te wachten, toen hij ook die avond laat thuis kwam. Hij vond het door Truitje gedekte hoekje met de kaas en de Haagsche beschuitjes en een kannetje karnemelk, nadat hij het licht had laten knippen, in de strakverlaten kamer; en eerst de volgende middag aan tafel, vertelde ze, daar Nico bijzat, dat die broer van juffrouw Van den Bongart er was geweest, met een felicitatie waar ze niets van begreep. Ze zei niets anders; hij dorst geen vraag doen.

Om meer dan één reden had zij besloten, kalmpjes af te wachten; geduldig, uit voorzichtigheid, maar met een bijoogmerk. Meer en meer wekte Meta haar wrevel. En zij dacht aan het spel van de poes met de muis.

* * *

Nooit zou Meta 't moment vergeten. Achter de laatste wagen der stoomtram, als drie die iets verbodens bespraken, plotseling aan alle menschen ontvlucht, zoo stonden ze tusschen de rails op het grind, ter zij van de hofstee met oud geboomte, in de openheid van het dijkje door landen, die voortnevelden tot de grauwte der duinen.

Erger nog dan de schrik vol angst, dat aan Bert's dringend verzoek niet voldaan was, neep haar ontsteltenis over Her, die vervaald, met verdofte oogen, opeens weer het gelaat had van Brussel. En dat na die blik van straks uit de tram... Zij begreep dat hij haar geluk niet vertrouwde en weer giftte het door haar bewustzijn, dat zijn vreugde minder haar liefde, dan het eindigen gold van haar schande. Een verstrakking zonk over haar, doch tevens doorpriemde haar denken een inzicht, een sterke helderheid van willen; doorschouwde zij de situatie: Ly zat daar in de huifkar te wachten, die mocht het niet weten, Her mocht zoo niet kijken: Baasje zou er maar weer onder lijden, al was het voorloopig nog onbewust... En met een lach die ze valsch en gemaakt wist, gaf ze gauw Papa gelijk: Hamster was schrikkelijk conscientieus en natuurlijk, een zuster in huis, die zet je zóó maar niet buiten de deur; maar ze hield toch van d'r broer; dus, als ze inzag dat die z'n bestwil...

- 't Is te hopen, zei Her, nog toonloos.

Doch reeds waren ze bij de huifkar en, wat Meta haar warmte teruggaf: - Dàg Ly! groette Her, maar hij liep vóór het paard heen en bukte bij zijn ‘lieve Baas’.

Toen Meta thuis kwam, lag er een brief. Daar kon nog niets in staan van Her's bezoek. Wel stelde de toon hare liefde gerust. Doch eerst toen die van de volgende dag, 's middags gevonden, nadat ze haar drietal tot de halte had uitgeleid, even opgewekt bleek en innig, voelde ze zich weer waarlijk de oude. Bert schreef niets over Her's bezoek: zou Isa het voor hem hebben verzwegen? 't Vermoeden bereidde Meta op strijd voor, tenzij... maar beslist was er immers nog niets - anders zou Bert het wel juichend berichten! Tweemaal begon zij een brief aan Isa; eerst een die oprecht alles zei en die ze haar via Bert dacht te sturen; toen een kort, kalm vriendelijkheidje dat ze, boos op zichzelve, verscheurde. Soms verweet ze zich, minder aan Baasje

te denken. Bertha zorgde best voor het ventje en hij genoot van het mooie weer. Ook was hij plotseling gaan loopen. Hoe dikwijls had hij het al beproefd; maar juist zijn vlugheid bij het kruipen, deed hem zakken, voorover vallen, zoodra hij losstond of iemand hem losliet. Toen opeens, 't was achter het huis op de oneffen bodem van helmgras, kwam hij, tegen zijn wagen leunend, balanceerend op Bertha toe. Meta was helaas geen getuige; de wroeging over verwaarloozing wrong, toen de vrouw van zijn daad vertelde, hem prijzend om zijn moed en flinkheid. Meta wist niet wat te zeggen; verlegen zag ze haar lieveling aan. Sedert deed hij het telkens weer en had er plotseling een woord voor: *teppen*, hij wrong zich los om te teppen en kwam dan wijdbeens aangetrippeld, beide armpjes voor zich uit, als om zoo noodig een steunpunt te grijpen. Zonder sokjes, in pantoffels, deed hij zijn pasjes, en keek naar zijn voetjes, en viel juist hierdoor vaak voorover.

* * *

Hamster voelde zich kluizenaar in zijn kamer. Van beneden klonk telkens gezang bij piano; Isa had een leerlinge bij zich en Karel Mullens, haar accompagnateur. Straks was ook Zoelens er even geweest: in zijn auto, tot een tocht; en Isa had ‘voor hem’ gezongen, als schadeloosstelling dat ze niet meeging. Nico was dit komen vertellen, nadat Tante hem uit de tuin had geroepen, om koekjes en een kopje thee. Het was een zonnige Zondagmiddag - zomerweer, doch herfst in Hamster. Tante Isa had laten vragen, of Papa beneden kwam; en toen hij wegbleef, thee gezonden. Met weerzin dacht hij aan Karel Mullens, die bohémien met grijze krullen; en de leerling, door Isa gekenschetst als een ‘mal, aanstellerig wicht’, wekte ongezien zijn wrevel; hij wist zich korzelig geluimd en nochtans vond hij zich werkelijk zielig, daar hij op een zomersche Zondag, in plaats van tusschen de bloemen der serre en bij zijn kleurig, geurig tuintje, aan 't raam zat op een bovenkamer. Zijn zuster bracht raar volk in huis! Toch deed ze duidelijk haar best om het hem naar de zin te maken; ook vanmiddag, met thuis te blijven, niet bij Mullens te repeteeren; en

vooral met dat roepen van Nico - meestal had ze maar één gedachte: de jongen 's Zondags kwijt te zijn.

Om zich af te leiden, had Hamster in een Duitsch werkje van Maeder over Psycho-Analyse gebladerd - er zou daar misschien een causerie over te schrijven zijn voor het nummer van Zaterdagavond. Wàs de Droom een veiligheidsklep, naar de voorstelling van Freud; kanaliseerde hij emoties?... 'Symbolische vervulling van een onbewust en verdrongen wensch'. Vervulling? De droom? - Hamster slaagde heel deze dag niet, aan de strakke druk te ontkomen van een weemoedig leegheids-betreuren, na de hersenschimmen van 's nachts ontstaan. Altijd *de* droom die wederkeerde, plotseling, na tusschenpoozen welke somtijds jaren duurden. Hier te Rijswijk was dat begonnen, kort na de terugreis uit Engeland, als een hernieuwing van werkelijkheids-indrukken die reeds daar een verlangen lieten, en vaak in de slaap met heugenissen van Indië als werden omzoomd. De zomer in Wales, waar hij les had gegeven bij de rijke Hollandsche joden, wekte na 't wrang ontberen te Londen, 't sloom loopen door mist als ook-een-arme, 't gevoel van terugkomst tot waar hij hoorde: een erf als van grootmama Markus op Java, comfort, statigheid die vanzelf spreekt, onderscheiding als iets natuurlijks, hij uiteraard daarin opgenomen. Judith en Ruth die met hem dweepten; hij waarlijk vervuld van zijn Spencerstudie, zich droomend buitenman-filozoof. Niets reëels, dat die toekomst voorspelde en later nochtans een wee betreuren van wat hem misschien.... misschien was ontgaan. Nooit was zijn diepste gevoel ontkomen aan deze voorstelling als hoogste levensmogelijkheid; en schamper besefte hij bij het ontwaken, de morgen na het gesprek met Cor waarin hij zich aanbood als vader voor 't kind, hoè anders zij was dan een Ruth en een Judith...

Sedert, die droom.... En nu, plotseling, weer, na de bedroefde brief van Meta, die van streek was, doordat hij niet schreef! Dagen lang had hij volgehouden: elke morgen toch een brief, hoe angstig Isa's houding hem maakte: telkens - ach, het werd iets als cliché, teederheid die niet meer recht uit het hart kwam; lust en moed, bij neerslachtigheid, twijfel, waarvan hij niets openbaarde. Hierom sloeg hij nu één dag over en dadelijk reageerde Mee. - Een bladzij

vulde zij over zijn boek, haar liefde deelde in zijn werk. Deze belangstelling kòn hem tot steun zijn - wat kreeg hij ooit te hooren van Isa, anders dan sneers die de grofheid herhaalden, waar Zwart al wat de courant op peil bracht, laatdunkend mee hoonde als overbodig!

Onder de indruk van Meta's liefheid, nadat hij haar brief nogmaals had gelezen, was hij straks, om zich af te leiden, in de pasgekomen recensieboeken gaan snuffelen, doch had uit de kast Maeder's boekje genomen. Het bracht hem tot doordenken over zijn droom, wat naar hij inzag juist nu vol gevaar was.

De droom gaf, wat hij niet bereikt had. Noch een ‘onbewuste’, noch een ‘verdrongen wensch’, integendeel, de vertastbaring van het onvervuld verlangen. Dit kon voor hem niet worden bevredigd, nooit en door niemand. Geen vrouw kon de vervulling brengen van wat er aan hem onvoldaan moest blijven. Gestadig deinde het door zijn bewustzijn, dit wreede weten van zijn leven. Doch de verbaarlijking van een illusie, die nochtans nooit geheel hem losliet, 't maatschappelijke, het geestelijke, dat minimum: uiterlijk verhaal op wat hij aan echt geluk te kort kwam, Cor stond er wel heel ver van af. Véél meer daarvan vond hij in Meta. Maanden lang had hij zich voorgesteld, 't geluk voor hem weggelegd, zóó het bestaan kon, werkelijk nog te vinden bij haar.

De laatste dagen brokkelde alles. Weggevleugd scheen zijn wankele moed. Doch nu werkte zijn lafheid nog anders. Hij besefte: ook dit kwam uit lafheid voort. Toch was het iets anders dan 't tegen-opzien, de nacht na Isa's verzet begonnen. Misschien niets meer dan zelfmisleiding, een schijn, een mom voor gebrek-aan-moed; doch in hem werkend als iets concreets en nu zich uitend in de droom.

Kon zijn ijdelheid niet dulden, dat àl het ontbrekende was aan hem? Ach hij wist niet... een angstige leegheid deed hem snakken naar zelfontvluchting; naar iemand die hem zichzelf leerde kennen; doorgronden liet, hoè 't in hem was.

Echter, als zekerheid zag hij nu dit, dat ook Meta beneden de Droom bleef. Soms voelde hij acute weerzin, als iets fysieks van haar fysiek. Dan bleef hem, van 'r, alleen haar forschheid, als lomp, als iets on-meisjesachtigs en bedacht hij

meteen dat zij vrouw was, moeder, waardoor zij geheel werd als Cor.

Voelde hij wáár hierin; hàd hij aversie, of daalde de lafheid tot zelfmisleiding die, over zijn lichaams-gesteldheid heen, het opzien tegen de strijd met Isa loochende, wegdrong, om alles te laden op Meta: dat zij voor hem niet genoeg was, zij, knap en rijk en vroolijk, jong?! En hij, een bijna oude man!

Toch stònd hij, ontgoocheld al, vóór een liefde die hem bezwaarde als louter waan. Ach, de wellust-van-fatalisme, waar hij zich telkens mee bedroog, daar hij het Indisch berusten in 't noodlot immers verzon, ongeloovige blanke, vreemd aan de mystiek eener oostersche ziel.

...Kon Meta de toevlucht zijn die hem doorgrondde: zelve zag, en dan hem aanwees, wat zijn diepste drang verlangde!

O, de vrouw die dat hem gaf! Zij ware 't zuiver-geestelijke, 't eenige dat hij begeeren, vereeren, als 't noodige-boven-hem kon aanvaarden! Meta voelde zich klein naast hem. Wel drong het Lot hem wreed naar scheiding, want sterker dan ooit nog haar woord of schrift, sprak deze laatste brief van blijdschap, omdat zij in hem haar meerdere liefhad, de schrijver van *Het Breedere Doel!*...

... Wàs de mensch speelbal van 't Toeval, niet anders? - Hamster herinnerde zich een Zaterdagmiddag, toen hij, na moeilijkheden met Zwart over dat hatelijke stukje van *De Harpoen*, echt ontredderd, was uitgeloopen, onder een alles verslappende twijfel gedoold had, volksbuurten door in gedachten; tot dicht bij de stoomtram Meta hem aanriep. Hoe beminnelijk blij deed zij en niet alleen door het bezoek van haar broer... Toen al folterde aarzeling hem, doch onderging hij verrast de charme van 'r gezonde, jonge moed en 't zelfbewustzijn der artieste. En deze wilde nu opzien naar hem!... Ook die middag had het tweeslachtige van heel zijn bestaan: zijn wezen en de loop van zijn leven, als 't onafwendbare gedrukt. Doch minder dan nu was de leugenachtigheid in zijn werk hem tot een gruwel geweest. Zou hij ooit zichzelf opdringen dat *Optimisme* meer nog dan spel, niet minder: niet louter broodwerk was? Spencer, ja! wijsgeerige hoogheid, het objectieve van Wetenschap, zoo hij dat had mogen bereiken als levensarbeid die een bestaan gaf! Maar dit juist bleef het wreede van vrouwen: het kostwinnen

aanvaardden ze als de vanzelfsprekende taak, voor heur levensdoel in het huwelijk noodig - dankbaarheid, eerbied begon eerst daarná.

Neen! onoverkomelijk drong het bijeen! Wat z' in hem liefhad, was alles schijn!... En toch, en toch, zoo hij haar losliet... Dreef zucht tot zelfbehoud zijn moed aan?

Oprijzend, zag hij recht in zijn spiegel, de fijne vingers krulden de knevel, met beide handvlakken streek hij het hoofdhaar en toefde even, zich beschouwend, en wendde zich om naar de kist met sigaren.

Alles dacht Meta anders dan 't was. Verzwegen had hij en gelogen. Licht leunend tegen zijn lederen haardstoel, blies hij rook uit die hij nakeek, terwijl de duim der hand die de sigaar hield, bleef drukken op de onderlip. Wat hij haar voorjokte, was niet het groote. Bovendien betrof het een derde. Zelfs kieschheid tegenover Meta kon het onjuiste in zijn voorstelling van Isa's betrekking tot Zwart verklaren. 't Ging immers buiten Meta om: nooit zouden die twee kunnen samenwonen, wat raakte haar dus Isa's doen? Zijn berusten daarin - - het was één ding van vele. Maar zóó hij haar goedheid kon geven, liefde; indien zijn genegenheid aanhield, hem ophield; mocht hij dan niet slechts-tendeele oprecht zijn? Waren twee menschen ooit gansch oprecht? Reeds wist zij wel van zijn weifel en twijfel. Verklaring er van kon zijn lichaamsstaat zijn. Want deze moest hij haar openbaren: zij was geen wanhopige, zooals Cor, voor wie hij gewaagd had het te verzwijgen, wat meer dan iets anders de woede gewekt had van haar broer die het wetboek er bij nam, nog met nietigverklaring dreigde. Ach, de schamele troost van zijn jeugd, toen hij, student, in Opzoomer blârend, een deel dat bij Visscher op tafel lag, in de professorale beschouwing over het hem door die ploert van een Heemsterling vroeger onder de neus gehouden Art. 142 B.W., het hooggestemde oordeel mocht vinden, dat het doel van het huwelijk *niet* uitsluitend in voortplanting berust. Voor Meta, besefte hij, mocht hij niet zwijgen: zij, zóó sterk èn impulsief; weten mòest ze; en kon het dan wezen, dat deernis ook hierin haar deed berusten, dan diende die hecht te worden gesteund - niet door verliefdheid, zooals aanvankelijk haar medelijden met de vreugde-

loosheid van zijn huiselijk-leven; maar door het veel dieper gevoel van vereering, dat sterk zich uitsprak in deze brief.

Dus moest hij zijn, voortaan, of leven, in alles zich voordoen, zooals in zijn werk. Cor Cordium: *Het Breedere Doel*!

Wenschte juist dit zijn diepste zelf niet: het betere in hem, dat toch het geluk was, zoo iets daarvan zijn deel nog zijn kon? Dan werd het de hooge-zelfmisleiding, die tucht, zelf-leiding blijken zou.

Hamster wierp zijn sigaar in de bak. Er warde in hem een nerveus verlangen om aan te nemen, te durven gelooven, dat nu dit denken geen sofisterij was; die 'hooge-zelfmisleiding' geen loosheid - en plotseling wist hij als toevlucht: de daad; uitkomst làg er in doen-zonder-meer; en resoluut schreef hij aan Meta.

Vijfde Hoofdstuk.

Twee keer had zij Bert naar Isa gevraagd, de tweede maal met een: antwoord hierop; doch ook toen bleef hij over haar zwijgen. Door vacanties van personeel zat hij in nog meer drukte dan anders. Zoo verschoonde zij grif, wanneer er geen brief kwam, al verloomde de dag in ontreddering, nadat de post niets dan de krant had gebracht. Erger holheid van schrijnende gaping ontstond er in haar geluksbewustzijn, wanneer de brief beperkt was, vluchtig, hetzij hij erbij zette: dit in haast, hetzij, wat erger pijnde, zijn toon aan innigheid te kort kwam bij vroeger. Ze had nu dertien brieven van hem, die waarin hij zijn bezoek aankondigde, meegerekend. Telkens herlas zij ze allemaal en telkens priemde onzeker vragen: lag 't aan 'r zelf, haar eerstevreugde, dat overstelpt zijn van jong geluk, waarin de bewuste, opzettelijke kalmte van zijn keurig bewegen en praten, de vastberadenheid onder anderen in zijn maatregel met de krante-enveloppen, haar niet wezenlijk gedeerd had; of schreef hij anders, minder blij, niet zoo innig meer vol vertrouwen in de vastheid van zijn geluk? Vaak gebruikte hij zelfde woorden, termen, stukjes deftige taal, zooals hij, schrijver, gewoon was te doen, maar waarvan de herhaling haar folterde als een dreigende of een mogelijke verslapping van zijn gevoel. En iedermaal was het hun staan in de duinen,

de Zaligheid daar in haar Bloemendal, die haar deed toornen op zichzelve. Ze kon hem er niet oprecht over schrijven. Wel noemde ze dat hun Suprême Moment, en plakte krabbels in de brief, terwijl de jongen naast haar sliep, van een hooge schoof bloeiende struiken of van een blonde helling, fijn met winde en viooltjes overstrengeld, geteekend. Zij schreef hem, wat hij daar voor haar geweest was; dat ze er in hem dorst voelen: *mijn man*, door wat er uit zijn mooi-donkere oogen aan zielegloed haar toegevlamd had. Verzwijgen moest ze, dat met deze herinnering, doeltreffender nog dan door het wegpeinzen in de brievenschat, zij heenkwam over de ergernis, dat iets zóó moois als hun groote liefde *misschien* niet in volle vreugde zich uitsprak, daar ze nooit konden plannetjes-maken, belemmerd door Isa de Vogelverschrikker. Toen ze hem de eerste keer over zijn zuster schreef, had ze deze niet-vriendelijke beeldspraak gebruikt, maar welberaden er op doen volgen: jij bent zóó knap in vergelijkingen en symbolen, nu heb ik er ook eens een; als je de mijne wellicht niet fijn vindt, weet dan dat ik straks, dichtbij de mooie molen, die zoo heerlijk met z'n flapper-klapper-wieken forsch in de winderige ruimte buiten het dorp staat, boven de intimiteit van de aan zijn voet dicht opeen als neergehurkte moestuintjes met bloeiend gewas, het onvergelijkelijk komieke prototype... niet van je Zuster, maar van mijn Zinnebeeld gezien heb.

Grapjes en *hints*... daar bleef het bij. Hij reageerde op geen van beide. Maar ja! dit had zij toch altijd geweten en nog de ochtend van zijn bezoek met iets als bedeesdheid overdacht: Bert had en hield een zekere strakheid, gedistingeerde soberheid, in zijn gezegden als in zijn daden - en zij deed kinderlijk exuberant. Nu schreef ze telkens een aantal, krullend over elkaar heenvallende bladen bloc-papier vol en verscheurde de meeste onmiddellijk. Wat deed ze nog anders dan brieven schrijven, brieven beginnen en brokken epistel vernietigen? - ach, ze zat hier op de schopstoel, doordat ze al 'r geluk wist *ginds*: al 'r geluk, want voor-en-met Baasje brak nu ook een andere tijd aan.

Aanvankelijk had ze hiertegen gesputterd; het ergst, de middag na het vertrek van Papa en Her, toen ze de brief kreeg uit Leiden van Tante die, als de brouille met Bert

vergeten, haar ‘met het nieuwe perspectief van harte gelukwenschte.’ Ze had gewrokt: fatsoen, niet anders, was oorzaak van die hartelijkheid. Maar ja! 't fatsoen!... 't Belang van Baasje was daar ook werkelijk mee gemoeid. Haar relaties te Rijswijk, zelfs die met Bert! was zij om Baasje's toekomst begonnen... Baasje, naast Nico, als 't jongere broertje; Baasje, blij op het zien van ‘Papa’, wanneer die 's zomers uit Den Haag kwam... Dikwijls had ze dat liefelijks vóór zich, maakte ze ‘plannetjes’, droomde de toekomst - en dan neep het als pijnlijke remming dat ze in brieven ervan moest zwijgen.

Nijpen deed ook zijn laatste schrijven, de dag vóór haar vertrek ontvangen. 's Morgens had ze mevrouw Frederiks vergezeld, die op een hofstee in de buurt een eikenhouten deur ging keuren, waarvoor ze misschien een kooper wist. 't Werd Meta's langste wandeling, al de tijd dat ze hier getoefd had. Toch wou ze nog naar 't Bloemendal; Bertha zou 's avonds het meeste wel pakken; en toen ze daar zat, kwam de goeiert het duin op, schielijk even weg van Baasje, met het zóó vaak gebrachte couvert. Meta vond het sinds lang verstandig, geen onverschilligheid te veinzen; wel wachtte ze even, de brief voelde dun, alleen moest ze zijn: want hòe zou hij spreken van het eindelijk naderend weerzien?

* * *

Zijn verregaande omzichtigheid versomberde voor haar de terugreis. Ook Bertha zat er lusteloos neer, na het afscheid van dochter en kleinkind. En Baasje deed nog zóó zijn best! Bij het binnenkomen in de wachtkamer te Middelburg had hij, pontificaal op Bertha's arm, dames en ook heeren doen lachen door de levendigheid zijner belangstelling voor een reclameplaat. Al bij de deur ging zijn vinger de lucht in, wijzend naar de verste muur, waar een boerin de wasch ophing tot aanbeveling van Engelsche zeep. Dichterbij gevoerd, werd hij roerig; hij wrong en trappelde, wou naar de plaat toe en gaf opeens de verklaring: - Mamma!

Meta bloosde onder de bijval. Een oude meneer zei:

- Hij kent zijn menschen.

Meta had meer opgelet, ook vóór studies van Frederiks

en zelfs bij de kiek die Her van hen maakte, zij met Papa en Ly in het duin: hij zàg figuur, nog geen twee jaar oud. Oók daarover had zij toekomst-gedroomd. Doch nu kwam hij stellig te kort aan succes; want toen hij, in een uitbundige bui, in de coupé een allerzuurste ouwe-jonge-juffrouw verteederde, bleef zijn moeder hem zitten verbieden, tot Bertha, loenschende naar de mamsel, betoogde dat hij niets misdeed.

Grauw lag de lucht laag over de landen en Meta aanschouwde een ander Zeeland, doch gaf oprecht zich rekenschap, wat de teleurstelling was van de reis. Als een fysieke pijniging overzag zij de aankomst in Den Haag, waar, uit omzichtigheid, hij *niet* staan zou.

Na 't droef vooruitzicht viel het mee: de herrie op het perron deed even vergeten; om 't kind vergunde ze zich een auto; en thuis in de voorkamer waren bloemen en stond een groot, uitbultend pak, evenals de boeket bezorgd uit Den Haag. Haar naam op beide, bij niets een kaartje; dus begreep zij: alles van hem. Uit het papier kwam een Paard voor Baasje: daar was haar restje van twijfel mee weg; er bleef alleen dat hij zelf zich niet zien liet.

* * *

Op drie tijdstippen van de achtermiddag en de vooravond besloot zij het kind, heel de rommel te laten en weg te ijlen naar hem toe. Dan hield het besef der belofte tegen, doch doorgierde haar de onmogelijkheid van deze toestand: zij, nu niet samen! Haar strijd ging over nog ernstiger dingen dan het gehunker van heel 'r wezen: moest zij niet juist in zijn belang, tegen hem in, zijn angst overwinnen, of vroeg hun geluk van haar gedweeheid, althans voorloopig een niet-bruuskeeren?

Alleen de dadelijk noodige bagage had zij meegevoerd; de rest zou als bestelgoed komen; toch viel er zooveel te bergen en te regelen, dat haar zenuwachtigheid op de drukte van reis en thuiskomst kon worden geschoven. Het bewustzijn dat zij zich niet mocht verraden, sterkte haar, bij 'r ongeduld, om 'r gedachten aan alle beredderinkjes te geven. Eerst na het eten, toen Baasje sliep en de voorkamer

opgeruimd was, luisterde zij met angst naar de geluiden van beneden en zag verblijd Piet Stroohuls op stoep staan, die natuurlijk zijn moeder kwam halen. Wel had zij, bij het hooren van stappen, vlug het hoofd uit het raam gestoken in een heftig nu-verwachten; maar zoo moe van teleurstelling was ze, dat ze vóór alles even wat rust wou. Doch nadat ze haar leunstoel vooruit had geschoven en door 't opgetrokken venster in de zomerschheid der laan keek, overviel haar de heugenis van die vroege voorlente-morgen, de ochtend na het vreeselijke gesprek met De Wilde, toen een Fransche prent haar op de schrikkelijkste vermoedens over Isa's perversiteit had gebracht en ze dáárdoor zichzelf begreep: haar afgunst van Isa, haar liefde voor *hem*...

Neen, ze kon niet blijven zitten! Dit mocht hij niet vergen van haar en zichzelf. Er waren tien redenen voor één, waarmee ze, gezond uit Zeeland terug, naar hem en Isa en Nico kwam kijken: juist ook, als Isa nog niets vermoedde. Ze had een blik Zeeuwsche Moppen voor Nico, nog beter bood ze 't de tante aan!

Beneden zei ze, waar ze heenging; Bertha bleek al weg met haar zoon.

Toen zij de villa naderde, de laan in Juni-avondluister, doordrong haar als bijna lachwekkende klaarheid de zegepralende kracht hunner liefde. Helden waren die heeren der schepping! Ze had er ook Her zoo vaak mee geplaagd. De besten waren juist het lafst, doordat ze lief-en-zacht wilden wezen en véél onpraktischer werden dan vrouwen. Zij zòu 't met Isa trachten te koersen. Tot verdeemoediging was ze bereid en immers natuurlijk tot alle geduld. Wellicht kon ze straks met haar alleen spreken, juist als eerst alles nog officieel ging. Dan ronduit zeggen: wees niet mal, jij houdt van hem, ik houd van hem, maar we zitten elkaar immers niet in de weg -- waarom zou Isa niet bij hen wonen, desnoods in een grooter huis?... Wel kwelde er even iets in dit vooruitzicht, doch dáár, zoo overlegde ze dartel, moest Bert de narigheidjes bij ruimen: de eerste stap, qui coûte, zou *zij* doen - God, àls het vanavond nog mogelijk was...

* * *

Nico speelde vóór het huis en om haar komst zoo gewoon mogelijk te doen lijken, bleef Meta een oogenblik bij hem staan praten en deed het papier van haar moppenblik af. Eerst daarna vroeg ze naar Vader en Tante. - Ja, deze was thuis, maar Vader uit: dadelijk weggegaan na het eten.

- Hè?

Ze besefte: die uitroep was dom. Gelukkig stonden ze buiten het hek, erachter kon hij niet gehoord zijn en Nico dacht blijkbaar slechts aan de trommel, die hij droeg in beide armen, 't hek openduwend met de knie en vóór haar uitgaand, niet galant.

Wat deed Bert vreemd! Misschien veel drukte. Maar waarom kwam hij niet even langs, juist nu hij uit moest, vast nog naar het *Nieuwsblad*...

De deur ging open - Isa zelf.

- Ik hoorde je, zei die. Ben je terug! - En grappigheidjes over het blik, dat Nico, als kostbaar, voorzichtig torste.

- Bert is uit, het zal hem spijten!

- Dat hoor ik, zei Meta; haar toon wist zij rustig.

- Ja, hij is, geloof ik, naar Zwart. Wat ie die nu nog weer moest zeggen... Niek, naar bed! ordonneerde Tante. En met twee koekjes zond ze hem weg.

- Neem zelf toch ook...

- Heel graag, zei Meta.

- Natuurlijk!... Ja, Bert moest alweer naar Zwart. Soms denk ik wel eens, als dat maar pluis is.

- Niet pluis? vroeg Meta gemaakt-verbaasd. Ze voelde hevig: haar toon klonk valsch, ze deed verlegen en dat mocht niet, maar Isa keek opeens zóó vreemd: Isa - begreep ze - wou haar te lijf, daarom twee keer dat noemen van Zwart; zij moest zoolang als het kon gewoon doen en nu sprak ze juist niet-gewoon. Isa had dus al wat op haar vóór!...

- Nu ja, niet pluis... 't Maakt me niet bang! Maar Bert is naïef en geweldig onpraktisch, en denkt ie iets noodig in eigen belang, dan ziet hij geen bezwaren meer.

- Bert egoïst?

- O, dacht je van niet? Misschien, als ie ooit nog een goeie vrouw vond... Ik zie de dingen meer als zuster...

- Heb jij als zuster dan te klagen?

- Mannen zijn egoïsten, Meta. Daar weet jij toch ook wel van. Maar je voelt je gelukkig, je hebt je kind! Maakt ie het goed?

O, slang! dacht Meta. Van haar was het laf, dat ze nu spreken kòn over Baasje; niet zei: ga voort, wat heeft Bert je misdaan? Ook vond ze niet de goede woorden; hakkelend, zeurderig gaf ze bescheid en zag dat spot door Isa's oog schoot.

- Prachtig, hoor! Jij bent gelukkig. Je ziet er trouwens volmaakt goed uit. 'k Wou dat ik het ook mocht zeggen van Bert.

- Is ie niet goed?

Nu lachte Isa. En Meta bloosde; ze werd dit gewaar en tevens de schrik die er uit haar vraag had geklonken. Maar ze kon geen komedie-spelen; waarom nog veinzen - ach ja, Bert wou het; zijn broederliefde was een-en-al goedheid; het moest... En Isa zag die strijd; Meta begreep dat ze zich verried...

In verkneutering keek Isa het aan. De vrijpostige kunstenares in de klem; het grove blondine-gezicht vertrokken; och, Metatje hield zoo van mooie-mannen en Bertje had mooi werk gedaan, heel knap voor een man van bijna veertig! Dit was nu gezonde, gewone hartstocht: verliefdheid bij blijdschap-van-moederschap, 't normale, dat háár nooit bevredigd, of dat ze niet gevonden had. Dat het nu juist op Bert gericht werd!... Wat was de natuur toch kostelijkwreed! Mocht je in zoo'n spelletje niet wat helpen, waarom zou ze zich geneeren? Bert wist al lang waar hij aan toe was, bovendien had ze hem gewaarschuwd. En Meta, Meta met 'r pose van kunstenares en teedere-moeder - o, ze haatte d'r, juist die warmte, waarmee het mensch, nu voor de tweede keer, dom àlles dorst, zich vergaloppeerde, het was, wat Isa niet kòn uitstaan...

't Hoofd scheef buigend, een pruimmond trekkend, verklaarde ze guitig:

- Hij is verliefd. Albertus is waaratje verliefd. Dagelijks wisselt ie minnebriefjes. Hij krijgt er ook - op z'n kantoor. Je moet z'n baas 'et hooren vertellen, want soms sorteert die zelf de post. Hier in de dorpsstraat weten ze 't ook al, háár meid he't 'et overgebriefd aan de zoon. Nee, toe, hoor

nou! - daar Meta wou opstaan - het mooiste komt nog: Bertje durft niet. Hij is zoo'n bloohartige Stastok, de stakker. Eigenlijk niet te verwonderen, hè? Als je bedenkt...

- Ik heb niets te bedenken!

Opgefuried, stond Meta vóór Isa.

- Ik weet heel goed, waarom hij aarzelt: uit meelij, uit groote liefde voor jou! Jij hadt gehoopt Zwart's vrouw te worden. Ook Amsterdam schijnt niet te lukken. Maar wat ben jij ook voor actrice... Nee, nee, blijf zitten, nu hoor jij mij aan! Ik ben hier binnengekomen met de beste bedoelingen. Ik had je willen voorstellen: blijf. Waarom wij niet allebei hier of anders in een grooter huis? 'k Wil alles doen voor Bert, voor Nico, en jij kreeg dan nòg vrijer leven. Maar je treitert me! Wat misdoe ik? Je broer is vrij en ik ben vrij! Omdat ik een kind heb? Past jou het oordeel, jij die getrouwd bent en Zwart van z'n vrouw trekt?

- Hahaha, de lieve Meta! Wat spijt het me toch, dat Bert niet thuis is. En Nico je troetelkind al naar bed... Met een beroep op z'n broer de professor heeft notaris Van den Bongart de gastvrijheid van *mijn* huis gevraagd voor zijn dochter, die... ja, helaas, niet zelf getrouwd was, zelfs niet met iemand ver weg in de Oost, maar met een getrouwde meneer zóó vèr ging, dat ze met 'n kind van 'm thuis kwam. Voor dat kind zoek jij een pa. Goed. Misschien voor nòg een kindje... Hou je kalm, 't is je gegund! Waarom weiger je Kees Tuinstra? Ik had hem voor je uitgepikt; hij is precies wat jij moet hebben. Bert... het is droevigbelachelijk, kind.

- Omdat jij hier niet vandaan wilt!?

- Ja. Ook dat. Ik blijf waar ik ben, om te blijven *die* ik ben. Veel is het niet, laat dat je tot troost zijn, want je haat me, zooals ik jou doe. Eigenlijk is het niets dan schijn, al wat ik heb en ben... maar dat houd ik. Trouwens.. wat zou jou geluk zijn? Immers ook niets anders dan schijn.

Meta was iets achteruitgetreden. Zoo kon ze de kleinere recht in het oog zien en hoonde schouderophalend terug:

- Jij mist alle begrip van liefde. Daardoor zie je nergens iets anders dan schijn en lijkt ook onze liefde je schijn.

- Weet je welk begrip jij mist? Om te zien wat er schijn aan je lief is! Te Brussel liet je je vierkant bedotten en wat

weet je van me broer? Heeft ie je daar al wel iets van gezegd?... O, ik zie al, de held hield z'n mond.

- Hij heeft me geen enkele zwakheid verzwegen.

- Zoo. Dus je weet. En je ziet er geluk in, Baasje's opvoeding in gevaar te brengen door een stikvreemde jongen erbij te nemen.

- Och houd op, die arme Nico...

- Arme Nico? Weet jij wat van 'm?

- Weten? Zooveel als Bert van Baasje.

- Hè? Je bedoelt, Bert kent jou kind. Maar je zei, dat hij je verteld had... Is dat zoo of is dat niet zoo?

- Wat bedoel je, 'k weet niet wat je meent.

- Jawel! Hij heeft je dus niet verzwegen dat ie, als ie trouwt met jou, tegenover je jongen in precies dezelfde positie komt als waarin ie tegenover Nico staat?

- Isa, hou op, de vuile onzin.

- Vuil?...

- Ja, vuil! O, die vuilheid bij jou... Ik weet dat jij tot alles in staat bent. Leugen, laster...

- Ik?... Spreek op!

- Wat heb jij je invloed bij Zwart niet misbruikt, om te stoken tegen De Wilde!

- Zoo? Heeft die zich bij jou beklaagd!?

- Met geen woord! Je eigen broer, die je nooit aandorst, heeft me verzocht, De Wilde te zeggen: pas met 'r op. Dus, jou laster...

- Bedoel je het zoo? En dus heeft me lieve Bert... Eigenlijk moest je 'm nu maar trouwen. Ich hätte meine Freude dran. Maar ik gun me een ander genoegen. Kijk me maar aan. Nu spreek ik waarheid! Bert is de vader van Nico niet, hij zou z'n vader niet kunnen zijn, zijn huwelijk mòet altijd kinderloos blijven - en dat dùrft ie je blijkbaar niet zeggen. Cor wist het ook niet, maar die had de tering. Jij... O, zoo. Nu geloof je me blijkbaar. Waarom zei je, dat je wist!

Er vlaagde een draling van deernis door Isa, een welverzadigdzijn van wrok, nu ze neer kon zien op Meta, die ruggekromd, de hand vóór de oogen, op 'r stoel zat ineengezegen. Zelfs was zijzelve wat ontsteld. Ze had deze dingen niet meenen te zeggen. Dat was de taak van Bert-de-minnaar! Maar alles

aan Meta had 'r geprikkeld, 't gezicht, de houding en wat ze zei, de toon, de manier waarop ze 't zei - en toen die hooghartigheid: ‘Bert verzweeg niets’... Nu viel er niets meer te verzwijgen: 't zwakzielige broertje had waar voor z'n geld, 't speet 'r, dat ze hem vóór geweest was - maar waarom deed hij de dingen te laat? Als Meta nu tòch wou... Maar nee, dat zou niet! Daarvoor was die te natuurlijk. Ja. Ze was gezond en jong. - - Anders was Meta, anders dan zìj...

Isa voelde zich toch gewroken. Beide handen op de heupen, stond ze en drong het hoofd in de nek en keek nog ééns op Meta neer, terwijl ze talmend zich van haar wendde. Meteen stoof deze van 'r stoel op, bonsde tegen een fauteuil en ijlde, diep voorover, weg, kamer, gang en tuintje door...

Verbouwereerd keek Isa 'r na. Toen haalde ze smakkend de schouders op.

* * *

Meta doolde zonder besef. Na die daad, dat zij Isa ontvluchtte, gaf ze zich geen rekenschap. Slechts wist zij dat haar leed geen droom was. Strak stond het voor haar, onafwendbaar: daar, onmiddellijk vóór haar, in haar - niets anders was er, dan dìt, dan dìt. Het was geen eind, het was geen dood: 't was wat bestond, wat bleef bestaan, 't was al wat was, 't afschuwelijke.

Moeheid dwong haar tot staan; op een zandweg. Ze zag de weg en wei ervóór - heel ver was wei, daarachter huizen; dat was Den Haag. Toen werd ze gewaar dat ze niet naar huis dorst. Was het maar nacht en dan in bed... Nee! de nacht, dat durend donker... Kon ze maar weg, hier; vanavond nog weg. Pijnlijk schimde haar de onmogelijkheid voorbij van thuis te zijn, of te Kampen bij Her. Hunkerend zag ze haar slaapkamer bij Mevrouw Frederiks. Maar dáár lag ze, toen dit nog niet was.

Neergezakt op de berm, steunende op een gestrekte arm, de blik, nu met weten, gericht naar Den Haag, wist ze alles voorbij van het oude: 't gedroom in Zeeland, de Haagsche maanden, de wandelingen met hem terug; al wat ze, daar en hier, bezat, dat alles neerkwam, dat doel had in hem. Ze zag de ongeloof'lijke-waarheid der leegte-van-nu, met niets

dat vasthield. Toen schrikte ze recht. Maar nee! Dat het niet-waar was, alles-niet-waar, het kon niet zijn. De arm had ze terug getrokken; fel keek ze met gefronste oogen. Ze had geen koorts meer, droomde niet. Twijfel was onmogelijk. Waarheid was haar gezegd door Isa. Door dat objecte wezen Isa. Haar geluk was waan en leugen. Hier kon ze ook niet blijven zitten. Ze moest het dorp door en 'r huis in. O, nu maar gauw naar huis, naar bed. Ze was zóó moe, misschien zou ze slapen. Morgen - ach, die wreedheid, morgen. Dan zou het zomerochtend zijn en in 'r kamer stonden *zijn* bloemen, met goud overgoten door morgenzon. Daar zou ze moeten binnenkomen. Maar was het waar, God! was 't geen droom...

Zuchtend, krachteloos, kwam z'overeind. Te moe was z'om nu nog te denken. Ze moest naar huis. En dan lang slapen. Ze wist de dingen niet meer; maar dit, dat het geen leugen kon zijn, was waar.

* * *

Schichtig het schemerend dorp doorgeslopen, kwam ze eindelijk aan haar huis. Ze tastte, schrikkend, vergeefs naar de sleutel; bedacht dat ze hem had bovengelaten: en bij het bellen dacht ze aan Baasje, plotseling, met schuldbesef, dat haar nòg bedroefder maakte, doch prikkelde om zich in acht te nemen. Mevrouw maakte licht vóór zij open deed en Meta trachtte glimlachend te zeggen, dat ze het sleutel-meenemen ontwend was. Tevens vroeg ze kalm naar Baasje, doch Mevrouw keek haar aan, onderzoekend; toen brabbelde ze iets van moeheid.

- Wil 'k soms meegaan? vroeg Mevrouw.
- O nee, dank u.
- 'k Meen voor Baasje.
- Als u wilt...

't Was dom, ze wist het; ze aanvaardde uit lafheid, uit vrees voor ruzie, omdat ze Mevrouw kon noodig hebben; alles was haar opeens te veel.

- D'r is 'n brief voor u, zei Mevrouw op de trap.

God, dacht Meta; een brief van hem. Toch moest de oude mee naar boven. Zij, voorgaand, knipte zelf het licht aan:

daar zag ze de brief liggen; ja, van hem. Of het een dolk was, nam ze de brief vast. Mevrouw liep door naar de achterkamer. Midden op tafel kleurden de bloemen; idioot, zoo midden op tafel; dat had Mevrouw natuurlijk gedaan. Meta verzette ze; toen viel de brief. Bij het oprapen, om een duizeling, moest ze zich vastgrijpen aan de tafel. En nu kwam Mevrouw weer; zij hield de brief; en zag dat Mevrouw naar haar en de brief keek. - Hij slaapt zoo lekker, zei Mevrouw; maar we motten 'em nou toch helpen. - Nee, toe, laat u hem. Laat 'em toch slapen! - Ben u niet goed? - Verschrikkelijk moe. - Wil u nog thee of soms wat anders? - Nee, nee! Dank u... Laat me maar. Dank u... - Die brief von' ik straks in de bus.

Ja, dacht Meta, jij begrijpt het. Maar nu was ze tenminste alleen. Misschien sliep Baasje wel heelemaal door. Slapen moest ze. De brief?... nog lezen? Bang was ze nu, voor een brief van hem! bang voor nog meer dat beschaamde.

Maar... als Isa... het kon toch zijn... Rukkend, pulkte ze 't couvert los. En ze las: ‘Mijn lieve kind, je hadt me natuurlijk verwacht, vanavond. Ik zou ook zeker zijn gekomen. Maar ik moet nog naar het *Nieuwsblad*. Ik had een ongunstig gesprek met Z. We kunnen niet te bedachtzaam doen, willen we niet alles verspelen. In de oude gevoelens omhelsd, A.H.’ - Een huivering doorschokte Meta en tegelijk was zij bang te bezwijmen, angstig drong ze zich tegen de tafel. Daar lag, in het midden, één rozeblad; het was van zijn boeket gevallen. Ze wierp de brief er overheen en bracht de hand die dat deed aan 'r wang. Omhelsd! hij schreef nog van omhelsd. Het was voor hem een woord als een ander. Als alle gevoelens en daden: woorden...

Het licht uitknippend, ging ze naar 't venster en ademde diep de avondkoelte. Ze wòu de opstandigheid in 'r beheerschen. Eerst moest ze zien, ontledend helder. Ja, ze kon nu tenminste denken. Wat had Isa alles gezegd? Ach nee... niet in die viesheid roeren... Toen Isa sprak, had zij begrepen, elk van de woorden was 'r een hamer, beukend, vergruizelend, op haar liefde. Maar 't was *de eindelijke verklaring*. Van al het zonderlings daar in huis, al wat ze nóóit aan hem had begrepen, aan zijn betrekking tot Isa... aan alles. Verklaring... ach, al die trieste details

- maar boven alles: verklaring uit leugen. Hij, hij! had háár voorgelogen. Over het diepste, dadelijkste. Over Nico, die niet zijn kind was. Dat deed nu immers alles begrijpen; àl wat haar, àltijd, zeer gedaan had, als onverschilligheid en wreedheid. Met deze leugen werd alles leugen. Zijn bezorgdheid voor Isa was angst. God wist, hoe het alles verder dooreenzat, de angst voor Isa met angst voor Zwart, die hij met leugens van liefheid verbloemde!

Roerloos starend in 't zomerduister, zat zij in een telkens wisselende tegenstrijdigheid van gezindheden en gewaarwordingen zich af te pijnen. Zij werd zich bewust, alles op te merken; aan lichten in huizen schuin over haar na te gaan hoe laat het was; en uit het verbinden van vroegere uitlatingen van hem of van Isa, met dingen nu door deze gezegd, wat onverklaarbaar klonk te begrijpen. Doch onmiddellijk na de scherpe helderheden in haar peinzen, sufte ze weg in smartgevoel, dofte ze neer in de weeë leegheid, de botte ontgoocheling harer ziel. Dan wist ze nauw meer van tijd of plaats, tot ze kreunend haar domheid bedacht, doch tegelijk wel minder treurde om het onttakelde aan haar toestand, de verwrichting van heel haar levensverwachten, dan om de verkilling in haar gevoel door wat zoo grof trof en zoo rauw. Beurtelings verweet zij zich, iets anders dan smart te voelen, te weten; iets anders dan rouw om wat zij verloor; en giftte integendeel zelfbeklag, dat zij moest vonnissen over haar liefde. Dat zich hier *iets* van Brussel herhaalde... Maar was daarvan niet juist het wreede, dat zij vermindering zag - '*achteruitgang*',... 't kleinere, lagere in alles?...

Gefolterd vloog zij van de stoel op. Wáaròm deed hij de dingen zoo! Hij wist toch dat hij was haar afgod. Dat ze hem liefhad en *dus* hem zou nemen, zóóals hij was, in alles was!... Waarom die laagheid van veinzen en liegen? 't Kon, doordat hij niet van haar hield. Anders zou hij zich hebben vernederd tot een bekennen van 't allerergste, liever dan haar te verliezen. Of... had hij, ijdel, wat met 'r gespeeld, toen hij merkte dat ze hem mooi vond? Of was het lafheid? het kòn zijn lafheid; maar dan toch een die liefde prijsgaf!...

Zij had het licht weer opgeknipt en de brief van de tafel genomen. Ze zag zijn letters en bedacht, hoe kort geleden

ze die nog vreemd vond, moest overleggen wat A. beduidde. Ach, 't was een vervoering van weken, dagen; maar dat het weerzien van die A., waar ze in liefde om had geglimlacht, haar nu hem deed schouwen in schamelheid; dat was van haar korte geluk het leed.

Plotseling - ja! Baasje huilde. Hoe kwam dat? Waarschijnlijk vervreemd van zijn bedje; iets anders zou het wet niet zijn. Maar ze kon hem niet laten liggen. Zich omwendend, zag ze zijn Paard op de kast staan. Wat moest nu daarmee? hoe moest het àlles? ...Ze kon zich daar niet in verdiepen. Het Paard, de Bloemen - zij vreesde straks al. 't Geluksvertrouwen had zóó kort geduurd! Toch had zij Baasje er al in betrokken. Ook voor hem scheen alles anders....Toesnellend, hield ze de tranen niet in. Dus voelde ze toch waarlijk rouw. Ook haar moeder-gevoel had hem lief. Gedroomd had zij van een tafel van vieren... Arme Nico! En *hij*, ach *hij*... zijn beeld was nog niet uit haar hart... maar zoo hij ook voor Nico niets voelde...

* * *

De kamer was licht, toen Meta ontwaakte De jaloezieën waren niet neer. Maar Baasje lag volkomen rustig - dit zag zij en toch, zij hijgde ontsteld. Had ze geslapen? Gedroomd dan 'r drift. Gedroomd zijn laffe lage uitval, dat ze nam die ze kon krijgen, net als zijn eerste, de moeder van Nico. Dat ie 'n brief had van tante Mathilde, die vroeger schimpte en nu dolblij was, omdat het nu was met 'r nichtje. Ja, och nee, ze lag in bed. Ze had hem gezien, alleen in 'r droom. Maar het was nog, of z'em hoorde. Hij had de stem van toen op het duinfeest en keek als aan het begin van hun lunch...

Hijgend, ontzet, lag Meta te staren. Was hij tot die gemeenheid in staat? Waarom niet? na wat ie 'r aandeed: zóóver te gaan, haar liefde te zweren - en zich terug te trekken om Zwart. Want dat schreef ie, Zwart zat er achter. Isa wou 't niet, stookte Zwart op. Alsof ie geen ander baantje kon krijgen, hij, met zijn veelgelezen stukken. Meta schóót weg, onder het dek; Baasje mocht 'r niet hooren snikken. Al haar illusies over zijn werk! En wat bléef er van

dat werk, al die moed en hij een lafaard... Of... Zij dacht aan wat Isa verteld had; ze begreep wat die bedoelde. Dit moest wel iets vréése lijks wezen. Tòch voelde zij geen medelijden. Daarvoor bleef zijn bedrog te gemeen. Hu... ze kon er niet langer aan denken - ze zou hem schrijven, of neen, was het noodig? soms voelde ze háát: - hem schrijven: ik haat je? - ik veracht je, was dan nog beter. Het best was, heelemaal niet schrijven. Maar dan... Papa, en Ly en Her! En zelfs ook nog tante Mathilde...

Ruw smeet ze het wollerig dek van zich af. Tante, van wie ze zelfs gedroomd had! Die blijkbaar wist het bedrog van Londen en toch haar nichtje gretig hem gunde... Neen, dat mocht ze niet onderstellen; Tante was conventioneel, maar eerlijk. Oom moest het zeker wel hebben geweten, maar zou het voornaamste haar hebben verzwegen. Goeie Vader, die niets vermoedde; arme Her, hoe zou 't hem spijten. En nu kwam hij nog wel naar Den Haag!...

Elastisch hupte ze zacht het bed uit. Er drong een verzet in haar, niet van hoogmoed, dit zag zij helder: Brussel was dom; maar tegen de druk op haar moed en geestkracht, die ze handhaven zòu voor haar kind.

Zesde Hoofdstuk.

Bertha wou juist uitgaan met Baasje en was nog even naar beneden, toen zij, nadat de huisbel klonk, kwam vertellen dat meneer De Wilde er was. Meta had twee dagen te voren een briefje aan zijn moeder gestuurd; de vacanties waren begonnen; als de meisjes niets beters wisten, zou Baasje graag met hen wandelen; natuurlijk trok zijn moeder mee; 't liefst zag ze het tweetal kort vóór de koffie. Daar bracht de vader antwoord op; hij had zijn vrije Zondagmiddag. Weken waren voorbijgegaan, zonder bezoek of eenig ontmoeten: er drukte op Meta een schuld van vergeten en bij zijn binnenkomst klemde er stroefheid. Juist wilde ze iets van haar ziekte zeggen, die meer verklaren als zenuwtoestand; toen hij begon:

- Ik moet u wat vragen; een kleinigheid, maar die me hindert. Isa Markus is bij me geweest. Niet boos, malicieus, maar toch met de boodschap: u hadt 'r verteld dat ik me

beklaagd had, omdat zij tegen me stookte bij Zwart. Had ik geklaagd? Ik herinner me heusch niet. Wel, dat wij sommige dingen bespraken...

- God, riep Meta, wat een slang! Haar eigen broer heeft daarover geklaagd; mij de boodschap voor u gegeven die u zeker nog wel weet. En overmorgen drie weken geleden - u ziet dat ik kan preciseeren - heb ik dit niet alleen net zoo aan mevrouw Markus verteld, maar op haar uitval: ‘Zoo! kláágde De Wilde?’ geantwoord: ‘nee, dat deed je broer.’

- Wat doet me dit een plezier, Mevrouw.

Meta knikte; het antwoord leek vreemd; doch ze begreep hoe De Wilde het meende en zag de bevestiging in zijn blik, trouwhartig als die van zijn moeder.

- Ook ik ben blij... dat u 't me vroeg. Als dit tusschen ons was gebleven! U hebt mij eens zoo ten volle vertrouwd. Daarom zou ik het graag ook u doen. Mag ik?

En ze vertelde haar liefde; vertelde alles - van Isa, van hem; wel doelde ze dralend op zekere dingen, doch tweemaal sprak De Wilde voor haar; aan Isa, aan Bert ook bleek niets hem verborgen. Zoo iets - verklaarde hij - bléef niet verborgen. Hij legde uit: het vertrouwen van Isa, vóór zijn huwelijk, was volkomen; het biechten scheen haar toen een wellust en cerebraal vond hij haar belangwekkend.

Dus kon Meta op haar beurt ‘biechten’; het gaf een verluchting, zich uit te spreken; ook zou, zoo iemand, De Wilde weten, of haar inzicht juist geweest was.

Maar sprak zij misschien hooghartig en koud? Klonk er haat in haar lang verhaal? Hij keek haar aan met dat vreemde lachje, dat ze het eerst zag de Zondagmiddag in de komedie bij *Fanny's Tooneelstuk*, toen hij het aan de stok kreeg met Isa. Iets verschrikt, hield zij plotseling op. Toen vroeg ze:

- Vindt u me hatelijk, dom?

- Toe maar! Ik vind u oprecht en natuurlijk. Misschien kondt u meedoogender zijn. Alles weten is alles vergeven! Zoo voor iemand, dan geldt het voor Hamster. Maar immers voor het heele leven en dus ook voor de drang in de sexen. Natuurlijk is het leven wreed; het is; 't moet zijn; dus moet het wreed zijn. Hoe dan niet, wat men noemt ‘de liefde’?

Wreed máár mooi, moet u die vinden, als een verstandige optimiste: èn de liefde èn het leven. Anders heb ik nog Vader Cats. Daar vindt u in alle gevallen voorzien - alleen wat anders, dan wij ze dóórzien, onze tijd en ons gevoel. Cats staat er wel heel genoegelijk voor. Maar neemt u nu eens Hamster en mij. Werkelijk heb ik veel geleden; maar ik kwam er bovenuit en kan nu van mijn meisjes genieten, want geestelijk zijn ze mijn kinderen. Toch sta ik tegenover mijn tweetal in dezelfde betrekking als Hamster tot Nico. 't Verschil zit evenmin alleen in de kinderen, als alleen in de huwelijken. Eerst is er 't verschil tusschen hem en mij, in de eerste plaats dat van de constituties. Ik kwam te kort door gebeurtenissen, hij kwam van nature te kort. In Isa is het weer wat anders; 'k geloof bij haar aan een psychisch gebrek. Mislukkingen, uitwassen van de natuur, afdeeling sexueele ellende. Geef ze meelij; vonnis niet! De natuur moet wel zoo zijn. Hoe tam doen wij, als u denkt aan veel dieren, bij wie het moorden hóórt tot ‘de liefde’. En hoeveel prachtigs heeft al die wreedheid. Denk eens aan de prostituées; wat hebben die voor ‘de liefde’ niet over; niet alleen voor de amant de coeur, ook voor de kostvrouw schrapen ze, zonder eenig eigen voordeel, òm maar de tol voor ‘de liefde’ te innen. 't Hangt alles van strijden en lijden aaneen. U bent nu boos om zijn zwakke liefde, uiting van een laf karakter; beklaag hem: u voelt het zóóveel sterker; alle voorrecht is dus bij u. We zien naar het resultaat van alles; dat is de daag'lijksche fout van ieder. Overigens... bij het daag'-lijksche blijvend: u zult veel moeilijkheden hebben. Komt u niet meer bij hen aan huis?

Meta vertelde van het bezoek dat zij, twee dagen na haar terugkeer, toen ze hen thuis wist, aan beiden gebracht had, waarbij *zij* als modus vivendi voorstelde een omgang, alsof er niets gebeurd was, met al wat de schijn voor de buitenwereld aan beperking zou gedoogen.

- Lukt u dat?

- Ja. Soms vraag ik mezelf: heb ik werkelijk liefgehad? Toch weet ik wel heel zeker van ja en dikwijls doet het nog leelijk pijn. Maar die ik liefhad, was een ander.

- Ach, u ook al! Weer de waan!

- Rest de publieke indiscretie, want hierbij vindt je

speurhonden om je, die hondsch kunnen doen van nieuwsgierigheid. Dan voel je even dat gal kan bruisen. Maar moeilijk had ik het met mijn famielje; nog is 't ellendig met me broer. U bent de eenige die weet. U wist... zij niet; en ik kon het niet zeggen, zelfs niet van Zwart, dat ook niets bewijst. Het eene, van hem, zou ik nooit durven noemen - ik weet niet: met u spreek ik zoo heel anders - en zònder dat eene zou Vader zeggen: ik maak de boel nog wel in orde. Daarom heb ik, na een eigenaardig-kalm overleg met *hen*, naar Doesburg en aan me broer geschreven, dat ik de verloving had afgebroken, omdat onze karakters niet pasten. 't Is eerst na veel verzet aanvaard: door me vader, roerend van meelij, maar heftig opgestookt door zijn vrouw; en moeilijker door me lieve broer, met wie ik innig heb te doen. Hij is direct naar me tante gereisd, de weduwe van oom de professor, die Hamster als student gekend heeft, die om zijn huwelijk met hem brak, maar eerst al aan mij en toen hem heeft geschreven, hem over ons en over zijn boek. Vooral dat boek doet me danig kwaad. Een man met zulke mooie principes - dat ik, zondares, die niet waardeer... Mij heeft Tante nu niets laten hooren, maar Her zond me twee brieven van haar. Heelemaal is hij onder haar invloed, of liever, hij denkt en ziet het als zij - en dat bij zijn gróóte liefde voor mij... Hij heeft het zich zoo aangetrokken, dat hij een positie in Den Haag aan een Bank, waar hij maanden lang werk van gemaakt had, plotseling daarom heeft afgeschreven. Nu moet hij te Kampen blijven, door mij...

Meta zweeg, beet ontroerd op de lip. De Wilde hoorde het leed in de stem. Hij zuchtte, zweeg ook; doch even later, vooral ook om haar af te leiden, kwam hij terug op Hamster's boek, 't succes en de meening die 't van de auteur gaf. Aan die bijval moest Meta geen aanstoot nemen. Dat... liegen kwam bij véél grooteren voor. 't Publiek heeft met de auteur ook niet noodig. Het koopt en krijgt het werk, niet anders.

- Maar het luistert naar de schrijver.

- Naar het boek.

- Nee, naar een mensch. Een mensch die oordeelt en veroordeelt, die vonnist, de rekening maakt van de braafheid

en dus poseert voor de wand'lende deugd. Ik denk bij zoo'n leugen aan walmende lampen - het is een beeldspraak nog uit Doesburg.

- Kijk 'es aan!

Doch Meta bleef ernstig; ze vertelde van dokter Lampe, een man vol goedheid, maar slordig met geld, die rekeningen verzuimde te schrijven en later als burgemeester maar weinig minder accuraat was met de stadsgelden dan in zijn eigen financiën. Hierom hadden politieke tegenstanders, met een goedkoope woordspeling op zijn naam, hem uitgeluid als een ‘walmende lamp’.

- Het tegendeel dus?

- Ja. Innig onbillijk. Maar niet onbillijk voor menschen als Bert, die lafaards zijn en geestkracht preeken.

...Weer zag zij, ontsteld en licht ontstemmend, dat er spot schoot door zijn blik.

- En die vraagt zich af, of ze liefhad! Wellicht niet diep... 't was ook wat kort; en hij sloot *te* slecht bij u aan. Maar echt gehouden hebt u van ‘Bert’, totdat u opeens hem anders zien moest... Dat houden was dan toch geluk. Kunt u hem daar nu niet dankbaar voor blijven? Natuurlijk: zonder dat ie het merkt?... En gùn hem dan z'n walmend lampje. Heusch, hij heeft zóó veel minder dan u.

- Ik heb Baasje en me werk!

- Boem, die zit! Of u 't ook weet! Totaal genezen bent u niet. Vroeger hoorde ik nooit zoo'n... uitroep. Maar ook daarin wringt de gezondheid. Die is uw kostelijkst bezit, Baasje is er trouwens een brok van. En die missen hij en Isa.

- Summa summarum...

- *Zij* zijn te beklagen. Juist. En nu... uw invitatie. Wanneer mogen de meisjes verschijnen? En vindt u goed dat grootmama meekomt?...

* * *

Her's besluit bleef Meta drukken. Soms was het, als stond zij buiten 't gebeurde; maar ook had zij nachten van wrange droefheid, waarin zij weer naar Bert verlangde, vertwijfeld zich afvroeg: deed ik goed? had ik niet alles moeten beproeven om hem te behouden... zooals hij is? Doch na

wat zij met De Wilde bepraatte, waarbij haar de beeldspraak te binnenschoot, als woordenspel op de familienaam eens toegepast op Ly haar vader, bleef de gedachte aan ‘walmende lampen’ haar bij. Walmende lampen, ook in de liefde; en veel meer in aantal dan helder-lichte - haar pessimist vond dat ‘natuurlijk,’ hem was heel het leven een ‘walmende lamp’ en het ergste smookte die lamp in de liefde... Dit voelde ze: was zij getrouwd met Bert, het zou geen volle vlam geweest zijn, noch in vergeest'lijking ooit geworden. Ze had hem liefgehad - nog drong er een tegenspraak in haar, zoodra zij berustte. Maar juist die wanhoop van Her wees haar aan, waar het gevaar bij dit huwelijk school. Voor Her was zijzelve een ‘walmende lamp’, haar liefde voor Zeno, haar moedergeluk. Her aanvaardde, wou zelf conventie; zelfs zijn diepe, tot offers gretig bereide genegenheid voor haar bleef weerloos tegen die overmacht. Haar zijn-hier kwetste zijn bewustzijn van wat behoorde, wat moest en mocht. Zoo ontzegde hij haar het recht om de verloving te verbreken; Papa kon hem nauwelijks tegenhouden, toen hij nog met Bert wou spreken. Aarzelend gaf zij tòe in haar peinzen, in haar smartelijk peilen en wegen, dat Her, zelfs zoo hij alles wist, Bert kende als vleier, mooiprater-uit-zwakheid, die schreef over moed en optimisme, terwijl zijn karakter door lafheid bestuurd werd: moreel en fyziek niet waarlijk een man; dat Her nòg vol zou houden: trouw... en niet vooral of alleen om Bert, niet opdat zij zou zijn als een zuster, hem toegewijd met de geduldigste steun; neen, wel degelijk voor haarzelve, omdat dan Baasje een vader zou hebben - de naam, in dubbele zin de naam; want nog iets beters... ach arme Nico! En dat voor 't lief, onschuldig Baasje, van wie Her-zelf zoo innig hield... Her *kon* niet toegeven dat zij het recht had zich vrij tegenover haar jongen te voelen om hem een ‘vader’ te onthouden. Papa berustte - die scheen te vermoeden, dat er iets hem bleef verzwegen. Maar Her... zóó hartelijk vóór de verloving - hoe prachtig hield hij zich bij de Spekler's toen Suze hem de foto's voorlei - verkropte de teleurstelling niet.

Ging haar gevoel hier *te* hard tegen in? Zij besefte het onregelmatige van haar moederschap minder zwaar te tellen dan vroeger. Met iets als zelfschimp gedacht ze haar schaamte na het ruzie-vertrek van Marie. Her's houding

was van die verandering oorzaak. O, wel stemde dat weemoedig! Hoe deed de goeie jongen zijn best, eerst onder diep leed in zorgzaamheid, met dadelijk de bezoeken te Brussel; later met een hartelijkheid, waarvan Baasje almeer zijn deel kreeg; en nu in Zeeland door jolig te zijn - doch Meta, bij het begin als gewaarschuwd, door de ontsteltenis aan de stoomtram, voelde wrang: hij werd pas blij, maar dan ook zonder verder te vragen naar eenige veiligheid voor haar geluk, toen ze vóór hem stond als verloofde. Verminderen zou zijn liefde nooit. Er was en er bleef tusschen hen een gehechtheid, zoo innig als zijn kan bij broer-en-zuster. Maar juist dáárdoor wrokten ze beiden, dit was het weemoedige van hun toestand. Een man, zoo edel en eerlijk als Her; zoo zuiver geestelijk liefde verlangend dat mannehartstocht geen vat op hem kreeg, dat na zijn eene verloren illusie 't hem niet gelukte, nog meer te verlieven, alleen uit vrees voor schijn, roekeloosheid; vond haar verklaring onvoldoende, verzekering toch als een eed zoo ernstig: geluk bij mijn trouwen is uitgesloten... Tòch trouwen, om de maatschappij, zoo niet voor haarzelve, dan voor het kind. In een huwelijk, zóó rampzalig als het zijn moest, daar zij geen geluk zag, dus evenmin geluk kon geven aan de man die zou krijgen te zorgen voor een kind dat niet van hem was, - in zoo'n hel wou Her haar duwen, alleen uit een schaamte die nooit hem losliet.

Soms verweet ze zich, van de wezenlijke reden der verbreking niets te hebben gezegd; niet, dat feitelijk Bert verbrak, niets van Isa, niets van Zwart, zelfs niets van Bert's zielestaat, met zijn boeken in tegenspraak. Doch ze besefte: het had niet geholpen; ook het fyzieke, dàt vooral niet, zou Her ooit als bezwaar laten gelden. Zoo bleef er verwijt en verwijdering - verwijt waar haar moedergeluk tegen in ging, verwijdering daar zij ook hem verweet... en al het leed na haar terugkeer was minder weemoedig dan het bewustzijn, dat *dit* van haar verloving bleef.

In 'r werk zocht zij vergeten; toch gaf ze een deel van de dag aan haar kind, ook om thuis Mevrouw te gerieven door haar Bertha's hulp te laten. Want gansch als vroeger was ‘Oma’ niet: ach, ook die had immers 'r leed, dat haar jaloersch kon maken op Baasje!

Hij, de schat, bleef zijn moeders troost! Het begon al bij 't ontwaken. - Pap! Pap ebbe! hoorde ze zacht. De kamer stond hol, met jaloezieën en overgordijnen verduisterd, maar in de schemer zag zij achter de witte tralie van zijn ledikantje het donkere bolletje overeind. Hij keek naar haar, hij sprak tot haar, ze was niet alléén, de benauwendste droomen vielen weg voor die werkelijkheid. Opdat hij lachen zou, plofte ze 't bed uit, ‘pardoes’, als met een sprongetje; ‘pardoes!’ was een woord, waar hij telkens om gierde. Reeds kilde, in vroegte, de naad'rende herfst door de hooggeschoven ramen. Vlug stak zij de voeten in pantoffels, vlug greep zij de vachtige wollen-doek aan het voeteneind van zijn bedje en vlijde die om het teere lijfje, wel warm nog van de lange nacht, maar o zoo tenger van geleding, zoo fijn in de felle bewegelijkheid. - Schat, heb je honger? Mammie zal zich gauw aankleeden. Maar zorg jij nu eerst voor Pop. - Aaa...! klonk zijn juichende teederheid, terwijl hij de poppekop tegen het gezichtje duwde. Dat was de geregelde morgengroet.

In de tijd dat Meta licht maakte en zich wat kleedde, zorgde Bazeman voor Pop en hield zijn lange redenaties die alleen de pop verstond. Ook gaf hij al zijn dieregeluidjes voor de lieveling ten beste; al wat hij wist van de taal van de kippen, van het zoo drukke gepraat der eendjes en van de zware ernst bij de honden - hij gaf of hij leerde het alles aan Pop, terwijl hij met het kleine vinkie, dit waarschijnlijk tot eigen genoegen, peuterde aan de oogjes van Pop.

Nu kwam het gevaarlijkst moment van de dag. Baasje had honger, Baasje wou ‘teppen’, Baasje dacht misschien aan speelgoed, even prettig en dierbaar als Pop; maar nu moest Baasje worden gewasschen en ongetwijfeld vond hij het pulken aan de kleurige kijkers van Pop minder onaangenaam, wreed voor deze, dan wat er hem werd aangedaan, terwijl hij op de kleedtafel neerlag onder die lastige dikke deken, met een handdoek om de kin, en Moeder verraderlijk kwam met de spons. Bazeman hield nog volstrekt niet van kou en zelfs in de hondsdagen gaf het aanraken van zijn bloote lijfje hem aanleiding tot een furieuse huilbui. Was deze kwelling eenmaal doorstaan en de spons tot zijn hoofd

genaderd, dan stak hij gulzig het tongetje uit en likte naar de poreuse frischheid.

- Une bonne friction, tous les matins, had de dokter te Ukkel geleerd; en Meta hield zich aan het voorschrift; ze plengde en plonsde en poetste en wreef, welke bezwaren Bazeman maakte; met een ‘piep uit’ en ‘opzitten, hoor’, trachtte ze hem voor de gymnastiek met hemmetje en tricotje te winnen; klets ging de spons op het mollige rugje, op 't borstje, fijnkleurig als rozeblaadjes, en over de armpjes, in het halsje; dan verdween Baas in de handdoek en werd zijn huidje te gloeien gewreven. Nu, met de herfstkilte, bibberde hij, doch Meta zette alles door en prachtig vond ze de groei in zijn doen, de welbewuste aandacht voor alles, waardoor hij, was ze eens toe aan de beentjes, zelf al naar de kousjes greep en naar de schoentjes voor het ‘teppen’, want hiermee werd Baasjes geduld beloond.

Voor de lijdzaamheid van zijn moeder miste hij elk atoom van eerbied; 't bleek bijna dagelijks bij die ‘pap’, waarnaar toch zijn vroegste verlangen gegaan was. Dagenlang had hij tegengesparteld, met rukken en wenden geweigerd te happen, dan weer jengelend, bijna huilend, hoofdschuddend met misnoegd gebaar, zonder dat Meta wist wat hij wou. - Baasje ook een lepel hebben? Zelf eten? probeerde ze eens, niet meer wetende wat te verzinnen om de pap er in te krijgen.

- Naaa...! kwam er, lang-gerekt en verheugd. Bij de, naar Meta besefte, niet vroege toeneming van zijn vocabulair, had een van zijn eerste klanken een ontaalkundige wijziging ondergaan, die de moeder te minder verklaarde, daar zijn stellige natuur het onderscheid tusschen bevestiging en ontkenning in de praktijk nauwgezet bleek te weten. De klinkerklank gaf alleen het verschil aan en 't aangehouden - ‘Naaa’ van nu, bedoelde meer dan lepel-aanvaarding, 't wou blijkbaar zeggen: - Eindelijk! Snap je dus toch nog wat ik wil? Moedertje, dat heeft moeite gekost!

Baasje at weer pap zonder dreinen. Met een lepeltje, zooals Mama de eerste keer er een in de suikerpot had gevonden, nam hij aandachtig kleine schepjes, beurtelings voor zichzelf en Pop; onderwijl ging het mondje gewillig open voor de lepel die Mama er, bij gestadig aandacht-afleiden, onverhoeds wist in te stoppen. O, de wellust, zooals hij dan

hapte van het roomig-witte voedsel, telkens het mummelend snoetje vol; onbegrijpelijk snel verdween het en hij groef zijn lepeltje weer in het brijbord, met rustige eigendunkelijkheid, waar zijn moeder bewogen naar keek.

***

Aan de nieuwe cursus op de Academie nam Meta geen deel meer. Behalve voor noodzakelijke boodschappen en een enkele tentoonstelling, die Wolters warm geprezen had, ging zij zelden naar Den Haag. Een paar van de oudere leerlingen waren naar haar werk komen kijken, en Kees Tuinstra was langs-gemotord, om chrysanthen af te geven, met een boodschap van zijn tante: de bloemen te Wassenaar stonden prachtig, of Meta misschien in de serre wou werken. Wet lokte dit even; ze schreef een briefje, niet aan hem, direct aan mevrouw; doch bleef maar het liefst stil in haar kamer. Toch ging ze vaak naar de tuin van de Spekler's. Aanvankelijk had ze gemeend, in de oogen van mevrouw iets sarrends of althans spottends te lezen, gevolg dan natuurlijk der praatjes van Isa; doch later bleek ook mevrouw gewoon en vol van hartelijkheid bleef Suze. De vrij lange wandeling naar de kweekerij deden zij dikwijls samen en van tusschen de heesters kwam Piet, de zoon van haar trouwe, hart'lijke Bertha, en haalde haar kist en ezel te voorschijn. Nico ontmoette ze telkens bij Spekler; hij zei nog altijd ‘tante Meta’ en keek onvervaard het eerst naar haar tasch, als vast depôt voor reepjes kwatta.

Nieuwe kennissen maakte zij niet. Twee villa's had ze: de eene meed zij. Maar ze zocht noch wenschte meer. Met de oorlog waren ook hier op het dorp vreemdelingen neergestreken - zelf kon zij doorgaan voor Belgische balling. Wanneer zij 's middags met Baasje uitging, hoorde zij telkens Fransch op de weg en kwam er dames, families tegen, wier kleeding al zei dat het vreemden waren. Kinderen waren daar, groote, kleine, zelfs enkele Fransch-modieuse hondjes - modelletjes voor wereldsch plein air, als Meta van Isaäc Israëls kende.

Baasje was verzot op die tochtjes. Nu Bertha kwam en zij niet naar Den Haag ging, had het kind een veel pret-

tiger leven. Naar het tochtige plaatsje achter het huis werd hij zelden meer gebannen; de ongelukkige zandhoop, die hem een bronchitis gekost had, lag vervuild en met onkruid begroeid. Hij wist ook 's middags precies wat hij wilde en menschenschuw bleek hij allerminst. Zij zocht aanvankelijk stille wegen, verteederd in haar leed en weemoed, wanneer ze achter de wagen aankwam. Doch eens, om een boodschap, moest ze 't dorp in: opeens begon alles te leven aan 't kind en zij begreep, hem iets te onthouden, zoo z' om zichzelf de menschen meed.

Nu met de herfst werd Rijswijk zóó prachtig, dat ook zij alle dagen genoot. Was er mooier tijd dan October? Anders, maar even sterk als in Mei, drong de natuur haar zinnen tot leven. De breede lanen, de smaller wegen, die deftige stilheid van eeuw-oude rijkdom, het was één bloei van brons en geel, van rood en bruin, waar zonneglimp doorschoot; al zachtgetinte, sterke kleuren. De laan hier had een geelgroen dak, luchtiger na een bladerenval, met welke de weg de kleur weerkaatste. 't Was als een zee van zachtgeel licht, waar alles fluweelig in donkerde.

Het weer was droog; Meta begreep, wat het ‘teppen’ in blâren voor Baasje zou wezen. Dus tilde zij hem uit de wagen. Hij had zijn paarse pakje aan, het kruipbroekje met het jekkertje en de schoentjes van zwart fluweel. Vlug tripte hij weg en gierde van pret, terwijl hij in de ritseling schopte - en dit aanschouwen: dat prachtig figuurtje, het donkere paars op de lichtgele grond, vervulde de moeder opeens van geluk, van juichend verlangen naar schoonheid-en-liefde, met de begeerte dàt' eens te maken: een kind, haar kind, zóó mooi in het herfstlicht.

- Comme il est gentil, madame.

Verrast, in de taal van Brussel te hooren, wat haar wezen als transformeerde, keek zij bijna ontdaan naar de spreekster. Het was een dame, ook achter een wagen. Meta knikte glimlachend tot dank; maar juist kwam Baasje aangetrippeld en hij zou tegen de wagen gebotst zijn, als de bestuurster die niet had doen zwenken. Meta moest nu wel iets zeggen. Baasje zag dat aan, verbaasd. Toen wendde hij zich naar de wagen en een schok voer door zijn lijfje. Daar zag hij het rose poppekopje van een klein meisje, omlijst door het

zacht-blanke wit van de kap. 't Had hemelsblauwe, groote oogen en een krans van blanke glanskrulletjes piepte onder het mutsje te voorschijn. Met een uitroep, waarin een dringende begeerte lag, strekte Baasje beide handjes uit naar het kleine ding. Hij schuifelde heen en weer voor de wagen, hij trippelde van ongeduld.

De moeder zag het en keek toen naar Meta.

- Mettez-le dans la voiture, madame.

Meta nam 'r paarswollen ventje op en zette hem op het donzig satijnen dekentje, waar 't blonde meisje onder zat. Doch Bazeman was onvoldaan. Hij trappelde en wrong achteruit en zat opeens ook onder de kap, oog in oog met het kleine ding. Zijn neusje duwde hij tegen het hare, de handjes tastten om haar hoofdje, doch 't aan te raken waagde hij niet. Het streelingsgebaar was zoo koesterend en zoo verleidelijk drong hij zijn hoofdje schuin naar dat van het meisje op, dat de moeders, eerst verwonderd, schaterlachend elkander aankeken.

- Sans doute, son premier amour, madame?

- En effet le premier, madame!

Spreken hoorend, sprak Baasje ook.

- Pop! riep hij verrukt en het kleine meisje, gevoelig voor zooveel bewondering, knipte de oogjes toe, plooide 't mondje tot een lach die de tandjes toonde.

Dat maakte Bazeman dol van verrukking en bei zijn dikke paarswollen armpjes sloeg hij om het meisje heen.

- Vent, we moeten naar huis, zei Meta en tilde hem de wagen uit. Maar rood van kwaadheid, rukkend en stampend, wilde hij uit haar handen los. Hij weigerde zijn beentjes in de eigen wagen te laten steken, gooide zich achterover en bolde met strakspannende spieren het lijfje omhoog. Kwaadaardig brullend, verslikte hij zich. Meta, om er een eind aan te maken, knikte de dame toe, reed heen. Nu sloeg de drift in droefheid over. Eén lange haal en onder snikken kwam het verlangen:

- Pop ebbe, pop!

Meta bracht de draf er in, om de arme af te leiden; en troostte hem toen maar met de belofte, dat hij morgen weer met het kindje zou spelen. Thuis onder het uitkleeden, het langzaam losknoopen van de slobkousjes, het uittrekken

van het wollen truitje, sprak zij aldoor over het kindje. Bij het afzetten van het mutsje, voelde ze dat de lintjes nat waren van zijn huilen.

Zijn eerste liefdetraantjes, dacht ze. Fluks haalde zij de blokkendoos, zette hem daarnaast op het potje en even later mocht hij in zijn stoel, met een bordje gezeefde boontjes.

Toen Meta twee dagen later 's middags met hem was uitgereden, ontmoette zij de dame met haar kind in dezelfde laan. Groetend, dacht zij voorbij te rijden, doch de andere hield haar wagentje in; toen moest Meta wel iets zeggen en nauwelijks stonden beiden stil en zag Baasje 't kleine meisje, of hij was niet meer te houden.

Meta's hart klopte voor 't kind; ze verheugde zich, ze brandde van verlangen dat lief gecajoleer van de vorige keer weer te zien gebeuren. De mevrouw nam haar meisje op en de twee jonge moeders hielden de kinderen elkander voor. Met haar blauwe poppenoogen keek het meisje het jongetje aan. Weer trok zij het mondje op, ook het neusje, half koket en half beschaamd. Baasje wrong zich zoo dicht naar het kleine lijfje toe als hij maar kon; lachend liet hij weer het kopje naar rechts en naar links buigen, kwam dan met tot innige liefkoozing toegeknepen oogjes met zijn neusje weer tegen haar rose frissche wangetjes aan en strekte de beide handjes omhoog rondom haar hoofdje, als om de krulletjes te streelen.

Geen klank werd geuit door de kinderen; en de moeders keken het spel zwijgend aan. Baasje legde zijn kopje neer op het schoudertje van het meisje en waagde het nu, de blonde krulletjes te aaien. De vuistjes van vreugde saamgeknepen, de armpjes tegen het lijfje gedrukt, de tandjes op elkaar geperst en het vuurroode kopje vol sidderende vreugd in de schoudertjes gedoken, geleek hij, dacht Meta, een kinderfiguurtje van Hokoesai. Het kleine meisje liet Baasje begaan; zij reageerde niet anders dan door een verlegen optrekken van het mondje, waarbij de glanzende tandjes bloot kwamen. Tot opeens zij de handjes uitstak en pakte zijn mooie, gebloemd-zijden mutsje en trok en rukte, zóó hard, zóó ruw, dat Baasje omzwenkte tusschen de moeders. Toen, zoo fel en zoo vlug als een kat, mepte, patste ze hem op het hoofdje.

De moeder lichtte haar snel in de hoogte; Meta richtte haar jongen op; zijn kapje zat scheef, hij was doodsbleek en keek zijn moeder als vragend aan, als moest ze hem een verklaring geven van wat zijn liefde niet begreep. Een diepe zucht ontsnapte hem.

Meta, ontsteld, wist niet goed wat te zeggen op de fi donc's en regret's der vreemde. Zij knikte en zette haar kind in de wagen. Nu stribbelde hij niet langer tegen, keek met geen blik zijn pop meer aan, suf zat hij vóór zich uit te turen en zuchtte nog eens, eerst licht, toen diep.

Met korte groet reed Meta weg. Zij zon op een middel om hem te troosten, toen ze zag dat hij naar haar opkeek, als wilde hij zeggen: het ‘stoute kinnie.’ Zijn kleine handjes sloeg hij naar zijn hoofdje; hij wou vertellen wat hem gebeurd was; en nijdig rukte hij aan het mutsje.

Nu sprak Meta van ‘stoute kinnie’, die zoete Baasje had pijn gedaan. Weer zette zij het op een draf, schielijker nog dan de vorige keer, om hem alles te doen vergeten. Op hen dwarrelde herfstloof neer en nu en dan viel er een blad in de wagen. De moeder dwong zich, niet toe te geven aan de beklemming van najaarsweemoed; niet aan de nijpende angst dier vraag, wat de liefde haar kind zou doen lijden, dat nu al doorleefd had ‘son premier amour’, al zat vóór een heel klein walmend-lampje. Het weer, het was ook nu het weer, waarvan zij de invloed sterk onderging. Maar ze zag zich thuis met 'r jongen, waar hij, opkijkend uit zijn spelen, terwijl zij at kwam naast haar staan, niets van haar aannam, doch wees naar de vloer, één vingertje stellig, wilsvast naar die plek, dicht tegen haar, daar er een stoel moest komen, een tweede, gewone, dan was hij tevreden en muisde de kruimpjes of flentertjes vleesch, voelde zich deelnemer aan háár maaltijd. Dit was het ‘kunstje’ der laatste dagen, bepaald verlangen met klare bedoeling. Hij, naast haar, als een geestkrachtige boy; o, als ze zóó hem mocht behouden; leeren zou ze, leeren vàn hem; ook wel evenwichtiger worden; hem toegewijd in deemoedig geluk over hun lamp, die helder zou schijnen.

J. DE MEESTER.

Pingala.

In dat rijke Oosten, waarvan 't schemerdiep verleden
Zijn late kindren lokt met oude heimlijkheden,
Ontlook eens Pingala, tengere wilde roos,
Leefde er, eens konings liefste, een korte teedre poos
En stierf jong, in een brozen staat van heiligheid,
Nadat beminde hand dien weg haar had bereid.

De koning Senajit, die haar op 't veld zag, nam
Haar met zich uit haars vaders huis, en een jaar lang
Dronk zij als klaar geluk 't langs-stroomend leven, zonder
Een druppel wrangheid - over haar was 't stille wonder
Gedaald waardoor een mensch zichzelf verliest, vergeet,
Om wie hij liefheeft, eigen blij- nog droef-zijn weet,
Slechts voor 't geliefde wezen lichtste wiegeling
Van voelen weêrbeeldt in kristallen spiegeling.

Maar 't hart haars minnaars vlamde alleen op tot begeerte,
Bij loomen lust aan 't nieuwe, waar hij liefde zocht -
Pingala dacht hij gansch doorgrond nu. Zoo vermocht
Haar bloesemteêr en lieflijk lichaam hem niet meer te
Ontroeren, wijl hij iedre liefde-siddring kende
Die 't ooit doorbeefde, elk zacht opglanzen van haar oogen...
En haar ziel scheen hem laag, door schaduwen omtogen,
Van zijn verdiepter leven lichtschuw afgewende.

- Want Senajit, als wijsheidsleerling vroeg geprezen,
Bemijmerde in zijn geest der dingen wonder wezen,

Den macht'gen maatslag waarnaar leven komt en gaat,
De eeuw'ge verstrengeling die noodlot snoert aan daad.
Zijn droomen waren tot de verste grens gezweefd
Van 't wijd rijk der begeerte, waarin al wat leeft
Als slaaf woont... Vaak had hij met vaste hand gewogen
Ontbering tegen koningsweelde: voor zijn oogen
Deed armoê de eevnaar wanklen, aldus wist hij haar
Het edelst, en ofschoon ook nimmer zijn gebaar
Van leven volgen mocht het spoor van zijn gedachten,
Waande zijn heimlijk zelf zich wijs. Een mild verachten
Wies rank en welig in de velden van zijn hoog
Alleenzijn voor wat needrig onder hem bewoog. -

Voor haar, voor niemand, sloot zijn mond 't geheim nog open
Hoe kil verzaad-zijn weer hem 't hart had overslopen...
Versombring greep zijn ziel aan: 't uitzichtlooze wee
Der vorsten, die zichzelf tot wet, en uit de zee
Van vreemden wil rondom nooit wiss'lend heil zien rijzen.

Zoo roept hij in een nacht vol troebele gepeizen
Zijn dienaar Asita, die nooit zijn zij verliet,
Woordloos getrouw volbrengt al wat zijn wensch gebiedt:
‘Ik wil, vandaag nog, voor een tijd in andre hand
't Regeerwerk nederleggen, reizen door mijn land...
Er waart een grondelooze droefnis om mijn geest,
Die al 't gewende schuwt, in 't vreemde allicht geneest.
'k Wil langs mijn volk gaan, zien hoe armen en geringen leven,
Wat hun aan zorg en klein geluk de dagen geven.
Zelf, hun wat blijheid brengend, misschien weer-erlangen
De ontvloden rust, als 'k merk hoe zij, bij laag verlangen
En lager heil, nog zoetheid smaken in 't bestaan -
En meet mijn vrijen weg aan hun omsloten baan.

Een uur na zonsopgang zij 't al bereid. - Voordien
Zoek Pingala, die 'k nimmer weer wil zien...
Zeg haar mijn afscheid en mijn streng bevel
Dat haar verbant. Voorbij is 't zoete spel...
Haar sterven waar' volkoom'ner eind misschien -
Maar deernis roert me om 't zacht, onnoozel kind,
Wier zonde is dat zij mij te kleurloos heeft bemind.

Dus blijv' zij leven... en vertel haar wat gij wilt -
Sussend verklaren dat met klank haar wanhoop stilt,
Of geef haar waarheid: hoe zij mij verveelt,
Hoe niets zoo moê maakt als een hand die altijd streelt,
Hoe 'k walg van weeke liefde die in waan vergleed
En eigen wil plooide als een al te soepel kleed
Om mijn verlangens... tot haar stem me omzong als 't leeg verhaal

Van te zachtzinnige echo vol geleende taal. -
En strooi wat gouden troost in 't hart dat gij bedroeft...
Beloof haar paarden, waagnen, slaven - al wat zij behoeft
Voor verre reis, en paarl- en-zilver-geborduurde
Gewaden, waar zich lichtende oogen blind op tuurden.
Laat kiezen haar uit mijn schatkamer de edelsteenen
Waar ik haar 't liefst mee tooide, donkre bloedrobijnen,
En vuuropaal wier glansen flitsen en verkwijnen
Als liefdegloed, maar laat haar heengaan - ver, vèr henen.'

Toen de oude dienaar weerkwam, zijn wreed werk gebeurd,
Schrijnde in den koning leegte, door hemzelf gescheurd,
En vage spijt, nu niet zijn eigen oog aanschouwde
Hoe in haar eerste smart Pingala's schoonheid rouwde.
Met rasse vragen tracht hij gretig nog te ervaren,
Wat van haar wonde ziel de smarteklanken waren -

'Leek zij berustend? Heeft zij lang en luid geklaagd?
Of werd haar kleine droefheid snel verzacht
Door 't glinstrig speelgoed dat aan kinderhart behaagt,
En door de praal van de uittocht, haar nog toebedacht?
Heeft zij om een laatst weerzien niet gesmeekt?
Wat was de laatste liefdeboodschap van haar mond?
Het is mijn wil, dat ge over haar thans vrijuit spreekt.'

'Daar is geen boodschap, Heer, die zij u zond...
Zij boog deemoedig luistrend, staarde naar den grond,
Dan lang met peinzend oog in de ochtendluchten,
Over haar lippen vloeiden klacht noch zuchten -
Maar woorden kwamen, als gelezen uit haar droom,
Aandachtig voor zichzelf gefluisterd, los van schroom;

- “O jonge roode dag, die blinkt in vrijheid open,
En draagt mij boven vrees nu 'k niets meer heb te hopen,
Moederlijk-wijze dag, die mij zooveel wou leeren...
Wat zou ik van beloofde schatten nog begeeren?
Werd ik niet eindloos rijk, nu 'k weet hoe elk beginnen
Naar droevig einde voert, en ieder samengaan
Breekt in gescheidenzijn? ik zal geen man meer minnen...” -

Zij zag mij niet meer - en ik ben gegaan.’

Traag sleepte zich de zwoele reisdag. Stroef en zelden
Sprak Senajit - duistre verbeeldingen ontstelden
Zijn ziel, en hij lag roerloos. Slechts zijn blikken speuren
Rustloos in 't rond, fel volgt zijn aandacht elk gebeuren.

Bij de eerste rustplek, tegen 't hijgend middaguur,
Vinden ze een slang, die onder 't stovend zonnevuur
In 't gele zand gerold sliep, - een slaaf slaat naar haar,
Maar als een kleur'ge vlam glipt ze in verscholen hol
Door ander dier verlaten, vliedt zoo 't doodsgevaar.
De koning staart naar de ijdle jacht, gedachtenvol.

Een snerpend krijschen en wild vleugelengerucht
Verraadt roofvogels strijdend, om hun prooi beducht -
Stervend stort één ter aarde, 't schoone leve' is uit...
De winnaar wiekt naar 't nest met den ontrukten buit.
Eén vocht niet, vloog omhoog... De koning oogt zijn vlucht
Na tot ze in 't ijlste blauw verging der hooge lucht.

Wat later, aan den weg waarlangs hun tocht bewoog,
Zat een druk-bezig man, die zich niet nederboog
In eerbied, afgekeerd bleef van zijns vorsten pracht.
Verwaten misdaad - ruw grijpt slavenovermacht
Den heiligschenner, den vermetelen bandiet...
Maar Asita meldt weldra: ‘Heer, hij zag u niet,
Hij sneed een pijl zich, lijkt van zijn verstand beroofd.
Heer - welke straf?’ Afwijzend schudt zijn meester 't hoofd.

Terwijl men voor den nacht de tenten opslaat, gaan
Koning en dienaar, pronkloos, allen onbekend,
Een dorp door - zien er 't vredig avondleven aan
Van menschen, die na daaglijksche arbeid of ellend

Wat spel en lustig lachen zoeken, allermeest
Zachte muziek, waar hun gedachten in verdwalen...
Senajit hoort met innerlijk omfloersden geest
Naar 't argloos beurtgespeel van zangen en verhalen.

Als ze in de rust van 't kamp teruggekomen zijn,
Tezaam alleen neerzitten voor de koningstent,
Die wit opschemert onder zuivren sterrenschijn,
Laat Senajit den ban van 't zwijgen los in 't end:

‘Mijn oude trouwe wachter sinds mijn vroegste jaren
Wiens nooitverzwakte zorg naar onraad en gevaren
Op reizen dubbel waakzaam steeds te spieden plach -
Zaagt ge ook 't geluk, waarlangs wij trokken heel deez' dag?’

‘Ik zag de schittring van uw stoet, en in dat licht
De schaduw, Heer, van uw zwaarmoedig aangezicht.
Wijd om ons heen uw bloeiend landsgebied,
Rotsen, koel vlietend water, zon en wolk,
Vogels en veldgedierte en armlijk volk,
Luidruchtig in zijn rusttijd... Geluk zag ik niet.’

‘O blinde en doove... als 'k domheid door den dood liet boeten
Waar' vaak verbeurd uw leven: vijfvoud kwam 't ontmoeten
Van vrij geluk waarnaast ik, heerscher van dit rijk,
Mij nietig voelde en machtloos, een beed'laar gelijk -
En gaf met blijdschap al mijn leerlingsweten prijs
Voor 't leven in zoo reine hoogte ..
    Was niet wijs
De slang, die sloop in 't huis dat zich een ander groef,
Redding en rust bereikend? terwijl ik behoef
Paleis of tent, elk poover dorpeling zijn hut,
Onze eigen woning - die niet veil'ger ons beschut.

En zaagt gij de aad'laars ook niet, in hun blind gevecht?
Hoe één met bloed'gen klauw en buit mocht nestwaarts keeren -
Eén doodsgewond neerviel, een klomp ontglansde, vuile veêren?
De derde, koninklijk en vreesloos, hij steeg recht

Omhoog in 't open blauw, door haat noch lust gestoord...
O - kort van duur zijn blijde sterkte: morgen moordt
Ook hij zijn prooi weer, al zijn zinne' op roof gericht...
Vandaag vloog hij vrij opwaarts, vond het hoogste licht.'

'Maar dat zijn dieren, van wier weg wij weinig weten
In de aarde of door de luchten, minder nog van heel
Hun spraakloos leve', en of ooit wijsheid wordt hun deel...'

''t Menschlijke dunkt u meer verwant? Zijt ge al vergeten
Den man, die aan den wegkant zat, een pijl zich scherpte?'

'De dwaas, die suffend zelfs zijn koning niet bemerkte,
Die ongestraft moest blijven, vrij-liep met den schrik?'

'De wijze, die naar 't eeuw'ge greep in 't oogenblik,
De lichte grens nabij, waar àlle banden slaken.
'k Weet: morgen raamt hij verder, wil woudduiven raken
Die hij bij 't sober avondmaal begeert,
Den gier, wiens vlucht boven zijn lamm'ren dreigend scheert...
Misschien zal hij 't gehate hart zijns vijands treffen, -
Wart zich weer hooploos vast in 't web der vele draden...
Vandaag zette één doel slechts hij voor zijn daden:
Die pijlpunt fijn te spitsen, scherp en feilloos effen.

Weet ge ook niet meer, toen straks in 't dorp 't volk zich verdrong
Om een oud man, die zachte treur'ge liedren zong,
Hoe een klein meisje al naderbij sloop, schuw-verlegen,
Die bonte schelpjes tot armbanden had geregen,
Maar één voor één 't rink'lend versiersel weglei van haar arm,
Om naar één lied te luistren, naakt en arm?

Na jaren ruischen ook voor dit kind andre zangen,
Lokkend naar weelde en min, met huiverzoet verlangen...
Vol onrust zal zij zich dan tooien - volgt haar waan,
En vindt haar lust, en voedt de bron van 't eindloos rouwen...
Vanavond hield zij wenschloos - 't lied ging hààr niet aan -
Haar bruine handjes, leeg van sieraad, saamgevouwen.

De vijfde... heugt u dan zelfs niet meer hoe uw dag begon?
Pingala, mijn verstoot'ne... mijn gedoofde zon,
Vertreden vlinder - maar die 't wit geluk zich won,
Dat voor mij wegvlucht...
Al wie, uit den levensdroom
Een wijle ontwaakt, de gif-vrucht proefde van den boom,
Vernielt zijn bloesems, de allersterksten rukken
Een tak neer - wanend zoo geen vruchten meer te plukken.
Maar Pingala, met smalle kinderhand
Hieuw forsch den wortel af, wierp zoo zijn kroon in 't zand.

Zal wellicht eenmaal toch voor haar zijn zaad weer bloeien?
- O gevloekt morgen, dat ons listig steeds begroet
Met jong licht, vreemde lokking, nieuwe boeien,
Sluwe doodsvijand van 't bereikte goed...

Begrijpt gij nu, hoe grimmig schaamte mij doorwoelt?
Eén dag - en vijfmaal mij de mindere gevoeld
Van diere' en schamel bergvolk en een vrouw...
Als vuur brandt mij 't benijden voor die vijf.
Ik durf niet voortgaan, niet nog dieper schande drinken -
Wij keeren morgen: 'k zie voor mij geen vrijdom blinken
Dan door het slaafschap van mijn vorstelijk bedrijf.

Asita, dienaar-vriend, wiens breukelooze trouw
'k Nam als mijn recht, die nu mijn hoogmoed ziet verlaagd -
Terwille van dit uur wensch ik dat gij mij vraagt
Een gunst, wat aan uw hart het liefst is... één zeldzame gift,
Waarmeê 't herdenken voor altijd blijft saâmgegrift.' -

Asita draalde - 't lang verknocht-zijn, dat hem droeg,
Wachtte nooit loon of dank, was aan zichzelf genoeg.
Achter 't star grijsaardsmasker bergt hij moeden spot,
Denkend hoe dwaas jeugd and'ren schat naar eigen wensch,
Grootmoedig grijpen wil in 't haast voleinde lot:
Wien vleit nog eer of gunst, die raakt der vreugden grens?

Maar pijnlijk-teêr doorvlijmt zijn hart de erinnering
Hoe hij dien morgen zag, in haar vernedering,

Een tengre vrouw, die hield haar lichten blik geheven
Naar de ochtendzon - en zonderlinge woorden zei
Als waar' ze om ballingschap en ruw versmaad-zijn blij...

Meelij beklemt hem voor haar hulp'loos eenzaam leven -
Onzeker waagt hij de enkle vraag: '- Pingala, Heer?'

Pingala moogt gij dooden, snel en smartloos, eer
Zij, uit haar hoogen staat gedaald, zich zal bezinnen...
Waan mij niet wreed, of heimlijk wrokkend om de wonde
Aan eigen trots, maar zoo alleen bloeit ongeschonden
Tijd'loos haar blank geluk: geen man zal zij meer minnen -
Vrij van begeerte's wee, waartoe ik mij weêr keer.

K.C. BOXMAN - WINKLER.

De briljantspeld.

V.

Mr. Bastiaan van Sterkenburg liet zich wachten. Iederen morgen bij het ontwaken was haar eerste gedachte: vandaag zal hij komen! en iederen avond ging zij teleurgesteld naar bed: hij was er dien dag niet geweest. Hij heeft het te druk, hij zal niet weg kunnen; hij woont toch ook in een andere plaats, dacht zij dan. Zij *wilde* niet denken: hij heeft het vergeten....

Den morgen na haar wandeling met Clarence naar de Lage Vuursche was zij dadelijk begonnen eenige veranderingen in haar kamer aan te brengen. Het had haar opeens getroffen, dat die toch wel zeer ouderwetsch was. O, zij wist wel: uit een soort van piëteit had zij alles zooveel mogelijk willen laten als ze 't samen met mama had gekend; moeders ‘sfeer’ wilde ze vast houden, als behield ze daarin een onmisbaren steun, iets van mama zelve die haar met hare zorgen zou *blijven* omringen. Daarom had ze zich destijds hardnekkig verzet tegen de voorslagen van Suzan, die modernizeeren wilde, nòg meer wegdoen van de oude meubelen: ze had zooveel niet noodig immers, en je ‘viel’ in haar kleine kamer over de stoelen. Ze had San met tranen in de oogen harteloosheid verweten, maar nu moest ze toegeven: San had gelijk. Je kon op den duur niet met de dooden blijven leven, ook al wilde je; en het ergste was: ze vroeg zich den laatsten tijd vaak af: òf ze het wilde? Zij betrapte er zich dikwijls op dat er dagen voorbijgingen, waarin mama maar weinig in hare gedachten was; waarin

ze haar eigen zaken bedisselde zonder, als in het begin, bij alles te bedenken: hoe deed mama dat ook weêr? - Wat haar aanvankelijk, in de verwarring van den eersten rouwtijd, de huiverkoû van ijle eenzaamheid, waarin ze eensklaps achterbleef, een onoverkomelijk verlies had geschenen, waarmeê een deel van haar zelve leek afgescheurd, dat bleek nu door den tijd, de kalme slijping der dagen, tot een natuurlijk gebeuren geëffend.

Haar moeder was gestorven, en ja, zij was er nog vaak verdrietig over, maar 't was 's levens loop en mama was oud, zijzelve op weg geweest mèt mama te verouderen. Zooals zij zich als jong meisje had ‘aangepast’ aan de noodzaak: met mama te gaan samenwonen, zoo werd het haar nu tot een ontdekking: ook aan het leven van alleenwonende juffrouw-op-kamers, die lessen gaf, had zij zich ‘aangepast’ en 't was gegaan zonder moeite, zonder pijn, zonder botsingen ook tegen de felle kanten van het leven, waarin zij onervaren stond. Hare geldzaken hadden haar, tot nu toe, niet te veel zorgen gebracht. Wel moest zij passen en meten om elke rekening op tijd betaald te krijgen en stelde zij quitanties aan de deur vaak uit, doch zij vatte al deze dingen niet te zwaar op: ze kon, als 't spaak dreigde te loopen, er nog een paar lessen bij nemen, en dan.... ze moest toch léven; zij kon niet helpen immers, dat het pensioen ophield en dat de bankiers van mama insoliede waren gebleken - en er waren in de familie altijd nog wel enkele rijke ooms en tantes bij wie zij in 't uiterste geval om hulp zou kunnen aankloppen...

Het was de instinctieve angst met haar denken aan nare dingen te raken, mogelijke complicaties die haar leven zouden schuiven van het effen plan eener rustige gelijkmatigheid - dezelfde angst die haar vroeger alles aan haar moeder had doen overlaten, deze liet betobben haar leveranciers- en dienstbodenmisèretjes, waarbij zij zich tegen 't zelfverwijt van egoïsme paaide met de noodzaak van haar studie, de overweging ook dat mama niet leven zou, werd haar ook maar 't geringste uit handen genomen. - En voorloopig waren er geen nare dingen, was er integendeel de prettige verwachting van iets dat gebeuren zou, als een omkeer zou brengen in de eentonigheid van haar allen-gelijke dagen, en dat prettige stond in rechtstreeksch verband met de verwachte

komst van Mr. van Sterkenburg. Zou hij een goed vriend van haar worden; haar 't verlies vergoeden van alle die kennissen die, sedert mama's dood, haar maar zelden meer opzochten, als schaamden zij zich voor haar die zich had moeten ‘verminderen’? Zij voelde: de man dien zij ontmoet had moest anders zijn, anders dan Kitty en de heele verdere Baarnsche kliek. Hij moest fijn zijn van geest en werkelijk diep-innerlijk beschaafd; hij las andere boeken dan de modelectuur van haar en hare kennissen.

Dat gaf haar wel even een klein, benepen gevoel. Was zij zelve niet meer gelijk aan haar kennissen dan aan hem; zou een nadere kennismaking met haar hem niet tegenvallen? Zij ook hield van Henri Bordeaux en van Bourget, méér dan van de ‘grootere’ Franschen: de Balzac en Leconte de l'Isle en Flaubert... Haar diploma had haar geen waarlijk literaire cultuur gegeven, besefte zij wel; maar ze was nog jong immers, ze kon gaan studeeren en - misschien - leeren van hèm... Maar te gauw mocht hij niet haar onwetendheid ontdekken; daarom was het goed dat zij Salammbô gelezen had en er over spreken kon, ook al interesseerde het haar nu niet zoo bizonder.

Waarom hield hij dan niet zijn belofte? - Het stelde haar teleur dat hij blijkbaar niet zóóveel haast had om haar boek in ontvangst te nemen als zij om het hem te kunnen geven. Toch piekerde ze er niet veel over, want zij had het druk met allerlei kamerveranderingen. Eindelijk was zij er toe gekomen de kleurkrijtteekening, haar door George en San in bruikleen afgestaan, te laten encadreeren; 't was een heele uitgave, maar 't moest maar voor een keer. Voor de etsjes van Nieuwenkamp en Vaarzon Morel koos zij smalle mahonie lijstjes, en zij arrangeerde nu ‘een artistieken hoek’ in haar ouderwetsche kamer. 't Moest de hoek worden waarin hij dadelijk háár smaak en schoonheidszin zou zien uitgedrukt, nam zij zich voor, en 't was voor 't eerst van haar leven dat zij zichzelve ten volle rekenschap begon te geven van eigen karakter, eigen neigingen. Het monstertje van een boekenkast uit het ouderlijk huis met de traliedraadraampjes vóór de gordijntjes van geplooide roze zij, draderig versleten en vol grijze stof- en vochtvlekken, liet ze van de deurties ontdoen; de oude boeken-van-thuis, die er nog stonden

tusschen haar eigen lectuur: de Erckman-Chatrian's, Fritz Reuter, de werken van Cremer en van Lennep, de lievelingslectuur van papa, nam zij er uit en stopte zij weg onder in de hangkast achter haar japonnen; uit haar eigen bescheiden verzameling zette zij datgene vooraan wat zij wist tot de hoogere literatuur te behooren: Balzac, Flaubert, Zola's Trois Villes en enkele deelen uit de Rougon-Macquart; de gedichten van Lamartine en de Musset, Anatole France's Histoire Contemporaine en het bundeltje Clio met de fijne pastelkleurige prentjes van Mucha.

De planken zette zij af met reepjes terracotta flanel; op een ochtend liep ze den meubelwinkel in de dorpsstraat binnen om eenige lappen en een divankleed, waarmeê zij de oude sofa wilde masqueeren. Zij vond er een aardigen aschbak van gedreven koper: een Bacchanten-motief met een rand van druiventrossen. Het ding was nog al prijzig en zij aarzelde of zij hem nemen zou. Hij moest toch iets hebben als hij bij haar zijn sigaar of sigaret rookte; maar aan den anderen kant: was het niet gek, dat zij, alleen-wonende juffer, heerenrookgerei had? Zij eindigde met niet den aschbak maar een Dagobert-stoeltje te koopen met een kussen van donkerblauw geribd fluweel, en een turfkistje dat zij ook broodnoodig had. Het werd een heele rekening, maar terwijl de man met haar sprak en haar aanprees calculeerde ze vlug in haar hoofd hoe ze 't regelen zou. De nota kwam over drie maanden, dan had ze juist het geld van Kitty weer èn dat voor een meisje dat ze een paar maal in de week met haar schoolwerk hielp. Daar moesten dan wel enkele pressante dingen van betaald, maar er zou toch overblijven, en dan - mèt de coupons die tegen dien tijd konden verzilverd.... Enfin, maar zien hoe 't liep; ze móest wat modernizeeren; hadden San en hare kennissen het niet zelf betoogd. Welnu dan!...

Toen 't op plaatsen en schikken aankwam had ze nog moeilijke oogenblikken; soms werd ze er rechtaf wanhopig onder. De sofa bleek te groot voor de kleine kamer en ze kòn de leelijke lijn van den rug maar niet voldoende met het kleed masqueeren. Haar boekenkast vertoonde bressen die dringend aanvulling behoefden en het Dagobert-stoeltje hoorde overal en nergens in de kamer thuis. Het ‘artistieke hoekje’ deed het òn-artistieke van het overige kamerdeel

te scherper uitkomen; het huurkamerbehang, bij haar komst haar nog al meêgevallen omdat het geen bloemetjes vertoonde maar een enkel fijn-grijs streepje, scheen nu saai en levenloos, van een melaatschige vaalheid.

Na een eindeloos passen en meten, waarbij haar voorhoofd klam uitsloeg van de agitatie, liep ze dan wel geërgerd de straat op; kocht zich, voor een verzetje, wat bonbons, die ze in de stille lanen liep te verknauwen, zich achterafgezet en eenzaam voelende. Waarom was er dan niemand om haar te helpen; waarom liet iedereen haar in den steek. Nu die man ook weêr! Waarom hield hij zijn belofte niet? Ach, wat maalde hij er om, om haar en hare boeken! Kon ze hem maar de deur laten wijzen àls hij nog opdagen mocht! Ze vond er voldoening in zich zijn teleurgesteld gezicht te verbeelden als hij, door haar juffrouw afgewezen, 't tuinhekje achter zich sloot.

Op andere oogenblikken bleef ze weêr triestig op haar kamer zitten, zich beschaamd voelend, omdat ze haar eigen leven, het verleden, de herinneringen, stuk plukte. Was in de kamer niet mama blijven leven, ook al was zij gestorven; had zij er zelve niet, tégen San, tégen George, tegen iedereen in, angstvallig willen handhaven: de sfeer van mama? Waarom dan nu die armzalige pogingen om die sfeer te verdringen; stootte ze daarmeê niet iets moois uit haar leven stuk, het eenige mooie dat haar het leven gelaten had?....

Dan, terwijl traag de schemer in haar kamer binnenvloeide en van uit de laan de helle stemmetjes klonken van spelende kinders, zat ze zachtjes voor zich uit te huilen....

Toen, op een morgen, dat zij de voordeur opende om haar dagelijksche wandeling te gaan doen, zag ze hem eensklaps vóór zich staan. Ze voelde de verrassing in haar keel schieten en: ‘Ah! is u daar eindelijk; ik had u al opgegeven, meneer Sterkenburg!’

Hij boog met den hoed in de hand, maar aarzelde binnen te gaan. - ‘Ik zie u stond op het punt om uit te gaan, juffrouw Berden; ik wil u niet ophouden. 't Was maar even om het boek, dat u zoo vriendelijk waart mij te beloven... En dan heb ik hier voor u - maar dat kan ik zoo wel afgeven... u weet wel: Louis Philippe, waarover wij spraken’...

‘Nee, nee, meneer Sterkenburg. Qui se fait attendre se fait désirer! En nu ik u eindelijk heb, komt u niet zoo makkelijk van me af. Dat uitgaan heeft geen haast, m'n gewone ochtendloopje; mag ik u dus even voorgaan? Tenzij u zelf haast mocht hebben....?’

Ze zag hem aan, in verwachting. Het leek haar, of daarbij een zweem van verwondering over zijn blik streek en dat deed haar kleuren. Gaf zij zich, in haar blijde verrassing, te veel bloot?

Maar hij kwam al den drempel over, hing zijn strooien hoed aan 't stuntelig kapstokje-met-spiegeltje, dat horreur van de juffrouw.

‘Mag ik u maar even voorgaan; 't is hier wat nauw....’

Zij opende de kamerdeur; liet hem binnen; schoof het dagobertje voor hem aan. Zelf nam ze op haar ‘divan’ plaats. Een oogenblik zaten zij als twee menschen die elkaâr eigenlijk vreemd zijn en niet weten waar 't gesprek te moeten aanvangen. Ze zag zijn grijze oogen, naakt onder de blonde wimpers, een paar malen rustig langs de dingen van haar kamer glijden; zijn adem hijgde met korte schokjes uit het stevige lichaam, waar een marineblauw jasje om spande, met één knoop onder het flamboyant roode dasje gesloten. Zijn lange puntknevels, wit als vlas, staken aan beide kanten van zijn gezond bruin gebrand baardloos gezicht. - Hij had iets van een zeeofficier in politiek. Toch wel héel blond is hij, vloog 't even door haar heen, en ze wendde gauw van zijn gezicht, die snorren, haar kijken naar den grond, waar op het perzisch kleedje - een geschenk van Kitty - zijn voeten stonden in de gele wandelschoenen. Met zijn breede vingers, waarvan ze den duim zich uit de Lage Vuursche herinnerde, trok hij zijn gestreept flanellen pantalon op.

‘Ik moet u mijn excuus maken over m'n costuum, maar 'k was eigenlijk op weg naar 't tennisveld.’

‘Tennist u hier in Baarn?....’

‘Als ik tijd heb ja - 'k heb hier vroeger gewoond en nog al veel kennissen. Doet u ook aan dat edele spel?’

‘O, vroeger wel.... als meisje thuis was ik er dol op. Later, toen ik met mama samen woonde, kwam er natuurlijk niet veel meer van....’

Hij knikte. - ‘Ja, ja, ik begrijp.... ik heb gehoord dat

u uw moeder lang verzorgd hebt. Was mevrouw uw moeder oud toen zij stierf?....'

Hem antwoordende verzette zij zich wat ongeduldig op den divan. Het gesprek nam een wending die haar niet beviel. M'n hemel, dat was afgeloopen immers! Hij had haar moeder tòch niet gekend; waarom dan die voorgewende belangstelling? Ze wilde het h e d e n tusschen hen, met hem praten over haarzelve, over hem, over wat hun beiden kon interesseeren: hun liefhebberijen, verlangens, de literatuur....

Haar oogen gingen naar het pakje op de tafel. 'Ik zie daar.... mag ik....'

Hij sprong op en reikte haar hetgeen hij had meêgebracht. 'O natuurlijk; 't is Louis Philippe. Bubu bleek uit logeeren, 'k had het uitgeleend aan een vriend en moest wachten tot hij het terugzond. Da's óók een van de redenen waarom ik besloot mij 't genoegen van Salammbô te komen halen zoo lang te ontzeggen. En dan heb ik hier nog: Le père Perdrix en Marie Donadieu. 't Is zoo mooi, zoo hartroerend, Philippe....'

Hij bladerde in de boeken met liefdevolle vingers; las hier en daar vlug een passage over; in zijn oogen, die haar straks, toen zij ze, zoo vlak voor zich, door de kamer had zien dwalen, wat uitdrukkingloos geschenen hadden, als de oogen van veel blonde menschen, scheen nu eensklaps iets te branden van een zachten gloed. Hoe leeft hij er in! dacht zij. Een wonderlijk gevoel van welbehagen doorstroomde haar, terwijl ze daar stonden samen, en niet spraken.

Maar hij klapte het boek dicht en reikte 't haar over. - 'Pardon, ik was onbeleefd. Maar ik heb in de laatste weken geen oog in de literatuur gehad; allerlei proces-zaken en dan, zooals ik u zei, de sport. Een heerlijke kerel die Philippe, de dichter van de armoede, zooals ik hem eens genoemd vond. Maar je moet hem met toewijding lezen, niet met dat sentimenteele medelijden waarmeê wij, beter gesitueerden, zoo dikwijls de armoede in de boeken naderen: dat is maar verkapte Schadenfreude. Je moet als Philippe zoo te zeggen arm met de armen worden, en dat is juist wat Philippe op uw Flaubert tegen had: dat die te veel nadacht en las, maar te weinig l e e d ....

'Maar Flaubert leefde zich toch óók heelemaal weg in wat hij schreef!' wierp zij tegen.

‘Jawel, jawel: hij proefde de arsenicum van Emma Bovary, nietwaar, en al de bekende poespas meer. Maar dat bewijst nog niet dat hij in den grond meer was dan een *lettré*; dat hij waarlijk met zijn volle menschelijkheid instond voor al de ongelukkigen en zondaren waarover hij schreef....’

‘Ik weet wel iemand die ergens in 't bosch vertelde van Flaubert alleen maar één boek te kennen!’ plaagde zij.

Hij was de kamer aan 't op en neêr loopen en stond nu stil, met zijn vingers langs zijn snor strijkende.

‘Ach ja, ik ben aan 't doorhollen, 'k weet wel; maar ik bedoel dan ook niet alleen Flaubert; u weet zelf wel wat ik meen: 't is ook van onze Hollandsche literatuur te veel de fout geweest: de kunst om de kunst, de smart en de ellende om het mooie, méér dan om het menschelijke. Wat 'n machtig mooi ding hebt u daar....’

Hij deed een stap naar de kleurkrijtteekening boven de canapé, stond te kijken met zijn handen in de zakken.

‘Wat een perspectief zit er in dat ding en wat 'n stemming, hè? Je zou van kleur-stemming kunnen gaan praten. Dat straatje met die brokkelige huisjes, grauw, vol schaduwen; en dan die èène felle gele spat lantarenlicht. Machtig mooi ding, juffrouw Berden!’

Ze was achter hem komen staan om meê te zien; ze stond zóó dicht bij hem dat ze den reuk van zijn nabijheid kon inademen, het zoetig luchtje dat de stof van zijn pak afgaf, gemengd met een geur van zeep en sigaarasch. Haar keel klopte; ze voelde zich warm en beklemd.

‘Ik heb dat stuk van mijn zwager in bruikleen,’ vertelde zij, om de spanning te breken.

‘Ach zoo,’ wendde hij zich van de teekening af; toen, met een blik op de klok, haar de hand reikend: ‘Juffrouw Berden, ik wil u niet langer ophouden; u wilde wandelen, geloof ik, en ik dien mij, pour acquit de conscience, nog wel even op 't tennisveld te vertoonen, dus...’

Toen vloog plotseling een gedachte door haar heen, als een heel verre duizeling achter in haar hoofd. En ze hoorde zich zeggen met een hooge, wat gebruskeerde stem: ‘U tennist zeker aan de Spoorweglaan? Dat is juist mijn lievelingswandeling: de spoordijk; 't is er altijd zoo mooi, vindt u niet? Jammer dat de brem al weêr is uitgebloeid. Als u

er niet op tegen hebt zouden we misschien zoover samen...'

Haar stem bleef stokken en ze voelde 't verraderlijk rood weêr naar haar wangen vloeien; daar had ze haar leven lang last van gehad; zelfs mama kon haar vroeger niet aandachtig aanzien zonder dat ze kleurde.

'U krijgt nog Salammbô van me', wendde zij zich naar haar boekenkast; toen lachend en opeens weêr over haar verlegenheid heen: 'Weet u wel, dat ik een heele tirade had klaargemaakt over dat boek om voor u af te draaien; 'k heb er allerlei literatuurgeschiedenissen op nageslagen; 'k ben op 't oogenblik een wandelende encyclopedie over Flaubert!'

'Zoo?' vroeg hij met een belangstellenden ernst, die plots iets in haar te popelen bracht van inwendige pret.

'En mag ik dan nòg van die les profiteeren? Misschien op onze wandeling naar den spoordijk?'

Voor een kleinen ronden spiegel waarvan een harer élèvetjes de lijst voor haar in hout had gebrand, stak zij haar hoed vast, dien zij bij haar komst had afgezet. Nu lachte zij over haar schouder naar hem toe.

'Jawel hè! de juffrouw met de acte Fransch!' hoonde zij zichzelve. 'Ach, wat hebben we daar een eerbied voor! Als er iemand les te geven heeft in literatuur dan is *u* het, meneer Sterkenburg, en niet ik. Ik weet er heusch maar een bitter beetje van, n'en déplaise mijn acte'...

Op straat spraken ze nog wat over 't onderwerp door en veel te spoedig kwamen zij aan 't tennisveld, waar achter boomenfranje en rasterwerk de witte figuurtjes bewogen.

Zij gaf hem de hand. - 'Zie ik u nog eens?' vroeg zij, trachtend hare stem zoo vlak mogelijk te doen zijn. Toch meende zij, door zijn snellen oogopslag, dat hij het timbre van hartelijkheid, als een even-trilling, er in moest hebben gehoord. Beschaamd trok zij met haar parasol een paar figuren.

'Natuurlijk; heel graag. Als ik Salammbô uit heb. Dan kan uw "lesje" ook vruchtbaarder werken!'

'O, maar dat krijgt u toch heusch niet te hooren!' - Coquet zag zij hem aan en bemerkte tegelijk hoe een paar meisjes op de baan naar hen keken. 't Vervulde haar met een blijen trots.

'Nu, heel graag dan eens. Dag juffrouw Berden.'

‘Komt u dan 's middags! Dan krijgt u thee!’

‘Ja, ja, graag... au revoir juffrouw Berden’... wuifde hij nog achter zich om, terwijl hij 't hekje in het rasterwerk opende. - Door de zomersche laan, onder 't wuivende groen, den feestelijken hemel, wandelde zij langzaam op, - doorzongen van een licht geluk.

VI.

‘Wat is het *chaud* tusschen jou en Sterkenburg, zeg!’... plaagde Kitty.

Er was in den laatsten tijd wat meer hartelijkheid tusschen de beide vrouwen, Kitty dankbaar voor Line's invloed-tengoede op Clarence.

‘Chaud? Hoe kom je er bij! Heel gewoon. Hij is een paar maal een boek komen leenen en toen hebben we wat over literatuur en zoo gepraat. Dat is alles’...

Kitty drukte de lippen opeen en knikte. ‘Jawel, jawel; jullie zijn me twee knapperds. Griezelig geleerd voor ons gewone stervelingen. Maar wat ik zeggen woû: wandelen doen jullie ook nog al eens, niet? Tenminste, toen hij verleden hier at vertelde hij...’

‘Dat is ook net de éénige keer geweest!... Behalve dan...’

Line zweeg beschaamd.

‘Nu? Behalve dan?’ vroeg Kitty nieuwsgierig.

‘Behalve dan den allereersten keer’...

‘Dat zijn dus al minstens twéé keeren: een allereerste keer en dan een éénige keer. Hoeveel keeren volgen er nog Lien?...’

‘Och’ - haalde Line de schouders op. Gelukkig zag zij over 't grasveld waar zij zaten op zij van het huis, temidden van vlammende geraniumbedden en bloeiende heesters, het dienstmeisje komen met theegerei. Ze zwegen beiden en volgden het zwarte figuurtje met de witte mutsevleugels, die de theetafel torste; achter haar aan kwam de knecht met de koperen bouilloir.

‘Zet de koekjes maar hier, Emma... hier op dit tafeltje.’

Het meisje, bescheiden om gaand, schikte alles handigjes terecht, met bedeesde, neergeslagen oogen onder de haar

volgende blikken der twee vrouwen. Gerrit, op zijn hurken in het versch geschoren gras, schroefde het dopje van het spiritusstelletje, schutte het vlammetje achter zijn hand.

Toen ze weêr alleen waren, zei Kitty: ‘Lien, 'k heb al gedacht, je kon toch eigenlijk best óók lid worden van de tennisclub. 't Eenige bezwaar is.... Ach nee, da's zoo précaire; dat kan ik zoo moeilijk zeggen; en je zou er misschien toch ook geen tijd en geen lust in hebben, is 't wel?....’

‘Hè, welja! Waarom niet?’ viel Line uit. ‘Waarom praat je niet door? Wàt meen je met: “'t eenige bezwaar”; of...?’

Zij brak af, beschaamd. Zou Kitty haar armoede meenen? O, maar dàn!.... Gespannen bleef ze haar vriendin aanzien; haar hart klopte. Lid van de club te worden was: hem te zien ieder oogenblik; want hij kwam veel, wist zij nu. Ze had er al vaak over gedacht zich te laten voorhangen, maar durfde niet; was bang geweest voor de gevolgtrekkingen die men misschien maken zou; die *hij* maken zou... En dan.... ach neen, zij hoorde niet bij dat jolige troepje rijke jongelui....

Maar nu was het Kitty zelve die voorstelde! Waarom zei ze nu niets; waarom toch in godsnaam bleef zij nu ineens zoo hatelijk zwijgen? - Ze had eens ergens gelezen van een ‘historisch moment’ - waarom had zij eensklaps het gevoel alsof thans, dezen 3en Augustus, op dit grasveld hier in Houtrust, 'smiddags omstreeks vier uur, voor háár zulk een historisch moment gekomen was, een moment dat over haar léven, haar geluk zou beslissen....

En dringender, bijna heftig, viel zij nogmaals uit: ‘Waarom zèg je niets Kitty? God, waaròm zou ik geen tijd en geen lust hebben? Vindt je me dan zoo'n saaie Piet, zoo'n ouwe tante, zeg!....’

Kitty, met haar kopjes bezig op het blad, zag Line aan. ‘En je lessen?....’

‘Wàt m'n lessen?....’

‘Laten die je dan tijd?’

Line haalde de schouders op. ‘Ach, 'k heb geeneens lessen meer, nu met de vacantie. Alleen Clary.... en dan met September krijg ik er twee: Jeannetje Linde en Emmie van Doorn.... da's alles....’

Kitty's aandacht was weêr geheel voor haar blad, haar

bouilloir. Line, die gespannen naar haar keek, bemerkte geen enkele uitdrukking op haar mooi, wat kapperpopachtig gezichtje. Met de elegante, trage gebaren, Kitty eigen, plaatsten haar handjes, waarover de kanten lubben vielen harer wijdmouwige licht-lila zomerjapon, de kopjes uiteen, waarin ze suiker liet glijden. Dan nam ze de cosy met pauwestaartmotief in gouddraad en mosgroene zij van den trekpot en schonk...

‘Line - je kopje.’

Zij was half van haar stoel opgestaan om naar 't kopje te reiken en haar oogen voelde ze door Kitty vastgehouden, die zich opeens scheen te bedenken.

‘Hoor eens Lien, 't is wel précaire, maar ik kan 't je toch wel zeggen. Kijk, ik wil je wel voorhangen op onze club; maar dan moet je die lessen van 't najaar laten loopen.’

Even bleef er een zwijgen; toen vroeg Line zacht: ‘En dat waarom?’...

Kitty schokte ongeduldig de schouders. - ‘Mijn hemel, begrijp je dat nu niet! Omdat men in onze côterie nu eenmaal... enfin, 't is zoo moeilijk dat allemaal haarfijn uit te pluizen.’

Line werd rood; beet zich de lippen. Haar blik dwaalde van de koele schaduw waar ze zaten hulpeloos in 't zonnig parkverschiet; de vurige bloemkleuren bij het huis brandden fel haar oogen binnen. Dan mompelde ze:

‘'k Vind 't erg kleingeestig’...

Weêr schokten de kanten om Kitty's open hals.

‘Ja, dat kan wel, maar zoo is 't nu eenmaal, hè? Je kan de menschen en hun opinies zoo maar niet veranderen. Een juffrouw die les geeft zouden ze in de tennisclub... eenvoudig niet tolereeren. Met Clarence is 't wat anders natuurlijk. Dat kan gelden als een vriendschapsdaad voor mij; je bent zooveel als Clary's tante... Maar die anderen... De Linde's zijn heel intiem met de Huiberts, die vlak naast de Uyttenhove's wonen, en je weet: Wim Uyttenhove is prezident van de club. Je voelt: dat zou maar een scheeve verhouding geven’.

‘Maar ik kan die lessen onmogelijk missen’...

Er donsde even wat meewarigheid in Kitty's koelen blik, waaronder Line zich vernederd voelde wegkrimpen.

‘Ja, dat is dan wel heel jammer,’ zei Kitty toen langzaam, blusschende het blauwe spiritusvlammetje met het koperen dopje. - ‘Temeer - omdat Bas Sterkenburg er nog al op gesteld leek, zie-je.... dat je....’

Een lachje trilde om haar mond en ze zag Line vol beteekenis aan.

Deze stond haastig op; 't viel haar onmogelijk langer te blijven. Jachtig schoof ze haar handschoenen over haar stroefheete vingers, reikte Kitty de hand. - ‘Ik zal er.... nog eens over denken. Adieu’.... sprak ze gesmoord.

Zij had een briefje aan den prezident van de club geschreven: dat zij zich aan ballotage wilde onderwerpen; mevrouw Meulemans en meneer van Sterkenburg zouden haar aanvrage wel willen ondersteunen.... Eenige dagen te voren had ze, met een beroep op onvoorziene omstandigheden, zich van de reeds aangenomen lessen afgemaakt; 't moest, het kon niet anders; ze zou wel zien hoe 't liep... had het door haar hoofd gekoortst, terwijl haar pen over 't papier was gevlogen.

Nu voelde zij in zich een leegheid van ontspanning. Gek, dat ze zoo kalm den uitslag der ballotage afwachtte, zich zelfs nuchter-fatalistisch de mogelijkheid van een afwijzing kon indenken. Er konden daarvoor allerlei redenen zijn, ook buiten hare armoede om, waardoor zij stond buiten hun kring. Ze had geschreven slechts een middelmatig speelster te zijn - wàt als het bleek dat ze alleen goede speelsters wilden opnemen? Maar zulke gedachten ontslipten haar weêr even spoedig als ze opkwamen, als waren haar hersens te moê om ze tot krachtige overwegingen, die haar angstig zouden hebben kunnen maken, te verwerken. - 's Nachts werd het anders. Dan lag zij uren wakker en dacht aan van Sterkenburg, leefde opnieuw de weinige momenten over van hun samen-zijn. Zij zag hem op de Vuursche stoeien met Clarence, die hem met haar vinger prikte in zijn grijze vest. En dan hoorde ze zijn stem weêr, zooals die, sprekend over 't kind, tot haar gezegd had: ‘wij konden 't saampjes' altijd nog al vinden....’ en die woorden bleven door haar heen malen, de lange, nachtelijke uren, met een vermoeiende eentonigheid: ‘wij konden 't saampjes altijd nog al vinden....’ Daarbij

voelde ze dan zijn oogen op zich gericht, altijd maar op háár, en ze zag zijn witte knevels zich uitpunten, eindeloos het duister in.... En dan zag ze weêr het kind prikken met haar vinger, maar 't was het kind niet meer, het was zijzelve die het deed. En hij lachte, lachte, en plotseling greep hij haar beet bij haar schouder, zoodat ze voelde als een physieke pijn.

Na een twee weken wachtens ontving ze een briefje van het Bestuur: dat zij werd toegelaten. Toen werden haar dagen van een drukke agitatie, om zich alles aan te schaffen wat zij noodig had: een racket, tennisschoenen, een slappen, makkelijk zittenden tennishoed.... Hare garderobe naziende, vond zij deze zoo schamel; ze had zich in de laatste maanden zoo bezuinigd, gebukt als ze ging onder haar behangersrekening. Op een dagje in Amsterdam kocht zij wat ze behoefde.

Over een zijden mantel had zij 't langst geaarzeld; 't was een der dingen die niet strikt noodig waren; telkens bleef ze voor een winkelraam staan en streelde met verliefde oogen de waterige glanzingen, dronk de kleuren in, het zachte *saumon,* het gretige lila, het blakende rose en 't felle groen. Dan liep ze weêr door, met een ruk hare voeten, haar tegenstrevend lijf vooruitdringend over 't trottoir; 't kòn niet, voorloopig niet tenminste; ze moest eerst haar schulden afdoen, haar behanger, haar meubelmaker, - om dan bij een volgend magazijn toch weêr getempteerd te blijven stilstaan, met droge keel, die klopte van begeeren. Dan stond ze, in 't *va-et-vient* van andere vrouwen om haar heen, die bij 't terug-nemen van haar speurende blikken uit de etalage de koel-critische oogen wel een moment op haar lieten rusten, vlugge rekensommetjes te maken: als ze nu dien lila kocht, die was niet duur, geen zware zij; dan bleef er net genoeg van die coupons over voor den behanger. De meubelmaker kon dan nog wel even wachten tot ze haar geld voor Clarence weêr kreeg; daar moest dan eerst de juffrouw af.... en dan.... ach neen, nu vergat ze ook weêr die rekening van haar corset en de vergrooting die ze den fotograaf van mama's portret had laten maken.... Het ging eenvoudig niet; ze woù niet....

Eenmaal zag ze toch, in een plotselinge verzwakking van haar wil, een bezwijking door moêheid van een heelen middag

besluiteloos gedrentel, door zenuwen-knagend verdriet om haar alleen-zijn, zonder San, die haar raden kon, zonder mama, die haar vroeger bij alles steunde, zoodat zij als een groot, volwassen kind door 't leven gaan kon, veilig en zonder bezorgdheid, zich plotseling ergens voor een toonbank staan, waarop de mantels lagen in bonte verscheidenheid. Tusschen haar droge vingers voelde ze de lenige zij, en als ver, in droom, hoorde ze de zacht-bescheiden aanprijzende stem der verkoopster. Zij knikte zonder te luisteren, en er was geen vreugde in haar over wat zij eindelijk stond te bemachtigen, en plots was er enkel een opvlagende angst. Heel nuchter zag ze toen opeens de winkeldingen, in een stugge verstrakking van lijnen; het scheen haar een vijandige sfeer, die zij zoo spoedig mogelijk ontvluchten moest. - Zij kocht een paar handschoenen en haastte zich weg...

Buiten, uit de benauwende winkel-atmosfeer terug in de frissche lucht, het klaterend daglicht, het gerel van druk zakenleven, tramgebel... had ze zich weêr schielijk gewoon voelen worden, en ze lachte met een kort lachje van zelfbespotting binnen de omschutting van haar voiletje om haar mallen angst, toch tevreden dat ze niet voor de verzoeking bezweken was. En in die tevredenheid zat ze bij Ledeboer uit te rusten en dronk ze haar thee en at haar gebakje, overdacht haren dag... Gelukkig had ze al hare inkoopen met contant geld kunnen betalen, de coupons welke zij juist in die dagen had kunnen verzilveren. Er bleven daardoor nu wel weêr andere rekeningen staan, maar daar kon ze niets aan doen... ze was zoo zuinig mogelijk geweest en ze kon toch niet van den wind leven. Bovendien kon ze, mòcht ze toch immers niet deze gelegenheid laten voorbijgaan om hem nader te leeren kennen, hem gelegenheid te geven háár vaker te zien; want o! zij geloofde... zij hoopte... Zei Kitty niet, hoe hij zelf haar in de club gemist had en dáárom gevraagd... En van haar kant, o, zij wist, zij voelde immers wel dat zij hem liefhad...

Temidden van 't gedistingeerd rumoer der lunchroom, de koksjongens met hun witte mutsen, de geld rammelende juffrouwen, zat zij in haar rustig hoekje te genieten van haar thee en hare gedachten... Soms waagde ze 't even de oogen te sluiten en dan was 't, of de geluiden om haar deinend

samensmolten en haar wegdroegen, en ze zag zich onder blauwe lucht, waar witte ballen vlogen...

Dien nacht droomde zij zwaar; hoe hij over haar boog en haar kuste. Zij ontwaakte loom, haar leden stijf van 't zwerven den vorigen dag door Amsterdam. Zij deed haar gewone ochtendwandeling langs de Baarnsche wegen en door het dorp, dat haar zoo saai en uitgestorven leek nu 't beeld van de hoofdstad nog telkens kaleidoskopisch haar voor oogen wemelde. Tegen twaalf uur over het stationsplein gaande, opweg naar huis - mannen in 't Amaliapark waren er bezig de gazons te besproeien - voelde ze geen verlangen naar haar eenzame zitkamer, het bekende koffiemaal dat al klaar zou staan op een half servetje. Ze bedacht, hoe er even over twaalf een trein ging naar Amersfoort en besloot opeens bij San te gaan koffiedrinken. Diep in haar lag een klare vreugde, neêrgedrukt door de physieke apathie in hare leden, de broeiïng ook van dezen zwaren Augustusdag, als met onweêr geladen. Zij dacht aan San's koele eetkamer, de hartelijkheid van haar zuster, George's grappen... En dan de kleine Welmoet, de heerlijke dot met haar bruine, stralende oogjes en haar helle klokkestemmetje: Tatta! Tatta! - 'Tatta' had haar nichtje schandelijk verwaarloosd de laatste weken, bedacht zij verteederd, terwijl zij aan 't loket te wachten stond tot de man haar geld had gewisseld.

In den trein kwam 't in haar op, hoe haar juffrouw niet zou begrijpen waar zij bleef; enfin, die zou haar ook niet in zeven slooten tegelijk zoeken... en wat hinderde het of haar koffie eens een keertje stond koud te worden... Ze keek uit in de weelde der groene polders, waar het goud bepoeierd vee de dommelige koppen hief om den trein na te zien. Dan sloot zij de oogen en dacht aan allerlei onbestemdheden...

Sannie ontving haar heel hartelijk, doch toonde zich wat gepiqueerd toen ze van Line's dagje in Amsterdam hoorde. Hè, hoe valsch, om haar niet eens te vragen meê te gaan! Ze had Lien toch kunnen helpen met kiezen!

'Maar ik heb heusch niet veel gekocht', verdedigde zich Line. 'Die rackets zijn zoo schandalig duur en je weet, ik ben tegenwoordig nu eenmaal chronisch *short-cash*'...

'Nou ja, 't is toch gemeen van je,' bleef Suzanne pruilen. 'Ik heb zoo zelden een redentje tegenover George om er eens uit te breken en 't is hier zoo'n negorij.'

‘Hè, hoe kan je 't zeggen, als je toch zoo'n lieveling heb! Is 't niet poes, is 't niet tante's schattepat - mammie is slecht en ontevreden bij jou van een negorij te praten!’ - Haar stem schetterde luidruchtig, terwijl zij bij 't kind neêrhurkte, dat op een met sneeuwgezicht en ijsvermaak bemaald hindelopenstoeltje aan een hindelopentafeltje met haar pop zat.

Van George, toen hij thuiskwam, kreeg ze een kus, en een standje dat ze zich in zoo lang niet had vertoond, waarop zij schertsend reageerde en om weêrwoord lokte, in een plotselinge ontplooiing van levenslust.

Het werd een vroolijk koffiemaal. George en San plaagden haar om haar uitbundigheid en gaven elkaâr oogjes van verstandhouding: ‘er zat zeker wat achter!’

Ach wel neen, wat zou er nu! verweerde zich Line, maar even later vroeg ze, schijnbaar terloops, of ze een Mr. van Sterkenburg hier kenden in de stad?

‘Sterkenburg? Da's een deurwaarder,’ wist George. ‘Krijg je al exploten van deurwaarders op je dak, zusje?’

‘Ach flauwerd, welnee!’

Suzan bedacht: ‘Jawel, Mr. van Sterkenburg... ze had den naam wel eens hooren noemen, geloofde ze; bij kennissen. Wat was er met dien man?’

‘Ach niets, 't is een van de leden van de tennisclub...’

‘Zoo-zoo, wel-wel, nos kennimus nos, hè Lien?’ En weêr ging tusschen George en zijn vrouw het spel van ondeugend geknipoog.

Na de koffie, toen haar zwager weêr naar de kazerne was en Sannie even boven bij de kinderjuffrouw, zocht zij vlug in 't Amersfoortsch adresboek op George's schrijftafel onder de S. - ‘Sterkenburg’, daar had ze het: warempel eerst een deurwaarder, maar dat was zonder ‘van’. Daaronder: Mr. Bastiaan G.H. van Sterkenburg, advocaat en procureur. Zij prentte zich zijn adres in; ze wilde er bij gelegenheid toch eens langs loopen...

Sannie had haar naar den trein willen brengen, maar werd er door een scène met de juffrouw in verhinderd. Dat mensch zorgde nu letterlijk voor niets! Liet Welmoet altijd op den tocht! Lien moest niet kwalijk nemen, maar ze was moê, ze was òp, ze moest noodzakelijk gaan rusten, anders kon Georg vanavond weêr geen land met haar bezeilen.

Op weg naar 't station - ze had San moeten beloven den aanstaanden Vrijdag te komen eten en dan 's avonds lang te blijven - werd voor de Lyonnaise haar oog alweêr getrokken door de kleurige jerseys die haar den vorigen dag zoo hadden gekweld. En ze ging den winkel binnen, waar men haar kende, en kocht een mosgroenen mantel, dien zij liet opschrijven.

Hare eerste middagen op het veld bleven haar een teleurstelling. Hij vertoonde zich niet. En terwijl zij vloog over de prettig-glad aanvoelende baan, op haar nieuwe schoentjes, en met de toegewijdheid van een nieuweling zich inspande voor iederen slag, doodsbenauwd haar partner te blameeren, schichtten over de lui in klapstoelen aan den kant van het veld toekijkende meisjes haar oogen telkens naar den grintweg waarlangs hij komen kon...

In de pauze, in het tentje waar door een der meisjes werd thee geschonken, onder rumoerig gepraat en gelach, waagde zij het naar hem te informeeren. Er zat een ander meisje van haar leeftijd naast haar op de bank, koekjes te knabbelen. Ze bleek Line's zuster Willemien te kennen uit Zwol, en dat gaf haar een gevoel van vertrouwdheid met haar te midden van de haar nog vreemde, en zich, na de plichtmatige voorstelling, weinig meer om haar bekommerende jongelui. Dit meisje vraagde zij, listig langs een omweg, naar Sterkenburg. Waren er veel leden? - O ja, maar ze kwamen natuurlijk gelukkig nooit allemaal. - Er scheen anders wel veel animo voor deze club; er waren er immers zelfs uit andere plaatsen lid, uit Hilversum en zoo? - O neen, daar wist het meisje niets van; alleen één uit Amersfoort, Mr. Sterkenburg. - O! dien kende Line wel; kwam hij dik wijls?...

Het meisje had geantwoord, met haar racket verveeld tegen haar rok slaande, hetgeen Line verlegen maakte. De teleurstelling groeide. - Maar haar aandacht was afgeleid door een klein donker meisje dat van de baan op haar witte voetjes de tent was komen binnenvliegen. Al van verre strekte ze haar handjes met de vingers rechtop als een muurtje vooruit, om tegen te houden, en haar stem joolde:

'Halt, halt lieve menschen! vóór jullie weêr beginnen, je

tribuut voor m'n vrouwtje; 't is 't tweede halfjaar! Ze heeft een nieuw uitzetje noodig, dus komen jullie maar eens allemaal extra over de brug!'

Een lang, gerekt-joelend: aaah! ging op in het tentje en men drong zich met grappen en geschater om het zwartje, dat zich haar slap linnen tennishoed van den krullenden jongensbol rukte en, verhit en lachend, als een bedelaar met een centennap zich tusschen haar joegjachende gezellen wrong. Ze werd vastgehouden, dan weêr opgeduwd; men vroeg schertsend bizonderheden. 'Ging Guurtje trouwen op haar ouden dag, dat ze een uitzetje noodig had?'... 'Ach-jullie - ze heeft schorten noodig en een nieuw jak en... nou ja, ik kan jullie toch moeilijk alle *dessous* van haar toilet gaan opnoemen! Betaal nu maar liever!' lachte het meisje, aan ieder den hoed voorhoudend. 'Jullie weten: een gulden is het minst, rijksdaalders zijn welkom en gouden tientjes worden dankbaar aanvaard! Henri, jij onttrekt je er aan, opdokken, gauw! Waar loopen Mies en Tiny heen; o, die halen hun beurs uit hun mantel, flink! Juffrouw Berden, mag 'k u ook noteeren als contribuant? Heel goed doel: oud vrouwtje van tachtig ergens achter Blaricum; liep nog tot 'r zeventigste om schillen voor haar varken; dus u ziet... 'n extra puik doel'...

Het meisje kwam vóór haar staan, lachte haar witte tanden naar Line op en rammelde den hoed met zilverklank van guldens en rijksdaalders.

''t Is zooveel als ons aller grootmoeder, juffrouw Berden! Wanneer breng je haar nu eens hier, Erna?' gekte een der heeren luidruchtig. - Het meisje, coquet, priemde even een donkeren blik naar hem heen. 'Niet spotten, Alf, 't is een stumper. Kom menschen, hebben jullie allemaal betaald? Dan beginnen we weêr! Anders vertikt De Smeth 't weêr net als laatst nog langer in de braaiende zon op ons te zitten wachten.'

'Ja juist, ik geef er vierkant de brui aan, aan dat scoren, als jullie nou niet deksels gauw komt!' riep dreigend de lange flanellen jongen van zijn hooge zitplaats boven aan het laddertje. Men verdeelde de partijen en begon het spel opnieuw.

Op een morgen aan de baan komende zag zij hem onmid-

dellijk. Zijn bruine linker arm, bloot uit de opgestroopte mouw, hield den bal ter hoogte van zijn voorhoofd, zijn rechter haaksch achterwaarts gebogen het racket, klaar om te serven. En zij hoorde zijn bekende stem het roepen, als een commando over het net: Ready! - Hij rekte zich op zijn teenen en sloeg; kort tikte de bal uit de snaren een zingend muziekje.

Zij ging stil op de bank zitten en keek terwijl hij speelde; zij had hem in enkele weken niet gezien en 't was haar even, scherper dan vorige keeren, een teleurstelling dat zijn gelaat niet de spierige magerte had van dat van zijn partner, die leek op een Amerikaan, het type dat haar altijd had getrokken. Hij was iets te klein en te gezet, zijn snor te lang en te blond; maar haar oogen streelden zijn stevigte en zij kende de straling van zijn blik, dien zij nu elk oogenblik op zich verwachtte, als hij haar kant zou uitzien en haar opmerken. - Bij 't plaatsverwisselen herkende hij haar; zij zag zijn verrassing. ‘Dag juffrouw Berden, hoe maakt u het? Ja, ik had al van Kitty Meulemans gehoord dat u lid was geworden...’

Hij bleef even dralend vóór haar staan; zij boog het hoofd achterover naar de bankleuning, zag hem met lachende oogen behaagziek aan. - ‘Dus u is wèl in Baarn geweest in dien tijd en niet eens even aangekomen om mij “Un enfant dans la Foule” te brengen, zooals u beloofd hadt!’

Hij sloeg met het plat van zijn racket tegen zijn knie. ‘Drommels, da's waar ook! Maar 'k heb het ook zoo razend druk gehad...’

‘Dat zie ik... als u wel naar Kitty kon gaan,’ spotte ze, met een tikje pruiling als van een kind dat zijn zin niet heeft gekregen.

‘Nu, enfin, 't spijt me; ik breng 't u nu gauw, of anders, nee, weet u wat: ik zend 't u per post...’

Hij riep het haar toe, terwijl hij zich weghaastte naar zijn baanvak, daar zijn partner hem ongeduldig maande. Er waren weinig leden nog dien morgen en ze hield haar zitje voor zich alleen; lui strekte ze haar armen open op de bankleuning en liet zich koesteren in de haar zoel-zacht omspinnende zonnestralen. Zij sloot even de oogen soms, en dan klonk het getokkel der racket-snaren, in zoete eentonigheid als een wiegezang tot zalig gemijmer. - Nog had hij haar niet

lief misschien, maar 't zou komen... 't zou zéker komen als iets logisch-noodwendigs en toch geheimvol-mystieks voelde zij het naderen... had zij het voelen naderen in zijn verrassing toen hij haar opmerkte; in zijn blik terwijl hij vóór haar stond...

Haar oogen staarden droomerig naar de zwaar vlaggende boomen rondom het rasterwerk van de baan, en zij vond het goed te leven, ze voelde haar rijpe vleesch behagelijk trillen onder de luchtige zomerkleêren.

Dien avond, bij 't ontkleeden, voor haar spiegeltje, was de reactie gekomen. Ze was moê na een dag van zon en druk praten op het veld, en hare trekken schenen haar slap en ontspannen. Onder haar oogen teekenden donkere kringen en haar jukbeenderen staken met iets scherps vooruit. Zij dacht jaloersch aan de vele meisjes, die dien dag op de baan om haar heen hadden gefladderd, jonger en frisscher dan zij. Zij - had jaren lang een knorrige moeder verzorgd en was over de dertig; haar eerste jeugd was voorbijgegaan zonder dat zij had geléefd. Zou nu het leven nog komen? Zij wist niet. Haar zalige zekerheid van dien morgen was heen. Onrustig bleef ze in haar bed, in het donker, zich omwoelen. Eerst vroeg in den morgen viel zij in slaap.

VII.

De Meulemans' zouden in 't begin van November een intiem dinertje geven en Kitty had er Line reeds een maand te voren officieus voor genoodigd.

‘Carel houdt niet van groote diners; ik dacht nu alleen de van der Bruggens te vragen en Mimi van Halteren, en dan van Sterkenburg en jou...’

‘Van Sterkenburg zeker voor juffrouw van Halteren!’ had Line geschertst, met een lachje dat haars ondanks, naar zij voelde, haar mond een oogenblik verwrong als in pijn.

Kitty's oogen waren speurend in haar blik gedrongen; ze boog zich wat naar Line over; legde haar hand op haar knie. ‘Als je liever hebt, dat ik Mimi *niet* vraag...’

Line schokte de schouders. - ‘Ach, welneen, 't kan mij heusch niets schelen, hoor - ik vind het best’...

Kitty had toen haar stoel wat dichterbij geschoven en

zacht gezegd, om Clarence, die in het empire-kamertje naast den salon bezig was met haar Verkade-album: ‘Waarom ben je niet wat vertrouwelijker met me, Lien? We kennen elkaâr toch al van school af, is 't niet? Ik wil me volstrekt niet indringen, maar ik vind toch, dat je aan een vriendin... en dat geloof je toch, dat ik wil zijn, nietwaar?...’

‘God ja! waarom zou ik daaraan twijfelen!’

't Had spottender geklonken, dan Line bedoelde, maar ze dacht aan al de vernederingen door Kitty ondergaan, al trachtte die op haar manier ook hartelijk voor haar te wezen.

‘Welnu dan!’

Maar Line had zich niet uitgesproken; er viel toch ook niets uit te spreken, want er was niets; niets naars en niets heerlijks, niets gewonnen en niets verloren - er was niets, niets, niets...

Terug op haar eigen kamer, was ze op haar divan gaan zitten en had nagedacht, de laatste weken aan zich laten voorbijglijden. 't Najaar bleef mooi en ze hadden tot nu toe, begin van October, geregeld getennist. Hij was er, na een drukke periode, waarin zij hem bijna niet zag, veel geweest, en zij waren op een voet van prettige kameraadschap gekomen. Ze tutoyeerden elkaâr en hij had haar gaarne als partner. ‘Je went aan mekaâr’, zei hij eens na een heelen morgen singlen, waarbij hij, ervaren speler, haar allerlei slagen geleerd had. Hij was bij haar blijven koffiedrinken op haar kamer, omdat hij dien middag een zakengesprek had in het dorp, en terwijl zij over elkaâr zaten aan de ditmaal door haarzelve met zorg gedekte, welvoorziene tafel en over boeken spraken en het Leven, in een luchtigmakkelijk discours voor allerlei zware problemen al spelend een oplossing vindende, als waren ze jonge blijde goden, die leven en lot in hun hand hielden, had ze zich voelen doorstroomen van dat goden-gevoel, als een wondere gelukzaligheid, die, wist zij, haar vermooide en verjeugdigde, haar teint doorstraalde met een warmen gloed. 't Had in haar bloed getinteld van een goddelijken overmoed: zij zàg hem naar haar kijken, zijn oogen de hare zoeken, telkens weêr, en terwijl zij met haar rechterarm geleund had over de tafel na hun lunch, schijnbaar achteloos, maar in waarheid wijl zij haar pols goed gevormd wist, ving ze zijn blikken

met de magneetjes harer pupillen, waarin hij, meende zij, nu wel het goud van haar vreugde moest zien glanzen. En toen zij eindelijk met hem bij de deur stond in het smalle gangetje en bevend hare vingers de klink zochten om hem uit te laten - de juffrouw hadden ze een oogenblik te voren uit zien gaan en hij *wist* dat zij alleen in huis waren - o, toen had zij het zoo vast geloofd, dat hij nu spreken zou het woord, waardoor de spanning, die *te* groot geworden was, als van één, staande ademloos op een blinkenden toren in de wolken, zou breken... maar hij had wat banale zinnetjes gezegd over een boek, dat zij lezen moest, en was haastig vertrokken.

En een paar dagen later, op de baan, was hij heel gewoon geweest, zijn groet van een bijna kwetsende onachtzaamheid, en hij had veel gepraat en gelachen met Mimi van Halteren, als zich de herinnering van hun saâm-zijn op haar kamer schamend. - Had zij 't zich alles maar verbeeld misschien? Had zij willen gelooven wat zij wenschte en haar arme verbeelding mogelijk met goud bestrooid wat voor wie keek met nuchtere oogen niet meer was dan iets heel gewoons en alledaagsch'? Was 't wel iets méer dan vriendschap wat hij voor haar voelde?...

Zoo dacht zij, den middag van Kitty's uitnoodiging voor haar dinertje. Een moedeloosheid zonk in haar. Waarom zou ze er heengaan; waarom haar arme hoop opnieuw laten oprakelen misschien... als hij tòch niet om haar gaf. En dan - ze had geen japon immers, ze kòn niet weêr in dat blauwe zijdje gaan, dat aan de mouwen versleten was. O, dan werd ze heelemaal ten spot van die Mimi, die haar laatst al met zulke triomfeerende oogen had aangezien! - Zou er iets zijn... tusschen Mimi en hem!...

Hare vingers knepen wriemelend in elkaâr, zoodat haar nagels, die zij gewoon was scherp te punten, als fijne mesjes in haar vleesch drongen. Zij slikte droog, en een kille jalouzie doorwoei haar borst. O, o!... als dat waar was... dàn...

Allerlei gedachten en wenschen vlogen tegen elkaâr op in haar brein, krasten langs elkaâr heen als floretten. Voorover liggend op haar canapé voelde ze zich eensklaps als duizelend gedragen in een ijle holle ruimte van zwart,

waaruit grijnzende gezichten doken met verwrongen tronies... Toen zij eindelijk, opgeschrokken door een klop van de juffrouw op haar kamerdeur, die haar het dorpskrantje brengen kwam, overeind zat met strak weggetrokken, als verwijde oogen, had zij het gevoel of zij werkelijk jaren lang in verre oorden had gezworven, nu plotseling in een oude, haar vreemd geworden omgeving terug.

Nog dagen lang bleef er de nawerking van. Op een morgen in het bosch, ergens buiten de paden verdwaald in de buurt van de Troonlaan, onder 't welkend loof der najaarsboomen, wier zwarte stammen in een verschiet van blauwigen mist verslonken stonden, moest ze opeens aan lijken denken, wegterend in hun kisten; de nattige aardreuk die, waar de zon tusschen de hier dicht dooreen gewarrelde takken drong, met rinsche kwalmen uit den rottenden bladbodem dampte, deed haar denken aan ziekte en dood... Alles bedierf en stierf af in het leven, werd oud en verging. Papa was gestorven, mama was gestorven; een broertje in haar jeugd had een besmettelijke ziekte gehad en was met een deerlijk gehavend gezichtje waarop de doodsangst flakkerde het onbekende tegemoet gegaan... 't Ging alles dood, weg, voorbij. Zij ook zou sterven, eens, misschien al gauw; ze werd oud; ze zag het immers voor haar spiegel; het altijd samen-zijn met een knorrige oude vrouw, want dat wàs mama toch geweest al hield ze van haar, maakte oud en haar alleen-zijn van nù maakte oud; 't maakte alles oud, oud, òud...

Maar toen had ze de zon ergens in een pad-verschietje de stammen zien vergulden en 't was geweest als een studie in bruinen en gelen, een aquarel van 'n kunstenaar. En opeens doorvlaagde haar 't verlangen toen te léven, te léven, over den dood en over het bederf en over de verschrikking heen; nog was het leven mooi en zonnig immers; nòg was zij jong! De herfst, deze dampige weemoed, zou winter worden en de winter, de frissche, de hartige dagen waarin ze haar bloed voelde tintelen, zou weêr ontbloeien tot een nieuwe lent'... Dan zou er opnieuw geleefd en genoten worden door wie jong waren; de jonge meisjes zouden weêr tennissen in lichte kleêren, weêr lachen en flirten - en zij? O, zij óók was nog jong en niet leelijk - het was toch immers nog niet te laat om te leven en om lief te hebben!

Had de liefde haar niet aangeraakt, zoodat ze maar had toe te grijpen; had zij het, misschien, aan zichzelve te wijten zoo zij haar ontsnapte?...

Veerkrachtiger was zij doorgestapt, over de breede wandelpaden nu weêr, en 't herfstbosch maakte haar niet somber meer; zij genoot van de kleuren en tinten. - En onderwijl dacht zij aan 't diner bij Kitty, waarvoor ze nog altijd geen japon had. Dat was toch te gek, daar mòest iets op gevonden worden; ze wilde niet onderdoen voor Mimi of wie ook. Nog eens op een dagje naar Amsterdam gaan en uitzoeken bij Hirsch? Maar ze had geen geld immers; stond nú al overal in 't krijt; vanmorgen nog had ze de Laanstraat vermeden omdat ze zich schaamde langs een paar winkels te gaan waar nog altijd rekeningetjes stonden - zoo lang al...

Daar neep weêr de benauwing, drukte de zwaarte van dat verlammend besef: geen geld te hebben, arm te zijn, waardoor ze geen recht op leven had hier in het rijke Baarn, waar de menschen dinertjes gaven en japonnen droegen die *zij* niet betalen kon.

Maar dàn ook... wat gàf het dan, dat zij nog niet oud was en nog altijd aantrekkelijk, ook voor een man, óók voor hem, Sterkenburg... Ze was geen jongmeisje meer, wie ieder bloesje goed staat en 't eenvoudigste nog wel het allerbest. Zij - was een vrouw van over de dertig, die niet moê mocht zijn en vooral niet slecht of onachtzaam gekleed, wilde zij er werkelijk nog goed uitzien. Sterkenburg - o, zij was hem niet onverschillig, voelde ze wel, maar ze moest er om vèchten, om zijn gevoelens, anders slipten ze weg naar Mimi van Halteren of naar Betsy Rohde, of naar een van de andere meisjes, die rijker, die mooier, die jonger waren dan zij! Wat moest zij dan nu, wat moest zij... Ze *wilde* immers vechten, hem vasthouden, hem veroveren, hem niet laten aan die anderen, die kinderen, die hem niet waard waren, met wie hij alleen lachen kon en vroolijk zijn, maar die hem niet begrepen in zijn diepste wezen, niet meêvoelen konden zijn liefde voor schoonheid, voor literatuur...

Ze was terug in het dorp, in de Laanstraat, nu tòch in de Laanstraat, bedacht ze met een schrikje, en vlak vóór den winkel waar ze nog die rekening had. Ze zag een der juffrouwen kijken. Was dat naar haar? Nu niet kleuren

of vluchten, maar brutaal voor de ramen gaan staan; hoe zelfbewuster je je hield, hoe onderdaniger zulke winkelmenschen immers waren. - Gut, daar had je een winterhoed van wit fluweel, van net zoo'n vorm als de tennishoed van 't collecteerend meisje op de baan, 't meisje waaraan ze voor dat Blaricumsche vrouwtje toen een gulden nog was kwijtgeraakt... Zij keek naar den hoed met den ronden bol en neergeslagen randen, de stijve cocarde van hardgroen satijn - en terwijl ze doorliep ging het even door haar heen: als ik óók eens collecteerde... voor 't een of ander - legendarisch - vrouwtje... dan zou ik bij Hirsch of Liberty de japon kunnen koopen die ik zoo broodnoodig heb!

Even na-lachend om die gekke gedachte sloeg ze den weg in naar huis; ze zou daar maar liever eens nakijken hoeveel geld ze nog had; misschien was 't net wel genoeg om de rekening in dezen winkel te voldoen, en bleek dat 't geval, dan zou ze hier desnoods wel een japon op crediet durven koopen. Men kende er toch den naam van mama, wist haarzelve bevriend met de Meulemans'...

Thuis gekomen inspecteerde ze dadelijk haar cassette; er bleek lang niet genoeg voor de rekening. Die hoop vervloog en ze zat aan de koffietafel te piekeren, met trage kiezen en zonder smaak het taaie brood van de juffrouw kauwende, als vermaalde ze moeizaam hare zorgen. Ze dacht aan Sterkenburg en aan Mimi en aan het naderend dinertje. En moedeloos maakte ze het plan: ze zou dan wel zien met dat blauwe zijdje nog iets te doen; ze wist wel een goeie naaister; misschien dat die...

Maar dan liet ze 't weêr los; ach neen, dat blijft lapwerk; iedereen zou immers dadelijk zien... En ze was bang voor de critische blikken van Kitty, van Mimi vooral, èn voor de blikken van hem.... Mannen keken wel niet critisch naar kleêren, maar zij merkten het geheel toch op, zagen onbewust of een vrouw iets goed stond. En dat blauwe zijdje stond haar niet goed; 't maakte haar huid te geel en liet te veel de knobbels van haar hals zien; 't zou niet beter worden ook al slaagde een naaister er in, 't ding wat op te fleuren. - Toch besloot ze 's middags even naar die naaister toe te gaan. Voorbij een slagerij

komende aan den Eemnesserweg hoorde ze met geld rinkelen over de marmeren toonbank. En opeens zag ze opnieuw voor zich den witten, slappen tennishoed, waarin men van alle kanten blij en lachend geld wierp, rijksdaalders en guldens, een enkel tientje ook, en waarmeê het jolige meisje rammelde, rinkelde... Ze dacht aan wat dien morgen door haar was heengeijld en bespotte zich zelve: voor háár zou men óók wel kunnen collecteeren; ze zou het Mimi vragen! Zij was óók ‘'n arme stumper’, net als dat Blaricumsche vrouwtje; àrmer eigenlijk dan zij die daar ergens in een hutje zat op de hei, verweg van de beschaving, de critische blikken der menschen, het onmeêdoogend kijken van zoogenaamde ‘vriendinnen’, die je kwalijk namen dat je arm was, het zoo iets als een booze ziekte vonden, een zonde... Zij benijdde dat vrouwtje, dat niet beter wist; dat geen behoeften had en gelukkig kon zijn als de zon maar scheen, waarin ze zich op een harde bank voor haar huisje kon koesteren. Zij - was een dame; zij - had ‘een stand op te houden’, zooals men dat noemde; zij - was veróórdeeld te leven tusschen rijke menschen, waartoe zij door haar afkomst behoorde en waarvan ze door haar armoede gescheiden bleef. - Had zij dan minder recht op leven en geluk als die anderen? Minder recht dan bijvoorbeeld die oude stumperd op de hei, voor wie men collecteerde? Die had haar leven gehad, misschien geluk gekend met een man en kinderen... terwijl zij... zij moest alles, àlles van 't leven nog hebben...

In de Penstraat vond zij aan 't huisje van de naaister de bel uit de deur getrokken; er scheen niemand meer te wonen. Verlucht, dat ze bij 't mensch niet binnen hoefde, keerde ze naar huis terug.

VIII.

De gember was rondgediend, en de gasten, van hun plaatsen opgestaan, bleven in den' goudigen kaarsenschemer van de kleine eetzaal, benauwend doorzwoeld van bloemengeur en vettige spijzen, achter de stoelen een oogenblik als besluiteloos dralen, de blikken naar de gastvrouw, die opgehouden scheen door een van de knechts. - Line had, toen het kind, op haar verzoek naast haar gezet, van haar stoel was

afgewipt en uit de kamer verdwenen, om zich een houding te geven zich omgewend naar 't schilderij, waar zij gedurende den maaltijd met den rug naar toe had gezeten en dat haar getempteerd had, wijl zij er hare overburen druk over had hooren redeneeren zonder zelve in staat te zijn zich een oordeel te vormen over iets toch zoo in haar onmiddellijke nabijheid. Nu stond zij vóór het ding: een gepointilleerd landschap van Co Breman, en keek, maar zag niets; haar boezem hijgde, hare zintuigen op 't uiterste gespannen, en het was of al hare poriën op de kamer openstonden. - Toen hoorde zij de wat luidruchtige stem van den gastheer de heeren in zijn rookvertrek noodigen; ook 't stemmengeklater der vrouwen vlotte weg, naar den salon; en op 't zelfde oogenblik v o e l d e zij, hoe hij naar haar toekwam...

'Goeden avond, Line! wel, hoe staat jou het leven; we zaten zoo ver van elkaâr, hè; ja, die Kitty stelt je altijd voor verrassingen: intieme dinertjes met 'n páár gasten plegen bij haar zoo onder de hand gewoonlijk grandioze proportiën aan te nemen. Nietwaar: *die* moet gevraagd en *die* kan onmogelijk gemist, met 't rezultaat...'

Nog voor het schilderij, dat zij star-hardnekkig bestaarde, wendde zij zich met een snelle beweging naar hem toe, tikte hem met de vingers op de mouw van zijn smoking.

'Stil! hoû je mond toch!' lachte zij, iets te schel, terwijl haar oog gleed over de tafel, de glorende kaarsenkapjes als rose bloemen, naar den knecht die aan 't andere eind van de kamer, bij het buffet, aan 't afruimen was.

'O, 'k ben hier thuis moet je denken, en die - die hoort niets; Teun is doof! Maar zeg eens, was je daar aan een kunstbeschouwing van onzen Larenschen luminist? Ontzettend zooals daar aan tafel over geboomd is...'

De knecht ging de kamer uit, en Line, weêr voor het schilderij, keerde zich eensklaps nu geheel naar hem toe; haar oogen wijd-strak opensperrend, zoodat ze haar voorhoofdshuid voelde rimpelen, bond ze zijn blik.

'Moet jij niet gaan rooken?'...

't Kwam er bruusk uit en hij lachte verwonderd, blijkbaar wat in de war gebracht door haar toon.

'Wat 'n inquizitoriale vraag!'

‘Antwoord nu maar: moet jij niet gaan rooken?’

Zij bleef hem aanzien, zwaar hijgend. Tegen 't wijd uitgesneden corsage van haar goudbronskleurig zijden japon, opgemaakt met fijne Brusselsche kant, toonde de welving van haar boezem in een mat-blanke doorschijnendheid af; als een kristal-klare droppel lag in 't schulpig kuiltje van haar hals Suzan's diamantje. Ze zag zijn oog haar gestalte omvangen en haar hand legde zich trillend op een stoelrug, terwijl haar blik, met plekken broeiend paars afgedekt die wemelend over elkaâr te schuiven leken en vervloeiden, een verren spiegel zocht.

‘We moeten naar binnen,’ haperde haar stem.

Hij knikte lachend, nu de knechts weêr in de kamer kwamen en mompel-fluisterend de tafel verder gingen afruimen.

‘Ja, de enscèneering is hier minder geschikt voor vertrouwelijk praten niet?’ sprak hij met zijn oogen in de hare, die ze zwaar voelde worden, zoodat zij ze even moest sluiten. - ‘Ofschoon... 't is wèl de enscèneering voor zoo'n Engelsche prent: *he and she after dinner*... weet je wel? Intusschen we hoeven geen aanleiding te geven tot praatjes; mag ik je dus maar mijn arm bieden?’...

Voorbij de ontredderde tafel, het buffet, waar de knechts bescheiden hun gerokte ruggen toonden, leidde hij haar naar de deur. - Langs een overloop moesten zij, die met een paar marmeren treden naar de hall voerde; 't was er schemerdonker; achter 't gebrande glas van een oostersche lamp aan vergulde kettingen broeide een smeulend vuur, dof-rood als zware port. In mystiek halfduister verschimmerden kwijnend de figuren op 't dikke Perzische tapijt, waarin hun stappen doofden. Links was een lang-smal ongedekt venster naakt op het buiten-donker. - Zij bleven er even voor stilstaan, keken naar de maan, die, in haar laatste kwartier, verdronk in woelige wolken.

Zij voelde den druk van zijn arm, terwijl hij zei, en 't was haar als hoorde zij een smoring in zijn stem: ‘Wat 'n vreemd contrast, die stille nacht daar opeens... na zoo'n druk diner... Nu een lange wandeling hè? naar de Vuursche bijvoorbeeld... ik heb altijd veel van nachtwandelingen gehouden...’

Aan 't eind van de gang, recht tegenover, boogde hoog

met haar bleek-gulden ornamentbiezen de salondeur, waarachter 't stemmengeklater der gasten; helle lachjes... Een wondere wèlheid, die toch benauwing was, doorvloeide haar; op haar snel kloppende keel voelde zij het diamantje onrustig tikken. Zij had haren arm uit den zijne willen terugtrekken en toch was het goed dat hij bleef vasthouden; ze zou zich zalig met hem hebben willen storten in 't donkere buiten...

't Was alles slechts één oogenblik, waarin zij wachtte, of hij na zijn enkele woorden nog wat zeggen zou, 'het' zeggen zou... 't moment was rijp als een vrucht op afvallen.

Maar hij drong haar al zachtjes tot verder gaan, de gang af - en zij liet zich voeren, sloot even de oogen, in een flauwe pijn; struikelde bijna over de marmeren treden.

In een hoekje van den salon, bij de piano, liet ze zich neêr in een lagen crapaud, die zich om haar sloot als met satijnen armen. Opnieuw deed ze even de oogen toe, in 't gevoel daar nog op 't portaal te staan, om ze dadelijk daarop weêr te openen bij de vraag van het meisje vóor haar: 'Blieft de freule ook koffie?'...

Zij lachte het meisje toe, voelde zich dadelijk tot in haar hals toe blozen, omdat zij dat wezenloos lachje als te vriendelijk besefte, en kreeg een nog sterker kleur wijl zij aan het meisje zag dat die haar verwarring bemerkte. - Een kleine bevrijding leek het, dat zij haar volle aandacht even spannen kon op 't stroeve suikertangetje en de weerbarstige klontjes. Onderwijl zag zij Clarence, die wat verveeld tusschen de groote menschen dwaalde, naar haar kijken en zij wenkte haar lokkend lief met een blik van verstandhouding, dien het kind begreep en waardoor zij haar dadelijk naar zich toetrok. 'Eh bien Clary, comme tu t'es échappée vite après le diner!'

Onder 't reseda-groene rokje met den geborduurden rand van *fraise* zij, vouwde Clarence naar gewoonte haar lange rechter been op een pouffe, waarin haar spitse knietje een kuil drukte.

'Prends garde, tu vas abimer cette chaise,' reageerde Line werktuigelijk, er met haar gedachten niet bij, nu haar aan-

dacht afzwierf naar Sterkenburg, die tusschen Mimi van Halteren en de oude dame - tante van Kitty - wier spiritueele krullen zij aan tafel al bewonderd had, voor een schilderij stond, alweêr 'n Breman leek 't haar, waarover hij met breede gebaren betoogde. - En terwijl ze het kind hoorde zeuren van hè jakkes en nou niet dat lamme Fransch... schreide 't in haar van een heimwee om dat mooie oogenblikje straks voor het nachtvenster en een dorre jalouzie op Mimi, die oude dame zelfs, zengde schroeiend in haar borst. Waarom had hij 't niet gevraagd toen; 't stond te komen, 't stònd te komen toch... Had ze niet voor hèm...

'Zeg tante 'Sel, weet je wat ik woû? Dat jij trouwde met oom Bas. 'k Vind jullie de eenige leuken hier in de heele kamer!'...

'Sst, tais-toi donc!' kwam Line verschrikt. 'Praat toch niet zoo hard kind; als de menschen 't hooren...'

'Bah, m'en fiche. Zeg 'Sellie, wat heb je 'n beeldige nieuwe japon aan. Mag ik 'es voelen die zij; hoe kom je er aan?'

Met een woesten stomp had Line het meisje van zich afgeduwd, maar dadelijk schrikkend van haar eigen ruwheid en ziende dat Clarence een keel wilde opzetten midden onder de gasten, bezwoer ze dringend: 'Hoû je stil; zal 'k je morgen alles wel vertellen; vindt je 'm mooi? toe, ga nu maar langzamerhand goeiennacht zeggen; ik moet... ik moet noodig eens wat menschen gaan aanspreken, toe... kijk, die dame komt al naar me toe; ga je nu? dan ben je Sellies beste brave; vragen we van de week aan moeder of we nog eens saampjes naar Hilversum naar de kinder-bioskoop mogen: de avonturen van Pinokkio, weet je nog wel?... Doen? Hè ja! dat zou gezellig zijn niet?'

Zij hoorde zich spreken schor-jachterig en haar blik vluchtte weg van Clarence's oogen die groot open van verbazing haar aanstaarden. Dan wrong zich een verveelde trek om den mond van het kind.

'Wat doe je raar; 'k vind je niets leuk vanavond. En Pinokkio kan me niets schelen. 'k Bedoelde alleen maar: heb je 'em gekocht of heb je 'em laten maken door een naaister... wat 's daar nu voor geks aan. 'k Vind een naaister altijd zoo typisch in huis; als ma d'r een heeft zit ik altijd bij haar; mag ik op de naaimachine naaien. Fijn!...'

‘Nu, kom dan maar eens bij me! Ik heb ook een machine!’ schoot Line los in een lach die onnatuurlijk klonk en nogmaals de groote oogen van het kind verbaasd op haar richtte. Toen het even later was weggeslipt tusschen de gasten en Line haar ginds bij ‘oom Bas’ nu in een anderen hoek van de kamer zag, bleef ze een oogenblik vreemd en duizelig zitten. Even drukte ze de vingerspitsen op haar borst, trok ze dan haastig terug, uit vrees iemand mocht het bemerken. Toen ging verruimend door haar heen het denken: aan Kitty te zeggen dat ze zich onwel voelde en naar huis ging; maar dadelijk ebde de gedachte weg; dat zou opschudding geven immers en dan... dan was àlles... O God, waarom praatte hij nu toch zoo lang met die Mimi, al weêr met haar, terwijl hij toch al heel den avond naast haar aan tafel had gezeten!...

Zij moest opstaan, want de dame met de grijze krullen kwam haar aanspreken; 't bleek nog een vroegere kennis van mama. Onder 't praten voelde zij de jonge, levendige oogen als metalige schichtjes over haar gezicht dansen, dan rustten ze een oogenblik op haar japon. Vermoedde ze iets?? dacht Line gemarteld, terwijl ze maar wat knikte op 't felle gepraat over Mama en over Baarn en over een bazaar in Zeiler... o God, ze hield het niet uit; ze moest weg!...

Gelukkig werd de dame afgeleid door anderen, en Line stond op, star den blik naar de deur die zij bereiken wilde. Zoo natuurlijk mogelijk stak zij over, lachte lief tegen Kitty, die zij druk zag met haar flirt van Bennekom; bleef, bij de deur, nog even dralen voor een cabinetstukje: Clarence als vierjarig kind met een hond en een pop... opende, toen zij meende dat niemand op haar lette, vlug de deur en stond in de gang. 't Was er schemerig en stil; juist tinkelde uit het klokkenlichaam van de staande pendule in een nis het carillon van de Londensche chimes... Zij moest eensklaps denken aan het groen van Engelsche parken met zon en spelende kinders: 't had een bedarenden invloed op haar en ze zocht kalm de toilette op, om tenminste een oogenblikje ongestoord alleen te kunnen zijn. - Er brandde, nu er gasten waren, een kaars naast het knopje van 't electrisch licht; zij knipte open en de kaarsschijn kromp dadelijk rooderig samen voor de pralende uitstraling uit den mat-

glazen trechterkelk boven 't marmeren fonteintje. Ze draaide de kraan voor ‘koud’ open en besproeide haar klamme handen met het ijzige water, hield haar polsen een oogenblik onder den straal. Met gesloten oogen genoot zij van het koelige boschgeluid als van een beek die plietserend tusschen varens door en over helder wit geslepen steentjes naar omlaag stroomt. - Dan draaide ze de kraan weêr dicht en 't was opeens dof-stil in 't smalle kamertje van wezenloos-blinkende blauw-en-witte tegels. Het beklemde haar als een gevangenis, en toen ze in den spiegel keek zag ze haar gelaat wassig bleek met roode plekken en striemen als van een veroordeelde boven haar mooie japon....

Zoo bleef ze een oogenblik staan in meêdoogenlooze beschouwing van zichzelf. - Wat was ze oud en leelijk; als ze 't hoofd wendde wrongen zich de halsknobbels onder 't vel op als de botten van een mager paard; een verloren, pronkerig cieraad, lag daartusschen Suzanne's geleende diamant. - Waarom had ze dien geleend? O ja, om hém te veroveren. Bah! zij oude vrouw op conquêtes uit! Een veroordeelde was ze in een gevangenis van blauwe tegels. Ze had een misdaad begaan om een mooie japon, een misdaad tegenover mama, tegenover haar heele verleden. Zij, die zoo mooi tegenover haar zusters, haar kennissen praten kon over piëteit voor 't verleden, je herinneringen die je eerbiedigen moest - een huichelaarster was zij, een koude, egoïste scharrelaarster, die 't souvenir, door haar moeder als jong meisje gedragen, een familiestuk, waaraan zij gehecht was geweest, zij toch óók, in Amsterdam, zonder iemand raad te vragen, zonder iemand te kennen, als een prul, een lor had verkocht, had verkwanseld, natuurlijk ver beneden de waarde!... Berékenend was ze tenminste niet geweest, neen dát niet! dacht zij in bitteren zelfspot. 't Was alles alleen om zich die japon te kunnen koopen, een japon voor één avond om een man te vangen, bah! bah! - En die japon juist veroordeelde haar nu, verraadde haar; juist door die japon werd zij zoo leelijk....

Zij boog zich over, tilde een arm op, liet het naakte licht rood-koperige glanzingen schampen over de stof, die op soepel goud-leêr leek. Nerveus en branderig schikten haar vingers aan de schuimende kant; hare spitse nageltjes

bleven er in haken zoodat zij een scheurtje ritste. Dat bracht haar tot bezinning en haar armen vielen werkeloos. Doof dompte de stilte in het kokerige kamertje. Van ver, als door gaas, klonk het gezwatel van veel stemmen, gelach... Daar was vroolijkheid, daar was leven. Daar waren Mimi van Halteren en... hij! - Mimi, die naast hem aan tafel had gezeten, omdat *zij* niet wilde, aan Kitty gevraagd had, als een gunst, haar naast Clarence te zetten, een eind van hem af.

Waaròm had zij dat gevraagd... tastte nu even haar denken. O ja, ze was bàng geweest voor een zitten-naasthem. Een paar uur lang met hem te moeten praten, telkens opnieuw, bijna aan één stuk door, ze was bang geweest dat dan matheid zou komen in hun conversatie; dat de fleur en de frischheid van hun beider verwachtingen slinken zou. Dat hij haar moê zou worden, en 's avonds, na tafel, als in een bevrijding, haar ontvluchten. - Er zou immers nog muziek zijn had Kitty gezegd. Dan zou hij, als de gasten verspreid in intieme hoekjes, in groepjes van twee of van drie, te luisteren zaten, zitten naast Mimi, blij van zijn eeuwige tafeldame een oogenblik verlost te zijn... Dáárom had ze niet naast hem willen zitten, tot verbazing van Kitty, die de schouders had opgehaald om haar verzoek. En ze had goed gezien immers: want nu, nu was hij dadelijk na tafel tot haar gekomen en ze hadden gestaan voor het schilderij eerst en toen voor het raam in de gang. 't Was vreemd-heerlijk geweest als een droom... één seconde - toen zij voelde dat het komen ging - ‘het’... zalige!

Waarom wàs 't toen niet gekomen?...

Haar oogen, bij 't na-mijmeren geloken, openden zich opeens weêr sperrend-wijd. Het relle tegel-geblink verjoeg het bleek doorzilverd vizioen van maan tusschen varende wolken.... Waarom was 't toen niet gekomen; waarom had hij 't woord niet gezegd dat zij hunkerend wachtte, het woord dat toch op zijn lippen gloeide, had zij gevoeld...

Een wanhoop doorvlaagde haar als een dorre wind. Zij kreunde. - O, 't zou niet komen; 't zou nooit komen - 't was alles tevergeefsch... Als een hartelooze had zij zich van haar verleden afgesneden om n i e t s ... Zou hij gevoeld hebben, hoe jammerlijk zij was in haar diepste innerlijk en

had dàt hem van haar vervreemd?... Maar dat kon immers niet, ze had toch zijn oogen gezien in de hare en had hij niet gezinspeeld: ‘he and she’... Was dan alles, misschien, toch niet verloren? O, ze wìlde hem niet laten aan Mimi of aan een van die andere tennisnesten; ze wìlde niet. Alles had zij voor hem over gehad, haar herinneringen prijs gegeven, haar familie benadeeld. Wat zij als een hoedster had moeten bewaren voor latere geslachten had zij prijs gegeven om hare liefde; maar hij was rijk immers en de kinderen van Willemien, van San, die wisten van de briljantspeld niet af; die zouden haar zeker niet missen. Met zijn geld, háár geld, zou ze hun dubbel vergoeden wat zij hun door haar daad te kort had gedaan. O! een goede, weldadige tante zou ze hun zijn, met cadeautjes hen overladen, altijd en overal blijde gezichtjes maken waar zij kwam! En dan ook anderen wèl doen: armen en eenzamen; een huis desnoods oprichten voor dames van haar stand maar zonder geld!...

Roerloos stond zij in het licht, dat in den spiegel kaatste. Haar gelaat was verstild en haar huid weêr van die goudene doorschijnendheid, als porcelein, die hare charme uitmaakte, - de roode plekken weggetrokken. Rustig blikten hare oogen haar aan; er trok over haar heele wezen een serene kalmte die haar zelve verwonderde. Bijna vorstelijk leek zij zich in haar zijden weêrschijnend kleed. - Zij nam een zakkammetje en ordende bedaard haar kapsel; ze bewonderde den vorm harer spitse vingers in het glas.

Zij zou hem winnen tegen elken prijs; ze zou om hem vechten met het wapen van die hooge kalmte die haar doorstroomde nu. Zij zou hem dwingen om in te gaan. Zij wilde zijn liefde, maar ook zijn rijkdom, zijn geld, om goed te kunnen doen en om te kunnen boeten. Dan zou God haar vergeven wat zij deed om hare liefde, in 't gevoel van haar recht op geluk, deed als een spel dat geen kwaad kon, als een jongen die een kostbaren postzegel verruilt voor iets dat voor niemand waarde heeft dan voor hèm...

Getokkel van pianoklanken drong uit de verte tot haar door; dan een stem die jubelend uitschalde. - Zij haastte zich terug naar den salon, waar ze gelukkig door niemand gemist bleek.

Nadat de meeste gasten vertrokken waren - de jong-

oude dame met de krullen, een paar zakenvrienden van Meulemans: *bachelors* met roode gezichten en luidruchtige stemmen - had Kitty haar speciale intiemen overgehaald nog wat te blijven, 't was nog niet laat: de van Haesterts: een jong getrouwd paar, Sterkenburg, Mimi van Halteren en nog twee meisjes van de tennisclub.

Daar, in dat vroolijk kringetje, was Line's hooge zekerheid al dadelijk weêr jammerlijk onttakeld. 't Was begonnen met Kitty's vraag, terloops en onverschillig: ‘Blijf jij ook nog, of ga je liever naar huis...’; toen: ‘O gut nee, jij blijft natuurlijk’, met een plagend knipoogje naar Sterkenburg, die met den jongen Haestert een canapé tot vlak voor de piano schoof. Daar formeerde men een gezellig hoekje. Kitty liet punch ‘aanrukken’ en gebakjes, en men drong bij Willy Geevers op een mopje aan. Met draaierige maniertjes, niet dan na veel bidden, zette die zich voor den vleugel en speelde hakkelend met haar stijve vingers een two-step die in de mode was, waarbij de anderen 't refrein zongen:

Every body is dóing it - dóing it...

‘Line, wil jij de punch aanmaken’, had Kitty gevraagd, op een toon als sprak ze tot de kinderjuffrouw. Ze voelde zich rood worden en zag hoe Mimi, die zich door Sterkenburg een cigaret liet geven, spottend naar haar keek. Maar tegelijk ving ze zijn blik, die, één moment, bemoedigendlachend langs den haren streek, en wel even had toen een zalig gevoel, als 't losbrekend vogelenkweelen 's morgens in een lentebosch, zich in haar ontbonden. Zij gaf hem zijn kijken warm-dankbaar terug, met een innigheid van verstandhouding, waarin zij geen geheimen voor hem achterhield meer. Toen verwachtte ze, dat hij naar haar toe zou komen en haar het blad met dampende glazen afnemen; maar hij had zich naast Mimi op de sofa gezet, vol aandacht blijkbaar voor 't verhaal over een tennismatch in Hilversum. - Onmiddellijk doofde in Line de blije tinteling, als schrompelde haar levend geluksgevoel van daareven weg tot wat dorre asch in haar borst. Het blad met glazen trilde in haar handen terwijl ze de rij rondging, en al schrijnde het fel, ze was toch dankbaar toen, niet hij, maar Haestert opsprong en met beleefden aandrang haar van 't blad ontlastte.

In een causeuse zonk zij neêr, zoover mogelijk uit het licht weg van de electrische schemerlamp, haar opeens zware hoofd met de hand ondersteunend. Ze voelde hoofdpijn opkomen; traag drupten tranen langs haar vingers, en af en toe, als zij meende dat iemand naar haar keek, nam zij, om zich een houding te geven, een slokje van haar glas, waaruit de goud-gele drank heet haar keel binnenspoelde. Ze brandde zich, maar de felle schroeiïng deed haar goed, als een pijn die dat dorre van weeë teleurstelling wegnam.

Men wisselde druk voor de piano; was nu aan de *niggersongs*:

> O Ladies please to pity me
> I've tumbled into love,
> For a girl as fair as Venus,
> She's as gentle as a dove.
> My heart it thumps and bumps and jumps...

Haestert, den arm om zijn jonge vrouw, die hem verliefd in de oogen keek, stampte met de voeten op het kleed en de piano beukte, bonkte dreunend in Line's hoofd, alsof het barsten zou.

Daarna stelde Kitty in de serre een spelletje voor met een omgekeerd glas op een tafeltje. - ‘Help dan allemaal even meê papiertjes maken met het alfabet en de cijfers 1 tot 10. Kom Lien, jij ook! Of heb je hoofdpijn dear? Je zit daar zoo zielig...’

Ze stond dadelijk op in een plotse spanning van wil om gewoon te zijn, vooral hem niets te laten merken. De meisjes sleepten pouffes en voetenkussens aan rond het lage serretafeltje waarop het omgekeerde platte limonadeglaasje stond, het geheimzinnige glas waarin de geesten scholen. Op den bodem zochten nu de vingers wriemelend een plaats; Willy Geevers, bijgeloovig, kraaide nerveuze gilletjes. - Er bleken te veel deelnemers, zoodat Kitty eenige liet afvallen. ‘Marsch, jullie naar de andere kamer!’ tikte ze de vingers weg van Lucie, van Line, van Jeannetje, ‘jullie krijgen straks een beurt.’ - Nu waren het nog slechts de gastvrouw, Haestert, Sterkenburg en Mimi, die om het glas zaten - Mimi op 't laatste oogenblik in de plaats geschoven voor Willy, die dreigde flauw te vallen en nu door de anderen naar de piano werd gesleept, waar ze met haar stokkige vingertjes onder 't gehoor van Jeannetje

van Walsem op de sofa, een defileermarsch ging trommelen, als om den duivel in het glas te bezweren. Het mevrouwtje Haestert bleef in de serre toezien naar het spelletje, lachend neen schuddend toen Sterkenburg haar zijn plaats wilde afstaan. - Line, in een even-aarzeling bij de tusschendeuren, voegde zich bij haar.

In de schemerende omslotenheid van de glazen kooi, die met de toegeschoven gordijnen was als een groote cretonne doos, schielijk doorstoofd van hitte, nu Kitty, na vlug stemopnemen over de temperatuur, het gaskacheltje had aangeploft, klonken vreemd-hel, zonder resonnance, de stemmen dooreen van de aanzittenden, die in een jachtig bevragen van de geesten elkaâr vliegen trachtten af te vangen.

'Ben je een goede of een kwade geest?'...

'Waar kom je vandaan?'...

'Zal er iemand spoedig doodgaan van 't gezelschap?'...

'Jakkes nee, niet van die lugubere vragen en dan niet zoo allemaal door elkaâr. Om de beurt...' bedisselde Kitty. 'Mimi mag beginnen'...

Line, naast Lucie Haestert onder de palmen, keek gespannen toe. Ze voelde de schroeiïng in haar keel met vinniger tikjes tegen haar verhemelte kloppen, als een koortslijderes; diep in haar borst morrelde er iets met stekende boringen, en haar oogen omvatt'en in een starren kijk hem en het groote, mooie meisje naast hem aan het tafeltje in haar zeegroen satijn, waarvoor ze weêr eensklaps een fellen, benijdenden afkeer gevoelde. Ze ademde zwaar en haar hand greep met een nerveuze stuip achter zich in 't koele donker van den plantenhoek, griste een scherp in haar huid stekend blad af, dat haar vingers droog verfrommelden. - En onderwijl hoorde ze Mimi's stem, die de geesten bevroeg, met een juichende schalling.

'Zijn er storende elementen onder ons?'...

Het glas op het tafeltje, onder den ban van de vingers, schoof nauw merkbaar een beetje naar rechts, dan naar links in zijn kring van papiertjes, en bleef daar besluiteloos tollen. Dan, als een dronken man die opeens zijn potsierlijk aanloopje neemt naar een punt voor zich uit, wankelde het naar 't papiertje met de letter J, waarna het bedachtzaam tastend het alfabet begon langs te schoffelen naar de letter A.

‘En wie is dat storende element?’

Het glas schoof naar het cijfer 2.

‘Wie zijn dan de twee die weg moeten?’

Het glas wees, na tallooze aarzelingen, de letters K. en H.

‘O!’ proestte het meisje, zich overbuigend, met haar vingers op Sterkenburg's mouw. ‘Wij zijn de eenigen, Sterkie, die overblijven! Ben jij een medium zeg? Ik hevig - onder invloed van iemand die mij krachtig beheerscht ben ik dadelijk weg...’

Line zag, onder het brutaal-blonde kapsel, dat koperige gloeiïngen ving, Mimi's oogen met stralende lokking hem grijpen, en hij gaf zich dien blik, één moment, met tintelende oogflikkering. - Een weêrzin krampte in haar op en tegelijk een schreiïng; ze mompelde iets tegen het mevrouwtje Haestert van moê te worden van 't staan en sleepte zich naar de andere kamer, waar ze zich, zoo ver mogelijk uit den lichtkring en Willy's pianogehamer, neêrliet op een stoel. Even dacht zij niet - drukte de hand op haar gezicht dat pijnlijk aanvoelde als met beursche plekken; 't was haar of zij langzaam leêgvloeide van binnen tot een doffe wezenloosheid, waarin de pianoklanken al verder en verder wegzonken, en zij had eensklaps de gewaarwording of ze liep ergens buiten op een duistere gracht waar in de verte uit een herberg eentonige muziek stampte. Ze hoorde de pruttelende stem van haar moeder naast zich, klagerig-knorrig: als ik er niet meer ben, Line... als ik er niet meer ben... De inktige bladeren van de grachtboomen ritselden als droog papier en zij tuimelde weg in een zwart-diep duister, terwijl de muziek weêr bonzender stampte, tampte, dreunend in haar hoofd... Zij zonk... zonk... tot eensklaps de diepe put van fluweelig streelend duister een zak bleek met een fel-lichte punt waar ze naar toe tuimelde en die grooter, lichter werd, een kamertje waarin menschen zaten, kleurige mensch-poppen met zwarte vlekken er tusschen onder groote groene boomen als ergens in een zomerschen theetuin lang geleden, toen zij kind was geweest, maar verstold in een witten kalkigen lichtschijn als op een tooneel; ze zag armen en beenen bewegen als van bont-verwig speelgoed dat je opwindt, en ze tuimelde er heen, maar bleef tegelijkertijd zweven, zoodat ze nooit naderde den diepen lichtkuil, en

opeens rilde ze samen onder een klaterend geraas, dat over haar uitrolde als een trein die komt aanrollen over een ijzeren brug... Tegelijk zweeg het muziekgestamp en ze zag Jeannetje met Willy gearmd naar de serre gaan en: ‘Waarom lachten jullie opeens zoo exuberant zeg?’ vroeg Jeannetje nieuwsgierig met haar nuffig stemmetje.

Het licht-gat viel weg in duisternis, als in de bioskoop, nu Kitty in de serre het electrisch knopje had omgedraaid, en een oogenblik later stond de salon in hellen schijn, waar nu allen weêr binnen kwamen.

‘Zeg, heb jij zitten slapen?’ lachte Kitty haar tanden bloot. ‘Zien jullie wel, ze knipt als een poes tegen de zon!’

Line streek met de hand langs haar bonzende slapen; ijzig waren haar vingers en het deed haar dadelijk goed.

‘Hoofdpijn?’ vroeg Kitty. - Zij knikte en zei maar niet langer te blijven.

‘O, dan kan je samen zoover met Sterkenburg gaan, die moet naar den trein en de anderen gaan ook weg; 'k zal even Gerrit telefoneeren om de rijtuigen’...

‘Mijn rijtuig heb ik weggezonden straks; ik loop met Sterkenburg en juffrouw Berden zoo ver meê als ik mag,’ zei Willy opgewonden. ‘'k Vind het dol: 's avonds wandelen en 'k ben trouwens binnen vijf minuten thuis.’

In de hall droeg het meisje mantels en mutsen aan, en Line werd van een bleeke kilte doortrokken, toen ze zag hoe Sterkenburg Mimi hielp in haar dikke bruine jas, haar kraag opzette om de blonde kroesing van nekhaartjes, waarbij zijn vingers telkens even wegdoken in 't intieme holletje tusschen kraag en huid.

‘En nu van voren nog!’ lachte hij onder 't wit van zijn knevels, waarvan de punten telkens langs Mimi's wangen aaiden. Maar het meisje boog dartel onder zijn bedisselende vingers uit.

‘Zeg'es, 'k ben geen kind dat je hoeft aan te kleeden!’

‘Jawel, kom hier, want 't is koud!’ beval hij, met twee stappen weêr bij haar, maar zij ontschoot hem, barricadeerde zich opzij van de bank, oud-zwart eiken als een kerkbank; het koperen haardstel ernaast liep ze bijna in haar vaart omver.

‘Au, hoe gemeen; da's jou schuld!’ wreef ze haar knie,

die tusschen de openvallende mantelslippen glanzend opbolde onder 't strak langs de dijen spannend groene satijn. Boven bouffantes en kragen uit, handen in de diepe zakken, keken geïnteresseerd de anderen toe - een prettig intermezzo'tje tot de rijtuigen voor waren. Mimi nam rinkelend uit den standaard den koperen blaasbalg, onhandelbaar-zwaar als een stuk van een oudheden-tentoonstelling.

- 'Ik kom toch niet, hoor kindermeid!'...

'Jawel, je moet!'

'Ik doe het niet', klepelde uit het rood-natte mondscheurtje 'n tongepuntje dartel. Dan niesde tartend een sissende luchthoos door de hall.

Als een jongen lenig was hij naar haar toegesprongen, greep haar beet bij een lapel van haar mantel.

'A ha! en nou zoet wezen'...

Hoog trokken zijn vingers den kraag nog eens op, sloten van voren over den blooten hals behoedzaam toen de dikke grauwe kleppen, harig als de vacht van een dier. Hij scheen moeite te hebben met het haakje en zij hielp hem niet, liet gedwee nu hem scharrelen met zijn onredzame mannenvingers onder haar kin.

Men hoorde buiten op het grint de rijtuigen knarsen en Kitty belde het meisje om uit te laten. Opeens verstild bedankte men de gastvrouw, maakte afspraakjes voor morgen, de volgende week.

Hij was toegekomen naar Line, die door Haestert in haar mantel geholpen was. - 'Zal ik het genoegen hebben je nog even thuis te brengen? 't Kan nog net voor mijn trein gaat. Je weet: juffrouw Geevers loopt zoover meê'...

Zij stond tegen den muur aan en knikte. Slap en moê voelde zij zich; als afgezweept. Ze had geen enkel verlangen meer dan thuis te zijn, in het goede, beschermende donker van haar kleine slaapkamer.

Een oogenblik later liep zij tusschen Sterkenburg en Willy de oprijlaan af naar den straatweg. Willy ratelde druk en zoo kon zij zwijgen, af en toe even de oogen sluitend om als een blinde voort te gaan in het koelige duister, dat weldoend langs haar bonzende slapen streek. - Op den straatweg, aan den overkant der spoorwegbrug, bleven ze nog even napraten voor de villa der Geeversen; dan

ging zij met hem alleen verder door het Wilhelminapark.

Hij was druk begonnen over een franschen roman; vroeg of ze dien al gelezen had; of hij anders 't boek haar eens mocht komen brengen? - Zulke soiréetjes waren wel aardig voor 'n keer, maar er ging toch niets boven een stillen avond op je kamer met een mooi boek, vond zij wel?

Zij antwoordde niet dadelijk; toen zei ze vaag, als op goed geluk in de ruimte:

'Nee.... dat lijkt mij ook wel....'

Ze gingen langs den vijver, waarin een stukje maan dreef, troebel geel. Zij dacht, hoe die een paar uur geleden hoog aan den hemel had gehangen, toen zij samen stonden voor dat venster. Nu was hij smadelijk naar omlaag gevallen, verdronken in vijvermodder....

Haar heesch-spottend lachje brak de stilte; deed hem verschrikt zich naar haar toewenden.

'Wat is er? Zei je iets; voel je je onwel?' vroeg hij staan blijvende. Toen raasde opeens een wilde, onberedeneerde woede in haar op om wat hij haar dien avond had doen lijden en zij plompte er uit: 'Doe maar niet zoo deelnemend alsjeblieft; ga naar die andere met je lieve woordjes, aan mij zijn ze toch maar verspild!'

Hij antwoordde niet dadelijk, ten hoogste verbaasd. - 'Ik begrijp je niet,' zei hij toen aarzelend.

'Neen!' hoonde zij. 'Jij begrijpt niet - natuurlijk, mannen begrijpen zoo iets nooit. Die spelen met een vrouw... totdat ze.... en dan.... God-god 't is zoo gemeen van jullie.... zoo geméén...'

Haar drift verslonken wrong een golf van wee, als een hard, zilt brok haar keel in, en ze zakte snikkend tegen een boom, haar schokkend hoofd tegen de schors drukkende.

Hij had even de schouders opgehaald, stond er hulpeloos bij, ergens achter in zijn hoofd het gehinderd denken, dat hij op deze manier zijn trein zou missen, toch voelende dat hij haar in deze omstandigheden niet alleen laten mocht...

'Ik begrijp je niet Line,' trachtte hij nog eens. '*Ik* heb toch niet met je gespeeld zoover ik weet - ik ben daar waarachtig ook geen man voor. We zijn tot nu toe altijd goede vrienden geweest, en ik meende...'

‘Goede vrienden! Is Mimi misschien ook een goede “vriendin”?’

‘Aha,’ begon hij te begrijpen, ‘zit 'm dáár de kneep. Maar dan wil ik u toch zeggen...’

‘Wel-ja, zeg maar weêr “u”!’ ging ze voort te smalen. ‘Pas tant de familiarité pour si peu de connaissance, niet? En ik was ook mal te denken dat... enfin, wat doet 't er allemaal toe...’

Zij had met een ruk van den boom af zich voortgesmakt in het donker; liep haastig, zoodat hij moeite had haar bij te houden. Het scheen hem zoo paskwillig, dat hij hier aanliep achter een vrouw, die hij kalmeeren wilde en die hem ontvluchtte. Had hij werkelijk iets gezegd dien avond waardoor zij meenen kon...; meisjes, die haar eerste jeugd voorbij zijn, denken zoo gauw... zoeken iets achter elke onschuldige flirtation... dat had hij meer gehoord; daarmeê had hij moeten rekening houden... En ja, duivels, misschien... toen na tafel - goeie wijn maakt sentimenteel; maar toch, neen, iets te verwijten had hij zich niet, zoover hij wist... Toch jammer, jàmmer!...

‘Line!’

Hij riep het dringend, warm.

Zij bleef stilstaan, getroffen door dien klank in zijn stem. - Als nu tòch eens... O God, ze wilde, wìlde hem vasthouden immers; zij kòn niet meer buiten hem in de eenzame koû!...

‘Line, kind, luister eens, kijk eens: je hebt je wat verbeeld, dat 's te zeggen... toe, geef me eens gezellig je arm, we zijn toch vrienden niet, we kunnen toch praten. Kijk, ik zou 't jammer vinden als je je illuzies maakte die... enfin; 't is zoo moeilijk en 't klinkt zoo pedant hè, dat allemaal zoo uit te spreken, enfin, je begrijpt me wel. Maar wat je van Mimi dacht is toch óók niet waar, heusch, er is niets tusschen ons, wezenlijk niet. Ja, hemel, 't is een aardige meid hè? maar meer ook niet. En ik wil haar werkelijk niet met jou vergelijken...’

Weêr dat lachje, schril in de stilte; toen:

‘Nee, maar je zoudt bijvoorbeeld wèl met haar willen trouwen, niet!...’

‘O neen, ik denk niet aan trouwen,’ kwam hij met een

wegwerpend gebaar, ‘ik heb mijn vrijheid te lief. Ik ben geen man voor het huwelijk; veel te egoïst er voor! Ik heb liever goeie vrienden... èn vriendinnen...’ schertste hij. ‘Kom, krijg ik nu een arm of niet; of ben je bang voor de menschen?’

Overwonnen, moê, en zonder vreugde, stak ze haar arm door den zijne; liet zich vooruit stuwen, leunend tegen zijn warme lichaam, in een gevoel dat langzamerhand van een doffe, smartelijke behagelijkheid werd.

Voor het hekje van villa Margaretha bleven zij staan. - Nu was 't uit, de gelegenheid van dezen avond onherroepelijk voorbij; àlles... dacht zij. Nog enkele seconden en ze zou alleen staan in haar donkere pensionkamer en morgen wakker worden in het bleeke licht, en overmorgen, en de dagen van de volgende week, zoo weken, maanden, steeds dieper den grauwen, killen winter in...

‘Nu adieu - ik wil zien dezen trein nog te halen. En 't beste met de hoofdpijn. Heb je je sleutel?’

Hij reikte haar de hand en zijn stem klonk zakelijk nu weêr, het warme timbre er uit weg, nu hij haar gekalmeerd zag - hij zat al in Amersfoort...

‘Dag...’ sprak zij flauw terug; en toen hij 't hekje voor haar open hield: ‘Dank je...’

Een oogenblik later plofte zij het gas aan in haar kleine slaapkamer.

Voor den spiegel stond zij in haar feestelijk toilet: de japon, nu verder waardelooze overbodigheid... Als een vreemde stond zij in haar eigen omgeving, als háár omgeving niet meer gevoeld, nu al 't verledene dood was en vervluchtigd. Vrijwillig had zij den band doorgesneden en nu stond zij leêg en berooid in een heden, waarin zij niet thuis hoorde en waarin zij geen dageraad had... Ze was droog en kalm van binnen, en kon zelfs niet schreien, nu zij langzaam begon zich te ontkleeden voor den nacht.

GERARD VAN ECKEREN.

De boom.

Unde malum?
AUGUSTINUS' CONF.

Zij kwamen aan met vasten stap alsof zij iets gewichtigs moesten volbrengen, de twee mannen, de bijlen houdend op hun schouders. De eene was een breede kerel met vollen rossigen baard, de andere iets langer van stuk met zwart haar en kleinen snor. Onder den boom gekomen wierpen zij de bijlen op den grond, keken even naar boven en stopten een pijp. Zij staken het vuur in de tabak, die begon te dampen en weldra bliezen zij dikke wolken van rook in de lucht.

Hoog, zeer hoog met zijn ontzaglijke kroon van bladeren ruischte de oude eikenboom in den vroegen morgen. De wind streek er door heen, de takjes en bladeren even bewegend met zacht klepperend geluid. Door de komst van de mannen vlogen angstig twee woudduiven uit den top. In de lagere takken bleef ongestoord zingen, schril en eentoonig, onvindbaar voor het oog, een winterkoning.

De mannen stonden aan den voet, keken op naar het beschermende dak van bladeren, dat als een reusachtige paddestoel overhing in de breedte. Er kwam nog niemand langs den weg. Vlak bij was de poort van de oude hoeve, die lag bij het kasteel, eenige eeuwen geleden daar gezet, het kasteel en de hoeve streng als een vesting. Meer dan drie honderd jaar geleden waren zij door rijksgraven gebouwd en meer dan drie honderd jaren ook was de ouderdom van den eikeboom. Hij was er geplant door een der graven. Een

oude geschreven kroniek vermeldde het, en van geslacht tot geslacht had men het in de familie verteld. Hij was gegroeid als de beschermer van de groote gebouwen, als de verdediger tegen de felle winden van voorjaar en najaar. Wanneer de stormen loeiden in de nachten, dan brulden en sloegen zijn takken wild door elkander in razenden tegenstand, afwerend het onheil van torens en tinnen. Terwijl de winden woelden in de leien der daken, die klepperden bij iederen stoot, zorgde hij, dat hunne kracht werd gebroken en zij slechts konden spelen als gerekketek van castagnetten. Hij was de goede geest der torens en der daken; hij stond pal in altijddurende verdediging dag en nacht. En wanneer boomen in de nabijheid werden gekapt, kwam nooit iemand op de gedachte de hand aan den eik te slaan. Hij was de heilige boom, die was geboren met het kasteel en die scheen bestemd onder te gaan met het kasteel. Zoo kasteel, zoo boom, het eene maakte het andere volkomen. Hij was als een aartsvader met breede gebaren, gerimpeld van gezicht met langen sneeuwwitten baard, maar met oogen vonkelend van levend vuur. De schorslappen hingen forsch om den stam en diep kronkelden de groeven in de sterke bast.

Velen waren de eiken in den omtrek, maar hij was ‘de eik’ van het kasteel. Ware hij er al geweest in den tijd van het oude Germanië, dan zouden er onder zijn bladeren Recht zijn gesproken en van heinde en verre zoude men zijn te zamen gekomen, om te vergaderen en besluiten te nemen tegen den dreigenden vijand.

***

De twee mannen stonden onder den boom, zij loerden venijnig naar alle zijden van den stam, zij zochten de plek, waar zij den slag zouden beginnen, den slag tegen het oude leven van den eenzamen reus. Zij gingen er om heen, bekeken den stam, berekenden de plaats, waar hij moest vallen.

Boven in de kruin zouden ze eerst eenige takken wegzagen.

***

De bladerenkruin bruiste in den beginnenden dag en in

de verte, heel in de verte klonk het gedempte getingel van de klok eener dorpskerk. Eene plechtigheid hing in de lucht, die verzilverd door de eerste klaarten der aankomende lente begon te stralen als voor eene vernieuwde aarde, een hemellichaam, waarop de twee mannen hier bij dat afgelegen oude slot de eenige bewoners schenen.

Toen ging de poort van de pachthoeve wijd open met hare beide vleugels, die knarsten in hunne hengels, onheilspellend. En een troep koeien, waarachter een nog half slaperige jongen, stormde naar buiten; de koeien blijde in het vooruitzicht van het malsche gras, de jongen ze slaande op de ruggen met een stokje, ze bij elkander houdend met roepen en schreeuwen van vertrouwelijkheid; ze noemend bij hun naam: ho! Bles, ho! Zwart, ho! Baai, ho! Vos, he! Mietsch. Doch de kudde koebeesten bleef staan op eens buiten de poort en wilde niet voort, niet luisteren naar de bevelen van den jongen. Toen loeide er eene met een klagend geluid en wierp den gehoornden kop tweemaal op en neer als wilde zij huilen van een groot verdriet. Nog een forschere slag van den drijver en drukkend bij elkander en met de koppen over elkaars ruggen sloten zij zich aaneen en sloften gezamenlijk weg in een stofwolk den eik voorbij.

***

Nu hadden de mannen gevonden de plaatsen aan den voet van den reus, waar zij zouden hakken. Zij deden hunne wollen vesten uit en hingen ze op in een heg. Zij gingen naar de hoeve en kwamen weldra terug met een lange ladder, die zij neerlegden op het gras, waar tusschen de madeliefjes sterrelden oneindig in aantal. En wederom gingen zij naar de hoeve en kwamen terug met zware touwen beladen. De ladder reikte tot aan de kruin, zij klommen naar boven, zaagden een voor een de zware takken af, die weifelend hier en daar bleven hangen of plotseling met geweld naar beneden ploften op den grond. Nadat dit werk was volvoerd, bonden ze boven de touwen vast en lieten ze vallen naar beneden. Daar begonnen ze nu het slaan en het hakken. Ze kozen de plekken, waar de regen de sterke worteltakken had losgespoeld, waaronder bij droog wêer de

kippen van de hoeve zich baadden in het stof of ook wel een ei legden, wanneer de vaste nesten door andere kippen waren bezet. Daar even boven zou de roode den eersten slag slaan en daartegenover zou de zwarte beginnen. Zoo hadden zij afgesproken na lang onderzoek. Zij kenden het kappen van dennen en kleinere boomen, maar nog nooit hadden zij onder hun bijl een zoo geweldige, een zoo zware gehad, zij de alombekende beulen en schenners van de bosschen in de buurt.

***

Een! twee! drie! De roode sloeg; daarna viel de zwarte in. Ze sloegen als in cadans, als de dorschers op de vloeren. Zooals het koren springt onder de hooggeheven vlegels en opspringt en zich verspreidt in de rondte, zoo vlogen de splinters van bast en stam onder de venijnig glimmende bijlen, die op en neer schoten als bliksems. Eerst ging het moeilijk, want het hout was hard als steen en heel gauw waren de bijlen bot en drongen niet meer in. Zij sleepten nu een steenrad aan, dat onder de poort van de hoeve stond en slepen op het overvloedig met water besproeide rad het blanke ijzer, dat siste onder het draaien.

En zij vingen opnieuw aan en nu met heviger kracht. Hun beenen wijd uit elkander om vast te staan, omdat zij reeds vermoeid waren en om des te dieper te slaan op den weerloozen vijand. Weer sprongen de splinters, die vlogen dat het een lust was, als een fontein en een regen van hout. Als kwade duivelen stampten zij en dansten een woedenden dans om den rustigen boom, als hartstochtelijke tarantelladansers heen en. weer slaand met woeste drift. Maar de boom stond nog rustig en vast, alsof er niets gebeurd ware en hij nog zoog de voedende sappen uit de diepe aarde. Zij sloegen en sloegen, knarsetandend kwijlend uit hun breede monden. Nu en dan hielden zij op, lieten den bijl zakken, hem houdend in de eene hand en met dé andere het zweet afvegend, hijgend in den moeitevollen arbeid. Dan riepen ze elkander eenige woorden toe over het harde hout en het langzame vorderen van het werk. Grijnzend vielen ze dan weer in den slag, die klonk in cadans door de stille, eenzame velden.

Toen kwam er een koele morgenwind gevaren, een tak wuifde meer dan de andere en boog alsof hij wenkte, alsof hij iets wilde zeggen, waaierde op en neer en door de bladeren ritselde het en er klepperden eenige takken, bewogen horizontaal heen en weer, van links naar rechts en van rechts naar links. Het was de laatste groet van den reeds kaal geworden Cesar der boomen, wien vroeger zoovelen hadden begroet, menschen en dieren; waar onder den veertienden Lodewijk een Fransch soldaat zich had verborgen, toen hij klom in zijn kruin en zijne vervolgers geheel argeloos waren ingeslapen aan den voet. Deze gingen toen verder en de Franschman ontkwam.

Het was het laatste vaarwel van den veteraan, waarin in den revolutietijd een jonge man uit de streek was geklommen, toen hij door de Fransche republikeinen werd achtervolgd en waarin hij veilig was verdwenen in de pracht van de gestrengelde takken.

Het was de laatste wenk van den Imperator, waaronder een Napoleontisch generaal krijgraad had gehouden op zijn doortocht naar Rusland.

Een vogel piepte en zong boven op een tak, maar zijn zang klonk niet vroolijk en hij eindigde met een weemoedige klacht, alsof hij wist dat zijn woning hem zou worden ontnomen.

***

Toen kwamen over den weg de rentmeester van den graaf en de houthandelaar die den boom had gekocht. De rentmeester baardeloos met gladde kin en opeengeknepen lippen, de houthandelaar een man met pikzwarten baard en nog jong. De rentmeester vertelde aan den koopman hoe hij voor eenige jaren reeds den eik had willen verkoopen, doch toen onder de omstanders het er op aan zou komen te bieden, had een oude man geroepen, omdat er een kruisbeeld hing tegen den stam: ‘Nu gaan ze de paraplu van Onzen Lieven Heer verkoopen!’ Daarop was een algemeen stilzwijgen gevolgd en niemand had meer geboden. De menigte was mompelend uit elkander gegaan, goedkeurend, dat de eik zou blijven staan. Doch nu was het een andere zaak, zeide hij, de graaf had geld noodig en wat zou eigenlijk

die eik daar doen, hij was niets anders dan een schadepost en dood kapitaal. Zij praatten eenigen tijd te zamen terwijl de slagen dreunden en wroetten in het harde vleesch van den driehonderdjarige.

Dien dag zouden zij niet klaar komen, meenden de houthakkers, zij hadden minstens twee dagen noodig om den boom te doen vallen. De rentmeester en de handelaar gingen de poort van de hoeve binnen. De roode en de zwarte begonnen nu nog heviger te slaan en met de enkele tusschenpoozen van de etenstijden hamerden de slagen door het stille landschap. De avond was langzaam gevallen en het werk moest rusten tot den volgenden dag.

Doch reeds was de boom doodelijk getroffen. Met splinters was rondom het gras bezaaid alsof er sneeuw ware gevallen. Men had er manden mee kunnen vullen en een bakoven mee kunnen stoken.

De volgende morgen gaf wederom hoop op een zonnigen dag en vroeg waren de mannen gekomen met hunne bijlen.

Met grijnzende voldaanheid wierpen zij hunne blikken naar de hoogte van de kruin, die over eenige uren zou vallen en kraken tegen den grond. Dat zou hun werk zijn. Zij waren er reeds trotsch op te voren, als over een toekomstige heldendaad. Want zij waren het, die de grootsche daad zouden hebben volbracht; zij zouden er zich op beroemen in de herberg; de herbergier en zijn vrouw zouden er hun naar vragen. Wat eeuwen hadden moeten bouwen, zij zouden het in een paar dagen hebben vernield, ja, in anderhalven dag.

***

Doch reeds naderde de middag. Uit de huizen van het naburige dorp waren de menschen komen loopen, kinderen vrouwen en mannen, jong en oud. Op een afstand bleven zij staan; een stilte hing onder hen. Zij spraken niet veel, zelfs de kinderen stonden zwijgend en schenen naar een wonder te staren. Mannen en vrouwen begonnen te beseffen. Het werd hun nu duidelijk, dat uit hun levensfeer iets werd weggenomen, waarmede zij waren opgegroeid, zij allen en hun ouders en voorouders, iets dat hen beschermde, een

bladerendak, dat liefderijk hen had overwelfd als het dak van hun huis, als het stroo van hun hut. De boom, waaronder bij de processie de zegen werd gegeven met het Allerheiligste Sacrament, terwijl de wierookwolken er geurig door opstegen in de diepe stilte, en de bellen van de koorknapen tingelden en zij neervielen allen op hunne beide knieën, bogen en klopten op hunne borst. Nu zij zagen, dat de levensdagen van den grooten beschermer waren geteld, stonden zij allen als versteend en vast op den grond. Zij staarden, de meesten in droefenis en velen zeiden: 'Dat gaat mij aan mijn hart'. Er was immers niets aan te doen, de rentmeester wilde geld hebben en nog nooit was het hout zoo duur betaald. De vorige rentmeester zou hem nooit hebben verkocht, meenden zij, maar deze was een vreemde en een sjacheraar, waarvan men allerlei dingen vertelde en al had den vorigen dag menigeen nog onverschillig er over gesproken, nu daalde in het diepst van hunne stompzinnige zielen een pijnlijk gevoel, omdat zij begrepen, dat men hunnen gemeenschappelijken aartsvader-van-hout zou dragen ten grave.

***

Het oogenblik was gekomen, dat de twee mannen, de roode en de zwarte bemerkten, dat de val nabij zou zijn. Zij deden de menschen op meer dan tweehonderd passen teruggaan. Eenige kinderen, die niet wilden, moesten bij den arm worden gesleurd, om de plaats vrij te houden. De twee mannen stelden zich op en begonnen te trekken aan de touwen, terwijl het kraken vermeerderde. Het was als een schreeuwen en kermen en huilen van den reus. Een huivering voer door de omstanders, die doodstil waren geworden. De stilte was zoo volkomen alsof er een plechtigheid gebeurde, alsof het groote Niets was teruggekeerd op de omgeving. Een houtduif schoot angstig voorbij: zij had zeker alles begrepen.

Wederom kraakte de boom, eenige scholen bij elkander en kleine kinderen grepen de rokken hunner moeders.

Toen zwaaide de kruin onder ijselijk gekerm van den stam. De boom zonk, zonk, zwaaide nog geheel even, viel en plofte ter neer met een smak. Een wolk van stof steeg

op. Achter elkander braken er takken tot alles stil lag. De menschen stonden met wijd geopende oogen. Ontzettend was de slag geweest. De grond had gedaverd, de hanen op de hoeve hadden alarm gegeven en de hond aan de ketting begon luid te blaffen.

***

Daar lag hij nu weerloos en dood, de eeuwenoude, de sterke, de geweldige, de forsche, met zijn kruin als een klein bosch zoo groot. Een zoon der donderende oerwouden der voortijden. De plek waar hij had gestaan scheen nu huiveringwekkend leeg en de verschrikkingen der leegte rilden door de zielen en lichamen van hen die het treurspel hadden aanschouwd. Zij krompen als van een plotselinge koude, toen zij tegen het vlak van de lucht de leege strook zagen, waar te voren in al zijn breedte de gigant had gestaan. Hij was nu onherroeplijk weg. Geen leven zou hem meer bezielen, zijn hout was nu dood, al lagen de sappen er nog in te rusten. Hij was afgesneden van de levenbrengende aarde, van het stille geheimzinnige werken van den bodem, die opstuwt de schepsels en de vormen van de stof en ze weer verzwelgt tot nieuwe vormen verwerkend.

Mensch tegen boom, leven tegen leven! Waar is de vriend? Waar is de vijand? Vijand vernielt vijand! vriend misschien den vijand! vijand misschien den vriend.

FRANS ERENS.

Studiën over de Nederlandsche restauratie.

De Vereeniging met België.

I.

Toen de Prins naar Holland kwam, wist hij, dat Engeland het lot van België nog niet had bepaald. Het moest daarover eerst met zijne bondgenooten spreken. Castlereagh beschouwde de vereeniging van Holland en België niet als de meest gewenschte oplossing van het Belgische vraagstuk: liever had hij een der groote militaire mogendheden van Duitschland in eerste linie tegen Frankrijk geplaatst. Maar nòch Oostenrijk, nòch Pruisen zouden er vermoedelijk op belust zijn dien gevaarlijken wachtpost te betrekken. Liever zouden zij zich afronden met gebied dat zich beter bij het geheel hunner bezittingen aansloot: Oostenrijk met de Illyrische provinciën, Venetië en Lombardije; Pruisen met wat wellicht te verwerven viel in Midden- en West-Duitschland. Maakte geen van beiden op België aanspraak, dan ware dit met Holland te vereenigen onder de souvereiniteit van Oranje. Den Prins stond dit vooruitzicht wel aan. Holland had nooit zijn oogen van België geheel kunnen aftrekken; het had niet zoozeer het bezit van het land zelf begeerd, als wel de zekerheid dat het Holland ten voormuur zou strekken. Het barrièretractaat was tot die zekerheid ontoereikend gebleken. Aan een papieren barrière als die van het tractaat van 1839 dacht toen niemand; men zag er Frankrijk niet op aan dat het, op

adem gekomen, de grens van België zou ontzien tenzij daar iemand gebood die haar lang genoeg zou kunnen verdedigen om de hulp van Europa in te wachten. Het onheil was, in 1792 en '94, met een Franschen inval in België begonnen; viel België dan kon Holland zich niet handhaven; waren België en Holland in Fransch bezit dan lag Noord-Duitschland open en kon aan Engeland de heerschappij ter zee worden betwist. Men moest, om tegen eene herhaling gedekt te zijn, noodzakelijk een sterken dam opwerpen die Frankrijk afsloot van Noord-Europa; men moest er in voorzien, dat de natuur daar geen Alpen had doen verrijzen en geen Pyreneeën. Maar werd de taak om aan dien dam de wacht te houden aan Holland toegewezen, dan moest het een gansch ander Holland zijn dan dat van vóór '95: dan moest zijne bevolking zoo talrijk worden dat het die wacht zou kunnen betrekken met eigen troepen, want huurlegers zouden in het Europa van na de Revolutie slechts uitzondering kunnen zijn. De Prins had dan ook vóór zijn vertrek te verstaan gegeven, dat hij de hem (eventueel) toegedachte taak alleen aandurfde, indien niet slechts de gewezen Oostenrijksche Nederlanden hem werden toebedeeld, maar Luik evenzeer, benevens al het land tusschen Maas, Rijn en Moezel[1].

Er zou eigenlijk maar ééne formatie zijn geweest, die, bij ontstentenis van 't zij Oostenrijk, 't zij Pruisen als particuliere mogendheden, de taak der grensbewaking van Holland zou hebben kunnen overnemen: Duitschland in eenheid zelf. De Duitsche eenheid was een ideaal dat in 1813 in glorieschijn voor de Duitsche volksziel oprees, maar geen ideaal naar den zin van Metternich of van Hardenberg, en met hen, niet met droomende idealisten, kwam Castlereagh in aanraking. Hoe men het begrip Duitschland belichamen zou was eene zaak die voor Oostenrijk en Pruisen eerst aan de orde kwam nadat hun bijzondere wenschen waren bevredigd. De Europeesche diplomaten, met inbegrip van die der Duitsche groote mogendheden zelve, zagen in Duitschland nog geenszins een primaire kracht, maar de som van bijzondere deelen, samengevoegd in zoo los verband dat noch Oostenrijk, noch Pruisen zijne bewegingsvrijheid verloor.

1) *Inlijving en Opstand*, 257.

Duitschland in België te plaatsen was dus volgens toenmalig begrip er iets zwaks, namelijk er een klein bondsvorstje te plaatsen. Aan een geheel zelfstandigen, nationalen Belgischen staat werd door niemand in de verste verste gedacht. De Belgen hadden dien nooit gekend en Europa had dien nooit gekend; door zulk een staat op te richten verwijderde men zich verder van het begrip der legitimiteit, dan met te hereenigen, wat nog in 1576 vereenigd was geweest. Bovendien, *waren* de Belgen in 1813-'14 eene natie? In het Fransche rijk waren zij zeker niet als zoodanig te onderkennen geweest, zooals in zijn diepste vernedering toch nog altijd Holland. Men had van een 'boerenoorlog' in 1798-'99 gehoord, van onbeëedigde priesters die preekten in grotten en schuren; iets als een op veel kleiner schaal herhaalde Vendée. Maar hoe lang was dat geleden en hoe weinig was er voor het oog van overgebleven! Naar allen schijn had België zich niet slechts gedwee in het rijk van Napolen gevoegd, maar was er geheel aan geassimileerd geworden. België zelfstandig te maken kon voor het begrip van 1814 weinig anders beteekenen, dan, na het op Frankrijk veroverd te hebben, het weder aan Frankrijk cadeau te doen.

Het geheel van België en Holland als lid te doen toetreden tot een Duitschen Bond, had voor Engeland weinig aanlokkelijks: in vredestijd zou de Engelsche invloed dan slechts langs een omweg op den nieuw te vormen staat hebben kunnen werken, een omweg die allerlei complicaties mogelijk maakte met bijzonder-Duitsche belangengeschillen waarvan niemand eenigermate zeggen kon hoe zij zich zouden ontwikkelen; - in oorlogstijd zou zulk een bondslid het tòch moeten hebben van Oostenrijk en Pruisen eerder dan van een bondsleger, en de hulp van Oostenrijk en Pruisen, zelfs die van het bondsleger zelve indien er zoo iets komen zou, viel even goed, zoo niet beter te stipuleeren, dacht men, voor een Holland buiten dan voor een Holland in den bond. Op de naleving eener internationale verplichting tot bijstand aan een door Frankrijk bedreigd rijk der Nederlanden viel door Engeland gemakkelijker toe te zien dan op de naleving eener bondsverplichting. En het nieuwe rijk zelve zou vermoedelijk tot zijn eigen behoud meer verrichten zoo het zelfstandig bleef, dan wanneer het de gewoonte aannam zich te richten naar

het gemiddelde der prestatiën van eene kleine Duitsche mogendheid, zooals men die uit de geschiedenis kende. Holland was sinds eeuwen uit het Rijk weggegroeid; het had zijn bestaan hernomen als Holland, als zelfstandig lid der Europeesche statengemeenschap; het werd bewoond door een singulier, zeer eigenzinnig volk, dat gedwongen opneming in een grooter geheel niet zou verdragen. Dat het Java en Suriname niet zou behoeven aan te bieden aan een Duitschen Bond, wel ze diende terug te geven aan een particulier Nederland dat moest kunnen rekenen op eigen hulpbronnen, kwam voor Engeland niet in aaamerking. Voor de beveiliging van zijn Indisch rijk had het aan de Kaap en Ceilon genoeg; en het had nu eenmaal ingezien zich niet met al wat het in den loop van den langen oorlog veroverd had blijvend te moeten willen belasten. Voorwaardelijke afstand van koloniën was *het* middel in Engelands handen om de regeling van zaken op het vasteland te doen uitvallen naar zijn zin. Het beste gebruik dat van Java viel te maken, was het als prijs uit te loven voor den nieuwen plicht dien Holland te aanvaarden had[1)].

Holland, zeiden wij, zou de gedwongen opneming in een grooter geheel kwalijk verdragen. Was de vereeniging met het talrijker bevolkte België dan geen opneming in een grooter geheel? Holland *viel* moeilijk te assimileeren; kon het zich gemakkelijk een ander gelijk maken? Eene bevolking nog wel, van buiten Fransch en van binnen Roomsch? Men heeft licht gedacht over de cultureele bezwaren die zouden kunnen bemoeilijken, verijdelen wellicht, wat uit zuiver politieke overwegingen wenschelijk was geoordeeld. Men kwam uit de achttiende eeuw en tilde aan geloofsverschil niet zwaar. Zoo vol vertrouwen op den uitslag als de wettenmakers in den Haag Nederland reglementeerden naar verstandelijke inzichten alleen, in zoo volle verzekerdheid zouden het aanstonds die te Weenen Europa doen. Van het gezag en de rechten van den Staat had ieder toen een hoog denkbeeld. Hoe hoog had Napoleon die niet geheven, en zijn overwinnaars zouden minder zijn dan hij? Beschouwde men reeds de macht van den enkelvoudigen staat als schier onbegrensd,

1) Vgl. *Inlijving en Opstand*. 251.

hoe hoog moest dat der statengemeenschap niet zijn? En deze was het die haar besluit nopens België aan onwilligen opleggen zou, en den vorst schragen die moeilijkheden ondervinden mocht in de uitvoering. Voor Europeesch belang hadden Brabantsche muizenissen te wijken.

Zóó was de algemeene gedachtengang, en als hij eenmaal op het vasteland is aangekomen ondergaat Castlereagh er al den invloed van. Het lijkt dan hoe langer zoo gemakkelijker wat hij, in November te Londen, nog een gewaagd stuk had gevonden[1].

Vol verwachting, maar nog zonder eenige zekerheid, is de Prins te Scheveningen geland. Hij is voorzichtig en wijst den koningstitel af nu hij nog niet weet of die verbonden zal kunnen worden aan zoodanig rijk waarover het voegzaam en veilig zijn zal dien te voeren. Maar hij vergeet, onder de zorgen voor de 'Vereenigde', de overige Nederlanden geen oogenblik. Persoonlijk redigeert hij een stuk waarin zijn wenschen, reeds in November Castlereagh op het hart gebonden, nog eens scherper worden geformuleerd: 'La réunion de la rive gauche du Rhin jusques à la Moselle, ainsi que celle des Pays-Bas [let op de volgorde], y compris Luxembourg, peut seule donner aux Provinces-Unies, considérées comme le boulevard de l'Europe contre la France, la consistance nécessaire'[2].

Naar die verwerving van den linker Rijnoever tot aan de Moezel verlangt de Vorst nog om een zeer bijzondere reden: zij zal Nederland doen reiken tot Nassau. Juist worden, in deze maand December 1813, zijn Nassausche erflanden door Hans von Gagern weder voor hem in bezit genomen. Reeds in April, vóór zijn vertrek naar Engeland, had hij aanzoek gedaan bij Hardenberg en Metternich, om bij een herstel van zaken in Duitschland opnieuw als hoofd van het 'Gesammthaus Nassau' te worden erkend[3]. Nassau, zoo Dillenburgsch als Weilburgsch, moest onmiddellijk grenzen aan het rijk dat zoo levendig behoefte gevoelen zou aan zijne soldaten;

1) *Inlijving en Opstand* 257.
2) *Ged.* VII, 19 (26 Dec. 1813).
3) *Ged.* VI, 1870-'71.

had men geluk, misschien ware het in te lijven bij, althans in eenige bijzo dere staatsrechtelijke betrekking te brengen tot dat rijk zelf. Onder één beding slechts zou de Vorst van Nassau afstand hebben willen doen: zoo hij er Berg voor verkreeg, een gebied eveneens op den rechter Rijnoever, doch meer stroomafwaarts gelegen, en dat veel beter afronding voor het Nederlandsche rijk zou gevormd hebben dan de Nassausche erflanden[1]. Wanneer spoedig blijkt dat Pruisen het hertogdom Berg voor zich verlangt en den ganschen rechter Rijnoever bovendien, houdt de Vorst te krampachtiger aan zijne rechten op Nassau vast, opdat zijn rijk niet door Pruisen zal worden afgesloten van de kleine staten van Midden-Duitschland, de aloude troepenleveranciers van Nederland en die het wellicht weer kunnen worden.

Had hij Gagern kunnen posteeren aan den Rijn, onmiddellijk vraagt de Vorst verlof ook naar België agenten te mogen uitzenden om de reunie voor te bereiden[2]. Dit ontraadt hem Clancarty als voorbarig. Eerst 25 December heeft te Londen de kabinetszitting plaats, waar Castlereagh's instructie voor zijne reis naar het vasteland wordt vastgesteld. Men bepaalt er dat hij voor Holland zal vragen eene barrière voor het minst omvattende Antwerpen, Maastricht en Gulik, met een 'behoorlijke' uitbreiding van grondgebied buiten de grenzen van 1792; dat men de Kaap zal behouden, maar daarvoor Holland twee millioen pond sterling bieden om zijn nieuwe grens te kunnen versterken; dat men onderzoeken zal of Oostenrijk oogmerken heeft op de rest van België; dat de Souvereine Vorst vooralsnog zijn handen van België af moet houden. Er is dus thans nog een zeer groot verschil tusschen de oogmerken van Castlereagh en die van den Vorst. Castlereagh denkt zich een 'intermediary power' tusschen Holland en Frankrijk (zoo het Oostenrijk zelve niet zijn kan, dan eene Oostenrijksche secundogenituur, ontspringende aan aartshertog Karel), en wil aan een zoodanigen staat ook den linker Rijnoever bezorgen[3]; - de Vorst heeft al het land tusschen

1) Heinrich von Gagern, *Leben Friedrichs von Gagern*, 1, 137.
2) *Ged.* VII, 11 (16 Dec.).
3) 'Should Austria propose the settlement of the Archduke Charles in the Netherlands, the proposition to be favourably received. By connecting a considerable part of the German territory on the left bank of the Rine with Brabant etc., an intermediary Power of considerable importance might be created, and one which supported by Austria would form a most important barrier both for Holland and Germany'. (*Ged.* VII, 17).

Rijn en Moezel, benevens gansch België, reeds voor zich bestemd.

Castlereagh nam zijn weg over den Haag, waar de Vorst hem met een herhaling dezer aanspraken opwachtte. Er kwamen uit België, meende hij, reeds gunstige stemmen: twee Gentenaars met relatiën in de industrieele kringen aldaar, Huyttens en Bauwens, waren 26 December in den Haag geweest om zich hem aan te bieden. Hij moest vooral de koopers van geestelijk goed in hun bezit handhaven, hadden zij gezegd, de nijverheid beschermen, en voorts het midden houden tusschen de clericale factie en de verklaarde Franschgezinden[1]. Castlereagh liet den Vorst beloven dat hij zijn administratie vooralsnog tot het grondgebied der oude Republiek zou beperken, en lichtte hem in van het voornemen omtrent de Kaap, zonder nog eenige som te noemen[2].

Toen de Engelsche minister bij de bondgenooten te Bazel kwam, bleek onmiddellijk dat Oostenrijk aan Dalmatië, Istrië, Noord-Italië boven België de voorkeur gaf, en ook geen aanspraken vormde ten behoeve van aartshertog Karel; het wilde zich volstrekt niet met eenigen bijzonderen plicht ten opzichte van België belasten, en dit had Engeland toch bedoeld ook met zijn plan eener Oostenrijksche secundogenituur, die waardeloos werd zonder zekerheid van bijstand uit de Monarchie zelve. In deze omstandigheid had Castlereagh geen bezwaar geheel België tot de Maas aan Holland te hechten; maar nu Oostenrijk zich terugtrok wenschte hij voor het minst de andere groote militaire mogendheid van Duitschland, Pruisen, naast het vergroote Holland in wachtdienst tegen Frankrijk op te stellen. Hij wenschte nu Pruisen zoo ver mogelijk zuidwaarts uit te breiden op den linker Rijnoever, en aan deze mogendheid de beide vestingen Luxemburg

1) Hog. V, 53, 208, 480.

2) 'I had the satisfaction of finding that, without specifying any sum, the nature of the arrangement intended with respect to the Cape is likely to prove very satisfactory; the idea of obtaining a barrier without funds to render it effectual to its purpose, has long been an object of anxiety' (Castlereagh aan Liverpool, 8 Jan. 1814; *Ged.* VII, 25).

en Mainz toe te vertrouwen, waartegen zij dan lager af op den linker Rijnoever eenig gebied aan Holland laten kon. Hollands nieuwe grens zou dus nu samenvallen met de oude grens van België tegen Frankrijk van zee tot de Maas, vervolgens de steden Namen, Luik, Maastricht, Gulik, Keulen insluiten, om van Keulen af den Rijn te volgen tot de oude grenzen der Republiek. (Het was in de verwachting dat hij zich tot deze grens zou moeten beperken, dat de Vorst op het denkbeeld kwam, tot beter afronding Nassau te ruilen tegen Berg). 'Ik kan niet zeggen dat de bondgenooten onmiddellijk ja en amen hebben gezegd,' schrijft Castlereagh, 'maar bijzonder ervan te schrikken schenen zij niet. Holland behoort niet in Pruisen geënclaveerd te liggen, doch dit zou ook het geval niet zijn: het komt naast Pruisen te staan, als mogendheid van den tweeden rang, doch zelfstandig medewerkende tot het gemeene doel. Holland tot een groote mogendheid te willen maken moet op teleurstelling uitloopen, en daar zou het toch op lijken indien het reiken ging tot aan de Moezel'![1)]

Den 27sten Januari richtte nu Castlereagh tot de bondgenooten de vraag, of de Vorst van dit hem door Engeland toegedachte gebied, voor zoover het bewesten de Maas lag, de voorloopige administratie hebben mocht (zoodat het bestuur op naam der bondgenooten in het gemeen, dat pas nog bij besluit van 12 Januari over de Fransche departementen van de Roer, Nedermaas en Ourthe was uitgebreid, zich niet verder met België zou inlaten); het noodzakelijk verband van 's Vorsten voorloopig bestuur met dat der bondgenooten tot aan de Maas zou kunnen worden gewaarborgd door zijn gezant van Spaen toegang te verleenen tot de centrale commissie. Deze regeling zou het voordeel hebben dat de Belgen onmiddellijk in aanraking werden gebracht met de regeering die eenmaal de hunne zou moeten worden[2)]. Eer hij de vraag deed had Castlereagh er den president der centrale commissie, Stein, over gepolst, die van oordeel was dat van de Belgische departementen althans die van de Beide Nethen, van de Schelde en van de Leie wel door den Vorst tot den

1) Castlereagh aan Liverpool, 22 Jan. 1814 (*Ged.* VII, 33).
2) Castlereagh aan Metternich, Nesselrode en Hardenberg, 27 Jan. 1814 (*Ged.* VII, 39).

vrede konden worden bestuurd; aanvankelijk noemde hij ook dat van de Dijle, doch kwam hierop bij nader schrijven van 11 Februari terug[1].

Van de mogendheden zelve antwoordde alleen Oostenrijk onmiddellijk; het had geen bezwaar[2]. Pruisen draalde geruimen tijd, en bewilligde eindelijk alleen in de toelating van van Spaen[3]; Rusland antwoordde in het geheel niet. Bij de mondelinge toelichting van zijn verzoek had Castlereagh niet den indruk gekregen dat de toestemming van Pruisen en Rusland twijfelachtig was, en na het inloopen van Metternich's antwoord waagde hij het er op den Vorst verlof te geven van nu af aan België tot de Maas ‘op een bedaarde manier’ in zijn voordeel te bewerken[4].

Hij was er al mede bezig. Een zijner jonge diplomaten, Hugo van Zuylen van Nyevelt, was in het gevolg der troepen van Bülow de grens over gegaan en trachtte overal betrekkingen aan te knoopen. Hij verspreidde blaadjes, op twee kolommen in het Hollandsch en Fransch gedrukt, waarbij het volk tot den opstand werd aangezet om zich vervolgens met het Noorden te vereenigen[5]. Toen Bülow en de hertog van Saksen-Weimar 8 Februari Brussel binnentrokken, waren de hertog van Clarence en prins Frederik, de tweede zoon van den Souvereinen Vorst, aan hunne zijde. De stad onthaalde de bevrijders op een voorstelling in den schouwburg; een der loges was versierd en gereserveerd voor de generaals. Bülow en de hertog van Weimar verschenen er een oogenblik en vertrokken weder; de hertog van Clarence en prins Frederik namen hunne plaatsen in. Het orkest speelde ‘God

1) Stein aan Castlereagh, 27 Jan. en 11 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 38, 60).
2) Metternich aan Castlereagh, 1 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 39).
3) Hardenberg aan Castlereagh, 12 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 60).
4) ‘Altho' no adjudication of new territory can take place till a Peace, I see no reason why the Prince of Orange should not by emissaries or other means quietly encourage the people of the Low Countries to look to him as their future Sovereign. As far as the Meuse I think he is quite safe’ (Castlereagh aan Clancarty, 1 Febr. 1814; *Ged.* VII, 38).
5) ‘Que sous Guillaume VI il nous soit réservé de réaliser les vastes projets du premier Guillaume. Surtout ne laissons pas à des négociations de paix, toujours incertaines, le soin de fixer notre sort’ (een van van Zuylen's blaadjes, gevoegd bij Clancarty aan Castlereagh, 5 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 43).

save the King', en het publiek klapte in de handen. De hertog van Clarence dook terug en liet prins Frederik de ovatie in ontvangst nemen. Zóó hadden de Brusselaars het niet bedoeld; en zij hadden er vrijwat op te zeggen[1]. Lord Clancarty, nog onder den indruk van het vroegere gebod dat de Vorst in België nog niets zou ondernemen, maakte zich ernstig boos. Toen hij vernam dat van Zuylen bezig was eene Belgische deputatie bijeen te trommelen die den Vorst haar opwachting zou gaan maken in den Haag, verzocht (en verkreeg) hij de terugroeping van dezen agent, en gaf, in tegenwoordigheid van den Vorst, aan van Zuylen's chef, van Hogendorp, harde woorden[2].

Meteen verdween het geheele voorloopig gouvernement van den Vorst in rook. Onmiddellijk toen Bülow en de hertog van Saksen-Weimar te Brussel kwamen richtten zij er een voorloopig bestuur over België in[3], waarbij eerlang

1) 'Les bons Bruxellois croyalent fêter l'Angleterre, et ne pensaient nullement complimenter le jeune prince d'Orange. Cette scène a fait une fâcheuse impression' (brief uit Brussel aan Nesselrode, 8 Febr. 1814, door dezen overgelegd aan Castlereagh, 17 Febr. 1814; *Ged.* VII, 65). - Bevestigd door Feltz aan Metternich, 11 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 327).

2) Hog. V, 54; Falck 137; Fauchille, *Une chouannerie flamande* (Paris 1905) 130; *Ged.* VII, 52, 55 (Clancarty aan Hamilton, onderstaatssecretaris van buitenlandsche zaken te Londen, 9 Febr. 1814: 'The Prince of Orange has been playing the very devil in attempting to agitate the public mind in the Low Countries to tender the sovereignty to him; in some parts among the very lowest rabble he has succeeded, but as these efforts have been directly against the opinions of the better and more respectable inhabitants, who are equally hostile to French rule, but who wish for the return of their old Government, or in default of this to be disposed of by the Allies with the consent of the Emperor who they think will consult their interests, these movements have had little effect, and indeed except in the immediate neighbourhood of General Bülow's force have scarcely appeared at all').

3) Coremans in *Compte-rendu Comm. Royale* 1847, bl. 135. - De te Brussel wonende oud-Oostenrijksche diplomaat (geboren Luxemburger) baron Feltz schrijft aan Metternich 11 Febr., dat de Pruisische generaal Borstell bij het binnentrekken van Brussel links en rechts verklaarde 'que les Pays-Bas retourneraient sous la domination autrichienne, si pas immédiatement au moins à titre de suzeraineté, ces provinces passant selon toute probabilité à l'archiduc Charles'. Feltz vraagt hier den hertog van Saksen-Weimar naar, die antwoordt: 'qu'il croyait que chacune des puissances reprendrait ce qu'elle avait perdu; que tel était le principe général de l'alliance; que les événemens s'étant précipités contre toute attente, on ne connaissait pas de disposition particulière pour les Pays-Bas; qu'il serait urgent que des députés de la Belgique allassent en solliciter une du quartier général des puissances alliées; qu'en attendant il fallait composer un gouvernement provisoire' (*Ged.* VII, 326).

namens de centrale commissie twee commissarissen optraden, beiden Pruisen: Lottum als militair en de geheime raad Delius als civiel gedelegeerde. Van den Souvereinen Vorst werd bij dit alles met geen woord gesproken. Dit was voor dezen te bedenkelijker, daar Bülow en de hertog van Weimar de Belgen toeriepen dat hunne onafhankelijkheid niet twijfelachtig meer was[1]. De Belgen konden hieronder kwalijk anders verstaan, dan dat de toestand van vóór 1795 zou terugkeeren, de naaste aan onafhankelijkheid immers welke zij ooit hadden gekend. Hoe zouden Bülow en de hertog van Weimar ook van de vereeniging met Holland hebben kunnen spreken? Zij hadden nog niet de minste bevelen daaromtrent uit het hoofdkwartier.

Castlereagh begreep, dat nu de legers der bondgenooten te Brussel waren en allerlei ongewenschte invloeden zich daar wellicht zouden doen gelden, het zaak werd, door te tasten. Den 4^{den} Februari had hij reeds stellige verzekering gegeven van zijne bereidwilligheid tot teruggave van koloniën, indien Engelands oogmerken op het vasteland konden worden verwezenlijkt. De Deensche koloniën, thans in Engelsche handen (drie Antillen), zou Denemarken terugbekomen om het te gemakkelijker te doen berusten in het verlies van Noorwegen; tot verdere belooning van Zweden voor zijn hulp in Duitschland was het Fransche eiland Guadeloupe bestemd. De Hollandsche koloniën, behalve de Kaap, kreeg Holland terug, mits Holland zóó sterk werd gemaakt tegen Frankrijk dat Engeland er gerust op zijn kon die aan een bondgenoot, niet aan een toekomstigen vijand terug te geven. Om dit doel te beter te verzekeren zou Engeland twee millioen pond sterling afstaan tot nieuwen vestingbouw. De grens van Holland wordt thans voorgesteld geheel zooals Castlereagh zich die 22 Januari al gedacht had: Noordzee -

1) ‘Qu'elle renaisse cette Belgique jadis si florissantie....; l'indépendance n'en est plus douteuse’ (proclamatie van 4 Febr.; Coremans 133).

Givet - loop der Maas tot Maastricht - Keulen - loop van den Rijn; de toewijzing van wat er tusschen Maas, Rijn en Moezel bezuiden de lijn Maastricht - Keulen overblijft zal nader zijn te regelen. Aan Frankrijk, indien het den door de bondgenooten te stellen eisch van terugkeer binnen zijn oude grenzen bewilligt, worden alle veroverde eilanden teruggegeven, behalve Guadeloupe, dat aan Zweden is toegezegd, en Mauritius en Bourbon, die Engeland behouden wil tot hetzelfde doel waartoe het de Kaap behoudt: de verzekering van zijn bezit in Indië[1].

Wanneer 15 Februari de bondgenooten zich op dit alles nog niet verklaard hebben, en onderwijl met Napoleon's gemachtigde wordt onderhandeld te Châtillon, zoodat het gevaar ontstaat van een vrede met Frankrijk eer Engeland zelf een vast accoord heeft aangegaan met de bondgenooten, wordt Castlereagh dringend: 'it is not reasonable that His Britannic Majesty should be called upon to make extensive sacrifices of his conquests to France for the general security of Europe, without being at least assured as to those arrangements on the continent which most concern the interests of Great Britain'. Hij legt dus de bondgenooten vier artikelen voor, waarvan er twee voor ons van belang zijn:

1st That the Belgian Provinces as far as the Meuse, as comprehended between the ancient frontier of France and that river, together with the country in advance of that river, bounded by a line to be drawn from the said river at Maestricht by Aix-la-Chapelle and Duren to Cologne on the Rhine, shall be ceded to the Prince of Orange as Sovereign of the United Netherlands, to be annexed for ever to Holland as an integral part thereof.

2d That the other territories on the left bank of the Rhine, if not annexed in whole or in part to Holland, shall be disposed of with a due regard to the military security and protection of that State and the North of Germany; and no arrangement of this sort can be made without the full consent of His Britannic Majesty'.[2]

1) Castlereagh aan Liverpool, 6 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 44).

2) *Ged.* VII, 63. - Naar de plaats waar zij voorgesteld en door Oostenrijk en Pruisen aangenomen zijn, hebben deze artikelen den naam verkregen van de *conventie van Troyes*; door Rusland zijn zij eerst begin Maart te Chaumont geteekend. - Eigenlijk heeft men niet met eene formeele conventie, maar met eene wisseling van nota's te doen, waarbij men zich verbindt de artikelen te zijner tijd formeel te zullen accepteeren.

Oostenrijk nam deze artikelen op staanden voet aan[1]; Pruisen ook, doch met een voorbehoud: het wilde, zoo het zelf tusschen Maas en Moezel geplaatst werd, niet al het land benoorden de lijn Keulen - Maastricht aan Holland laten; de nieuwe Pruisische provincie mocht niet geheel afgescheiden komen te liggen van de Pruisische bezittingen rechts van den Beneden-Rijn[2]. Rusland wilde, vóór het zich verbond, door Castlereagh den in 1812 reeds gestelden eisch ingewilligd zien omtrent de overneming der Russische schuld bij Hope[3]; het stelde thans dien eisch in dezen vorm, dat Engeland en Holland gezamenlijk die schuld voor hunne rekening zouden nemen[4]. Castlereagh wilde er eerst weinig van hooren: 'why pay Russia, rather than Austria or Prussia? It comes, as a condition, with the worse grace, after our gratuitous cessions to Denmark to fulfil a Russian engagement'[5]. Doch Rusland teekende niets eer het in het bezit was van een mondelinge toezegging van Castlereagh aan den Tsaar, dat de zaak 'zou worden aanbevolen in de welwillende overweging van het Britsche gouvernement'; - en men had de Russische onderteekening noodig. Zonder de preliminaire conventie van Troyes wilde Engeland zich niet tot nieuwe subsidiën aan de bondgenooten verbinden voor het geval Napoleon den afstand van den linker Rijnoever weigerde en men dus den oorlog zou moeten voortzetten. Vóór den 6^{den} Maart teekende dan eindelijk Rusland de conventie[6], en hierop wisselden, ingevolge de mondelinge afspraak met Alexander, Nesselrode en Castlereagh stukken van den volgenden inhoud: Rusland verstaat zijne onderteekening alzoo, 'que lorsque les arrangemens projetés à l'égard des litimes de la Hollande auront reçu leur exécution et auront été cimentés par la

1) Metternich aan Castlereagh, 15 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 63).
2) Hardenberg aan Castlereagh, 15 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 65).
3) *Inlijving en Opstand*, 140, 254.
4) Nesselrode aan Castlereagh, 17 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 65).
5) Castlereagh aan Clancarty, 20 Febr. 1814 (*Ged.* VII, 62).
6) De juiste dag is niet bekend. Rusland dateerde zijne toestemming 15 Februari als de andere, in waarheid evenwel heeft het eerst geteekend eind Februari of begin Maart: zie *Ged.* VII, 86. Zoo is ook het groote verbond van Chaumont, dat op 1 Maart gesteld is, in werkelijkheid geteekend 9 Maart; zie *Ged.* VII, p. XVIII.

paix, le Prince d'Orange, Souverain de la Hollande, se chargera de la dette de la Russie dans ce pays'; Engeland is vrij, 'en considération des avantages essentiels que l'agrandissement de la Hollande lui procure', Holland van een voeglijk deel van dat bezwaar te ontlasten, door het zelf op zich te nemen. 'Parmi tant de puissances rendues à la vie politique', heet het ter motiveering, 'non seulement la Hollande est celle dont l'indépendance avait été le plus complètement abolie, et qui pouvait le moins se flatter de la recouvrer un jour, mais elle va voir encore par les arrangements que la sûreté de l'Europe a fait juger nécessaires, son territoire et sa population s'agrandir presque de moitié. S.M. Impériale ne regrette point les sacrifices prodigieux qui ont amené d'aussi heureux résultats, mais elle doit à ses peuples de leur en alléger le fardeau par tous les moyens auxquels elle peut recourir avec justice'[1]. In antwoord verzekert Castlereagh, dat hij voor het ontvangen stuk bij privaat schrijven de welwillende aandacht inroept van zijne regeering[2]. 'You will observe', schrijft hij aan Lord Liverpool, 'that the request is wholly founded upon the previous succesful execution of our views of uniting Brabant with Holland. I certainly consider the advantage by no means unimportant of giving Russia *a direct interest* in the execution of our views. The demand in itself appears to me much more one of policy than of justice'. Verder heeft hij van den Tsaar meenen te verstaan dat deze desnoods genoegen zou nemen met eene schikking waarbij Rusland, Engeland en Holland ieder één derde van den last zouden dragen[3]. - Thans kon, den 9^{den} Maart, de onderteekening volgen der groote alliantie van Chaumont, waarbij Rusland, Oostenrijk en Pruisen, voor het geval Napoleon de hem te Châtillon gestelde voorwaarden verwierp, zich verbonden aan den tegen Frankrijk voort te zetten oorlog ieder met 150.000 man deel te nemen, tegen het genot van Engelsche subsidiën. De vier mogendheden beloven elkander, ook na den vrede verbonden te zullen blijven, en eene genoegzame krijgsmacht op de been

1) Nesselrode aan Castlereagh, 6 Maart 1814 (*Ged.* VII, 80).
2) Castlereagh aan Nesselrode, 8 Maart 1814 (*Ged.* VII, 87).
3) Castlereagh aan Liverpool, 8 Maart 1814 (*Ged.* VII, 86).

te zullen houden tot bevestiging der nieuwe Europeesche orde. Die orde zelf wordt in hoofdtrekken geschetst:

'l'Allemagne composée de princes souverains unis par un tien fédéral;.... la fédération suisse placée sous la garantie des grandes puissances;.... l'Italie partagée en états indépendans;.... l'Espagne dans ses anciennes limites;.... la Hollande, état libre et indépendant, sous la souveraineté du Prince d'Orange, avec un accroissement de territoire et l'établissement d'une frontière convenable'[1].

Dus tòch de formule van Troyes niet in de alliantie van Chaumont overgenomen! Nu de moeilijkheid niet langer van Rusland kwam, was zij blijven komen van Pruisen, dat van zijn aanstonds gemaakt voorbehoud niet had willen afzien. Pruisen weigerde volstrekt eene provincie op den linker Rijnoever aan te nemen en dus tegen Frankrijk in eerste linie te gaan staan, wanneer van de lijn Maastricht-Keulen nog eenige verdere melding gemaakt werd. Pruisen wilde op den linker Rijnoever òf geen gebied verkrijgen, òf zooveel dat zijn nieuwe provincie een leger van 100.000 man gemakkelijk voeden kon[2]. In deze omstandigheid schoot er niets over, dan een zoo vage formule te gebruiken dat èn Engeland èn Pruisen althans de hoop konden blijven voeden later geheel te zullen verkrijgen wat zij zich hadden voorgesteld.

De tegenaanbiedingen van Napoleon bleven ver beneden het minimum der bondgenooten, en dus beoorloogde men hem verder, tot zijn geheele vernietiging. Wat Holland betreft, had hij niet meer aangeboden dan de erkenning der onafhankelijkheid onder Oranje, en een 'accroissement de territoire'; maar het bleek dat hij onder 'Holland' slechts het gekortwiekt koninkrijk van het tractaat van 16 Maart 1810 verstond, immers dat 'accroissement' zou.... Staats-Brabant zijn! België en den linker Rijnoever wilde hij niet afstaan. Het is bij dit Fransche tegenontwerp van 15 Maart, dat het eerst het artikel verschijnt: 'Le titre et l'exercice de la souveraineté en Hollande ne pourront dans aucun cas appartenir à un prince portant ou appelé à porter une couronne étrangère'[3]; - artikel, Napoleon ingegeven door de

1) F. de Martens, *Recueil* III, 194.
2) *Ged.* VII, p. XIX.
3) *Ged.* VII, p. VIII.

kennis die hij droeg van het voorgenomen huwelijk van den Erfprins met Charlotte van Engeland.

Nu dus de artikelen van Chaumont de grondwet gingen worden van Europa, moest Engeland zien die zoo voordeelig mogelijk voor zijne belangen te doen interpreteeren, en ten einde hierbij, voor zoover zij Holland betroffen, den steun van Rusland te verwerven, moest het ernst maken met de 'welwillende overweging' van Ruslands financieele eischen, die Castlereagh had toegezegd. Natuurlijk opende het de beurs niet, vóór de vereeniging van Holland en België met Ruslands medewerking inderdaad was tot stand gebracht. Wanneer de mogendheden, bij protocol van 21 Juni 1814, haar eindelijk voltrekken, wordt van de zaak nog geen verder gewag gemaakt dan in de vage slotwoorden: 'Les demandes des puissances à la charge de la Hollande et de la Belgique seront l'objet d'une transaction particulière avec le Prince d'Orange, à laquelle l'Angleterre prêtera sa médiation. La négociation pour cet objet aura lieu à Vienne'[1]. Den 11^{den} Juli geeft daarop Castlereagh aan Nesselrode te kennen, dat te Weenen enkel onderhandeld kan worden op de basis eener verdeeling van de schuld in drie gelijke deelen, waarvan er één ten laste van Rusland blijft[2]. Eerst 19 Mei 1815 is eindelijk het verdrag geteekend, waarbij Engeland en Nederland elk de betaling der rente van 25 millioen Russische schuld op zich nemen; dus minder dan één derde ieder (het geheel bedroeg 85 millioen) - de vergrooting van Holland had ook niet den omvang verkregen dien Engeland zich te Troyes had voorgesteld. De betalingen zullen ophouden wanneer de Koning der Nederlanden de Belgische provinciën mocht komen te verliezen[3].

Moeilijker was het, tusschen Pruisens aanspraken op den linker Rijnoever en die van den Vorst te bemiddelen. Wat Pruisen eigenlijk verlangde, zette Hardenberg 29 April in een uitvoerig stuk uiteen. Hij vroeg vooreerst alle oude Pruisische bezittingen, ook die op den linker Rijnoever (Kleef en Pruisisch-Gelder) terug; voorts het geheele koninkrijk Saksen; en eindelijk wilde hij den geheelen Rijn van

1) *Ontstaan* II, 33.
2) *Ged.* VII, 160.
3) Lagemans I, 72.

Mainz tot Emmerik tot een Pruisischen stroom maken: beide Rijnoevers moesten tot den Pruisischen staat behooren. Hiertoe was o.a. noodig dat de verschillende takken van het Nassausche huis hun bezittingen aan Pruisen afstonden. Nassau-Usingen en Nassau-Weilburg zouden worden verplaatst naar den rechter Maasoever tusschen Aken en Spa; Nassau-Dillenburg behoorde zijne schadeloosstelling te vinden in de vergrooting van Holland. Aan dit rijk zouden volgens het Pruisische plan op den rechter Maasoever slechts halvemanen komen om de vestingen Venlo en Roermond heen en tegenover Maastricht en Luik; voorts (afgezonderd) Gulik met een rayon, en Luxemburg. Om deze laatste vesting te kunnen bereiken moest het Hollandsche gebied in een lange, smalle tong worden uitgerekt langs den geheelen loop der Fransche grens tusschen Maas en Moezel[1]. Terwijl dus Pruisen niet in eerste linie tegen Frankrijk verkoos te staan, begeerde het de beide Rijnoevers tot de oude grens van Nederland toe.

Nog in een ander opzicht liep het den Vorst tegen. Het voorloopig gouvernement, dat de generaals te Brussel hadden opgericht, voldeed de bondgenooten zeer slecht, hetgeen voor een gedeelte mocht worden toegeschreven aan den weerzin, dien het gedrag der Pruisische commissarissen Lottum en Delius bij de bevolking opwekte. Zij heette bevrijd, maar voelde zich in werkelijkheid van de eene slavernij in de andere vervallen. Stein verving dus voorloopig de beide commissarissen door een ander persoon onder den titel van gouverneur: den baron van Horst (wederom een Pruis), die evenwel niet onmiddellijk beschikbaar schijnt te zijn geweest en eerst den 20sten Maart het bestuur van Lottum en Delius overnam. Eigenlijk was Stein in Februari door de snelheid der gebeurtenissen evenzeer verrast geworden als Castlereagh zelf. Zijn oorspronkelijk plan was geweest dat de Souvereine Vorst het voorloopig bestuur zou voeren in de provincie Antwerpen en de beide Vlaanderens, onderworpen aan een door Pruisen te stellen gouverneur-generaal over geheel België tot de Maas, te Brussel, die Zuid-Brabant, Henegouwen en de rest onmiddellijk zou besturen. De maatregelen van den hertog van

1) *Ged.* VII, 113, en zie de kaart tegenover *Ged.* VII, p. LXIV.

Weimar te Brussel hadden dit plan doorkruist, en Stein was bereid het nu door een ander te vervangen. De Vorst zelf zou gouverneur-generaal kunnen zijn over België tot aan de Maas, op voorwaarde dat hij er de volkswapening liet organiseeren door Pruisische officieren, en een behoorlijk deel der landsinkomsten reserveerde voor de behoeften der Pruisische legers[1]. Dit tweede plan is evenmin in vervulling gegaan als het eerste; immers vóór er een besluit op was gevallen verschenen in het hoofdkwartier te Chaumont vier gedeputeerden, 12 Februari gekozen door eene vergadering van vijf-en-twintig Belgische aanzienlijken die de hertog van Weimar daartoe had opgeroepen: de hertog van Beaufort, de markiezen van Assche en de Chasteler, en de oud-pensionaris der Staten van Brabant, de Jonghe. Zij kwamen de bondgenooten vragen wat het lot der Belgen zijn zou. Bij Keizer Frans drongen zij er op aan dat deze België onder zijn hoede zou nemen; was de terugkeer tot Oostenrijk zelf onmogelijk, dan hoopten zij een afzonderlijke mogendheid te mogen worden onder een aartshertog. De Keizer nam alle hoop weg zoowel op het een als op het ander, en gaf hun te verstaan dat de vereeniging met Holland een uitgemaakte zaak was[2]. Om hun echter zooveel mogelijk genoegen te geven werd beloofd dat de Pruisische commissarissen (Horst was nog niet in functie, en men schijnt zijne benoeming geheel over het hoofd te hebben gezien) door een Oostenrijksch gouverneur zouden worden vervangen, en werd hun toegestaan eenige punten op te geven waarop naar hun inzien bij de lotsbepaling van België door de bondgenooten in het bijzonder zou moeten worden gelet. Zij noemden: 1°. waarborg voor hun godsdienst; 2°. voor het behoud van de oude constitutie; 3°. voor de vrijheid van hun handel; 4°. tegen belasting met aan België vreemde schuld.

1) Stein aan Castlereagh, 6 Maart 1814 (*Ged.* VII, 78).
2) 'The Emperor has told them plainly that he cannot take them back, and that an Archduke would be no motive with him to risk a war for their sakes; he therefore advised them to look to an incorporation with Holland upon a fair understanding to be guaranteed to them as to religion, commerce, debt, etc.' (Castlereagh aan Clancarty, 13 Maart 1814; *Ged.* VII, 90).

Metternich adviseerde op beide laatste punten toe te geven[1]; op het eerste te zeggen dat hun godsdienst geen gevaar liep, maar zij ook van hunne zijde hadden te bedenken dat men in een tijd van verdraagzaamheid leefde[2]; doch het tweede puut allerstelligst af te slaan; de bondgenooten zouden tusschen hunne belangen en die van den Staat waarmede zij vereenigd stonden te worden, bij den vrede weten te bemiddelen[3]. Bij de discussie, die naar aanleiding van dit advies van Metternich plaats greep, verstond men algemeen dat, om tegen Frankrijk eenige kracht te kunnen ontwikkelen, Holland en België één staat moesten uitmaken, en dus van geen souvereine provinciën meer sprake kon zijn[4]; - echter was men van oordeel vooralsnog slechts een geruststellend antwoord te moeten geven in zoo vaag mogelijke termen, en dus niet al te uitdrukkelijk te zeggen dat het eenheidsbeginsel predomineeren zou: zoolang de oorlog duurde en er nog Franschen in het land stonden, moest men de Belgen niet ontstemmen en vóór alles hunne medewerking verkrijgen tot het verdrijven van den gemeenen vijand.[5] De redactie van het antwoord werd aan Castlereagh overgelaten, die aan de vier heeren de volgende 'note verbale' ter hand stelde (14 Maart):

> Les souverains alliés auront à coeur de maintenir la religion de la Belgique, de protéger son commerce contre toute entrave contraire à

1) 'Répondre affirmativement' (praeadvies van Metternich, 14 Maart 1814: *Ged.* VII, 331).
2) 'Promettre toute garantie quant à la religion, en n'excluant cependant pas les principes d'une juste tolérance' (als boven).
3) 'Il parait à S.M.I. qu'il est urgent de ne pas laisser de doute aux Belges que dans aucun cas ils ne peuvent retourner à leur ancienne constitution. A l'époque de la paix qui décidera du sort futur des provinces belgiques, les Puissances auront soin de stipuler en leur faveur des avantages que l'intérêt de ces provinces et de l'état auquel elles seront jointes, rendra réciproquement justes et désirables' (als boven).
4) 'There is but one opinion, that to make either Holland or Belgium capable of sustaining a real independence upon the confines of France, they must form one State' (Castlereagh aan Clancarty, 14 Maart 1814; *Ged.* VII, 92).
5) 'It is not desirable to provoke the final question amongst that irascible people too suddenly, and whilst all exertions should be turned against the common enemy' (Castlereagh aan Clancarty, 13 Maart 1814; *Ged.* VII, 90).

> la raison et à la nature de sa position, et d'empêcher qu'on ne la charge de dettes dont en justice elle ne saurait être grevée. Ils employeront en général leur haute influence pour procurer au peuple belgique une existence politique propre à lui assurer les avantages d'un système de gouvernement sage et libéral, joints à une étendue de pouvoir et de ressources qui lui permette de jouir avec sécurité de la liberté et de l'indépendance qu'il est décidé à conquérir.

Veel wijzer dan zij gekomen waren gingen de Belgen dus niet naar huis; zelfs waren er onder de leden der deputatie zelve, die uit het feit dat de vereeniging met Holland wel mondeling aangekondigd, maar geenszins schriftelijk bevestigd was, afleidden dat die vereeniging nog niet zoo vast stond als men wel wilde voorgeven, en hopen bleven tegen hope[1]. Dit althans mochten zij nu wel gelooven dat de mogendheden de Scheldevrijheid zouden handhaven en hen niet schenen te willen belasten met de loodzware Hollandsche schuld. Voor het overige mochten zij zich er mede troosten dat zij aanstonds, zoo al niet van Pruisische troepen, dan toch van Pruisische bestuurders zouden worden verlost.

Wij zien er thans Castlereagh zonder eenige aarzeling toe medewerken dat het voorloopig bestuur van België aan een ander dan den Vorst zal worden opgedragen. Gewichtige motieven deden hem van zijn vroeger denkbeeld daaromtrent geheel afzien. Den Vorst in België toe te laten eer hij zich geschikt zou hebben in de bezwarende voorwaarde omtrent de Russische schuld scheen gevaarlijk toe, en van die voorwaarde was hem nog niet de geringste kennis gegeven: zij was nog in onderzoek bij de regeering te Londen. Bovendien was het duidelijk, dat over den terugkeer tot België van de oud-Belgische landen op den rechteroever der Maas, en de vereeniging met België van het geheel der oud-Luiksche landen, een scherp diplomatiek gevecht zou moeten worden geleverd tegen Pruisen. Ook de Belgische deputatie had hier wel de lucht van, en had ten stelligste verzocht dat men toch in geen geval een stuk van oud-België afsnijden zou[2]. Een Pruis te Brussel was in deze omstandigheden voor den vrede onder de bondgenooten even bedenkelijk als de Vorst te Brussel; men moest beide mededingers zoo mogelijk op den

1) *Ontstaan* II, 10.
2) *Ged.* VII, 330.

achtergrond houden, en hiertoe kwam het verzoek der deputatie om een Oostenrijksch gouverneur Castlereagh zelf ten uiterste gelegen.

Het heeft nog zeer lang geduurd eer die gouverneur optreden kon. De volte van zaken aan het hoofdkwartier was enorm, en wanneer aan genomen beslissingen eindelijk uitvoering gegeven kon worden, waren de omstandigheden doorgaans al weder veranderd. Het werd 29 Maart eer Metternich in staat was den door hem voorgestelden, door de anderen goedgekeurden candidaat (baron Vincent, een Oostenrijksch generaal van Belgische geboorte) zijn instructie te zenden[1]; intusschen was Horst, die een tweede en slechter uitgaaf zijner voorgangers bleek te zijn, al in functie. Vincent was op het oogenblik zijner benoeming Oostenrijksch commissaris bij het leger van Bernadotte te Luik en schrijft 7 April van die plaats dat hij zich terstond naar Brussel zal begeven; als hij er aankomt weigert Horst, die nog geen bevel heeft van Stein, hem de plaats in te ruimen, en moet de zaak ten tweeden male voor de bondgenooten komen. Eerst den 1sten Mei kan Metternich aan Vincent schrijven dat thans stellig bevel aan Horst is gezonden tot onmiddellijke bestuursoverdracht[2], die vervolgens den 6den Mei plaats heeft. Het lange uitstel, waarvan zij de reden niet begrepen, had intusschen de Belgen haast tot vertwijfeling gebracht; Horst schreef requisitie uit op requisitie; hij scheen het land te willen leegplunderen eer hij het verliet. ‘Qu'il nous soit enfin permis’, krijt de algemeene raad van het departement van de Dijle, ‘de nous jeter aux pieds du Souverain que la Providence et Vos Majestés doivent nous donner, en le conjurant de sauver son peuple prêt à périr!’[3]

De beslissing naderde. Den 30sten Maart valt Parijs; den 6den April abdiceert Napoleon; de bondgenooten kunnen eindelijk den vrede voorschrijven. Maar Talleyrand weert zich zoo lang mogelijk op diplomatiek terrein. Eerst 23 Mei kan Castlereagh de artikelen die men Frankrijk heeft kunnen opleggen, ‘in het ruwe’ mededeelen aan Lord Liverpool;

1) *Ged.* VII, 329.
2) *Ged.* VII, 333.
3) Le conseil général du département de la Dyle aux souverains alliés, 27 avril 1814 (*Ged*, VII, 123).

den 30sten wordt daarop de vrede geteekend. Het tractaat is verdeeld in open, en in geheime artikelen. De open artikelen nemen onder de staten van Europa Holland op, in dezelfde termen als door Napoleon waren gebezigd bij zijn tegenvoorstel van 15 Maart; voorts zeggen zij dat Antwerpen voortaan geen oorlogshaven meer zal zijn. 'Les arrangemens qui doivent compléter les dispositions du présent traité', d.w.z. de toewijzing der door Frankrijks beperking tot de grenzen van 1792 vrijgevallen landen, worden verdaagd tot een Europeesch congres dat zal bijeenkomen te Weenen. - Dan zegt het eerste der geheime artikelen: 'Les dispositions à faire des territoires auxquels S.M. très chrétienne renonce seront réglées au congrès, sur les bases arrêtées par les puissances alliées entre elles', en als zoodanige grondslagen volgen dan o.a. de vereeniging met Holland en België tot aan de Maas, onder beding dat op de Schelde van toepassing zal zijn wat bij het vijfde der open artikelen omtrent de Rijnvaart bepaald is[1)], en dat de grens op den rechteroever der Maas geregeld zal worden 'selon les convenances militaires de la Hollande et de ses voisins' (art. 3); - de bestemming van den door Frankrijk opgeofferden linker Rijnoever tot vergrooting van Holland, 'et à des compensations pour la Prusse et autres états allemands' (art. 4).

De geheele zaak der grensbepaling van Holland behoorde dus tot die waarover eerst te Weenen de eindbeslissing zou vallen; tot niet geringe ergernis van den Vorst bleef de moeilijke kwestie tusschen hem en Pruisen geheel in denzelfden staat waarin zij verkeerd had sedert Pruisens antwoord op Castlereagh's voorstel te Troyes; de artikelen zeiden niet eens dat men de provinciën Luxemburg, Namen en Luik ongedeeld zou laten. De Engelsche minister had het niet verder kunnen brengen: hij wist wel dat Pruisen de vereeniging niet zou helpen voltrekken eer de grens over de Maas naar zijn zin bepaald was; Rusland niet, eer het zijn tractaat van schuldoverdracht in den zak had; - eene schuldoverdracht waartegen Lord Liverpool nog tot in Juni bezwaar maakte. Castlereagh beschouwde het reeds als een

1) 'La navigation du Rhin, du point où il devient navigable jusqu'à la mer, et réciproquement, sera libre'.

groote zegepraal dat nu eindelijk Frankrijk aan de vereeniging zelve vastlag: ‘I felt it of the last importance not to go to a Congress without having this most essential point acquiesced in by that Power’[1].

Van voorwaarden ter verzekering van de Belgische belangen, aan de deputatie te Chaumont beloofd, was in het tractaat evenmin iets te vinden, dan in zooverre het Amsterdam waarschuwen kwam, dat aan herstel van het voorrecht der Scheldesluiting niet meer behoefde te worden gedacht. Wel hadden reeds de mogendheden den Vorst om advies gevraagd omtrent de wijze van vervulling hunner aan de Belgen gedane beloften. Castlereagh, in een schrijven aan Clancarty van 16 Mei, doet den Vorst de benoeming eener commissie aan de hand ‘to prepare for the approbation of the Sovereigns a project for the reunion of the Belgic Provinces with Holland; this commission may be assembled according to mutual convenience either at Brussels or The Hague, and should consist of an equal number of Dutch and Belgian members; possibly three of each might be sufficient’[2]. - De Vorst zag in dit plan terstond zooveel bezwaar, dat hij, vergezeld van Falck, ijlings naar Parijs toog om het te verhinderen; Clancarty, die te vergeefs gepoogd had hem den stap af te raden, ging, om erger te voorkomen, met hem mede. De Vorst wilde zelf de voorwaarden van vereeniging dicteeren, zonder in de noodzakelijkheid te worden gebracht daarover te moeten onderhandelen met zijn aanstaande onderdanen. Juist terwijl Castlereagh zijn brief aan Clancarty opstelde, had de Vorst zelf reeds punten op het papier gebracht, die hij nu aan de goedkeuring der bondgenooten onderwierp.

Hij had daarbij rekening gehouden met zoodanige Belgische bezwaren, als hem waren bekend geworden uit de rapporten van zijn gezant bij het bestuur van Vincent. Toen namelijk bij protocol van 13 Maart de bondgenooten tot de zending van een Oostenrijksch gouverneur naar Brussel besloten, was bepaald dat de groote mogendheden, benevens Holland, elk zich bij diens gouvernement zouden doen vertegenwoordigen. Zoodra de moeilijkheden, door de weigering

1) Castlereagh aan Liverpool, 23 Mei 1814 (*Ged.* VII, p. XVIII).
2) *Ontstaan* II, 16.

van Horst ontstaan, waren opgeheven en een Engelsch gezant bij Vincent benoemd was (Johnson), gaf Clancarty hiervan aan den Vorst kennis en verzocht hem ook den zijnen aan te wijzen.[1] De Vorst koos Capellen, en droeg dien op te Brussel alles aan te hooren en niets los te laten, 'zich altijd gedragende aan dit beginsel, dat Z.K.H. de schikkingen der hooge bondgenooten niet kan vooruitloopen'.[2] Capellen schreef onmiddellijk uit Brussel twee belangrijke rapporten, van den 10^{den} en 11^{den} Mei. De waarheid is, zegt hij, dat de Belgen met het vooruitzicht der vereeniging zeer weinig ingenomen zijn. Alle aanzienlijken hebben den terugkeer tot Oostenrijk gewenscht, maar begrijpen thans dat men zich in het onvermijedelijke zal moeten schikken.[3] Het is zaak hunne bezwaren te overwegen en het niet te zoeken bij de enkele intriganten, die uit eigenbaat den Vorst diets zoeken te maken dat zij de ware bevorderaars zijner belangen zijn, doch die geen wortel hebben in het volk. Het eerste dat Capellen treft, is dat men te Brussel zeer gechoqueerd is van te hooren spreken over de vereeniging van België met Holland: het behoorde te zijn de vereeniging van Holland met België! Brussel, waar in den Oostenrijkschen tijd altijd een vorstelijk persoon heeft geresideerd en waar men op het verblijf van een hof is ingericht, moet opnieuw residentie wezen. Art. 139 der Hollandsche grondwet, dat den Vorst het recht van 'inzage en beschikking' omtrent de 'inrigtingen' der Kerk verleent, wekt in hooge mate den argwaan op; zoodanig recht komt slechts toe aan den Paus. Antwerpen vreest den nijd van Amsterdam. Zal België moeten deelen in den geweldigen schuldenlast van Holland? in het onderhoud der dure Hollandsche waterkeeringen?[4] - De Vorst heeft het antwoord op alles gereed: eenheid en gelijkheid; geen Holland of België dus meer, maar een Rijk der Neder-

1) Clancarty aan van Nagell, 29 April 1814 (*Ged.* VII, 547).
2) Instructie aan Capellen, 7 Mei 1814 (*Ged.* VII, 561).
3) In zijn schrijven aan Vincent van 1 Mei had Metternich alle hoop, door de vaagheid der bewoordingen van het antwoord van 14 Maart ontstaan, den bodem ingeslagen door Vincent uitdrukkelijk op te dragen 'de préparer de toutes les manières les habitans des provinces confiées à votre administration à leur réunion avec la Hollande' (*Ged.* VII, 334).
4) *Ontstaan* II, 10, 12.

landen. Het misverstand, uit art. 139 der grondwet ontstaan, kan bij eene rivisie opgehelderd worden door invoeging van een of ander woord, en belofte van verstandhouding met den Paus. Het lot der Roomsche geestelijkheid zal bij hem veilig zijn: gaarne zal hij hunne schamele bezoldiging verbeteren. ‘Ik hoop eenig personeel vertrouwen te verdienen en kennis te hebben hoe ver een Protestansch Vorst gaan kan, door mijn oponthoud in Fulda waar alles den Roomschen godsdienst toegedaan was, en nooit de minste aanstoot of zwarigheid ontstaan is’. Voor het overige: gelijke lasten en gelijke lusten. Antwerpen kan dus volkomen gerust zijn op de vrijheid van zijn handel, maar België moet mededragen aan de Hollandsche schuld gelijk Holland het doen zal aan die van België, wier bedrag nog niet bekend is[1]. Zal dit bedrag vermoedelijk veel lager blijken dan dat der Hollandsche schuld, dan bedenke men dat Holland bijdragen zal in de kosten van een gewis peperduur nieuw frontier, en dat Holland zijn koloniën aanbrengt die voor de Belgen zullen openstaan, zijn marine die den Belgischen handel beschermen zal. Een groot gedeelte der Hollandsche schuld is oude Compagnie's schuld; België koopt zich, door daarin mede te dragen, een koloniaal rijk dat het anders niet zou bezitten. Een ander deel der Hollandsche schuld is aangegaan om oorlogen te voeren die de inlijving van België bij het Frankrijk van Lodewijk XIV hebben verhinderd. In de kosten der waterkeeringen wordt slechts voor een klein gedeelte door het gemeene land voorzien, en in België kan dit eveneens het geval worden. Brussel zal niet de uitsluitende, maar stellig eene residentie zijn[2].

Nauwelijks heeft de Vorst deze punten beslist en ter redactie overgegeven aan van Nagell, of de brief van Castlereagh wordt ontvangen waarvan wij melding hebben gemaakt. De Vorst neemt nu de punten zooals van Nagell ze geredigeerd had mede naar Parijs, om daar tot grondslag zijner besprekingen met de bondgenooten te dienen. In de

1) De Vorst voorzag dat Oostenrijk het gedeelte zijner schuld, voorheen op Belgische inkomsten gevestigd, zou willen overdoen, gelijk ook geschied is. Van het Russische bezwaar wist of vermoedde hij nog niets.

2) De Vorst aan van Nagell, 16 Mei 1814 (*Ontstaan* II, 14).

redactie van van Nagell komen nog de volgende nieuwe bepalingen voor, dat België en Holland tot een gelijk getal vertegenwoordigd zullen zijn in de Staten-Generaal; dat deze afwisselend in België en in Holland zullen vergaderen, en dat België een afzonderlijken Raad van State zal kunnen hebben. Het punt van den godsdienst luidt bij van Nagell aldus: ‘Les Belges jouiront de toute la tolérance religieuse que la constitution des Provinces-Unies établit. Les catholiques sont par là même éligibles à tous les postes, et le Souverain ne s'ingère d' aucune manière dans les dogmes, conservant uniquement l'inspection financielle sur les différens cultes pour autant qu'ils sont subsidiés par l'Etat.’[1)]

Zoo de Vorst zich voorgesteld heeft zijn artikelen nog te Parijs door de bondgenooten aangenomen en vastgesteld te zien, is hij bedrogen uitgekomen. Hij kwam daar aan juist op het oogenblik dat ieder zijne koffers pakte om 't zij huiswaarts te keeren, 't zij om, gevolg gevende aan de uitnoodiging van den Prins-Regent van Engeland aan de vereenigde souvereinen en hunne ministers, vóór het huiswaarts keeren nog Londen te bezoeken. De artikelen van den vrede stonden sedert 23 Mei vast; alleen enkele ondergeschikte punten waren nog te regelen, en onmiddellijk na de onderteekening, die iederen dag verwacht werd, zou alles uiteenstuiven.

Er is dan ook niet door den Vorst en Falck met de ministers der bondgenooten gewerkt, maar met Clancarty, die van zijn kant in voeling was met Castlereagh. Deze besprekingen hebben geleid tot het opstellen van drie stukken, die den 31sten Mei, op verzoek van Castlereagh, door Clancarty aan Metternich, Nesselrode en Hardenberg worden toegezonden.[2)]

Het eene is van Clancarty en beproeft eene concordantie tusschen hetgeen aan de Belgen te Chaumont is beloofd en hetgeen de Vorst hun toestaan wil. Daartoe moet betoogd dat de Belgen op de Scheldevrijheid geen natuurlijk recht hebben, zoodat het niet onbillijk is hen die te laten koopen voor hun mededraging aan de Hollandsche schuld. Ook

1) *Ontstaan* II, 18
2) *Ontstaan* II, 19.

Holland toch mag niet verstoken worden van de natuurlijke voordeelen die zijn ligging het zou hebben opgeleverd indien het zelfstandig ware gebleven: ‘en possédant l'embouchure du fleuve, ils possèdent les moyens naturels de favoriser le commerce de leurs villes d'Amsterdam et de Rotterdam en entravant celui de l'Escaut. C'est sur la situation locale du Danemarc que ce royaume a fondé ses prétentions à un droit de péage du Sond, et que les puissances étrangères les ont reconnues’; Oostenrijk heeft nimmer vrije vaart gehad op de Beneden-Donau, of Pruisen op de Waal. Het is zeker niet gewenscht voor België dat deze toestand herleve of dat het alleen zou moeten voorzien in de kosten zijner verdediging tegen Frankrijk; maar om Holland te bewegen van oude voorrechten af te zien en nieuwe lasten op zich te nemen moet ook dit land bij de vereeniging een voordeel vinden. Bovendien behoort in het oog te worden gehouden dat Holland voor zijne schuld slechts 2½% rente betaalt; moest België zelf thans eene groote leening sluiten om vestingen tegen Frankrijk te bouwen, het zou zeker het geld niet vinden dan tegen 6%. Derhalve is gelijkheid van lasten en van lusten de eenige redelijke oplossing, en zal men wel doen een achttal artikelen aan te nemen waarin deze gelijkheid is uitgedrukt. Zij behooren aan Vincent te worden toegezonden ter mededeeling aan zoodanige Belgische notabelen die hij uitkiezen zal, ‘dans la vue d'obtenir leur adhésion qui, dans l'opinion du gouverneur-général lui-même, n'est pas douteuse’. Vervolgens zullen deze artikelen moeten worden opgenomen in het verdrag waarbij de bondgenooten de souvereiniteit der Belgische provinciën aan den Vorst zullen overdragen.

Het tweede stuk is van den Vorst[1)] en vormt eene aanteekening op het vorige, met welks inhoud hij instemt op één punt na: dat van de onderwerping der artikelen aan de goedkeuring van Belgische notabelen, gekozen door den gouverneur-generaal. ‘Les notables ainsi choisis ne pourront jamais être considérés comme les organes de leur nation, et ainsi ce n'est pas de leur suffrage que l'on peut espérer d'obtenir la légalité des conditions sous lesquelles s'effectuera

1) Gesteld door Falck.

la réunion. On ne doit donc voir en eux que de simples conseillers, des interprêtes pris au hazard des voeux de la plupart des Belges.' Doch zulke tolken hebben de bondgenooten reeds te Chaumont gehoord en Vincent en Capellen te Brussel, en al wat zij gezegd hebben is nauwgezet overwogen. 'De quelle utilité serait-il de replacer le résultat de cet examen sous les yeux de quelques hommes sans aucune mission légale? Le gouverneur général pense que leur adhésion serait facile à obtenir. Mais le parti qu'on pourrait retirer de cette adhésion n'est pas comparable à l'embarras que laisserait un refus, et c'est cependant à quoi l'on s'expose toutes les fois qu'on consulte une assemblée plus ou moins nombreuse. Les alliés en s'informant d'abord des voeux et des intérêts des Belges, en les conciliant par une décision réfléchie et impartiale avec l'état des choses en général et les titres qu'a la Hollande elle-même à leur haute bienveillance, ont fait tout ce qu'on peut raisonnablement attendre d'eux. Les Belges, loin d'avoir à se plaindre, se féliciteront de voir enfin le terme de la pénible incertitude où ils sont déjà restés trop longtemps, et d'apprendre que le soin d'assurer et d'améliorer leur sort et de hâter la réunion sur des bases justes et libérales est définitivement et exclusivement confié au nouveau souverain, dont ils savent bien que les intentions et le caractère seront à la longue une garantie de leur bonheur bien préférable à des stipulations convenues dans un moment comme celui-ci entre le souverain et quelquesuns de leurs compatriotes.'

De artikelen zelve, wier finale redactie het werk is geweest van Falck, zijn de volgende:

Propositions résultant du mémoire sur la réunion de la Hollande et de la Belgique.

1 Cette réunion devra être intime et complète, de façon que les deux pays ne forment qu'un seul et même état, régi par la constitution déjà établie en Hollande et qui sera modiflée d'un commun accord, d'après les nouvelles circonstances.

2 Il ne sera rien innové aux articles de cette constitution qui assurent à tous les cultes une protection et une faveur égales, et garantissent l'admission de tous les citoyens, quelle que soit leur croyance religieuse, aux emplois et offices publics.

3 Les provinces belges seront convenablement représentées à l'assemblée des Etats Généraux dont les sessions ordinaires se tiendront,

en tems de paix, alternativement dans une ville hollandaise et dans une ville de la Belgique.

4 Tous les habitans des Pays-Bas se trouvant ainsi constitutionnellement assimilés entr'eux, les différentes provinces jouiront également de tous les avantages commecriaux et autres que comporte leur situation respective, sans qu'aucune entrave ou restriction puisse être imposée à l'une au profit de l'autre.

5 Immédiatement après la réunion, les provinces et villes de la Belgique seront admises au commerce et à la navigation des colonies sur le même pied que les provinces et villes hollandaises.

6 Les charges devant être communes, ainsi que les bénéfices, les dettes contractées jusqu'à l'époque de la réunion par les provinces hollandaises d'un côté, et de l'autre par les provinces belges, seront à la charge du trésor général des Pays-Bas.

7 Conformément aux mêmes principes les dépenses requises pour l'établissement et la conservation des fortifications sur la frontière du nouvel Etat seront supportées par le trésor général, comme résultant d'un objet qui intéresse la sûreté et l'indépendance de toutes les provinces et de la nation entière.

8 Les frais d'établissement et d'entretien des digues resteront pour le compte des districts qui sont plus directement intéressés à cette partie du service public, sauf l'obligation de l'Etat en général à fournir des secours en cas de désastre extraordinaire; le tout ainsi que cela s'est pratiqué jusqu'à present en Hollande.

Tegelijkertijd zette Falck, in opdracht van den Vorst, diens territoritale aanspraken, zooals hij ze wel wijzigen moest na kennisneming van den vrede van Parijs, aan Castlereagh uiteen. Het bleek uit den vrede dat het land tusschen Maas, Rijn en Moezel in hoofdzaak tusschen Nederland en Pruisen zou moeten worden verdeeld. Hij betuigt zijne voorkeur voor de grens getrokken te Troyes, die het departement van de Roer aan Nederland zou brengen, doch verlangt dat de grens boven Maastricht niet de Maas zal volgen, doch een flinke strook op den rechteroever dier rivier aan Nederland laten. Verkrijgt men op deze wijze, behalve de Maasvestingen met een behoorlijk achterland, ook Gulik en Keulen, dan meent men Luxemburg te kunnen missen. Is de aldus gewijzigde grenslijn van Troyes niet te verkrijgen, dan wenscht men het geheel der departementen van de Nedermaas, der Ourthe en van de Wouden in de plaats.[1)]

1) *Ged.* VII, 132.

Eigenaardig is de vrees van den Vorst, dat de Belgen over zijne conditiën zullen worden gehoord. Hij voorziet dat zij die weigeren zullen, en op de ‘oude constitutie’ aandringen, gelijk zij te Chaumont hadden gedaan. De notabelen, door Vincent te raadplegen, zouden noodzakelijk uit de kringen zijn waarmede de gouverneur het meest in aanraking was: de vrienden van Oostenrijk. Zelf had de Vorst zijne hoop op den Belgischen middenstand gevestigd; de verwachting van Clancarty, dat de aanzienlijken wel ja zouden zeggen als Vincent ze kiezen mocht, deelde hij in geenen deele. De dépêche van Vincent aan Metternich, waarop Clancarty die verwachting meent te kunnen gronden, geeft inderdaad daartoe weinig recht. ‘J'avouerai’, had de gouverneur geschreven nadat het denkbeeld eener notabelenvergadering hem was medegedeeld, ‘j'avouerai qu'il m'eût paru préférable que la réunion fût prononcée par les alliés plutôt que préparée par le concours des deux nations. Il sera plus facile de commander d'en haut l'accord des volontés que de le faire sortir de tout concours de représentans. Je regarderais du moins comme un devoir de hâter cette mesure transitoire en désignant (s'il en est question) tout de suite et directement les personnes, pour ne pas s'exposer à des inconvéniens trop graves en faisant appel à des délibérations tumultueuses.’[1] Als er dus eene vergadering zijn moet, wil hij zelf de leden aanwijzen, maar liever heeft hij geene vergadering hoegenaamd. ‘Si l'on permet de s'établir une délibération’, schrijft hij nader, ‘on peut être assuré que le nouvel état n'aura ni l'unité ni la force nécessaire pour exclure les machinations françaises, et qu'ainsi le but des hautes puissances sera contrarié par les prétentions d'isolement et de provincialisme des Belges.’[2] Een volledige bevestiging dus der zienswijze van den Vorst: de vereeniging, waartoe buiten de Belgen om was besloten, kon alleen worden opgelegd, niet in beraadslaging gebracht; ook hare voorwaarden niet; want die zouden door de Belgen zoodanig worden ontworpen dat zij het doel der vereeniging zelve moesten verijdelen.

1) Vincent aan Metternich, 21 Mei 1814 (*Ged.* VII, 335).
2) Vincent aan Metternich, 7 Juni 1814 (*Ged.* 337).

Goedgekeurd zijn de acht artikelen te Parijs nog volstrekt niet: zij werden door de verschillende ministers in hunne koffers naar Londen medegenomen. De Vorst ware hen bijzonder gaarne daarheen gevolgd, maar hij had er geene uitnoodiging toe ontvangen, zooals zijne grootere broeders, en hem alsnog tot een bezoek aan te moedigen lag geheel buiten het voornemen der Engelsche regeering. Behalve toch dat te Londen besprekingen zouden moeten worden gevoerd waar men hem liefst buiten liet (over het Russische en het Pruisische voorbehoud tegen de vergrooting van Holland), of die moesten wachten op het eindelijk fiat tot die vergrooting, en welke men dan liever met Fagel voerde dan met hem onmiddellijk (over de teruggave der koloniën), maakte de hopelooze verwarring waarin inmiddels de onderhandelingen omtrent het huwelijk van den Erfprins geraakt waren (waarover nader), 's Vorsten aanwezigheid te Londen voor de Engelsche regeering bepaaldelijk ongewenscht. Zoo moest hij onvoldaan naar den Haag terugkeeren, en niet zonder van Nesselrode en Hardenberg, die nog een paar dagen na het vertrek van Castlereagh te Parijs waren gebleven, zaken te hebben vernomen die de Engelsche minister nog voor hem verborgen had gelaten. Nesselrode vertelde hem van het voorbehoud omtrent de Russische schuld, en Hardenberg van Pruisens verlangen de beide Rijnoevers te bezitten en daaronder ook 's Vorsten Nassausche erflanden, terwijl een ruil van Nassau tegen Berg geheel buiten aanmerking bleef, en trouwens toch niet meer tot afronding van het nieuwe rijk zou hebben kunnen strekken, nu Pruisen aanspraak maakte op den linker Rijnoever tot de oude Nederlandsche grens toe. Verlangde de Vorst vergoeding voor Nassau, zeide hem Hardenberg, dan had hij die in het oude bisdom Luik te zoeken, dat nimmer tot de Oostenrijksche Nederlanden had behoord, en waarvan Duitschland niet zonder meer af kon zien. De Vorst zoude het kunnen bezitten onder anderen titel dan het rijk der Nederlanden: als Duitsch bondsvorst namelijk, zooals hij het geweest zou zijn van Nassau. De wetenschap van deze plannen van Rusland en van Pruisen deed den Vorst ten uiterste bejammeren dat hij niet mede naar Londen mocht om ze te verhinderen; onmiddellijk na zijne terugkomst in den Haag stelt hij een stuk, waarbij hij mededeelt

zijne territoriale aanspraken nu veel hooger te moeten stellen dan hij het te Parijs gedaan had. Had hij toen opgegeven genoegen te kunnen nemen, hetzij met de (aan de Maas in zijn voordeel gewijzigde) grens van Troyes, hetzij met de Oostenrijksche Nederlanden en Luik ongesmaldeeld, thans moet hij het een èn het ander verlangen, dus het geheel der Fransche departementen van de Wouden, de Ourthe, de Nedermaas en de Roer. Alleen bij zoodanige uitbreiding van zijn gebied durft hij de belasting met de Russische schuld aan en kan hij afzien van de voordeelen die zijn bezit van Nassau voor zijn nieuwe rijk zou hebben opgeleverd (als ruilobject of anders). Kan het departement van de Roer hem niet worden afgestaan, dan teekent hij verzet aan tegen de belasting met Russische schuld of tegen den afstand van Nassau. Kan Duitschland geen oude rijkslanden missen, dan behoort het geheele rijk der Nederlanden in den Bond te worden opgenomen als een bijzondere kreits.[1)]

Aanvankelijk wilde hij, met dit stuk gewapend, ook zonder uitnoodiging naar Londen gaan, zooals hij het gedaan had naar Parijs, maar Clancarty hield hem hiervan terug,[2)] en eveneens Fagel op verzoek van Castlereagh.[3)] Te Londen, heette het, werden bijna geene zaken gedaan; alles was er feest en dissipatie; of de voorwaarden van vereeniging nog te Londen vastgesteld zouden kunnen worden, was geheel onzeker, en nog meer, of men er iets zou kunnen bepalen omtrent de toewijzing der landen tusschen Maas, Moezel en Rijn. Waarschijnlijk zou dit laatste onderwerp eerst geregeld kunnen worden te Weenen; het hing samen met de geheele positie en uitbreiding van Pruisen in Duitschland, en daardoor met zaken van nog verder strekking, zooals het lot van Polen, die het ondoenlijk was nu reeds in behandeling te brengen. Clancarty ried echter Castlereagh ten stelligste, in ieder geval de acht artikelen te Londen nog te doen aannemen. Hij vereenigde zich thans (na zelf te Brussel te hebben rondgezien en er Vincent te hebben gesproken) geheel met de zienswijze van den Vorst, dat daarover geene Belgische notabelen meer moesten worden gehoord. Men moest den Vorst

1) *Ged.* VII, 614, 160 (9 Juni 1814).
2) *Ged.* VII, 136; *Ontstaan* II, 28.
3) *Ged.* VII 596.

dan maar de taak overlaten zijn nieuwe onderdanen aan het verstand te brengen dat er geen strijd was tusschen die artikelen en het antwoord aan de deputatie te Chaumont. Bovendien, hoe stelden de bondgenooten zich voor dat zou moeten worden voorzien in het voorloopig bestuur over België indien het niet onmiddellijk werd overgedragen aan den Souvereinen Vorst? Na den vrede van Parijs was daar nog een besluit gevallen omtrent de expiratie der bevoegdheden van de centrale commissie onder Stein, en de voorziening in het bestuur der door Frankrijk afgestane landen tot hun definitieve toewijzing ten congresse van Weenen. De centrale commissie, waaraan, formeel, ook Vincent zijne bevoegdheden ontleende, zou worden ontbonden, en met ingang van 15 Juni zou het bewind over de tot dusver onder haar gezag geadministreerde landen worden overgedragen aan bepaalde mogendheden: dat over Berg en over den linker Rijnoever tot de Moezel aan Pruisen, over den linker Rijnoever bezuiden de Moezel aan Oostenrijk en Beieren, over België tot de Maas aan Engeland en den Souvereinen Vorst[1]. In welke scheeve positie zou deze laatste te Brussel verschijnen, indien omtrent de definitieve toewijzing van het land nog niets ware beslist? Brussel werd, naarmate de onzekerheid langer aanhield, meer en meer een broeinest van staatkundige intrigue; en het gevaarlijkste was dat het in België bleek te wemelen van Franschgezinden niet alleen, maar zelfs van Franschen, die het hoofd weder opstaken nu na den vrede de gemeenschap opengekomen was met Parijs. ‘The earlier we make an end of this business, the better.’[2]

Castlereagh heeft gehoor gegeven en gelegenheid gevonden de ministers der mogendheden bijeen te krijgen voor een kort protocol, waarbij zij, over België beschikkende krachtens het recht van verovering, het in beginsel met Holland vereenigd verklaren op den grondslag der acht artikelen, waaraan de Souvereine Vorst zal worden uitgenoodigd zijn formeele goedkeuring te hechten. Onmiddellijk daarna zal de Vorst in het bestuur van het land mogen voorzien op naam der bondgenooten, tot hij het zal mogen voeren op

1) *Ged.* VII, 604.
2) Clancarty aan Castlereagh, 14 Juni 1814 (*Ontstaan* II, 32). Vgl. *Ged.* VII, 595 noot.

eigen gezag, nadat de thans uitgesproken vereeniging zal zijn opgenomen in de te Weenen te sluiten definitieve tractaten omtrent de toewijzing der door Frankrijk afgestane landen. ‘Les demandes des puissances à la charge de la Hollande et de la Belgique seront l'objet d'une transaction particulière avec le Prince d'Orange, à laquelle l' Angleterre prêtera sa médiation. La négociation pour cet objet aura également lieu à Vienne.’[1)]

De Vorst sprong op van verontwaardiging. Was dit nu de definitieve regeling waartoe hij niet opgehouden had te dringen? Klaarblijkelijk was het België waarover de bondgenooten thans beschikten nog geen ander dan het België tot de Maas, dat hem in beginsel reeds toekwam krachtens den vrede van Parijs, en kwam de gansche zaak hierop neer dat de bondgenooten hun Parijsch besluit van 3 Juni omtrent de voorziening in het voorloopig bestuur van dit België door een ander vervingen. Niets was bepaald omtrent het lot der oud-Belgische landen over de Maas; het eerste waarnaar de Belgen hem te Brussel vragen zouden. De slotalinea scheen hem te willen binden aan de overneming van Russische schuld, eer omtrent het territoriaal beding dat hij daartegenover stelde, iets zou zijn beslist. Na zekerheid te hebben verkregen van de verbreking der verloving met zijn zoon door prinses Charlotte, had de Vorst begrepen dat er nu van eene reis naar Londen, zoolang de souvereinen daar nog waren, in het geheel geen sprake meer zou zijn, en had dus het stuk van 9 Juni, met het oog op zulk eene reis door hem opgesteld, den 24sten door van Nagell ter kennis van Fagel laten brengen, om het te bepleiten bij Castlereagh als bevattende de conditiën waarop hij zich met de taak, hem door Europa toegedacht, alleen zou kunnen belasten. Van het protocol van 21 Juni was hij toen nog geheel onkundig geweest; Nesselrode had het slechts onderteekend onder voorbehoud van de goedkeuring van Alexander, die toen reeds niet meer te Londen was en in Engeland rondreisde, zoodat het protocol ettelijke dagen liggen bleef te Dover, onder andere stukken die op afdoening door den Tsaar wachtten voor het verlaten van den Engelschen bodem. Eerst 3 Juli kon Castlereagh het protocol als een door Alexanders goedkeuring perfect geworden stuk aan Clancarty

1) Protocol van 21 Juni 1814 (*Ontstaan* II, 32.

toezenden. In plaats van een antwoord op zijne eischen, kreeg dus de Vorst bewijs dat er beschikt was nog eer zij ontvangen waren. En op welken voet zou hij te Brussel verschijnen? Nog altijd als provisioneel gouverneur, en niet eens omgeven van zijn eigen troepen: immers tegelijk met de overzending van het protocol had Castlereagh bericht, dat de bondgenooten bepaald hadden dat tot den afloop van het Congres België bezet zou moeten blijven met minstens 25.000 man; dat Engeland aanbood de 12.000 man die het zelf in België had daar te laten, benevens een korps Hannoveranen van 15.000 man 't welk het in zijn dienst had genomen, op voorwaarde dat dit laatste korps voortaan ten laste zou komen der Belgische kas. Dat Castlereagh tegelijkertijd de benoeming bekend maakte van den Erfprins tot bevelhebber van dit Engelsch-Hannoveraansche leger maakte de zaak vooral niet beter. Zij was bedoeld om de wereld kond te doen dat het afspringen van het huwelijk aan prinses Charlotte te wijten was en geenszins aan den Prins-Regent of diens regeering; om te voorkomen dat dit voorval zou worden uitgelegd als een teeken van verwijdering tusschen Engeland en het huis van Oranje. Maar voor den Vorst, op zijn zoozeer van hem verschillenden zoon reeds thans naijverig, rees het vooruitzicht op van in de oogen der Belgen min of meer de tweede man te zullen zijn, een civiel gouverneur wien de handen gebonden waren door de bondgenooten, meer onmiddellijk en meer permanent dan door hemzelven gerepresenteerd door eene vreemde krijgsmacht onder zijn zoon. Hij verklaarde zich dus enkel bereid de acht artikelen als basis der vereeniging te onderschrijven; - niet zijne goedkeuring te hechten aan een protocol dat aan de bondgenooten aanspraken ten laste van Holland en van België toekende die men niet nader omschreef, noch naar Brussel te gaan, zoolang hij daar niet zou kunnen handelen op eigen gezag.[1)]

Doch thans liep Castlereagh de gal over. Voor het eerst sedert hij met den Vorst te doen heeft antwoordt hij op van diens zijde geopperde bedenkingen op een bitsen toon. De Vorst zich vernederen door het voorloopig bestuur te voeren op naam der bondgenooten in een gewest dat hem nimmer

1) Clancarty aan Castlereagh, 7-8 Juli 1814 (*Ontstaan* II, 35).

toebehoord heeft? De koning van Pruisen acht zich niet vernederd door zoodanig bestuur uit te oefenen zelfs over oud-Pruisische landen. Wordt België, dat zelf nog geen leger op de been heeft kunnen of willen brengen, verongelijkt door 15.000 man te moeten betalen, terwijl mogendheden, die voor de bevrijding van Europa onnoemelijke offers hebben gebracht, nog voor ettelijke maanden met het onderhoud van troepen tot veel hooger getal belast blijven?[1)] Van den eisch van Rusland had Castlereagh zelf den Vorst in kennis gesteld te Parijs[2)], en Z.H. was toen van oordeel geweest dat het gevaarlijk zijn kon dien volstrekt af te wijzen. Had *hij* zoo geoordeeld na den vrede, hoeveel meer had Castlereagh niet evenzoo moeten oordeelen te Chaumont! Den 24sten Juni had de Vorst, behalve zijn territoriale eischen, Fagel ook instructies doen toekomen omtrent de teruggave der koloniën; instructies in denzelfden inhaligen geest, en die zich verwijderden van grondslagen die den Vorst waren medegedeeld, evenals de eischen omtrent het grondgebied zich verwijderden van de conventie van Troyes. ‘To part with as little as possible, and to describe that little as an injury, whilst extensive acquisitions are made only an argument for further

1) Conventie van 21 Juni 1814: Oostenrijk en Pruisen verplichten zich tot den afloop van alle onderhandelingen voortvloeiende uit den vrede van Parijs ieder 75.000 man op de been te zullen houden; en Engeland, om een gelijk getal Hannoveraansche en Duitsche troepen te blijven betalen (Martens XIII, 40).

2) Deze verzekering van Castlereagh is zoo stellig mogelijk: ‘The claim in question was stated by me to the Prince of Orange at Paris, and H.R.H.'s opinion was then expressly given to me against the expediency of absolutely rejecting it’. - Dit moet dan toch pas zijn voorgevallen bij het scheiden van de markt, *na* Falck's stuk van 31 Mei vermeld hiervóór blz. 491, 't welk de duidelijkste blijken draagt dat de Vorst op dien datum van de Russische schuld nog niet afweet. Vermoedelijk zal Castlereagh er den Vorst van gesproken hebben nadat en omdat hij bespeurde dat Nesselrode de zaak aan den Vorst had geopenbaard. Dat *eene mededeeling van Nesselrode*, niet van Castlereagh, den Vorst op het denkbeeld gebracht heeft dat hij bij het stuk van 31 Mei te weinig had gevraagd, blijkt met zekerheid uit het stuk van 9 Juni: ‘Depuis cette époque [de la note remise le 31 mai] le comte de Nesselrode a fait une communication intéressante en donnant à connaître que l'Empereur de Russie désire de libérer le trésor impérial de la dette contractée en Hollande’ (*Ged.* VII, 161).

demands! - This has not been the character of our proceedings towards Holland; and if her government has not the penetration to perceive this, nor the generosity to acknowledge it, there is no other course left but to adopt that line of conduct which will recall it to her recollection.' Dat de zaak der gebiedsuitbreiding over de Maas in haar geheel moest blijven tot Weenen sprak van zelve; tot straf zou thans ook de onderhandeling omtrent de koloniën tot het Congres worden verschoven. De Vorst mocht dan zien, of hij verder kwam bij de continentale mogendheden dan bij Engeland[1].

Uit den toon van dit schrijven is duidelijk op te maken, dat Castlereagh den Vorst verdenkt van zich tegen hem te hebben laten opzetten door Alexander. Tot recht verstand hiervan is het noodig, de oorzaak der verwijdering na te gaan, die tusschen Engeland en Rusland was ontstaan, en aan te toonen in hoeverre er verband geweest is tusschen deze verwijdering en het afspringen van het huwelijk tusschen den Erfprins en Charlotte.

H.T. COLENBRANDER.

(Wordt vervolgd).

1) Castlereagh aan Clancarty, 14 Juli 1814 (*Ontstaan* II, 40).

Aanteekeningen en opmerkingen.

Bevolkingsrechten op den grond in Indië.

- De persoon van den nieuwopgetreden minister van koloniën maakt het aanhangig ontwerp-Pleyte tot wijziging van artikel 62 regeeringsreglement (het agrarisch artikel) op eenmaal tot iets pikants. Was toch van den heer Idenburg een toetsing zonder vooringenomenheid te verwachten van het voor en tegen, de praecedenten van den nieuwen minister maken waarschijnlijk, dat hij de opvatting der Indische bureau's over bevolkingsrechten op den grond geheel zal maken tot de zijne. Daartegenover is bij anderen allicht twijfel gerezen, of de kamer het departement in dezen voetstoots mag volgen; de schriftelijke vraag althans van het lid den heer Albarda, of niet eerst de volksraad behoort te worden geraadpleegd, wijst in die richting. Misschien krijgt de kamer dus eerlang de kwestie dier bevolkingsrechten vóór zich in den vorm eener onverbloemde tegenstelling.

Daardoor wint tevens eenigermate in belang het viertal dagbladartikelen - één in de Nieuwe Courant van 9 October 1919, en drie in het Vaderland van 1, 3 en 4 November -, waarin mijn boekje ‘De Indonesiër en zijn grond’ (September 1919) wordt bestreden door den heer G.J.D.C. Stempels, die zich teekent ‘Hoofdcommies bij het Ministerie van Koloniën’. De inzender betoogt, dat ik het wetsontwerp ‘in zijn eigenlijke strekking volkomen (misversta)’, als gevolg van ‘oppervlakkige’ en ‘vooringenomen beschouwing’; dat ik mij ‘in de portée’ van het ontwerp ‘schromelijk’ vergis, haar ‘ten eenenmale verkeerd’ voorstel, mij kennelijk ‘den tijd niet (heb) gegund behoorlijk

te lezen'; en dat ik op een gewichtig historisch punt totaal 'de plank mis' ben. De lezer wordt derhalve aangemaand zich door mijn verwarringstichtend geschrijf niet van de wijs te laten brengen.

Met vreugde zie ik de zeven concrete bezwaarpunten, waarvan dit vernietigend oordeel uitgaat, onder het oog. -

1. Het wetsontwerp wil alle Indonesisch grondbezit van thans erkennen als 'inlandschen eigendom'. Ik duchtte daarvan voor het overgroote deel van den archipel ontreddering. Volgens den heer S. daarentegen, die in dezen de moderne bureau-opvatting vertolkt, is nu reeds het recht van den Indonesischen grondbezitter 'in wezen' een eigendomsrecht - waarmee hij blijkbaar doelt op het recht van vrij genot en vrije beschikking -, zoodat het ontwerp, wel verre van te ontredderen, niet anders beoogt dan den naam van het inlandsch bezitrecht in overeenstemming te brengen met de zaak. Wie zou dat niet redelijk achten?

Nu stelt het echter bitter teleur, dat de inzender voor dit zijn afwijkend inzicht nopens den inhoud van het inlandsch bezitrecht geen enkel bewijs bijbrengt. Het heeft op zijn minst een dozijn jaren van geduldig onderzoek en van gezette studie gekost, voordat van de Indonesische bevolkingsrechten op grond een voorstelling kon worden gegeven, waarin alle feitelijke gegevens van vroeger en later zonder verwringing schenen te passen. Ik vatte ze voor het onderhavig punt samen op blz. 5-11 en 35-36 van mijn geschrift; voor wie mij wil narekenen liggen de gegevens opgetast, open en bloot, in de 8100 plaatsen der Pandecten van het adatrecht, deelen I-IV, terwijl hun hoofdinhoud is geresumeerd in den tweeden druk der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, I, blz. 820-825. Een recht van vrij genot en vrije beschikking nu over grond, of - wil men het anders - een gelijkwaardigheid tusschen Indonesisch grondbezit en ons recht van eigendom, scheen mij toe alleen te bestaan voor Atjèh, Madoera, West-Java en de vloeiakkers op Bali; voor de uitgestrekte rest van Indië evenwel moest ik (naar de gegevens, die ter publieke beschikking staan) die gelijkwaardigheid nadrukkelijk betwijfelen. Als de inzender nu verzekert, dat ook buiten die vier genoemde streken een oostersch eigendomsrecht

van grond reeds bestaat; dat ook dáár de grondbezitter vrij genot en vrije beschikking heeft; dat ook dáár het grondbezit kan worden erkend als eigendom ‘zonder dat aan het daarop betrekking hebbend beschikkingsrecht ook maar in een enkel opzicht wordt te kort gedaan’, dan moet hij dus óf beschikken over een geheime schatkamer van gegevens, óf de voorhanden gegevens geheel anders interpreteeren dan ik doe. Over geen van beide zegt hij een woord.

Dit nu juist geeft te denken. Het doet argwaan rijzen, of de inzender misschien (in het gezelschap trouwens van § 2 der memorie van toelichting) gemakshalve maar aanneemt, dat de adatbeperkingen, waarin het grondbezit zit ingeklemd, wel zullen afloopen met die ‘opbrengsten in geld of in arbeid’ jegens de dorpsgemeente en den lande, die al in het bestaande artikel 62 lid 7 worden herdacht. Bovendien doet het vreezen - en dat ware zooveel te erger -, dat de inzender, zonder zich met ‘gerekte academische bespiegelingen’ te vermoeien, gemakshalve zijn gelijkwaardigheid met ons eigendomsrecht deductief haalt (naar het voorbeeld van menige regeeringsnota) uit artikel 62 lid 6, hetwelk geen aantasting van bevolkingsrechten op grond gedoogt dan op den voet van onteigening; alsof die bescherming niet ook aan geheel andere rechten dan grondbezit werd toegezegd, en alsof zulk een toezegging onzerzijds ook maar iets zou beslissen over inhoud en omvang van het beschermde recht.

Op dit eerste punt derhalve blijft de inzender pijnlijk in gebreke; en toch is dit punt de grondvest van zijn vertoog.

2. Het wetsontwerp wil het Indonesisch grondbezit erkennen als eigendom. Ik noemde dat: omzetting in westerschen eigendom, en bestreed het als zoodanig. Volgens den heer S. is in het heele ontwerp van omzetting in westersch eigendomsrecht ‘hoegenaamd geen sprake’; het spreekt immers van een erkenning ‘als *inlandsch* eigendom’. Dat ik hierover zou hebben heengelezen, is van alle grieven van den heer S. de grootste.

De inzender oordeelt wat schielijk. In § 2 der memorie van toelichting wordt verklaard, wat onder inlandschen eigendom wordt verstaan: een recht van vrij genot en vrije beschikking, doch onderhevig aan het driedubbel voorbehoud

van opbrengsten aan den lande, opbrengsten aan een inlandsche rechtsgemeenschap, en belemmering van den overgang op niet-Indonesiërs. Buitendien eischt het ontworpen artikel 62 lid 5, dat ‘de aan den inlandschen eigendom verbonden bevoegdheden en verplichtingen... bij algemeene verordening (worden) geregeld’. Nu kan men in een algemeene verordening moeilijk datgene bepalen, wat men niet kennen wil of niet kent. Op mijn blz. 34 somde ik de reeks van punten op, die het onderscheid tusschen Indonesisch eigendomsrecht (waar dit reeds bestaat) en westersch eigendomsrecht opvallend groot maken. Staat in de memorie van toelichting ook maar ergens te lezen, dat men van deze verschillen afweet? Is aan die verschilpunten en hun recht op erkenning ooit in eenige secretarienota of ander regeeringsstuk aandacht gegeven? Zegt niet juist een officieele, in 1918 door het departement van binnenlandsch bestuur uitgegeven ‘Inleiding tot het grondenrecht’ (ten dienste van inlandsche bestuursambtenaren op Java) onder punt 60 woordelijk, dat men bij inlandsche grondrechten op woonerven, bouwvelden en weidevelden ‘te doen heeft met een recht van vrij genot en beschikking, behoudens natuurlijk de door wet en adat opgelegde beperkingen, hetwelk in aard *met het Europeesch recht van eigendom vrijwel overeenkomt* en dat naar Europeesche rechtsbegrippen als een zakelijk recht is te beschouwen’, en kan dit iets anders doen verwachten dan een verordening, waarin de regels op den inlandschen eigendom niet aan adatrechtelijke gegevens, maar (met eenige vereenvoudiging) aan het tweede boek van het burgerlijk wetboek worden ontleend? Wel heeft op 19 Februari 1919 het volksraadslid de heer Sastrowidjono ten antwoord gekregen, dat de rechtsunificatie zich niet zou uitstrekken tot familie- en erfrecht, priesterrechtspraak en ‘wettelijke bescherming van het inheemsche grondbezit’ (hetgeen misschien doelde op het vervreemdingsverbod), doch op 19 November 1918 had de directeur van justitie alleen over familie- en erfrecht als uitzondering gerept, en de heele unificatiebeweging staat borg, dat ‘inlandsche eigendom’ in de algemeene verordening niet veel anders zal worden dan een vereenvoudigde ‘Europeesche eigendom’ met die drie uitzonderingen, die de bureau's sinds jaar en dag kennen en die de memorie

van toelichting slechts overschreef. Zoolang de inzender niet een regeeringsstuk produceert, waaruit afdoende blijkt, dat ooit ook maar eenige notitie is genomen van de eigenaardige trekken van het Indonesisch bezitrecht, is zijn protest tegen mijn vereenzelviging van den beraamden inlandschen eigendom met een ‘westerschen eigendom’ misplaatst.

Ik wees onder meer (mijn blz. 111) op het verstorend karakter, dat de erkenning van het communale grondbezit als ‘dorpseigendom van grond’ zou hebben voor het Javaansche grondenrecht. De inzender loopt daarover heen.

3. Het wetsontwerp wil alle Indonesisch grondbezit erkennen als eigendom, en die erkende eigendomsrechten zullen, naargelang de omstandigheden het toelaten, worden ingeschreven in openbare registers. Ik legde dit aldus uit, dat ook de erkenning niet dan geleidelijk zou geschieden, en dat het inlandsch grondbezit als zoodanig dus nog tientallen van jaren zou voortbestaan. Volgens den heer S. is van geleidelijkheid bij de erkenning ‘hoegenaamd geen sprake’; de erkenning zal ‘op slag’ geschieden, is ‘niet van die inschrijving afhankelijk’, en alle inlandsch bezitrecht verdwijnt op eenmaal op den dag van inwerkingtreding der wet. Dat mijn oppervlakkigheid ook dit voorbijzag, is zijn tweede groote grief.

Ik sta verbaasd. § 2 der toelichting zegt met zooveel woorden: ‘Kan de wet die erkenning’ als inlandsch eigendom ‘in algemeenen zin uitspreken, *voor ieder stuk grond op zich zelf* of voor elk geheel van gezamenlijk bezeten gronden zal *het bestaan van het eigendomsrecht* moeten worden vastgesteld *door inschrijving* in daartoe aan te leggen openbare registers’. Volgens de bestaande domeinverklaring nu, evenzeer als volgens lid 1 van het aanhangig wetsartikel, is dan alleen een stuk grond geen landsdomein, wanneer daarop ‘door anderen recht van eigendom wordt *bewezen*’. Stel, het nieuwe artikel treedt in werking op 1 Januari 1921; dan kan grond, die in 1919 en 1920 naar geldend recht landsdomein is, dat karakter toch slechts verliezen, indien op of na 1 Januari 1921 wordt ‘bewezen’, dat een ander het vrij genot en de vrije beschikking over dien grond heeft, derhalve als inlandsch eigenaar wordt erkend, en wellicht voor die erkenning terugwerkende kracht erlangt tot

1 Januari 1921. Zoolang dat bewijs ontbreekt en (bij ontstentenis van uitwijzing van 's mans recht van vrij genot en vrije beschikking) wel ontbreken moet, zal het gouvernement zijn recht van landsdomein toch wel dienen te handhaven, en zal de grondbezitter zelf dus nog niet als inlandsch eigenaar kunnen gelden. Zelfs al gaf men elken Indonesiër op ieder eiland te allen tijde het recht om uitwijzing van zijn grondbezit en erkenning daarvan als eigendom te vorderen met terugwerkende kracht, dan nog zou, zoolang dit niet was geschied - en dat dit lang zal moeten duren, spreekt vanzelf -, de bestaande rechtstoestand worden gecontinueerd. Uit de toelichting lees ik niets anders.

Dit is waarlijk geen formeele vraag, geen kwestie van woorden. De zooeven geciteerde ‘Inleiding tot het grondenrecht’ van 1918 neemt klakkeloos aan, dat op Indonesische woonerven een recht van vrij genot en vrije beschikking wordt geoefend door den man, die van ‘mijn woonerf’ spreekt. De gegevens daarentegen, in de Pandecten van het adatrecht bijeengebracht, maken het voor tal van streken twijfelachtig, niet alleen of men er van vrij genot en vrije beschikking, maar zelfs of men er wel van een inlandsch bezitrecht van woonerven spreken mag. Hier - evenals trouwens voor alle gronden onder genotrecht, en voor schier alle akkers van Middel-Java, Middel- en Zuid-Sumatra, Borneo, Celebes en de Molukken - is een waarachtig onderzoek en een onpartijdige beslissing over het al dan niet aanwezig zijn van ‘vrij genot en vrije beschikking’ onmisbaar; met de pennestreek van den eersten zin van § 2 der toelichting komt men er niet. Hoe wil men dan het rechtsgevolg dier erkenning anders doen intreden dan geleidelijk?

4. De in het wetsontwerp overgenomen domeinverklaring wordt uitgelegd op vier verschillende manieren (mijn blz. 53-54). In de bestaande kwestie brengt het ontwerp slechts deze wijziging, dat wat thans daarin slaat op ‘agrarischen eigendom’ voortaan zal slaan op ‘inlandschen eigendom’. Zelfs indien de heer S. gelijk had, en zoowel oostersch eigendomsrecht als beklemd inlandsch bezitrecht door de wet op slag zullen worden afgeschaft, dan nog blijft de twijfel, of ‘eigendom’ alleen op Europeesch eigendomsrecht, dan mede op inlandschen eigendom kan zien, overeind. De heer S. ontkent

dit, doch zonder argument. Wil men de domeinverklaring beperken tot woeste gronden, dan moet ook inlandsch bezitrecht (zoolang het niet als eigendom erkend en ingeschreven is) en zelfs genotrecht van grond (dat zich voor zoodanige erkenning niet leent) aan de formule opzettelijk worden onttrokken.

5. De heer S. is niet te spreken over Indonesische aanspraken ‘hier en daar’ op woeste gronden, - aanspraken van recht, waar geen zorg tegenover staat; aanspraken op grond, voor welks behartiging men geen hand uitsteekt. Waar zou het heen, vraagt de heer S., als men aan al dat ontginnen, zamelen en jagen op woesten grond zoomaar den vrijen loop moest laten?

Ik constateer, dat het betoog van den inzender hier ten volle bevestigt wat mijn boekje den bureau's verweet. Ook hier weder blijkt, dat men al deze bevolkingsrechten eenvoudig met den elleboog op zij schuift, zeggende, dat ze absurd zijn. Noch van het practisch nut dezer Indonesische dorpsrechten voor het vervullen van onze eigen taak (mijn blz. 84), noch van het levende onderscheid tusschen beschikkingskringen en niemandsgrond (mijn blz. 69, 84), noch van het levende verschil in recht tusschen kringleden en vreemden (mijn blz. 84), noch van mijn betoog, dat artikel 62 volstrekt niet hetzij erfpachtsuitgifte van beschikkingsgrond (mijn blz. 78, 87-88) hetzij wettelijke regeling van land- of boschbouwbelangen (mijn blz. 102) verbiedt, - neemt de inzender ook maar de minste notitie. Hij doet, alsof het dilemma ware ‘den oertoestand handhaven, óf alle rechten op woesten grond naar welbehagen raseeren’, en maakt daardoor bij den lezer gemakkelijk stemming voor het laatste.

Wat de feiten betreft, teeken ik slechts aan, dat tegenover de voordeelen uit het beschikkingsrecht wel degelijk zorg staat (mijn blz. 83-84), en veelal een vrij strenge aansprakelijkheid, die wij gaarne inroepen (mijn blz. 9, 98). De inzender zocht die beide te vergeefs bij de individuen; hij had ze moeten zoeken bij de dorpsgemeente, den dorpenbond of den stam, die drager is van dit recht. Zijn vertelseltje over het door een Europeaan geschoten hert, dat, met 's mans geweer, door Indonesiërs wordt meegenomen, is geschikt om tegen het adatrecht in te nemen, maar heeft met adatrecht

niets van doen; dit kent voor zoo'n geval alleen den bescheiden eisch van een boutje als jachtrecognitie.

6. Volgens den heer S., die in dezen de ‘geijkte’ bureauopvatting vertolkt, komen bij de aanhangige herziening alleen bevolkingsrechten op cultuurgronden in het geding: bouwvelden, woonerven en dergelijke. Over woesten grond strekt artikel 62 lid 3 en lid 6 regeeringsreglement zijn bescherming niet uit; woeste grond valt buiten die ‘gronden in gedurig gebruik bij de bevolking’, die de overheid bij haar welvaartspolitiek moet ontzien.

Hier gaat de inzender een eind verder op den weg der ontkenning dan de memorie van toelichting, welker § 3 de bevolkingsrechten op woesten grond althans erkent, al draagt het zorg ze onschadelijk te maken. Ik sta over zijn ontkenning alweer verbaasd. Niet alleen omdat ik mij juist had uitgesloofd te bewijzen (mijn blz. 65-70), dat van 1854 af de wetgevende macht onafgebroken ook de rechten op woesten grond heeft gewaarborgd, en de inzender niets daartegenover stelt. Niet alleen omdat de tekst der nog altijd geldende bijbladen 377 en 2001, die van het zamelen van boschproducten op gronden in (gedurig) gebruik bij de bevolking reppen, de valschheid der bureau-uitlegging als met den vinger aantoont (mijn blz. 67, 77, 78, 92, 107), en de inzender niets daartegenover stelt. Maar vooral ook omdat de vader der onderscheiding en der uitdrukking, mr. Duymaer van Twist, precies het omgekeerde heeft geleerd. Men moge over de landvoogdij van Van Twist (1851-1856) denken gelijk men wil: dat hij een kundig en helder lid van tweede en eerste kamer geweest is, erkent, dacht ik, ieder. De heer Van Twist nu heeft op het binnenhof meer dan eens doen uitkomen (zoo nog in 1870, schriftelijk en mondeling, bij de agrarische wet), dat tot de dorpen op Java dikwijls behoort een ‘uitgestrektheid onbebouwden of woesten grond, waarop gras, bamboe of iets anders groeit, en waarop die dessa's regt hebben met uitsluiting van alle anderen’, en dat bijblad 377 zoowel als het koninklijk besluit van 1856 op verhuur van woesten grond (beide door hem zelf geïnspireerd) nu juist beoogd hebben - niet om dien woesten grond aan de dorpen te ontzeggen, maar - om scheiding te maken tusschen deze gronden, bij artikel 62 lid 3 beschermd, en den woesten niemandsgrond, door de regeering aan de

dorpen toegevoegd als bloot bestuurs- en politieressort en waarvan de dorpsbevolking, zonder er rechten te hebben, zoo af en toe eens profijt trok (mijn blz. 67, 107). Niet alleen dat de inzender, op het voorbeeld der bureau's, dit alles maar ignoreert; doch ook hij doet mee aan den kunstgreep om in plaats van den term ‘gedurig gebruik’ den term ‘duurzaam gebruik’ binnen te smokkelen, en aldus den schijn nog maar te versterken, als betrof artikel 62 van 1854 af alleen bevolkingsrechten op beteelden of bewoonden grond.

7. En nu de klap van den vuurpijl: de professor, die de plank heelemaal mis is, als hij over de cultuurwetsdebatten van Mei 1866 schrijft. De professor weet niet eens, dat het ontwerp-cultuurwet een staatsmansdaad, en zijn val het werk van deels minderwaardige machten, was; de professor weet niet eens, dat Thorbecke een leelijke rol heeft gespeeld, door Buys al in dat zelfde jaar gewraakt; de professor ziet voorbij, dat Puttes eindredactie van artikel 3 der wet aan het adatrecht alles bood wat het maar kon begeeren.

Ik laat den inzender volgaarne zijn reeks van triomfante illusies; hij vermake er zich mee. De eer van Putte is niet in debat; niet over het fiasco der kranige cultuurwet (mijn blz. 18), maar over het fiasco van Kappeynes jurisme en van het met zich zelf strijdige artikel 3 heeft mijn blz. 33 zich verheugd. Het oordeel van den jongen Buys was dat van vele liberalen van toentertijd, die, juist omdat zij in toekenning van ‘eigendom’ aan den inlander zoo iets echt ‘liberaals’ zagen, Thorbeckes sober en uitnemend verzet wel moesten toeschrijven aan redenen, buiten de zaak gelegen. Had de inzender echter ook Thorbeckes verzet van 1867 tegen de erfpachtswet van Trakranen bestudeerd; had hij den rooden draad gezien, die beide oppositie verbindt; had hij gezien, hoe Putte, los van Kappeyne zijnde, al bij dat zelfde debat van 1867 belangrijk tot Thorbecke toenaderde; hij zou, denk ik, zijn schimpwoord ‘déloyal speechje’ hebben achtergehouden. Het rustige gemak, waarmee hij Thorbecke aldus aantijgt, geeft den indruk, dat hij niet recht bevroedt, over wien hij spreekt. -

Wanneer straks de regeering zelf het nieuwe artikel 62, deze ‘rijpe vrucht van nadenken en studie’, ter hand neemt, zal zij, hoop ik, niet zoo gemakkelijk als de inzender over

al die punten van bezwaar en over al die tegenvoorstellen heenglijden, die in de kraam der vroegere regeeringsstukken weliswaar niet passen, maar voor de toekomstige rust in Indië van groote beteekenis kunnen zijn.

In het begin dezer maand heeft een met verlof zijnd landraadpresident van Java in het Handelsblad levendig geschetst, hoe verzekerd en wijs zich in een proces over adatgrondenrecht de rechtsgeleerde voorzitter kan wanen, zoolang hij getogaad in zijn eigen landraadzaal zit als op een troon, - en hoe klein en onkundig hij zich gaat voelen, zoodra hij voor dat zelfde geding de desa ingaat, en daar in gewone kleeren op een sawahdijkje staat tusschen die dorpelingen, oud en jong, die niet den landraad begrijpen, maar wel hun eigen recht. De les moge ook tot anderen dan landraadvoorzitters doordringen. Het is de les voor elke westersche oordeelvelling over oostersche zaken, die ons verre staan. Het is de les van het diepe apostelwoord: ‘als ik zwak ben, dan’ - dán eerst - ‘ben ik machtig’.

C. VAN VOLLENHOVEN.

Buitenlandsch overzicht.

25 Nov. 1919.

Het jaar, dat ten einde neigt, zal waarschijnlijk een schier onafzienbare reeks van onopgeloste vraagstukken nalaten.

De vrede met Duitschland is niet perfect. Nog steeds is het protocol, dat de uitwisseling der ratificatiën vaststellen en daarmede het verdrag van kracht maken moet, niet tot stand gekomen. Duitschland heeft in de zware nieuwe eischen die de Entente stelt omdat de voorwaarden van den wapenstilstand niet geheel zijn nagekomen en de vloot bij Scapa Flow vernield is, nog niet berust.

De ‘ijzeren divisie’ is nog altijd niet uit de Russische Oostzeeprovinciën terug.

Bij monde van Lloyd George heeft de Entente moeten erkennen dat zij met het Russische vraagstuk geen weg weet. De aanval van Joedenitsj op St.-Petersburg is geheel mislukt, en Koltsjak en Denikin zijn niet in het voordeel gebleven. Nergens heeft het volk in massa zich voor de witte generaals verklaard, en de Entente acht het wanhopig, ze nog langer met geld en munitie te ondersteunen. Zullen zij het hoofd eindelijk in den schoot moeten leggen? Te Moskou schijnt men thans te willen beproeven, wat matiging vermag. De *Prawda* tenminste kondigt eene reorganisatie der Sowjet-regeering aan, waarin mensjewiki zullen worden opgenomen; deze nieuwe regeering zou de ergste euveldaders verwijderen en vredesvoorstellen doen aan de witte partij.

D'Annunzio wordt te Fiume niet alleen met rust gelaten, maar wil zelfs heel Dalmatië gaan veroveren. Zal dit

afloopen zonder dat de Zuid-Slaven, die merkwaardig lijdzaam zijn geweest, eindelijk in beweging komen? Indien zij over munitie hadden beschikt (des neen), zouden hunne geweren vermoedelijk al zijn afgegaan.

Weenen vergaat van honger, ten gevolge eener practijk van het vredesverdrag die het van de landen waaruit het zich placht te voorzien, hermetisch afsluit.

Het lot van het Turksche rijk blijft ongeregeld, en de voorloopig te dien aanzien gevormde plannen zullen geheel moeten worden herzien, indien Amerika niet in de gelegenheid is, een mandaat op zich te nemen.

Zóó ziet het Europa er uit, waaraan de Amerikaansche Senaat den rug toekeert.

Het wreekt zich wel, dat Wilson, toen hij naar Europa kwam, geen Elihu Root of anderen 'knappen kop' uit de republikeinsche partij heeft medegenomen. De beslissing, waarvoor zijn initiatief tijdens den oorlog de Vereenigde Staten bij den vrede stellen ging, was van zulk een ernst, dat zij niet den schijn hebben mocht door één der groote Amerikaansche partijen aan de andere te worden opgelegd. Dien schijn nu heeft Wilson niet vermeden, en zijn persoonlijk gezag is bij zijne natie, als geheel genomen, volstrekt niet zóó groot, dat men hem zoo iets vergeeft.

Zal Amerika zich werkelijk op een afstand blijven houden? Ik geloof van niet. Aanhoudend zal het ondervinden dat zijn belangen door wat er elders in de wereld voorvalt worden geraakt. Zal het die belangen het best beschermen door, als het heel hoog loopt, opnieuw den *deus ex machina* te spelen? Dat kan niemand zich op den duur veroorloven; zelfs Amerika niet. Het heeft geesten opgeroepen die het niet weder kwijt raakt. Het zal zich aan den Volkenbond niet kunnen blijven onttrekken; - maar dat het dien nog zou aanvaarden zonder amendementen, is niet waarschijnlijk. Reeds de stemmenverhouding tot het Britsche Rijk, in het huidig volkenbondsverdrag opgenomen, zal niet licht door de Amerikaansche kiezers (zoo die, hetgeen best mogelijk is, de zaak in 1920 te beslissen krijgen) worden goedgekeurd.

Zooveel te minder reden voor Zwitserland, voor Skan-

dinavië, voor Nederland, om het volkenbondsverdrag te beschouwen als iets dat zij willoos zouden hebben te ondergaan. Zij hebben den plicht, voor wat zij zelven als verbeteringen aanzien, met den meesten nadruk te blijven opkomen. Die zich tot meesters der wereld hadden geproclameerd, blijken hun vermogen te hebben overschat. Dit is niet het oogenblik voor de anderen, om weg te schuilen...

Clemenceau heeft de verkiezingen in Frankrijk gemakkelijk gewonnen. Of men hem nog in het Elysée zal zien, en Tardieu of Millerand op zijne tegenwoordige plaats? Het is waarlijk niet onmogelijk.

Anders dan in Frankrijk, is in België de invloed der sociaal-democraten versterkt. Zij zullen zeker meer zetels opeischen dan zij in de Havre-regeering innamen. Ook dien van buitenlandsche zaken?

C.

Bibliographie.

Hélène Swarth, Keurbundel van honderd gedichten. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Een feestboek van beperkte oplaag; een huldeblijk dat men kan vergelijken bij het aanbod, een jubilaris gedaan, om zijn portret te laten maken. - Voorin dit boek vindt men de reproductie eener geschilderde beeltenis; hoe sympathiek en gelijkend die zij; de meest-zeggende voorstelling, van de dichteres te geven, schenkt naar van zelf spreekt een keus uit haar verzen.

Zelve deed zij het moeilijke werk. En ja, natuurlijk weet ieder gedichten, waarvan hij vraagt: Zijn die er niet bij? Toch meen ik, dat men ook in dezen arbeid van het bloem-lezen de dichteres herkennen kan. Zoo is er beeldspraak, welke Hélène Swarth, met haar taalvermogen en bij de diepe gevoeligheid van elk geheel, zich veroorloven kan; doch die we bij een minder knap geciseleerden versvorm als veel-gebruikt verwerpen zouden. Soms denkt men er bij aan argeloosheid in den smaak; vaker aan eenvoud, natuurlijkheid.

Inderdaad is de poëzie van Hélène Swarth oprecht. Zij heeft er den smaad voor over gehad! Reeds haar vertellingen in proza geven het - immers overbodige? - bewijs, dat ook hare gedachten nog wel eens vervuld zijn van andere dingen dan liefde en verlangen en weemoed. Wanneer men dus b.v. aan de theorieën over ‘het doel’ der dichtkunst van Adama van Scheltema denkt, aan zijn betoog dat een bloempjen in de wei een dichter al een geluksvers ingeeft; dan zal men gemakkelijk beseffen, dat ook Hélène Swarth, toegevende aan... loslippigheid, menige lichte ontroering in versvorm had kunnen vastleggen. Zelfs voelt ze heel wel het gevaar harer verzen. Zijn ze niet als der duiven roekoe?

Laat u niet door 't lied bevangen,
Eenzaam hart van wachten moe,
Word niet dol van wild verlangen,
Bij der duiven zoet roekoe!

Maar... ‘'t hart is vol, dat God den dichter geeft’; en: ‘liefste, àl mijn wijsheid: liefde is smart’... Maar zoo gij, na dìt, het blad omslaat, hebt gij naast elkander die twee onvolprezen uitingen van hoogste gevoelsstijging, mèt ‘eenvoud’, als we straks waarnamen; de passie-vervoering in *Verkonden 't nu alle de klokken*... en - niet als terugslag, doch treffend gevolg - daarnaast het vrome gedicht van de *Sterren*: dien maagden-ootmoed bij liefdegeluk:

Lief, eens zullen wij sterven, wij beiden, wij samen of ieder alleen.
En het graf is zoo diep en de hemel zoo hoog en of God leeft weet geen,
En 'k heb niets dan de stem van mijn hart, die mij 't eeuwige leven belooft,
En de heilige onsterflijke sterren, hoog boven mijn sterfelijk hoofd.

J.D.M.

Lettres de Paul Gauguin - Paris, Crès.

‘Een feit is, dat Vincent volkomen uitgeput en overspannen was en niet opgewassen tegen den ijzeren Gauguin met zijn sterke zenuwen en koele beredeneerdheid’. Zoo kenschetst mevrouw Van Gogh-Bonger in de Inleiding tot de *Brieven van Vincent van Gogh* ‘den stillen strijd in het kleine gele huisje’ te Arles, in Provence, waar onze landgenoot tot zijn noodlot gastheer, en de vijf jaar oudere Bretanjer een allerminst onzelfzuchtige gast was.

Hoe weinig zij op elkaar geleken, den twee vrienden is na hun dood een vermaardheid ten deel gevallen, waarin men menig punt van overeenkomst kan opmerken - het laatste is beider voortbestaan als schrijvers van belangwekkende brieven.

Bezit heel het wezen van onzen landgenoot een veel diepere beteekenis dan dat van Gauguin, deze heeft in een reeds vroeger openbaar gemaakten brief aan Emile Bernard de gelukkige onderscheiding gemaakt: ‘Il (Vincent) est romantique et moi je suis plutôt posté à un état primitif’.

Gauguin's leven is wel romantisch geweest. Gezakt voor het marine-examen, is hij op een koopvaardijboot gezet en toen de oorlog van '70 uitbrak, zwalkte hij als matroos op het jacht van

Prins Napoleon, ‘prins Plonplon’, in de Poolzeeën. Na de krijgsmisère trouwde hij een deftige Deensche en kwam te Parijs op een effectenkantoor, waar hij het elf jaar uithield en op het laatst 40.000 frs. verdiende. Intusschen maakte hij toevallig kennis met Camille Pissarro. Acht-en-twintig jaar oud, had hij nog nooit een penseel ter hand genomen. Vijf-en-dertig jaar oud, zei hij om een schilderstoekomst het kassierskantoor, alle weelde of welvaart en zelfs vrouw en kroost vaarwel. ‘Désormais je peins tous les jours’. Nu gaf hij toe aan den zwerverslust, waaraan zijn schepelingsleven voldaan had en waarbij men aan zijn afkomst kon denken, daar hij door zijn moeder afstamde van hidalgo's, uit Spanje naar Peru overgestoken. Hij vertrok naar Martinique, kwam een tijd lang terug naar Frankrijk, doch ging in 1891 voor goed weg, eerst naar Tahiti, later naar de Markiezen-eilanden.

Wat heeft deze exode beteekend? Om den drang in Gauguin te begrijpen kan men aan de *Lettres* wat hebben. Veel zegt hij er - aan zijn vriend de Monfreid - over zijn kunstinzichten in; doch daarachter ziet men hem als den in het boven aangehaalde zinnetje zoo wel geschetste: ‘plutôt posté à un état primitif’. De romanticus Vincent bewonderde, naar Gauguin aan Bernard schreef, Daubigny en Rousseau; hij zelf deed het Ingres en Raphaël. Alleen.... hij wou van ‘de techniek’ niet weten. Voelt of weet men, dat hij voor deze geringschatting bijzondere redenen had, namelijk het gemis van alle technische opleiding; hij zelf wordt ook wel eens openhartig en hoopt dan in zijn werk te hebben neergelegd ‘tellement d'angoisse, de souffrance, que cela peut relever la maladresse d'exécution’. Dit klinkt weinig Ingres-achtig; het toont de tweespalt in Gauguin: den strijd tusschen wat hij kon en wat de ‘koele beredeneerdheid’, waar mevrouw Van Gogh-Bonger van spreekt, verlangde.

Zooals Decamps, Fromentin e.a. vroeger in Algiers, heeft hij ‘nieuwe’ onderwerpen op Tahiti gezocht. Doch hij wilde meer er vinden: ‘l'état primitif’. En nu dreef technisch onvermogen hem vanzelf den romantischen kant uit. De Perzen en Egyptenaren verklaart hij boven de Grieken te stellen. ‘La grosse erreur, c'est le grec - si beau qu'il soit’. Doch daarmee was hij er immers nog niet! Een te lange arm... heeft niets bezwaarlijks, zoodra de bedoeling verbeelding is, mysterie, belofte... Gaat men voltooien, men stelt slechts grenzen aan de verbeelding...

Toch had hij, in Frankrijk, van het symbolisme zijner tijdgenooten, der bevriende dichters uit het quartier latin niet

willen weten. Geen symbolisme? - dan synthetisme! En die synthese gevonden in ‘l'état primitif’ der kleurlingen, te midden van wie, met wie hij leefde, onder wie hij deerlijk gebrek leed; maar ‘met zijn sterke zenuwen’ (woorden van mevrouw Van Gogh) vast wist te houden aan het zelfbewustzijn van den autodidact.

Zijn in dit alles vergelijkingspunten met Vincent van Gogh, het verschil, uit aard en omstandigheden te verklaren, doet, klaarder dan in den landgenoot, een gemoedsstaat waarnemen, bewust zich manifesteerend een kwart-eeuw geleden, welke nadien maar al te veel en al te luid zich zou openbaren: een weerzin van beschaving, een verlangen naar den oerstaat, gedeeltelijk - doch zelden geheel - uit een gebrek aan opvoeding, aan schoolsche ontwikkeling, aan eigen-beschaafdheid af te leiden, en veelal de aandacht opeischend met een nadruk en een rumoerigheid, die van ‘sterke zenuwen en koele beredeneerdheid’ of althans van voorgewende forschheid bij ongeveinsden levensappetijt de uitingen zijn.

J.D.M.